AnaBritannica

10

Den

Duv

E

Hürriyet

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

***Encyclopædia Britannica*'nın hazırlanmasına katkıda bulunan üniversite danışma komiteleri:**

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Chicago Üniversitesi
Hellmut Fritzsche, *Başkan*
Donald W. Fiske, *Başkan Yardımcısı*
Edward Anders
Jack D. Cowan
Mihaly Csikszentmihalyi
Jack Halpern
Eric P. Hamp
Saunders Mac Lane
Janet D. Rowley

AVRUPA

Leiden Üniversitesi (HOLLANDA)
Hans Daalder, *Başkan*

Floransa Üniversitesi (İTALYA)
Mauro Cappelletti

Madrid Özerk Üniversitesi (İSPANYA)
Pedro Schwartz

Marburg Üniversitesi (ALMANYA)
Otfried Madelung

Max Planck Biyofiziksel Kimya Enstitüsü (ALMANYA)
Manfred Eigen

Ruhr Üniversitesi, Max Planck Kömür Araştırmaları Enstitüsü (ALMANYA)
Günther Wilke

Sosyal Bilimler Yüksek Okulu (FRANSA)
Marc Augé

Yeni Lizbon Üniversitesi (PORTEKİZ)
Fernando Gil

Jacques Bersani, *Sekreter*

AVUSTRALYA

Avustralya Ulusal Üniversitesi
Brian D. O. Anderson, *Başkan*
John Douglas Ritchie

Adelaide Üniversitesi
Robert Eugene Bogner

Melbourne Üniversitesi
Warren A. Bebbington
Geoffrey Blainey
Frank Graham Little

La Trobe Üniversitesi
Eric L. Jones

Sidney Üniversitesi
David R. Fraser
Dame Leonie Judith Kramer

Batı Avustralya Üniversitesi
Charles E. Oxnard

BİRLEŞİK KRALLIK

Cambridge Üniversitesi
Sir Brian Pippard, *Başkan*
Sir Geoffrey Elton
Kurt Lipstein
Sir John Lyons

Edinburgh Üniversitesi
Ian G. Stewart
C. Barrie Wilson

Londra Üniversitesi
Maurice Cranston
Donald Gunn MacRae
David Alfred Martin
Donald M. Nicol

Oxford Üniversitesi
Uwe W. Kitzinger
C. Anthony Storr
Sir Keith Thomas

Sussex Üniversitesi
H. Christopher Longuet-Higgins

KANADA

İngiliz Kolumbiyası Üniversitesi
William E. Fredeman, *Eş-Başkan*

Simon Fraser Üniversitesi
J. L. Berggren
Peter Kennedy
Edward McWhinney
Grant Strate

Toronto Üniversitesi
A. Edward Safarian, *Eş-Başkan*
Calvin C. Gotlieb
A. Douglas Tushingham

Montreal Üniversitesi
François Duchesneau

Victoria Üniversitesi
Donovan W. M. Waters

Waterloo Üniversitesi
Frederick R. W. McCourt

York Üniversitesi
John T. Saywell

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.

IMPRIMATUR

Bu ansiklopedi, büyük bölümüyle *Encyclopædia Britannica* çevirisinden ve editörlerce hazırlanmış ek bilgi ve maddelerden oluşmuştur. İçeriği *Encyclopædia Britannica, Inc.* tarafından incelenmiş, yansız, önyargısız, doğru ve geçerli olduğu ve *Encyclopædia Britannica*'nın geniş ve kapsamlı bir ansiklopedi için koyduğu standartlara uygunluğu onaylanmıştır.

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Cilt 10

HÜRRİYET'İN OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ANA YAYINCILIK A.Ş. VE ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.
İŞBİRLİĞİ İLE YAYIMLANMAKTADIR

Encyclopædia Britannica *(Chicago)*

Robert P.Gwinn
Yönetim Kurulu Başkanı

Peter B.Norton
Başkan

Fred H.Figge, Jr.
Başkan Başyardımcısı

AnaBritannica *(İstanbul)*

Nazar Büyüm
Yönetim Kurulu Başkanı

Sadun Sönmez
Genel Müdür

Dr.Cihan Belen
Genel Müdür Yardımcısı

Encyclopædia Britannica

First Edition 1768-1771
Second Edition 1777-1784
Third Edition 1788-1797
Supplement 1801
Fourth Edition 1801-1809
Fifth Edition 1815
Sixth Edition 1820-1823
Supplement 1815-1824
Seventh Edition 1830-1842
Eighth Edition 1852-1860
Ninth Edition 1875-1889
Tenth Edition 1902-1903

Eleventh Edition
© 1911
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Twelfth Edition
© 1922
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Thirteenth Edition
© 1926
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fourteenth Edition
© 1929, 1930, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fifteenth Edition
© 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

© 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Copyright under International Copyright Union
All rights reserved under Pan American and
Universal Copyright Conventions
by Encyclopædia Britannica, Inc.

AnaBritannica

© 1986, 1992, 1993, 1994

Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan, tümüyle ya da kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz. Süreli yayınlarda (günlük, haftalık, onbeş günlük, aylık gazete ve dergiler) kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7760-01-3

93.34.Y.0012.3

Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, 57, 80725 Maslak, İstanbul

Yapım ve Baskı: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ, İstanbul
R. Oldenbourg Graphische Betriebe, Münih

AnaBritannica
Ana Yayıncılık AŞ Adına Sahibi
Nazar Büyüm

EDİTÖRLER KURULU
Philip W. Goetz, *Başkan*
Encyclopædia Britannica Genel Yayın Yönetmeni, Chicago
Prof.Dr.Çiğdem Kağıtçıbaşı
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
Dr.Andrew Mango
BBC Fransa ve Güneydoğu Avrupa Yayınları Eski Müdürü, Londra
Prof.Dr.İlhan Tekeli
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof.Dr.Nur Yalman
Harvard Üniversitesi, Cambridge (ABD)

DANIŞMA KURULU
Prof.Dr.Çığdem Kağıtçıbaşı, *Başkan*, Doç.Dr.Murat Belge, Prof.Dr.Şerif Mardin, Prof Dr.İlhan Tekeli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dr.Gürel Tüzün

GENEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Cenap Nuhrat

YAYIN KURULU
Dr.Gürel Tüzün, *Başkan*, Mehmet Aközer, Hasan Kuruyazıcı, Cenap Nuhrat, Ayla Ortaç

YAZI KURULU
Aydan Bulutgil, Fahrettin Çiloğlu, Nurettin Elhüseyni, Çiğdem Karabağlı, Muhittin Karkın

YAYIN KURULU SEKRETERİ
Hüsniye Özdemir

REDAKSİYON KURULU
Atilla Aksel, Engin Alçora, Vesile Buket, Atay Eriş

ARAŞTIRMA
Nalan Barbarosoğlu, Uğur Canbilen, Gülay Eriş, Şevki Evrendilek, Celal Kolay, Sema Köksal, Eray Oral

DİL VE YAZIM DANIŞMANLARI
Ömer Asım Aksoy, Memet Fuat

GÖRSEL MALZEME
Şükran Ayyıldız, Haydar Çalkın, Ferda Erentürk, Mustafa Kaşıkçı, Erol Taşkent

ARŞİV
Yasemin Eraygen, Uygur Erol

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Çığdem Karabağlı

YÖNETİM SEKRETERİ
Özcan Akkan

SANAT DANIŞMANI
Bulent Erkmen

TEKNİK DANIŞMAN
Yücel Uzmen

TEKNİK KOORDİNATÖR
Sefa Esenyel

BİLGİ İŞLEM
Derya Köroğlu, *Danışman*, Hakan Gönenli

BİLGİ İŞLEM-DİZGİ
Mustafa Balaban, Saliha Bilginer, Ali Türkmen, Demet Yılmaz

DÜZELTİ
Nur Arıkan, Selçuk Onur, Nurettin Pirim, Ecmel Tanyel, Eyüp Yıldırım

TİCARET MÜDÜRLÜĞÜ
Nusret Şumlu, *Müdür*
Mehmet Altuntaş, Gürsel Geyik, Zerin İçli, Alaattin Okurcan, Adnan Saatçi, Gülten Sadef, Aliye Şimşek

MUHASEBE MÜDÜRLÜĞÜ
Rana Rendantiyen, *Müdür*
Nilgün Aydın, Alihan Ereörnek, Olcay Işık, Sema İşçen, Soner Ünlüer

GENEL HİZMETLER
Filiz Erol, Mustafa Turan

ANABRITANNICA'NIN HAZIRLANMASINA VE YAYIMINA KATKIDA BULUNANLAR

DANIŞMANLAR

Dr. Turan Akay, Prof.Dr. Erdem Aksoy, Doç.Dr. Ömür Akyüz, Prof.Dr. Ali Alpaslan, Prof.Dr. Necla Arat, Prof.Dr. Zeki Aslan, Prof.Dr. Ülkü Azrak, Prof.Dr. İsmet Baran, Prof.Dr. Cem Behar, Dr. Halil Berktay, Dr. Kürşat Bozkurt, Prof.Dr. Önder Bilgi, Doç.Dr. Çetin Bolcal, Doç.Dr. Reşit Canbeyli, Prof.Dr. Nezihi Canıtez, Prof.Dr. Cevat Çapan, Doç.Dr. Yavuz Çotuk, Doç.Dr. Jale Erzen, Doç.Dr. Caner Fidaner, Memet Fuat, Doç.Dr. Semra Germaner, Prof. Gönül Gökdoğan, Doç.Dr. Güney Gönenç, Prof.Dr. Dinçer Gülen, Suna Güler, Doç.Dr. Osman Gürel, Prof.Dr. Bozkurt Güvenç, Doç. Özer Kabaş, Fikret Karakaya, Doç.Dr. Dursun Koçer, Hayim Eliyezer Kohen, Mangeli Kiokosky, Doç.Dr. Nurettin Meriç, Atilla Odabaş, Prof.Dr. Eren Omay, Prof.Dr. Oğuz Onaran, Prof.Dr. Oğuz Oyan, Prof.Dr. Ayla Ödekan, Ahmet Özalp, Sarper Özsan, Kevork Pamukciyan, Ali G. Pasiner, Dr. Mehmet Rifat, Prof.Dr. Kemali Saybaşılı, Selim Somçağ, Dr. Sotiri Tataridis, Prof.Dr. Metin Tuncel, Dr. T. Bedırhan Üstün, Doç.Dr. Ayşegül Yüksel

YAZIM VE ARAŞTIRMA

Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu, Erhan Acar, Seyit Ali Ak, M.Nuri Akbayar, Renan Akman, Burçin Aktan, Prof. Filiz Ali, Erdal Alova, Dr. Şahin Alpay, Dr. Üstün Alsaç, İbrahim Altınsay, Çağatay Anadol, Fahri Aral, Emine Özden Arıkan, Prof.Dr. Güven Arsebük, Hilmi Artan, Dr. Oruç Aruoba, Dr. Zeynep Aruoba, Hasan Ataol, Itır Ay, Osman Bahadır, Levon Balıkçıoğlu, Haluk Barışcan, Taciser Belge, Murat Buket, Nurtan Bulutgil, Sema Bulutsuz, Cüneyt Cebenoyan, Doç.Dr. Nur Centel, Doç.Dr. Tankut Centel, Binnur Çakır, Vural Çakır, Vedat Çakmak, Raşit Çavaş, Sevda Çavaş, Besim Çeçener, S. İnci Çelikkıran, Dr. Feride Çiçekoğlu, Yusuf Çotuksöken, Özden Dilek, Prof.Dr. Ali Dinçol, Kemal Doğan, Kemal Durmaz, Ayşe Efe, Peri Efe, Dr. Levent Efe, Alev Er, Oktay Etiman, Sermin Evrendilek, Şevki Evrendilek, Yaşar Gedikoğlu, Ülge Göker, Dr. Ergun Gökten, Dr. Orhan Gölbaşı, Alper Görmüş, Doç.Dr. Adil Güner, Nurdan Gürbilek, Keremcan Gürses, Roza Hakmen, Doç.Dr. Şükrü Hanioğlu, Prof.Dr. Doğan Hasol, Dr. Levent Kayaalp, Zühal Kayaalp, Dr.Mine Kazmaoğlu, Zeynep Kınık, Remzi Hakan Kır, Orhan Koçak, Ahmet Kotil, M. Sabri Koz, Sema Köksal, Yavuz Kösemen, Murat Kural, Turgay Kurtsoy, Prof.Dr. Nilüfer Kuruyazıcı, Dr. Şule Kut, Dr. Gün Kut, Ertuğrul Kürkçü, Ardaş Margos, Doç.Dr. Barış Mater, Tacettin Neciboğlu, Tan Oral, Dr. Baskın Oran, Semih Orcan, Doç.Dr. Sinan Ömeroğlu, Muzaffer Öktem, Metin Övet, Doç.Dr. Mehmet Özdoğan, Ülkü Özen, Dr. Şirin Özesen, Koral Özgül, Rüya Özkalkan, Doç.Dr. Yılmaz Özkan, Sedef Öztürk, Dilek Paksoy, Ayşegül Parmaksızoğlu, Gülin Pazaroğlu, Hilda Hülya Potuoğlu, Doç.Dr. Yavuz Sabuncu, Necdet Sakaoğlu, Yurdanur Salman, Dr. Nail Satlıgan, Şebnem Sayhan, Erhan Sertbaş, Prof.Dr. Veli Sevin, Işık Sirman, Tarık Sipahi, Gün Soysal, Prof.Dr. Sinan Sönmez, M.Halim Spatar, Şen Süer, Doç.Dr. Sabri Sümer, Cemal Süreya, Doç.Dr. Gencay Şaylan, Doç.Dr. Ataman Tangör, Özkan Taner, Doç.Dr. Bülent Tanör, Emin Tanrıyar, Dr. Uğur Tanyeli, Dr. İştar Tarhanlı, Yrd.Doç.Dr. Turgut Tarhanlı, Melek Taylan, Sabri Tekay, Aygen Tezcan, Prof. Dr. Zafer Toprak, Meltem Tulgar, Sevgi Tuncer, Doç.Dr. Mete Tunçay, Kemal Tunusluoğlu, Harun Turgan, Dr. Aydın Uğur, İnci User, Oral Ülkümen, Özer Üstel, Galip Yalman, Füsun Yaraş, Nuran Yavuz, İsmail Yerguz, Ayfer Yıldırım, Doç.Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu, Necmi Zeka

DESTEK HİZMETLERİ

Davut Akbayır, Canset Aksel, Huriye Alpdoğan, Mehmet Altun, Ömer Arakon, Mehmet Atay, Mehmet Babacan, Serap Bahadır, Şöhret Baltaş, Ahmet Birsin, Murat Cankoçak, Nazan Ciniç, Bülent Coşkun, Fatma Çaylak, Münevver Çaylak, Hatice Çelebi, Seyhun Çelik, Ergül Çetin, Nuray Çobancaoğlu, Kevser Çoruh, Yavuz Dalar, Rıza Doğan, Canan Duran, Gönül Engin, Sevinç Engin, Elif Erim, Dursun Eser, Hatime Eser, Serpil Eyidoğan, Gül Genç, Erdoğan Geyik, Gürsel Geyik, Levent Geylan, Ercan Güngöroğlu, Kamile Gürgül, Dursun Hatko, Mahmure İleri, Suphi İleri, Derya Yücel İncesağır, Hüseyin Karayılmaz, Kralbi Karden, Kudret Köksal, Ülkü Nugay, Cengiz Okatan, Hakkı Oran, Meltem Öneş, Celal Özcan, Songül Özdemir, Nimet Özdemir, Dilek Özdinç, Şermin Öztürk, Muazzez Pervan, Birol Sancar, Gürhan Sodan, Mustafa Şahin, Nurten Şenay, Elvan Şenlen, Ali Şimşek, Aliye Şimşek, Hilmi Şimşek, İbrahim Şimşek, Gül Şirin, Ayten Targan, Akif Toprak, Şahika Tosuner, K. Tülin Turan, Ali Türkmen, Nihal Uygur, Sermet Ünel, Emre Ünsev, Kadir Ünver, Dalita Yazıcıyan, Ayşe Yetmen, Nuriye Yıldırım, Filiz Yıldız, Gülay Yılmaz

ANSİKLOPEDİNİN DÜZENLENMESİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Madde başlıklarının yazımı

Latin alfabesi kullanan ülkelerdeki kişilerin, doğal oluşumların ve kentlerin adları kural olarak özgün yazımlarıyla verilmiş, bu yazımda Türkçede kullanılmayan ayırt edici işaretler de korunmuştur.

Türkiye'de yaygın biçimde bilinen adın özgün addan farklı olması durumunda (Londra/London, Brüksel/Bruxelles örneklerinde olduğu gibi), yaygın olarak bilinen ad kullanılmıştır.

Latin alfabesi kullanmayan ülkelerdeki kişi, doğal oluşum, kent ve kurumların yazımında kural olarak, sözkonusu alfabelerdeki harflerin Türkçedeki fonetik karşılıklarını temel alan transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır.

Kiril alfabesi ile yazılmış özel adların Latin alfabesi ile yazımında, bir alfabedeki harflerin öbüründeki alfabetik karşılıklarını temel alan transliterasyon yöntemine başvurulmuştur.

Çince kökenli sözcüklerin Latin harfleriyle yazımında, günümüzde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan Pinyin sisteminden yararlanılmış, eskiden kullanılmakta olan Wade-Giles sistemine göre yazımları gönderme maddesi olarak düzenlenmiştir. Örnek:

A-pao-chi *bak.* Abaoji
Abaoji

Çince sözcüklerin okunuşu konusunda okura yardımcı olmak amacıyla, her iki transkripsiyon sistemindeki hecelerin nasıl okunacaklarını gösteren tablo **Çin dilleri** maddesinde verilmiştir.

Kişi adları kural olarak önce soyadı, sonra ilk ad olarak verilmiş, ikisi birbirinden virgülle ayrılmıştır.

Osmanlı döneminin ünlü kişileri ilk adlarına göre sıralanmış, lakapları ayraç içinde büyük harfle verilmiştir. Örnek:

Abdullah Cevdet
Abdullah Efendi (YENİŞEHİRLİ)

Uzakdoğulu (Çinli, Japon, Vietnamlı vb) ünlü kişilerin soyadı önce, ilk adı sonra verilmiş, bunlar virgülle ayrılmamıştır. Örnek:

Abe Isoo
Abe Masahiro

Kişi adlarının kullanılmayan parçaları soyadını izleyen virgülden sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik).

Soyadı soyluluk unvanı ile ilgili olan kişilerde soyluluk unvanı, kural olarak kişinin soyadından sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aberdeen (4.Kontu), George Hamilton-Gordon
Alba (3.Dükü), Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel

Günümüzde varlıklarını başka bir adla sürdüren tarihi yerleşim yerleri bugünkü adlarıyla verilmiş, geçmişteki özgün adları gönderme başlığı olarak düzenlenmiş, bugün var olmayanlar ise geçmişteki adlarında verilmiştir.

Yön belirten sıfatlar özgün adın bir parçası ise özgün yazımıyla verilmiş, değilse Türkçeleştirilmiştir (**East Lansing, East Chicago,** ama East Africa değil **Doğu Afrika**).

Eğitim ve sanat kurumları ile uluslararası kuruluşların adları, çeviri anlam kaybına neden olmuyorsa Türkçeleştirilerek maddeler Türkçe başlık altında verilmiş, özgün yazımlar gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir. Bu tür kurum ve kuruluşlar metin içinde de başlıktaki biçimleriyle yer almış, ayraç içinde bilinen özgün kısaltılmış ad verilmiştir. Örnek:

British Museum
Museo Nacional de Historia *bak.* Ulusal Tarih Müzesi
Ulusal Tarih Müzesi

Şirketler kural olarak özgün adlarında verilmiş, gerektiğinde ayraç içine Türkçe çevirisi konmuştur.

Metinlerde öykü, şiir, makale, resim, heykel, şarkı gibi yapıtlar (" ") işaretleri arasında ve resim, heykel dışında kalanlar özgün yazımlarıyla verilmiş, yayın tarihleri ile Türkçe çevirileri ayraç içine alınmıştır. Yapılar kural olarak Türkçe verilmiştir. Bütün öbür yapıtlar özgün adlarıyla ve italik olarak yazılmış, yayım tarihleri ile Türkçe karşılıkları ayraç içine alınmıştır. Türkçeye çevrilip yayımlanmış yapıtların adı italik olarak, yayım tarihi de ayraç içinde en sonda verilmiştir. Örnek:

Fri Felt (1905; Özgür Çayırlar)
Leyendas de Guatemala (1930; *Guatemala Efsaneleri*, 1967)

Metinlerde, kişilerin doğum ve ölüm yerleri yaşadıkları çağdaki özgün adlarıyla, bütün tarihler miladi takvime göre verilmiştir.

Alfabetik sıralama

Ansiklopedide yer alan kişi, yer, kavram ve kurumlara ilişkin maddelerin başlıkları Türkçe alfabetik sırada verilmiş, Türkçe alfabede bulunmayan harfler Latin alfabesindeki sıralarında alınmıştır. Bu sıralamada kesme işareti ('), aksanlar ve öbür ayırt edici işaretler dikkate alınmamıştır.

İki başlık arasındaki tek fark bir ayırt edici işaret ise, bu işaretin olmadığı başlık sıralamada öne alınmıştır. Tireli (-) sözcükler iki ayrı sözcük olarak alınmış ve ilk sözcüğe göre sıralanmıştır.

Bir sayı ile başlayan başlıklar, sayı açık olarak yazılmış gibi alfabetik sıraya konmuştur. Sayının başlığın sonunda olması durumunda, sıralama küçük sayıdan büyüğe doğru yapılmıştır.

"Mac", "Mc" ya da "M'" ile başlayan özel adlar "Mac" olarak alınmış ve adın "Mac"ı izleyen parçasına göre sıralanmıştır.

McCarey, (Thomas) Leo
MacCarthy Adası
M'Clure Boğazı
McCoy, Sir Frederick

Aynı biçimde yazılan başlıkların sıralanması kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde yapılmıştır. Aynı adı taşıyan kişiler hükümdarlar, papalar, azizler ve öbür kişiler biçiminde sıralanmıştır. Yazımları aynı olan hükümdarlar ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde tahta çıkış sıralarına göre, öbür kişiler ise doğum tarihlerine göre sıralanmıştır.

Yazımı aynı olan yerleşim yerleri ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde yönetim birimleri sıralamasındaki yerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

Alfabetik sıralama harf değil, sözcük esasına göre yapılmıştır. Bir ya da daha çok harften oluşabilen sözcük kendisinden sonra gelen sözcükten bir boşlukla ayrılmıştır. Bu sıralamada tire (-) ve bölü (/) işaretleri de boşluk olarak değerlendirilmiştir. Nokta (.) sözcüğün parçası sayılmış ve alfabetik sıralamada Z'den ve onu izleyen (&) işaretinden sonra alınmıştır.

a cappella
A-cheng
A-erh-chin Shan
a posteriori bilgi
A vitamini
A&P
A. Kadir
AA
Aachen

Göndermeler

Gönderme maddeleri, okurun herhangi bir madde metnini daha iyi anlamasına, o konuda daha fazla bilgi edinmesine yardımcı olacak biçimde düzenlenmiştir. Bir metinde geçen ve ansiklopedide ayrı bir başlık olarak bulunan sözcük ya da özel ad bu açıdan önem taşıyorsa, arkasına (*) işareti konmuş, tamamlayıcı ve ek bilginin hangi başlıklar altında bulunacağı metin içinde ya da sonunda ayrıca belirtilmiştir. Okurun konuyla ilgili bilgilere kolayca ulaşmasını sağlamak amacıyla, bir sözcüğün ya da özel adın farklı yazımları da gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir.

KISALTMALAR

AB	Limited Şirket (*İsveçce: aktielbolag, aktielbolaget*)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADC	Alman Demokratik Cumhuriyeti
AFC	Almanya Federal Cumhuriyeti
AG	Anonim Şirket (*Almanca: Aktiengesellschaft*)
age	adı geçen eserde
AM	Genlik Modülasyonu
AO	Anonim Ortaklık
AŞ	Anonim Şirket
ay	aynı yerde
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
bak.	bakınız
bas.	baskı, basım
baş.	başlangıç tarihi
BG	Beygir Gücü
bit.	bitiş tarihi
BK	Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı
BM	Birleşmiş Milletler
Bşk.	Başkan
C	Celsius
c.	cilt
Cia	Şirketi (*İspanyolca: Compañia; İtalyanca: Compagnia Portekizce: Companhia*)
Cie	Şirketi (*Fransızca: Compagnie*)
Co.	Şirketi (*İngilizce: Company*)
cm	santimetre
çev.	çeviri, çeviren
çiz.	çizim için bakınız
d.	doğumu
da	dakika
D.C.	District of Columbia
dB	desibel
der.	derleyen, derleme
dev/da	dakikada devir
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
emk	elektromotor kuvveti
Ens.	Enstitü, Enstitüsü
eö	evlenmeden önce
es	evlendikten sonra
eV	elektron Volt
etk.	etkin olduğu yıllar
F	Fahrenheit
Fak.	Fakültesi
FM	Frekans Modülasyonu
ft	foot, feet
ft-lb	foot-libre
gal	galon
geç.	geçici sonuçlar
GmbH	Limited Şirket (*Almanca: Gesellschaft mit beschränkter Haftung*)
gr	gram
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
H.	Hicri
ha	hektar
har.	harita için bakınız
hd	hüküm sürdüğü dönem
Hz.	Hazreti
Inc.	Şirketi (*İngilizce: Incorporated*)
ıy	ışık yılı
İÖ	İsa'dan Önce
İS	İsa'dan Sonra
Jr.	Junior
K	Kelvin
karş.	karşılaştırınız
kg	kilogram
KG	Komandit Şirket (*Almanca: Kommandit Gesellschaft*)
kHz	kilohertz
KK	Limited Şirket (*Japonca: Kabuşiki Kaişa*)
km	kilometre
km/saat	saatte kilometre
kol.	koleksiyon
Kol.Şrt.	Kollektif Şirket(*i*)
Kom.Şrt.	Komandit Şirket(*i*)
Ktp.	Kütüphanesi
kW	kilowatt
kW-sa	kilowatt saat
Ltd.	Limited
lb	libre
lt	litre
m	metre
m.	madde
mbH	Limited (*Almanca: mit beschränkter Haftung*)
mg	miligram
MHz	megahertz
MW	megawatt
Mij	Şirketi (*Hollandaca: Maatschappij*)
mi/sa	saatte mil
ml	mililitre
mm	milimetre
no.	numara
NV	Limited Şirket (*Hollandaca:Naamloze Vennootschap*)
op.	opus
oz	ons
ö.	ölümü
örn.	örnek, örneğin
ös	ölümünden sonra
ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
pA	Limited (*İtalyanca: per Azioni*)
pH	asitlik-alkalilik faktörü
PLC	Kamu Limited Şirketi (*İngilizce: Public Limited Company*)
Prof.	Profesör
Rev.	Reverend
res.	resim için bakınız
S.	Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, San, Santo, Santa, Sant'*)
s.	sayfa
sa	saat
SA	Anonim Şirket (*Fransızca: Société Anonyme; İtalyanca: Società Anònima; Portekizce: Sociedade Anónima; İspanyolca: Sociedad Anónima*)
SFSC	Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
sn	saniye
SpA	Limited Şirket (*İtalyanca: Società per Azioni*)
SS	Azizler, Azizeler, Kutsal (*İtalyanca: Santissimo, Santissima*)
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
St.	Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, Sankt, Sint*)
Sta.	Azize (*İtalyanca: Santa*)
Ste.	Azize (*Fransızca: Sainte*)
sür.	sürüyor
Şb.	Şubesi
tab.	tablo için bakınız
tah.	tahmini
TAO	Türk Anonim Ortaklığı
TAŞ	Türk Anonim Şirketi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
ty	tarihi yok
ü.	ünlendiği, ürün verdiği dönem
v.	vaftizi
vb	ve benzeri
vd	ve devamı
vö	ve öbürleri
W	watt
y.	yaklaşık
Yar.Doç.	Yardımcı Doçent
Yar.Prof.	Yardımcı Profesör
yay.	yayımlayan
yay.haz.	yayıma hazırlayan
yazm.	elyazması
yb	yenilenmiş basım
yık.	yıkılmıştır
yük.	yükseklik
yy	yüzyıl

Viyana Çevresi önermelerin deney yoluyla doğrulanabilirliği ilkesine ağırlık verirken, Karl Popper'ın temsil ettiği başka bazı deneyci görüşler de önermelerin yanlışlanabilirliğini bilginin temel ölçütü olarak kabul etti. Günümüzde bir yandan Ludwig Wittgenstein'dan analitik felsefe(*) akımının, öbür yandan da W. V. Quine ve Noam Chomsky gibi düşünürlerin öncülük ettiği dilbilimsel araştırmaların yönelttiği eleştiriler karşısında deneyciliğin temel varsayımları yeniden irdelenmektedir. *Ayrıca bak.* bilgi felsefesi; bilim felsefesi.

deneysel arkeoloji, geçmişteki olayları yineleyerek ya da benzerini yaratarak geçmişin aydınlanmasını sağlamaya çalışan araştırma yöntemi. Arkeologların, özellikle de prehistoryacıların sık başvurduğu bir yöntemdir. Geçmişteki olayları tam anlamıyla yinelemek olanaksızsa da, deneysel taklitlerini gerçekleştirmek, olayların doğruluğunu kanıtlama ve saptama açısından eğiticidir. Çeşitli yöntemler deneyerek tarihöncesi insanının sırtlı bir dilgiyi nasıl yaptığını bulmak ya da ilkel yöntemlerle çanak çömlek yapmak gibi uygulamalar deneysel arkeolojinin alanına girer.

deneysel çaprazlama, genetik yapısı bilinmeyen bir canlıyı, belirli bir özellikten sorumlu genetik yapısı tam olarak bilinen başka bir canlıyla çiftleştirerek, söz konusu ilk canlının taşıdığı genleri belirleme yöntemi. Örneğin, kara post rengini belirleyen genin kızıl post rengini belirleyen gene baskın olduğu (öbür genin etkisini bastıran başat gen) melez bir köpek soyunda, postu kara olan bir köpek ya hem anadan, hem babadan başat genleri almış olan saf döldür ya da başat bir kara post geni ile çekinik bir kızıl post genini taşıyan bir kırmadır (melez). Genetik yapısını belirleyebilmek için, bu köpek, hem anasından, hem babasından yalnızca kızıl post genini almış olan kızıl postlu bir köpekle çiftleştirilir. Eğer bu iki köpeğin bütün yavruları kara olursa, deney amacıyla çaprazlanan kara postlu köpeğin iki tane kara post geni taşıyan saf döl olduğu anlaşılır; eğer yavrulardan biri kızıl postlu olursa, genetik yapısı araştırılan ana ya da baba, bir kara, bir kızıl post geni taşıyan bir melez demektir.

deneysel psikoloji, psikolojik sorunların incelenmesinde kullanılan yöntem; terim genellikle psikolojinin, deneysel yöntemlerden yararlanan bütün alanlarını kapsar. Psikolojide uygulanan deneysel yöntem, davranışa yol açan değişkenlerin denetlenmesi yoluyla insan ve hayvan etkinliklerini ve zihinsel süreçlerdeki işlevsel örgütlenmeyi açıklamaya çalışır. Başlıca ilgi alanı, denetlenebilir ilişkileri tanımlayan yasaların anlaşılmasıdır.

Büyük ölçüde deneysel yönteme bağlı olan psikoloji alanları duyum ve algı, öğrenme ve bellek, güdülenme ve fizyolojik psikolojidir. Bununla birlikte çocuk psikolojisi, klinik psikoloji, eğitim psikolojisi, sosyal psikoloji, hatta parapsikoloji gibi pek çok alanın da deneysel dalları vardır. Deneysel psikologlar genellikle normal ve sağlıklı canlılar üstünde çalışırlar; buna karşılık fizyolojik psikolojinin inceleme konusu daha çok cerrahi tedavi, ışın ya da ilaç tedavisi görmüş, çeşitli gereksinimleri uzun süre karşılanmamış, doğuştan bedensel ya da duygusal bozukluklar gösteren canlılardır. Deneysel psikologların inceleme konuları çoğu zaman fizyologların, nörofizyologların, radyologların, biyokimyacıların, zoologların, eczacıların, fizikçilerin ve genetikçilerin konularıyla çakışır. *Ayrıca bak.* fizyolojik psikoloji; psikofizik.

deng, DANG olarak da bilinir, sivrisineklerle bulaşan ve bir süre çok ağır belirtiler vermesine karşın hemen hiçbir zaman ölümle sonuçlanmayan akut, bulaşıcı hastalık. Arbovirüs(*) tipi bir virüsten ileri gelen hastalığın başlıca belirtileri yüksek ateş ve çoğu kez hastanın sekerek yürümesine yol açan eklem tutulmaları ve şiddetli eklem ağrılarıdır. Taşıyıcı sivrisineklerin bulunduğu her yerde görülebilirse de, deng hastalığı yalnızca sıcak iklimlerde yaygın ve yerleşik bir hastalıktır. Bu bölgelerde hastalık etkeninin, insanlara sarıhummayı da bulaştıran ve çizgili sinek (*aëdes aegypti*) denen bir tür sivrisinekle taşındığı saptanmıştır. Sivrisineğin taşıyıcı olabilmesi için, hastalığa yakalanmış insanları (hatta bazı maymun türlerini) hastalığın ilk üç günü içinde sokarak deng virüsünü alması gerekir. Virüs, 8-11 günlük kuluçka devresini sivrisineğin vücudunda geçirir ve ölene değin hastalık etkenini taşıyacak olan sivrisinek, tükürük damlacıkları içindeki virüsü, soktuğu sağlıklı insanlara deri yoluyla bulaştırır.

Hastalığın tanısı, ani başlangıç, yüksekçe ateş, eklemlerde ve gözlerin arkasında şiddetli ağrılar, ateşin kısa bir süre düşüş gösterdikten sonra yeniden yükselmesi, özellikle tipik deri döküntüleri ve nötrofil akyuvarlarda belirgin bir azalma gibi klinik belirtilerle konur.

Hastalığın özel bir tedavisi yoktur, yalnızca belirtilerin hafifletilmesi yoluna gidilir. Hastalık tanısı konmuş ya da kuşkulu kişilerin, hastalığın ilk üç gününde karantinaya alınması, sivrisinek sokmasına karşı cibinlik ve böcek ilaçlarının kullanılması gibi koruyucu önlemler hastalığın yayılmasını engelleyebileceği gibi, sivrisineklerin ve üreme alanlarının yok edilmesi de hastalığın denetim altına alınmasına yardımcı olur.

Deng Xiaoping (d. 22 Ağustos 1904, Sichuan, Çin), 1970'lerin sonları ile 1980'ler boyunca Çin'in en güçlü adamı olan Çin Komünist Partisi (ÇKP) önderi. Mao Zedong'dan sonra izlenen yeni politikaların belirlenmesinde ve Batı'yla ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Fransa'da (1921-24) ve SSCB'de (1925-26) öğrenim gördü. Fransa'da bulunduğu yıllarda komünist hareket içinde etkin olarak yer aldı. Ülkesine döndükten sonra Mao'nun Çin'in güneybatısında oluşturduğu Jiangxi Sovyeti'nin askeri ve siyasal örgütlenmesinde önemli görevler aldı. Ardından Çinli komünistlerin kuzeybatıda yeni bir üs oluşturmak için başlattıkları Uzun Yürüyüş'e (1934-35) katıldı. Japon işgali sırasında Sekizinci Yol Ordusu'nun siyasi komiserliğini yaptı. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, 1952'de başbakan yardımcılığına getirildi. Daha çok ÇKP'nin örgütsel çalışmalarında görevler üstlendi. 1954'te Parti genel sekreteri, 1955'te de Politbüro üyesi oldu.

1950'lerin ortalarından başlayarak iç ve dış politikaların belirlenmesinde önemli rol oynadı. Temmuz 1963'te Moskova'ya gönderilen Çin heyetine başkanlık yaptı. Bu dönemde, ekonominin geliştirilmesi için, nitelikli teknisyenler ve yöneticiler kadrosunun yetiştirilmesini ve maddi özendirmeyi savunan Liu Shaoqi gibi pragmatik önderlere yakın bir tutum benimsedi. Bu tutumu, devrimci coşkuyu ekonomik gelişmenin de itici gücü olarak gören ve eşitlikçi politikaları savunan Mao'yla giderek çatışmasına neden oldu.

Çin Kültür Devrimi sırasında radikal kanadın saldırılarına hedef oldu ve 1967-69 arasında bütün görevlerinden alındı. 1973'te Başbakan Zhou Enlai'nin desteğiyle yeniden saygınlık kazanarak başkan yardımcılığına getirildi. 1975'te ÇKP Merkez Komitesi başkan yardımcısı, Politbüro üyesi ve genelkurmay başkanı oldu. Zhou'nun hastalığı sırasında fiilen hükümet işlerinin başına geçtiğinden, onun ardılı olarak görülmeye başladı. Ama onun ölümünden (Ocak 1976) hemen sonra "Dörtlü Çete"nin baskıları sonucu ikinci kez yönetimden uzaklaştırıldı. Mao'nun ölümünü (Eylül 1976) ve onun yerine geçen Hua Guofeng'in "Dörtlü Çete"yi tasfiye etmesini izleyen gelişmeler içinde, yeniden öne çıktı.

Deng Xiaoping, 1982
ABC Ajansı

Temmuz 1977'ye değin geçen süre içinde daha önceki görevlerinin tümünü yeniden üstlendi. Daha sonra parti yönetimi içinde geniş bir destek kazanmayı başararak, Hua'nın konumunu adım adım zayıflatma yoluna gitti. Sonunda 1980-81'de Hua başbakanlığı ve parti önderliğini Deng'in yandaşlarına bırakmak zorunda kaldı; başbakanlığa Zhao Ziyang, ÇKP genel sekreterliğine Hu Yaobang getirildi. Deng arka planda kalmakla birlikte, birinci adam olarak etkili bir konum kazandı. Böylece öteden beri savunduğu Dört Modernleşme programını uygulama olanağını buldu. Çin'in siyasal ve ekonomik yaşamında hemen her alanda önemli reformlara girişti. Verimli ve kontrollü bir ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla, uzun vadeli ekonomik planlarda merkeziyetçiliği yumuşatarak esnek politikalar geliştirdi. Köylülere üretim ve kâr konusunda daha geniş bir denetim ve sorumluluk vererek, tarımsal üretimin birkaç yıl içinde hızlı bir artış göstermesini sağladı. Ekonomik kararların alınmasında bireysel sorumluluğa önem vererek, çalışma yaşamında maddi özendirme sistemini geliştirdi. İyi eğitilmiş nitelikli teknisyenlerin ve yöneticilerin yetiştirilmesine ağırlık verdi. Parti içinde reformlara karşı çıkan kanada, yetersiz ve yozlaşmış unsurlara karşı geniş bir temizlik harekâtına girişti. Yaşlı kadroların çekilerek yerlerini yeni politikalara ayak uydurabilecek genç ve eğitilmiş kadrolara bırakmasına dönük bir gençleştirme hareketi başlattı. Dış politikada Çin'in Batı'yla ticari ve kültürel ilişkilerini güçlendirme yoluna gitti. İngilizlerin denetimindeki Hong Kong'a ve Tayvan'daki milliyetçi yönetime karşı ılımlı politikalar izledi.

Deng parti ve hükümet içindeki en göze çarpıcı mevkilerden uzak durdu. Ama gene de Politbüro'nun güçlü Daimi Komite'sinin üyesiydi ve Merkezî Askeri Komisyon'un başkanı sıfatıyla ordunun denetimini elinde tutuyordu. Aynı zamanda partinin başkan yardımcısıydı. Hem bu resmi görevleri, hem de görüşlerinin parti içinde taşıdığı ağırlık sayesinde 1980'ler boyunca ülkenin başlıca politika üreticisi oldu. 1987'de Merkez Komitesi'nden, dolayısıyla Politbüro ile Daimi Komite'sindeki görevlerinden çekildi. Böylece, reformlarına karşı çıkan ya da direnen çok sayıda yaşlı parti yöneticisini de emekli-

ye ayrılmak zorunda bıraktı. Aynı yıl Hu Yaobang genel sekreterlik görevinden istifa etmek zorunda kaldı.

Deng 1989 baharında Pekin'de başlayarak bütün ülkeye yayılan demokrasi yanlısı öğrenci hareketlerini "karşıdevrimci bir ayaklanma" biçiminde niteleyerek gösterilerin askeri birliklerce bastırılmasını destekledi. "Karşıdevrimci" suçlardan hüküm giyenler halkın önünde idam edildi; öğrencilerin ve aydınların Marksist-Leninist ideolojiyle "yeniden eğitilmesi" gibi Mao döneminden kalma yöntemler yeniden uygulamaya kondu. Hu'nun ardından genel sekreterliğe getirilmiş olan reform yanlısı Zhao bütün görevlerinden alındı, yerine Jiang Zemin geçti. Deng 9 Kasım 1989'da Merkezi Askeri Komisyon'un başkanlığından da çekildi. Ama yönetimde hiçbir resmi konumu olmamasına karşın partinin en yetkili önderi olmayı sürdürdü.

denge, fizikte, bir cismi etkiyen tüm kuvvetlerin bileşkesinin ya da vektör toplamının sıfır olduğu durum. Zorlama ve devinim etkisi altında biçimi ve boyutları değişmeyen sert cisimler, cisme etkiyen öteleme kuvvetlerinin, cisme göre seçilen birbirine dik üç eksenden her biri boyunca olan bileşenlerinin cebirsel toplamları ile bu öteleme kuvvetlerinin, aynı eksenler çevresindeki momentlerinin cebirsel toplamları sıfıra eşitse dengede sayılır. Böylece, dengedeki cisim herhangi bir açısal ve doğrusal ivme kazanmaz ve bir dış kuvvet tedirgin etmediği sürece denge durumu sürer. Cismin dengesini bozarak, küçük yer değişimlerine yol açan dış tedirginlikler, aynı zamanda bu yer değişimine karşı koyan ve cismi denge konumuna geri çeken kuvvetler doğuruyorsa, denge durumu kararlı olarak tanımlanır. Ama bu tedirginlikler, cismin yer değiştirme miktarını artırma doğrultusunda kuvvetler doğuruyorsa, denge kararsızdır. Jilet ağzı üstünde dengeye getirilmiş bir rulman bilyesi, buna örnektir.

denge aleti, jimnastikte bayanlar arası karşılaşmalarda kullanılan alet. Yerden 120 cm yükseklikte, eni 10 cm, uzunluğu 5 m olan tahtadan bir kiriştir. Jimnastikçiler denge aletindeki hareketlerine başlarken bir atlama ya da sıçramayla üstüne çıkarlar. Sonra yürüme, koşma, sıçrama, dönme, oturma ve yatma pozisyonlarını içeren hareketler yaparlar. Hareketler için verilen süre 80-105 saniye arasındadır. *Ayrıca bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (jimnastik); Olimpiyat Oyunları.

Denge aleti
Novosti - Sovfoto

dengelenme *bak.* izostazi

Denham, Sir James Steuart, 4. BARONET, asıl adı JAMES STEUART (d. 21 Ekim 1712, Edinburgh - ö. 26 Kasım 1780, Edinburgh), zamanına göre çok daha ileri ve kapsamlı merkantilist görüşler öne sürmüş İskoçyalı iktisatçı.

İskoçya'nın eski baş hukuk görevlisi (*lord advocate*) Sir James Steuart'ın oğludur. Edinburgh Üniversitesi'nde öğrenim gördü (1724-25). 1735'te avukat olduktan sonra kara Avrupa'sına yaptığı geziler sonunda Jakobusçulara katıldı. Stuart hanedanından Charles Edward'ı tahta geçirmeyi hedefleyen 1745 ayaklanmasına katıldığı için 1763'e değin sürgünde kaldı. Edinburgh'a döndükten bir süre sonra Coltness'e çekildi. Babası 1773'te soyadını alma koşuluyla dayısı Sir Archibald Denham'ın topraklarını devraldığından, babasının ölümünden (1780) sonra kısa bir süre miras olarak iki baronetliği de üstlendi.

En önemli yapıtı olan *Inquiry into the Principles of Political Economy* (1767; Ekonomi Politiğin İlkeleri Üzerine Araştırma), İngilizcede iktisat üzerine yazılan belki de ilk sistematik araştırma olarak, yalnızca olguları sıralamakla yetinen dönemin merkantilist yapıtlarıyla tam bir karşıtlık gösterir. Merkantilist politikaların savunucusu olan Denham, başta nüfus hareketleri ve istifdam olmak üzere, toplumun ekonomik gelişmesinde devlete önemli bir rol yüklüyordu. Piyasanın dengeye kavuşması için devlet müdahalesini gerekli görüyordu. Merkantilist görüşlerine uygun olarak, sanayileşen bir ülkenin, işçi ücretlerindeki artış nedeniyle uluslararası pazarlarda bir daralmayla karşılaşacağını, bu nedenle iç pazara dayanmanın gerektiğini savunuyordu. Denham'ın tarihsel gelişmeye ilişkin görüşleri 19. yüzyıl Alman iktisatçıları arasında büyük kabul görmüştür. Günümüz iktisatçıları ise Denham'ın ekonomik büyümede paranın oynadığı rol üzerine geliştirdiği kurama özel bir önem vermişlerdir. Çağına göre bir hayli gelişkin olan bu kuram, katı miktar kuramı yaklaşımını reddederek, fiyatların ve faiz oranlarının kaynak dağılımındaki rolünün analizini de kapsamaktadır.

Denham, Sir John (d. 1615, Dublin - ö. 10 Mart 1669, Londra), İngiliz şair. Belirli bir manzarayı, uyandırdığı düşünceleri uzun uzadıya anlatarak betimlemeye dayanan yeni bir şiir türü yaratmıştır. 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başlarında İngiltere'nin en gözde şairlerinden biriydi.

Oxford Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Okul yıllarında yazarlığa başladı ve bazı bölümleri daha sonra yayımlanan *Aeneis*'in altı kitabını çevirdi. Adını 1641'de sahnelenen, açık ölçüyle yazılmış tarihsel trajedisi *The Sophy* (Sofi) ve 1642'de yayımlanan şiiri *Cooper's Hill* (Cooper Tepesi) ile duyurdu. İç Savaş sırasında yurt içinde ve dışında II. Charles için çalıştı. Stuart hanedanının yeniden başa geçmesinden sonra The Most Honourable of the Bath nişanıyla şövalye unvanını aldı ve Royal Society'ye seçildi. Ayrıca birkaç yıl Parlamento üyesi olarak görev yaptı.

Denham'ın şiiri temelde didaktiktir. İngiliz edebiyatında Augustus dönemi klasik şairlerinin en seçkini olan Alexander Pope kendisinden övgüyle söz eder. Edebi gücü daha çok düşüncelerinden kaynaklanır; özellikle ahlaki gerçekleri açık bir anlatımla dile getirişindeki ustalık dikkat çekicidir. Kapalı destan beytini geliştiren kişiler olarak İngiliz şair Edmund Waller ile birlikte,

Sir John Denham, oymabaskı
British Museum Londra, fotoğraf J.R. Freeman & Co Ltd

Restorasyon dönemi ve 18. yüzyıl eleştirmenlerinin de övgüsünü kazanmıştır. Önceki ve sonraki beyitlerden bağımsız olarak kendi içinde bütünlüklü bir düşünceyi dile getiren *a a* uyak düzeninde yazılmış bu nazım biçiminin yaygınlaşmasını sağlayan *Cooper's Hill* şairi, aynı zamanda İngiliz şairlerin bir yüzyıl kadar örnek aldığı yeni bir manzara şiiri türünü başlatmıştır.

Kısaltmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

Denikin, Anton İvanoviç (d. 16 Aralık 1872, Varşova yakınları, Rus Çarlığı - ö. 8 Ağustos 1947, Ann Arbor, Michigan, ABD), Rus İç Savaşı'nda (1918-20) Bolşeviklere karşı savaşan Beyaz Ordu'nun güney cephesi komutanı olan Rus general.

Rus İmparatorluk Ordusu'nda profesyonel bir askerdi. 1904-05'te Rus-Japon Savaşı'nda ve 1914-16 arasında I. Dünya Savaşı'nda çarpıştı. Romanov hanedanını deviren 1917 Şubat Devrimi'nden sonra, geçici hükümetin başkomutanlığa getirdiği Mihail Alekseyev'in kurmay başkanı oldu. Ama hükümetin ordu içinde disiplini sağlayamaması nedeniyle kısa zamanda düş kırıklığına uğradı. Temmuzda siyasal nedenlerle görevinden alındı.

Kerenski tarafından aynı zamanda Kuzeybatı Cephesi komutanlığına getirilen Denikin, bu görevdeyken General Lavr G. Kornilov ile yakın ilişki kurdu. Ağustos 1917'de geçici hükümeti yıkarak yerine askeri bir diktatörlük kurmak amacıyla gizli planlar yapmaktan ötürü Kornilov ile birlikte tutuklandı. Ancak, Denikin ve Kornilov 1917 Ekim Devrimi'nden sonra hapisten kaçarak güneyde Don bölgesinde izlerini kaybettirdiler. Kornilov burada, General M. V. Alekseyev'in yeni örgütlediği Beyaz Ordu'nun komutanlığını üstlendi.

Nisan 1918'de Kornilov'un öldürülmesi üzerine Denikin, ülkenin güneyindeki Beyaz Ordu'nun komutanı oldu. 1919'un başında Kafkasya'nın kuzeyinde denetimi ele geçirmişti. Mayısta büyük bir saldırı düzenleyerek Ukrayna üzerinden Moskova'ya doğru ilerledi. Ama Ekim 1919'da, Moskova'dan 402 km uzaklıktaki Oryol'da Kızıl Ordu karşısında yenilgiye uğradı ve dağılan ordusunun bir bölümüyle birlikte Novorossiysk'e çekilmek zorunda kaldı. Ordusunun geri kalan bölümü ise Mart 1920'de Kırım'a çekildi. Denikin, Nisan 1920'de komutanlığı General Pyotr N. Vrangel'e bırakarak Fransa'ya yerleşti. Burada *Oçerki ruskoy smuti* (1923-27, 5 cilt; Rusya'daki İç Karışıklıklar Üzerine Deneme) adlı anıların yazdı. 1945'te ABD'ye göç etti ve oradı öldü.

Denis (AZİZ), DENYS olarak da yazılır, Latince DIONYSIUS (d. Roma? - ö. 258?, Paris; yortu günü, Batı Kilisesi'nde 19 Ekim, Doğu Kilisesi'nde 3 Ekim), ilk Paris piskoposu ve Fransa'nın koruyucu azizi. Tour'lu Aziz Gregorius'un 6. yüzyılda yazdığı *Historia Francorum*'a (Franklar Tarihi) göre, İmparator Decius döneminde (249-251) Galyalılara Hıristiyanlığı benimsetmek için gönderilen yedi piskopostan biridir. Paris piskoposluğuna getirildiği ve Roma imparatoru Valerianus'un Hıristiyanlara kıyım uyguladığı dönemde öldürüldüğü dışında yaşamıyla ilgili pek az bilgi vardır. Mezarı 626'da Paris yakınlarındaki St. Denis'de bulunan Benedikten manastırına taşınmıştır. 8. yüzyılda Gregorius'un yapıtındaki bir bölümün yanlış yorumlanması yüzünden, Denis'yi Fransa'ya Papa Aziz I. Clemens'in gönderdiği inancı yerleşmiştir. 9. yüzyılda St. Denis Manastırı başkeşişi Hilduin'in kayıtlara geçirdiği bir öyküye göre, boynu vurulduktan sonra Denis bir meleğin eşliğinde Montmartre'dan St. Denis Manastırı'na kadar yürümüştür. Denis, tasvirlerde de bu imgeyle yer alır.

Denis, Maurice (d. 25 Kasım 1870, Granville - ö. 13 Kasım 1943, Paris, Fransa), simgeciliğin(*) önde gelen ressam ve kuramcılarından.

Sanat öğrenimine Julian Akademisi'nde (1888) Jules Lefebvre'in yanında başladı, ardından da Güzel Sanatlar Yüksekokulu'na gitti. İzlenimciliğin doğalcı eğilimlerine tepki duydu ve arkadaşları Paul Sérusier, Éduard Wuillard, Pierre Bonnard ve Ker Xavier Roussel gibi Paul Gaugin'in üslubundan etkilendi. Arkadaşlarıyla birlikte simgecilik akımına, daha sonra da bu gruptan ayrılan Nabi'lere(*) katıldı. Nabi'lerin yarı mistik yaklaşımları, çok dindar olan Denis'nin yapısına son derece uygundu.

"Musalar", Maurice Denis'nin yağlıboya çalışması, 1893; Ulusal Modern Sanat Müzesi, Paris
Musée National d'Art Moderne Paris, fotoğraf Ma/c Garanger

1890'da birçok modern akımın temelinde yatan ilkeleri şu sözlerle açıkladı: "Unutulmamalıdır ki resim, bir savaş atı, bir çıplak ya da bir tür anekdot olmadan önce, yalnızca renklerin belirli bir düzenlemeyle birleştirildiği düz bir yüzeydir".

Denis daha sonraları İtalya'ya yaptığı bir gezide yapıtlarını gördüğü 14. ve 15. yüzyıl fresk ressamlarından büyük ölçüde etkilendi; "Cézanne'a Saygı" (1901, Ulusal Modern Sanat Müzesi, Paris) adlı resminde de görüldüğü gibi konuya, geleneksel perspektif anlayışına ve hacimlendirmeye özen göstermeye başladı. Birçok kilise için büyük duvar resimleri yaptı. 1912'de en önemli çalışmalarından bir sayılan Champs Élysées Tiyatrosu'nun tavan resimlerini gerçekleştirdi. 1908'de kurulan Ransom Akademisi'nde 1919'a değin ders verdi. Aynı yıl Georges Devalieres ile birlikte Kutsal Sanat Atölyeleri'ni kurdu. Yapıtlarıyla Fransa'da dinsel sanatın canlanmasında rol oynayan Denis, *Théories, 1890-1910* (1920; Kuramlar, 1890-1910), *Nouvelles théories* (1922; Yeni Kuramlar), *Historie de l'art religieux* (1939; Dinsel Sanatın Tarihi) ve *Sérusier, sa vie, son œuvre* (1943; Sérusier, Yaşamı, Yapıtları) adlı kitaplarıyla sanat kuramına ve dinsel sanata katkılarda bulunmuştur.

Denison, ABD'de, Texas'ın kuzeyindeki Grayson iline (*county*) bağlı kent. Dallas'ın 117 km kuzeyinde, Oklahoma sınırı yakınlarında yer alır. Denison Barajı'nın Red Irmağı üzerinde oluşturduğu Texoma Gölü ve Sherman kenti yakınındadır. Önceleri Güney Posta Yolu üzerinde bir duraktı.

ABD başkanı Dwight D. Eisenhower'ın doğduğu ev, Denison, Texas
Texas Highway Department

1872'de Missouri-Kansas-Texas Railroad şirketi tarafından hatların ayrıldığı bir merkez olarak düzenlendi ve demiryolları müdürü Denison'ın adı verildi. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Öteki ekonomik etkinlikler hafif sanayi, ulaştırma ve turizmdir. Giysi, alüminyum ve plastik ürünler başlıca mamullerdir. Turizm, Texoma Gölü çevresindeki dinlenme yerleri, Hagerman Ulusal Yabanıl Yaşamı Koruma Alanı ve Eisenhower Eyalet Parkı'nda yoğunlaşmıştır. Başkan Dwight D. Eisenhower'ın 1890'da doğduğu yer, tarihsel alan olarak eyalet tarafından koruma altına alınmıştır. Kentin tam batısında Grayson County College (1965) bulunur. Nüfus (1990) kent, 21.505; metropoliten alan, 95.021.

Denison, Edmund Beckett *bak.* Grimthorpe, Edmund Beckett, 1. Baron

deniz *bak.* okyanus ve deniz

Deniz, Metin (d. 29 Haziran 1940, İstanbul), sahne tasarımcısı. Çalışmalarında klasik dekor anlayışına yönelmek yerine, otomobil lastiğinden, eski plaklara, taşkömürüne kadar çok değişik malzemeler kullanarak çeşitli etkiler uyandıran bir yol izlemiştir. Ortaöğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde tamamladı. 1965'te bitirdiği Güzel Sanatlar Akademisi'nin (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'nde Cevat Dereli'yle, Heykel Bölümü'nde de Zühtü Müritoğlu'yla çalıştı. Öğrenciliği sırasında İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları'nda ve İstanbul Şehir Operası'nda sahne tasarımcılığı yaptı. Ayrıca Gülriz Sururi-Engin Cezzar ve Dostlar tiyatrolarında sahne tasarımları gerçekleştirdi.

1974'te Şehir Tiyatroları Deneme Sahnesi'nın kurulmasında Beklan Algan'la birlikte görev aldı. Burada alışılagelmiş çerçeve sahneyi ortadan kaldırarak izleyiciyle oyuncu arasındaki karşılıklı etkileşimi daha güçlü kılacak bir mekân düzeni sağlamaya çalıştı; *Cesaret Ana ve Çocukları* (1977), *Marat/Sade* (1978) ve *Bahar Noktası* (1981) oyunlarının toplu çalışmalarına katıldı.

Deniz
İsa Çelik Arşivi

1975'te de Brecht'in *Galile'nin Yaşamı* oyununu gene Şehir Tiyatroları'nda sahneye koydu. Fransa'da Paris'te Mehmet Ulusoy'un yönettiği *Kafkas Tebeşir Dairesi* (1974), *Dans les eaux glacées du calcul égoïste* (1977; Bencil Hesapların Buzlu Sularında) ve *Macbeth*'in (1979), Luiz Menase'nın yönettiği *Binbir Gece Masalları*'nın (1980), Avignon'da Gerard Gelas'nın yönettiği Yaşar Kemal'in *Binboğalar Efsanesi*'nin (1983) sahne tasarımlarını yaptı. Ayrıca İsviçre'de Théâtre Populaire Romand'da da yönetici ve sahne tasarımcısı olarak çalıştı. 1985'te kurulan Taner Barlas Mim-Tiyatro'da John Arden'ın *Sanat Uzun, Hayat Kısa* adlı oyununu yönetti. 1986'da Paris'te, Işıl Kasapoğlu'nun sahnelediği *Kırmızı Şapkalı Kız*'ın dekorlarını hazırladı.

İstanbul Şehir Tiyatroları'nda oynanan *Gazete-Gazete* oyununun sahne tasarımıyla Ankara Sanat Kurumu Ödülü'nü kazandı. Tiyatro, opera ve bale için gerçekleştirdiği çalışmalar 250'yi bulan Deniz 1982'de, *İki Kalas Bir Heves* adıyla, yaptığı sahne tasarımlarından örnekler içeren bir de sergi açmıştır. Ayrıca çeşitli filmlerde sanat yönetmenliği ve yönetmen yardımcılığı yapmıştır.

deniz alası, alabalıkların (*Salmo trutta*), tuzlu sularda yaşayan ve yalnızca üreme mevsiminde tatlı sulara giren alttürlerine ve çeşitlerine verilen ortak ad. Bütün alabalıklar tatlı sularda yaşadığı halde, üreme dönemleri dışında denizlere ve okyanuslara açılan deniz alası Büyük Okyanus ve Atlas Okyanusunun kuzey bölgelerinde, Karadeniz, Azak Denizi ve Hazar Denizinde yaşar; kasım-şubat ayları arasında yumurta dökmek üzere akarsulara girer. Tatlı su alabalıklarından daha iri olan deniz alasının ortalama ağırlığı 5-7 kg'dır, ama ağırlığı 24 kg'ye, uzunluğu 1 m'ye ulaşan örneklerine de rastlanmıştır. En tanınmış deniz alaları, yumurta dökmek için Karadeniz Bölgesi'ndeki akarsulara giren *Salmo trutta labrax* ile Akdeniz Bölgesi'ndeki akarsulara giren *Salmo trutta trutta* alttürleridir.

deniz biyolojisi, denizde yaşayan hayvanları ve bitkileri konu alan bilim dalı. Havada ya da karada yaşadıkları halde besinlerini ve öbür yaşamsal gereksinimleri-

ni karşılayabilmek için doğrudan doğruya denize ve deniz canlılarına bağımlı olan bütün bitki ve hayvanlar da bu bilim dalının araştırma alanına girer. Kısacası, deniz biyolojisi, yeryüzünün bütün deniz ve okyanuslarına dağılmış sayısız canlıya ilişkin yaşam olgularını tanımlamaya çalışır; bu arada, doğa tarihi, taksonomi, embriyoloji, morfoloji, fizyoloji, ekoloji ve coğrafi dağılım gibi özel alanlarda uzmanlaşmış altdallara ayrılır. Okyanus ve denizlerin fiziksel özellikleri bu su ortamlarında yaşayan canlılarla ilişkili olduğu için, deniz biyolojisi ile okyanusbilim arasında yakın bir bağlantı vardır. Deniz biyolojisi ayrıca, iskeletleri deniz tabanına çökelen ya da tropik denizlerdeki dev mercan resiflerini oluşturan canlılar üzerinde incelemeler yaparak deniz jeolojisine de katkıda bulunur.

Deniz biyolojisinin temel amaçlarından biri, okyanus ve denizlerdeki olayların canlıların dağılımını nasıl yönlendirdiğini saptamaktır. Deniz biyologları bu amaçla, deniz suyunun çeşitli kimyasal ve fiziksel özelliklerine, okyanustaki akıntı ve hareketlere, değişik derinliklerdeki ışık yoğunluğuna ve deniz tabanını oluşturan sert yüzeylere bazı canlıların nasıl uyum sağladığını araştırır, başta beslenme zinciri ve av-avcı ilişkileri olmak üzere, deniz ekosistemindeki belirleyici öğelerin incelenmesine özel bir önem verirler. Deniz biyolojisinin balık ve kabuklu deniz hayvanlarının dağılımı konusunda derlediği bilgiler balıkçılık açısından da büyük önem taşır. Bu bilim dalı ayrıca, karadan denize ulaşan böcek ilaçlarının ve yapay gübrelerin, tankerlerden sızan petrolün, kıyılardaki dolgu ve inşaat çalışmalarının yol açtığı çevre kirlenmesinin denizlerdeki hayvan ve bitki yaşamı üzerinde ne gibi etkiler yaptığını araştırır.

19. yüzyılın ikinci yarısında, deniz canlılarından örnekler toplayıp bu canlıları sınıflandırma konusu önem kazanınca, deniz biyolojisi de bütün yöntemlerini örnek toplamaya ve toplanan örnekleri korumaya seferber etmişti. Bu amaçla, deniz dibindeki örnekleri toplayabilmek için çeşitli sürütme, torba ve trol ağları, yüzeye yakın örnekler için de değişik büyüklükte kepçeler ve çevirme ağları kullanılmaya başlandı. Ayrıca, denizlerin fiziksel özelliklerini belirlemek için, istenilen derinlikteki su sıcaklığını ölçen termometreler ve otomatik olarak kapanarak değişik derinliklerden su örnekleri almayı sağlayan kaplar gibi yeni ölçüm aletleri geliştirildi. Öte yandan, deniz suyunun tuz, oksijen, besleyici tuzlar ve bitkisel pigmentler gibi bileşenlerini araştırma gemisinde anında saptama olanağı veren yeni çözümleme yöntemleri ve değişik derinliklerdeki ışık değerini ölçen fotoelektrik aygıtlar ile dip tortullarından örnekler almaya yarayan sondaj makineleri de deniz biyolojisinin gelişmesine yardımcı oldu. Sualtı kameraları ve televizyonları, çok gelişmiş dalış takımları, çok derinlere inebilen batiskaf gibi dalış araçları ve denizaltılar da deniz canlılarını doğal yaşama ortamlarında doğrudan inceleme olanağı sağladı.

Deniz canlılarına ilişkin morfoloji ve taksonomi araştırmaları genellikle müze ve üniversitelerde saklanan cansız örnekler üzerinde yapılırken, canlı örneklerin kullanılmasını gerektiren fizyoloji ve embriyoloji araştırmaları daha çok biyoloji araştırma merkezlerince yürütülür. Deniz kıyısında kurulmuş olan bu merkezlerde, denizden toplanan örnekler hemen laboratuvara iletilir ve sürekli tazelenen deniz suyuyla doldurulmuş bölmelerde canlı olarak saklanır.

Deniz Biyolojisi Laboratuvarı, 1888'de, ABD'nin Massachusetts eyaletindeki Woods Hole'da kurulan bağımsız eğitim ve araştırma kurumu. Özellikle yaz aylarında konuk bilim adamlarının yürüttükleri önemli ve kapsamlı araştırmalarla tanınan bu laboratuvar, Boston Kadın Eğitim Derneği'nin çabalarıyla kuruldu. 1871-86 arasında aynı eyaletteki Annisquam kıyılarında bu derneğin desteğiyle kurulmuş olan bir biyoloji laboratuvarının tüm gereçleri Woods Hole'daki yeni laboratuvara taşındı; mütevelli heyetinin başkanlığına da doğabilimci Alpheus Hyatt getirildi. 1930'da, laboratuvarın bir yan kuruluşu olan Woods Hole Okyanusbilim Enstitüsü hizmete girdi.

deniz dibi canlıları *bak.* bentos

deniz dibi yayılması kuramı, okyanusların tabanında yer alan yer kabuğunun, topluca okyanus ortası sırt sistemi olarak tanımlanan denizaltı dağı kuşakları boyunca oluştuğunu ileri süren kuram. Bu varsayım, 20. yüzyılın son çeyreğinde jeoloji alanında çığır açıcı etkide bulunan levha tektoniği(*) kuramının geliştirilmesinde temel rol oynamıştır.

Deniz dibi yayılması kuramı, 1960'ta ABD'li jeofizikçi Harry H. Hess tarafından ileri sürüldü. Hess'e göre, Yer'in manto katmanından kaynaklanan ergimiş maddeler, tüm dünya okyanuslarını çepeçevre kuşatan 60 bin km'lik okyanus ortası sırtlarının tepelerinden sürekli olarak dışarı yükselmektedir. Magma soğurken sırtların kanat bölümlerinden uzaklara doğru itilir. Bu yayılma, birbiri ardına daha genç okyanus tabanları yaratır ve bu madde akıntıları, kıtaların sürüklenmesine yol açar. Örneğin, Atlas Okyanusunu çevreleyen kıtaların, Orta Atlantik Sırtından her yıl 1-2 cm uzaklaştığı sanılmaktadır. Böylece okyanus havzasının genişliği (her iki yandan açılma nedeniyle) her yıl bu miktarın iki katı artmaktadır. Büyük Okyanusta olduğu gibi, kıtaların derin deniz çukuru sistemleriyle çevrili olduğu yerlerde, okyanus tabanı kıtalara alttan bindirerek aşağıya dalar ve sonunda kendisini oluşturan manto katmanı içinde eriyerek kaybolur. Elde edilen çok sayıdaki kanıt, deniz dibi yayılması kuramını desteklemektedir. Örneğin, ısıl sondalarla yürütülen araştırmalar, taban tortulları içindeki ısı akımı ile kıtalar içindeki ısı akımının genellikle karşılaştırılabilir nitelikte olduğunu göstermektedir. Ancak okyanus ortası sırtlarının üst kısımları bunun dışındadır. Çünkü bu sırtların bazı bölümlerinde ısı akımı, normal değerin üç ya da dört katı olarak ölçülmektedir. Normalden oldukça büyük sapmalar gösteren bu değerlerin, sırtların tepe bölümlerine yakın yerlerde, erimiş madde sokulumlarının varlığına işaret ettiği düşünülmektedir. Araştırmalar ayrıca, sırt tepelerinin bir başka özelliğinin de, buradaki sismik dalga hızlarının, normal değerlerden çok düşük olduğunu göstermektedir. Bu özelliğin, magma yükselmesine bağlı olarak ısıl genleşmenin ve küçük çatlamaların oluşmasından kaynaklandığı sanılmaktadır.

Okyanus bölgelerindeki magnetik değerlerde belirlenen sapmaların incelenmesi de, deniz dibi yayılması kuramını destekleyen sonuçlar vermektedir. Bu araştırmalar, okyanus ortası sırt sistemi ekseninden olan uzaklık arttıkça, jeomagnetik alan şiddetinin dönüşümlü olarak yüksek ve alçak sapma değerleri verdiğini göstermektedir. Sapma özellikleri, eksenin her iki kesiminde oldukça bakışımlı biçimde ortaya çıkmakta ve eksene paralel sapma kuşakları oluşturmaktadır. Bu çizgisel sapma eğilimlerinin, sırtların ekseninde oluşmuş ve soğudukça ısılkalıcı bir magnetiklik kazanmış olan bazaltlı kayaçların dönüşümlü olarak normal ve zıt doğrultuda mıknatıslanmış kuşaklar halinde uzanmasından kaynaklandığı sanılmaktadır. Bu kayaçların mıknatıslanmalarının kutupsallığı, katılaştıkları sıradaki jeomagnetik alanın kutupsallığına bağlıdır. Yeni magma malzemeleri, sırtların eksenleri boyunca yukarı doğru akarken, daha eski kayaçlar da sırtların her iki yakasında dışa doğru yayılır.

Deniz tortulu kalınlıklarının ölçülmesi ve bu tür taban maddelerinin mutlak yaşlarının belirlenmesi, deniz dibi yayılması kuramına ek kanıtlar sağlamıştır. Bugüne değin, karot alma, tarama ve derin deniz sondajları gibi çeşitli yöntemlerle elde edilen en eski tortulların yaşının ancak Jura Dönemine (y. 190-136 milyon yıl önce) dayandığı, belirlenmiştir. Bu tür bulgular, uzun yıllar jeologlar arasında egemen olan okyanus havzalarının sürekliliği düşüncesiyle uyuşmamaktadır.

deniz düzeyi, DENİZ SEVİYESİ olarak da bilinir, hava ile denizin kesişme yüzeyi. Tüm kara yükseklikleri ve deniz derinlikleri bu düzey temel alınarak saptanır. Deniz düzeyi, gelgit olaylarına, atmosfer basıncına ve rüzgârın durumuna bağlı olarak her yörede sürekli değişiklikler gösterir. Daha uzun dönemli değişiklikler, Yer'in iklim koşullarının değişmesinden kaynaklanır. Bu nedenle, deniz düzeyi uzun bir zaman dilimi içinde gelgitin tüm yüksekliklerinin ortalaması alınarak saptanan ortalama deniz düzeyi olarak tanımlanır.

Dünya ölçüsünde, deniz düzeyi, 20. yüzyılın birinci yarısında yılda ortalama 1,2 mm yükselmiştir. Bu dönem içerisindeki belirli evrelerde, bu ortalamanın çok üstünde yükselmelere de rastlanmıştır (1946-56 arasında yılda 5,5 mm). Bu değişken yükselmenin uzun zamandan beri süregeldiği saptanmıştır. Deniz düzeyinin bugünkü durumunun 35 bin yıl önceki durumuna çok yakın olduğu sanılmaktadır. Bu düzey, 15-30 bin yıl öncesi dönemde 130 m ya da daha fazla düşme göstermiştir. Sonra tekrar yükselmeye başlayan düzey, o zamandan bu yana yükselmesini sürdürmektedir. Okyanus düzeylerindeki düzensiz değişimlerin, Pleyistosen Bölüm (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) sırasında kıtasal buzulların birbirini izleyen büyüme ve erimeleriyle birlikte ortaya çıktığı düşünülmektedir. Çünkü okyanus suları, buzul dönemi buzlarının en büyük kaynağıdır. Okyanus havzalarının biçim ve boyutlarında görülen daha yavaş değişmelerin deniz düzeyi üzerindeki etkisi görece azdır.

deniz ejderi, büyük bir yılana benzediği düşünülen efsanevi deniz hayvanı.

Denizlerin derinliklerinde dev yaratıkların yaşadığı inancı ilkçağ kültürlerinde çok yaygındır. Eski Ahit'te, Levyatan ya da Rahab olarak adlandırılan dev bir düşman ile Tanrı arasındaki bir savaştan söz edilir. Levyatan ejdere benzer bir yaratık olabileceği gibi, bir deniz canavarı da olabilir. Eski Ortadoğu efsanelerinde de bu savaşın benzerleri görülür. Babil yazılı kaynaklarında Tanrı Marduk ile çok başlı, yılan biçimli ejder Tiamat arasındaki savaştan söz edilir. Hitit efsanelerinde hava tanrısının, ejder Illuyankas'ı nasıl yendiği anlatılır. Suriye'nin kuzeyindeki Ras Şamra'da (eskiden Ugarit) bulunmuş bir Kenan şiirinde Tanrı Baal ile Levyatan adlı bir canavar arasındaki savaş anlatılır. Marduk'un Tiamat ile savaşının öyküsü Hıristiyan geleneğindeki Aziz George ve ejder efsanesinin de kaynağıdır.

Dev deniz yaratıklarıyla ilgili güvenilir öykülerin çoğunun, bilinen bazı hayvanların yanlış gözlemlerine dayandığı anlaşılmaktadır. Örneğin art arda yüzen ve solumak için düzenli olarak su yüzüne çıkan bir dizi musur, çok iri bir yılan izlenimi yaratabilir. Büyük kütleler halinde suyun hareketiyle salınan deniz yosunları da dev hayvanlara benzer. Büyük camgözler, kurdelebalıkları ve denizaslanları da deniz ejderi sanılan yaratıklar için birer açıklama olabilir.

Dev kalamarlar da (*Architeuthis* türleri) birçok öykünün kaynağı olabilir. Uzunluğu 15 m'yi geçebilen bu hayvanlar deniz ejderi öykülerinin beşiği olan İskandinavya, Danimarka ve Britanya Adaları ile Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarına zaman zaman uğrar. Bu tür kalamar, arkaya doğru uzayan dev boyutlu iki koluyla su üstünde yüzerken, efsaneleri esinlendirmiş olabilecek bir görünüş alır. Gövdesi genellikle silindir biçiminde ve başı basıktır; başında ve boynunda uzantılar vardır; tepede koyu bir renk, altta daha açık bir ton görülür; düz gövdesi rahatça kıvrılabilir; su fışkırtarak değişmez bir hızla ilerler. Öte yandan kaşalotların, *Architeuthis* türlerini öldürüp yuttukları bilinir; deniz ejderleri üstüne anlatılan en ilginç öykülerde de deniz ejderleri, kollarıyla sardıkları balinaları suyun altına çekerler.

Tatlı su canavarları, özellikle de İskoçya'nın kuzeyindeki Loch Ness'te görülenler üzerine çıkarılan söylentiler oldukça çoktur. Ama bu söylentiler ışığında başlatılan çok sayıda araştırmanın tümü sonuçsuz kalmıştır.

deniz feneri, FENER KULESİ olarak da bilinir, kıyılara yakın bölgelerde seyreden deniz taşıtlarına yardımcı olmak amacıyla, kıyılarda ya da sığ sularda inşa edilen, aydınlatma aygıtlarıyla donatılmış ve çoğunlukla kule biçimindeki yapı. Deniz fenerleri, gündüzleri yapının belirgin renginden, geceleri ise ışığının renginden, parlamasından ya da yanıp sönmesinden tanınabilir.

Bilinen ilk deniz feneri, yaklaşık 110 m yüksekliğindeki İskenderiye Feneri'dir. İS ilk birkaç yüzyılda Fenikeliler ve Romalılar da, başta Karadeniz, Akdeniz ve İngiltere'nin Atlas Okyanusu kıyıları olmak üzere birçok bölgede deniz fenerleri yaptılar. Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra deniz ticareti oldukça yavaşladığından, 12. yüzyılda ticaretin yeniden canlanmasına değin Avrupa kıyılarında hemen hemen hiç deniz feneri yapılmadı. Bu dönemde, önce Fransızlar ve İtalyanlar Akdeniz'de, ardından da Hansa Birliği, İskandinavya ve Almanya kıyılarında fener kuleleri inşa ettiler. 16. yüzyılın sonunda Avrupa kıyılarında en az 30 deniz feneri bulunuyordu.

Modern deniz fenerleri 18. yüzyılın başlarında yapılmaya başladı. Başlangıçta bu fenerler, ağaç kuleler halindeydi, ama bunlar şiddetli fırtınalara ve büyük dalgalara fazla dayanmıyordu. İnşaat malzemesi olarak taş blokların kullanıldığı ilk deniz feneri, 1759'da İngiltere'deki sarp Eddystone kayalıklarında yapıldı. Bu yapının tasarımını gerçekleştiren mühendis John Smeaton, klasik eski hiperbol eğrili mimari biçimi ilk kez bir deniz fenerine uygulamıştı. Smeaton'ın bu yeniliğinin başarıya ulaşması üzerine, açık denizlerde de birçok deniz feneri yapıldı. 1820'ye gelindiğinde dünyada 250'ye yakın deniz feneri vardı.

Deniz feneri yapımında, ana malzeme olarak kullanılan ve duvar örme yöntemiyle birbirine bağlanan taş blokları, 20. yüzyılda yerini çelik ve betona bıraktı. Bugün ise deniz fenerleri, alışılmış, sağlam görünüşlü silindir benzeri yapılar yerine, radyo verici istasyonlarının kulelerine benzeyen çelik iskeletler biçiminde yapılmaktadır.

Açık denizlerde kullanılan başlıca üç çeşit deniz feneri vardır. Birincisi, kısmen deniz tabanına gömülen içi boş çelik silindirlerin (keson) içine beton doldurularak yapılanlardır. İkinci tür deniz fenerleri, dibine beton bir ağırlık bağlanan ve böylece deniz tabanına oturan, üst bölümü ise su düzeyinin üstünde kalan kuleler biçimindedir. Üçüncüsü ise, açık denizlerdeki petrol kuyularına benzeyen ve deniz tabanına boru biçimindeki çelik halatlarla tutturulan ve üzerinde ışık kulesinin yer aldığı geniş bir platformdan oluşur.

İskenderiye Feneri'nin yapımından 19. yüzyıla değin, deniz fenerlerinde, odun ateşi, mum ve yağ lambaları başlıca aydınlatıcı malzeme olmuş, 16. yüzyılda bir ara kömür kullanılmıştır. Fener yanarken çıkan duman, ateşi rüzgâr ve sudan koruyan camların yüzeyini çok çabuk karartırdı. 18. yüzyılın sonlarında, balıkyağı, bitkisel ve madensel yağlar kullanabilen ve bu alanda bir devrim sayılan, dumansız yağ lambası bulundu. Bu lambalar yalnızca temiz ve daha güvenilir olmakla kalmıyor, metal yansıtıcılar ve büyüteçlerin yardımıyla, ışığın daha uzaklara ve daha şiddetli biçimde gönderilebilmesini olanaklı kılıyordu. 19. yüzyılda prizmatik büyüteçler ve yansıtıcılar sayesinde, bir yağ lambasının zayıf ışığı, modern bir otomobil farının gücüne ulaşabilecek duruma geldi. Işığın yalnızca tek bir noktada yoğunlaşması, lambanın dönmesini gerekli kılıyordu ve böylece döner beykınlar geliştirilerek hemen bütün deniz fenerlerine yerleştirildi. 20. yüzyılın başlarında gazyağı ve asetilen lambaları geliştirildi. Asetilen lambası, ucuz, kullanışlı ve dayanıklı olması nedeniyle bugün de bazı deniz fenerlerinde kullanılır. Fenerleri döndürmek için kullanılan ilk motorlar, büyük saatlerinkine benzeyen bir yay (zemberek) sistemiyle çalışıyordu. Daha sonraları asetilen gazından, hem motorun çalıştırılmasında, hem de lambanın yakıtı olarak yararlanıldı.

Öteki aydınlatıcılardan çok daha güçlü ve kusursuz olan elektrik lambaları, 1920'lerde deniz fenerlerinin başlıca aydınlatma aygıtı durumuna geldi. Elektrik lambalarının içinde en güçlüsü olan karbon elektrotlu ark lambasıyla 500 milyon mum (kandela) gücünde bir parlaklık oluşturulabilir. Mercekler ve yansıtıcılardaki duyarlılık sayesinde 250 W'lık bir ampul, yüzbinlerce mum gücüne yükseltilebilir. Yaygın olarak kullanılan ksenon flaşı, fotoğrafçılıktaki yeniden kullanılabilen flaşa benzer ve kısa patlamalarla yaydığı güçlü ışık çok uzaktan görülebilir.

Deniz fenerinin ve ışığının görülemediği kötü hava koşullarında sesli uyarılar yapmak amacıyla, eskiden top ve çanlardan yararlanılırdı. Günümüzde ise, sirenler ve kornalar kullanılmaktadır. Ama sesin yayılabildiği alanın hava durumuna bağlı olması nedeniyle birçok deniz fenerinde, telsiz ve gemicilerin kullandığı türden sinyalleri yayan ya da bir geminin radarını güçlendirebilen radar kuleleri bulunur.

Aydınlatma amacıyla kullanılan ilk fener gemisi, 1732'de Thames Halicindeki Nore Sand'de denize indirildi ve bunu başkaları izledi.

Modern bir fener gemisi 37 m uzunluğunda, 7,6 m genişliğinde, çelik gövdeli bir teknedir. Genellikle yedi kişilik mürettebatı vardır ve fener görevi gören aydınlatma aygıtları, sıkıştırılmış hava ya da elektrikli sis sinyali aletleri, telsiz kulesi ve seyir radarıyla donatılmıştır. Fener gemisinin yalpalaması durumunda bile ışığın yatay doğrultuda kalabilmesi için, ışık donanımı, kardan halkaların yardımıyla bir dengeleme platformu üzerine yerleştirilmiştir. Çok güçlü aydınlatma gerektirmeyen yerlerde ve uygun korunaklı sularda, asetilen ışığıyla ve gazla çalışan birçok insansız fener gemisi bulunmaktadır.

Fener şamandıraları ise, haliçlerdeki kanalların ve limanların çevresine, gemi enkazlarına ve seyir için tehlike oluşturan bölgelere yerleştirilir. Genellikle 1,27 cm'lik çelik levhalardan, 1,5 m'den 3 m'ye kadar değişen çaplarda yapılır ve ağırlıkları 910 kg ile 8.200 kg arasında değişir. Şamandıralar, bir tek zincire bağlı, iki ya da üç tonluk beton ya da demir döküm ağırlıklarla deniz tabanına demirlenir. Günümüzde, cam yününden yapılmış küçük şamandıralar da kullanılmaktadır.

Radar, loran ve öteki seyir sistemleri, 20. yüzyılın son dönemlerinde deniz fenerlerine olan ihtiyacı önemli ölçüde azaltmış olmakla birlikte, bu donanımlar tümüyle kullanıl-

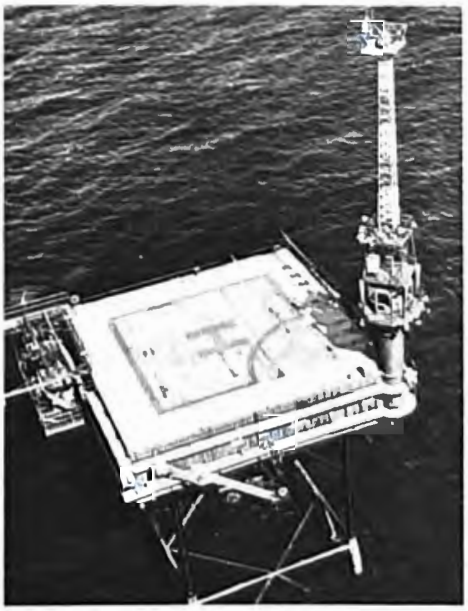

(Solda) İngiltere'de 1699'da yapılan Eddystone Deniz Feneri; (sağda) 1961'de ABD'de Massachusetts eyaletindeki Buzzards Körfezi'nde kurulan fener kulesi

(Sol) British Library, fotoğraf, John R. Freeman & Co., (sağ) US Coast Guard

maz duruma gelmiştir. Bugün işletilen birçok deniz feneri bütünüyle otomatikleştirilmiş ve gezici teknisyenler ya da yerleşik bakım ekiplerinin sayısı azaltılmıştır. Günümüzde, elektrikli aygıtların kullanımının artmasıyla modern sanayide kullanılan otomasyon teknikleri fenerlere de uygulanmaya başlamıştır.

Sis başladığında deniz fenerlerinin otomatik olarak sinyal vermesini sağlayan bir dizi aygıt geliştirilmiştir. Fener gemileri ve deniz fenerleri için gerekli enerji, genellikle bir dizel üreteçten sağlanır. Şamandıralarda ve küçük ışıklı işaretlerde bunun yerine bataryalar kullanılır. Uzun süre bakım gerektirmeyen, rüzgâr üreteçleri gibi başka enerji kaynakları da geliştirilmiştir. Bilgisayarla donatılmış modern deniz fenerleri hava durumunu belirleyerek gerektiğinde sis sirenlerini ve öteki donanımı harekete geçirir ve meteoroloji verilerini kıyıdaki birimlere gönderir.

Deniz Halkları, Tunç Çağının sonlarında, özellikle İÖ 13. yüzyılda Doğu Anadolu, Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Mısır'ı istila eden saldırgan denizci topluluklar. Hitit İmparatorluğu gibi eski devletlerin yıkılmasından bu halklar sorumlu tutulur. Deniz Halklarının saldırıları sonucunda eski Yakındoğu kayıtlarının birden kesilmesi yüzünden, olayların kaynağı ve boyutları tam bilinmemektedir. Deniz Halklarına ilişkin başlıca bulgular tek yanlı kaleme alınmış Mısır metinleri ile tasvirlerdir. Hitit kaynakları ve arkeolojik veriler de önemli bilgi kaynaklarıdır.

Mısırlılar Deniz Halkları ile iki kez savaştılar. İlk savaş Firavun Merneptah döneminin (hd İÖ 1236-23) beşinci yılında, ikinci savaş ise III. Ramses döneminde (hd İÖ 1198-66) gerçekleşti.

Mısır belgelerinde adı geçen Deniz Halkları şunlardır: Tunç Çağında yaşayan Yunan halklarından Ekveşler (Akhalar; Hitit kayıtlarına göre ise Ahhiyavalar); sonraki dönemlerde Yunanlıların Anadolu'dan gelen denizci ve korsan bir halk olarak tanımladığı ve Etrüsklerin ataları sayılan Tereşler (Tirenliler); Batı Anadolu kıyılarında yaşayan ve adları Hitit belgelerinde de geçen Lukalar (Anadolu'nun güneybatı kıyısındaki antik Likya bölgesinin adı bu halktan gelir); büyük olasılıkla Sardinya'dan gelen ve Kadeş Savaşı'nda (İÖ 1299) Mısırlıların saflarında paralı asker olarak çarpışan Şerdenler; Sikuller olarak bilinen Sicilya kabilesiyle özdeşleştirilen Şekeleşler; genellikle Girit'ten geldikleri sanılan ve Filistilerle (İÖ 12. yüzyılda Filistin'in güney kıyısında yaşayan halk) özdeşleştirilen, Filistin'e temelli yerleşmiş tek Deniz Halkları kabilesi olan Pelesetler. Belgelerde adı geçen öteki Deniz Halklarının kimlikleri belirsizdir.

Deniz Harp Okulu, Türk Deniz Kuvvetleri'ne subay yetiştiren askeri okul.

Osmanlı Devleti'nde subay yetiştirmek üzere kurulan ilk deniz okulu olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (Deniz Mühendishanesi), Hüsrev Mehmed Paşa'nın ikinci kaptan-ı deryalığı (1822-27) sırasında Mekteb-i Bahriye (Bahriye Mektebi) adını aldı. Okul bu sırada İstanbul'da Parmakkapı yakınındaki bir binada öğretim yapıyordu. 1838'de Kasımpaşa'da bugünkü Deniz Hastanesi'nin bulunduğu yerdeki Kaptan Paşa Konağı'na taşındı. 1842'de Patrona Mustafa Paşa'nın layihasına göre düzenlenen Mekteb-i Bahriye dört sınıftan oluşuyordu ve öğretim süresi yedi yıldı. Üçüncü sınıfta eğitim güverte (harp) ve inşaiye olmak üzere iki bölüme ayrılıyordu. İngilizce birinci, Fransızca da ikinci yabancı dil haline getirildi ve ayrıca okulun hizmetine bir eğitim gemisi verildi. İngiltere ve Fransa'dan da eğitim uzmanları getirildi. 1846'da Mekteb-i Bahriye-i Şahane adını alan okul, 1852'de Heybeliada'daki Bahriye Kışlası'na taşındı. Okulun idadi sınıfları ise öbür askeri idadilerle birlikte Galatasaray'da Mekteb-i İdadi-i Umumi adı altında birleştirildi. Bu sınıflar da üç yıl sonra Heybeliada'ya taşındı. II. Meşrutiyet'ten sonra Bahriye Mektebi'nde yeni düzenlemelere gidildi. Okulun eğitim programında reformlar yapmak için Tedrisat-ı Bahriye Müdürlüğü kuruldu. İngiliz eğitim sistemi uygulanmaya başladı. Ders nazırı olarak da İngiliz subayı Hollan görevlendirildi. Okulun öğretim süresi dört yıl olarak belirlendi ve ayrıca aday sınıfları açıldı. Bahriye Mektebi'ni "mühendis" unvanı ile bitirenler bir yıllık eğitimden sonra üsteğmen olarak donanmaya katılıyordu. 1913'te öğretim programında değişiklikler yapıldı ve öğretim süresi dört yılı okulda, bir yılı okul gemisinde ve üç yılı mühendis olarak donanmada olmak üzere sekiz yıla çıkarıldı.

Cumhuriyetin ilanından sonra da yürürlükteki mevzuata göre öğretimini sürdüren Bahriye Mektebi, 1928'de Deniz Lisesi adını alarak askeri liselerin izlediği programı uygulamaya başladı. Kasımpaşa'da da bir Deniz Harp Okulu açıldı. Deniz Lisesi'ni bitiren öğrenciler yedi ay okul gemisinde, iki ay Deniz Yeni Erat Eğitim Alayı'nda ve 11 ay Deniz Harp Okulu'nda eğitim ve öğrenim yaparak asteğmen oluyordu. Asteğmenler de dokuz buçuk ay meslek kursu gördükten sonra Deniz Kuvvetleri'ne katılıyorlardı. Deniz Harp Okulu, iki ders yılı Kasımpaşa'da kaldıktan sonra, 1930'da Heybeliada'ya taşındı. II. Dünya Savaşı'nın getirdiği koşullar nedeniyle 1941-46 arasında ise Mersin'de öğretim yaptı. Savaştan sonra deniz savaşı teknolojisindeki gelişmeler doğrultusunda eğitim ve öğretim sisteminde değişiklikler yapıldı. 1953'te ABD Deniz Kuvvetleri Akademisi'nin dört yıllık programı uygulanmaya başladı ve bu sistem Harp Okulları Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1971'e değin sürdü.

1985'te Tuzla'daki modern tesislerine taşınan Deniz Harp Okulu, temelde Deniz Lisesi'nden, gerekli hallerde de sivil liselerin fen kollarından sınavla aldığı öğrencileri dört yıllık bir eğitim ve öğretimden geçirerek teğmen rütbesinde subay yetiştirmektedir.

deniz hukuku, gemilere ve deniz yolu taşımacılığına ilişkin hukuk sorunlarını düzenleyen kurallar bütünü.

Denizyoluyla mal ve yolcu taşımacılığı, tarihsel kayıtlarda yer alan en eski ticari uğraşlardan biridir. Günümüze ulaşmış eski belgelerde deniz seferlerini düzenleyen kurallara ilişkin, birbiriyle bağlantısız çeşitli değinmeler bulunmaktadır. İustinianos Yasa Derlemesi olarak bilinen 6. yüzyıla ait Bizans yasa derlemesi, bu tür kurallarla ilgili bölümler de içermektedir. Buradaki bazı başvuru kaynakları, Rodos Adasında daha eski bir tarihte etkili bir deniz yasasının geliştirilmiş olduğunu göstermektedir. Bu yasadaki kurallardan geniş bir biçimde yararlandığı anlaşılan Roma'nın da katkılarıyla, bütün Akdeniz bölgesinde geçerli olan bir deniz hukuku ortaya çıktı. Bazı İtalyan kentlerinin zamanla kendi deniz yasalarını oluşturmaları, bu alandaki birörnekliğin bir süre kesintiye uğramasına yol açtı. İkinci önemli deniz yasaları bütünü 13. yüzyılda Barselona'da derlenen Deniz Konsolosluğu Kitabı'dır (*bak.* Consolat de Mar, Libre del) oldu. Bu kapsamlı deniz yasalarının çok geçmeden Akdeniz'in öteki bölgelerinde de benimsenmesiyle, birörneklik belirli bir ölçüde de olsa yeniden sağlandı.

Deniz taşımacılığının daha yaygınlaşması ve bu arada milliyetçiliğin giderek yükselmesi, Rönesans döneminin sonlarında deniz hukukunun bir farklılaşma sürecine girmesi sonucunu doğurdu. İsveç'te (1667), Fransa'da (1681) ve Danimarka'da (1683) ayrı deniz yasaları çıkarıldı. İngiltere'de ilk deniz hukuku mahkemesi 1360'larda kuruldu. Jürisiz yargılama yapan bugünkü İngiliz deniz hukuku mahkemeleri, çatma ve gemi kurtarmayla ilgili davalara bakmaya yetkilidir. Denizdeki olaylarla ilgili öteki davalar ise genellikle Ticaret Mahkemesi'nde görülür. Benzer mahkemelerin bulunmadığı ABD'de deniz hukukuyla ilgili davalar federal bölge mahkemelerinin yargı yetkisi içine girer. Ayrıca davalının aynı eyaletin yurttaşı olması koşuluyla eyalet mahkemelerinde de dava açılabilir.

Deniz hukukunu öteki hukuk dallarından ayıran bazı önemli özellikler vardır. Bunlardan biri, bazı durumlarda teminat olarak gemi ve yükün ihtiyati haciz altına alınabilmesidir. Sözleşmenin yerine getirilmemesi, zarar verme, hasar ya da kurtarma hizmeti gibi nedenlerden kaynaklanan alacakların çoğunda ihtiyati haciz yoluna gidilir. Deniz hukukunda alacak davaları şahsi dava (*in personam*) ya da ayni dava (*in rem*) biçiminde açılır. Şahsi davalarda genellikle gemi sahibi olan bireylere karşı bir yaptırım öngörülür. Deniz hukukunda daha sık rastlanan ayni davalarda ise gemi ya da yüke yönelik bir yaptırım söz konusu olur. Deniz hukukundaki ihtiyati haciz hakkı, hatanın deniz ulaşımındaki bir aksaklıktan, gemi personelinin ihmalinden ya da geminin denize çıkmaya elverişsiz olmasından kaynaklanmasına bakılmaksızın, geminin karıştığı her türlü olayda gündeme gelir.

Deniz hukukunun bir başka ayırt edici özelliği de, çoğu durumlarda gemi sahibinin, sorumluluğunu geminin değeriyle sınırlamasına olanak tanınmasıdır. Kökleri çok eskiye dayanan sınırlı sorumluluk kavramının sigortanın ortaya çıkmasından çok önce geliştiği sanılmaktadır. Sınırlı sorumluluğun temelinde büyük olasılıkla gemi sahibini deniz taşımacılığının barındırdığı aşırı risklere karşı koruma düşüncesi yatıyordu. Çünkü sorumluluğun bütünüyle gemi sahibine yüklenmesi, deniz taşımacılığının göze alınamaması gibi tehlikeli bir sonuç doğurabilirdi. Bunu önlemek için gemi sahiplerine gemisini ve yükü davacıya devrederek sorumluluğunu yerine getirme hakkı tanınırdı. Bu yüzden geminin bir enkaz durumunda olması, davacının gerçekte hiçbir şey elde edememesine neden olabilirdi. Günümüz deniz yasalarında sınırlı sorumluluk kavramında bazı değişiklikler yapılmıştır.

Deniz hukukunun ilgili olduğu bir konu da çatma'dır(*). Başka bir gemi ya da yapıya çarpan bir gemi, ancak kazanın kendi ihmal, kasıt ya da hatasından kaynaklanması durumunda, zarardan sorumlu tutulabilir. Hareket halindeki bir geminin duran bir nesne ya da gemiyle çarpışması gibi belirli durumlarda, kusur karinesi söz konusu olur. Çarpışan gemilerin ortaklaşa sorumlu oldukları durumlarda tazminatın nasıl belirleneceği konusuna çeşitli ülkelerin yasalarında değişik çözümler getirilmiştir.

Deniz hukukunun ilgi alanına giren bir başka önemli konu gemi kurtarmadır(*). Bir kaza ya da batma durumunda bir malı denizden kurtaran kişi, ödüle hak kazanır.

Bu ödülün miktarı bir dizi etkene bağlıdır. Bu konuya ilişkin önemli bir kavram Justinianos Yasa Derlemesi'nde de değinilen "müşterek avarya"dır (*bak.* avarya). Buna göre bir tehlike durumunda gemiyi ve yükü kurtarmak amacıyla yükün bir bölümü denize atıldığında, ortaya çıkan zarar kurtarılan malın sahibiyle paylaşılır.

Sigortanın bilinen en eski biçimlerinden biri olan deniz sigortası(*), deniz taşımacılığında çok önemli bir rol oynar ve deniz hukukunun en karmaşık bir bölümünü oluşturur. Gemi sahipleri gemilerine gelebilecek zararlara karşı genellikle tekne sigortası yaptırma yoluna giderler. Ayrıca üçüncü kişilerin iddialarına karşı koruma ve kefalet sigortası yaptırabilirler.

Deniz hukukunun öteki hukuk dallarına göre özgün bir konumu vardır. Deniz hukuku bazı bakımlardan karşılaştırmalı hukukun bir bölümü olarak ele alınabilir. Çünkü deniz hukukuyla ilgili bir davada kararsızlığa düşen bir mahkemenin, yol göstericilik açısından, başka ülkelerdeki uygulamaya bakması sık görülen bir durumdur. Deniz hukuku aynı zamanda büyük ölçüde yerleşmiş geleneklere dayanması açısından da öteki hukuk dallarından ayrılır. Deniz hukukunun gelişmesinde gerekçesi tam anlamıyla açık olmayan bazı uygulamalar olduğu gibi korunmuştur. Öte yandan birçok ülkenin kendi deniz hukuku yasalarını çıkarma yoluna gitmiş olmasına karşın, bu yasalarda birörneklik sağlama yönünde giderek güçlenen bir eğilim söz konusudur. Özellikle 20. yüzyılda deniz hukukunun bazı özel sorunlarını çözüme kavuşturmak üzere birçok uluslararası konferans toplanmıştır. Deniz hukuku alanındaki uygulamalarla ilgili başlıca uluslararası örgüt, çeşitli ülkelerin deniz hukuku kurumlarından oluşan Uluslararası Denizcilik Komitesi'dir. *Ayrıca bak.* Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı.

deniz jeofiziği, deniz jeolojisine ilişkin sorunları, jeofiziksel yöntemlerle inceleyen bilim dalı. Deniz jeofiziği, jeofiziğin bütün temel dallarını içerir: Okyanus tabanlarından ve okyanus ortası sırtlarından ısı akışı bilgilerinin elde edilmesi; tortul katmanların ve okyanus kabuğunun kalınlığını saptamada sismik yansıma ve kırılma tekniklerinin kullanılması; paleomagnetik araştırmalarda, okyanus kabuğundan alınan kayaç örneklerine jeomagnetik yöntemlerin uygulanması; yerçekiminin yer ölçeğindeki dağılımını tam olarak saptayabilmek amacıyla, karada olduğu gibi okyanuslarda da yerçekimi ölçümlerinin yapılması. Deniz jeofiziği, deniz dibi yayılmasına, kıtaların kaymasına ve levha tektoniğine ilişkin kavramlarla ve sorunlarla yakından ilişkilidir.

deniz jeolojisi, JEOLOJİK OKYANUSBİLİM olarak da bilinir, kıta sahanlıkları ile yamaçlarının ve okyanus havzalarının jeolojik yapısını inceleyen bilim dalı. Başlangıçta, deniz jeologları esas olarak denizlerdeki tortulaşma olayını incelemişler ve yıllar boyunca toplanan çok sayıdaki deniz dibi örneğini yorumlamaya çalışmışlardır. Ama, 1960'larda, deniz dibi yayılması kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte deniz jeolojisinin kapsamı da önemli ölçüde genişlemiştir. Okyanus ortası sırtlarının ve deniz tabanındaki kayaçlarda bulunan kalıcı magnetizmanın araştırılması, derin deniz göllerinin jeokimyasal çözümlemesi, deniz dibi yayılması ve kıtaların kayması gibi konular, günümüzde deniz jeolojisinin genel kapsamı içinde düşünülmektedir.

deniz kaplumbağası, *Dermochelyidae* ve *Cheloniidae* familyalarından, denizde yaşamaya uyarlanmış kaplumbağaların ortak adı. Su yaşamına uyum sağlamanın doğal sonucu olarak, bacakları gelişip yassılaşarak palet biçimini almıştır. Bu kaplumbağalar genellikle yalnızca ureme mevsiminde karaya çıkarlar ve dişi kaplumbağa toprakta bir yuva kazarak yumurtalarını içine bırakır.

Yaşayan kaplumbağaların en irisi ve *Dermochelyidae* familyasının tek türü olan dev deniz kaplumbağasının (*Dermochelys coriacea*) uzunluğu 2 m'yi, ağırlığı da 540 kg'yı bulur. İki ön ayağının uçları arasındaki açıklık bazı örneklerde 2,5 m'yi aşar. 3 m uzunluğunda ve 900 kg ağırlığında örneklerin varlığı bildirilmişse de, bu bilgilerin doğruluğu saptanamamıştır. Dev deniz kaplumbağasının koyu kahverengi ya da kara renkli derisine gömülmüş kemiklerden oluşan bağası, dıştan ayırt edilebilecek gibi bir kabuk oluşturmaz. Sırtında yedi, altında beş tane boylamasına kabarık çizgi uzanır. İyi bir yüzücü olan bu kaplumbağa yeryüzünün hemen her yerindeki açık denizlerde yaşar; hem hayvansal, hem bitkisel besinlerle beslenir.

Cheloniidae familyası, özellikle *Chelonia*, *Caretta*, *Eretmochelys* ve *Lepidochelys* cinsleri içinde sınıflandırılan çok tanınmış türleri içerir. Lezzetli etinden çorba yapıldığı için çorba kaplumbağası ya da yağ dokusunun yeşilimsi rengi nedeniyle yeşil kaplumbağa adıyla bilinen *Chelonia mydas*, iri ve ağır bir sürüngendir. Kabuk uzunluğu genellikle 70 cm ile 1 m, ağırlığı da 90-140 kg arasında değişirse de, uzunluğu 1 m'yi aşan ve ağırlığı 375 kg'yı bulan örneklerine de rastlanmıştır. Rengi yeşilimsi kahverengi, üst kabuğu geniş ve düz olan bu kaplumbağa yeryüzünün ılıman denizlerindeki kıyı sularında yaşar. Akdeniz'in Türkiye'deki kıyılarına da yumurta bırakır. Daha çok deniz bitkileriyle beslenen bu tür, yalnızca yumurta bırakmak için karaya çıkan öbür deniz kaplumbağalarından farklı olarak güneşlenmek için de karaya çıkar.

Dev deniz kaplumbağası (*Dermochelys coriacea*)
Jane Burton Photo Researchers

Caretta caretta, yeşil kaplumbağaya benzeyen, ama başı biraz daha büyük olan, kahverengi ya da kızılımsı kahverengi kabuklu iri bir kaplumbağadır. Kabuk uzunluğu 70 cm ile 2 m, ağırlığı 135 kg ile 400 kg (en iri örneklerinde) arasında değişir. Okyanusların sıcak kesimlerinde ve Akdeniz'de yaşayan etçil bir sürüngendir. Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyılarında çok rastlanan bu türün soyu tükenmek üzere olduğundan koruma altına alınması kararlaştırılmıştır. Bugün *Caretta caretta*'nın başlıca ureme bölgesi, yeşil deniz kaplumbağasının da yumurta bıraktığı Köyceğiz'in Dalyan kumsalıdır. 1987'de bu bölgede otel yapımına başlanmış, ama gittikçe büyüyen ve uluslararası bir nitelik kazanan tepkiler karşısında çalışmalar durdurulmuştur.

Eretmochelys imbricata deniz kaplumbağalarının öbür türlerinden daha küçük yapılıdır. Çeneleri gaga gibi aşağıya doğru kıvrık, üst kabuğundaki levhaları da birbiri üstüne binmiştir. Sıcak denizlerde yaşayan bu kaplumbağa, hem bitkiler hem hayvanlarla beslenen oldukça saldırgan bir hayvandır; kabuk uzunluğu genellikle 40-55 cm, ağırlığı 13-45 kg arasında değişir.

Lepidochelys cinsinin üyeleri yuvarlak kabuklu, küçük deniz kaplumbağalarıdır. Kabuk uzunluğu 60-80 cm olan boz renkli *L. kempii* Atlas Okyanusunda, özellikle Meksika Körfezinde yaşar, bazen Gulf Stream akıntısıyla kuzeyde New England'a, doğuda İngiltere ve Avrupa kıyılarına kadar sürüklenir. *L. olivacea* Oryantal Bölgenin sıcak sularında yaşar, hepçil beslenen bu tür, *L. kempii*'den daha ırı ve yeşilimsi renklidir.

deniz kuvvetleri, bir ulusun denizde, denizin üzerinde ya da altında savaşmak için gereken personeliyle birlikte bulundurduğu savaş gemileri ile aynı amaca hizmet eden öbür gemileri. Deniz kuvvetlerinde, doğrudan savaşa yönelik birimlerin arkasında, yönetim ve bakım işleri için gerekli geniş bir örgütlenme vardır.

Tarihin ilk dönemlerinde deniz kuvvetleri, bir kabile ya da kente bağlı büyük kayıklar ve gemilerle denize açılan silahlı adamlarından oluşuyordu. Bunlar, ya benzer biçimde donatılmış düşmanla çarpışır ya da karadaki bir hedefe denizden saldırırlardı. Gemilerin büyük bölümü aslında ticaret ve balıkçılıkta kullanılmak üzere yapılır, kımı zaman da savaş ya da korsanlık için kullanılırdı. Özel olarak savaş için yapılan gemiler çok azdı. Ama sonradan savaş gemileri de yapılmaya başladı ve gerek halkların, gerek önderlerinin kullandığı silahlar arasında önemli bir yer edindiler. İÖ 5. yüzyılda yaşamış Yunanlı tarihçiler Herodotos ve Thukydides, Eski Yunan donanmasında *epibatai* denen zırhlı askerler bulunduğundan söz eder.

En eski savaş gemileri, birden çok kureği olan, dolayısıyla çok sayıda kürekçi gerektiren kadırgalardı. Bu yüzden de bir filoda çok büyük sayıda kürekçiye gerek duyuluyordu. Örneğin I. Kartaca Savaşı'nda (İÖ 264-241), Roma ve Kartaca kuvvetlerinin her birinde yaklaşık 150 bin adam bulunuyordu. Bu kadırgalar, borda ve mahmuzdan saldırıya geçebilme yeteneklerinden ötürü savaşta önemli rol oynardı. Akdeniz'de Büyük İskender'in, Kartaca'nın, Roma'nın, Bizans'ın, İtalya Yarımadasındaki cumhuriyetlerin, Arapların ve Aragon'un silahlı kuvvetlerine bağlı savaş filolarında çok sayıda kadırga bulunurdu.

Roma'nın deniz kuvvetleri örgütlenmesinde İÖ 311'den başlayarak atanan deniz komiserlerinin, deniz kuvvetleri komutanlığının temelini oluşturduğu düşünülebilir. Roma İmparatorluğu'nun deniz kuvvetlerinde, bir ölçüde bugünkü denizcilliğin sorunlarına benzeyen sorunların bulunması da ilgi çekicidir. Roma, yalnızca düşman deniz kuvvetlerinden gelen tehlikeyi etkisiz kılmak için değil, büyük önem taşıyan deniz ticaretine yönelik korsanlık tehdidini önleyip güvenli ulaşım hatları sağlamak için de bir deniz kuvveti bulundurmak zorundaydı. Eksiksiz durumdaki bu örgütlenme, önceleri İtalya Yarımadasının Ravenna ve Misenum kıyılarını, sonradan da Karadeniz'den Britanya'ya kadar bütün imparatorluğu koruyan iki ana filoyu içeriyordu. Irmak filotillaları önceden Ren ve Tuna'da, sonra da Fırat'ta üstlenmişti. Bu küçük filoların tümü aynı anda hazır bulundurulmuyordu.

Ama özellikle deniz hizmeti için yetiştirilmiş askerlerden (*classicorum*) oluşan, ileri düzeyde örgütlenmiş bir deniz kuvveti her zaman vardı.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun deniz kuvvetleri, Constantinus'un Yeni Roma denen Byzantion'u (İstanbul) kurmasıyla birlikte oluşmaya başladı. Vandalların Kartaca'da kurduğu krallığın (İS 428-524) saldırı tehdidi karşısında imparatorluk, donanmaya önem vermek zorunda kaldı. Bu krallığın çöküşünden sonra, 7. yüzyıl sonlarında Müslüman kuvvetleri yeni bir tehlike oluşturana değin, deniz kuvvetlerine gereken önem verilmedi. Bizans deniz kuvvetleri, Makedonya hanedanının egemenliği

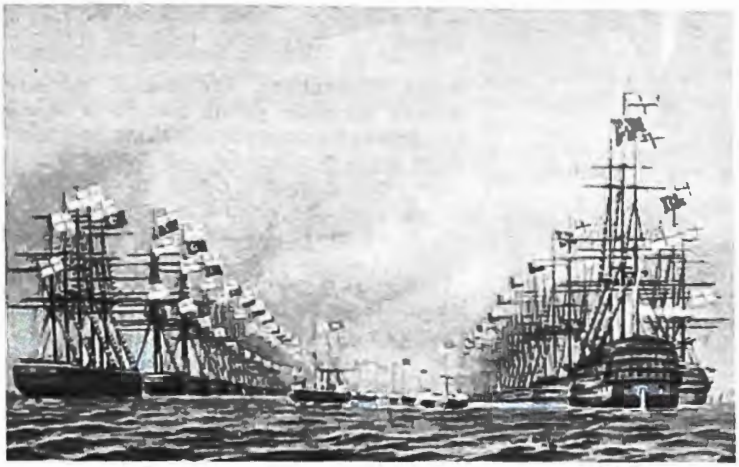

Abdülaziz'in 1867'deki Londra ziyareti sırasında İngiliz donanmasını betimleyen bir yağlıboya çalışma; Deniz Müzesi, İstanbul
Ara Güler

(867-1056) sırasında gücünün doruğuna ulaştı. Bu kuvvetler bilinen ilk deniz kuvvetleri komutanı olan *drungarios*'un komutasındaki bir imparatorluk filosu ile *strategos* denen komutanların önderliğindeki eyalet filolarından oluşuyordu. İmparatorluk filosu temel olarak savaş için örgütlenmişken, eyalet filoları, asayiş amacıyla bulundurulan daha küçük, ama kalıcı kuvvetlerdi. Ayrıca bugünkü uzman topçulara benzeyen bir kıta bulunur, *siphonarioi* denen bu kıtalar, "Rum ateşi"ni fırlatmakta kullanılan *siphon*'ları çalıştırırdı.

12. yüzyıldaki Türk saldırıları sonucunda Doğu Roma İmparatorluğu'nda başlayan kargaşa deniz kuvvetlerinin de zayıflamasına yol açtı. Ortaçağda İtalya Yarımadasındaki cumhuriyetlerin ve Akdeniz'e kıyısı olan krallıkların da güçlü filoları vardı. Başta Cenevizler olmak üzere bu ülkelerin denizcileri dünyanın en iyi denizcileri kabul edilir, Batı Avrupa, hatta İngiliz donanmalarında bile aranırlardı. İngiltere kralı III. Edward ve Fransa kralları, deniz seferlerinde yardımcı olarak yanlarına Cenevizleri alırlardı. Ama ortaçağda deniz kuvvetleri, askeri örgütlenme içinde kesin sınırlarla belirlenmemişti ve deniz savaşlarında öbür askerler de çoğu zaman gemilerde çarpışmalara katılırdı.

Anadolu'da ilk Türk deniz kuvvetlerini Çaka Bey (ö. 1095) kurdu ve Ege Denizinde Bizans donanmasına karşı üstünlük sağladı. Anadolu Selçukları Akdeniz ve Karadeniz'de kıyıları olmasına karşın, hiçbir zaman önemli bir deniz gücü oluşturamadılar. Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra kurulan ve denize kıyısı olan Anadolu beylikleri deniz kuvvetleri kurmada daha başarılı oldular. Bunlardan Aydınoğulları, 14. yüzyılda Ege Denizinde Bizans, Ceneviz ve Venedik filolarına karşı zaman zaman üstünlük sağladı. Aydınoğlu Umur Bey donanmasıyla Bizans imparatoruna yardım etti. Venedik, Ceneviz, Kıbrıs ve Rodos Papa VI. Clemens'in girişimiyle bir haçlı donanması kurarak 1344'te İzmir'e saldırdılar ve Aydınoğlu donanmasını yaktılar. İlk Osmanlı deniz kuvvetleri ise, hem ticaret, hem de savaşta kullanılan ve kürekle hareket eden küçük gemilerden oluşuyordu. Bunlara çekdiri(*) denirdi. Önceleri düşmana karşı ok ve kılıçla savaşılıyor ve rampa savaşına önem veriliyordu. 15. yüzyılın başlarında ilk savaş gemileri yapıldı. Osmanlı deniz kuvvetleri özellikle Venedikliler karşısında uğradıkları yenilgiler üzerine savaş gemilerinin geliştirilmesine ve yeni savaş teknolojilerinin uygulanmasına önem verdiler. Batılı devletler gibi, Venedik ve Ceneviz denizcilerinden yararlandılar. 16. yüzyılda Akdeniz'in en güçlü donanmalarından biri durumuna gelen Osmanlı deniz kuvvetleri, yelkenle ve kürekle hareket eden gemilerden oluşuyordu. Irmaklarda ve sığ sularda ise yalnızca hafif ve altı düz, çekdiri türünden gemiler kullanılıyordu. Zamanla Batı'daki gelişmeye paralel olarak Osmanlı deniz kuvvetlerinin de asıl gemilerini iki ya da üç güverteli kalyonlar, fırkateynler ve korvetler oluşturmaya başladı.

Akdeniz'deki donanmaların tarihteki son büyük savaşı İnebahtı Deniz Savaşı (1571) oldu. O günden sonra denizcilik değişim geçirdi; gemiler ve filolar, okyanus denizciliği ve savaş amaçlarına uygun yeni biçimler aldılar.

Savaş gemisi olarak tasarlanıp yapılan ilk modern deniz taşıtları, kürekle hareket eden gemilerin bırakılması ve gemilere ağır topların yerleştirilmesiyle bağlantılı olarak gelişmiştir. Silahların bordaya yerleştirilmesi, kürek kullanımını olanaksız kılıyordu. Öte yandan, yelkenli gemilerin gelişmesi de küreği zorunlu olmaktan çıkarmıştı. Kalyonlar, İngiliz deniz kuvvetlerinin standart savaş gemisi durumuna geldi. İki ya da üç güvertesi olan bu gemilerde ana bataryalar bordada, hafif silahlar da baş ve kıç taraflarda yer alıyordu. 300 ton ve daha yukarı yük kapasitesine sahip silahlı ticaret gemileri de kalyonları desteklerdi. Bu gemiler, daha kısa menzilli toplarla donatılmış büyük ve ağır gemilerden oluşan İspanyol Armadası karşısında 1588'de büyük bir zafer kazandı. İspanyol gemileri düşmana yaklaşıp askerlerin düşman gemilerini ele geçirmesini sağlayacak biçimde yapılmıştı. İngilizlerin zaferi, denizdeki çarpışmalarda devrim yaratacak yeni bir yaklaşımın da zaferi oldu. İngiliz gemileri, İspanyolların bordalayabilecek kadar yakınlaşmasına izin vermedi ve daha uzun menzilli ve daha güçlü silahlarla düşman gemilerini dövdü.

Bir süre sonra, savaş filolarının temel dayanağı olan ağır ve yavaş gemilerin, çok sayıda hızlı zırhlı gemi gerektiren deniz gücünün işlevleri açısından fazla büyük ve pahalı kaldığı görüldü. Örneğin, düşman ticaret gemilerinin kovalanıp ele geçirilebilmesi için kruvazör olarak bilinen gemiler gerekliydi. Böylece, 17. ve 18. yüzyıllarda savaş gemileri iki ana tipte gelişti. Donanmadaki ana savaş gemisi, iki ya da üç (ender olarak dört) güverteli, bordasına ağır silahlar yerleştirilen ve kalın ağaçtan yapılmış gövdesiyle düşman ateşinden korunan gemilerdi. Öteki ana tip ise daha hafif ve daha hızlı kruvazörlerden oluşuyordu. Bunların en büyüğü tek güverteli ve daha küçük kalibreli silahları olan fırkateyndi. Fırkateyne benzeyen, ama daha küçük olan tipe korvet denir, ardından çoğunlukla sevk gemisi olarak kullanılan brik armalı şalupa gelirdi. 17. yüzyılda denizcilikteki bir başka önemli gelişme de bugünkü anlamda ilk deniz piyade kuvvetlerinin kurulmasıydı. İlk olarak İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri (1664), ardından da Felemenk Kraliyet Deniz Piyadesi (1665) kuruldu. Daha sonra yaklaşık 100 yıl boyunca kullanılmayan fırkateyn ve korvet adları, II. Dünya Savaşı'nda ve savaştan sonra yeniden kullanılmaya başladı. Özellikle refakat gemisi olarak kullanılan ve büyüklük açısından kruvazörle destroyer arasında kalan savaş gemilerine bu adlar verildi.

Günümüz savaş gemileri üç ana gruba ayrılır: 1) Temel olarak güvertelerinden kalkan uçaklarla savaşa katılan gemiler; 2) özellikle top ve füzelerle savaşan gemiler; 3) öncelikle mayın, torpido ve denizaltındaki hedeflere atılan öteki patlayıcılar gibi sualtı silahlarıyla savaşan gemiler. Bu sonuncu durumda, su üstünde işleyen gemiler ile denizaltılar arasında önemli farklar vardır. Birden çok nükleer savaş başlığı olan orta menzilli balistik füze fırlatabilen denizaltılar başka bir kategori oluşturur.

Nükleer silahların gelişmesi, deniz gücünün rolünün baştan başa yeniden değerlendirilmesini gerekli kıldı. Bir ulusun çok sayıda termo nükleer silahın bombardımanı altında, kendisi de bu silahlara hedef olacak bir deniz kuvvetini koruyacağı varsayılsa bile, böyle bir savaş deniz kuvvetlerinin kendi geleneksel işlevlerini yerine getirmesine izin vermeyecek kadar hızlı gerçekleşecektir. Ama bu görüşe karşı öne sürülebilecek iki önemli gerçek vardır. Birincisi yeni geliştirilen silahlarla, geleceğin deniz kuvvetleri, özellikle füze atan denizaltılar ve öteki gemileriyle bir dünya savaşında bile önemli ve olasılıkla belirleyici rol oynayabilir. Başka bir deyişle, bir zamanlar deniz ulaşımını denetlemek için yardımcı bir öğe olarak gelişen bir işlev, bir dünya savaşında tek önemli etken olabilir. İkincisi de, geleceğin savaşının yalnızca belli bir bölgeyi kapsaması durumunda, deniz kuvvetlerinin geçmişteki savaşlarda oynadığı rolü oynaması beklenebilir.

deniz mağarası, DALGA OYUĞU olarak da bilinir, deniz ya da göllerdeki dalga etkinlikleri sonucunda sarp kayalıklarda oluşan oyuk. Deniz mağaraları, dalgaların doğrudan kayalara çarparak kırıldığı kayalık burunlarda ya da kıyılarda görülür. Kara mağaralarının genellikle kimyasal çözünme süreciyle gelişmesine karşın, deniz mağaraları mekanik aşınma sonucunda oluşur. Zayıf kayaç kuşakları, dalgaların gücü altında çöker ve aşınır.

Ortaya çıkan oyuklar, her dalganın yarattığı hidrolik basınç nedeniyle giderek büyür.

Alanya Kalesi yakınlarındaki Korsanlı deniz mağarası, Antalya
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Dalgaların yarattığı basıncın zorlamasıyla zamanla mağaranın tepesinde delik oluşabilir. Suyun, hava deliği olarak bilinen bu delikten fışkırmasıyla kayaç üzerindeki basıncın etkisi azalır.

deniz mili, KNOT olarak da bilinir, denizcilikte, saatte bir deniz miline (1.852 m) eşit hız ölçüsü. 20 deniz mili hızla hareket eden bir gemi, karada saatte 37 km hızla giden bir aracınkine eşit hızdadır.

deniz motoru, içten yanmalı motor ya da elektrik motoruyla hareket eden teknelerin ortak adı. Deniz motorları, motorlarının tekneye yerleştirilme biçimine göre, başlıca iki sınıfa ayrılırlar. İçten motorlu deniz motorlarında motor, tekne içine sabit olarak yerleştirilir ve devindirici mili tekne içinden geçirilerek pervaneye bağlanır. Dıştan takma motorlu deniz motorlarında ise sökülüp takılabilir motor, tekne içindeki bir oyuğa ya da teknenin kıç tarafına cıvatalarla ya da kelepçelerle bağlanır ve devindirici mili ve pervanesi motorun üzerinde bulunur.

Çoğu deniz motorunda motor doğrudan bir pervaneye bağlı olmakla birlikte, sığ sularda, çark, uçak pervanesi ve su püskürtücü hava pompası gibi donanımlardan da yararlanılır. Yüksek hızlara ulaşmak için, jet motorları ve hidrofoil(*) düzenekleri de kullanılır. Deniz motorları, hafif ve ancak bir kişiyi taşıyabilen küçücük teknelerden, 30 m'lik ya da daha büyük açık deniz teknelerine kadar değişen boylarda yapılır. Ama çoğu deniz motoru, altı ya da daha az sayıda yolcu taşıyacak kapasitededir.

19. yüzyılın ikinci yarısında, o dönemde yeni geliştirilen elektrikli ve içten yanmalı motorlar, Almanya, Fransa ve İngiltere'de henüz deneme amacıyla kullanılmaktaydı. 1880'lerin sonunda Gerhard Daimler, oldukça etkili bir içten yanmalı motor türü geliştirdi. 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da ve ABD'de otomobil motorlarından uyarlanmış motorlarla çalışan deniz motorları yaygınlaşmaya başladı. Öte yandan kabin donanımlarında da gelişmeler sağlandı. Önceleri deniz motorları, klasik dar, uzun, kürekli ya da yelkenli teknelerin motor takılmış türü durumundaydı. Sonraları bu teknelere sökülüp takılabilen tenteler eklendi, ardından da bunun yerini hafif bir ahşap tavan ile pencere ve perdeden oluşan donanımlar aldı. İlk yapılan kamaralı motorlar 9-24 m uzunluğundaydı. Bunların baş tarafına, yelkenlilerdeki gibi alçak bir kamara eklendi ve 1930'lar boyunca kamaralı motorlar bu biçimini korudu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha küçük, altı düz ve dıştan takma motorlu, kamaralı deniz motorları yapıldı ve 1950'de küçük, içten takmalı motorlu, kamaralı deniz motorları ortaya çıktı. Zaman içinde daha geniş, daha derin ve baş bölümleri daha yüksek tekneler yapıldı. Motor gezileri ailelerin topluca çıktıkları seferler durumuna geldikçe, teknelerin de boyu uzadı. Kamaralı teknelerin ve sahiplerinin gereksinimlerini karşılamak için dünyanın her yerinde, ülke içi sularda ve deniz kıyılarında limanlar inşa edildi. Buralarda iskele, yakıt, su, elektrik ve onarım olanaklarıyla birlikte salonlar, restoranlar, eğlence yerleri, çamaşırhaneler ve hatta yüzme havuzları bile hizmet verir.

Motorlu yelkenliler, adından anlaşılacağı gibi motor ya da yelken ya da her ikisiyle birlikte seyredebilen teknelerdir. Bu teknelerin, yelkenlilerin limanlara giriş ve çıkışlarında kullandıkları yardımcı motorlarından daha güçlü motorları vardır. Motorlu yelkenli bir tekne, aynı boydaki bir yelkenliye göre daha yüksek, başta ve kıçta daha geniş ve daha ağır yapıdadır. Buna karşılık saatte 12-16 km hız yapabilirler. Gerektiğinde motorlu yelkenli tekneler yalnızca yelkenleriyle limana girebilirler.

Yüzen ev olarak adlandırılan tekneler ise, deniz motorları geliştirilmeden önce, yalnızca su üstünde kalabilen ve bir yerden başka bir yere ancak çekilerek götürülebilen araçlardı. Bu tür tekneler 19. yüzyıldan beri Avrupa'daki akarsularda tatil evleri olarak ve ABD'de, özellikle Mississippi ve onun kolları olan Missouri ve Ohio üzerinde deniz evleri olarak kullanılmışlardı. Bu tür tekneler bugün de Louisiana'nın Cajun bölgesinde, özellikle balıkçılar ve avcılar tarafından konut olarak kullanılmaktadır. Kendinden motorlu yüzen evler 1900'lerde yapılmaya başladı ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu geniş ve altı düz teknelerin yerini dıştan takma motorlarla hareket edebilen daha küçük tekneler aldı. Tekneler daha sonraları geniş açılı V biçiminde yapılmaya başladı ve 1959'dan sonra içten-dıştan takma motorlarla hareket yetenekleri artırıldı. (İçten-dıştan takmalı deniz motorlarının motor kısmı, tekne içine sabitlenir ama devindirici mili ve pervanesi dıştan takma motordaki gibi çalışır ve sudan dışarı kaldırılabilir.) Daha sonraları yüzen evler saatte 50 km'nin üzerinde hız yapabilir duruma geldi. Boyları 7 m olan barınaklardan, 18 m'lik konforlu teknelere kadar çok çeşitli biçimlerde yapılan yüzen evler, oldukça sığ sularda seyreder ve ülke içi suların kıyıya yakın bölgelerinde kullanılır.

"Atlantic Challenger" adlı deniz motoru bir yarış sırasında
ABC Ajansı

deniz motoru yarışı, sürat motorları ile yapılan deniz sporu. Bu tür yarışların ilki 1904'te İngiltere'deki Kraliyet Otomobil Kulübü'nce düzenlendi. Bu bir dayanıklılık yarışıydı ve 16 deniz motoru katılmıştı. Aynı yıl Manş Denizini geçme ve Paris'ten denize ulaşma yarışları yapıldı. 1903'te, İngiliz Alfred Harmsworth tarafından başlatılan Harmsworth Kupası(*) uluslararası takımların katıldığı bir yarış haline geldi. 1903'te kurulan Amerikan Deniz Motorları Birliği (APBA), 1904'te Altın Kupa yarışlarını başlattı. Daha sonra bu kupa Amerika şampiyonunu belirleyen (1911'den sonra hep hidroplanların birinciliğiyle sonuçlanan) bir dizi yarıştan birinin ödülü durumuna geldi. İlk Harmsworth Kupası'nı kazanan motorun ortalama hızı 31,4 km/sa ve ilk Altın Kupa'yı kazananınki de 37,9 km/sa olmuştu. İlk deniz motoru yarışları, kürek ve yelken yarışlarıyla birlikte düzenleniyordu. Sonradan genel olarak deniz motoru yarışları ayrı yapılmaya başlandı. 1910'a gelindiğinde, başta Evinrude olmak üzere dıştan takma motor üreticileri, tekneden kolayca çıkarılıp tamir ve bakımı yapılarak başka bir tekneye takılabilen motorlar yapıyorlardı. Böylece dinlence ve spor amacıyla deniz motorculuğu daha kolay ve ucuz bir biçimde yapılabiliyordu. Yeni motor tüpleri kadar, suya batan derin gövdeli teknelerden, su üzerinde kayan altı düz gövdeli teknelere geçiş de deniz motorlarının hızını büyük ölçüde artırdı. Deniz motorlarının etkin bir biçimde kullanıldığı I. ve II. Dünya savaşlarından sonra deniz motorlarına halkın ilgisi giderek arttı. Ahşap teknelerin yerini metal ve daha sonra cam yününden tekneler almaya başladı. Cam yünü özellikle daha çok hız sağlamak amacıyla kullanılıyordu. 1960'larda deniz motorlarında ortalama hız 160 km/sa ve en yüksek hız 240 km/sa'yı aşmıştı. Özel olarak tasarımlanan tekneler daha sonra bu rekorların iki katını aştılar. Uluslararası Deniz Motorculuğu Birliği (UIM) 1922'de kuruldu.

Deniz motoru yarışları başlıca dört kategoride yapılır: İçten ve dıştan takmalı motorlar, içten ve dıştan takmalı hidroplanlar. Her kategoride, daha çok silindir hacmine bağlı birkaç sınıf vardır. Her iki motor tipi için yapılan bu sınıflandırmanın ölçütleri ilk kez 1920'lerde APBA tarafından belirlendi. Küçük yarış teknelerinden bazıları ancak sürücüyü taşıyacak biçimde yapılmıştır. En büyük yarış tekneleri olan ve motor gücü sınırlanmayan hidroplanların ağırlıkları ise dört tona yaklaşır. Mississippi Maratonu ve Paris Altı Saat Yarışı gibi bazı yarışlar dayanıklılık yarışlarıdır. Gezinti tekneleri böyle yarışlarda kendi sınıflarına göre 72,6 km'den 463,8 km'ye kadar değişen mesafelerde yarışır. UIM, İngiltere'deki Wills International, ABD-Nassau arasındaki Miami-Nassau Yarışı, İtalya'daki Napoli Kupası ve Viareggio gibi yarışları ilk altı sırada bitirenlerin topladıkları puanlara göre dünya şampiyonunu belirler. Birçok yat kulübü, puanlamada hızdan çok denizcilik açısından ustalığı temel alan, önceden belirlenmiş seyir rotasına bağlı yarışlar düzenler. Yarışmacı önceden belirlenmiş bir rota üzerindeki belirli noktaları geçeceği zamanı önceden belirler ve yanına saat almadan hızını rüzgâr, gelgit ve akıntılara göre ayarlayarak bu rotayı izler. Kendi tahminine en yakın sonucu alan yarışı kazanır.

ABD-Bermuda gibi kısa mesafeli yarışların 1906'dan bu yana yapılmasına karşın, okyanus ve açıkdeniz yarışları ancak 1950'lerin sonu ile 1960'ların başında yaygınlaştı. Florida'dan Bahamalar'a ilk yarış 1959'da yapıldı. 1961'de İngiliz *Daily Express* gazetesi Wight Adasındaki Cowes'dan Devon'daki Torquay'a (bugün Torbay) bir yarış düzenledi. 1969'dan sonra bu yarışın mesafesi, Cowes'a geri dönülmesi koşulu getirilerek iki katına çıkarıldı. 1969'da *The Daily Telegraph* gazetesi Büyük Britanya çevresinde bir yarış düzenledi. 1972'de ise Londra'dan Monte Carlo'ya, İngiltere deniz motoru yarışlarının en uzunu başlatıldı.

Drag yarışı özel bir tür deniz motoru yarışıdır ve otomobiller arasında yapılan *drag* yarışına(*) benzer. Bu yarış için özel yapılmış tekne ve motorlar gerekir. Yarışın amacı, kısa mesafelerde (402,3 m) en yüksek ani kalkış hızına ulaşmaktır. Tekneler yaklaşık 8 km/sa'lık bir hıza ulaştığında başlama çizgisini geçerler ve kronometre çalıştırılır. Motor gücü sınırlanmayan hidroplan yarışları gibi *drag* yarışı da çok tehlikeli bir spordur. 1956'da California'da başlayan *drag* yarışı günümüzde daha çok ABD'nin batı kıyılarında düzenlenmektedir.

Deniz Müzesi, İstanbul'da, Beşiktaş semtinde, Türk denizcilik tarihine ilişkin koleksiyonları barındıran müze. İlk olarak 1897'de, Kasımpaşa Camialtı Tersanesi içindeki Mayın Müfreze Komutanlığı'na ait yapıda müzehane adıyla açıldı. Daha sonra Müze Amirliği adını aldı. 1933'te gene tersane sınırları içindeki Nakkaşhane'

Deniz Müzesi'nde Tarihi Kayıklar Galerisi'nin bulunduğu bölüm, İstanbul
Ergal Yazıcı

ye taşındı ve adı Bahriye Müzesi Müdürlüğü oldu. 1934'te adı Deniz Müzesi olarak değiştirildi. 1948'de Dolmabahçe Camisi'nin bir bölümünde yeniden düzenlendi. 1961'de, vergi dairesi olarak yapılıp bir süre de bu amaçla kullanılmış olan bugünkü yapısına taşındı.

Müzede bulunan pek çok değerli yapıt ve eşya, Müze Binası, Tarihi Kayıklar Galerisi ve Açık Sergi alanı olmak üzere üç bölümde sergilenmektedir. Müze Binası'nda çeşitli silahlar, giysiler, alemler, denizcilikle ilgili fotoğraflar, resimler ve haritalar, Barbaros Hayreddin Paşa ve Turgut Reis gibi ünlü denizcilerin sancakları, "Dumlupınar" denizaltısı, "Kocatepe" muhribi ve "Yavuz" kruvazörü gibi savaş gemilerine ait eşya bulunur.

1971'de müzeye bağlı olarak yanındaki ayrı bir yapıda oluşturulan Tarihi Kayıklar Galerisi'nde saltanat kayıkları, saraylılara ait kayıklar ve piyade kayıkları, kayık ve gemilere ilişkin çeşitli donanım, süs eşyası, armalar, gemi başı figürleri ve tarihsel gemilerin maketleri yer alır.

Açık Sergi alanında ise mezar taşları, tuğra ve yazıt gibi taş eşya, top, kovan, su bombası ve çeşitli gemi aksamı gibi madeni eşya bulunmaktadır.

Önemli yapıtlarıyla Türk denizcilik tarihine ışık tutan müzede ayrıca zengin bir kitaplık da vardır.

deniz ödüncü, kaptanın yasal temsil yetkisine dayanarak gemi, navlun ve yükü ya da bunlardan birini ya da birkaçını rehnetme yoluyla ödünç para alınması. Deniz ödüncü sözleşmesi alacaklının rehnedilen şeylerden hakkını alabilmesi koşuluyla, pirim karşılığında yapılır. Kaptan bu sözleşmeyi, gemi bağlama limanı dışındayken, gemi ve yükün ortak çıkarına ve yolculuğu bitirebilmek amacıyla yapabilir. Kural olarak yük yalnızca yolculuk sırasında yükle ilgili kişilerin yararına olarak ve yükün korunması ve ileriye taşınması amacıyla rehnedilebilir.

Deniz ödüncü senedi yazılı olarak yapılır ve kaptan tarafından düzenlenerek imzalanır. Senet düzenlenmezse, ödünç verme, sıradan bir kredi işlemi sayılır. Tersi kararlaştırılmamışsa, senet ödünç verenin isteği üzerine emre yazılı olarak düzenlenebilir. Senedin içeriği Türk Ticaret Kanunu'nun 1164. maddesinde yer almaktadır. Deniz ödüncü rehni sicile tescil olunmaz; rehnolunan şeylerin zilyetliği de alacaklıya devredilmez. Deniz ödüncü rehni kurulması üzerine, gemi ve navlun üzerinde bir "gemi alacaklısı hakkı", yük üzerinde de "yük alacaklısı hakkı" oluşur. Bunlardan her biri alacağın tamamından sorumludur.

Deniz ödüncü senedinde tersi kararlaştırılmamışsa, senedin yalnız bir nüshasının meşru hamili olan kimse, alacaklı sıfatıyla, geminin varma limanına ulaşmaşından sekiz gün sonra ödünç verdiği parayı primiyle birlikte geri isteyebilir. Borç, süresinde ödenmezse, alacaklı icra takibinde bulunabilir. Takibat kaptan ya da donatana karşı yapılır.

deniz resmi, denize ilişkin konuları işleyen resim türü. Bilinen ilk deniz resmi örnekleri Stabiae'de ortaya çıkan "Liman Sahneleri" (Ulusal Müze, Napoli) ile Pompei'de bulunan "Denizkabuğu İçinde Venüs"tür. Antik Çağda Perseus ve Andromeda, Daidalos ve Ikaros, Polyphemos ve Galateia, Media gibi karakterler çoğu kez, fon oluşturan bir deniz manzarası önünde betimlenmişti.

16. yüzyılda manzara resminin başka konulardan bağımsız hale gelip tek başına önem kazanmasından sonra deniz resmi de ayrı bir tür olarak ortaya çıktı. İlk örnekler arasında Vincent Volpe'nin (ö. 1514-30) elinden çıktığı sanılan ve VIII. Henry'nin Dover limanından ayrılışını betimleyen resimle (1520), Cornelis Anthonisz'in (y. 1499-1533 sonrası) olduğu varsayılan ve bir Akdeniz limanının açıklarındaki bir Portekiz ticaret gemisini konu alan yapıt vardı. Aslında her iki resimde de deniz ikinci planda kalmaktaydı. Yaşlı Pieter Bruegel "İkaros'un Düşüşü" (Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel) gibi bazı resimlerinde arka planda gemilere yer vermişse de, yaşamının sonlarına doğru gerçekleştirdiği

"Preveze Deniz Savaşı", Osman Nuri Paşa'nın yağlıboya çalışması; Deniz Müzesi, İstanbul
Anadolu Yayıncılık Arşivi

"Denizde Fırtına" adlı resminde denizi ön plana almıştı.

Felemenk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra deniz resimlerine ilgi arttı, Hendrik Cornelisz Vroom (1566-1640), Cornelis Claesz Wieringen (1580?-1633), Aart van Antum ve Adams Willaerts (1577-1664) gibi ressamlar bu türe yöneldiler. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde deniz resminde Andries van Eertvelt'in (1590-1652) romantik eğilimiyle Vroom'un öğrencisi Jan Porcellis'in (y. 1584-1632) doğalcı eğilimi egemendi. Bonaventura Peeters (1614-52), Pieter Mulier (ö. 1670), Abraham Storck (y. 1635-y. 1710) ve Fransız Claude-Joseph Vernet(*) romantik; Julius Porcellis (ö. 1645), Simon de Vlieger (y. 1600-53) ve Felemenk resminde etkisi 200 yıl kadar süren I. (Genç) Willem van de Velde'yse (1611-93) doğalcı eğilim doğrultusunda çalıştılar. Aynı dönemde ünlenen Jan van de Cappelle (y. 1624-79) durgun, Ludolf Bakhuyzen (1631-1708) ise fırtınalı denizleri resimlerinde canlandırdılar.

18. yüzyılda denizlerdeki gücün İngilizlerin eline geçmesiyle İngiltere'de deniz resmi de

Ayvazovski'nin "Fırtınalı Deniz" adlı tablosu, 1868
Aurora Art Publishers, Petersburg

yaygınlaşmıştı. Peter Monamy (1689-1749), Samuel Scott (1702?-72) ve Charles Brooking (1723?-59) gibi ressamlar bu konuda ün yaptı. Yüzyılın ikinci yarısında İngiliz Donanması'nın kazandığı zaferler birçok resme konu oldu. Bu dönemde Nicholas Pocock (1740-1821), Fransız Dominic Serres ve Philip James de Loutherbourg(*) önde gelen deniz ressamlarıydı. Fransa'da deniz resmi önceleri pek yaygınlık kazanmadı. Ama 19. yüzyılda Ambroise-Louis Gerneray'nın (1783-1857) İngiltere'nin Portsmouth limanında tutuklu bulunduğu tekneden yaptığı deniz savaşı resimleri ilgi uyandırdı ve oymabaskı yöntemiyle çoğaltıldı. Bu dönemde J.M.W. Turner da(*), çizim konusunda van de Velde ve Bakhuyzen kadar başarılı olmasa da, bu alanda yeni bir çığır açtı. Richard Parkes Bonington(*) ve John Sell Cotman(*) gibi ressamlar deniz ile manzara resmi arasındaki kesin ayrımı yok eden olağanüstü yapıtlar yarattılar. Ayrıca George Chambers (1803-40), Clarkson Stanfield (1793-1867) ve Sir Oswald Briely (1817-94) gibi bazı ressamlar da yalnızca gemileri konu alan yapıtlarıyla tanındılar.

20. yüzyılda W. L. Wyllie (1851-1931) suluboya çalışmaları ile deniz resimlerine yeni bir canlılık getirdi ve birçok sanatçıyı etkiledi.

Türkiye'de Batılı resim anlayışı çerçevesinde manzaranın yanı sıra deniz resimlerinin de ilk örnekleri 19. yüzyıl ortalarında ortaya çıktı. Osman Nuri Paşa(*) ("Ertuğrul Gemisi'nin Tokyo Körfezinde Batışı", "Preveze Deniz Savaşı"), Diyarbakırlı Tahsin(*) ("Fransız Zırhlısı Bouvet") ve Beyrutlu Ali Cemal(*) ("Gemi") fırtınalı denize ve gemilere büyük ilgi duydular. Bu ressamlar büyük bir olasılıkla o dönemde Türkiye'de bulunan yabancı ressamlardan, özellikle de deniz ressamı olarak ün kazanmış İvan Konstantinoviç Ayvazovski'den(*) etkilenmişlerdi.

deniz salyangozu, denizde yaşamaya uyum sağlamış, yaklaşık 23 bin salyongoz türünün ortak adı. Deniz salyangozlarının büyük bölümü, *Gastropoda* (karındanayak-

Deniz salyangozlarından *Buccinum undatum*
Ingmar Holmasen

ılar) sınıfının *Prosobranchia* (öndensolungaçlılar) altsınıfından, ancak 2 bin kadar türü *Opistobranchia* (arttansolungaçlılar) altsınıfındandır. Okyanus ve denizlerin bütün derinliklerinde salyangozlara rastlanırsa da, bu yumuşakçaların en bol bulunduğu yerler, çok zengin besin kaynakları sunan gelgit bölgeleridir. Deniz salyangozlarının büyük bölümü otçuldur, daha çok alglerle beslenir; bir bölümü, özellikle kum ve çamurların arasında yaşayanlar çürükçüldür, deniz yüzeyindeki döküntülerle beslenir; bazıları da yüzeyde ya da dipte avlanan etçil hayvanlardır.

Deniz salyangozlarının uzunluğu, *Homalogyra* cinsinin erişkinlerinde 1 mm'yi bile bulmazken, Avustralya sularında yaşayan *Megalatractus aruanus*'un kabuk uzunluğu 60 cm'yi aşar. Kabukların biçimi ve üstündeki kabartılar, yaşadıkları ortama bağlı olarak türden türe büyük değişiklik gösterir. Hızlı akıntıların olduğu sularda ya da kayalıkların arasındaki dalgalı gölcüklerde yaşamaya uyarlanmış türlerin (örn. *Acmaeidae*, *Patellidae*, *Fissurellidae* ve *Calyptraeidae* familyalarının üyeleri) kabuğu, sarmal çizgileri olmayan bir koni ya da külaha dönüşmüştür. Başta *Haliotidae* familyası olmak üzere birçok grubun üyelerinde sarmal kabuk çizgileri belli belirsiz bir iz biçimindedir. Bazı türlerde ise, diken ve topuz gibi çıkıntıları olan çok engebeli kabuk yüzeyi, hayvanın saldırganlara karşı korunmasını sağlar. Deniz salyangozlarının kabukları öteden beri biçim ve renklerinin çarpıcılığıyla insanların ilgisini çekmiş, koleksiyoncuların elinde değerlendirilmiş, takı, hatta para olarak kullanılmıştır.

Ayrıca deniz salyangozlarının birçok türü, çok eski çağlardan beri insanların en sevdiği yiyeceklerden biri olmuştur. En beğenilen türler, Avrupa ve Güney Afrika kıyılarında bol bulunan *Littorina* cinsinin üyeleri, Batı Hint Adaları kıyılarındaki devkulağı (*Strombus gigas*), California ve Japonya kıyılarında yaşayan *Haliotis* ile Büyük Okyanusta yaşayan *Turbo* cinsinin üyeleri ve Avrupa kıyılarında yaygın olan *Patella vulgata*'dır.

deniz seviyesi *bak.* deniz düzeyi

deniz sigortası, deniz taşımacılığındaki rizikolara açık bir gemi ya da kargo ile ilgili kişi tarafından ödeneceği garanti edilen para tutarını saptayan ve buna karşılık öteki kişinin de belli bir dönem ya da yolculuk boyunca ortaya çıkabilecek zararın tümünü ya da bir bölümünü karşılayacağını taahhüt eden sözleşme. Bilinen en eski sigorta biçimidir. Bir denizcilik işinde, bazı ortakların uğradığı zararın giderilmesine öbür ortakların da katkıda bulunmalarını öngören müşterek avarya kurumu da, sigortalanmanın ilkel bir biçimi olarak görülebilir (*bak.* avarya). Bugünkü biçimiyle deniz sigortası, ortaçağda Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Dönemin deniz ticaret yasalarının pek çoğu bu konuda düzenleyici hükümler içerir.

20. yüzyıla değin, denizcilikteki rizikoların önemli bir bölümü deniz sigortacılığının kapsamında değildi. Bu özellik, beyan edilen oranın altındaki zararları kapsamayan kargo poliçelerinde bir ölçüye kadar aynı kaldı. Belirli rizikoların dışta tutulmasının kuramsal temelinin, mal sahibini kendi malını korumaya yöneltmek olduğu çoğunlukla öne sürülür. Aynı durum, otomobil kaza sigortası poliçelerinde de geçerlidir. Bununla birlikte gemi sahiplerinden gelen baskıyla, giderek rizikoların hemen hemen tümü deniz sigortacılığı kapsamına alınmış, böylece "çarpışma ve batma" maddesi, savaş rizikosu ekleri ve "koruma ve tazmin" sigortası da deniz sigortacılığı maddeleri arasına girmiştir.

Sigorta denizcilikte önemli rol oynar. Ölüm ve yaralanma ya da denizcilerin ücretleri gibi bazı konular dışında, hak sahipleri çoğunlukla sigortalarını yaptırır. Gemi sahipleri tekne sigortası yaptırırlar ve üçüncü kişilerin hak iddialarına karşı çeşitli anlaşmalarla kendilerini korurlar. Çarpışma sonucunda bir gemide, kargosunda ya da iki gemide birden doğan zarar, sigortacı kuruluşların kendi aralarındaki anlaşmalar yoluyla karşılanır.

Türk hukukunda sigorta ettirilebilen çıkarlar Ticaret Kanunu'nun 1340. maddesinde de sayılan konulardandır. Bunlar, gemi, yapılmakta olan gemi, navlun ve yolcu taşıma ücretinden doğan alacaklar, yük, deniz ödüncü paraları, müşterek ve hususi avarya paralarıyla ödetilmeleri için gemi, navlun, yolcu taşıma ücreti ya da yükün karşılığını oluşturduğu diğer alacaklar, yükün gönderildiği yere ulaşmasıyla elde edileceği umulan kâr, kazanılacak komisyon ve sigortacının üzerine aldığı rizikodur. Bunlardan birinin sigorta ettirilmesiyle öburleri sigorta ettirilmiş sayılmaz, kaptanın ya da öbür gemi adamlarının hizmet ya da iş sözleşmelerinden doğan ücret alacakları kendileri tarafından sigorta ettirilemez. Sigorta bedelinin sigorta değerini aşması da yasaktır.

Türk Ticaret Kanunu'nun sigorta sözleşmelerini riziko türlerine göre, mal sigortası, can sigortası ve denizcilik rizikolarına karşı sigorta olarak ayırmış olmasına karşın, bu riziko türleri arasında bir nitelik farkı yoktur. Bu nedenle birçok konuda ortak hükümlere bağlı tutulmuştur.

deniz tortulu, suda erimeyen birikintı maddesi. Deniz tortulları, rüzgâr, buzullar ve akarsular tarafından denizlere ve okyanuslara taşınan kayaç ve toprak taneciklerı ile deniz organizmaları artıklarının, denizaltı yanardağ püskürüklerinin, deniz suyundan kimyasal olarak çökelen malzemelerin ve göktaşı gibi uzaydan gelen maddelerin deniz tabanında birikmesiyle oluşur.

Derin okyanus tortullarının sistemlı bıçımde incelenmesine, "HMS Challenger"ın 1872-76 arasındaki bilimsel seferiyle başlanmış olmakla birlikte, bunu izleyen yaklaşık 100 yıl boyunca fazlaca bir araştırma gerçekleştirilmedi. 1968'den başlayarak ABD'li bilim adamları, İngiltere, Sovyetler Birliği ve çeşitli ülkelerden öteki bilim adamlarıyla işbirliği içinde, "Glomar Challenger" adlı derin deniz sondaj gemisi aracılığıyla Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanustan çok sayıda tortul örneği topladılar.

Kıtaların yakınında biriken deniz tortulları, deniz tabanının yaklaşık yüzde 25'ini kapsar ve bunlar tüm tortul hacminin yaklaşık yüzde 90'ını oluşturur. Denizaltı kanyonları, kıta sahanlıklarından ve yamaçlarından derin deniz tabanının üstüne doğru hareket eden tortullar için başlıca yolu oluşturur. Kanyonun başında toplanan ağır tortullar, çoğunlukla bir depremin etkisiyle çökmeye başlarlar ve harekete geçerler. Deniz suyuyla karışan tortullar, yoğun bir sıvı kütle oluştururlar ve kanyondan aşağıya doğru, saatte onlarca km'lik hızlara ulaşan bir yoğunluk akıntısına yol açarlar. Tortul yüklü kütle, kıta yamacının tabanına ulaştıktan sonra yamaç tabanındaki kıta yükseltisinin üzerine çıkar. Bulanık akıntılardan (asılı durumdaki tortul derişkilerinin neden olduğu kısa ömürlü yoğunluk akıntıları) kaynaklanan çökeller, okyanus tabanında dışa doğru yayılarak yüzlerce ve kimi zaman binlerce kilometreyi bulan yapılar oluşturur. Atlas Okyanusunun, bulanık akıntıların kıta tabanından Orta Atlas Sırtına

Deniz tortulu kaynakları

Tortul parçacığının kaynağı	Üretim	
	gram/yıl	ton/yıl
Kıyıdaki aşınmalar		
akarsularla taşınanlar	2x10[illegible]	20 [illegible]
organik kökler		
kalker	1.2x10[illegible]	120 [illegible]
silisler	0.4x10[illegible]	40 [illegible]
uzak kökler		
göktaşları (bağıl olarak kütle göktaşı)	[illegible]x10	700
kozmik toz	2.5x10[illegible]	2.5 milyon

ulaştığı bölümlerinde, geniş tortul düzlükleri oluşur.

Bulanık akıntıların biriktirdiği çökellerin çoğu, kum ve mil içerir. Bazılarında da çakıl bulunur. Bulanıklık olarak da adlandırılan bulanık akıntılar, birbirinden belirgin bir sınırla ayrılan iki bölümden oluşur. Bu bölümlerin her biri, ayrı bir akıntı tarafından oluşturulur ve çoğu kez tabandaki en kaba tanelerden tepedeki en ince taneciklere doğru sistemli bir değişim gösteren taneli yapı özelliği taşır. Bulanıklığın belirgin bir özelliği, çeşitli derin su organizmalarıyla karışmış durumda sığ su organizmaları kalıntıları içermesidir. Sığ su organizmaları, yoğunluk akıntılarının kaynaklandığı alanlardan gelir. Oysa derin su organizmaları, akıntının geçtiği ya da yükünü sonunda bıraktığı alanda bulunur.

Kıta sahanlıkları ve sırtları üzerinde toplanan ve çoğunlukla yarı derin deniz tortulu olarak adlandırılan tortullar, genellikle çok hızlı biriktiğinden, deniz suyuyla kimyasal tepkimeye girecek zaman bulamazlar. Bu nedenle de çoğu durumda, tanecikler, oluştukları bölgede kazandıkları özellikleri korurlar. Sığ tropik sulardaki mercan resifleri çevresinde biriken tortullar, çok miktarda karbonatlı madde içerir. Örneğin, resif kökenli kalkerli çamurlar, Hawaii Adaları zincirinin kuzeydoğu ucunda bulunan mercanadalarının çevresinde oluşur. Yanardağ yakınlarındaki tortullar ise, soda camı ve ince volkanik kayaç parçacıkları gibi çeşitli küller içerir.

Derin deniz tabanının yaklaşık yüzde 75'i, yavaş yavaş biriken ve derin deniz tortulu olarak bilinen çökellerle kaplıdır. Bulanık akıntılar ve bunların taşıdığı iri taneli tortullar, kıtalardan çok uzak olan derin deniz düzlüklerine (abisal düzlükler) ulaşamaz. Ayrıca, silikat minerali ve kayaç parçacıkları içeren kara kökenli tortulların ancak çok az bir bölümü okyanus tabanına ulaştığından, buradaki tortullar görece daha fazla organik malzeme (deniz organizmalarının iskelet kalıntıları) içerir. Yüzey sularının verimli olduğu alanlarda, diyatomeler ile ışınlılardan opal ve delikliler, kokolitler ve deniz kelebeği gibi organizmalardan da kalsiyum karbonat gelir ve tortulların bileşimine girer. Eğer biyolojik öğeler hacmin yüzde 30'unu aşarsa, o zaman derin okyanus tortulları organik bileşiklerine göre sınıflandırılır. Örneğin, bir çamurun yüzde 30'u deliklilerin sert kabuklarından oluşuyorsa o tortul, delikliler çamuru ya da derin deniz bataklığı olarak adlandırılır. Belirli bir cins egemen durumda olduğu zaman, tortul genellikle o cinsin genel adıyla (örn. *Globigerina* bataklığı) anılır. Diyatomeler ve ışınlılar içeren çamurlar da aynı biçimde adlandırılır. Organik unsur bileşiminin toplamın yüzde 30'undan daha az olduğu yerlerde tortullar, derin deniz kili, kahverengi çamur ya da kırmızı kil gibi adlarla nitelendirilir.

Derin okyanus tabanı, deniz dibi yayılması olayının (*bak.* deniz dibi yayılması kuramı) etkisiyle sürekli yenilenmektedir. Okyanus kabuğu, büyük olasılıkla, bir yanardağ etkinliği sonucunda ortaya çıkar, okyanus ortası sırtlarında oluşur ve üzerini örten tortullarla birlikte açıklara doğru hareket eder. Zamanla, kabuk ve ona eşlik eden tortul maddeler okyanus çukurlarında dağılıp yok olmaya yüz tutar. "Glomar Challenger" tarafından deniz tabanından toplanan tortul örnekleri, deniz dibi yayılması kuramını desteklemektedir. 150 milyon yıldan daha yaşlı derin deniz tortulunun bulunmayışı, deniz tabanının görece genç olduğunu göstermektedir. Ayrıca, tortulların sırt tepelerinden olan uzaklıkları arttıkça yaşları ve kalınlıkları da artar.

deniz uçağı, su üstüne iniş yapabilen ve su üstünde seyredip gene havalanabilen uçakların ortak adı. Doğrudan, deniz teknelerinkine benzeyen gövdeleri üzerine inen deniz uçakları uçan gemi, sukayağı (katamaran) biçimindeki iniş takımları üzerine inenler ise yüzen uçak olarak da adlandırılır. İlk başarılı deniz uçakları, 1911-12'de, ABD'de Glenn H. Curtiss tarafından geliştirildi ve uçuruldu. I. Dünya Savaşı sırasında İngilizler, Curtiss'in buluşlarından yararlanarak "F" tipi deniz uçaklarını geliştirdiler. Savaş sırasında alışılmamış türden donanma hizmetleri veren bu uçaklar, deniz devriyesi, denizaltılarla savaş, mayın döşeme ve denizde ilk yardım görevleri üstlendiler. Aynı uçakların savaştan sonra üretilen sivil amaçlı tipleri, dönemlerinin erim ve dayanıklılık rekorlarını kırdılar. 1919'da ABD Deniz Kuvvetleri'nin "NC-4" deniz uçağı, Asor Adaları üzerinden Atlas Okyanusunu ilk olarak aşmayı başardı. 1920'lerin sonlarında, dünyadaki en büyük ve en hızlı uçaklar deniz uçaklarıydı. Bu araçların kullanışlılığını ve çok yönlülüğünü vurgulayan iki önemli başarı, 1929'da Sovyet yapımı "ANT-4" tipi bir deniz uçağıyla Sibirya üzerinden Moskova'dan New York'a uçulması ve 1930'larda İtalyan deniz uçaklarından oluşan bir filonun Roma-Rio de Janeiro ve Roma-Chicago arasında sürekli olarak gerçekleştirdiği uçuşlardı. II. Dünya Savaşı başladıktan sonra kısmen karadan havalanan uçakların erimlerinin artması, kısmen de çok miktarda havaalanının ve uçak gemilerinin yapılmasıyla, deniz uçaklarının askeri ve ticari önemi giderek azaldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra denizden havalanan uçak yapımı sürdüyse de, bu gelişme oldukça düşük bir düzeyde kaldı.

ABD Deniz Kuvvetleri'ne bağlı "P5M-2" tipi bir deniz uçağı
US Navy

Deniz uçaklarının su üzerinde kalabilmeleri için yeterli yüzdürme (kaldırma) kuvvetine sahip olmaları ve ayrıca su yüzünde hareket ederken, havalanma hızına ulaşana kadar kendi ağırlıklarını taşıyacak yapıda olmaları gerekir. Bu uçaklar havalanma ve iniş sırasında dengesini koruyabilmeli ve denge pilot tarafından denetlenebilmelidir. Teknenin yapısı, iniş sırasında suyun çarpma etkisine dayanabilmeli ve uçağın çabuk hızlanabilmesi için su direnci az olmalıdır.

Curtiss bütün bu koşulları iki biçimde sağlamaya çalışmıştı. İlk geliştirdiği deniz uçağı, aslında, iniş tekerlekleri yerine esnek şamandıralar yerleştirilmiş bir kara uçağıydı. Daha sonra da, şamandıraları ile gövdesi bir su teknesi biçiminde birleştirilmiş olan uçan gemiyi yaptı. Her iki tipte de, yüzdürücü gövdelerin altı havalanmayı kolaylaştırmak için kademeli olarak yapılmıştı. Hız ve kaldırma kuvveti arttıkça, deniz uçağı sudan bir kademe yükseliyor ve gövdenin suya değen bölümü küçüldükçe sürtünme kuvveti de azalıyordu. Tek şamandıralı deniz uçakları ile tek gövdeli uçan gemilerin dengelerini koruyabilmelerini sağlamak amacıyla, bunlara yan şamandıralar ya da kanat uçlarına su kayakları eklenir. Çift şamandıralı deniz uçakları ile çift gövdeli ya da ek kayaklı uçan gemilerde yardımcı şamandıraya gerek yoktur. Curtiss'in bir başka katkısı da, deniz uçaklarına, gövdenin içine çekilebilen kara iniş takımları eklemesiydi. Hem karaya, hem suya inebilen (amfibi) bu uçaklar, çok amaçlı hizmetlerde yaygın olarak kullanıldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da, kar, buz, çamur ve çim gibi öteki uçakların kalkıp inmesine elverişli olmayan yüzeylerden ve sudan havalanabilen uçaklar geliştirilmiştir.

Deniz Ulaşım Yasaları, İngiliz tarihinde, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda etkili olan ve ticari taşımacılığın yalnızca İngiliz gemileriyle yapılmasını öngören yasalar. Başlangıçta, İngiliz gemiciliğini savaş döneminde de yararlanılabilecek biçimde geliştirmek amacıyla çıkartılan yasalar, zamanla ülke ticaretini korumak için alınan önlemlerin bir parçası durumuna gelmiştir.

Deniz Ulaşım Yasaları'nın ilki 1381'de kabul edildi. Ama o dönemde gemi sayısının azlığı nedeniyle uygulama alanı bulamadı. 16. yüzyılda, Tudor hanedanı döneminde, İngiliz denizciliğini korumaya yönelik çeşitli önlemler alındıysa da, bunlar öteki ülkelerin misillemelerine yol açtığından, bir süre sonra iptal edildi. Bu tür önlemler, koloni döneminin başladığı 17. yüzyılda, gerçekten uygulanma olanağı buldu. 1651'de Cromwell Cumhuriyeti döneminde kabul edilen Deniz Ulaşım Yasası, o zamanlar İngiltere'nin en büyük ticari rakibi olan Felemenk'i hedef alıyordu. Yasa, Avrupa ülkelerinden ithal edilen malların İngiliz gemileri ya da o malı ihraç eden ülkenin gemileriyle taşınmasını öngörüyordu; Asya, Afrika ve Amerika'dan İngiltere, İrlanda, ya da herhangi bir İngiliz kolonisine gönderilen mallar ise yalnızca İngiltere'nin ya da söz konusu koloninin gemileriyle taşınabilecekti. Balık ithalat ve ihracatı ile kıyı ticareti ise yalnızca İngiliz gemileriyle yapılabilecekti. Yasada 1660'ta bazı değişiklikler yapıldı ve İngiliz kolonilerinden doğrudan İngiltere'ye, İrlanda'ya ya da bir başka İngiliz kolonisine gönderilecek malların listeler halinde dökümünün yapılması karara bağlandı. Listede yer alan mallar arasında şeker (1739'a değin), indigo (çivit) ve tütün bulunuyordu; bunlara 18. yüzyılda pirinç ve melas eklendi. Listede yer almayan mallar, İngiliz gemilerine yüklenip kolonilerden doğrudan yabancı ülkelere gidebilecekti. 1664'ten başlayarak Avrupa ülkelerinden İngiliz kolonilerine gönderilen malların İngiltere üzerinden taşınması zorunluluğu getirildi. İskoçya, Birleşme Yasası'yla (1707) İngiltere'yle eşit ayrıcalıklar elde edene değin yabancı bir ülke olarak kabul ediliyordu; İrlanda ise 1670-1779 arasında çıkartılan denizcilik yasalarından yararlandırılmadı.

17. yüzyılın sonlarından başlayarak, İngiliz ticaretinin gelişmesine ve gemilerin tonajının artmasına karşın, bu önlemlere karşı çıkanlar, bu gelişmenin deniz ulaşım yasalarına bağlanamayacağını ve navlun fiyatlarındaki yükselmenin İngiliz mallarının rekabet olanağını azalttığını ileri sürdüler. Önceleri, koloni tüccarları bu yasaların kendilerine sağladığı pazardan yararlandılar; ama 1764'te yasalarla getirilen kısıtlamalar daha da artırılınca İngiltere'nin Amerika'daki kolonilerinde, sonunda ayaklanmaya yol açan huzursuzluklar başladı. Amerika'daki kolonilerin bağımsızlığını kazanması, deniz

ulaşım sisteminde ilk ciddi gediği açtı ve o tarihten sonra yasalar eskisi kadar katı bir biçimde uygulanmamaya başladı. 1822'de liste uygulaması bırakıldı ve yasalar 1849 ve 1854'te yapılan düzenlemelerle yürürlükten kaldırıldı.

deniz ürünleri, memeliler dışındaki tüm yenebilen deniz ve tatlı su hayvanları. Geleneksel olarak birçok ülkede deniz ürünleri denildiğinde, yalnız denizlerde değil tatlı sularda da yaşayan ve besin olarak değerlendirilen bütün su hayvanları anlaşılır. Bazı ülkelerde besin olarak değerlendirilen deniz algleri genellikle bu terimin kapsamı dışında bırakıldığı gibi, ekonomik değeri olan ama yenmeyen bazı deniz hayvanları da (örn. süngerler) genellikle su ürünleri olarak adlandırılır.

Dünya nüfusunun protein gereksiniminin yüzde 15'ini karşılayan balık ve öbür deniz ürünleri, tahıldan sonra insanların en önemli besin kaynağı sayılır. Yağsız balık etinin protein değeri (ağırlığının yüzde 18-25'i) sığır ve tavuk etininkine eşdeğer, buna karşılık kalori değeri çok daha düşüktür. Balık eti bir gram proteine karşılık 4-10 kalori sağlarken, yağsız sığır eti bir gram proteine karşılık 10-20, yağlı et ise 30 kalori verir.

Zehirli olmayan hemen hemen bütün su hayvanları besin olarak değerlendirildiği gibi, bazı zehirli türler, örneğin balon balıkları bile özel işlemlerden geçirilerek zarar vermeksizin yenmeye hazır duruma getirilebilir. Deniz ürünleri, tüm kemiklibalıkların yanı sıra köpekbalığı, vatoz, mersinbalığı gibi kıkırdaklıbalıkları; ıstakoz, yengeç ve karides gibi kabukluları; midye, istiridye, salyangoz, tarak gibi yumuşakçaları; kalamar, ahtapot, mürekkepbalığı gibi kafadanayaklı yumuşakçaları; yenebilen denizanalarını; deniz kaplumbağalarını; kurbağaları; denizkestanesi ve denizhıyarı gibi bazı derisidikenlileri kapsar.

Ticari açıdan en önemli deniz balıkları sombalığı, ringa, morina, dilbalığı, kalkan, uskumru ve orkinos türleridir. En çok tüketilen tatlı su balıkları ise sazan, yılanbalığı, alabalık, yayınbalığı, turnabalığı ve tatlı su levreğidir. Avlanan balıkların uzunluğu gümüşbalıklarında ve yavru yılanbalıklarında yaklaşık 5 cm'den başlayarak bazı orkinos türlerinde 4,5 m'ye kadar çıkar.

Deniz ürünlerinin lezzeti, türüne ve yaşadığı ortama göre büyük değişiklik gösterir; bazıları yenmeyecek kadar yağlı, lezzetsiz ya da kılçıklıdır. Ama genellikle tuzlu su balıkları tatlı su balıklarından, soğuk, temiz ve akıntılı sularda yaşayan balıklar da çamurlu, sıcak ve durgun sularda yaşayanlardan daha lezzetli sayılır. Lağım ya da sanayi atıklarının boşaltıldığı pis sularda avlanan yumuşakça ve kabuklular yalnız lezzetsiz değil sağlığa da zararlıdır.

Balık çabuk bozulan bir besin olduğu için, tarih boyunca, avlanan balıkların büyük bölümü kurutularak, tütsülenerek, tuzlanarak, salamuraya yatırılarak ya da mayalandırılarak saklanmıştır. Bugün, gelişmiş konserveleme ve soğutma tekniklerinin yanında bu işlemlere gerek kalmadığı halde, her biri balık etine değişik bir tat kazandırdığı için bu tür ürünlere olan talep sürmektedir.

Balıklar bütün olarak, dilimlenerek, fileto çıkarılarak ya da parçalara ayrılarak, kabuklular ve yumuşakçaların büyük bölümü henüz canlıyken bütün olarak pişirilir. Büyük ve sert yumuşakçalar ise, etlerinin yumuşaması için ince ince doğranır ya da dövülür. Deniz ürünlerinin birçoğu pişirilmeden, ya tümüyle çiğ olarak ya da zeytinyağında bekletip yumuşatılarak yenir.

Balıkların, kaplumbağaların ve bazı kabukluların yalnız eti değil yumurtaları da yenir. Mersinbalığının yumurtasından hazırlanan ve günümüzün en pahalı yiyeceklerinden biri olan havyar(*), bu balıkların hızla tüketildiği 19. yüzyılın ikinci yarısına değin oldukça bol ve ucuz bir besindi.

Balıkları ve kabuklu deniz ürünlerini pişirirken dikkat edilecek en önemli nokta, fazla pişirmekten kaçınmaktır. Balık pişirmenin genel kuralı, balığı gövdesinin en kalın bölümünden ölçüp her santimetre için 4 dakika pişirme süresi hesaplamaktır; eğer sosta pişiriliyorsa bu süreye 5 dakika daha eklenmelidir. Dondurulmuş balıklarda pişirme süresini iki katına çıkarmak gerekir.

Bütün dünya ülkelerinde hazırlanan balık yemeklerinin çeşidi sayılamayacak kadar çoktur. Balık, ızgarada, fırında, tavada ya da güveçte pişirilebilir; haşlaması, buğulaması, çorbası, şiş ya da kâğıt kebabı, köftesi, pilakisi, dolması, pilavı yapılabilir; çorba ve güveçte öbür deniz ürünleriyle birlikte pişirilerek çok değişik lezzette yemekler hazırlanabilir. Genellikle yağsız ve lezzetli deniz ürünleri az baharatla ve hafif soslarla, yağlı ve lezzetsiz olanlar ise daha bol baharatla pişirilir.

deniz üslubu, İÖ 1500 dolayında Girit'te ortaya çıkan, ahtapot ve başka deniz yaratıklarının betimlendiği çanak çömlek bezeme üslubu. Knossos'tan çıktığı sanılmaktadır. Bu üslupla bezenen çanak çömlek, daha önceki bitki ve çiçek desenli eşyanın yerini almaya ve Girit'ten bütün Kyklad Adalarıyla Yunan Yarımadasına ihraç edilmeye başladı. Ama deniz üslubu bu ülkelerde yenilliğini yitirerek, yavaş yavaş sıradan bir biçimciliğe dönüştü.

Deniz üslubunda bezenmiş pişmiş topraktan bir Girit vazosu, geç Minos dönemi, İÖ y. 1500; İráklion Arkeoloji Müzesi, Girit
Iráklion Museum, Girit

deniz üssü, askeri gemilere temel lojistik destek sağlayan kıyı tesisleri. Korunaklı doğal ve yapay limanların eskiden beri savaş gemileri için bir üs işlevi görmelerine karşın, deniz üssü kavramı ancak 19. yüzyılda, savaş filolarının açık denizde uzun süre kalmalarına olanak sağlayan buhar makinesinin kullanılmasından sonra büyük bir önem kazandı. Bu gelişme üzerine büyük denizci devletler, uzak denizlerdeki filolarının yakıt gereksinimini düzenli olarak sağlamak için, çok geçmeden uzak bölgelerde deniz üsleri kurmaya yöneldiler. Deniz üslerinde yakıt, cephane ve öteki donanımlara ek olarak, gemilerin bakım ve onarımını, gemi personelinin dinlenmesi ve eğlenmesini sağlayan tesisler de bulunur. Nükleer güçle çalışan gemilerin, özellikle nükleer denizaltıların geliştirilmesiyle deniz üslerinin önemi büyük ölçüde azalmıştır. Çünkü nükleer gemiler çok uzun süre denizde kalabilmektedir.

deniz yılanı, *Hydrophiidae* familyasından, denizde yaşayan 50'yi aşkın zehirli yılan türünün ortak adı. Su yaşamına uyum sağladıkları için, deniz yılanlarının gövdeleri yassı, kuyrukları kürek biçiminde, burun delikleri kapaklıdır. Çoğunda gövdenin başa ve boyna oranla daha kalın olması, avlarının üstüne atlamaya hazırlanırken dik ve dengeli durabilmelerini sağlar. *Laticaudinae* altfamilyasının üyelerinde karın pulları, kara yılanlarındaki kadar büyüktür; *Hydrophiinae* altfamilyasının üyelerinde ise karın pulları, bu türlerin karada sürünerek ilerlemesini engelleyecek kadar küçüktür.

Siyah çizgili deniz yılanı (*Laticauda colubrina*)
Douglas Faulkner

Deniz yılanlarının uzunlukları genellikle 1-1,2 m arasında değişir; Japonya'da eti çok beğenilen *Laticauda semifasciata*, 2 m'yi aşan boyuyla en uzun türdür. Deniz yılanlarının büyük bölümü Avustralya ve Asya'nın kıyılarında ve haliçlerinde yaşar; yalnızca *Pelamis platurus* türü Büyük Okyanustan Madagaskar'a ve Yenidünya'ya kadar yayılmıştır. Yaklaşık 1 m uzunluğundaki bu yılanın karnı parlak sarı, öbür bölümleri koyu kahverengi ya da karadır. Deniz yılanları balıkla beslenir, bazen kalabalık gruplar halinde su yüzeyine çıkarak güneşlenirler. Yumurtalarını karaya bırakan *Laticaudinae* altfamilyasından birkaç tür dışında hepsi suda canlı yavru doğurur. Deniz yılanları genellikle saldırgan olmamakla birlikte, *Hydrophis cyanocinctus* ve *Enhydrina schistosa* gibi bazı türlerinin zehiri insanı öldürebilecek kadar güçlüdür.

Deniz Yolu, İÇ GEÇİT olarak da bilinir, Kuzey Amerika'da, ABD'nin Washington eyaletindeki Seattle kentinden, Alaska eyaletindeki Skagway'a kadar uzanan denizyolu. Uzunluğu 1.000 mili aşkındır. Kanada'nın Vancouver Adası ile İngiliz Kolumbiyası ve Alaska'ya bağlı Alexander Takımadaları ile anakara arasındaki kanal ve boğazlardan oluşur. Böylece Büyük Okyanusun fırtınalarına karşı doğal korunmaya sahiptir. Büyük bölümü çeşitli büyüklükteki gemilerin ulaşımına elverişli derinliktedir. Demirlemeye elverişli birçok noktası vardır ve ulaşım için tehlikeli olan yerleri çeşitli araştırmalarla belirlenmiştir. Doğal güzelliği ve güvenilirliğiyle ulaşımda yeğlenen Deniz Yolu, temel olarak Alaska'ya yük taşımada kullanılır. Üzerindeki başlıca kentler, İngiliz Kolumbiyası'ndaki Victoria, Vancouver ve Prince Rupert ile Alaska'daki Ketchikan, Wrangell, Petersburg ve Juneau'dur.

denizaltı, su altında hareket edebilen deniz aracı. Denizaltılar, I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın bu aracı deniz ticaretini engelemek amacıyla kullanmasıyla, deniz savaşlarının başlıca unsurlarından biri

durumuna geldi. II. Dünya Savaşı'nda da denizaltılar, özellikle Atlas Okyanusu ve Büyük Okyanustaki savaşlar sırasında bu özelliklerini korudular. 20. yüzyılın son çeyreğinde geliştirilen, su altında aylarca kalabilen ve deniz yüzeyine çıkmadan orta menzilli nükleer füzeler atabilen, nükleer reaktörlü denizaltılar, en güçlü stratejik deniz savaş araçları olarak kabul edilmektedir.

Deniz altında seyredebilecek bir tekne tasarımını ilk olarak 1578'de İngiliz matematikçi William Bourne geliştirdi. Bourne'ün tasarladığı araç, her yanı deriyle kaplı ve kürekle hareket edebilen bir kayık biçimindeydi. Onun bu tasarımı hiçbir zaman gerçekleşmedi, ama 1620'lerde Felemenkli mucit Cornelis Drebbel, suya dalıp çıkabilen bir tekne geliştirdi ve aracıyla Thames Irmağında birkaç başarılı deneme yaptı.

Savaşta kullanılan ilk denizaltı olan "Turtle"ın(*) tasarımını, Saybrook'lu David Bushnell geliştirdi. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında kullanıma sokulan "Turtle", Eylül 1776'da Amerikan koloni kuvvetleri tarafından, New York limanında demirli İngiliz sancak gemisi "Eagle"a karşı kullanıldıysa da başarılı olamadı. İlk defa bir denizaltının başka bir savaş gemisini

Sovyet yapımı bir nükleer denizaltı
ABC Ajansı

batırışı, Amerikan İç Savaşı sırasında gerçekleşti. 17 Şubat 1864'te Güney Birliği denizaltısı "Hunley"(*) Güney Carolina'daki Charleston limanında demirli "Hausatonic" korvetini havaya uçurdu.

Kullanışlı bir itme sistemine sahip ilk denizaltıyı, İrlanda asıllı ABD'li mucit John P. Holland geliştirdi. 1900'de ABD Deniz Kuvvetleri'nce satın alınan "Holland"(*) adındaki bu gemi, su üstünde içten yanmalı bir motor, su altında ise elektrik motorlarının yardımıyla seyrediyordu. New Yorklu gemi tasarımcısı Simon Lake'in yaptığı 12 m boyundaki "Argonaut"(*) adlı denizaltı, 1898'de Virginia'daki Norfolk'tan New York'a kadar 300 millik bir yolculuk yaptı. On yıl sonra benzinli motorlardan daha güvenli olan dizel motorlarının geliştirilmesiyle uzun erimli seferlerin yapılması olanaklı duruma geldi. Su altında hareket için ise elektrik motorları hâlâ gerekliydi.

I. Dünya Savaşı sırasında denizaltılar, tümüyle birer savaş aracı durumuna dönüştüler. En büyük denizaltı filosuna sahip olan Almanya, "U-boot"larıyla 10 milyon tonun üstünde Müttefik ve tarafsız ülke gemisini batırdı. 1939'da II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, denizaltılar daha da etkili savaş araçları durumuna geldi. Bu savaş sırasında Almanlar, dönemin en gelişkin dizel ve elektrik motorlarıyla donatılmış, 75 m uzunluğunda ve 1.600 ton ağırlığındaki "XXI Tipi" denizaltıyı geliştirdiler. Bu denizaltı, su altında saatte 17,5 deniz mili (knot) hızla seyredebiliyor ve su altında saatte 6 deniz miliyle iki gün, çok yavaş bir hızla da dört gün süreyle yol alabiliyordu. Ayrıca bu denizaltılar, su yüzeyine çıkmadan hava bataryalarını doldurabilecekleri şnorkel (*schnorchel*) aygıtlarıyla donatılmıştı. Şnorkel sayesinde denizaltı periskop derinliğinde kalıyor ve böylece düşman radarları tarafından belirlenme tehlikesi ortadan kalkıyordu. 1933'te Hollandalı Yüzbaşı Jan J. Wichers tarafından geliştirilen şnorkel donanımı, karadan ya da su üstündeki öteki araçlardan uzatılan havalandırma borusu ile pompa aygıtlarından oluşuyordu. Öte yandan iki dünya savaşı arasında denizaltılara karşı birçok silah ve aygıt geliştirilmişti. Bunların en önemlileri denizaltı mayınları, radarlar, torpil ağları ve gürültü yapıcılardı. Gemilerin arkasına bağlanarak çekilen gürültü yapıcılar sesle yönlendirilen torpilleri gemiden uzaklaştırıyordu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler, Almanların denizaltı teknolojisindeki ilerlemelerini uygulayarak, peroksit türbiniyle çalışan "Explorer" ve "Excalibur" adlı deney denizaltılarını yaptılar. Ama hidrojen peroksitin özelliklerinin yetersizliği ve ABD'nin nükleer enerjiyi itme sistemlerine uygulama alanında elde ettiği başarılar nedeniyle bu tür denizaltıların yapımından kısa bir süre sonra vazgeçildi.

Nükleer reaktörlü denizaltıları geliştirme çabaları ilk kez 1939 baharında Washington'daki ABD Deniz Kuvvetleri Araştırma Laboratuvarı'nda başlatıldı. Araştırmacılar, nükleer güçle çalışan motorların, yakıt olarak oksijene gereksinim duymamasının, denizaltılar için büyük öneme sahip olduğuna inanıyorlardı. Sonunda nükleer güçle çalışan motorların ilk örneği geliştirildi ve "Nautilus"a(*) yerleştirildi. 98 m uzunluğunda, 3.530 ton ağırlığında olan, ön tarafında 6 torpil kovanı bulunan ve bu özellikleriyle geleneksel denizaltılara benzeyen "Nautilus", 17 Ocak 1955'te suya indirildi. Su altında ve üstünde saatte 20 deniz mili hız yapabilen ve bu hızda hemen hemen sınırsız uzaklıklara gidebilen bu denizaltı, çağdaşı olan dizel-elektrik motorlu denizaltılardan oldukça üstündü. ABD'de "Nautilus"a ek olarak, hem güdümlü füze rampası hem de radar üssü görevi yapan yedi nükleer denizaltı daha yapıldı. 1957'de "Nautilus"a takılan ilk nükleer çekirdek, denizaltının 100.681 km; 1959'da takılan ikinci çekirdek 146.968 km; 1964'te takılan üçüncü çekirdek yaklaşık 240.000 km kesintisiz seyrini olanaklı kılmıştı. Günümüzde bu nükleer çekirdekler ABD nükleer denizaltılarına yaklaşık 640.000 km'lik erim sağlamaktadır.

Geleneksel denizaltılardaki ilk silahlar, özitmeli torpillerdi. Modern denizaltılarda ise 53 cm çapında, 6,4 m uzunluğunda torpil ateşleme kovanları bulunur. Bu kovanlar elektrikle ya da mekanik olarak elle ateşlenir. Günümüzde en gelişkin torpiller denizaltılara karşı kullanılanlardır. Bu torpiller, içlerine yerleştirilen sonarların yardımıyla hedeflerini akustik olarak bulmakta ve elektronik kumandayla güdümlenerek hedefe ulaşmaktadır. Denizaltıdan denizaltıya atılan bir başka torpil de *Subroc*'tur(*) (denizaltı roketi). Savaştan sonra ABD ve SSCB deniz kuvvetleri, jet ya da roket itmeli güdümlü saldırı füzeleri geliştirdiler. Bu füzeler denizaltının üst bölümünde yer alan su geçirmez bir bölmede taşınmakta ve ateşlendikten sonra su üstüne çıkmaktadır. Bunlar değişik yörüngelerde uçarlar ve temel olarak deniz yüzeyindeki düşman gemilerini hedeflerler. 1950'lerin sonlarına doğru, SSCB Deniz Kuvvetleri'nin geleneksel denizaltıları kısa erimli balistik füzelerle donatıldı. Bu sırada ABD Deniz Kuvvetleri, "George Washington" denizaltısına stratejik füze yerleştirdi. Bu denizaltı, nükleer başlıklı ve 2.220 km erimli 16 tane "Polaris A-1" füzesi taşıyordu. Nükleer füzelerle donatılmış denizaltılar deniz altı savaşı anlayışında önemli değişikliklere yol açtı. Artık denizaltıların görevi, düşman gemilerini batırmaktan çok, düşman sınırlarının çok gerisindeki kara hedeflerine nükleer füzeler atmaktı. Uzun süre su altında kalabilen ve yüzeye çıkmadan füze atabilen denizaltılar, artık yerleri belirlenemeyen hareketli füze rampaları durumuna gelmiştir.

Yapım özellikleri. Denizaltıların gövde bölümü, mürettebatı, makineleri ve donanımı suyun basıncından koruyabilmek için yüksek basınçlara dayanıklı sert çelikten yapılır. Bu bölüm çoğunlukla çift duvarlıdır ve duvarların arasına safra suyu ve yakıt tankları yerleştirilir. Çift duvarlı gövde denizaltıyı, denizaltısavarlardan atılan mermilerin teknenin çok yakınında patlaması sonucunda oluşan basınçtan da korur. Gövdenin üstünde, tekne boyunca uzanan ve denizaltı su üstüne çıktığında iskele olarak kullanılan güverte bölümü bulunur. Ama son yıllarda geliştirilen, son derece hızlı modern dizel-elektrik motorlu ve nükleer denizaltılarda, tekneye su altında daha hızlı bir seyir olanağı sağlayacak bir profil kazandırmak amacıyla bu bölüm artık bulunmamaktadır. Nükleer denizaltılarda çift duvarlı gövde yapısı da kaldırılmıştır; çünkü bu denizaltılarda yalnızca yardımcı motorlar için gerekli olan dizel yakıtı miktarı çok azdır, bu nedenle de yakıt tankları ile safra suyu bölmeleri teknenin içine yerleştirilmiştir.

Denizaltının gövde bölümünün üzerinde kumanda kulesi ya da seyir dairesi bulunur. Eski denizaltılarda bu su geçirmez kumanda kulesi, çarpışma sırasında komuta merkezi olarak görev yapardı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirilen denizaltılarda ise kumanda kulesinin yerini, aerodinamik profilli ve içinde ayrıca su geçirmez bir bölmesi bulunmayan seyir dairesi aldı. Periskop, radar ve telsiz antenleri ve şnorkel borusu donanımlarının yer aldığı kumanda ve seyir bölümleri, denizaltı yüzeye çıktığında gözetleme yeri ve seyir subayları için köprü olarak kullanılır.

Denizaltı suya dalarken, önce safra suyu tanklarını doldurarak, suyun itme gücüne eşit bir ağırlık kazanır ve ardından ileri hareketlenerek kıç tarafındaki küçük dalış dümenlerinin yardımıyla derinlere yönelir. Çoğu denizaltıda, döner kanatlara benzeyen bu dalış dümenlerinden, baş ve seyir kulesi bölümlerinde de birer çift bulunur. Denizaltı su üstüne çıkarken, gene ileri hareketlenerek dalış dümenlerini kullanır ve bu arada safra tanklarındaki su basınçlı havayla boşaltılır. Basınçlı hava, denizaltının içinde oluşturulabileceği gibi önceden tanklarda da depolanabilir. Denizaltı derinlere indikçe artan basıncın, deniz suyu

Araştırma denizaltısı "Alvin"
Rodney Catanach-Woods Hole Oceanographic Institution

sıcaklığı ya da tuzluluğunda görülen değişikliklerin ve torpil atımından sonra teknenin ağırlığında ortaya çıkan değişikliklerin etkisiyle, teknenin hacminde beliren değişmeleri karşılamaya yönelik olarak, safra suyu tankları doldurulur. Böylece tekne üzerindeki deniz suyunun kaldırma kuvveti ile ağırlık dengelenir.

Modern denizaltılarda kumanda bölümü, teknenin seyrini ve ayrıca silahların kullanımını merkezî olarak denetler; tasarım sırasında da bu görevleri en etkili biçimde yürütebileceği bir yere yerleştirilir. Bu denizaltılarda, düşmanın yerini belirlemek ve ona saldırmak için artık periskoplardan değil, sonarlardan yararlanılır. Öte yandan bu araçlar, seyir için gerekli olan konum bilgilerini, herhangi bir dış kaynağa gereksinim duymadan ve yalnızca yerçekimi ile Yer'in kendi çevresindeki dönüşüne ilişkin verilerden yararlanarak, son derece gelişkin aygıtlarla, duyarlı bir biçimde elde ederler. Su altında bulunan iki denizaltının haberleşmesi ise radyo dalgaları üretilemediğinden oldukça zordur. Bu nedenle radyo bağlantısı kurabilmeleri için, denizaltıların antenlerini su üstüne çıkarmaları gerekir.

Modern denizaltıların içi oldukça konforludur; çeşitli elektronik aygıtlarla sürekli havalandırılır, nemliliği ve sıcaklığı, mürettebatına ferahlık sağlayacak biçimde denetlenir. Elektrikli gereçlerle donatılmış mutfakları, yatak odaları, yemek ve sinema salonları bulunur. Öteki gemilerde olduğu gibi denizaltılarda da, erat ile subayların kendilerine ait çalışma ve dinlenme bölmeleri vardır.

denizaltı çatlak kuşağı, uzun, dar ve dağlık denizaltı oluşumu. Çoğunlukla, okyanus tabanında 1,5 km derinliklere kadar inen sırtları ayırır.

En büyük çatlak kuşaklarına Büyük Okyanusun doğu kesimlerinde rastlanır. Bu kuşaklar, birkaç bin kilometre uzunlukta ve 100-200 km genişliktedir, ayrıca birkaç kilometrelik yükseltiler içerir. Büyük Okyanustaki her çatlak kuşağı aslında, sırtlardan ve bunların arasında yer alan yüzlerce kilometre uzunlukta ve onlarca kilometre genişlikteki çukurlardan oluşan karmaşık bir yapıdır. Atlas Okyanusunda görülen daha kısa birçok çatlak kuşağı, Orta Atlantik Sırtıyla birleşmiş durumdadır. Büyük Okyanus ve Atlas Okyanusundaki çatlak kuşakları birbirlerine hemen hemen paralel konumda doğu-batı doğrultusunda uzanırlar. Hint Okyanusundaki durum çok iyi incelenmemişse de, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve Büyük Okyanusun doğusunda görülen kuşaklarla kıyaslanabilecek özellikte birkaç kuşak saptanmıştır.

Okyanus tabanlarında, magnetik alan şiddeti son derece düzenli bir biçimde değişen hatlar bulunur. Ayrıca bu hatlar, sırt boyunca ya da yükselti eksenine göre, ayna görünümlü bakışımlı yapıdadır. Çatlak kuşağı boyunca sırt tepelerinde görülen ötelenmelere magnetik hatlardaki ötelenmeler eşlik eder. Büyük Okyanusun Kuzey Amerika açıklarındaki bölümlerinde, deniz tabanında herhangi bir okyanus ortası sırt bulunmaz. Ama burada da, 1.175 km'lik Mendocino çatlak kuşağı boyunca belirgin magnetik hatlar görülür. Çatlak kuşaklarının, okyanus sırtı oluşturan kesimlerinin dışında kalan bölümlerinde deprem oluşmaz.

Çatlak kuşakları ile magnetik ve sismik olgular arasındaki ilişkiler deniz dibi yayılması kuramıyla açıklanabilir. Bu kurama göre, okyanus yükseltileri ve sırtları yayılma merkezleridir ve bu merkezler boyunca yermantosundan düzenli olarak yükselen volkanik maddeler, birbirini izleyen düşey dilimler halinde kabuğa eklenir. Dilimlerin katılaşması ve soğumasıyla birlikte, bu yeni okyanus kabuğu içindeki magnetik mineraller, yerin magnetik alan şiddetinin egemen yönü ve değişimleriyle uyum içinde magnetikleşirler. Yeni oluşan dilim, yayılma merkezleri boyunca sürekli olarak yarılır ve yarılmayla ortaya çıkan yarım yüzeyler, birbirinden uzaklaşan iki katı levhanın birleşik parçaları haline gelirler. Bu nedenle çatlak kuşağının, çıkıntı yapan sırt eksenı boyunca olan bölümü, karşıt yönlerde hareket eden levhalar arasında kırıklı bir sınırdır ve sırt dönüşme kırığı olarak adlandırılır. Bu dönüşme kırığı boyunca görülen hareket farklılıkları, sismik incelemelerle saptanan kırık hareketleriyle uyum içindedir.

denizaltı dağı, derin deniz tabanından yüksekliği en az bin metre olan büyük volkanik dağ. Daha küçük denizaltı yanardağlarına denizaltı tümseği ve tepeleri, düz denizaltı dağlarına ise denizaltı masadağı (guyo) denir. Atlas Okyanusunun kuzeydoğu bölgesinde, yüksekliği 4 bin m'yi aşan, taban çapı ise 110 km'ye varan Büyük Meteor Masadağı, bu tür yapıların ulaşabileceği büyüklük konusunda çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Büyük denizaltı dağlarının yamaçları, yukarı doğru içbükey biçimlidir ve ender olarak 14°'nin üzerinde bir eğim gösterir. Küçük denizaltı dağlarında içbükeylik giderek azalır ve yamaçlar 35°'ye varan eğimler kazanabilir. Denizaltı dağları, deniz tabanındaki çizgisel yarıklardan çıkan lavlardan oluştukları için, yatay düzlem üzerinde oval ya da daha uzun biçimde görünebilirler.

Denizaltı dağlarından toplanan örneklerin çoğu, büyük ölçüde denizaltı lav akıntıları biçiminde oluşmuş camsı yapıdaki okyanus bazaltlarıdır. Dağların tepeleri ve yamaçları ise, genellikle ince bir deniz tortulu katmanıyla kaplanmıştır.

Denizaltı dağları çok yaygındır ve tüm büyük okyanus havzalarında görülür. 1970'ten sonra yalnızca Büyük Okyanus havzasında 10 binden fazla denizaltı dağı saptanmıştır. Öte yandan, okyanus coğrafyasını aydınlatmaya yönelik her araştırma gezisinde yeni dağlar bulunmaktadır. Dünya okyanuslarındaki denizaltı dağı sayısının 20 bin kadar olduğu sanılmaktadır.

Denizaltı dağları, tek bir çizgisel yarıktan çıkan lavlarla beslendikleri zaman çizgisel bir küme görünümü kazanabilirler. Büyük Okyanustaki denizaltı dağlarının çoğu, çizgisel kümeler ya da 10 ile 100 tepeden oluşan uzun gruplar oluşturur. Bir zincir içinde ama tek başına bulunan denizaltı dağları, Orta Pasifik Dağlarında olduğu gibi, tabanlarını birleştiren ortak bir sırtı paylaşabilirler. Büyük Okyanus havzasındaki denizaltı dağı zincirleri kuzeybatı-güneydoğu yönünde sıralanmıştır. Birkaç zincir, çatlak kuşaklarıyla yakın ilişki içindedir. Güneybatı Büyük Okyanustaki Eltanin çatlak kuşağı buna bir örnektir. Atlas Okyanusunda en az bir denizaltı dağı zincirinin varlığı bilinmektedir. Bu, okyanusun kuzeybatısında uzanan New England dizisidir. Hint Okyanusunda henüz herhangi bir dağ zinciri saptanmamıştır. Ama bunun nedeni büyük olasılıkla o havzada daha az araştırma yapılmış olmasıdır.

denizaltı göçüğü, bir denizaltı kanyonundaki ya da kıta yamacı üzerindeki tortul ve organik malzemelerin zamanla gevşeyerek aşağı doğru kayarak göçmesi. Belgelenen en büyük denizaltı göçüğü California'da La Jolla açıklarındaki Scripps Kanyonunda gerçekleşmiş ve burada göçük, tortulları 120 m uzağa sürüklemiştir. Belirli bir kanyonda bir göçük oluştuktan sonra, buradaki malzemeler ardı ardına göçmeye başlar ve tortullar daha hafif eğimli ve kararlı bir yapı kazanana değin bu hareketlilik sürer. Bir göçük, kanyonun daha alt bölümlerinde başka göçüklere yol açabileceği gibi, yamaçtan aşağıya doğru yoğun çamur topakları ile tortullardan oluşan bulanık akıntılara da yol açabilir.

denizaltı kablosu, mesaj iletiminde kullanılmak amacıyla, koruyucu bir kılıf içine yerleştirilerek deniz tabanına döşenen iletkenler demeti. Henüz telefon geliştirilmeden önce de, telgraf sinyallerinin iletilmesi amacıyla deniz tabanına kablolar yerleştirilmekteydi; ilk denizaltı telgraf kablosu, 1850'de İngiltere ile Fransa arasında döşenmişti. 1858'de, İrlanda ile Newfoundland arasına döşenen kablo hattıyla ilk kez Atlas Okyanusunun iki yakası birleştirildi, ama bir süre sonra kablonun yalıtkan kılıfı aşınınca hat işlemez duruma geldi. İlk dayanıklı okyanusaşırı kablo 1866'da döşendi ve aynı yıl benzer ikinci bir hattın yapımı tamamlandı. Bu ikı girişime ABD'li sermayedar Cyrus W. Field ile İngiliz bilim adamı Lord Kelvin öncülük etmişlerdi. Uzun erimli telefon denizaltı kablolarının döşenmesi ise, 1950'lerde dayanıklı tekrarlayıcıların geliştirilmesiyle olanaklı duruma geldi. 3.660 m'ye kadar olan derinliklerde dayanıklılığını yitirmeyen, bakım gerektirmeden en az 20 yıl sürekli ve arızasız çalışabilen vakum lambalı tekrarlayıcıların geliştirilmesiyle de 1956'da İskoçya ile Newfoundland arasında ilk okyanusaşırı telefon kablosu döşendi. Bu sistemde 36 telefon devresi bulunuyordu. Sonraları, Washington'daki Port Angeles ile Alaska'daki Ketchikan arasında ve California ile Hawaii arasına da benzer kablolar çekildi. 1964'te Hawaii ile Japonya arasında döşenen 9.816 km uzunluğundaki kabloda 128 ses devresi bulunmaktadır. 1965'te Fransa ile ABD'yi bağlayan kabloda da aynı sayıda devre vardır. Daha yeni kablolarda, transistorlu tekrarlayıcılar kullanılmakta, daha çok sayıda devreler ve hatta televizyon programları için bağlantılar bulunmaktadır.

denizaltı kanyonu, kıta yamaçlarını kesen, dar ve dik yamaçlı vadi. Karalardaki akarsu kanyonlarına benzemelerinden ötürü kanyon olarak adlandırılmıştır.

Denizaltı kanyonlarına, çoğunlukla kıta kenarlarının yamaçları boyunca rastlanır. Ayrıca, Hawaii Adaları ve bazı öteki okyanus adaları boyunca da görülür. V biçimindeki bu çöküntülerin büyük çoğunluğunun binlerce metre yüksekliğe ulaşan dik kayaç duvarları vardır. En büyük denizaltı kanyonu olduğu sanılan Büyük Bahama Kanyonu'nun tabandan yüksekliği yaklaşık 5 km'yi bulur. Colorado Irmağı Büyük Kanyonu duvarlarının, karşılaştırma yöntemiyle 1,6 km yükseklikte olduğu saptanmıştır. Denizaltı kanyonlarının uzunluğu çoğunlukla 48 km dolayında ya da daha azdır ve yalnızca birkaçı 320 km'den daha uzundur. Genellikle kilometrelerce genişlikleri vardır. Örneğin, Büyük Bahama Kanyonu en geniş noktasında 37 km olarak ölçülmüştür.

Birçok denizaltı kanyonun yeri, bölgenin hemen yakınındaki kara parçasında yer alan akarsu kanyonlarından saptanmıştır. Denizaltı kanyonları ile akarsu kanyonlarının, eski çağlarda, bağlantılı oldukları sanılmaktadır. Bununla birlikte, çoğu durumda, denizaltı ve yakın kara kanyonlarının özel-

likleri oldukça farklıdır. Örneğin, denizaltı kanyonlarının, yamaçları daha dik, eğimleri çok daha yüksek ve tabanları oldukça dardır. Ayrıca, denizaltı kanyonlarının akaçlama sistemi de karasal benzerlerinkinden farklıdır. Denizaltı kanyonları, üst bölümlerinde çok sayıda kol içerir, ama genel olarak aşağı bölümlerinde kara kanyonlarındaki kadar kol bulunmaz.

Çoğu denizaltı kanyonunun ağzında, akarsu kanyonlarında görülen alüvyon yelpazelerine benzeyen geniş yelpaze biçimindeki tortul birikintileri vardır. Bu tür bir deniz yelpazesindeki tortulların, büyük ölçekli bulanık akıntılarla (asıltı halde malzemeler içeren yoğun su akıntıları) kanyondan aşağıya sürüklenmiş olduğu sanılmaktadır.

Denizaltı kanyonlarının kökeni, yıllardır araştırmacılar arasında çok tartışılan bir konu olmuştur. Buna ilişkin olarak çeşitli varsayımlar ileri sürülmüş olmakla birlikte, en yaygın kabul gören görüş, birçok denizaltı kanyonunun, henüz Yer yüzeyindeyken aşınmayla oluşmaya başladıkları doğrultusundadır. Bu tür bir aşınımın, Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) oluşan buzullaşma sırasında deniz düzeyinin alçalmasıyla başladığı sanılmaktadır. Bununla birlikte, yeryüzeyindeki aşınımın tek başına deniz tabanından aşağıya uzanan derin denizaltı kanyonlarını kazmasının çok güç olacağı anlaşılmıştır. Kanıtlar, denizaltı kanyonlarının oluşumundan sorumlu temel etkenlerin denizle ilgili süreçler olduğunu ve en önemlilerinin, kanyonların baş bölümlerine yakın yerlerdeki pekişmemiş kayaç maddelerinin çökmesiyle harekete geçen bulanık akıntılar tarafından tortulların aşınması ve taşınması olduğunu göstermektedir.

denizaltı masadağı, GUYO olarak da bilinir, denizlerin 200 m'den daha derin bölümlerinde rastlanan, tepesi düz volkanik dağ. Herhangi bir sisteme bağlı bulunmayan bu dağların düz tepelerinin çapı 10 km'den daha geniş olabilir. (Çoğu dilde guyo olarak adlandırılan denizaltı masadağı bu adını, İsviçre asıllı ABD'li jeolog Arnold Henry Guyot'dan alır).

Büyük Okyanusta çok sayıda görülen denizaltı masadağlarının çoğunun tepesi, deniz düzeyinin 1.000 ile 2.000 m aşağısında bulunmaktadır. Yanları, öteki yanardağ ve yanardağ adalarında olduğu gibi dışa doğru içbükeydir. Derin deniz tabanından hafif eğimli bir biçimde yükselen masadağlarının tepe bölümlerinin dikliği yaklaşık 20°'dir.

Denizaltı masadağlarının çok yakından çekilen fotoğraflarında ve tepelerinde yapılan taramalarda, mercan fosilleri ile yuvarlak volkanik kaya parçalarına rastlanmıştır. Bu bulgular, masadağlarının, okyanus ortası sırtlarının ve yükseltilerinin sığ tepelerinde, yanardağ adaları olarak oluştuğunu göstermektedir. Bu adalar, oluşumları sırasında ve hemen sonrasında dalga aşındırmasıyla kesilir ve düzleşir. Genel olarak benimsenen deniz dibi yayılması kuramına göre, deniz tabanı, sırt ve yükselti tepelerinden yanal olarak ötelere her yıl birkaç cm uzaklaşmaktadır. Deniz tabanı, tepelerden uzaklaşmasını sürdürürken aynı zamanda batar; böylece masadağları zamanla daha derinlere dalmış olur.

denizaltı mayını, hedefe çarptığında patlayan sualtı silahı. *Ayrıca bak.* mayın.

denizaltı platosu *bak.* okyanus platosu

denizaltı roketi *bak.* Subroc

denizaltı yelpazesi, derin deniz tabanında kara kökenli tortulların birikmesiyle oluşan yüzey biçimi. Görünüşü çok alçak bir koniye benzer. Koninin tepesi, kıta yamacına girmiş bir denizaltı kanyonunun alttaki ağzındadır. Denizaltı kanyonlarının, yüksek duvarlarla çevrili dik geçitleri vardır ve derin deniz tabanına zaman zaman yoğun çamurlu sular ve kara tortulları (bulanık akıntılar) püskürtürler. Denizaltı kanyonunun tabanına ulaştığında, bu akıntıların hızları azalır ve içlerindeki asılı durumdaki maddeler çökelmeye başlar. Yelpazeden aşağı doğru inmekte olan bulanık akıntının hızı azaldıkça içindeki daha ince tanecikler de çökelir. Böylece bir denizaltı yelpazesinin birbirini izleyen kumlu katmanları oluşur. Bu katmanların her birinde yukarıya doğru çıkıldıkça daha ince tanecikler yer alır. Denizaltı yelpazeleri üzerinde, hafif kabarıklıkları ve kendilerini çevreleyen doğal setleriyle genellikle deniz yelpazesi vadileri oluşur. Bu vadilerde, tıpkı bir ırmak deltasında olduğu gibi, dışarı ve aşağı doğru dallanan kanallar vardır ve bu kanallar bulanık akıntıların getirdiği tortulların tüm yelpaze yüzeyine yayılmasını sağlar. Birkaç yelpaze bir kıtasal yükseklik oluşturarak yatay birleşme yapabilir.

denizanası, *Cnidaria* (knidliler) filumunun *Scyphozoa* sınıfını oluşturan ve genellikle denizde bir yere bağlanmaksızın serbestçe yaşayan omurgasız deniz hayvanlarının ortak adı. Günlük kullanımda, 250 kadar tanımlanmış türü içeren *Scyphozoa* sınıfının üyelerinden başka, knidlilerin *Hydrozoa* sınıfının, hatta *Ctenophora* (ktenoforlar) ve *Chordata* (kordalılar) gibi iki ayrı filumun, gerçek denizanalarını andıran serbest yüzüşlü bazı üyelerine de çoğu kez denizanası denir. Uzmanlar *Scyphozoa* sınıfını genellikle *Scyphomedusae* ve *Stauromedusae* gibi iki altsınıfa ayırırlar. Suda serbestçe yüzen gerçek denizanaları *Scyphomedusae* altsınıfındandır. Buna karşılık, *Stauromedusae* altsınıfının üyeleri denizde herhangi bir yere bağlanarak yaşadıkları için, tanımın dar anlamıyla gerçek denizanaları sayılmaz.

Gerçek denizanaları, 200 kadar türüyle bütün denizlere dağılmış olan ve sık sık dalgalarla kıyılara sürüklenen çan ya da şemsiye biçiminde hayvanlardır. Çoğu yalnızca birkaç hafta yaşarken, bazıları bir yıl, hatta derin denizlerdeki türler daha uzun süre yaşayabilir. Çapı genellikle 10 mm ile 2 m arasında değişen gövdeleri, yaklaşık yüzde 99'u su olan peltemsi bir kütledir. Türlerin çoğu, yakıcı kapsüllerle donatılmış dokunaçlarıyla yakaladığı küçük su hayvanlarıyla, bazıları ise sudan süzerek aldığı planktonlarla beslenir. Bütün öbür knidliler gibi, denizanalarının gövdesi de iki ayrı hücre katmanından oluşur; dış katman (ektoderm) ile iç katman (endoderm) arasındaki boşluğu *mesoglea* denen, jelatinimsi bir bağdoku katmanı doldurur. Denizanasında öbür knidlilerdekinden çok daha geniş bir yer kaplayan bu bağdoku katmanı, hayvana tipik saydam ve peltemsi bir görünüm kazandırır.

Gerçek denizanalarının yaşam çevriminde, üç evreli tipik bir döl değişimi(*) görülür. Hayvan, bir yere bağlı olarak yaşadığı polip evresinde üst ucundan tomurcuklanarak (eşeysiz üreme) yavru medüzler verir; efira larva denen bu yavru medüzlerden her biri olgunlaşarak erişkin bireylere dönüşür. Erişkinler ya erkek ya da dişidir; ama bazı türlerde erişkin bireyler sık sık eşey değiştirir. Türlerin çoğunda, yumurta ile sperma hücresinin birleşmesiyle oluşan embriyon, planula larvaya dönüşünceye değin erişkinin sindirim sisteminde saklanır; yalnız birkaç türde embriyon bu gelişme evresini suda tamamlar. Planula larva erişkinden ayrıldıktan sonra bir yüzeye tutunarak yeni bir polip haline gelir. Bu yaşam çevrimi, 50 kadar tanımlanmış türü içeren *Semaeostomeae* takımının ayırt edici özelliğidir. Daha çok kıyı sularında yaşayan ve bazı türleri çok geniş bir dağılım gösteren bu takımın en tanınmış cinsleri, zehirsiz olan *Aurelia*(*) ve *Chrysaora*(*) bir tek türü zehirli olan *Cyanea* ve genellikle derin sularda rastlanan *Stygiomedusa*'dır.

Denizanası
(Üstte) *Aurelia*;
(ortada) *Cassiopea*; (altta) *Chrysaora*
(Üst) James H Fraser, (orta) Douglas Faulkner, (alt) William H Amos - Helen Wohlberg, Inc

Cubomedusae takımı da 50 kadar tanımlanmış türü kapsar. Üyelerinin gövdesi genellikle 5-15 cm çapındadır ve iki yandan hafifçe köşeli olduğundan kutuyu andırır. Bu takımın *Chironex* ve *Chiropsalmus* cinsinden denizanaları, Büyük Okyanusun gü-

neyinde geniş bir alana yayılmıştır ve zehiri birkaç dakika içinde insanı öldürebilecek kadar güçlüdür. *Cubomedusae* takımının bugüne değin incelenen türleri arasında, polip evresindeyken tomurcuklanmaya rastlanmamıştır; polip evresindeki hayvan, tomurcuklanarak yavru medüzler vermeksizin başkalaşım geçirerek, erişkin bir bireye dönüşür.

Coronatae takımı, çoğu derin sularda yaşayan, morumsu kırmızı renkli 30 kadar tanımlanmış türü kapsar. Kenarları geniş ve sarkıntılı parçalara ayrılan çan biçimindeki gövdenin ortası boğumlu, kenar dokunaçları enli ve serttir. Bazı türlerin polip evresinden geçtiği bilinmekle birlikte, çoğunun yaşam çevrimiyle ilgili bilgiler eksiktir. Bu takım yaşayan denizanalarının en ilkel grubudur ve doğrudan doğruya 600 ile 180 milyon yıl önce yaşamış olan *Conulata* grubundan türediği sanılmaktadır. Takımın, polip evresindeyken dallanmış koloniler biçiminde görülen bazı bireyleri, bir zamanlar *Stephanoscyphus* adıyla ayrı bir grup olarak tanımlanmıştı.

Denizanalarının *Rhizostomeae* takımı 80 dolayında tanımlanmış türü içerir. Bu türlerde, gövdenin altına doğru sarkan ve ağız dokunaçları ya da ağız kolları denen uzantılar birbiriyle kaynaşarak ağız deliğini kapatmış, bunun yerine besinleri süzmeye yarayan sünger gibi gözenekli bir bölge oluşmuştur. Bu denizanalarının çan biçimindeki jelatinimsi gövdesi sıkı dokulu ve pürtüklüdür, kenar dokunaçları yoktur. Yaşam çevrimi bilinen türlerde, deniz dibine tutunarak yaşayan tipik bir polip evresi görülür. Atlas Okyanusunun kuzeyinde dağılmış *Rhizostoma* cinsi başta olmak üzere, türlerin çoğu iyi yüzücüdür. Yalnız *Cassiopea*(*) cinsinden denizanaları çok seyrek olarak yüzer ve yaşadığı tropik kıyılarda sırt üstü dönerek, alt yüzündeki alglerin güneş almasını sağlar; fotosentez yapan bu algler ile bu denizanaları arasında bir ortak yaşam ilişkisi vardır. *Rhizostomeae* takımının üyeleri genellikle tropik ve astropik denizlerin, özellikle Oryantal bölgenin sığ kesimlerinde yaşadığı halde, *Rhizostoma* cinsi daha serin sularda, *Cotylorhiza* cinsi ise Akdeniz'de yaygındır.

Scyphozoa sınıfının gerçek denizanalarını içermeyen ikinci altsınıfı (*Stauromedusae*; eskiden *Lucernariida*), sürekli bir yüzeye bağlı olarak yaşayan 30 kadar tanımlanmış türü içerir. Yeryüzünün hemen hemen bütün denizlerinde, özellikle soğuk sularda yaşayan bu türler, gövdelerinin altındaki tutunma sapıyla bir kadehi andırır; ağızları üstte, kadehin ağzına rastlayan bölümdedir. Çapı 1-10 cm arasında değişen gövde, üst kenarında dört dokunaç grubunun yer aldığı bir dikdörtgeni andırır. Bazı türler bağlandıkları yerden koparak başka bir yere bağlanabilir. Takım üyeleri genellikle küçük deniz hayvanlarıyla beslenir ve birkaç yıl kadar yaşar. Yaşam çevriminde, larva doğrudan doğruya erişkine dönüşür.

denizaslanı, *Pinnipedia* (yüzgeçayaklılar) alttakımının *Otariidae* (kulaklı foklar) familyasından beş fok türünün ortak adı. Kıvrak yapılı hayvanlar olan denizaslanlarının tanıtıcı özelliği, *Otariidae* (*bak.* kulaklı fok) familyasının bütün üyeleri gibi küçük dışkulaklarının olması, kısa ve kaba kıllı postlarının altında ince kıllı bir alt postun bulunmamasıdır. California denizaslanı dışındaki bütün türlerin erkekleri yelelidir. Familyanın öbür üyeleri gibi denizaslanlarının da palet ya da yüzgeç biçimindeki ayakları, *Phocidae* familyasını oluşturan gerçek ya da kulaksız foklarınkinden daha uzundur. Karada hareket ederken arka ayaklarını öne doğru çevirerek dört ayaklarını birden kullanabilirler. Denizaslanlarının başlıca besini balık, kalamar ve ahtapottur. Üreme mevsiminde her erkek 3-20 kadar dişiden oluşan birer harem kurar ve hepsi kalabalık sürüler halinde bir araya toplanır. Dişiler 12 aylık bir gebelik süresinden sonra kahverengi yavrular doğurur.

Güney denizaslanları (*Otaria byronia*)
George Holton-Photo Researchers

Denizaslanları, çok sayıda olmasa bile, eti, derisi ve yağı için avlanmaktadır.

California, Galápagos Adaları ve Japonya kıyılarında yaşayan California denizaslanı (*Zalophus californianus*), sirk ve hayvanat bahçelerinde çok sık görülen, eğitilmeye yatkın bir türdür. Oyundan hoşlanan bu iri gözlü hayvanın rengi açık ya da koyu kahverengidir, ama ıslandığında kara gibi gözükür. Erkeklerin uzunluğu en çok 2,5 m'yi, ağırlığı 270 kg'yi, dişilerinki ise 1,8 m'yi ve 90 kg'yı bulur. Kuzey denizaslanı (*Eumetopias jubata*), Bering Denizinde ve Büyük Okyanusun kuzey kesiminin her iki yakasında yaşayan, açık sarı ile kahverengimsi koyu sarı postlu bir türdür. Erkeklerin uzunluğu yaklaşık 3,3 m, ağırlığı bir ton, dişilerin uzunluğu yaklaşık 2,5 m, ağırlığı 270 kg'dir.

Güney denizaslanı (*Otaria byronia*) Güney Amerika'nın güney kıyılarında yaşar; postu genellikle kahverengi, karnı sarıdır. Erkekleri yaklaşık 2,5 m uzunluğunda, 520 kg ağırlığında, dişileri yaklaşık 1,8 m uzunluğunda, 135 kg ağırlığındadır.

Kahverengi postlu ve oldukça iri yapılı öbür iki tür Avustralyen bölgede yaşar: Avustralya denizaslanı (*Neophoca cinerea*) ve Yeni Zelanda denizaslanı (*Neophoca* [ya da *Phocarctos*] *hookeri*). Erkeklerin uzunluğu yaklaşık 2,5-3,5 m, ağırlığı 410 kg, dişilerinki yaklaşık 1,8-3 m ve 230 kg'dir.

Denizaslanı Harekâtı, II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın Britanya Adalarını işgal planının kod adı. Alman Hava Kuvvetleri'nin (*Luftwaffe*) Britanya Çarpışması'nda (Temmuz 1940-Nisan 1941) uğradığı yenilgiden sonra ertelenen plan, Hitler'in 10 Haziran 1941'de SSCB'yi işgal etmeye karar vermesi üzerine bütünüyle uygulamadan kaldırıldı.

denizatı, *Gasterosteiformes* takımının *Syngnathidae* familyasının *Hippocampus* cinsini oluşturan küçük deniz balıklarının ortak adı. Tropik ve ılıman denizlerin kıyı sularında yaşayan 24 kadar türü tanımlanmıştır. Denizatları, üst üste dizilmiş enine halkalar oluşturan gövde zırhları, öne doğru kıvrılan kavrayıcı kuyrukları ve atınkini andıran öne doğru eğik başlarıyla çok tipik hayvanlardır. Uzayarak hortum biçimini almış bir burunları, küçük bir ağızları, yumuşak ışınlı tek bir sırt yüzgeçleri ve birbirlerinden bağımsız olarak hareket edebilen gözleri vardır. Uzunlukları 4-30 cm arasında değişir.

İyi yüzücü olmayan denizatı genellikle kıyılarda, kuyruğunu dolayarak tutunabileceği yosunların ve öbür deniz bitkilerinin arasında hareketsiz yaşar. Yüzerken gövdesini dikey konumda tutup yüzgeçlerinin yardımıyla ilerler ve yüzme keselerindeki gaz miktarını ayarlayarak yüzme derinliğini değiştirebilir.

Döllenmiş yumurtaları dişi değil erkek taşıdığı için, denizatının üreme davranışı oldukça ilginçtir. Dişiler tarafından erkeğin kuyruğunun altındaki bir kuluçka kesesine bırakılan yumurtalar, açılıncaya değin burada saklanır. Yumurtalar açıldığında erkek denizatı gövdesini bükerek yavruları kesenin deliğinden dışarı atar.

Atlas Okyanusunda yaşayan cüce denizatı (*H. zosterae*) öbür türlerin hepsinden daha küçüktür. *H. ramulosus* (ya da *H. guttulatus*) Avrupa ve Türkiye'yi çevreleyen denizlerde çok bol bulunur. Kahverengi ya da siyaha yakın koyu renkli, iri bir tür olan *H. kuda* Büyük Okyanusta, ortalama uzunluktaki *H. whitei* Avustralya kıyılarında yaşar.

Denizatı (*Hippocampus erectus*)
Des Bartlett-Bruce Coleman Ltd

Denizatı, değişik görünümüyle öteden beri ilgi uyandırmış, akvaryum hayvanı, süs eşyası ve arma amblemi olarak gündelik yaşama girmiş, hatta çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır.

denizbilim *bak.* okyanusbilim

denizbörülcesi *bak.* kurşunotu

denizbuzu, BANKIZ ya da YÜZERBUZ olarak da bilinir, kutup bölgelerinde deniz suyundan oluşan yüzer buz kütleleri. Denizbuzu kış aylarında genişleyerek kuzey denizlerinin yüzde 5'ini, güney denizlerinin ise yüzde 8'ini kaplar. Bahar ve yaz aylarında erimeye başladığında sınırları geriler.

Deniz suyu donarken, buz kütesinin içinde, tuzlu su cepleri denilen küçük tuzlu su birikintileri kalır. Belirli bir buz örtüsü oluştuğunda, bu yapının fiziksel ve kimyasal özellikleri sürekli aynı durumunda kalmaz. İçindeki tuzlu su ceplerinin, yerçekiminin ve ısıl gradyanların etkisiyle buz bloku içindeki hareketine ve yer değiştirmelerine bağlı olarak, bu özellikler de değişir. Birkaç hafta ya da birkaç ay sonra, buzun yüzeyindeki tuz miktarı, alt katmanlarınkinden daha düşük bir düzeye iner. Yaz aylarında buzun sıcaklığı yükseldiğinde, tuzun buzun dışına çıkma hızında büyük bir artış olur ve buzun üst yüzeyi içilebilir duruma gelir. Eskimolar için bu bir içme suyu kaynağıdır.

Donmuş okyanusların ya da tuzlu suyun bir başka özelliği de, deniz suyunun en yüksek yoğunluk noktasına, donma derecesinin altında ulaşmasıdır. Donma gerçekleştikten sonra da buzun altındaki su dolanımı sürer. Buza yakın yüzey suyu soğudukça ağırlaşmaya başlar ve sonunda batar ve bu da, buzun altındaki suyun sürekli olarak düşey doğrultuda dolanımına neden olur.

Kuzey Yarıküre'de eylül ve ekim aylarında hava sıcaklığı, ince bir buz katmanının oluşmasına yol açacak düzeye düşer. Kuzey denizlerinin, ağırlık olarak ortalama yüzde 3,5 oranında tuz içeren (genellikle binde 35 bölüm olarak tanımlanır) tuzlu suyunun donma derecesi -1,8°C'dir. Sakin deniz koşullarında, okyanusun yüzeyini kristale benzer buz (kristalin agrega) katmanları kaplar. Başlangıçta ince buz örtüsü tümüyle içilebilecek (tuzsuz) niteliktedir, ama buz kristallerinin çoğalmasıyla birlikte, tuzlu su cepleri yapının çok ince katmancıkları arasına sıkışmaya başlar. Hafif rüzgârların ve su hareketinin etkisiyle ince buz katmanları birbirlerine çarpar ve birkaç saat içinde buz pidesi olarak adlandırılan küçük buz disklerinden oluşan bir alan ortaya çıkar. Eğer sıcaklık donma derecesinin altında kalırsa, yeni buzların oluşmasıyla bu buz pideleri birleşir ve buz alanı birkaç gün içinde 8-10 cm kalınlığa ulaşabilir. Kar yağmadığı sürece hafif buruşuk bir yüzeyden oluşan buz alanı, kar yağdığında dümdüz bir ova görünümüne bürünür. Buz keseklerinin ve alanlarının alt kenarlarında ve yan bölümlerindeki deniz suyunun donması sürdükçe, kar örtüsü artar; öte yandan, su ve rüzgâr hareketlerinin neden olduğu gerilimlerin ve gerinimlerin doğurduğu basınçlar, bazı yerlerde sırtların ve yükseltilerin, bazı yerlerde de açık suların oluşmasına yol açar. Birbirini izleyen donma, kısmi erime, kar, rüzgâr ve şişme olaylarının etkisiyle birkaç hafta ile bir ay arasında, buz alanı 15-60 cm derinlikte bir okyanus örtüsü durumuna gelir. Bu durumda, büyük gemiler bu buz alanından geçebilir; ama eğer bir gemi, etkin yüzey donmasının başlamasından iki hafta sonra (ekim ayının sonlarına doğru) bu bölgeye girerse, bütün kış buz alanının içinde sıkışıp kalma tehlikesiyle karşılaşılır.

Kuzey Yarıküre'deki denizbuzları, Kuzey Kutup Okyanus Havzasını ve Kuzey Atlas Okyanusunun bu bölgeyi çevreleyen bölümlerini içeren, ortalama 10,6 milyon km²'lik bir alanı kaplar. Kutup bölgesindeki buz alanı, 3-6 m kalınlığında, hiç erimeyen kutup buzlarından oluşur ve 4,7 milyon km²'lik bir alanı kaplar. Kutup buzu, merkezi yaklaşık 85° kuzey, 170° batı olan ve saat yönünde dönen dev bir burgaç biçiminde hareket eder. Kutup denizbuzunun yaklaşık yüzde 10'u, kış süresince bile açık su durumundadır. Kuzey Kutup Havzasının mevsimlik denizbuzları ile Kuzey Kutup denizbuzu, iki buz akıntısı halinde Atlas Okyanusunun kuzey bölümlerine çıkar. Kuzey Kutup Havzasından gelen denizbuzunun okyanusa sürüklendiği en önemli çıkış bölgeleri, özellikle Spitsbergen'in batısı ve Grönland'ın doğu yakasıdır. Kuzeyin ikinci buz kolu ise, Kanada ile Kuzey Kutup Takımadalarının arasından ve Kuzey Amerika kıyılarından okyanusa çıkar.

Antarktika'yı çevreleyen okyanuslarda oluşan denizbuzu miktarı, Kuzey Kutup Bölgesini kaplayan denizbuzunun yaklaşık iki katıdır. Ama, Kuzey Kutup Bölgesindeki buzlara benzeyen gerçek ve sürekli kutup buzları, güneyde yalnızca Bellingshausen ve Weddell denizlerinin bazı bölgelerinde bulunur. Antarktika denizbuzu alanının genişliği yaklaşık 20 milyon km²'dir. Antarktika denizbuzu, kıta çevresinde saat yönünde dönen dev bir burgaç gibi sürüklenen sürekli bir denizbuzu kuşağı oluşturur. Bu kuşağın en kuzey ucu, ekimde oluşur. Denizbuzunun Büyük Okyanusun güneyindeki en büyük uzantısı yaklaşık 62° güney enlemi yakınlarındadır, Atlas Okyanusunun güney bölümlerinde ise, 52° güneye kadar iner.

Kuzey Kutbu denizbuzunun ömrü beş ile sekiz yıl arasındadır. Antarktika denizbuzunun (yalnızca Bellingshausen ve Weddell denizlerinde bulunur) ömrü ise üç yıl kadardır.

denizcevizi, *Ctenophora* (ktenoforlar) filumunun *Tentaculata* sınıfının *Mnemiopsis* cinsini oluşturan jelatinimsi yapıdaki omurgasız deniz hayvanlarının ortak adı. Denizcevizlerinin morfolojisi denizüzümlerine(*) benzer; yalnız ktenoforların çoğunda olduğu gibi gövdeleri sekiz lopludur. Erişkin bireylerin uzunluğu 70 mm'yi bulur. Bir yere bağlanmaksızın sularda sürüklenerek yaşayan bu hayvanlar denizüzümlerinden farklı olarak yalnız kıyılarda değil açık denizlerde de bulunur. Mikroskopik hayvanlar dışında, belki de bütün hayvanlar âleminde denizcevizlerinden daha kalabalık sürüler oluşturan başka bir örnek yoktur. Denizde yoğun biçimde kümelenmiş denizcevizleri, gövdelerinin yanlarında bulunan ışık organlarından mavimsi beyaz bir ışık yayarak geceleri hoş yakamozlar oluşturur. Özellikle sıcak denizlerde çok bol bulunan bu hayvanların bazı türlerine soğuk sularda da rastlanır.

Denizcier, İbrahim (d. 1923, İstanbul - ö. 14 Temmuz 1983, Cenevre, İsviçre), Türk-İş genel başkanlığı yapmış sendikacı.

Küçük yaşta işçiliğe başladı. 1950'de Cibalı Tütün Fabrikası'nda sendikal çalışmalara

Denizcier
İletişim Yayıncılık Arşivi

katıldı ve fabrikanın nakliyat şubesi temsilciliğine seçildi. Daha sonra Tekel Nakliyat İşçileri Sendikası'nın saymanlığı ve genel başkan vekilliğini yaparken işkolundaki sendikaları bir araya getiren Tekel, Müskirat, Tütün ve Yardımcı İşçi Sendikaları Federasyonu'nun kurucuları arasında yer aldı. 1960'ta da federasyonun genel başkanlığına getirildi. Bu dönemde işçilerin siyasal bir partide bir araya gelmesini savunduğundan, 1961'de Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurucuları arasında yer aldı. Ama daha sonra partiden ayrıldı ve siyasetle etkin olarak ilgilenmekten vazgeçti. 1969'da başkanı olduğu federasyon milli tip sendikaya dönüşüp Tek Gıda-İş adını alınca yeniden genel başkanlığa seçildi. Halil Tunç'un ayrılması üzerine, 1979'da Türk-İş genel başkanlığına getirildi. 1982'de sağlık nedeniyle başkanlıktan ayrılan İbrahim Denizcier, Türk-İş içinde ılımlı kişiliğiyle tanınmıştı.

Denizciler Müzesi, İngilizce MARINERS MUSEUM, Virginia eyaletindeki Newport News'da yazar Archer M. Huntington'ın 1930'da kurduğu "deniz kültürü" müzesi. Buradaki önemli koleksiyonlar yüzlerce gemi modeli ve süsüyle gemicilerin yaptığı el işi örneklerini kapsar.

Müzenin 13 binden çok parçayı içeren bir grafik sanatlar koleksiyonu ile 60 bin cilt kitabın, 6 bin haritanın ve 160 bin fotoğrafın bulunduğu bir kitaplığı vardır. Ayrıca burada Yerli kayık ve kanoları, batmış savaş gemisi kalıntıları, denizci sikkeleri, madalyonlar ve posta pulları da sergilenmektedir.

denizcilik, denizlerde ve okyanuslarda, yolcu ve yük taşımacılığına ya da askeri amaçlara yönelik etkinlikler.

Tarihçe. Henüz kayıkların ve gemilerin geliştirilmediği ilk dönemlerde insanlar, su üzerinde yolculuk ve taşımacılık yapmak için çeşitli sal(*) türlerinden yararlanmışlardı. Kerestenin kıt, papirüsün bol olduğu Nil bölgesinde Mısırlılar, çalı ve kamış demetlerini birbirine bağlayarak sallar yaptılar. Peru'da da balıkçıların kullandığı benzer kamış sallara rastlanmıştır. Papirüsün de bulunmadığı Dicle ve Fırat çevresinde yaşayan halklar ise şişirilmiş hayvan derisinden tulumları, tıpkı bugünkü deniz yatakları gibi kullanmışlardı. Daha sonraları bu tulumlar, sandal yapısındaki ağaç çatkıların çevresine geçirildi ve böylece ilk tekne türleri ortaya çıktı. Şişirme gövdeli sandallar günümüzde de Eskimolar, İrlandalı ve Galli balıkçılar, Asya ve Amerika'nın yerli halkları tarafından kullanılmaktadır. Sandal çatkısının su üzerinde yüzme yetisinin daha iyi anlaşılmasıyla, hava şişirmeli tulumların yerini yalnızca deri, daha sonraları da yelken bezi aldı ve böylece kano(*) türleri ortaya çıktı. Kanonun bir başka benzeri de Galler'de, Asya'da ve Ortadoğu'da kullanılan, dibi ziftli yuvarlak sepet biçimindeki kuffelerdi(*).

İnsanların daha gelişkin aletlere sahip olduğu Neolitik Çağda, 3 m çapındaki ağaçlardan oyularak biçimlendirilen kayıklar(*) kullanılmaya başladı. Kuzey Afrika'da yapılan oyma kayık(*) türleri, yaklaşık 50 cm genişliğindeydi. Tunç Çağında İngiltere'de yapılan kanolar ise 10 m uzunluğunda ve yaklaşık 1,5 m enindeydi. İlkel oyma kayıklardan, daha gelişkin tekne türlerine geçiş, karmaşıklaşan yapım tekniklerini gerektiriyordu. İngiltere'deki Humber Irmağı çevresinde yapılan kazılardan çıkartılan Demir Çağına ait iki kayık örneği, bu dönemde geliştirilen teknelerin daha çok duba biçiminde olduğunu ve taban bölümlerinin beş kalın kalasın ayrılarak birbirine geçirilmesi yoluyla oluşturulduğunu göstermiştir. Aynı döneme ait daha gelişkin tekne türlerine ise Büyük Okyanus kıyılarında yaşayan Maorilerde rastlanmıştır. Kano benzeri olan bu kayıklar, üç ağaç tomruğunun oyulup birleştirilmesinden sonra, her iki kenarına da ek keresteler eklenerek fribord oluşturulması yoluyla yapılıyordu. Böylece yalpalamalara ve dalgalara karşı teknenin dayanıklılığı artırılıyordu.

Mısır'da bulunan İÖ 6000'lere ait duvar resimlerinden ve günümüze kalan efsaneler ile öykülerden, o dönemlerde Akdeniz'in doğu bölgelerinde oldukça gelişkin gemi türlerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Nil Irmağı üzerinde, gövdesi ağaç kaplamalı, baş ile kıç bölümleri yüksek ve kıvrımlı gemilerin seyrettiği bilinmektedir. İÖ 3000'lerde Mısırlılar, bu tür gemilerle Akdeniz'e açılmışlar, Lübnan'a ve Girit'e kadar giderek buralardan kereste ithal etmeye başlamışlardı. Bu gemiler kürekle hareket ettiriliyor ve kıç bölümlerinde bulunan bir

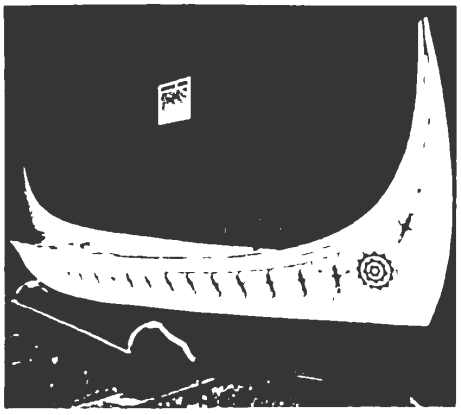

İnce yapılı bir Viking teknesi, y. 11. yüzyıl
ABC Ajansı

başka uzun ve geniş kürekle de yönlendiriliyordu. Yelkenlerin ilk kez Nil'de kullanıldığı sanılmaktadır. Burada rüzgârın yönü esas olarak ırmağın yukarı çığırına yöneliktı, bu nedenle de akıntı yönünün tersine seyreden kürekli teknelere ek bir güç sağlıyordu. İÖ 2000'lerde ise Girit'teki Minoslular, yukarı kıvrımlı omurga tasarımını geliştirerek gemilerinin dalgalara karşı seyir gücünü ve dayanaklılığını artırdılar.

Bu dönemde yeterli seyir aygıtı geliştirilmiş olmadığından gemiler çoğunlukla ırmaklarda, kıyılarda ya da dar denizlerde ulaşım yapıyordu. Ticaret ve savaş gemileri de oldukça benzerdi; savaş gemilerindeki temel farklılık, bunlarda çifte kürek kullanılması ve baş bölümlerinin ağır mahmuzlarla donatılmış olmasıydı. Giderek kadırga(*) biçimini alan bu gemilerde, birden çok dört yakalı yelken(*) kullanımı da başlamıştı. Akdeniz'in en önde gelen tüccarları olan Sur ve Saydalı Fenikeliler içinse kadırga yeterli değildir. Çünkü ticaretleri geniş hacimli ve uzun erimliydi; kadırgaları çektirmekte kullanılan kürekçi sayısının çok olması pahalıya geliyor, ayrıca tekne fazla yük alamıyordu. Böylece Fenikeliler, dört yakalı yelkenli, kısa ve geniş gemi türünü geliştirdiler ve bu tekneleriyle Afrika'nın çevresinde dolaştılar, hatta kalay ticareti amacıyla, İngiltere'nin kuzey bölgelerine kadar çıktılar.

Önceleri güvertesiz, 30 m uzunluğunda ve yalnızca bir tarafında 25 kürek bulunan Yunan kadırgaları, zamanla, 45 m uzunluğunda ve ıskarmoz mataforalı (*parado*) gemilere dönüştü. Salamis Savaşı'nda da kullanıldığı bilinen bu gemilerin kürekleri iki (*biremes*) ya da üç (*triremes*) kata dağıtılmış durumdaydı. Kadırgalar Yunanlılar tarafından iki-üç yüzyıl boyunca kullanıldı, ama bu gemilerin manevra yeteneği son derece sınırlıydı ve sonuçta birkaç kat güverteli ve 45 m uzunluğundaki *kinkiremes*'ler geliştirildi. Kadırgaların esas olarak savaş amacıyla kullanıldığı bu dönemde, Akdeniz'deki ticaret ağırlıklı olarak Fenike gemileriyle yapılıyordu. Romalılar ise savaş kadırgalarının pruva (baş) bölümüne, bordalama sırasında öteki gemilere atlamak üzere daha çok sayıda askerin sığabileceği köprüler eklemekle yetindiler. Tahıl ticaretinde kullandıkları gemiler ise 30 m uzunluğunda, 9 m genişliğinde ve 250 ton yük ile 300 yolcu alabilen büyük teknelerdi. Henüz yalnızca yelkenle seyredemiyorlardı, ama küreklerin yanı sıra ek yelkenlerden de yararlanıyorlardı. Romalılar, İngiltere ile olan ticaretlerini bu sağlam ve hızlı gemilerle yürüttüler.

Akdeniz uygarlıkları, Mısır'dan devraldıkları gemileri geliştirmeye çalışırken, geniş topraklara sahip olan Çin de, kara ulaşımının yarattığı güçlüklerin üzerinden gelebilmek amacıyla denizlere açılmaya yönelmişti. Çin çunkeleri(*), iki uzun kanonun birleştirilmesiyle yapılıyordu. Bunlar son derece sağlam yapılıydı ve kıç bölümünde de yüksek bir güverte bulunuyordu. Çin tekneleri donanım (arma) ve yelken açısından Batı'dakilerden daha gelişkindi ve bu üstünlüklerini 19. yüzyılın başına değin korudular. Temel olarak oyma kayıklarla kıyı ve ırmak ulaştırmacılığı yapılan Japonya'da ise İÖ 81'de İmparator Sucin her ilin bir gemi yapmasını emretti. Bu tarihten, limanlarını tüm dünyaya kapattığı 17. yüzyılın başlarına değin Japonya, gemicilik alanında önemli gelişmeler sağladı. Ancak limanların kapatılması bu alanda ciddi bir gerilmeye yol açınca, karar 19. yüzyılın ortalarında kaldırıldı.

Denizlerin soğuk ve hırçın olduğu Kuzey Avrupa'da ise İskandinav halkları oldukça değişik bir gemi türü geliştirmişlerdi. Burada rastlanan ilk gemi örnekleri ahşap yapılı olduğundan, bu ülkelere gemi yapımını istilacılardan kaçan Minosluların öğrettiği sanılmaktadır. Ama Minos gemilerindeki mahmuzlara burada rastlanmaz; çünkü dalgalı denizlerde ağır mahmuzlar, geminin dengesini yitirmesine yol açıyordu. Aynı nedenle Viking gemilerinin baş ve kıç bölümleri de ince yapılıydı. Ayrıca kuzey rüzgârları güçlü olduğundan bu gemilerdeki yelkenler ve halatlar da sağlamlaştırılmış deriden yapılıyordu. Viking gemilerinin gövdeleri de, güneydekilere oranla daha genişti ve omurgaları yumuşak bir eğimle baştan kıça uzanıyordu. Son derece kararlı bir yapıda olan bu tekne tasarımı günümüzdeki kurtarma sandalları ile balina avcılığında kullanılan teknelerde de uygulanmaktadır. İskandinavların ticarette kullandıkları gemiler ise daha şişkin bordalı, bu nedenle de daha çok yük taşıyabilen *knorr*'lardı. Vikingler bu gemilerle Grönland'ı ve İrlanda'yı fethettikleri gibi, Akdeniz'e kadar inmişler ve Sicilya'da kendilerine bağlı bir krallık da kurmuşlardı.

Viking gemilerinin etkisi, 200 yıl sonraki, ortaçağ Avrupa'sının tekne tasarımlarında da gözlenir. 1066'da I. William'ın (Fatih) ordularını İngiltere'ye taşıyan gemiler de bunlar olmuştur. Bu dönemde Avrupa'nın kuzey kıyılarında yapılan gemiler tek yelkenli ve bindirme kaplamalı teknelerdi. Yalnızca, baş ve kıç bölümüne, askerleri taşımak ve düşman ateşinden korumak üzere, "kale" olarak adlandırılan güverteler eklenmişti. Kuzey Avrupa savaşırken, Akdeniz ülkeleri daha çok ticaret yapıyordu, bu nedenle de çok daha büyük gemi türleri geliştirmişlerdi. 13. yüzyıl Ceneviz gemileri, çift direkli ve üç güverteliydi. Kadırga ile yelkenli gemi karışımı olan *tarida*'lar ise, ortaçağ boyunca en yaygın kullanılan gemi türüydü. Bu hızlı ticaret dönemi, aynı zamanda korsanların da yaygınlaşmasına yol açmıştı. Bu nedenle de, çok sayıda tayfa taşıyan kadırgalar hâlâ yelkenlilere yeğleniyordu. Bu dönemin bir başka yeniliği de, kuzeyde geliştirilen kıç dümeni oldu. 1242 tarihli bir Alman kaydında, günümüzdekilere oldukça benzer bir dümen tasarımına rastlanmıştır. Kıç dümeni Akdeniz'de ancak 14. yüzyılın ortalarında yaygınlaştı.

Denizcilik alanında çok önemli bir yere sahip olan pusula(*) 1000'lerde Batı dünyasında kullanılmaya başladı ve 12. yüzyılda tüm gemilerde yaygınlaştı. Aynı dönemde seyir haritaları(*) da çıkarılmaya başlamıştı. Bugün elde bulunan en eski seyir haritası, yaklaşık 1280'de çıkarılmış bir Akdeniz ve Karadeniz haritasıdır. Pusula ve usturlab(*) gibi aygıtların icadıyla çok daha gelişkin bir özellik kazanan seyir yöntemleri, keşifler döneminin başlamasına yol açtı. 1418'de Portekiz prensi Henrique o Navegador'la başlayarak, birçok denizci Afrika'nın daha güneylerine indi ve Ümit Burnunu aşarak Hindistan ve Çin yolunu açtı. Aynı dönemde Kristof Kolomb İspanya'dan yelken açarak Amerika'ya ayak bastı 1519-21 arasında ise Fernão de Magalhaes (Macellan), Büyük Okyanusu aşarak dünyanın keşfinde çok önemli bir çığır başlattı 18 yüzyılda James Cook'un Büyük Okyanus ile Antarktika'daki keşifleri de, bilimsel amaçlı denizcilikte önemli bir aşama oluşturdu

15. yüzyıl sonlarına doğru uç direkli yelkenli gemiler tüm dünya denizlerinde yaygınlaştı (*bak*. yelkenli gemi). Bu gemilerde önceleri latin yelkeni(*) kullanılıyordu, ama zamanla bunun yerini dört yakalı yelkenler aldı. Venedik, Ceneviz ve İspanya'da ise, çok daha derin ve geniş bir yelkenli gemi türü olan kerrekeler geliştirildi. Portekizliler ise, balıkçı teknelerini uyarlayarak, çok daha hafif olan karavelayı(*) yaptılar. Karavelalar yan yelkenleriyle(*) donatılmışlardı ve böylece yandan esen rüzgârlardan yararlanarak daha hızlı seyredebiliyorlardı. Sonraları, dört yakalı yelkenler ile yan yelkenleri birlikte kullanılmaya başladı. Tam armalı gemilerin çoğunda, her üç direkte de üçer tane yelken bulunuyor, dört direkli daha büyük gemilerin pruva direklerine yan yelkenleri, ötekilerine ise dört yakalı yelkenler çekiliyordu.

16. yüzyılda, gemi tasarımı ve yapım teknikleri ile yelken türlerindeki gelişmeye, seyir aletlerindeki yeni buluşlar eşlik etti. Bu dönemde, yıldızların ya da Güneş'in yükselimine göre geminin enlemini belirlemekte, usturlabın yerini çapraz çıta aldı. İlk olarak 868'de Norveçliler tarafından İzlanda'ya yönelik seferlerinde kullanılan mıknatıstaşı (magnetit) pusulası, 12. yüzyılda Akdeniz'e ulaşmış, ardından geliştirilerek Portekizlilerce kullanılmaya başlamıştı.

16. yüzyılda, kerrekelerin yerini kalyon(*) aldı. İlk olarak İspanya'da geliştirilen kalyonlar, birkaç katlı güverteliydi ve kıç tarafları daha yüksekti. Yelkenleri azizlerin resimleriyle donatılmış İspanyol kalyonları ile dev haçlar taşıyan Portekiz kalyonları, bu yolla korsanlardan ya da öteki ülke gemilerinden korunmaya çalışarak, Yeni-dünya'dan Avrupa'ya altın taşımacılığında kullanılıyordu. Kalyonların deniz savaşlarında işe yaramazlığı ise yenilmez sanılan İspanyol Armadası'nın 1588'de İngilizler karşısında bozguna uğramasıyla açığa çıktı.

17. ve 18. yüzyıl boyunca Portekiz, Fransa, Norveç, İngiltere, Danimarka ve İsveç, deniz ticareti alanında şiddetli bir çekişme içindeydiler. Bu çekişme özellikle Hindistan ve Batı Hint Adaları üzerinde yoğunlaşmıştı. İngiliz ve Felemenk ticaret gemilerinin savaş gemisinden farkı yoktu. Örneğin, "Amsterdam" adlı Felemenk gemisi 56 top taşıyordu ve 46 m uzunluğundaydı. Ne var ki, bu gemiler çevik ve hızlı değildi. İspanyol donanmasının geliştirdiği firkateyn(*) ise, daha küçük olmakla birlikte çok daha hızlıydı. Firkateynler kısa sürede İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından da yapılmaya ve kullanılmaya başladı; ABD ise ilk firkateynlerini Bağımsızlık Savaşı sırasında kullanıma soktu. Ayrıca firkateynler, ticaret gemilerini, Cezayir ve Tunus'ta üslenen korsanların son derece hızlı ve üç latin yelkenli şebeklerine karşı koruyordu.

Dünya ticaretine yeni girmekte olan ABD'li tüccarların daha hızlı gemilere gereksinimi vardı. Nitekim, Baltimore tersanelerinde uskuna(*) ve *clipper*(*) türü tam armalı yelkenli gemiler yapılmaya başladı. Önceleri, *clipper*'lar iki direkliydi ve usku-

nalarda olduğu gibi pruva direkleri flok yelkeniyle, grandi (ana) direkleri ise dört yakalı yelkenlerle donatılmıştı. Daha sonraları Bostonlu gemi yapımcıları üç direkli ve çok hızlı *clipper*'ları denize indirdiler. 1851'de Avustralya'da altın bulununca İngiliz armatörler de, ABD tersanelerine bu tür gemiler için yoğun siparişler verdiler. Hindistan'dan çay taşımacılığında kullanılan İngiliz *clipper*'ları, ABD'ninkilerin yarı kapasitesindeydi, ama onlardan çok daha hızlı seyrediyordu ve Londra borsası için de hız, yük miktarından daha önemliydi.

Ama buharlı geminin(*) geliştirilmesi ve 1869'da Süveyş Kanalının açılması, *clipper*'ların egemenliğine de son verdi. Böylece bu gemiler Hindistan'dan çay yerine, Avustralya'dan yün taşıma görevine aktarıldılar. Ama bu arada, özellikle bu iş için büyük, demir gövdeli gemiler geliştirilmişti. Gerçi demir gövdeli gemiler *clipper*'lara oranla çok daha ağır tonajlıydı ama tasarım alanındaki gelişmeler sonucunda, onlar kadar hız yapabilir duruma getirilmişti, üstelik çok daha fazla yük taşıyabiliyorlardı. Ayrıca, yelken donanımlarındaki yenilikler nedeniyle, daha az sayıda tayfaya gereksinim duyuyorlardı. Sonraları bu gemilerin boyları daha da uzatıldı ve dört direkli duruma getirildi. Özellikle barkolar(*) bunların en yaygın kullanılan türüydü.

Avustralya'yla yün ticareti 1890'larda önemini yitirmeye başlayınca, Şili'nin nitrat yataklarına yönelik seferler yoğunlaştı. Kimileri de Peru'nun guano (martı gübresi) kaynaklarına yöneldi. Bunun için Cape Burnunun dolaşılması gerekiyordu. Ama 1914'te Panama Kanalının açılması ve yapay gübre türlerinin geliştirilmesi, yelkenli gemi ticaretine son darbeyi indirdi.

18. yüzyılın başlarında Fransız fizikçi Denis Papin'in düşüncelerinden yararlanan James Watt'ın 1775'te buhar makinesini geliştirmesinden sonra, ABD'li John Fitch 1787'de bu tür bir makineyle çalışan, yandan çarklı bir gemi yapmayı başardı. İskoçya'da ise William Symington, krank donanımlı, 17 m'lik "Charlotte Dundas"ı(*) geliştirdi. ABD'li Rober Foulton ise 1803'te Sen Irmağı üzerinde buharlı gemisiyle bir gösteri düzenledikten dört yıl sonra, "Clermont"(*) adlı gemisiyle Hudson Irmağı üzerinde yolcu taşımacılığına başladı.

Bu yeni gemi türüne bir başka katkı da İngiliz gemi tasarımcısı Robert Napier'dan geldi. Eski yelkenli gemilerin şişkin baş bölümlerinin hızı azalttığını ve yalpalamalara yol açtığını gören Napier, bu sorunun üstesinden gelmek amacıyla, daha dar açılı burun tasarımı geliştirdi. Napier'ın ortaklarından, Samuel Cunard adındaki bir tüccar da, İngiliz hükümetinden posta taşıma hizmetini ihaleyle satın almış ve bu amaçla Napier'ın tasarımına dayalı dört gemiyi sefere koymuştu. 750 BG'lik bu gemiler Atlas Okyanusunu 14 günde rahatlıkla geçebiliyorlardı. 1850'de, Cunard'ın posta taşımacılığı alanındaki egemenliğine ABD'li Collins rakip çıktı. Onun gemileri daha da hızlıydı ve saatte 13 deniz mili (knot) hız yapabiliyordu. Bu ona, Atlas Okyanusu üzerindeki ticaret alanında geçici bir üstünlük sağlamaya yetti.

Bu arada buharlı gemiler, gemi yapımında metal malzeme kullanımını da gerekli kılıyordu. Öte yandan 1853'te ilk kez Rusya'nın bir deniz savaşında patlayıcı mermi kullanması, gemi gövdelerinin demirden yapılmasını zorunlu duruma getirmişti. Üstelik, ahşap gövdeli gemilerin yapımı ve bakımı çok daha zor ve masraflıydı. 1880'den başlayarak yaygınlaşan metal gövdeli gemi yapımında demir yerine çelik levhalardan yararlanılıyor ve levhalar yan yana getirilerek birbirine perçinleniyordu. Aslında kaynak yöntemi de biliniyordu, ama yetersiz kaynakların yol açtığı çatlamaların üstesinden ancak II. Dünya Savaşı başlarında gelinebildi.

Buharlı gemiler, motor itme düzeneği ve gövde malzemesi alanlarında gerçekleştirilen geliştirmelerle son derece yetkin bir düzeye ulaştı. 1840'ların tipik bir buharlı gemisi olan "Sarah Sands", 57 m uzunluğunda ve 10 m genişliğindeydi, ağırlığı 1.400 gros tondu ve çift silindirli makinesi 300 BG'lik güç üretiyordu. Inman Denizyolları şirketi ise, 2.870 tonluk, 109 m uzunluğunda ve 12 m genişliğindeki pervaneli (uskur) "City of Washington"ı suya indirmişti. Bu arada, ünlü köprü ve demiryolu yapımcısı Isambard Kingdom Brunel, geminin boyu uzadıkça, aynı güçle ulaşabileceği hızın arttığını buldu. Bu anlayışa dayalı olarak yapılan ilk gemi olan "Great Eastern"(*), 210 m uzunluğunda ve 19 bin gros ton ağırlığındaydı. O güne değin benzeri görülmemiş olan bu gemi 18 m'lik ikı çark ve 9 m'lik bir pervaneyle hareket ediyordu. "Great Eastern", İngiltere ile Seylan (bugün Sri Lanka) arasındaki 35 bin km'lik uzaklığı, hiç yakıt almadan gidip gelmeyi başardı.

1870'lerde Atlas Okyanusunun iki yakası arasında düzenli seferler yapan ve saatte 16 deniz mili hızla yolculuğunu yedi günde tamamlayan birçok buharlı gemi hizmete girdi. Almanlar, "Deutschland" adlı gemileriyle saatte 23 deniz miline ulaşarak hız rekorunu kırdılar. Bir süre sonra İngiliz mühendis Sir Charles Algernon Parsonsk, türbin iticili bir tekne yaptı, saatte 34 deniz mili hıza ulaşmayı başardı. Türbin hızı ile pervane hızının uyumlu hale getirilmesiyle, türbinli gemiler yaygınlaşmaya başladı. Aynı sıralarda Almanya'da Rudolf Diesel, kendi adını taşıyan motoru geliştiriyordu; kısa bir süre sonra dizel motoru, en ekonomik itme donanımı durumuna gelecekti.

1900-14 arasında yapılan gemilerin boyu daha da uzundu. I. Dünya Savaşı öncesi devlerinden biri de, 276 m'lik ve 54 bin tonluk Alman "Vaterland"dı. Savaş sırasında "Vaterland"ı ele geçiren ABD'liler, bu gemiyi asker sevkiyatında kullandılar. 1929-30'da gene Almanların geliştirdiği "Bremen" ile "Europa" ise, yeni bir tasarım biçimi başlattı. Geminin burnu su düzeyinin üstünde sivriydi, böylece denizi daha iyi yarıyordu; ama suyun hemen altından başlayarak da genişliyor, böylece daha güçlü bir kaldırma kuvvetinin oluşmasına yol açıyordu. 1935'te ise turboelektrik motoruyla çalışan Fransız yolcu gemisi "Normandie", Atlas Okyanusunu dört günde geçerek yeni rekorun sahibi oldu.

1920'lerde ve 1930'larda deniz ticaretinde temel olarak, alternatif hareketli motorlarla ve İskoç kazanıyla çalışan gemiler kullanılıyordu. Bunlar çoğunlukla, 120 m uzunluğundaydı ve saatte 13-14 deniz mili hız yapabiliyorlardı. Ama bir yandan da dizel motoru, bunların yerini almaya başlamıştı. Çünkü, bakım harcamaları çok olmasına karşın, bu motorlar daha az yakıtla çalışıyor ve daha az işçiye gereksinim duyuyordu.

II. Dünya Savaşı, denizcilik alanında yeni bir çığır başlattı. Aşırı ısıtılmış buhar kullanan buharlı gemi sayısı birden çoğaldı. Çünkü artık ticaret ve savaş, gemi yapımcılığına, "daha güçlü, daha hafif ve daha hızlı" sloganını sokmuştu. Bu arada, çeşitli kara taşıtlarının taşınmasında kullanılan feribot(*) geliştirilmişti. Savaş, tarihte benzeri görülmemiş bir gemi yapım seferberliğine yol açtı. Savaştan hemen önce İngilizler, ABD'ye 134 m uzunluğunda ve 10.490 ton deplasman ağırlığında 60 gemi siparişi vermişlerdi. Bu gemiler esas olarak ticarette kullanılmak üzere tasarımlanmıştı, ama kısa bir süre sonra savaş başlayınca, tasarımlar derhal değiştirildi ve gemiler birer savaş gemisi durumuna getirildi. Savaş boyunca yalnızca ABD tersanelerinde, 57.205.407 ton ağırlığında 5.874 ticaret gemisi yapıldı. Bu, savaş öncesi dünya üretiminin üçte birine eşit bir miktardı. Gemi yapımında, seri üretim yöntemleri, kaynaklanmış çelik gövde yapım teknikleri, makine parçalarının standartlaştırılması gibi yeni uygulamalar, tasarım ve yapım alanında yeni bir dönem başlattı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra hava taşımacılığının gelişmesi, yolcu gemilerinin önemini giderek azalmasına yol açtı. Ama ticaret alanında kullanılan gemilerin yapımı yaygınlaşarak sürdü. Savaş sırasında, paketlenmiş malzeme taşınmasında kullanılan konteyner gemisi(*), uluslararası ticari ulaştırmacılık alanında yaygın biçimde kullanılmaya başladı. Ama en hızlı gelişme tankerlerde(*) ortaya çıktı. Dünya ekonomisinin artan petrol gereksinimine bağlı olarak tankerlerin boyutları da büyüdü. 1970'lerde Japonya, 345 m uzunluğunda ve 53 m genişliğindeki, 326 bin tonluk dev tankerler üretmeye başladı. 37.400 BG'lik bir güçle çalışan bu tankerler saatte 15 deniz mili hız yapabilmekteler.

Bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi de, denizaltılara(*), nükleer itme donanımlarının yerleştirilmesi oldu. Ama benzer donanımlardan, su üstü deniz araçlarında da yararlanılmaktadır. 1957'de Sovyetler Birliği, nükleer enerjiyle çalışan "Lenin" buzkıran(*) gemisini hizmete sok tu. 1959'da ise ABD "Savannah"(*) adlı nükleer ticaret gemisini denize indirdi. Bu geminin nükleer güçle çalışan buhar türbini 22 bin BG'lik güç sağlamakta ve gemi saatte 20 deniz mili hız yapabilmektedir. 1970'te

1988'de hizmete giren lüks yolcu gemisi "Royal Viking Sun"
Kloster Cruise Inc

hizmete giren bir başka ticaret gemisi de, Alman yapımı "Otto Hahn"dır. Bu gemiler bugün yalnızca devlet kuruluşları tarafından yapılmakta, yüksek maliyetleri nedeniyle ticari şirketlerce benimsenmemektedir.

Hidrofoil(*) ise, son dönemlerde hızla yaygınlaşan gemi türüdür. Hızlandıkça su üstüne yükselen ve sürtünme yüzeyini en aza indiren bu tekneler saatte 80 millik hızlara ulaşabilmektedir. 1970'lerde, hidrofoil tipi 500 tonluk yolcu gemilerinin üretimi başlatılmıştır. Sovyetler Birliği'nde yapılan "Meteor" hidrofoili, 150 yolcusuyla saatte 40-50 deniz mili hızla seyredebilmektedir.

Askeri denizcilik. Savaşta kullanılan ilk tekneler tahtadan ya da hayvan derisinden yapılmış kayıklar ve papirüsten örülmüş sallar gibi, gündelik yaşamda başka işlevler gören, ama gerektiğinde askeri amaçlara uyarlanabilen araçlardı. Sonraları yalnızca askeri amaçlara göre yapılıp donatılmış deniz taşıtları gelişti.

Tarihte bilinen ilk savaş gemileri Eski Mısır'da, Nil üzerinde kullanıldı. Kamış demetlerinin birbirine bağlanmasıyla yapılan bu araçlar fırtınalı sular için elverişli değildi. İÖ 3000'lere doğru bunların yerini tahtadan yapılmış tekneler aldı. Yaklaşık İÖ 2900'den kalma bir hiyeroglifte, gemi yapımında kullanılmak üzere sedir ağacı odunu almak için 40 kadar silahlı geminin Fenike kıyılarına gönderildiği belirtilir. Bu gemilerin hem kürekleri, hem yelkeni vardı. Sonraki dönemlerde, okçular için baş ve kıç tarafa yüksek güvertelerin eklenmesi, büyük katlanabilir yelkenlerin çekilmesi ve düşman gemilerine vurmak üzere baş tarafa mahmuz takılması gibi yenilikler yapıldı. Bu dönemde önemli bir deniz gücü oluşturan Giritliler Mısırlılar gibi Akdeniz'de korsanlık yaptılar. Girit'te kurulan Minos uygarlığı İÖ 15. yüzyılda sona ermeden önce, kürekli kadırgalar daha çok savaş gemisi, yelkenli tekneler ise ticaret gemisi olarak kullanılmaya başlamıştı. İÖ 1100'lerden başlayarak Fenikeliler Doğu Akdeniz'deki en büyük deniz gücü durumuna geldiler. Savaş kadırgaları Giritlilerin etkisini taşıyordu; kıça doğru yükselen bu gemilerde iri başlı bir mahmuz bulunurdu.

Mısırlıların tersine bol ağaç bulabilen Yunanlıların yaklaşık 20 m uzunluğunda büyük kayıklar inşa ettiği sanılır. Ama bunlar çoğunlukla çarpışmalara katılmak için değil, karada savaşacak askerleri taşımakta kullanılırdı. Örneğin *İlyada*'da, deniz savaşlarına hiç değinilmemiştir. Herodotos'un sözünü ettiği *pentekonteros*, iki yanında 25'er kürek bulunan bir kadırgaydı. Hafif ve hızlı olan bu gemiler, denizaşırı topraklara saldırılar düzenleyerek bütün Akdeniz'de Yunan kolonileri kurulmasında etkili oldular. Önceleri kadırgalarda tek sıra kürek varken, sonradan bunlar ikiye ve üçe çıktı. Fenikelilerden alındığı sanılan iki sıra kürekli kadırgalar İÖ 8. yüzyılda Akdeniz'deki en güçlü savaş gemileriydi. Ardından geliştirilen üç sıra kürekli gemiler de İÖ 480'de Salamis'te Perslere karşı kazanılan deniz zaferinde önemli rol oynadı. Bunlar da ötekiler gibi tek direkli, dört yakalı yelkenli, başlıca silahı mahmuz olan kadırgalardı ve gerçek anlamda ilk savaş gemileriydiler. Bu gemilerde 200 kadar subay, tayfa, büyük olasılıkla her sırada 85 kürekçi ve *epibatai* denen zırhlı askerler bulunurdu. Kaptan ise genellikle zengin ve siyasal nüfuzu olan birisiydi. Gerek Eski Yunan'da, gerek Roma'da, kürekçiler köle değil, genellikle özgür denizcilerdi.

Önceleri ilkel savaş yöntemleri uygulanırken, zamanla düşman hatlarını yarmak için manevra yapmak gibi taktikler de geliştirildi. Bunun için de, hızlı hareket edip aniden saldırıya geçmek ve eşgüdüm sağlamak gerekiyordu. Böylece denizcilikte askeri örgütlenme de gelişmeye başladı.

İÖ 300 dolaylarında Kartaca, Akdeniz'deki en önemli deniz gücü durumuna geldi. Roma, I. Kartaca Savaşı sırasında deniz gücünün zayıflığını kavrayarak bunu gidermek için, kolonileştirdiği Yunan kent devletlerinden gemi yapımcıları getirdi. Roma gemilerinin baş tarafına, öteki savaş gemilerinden daha çok asker taşınmasını olanaklı kılan bir güverte eklenmişti ve savaşta mahmuzdan saldırma ve bordadan yanaşıp düşman gemisini ele geçirme gibi taktiklere ağırlık verildi. Giderek Akdeniz'de askeri üstünlük Kartaca'dan Roma'ya geçti. Sonraki Roma savaş gemilerine, okçular için bir ya da iki taret güvertesi, dört yakalı yelkenli direğe ek olarak ikinci bir yelken taşıyan küçük bir direk, sivri uçlu uzun mahmuzlar ve mancınık gibi silahlar kondu.

Roma İmparatorluğu bölündükten sonra Batı'nın denizlerdeki egemenliği sona ererken, Doğu Roma İmparatorluğu önemli bir deniz gücü durumuna geldi. Bizans imparatorları güçlü bir donanma bulundururdu ve ağır silahları taşımak için kullanılan büyük gemilerin yanı sıra, bugünkü kruvazör ve keşif gemilerine benzer işlevler üstlenmiş hızlı ve hafif gemiler de vardı. Uzunluğu 45 m'ye varabilen büyük gemilerde 100 kürek ve iki savaş kulesi bulunurdu. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde, Araplardan alındığı sanılan Latin yelkenleri kullanılmaya başladı. Bu arada mermi atan silahlar da giderek ağırlaştı (yaklaşık 450 kg) ve menzilleri arttı (yaklaşık 685 m). 7. yüzyılda ya da daha önce, Rum ateşi icat edildi. Zift, yağ, kömür, kükürt, fosfor, tuz gibi maddelerden yapılan Rum ateşi, suda hızla yayılarak düşman gemilerini yakıyordu. Bu silah, 8. yüzyıldan başlayarak Konstantinopolis'i (İstanbul) kuşatan Müslümanlara karşı önemli bir güç oldu.

İS 9. yüzyıldan sonra Kuzey Avrupa'nın en büyük deniz gücü Vikinglerdi. Viking gemileri çift burunlu, tek direkli ve dört köşe yelkenli dayanıklı kadırgalardı. Önceleri ticaret ve savaş gemileri arasında ayrım gözetilmezken, İS 1000'e gelindiğinde artık savaş için daha büyük gemiler yapılmaya başlamıştı. Ama 60'tan çok küreği olan bu gemiler savaşta düşmana korku salmanın ötesinde önemli bir rol oynamazdı ve asıl askeri başarılar 40-60 arasında küreği olan, manevra yeteneğine sahip orta boy gemilere aitti.

Barutun bulunması ve keşifler çağının başlamasıyla birlikte savaş ve ticaret gemileri kesin biçimde birbirinden ayrıldı, ayrıca deniz kuvvetleri de ordulardaki öteki birimlerden tümüyle ayrı olarak örgütlenmeye başladı. 15. yüzyılda İngiltere kralı V. Henry, Manş üzerinden Fransa'ya karşı giriştiği seferlerde çift direkli (bazı tarihçilere göre üç direkli), üstüne çok sayıda küçük top takılabilen büyük gemiler kullandı. Direk ve yelken sayılarının artmasıyla gemiler artık rüzgâra bağımlı olmaktan çıkıp dünyayı dolaşmaya hazır duruma gelmişti. Denizde top kullanılması, savaş gemilerinin yapımında ve savaş taktiklerinde önemli gelişmeler sağladı.

İngiliz, Fransız ve İspanyol filoları toplarla donatıldı; daha sonraki dönemlerde İspanyol ve Osmanlı donanmalarında ağır toplar kullanıldı. 16. yüzyılın ortalarında Avrupa'da kullanılan top mermilerinin ağırlığı 27 kg'yi buluyordu. Okyanusa açılabilen ilk gerçek savaş filosunu İngiltere kralı VII. Henry kurdu. Ama bu gemilerde çoğunlukla kuyruktan dolmalı toplar kullanılıyordu. VIII. Henry döneminde yapılmaya başlayan top lombarları ise gemilerde ağır topların kullanılmasını tam anlamıyla olanaklı kıldı.

Yelkenli gemilerin kullanılmaya başlamasıyla, kürekli gemiler hemen ortadan kalkmadı. Bazı kadırgalar ve kürekle çekilen savaş gemileri 19. yüzyıl ortalarına değin kullanıldı. Kürekle çekilen gemilerden yelkenli gemilere geçişi yansıtan büyük kadırgalar İnebahtı Deniz Savaşı'nda (1571) belirleyici rol oynadı. İngiliz donanması ve İspanyol Armadası arasındaki savaş da (1588) askeri denizcilikte yeni bir çığır açtı, o güne değin geçerli olan düşmana yanaşıp gemisini ele geçirme stratejisinin yerini, uzun menzilli toplarla surdurulen deniz savaşları aldı. 17. ve 18. yüzyıllarda yeni yelken biçimleri geliştirildi ve gemilerde dümen kullanılmaya başladı. 18. yüzyıl ortalarında, keşif, devriye ve refakat gemisi işlevi gören ve günümüzdeki kruvazörlerin ilk örneklerinden sayılan fırkateynler yapıldı.

19. yüzyılda Sanayi Devrimi'yle birlikte tahtadan yapılmış yelkenli gemiler yerini buharlı, metal kaplamalı gemilere bıraktı. İlk buharlı gemiler İngiltere ve ABD donanmalarında kullanıldı. Bunlar yandan çarklı gemilerdi ve özellikle düşman ateşine karşı korunmasızdı. 1843'te ABD'de dünyanın ilk pervaneli gemisi olan "Princeton" yapıldı. 19. yüzyıl ortalarında, özellikle dar alanlarda ve olumsuz hava koşullarındaki üstünlükleri nedeniyle bütün dünyada buharlı gemiler kullanılmaya başlamıştı. Gemi yapımında ağaçtan demire geçilmesi ve zırhlı gemilerin yaygınlaşması ise daha geç gerçekleşti. Bunun için kovanlı topların geliştirilmesi gerekecekti. Sonradan İngiltere ve ABD, büyük kovanlı topları olan buharlı fırkateynler yaptı. Bunlar, üstün vurucu güçleri ve manevra yetenekleriyle kısa sürede yaygınlaştı. Büyük kovanlı topların kullanılması da zırhlı gemileri zorunlu kıldı. Kalın tahtadan bir iskelet üstüne dövme demirden zırhla kaplanan, dolayısıyla düşman ateşine karşı iyi korunan bu gemiler Kırım Savaşı'nda ve Amerikan İç Savaşı sırasında belirleyici rol oynadılar. 19. yüzyılın sonlarında bütün savaş gemilerinin motorlarında önemli gelişmeler oldu. Daha güçlü metallerin kullanılması daha yüksek buhar basıncı elde edilmesini ve ağırlığın azalmasını olanaklı kıldı. Buharlı türbinin gelişmesiyle de savaş gemileri çok yüksek hızlara ulaştı. Bu yıllardaki öteki önemli ilerlemeler, sonuçda denizaltı yapımına olanak sağlayacak içten yanmalı motorlar ve elektrik motorlarının geliştirilmesiydi.

Denizdeki askeri rekabet kızıştıkça daha güçlü ve hızlı gemiler gelişti; bütün ülkelerin donanmaları kısa sürede türbinli itmeden yararlanmaya başladılar. İtme kuvveti, kovan tasarımı ve patlayıcılar konusunda yürütülen yoğun araştırmalar sonucunda daha yüksek tahrip gücüne sahip, daha büyük silahlar yapıldı. I. Dünya Savaşı da bütün bu gelişmelere ivme kazandırdı. Denizaltılara(*), uçaklara ve destroyerlere(*) karşın, denizdeki çarpışmalarda belirleyici rol oynayan hâlâ zırhlı savaş gemileriydi. Kruvazörler(*) 20. yüzyıl başlarında zırhlılar(*) karşısında önemli bir gelişme göstermedi. Savaş sonrasındaki çalışmalarla hızları saatte 35 deniz miline çıkarıldı. Destroyerler ise büyük değişim geçirdi ve hızları 34 deniz miline çıktı. Denizaltılar ise bu dönemde ancak kısa sürelerle sualtında kalabiliyordu. 17. yüzyıldan beri denizde mayın kullanılmasına karşın, hedefe doğru hareket edebilen torpil 19. yüzyıl sonlarında yapılmıştı. I. Dünya Savaşı'nda her ikisi de yaygın biçimde kullanıldı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, İngiltere ve Japonya arasında, 1922 ve 1930'da

imzalanan antlaşmalarla denizlerde silahlanma sınırlandırıldı. Silahsızlanma antlaşmalarının geçerlilik süresi dolunca, 1930'ların sonlarında savaş gemisi yapımına yeniden başlandı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli ülkeler uçak gemisi(*) yapmaya başlamıştı. 1922'deki antlaşmadan sonra Japonya, ABD, İngiltere ve Fransa ellerindeki savaş gemilerini uçak gemisine dönüştürdüler ve bunların çoğu II. Dünya Savaşı'nda kullanıldı. Bu gemiler, özellikle Pearl Harbor Baskını sırasında önemli rol oynadılar.

II. Dünya Savaşı sonrasında askeri denizcilikte hızlı bir gelişme gerçekleşti. Bunların en önemlileri nükleer savaş başlıklı balistik füzeler, güdümlü füzeler ve deniz harekâtlarında kullanılan uydulardır. Artık uçak gemilerinden kalkan jetler ses hızını iki-üç kat aşabilmekte, denizaltılar yüzlerce metre derine dalabilmektedir. ABD Deniz Kuvvetleri, II. Dünya Savaşı'ndan kalma uçak gemilerini, helikopterleri taşıyacak biçimde değiştirerek havadan ve sudan saldırıda yeni teknikler geliştirdiler, bu arada SSCB de 1967'den başlayarak helikopter gemileri üretmeye başladı. Ayrıca ABD ilk nükleer destroyerleri inşa etti.

Türklerde denizcilik. Türk denizciliği temel olarak, Anadolu Selçuklularının 1075'te Bizans'tan İznik'i almalarından sonra başlar. Ama, Anadolu Selçukluları kuruluş yılları döneminde denizcilikte önemli bir varlık gösteremediler. 1086'da İzmir'de beyliğini ilan ettikten sonra ilk Türk donanmasını kuran Çaka Bey (ö. 1095), Ege Denizinde, Bizans ve Venedikle boy ölçüşebilecek bir deniz gücüne sahipti. Donanması kürekle hareket eden gemilerden oluşuyordu. Anadolu Selçukluları ise Akdeniz ve Karadeniz'de kıyılar elde ettikten sonra, özellikle Anadolu ticaretinin güvenliğini sağlamak amacıyla denizciliğe önem vererek Antalya, Alanya ve Sinop'ta küçük filolar kurdular. Ama hiçbir zaman önemli bir deniz gücü oluşturamadılar. Denizcilikte en büyük başarıları 1225'te Kırım'a çıkarma yaparak Sağdak'ı ele geçirmeleriydi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılması sürecinde ortaya çıkan ve denize kıyısı olan Anadolu beylikleri, denizcilikte daha başarılı oldular. Aydınoğulları, Saruhanoğulları ve Karesioğulları aynı zamanda denizci olarak bilinen beyliklerdi. Aydınoğulları hükümdarı I. Umur Bey (hd 1334-38), Ege Denizinde güçlü bir donanmaya sahipti. Mora ve Rumeli kıyılarına seferler düzenlediği gibi bazı Ege Adalarını da ele geçirmeyi başardı. Türkler bu dönemde Venedik ve Bizans gibi devletlerin donanmalarında bulunan gemilerin benzerlerini yapıp kullandılar. Anadolu Selçukluları'nda ve beyliklerde denizcilik yalnızca askeri amaçlıydı ve ticari denizcilik gelişmemişti.

Osmanlı Devleti'nde denizcilik, beylikler dönemi denizciliğin bir devamıydı. İlk Osmanlı donanmasını kurduğu kabul edilen Karamürsel Bey de Karesioğulları'ndandı. Karamürsel Bey, kendi adını taşıyan, birbuçuk direkli, hem kürekle, hem de yelkenle hareket eden tekneler yaptırarak Marmara Denizini denetimi altına aldı. Osmanlılar kıyı beyliklerine son vererek Marmara Denizinden sonra Ege Denizi, Akdeniz ve Karadeniz'e açılma olanağı buldular. Öte yandan bu beyliklerin tersane ve gemileri ile denizcilerinden yararlandılar. 15. yüzyılda denizcilikte yeni gelişmeler oldu. Gelibolu tersanesinde daha önce kullanılan çekdiri türü kadırgalardan daha gelişmiş gemiler yapılmaya başladı ve 1453'te İstanbul'un alınışında donanmadan büyük ölçüde yararlanıldı. Yeni gemilerin yapımında Osmanlılar da öteki Batılı ülkeler gibi Venedikli ve Cenevizli denizcilerden yararlandılar. 16. yüzyılda denizciliğin gelişmesinde, korsanlık deneyimleri de olan Barbaros Hayreddin Paşa, Turgut Reis, Piyale Paşa ve Kılıç Ali Paşa gibi denizciler önemli rol oynadılar. Osmanlı donanması Akdeniz'de en güçlü donanmalardan biri durumuna geldi. Kuzey Afrika kıyılarının yanı sıra Kıbrıs da Osmanlıların eline geçti. Osmanlılar 1571 İnebahtı Deniz Savaşı'ndaki yenilgiden sonra, iki ya da üç güverteli kalyon, fırkateyn gibi daha büyük gemiler kullanmalarına karşın denizcilikte gerilemeye başladılar. Osmanlı donanması 1770 Çeşme Baskını'nda bir Rus filosu tarafından tamamen yakıldı. Bu yenilginin ardından donanmada yapılmaya çalışılan reformlar da pek sonuç vermedi. Denizcilikteki başarısızlık 1827'de Navarin'de ve 1853'te Sinop'taki yenilgilerle sürdü. Bununla birlikte Osmanlı Denizcileri Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşlarında ordunun ikmal gereksinimini karşılamaya çalıştılar. Ama özellikle maddi olanaksızlıklar nedeniyle donanmada Batıdakine paralel bir gelişme olmadı. Ancak Cumhuriyetin kurulmasından sonra donanma modernleştirilerek gemi yapım ve onarımında yeni teknolojiler kullanılmaya başladı.

Osmanlı Devleti'nde deniz ticareti önemsenmediği için bir ticaret filosu da yoktu. Deniz ticaret hakları Venedik, Cenova ve Fransa gibi devletlere bırakılmıştı. Deniz taşımacılığı da kısa mesafelerde ve İstanbul ile Mısır arasında hac seferleri çerçevesinde yapılıyordu. 1843'te İstanbul'da ilk deniz ulaştırma kurumu olarak kurulan Favaid-i Osmaniye, Boğaziçi, Adalar, Gemlik ve İzmit körfezine seferler düzenledi. 1850'de Şirket-i Hayriye adlı denizyolları işletmesi kuruldu. İlk Osmanlı deniz ticareti filosu 20. yüzyılın başında oluşturuldu. Bu filo 1910'da Seyr-i Sefain İdaresi adını aldı. Daha sonra bu devlet kuruluşunu özel deniz taşımacılığı kuruluşları izledi. Ticari denizciliğin asıl gelişimi Cumhuriyet döneminde gerçekleşti.

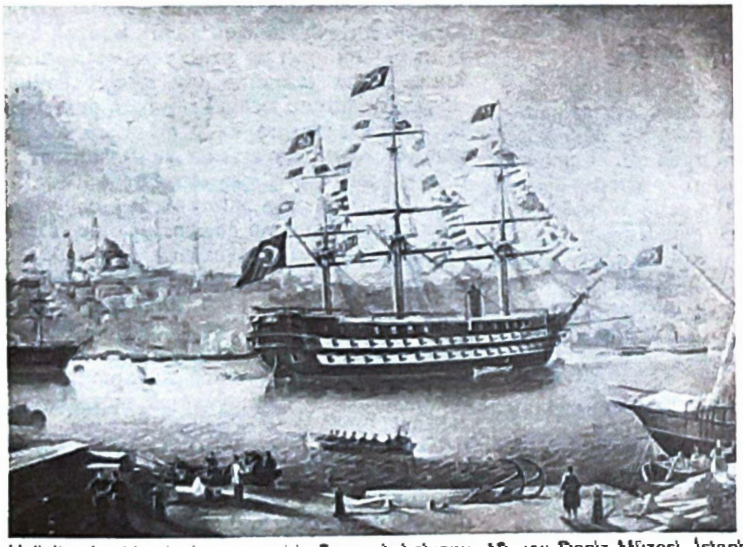

Haliç'te demirlemiş üç direkli bir Osmanlı kalyonu, 19. yy; Deniz Müzesi, İstanbul
Ara Güler

Denizcilik Bankası Türk AŞ, DENİZ NAKLİYAT olarak da bilinir, Denizcilik Bankası'na bağlı Şilepçilik İşletmesi'nin daha etkin görev yapacak bir kuruluşa dönüştürülmesi hedeflenerek kanunla kurulmuş anonim şirket. Amacı, "iç ve dış sularda her türlü yük, hayvan ve fer'an yolcu nakliyatı ile iç sularda, kara ve havada kombine ya da yardımcı her türlü nakliye ve acentelik işleriyle uğraşmak" olarak belirlenmiştir. Türkiye Denizcilik İşletmeleri (TDİ) Genel Müdürlüğü'ne bağlı ortaklıklardan biridir. 1955'te Denizcilik Bankası TAO tarafından kurulmuştur. Başlangıçta 110 milyon olan ve değişik tarihlerde artırılarak 200 milyar liraya yükseltilen sermayesinin yüzde 99,9'u Türkiye Denizcilik İşletmeleri'ne, kalan bölümü ise aralarında Emekli Sandığı da bulunan beş resmî kuruluşa aittir. 1992 itibariyle toplam 1.062.258 ton kapasiteli 58 gemisi (bunlardan 5'i Ro-Ro gemisidir) ve 2.821 elemanı vardır. Amerika ve Uzakdoğu da içinde olmak üzere birçok ülke ve limana taşımacılık yapılmaktadır.

Denizcilik Bankası Türk AŞ (DENİZBANK), DENİZCİLİK BANKASI olarak da bilinir, çalışmalarında özerk, sorumluluğu sermayesiyle sınırlı ve tüzel kişiliği bulunan iktisadi devlet teşekkülü. Yönetim merkezi İstanbul'dadır.

20 Ağustos 1951'de Denizcilik Bankası TAO'nun Bankacılık Müdürlüğü olarak kuruldu. Amacı, ülkenin tasarruf birikimine katkıda bulunmak, bu tasarrufları ekonominin ihtiyaç duyduğu alanlarda değerlendirmek, başta denizcilik sektörü olmak üzere ilgili kuruluşlara kredi vermek, ekonomik gereklere uygun verimlilik ve kârlılık ilkeleri doğrultusunda bu görevlerini bankacılık hizmetlerinin gerektirdiği çalışma düzeni içinde yürütmek biçiminde tanımlanmıştı. Adı 1983'te Denizcilik Bankası TAŞ olarak değiştirilen banka bu işlevlerini var olan yapı içinde gerçekleştiremeyince, 1984'te, aynı yıl kurulan Türkiye Denizcilik İşletmeleri'ne (TDİ) bağlı ortaklık haline getirildi. 1985'te TDİ'nin bağlı kuruluşu olmaktan çıkarıldı. 1990 yılında uygulanmaya başlayan yeniden yapılanma programıyla güçlü ve dinamik bir ticari bankaya dönüştürülmesi amaçlanan banka, 1993'te Türkiye Emlak Bankası AŞ'ye devredildi.

denizçakısı *bak.* sulina

denizdanteli, *Cnidaria* (knidliler) filumunun *Milleporina* takımının *Millepora* cinsini oluşturan omurgasız deniz hayvanlarının ortak adı. Denizdantelleri tropik denizlerin sığ kesimlerinde, 30 m derinliğe kadar yaygındır. Bu hayvanlar mercan resiflerinin oluşumuna katılmakla birlikte, gerçek mercanlar gibi *Anthozoa* sınıfı içinde değil, yakın akrabaları olan hidralarla birlikte *Hydrozoa* sınıfı içinde sınıflandırılır. Bazı

Denizdantelı (*Millepora*)
Douglas Faulkner

türler 50 cm yüksekliğe kadar ulaşan ağaç gibi dallanmış yapılar, bazıları da iç içe geçmiş kütlesel ya da yaprağı andıran geniş koloniler kurar. Türlerin çoğu kirli beyaz, sarımsı ya da bej renktedir. Hepsinde güçlü, yakıcı kapsüller bulunur.

denizdişi, *Scaphopoda* sınıfını oluşturan deniz yumuşakcalarının ortak adı. Dört cinsi ve 350'yi aşkın türü kapsayan bu sınıfın en yaygın ve tipik üyeleri *Dentalium* cinsi içinde yer alır. Denizdişlerinin çoğu, bazen 4.000 m'ye ulaşan derin sularda yaşar; derin deniz türleri genellikle çok geniş bir dağılım gösterir.

Denizdişleri, iki yanlı bakışım gösteren ince uzun gövdeleri ve iki ucu açık boru biçimindeki kabuklarıyla fillerin dişine benzeyen hayvanlardır. Gövdeleri bir mantoyla sarılıdır ve solungaçları olmadığından deri solunumu yaparlar. Kabuğun daha geniş olan ön ucunda, içeri çekilebilen kazıcı bir ayak ve hayvanın pek gelişmemiş olan başı bulunur; başında hem duyu organı işlevini gören, hem de besinleri yakalamaya yarayan ipliksi dokunaçlar bulunur. Kabuğun ön ucu genellikle deniz dibine gömülü dururken, arka uç solunum için gerekli suyu alıp boşaltım ürünlerini dışarı atar. Çiftçenetlilerin larvaları, foraminiferler ve öbür küçük canlılarla beslenen denizdişleri ayrı eşeylidir; yumurtalardan çıkan larvalar trokofor ve veliger larva evrelerinden geçerek olgunlaşır.

denizdüdükçünü, *Charadriiformes* takımının *Phalaropodidae* familyasını oluşturan üç kıyı kuşu türünün ortak adı. Denizdüdükçünleri yaklaşık 20-25 cm uzunluğunda na-

Wilson denizdüdükçünü (*Phalaropus tricolor*)
Alice B Kessler

rin yapılı, ince boyunlu kuşlardır. Erkek ve dişiye özgü eşeysel davranış biçimlerinin tersine dönmüş olmasıyla öbür kuşlardan ayrılırlar. Erkeklerden daha gözalıcı renklerle bezenmiş, daha iri yapılı olan dişiler erkeğe kur yapar ve yuvanın bulunduğu bölgeyi koruma görevini üstlenir; buna karşılık yuvayı yapan ve yavruların bakımıyla ilgilenen erkektir. Sonbaharda dişiler yuvadan ayrıldıktan sonra erkek kuş yavruları peşine takarak güneye doğru göç eder.

Denizdüdükçünlerinin kışın boz ve beyaz olan tüyleri yazın kızıl ve açık boz renklerle alacalanır. Kızıl boyunlu denizdüdükçünü (*Phalaropus lobatus*) ile boz denizdüdükçünü (*P. fulicarius*) Kuzey Kutbu çevresinde üreyip kışı tropik denizlerde geçirmek üzere güneye göç eder. Kızıl boyunlu denizdüdükçünü göç zamanı, çok az sayıda da olsa, Türkiye'nin bütün deniz kıyılarında ve sulak yerlerinde görülür. Üçüncü tür olan Wilson denizdüdükçünü (*P. tricolor*), Kuzey Amerika'nın içbatı bölgelerinde ürer ve güneye, özellikle Arjantin pampalarına doğru göç eder.

denizfili *bak.* fil foku

denizgergedanı (*Monodon monoceros*), *Monodontidae* familyasından, daha çok Kuzey Kutup Bölgesi'nin kıyılarında, bazen akarsularda yaşayan küçük balina türü. Rengi boz üstüne benekli, uzunluğu genellikle 3,5 - 5 m olan denizgergedanının sırt

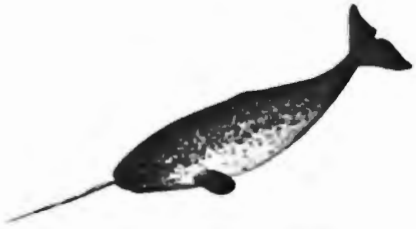

Denizgergedanı (*Monodon monoceros*)
Richard Ellis

yüzgeci yoktur. Her ikisi de üstçenenin ucunda olmak üzere yalnızca iki dişi vardır. Erkeklerin sol dişi, üstdudaktan dışarı taşarak mızrak gibi uzar. Mitolojideki tekboynuzlu hayvanın boynuzuna benzetildiği için ortaçağda büyük değer verilen bu dişin uzunluğu 2,7 m'yi bulabilir; üstünde sola doğru kıvrılan sarmal bir oluk vardır. Ender olarak erkeklerin her iki dişi de uzayabilir; buna karşılık dişilerde genellikle uzun dişlere rastlanmaz. Av ya da savaş aracı olarak kullanılmadığı sanılan bu dişlerin işlevi bugüne değin açıklanamamıştır.

Genellikle 15-20 tanesi bir araya toplanarak kalabalık sürüler halinde yaşayan denizgergedanları balıklar, kafadanayaklılar ve kabuklularla beslenir. Eskimolarca avlanan bu hayvanların dişleri ortası oyuk olduğu için ancak küçük süs eşyalarının yapımında kullanılabilir.

denizgülü *bak.* denizşakayığı

Denizhan, Namık (d. 24 Aralık 1937, Gelibolu, Çanakkale), figüratif anlayışta çalışan heykelci.

"Yurdun'un Portresi", Namık Denizhan'ın alçı büst çalışması, 1972; Namık Denizhan Koleksiyonu
Yusuf Taktak

1956'da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'ne girdi, 1960'a değin Hüseyin Gezer'in atölyesinde eğitim gördü. 1967'de devlet bursuyla Paris'e giderek César'ın yanında heykel, Stanley William Hayter'la oymabaskı çalıştı, çeşitli araştırmalar yaptı. 1971'de Türkiye'ye dondu aynı yıl Akademi'nin Heykel Bölümü'ne asistan olarak atandı. 1961'de Şair Eşref büstü yarışmasında ikincilik, 1973'te valı Kâzım Dirik büstü yarışmasında ve 1975'te Samsun Atatürk Anıtı yarışmasında birincilik ödüllerini kazandı.

Denizhan yapıtlarında beton, tunç, alçı, keten lifi gibi malzemeler kullanmıştır 1970'lerin ortalarından başlayarak figürleri stilize ederek çalışmıştır.

denizhıyarı, *Echinodermata* (derisidikenliler) filumunun *Holothuroidea* (ya da *Holothurioidea*) sınıfını oluşturan 1.100 kadar omurgasız deniz hayvanı türünün ortak adı. Denizhıyarları 2-200 cm uzunluğunda, 1-20 cm kalınlığında, genellikle donuk koyu renkli, bazen üstü pürtüklü olan yumuşak, silindir biçimindeki gövdeleriyle gerçekten hıyara benzerler. İç iskeletleri, derinin arasına dağılmış, biçimi turlere göre değişen çok sayıda ve çok küçük kireç levhacıklara indirgenmiştir. Türlerin çoğunda, ağızdan anüse kadar uzanan beş sıra tüp ayak bulunur. Anüs hem solunum, hem boşaltım deliğidir. İçeriye çekilebilen 10-20 kadar dokunaç ağzı çepeçevre kuşatır. Hayvan,

Denizhıyarı (*Cucumaria frondosa*)
Grant Heilman - EB Inc

ağız dokunaçlarıyla çamurları karıştırarak ya da deniz dibini kazarak bulduğu organik maddelerle ve küçük su canlılarıyla beslenir. Genellikle dipte, çamurların ya da kumların üstünde ağır ağır sürünerek ilerler.

Denizhıyarlarının birçok türü, çoğu kez bir saldırgandan korunmak için, bazen de yalnızca fizyolojik nedenlerle iç organlarını anüsten dışarı fırlatıp sonradan yenileyebilir. Bazı türler, gene anüsten fırlattıkları ince yapışkan ipliklerle düşmanlarını sararak hareketsiz hale getirir ya da şaşırtarak kaçar. *Carapus* cinsinden incibalıkları, başları dışarda kalacak biçimde denizhıyarlarının anüs boşluğuna yerleşerek asalak yaşar. Denizhıyarlarının bazı türleri, küçük hayvanları öldürecek kadar güçlü bir zehir salgıladığından, Büyük Okyanusun güneyindeki adalarda yaşayan balıkçılar, balıkları sersemletmek ya da öldürmek için bu türleri ezerek suyunu denize karıştırırlar.

Bütün okyanuslara dağılmış olan denizhıyarlarının büyük bölümü sığ kıyılarda, bazıları ise çok derin sularda yaşar. En zengin tür çeşitliliği Hint Okyanusunda ve Büyük Okyanusun batısında görülür. Özellikle *Holothuria* cinsinin 80-100 kadar iri ve pürtüklü türü Büyük Okyanusun güneybatısındaki mercan resiflerinde çok boldur. Bu resiflerde avlanan *Holothuria*, *Stichopus* ve

Thelonota cinsinden denizhıyarlarının haşlanmış, kurutulmuş ya da tütsülenmiş etinden, başta Çin olmak üzere birçok ülkede çorba yapılır. Bir zamanlar Yeni Gine ve çevresindeki adalardan bütün Asya ülkelerine pazarlanan çorbalık denizhıyarı eti o yörede *trepang* adıyla, Batı ülkelerinde ise bu sözcüğün Picin İngilizcesindeki karşılığı olan *bêche-de-mer* (denizküreği) adıyla bilinir.

deniziğnesi, *Gasterosteiformes* takımının *Syngnathidae* familyasından 150'yi aşkın balık türünün ortak adı. Deniziğnelerinin çok ince ve uzun gövdelerini, aynı familyadan

Şeritli deniziğnesi (*Dunkerocampus caulleryi*)
Douglas Faulkner

akrabaları olan denizatlarındaki gibi halka biçiminde dizilmiş kemikli bir zırh örter. Bu balıkların da burunları uzun ve hortum biçiminde, ağızları küçüktür; tek bir sırt yüzgeçleri ve türlerin çoğunda küçük bir kuyruk yüzgeci vardır. Uzunlukları türe bağlı olarak 2,5-50 cm arasında değişir.

Deniziğnelerinin çoğu tropik ve ılıman denizlerde, yalnız bazıları tatlı sularda yaşar ya da üremek için akarsulara girer. Denizatları gibi ancak zorunlu olduğunda ve çok yavaş yüzen deniziğneleri, genellikle besinin bol bulunduğu deniz yosunlarının ve öbür su bitkilerinin arasında barınır, küçük su canlılarını hızla emerek yutarlar. Üreme davranışları da denizatlarınınkine benzer: Döllenmiş yumurtaları yavrular çıkıncaya değin taşıyan dişi değil erkektir. Yumurtalar ya gövdenin üstüne yapıştırılarak ya süngerimsi bir bölgeye gömülerek ya da derinin uzunlamasına kıvrımlarından oluşan bir kuluçka kesesine yerleştirilerek taşınır.

denizineği (*Hydrodamalis gigas*), *Sirenia* takımından, eskiden Bering Denizinin soğuk sularında, özellikle Bering ve Copper adalarının çevresinde yaşayan iri memeli türü. Takımın yaşayan iki türü olan manati(*) ve dugong(*) için de bazen bu ad kullanılarak *Sirenia* takımına denizinekleri dendiği olur.

Denizineği 1741'de bulundu ve Vitus Bering'in keşif gezisine eşlik eden Georg W. Steller tarafından tanımlandı. Uzunluğu 7,5 m'yi aşabilen bu iri hayvanın başı gövdesine göre küçük, derisi koyu kahverengi üstüne bazen ak çizgili ya da benekli, yere yatay uzanan kuyruğu geniş ve çatallıydı. Dişleri olmayan denizineği yalnızca deniz yosunlarıyla beslenirdi.

Sayılarının 5 bin kadar olduğu tahmin edilen denizinekleri, eti ve derisi için çok büyük çapta avlandığından 1768'de tümüyle yok olmuştu.

denizkabuğu, salyangozlar, midyeler, istiridyeler ve kitonlar gibi deniz yumuşakçalarının gövdesini destekleyip koruyan sert dış iskelet. Temel bileşeni kalsiyum karbonat (kalker ya da kireç) olan bu kabuk, gövdeyi saran ve deriye benzer bir doku katmanı olan mantonun salgıladığı maddelerden olu-

Sedefli notilusun (*Nautilus pomphlus*) kesiti
American Museum of Natural History, New York

şur. Yapısında genellikle, mikroskopik dokuları ve mekanik özellikleri birbirinden farklı birkaç katman ayırt edilir. Bu katmanlar mantonun değişik bölümlerinden salgılandığı halde, kabuğun kenarlarından başka hiçbir yerinde büyüme görülmez. Kabuktaki en belirgin mikroskopik yapılardan biri bazı karındanayaklılarda (salyangozlar), çiftçenetlilerde (midye, istiridye) ve *Nautilus* ile *Spirula* cinsinden kafadanayaklılarda kabuğun iç katmanını oluşturan sedeftir. *Ayrıca bak.* inci.

Denizkabukları bazen tek bir çenetten ya da kitonlardaki gibi bir dizi kalker levhacıktan oluşur, bazen de sümüklüböceklerde olduğu gibi yalnızca küçük iç levhacıklara ya da taneciklere indirgenmiştir. Salyangozların, midye ve istiridyeler ile kabuklu kafadanayaklıların kabuğu eşit açılı bir sarmal oluşturacak biçimde kıvrılır. Kabuğun üstünde genellikle diken, damar, şerit, oluk gibi karmaşık girinti ve çıkıntılar bulunur; bunlar hem kabuğun direncini artırır, hem de saldırganlardan korunmaya ve deniz dibini kazmaya yardımcı olur. Salyangozlarda kabuğun dışarıya açılan deliği düşmanların saldırısına en elverişli bölge olduğundan genellikle karmaşık kıvrımlar ve çıkıntılarla korunur; türlerin çoğunda bu açıklığı kalkerli ya da boynuzsu bir kapak (operkulum) örter. Kafadanayaklılardan *Nautilus* ve *Spirula*'nın aynı düzlemde kıvrılmış olan kabuğu çok sayıda odacığa bölünmüştür; manto dokusunun uzantısı olan ve bütün odacıklardan geçen gözenekli bir kordon ya da boru odacıklara yeterince su ve gaz doldurarak yüzmeye yardımcı olur. Denizkabuklarına karmaşık desenlerle bezenmiş canlı renkleri veren, mantonun kenarındaki özel hücrelerin salgıladığı çeşitli boyarmaddelerdir. Bazen bu renklerin kamuflaja yönelik olduğu kolayca anlaşılır; ama çoğu türlerde bu gözalıcı renklerin ne gibi bir işlevi olduğu açıklanamamıştır.

Dünyanın her yerinde birçok insan, biçimlerinin güzelliği, ilginçliği ve renklerinin çekiciliği nedeniyle denizkabuklarını toplayıp biriktirir (*bak.* denizkabuğu koleksiyonculuğu). Ayrıca öteden beri denizkabuklarından takı, düğme ve çeşitli süs eşyaları yapılmış, eski çağlarda bazı denizkabukları para yerine kullanılmıştır.

denizkabuğu koleksiyonculuğu, çeşitli yumuşakça kabuklarının toplanmasını ve genellikle tanımlanıp sınıflandırılmasını kapsayan uğraş. Dünyanın birçok yerinde yaygın bir boş zaman değerlendirme biçimidir. Denizkabukları parlak renkleri, zengin biçim ve desen çeşitleri, kıyılarda bol bulunmaları nedeniyle çok eskiden beri bezemelerde, araç yapımında ve bozuk para olarak kullanılmıştır. Aristoteles ve Yaşlı Plinius denizkabukları üzerine ayrıntılı bilgi veren yazılar yazmıştır. Pompei'nin kalıntıları arasında ve Yucatán'daki bir Maya piramidinin kriptasında eski koleksiyonlardan kalmış olduğu sanılan denizkabukları bulunmuştur.

Ama bugünkü anlamıyla denizkabuğu koleksiyonculuğu, eski para, pul, porselen koleksiyonculuğu gibi daha yeni bir olgudur ve 18. yüzyıl sonlarıyla 19. yüzyıl ortalarında İngiltere'de doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde, Büyük Okyanus adaları ve Çin'le ticaret gelişmeye başlamış, birçok yeni ada keşfedilmişti. Buralarda bulunan denizkabukları önceleri ilginç nesneler olarak, sonradan da yeni zenginleşen tüccarlar arasındaki koleksiyoncular için ithal edildi. Bu uygulama, denizkabuğu müzayedelerinin yaygınlaştığı ve özellikle ender bulunan kusursuz örneklere görece yüksek bedellerin ödendiği 1850'ler ve 1860'larda doruk noktasına ulaştı. Önceden seyrek bulunan birçok denizkabuğu türünün kaynağının keşfedilmesi ve bunların yaygınlaşmasının ardından belli bir düşüş dönemi yaşandı. Bununla birlikte, kabukların çarpıcı güzelliği ve ilgi çekici görünümü kısa sürede bu uğraşın yeniden canlanmasını sağladı.

En az rastlanan, en değerli ve güzel kabuklar denizde bulunanlardır; ama yalnızca karada ya da tatlı sularda yaşayan türlere ait çok sayıda kabuk örneği de vardır. Önemli denizkabukları arasında *Cypraeidae*, *Conidae*, *Volutidae* ve *Muricidae* familyalarının çeşitli türlerine ait kabuklar bulunmaktadır. En çok arananlardan biri de denizkülahlarından *Conus gloriamaris* türünün kabuğudur. Her zaman çok yüksek fiyatlar biçilen bu kabuk, büyük bir müzeden çalınmış olduğu bilinen tek kabuktur.

Kabukların saklanması az bir bakım gerektirir. Bir kez iyice temizlenen kabuk kesin olarak sınıflandırıldıktan sonra bir çekmece ya da dolabın içinde yıllarca hiç bozulmadan durabilir. Denizkabuğu koleksiyonculuğu fazla araç ve donanım gerektirmez; kabuğun üstündeki kum, yosun vb'yi kazımak için bir alet, kabukları tutundukları kayadan sökmek için bir bıçak, kayalara gömülen kabukları yuvalarından çıkarmak için çekiç ve keski, sığ sulardaki türleri çıkarmakta kullanılacak bir elek, ayrıca yaşam ortamı ve öteki ekolojik bilgileri tutmak için defter ve başvuru kitapları yeterlidir.

Bilinen yaklaşık 100 bin kabuk türü olduğundan koleksiyoncuların çoğu uzmanlaşma eğilimindedir. Bazıları kendilerini belirli bölgelerle sınırlar. Bunlar çoğunlukla, yumuşakçaların yaşadığı yerler ve yaşam alışkanlıkları konusunda değerli bilimsel veriler elde ederler. Bazı koleksiyoncular ise yalnızca belirli bir türün örneklerini toplarlar. Bu tür koleksiyon taksonomi ve evrim için de önemli bir kaynak sağlar.

denizkabuğu tepeciği, antropolojide, daha çok yenebilir yumuşakça kabuklarından oluşan ve insan varlığının izlerini taşıyan tarihöncesinden kalma çöp yığını ya da tepeciği. Dünyanın her yanında görülen bu çöplük biçimi, ilk olarak buzulların çekilmesi ve Tarihöncesi'nde yaşayan insanların avladığı büyük Pleyistosen Bölüm (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) hayvanlarının yok olmasıyla ortaya çıktı. Avcılık ve toplayıcılığa dayalı ekonomiyi benimseyen ilk insan toplulukları giderek yerleşik bir yaşama

geçtiler. Kuzey Avrupa, Kuzey Amerika'nın doğu bölgeleri ve Orta Amerika'daki denizkabuğu tepeciklerinde bulunan en eski çanak çömlek örnekleri bu yaşam biçiminden kaynaklanır.

İncelenen çok sayıdaki denizkabuğu tepeciğinden özellikle Danimarka'nın doğu kıyısında bulunanlar, büyük olasılıkla yıl boyu kullanılmaktaydı. Araştırmalar bu tepeciklerin, Geç Mezolitik Çağdaki Ertebølle kültürüne (İÖ y. 4000-2500) ait olduğunu ve Tarihöncesi'nde buraya yerleşenlerin yiyecek olarak kullandığı dörtayaklılar, kuşlar ve balıkların artıklarından oluştuğunu ortaya koydu. Öte yandan günümüzde bu tepeciklerde, Baltık Denizinin girişine yakın kesimleri dışındaki acı sularda, artık yaşamayan istiridye ve öteki kabukluların tam durumdaki kalıntılarının da ele geçmesi, istiridyelerin bol bulunduğu bu kıyıların, tepeciklerin yığıldığı çağda henüz tuzlu denize açık olduğunu göstermektedir. Tepeciklerde ayrıca çeşitli çakmaktaşı aletler ile kaba çanak çömleklerden kalma küçük parçalar bulunmuştur.

Britanya Adaları, Fransa, İtalya, İspanya, Portekiz ve Kuzey Afrika'da bulunan denizkabuğu tepecikleri de genellikle Geç Mezolitik-Erken Neolitik çağlardan (İÖ y. 4000-2000) kalmadır. Neolitik kültürlerin daha uzun süreli olduğu Afrika'nın güney ve Japonya'nın kuzey bölgelerinde kabuk tepeciklerinin birikimi demirin bulunuşuna değin, Pasifik Adalarında ise yakın zamana değin sürdü. Amerika kıtasında, Panama ile Kuzey Amerika'nın doğusundaki denizkabuğu tepecikleri karbon-14 yöntemiyle İÖ 5000-2000 arasına tarihlenir. Güney Amerika ve California'daki tepecikler ise büyük olasılıkla İÖ 2000'den eskidir. Eskidünya'da olduğu gibi Amerika kıtasında da, denizkabuğu tepecikleri oluşturan kültürler Avrupalıların istilasına değin sürmüştür.

denizkadayıfı (*Chondrus crispus*), Britanya Adaları'nın, Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın Atlas Okyanusu kıyılarındaki kayalık yerlerde bol bulunan kırmızı alg türü.

Denizkadayıfı (*Chondrus crispus*)
Walter Dawn

Yaklaşık 5-25 cm'ye kadar uzayan demet biçimindeki gövdesi (tal), geyik boynuzunu andıran bir dallanma gösterir. Tazeyken rengi yeşilimsi sarı ile koyu mor arası tonlarda, yapısı yumuşak ve kıkırdağımsıdır; güneşte kuruduğunda rengi ağarır, yarı saydam, sert ve boynuzumsu bir görünüm alır. Denizkadayıfının ana bileşeni karaginin denen jelatinimsi bir maddedir. Kurutulmuş denizkadayıfının kaynatılmasıyla özütlenen bu madde, deri, ilaç, tekstil, gıda, kozmetik sanayilerinde ve ayakkabı cilalarının yapımında kullanılır. Kuzey Amerika'da sığ kıyı sularındaki denizkadayıfları özel tırmıklarla taranarak toplanır; Avrupa'da ise karaginin elde etmek için karaya vurmuş bitkilerden yararlanılır.

denizkamçısı, *Anthozoa* (mercanlar) sınıfının *Pennatulacea*(*) takımının *Funiculina, Anthoptilum, Balticina, Stylatula* ve *Virgularia* cinslerini oluşturan knidli deniz omurgasızlarının ortak adı. Bir sapla çamur ya da mil gibi yumuşak yüzeylere gömülerek yaşayan bu canlılar, bir ana polipin üstüne yerleşerek kamçıya benzer bir koloni oluşturur. Yeryüzünün hemen bütün denizlerine dağılmış olan denizkamçılarının *Funiculina quadrangularis* türüne Akdeniz, Ege ve Marmara denizlerinde de rastlanır.

denizkelebeği, *Gastropoda* (karındanayaklılar) sınıfının *Opisthobranchia* altsınıfından küçük deniz yumuşakçalarının ortak adı; eskiden *Pteropoda* takımı olarak sınıflandırılırlardı. Kanada benzer bir çift yüzgeci olduğu için bu adla anılan denizkelebekleri deniz yüzeyinde ya da hemen altında yaşar ve çoğunun uzunluğu 1 cm'yi bulmaz.

Gymnosomata takımının üyeleri kabuksuzdur ve küçük su hayvanlarını avlayarak beslenir; gövdeleri saydam ve ince bir kabukla örtülü olan *Thecosomata* takımının üyeleri ise kirpiksi uzantılarıyla yakaladıkları planktonlarla beslenir.

denizkestanesi, *Echinodermata* (derisidikenliler) filumunun *Echinoidea* sınıfını oluşturan deniz omurgasızlarının ortak adı. Bütün türlerin tanıtıcı ortak özellikleri, kireçli iskelet levhacıklarının kaynaşmasıyla oluşmuş, üstü dikenlerle kaplı sert bir kabuk; kabuktaki deliklerden çıkan, çeşitli işlevlere uyarlanmış tüp ayaklar ve ucu üç parçalı, kıskaç biçimindeki uzantılardır (pedisel).

Denizkestanelerinin soyu tükenmiş türleri, Paleozoyik (Birinci) ve Mezozoyik (İkinci) zamanların önemli tanıtıcı fosilleridir. Günümüzde, özellikle Oryantal bölgeye dağılmış 900 kadar yaşayan türü bilinir. Bunlardan 700 kadarında gövde ışınsal bakışımlı, küremsi ya da basık küre biçimindedir; anüs üstte, ağız gövdenin altında ve anüsün tam karşı kutbundadır. Oysa iki yanlı bakışım gösteren yassı gövdeli denizkestanelerinde ağız merkezden (kutuptan) dışarıya kaymış olabileceği gibi, anüs de ağızla aynı yüzeyde, gövdenin altında bulunabilir.

Işınsal bakışımlı denizkestanelerinin kabuğunda, anüsten ağza doğru boylamasına uzanan 10 dilim ayırt edilir. Bu dilimlerden beşinde, ince uzun ve genellikle emici uçlu tüp ayakların çıktığı delikler bulunur; delikli dilimlerden her birinin arasında uzanan öbür beş dilim deliksizdir. Kabuğun üstündeki kabartılardan çıkan uzun, hareketli dikenlerde ve kıskacımsı uzantılarda bazen zehir keseleri bulunur. Ağızda, Aristo feneri denen karmaşık yapılı bir çiğneme aygıtı vardır; bazı örneklerde bu organ da zehirlidir. Dişleri kayaların üstündeki algleri ve öbür besinleri kazımaya elverecek biçimde dışarı doğru uzanmıştır ve hayvanın mercan resiflerinde, kayalarda, hatta gemi ve şamandıraların çelik gövdesinde kendisine yuva kazmasını sağlayacak kadar güçlüdür. Işınsal bakışımlı denizanaları denizin dibinde, genellikle sert yüzeylerin üstünde yaşar ve tüp ayaklarını ya da dikenlerini hareket ettirerek ilerler. Bu grubun en iri türü, Japonya açıklarındaki derin sularda bugüne değin tek bir örneği bulunmuş olan *Sperostoma giganteum*'dur. Atlas Okyanusunun doğusunda ve Akdeniz'de yaşayan *Centrostephanus longispinus*, Filipin ve Malaya Takımadalarının çevresinde yaşayan *Diadema* (eskiden *Centrechinus*) *setosum* ve Florida ile Batı Hint Adalarının çevresinde bulunan *D. antillarum*'un yaklaşık 30 cm uzunluğunda zehirli dikenleri vardır. Gene Filipin-Malaya çevresinde yaşayan *Heterocentrotus mammillatus*'un 12 cm uzunluğunda ve yaklaşık 1 cm kalınlığındaki dikenleri yazı yazmak için kullanılabilecek kadar sert ve sağlamdır. ABD'nın güneydoğu kıyılarında va Antil Adaları çevresinde yaşayan

Denizkestanesi
üstte: *Heterocentrotus mammillatus*;
ortada: *Clypeaster japonicus*;
altta: *Strongylocentrotus purpuratus*
(Üst ve orta) Douglas Faulkner, (alt) Cy LaTour

açık yeşilimsi renkli *Lytechinus variegatus* ile İzlanda, Avrupa ve Batı Afrika kıyılarındaki sığ sularda yaşayan kısa kalın dikenli, *Psammechinus* (ya da *Echinus*) *miliaris* tüp ayaklarıyla topladığı yosunları ya da kabuk parçalarını güneş ışığına karşı kalkan olarak kullanır.

Cod Burnundan Batı Hint Adalarına kadar uzanan sularda çok bol bulunan *Arbacia* cinsinden kızılımsı ya da morumsu renkli, küçük denizkestaneleri (örn. *A. punctulata*) embriyoloji araştırmalarında çok sık kullanılır; bu denizkestanelerinde bir tek dişi her üreme döneminde milyonlarca yumurta üretir. Batı Hint Adalarında yaşayan *Tripneustes ventricosus*'un, Akdeniz'e özgü *Paracentrotus lividus* ile *Paracentrotus* cinsinin öbür türlerinin ve ABD'nin Büyük Okyanus kıyılarında yaşayan mor ya da kızılımsı renkli dev denizkestanesi *Strongylocentrotus franciscanus*'un yumurtaları sevilen, lezzetli bir yiyecektir. Gene Büyük Okyanusta yaşayan, biraz daha küçük yapılı *Strongylocentrotus purpuratus*, çelik kazıkları oymasıyla tanınır.

Echinoidea sınıfının ikinci grubunu oluşturan iki yanlı bakışımlı denizkestanelerinin kabuğu, öbür gruba oranla çok daha kısa ve sık dikenlerle kaplıdır. Kıskacımsı uzantılar bu sık dikenlerin arasında gözden kaybolmuştur. Su kanalları sistemini barındıran kabuk hafifçe uzayarak yuvarlaklığını yitirmiş ve yassılaşmıştır; türlerin çoğunda kabuğun kenarları bakışımlı olarak çentikli ya da deliklidir. Kabuğun üst yüzünde, beş yapraklı bir çiçeği andıracak biçimde yerleşmiş delikli bölgeler bulunur; bu deliklerden çıkan tüp ayaklar solunum yapmaya uyarlanmıştır. Gövdenin alt yüzünde bulunan tüp ayaklar ise dipten besinleri toplamaya yarar, ayrıca hayvanın hareketi sırasında dikenlere yardımcı olur. İki yanlı bakışımlı denizkestaneleri sığ denizlerde, dipteki kumlara gömülerek yaşar ve organik besin parçacıklarıyla ya da planktonlarla beslenir, çoğu kez de öbür derisidikenlilere ve yumuşakçalara yem olur.

Bu gruptan denizkestanelerinin iki büyük takımı *Clypeasetroida* ve *Spatangoidea*'dır. *Clypeasetroida* takımının üyelerinde yassı, disk biçimindeki kabuk, kenarlara doğru incelir. Kuzey Amerika ve Japonya kıyılarında yaygın olan *Echinarachnius parma* gibi küçük, yaklaşık 5 cm çapındaki türleri içeren bu takımın en iri üyesi Doğu Afrika kıyılarında yaşayan sarı ya da mor renkli *Echinodiscus auritus*'tur. *Spatangoidea* takımının üyeleri genellikle oval ya da kalp biçimindeki ince kabuklarıyla ayırt edilir. Kabuğun üst yüzünde, tüp ayakların çıktığı deliklerin yerleşimi, öbür takımda olduğu gibi beş değil dört yapraklı bir çiçeği andırır. Yaşadığı oyukları sümüksü salgılarıyla kaplayan bu denizkestanelerinde, tüp ayakların başkalaşmasıyla oluşmuş uzun dokunaçlar kum üstündeki küçük organik parçacıkları toplamaya yarar; öbür tüp ayaklar ise hareket organı değil, solunum ve duyu organıdır. Hayvan yalnızca dikenleriyle ilerler. Bu takımın en bilinen türlerinden *Spatangus purpureus* Akdeniz'de, Avrupa ve Afrika'nın batı kıyılarında, *Echinocardium cordatum* ise tüm okyanuslarda yaygın olarak bulunur.

denizkırlangıcı *bak.* sumru

denizkızı, denizlerde ve bazı iç sularda yaşadığına inanılan, belden yukarısı insan, belden aşağısı balık biçimindeki efsanevi yaratık. Tanrısal ya da yarı tanrısal benzeri yaratıklara ilkçağ mitolojilerinde de rastlanır (örn. Kaldelilerin Deniz Tanrısı Ea ya da Oannes). Avrupa folklorunda denizkızları, perilere benzer büyü ve kehanet güçleri olan doğal yaratıklardır. Müziği severler ve genellikle şarkı söylerler. Çok uzun ömürlü oldukları halde ölümlüdürler ve ruhları yoktur.

Birçok halk masalında, bütünüyle insan görünümü alabilen denizkızları ile erkekler arasındaki evliliklerden söz edilir. Çoğu masalda erkek, denizkızının şapkasını, kuşağını, tarağını ya da aynasını çalar. Eşyalarını bulamadığı sürece denizkızı onunla

Denizkızları, Hans Christian Andersen'in *Fairy Tales* adlı kitabında yayımlanan Hans Tegner'e ait bir çizim, 1900
Folklore Society Library, University College, Londra, fotoğraf, R.B. Fleming

yaşar; ama eşyalarını bulur bulmaz denize döner. Bazı öykülerde ise evlilik, belirli koşullara uyulduğu sürece sürer ve uyulmadığında sona erer.

İnsanlara bazen iyi davransalar da denizkızları çoğunlukla tehlikelidir. Armağanları talihsizlik getirir; kızdırılınca sellere ya da başka felaketlere yol açarlar. Deniz yolculuğu sırasında denizkızı görmek kaza habercisidir. Denizkızları (örn. Renli Lorelei) bazen insanlara tuzak kurar, onları suda boğarak öldürürler; bazen de su altında birlikte yaşamak için gençleri baştan çıkarırlar. Dugong ya da manati gibi suda yaşayan ve suyun üstünde insanlar gibi yavrularını emziren memeliler bu efsanelerin kaynağı olarak görülür.

denizkozalağı *bak.* denizkülahı

denizkulağı *bak.* lagün

denizkulağı, *Gastropoda* (karındanayaklılar) sınıfının *Prososranchia* (öndensolungaçlılar) altsınıfının *Haliotis* cinsini ve *Haliotidae* familyasını oluşturan deniz salyangozlarının ortak adı. Aynı düzlemde kıvrılmış sarmal desenleri olan kâse biçimindeki kabuk, geniş ve eğik ağzıyla kulağı andırır. Kabuğun üstünde, sarmal kıvrımlar boyunca dizilmiş bir dizi delik vardır. Kabuğun iç yüzü bütün türlerde sedefli, genellikle de mavi ve yeşil tonlarında yanardönerdir. Büyük, yapışkan bir ayakla kayalara tutunarak yaşayan bu salyangozlar alglerle beslenir ve dünyanın her yerindeki kayalık kıyıların sığ sularında bulunur. Özellikle Büyük Okyanusun kuzey kıyıları ile Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Japonya kıyılarında çok yaygın olan iri denizkulaklarının büyük, yapışkan ayağı bu kıyı ülkelerinde kızartılarak yenir. Bu amaçla çok tüketilen denizkulaklarının sayısı dünyanın birçok yerinde azalmış ve bazı bölgelerde bu hayvanların toplanması kısıtlanmış ya da tümüyle yasaklanmıştır.

Denizkulaklarının en tanınmış türleri, Kuzey Amerika'nın batı kıyılarında bulunan ve cinsin en iri türü olan, 30 cm büyüklüğündeki kırmızı denizkulağı (*H. rufescens*), yeşil *H. fulgens*, siyah *H. cracherodi*, pembe *H. corrugata* ve Akdeniz'de yaşayan, 8 cm büyüklüğündeki *H. turberculata*'dır.

denizkülahı, DENİZKOZALAĞI olarak da bilinir, *Gastropoda* (karındanayaklılar) sınıfının *Prosobranchia* (öndensolungaçlılar) altsınıfının *Conus* cinsini ve *Conidae* familyasını oluşturan deniz salyangozlarının ortak adı. Denizkülahının koni biçimindeki kabu-

Denizkülahı (*Conus textile*)
Douglas Faulkner

ğunda çıkıntısız ve az sayıda sarmal bulunur; bu nedenle koninin iki kenarı girintisiz çıkıntısız düz bir çizgi halinde uzanır. Kabuğun ilk sarmal kıvrımı dar bir ağızla dışarıya açılır. İğnesinden akıttığı uyuşturucu zehir, bazı iri türlerde insanı öldürebilecek kadar güçlüdür. Besinlerini genellikle deniz solucanları ve yumuşakçaları oluşturur; yalnız birkaç türü balıkla beslenir. Daha çok Oryantal bölgede dağılım gösteren denizkülahlarından, Filipinler ve Endonezya çevresinde yaşayan *C. gloriamaris* yeryüzünün en değerli kabuğunu taşır. 10-13 cm uzunluğunda, çok ince ağ desenli ve altın sarısı rengindeki bu kabuktan bugüne değin bulunan örneklerin sayısı 100'ü geçmez.

denizlahanası (*Crambe maritima*), turpgiller (*Brassicaceae*) familyasından, lahanaya benzeyen çokyıllık bitki. Anayurdu Avrasya'nın kayalık kıyılarıdır. Mumsu, mavimsi

Denizlahanası (*Crambe maritima*)
A to Z Botanical Collection - EB Inc

yeşil renkli ve kalın dişli yaprakları 30-90 cm uzunluğundadır; bal kokulu ve beyaz renkli çiçek salkımları taban yapraklarından çıkar. Denizlahanasının taze yaprakları sebze olarak tüketilir.

denizlalesi, *Echinodermata* (derisidikenliler) filumunun *Crinoidea* (denizlaleleri) sınıfından deniz omurgasızlarının ortak adı. Erişkinleri bir sapla deniz dibine bağlanarak yaşar. Sapın üstündeki soğansı gövde ve eğreltiotunun yapraklarına benzeyen uzun

dokunaçlar, denizlalesine hayvandan çok, bitki görünümü verir. Sap kalker levhacıklardan oluşur; gövdede yer alan kalker levhacıklar ise bir iç iskelet oluşturacak

Denizlalesi (*Antedon spinifera*)
Tom Myers

biçimde sıkıca kenetlenmiştir. Boyları 60 cm'yi geçmeyen denizlaleleri derin sularda yaşar ve organik artıklarla beslenir. Kopan parçalarını kolayca yenileyebilen bu hayvanların yaşam çevriminde, yumurtadan çıkan ve suda serbestçe yüzebilen kirpikli larvalar daha sonra dibe bağlanarak erişkin denizlalesine dönüşür. Yaşayan 80 kadar türün büyük bölümü, Japonya'dan Avustralya'ya kadar yayılmış olan *Metacrinus* cinsindendir. *Neocrinus decorus* ise Batı Hint Adaları çevresinde yaygın olarak bulunur. Denizlalelerinin, bazıları 20 m uzunluğunda, 5 bini aşkın soyu tükenmiş türü bilinmektedir. Bu hayvanlar Paleozoyik (Birinci) Zamanın (y. 570-225 milyon yıl önce) önemli tanıtıcı fosilleridir.

Denizli, topraklarının bir bölümü Akdeniz Bölgesi, daha büyük bölümü Ege Bölgesi sınırları içinde kalan il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 11.868 km² olan Denizli ili kuzeyde Uşak, doğuda Afyonkarahisar ve Burdur, güney ve güneybatıda Muğla, batıda Aydın, kuzeybatıda da Manisa illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. Ege, İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleri arasında bir geçiş alanı olan Denizli'nin yüzey şekilleri büyük çeşitlilik gösterir. Güney ve doğu kesimlerini Batı Toroslar'ın uzantıları engebelendirir. Güneybatı sınırından girerek bir yay çizen ve kuzeydoğuya uzanan Gölgeli Dağların il sınırları içindeki en yüksek noktası Bozdağ'ın Erentepe'sidir (2.414 m). Eşler Dağından güneybatıya doğru bir dizi biçiminde uzanan dağlar güneydeki Muğla il sınırı yakınında yükselen Boncuk Dağında 2.418 m'ye erişir. Doğu kesimini Eşler ve Söğüt dağlarının batı uzantıları engebelendirir. Kuzeydoğu kesiminde Akdağ (Kıraçtepe'de 2.446 m) ve Bulkaz Dağı (1.930 m) yer alır. İlin batı kesimini engebelendiren Akdağ, eskiden Babadağ adıyla anılırdı. Çevrede aynı adlı birçok dağ bulunduğundan Denizli Akdağı olarak da anılan kütle Denizli kentinin güneybatısında 2.300 m'ye erişir. Orta kesimin kuzey bölümünde Büyük Çökelez Dağı (1.841 m) ve Küçük Çökelez Dağı (1.734 m), güney bölümünde ise doruğu aynı zamanda Ege Bölgesi'nin en yüksek noktası olan Honaz Dağı (2.528 m) yer alır.

İl akarsular bakımından zengindir. Türkiye'nin de büyük akarsularından biri olan ve Afyonkarahisar ilinden kaynaklanan Büyük Menderes Irmağı(*), Işıklı Gölüne(*) doğusundan girer ve batısından çıkar. Büyük Menderes'in önemli kollarından biri olan Çürüksu (Aksu), Honaz Dağı ile Kaklık ve Kocabaş yörelerinin sularını toplar. Büyük Menderes'in bir başka önemli kolu olan Akçay, güneybatıda Muğla'yla olan sınırı çizdikten sonra güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akarak Yenidere'nin sularını alır. Ardından Aydın ili topraklarında Büyük Menderes'e karışır. Akarsu üzerinde Denizli, Muğla, Aydın il sınırlarının birleştiği kesimde taşkın önleme, sulama ve enerji üretimi amaçlı Kemer Barajı kurulmuştur. Güney kasabasının doğusunda sulama, taşkın önleme ve enerji üretimi amacıyla kurulmuş olan Adıgüzel Barajı, Büyük Menderes Irmağı üzerindedir. Gediz Irmağına(*) katılan Alaşehir Çayının başlangıç kollarından Derbent Deresi ilin kuzeybatı kesiminden kaynaklanır. Derbent Deresi üzerinde kurulan Buldan Barajı ise sulama amaçlıdır. İlin Büyük Menderes'ten sonra ikinci önemli akarsuyu Dalaman Çayıdır(*).

Baraj gölleri dışında il topraklarında birçok irili ufaklı göl yer alır. Bunlardan en önemlisi, büyük bölümü Afyonkarahisar sınırları içinde kalan Acıgöl'dür(*). Suları Acıgöl'e akıtılmakta olan Çaltı Gölü kurumaktadır. İlde suları tatlı olan en büyük doğal göl Işıklı Gölüdür.

Denizli ilinde yer alan büyük düzlüklerden bir bölümü oldukça yüksektedir. Bunlardan başlıcaları Acıpayam ve Tavas ovalarıdır. Çivril Ovası da yüksek düzlüklerdendir. Büyük Menderes Ovasının(*) birer parçası olan Denizli ve Sarayköy ovalarında yükselti 250 m'den azdır. Bu düzlükler ilin başlıca tarım alanlarıdır.

Ekonomi. Denizli ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayanır. İl topraklarının üçte bire yakın bölümünde ekim yapılır. Tarımsal üretim, ilin çeşitli kesimlerinde doğal yapıya göre farklılıklar gösterir. Büyük Menderes'in suladığı kuzeydeki verimli topraklar en yoğun tarımsal üretim alanlarıdır. Ege ve İç Anadolu bölgeleri arasında bir geçiş alanı olan orta ve doğu kesimlerde ise kuru tarım ve hayvancılık yapılır. İlde ekimi en yaygın olan tarımsal ürünler başta buğday ve arpa olmak üzere tahıllar, baklagillerden nohut, sanayi bitkilerinden pamuk ve haşhaştır. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 1989'da en çok yetiştirilen bitkiler sırasıyla şöyleydi: Üzüm (216.907 ton), buğday (171.595 ton), şeker pancarı (140.028 ton), yem bitkileri (103.145 ton), elma (70.558 ton), arpa (63.544 ton), kavun (48.595 ton), mısır (41.640 ton), domates (38.524 ton), karpuz (34.367 ton). Bunlardan başka azımsanmayacak miktarlarda pamuk, tütün, baklagiller, patates ve soğan da yetiştirilir. Sulama olanaklarının artmasıyla sebzecilikte de önemli bir gelişme görülmüştür. Pamukkale yakınlarında jeotermal enerjiden yararlanılarak seracılık yapılır.

İlde en çok koyun, kıl keçisi, sığır ve tavuk yetiştirilir. Ayrıca arıcılık yapılır. İle özgü, uzun ötüşlü Denizli horozu çok ünlüdür. İl merkezinde "saf Denizli soyu" horoz ve tavuk yetiştiren bir üretme istasyonu vardır. Hayvansal ürünlerin başında deri gelir. Süt, et ve yumurta üretimi de önemlidir. Akarsularda, göllerde ve tarla balıkçılığı yöntemiyle uygun yerlerde tatlı su balıkçılığı yapılır. Işıklı Gölünde balığın yanı sıra kerevit üretilir.

İl alanının yüzde 44'ünü kaplayan ormanlar güneyde yoğunlaşmıştır. Korular kızıl çam, kara çam, sedir, ardıç gibi iğneyapraklılarla meşe, kestane gibi genişyapraklı ağaçlardan oluşur. Ormanlardan tomruk, maden ve tel direği, çıra, reçine ve yakacak odun elde edilir. Bu ormanlarda kurulan Çamlık, Karcı Deresi ve Evkara Çamlığı orman içi dinlenme yerleri ildeki başlıca mesire alanlarıdır.

Denizli yeraltı kaynakları açısından zengin bir ildir. İlde bulunan krom yatakları 19. yüzyılda işletilmeye başladı. Linyit yatakları da zaman zaman işletilen il topraklarında

Denizli İli
Ana Yayıncılık Arşivi

asbest, çimento hammaddesi, jips, kireçtaşı, sanayi kumu, kuvarsit, kükürt, magnezit, mermer, traverten ve zımpara taşı yatakları vardır. Günümüzde Denizli ilinde önemli bir madencilik etkinliği göze çarpmaz. Acıgöl kıyısında göl sularından sodyum sülfat elde eden bir tesis vardır. Başta Pamukkale'dekiler olmak üzere sıcak madensuyu kaynakları değerlendirilir. Sarayköy ilçesindeki jeotermal kaynaklar Buharkent'teki santralda elektrik üretimi amacıyla kullanılır.

Denizli'deki imalat sanayisi 1970'lere değin genellikle tarıma dayanıyordu. Geleneksel sanayi dalı büyük ölçüde evlerde sürdürülen el dokumacılığıydı. 1973'te kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınması sanayide bir sıçrama sağlamıştır. Yurtdışında çalışan işçilerin öncülüğünde kurulan ve hem Türk, hem de Alman hükümetlerinden teşvik alan çok ortaklı şirketlerin yanı sıra, tarım ya da ticaretten yeterli birikim oluşturan yerel sermaye grupları da yeni yatırımlara yönelmiştir. Günümüzde Denizli ilindeki en önemli sanayi kuruluşları arasında un, meyve suyu, şarap, yem, dokuma, mobilya, oto yedek parçası, elektronik aletler, boru, kablo, cam, mukavva ve tuğla fabrikaları yer alır. İlde çeşitlenmiş bir küçük sanayi etkinliği de vardır.

Denizli'den bir görünüm
Şemsi Güner

Tarih. İlin kuzeydoğusunda bulunan Çivril ilçesindeki Beycesultan'da(*) elde edilen Kalkolitik Çağa ait buluntulardan, yöre tarihinin İÖ 5000-4000'lere değin uzandığı anlaşılmaktadır. Eski adı Milyas olan yöre İÖ 1800'lerde Hititlere komşu Arzava bölgesinde yer alıyordu ve Hitit etki alanı içindeydi. İÖ 1100'lerde Hitit uygarlığının yıkılmasının ardından önce Frigya Krallığı'nın, sonra da Lidya Krallığı'nın denetimine girdi. İÖ 546'da Persler Lidya Krallığı'na son verdiğinde, yöre halkı Perslere karşı uzun süre direndi. İÖ 334'te Anadolu'ya geçen İskender yöreye egemen oldu. İskender'in ölümünden (İÖ 323) sonra Lysimakhos'a bağlanan yöre, İÖ 261'e değin Selevkosların yönetiminde kaldı. Daha sonra Selevkosları yenilgiye uğratan Pergamon (Bergama) kralı Attalos, yöreyi ve Laodikeia kentini ele geçirdi. Pergamon kralı II. Eumenes İÖ 190'da Hierapolis(*) kentini kurdu. Bir süre Rodos ve Pergamon arasında çeşitli savaşlara sahne olan yöre, İÖ 188'de Apameia Kibotos Antlaşması'yla Rodos'a bırakıldı. Laodikeia ve Hierapolis, Roma ve daha sonra Bizans dönemlerinde gelişerek önem kazandı.

1077'de Anadolu Selçuklu Devleti'ni kuran Kutalmışoğlu Süleymanşah'a bağlı beylerin ele geçirdiği yöre, 20 yıl kadar Türkmenlerin egemenliğinde kaldı. I. Haçlı Seferi sırasında, Bizans imparatoru X. Konstantinos'un kardeşi İoannes Dukas, 1097'de Laodikeia'yı ve ardından yöredeki bazı kentleri ele geçirdiyse de, 1102'de I. Kılıç Arslan buraları geri aldı. Selçuklularla Bizanslılar arasında birkaç kez el değiştiren yöre, 1119'da İmparator II. İoannes tarafından Bizans topraklarına katıldı. II. Haçlı ordularının yöreden geçmesiyle yeniden bozulan Bizans-Selçuklu ilişkilerinin yol açtığı karşılıklı saldırıların ardından, 1161-74 arasında bir barış dönemi yaşandı. Selçuklular 1176'da Bizanslıları yenilgiye uğratmakla birlikte kenti ele geçiremediler. III. Haçlı Seferi sırasında Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Friedrich'in (Barbarossa) ordusu Anadolu Selçuklu sınırlarına geldiğinde, II. Kılıç Arslan ülkeyi oğulları arasında paylaştırmış ve Anadolu Selçukluları eski güçlerini büyük ölçüde yitirmişti. Bu nedenle Haçlı ordusu yöreyi kolaylıkla ele geçirdi.

Gıyaseddin I. Keyhusrev'in 1207'de Türkmenlerin yardımıyla Anadolu Selçuklu topraklarına kattığı yöre, 1256'da doğrudan Türkmenlerin denetimine girdi. 1261'de İnançoğullarının, 1277'de de Sahibataoğullarının yönetimine geçti. 1368'de Germiyanoğullarının yönetimine geçen yöre 1390'da I. Bayezid (Yıldırım) tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Ama Bayezid'in Ankara Savaşı'nda (1402) yenilmesi üzerine, 1411'e değin yeniden Germiyanoğullarının egemenliği altında kaldı. Karamanoğullarının kısa süreli yönetiminin ardından, 1429'da kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı. Tanzimat döneminde Aydın vilayeti Aydın sancağına bağlı bir kaza olan Denizli, 1883'te sancak yapıldı. Kurtuluş Savaşı'nda Kuva-yı Milliye(*) örgütlenmesinde etkin bir rol oynadı. Yalnızca bazı ilçelerinin işgale uğramasına karşın, savaşın yarattığı kargaşa ve iç çalkantılardan önemli ölçüde etkilendi.

Kentin yapısı ve tarihsel yapılar. Bugünkü kentin kuzeyinde yer alan Goncalı köyü yakınlarında Rhous ya da Diospolis olarak anılan bir ilkçağ yerleşmesi vardı. İÖ 246'da Selevkos kralı II. Antiokhos Theos, karısı Laodike adına burada yeni binalar inşa ettirince, yerleşimin adı Laodikeia(*) olarak değiştirildi. Roma ve Bizans dönemlerinde önemli bir merkez olan Laodikeia, 11. yüzyılda Türkmenlerin yöreye gelişi sırasında çıkan savaşlardan büyük ölçüde zarar gördü. Türkmenlerin Lâdik adını verdikleri kentin suyolları savaşlar sırasında yıkılınca halkın bir bölümü Çürüksu vadisindeki eski kenti terk ederek güneyde daha yüksekteki bir köye göç etmeye başladı. Su kaynakları bol olan bu köyün Tonguzlu ve Donguzlu adıyla anıldığı sanılır. Bu adın zamanla Denizli biçimini aldığı ileri sürülmektedir.

Denizli kenti ilin orta kesiminde, üç yanı dağlarla çevrili bir düzlükte yer alır. Tarımsal potansiyeli yüksek bir alanda, Ege Bölgesi'ni Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerine bağlayan demiryolu ve karayolları üzerinde yer almasından dolayı öteden beri önemli bir merkez olmuştur. Günümüzde de zengin bir tarımsal bölgenin sanayi, ticaret ve hizmetler merkezidir. 1970'lerden sonra ilde gerçekleştirilen sanayi yatırımlarının çoğunun Denizli kentine yönelmesi il merkezi nüfusunun büyük bir hızla artmasına yol açmıştır. 1975'te 100 bin düzeyinde olan nüfusu 1990'da 200 bini aşmıştır.

Kentin 20 km kadar kuzeyindeki Pamukkale(*), doğal zenginlikleri ve Hierapolis'teki tarihsel kalıntılarıyla önemli bir turizm merkezidir. Çökelez Dağının güney eteklerinde bir plato düzlüğüne yayılmış olan Pamukkale, termal suları ve bu suların oluşturduğu travertenleriyle Denizli'nin simgesi durumuna gelmiştir. Kentteki yükseköğretim kurumları Dokuz Eylül Üniversitesi'ne bağlı Denizli Mühendislik Fakültesi ve Denizli Tıp Fakültesi ile Denizli Eğitim Yüksekokulu ve Denizli Meslek Yüksekokulu'dur. Sağlık hizmetleri 400 yataklı bir devlet hastanesi, bir SSK hastanesi, bir özel hastane ve bir askeri hastaneyle sağlanır. Denizli kenti karayoluyla İzmir'e 231 km, Ankara'ya da 476 km uzaklıktadır. Çardak'taki havalimanından yapılan uçak seferleri Denizli'yi ülkenin öbür merkezlerine havayoluyla bağlar.

Kent ve çevresindeki en önemli tarihsel yapılar, antik Laodikeia ve Hierapolis kentlerinin kalıntılarıdır. 1253-54'te Seyfeddin Karasungur bin Abdullah'ın yaptırdığı Akhan(*) Goncalı köyündedir.

Denizli Belediyesi 1876'da kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 750.882; kent, 204.118.

Denizli horozu, Denizli yöresinden yayılmış yerli tavuk soyunun, uzun ve ahenkli ötüşüyle tanınan erkeği. Bazı kaynaklarda bu ırkın, Osmanlı döneminde Arnavutluk'tan getirilen Berat horozları ile yerli tavukların melezlenmesinden kaynaklandığı belirtilirse de, Denizli soyu büyük olasılıkla yerli tavuk soylarının kendi aralarında kuşaklar boyunca melezlenmesiyle elde edilmiştir.

Denizli horozu
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Denizli horozlarının tüyleri genellikle kırçıllı ve alacalıdır. Beyazı çok olan tiplerine "pamukkırı", karası çok olanlarına "demirkırı", kırmızı üstüne kara alacalı olanlarına "al", kanat tüylerinde kırmızı kahverengi tüyler olanlarına "kınalı", boynunun arkasında kabarık kara tüyler olanlarına "kürklü" denir. Ortalama 3-3,5 kg ağırlığında olan horozların bacakları kül rengi ya da

mor, ibikleri balta ya da gülibik, gözlerinin çevresi kara sürmeli, göğüsleri geniş, boyunları uzun ve güçlüdür. Denizli horozunda, başın ve gövdenin ötüş sırasındaki konumuna göre aslan ötüş, kurt ötüş, yiğit ötüş ve pus ötüş denen dört ayrı ötüş ayırt edilir ve ırkın en iyi örneklerinde ötüş denen kesik kesik ötüşün ardından ötüş süresi 20 saniyenin üstüne çıkabilir. Bugün Denizli Tavukçuluk Üretme İstasyonu'nda yetiştirilen bu soyun ortalama 2-2,5 kg ağırlığındaki tavuklarından da hem et, hem yumurta tavuğu olarak yararlanılır.

denizlik, mimarlıkta, pencere eteğinin (duvarın pencere boşluğu altında kalan bölümü) üstünü korumak ve pencere doğramasını oturtmak için oluşturulan yapı öğesi. İçte ve dışta olmak üzere iki türlüdür. Dış denizlik çoğunlukla ahşap yapılarda çinko-

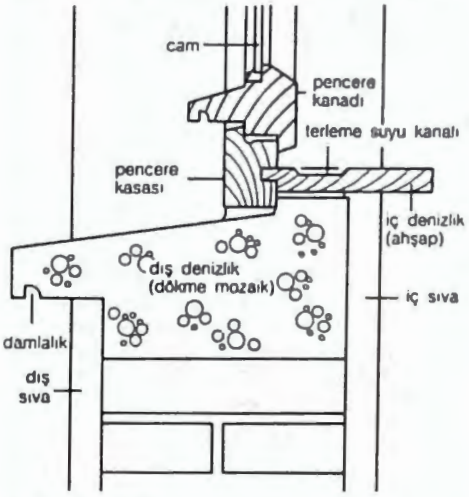

İç ve dış denizlik

dan, kâgir yapılarda mermer gibi doğal ya da mozaik gibi yapay taştan yapılır. Mozaik denizlikler genellikle kalıp yapılarak yerinde dökülür. Dış denizlik dışarıya doğru hafifçe eğimli olur ve ucu duvar hizasından 3-5 cm kadar taşar; bu taşan bölümün alt yüzünde bir damlalık(*) vardır. Pencere doğraması dış denizliğin üstüne oturur. Pencere yüzeyinden süzülen yağmur suyu doğramadan denizliğin eğimli yüzeyine akar, dışa taşan etek bölümünden de yapının cephesinin biraz uzağına atılır.

İç denizlik, çoğunlukla ahşap doğramalarda ahşaptan ya da doğal ve yapay taştan, madeni doğramalarda ise madenden (örn. aluminyum) yapılır. Üstünde, pencere camından akacak terleme suyunun ya da doğramanın aralığından sızabilecek yağmur suyunun toplanması için sığ bir kanal vardır

denizmarulu (*Ulva*), genellikle okyanusların kayalık kıyılarında, gelgit alanlarında bulunan yeşil alg cinsi. Gövde parçaları çoğu kez dalgalarla sürüklenerek kıyılara

Denizmarulu (*Ulva lactuca*)
Alison Wilson

vurur. Ayrıca organik maddelerin ya da artıkların bol olduğu kirli sularda da yetişen bitkinin marula benzeyen 30 cm uzunluğundaki talleri, kolay kopmayan, jelatinimsi bir katmanla kaplıdır. Yaşam çevriminde, spor üreten (diploit) ve gamet üreten (haploit) döllerin birbirini izlediği bir döl değişimi görülür. Eşeysiz üreme bitkinin parçalanmasıyla ya da hareketli spor gibi davranan gametlerle olur.

İyot ve A, B, C vitaminlerince zengin olan denizmarulu salata ve çorbalarda kullanılır.

denizörümceği, *Arthropoda* (eklembacaklılar) filumunun *Pycnogonida* (ya da *Pantopoda*) sınıfını oluşturan, örümceğe benzer deniz hayvanlarının ortak adı. Denizörümcekleri, ince uzun bacaklarıyla denizin dibinde yürür ya da bitki ve hayvanların arasında ağır ağır dolaşırlar.

Denizörümceklerinin genellikle, dört gövde bölütüne bağlanan dört çift uzun bacağı vardır. Gövde uzunluğu, kıyı sularında yaşayan türlerde 3 mm'den başlayarak tropik bölgelerin derin sularında yaşayan türlerde 50 cm'ye kadar ulaşır. Ucunda üçgen biçiminde bir ağız deliğinin bulunduğu emici hortumları genellikle gövdelerinden daha uzun ve kalındır. Erişkinleri, yumuşak gövdeli yumuşakçaların dokularını emerek ya da hidraları ve yosunhayvanlarını yiyerek beslenir. Sırtlarında yer alan dört basit göz, derin sularda yaşayan türlerde genellikle körelmiş ya da yok olmuştur. Sindirim ve üreme sistemleri dallanarak bacakların içine kadar yayılır.

Denizörümcekleri ayrı eşeylidir ve döllenme büyük olasılıkla vücut dışında gerçekleşir. Erkeklerin bir çift bacağı, larvalar çıkıncaya değin yumurtaları taşımak üzere özelleşmiştir. Türlerden birçoğu larva ya da olgunlaşma öncesi evrelerini knidlilerde ve yumuşakçalarda asalak olarak geçirir. Sinir ve dolaşım sistemleri basit, solunum ve boşaltım sistemleri ise bilindiği kadarıyla yoktur.

Denizörümceklerinin sınıflandırılmasında, gövdenin ön bölümündeki çeşitli uzantıların varlığı ya da yokluğu temel alınır. Yaklaşık 10 kadar familya içinde sınıflandırılan yaşayan cinslerin ayrımı kesin değildir. Denizörümceklerinin 600'ü aşkın yaşayan türü ve Jura Döneminden (y. 190-136 milyon yıl önce) kalma bir fosil türü tanımlanmıştır.

Bu grupla akrabalığı olmamakla birlikte, örümcek yengeçlere(*) de bazen denizörümceği denmektedir.

denizpapağanı, *Charadriiformes* takımının *Alcidae* familyasından üç dalıcımartı türünün ortak adı. Canlı renklerle bezenmiş, üçgen biçimindeki iri gagaları nedeniyle bu adı alan denizpapağanları, kayalık kıyılardaki ve adalardaki yarlarda kalabalık sürüler halinde yuva kurarlar. Derinliği bazen iki metreyi bulan oyuklara dişi kuş genellikle tek bir yumurta bırakır. Yaklaşık altı hafta sonra yumurtadan çıkan yavru, anababasının taşıdığı balıklarla altı hafta boyunca iyice beslendikten sonra yuvada yalnız bırakılır. Bir süre hiç beslenmediği için uçabilecek kadar zayıflayan yavru, uçma tüyleri çıkınca yuvadan ayrılarak tek başına denize doğru uçar. Çeşitli deniz canlılarıyla beslenen denizpapağanları, bir uçuşta avladığı 10 kadar küçük balığı gagasına çapraz-lama yerleştirerek yuvasına taşıyabilir.

Bayağı denizpapağanı (*Fratercula arctica*) Atlas Okyanusunun kuzeyindeki kıyılarda yaşar. Uzunluğu yaklaşık 30 cm, üst bölümleri kara, karnı ak, yüzü boz, bacakları kızılımsı turuncu, gagası mavimsi gri, sarı ve kızıl renklerle bezelidir. Gözkapaklarında ve gagasının çevresinde boynuzumsu, sert deri parçaları bulunur. *F. corniculata*, Atlas Okyanusunda yaşayan türün Büyük Okyanustaki akrabasıdır. Büyük Okyanusun da-

Denizpapağanı (*Fratercula arctica*)
Ben Goldstein - Root Resources

ha güneydeki kıyılarına dağılmış olan *Lunda cirrhata*'nın gövdesi kara, yüzü ak, bacakları ve gagası kızıldır. Gözlerinin arkasında, geriye doğru kıvrılan sarı renkli uzun tüyler bulunur.

denizsolucanları (*Polychaeta*), *Annelida* (halkalısolucanlar) filumundan, 5.400 kadar yaşayan türü saptanmış solucanlar sınıfı. Bütün üyeleri denizde yaşayan bu sınıfın tanıtıcı özelliği, gövdelerinin belirgin biçimde bölütlenmiş olmasıdır. Uzunlukları birkaç milimetre ile yaklaşık 3 m arasında değişen türlerin bir bölümü dipte ya da yüzeyde serbestçe hareket ederken, bir bölümü deniz dibinde açtığı derin oyuklara gömülerek ya da salgısıyla çevresinde koruyucu bir tüp oluşturarak dibe bağlı yaşayan solucanlardır. Örneğin *Aphroditamorpha* (*bak. Aphrodita*), *Amphinomorpha* (*bak. Hermodice*), *Phyllodocida* (*bak. Glycera; Nereis*) ve *Eunicemorpha* (*bak.* palolo solucanı) takımlarının üyeleri serbest, *Spiomorpha* (*bak. Chaetopterus*), *Drilomorpha* (*bak. Arenicola*), *Terebellomorpha* (*bak. Thelepus*) ve *Serpulimorpha* (*bak. Sabella*) takımlarının üyeleri ise bağlı olarak yaşar.

Denizsolucanlarının en belirgin özelliği, gövde bölütlerinin pek çoğunda, hayvanın sürünerek hareket etmesini kolaylaştıran ince kıllarla donanmış bir çift yassı çıkıntı (*parapodium*) bulunmasıdır. Başlarında kısa duyargalar ve dokunaçlar vardır. Gövdeleri genellikle kırmızı, sarı gibi canlı renkte olan bu solucanlar çok küçük su bitkileri ve hayvanlarıyla beslenir.

Bireyler genellikle ayrı eşeylidir; sperma ve yumurtalar doğrudan suya boşaltılır ve suda döllenen yumurtalardan serbestçe yüzebilen larvalar çıkar. Bazı türler erdişidir; erkeğe ve dişiye özgü üreme organları aynı bireyde bulunur. Bazı türler ise tomurcuklanarak ürer (eşeysiz üreme); bunlarda erişkinin gövdesinden kopan her parçadan yeni bir birey oluşur. Bir bölümü dipteki kumları oyarak ya da galeriler açarak, bir bölümü ise dipte sürünerek yaşayan denizsolucanları, deniz dibindeki tortulların altüst olmasında önemli rol oynar.

denizsolucanları varsayımı, deniz kayaçlarında bulunan ve konodont (*) adıyla bilinen dişe benzer küçük fosillerin denizsolucanlarının çene parçaları olduğunu öne süren kuram. Bu kuramı çürütebilecek en önemli kanıtlardan biri, denizsolucanlarının dişlerine en erken Ordovisiyen Dönem (y. 500-430 milyon yıl önce) kayaçlarında rastlanmasına karşın, bilinen konodont fosillerinin tartışmasız çok daha önceye, Üst Kambriyen Döneme (y. 570-500 milyon yıl önce) tarihlenmiş olmasıdır. Öte yandan, denizsolucanlarının çene ve diş yapıları zaman içinde pek az değişikliğe uğrarken, konodontların büyük bir evrim geçirerek çeşitlenmiş olması bu fosiller ile denizsolucanları arasında kurulan ilişkiyi giderek zayıflatmaktadır. Üstelik denizsolucanlarının çeneleri boynuzsu ve dayanıklı bir madde olan kitinden yapıldığı halde, konodontlar omurgalıların iskeleti gibi kalsiyum fosfattan oluşur. Denizsolucanlarının bilinmeyen birkaç grubunda kalsiyum fosfatlı yapılar bulunmuş olsa bile, bu solucanların çeneleri ile konodontların gelişim çizgisindeki büyük farklılıklar varsayımı çürütebilecek niteliktedir.

denizşakayığı, DENİZGÜLÜ olarak da bilinir, *Cnidaria* (knidliler) filumunun *Anthozoa* (mercanlar) sınıfının *Actinaria* takımını oluşturan ve bir yüzeye bağlanarak yaşayan, çiçeğe benzer deniz omurgasızlarının ortak adı. Bütün denizlerde, gelgit bölgelerinden 10 bin metreyi aşan derinliklere kadar her ortamda bulunan denizşakayıklarının bazı türleri az tuzlu sulara da uyum sağlamıştır. En renkli, en iri örneklerine ve en zengin tür çeşitliliğine sıcak denizlerde rastlanır. *Tealia* ve üyeleri, özellikle denizgülü adıyla tanınan *Actinia* gibi çok renkli cinsleri Akdeniz, Atlas Okyanusunun kuzeyi, Baltık Denizi gibi daha serin ve soğuk sularda yaşar; bunlardan bayağı denizgülü (*Actinia equina*) İstanbul Boğazına kadar yayılmıştır.

Denizşakayıklarının, çapı ve uzunluğu birkaç milimetreden başlayarak 1,5 m'ye kadar ulaşan 1.000'i aşkın türü vardır. *Stoichactis* cinsi yalnız denizşakayıklarının değil knidlilerin de en iri örneklerini kapsar.

Silindir biçimindeki gövdeleri bazı türlerde kalın ve kısa, bazılarında, ince ve uzundur. Gövdenin üst ucunda bulunan ağız, genellikle renkli, çiçek yapraklarını andıran dokunaçlarla çevrilidir. Bu uzantıların sayısı türe göre değişirse de çoğu zaman altının katları kadardır. En çok sarı, yeşil ve mavi renklerde olan denizşakayıkları, gövdenin alt ucundaki ayak diskleriyle kaya, iskele kazığı, denizkabuğu ya da bir yengecin sırtı gibi sert yüzeylere bağlanarak yaşar. Birçoğu pek seyrek olarak hareket eder; bazıları ise ara sıra ağır ağır sürünerek ya da takla atarak yer değiştirir. *Edwardsia*, *Halcampa*, *Peachia* gibi bazı cinslerin üyelerinde ayak diski yoktur; bunlar, yalnız ağızları ve dokunaçları dışarda kalacak biçimde bütün gövdelerini dipteki kuma ya da çamura gömerler. *Minyas* cinsinin üyeleri ise ters dönerek, ağızları aşağıda olmak üzere yüzeye yakın kesimlerde yüzerler. Denizşakayıklarının iskeleti yoktur, ama gövdelerini dıştan saracak boynuzsu bir madde salgılayabilir ya da salgıladıkları yapışkan bir maddeyle kum tanelerini, denizkabuğu parçalarını birleştirerek kendilerine koruyucu bir kılıf yapabilirler.

Denizşakayıkları, dokunaçlarındaki yakıcı kapsüllerle avladıkları balık ve öbür deniz hayvanlarıyla, bazıları ise yalnızca mikroorganizmalarla beslenir. Kendileri de deniz salyangozlarına, denizyıldızlarına, yılanbalıklarına ve morinalara yem olur.

Denizşakayığı
(Üstte) *Tealia*; (altta) *Metridum*
(Üst) M. Woodbridge Williams, (alt) George Lower - The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

Türlerin çoğu ayrı eşeylidir. Genellikle erkeğin denize boşalttığı spermalar dişinin döktüğü yumurtaları suda döller; yalnız *Halcampa* ve *Actinia* gibi birkaç cinste, dişi, erkeğin spermalarını sindirim boşluğuna alır ve yumurtalar dişinin içinde döllenir. Eşeysiz üreyen denizşakayıklarından *Anemonia* cinsinin üyelerinde erişkinin gövdesi uzunlamasına ikiye bölünür ve her iki yandan yeni birer birey gelişir; *Metridium* cinsinin üyelerinde ise parçalara ayrılan ayak diskinden yeni bireyler oluşur.

Denizşakayıkları genellikle başka canlılarla yakın ilişki içinde yaşar. *Pagurus arrosor* türünden bir yengeç, yuva olarak kullandığı bir denizkabuğunun üstünde *Calliactis* cinsinden tek bir denizşakayığı taşır; yengeç bu kabuğa sığamayacak kadar büyüdüğünde, denizşakayığı ile birlikte yeni bir yuvaya taşınır. *Eupagurus prideauxi* türü yengeç ile *Adamsia palliata* türü denizşakayığı da ayrılmaz bir ikili oluşturur. Öte yandan, *Premnas* ve *Amphiprion* cinsinden balıklar da *Stoichactis*, *Radianthus* ve *Discosoma* cinsinden denizşakayıklarının dokunaçları arasında yaşar ve başka balıkları öldürebilecek kadar zehirli olan bu dokunaçlardan hiçbir zarar görmez. Buna karşılık, aynı türden bile olsa başka bir denizşakayığı kendi konuğu olmayan bu balıkları zehirleyerek yiyebilir.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

denizteleği, DENİZTÜYÜ olarak da bilinir, *Anthozoa* sınıfının *Pennatulacea*(*) takımının *Leioptilus* ve *Pennatula* cinslerinden knidli deniz omurgasızlarının ortak adı. Ortak bir ana sapla deniz dibindeki yumuşak yüzeylere gömülü olarak yaşayan bu

Leioptilus cinsinden bir denizteleği
Douglas Faulkner

hayvanların oluşturduğu koloni, ana eksenden (ana polip) ayrılan yan dallarla bir kuş teleğini ya da tüyünü andırır. Siklamen rengindeki *Pennatula rubra* Akdeniz ve Ege'de yaygındır.

denizteresi (*Cakile maritima*), turpgiller (*Brassicaceae*) familyasından, deniz kıyısında yetişen bitki türü. Anayurdu Avrupa'dır. Kalın, mumsu ve parçalı yaprakları, açık leylak renginde çiçek salkımları vardır; uzun bir kazık kökten çıkan yaprak dalları 30-60 cm uzunluğundadır. Çiçekli dalları idrar artırıcı, iştah açıcı ve uyarıcı etki gösterir.

denizüzümü, *Ctenophora* (ktenoforlar) filumunun *Hormiphora* ve *Pleurobrachia* cinsinden omurgasız deniz hayvanlarının ortak adı. Yeryüzünün bütün denizlerine dağılmış olan denizüzümlerinin 90 kadar türü tanımlanmıştır. Yaşam çevrimlerinin hiçbir evresinde bir yere bağlanmaksızın tümüyle serbest yaşayan bu hayvanlar mavimsi beyaz bir ışık yayarak geceleyin denizde yakamozlar oluşturur. Kendileri gibi küçük plankton hayvanlarla beslenen denizüzümleri de bazı balıkların, özellikle Avrupa sularındaki ringaların temel besinidir.

Denizüzümünün jelatinimsi ve saydam gövdesi tıpkı üzüm tanesini andırır. Gövdenin yanlarında, eşit aralıklarla boydan boya uzanan sekiz sıra taraksı levha, her birinde de binlerce kirpik bulunur. Hayvan, gövdesinin bir ucundaki bir duyu organının eşgüdümü altında titreşen bu kirpiksi uzantıların sürekli hareketiyle yer değiştirir. Mideden ayrılan sekiz kol, saydam gövdenin dışından kolayca görülebilir; duyu organının yakınında birkaç anüs deliği vardır. Gövdenin iki yanındaki ceplerden iki uzun ve dallanmış dokunaç çıkar; dokunaçların ucundaki özel yapışkan hücreler hayvanın avını yakalamasına yardımcı olur. *Hormiphora* cinsinden denizüzümleri Akdeniz, Ege ve Marmara denizlerinde de bulunur.

denizüzümü, *Ephedra* cinsini oluşturan 40 kadar alçak boylu, dağınık ya da tırmanıcı çalı türünün ortak adı. *Ephedra*, denizüzümügiller (*Ephedraceae*) familyasının tek cinsi, *Ephedraceae* de *Ephedrales* takımının tek familyasıdır. Açıktohumlulardan olan denizüzümü Kuzey ve Güney Yarıküre'nin kurak bölgelerinde yaygındır. Atkuyruğunu andıran boğumlu, yeşil dalları, bu boğumlarda karşılıklı ya da çevrel olarak dizilmiş yaklaşık 1 cm uzunluğunda küçük pulsu yaprakları vardır. Bu bitkilerin bazı anato-

mik ve üreme özellikleri kapalıtohumlularla benzerlik gösterir.

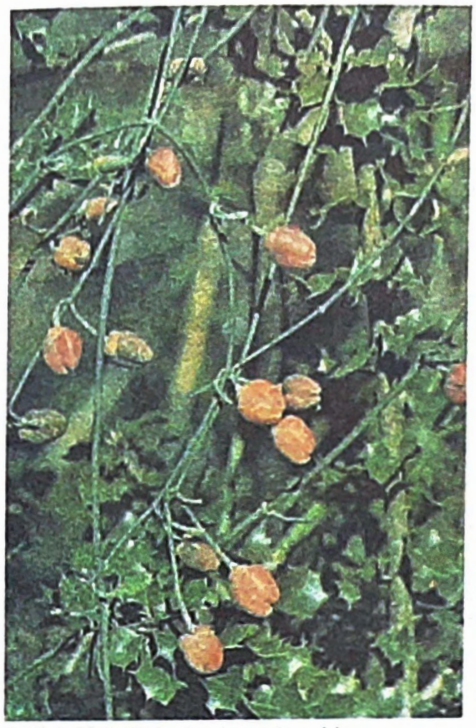

Denizüzümü (*Ephedra campylopoda*)
Turhan Baytop Koleksiyonu

Asya'da yetişen *E. sinica* gibi bazı türler, dekonjestan olarak kullanılan efedrin alkaloitinin kaynağıdır. Akdeniz havzasında ve İç Anadolu'da yetişen *E. major* 1-2 m yükseklikte, çokyıllık bir bitkidir. Alyanak adıyla da bilinen bu türün tek tohumlu, kırmızı ya da sarı meyveleri vardır. Doğu Akdeniz Bölgesi'nde yaygın olan *E. campylopoda* taşlık ve kayalık yerlerde yetişen, sarkık dallı bir türdür.

denizyıldızı, *Echinodermata* (derisidikenliler) filumunun *Asteroidea* sınıfını oluşturan deniz omurgasızlarının ortak adı. Denizyıldızlarının yaşayan 1.800 kadar türü, büyük bölümü Büyük Okyanusun kuzeyinde olmak üzere bütün denizlere dağılmıştır. Kollarının iki ucu arasındaki uzaklık genellikle 20-30 cm'dir; ama bazı türlerde 1 cm'yi geçmez, bazılarında ise 65 cm'yi bulabilir.

Denizyıldızının gövdesi, ortadaki yuvarlak diskten ışınsal olarak uzanan kollarıyla bir yıldız motifini andırır; sınıfın en tipik üyeleri beş kolludur. Ortası oyuk olan bu kolların ve ortadaki diskin üst yüzeyi kısa dikenler ve kıskaç biçimindeki organlarla (pedisel) kaplıdır. Alt yüzde ise, kol uçlarına kadar uzanan oluklar boyunca sıralanmış tüp ayaklar bulunur; bazı türlerde bu tüp ayakların ucu emicidir. Gövde diskinin üst yüzünün merkezinde anüs, alt yüzünün merkezinde ağız yer alır. Kollardan biri ya da birkaçı koptuğunda yerine yenileri çıkar. Hayvan, tüp ayaklarının yardımıyla dipte ilerleyebilir ya da pürüzlü yüzeylere sıkıca tutunabilir. İlkel denizyıldızları, kollarındaki oyuklarından ağza ilettikleri organik besin parçacıklarıyla beslenir. Daha gelişmiş türler ise, midye, istiridye gibi çiftçenetli yumuşakçalar, mercan polipleri ve öbür derisidikenlilerden oluşan avlarını ya bütün olarak yutar ya da midelerini avlarının üstüne doğru tersyüz ederek dış sindirim yaparlar. İç iskeletleri kalker levhacıklardan oluşur. Solunum genellikle derideki çeşitli oluşumlarla sağlanır. Kolların ucunda ışığa duyarlı benekler vardır.

Denizyıldızlarının büyük bölümü ayrı eşeylidir; bununla birlikte, erkek ve dişiye özgü üreme organlarının aynı bireyde bulunduğu erdişiliğe ve eşeysiz yoldan bölünerek üreyen türlere de rastlanır. Bazılarında yumurtaları ve yavruları koruma içgüdüsü gelişmiştir; yumurtalarını doğrudan suya bırakan türler ise her seferinde 2,5 milyon kadar yumurta dökebilir.

Denizyıldızları üç takıma ayrılır: *Phanerozonia*, *Spinulosa* ve *Forcipulata*. *Phanerozonia* takımının üyelerinde disk gövdenin ve kolların kenarlarında boydan boya, hayvana köşeli bir görünüm veren belirgin kenar levhaları vardır. Bu takımın üyelerinde tüp ayaklar emicidir ve anüs bulunmayabilir. Derin sularda yaşayan ve genellikle dipte oyuklar kazan denizyıldızlarının büyük bölümü bu takımdandır. Örneğin *Albatrossaster richardi*, Cabo Verde (Yeşil Burun) Adalarının yakınlarında 6.035 m derinlikten çıkarılmıştır. Kolları küt ve kısa, diski bombeli ve sarı renkte olan, yaklaşık 10 cm genişliğindeki *Ctenodiscus crispatus*, kuzey yarıkürenin kıyılara yakın çamurlu diplerinde bol bulunur. Kuzey Kutup çevresinde yaşayan, kolları daha uzun, sivri uçlu ve saçak dikenli olan denizyıldızlarının en tanınmış cinsleri

Protoreaster nodosus türünden bir denizyıldızı
Douglas Faulkner

Astropecten, *Psilaster* ve *Luidia*'dır. Batı Hint Adaları çevresinin en iri türü olan *Oreaster reticulatus*'un genişliği 50 cm'yi bulabilir. Daha çok Oryantal bölgede dağılmış olan *Linckia* cinsinden denizyıldızları, kollarından kopan çok küçük bir parçadan yeni bir birey geliştirebilecek yetenektedir.

Spinulosa takımının üyeleri, gövdeleri yoğun diken kümeleriyle kaplı olduğundan dikenli denizyıldızları olarak tanınır; hepsinde emici tüp ayaklar olduğu halde kıskacımsı organları pek azında bulunur. Bu takımın en tanınmış üyeleri, Avrupa kıyılarının kayalık diplerinde, Akdeniz, Ege ve Marmara denizlerinde yaygın olan, *Asterina gibbosa* ile Alaska'dan Meksika'ya kadar uzanan kıyılarda bol bulunan *Patiria miniata*'dır. Kuzey denizlerinde yaşayan *Crossaster* ve *Solaster* cinslerinin üyeleri, geniş yuvarlak diskleri ve çok sayıdaki kısa kollarıyla güneşe benzer. Bunlardan *S. endeca* türü 10 kolludur ve genişliği 50 cm'yi bulabilir; dikenli denizyıldızlarının en yaygın türlerinden biri olan *Crossaster papposus* ise 15 kolludur.

Forcipulata takımının üyelerinin tanıtıcı özelliği, kıskacımsı organlarının uzun saplı ve iki parçalı olmasıdır. Bu organlar yalnız korunma değil, beslenme organı olarak da kullanılır. Türlerin çoğunda kollar uzun ve yuvarlak, disk gövde küçüktür. Hemen hemen bütün denizlerin sığ kesimlerinde yaşayan ve midye, istiridye gibi çiftçenetlilerle beslenen yaygın türler arasında, Avrupa'nın kuzey kıyılarında görülen *Asterias rubens*, Labrador'dan Long Island Boğazına kadar yayılan *A. vulgaris*, Maine'dan Meksika Körfezine kadar uzanan *A. forbesi* ve Bering Denizinden Kore kıyılarına kadar görülen *A. amurensis* sayılabilir. Bu denizyıldızları emici ayaklarıyla çiftçenetlilerin kabuklarını açar, midelerini dışarı çıkararak kabuğun arasından içeri sokar ve hayvanı hemen orada sindirir. Kuzey Amerika'nın batı kıyılarında yaşayan *Pisaster brevispinus*, 65 cm'yi bulan kol açıklığıyla yeryüzünün en büyük denizyıldızlarından biridir. Alaska'dan California'ya kadar yayılmış olan *Pycnopodia helianthoides*'ın eni 60 cm, kol sayısı 15-24 arasıdır. Orta Amerika'nın batı kıyılarında yaşayan kısa kollu, geniş diskli *Heliaster* cinsinde ise kol sayısı 50'yi bularak rekor düzeye ulaşır.

denk, eski bir ağırlık ölçüsü. Başka eski ağırlık ölçülerindeki gibi, kullanıldığı ülkelere göre ağırlığı farklı olurdu. Buna karşılık dörtlü bir sistem içinde, her zaman miskalin dörtte biri sayılmıştır. Madeni para, değerli maden, mücevher ölçmede kullanılırdı. Denkin dörtte birine kırat, on altıda birine buğday, altmış dörtte birine fitil denirdi. Fitil de nekir, kıtmir ve zerre diye daha küçük birimlere ayrılırdı. Bir başka sisteme göre de denk, altı çekirdeğe eşitti ve yaklaşık 0,9 gramdı.

19. yüzyılda metrik sistemden yola çıkılarak denk de onlu dilimlemeye göre yeniden düzenlendi. Buna göre bir denk dirhemin onda biriydi; 10 buğdaya ve 100 habbeye eşitti. II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı ölçü sistemi ile Batı'da kullanılan metrik sistem arasında oranlamaya gidilerek yeni ayarlamalar yapıldı; bir denk dirhemin dörtte biri oldu. Miskal karşısındaki oranı ise 16'da bire düşürüldü. Türkiye'de 26 Mart 1931'de ağırlık ölçmede metrik sistem kabul edilince, öbür eski ağırlık ölçüleriyle birlikte denk de kullanımdan kaldırıldı.

denk merkezi, ARA MERKEZ ya da METASANTR olarak da bilinir, akışkanlar mekaniğinde, bir cismin kaldırma (sephiye) merkezinden geçen sanal bir düşey çizgi ile cismin suya kısmen de olsa daldırılması durumunda oluşan yeni kaldırma merkezinden geçen başka bir sanal düşey çizginin kesişim noktası.

Yüzen bir cismin kaldırma merkezi, cismi yüzdüren ve yukarıya doğru etkiyen tüm kuvvetlerin bileşke noktasıdır. Bir başka deyişle cismin taşırdığı (yer değiştirmesine neden olduğu) suyun etkin merkezidir. Yüzen bir cismin, örneğin bir geminin yana yatma (bayılma) miktarı ne olursa olsun, denk merkezi kaldırma merkezinin tam üstünde yer alır. Omurgasına dik konumda hareketsiz durumdayken, teknenin kaldırma merkezi, hem ağırlık merkezinin, hem de denk merkezinin tam altındadır. (Ağırlık merkezi, bir cismin ağırlığının oluşturduğu momentlerin sıfıra eşitlendiği ya da cismin tüm bölümlerinin birbirini dengelediği noktadır.) Gemi yan yattığında, bir yanı öteki yanına göre daha çok su taşırır ve kaldırma merkezi kayarak, ağırlık merkezinin tam altındaki konumundan uzaklaşır. Ama yana yatma miktarı ne olursa olsun, kaldırma merkezi, denk merkezinin tam altında olma özelliğini değiştirmez. Eğer denk merkezi ağırlık merkezinin üzerindeyse, gemi yan yattığında kaldırma kuvveti geminin eski denge konumuna gelmesini sağlar. Denk merkezi ile ağırlık merkezi arasındaki uzaklık (denk merkezi yüksekliği) ne kadar büyükse, geminin dengesi de o kadar yüksek olur. Denk merkezi, ağırlık merkezinin altındaysa, tekne dengesiz olur ve hafif bir bayılma geminin alabora olmasına yol açar.

Denkart (Pehlevi dilinde "Dinsel Görevler"), DINKARD olarak da yazılır, Zerdüşt

dininin bütün yönlerini işlemek üzere 9. yüzyılda kaleme alınmış yapıt. Yapıtın özgün dokuz cildinden, üçüncü cildin bir bölümü ile dördüncü ciltten dokuzuncu cilde kadar olanlar günümüze ulaşmıştır. Üçüncü ciltten kalan bölüm, Zerdüşt dininin ilahiyatına ilişkin başlıca kaynaktır. Buradaki bilgiler, Zerdüşt dininin, son dönemlerinde Aristotelesçi felsefeyi ve onun terimlerini benimseyerek yeniden yorumlandığını gösterir. Dördüncü, beşinci ve altıncı ciltlerde metafizik, tarih ve ahlak ilkeleri tartışılır, İran halklarına ağırlık vererek insanlık tarihi anlatılır. Yedinci cilt Zerdüşt'ün yaşamöyküsünü içerir. Sekizinci ve dokuzuncu ciltler, Zerdüşt dininin temel metni Avesta üzerine yorumlardan oluşur; bu ciltler Avesta'nın kayıp özgün metni üzerindeki tek bilgi kaynağıdır.

denklem, matematikte, en az bir değişken içeren ve bu değişkenlerin ancak belirli değerleri için gerçeklenen eşitlik. Değişkenlerine yalnızca cebirsel işlemler uygulanan denklemlere cebirsel denklem(*), cebirsel işlemlerin yanı sıra değişkenlerinin logaritmik ya da trigonometrik fonksiyonlarını da içeren denklemlere aşkın (transandantal) denklem adı verilir. Değişkenin, eşitliği gerçekleyen değerleri, denklemin çözümleri ya da kökleri; bu değerlerin kümesi de çözüm kümesidir. Denklemlerin çözümlerinin varlığının araştırılmasını ve varsa bulunmasını sağlayacak tekniklerin geliştirilmesini konu edinen matematik disiplini denklemler kuramı olarak adlandırılır.

$x+2=5$ eşitliği bir denklemdir ve ancak $x=3$ için doğrudur. $x^2-y^2=(x+y)(x-y)$ eşitliği ise bir denklem değil, bir özdeşliktir ve x ile y'nin her değeri için doğrudur. Kimi zaman, denklemden ayırt edilebilmesi için özdeşliği göstermekte, "$=$" yerine "$\equiv$" işareti kullanılır.

Denklemler kuramının başlıca konusu, $c_nx^n + c_{n-1}x^{n-1} + \ldots + c_0=0$, $(c_n \neq 0)$ biçiminde yazılan bir değişkenli cebirsel denklemin özelliklerinin araştırılmasıdır. Bu eşitlikte c_n sıfırdan farklıdır ve aynı zamanda denklemin derecesini gösteren n bir doğal sayıdır. Denklemin katsayıları olan $c_0, c_1, \ldots, c_n$ ya verilmiş belirli sayılardır ya da belirli oldukları varsayılır. Problem, kabaca x'in söz konusu eşitliği gerçekleyen tüm değerlerinin bulunmasıdır. $x,y,z\ldots$ gibi birden çok değişken içeren denklem sistemlerinin çözümünde de, sistemdeki denklemlerden bir değişkenli denklemler elde edilmesini sağlayan çeşitli eleme tekniklerinden yararlanılır.

Denklemler konusunda ilk önemli adımların Babilliler tarafından atıldığı bilinmektedir. Bu konudaki en eski yazılı belge ise İÖ 1700'den önce yaşadığı sanılan Mısırlı Ahnes'in çalışmalarını içeren Rhind Papirüsü'dür. Rhind Papirüsü'nde çeşitli birinci derece denklemlerin çözümü yer alır. Sonraki yüzyıllarda, önce Yunan ve Mısır, daha sonra da İslam ve Hint matematikçileri denklemlere ilgi duymuş ve kimi özel ikinci derece denklemlerin çözümlerini bulmuşlarsa da, soyut bir denklemler kuramı anlayışını yakalamakta pek başarılı olamamışlardır. Bu dönemlerin en ilgi çekici yapıtları arasında İskenderiyeli Diophantos'un *Arithmetike*'si (y. 200), Hintli Brahmagupta (y. 630) ve Bhaskara'nın (y. 1150) yapıtları ve Arap matematikçi Harizmi'nin *Hisabü'l-cebr ve'l-mukabele* (y. 825) adlı yapıtı sayılabilir. 13. ve 14. yüzyıllarda İslam matematikçilerinin yapıtlarının çevirileriyle, özellikle de İtalyan Leonardo Pisano'nun *Liber abaci* (1202; Abaküs Kitabı) adlı kitabıyla Hıristiyan Batı'da tanınmaya başlayan denklemlerin genel bir kurama dayandırılmasını sağlayacak ilk önemli adımlar 15. ve 16. yüzyılda İtalyan matematikçiler tarafından atıldı. $x^3+ax=b$ biçimindeki üçüncü dereceden denklemlerin genel çözümünü bulan Scipione dal Ferro, Niccolò Tartaglia ve Lodovico Ferrari *Ars magna* (1545; Büyük Sanat) adlı yapıtında Ferro'nun üçüncü dereceden denklemlere ilişkin buluşlarının yanı sıra Ferrari'nin dördüncü dereceden denklemlerin çözümüne ilişkin çalışmalarından da yararlanan Gerolamo Cardano, sözü geçen dönemin en önemli matematikçileri arasında yer alırlar.

Kimi denklemlerin çözümünde eksi sayıların kareköklerinin yer alacağını da gösteren, bir yandan da, sonraları Carl Frederick Gaus tarafından kanıtlanacak olan "n'ninci dereceden bir denklemin n tane kökü vardır" biçimindeki cebrin temel teoreminin varlığını da bilen Cardano'nun yapıtıyla bütünlüğe kavuşan denklemlere ilişkin çalışmalar, beşinci dereceden denklemlerin genel çözümünde tam anlamıyla tıkandı. 17. ve 18. yüzyılda bu konuda yürütülen çalışmaların tümü sonuçsuz kaldı. 19. yüzyılın ilk yıllarında Paolo Ruffini, beşinci ve daha yüksek dereceden denklemlerin radikal çözümlerinin olanaksızlığını ortaya attı. Daha sonra Niels Henrik Abel, bu teoremi beşinci dereceden denklemler için kanıtlamayı başardı. Aynı yıllarda benzeri bir çalışmada çözümü olanaksız beşinci ve daha yüksek dereceden denklemlerin varlığını kanıtlayan Évariste Galois, kanıtını çağdaş cebrin yanı sıra matematiğin pek çok dalını da etkileyen ve başta fizik olmak üzere pek çok bilim dalında uygulama alanı bulan gruplar kuramına dayandırdı.

Beşinci ve daha yüksek dereceden denklemlerin genel çözümünün bulunması alanında sonuçsuz çabalara tanık olunan 17. yüzyılda, yaklaştırma yöntemlerinde gelişmeler yaşandı. Katsayıları verilen denklemlerin çözümünde kullanılan yaklaştırma yöntemlerinin geçmişi de oldukça eskidir. 13. yüzyılda Çin'de bu tür yöntemlerden yararlanıldığı bilinmektedir. Isaac Newton, 1675'te, bugün de yaygın olarak kullanılan ve kendi adıyla anılan yaklaştırma yöntemini geliştirdi. Newton yaklaştırma yöntemi cebirsel olmayan denklemlere de uygulanabilir. Yaklaştırma yöntemlerinin uygulanmasının ilk aşaması, denklemin artı gerçek köklerinin sayısının belirlenmesi ve bu köklerin tecrit edilmesidir. Başka bir deyişle aralarında yalnızca bir gerçek kök bulunan gerçek sayı ikililerinin saptanmasıdır. Bu tür sayı ikilileri bulunduktan sonra, aralarında yer alan köke istenilen duyarlılıkta yaklaşılması olanaklıdır. En yaygın kullanılan tecrit yöntemi 1829'da Charles-François Sturm tarafından geliştirilmiştir.

Abel ve Galois'nın çalışmalarının denklemler kuramına son biçimini verdiği söylenebilir. Sonraki yıllarda yaklaştırma yöntemleri hemen hemen aynı kalmış, Galois'nın gruplar kuramı da, büyük ölçüde sadeliğe kavuşturulmakla birlikte, temelinde yatan düşünceler açısından hemen hemen hiç bir değişikliğe uğramamıştır.

1858'de Charles Hermite beşinci dereceden denklemlere eliptik fonksiyonlar yardımıyla genel bir çözüm bulmuş ve Henri Poincaré'nin 1880'lerdeki çalışmalarıyla başlayan çağdaş araştırmalarda yüksek dereceden denklemlerin Fuchs fonksiyonları türünden genel çözümleri elde edilmişse de, konu artık denklemler kuramının sınırlarını aşmış ve gruplar, cebirsel sayılar ve karmaşık değişkenli özel fonksiyonlar kuramlarının ortak ilgi alanına dönüşmüştür.

denklik, EŞDEĞERLİK olarak da bilinir, mantıkta ve matematikte, birbirine "eğer ve ancak... ise" eklemiyle bağlı iki önermeden, yeni bir önermenin oluşturulması. p ve q önermelerinden oluşturulan denklik, "p, q'nun gerek ve yeter koşuludur" biçiminde de tanımlanır.

Denktaş, (Mehmet) Rauf (d. 1924, Baf, Kıbrıs), Kıbrıslı Türk devlet adamı. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) ilk cumhurbaşkanıdır.

İlk ve orta öğrenimini Lefkoşa ve İstanbul'da tamamladı. Londra'da Lincoln's Inn'de

Denktaş
İletişim Yayıncılık Arşivi

hukuk öğrenimi gördü. 1947'de Kıbrıs'a dönerek avukatlığa başladı. 1948'de Türk İşleri Komisyonu'nda görev aldı. 1950-57 arasında başsavcı yardımcılığı görevinde bulundu. Bu arada İngilizlerin bir anayasa taslağı hazırlama girişiminde görev aldı. Ama adadaki Rumlarla Türklerin görüşleri uzlaştırılamadığından tasarı gerçekleşmedi. Denktaş 1959'da İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın da yer aldığı ve bağımsız bir Kıbrıs devletinin kurulmasını sağlayan antlaşmaların hazırlandığı Zürich ve Londra toplantılarına katıldı.

16 Ağustos 1960'ta kurulan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türk Cemaat Meclisi başkanlığına seçildi. Anayasa uygulamaları konusunda Rum ve Türk toplumları arasında başgösteren gerginliğin çatışmaya dönüşmesi üzerine, Mücahit örgütünün kurulmasına öncülük etti. 1963'teki tedhiş olaylarıyla ilgili olarak İngilizlerle görüşmek amacıyla Kıbrıs'tan ayrılmasından sonra sürgün sayılarak yaklaşık dört buçuk yıl Kıbrıs'a dönmesine izin verilmedi. Bu sırada iki toplumun fiilen kopmasıyla 28 Aralık 1967'de kurulan Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi yürütme kurulu başkan yardımcısı oldu. 13 Nisan 1968'de Kıbrıs'a dönmesine izin verildi. 1968-74 arasında Türk toplumu temsilcisi olarak Rum Temsilciler Meclisi başkanı Klerides ile toplumlararası görüşmeleri yürüttü. 15 Temmuz 1974'te Makarios'a karşı yapılan darbeden sonra Türkiye'nin gerçekleştirdiği askeri harekâtla Kıbrıs'ın statüsü önemli ölçüde değişikliğe uğradı. Rumlar güçlü bir merkezî yönetimin denetiminde çok bölgeli, serbest dolaşım ve adanın herhangi bir yerinde mülk edinme hakkına dayalı bir sistem önerirken, Türkler coğrafi temele dayanan iki toplumlu federasyonu savundu. Uzlaşma sağlanamadı ve Türklerin denetimindeki bölgede 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti kuruldu. Devlet başkanı seçilen Rauf Denktaş Ocak-Şubat 1977'de Birleşmiş Milletler'in arabuluculuk çabaları çerçevesinde Makarios ve Birleşmiş Milletler (BM) genel sekreteri Kurt Waldheim ile iki uzun görüş-

me yaptı. Sonunda iki toplumlu federatif bir devlet kurulması yolunda anlaşmaya varıldı. Ama bunun gerçekleştirilmesi için sürdürülen görüşmeler sonuç vermeyince, 15 Kasım 1983'te bağımsız KKTC ilan edildi. Rauf Denktaş, Kurucu Meclis niteliği alan Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi'nce cumhurbaşkanlığına seçildi. Haziran 1985'te yapılan halkoylamasında ve 1990'da yeniden bu göreve seçildi.

Denktaş 1992'de New York'ta BM'nin yeni genel sekreteri Butros Gali ve Kıbrıs Rum Yönetimi başkanı Georgios Vasiliu ile bir dizi görüşme yaptı. Hükümetle görüş ayrılığına düştüğü için 1993'te görüşmeci görevinden ayrıldı.

Denkyera, Güney Akan halklarının, bugünkü Gana'nın güneybatı kıyısının ormanlık hinterlandında yaklaşık 1600'de kurduğu büyük krallık. Krallarının, Akan'ın kuzeyinden ya da Bron'dan göç ettiği söylenir. Denkyeralılar 17. yüzyıl sonuna değin Twifo halkını ve güneyde Axim'in Akanlı uyruklarını kendilerine bağladılar, batıda altın yatakları bulunan zengin Wassaw ve Aowin bölgelerini ele geçirdiler ve Altın Kıyısı'nın en varlıklı pazarı olan kıyıdaki Elmina Kalesi üzerinde egemenlik kurdular.

Denkyeralıların altın çıkarılan önemli bölgeleri ele geçirme arzusu, Asantiler ile çatışmalarına yol açtı. 1699-1701 arasında Asantilere karşı açtıkları bir dizi savaş başarısızlıkla sonuçlandı. Denkyera'nın son yenilgisinin ardından birçok kabile reisi Asanti kralı Osei Tutu'nun üstünlüğünü kabul etti. Tutu bu reisleri krallığının Kumasi bölümünde birleştirdi. Öbür kabile reisleri Denkyera'nın eski başkenti Abankeseso'nun güneyine giderek ulusal kimliklerini korudular, ama Asantilerin üstünlüğünü kabul ettiler. *Ayrıca bak.* Akan devletleri.

Denner, Johann Christoph (d. 13 Ağustos 1655, Leipzig - ö. 20 Nisan 1707, Nürnberg, Bavyera), klarneti icat eden Alman çalgı yapımcısı.

Korno imal eden babasından çalgı yapımını öğrendi. Aynı zamanda iyi bir icracı da oldu. Çalışmaları daha çok, o dönemlerde var olan ahşap nefesli çalgıların geliştirilmesi üzerine yoğunlaştı. Ürettiği flavta, flüt, obua ve fagotlar, seslerindeki uyum niteliğiyle bütün Avrupa'da aranır oldu. Denner'in klarneti icat etmesi 1690-1700'lere rastlar. Tek kamışlı çalgıların oldukça eskiye dayanan bir tarihi vardı ve özellikle halk müziğinde yaygın biçimde kullanılıyorlardı. Denner, tek kamışlı çalgılardan "şalümo"yu (aynı adda çift kamışlı bir çalgı da vardır) biliyordu ve bu çalgıyı geliştirme çabaları sonucunda klarneti buldu. Denner'ın iki oğlu aile geleneğine uyarak çalgı yapımcılığı işini sürdürmüştür.

Dennis, ABD'de, Massachusetts eyaletinin güneydoğu kesimindeki Barnstable ilinde (*county*) ilçe düzeyinde yönetim birimi (*township*). Cod Burnu boyunca uzanan ilçe Dennis Port, East Dennis, South Dennis ve West Dennis köylerinden oluşur. 1639'da yerleşime açılan alan uzun süre Yarmouth'un bir parçasını oluşturdu. 1793'te tüzel kimlik kazandı ve ilk rahibi Josiah Dennis'in adını aldı. East Dennis'teki Shiverick Tersanesi'nde eskiden sürat teknesi yapılırdı. Turizm bugün ilçenin başta gelen ekonomik etkinliğidir. New York'ta sahnelenen birçok oyunun provası koloni doneminden kalma onarılmış bir kilise ile ABD'nin doğusundaki en tanınmış yazlık tiyatro olan Cape Tiyatrosu'nda yapılır. İlçenin tarihsel yapıları arasında ayrıca Josiah Dennis Rahip Evi (1736) ve Jericho Evi (1801) sayılabilir. Nüfus (1990) 13.864.

Dennis, Eugène, asıl adı FRANCIS XAVIER WALDRON, JR (d. 10 Ağustos 1905, Seattle, Washington - ö. 31 Ocak 1961, New York kenti, ABD), ABD Komünist Partisi önderi. 1945-57 arasında parti genel sekreteri, 1959-61 arasında da parti başkanı olarak görev yapmıştır.

Seattle'da çeşitli işkollarında çalıştıktan sonra Dünya Sanayi İşçileri Birliği'ne (IWW), 1926'da da Komünist Partisi'ne üye oldu. Daha sonra işçileri örgütlemek üzere California'ya gitti, bu yüzden birçok kez tutuklandı. 1930'da kefaletle tutuksuz yargılandığı bir davadan hüküm giyince yurt dışına kaçtı ve birkaç yıl Sovyetler Birliği ile başka ülkelerde yaşadı. 1935'te ABD'ye döndü ve parti içinde yükselmeye başladı. 1949'da 10 arkadaşıyla birlikte şiddet yoluyla hükümeti devirmek amacıyla komplo düzenlemekten hüküm giydi. Toplam 3 yıl 9 ay hapis yattı. Parti yönetiminde bulunduğu sürece, partinin Sovyetler Birliği'ne bağlı kalmasını destekledi. 1950'lerin ortalarında Sovyetler Birliği'nde Kruşçev'in iktidara gelmesinden sonra, Dennis de bir ölçüde Stalincilikten uzaklaştı.

Dennis, John (d. 1657, Londra - ö. 6 Ocak 1734, Londra), İngiliz eleştirmen ve oyun yazarı. Şiirde tutkunun önemini vurgulaması yüzünden şair Alexander Pope ile arasında uzun süren bir tartışma çıkmıştır.

Harrow ve Cambridge'de öğrenim gördü. Bir süre kara Avrupa'sında dolaştıktan sonra Londra'ya yerleşti ve edebiyat çevresinin ünlü adlarıyla yakınlık kurdu. Başlangıçta odlar ve oyunlar yazdı. Çok ürün vermesine karşın, başarılı bir oyun yazarı değildi.

Eleştiri alanındaki en önemli yapıtları *The Usefulness of the Stage* (1698; Tiyatronun Yararı), *The Advancement and Reformation of Modern Poetry* (1701; Modern Şiirin Gelişmesi ve Yenilenmesi), *The Grounds of Criticism in Poetry* (1704; Şiir Eleştirisinin Temelleri) ve *An Essay on the Genius and Writings of Shakespear*'dir (1712; Shakespeare'in Dehası ve Yapıtları Üzerine Bir Deneme). Dennis'in temel savı, edebiyatın din ile benzer özellikler gösterdiğidir; özellikle de tiyatro, insanların düşüncelerini tıpkı dinde olduğu gibi duygular yoluyla etkiler. Dennis'e göre, bir sanat yapıtında anlatım kurallarına uygunluk ve üslup inceliğinden çok, tutku ve yücelik önemlidir. Pope'la arasındaki anlaşmazlığın, Dennis'in bu görüşlerinden kaynaklandığı söylenebilir. Dennis'in yapıtlarını fazla gösterişli bulan Pope, "Essay on Criticism"de (Eleştiri Üzerine Deneme) düşmanca bir anıştırmayla Dennis'i eleştirir. Dennis ise *Reflections Critical and Satyrical*'da (1711; Eleştirel ve Yergili Düşünceler) bir yandan "Essay on Criticism"i eleştirirken, bir yandan da Pope'a çok sert bir dille saldırmıştır. Araları bir süre düzelmişse de, iki yazar arasındaki tartışma Dennis'in ölümüne değin zaman zaman alevlenerek sürmüştür.

Dennis, Nigel (Forbes) (d. 16 Ocak 1912, Betchingley, Surrey, İngiltere), İngiliz romancı, oyun yazarı, gazeteci ve eleştirmen. *Cards of Identity* (1955; Kimlik Kartları) adlı yergili romanıyla tanınır. Roman, bir grup dolandırıcının gerçek kimlikleri belirsiz olan insanları büyük bir kolaylıkla sahte kimlik kullanmaya zorlayışını konu alır.

Dennis'in çocukluğunun ilk yılları Rodezya'da (bugün Zimbabve) geçti. Bir süre Almanya'daki Odenwald Okulu'nda öğrenim gördü. 1934'te ABD'ye gitti ve 1935-36 yıllarında, New York kentindeki Ulusal Film Değerlendirme Kurulu'nda çalıştı. Daha sonra *The New Republic*'te kitap

eleştirileri yazdı ve derginin yardımcı yayın yönetmenliğini üstlendi. 1940-58 arasında, *Time* dergisinde kadrolu eleştirmen olarak çalıştı. *Encounter* dergisinde önce tiyatro eleştirmenliği (1960-63), sonra yayın yönetmenliği yaptı (1967-70). *Sunday Telegraph*'da düzenli olarak kitap eleştirileri yazdı.

İlk romanı *Boys and Girls Come Out to Play* (Kızlarla Oğlanlar Oynamaya Çıkıyor) 1949'da yayımlandı. *A House in Order* da (1966; Düzenli Bir Ev), *Cards of Identity* gibi, çağdaş insanın özgün bir varlık gösteremeyişi üzerinde durur. *The Making of Moo* (Mö Yapmak) adlı oyunu 1957'de sahnelendi. Dini yeren bu oyun, *Cards of Identity*'nin tiyatro uyarlamasıyla birlikte *Two Plays and a Preface* (1958; İki Oyun ve Bir Önsöz) adıyla yayımlandı. Dennis gazetecilik deneyimi sayesinde, basının gücünü konu alan oyunu *August for the People*'da (1961; Halkın Ağustosu) daha kesin bir yergi tonu geliştirebilmiş ve oyun büyük övgü toplamıştır.

Dennison, Aaron Lufkin (d. 6 Mart 1812, Freeport, Maine, Massachusetts, ABD - ö. 9 Ocak 1895, Birmingham, Warwickshire, İngiltere), ABD saat sanayisinin kurucusu olarak kabul edilen saat yapımcısı. Cep saatlerinin üretiminde, değiştirilebilir parça kullanımını başlatmıştır. On sekiz yaşında Maine'deki Brunswick'te bir saatçının yanında çırak olarak çalışmaya başlayan Dennison, o dönemde elde yapılan saatlerin tüm imalat tekniklerini öğrendi. Daha sonraları Boston'a giderek bir saat atölyesi kurdu ve bu arada Springfield'deki silah fabrikalarında ateşli silahlar üretiminde kullanılan seri üretim tekniklerini inceledi. Küçük parçaların makinelerde üretimine ilişkin teknik geliştirmeler yaptı ve 1850'lerde bir fabrika kurarak, makinelerle üretilmiş ilk ucuz cep saatlerini piyasaya sürdü. 1857'deki ekonomik bunalım sırasında şirketi iflas etti ama iki yıl sonra, kendisini mali açıdan destekleyen yeni ortaklar bularak kuruluşu, American Waltham Watch Company adı altında yeniden örgütledi. Kâğıt kutu ve öteki kâğıt malzemelerin üretiminde de makine kullanımını başlatan Dennison, bu alanda üretim yapan Dennison Manufacturing Company'yi kurdu.

Denon, Dominique Vivant, Baron (d. 4 Ocak 1747, Chalon-sur-Saône - ö. 27 Nisan 1825, Paris, Fransa), Fransız ressam, arkeolog ve müzeci. Louvre Müzesi koleksiyonlarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Paris'te hukuk öğrenimi gördü. Ama 23 yaşında yazdığı başarılı bir komedi ile tiyatroya yöneldi. Bu arada resim de yapıyordu. XV. Louis tarafından, oymalı değerli taşlardan oluşan bir koleksiyon düzenlemekle görevlendirildi. 1772-87 arasında diplomatik görevlerle Rusya, Napoli ve İsviçre'de bulundu; Napoli'de aside yedirme baskı yöntemiyle portreler yaptı ve sanat yapıtları topladı. 1787'de Resim Akademisi üyesi oldu.

Devrim sırasında Fransa'ya döndü. 1798'de Napoleon'un Mısır seferine katıldı ve düşman ateşi altında anıt taslakları çizdi. 1804'te Napoleon tarafından müzeler genel müdürlüğüne getirildi; çıktığı seferlerde imparatora eşlik etti ve yapıt seçmesinde ona yardımcı oldu. Bu yapıtların büyük bölümü sonradan Louvre koleksiyonuna alındı. Denon, taş baskıyı Fransa'da ilk tanıtanlardan biridir. Sanat tarihi konusunda hazırladığı tamamlanmamış resimli yapı-

tı, ölümünden sonra 1829'da, dört cilt olarak yayımlanmıştır.

Denpasar, Endonezya'da, Bali Adasının ortagüney kesimindeki Bali ilinin (*propinsi*) merkezi. Singaraja'nın 70 km güneyinde yer alır. Bali Adasının en büyük kenti ve Badung ilçesinin (*kabupaten*) merkezidir. Badung racalarının 1906'da Felemenk milislerine karşı giriştiği intihar çarpışması burada gerçekleşmiş, kent merkezindeki geniş Puputan Meydanı bu olayın anısına açılmıştır. Kent halkının büyük çoğunluğunu oluşturan Balililer, Pallava alfabesiyle yazılan Endonezya dilinin bir lehçesini konuşur. Balililerin İslam inancı, Hindu geleneklerinden çok etkilenmiştir. Kentte ayrıca genellikle dokumacılıkla uğraşan Arap ve Hintli tüccarlar, yerel ticaretin çoğunu ellerinde tutan Çinliler ve az sayıda Hıristiyan yaşar. Başlıca sanayi etkinlikleri gıda işleme, kâğıt yapımı ve matbaacılık ile makine imalatı ve onarımıdır. El sanatları arasında kumtaşı, hindistancevizi ve kemik oymacılığı, dokumacılık, el örgüsü, sepet örme ve hindistancevizi lifi üretimi ile altın ve gümüş mücevhercilik sayılabilir. Bir karayolu ağı ile Singaraja'ya ve adadaki öteki büyük kentlere bağlanan Denpasar'da uluslararası bir havalimanı vardır. 1932'de Hollanda hükümetince yaptırılan Bali Müzesi'nde Tarihöncesi'nden 20. yüzyıl başlarına değin uzanan Bali sanatı örnekleri sergilenir. Kentte, Ulusal Arkeolojik Araştırma Merkezi'nin bir şubesi ile 1962'de kurulan Udayana Üniversitesi bulunur. Önemli merkezler arasında Puri Pemecutan (Pemecutan Tapınağı), St. Joseph Kilisesi, Meredith Anısal Kütüphanesi, Dadung Pazarı, Kokar (Gösteri Sanatları Konservatuvarı), Endonezya Dansları Akademisi ve Abiankohas Sanat Merkezi sayılabilir. Nüfus (1980) 261.263.

Densmore, Frances (d. 21 Mayıs 1867, Red Wing - ö. 5 Haziran 1957, Red Wing, Minnessota, ABD), Amerika Yerli müziği konusunda önemli araştırmalar yapan etnolog. Yerli kültürü ve yaşam biçimi üzerine çok sayıda kitap yayımlamıştır.

Oberlin Konservatuvarı'nda öğrenim gördükten sonra 1907'de Amerikan Etnoloji Dairesi için Yerli müziği üzerine araştırmalara başladı. Ardından hem bu daire, hem Smithsonian Institution için araştırmalarını sürdürdü. Ulusal Araştırma Kurulu (NRC) adına Körfez Kıyısı Yerlileriyle ilgili bir araştırma yürüttü. Densmore kitaplarında, Yerli şarkılarının ortaya çıktığı ve söylendiği koşullar ile müziğin ayrıntılı çözümlemelerini yaparak, yeni bir Yerli kuramı doğmasını sağladı. Müzik bilimine katkılarından ötürü Amerikan Besteciler ve Orkestra Yöneticileri Ulusal Derneği'nin 1940-41 yılı ödülünü aldı. Çeşitli Amerikan müzeleri ile Kongre Kitaplığı gibi birçok kurum için araştırmalar yürüttü. 1941-43 arasında Devlet Arşivi'nin danışmanlığını yaptı, Yerli müziği ses kayıtlarından oluşan Smithsonian-Densmore Koleksiyonu'nu kurdu.

Densuşianu, Ovid (d. 29 Aralık 1873, Făgăraş - ö. 9 Haziran 1938, Bükreş, Romanya), Rumen folklor araştırmacısı, filolog ve şair. Rumen edebiyatına Avrupa modernizminden esintiler getirmiştir.

Önce Iaşi, daha sonra Berlin ve Paris'te öğrenim gördü. Ardından Bükreş Üniversitesi'nde Roman dilleri konusunda ders verdi. Batı Avrupa simgeciliğinden büyük ölçüde etkilendi. O sırada Romanya'da geçerli olan köy şiiri okuluna karşı çıkarak, 1905'te *Viaţo Nouă* dergisini kurdu ve 20 yıl boyunca yönetti. Fransızca yazdığı *Histoire de la langue roumaine* (1901-14; Rumencenin Tarihi) dışındaki yapıtları Rumence *Dicţionar general al limbii Române* (1909; Genel Rumence Sözlük), *Flori alese din cântecele poporului* (1920; Halk Şarkıları Antolojisi), *Raze pe lespezi* (1920; Kaldırım Taşlarındaki Günışığı) adlı şiir kitabı ve *Literatura română modernă*'dır (1920-33; Modern Rumen Edebiyatı). Şiirlerini Ervin takma adıyla yayımlanmıştır.

Dent, Edward John (d. 19 Ağustos 1790, Londra - ö. 8 Mart 1853, Londra, İngiltere), ürettiği son derece duyarlı saat ve kronometrelerle tanınan İngiliz saat yapımcısı.

Richard Rippon'un yanında çıraklık yapan ve bu dönemde saat imalatının bütün inceliklerini öğrenen Dent, 1815-29 arasında İngiliz Donanması ve Doğu Hindistan Kumpanyası için duyarlı kronometreler üretti ve bu başarısıyla ün kazandı. 1829'da, sıcaklık değişimlerinin kronometre üzerindeki etkilerini en aza indiren bir düzenek geliştirdi ve böylece zaman ölçümünün duyarlılığını daha da artırdı. 1830-40 arasında ortağı John Roger Arnold'la, kaliteli duvar ve cep saatleri üretti. Bu dönemde Londra'da üç saat yapım atölyesi açan Dent, kraliyet astronomu Sir George Airy'nin önerisi üzerine, yeni kurulan borsa binasının kulesine takılması düşünülen büyük saatin yapımını üstlendi. Bu iş için Savoy'da bir atölye kurdu ve yapım çalışmalarını 1844'te tamamlayarak saati yerine yerleştirdi.

1852'de Westminster'daki parlamento binası için tasarlanan büyük saatin (bugün Big Ben) yapım siparişini de alan Dent, bu projeyi tamamlayamadan öldü. Dent, ortağı Rippon'un ölümü üzerine, onun dul eşiyle evlenmiş ve Rippon'un çocukları Frederick ve Richard'ı da nüfusuna geçirmişti. 1854'te Westminster saatini tamamlayan da, üvey babasının ölümü üzerine işleri devralan Frederick Rippon Dent olmuştur.

Dentaria *bak.* dişlikök

Dentatus, Manius Curius (ö. İÖ 270), Samnitlere boyun eğdiren ve Epeiros kralı Pyrrhus'u yenen Romalı komutan.

Büyük olasılıkla Sabin kökenli bir pleb ailesinin üyesiydi. İÖ 290'da konsüllük görevindeyken Samnitlere karşı kesin bir zafer kazandı. Böylece 50 yıldır süren bir savaşı sona erdirdi. Aynı yıl ayaklanan Sabinlere boyun eğdirdi ve elde ettiği ganimetlerle Velinus Gölünün bir bölümünü akaçladı. İÖ 284'te istilacı Senonları yendi. İÖ 275'te, o sırada gene konsül olan Dentatus, Sicilya'dan İtalya'ya dönen Pyrrhus'u Beneventum (bugün Benevento) yakınlarında kesin bir yenilgiye uğrattı. İÖ 274'te dördüncü ve son kez konsül olarak Lucanialıları egemenliği altına aldı. *Censor*(*) olarak görev yaptığı dönemde Anio Irmağından kente su taşımak amacıyla su kemerlerinin yapımını başlattı; ama kemerler tamamlanamadan öldü. Sonraki yazarlar, Dentatus'u eski Roma sadeliğinin ve tutumluluğunun örneği olarak ülküleştirmişlerdir.

dentin, dişin büyük bölümünü oluşturan sarımsı renkte doku. Kemikten daha sert, mineden daha yumuşak olan dentinin temel bileşeni kalsiyum ve fosfatlı apatit kristalleridir. İnsanda, öbür memelilerde ve köpekbalığı, vatoz gibi kıkırdaklıbalıklarda dentin üreten hücreler (odontoblast) dişözü boşluğunun iç yüzünü döşer ve dentinin kireçlenmiş bölümlerine doğru küçük kanalcıklar halinde uzanır. Ağrı, basınç ve sıcaklık duyumları bu odontoblast uzantıları aracılığıyla dişözü odacığındaki sinirlere iletilir. Kanalcıklar içindeki dentin dokusu kadar iyi örgütlenmiş bir doku kütlesi olmayan ikincil dentin, dişte oluşan boşlukları doldurmaya ve mine katmanının aşınmış bölümlerini kapatmaya yarayan bir yama maddesi olarak yaşam boyu üretildiği gibi, yaşlanmaya bağlı olarak dişözü odacığında da oluşur.

Memeliler dışındaki omurgalılarda mine katmanı bulunmaz; bu hayvanlarda diş tacı, bileşimi dentine benzeyen, ama dentinden daha sert, mineden biraz daha yumuşak olan vitrodentin ile kaplıdır.

Dere pisisi, morina ve tembelhayvanların soyu tükenmiş *Megatherium* cinsi gibi az sayıdaki hayvanda, içinde kanalcıkları olmayan ve dentin dokusu doğrudan kılcal damarlarla beslenen bir vazodentin katmanı bulunur. Böyle bir yapıda dentin daha iyi beslenir, ama kanallı dentinden daha yumuşak ve hastalıklara karşı daha dayanıksızdır. Köpekbalığı ve benzerlerinin dişe benzer pullarını oluşturan maddeye de dentin adı verilir. *Ayrıca bak.* diş; mine; sement.

Denton, ABD'de, Texas'ın kuzeyindeki Denton ilinin (*county*) merkezi (1857). Dallas-Fort Worth'un hemen kuzeyinde yer alır. Yörede sürekli yerleşim 1857'de başladı. Kent, Yerlilerle savaşmış Texaslı sınır boyu öncülerinden John B. Denton'ın adını aldı. Denton bir sanayi ve tarım bölgesinde bulunmakla birlikte, ağırlıklı olarak bir araştırma, eğitim ve kültür merkezidir. Kuzey Texas Eyalet Üniversitesi (1890), Texas Kız Üniversitesi (1901'de Kız Endüstri Yüksekokulu adıyla kuruldu) ve zihinsel özürlülere dönük Denton Eyalet Okulu (1960) buradadır. Beş eyaletin sivil savunma, doğal afetlerden korunma ve seferberlik merkezlerinin yanı sıra federal hükümete bağlı olağanüstü durum bölge merkezi de Denton'dadır. Nüfus (1990) 66.270.

D'Entrecasteaux Adaları, Papua Yeni Gine'ye bağlı bir grup ada. Büyük Okyanusun güneybatı kesimindeki Solomon Denizinde, Yeni Gine'nin doğu burnundaki Wart Hunt Boğazının karşısında yer alır. Yönetsel olarak Milne Bay iline bağlıdır.

Normanby, Fergusson ve Goodenough adlı büyük adalar ile çok daha küçük olan Sanaroa (Welle) ve Dobu adaları volkanik, sarp (1.500-2.400 m) ve ormanlık birer kara parçasıdır. Bir olasılıkla okyanus altında kalmış bir sıradağın yüzeydeki kalıntıları olan adaların toplam yüzölçümü 3.142 km²'dir. Adalara ilk kez 1793'te, Jean-François de Galaup La Pérouse'un izini arayan Fransız amirali Bruni d'Entrecasteaux ulaştı. "HMS Basilisk"in kaptanı John Moresby 1873'te adaların daha doğru bir haritasını çıkararak teker teker adlandırdı. Kıyılardaki verimli topraklarda kopra üretilir. Nüfus (1980 geç.) 40.572.

D'Entrecasteaux Kanalı, Avustralya'da Tasman Denizinin oluşturduğu girinti. Doğusundaki Bruny Adası ile Tasmanya anakarasının güneydoğu kıyısı arasında, kuzeydoğuya doğru 55 km boyunca uzanır ve Derwent Irmağı haliciyle birleşir. Yörede yalnızca Kanal adıyla anılır. Batı kıyısında Esperance limanı ile Huon Irmağı halicinin oluşturduğu büyük girintiler bulunur. Kanalı 1642'de Felemenkli denizci Abel Tasman keşfetti. Fransız amirali Bruni d'Entrecasteaux 1792'de burasının körfez değil, bir kanal olduğunu kanıtladı. Hobart'a güneyden ulaşılmasını sağlayan kanalda, mayıs ve haziran aylarında tarak (*Pecten* cinsinden kabuklu bir deniz hayvanı) yakalanır. Kanal bu işkolunun eyaletteki en önemli merkezi olduğu halde üretim gittikçe düşmektedir.

Batı kıyısında Huon ve Kanal karayolları kanala paralel uzanır.

Denver, ABD'de, Colorado eyaletinin ve Denver ilinin (*county*) merkezi (1901) kent. Büyük Ovaların batı ucunda ve Kayalık Dağlara bağlı Front Sıradağlarının doğu-

Denver'da Eyalet Meclis Binası, Colorado
David Muench - EB Inc.

sunda yer alır. Cherry Çayı ile Güney Platte Irmağının birleştikleri yerde kuruludur. Yüksekliği (1.609 m) ile serin ve kuru havası ayırt edici özellikleridir. Eskiden Yerlilerin, kürk avcılarının ve tüccarların konaklama yeriydi. 1859'daki Pikes Tepesi altına hücum döneminde yerleşime açıldı. İlk yerleşmeler olan Placer Camp ve Montana, zamanla yerlerini rakip Auraria ve St. Charles kasabalarına bıraktı. St. Charles'a sonradan bölgenin eski valisi James W. Denver'ın adı verildi. 1860'ta Auraria ile birleştirilen Denver, yedi yıl sonra eyaletin sürekli merkezi yapıldı. 1863'te çıkan yangında büyük yıkıma uğradı; bir yıl sonra ani bir su baskını aralarında belediye binasının da bulunduğu birçok yapının yıkılmasına yol açtı. Ovalarda Yerlilerle yapılan savaşlar da kentin gelişmesini engelledi. Kıtaötesi demiryolunun Wyoming'den geçmesi üzerine, Denver'lılar kentlerini Cheyenne'de Birleşik Pasifik Demiryolu hattına bağlayacak bir demiryolunun yapımına giriştiler; bu hat 1870'te tamamlandı. Kısa bir süre sonra Kansas Pasifik Demiryolu da yöreye ulaştı. Bunun sonucu olarak ekonomide başlayan hızlı gelişme, 1870'te 4.759 olan nüfusun 1890'da 106.713'e yükselmesini sağladı.

1870'lerle 1880'lerde gümüşün altından daha çok değerlenmesiyle, kısa sürede servet yapan gümüş kralları ortaya çıktı. Bir opera sarayının da inşa edildiği bu refah dönemi, 1893'te gümüş piyasasının çökmesiyle son buldu. Banka iflasları, gümüş ocaklarının kapanması ve gümüş kral larının yoksullaşması birbirini izledi. Yeni altın yataklarının bulunması, daha büyük bir ekonomik çöküşü engelledi. Bu arada tarım, sığır ve koyun besiciliği ve ticaret daha istikrarlı bir ekonomik yapının kurulmasını sağladı. Günümüzde madeni paraların yüzde 75'inin basıldığı ABD Darphanesi'nin Denver şubesi (kuruluşu 1906), ülkenin ikinci büyük altın deposudur.

Yöredeki askeri kuruluşlar ve bunlara bağlı üsler arasında Fitzsimmons Ordu Sağlık Merkezi (1918), Lowry Hava Kuvvetleri Üssü (1938), kentin 80 km güneyindeki ABD Hava Kuvvetleri Akademisi, Kayalık Dağlar Cephane Merkezi ve Hava Kuvvetleri Muhasebe ve Maliye Merkezi sayılabilir.

Missouri Irmağı ile Büyük Okyanus kıyısı eyaletleri arasındaki en büyük kent olan Denver, bir ulaşım, sanayi ve ticaret merkezidir. Ayrıca çevresindeki Winter Park gibi birçok kayak yeriyle önemli bir kış sporları merkezi durumuna gelmiştir. Denver Birleşik Hayvan Borsası ülkenin en büyük canlı hayvan pazarlarından biridir. 1864'te Colorado İlahiyat Okulu olarak kurulan Denver Üniversitesi, Regis College (1888), Colorado Kız Yüksekokulu (1909), Iliff İlahiyat Okulu (1892), Loretto Heights College (1918), Metropolitan Eyalet Yüksekokulu (1963) ve Colorado Üniversitesi'nin tıp ve ek merkezleri buradadır. 1887-95 arasında Korent üslubunda inşa edilmiş olan Eyalet Meclis Binası'nın 83 m yüksekliğinde altınla kaplı bir kubbesi vardır. Belediye Merkezi binanın arazisiyle bitişiktir. Kentteki 150 parkın yanı sıra Kayalık Dağların eteklerine kadar uzanan Denver Dağı Parkları güzel manzaralı geniş bir alana dağılmıştır.

II. Dünya Savaşından sonra kentin gelişmesi, çevrede bir uydu kentler zinciri oluşmasına yol açmıştır. Bunların başlıcaları Arvada, Aurora, Brighton, Broomfield, Cherry Hills Village, Commerce City, Edgewater, Englewood, Golden, Lakewood, Littleton, Northglenn, Westminster ve Wheat Ridge'dir. Uluslararası havalimanı kentin kuzeydoğu ucundadır. Nüfus (1990) kent, 467.610; metropoliten alan, 1.622.990.

Deny, Jean (d. 24 Temmuz 1879, Kiev, Ukrayna - ö. 5 Kasım 1963, Gérardmer, Vosges, Fransa), özellikle Türkçe dilbilgisi konusundaki çalışmalarıyla tanınmış Fransız Türkolog. Odessa ve Paris'teki lise öğreniminden sonra Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni ve Doğu Dilleri Okulu'nu bitirdi. Dışişleri Bakanlığı'na girerek Beyrut, Kudüs, Suriye ve Maraş konsolosluklarında görev aldı. 1908'de Türk dili öğretim görevlisi olarak Doğu Dilleri Okulu'na atandı. 1910'da profesör oldu. 1915'te Çanakkale Savaşı'na katıldı. Askerden döndükten sonra eski görevini yaklaşık 30 yıl sürdürdü (1919-48). Kral I. Fuad'ın çağrısı üzerine Mısır'a gitti. Kahire'deki arşivde bulunan Türkçe belgeleri sınıflandırdı (1927-31) ve bu çalışmasını *Sommaire des archives Turques du Caire* (1938; Kahire'deki Türk Arşivlerinin Özeti) adıyla yayımladı. Georgetown Üniversitesi'nde Türk dili okuttu (1948-51).

Çalışmalarının büyük bölümünü Türkçenin özelliklerini araştırmaya adayan, çeşitli bilim dergilerinde ve *İslam Ansiklopedisi*'nin Batı'daki ilk yayımında (1908-38) Türkçeyle olduğu kadar İslam ve Osmanlı kurumlarıyla da ilgili pek çok yazısı çıkan Deny'nin başlıca yapıtları arasında, *Gammaire de la langue Turque* (*Dialecte-Osmanlı*) (1921; *Türk Dili Grameri*, 1941) ve *Principes de grammaire Turque* (1955; Türkçe Dilbilgisinin İlkeleri) sayılabilir.

Denys van Leeuwen, DENYS DE LEEUWIS, DENYS RYCKEL ya da VAN RUKEL olarak da bilinir (d. 1402/1403, Rijkel, Aşağı Lorraine - ö. 12 Mart 1471, Roermond, Aşağı Lorraine, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu), ilahiyatçı ve mistik. 14. yüzyılda Ren bölgesinde ortaya çıkan tinsellik okulunun önde gelen temsilcilerindendir.

Köln Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1425'te Roermond'daki Chartreuse tarikatına girdi. 1451-52'de Kuzey Almanya ve Felemenk'e papalık elçisi olarak gelen Cusalı Nicholas'a, Rhineland'daki kilise reformu çalışmalarında yardımcı oldu. 1465'ten başlayarak Hertogenbosch'taki Chartreuse tarikatı mensuplarının yönetimini üstlendi. 1469'da sağlık durumunun kötüye gitmesi nedeniyle görevinden ayrıldı.

Ren tinsellik okulu, Yeni-Platonculuktan, Aquino'lu Tommaso'nun ilahiyatından ve yapıtlarıyla özellikle ortaçağ sonu mistiklerini etkilemiş olan Sahte Dionysios Areopagites'in öğretilerinden izler taşır. Denys klasik yapıtı olarak kabul edilen *De Contemplatione*'da (Tefekkür Üzerine) Tommaso'nun, Sahte Dionysios Areopagites'in ve Felemenkli mistik Jan Van Ruysbroeck'in görüşlerinden yararlanmıştır. Ona göre mistik tefekkür, Kutsal Ruh'un insana verdiği bilgelik armağanının özümsenmesidir ve ruh buna ancak Tanrı dışında herkesten vazgeçmekle hazırlanabilir. Dogmatik, çileci ve mistik ilahiyat üzerine birçok yazıları olan Denys, ayrıca çeşitli hükümdarlara, onları Türklere karşı Haçlı Seferi düzenlemeye çağıran mektuplar yollamış, kilise reformu üzerine incelemeler yazmıştır. Kutsal Metinler ile Sahte Dionysios üzerine yorumları, Tommaso'nun *Summa theologica*'sının (1265-73; İlahiyat) bir özetini ve bir felsefe elkitabını derlemiştir. Yorumları ve incelemeleri özellikle 16. yüzyılda yaygın olarak okunmuştur. *Opera Omnia*'sı (Bütün Yapıtları) 1896-1935 arasında 42 cilt olarak yayımlanmıştır.

Deo Van Tri, Lao dilinde KHAM UM (d. y. 1849, Kuzeybatı Vietnam - ö. 1 Mart 1908, Lai Chau), Tonkin'de (bugün Vietnam'ın kuzeyi) Kara Irmak boylarında yaşayan Day halklarının reisi. Fransızların egemenliği altındaki Vietnam'ın bir bölümünde yarı özerk bir krallık kurmuştur.

Deo Van Tri, Kara Irmak çevresindeki Vietnam topraklarını işgal etmiş olan Dayların reisi Deo Van Seng'in oğluydu. Deo Van Seng, Çinlilerden oluşan bir korsan çetesinin başında bölgeyi 1869'da ele geçirmişti. Deo Van Tri 16 yaşındayken babasıyla birlikte bir Şan istilasına karşı koydu ve Kara Irmaktaki korsan çetelerinin yardımıyla Vietnam Krallığı'nı savundu. Gösterdiği yiğitlikten ötürü Vietnam sarayınca kendisine reis unvanı verildi, babası da yüksek bir devlet görevine getirildi. Rakip korsan çeteleri babasının Muong Theng'deki prensliğini tehdit edince, Deo Van Tri onları Çin'in Yunnan eyaletine kadar çekilmeye zorladı.

Tonkin 1885'te Fransa'yla savaşa tutuştu; bunun üzerine Deo Vietnamlılara gene bağlılıkla hizmet etti. Fransız yönetimine karşı ayaklanan genç Kral Ham Nghi'ye ve naip Ton That Thuyet'e sığınma hakkı tanıdı. Ama naip, bulundukları yerin gizli kalmasını sağlamak için Deo'yu öldürmeye kalkışınca, Deo onu kendi topraklarının dışına sürdü ve bu tarihten sonra direnişçi Vietnamlılarla işbirliğine yanaşmadı.

Deo, bazı aile üyelerinin de etkisiyle, halkının bağımsızlığını korumak için 1888'de Fransızlarla anlaşmaya vardı ve Fransız sömürge yönetimine hizmet etmeyi kabullendi. Fransız kâşif Auguste Pavie'nin düzenlediği bazı araştırma gezilerine katıldı ve onunla birlikte Çin'e gitti. Aile üyelerinin Pavie ile birlikte Paris'e gitmesine izin vererek onların Fransa'da öğrenim görmesini sağladı. Fransızlarla işbirliği politikasını yaşamının sonuna değin sürdüren Deo, 1894'te Çinhindi ile Çin arasındaki sınırı çizen harekâtlara yardımcı oldu.

deodoran, DEODORANT olarak da bilinir, istenmeyen vücut kokularını gidermeye ya da hafifletmeye yarayan kozmetik ürün. Temel bileşeni, güzel bir parfümle kokulandırılmış hafif bir bakteri öldürücü madde olan deodoranlar, ilk salgılandığında kokusuz olan terin bakteri ve enzimlerin etkisiyle bozulmasından ileri gelen kokuları gidermeye yarar. Daha çok aerosol sprey biçiminde

üretilen bu kozmetik ürünlere, koku giderici (deodoran) maddenin ve parfümün yanı sıra, terlemeyi azaltıcı bileşikler de katılır. Terlemeyi azaltmak amacıyla kullanılan ilk kozmetik ürün, alüminyum klorhidratın alkol içindeki seyreltik çözeltisiydi. Sonradan bu amaçla çeşitli maddeler denendiyse de, alüminyum türevleri en etkili ve güvenilir bileşikler olarak bugün de kullanılmaktadır.

Deogarh, DEOGHAR olarak da bilinir, Hindistan'ın kuzeydoğusundaki Bihar eyaletine bağlı Santal Parganas ilinde kent. Önemli bir kara ve demir yolu kavşağı, ayrıca tarım ürünlerinin pazarlandığı bir ticaret merkezidir. Çok eski bir kent olan Deogarh, Hindu tanrılarından Şiva için yapılmış 22 tapınağı ile ünlüdür. Kentin yakınlarında Budacı uygarlığın ürünü pek çok kalıntı bulunur. Deogarh'ta bir hastane, bir verem kliniği ve cüzam hastanesi ile Bhagalpur Üniversitesi'ne bağlı üç yüksekokul (biri öğretmen enstitüsü) vardır. Bölgeyi ele geçiren Müslüman önderlerinden Bahtiyar Halaci, 1201'de Bihar'ı fethettikten sonra Deogarh'ı başkent yapmıştır. Kent 1869'da belediye olmuştur. Nüfus (1981) kent, 52.904; metropoliten alan, 59.120.

deontolojik etik *bak.* ödev etiği

Deoria, Hindistan'ın kuzeyinde, Uttar Pradesh eyaletinde il ve il merkezi kent. Deoria kenti, Gorakhpur'un güneydoğusunda, Bihar eyaletine giden demiryolu hattının üzerindedir. Tarım ürünlerinin pazarlandığı bir ticaret merkezi olan kentteki başlıca sanayi dalı şeker üretimidir.

Yüzölçümü 5.400 km² olan Deoria ili, güneyde Ghaghara ve Rapti ırmaklarından kuzeyde Nepal sınırına kadar uzanan düz bir ovadır. İlin başlıca ürünleri şekerkamışı, pirinç, yağlı tohumlar ve baklagillerdir. Yörede birçok şeker fabrikası da vardır. İlin kuzey kesimi ormanlıktır. Buda'nın öldüğü ve yakıldığı yer olarak bilinen Kasia önemli bir hac merkezidir. Nüfus (1981) kent, 55.720; il, 3.496.564.

Deor'un Yakınması, İngilizce DEOR'S LAMENT. Eski İngilizce yazılmış 42 dizelik kahramanlık şiiri. Günümüze kalan nakaratlı iki Eski İngilizce şiirden biridir ("Wulf and Eadwacer" adlı öteki şiirden yalnızca bazı parçalar kalmıştır). Şiir, saraydaki görevinin başka bir ozana verilmesiyle topraklarından ve efendisinin bağışlarından yoksun kalan ozan Deor'un yakarışını dile getirir. Her kıtasında dize sayısı değişir ve Germen efsanelerindeki acı çekmiş çeşitli kahramanlardan beş örnek verilir. Her kıta, "Bu acı geçti, bu da geçer" nakaratıyla biter. Bazı uzmanlar, ağıt tarzındaki şiirlerin, aslında kahramanlık destanlarının başında kullanılan geleneksel girişler olduğunu öne sürerse de, Deor'un Yakınması yoğun kişisellik taşıyan bir havaya sahiptir.

Deosai Dağları, Hindistan Yarımadasının kuzey kesiminde, Himalaya dağ sistemi içinde sıradağlar. Cemmu ve Keşmir eyaletinin Pakistan'ın elinde bulunan ortabatı kesiminde yer alır. İndus Irmağının Bunci deki kıvrımından Suru (Karçha) Irmağına kadar uzanır. Zaskar Sıradağlarından da Suru Irmağıyla ayrılır. Uzunluğu 190 km'dir. Masifin ana gövdesi, Prekambriyen Zamandan (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) kalma tortul kayaçlar ile daha genç granit kütlelerden oluşur. Dağlarda, yüksekliği 5.500 m'yi aşan birçok doruk vardır. Bölgedeki sıradağlar arasında uzanan Deosai Havzasının yüksekliği 4.000 m'dir; havza, sarp kenarları ve düz tabanı ile eski bir buz yalağı görünümündedir. Arazi engebeli ve yerleşimden yoksundur. Seyrek bitki örtüsü, marmot gibi dayanıklı birkaç kemirici memeliye karşın varlığını sürdürmektedir. Burci Geçidi, dağların eteklerinde yer alan birkaç köyden biri olan Skardu'nun güneybatısındadır.

Depardieu, Gérard (d. 27 Aralık, 1948, Châteauroux, Fransa), çevirdiği çok sayıda filmle tanınan Fransız sinema oyuncusu.

Göçmen bir işçi ailesinin oğluydu. Kısa bir okul yaşamının ardından 15 yaşında Paris'e giderek oyunculuk dersleri aldı. İlk kez *Le Beatnik et le minet* (1965; Hipi ile Şık Delikanlı) adlı kısa filmde oynadı. 1970'lerin başında uzun filmlerde küçük roller almaya başladı. *Les Valseuses* (1973; Yerinde Duramayanlar) filminde canlandırdığı genç haydut rolüyle tanındı. Daha sonra Bernardo Bertolucci'nin *1900* (1976), François Truffaut'nun *Le Dernier Métro* (1980; *Son Metro*), *Loulou* (1980), *Le Retour de Martin Guerre* (1981; *Martin Guerre'in Dönüşü*), Andrzej Wajda'nın *Danton* (1982), *Jean de Florette* (1986) ve onun devamı niteliğindeki *Manon des Sources*'i (1980) ile *Camille Claudel* (1989) ve *Greencard* (1991; *Yeşil Kart*) gibi filmlerde rol aldı. *Cyrano de Bergerac*'daki (1990) rolüyle 1990 Cannes Film Şenliği'nde en iyi erkek oyuncu ödülünü kazandı. *1492: Conquest of Paradise* (1992; *1492: Cennetin Fethi*) filminde Kristof Kolomb'u canlandırdı.

Yılda yaklaşık altı filmde rol alan Depardieu, sıradan köylüden Fransız Devrimi'nin ünlü önderi Georges Danton'a ve ressam Auguste Rodin'e kadar değişen pek çok rol üstlendi. Beyazperdede erkeksi bir gücün yanı sıra belli bir incelik ve duyarlılık da taşıyan kahramanları canlandırdı. 1980'lerin sonlarında Fransız sinemasının en çok sevilen oyuncuları arasına girdi ve ünü bütün dünyaya yayıldı.

département, Fransa'da en büyük yerel yönetim birimi, il; Fransa'ya bağlı bazı denizaşırı il ve toprakların yönetsel konumu (*département d'outre mer-DOM*). 1790'da kurulan *département*'lar, yerel hizmetlerin, yasaların ve bütçenin sorumluluğunu üstlenmiş olan genel meclislerce (*Conseil général*) yönetilir. Yerinden yönetime ilişkin 2 Mart 1982 tarihli yasayla "Cumhuriyet Komiseri" (*comissaire de la République*) sıfatını alan vali devleti temsil eder ve konseyin yürütme organını oluşturur.

Fransız Devrimi'nden önce Fransa'da yerel yönetim, Franche Comté, Provence, Bourgogne, Bretagne gibi yaklaşık olarak eski il bölünmelerine (*province*) denk düşen askeri yönetim birimleri (*gouvernement*) biçiminde örgütlenmişti. Bu örgütlenme *Ancien Régime*'in (Eski Rejim) başarısız yönetimiyle yakından ilgili görüldüğünden, eski yönetim birimleri Kont Mirabeau'nun önerisiyle *département*'lara bölündü. Bunlar, büyüklük ve nüfus açısından olabildiğince birbirine eşit tutulmuştu ve adlarını genellikle ırmak, dağ vb coğrafi oluşumlardan alıyordu. 1860'ta Fransa'ya katılan Savoie ve Nice bölgelerinde üç yeni *département* kuruldu. 1870-71 Fransız-Alman Savaşı'ndan sonra yitirilen Bas-Rhin, Haut-Rhin ve Moselle *département*'ları, 1919'da yeniden Fransa'ya katıldı. Nüfus ya da bölgesel değişiklikler doğrultusunda sonradan başka *département*'lar da kuruldu. Bugün 100'e yakın *département* vardır ve genellikle sınırları içindeki en büyük kent merkez işlevi görür.

Her *département* bir valinin yönetimi altında vali yardımcıları tarafından yönetilen *arrondissement*'lara (ilçe) bölünmüştür. *Arrondissement*'lar, kendi içlerinde, yönetsel özellik taşımayan *canton*'lara; *canton*'lar da en küçük yönetim birimleri olan *commune*'lere (bucak) bölünmüştür.

depolama, malların daha sonra kullanılmak amacıyla saklanmasını ve korunmasını sağlayan yöntemler.

Büyük bir olasılıkla, kış aylarında kullanma amacıyla hasat zamanında ayrılan gıda maddeleri, depolanan ilk mallardı. Geçmişte yiyeceklerin bozulmasını önlemek için kurutma, tütsüleme, salamura yapma ya da yiyecekleri su ve hava geçirmeyen kaplara koyarak serin ve karanlık kilerlere yerleştirme gibi çeşitli yöntemler uygulanırdı. Günümüzde modern soğutma teknikleri tarım ürünlerini, doğal durumlarındaki değişimi en aza indirecek biçimde depolamayı olanaklı kılmıştır.

Depolama hizmetlerinin ortaya çıkmasını sağlayan önemli bir etken de ticarettir. Ticari depolamanın başlıca amacı, malları hava koşullarına, kemirici gibi zararlı hayvanlara ve böceklere karşı koruma ve hırsızlığa karşı önlem almadır. Depolama aynı zamanda mevsimsel değişikliklere ve talep dalgalanmalarına karşı yedekte mal tutma amacına yöneliktir. Belirli bir malı ya da malları depoda biriktirerek toplu olarak yüklemek taşımacılık maliyetini azaltan önemli bir öğedir. Stoklama, azami üretim etkinliği açısından önem taşır. Bir fabrika, çoğunlukla pahalı ve zaman alıcı işlemler gerektiren üretim yöntemlerini başka bir ürüne uyarlama sürecini başlatmadan önce, belirli bir malı o sırada pazarlayabileceğinden daha yüksek bir miktarda üretebilir. Dolayısıyla depolama, imalat ve pazar arasında bir biriktirme işlemi olarak ticarete hizmet eder.

Özellikle denizyolunda olduğu gibi yavaş araçlarla yapılan uzun mesafe taşımacılığı teknik bakımdan bir depolama biçimi olarak değerlendirilebilir. Yük gemilerinin gereksinimin yoğun olduğu bölgelere yönlendirilmesi biçiminde gerçekleşen mal dağıtımı, acil piyasa talebini karşılamada etkili bir yoldur. Bu tür "yüzen ambarlar" kereste ve kimya sanayilerinde yaygın olarak kullanılır.

Taşımacılığın en önemli kuralı, bir kerede taşınan mal miktarı artarken birim maliyetin düşmesidir. Pazarlama sürecinde taşımacılık ve depolamanın, ürünlerin gereksinim duyulduğu anda ve yerde uygun biçimde bulundurulmasına dayanan bir mekân-zaman değeri söz konusudur. Üretim için gerekli malzemeyi (hammadde, yedek parça, makine) gereksinim duyulduğu anda hazır bulundurması açısından depolamanın sağladığı güvence imalat için de büyük önem taşır. Büyük şirketler, üretim zincirini tek bir kuruluşta toplama yerine, genellikle farklı, ama birbiriyle ilişkili parçaları değişik işletmelerde üretme yoluna giderler. Böylece dağıtım merkezleri denen depolama tesisleri aracılığıyla bütün ürün çeşitlerini eksiksiz olarak tüketiciye sunma ve farklı ürünlere yönelik talepler içeren toptan siparişlerde malları tek tek üretildikleri fabrikalardan derlemek yerine, bir kerede verimli bir biçimde yükleme olanağını elde etmiş olurlar.

Sürekli bir mal akışının zorunlu olduğu dağıtım merkezlerinin işlevlerini başarıyla yerine getirebilmesi ve modası geçmiş ya da kullanılmayan mallarla boşuna işgal edilmemesi için doğru pazar tahminleri yapmak temel koşuldur. Birçok şirketin ürünlerini gönderdiği ve alıcının geniş bir mal grubunu satın alıp tek bir kerede sevk edebildiği genel ambarlar, bu süreçlerin daha da iyi işlemesini sağlar. Doğal olarak bu ticaret

biçiminde imalatçı, ürünün alım satım işlemleri ve bir ölçüde de müşteri ilişkileri üzerindeki denetimini yitirmiş olur. Bu dezavantaj, talep dalgalanmalarına duyarlı bir özel işletmede personel ve tesislerin düşük kapasiteyle kullanımı sorunuyla karşılaştırılarak değerlendirilmelidir.

Genel depolarda, aynı kalite ve özellikleri taşıyan bazı mallar, üretici firma ayrımına bakılmaksızın, bir yığın olarak bir arada depolanabilir. Farklı üreticilere ait, standart kimyasal maddeler ya da tahıllar gibi hacimli ürünler ambarlardaki aynı tank ya da siloya konabilir. Bu yolla sağlanan tasarruf fiyatların belli oranda düşürülmesini olanaklı kılar. Benzer biçimde, iki perakendecinin satın aldığı aynı cins ürün depoda birlikte tutulabilir; daha sonra dağıtım yapıldığında ürünler ayrılarak envanter çıkarılır. Dinamik depolama olarak adlandırılan bu depolama biçiminde, ürün akışı oldukça düzenli olur ve ürünün alıcıya ulaşması da kolaylaşır.

Korumaya yönelik depolama statik bir depolama biçimidir. İş evrakları ve özel eşyalar gibi değerli malzemeler, depolarda uzun süre dokunulmadan korunur. Burada önemli olan etkenler kapasite ve güvenliktir.

Depolama tesisleri kolay bulunma, güvenlik ve havalandırma gereksinimlerine göre düzenlenir. Soğuk hava bölümlerinin tasarımı özenle yapılmalı ve ısıtılan alanlar da etkili bir şekilde planlanmalıdır. Bütün depolama tesislerinde beton ve çelik gibi yanmaz maddeler tercih edilir. İyi yalıtım ve akustik özellikleri de olan bu maddeler, prefabrik yapıma da son derece elverişlidir.

Depolamanın dinamik biçimi olan ambarlama büyük ölçüde otomatikleşmiş bir süreçtir. Stok dönüşümünü kolaylaştırma amacına uygun olarak tasarımlanan ambarlar, bu işlevi depolama alanına yerleştirilen yükleme vinçleri, malların yatay ve dikey hareketleri için kullanılan uzaktan kumandalı çatallı taşıyıcılar (forklift) ve yerçekiminden de yararlanarak, kullanılan malzemenin yerine otomatik olarak yenisinin gelmesini sağlayan sistemler aracılığıyla gerçekleştirir. Ambarların çoğu, dağıtım merkezlerinden bilgisayarlar aracılığıyla denetlenir.

depozito, hizmet sözleşmesinde olası zararları karşılamak üzere teminat akçesi, taahhüt içeren sözleşmelerde de taahhüdün yerine getirilmesini sağlamak üzere bağlanma akçesi olarak yatırılan para ya da değerli kâğıtlar.

Borçlar Kanunu'na göre, yapılan bir hizmet sözleşmesinin tarafları bir ücret kesintisi üzerinde anlaştıkları durumlarda, bunun bir cezai şart olarak alıkonacağı açıkça belirtilmemişse ve bu konuda bir örf ve âdet kuralı yoksa tevkif edilen ücret, istihdam eden kimsenin olası zararına karşılık emanet olarak tutulmuş bir para (depozito) sayılır (m. 157). 8 Eylül 1983 tarihli ve 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'nun 54. maddesine göre, taahhüdün sözleşme ve şartname hükümlerine uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak amacıyla, sözleşme yapılmadan önce müteahhit ya da müşteriden ihale bedeli üzerinden hesaplanmak suretiyle yüzde altı oranında kesin teminat alınır. Taahhüdün sözleşme ve şartnameye uygun biçimde yerine getirildiği anlaşıldıktan ve müteahhidin bu işten dolayı idareye ve Sosyal Sigortalar Kurumu'na (SSK) borcunun olmadığı usulüne göre saptandıktan sonra kesin teminat geri verilir.

10 Ağustos 1983 tarihli ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu da bağımsız adaylık için başvuranların en yüksek derecedeki devlet memurunun brüt aylığı tutarında bir parayı ilgili mal sandığına emanet, yani depozito olarak yatırmaları zorunluğunu öngörmüştür (m. 21). *Ayrıca bak.* cayma; pey akçesi.

deprem, YER SARSINTISI olarak da bilinir, Yer'in iç bölümlerinde oluşan ve esnek dalgalar devinimine yol açan ani sarsıntı. Belirli bir merkezden kaynaklanarak çevreye yayılan bu tür sismik dalgalar, çoğunlukla Yer yüzeyinde şiddetli sallantılara neden olur. Buna karşılık küçük ölçekli depremlerin çoğu, ancak duyarlı aygıtlarla saptanabilir.

Çoğu büyük ölçekli depremin kökeni ve yayılması, levha tektoniği kuramıyla açıklanır. Bu kurama göre, Yer'in yüzey bölümleri çok sayıda geniş ve sert levhadan oluşmakta ve birbirlerine göre hareket halinde olan bu levhalar, sınır bölümlerinde etkileşim içine girmektedirler. En şiddetli depremler levhaların örtüşme bölgelerinde, levhalardan birinin, otekisinin altına dalmasıyla oluşur. Bunların çoğu, merkezi 300 km'den daha aşağıda olan derin odaklı depremlerdir ve ada yayları ve derin deniz çukurlarıyla yakından bağıntılıdır. Levhaların, ayrıldığı ya da birbirlerine sürtünerek geçtiği bölümlerinde de, yüzeyden algılanabilen sismik dalgalar oluşur. Bununla birlikte, bu alanlardan kaynaklanan depremler çoğunlukla daha düşük şiddetli ve gerece sığdır. Birbiriyle etkileşime giren levhaların sınır bölgelerinde, tektonik süreçler sonucunda biriken esnek gerilimlerin kayaçların dayanımını aşması durumunda kayaçlar bir-

Dünyada gerçekleşen önemli depremler

yılı	magnitudu ya da şiddeti	ölü sayısı	yeri
365	----	50 000	Knossos, Girit
526	----	250 000	Antiokheia
844	----	50 000	Şam
847	----	50 000	Musul, Irak
847	----	70 000	Şam
856	----	200 000	Damgan, İran
893	----	82 000	Kafkasya, Rusya
893	----	180 000	Daipur, Hindistan
893	----	150 000	Erdebil, İran
1042	----	50 000	Palmyra, Baalbek, Suriye
1138	----	230 000	Halep, Suriye
1201	----	1 000 000	Yukarı Mısır ya da Suriye
1268	----	60 000	Kilikya, Anadolu
1290	6.75	100 000	Çin
1556	XI	830 000	Shaanxi eyaleti, Çin
1667	6.9	80 000	Şemaha, Azerbaycan, Rusya
1668	XII	50 000	Shandong eyaleti, Çin
1693	XI	100 000	Sicilya, Catania, İtalya
1703	----	200 000	Ceddo, Japonya
1727	----	77 000	Tebriz, İran
1730	----	137 000	Hokkaido, Japonya
1731	----	100 000	Pekin, Çin
1737	----	300 000	Kalkuta, Hindistan
1739	----	50 000	Çin
1755	----	62 000	Lizbon, Portekiz; İspanya, Fas
1780	----	100 000	Tebriz, İran
1811	8,7	fazla	New Madrid, Missouri, ABD
1836	7,6	28 321	Kuzey Japonya
1857	8,3	----	Tejon Pass (Palmdale), California, ABD
1868	----	70 000	Ekvador
1883	----	100 000	Cava, Endonezya
1886	IX	60	Charleston, Güney Carolina, ABD
1905	8,6	19 000	Cemmu ve Keşmir, Hindistan
1906	8,3	700	San Francisco, ABD
1906	8,6	1 500	Valparaiso, Şili
1908	7,5	58 000	Calabria, Messina, İtalya
1915	7,5	32 610	Abruzzi, İtalya
1920	8,5	200 000	Gansu eyaleti, Çin
1923	8,3	99 000	Tokyo, Yokohama, Japonya
1927	8,0	40 000	Nan Shan, Çin
1932	7,6	70 000	Gansu eyaleti, Çin
1935	7,5	25 000	Hindistan
1939	8,0	32 962	Erzincan, Türkiye
1939	8,3	28 000	Chillán, Şili
1948	7,3	19 800	Aşkâbad, SSCB
1960	5,9	12 000	Agadir, Fas
1960	8,5	2 231	Puerto Montt, Valdivia
1963	6,0	1 070	Üsküp, Yugoslavya
1964	8,3	131	Prens William Boğazı, Alaska, ABD
1964	7,4	26	Niigata, Japonya
1970	7,8	66 794	Kuzey Peru
1971	6,4	58	San Fernando, California, ABD
1972	6,2	5 000	Nikaragua
1976	7,5	23 000	Guatemala
1976	6,5	929	Kuzeydoğu İtalya
1976	7,8	240 000	Tangshan, Çin
1977	7,2	1 500	Bükreş, Romanya
1979	7,9	600	Kolombiya, Ekvador
1979	8,1	100	Batı İran, Endonezya
1980	7,7	4 000	eş-Şerif, Cezayir
1980	7,2	4 800	Güney İtalya
1983	7,1	1 400	Erzurum-Kars, Türkiye
1985	8,1	9 000	Meksika
1986	5,4	1 000	San Salvador, El Salvador
1988	6,9	25 000	Ermenistan, SSC
1989	6,9	60	San Francisco, California, ABD
1990	7,3	40 000	Kuzeybatı İran
1990	7,7	1 000	Kuzey Filipinler
1991	7,0	1 600	Uttar Pradesh, Hindistan

* 20 yüzyıl öncesi için verilen deprem magnitüleri, eldeki şiddet bilgilerinden yararlanılarak yaklaşık olarak Richter ölçeğine göre hesaplanmıştır. Magnitudun Richter ölçeğine göre hesaplanmadığı yerlerde şiddet, Mercalli ölçeğine göre romen rakamlarıyla verilmiştir.

den çatlamaya başlar ve bu da sismik dalgaların oluşmasına yol açar (*bak.* sismik dalga).

Üç büyük sismik kuşak belirlenmiştir: 1) Büyük Okyanusu çevreleyen levhaların sınır bölümleri boyunca uzanan ve sismik açıdan son derece etkin And Dağları ve California'daki San Andreas kırık kuşağını içeren Büyük Okyanus deprem kuşağı; 2) Avrupa'nın Akdeniz kıyılarından Büyük Okyanusa kadar uzanan ve güney sınırları boyunca Alp kuşağını içeren Asya kuşağı; 3) dünya çapında kesintisiz bir çöküntü (rift) sistemi oluşturan orta okyanus sırtları. Bu kuşakların ve bu kuşaklarla bağlantılı çeşitli alanların dışında kalan bölgelerde, levha sınırlarından oldukça uzak kesimlerde de küçük ya da büyük ölçekli depremler oluşabilir. Levha içi depremler olarak adlandırılan bu sarsıntılar, levha devinimi dışındaki mekanizmalarla açıklanır ve ender de olsa gerilimlerin, levhanın iç kesimlerindeki kayaçların dayanımını da aşabileceği varsayımına dayanılır. Örneğin, magmanın aşamalar halinde yukarı yükselmesi ve şiddetli püskürmeleri, sismik titreşimler başlatabilir. Bazı düşük şiddetli depremler ise, çeşitli insan etkinlikleri sonucunda, yüzeyin hemen altındaki kayaç katmanlarının dengesinin bozulması sonucunda da oluşabilir.

Türkiye'de gerçekleşen önemli depremler*

yılı	magnitüdü†	ölü sayısı	yeri
1925	5	3	Afyon-Dinar
1928	6	50	İzmir-Torbalı
1929	6,5	64	Sivas
1933	6	20	Denizli
1935	6,4	5	Erdek
1938	6,0	149	Kırşehir
1939	6,0	60	İzmir
1939	8,0	32.962	Erzincan
1940	6,0	37	Develi
1941	6,0	194	Erciş
1942	6,1	7	Bigadiç
1942	7,3	3.000	Niksar
1943	7,2	618	Çorum
1943	7,6	2.824	Ladik
1944	7,4	3.959	Gerede
1944	6,2	21	Gediz
1944	7,8	27	Ayvalık
1945	6,0	10	Ceyhan
1946	5,6	2	Ilgın
1946	6	839	Varto
1949	6,9	2	İzmir
1949	6,7	450	Karlıova
1951	6,6	52	Kurşunlu
1952	5,6	133	Hasankale
1953	7,5	265	Gönen
1953	6,1	2	Kurşunlu
1955	6,9	23	Söke
1956	6,0	1	Eskişehir
1957	7,1	67	Fethiye
1957	7,1	25	Abant
1959	6,0	–	Köyceğiz
1963	5,9	1	Çınarcık
1964	6,0	8	Malatya
1964	6,6	23	Manyas
1965	5,2	14	Horasan
1966	5,5	14	Varto
1966	6,5	2.394	Varto
1967	7,5	89	Adapazarı
1967	6,0	97	Pülümür
1968	5,7	29	Bartın
1969	6,6	41	Alaşehir
1970	7,1	1.086	Gediz
1971	6,2	60	Burdur
1971	6,8	755	Bingöl
1975	6,7	2.385	Lice
1976	7,5	3.840	Çaldıran
1983	7,1	1.400	Erzurum-Kars
1992	6,3	486	Erzincan

* Anadolu'da gerçekleştiği belirlenen ilk önemli deprem, İÖ 330'daki Niksar depremidir. Bunu izleyen öteki önemli depremler ise şunlardır: İÖ 69 Antakya (17 bin ölü), 334 Kilikya (40 bin ölü), 1168 Erzincan (12 bin ölü), 1268 Adana-İçel (60 bin ölü), 1454 Erzincan (22 bin ölü), 1509 İstanbul (13 bin ölü), 1584 Erzincan (15 bin ölü), 1668 İzmir (15 bin ölü), 1784 Erzincan (5 bin ölü), 1789 Palu (51 bin ölü), 1822 Antakya (22 bin ölü), 1877 Marmara Adası (1.312 ölü), 1903 Malazgirt (6 bin ölü), 1912 Şarköy (1.850 ölü), 1914 Burdur-Isparta (2.500 ölü).

† Richter ölçeğine göre

Yeraltı nükleer denemeleri, çok büyük su kütlelerinin büyük barajların arkasında toplanması ve atık suların, derin kuyular aracılığıyla Yer'in derinliklerine pompalanması, bu tür etkinliklerdendir.

Depremlerin konumu sismograf(*) aracılığıyla belirlenir. Bu aygıt, odak noktasından Yer yüzeyine doğru ya da yüzey boyunca ilerleyen sismik dalgaların yol açtığı zemin salınımlarını kaydeder. Yakınlarda oluşan bir depremin sismogramı oldukça basittir ve yayılma doğrultusunda titreşen birincil dalgalar (P dalgaları) ile daha yavaş ilerleyen ve yayılma doğrultusuna dik olarak titreşen ikincil dalgaları (S dalgaları), ayrıca Yer yüzeyi boyunca yol alan çok şiddetli yüzey dalgalarını gösterir. Uzakta oluşan depremlerin sismogramları ise daha karmaşıktır, çünkü bu durumda, belirli bir noktadan kaynaklandıktan sonra sismografa ulaşana değin yerkabuğunun çeşitli katmanlarında yansımaya ya da kırılmaya uğrayan çeşitli türden sismik dalgalar söz konusudur. Bu dalgaların sismografa ulaşma süreleri ile dışmerkez uzaklıkları (kaynak noktasından olan uzaklıkları) arasındaki ilişki, bir zaman-uzaklık eğrisiyle belirlenir, ulaşma zamanı düşey, dış merkeze uzaklığı ise yatay eksenler üzerinde okunur. Eğer çeşitli sismik dalgaların sismografa ulaşma zamanları bir kayıt istasyonundaki sismogram üzerinde okunur ve standart zaman-uzaklık eğrileriyle karşılaştırılırsa, deprem merkezinin istasyondan olan uzaklığı hesaplanabilir.

Bir depremin magnitüdü (açığa çıkan ya da harcanan toplam enerji miktarı), çoğunlukla Richter ölçeğine(*) göre belirlenir. Richter ölçeği, sismik dalga genliklerinin sismograf kayıtlarına dayanılarak hazırlandığı bir logaritmik cetveldir. Ölçek, bir birimlik magnitüt artışı, depremin boyutlarında 10 katı bir artışa karşılık gelecek biçimde düzenlenmiştir; örneğin, Richter ölçeğine göre magnitüdü 8 olan bir deprem, magnitüdü 4 olan bir depremden 10 bin kez daha büyüktür. İkincisi ancak zayıf bir hasara yol açarken magnitüdü 8 olan deprem büyük bir yıkıma neden olur. Bir depremin magnitüdü, onun Yer yüzeyinde oluşturduğu sarsıntının algılanma derecesi ve belirli bir bölgede yol açtığı yıkımın boyutlarını ifade eden şiddetinden farklıdır. Genel olarak bir depremin şiddeti dışmerkezden olan uzaklığına bağlı olarak azalır. Ama yüzey jeolojisi (örn. bölgenin tabanında sert anakayaç yerine tortul kayaçların ya da gevşek yapılı dolgu malzemelerinin bulunması) ve başka etkenler nedeniyle, yapılar üzerinde yine de önemli etkilerde bulunabilir.

Bazı depremler tarihte çok büyük yıkımlara yol açmıştır. Geniş bir alanda bu kadar kısa bir süre içinde bu ölçüde yıkıcı olan başka bir doğal olgu yoktur. Örneğin, 1556'da Çin'in Shaanxi eyaletinde görülen büyük depremde, yaklaşık 830 bin kişi ölmüş, bölgedeki kasaba ve köyler tümüyle yok olmuştur. Büyük depremler sırasında oluşan sert yüzey hareketleri, yanlış tasarımlanmış ya da kötü inşa edilmiş yapılar üzerinde büyük hasarlara yol açabilir. Bu tür durumlarda insanlar, yapıların altında kalarak ya da denetim dışı yangınlarda yanarak ölürler. Kimi zaman depremlere eşlik eden toprak kaymaları ve çamur akmaları ya da denizaltı depremlerinin (bazen de yanardağ püskürmelerinin) neden olduğu tsunamiler de (sismik deniz dalgaları) son derece yıkıcı sonuçlara yol açar.

1960'ların ortalarından başlayarak Çin, Japon, Sovyet ve ABD'li sismologlar, depremlerin önceden öğrenilmesine yönelik çok sayıda araştırma yaptılar. Bu alanda çeşitli ilerlemeler sağlanmakla birlikte, depremlerin zaman, yer ve şiddetinin doğru ve kesin bir biçimde önceden kestirilmesine ilişkin bir yöntem geliştirilemedi. Sismologlar, büyük depremler öncesinde, sık sık, depremlerin dışmerkezleri yakınındaki kayaç ve topraklarda ölçülebilir fiziksel değişikliklerin olduğunu saptadılar. Esnek gerilmenin artmasından kaynaklanan zemin eğimindeki keskin değişiklikler, düzensiz magnetik değişimler, kara hareket hızının farklılaşması ve kayaç yoğunluğundaki önemsiz değişmeler bu tür haberci olaylar olarak tanımlanmıştır.

Türkiye, Alp deprem kuşağının üzerinde yer almaktadır. Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı(*), bu tektonik kuşak üzerinde çok etkin bir bölge olarak uzanmaktadır.

Genel olarak Türkiye, Alp kıvrım sisteminin üzerinde bulunmaktadır. Topografik olarak iki dağ silsilesi, batıdan doğuya doğru ülkeyi kateder. Bunlardan biri kuzeyde Karadeniz, öteki ise güneyde Akdeniz boyunca görülür. Bu iki temel dağ silsilesi arasında yüksekliği yaklaşık 1.000 m olan Anadolu platosu yer alır. Alp dağoluşumu sürecinde, her iki kıvrımın oluşumu da Kretase (Tebeşir) Döneminde (y. 136-65 milyon yıl önce) başlamış ve Eosen Bölümde (y. 54-38 milyon yıl önce) son bulmuştur. Dağoluşumu hareketleri, kuzeydeki kıvrımda kuzeyden güneye doğru, güneydeki kıvrımda ise, güneyden kuzeye doğru olmuştur. Anadolu platosu, kristalin şist ve eski derinlik kayaçlarını içerir. Bu kayaçların üzeri daha sonra Eosen, Oligosen (y. 38-26 milyon yıl önce) ve Neojen (y. 26-2,5 milyon yıl önce) kayaçlarıyla örtülmüştür. Dağoluşumu hareketlerini karaoluşumu hareketleri izlemiş ve bu tektonik düzensizlik sonucunda Türkiye'nin yüzeysel yapısı oluşmuştur.

Türkiye, tektonik özellikler açısından Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı ve Doğu Anadolu Kırık Kuşağı olmak üzere başlıca iki ana kırık kuşağına ayrılır. Türkiye'de depremler daha çok Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı boyunca gerçekleşmektedir. Doğuda Varto ve Üstükran'dan başlayan bu kırık kuşağı, batıya doğru Erzincan, Koyulhisar, Reşadiye, Niksar, Tosya, Çerkeş, Mengen, Bolu ve Adapazarı'ndan geçerek Ege kıyılarına kadar uzanır. 1924'ten bu yana, Mercalli ölçeğine göre VIII ve daha yukarı şiddetteki 47 depremden 24'ü bu kırık kuşağında görülmüştür. Bu kuşakta oluşan depremlerin yol açtığı zararlar, elips biçimli bir alanda toplanmaktadır. Doğu Anadolu Kırık Kuşağı Amik Ovasından, Karlıova'ya kadar uzanır. 8. ve 10. yüzyıllarda önemli depremlerin görüldüğü bu kuşakta yakın dönemlerde de büyük zararlara yol açan yer sarsıntıları oluşmuştur.

deprem dalgası, kırılma ve kayma hareketlerinin etkisiyle Yer yüzeyine doğru yüzey doğrultusu boyunca yayılan salınım hareketleri. *Ayrıca bak.* sismik dalga.

deprem kuşağı, DEPREM BÖLGESİ ya da SİSMİK KUŞAK olarak da bilinir, Yer yüzeyi boyunca uzanan, üzerinde dünya deprem etkinliklerinin çoğunun oluştuğu dar kuşak. Litosferin (dışkabuk), birbirine göre devinim halinde olan birçok büyük levhadan oluştuğu kabul edilirse, dünyadaki deprem kuşakları, bu levhaların etkileşime girdiği kenar bölümlerine karşılık gelir. Ada yayları, dağ kuşakları, yanardağ etkinlikleri, derin okyanus çukurları ve depremler, deprem kuşaklarının en önemli özellikleridir. Başlıca iki büyük deprem kuşağı, Büyük Okyanusu çevreleyen Büyük Okyanus deprem kuşağı ile Asor Adalarından başlayarak Akdeniz ve Ortadoğu üzerinden Hindistan'

ın kuzey kesimlerine ve Endonezya'ya kadar uzanan ve buradan Büyük Okyanus deprem kuşağıyla birleşen Alp kuşağıdır.

deprembilim *bak.* sismoloji

depremyazar *bak.* sismograf

depresyon *bak.* ruhsal çöküntü

Depretis, Agostino (d. 13 Ocak 1813, Mezzana Corti, İtalya Krallığı - ö. 29 Temmuz 1887, Stradella, İtalya), üç kez başbakanlık görevinde bulunan İtalyan devlet adamı. Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketinin sol kanat önderlerindendir. Tartışmalı bir dış politika izlemesine ve ılımlı reformlarıyla liberalleri düş kırıklığına uğratmasına karşın, partiler arasındaki farklılıkları en aza indirerek değişik partilerin üyelerini aynı hükümet içinde bir araya getirmiş ve böylece oldukça istikrarlı bir yönetim kurmuştur.

Pavia'daki hukuk okulunu bitirdikten (1834) sonra birkaç yıl ailesinin mülklerini yönetti. Avrupa'da devrimci ayaklanmaların birbirini izlediği 1848'de ilk Piemonte Parlamentosu'na seçildi ve yaşamının sonuna değin milletvekilliğini sürdürdü. Mecliste Sardinya-Piemonte başbakanı Kont Cavour'a sürekli karşı çıktı. 1850'de solcu yayın organı *Progresso*'yu kurdu.

1853'te, Giuseppe Mazzini'nin planladığı Milano'daki ayaklanmaya, büyük olasılıkla başarısız olacağını önceden görebildiği için doğrudan katılmadı. 1859'da, Avusturya'dan yeni ilhak edilen Lombardiya'daki Brescia'nın valiliğine atandı. Giuseppe Garibaldi 1860'ta Sicilya'yı Napoli'nin Bourbon kralından aldıktan sonra, onun yokluğunda adayı yönetmek üzere Depretis Sicilya'ya gönderildi. Depretis'in gizli görevi Sicilya'nın Sardinya-Piemonte'ye katılmasını hızlandırmaktı. Bunu fark eden Sicilya içişleri bakanı Francesco Crispi, Depretis'i Garibaldi'ye ihbar ederek istifaya zorladı.

Bunun üzerine, Parlamento'ya dönen Depretis sırasıyla bayındırlık (1862), donanma (1866) ve maliye (1867) bakanlıklarında bulundu. Urbano Rattazzi'nin 1873'te ölmesinden sonra görünüşte sol kanadın önderliğine yükselen Depretis, Mart 1876'da başbakanlığı üstlenmek üzere göreve çağrıldı. Amaçladığı çok ılımlı reformları uygulamaya zaman bulamadan, Mart 1878'de bir skandal yüzünden hükümet düştü. Depretis Aralık 1878'de yeniden başbakanlığa getirilerek sekiz ay iktidarda kalan daha tutucu bir hükümet kurdu. Ardından, yeni başbakanın hükümetinde içişleri bakanı olarak görev aldı. Fransa'nın İtalya için büyük önemi olan Tunus'u işgal etmesiyle bu hükümet de düştü.

Depretis'in Mayıs 1881'de kurduğu hükümet Temmuz 1887'ye değin iktidarda kaldı. Ama bu hükümet hiçbir yenilik getirmedi. Hükümetin önemli sayılabilecek tek reformu (1882), oy kullanma hakkının, toplam nüfusun yüzde 2'sinden yüzde 7'sine genişletilmesi oldu. Yönetimini hedef alan eleştirilerin gitgide yoğunlaşmasına karşın Depretis, değişik partilerin temsilcilerini hükümette toplayarak iktidarda kalmayı başardı.

Dışişleriyle çok az ilgilenmesine karşın, İtalya'nın tarafsız kalamayacağını anlamıştı. Uzun süre kararsız kaldıktan sonra 1882'de Avusturya-Macaristan ve Almanya ile Üçlü İttifak'ı imzaladı. Bu arada, Afrika'nın sömürgeleştirilmesine de ikna oldu. Ocak 1887'de Dogali Çarpışması'nda 500 İtalyan askeri Etiyopyalılar tarafından öldürülünce Depretis hükümeti istifa etti. Depretis Nisan 1887'de yeniden başbakan seçildi, ama birkaç ay sonra bu görevdeyken öldü.

Der'a, Yunanca EDREI. Suriye'nin güneyinde valilik (*muhafaza*) ve valilik merkezi kent. Der'a kenti, ülkenin güneybatı kesimindeki Havran bölgesinin en önemli merkezidir. Ürdün sınırı yakınında Cride Irmağı üzerinde yer alan kent, Amman, Kudüs, Hayfa ve Şam arasındaki kara ve demir yolu ulaşımının odak noktasıdır. Der'a'da sanayi kuruluşu yoktur; ama kent hem bir pazar merkezi, hem de garnizon olarak önem taşır. Kent çevresinde Yunan-Roma dönemi kalıntıları ve 1253'te yapılmış bir cami bulunur. 636'da Bizans kuvvetlerinin bozguna uğraması ve Suriye'nin Araplarca alınmasıyla sonuçlanan Yermuk Irmağı Çarpışması kentin yakınında gerçekleşmiştir. Kent I. Dünya Savaşı boyunca da çarpışmalara sahne olmuştur.

Der'a valiliğinin yüzölçümü 3.730 km²'dir. Havran bölgesinin büyük bölümünü ve Suriye'nin güneybatısındaki Yukarı Yermuk Irmağı havzasını içine alır. Nüfus (1981 tah.) kent, 49.534; (1990 tah.) valilik, 520.000.

Dera Gazi Han, Pakistan'ın Pencap eyaletinde kent. Dera Gazi Han bir Beluci reisinin oğlu olan ve Multan'daki Langah Sultanlığı'nın vasalıyken 1480'de bağımsızlığını ilan eden Gazi Han tarafından kuruldu. 1867'de belediye olan kentin bir bölümü 1908-09'da İndus Irmağının taşmasından büyük zarar gördü. 1911'de kurulan ve ilçe merkezi olan yeni kent, Taunsa Barajı'nın üzerinden geçen karayoluyla Multan'a, İndus'un sığ noktalarına yerleştirilmiş teknelerden oluşan bir köprüyle de Gazi Ghat ve Muzaffergarh'a bağlanır. Kent çevresinde yetiştirilen başlıca ürünler buğday, darı ve hurmadır; sığır yetiştiriciliği yaygındır. Kilim ve halı dokumacılığı ile tahta oyuncak yapımı kentin geleneksel işkollarıdır; pirinç ve buğday işleme, pamuklu dokumacılık, iplik ve elyaf üretimi ise yeni sanayilerdir. Kentte bir hastane ile Pencap Üniversitesi'ne bağlı bir yüksekokul bulunur. Nüfus (1981) 102.007.

Dera İsmail Han, Pakistan'ın Kuzeybatı Sınır Eyaletinde kent.

Dera İsmail Han kenti, İndus Irmağının hemen batısında kurulmuştur. Kentin kurucusu İsmail Han 15. yüzyılda yaşamış bir Beluci reisinin oğludur. Bugünkü kentin 6 km batısında bulunan eski kent 1823'te İndus'un taşması sonucunda ortadan kalktı. Dürrani reislerinin kurduğu yeni kent 1867'de belediye oldu. Yörede Peştu ve Beluci kabileleri yaşar. Aynı adı taşıyan ilçenin yönetim merkezi olan kent aynı zamanda önemli bir kavşak noktasıdır. Irmak sularının alçaldığı dönemlerde, İndus üzerinde teknelerden oluşturulan bir köprü ile 19 km doğudaki Darya Han'a bağlanır. Kent aynı zamanda Peşaver-Multan hattı üzerinde bir demiryolu istasyonudur. Vernikli ahşap işleri, cam, hasır ve fildişi eşya ile sari yapımı kentteki başlıca el sanatlarıdır. Sanayi kuruluşları arasında dokuma, un, yağ, pirinç ve sabun fabrikaları sayılabilir. Kentte bir hastane, iki park, dört önemli pazaryeri ve Peşaver Üniversitesi'ne bağlı iki yüksekokul vardır. Kentteki Gomal Üniversitesi 1974'te açılmıştır. Nüfufs (1981 geç.) 68.000.

Derain, André (d. 10 Haziran 1880, Chatou - ö. 8 Eylül 1954, Garches, Fransa), 20. yüzyıl başlarında Paris'te *avant-garde* resme katkıları olan, ama bu eğilimin temsili sanattan salt soyuta yönelişini tepkiyle karşılayarak Fransa'daki gerçekçilik geleneğinden yana çıkan Fransız ressam.

Paris'te Carriere ve Julian akademilerinde eğitim gördü. Erken dönem üslubu, 1900'de tanıştığı Vlaminck ve 1905'te birlikte çalıştığı Matisse'in etkileriyle gelişti. Fovizm(*) akımının ilk temsilcilerinden biri oldu. Parlak, rasgele renklerle ve içinden geldiği gibi kesik fırça vuruşlarıyla çalışıyordu. 1910'da İspanya'da Cadaquès'de Picasso ile birlikte çalışmasına karşın, sanatı, o sırada gelişmeye başlayan çözümsel (analitik) kübizmden çok, Cézanne'ın ard izlenimci yapıtlarına yakındı.

Çoğunlukla manzaralar, ölüdoğalar, portreler ve çıplaklardan oluşan daha sonraki resimleri geleneksel üsluplardan kaynaklanmakla birlikte, konuya uyumlu olarak geliştirilmişti. Son dönem çalışmalarının bazısında izlenen hayal gücüne karşın, 1920'lerden sonra sanatında önemli bir değişiklik olmadı. Dekoratör olarak da başarılı çalışmaları

André Derain'in yağlıboyayla yaptığı kendi portresi; Bridgestone Sanat Galerisi, Tokyo
Bridgestone Art Gallery, Tokyo

olan Derain, özellikle Rus Balesi için sahne tasarımları gerçekleştirdi. Ayrıca çok sayıda kitap resimledi.

deraşa (İbranicede "söylev" ya da "vaaz"), çoğul DERAŞOT, sinagogda genellikle hahamın verdiği vaaz ya da dinsel öğüt. Geniş anlamda Yahudi tarihinin ilk vaizleri olan peygamberlerin, şeriat hükümlerini yorumlamak gibi resmi bir yetkisi yoktu; ayrıca peygamberler belirli kurallara göre örgütlenmiş bir cemaate de seslenmiyordu. İÖ 5. yüzyılda Tora metinlerinin halka yerel dilde açıklanarak okunmasının yararını sezen Ezra, *deraşa* olarak nitelenebilecek vaazlar veren ilk Yahudi önderiydi. Hıristiyanlıktan çok önce bu tür söylevler Yahudi ayinlerinin ayrılmaz bir parçası oldu. *Deraşa*'nın biçim ve içeriği zamanla değişti. Bazı vaizler şeriatın didaktik açıklamalarını sunarken, bir bölümü de alegorilere, mesellere, anekdotlara ve halk öykülerine başvuruyordu.

Hahamlar için *deraşa*'nın işlevi, cemaati esinlendirmek, yüreklendirmek, bazen de uyarmaktı. Bu ilk dönemden kalma birçok *deraşa* Talmud'un şeriat dışı bölümlerinde korunmuştur; bunlar Midraş'ın (hahamlarca kaleme alınmış tefsir metinleri) önemli bir bölümünü oluşturur. Bazen toplumsal eleştiri ve reform amacıyla, bazen de belagat ve bilgi gösterisi olarak eğlendirici ve öğretici bir üslupla, *deraşa* türü söylevler verilirdi. Gene de *deraşa*'nın temelini her zaman ahlaki yönlendirme oluşturdu.

Bugün de *deraşa* biçim ve içerik bakımından esnekliğini korumaktadır; ama eski kaynaklara ve geleneklere dayanması *deraşa*'ya Yahudiliğe özgü bir nitelik kazandırır.

Tipik *deraşa*, kutsal metinlerin belirli bir bölümüne dayalı eğitici bir söylevdir.

derbar (Farsça *der*: "kapı" ve *bar*: "divan"), Hindistan'da kabul salonu ya da avlu; ayrıca yüksek bir devlet yetkilisinin düzenlediği ve kendinden aşağı kademedeki ileri gelenlerin sadakatlerini *nazar* ve *pişkeş* verip karşılığında *hilat* olmak suretiyle, temsili düzeyde perçinlemek üzere katıldığı aynı zamanda toprak (dirlik) tevcihlerinin ve başka ayrıcalık ya da muafiyetlerin dağıtımının gerçekleştirildiği, resmî, törensel toplantı. Hindistan'ın Büyük Britanya'ya bağlı olduğu dönemde ve özellikle 1857-58 ayaklanmalarının bastırılmasının ardından, İngiliz yönetimi yeni bir meşruiyet arayışı içine girdiğinde ve yerli prenslerle ilişkisinde kendini Hint-Türk (Babürlü) hükümdarlarının yerine koyduğunda, bu ilişkiyi tescil etmek amacıyla düzenlenen imparatorluk toplantılarına da bu ad verilirdi.

En ünlü üç derbar 1877, 1903 ve 1911'de Delhi'de yapılanlardır. Bu toplantılar sırasıyla, Kraliçe Victoria'nın Hindistan imparatoriçesi unvanını alması (1876), Kral VII. Edward'ın taç giymesi (1902) ve Kral V. George ile Kraliçe Mary'nin Hindistan'a yaptıkları ziyaret (1911) dolayısıyla düzenlendi. Özellikle 1876'daki derbar, yerli soyluluk kademelerinin, Batı Avrupa ortaçağ unvan ve törenlerinden esinlenerek hazırlanmış, yapay bir İngiliz feodal hiyerarşisinin kalıpları içine alınması yoluyla, imparatorluk yönetimini sanki çok eskiden var olan geleneklere dayanıyormuş gibi göstermenin simgesel dilini yarattı.

derbeder, Türk halk müziğindeki ayaklardan biri. Klasik Türk müziğindeki sabâ makamına benzer. Derbeder ayağında *si*, kerem ayağında olduğu gibi, iki koma

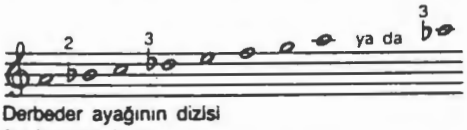

Derbeder ayağının dizisi
Ana Yayıncılık Arşivi

pestir. Derbeder ayağına özgün yapısını kazandıran ses, üç komalık *re* bemoldür. Tiz durak, ezginin seyrine göre, *re* gibi üç komalık bir bemol alabilir.

derbend, Osmanlı Devleti'nde karayolu ve ulaşım güvenliğini sağlayan karakol.

Derbendler, dağ, geçit, köprü, kavşak gibi yol ve ulaşım açısından stratejik noktalarda kurulurdu. Bunlar yolun önemine göre küçük kale biçiminde olduğu gibi, han ve kervansaraylar da derbend olarak kullanılırdı. Yol güvenliği bulunmayan yerler, halkın ya da yerel yöneticilerin başvurusu üzerine başkentten gönderilen görevlilerce incelenerek derbend kurulmasının gerekliliği saptanırdı. Bu durum Divan-ı Hümayun Mevkufat Kalemi'ne işlenir, bölge yöneticileri ile kadılarına da bir fermanla bildirilirdi. Ayrıca derbendde görevli olarak çalışacak derbendcilere birer belge verilirdi.

Derbendin çevresindeki köylerin bütün yükümlüleri derbendci yazılır, geçit ve derbendi gözetmek, yolların onarım ve bakımını yapmak, güvenliği sağlamak gibi hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniyeden bağışık tutulurlardı. Derbendcilere başka görevlilerin karışmaması, vergi ve angarya isteğinde bulunmaması bir yasa gereğiydi. Bu tür isteklerle karşılaşan derbendciler beratlarını gösterir, gerekirse kadıya başvururlardı.

Derbendcilik, II. Murad (hd 1421-44; 1446-51) ve II. Mehmed (hd 1444-46; 1451-81) dönemlerinde oldukça gelişmişti. Yol güvenliğinin birinci derecede önem kazandığı 17. yüzyılda ise derbendciler tekâlif-i şakkadan da bağışık tutuldular. Ama giderek artan kalabalık eşkıya baskınları önlenemez hale gelince birçok derbendci, gece ve gündüz tutulan derbend nöbetini ağır bularak başka yerlere göçmeyi yeğledi. Bu biçimde derbendciliği bırakanlardan rüsum-ı raiyet adı altında vergi alınmaya başladı. 18. yüzyılda daha da yetersiz kalan derbendciler, mal ve can kayıplarından sorumlu tutulmamak için çoğu kez eşkıya ile işbirliği yolunu seçtiler.

Derbendler, kaza ve sancaklarda bulunan derbend başbuğunun ya da ağasının buyruğunda görev yaparlardı. Derbend ağasının buyruğunda bir neferler müfrezesi ile derbend kethüdası, alemdar, çavuş, kâtip gibi görevliler vardı. Derbendden geçen yolcu ve yük kervanlarından yasal tarifelere göre derbend resmi alınması derbend ağasının göreviydi. Bu vergi, yüksüz binek hayvanı ile kişi başına 20, yüklü hayvanla geçenler için 40, yük arabaları için de 80 akçeydi. Bu miktarlar 19. yüzyılda artırıldı ve derbend resimlerinin toplanması işi de mültezimlere verildi. Derbend resminin bir kez ödenmesi koşuluna da son dönemlerde uyulmayarak yolculardan her derbendde ayrı ayrı vergi alınması yoluna gidildi; bu da iç ticareti olumsuz yönde etkiledi.

Tanzimat döneminde, işlevini yitirdiği için derbendler kaldırılarak yerine karakollar kuruldu. Yol ve ulaşım güvenliğinin sağlanması da zaptiye örgütüne bırakıldı.

Derbent, Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde kent. Hazar Denizi ile Kafkas Dağlarının birbirine en çok yaklaştığı dar bir geçitte yer alır. Avrupa'yı Güneybatı Asya'ya bağlayan kervan yolunu korumak üzere bir kale kent olarak kuruldu. 728'de Arapların, 1220'de Tatarların, 1813'te de Rusların eline geçti. Kentteki pek çok eski yapı arasında 5. yüzyıla ait bir kalenin kalıntıları ile 8. yüzyıla ait bir cami özellikle önemlidir. Yün eğirme, şarapçılık ve özellikle konservecilik Derbent'in başlıca sanayi dallarıdır. Nüfus (1987 tah.) 83.000.

Derbent, İç Anadolu Bölgesi'nde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Selçuklu'ya bağlı bir bucak olan Derbent, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca Sille bucağına bağlı üç ve Meram ilçesinin Kızılören bucağına bağlı bir köyün de katılmasıyla ilçe yapılmıştır.

Derbent Belediyesi 1930'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 22.111; kasaba, 6.469.

Derby, İngiltere'de, Derbyshire iline (*county*) bağlı kentsel ilçe (*district*). Pennine Sıradağlarının güney ucunda, Derwent Irmağı kıyısında, önemli bir güzergâh üzerinde yer alır. 1888-1974 arasında il meclisi bulunan bir ilçe (*county borough*) konumundaydı. Bugünkü ilçenin yüzölçümü 78 km²'dir.

İlçenin kuzeydoğusundaki Little Chester'da Roma kenti Derventio'nun kalıntıları bulunur. 9. yüzyılda Danların kurduğu kentin başlangıçta Deoraby olan adı zamanla Derby biçimini aldı. Kent ilk kraliyet beratlarını 1154-56 ve 1204'te aldı. 1750'de Derby'de porselen üretimi başladı. III. George'un 1773'teki ziyaretinden sonra, Derby'de üretilen porselenlerde taç biçiminde bir marka kullanılmasına izin verildi; bu nedenle Crown (İngilizcede "taç") Derby olarak anılan porselenlere 1890'da Kraliçe Victoria "Royal Crown Derby" adını verdi. 1719'da Derby'ye İtalya'dan ipek büküm makineleri getirildi. Eskiden halkın çoğunun ipek çorap, dantel ve pamuklu üretiminden geçimini sağladığı kentte dokuma fabrikaları bugün de önemli yer tutar.

Derby'de ilk fabrikaların kurulmasını, yörede bir kanal ağının bulunması kolaylaştırdı. Derby 19. yüzyılda önemli bir demiryolu merkezi oldu. Demiryolu ve uçak donanımı imalatı da ilçenin önemli sanayi etkinlikleri arasındadır.

1509-27 arasında yapılan Tüm Azizler Kilisesi'nin (1927'den sonra katedral) 64 m yüksekliğinde bir kulesi vardır. Nüfus (1986 tah.) 216.200.

Derby, İngilizlerin klasik at yarışlarından biri (öbürleri St. Leger, Oaks, Bin Guinea ve İki Bin Guinea). İlk kez 1780'de düzenlenen yarış, adını Derby 12. kontu Edward

Epsom Downs'da koşulan bir Derby
UPI - EB Inc.

Stanley'den alır. Yarışa ancak üç yaşından küçük tay ve kısraklar katılabilir. Derby, her yıl haziran ayının ilk çarşamba gününde Epsom Downs'da (Surrey) yaklaşık 2.400 m'lik bir parkurda koşulur. Başka birçok at yarışı da Derby olarak adlandırılır (örn. Kentucky Derby). Derby terimi zamanla her türlü yarış ve karşılaşmayı belirtmek için kullanılır olmuştur.

Derby (3. Kontu), Edward Stanley (d. 1508/09 - ö. 24 Ekim 1572, Ormskirk yakınları, Lathom, Lancashire, İngiltere), Derby 2. kontunun ikinci oğlu. Mayıs 1521'de babasının ölümü üzerine kont oldu. Ama henüz reşit olmadığı için, Kardinal Wolsey'nin koruması altına girdi. 1536'da dinsel bir ayaklanmanın bastırılmasına katkıda bulundu. Ama Katolikliğe bağlı kalarak, VI. Edward dönemindeki dinsel uygulamalara karşı çıktı. Kraliçe Elizabeth döneminde İskoç kraliçesi Mary'yi kurtarmaya yönelik bir komploya Derby'nin küçük oğulları Sir Thomas (ö. 1576) ile Sir Edward Stanley'nin de (ö. 1609) adı karışınca, sarayın Derby'ye olan güveni zayıfladı.

Derby (14. Kontu), Edward (George Geoffrey Smith) Stanley (d. 29 Mart 1799, Knowsley Park, Lancashire - ö. 23 Ekim 1869, Londra, İngiltere), 1846-68 arasında Muhafazakâr Parti önderliğini yürüterek üç kez başbakanlık yapan İngiliz devlet adamı. İngiliz Parlamentosu'nun tarihteki en büyük hatiplerinden biridir. Korumacılık yanlılarının güç yılları atlatmasına katkıda bulunmuş, ama bu arada Benjamin Disraeli'nin güç kazanarak önderliği ele geçirmesine ortam hazırlamıştır.

1820'de Whig grubundan Parlamento'ya girdi, 1827-28'de Vikont Goderich'in baş-

kanlığındaki hükümette görev aldı. 1830'da Charles Grey'in başbakanlığında İrlanda işlerinden sorumlu birinci sekreter, 1831'de de bakan oldu. 1834'te Robert Peel hükümetinde yeniden görev aldı. 1845'te Tahıl Yasaları'nın iptali üzerine istifa etti. 1851'de kontluğa yükseldi. 1852, 1858 ve 1866'da başbakanlığa getirilen Derby'nin iktidarda bulunduğu dönemlerde Yahudilerin Parlamento'ya seçilmesini önleyen ayrımcılığa son verildi, Hindistan'ın yönetimi Doğu Hindistan Kumpanyası'ndan alınarak hükümete devredildi. 1867 Reform Yasası da son Derby hükümeti döneminde kabul edildi.

Başbakanlığı, sıkıcı bulduğu için gönülsüzce sürdüren Derby, Muhafazakâr Parti'nin önderi olarak da Disraeli'nin yanında zayıf ve gevşek gözüküyordu. Gene de Disraeli, Derby'nin "köleliği kaldırdığını, İrlanda'yı eğittiğini ve parlamentoda bir reform yaptığını" kabul etmiştir. Derby'ye asıl ün kazandıran aristokrat kişiliğiydi. Yetiştirdiği yarış atları çok ünlüydü; topraklarını otoriterce ama hayırseverliği elden bırakmadan yönetirdi. Ayrıca Oxford'da rektörlüğün Latince şiir ödülünü kazanmış, 1864'te *İlyada*'nın açık ölçülü bir çevirisini yayımlamıştır.

Derby (7. Kontu), James Stanley, BARON STRANGE (1642'ye değin) olarak da bilinir, lakabı BÜYÜK DERBY KONTU (d. 31 Ocak 1607, Knowsley, Lancashire - ö. 15 Ekim 1651, Bolton, Lancashire, İngiltere), İngiliz İç Savaşı'nın önde gelen kralcı komutanlarından. Parlamento yanlılarınca idam edilmiştir.

Derby 6. kontu William'ın en büyük oğluydu. 1625'te Liverpool'dan Parlamento'ya seçildi. 7 Mart 1628'de Baron Strange sıfatıyla Lordlar Kamarası'na girdi. 1642'de İç Savaş patlak verince Kral I. Charles'ın yanında yer aldı ve Lancashire bölgesinde savaştı. Art arda uğradığı yenilgilerden sonra, kargaşalıkları bastırmak için Man Adasına gitti. 1644 yazında Prens Rupert'in kuzey bölgelerine düzenlediği başarılı sefere katıldı, Marston Moor'da Rupert'le birlikte çarpıştı. Charles'ın kuzeyde kesin bir yenilgiye uğramasından sonra Man Adasına çekildi ve adayı kaçak kralcılar için bir sığınak durumuna getirdi.

29 Eylül 1642'de babasının ölümünden sonra Derby kontu oldu. 12 Ocak 1650'de II. Charles, kralcı ayaklanmanın başlayacağı Cheshire ve Lancashire bölgesinin komutanlığına Derby'yi getirdi. Derby 15 Ağustos 1651'de Lancashire'daki Wyre Water'a ayak bastı. Ama 25 Ağustos'ta Wigan'da büyük bir yenilgiye uğradı ve ağır yaralı halde güçlükle kaçabildi. Worcester'da Kral Charles'ın yanında çarpıştıktan sonra, Boscopel'e kadar ona eşlik etti; ardından kuzeye yöneldi ve Nantwich yakınlarında Parlamentocular tarafından yakalandı. 29 Eylül'de Chester'da savaş mahkemesinde yargılandı ve ölüme mahkûm edildi. Parlamento'dan bağışlanmasını istediyse de, Oliver Cromwell'in desteğine karşın isteği reddedildi. Bunun üzerine kaçmaya kalkışan Derby Bolton'da yakalanarak idam edildi. Derby kontluğu unvanı en büyük oğlu Charles'a (1628-72) geçti.

Derby (1. Kontu), Thomas Stanley, 2 BARON STANLEY (1459-85) olarak da bilinir (d. y. 1435 - ö. 29 Temmuz 1504, Lathom, Lancashire, İngiltere), Güller Savaşları'nın (1455-85) son dönemlerinde önemli rol oynayan İngiliz soylusu.

Stanley ailesi mülklerinin kurucusu olan Sir John Stanley'nin (ö. y. 1414) torununun oğluydu. 1454'te Kral VI. Henry'nin silahtarı oldu. Kardeşi William'ın, Kral VI. Henry'ye karşı York düku Richard'ın saflarında çarpıştığı Blore Heath Çarpışması (Ağustos 1459) sırasında Stanley, komutasında büyük bir kuvvet olmasına karşın kraliyet ordusuna katılmadı. 1461'de IV. Edward tarafından Cheshire başyargıçlığına getirildi. Ama 10 yıl sonra, Lancaster hanedanını yeniden tahta çıkarmak için Edward'a karşı mücadeleye girişen eniştesi Warwick'i destekledi. Gene de Edward, Warwick'in iktidardan düşmesinden sonra Stanley'yi krallık kâhyası (*steward*) yaptı. Stanley, 1482'de sürgündeki Henry Tudor'un (sonradan VII. Henry) annesi Margaret Beaufort'la evlendi.

Stanley, başlangıçta IV. Edward'ın vasiyetini yerine getirmek için genç kral V. Edward'a bağlılıkla hizmet etti. Ama bir süre sonra III. Richard'ın tahta geçmesine karşı çıkmadı. Henry Tudor'u tahta çıkarmayı amaçlayan ve karısının da karıştığı bir ayaklanmaya (1483) katılmayı reddederek krallık kâhyalığı görevini sürdürdü. Ardından *constable* (avludaki işleri yürüten görevli) yapıldı ve karısını gizli bir yerde gözaltında bulundurması karşılığında, karısının toprakları kendisine bağışlandı. III. Richard bu kadar güçlü bir soyluyla arasının açılmasını istemiyordu. Ama Stanley 1485 başında Lancashire'daki topraklarına gitmek için izin isteyince ondan kuşkulanmaya başladı ve o yaz Stanley'den oğlu Lord Strange'i saraya rehine olarak göndermesini istedi. Henry Tudor'un İngiltere'ye dönmesinden sonra Stanley, kralın yanında mücadeleye katılmamak için çeşitli gerekçeler gösterdi. Bosworth Field Çarpışması'nın yapıldığı sabah (22 Ağustos) Richard, Stanley'yi kendi safında çarpışmaya çağırdı. Kaçamak bir yanıt alınca Lord Strange'in öldürülmesini emretti; ama bu emri yerine getirilmedi ve Strange kaçmayı başardı. Bosworth Field Çarpışması'ndan sonra tahta çıkan Henry'ye tacını Stanley giydirdi. VII. Henry, Stanley'nin bütün görevlerini onaylayıp onu Derby kontu yaptı. Stanley'nin ölümünden sonra kontluğu oğlu Thomas'a geçti.

Derby porseleni, yaklaşık 1750-1848 arasında, Orta İngiltere'deki Derby'de yapılan porselen biblolar ve servis kapları. En çok bilinenler ilk yapılan biblolardır. Bunların özelliği sırlarının, kaidelerine rastlayan yerlerde büzülmüş bir görünümde olmasıydı. "Kuru kenarlı" biblolar olarak bilinen ve büyük başarıyla biçimlendirilmiş olan bu porselenlerde yumuşak ve ağır bir hamur kullanılmıştır. Benzeri olan İtalyan tunç heykellerinden öturü "Floransa Yaban Domuzları" adıyla tanınan bir biblo çifti bunların en ünlü örneğidir.

Yumuşak hamurlu Derby porseleninden bir biblo, Chelsea - Derby dönemi, y. 1780; Victoria ve Albert Müzesi, Londra

Victoria and Albert Museum Londra

1756'da William Duesbury, Derby'de ikinci bir imalathane kurdu. "İkinci Dresden" olarak anılan bu imalathanede ustaca biçimlendirilmiş, soluk renklerle boyanmış biblolar üretildi. Bu ürünlerde genellikle Chelsea (çoğunlukla bu iki porselen birbirine karıştırılır) ve Meissen porselenleri taklit ediliyordu. Çiçek ve renkli böcek örgeleriyle bezeli servis kapları çok tutuluyordu. Chelsea imalathanelerini 1770'te Duesbury'nın satın almasından sonra desenlerdeki rokoko özelliklerin yerine yeni-klasik nitelikler geçmeye başladı. III. George'un 1773'teki ziyaretinden sonra, Derby'de üretilen porselenlerde taç biçiminde bir marka kullanılmasına izin verildi ve bu porselenler Crown (İngilizcede "taç") Derby olarak anılmaya başladı. 1790'larda desenler dikkati çekecek kadar yetkinleşirken, bir bölümü Sèvres porselenlerinden esinlenilerek üretilen sırsız biblolar da Derby ürünlerinin en narin ve pahalı parçaları oldu. 1786'da Duesbury öldü; 1815'te fabrika kiraya verildi ve y. 1845'te kalıplarının çoğu satıldı. Genelde Derby porselenlerinin 19. yüzyılda yapılanları ilk dönem ürünlerinden daha niteliksizdi. Bugünkü "Royal Crown Derby" fabrikası 1875'te kurulmuştur.

Derbyshire, İngiltere'de, Doğu Midlands bölgesinde il (*county*). Yüzey şekilleri, kuzeydeki çıplak kırlardan güneydeki Trent Irmağının düzlüklerine kadar çok farklı biçimler yansıtır. Sanayisi de çeşitlilik gösterir; High Peak ilçesinde turizm, doğu ve güneydeki kömür bölgesinde madencilik ve makine sanayisi ağırlıktadır. 1974'te yapılan yeni yönetsel düzenlemeyle, eskiden Cheshire sınırları içinde bulunan Tintwistle kırsal ilçesi de Derbyshire'a bağlandı. Yüzölçümü 2.631 km² olan il, dokuz ilçeye ayrılır: Amber Valley, Bolsover, Chesterfield Erewash, High Peak, North East Derbyshire, South Derbyshire, West Derbyshire ve Derby kenti. Merkezi Matlock'tur.

İl toprakları, Pennine Sıradağlarının Derbyshire kubbesi denen güney ucunu kapsar; kubbenin orta kesimi kireçtaşından, kenarları değirmentaşından oluşmuştur. Kuzeye doğru bu kütle, süpürgeotu ve turbalık kaplı Kinder Scout ve Bleaklow platolarına dönüşür. Doğuda, kömür damarları içeren yer katmanları toprak yüzeyine çıkmıştır ve ekonomik açıdan önemlidir. Güneyde bazı yerleri kille kaplı marn ve çakıl yatakları dalgalı bir yapı oluşturur. Akaçlama havzası hemen hemen tümüyle Derbyshire toprakları içinde bulunan Derwent Irmağı, Derby'nin güneydoğusunda Trent Irmağı ile birleşir. İlin kuzeybatı kesiminin büyük bölümü (842 km²) İngiltere'nin ilk ulusal parkı olan Peak District Ulusal Parkı (1951) içinde yer alır.

İl sınırları içinde çok sayıda tarihöncesi kalıntı bulunur. Cresswell Crag'de Paleolitik Çağa ait önemli bir alan ve Youlgreave yakınlarında Tunç Çağına ait hemen hemen düz taşlarla yapılmış daire biçimindeki Arbor Tümülüsü vardır. Romalılar, yörede yol ve kalelerden oluşan askeri bir ağ kurmuşlardır. Romalıların tek sivil yerleşimi, bugünkü Buxton'da yer alan Aquae Arnemetiae adlı kaplıca kentiydi. İS y. 80'den başlayarak Romalılar, bugünkü Wirskworth ve Castleton arasında kalan kireçtaşı tepelerindeki kurşun madenlerini de işlettiler.

Anglosaksonların gelişiyle, bölge Mercia Krallığı'na bağlandı. 873'te Danlar Mercia'

nın dinsel merkezi olan Repton'u ele geçirdiler ve daha sonra bölgeye yerleşerek Derby ilçesini kurdular. Derbyshire, bazı maden ve taşocağı işletmelerinin bulunmasına karşın 18. yüzyıla değin büyük ölçüde kırsal bir il olarak kaldı. Ortaçağ boyunca Peak bölgesinden çıkarılan kurşuna büyük talep vardı. Toprak yüzeyine çıkmış kömürler yerel olarak kullanılır, kireçtaşı ile değirmentaşının madenciliği yapılırdı. Odunkömürü kullanarak demir cevherini ergitme işi 12. yüzyıldan başlayarak önem kazandı. Belper'de çivi yapımı gibi ev sanayileri gelişmişti.

Derbyshire'ın doğu kesiminde bulunan demir cevheri 17. yüzyıldan başlayarak daha geniş biçimde işletmeye açıldı ve 18. yüzyılda sanayi teknikleri daha da gelişti. İngiltere'nin ilk modern fabrikası olan Lombe ipek fabrikası 1717'de Derby'de kuruldu. 1771'de Sir Richard Arkwright su gücüyle çalışan ilk pamuk eğirme fabrikasını Cromford'da açtı. 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında Derbyshire'daki vadiler tekstil fabrikalarıyla doldu. İlin doğusundaki demir ve kömür işletmelerinin önemi arttı. Madencilik ve makine yapımında önemli şirketler olan Bitterley Company (1790) ve ardından Clay Cross Company kuruldu. Derby, makine üretimi merkezi olarak da gelişme gösterdi ve 1908'de Rolls-Royce Ltd. (kuruluşu 1906) ilk fabrikasını burada açtı. Doğu ve güneydeki kömür havzaları 19. yüzyılda hızla gelişti ve Chesterfield, Bolsover, Alfreton ve Ilkaston gibi kentler Derbyshire sanayisinin merkezi durumuna geldi.

20. yüzyılda geleneksel sanayi dalları gücünü yitirmiştir. Kömür madenciliği bugün az sayıdaki büyük ocakta yoğunlaşmıştır. İl dökme demir ve çelik üretiminde hâlâ önde gelen bir merkez olmakla birlikte son yüksek fırınlar 1974'te kapatılmıştır. Makine ve kimya sanayileri önemini korumaktadır. Buxton ve Wirksworth çevresinde çıkarılan kireçtaşı, ulusal kireçtaşı üretiminin dörtte birini karşılar. Kuzeyde turizm önemli bir etkinliktir; kırsal bölgelerin doğal güzelliği dışında, 15. yüzyıldan bu yana yapılmış çok sayıda büyük ev de Derbyshire'ın görünümünü zenginleştirir. Bu evlerin en ünlüleri Haddon, Hardwick, Chatsworth, Bolsover, Sudbury ve Sutton Scarsdale'dir. Mimari açıdan önem taşıyan çok sayıda küçük ev ile güzel görünümlü kasaba ve köyler de vardır. Nüfus (1987 tah.) 918.700.

derdestlik, davanın görülmekte olması. Bir dava görülürken taraflar arasında aynı konuda, aynı olgulara dayanılarak dava açılması durumunda, karşı taraf derdestlik itirazında bulunabilir. İtiraz kabul edilirse ikinci davanın açılmamış sayılmasına karar verilir. Derdestlik itirazı ancak ilk itiraz olarak ileri sürülebilir. İkinci davanın davalısı derdestlik ilk itirazında bulunmazsa, bu itirazı ileri sürme hakkını kaybeder.

Derdiçok, asıl adı LÜTFİ PİŞKİN (d. 1873, Elbistan - ö. 1936, Tanır, Afşin), güneyli Türkmen âşıkları geleneğini 20. yüzyılda sürdüren âşık.

Köy imamı olan babasından okuma yazma öğrendi, hafız olmak için ders aldı. Küçük yaşta çiftçiliğe başladıysa da bu tür işlere yatkın olmadığından, evini terk etti. Âşıklığın yanı sıra Afşin ve Elbistan köylerinde uzun yıllar imamlık yaptı. Yöre ağzıyla ve çok rahat bir dille şiir söyledi. Şiirlerinde Karacaoğlan ve Kerem etkisi görülür. 163 şiiri A. S. Emirmahmudoğlu, A. O. Özavşar ve M. A. Küçükpınar'ın hazırladıkları *Derdiçok ve Şiirleri* (1946) adlı kitapta bir araya getirilmiştir.

Derdiyok ile Zülfüsiyah, düşlerinde bâde içerek birbirlerine âşık olan iki gencin birçok sıkıntıdan sonra mutluluğa kavuşmaları üzerine kurulu Türk halk öyküsü.

Öykünün konusu şöyledir: Horasan hükümdarı İsmail Şah, kendisine yardım etmeyen Mahmut ve Mehmet adlı iki tüccarı öldürtür, mallarına da el koyar. Bunun üzerine iki tüccarın Abdurrahman ve Recep adlı oğulları kenti terk ederek Isfahan'a giderler. Burada Ali Ağa adında bir kahveciye sığınan çocuklar büyüyünce birer meslek edinerek dükkân açarlar. Ali Ağa ve karısı gençleri evlendirir. Abdurrahman'ın oğlu, Recep'in ise kızı olur. Oğlana Derdiyok, kıza Zülfüsiyah adını verirler. Çocuklar büyüyünce düşlerinde bâde içerek birbirlerine âşık olurlar, saz çalıp türküler söyleyerek aşklarını dile getirirler. Abdurrahman'ın beklenmedik bir anda ölümü üzerine Recep kızını Derdiyok'a vermekten vazgeçer ve ailesini alarak Kâşân'a gider. Derdiyok da onları izleyerek kent yakınlarında Zülfüsiyah ile buluşur. Recep kentin beyi Seyit Han'a şikâyette bulunarak Derdiyok'u zindana attırır ve ailesini alarak Kirmanşah'a gider. Seyit Han, zindancının ricası üzerine Derdiyok'u serbest bırakır. Kirmanşah'a giden Derdiyok her yerde Zülfüsiyah'ı arar, ama bulamaz. Çünkü Recep karısını ve kızını alarak Buhara'ya gitmiştir. Derdiyok düşünde gördüğü pirin yardımıyla sevgilisinin nerede olduğunu öğrenir. Bu sırada Derdiyok ve Zülfüsiyah'ın dedelerini öldürten İsmail Şah ölmüş, yerine Eyüp Şah geçmiştir. Derdiyok, Eyüp Şah'ın yardımıyla Zülfüsiyah'a kavuşur. Anasını, sevgilisinin ana ve babasını da çağırır. Eyüp Şah el konan mallarını da geri verir. Böylece iki genç mutlu ve varlıklı bir yaşama kavuşur.

Türk halk edebiyatında sevgililerin birbirine kavuştuğu birkaç öyküden biri olan *Derdiyok ile Zülfüsiyah*, bâde içerek karşılıklı âşık olma ve sevgilinin peşinde kent kent dolaşma, doğaüstü varlıklar ile güçlü beyler yardımıyla sevgiliye kavuşma temeline dayanır. Basma nüshaları arasında bazı küçük farklılıklar vardır. Öykü eski harflerle ilk kez 1850'de, yeni harflerle de 1930'da basılmıştır.

dere kayası (*Gobio gobio*), *Cyprinidae* (sazangiller) familyasından, Asya'nın kuzeyi ile Avrupa'daki berrak tatlı sularda yaşayan küçük balık türü. Boz ya da

Dere kayası (*Gobio gobio*)
Jane Burton - Bruce Coleman Ltd

yeşilimsi gövdesinin iki yanında koyu renkli bir dizi leke, ağzının iki ucunda da birer bıyık vardır. Uzunluğu ender olarak 20 cm'yi geçen dere kayası, sürüler halinde yüzer ve küçük su hayvanları ya da böceklerle beslenir. Eti yendiği gibi, daha büyük balıkların yakalanmasında yem olarak da kullanılır.

dere sineği, BOSTAN SİNEĞİ olarak da bilinir, *Diptera* (çiftkanatlılar) takımının *Tipulidae* familyasından, genellikle su kıyılarında ve sık bitki örtülerinin arasında yaşayan, sivri-

Dere sineği (*Tipula simplex*)
Stephen Dalton - EB Inc

sinek gibi uzun gövdeli, ince bacaklı sineklerin ortak adı. Uzunlukları birkaç milimetre ile 3 cm arasında değişen dere sineklerinin erişkinleri zararsızdır ve ağır ağır uçar. En yaygın türlerden *Tipula simplex*, küçük siyah yumurtalarını sulak yerlere bırakır. Yumurtalardan çıkan kahverengi derili, ince uzun gövdeli larvalar genellikle çürüyen bitki artıklarıyla beslenir; bu larvaların bazıları etçildir, bazıları da tahılların ve otsu bitkilerin köklerini yer. Kış boyunca beslenen larvalar baharda pupa evresine girer. Erişkinlerin beslenme alışkanlıkları henüz bilinmemektedir. Kuzey enlemlerinde, karların üstünde sürünerek ilerleyen kanatsız bir dere sineği bulunmuştur.

derebeyi, Anadolu'da önce âyan(*) ve sonra eşraf'ın(*) yükselmesi süreci içinde, 18. yüzyıldan başlayarak kendi başlarına buyruk kesilen en önemli yerel iktidar sahipleri için kullanılan, resmî olmaktan çok, popüler bir terim. İstanbul ile aralarında uzlaşma ve çatışmayı bir arada içeren ikili bir ilişki söz konusuydu. Âyan ve eşrafın ilk ağızda elde ettikleri güç, merkezî hükümeti taşrada yönetim yetkilerini bu kesimlerle paylaşmaya zorlamış, bu hoşgörü ve onaydan yararlanan en önemli aileler de bulundukları bölgede daha fazla kök salmışlardı. Öte yandan belirli bir sının aştıklarında gene de "memleketin asayişini bozdukları" gerekçesiyle üzerlerine asker gönderilebiliyordu. Böyle bastırma girişimleri sırasında merkezî yönetim derebeyleri birbirlerine karşı kullanma yöntemine de sıkça başvurmaktaydı. Bununla birlikte, 15-16. yüzyılların "klasik" denen işleyişinin bozulmuş bulunduğu, ama Osmanlı toplumunda kapitalist gelişmenin gecikmesi yüzünden yeni bir merkeziyetin maddi temellerinin henüz oluşmadığı 18. yüzyıl boyunca genel eğilim, örneğin Çapanoğulları(*) ve Kozanoğulları(*) gibi derebeyi ailelerinin tam anlamıyla birer yerel hanedan oluşturmaları ve yörelerindeki gerçek iktidar odakları haline gelmeleri yönündeydi. Asıl valilerin yanında, hatta üzerindeki konumları Bâbıâli tarafından muhassıl(*) ya da mütesellim(*) gibi unvanlarla da tescil edilen derebeylerinin nüfuzu, ancak II. Mahmud döneminden başlayarak, devletin yukarıdan aşağı modernizasyonu ve yeni bir merkeziyetin adım adım kuruluşu temelinde kırılabildi.

Büyük âyan eşraf ailelerinin yerel derebeyleri olarak serpilmeleri geç dönem Os-

manlı toplumunun tarih bilincinde derin izler bıraktı. Hükümetin memuru olmaktan vasalı olmaya doğru evrilen bu hanedanların yükselişi, klasik döneminde feodal olmadığı düşünülen merkeziyetçi Osmanlı düzeninin belirli bir feodalleşme evresine girmesi biçiminde yorumlandı. Buna bağlı olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısının Ahmed Midhat Efendi gibi bir kısım aydın ve yazarların da, Batı ya da dünya tarihine ilişkin çeviri ve popülerleştirme denemelerinde, feodalite ya da feodalizm(*) gibi Avrupa ortaçağı terimlerini Türkçede derebeylik (düzeni) ile karşılamak eğilimi baş gösterdi. Bu kullanımın sakıncası, feodalizmi sırf siyasal kertede tanımlarken, aynı zamanda egemenliğin parsellendiği mutlak bir ademi merkeziyet düzeni olarak kavramlaştırmasında, feodalleşmeyi de esas olarak bir ademi merkezileşme süreci biçiminde algılamasında yatmaktadır.

derebeylik *bak.* feodalizm

derebeylik mahkemesi, İngilizce MANORIAL COURT, İngiliz feodal hukukunda, feodal beyin, topraklarını kiralayan çiftçiler üzerindeki yargı yetkisini kullandığı mahkeme. Feodal beye bağlı kâhya (*steward*) ya da vekilharcın (*seneschal*) başkanlığını yaptığı derebeylik mahkemesi, aynı zamanda yörenin genel yöneticisi olan *reeve*, ekinleri koruyan ve suçluları mahkemenin önüne çıkaran *hayward* gibi çeşitli görevlileri atayan bir makam niteliğindeydi. Suç işleyen köylüler genellikle para cezasına çarptırıldığından, derebeylik mahkemesi feodal bey için kolay yoldan gelir sağlayan bir kaynak işlevini de görüyordu. Kiracıların izin alarak kendi aralarında gerçekleştirdikleri arazi işlemleri bu mahkemece tescil edilirdi. Ayrıca feodal beyden kiralanan arazilerin tasarrufunu üstlenmek ya da bırakmak için de mahkemeye başvurmak zorunluydu.

Derebucak, Akdeniz Bölgesi'nde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Beyşehir'e bağlı bir bucak olan Gencek, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasa uyarınca merkezi Derebucak kasabası olmak üzere bu adla ilçe yapılmıştır.

Derebucak Belediyesi 1967'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 16.067; kasaba, 5.115.

dereiskorpiti, *Cottidae* familyasının *Cottus* cinsinden, genellikle hızlı akışlı ve berrak akarsuların diplerindeki taşlar arasında yaşayan balıkların ortak adı. Avrasya ve Kuzey Amerika'daki akarsu ve göllere yayılmış olan bu cinsin en tanınmış üyesi bayağı dereiskorpitidir (*Cottus gobio*). Bayağı dereiskorpitinin uzunluğu genellikle 12 cm dolayında, en çok 20 cm'dir. Daha çok yavru balıklar, alabalık yumurtaları ve su bitkileriyle beslenir. Üst bölümü genellikle boz, karnı kirli beyazdır. Sırtında ve yanlarında koyu renk lekeler bulunur. İki sırt yüzgeci, yelpaze biçimindeki kuyruk yüzgeci ve öbür yüzgeçleri iyi gelişmiştir. Başı, gözleri ve ağzı iri, dişleri keskindir. İlkbahardaki üreme mevsiminde dişinin bıraktığı 1.000 kadar yumurtayı erkekler korur. Denizde yaşayan iskorpitlerle akraba olmadığı halde görünüşü benzediği için dereiskorpiti denen bu balıkların eti oldukça lezzetlidir.

Dereli, Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde, Giresun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 820 km² olan Dereli ilçesi kuzeyde Merkez ilçe ve Keşap ilçesi, batıda Yağlıdere ve Alucra, güneyde Şebinkarahisar ilçeleri, güneybatıda Ordu ili, batıda da Bulancak ilçesiyle çevrilidir.

Dağlık, engebeli bir alanda yer alır. Doğu Karadeniz Sıradağlarının(*) bir bölümünü oluşturan Giresun Dağları(*), ilçenin yüzey şekillerinin temel belirleyicisidir. Bu sıra içinde yer alan Karagöl Dağının 3.107 m'ye erişen doruğu ilçenin en yüksek noktasıdır. Bu doruğun hemen doğusundaki Kırklar Tepesinin yükseltisi ise 3.028 m'dir. 1.600-2.000 m yükselti kuşağındaki yeşil çayırlarla kaplı yüksek yaylalar hayvancılık bakımından büyük önem taşır. İlçe sınırları içindeki başlıca yaylalar Kümbet, Kulakkaya, Bektaş, Tamdere, Çağman, Karagöl ve Isırganlı'dır. Bu yaylalardan bir bölümü son yıllarda sayfiye turizmi açısından önem kazanmaya başladı. Güneyde Karagöl yöresinden kaynaklanan Aksu ilçe alanının hemen hemen ortasından güney-kuzey doğrultusunda akar.

İlçe ekonomisi tarıma dayanır. Giresun ilinde daha çok yüksek olmayan kıyı kesimlerinde yoğunlaşan fındık üretimi, Dereli'de yerini başka ürünlere bırakır. İlçede en çok mısır yetiştirilir. Ayrıca az miktarda patates, lahana, yem bitkileri, fındık ve elma üretimi de yapılır.

Ekime elverişli düzlük alanların sınırlılığı hayvancılığı ön plana çıkarmıştır. Yüksek yaylalarda mera hayvancılığı yapılır. En çok koyun ve sığır yetiştirilir. Arıcılık da önem taşır. Hayvansal ürünler üretimi düşük ve aile tüketimine yöneliktir.

Osmanlı döneminde Trabzon vilayetinin Merkez kazasına bağlı bir nahiye olan Dereli 1958'de ilçe olmuştur. Dereli kasabası Aksu vadisinde kurulmuş küçük bir yerleşimdir. 16 km'lik bir karayoluyla kuzeyindeki Giresun kentine bağlanır.

Yöredeki başlıca tarihsel yapılar Meryem Ana Kilisesi (Meryem Ana Manastırı) ve Hanaları'dır. Hisarköy'deki Meryem Ana Kilisesi'nin yapım tarihi bilinmemektedir. Büyük bir kayanın üstündeki kilise sarı kesme taştan yapılmıştır. Yavuzkemal kasabasının doğusunda yer alan Hanaları'nda saray kalıntıları, taş döşeli yollar ve üstü yazılı kayalar bulunmaktaysa da, arkeolojik bir araştırma ve inceleme yapılmamıştır.

Dereli Belediyesi 1958'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 34.443; kasaba, 6.058.

Dereli, Cevat (d. 1900, Rize - ö. 29 Temmuz 1989, İstanbul), figüratif anlayışta çalışan ressam.

İlk ve ortaöğrenimi sırasında (1907-14) Nazmi Ziya Güran'ın yakın ilgisiyle resme yöneldi, gene onun salık vermesiyle 1915'te Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonradan Güzel Sanatlar Akademisi) girdi. Önce bir yıl kadar Hikmet Onat'ın öğrencisi oldu, ardından İbrahim Çallı'nın atölyesine geçti. 1922'de, henüz öğrenciyken akademiden bir grup arkadaşıyla birlikte Yeni Resim Cemiyeti'ni kurdu. Ertesi yıl açılan Avrupa sınavını kazanarak okuldan mezun oldu, 1924'te Paris'e gitti ve dört yıl Julian Akademisi'nde Paul Albert Laurens'le resim çalıştı. 1928'de Türkiye'ye döndü ve aynı yıl Güzel Sanatlar Akademisi'ne öğretim üyesi olarak atandı. 1928'de Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. 1932'de akademideki görevinden ayrıldı, Tıp Fakültesi'ne desinatör olarak atandı. 1939'a değin bu kurumda anatomik çizimler yaptı. 1939'da akademideki görevine geri döndü. Cumhuriyet Halk Parisi'nin yurt gezisi programları içinde 1939'da Sinop'a gitti. Orada gerçekleştirdiği resimlerle aynı yılın sonunda İzmit'te düzenlenen Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Sergisi'nde birinci oldu. 1940'taki 2. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde "Peyzaj" adlı yapıtıyla birincilik ödülünü, 1979'da Sedat Simavi Vakfı Görsel

Sanatlar Ödulu'nü (Zühtü Müntoğlu ile birlikte), 1981'de Atatürk Sanat Armağanı'nı kazandı.

Başlangıçta kübizmin hacimsel özellikleri ve çizgi anlayışını yoresel bir dille yumuşatma eğilimi gösteren Dereli 1940'larda sert köşeli çizgilerden daha yumuşak bir anlayışa yönelerek İstanbul, Bursa, Ürgüp, Kayseri gibi kentlerden manzaralar yaptı. 1950'lerin ortalarına doğru "Buğday Eleyenler"de (1956) görüldüğü gibi çizim tekniği ve kompozisyon açısından yer yer geleneksel minyatür sanatının izlerini yansıtan bir üslupta çalıştı. Bu dönem yapıtlarında biçimlerde sadeleştirmeye ve stilizasyona yöneldi, net koyu-açık planlarla resme belirgin bir derinlik kazandırdı. 1970'lerde yapıtlarındaki biçimleri azaltarak daha yalın bir anlatıma ulaştı.

dereotu (*Anethum graveolens*), TEREOTU ya da DURAKOTU olarak da bilinir, maydanozgiller (*Apiaceae* ya da *Umbelliferae*) familyasından bir ya da ikiyıllık otsu bitki.

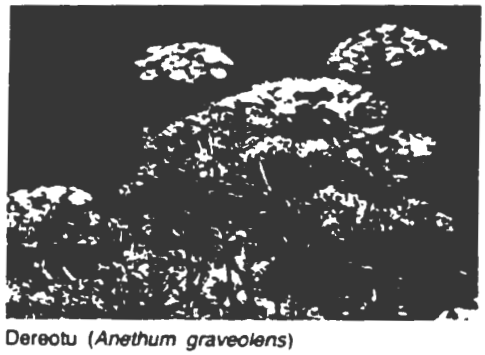

Dereotu (*Anethum graveolens*)
Ingmar Holmasen

Başlıca Akdeniz ülkelerine özgü olan dereotu Avrupa, Hindistan ve Kuzey Amerika'da da yaygın olarak yetiştirilir.

Yüksekliği 60 cm'ye ulaşabilen bitkinin çok parçalı yaprakları, şemsiye biçiminde kümeler oluşturan sarı renkli çiçekleri vardır. Meyveleri (ya da tohumları) yaklaşık 3,5 mm uzunluğunda, geniş oval biçimli ve esmer renklidir; sırt bölümünde uzunlamasına üç, yanlarda ise kanada benzer iki kabarık çizgi vardır. Bütün bölümleri kokulu olan bitkinin taze yaprakları, olgunlaşmamış çiçekleri ve kurutulmuş olgun meyveleri yiyeceklere koku ve tat vermek için kullanılır. Temel bileşeni karvon olmak üzere yüzde üç oranında uçucu yağ içeren meyvelerinin gaz söktürücü ve yatıştırıcı etkisi vardır.

Derepazarı, Karadeniz Bölgesi'nde, Rize iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Derepazarı, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Derepazarı Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 10.381; kasaba, 4.240.

Derezi, Muhammed bin İsmail ed- (d. Buhara, Türkistan - ö. 1019/20), İsmailiye mezhebinin yayıcısı ve Dürzi mezhebine adını veren kişi.

1017-18'de İsmailiye mezhebini yaymak için Mısır'a giden bir Turk olduğu sanılmaktadır. Fatımi halifesi el-Hâkim'in (hd 996-1021) gözüne girdikten sonra, Hamza bin Ali ve öteki arkadaşlarıyla birlikte, halifenin kutsallığı üzerine bir ilahiyat görüşü oluşturdu. Derezi'ye göre, Âdem'de ortaya çıkan kutsal tin, imamlar aracılığıyla el-Hâkim'e aktarılmıştı. Halife el-Hâkim ken-

di kutsallığı üzerine kurulu inancı yaymaya çalıştı. Derezi, Kahire'nin en büyük camisinde bu öğretiyi açıklayınca büyük bir kargaşa çıktı. Derezi'nin de bu sırada öldürüldüğü sanılmaktadır. Hareketi ilk başlatan Hamza olduğu halde, Derezi'nin verdiği vaazlar, halkın üzerinde kurucunun o olduğu izlenimini bıraktı ve mezhep onun adıyla anıldı.

dergâh (Farsçada "kapı yeri"), İslamda tarikat etkinliklerinin yürütüldüğü yapı. Aynı anlamda tekke(*) adı da kullanılır. Kadirihane ve Mevlevihane örneklerinde olduğu gibi, bazen tarikatlara göre adlandırılırlar.

Dergâh genellikle küçük bir ahşap yapıdır. Ama tarikatına, merkezle olan ilgisine ve gereksinime göre gerek adı, gerek yapısal özellikleri değişiklikler gösterebilir. Merkez dergâha "âsitane" denirken, küçük dergâhlar "zaviye" olarak adlandırılır. Dergâh, gereksinime göre küçük bir mescit, bazen de çeşitli bölümleri içeren geniş bir yapı biçimindedir. Örneğin bir Mevlevi dergâhında semahane, türbe, çilehane, derviş odaları (hücreler), selamlık, harem, kiler ve mutfak, kahvehane (ocak), kafes ve matrab adlarını taşıyan 10 bölüm vardır. Bektaşilikte ise pirevi 12 bölümden oluşur.

Dergâhlar, yalnızca tasavvuf eğitiminin yapıldığı yerler değildir. Gerektiğinde aşevi, han, kervansaray gibi işlevler de üstlenmişlerdir. Ayrıca, özellikle Osmanlı Döneminde, başta hat sanatı, edebiyat ve müzik olmak üzere güzel sanatların uygulanıp geliştiği merkezler olmuşlardır. Bir yandan, özellikle sınır boylarında kurulmuş olanları (ribat), savunma açısından önemli bir görevi yerine getirirken, bir yandan da ahi zaviyeleri gibi ekonomik yaşamın düzenlenmesine katkıda bulunmuş ve hastane (miskinler tekkesi), spor kulübü (okçular tekkesi) gibi işlevler de üstlenmişlerdir.

Dergâh, İstanbul'da 15 günde bir yayımlanmış düşün, sanat ve edebiyat dergisi. 15 Nisan 1921 - 5 Ocak 1923 arasında 42 sayı çıktı. Sorumlu müdürü Mustafa Nihat'tı (Özön). Milli Mücadele'yi destekleyen dergiyi, Yahya Kemal (Beyatlı) ve Mustafa Şekip (Tunç) yönlendirdi. Yahya Kemal'in "memleketçi" edebiyat görüşü ile Mustafa Şekip'in bireyciliğinin birleşmesi, daha sonra "tarih, sanat ve kültür milliyetçiliği" olarak ortaya çıkan anlayışa kaynaklık etti. Dergide Abdülhak Hamid (Tarhan), Abdülhak Şinasi (Hisar), Ahmet Hamdi (Tanpınar), Ahmet Kutsi (Tecer), Falih Rıfkı (Atay), Halide Edip (Adıvar), Hasan Ali (Yücel), İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), Kilisli Muallim Rifat (Bilge), Mehmet Fuat (Köprülü), Mehmed Emin (Yurdakul), Mustafa Nihat, Mustafa Şekip, Nurullah Ata (Ataç), Tevfik Fikret, Yahya Kemal, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ziya Gökalp gibi ünlü şair ve yazarların şiir, makale ve öykülerinin yanı sıra, edebiyat tarihi, tiyatro, biyografi, felsefe, dil, müzik gibi konularda telif ve çeviri yazılar yer aldı.

dergâh-ı âli *bak.* bâbü's-selam

dergâh-ı mualla *bak.* bâbü's-selam

dergi, düzenli aralıklarla yayımlanan, belirli bir ya da birkaç ilgi alanına ilişkin haber, makale, deneme, inceleme, araştırma ve eleştiri gibi yazıları, çeşitli edebi ürünleri ya da belirli konulara yönelik derlemeleri içeren ve genellikle resimli olan basılı yayın. Tarihsel kökleri el yazması kitapçık, el ilanı, balad, halk masalı ve almanaklara kadar inmekle birlikte, gerçek anlamda dergiler Batı'da basımcılığın gelişmesinden sonra çıkmaya başlamıştır. Zamanla kitap ile gazete arasında geniş bir alanı dolduran dergiler, günümüzde biçim ve içerik açısından çok değişik türlere ayrılmıştır.

İlk dergiler. Bilinen en eski dergi olan ve Hamburg'da yayımlanan *Erbauliche Monaths-Unterredungen*'i (1663-68; Örnek Aylık Düşünceler), çok geçmeden öteki Avrupa ülkelerinden çıkan benzer yayınlar izledi. Bilim alanındaki gelişmeleri tartışma ve yayma gereğinden doğan bu ilk dergiler, hemen her alana ilişkin yazıları kapsıyordu. Bu arada düzenli kitap kataloglarına eklenen eleştiri yazılarıyla edebiyat dergileri yönünde ilk adımlar atıldı. İnsanları eğlendirmeye, meraklarını gidermeye ve yararlı öğütler vermeye yönelik hafif dergi türü 1672'de yayımlanan *Mercure Galant*'la başladı ve kısa sürede tutuldu.

18. yüzyıldaki gelişmeler. Yüzyılın başında okuryazarlığın ve yeni düşüncelere ilginin artmasıyla, dergiler daha oturmuş bir yapı kazandı. İngiltere'de okuyucuları aydınlatmaya ve yönlendirmeye yönelik *Review* (1704-13), *The Tatler* (1709-11) ve *The Spectator* (1711-12, 1714) gibi kısa aralıklarla çıkan dergiler olağanüstü bir etki yarattı. Sonraki dergilerde dönemin edebi ve siyasal çekişmelerini yansıtan deneme ve makaleler ağırlık kazandı. Sansürün daha ağır olduğu öteki Avrupa ülkelerinde ise edebiyat dergileri öne çıktı. Schiller'in *Die Horen*'i (1795-97) ve Goethe'nin *Propyläen*'i (1798-1800) gibi dergiler yeni edebiyat akımlarına öncülük etti. Alman dergiciliğinin babası sayılan F. J. Bertuch'un kurduğu *Allgemeine Literatur-zeitung* (1785-1849) kalıcı bir iz bıraktı. Rusya'da dergicilik Petersburg Bilim ve Sanat Akademisi'nin aydınlar için çıkardığı aylık bir yayınla başladı. II. Yekaterina muhalif yayınlara karşı *Olla Podrida* (1769-70) adlı bir dergi çıkarma yoluna gitti. Amerika'da eğlendirmeye dönük yerel yayınlar düzeyinde gelişen dergilerin en önemlileri *American Museum* (1787-92) ve *New-York Magazine*'di (1790-97).

19. yüzyıl ve kitlesel yayınlar. 1830'larda daha geniş okuyucu kitlesine ulaşmak amacıyla çıkarılan ilk ucuz dergilerin eğiticilik işlevi, zamanla yerini değişik konularda ilginç bilgiler verme ve oyalayıcı konuları işlemeye bıraktı. Bazıları aile, kadın ve çocuk gibi belirli kesimlere seslenen bu dergilerde resimlere bolca yer verilmeye başladı. Bu arada kolay okunan hafif edebiyat dergileri de yaygınlaştı. Fiyatların düşmesine paralel olarak artan satışlar, reklamların bu alanda da boy göstermesine yol açtı. Avustralya, Hindistan ve Çin gibi Batı etkisine açılan ülkelerde ilk dergiler 19. yüzyılda çıkmaya başladı.

Aile bağının idealleştirildiği bu dönemde kadın dergileri başlıbaşına bir tür olarak gelişmeye başladı. Giderek ev işleri, mutfak ve giyim konularında yararlı bilgilere ağırlık veren bu dergiler, görgü ve moda alanında da yol göstericilik işlevini üstlendi. *The Lady* (1885), *Harper's Bazar* (1867, 1929'dan sonra *Harper's Bazaar*) ve *Vogue* (1892) gibi nitelikli dergiler köklü yayınlar olarak öne çıktı.

Aynı dönemde edebiyat ve düşün dergileri çeşitli güncel sorunların tartışıldığı forumlar olarak büyük önem kazandı. İngiltere'de *The Edinburgh Review* (1802-1929) ile başlayan bu dergi türü, *Quarterly Review* (1809-1967), *Spectator* (1828), *Saturday Review* (1855-1938), *Contemporary Review* (1866) gibi örneklerle siyasal akımlarla özdeşleşmeye başladı. Shelley, Keats ve Dickens gibi şair ve yazarlar ürünlerini edebiyat dergilerinde yayımlamaya yöneldi. Bu arada bilimsel düşünceleri yaymayı amaçlayan *Nature* (1869) ve İngiliz yaşam biçimini alaycı bir yaklaşımla ele alan *Punch* (1841) yayın dünyasında seçkin bir yer edindi. Fransa'da *Revue des Deux Mondes* (1829) ve rakibi olan *La Revue de Paris* (1829) düşün yaşamına damgasını vuran dergiler oldu. Almanya'da kitap yayımcısı F. A. Brockhaus'un çıkardığı *Literarisches Wochenblatt* (1820-98) büyük başarı kazandı. Sonraki dergiler içinde en çok tutulanlar tutucu *Deutsche Rundschau* (1874) ve liberal *Freie Bühne* (1890) oldu. İtalya'nın en etkili edebiyat ve düşün dergileri *Nuova Antologia* (1866) ve *La Cultura*'ydı (1881-1935).

ABD'de yerel düzeydeki ilk edebiyat dergileri Avrupalı yazarların tanınmasında önemli rol oynadı. *Harper's New Monthly Magazine* (1850, sonradan *Harper's Magazine*) ve *The Atlantic* (1857, sonradan *Atlantic Monthly*) en yetkin edebiyat dergileri durumuna geldi. Buluşları özendirmeye çalışan *Scientific American* (1845), bilimsel düşünceleri yaymayı amaçlayan *Popular Science Monthly* (1872) ve keşif seferlerini destekleyen *National Geographic Magazine* (1888) büyük ilgi gördü.

17. yüzyılda yayımlanmaya başlayan bilimsel uzmanlık dergileri, 19. yüzyılda yeni araştırma alanlarının açılmasıyla daha yaygın bir tür durumuna geldi. Gelişmiş ülkelerde *Lancet* (1823), *Mining Journal* (1835) ve *Solicitors Journal* (1857) gibi meslek dergileri, dayanışma ve bilgi alışverişinin yanı sıra yeni gelişmelere de öncülük etti.

20. yüzyıl. Teknik yenilikler ve artan okuyucu kitlesi nedeniyle yüksek tirajlara ulaşan dergiler, maliyetlerini karşılamak için giderek reklam gelirlerine dayanmaya başladı. Bu arada dergilerin, konuları ve ulaştıkları kitleler açısından belirli malların tanıtılmasına elverişli olanaklar sunması, reklamcıların bu alana ilgisini daha da artırdı. Özellikle ABD'de popüler dergiler, pazarlama sisteminin bir parçası durumuna geldi. Reklam ajanslarının çarpıcı görüntüler sunma çabası, dergileri sayfa düzenlerine daha çekici bir biçim vermeye yöneltti. Renkli baskıya geçilmesinde reklamcıların önemli etkisi oldu. Öte yandan reklamcıların mali baskısı zamanla dergilerin içeriğini ve yayın politikasını etkileyecek bir boyuta ulaştı. 1930'larda bazı ünlü süpermarketler dağıtımını doğrudan yaptıkları dergiler çıkarmaya başladı; bazı ticari kuruluşlar yayın dünyasına girdi. Bazı genel dergilerin 20. yüzyıl başlarında benimsediği toplumsal sorunların üzerine gitme eğilimi, mali çevrelerin de baskısıyla gerileyerek yerini kısa ve özlü habercilik, özel yazı dizileri gibi eğilimlere bıraktı. Reklam piyasasından daha büyük pay alma çabası, satışlarını artırmak isteyen bazı dergileri özel abone indirimi gibi yöntemlere yöneltti. Ama bir süre sonra yüksek tirajın yol açtığı maliyet fazlası reklam gelirleri ile karşılanamayacak boyuta ulaştı. 1930'lardan sonra genel dergiler giderek gerileme sürecine girdi. Benzer koşullardan etkilenen kadın dergileri, yeni beğenilere uygun olarak ilgi alanlarını genişletme yoluna gitti. Doğrudan genç kızlara seslenen dergiler yaygınlaştı. Bu arada gazeteler de pazar ekleriyle bir ölçüde dergicilik alanına girdiler. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı bir siyasal ve toplumsal değişimin yaşandığı Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkelerinde dergicilik alanında da canlı bir gelişme görüldü; ABD ve Avrupa'da olduğu gibi, değişik alanlarda birçok dergi ortaya çıktı.

20. yüzyılın toplum yaşamına getirdiği hızlı tempo kısa yoldan bilgi edinme gereğine uygun yeni dergi türlerinin doğmasına zemin hazırladı. Bunun ilk örneği haber dergiciliğine öncülük eden Amerikan dergisi *Time* (1923) oldu. Güncel olayları bütünsel bir gelişme içinde sunmayı, sağlam haber kaynaklarına dayanmayı ve bağımsız bir yayın çizgisi izlemeyi temel alan bu derginin başarısı, zamanla haber dergilerinin bütün dünyada yaygınlaşmasına yol açtı. ABD'de *Business Week* (1929) ve *Newsweek* (1933), İngiltere'de *News Review* (1936), Fransa'da *L'Express* (1953), AFC' de *Der Spiegel* (1947), İtalya'da *Panorama* (1962) çıktı. Fotoğraf ve baskı tekniklerinin sunduğu yeni olanakların ürünü olan resimli haber dergilerinin en etkilisi olan *Life* (1936-72; 1978) başlı başına bir çığır açtı. Daha hafif bir yaklaşımı benimseyen bu türün öteki önemli örnekleri *Look* (1937-71, 1979), *Quick* (1949-53), *Paris-Match* (1949), *Der Stern* (1948), *Oggi* (1945) ve *Epoca* (1950) oldu.

ABD'de 20. yüzyıl başlarında çıkan ve başka kaynaklardan alınan yazıların özetlenerek sunulmasına dayanan dergiler içinde *Reader's Digest* (1922) başlıbaşına bir yer edindi. Her kesime uygun ve her zaman okunabilecek konular işleme ilkesinden yola çıkan bu dergi, 1939'da denizaşırı ülkelerde, ertesi yıl da yabancı dillerde baskıya başlayarak 1980'lerde 13 dilde 18 milyonluk bir satışa ulaştı. Bu arada yazılar için izin almada ortaya çıkan sorunlar, dergi yöneticilerini 1933'ten sonra ısmarlama yazılar hazırlatmaya ve "özet" olarak yayımlama hakkı karşılığında başka dergilere vermeye yöneltti. Bu yoldan dergileri egemenlik altına almakla suçlanan *Reader's Digest*, II. Dünya Savaşı'ndan sonra "Amerikan kültür emperyalizmi"ni yaydığı yolunda eleştiriye de uğradı. 20. yüzyılın ikinci yarısına doğru yaygınlaşan cep dergileri büyük ölçüde bu türün özelliklerini benimsedi. Bu arada resimlerin daha büyük yer tuttuğu *Tempo* (1950), *People Today* (1950) ve *Jet* (1951) gibi küçük boyutlu haber dergileri de büyük başarı kazandı.

Başlıbaşına bir sanayi durumuna gelen dergicilik günümüzde çok geniş bir alana yayılmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında uzmanlık alanlarına göre daha da çeşitlenen mesleki, ticari ve teknik dergiler, kendi alanlarındaki en son gelişmeleri aktarır ve temsil ettikleri kesimin çıkarlarını savunur. Sınırlı bir tirajları olmakla birlikte, reklamcılara belirli tüketici çevrelere doğrudan ulaşma açısından geniş olanaklar sunar. Konularında uzman yazarların makalelerine yer veren bu dergiler, yetkin baskılarıyla da dikkati çeker.

Özel okuyucu kitlelerine seslenen dergilerin önemli bir türü de siyasal, toplumsal ve dinsel topluluklarca çıkarılan dergilerdir. Genellikle belirli bir örgütlenmeyle bağlantılı olan siyasal dergilerde, öğreti tartışmaları ve siyasal etkinliklere ilişkin haberler en önemli yeri tutar. Elektronik, bilgisayar, fotoğraf ve otomobil gibi hobileri ve çeşitli spor dallarını temel alan dergiler de yaygın bir okuyucu kitlesine seslenir. Değişik konuları işleyen serüven ve çizgi roman dergileri, televizyonun bu alanda sağladığı üstünlüğe karşın, önemli bir eğlenme ve oyalanma aracı olmayı sürdürmektedir. Sinema ve televizyonun artan etkisi bu yayınları konu olan dergileri doğurmuştur.

20. yüzyılın değişen koşulları altında eski parlak günlerini yitiren siyasal-kültürel ve edebi nitelikli düşün dergileri, gene de etkili yayın araçları olarak önemlerini korumaktadır. İngiltere'de bu türün oturmuş örnekleri arasında *Times Literary Supplement* (1902), *International Affairs* (1922), *Political Quarterly* (1930), *Spectator* (1828) ve *New Statesman* (1913) sayılabilir. Güncel sorunları işleyen dergilerin başında ise *The Economist* (1843), *The Listener* (1929), *New Scientist* (1956) ve *New Society* (1962) gelir. Bu arada bazı tanınmış yazarların öncülük ettiği *The Egoist* (1914-19), *London Mercury* (1919-39), *Criterion* (1922-39), *Adelphi* (1923-55) ve *New Writing* (1936-46) gibi edebiyat dergileri de kalıcı izler bırakmıştır. Son yılların en tanınmış düşün dergisi ise *Encounter*'dır (1953).

ABD'de İngiliz düşün dergilerini örnek alan dergilerin en tanınmışları *Political Science Quarterly* (1930), *American Scholar* (1932), *Foreign Affairs* (1922) ve *Arts in Society*'dir (1958). *The Nation* (1865) yayınını sürdüren en eski genel siyasal dergi olarak dikkati çeker. Toplumsal sorunların üzerine giden *Liberator* (1918-24), *Freeman* (1920-24, 1950-54) ve *New Masses* (1926-48) gibi dergiler ve savaş sonrasında yükselen tutuculuğu temsil eden *Reporter* (1949-68) ve *National Review* (1955) gibi dergiler, siyasal nitelikli yayınlar olarak önem taşır. Başlıca edebiyat dergileri arasında ise *The Atlantic* (1857) ve *Harper's* (1850) dışında *American Mercury* (1924), *Saturday Review* (1924) ve *The New Yorker* (1925) sayılabilir.

Edebiyat dergilerindeki zenginliğiyle öne çıkan Fransa'da II. Dünya Savaşı sonrasında yayımlanan en etkili dergiler *Les Temps modernes* (1945), *La Table ronde* (1948) ve *Les Lettres nouvelles*'dir (1953). Almanya' da *Die Fackel* (1899) ve *Die neue Gesellschaft* (1903-07) gibi radikal dergiler yüzyılın başında büyük bir etki göstermiştir. Savaş sonrasının en etkili dergisi ise *Die Zeit* olmuştur. SSCB'de çıkan *Literaturnaya Gazeta* (1929) ve *Novi Mir* (1925) edebiyat ile siyasetin iç içe geçmişliğini yansıtır.

Türkiye'de dergiler. İlk Osmanlı dergileri Tanzimat döneminde Batılaşmanın bir uzantısı olarak ortaya çıktı. İlk dergi olan *Vekâyi-i Tıbbiye* (1849), halkın sağlık konusunda eğitilmesini de amaçlamakla birlikte, tıbbi olayları, ilaç ve tıbbi malzemeleri tanıtan telif ve çeviri yazılara yer vermesi bakımından bir meslek dergisi niteliğindeydi. 1862'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye' nin yayın organı olarak yayımlanmaya başlayan *Mecmua-i Fünun*, fen bilimlerinin yanı sıra toplum bilimlerine ilişkin yazılara da yer verdi. Belirli bilim dallarının tartışıldığı bir forum işlevini üstlenerek bilim dili oluşmasına katkıda bulundu. 1860'larda çıkan *Mir'at* (1862), *Mecmua-i İber-i İntibah* (1862), *Mecmua-i İbretnüma* (1865) gibi dergilerin en uzun ömürlüsü, askeri konularda inceleme, harita ve şemalar yayımlayan *Ceride-i Askeriye* (1864-1922) oldu. *Dağarcık* (1871-72), bu dönemde yayımlanan birçok dergi gibi edebiyata, fen ve toplum bilimlerine yer verdi. 19. yüzyılın ikinci yarısında doğrudan belirli bir alana yönelik ya da belirli konulara ağırlık veren dergiler de yayımlandı. *Mecmua-i Ebüzziya* (1880) bir edebiyat ve düşün dergisiydi. Başlangıçta eğitici ve eğlendirici yazılara yer vererek bir tür aile dergisi olarak çıkan *Servet-i Fünun* (1891), daha sonra edebiyat akımlarına öncülük etti. 1895'te çıkan *Musavver Malumat* ise *Servet-i Fünun*'u eleştiren yazılara yer verdi.

1908'de II. Meşrutiyet'in getirdiği göreli özgürlük ortamında dergilerin sayısında önemli bir artış oldu. Bilim, sanat, iktisat, müzik gibi alanlara özgü yeni dergiler yayımlandı. 19. yüzyıl dergilerine oranla daha küçük boyutlarda çıkan bu dönem dergilerinin çoğu kısa süre yayımlanabildi. Dergiciliğin Anadolu'da yaygınlık kazanması da bu dönemde oldu. 1908'de çıkan *Ulûm-ı İktısadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, liberal ekonomiyi savunan bir iktisat dergisiydi. *İktısadıyat Mecmuası* (1915) ise liberal ekonomiye alternatif olarak "millî iktisat" politikasını savundu. Belirli bir örgütlenmeyle ya da siyasal akımlarla bağlantılı ilk siyasal dergiler de II. Meşrutiyet döneminde yayımlandı. *Turk Yurdu* (1911) ve *Sebîlü'r-Reşad*, siyasal-kültürel ve edebi nitelikli düşün dergileriydi. *Beyanu'l-Hak* (1908), *Genç Kalemler* (1911), *Halka Doğru* (1913), *Türk Sözü* (1914), *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası* (1916-19) ve *Yeni Mecmua* (1917) da çeşitli akımları temsil ediyordu.

İlk kadın dergisi *İnsaniyet*'in 19. yüzyılın sonlarında çıkmasına karşın, kadın dergiciliğinin ayrı bir tür olarak gelişimi 20. yüzyılın başlarında oldu. *Mehasin* (1908), *Demet* (1908), *Kadın* (1908-09) dergilerini 1911'de çıkan *Kadın* izledi. Bu dergi edebi konuların yanı sıra, daha çok moda, çocuk bakımı ve eğitimi gibi konulara yer verdi. Kökleri 1852'de çıkan *Boğboğaz Bir Âdem*'e değin uzanan mizah dergiciliğinin II. Meşrutiyet'ten önceki en önemli temsilcisi *Diyojen*'di. *Kalem* (1908) ve *Cem* (1910) ise, Batılı anlamdaki ilk mizah dergileriydi.

Cumhuriyet döneminde 1923'ten önce çıkan bazı dergilerin yayımı sürerken, siyaset, mizah, edebiyat ve düşün dergilerinin yanı sıra yeni tür dergiler de yayın hayatına girdi. *Aydınlık* (1921-25) dergisi toplumcu düşünceyi, *Resimli Ay* (1924-28) toplumcu edebiyatı savundu. 1932'de düşün dergisi olarak çıkan *Kadro*, Kemalist rejimin kendi açısından ideolojisini üretmeyi amaçlamıştı. *Ülkü* (1933-49), *Yeni Adam* (1933-78), *Fikir Hareketleri* (1933-40) başka önemli düşün dergileriydi. Ankara Halkevi'nin yayın organı olarak çıkan *Ülkü*, CHP'nin ideolojisini yaymaya çalışırken, *Fikir Hareketleri* tek parti yönetimini ve toplumcu öğretiyi eleştiren bir dergi olarak yayımlandı. 1933'te çıkan *Varlık*, en uzun ömürlü edebiyat, düşün ve sanat dergisi oldu. *Yücel* (1933-48), *Ağaç* (1936), *Kültür Haftası* (1936), *Kalem* (1938-39) dergilerini daha sonraki yıllarda yeni edebiyat ve düşün dergileri izledi. *Yurt ve Dünya* (1941-44), *Adımlar* (1943-44) ve *Gün* (1945-46) toplumcu akımın, *Büyük Doğu* (1943) İslamcı hareketin başlıca temsilcileriydi. *Reader's Digest*'i örnek alan *Bütün Dünya* (1948), başka kaynaklardan alınma yazıların özetlenerek sunulduğu tek dergi oldu.

1950'lerde yeni bir tür olarak haber dergiciliği ortaya çıktı. Turkiye'de bu türün öncüsü, *Time* dergisini örnek alan *Akis* (1954-67) oldu. Bu dergiyi *Kim* (1958-65) dergisi izledi. Sonraki yıllarda haber dergiciliği *Yankı* (1971), *Nokta* (1983) ve *Yeni Gündem* (1983) ile sürdü. Temmuz 1991'de yayına geçen *Aktüel* kısa sürede 60 bin satışa ulaştı. Belirli akımlarla ya da örgütlerle bağlantılı dergiciliğin asıl gelişimi de 1960'larda oldu. *Yön* (1961) bu tür dergiciliğin öncüsüydü. Daha sonra *Türk Solu* (1967), *Aydınlık* (1968-71) gibi dergiler yayımlandı. *Akbaba* (1922-77), *Karikatür* (1936-48) gibi dergilerle süren mizah dergiciliği, 1972'de çıkan *Girgir*'la yeni bir aşamaya vardı. Siyasal ve toplumsal konuları ön plana çıkaran *Girgir*, en geniş okur kitlesine ulaşan ilk mizah dergisi oldu. *Milliyet Sanat Dergisi* (1972), *Hürriyet Gösteri* (1980) ve *Sanat Olayı* (1981), sanat ağırlıklı dergiler olarak yayımlandı.

deri, omurgalılarda vücudun dış yüzeyini saran ve çeşitli deri türevleriyle birlikte gerçek bir organ sistemi oluşturan koruyucu örtü. Derinin temel işlevleri, sıcak, soğuk, basınç, zararlı güneş ışınları gibi dış etkenlere ve hastalık yapıcı mikroorganizmalar, zehirler gibi yabancı maddelere karşı canlıyı korumak ve bir duyu (dokunma duyusu) organı olarak çevreden aldığı bilgileri canlıya iletmektir. Böylece, bir yandan canlının dış çevreden yalıtılmış özel bir ortamda yaşamasını sağlarken, bir yandan da canlının çevresiyle ilişki kurmasına aracılık eder. Ayrıca terleme yoluyla vücut sıcaklığını ayarlar, gaz alışverişiyle de solunuma yardımcı olur (deri solunumu). Üstelik büyük ölçüde kendini yenileme yeteneği olan deri, hayvan vücudunun en geniş ve en karmaşık organlarından biri olarak kabul edilir. Vücudun dış yüzeyinde kesintisiz ve koruyucu bir engel oluşturan bu örtü, gözkapaklarının, ağız ve burun boşluğunun, düzbağırsak ve anüsün, boşaltım ve üreme organları deliklerinin iç yüzeyini döşeyen mukoza ile devam eder.

Bütün canlılarda, gövdeyi kuşatan ve iç ortamı dış çevreden ayıran böyle bir koruyucu örtü vardır. Tekhücrelilerde bu işlevi doğrudan doğruya hücre zarı, bitkilerde ve omurgasız hayvanların çoğunda ise epitel hücre katmanı ya da katmanları üstlenmiştir (bitkiler için *bak.* üstderi; omurgasızlar için *bak.* vücut örtüsü). Ama bütün canlılar âleminde, deri tanımına ve terimine karşılık düşen, üstelik kıl, tüy, saç, pul, boynuz, toynak, tırnak, gaga, yağ ve ter bezleri gibi üstderi türevleri ve eklentileriyle birlikte gerçek ve karmaşık bir organ sistemi oluşturan vücut örtüsü yalnızca omurgalılarda bulunur. Omurgalılarda, armadillonun sert zırhından ve kutup ayısının bol tüylü, kalın kürkünden bir balığın pullu derisine ve musurun olağanüstü pürüzsüz, kaygan derisine varıncaya kadar büyük bir çeşitlilik gösteren vücut örtüsü, yalnızca yaşamsal önem taşıyan bir organ değil, aynı zamanda yaşanılan çevreye uyum sağlamanın da en çarpıcı örneklerinden biridir. Amfibyumların ve balıkların derisi hem içeriye su girmesini ve dokuların aşınmasını önleyen, hem de yüzeyin kayganlığını sağlayan mukoza bezleriyle donatılmıştır. Sürüngenlerin derisi, su kaybını önleyecek ve saldırganlara karşı koruyucu bir zırh oluşturacak kadar kalın ve serttir. Kuşların tüyleri hem uçmaya yardımcıdır, hem de vücudun ısı kaybını önler. Karada yaşayan memelilerden birçoğunun kürkü ya da postu soğuğa, suya ve darbelere karşı vücudu koruyan dayanıklı bir örtüdür.

Deri katmanları. Bütün omurgalıların derisi başlıca iki katmandan oluşur: En dışta yer alan ve görece daha ince olan üstderi (*epiderma* ya da *epidermis*) ile bu katmanın altında bulunan, daha kalın ve sert altderi (*derma* ya da *dermis*) ya da koryum katmanı. Üstderinin en altında, altderinin hemen bitişiğinde yer alan hücre katmanına üretici katman denir; üstderinin daha üst sıralarındaki hücreler bu katmandaki hücrelerin çoğalmasıyla oluşur. Yaşlanan hücreler, üretici katmanda yeni oluşan genç hücrelerin itmesiyle üstderinin yüzeyine doğru yükselir; bu arada, geçiş katmanı denen bölgeden yukarıya doğru çıktıkça yassılaşır.

Kara omurgalılarında derinin yüzeysel hücreleri, bir zamanlar canlı olan hücrelerin sıkışıp sertleşmiş kalıntılarıdır; böylece yüzeyde boynuzsu bir katman oluşturan bu hücrelerin temel bileşeni, keratin denen çözünmez ve katı bir proteindir. Bu madde hem vücudu darbelere karşı korur, hem de suyun ve hastalık yapıcı mikroorganizmaların vücuda girmesini engeller. Kara omurgalılarının pek çoğunda bu boynuzsu katman, ya sürüngenlerde olduğu gibi belirli aralıklarla ve büyük parçalar halinde değiştirilir ya da memelilerde olduğu gibi sürekli olarak küçük parçalar halinde atılır ya da pul pul dökülür. Memelilerde bütün omurgalılardan daha gelişmiş olan altderi ya da "gerçek" deri, büyük ölçüde lifsi bağdokudan (kollajen lifler), kan ve lenf damarlarından, çizgisiz kas hücrelerinden ve sinir uçlarından oluşur. İçindeki zengin damar ağıyla üstderiyi besleyen de altderidir.

Omurgalıların derisi, taşemen (bofabalığı) ve sülükbalığı gibi en ilkel omurgalılardan başlayarak, evrimin üst basamaklarındaki türlere doğru giderek karmaşıklaşır, pigmentlenir ve çeşitli üstderi türevleriyle zenginleşir. Taşemenin derisi pürüzsüz ve pulsuzdur; üstderi, çok ince bir kitin katmanı salgılayan birkaç sıra hücreden oluşur. Balıkların derisi esnek, pürüzlü ya da pürüzsüz, bazılarında dikenli, başta mukus bezleri ve zehir bezleri olmak üzere deri bezlerince zengin ve altderi türevi olan pullarla kaplıdır. Amfibyumlar çıplak derili hayvanlardır; üstderide ne boynuzsu pullar, ne kıl, ne de başka koruyucu oluşumlar bulunur. Üstderileri birkaç sıra hücreden oluşur ve omurgalılar içinde, en yüzeydeki ölü üstderi hücrelerine ilk kez bu hayvanlarda rastlanır; yaşamını daha çok karada geçiren

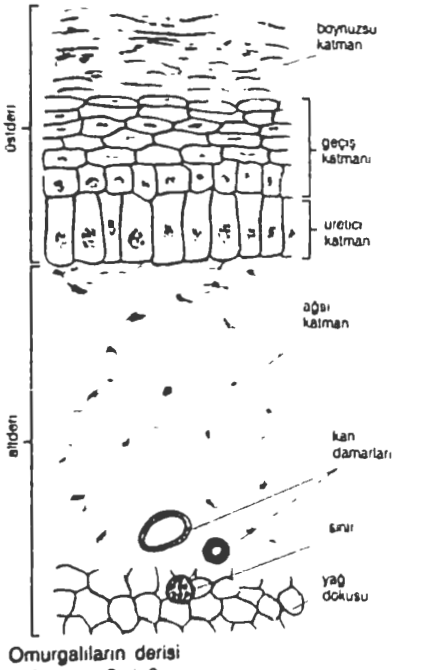

Omurgalıların derisi
McGraw - Hill Book Co

amfibyumlarda bu boynuzsu katman iyice gelişmiştir. Altderi ise, dışta gevşek dokulu süngersi katman, içte daha sıkı dokulu katı katman olmak üzere iki kattan oluşur ve zengin bir kan ve lenf damarları ağı, sinirler ve salgı bezleriyle donanır. Amfibyumların çoğunun derisi önemli bir solunum organıdır.

Sürüngenlerin derisi ise iyice kurudur, deri bezleri ya çok az ya da hiç yoktur. Üstderinin çok gelişmiş olan boynuzsu katmanı su kaybını önler ve boynuzsu pullarla desteklenir. Altderide temel olarak bağdokudan oluşan bir alt katman ile çoğu kez bol kromatoforlu bir üst katman bulunur. Bazı türlerde derinin üstü sığilli ya da kabartılıdır; kaplumbağalarda, çene kemiklerini örten, değişikliğe uğramış üstderi pulları kuşlarınkine benzeyen bir gaga oluşturur.

Kuşların üstderisi ince, narin ve tamamıyla tüylerle kaplıdır; yalnız bacaklar ve ayaklar tüy yerine, pul halinde sertleşmiş boynuzsu katmanla korunur. Altderi de incedir ve büyük ölçüde bağdoku liflerinden, ayrıca tüyleri dikleştirmeye yarayan kas liflerinden oluşur. Pigmentler özellikle tüy ve pul hücrelerinde bulunur. Ataları olan sürüngenlerin pullarından türediği sanılan tüyler, temel olarak keratinli deri oluşumlarıdır. Gövdenin arkasında, kuyruğun hemen önünde bulunan yağ bezleri özellikle su kuşlarında çok gelişmiştir.

Memelilerde, çok sayıda hücre katından oluşan üstderi altderiye sıkıca yapışık, boynuzsu katmanı da sürtünmeye açık olan yerlerde son derece kalın ve serttir. Derinin kalınlaşıp sertleşmiş yerlerinde, taban katmanında üç altkatman ayırt edilir. Üstderiyi oluşturan en alttaki üretici katmanın hemen üstünde, hücre uzantılarıyla birbirine sıkıca kenetlenmiş dikensi hücrelerden oluşan bir katman, bunun hemen üstünde de üstden hücrelerinin öldüğü ve keratohiyalin tanecikleriyle yüklendiği tanecikli katman uzanır. Üçüncü altkatman, keratohiyalin taneciklerinin keratine dönüşmesinde bir ara ürün olduğu sanılan kimyasal bir maddeden (eleidin) oluşmuş, az çok saydam görünüşlü bir geçiş katı olan saydam katmandır.

Altderi, memelilerin derisinin en büyük bölümünü oluşturan esnek bir katmandır; büyük ölçüde bağdoku liflerinden oluşan bu katman, sepilendiğinde, çok kullanışlı bir gereç olan ticari hayvan derisine dönüşür. Altderide başlıca iki katman ayırt edilir: Dışta, üstderinin üretici katmanının hemen altında uzanan papillalı katman ve içte, altderinin geri kalan bölümünü oluşturan ağsı katman. Papillalı katmanda, özellikle derinin sürtünmeye açık, aşınmış yerlerinde üstderiye doğru uzanan ve papilla denen çok sayıda mikroskopik yapı bulunur; belirli bir düzen içinde yerleşmiş olan bu papillaların üstderinin yüzeyindeki kabartıları insanda parmak izini oluşturur. Ağsı katman, papillalı katmandakilerden daha kalın olan kollajen liflerden yapılmıştır; çeşitli deri bezleri, damarlar, kas hücreleri ve sinir uçları bu katmanda bulunur.

Derinin türevleri ve eklentileri. Omurgalıların derisi, türlerin yaşama alışkanlıklarına bağlı olarak, evrim boyunca önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler en çok deri bezlerinde, deri pigmentlerinde ve öbür deri oluşumlarında göze çarpar. Dış salgı bezi olan, başka bir deyişle salgısını bir kanalla doğrudan doğruya üstderinin dışına boşaltan deri bezleri tek hücreli ya da çok hücreli olabilir, ucu kapalı tek bir borudan ya da çok sayıda boru ve keseden oluşabilir, salgısını sürekli olarak, belirli aralıklarla ya da yalnızca bir kez salgılayabilir. Bunlardan mukus bezleri, musin adıyla bilinen bir protein salgılar; bu madde suyla karıştığında, vücudu kayganlaştırarak sürtünmeyi azaltan, böylece suda yaşayan hayvanların yüzmesini kolaylaştıran sümüksü maddeyi (mukus) oluşturur. Ayrıca omurgalıların derisinde ter bezleri, yağ bezleri, süt bezleri, zehir bezleri ve koku bezleri bulunabilir; bazen de, derin deniz balıklarında olduğu gibi, üstderi bezleri fotofor denen ışık organlarına dönüşebilir.

Deri pigmentleri bazen üstderinin en alt katlarındaki hücrelerde, bazen de altderi ile üstderi arasında yer alan ve kromatofor denen özel dallanmış hücrelerde çok küçük parçacıklar halinde bulunur. Taşemenler, balıklar, amfibyumlar ve sürüngenler gibi basit yapılı omurgalıların hemen hepsinde bulunan kromatoforlar genellikle kuşlarda ve memelilerde bulunmaz. Bazı hayvanlarda, canlının fizyolojik durumuna, çevreye ve başka etkenlere bağlı olarak, pigment parçacıklarının kromatofor hücreleri içinde-

ki dağılımı değişebilir ve hayvanın derisinin rengi koyulaşıp açılabilir.

Boynuzsu katmanın sert ve boynuzsu uzantıları olan üstderi pulları, sürüngenlerde iyi gelişmiştir; ayrıca kuşlarda ve memelilerde de oldukça yaygındır. Balıklarda ise üstderi pulları bulunmaz, buna karşılık çok bol sayıda altderi pulu ya da kemiksi pul vardır.

Hayvanların pek çoğunun parmak uçlarında, sertleşmiş boynuzsu uzantılar bulunur; bunlar sürüngenlerde, kuşlarda ve bazı memelilerde görülen pençe, yalnızca memelilerde bulunan tırnak ve toynaklı memelilerin tanıtıcı özelliği olan toynaktır.

Boynuzsu katmanın sertleşmiş ve çeşitli biçimler almış uzantıları olan boynuzlar da, bazı kertenkele türleri dışında yalnızca memelilerde bulunur. Keratin liflerden oluşmuş boynuz gergedana özgüdür; sığır, koyun, keçi ve öbür geviş getirenlerde ise boynuzların içi boştur. Bu hayvanların boynuzları, alın kemiğinin bir uzantısıdır ve üstü boynuzsu bir katmanla örtülüdür. Oysa geyik ve zürafaların boynuzu gerçekte bir deri türevi değildir. Erişkinlerde, üstderiyle kaplı olmayan sert bir kemik dokusudur; yalnız genç geyiklerde deriyle örtülü olan boynuzun görünümü kadifeye benzer, ama gelişmesi tamamlandığında üstündeki bu deri katmanı kuruyarak dökülür.

Kuşlarda, hem uçmaya yardımcı aerodinamik bir düzenek görevi yapan (kanat ve kuyruk tüyleri), hem de ısı kaybını önleyen (hav tüyleri) tüyler, memelilerde vücudu soğuktan koruduğu gibi duyu organı olarak da işlev gören kıllar, üstderinin önemli türevleridir. Memelilerin kılları, altderinin, hatta deri altının en derin katmanlarına doğru kuyu gibi uzanan kıl keseciklerinin içinde gelişir. Aslında derinin bir girintisi olan kıl keseciklerinde, biri epitel dokudan kaynaklanan ve kıl kökünü sıkıca saran, öbürü ise bağdokudan oluşan iki doku öğesi bulunur. Her kıl keseciğine, kılların dikleşmesini sağlayan ve istemdışı çalışan küçük bir kas bağlanır.

Altderinin en önemli türevleri ise, balıkların hemen hepsinde ve sürüngenlerin bir bölümünde bulunan altderi pullarıdır. Bu kemiksi pullar iyice birbirine yanaşarak ya da üst üste binerek altderi iskeletini oluşturur. Altderi pullarının en gelişmiş olduğu kaplumbağalarda, bu pullar, gerçek iskelete bağlı olan sert bir altderi iskeletine dönüşmüştür. Öbür sürüngenlerde, örneğin timsahta, bazı kelerlerde ve yılanların bir bölümünde altderi pulları küçüktür ve vücudun ancak belirli yerlerinde bulunur.

Altderi pulları kuşlarda bulunmaz, yaşayan memeliler arasında da yalnızca armadilloda bulunur. Evrim çizgisinde kuşların ve memelilerin üstderi uzantıları gelişirken, altderi türevlerinin buna paralel olarak gerilediği görülür. Bu hayvanlarda, kafatasının bağdoku zarları arasında gelişen kemikleri, altçene kemikleri ve köprücük kemikleri, altderi pullarının kalıntılarıdır.

Omurgalıların derisi embriyon evresinin ilk aşamalarında, daha ilk günlerde embriyonun üstünü örten yüzeysel bir dokudan (ektoderm ya da dışderi) gelişmeye başlar. İkinci bir embriyon dokusu olan mezoderm ya da ortaderi, somit adı verilen bölütlü yapı bloklarından hızla hücre üretir; bu hücreler, embriyonu saran dıştaki ektoderm katmanının alt yüzeyini döşemek üzere ektoderme doğru yol alır. Erişkin bir omurgalının derisi, embriyondaki bu iki doku katmanından oluşur: Ektoderm üstderiyi ve türevlerini, mezoderm ise altderiyi ve türevlerini oluşturur.

İnsan derisi. Vücut kıllarının görünürdeki eksikliği, insanı öbür büyük kara memelilerinden ayıran özelliklerden biridir. Irksal ve bireysel farklılıklar bir yana, insan vücudu genelde kılsız gibi görünürse de, aslında büyük bölümü gözle zor seçilecek kadar ince, koltukaltları ve cinsel organların çevresi gibi bazı bölgeler ise belirgin kıllarla kaplıdır.

İnsan derisinin özellikleri, doğumdan yaşlılığa doğru sürekli değişir. Bebek ve çocukların derisi kuru, yumuşak, kadifemsi, kırışıksız ve lekesizdir. İki yaşın altındaki çocuklar az ve düzensiz olarak terler, yağ bezleri de çok az çalışır. Ergenlikte özellikle saçlı deride, koltukaltlarında, kasıklarda ve erkeklerin yüzünde kıllar büyür; pigmentler artığı için yeni benler oluşur, sık sık ergenlik sivilceleri (akneler) çıkar. Kıl büyümesi, terleme ve yağ salgısı yetişkinlikte en üst düzeye ulaşır; yaşlıların kuru, kırışık, yıpranmış ve gevşek derisi, iyi çalışan bir organın aldığı son biçimdir.

İnsan derisi öbür memelilerin birçoğununkinden, vücudunun arka yüzündeki deri de ön yüzündekinden daha kalındır. Çok sayıda kan ve lenf damarlarıyla, ayrıca dokunma duyusu organı olarak, kimisi özgül alıcı ya da organ biçiminde özelleşmiş, kimisi basit yapıda sayısız sinir uçlarıyla donatılmıştır.

Derinin yüzeyinde ter bezleri ile kıl keseciklerinin küçük gözenekleri bulunur, aralarından da deri çizgileri geçer. Avuç içi ve ayak tabanındaki derin çizgi ve oyuklar gibi

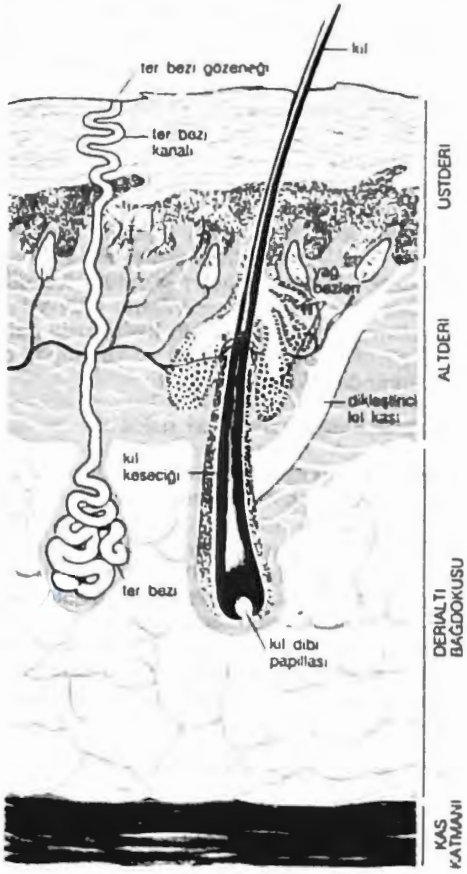

İnsan derisinin kesiti ve iç yapıları
Oxford University Press

bazı yüzey çizgileri doğumdan çok önce belirlendiği halde, bazıları kullanıma ve aşınmaya bağlı olarak sonradan oluşur. Sonuçta, deri yüzeyinin ince ayrıntıları kişiye özgüdür; örneğin hiçbir bireyin parmak izi bir başkasınınkine eş olmadığından, kimlik belirlenmesinde bu izlerden yararlanılır. Öbür omurgalılar gibi insanın derisi de iki temel katmandan oluşur: İnce ve son derece duyarlı dış katman olan üstderi ile daha dayanıklı ve kalın iç katman olan altderi.

İnce ayrıntılar göz önüne alınmazsa, üstderinin, alttaki canlı hücre katmanı ile yüzeydeki sıkışık ve ölü hücre katmanından oluştuğu söylenebilir. Altderiye yakın canlı hücre katmanından çoğalan üstderi hücreleri yavaş yavaş yüzeye doğru yükselir, bu arada keratin üretir ve sonunda ölerek en üstteki boynuzsu katmanı oluşturur. Üstderi, kalınlığı değişen bir epitel dokudur. Avuç içi ve ayak tabanı gibi sürtünme yüzeylerinde en kalın, gözkapakları, karnın alt bölümleri ve cinsel organların çevresinde en incedir. Başlıca iki katmandan oluşan üstderinin altderiye değen bölümüne Malpighi katmanı, bunun üstündeki ölü hücre katına da boynuzsu katman denir. Temel görevi üstteki ölü örtüyü biçimlendirmek olan Malpighi katmanının hücreleri, altderinin hemen yüzeyindeki taban katını oluşturur. Bu taban katının üstündeki dikensi katmanın hücreleri üste doğru çıktıkça tanecikli katmana karışır; bu katmandaki hücreler, keratohiyalin tanecikleri denen ve bazik boyalarla boyanabilen değişik boyutlardaki tanecikleri içerir. Tanecikli katman ile boynuzsu katman arasında, bir geçiş katı olan hiyalin katmanı uzanır. Üstderideki hücre bölünmesi ritmik ve çevrimseldir. Sağlıklı bir insanda, üstderi hücrelerinin yaklaşık 27 günde ya da kabaca bir ayda taban katmanından yüzeye doğru çıktığı hesaplanmıştır. Bazı patolojik koşullarda, örneğin sedef hastalığında, hücre yenilenmesi büyük ölçüde hızlanır ve çevrimini bir haftada tamamlar. İçinde damar ağı olmadığı için kanla beslenemeyen üstderi, bütün besinini ve metabolizma gereksinimini ancak altderi hücrelerinden sağlayabilir.

Boynuzsu katmanın ölü hücre katı su kaybını önlediğinden, insanda ve karada yaşayan tüm omurgalılarda büyük önem taşır. Üstderi hücrelerinin boynuzsu kata doğru çıkarken ürettiği keratin, tırnakların ve üstderi türevlerinden çoğunun ana maddesidir. Kimyasal bileşimleri farklı olan birçok maddeye keratin denmesi bir kavram karmaşasına yol açmaktaysa da, boynuzsu katmandaki keratinin bileşimi belirlenmiştir; bu madde, kükürtçe zengin amorf bir proteinle çevrili, kükürtçe yoksul lifsi bir protein karışımından oluşmuş ve her iki bileşen sert, boynuzsu bir plazma zarıyla kuşatılmıştır.

Deriye kendine özgü rengini veren melanin pigmenti, üstderinin taban hücrelerinin arasında ya da altında bulunan ve melanosit denen, dallanmış özel hücrelerce üretilir. Esmer ya da sarışın kişilerde, hatta beyaz ya da siyah ırklarda bile santimetre kareye düşen melanosit sayısı hemen hemen aynıdır. Dolayısıyla derinin rengi, bu hücrelerin niceliğinden çok niteliğine bağlıdır. Güneş ışığında uzun süre kaldığı için derisi esmerleşen kişilerde de melanositlerin sayısı değil, morötesi ışımalara karşı koruyucu önlem olarak etkinliği artar.

Üstderide ayrıca, biçimi melanositlere benzeyen ama pigment üretmeyen, dallanmış yapıda Langerhans hücreleri bulunur. Gerek bu hücrelerin, gerek tamamıyla sağlıklı bir deride üstderi hücrelerinin arasında bulunan lenfositlerin işlevi bugüne değin açıklanamamıştır.

Deri hastalıkları. Bütün vücut yüzeyini kaplayacak kadar geniş ve yaygın bir organ olan deri, kaçınılmaz olarak öbür dokulardaki bütün patolojik değişikliklere açıktır. Üstderinin temel işlevi keratin, lipit ve öteki maddelerden oluşan dış deriye biçim vermek olduğu için, üstderinin doğuştan gelme bozukluk ve hastalıkları genellikle

keratinleşmenin yerel ya da yaygın olarak bozulmasıyla ortaya çıkar. Üstderideki boynuzsu katmanın balık derisi gibi sert ve gözle görülür pulcuklarla kaplandığı kalıtsal ihtiyoz hastalığı, keratin katmanının oluşmasındaki bir enzim bozukluğuna bağlanır.

Aşırı keratin oluşumu (hiperkeratoz), nasır, topuk gibi bazı bölgelerde doğaldır; ayrıca mesleğe ya da alışkanlıklara bağlı olarak, sürekli sürtünmeye uğrayan yerlerde, örneğin elde de oluşabilir. Keratodermi denen keratin artışı ise genetik bir bozukluğun sonucudur ve genellikle avuç içleri ile ayak tabanlarında görülür. Çok sık rastlanan bir keratinleşme bozukluğu da, saçlı deride görülen ve boynuzsu katmanın pul pul ya da iri parçalar halinde dökülmesine yol açan kepek ya da konak oluşumudur; bu hastalıkta, üstderideki hücrelerin yenilenme hızı olağanın iki üç katına çıkar. Konak oluşumunda vücutta çinko elementi eksikliğinin etkili olduğu anlaşılmıştır. Deride görülen yerel oluşum bozukluklarından biri de doğum lekesidir; doğuştan olan bu bozukluk, hücrelerin, dokuların ya da organların yapısal ya da işlevsel bozukluğundan kaynaklanır. Tüm deriyi ekileyen ve doğuştan bir bozukluk olan epidermoliz, üstderi ile altderinin birbirine yapışmasını engelleyen genetik bir kusurdan ileri gelir ve en küçük bir darbede üstderi altderiden ayrıldığı için, iki katman arasına giren doku sıvıları, içi su dolu kabarcıklar oluşturur. Kaposi hastalığı olarak da bilinen pigmentli kseroderma (deri kuruması), hücre çekirdeğindeki gen zincirinin zararlı güneş ışınlarıyla örselenen parçasını yenilemekle görevli normal enzim mekanizmasındaki genetik bir kusurdan ileri gelir.

Mikroorganizmalara açık bir organ olan deride, küçük bir çatlak ya da kesikten girerek boynuzsu katmana ulaşan birçok hastalık etkeni iltihaplanmalara yol açar. Stafilokok ve streptokok türü bakterilerin bulaşmasıyla oluşan impetigo hastalığında, derinin yüzeyinde, boynuzsu katmanla örtülen ve içinde bakteriler, iltihap hücreleri ve serum sıvısı bulunan kesecikler oluşur. Streptokokların derinin daha derinlerine, daha yoğun biçimde yayılması yılancık ve bağdoku iltihabıyla (selülit) sonuçlanabilir.

Virüsler genellikle üstderi hücrelerine yerleşir; en sık görülen virüs bulaşmasının sonucu, başta el ve ayaklar olmak üzere vücudun her yerinde oluşabilen siğillerdir. Virüs üstderi hücresinin çekirdeğini tuttuğu zaman büyümeyi hızlandırır, böylece küçük bir ur oluşur. Deride kümeler halinde küçük kabarcıkların ortaya çıktığı uçuk ve zona, ağızda ve üreme organları çevresindeki yaralarla tanımlanan Behçet hastalığı, gene ağızdaki yaralarla çok yaygın bir enfeksiyon olan aft ve kedi tırmığı hastalığı da derinin başlıca virüs enfeksiyonlarıdır.

Çok sıcak olmayan ölü dokularda yaşamayı seçen mantarlar ve mayalar için derinin keratinli boynuzsu katmanı en uygun yerdir. *Candida albicans*'tan ileri gelen mantar enfeksiyonu, yakın yıllarda neredeyse salgın boyutlarında yaygınlaşmıştır.

Deride yerleşen asalakların başında bit ve uyuzböceği gelir. Uyuzdaki kaşıntı ve döküntüler, yumurtalarını bırakmak üzere boynuzsu katmanda kanallar açan dişi uyuzböceğine ya da salgılarına karşı gelişen bir alerji tepkisidir. Kasık, baş ve vücut bitinde ise, asalağın kan emmek üzere deriyi ısırdığı yerlerde iltihaplı döküntüler ve kabuklanmalar görülür. Tekhücreli bir asalak olan *Leishmania tropica* da özellikle Doğu ülkelerinde çok yaygın olan şark çıbanına yol açar. İnsan kanıyla beslenen ve tükürüklerindeki maddelerle kaşıntılı döküntülere yol açan öbür asalakların en yaygınları tahtakurusu, pire, sivrisinek ve kenedir.

Kalıtsal bir hastalık olan sedef hastalığı, başta diz, dirsek, saçlı deri ve gövde olmak üzere derinin herhangi bir bölgesini tutabilir. Kaşıma, yaralanma gibi fiziksel travmalar, streptokoklara bağlı boğaz enfeksiyonu ve çoğu kez ruhsal koşullar derideki lezyonların oluşmasını hızlandırabilir.

Yaralanma, kimyasal etkenler, enfeksiyonlar, metabolizma ve dolaşım bozuklukları gibi çeşitli etkenlere bağlanan patolojik deri değişikliklerinin tümüne dermatit ya da egzama denir. Bu olguların çoğu, alkaliler, deterjanlar, kozmetikler, yağlar, çözücüler gibi maddelerin üstderi hücrelerini etkilemesine ya da astım, saman nezlesi ve bazı yiyeceklere karşı gelişen alerjilere bağlanır.

Özellikle bol güneşli iklimlerde yaşayan kişilerde deri kanseri çok yaygındır; bazı kişilerde ise deri kanserine kalıtsal eğilim gözlenir. İnorganik arsenik, kömür katranı, metal yağları gibi çeşitli maddeler de deri kanserine yol açabilir.

Deride yer yer renksiz lekelerin oluştuğu vitiligo, oldukça sık görülen kalıtsal bir hastalıktır; bu hastalıkta melanositlerin melanin üretme yeteneğini yitirdiği açıktır, ama nedeni henüz anlaşılamamıştır.

Kıl ve yağ bezi biriminin en önemli hastalıklarından biri olan akne, siyah noktacıklar, irinli kabarcıklar, kistler ve derinin aşırı yağlanmasıyla tanımlanır. Ergenlik dönemindeki erkek ve kızlarda, yüz, göğüs ve sırttaki kıl köklerini androjen hormonlar etkileyerek akne oluşumunu arttırır.

Altderinin bağdokusunu tutan başlıca hastalıklar kızartılı lupus, skleroderma (deri sertleşmesi) ve dermatomiyozittir. Sertleşmiş ve yağlanmış deri bölgeleriyle tanımlanan skleroderma zararsızdır ve kendiliğinden iyileşebilir. Kızartılı lupusta, özellikle yüzde, kan damarlarının genişlemesine bağlı pulsu, kırmızı bölgeler görülür. Kendiliğinden geçebileceği gibi, yıllarca tedaviyi de gerektirebilir. Her üçü de kadınlarda daha sık görülen bu hastalıklar iç organları da tuttuğunda öldürücü olabilir.

deri aşılama *bak.* deri nakli

deri değiştirme, vücudu saran dış örtünün ya da deri katmanının atılması ya da dökülmesi ve yerine yenisinin oluşması. Hayvanlar âleminde yaygın olarak görülen ve boynuz, kıl, tüy gibi deri türevlerinin yenilenmesini de kapsayan deri değiştirme, hormonlarca denetlenir.

Eklembacaklıların, büyümek ya da biçim değiştirmek amacıyla kitinli dış iskeletlerini yenilemesine ise daha çok kabuk değiştirme denir.

deri etkisi *bak.* çeper etkisi

deri gerilmesi, çevre basıncından daha düşük bir basıncın deride yaptığı etki. Bu olaya en çok, normal atmosfer basıncından daha düşük ya da yüksek basınçlarla karşı karşıya oldukları için basınçlı elbise giyerek çalışmak zorunda olan pilotlar ve dalgıçlar arasında rastlanır.

Özellikle basınçlı dalgıç elbisesiyle dalan dalgıçlarda hava dışardan pompalandığı için deri gerilmesi tehlikesi oldukça yüksektir. Dalgıç derine indikçe, dış basınç derinlikle orantılı olarak artar. Derinin ve vücudun zarar görmemesi için, dalgıç elbisesinin içine pompalanan havanın basıncının, o derinlikteki su basıncına eşit olması gerekir. Hava basıncı çevredeki su basıncından az olursa, ortaya çıkan emici güç vücut dokularını dışarı doğru çeker ve derideki damarların yırtılmasına yol açar. Sonuçta, dokularda ağrı, duyarlık, kızarıklık ve şişme gibi belirtiler görülür. Eğer basınç farkı çok fazla olursa, vakum dalgıcın vücudunu tümüyle ezerek metal başlığın içine doğru emebilir. Deri gerilmesi genellikle hava hortumundaki bir tıkanıklık ya da hava vanasındaki bir bozukluk nedeniyle basınçların eşitlenememesinden kaynaklanır. Ayrıca, elbisesindeki hava basıncını ayarlamaya fırsat bulamadan suyun derinliklerine doğru hızla düşerek inen dalgıçlarda da deri gerilmesi görülebilir.

Basınçlı elbise giyen pilotlar da dalgıçlar gibi deri gerilmesi tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yeryüzünden uzaklaştıkça dış basınç azalır, inişe geçildiğinde giderek artmaya başlar. Bu nedenle, yüksekte uçarken basınçlı elbisesi bozulan bir pilotta yere inerken deri gerilmesi görülebilir.

deri nakli, DERİ AŞILAMA olarak da bilinir, vücudun bir bölgesindeki sağlam derinin, büyük bir yarayı ya da yanığı kapatmak ve iyileştirmek amacıyla vücudun başka bir bölgesine aktarılması. Deri naklinde, ya üstderiyle birlikte altderinin bir bölümü de yaralı bölüme aşılanır ve derinin alındığı bölge kendi kendine iyileşmeye bırakılır, ya da üstderi ve altderinin bütün katmanları nakledilerek derinin alındığı bölge ameliyatla kapatılır. Eskiden uygulanan ve büyük bir deri parçası yerine çok sayıda küçük parçanın nakledilmesine dayanan parça aşılama yöntemi, derinin alındığı yerde sonradan kötü bir iz bıraktığı için bugün hemen hemen hiç uygulanmaz. Nakledilecek deri genellikle uyluğun iç bölümü, bacak, üst kol ya da önkoldan alınır.

deri testi, kişide bazı maddelere karşı alerji, bazı hastalıklara karşı duyarlık ya da bağışıklık olup olmadığını saptamak amacıyla, özgün test maddesinin şırıngayla ya da çizerek deriye uygulanması. Eğer testin uygulandığı bölgede deri kızarır ve şişerse test pozitif, deride hiçbir tepki görülmezse negatif yanıt vermiş demektir. Tanı amacıyla uygulanan deri testleri üç genel grupta toplanabilir: Belli bir enfeksiyona karşı duyarlılığı saptamaya yönelik testler (örn. Schick testi); enfeksiyon sonucu gelişen alerjiyi saptamaya yarayan, geç deri tepkisi veren ve pozitif yanıt alındığında, kişinin enfeksiyon etkeniyle daha önce karşılaşmış olduğunu ya da o anda bu etkeni taşıdığını gösteren testler (örn. tüberkülin testi); kişinin çeşitli maddelere karşı aşırı duyarlığını saptamaya yönelik testler.

derialtı amfizemi *bak.* pnömoderma

deriböceği, *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımından, bazı uzmanların *Trogidae* familyası, bazılarının ise *Scarabaeidae* (bokböcekleri) familyasının *Troginae* altfamilyası içinde sınıflandırdığı 150 kadar böcek türünün ortak adı. Uzunlukları 1 cm kadar olan bu böceklerin gövdesi koyu kahverengi üstleri pürtüklüdür. Kurumuş hayvan leşleriyle beslendikleri için yararlı kabul edilen deriböcekleri, bir tehlike anında bacaklarını içeri çekerek ölü taklidi yaparlar. *Dermestidae*(*) familyasının, larvaları deriyle beslenen üyelerine de bazen deriböceği denir.

dericilik, hayvan derilerinin ve postlarının sepilenerek çürümesinin engellenmesi ve insan kullanımına uygun duruma getirilmesi işlemi. Derisi en çok kullanılan hayvanlar başlıca yedi gruba ayrılır: Sığır ve dana; koyun ve kuzu; keçi ve oğlak; at, eşek ve zebrayı içeren atgiller; manda; evcil domuz ve yaban domuzu; fok ve timsah gibi su

ortamında yaşayan hayvanlar. Ayrıca yılan, devekuşu ve kanguru gibi değişik hayvanların derisi de kullanılır.

Memeli hayvanların postu en dışarıdaki ince üstderi (epidermis), orta katmanı oluşturan kalın altderi (dermis ya da koryum) ve yağlı derialtı dokusu olmak üzere başlıca üç katmandan oluşur. Postun üstderisi ve kılları yolma ve kireçleme yöntemiyle, derialtı dokusu ise etleme işlemiyle ayrıldıktan sonra, altderi bölümü deri hazırlama işlemlerinden geçirilir. Yeni yüzülmüş taze deri, ağırlık olarak yüzde 60-70 su ve yüzde 30-35 protein içerir (proteinin yaklaşık yüzde 85'i kollajen adı verilen jelatinimsi bir maddedir).

Deri üretimi için post ve deri seçiminde kalite önemlidir. Derinin, hastalıklardan zarar görmemiş olması ve üzerinde asalaklar, yara izleri ve çizikler bulunmaması gerekir.

Dericilik, İÖ y. 5. yüzyıldan beri uygulanmakta olan eski bir sanattır. Sümerler ve Eski Mısırlılar giyecek, çadır ve kamçı yapımında deriden yararlanırdı. Sepileme işlemi ise, İÖ 400'lerde Mısırlılar ve İbraniler tarafından, basit kurutma ve işleme teknikleri biçiminde geliştirildi.

Günümüzde sepileme işlemi, hazırlama, sepileme ve sepilenmiş deriyi işleme olmak üzere başlıca üç aşamada gerçekleştirilir. Hayvanın kesiminden sonra yüzülerek elde edilen deri birkaç saat içinde çürüdüğünden, sepileme işlemine değin bozulmadan depolarda bekletilebilmesi ya da taşınabilmesi için bazı işlemler uygulanır. Bu amaçla havayla kurutma, yaş ya da kuru tuzlama gibi çeşitli yöntemlerle derinin suyu alınır.

Tabakhanede post önce ısıtılarak üzerindeki çözünür maddeler ayrılır ve yumuşatılarak eski biçimine getirilir; ardından, kireç ve su çözeltisine batırılarak kılları alınır. Üzerinde kalan et ve dokular makineyle temizlendikten sonra deri yıkanır, kireci giderilir, parlaklığını artırmak için asitlemeyle proteini alınır, temizlik ve yumuşaklık sağlamak için paklanır.

Sepileme işleminde kullanılan tanen, derideki tüylerin arasında bulunan suyu alarak, tüylerin birbirine yapışmasını sağlar. En eski sepileme yöntemi olan tanenle sepileme bugün de kullanılmaktadır. Tanen, bitki köklerinden, kabuklarından ve tohumlarından elde edilir. Özütlenen maddenin işlenmesiyle elde edilen tanenli su, deriye emdirilir. Kemer, perdahlı deri ve ayakkabı köselesi yapımında kullanılan ağır derilerin ve ayakkabı üstü yapımında, ciltçilikte kullanılan hafif derilerin üretiminde çeşitli değişik sepileme yöntemleri uygulanır.

Tanen yerine mineral tuzlarının kullanıldığı mineralle sepileme, 19. yüzyıl sonlarında uygulanmaya başladı. En çok kullanılan mineral krom tuzudur. Ayrıca alüminyum ve zirkonyum tuzlarından da yararlanılır. Tanenle sepilemeden çok daha kısa süren mineralle sepileme, özellikle yüksek kaliteli dana ve oğlak derisi gibi hafif derilerin üretiminde kullanılır.

Yağla sepileme yönteminde sepileme maddesi olarak balıkyağı ya da başka yağ ve yağlı maddelerden yararlanılır. Bu yöntem genellikle güderi yapımında kullanılır. 20. yüzyılda geliştirilen, sentetik maddelerle sepileme işleminde, fenollerden ve hidrokarbonlardan elde edilen sepileme maddelerinden yararlanılır. Üç tür sentetik sepileme maddesi vardır: Tanenle ya da kromla sepilenmiş deriyi ağartmakta kullanılan kuvvetli sülfonik asitler, tanen ile sülfonik asit karışımı ve birçok fenol grubu içeren zayıf asitler.

Sepileme işleminin tamamlanmasıyla pürüzsüz deri, üretimin son aşamasına hazır duruma gelir. Sepilenmiş deri kurutulur ve fıçıda boyama, püskürtme ya da fırçayla boyama yöntemleriyle istenen renk verilir. Deri karışık yağlar ve gresle yağlanarak, yumuşak, dayanımlı ve su geçirmez duruma gelir. Yağın homojen biçimde derinin içine işlemesi için deri, yağ ve su emülsiyonu ile birlikte bir fıçıya yerleştirilir. Deri, gerilerek ya da gerilmeden havayla ya da kanallı soğutma fırınında kurutulur. Ayrıca, vakumlu kurutma işlemi de uygulanabilir. Kurutulmuş deri gerilir ve yumuşatılır, son olarak da pütürlü yüzeyi kaplanarak aşınmaya, çatlamaya, soyulmaya, suya, ısıya ve soğuğa karşı dayanaklılığı artırılır. İşlenmiş deri, ayakkabılarda, kemerlerde, bavullarda, eyerlerde, döşemecilikte, süet üretiminde, perdahlama merdanesi ve makine kayışı gibi sanayi malzemelerinde kullanılır.

Türklerde ham deriyi işleme ve deriden eşya yapma zanaatı, Orta Asya'da yaşadıkları dönemlerde gelişmişti. Hayvancılığa bağlı yaşama biçiminin doğal sonucu olarak çok çeşitli amaçlarla deriden yararlanılıyordu. Sibirya'da ve Altay Dağlarında yapılan kazılarda elde edilen buluntulardan (İÖ 4. ve 3. yy'lar) Türklerin dericilikte oldukça ileri olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmalar, derinin bu dönemde giysi, çizme, başlık, çadır yapımında kullanıldığını göstermiştir. Göçebelikte büyük önem taşıyan koşum takımları, savaş araçları ve daha başka birçok gündelik eşya yapımında da deriden yararlanıldığı ortaya çıkarılmıştır.

Türkler Anadolu'ya göç ederken anayurtlarında geliştirdikleri her türlü kültür ürününü de birlikte getirdiler. Eski çağlardan beri önemli bir dericilik merkezi olan Anadolu, Türklerin yerleşmesiyle bu alanda yeni bir yapı kazandı ve yüzyıllar boyunca dünyanın en kaliteli deri ve deri eşya üretilen yeri haline geldi.

Selçuklular ve Beylikler dönemlerinde dericiliğin yoğunlaştığı kentler özellikle Kayseri, Diyarbakır ve Kastamonu idi. Kırşehir, Konya, Tokat ve Sivas'ta boyacılığın ileri olması, dokumacılık gibi, dericilik için de bir gelişme kaynağıydı.

Moğolların Anadolu'yu işgal etmesi, hayvancılığa ve bu arada dericiliğe de büyük bir darbe indirdi. Anadolu'nun zanaat ve ticaret yaşamında örgütlü bir güç olarak ortaya çıkan Ahilerin, Anadolu Selçuklularının son dönemlerinde baskı altında tutulmaları ve Konya, Kayseri gibi büyük kentlerde zaman zaman toplu kıyımlara uğramaları, öteki el sanatlarıyla birlikte dericiliğin de gerilemesine yol açtı. Ahiliğin kurucusu ve piri sayılan Ahi Evran'ın debbağ (sepici) olması nedeniyle, bu meslek ocağı Ahiliğin ana dalı sayılıyordu. Osmanlı döneminde devletin kuruluşunda önemli rol oynayan Ahilik ve bağlı zanaat birlikleri yeniden güçlendi. Osmanlılarda, o döneme göre gelişmiş bir sanayi kolu olan dericilik, 15. ve 16. yüzyıllarda büyük kentlerin hemen hepsinde yapılmaktaydı. Ama İstanbul, Edirne, Kayseri, Ankara, Bursa, Konya, Tokat, Diyarbakır, Urfa gibi kentlerde dericilik, buraların ticaret yaşamını yönlendiren ana üretim dallarının başında geliyordu. Dericilikle birlikte gelişen deri boyacılığı da oldukça ileri bir düzeydeydi. "Türk kırmızısı"yla (alizarin) boyanan sahtiyanların (keçi derisi) çok değerli olduğu, bu yüzden Avrupalı deri tüccarlarının bu boyanın bileşimini elde etmek için büyük bir çaba harcadıkları bilinmektedir. 17. yüzyılda Anadolu'yu gezen Fransız gezgin J. B. Tavernier'ye göre en güzel maroken Tokat'ta üretilmekteydi. Gene bu gezginin verdiği bilgiye göre Diyarbakır'da kırmızı, Musul'da sarı ve Urfa'da siyah renkli sahtiyan üretilmekteydi.

Anadolu'da ve Rumeli'de üretilip İstanbul'a gönderilen deriler, Mercan Çarşısı'ndaki lonca merkezinde toplanır ve burada debbağlar kethudası ve Ahi babalar gözetiminde esnafa dağıtılırdı. Debbağlar da ham derileri işleyerek piyasanın istediği renkte boyayıp her türlü deri eşya üreten esnafa satarlardı. II. Mehmed (Fatih) İstanbul'u fethettikten sonra Yedikule'de deniz kenarında (bugünkü Kazlıçeşme) 33 tane salhane (mezbaha) ve 360 tane debbağhane (tabakhane) yaptırmış ve esnafın büyük bölümünü buraya toplamıştı. Evliya Çelebi'ye göre 17. yüzyıl ortalarında İstanbul'da çeşitli semtlere dağılmış 700 tane tabakhane vardı. Gene Evliya Çelebi sepici esnafı pirinin Zeyd Hindi olduğunu, peştamalının Hz. Muhammed'in huzurunda Selman-ı Pak eliyle bağlandığını, İstanbul'un en ünlü tabakhanelerinin Kazlıçeşme, Kasımpaşa ve Üsküdür'da bulunduğunu yazar.

Osmanlı dericiliği 18. yüzyıla değin dünyanın en üstün ürünlerini verdi. Avrupa piyasalarında, işlenmiş Türk derisine büyük bir talep vardı. Bu ilgi 19. yüzyıl başlarına değin, azalarak da olsa sürdü. Avrupa ülkelerinde yeni tekniklerle daha kaliteli deriler üretilmeye başlayınca Türk dericiliği de giderek geriledi. 1810'da Nizam-ı Cedid Ordusu'nun ayakkabı gereksinimini karşılamak üzere Beykoz'da bir deri fabrikası kuruldu. Bu fabrika, Cumhuriyet döneminde Sümerbank'a devredildi. Günümüzde Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası adıyla etkinliğini sürdürmektedir.

19. yüzyıl ortalarında eski yöntemlerle deri üretimini sürdüren İstanbul ve Anadolu tabakhanelerinin yanında bazı Ege Adalarında, Edremit ve İzmir yöresinde birtakım küçük fabrikalar da işletmeye açıldı. 19. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa'da deri işleme alanında ulaşılan yenilikleri izleyemeyen Türk dericiliği, 20. yüzyıl ortalarına değin üretimini iç piyasaya yönelik küçük birimlerde sürdürdü. Dericilik alanındaki yeniliklerin Türkiye'ye girişi II. Dünya Savaşı yıllarına, yaygınlık kazanması ise 1950'den sonraya rastlar. Özellikle 1970 sonrasında deri ve deri mamulleri sanayisi önemli gelişme gösterdi, modern yöntemlerle üretim yapan, ihracata yönelik büyük işyerleri kuruldu. 1990'da deri giyim eşyası üretimi 1988 fiyatlarıyla 1,1 trilyon TL'ye, sektörün toplam üretimi ise 3,3 trilyon TL'ye yükseldi. Aynı yıl, gene 1988 fiyatlarıyla 1,1 trilyon TL'ye ulaşan deri ve deri mamulleri ihracatının 978 milyar TL'lik bölümünü deri giyim eşyası oluşturuyordu. Son yıllarda, ham deri ve canlı hayvan ihracatı nedeniyle işlenecek deri sağlamada güçlüklerle karşılaşılmış ve sektörün gelişmesi yavaşlamıştır.

Derik, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Mardin iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.367 km² olan Derik ilçesi doğuda Mazıdağı, güneyde Kızıltepe ilçeleri, batıda Şanlıurfa, kuzeyde de Diyarbakır illeriyle çevrilidir.

Mardin ilinin batı kesiminde düzlük bir alanda yer alır. Mardin il topraklarında doğu-batı doğrultusunda uzanarak Suriye düzlükleri ile Diyarbakır Havzası arasında bir eşik oluşturan, 1.000-1.500 m yükseltili Mardin-Midyat Eşiği, ilçe topraklarını engebelendirir. Fırat Irmağına ülke sınırları dışında kavuşan Habur Çayının yazın kuruyan kollarından Büyükdere ilçedeki başlıca akarsudur.

İlçe ekonomisi tümüyle tarıma dayanır. Buğday, arpa ve mercimek üretimi önemlidir. İlde üretilen toplam buğdayın yaklaşık

yüzde 17, arpanın yüzde 15, mercimeğin de yüzde 24'ünü Derik karşılamaktadır. Ayrıca nohut, üzüm, zeytin ve badem de ilçede yetiştirilen önemli ürünler arasındadır. Derik ilçesinin Mardin ili toplam zeytin üretimi içindeki payı yüzde 97 dolayındadır.

Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. Mardin-Midyat Eşiğinin güneyindeki ovalık alanda kış aylarında sürekli yeşil ot bulunduğundan, burası öteden beri yaz aylarını sürüleriyle birlikte Siirt, Hakkâri ve Van yörelerinde geçiren göçebe aşiretlerin kışlağı olmuştur. Koyun dışında ilçede kıl ve Ankara keçisi de yetiştirilir. Hayvancılıkta ağırlık canlı hayvan ticaretinde olduğundan hayvansal ürünlerin üretimi azdır. Yarı göçebe aşiretler dışında yerleşik köylüler de, ikincil uğraş olarak hayvancılıkla uğraşırlar. İlçede zeytinyağı ve sabun imalathaneleri de vardır.

Derik'in tarihi Roma dönemine uzanır. Roma ve Bizans dönemlerinde bu bölgeden altın çıkarıldığı saptanmıştır. Yöre asıl gelişmesini Artuklular döneminde yaşamıştır. En büyük Artuklu yapıtlarından biri olan Rabat Kalesi, Derik kentinin 15 km kadar batısında, Hisaraltı köyündedir. 16. yüzyılda kaza olan Derik, Derük-i Ulya (Yukarı Derik) ve Derük-i Süfla (Aşağı Derik) olmak üzere iki bölümden oluşurdu. Osmanlı döneminde de hayvancılıkla uğraşılan yörenin güzel kokulu yağı ve peyniri ünlüydü. 19. yüzyıl sonlarında Diyarbekir vilayetinin Mardin sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilen yöre, 1926'ya değin Diyarbakır'a bağlıyken bu tarihte Mardin'in bir ilçesi haline getirildi.

İlçe merkezi Derik kenti, Mardin-Midyat Eşiğinin batı ucunda yer alır. Doğu, batı ve kuzeyden dağlarla çevrilidir. 19 km'lik bir yolla, güneyinden geçen Cizre-Şanlıurfa karayoluna bağlanır. Kentte zeytinyağı ve sabun imalathaneleri vardır.

Derik Belediyesi 1884'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 45.983; kent, 13.201.

Derin, Zihni (d. 1880, Muğla - ö. 1965, Ankara), Türkiye'de çay tarımının başlamasına ve gelişmesine öncülük eden tarım mühendisi.

1904'te Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nu bitirdi. Bir süre orman mühendisliği ve öğretmenlik yaptı. 1920'de İktisat Vekâleti'ne bağlı Ziraat Umum Müdürlüğü'ne atandı. Bir görev gezisi sırasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nin çay ve turunçgiller üretimine uygun olduğunu görerek çay tarımını başlatmak üzere girişimlerde bulundu. Bunun üzerine 1924'te Rize yöresinde fındık, turunçgiller ve çay tarımını başlatmak için özel bir yasanın çıkarılmasından sonra bir de Çay Araştırma Enstitüsü kuruldu. Enstitünün kurucusu olan Derin, Rize yöresiyle aynı iklim koşullarında olan Batum'dan getirttiği çay fidanlarıyla enstitünün bahçesinde ilk çay fidanlığını kurdu. Fidanların bir bölümünü de deneme tarımını başlatmak üzere halka dağıttı. Ama yöre halkı az olan toprağını geleceği belirsiz bu yeni ürüne ayırmak istemediğinden ve çay üreticilerine devlet desteği sağlanmadığından, bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Derin, görevinden ayrılarak İzmir'e ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğretmenlik yaptı. 1936'da Edirne'de İkinci Umum Müfettişlik kuruluşunda tarım danışmanlığına, 1938'de de Ziraat Vekâleti çay organizatörlüğüne getirildi. Bu görevi sırasında Batum'dan getirttiği iki ton çay tohumu ile enstitüye bağlı üç fidanlıkta çay fidanı üretimini sürdürdü. 1940'ta çıkarılan bir yasayla da çay üreticilerine uygun koşullarda kredi verilmesi, mısır ve buğday yardımı, ürünün devlet tarafından satın alınacağı güvencesi gibi özendirici önlemlerle çay tarımının yaygınlaşması sağlandı.

Rize ve yöresinde çay tarımına geçilmesinde büyük katkıları olan Derin, 1945'te emekliye ayrılmasına karşın, bakanlık organizatörü olarak çay tarımı ile ilgili çalışmalarını sürdürdü. 1964'te "Çayın 40.Yılı" kutlama törenlerine katılmak üzere Rize'ye giderken bir trafik kazası geçirdi ve ertesi yıl öldü. Çay tarımındaki öncü çalışmaları nedeniyle 1969'da anısına TÜBİTAK Hizmet Ödülü verildi.

derin deniz balıkları, genellikle denizlerin 600 m'yi aşan, hatta 2.700 m'ye ulaşan derinliklerinde yaşayan kemiklibalık türleri. Derin deniz balıklarının tanıtıcı özellikleri ağızlarının büyük, gözlerinin iri olması ve gövdelerinin çeşitli yerlerindeki ışık organlarının bulunmasıdır. *Osteichthyes* (kemiklibalıklar) sınıfından 10 kadar familyayı temsil eden bu türler, uzunlukları çoğu kez 30 cm'yi bulmayan küçük balıklardır. Yaşadıkları ortam karanlık ve besin kaynakları açısından son derece kısıtlıdır. Ama ışık organlarının yardımıyla avlarını ve eşlerini kolayca bulabilirler.

Derin deniz balıkları arasında, kocaman ağızlarıyla planktonları yutan *Eurypharyngidae* familyasının üyeleri, uzun ve keskin dişleriyle ürkütücü birer deniz avcısı olan *Chauliodontidae* familyasının üyeleri ve yeryüzünün bütün tropik denizlerine dağılmış olan *Gonostomatidae* familyasının üyeleri sayılabilir.

derin deniz bataklığı, en az yüzde 30'u serbest yaşayan mikroorganizmaların iskelet artıklarından oluşan derin deniz tortulu. Derin deniz bataklığı temel olarak okyanus tabanında biriken yumuşak çamur çökelleridir. Bu çökeller, suyun üst katmanlarındaki ölü mikroorganizmaların, yavaş ama sürekli bir biçimde deniz tabanında birikmesiyle oluşur. Karadan yeterince uzak alanlarda geliştikleri için, karaların aşınmasıyla taşınan tortullarla üzerlerinin örtülmesi olasılığı yoktur. Derin deniz bataklığı, önce kalsiyum karbonatlı iskeletler içeren kalkerli bataklıklar ve silisli iskeletler içeren silisli bataklıklar olarak ikiye ve daha sonra da egemen iskelet türüne bağlı olarak daha alt bölümlere ayrılır. Buna göre kalkerli derin deniz bataklıkları, plankton canlılarından deliklilerin kabukları ile açık deniz yumuşakçalarının kabuklarını içerir. Silisli derin deniz bataklıkları ise, temelde kahverengi kil, sıcak sularda yaşayan tekhücreli ışınlıların iskeletleri (yüzde 30'dan fazlası) ile küçük kabuklu diyatomeleri içerir. Silisli bataklıklar, yalnızca diyatomelerin ya da ışınlıların çökelme oranının onların silis bileşiklerinin derin sulardaki çözünme oranından daha fazla olduğu yerlerde oluşur. Bu nedenle diyatome bataklıkları, kuşaklar halinde Büyük Okyanusun kuzeyinde ve Antarktika'da, ışınlıları içeren bataklıklar ise yalnızca Büyük Okyanusun kuzeyinde ve doğu kesimlerde bulunur. *Globigerina* cinsi deliklileri içeren bataklıklar en yaygın derin deniz bataklıklarıdır ve hem Atlas, hem de Hint Okyanusunda görülür. Yumuşakçalardan deniz kelebeklerini içeren bataklıklar ise yalnızca Orta Atlas Okyanusunda bulunur.

derin deniz çukuru *bak.* okyanus çukuru

derin denizaltı bölgesi, ABİSAL BÖLGE olarak da bilinir, okyanusların, yaklaşık 2.000-3.000 m arasındaki derinliklerinde yer alan bölümü. Bölgenin ayırt edici özelliği, son derece düzenli çevre koşullarına sahip olmasıdır; bu özellik bölgedeki farklı yaşam biçimlerinde de görülür. Bölgenin üst kesimini, su sıcaklığı 4°C olan bölüm oluşturur; bu sıcaklıktaki sular, 1.000 m derinlikten (sığ ortamdan) başlayarak 3.000 m'ye kadar iner. Derinliği 6.000 m'yi geçen sular, kendi özel faunalarıyla tanımlanır ve çevrebilimciler tarafından derin deniz altı bölgesi olarak adlandırılır.

Yer yüzeyinin yaklaşık yüzde 60'ını, okyanusların ve denizlerin yüzde 83'ünü oluşturan derin denizaltı bölgesi, yaklaşık 300 milyon km²'lik alanı kapsar.

Derin deniz suları, kutup bölgelerinde, özellikle Antarktika'da, hava-deniz arayüzeyinden kaynaklanır. Bu bölgelerdeki soğuk iklim koşulları, deniz buzları ve soğuk tuzlu su artıkları üretir. Tuzlu su, yüksek yoğunluğu nedeniyle dibe çöker ve taban boyunca yavaş yavaş Ekvator'a doğru akar. Derin sulardaki tuzluluk, binde 34,6 ile binde 35 bölüm gibi dar bir aralıkta değişir; sıcaklık genellikle 0°C-4°C arasındadır. Buna karşılık, kutup bölgelerinden denizaltı yükseltileriyle ayrılmış derin havzalarda sıcaklık daha yüksektir ve bunun sonucu olarak buralarda gerçek derin denizaltı faunası bulunmaz. Basınç her 10 m derinlikte yaklaşık bir atmosfer artar; bu nedenle derin deniz basıncı 200 ile 600 atmosfer arasında değişir. Basınç, derin deniz hayvanları için bazı sorunlar yaratmakla birlikte, bu hayvanların bedenlerindeki basınç da aynı olduğundan dış basınç dengelenir.

Derin deniz sularında, besleyici nitelikteki silis, fosfor ve azot tuzlarının yoğunlaşması, son derece düzenli bir biçimde olur ve daha üstte yer alan katmanlara oranla daha yüksek bir düzeye ulaşır. Bu tuzlar, okyanus besin zincirinin son halkasında yer alan biyolojik maddelerin ayrışması yoluyla oluşur ve güneş ışığının bulunmayışı nedeniyle canlılarca fotosentez yoluyla da tüketilemez.

Derin deniz sularındaki oksijen miktarı, kutuplardaki kaynak bölgesinde bu sulara çözünerek karışan oksijen miktarına ve derinliklerde oksijen oluşumuna yol açabilecek fotosentez sürecinin olup olmamasına bağlıdır. Derin deniz suları litre başına birkaç santimetre küp çözünmüş oksijen içerir. Bunun nedeni, seyrek durumdaki hayvan topluluklarının kullandığı oksijen miktarının, derin denizaltı bölgesine giren oksijen miktarından az olmasıdır. Derin deniz yaşamı çok alt kesimlerde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle derin denizaltı bölgesinin deniz tabanına en yakın kesimlerinde oksijen hemen tümüyle tükenmiş olabilir. Derin denizaltı bölgesi, okyanus yüzeyini altüst eden fırtınalar gibi hareketli olgulardan uzak, son derece sakin bir ortamdır. Devinimin bu denli düşük olması, derin denizaltı tortullarının yapısına da yansımıştır. Karaya yakın tortullar, önemli miktarlarda kara kökenli, iri taneli malzemeler içerebilir. Derin denizaltı bölgelerinin, karadan daha da uzak kesimlerinde ise tortullar, üzerlerindeki sularda bulunan besin zincirinden türeyen mikroskopik plankton artıklarından oluşur. Ekvator ile ılıman bölgeler arasındaki kesimlerde, 4.000 m'den daha sığ sulardaki derin deniz tortulları, temel olarak, deliklilerden oluşan plankton canlılarının kalkerli kabuklarını ve kokolitoforlar gibi fitoplanktonları içerir. 4.000 m'nin altında, kalsiyum karbonat çözünmeye başlar. Bu derinliklerdeki başlıca tortul bileşenleri, kahverengi killer ile ışınlılardan oluşan zooplanktonları ve diyatomerlerden oluşan fitoplanktonların silisli artıklarıdır.

Yüksek enlem bölgelerinde de yaygın olarak bulunan ışınlılar ve diyatomeler, Antarktika'da ve Büyük Okyanusun kuzey ucunda derin deniz birikintilerine egemen durumdadır. Derin denizaltı faunası, çok seyrek olmasına ve yalnızca birkaç tür içermesine karşın, tüm büyük denizlerin yaygın örnekleri olan omurgasızlarla bazı balık türlerini içine alır. Bu hayvanlar, günlük ve mevsimlik değişmelerin yokluğu, yüksek basınç, karanlık, sakin su ve yumuşak tortullu taban koşullarıyla belirlenmiş bir çevreye tümüyle uyum sağlamışlardır. Derin denizaltı hayvanları çoğunlukla, gri ya da siyah renkli, ince yapılı ve çizgisizdir. Hareket edebilen hayvanların uzun bacakları vardır; tabanda yaşayan hayvanların, oksijenin çok az olduğu tabana yakın su katmanlarının üzerine yükselmelerine olanak veren ince uzantıları bulunur. Derin denizaltı kabukluları ve balıklar genellikle körkördür. Derinliğin artmasıyla birlikte, çamur ve asılı maddelerle beslenen hayvanlar, et ve artık yiyerek yaşayanlardan daha sık görülür. Derin deniz hayvanlarının çok yavaş çoğaldığı sanılmaktadır.

derin denizaltı ovası, ABİSAL OVA olarak da bilinir, çoğunlukla kıyılara yakın bölgelerde, 3.000-6.000 m arasındaki derinliklerde yer alan düz deniz tabanı. Bu denizaltı yüzeylerinin yüksekliği yatay düzlemde her kilometre başına yalnızca 10-100 cm arasında değişir. Derin denizaltı ovaları düzensiz biçimde, ama çoğunlukla kıta kıyıları boyunca uzanır. Büyük ovaların eni yüzlerce, boyu ise binlerce kilometreyi bulabilir. Yalnızca Kuzey Atlas Okyanusundaki Sohm Derin Denizaltı Ovasının alanı yaklaşık 900 bin km²'dir. Ovalar, Atlas Okyanusunda hem daha büyük, hem de daha yaygındır. Hint Okyanusunda daha az, Büyük Okyanusta ise çok daha az görülür. Büyük Okyanustaki ovaları daha çok kenar denizlerin küçük taban düzlükleri ya da dar ve uzun çukurluk tabanları biçiminde oluşur.

Derin denizaltı ovalarının derinlerdeki deniz tabanının çökmesi sırasında biriken ve böylece önceki düzensiz yüzey şeklini değişikliğe uğratan kara kökenli tortulların üst yüzeyi olduğu sanılır. Derin denizaltı ovalarının sismik profilleri (kesitleri), engebeli yapı üzerinde, ortalama 1 km kalınlığında tortul birikintilerinin bulunduğunu gösterir. Eski yüzey şeklinin, tortullarla tümüyle örtülmemiş bölümlerinde, volkanik tepelere ya da tepe gruplarına rastlanır. Kıta kenarlarından gelen tortullar, dik kıta yamaçlarında birleşir ve büyür. Bu iri taneli maddelerin kimi zaman denizaltında kayması sonucunda, yerçekimine bağlı olarak yamaçlardan aşağıya akan yoğun ve tortul yüklü bulanık akıntılar oluşur. Bulanık akıntı tortullarının bir bölümü kıta yamaçlarının tabanına dolarak daha az eğimli kıta yükseltilerini yaratırken, bazı iri taneli tortullar da derin deniz çöküntülerine kadar ulaşır. Derin denizaltı tortullarının yüzde 2-90 arasında değişen bölümlerini birkaç milimetreden birkaç metreye kadar değişen kalınlıklardaki mil, kum ve çakıl yatakları oluşturur. Bu tür katmanların çoğu, mikroskopik tekhücreli deliklileri gibi sığ su organizmaları içerir. Tek bir katman aşağıdan yukarıya doğru giderek daha ince taneli bir yapı gösterebilir. Böyle bir derecelenme yatağın, tek bir bulanık akıntının çökeltisinden kaynaklandığını gösterir.

Kaba taneli katmanlar, ince taneli kil ile derin denizaltı ovalarının üzerindeki sularda yaşayan mikroskopik organizma artıklarının homojen bir biçimde çökelmesinden oluşur. Birbirini izleyen bulanık akıntı olaylarının ara dönemlerinde bu ince taneli tortulların tek tek dibe çökeldiği ve bu çökelmenin bir yılda 1 mm ile birkaç cm arasında değişen çok yavaş bir hızda gerçekleştiği düşünülmektedir. Buna karşılık, derin deniz kil çökellerinin derin denizaltı ovalarına, yakınlarındaki sığ ve burgaçlı bölgelerden kaynaklanan bulanık dip suları tarafından sürekli bir biçimde taşındığı savı da ileri sürülmüştür.

derin denizaltı tepesi, ABİSAL TEPE olarak da bilinir, derin denizlerin tabanında yer alan, küçük, profili belirgin ve 3.000-6.000 m derinlikteki sularda, birkaç metreden birkaç yüz metreye kadar değişen yüksekliklerde olabilen tepelerin ortak adı. Tepelerin çapları birkaç metre ile birkaç yüz metre arasında değişir. Bu tür denizaltı tepeleriyle kaplı derin deniz tabanı alanları, kıta yükseltilerinin tabanındaki derin denizaltı ovalarının deniz tarafında oluşurlar. Tepeler ve tepe kümeleri derin denizaltı ovalarının yüzeylerinde belirgin çıkıntılar yapar. Ovanın tortul birikiminin tabanı, derin denizaltı tepesi bölgelerinin dalgalı yapısıyla ve kabarıklıklarıyla genellikle uyum içerisindedir. Bu uyum taban altı sismik kesitlerde de görülür.

Derin denizaltı tepeleri genel olarak deniz tortullarıyla kaplıdır. Bununla birlikte köken ve bileşimleri büyük olasılıkla okyanus ortası sırt ve yükseltilerinin üst kanatlarındaki püskürük bazaltik çıkıntılarla aynıdır. Bu durum, derin deniz çökelleriyle kaplanmış çoğu okyanus tabanının altında yer yer derin denizaltı tepelerinin bulunduğunu gösterir. Atlas Okyanusunda, okyanus ortası sırtı boyunca her iki kanada koşut olarak derin denizaltı tepesi bölgeleri uzanır. Büyük Okyanusta kara kaynaklı tortul miktarı, Atlas Okyanusuna göre daha azdır. Çok sayıda çukur ve yerel yükselti ana okyanus tabanını kıtalardan ayırarak tortuların denize taşınmasını önler. Bu nedenle Büyük Okyanus derin deniz tabanının yüzde 80-85'i denizaltı tepeleriyle kaplıdır.

derin denizaltı yarığı, ABİSAL YARIK olarak da bilinir, denizaltı sırtlarını ya da yükseltilerini enine olarak kesen sarp hendek. Bu tür geçitlerin yamaçları, birleştirdikleri derin denizaltı ovalarının her ikisinden de daha diktir. Çoğu derin denizaltı yarığında, ovalar arası kanallar biçiminde oluklar bulunur. Bu kanalların içinde taraçalar halinde tortul katmanlarının bulunması, yarıkların sarp ve fiziksel yapılarının da oluklu olması, bulanık akıntıların, derin denizaltı ovalarının yüksek kesimlerinden daha alçak kesimlere doğru bu kanalların aracılığıyla aktığını göstermektedir. Bulanık akıntılar, ovalar arası kanalları aşındırarak tortul maddeleri taşır ve farklı biçimlerde çökeltir.

Deringer, Henry (d. 26 Ekim 1786, Easton, Pennsylvania, ABD - ö. 1868), kendi adıyla tanınan tabancayı geliştiren silah yapımcısı. Kentucky tüfeklerinin yapımcısı olan Henry Deringer'ın oğludur.

Genç yaşlarda, Virginia'daki Richmond'da bir silah yapımcısının yanında çıraklık yapmaya başlayan Deringer, 1806'da Philadelphia'ya yerleşti ve burada kendi atölyesini kurdu. Bir süre sonra, ABD ordusundan çeşitli tipten silahlar için sipariş aldı. İlk ürettiği çarpmalı ateşlemeli tabancalar, kemere yerleştirilebilecek biçimde tasarımlanmış, uzun namlulu silahlardı. 1825'ten sonra, tek atımlı tabancaların yapımına yöneldi. Büyük ün kazanan silahı ise, küçük, kapsüllü cep tabancası oldu. Kullanılması son derece kolay olan bu silah, kısa erimlerde çok duyarlı isabet yeteneğine sahipti. Boyu 15 cm'den daha kısaydı ve 36-45 kalibreler arasındaki değişik namlu çaplarında üretiliyordu. Deringer tabancası, başka silah yapımcıları tarafından da taklit edilmeye başlandı ve 1840'lar ile İç Savaş arası dönemin en yaygın kullanılan silahı durumuna geldi. Colt ve birçok başka silah yapım şirketi, 20. yüzyılın ortalarına değin, çoğunlukla 22 kalibrelik ve altın kaplamalı Deringer tabancası üretmeyi sürdürdü.

John Wilkes Booth, Başkan Abraham Lincoln'a karşı düzenlediği suikastta Deringer tabancası kullanmıştı. Olayı ayrıntılarıyla açıklamaya çalışan bir muhabir geçtiği haberde, silahın markasını, fazladan bir "r" harfi ekleyerek, "Derringer" olarak vermişti. Bu yanlış yazılış biçimi daha sonra oldukça sık yinelendi ve tabanca bu biçimiyle, "Derringer" olarak tanınmaya başladı.

Derinkuyu, İç Anadolu Bölgesi'nde, Nevşehir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 455 km olan Derinkuyu ilçesi kuzeyde Merkez ilçe, doğuda Ürgüp ilçesi, güneydoğuda Kayseri, güneyde Niğde illeri, batı ve kuzeybatıda da Acıgöl ilçesiyle çevrilidir.

İç Anadolu'nun yerel kapalı havzalarından birinde yer alır. Kuzeyi ile doğusu engebeli ve dağlık, bunun dışında kalan kesimleri ise düzlüktür. Hodul Dağının uzantıları ilin doğu ve kuzeydoğu kesimlerini, Erdaş Dağı ise kuzeybatı kesimini engebelendirir. Bu dağlar bitki örtüsünden hemen tümüyle

Derinkuyu yeraltı kenti, Nevşehir
Ersin Alok

yoksundur. Derinkuyu Ovası, ilçenin başlıca tarım alanıdır. Bu düzlüğün kuzeyde kalan kesimine Bud Ovası, güneydeki kesimine ise Misli Ovası adı verilir. Kuzeyden güneye doğru alçalan ova, birçok küçük akarsuyun taşıdığı alüvyonların birikmesiyle oluşmuştur. Bu akarsular yazın kuruduğundan, yüzey sulaması yapılmamakta, bu nedenle de ancak nadaslı kuru tarım uygulanabilmektedir.

İlçe ekonomisi bitkisel üretime dayanır. En çok tahıl, şeker pancarı ve patates yetiştirilir. Hayvancılık küçük ölçeklidir. Un üretimi yapılır. İlçe topraklarında büyük rezervli perlit yatakları vardır.

Derinkuyu, eskiden Melegöbü ya da Melengübü adlı bir Rum yerleşmesiydi. 1927'de bucak yapılan Melengübü, su kuyularının derinliği nedeniyle 1928'de Derinkuyu adını aldı; 1960'ta ise ilçe yapıldı.

Nevşehir-Niğde karayolunun 29. km'sinde yer alan Derinkuyu kasabası, turizm açısından büyük önem taşır. Kasabanın altında, dünyanın sekizinci harikası olarak adlandırılan bir yeraltı kenti vardır. 7. yüzyılda yörede yaşayan Hıristiyanların, Arap saldırılarından korunmak için yaptığı kentlerden biri olan bu yerleşim, 85 m derinliktedir ve yedi kattan oluşur. Isıyı koruyan ve nem

tutmayan tüflü arazinin oyulmasıyla yapılan kent, yöre halkının çabalarıyla ortaya çıkarılmış, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce temizlenip aydınlatılarak turizme açılmıştır. Yeraltı kentinin geniş bölmeleri, eğimli ve basamaklı koridorlarla birbirine bağlıdır. Toplam 214 basamakla inilen alt katta, haç planlı ve koro bölümü kuyu çevresinde bulunan bir kilise vardır. Depolar, mutfaklar, yatak odaları, birbiriyle bağlantılı hava bacaları ve su sarnıçları, yerleşimin öteki öğelerini oluşturur.

Derinkuyu Belediyesi 1932'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 20.043; kasaba, 8.580.

derinlik kayacı *bak.* plüton

derinlik sarhoşluğu, AZOT SARHOŞLUĞU ya da NARKOZU olarak da bilinir, yüksek basınç altında solunan azot gazının sinir sistemi üzerindeki etkisinden kaynaklanan ve bilinç yitimine kadar varabilen sarhoşluk duygusu. Havanın temel bileşenlerinden biri olan azot eylemsiz bir gazdır; bu nedenle, kimyasal değişikliğe uğramaksızın vücut sıvıları ile dokularına olduğu gibi geçer ve yaşamsal işlevlerin yerine getirilmesinde herhangi bir görev üstlenmediği halde, normal atmosfer basıncı altında solunandan daha fazla miktarda alındığında dokular üzerinde bazı etkiler yaratır.

Denizin derinliklerine doğru inen dalgıçlarda, vücut üzerindeki basınç derinlikle orantılı olarak artar; bu basıncı dengelemek ve rahat soluk alabilmelerini sağlamak için, dalgıçlara su basıncına eşit basınçta hava verilir. Örneğin, suyun 30 m altındaki bir dalgıç, deniz yüzeyindekinden dört kat daha yoğun bir havayı solur; doğal olarak bu yoğun havanın içindeki azot miktarı da normalin dört katıdır.

Azot, yağ dokusunda öbür dokulara oranla daha hızlı emilir; beyindeki ve tüm sinir sistemi dokularındaki yağ miktarı çok fazla olduğundan, normalden daha fazla azot solunduğunda sinir sistemi bu eylemsiz gazla doyar ve normal işlevlerini yerine getiremez olur. Azota duyarlık eşiği kişiden kişiye değişir; bazı dalgıçlar 15 m derine indiklerinde azotla sarhoş oldukları halde, bazıları herhangi bir rahatsızlık duymaksızın 60 m'ye kadar inebilirler. Ama, derinlik sarhoşluğunun belirtileri genellikle suyun 30 m altında başlar ve derinlere inildikçe giderek ağırlaşır. Dalgıcın su yüzüne çıkmasıyla, belirtiler hiçbir yan etki ya da kalıcı hasara yol açmaksızın sona erer.

Derinlik sarhoşluğunun hafif biçimleri baş dönmesi, sersemlik, taşkınlık, duyarsızlık ve aldırmazlık gibi bir sarhoşluk duygusuyla başlar; daha sonra düşünme yetisi ve el becerisi azalır, bir süre sonra da duygusal bozukluklar ortaya çıkabilir. Daha ağır olaylarda çırpınma ve bilinç yitimi görülür. Derinlik sarhoşluğu, berrak ve ılık sularda yüzen dalgıçlarda hoş duygular yaratırken, karanlık ve soğuk sulara dalanlar genellikle panik, korku, huzursuzluk ve ruhsal çöküntü gibi duygulara kapılırlar. Sarhoşluğu çok ağırlaşmadıkça dalgıç fiziksel yetilerini yitirmez ve düşüncelerindeki mantıksızlığı fark etmez. Ama bilincinin bulanıklaşması, hızla su yüzüne çıkmasına ya da verilen havanın azaldığını fark etmemesine yol açabileceği için dalgıcın vurgun yemesiyle sonuçlanabilir. *Ayrıca bak.* vurgun.

derinlikölçüm *bak.* batimetri

derisidikenliler *(Echinodermata)*, gövdeleri sert ve dikenli bir kabukla örtülü çok sayıda omurgasız deniz hayvanını kapsayan filum. En derin okyanus çukurlarından gelgit bölgelerine kadar denizlerin bütün derinliklerinde görülebilen derisidikenlilerin 20'yi aşkın sınıfı tanımlanmıştır; bu sınıflardan çoğunun soyu tükenmiş, yalnızca beş sınıftan 6 bin kadar tür bugüne değin varlığını koruyabilmiştir. Derisidikenlilerin bugün var olan bu beş sınıfı *Crinoidea* (denizlaleleri ve tüyyıldızlar), *Asteroidea* (denizyıldızları), *Ophiuroidea* (yılanyıldızları), *Echinoidea* (denizkestaneleri) ve *Holothurioidea*'dır (denizhıyarları). Bazı uzmanlar *Asterozoa* altfilumu içindeki *Asteroidea* ve *Ophiuroidea* sınıflarını, aralarındaki yakın ilişkiye dayanarak *Stelleroidea* sınıfının altsınıfları olarak kabul ederler. Kambriyen Dönemle (y. 570-500 milyon yıl önce) başlayan zengin fosil örneklerinden, derisidikenlilerin 13 bin kadar soyu tükenmiş türü tanımlanmıştır.

Derisidikenlilerin belirgin özelliği, kalsiyum karbonattan oluşan iskeletleri ve erişkinlerde beşli ışınsal bakışım gösteren gövde yapısıdır. İskelet yapısı ya denizkestanelerinde olduğu gibi sert levhaların kaynaşmasıyla oluşmuş, içi oyuk bir kabuk biçimindedir ya da denizyıldızlarında olduğu gibi, üstü dikenli ya da pürüzsüz, çok sayıda ayrı ayrı kemik levhacık kaslarla birbirine bağlanmıştır. Denizlaleleri ile tüyyıldızlarda her iki iskelet biçimi birlikte görülür; asıl gövde bölümünde iskelet levhacıkları kaynaşmış, sap bölümünde ise eklemli bir yapı kazanmıştır. Yumuşak gövdeli denizhıyarlarında ise, iskelet levhacıkları iyice küçülerek mikroskopik parçacıklara dönüşmüştür.

Yaşayan derisidikenlilerin bütün sınıflarında egemen olan bakışım (simetri) düzeni, genellikle beş eksenli olan ışınsal bakışımdır; soyu tükenmiş türlerde görülen iki yanlı bakışım ise, yaşayan türlerden çoğunun yalnızca larva evresine özgüdür. Bununla birlikte, denizkestanelerinin bazı türleri erişkinlikte de iki yanlı bakışımı korurken, erişkin denizhıyarları da dıştan iki yanlı, içten ışınsal (beşli) bakışım gösterir. Özellikle savunmaya, ayrıca istenmeyen parça-

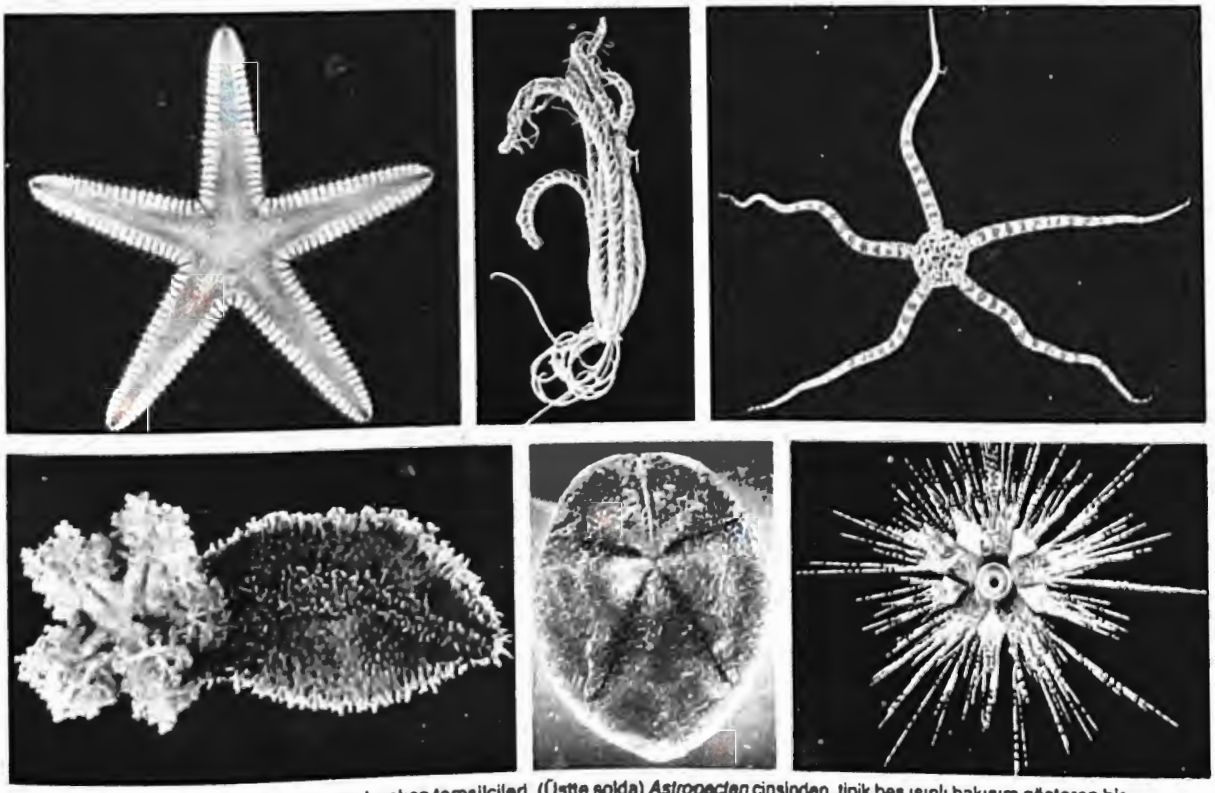

Derisidikenlilerin bugüne değin yaşayan başlıca temsilcileri. (Üstte solda) *Astropecten* cinsinden, tipik beş ışınlı bakışım gösteren bir denizyıldızı (*Asteroidea* sınıfı). (Üstte ortada) *Notocrinus* cinsinden bir tüyyıldız. Hayvan, uzun kollarının üstündeki ince tüylerle bir yüzeye tutunarak yaşar (*Crinoidea* sınıfı). (Üstte sağda) *Ophiomyxa flaccida* türünden yılanyıldızının ince uzun kolları ve disk biçiminde bir gövdesi vardır (*Ophiuroidea* sınıfı). (Altta solda) *Cucumaria* cinsinden bir denizhıyarı. Yumuşak gövdenin üstünde sayısız tüp ayak ve ağzın çevresinde 10 dokunaç bulunur (*Holothurioidea* sınıfı). (Altta ortada) *Meoma ventricosa* türünden, iki yanlı bakışım gösteren bir denizkestanesi (*Echinoidea* sınıfı). (Altta sağda) *Astropyga* cinsinden ışınsal bakışımlı bir denizkestanesi. Uzun dikenleri, beş eksene göre ışınsal bakışımlı kabuğu ve ortadaki yumuşak anüs konisi görülüyor (*Echinoidea* sınıfı).

Smithsonian Institution Washington D.C.

cıkların vücuttan atılmasına yarayan kıskaçsı organlar (pedisel) denizkestanelerinde ve denizyıldızlarında bulunduğu halde, öbür üç sınıfın üyelerinde bulunmaz. Denizkestanelerinde ayrıca 40 iskelet levhası ile kaslardan oluşan karmaşık yapılı bir çiğneme aygıtı (Aristo feneri) vardır.

Derisidikenlilerin en eski fosil örneklerinde bile görülen su kanalları sistemi, tüp ayakların hareketini düzenler. Delikli bir levhadan (madreporit) giren su önce taş kanala, buradan da halka kanala geçer ve beş ışınsal kanala dağılır. Işınsal kanallar tüp ayakları taşıyan yan kanallara ayrılır. Işınsal kanallarda bulunan kaslı bölgeler ya da tüp ayakların ampul denen şişkin uzantıları kasılıp gevşeyerek tüp ayakların dışarı çıkmasını ya da içeri çekilmesini sağlar. Bu ayaklar, yer değiştirme, solunum, oyuk açma, algılama, beslenme ve tutunma gibi değişik işlevlere uyarlanmış olabilir.

Derisidikenlilerin çoğu ayrı eşeylidir. Üreme genellikle spermanın yumurtayı döllemesiyle eşeysel yoldan gerçekleşir; yalnız denizyıldızları ile denizhıyarlarının birkaç türünde bölünmeyle eşeysiz üreme görülür. Eşeyli üremede yumurta ve spermalar denize dökülür ve döllenme su içinde gerçekleşir. Dişiler genellikle yılda bir kez ve milyonlarca yumurta döker. Döllenen yumurtalar, yumurtanın iriliğine bağlı olarak iki ayrı gelişme çizgisi izler. Az besin içeren küçük yumurtalardan serbestçe yüzebilen larvalar çıkar; bunlar bir süre planktonlarla beslendikten sonra başkalaşım geçirir ve deniz tabanına yerleşir. Daha bol besin içeren iri yumurtalarda, embriyon gelişmesini yumurta içinde tamamlar ve larva evresinden geçmeksizin doğrudan erişkine dönüşür.

Derisidikenlilerin çoğu, kopan gövde parçalarını kolayca yenileyebilir. Örneğin denizyıldızlarında, ortadaki gövde diskinden küçük bir parçanın yerinde kalmış olması koşuluyla, tek bir koldan yeni bir birey gelişebilir.

Derisidikenlilerin büyük bölümü, dibe çökelmiş ya da yüzen çok küçük organik maddelerle, denizkestaneleri ile denizyıldızlarının birçoğu ise bitkilerle beslenir. Yalnız bazı denizyıldızları özellikle yumuşakçalara dadanan etçil hayvanlardır.

Derisidikenlilerin çökelen iskeletleri, deniz diplerindeki büyük kireç yataklarının oluşmasında önemli rol oynadığından, paleontologlar çökellerin yaşını hesaplarken bu iskeletlerden yararlanırlar. Denizhıyarlarının bazı iri türleri, Çin ve Japonya gibi Doğu ülkelerinin mutfağına girmiştir. Denizkestanelerinin yumurtası özellikle Akdeniz ve Avrupa ülkelerinde çiğ ya da pişirilerek yenir. Buna karşılık, istiridye, midye gibi yumuşakçalarla beslenen bazı denizyıldızları, ticari olarak işletilen istiridye yataklarının başlıca düşmanıdır. Mercan resiflerindeki canlı poliplerle beslenen *Acanthaster planci* türünden denizyıldızları da, zaman zaman Büyük Okyanus ve Atlas Okyanusunda hızla çoğalarak birçok mercan adasını yok etme tehlikesi yaratır.

Der'iye Çarpışması, Orta Arabistan'da Necd bölgesindeki Vehhabilerin, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetleri karşısında aldıkları büyük yenilgi (1818). Bu yenilgi sonucunda Vehhabi Devleti yıkılmış ve kurucusu Suudi ailesi uzunca bir süre gücünü yitirmiştir.

18. yüzyıl sonlarında Vehhabilerin Arabistan'dan geçen hac kervanlarına düzenledikleri saldırılar, Mekke kentinin koruyuculuğunu üstlenen Osmanlı Devleti'ni endişelendiriyordu. Osmanlıların Arabistan'ın doğusundaki el-Ahsa'yı ele geçirme girişimine Vehhabiler, 1801'de Irak'taki kutsal kent Kerbela'yı, 1802'de de Mekke'yı alarak karşılık verdiler. Başka bölgelerdeki sorunlarla uğraşan Osmanlı Devleti, Mısır'ın bağımsız valisi Mehmed Ali Paşa'ya "sapkınlar"ı ezme görevini verdiği 1811 tarihine değin Arabistan'a başka kuvvet gönderemedi. Bunu izleyen dört yıl içinde güç dengesi Mehmed Ali ile Suud bın Abdulaziz arasında değişti.

1815'te Suud'un ardılı Abdullah bin Suud barış istedi ve Mısırlılar Necd'den çekildiler. Ama ertesi yıl Mehmed Ali Paşa'nın oğullarından İbrahim Paşa Mısır ordularının komutasını eline aldı. İbrahim Paşa, kolay etkilenen Arap kabilelerinin desteğini usta bir diplomasiyle ve bol armağan dağıtarak kazandıktan sonra Uneyze, Bureyde ve Şekra kentlerini almak üzere Orta Arabistan'a ilerledi. Harb, Uneyze, Muteyr, Benü Halid gibi önemli kabilelerin de kendine katılmasıyla Nisan 1818'de Vehhabı başkenti Der'iye'nin önlerine geldi. Aralıklı olarak altı ay süren umutsuz çarpışmalardan sonra teslim olan Abdullah (9 Eylül 1818) İstanbul'a gönderildi ve orada boynu vuruldu. Der'iye yıkılıp yerle bir edildi ve önemli kentlere Mısır garnizonları yerleştirildi. Suudi ailesinin bazı üyeleri kaçmayı başardılar; kalanlar Mısır'a gönderilerek hapsedildiler.

Derjavin, Gavrila Romanoviç (d. 14 Temmuz 1743, Kazan eyaleti - ö. 20 Temmuz 1816, Zvanka, Novgorod eyaleti, Rus Çarlığı), 18. yüzyılın en büyük ve özgün Rus şairlerinden biri. Özellikle lirikleri ve odlarıyla tanınır.

1762'de orduya katılan Derjavin, 1772'de subay oldu. 1777'de Petersburg'da devlet hizmetine girdi ve 26 yıl boyunca Olonets ve Tambov'da eyalet valisi, Senato üyesi ve adalet bakanı olarak görev yaptı. I. Yekaterina'ya (Büyük) adadığı *Oda k Felitse* (1782; Felisya'ya Od) adlı yapıtı Yekaterine tarafından beğenildi ve Derjavin bir süre çariçenin özel sekreterliği görevini yürüttü. 1803'te emekli olduktan sonra Zvanka'daki malikânesine çekildi ve yaşamını anlattığı *Zapiski* (1812; Anılar) adlı yapıtını yazdı. Lirikleri ve odları arasında *Na smert knyazya Meşçerskovo* (1783; Prens Meşçerski'nin Ölümü Üzerine), *Bog* (1784; Tanrı) ve *Vodopad* (1791-94; Çağlayan) sayılabilir.

Derkaviye, DERKAVA olarak da bilinir, 18. yüzyılın sonunda Fas'ta Mevlay Muhammed Arabi bın Ahmed Derkavi'nin (y. 1737-1823) kurduğu tarikat. Şaziliyenin bir kolu olarak kurulan Derkaviyeyi, Cezuliyenin bir kolu olarak da kabul edenler bulunmaktadır; buna göre de Cezuliye yoluyla gene Şaziliyeye bağlanmaktadır. Merkez tekkesi Fas'taki Buberih'teydi. Kısa sürede hızla yayılarak bütün Kuzey Afrika'da dinsel ve siyasal yaşamı etkileyecek bir güç ve etkinliğe ulaştı.

Derkaviye dervişleri dış görünüşleri ile hemen ayırt edilirler. Yamalı hırka giyerler, baston taşırlar ve boyunlarına ağaçtan yapılma iri taneli tespihler takarlar. Bunlar tarikatın gerekleri arasına girmiştir. Yamalı hırka Hz. Ebubekir'le Hz. Ömer'i, baston Hz. Musa'yı, boyna takılan tespih de Ebu Hureyre'yi simgeler. Yeşil sarık ve uzun sakal da Derkaviye dervişleri için vazgeçilmez bir önem taşımaktadır.

Açık zikri seçen ve raksa önem veren Derkaviyede dervişlere sürekli zikir ve Tanrı'ya hamd etmeleri, çöllerde ibadet etmeleri, çıplak ayak ve nalınla dolaşmaları, olabildiğince az yemeleri, sık sık oruç tutarak benliklerini denetim altına almaları, zenginlerden ve yöneticilerden uzak durmaları, erdemli kişilerle görüşmeleri ve onların söyleşilerinden yararlanmaları öğütlenir.

Manevi bilgiyi öne çıkaran, dünya değerlerine aldırmayan ve cihad ruhunu canlı tutan yalın ve bilge kişilikleriyle Derkaviye dervişleri etkilerini günümüzde de sürdürmektedirler. Kuzey Afrika'da yaşayan birçok Batılı, Derkavilerin etkisiyle İslam dinini seçmiştir. Avrupa'daki İslamlaşma hareketi içinde de en önemli yeri Derkaviye tutmaktadır. Kettaniye, Harrakiye, Buzidiye ve Elleviye adlı dört kola ayrılan tarikat günümüzde Fas, Cezayir, Mısır, Lübnan ve Sri Lanka'da etkinlik göstermektedir.

derleme film, MONTAJ FİLMİ ya da KURGU FİLMİ olarak da bilinir, başka amaçlarla çekilmiş ya da daha önce gösterilmiş filmlerden alınan parçalarla oluşturulan film. Çok değişik niteliklerde olabilmekle birlikte bunlar genellikle bilgi verme, eğitme, etkileme ve eğlendirmeye yönelik, kurmaca olmayan yapımlardır. Yayınlanmamış filmlerle daha önce gösterilmiş filmlerin bir arada kurgulandığı televizyon ya da sinema yapımları tam anlamıyla derleme film kapsamına girmez; ama bunların yayınlanmış parçalardan oluşan bölümleri derleme film sayılabilir.

Derleme film yapımında en önemli aşama kullanılacak parçaların bulunması, sınıflandırılması ve tanımlanmasıdır. Film arşivlerinin ve haber filmi koleksiyonlarının çoğalıp gelişmesi bu süreci kolaylaştırmıştır. İlk başlarda özen gösterilmemesine karşın telif hakları da zamanla önem kazanmıştır. Günümüzde kullanılan parçalar için genellikle telif hakkı ödenmekle birlikte bazı yapımcılar, derleme filmi normal bir filmin çekiminden ucuz bulmaktadır.

Sinemanın ilk yılları olan 1890'lardan bu yana yapılan derleme filmler zamanla kalıcı bir tür haline geldi. Türün ilk önemli örneği, Edwin S. Porter'ın 1903 tarihli *The Life of an American Fireman* (Amerikalı Bir İtfaiyecinin Yaşamı) filmi oldu. Propaganda ve tanıtım amaçlarıyla yapılan derleme filmlerin sayısında da, özellikle iki dünya savaşının öncesinde ve sonrasında artış görüldü. 1918'de gerçekleştirilen *America Answers* (Amerika Cevap Veriyor), ABD hükümetinin resmi savaş değerlendirmesiydi. SSCB'de Dziga Vertov'un *Istoriya grajdanskoi voini* (1921; İç Savaşın Tarihi) adlı filmi, etkiyi artırmak amacıyla çeşitli kurgu tekniklerinin kullanıldığı ilk derleme örneklerindendi. II. Dünya Savaşı'nda hazırlanmış propagandaya yönelik derleme filmlerden bazıları da, Frank Capra'nın *Why We Fight* (1942-45; Neden Savaşıyoruz) dizisi, SSCB'de Dovjenko, Solntseva ve Avdeyenko'nun hazırladığı *Bitva za naşu Sovietskuyu Ukrainu* (1943; Ukrayna Sovyetimiz İçin Savaş), Paul Rotha'nın *Total War in Britain*'ı (1945; İngiltere'de Topyekün Savaş) gibi filmlerdi. Savaş anıları sonraki yıllarda da çok sayıda derleme filme konu oldu. Alain Resnais'nin *Nuit et brouillard* (1955; Gece ve Sis), Winston Churchill'in anılarına dayanan *The Valiant Years* (1960; *Zor Yıllar*), Rotha'nın Almanya'da gerçekleştirdiği *Das Leben von Adolf Hitler* (1961, Adolf Hitler'in Yaşamı), Mihail Romm'un *Obiknovenyi faşizm*'i (1964, *Sıradan Faşizm*), 1974'te gerçekleştirilen *The World at War* (*Savaşan Dünya*) bunlardan bazılarıdır.

Jack Haley, Jr.'ın 1974'te, Gene Kelly'nin de 1976'da hazırladığı, eski müzikal filmlerden derlenen iki bölümlük *That's Entertainment* (*İşte Eğlence*), eğlence amaçlı derleme filme örnektir.

Türkiye'de, 1930'larda gelen Sovyet yönetmenlerinden Sergey Yutkeviç'in gerçekleş-

tirdiği *Türkiye'nin Kalbi Ankara* (1934) ve Ester Şub'un üç yılda hazırladığı *Türk İnkılabında Terakki Hamleleri* (1937) filmlerinden sonra derleme konusunda ciddi bir çaba gösterilmemiş, film arşivleri yeterince değerlendirilmemiştir. *Ayrıca bak.* haber filmi; propaganda filmi.

derleyici, COMPILER olarak da bilinir, belirli bir bilgisayar programını bir dilden ötekine çeviren iki temel yardımcı program türünden biri. Ötekisi çevircidir (*assembler*). Derleyiciler, yüksek düzeyli bir dili bir başka dile, çoğunlukla da hedef bilgisayarın makine koduna çevirir. Bazı yüksek düzeyli diller, oldukça özgün soruna yönelik dil türleri olduğundan, birden çok derleme aşamasına gereksinim duyulabilir. Örneğin, özel bir benzetim (simülasyon) dilinde yazılan bir program, bir ilk derleme aşamasıyla, daha genel amaçlı bir soruna yönelik dile çevrildikten sonra ikinci bir derleyiciden geçirilerek, çevirici diline benzer bir duruma getirilir ve üçüncü aşamada da makine diline dönüştürülür. Etkili programlar elde etmek açısından tüm bu sürecin bilinmesinde yarar olmakla birlikte, kullanıcının yalnızca en yüksek düzeyli dili ayrıntılarıyla biliyor olması da yeterlidir. *Ayrıca bak.* bilgisayar programlama dili; çevirici.

Derman, Halil (d. 1912, Gelibolu - ö. 24 Mayıs 1970, İstanbul), görme fizyolojisine, pankreas ve böbreküstü bezi hormanlarının etkilerine ilişkin çalışmalarıyla tanınan Türk hekim. Kurbağalarda yapılan sperma testiyle gebelik tanısı yönteminin Türkiye'deki ilk uygulayıcısıdır.

İlköğrenimini Gelibolu'da yaptı. 1931'de Edirne Lisesi'ni, 1937'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. İki yıl Edirne'deki ve Uzunköprü'deki sıtma savaş örgütünde çalıştıktan sonra, 1939'da İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Genel Fizyoloji Kürsüsü'nde asistanlığa atandı. 1942'de "Görme Purpuru ve Güneşten Olma Gece Körlüğü" adlı teziyle doçent oldu. 1944'te İsviçre'ye gitti; Zürich ve Basel'de fizyoloji enstitülerinde araştırmalar yaptı. 1946'da Türkiye'ye dönerek Tıp Fakültesi'ndeki görevini sürdürdü. Araştırma için 1948'de İngiltere'ye gitti. 1957'de biyokimya uzmanı oldu. 1958-59'da AFC'deki Freiburg Üniversitesi'nde araştırmalar yaptı ve elde ettiği sonuçları yayımladı. 1959'da Türkiye'ye döndü. 1962'de profesör oldu.

Derman'ın görme fizyolojisine ilişkin çalışmaları, askerlik görevini yaparken, uzun süre bol ışıklı ve güneşli ortamda çalışan erlerde, benekli görme kusuru ve gece körlüğüne yatkınlık olduğunu gözlemlemesiyle başladı. Bu koşullarda ortaya çıkan görme kusurlarının fazla ışıktan sakınmak ve A vitamini almakla giderilebileceğini saptadı. Asistanlık döneminde de morötesi ışınların etkisiyle gözde beliren biyokimyasal bozuklukların gene A vitaminiyle tedavi edilebileceğini gösterdi. Zürich Fizyoloji Enstitüsü'ndeki çalışmalarını, merkezi sinir sisteminin ağtabakanın ışığa uyumunu düzenleyici etkisi üzerinde yoğunlaştıran Derman, daha sonra biyokimya ile ilgilenmeye başladı. Böbreküstü bezinin salgıladığı hormonların karbonhidrat metabolizması üzerindeki etkilerini, mide asitliği ve mide özsuyu salgılanmasıyla ilişkisini araştırdı. Damar sertliği olan hastalarda kolesterolün ve kandaki yağların miktarını belirleyerek damar sertliği ile beslenme arasındaki ilişkileri aydınlatmaya çalıştı. Freiburg Üniversitesi'ndeki çalışmalarında da, radyoaktif çinko elementi yardımıyla pankreasın işlevini ve şeker hastalığı tedavisinde kullanılan ilaçlardan nasıl etkilendiğini inceleyerek pankreasın insülin salgılamasında çinko iyonunun önemini vurguladı. *Fizyoloji Dersleri* (1949), makalelerinden oluşan *Orijinal Hormon Araştırmaları* (1951), *Fizyoloji Ders Kitabı II* (1958), *Özet Fizyoloji* (1961, F. Emiroğlu ile birlikte) ve *Moleküler Biyoloji* (1970) başlıca yapıtlarıdır.

dermatit, EGZAMA ya da DERMIT olarak da bilinir, hafif ya da şiddetli kaşıntının eşlik ettiği deri iltihabı. Eskiden daha çok su toplamış, sızıntılı deri iltihaplarını tanımlamak için kullanılan egzama terimi bugün dermatitle eşanlamlı olarak, özellikle bazı dermatit tiplerini tanımlamak üzere kullanılmaya başlamıştır.

Atopik dermatit, bebeklerde, çocuklarda ve gençlerde görülen alerjik bir deri hastalığıdır. Özellikle yüz, boyun, el ve ayaklar, dirsek ve diz arkası gibi bölgelerde deri yama gibi kızarır, kalınlaşır ve pullanır. Nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte, bu alerji tepkisinde ailesel yatkınlığın rol oynadığı ve başka alerjileri de olan kişilerde hastalığın daha yaygın olduğu saptanmıştır. Atopik dermatit genellikle doğumdan birkaç hafta sonra ortaya çıkar ve iki yaşına kadar sürer. Genellikle ergenlik çağında yeniden başlayan ve zaman zaman artan belirtiler 25 yaşlarında tamamen yok olur.

Temas dermatitinde, tahriş edici kimyasal maddelerin değdiği yerlerde deri kızarır, şişer, daha ağır olgularda su toplamış kesecikler (vezikül) oluşur. Kireç, nitrik asit gibi bazı kimyasal maddeler daha deriye değdiği anda herkeste iltihaplanmaya yol açarken, kozmetik ürünler, sabun, giysiler gibi zararsız maddeler de bazı duyarlı kişilerde zamanla dermatite neden olabilir. Temas dermatitini önleyebilmek için, tahriş edici maddeyi saptayıp kullanmaktan kaçınmak gerekir.

Döküntülü dermatit, genellikle bir deri hastalığının ya da alerjinin yan etkisi olarak, deride yaygın kızarıklık ve kabuklanmalarla ortaya çıkar. Bazen de lenf dokusunun kanseri gibi bütün vücudu etkileyen hastalıkların bir belirtisidir. Döküntülü dermatitin başlangıcında deride tek tek beliren lezyonlar zamanla birleşerek, üstü kabuk bağlamış, yama gibi büyük kırmızı lekeler halinde bütün vücuda yayılabilir. Saç ve tırnaklar donuklaşır, kolayca kırılır ve dökülür. Derinin iltihaplı bölgeleri kaşınır, bazı olgularda deriden sarı bir salgı sızar. Pullanan derinin sürekli dökülmesi vücutta önemli protein kaybına yol açar. Terbezi kanallarının çoğu tıkandığı için vücut sıcaklığının düzeni bozulur; hasta bir üşür, bir ateşlenir. Tedavide, döküntülere yol açan asıl hastalığa yönelmek gerekir; dinlenme ve protein ağırlıklı beslenme yararlı olur. Orta yaşlarda daha sık görülen döküntülü dermatitin erkeklerde görülme oranı kadınlardan üç kat fazladır.

Seboreli egzama ya da dermatit saçlı deri, alın, kaşlar, kulak arkaları, koltukaltları, göğüs ve göbek çevresi gibi yağ bezlerinin bol bulunduğu bölgelerde görülür ve derinin pul pul dökülmesine, saçlı derinin kepeklenmesine yol açar. Gelişmesi genellikle kronik ve periyodik bir çizgi izler; yaz aylarında, güneş ışığının etkisiyle lezyonlar kendiliğinden kaybolur. Kepeklenme saç dökülmesine yol açmadığı gibi, kükürtlü merhem ve şampuanlarla da kolayca önlenebilir. Seboreli egzamadan yakınanların derisi genellikle yağlıdır; ergenlik döneminde aynı kişide genellikle seboreli egzama ile aknelerin birlikte görüldüğü saptanmış, ama yağ bezleri ile bu egzama arasındaki ilişki belirlenememiştir. Bebeklerde seboreli egzama genellikle saçlı deride sarımsı pullanmalarla ortaya çıkar; Leiner hastalığı olarak bilinen daha ağır türünde lezyonlar bütün vücuda yayılır ve beslenme bozukluğuyla birlikte görüldüğünde ölümle sonuçlanabilir.

Bacakların alt bölümlerinde görülen staz dermatiti, toplardamarlardaki kan akımının bozulmasına bağlı olarak deride şişkinlikler, tahriş ve yaralarla ortaya çıkar. Kan dolaşımını düzeltecek önlemlerin alınmasıyla tedavi edilebilir.

dermatoliz, CUTIS LAXA olarak da bilinir, derinin gevşek kıvrımlar halinde sarktığı kalıtsal ya da edinsel deri hastalığı. Bu gevşeme, altderinin, temel bileşeni elastin proteini olan esnek bağdokusunda ortaya çıkar. Dermatolizin, kalıtsal ve edinsel olarak iki grupta toplanabilen değişik biçimleri vardır. Kalıtsal olanlarda, hastanın burnu genellikle kanca gibi aşağıya kıvrık, burun delikleri dışa doğru açık, üst dudağı uzamıştır. Bu dış belirtilerin yanı sıra çoğu kez, sindirim kanalının ve idrar kesesinin duvarları torbalaşarak sarkar, göğüs diyaframı fıtık yapar, düzbağırsak (rektum) ve dölyolu (vajina) normal konumundan daha aşağı iner.

dermatoloji, deri hastalıklarının tanı ve tedavisini konu alan tıp dalı. Dermatoloji, iç hastalıklarının alt uzmanlık dallarından biri olarak 18. yüzyılda gelişti; o çağda her deri döküntüsünün frengi olmasından kuşkulanıldığı için, bu uzmanlık dalı öncelikle zührevi hastalıkların tanı ve tedavisiyle bağdaştırıldı. Çağdaş dermatoloji ancak 20. yüzyılın başlarında, frengiye karşı etkili ilaç tedavisinin bulunmasından sonra bağımsız bir tıp dalı niteliğini kazanabildi.

Derideki hastalık belirtilerinin kolayca gözlenebilir olması, dermatolojinin kısa sürede bağımsız bir tıp dalı olmasını sağlamış, ama bu dalın bilimsel temelleri ancak 19. yüzyılın ortalarında Avusturyalı hekim Ferdinand von Hebra tarafından atılabilmiştir. Deri hastalıklarında, derideki patolojik değişikliklerin mikroskopla incelenmesine dayalı bir yaklaşım öneren Hebra'dır. Hebra'yı izleyen dermatologlar, çalışmalarını deri hastalıklarının tanımlanması ve sınıflandırılması konusunda yoğunlaştırdılar. 1930'larda Steven Rothman'ın öncülüğünde, bu hastalıkların biyokimyasına ve fizyolojisine ağırlık veren yeni bir yaklaşım, 20. yüzyılın ikinci yarısında daha etkili tedavi yöntemlerinin gelişmesini sağladı. Bu yöntemlerle dermatoloji, derideki mantar hastalıklarını denetim altına almayı, deri kanserlerinin erken tanısını ve tedavisini, pemfigus ve kızartılı lupus gibi kronik deri hastalıkları ile sedef hastalığını tedavi etmeyi başarmıştır.

Türkiye'de ilk dermatoloji araştırmaları, I. Abdülmecid döneminde Zambako Paşa tarafından başlatıldı. 1849'da kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de 1889'da ayrı bir dermatoloji kürsüsü açıldı. 1933 Üniversite Reformu'yla İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği'nin başına getirilen ve adının verildiği hastalığı tıp literatürüne kazandıran Dr. Hulusi Behçet, tıp fakültelerinde kürsü başkanı olan ilk Türk hekimlerindendi. İstanbul'daki ilk dermatoloji kürsüsünü, 1945'te kurulan Ankara Tıp Fakültesi'nin Deri Hastalıkları ve Frengi Kürsüsü izledi; o tarihten sonra kurulan bütün tıp fakültelerinde birer dermatoloji kürsüsü vardır.

dermatom, embriyondaki bölütlerden (somit) her birinin, deriye ve derialtı dokulara dönüşen dış bölümü; terimin embriyolojideki tanımından yola çıkarak, tek bir omurilik siniriyle uyarılan ve vücudu kesintisiz bir

kemer biçiminde saran deri parçasına da dermatom denir.

dermatomiyozit, derinin ve istemli kasların kronik ve ilerleyici iltihabı. Özellikle omuz ve kalçadaki istemli kasları tutan hastalık, bu kaslarda ağrılara ve güçsüzlüğe yol açar. Boyun ve yüz kızarır, bazen üst gözkapakları ile gözlerin çevresi morarır, deride ve kaslarda genellikle kalsiyum birikir. Hastalık deriyi tutmadığında ya da hafif deri belirtileri verdiğinde polimiyozit(*) olarak adlandırılır. Dermatomiyozit tanısı konmuş erişkinlerin yüzde 10-20'sinde meme, mide, yumurtalık ya da böbrek kanseri vardır ve kanserli dokunun çıkarılmasıyla çoğu kez hastalıkta gerileme görülür. Dermatomiyozit son derece değişken bir gelişme çizgisi izler. Tedavide, çocuklar kortikosteroitlere genellikle erişkinlerden daha iyi yanıt verirler ve iyileşme oranı çocuklarda erişkinlerden çok daha yüksektir.

Dermestidae, *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımından, 700 kadar türü içeren böcek familyası. Evlerdeki yiyecek ve eşyalara dadanan bu böcekler genellikle kahverengi ya da siyah, bazıları renkli ve desenlidir. Uzunluğu 1-12 mm arasında değişen gövdeleri oval ya da ince uzun, üstleri kolayca dökülen pul ya da tüylerle kaplıdır. Solucana benzeyen tüylü larvaları kürk, post, tüy ve boynuz gibi maddelerle beslenerek erişkinlerinden daha büyük zararlara yol açar.

Kilerböceğinin (*Dermestes lardarius*) larvası peynir, kurutulmuş et, özellikle de jambon yer. Erişkin böceğin gövdesi oval, 6-7,5 mm uzunluğunda, siyah ya da kahve-

Kilerböceği (*Dermestes lardarius*)
Javier Palaus Soler - Ostman Agency

rengi üstüne sarı çizgili ve koyu beneklidir. Pupa evresinden çıkan erişkinler çiçektozlarıyla beslenir ve evlerde, pencerelerin çevresinde uçuşarak dışarı çıkmaya çalışır.

Anthrenus cinsinden halıböceklerinin yaklaşık 5 mm uzunluğunda, koyu kırmızı ya da altın sarısı rengindeki larvaları son derece oburdur; kürk, mobilya, halı, kilim ve

Trox scabrosus
William E Ferguson

giysileri yiyerek büyük zararlar verir. Çiçektozlarıyla beslenen erişkinleri oval biçimli, 2-3,5 mm uzunluğunda, parlak renklidir ve uğurböceğine benzer.

Müzeböcekleri (*Anthrenus verbasci* ve *A. musaeorum*), müzelerdeki doldurulmuş memeli ve kuş örnekleri ile böcek koleksiyonlarını yiyen büyük zararlılardır. Bazen müzelerde taksidermiyle uğraşan kişiler, hayvan iskeletlerinin üstündeki yumuşak dokuları temizlemek için bu böceklerin larvalarını kullanırlar.

Trogoderma granarium, Hindistan'dan yeryüzüne dağılmış küçük, ama çok zararlı bir böcektir. Familya içinde yalnız bu türün larvaları depolanmış tahıllara dadanır.

dermit *bak.* dermatit

Dermot MacMurrough. İrlanda dilinde DIARMAID MAC MURCHADA (ö. 1 Mayıs 1171), Leinster'in İrlandalı kralı. İç çatışmaları önlemek için İngilizlerden yardım istemesi, Anglonorman istilasına ve İngiltere'nin İrlanda'yı ele geçirmesine yol açmıştır.

1126'da babası Enna'nın yerine tahta çıktıktan sonra, krallık üzerinde hak iddia eden rakipleriyle mücadele etmek zorunda kaldı. Kuzey Leinster'da kendisine karşı ayaklanan 17 kabile reisini öldürerek (ya da kör ederek) 1141'de kesin bir egemenlik kurdu. 1153'te Bréifne (bugünkü Leitrim ve Cavan illeri) kralı Tiernan O'Ruark'ın karısını kaçırdı.

Bu olayı şiddetli çatışmalar izledi ve Dermot 1166'da İrlanda'yı terk etmek zorunda kaldı. İngiltere kralı II. Henry, başta Pembroke 2. kontu Richard de Clare olmak üzere Güney Galler'deki Anglonorman lordlarının Dermot'a yardım etmelerine izin verdi. Dermot, 1167'de bir grup Anglonormanla birlikte Leinster'a dönerek orada tutunmayı başardı. 1170'te Leinster'a ayak basan Pembroke'un Dublin'i ele geçirmesine yardımcı oldu ve kız kardeşi Eva'yı Pembroke'la evlendirdi. Dermot'ın ölümünden sonra Pembroke Leinster'da hüküm sürmeye başladı.

Dermoût, Maria, tam adı HELENA ANTONIA MARIA ELISABETH DERMOÛT-INGERMANN (d. 15 Haziran 1888, Pekalongen, Cava, Hollanda Doğu Hint Adaları - ö. 27 Haziran 1962, Noordwijk, Hollanda), Hollandalı roman ve öykü yazarı. Yapıtlarında Hollanda Doğu Hint Adalarındaki sömürge yaşamını ustalıkla anlatmıştır.

Ailesi Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası'nda görevli olan Dermoût'nun çocukluğu Cava'daki bir şeker plantasyonunda geçti. Hollanda'da öğrenim gördü, ama evlendikten sonra yeniden Doğu Hint Adalarına döndü ve yaşamının büyük bölümünü burada geçirdi.

Yapıtları 63 yaşına değin yayımlanmadı. İlk iki romanı *Nog pas gisteren* (1951) ve *De tienduizend dingen* (1955; On Bin Şey) gençlik deneyimlerine dayanır. Bu romanlar, kuru bir üslupla yazılmış olmakla birlikte, adalardaki sömürgecilerin ve yerli halkın yaşamını zengin ayrıntılarla yansıtır.

Dermoût'nun öbür yapıtları arasında *De juwelen haarkam* (1956; Mücevherli Tarak), *De sirenen* (1963; Sirenler), *De kist; en enige verhalen* (1958; Tahta Kutu: Benzersiz Bir Olay) adlı öykü kitapları ile kısa yazılarını kapsayan *Spel van Tifagongs* (1954; Tifagong'un Oyunu) sayılabilir. Yapıtları, yalnızca yalın anlatımıyla değil, bereketli, yabanıl bir güzellik ve güçle yan yana yaşayan sömürgeciliği duyarlı biçimde ele alışıyla da eleştirmenlerce beğenilmiştir.

Derne, Libya'nın kuzeydoğusunda, Akdeniz kıyısında kent. Bingazi'nin doğusunda,

Cebelü'l-Ahdar'ın yamacına kurulmuş olan Derne'den bir görünüm, Libya
Shostal Assoc - EB Inc

Cebelü'l-Ahdar'ın doğu yamaçları üzerinde, yazları kuruyan küçük Derne Irmağının oluşturduğu deltada yer alır. Eski Yunan kolonisi Darnis'in yerinde 15. yüzyılda kurulmuştur. Darnis'in kaya mezarları bugün de ayaktadır. ABD gemilerine karşı girişilen korsanlık olaylarını önlemek amacıyla, 1805'te buraya gelen William Eaton'ın kente egemen konumda yaptırdığı kale ise yıkıntı durumundadır. Derne 1816'da veba salgını, 1834'te kolera ve deprem gibi doğal afetlere uğradı. 1850'ye değin köle ticaretinde liman olarak kullanıldı. 1911-12'de İtalyanlarca Osmanlılara ve Libyalılara karşı tahkim edilen kent, 1939'da İtalya'ya bağlandı. II. Dünya Savaşı'ndaki Kuzey Afrika seferleri sırasında büyük hasar gördü, 1942'de İngilizlerce işgal edildi.

Bugün Derne, kireç badanalı evleri, asma çardaklı sokakları ve yıl boyu akan kaynakların suladığı palmiye bahçeleriyle dikkati çeker. Kentin küçük limanı tekneler için uygun bir demirleme yeridir; burada mevsimlik olarak süngercilik yapılır. Hafif sanayi kuruluşlarının bulunduğu Derne'de bir konfeksiyon fabrikası da vardır. Yörede yetiştirilen muz ve üzümün yanı sıra öteki meyve ve sebzeler de burada pazarlanır. Derne ayrıca küçük bir kışlık dinlence yeridir. Nüfus (1979 tah.) 36.900.

dernek, kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek isteyen kişilerin, bilgi ve çalışmalarını sürekli bir biçimde birleştirmek üzere oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluş.

Türkiye'de derneklerin kuruluş ve çalışmaları Anayasa, Türk Medeni Kanunu ve Dernekler Kanunu'yla düzenlenmiştir. 1982 Anayasası'na göre dernekler siyasal amaç güdemez ve siyasal çalışmalarda bulunamaz. Derneklerin siyasal partiler, sendikalar, mesleki kuruluşlar ve vakıflarla birlikte hareket etmesi de yasaklanmıştır.

Dernekler Kanunu'na göre medeni hakları kullanma ehliyeti olan, 18 yaşını bitirmiş herkes dernek kurabilir. Dernek kuramayacak kişiler ve kurulması yasak dernekler aynı yasada ayrıntılı bir biçimde belirlenmiştir.

Her derneğin bir tüzüğü bulunur. Bu tüzükte derneğin amacı, adı, çalışma alanı, biçimi ve koşulları, dernek organları ve bunların ilişki, görev ve yetkileri, üyelik

hak ve ödevleri, derneğin sona ermesi gibi konuları düzenleyen hükümler yer alır. Dernekler en az yedi kurucunun, kuruluş bildirimini ve eklerini merkezlerinin bulunduğu yerin en büyük mülki âmirine vermesiyle tüzel kişilik kazanır. Tek bir il sınırı içinde etkinlik gösteren dernekler il emniyet müdürlüğüne, federasyon, konfederasyon biçiminde örgütlenmiş dernekler ise Emniyet Genel Müdürlüğü'ne kaydolunur.

Derneklerin zorunlu organları genel kurul, yönetim kurulu ve denetleme kuruludur. Bu organların kuruluş ve çalışma biçimi ile görev ve yetkilerine ilişkin temel kurallar yasayla belirlenmiştir. Dernekler tüzüklerinde belirtilmiş olmak koşuluyla gerekli gördükleri yerlerde şube açabilir. Dernekler federasyon, federasyonlar da konfederasyon biçiminde örgütlenebilir. Derneklerin bazı çalışmaları izne bağlanmıştır.

Dernek genel kurulunun derneği feshetme yetkisi vardır. Bu karar dernek merkezinin bulunduğu yerin en büyük mülki amirine bildirilir. Dernek acze düşerse ya da yönetim kurulunun tüzüğe uygun kurulma olanağı kalmazsa kendiliğinden feshedilmiş sayılır. Derneğin kuruluş amaç ve koşullarını yitirmesi ya da üye yeter sayısının bulunmaması nedeniyle üst üste olağan genel kurul toplantısının yapılmaması durumunda da dernek feshedilmiş sayılır. Ayrıca yasanın öngördüğü durumlarda, mahkeme kararıyla bir derneğin temelli olarak kapatılmasına karar verilebilir.

Dernekpazarı, Karadeniz Bölgesi'nde, Trabzon iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Çaykara'ya bağlı bir bucak olan Dernekpazarı, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca merkezi olan Kondu kasabasının adı Dernekpazarı biçiminde değiştirilerek ilçe yapılmıştır.

Dernekpazarı Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 8.181; kasaba, 2.686.

Derozio, Henry Louis Vivian (d. 10 Nisan 1809, Kalküta - ö. 23 Aralık 1831, Kalküta, Hindistan), şair, radikal düşünür ve eğitimci. Kalküta'daki Hindu College'ın müdür yardımcılığını yapmıştır. Batı öğretimini ve bilimini Bengalli gençler arasında yaygınlaştırmaya çalışan ilk Hintli eğitimcilerdendir.

Babası Hintli, annesi İngilizdi. İngiliz romantik şairlerinden etkilendi. On yedi yaşındayken yayımladığı yurtsever şiirlerle Kalküta'nın entelektüel çevrelerinin dikkatini çekti. 1828'de Hindu College'da ders vermeye başladı ve öğrencileri üzerinde büyük etki yarattı. Aynı yıl öğrencileri, hem İngilizler, hem de Hintliler arasında din ve felsefe konularında tartışmalar açılmasına ön ayak olan Akademik Birlik'i kurdular.

İngiliz usçuluğuna bağlı olan Derozio, bağnaz Hinduizmin dinsel inançlarını ve toplumsal uygulamalarını eleştirdi. Bu yüzden, Hindu dinine sıkı biçimde bağlı öğrenci ailelerince dine saygısızlıkla suçlanarak 1831'de Hindu College yöneticileri tarafından istifaya zorlandı.

Derozio'nun düşünceleri, ölümünden sonra da eski öğrencileri arasında etkisini korudu. Genç Bengalliler diye bilinen bu kuşak toplumsal reformlarda ve hukuk, gazetecilik gibi alanlarda başarı sağladı.

derrick, yük boşaltma işlemlerinde kullanılan, palanga donanımlı kaldırma aygıtı. Adını, 17. yüzyılın başlarında İngiltere'de ün yapan Tyburn'lü cellattan alır. Petrol sanayisinde kullanılan ve çoğu kez "sondaj kulesi" olarak adlandırılan *derrick*'ler, sondaj kuyularının ağzına yerleştirilen metal ya da ahşap bir iskeleden oluşur ve sondaj takımlarının kuyuya inip kalkmasını sağlar. Motorlu çekiciler üzerine kurulan benzer donanımlara da *derrick* denir. *Derrick*'ler bir tür vinçtir(*).

Derrida, Jacques (d. 15 Temmuz 1930, el-Biar, Cezayir), Fransız düşünür ve dilbilimci. Fransız felsefesine yapısalcılığın egemen olduğu dönemden başlayarak dil sorunlarıyla ilgilenmiş, yazı ve yazma kavramlarını yeni bir anlayışla ele alarak göstergebilim alanında da etkili olmuştur.

Yahudi kökenli bir ailenin çocuğu olan Derrida Cezayir'de doğdu. On dokuz yaşında Fransa'ya gitti. Öğrenimini Yüksek Öğretmen Okulu'nda (Ecole Normale Supérioure) tamamladı. 1956'da ABD'ye giderek Harvard, Johns Hopkins ve Yale üniversitelerinde ders verdi. 1960'ta Paris'e döndü. Paris Üniversitesi'nde ve Yüksek Öğretmen Okulu'nda (1965) öğretim üyeliği yaptı. Bu arada, dönemin önde gelen edebiyat dergilerinden *Tel Quel*'de felsefe yazıları yazdı. 1983'te, Paris'te kurulan Uluslararası Felsefe Yüksekokulu'nda ders vermeye başladı.

İlk önemli yapıtı *L'Écriture et la différence*'tan (1967; Yazı ve Fark) sonra aynı yıl *La Voix et le phénomène*'yi (Ses ve Fenomen) ve *De la grammatologie*'yi (Yazıbilim Üzerine) yayımladı. Beş yıllık bir aradan sonra art arda *La Dissémination* (1972; Yayılım), *Marges de la philosophie* (1972; Felsefenin Kıyıları) ve *Positions* (1972; Konumlar) yayımlandı. Bunları *Glas* (1974), *l'Archéologie du frivole* (1976; Sıradan Şeylerin Arkeolojisi), *La Vérité en peinture* (1978; Resimde Doğruluk) ve *De Socrate à Freud et au-delà* (1980; Sokrates'ten Freud'a ve Ötesine) izledi.

Derrida'nın felsefe görüşlerinin temelinde Nietzsche, Heidegger ve Husserl gibi ünlü Alman filozofların dil konusundaki görüşleri yer alır. Çağdaş dilbilim çalışmalarından yararlanmakla birlikte yer yer bunları eleştirmiş ve "gramatoloji" (yazıbilim) adını verdiği farklı bir görüş getirmiştir. Geleneksel Batı metafiziğini eleştirmek amacıyla geliştirdiği yaklaşım dekonstrüksiyon (Fransızca *deconstruction*: "yapı bozma", "yapıyı bileşenlerine ayırma") adıyla anılır. Derrida'ya göre felsefenin bileşenlerine ayrılması Batı metafiziğinin üzerinde yükseldiği birçok hiyerarşik karşıtlığın (örn. neden-sonuç, varlık-yokluk, konuşma-yazı) sorgulanmasını içerir. Dekonstrüktiv yöntem öncelikle dilin mantığının parçalanmasını gerektirir; çünkü her metin aslında, görünürde ortaya koyduğunun tam karşıtı olabilecek konumlardan "izler" barındırır. Bu yöntemin temel hedeflerinden biri de Derrida'nın "*logos* egemenliği" ya da "sözmerkezcilik" adını verdiği yapısal eğilimin eleştirisidir. Buna göre tüm Batı felsefesi söz ve ses egemenliği üzerinde yükselir. Yazı ve im ise yalnızca yardımcı bir araç olarak görülür. Bu yüzden us, özne gibi kavramlar yaygınlık kazanmış, söylenen söz yazılan sözden daha önemli olmuştur. Oysa söz bir im aracılığıyla somutlaşarak yazıyı oluşturur ve yalnızca bu yolla anlam kazanır.

Derrida'nın yapı bozmaya dayalı eleştirel stratejileri Fransa'nın dışında, özellikle ABD'de post-modernist düşüncenin önemli bileşenlerinden biri olmuş, Paul de Man, Geoffrey Hartman ve Harold Bloom gibi eleştirmenlerin yapıtlarıyla daha çok edebiyat eleştirisi alanında yaygınlaşmıştır.

derringer, DERINGER olarak da yazılır, 19. yüzyılın başlarında, Philadelphialı silah yapımcısı Henry Deringer(*) tarafından geliştirilen cep tabancası.

Derry (Kuzey İrlanda) *bak.* Londonderry

ders nazırı, Tanzimat döneminden başlayarak askeri ve özel okullarda öğretimi düzenleyen ve denetleyen görevli.

İlköğretimden yükseköğretime kadar bölümleri kapsayan Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) ders nazırı, bu okulun değişik basamaklarındaki programları düzenlerdi. Mekteb-i Harbiye'nin sınıf okullarında "müdür-i sani ve ders nazırı" unvanlı ve Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane nazırına bağlı birer yetkili vardı (örn. Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye-i Şahane müdür-i sanisi ve ders nazırı Mekteb-i Harbiye'nin idadi (lise) bölümünde de bir ders nazırı bulunurdu. Mekteb-i Bahriye'de ders nazırları askeri ve mesleki programları izler ve öğretim kurulu başkanlığı yapardı. Buna karşılık, Hukuk Mektebi, Sanayi-i Nefise Mektebi gibi sivil yüksekokullarda ders nazırlığı yoktu.

Darüşşafaka, Darülmuallimin gibi idadi düzeyindeki okullarda da görülmeyen ders nazırlığı, mekâtib-i hususiyelerde (özel okullar) Maarif Nezareti'nin temsilciliği olarak yer alıyordu. Özel okullardaki ders nazırları, bu okullardaki eğitim ve öğretim çalışmalarını devlet adına izlemek ve denetlemekle görevliydi. Ayrıca ders nazırı bulunmayan özel okulların denetlenmesi de gene bunlarca yapılırdı. Ders nazırları, Maarif Nezareti'ndeki uzmanlık komisyonlarına da üye olarak katılır, okullara ilişkin program ve yönetmeliklerin geliştirilmesi yönündeki çalışmalara katkıda bulunurdu. Yabancı ve azınlık okullarının gözetim ve denetimi ise Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği tarafından yapılırdı.

ders vekili, Osmanlı medreselerinde şeyhülislama vekâleten ders veren müderris.

Şeyhülislam, ilmiye sınıfının başkanı olarak aynı zamanda müderris sayılır ve medresede ders verirdi. İstanbul'daki Bayezid Medresesi'nin müderrisliği de vakfiye ile şeyhülislama bırakılmıştı. Bu görevi ilk üstlenen Ali Cemali Efendi, haftada bir gün ders verirken, işlerinin yoğunluğu nedeniyle bir vekil atayarak vakfiyedeki koşulu yerine getirmeyi yeğledi. Bu uygulama, sonraki şeyhülislamlarca da benimsendi. Ders vekili denen müderris, Bayezid Medresesi'nde verdiği ders karşılığında vakfiyede belirlenen maaşın bir bölümünü de alıyordu. 18. yüzyıla doğru aynı zamanda medrese ve öğrenci işlerinden sorumlu Meşihat görevlisi sayılan ders vekili, dersiâm adaylarının sınavdan geçirildiği kurula da başkanlık ederdi. Zamanla medreselerin yanı sıra sıbyan okullarının denetimi, bu kurumların eğitim ve öğretim sorunları, müderrislerin atanmaları da ders vekilinin görevleri arasına girdi. Ama bu yetkisi İstanbul ve çevresindeki öğretim kurumlarıyla sınırlıydı. Ders vekilinin, taşra medreselerini denetleme yetkisi yoktu. Taşradaki medrese ve okullar yerel müftülerce denetlenirdi. Bu nedenle de ders vekili hiçbir zaman devletin eğitim işlerinden sorumlu resmî bir görevli niteliğini kazanmadı.

19.yüzyılın ortalarında, ders vekilinin Meşihat'taki yeri fetva emininden önce gelirdi. Aynı yüzyılın sonlarında Meclis-i Mesalih-i Talebe, Mekâtibi-i Rüştiye Nazırlığı gibi yeni kuruluşlar ayrı bir Meşihat dairesi olan, ders vekilinin başkanlığındaki Ders Vekâleti'ne bağlandı. 1908'den sonra ise Ders Vekâleti'nin medreseler üzerindeki yetkileri kısıtlandı ve Meşihat'ın üçüncü sıradaki bir bölümü kabul edilerek yalnızca öğrenci işlerinden sorumlu tutuldu. Ders

vekilliği, şeyhülislamlıkla birlikte 1922'de kaldırıldı.

Dersaadet, DER-İ SAADET olarak da yazılır (Farsça *der*: "kapı" ve Arapça *saadet*: "mutluluk") Osmanlı başkenti İstanbul'un adlarından biri.

Osmanlı Devleti'nin ilk başkentleri Bursa ve Edirne'ye verilen Mahrusa-i Saltanat, Darü's-Saltanati'l-Aliyye gibi adlar, uzun süre İstanbul içinde kullanıldı. Ferman ve resmî yazılarda İstanbul, Der-i Aliyye, Der-i Devlet-Mekin adlarıyla belirtilirdi. İstanbul'un karşılığı olarak değişik dönemlerde Darü'l-Hilafe, Asitane gibi adlar da kullanılmıştır. Der-i Aliyye (Deraliyye) adı ise daha çok Anadolu'da yaygındı. Dersaadet 19. yüzyılda kentin ikinci adı durumuna geldi ve Tanzimat döneminde birçok kurumun ön adı oldu (örn. Dersaadet Mukataat Kalemi, Dersaadet Karakollar Ferikliği, Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası). 1922'de saltanatla birlikte Dersaadet adı da kullanımdan kalktı.

dersiâm, camide ders veren müderris. Medreseden icazetname (diploma) aldıktan sonra camide ders vermek için başvuranlar, ders vekili başkanlığındaki bir kurulda yılda bir kez yapılan sınava girer ve başarı gösterenler dersiâm olarak atanırdı. 19. yüzyılın sonlarında sınavların medreselerde yapılması usulü kondu. Dersiâmlar genellikle büyük camilerde halka açık ders verirler, bu dersleri dinleyenlerin sorularını yanıtlarlardı. Cami derslerini halkın yanı sıra ulema da izlediği için, dersiâmların medrese öğrencilerine ders veren müderrislerden daha yetkin olmaları gerekirdi. Bu nedenle dersiâmlık ulema arasında müderrislikten üstün sayılırdı. Cami dersleri ile birlikte dersiâmlık da 1924'te kaldırıldı.

Dersim *bak*. Tunceli

Dersim Ayaklanması, Dersim bölgesinde (bugün Tunceli ili) 1930'larda meydana gelen geniş kapsamlı ayaklanmalar.

Osmanlı döneminde yüzyıllarca yurtluk ve ocaklık biçiminde özerk olarak yönetilen Dersim bölgesinde özellikle Tanzimat döneminde merkezî yönetimin güçlendirilmesi amacına yönelik düzenlemelere karşı sık sık ayaklanmalar çıkmıştı (1847, 1877-78, 1885, 1892, 1893-95, 1907, 1911, 1916). Yörenin doğal koşulları ve aşiret temeline dayanan toplumsal yapısı, merkezî yönetimin otorite kurmasını engellemişti. Cumhuriyet döneminde de bölgede egemen olan aşiret düzenini dağıtmak ve devlet gücünü yerleştirmek amacıyla bazı girişimler yapıldı. 1930'ların ilk yarısında bölgede meydana gelen ayaklanmalar bastırıldıktan sonra, 1935'te 2884 sayılı Tunceli Vilâyeti'nin İdaresi Hakkında Kanun çıkarıldı. Buna göre Tunceli iline bir askeri vali atanacaktı. Aynı zamanda Dördüncü Umumi Müfettiş sıfatını alan valinin geniş yönetsel, askeri ve yargısal yetkileri vardı. Düzeni sağlama ve güvenlik açısından gerekli gördüğü durumlarda ilde yaşayan kişileri ve aileleri, il sınırları içinde bir yerden başka bir yere göndermeye, il sınırları içinde oturmalarını yasaklamaya da yetkiliydi.

Yasanın uygulanmaya başlamasıyla 1937 başlarında yeni olaylar çıktı. Bölgede güvenlik sağlanamadı ve hükümet otoritesi kurulamadı. Bu sırada Suriye sınırında ve sınıra yakın bölge ve illerde de benzer olaylar görüldü. Hatay'a bağımsızlık tanıyan Milletler Cemiyeti kararından sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmelerde, bu gelişmelerin başta Fransa ve Fransa'nın mandası altındaki Suriye tarafından kışkırtıldığı ileri sürüldü. Başbakan İsmet İnönü ise, Tunceli ilinde iki yıldır izlenen reform programının amacının bölgenin uygar bir hale getirilmesi olduğunu belirterek, programın uygulanmasına karşı bölgede direniş görüldüğünü belirtti. Mart-Nisan 1937'de olayların genişlemesi üzerine başlatılan askeri harekât, 13 Eylül 1937'de sona erdi. İsmet İnönü harekâtın ardından olayların tamamen bastırıldığını, ayaklanmacılardan 250 kişinin ölü olarak ele geçirildiğini ve 1.000 dolayında kişinin de teslim olduğunu açıkladı. Ayaklanmacıları 3 uçak filosu bombaladı. Dünyanın ilk kadın askeri pilotu Sabiha Gökçen harekâtta görev aldı. Yöre halkının bir bölümü başka illerde iskân edildi.

Askeri harekâttan sonra ayaklanmacılar yargılanmaya başladı ve 15 Kasım 1937'de biten yargılamalar sonunda ayaklanmanın önderi Seyyid Rıza'nın da aralarında bulunduğu yedi kişi idam edildi. Çok sayıda ayaklanmacı değişik hapis cezalarına çarptırıldı. Ama olaylar durulmadı ve 1938'de yeni ayaklanmalar çıktı. Bunun üzerine ikinci bir askeri harekâta girişildi ve Eylül 1938'de ayaklanma tamamen bastırıldı.

Dertli, asıl adı İBRAHİM (d. 1772, Şahnalar köyü, Çağa, Bolu - ö. 1846?, Ankara), 19. yüzyılın ünlü âşıklarından.

Küçük yaşta babasını yitirince başka bir köydeki akrabasının yanına giderek çobanlık yapmaya başladı. Gezici âşıklardan etkilenerek, saz çalmasını öğrendi. Gençliğinde İstanbul'a, daha sonra Konya'ya gitti. Burada âşıkların uğrak yeri olan bir kahvede üç yıl çıraklık yaparak birçok âşıkla tanıştı. Daha sonra gittiği Mısır'da 10 yıl kaldı. Sazda ve sözde olgunlaşmış olarak köyüne döndü ve evlendi. Ama gezginci yaşama olan tutkusu yüzünden yeniden İstanbul'a gitti (1825). Aşık kahvelerinde gösterdiği başarıyla kısa sürede yaygın ün kazandı. II. Mahmud'un başlık olarak fesi kabul etmesini öven "fes" redifli kasidesinden dolayı Çağa âyanlığıyla ödüllendirildi. Topladığı vergilerin bir bölümünü zimmetine geçirdiği gerekçesiyle bir süre sonra görevden alındı. Bir bunalım sonucu Bilecik'in Gölpazarı kasabasında ustura ile boynunu kesip yaşamına son vermek istedi (1840). Daha önceki mahlası Lutfi'nin yerine Dertli mahlasını kullanmaya bu olaydan sonra başladığı söylenir. Bir iki küçük memurluğa daha atandıysa da bu işlerde de tutunamadı. Ankara, Çankırı, Zile, Amasya gibi Orta Anadolu kent ve kasabalarında çalıp söyledi, âşık fasıllarına katıldı. Ankara'ya âşıkları korumasıyla tanınan Alişan Bey'in yanına gitti. Yaşamının son yıllarını onun konağında geçirdi. Ankara'nın Koyunpazarı semtindeki mezarı yol açılırken ortadan kalkmıştır. Daha sonraları anısına Gerede yolu üzerinde bir anıtmezar yapıldı.

Sesi, sazı ve şiirleriyle yaşadığı dönemin ünlü âşıklarından olan Dertli, asıl ününü heceyle yazdığı şiirleriyle kazandı. Fuzuli'nin etkisini taşıyan divan tarzı gazel, divan, kalenderi ve semai türünden şiirleri pek başarılı değildir. Alevi-Bektaşi inançlarına olan bağlılığını nefes ve devriyelerinde dile getirmiştir. Bu şiirlerinde, Kaygusuz Abdal ile Pir Sultan Abdal'ın, koşma ve semailerinde ise Âşık Ömer ile Gevheri'nin etkisi görülür. Heceyle söylediği şiirlerine sağlam bir yapı, doğal bir içtenlik egemendir. Tasavvuf yönü ağır basan bazı şiirlerinde yer yer ağdalı bir dil kullandığı görülür. Taşlamaları ve toplumsal eleştiri yanı ağır basan şiirleri sıkıntı içinde geçen yaşamının izlerini taşır. Taş baskı *Divan*'ı, eksiklikler ve yazım yanlışlıklarıyla dolu olarak birçok kez basılmıştır. Şiirleri ve yaşamı üstüne bilgiler ilk kez Ahmet Talat'ın (Onay) hazırladığı *Âşık Dertli-Hayatı, Divanı* (1928) adlı kitapta toplanmıştır. Aynı yazarın sonraki araştırma ve notlarını Şemsettin Kutlu yeniden düzenleyerek *Şair Dertli* (1979, 2 cilt) adıyla yayımlamıştır. M. Fuad Köprülü, Cahit Öztelli ve Haşim Nezihi Okay'ın da Dertli ile ilgili çalışmaları vardır.

Deruta, İtalya'da, Perugia kentinin yakınında, Tiber Irmağı üzerinde kent. 16. yüzyılın ilk yarısındaki yüksek nitelikte kalay sırlı seramik (majolika) üretimiyle

Deruta'da yapılmış sırlı majolika tabak, 1515; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra, fotoğraf: EB Inc.

ünlüdür. Deruta çanak çömleği, sedefi andıran ender metalik parlaklıktaki sırı ve bazı bezeme özellikleriyle tanınır. Sır kullanımına yanardöner altın sır bezemeyi getiren Deruta çömlekçilerini bu alanda belki de yalnızca Gubbio çömlekçileri aşabilmiştir. Rönesans'da yaygın olan bezeme özelliklerinin çoğuna yer veren Deruta majolikaları en azından iki önemli yenilik getirmiştir. Bunlardan biri tabakların hafif kabartma örgelerle bezeli oluşu ve daha parlak bir etki verebilmek için alt bölümlerin daha koyu boyanması; ikincisi ise tabakların çevresindeki enli bordürlerin ardışık geometrik bantlar biçiminde panolara bölünmesidir. Bazı tabakların ortalarında tipik bir Rönesans bezemesi olarak profilden yarım boy bir portre ve karmaşık bir rulo yazı bulunur; portrenin dış çizgileri mavidir. Mitolojik ya da dinsel sahnelerle bezeli tabaklar bazen biraz kaba ve ağır, vazolarla kavanozların örgeleri ise bazen yavan ve acemidir. Ama bu kapların en iyileri gene de belli bir çekicilik taşır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 7.300.

derviş (Farsçada "yoksul", "dilenci"), İslamda bir tarikata giren kişi. Tanrı bilgisine ve mutlak gerçekliğe ulaşmayı amaçlayarak tasavvuf yoluna girenlere, maddi dünyayla bağlarını kopararak yoksulluğu seçmeleri nedeniyle verilen derviş adı, bütün iradesini şeyhine teslim etmiş kişi demek olan mürit sözcüğü ile eşanlamlıdır.

Dervişlik, tarikatlara göre değişen bir törenle gerçekleşir. Biat, el alma gibi deyimlerle de dile getirilen ve bağlanma, teslim olma anlamına gelen girişle birlikte dervişliğe ilk adımını atan kişi, manevi bir yolculuğa da başlamış demektir. Bu yolculuk (seyr ü süluk) süresince yol gösterici (şeyh, mürşit), dervişi (salik/yolcu) yolun (tarik) kuralları ve temel ilkeleri doğrultusunda eğitir, terbiye eder. Yolun sonuna ulaşan derviş, artık şeyhlik aşamasına hazırlanmış demektir.

Derviş, bir 18. yüzyıl minyatüründen ayrıntı; Ulusal Kitaplık, Paris
Alfa Yapım

Manevi yolculuğu sırasında tarikatın öngördüğü çileyi çeken dervişin, hiç aksatmadan sürdürdüğü bir başka önemli uğraş da Tanrı'yı anmadır (zikir). Şeyh, dervişe yolunun benimsediği ölçülere uygun biçimde ve dervişin durumuna bağlı olarak zikir verir. Derviş, günlük ödevi sayılabilecek bu zikiri katı bir disiplin içinde yerine getirir. Ayrıca şeyhin denetiminde toplu zikirlere de katılmak zorundadır. Zikrin biçimi, yani Tanrı'nın hangi adının anılacağı, gizli ya da açık, oturarak ya da ayakta yapılacağı tarikatlara göre değişir. Bazı tarikatlarda zikir, müzik ve dansla da desteklenir.

Yünden dokunan, uzun, yakasız, geniş ve önü açık bir giysi olan hırka, bütün dervişlerin değişmeyen giysisidir. Dervişleri birbirinden ayıran ise, başlarına giydikleri taçlardır. Taç rengi, biçimi ve taşıdığı bazı simgelerle dervişin hangi tarikata bağlı olduğunu gösterir.

Derviş (SIYAHİZADE) (17. yy), tıp sözlüğü ile ünlü Osmanlı hekim.

Aslen Larendelidir (Karaman). Uzun yıllar Mısır ve çeşitli ülkelerde araştırma ve incelemeler yaptı. Bu çalışmaların bir ürünü olarak *Lugat-ı Müşkilat-ı Ecza* adlı yapıtını yazdı. Bir tıp sözlüğü olan bu yapıtında bitkisel, hayvansal ve madensel kökenli ilaçların Türkçe, Arapça, Farsça, Yunanca ve Berberice karşılıkları verilir, hastalıklar ve tedavileri anlatılır. Yapıtı 1799'da Üsküdarlı Mustafa Efendi alfabetik olarak yeniden düzenlemiştir. Derviş'in ayrıca 1615'te yazdığı *Mecmuatü'l-Tıb* adlı manzum bir tıp kitapçığı daha vardır. *Terceme-i Molla Siyahi Müntehabat-ı İhtiyarât-ı Şifa Derbeyan-ı İlm-i Tıb* olarak da bilinen yapıtta mevsimlerin tıbbi etkileri, kan alma, hacamat, nabız ve idrar gibi konular ele alındıktan sonra hastalıkların ve ilaçların tanımları verilir.

Derviş, Mahmud (d. 1941, Celile, Filistin), Çağdaş Filistin şiirinin önde gelen temsilcilerinden.

Doğduğu köy 1948'de İsrail'in eline geçince ailesiyle birlikte Lübnan'a göç etti. İlk şiirlerini yayımladığı dönemde el-Arz (Toprak) cephesinde çalışmaya başladı. *El-İttihad* gazetesinin ve *el-Cedid* dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Şiirleri ve yazıları yüzünden pek çok kez tutuklanarak hapiste yattı. Samih el-Kasım, Tevfik el-Zeyyad gibi şairlerle birlikte Filistin direniş şiiri olarak bilinen hareketin en önemli adlarından biri oldu. Şiirlerinde Filistin halkının direnişini, umutlarını ve çektiği acıları lirik bir dille anlattı. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün yürütme kurulu üyeliğini de yapan Derviş'in en ünlü şiirlerinden "Filistinli Sevgili" (1974) ile Tel Zaatar kampının Lübnan İç Savaşı sırasında kuşatılmasını konu alan "Ahmed Zaatar" (1979) adlı destanı Türkçeye çevrilmiştir.

Derviş Paşa, tam adı MEHMED EMİN DERVİŞ PAŞA (d. 1817, İstanbul - ö. 17 Kasım 1878, İstanbul), Türkiye'de modern kimyanın kurucularından Osmanlı kimyacı ve devlet adamı.

1835'te Mühendishane-i Berri-i Hümayun'u bitirdikten sonra, öğretmen olarak yetiştirilmek üzere Avrupa'ya gönderildi. Üç yıl Paris'te Madencilik Okulu'nda öğrenim gördükten sonra Türkiye'ye döndü; Keban ve Ergâni madenleri başmühendisliğine getirildi. Sonra Mekteb-i Harbiye'de hikmet-i tabiiye (fizik) ve kimya muallimliği yaptı. 1838-40 arasında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de (Askeri Tıbbiye) fizik dersleri okuttu. Mirliva rütbesi ile Mekteb-i Harbiye müdürlüğüne getirildi. 1848'de ferikliğe yükseldi. 1858'de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyeliğine getirildi. 1859'da Petersburg elçiliğine atandı. Ertesi yıl maarif reisi, 1861'de maarif müsteşarı oldu. Abdülaziz'in tahta çıkmasından sonra kurulan Maadin-i Hümayun İdaresi reisliğine getirildi. 1863'te açılan Darülfünun-ı Osmani'de ilk dersi verdi ve 1865'e değin burada fizik ve kimya derslerini okuttu. 1867'de Mekâtib-i Askeriye (Askeri Okullar) nazırı, 1868'de Şûra-yı Devlet üyesi, 1870'te de Halep valisi oldu. 1871'de maarif nazırlığına, 1872'de Islahat Meclisi üyeliğine, 1873'te Ankara valiliğine getirildi. Bu görevinden alındıktan sonra, 1874'te Tahdid-i Hudud Komisyonu'nda görevlendirildi ve müşir (mareşal) rütbesine yükseltildi.

Derviş Paşa'nın en önemli yapıtı *Usul-i Kimya* (1848) adlı kitabıdır. Türkçe basılı ilk kimya kitabı olan yapıt, modern inorganik kimya konularını ayrıntılı bir biçimde ele alır; ametaller kimyası ve metaller kimyası olmak üzere iki bölümden oluşur. Kitapta Türkçeye çevrilemeyen terimler yabancı dilde verilmiştir. Simgelerin karşılığı olarak Latin harfleri kullanılmıştır. Antonie Calleja bu yapıtın Lassaigne'in yazdığı Fransızca bir kitaptan çevrildiğini ileri sürmüştür. *Usul-i Kimya*, 20 yıl bütün okullarda ders kitabı olarak okutulmuş ve Türkçe kimya dilinin yerleşme ve gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Derviş Paşa'nın bir de Darülfünun-ı Osmani'de verdiği derslerden oluşan *Usul-i Hikmet-i Tabiiye* (1864) adlı fizik kitabı vardır.

Derwent Gölü, İngiltere'nin Cumbria ilinde (*county*), Göller Bölgesi Ulusal Parkı'nda göl. Uzunluğu yaklaşık 5 km'dir; genişliği 805-2.010 m arasında değişir. En derin yeri 22 m'dir. Derwent Irmağı göle güney ucundan, üst vadisi olan Borrowdale'den girer ve kuzeyde Skiddaw Dağının eteklerindeki Keswick kenti yakınlarında gölden çıkar. Gölün iyi ağaçlandırılmış kıyılarında birçok alan National Trust'a (İngiliz Ulusal Vakıf Kurumu) aittir ve turizme açılmıştır. Göldeki çok sayıda adadan Lords Adası geçmişte Derwent Gölü kontlarının merkezi olmuştur.

Derwent Irmağı, Avustralya'nın eyaletlerinden Tasmanya Adasında ırmak. Adanın orta kesimindeki platoda St. Clair Gölünden doğar. Güneydoğu yönünde 182 km aktıktan sonra 5,7 km genişliğinde bir haliçten Storm Koyuna dökülür. Irmağa yukarı çığırında katılan Jordan, Clyde, Ouse (bugün Büyük Gölü akaçlamaktadır) ve Dee ırmaklarından enerji sağlamak amacıyla büyük ölçüde yararlanılır. New Norfolk çevresindeki zengin tarım alanlarında meyve bahçelerinin yaygın olmasına karşılık, ırmağın orta çığırı boyunca sulanan alüvyonlu teraslarda şerbetçiotu ekimi yapılır. Hobart kenti, ırmağın ağzından 19 km uzakta, haliçte yer alır. Irmağın bu son bölümü kusursuz bir derin su limanı oluşturur. Irmağın iki kıyısını Tasman Köprüsü birleştirir. Fransız amiral Bruni d'Entrecasteaux 1793'te ırmağı ilk kez saptamış ve Rivière du Nord (Kuzey Irmağı) adını vermiştir. Aynı yıl içinde, İngiltere'deki Derwent Irmağından esinlenerek ırmağın adı değiştirilmiştir.

Derwent Irmağı, İngiltere'nin North Yorkshire ilinde (*county*) ırmak. Kuzey Denizine yalnız 10 km uzaklıktaki Fylingdales Moor'dan (267 m) doğar. Ama Ouse Irmağı ile birleşinceye kadar 92 km boyunca çok sayıda koyak ve vadiden geçer. Bu alışılmamış yatak biçimi, ırmağın eski yatağının bir buz tabakasıyla tıkanması sonucunda oluşmuştur. Mongdale ve Forge Vadisindeki Hackness çevresinde bulunan düz tepeler ve Malton yakınlarındaki Haward Tepeleri, buzul kökenli taşkın yataklarının önünü kesmiştir. Buna karşılık Pickering ve York vadileri boyunca, buzulların taşıdığı kalın bir alüvyon ve tortul tabakasının üzerinden geçen Derwent oldukça engebesiz bir yol izler. Irmağın adı Kelt dilindeki Dwrgent (Berrak Su) sözcüğünden gelir.

Derwentside, İngiltere'nin kuzeydoğusundaki Durham ilinde (*county*) ilçe (*district*). İlin ortakuzey kesiminde, Newcastle upon Tyne kentinin yaklaşık 20 km güneybatısında yer alır. Yüzölçümü 271 km²'dir. Penninler'in kuzeydoğu kesiminde 120-305 m yükseklikteki bir kesimi de içine alan Derwentside, tarih boyunca İngiltere'nin önemli kömür alanlarından biri oldu. Genellikle dik tepelerin eteklerinde yapılan yüzey madenciliği 17. yüzyılda başladı. 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında Newcastle upon Tyne ile öteki yakın limanlara demiryolu hattı döşenince, maden işletmeciliği daha da yoğunlaştı. Ama 20. yüzyılın sonlarında bölgede yalnızca 3 maden ocağı işletiliyordu. Eski madenci köylerindeki maden ocakları ile terasların kalıntıları ilçe topraklarına bugün benekler biçiminde dağılmıştır.

İlçe merkezi Consett'deki dev çelik işletmelerinin 1980'de kapanmasının ardından ilçede yaşayanların çoğu ekonomik sıkıntıya düştü. Consett'in 10 km doğusunda bulunan, bölgenin öteki büyük kenti Stanley'de dokuma ve çelik-işleme tesisleri kurulmuş olmakla birlikte, ekonomik gerileme bugün de ilçenin başlıca sorunudur.

Stanley'nin doğusundaki Beamish köyünün yakınında bulunan Kuzey İngiltere Açık Hava Müzesi, bölgenin madencilik mirasını büyük ölçüde sergilemektedir. İlçenin kuzeybatı sınırındaki Consett'e komşu olan Shotley Bridge köyü, Solingen ve Almanya'dan gelen bıçakçıların buraya yerleşmesinin ardından, 17. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıla değin bir kılıç yapım merkezi olmuştur. Nüfus (1985 tah.) 86.300.

Derya-i Nur (Farsçada "Işık Denizi"), İran saray mücevherleri içinde en büyüğü ve en değerlisi olan elmas. Yaklaşık 185 kırat

ağırlığında, uçuk pembe, yassı bir taştır. İran'a Hindistan'ın Andhra Pradesh eyaletindeki Golkonda'dan getirilmiştir. Arka yüzünde Fethi Ali Şah'ın adı ve ölüm yılı olan 1834 tarihi yazılıdır. Ontario Kraliyet Müzesi uzmanlarına göre, Fransız mücevher tüccarı Jean Baptiste Tavernier'nin 1642'de Golkonda'da gördüğü Büyük Masa elmasının ana parçasıdır. Büyük Masa elmasının öbür parçasının yeniden yontulduğu ve oval biçimli, pembe, 60 kıratlık Nurü'l-Ayn (Gözün Işığı) pırlantası olduğu sanılmaktadır.

deryabeyi, DENİZBEYİ olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde Kaptanpaşa Eyaleti'ne bağlı sancakların yöneticilerine verilen unvan. Öbür eyaletlere bağlı sancak yöneticilerine ise sancakbeyi denirdi.

Deryabeyi, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde donanma komutanına verilen bir unvandı. Deryabeyliği olan Gelibolu, 16. yüzyılda genişletilerek Kaptanpaşa Eyaleti'ne dönüştürülünce donanma komutanına kaptanpaşa (kaptanıderya) dendi. Kaptanpaşa Eyaleti'ne bağlı Kocaeli, Sığla, Biga, Eğriboz, İnebahtı, Mizistre, Karlıeli ve Midilli sancaklarının yöneticileri için de deryabeyi unvanı kullanılmaya başladı. Deryabeyleri sancaklarındaki zeamet ve tımar sahipleriyle birlikte kendi dirlik ve salyanelerine göre bir-üç kadırga ile deniz seferlerine katılmakla yükümlüydüler. Donanmanın yardımcı kuvvetlerini oluşturan bu gemilere "bey gemileri" denirdi.

derz, duvar örgüsünde, harçla birbirine bağlanan taş ya da tuğlaların arasında kalan küçük aralık. Derzler, mala ya da derz kalemi kullanılmadan kaba olarak bırakılabilir (kaba derz), duvar yüzeyi ile aynı yüzeyde olacak biçimde derz kalemiyle tıraşlanabilir (düz derz), duvar yüzeyinden taşırılarak dekoratif amaçlarla bıçak ya da cetvelle kesilerek biçimlendirilebilir (kabarık derz) ya da ıspatulayla bastırılarak duvar yüzeyinden 2-3 cm içeride bırakılabilir (oyuk derz).

Des Moines, ABD'nin, Iowa eyaletinin başkenti ve Polk ilinin (*county*) merkezi (1845). Eyaletin orta güney kesiminde, Mısır Kuşağı'nın (Corn Belt) tam ortasında yer alır. West Des Moines, Urbandale ve Pleasant Hill'i içine alan metropoliten alanın odak noktasıdır. Des Moines Kalesi, Sauk ve Fox Yerlilerinin haklarını korumak amacıyla 1843'te Raccoon ve Des Moines ırmaklarının kavşağında kuruldu. Bölge 1845'te beyazların yerleşimine açıldı. Burada gelişen East Des Moines kenti, 1856'da Des Moines Kalesi ile birleşerek bugünkü kenti oluşturdu. Kentin adının kökeni konusunda çeşitli varsayımlar yürütülmektedir. Irmağın Yerli dilindeki adı Moingona'nın Fransızcaya bozularak geçmiş biçimi olabileceği gibi, kentin Missouri ve Mississippi ırmakları arasındaki yolun ortasında bulunmasından dolayı Fransızca *de moyen* (orta) sözcüğünden de türemiş olabilir. Eyalet başkenti 1857'de Iowa kentinden buraya taşındıktan sonra kent daha da gelişmiştir. Klasik Roma üslubundaki Eyalet Meclis Binası (1871-96) 32 hektarlık bir parkın içindedir.

Des Moines'daki Eyalet Meclis Binası, Iowa
Iowa Development Commission

Des Moines, 1910-20 arasında, bölgedeki kömür yataklarının gelişmesine bağlı olarak hızla büyümüştür. Bugün eyaletin en büyük kenti olarak hem bir ulaşım ve iletişim kavşağı, hem de önemli bir sigortacılık, toptan ve perakende ticaret, imalat (özellikle otomobil lastiği ve tarım gereçleri) ve yayımcılık (özellikle tarıma ilişkin yayınlar) merkezidir. Des Moines'da Grand View College (1896), Drake Üniversitesi (1881), Kemik Hastalıkları ve Kemik Cerrahisi Yüksekokulu (1898) gibi yükseköğretim kuruluşları ile ülkenin en büyük tiyatrolarından KRNT bulunur. Heritage Village'la birlikte eski tarım aletlerinin ve Amerika'ya ilk yerleşenlerce yapılan binaların modellerinin sergilendiği Iowa Eyalet Fuarı ve Iowa Tarım Müzesi buradadır. Urbandale'deki Yaşayan Tarih Çiftlikleri'nde 1840'ta kurulmuş bir Öncü Çiftliği ile 1900'de kurulmuş bir At Çiftliği ve modern bir çiftlik örneği bir arada görülebilir. Des Moines kasaba olarak 1851'de, kent olarak da 1857'de tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) kent, 193.187; metropoliten alan, 392.928.

Des Moines Irmağı, ABD'nin Minnesota eyaletinin güneybatısında ırmak. Pipestone yakınlarında, Shetek Gölünden doğar. Güneydoğuya doğru 845 km boyunca aktıktan sonra Keokuk'un (Iowa) 3 km güneyinde Mississippi Irmağına dökülür. Humboldt'un (Iowa) yukarısında West Fork adıyla bilinir. Başlıca kolları, East Fork ve Raccoon ırmaklarıdır. Des Moines Irmağı, ağzından 40 km kadar yukarıda Iowa ve Missouri eyaletleri arasındaki sınırı oluşturur. Çığırı boyunca toplam 419 km alçalır ve 30.940 km²'lik bir alanı akaçlar.

Des Moines Irmağı ulaşım amacıyla ilk kez 1837'de kullanılmaya başladı. Bu tarihten İç Savaş'ın sonuna değin ırmak Iowa'nın orta kesiminin başlıca ticaret yolu oldu. Demiryollarının gelişmesiyle birlikte ırmak trafiği azaldı. Des Moines bir süre enerji üretimi için de kullanıldı. 1840-90 arasında yapılan 80 un değirmeninden hiçbiri bugüne ulaşmamıştır. 1958'de taşkınları önlemek için Red Rock ve Saylorville barajları yapıldı. Irmak kenarında yer alan Ottumwa, Des Moines, Fort Dodge ve Estherville gibi başlıca kentlerin tümü Iowa sınırları içindedir.

Des Périers, Bonaventure (d. y. 1500, Arnay-le-duc, Fransa? - ö. y. 1544, Lyon, Fransa), Fransız hümanist ve öykü yazarı. Özellikle dinsel konulardaki serbest düşünceleriyle yaşadığı dönemde kötü bir ün kazanmıştır. 1533/34'te, o dönemde Fransa'nın en aydın kenti ve birçok liberal düşünür için bir sığınak olan Lyon'a gitti. Burada, Eski Ahit'i Fransızcaya çeviren Robert Olivétan ile Lefèvre d'Étaples'a ve *Commentarii linguae Latinae*'yi (Latince Üzerine Yorumlar) hazırlayan Étienne Dolet'ye yardım ettı. 1536'da Navarre kraliçesi Marguerite d'Angoulême'in özel hizmetkârı oldu. Marguerite'in sekreterliğini yaptı ve onun *Heptaméron* adlı yapıtını yazıya geçirdi. Bazı yazarlar, *Heptaméron*'u aslında Des Périers'nin yazdığını ileri sürerler. Marguerite'in sarayında hoşgörüyle karşılanan özgür tartışmalar, Katolikleri olduğu kadar Kalvencilerin de tepkisini çekecek bir düşünce özgürlüğünün gelişmesine olanak verdi. Des Périers'nin Hıristiyanlığa karşı zekice ve sert bir saldırı niteliğinde olan *Cymbalum Mundi* (1537; Dünyanın Zili) adlı yapıtında geliştirdiği şüpheci yaklaşım da, bu özgür ortamın ürünüydü. Yapıtta yer alan dört diyalog, Lukianos'u taklit ederek alegorik biçimde yazılmıştı, ama gene de yapıtın anlamı açıktı. Sorbonne'un yasaklamasına (y. 1538) karşın yapıt, aynı yıl Paris'te yeniden yayımlandı. Paris'te bu yüzden birçok düşman kazanan Des Periers, Lyon'a yerleşti. 1544'te kendini öldürdüğü kabul edilirse de, bu kesin değildir.

1544'te yayımlanan toplu yapıtları içinde şiirleri, *Traité des quatre vertus cardinales après Sénèque* (Dört Temel Erdem Üzerine Seneca'dan Sonra Bir İnceleme) ve Platon'un *Lysis* yapıtının çevirisi yer alır. Kendisine ün kazandıran öykü ve fabllar derlemesi *Nouvelles récréations et joyeux devis* (Yeni Eğlenceler ve Neşeli Sohbetler) 1558'de Lyon'da yayımlandı. Canlı, zeki ve çarpıcı 16. yüzyıl Fransızcasıyla yazılan bu öykuler, yalın ve dolaysız anlatımın örnekleridir.

Des Plaines, ABD'nin Illinois eyaletindeki Cook ilinde (*county*) kent. Chicago'nun kuzeybatı banliyölerinden biridir. Des Plaines Irmağı üzerinde yer alan kente başlangıçta, 1835'te Massachusetts'ten gelerek yöreye yerleşmiş olan Socrates Rand'ın onuruna Rand adı verildi. 1869'da bugünkü adını aldı. 1925'te Riverview kasabası Des Plaines'le birleştirildi. 1950'lerde kentin hemen güneyinde kurulan O'Hare Uluslararası Havalimanı'nın sanayinin gelişmesini hızlandırmasına değin Des Plaines daha çok bir konut alanıydı. Oakton Community College'ın kentteki kampüsü 1980'de açıldı. 1873'te kasaba, 1925'te kent olarak tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) 53.223.

Des Plaines Irmağı, ABD'de, Wisconsin eyaletinin güneydoğusundaki Kenosha ilinden (*county*) doğan ırmak. Önce güney yönünde akarak Illinois'u ve Chicago'nun kuzeybatı banliyölerini geçtikten sonra Forest View'a ulaşır. Oradan güneybatıya döner, Lockport'u ve Joliet'i geçerek Kankanee Irmağına katılır. Toplam uzunluğu 177 km'dir. Illinois Irmağı, Des Plaines ve Kankanee ırmaklarının birleşmesiyle oluşur. Yörede kürk ticareti yapıldığı dönemde Chicago Irmağından Des Plaines ve Mississippi ırmaklarına karadan kayık taşınan kısa bir yol vardı. Chicago Metropoliten Alanı Sağlık İdaresi'nin Chicago Irmağının güney kolunu Joliet'de Des Plaines Irmağıyla birleştirmek üzere açtırdığı akaçlama kanalı 1900'de tamamlandı. Des Plaines bu noktada Illinois ve Michigan kanallarıyla da birleşiyordu. Yeni kanal, Chicago Irmağındaki kanalla birlikte Michigan Kanalının akış yönünü değiştirdi ve Michigan Gölünden gelen suyun, bu kanal sayesinde Des Plaines Irmağına, oradan da Illinois Irmağına akmasını sağladı. 1933'te Büyük Gölleri Mississippi Irmağına bağlayan bir suyolu açıldı. Kanal sisteminin, Calumet çöküntü kanalının Des Plaines Irmağıyla birleştiği çöküntü noktasından (Lockport'un yaklaşık 16 km kuzeyinde) batıya doğru Calumet Gölüne kadar uzanan ve Calumet limanına bağlanan bir kolu 1967'de genişletildi.

Des Prés, Josquin *bak.* Josquin DES PREZ

Desai, Morarci (Rançhodci) (d. 29 Şubat 1896, Bulsar ili, Gucerat eyaleti, Hindistan), 1977-79 arasında Hindistan başbakanı.

Bir köy öğretmeninin oğluydu. Bombay'da ve Wilson College'da öğrenim gördü. 1918'de Bombay'da küçük bir devlet memuru olarak çalışmaya başladı. 1930'da Gandhi'nin Pasif Direniş Eylemi'ne katılmak için görevinden istifa etti. Bağımsızlık mücadelesi sırasında yaklaşık 10 yıl İngiliz hapishanelerinde yattı. 1930'lar ve 1940'larda Bombay hükümetinde görev aldı ve 1952'de hükümet başkanlığına yükseldi. Yetenekli ve sert bir yönetici olarak tanınan Desai, polis gücüyle ayaklanmaları bastırmaya çalışarak pek çok kişinin ölümüne neden oldu.

1956'da, İngiliz hükümetinde sanayi ve ticaret bakanlığına getirildi ve hükümet üyeliğini 1963'e değin sürdürdü. 1967'de başbakan yardımcısı oldu. 1969'da Kongre Partisi olarak da bilinen Hindistan Ulusal Kongresi'nin (INC; Kongre Partisi) ikiye ayrılmasından sonra, görevinden ayrılarak partinin İndira Gandhi'ye karşı olan kanadının başkanlığını yaptı. 1975'te siyasal eylemleri nedeniyle yeniden tutuklandı ve 1977'ye değin hücre hapsinde tutuldu. Hapisten çıktıktan sonra, çeşitli partilerin birleşmesinden oluşan Canata Partisi'nde (JP) etkinlik göstermeye başladı. Aynı yıl Başbakan İndira Gandhi, 19 aylık bir ertelemeden sonra beklenmedik biçimde seçime gitti. Canata Partisi'nin seçimleri kazanması üzerine Desai başbakan oldu. Dört küçük partiden oluşan Canata koalisyonu, iki yıl süren siyasal gerilimlerden sonra çözülmeye başladı. Parlamentoda, koalisyon tarafından birçok kez yalnız bırakılan Desai, güvensizlik oyuyla düşürülmemek için 15 Temmuz 1979'da istifa etti.

Desaix de Veygoux, Louis-Charles-Antoine, VEYGOUX ŞÖVALYESİ olarak da bilinir (d. 17 Ağustos 1768, Riom yakınları, Fransa - ö. 14 Haziran 1800, Marengo, İtalya), Fransız Devrimi'ni izleyen savaşlarda Mısır ve İtalya seferlerine katılan general.

Veygoux senyörü Gilbert-Antoine Desaix'nin oğluydu. Düzenli orduda subayken, XVI. Louis'nin tahttan indirilmesinden sonra hapsedildi. Gene de 1793-94'te, Paris'teki devrimci hükümetin emirlerine karşın Ren Ordusu'ndaki meclis üyelerince generalliğe yükseltildi. Strasbourg (1793), Mainz (1794), Mannheim (1795), Bavyera (1796) çarpışmalarında ve Kara Ormanlar'daki geri çekilme harekâtında başarı gösterdi. 1797'de Ren Irmağını geçerken yaralandı. Daha sonra, Napoléon'la görüşmek üzere İtalya'ya gitti; bu yolculuk sırasında kaleme aldığı *Journal de voyage*'da (der. A. Chuquet, 1907; Gezi Notları) Napoléon ordusunu ve komutanlarını betimledi. 1798'de bir tümenle Mısır Seferi'ne katıldı. Piramitler Çarpışması'ndan (1798) sonra, Memlûk komutanı Murad Bey'in çetin direnişine karşın Yukarı Mısır'ı işgal etti.

Napoléon, Desaix'yi Fransa'ya, ancak Mısır'dan çekilmek için bir anlaşma hazırlığına giriştiği sırada geri çağırdı. Ama Desaix gemiyle dönerken İngilizlerce tutsak edildi ve Napoléon'a ancak 11 Haziran 1800'de Piemonte'de ulaşabildi. Ardından iki tümenle Cenova üzerine gönderildi; ama su baskınları nedeniyle çok ilerleyemedi ve Kuzey İtalya'daki Marengo Çarpışması'nda Napoléon komutasındaki orduyu desteklemek göreviyle geri çağrıldı. Çarpışmayı zafere dönüştüren Fransız karşı saldırısını başlattığı sırada kalbinden vurularak öldü.

Desargues, Girard (d. 2 Mart 1591, Lyon - ö. Ekim 1661, Fransa), izdüşümsel geometrinin temel kavramlarını geliştiren Fransız matematikçi. Kardinal Richelieu'nün ve Fransız hükümetinin teknik danışmanlığını yapmıştır. René Descartes'ın otobiyografisini yazan Adrien Baillet'ye göre Desargues, 1628'de görev aldığı La Rochelle kuşatmasında Descartes'la tanışmıştır.

Desargues'ın gençlik yıllarına ilişkin pek az bilgi bulunmaktadır. 1630'larda Paris'te, Marin Mersenne'in üyesi bulunduğu bir matematikçiler grubuna katıldı. 1636'da yayımlanan ve iki üçgenin perspektifiyle ilgili kuramı içeren *Traité de la section perspective* (Perspektif Kesit Üzerine İnceleme) adlı yapıtı, çağdaşları tarafından pek ilgi görmedi.

Desargues, en önemli yapıtlarından biri olan *Brouillon project d'une atteinte aux événements des rencontres d'un cône avec un plan*'da (1639; Bir Koninin Bir Düzlemle Kesişmesiyle Ortaya Çıkan Olguların Açıklanmasına İlişkin Çizimler), izdüşümsel geometri alanında elde edilen yeni bulguları konik kesitlere uyguladı. Bu yapıt, onun öğrencilerinden biri olan Fransız matematikçi Blaise Pascal'ı büyük ölçüde etkilemiştir. *Brouillon project*'de Desargues, botanikteki isimlerden türetilen matematik terimleriyle özgün bir sistem kurmak istemiş, ama kartezyen gösterimi sistemine katamamıştı, bu nedenle de çalışması iki yüzyıl boyunca gün ışığına çıkamadı. 1845'te yapıtın yazma bir kopyasının bulunması ve izdüşümsel geometriye olan ilginin yeniden artmasıyla, Desargues'ın çalışmaları ve katkıları ön plana çıktı. Desargues'ın müzik kompozisyonu üzerine bir elkitabı (1636), taş yontmacılığı üzerine de bir bilimsel araştırması (1640) vardır.

Desargues teoremi, 1639'da Fransız matematikçi Girard Desargues tarafından geliştirilen ve 19. yüzyılın ilk yarısındaki çalışmalarıyla izdüşümsel geometrinin gelişimini hızlandıran Fransız matematikçi Jean-Victor Poncelet'ye esin kaynağı olan matematiksel ifade. Kurama göre, üç boyutlu uzayda bulunan iki ABC ve A'B'C' üçgeni, birbirine göre bir noktadan bakıldığında perspektif olarak görülebilecek biçimde konumlandırılırsa (yani, AA', BB', CC' doğrularının hepsi ortak bir noktada kesişirse) birbirine karşılık gelen kenarların (paralel olmamaları koşuluyla) tüm kesişim noktaları, bir doğru üzerinde bulunur (*bak.* çizim). Karşılıklı kenarlardan bir çiftinin paralel olması durumunda ise, üç kesişim noktası yerine yalnızca iki kesişim noktası bulunur. Bu durumda teorem, iki nokta, üçgenlerin paralel iki kenarına paralel bir doğru üzerinde bulunmasını sağlayacak biçimde yeniden uyarlanır. Poncelet, bu özel durumu içermek üzere bu teoremi değiştirmek yerine Eukleides uzayını değiştirerek, sonsuzda noktalar bulunduğu varsayımını ileri sürdü; bu değişim izdüşümsel geometrinin hızla gelişmesine yol açtı. Bu yeni izdüşümsel uzayda (sonsuzda noktaların toplandığı Eukleides uzayı) her düzgün doğru, kesişim noktası sonsuzda olan paralel doğrularla belirtilir. Poncelet'nin Desargues teoreminin izdüşümsel uzayda daha kolay ifade edilebileceğini bulmasından sonra aynı alanda, uzaklık, açı, uygunluk ve benzerlik gibi referanslara başvurmadan ve yalnızca doğruların kesişimi ve noktaların eşdoğrusallığı (kolineerlik; noktaların aynı doğru çizgi üstünde bulunmaları) gibi terimler cinsinden açıklamalara yönelen başka teoremler de geliştirildi.

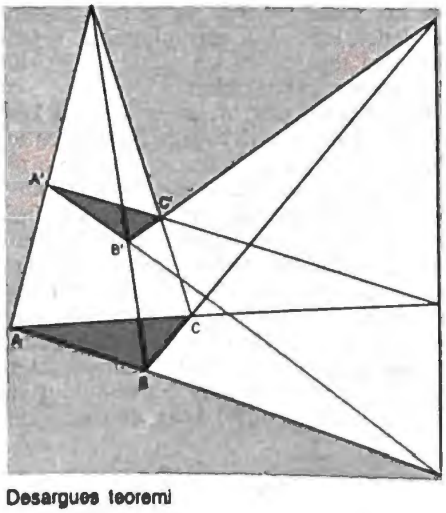

Desargues teoremi

Desbordes-Valmore, Marceline (d. 30 Haziran 1786, Douai - ö. 23 Temmuz 1859, Paris, Fransa), romantik dönem Fransız yazar ve şairlerinden. Fransız Devrimi'nden sonra durumu bozulan ailesi, Fransız sömürgelerinden Guadeloupe'a yerleşmişti. Desbordes, annesinin ölümü üzerine Paris'e döndü. Opéra-Comique ve Odéon'da sahneye çıkarak geçimini sağlamaya başladı. Valmore adıyla anılan oyuncu Prosper Lanchantin'le evlendi.

Marceline Desbordes - Valmore, Carrière'in bir çiziminden ayrıntı, 1823
British Museum, Londra, fotoğraf, J.R. Freeman & Co. Ltd.

Sağlık nedeniyle sahneden ayrılmak zorunda kalınca yazarlığa başladı. Acıklı ve dokunaklı şiirlerden oluşan *Pauvres fleurs* (1839; Zavallı Çiçekler), *Les Pleurs* (1833; Gözyaşları) ve *Bouquets et prières* (1843; Demetler ve Dualar) gibi kitapları din, acı, ölüm ve yazarın kızları ile doğum yeri Douai'ye duyduğu sevgi gibi konuları işler. *L'Atelier d'un peintre* (1833; Bir Ressamın Atölyesi), otobiyografik bir yapıttır. Fransız şair, Charles Baudelaire, Desbordes-Valmore'un yapıtlarını övmüş, Paul Verlaine de ondan etkilendiğini açıklayarak *Les Poètes maudits* (1884; Lanetli Şairler) adlı yapıtında kendisine yer vermiştir.

descamisado (İspanyolcada "gömleksiz"), Arjantin diktatörü Juan Perón döneminde yoksul halktan olanlara verilen ad. 1946-55 arasında ve 1973-74'te iktidarda bulunan Juan Perón'un başlıca destekçileri *descamisado*'lardı.

Perón'un iktidarında büyük toprak sahiplerinin (*estancieros*) siyasal gücü zayıflarken orta sınıfların dar gelirli kesiminin ve işçilerin etkisi arttı. Halkın dilinde Evita olarak ünlenen Perón'un karısı (eö María Eva Duarte Ibarguren) *descamisado*'ların tapınacasına sevdikleri biri durumuna geldi, çünkü o da yoksul bir aileden geliyordu ve yoksulların yararına kararlar alınmasında büyük etkisi olduğuna inanılıyordu. Temmuz 1952'de Evita'nın ölümünden sonra Perón daha çok işadamlarının çıkarlarını

gözetmeye başladı ve askeri bir darbeyle devrilmeden önceki son yıllarında işçilerin desteğini yitirdi.

Descartes, René, Latince RENATIUS CARTESIUS (d. 31 Mart 1596, La Haye, Touraine, Fransa - ö. 1 Şubat 1650, Stockholm, İsveç), çağdaş felsefenin babası sayılan Fransız

Descartes, Frans Hals'ın yağlıboya çalışması, 1649; Louvre Müzesi, Paris
Cliché Musées Nationaux, Paris

matematikçi, bilim adamı ve filozof. Skolastik felsefenin temel felsefi varsayımlarına son vermiş ve günümüze değin sürekli yeniden ele alınan bazı temel felsefe sorunlarını ortaya atmıştır. Descartes analitik geometrinin de kurucusu sayılır.

Yaşamı. Fransa'nın Touraine bölgesinde La Haye (bugün La Haye-Descartes) kentinde, mesleğinden dolayı soylu sayılan hukukçu bir babanın dördüncü çocuğuydu. Annesi, René'nin doğumundan bir yıl sonra öldü. Küçük René, Rennes'de meclis üyesi olan babasını da çok az görebildi. Doğuştan narin yapılı olduğu için, özel bir bakıcının gözetiminde büyüdü. Bu koşullarda yalnızlığa alışık, içe dönük ve aşırı duyarlı bir çocukluk geçirdiği düşünülür.

Olağanüstü zihinsel yeteneği çok küçük yaşta ortaya çıkan René, sekiz yaşına değin özel öğretmenlerce yetiştirildi. Babası Joachim Descartes, kendi mesleğini sürdürmesini istediği oğlunu 1604'te o yıl yeni açılan ve bir Cizvit kuruluşu olan La Flèche Kraliyet Yüksekokulu'na gönderdi. Bu okul, sonraki yıllarda Avrupa'nın en iyi eğitim kurumlarından biri durumuna gelecekti. Descartes burada geçirdiği 10 yıl boyunca, özellikle üstün bir bilgin olan Peder Charlet'nin gözetiminde Yunan ve Roma klasikleri, Fransızca, müzik, tiyatro, binicilik ve eskrim dersleri aldı. Felsefe alanında, daha çok Aristoteles'e dayalı Skolastik felsefenin sınırları içinde o dönemde edinilebilecek en iyi eğitimi gördü. Descartes, sonraki yıllarda bu eğitimi hem çok övmüş, hem de bu eğitimin sonuçlarının zihnini bulandırdığını belirterek La Flèche'te yüklendiği bilgi ağırlığını omuzlarından atmaya çalıştığını söylemiştir. Sonradan geliştireceği yöntemli şüphenin, bu yükten kurtulma çabasından kaynaklandığı düşünülür.

Descartes, La Flèche'i bitirdikten iki yıl sonra 1616'da Poitiers Üniversitesi'nden hukuk diploması aldı. Ama babasının isteğinin tersine, aile geleneğinden koparak yazarlığı ve felsefeyi seçti. Genç yaşta verdiği bu kararın amacı, "dünya kitabını incelemek" ve "kendi benliğini araştırmak" tı. Gördüğü eğitim sonucunda kendisini "bilge değil, cahil bir kişi" sayıyor, dolayısıyla "doğruyu yanlıştan ayırma" tutkusuna kulak veriyordu.

1618'de Felemenk'e giderek İspanya ile savaşan Orange prensinin ordusuna gönüllü subay olarak katıldı. Bunu, Otuz Yıl Savaşları (1618-48) boyunca başka birçok orduda üstlendiği askeri görevler izledi. Ama genç düşünür hiçbir çarpışmaya fiilen katılmadı, kamp yaşamı onun için gerçekte bir derin düşünme ortamıydı. Özellikle küçük yaştan beri yetenekli olduğu matematik, savaş yıllarındaki en önemli uğraşı durumuna geldi. Bavyera ordusunun Ulm yakınlarındaki karargâhındayken, 10 Kasım 1619 gecesi gördüğü bir düşün de etkisiyle "yepyeni ve göz kamaştırıcı bir bilimin temellerini keşfettiğini" söylüyordu. Bütün insan bilgisini sağlam bir yapı içinde birleştireceğini düşündüğü bu yepyeni bilim, Descartes için aynı zamanda her şeyi kuşatan bir bilgeliğin de yol göstericisi oldu.

Bundan sonra bir yandan gezginci yaşamını sürdürürken, bir yandan da çalışmalarını derinleştirdi. 1621-28 arasında Macaristan, Almanya, Fransa, İtalya gezilerinden sonra Felemenk'e yerleşti. 1649'a değin kısa aralıklarla hep Felemenk'te yaşadı. Felemenk dönemi, filozofun yıllardır geliştirdiği düşünceleri kâğıda dökmesine olanak verdi. Yapıtlarıyla bütün Avrupa'da ün kazandı; ama yaygın ve yerleşik görüşlere karşı çıkışı Descartes'a dinsiz damgasının vurulmasına yol açtı. Ölümünden sonra da onu izleyen düşünürler uzun yıllar "Kartezyen" ile eşanlamlı sayılan "dinsiz" damgasını taşıdılar. Cizvitler, Descartes'ın kitaplarını *Index Librorum Prohibitorum*'a (Yasak Kitaplar Listesi) almaktan geri kalmadılar. Eylül 1649'da İsveç kraliçesi Kristina'nın özel öğretmeni olarak Stockholm'a giden Descartes, sert kuzey iklimine dayanamadı ve 1 Şubat 1650'de soğuk algınlığından öldü.

Yapıtları ve felsefesi. Descartes 1629-30'da kaleme aldığı, ama yayımlanmasını düşünmediği için yarım bıraktığı *Regulae ad directionem ingenii* (*Aklın İdaresi Hakkında Kurallar*, 1945, 1962) adlı denemesinde yöntem üzerine ilk görüşlerini geliştirdi. Burada Skolastik felsefenin, bilginin bilinen nesnenin yapısına göre farklı türlere ayrıldığı görüşünü yadsıyordu. İnsanın bilme yetisinin, neyi bilirse bilsin hep aynı kaldığına göre, tek bir temel yapısı olmalıydı. Bilgide önemli olan, başkalarının kanıları değil, açık (*clara*) ve seçik (*distincta*) biçimde kavradığımız ya da kesinlik taşıyan sonuçlardı. Bilgide yöntemden vazgeçilemezdi.

Bilgi yönteminin birçok ilke ve kuralını ortaya koyan *Regulae*'deki temel düşünceler, düşünürün en ünlü yapıtı *Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences*'da (1637; *Usul Üzerine Nutuk*, 1928 / *Aklını İyi Kullanmak ve Bilimlerde Doğruyu Bulmak İçin Metot Üzerine Konuşma*, 1944, 1984) olgunlaştı. Bu başyapıt ilk kez Fransızca ve yazar adı verilmeden basılmıştı; yedi yıl sonra Latince çevirisi ve yazarının adıyla yeniden yayımlandı. Descartes'ın *Géométrie* (Geometri), *Dioptrique* (Işık Kırılması) ve *Météores* (Göktaşları) adlı yapıtları da *Discours*'un eklerini oluşturuyordu. Descartes 1641 ve 1642'de iki Latince basımı, 1647'de de Fransızca çevirisi yayımlanan *Meditationes de prima philosophia*'da (*İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*, 1942, 1967) *Discours*'un dördüncü bölümünde yer alan metafizik kuramını daha da inceltilmiş biçimde sundu. 1644'te yayımlanan *Principia philosophiae* ise (*Felsefenin İlkeleri*, 1943, 1983), bütün doğa olaylarını mekanik ilkelere dayalı tek bir sistem içinde açıklamayı amaçlıyordu. 1645'te yazmaya başladığı ve 1649'da yayımladığı *Les Passions de l'Amme*'da (*Ruhun İhtirasları*, 1972) etik görüşlerini özetlemeye çalıştı, bu amaçla beden-ruh ikiliğine ve etkileşimine ilişkin kuramını sergiledi.

Descartes'ın metafizığının temelini oluşturan "yöntemli şüphe"nin amacı, tümdengelime dayalı matematiksel yapılar gibi bilginin temellendirilebileceği apaçık önermelere ulaşmaktı. Bu önermeler, hiç şüphe edilemeyecek ölçüde açık ve seçik olmalıydı. Açık ve seçik doğrulara erişebilmek için, zihne şüphe edilemeyecek ölçüde doğru gözükmeyen hiçbir şeyi doğru saymama ilkesinden yola çıkılmalıydı. Bu yöntemin amacı yasalara ya da devlete karşı çıkmak değildi; Descartes'ın tek kaygısı "kendi zihnini yenileyebilmekti". Ama düşünür "evini altüst etmeden önce geçici bir barınak da sağlamalıydı" ve bunun için kendisine dört "geçici ahlak" ilkesi belirlemişti: 1) Yasalara ve göreneklere uymak, Tanrı'nın lütfuyla ona daha çocuklukta öğretilen dine bağlı kalmak, hep en ılımlı görüşlerin peşinden gitmek; 2) davranışlarında kararlı olmak; 3) talihi değil, her zaman kendini yenmeye, dünyanın düzenini değil, kendi arzularını değiştirmeye çalışmak; 4) usunu ve bilgisini sürekli geliştirmek.

Yöntemli şüphe, ister duyu verilerine, ister usavurmaya dayansın, bütün kanı ve düşüncelerden şüphe edilebileceğini gösteriyordu. Ama yöntemli şüphe sonuna kadar götürüldüğünde, başlı başına bu şüphenin, kendi kendisinin varlığına tanıklık eden, şüphe edilemez bir olgu olduğu ortaya çıkıyordu. Şüphe eden kişi, şüphe ettiğinden şüphelenemezdi; şüphe etmek ise düşünmek, düşünmek de var olmak demekti. Descartes böylece ünlü önermesine ulaşıyordu: *Cogito, ergo sum* (Düşünüyorum, öyleyse varım). Bütün felsefenin ve bütün bilgilerin oturtulabileceği sarsılmaz temel, ilk apaçık doğru buydu. İnsan, bedeninin varlığından da şüphe edebilirdi, ama bu durumda bile var olduğundan şüphe edemezdi; çünkü başka nesnelerin varlığından kuşku ederken de düşünüyordu ve düşünmek için var olmak gerekirdi. Öyleyse düşünen varlık, benlik ya da ruh, bedenden bütünüyle ayrıydı ve onsuz da var olabilirdi, ruh, bütün yapısı ve özü düşünme olan bir tözdü. Descartes'ın ruh-beden ikiliği kuramı, yöntemli şüphenin izlediği yolun kaçınılmaz, mantıksal sonucuydu.

Descartes, ulaştığı ilk apaçık doğrunun oluşturduğu temel üzerinde öteki doğruları yeniden oturtmaya girişirken, insan zihnindeki kavramları doğuştan gelenler (*ideae innatae*), duyular aracılığıyla dışardan gelenler (*ideae adventitiae*) ve "benim yapmış olduğum *idea*'lar" (*idea a me ipso factae*) biçiminde üçe ayırıyordu. Matematiğin kavramları gibi birinci tür kavramlar her zaman açık ve seçikti; öteki iki türe girenler ise her zaman bulanıktı. Tanrı, yani yetkin, kusursuz varlık kavramı birinci tür kavramlar arasındaydı. Çünkü şüphe etmek, kusursuz olmamak ve kusursuz olmadığını bilmek demekti; dolayısıyla kusursuz, yetkin varlık kavramı ne insan zihninin ürünü olabilir ne de duyulardan kaynaklanabilirdi; bu kavramı ancak yetkin, insan zihninden üstün bir varlık tarafından zihne yerleştirilmiş olabilirdi. Bu, Descartes'a göre Tanrı'nın varlığının ilk kanıtıydı. Descartes'ın gene yetkinlik ve sonsuzluk kavramlarına başvurarak öne sürdüğü öteki iki kanıt da şunlardı: 1) Düşünce bir yetkinlik kavramı taşıdığına göre, varlığı daha yetkin bir varlıktan değil de kendisinden kaynaklansaydı, kendisi

yetkin bir varlık, yani Tanrı olmalıydı. 2) Mutlak yetkinlik kavramı, var olmayı bir öznitelik olarak içerirdi, çünkü var olmak da bir yetkinlikti. Var olma özniteliğini taşımayan bir yetkinlik düşünülemezdi. Dolayısıyla insan düşüncesinin kusursuz, yetkin varlık kavramını taşıması, o varlığın gerçekten var olduğunun yeterli kanıtıydı. Bu son kanıt, gerçekte 11. yüzyılda Anselmus'un(*) ortaya attığı ontolojik kanıta dayanıyordu.

Descartes, Tanrı'nın varlığını tanıtladıktan sonra, buna dayanarak artık dış dünyanın varlığını da tanıtlayabilirdi. Zihnin, maddi dünyanın varlığı yönünde taşıdığı içgüdüsel inanç bir yanılsama, bir düş olamazdı; çünkü insanın varlığını borçlu olduğu yetkin varlığın, yani Tanrı'nın, insanı yanıltmak gibi bir kusur taşıması düşünülemezdi. Gerçekte her doğru, her kesinlik, Tanrı'nın varlığına bağlıydı: "açık ve seçik kavradığımız her şeyin doğru olduğu kuralının tek güvencesi, Tanrı'nın var olması, yetkin varlık olması ve insanda olan her şeyin Tanrı'dan kaynaklanmasıydı". Böylece insan bedeninin varlığı da tanıtlanmış oluyordu.

Descartes'ın apaçık doğruluk temeline dayandırdığı üç gerçeklikten Tanrı sonsuz ve yetkin tözdü; buna karşılık ruh *res cogitans* (düşünen varlık), madde ise *res extensa*'ydı (yer kaplayan, uzamı olan varlık). Gerçekte, sözcüğün tam anlamıyla yalnızca Tanrı tözdü (var olması başka hiçbir şeye bağlı olmayan varlık); buna karşılık evreni oluşturan iki töz, ruh ve madde, Descartes'a göre "göreli" ve "sonlu" (var olmak için yalnız Tanrı'ya muhtaç olan) tözlerdi. Bunlardan maddi dünya, nesnel olarak, uzam ve harekete indirgenebilirdi. Dolayısıyla dünyayı açıklamak, matematiğin ve mekanik biliminin konusuydu: *Ommia mathematice fiunt* (Her şey matematiğe göre işler). Descartes'a göre düşünce taşımayan hayvanlar da tam anlamıyla birer makine, içgüdüsel tepkelere bağımlı birer otomattı. Buna karşılık insan ruhu, evrenin mekanik işleyişinin bütünüyle dışındaydı. Maddeden temelden ayrı olan insan ruhu, Tanrı'nın özel bir edimiyle yaratılmış olmalıydı.

Sonuç olarak beden ve ruh birbirinin tam anlamıyla karşıtıydı; ama gene de aralarında bir etkileşim vardı. Descartes'a göre bu etkileşim beyindeki epifiz bezinde gerçekleşiyordu; ruh buradaki diri ruhlar (*esprits animaux*) aracılığıyla bütün beden üzerinde etkide bulunuyordu. İnsan ruhundaki tutkuları doğuran, diri ruhların bedendeki hareketiydi. Ama ruh, kendi özgür iradesiyle bu hareketlerin yönünü değiştirebilecek güçteydi; bu nedenle tutkularının ve eylemlerinin efendisiydi, dolayısıyla da ahlaki sorumluluk taşıyordu.

Yöntemli şüphenin başlangıcında bir "geçici ahlak" öngören Descartes'a göre, insan davranışının dayanacağı asıl ahlak kuralları, bilginin sağlam temellere dayalı ilerleyişi içinde ortaya çıkmalıydı. Bu yaklaşım, ahlak kurallarını vahye dayandıran Hıristiyan düşüncesinden belirgin bir kopuş anlamına geliyor, yeniçağ boyunca ahlakı usa dayandırma yönünde gelişen düşüncenin de temellerini atıyordu. Descartes'ın Tanrı'nın varlığının tanıtlanmasını yetkin ve sonsuz varlık kavramına dayandırması da ilk bakışta Tanrı'nın varlığını bu kavrama bağımlı kılar gibiydi. Ama düşünüre göre bu yorum doğru değildi. "Tanrı vardır, çünkü zihnim onu tasarlıyor" demek yanlış olurdu; tersine "zihnim Tanrı'yı tasarlıyor, çünkü Tanrı vardır" demek gerekirdi. Tanrı inancının gerçek temeli, insan zihninin tasavvuru değil, sonsuzluk ve yetkinlik kavramıyla kendisini doğuştan insana kabul ettiren Tanrı'ydı. Bununla birlikte Anselmus gibi Descartes'ın da Tanrı'nın varlığını us yoluyla tanıtlama çabası gene vahye dayalı Hıristiyan düşünce kalıplarından uzaklaşmanın bir belirtisiydi. Descartes'ın Tanrı'nın varlığını insanın zihinsel bir işleminden çıkarsamasıyla bir anlamda dinlerin Tanrı kavramı tersine çevriliyordu. Bu bakış açısı sonraki dönemlerde dinsel dünya görüşünün terk edilmesinin önemli öğelerinden birini oluşturdu.

Geometri. Descartes *Géométrie* (Geometri) ile analitik geometrinin(*) temellerini attı. Matematiği, felsefe araştırmaları için bir model olarak da değerlendiren Descartes, bir yandan Eski Yunan'da gelişmiş geometri yöntemlerini, öbür yandan da kendi çağının cebir bilgisini derinlemesine inceledi. Matematiğin bu iki dalını da kendi amaçları açısından yetersiz ve soyut buluyordu. Geometrinin, biçimlerle uğraşırken, kavrayışı geliştirecek yolları ihmal ettiğini, cebrin ise kimi kuralların boyunduruğunda, karanlık ve karmaşık bir sanata dönüştüğünü düşünüyordu. Analitik geometri, bilgi yolunu tıkayan eksikliklerini gidermek amacıyla bu iki dalın birleştirilmesinin ürünüydü. Yeni geometride Descartes, bir düzlemdeki noktaları birbirine dik iki eksene uzaklıklarıyla belirtiyordu. Böylece, geometride cebirsel yöntemlerden, cebirde de geometriden yararlanma olanağı ortaya çıktı. Pierre de Fermat da gene aynı yıllarda benzeri bir yöntem geliştirmiş ve tek eksenli bir analitik geometri düşüncesini ortaya atmıştı, ama analitik geometri Descartes'ın tasarımı yönünde gelişti. Bir noktanın düzlemdeki yerini, dik eksenlerden uzaklıklarına bağlı olarak gösteren sıralı gerçel sayı ikilisi de Descartes'ın onuruna "kartezyen koordinatlar" olarak adlandırdı. Analitik geometri sonraki yıllarda Sir Isaac Newton ve Gottfried Wilhelm Leibniz'in geliştirdiği matematiksel analizin temelini oluşturdu. Descartes, cebir yazımına da önemli katkılarda bulundu. Üslü sayıların yazımında ve bilinmeyen niceliklerin harflerle gösterimde, günümüzde de kullanılan biçimler geliştirdi.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *Compendium musicae* (1618; Müzik Özeti), *Traité de l'homme* (1644; İnsan Üzerine İnceleme), *Les Lettres de René Descartes* (1657, 3 cilt; *Ahlak Üzerine Mektuplar*, 1945, 1966), *Le Monde ou traité de la lumière* (1701; *Tabiat Işığı ile Hakikan Arama*, 1945, 1966)

Descartes yaprağı, asimtotu $x+y+a=0$ olan ve $x^3+y^3=3axy$ denklemiyle gösterilen eğri. 1638'de, Fransız matematikçi René

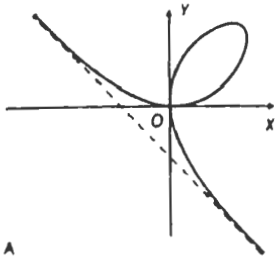

A

Descartes tarafından ortaya atılmış ve tartışılmıştır.

Descartes'çılık, KARTEZYENİZM (René Descartes'ın Latince adı Renatius Cartesius) olarak da bilinir, felsefede ve bilimde, Fransız filozofu René Descartes'ın(*) görüşlerinden ve yapıtlarından kaynaklanan gelenek. Çağdaş felsefenin babası sayılan René Descartes'ın, felsefi araştırmanın odağına yerleştirdiği iki temel sorun (insan bilgisinin her türlü şüpheden arınmış bir biçiminin olup olmadığı; zihnin yapısının ve maddeyle ilişkisinin anlaşılabilirliği) günümüze değin Batı felsefesindeki ağırlıklı önemini korumuş ve Descartes'çı sayılamayacak düşünce sistemlerini de büyük ölçüde etkilemiştir.

Descartes'çılığın başlıca öğretileri şunlardır: 1) Gerçeklik, özü düşünüme olan zihin ile özü üç boyutlu uzam olan madde biçiminde ikiye ayrılabilir. 2) Tanrı, zihin ve madde kavramları doğuştan gelir ve deneyimden kaynaklanmaz. 3) Felsefede doğruya erişmenin yanılmaz yöntemi, şüphe edilemez, açık (*clara*) ve seçik (*distincta*) bir önerme ya da kavramlara ulaşıncaya değin her şeyden şüphe etmektir. Descartes'çı düşünürlerin çoğu, Descartes'ın *Cogito, ergo sum* (Düşünüyorum, öyleyse varım) deyişinde anlatımını bulan, düşünen öznenin düşündüğünden, dolayısıyla var olduğundan şüphe edemeyeceği yönündeki önermenin, ilk açık ve seçik doğru olduğu görüşünde birleşir. Gene Descartes'çıların büyük bölümü, bu ilk doğru temelinde yalnızca usa dayalı bir felsefe ve bilim sisteminin kurulabileceği görüşündedir. Buna bağlı olarak Descartes'çılık bütünüyle usçu bir metafizik geliştirilebileceğini savunur.

İlk Descartes'çılar, Descartes'ı izleyerek evreni ve canlıları mekanik biliminin ilkeleriyle açıklamaya çalışan fizikçiler ve hekimlerdi. Descartes'ın, hayvanların birer makine olduğu görüşü 17. yüzyılda bütün Avrupa'da yaygın ve canlı bir tartışmaya yol açtı. Descartes'çı hekimlerin ve fizikçilerin öğretileri, fizyoloji alanında canlıları açımlayarak inceleme, fizikte de deneysel çalışma için ussal bir temel sunuyordu. Descartes'çıların etkisiyle, insan fizyolojisini konu olan yoğun bir düşünsel etkinlik başlamıştı.

Buna karşılık felsefe alanında Descartes'çılığın önündeki başlıca güçlük, birbirinden bütünüyle ayrı olduğu varsayılan zihin ile madde, ruh ile beden arasındaki etkileşimi açıklamaktı. Descartes, bu etkileşimin beyindeki epifiz bezinde gerçekleştiğini öne sürmüştü; ama bu açıklama inandırıcı gözükmüyordu. Ruh-beden ikiliği sorununu çözme yönünde Descartes'çı gelenek içinde ilk ve en önemli adımı, Descartes'ın çözümünü geçersiz sayan ve Descartes'çı olduğunu da yadsıyan Nicolas Malebranche attı. Malebranche'ın aranedencilik(*) olarak bilinen öğretisine göre zihin ile madde arasında etkileşim olanaksızdı. Belirli düşüncelerin belirli bedensel edimlere yol açtığı biçimindeki inanç, bu tür her durumda Tanrı'nın, insanın fiziksel edimleri ile düşünceleri arasında bir karşılıklılık sağlamasının sonucuydu. Zihindeki düşünceler, Tanrı'nın bedeni harekete geçirmesi için, bedenin öteki nesnelerle karşılaşması da gene Tanrı'nın zihne düşünceleri yerleştirmesi için birer aranedendi.

Zihin ile madde arasında gerçek bir etkileşim olamayacağı savının doğal sonucu, insanın dış dünyaya ilişkin dolaysız bir deneyiminin de olamayacağıydı. Dolayısıyla insan zihnindeki kavramlar, gerçek dış dünyayı belki de hiç yansıtmıyordu. Pierre-Sylvain Régis ve Jacques Rohault gibi düşünürler, bu güçlüğü gene Tanrı'nın varlığına başvurarak çözmeye çalıştılar. Ancak her şeye gücü yeten, gözünü insanın üzerinden ayırmayan bir Tanrı, gerçeklik ile gerçekliğe ilişkin kavramların uyumunu sağlayabilirdi. Ama bu açıklama, Descartes'çılığın en çekici ve en güçlü yanını, bütünüyle usa dayalı bir felsefe ve bilim sistemi geliştirme savını zayıflatıyordu.

Descartes'çı-usçu fiziğin temeli, hareket niceliğinin değişmez kaldığı maddi dünyada

yalın mekanik yasaların geçerli olduğu sayıydı. Descartes'çıların, ışığın ve renklerin yapısına ilişkin mekanik açıklamaları özellikle ilginçti. Buna göre ışık, çok esnek, ince bir maddeden yapılmış küçük küreciklerden oluşuyordu. Bu küreciklerin hızına ve dönüş biçimine bağlı olarak ışık değişik renkler alıyordu. Işık küreciklerı, bir yüzeye çarpınca, optik yasalarının belirlediği doğrultularda bir top gibi geri sıçrıyordu. Daha genel olarak bütün evren, değişik ölçülerde incelmiş, burgaç biçiminde değişik hızlarda dönen cisimlerden oluşmuştu. Tanrı bu büyük sisteme, bütün dönüşümlerinde nicelikçe değişmeyen bir ilk hareket kazandırmıştı. Dolayısıyla Descartes'çı fiziğin anahtar kavramı, hareketin korunumuydu. Descartes'çılar, bilimde deneyin gereğini kabul etmekle birlikte, evrendeki bütün cisimlerin konumları ve hızları ya da hareket niceliği bilindiğinde, basit bir tümdengelimle bütün cisimlerin karşılıklı konumunun sonsuza değin belirlenebileceği inancındaydı.

17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde geleneksel Descartes'çı felsefe ve bilim, bir bütün olarak az çok çürütülmüş durumdaydı. Şüpheci ve deneyci fizikçilerin kuramları, açıklama gücü ve yaratıcılık bakımından Descartes'çı fiziği çoktan geride bırakmıştı. Daha da önemlisi, Descartes'ın öngördüğü hareket yasalarının yanlışlığı belirlenmiş ve Descartes'çılar için bile, hareketin korunumu ilkesinin yerini Newton'ın ortaya attığı enerjinin korunumu ilkesi almıştı. Ruh-beden ikiliğinin çözümsüzlüğü de Descartes'çı metafizik sistemin çıkmazı olmuştu. Hayvanların birer makine olduğu öğretisi artık halk arasında da Descartes'çılığın neredeyse alay konusu olmasına yol açmıştı.

Bununla birlikte Descartes'çılığın düşünsel önemi azalmadı. Zihin ile madde arasındaki ilişkinin niteliği sorunu, felsefi araştırmanın odağında yer almayı sürdürdü. Bu sorunun irdelenmesi Benedictus (Baruch) Spinoza, Gottfried W. Leibniz, Thomas Hobbes ve George Berkeley gibi düşünürlerin, zihin ile maddenin gerçekte tek bir töz olduğunu kanıtlamaya yönelik gelişkin metafizik sistemler kurmasıyla sonuçlandı. Zihin ile madde arasında etkileşim olamayacağını savunan Spinoza'nın önerdiği çözüm, Tanrı'yı var olan tek töz düzeyine yükseltmekti; madde ile zihin Tanrı'dan çıkan, her bakımdan birbirine koşut, ama aralarında etkileşim bulunmayan iki ayrı nitelikti. Uşçu gelenek içinde yer alan Leibniz ise aynı soruna "önceden kurulmuş uyum" kavramıyla yaklaştı. Buna göre ruh ve beden dünyaları, aralarında ilişki bulunmayan ama birlikte ayarlanmış iki saat gibi birlikte hareket ediyor, her ikisi de Tanrı'nın başlangıçta kurduğu bir uyum içinde yer alıyordu. Hobbes, ruhun ya da zihnin, maddenin yalnızca bir görüntüsü olduğunu öne sürerken, Berkeley de tam tersine, maddenin gerçekte algılardan ibaret olduğu görüşünü savundu.

Descartes'çı geleneğin, maddenin boyut, biçim ve konum gibi "birincil" nitelikleri ile renk, tat, koku gibi "ikincil" nitelikleri arasında güttüğü ayrım da felsefe ve bilim tarihinde etkisini sürdürdü. Galilei, Descartes ve Newton çizgisini izleyen doğa bilimleri yalnızca birincil nitelikleri betimlemeye yönelirken, Berkeley'den kaynaklanan gelenek birincil nitelikleri ikincil niteliklere indirgeme yolunu tuttu. Birincil ve ikincil nitelikler ayrımı, günümüzde de duyu-verisi kuramlarının kalkış noktasını oluşturdu. 20. yüzyılda Edmund Husserl'in fenomenolojisi ile Jean-Paul Sartre'ın varoluşçuluğunda da *cogito* kavramı belirleyici rol oynadı. Gene Fransız düşünür ve yazar Albert Camus, Descartes'ın *cogito ergo sum* duşuncesini, kendi başkaldırma görüşü içinde, "başkaldırıyorum, demek ki varım" biçiminde dile getirerek yeniden yorumladı. Öte yandan, temellerini Descartes'ın attığı analitik geometri çağdaş matematiğin temel taşlarından biri oldu. Leibniz ve Newton'ın geliştirdiği diferansiyel ve integral hesap, analitik geometrinin temelleri üzerinde yükseldi. Antoine Arnauld ile Pierre Nicole'ün, mantık ve dilbilgisi alanlarında başarıyla geliştirdiği Descartes'çı yöntem çağdaş dilbilime önemli katkılarda bulundu. 20. yüzyılda Noam Chomsky, deneyci dilbilim akımlarına karşı, insan zihninde doğuştan bazı yapılar bulunduğunu, çevreyle ilişkiye giren bu yapıların, yalnızca öğrenmeyle açıklanamayacak bir hızla çocukların dil öğrenmesini sağladığını öne sürerek Descartes'ın doğuştan gelen kavramlar (*ideae innatae*) görüşüne yeniden güncellik kazandırdı. Chomsky'ye göre, öğrenmeyle değil doğuştan edinilen bazı ilkeler, insanın konuşma yeteneğinin temelini oluşturuyordu.

Descartes'çılık, tek tek felsefi kuramların ötesinde, kesinliği yalnızca usa dayandırma, zihinsel ve dilsel açıklığı üstün tutma yönündeki eğilimiyle, özellikle Fransızca konuşan halkların genel kültürel yönelimi üzerindeki etkisini sürdürmektedir.

Deschamps (de Saint-Amand), Émile (d. 20 Şubat 1791, Bourges - ö. 23 Nisan 1871, Versailles, Fransa), romantizmin gelişmesinde önemli rol oynamış şair.

Edebiyat yaşamı 1818'de, Henry de Latouche'la birlikte yazdığı *Selmours de Florian* ve *Le tour de faveur* (Lütuf Kulesi) adlı iki oyunla başladı. Deschamps, beş yıl sonra Victor Hugo'yla birlikte, romantiklerin gazetesi *Muse française*'i çıkardı ve *Études françaises et étrangères* (1828; Fransa ve Yurtdışı İncelemeleri) adlı yapıtına yazdığı önsöz, hareketin bildirgesi oldu. *Romeo* ve *Juliet* (1839) ve *Macbeth* (1844) çevirileri, hiçbir zaman sahnelenmemiş olsa da önem taşır. Deschamps'ın birçok librettosu arasında, özellikle Berlioz'un *Roméo et Juliette* adlı korolu senfonisi için yazdığı dikkate değer. Düzyazı çalışmaları *Contes physiologiques* (1854; Fizyolojik Öyküler) ve *Réalités fantastiques*'tir (1854; Fantastik Gerçeklikler).

Deschamps, Eustache. lakabı MOREL (d. y. 1346, Vertus, Fransa - ö. y. 1406), şair ve Fransız şiiri üzerine ilk inceleme olan *L'Art de dictier*'nin (1392) yazarı.

Orta sınıftan bir ailenin oğluydu. Reims'de, şair Guillaume de Machaut tarafından yetiştirildi. Şairin Deschamps üzerinde kalıcı etkisi oldu. Deschamps, Orléans'da hukuk öğrenimi gördükten sonra, V. ve VI. Charles'ın hükümdarlık dönemlerinde yönetsel ve diplomatik görevler aldı. Boş zamanlarında şiir yazıyor ve çok verimli çalışıyordu. Farslar, geleneksel aşk şiirleri ve taşlamalar yazdı; özellikle kadınlar üzerine yazdığı bir taşlama dikkate değerdir.

Kendi tanımlamasıyla Deschamps, neşeli ve iyi huyluydu. Ama, Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) sırasında çektiği acılar onu değiştirdi. Halkın acılarına karşı yakınlığını ve ülkesine duyduğu sevgiyi ortaya koyduğu son şiirleri, çağının gerçekçi bir yansımasıdır. Deschamps, İngiliz şair Geoffrey Chaucer'ı da etkilemiştir. Chaucer'a bir balad yazmış ve onu "büyük çevirmen" olarak adlandırmıştır.

Deschanel, Paul (-Eugène-Louis) (d. 13 Şubat 1855, Brüksel - ö.28 Nisan 1922, Paris), Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'in 10. cumhurbaşkanı (17 Şubat - 20 Eylül 1920) olarak görev yapan devlet adamı.

Felsefe, hukuk ve edebiyat alanlarında başarılı bir öğrenimden sonra siyaseti ve

Deschanel
H. Roger-Viollet, Harlingue

gazeteciliği birlikte sürdürmeye karar verdi. İçişleri örgütünde bir süre çalıştıktan sonra 1885'te Eure-et-Loir ilinden (*département*) Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Ilımlı Cumhuriyetçiler grubuna katılarak toplumsal sorunlar ve dış ilişkiler üzerinde yoğunlaştı. 1899'da Académie Française'e seçildi. Yaşamı boyunca siyaset ve edebiyat üzerine çok sayıda kitap yazdı. Yapıtları arasında *La Question sociale* (1898; Toplumsal Sorun), *Orateurs et hommes d'état* (1888; Hatipler ve Devlet Adamları), *Essai de philosophie politique* (1899; Siyaset Felsefesi Denemesi) ve *Gambetta* (1920) sayılabilir.

Deschanel iki dönem Temsilciler Meclisi başkanlığı (1898-1902, 1912-20) yaptıktan sonra cumhurbaşkanı seçildi; daha önce hükümette hiç görev almadığı halde bu makama seçilen ilk devlet adamıydı. İstikrarsız bir kabineyle geçen yedi aylık bir dönemden sonra, sağlığının da bozulması yüzünden istifa etmek zorunda kaldı.

Deseado Irmağı, İspanyolca RÍO DESEADO Arjantin'in güneyinde ırmak. Şili ve Arjantin'in güney kesimindeki And Dağlarında bulunan Buenos Aires Gölünden doğar. Doğu ve güneydoğu yönünde akarak Santa Cruz eyaletini aşar. Koluel Kayke ve Jaramillo çevresinde, Patagonya'nın kurak topraklarında zaman zaman kaybolur; ama sonunda yüzeye çıkarak Puerto Deseado'dan Atlas Okyanusuna dökülür. Toplam uzunluğu yaklaşık 610 km olan Deseado'nun aşağı çığırından sulama amacıyla yararlanılır.

desen *bak.* çizim

desen şiir, dizelerin ya da tipografinin, sözcüklerin duygusal içeriğini yansıtacak ya da artıracak biçimde düzenlendiği şiir. Kübist ya da somut şiir (*) olarak da adlandırılan bu şiirlerin kökeni, eski çağa dayanır. Yaklaşık 980'e ait olan Yunan Antolojisi'nde(*) balta ve yumurta biçimlerinde birer şiir yer alır. Daha sonraki örneklerin en ilginçleri, 16. yüzyıl İngiliz metafizik şairi George Herbert'ın kanat biçiminde dizilen "Easter Wings" (Paskalya Kanatları) ve sunak biçimindeki "The Altar" (Sunak) adlı şiirleridir.

19. yüzyılda Fransız simgeci şair Mallarmé *Un Coup de dés jamais n'abolira le hasard* (1897; *Zorla Şans Dönmeyecek*, 1985) şiirinde, değişik büyüklükte harfler kullandı. 20. yüzyılda bu şiir türünü deneyen Apollinaire'in, bir konuyu aynı anda her yönüyle göstermeye çalışan kübist ressamlardan

esinlenerek yazdığı *Calligrammes*'daki (1918; Kaligramlar) şiirleri, görsel özellikleriyle de dikkati çeker; yağmurdan söz eden bir şiirinde sözcükler uzun, eğri çizgiler biçiminde dizilmiştir. Bu görsel yenilikleri şiirin anlamlı öğeleri olarak kullanmada belki de en başarılı olan şairlerden biri, şiirlerinde garip tipografi düzenlemelerinden yararlanan ünlü ABD'li şair e. e. cummings'dir (1894-1962). Somut şiir türünü deneyen bazı şairler, demir ve benzeri dayanıklı malzemeler kullanarak şiirlerine maddi bir varlık kazandırmaya çalışmışlardır.

desenli cam, aynı desenle süslenmiş pek çok parçadan oluşan preslenmiş cam(*) işi. 1840-80 arasında ABD'de büyük cam atölyeleri tarafından büyük miktarlarda üretildi. 1820'lerde, ABD'de mekanik yolla cam ezme yönteminin bulunmasından sonra bir yan çalışma olarak ortaya çıkmıştı. Cam ezme yöntemi, üretim maliyetinin de düşmesini sağlıyordu. Desenli cam takımlar bazen şeker kâsesinden kereviz biçimli vazoya kadar değişen, şaşırtıcı ölçüde çok parça içerir. Bunlarda 250'den fazla bellibaşlı model uygulandığı bilinmektedir. Kâfuru bardağı olarak bilinen bazı çok yaygın modellerde, saydam cam ile asitle cilalanmış bir desen birlikte kullanılmıştır.

Deshoulières, Antoinette du Ligier de la Garde (d. 1 Ocak 1638, Paris - ö. 17 Şubat 1694, Paris, Fransa), Fransız yazar. 1672'den ölümüne değin, çağının önemli edebiyat adamlarının buluşma yeri olan bir salon yönetmiştir. Aynı zamanda Jean Racine'in *Phèdre* (1677; *Phaidra*) adlı yapıtına saldıran grubun önde gelen üyesidir.

İlki 1672'de *Mercure Galant*'da yayımlanan şiirleri, 18. yüzyıl boyunca çok beğenildi; özellikle idilleri ve eglogları büyük ün kazandı. İlk şiirlerinde doğadan alınan basit hazları ve Fransız soylularının yaşamlarındaki çeşitli olayları anlattı. Daha sonraki şiirlerinde ise yaşlılığın, kanserin ve yoksulluğun getirdiği acıları yansıttı. Günümüzde de süren ününü bu son çalışmalarına borçludur. Şiirlerinin yanı sıra *Zoroastre* (1680; Zerdüşt) adlı bir opera librettosu ile *Jules-Antoine* ve *Genséric* (1680) adlı iki trajedi yazmıştır.

desibel (dB), iki elektrik ya da akustik güç arasındaki oranı belirtmekte ya da seslerin göreceli şiddetini ölçmekte kullanılan birim. Bir desibel (0,1 bel), büyüklüklerin birbirine olan oranının logaritmasının on katına eşittir; bu nedenle bir sesin şiddetinin iki kat artırılması, üç dB'den biraz fazla bir artış anlamına gelir. Genel olarak bir sesin şiddeti, insan kulağıyla duyulabilme sınırındaki bir sesin şiddetiyle kıyaslanarak belirlenir. Örneğin, 90 dB ya da 9 bel şiddetindeki bir ses, ancak güçlükle duyulabilen bir sesten, onun dokuzuncu kuvveti (10^9 ya da bir milyar) katı kadar daha şiddetlidir. Desibel ayrıca, iki elektrik gerilimi ya da akımı değerinin oranını belirlemek için de kullanılır. Böyle durumlarda bir dB, bu oranın logaritmasının 20 katına eşittir.

Bel terimi, telefonu geliştiren Alexander Graham Bell'in adından gelir.

Desiderio DA SETTIGNANO (d. y. 1430, Settignano, Floransa Cumhuriyeti - ö. 16 Ocak 1464, Floransa), Floransalı heykelci. Özellikle mermer alçak kabartmaları, işlenişlerindeki incelik ve teknik üstünlükleriyle 15. yüzyılın en eşsiz yapıtları olarak değerlendirilir.

Desiderio'nun ailesinde birçok taşçı ustası vardı. 1453'te Floransa Taşçılar ve Ahşap Oyma Ustaları Loncası'na girdi. Heykelci Donatello'dan etkilendiği bilinmekle birlikte sanat eğitimine ilişkin pek bir bilgi yoktur.

Desiderio'nun zarif, duyarlı ve özgün üslubu, en çok duyumsal bir yaklaşımla işlediği kadın ve çocuk büstlerinde belirgindir. Bu lirik yapıtlar, neşeden çekici-

"Genç Bir Kadının Büstü", Desiderio da Settignano'nun mermerden yaptığı bir büst, y. 1460-64; Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Berlin
Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Berlin - Dahlem

liğe, melankoliden dalgınlığa kadar çok çeşitli ruh hallerini ve duyguları yansıtır. Tasarım anlayışı ve mermeri oymadaki üstün başarısı, Desiderio'yu alçak kabartmanın en usta sanatçısı yapmıştır. En önemli yapıtları çeşitli Madonna ve Çocuk İsa, Aziz Yahya ve Çocuk İsa çalışmalarıdır.

Desiderio, 1453'ten sonraki bilinmeyen bir tarihte, Floransa'da bulunan Sta. Croce Kilisesi'ndeki Aretineli hümanist Carlo Masuppini'nin anıtını tasarlayıp uyguladı. Bu anıtmezarın, zengin mimari ayrıntıları ve figürlerinin biçimlendirilişindeki ustalıkla, Floransa duvar anıtları içinde ayrı bir yeri vardır. Desiderio 1455-60 arasında da Floransa'da Brunelleschi'nin yaptığı Pazzi Şapeli'ndeki başlardan oluşan frizi, 1461'de ise, gene Brunelleschi'nin yapıtı S. Lorenzo Kilisesi'ndeki 15. yüzyıl bezeme sanatı başyapıtlarından sayılan, mermerden Kutsama Ayini'nin yapıldığı altar *tabernaculum*'unu tamamladı.

Desiderio, Donatello'nun üslubuna yakın bir anlayışla, *rilievo stiacciato* (alçak ya da düzleştirilmiş kabartma) tekniğini de başarıyla uygulamıştır. Oymalarındaki karşıtlıkların zarifliği, kabartmalarının yüzeylerine parlak ve hafif bir görünüm kazandırmıştır. "Kutsal Ayin Altarındaki Melek"le (1458-61) ve çok sayıdaki kadın büstü, bu özellikleri yansıtan yapıtları arasındadır.

Desio, İtalya'nın kuzey kesimindeki Lombardiya yönetim bölgesine bağlı Milano ilinde kent. Milano-Como yolu üzerinde, Milano'nun 10 Roma mili (*mille passus*: "bin adım"; yaklaşık 1.482 m) kuzeyinde bulunan Desio, adını Latince *decimus* (onuncu) sözcüğünden almıştır. Ortaçağda yörede 40'ı aşkın kilise vardı. Daha sonra XI. Pius adıyla papa olan Achille Ratti 1857'de burada doğdu. Kentin başlıca işkolları ipek dokumacılığı, konservecilik ve metalurjidir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 32.664.

Desiosi Kumpanyası, İtalyanca COMPAGNIA DEI DESIOSI, 16. yüzyıl sonlarıyla 17. yüzyıl başlarının İtalyan *commedia dell' arte*(*) topluluklarından biri. Türün altın çağı sayılan bu dönemde oyuncular da, incelmiş tarzları ve farklı becerileriyle sivrilmişlerdi. Desiosi'nin yönetmeni Diana da Ponti, oyuncu ve şair olarak da tanınmıştı. Adı "arzu edilenler" anlamına gelen topluluk, Kardinal Montalto'nun korumasındaydı. Muzip uşak Arlecchino(*) tiplemesiyle ünlü oyuncu Tristano Martinelli de dönemin öteki büyük topluluklarından Accesi Kumpanyası'nın(*) önderleri arasına katılıncaya değin Desiosi'de oynamıştı.

Topluluğun Mantova, Cremona, Verona, Milano, Bologna, Cenova ve Roma turnelerini de kapsayan etkinliklerine ilişkin belgeler 1581'e değin geri gitmektedir.

Désirade, La, Antil Denizinde, Küçük Antiller'in Rüzgârüstü Adaları grubunda ada. Fransa'nın denizaşırı ili (*département*) Guadeloupe'a bağlıdır. Grande-Terre Adasının 10 km doğusunda bir mercan adasıdır. Kabaca dikdörtgen biçimindeki adanın yüzölçümü 70 km²'dir. 1958'e değin, 200 yılı aşkın süre cüzamlılara iş ve gelir sağlayan bir koloni olarak kullanılmıştır. Çok yoksul olan ada halkı, balıkçılıkla ve yelkenli gemilerde çalışarak geçinir; adada pek az ekim yapılır. Nüfus (1982) 1.602.

Deskey, Donald (d. 23 Kasım 1894, Blue Earth, Minnesota - ö. 30 Nisan 1989, Vero Beach, Florida, ABD), endüstri tasarımcısı. Bu sanatın bir meslek haline gelmesinde rol oynamıştır.

California Üniversitesi'nde, San Francisco'daki Mark Hopkins Sanat Okulu'nda, Chicago Sanat Enstitüsü'nde, Paris'teki Colarossi Akademisi ve Grandechamière Okulu'nda öğrenim gördü. Pennsylvania'da, Huntington'daki Juniata College'da Sanat Bölümü'nde ve daha sonra da New York Üniversitesi Endüstri Tasarımı Bölümü'nde başkanlık yaptı.

İlk çalışmaları mobilya ve iç mekân tasarımı alanlarındaydı. Endüstri malzemelerini bezeme amacıyla yaratıcı biçimde kullanmasıyla tanındı ve Rockefeller Center, Inc.'ın ilgisini çekerek 1932'de bu şirketle, bir tiyatro binasının iç mekân tasarımını yapmak üzere, bu güne değin bilinen en geniş kapsamlı anlaşmalardan birini imzaladı. Bu uygulamada elde ettiği üstün başarı, 1928'de kurmuş olduğu Donald Deskey Associates adlı danışmanlık bürosunun güçlenmesine yardımcı oldu.

Deskey'nin bürosu, büyük şirketlerin ambalaj ve ürünlerinin tasarımlarından New York kentindeki çeşitli kulüp, lokanta ve otellerin, ABD Ticaret Bakanlığı, Tarım Bakanlığı ve Haberleşme Dairesi gibi resmi binaların iç mekân düzenlemelerine kadar çeşitli işler gerçekleştirdi. Deskey Avrupa'nın birçok ülkesinde de çalışmalar yaptı. New York (1939-40) ve Seattle (1962) Dünya fuarlarında da çeşitli uygulamalar gerçekleştirdi. 1964-65 New York Dünya Fuarı'nda yer alan Travelers Insurance Companies ve Scott Paper şirketleri pavyonlarının tasarımları da Deskey'nindi. Texas eyaletindeki San Antonio'da 1968'de açılan HemisFair'deki ABD pavyonu için gerçekleştirilen ve hâlâ kullanılmakta olan Confluence Tiyatrosu da Deskey'nin tasarımlarıyla yapılmıştır.

deskluvazit, VANADIT olarak da bilinir, kurşun, bakır ve çinko içeren vanadat minerali. Çoğunlukla, birbirine kaynamış kristaller ya da yuvarlaklaşmış lifli kütleler üzerinde, kahverengimsi kırmızıdan siyahımsı kahverengiye kadar değişen renklerdeki kabuklar halinde bulunur; ama değişik fiziksel görünümde olanları ve rengi portakal kırmızısından siyaha ve yeşilin değişik tonlarına kadar

değişen türleri de bulunur. Kimyasal formülü, $(Zn,Cu)PbVO_4(OH)$'tır. Deskluvazit, benzer türden bir mineral olan motramitle birlikte, kristal yapısındaki çinkonun yerine bakırın geçtiği katı çözeltiler dizisi oluşturur. Bu mineraller, bakır ve kurşun yataklarının yükseltgenmiş kuşaklarında vanadinit ile birlikte bulunur. En yaygın rastlandığı yerler, Namibia'daki Otovi bölgesi, Meksika'daki San Luis Potasí ile ABD'de New Mexico ve Almanya'da Baden'dir. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* vanadat mineralleri (tablo).

Deslandres, Henri-Alexandre (d. 24 Temmuz 1853, Paris - ö. 15 Ocak 1948, Paris, Fransa), Fransız fizikçi ve astrofizikçi. 1894'te, Güneş'in tekrenkli (monokromatik) ışıklarının fotoğraflarını çekebilen

Deslandres
Harlingue - H. Roger - Viollet

spektrohelyografı geliştirmiştir. Yaklaşık aynı tarihte ABD'de George E. Hale de, Deslandres'dan bağımsız olarak spektrohelyograf yapmayı başarmıştır.

1886-91 arasında, moleküllerin ışınım tayfı üzerine çalışmalar yapan Deslandres, bu ışınımları tanımlayan yasaları buldu. 1889'da Paris Gözlemevi'nde çalışmaya başladı ve araştırmalarını astrofizik alanında yoğunlaştırarak önce molekül tayfı, daha sonra da gezegenlerin, Güneş'in ve öteki yıldızların tayfları üzerine incelemeler yaptı. Çalışmalarını daha sonra Meudon Gözlemevi'nde sürdürdü ve 1908'de bu gözlemevinin yöneticiliğine atandı. 1926'da, Paris ve Meudon gözlemevleri Deslandres'ın yönetiminde birleştirildi ve Deslandres 1929'da emekli olana değin bu gözlemevlerinin yöneticiliğini yaptı. Deslandres, 1902'de Fransız Bilimler Akademisi'nin üyeliğine, 1920'de aynı kuruluşun başkanlığına, 1913'te İngiltere'deki Kraliyet Astronomi Derneği'nin ve 1921'de Royal Society'nin üyeliğine, ayrıca ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçildi. 1913'te Kraliyet Astronomi Derneği'nin Altın Madalya'sını aldı.

Desmarest, Nicolas (d. 16 Eylül 1725, Soulaines - ö. 28 Eylül 1815, Paris, Fransa), bazaltın magma kökenli olduğunu bularak, tüm kayaçların ilk dönem okyanuslarında tortullaşma yoluyla oluştuğunu ileri süren Neptüncü kuramı geçersiz kılan Fransız jeolog.

1757'de Fransız hükümeti tarafından, gelişkin üretim yöntemlerinin ülkede uygulanmasını sağlamak ve öteki ülkelerde kullanılan yeni yöntemleri tanıtmakla görevlendirilen Desmarest, 1788'de sanayi genel denetçisi ve yöneticisi oldu. Fransız Devrimi sırasında, 1792'de bir süre tutuklandı ama daha sonra salınarak gene hükümet hizmetine alındı.

1763'te, ilk kez bir rastlantı sonucu gittiği Auvergne'de, geniş bazalt çökelleri buldu ve bunların yakınlardaki eski yanardağlardan akan lavlardan oluştuğunu kanıtladı. Bunu izleyen 11 yıl boyunca bölgeyi inceledi, en ince ayrıntılarına kadar haritasını çıkardı ve bulgularını açıklayan makaleler yazdı. Yaptığı araştırmalarla çoğu vadinin, içlerinden geçen ırmakların aşındırması (erozyon) sonucunda oluştuğunu ortaya çıkardı. Bazaltın magma kökenli olduğunu gösteren çok sayıdaki harita ve makalesi, birçok jeoloji kuramının düzeltilmesinde etkili oldu.

Desmarest, beş cilt olarak düşündüğü *Dictionnaire de géographie physique* (Fiziksel Coğrafya Sözlüğü) adlı yapıtının dört cildini ölümünden önce hazırlamıştı. Bunlar, ölümünden sonra düzenlenen beşinci cilt ile birlikte, *Encyclopédie méthodique* (1781-1832; Metodik Ansiklopedi) içerisinde yayımlanmıştır.

Desmarets, Nicolas, MAILLEBOIS MARKİSİ (d. 10 Eylül 1648, Paris - ö. 4 Mayıs 1721, Paris), XIV. Louis döneminin (1643-1715) son yedi yılında maliye başmüfettişi (*contrôleur général des Finances*) olan Fransız soylusu.

XIV. Louis'nin ünlü maliyecisi Jean-Baptiste Colbert'in yeğeni olan Desmarets, mali yönetimde gitgide daha etkin görevler aldı. Ama Colbert'in ölümünden (1683) sonra, bir kalpazanlık olayına karıştığı yolunda ortaya atılan kanıtsız bir iddia yüzünden sürgüne gönderildi. 1686'da Paris'e dönmesine izin verildiğinde, Fransız ekonomisinin umutsuz durumunu sergileyen bir dizi muhtıra hazırladı. Fransa'nın İspanya Veraset Savaşı'nda İngiltere, Avusturya ve Hollanda'yı karşısına almasından sonra mali bunalım doruğuna ulaştı. XIV. Louis'nin maliyecisi Michel Chamillart 1703'te Desmarets'yi mali işlerin yönetimine getirdi. Desmarets 1708'de maliye başmüfettişi olarak Chamillart'ın yerini aldı. İlk iş olarak devlet borçlarının ödenmesini erteledi, bazı ödemelerin hesaplanmasında da düşük faiz uygulamasına başladı. Mali kaynak sağlamak üzere kraliyet piyangosunu kurdu. Madeni paranın değerini düşürdü, 1710'da yüzde 10 oranında bir gelir vergisi koydu. Ustaca aldığı mali önlemler sayesinde Fransa savaşı iflas etmeden atlatabildi; ama kamu borçları baş edilemez duruma gelmişti. Desmarets 1715'te devletin iflasını ilan etmesini önerdi.

XIV. Louis'nin Eylül 1715'te ölmesinden sonra çocuk yaştaki XV. Louis'nin tahta geçmesi üzerine kral naibi olan Orléans dükü II. Philippe, Desmarets'yi görevden uzaklaştırdı.

Desmarets de Saint-Sorlin, Jean (d. 1595, Paris - ö. 28 Ekim 1676, Paris), Fransız şair, düzyazı ve oyun yazarı. Aynı zamanda Hıristiyanlık yanlısı polemikleriyle

Jean Desmarets de Saint-Sorlin, H. Gascar'ın portre çalışmasından P. Lombart'ın yaptığı oymabaskı
H. Roger - Viollet

ünlü bir siyaset adamı olan Desmarets, Académie Française'ın kurucu üyelerinden biri ve ilk başkanıdır. Edebiyatta, o tarihten bu yana klasık-modern tartışması(*) olarak adlandırılan kavgayı Desmarets başlatmıştır. Yeni Fransız edebiyatının, Eski Yunanlı ve Romalı yazarlardan çok, romansları ve Kitabı Mukaddes'i örnek alması gerektiğini savunuyordu.

Desmarets, Neron dönemindeki Roma'yı konu alan *Ariane* (1632) adlı romansıyla Paris'in edebiyat çevrelerine girmeyi başardı. Kısa süre sonra da Kardinal Richelieu'nün yakınlığını kazandı. Kardinalin koruması sayesinde önemli hükümet görevlerine getirildi; ayrıca bir dizi trajedi ve trajikomedi yazdı. Bunlar arasında en başarılısı *Les Visionnaires*'dır (1637)

Ateşli bir Hıristiyanlık propagandacısı olan Desmarets özellikle Jansencilere hoşgörüsüz davrandı. Eski Yunanlılara ve Romalılara karşı oluşu, edebiyatın Hıristiyan inançlarını yansıtması gerektiği görüşüne dayanıyordu. Pek çok yapıtında ve özellikle klasik-modern tartışmasını başlatan *La Comparaison de la langue et de la poésie française avec la grecque et la latine* (1670, Fransız Dili ve Şiirinin Yunan ve Latin Dili ve Şiiriyle Karşılaştırılması) ile *Défense de la poésie et de la langue française* (1675; Fransız Dili ve Şiirinin Savunusu) bu bakış açısını sergiledi.

Desmond, Eski İrlanda dilinde DES-MUMA (Güney Munster), İrlanda'da, kabaca günümüzdeki Kerry ve Cork illeriyle (*county*) örtüşen eski toprak parçası. Desmond adı 11-17. yüzyıllar arasında genellikle, birbirinden bütünüyle ayrı iki alan için kullanılırdı. Gaelcenin konuşulduğu Desmond, Maine Irmağının güneyindeki bugünkü Kerry ili ile Cork kentini batıdan ve kuzeyden çeviren bugünkü Cork ilini içine alıyordu. Anglonorman lehçesinin ağırlıkta olduğu öteki Desmond ise, Maine Irmağından başlayarak Kerry'nin kuzeyine kadar uzanıyor ve bugünkü Limerick ilinin büyük bölümünü, Tipperary'nin güneybatısını, Cork ilinin doğu ve güney kesimlerini ve Waterford ilinin doğusunu kaplıyordu.

Maurice Fitzgerald 1329'da Desmond kontu oldu; onun soyundan gelenler 15. yüzyıl boyunca burayı büyük ölçüde bağımsız olarak yönetti. Fitzgerald'ın soyu 1601'de sona erdi ve sonunda kontluk Fielding adlı İngiliz ailesine geçti. 1675'ten sonra Denbigh ailesi de kontluk unvanını paylaştı.

Desmond (14. ya da 15. Kontu), Gerald Fitzgerald, lakabı ASI KONT (d. y. 1538 - ö. 11 Kasım 1583, Glenageenty, Kerry ili, İrlanda), Kraliçe I. Elizabeth döneminde İngiliz egemenliğine karşı üç büyük ayaklanmadan birine önderlik eden İrlandalı Katolik soylu.

Desmond 13. kontu James FitzJohn'ın oğluydu. 1558'de babasının yerine geçti ve onun Munster'daki topraklarını da devraldı. Çok geçmeden, Desmond ile 10. Ormonde kontu Thomas arasında sınır anlaşmazlıkları başladı. Sorun 1560'ta Kraliçe Elizabeth'e götürüldü; ama Desmond'ın tutumuna öfkelenen kraliçe onu kısa bir süre için hapse attırdı.

1564'te İrlanda'ya dönen Desmond hemen Ormonde'a karşı silaha sarıldı. 1565 başlarında Affane'deki çarpışmada yaralandı ve tutsak düştü. Bunun üzerine kraliçe davayı Ormonde'un lehine karara bağladı; Desmond bu karara uymayınca 1567'de tutuklandı. Altı yıl boyunca, Dublin ve Londra'da göz hapsinde tutuldu. Bu arada Des-

mond'ın yeğeni James (Fitzmaurice) Fitzgerald İngilizlere karşı bir ayaklanma başlattıysa da, Şubat 1573'te Desmond'ın serbest bırakılmasından kısa süre önce İngilizlerle bir anlaşmaya vardı.

Temmuz 1579'da papanın ve İspanya kralı II. Felipe'nin desteklediği Fitzmaurice, İtalyanlar ile İspanyollardan oluşan küçük bir kuvvetle İrlanda'ya girdi. Ağustosta Fitzmaurice öldürülünceye değin Desmond onlara katılmadı. Yeğeninin ölümü üzerine papalık ordusunun başına geçen Desmond, İrlanda lordlarına çağrıda bulunarak İngiliz Protestanlarına karşı Katoliklerin yanında yer almalarını istedi. Ayaklanmayı acımasızca bastıran İngilizler, Desmond'ın yakalanıp öldürülmesini Ormonde'a bıraktılar. Desmond'ın küçük bir çarpışmada öldürülmesiyle, Munster'in yıkımına yol açan çatışma da sona erdi.

Desmoulins, (Lucie-Simplice-) Camille (-Benoist) (d. 2 Mart 1760, Guise - ö. 5 Nisan 1794, Paris, Fransa), Fransız Devrimi'nin en etkili gazeteci ve risale yazarlarından, ılımlı demokrat.

Babası Guise'de devlet görevlisi olan Desmoulins, 1785'te baroya alındı, ama kekemeliği yüzünden başarılı bir avukat olamadı. Bununla birlikte 1789'da devrim başladığında halkı etkileyen bir hatip oldu ve 12 Temmuz 1789'da bir grup Parisliyi silahlı ayaklanmaya sürükledi. Böylece başlayan halk hareketi, 14 Temmuz'da Bastille'in ele geçirilmesiyle doruğuna ulaştı. Desmoulins, kısa süre sonra yayımladığı *La France libre* (Özgür Fransa) adlı risalede, hızla çökmekte olan *ancien régime*'e (eski rejim) yönelik suçlamaları dile getirdi. Eylül 1789'da yayımlanan ünlü *Le Discours de "la Lanterne" aux Parisiens*'de ("la Lanterne"in Parislilere Söylevi) devrimci Ulusal Meclis'in burjuva demokratik reformlarını destekledi ve cumhuriyetçi ilkeleri savundu.

Desmoulins, kimliği bilinmeyen bir Fransız sanatçının portre çalışması, 18. yy; Carnavalet Müzesi, Paris
Giraudon

İki ay sonra yayımlamaya başladığı *Les Révolutions de France et de Brabant* (Fransız ve Brabant Devrimleri) adlı güncede demokratik hareketin gelişmesini engelleyen politikalara coşkulu bir üslupla karşı çıktı. XVI. Louis Haziran 1791'de Fransa'dan kaçma girişiminde bulununca, krallığın kaldırılması ve cumhuriyet kurulması yolundaki çabalarını hızlandırdı. Bunun üzerine Meclis, 22 Temmuz 1791'de tutuklanmasını emretti. Ama Desmoulins teslim olmayarak gizlendi ve eylülde affa uğradı.

Bu arada Jakoben ve Cordelier gruplarında Georges Danton'la yakın bir çalışma arkadaşlığı kurmuştu. 10 Ağustos 1792'de monarşiye son veren halk ayaklanmasına katıldı, daha sonra Adalet Bakanlığı'nda, Danton'un genel sekreteri oldu. Eylülde toplanan Konvansiyon'a seçildi, burada Montagnard'ların (Dağlılar) yanında yer alarak, ılımlı Jirondenlere karşı sert bir mücadele verdi. 1793'te mayıs ortalarında yayımladığı *Fragment de l'histoire secrète de la révolution ou histoire des brissotins* (Devrimin Gizli Tarihinden Bir Bölüm ya da Brissot'cuların Tarihi) yabancı uşaklığıyla suçladığı Jirondenlerin nüfuzunu önemli ölçüde sarstı. 2 Haziran'da Montagnard'lar, önde gelen Jirondenleri Konvansiyon'dan atarak devrim sürecine egemen oldular.

Desmoulins, önceki tutumuna karşın, Aralık 1793'te Danton'la birlikte, Jakoben grup içinde Indulgent'lar (Hoşgörülüler) ya da Dantoncular olarak bilinen ılımlı grubun önderi durumuna gelmişti. Paris'teki yoksul halkla işbirliği yaparak Konvansiyon'u devlet denetiminde bir ekonomik politika izlemeye zorlayan ve karşıdevrimci olmasından kuşkulanılanlara karşı Terör Dönemi'ni başlatan Jacquet Hébert önderliğindeki sol kanat Jakobenler ikisinin baş düşmanıydı. Desmoulins, yeni çıkarmaya başladığı *Le Vieux Cordelier* adlı gazetenin ilk iki sayısında (5-30 Aralık 1793) Hébertist'leri bütün Katolik kurumları ortadan kaldırmaya çalışan kilise karşıtı hareketi kışkırtmakla suçladı. O sırada her türlü yetkiyle donatılmış Kamu Güvenliği Komitesi'nin başsözcüsü olan dostu Robespierre de Hébertist karşıtı kampanyayı destekledi. Ama gazetenin sonraki dört sayısında Desmoulins, komitenin ekonomiyi denetlemesine ve siyasal terör uygulamasına karşı çıkınca, Robespierre *Le Vieux Cordelier*'nin toplatılıp yakılmasına karar verdi (7 Ocak 1794).

Robespierre, 24 Mart'ta Hébertist önderleri giyotine gönderdi. 29-30 Mart gecesinde Desmoulins, Danton ve arkadaşlarını tutuklattı. Yabancılarla işbirliği yapmakla suçlanan Dantoncularla birlikte Desmoulins de 5 Nisan'da giyotinle öldürüldü.

Desnos, Robert (d. 4 Temmuz 1900, Paris, Fransa - ö. 8 Haziran 1945, Terezín, Çekoslovakya), Fransız şair.

Gerçeküstücü hareketin ilk döneminde André Breton'un yanında yer aldı ve "otomatik yazı" tekniğindeki becerisiyle bu hareketin önde gelen adları arasına girdi. Bu dönemdeki yazılarını gerçeküstücülerin dergisi *Littérature*'de ve *La Liberté ou l'amour!*'da (1927; Özgürlük ya da Sevgi) yayımladı. Söz cambazlıklarına dayanan tekniği, mizah, incelik ve erotizmin egemen olduğu yapıtlarındaki doğaçtan esinlenmeleri zedelemez. *Corps et biens*'de (1930; Beden ve Eşya) düş ve gerçek, özgür çağrışımlar yoluyla kazanılan imgeler içinde birbirine karışır.

Desnos
Editions Gallimard

1930'da Breton'un gerçeküstücü çizgisinden kopan Desnos bundan sonraki 10 yılda film senaryoları, radyo oyunları yazdı. Bunlar arasında *Complainte de Fantomas* (1933; Fantomaların Yakarışı) çok başarılı oldu. Daha sonra II. Dünya Savaşı'nın uyandırdığı insancıl duygularını dile getirmek amacıyla, gerçeküstücü şiir alanındaki garip denemeleri bırakarak, daha geleneksel ve klasik biçimlere döndü.

1940'larda, Paul Éluard ve Louis Aragon'la birlikte insan umudunun şairi oldu. *Fortunes* (1942; Talih), *État de veille* (1943; Nöbet) ve *Contrée* (1944; Vatan), bu dönemin yapıtları arasındadır. Direniş hareketi içinde yer aldığı için tutuklanarak sürgüne gönderildi ve ABD birliklerince kurtarıldıktan birkaç gün sonra tifüsten öldü. Gerçeküstücü dönemdeki ve daha sonraki şiirlerini kapsayan *Domaine Public* (Halka Açık) adlı derleme 1953'te yayımlandı.

Desnoyers, Auguste-Gaspard-Louis, Baron, asıl adı AUGUSTE-GASPARD-LOUIS BOUCHER-DESNOYERS (d. 19 Aralık 1779, Paris ö. 16 Şubat 1857, Paris), Fransız oymabaskı ustası. Oymabaskı ve desen üzerine eğitim gördü. İtalya'ya yaptığı bir yolculuğun ardından, 1800'de Pierre-Alexandre Tardieu'nün atölyesine girdi ve döneminin en önemli oymabaskı ustalarından biri oldu. 1805'te Raffaello'dan yaptığı bir oymabaskıyla ünlendi. Kazandığı bu başarı üzerine Napoléon, Desnoyers'yi Gérard'ın yaptığı ve kendisini taç giyme töreni giysileri içinde betimleyen tam boy resmini çoğaltmakla görevlendirdi. Desnoyers, 1816'da Fransız Enstitüsü'nün üyesi, 1825'te Kral X. Charles'ın oymabaskı ustası oldu. Sanat yaşamı boyunca 75 levha üretmiştir.

Despard, Edward Marcus (d. 1751, Leix Kontluğu, İrlanda - ö. 21 Şubat 1803, Londra, İngiltere), İngiliz hükümetine karşı komplo girişiminde bulunan subay ve sömürge yöneticisi.

1766'da orduya girdikten sonra albaylığa kadar yükseldi. Jamaika'da bir süre görev yaptıktan sonra 1781'de Orta Amerika'ya gönderildi. Burada önce Honduras kıyısı açıklarındaki Roatán Adasının, ardından da İngiliz Mosquito Kıyısı'nın ve Honduras Körfezinin genel valisi oldu.

Despard 1784'te İngiliz Yucatánı'nın yönetimini üstlendi. Bu görevi sırasında, Mosquito Kıyısı'ndan yeni gelen göçmenlerin, daha önce yerleşmiş olanlara karşı öne sürdükleri toprak iddialarını destekledi; ama bu tutumu şikâyetlere yol açınca 1790'da görevden alındı. 1792'de suçlamalar son bulduysa da İngiliz hükümeti bu olaydan sonra Despard'a görev vermedi. Despard'ın Paskalya Ayaklanması'na karıştığı öne sürüldüyse de, hakkında hiçbir belirgin suçlama olmaksızın 1798-1800 arasında tutuklu kaldı.

Serbest bırakıldıktan sonra Kral III. George'u öldürüp Londra Kulesi'ni ve İngiltere Merkez Bankası'nı ele geçirmeyi amaçlayan bir komplonun hazırlıklarına girişti. Londra'da başlatılacak bir ayaklanmaya ordunun da katılacağını umuyordu. Hükümetin komployu öğrenmesi üzerine Despard, 16 Kasım 1802'de tutuklandı. Lord Nelson'un lehinde tanıklık etmesine karşın, Despard komploya karışan öteki arkadaşlarıyla birlikte vatana ihanetten suçlu bulundu ve Newington hapishanesinde ölüme mahkûm edildi.

Despenser, Hugh Le ve Hugh Le, tam adları sırasıyla WINCHESTER KONTU HUGH LE DESPENSER ve SIR HUGH LE DESPENSER, lakapları YAŞLI HUGH LE DESPENSER ve GENÇ HUGH LE DESPENSER (sırasıyla d. 1262 - ö. 27 Ekim 1326, Bristol, Gloucestershire;? - ö. 24 Kasım 1326, Hereford, Herefordshire, İngiltere), İngiltere kralı II. Edward'a yakınlıklarıyla tanınan, ama halk arasında sevilmeyen baba oğul soylular. Edward'a karşı ayaklanan Kraliçe Isabella ve Roger Mortimer tarafından idam ettirilmişlerdir.

Yaşlı Hugh 1295'te baron olarak Parlamento'ya girdi. Fransa ve İskoçya'da, I. Edward'ın (hd 1272-1307) ordularında çarpıştı; kral tarafından iki kez papaya, birkaç kez de başka ülkelere elçi olarak gönderildi. 1308'de, II. Edward'ın (hd 1307-27) en yakın adamı Piers Gaveston'ın bir avuç yandaşı arasında Hugh da bulunuyordu. Gaveston'ın 1312'de ölmesinden sonra Hugh kralın başdanışmanı oldu. Ama II. Edward'a karşı olan baronların önderi durumundaki Lancaster kontu Thomas, Şubat 1315'te Hugh'nun saraydan ve danışmanlık görevinden atılmasını sağladı. Hugh, bundan sonra oğlu Genç Hugh'yu kollamak için çalışmaya başladı. II. Edward daha Galler prensiyken onun maiyetinde bulunan Genç Hugh, 1318'de kralın başmabeyinciliğine getirildi. Despenser'lar 1321'de Parlamento'da nüfuzlu kişilerin saldırılarına hedef oldular. Baronların Despenser'lara düşmanlığı, Genç Hugh'nun haris ve kibirli kişiliğinden, ayrıca baba oğulun yüklü bir servet ele geçirmiş olmasından kaynaklanıyordu. II. Edward sonunda, baronların zorlamasıyla Despenser'ların ayrıcalıklarını ellerinden aldı ve baba oğulu sürgüne yolladı. Yaşlı Hugh ülkeyi terk etti, oğlu ise Cinque Ports'da kalarak korsanlığa başladı. Edward'ın karşıtlarının Boroughbridge Çarpışması'nda yenik düşmesinden sonra, Despenser'lar yönetimde yeniden söz sahibi oldu. Yaşlı Hugh'ya Winchester kontu unvanı verildi. Genç Hugh ise mabeyincilik makamının yetkilerini artırmaya çalıştı. Belirli topraklardan sağlanan gelirleri hazineden mabeyin bölümüne aktardı, burasını kendi özel mührü olan ve krala özel gelir sağlayan bir bölüm durumuna getirdi. Ama hırslı ve açgözlü tutumu yüzünden, yönetimi hoşnutsuzluklara yol açtı. Gloucester kontu Gilbert de Clare'in (ö. 1314) mirasçılarından Eleanor ile 1306'da evlenen Genç Hugh'nun, kontun mirasının tümünü ele geçirmek için gösterdiği çaba, Clare mülklerinin 1317'de ikiye bölünmesiyle sonuçsuz kaldı. Ama Hugh gene de Glamorgan ile Galler'deki toprakları elde etmeyi başardı. Isabella ile Roger Mortimer'ın tahtı ele geçirmek için ayaklanması üzerine, baba oğul kralla birlikte batıya kaçtılar. Bristol'ı savunmakla görevlendirilen Yaşlı Hugh, 26 Ekim'de Isabella'ya teslim olmak zorunda kaldı; kısa süren bir duruşmadan sonra ertesi gün asılarak idam edildi. Genç Hugh ise II. Edward ile birlikte yakalanarak yargılandı ve bir ay sonra Hereford'da asıldı.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

Despiau, Charles (d. 4 Kasım 1874, Mont-de-Marsan - ö. 30 Ekim 1946, Paris, Fransa), Aristide Maillol'un üslubuna yakın, duyarlı bir klasikçi üslup geliştiren Fransız heykelci. Heykellerinin ön çalışmaları olarak yaptığı çıplak figür çizimleriyle de tanınmıştır.

Bir süre Auguste Rodin'e yardımcılık yapan Despiau, zamanla onun romantizmini yadsıyarak arkaik Yunan heykellerinin ağırbaşlı yalınlığına yöneldi. Genellikle alçıyla, bazen de taşla çalıştı. Tamamladığı tek büyük ölçekli yapıt, doğduğu kent için gerçekleştirdiği bir savaş şehitleri anıtıdır (1920-22).

Portre büstlerindeki duyarlı kişilik betimlemeleriyle tanınan Despiau, genellikle gerçek insan boyutlarında çıplak figürler de

"Paulette", Charles Despiau'nun bir heykeli, 1910; Ulusal Modern Sanat Müzesi, Paris
Musée National d'Art Moderne, Paris

yapmıştır. Tunç çalışmaları arasında "Faunesse" (1924), "Eve" (1925) ve "Dominique" (1926) sayılabilir. "Assia" ise (1938), pişmiş toprak (*terra cotta*) çalışmalarından biridir.

Desportes, Alexandre-François (d. 1661, Champigneulle - ö. 20 Nisan 1743, Paris, Fransa), özellikle hayvanları, av ve iz sürme sahnelerini konu alan resimleriyle tanınmış

"Bir Avcının Portresi", Alexandre - François Desportes'un yağlıboyayla yaptığı kendi portresi, 1699; Louvre Müzesi, Paris
Cliché Musées Nationaux, Paris

Fransız ressam. Ayrıca manzara resmi çalışmalarını doğrudan doğa karşısında yapan ilk 18. yüzyıl ressamlarından biridir.

On iki yaşındayken babası onu Paris'e gönderdi. Desportes orada Nicasius Bernaerts'in atölyesinde çalıştı ve doğayı dikkatle gözlemlemeyi ondan öğrendi. Daha sonra başka sanatçılar için küçük boyutlu bezemesel nitelikli işler yaptı ve portrecilikte önemli başarılar elde etti. 1695-96'da Kral III. Jan Sobieski'nin çağrısı üzerine bir süre Polonya sarayına gitti ve kral ailesi üyelerinin portrelerini yaptı.

Fransa'ya döndüğünde, portre ressamı olarak fazla ilerleyemeyeceğini anlayarak sürek avı sahneleri, hayvan (köpek) çizimleri ve ölüdoğalar (meyve ve çiçekler) yapmaya yöneldi. 1699'da Fransız Kraliyet Akademisi'ne kabul edildi. Kral XIV. Louis'nin gözüne girmeyi başardı; kendisine Louvre'da bir daire verildi, belli bir aylık bağlandı. Desportes kral ailesinin katıldığı av partilerinin kayıtlarını tuttu. Kralın en sevdiği köpeklerinin resimlerini yaptı. Birçok kraliyet şatosunun dekorasyonunu da üstlendi. 1712'de Londra'ya gidip altı ay kaldı. Fransa'ya döndüğünde kral ailesinin hizmetinde çalışmaya devam etti ve XV. Louis'nin hükümdarlığı döneminde birçok iş üstlendi. En önemli çalışmalarından biri 1687-1730 arasında gerçekleştirdiği "Hint Adaları" adlı duvar halısı dizisiydi. 1735'te kendisinden, konularını değiştirmeden duvar halılarını yeniden düzenlemesi istendi. Bu yapıt "Yeni Hint Adaları" adıyla bilinir. Desportes'un son yapıtlarından biri "Geyik Avı" adlı büyük boyutlu resimdir.

Desportes, Philippe (d. 1546, Chartres - ö. 5 Ekim 1606, Bonport Manastırı, Fransa), Fransız saray şairi. Hafif ve kolay anlaşılır şiirleriyle 17. yüzyılda Fransa'da

Philippe Desportes, kimliği bilinmeyen bir sanatçının çiziminden ayrıntı
H. Roger - Viollet

gelişen yeni edebiyat beğenisine zemin hazırlamıştır. Soneleri İngiltere'de Elizabeth dönemi sonlarındaki İngiliz şairlere örnek olmuştur. Üslubunda Petrarça, Ludovico Ariosto ve Pietro Bembo gibi İtalyan şairlerin etkisi görülür.

1567'de Anjou dükü Henri'nin gözde şairi olarak Pierre de Ronsard'ın yerini aldı. 1573'te Polonya kralı olan Henri'ye eşlik ederek Kraków'a gitti. Ertesi yıl IX. Charles'ın ölümü üzerine Henri'yle birlikte geri döndü. *Premières Oeuvres* (1573; İlk Yapıtlar) ile Ronsard'a rakip oldu. III. Henri ve öbür soyluların sevdikleri kadınlara sunmaları için, aleksandren ölçüsüyle oluşan zarif soneler ve ağıtlar yazdı. 1583'te kendisine bağlanan Tiron ve Josaphat manastırlarının ve başka kaynakların sağladığı gelirle kültürlü bir çevrede, zengin bir yaşam sürdü.

Cléonice olarak da bilinen *Dernières amours* (1583; Son Aşklar) adlı yapıtı dindışı şiirden kopuşunun dönüm noktasıdır. Mezmurlar çevirisi (1591, 1598, 1603) François de Malherbe'in sert eleştirilerine hedef oldu. Buna karşılık kendisini canla başla savunan yeğeni Mathurin Régnier'den destek gördü. Desportes kişisel duygularını yansıtan bir şair değildir. Kendi sevgilisi ya da soyluların sevdiği kadınlar için yazdığı ve ince bir beğeninin ürünü olan şiirleri, hemen hemen birbirinin aynıdır. Gene de Edmund Spenser, Michael Drayton, Samuel Daniel ve daha birçok İngiliz şair, onun yalın ve kulağa hoş gelen üslubunu benimsemiştir.

despot (Yunanca *despotes*: "evin efendisi"), Roma ve Bizans'ta imparator ve prenslere, Doğu Ortodoks Kilisesi'nde piskopos ya da patriğe verilen unvan.

Roma İmparatorluğu'nda soylu prensler için kullanılan despot unvanı, daha sonra Bizans'ta da benimsendi ve prenslerin yanı sıra piskoposlara da bu unvan verildi. Despotların yönetimindeki devletler ise despotluk olarak adlandırıldı. Bir dönem Bizans ve İznik imparatorlarınca da kullanılan despot unvanı, daha sonraları *basileus*'un (kral) ardından gelen saray unvanlarından biri oldu. Bu unvan, Rönesans sırasında İtalyan prensleri ve askeri önderlerce de kullanıldı.

İstanbul'un alınmasından sonra Osmanlı Devleti'ne bağlı ikinci derecedeki Hıristiyan yöneticilere despot (örn. Mora despotu) dendi. Kilise hiyerarşisinde despot, metropolit karşılığı olan bir unvandı. İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikliği'ne bağlı metropolitler Osmanlılarca despothane olarak adlandırıldı. 19. yüzyılda despotlar dinsel önderliğin yanı sıra bölgelerindeki Rumların yöneticiliğini de üstlendiler ve yerel meclislere Rum cemaatinin temsilcisi olarak katıldılar.

despotizm, siyasal gücü elinde tutan bir kişi ya da grubun keyfi ve sınırsız egemenliği. Bu rejimde, ülke bir anayasaya göre sorumluluk taşıyan makamlarca değil, müstebit bir hükümdar ya da devlet şefi ile onun atadığı ve çok kez kendi yakını ya da koruması altında olan kişilerce yönetilir. İktidar bir yönetim geleneğine ve yerli üst sınıflara değil, çoğunlukla silahlı güçlerin ve kimi zamanda yabancı paralı askerlerin desteğine dayanır. Bu özelliği despotizmi monarşiden ve tiranlıktan ayırmakla birlikte aradaki sınır pek kesin değildir. Despotizmin her türlüsü otokratiktir ama her otokrasi despotizm değildir. Despotizmin en belirgin özelliği, hukuka, yasaya ya da siyasal geleneklere bağlı olmaması ve kişi özgürlüğünü tanımamasıdır. Despotizm tarihte, Doğu'nun çokuluslu devletlerinden bazıları için kullanılan "doğu despotizmi"(*) ve Avrupa'da Aydınlanma çağında devletin, halkın iyiliğini düşünen otoriter bir hükümdarca aydınların ortaya attıkları siyasal kuramlara göre yönetilmesi demek olan "aydın despotizmi" olarak da ortaya çıkmıştır. Aydın despotizminin esaslarını uygulayan ilk hükümdar Prusya kralı II. Friedrich'tir. Burjuvazinin gelişmemiş olduğu bazı ülkelerde de aydın despotizmi eğilimleri öne çıkmıştır. Despotizmin çağdaş örnekleri totalitarizm ve diktatörlüklerdir.

Desprez, Jean-Louis (d. y. 1743, Lyon - ö. 29 Mart 1804, Stockholm), Fransız ressam, mimar ve sahne tasarımcısı. Fransa'da 18. yüzyıl ortalarının akılcı klasikçiliğinden Étienne-Louis Boullée ve Claude-Nicolas Ledoux'nun yaratıcı çalışmalarıyla özdeşleşen daha özel devrimci yeni-klasiğe geçişte önemli rol oynamıştır.

J. F. Blondel'in öğrencisi olan Desprez mesleğinin başlangıcında bir mezar projesiyle Kraliyet Mimarlık Akademisi'nin Üstün Başarı Ödülü'nü kazandı. Mezar ve mezarlıklara karşı her zaman hayranlık duydu ve bunları yansıttığı sahne tasarımlarıyla ünlendi.

1776'da bir şato projesiyle Mimarlık Büyük Ödülü'nü kazanınca 1777'den sonra çeşitli gezilere çıkma olanağını buldu. 1780 dolayında Roma'da yaptığı Mısır anıtları çizimleri, önceleri yalnızca Eski Yunan ve Roma mimarlığıyla beslenen klasik beğeninin, Eski Mısır mimarlığına özgü biçimlere yönelmesinin ilk örnekleri olarak kabul edilir.

Desprez'nin üslubunu romantik klasikçilik olarak adlandırmak daha doğrudur. İskandinavya'ya da klasikçi üslubu N. H. Jardin' le birlikte o getirmişti. İsveç kralı III. Gustaf Roma'da tanıştığı Desprez'yi Stockholm'a götürdü. Desprez orada, sahnelenen *Gustaf Vasa* operasının dekorlarını kralın da yardımıyla gerçekleştirdi. 1788'de Uppsala'da Dor düzenindeki sütunların taşıdığı basık portiğiyle dikkati çeken Botanik Enstitüsü'nü tamamladı. Gustaf Mart 1792'de öldürülünce Desprez'nin onun için hazırlamakta olduğu şato tasarımı yarım kaldı.

Desrosiers, Léo-Paul (d. 11 Nisan 1896, Berthier, Québec - ö. 20 Nisan 1967, Montreal, Kanada), Fransız kökenli Kanadalı yazar. Tarihsel romanlarıyla tanınır.

Yazarlığının yanı sıra gazeteci, yayımcı ve kütüphaneci olarak da çalıştı. Québec'in kırlık bölgelerindeki yaşamı anlatan öykü kitabı *Âmes et paysages* (Duygular ve Manzaralar) ile 1922'de Aydınlar Hareketi Ödülü'nü kazandı. İlk romanı *Nord-Sud* (1931; Kuzey-Güney) kırlık bölgelerde, altına hücumun doruğunda olduğu 1840'larda geçer. Romanın başkişisi, taşradan kurtulmak için California'ya kaçmaya çalışır. Desrosiers, *Les Engagés du Grand Portage* (1938; Nakliye Gönüllüleri) ile David Ödülü'nü aldı. 1800'lerde geçen bu roman, kürk şirketleri arasındaki acımasız rekabeti anlatır. Desrosiers, 1958-60 arasında yazdığı *Vous qui passez* (Siz Geçenler), *Les Angoisses et les tourments* (Dertler ve Sıkıntılar) ve *Rafles sur les cimes*'den (Doruktaki Soygunlar) oluşan üçlemesinde, çağdaş orta sınıf toplumunu ele aldı.

Dessalines, Jean-Jacques (d. y. 1758, Batı Afrika - ö. 17 Ekim 1806, Jacmel, Haiti), 1804'te ülkesinin bağımsızlığını ilan eden Haiti imparatoru.

Batı Hint Adalarındaki Fransız sömürgesi Saint-Domingue'ye (Haiti) köle olarak getirildi. Siyah olan efendisinin yanında tarım işçisi olarak 1791'e değin çalıştıktan sonra, Fransız Devrimi'nin doğurduğu kargaşadan yararlanarak başlatılan köle ayaklanmasına katıldı. Sonraki 10 yıl içinde, Fransa'daki devrimci hükümete bağlılığını bildirerek kendini Saint-Domingue genel valisi ilan eden Siyah önder Toussaint-Louverture'ün yardımcılığına getirildi. Sömürgeyi yeniden ele geçirmek amacıyla Napoléon Bonaparte'ın gönderdiği Fransız birlikleri 1802'de Toussaint'i devirince Dessalines yeni yönetime boyun eğdi. Ama 1803'te Napoléon'un, 1794'te Konvansiyon'da alınan bir kararla kaldırılan köleliği yeniden kurmak istediğini ilan etmesi üzerine, öteki Siyah ve mulatto (Avrupalı-Afrikalı karışımı) önderlerle birlikte Fransız yönetimine karşı mücadaleye girişti. İngilizlerin de yardımıyla Fransızların Saint-Domingue'den atılmasından sonra, Dessalines genel vali oldu ve 1 Ocak 1804'te Saint-Domingue'nin bağımsızlığını ilan ederek ülkenin Aravak dilindeki adı olan Haiti'yi benimsedi. Aynı yılın eylül ayında I. Jacques adıyla kendisini imparator ilan etti.

Dessalines, Toussaint'in izlediği politikaların çoğunu olduğu gibi sürdürdü. Bu arada, ülkenin yeniden geçimlik ekonomiye dönmemesi için plantasyonlarda uygulanan angarya sistemini de korudu. Beyazlara karşı, Toussaint'den çok daha acımasız davrandı; beyazların topraklarına el koyarak mülk sahibi olmalarını yasakladı. Belki de olası bir Fransız istilasında beyazların beşinci kol işlevi göreceğinden korktuğu için, binlerce kişinin yok edildiği operasyonlar düzenledi. Bu kırımlar, beyazların mülk sahibi olmasını yasaklayan ve yüz yılı aşkın süre yürürlükte kalan yasalarla birlikte, nüfusun yüzde 80'inden çoğunu oluşturan beyazların Siyahlar üzerinde egemenlik kurmasını önledi. Melez önderlere karşı da ayrımcı bir tutum izleyen Dessalines, bunlardan Alexandre Sabès Pétion'un başını çektiği bir ayaklanmayı bastırma girişimi sırasında öldürüldü. Ölümünden sonra Haiti, Pétion ile Siyah önder Henry Christophe arasında paylaşıldı.

Dessau, Almanya'nın ortadoğu kesimindeki Saksonya-Anhalt eyaletinde (*Land*) kent. Mulde Irmağının Elbe Irmağı ile kesiştiği yerde, Halle'nin kuzeybatısında yer alır. Bir Sorb yerleşiminin gelişmesiyle ortaya çıkan kentin adı ilk kez 1213 tarihli kayıtlarda geçer. 1603-1918 arasında Anhalt kontları ile prens ve düklerinin merkezi olan Dessau 1945 öncesinde de Anhalt eyaletinin merkeziydi. Anhalt ailesinin 18. yüzyılda güneybatıda kentin Mosigkau bölgesinde yaptırdığı sarayda bugün rokoko dönemine ait bir müze ile önemli bir resim koleksiyonu bulunur. Walter Gropius'un yönetimindeki Bauhaus tasarım okulu 1925-32 arasında çalışmalarını Dessau'da sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı sırasındaki yoğun bombardıman yüzünden kentteki birçok tarihsel yapı yıkılmıştır. Belediye sarayı olan Landestheater ile St. Johann Kilisesi (1690-1702) sonradan onarılmıştır. Filozof Moses Mendelssohn 1729'da Dessau'da doğmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan önce Dessau'da büyük bir uçak yapım tesisi vardı. Günümüzde ise deniz dibini tarayan makinelerin üretildiği bir tersanenin yanı sıra devlete ait silah fabrikaları, taşıt aracı, makine ve kimyasal madde üreten tesisler kentin başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Berlin-Belzig-Leipzig hattında, onarım atölyelerinin de bulunduğu bir demiryolu kavşağı olan Dessau'da ayrıca bir iç liman ile bir havaalanı vardır. Nüfus (1989 tah.) 103.857.

Dessau, Paul (d. 19 Aralık 1894, Hamburg - ö. 28 Haziran 1979, Doğu Berlin), Alman besteci ve orkestra yönetmeni. Toplumcu görüşlerini coşkuyla paylaştığı Bertolt Brecht'le birlikte çalışarak yazdığı operalarla ve başka vokal yapıtlarıyla tanınır. 1919-23 arasında Köln'de, 1925-33 arasında Berlin'de orkestra şefliği yaptı.

Brecht'le uzun işbirliği 1942'de ABD'de başladı. 1946'da *Mutter Courage und ihre Kinder*'in (1938; *Cesaret Ana ve Çocukları*, 1967) müziğini yazdı. İki sanatçı, 1948'den sonra çalışmalarını ADC'de sürdürdüler. Burada Dessau, Brecht'in librettosunu kullanarak en başarılı operası *Das Verhör des Lukullus*'u (1949; Lukullus'un Sorgulaması) besteledi. Öbür yapıtları arasında Stalin'in ölümü üzerine bir kantat (1953), *Puntila* (1959) ve *Einstein* (1971-73) adlı opera bulunmaktadır.

Dessauer, Friedrich (d. 19 Temmuz 1881, Aschaffenburg - ö. 16 Şubat 1963, Frankfurt am Main, AFC), Türkiye'de modern radyoterapinin kurucusu Alman bilim adamı.

Yükseköğrenimini Darmstadt ve Frankfurt am Main'da yaptı. 1902'de röntgen alanındaki ilk çalışmalarını yayımladı. O dönemde statik elektrik üreteçleri kullanılıyordu. Röntgenin bulunmasından sonra elektromagnetik enterrüptörlere gereksinme duyuldu. Dessauer 1904'te, alternatif elektrik akımı elde etmek üzere bir enterrüptör modeli geliştirdi. Bu başarısı onu biyofizikle tıp arasındaki ilişkiler konusunda araştırma yapmaya yöneltti. Deri ile ur

arasındaki normal doku ve organlara zarar vermeksizin, deri altındaki derin urlara yeterli dozda elektrik vermenin fiziksel olanaklarını araştırdı. Röntgen borusundan çıkan çeşitli dalgaboylarındaki ışınların homojen hale getirilmesi, yüksek voltajda elektrik enerjisi ve filtrasyonu ile uzun mesafeden ışınlama konularında çalışmalar yaptı. Yeni transformatör projesini geliştirdi ve 1917'de Frankfurt Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra aynı üniversitede fizik profesörlüğüne atandı. Orada biyofizikle tıp sorunları arasındaki ilişkiler konusunda çalışmalarını sürdürdü. Oswald Vakfı tarafından kurulan Tıbbın Fiziksel Temelleri Enstitüsü'nün başkanlığına getirildi. Yüksek gerilimli elektrik üreteçlerinin ve transformatörlerinin yapımı için projeler hazırladı. Röntgen teknolojisindeki fiziksel organizasyon çalışmalarından başka, ışın tedavisinin teknik ve biyolojik ilkeleri konusunda da çalıştı.

1922'de Frankfurt Üniversitesi Biyofizik Kürsüsü başkanlığına getirildi. 1932'de milletvekili olarak parlamentoya girdi. 1933'te Nazi yönetimince tutuklandıysa da sonradan serbest bırakıldı. Bu arada Türkiye'ye çağrılan Dessauer, 1934'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Radyoloji Enstitüsü'nün başkanlığına getirildi. Ayrıca bir biyofizik enstitüsü kurarak yönetti; burada yapılan çalışmalarla Türkiye'de modern radyoterapinin uygulanmasına öncülük etti. 1937'de Freiburg Üniversitesi Biyofizik ve Radyoloji Kürsüsü'nün çağrılısı olarak İsviçre'ye gitti. 1953'te yeniden Frankfurt Üniversitesi'ne döndü. Yaşamının son yıllarını Frankfurt am Main'da kendi kurmuş olduğu enstitüde onur başkanı ve Kaiser Wilhelm Biyofizik Enstitüsü'nde emekli profesör olarak geçirdi; felsefe, ilahiyat ve doğa felsefesi konularında yazılar yazdı. *Therapie des Karzinoms mit Röntgenstrahlen* (1923; Karsinomların Röntgen Işınlarıyla Tedavisi), *Dosierung und Wesen der Röntgenstrahlenwirkung in der Tiefentherapie* (1923; Derin Işıma Tedavisinde Röntgen Işınlarının Yeri ve Dozu), *Zehn Jahre Forschung auf dem physikalischmedizinischen Grenzgebiet* (1931; Fizikle Tıp Arasındaki Alanda On Yıllık Araştırmalar), *W. C. Röntgen* (1946), *Mensch und Kosmos* (1948; İnsan ve Evren), *Atomenergie und Atombombe* (1948; Atom Enerjisi ve Atom Bombası), *Seele im Bannkreis der Technik* (1952, Hornstein ile birlikte; Tekniğin Sınırladığı Ruh), *Die Theologie in der Natur* (1949; Doğada İlahiyat), *Religion im Lichte der heutigen Naturwissenschaft* (1951; Günümüz Doğa Bilimlerinin Işığında Din) başlıca yapıtlarıdır.

Desse, DESE ya da DESSYE olarak da bilinir, Etiyopya'nın orta kesiminde, Velo ilinin merkezi kent. Büyük Rift Vadisinin batı kayalıklarında, 2.300 m yükseklikte kurulmuştur. Adı, Amhara dilinde "sevincim, neşem" anlamına gelir. Asmara, Addis Ababa ve Assab yollarının kesiştiği yerde bulunan Kembolça'nın 25 km kuzeybatısındaki Desse, bir ticaret ve ulaşım merkezidir. Ayrıca öteden beri bir tahıl, yağlı tohum, post, deri, bal, balmumu pazarı ve ithal mallarının dağıtım merkezi durumundadır. Sanayi, el sanatları ve un imalatına dayanır. Bir ortaokul, bir hastane, birkaç kilise ve saray kentteki başlıca yapılardır. Nüfus (1985) 77.459

Dessoir, Ludwig (d. 15 Aralık 1810, Posen, Prusya [bugün Poznań, Polonya] - ö. 30 Aralık 1874, Berlin), canlandırdığı Shakespeare karakterleriyle ün kazanan Alman tiyatro oyuncusu.

Çeşitli tiyatrolarda geçirdiği çıraklık yıllarının ardından 1839'da girdiği Karlsruhe'deki saray tiyatrosunda 10 yıl çalıştı. 1849'dan 1872'ye değin Berlin'deki saray tiyatrosuyla birlikte bütün Almanya'yı dolaştı. 1855'te sahneye çıktığı Londra'da, Othello kompozisyonu eleştirmenlerin övgüsünü topladı ve Edmund Kean ile William Charles Macready gibi büyük oyuncuların kompozisyonlarıyla karşılaştırıldı. Dessoir'ın Othello yorumu, alışılagelmiş abartılı melodramatik tıplemenin tersine, yalın bir yoğunluk taşıyordu.

destan, kahramanların olağanüstü eylemlerini coşkulu, törensel bir üslupla anlatan ve genellikle birkaç bölümden oluşan uzun manzum yapıt. Bilinen en eski edebiyat türlerinden biridir. Batı dillerindeki karşılığı, Yunanca *epos* sözcüğünden gelmektedir. Bütün büyük destanlar, bir kavmin ya da ulusun dünyada kendine bir yurt bulma, kimlik edinme çabalarını dile getirir. Mitoloji, efsane, folklor ve tarih öğeleri içeren destan türü, uzunluğu, kapsamının genişliği ve üslubunun yüceliği ile daha kısa kahramanlık şiirlerinden, daha iddiasız halk öyküleri ve baladlardan ve daha süslü ortaçağ romanslarından ayrılır.

Destanlar iki öbekte toplanabilir: Birincil ya da sözlü destanlar ile ikincil ya da edebi destanlar. Birinci öbekte, yazının henüz bulunmadığı ya da yaygınlaşmadığı bir kültürde doğan ve ancak kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarıldıktan sonra yazıya geçirilen *Gılgamış* ve *İlyada* gibi temelde anonim destanlar yer alır. Vergilius'un *Aeneis*'i ya da Milton'ın *Paradise Lost*'u (Kaybedilmiş Cennet) gibi, belirli bir yazar tarafından eski örneklere uygun olarak kaleme alınmış yapıtlar ise edebi destan olarak nitelendirilir.

KÖKENLER VE ORTAK ÖZELLİKLER. Destanlar ve destansı öyküler, ilkçağdan beri dünyanın hemen her yerinde, geleneklerini sonraki kuşaklara aktarmak için kolektif olarak yaratılmış edebi biçimlerdir. Kökenleri, savaşçı bir aristokrasinin egemen olduğu "kahramanlık çağlarında" yatar. Hemen her kavim ya da ulusun tarihinde, bir kimlik edinmek için mücadele ettiği, büyük savaşlarla dolu böyle bir dönem vardır. Destanların saraylarda ve şölenlerde bazen profesyonel şarkıcıların, bazen de savaşçıların kendilerinin söylediği şiir ve şarkıların gelişmesiyle ortaya çıktığı sanılmaktadır. Bu şarkılarda eski ve yeni kahramanların eylemleri övülür, onları tanrısal atalara bağlayan soykütüğü oluşturulur ve çeşitli mitolojilerin ilk öğeleri belirir. Bugün de bazı Afrika kabilelerinde savaşlardan önce kabile üyelerini yüreklendirmek için ataların kahramanlıklarından söz eden şiirlerin okunması bu geleneğin bir izdüşümüdür. Ama sözlü destan geleneği kahramanlık çağlarından sonra da etkisini sürdürmüştür. Hatta destanların asıl bu dönemde işlendiği, olgunlaştırıldığı söylenebilir. Bir halkın kahramanlarının efsaneleşmesi, genellikle savaşların bittiği ya da yenilgiyle sonuçlandığı görece durgun dönemlerde olur.

Destanların ortak özellikleri vardır. Hepsinde yarıtanrısal nitelikler taşıyan bir ya da birçok kahramandan söz edilir. Destan bu kahramanın eylemleri üzerine kurulmuştur. Çoğu zaman eylemin fiziksel boyutu ön plandadır. Olaylar çok geniş bir kozmik coğrafya üzerinde geçer. *Odysseia* gibi bir destanın dünyası, o zaman için düşünülebilecek her şeyi barındıran bütünsel, çok yönlü bir dünyadır. Hemen bütün destanlarda uzun yolculuklar anlatılır. Kahramanlar bu yolculuklarda zorlu sınavlardan geçerler. Yolculuğun kendisi bir sınav, bir arayıştır. Ama olayların temposu hızlı ve dramatik değildir, destan coşkulu bile olsa geriye dönüşlere, anımsamalara, yan konulara atlamalara izin veren, ağır, sakin, huzurlu bir tempoyla gelişir. Çoğu destanda olaylara doğaüstü varlıklar da karışır. İnsan, doğa ve doğaüstü arasında katı ve geçilmez sınırlar yoktur. Kişiler, olaylar, doğal varlıklar hep gerçek yaşamdaki boyutlarından daha büyük, daha zengindir. Ama bu, daha sonra ortaya çıkan fantastik romanslarda olduğu gibi bir "gerçek dışılık" duygusuna yol açmaz.

Bütün destanlarda, ama özellikle sözlü destanlarda uzun anlatı, betimleme ve konuşma bölümleri bulunur. Olayların akışı sık sık konu dışı bölümlerle, geriye dönüşlerle kesilir. Öykü içinde öyküye yer verilir. Betimlemeler, özellikle Homeros destanlarında sert, canlı ve dolaysızdır. Lirizm ve bireysellik yerine törensel söyleyiş ve kamusal duyarlık baskındır. Konuşmalarda, daha sonra klasik tragedyanın da benimseyeceği "yüce" bir üslup vardır.

SÖZLÜ DESTANLAR. Bunlar ozan ve şarkıcıların değişik zamanlarda söylediği şarkı ve şiirlerin bütünleştirilmesi ve işlenmesiyle ortaya çıkar.

İÖ 3000'lerde Mezopotamya'da doğmuş olan *Gılgamış* bilinen en eski destandır. Babil ve Akad toplumlarının da benimsediği *Gılgamış*'ın bugüne kalan en eksiksiz biçimi Sümer toplumunda ortaya çıkmıştır. Uzun arayışlardan sonra ölümsüzlük otunu bulup da bir yılana kaptıran zalim Uruk kralı Gılgamış ile arkadaşı Enkidu'nun öyküsünü anlatır.

Homeros destanları olarak da bilinen *Ilyada* ve *Odysseia*'da Yunan Yarımadasındaki Akhaların Anadolu'daki İon krallıklarına saldırısı ve Akha prenslerinin daha sonraki serüvenleri anlatılır. Bu olayların İÖ 12-11. yüzyıllarda geçtiği, Homeros'un ise İÖ 9. ya da 8. yüzyılda yaşadığı sanılmaktadır. Aradaki dönemde aynı konular çeşitli Yunan ozanlarınca (*aoidoi*) işlenmiş olmalıdır. Homeros diye birinin gerçekten yaşayıp yaşamadığı konusunda da değişik görüşler vardır.

Bu iki destan, özellikle de *Odysseia*, daha sonraki Yunan tragedyasının ve Batı edebiyatının önemli bir kaynağı sayılır. Bütün Hint-Avrupa kültürlerinde rastlanan "üçlü sistem" burada da görülür. Buna göre evren, üç insan grubunun temsil ettiği üç ilkeye dayanmaktadır: Krallar din ve yönetimden, savaşçılar fiziksel güçten, üreticiler de bereket, zenginlik ve üretimden sorumludur. Homeros destanlarında bu üç grup arasında bozulmaması gereken hiyerarşik bir dengenin gözetildiği görülebilir.

Homeros destanları, Fenikeliler aracılığıyla Ortadoğu kaynaklarından da beslenmiştir. Örneğin, Odysseus'un bilge Teiresias'ın kehanetini dinlemek için ölüler dünyasına gitmesiyle Gılgamış'ın ölümsüzlük sırrını öğrenmek için Utnapiştim'i araması arasında bir koşutluk vardır. Ama dünya görüşleri oldukça farklıdır. *Gılgamış*'ta ne pahasına olursa olsun ölümsüzlük isteği ağır basar. Yunan mitolojisinde ise, insanın yazgısına (*moira*) razı olması düşüncesi egemendir.

Germen kavimlerinin İS 3. yüzyıldan 6. yüzyıla değin süren göçleri sırasında bir kahramanlık çağı yaşanmış ve gelişen sözlü gelenek birçok ortaçağ destanına kaynaklık etmiştir. Bu çağın en önemli ürünlerinden biri, 8. yüzyılda yazıya geçirildiği sanılan Eski İngilizce halk destanı *Beowulf*'tur. Eski Yüksek Almanca dönemine ait *Heldenlieder*'den (kahramanlık şarkıları) ise yalnızca *Hildebrandslied*'ın (800; Hildebrand'ın Şarkısı) bir bölümü günümüze

ulaşmıştır. Ama kökleri en eski Töton inançlarına giden efsaneler, mitler ve masallar ortaçağ ile sonrasında çok zengin bir edebi destan geleneğini hazırlamıştır.

Roma İmparatorluğu'nun Germen kavimlerince yıkılmasından sonra Batı Avrupa'da sözlü gelenek uzun süre canlılığını korumuş, kahramanlık öykülerine dayanan birincil destanlar çeşitli Avrupa dillerinde yazıya geçirilmiştir. 11-12. yüzyıllarda Fransa'da ortaya çıkan *chanson de geste* (kahramanlık şarkısı) türü ve özellikle Frank kralı Charlemagne'ın savaşlarını konu alan *Chanson de Roland* (Roland'ın Şarkısı), İspanyolcadaki *El Cantar de Mío Cid* (12. yy; Cid'in Şarkısı) ile Almancadaki *Nibelungenlied* (y. 1200; Nibelungların Şarkısı) ve *Kudrunlied* (Kudrun'un Şarkısı) bunlara örnektir.

Asya toplumlarında oldukça geniş bir destan edebiyatı vardır. Arilerin Hindistan'ı istilasından sonra, İÖ 1000'lerde oluştuğu sanılan ve İS y. 300-400 arasında yazıya geçirilen *Mahabharata*'nın (Bharata Hanedanının Büyük Destanı) kahramanları, Hint-Avrupa düşünce sistemlerinde üçlü ilkeyi temsil eden tanrılardır. *Mahabharata* İÖ y. 300'de oluşan *Ramayana* (Rama'nın Aşk Öyküsü) ile birlikte, Hindistan'ın iki büyük destanından biridir. Japon edebiyatında da çeşitli hanedanlar arasındaki savaşları konu alan destansı öyküler Çin karakterlerinin benimsenmesinden sonra (İS 4. yy) yazıya geçirilmiştir. İmparatorluğu ele geçirmek için çekişen Genci ve Heike aileleri arasındaki savaşları (1180-85) konu alan *Heike monogatari* (Heike'nin Öyküsü), Budacı felsefenin de ağırlığının duyulduğu en büyük Japon destanıdır.

EDEBİ DESTANLAR. Bir topluluk önünde genellikle ezgili olarak ve ezbere söylenen birincil destanın tersine, okunmak amacıyla kaleme alınmış destanlara edebi ya da ikincil destan adı verilir. Bu türün bilinen ilk örneği, Latin şairi Vergilius'un *Aeneis*'idir (İÖ y. 29-19). Yapıtta Troyalı Aineias'ın uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra Latin ülkesine gelerek Lavinium'u (sonraki Alba Longa ve Roma kentlerinin yerinde ilk kurulan kent) kurması anlatılır. Vergilius Homeros destanlarının yapısını ve dilini örnek almışsa da, bir kahramanlık çağının ürünü olmayan *Aeneis* bunlardan çok farklı bir ruh halini yansıtır. *İlyada*'da ve *Odysseia*'daki taşkın ve dışa dönük bireysellik *Aeneis*'te yoktur. Kent kuruculuğu ve yurttaşlık gibi daha yerleşik bir uygarlığın değerleri ön plandadır. Dil, üslup ve yapısıyla da Homeros destanlarından çok daha ince işlenmiş bir yapıttır.

Edebi destanlarda sözlü destanların malzemesinin daha bilinçli, daha eleştirel, ironik bir biçimde kullanıldığı görülür. Hatta bazı edebi destanlar, birincil destanların diliyle, üslubuyla alay etmek için yazılmış gibidir.

Dante'nin başyapıtı *La divina commedia* dan (y. 1310-21; *İlahi Komedya*, 1956-64, 3 cilt) sonra Avrupa'da Vergilius'un yapıtını örnek alan bir dizi destan yazılmıştır. Ariosto'nun *Orlando furioso* (1532; Çılgın Orlando) adlı yapıtı aşkı konu alması, ayrıca şövalyelik ve kahramanlık değerlerini yermesiyle ötekilerden ayrılır. Vergilius'tan esinlenen Camões'in *Os Lusíadas*'ı (1572; Lusitania'lılar) Portekiz'in başlıca ulusal destanıdır. Torquato Tasso'nun Kudüs'ü geri almak isteyen Hıristiyan şövalyelerinin savaşlarını anlatan *Gerusalemme liberata*'sı da (1581; Kurtarılmış Kudüs) dil ve yapı açısından *Aeneis* örneğine bağlı kalır. Pierre de Ronsard'ın Fransa'nın efsanevi Troyalı kahraman Fráncus tarafından kuruluşunu konu alan *La Franciade* (1572) adlı yapıtı, bu türün daha zayıf örneklerinden biridir. İngiliz edebiyatının başyapıtlarından sayılan Edmund Spencer'ın *The Faerie Queene* (1590-96; Periler Kraliçesi) adlı alegorik şiiri de, epik özellikler taşır. Destan edebiyatının son büyük yapıtları, Milton'ın *Paradise Lost* (1667) ve *Paradise Regained* (1671; Yeniden Bulunan Cennet) adlı uzun epik şiirleridir. İnsanın Cennet'ten kovuluşu ve Tanrı'nın şeytanla mücadelesi gibi iddialı konuları ele alan bu yapıtların Latinceyi andıran İngilizcesi Batı edebiyatını uzun süre etkilemiştir.

19. yüzyılda destan alanında en önemli ürün, Elias Lönnrot'un Fin halk şarkı ve masallarından derleyip yeniden yazdığı *Kalevala*'dır (1835; *Kalevala*, 1965). Yapıt bütünüyle sözlü gelenekten kaynaklanması açısından birincil destan sayılabilirse de, Lönnrot'un malzemeyi kurgulamakta gösterdiği başarıyla temelde edebi destan sınıfına girer.

20. yüzyılda çeşitli türlerde epik özellikler gösteren yapıtlar verilmekle birlikte, edebi destan önceki yüzyıllardaki önemini yitirmiştir.

TÜRK EDEBİYATINDA DESTAN. Türk edebiyatının çeşitli dönemlerinde destan sözcüğü, birbirinden az çok farklılıklar gösteren anlatı türleri için kullanılmıştır. Yunanca *epos* kavramının kapsadığı yapıtlara Yakutlar *olongho* (yiğitlik şiirleri, yiğitlerin yaşamöyküleri), Kırgızlar *comok* (yiğit destanı), Müslüman Türkler ise destan adını vermişlerdir. Bazen *sab, irtegi* sözcükleri de öykü, kıssa gibi anlamlarıyla destan karşılığında kullanılmıştır.

Eski destan metinleri tam olarak günümüze ulaşmamış, konu özetleriyle bazı parçalara Çince, Farsça, Moğolca ve Arapça kaynaklarda rastlanmıştır. *Şehname* (Firdevsi), *Camiü't-Tevarih* (Reşideddin), *Tarih-i Cihangüşa* (Cüveyni) ve *Mürucü'z-Zeheb* (Mesudî) bunlara örnektir. *Divanü Lugati't-Türk* (Kaşgarlı Mahmud), *Selçuknâme* (Yazıcıoğlu Ali), *Şecere-i Terâkime* (Ebu'l-Gazi Bahadır Han) gibi Türkçe kaynaklarda da en eski Türk destanlarıyla ilgili bilgi ve alıntılar vardır.

En eski Türk destanları. Asya kıtasının çeşitli bölgelerinde yaşayan Türk boyları arasında zengin bir destan geleneği bulunduğu kabul edilir. Ama bu sözlü gelenek ürünleri çok sonraları yazıya geçirildiğinden özgün biçimleriyle bugüne ulaşmamıştır. Bazı destanlar bütünlüğünü yitirmiş, biçim ve içerik değişikliğine uğramıştır. En eski Türk destanlarının tarihsel sınıflandırması içinde başta *Yaratılış Destanı* gelir. Türklerin yaratılışının mitolojik öyküsü olan bu destan V. Radlov tarafından saptanıp yazıya geçirilmiştir ve Altay Türkleri arasında günümüzde de söylenmektedir.

Saka Destanı olarak bilinen Sakaların (İskitler) destan zinciri içinde "Alp Er Tunga" ve "Şu" parçaları yer alır. Her iki parça da Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lugati't-Türk*'ünde bulunmaktadır. Bu destanda Alp Er Tunga(*) İranlılarla birçok kez savaşan bir yiğittir. "Şu" destanı ise Balasagun yakınlarında bir kent kuran Şu adlı hükümdarın çevresinde oluşturulmuştur. Destanda Şu'nun ilginç özellikleri, Büyük İskender'le savaşları, Balasagun'da büyük bir kale ve kent (Şu) yaptırması vb anlatılır.

Kun-Oğuz destan geleneğinde yer alan *Oğuz Kağan Destanı*(*) ancak 13. yüzyıl ile 14. yüzyıl başlarında yazıya geçirilmiştir. Özet niteliğindeki bu metinde Oğuz Kağan'ın doğumu, üstün nitelikleri, askeri başarıları, ölümünden önce devletini oğulları arasında paylaştırması menkıbe-tarih üslubuyla anlatılır. Oğuz Türklerinden bugüne gelen tek destan metni, *Dede Korkut Kitabı*'dır(*). 16. yüzyılda yazıya geçirildiği sanılan Dede Korkut öykülerinde Bayındır Han soyundan geldiklerine inanan Akkoyunluların egemen olduğu Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki olaylar, Akkoyunluların dedeleri Müslüman Oğuzların yaşamı anlatılır.

Göktürk destanlarının "Bozkurt" parçasında Göktürklerin boz bir kurdun soyundan geldikleri, "Ergenekon" parçasında (*Ergenekon Destanı*[*]) ise Ergenekon'a sığınmaları, çoğalıp buraya sığmayınca da çevredeki en büyük dağı delip çıkmaları anlatılır. "Köroğlu" parçasında Göktürklere bağlı göçebe Oğuzların Horasan ve Mavera-yı Hazar çöllerinde İranlılarla savaşlarından söz edilir. Destanın bu parçası İslamı benimsedikten sonra İran Azerbaycanı'na ve Anadolu'ya egemen olan Oğuzlarca buraya da taşınmıştır.

Çin tarihçileri tarafından yazıya geçirilen Siyen-pi destanları, 2. yüzyılda Hun ülkesini ele geçiren Siyen-pi hanedanının kökenine ilişkin efsaneleri içerir.

Uygur destanlarının "Türeyiş" parçası Göktürklerin "Bozkurt" parçası ile büyük benzerlik gösterir; Uygurlar, Hun kağanının iki kızıyla bozkurt kılığına girip evlenen Tanrı'nın bu kızlardan doğan çocuklarının soyuna dayandırılır. Türeyiş'in doğal devamı sayılan "Göç" parçasında Uygurların bütünlüğünü simgeleyen "Kutlu Taş"ın bir prensese karşılık Çinlilere verilişi, bundan dolayı toplumda huzurun bozulup Uygurların göç etmek zorunda kalışları anlatılır. Destanın bu bölümünün Çin ve İran kaynaklarında geçen iki değişik biçimi vardır. "Mani dinini kabul ediş" parçasında ise Çin'den gelen din adamlarıyla tartışmada Uygur kamlarının yenik düşmeleri sonucu Uygurların Maniheizmi kabul etmeleri işlenmiştir.

Bu sınıflandırmaya İslam dininin benimsenmesinden sonra biçimlenen, ama içlerinde eski destan geleneğinin derin izlerini taşıyan bazı destanlar da eklenebilir. Bunlardan *Manas Destanı*(*), Manas adlı kahramanın çevresinde Kırgız Türkleriyle putperest Kalmukların ve Çinlilerin savaşlarını konu alır. *Cengiz Han Destanı*, Kıpçak bozkırlarında ve eski Uygurların yaşadığı yörelerdeki Türk boyları arasında söylenen Oğuz ve Uygur kağanlarına ilişkin öykülerle Moğol istilasından sonra Cengiz Han'ın kişiliği ve savaşları çevresinde oluşturulan öykülerin bir düzenlemesidir. *Timur Destanı* Timur'un kişiliği ve savaşlarıyla ilgili olayları, *Danişmendname*(*) Selçuklu emirlerinden Danişmend Gazi'nin başkanlığında Türklerin Anadolu'yu ele geçirmelerini konu edinir. *Battalname*(*) ise ünlü Arap komutanı Battal Gazi'nin çevresinde Türk-Bizans savaşlarına ilişkin söylentilerin birleşmesinden oluşmuştur.

Divan edebiyatında destan. Divan edebiyatında birbirinden oldukça farklı türler için destan sözcüğü kullanılmıştır. Aruz ölçüsü ve mesnevi nazım biçimiyle yazılan dinsel öykülerin (*Yusuf ü Zeliha, Destan-ı İbrahim Edhem, Destan-ı Fatıma*), düşünce ve tasavvuf yapıtlarının (*Risaletü'n-Nushiye, Mantıkü't-Tayr, Fakrname*), aşk öykülerinin (*Leyla vü Mecnun*), manzum vakayinamelerin ve masalların (*Düsturname, Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman, Dâstân-ı Ahmed Harami* ya da *Ahmed Harami Destanı*), nasihat ya da yaşamöyküsü türündeki düzyazı kitapların (*Kabusname, Dâstân-ı İmam Ali*) bazılarının özgün adlarında ya da bölüm başlıklarında destan sözcüğüne rastlanır. Bazı yazarlar da fetihname, gazavatname gibi yeni türlerde destansı bir anlatıya yönelmişlerdir.

Âşık edebiyatında destan. Âşıkların en çok 11, bazen de 7 ya da 8 hece ölçüsüyle

söylediği, uyak yönünden koşmaya benzeyen ama dörtlük sayısı ve anlatımıyla koşmadan farklı, kendine özgü gelenekselleşmiş konular yanında türlü olaylardan söz eden şiirlerine de destan denir. Âşıkların daha çok belli bir olayı konu edinen, aruzla yazdıkları destanlar da vardır. Hece ölçüsündeki destanlar en çok savaşları, deprem, sel baskını, yangın, salgın ve kıtlık gibi afetleri, eşkıya ve ünlülerin başlarına gelenleri, gülünç tipleri ve olayları, toplumsal sorunları, atasözlerini, insan yaşamının evrelerini, ünlü âşıkları, esnafı, kent, kasaba ve köyleri, hayvanları, meyveleri, yemekleri konu edinir. Ayrıca mahalle bekçilerinin Ramazan gecelerinde davul eşliğinde söylediği mani katarlarından oluşan destanlar ile gelin-kaynana, yer-gök, evli-ergen gibi deyişmeli destanları da anmak gerekir.

Aşık destanları ordu âşıklarının, gezici âşıkların, kent, kasaba ve köy âşıklarının dilinden toplumu ilgilendiren birçok olayı ayrıntılarıyla anlatır. Büyük kentlerde ve özellikle İstanbul'da güncel olaylarla ya da halkın her zaman ilgisini çeken konularla ilgili destanlar yazıp tek yaprak üstüne bastırarak kalabalık yerlerde satan destancıların bu türün sevilip yayılmasında büyük katkısı olmuştur.

Çağdaş Türk edebiyatında destan. Çağdaş Türk edebiyatında da destan örneklerine rastlanır. Ama bunlar klasik anlamda destan olmaktan çok toplumsal coşku yaratan konulardaki, özellikle de Türk bağımsızlık savaşıyla ilgili yapıtlardır. Bunlarda kişisel dramlardan çok, geniş halk yığınlarının dramı yansıtılmaya çalışılmıştır. Nâzım Hikmet'in *Şeyh Bedreddin Destanı* (1936), *Kurtuluş Savaşı Destanı* (1965), H. Nihat Pepeyi'nin *Milli Mücadele Destanı* (1940), Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *Çakırın Destanı* (1945), *İstiklâl Savaşı* (1. kitap *Samsun'dan Ankara'ya*, 1951; 2. kitap *İnönüler*, 1951) ve *Çanakkale Destanı* (1965), Cahit Külebi'nin *Atatürk Kurtuluş Savaşında* (1952), Ceyhun Atuf Kansu'nun *Sakarya Meydan Savaşı* (1970), Gülten Akın'ın *Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı* (1972) bunların başlıcalarıdır. Son yıllarda Türk toplumunun yaşadığı toplumsal-siyasal içerikli dramların, halkın diliyle epik öğelerle donatılmış olarak şiirleştirildiği de görülmektedir. Gülten Akın'ın *Seyran Destanı* (1979) ile Aras Ören'in *Berlin Üçlemesi* (1980) buna örnektir. Eski destan ve efsanelerin çağdaş bir yorumla şiirleştirilmiş örnekleri arasında ise N. Y. Gençosmanoğlu'nun *Bozkurtların Destanı* (1973) adlı yapıtı ile Melih Cevdet Anday'ın *Ölümsüzlük Ardında Gılgamış*'ı (1981) sayılabilir.

destar, Osmanlılarda ulema ve devlet adamları ile bazı tarikat üyelerinin başlarına giydikleri sarık. *Ayrıca bak.* sarık.

deste sütun *bak.* demet sütun

destekdoku *bak.* bağdoku

destekleme fiyatları, hükümetlerin, tarımsal girdi, çıktı ve dış ticaret piyasalarını düzenlemek amacıyla, piyasa mekanizmaları dışında belirlediği fiyatlar. Hükümetlerin, üretim, tüketim, ithalat ve ihracat sürecinin değişik aşamalarına müdahale ederek belirlediği fiyatların başlıcaları şunlardır: Girdi fiyatları (girdi sübvansiyonu, girdi tavan fiyatı, girdi destekleme fiyatı), üretici fiyatları (çıktı sübvansiyonu, garanti fiyatı, ürün destekleme fiyatı, ürün taban fiyatı), tüketici fiyatları (tüketici sübvansiyonu, tüketici tavan fiyatı), ithalat ve ihracat fiyatları.

Fiyatların belirlenmesi dolaysız müdahalelerle olabileceği gibi, dolaylı müdahalelerle de gerçekleştirilebilir. Devletin piyasa fiyatını kendi belirlediği fiyatla doğrudan saptaması ya da sınırlandırması, dolaysız bir fiyat müdahelesidir. Devletin üretim, tüketim ve dış ticaret miktarlarına yaptığı müdahaleler ise piyasada oluşan fiyatları, dolaylı olarak etkiler. Dolaylı ve dolaysız müdahalelerin sık sık birlikte kullanıldığı destekleme fiyatları politikası ile genellikle üreticilerin ve tüketicilerin refahı, dış ticaret dengelerinin düzenlenmesi ya da fiyat ve üretim dalgalanmalarının önlenmesi hedeflenir. Ama bu hedefler her zaman birbiriyle tutarlı olmayabilir. Örneğin, yüksek tutulan bir yüksek üretici fiyatı, aynı zamanda yüksek tüketici ve ihracat fiyatları anlamına geleceğinden, üreticilerin gelirini artırırken, ihracatı ve tüketici refahını olumsuz yönde etkileyecektir. Bu nedenle destekleme fiyatları politikası uygulayan hükümetler genel ekonomi politikaları ile tutarlı olmak ve farklı amaçlar arasında bir denge oluşturmak durumundadırlar.

Pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de devlet, tarım ürünleri piyasalarını düzenlemek amacıyla bu piyasalara değişik aşamalarda ve değişik biçimlerde müdahale etmektedir. Bu müdahale, tarımsal girdi piyasalarında, tarım makineleri, gübre, su, tohum gibi girdilerin üretim ve dağıtımına doğrudan katılma, ithalatlarını üstlenme ya da denetleme, girdi fiyatlarını destekleme gibi biçimler alır. Üretici piyasalarında ise, müdahale genelde piyasaya alıcı olarak girme, üretim alanlarını denetleme, tarım ürünlerini işleme ve ihraç etme biçiminde olur. Tüketici piyasalarında devlet müdahalesi, ithalat ve fiyatların denetlenmesi ve piyasaya alıcı olarak girme biçimlerinde gözlenebilir.

Devletin, tarımsal üretime ve özellikle tarım ürünlerinin fiyatlarına müdahalesi uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Özellikle kentlerde yaşayan tüketicileri korumaya yönelik müdahaleler Osmanlı Devleti'nde oldukça yaygındı. 1929 Büyük Bunalımı döneminde pek çok Batı ülkesi ile birlikte Türkiye'de de düşen buğday fiyatları karşısında üreticiyi korumaya yönelik politikalar benimsendi. 1932'de 2056 sayılı Buğdayı Koruma Kanunu ile başlayan ürün destekleme fiyatları politikası, 1950 öncesinde haşhaş, tütün ve çay dışında tahıllarla sınırlı kaldı. 1950-60 döneminde şeker pancarı, 1960 sonrasında ise başta pamuk olmak üzere çeşitli ihraç ürünleri de bu kapsama alındı. Bugün destekleme fiyatları kapsamında bulunan başlıca ürünler arasında buğday, arpa, çavdar, pamuk, tütün, çay, şeker pancarı, ayçiçeği, fındık, antepfıstığı, soyafasulyesi, kuru incir, kuru üzüm, tiftik, haşhaş, et ve süt sayılabilir.

Türkiye'de ürün destekleme fiyatları politikası, devletin, üreticinin kendisine getirdiği ürünü, önceden ödemeyi taahhüt ettiği fiyattan alması biçiminde uygulanır. Genellikle hasat öncesi ya da hasatın hemen sonrasında ilan edilen fiyatlar, piyasa fiyatının ne denli üzerinde olursa devletin üreticiden aldığı ürün miktarı da o oranda artar. Devlet aldığı ürünü gene belirlediği fiyatlardan iç piyasaya ve dış piyasalara sürer. Bir bölümünü de ileride piyasaya sürmek üzere stok olarak tutar. Ürünler iç piyasaya genellikle sübvansiyonlu olarak sürülür. Şeker pancarı gibi bazı ürünlerde devlet piyasaya tek alıcı olarak girer ve belirlediği fiyattan bütün ürünü alır. Tütünde ise iç tüketim için alımlar tümüyle devletçe yapılır; özel alımlara yalnızca ihracata dönük olmak koşuluyla izin verilir.

İlan edilen destekleme fiyatları belirli nitelikteki bir ürüne verilen taban ya da tavan fiyatını belirler. Bu fiyatlara, tütünde üreticinin en iyi nitelikteki ürününün fiyatını belirleyen baş fiyat ya da fındıkta yüzde 50 randımanlı fındığın fiyatını belirleyen taban fiyatı örnek gösterilebilir. Bu nedenle ilan edilen destekleme fiyatları her zaman gerçekte üreticinin eline geçen fiyatı göstermez. Ortalama fiyat, devletçe ödenen bedelin, satın alınan ürün miktarına bolunmesi ile elde edilen fiyattır. 1985'ten başlayarak pamuk, ayçiçeği, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, antepfıstığı ve soyafasulyesinde artan kademeli destekleme fiyatı uygulamasına geçilmiştir. Buğday, arpa ve şeker pancarında da yıl içerisinde değişebilen avans destekleme fiyatı uygulanmaktadır.

Türkiye'de meyve ve sebzelerin dışında kalan tarım ürünlerinin yüzde 90'a yaklaşan bir bölümü destekleme fiyatları ve alımları kapsamındadır. Yıllar arasında farklılıklar olmakla birlikte devletin, tarımsal üretim değerinin yüzde 25'ini destekleme fiyatları kapsamına aldığı gözlenmektedir.

Türkiye'de destekleme alımları, tahıllar ve haşhaşta Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), şeker pancarında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ), çayda Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü, et ürünleri ve deniz ürünlerinde Et ve Balık Kurumu, süt ve süt ürünlerinde Süt Endüstrisi Kurumu (SEK) gibi Kamu İktisadi Teşebbüsleri, tütünde Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü, öbür ürünlerde ise Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri aracılığı ile gerçekleştirilir.

Destekleme fiyatları, ilgili kamu kuruluş, kooperatif, üretici, tüccar ve üniversite temsilcilerinin görüşleri alınarak bakanlar kurulunca kararlaştırılır ve Resmî Gazete'de ilan edildikten sonra yürürlüğe girer.

Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF), 1980 istikrar programı çerçevesinde 25 Ocak 1980'de Bakanlar Kurulu'nun 8/167 sayılı kararıyla oluşturulan fon. Başbakanlığa bağlı Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nca (HDTM) yönetilen DFİF'nin hesapları T.C. Merkez Bankası nezdinde tutulmaktadır. Gelir kaynaklarının (fon kesintileri, primler, kur farkları) saptanması, gerektiğinde değiştirilmesi ve yapacağı harcamalar konusunda Para ve Kredi Kurulu (PKK) yetkilidir. Fonun amaçları dış ticaretin düzenlenmesi ve bazı seçilmiş mallarda, özellikle gübre iç fiyatında fiyat istikrarının sağlanması biçiminde özetlenebilir.

DFİF'in kaynakları, ihraç mallarından dış fiyatlardaki gelişmeler dikkate alınarak yapılan prim kesintileri, ithal mallarından (bedelsiz ithalat dahil) c.i.f. değeri üzerinden yapılan yüzde 4'lük kesintiler, bedelsiz ithalattan alınan ek primler, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu (TPKKK) mevzuatına göre ihracat işlemlerinden alınan kur farkları ile Tiftik ve Yapağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nden aktarılan kârlardan oluşmaktadır. Bu arada DFİF'nın mevzuatında yazılı olmayan önemli kaynaklarından birisi de, gene HDTM yönetiminde olan Petrol Arama ve Petrolle İlgili Faaliyetleri Düzenleme Fonu'ndan (20 sayılı Fon) yapılan aktarmalardır.

Fon mevzuatına göre kaynak kullanımlarının yönlendirilmesi öngörülen alanlar şunlardır: 1) Tarımsal girdilerin sübvansiyonu; 2) üreticinin fiyat hareketlerinden korunması; 3) ihracatın geliştirilmesi; 4) ihracata dönük yatırımların finansmanı; 5) ihracat sigortası kuruluncaya değin ihracatın sigortalanması etkinliklerinin finansmanı. Ama uygulamada fon kaynaklarının çok büyük

bir bölümünün gübre sübvansiyonunda kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında DFİF'nin madde bazında ihracata yönelik desteği de söz konusudur. İhracatçılara yapılan ödemeler, ödeme çeşitlerine göre T.C. Merkez Bankası'nda açılacak ayrı ayrı hesaplardan yapılmaktadır. PKK kararları gereğince yapılan bu ödemelerin en önemlileri demir ve çelik hammadde ve mamulleri ihracatçılarına, navlun gelirlerini artıran nakliyat şirketlerine, uluslararası ihale kazanan yerli firmalara, narenciye, buğday unu, irmik, malt, pamuk, aluminyum folio gibi çeşitli maddelerin ihracatçılarına yapılan ödemelerdir. DFİF'nin gübre sübvansiyonu amacıyla desteklediği Kamu İktisadi Teşebbüsleri arasında ikisi çok önemli bir yer tutmaktadır: Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK) ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ). Bunlardan birincisinin ek finansman gereksiniminin tamamı, ikincisinin yaklaşık üçte ikisi DFİF'den karşılanmaktadır. Bu arada Türkiye Gübre Sanayii A.Ş.'nin de bazen finansman desteği aldığı gözlenmektedir.

destesenk, resim sanatında, boyaları toz haline getirmek için bir tokmakla birlikte kullanılan araç. Eski Mısır'dan 18. yüzyıla değin destesenk ve tokmağının yapımında sürekli olarak porfir kullanılmıştır. Bugün her ikisi de camdan yapılmaktadır. 19. yüzyılın ortalarında mekanik boya değirmeninin bulunmasından sonra destesenk ve tokmak yalnızca az miktardaki pigmentlerin ezilmesi amacıyla kullanılır olmuştur.

destgâh, İran sanat müziğinde "makam" karşılığı kullanılan terim.

Her destgâhın temeli olan notalar bir yedi ton dizisi oluşturur. Yaygın olarak 50'den çok destgâh kullanılmışsa da, kuramcılar bunlardan 12'sini ana makam olarak kabul ederler.

Müzikçi çalarken, destgâhın yedi notasını da kullanır. Ayrıca modülasyonlar (bir makamdan öbürüne geçiş) için bazı başka notalar kullanılır. İcra, kendi içinde bir bütün olan geleneksel melodiler üzerine kurulur. Bunlara "güşe" adı verilir. İcracı, bir destgâha bağlı güşelerden hangilerini kullanacağını seçer, bunları hangi sırayla ve ne biçimde çalacağını kararlaştırır. On iki destgâha bağlı 200'den çok güşeye toplu olarak "redif" denir.

Arap etkisinin yok olmasından sonra destgâh giderek makamlardan farklı hale gelmiştir. Bugün İran ve Arap müzik kültürleri birçok bakımdan birbirinden farklıdır. Örneğin günümüz İran müziğinde ritim oldukça serbesttir; buna karşılık Arap müziği, "îkaât" adı verilen ayrıntılı bir ritim sistemini izler. Destgâhlarla bugünkü Arap makamları karşılaştırıldığında da, kullanılan diziler ve icra bakımından bazı farklar olduğu görülür.

Destgirdi, Hasan Vahid (d. 1880, Destgird, Isfahan - ö. 30 Aralık 1942, Tahran), İranlı araştırmacı ve şair. On beş yaşında Isfahan'a gitti ve Mirza Hüseyin Medresesi'nde okudu. 1906'da meşrutiyetin ilanından sonra dört ayrı gazetede siyasi ve edebi makaleler yazdı. I. Dünya Savaşı sırasında Almanya yanlısı şiir ve yazıları yüzünden kovuşturmaya uğrayınca, 1916'da Isfahan'da Çehar Mahal'e sığındı. 1918'de yeniden Isfahan'a ve bir yıl sonra da Tahran'a gitti. Burada çevresinde toplanan edebiyatçılarla Encümen-i Edebi-yi İran'ı (İran Edebi Topluluğu) kurdu. Ardından İran'ın en uzun ömürlü dergilerinden biri olan *Armağan*'ı çıkardı. Bir süre eğitim bakanlığının telif dairesinde çalıştı. İki yıl kadar da üniversitede öğretim üyeliği yaptı. Yaşamının kalan bölümünü edebiyat çalışmalarıyla geçirdi.

Eski edebiyat geleneğinin sadık bir izleyicisi olan Destgirdi, özellikle şiir alanındaki yenilikçi akımlara karşı çıktı. Kaside, gazel ve kıtaları ile I. Dünya Savaşı'nda Isfahan'da geçen olayları anlattığı *Sergüzeşt-i Erdeşir* (Erdeşir'in Macerası) adlı mesnevisi çeşitli dergilerde birçok kez yayımlanmıştır. Çehar Mahal'deki günleri ile I. Dünya Savaşı yıllarında Isfahan ve Güney İran'da geçen olayları *Rehâvord* (1932, 2 cilt; Yol Hediyesi) adlı seyahatnamesinde anlatır. İran edebiyatındaki değişmeyi konu alan *İnkılab-ı Edebi* (2. bas. 1955) adlı bir incelemesi vardır. Ayrıca Nizamî, Baba Tahir, Evhadi-yi Meragi gibi klasik İran şairlerinin yapıtlarını yayıma hazırlamıştır.

Destinn, Emmy, asıl adı EMA KITTL (d. 26 Şubat 1878, Prag - ö. 28 Ocak 1930, Ceské Budějovice, Çekoslovakya), sesinin gücü ve etkileyici gürlüğüyle olduğu kadar keskin zekâsı ve oyunculuk yeteneğiyle de ünlü Çekoslovak soprano. Şarkı öğretmeni Maria Loewe-Destinn'in adını almış, I. Dünya Savaşı sırasında bu adın Çekçe biçimi olan Ema Destinnová'yı kullanmıştır.

Sahneye ilk kez 1898'de Berlin'de Pietro Mascagni'nin *Cavalleria rusticana*'sında (*Cavalleria rusticana/Köylü Namusu*) Santuzza rolüyle çıktı. 1906'da Richard Strauss *Salome* operasının Paris ve Berlin'de yapılacak prömiyerleri için başrole onu seçti. Destinn 1904'te Londra'da Covent Garden'da Mozart'ın *Don Giovanni* operasında Donna Anna rolünde, 1908'de New York kentinde Metropolitan Operası'nda Verdi'nin *Aida* operasında Aida rolünde ilk kez sahneye çıkarak büyük başarı kazandı. Geniş repertuvarındaki başka roller arasında Puccini'nin *La fanciulla del west* (*Altın Batının Kızı*) adlı yapıtındaki Minnie, Mozart'ın *Die Zauberflöte* (*Sihirli Flüt*) operasındaki Pamina, Giocomo Meyerbeer'in *Les Huguenots* (Huguenot'lar) adlı yapıtındaki Valentine ve Wagner'in *Die Meistersinger von Nürnberg*'indeki (*Nürnbergli Usta Çalgıcılar*) Eva vardır.

Destouches, Philippe Néricault (d. 9 Nisan 1680, Tours - ö. 4 Temmuz 1754, Fortoiseau, Fransa), oyun yazarı. Yapıtlarıyla Fransız klasik komedi geleneğine İngiliz Restorasyon tiyatrosunun etkilerini taşımıştır.

Tours ve Paris'te klasik edebiyat öğrenimi gördükten sonra diplomatik görevle İsviçre'ye, 1717'de de Londra'ya gönderildi. Burada İngiliz yazarlarla tanıştı ve İngiliz gelenekleri ile Restorasyon tiyatrosunun etkisi altında kaldı. Paris'e döndükten sonra *La Philosophe marié* (1727; Evli Filozof) adlı komedisiyle büyük başarı kazandı. Bununla birlikte çağdaşlarının birçoğu oyunlarını fazla ahlakçı buldu. *Le Glorieux* (1732; Kibirli) adlı başyapıtı kendini beğenmiş bir kontun temsil ettiği soylular ile burjuvalar arasındaki çatışmayı yansıtır.

destroyer, kruvazörden daha küçük, hızlı savaş gemisi. Torpil, hafif top, su bombası silahlar ve sualtı sonar aygıtlarıyla donatılmıştır. Destroyerler zırhlı değildir, buna karşılık silahlarının çevresinde, silahçıları düşman ateşinden korumaya yönelik kalkanlar bulunur. Bu gemiler 1890'larda, İngiliz Deniz Kuvvetleri'ndeki torpidobotların, yeni gereksinimler doğrultusunda uyarlanmasıyla geliştirilmiştir.

Destroyerler, I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri tarafından, ticaret gemilerinin Alman denizaltılarından korunmasında kullanıldı. Bu amaçla girdikleri çatışmalarda oldukça başarılı oldular, ama zırhlılara yönelik saldırılarda aynı başarıyı elde edemediler.

Sualtı ses belirleme aygıtlarının ve özellikle de radarın geliştirilmesi, destroyerlerin II. Dünya Savaşı sırasında daha da etkili olmasını sağladı. Bu dönemde ABD Deniz Kuvvetleri, refakat görevi yapan gemiler grubunu, iki ile beş arasında refakat gemisi,

Forrest Sherman sınıfı ABD destroyeri "Mullinnix"
US Navy

hızlı zırhlı ve kruvazör ile sekiz ile on arasında destroyer içerecek biçimde genişletti. 1960'larda ve 1970'lerde ise uçaksavar amaçlı güdümlü füzelerle donatılmış daha büyük destroyerler yapılmaya başladı.

Destutt de Tracy, Antoine-Louis-Claude, Kont (d. 20 Temmuz 1754, Bourbonnais - ö. 9 Mart 1836, Paris, Fransa), Fransa'da *Idéologie* ("idea öğretisi") adlı felsefe okulunun kurucusu.

15. yüzyılda Fransa'ya yerleşmiş İskoç asıllı soylu bir asker ailesinden gelen Destutt de Tracy, Penthièvre alayı komutanlığına getirildikten sonra 1789'da *États-Généraux*'ya (Millet Meclisi) seçildi. 1792'nin başlarında tugay komutanı oldu, ama çok geçmeden görevinden istifa etti. Ailesiyle birlikte Auteuil'e yerleşerek, duyumcu düşünür Claude-Adrien Helvétius'un dul eşinin ünlü salonunda genç felsefecilerin toplantılarına katıldı. Terör Dönemi'nde bir yıl kadar tutuklu kaldıktan sonra 1794'te Auteuil'e döndü. Fransız Ulusal Enstitüsü'nün ve Académie Française'in üyeliğine seçildi (1808). I. Napoléon döneminde senatörlüğe getirildi, Bourbonların yeniden tahta çıkmasından sonra da soylular arasına katıldı.

Desttut de Tracy'nin görüşleri, özellikle John Locke'un etkisi altında biçimlenmişti. *Éléments d'idéologie*'de (1801-15, 4 cilt; İdeoloji'nin Öğeleri) ortaya attığı *Idéologie* kavramı, Etienne Bonnot de Condillac'ın (1715-80) duyumculuğuna benzer biçimde, bilginin oluşumunda duyumların önemini vurguluyordu. Destutt de Tracy, Condillac'ın görüşlerini incelterek duyumun fizyolojik niteliğine ağırlık verdi. Düşüncenin, duyumların işlenmesinden, sinir sisteminin bir etkinliğinden başka bir şey olmadığını ileri sürdü. Ona göre, bilinçli davranışın başlıca dört alanı olan algı, bellek, yargı ve istenç, yalnızca duyumların değişik bileşimlerinden yola çıkıyordu. Idéologie akımı, bilginin doğrulanmasında duyumlara aşırı ağırlık verdiği için, yalnız dinsel öğretiyi değil, dindışı iktidarı da tehdit ediyordu. Bu nedenle Napoléon 1803'te akımı dağıttı.

Destutt de Tracy'nin öteki yapıtları arasında, insan istenci üzerine tamamlanmamış bir inceleme olan *Traité de la volonté et de ses effets* (1805; İstenç ve Etkileri Üzerine İnceleme), *Grammaire générale* (1803; Genel Dilbilgisi), *Logique* (1805; Mantık), *De l'amour* (1826; Aşk Üzerine) sayılabilir. Destutt de Tracy'nin 1808'de yazdığı *Com-*

mentaire sur l'Esprit des lois de Montesquieu (Montesquieu'nün Kanunların Ruhu Üzerine Adlı Yapıtının Yorumu), düşünürle sürekli yazışan Thomas Jefferson tarafından 1811'de gözden geçirilmiştir.

Desukiye, BURHANİYE olarak da bilinir, Burhaneddin Desuki'nin kurduğu tarikat. Desuki'nin hem Rıfaiye ve Sühreverdiye tarikatlarının şeyhlerinden halifelik alması, hem de Şaziliye büyüklerinden Şeyh Ebu Medyen ile ilişkisi bulunması nedeniyle Desukiye bu üç tarikatın da etkilerini taşır. Desukiyeyi, bu yüzden bu tarikatların bir kolu gibi görenler de olmuştur.

Desukiye, şeriat ile tarikat arasındaki ayrılmazlığa büyük önem veren bir tarikattır. Bu nedenle şeriata uymak her zaman öne çıkarılmıştır. Şeriata uymayan en küçük bir davranışa bile göz yumulamaz. Tarikat ise yalnızca bir ayrıntıdır. Bununla birlikte, gerçek yetkinlik ancak şeriat ile tarikatın birleştirilmesi ile elde edilebilir.

Desukiye'nin temel ilkeleri, sürekli zikir ve virdlerle (dua) uğraşmak, benliğin zevk ve isteklerinden uzak durmak, yokluğa ve yitirilen şeylere rıza göstermek, şeriat ve tarikat ilkelerini korumak, velilerin ahlakını örnek almak olarak özetlenebilir.

Desukiye tarikatı daha sonra Celaleddin Süyuti'nin kurduğu Süyutiye, Seyyid Ahmed eş-Şernubiye'nin kurduğu Şernubiye, Şeyh İbrahim et-Tazi'nin kurduğu Taziye, Seyyid Salih Aşur el-Mağribi'nin kurduğu Aşuriye olmak üzere dört kola ayrılmıştır. Daha çok Mısır ve Kuzey Afrika'da yayılmış olan Desukiye günümüzde etkisini büyük ölçüde yitirmiştir.

Detaille, (Jean-Baptiste-) Édouard (d. 5 Ekim 1848, Paris - ö. 23 Aralık 1912, Paris), savaşları ve askeri yaşamı gerçeğe uygun bir biçimde betimlediği resimleriyle tanınan Fransız ressam.

J. L. E. Meissonier ile birlikte çalıştı ve onun uyguladığı, resmin gerçeğe tamı tamına uyması ilkesini benimsedi. Askeri yaşam konusunda geniş bilgi edinerek yaptığı resimler 19. yüzyılın sonlarını içine alan askeri tarih çalışmaları için önemli bir kaynak oluşturdu. Örneğin 1883'te, Alphonse de Neuville ile birlikte, bol resimli *L'Armée française* (Fransız Ordusu) adlı iki ciltlik bir albüm yayımladı. 1870-71 Fransız-Alman Savaşı'na ilişkin resimleriyle ("Champigny Savunması", 1879) ün kazandı. Ama en karakteristik yapıtları, I. Napoléon ve ordusunu konu aldığı resimleriydi. Detaille, bunlardan başka bazı portreler ve askerlik dışı konularda da resim yaptı; ayrıca ünlü bir aktördü.

deteksiyon, bir radyo dalgasının doğrultulması ve dalga üzerine bindirilmiş her türlü bilgi işaretinin yeniden elde edilmesi işlemi. Temel olarak, modülasyon(*) işleminin tersidir.

deterjan, ARITICI olarak da bilinir, suda çözündüğünde, katı yüzeylerdeki kirleri ya da yabancı maddeleri sökerek asıltı halinde tutabilen yüzey-etkin temizlik maddelerinin ortak adı. Genel olarak, katı ve sıvı yağların sabunlaştırılmasıyla üretilen temizlik maddelerine sabun, sabunlaşma tepkimesine başvurmaksızın üretilen tüm bireşimsel (sentetik) temizlik maddelerine deterjan denir. Suya katılarak günlük temizlik işlerinde kullanılan toz ve sıvı deterjanların dışında, sudan başka bir sıvıya katılarak emülsiyonlaştırıcı olarak kullanılan çeşitli deterjanların da değişik alanlarda birçok uygulaması vardır. Örneğin bu maddeler, taşıt motorlarında kullanılan yağlama yağlarına katıldığında vernik gibi istenmeyen çökeltilerin motorun silindir duvarlarında birikmesini önler; benzine katıldığında yapışkan artıkların karbüratörde çökelmesini engeller ya da kuru temizleme çözücülerine katıldığında dokumalardaki kir ve lekelerin giderilmesini kolaylaştırır.

Deterjanların en çok kullanıldığı alan çamaşır ve bulaşıkların yıkanması ile ev temizliğidir. Kirli bir yüzeyin temizlenmesi çok basit gibi görünürse de, aslında oldukça karmaşıktır ve birtakım fiziksel-kimyasal aşamaları içerir:

1. Yüzeyin, deterjan katılmış yıkama suyuyla ıslanması; dokumalarda, deterjanlı suyun lifler arasına girmesi. Bu aşamada deterjan (ve öbür yüzey-etkin maddeler), suyun yüzey gerilimini azaltarak, başka bir deyişle, su molekülleri arasındaki kimyasal ilgiyi yıkanacak maddelerin moleküllerine yönelterek, suyun yüzeye girme yeteneğini artırır.

2. Su ile yıkanacak yüzey ve su ile kir arasındaki bölgeye bir deterjan katının yerleşmesi.

3. Temizlenecek yüzeydeki kirlerin yıkama suyuna dağılması; bu aşamada, suyun sıcak olması ve sürekli çalkalanması kirlerin dağılmasını kolaylaştırır.

4. Yüzeyden sökülmüş olan kirlerin yeniden temizlenmiş yüzeye yapışmasının engellenmesi. Deterjan, içine katılmış olan özel maddelerin de yardımıyla, kirleri koruyucu bir koloitle sarıp suda asıltı halinde kalmalarını sağlayarak bu işlevi yerine getirir. Katı yüzeylerdeki kirler genellikle çok ince bir katı ya da sıvı yağ katmanıyla yüzeye bağlanmıştır; bu yüzeylerin temizlenmesi için, bağlayıcı yağ katmanı ile deterjan çözeltisinin yer değiştirmesi, yüzeye tutunan deterjanın da durulama suyuyla giderilmesi gerekir. Yumurta, süt, kan gibi proteinli maddelerin yalnızca deterjanla giderilmesi güçtür; suda çözünmeyen proteinli madde liflere sıkıca yapışır ve deterjanın girmesini engeller. Deterjanlarla birlikte, proteinleri parçalayan proteolitik enzimler kullanıldığında, proteinli madde suda çözünebilir ya da hiç değilse su geçirir duruma gelir ve deterjanın liflere girmesine karşı koyamaz; ama bu enzimler sürekli kullanıldığında duyarlı kişilerde alerjik tepkilere yol açabilir. Bir deterjanın (ya da herhangi bir yüzey-etkin maddenin) bütün bu aşamalarda kendine düşen görevi yerine getirebilmesi için bazı kimyasal yapıları içermesi gerekir. Örneğin bir deterjanın moleküllerinde, suda çözünmeyen bir bölüm ile suda çözünen ikinci bir bölüm bulunması gerekir. Suda çözünmeyen bölüm bir yağ asidi olabileceği gibi, yağ alkolleri ya da alkilbenzen gibi daha uzun karbon zincirleri de olabilir. Suda çözünen bölüm ise bir -COONa grubu, $-OSO_3Na$ ya da $-SO_3Na$ gibi bir sülfo grubu ya da uzun bir etilen oksit zinciri olabilir. Genellikle, molekülün suda çözünmeyen bölümü katı yüzeye (ya da dokuma elyafına) ve kirlere, suda çözünen bölümü ise su moleküllerine bağlanır.

Geniş bir tüketici kitlesine sunulan ilk bireşimsel deterjan, I. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'da üretildi. Bu deterjanlar kimyasal olarak, propil ya da bütil alkollerin naftalen ile tepkimeye sokulduktan sonra sülfolanmasıyla elde edilen kısa zincirli bir alkilnaftalen-sülfonattı. Islatma özelliği yüksek, ama arıtma özelliği çok zayıf olan bu tip maddeler bugün de dokuma sanayisinde yaygın olarak kullanılır.

1920'lerin sonları ile 1930'ların başlarında, uzun alkol zincirlerinden oluşan moleküllerin sülfolanmasıyla üretilen deterjanlar, yüzeye yayılmasını sağlayan sodyum sülfat dışında hiçbir katkı maddesi eklemeden piyasaya sürüldü. Birkaç yıl sonra, uzun alkilaril sülfonat zincirleri içeren moleküller üretildi. II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru alkilaril sülfonatlı deterjanlar güçlü bir temizlik maddesi olarak bütün piyasaya egemen olurken, alkol sülfatlar şampuanların ve yün, ipek gibi özel dokuma temizleyicilerinin üretiminde geniş bir kullanım alanı buldu. Böylece, başlangıçta sabun yerine kullanılacak bir temizlik maddesi olarak üretimine başlanan bireşimsel deterjanlar, giderek birçok yönüyle sabundan üstün olan ve sabun kullanımını yalnızca vücut temizliğine indirgeyen bir ürün durumuna geldi.

Deterjanlar, bütün yüzey-etkin maddeler gibi dört grupta toplanabilir:

1. Çözeltiye, asıltı halinde (koloidal) eksi elektrik yüklü iyonlar (anyon) veren anyonlu deterjanlar; günümüzde kullanılan bireşimsel deterjanların büyük bölümü bu gruptandır.

2. Çözündüğünde artı elektrik yüklü iyonlar (katyon) veren katyonlu deterjanlar.

3. Çözeltiye, elektrik yükü taşımayan (nötr) asıltı halinde parçacıklar veren iyonsuz deterjanlar.

4. Çözeltinin pH derecesine (asitlik ya da alkalilik) bağlı olarak, çözündüğünde anyon ya da katyon verebilen amfoter (ya da amfolitik) deterjanlar.

Anyonlu deterjanların molekülü, eksi elektrik yüklü bölümü oluşturan bir sülfo grubunun ($-SO_3$) bağlandığı uzun bir karbon zinciridir. Bu karbon zinciri, sülfürik asit, dumanlı sülfürik asit, gaz halindeki kükürt trioksit ya da klorosülfonik asit kullanarak, bir sülfo grubunun kolayca bağlanabileceği (sülfolama) yapıda olmalıdır. Önceleri bu tür deterjanların temel hammaddesi yağ alkolleriydi; II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra kullanılmaya başlanan alkilbenzen kısa sürede bu hammaddenin yerini aldı. Bugün dünyada üretilen bireşimsel deterjanların yaklaşık yüzde 50'sinde alkilbenzen kullanılmaktadır. Başlangıçta alkil molekül grubu olarak, propilenden elde edilen $C_{12}H_{24}$ (tetrapropilen) kullanılıyor ve alkilleme denen bir tepkimeyle bu grup benzene bağlanarak alkilbenzen üretiliyordu; daha sonra, alkilbenzenin sülfolanmasıyla, temizleme gücü çok yüksek olan ve çok iyi köpüren alkilbenzen sülfonat elde ediliyordu. Ne var ki, bu deterjanların sabuna ve yağ alkolleriyle üretilmiş deterjanlara oranla çok fazla köpük üretmesi büyük bir sakıncaydı. Çamaşır ve bulaşıklardan kolayca giderilemeyen bu köpükler, yıkama suyuyla birlikte atık su ve kanalizasyon ağına karışarak denize dökülüyor, bu sulardaki organik maddelerin biyolojik etkenlerle ayrışmasını geciktirerek büyük çapta çevre kirliliğine yol açıyordu. 1960'larda, alkilbenzen sülfonat moleküllerinin yapısını değiştirmeye yönelik araştırmalar sonucunda, dallanmış bir zincir olan tetrapropilenin yerini, bakterilerin kolayca koparabileceği düz karbon zincirli bir alkil grubu aldı. Bugün, Türkiye ile birlikte dünyanın birçok ülkesinde, lineer sodyum alkilbenzen sülfonat (LAB ya da LAS) gibi, biyolojik etkenlerle kolayca ayrışabilen düz (lineer) zincirli alkil gruplarıyla üretilmiş deterjanların üretimine geçilmiştir. *Ayrıca bak.* sabun.

determinant (genetikte) *bak.* belirleyici gen

determinant, doğrusal ve çoklu doğrusal cebirde, *n* satır ve *n* sütundan oluşan bir

kare matris A'dan elde edilen ve det A biçiminde gösterilen değer. Matrisin her elemanı a_{rc} (r alt gösterimi satırı, c ise sütunu belirtir) simgesiyle tanımlanırsa, determinant, $(-1)^{r+c}$ eşçarpanı ile aynı sıra ve sütundan iki tane birden kullanmamak koşuluyla n elemanlarının çarpımlarından elde edilen $n!$ sayıdaki terimin toplamına eşittir.

Özel bir durum olan $n=1$ için, determinantın değeri, tek eleman olan a_{11}'e eşittir. $n=2$ için matris

$$\begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{bmatrix}$$

biçimindedir ve detarminant, $a_{11}a_{22} - a_{12}a_{21}$'dir. Daha büyük determinantlar, minörler ile eşçarpanların çarpımından elde edilen terimlerin toplamlarına açılarak bulunur. Matrisin her hangi bir satırı ya da sütunu seçilir, bunun her a_{rc} elemanı, $(-1)^{r+c}$ eşçarpanı ve orijinal matristen r satırı ve c sütununun kapatılmasıyla elde edilen M_{rc} minörüyle çarpılır. Bu işlem minörlerin gözle hesaplanabileceği aşamaya kadar yapılır. Her adımda en çok sıfır içeren satır ve sütun seçilir. Örneğin,

$$A = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 4 & 1 & -1 \\ 1 & 0 & 7 \end{bmatrix}$$

biçimindeki matrisin determinantı en kolay ikinci sütuna göre bulunur:

$$\det A = 0 \cdot (-1)^3 M_{12} + 1 \cdot (-1)^4 M_{22} + 0 \cdot (-1)^5 M_{32} = M_{22} = (2 \cdot 7 - 3 \cdot 1) = 11.$$

determinizm *bak.* belirlenimcilik

Detmold, Almanya'nın kuzeybatı kesiminde, Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinin (*Land*) kuzeydoğusunda il (*Regierungsbezirk*). Kuzey ve doğuda Aşağı Saksonya (Neidersachsen) eyaleti, güneydoğuda Hessen eyaleti, güneybatıda Arnsberg ili, batıda da Münster iliyle çevrilidir. Yüzölçümü 6.515 km²'dir. Tarihsel Vestfalya bölgesinin kuzeydoğu kesimiyle, eski bir küçük Alman devleti olan Lippe'nin topraklarını kapsar. 1947'de kurulmuş olan Detmold ili, adını yönetim merkezinden alır.

Kuzey Almanya Ovasının bir uzantısı olan Münsterland Düzlüğü, Weser Irmağına bitişik dağlık bölge Weser Platosu (Weserbergland) ile Sauerland Platosu arasında, Detmold'un batı kesimine geniş bir girinti biçiminde sokulur. Bölgenin kil ve kum karışımı toprağı ve yoğun yağışlar, hayvan besiciliği için çok elverişli otlakların oluşmasını sağlamıştır. Detmold Düzlüğünün başlıca kenti Gütersloh'un çeşitlenmiş bir sanayisi vardır; çevresindeki birçok kasaba da mobilya yapımında uzmanlaşmıştır. Münsterland'ın en doğu ucunda yer alan Senne bölgesi ırmak ve buzulların getirip bıraktığı kum çökellerinden oluşan 25 m'lik bir katmanla kaplıdır. Bu katman üstünde geniş bir funda kuşağı görülür. Hellweg demiryolu ve karayolunun doğu ucunda yer alan Paderborn, çevredeki tarımsal bölgenin pazarlama ve ihraç merkezidir.

Detmold ile Aşağı Saksonya arasındaki bir dizi bağımsız sıradağın yer aldığı Weser Platosu, Münsterland girintisinin doğu ve kuzeydoğu kesimlerini çevreler. Sıradağların Detmold ili içinde kalan bölümü, güneydoğuya kıvrılan Egge Dağları (Eggegebirge) ve Teutoburg Ormanı (Teutoburger Wald) ile kuzeydeki Wiehen Dağlarında (Wiehengebirge) olduğu gibi, genellikle dik kayalıklar ile dar ve uzun sırtlardan oluşmuştur. İlin en büyük kentleri Bielefeld ve Detmold, Teutoburg Ormanının kuzey yamacında yer alır. Bielefeld çok çeşitli sanayileri barındırmakla birlikte daha çok keten sanayisiyle ünlüdür. Ortasında Herford kasabası bulunan Ravensberger Hügelland çöküntüsü dik kayalıklar arasında yer alır. Verimli kil ve marn topraklarla örtülü olan bu bölgede şeker pancarı, buğday ve sebze yetiştirilir. Lippe Platosunun kumtaşı tepeleri Aşağı Saksonya sınırı boyunca uzanır. Yöredeki mobilya ve kâğıt sanayilerinin hammaddesi, aralarında ekili tarlaların uzandığı kayın ormanlarından sağlanır. Weserbergland bölgesi Wiehen Dağlarının kuzeyinde Kuzey Almanya Ovası ile sona erer. Burada Weser Irmağı, Minden yakınlarındaki güzel manzaralı Porta Westfalica Vadisinden geçerek dağlık bölgeden ayrılır. Weser Platosunda Bad Salzuflen, Bad Oeynhausen, Bad Meinberg ve Bad Driburg gibi çok sayıda kaplıca da bulunur.

Detmold ili nüfusunun çoğunluğu, Batı Saksonların soyundan gelir ve bir Aşağı Alman lehçesi konuşurlar. Halkın yüzde 65'ten fazlasını Protestanlar, yaklaşık yüzde 30'unu da Katolikler oluşturur. Senne ve Weserbergland'ın uzak bölgelerinde km² başına 50 kişi olan nüfus yoğunluğu, Bielefeld'de km² başına 1.000 kişiye kadar çıkar. Kırsal yerleşme dokusu, genellikle dağınık ya da geniş bir alanda toplanmış çiftlikler biçimindedir. Başlıca yükseköğretim kuruluşları Bielefeld Üniversitesi ile üniversite düzeyinde ileri teknik eğitim veren Gesamthochschule Paderborn'dur. Nüfus (1989 tah.) 1.816.878.

Detmold, Almanya'nın kuzeybatı kesiminde, Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde (*Land*) kent. Werre Irmağı üzerinde Teutoburg Ormanının (Teutoburger Wald) doğu yamacında yer alır. Daha önce bir prenslik ve eyalet olan Lippe'nin 12. yüzyıldan sonra merkezi olan Detmold y. 1350'de berat aldı. 5 km güneybatısında, 381 m yüksekliğindeki Grotenburg Dağında İS 9'da Romalıları yenilgiye uğratan Kersukların (Cherusci) reisi Arminius'un (Hermann), Ernst von Bandel'in yaptığı dev boyutlu bir heykeli (57 m) yükselir. O tarihte Theotmalli olarak anılan Detmold ayrıca 783'te Charlemagne ile Saksonlar arasındaki mücadeleye de sahne oldu.

Ahşap karkas yapıları ve ağaçlıklı caddeleriyle şiirsel görünümlü bir yerleşim merkezi olan Detmold'da, Lippe-Detmold prenslerinin iki eski konutu, Rönesans'tan kalma bir şatoyla (1550) Yeni Saray (1708-18; 1850'de genişletildi) vardır. Yeni Saray günümüzde, eyalet müzesi ve Kuzeybatı Alman Müzik Akademisi'nin merkezi olarak kullanılmaktadır. Mobilya yapımı kentteki başlıca sanayi etkinliğidir. Nüfus (1989 tah.) 66.809.

detonatör *bak.* kapsül

Detroit, ABD'de, Michigan eyaletinin güneydoğusunda Wayne ilinin (*county*) merkezi kent. Erie ve St. Clair göllerini birbirine bağlayan Detroit Irmağı kıyısında, Windsor'un (Ontario) karşı yakasında yer alır. Fransız kâşif ve tüccar Antoine de la Mothe Cadillac'ın 1701'de burada kurduğu ve kendisini destekleyen kişinin anısına Fort-Pontchartain-du-Détroit (Fransızca *détroit*: "boğaz") adını verdiği yerleşme, zamanla önemli bir kürk ticareti merkezi olarak gelişti. Adı daha sonraları İngilizlerce Detroit biçiminde kısaltıldı.

Detroit, Fransız ve Yerli Savaşı sırasında 1760'ta İngilizlere bırakıldı. Fransızların müttefiki olan Pontiac yönetimindeki Ottavalar ile öteki Yerli kabileler, 1763'te kaleyi ele geçirmeye çalıştıysa da yenilgiye uğradı. Kuzeybatı Toprakları'ndaki İngiliz üslerinin boşaltılmasını öngören Jay Antlaşması (19 Kasım 1794) uyarınca, Detroit de 1796'da ABD yönetimi altına girdi. 1805'te yeni oluşturulan Michigan Toprağı'nın merkezi

Detroit Irmağı kıyısındaki Rönesans Meydanı'nın karşı yakadan görünümü, Detroit
Colour Library International

oldu. Aynı yıl meydana gelen bir yangın sonucunda birçok binanın yıkılması üzerine, yeni baştan inşa edildi. 1812 Savaşı'nın patlak vermesinden hemen sonra, yeniden İngilizlerin eline geçti. Ama Eylül 1813'te geri alındı. 1815'te kent tüzel kimliği kazandı.

Büyük Göller'in yukarı kesiminde, Buffalo ile Detroit arasındaki ilk buharlı gemi seferleri 1818'de başladı. Detroit, suyolu ya da demiryoluyla gelen tahıl ve başka tarım ürünlerinin işlenerek ülkenin öteki yörelerine ya da Avrupa'ya gönderilmesiyle, ABD'nin başlıca un üretim merkezlerinden biri oldu. Michigan'ın eyalet statüsü aldığı 1837'den eyalet merkezinin Lansing'e taşındığı 1847'ye değin eyalet merkezi işlevini gördü. Amerikan İç Savaşı'nın (1861-65) ardından büyük bir sanayi kentine dönüştü. Üretim zinciri tekniğini başlatan ve günde 5 dolar asgari ücret uygulamasını getiren (1914) fabrikatör Henry Ford'un katkısıyla, dünya otomobil üretiminin merkezi durumuna geldi. Silah üretiminde ön sıralara geçtiği 1. Dünya Savaşı'nda sanayi gelişimi daha da hızlandı. Bu dönemde çoğunluğunu Güneyli Siyahların oluşturduğu geniş çaplı göçler başladı. 1943'te kentte yaşayan beyazlar ile Siyahlar arasında olaylar patlak verdi. 1967'de ortaya çıkan ırk çatışmaları büyük mal kaybına yol açtı. Bunun üzerine gerginlikleri azaltmak ve toplumsal ilişkileri geliştirmek amacıyla çeşitli örgütler kuruldu.

Sanayi dalları ve mal dağıtım alanları çeşitlenmiş olmasına karşın, Detroit'in ekonomik yaşamı otomobil sanayisinde ortaya çıkan ulusal ve uluslararası gelişmelerden çok çabuk etkilenir. Ekonomik atılım ve bunalımların etkisi, ülkenin birçok yöresine göre daha yoğun olur. Sanayi kuruluşlarının ve bazı zengin beyazların banliyölere taşınması süreci günümüzde de sürmektedir. Öte yandan artan sosyal hizmet mali-

yetlerini karşılamak da bir başka önemli sorun olarak varlığını korumaktadır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra hazırlanan kent planlaması çerçevesinde ırmak kıyısında kurulması öngörülen belediye merkezine yer açmak amacıyla eski ve kötü görünümlü binaların çoğu yıkılmıştır. Belediye merkezi binalarının ilki olan Eski Askerler Anısal Binası 1950'de tamamlanmıştır. Öteki ilginç yapılar arasında kent ve il yönetim binası, Detroit Senfoni Orkestrası'nın konserler verdiği Henry ve Edsel Ford Oditoryumu, kongre ve sergi binası olarak kullanılan Cobo Hall, Cobo Arena ve Rönesans Meydanı'ndaki 73 katlı Detroit Plaza Oteli sayılabilir.

Kentin başlıca yükseköğrenim kuruluşları Wayne Eyalet Üniversitesi ve Detroit Üniversitesi'dir. Önemli kültürel kuruluşlar arasında Cranbrook Sanat Akademisi, kentin ana halk kütüphanesinin içinde yer aldığı Detroit Kültür Merkezi, Detroit Sanat Enstitüsü ve çeşitli müzeler sayılabilir. Dearborn banliyösündeki Henry Ford Müzesi'nde her çeşit ulaşım aracı, Greenfield Village'da da eski Amerikan evlerinin yeniden yapılmış örnekleri ile eski el sanatları sergilenmektedir. Detroit'in 1914'ten beri etkinlik gösteren bir senfoni orkestrası vardır. Yaz konserleri, içinde botanik bahçesi, çocuk hayvanat bahçesi ve akvaryum bulunan Belle Isle Parkı'nda, açık havada verilir. Uçak seferleri üç ayrı havalimanından yapılır. Nüfus (1990) kent, 1.027.974; metropoliten alan, 4.382.299.

Detroit Sanat Enstitüsü, Michigan eyaletindeki Detroit'te, tarihlerine göre düzenlenmiş seçkin Amerikan, Hollanda, Flaman ve İtalyan resimlerinden oluşan geniş kapsamlı sanat koleksiyonu. Enstitüdeki Amerikan resmi koleksiyonu dünyadaki en büyük üç koleksiyondan biridir ve Smithsonian Institution'a bağlı beş bölgesel araştırma merkezinden biri olan Amerikan Sanat Arşivi tarafından yeni yapıtlarla zenginleştirilmektedir.

1885'te bir grup Detroitlinin kurduğu müze 1919'da kente verildi ve 1927'de yeniklasik üsluptaki bugünkü yapısına taşındı. Bu yapı, 1966 ve 1971'de bazı eklemeler yapılarak genişletildi. Sanat kitaplığında 60 bin cildi aşkın kitabın yanı sıra değerli kitap ciltlerinden oluşan bir koleksiyon vardır. Wayne Eyalet Üniversitesi'nin işbirliğiyle enstitüde lisansüstü müzecilik eğitimi de yapılmaktadır.

Detti Çavlanı, İzlanda'nın kuzeydoğu kesiminde, adanın en uzun ikinci ırmağı Jökulsá á Fjöllum'un üstünde çavlan. Düşüş yüksekliği 44 m'dir. İzlanda'nın, hacim açısından en büyük, hidroelektrik enerji potansiyeli açısından da en zengin çavlanıdır. Akureyri'den karayoluyla ulaşılabilen Detti Çavlanı, doğal güzelliğiyle turistler için çekici bir yerdir.

Deukalion, Yunan mitolojisinde, Prometheus'un oğlu, Tesalya'daki Phthia kentinin kralı ve Pyrrha'nın kocası. Helen (Yunan) soyunun efsanevi atası Hellen'in babasıdır.

Zeus'un, bütün insanlığı yok etmek için çıkardığı tufan sırasında Deukalion kendi yaptığı bir sandığa sığınarak karısıyla birlikte Parnassos Dağına çıkar. Deukalion ve Pyrrha tanrılara kurbanlar sunarlar ve insan soyunu nasıl yeniden başlatabileceklerini sorarlar; bunun üzerine dağın yamacındaki taşları arkalarına doğru atmaları buyrulur. Deukalion'un attığı taşlar birer erkeğe, Pyrrha'nın attıkları ise birer kadına dönüşür.

Deulino Ateşkes Anlaşması, Rusya'da Karışıklık Dönemi (1606-13) sırasında Polonya'nın Rusya'ya müdahale etmesinden doğan Rusya-Polonya çatışmasına 14,5 yıl ara verilmesini sağlayan anlaşma (Aralık 1618).

Çar Vasili Şuyski'nin istikrarsız yönetim döneminde (1606-10) Polonya kralı Zygmunt Waza, Moskova Büyük Prensliği'ne savaş açtı. Eylül 1609'da ordusuyla Smolensk'i kuşattı ve oğlu Władysław'ı Moskova tahtına geçirmeye çalıştı. Ağustos 1610'da Moskova'nın önde gelen boyarları Władysław'ın yönetimini kabul ederek kentin kapılarını Polonyalılara açtılar. Ama Zygmunt Rusya tahtına kendisi geçmek istediğinden Moskova'yla savaşı sürdürdü. Askerleri Moskova'nın büyük bölümünü yakıp Smolensk'i işgal ettiler. Bununla birlikte, bir Rus ordusu yetişerek Moskova'yı aldı ve bir *zemski sobor* (ülke meclisi) Mihail Romanov'u yeni çar olarak ilan etti (1613). Bunun üzerine Władysław Rusya'ya karşı yeni bir sefer açtı (1617-18).

Władysław'ın seferini sona erdiren Deulino Ateşkes Anlaşması, Smolensk'in yanı sıra Rusya'nın işgal altındaki öteki batı topraklarının da Polonya'nın elinde kalmasını sağladı. Ayrıca Władysław babasının vazgeçtiği Rusya tahtı üzerindeki iddiasını öne sürme hakkını korudu.

1632'de anlaşma süresi sona erince çatışmalar yeniden başladı. Ruslar Smolensk'i geri almayı başaramayarak Polanowo (Polyanov) Antlaşması'na (1634) boyun eğdiler. Smolensk Polonya egemenliğinde kaldı ve Rusya'nın Polonya'ya 20 bin ruble ödemesi kararlaştırıldı. Buna karşılık Władysław da Mihail'i meşru çar olarak tanıdı.

Deus (Nogueira Ramos), João de (d. 8 Mart 1830, São Bartolomeu de Messines, Algarve - ö. 11 Ocak 1896, Lizbon, Portekiz), Portekizli lirik şair. Yapıtları, hem

Deus, bir oymabaskıdan ayrıntı, 19. yüzyıl
Secretaria de Estado da Informacao e Turismo, Lizbon

Portekiz romantik şiirinin son önemli ürünleri, hem de şiirde romantizme başkaldırının öncü örnekleridir.

Coimbra'daki öğrencilik döneminde bohem bir yaşam sürerken şiir yazmaya başladı. Ama şiirlerini yalnızca arkadaşlarına okuyordu. Arkadaşları, bu lirik şiirlerin dergilerde yayımlanmasını sağlayarak yok olup gitmesini önlediler. Deus, beş yıllık hukuk öğrenimini 10 yılda tamamlayarak 1859'da mezun oldu; ama 1862'ye değin Coimbra'da kaldı. Sonradan, zamanın edebi biçimciliğine karşı çıkacak olan genç şairler üzerinde etkili oldu. İlk şiir kitabı *Flores de Campo* (1868; Kır Çiçekleri) ilgiyle karşılandıysa da, her zaman maddi güçlükler içinde yaşadı. Arkadaşları 1869'da Parlamento'ya seçilmesini sağladılar, ama Deus, ilkelerine ters düşen bir durumla karşılaşınca görevi bıraktı. Bu davranışı ona sevgi kazandırdı, ama maddi durumu değişmedi. Evlendikten sonra, geçimini sağlayabilmek için tüccarlara ismarlama şiirler yazmak ve aşağılayıcı işlerde çalışmak zorunda kaldı. Bu sıkıntılı dönemde, okullardaki modası geçmiş okuma kitaplarını keşfederek zamanını, okuma yazma öğretmek için yeni bir yöntem geliştirmeye adadı. İkinci şiir kitabı *Fôlhas Sólias* (Dağınık Yapraklar) ile *Cartilha Maternal* (Ana Okuma Kitabı) 1876'da yayımlandı. 1888'de ise geliştirdiği okuma yöntemi resmi olarak benimsendi ve Deus, bu yöntemi tanıtmakla görevlendirildi. Artık ünlü olmuştu. 1893'te *Campo de Flores* (Çiçek Tarhı) başlığıyla toplu şiirleri yayımlandı; 1895'te kuşağının en büyük Portekizli şairi ilan edildi ve ölümünden kısa süre önce, 1896'da düzenlenen bir törenle ilkokul öğrencilerince onurlandırıldı.

Deus, 20. yüzyıl başlarında Portekiz edebiyatını en çok etkileyen kişidir. Entelektüel kaygılar taşımamasına ve kısıtlı sayıdaki temalarına karşın, romantizmi aşırılıklarından arındırmış ve daha dışavurumcu bir şiir dili geliştirmiştir. Özellikle görsel imgelerinin dolaysızlığı; aşkı içten ve yalın biçimde anlatmasıyla önem kazanır. Deus, döneminin lirik şiirine yeniden can vermiştir.

deus ex machina (Latincede "makineyle inen tanrı"), Eski Yunan ve Roma tiyatrosunda, bir tanrının olay örgüsündeki düğümü çözmek üzere tam zamanında ortaya çıkması. Klasik tiyatroda tanrı sahneye bir mekanizma aracılığıyla indirilirdi. Kökeni İÖ 4. yüzyıla değin uzanan bu trüğe Sophokles *Philoktetes* (İÖ 409) adlı oyununda, Euripides de birçok oyununda başvurmuştur.

Ayrıca çok eskiden beri, beklenmedik bir anda ortaya çıkan bir kurtarıcı ya da büyük bir karışıklık durumunda düzeni geri getiren olağandışı bir olay için de *deus ex machina* deyimi kullanılır.

deus otiosus (Latincede "yalnızca tanrı" ya da "saklı tanrı"), felsefe ve dinler tarihinde, dünya yönetimiyle ilgili gündelik işlere karışmayan yüce tanrı. Yeryüzündeki bütün işleri, kendisi ile insanlar arasında aracılık eden atalara ya da cinlere bırakmıştır. Bu tanrı kavramı Afrika, Malenezya ve Güney Amerika'da yaygındır.

Batı felsefesinde de *deus otiosus* kavramı, 17-18. yüzyıllarda gelişen usçu din ve felsefe akımı yaradancılığın, evrenin işleyişine karışmayan yaratıcı görüşüyle ilişkilendirildi. Yaradancılığın bu katı yorumu, akımın geliştiği ilk dönemlerde pek az yaradancı tarafından kabul edildi. Ama yaradancılığa karşı olanların çoğu, bu akımın temsilcilerini, Tanrı'nın ilk yaratma ediminden sonra geri çekilerek doğa süreçlerine ve insanların yaşam biçimine karışmaktan uzak durduğu görüşünü savunur duruma düşürmeye çalıştılar.

Deusdedit (AZIZ). L. DEUSDEDIT ya da L. ADEODATUS olarak da bilinir (d. Roma - ö. 8 Kasım 618, Roma; yortu günü, 8 Kasım), 615-618 arasında papa. Bizanslıların İtalya'da Lombardlara karşı yürüttüğü savaşı yeniden başlatma girişimi başarısızlığa uğramıştır. Deusdedit, manastır dışı rahiplere karşı keşişleri destekleyen Papa I. Gregorius ile Papa IV. Bonifatius'un izlediği politikayı tersine çevirmiştir.

Deuteromycetes, eşeysel üreme evresi bilinmeyen mantarları içeren yapay ya da

biçimsel sınıf. Bu mantarların çoğu sporlarla (konidyum ya da oidyum) ya da tomurcuklanma yoluyla eşeysiz olarak çoğalır. Konidyum evresi asklımantarlar sınıfındakine benzerse de, bazı türlerinki ilkel mantarlara ve bazitlimantarlar sınıfına yakınlık gösterir.

Deuteromycetes, sporları taşıyan üreme organlarının bulunup bulunmadığına göre dört takıma ayrılır: Konidyumların bir piknidyum (şişe biçiminde bir organ) içinde taşındığı *Sphaeropsidales*; konidyumların bir aservulus (yastık biçiminde bir organ) içinde taşındığı *Melanconiales*; konidyumların taşıyıcı bir organ içinde bulunmadığı *Moniliales* ve hiç konidyum oluşturmayan *Agonomycetales*.

Bu mantarların birçoğu ekonomik yönden büyük önem taşır. Bazıları bitkilerde antraknoz, boz çürüklük ve solgunluk gibi ciddi hastalıklara yol açarken, bazıları da hayvanlarda ve insanlarda asperjilloz ve kandida enfeksiyonunun sorumlusudur. *Penicillium*(*) cinsinden küf mantarları ise sanayi açısından büyük önem taşır.

Deuterostomia (ikincilağızlılar), *Echinodermata* (örn. denizyıldızları, denizkestaneleri), *Chordata* (örn. omurgalılar), *Chaetognatha* (kıllıçeneliler) ve *Brachiopoda* filumlarını içeren ve embriyolojik gelişmelerinin benzerliğine dayanarak birlikte sınıflandırılan hayvanlar grubu. *Deuterostomia* grubunda, embriyonun gelişme sürecinde, gastrula boşluğunun ağzı olan blastopor anüse dönüşürken, ilkel bağırsaktaki bir delik de ağzı oluşturur. *Deuterostomia*, sölomlu (vücut boşluğu olan) hayvanların iki bölümünden biridir. *Karş.* Protostomia.

Deutsche Bank AG, 1870'te Berlin'de kurulan ve 1957'den bu yana merkez bürosu Frankfurt am Main'da bulunan Alman bankacılık kurumu. Ülkenin en büyük bankası olan Deutsche Bank'ın Almanya'da 1.200'ün üzerinde şubesi vardır. Banka bunların yanı sıra Londra, Tokyo ve Güney Amerika'da bulunan dış büroları, European Banks International Company'ye üyeliği ve öteki uluslararası ve ulusal bankacılık şirketleriyle olan bağları yoluyla dünya çapında bankacılık hizmetleri vermektedir.

Banka kuruluş iznini 10 Mart 1870'te Prusya kralı I. Wilhelm'den alarak 9 Nisan'da Berlin'de çalışmaya başladı. Bremen'de 1871'de, Hamburg, Şanghay ve Yokohama'da 1872'de, Londra'da ise 1873'te şubeler açtı. Yüzyılın sonunda, genel müdürü Georg von Siemens'in (1839-1901) yönetimi altında birçok başka Alman bankasını bünyesine almış ve sermayesini yaklaşık 10 katına çıkarmıştı. 20. yüzyılda yayılması sürdü ve 1929'da eski rakibi olan Disconto-Gesellschaft ile birleşti. Büyük Bunalım'ın başlangıcında güçlüklerle karşılaştıktan sonra, Nazi rejimi altında büyük gelişme gösterdi.

Üçüncü Reich'ın devrilmesiyle birlikte, Deutsche Bank'ın Berlin ve Doğu Almanya'daki büroları Ruslar tarafından kapatıldı ya da kamulaştırıldı; Batı Almanya'daki şubelerinin ise kartelleşmiş yapısına son verilerek 1947-48'de 10 bağımsız bankanın birleşmesinden oluşmuş bir statüye sokuldu. Ama Soğuk Savaş devam ettiğinden ve AFC'nin ekonomik bakımdan büyümesi ve işbirliği daha istenir bir olgu haline geldiğinden, AFC'deki ekonomik güçlenmeye karşı olan NATO muhalefeti azaldı. 1952'ye değin 10 banka üçe indirilmişti. 1957'de ise bu üç kurum yeniden birleşerek tek bir Deutsche Bank AG oluşturdular.

Deutsche Bank, 1888'de Anadolu Demiryolu ve 30 milyon marklık balık avı borçlanması, 1911'de de 7 milyon liralık başka bir borçlanma için Osmanlı hükümetine kredi verdi. Ayrıca 1894 Eskişehir-Konya Demiryolu, 1903 Bağdat Demiryolu, 1905 askeri teçhizat borçlanmalarına aracılık eden banka, 1907'de Beyoğlu'nda bir şube açtı. Bu şube özellikle bankanın Osmanlı hükümetiyle ve Anadolu-Bağdat Demiryolu şirketiyle yaptığı mali işlemlere bakıyordu. 1919'da kapanan şube 1924'te yeniden açıldıysa da 1944'te kapatıldı.

Deutsche Bücherei (Alman Kütüphanesi), Leipzig kentinde bulunan, Almanya'nın en büyük genel araştırma kütüphanelerinden biri. 1912'de kurulan kütüphanede Almanya'da yayımlanan kitaplar, yabancı dillere çevrilen Almanca kitaplar, Almanya ve Almanlarla ilgili yayınlar yer almaktadır. Almanca bir ulusal bibliyografya (*Deutsche Nationalbibliographie*) çıkaran ve merkezi bir kataloglama bölümü bulunan kütüphanede yaklaşık 7 milyon kitap vardır.

Deutscher Gewerkschaftsbund (DGB) *bak.* Alman Sendikalar Federasyonu

Deutsches Museum, tam adı DEUTSCHES MUSEUM VON MEISTERWERKEN DER NATURWISSENSCHAFT UND TECHNIK (Alman Doğa Bilimleri ve Teknoloji Başyapıtları Müzesi),

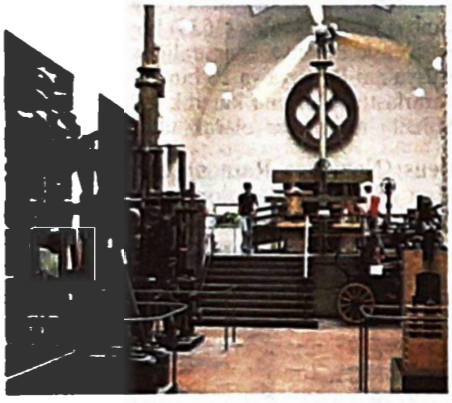

Deutsches Museum'da teknoloji tarihi bölümü, Münih
Celal Kolay

Münih'te 1903'te kurulan ve 1925'te halka açılan bilim ve sanayi müzesi. Düzenleme ve yönetim biçimi ile Chicago'daki Bilim ve Sanayi Müzesi gibi daha sonraki kuruluşlara örnek olmuştur.

Deutsches Museum, Oskar von Miller'in azim ve girişimciliği sayesinde kuruldu. Sanayi ve hükümet yetkililerini bu düşüncenin yararına inandıran von Miller, müzeyi 20 yılı aşkın bir sürede oluşturmayı başardı. Müzenin teknoloji tarihi ve fiziksel bilimlere ilişkin birçok değerli koleksiyonu II. Dünya Savaşı'nda harap olmuşsa da, bu eksiklikler sonradan tamamlanmıştır.

Deutsches Theater (Alman Tiyatrosu), çağdışı bir tiyatro geleneğine tepki olarak oyun yazarı Adolf L'Arronge tarafından 1883'te Berlin'de kurulan özel tiyatro topluluğu. Güçlü bir etki yapmış olan Meiningen Saray Tiyatrosu'nun yolunu izleyerek takım oyunculuğuna dayalı oyunlar sahneledi. 1894'te Otto Brahm'ın yönetimindeki Freie Bühne ile birleşti. 1905'ten sonra Max Reinhardt'ın ve 1920'lerde Bertolt Brecht'in yönetmenliği sırasında parlak dönemler yaşadı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra dağıldı. 1937'de, Reinhardt'ın yerine geçen Heinz Hilpert'in yönetiminde yeniden çalışmaya başladı. Hilpert hem bu tiyatroda, hem de Göttingen'deki Deutsches Theater'de 1950'lere değin oyunlar yönetti.

Deutsches Wörterbuch (Almanca Sözlük), bilimsel bir tutumla hazırlanmış olan ilk Almanca sözlük. Jacob ve Wilhelm Grimm'in başladıkları yapıt, Luther döneminden (y. 1500) Goethe (ö. 1832) dönemine değin Yeni Yüksek Almanca edebiyat dilindeki bütün sözcüklerin etimolojisini ve tarihçesini, alıntılarla da zenginleştirerek vermeyi amaçlıyordu. Çeşitli lehçelerdeki sözcük ve kullanım biçimlerine de yer veriyor, sözcüklerin okunuşlarını belirtiyordu. Grimm kardeşler dev boyutlu bu girişimin ilk dört cildini tamamladılar: Jacob, I (1852'de Leipzig'de yayımlandı), III. ve IV. ciltlerin (Almancada "meyve" anlamına gelen *Frucht* sözcüğüne kadar), Wilhelm ise II. cildin sorumluluğunu üstlendi. Grimm kardeşlerin oluşturduğu temeller ve amaçları benimsemiş başka Alman filologlar, onların ölümünden sonra sözlük üzerinde çalışmayı sürdürdüler. Doğu ve Batı Alman bilim adamlarının işbirliğiyle yapıt 1960'ta tamamlandı.

Deutzia *bak.* havlupüskülü

Deux-Sèvres, Fransa'nın batı kesiminde, Poitou-Charentes Planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı il (*département*). Batıda Vendée, güneybatıda da Charante-Maritime illeriyle Biskay Körfezinden ayrılır. Niort, Parthenay ve Bressuire ilçelerine (*arrondissement*) bölünen Deux-Sèvres, öğretim bölgesi olarak Poitiers'ye bağlıdır. Eski Poitou ilinin yanı sıra Aunis, Saintonge ve Angoumois'nun küçük bölümlerini de içine alır. Yüzölçümü 5.999 km²'dir. Dikey duran bir dikdörtgeni andırır. Adını, topraklarında akan Sèvre Nantaise ve Sèvre Niortaise ırmaklarından almıştır. Güney yarısındaki Sèvre Niortaise, il merkezi Niort'tan geçerek batıya doğru akar. Sèvre Nantaise ise ilin ortakuzey kesiminden doğar ve kuzeybatı sınırı boyunca akarak Nantes'ta Loire'a karışır. Loire'ın bir başka kolu olan Thouet, ortaçağ kasabası Thouars'dan geçerek kuzeye doğru akar.

Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan ve yalnızca küçük pazar kasabaları bulunan

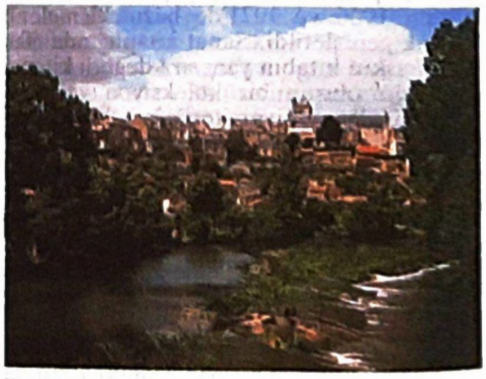

Thouet ırmağı kıyısındaki Thouars kasabasından genel görünüm, Deux-Sèvres, Fransa
Danese - Rapho/Photo Researchers

Deux-Sèvres, kentlere göçün en yoğun olduğu yerlerden biridir. Kışları yumuşak, yazları sıcak geçer. Yıl içindeki yağışlı günlerin sayısı 200'ün üzerindedir. İlin tepelerle kaplı kuzey kesiminde sınırları ağaçlarla belirlenen alanlarda yaygın olarak sığır besiciliği yapılır. Güneyde ise tahıl yetiştirilir. Doğuda ve güney sınırında çok sayıda koruluk vardır. Kurutularak tarıma elverişli duruma getirilmiş olan Marais Poitevin bataklıkları batıdan Niort'a kadar uzanır.

Niort, Parthenay ve Thouars Fransa'nın en eski kentleri arasında yer alır. Sain-Maixent-l'École'de ünlü bir askeri okul vardır. Küçük Melle kasabası eşek yetiştirilen bir bölgenin merkezidir. Niort'da küçük ölçekli

deri ve kontrplak tesisleri bulunur. Nüfus (1990) 346.173.

dev, halk öyküleri ve bazı eski dinlerde genellikle insan biçiminde betimlenen çok büyük efsanevi yaratık.

Yunan mitolojisinde azman ve vahşi birer yaratık olan Gigantlar genellikle insan gövdeli ve yılan bacaklı olarak betimlenirdi.

Dev, Padraic Colum'ın *The King of Ireland's Son* adlı kitabında yayımlanan Willy Pogany'ye ait bir çizim, 1916
The Macmillan Company

Hesiodos'a göre Gigantlar, Gaia (Yeryüzü) ile Uranos'un (Gök) oğullarıydı. Devler ile Olympos tanrıları arasında kıyasıya bir döğüşün (Gigantomakhia) sonunda, okçu Herakles'in yardımıyla tanrılar üstün gelmiş ve devler öldürülmüştü. Devlerin çoğunun dağların altında gömülü olduğuna, yanardağ patlamaları ve depremler yoluyla varlıklarını duyurduklarına inanılırdı. Gigantomakhia zamanla gözde bir sanat konusu haline geldi (*bak.* Zeus Sunağı) ve Helenizmin barbarlığı yenmesinin, iyinin kötüyü alt etmesinin simgesi olarak yorumlandı.

İskandinav mitolojisinde devler tanrılardan önce var olan ve onlara yenik düşen varlıklardı. Halk öykülerinde ise devler, eski çağlarda yeryüzünde yaşamış ölümlü yaratıklardı. Eski Ahit'te de Kenan diyarındaki İsrail casuslarının gördüğü devlerden söz ediliyordu (Sayılar 13:32-33). İngiltere'nin güneybatısındaki Cornwall'da da eskiden devlerin kol gezdiği yönünde efsaneler anlatılırdı (*bak.* Corineus).

Ortaçağ kentlerinin çoğunun koruyucu devleri vardı ve tören alaylarında bu devlerin tasvirleri taşınırdı. Londra'da da büyük boyutlu Yecüc ile Mecüc tasvirlerinin İngiltere'nin efsanevi kurucusu Brutus'a tutsak düşen Cornwall'lu iki devi temsil ettiğine inanılırdı. Anvers'de 12 m boyundaki Druoŋ Antigonus tasviri ile Fransa'nın Douai kentindeki 7 m'lik Gayant figürü benzer geleneklerin taşıyıcısıdır.

Birçok Avrupa masalında devler acımasız, budala, insan eti yemeye düşkün, çoğu kez de tek gözlü olarak betimlenir. Onları öldüren kahramanlar, bu işi kaba güçten çok akıllarını kullanarak becerirler. Bohemya ormanlarında yaşadığına inanılan Rübezahl gibi iyi yürekli devler de vardır. Genellikle korku ve nefret uyandıran devlerin kızları gene de kahramanlarla evlenebilir. Dorset'taki Cerne Abbas yakınında kireçtaşına oyulmuş Cerne devi gibi kaya kabartmalarının, megalitik (büyük taş) anıtların ve uzun höyüklerin, geçmişte yaşamış devlerin ürünü olduğuna inanılır. Gene Avrupa'da yaygın eski bir inanışa göre, eskiden daha uzun boylu ve güçlü olan insan nesli, bir altın çağ yaşadıktan sonra yozlaşarak bugünkü biçimini almıştır.

Doğu kültüründe de ilginç görünümlerde ortaya çıkan dev, Türk masal ve efsanelerinde çok yaygın bir tiptir. İnsana çok benzer. Erkek ve dişi olabilir. Yalnız ya da ailesiyle yaşar; bazen çocukları da olur. Devler ellerine fırsat geçtiğinde, insanlara zarar vermekten, güzel kızları tutsak etmekten, genç ve yiğit masal kahramanlarını yemekten geri durmazlar. İnsanlara akşam uykuya daldıklarında zarar verebilirler.

Masal kahramanları amaçlarına ulaşabilmek için önlerinde büyük bir engel olarak duran devleri etkisiz hale getirirerek ya da kandırarak amaçlarına ulaşır. Devler güçlü oldukları için, ancak uykudayken öldürülebilir. Bazen birden fazla canları olduğu için, usulüne uygun olarak öldürülmeleri gerekir. İri ve güçlü olmalarına karşın saf yaradılışlı olduklarından, akıl yoluyla da alt edilebilirler.

Masal kahramanları ya devlerin elinde tutsak olan güzelleri kurtarmak ya da bunların yanında bulunan değerli bir eşya ya da hazineyi kurtarmak için yola çıkar. Masalların çoğunda Kafdağı'nda bir sarayda yaşayan devler, insanları kokularından tanır. Masal kahramanı, uykuda iken gördüğü devanasını ancak memelerinden süt emerek elde edebilir. Bu yolla onun evlatlığı olur, devin her tehlikeye karşı kendisini korumasını ve güçlükleri çözmesine yardımcı olmasını sağlar.

Oğuzların destan geleneğinin yazıya geçirilmiş ve halk öyküsüne bir ölçüde yaklaşmış örneklerinden oluşan *Dede Korkut Kitabı*'nda yer alan Tepegöz de birçok olağanüstü özellikleri olan bir devdir. Yiğitler bu yaratıkla başa çıkamazlar. Ama Basat adlı bir yiğit, uykudayken tek gözünü kör ederek ve ölümünü sağlayacak büyüyü öğrenerek onu alt eder.

İran destanı *Şehname*'de(*) de devlere yer verilmiştir. Bu yapıtta Cemşid'in devleri kendisine bağlaması, Keykâvus ile savaşan Mâzendarân hükümdarına Ak Dev'in yardıma gelmesi, Zaloğlu Rüstem'in devlerle savaşması, Tahmıras adlı hükümdarın Kara Dev'in komuta ettiği devlerle savaşması ve büyü gücüyle bunları yenmesi anlatılmaktadır. İran kültüründe devlerin kökeni Zerdüşt dinine kadar iner. Bu dinin inançlarına göre sayıları kesin olarak bilinmeyen, ama çok oldukları varsayılan devler, Ehrimen'e(*) bağlıdır.

Devler ayrıca *Binbir Gece Masalları*'nda, başta Hz. Ali olmak üzere din savaşçılarının öykülerinde, bazı kentlerin kuruluşlarıyla ilgili efsanelerde de yer alır.

Dev-Genç, tam adı TÜRKİYE DEVRİMCİ GENÇLİK FEDERASYONU, siyasal nitelikli gençlik örgütü. Ekim 1969'da Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun (FKF) adının değiştirilmesiyle kuruldu ve etkinliğini 12 Mart 1971'e değin sürdürdü.

Fikir Kulübü adı altında ilk örgütlenme, üniversite öğrencileri arasında Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde (SBF) gerçekleşti (1956). 27 Mayıs 1960'tan sonra, 1961 Anayasası'nın kabul edilmesiyle birlikte birçok fakültede SBF'dekine benzer örgütler kurulmaya başladı, İstanbul'da önce Hukuk Fakültesi'nde, ardından da İktisat Fakültesi'nde kurulan örgütlerin etkinliği, bu yoldaki çalışmaları hızlandırdı. 17 Aralık 1965'te Fikir kulüplerinin birleşmesiyle merkezi Ankara'da olan Fikir Kulupleri Federasyonu (FKF) kuruldu. Ocak 1967'de yapılan 1. Kurultay'da genel başkanlığa İzzet Ararat seçildi.

FKF'nin 2. Kurultayı 23-24 Mart 1968'de yapıldı ve Doğu Perinçek genel başkanlığa seçildi. Bu arada Türkiye İşçi Partisi (TİP) içindeki anlaşmazlıklar FKF'ye de yansıdı. Yönetime karşı olan yönetim kurulu üyelerinin çağrısı üzerine 7 Temmuz 1968'de olağanüstü kurultaya gidildi ve Doğu Perinçek düşürülerek yerine Zülküf Şahin'in başkanlığında, yeni bir yönetim oluşturuldu.

Bu arada üniversite gençliği arasında etkili bir konuma ulaşan FKF, özellikle 1968'deki öğrenci hareketlerinde öne çıktı. Üniversite reformunun, demokratik üniversite gibi kavramların tartışılmasında payı oldu. 4-6 Ocak 1969 arasında yapılan 4. Kurultay'da federasyonun yönetimine "Milli Demokratik Devrim" tezini savunanlar geldi ve Yusuf Küpeli genel başkan seçildi. FKF o sıralarda çeşitli üretici mitinglerinde ve köylü hareketlerinde de etkinlik gösterdi. Şubat 1969'da İstanbul'da ABD 6. Filosu'na karşı yeni gösteriler yapıldı. "Kanlı Pazar" olarak bilinen 16 Şubat günü düzenlenen yürüyüş, toplu namazdan çıkan bir grubun saldırısına uğradı, iki yürüyüşçü öldürüldü.

FKF'nin 9-10 Ekim 1969 arasında yapılan 5. Olağanüstü Kurultayı'nda örgütün adı Dev-Genç olarak değiştirildi. Genel başkanlığa Atilla Sarp seçildi ve tüzüğün 3. maddesi uyarınca öğrenci örgütlerinin yanı sıra Türkiye'nin birçok yerinde federasyona bağlı devrimci işçi ve köylü dernekleri kurulması kararlaştırıldı.

Üniversite gençliği içinde kitle tabanı en geniş örgüt durumuna gelen Dev-Genç, üniversite öğrencilerinin eylemlerinin yanı sıra işçi ve köylülerin yürüttüğü eylemlerin de içinde yer aldı. Federasyon içinde "Milli Demokratik Devrim" tezi konusundaki görüş ayrılıkları bu dönemde de sürdü ve 15-18 Ekim 1970'te yapılan 6. Kurultay'da yeni tartışmalara yol açtı. Kurultay sonunda Ertuğrul Kürkçü genel başkan seçildi.

Dev-Genç, 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin ardından kapatılarak, yöneticileri tutuklandı. Sıkıyönetim komutanlıklarının Ankara ve İstanbul'da açtığı iki ayrı dava sonucunda Dev-Genç yöneticileri ve bazı üyeleri TCK'nın 141. maddesini ihlal ettikleri gerekçesiyle çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı.

Dev Sıradağlar, Çekçe KRKONOŠE, Almanca RIESENGEBIRGE, Lehçe KARKONOSZE, Bohemya'nın kuzeydoğu kesimindeki Südetler'in ana kolu. Çek Cumhuriyeti-Polonya sınırının batı kesiminin bir bölümünü oluşturur. Hem bu dağların, hem de Bohemya'nın en yüksek doruğu 1.603 m ile Sněžka'dır. Elbe (Labe) Irmağı, Bohemya'da dağların güney yamacından doğar; Polonya'ya bakan yamaçlarından ise Oder (Odra) Irmağının kolları kuzeye doğru akar.

Çek Cumhuriyeti'ndeki Liberec, yün, pamuk ve keten imalatını kapsayan geleneksel tekstil sanayisinin merkezidir. Jablonec nad Nisou başta olmak üzere, dağların güney eteklerindeki yerleşmelerde Bohemya cam işi yapımında kuvars kullanılır. Küçük camcılık atölyeleri dağların yukarı yamaçlarına kadar uzanır. Demircilik de önemli bir etkinliktir; her kulübede bir döküm bacasına rastlanır. Bölgedeki işgücünün büyük bölümü makine imalatı ve kerestecilikle birlikte bu alanlarda yoğunlaşmıştır. Prag'dan başlayan ve dağları aşan demiryolu

hattının bir kolu Almanya'daki Görlitz'e, bir başkası da Polonya'daki Wrocław'a ulaşır. Prag'dan Wrocław'a giden ana karayolu, Çek Cumhuriyeti'nde Náchod yakınlarından geçer. Çek Cumhuriyeti'nde Vrchlabí, Jilemnice, Trutnov, Špindlerův Mlýn ve Janské Lazně, Polonya'da ise Szklarska Poręba ve Karpacz gibi bölgeler, geniş kayın, çam ve göknar ormanları, yürüyüş patikaları ve kayak pistleri ile yıl boyu turizme açıktır. Her iki ülkede de bazı doğal bölgeler koruma altındadır.

dev yengeç (*Macrocheira kaempferi*), *Majidae* familyasından örümcek yengeçlerin (*bak.* örümcek yengeç), Japonya çevresindeki Büyük Okyanus sularında, 50-300 m derinlikler arasında yaşayan türü.

En iri örneklerde, iki yana açılmış kıskaçlar arasındaki uzaklık 4 m'yi aşar. Gövdesinin eni yaklaşık 40 cm, ağırlığı 18 kg'den fazla olan dev yengeç, yalnız *Crustacea* (kabuklular) sınıfının değil, *Arthropoda* (eklembacaklılar) filumunun da bilinen en iri türüdür.

dev yıldız, kütlesi ve boyutları büyük, sıcaklığı görece yüksek yıldızların ortak adı; ışıma yüzey alanları oldukça geniş olduğundan parlaklıkları da fazladır. Dev yıldızların en önemli altsınıflarını, çok daha büyük, sıcak ve parlak üstdevler(*), sıcaklıkları düşük ama parlaklıkları yüksek kırmızı devler ve hem çapı, hem sıcaklığı düşük altdevler oluşturur. Bazı dev yıldızların ışıldama gücü, Güneş'inkinin yüzbinlerce katını bulur. Hertzsprung-Russel diyagramındaki(*) konumları yıldızların çoğunluğu oluşturan cüce yıldızları kapsayan ana dizinin (kadirleri 3 ile 12 arasında olan yıldızlar dizisi) üzerindedir. Dev yıldızların ve üstdevlerin kütlesi, Güneş'inkinden 10-30 kat, hacimleri ise 1-10 bin kat daha fazladır. Bu nedenle de dev yıldızlar, yoğunlukları düşük "dağınık" yıldızlardır.

deva (Sanskrit dilinde "tanrısal"), Eski Farsça DAEVA. Hindistan'da Veda döneminde, doğa güçleri ile özdeşleştirilerek kabaca gök, hava ve yer tanrıları (örn. Varuna, İndra, Soma) olarak gruplanan çok sayıda kutsal gücün ortak adı. Sonraki tektanrıcı sistemlerde *deva*'lar tek yüce varlığa göre gitgide ikincil konuma düştü. Veda döneminde tanrılar, *deva*'lar ve *asura*'lar(*) (İran'da *daeva*'lar ve *ahura*'lar) biçiminde ikiye ayrılırdı. Hindistan'da *deva*'lar zamanla *asura*'lardan daha büyük önem kazandı ve *asura* sözcüğü kötü ruh anlamını aldı. İran'da ise tam tersi oldu ve Zerdüşt, *daeva*'ları iblis sayarak reddetti. *Deva*'lar, İran folklorunda, özellikle Firdevsi'nin *Şehname*'si (1010) aracılığıyla *div* adıyla bugüne değin varlığını korumuştur.

Deva, Romanya'nın ortabatı kesiminde, Hunedoara ilinin (*judeţ*) merkezi kent. Denizden 180 m yükseklikte, Mureş Irmağının iki kıyısında kurulmuştur. Kente egemen olan ve ucu kesik bir koni biçimindeki Kale Tepesinden (372 m) Mureş Vadisi tümüyle görülür. Tepenin üstünde, 13. yüzyıldaki Moğol istilaları sırasında inşa edilmiş bir kalenin kalıntıları vardır. Kent, 13. ve 14. yüzyıllarda kalenin koruyucu gölgesi altında gelişti, ama 19. yüzyıl başlarında bir cephaneliğin havaya uçmasıyla yapı yıkıldı. Tepenin eteklerinde, Magna Curia olarak da bilinen Bethlen Kalesi (1621) yükselir. Bugün kalede bir bölge müzesi bulunmaktadır. Deva'da sanayi gelişmemiştir; az miktarda gıda imalatı yapılır. Ayrıca kent yakınlarında, küçük bakır ve andezit madenleri vardır. Nüfus (1982 tah.) 72.362.

Devadasi (Sanskrit dilinde "Tanrı'nın Hizmetçisi"), Hindistan'da ilk kez 9-10. yüzyıllarda, ülkenin güneyindeki büyük tapınakların koruyucu tanrılarına kendini adayan kadınların oluşturduğu kast.

Kast üyelerinin tapınaklardaki görevi, tanrı tasvirini havalandırmak, çevresini ışıklarla donatmak ve tanrının eğlenmesi için şarkı söyleyip dans etmekti. Devadasilerin, kültürel mirası korumada önemli işlevleri vardı. Öteki Hindu kastlarının tersine, Devadasilerin kızları ile oğullarının miras hakları eşitti. 20. yüzyıla değin Hindistan'da sık sık Devadasilere rastlamak olanaklıydı. 1800'lerde Kançipuram'daki (Konciveram) ana tapınakta 100 Devadasi vardı. Görevleri arasında tapınak fahişeliği de bulunduğu için zamanla toplumsal bakımdan aşağılanmaya başlayan Devadasiler işlevleriyle birlikte yavaş yavaş silindiler.

Devadatta (ü. İÖ 6. yy, Hindistan), Budacı keşiş. *Sangha* (Budacı tarikat) içinde daha katı bir yaşam biçimini yerleştirmeye çalışmıştır.

Buda'nın kuzenlerinden biriydi. Kardeşi olduğu sanılan Ananda ile birlikte, Gautama'nın rahipliğinin 20. yılında *sangha*'ya katıldığı söylenir. On beş yıl sonra, Magadha veliaht prensi Acatasatru ile kurduğu dostluktan güç alarak *sangha*'nın bir toplantısında, Buda'nın çekilip önderliği ona bırakmasını resmen önerdi. Bu öneri reddedildi. Devadatta'nın Acatasatru'yu kışkırtarak babası Kral Bimbisara'yı idam ettirmesini sağladığı ve üç kez de Buda'yı öldürme girişiminde bulunduğu söylenir. Birinde kiralık katil tutmuş, bir başka zaman dağdan Buda'nın üstüne bir kaya yuvarlamış, son olarak da sadaka toplama zamanında azgın bir filin sokağa salıverilmesini sağlayarak Buda'yı öldürmeye çalışmış, ama bütün bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Devadatta genel kabul göreceği düşüncesiyle *sangha* için daha katı çileci kurallar önerdi. Önerileri reddedilince Buda'nın 500 müridini *Sangha*'dan ayrılmaya ikna etti. Devadatta'nın akımı ile ilgili daha fazla bilgi bulunmamakla birlikte, soyadının Gotama (Gautamo) oluşuna dayanarak, *Anguttara* adlı dinsel metinde geçen Gotamakaların onun müritleri olduğu öne sürülebilir. Çinli hacı Xuanzang 7. yüzyılda, Bengal'deki bir manastırda bulunan keşişlerin, Devadatta'nın bazı kurallarını uyguladığını belirtmiştir.

devalüasyon, bir ülke para biriminin değişim değerinin altın, gümüş ya da yabancı ülke para birimleri karşısında düşürülmesi. Devalüasyona süreklileşen ödemeler dengesi açıklarını kapatmak amacıyla başvurulur. Devalüasyonun etkisi sonucunda, ihraç malların fiyatı ithalatçı ülkelerin para birimine göre düşerken, ithal ettiği malların fiyatı artar. Eğer hem ihracat, hem ithalat talebi görece esnekse, başka bir deyişle devalüasyondan sonra satın alınan miktardaki değişim oranı fiyattaki değişim oranından daha yüksekse, söz konusu ülkenin ihracat geliri artacak ve ithalat harcamaları azalacaktır. Böylece dış ticaretin dengeye yaklaşmasıyla, ödemeler dengesi düzelecektir.

Eğer ihracat artışı, enflasyonist bir para politikası uygulanmadan, faiz oranlarının da arttığı genel bir ekonomik büyümeye yol açarsa, ek bir yarar daha doğabilir. Bu durumda sermaye girişleri artacak, çıkışları ise azalacaktır. Eğer ödemeler dengesi açığı ülke ekonomisindeki temel yapısal bozukluklardan kaynaklanıyorsa, devalüasyon etkili olmayacaktır.

Revalüasyon ise, ülke para biriminin değişim değerinin altın, gümüş ya da yabancı para birimleri karşısında yükseltilmesidir. Revalüasyona, ülke para biriminin öteki ülke para birimlerine oranla düşük değerlendirilmiş olması ve bunun sonucu ödemeler dengesinin sürekli fazla vermesi durumunda başvurulabilir.

Devanagari, NAGARI olarak da bilinir, Sanskrit, Prakrit, Hintçe ve Marathi dillerinin yazımında kullanılan Hint yazısı. Hindistan'ın kuzeyindeki anıtlarda kullanılan Gupta yazısı ile modern Hint yazı sistemlerinin hepsinin türediği Brahmi alfabesinin gelişimiyle ortaya çıkmıştır. İS 7. yüzyıldan sonra kullanılan ve 11. yüzyıldan başlayarak en olgun biçimine kavuşan Devanagari'nin en önemli özelliği, harflerin üstündeki uzun, yatay çizgilerdir. Bu çizgiler yazının bugünkü kullanımında genellikle kesintisiz bir yatay çizgi oluşturacak biçimde birleştirilir. Devanagari soldan sağa doğru yazılır; 34'ü ünsüz, 14'ü ünlü ve ikili ünlü olmak üzere 48 harften oluşur. Kökeni, alfabetik olmasına karşın heceseldir. Başka bir ünlüyü belirten bir işaret kullanılmadığı sürece, her ünsüzden sonra kısa bir *a* sesinin geldiği kabul edilir. Eskiden Devanagari genellikle ünlüleri gösteren harfler kullanılmadan yazılır ve bu uygulama bazen karışıklıklara yol açardı.

devaraca, ilkçağda Kamboçya'da yaygın olan "tanrı-kral" kültü. İS 9. yüzyıl başlarında, Angkor'daki Khmer İmparatorluğu'nun kurucusu II. Jayavarman'ın başlattığı kült, yüzyıllar boyunca Khmer krallarının iktidarının dinsel temelini oluşturmuştur.

Devaraca kültü hem Hindu kültüründen, hem de yerel geleneklerden kaynaklanıyordu. Kültün temel öğretisi kralın tanrısal ve evrensel bir hükümdar, Hindu tanrısı Şiva'nın bir görünümü olduğuydu. Özel bir dağ tapınağında bulunan *linga* (erkek cinsel organı) sütunu, kralın tanrısal özünü temsil ederdi.

Kral, çok ayrıntılı ve mistik bir törenle, bir yüksek rahip eşliğinde tanrılaştırılır ve bu törende krallığın tanrısal özü hükümdara *linga* aracılığıyla aktarılırdı. Krallığın güvenliğinin, *linga*'nın korunmasına bağlı olduğuna inanılırdı. Khmer döneminin büyük tapınaklar mimarisi, bu inanca verilen öneme tanıklık eder.

Devas, Hindistan'ın orta kesiminde, Madhya Pradesh eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. Devas kenti, Devivaşini kutsal alanına çıkan koni biçimli Chamunda Tepesinin

Chamunda Tepesinin üstündeki Devivaşini kutsal alanı, Devas, Madhya Pradesh, Hindistan
Baldev - Shostal Assoc./EB Inc

eteklerinde, Malva Platosunda yer alır. Tam güneyindeki Nagara'da Cayna ve Hindu tapınaklarının kalıntıları vardır. Kent önemli bir karayolu kavşağı ve tarımsal

ticaret merkezidir. Çırçır ve un fabrikaları, el dokumacılığı ve sabun imalatı başlıca sanayi kollarıdır. Önceleri, Büyük ve Küçük Devas prensliklerinin ortak başkenti olan Devas'ta bir müzik akademisi ve Vikram Üniversitesi'ne bağlı bir eğitim yüksekokulu vardır.

Yüzölçümü 7.014 km² olan Devas ili, eski Büyük ve Küçük Devas eyaletlerine ait toprakları ve başka bölgeleri içine alır. Temel olarak Narmada, Sipra ve Kali Sindh ırmaklarının suladığı Malva Platosunun düzlüklerini kapsar. Başlıca tarımsal ürünler buğday, süpürgedarısı, pirinç, pamuk ve yağlı tohumlardır. Devas, 1728'de Malva'ya giren Panvar Maratha kardeşler tarafından kuruldu. 1841'den başlayarak ailenin küçük ve büyük kolları, İngiliz Merkezî Hindistan Delegeliği'nin bir parçası olarak kendi paylarına düşen bölgeleri bağımsızca yönettiler. Her iki eyalet de, 1956'da Madhya Pradesh ile birleşti. Nüfus (1991) kent, 163.699; (1981) il, 795.309.

Devawongse Varoprakar, Prens (d. 27 Kasım 1858, Bangkok - ö. 28 Haziran 1923, Bangkok), 1885-1923 arasında Siyam (bugün Tayland) dışişleri bakanı.

Kral Mongkut'un 42. çocuğu ve Kral Chulalongkorn'un üvey kardeşiydi. Ağabeyinin 1870'lerin başlarında kurduğu okullarda Tay dilinde ve İngilizce yüzeysel bir öğrenim gördükten sonra saray kâtibi olarak göreve başladı. Bu görevi sırasında dış ilişkiler konusundaki yeteneğini kanıtladı ve 1885'te dışişleri bakanlığına atandı. Onun döneminde, çalışma saatleri ve çeşitli bürokratik işlemler açısından ilk kez Batı modeline uygun bir bakanlık oluşturuldu.

Devawongse'nin izlediği ılımlı dış politika daha önce Batı ülkeleriyle eşitsiz antlaşmalar yapmış bulunan Siyam'ın eşit haklara sahip bir ülke olarak tanınmasına ağırlık veriyordu. Laos ve Kamboçya'daki geniş toprakları Fransa'ya (1893, 1904, 1907), Malakka Yarımadasının büyük bölümünü de İngiltere'ye (1909) bırakan bir dizi antlaşmayla Siyam, çok daha saldırgan emperyalist baskılardan kurtulmayı başardı. Belçikalı ve ABD'li danışmanlarla çalışan Devawongse, görev süresinin son 20 yılında, Siyam'da yaşayan Batılıların, bu ülkenin yasaları karşısında sorumlu olması için çalıştı. Bu çabası, ölümünden hemen sonraki aylarda sonuca ulaştı.

deve, *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Camelidae* (devegiller) familyasının *Camelus* cinsini oluşturan iki evcil hayvan türünün ortak adı. Develer yük, çeki ve

Tek hörgüçlü deve (*Camelus dromedarius*)
Ernst A. Weber - Photo Researchers

binek hayvanı olarak kullanıldığı gibi yünü, sütü, derisi ve eti için de beslenir. Yalnızca evcil türleriyle tanınan bu hayvanların yabanıl atalarından bu yana pek az değişikliğe uğradığı sanılmaktadır.

Devenin iki türü, Hindistan, Pakistan, Afganistan, İran, Suriye, Arabistan gibi Güney Asya ülkeleri ile Afrika'da yetiştirilen tek hörgüçlü deve *(C. dromedarius)* ve Orta Asya'da yetiştirilen çift hörgüçlü devedir *(C. bactrianus)*. En belirgin özellikleri hörgüçlerinde yağ depolayabilme yeteneği olan bu hayvanların uzun bacakları, yumuşak, yayvan ve iki toynaklı ayakları kumda ya da karda yürümelerini kolaylaştırır. Aynı yandaki bacaklarını birlikte kaldırarak kendilerine özgü bir biçimde koşarlar. Ayrıca, iki sıra koruyucu kirpikleri, tüylü kulak delikleri, gereğinde kapanabilen burun delikleri, keskin görme ve koku alma duyuları da kum fırtınası gibi elverişsiz çevre koşullarına uyum sağlamalarına yardımcı olur. Gövdelerini örten iki tip kıldan alttaki ince ve kısa olanlar bazı yumuşak ve dayanıklı kumaşların yapımında kullanılır. Genellikle çökerek dinlendikleri ve bu konumdayken yüklendikleri için, gövdelerinin yere değen bölümlerinde nasırlaşmış deri katmanları oluşmuştur.

Tek hörgüçlü deve iki hörgüçlü deveden daha ince yapılı, bacakları daha uzun, tüyleri de daha kısadır. Omuz yüksekliği 2 m'yi bulur, rengi de siyahtan beyaza kadar değişir. Yüksek sıcaklık derecelerine dayanıklı olmasına karşın aşırı neme ve soğuğa duyarlıdır. Evcil tek hörgüçlü develerden türeyen yabanıl sürülere, Avustralya'nın yerleşim dışı bölgelerinde bile rastlanabilir.

Orta Asya'nın bazı ıssız bölgelerinde görülen çift hörgüçlü deve sürüleri, gerçek yabanıl develerin belki de tek örneğidir. Yerden hörgüçünün tepesine kadar olan yüksekliği 2 m'yi bulan ve öbür türe göre kuzey bölge hayvanı sayılan çift hörgüçlü devenin postu kahverengi, özellikle kışın sık, uzun ve kaba tüylüdür. Sıfırın altında 30-40°C gibi sert soğuklara dayanabilen bu hayvanlar Doğu ve Orta Anadolu'nun bazı yerlerinde de yetiştirilir.

İyi bakılan ve eğitilen develer aslında uysal hayvanlardır; ama çiftleşme (aşım) mevsiminde hırçınlaşır ve kızdırıldıklarında tükürür, tehlikeli biçimde ısırır ya da tekme atarlar. Ayrıca, tek hörgüçlü türün erkeği kızdığı zaman ağzının yanından yumruk büyüklüğünde, kırmızı renkli ve içi hava dolu sümüksü bir kese (kızgınlık kesesi) çıkarır. Kızgınlık döneminde erkek develer birbirleriyle kavga etmeye yatkın olduklarından, deve güreşleri çiftleşme mevsiminde (sıcak bölgelerde aralık-mart, soğuk bölgelerde şubat-nisan arası) yapılır. Devede gebelik genellikle 13 ay sürer, ama gebelik süresi 333-432 gün arasında değişebilir.

Develer güç iklim koşullarına dayanıklı, az besinle yetinebilen hayvanlardır. Gerektiğinde dikenli bitkiler ve kuru otlarla beslenebilir, yeterli yiyecek bulamayınca hörgüçlerindeki yağı kullanırlar. Hörgüçte depolanan yağ ırka ve beslenme koşullarına göre değişmekle birlikte, iyi beslenen develerde 130 kg'ye kadar çıkabilir. İyi beslenmiş develerde, yağla dolu olan hörgüç dik durur; yağ azaldıkça daralır ve ucu bir yana doğru sarkar. Sanılanın tersine mide ve hörgüçlerinin su depolama özelliği yoktur, ama susuzluğa günlerce dayanabilirler. Vücut sularını yavaş yitirir ve 10 dakikada yaklaşık 60 litre su içerek kaybettikleri ağırlığı yeniden kazanırlar.

Tek ve çift hörgüçlü develer çok geniş bir alana dağılmış olduğundan, bazı bölgelerde damızlık seçimine bağlı olarak yer yer birbirinden farklı özellikler gösteren çeşitli ırklar türemiştir. Yalnızca Afrika'da 20 kadar tek hörgüçlü deve ırkı bulunmaktadır. Çift hörgüçlülere uygulanan bakım ve besleme genellikle daha yetersiz olduğundan, bunlar arasında tek hörgüçlülerde rastlanan meharî, hecin ve bikanir gibi seçme sonucu elde edilen ırklara rastlanmaz. Bununla birlikte, çift hörgüçlüler arasında Türkistan, Moğol ve Kalmık gibi birbirinden az çok farklı tipler ortaya çıkmıştır. İklim koşulları çok değişken ve kışları sert geçen Türkiye, Türkistan, İran gibi ülkelerde ise iki tür arasında melezleme yapılmaktadır. Çok eskiden beri bu yöntemle melez azmanlarının oluştuğu ve melez azmanı dölleri gövde yapısı, kemik sağlamlığı, kas gelişmesi, çevre koşullarına dayanıklılık ve iş verimi açısından söz konusu iki türe oranla üstünlük gösterdiği anlaşılmıştır.

Türkiye'de tek ve çift hörgüçlü develerin melezlenmesiyle elde edilen en önemli melezlerden biri tüylü (ya da tülü) devedir. Bu hayvan, Suriye çöllerinden gelen tek hörgüçlü aneze ırkının dişisi ile Anadolu'da halk arasında buhur denilen çift hörgüçlü devenin erkeğinin melezidir. Tüylü devenin erkeğine besrek, dişisine maya denir. Soğuk bölgelerde kullanılan bu hayvanlar tek hörgüçlü ve uzun tüylüdür. Maya ile çift hörgüçlü erkek devenin geriye melezlenmesinden elde edilen çift hörgüçlü tavsi deve, besrek ile tek hörgüçlü dişi devenin geriye melezlenmesinden elde edilen ve özellikle Aydın ile Adana arasındaki Yörükler tarafından yetiştirilen kısa tüylü teke devesi, dişi tekenin buhur erkeği ile geriye melezlenmesinden elde edilen kerteles devesi, maya ile tek hörgüçlü erkek devenin geriye melezlenmesinden elde edilen yeğen devesi öbür önemli melezlerdir.

Eskiden Türkiye'de ulaştırma ve özellikle ordu hizmetinde kullanılan develerin işlevi giderek azalmış, 1937'de 120 bine yaklaşan deve sayısı 1980'de 12 bine, 1984'te 3 bine kadar düşmüştür. Bugün develer özellikle Yörükler arasında göç zamanı eşya taşımakta, zeytincilik bölgelerinde ulaşımı güç yerlerden devşirilen ürünlerin taşınmasında, Güney ve Doğu Anadolu'daki kurak ve yolu yetersiz bölgelerde yük hayvanı olarak kullanılmaktadır.

deve güreşi, erkek develerin belli kurallar çerçevesinde birbirleriyle boğuşturulduğu geleneksel hayvan dövüşü. Eskiden Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yaygın

Balıkesir'de deve güreşi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

olarak yapıldığı halde, zamanla unutulmuştur. Günümüzde yalnızca İzmir, Manisa ve Aydın yörelerinde yapılmaktadır.

Güreş için özel olarak hazırlanan ve "tülü" adı verilen erkek develer, gösterişli bir biçimde güreş alanına getirilir. Güreş, develerin kızışma mevsiminde yapıldığı için alana ayrıca bir dişi deve de getirilmesi gerekir. Erkek develer, dişiyi görünce hırsla birbirlerine saldırırlar.

Kızgın develerin çevreye zarar vermesini önlemek için güreş alanı ile seyirciler arasına kalın urganlar gerilir. Ayrıca ellerinde

urganlar bulunan ve develerin taşkınlık yapmasına engel olmakla görevli "urgancı" lar da alanda yer alır. Dövüş develeri, gösterişli havutları (deve semeri) ve yürüyüş ahengine uygun bir biçimde çalan çanları ile ortalıkta gezdirildikten sonra alana salınır. Eşleşen develerden sağdan girene "sağcı", soldan girene "solcu" adı verilir. Hasmını çeşitli hareketlerle kızdırıp kendine çeken deve, onu güreşe zorlar. Güreşçilikte güçlü olmanın yanında, çeşitli oyunlar bilmek de önemlidir. İyi oyun bilen zayıf ve güçsüz bir deve, kendinden daha güçlü bir deveyi yenebilir. Develerin birbirlerine uyguladığı oyunlardan rakibinin başını kıstırıp döşü ile geri geri itmeye "bağ", bu durumda bağlanan devenin bir başka oyunla karşısındakini bağa getirmesine "çatal", rakibinin ayağını kıstırmaya "çengel", başını rakibinin ön ayakları arasına uzatarak onu itip dengesini bozmaya ve yere yatırmaya "tek" adı verilir. Güreş sırasında kaçan, yere yıkılan ve bağıran deve yenilmiş sayılır.

deve tüyü, DEVE KILI olarak da bilinir, deveden elde edilen, özel kıl elyaf(*) grubundan hayvan elyafı. Kumaş yapımına en uygun dokuma elyafı, çift hörgüçlü Asya develerinden elde edilir; tek hörgüçlü Arap (hecin) develerinin tüyleri ise genellikle daha kısa ve kalındır. Günümüzün, hem soğuğa hem sıcağa karşı dayanıklı tek hörgüçlü develeri, eskiden yalnız soğuğa karşı dayanıklı olan çift hörgüçlü develer ile yalnızca sıcağa karşı dayanıklı olan hecin develerinin melezlenmesi yoluyla üretilmiştir.

Deve tüyü, genellikle öteki hayvan yünlerinin toplanmasında yapıldığı gibi kırkarak ya da yolarak elde edilmez; devenin tüy dökmesi sırasında toplanır. Havaların ısınmasıyla birlikte, kalın kürk gereksizleşir ve tüylerin büyük bir bölümü kümeler halinde dökülür. Ayrıca, hayvan da yıl boyunca tüylerini kazıyarak döker. Bir deveden yılda yaklaşık 2,25 kg kıl elde edilir. Yapağılar, çoğunlukla kervanların peşinde dolaşan taşıyıcılarca toplanır ve kervan yolları üzerindeki kentlerde gezgin tüccarlara satılır. Tüccarlar da ürünü Londra ve öteki pazarlama merkezlerine yollarlar.

Devenin yaklaşık 40 cm'ye kadar uzayabilen kalın tüylerden oluşan koruyucu bir dış kürkü vardır. Deve tüyü ya da deve tüyü yünü denen ürün ise, dış katmanın altında kalan 3,75-12,5 cm uzunluğundaki ince, kısa kıllardır. Bu her iki tür tüy de aynı zamanda dökülür ve kaba dış tüylerle yumuşak tüyler, çoğunlukla makineyle taranarak birbirinden ayrılır. Temizleme ve tarama sonunda elde edilen ürün, karışık haldeki ürünün yaklaşık yarı ağırlığındadır.

İnce lif, 5-40 mikron çapında ve kızıla çalan ten rengindedir. Üstderinin (*epidermis*) üzerinde, gözle seçilemeyen, kabuk şeritler halinde dizilmiş ince uzun hücrelerden oluşan ve renk pigmentleri taşıyan pullar vardır. Kılların çoğunda kırık bir ilik kanalı bulunur. Deve tüyü, kimyasal maddelere karşı koyun yününden daha duyarlıdır. Dayanıklılığı ise aynı çaptaki koyun yünününkine eşittir, ama tiftiğinkinden daha düşüktür. Deve tüyünden dokunmuş kumaşlar son derece rahattır ve sıcak tutar. Deve tüyü çoğunlukla kaliteli paltoluk kumaş, ayrıca örgü yünü, triko, battaniye ve kilim üretiminde kullanılır. Çok sağlam olan kalın dış liflerden ise, makine kayışı ve tohumdan yağ çıkarmada kullanılan pres bezi gibi sanayi kumaşlarının yapımında yararlanılır. Deve tüyünün en önemli üreticileri Çin, Moğolistan ve Afganistan'dır. ABD, Almanya ve İngiltere de en önemli tüketicilerdir.

deveağacı *bak.* mamutağacı

Deveci Dağları, Karadeniz Bölgesi'nin orta kesimiyle İç Anadolu Bölgesi arasında dağ sırası. En yüksek noktası Deveci Tepesinde 1.907 m'ye ancak erişen bu dağlar,

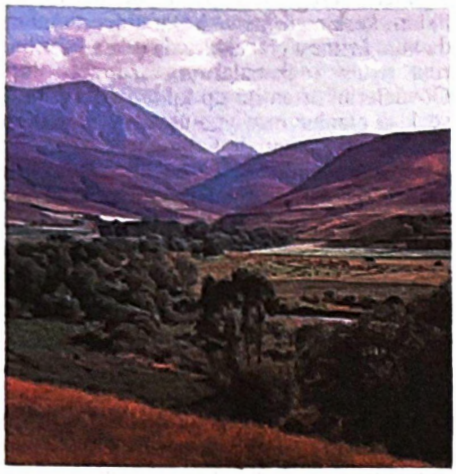

Deveci Dağları
Şemsi Güner

Çekerek'in doğusundan Artova'nın kuzeybatısına kadar şerit biçiminde uzanır.

Kuzeyde Zile'ye bakan yamaçları bir kırık (fay) çizgisiyle sınırlanır. Yapısına başkalaşmış kayaçlar egemendir.

1941'de Ankara'da toplanan I. Türk Coğrafya Kongresi coğrafi bölgelerin sınırlarını saptarken, Karadeniz Bölgesi ile İç Anadolu'yu ayıran sınır çizgisini Deveci Dağlarından geçirmiştir.

devecidikeni *bak.* boğadikeni

devedikeni, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından bazı dikenli bitkilerin ortak adı.

Devekengeli, meryemanadikeni ya da sütlükengel gibi adlarla da anılan devedikeni (*Silybum marianum* ya da *Carduus marianus*) boş tarla ve yol kenarlarında yetişen bir ya da ikiyıllık otsu bir bitkidir. Yüksekliği 30-100 cm arasında değişen bitkinin derin dişli, dikenli ve soluk yeşil renkli yaprakları, mor renkli küçük çiçeklerden oluşan sık başçıkları vardır. Meyvelerin ucunda beyaz renkli bir tüy demeti bulunur.

Devedikeni (*Silybum marianum*)
Turan Baytop Koleksiyonu

Topraküstü bölümlerinin idrar söktürücü, iştah açıcı, ateş düşürücü ve romatizma ağrılarını azaltıcı etkisi vardır. Meyveleri karaciğer hastalıklarına karşı kullanılır, körpe gövdeleri de kabuğu soyulduktan sonra çiğ olarak yenir.

Beyaz devedikeni (*Atractylis gummifera* ya da *Carlina gummifera*), kırmızı ya da pembe çiçekler açan çokyıllık otsu bir bitkidir; kökleri eskiden yaraları iyileştirmek için kullanılırdı. Çokyıllık bir tür olan köygöçerten (*Cirsium arvense*) 1 m'ye kadar boylanır; köksapları sayesinde hızla çoğalarak geniş alanlara yayıldığından zararlı ot olarak kabul edilir. Aynı familyadan eşekdikeninin(*) (*Onopordon tauricum*) karaciğer hastalıklarına karşı kullanılan meyveleri de "devedikeni tohumu" adıyla satılır.

Ayrıca, baklagiller (*Fabaceae*) familyasından, Acem kudrethelvasının (*bak.* kudrethelvası) elde edildiği *Alhagi pseudalhagi* (ya da *A. camelorum*) ve *A. maurorum* (ya da *A. mannifera*) türleri de devedikeni adıyla anılır.

deveelması *bak.* boğadikeni

Devegeçidi Barajı, Diyarbakır'ın 28 km doğusunda, Dicle Irmağının bir kolu olan Furtakşa Deresi üzerinde kurulu kaya dolgu baraj. Diyarbakır Ovasında 10.150 hektarlık bir alanın sulanması amacıyla 1965 yılında yapımına başlanan baraj 1972'de tamamlandı.

Baraj ve gölet alanının büyük bölümü, kalınlığı 5-20 m arasında değişen bazaltlı lav akıntılarından oluşan bir zemine sahiptir. Alt katmanlarda oldukça sert ve yekpare blok durumda olan bazalt kütleleri, yüzeyde kırıklı, ayrışmış ve kırmızımsı plastik killere dönüşmüş bir yapı özelliği gösterir. Barajın akaçlama havzası 1.578 km², maksimum gölet alanı 30 km², toplayacağı en çok su miktarı 195 milyon m³, yüksekliği 35 m, toplam dolgu hacmi ise 3.239.000 m³'tür. Altı kapaklı dolusavağının kret yüksekliği 748,50 m ve maksimum boşalımı saniyede 2.580 m³'tür.

Devegeçidi Suyu Köprüsü, Diyarbakır'ın yaklaşık 20 km kuzeyinde, Devegeçidi Suyu üzerinde 1218/19'da yapılmış Artuklu köprüsü. Artuklu hükümdarı Mahmud bin Muhammed tarafından mimar Cafer bin Muhammed el-Halefi'ye yaptırılmıştır. 1970'te, Diyarbakır'dan Eğil bucağına giden karayolunun yapımı sırasında bulunmuştur. Çevrede Cümek Köyü Köprüsü olarak da anılır. Malzemesi kesme bazalttır. Boyu yaklaşık 98, eni 5 adımdır. Sivri kemerli yedi gözden oluşur. Üstünde üç tane yazıt vardır. Üçü de memba tarafında (suyun geldiği yön), doğrudan köprü yüzeyi oyulup harfler kabartma bırakılarak işlenmiştir. Bu yazıtların birincisi, kıyı ayağı ile birinci göz arasında tokalı bir şerit halinde; ikincisi, ikinci ayaktaki selyaranın üstünde bir sivri kemer biçiminde; üçüncüsü, beşinciyle altıncı gözler arasında gene şerit biçimindedir. Bu sonuncu yazıt Kuran'ın Bakara Suresi'nin 261. âyetini içerir. Çeşitli tarihsel kaynaklardaki bilgilerden, Devegeçidi Suyu üzerinde iki köprü daha bulunduğu anlaşılmaktadır.

devekuşu (*Struthio camelus*), *Struthioniformes* takımının *Struthionidae* familyasından, Afrika'da yaşayan ve uçamayan kuş türü. Yaşayan kuşların en irisi olan devekuşlarında erişkin erkeklerin boyu 2,5 m'ye, ağırlığı 155 kg'ye ulaşabilir; dişiler biraz daha küçük yapılıdır. Ortalama 150 mm uzunluğunda, 125 mm çapında ve 1,35 kg ağırlığında olan devekuşu yumurtası da, yaşayan bütün hayvan türlerinin yumurtasından daha büyük-

tür. Erkeklerin rengi genellikle siyahtır, yalnız kuyruk ve kanatlarında beyaz renkli telekler bulunur; dişilerin rengi ise genellikle kahverengi olur. Devekuşunun başı ve boyunun yarı uzunluğunda olan boynunun büyük bölümü kızılımsı ya da mavimsi, ince hav tüyleriyle kaplı, güçlü bacakları çıplaktır. Başı küçük, gagası kısa ve oldukça geniş, gözleri iri ve kahverengi, kirpikleri gür ve siyahtır.

Devekuşu (*Struthio camelus*); soldaki erkek, sağdaki dişidir
David C Houston - Bruce Coleman Ltd

Devekuşları genellikle otçul memeli hayvanlarla birlikte, birey sayısı 5-50 arasında değişen sürüler halinde yaşarlar. Hiçbir kuşa benzemeyen ayaklarında ikişer parmak bulunur; bunlardan biri hemen hemen toynak biçimini almıştır. Düşmanlarından kaçmak için güçlü bacaklarına güvenir; başlıca düşmanları iri etçiller ve insandır. Ürkmüş bir devekuşu saatte 65 km hız yapabilir ve üstüne gidildiğinde oldukça tehlikeli tekmeler atar.

Daha çok bitkilerle, arasıra hayvansal yiyeceklerle beslenen devekuşu susuzluğa son derece dayanıklıdır. Üreme mevsiminde erkekler, 3-5 dişiden oluşan haremlerini korumak için bağırtılı ve ıslıklı sesler çıkararak dövüşürler. Yerde kurulan ve ortaklaşa kullanılan yuvalara dişiler parlak beyaz renkli 15-60 kadar yumurta bırakır. Geceleri erkekler, gündüzleri de dişiler nöbetleşerek kuluçkaya yatarlar. Yavrular yumurtadan yaklaşık 40 gün sonra çıkar ve bir aylık olunca erişkinlere ayak uydurabilir. Düşmanlarından saklanmak için, yavrular ve erişkinler yere yatarak boyunlarını ileriye doğru uzatırlar; devekuşunun tehlike anında başını kuma gömdüğü yolundaki yalnış inanç belki de bu alışkanlıktan kaynaklanır.

Devekuşu tüyleri ortaçağ Avrupa'sında şövalyelerin şapkalarını, 19. yüzyılda da kadınların giysilerini süslemiştir. Başta Güney Afrika, ABD ve Avustralya olmak üzere birçok ülkede devekuşu çiftliklerinin kurulmasına yol açan bu talep, I. Dünya Savaşı'ndan sonra giderek azalmıştır. Devekuşundan elde edilen deri yumuşak ve az pürtüklüdür. Bir zamanlar devekuşlarından binek ve çeki hayvanı olarak yararlanmaya çalışılmışsa da, bu hayvanların yük altında çabuk yorulduğu ve eğitilmeye yatkın olmadığı anlaşılmıştır. Buna karşılık bu hayvanlar tutsak yaşama kolayca uyum sağlar ve bakım altında 50 yıl kadar yaşayabilir.

Devekuşu, uçamayan kuşların tipik bir örneğidir (*bak.* karinasız kuşlar). Deri rengi, büyüklük ve yumurta özellikleri açısından bazı değişiklikler gösteren türdeş gruplar önceleri ayrı türler olarak sınıflandırılırken, bugün hepsi *S. camelus* türü altında toplanır. Bunlardan en çok tanınanı, Fas'tan Sudan'a kadar uzanan bölgede çok az bulunan Afrika devekuşudur (*S. c. camelus*). Arabistan'da yaşayan Suriye devekuşunun (*S. c. syriacus*) soyu ise 1941'de tükenmiştir. Fosil devekuşlarının örneklerine eski SSCB'nin güneyi, Hindistan ve orta Çin'in kuzeyindeki Alt Pliyosen Bölüm (y. 7 milyon yıl önce) kayaçlarında rastlanır.

Devekuşu Kabare Tiyatrosu, Türkiye'de kabare türü tiyatroya öncülük etmiş topluluk. 1967'de Haldun Taner, Zeki Alasya, Metin Akpınar ve Ahmet Gülhan tarafından kuruldu. Gösteriler önceleri Taksim'deki Kulüp 12'de sergilendi. İlk oyun, Taner'in yazdığı ve Çetin İpekkaya'nın sahneye koyduğu *Vatan Kurtaran Şaban*'dı. Bu oyunda kurucu oyuncuların yanı sıra Halit Akçatepe, Orhan Aydınbaş, Meral Küçükerol ve Oya Mella da rol aldı. Sonraki yıllarda çoğunu Taner'in yazdığı *Bu Şehr-i Stambul ki* (1968-70), *Astronot Niyazi* (1970), *Ha Bu Diyar* (1971), *Dün-Bugün* (1972), *Aşku Sevda* (1973), *Yar Bana Bir Eğlence* (1973-74), *Haneler* (1975-76), *Yalan Dünya* (1976) adlı oyunlar sahnelendi. Tiyatronun 10. kuruluş yıldönümü, eski oyunlardan yapılan seçmelerden oluşan *Çıktık Açık Alınla* ile kutlandı. Taner ve Gülhan'ın 1978'de, belli bir düzeyin altına düşüldüğü gerekçesiyle ortaklıktan ayrılıp başka bir tiyatro topluluğu kurmalarıyla, Devekuşu Kabare Tiyatrosu Akpınar-Alasya ikilisinin yönetimine geçti. Bundan sonra *Beyoğlu Beyoğlu, Aşk Olsun, Geceler, Deliler* ve 1980-83 arası 500 oyundan çok sahnelenen *İnsanlığın Lüzumu Yok* gibi oyunlar oynandı. Bir süre Harbiye Konak Sineması'nda çalışan tiyatro, 1987-88 döneminde Beyoğlu'nda Fitaş Sineması'nda oynadı.

devekut (İbranicede "bağlılık"), Yahudilikte, Tanrı'ya bağlılık ya da Tanrı ile kurulan yakınlık. Tanrı ile mistik birleşmeye kadar varamayan bu yaşantının kaynağı, Kitabı Mukaddes'teki "Allahınız Rabbi sevmek, onun bütün yollarında yürümek ve kendisine yapışmak için onu iyice tutarsanız..." ifadesindedir (Tesniye 11:22). Kabala adı verilen Yahudi mistisizminin temel kavramlarından biri olan *devekut*, bir mistiğin en üst üç değerinden biri kabul edilir ve bazılarına göre vecd ile eş tutulurdu.

Kabala anlayışında tinsel aristokrasinin bir ayrıcalığı durumundaki *devekut*, dinsel ve toplumsal bir akım olan Hasıdılıkte değişime uğradı. Toplumsal alandaki ifadesini, Hasidiliğin en alt basamağında buldu; ilke olarak bütün Hasıdilere açık bir yaşantıydı. 12. yüzyılda Yahudi hukukunu sistemleştiren hukukçu Maimonides (*bak.* İbn Meymun), *devekut*'u bir emir olarak tanımlamıştır.

Develi, İç Anadolu Bölgesi'nde, Kayseri iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.903 km² olan Develi ilçesi kuzeyde Hacılar ve Talas, doğuda Tomarza ilçeleri, güneydoğuda Adana ili, güneyde gene Adana ili ve Yahyalı ilçesi, batıda da gene Yahyalı ve Yeşilhisar ilçeleriyle çevrilidir.

Develi toprakları genelde dağlık ve engebelidir ve ortası çukurlaşmış bir alan niteliği taşır. Kuzey ve kuzeybatı kesimini engebelendiren Erciyes Dağının(*) doruk kesiminin bazı bölümleri ilçe sınırları içinde kalır. Güney ve güneydoğu kesimini Orta Toroslar'a bağlı Tahtalı Dağlar engebelendirir. Bu sıra içinde Bakır Dağı 2.721 m'ye yükselir.

İlçenin kuzeybatı kesiminde yer alan Develi Ovası bir çöküntü alanıdır. Bir kapalı havza olan ovanın orta kesiminde Erciyes Dağından ve Toroslar'dan doğan akarsuların taşıdığı suların birikmesiyle sazlıklar, bataklıklar ve göller oluşmuştur. Sazlıklardaki kamış, saz ve hasırotları çeşitli biçimlerde değerlendirilmektedir. Ovanın bu niteliğinden dolayı, orta kesiminde ne bitkisel üretim yapılabilmekte, ne de yerleşilebilmektedir. Bataklıkların yol açtığı sıtma da ayrı bir sorundur. Bu kesimde yer alan ve kuşlar için çok uygun bir yaşama ortamı oluşturan Sultansazlığı(*) Türkiye'nin başlıca kuş cennetlerindendir. İlçe topraklarının büyük bölümünün sularını Seyhan Irmağının en önemli kollarından biri olan Zamantı Irmağı toplar.

Kayseri'nin gerek ekonomik, gerek nüfus varlığı açısından en çok gelişmiş ilçelerinden biri olan Develi'de, başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Tarla bitkileri nadaslı kuru tarım yöntemiyle yetiştirilir. Buğday ve çavdar üretilir. Sulanabilen yerlerde ise meyvecilik gelişmiştir. Başta elma, üzüm, zerdali olmak üzere çok miktarda meyve ve sebze üretilir. Hayvancılık yaygın bir uğraştır. Yaylalarda koyun ve kıl keçisi, ovalık kesimde ise sığır beslenir. İlçede merinos varlığının artması için çalışmalar yapılmaktadır. Geleneksel bir etkinlik olan arıcılık da gelişmektedir. Develi balları oldukça ünlüdür. Deri, yün ve pastırma başlıca hayvansal ürünlerdir. Dokumacılık da yapılır. İlçede orman ürünlerini işleyen işyerleri ile halı ve deri fabrikaları da vardır. İlçe topraklarında kurşun-çinko ve demir yatakları vardır. Kurşun-çinko yatakları Çinko-Kurşun Metal Sanayi AŞ (Çinkur) tarafından işletilir.

Çevrede yapılan araştırmalar, buradaki ilk yerleşim tarihinin çok eskilere uzandığını göstermektedir. Gümüşören köyünün doğusundaki bir höyükte yapılan kazılarda, İlk Tunç Çağına tarihlenen buluntular ele geçirilmiştir. Sonraki tarihine ilişkin ayrıntılı bilgiye rastlanmayan yöre, 19. yüzyıl sonlarında Ankara vilayetinin Kayseri sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu.

19. yüzyılda kasaba 3 km kadar güneydoğuda bulunan bir kale kalıntısının eteğinde yer alıyordu. Eskiden buraya yerleşen Develu aşiretinden adını aldığı söylenen yerleşim daha sonra Everek köyüne kaydı. Yer değiştirme sonrasında Everek giderek Develi diye anılmaya başladı. Eski yerleşme

yerinde Eskideveli adıyla bir mahalle kaldı. Develi Dağının kuzeybatı eteğinde ve Develi Ovasının doğusunda kurulmuş olan kent bazı sanayi tesisleri ile küçük sanayi sitesinin açılmasından sonra 1970'lerde canlanmış ve gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte nüfusu da önemli ölçüde artmış, kurulan devlet hastanesi ve çeşitli okullarıyla çevreye hizmet sunan bir merkez haline gelmiştir. Bununla birlikte, kırsal nitelikleri hâlâ ağır basmaktadır. Kentin çevresi elma bahçeleri ile kaplı olduğu gibi, kentte oturan hemen her ailenin kendi tüketimini karşılamaya yönelik küçük çapta hayvancılık yaptığı görülür. Kent, Erciyes Dağını Tekir Belinde aşan 45 km'lik bir yolla il merkezi Kayseri'ye bağlanır.

İlçenin bilinen en eski tarihsel yapıları olan Fraktin Anıtı(*) ile İmamkulu Anıtı(*) Hititlerden kalma kaya kabartmalarıdır. Taşçıkaya Anıtı ise oldukça harap durumdadır. Şimşekkaya kabartmalarıyla Öksüz Kalesi'ndeki buluntular da Hitit uygarlığının izlerini taşır. Develi Kalesi ile Romalılardan kaldığı sanılan Şahmelik Kalesi bugün birer yıkıntı durumundadır. 13. yüzyıldan kalan ve Sivasi Hatun Camisi de denen Develi Ulucamisi ile Dev Ali, Hızır İlyas ve Seyyidi Şerif türbeleri daha sonraki dönemlere ait tarihsel yapılardır.

Develi Belediyesi 1886'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 72.875; kent, 32.961.

Develi Ovası, İç Anadolu Bölgesi'nde Erciyes Dağının güney ve güneybatısında yer alan ova. Kuzeyde Erciyes volkanik kütlesi ile sınırlanır, güneyde Orta Toroslar'ın parçası olan Aladağlar'ın öncü tepelerine kadar uzanır. Doğuda Develi Dağı, batıda en önemlisi Hodul Dağı olmak üzere bir volkanik tepeler dizisiyle çevrilidir.

Develi Ovası
Şemsi Güner

Bir çöküntü alanı olan Develi Ovasının denizden yüksekliği 1.100-1.150 m arasındadır ve dışarıya akıntısı olmayan bir kapalı havza durumundadır. Çevreden ulaşan sular, ovanın ortalarını kaplayan Sultansazlığı(*) ve Yay Gölü gibi sığ göllerde son bulur. Son yıllarda turistik önemi anlaşılmaya başlayan ve Manyas Gölünden sonra Türkiye'nin ikinci kuş cenneti durumunda olan Sultansazlığı'nın çevresi kilometrelerce genişlikte sazlıklarla çevrilidir. Suların kabarık olduğu ya da iyice çekilmediği zamanlarda bu sazlıklardan geçip göle ulaşmak oldukça güçtür. Göl, kimi yerlerinde genişçe su birikintileri ve su olukları bulunan, yer yer çeşitli bataklık bitkilerinin geliştiği geniş bir bataklıklar topluluğu halindedir. Develi Ovasının bu sığ göllerle kaplı kesiminin dışında kalan yerleri önemli tarım alanlarıdır. Tarım potansiyelini daha da geliştirmek amacıyla hazırlanan Develi Projesi'nde, Akdeniz havzasına yönelen Zamantı Irmağının sularını Develi Ovası kapalı havzasına yöneltmek de öngörülmüştür. Niğde-Kayseri karayolu ile Ulukışla-Kayseri demiryolu ovanın batı kenarından geçer.

Develioğlu, Ferit (d. 1906, İstanbul - ö. 1 Nisan 1985, Ankara), Türk dilci ve sözlük yazarı. Beyazıt Rüştiyesi'ni, Kumkapı Fransız Mektebi'ni ve Mektebi Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdi. Bir Fransız bankasında çevirmen olarak çalıştı. 1933'te Türk Dil Kurumu'nda görev aldı, başkâtiplik, yayın şefliği ve sözlük kolu uzmanlığı yaptı.

Çalışmalarını Türk argosu ve Osmanlıca-Türkçe sözlük konularında yoğunlaştıran Develioğlu'nun argo ve Türk argosu üzerine ayrıntılı bir girişle başlayan *Türk Argosu* (1941, genişletilmiş 7. baskı 1990) adlı sözlüğü kendi türünün ilk örneği sayılır. Toplam 60 bini aşkın maddeden (sözcük ve kalıplaşmış kullanım) oluşan *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (1962, genişletilmiş 9. baskı 1990) Osmanlıcanın sözcük dağarcığının önemli bir bölümünü kapsar, ayrıca sözcüklerin Osmanlıca yazılışlarını da verir. *Fransızca-Türkçe Halk Tabirleri* (1937, 1973), *Osmanlıca-Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü* (1964), *En Yeni Okul Sözlüğü* (1972), *On İki Bin Kelimelik Türkçe Sözlük* (1972), *En Yeni Büyük Türkçe Sözlük* (1975) Develioğlu'nun öteki yapıtlarıdır.

Deventer, Hollanda'nın ortadoğu kesiminde, Overijssel iline (*provincie*) bağlı belediye (*gemeente*). IJssel Irmağı üzerinde, Overijssel Kanalının batı ucunda yer alır. 8. yüzyılda Aziz Lebuinus tarafından kurulan bir şapelin çevresinde gelişti. Ortaçağda Hansa Birliği'nin üyesi olarak refah düzeyi yükseldi. Kurutulmuş morina ticaretini tekeline aldı ve yılda beş kez düzenlenen panayırları ile ün saldı. Aynı zamanda önemli bir bilim ve sanat merkezi durumuna geldi; ilahiyatçı Thomas à Kempis, büyük hümanist Erasmus ve Papa VI. Hadrianus burada eğitim gördüler. 14. yüzyılda Gerhard Groote, Ortak Yaşam Kardeşliği adlı dinsel hareketi Deventer'de kurdu. Kent yaklaşık 1500'de Felemenk'in en önemli basım merkezi durumuna gelmişti.

Halıları, duvar halıları ve ballı kekleriyle (*Deventerkoek*) ünlü olan Deventer'de makine fabrikaları, dökümhaneler, bisiklet ve tuğla imalathaneleri vardır. Ortaçağ yapıları arasında, eskiden St. Lebuinus Şapeli'nin bulunduğu yerde yapılmış ve kriptası 11. yüzyıldan kalma Büyük Kilise; romanesk kuleleri ile St. Nicolaus Kilisesi (Bergkerk); 13. yüzyıldan kalma belediye binası ve bugün müze olan gotik Tartımhane (1528) sayılabilir. Eski kent surlarının bir bölümü günümüze değin ayakta kalabilmiştir. Belediye müzesinin yanı sıra bir de tropik tarım müzesi bulunur. Deventer'deki Athenaeum Kütüphanesi 10. yüzyıldan kalma değerli el yazmalarını barındırır. Nüfus (1983 tah.) 64.455.

Deventer, Conrad Theodor van (d. 29 Eylül 1857, Dordrecht - ö. 27 Eylül 1915, Lahey, Hollanda), Hollandalı hukukçu ve devlet adamı. *Een eereschuld* (Namus Borcu) başlıklı risalesiyle tanınır. Hollanda egemenliğindeki Doğu Hint Adalarında Ahlaki Politika adı verilen sömürge politikasının gelişmesinde önemli etkisi olmuştur.

Hukuk öğrenimi gören van Deventer, 1880'de Hollanda'dan ayrılarak Doğu Hint Adalarına gitti. Burada avukatlık yaptı, çeşitli yargı görevlerinde bulundu. Cava çevresindeki adalar Deventer'in özellikle ilgisini çekmişti. 1897'de Hollanda'ya döndü ve Liberal Demokratik Parti'ye katıldı. Doğu Hint Adaları yerlilerinin refah düzeyinin yükseltilmesini, merkezî yönetimin yetkilerinin yerel yöneticilere bırakılmasını ve daha çok Endonezyalının yüksek devlet görevlerine alınmasını öngören yeni bir sömürge programı tasarladı. *Een eereschuld*, 1899'da *De Gids* adlı ilerici dergide yayımlandı. Van Deventer, Parlamento'nun sömürgelerin yönetimini üstlendiği 1867'den beri Hollanda'nın Hint Adalarından elde ettiği gelirin tümünün, Hint Adalarının eğitim ve ekonomisine para yardımı biçiminde geri verilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Bu görüşleri, 1901'de benimsenen ve Hint Adaları üzerindeki egemenliğinin Hollanda'ya ahlaki sorumluluklar yüklediğini kabul eden Ahlaki Politika'nın temelini oluşturdu.

Van Deventer, 1905-09 arasında ve 1913'ten ölümüne değin iki dönem Parlamento'da görev yaptı.

Devereux, Robert *bak.* Essex (2. Kontu), Robert Devereux

Devereux, Walter *bak.* Essex (1. Kontu), Walter Devereux

devesineği, *Raphidiodea* takımını oluşturan 80 kadar böcek türünün ortak adı. Sinirkanatlılara benzeyen devesineklerinin ayırt edici özelliği başlarının küçük, öngöğüslerinin de uzayarak ince uzun bir "boyun" biçimini almış olmasıdır. Yaklaşık 15 mm uzunluğunda olan bu böceklerin, birbirine benzeyen iki çift ağ damarlı kanadı, uzun duyargaları ve çiğneyici ağız parçaları vardır. Dişilerde yumurta dökmeye yarayan uzun bir yumurta borusu bulunur.

Raphidia adnixa türü devesineği
E. S. Ross

Yaşam çevrimi yumurta, larva, pupa ve erişkin evrelerinden geçer. Çok hareketli ve etçil olan larvalar ağaç kabuklarının altında yaşar. Avustralya dışındaki tüm kıtalara yayılmış olan bu hayvanlar birçok böceğin larva ve pupasını yiyerek yok ettiğinden yararlı böceklerden sayılır. *Raphidiidae* familyasından *Raphidia ophiopsis*, Türkiye'de en sık rastlanan devesineği türüdür.

devetabanı, yılanyastığıgiller (*Araceae*) familyasının *Monstera* cinsinden, 25'i aşkın bitki türünün ortak adı. Çoğu süs bitkisi olarak yetiştirilen devetabanı türlerinin anayurdu Güney Amerika'nın tropik bölgeleridir. Meksika kökenli bir tür olan *M. deliciosa* (ya da *Philodendron pertusum*) büyük, gösterişli ve derin yarıklı derimsi yaprakları nedeniyle sevilen bir salon bitkisidir; hava

Devetabanı (*Monstera*)
Vesile Buket

kökleri çıkaran bu tırmanıcı bitkinin genç yapraklarının damarları arasında geniş delikler bulunur. İnce ve tırmanıcı bir gövdesi olan *M. obliqua*'nın ise çok delikli, açık yeşil yaprakları vardır.

Devey, George (d. 1820, Londra - ö. Kasım 1886, Hastings, East Sussex, İngiltere), İngiliz mimar. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında İngiltere'de geleneksel kurallara karşı çıkan mimarlar üzerinde etkili olmuştur.

Gençliğinde yanında çalışan C. F. A. Voysey ile Nesfield'i doğrudan etkilemiştir. Devey'nin Kent'teki Betteshanger'da yaptığı çıplak tuğla ev de (1857) Nesfield'in ve okul tasarımlarıyla ünlü E. R. Robson ve J. J. Stevenson'ın inceledikleri bir yapı olmuştur. Robson, Londra Eğitim Kurulu mimarlığına atandığında yaptığı tip okul tasarımında (1870) bu yapıdan yararlanmıştır. Devey, yaşadığı günlerde özellikle genişletip değiştirdiği malikâne projeleriyle (örn. Kent'teki Penhurst Place) tanınmıştır. Bu tür çalışmalarda zaten var olan yapıları ele almak zorunda olduğu ve kendi reklamını yapmayı sevmediği için, sonradan gerçek önemi unutulmuş, 20. yüzyılın ortalarına değin mimarlık tarihçilerinin gözünden kaçmıştır.

Devhe, ed- *bak.* Doha

Deville, Édouard Gaston (Daniel) (d. 21 Şubat 1849, La Charité, Fransa - ö. 21 Eylül 1924, Ottawa, Kanada), Fransız asıllı Kanadalı yerölçümcü. 1875-1924 arasında Kanada topraklarının ölçümünü yapmış, pratik bir fotogrametri (fotoğrafa dayalı harita yapımı) yöntemi geliştirmiştir.

1874'e değin Fransız donanması için, başta Güney Denizi adaları ve Peru olmak üzere, çeşitli bölgelerde hidrografi araştırmaları yaptı. 1875'te Kanada'ya geçti ve Québec eyaletindeki arazi ölçümü çalışmalarının müfettişliğine atandı. 1881'de, sömürge statüsü kazanan tüm Kanada topraklarının arazi ölçümü çalışmalarının genel müfettişliğine, dört yıl sonra da yöneticiliğine atandı.

Deville, üç ayaklı sehpalarla yerden çekilen fotoğrafların kesişme noktalarının bir düzlem üzerinde birleştirilmesi yoluyla harita çıkarma yöntemini geliştirdi. Çok sayıdaki makaleleri ve kitapları arasında, *Photographic Surveying* (1895; Fotoğraflı Arazi Ölçümü) adlı yapıtı da bulunmaktadır.

Deville, Henri-Étienne Sainte-Claire *bak.* Sainte-Claire Deville, Henri-Étienne

Devils Lake, ABD'de, Kuzey Dakota eyaletinde kent. Eyaletin kuzeydoğusunun orta kesimindeki Ramsey ilinin (*county*) merkezidir. 1882'de bölgede bir tapu dairesinin açılması üzerine Creelsburg (sonradan Creel kenti) adıyla kurulan ilk yerleşim, Devils Gölünde işleyen buharlı gemilerin başlangıç noktası oldu. Başlangıçta, yaklaşık 50 km uzunluğunda bir tuzlu su kütlesi olan göl, 1909'da 6,5 km kadar çekilince, kent ulaşımdaki işlevini yitirdi. Böylece, çevresindeki tarım bölgesinden gelen tahıl, canlı hayvan, kümes hayvanları ve mandıra ürünlerinin pazarlandığı bir ticaret merkezi olarak gelişti. Başlıca sanayi ürünleri ise sac ürünleri, un, tarım araç gereçleri ve sıvı gübredir. Kentte Lake Region Junior College (1941) adlı bir yüksekokul vardır. Sully's Hill Ulusal Av Hayvanları Koruma Bölgesi 19 km güneybatıdadır. Totten Kalesi Yerleştirme Kampı ise kente 24 km uzaklıkta yer alır. Buraya adını veren kale (y. 1867) bugün eyalet tarihsel yapıtı olarak korunmaktadır ve içinde bir müze vardır. Totten Kalesi'nin tam doğusundaki St. Michael Yerli Misyonu (1874) bugün Yerli okulu olarak kullanılmaktadır. Devils Lake 1894'te kent olarak tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) 7.782.

Devine, George (d. 20 Kasım 1910, Hendon - ö. 20 Ocak 1966, Londra), genç kuşak İngiliz tiyatrosunun kurulmasına katkıda bulunmuş tiyatro eğitimcisi, oyuncu ve yönetmen.

Oyunculuğa 1932'de başladı. İlk oyunu, modern tarih eğitimi gördüğü Oxford Üniversitesi'nin Tiyatro Birliği'nde sahnelenen *Romeo ve Juliet*'ti. Daha sonra okulu bırakarak Motley Stüdyosu'nda yönetici olarak çalışmaya başlayan Devine, 1936'dan 1939'a değin, kendi kurduğu Londra Tiyatro Stüdyosu'nu yönetti. II. Dünya Savaşı'na katıldı. 1940'ta Daphne du Maurier'nin *Rebecca* adlı oyununu sahneleyerek yönetmenliğe başladı. Savaştan sonra 1946'da, Old Vic tiyatrosuna bağlı olarak kurulan Young Vic çocuk tiyatrosunu yönetti, genç oyuncular yetiştirdi. Bu topluluk 1952'de kapatıldı. Devine 1956'ya değin çeşitli tiyatrolarda oyunlar ve operalar sahneledi. Kraliyet Saray Tiyatrosu bünyesinde kurduğu İngiliz Sahne Topluluğu'nu 1965'e değin yönetti. Burada Arnold Wesker, John Osborne, John Arden gibi genç yazarlara oyunlarını en iyi koşullarda sahneleme olanağı sağladı ve yüreklendirici çabalarıyla İngiliz tiyatrosuna canlılık kazandırdı.

devingen heykel *bak.* kinetik heykel

devingenlik, MOBİLİTE olarak da bilinir, katılar fiziğinde, belirli türden bir yüklü parçacığın, bir elektrik alanının etkisiyle katı bir cisim içerisinde hareket etme yeteneğinin ölçüsü. Bu parçacıklar, hem elektrik alanı boyunca çekilirler, hem de periyodik olarak katının atomlarıyla çarpışırlar. Elektrik alanının etkisi ile bu çarpışmalar parçacıkların ortalama bir hızla (sürüklenme hızı) hareketine neden olur. Parçacıkların devingenliği, birim elektrik alanı kuvveti başına sürüklenme hızı değeri olarak tanımlanır.

Devingenlik deneysel olarak belirlenebilir. Bir katı içindeki belirli türden bir parçacığın devingenliği, cismin sıcaklığına bağlı olarak değişebilir. Aynı türden parçacıkların devingenlikleri bir oranda farklı olduğunda, bunların devingenliklerinin ortalaması alınır.

Çoğu metalde yük taşıyıcısı, eksi yüklü parçacıktır. Metaldeki elektronlardan yalnızca bazıları, katı cisim içerisinde serbestçe hareket edebilir. Bir metalin bir elektrik akımını taşıma kolaylığı, yani iletkenliği, bu serbest elektronların sayısı ile bunların yüklerinin ve devingenliklerinin çarpımına eşittir.

Bazı metaller elektrik akımını, delik(*) olarak adlandırılan ve her biri bir elektronun yokluğuna karşılık gelen, artı yüklü taneciklerin devinimi yoluyla taşır. Yaniletken maddelerde hem elektronlar, hem de delikler bulunur; bu durumda deliklerin ve elektronların devingenliğini ayrı ayrı belirlemek oldukça güçtür.

devinim *bak.* hareket

devirli fonksiyon *bak.* periyodik fonksiyon

Devizes, İngiltere'de, Wiltshire iline (*county*) bağlı Kennet ilçesinde (*district*) kent. Artık kullanılmayan Kennet ve Avon Kanalı üzerinde, Roundway adlı kireçtaşı tepesinin kenarında yer alır.

Roma döneminde Castrum Divisarum adında bir istihkâm yeriydi. 1132 dolayında Salisbury piskoposu Roger burada bir şato yaptırdı. Devizes adının, ortaçağda bu şatoya ilişkin kullanılan *ad divisas* (Latince "sınırda") sözüne dayandığı sanılmaktadır. Şatonun çevresinde gelişen kent, ilk kez 1141'de berat aldı ve 1295'ten başlayarak Parlamento'da temsil edildi. Ortaçağda önemli bir pazar yeriydi. Ama şato, 1645'te Oliver Cromwell'in ordusu tarafından yerle bir edildi.

Devizes bugün önemli bir mısır, sığır ve domuz pazarıdır. Beykın (domuz pastırması), peynir, seramik ve makine üreten fabrikalara sahiptir. Ayrıca Wiltshire ilindeki en eski enfiye üretim yeridir. Nüfus (1981 geç.) 10.629.

devkazanı, akarsuların ya da erime sularının hızla düştüğü yerlerde, ana kayaçta oluşan oyuk. Su ve suyun taşıdığı çakılların oyuk içindeki dönme hareketi, çukurun çanak biçimini almasına yol açar. Ana kayacın sertliğine, suyun düşme yüksekliğine ve taşıdığı çakıl miktarına bağlı olarak devkazanlarının derinlikleri birkaç metreden 10-15 metreye kadar değişir. Devkazanlarının dibinde genellikle kum ve çakıl birikintilerine rastlanır.

Devler Yolu, İrlanda dilinde CLOCHÁN AN AIFIR, Kuzey İrlanda'da bazalt sütunlarından oluşan dağlık burun. Portrush ve Ballycastle arasında, 1973'te kurulan ve eskiden Antrim ili sınırları içinde olan Moyle ilçesinin (*district*) 1973'te kurulan kuzeybatı kıyısındadır. Çoğunlukla düzensiz altıgenler halindeki sütunların prizma ya da pırlantayı andıran biçimi, lav akıntılarının denize ulaştığında birdenbire soğumasından kaynaklanır. Sütunların çapı 375-500 mm arasında değişir ve bazılarının yüksekliği 6 m'yi bulur. Kimi yerlerde 12 m genişliğinde olan yol en dar bölümünde en yüksek noktasına ulaşır. Sarp kayalıkların en dikkate değer olanı, üst sütunları 120 m'ye ulaşan Pleaskin'dir. Yerel folklorda bu yolun bir devler topluluğu tarafından, benzer bir yapının bulunduğu Staffa'ya gitmek için inşa edildiği teması işlenir.

devlet, çağdaş anlamıyla, belirli bir ülkede yaşayan insan topluluğunun, egemenlik ve bağımsızlık temelinde oluşturduğu siyasal örgütlenme. Günümüzde ulusal devletle özdeşleşen devlet kurumunun tanımı, niteliği, işlevleri ve toplumla olan ilişkisi çağlar boyunca değişik biçimler almıştır.

Çağdaş devletin gelişimi ve devlet kuramları. Devlet insanlık tarihinde hep var olmuş değildir. Kabile toplumlarında devlet denebilecek düzeyde örgütlü ve kalıcı, şiddete başvurma yetkisini tekeline almış herhangi bir merkezî kurumlaşma görülmez. Devletsiz toplumlardan devletli toplumlara, bir

başka deyişle uygarlığa geçiş, artık üretiminin gelişmesi ve toplumsal katmanlaşmanın derinleşmesi temelinde, önce Eski Mısır ve Mezopotamya'da, İÖ 3000 dolayında gerçekleşti. İlkçağ devletlerinin bu ilk kuşağına, bir tapınak-sarayda yoğunlaşan rahipler aristokrasisi damgasını vurdu. Batı'da ise devletin kökeni Eski Yunan kent-devletine (*polis*) dayanır. En eski devlet kuramcıları sayılan Platon ve Aristoteles'e göre devlet, bütün bir insan topluluğunun siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik gereksinmelerine en iyi yanıt verebilecek, böylelikle daha iyi bir yaşamı gerçekleştirebilecek tek örgütlenme biçimidir. Toplumun uyum içinde bir arada yaşaması için gerekli olan devletin ideal biçimi, Platon'a göre bilge kralların yönettiği devlet, Aristoteles'e göre de kent-devletiydi. Her iki düşünür de yönetenlerin niceliğinden hareketle devletleri kişiler (monarşi), gruplar (oligarşi) ve bütün yurttaşlarca (demokrasi) yönetilenler biçiminde sınıflandırıyordu. Eski Yunan kent-devletlerinin gelişimi de benzer bir yol izledi. Farklı kent-devletlerinde farklı zamanlarda kurulan küçük krallıkların ardından askeri aristokrasiler ve plutokrasiler geldi. Kentlerde aristokratik, plutokratik ve demokratik hizipler arasında çatışmalar ortaya çıktı. Atina demokrasinin, Sparta da aristokrasinin kalesiyken, aralarında çıkan Peloponnesos Savaşları (İÖ 431-404) sonunda kent-devleti sistemi bir bütün olarak zayıfladı. Büyük İskender'in kurduğu imparatorluk içinde önemini yitiren kent-devleti, bu imparatorluğun dağılmasıyla ortaya çıkan krallıklar döneminde de eski konumuna kavuşamadı. Roma İmparatorluğu'nun yükselmesiyle birlikte, yalnızca Yunan kent-devletleri değil, bütün Yunanistan Roma egemenliğine girdi.

Roma İmparatorluğu'nun evrenselliği devlet anlayışının da değişmesine yol açtı. Eski Yunan'ın devlet anlayışı, çağdaş devletten çok, günümüzde genellikle ortak dil, kültür ve tarihi paylaşan insan topluluğu biçiminde tanımlanan ulus kavramına yaklaşıyordu. Bütün yurttaşların hak ve yetkilerini belirleyen hukuksal bir düzen olan *res publica*'yı temel alan Roma devlet anlayışı ise çağdaş devlet anlayışına daha yakındı.

Romalı düşünür Cicero, amacı daha iyi bir yaşamı gerçekleştirmek olan devleti, yasalarla bir arada duran insan topluluğu biçiminde tanımladı. Hıristiyanlık öncesi bu dönemde devlete dindışı bir ahlaksal temel sağlama kaygısıyla devletin temelinin yasalar olduğunu öne sürdü.

Hıristiyanlığın, doğuşundan ancak 300 yıl sonra Roma'da kabul edilmesi, öte yandan Batı Roma İmparatorluğu çöktükten sonra da, Karanlık Çağlar boyunca kilisenin ayakta kalmasıyla, Batı'da çağlar boyu sürecek olan kilise-devlet çatışmasının da tohumları atıldı. Aziz Augustinus'a göre devletin işlevi, temelde kötü olan bu dünyada düzeni sağlamaktı; bu da ancak kilisenin ruhani önderliğiyle gerçekleşebilirdi.

Ortaçağda uzun süre gözardı edilen devlet düşüncesi, Kilise Babaları'nın katkısıyla yeniden önem kazandı. Salisbury'li John Roma'nın merkezî devlet anlayışını savunurken, Aquino'lu Aziz Tommaso, kent-devletinin en yetkin topluluk olduğu konusunda eski Yunan düşünürleriyle aynı görüşteydi. Devletin amacını toplumun ortak çıkarlarını gözetmek biçiminde tanımlayan Tommaso'nun çağdaş devlet düşüncesine temel katkısı, devleti yönetenlerin güçlerini yönetilenlerden aldıkları yolundaki görüşü oldu. Toplumsal alandaki tutuculuğuna karşın, bir hükümdarın ancak gücünü halktan aldığı ve bu gücü doğru bir biçimde kullandığı sürece meşru sayılabileceği yolundaki görüşleriyle çağdaş hukuk devleti kuramına da öncülük etti. Tommaso'ya göre yönetenler barışı, insan yaşamını ve devleti korumakla yükümlüydü. Ortaçağda, antik Batı uygarlığı çökerken, devletin amacı, hukukun üstünlüğü ve sorumlu iktidar gibi Yunan-Roma kavramları Hıristiyan düşüncesine uyarlanmış biçimleriyle varlıklarını sürdürdü.

Avrupa'daki bütün kurumların imparatorluk ve kilise arasındaki çekişmelerle zayıfladığı, feodalizmin çözülme sürecine girdiği 14. yüzyılın başlarında Dante, *De monarchia* (y. 1313; Monarşi Üzerine) adlı yapıtında evrensel barışın ancak dünyevi bir "monarşi" tarafından sağlanabileceğini ve hükümdarın gücünü papa aracılığıyla değil, doğrudan Tanrı'dan aldığını öne sürdü. Dante'ye göre, uygarlığın amacı insanlığın potansiyelinin gerçekleşmesiyse, monarşi de bu amaca ulaşmada gerekli bir araçtı. Dolayısıyla Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu kamu yararına hizmet etmekteydi.

Ortaçağ ve Rönesans'ta devletler hemen her zaman kendilerinin üzerinde bir dinsel otoriteyle birlikte var oldular. Çağdaş devlet kavramı ise 16. yüzyılda ortaya çıktı. Niccolò Machiavelli, Jean Bodin, Thomas Hobbes ve başka bazı düşünürler merkezî devletlerin ortaya çıktığı bu dönemde kiliseye karşı laik devleti savunurken, ulus ve devlet kavramlarının da ilk çağdaş tartışmasını başlattılar. Bütün siyaset felsefesiyle devlet anlayışının laikleşmesine yol açan Floransalı Niccolò Machiavelli, devletin her türlü ahlaksal kaygıdan uzak, kendi kurallarını kendi koyan güçlü bir hükümdarca yönetilmesi gerektiğini, en yüce amaçlar olan devletin güvenliği ve genişlemesinin ancak böylelikle sağlanabileceğini savundu.

Machiavelli'nin çağdaşı Fransız Jean Bodin de toplumsal istikrarı sağlayacak tek gücün merkezî devlet olduğunu öne sürmekle birlikte, gücün tek başına hükümdar yaratmaya yetmeyeceği görüşündeydi. İktidar sürekli olmalıydı ve süreklilik de ancak toplumun ahlaksal değerlerine uygun davranan hükümdarlarca sağlanabilirdi. Bodin'in verasete dayanan bu süreklilik anlayışı, krallığın ilahi bir hak olduğu biçimindeki öğretinin de habercisiydi.

Yasaların gücü değil, gücün yasaları doğurduğu görüşünden yola çıkan 17. yüzyıl düşünürü Thomas Hobbes, çıkarları her zaman çatışan insanların doğal koşullarda kendilerini savunmak için birbirlerini öldüreceklerini öne sürdü. Dolayısıyla kişisel güçlerini "Leviathan"a devreden insanlar için güvenliğin bedeli, bir toplumsal sözleşmeyle tek bir merkezî otoriteye bağlanmak, bir devlet içinde ve onun egemenliği altında yaşamaktı.

Bu sözleşme kuramı, 17. yüzyılın sonlarında John Locke ve Jean Jacques Rousseau ile yeni bir anlam kazandı. Locke, sözleşmenin iki tarafı da bağlayacağını, dolayısıyla devletin otoritesinin sınırsız olmadığını savundu. Devlet yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi temel doğal haklarının korunması için bir araya gelen ve kendilerinden üstün bir otoriteye, devlete bağlanan insanların güvenliklerini sağlamalı, kamu yararını korumalıydı. Locke'la birlikte meşruiyet kavramı da yeniden öne çıktı. Yönetim biçimi ne olursa olsun, devletler yasalarla yönetilmeli, inanç özgürlüğü ve mülkiyete saygı gösterilmeli, kısacası yönetenler yönetilenlere karşı sorumlu olmalıydı. Böylelikle Locke toplumsal görüşlerinin tutuculuğuna karşın, liberal devlet anlayışının gelişiminde öncü bir rol oynadı.

Jean-Jacques Rousseau ise devletin ve hükümdarın gücünün Tanrı'dan değil, genel iradeden(*) kaynaklandığını öne sürdü. Ona göre asıl egemen olan ulustu ve hukuk aslında yönetilen halkın iradesinden başka bir şey değildi. Bir noktada Platon'dan etkilenen düşünür, devleti insanlığın ahlaksal gelişimini en iyi biçimde gerçekleştirebilmesine olanak veren bir ortam olarak değerlendiriyordu. Hobbes'un tersine insan doğasının iyi olduğuna, ama kişisel çıkarların kaçınılmaz olarak çatışacağına inanıyor, sağlıklı bir devletin, toplumsal sözleşmeye uyduğu ve kamu yararını gözettiği ölçüde var olabileceğini düşünüyordu.

16-18. yüzyıllarda Avrupa'nın egemen devlet biçimi olan mutlak krallıklar içinde giderek karmaşıklaşan yönetim, geniş bir merkezî bürokrasinin de ortaya çıkmasına yol açtı. Farklı devlet biçimlerini, hukuk ve uygarlıkları inceleyen 18. yüzyıl düşünürü Montesquieu, devletin yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki güçler ayrılığını(*) vurguladı. Burke ise halk egemenliği adına geçmişin mirası olan değerlerin yok edilebilmesi tehlikesine karşı, meşru ve sorumlu olmanın yanı sıra güçlü olan merkezî devleti savundu.

18. yüzyıl sonlarında Batı'da bir yandan serbest ticarete dayalı kapitalist ekonomi çerçevesinde gelişen liberal siyaset felsefesi ve anayasal devlet(*) anlayışı egemen olurken, bir yandan da merkezî devlete karşı görüşler ortaya çıktı. William Godwin, Pierre Joseph Proudhon, Mihail Bakunin ve Pyotr Kropotkin devletin varlığına tümüyle karşı çıkan anarşizmin(*) temsilcilen oldular.

19. yüzyılın yararcı düşünürü Jeremy Bentham toplumsal sözleşme, kamu yararı, genel irade gibi kavramların gerçekçi olmadığını, devletlerin ancak ne kadar çok sayıda insanı ne kadar çok mutlu ettiklerine bakılarak yargılanabileceklerini savundu. Benthamcı mutluluk kavramından yola çıkan James Mill ise, aydın bir seçmen kitlesinin iyi bir devlet yaratmaya, *laissez-faire*'ci (bırakınız yapsınlar) ekonominin de toplumsal uyum ve dengeyi sağlamaya yeteceğine inanıyordu.

Milliyetçiliğin ve ulusal devletlerin hızla geliştiği 19. yüzyılda, sivil toplumla devleti bütünleştirme çabası içinde olan Alman düşünürü G.W.F. Hegel devleti siyasal örgütlenmenin en yüksek biçimi olarak tanımladı. Hegel için evrenselliği temsil eden devlet özgürlüğün somutlaşmış biçimiydi; birey gerçek özgürlüğüne ancak devlet içinde kavuşabilirdi. Ona göre zamanının en yüce devleti de Prusya'ydı.

Hegel'in devrimci düşünürler üzerinde etkisi büyük oldu. Onun "baş aşağı duran" diyalektik yöntemini "ayakları üzerine oturtan" Karl Marx ve Friedrich Engels, tarihin itici gücünü sınıflar arasındaki çatışmanın oluşturduğu kuramından hareketle, devleti yeni bir yorumla ele aldılar. Marx ve Engels'e göre feodalizmden bu yana her zaman bütün topluma ait bir kurum olarak görülmüş olan devlet, aslında her dönemde egemen sınıfın baskı ve denetim aygıtı olmuştu. Var olan üretim biçiminin ve üretim ilişkilerinin sürmesini sağlamakla yükümlü olan devlet, sınıflar arası çatışmaları egemen sınıf lehine sonuçlandırmaya çalışan bir araçtı. Sınıfsız bir topluma ulaşıldığında gerçekten bütün topluma ait duruma gelen devlet, varlık nedeni ortadan kalkacağı için sönüp gidecekti. Lenin'in devlet anlayışı bu kuramın Sovyet Devrimi pratiğine uygulanarak proletarya diktatörlüğünün vurgulandığı bir biçimini yansıtır.

Çağdaş Marksistler arasında György Lukacs, Herbert Marcuse ve Antonio Grams-

ci'nin görüşleri birçok açıdan 19. yüzyıl anarşizmiyle Marksizmin 20. yüzyıla uyarlanmış, bir ölçüde de kaynaşmış biçimleri olarak dikkati çeker. Marksizmin bir inanç olmaktan çok düşünsel bir araç olduğunu savunan Lukacs'ın görüşleri, sosyal demokrasi ve refah devletine karşı düşünsel bir başkaldırının da temelini oluşturmuştur. Marcuse günümüzde devletin birey özgürlüğünü kısıtladığını ve gelişmiş kapitalist toplumlarda toplumsal değişme ve ilerlemenin işçi sınıfınca değil, topluma yabancılaşmış azınlıklarca (örn. öğrenciler) gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. Marcuse gibi çağdaş demokrasilerde işçi sınıfının kapitalist düzenle uzlaşmasının tehlikesine işaret etmekle birlikte, işçi sınıfının rolü konusunda ondan ayrılan Gramsci, işçi sınıfının devleti ele geçirerek yeni bir uygarlık yaratmasını savunmuş ve proletarya diktatörlüğünün dondurulmasına da karşı çıkmıştır.

20. yüzyıl düşünürlerinden İtalyan Vilfredo Pareto ve Gaetano Mosca ise, devletin seçkinlerce yönetildiğini ve iktidar değişikliklerinin siyasal gücün bir seçkin grubundan ötekine devrinden başka bir şey olmadığını savunmuştur. Mosca, en iyi değilse bile, "en az kötü" devlet biçiminin gücün kötüye kullanımının yasalarla denetlendiği anayasal devlet ya da hukuk devleti olduğunu öne sürmüştür.

20. yüzyıl siyaset felsefesinde devlet kavramı daha çok devlete temel olacak toplumsal ve ekonomik yapının siyasal ve ideolojik düzeye yansıma biçimlerine göre liberal-kapitalist, sosyalist, faşist ya da korporatist ulusal devlet bağlamında ele alınmaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Batı'da liberal devletin değişime uğramasıyla ortaya çıkan refah devleti(*) içinde, devlete uygulamada yeni, ama düşünsel olarak kökleri Eski Yunan'a uzanan işlevler yüklenmiştir. Buna göre ülke içinde tek egemen olan devlet, yalnızca toplumu yönetmekle ve uluslararası ilişkilerde onun bağımsız temsilcisi olmakla kalmayıp, toplumsal refahı artırıcı bir rol de üstlenmelidir.

Türklerde ve İslamda devlet. Türklerin İslam öncesi dönemde oluşturdukları yönetsel organizmalar, gerçek anlamıyla devletten çok, kabile konfederasyonları kategorisine girer. İÖ 3. yüzyılda ortaya çıkan Hun konfederasyonundan 10. yüzyıldaki Karahanlılara kadar uzanan bütün bu tür kuruluşlar, step ortamının biçimlendirdiği bir yapı içinde oluşmuşlardı. Geniş bozkırlarda ve dağınık, göçebe bir yaşam biçimi temelinde kurulan bu konfederasyonların kalıcı kurumlara dayanan güçlü bir merkezi yapısı yoktu. Daha çok oymak-boy-il düzeni içerisindeki geniş toplumsal örgütlenmenin en üstünde yer alan federal nitelikli bir yapı görünümünde olan yönetim çekirdeği, başta fetih ve savunma olmak üzere askeri görevler ile belli kamu görevlerini yerine getirir, öbür gereksinimler daha alttaki örgütlenmelerin kendi yapıları içinde (töre) karşılanırdı. Belirli bir aristokratik hiyerarşinin en tepesindeki han, kağan ya da hakan en yüksek buyurma gücünün (kut) sahibiydi. Meşruiyetinin temeli ve sınırı adaletti. Kağanın başa geçişi daha çok boy beylerinden oluşan kurultayın seçimiyle gerçekleşirken, veraset usulüne doğru zaman içinde bir gelişme gösteriyordu. Ayrıca kurultaylarda alınan bütün kararlar kağanı da bağlardı. İslam öncesi Türk devletlerinde görülen önemli bir özellik de çifte hükümdarlık kurumuydu. Bu kurum Batı'daki benzerleri gibi eşit iki hükümdarın ülkeyi birlikte yönetmeleri biçiminde olmayıp, birinin daha üstün olması temeline dayanırdı. Ama bu durumun zaman zaman sert iktidar mücadelelerine (Atilla-Bleda) ya da bölünmelere (Göktürkler) yol açtığı da görülmüştür.

İslamın doğuşunda, Arapların kabile örgütlenmesinden devlete ve çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa sıçrayışları tek bir toplumsal gelişme uğrağı içinde bir araya gelir. Bu çakışma, Batı'da görülen kilise ve devlet ikilemine yer bırakmaz. Mülkün asıl sahibinin Tanrı olduğu inancına dayanan İslamı devlet düşüncesi, mülkü yönetenleri de Tanrı'nın vekilleri olarak görüyordu. İslamın ilk kez siyasal bir güç olarak ortaya çıktığı Medine'de kurulan devleti, kendini Allah'a inananlar topluluğu olarak tanımlayan ve oluşturan İslam cemaatinin önderi konumundaki Hz. Muhammed yönetiyordu. Bir site örgütlenmesi niteliğindeki bu devleti onun ölümünden sonra da halifeleri yönetti. İslam dini Arap Yarımadasının dışına taşmaya başlayınca devletin niteliği de değişmeye yüz tuttu. İlk halifeler bütün İslam topluluğunun onayıyla (biat) başa geçmişlerdi. Bu bir tür sözleşmeydi. Ama Emevilerle (661-750) birlikte siyasal egemenliğin ele geçirilişinde zor ön plana geçti. Artık devlet başkanlığı (halife-imam) genel bir onaya dayanmadığı gibi, devletin örgütlenmesi de Bizans ve Sasani etkilerine açıldı. Bu oluşum henüz gelişme dönemindeki İslam hukukunda kamu hukukunun kısırlaşmasına yol açtı. Devletle ilgili tartışmalar yalnızca halifenin meşruluğu ve nitelikleriyle sınırlı kaldı. 8. yüzyıldan sonra İslam dünyasında birden fazla devlet ortaya çıkınca, halifeliği elinde tutan Abbasiler bu yeni yönetimlere (emirlere) meşruiyet sağlayan bir makam durumuna düştü. Abbasilerin iyice güçsüzleştiği ve İslam dünyasındaki parçalanmanın uç noktalara vardığı 10. yüzyıldan başlayarak güçlü bir yönetime olan gereksinmenin de etkisiyle İslam devletinin niteliğiyle ilgili görüşler ortaya atıldı. Farabi *el-Medinetü'l-Fazıla*'da Platon'u anımsatan bir biçimde ideal bir devlet düzenini belirlemeye çalıştı. 11. yüzyılda Nizamülmülk, yönetmenin bir Kuran buyruğu olduğunu, hükümdarın da Tanrı'nın görevlendirdiği seçkin kişi olduğunu savunarak zorla ele geçirilen iktidarları meşrulaştırmaya çalıştı. Gazali de özellikle hadislere dayanarak güçlü bir imamın (hükümdar) gerekliliğini savundu. Ona göre hukuk Tanrı'nın emrettiği adaleti yerine getirmek için vardı; insanların birbirlerine adaletle davranmaları durumunda hukuka gerek kalmazdı. Ama İslam dünyasının durumu adaleti uygulayacak güçlü bir devletin ve âdil bir hükümdarın varlığını zorunlu kılıyordu. 14. yüzyılda İbn Haldun Farabi'de de görülen organizmacı devlet görüşünü geliştirdi. İbn Haldun'a göre, insan vücudu nasıl dört sıvının (kan, balgam, sevda ve safra) dengeli dağılımıyla sağlıklı biçimde çalışıyorsa, toplum da böyle dengeler üzerine kuruludur. Devletin karakterini de (mizac-ı devlet) bu dengeler belirler. Ulema devletin kanıdır. Şeriatı organizmanın her yanına iletir. Tüccar safradır. Bozulması devleti etkiler. Asker balgamdır. Fazlası devleti sarsar. Devletin beyninde de üçlü bir merkez vardır. Hükümdar bilinçtir, vezir güçtür, ulemanın başı da (müftü-şeyhülislam) akıldır. Vücudun sağlığını bu merkez gözetir.

İslami bir devlet kuramı oluşturmaya yönelik bütün bu çabalar, aslında çok değişik gelenekler üzerinde kurulmuş devletlere şer'i temeller, meşruiyet dayanakları bulmayı, İslamiyetin temel ilkelerini devlet yönetimine de uygulamayı amaçlıyordu. Ama İslam dininde ceza hukuku dışında kamu hukukunun gelişmemiş olması bu alanın sürekli olarak örf ve âdet hukukuyla doldurulmasına yol açtı. Devlete yön veren hükümler, yasalar gücünü hep bu kaynaktan aldı.

Devlet uygulamaları ve kuramlarının bu şekilde gelişmekte olduğu İslam dünyasında egemenliği 11. yüzyıldan başlayarak ele geçiren Oğuz Türklerinin kurduğu Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletleri, artık kabile konfederasyonu değil gerçek birer devletti ve Batı ortaçağına temel oluşturan Roma-Germen sentezine denk düşen bir Türk-İslam sentezini simgeliyordu. Selçuklularda Türk askeri aristokrasisinin egemenliği, şeriatın yanı sıra geniş bir örfi hukuk alanının açılmasında somutlanıyordu. Osmanlılarda da devlet bütünüyle örf temelleri üzerinde kurulmuştu. İslam dünyasında daha önceleri de görülen siyasetname türü kuramsal yapıtların benzerleri Osmanlı döneminde de yazıldı. Ama bunların devlete yön verici bir etkisi olmadı. Osmanlı yönetimi örf kaynaklı fermanlar, kanunnameler yoluyla devleti istediği gibi düzenledi. Bazen öylesine ileri gittiki şeriatın açıkça öngördüğü cezaları bile kanunnameler yoluyla değiştirdi.

Osmanlılar Abbasiler döneminden beri var olan halife-sultan ikiliğini uzun yüzyıllar önemsemediler. I. Selim'in (Yavuz) Mısır'ı ele geçirmesinden (1517) sonra padişahın hilafeti de devraldığı yolundaki düşünce, ancak 18. yüzyıl sonlarında ortaya atıldı ve Osmanlı Devleti'ni İslam dünyasının koruyuculuğu rolünü benimsetmeye yöneltti. Ama 19. yüzyılın yeni ve karmaşık oluşumları karşısında bunun fazla bir etkisi olmadı. 20. yüzyılda beliren, tek bir İslam devleti olduğu (ya da olması gerektiği) yolundaki düşünceler ise, Hz. Muhammed ve dört halife dönemindeki ideal İslam devleti modeline yönelik özlemler olarak canlı bir tartışma ortamı yarattı ve zamanla İslam dünyasındaki gelişmeleri etkileyecek akımlara dönüştü.

Devletin öğeleri. Devletin, varlığı için zorunlu olduğu kabul edilen üç öğe insan topluluğu, ülke (toprak bütünlüğü) ve egemenliktir(*). İnsan öğesi, belli bir toprak parçası üstünde yaşayan, devleti kuran ve onun varlık nedeni olan belirli bazı niteliklere kavuşmuş bir insan topluluğu anlamında ele alınmalıdır. Günümüzde bu topluluk ulus, topluluğun sürekli yurdu ülke, oluşturduğu devlet de ulusal devletle eşanlamlıdır. Doğal (coğrafi) ya da yapay (bir anlaşma ile çizilmiş) sınırlarla komşularından ayrılan ülke kapsamına toprak altı, toprak üstündeki hava tabakası, varsa ülkeyi çeviren deniz (karasuları) ve kıyılar girer. Toprak altı sınırsız olarak, hava tabakası ve denizler ise uluslararası antlaşma ve geleneklerle belirlendiği ölçüde o ülkenin varlığı sayılır. Belirli bir yurttan yoksun olan bir toplum devlet kuramaz. Ülke toprakları ve ulusla birlikte egemenlik de devletin bölünmez ve devredilmez parçasıdır. Egemenlik devletin hukuksal düzenini belirleyen en yüksek otorite ve üstün iradedir. Başka devletlerle olan ilişkilerde bağımsızlık biçiminde ortaya çıkar. Devletler hukuku açısından bağımsız olmak, öncelikle öteki devletlerle eşit olmayı gerektirir. Bağımsızlık, bir devletin başka devletlerden emir almaması ve onları iç egemenlik haklarına karıştırmaması hak ve yükümlülüğünü kapsar.

Devlet düzeninin öteki örgütlü toplulukların düzeninden farkı, toplum içindeki bütün öteki düzenleri de bağlaması ve hükümetle temsil edilen, üstün bir merkezi otoritenin eliyle işleyen, gerektiğinde jandarma ve polis gücüyle maddi zora başvurarak gerçekleştirilen hukuksal bir düzene dayanmasıdır.

Devlet hukuksal bir varlık, bir tüzel kişiliktir. Bu tüzel kişilik, onu oluşturan ve yöneten bireylerin kişiliklerinden ayrı ve farklıdır. Tüzel kişiliğin en önemli sonuçlarından biri devletin hak ve yetkilere sahip olması, bir başka deyişle gerçek kişiler gibi hukuksal işlemler yapabilmesidir. Bir başka önemli sonucu da devletin sürekliliğinin sağlanmasıdır. Siyasal iktidarların, hükümetlerin, hatta insan unsurunun değişmesi durumunda bile devlet devam eder; yapılmış işlemler, yasalar, antlaşmalar çoğu durumda geçerliliklerini korur.

Yeni bir devletin daha önce var olan devletlerle ilişki kurabilmesi, bu devletin tanınması yoluyla olur. Devletlerin tanınması konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bir görüşe göre tanıma, devleti yaratan yapıcı öğelere ek bir öğedir. Bu olmadan devlet hiç ortaya çıkmış sayılmaz. Öteki görüşe göre tanıma, devleti yaratan yapıcı bir öğe değil, onun hukuksal kişiliğinin oluştuğunu saptayan ve açığa vuran bir işlemdir. Böylece fiilen var olan devlet, hukuk açısından da varlık kazanır.

Birinci görüş günümüzde hemen tümüyle bir yana bırakılmıştır. Uygulamada yeni devletin tanınmadan önce de var olduğu ve bu nedenle de uluslararası hukukun öngördüğü hak ve yükümlülüklere sahip olduğu kabul edilmektedir. Böylece henüz öteki devletlerce tanınmamış bir devlete yokmuş gibi davranılmaz. Tanınmamış devletlerin karasuları açık deniz sayılamaz ve hava sahasında izinsiz uçuş yapılamaz.

Tanıma hukuksal sonuçlar yaratan bir siyasal işlemdir. Bu nedenle devletler bir devleti tanıyıp tanımama sorununu kendi siyasal çıkarları açısından değerlendirir. Hiçbir devlet uluslararası hukuka göre yeni bir devleti tanıma yükümü altında değildir. Ayrıca bir devlet, yeni bir devleti ne zaman tanıyacağını da kendi özgür iradesiyle belirler.

Devlet biçimleri. Batı'da düşünsel temelleri 16. yüzyılda atılan çağdaş devlet kavramı, ilk kez 1648 Vestfalya Barışı ile uluslararası alanda geçerlik kazandı. Bu barış ile Avrupa'daki siyasal ve toplumsal örgütlenme, dolaylı olarak, her biri meşru ve dokunulmaz egemenlik haklarına ve bütünlüğüne sahip birimlerden oluşan bir devletler topluluğu biçiminde tanımlandı. 1814-15 Viyana Kongresi'nde yalnızca Batılı Hıristiyan devletler için geçerli olmak üzere yeniden vurgulanan bu tanım, Kırım Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'ni, daha sonra Balkan devletlerini, 19. yüzyıl sonunda da İran, Siyam (bugün Tayland), Çin ve Japonya gibi Batı dünyası dışındaki devletleri de kapsar duruma geldi. Ulusal devletler topluluğunun fiilen ortaya çıkmasıyla bu topluluğa üye olma, bir başka deyişle uluslararası düzeyde devlet olarak tanınma, uluslararası hukuk çerçevesinde de birtakım kurallara bağlandı.

Uluslararası düzeyde devletin alabileceği biçimler konusunda ilk önemli ayrım bağımsızlık temeline dayalıdır. Bağımsız devletlerle bağımsızlıkları kısıtlı devletler arasındaki bu ayrımda belirleyici öğe, egemenliğin ulusal ve uluslararası (bağımsızlık) düzeylerde kullanılışına ilişkindir. Uluslararası hukukun birincil kişileri sayılan bağımsız devletler için, egemenliğin hukuk kuralları çerçevesinde kullanılışı konusunda herhangi bir sınırlama yoktur. Bağımsız devletler uluslararası ilişkilere girmek, antlaşma imzalamak, uluslararası örgütlere üye olmak, hükümetlerinin uluslararası eylemlerinden sorumlu olmak, bağımsızlığı kısıtlı devletleri yönetebilmek ve belirli koşullarda silahlı kuvvetlerini kullanabilmek konularında özgürdürler. Bağımsızlıkları kısıtlı devletler ise egemenlik haklarını tam olarak kullanamadıklarından, teknik olarak devlet tanımının dışında tutulabilirlerse de, uluslararası hukukun dışında sayılmazlar. Bunlar protektora(*), tâbi devlet (vasal devlet) ve manda devleti gibi biçimler alır. Bağımsız devletlerle bağımsızlığı kısıtlı devletler arasında tarafsızlaştırılmış (nötralize) devletler ve bölünmüş devletlerden oluşan bir ara kategoriden de söz edilebilir. Tarafsızlaştırılmış devletlerin başlıca özelliği savaş açma yetkisinin ortadan kaldırılmış olması ve böylece egemenliğin sınırlandırılmasıdır. Ama Birleşmiş Milletler'in, savaşı devletlere tanınmış bir yetki olmaktan çıkarmasıyla bu sınırlandırma hukuksal düzeyde anlamını yitirmiştir.

Ulusal ve toprak bütünlükleri kendi iradeleri dışında kısıtlanmış, bölünmüş devletlerin egemenlikleri tartışma konusu yapılabilir. Uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkilerin tarihsel gelişim süreci içinde niteliksel değişikliklere uğrayan bu geleneksel kategoriler bir bakıma mutlak olmaktan uzaktır. Örneğin Vatikan devletinin ya da Avrupa'nın Monako, Liechtenstein gibi küçük devletlerinin hangi konumda oldukları tartışılabilir. Bunların yanı sıra uluslararası topluluğun devlet niteliği taşımayan üyeleri olan manda ve vesayet altındaki ülkeler, kondominyumlar, serbest kentler ve kabileler de uluslararası hukukun kişileri arasında ele alınabilir.

Uluslararası kişiler olarak devletlerin biçimlerini belirleyen ikinci özellik tek yapılı (üniter) ya da karma yapılı (birlik) oluşlarıdır. Ulusal düzeyde egemenliğin tek bir siyasal iktidar tarafından kullanıldığı ve hukuk birliğinin bulunduğu devletler üniter devletlerdir. Günümüzde Türkiye'nin yanı sıra çok sayıda devlet, bu biçim içine girer. Birliklerde ise devlet otoritesi birliği oluşturan ülkeler arasında yatay ya da dikey olarak bölünebilir. Birlikler genelde dört grupta incelenebilir. Kişisel birlikler, gerçek birlikler, konfederasyon ve federasyon. Kişisel birlikler aynı hükümdarı devlet başkanı olarak tanıyan iç ve dış işlerinde bağımsız ve egemen birden çok devletten oluşur. Son dönemde bazı üye ülkelerin İngiltere hükümdarını devlet başkanı olarak tanımaktan vazgeçmesine karşın İngiliz Uluslar Topluluğu buna en yakın örnek sayılabilir. Gerçek birlikler ise, aynı devlet başkanını tanımanın yanı sıra uluslararası alanda tek bir tüzel kişiliğe sahip, dışişlerinin ortak bir organla yürütüldüğü buna karşılık ayrı anayasal ve hukuksal sistemlere sahip devletlerden oluşur. 1867-1918 arasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gerçek birliğe örnektir.

Konfederasyon ise egemenliklerini, hukuk yapılarını, devlet başkanlarını ve uluslararası kişiliklerini koruyarak ortak bir amaç için antlaşmayla birleşmiş bağımsız devletlerin oluşturduğu topluluktur. Günümüzde konfederasyona örnek olarak Birleşik Arap Emirlikleri gösterilebilir. Konfederasyonun üye devletler dışında kendi tüzel kişiliği bulunmakla birlikte, diplomatik ilişkiler doğrudan devletlerce de yürütülebilir. Federasyon ise kendi başına bir tüzel kişilik taşır. Federasyonu oluşturan birimler bir anayasa temelinde bir araya gelir ve birleşme uluslararası hukuk yerine iç hukuk düzeyinde saptanır. Ama bu her zaman geçerli kesin bir ayrım değildir. Federasyonun ya da federal devletin temel özelliği, üye (federe) devletlerin her birinin ayrı yasama, yürütme ve yargı organlarının yanı sıra federal düzeyde de bu organların bulunması ve uluslararası ilişkilerin federal hükümet tarafından yürütülmesidir. Günümüzde federal devlet örnekleri arasında ABD, Almanya, Hindistan sayılabilir. Yukarıda sözü geçen birlikler içinde gerçek kişiler, yalnızca federasyonda hem birlik üyesi federe devletin, hem de federal devletin yurttaşı sayılırlar.

Uluslararası sistemde bağımsızlık derecesine ve yapılarına göre farklı gruplarda toplanan devletler, egemenliğin ulusal düzeyde kullanımına göre de çeşitli biçimler alırlar. Devletin uluslar topluluğu içindeki hukuksal konumunu etkilemeyen bu farklılaşma daha çok ulusların benimsediği siyasal sistemlere(*) dayanır.

Devletler siyasal sistemleri açısından Platon ve Aristoteles'ten bu yana öncelikle egemenliğe sahip olan ve bunu kullanan gerçek kişi ya da kişilerin niceliğine göre sınıflandırılmıştır. Bu gelenekselleşmiş ayrıma göre başlıca devlet biçimleri monarşi(*), oligarşi(*) ve demokrasidir(*).

Egemenliğin meşru kaynağı açısından devlet biçimleri arasındaki en temel ayrım ise monarşi ve cumhuriyet(*) arasındadır. Monarşilerde egemenliğin kaynağı tek kişidir; hükümdarlık veraset yoluyla geçebileceği gibi, seçimle de olabilir. Her iki durumda da egemenlik hükümdarındır, devlet onun kişiliğinde somutlaşır. Monarşiler, hükümdarın yetkilerinin sınırlı olup olmamasına göre mutlak ya da meşruti monarşi (anayasal krallık) olarak adlandırılır. Batı'da ortaçağın geç dönemlerinde, Avrupa feodalizminin merkezileşmesi temelinde ortaya çıkan; Doğu'da ise kabile toplumundan sonra binlerce yıl sürüp gelen mutlak monarşide, hükümdarın yetkileri sınırsızdır, onu bağlayan bir organ ya da anayasa yoktur. Meşruti monarşide ise hükümdarın yetkileri anayasa ile sınırlandırılmıştır. Hükümdar devletin tek organı değil, ulusun temsilcilerinden oluşan parlamento ile birlikte, egemenliği anayasanın verdiği yetkiler çerçevesinde kullanan devlet organlarından biridir. Bazı monarşilerde egemenliğin ideolojik kaynağı Tanrı'dır. Egemenliği kullanan hükümdar, Tanrı'nın düzenini yeryüzünde gerçekleştiren kişi olarak görülür. Bu tür monarşiler teokratik monarşi olarak adlandırılır. Kişisel diktatörlükler de çoğu kez egemenliğin zorla ele geçirildiği bir monarşi türü sayılabilir.

Cumhuriyet, genelde egemenliğin dar ya da geniş bir topluluğa ait olması ve eğer varsa devlet başkanının da bu topluluksa seçilmesidir. Egemenliğin sahibi kabul edilen topluluğun belirli bir sınıftan oluşması durumunda bu tür cumhuriyetler aristokratik cumhuriyet ya da seçkinler cumhuriyeti olarak adlandırılır. Egemenliğin sahibi geniş halk topluluğuysa, devlet biçimi demokratik cumhuriyettir. Günümüzde genellikle demokratik cumhuriyet anlamında kullanılan cumhuriyetin içeriği de genişlemiştir. Artık gerçek bir cumhuriyette, yalnızca egemenliğin topluma ait olması ve devlet başkanının seçilmiş olması yeterli değildir. Devlet başkanı başta olmak üzere, egemenliği kullanan bütün organların doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak halk tarafından seçilmiş olmaları gerekir. Bu bağlamda temsili ve parlamenter demokrasi çoğu kez cumhuriyetle eşanlamlı olarak kullanılmakla birlikte, demokrasi ve cumhuriyet farklı kurumlardır. Cumhuriyet devletin biçimini, demokrasi ise bir siyasal sistemin içeriğini niteler.

Devletin organları ve işlevleri. Devletin egemenliğini kullanan ve etkinliklerini yürüten devlet organları, tüzel kişi olarak devletin iradesini açıklamaya ve kullanmaya yetkili gerçek kişilerden oluşur. Bu organlar egemenliğin kullanımında oynadıkları role göre devletin asli (temel/birincil) ve tâbi (yan/ikincil) organları olarak ikiye ayrılabilir.

Devlet organlarının işlevlerine göre tanımlanması ve ayrıştırılması, Montesquieu ile başlayan bir gelişim sürecinin günümüzdeki yansımasıdır. Devlet gücünün yasama, yürütme ve yargı işlevleri çerçevesinde ele alınması, hukuk devletinin gelişimiyle yakından ilgilidir. Yasama, yürütme ve yargı güçlerini kullanan devletin asli organları, devletin ana örgütü ve varlığı için zorunlu olan ve anayasalarca kurulmuş organlardır. Asli organlar hem devletin hukuksal varlığını sağlar, hem de aralarındaki ilişkilerle onun siyasal yapısını belirlerler.

Tali organlar, asli organlar gibi devletin temel işlevlerini yürüten ve ana örgütünü oluşturan organlar olmadığından bunların yokluğu devletin varlığını ortadan kaldırmaz. Ama devletin bu tür organlara da gereksinmesi vardır. Bu tali organların bir bölümü il, ilçe ve bucak gibi merkezi örgüte, yani asli organlara bağlı ve onların ülkedeki zorunlu uzantılarıdır. Bir bölümü de, il özel idaresi, belediye ve köy gibi merkezden uzak ve görece özerk yerel yönetimlerdir. Devletin asli organları ile bunların ülkedeki uzantıları niteliğindeki tali organlar arasındaki ilişki yetki genişliği esasına dayanır ve alt üst ilişkisi biçimini alır. Asli organlar ya da merkezi örgüt ile özerk ya da yerel yönetimler arasındaki ilişki ise bir hiyerarşi ilişkisi değil, yönetsel vesayet ilişkisidir. Özerk yönetimler devletin bir tali organı olmakla birlikte, tüzel kişiliğe sahip, kendi başlarına kararlar alabilen, haklar kazanıp, borçlar yüklenebilen organlardır. Bunlar üzerinde merkezi örgüt organlarının sınırlı bir yönetsel denetim yetkisi vardır.

devlet bakanı, hükümette ve yasama meclisi önünde yalnızca siyasal görev ve yetkiler taşıyan ve kamu hizmetlerini yürütmekle görevlendirilmemiş olan bakan. Türkiye'de bakanlıkların kuruluşu hakkındaki 1946 tarih ve 4951 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, hükümetlerin oluşturulması sırasında, başbakanlığa bağlı kurum ve daireler devlet bakanları arasında bölüştürülmektedir. Anılan yasa ile bakanlıkların kuruluş ve görevlerine ilişkin 27 Eylül 1984 tarih ve 3046 sayılı yasanın, ayrıca devlet bakanının durumu ve görevinin hukuksal niteliğinin böyle bir örgütlenmeye ve yetkilendirmeye izin vermediği ileri sürülmüştür. Devlet Planlama Teşkilatı'na ilişkin yasa gibi bazı mevzuat hükümlerinde başbakana ait bazı görevleri yardımcılarının yerine getireceğine ilişkin düzenlemelerin yer almasının da, devlet bakanlarının birer bakanlık örgütüne sahip olmaları için yeterli bir hukuksal dayanak oluşturmadığı görüşü vardır. Fransa ve başka bazı Avrupa ülkelerinde devlet bakanlarına, yönetsel görev ve örgütlerin dışında yalnızca siyasal görevleri üstlenmiş olmaları nedeniyle, "sandalyesiz bakan" (*ministre sans portefeuille*) denmektedir.

devlet başkanı, devleti ve devletin birliğini temsil eden en yüksek makam. Devlet başkanlığı kurumunun evrimi, temsili yönetim sisteminin gelişmesiyle yakın bir ilişki içinde olmuştur. Geçmişte yasama, yürütme ve yargı güçlerini şahsında toplayan ve hiçbir makama karşı sorumlu olmayan hükümdarların yetkilerini sınırlamaya yönelik mücadeleler sonunda, devlet başkanı, yetkilerini ulustan alan ve yalnızca yürütme gücünün başı olarak görev yapan bir makama dönüşmüştür. Günümüzdeki temsili yönetimlerin tümünde devlet başkanlığı kurumu vardır; bu kuruma açıkça yer verilmemiş olan meclis hükümeti sistemlerinde bu işleri meclis başkanı yerine getirir. Örneğin İsviçre'de Federal Meclis başkanı aynı zamanda sembolik yetkili bir devlet başkanı olarak kabul edilir. Meclis hükümeti sisteminin bir başka uygulamasının yürürlükte olduğu eski SSCB'de Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanı aynı zamanda devlet başkanıydı.

Başkanlık sisteminde(*) yürütme gücü tümüyle devlet başkanlığı kurumuna verilmiştir ve başkanlığın yetkilerini halkın seçtiği başkan kullanır. Temsili yönetimler içinde devlet başkanlığı kurumunun en etkili olduğu ve en çok yetkiyle donatıldığı sistem başkanlık sistemidir.

Parlamenter sistemde devlet başkanlığının yetkileri ne meclis hükümeti sistemindeki gibi tamamen sembolik, ne de başkanlık sistemindeki gibi geniş ve etkilidir. Kraliyet kurumunun korunduğu İngiltere gibi parlamenter sistemlerde devlet başkanlığının yetkileri sembolik olmaya yaklaşır. Buna karşılık devlet başkanlığı kurumunu cumhurbaşkanının(*) doldurduğu cumhuriyetlerde ve özellikle cumhurbaşkanının halk tarafından doğrudan seçildiği uygulamalarda devlet başkanlığı, sembolik yetkilerin yanında bazı önemli yetkilerle de donatılmıştır.

Osmanlılarda devlet başkanlığı Meşrutiyet Dönemine değin sınırsız yetkileri olan padişahın şahsında toplanıyordu. Ama II. Meşrutiyet'le birlikte padişahın yetkileri anayasa ile belirlenip sınırlandı ve devlet başkanlığı padişahın şahsından ayrılarak kurumsal bir yapıya kavuşturuldu. Meclis hükümeti sisteminin saf biçimiyle uygulandığı Kurtuluş Savaşı döneminde, devlet başkanlığı kurumuna yer verilmedi. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte cumhurbaşkanlığı kurumu oluşturuldu ve bu makama Meclis'in seçtiği cumhurbaşkanının geçmesi ilkesi benimsendi.

Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD), tam adı TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET DEMİRYOLLARI İŞLETMESİ, devletçe kendisine verilen demiryolları, liman, rıhtım ve iskeleleri işletmek, genişletmek ve yenilemekle görevli kamu iktisadi kuruluşu.

Osmanlı Döneminde yabancı şirketlerin yönetiminde bulunan demiryollarının millileştirilmesi Kurtuluş Savaşı sırasında başladı. Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yıllarda bir yandan millileştirmeye hız verilirken, bir yandan da yeni demiryollarının yapımına önem verildi. Demiryollarının yapımı ve işletmesi için kurulan ve Nafıa Vekaleti'ne bağlı olarak çalışan müdürlükler 1927'de birleştirilerek Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi kuruldu. Bu kuruluşun adı, 1929'da Devlet Demiryolları ve Limanları Umum Müdürlüğü, 1931'de ise Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü olarak değiştirildi. Bugünkü adını aldığı 1953'e değin katma bütçeli devlet kuruluşu iken, o yıl İktisadi Devlet Teşekkülüne (İDT) dönüştürüldü; 1984'te ise Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) konumuna getirildi.

Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı olan TCDD, demiryolu taşımacılığının yanı sıra, bu görevini tamamlayıcı nitelikte her türlü kara ve deniz taşımacılığını da yürütür. Taşımacılığa ek olarak, yolcuların gereksinimini karşılamayı amaçlayan otel ve lokantalar yanında, depo, antrepo, ambar gibi kuruluşların yapımı ve işletilmesi de görevleri arasındadır.

Ülke düzeyinde yaygın bir taşra örgütlenmesi bulunan TCDD'nin merkezdeki ana hizmet birimleri Yol, Cer, Ticaret, Hareket ve Tesisler daireleridir. Eskişehir Lokomotif ve Motor Sanayi Müessesesi (Türkiye Lokomotif ve motor Sanayii AŞ-TÜLOMSAŞ), Sivas Demiryolu Makineleri Müessesesi (Türkiye Demiryolu Motor Sanayii AŞ - TÜDEMSAŞ) ve Adapazarı Vagon Sanayii Müessesesi (Türkiye Vagon Sanayii AŞ - TUVASAŞ), TCDD'ye bağlı olarak çalışan sanayi kuruluşlarıdır. Bu kuruluşlar 1986'da DDY'ye bağlı ortaklıklara dönüştürülmüştür. Ray Sigorta TAŞ, Milli Reasurans TAŞ, TC Merkez Bankası ve Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı ile yurtdışında üç kuruluşta sermaye katılımı olan TCDD toplam 53 832 kişi (1988) çalıştırmaktadır.

Devlet Denetleme Kurulu, yönetimin hukuka uygunluğunu, düzenli ve verimli işleyişini denetlemek ve sağlamakla görevli cumhurbaşkanlığına bağlı anayasal organ. 1 Nisan 1981 tarih ve 2443 sayılı Devlet Denetleme Kurulu Kurulması Hakkında Kanun uyarınca, 27 Temmuz 1981'de kurulmuştur. Cumhurbaşkanının isteği üzerine, bütün kamu kurum ve kuruluşlarında, bu kurum ve kuruluşların sermayenin yarısından fazlasına katıldığı her türlü kuruluşta, kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında, her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında, kamuya yararlı derneklerle vakıflarda, her türlü inceleme, araştırma ve denetleme yapmakla görevlidir. Silahlı Kuvvetler ve yargı organları bu yetki kapsamına girmez.

Devlet Denetleme Kurulu dokuz üyeden oluşur. Bu üyeler, yükseköğrenim yapmış ve en az 20 yıl devlet hizmetinde başarıyla çalışmış, deneyimli kişiler arasından cumhurbaşkanınca seçilir. Üyelerin üçte biri iki yılda bir yenilenir. Cumhurbaşkanının üyeler arasından atadığı kurul başkanının görev süresi üç yıldır. Görev süresi biten üyeler ve başkan yeniden seçilebilir. Devlet Denetleme Kurulu, üye sayısının salt çoğunluğuyla toplanır ve toplantıya katılanların salt çoğunluğuyla karar alır. Kurul adına hazırlanan raporlar, kurulda görüşülür ve cumhurbaşkanına sunulmak üzere ilgili kuruluşlara gönderilir. Sonuç hakkında bilgi, cumhurbaşkanlığına başbakanlıkça bildirilir.

Kamu kurum ve kuruluşları, kurulun gerek duyduğu personeli, cumhurbaşkanlığı genel sekreterinin isteği üzerine kurul başkanlığı emrine geçici olarak göndermek ve gerekli yardımı sağlamakla yükümlüdür. Kurul tarafından yapılacak inceleme, araştırma ve denetlemelerde, ilgili kuruluş ve kişiler, istenen her türlü bilgi ve belgeyi vermek zorundadır. Bu bakımdan kurul, yargı organlarından farklı olarak, gizli belgeleri de inceleyebilir.

devlet felsefesi, insan topluluklarının yöneten ve yönetilenlere ayrılmasından yola çıkarak, insanlarla içinde yer aldıkları siyasal bütünlükler arasındaki ilişkileri inceleyen felsefe dalı.

Batı felsefesinin ilk temsilcileri sayılan Sokrates öncesi bilgelerin evren konusunda olduğu gibi içinde yaşadıkları kent-devletleri (*polis*) konusunda da kuramları vardı. Ama günümüze ulaşan kaynaklar Platon ve Aristoteles'in devlet felsefesinin kurucuları olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Bu iki düşünürün hocası olan Sokrates ise, kişi-devlet ilişkilerini temelden ele alan ilk filozof sayılabilir. Bazı felsefe tarihçilerinin "ilk tam demokrat" saydığı Sokrates kişilerin, ilişkide bulundukları devlet ve bu bütün içinde sahip oldukları yer üzerine sürekli düşünmelerini, devlet işlerine de etkin olarak katılmalarını öngörür. İnsan, kendi uğraşından başlayarak bütün yaşamı, bu arada da içinde yer aldığı yönetsel ilişkiler üzerine düşünmek zorundadır. Tek kişiden yola çıktığı için devlet konusunda dolaylı bir

görüş geliştirdiği söylenen Sokrates'in siyasal bir suçtan idam edilmesi, devlet felsefesi açısından ilginçtir.

Büyük ölçüde hocasının görüşlerinden yola çıkan Platon, farklı bir yönelimle, yönetsel bütünü tek tek kişilerden daha önemli sayar. Bireyler, devlet düzeni içinde çeşitli yönetsel işlevlere uygun olarak yetiştirilir ve bütün içinde bu düzenlemenin gerektirdiği yeri alırlar. *Polis*'in kuruluşunda ve işleyişinde aranan özellikler ise önce tek tek her insanda olması istenen özelliklerdir. Önce insanlarda, sonra onların birbirleriyle ilişkilerinde, en sonda da devlette bulunması gereken özellik adalettir (*dike*). Platon'a göre adalet, "herkesin kendi işini yapması" dır. Bu ilke, her bireyin kendi doğal yeteneklerinin en verimli biçimde geliştirilebileceği bir düzeni öngörür. Ama, bu düzenin değişmeyen, durağan ve bireylerin yerlerini kesin olarak belirleyen bir işleyişi de vardır. Dolayısıyla Platon devlet felsefesinin en önemli sorununu oluşturan kişinin devlet karşısındaki özgürlükleri ile devletin kişi üzerindeki yetkileri arasındaki ilişkiyi ilk kez derinlemesine ele alır; aslında bir devlet biçimi önermekte, ütopya sayılabilecek bir ideal ortaya koymaktadır. Aristoteles'in devlet görüşleri, hocası Platon'unkilerden daha olgusal ve günümüzün toplumbilimsel yaklaşımlarına daha yakındır. Ama o da devletin "iyi bir yaşam için" var olduğundan yola çıkarak, Platon gibi devletin temel işlevinin adaleti sağlamak olduğunu vurgular. Karı-koca, efendi-köle, baba-çocuk ilişkilerinin biçimlendirdiği en küçük birlik olan ailenin, ailelerin birleşmesiyle oluşan köylerin, köylerin birleşmesiyle oluşan siyasal bütünün (*politeia*) temelindeki varsayımı bütün eylemlerin her zaman iyiye yönelik olduğudur. Devlet biçimlerini sınıflandırarak ideal devlet sorununa değinir; devletin sağlıklı biçimleri ile bozulmuş biçimlerini ayırt eder. Atina anayasaları üzerine tarihsel ve çözümleyici çalışmaları da devlet felsefesi açısından önem taşır.

Eski Yunan devlet felsefesinin çıkış noktası kent-devletidir. Sonradan ortaya çıkan büyük imparatorluklar ve tektanrılı dinlerin biçimlendirdiği dinsel temelli devletler felsefede de farklı bakış açıları gerektirdi. Skolastik ve ortaçağ felsefesi içinde bir yandan kilisenin otoritesine bağlı ve yöneticileri Tanrı'nın temsilcileri sayılan devlet anlayışı gelişirken, bir yandan da bütün dünya ve insanları kapsayacak tek bir devleti öngören görüşler belirdi. Ortaçağın başlarında Kilise Babaları'ndan Aziz Augustinus, Tanrı'nın seçkin kullarını bir araya getiren kilisenin somutlaştırdığı "Tanrı'nın devleti" (*civitas dei*) ile dünyevi değerler peşinde koşanların siyasal birliğini oluşturan "yeryüzü devleti" (*civitas terrena*) arasındaki karşıtlığı vurguladı. Augustinus'a göre yeryüzü devletinin işlevi, özünde kötü olan bir dünyada düzeni sağlamaktı.

Niccolò Machiavelli, devleti Tanrı iradesinden ayırıp insan iradesine bağlayan yeniçağ devlet felsefesinin öncüsü sayılır. Yöneticilerin, devletin yararına yönelik her türlü amaç için gerekli bütün araçları kullanmalarının haklılığını savunan düşünür, devletin birliği ve sürekliliği ilkelerini vurguladı. Hugo Grotius ise insanın ussal bir varlık olarak bazı doğal haklarının bulunduğunu ve hakkın devletten üstün olduğunu ileri sürdü. Özgürlük düşüncesinin ileri gelen temsilcilerinden olan Grotius, devletin yetkilerine karşı bireyin haklarını savunan görüşlerin esin kaynağı oldu.

Yeniçağda Thomas Hobbes devlet felsefesi içindeki farklı yönelimleri bütünleşik bir sistem içinde birleştirdi. İnsanların içinde bulunduğu bir doğal durum ile devletin egemen olduğu bir yönetim durumunu ayırarak başlangıçta her biri kendi çıkarlarını gözeten insanların "birbirinin kurdu" olduğu durumdan, bir sözleşmeyle devlet yönetimi durumuna geçmeleri düşüncesini ortaya attı. Hobbes'un "Leviathan" olarak adlandırdı; bu devlet içinde öncelik doğal haklara verildi. İnsanın en temel doğal hakkı olan kendini koruma hakkının koruyuculuğu ise insanların kendi istekleriyle, bir kişiye ya da bir meclise verildi. Dinsel devlet anlayışına sert bir biçimde saldıran düşünür, tam bir yasasızlık durumu (anarşi) ile mutlak bir düzenlilik arasında, hakların ve yetkilerin karşılıklı sınırlandırılacağı bir yönetsel bütün öngördü.

Devlet düşüncesine ütopya kavramını getiren Thomas More, özgürlük ve eşitliği temel alarak ideal bir devlet düzeni tasarımını doruk noktasına ulaştırdı. Tommaso Campanella ise ütopya görüşü içinde ideal devlet ve toplumun yanında ideal yönetici ve yurttaşın da tanımlarını yaptı.

Yeniçağda devlet felsefesinin en önemli sorunu, bireyin devletten bağımsız olabileceği alanları belirleyen özgürlükler ile bireyin devlet içinde yapabileceklerinin sınırlarını belirleyen haklara ilişkindi. Bireye önem veren Aydınlanma düşüncesi ile oluşum halindeki güçlü ulusal devlet anlayışları özgürlük-düzen, hak-yetki gibi karşıtlıklar içinde gelişti. Spinoza, Locke, Voltaire, Rousseau gibi yeniçağ filozoflarının çoğu insanın başlangıçtaki doğal özgürlüğünü vurguladı. Sonradan kurulan devlet düzeni içinde ise bireyin kısıtlanan özgürlüklerini koruma yollarını araştırdılar. Doğa durumundan yola çıkan Locke doğal hukuk ilkelerine bağlı olarak insanların mülkiyetleri ile korunması gereğini ileri sürdü. Rousseau da gene aynı ilkeden yola çıkarak toplum sözleşmesi ile devletin içinde temel hak ve özgürlüklerin korunabileceğini savundu.

Kişisel özgürlük düşüncesinde dönüm noktalarından birini oluşturan Immanuel Kant, özgürlüğün birey ile bütün insanlık arasında bir ilişki olduğunu vurgulayarak dünya vatandaşlığı kavramını ortaya attı. İnsanlar arasında ayırım yapan ayrı ayrı devletlerin zamanla ortadan kalkacağını ve oluşturulacak cumhuriyetçi, özgür devletleri bir araya getiren tek bir federatif dünya-devletine varılacağını öngördü; tek insanın durumundan yola çıkarak bütün insanları kapsayacak bir yönetsel bütün düşüncesine ulaştı.

Kant'tan sonra gelişen Alman idealizmi içinde ise devlet, birey karşısında Kant'ın öngördüğü durumun tersi sayılabilecek bir konum kazandı. Bu akımda yer alan Fichte ve Schelling'den sonra G.W.F. Hegel, devleti yücelten bir görüş geliştirdi.

Hegel'e göre devlet, Nesnel Tin'in gelişmesinin en yüksek uğrağıydı. Bu uğrakta bireyin iradesi ile genel irade tam bir uyum içindeydi; genel iradenin somut bir varlık kazanması olan devlet doğası gereği ussal bir bütündü. İdeal devlet biçimi olarak, cumhuriyete karşı monarşiyi savunan Hegel bunu da döneminin Prusya Krallığı'yla özdeşleştiriyordu.

Hegel'in devlet anlayışını eleştirerek yola çıkan Karl Marx, 20. yüzyıla uzanan etkileriyle, çağdaş devlet felsefesinin biçimlenmesine önemli katkıda bulundu. Bireysel özgürlük ile devlet düzeni arasındaki gerilimi ekonomik bir temel üzerinde ele alarak devleti "egemen sınıfın toplumun bütünü üzerinde kurduğu iktidarın aracı" olarak eleştirdi. Bazı bakımlardan Kant'ın görüşüne yakın düşen bir biçimde, ekonomik çelişkileri çözecek ve tek tek devletleri ortadan kaldıracak, özgürlük temeline dayalı bir dünya toplumu öngördü; kendinden önceki özgürlük yanlısı devlet görüşlerini de tarihsel ve ekonomik bir temel üzerine oturtmaya ve böylece farklı devlet görüşlerini tek bir bütünleşik sistem içinde birleştirmeye çalıştı.

Marx'ın görüşlerinin odak noktası, emeğiyle yaşam koşullarını yaratan insandır. Çalışma sürecinin belirli toplumsal ve tarihsel koşullar altında yer alması, farklı devlet biçimlerini ortaya çıkarır. Marx insanın kendi çalışmasının ürünlerine yabancılaşmasına dayanan devlet biçimlerinin ortadan kalkmasını ve egemen sınıflar olmadığı için devletin de olmayacağı bir ortamda emeğinin özgürleşmesine, dolayısıyla da kişilik gelişmesine engel koşulların giderilmesini öngörür.

Marx'tan sonraki devlet anlayışları, genellikle, onun ortaya koyduğu toplum-devlet ilişkisi çerçevesinde gelişti. Görüşleri bir yandan çeşitli vurgularla ideoloji biçimini alırken bir yandan da toplumbilimlerde araştırma yöntemleri olarak kullanıldı.

20. yüzyılda gelişen devlet görüşlerinin en önemlileri, II. Dünya Savaşı'ndan sonra faşizm, Nazizm ve Stalinizm üzerine geliştirilenlerdir. Karl R. Popper'ın "Açık Toplum ve Düşmanları" tartışması, Max Horkheimer ve Theodor Adorno'nun "otoriter kişilik" üzerine çalışmaları ve Albert Camus'nün "başkaldıran insan" kavramı devlet felsefesi ile ilişkilendirilmiş, bu düşünürler daha çok kitlesel hareketler ile devlet içinde yaşayan tek kişinin konumuna eğilmiştir. Çağdaş Batı devletlerinin oluşum tarihine iktidar ve dil açısından yaklaşan Michel Foucault, kişiyi egemenliği altına alan devlet mekanizmalarının güçlü bir eleştirisini geliştirmiş, Gellner ise İslam toplumu üzerine yaptığı araştırmalarla, toplumsal yapılar içindeki yönetsel kurumların oluşmasına önemli açıklamalar getirmiştir.

Devlet Giray I (d. 1530? - ö. 1577), 1551-77 arasında Kırım hanı. Rusya'ya çok sayıda sefer düzenlemiş ve Moskova'yı ele geçirmiştir.

Mübarek Giray'ın oğluydu. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne bağlılığı gereğince, I. Sahib Giray'ın (hd 1532-51) rehinesi olarak İstanbul'a gönderildi ve sarayda yetişti. Sahib Giray'ın tutumundan giderek kaygılanan Osmanlı hükümdarı I. Süleyman'ın (Kanuni) desteğiyle, 2 Ekim 1551'de Bahçesaray'da tahta çıktı. Sabih Giray ve oğulları ile ona bağlı mirzaları öldürterek egemenliğini pekiştirdi. Oğlu Ahmed Giray'ı kalgaylığa (veliaht) atadı. Rusların 1552'de Kazan'ı, 1557'de Astrahan'ı ele geçirmeleri üzerine 1557'de Rusya içlerine bir sefer düzenledi. Ama Rusların müttefiği Kazaklar ve Çerkesler Kırım'daki bazı kalelere saldırınca geri dönmek zorunda kaldı. 1562'den sonra hemen her yıl Rusya'ya sefer düzenledi. 1565'te Osmanlı topçusu desteğinde Bolhov'a kadar ilerledi, ama sonuç alamadan döndü.

Devlet Giray, II. Selim'e 1566'da tahta çıkması nedeniyle gönderdiği kutlama mektubunda Rus-Çerkes işbirliğinin tehlikelerine işaret etti. II. Selim de, Devlet Giray'dan Astrahan'ın ele geçirilmesine yardım ederek Osmanlı tüccar ve hacıların güvenlik sorununu çözmesini istedi. Bu amaçla Don ve İdil (Volga) ırmaklarının birbirine en yakın oldukları yerde bir kanalla birleştirilmesine karar verildi. Ağustos 1569'da Astrahan'ın kuşatılması ve kanalın açılması için İstanbul'dan güç gönderildi. Ama kendi egemenlik alanına bu ölçüde karışılmasın-

dan rahatsız olan Devlet Giray, çeşitli oyunlarla Osmanlıların kanal işinden vazgeçmesini sağladı. Ardından Astrahan kuşatması da başarısızlıkla sonuçlandı ve Osmanlı güçleri dağıldı.

Ruslara karşı seferlerini sürdüren Devlet Giray, 1571'de Moskova'yı ele geçirerek yakıp yıktı. Çar IV. İvan (Korkunç) Aleksandrovski'ye kaçtı. Devlet Giray, Moskova'yı alması nedeniyle Taht-algan (başkent ele geçiren) sanıyla anıldı. Sonraki yıllarda da Rusya içlerine seferlerini sürdürdü, ama Kazan ve Astrahan'ı alamadan öldü.

devlet güvenlik mahkemesi, devletin güvenliğine karşı işlenen suçlara ilişkin davalara bakmakla görevli mahkeme. Türkiye'de 1961 Anayasası'nda 1973'te yapılan değişiklikten sonra, ilk kez 1773 sayılı yasayla kurulan devlet güvenlik mahkemeleri, Anayasa Mahkemesi'nin yasayı biçim yönünden iptal etmesi üzerine 11 Ekim 1976'da kaldırıldı. 1982 Anayasası'nda yeniden düzenlenen bu mahkemeler, 16 Haziran 1983 tarihli ve 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanun ile yeniden kuruldu ve çalışmalarına 1 Nisan 1984'te resmen başladı.

Devlet güvenlik mahkemeleri devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne ve hür demokratik düzene karşı işlenen suçlarla nitelikleri Anayasa'da belirtilen "cumhuriyet aleyhine işlenen" ve devletin iç ve dış güvenliğini ilgilendiren suçlara ilişkin davalara bakar. Ankara, Diyarbakır, Erzincan, İstanbul, İzmir, Kayseri, Konya ve Malatya il merkezlerinde kurulmuş olan bu mahkemeler, sayılan suçları işleyen kişileri sıfat ve memuriyetleri ne olursa olsun, yargılama yetkisine sahiptir. Adı geçen kentler bu mahkemelerin yargı çevrelerinin merkezi sayılmış ve yasanın 2. maddesinde mahkemelerin yargı çevreleri, bütün yurdu kapsayacak biçimde belirlenmiştir. Anayasa Mahkemesi ya da Yargıtay'ın yargılaması gereken suçlar devlet güvenlik mahkemelerinde ele alınamaz.

Devlet Güzel Sanatlar Akademisi *bak.* Mimar Sinan Üniversitesi

Devlet Hatun Türbesi, Bursa'da Meydancık semtinde, Yeşil Külliyesi'nin arkasında, erken Osmanlı dönemi türbesi. I. Mehmed (Çelebi), annesi Devlet Hatun için yaptırmıştır. Sandukanın ayak ucunda Devlet Hatun'un 1313 yılı sonunda öldüğü belirtildiğine göre, türbe de en erken ertesi yıl yapılmış olabilir. Planı, kenarları 5,75 m uzunluğunda bir kare biçimindedir. Dört köşesinde birer ayak, her kenarın ortasında, ayakların arasında birer mermer sütun vardır. Birbirlerine, teğet sivri kemerlerle bağlanan bu sütun ve ayaklar, 48 tane burmalı dilimi olan bir kubbeyi taşır. Köşelerde kubbeye geçiş üçgenlerle sağlanmıştır. Kubbe dışarıdan, yüksek bir kasnağa oturan, kurşun kaplı bir külahla örtülüdür. Devlet Hatun Türbesi, Selçuklu kümbetlerinden beri süregelen külahla örtülü türbe uygulamasının Osmanlılardaki son örneğidir.

Devlet Hatun Türbesi, Bursa
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ), havalimanlarının işletilmesi, meydan yer hizmetlerinin yürütülmesi ve hava trafik denetim hizmetlerinin yerine getirilmesiyle görevli Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK). Cumhuriyet döneminde havayolu ve havalimanı işletmeciliği uzun süre birlikte yürütüldü. Daha sonra 1955 tarih ve 6623 sayılı yasayla Türk Hava Yolları AO kurularak havayolu işletmeciliğiyle görevlendirildi. 1956 tarih ve 6686 sayılı yasayla da havalimanı işletmeciliği ile meydan yer hizmetleri ve hava trafik denetimi için katma bütçeli DHMİ Genel Müdürlüğü kuruldu. 1983'te DHMİ kaldırıldı ve yeni kurulan Devlet Havacılık ve Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü'ne bağlı Meydan İşletmesi Müessesi adıyla yeniden örgütlendi. 8 Haziran 1984 tarih ve 233 sayılı kanun hükmünde kararname ile DHMİ tüzel kişiliği olan, etkinliklerinde özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı bir Kamu İktisadi Kuruluşu olarak yeniden kuruldu ve düzenlendi.

Başta Esenboğa (Ankara) ve Atatürk (İstanbul) havalimanları olmak üzere yurdun çeşitli yerlerindeki havalimanlarını, iletişim ve trafik merkez ve istasyonlarını işletmekte olan DHMİ'nin merkez kuruluşundaki ana hizmet birimleri İşletme ve Seyrüsefer daireleridir. DHMİ'de, 697'si merkezde, 2.902'si taşra örgütünde olmak üzere toplam 3.599 kişi çalışmaktadır (1988).

devlet hukuku, devletin siyasal örgütüne ve siyasal işlevlerinin yerine getirilmesine ilişkin hukuk kuralları ile anayasayı tamamlayan hukuk kurallarını konu alan kamu hukuku dalı. Devlet hukuku belli bir devleti ve onun somut hukuki yapısını, organlarının birbiriyle ilişkisini pozitif hukuk yönünden ele almaz. Daha çok soyut düzeyde devletin oluşumunu, devlet otoritesinin kökenini ve bu otorite karşısında kişilerin özgürlüklerini tarihsel, sosyolojik, hukuki ve felsefi açıdan araştıran ve açıklamaya çalışan bir bilim dalı olarak kabul edilir. Son yıllarda devletin felsefi ve sosyolojik bakımdan açıklanmasının hukuk felsefesine ve hukuk sosyolojisine bırakıldığı ve devlet hukuku alanında kamu özgürlükleriyle siyaset biliminin güncel sorunlarına öncelik verme eğiliminin ağırlık kazandığı gözlenmektedir. Almanya'da devlet hukuku adı altında incelenen konular, Fransa'da ve Türkiye'de bir kavram karışıklığına neden olacak biçimde kamu hukuku adı altında ele alınmaktadır.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Türkiye'deki ekonomik, toplumsal ve kültürel etkinliklerle ilgili istatistikler derlemek, değerlendirmek ve yayımlamakla görevli, Başbakanlığa bağlı kamu kuruluşu.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamdaki ilk istatistik örgütü 1918'de kurulduktan bir yıl sonra ortadan kaldırıldı. Cumhuriyet döneminde Belçikalı uzman Camille Jacquart'ın yönetiminde yürütülen çalışmalarla 1926'da Başvekâlet'e bağlı İstatistik Umum Müdürlüğü kuruldu. 1927'de nüfus, sanayi ve tarım sayımlarını gerçekleştiren kuruluş, 1930 sonrasında hızlı bir gelişme gösterdi. 1962'de çıkarılan bir yasayla bir araştırma enstitüsüne dönüştürüldü ve adı Devlet İstatistik Enstitüsü olarak değiştirildi. 1984'te çıkarılan bir kanun hükmünde kararname ile yeniden düzenlendi. Başbakanlığın DİE üzerindeki yetkileri genellikle bir devlet bakanı aracılığıyla kullanılır.

Ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel durumunu ortaya koyan istatistikleri derleme, inceleyerek yetkili kuruluşlara verme ve kamuoyuna açıklama yetkileri DİE'ye verilmiştir. Kamu kuruluşlarının kendi gereksinimleri için istatistik toplama ve yayımlamaları DİE'nin iznine bağlıdır. Enstitü gerek duyduğu bilgileri kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek ve özel kişilerden istemeye, verilen bilgilerin doğruluğunu araştırmaya da yetkilidir. Ayrıca sonu 0 ve 5'le biten yıllarda genel nüfus sayımı; sonu 1 ve 6'yla biten yıllarda genel sanayi ve işyerleri sayımı; sonu 3'le biten yıllarda genel tarım sayımını yapmak ve sonuçlarını yayımlamakla görevlendirilmiştir. İstatistik toplama, değerlendirme ve yayımlama alanlarında öteki kamu kurum ve kuruluşlarında çalıştırılacak kişileri eğitmek için kısa süreli kurslar düzenlemek de DİE'nin görevleri arasındadır. Yayımladığı istatistiklerin nesnelliği ve doğruluğu konusunda zaman zaman eleştirilere uğrayan DİE'nın ana hizmet birimleri Ekonomik İstatistikler, Sosyal İstatistikler, Tetkik ve Araştırma ile Teknik İşler daireleridir.

devlet konservatuvarları, Türkiye'de çağdaş evrensel müziğin kuramları ve icra yöntemleriyle çağdaş sahne sanatlarını öğretmek üzere devletçe kurulan öğretim kurumları.

TBMM ilk olarak 1924'te bir Musiki ve Temsil Akademisi Kanunu kabul etmişse de, yasa Atatürk tarafından yetersiz bulunmuş ve yürürlükten kaldırılmıştı. 1934-35'te dönemin milli eğitim bakanı bir kongre topladı ve bu kongreye Türkiye'nin önde gelen müzikçileri *Türkiye'de Devlet Musiki ve Tiyatro Akademisinin Ana Çizgileri* başlıklı bir rapor sundular. 27 Mart 1935'te, konservatuvarın kuruluşuyla ilgili olarak Alman Besteci Paul Hindemith ile sözleşme yapıldı. Aynı yıl ve ertesi yıl Türkiye'ye gelen Hindemith, Konservatuvar Ana Yönetmeliği'ni hazırladı. Derslere 1 Kasım 1936'da başlandı. Aynı yıl Türkiye'ye gelen Macar Besteci Béla Bartók, A. A. Saygun'la birlikte Türk halk müziği üzerine incelemeler yaparak bir halk müziği arşivi kurulmasını önerdi. Gene 1936'da Türkiye'ye getirtilen Alman tiyatro adamı Carl Ebert ve orkestra yönetmeni Dr. Ernst Praetorius aynı yıl konservatuvarda eğitimi yönlendirdiler. 1 Haziran 1940'ta yürürlüğe giren 3829 sayılı yasayla Devlet Konservatuvarı resmi nitelik kazandı. Ankara Konservatuvarı'nın Müzik Bölümü kompozisyon, orkestra şefliği ve piyano, org ve arp, yaylı, nefesli ve vurmalı çalgılar, şan (opera, koro, konser şarkıcılığı); Temsil Bölümü opera, tiyatro, bale ve reji dallarından oluşuyordu. Gene 1940'ta çıkarılan bir yasayla Ankara Devlet Konservatuvarı'na bağlı ve bu kurumun öğrenci ve mezunlarının tiyatro, bale ve opera alanlarında uygulama çalışmaları yapmasını amaçlayan Tatbikat Sahnesi kuruldu.

Konservatuvar'ın ilk gösterileri aynı yıl gerçekleşti. Tiyatro Bölümü Maurice Maeterlinck'in *Interieur* (1894; *Evin İçi*) ve Molière'in *Les Précieuses ridicules* (1659; *Gülünç Kibarlar*) oyunlarını, Opera Bölümü ise 1941'de Mozart'ın *Bastien ve Bastienne* operasını sahneledi. İlk mezunlar da 1941'de verildi.

1946'ya değin Carl Ebert'in, 1947'den sonra bir süre Muhsin Ertuğrul'un yöneticilik ettiği Ankara Devlet Konservatuvarı 1982'de Hacettepe Üniversitesi'ne bağlandı.

İstanbul'daki Devlet Konservatuvarı, Fuat Koray'ın çabalarıyla 1971-72'de Etiler'deki bir ilkokulda çalışmalarına başladı. Daha sonra gelişerek tam örgütlenmiş bir konservatuvar durumuna geldi. 1982'de Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne bağlandı.

İzmir'de 1953'te kurulan Müzik Okulu, 1958'de İzmir Devlet Konservatuvarı adını aldı, içinde bir Tiyatro Bölümü de açıldı. 1974'te Yüksek Bölüm'ü çalışmaya başladı. 1982'de Dokuz Eylül Üniversitesi'ne bağlandı.

devlet malları, devlete ait olup kamu hizmetlerine ya da genel yararlanmaya ayrılmış mallar ile devlete yalnızca gelir sağlayan özel hukuka tabi mallar. Bunlar taşınabilir mallar olabileceği gibi taşınmaz mallar da olabilir. Devletin elindeki mallar bireylerin elindeki mallardan daha geniş bir kategoriyi oluşturur ve çok çeşitlilik gösterir. Bireylerin elindeki mallar yalnızca değeri parayla ölçülebilen bir bölüm eşyayı kapsar; buna karşılık devletin elinde ve yönetiminde bulunan mallar arasında deniz, dağ vb gibi parayla ölçülemeyen doğal kaynaklar da bulunur.

Devlet mallarının sınıflandırılmasında, çeşitli ülkelerin hukuk öğretisi ve uygulamalarında farklı ilkeler kabul edilmiştir. Örneğin Fransa'da ve Türkiye'de devlet malları, kamu malları ve özel mallar olmak üzere ikiye, Almanya'da hazine malları, idare malları ve kamunun yararlanmasına ayrılmış mallar olarak üçe ayrılmıştır. İsviçre hukuku da Alman sistemine yakın bir sistemi benimsemiştir.

Kamu malları kamu hizmetine ayrılan mallar (hastane, okul binaları, askeri tesisler, kamu hizmeti gören toplu taşıma araçları, müzelerdeki taşınabilir mallar vb) ile genel yararlanmaya sunulmuş orta mallarından (yollar, meydanlar, parklar, ormanlar, deniz ve akarsular vb) oluşur. Devletin özel malları (Alman hukukunda bunlara "hazine malları" denir) ise özel hukuk kurallarına tabi olan ve özel mülkiyet konusu olabilen mallardır. Devlet bunları gelir sağlama amacıyla kullanır. Bunların elde edilişleri ve elden çıkarılış biçimleri, kamu hukuku ile konacak özel hükümler saklı olmak koşuluyla, ilke olarak Medeni Kanun, Borçlar Kanunu ve Ticaret Kanunu'nun içerdiği özel hukuk hükümlerinden bir bölümüne tabidir. Bu nedenle örneğin alım-satım ve kiralama gibi sınırlı bazı özel hukuk işlemlerine konu olabilir. Türk hukukunda devletin özel malları, devlet dışında kalan idare tüzel kişilerinin özel mallarından farklı olarak, haciz gibi cebri icra takibine tabi tutulamaz; böyle bir sonucu yaratabilecek rehin ve ipoteğe ilişkin Medeni Kanun hükümleri bu mallara uygulanmaz. Türkiye'de devlet mallarının hukuki statüsünü düzenleyen bir toplu yasama işlemi bugüne değin yapılmamıştır. Yalnızca 26 Mayıs 1927 tarih ve 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu, devletin bütün mallarının yönetim ve muhasebesine ilişkin hükümler içermektedir. *Ayrıca bak.* Arazi Kanunnamesi; demirbaş eşya.

Devlet Malzeme Ofisi (DMO), çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarıyla sermayesinin yarısından fazlası bunlara ait ortaklıkların kırtasiye ve büro malzemesi ile her türlü araç ve gereç gereksinimlerini karşılayan ve bu alanda standardizasyonu sağlayan Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK). 1954'te kuruldu. 8 Haziran 1984 tarih ve 233 sayılı kanun hükmünde kararname ile yeniden düzenlendi. Tüzel kişiliği olan, etkinliklerinde özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı bir kuruluştur. Sağlamakla yükümlü olduğu malzeme ile araç ve gereçleri yurt içinden ya da dışından satın alabileceği gibi kendisi de üretebilir. Merkez örgütündeki ana hizmet birimleri, Satınalma, Pazarlama ve Satış, Standardizasyon ve Kalite Kontrol, Gümrüklü Eşya Tasfiye daireleri ile Satınalma Komisyonu'dur. Yurt düzeyine yayılmış 21 bölge müdürlüğü ile biri İstanbul'da, öbürü İzmir'de iki bağlı kuruluşu vardır. Arçelik AŞ, Modern Ofis Makineleri Ticaret ve Sanayi AŞ ve Petlas Lastik Sanayi ve Ticaret AŞ'nin ortakları arasında olan DMO'nun personel sayısı 1.709'dur (1988).

Devlet Memurları Kanunu, devlet memurlarının hizmet koşullarını, niteliklerini, atanma ve yerleştirilmelerini, ilerleme ve yükselmelerini, ödev, hak, yükümlülük ve sorumluluklarını, aylıklarını, ödeneklerini ve öteki özlük işlerini düzenleyen yasa (1965). Uzun bir hazırlık evresinden sonra çıkarılmış ve yürürlüğe girdikten sonra çeşitli değişikliklere uğramıştır.

Konuya ilişkin ilk sistemli çalışmalar Devlet Personel Dairesi'nin kurulmasıyla başladı. Yasa hazırlıklarına ise fiilen 1962'de hükümetin verdiği yönerge üzerine girişildi. Devlet Personel Dairesi, yaptığı ön çalışmaların sonucunu bir ön rapor biçiminde hükümete sundu. Bu rapor bakanlıklara, üniversitelere, daire ve kurumlara, kamu iktisadi teşebbüslerine ve illere de gönderilerek, buralardan gelen görüşler kitap biçiminde toplandı. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nden (OECD) danışman olarak gönderilen bir kamu yönetimi ve personeli uzmanının da yardımıyla hazırlanan Devlet Memurları Kanunu tasarısı, 14.7.1965 tarihinde kabul edildi ve 23.7.1965 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Devlet Memurları Kanunu, genel ve katma bütçeli kurumlar, il özel idareleri, belediyeler, belediyelerin kurdukları birlikler ve bunlara bağlı döner sermayeli kuruluşlar, yasalarla oluşturulmuş fonlar, kefalet sandıkları ve beden terbiyesi bölge müdürlüklerinde çalışan memurlar hakkında uygulanır. Yasanın dayandığı üç temel ilkeden birincisi devlet kamu hizmeti görevlilerini ve bu görevlerde çalışan devlet memurlarını görevlerinin gerektirdiği niteliklere ve mesleklere göre sınıflandırmaktır. İkincisi devlet memurlarına, yaptıkları hizmetler için gerekli bilgilere ve yetişme koşullarına uygun biçimde, sınıflar içinde en yüksek derecelere kadar ilerleme olanağını sağlamaktır. Üçüncüsü ise devlet kamu hizmetleri görevlerine girme, sınıflar içinde ilerleme, yükselme ve görevin sona erdirilmesi konularını liyakat sistemine dayandırmak ve bu sistemin eşit olanaklarla uygulanmasında devlet memurlarına güvence getirmektir.

Devlet Opera ve Balesi, tam adı DEVLET OPERA VE BALESİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Ankara, İstanbul ve İzmir'de etkinlik gösteren sanat kuruluşu. 1940'ta kurulmuş, 1970'te kuruluş yasası çıkarılmıştır.

Türkiye'de Tanzimat'tan sonra başlayan opera izleme geleneği ilk meyvelerini Cumhuriyet'le birlikte verdi. 1930'lardaki ilk çalışmaların ardından Ankara Devlet Konservatuvarı'na bağlı Opera Bölümü'nün açılmasıyla hızlı bir gelişme başladı. Daha önce, İran Şahının ziyareti dolayısıyla Ahmet Adnan Saygun'un beste lediği *Özsoy* ve Atatürk'ün Ankara'ya gelişinin yıldönümü nedeniyle gene Saygun'un beste lediği *Taşbebek* operaları sahnelenmişti. 1941'de Ankara Devlet Tiyatrosu Tatbikat Sahnesi'nde sahnelenen Mozart'ın *Bastien ve Bastienne* operası, bu alandaki ilk önemli çalışma oldu. Bunu, Beethoven'ın *Fidelio*'su izledi. 1949'da çıkarılan ve opera ve bale ile birlikte tiyatroyu da tek yönetim altında toplayan Devlet Tiyatrosu Kanunu'na karşın, opera ve bale ayrı bir müdürlük gibi yönetildi. Bu durum 1970'te çıkarılan yasayla düzeltildi. Bu arada İstanbul'da Şehir Tiyatroları'na bağlı olarak çalışan Şehir Operası da 1970'ten sonra Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü'ne bağlandı. Giderek güçlenen opera bölümü Verdi, Puccini, Donizetti, Rossini, Mascagni, Leoncavallo, Massenet, Smetana, Çaykovski, Bizet, Giordano, Humperdinck, Wagner, Johann Strauss, Richard Strauss, Orff, Offenbach gibi birçok klasik ve modern bestecinin yapıtlarını repertuvarına aldı. Ayrıca Nevit Kodallı'nın *Van Gogh* ve *Gılgameş*, Sabahattin Kalender'in *Nasrettin Hoca*, Ferit Tüzün'ün *Midas'ın Kulakları*, Saygun'un *Köroğlu* ve *Yunus Emre*, Okan Demiriş'in *IV. Murat* adlı yapıtları da çok sahnelenen Türk opera ve oratoryoları oldu.

Devlet Opera ve Balesi'nce sahnelenen *Şımarık Kız* balesinden bir sahne
Devlet Opera ve Balesi'nin izniyle

Türkiye'de balenin de opera gibi önceleri yalnızca izleyicisi vardı. Dışarıdan gelen bale toplulukları bir süre gösteriler yapar ve giderdi. Sovyet Devrimi'nin ardından Türkiye'ye gelen Lidya Krassa Arzumanova 1921'de bir bale stüdyosu açtı; 1941'de de Belediye Konservatuvarı'nda ders vermeye başladı. Türk hükümetinin 1947'de İngiliz Kraliyet Balesi'nin tanınmış koreografı Dame Ninette de Valois'yı çağırması ve ertesi yıl İstanbul'da Yeşilköy'de ona açtırdığı bale okulunun öğrencilerini 1950'de Ankara Devlet Konservatuvarı'na katmasıyla Devlet Balesi'nin temeli atılmış oldu. Buradaki ilk bale çalışması, Ulvi Cemal Erkin'in müziğiyle gerçekleştirilen *Keloğlan*'dı. 1956'daki ilk mezunlar 50'lerin sonunda 40 kişilik bir topluluk haline geldi. Tek başına ve eksiksiz olarak sahnelenen ilk bale *Coppelia*'ydı (1961). Tüzün'ün müziği üzerine Ninette de Valois'nın koreografisini yaptığı *Çeşmebaşı* 1965'te sahnelendi. İlk yerli bale ise Necil Kâzım Akses'in müziği ve Oytun Turfanda'nın koreografisiyle sahnelenen *Pembe Kadın*'dır (1973). Kodallı'nın müziği üzerine koreografisini gene Turfanda'nın gerçekleştirdiği *Hürrem Sultan* da (1977) ilk uzun Türk balesi (2 perde, 12 tablo) oldu.

Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü bugün Ankara, İstanbul ve İzmir'de, yerleşik opera ve bale müdürlükleri statüsüyle çalışmaktadır. Topluluklar çalışmalarını Ankara'da Büyük Tiyatro'da, İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezi'nde, İzmir'de ise

eski Elhamra Sineması salonunda sergilemektedir. Her topluluğun, hemen hemen her opera ve bale müziğini seslendirebilecek bir orkestrası da vardır.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmayı planlı bir biçimde yürütmek amacıyla 1961'de kurulan örgüt. 1950-60 dönemindeki Demokrat Parti yönetimine yöneltilen önemli eleştirilerden birisi kalkınmanın plansız, programsız yürütülmekte olduğuydu. 27 Mayıs hareketi sonrasında, ekonomiyi plana bağlamanın zorunlu olduğu görüşü egemen oldu. Bu nedenle 1961 Anayasası'nın 129. maddesinde, ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmanın plana bağlanacağı ve kalkınmanın bu plana göre gerçekleştirileceği hükme bağlandı. Aynı yıl, 91 sayılı yasayla Devlet Planlama Teşkilatı kuruldu. 1960 öncesinde Koordinasyon Bakanlığı'nda, Hollandalı iktisatçı Jean Tinbergen'in yönetiminde oluşturulan planlama grubu DPT'nin çekirdeğini oluşturdu. 1982 Anayasası'nda da, ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayinin ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirmesini yaparak verimli biçimde kullanılmasını planlamak ve bu amaçla gerekli örgütü kurmak devletin görevleri arasında sayıldı (m. 166).

Bakanlar Kurulu'nca 8 Haziran 1984'te kabul edilen kanun hükmünde bir kararname ile yeniden düzenlenen DPT, başbakana bağlıdır. Başbakan, gerekli gördüğünde bu yetkisini bir devlet bakanı aracılığıyla kullanabilir. DPT, uzun vadeli kalkınma planları ile yıllık programları hazırlama ve bunların uygulanmasını izlemenin yanı sıra ekonomik, toplumsal ve kültürel politika ve hedeflerin belirlenmesinde danışmanlık etme, kamu kurum ve kuruluşlarının bu konulardaki etkinlikleri arasında eşgüdümü sağlama, görüş ve öneriler geliştirme gibi görevler üstlenmiştir. Özel sektör, yabancı sermaye ve kalkınmada öncelikli yörelere ilişkin politika önlemlerini belirlemek, uygulamayı izlemek ve uluslararası ekonomik kuruluşlarla ilişkilerin yürütülmesine ve geliştirilmesine ilişkin görüş ve öneri üretmek de DPT'nin görevleri arasında sayılmıştır. DPT Yüksek Planlama Kurulu ile Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'ndan oluşur. Başbakanın başkanlığında ilgili devlet bakanı, maliye ve gümrük, tarım, orman ve köyişleri, sanayi ve ticaret, enerji ve tabii kaynaklar bakanları ile DPT müsteşarından kurulu olan Yüksek Planlama Kurulu, ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmayı planlamada ve politika hedeflerini belirlemede Bakanlar Kurulu'na yardımcı olur ve hazırlanacak planlar ile yıllık programları, Bakanlar Kurulu'na sunulmadan önce, belirlenen hedeflere uygunluk ve yeterlilik yönünden inceler.

DPT Müsteşarlığı'ndaki ana hizmet birimleri, İktisadi Planlama, Sosyal Planlama, Koordinasyon, Kalkınmada Öncelikli Yöreler, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile İlişkiler, İslam Ülkeleri Ekonomik İşbirliği, Teşvik ve Uygulama, Yabancı Sermaye ile Serbest Bölgeler başkanlıklarıdır. DPT, görevi ile ilgili olarak uluslararası ekonomik kuruluşlarda ve yurt dışındaki önemli merkezlerde sürekli temsilciler bulundurur.

Ekonomik, toplumsal ve kültürel hedefler ile politikaların belirlenmesine temel oluşturacak konular Yüksek Planlama Kurulu'nda görüşülerek saptanır. DPT Müsteşarlığı, Bakanlar Kurulu'nun onayladığı esaslar ve hedeflere uygun olarak uzun vadeli kalkınma planı ve yıllık programları hazırlar. Uzun vadeli kalkınma planı Başbakanlığa sunulduktan sonra Yüksek Planlama Kurulu'nda incelenir ve Bakanlar Kurulu'na iletilir; burada kabul edildikten sonra da TBMM'nin onayına sunulur. DPT Müsteşarlığı'nın hazırladığı yıllık programlar ise Yüksek Planlama Kurulu'nca incelenir ve Bakanlar Kurulu'nca kabul edildikten sonra kesinlik kazanır.

Devlet Resim ve Heykel Sergisi (DRHS), sanatçıyı gözetmek, ona toplumda hak ettiği yeri vermek ve sanatı bütün yurt çapına yayarak desteklemek amacıyla devlet tarafından düzenlenen yarışmalı sergi. İlk kez Ekim 1939'da Ankara Sergievi'nde düzenlendi, birincilik ödülünü Zeki Kocamemi, ikincilik ödülünü Turgut Zaim kazandı, üçüncülük ödülü Arif Kaptan ile Bedri Rahmi Eyuboğlu arasında paylaştırıldı. 1945'e değin birincilik, ikincilik ve üçüncülük ödülleri verildi. 1946'da sergi düzenlenmedi; 1947'deki 8. sergiyle 1955'teki 16. sergi arasında ödül verilmedi. 1956'da üçüncülük ödülü kaldırıldı. 1972'de sergi yönetmeliği değiştirildi ve 1973'ten başlayarak yalnızca başarı ödülleri verildi. Yeni yönetmeliğin ikinci maddesinde DRHS'nin amacı "Anlayış ve yol farkı gözetmeden Türk sanatçılarının en son eserlerini tutarlı bir biçimde bir araya toplama ve sanat ortamımızın verimini artırma" olarak belirtildi, ayrıca ödül sayısının 20'den az olmaması karara bağlandı.

DRHS, başka yarışmalı ödüllerin de ortaya çıkmasıyla eski önemini bir ölçüde yitirmeye başladı. Zaman zaman ağır eleştirilere uğrayan sergilerin (örn. seçici kurulun yalnızca ressam ve heykelcilerden oluşturulması ya da sık sık değiştirilmesi gibi) bugün Türkiye'deki sanat birikimini tam anlamıyla yansıtmadığı görüşü bazı çevrelerde yaygındır. Ama az da olsa yeni eğilimleri içermesi açısından DRHS ilgi çeken bir olay olma özelliğini hâlâ korumaktadır.

Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB) *bak.* Türkiye Kalkınma Bankası

Devlet Satış Mağazaları, Rusça GOSUDARSTVENNY UNIVERSALNY MAGAZIN (GUM), Rusya'daki ve dünyadaki en büyük satış mağazalarından biri. Moskova'da, Kızıl Meydan'da Kremlin'in karşısında yer alır. 1953'te Sovyet halkına daha fazla tüketim malı sunmak amacıyla kurulmuştur. Mağazada yiyecek maddeleri, giyecek, ev aletleri, saat, fotoğraf makinesi ve başka tüketim malları sürekli olarak bulundurulur. Yiyecek bölümünde meyve ve sebzeler, et, kümes hayvanları ve başka yiyecek çeşitleri satılır. Açılışından 10 yıl sonra günlük müşteri sayısı 400 bine, günlük cirosu ise 1 milyon ABD Doları'na ulaşmıştır.

Pazarlamada giderek Batı tipi sergileme ve satış yöntemlerini uygulamaya yönelen mağazadaki ithal malların çoğu Çin Halk Cumhuriyeti, Vietnam ve öteki sosyalist ülkelerden ithal edilir. Bu bakımdan, Batılı turistlere de kendi ülkelerinde her zaman bulamadıkları malları sunabilmektedir. Bir perakende ticaret merkezi olmanın yanı sıra turistler için de çekici bir yerdir.

GUM ve eski SSCB'deki öteki mağazalar 1959'da tüketici kredisi açmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda çağdaş reklam teknikleri gibi pek çok değişiklik de uygulamaya konmuştur.

Devlet Sinema-Televizyon Enstitüsü *bak.* Sinema-TV Enstitüsü

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na bağlı katma bütçeli kamu kuruluşu. Ülkenin su kaynaklarını geliştirmek, yerüstü ve yeraltı sularının yol açtığı zararları önlemek ve bu kaynaklardan yararlanmayı sağlamak amacıyla 1953'te kurulmuştur. Başlıca görevleri taşkın sulara ve sellere karşı önlem almak, sulama ya da hidroelektrik enerji üretimi için tesisler kurmak, bataklıkları kurutmak, büyük kentlerin içmesuyu gereksinimini karşılamak ve akarsulardan ulaştırma için yararlanmaktır. Kuruluşun ana hizmet birimleri Etüt ve Plan, Proje ve İnşaat, Barajlar ve Hidroelektrik Santrallar, İçmesuyu ve Kanalizasyon, Jeoteknik Hizmetler ve Yeraltı Suları, İşletme ve Bakım, Makine İmalat ve Donatım, Teknik Araştırma ve Kalite Kontrol, Emlak ve Kamulaştırma daireleridir. Taşra örgütü 25 bölge müdürlüğünden oluşan DSİ, toplam 28.147 kişi (1988) çalıştırmaktadır.

devlet şûrası, Fransızca CONSEIL D'ETAT, Fransa'da ve Fransız idari yargı sistemini benimseyen öteki ülkelerde idari davalara bakan yüksek mahkeme.

Geçmişi 1302'ye değin uzanan Fransız Devlet Şûrası, Fransız Devrimi öncesinde kralın danışmanlığını yapan Krallık Konseyi'nden (*Conseil du roi*) doğmuştur. 1791 Anayasası'nda öngörülen Devlet Şûrası'nın kuruluşu ancak 1799'da gerçekleşti. Başlangıçta yasa taslaklarını inceleyerek görüş bildirme ve benzeri danışma görevleri ile idari uyuşmazlıkları çözme görevini birlikte yürütürken, Napoléon dönemindeki yapısal düzenlemeyle (1806) danışma ve yargı işleri iki ayrı daire olarak birbirinden ayrıldı. İkinci Cumhuriyet döneminde çıkarılan 24 Mayıs 1872 tarihli yasayla gerçek bir idare mahkemesi niteliği kazandı. Böylece yargı kararlarının ancak devlet başkanınca onaylanması koşuluyla geçerlik kazandığı tutuk yargı (*justice retenuée*) sisteminden, bu kararların herhangi bir makamın onayından geçmeksizin kesin hüküm niteliğini taşıdığı yetkilendirilmiş yargı (*justice déléguée*) sistemine geçildi.

Başlangıçta idarenin işlem ve eylemlerine karşı yurttaşlarca açılacak davaları ilk ve son derece mahkemesi olarak gören ve karara bağlayan bir yargı yeri niteliği taşıyan Devlet Şûrası, 30 Eylül 1953 tarihli yasayla idari davalarda bir temyiz mercii durumuna geldi. Bugün de yürürlükte olan bu sistemde idari davalar öncelikle alt idare mahkemelerinde (*tribunaux administratifs*) açılır ve ancak bunların kararlarına karşı Devlet Şûrası'na başvurulabilir. Devlet Şûrası'nın örgüt yapısı ve işleyişi 1953'ten bugüne değin 30 Temmuz 1963 ve 10 Ocak 1980 tarihli kararnamelerle iki kez değiştirilmiştir. Bugün beş idari daire ile 10 yargı dairesinden oluşur. Sembolik düzeyde başkanı olan başbakan, yargı çalışmalarına fiilen katılmaz. Fransız Devlet Şûrası birçok ülkenin idari yargı sistemine örnek olmuştur. Fransa'dakine benzer idari mahkemelerin bulunduğu ülkeler Belçika, İtalya, Yunanistan, Mısır ve Türkiye'dir.

Belçika'da 23 Aralık 1946'da kurulan Devlet Şûrası bir yandan idari işlemlerin hukuka uygunluğunu denetlemek, bir yandan da idare makamları arasındaki yetki uyuşmazlıklarını çözmekle görevlendirilmiştir. Fransa'dakinden farklı olarak, idarenin eylemlerinden doğan zararların tazmini için açılan tam yargı davalarını görmez. Bu davalar adli yargının görev alanına girer. İtalya'da krallığın bağımsızlık kazandığı 1865'ten sonra kurulan Devlet Şûrası (*Consiglio di Stato*), başlangıçta yalnızca danışma görevi yaparken, 1889'da idari davaları karara

bağlama görevini yüklenen bir dairenin eklenmesiyle bir idare mahkemesi niteliğine kavuşturulmuştur. Bugün İtalyan Devlet Şûrası'nda üçü danışma, üçü de yargı görevi yapan altı daire vardır. Yunanistan Devlet Şûrası iptal ve tam yargı davalarını gören en üst derecedeki bir idare mahkemesidir; alt idare mahkemelerinin kararlarına karşı Devlet Şûrası'nda temyiz davası açılabilir. Mısır'da İngiliz işgali ve yönetiminin kalkmasından sonra 1946'da idari davaları çözmekle görevli bir Devlet Şûrası kurulmuştur. Türkiye'de 1868'de kurulan Şûra-yı Devlet(*) Cumhuriyet döneminde Danıştay(*) olarak yeniden düzenlenmiştir.

Devlet Tiyatroları, tam adı DEVLET TİYATROLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. yerleşik durumda 21 salonda oyunlar sergileyen ödenekli tiyatro kuruluşu. 10 Haziran 1949 tarihli yasayla Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuş, 1970'te opera ve bale etkinlikleri ayrı bir genel müdürlükte toplanınca, yalnızca tiyatro sanatını kapsayan Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na (bugün Kültür Bakanlığı) bağlanmıştır.

Devlet Tiyatroları'nca sahnelenen *Cadılar Macbeth'i* adlı oyundan bir sahne
Devlet Tiyatroları'nın izniyle

Eğitime 1 Kasım 1936'da başlayan, ama kuruluş yasası 1940'ta çıkarılan Ankara Devlet Konservatuvarı'nın Tatbikat Sahnesi, Devlet Tiyatroları'nın temeli sayılır. Konservatuvarın ve Tatbikat Sahnesi'nin başında bulunan Alman tiyatro adamı Carl Ebert'in ayrılmasından sonra, kuruluş aşamasındaki Devlet Tiyatrosu'nun yöneticiliğine Muhsin Ertuğrul getirildi. 27 Ekim 1947'de geçiş dönemi oyunları sergilenmeye başladı. İlk resmî gösterimler 1 Ekim 1949 gecesi Büyük ve Küçük tiyatrolarda gerçekleşti. Bunlar Renato Mordo'nun yönettiği Goethe'nin *Faust* ve Mahir Canova'nın yönettiği Cevat Fehmi Başkut'un *Küçük Şehir* adlı oyunlarıydı. İlk genel müdür Muhsin Ertuğrul döneminde (1949-51) yalnızca iki tiyatro salonu vardı. Bu dönemde izleyici sıkıntısı çekildiyse de, indirimli memur abone karneleri ve abonman ücretlerinin ay başlarında ödenmesi gibi kolaylıklar izleyicinin tiyatro alışkanlığının giderek gelişmesini sağladı. 1951-54 arasında genel müdürlük görevini Cevat Memduh Altar yürüttü. Bu dönemde yerli yapıtlara ağırlık verildi. 1954-58 arasında ikinci kez genel müdür olan Muhsin Ertuğrul önemli atılımlar gerçekleştirdi; Üçüncü Tiyatro ve Oda Tiyatrosu'nu açarak sahne sayısını dörde çıkardı (1956). Bölge tiyatroları çalışmalarına başlandı, Adana ve İzmir belediye tiyatroları Devlet Tiyatroları'na katıldı. 1957'de de Bursa Ahmed Vefik Paşa Tiyatrosu oyunlarına başladı. Bu dönem, yerli oyunların azaldığı, bulvar tiyatrosu türü hafif oyunların sık oynandığı bir dönem oldu.

1958'de başlayan Cüneyt Gökçer'in genel müdürlüğü döneminde Ankara'da Yeni Sahne (1960) ve Altındağ (1964), Adana (1966) ve İstanbul (1969) tiyatroları açıldı. Opera ve bale bölümleri Devlet Tiyatrosu çatısı altındaki en parlak günlerini bu dönemde yaşadı. 1961'de Yunanistan'a düzenlenen ilk yurtdışı turnede *Kral Oidipus* ve *Midas'ın Kulakları* oynandı. 1963'te Devlet Tiyatroları'nın ilk müzikal denemesi olan, Cole Porter'ın *Öp Beni Kate*'i sahnelendi. 1970'te opera ve bale tiyatrodan ayrıldı (*bak*. Devlet Opera ve Balesi). Adana, Bursa, İzmir ve İstanbul'da yerleşik tiyatrolar kuruldu. 1978'de Gökçer görevden alındı ve yerine Ergin Orbey getirildi. Orbey'in döneminde oyun repertuvarı zenginleştirildi; izleyici sayısı yaklaşık iki kat arttı. Bütün illere tiyatro götürülmesi çabası başlatıldı; yerinden yönetim uygulamasına geçildi. 1980-83 arasında Gökçer ikinci kez genel müdür oldu; 1983'te Bolu ve Konya'da birer salon açıldı. Ayrıca İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezi'nin yanı sıra Taksim Sahnesi'nde de oyunlar başlatıldı. 1983-87 arasında oyun yazarı Turgut Özakman genel müdürlük yaptı. Bu dönemde Bursa'da Feraizcizade Oda Tiyatrosu (1985) ve İzmir'de Karşıyaka Sahnesi (1986) açıldı. Şubat 1987'de genel müdürlüğe Rakı Alnıaçık, 1988'de Bozkurt Kuruç getirildi.

Kuruluş yasasında "nitelikli Türk eserleri ile evrensel değerdeki yabancı eserleri yüksek düzeyde temsil etmek, tiyatro sanatını geliştirmek, toplumun tiyatro ihtiyacını geliştirmek" gibi hedefler gözetilen Devlet Tiyatroları, bu ilkeleri zaman zaman büyük oranda uygulamış, nitelikli ve öncü oyunlar oynamış, kimi zaman da aynı başarıyı gösterememiştir.

Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü *bak*. Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü

Devlet Yatırım Bankası *bak*. Türkiye İhracat Kredi Bankası AŞ

Devletâbad, DEVAGİRİ ya da DEOGİR olarak da bilinir, Hindistan'ın batı kesiminde, Maharashtra eyaletine bağlı Evrengâbad ilinde köy ve antik kent. 12. yüzyılda Yadava hanedanından Bhillam'ın kurduğu kent, ortaçağda önemli bir kale ve yönetim merkeziydi. Büyük bir kayalık çıkıntının üstünde ve çevresinde kurulu olan kale, zaptedilmesi çok güç olduğundan, tarih boyunca yalnızca hileyle ele geçirilebildi. 14. yüzyıl başlarına değin Hindu Yadava hanedanının başkenti olan kent, Delhi'deki Müslüman sultanların yönetimine girdikten sonra bu konumunu yitirdi. Bununla birlikte Delhi, Behmeni ve Ahmednagar egemenlikleri altında da önemini korudu. 17 yüzyılda Babürlülerin Dekkan'daki yönetim merkezi olarak yakınlarda Evrengâbad'ı kurmaları üzerine giderek geriledi.

devletçilik, Türkiye'de, 1929 Büyük Bunalımı'nın etkisiyle ve o döneme değin uygulanan liberal ekonomik politikanın yetersiz kalması üzerine benimsenen yeni ekonomik politika. Geniş olarak yorumlandığında devletin ekonomiye bütün müdahalelerini içerir; daha dar olarak yorumlandığında ise devletin piyasa mal ve hizmetlerini doğrudan üretmesi anlamına gelir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra izlenen ve özel girişimi temel alan liberal ekonomik politikanın başarı sağlayamadığı 1930'ların başında görüldü. Bu başarısızlığın anlaşılmasında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın simgelediği muhalefet hareketinin kitlelerce desteklenmesinin de rolü oldu. Bu arada siyasal ve ekonomik gelişmeler, yönetimin ekonomik politikada yeni bir arayış içine girmesi sonucunu doğurdu.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın liberal ekonomi politikası anlayışının tersine "mutedil devletçi" (kısa bir süre sonra yalnızca "devletçi") bir tutumu benimsediğini ilk kez 1930'da Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün Sivas'ta yaptığı konuşmayla ortaya koydu. CHP'nin III. Büyük Kongresi'nde (1931) devletçilik, partinin ilkeleri arasında da yer aldı.

Devletçilik ilkesinin en belirgin uygulaması olan devlet eliyle sanayileşme girişimleri başlayıncaya değin bir arayış dönemi geçirildi. Mustafa Şeref Özkan'ın iktisat vekilliği döneminde (1932) Devlet Sanayi Ofisi kuruldu, bir sanayi planı hazırlanmaya başladı. İsmet İnönü'nün SSCB'ye yaptığı gezide planın uygulanması için kaynak ve teknik yardım sağlandı ve SSCB'den gönderilen bir uzmanlar heyeti planın hazırlıklarına katıldı. Temmuz 1932'de çıkarılan yedi yasayla devletin ekonomi üzerindeki denetimi güçlendirilmek istendi.

1932'de hızlı başlayan devletçilik uygulamasının genişleme eğilimi göstermesi üzerine, iş çevrelerinin tepkisi arttı ve aynı yılın sonbaharında Atatürk'ün girişimiyle iktisat vekili istifa etmek zorunda bırakıldı. Bu göreve getirilen Türkiye İş Bankası genel müdürü Celal Bayar, liberal ve özel girişim yanlısı bir politikacı olarak, devletçilik uygulamasının başına geçti. Böylece uygulamanın yönü ve ölçüsü de belirlenmiş oldu. Bayar döneminde Devlet Sanayi Ofisi kapatılarak yerine Sümerbank kuruldu. I. Beş Yıllık Sanayi Planı 1934 başında tamamlanarak, Sümerbank eliyle uygulamaya konduu.

Tek parti yönetimi eliyle uygulanan devletçilik ilkesi, kuramsal bakımdan bir açıklığa kavuşturulmamıştır. Bu, CHP'nin pragmatik tutumu kadar rejimin niteliği ile de yakından ilgilidir. CHP'den başka partiye izin verilmediği bu dönemde, toplumda farklı ekonomik politikaların uygulanmasını isteyen kesimler, bu parti içinde yer alarak ve "devletçilik" ilkesini kendi özlemlerine

uygun biçimde yorumlayarak bu bulanıklığı yaratmışlardır.

CHP içinde devletçilik konusunda temelde iki görüş yarışmıştır. Birincisini Atatürk'ün İş Bankası ile ilişki içindeki yakın çevresi ve Celal Bayar, ikincisini ise Başbakan İsmet İnönü ve Parti Genel Sekreteri Recep Peker savunuyordu. Birinci görüş daha sonra "özel sektörün yapamadığını devlet yapar" biçiminde sloganlaşmıştır. Buna göre geri bir tarım toplumunu sanayileşme yönüne itecek dinamik bir özel girişim ve özel sermaye ülkede mevcut olmadığından, devlet temel altyapı ve sanayi kuruluşlarının yapımını doğrudan üstlenmek zorundaydı. Bu, bir gereksinmeden kaynaklanan somut ve pragmatik bir yoldu. Böyle olunca devletçi uygulama geçici bir dönem sürecek, özel kesim güçlenip bu işlevleri devralabilecek hale gelince yerini ona bırakacaktı. Devlet özel kesimin gelişmesi için öncülük edecek, özel kesimle yarışmayacak, onu tamamlayacaktı. İnönü'nün çevresi ise devletçiliği yalnızca özel kesimin zayıf olması dolayısıyla ortaya çıkan bir politika olarak görmüyordu. Bazı temel üretim kesimlerinin ulusal çıkar açısından sürekli olarak devlet elinde tutulması gerektiğini savunuyordu. Devlet hem özel kesimin zayıf olduğu alanları geliştirmek için, hem de bazı alanlar özel kesime terk edilemeyeceği için yatırım yapmalıydı. Bununla birlikte belli kritik alanlar dışında özel kesim için çok geniş bir etkinlik alanı bırakılmalıydı. Devletçi uygulamalar CHP içindeki bu iki eğilimin etkisiyle biçimlendi ve somutluk kazandı.

I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulamasının başarılı gelişmesi üzerine, 1934'te "devletçilik" ilkesi uygulaması yeni alanlara yayıldı. 1935'te Etibank, Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA), Elektrik İşleri Etüd İdaresi kurularak devlet madencilik alanına da girdi. 1936'da daha geniş kapsamlı II. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı. Bütün demiryolları ulusallaştırıldı ve hem kârlılık korunarak, hem de taşıma ücretleri düşürülerek tarım ürünlerinin ihracatını kolaylaştırma yoluna gidildi. Türkiye limanları arasında yolcu ve posta taşıması devlet işletmelerine verildi. Dünyadaki fiyat düşüşleri karşısında ihracatçıların fiyatları düşürmesinin küçük çiftçileri kötü duruma sokması üzerine, 1935'te ihracat devletin öncülüğünde, Tarım Satış Kooperatifleri eliyle örgütlenmeye başladı. Devletçilik ilkesinin uygulanmasındaki başarılar sonucunda 1937'de bu ilkeye anayasada da yer verildi. Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) sayısının artması üzerine, 1938'de çıkarılan 3460 sayılı yasayla bu kuruluşlar genel bir sisteme kavuşturuldu. Böylece devletçilik uygulamaları Türkiye ekonomisinde uzun yıllar etkili olacak bir kamu girişimciliği modeli yaratmış oldu.

1938 sonrasında ve II. Dünya Savaşı içinde devlet girişimlerinin yayılması tarım kesiminde sürdü. Atatürk'ün hazineye devrettiği çiftliklerle Devlet Ziraat İşletmeleri kuruldu. Savaş içinde tarımsal üretimin düşmesi üzerine, boş arazileri devlet elindeki traktörlerle sürme yoluna gidildi. Bu uygulamadan Devlet Üretme Çiftlikleri doğdu. Tarımsal fiyatları düzenlemek amacıyla Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), tarımsal üretimin modernleşmesi için Türkiye Zirai Donatım Kurumu kuruldu.

II. Dünya Savaşı'nda dış ekonomik ilişkileri kesilen ve büyük bir ordu beslemek durumunda kalan Türkiye arz ve talep dengesini piyasa koşulları içinde sağlamada önemli sıkıntılarla karşılaştı. Bu nedenle Milli Korunma Kanunu çıkarılarak devletin ekonomiye müdahalesi artırıldı. Savaş koşullarında yaşanan bu sıkıntılar kamuoyunda devletçilik karşıtı eğilimlerin gelişmesine neden oldu.

Savaş sonrasının siyasal yaşamında devletçilik karşıtı bir yaklaşım ağır basmaya başladı. Demokrat Partı (DP) muhalefette iken devletçiliği eleştirerek programına KİT'lerin özelleştirilmesini aldı. Bununla birlikte DP yönetimi, devletçiliğin önemli ölçüde geliştiği bir dönem oldu. Savaş sonrasının en önemli altyapı uygulaması olan karayollarının yapımı bir devlet kuruluşu olan Karayolları Genel Müdürlüğü eliyle yürütüldü. Çimento ve şeker sanayileri devlet eliyle geliştirildi. KİT'ler özel sektöre satılmadığı gibi, başarılı olamayan özel kesim kuruluşları KİT'e dönüştürülerek kurtarıldı. Ekonomide dış ödemeler dengesi sorunlarıyla karşılaşılınca, 1950'lerin ikinci yarısında Milli Korunma Kanunu yeniden uygulamaya kondu.

Bu gelişmeler sonucunda Türkiye ekonomisinde devlet girişimleri çok önemli bir yer tutmaya başladı. 1960 sonrasındaki planlı ekonomi döneminde, bu gerçek göz önünde tutularak karma ekonomi yaklaşımı benimsendi. Bu uygulama devletçilik ilkesinin yeni bir ifadesiydi. 1983'e değin geçen dönemde uygulanan beş yıllık planlarda özel ve devlet kesimine farklı ağırlıklar verilmekle birlikte, genelde karma ekonomi ilkesi uygulandı. 1983 seçimlerinden sonra iktidara gelen Anavatan Partisi, dünyada, özellikle de İngiltere'de uygulanan özelleştirme politikasının etkisiyle, KİT'lerin özelleştirilmesi için çalışmalara başladı. Ama bu konudaki tüm çabalara karşın, özelleştirme oldukça yavaş ilerledi.

Devletçilik ilkesinin Türkiye'de sanayinin gelişmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Bu katkı önemli sanayilerin devlet eliyle kurulmasının yanı sıra nitelikli işgücü ve yönetici kadroların yetiştirilmesini, sanayi kültürünün yaratılmasını ve ucuz girdi gibi dışsal ekonomiler sağlayarak özel kesimin geliştirilmesini de kapsar.

devlete karşı suçlar, devletin bağımsızlık, egemenlik ve güvenliğine, siyasal çıkarlarına ve onuruna karşı işlenen suçlar. Türk Ceza Kanunu (TCK) devlete karşı suçları, "devletin şahsiyetine karşı cürümler" başlığı altında, ikinci kitabının birinci babında düzenlemiştir. Devletin şahsiyetine karşı cürümler de iki fasıl halinde ele alınmıştır: 1) Devletin arsıulusal şahsiyetine karşı cürümler; 2) devlet kuvvetleri aleyhine cürümler. Bu ayrım, birçok ceza yasasında görülen ayrıma uygundur; devlete karşı suçlar genellikle "devletin dış şahsiyetine karşı suçlar" ve "devletin iç şahsiyetine karşı suçlar" olmak üzere ikiye ayrılır.

Türk ceza hukukunda devlete karşı işlenen cürümlere örnek olarak şu suçlar sayılabilir: Devlet topraklarını yabancı bir devletin hâkimiyeti altına koymaya matuf fiil işlemek (TCK 125); devlet aleyhine silah kullanmak, Türkiye ile savaşan bir devletin ordusunda hizmet kabul etmek, yabancı devlet güçlerine komuta etmek (TCK 126); yabancı bir devletin Türkiye'ye savaş açması ya da hasmane hareketlerde bulunması için bir yabancı ile anlaşmak (TCK 127); Türk devletini savaş tehlikesine atacak biçimde yabancı bir devlet aleyhine asker toplamak (TCK 128); askeri gemiler, hava ve nakil araçları vb'yi tahrip etmek (TCK 131); devletin güvenliğine vb hususlara ilişkin belgeleri yok etmek (TCK 132); casusluk yapmak (TCK 133); sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenlik kurmasına ya da sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya yönelik örgüt kurmaya çalışmak ya da kurmak (TCK 141), bunun propagandasını yapmak (TCK 142), Türk bayrağını ya da devletin başka bir egemenlik işaretini hakaret kasdıyla yırtmak (TCK 145), anayasayı ve Büyük Millet Meclisi'ni cebren iskata teşebbüs (TCK 146), hükumet aleyhine halkı isyana teşvik (TCK 153), cumhurbaşkanına suikast (TCK 156), fiili tecavüz (TCK 157); hakaret (TCK 158), Türkluğu, cumhuriyeti, hükümetin manevi şahsiyetini tahkir (TCK 159); laikliğe aykırı olarak, devletin sosyal, ekonomik, siyasal ya da hukuksal temel düzenini, kısmen de olsa, dinsel esas ve amaçlara uydurmak amacı ile örgüt kurmak (TCK 163)

devletler genel hukuku, devletlerin ve antlaşmalarla kurulmuş uluslararası örgütlerin hak ve ödevlerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen hukuk dalı. Devletin üstün bir güç ve iradeyi temsil ettiği iç kamu hukukunun tersine, eşitlik temeline dayanır. Devletlerarası ilişkiler alanında henüz üstün bir otoriteyi temsil eden hukuksal varlık bulunmadığından, bu alandaki bütün hukuksal işlemler devletlerin birbirine eşit iradelerinin uzlaşmasıyla oluşur. *Ayrıca bak.* uluslararası hukuk.

devletler özel hukuku, kişilerin uyruklu-ğunun saptanması, yabancıların bir ülkede sahip oldukları hak ve yetkilerin belirlenmesi, yasalar çatışmasının(*) çözüme bağlanması gibi sorunlara ilişkin kuralların oluşturduğu hukuk dalı. Bu kurallar yabancı öğe taşıyan özel hukuk ilişkilerine, hangi devletin iç maddi hukukunun uygulanacağını gösterir. *Ayrıca bak.* uluslararası hukuk.

devletlerarası ceza hukuku, devletler genel hukuku kurallarının çiğnenmesini ceza yaptırımı ile koruyan hukuk dalı. Örf ve âdete dayanan yeni bir hukuk dalıdır. Nürenberg ve Tokyo'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan askeri mahkemelerce verilen cezalar, devletlerarası ceza hukukunun varlığını kanıtlamıştır.

Barışa karşı işlenen suçlar, savaş suçları, insanlık aleyhinde işlenen suçlar, denizde korsanlık ve saldırı savaşı gibi suçları kapsayan devletlerarası ceza hukukunda, "suçta ve cezada kanunilik ilkesi" iç hukukta olduğu ölçüde geçerli değildir. Bununla birlikte yazılı antlaşmalar biçiminde ortaya çıkan normlar söz konusudur. Örneğin kadın ve çocuk ticaretine, müstehcen yayınların dağıtılmasına, uyuşturucu madde ticaretine, kalpazanlığa, tedhişçiliğe ilişkin uluslararası antlaşmalar bu eylemleri devletlerarası ceza hukukunun cezalandırdığı suçlar arasına koymuştur.

devletleştirme, özel girişimin elinde bulunan sanayi, ticaret ve hizmetlerin kamu yararı amacıyla devlet mülkiyeti ve yönetimi altına alınması. Özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüştürülmesi anlamına gelen kamulaştırmadan daha geniş kapsamlıdır. Bazı ülkelerde devletleştirme ve ulusallaştırma kavramları aynı terimle karşılanır. Uygulamada bir özel girişimdeki sermayenin yarıdan fazlasının devlete geçtiği durumların da devletleştirme sayıldığı ülkeler vardır.

Türkiye'de devletleştirme nitelığı taşıyan iki yasa çıkarılmıştır. Bunlardan biri Ereğli kömür havzasının devletleştirilmesine ilişkin 30 Mayıs 1940 tarihli ve 3867 sayılı yasa, öteki de özel kişilerin, vakıfların, köy ve belediyeler ile il özel idarelerinin mülkiyetinde bulunan ormanların devletleştirilmesi-

ne ilişkin 9 Temmuz 1945 tarihli ve 4785 sayılı yasadır. 1978'de de devletçe işletilecek madenlere ilişkin bir yasa çıkarılmışsa da, bu yasa sonradan kaldırılmış ve devletleştirilen madenler eski sahiplerine geri verilmiştir.

1982 Anayasası'nın 47. maddesine göre kamu hizmeti niteliği taşıyan özel girişimler, kamu yararının zorunlu kıldığı durumlarda devletleştirilebilir. Devletleştirmenin gerçek karşılığı üzerinden yapılmasını ve gerçek karşılığı hesaplama yönteminin yasayla düzenlenmesini öngören bu madde uyarınca çıkarılan 20 Kasım 1984 tarihli ve 3082 sayılı Kamu Yararının Zorunlu Kıldığı Hallerde Kamu Hizmeti Niteliği Taşıyan Özel Teşebbüslerin Devletleştirilebilmesi Usul ve Esasları Hakkında Kanun, devletleştirme yetkisini daha sıkı bir biçimde sınırlamıştır. Bu yasaya göre her devletleştirme işlemi ancak bir yasayla yapılabilecektir. *Ayrıca bak.* kamulaştırma; ulusallaştırma.

Devletşah, tam adı DEVLETŞAH BİN ALAÜ'D-DEVLE BAHTŞAH GAZİ-İ SEMERKANDİ (d. 1431, Semerkand - ö. 1495, Horasan), 15. yüzyılın en ünlü İranlı edebiyat tarihçisi. Timurlular döneminde saygın ve soylu bir Türk ailesinden olan Devletşah, Şahruh döneminde (1405-47) uzun süre nedimlik yapan Alaeddin İsferâyinî'nin oğludur. Yaşamının büyük bölümünü Timur soyundan şehzadelerin saraylarında geçirdikten sonra resmi görevini bırakarak Horasan'da babasından kalan çiftliğine çekildi ve orada öldü.

Kendisini üne ulaştıran yapıtı *Tezkiretü'ş-Şuara*'yı 1487'de tamamladı. İran şairleri ile ilgili bir tezkire yazmasında sık sık Herat'a giderek Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevai'nin meclislerine katılmasının ve onların koruması altında gelişen kültür çalışmalarını yakından izlemesinin önemli bir rolü oldu. *Tezkiretü'ş-Şuara,* 9. yüzyıldan kendi dönemine değin yaşamış olan 10 Arap, 143 İranlı şairin yaşamöyküsünü içerir. Bugün elde bulunmayan Ebu Tahir Hatamî'nin *Tezkire*'si ile Avfî'nin *Lubâbü'l-Elbâb* adlı yapıtından da yararlanan Devletşah, döneminin şairlerini, edebi kişilikleri ve divanlarını değerlendirerek verir. Yapıt, daha sonra yazılan birçok Farsça ve Türkçe tezkireye de örnek olmuştur. E. G. Browne bu yapıtı 1901'de *The Tadhkiratu'sh-Shu'ara* adıyla yayımlamıştır. Türkçeye önce Süleyman Fehim *Sefinetü'ş-Şuara* (1843) adıyla, daha sonra da Necati Lugal *Tezkire-i Devletşah* (1963-67, 2 cilt) adıyla çevirmişlerdir.

devlik, bireyin boyunun, ırk ve çevre koşullarında ortalama kabul edilen ölçüleri çok aşması. Olguların çoğunda uzun boy kalıtım, beslenme ya da başka etkenlere, bazılarında ise büyüme ve gelişmeyi düzenleyen içsalgı sisteminin hastalık ya da bozukluğuna bağlıdır. Örneğin, büyüme süreci tamamlandığında uzun kemiklerin ucundaki kıkırdakların kapanması gerekirken, androjen hormonu eksikliğinde bu kapanma gecikir; bu arada hipofiz bezi normal işlevini sürdürerek yeterince büyüme hormonu salgılarsa, kemikler büyümeye devam eder. Androjen eksikliğine bağlı devlik erkeklerde kadınlardan daha çok görülür ve büyük olasılıkla kalıtsaldır. İçsalgı bozukluğuna bağlı devliğin bir başka türü de hipofiz kökenli devliktir; çocukluk ya da ergenlik çağında henüz uzun kemiklerin ucu kapanmadan önce hipofiz bezinin aşırı miktarda büyüme hormonu (somatotrop hormon ya da somatotropin) salgılamasından ileri gelen bu durum çoğu kez hipofiz bezindeki bir urdan kaynaklanır. Eğer büyüme hormonunun aşırı salgısı kemik uçlarının kapanmasından sonra da devam ederse akromegali(*) denen büyüme bozukluğu ortaya çıkar. (Akromegali belirtileri bazen gençlerde kemik uçlarının kapanmasından önce de görülebilir.) Hipofiz bozukluğuna bağlı devliklerin çoğunda büyüme hormonu salgılanması ergenliğe eriştikten sonra da sürdüğü için, devlik ve akromegali çoğu kez birlikte görülür.

Hipofiz bozukluğuna bağlı devlikte büyüme yavaş, ama sürekli ve tutarlıdır; hastanın kemikleri normal oranlarda büyümeye devam eder ve boyu 2,5 m'yi bulabilir. Kaslar başlangıçta iyi gelişmiş olsa bile sonradan atrofiye uğrayabilir ya da güçsüz düşebilir. Bu kişilerde enfeksiyonlara, yaralanmalara ve metabolizma bozukluklarına eğilim fazla olduğundan, hipofiz devlerinin yaşam süresi normalden kısadır. Hipofiz bezindeki urun cerrahi girişimle ya da ışın tedavisiyle yok edilmesi büyümeyi durdurabilir.

Devon, İngiltere'de il. Büyük Britanya'nın Güneybatı Yarımadasında yer alır. Batıda Cornwall, doğuda da Dorset ve Somerset'le çevrilidir. 6.711 km²'lik yüzölçümüyle İngiltere'nin üçüncü büyük ilidir. North Devon, South Devon, Mid Devon (eskiden Tiverton), Teignbridge, Exeter, East Devon, Plymouth, Torbay ve South Hams ilçelerini içine alır. Bir katedralin bulunduğu Exeter kenti çok uzun bir süreden beri il merkezidir.

Dartmoor Ulusal Parkı ile kuzeyde Exmoor Ulusal Parkı'nın bir bölümü il sınırları içinde kalır ve farklı kayaç türleri yüzünden ilde çok değişik görünümlere rastlanır. Yüksekliği 600 m'yi geçen granit bir plato olan Dartmoor'da granit kayalardan oluşmuş doruklarla kaplı tepeler, sığ bataklıklardan oluşan vadiler, ince verimsiz topraklar üzerinde yetişen kartal eğreltisi ve süpürgeotu gibi değişik türde bitkiler görülür. Aynı zamanda gözde bir turistik merkez olan bu bölgeden otlak, ağaçlandırma, su toplama ve askeri eğitim gibi amaçlarla da yararlanılır. Yüksekliği 480 m'yi geçen Exmoor, Devoniyen Dönemden (y. 395-345 milyon yıl önce) kalma dirençli tortul katmanlardan oluşmuştur. Çok sayıda kolla beslenen ırmakların parçaladığı kumtaşı oluşumlu bir plato görünümündedir; tarım alanları Dartmoor'a göre daha geniştir. Otlaklar ve turistik yerler de önemli yer tutar. İldeki akarsular bu kırlık alanlardan doğar. Dartmoor'dan çıkan ırmaklar birbirlerinden açılarak kuzey ve güney kıyılarına ve Cornwall ile sınırı oluşturan Tamar Irmağına yönelir. Exmoor'dan çıkan ırmaklar ise Exe Irmağı aracılığıyla denize doğru ve kuzey yönünde Bristol Kanalına doğru akar. Devon'un orta ve kuzeybatı kesimlerinin büyük bölümü (Culm Measures), genellikle kuruyarak kalın bir toprak dokusu oluşturan ve otlak olarak yararlanılan kumtaşı oluşumlu alanların araya sokulduğu, Karbonifer Döneme (y. 345-280 milyon yıl önce) ait tortul şistlerle kaplıdır. Dartmoor'un güneyinde kalan South Hams'te yüzeye çıkmış Devoniyen kayaçlara rastlanır. Buradaki değişik bileşimli topraklar genellikle tarıma elverişlidir. Bölgedeki en verimli topraklar, aynı zamanda ünlü kırmızı uçurumları oluşturan Devon'un güneybatı kesimindeki Permiyen Döneme (y. 280-225 milyon yıl önce) ait marlı topraklardır. Genelde ılıman olan iklim denizden uzaklaştıkça ve yükseklik arttıkça sertleşir. Güney kıyısında 760 mm olan yıllık yağış miktarı Exmoor'da 1.520 mm'ye, Dartmoor'da ise 1.725 mm'ye ulaşır.

Yörede çok sayıda tarihöncesi kalıntı vardır. Bu kalıntıların en önemlileri İngiltere'deki en eski iki insan barınağından biri olan Kent'in Mağarası'nın da yer aldığı, Torquay (bugün Torbay) yakınlarındaki kireçtaşı mağaralar, Dartmoor'un yüksek tepelerindeki Tunç Çağı kalıntıları ve kırlık alanları çevreleyen ve ırmak yollarını koruyan Demir Çağında yapılmış tepe kaleleri ve toprak setlerdir. Bu kalelerin en büyüğü olan Hembury Kalesi'nin, Exeter'in Romalıların ileri bir karakolu olarak Fosse Yolu'nun sonunda kurulmasına değin Britanya kabilelerinden Dumnonilerin merkezi olduğu sanılmaktadır. Dumnoniler 7. yüzyıldaki Sakson fetihleri sırasında varlıklarını korudular. Ama daha sonra hem Saksonlar, hem Britonlar Wessex egemenliğini tanıdılar. 8. yüzyıl sonlarında il (*shire*) olan Devon, Dan akınlarında (851-1003) büyük yıkıma uğradı. Bunun üzerine Saksonlar buraya, Exeter, Barnstaple, Totnes ve Lydford'da *burhs* denen müstahkem mevziler yaptılar. I. William'ın 1068'de aldığı Exeter'de 1348'de bir şato kuruldu. Normanların Totnes, Okehampton ve Plympton'da inşa ettiği şatoların çevresinde yeni kasabalar gelişti.

Dartmoor'da kalay madenciliği 12. yüzyıldan 17. yüzyıla değin önemli bir uğraştı. Madenciler kendi özel mahkemeleri olan ayrı topluluklar oluştururdu. Kurşun, gümüş, demir cevheri, bakır ve manganez gibi madenler 19. yüzyıla değin işletildi. Exeter, Plymouth, Barnstaple ve Dartmouth limanları ortaçağda kalay ve kumaş ihracatıyla büyük ölçüde zenginleşti. 19. yüzyılda bu ihracat gerileyince kırsal alanda da bir nüfus azalması oldu. Demiryolu dönemiyle birlikte hızla gelişen turizm nüfus azalmasını durdurdu.

Tarım Devon'un en önemli geçim kaynağıdır. Çalışan nüfusun yaklaşık yüzde 30'u, tarım ve tarıma bağlı işlerde çalışır. Tarım, sürekli otlaklarda yapılan hayvancılığın yanı sıra başta arpa olmak üzere tahıl, patates, meyve ve hayvan yemi üretimi ile sebzecilik ve çiçekçiliğe dayanır. Yaklaşık yüzde 25'i bulan fundalık ya da kırlık alanlar özellikle Exmoor ve Dartmoor'da hayvan otlatmaya elverişlidir. Mandıracılık da ekonomide önemli yer tutar; Devonshire'ın ünlü kaymağı (*clotted cream*) hâlâ üretilmektedir. Süt inekleri ilin doğu, kuzeybatı ve güney kesimlerinde toplanmıştır. Kesimlik sığır başta güney ve batı kesimleri olmak üzere ilin her yanında beslenir. Koyun besiciliği ise East Devon dışında bütün ilde yaygındır. 1964-80 arasında çiftlik sayısında yüzde 25 düşüş görülmesine karşın, ortalama çiftlik büyüklükleri artmıştır. Meyve ve çiçekler seralarda yetiştirilir. Geleneksel elma bahçeleri daralmakta, elma şarabı da artık fabrikalarda üretilmektedir.

Kıyılarda başlıca geçim kaynağı olan turizm, iç kesimlerde de önem taşır. Ilfracombe dışında güney kıyılarında toplanmış olan sayfiyelerin başlıcaları Torbay, Paignton ve Brixham'dır. Her iki kıyıda da Salcombe, Lynmouth ve Clovelly gibi şirin kasaba ve köyler de sıralanır. Balıkçılık, Brixham ile aynı zamanda bir deniz üssü olan Plymouth'ta hâlâ önemli bir uğraştır. İhraç edilen başlıca madenler Dartmoor'da çıkartılan kaolin ve Bovey Havzasında çıkartılan kildir. Yerel sanayi dalları arasında dokuma (Tiverton), süt ürünleri (Totnes), cam (Dartington), yünlü dokuma (Axminster) ve dantel (Honiton) sayılabilir; Devonport tersanesi çevresinde çeşitli sanayi kuruluş-

ları vardır. Plymouth ve Exeter'den sonra en önemli sanayi merkezleri Torbay, Barnstaple ve Newton Abbot'dur. Çalışan nüfusun üçte ikisi hizmet sektöründe çalışır. Ulusal ortalamanın üzerinde olan bu oran turizmin ekonomideki ağırlığından ve yumuşak kış ikilimi ile doğal güzelliklerin yöreye çok sayıda emekliyi çekmiş olmasından kaynaklanır. Nüfusun yoğun olduğu kentler, Exeter dışında, genellikle kıyılardadır. Temel alışveriş ve hizmet merkezleri Plymouth, katedral ve üniversite kenti Exeter ve İngiltere'nin en önemli tatil yerlerinden biri olan Torbay'dır. Nüfus (1991 tah.) 998.200.

Devoniyen Dizi, Devoniyen Dönemin (y. 395-345 milyon yıl önce) erken, orta ve geç evrelerinde oluşmuş kayaçların dünya çapındaki başlıca üç (Alt, Orta, Üst) bölümü.

Kuzey Amerika'daki Alt Devoniyen kayaçlar büyük ölçüde kireçtaşlarından ve kalkerli şeyllerden oluşmuş ince katmanlar halindedir. Önemli bölümleri kuzeydoğudadır. Alt Devoniyen Dönemin uzunca bir diliminde, Kuzey Amerika kıtası deniz düzeyinin üzerinde bulunuyordu. Avrupa'nın batısında, Eski Kırmızı Kumtaşları'nın alt bölümleri Alt Devoniyen'e özgüdür; öteki yerlerde ise deniz koşulları yürürlükteydi.

Orta Devoniyen Dizi, Kuzey Amerika'nın kuzeydoğusunda yer alan ve yerkabuğu kırışıklıkları sonucunda oluşan Akadiyen dağlarla tanımlanır. Avrupa'nın batısındaki Orta Devoniyen Dizisine, Eski Kırmızı Kumtaşları egemendir. Avrupa'nın orta kesimlerinde şeyller, Almanya'da ise kireçtaşları yaygındır. Orta Devoniyen Dönemde iklimler ılımandı ve mercan resifleri çok yaygındı.

Üst Devoniyen kayaçlar, değişik bileşimler gösterir ve bunlar çok sayıda kata bölünmüştür. Çoğunlukla bölgesel adlarla anılırlar; deniz kökenli olan ve olmayan çevre birikintileri içerirler. İlk karasal omurgalılar (ilkel kurbağagiller), Üst Devoniyen Dönem fosilleri arasında yer alır.

Devoniyen Dönem, Devoniyen Sistem kayaçlarının oluştuğu jeolojik zaman dilimi; Yer'in jeolojik tarihinin ayrıldığı 11 dönem içinde, dördüncü en eski dönemdir. Birkaç jeolojik bölüm bir dönemi, birkaç dönem de daha büyük bir jeolojik birim olan zamanı oluşturur. Devoniyen Dönem, Paleozoyik (Birinci) Zamanın (y. 570-225 milyon yıl önce) bir bölümüdür ve Silüriyen Dönemden (y. 430-395 milyon yıl önce) sonra, Karbonifer Dönemden (y. 345-280 milyon yıl önce) önce gelir. Alt, Orta ve Üst Devoniyen olarak üçe ayrılan Devoniyen Dönem, y. 395-345 milyon yıl öncesini kapsar.

Devoniyen Sistem kayaçlarına her kıtada rastlanır; ilk olarak, büyük bir grup olarak İngiltere'nin güneybatısındaki Devon ve Cornwall'da belirlenmiştir. 1839'da Sir Roderick Impey Murchison ve Adam Sedgwick'in araştırmalarıyla, Devoniyen Dizi saptandı. Onların bulguları, başka bölgelerde benzer katmanları inceleyen Avrupalı ve ABD'li jeologlar tarafından doğrulandı.

Devoniyen Dönem, eski dünya coğrafyasındaki büyük değişikliklerin yer aldığı bir zaman dilimiydi. Yer'in yüzeyi gerçekte bugünkünden çok farklıydı. Güney Yarıküre'de çok büyük bir kıta bulunuyor, öteki kara kütleleri ise Ekvator bölgesinde yer alıyordu. Sibirya, Avrupa'dan geniş bir okyanusla ayrılmıştı. Kuzey Amerika ile Avrupa kıtaları çarpışmış ve bunun sonucunda Kaledoniyen dağoluşumu ortaya çıkmıştı. Orta Devoniyen Dönemde, ABD'nin doğusundaki Apalaşlar'ın kuzeyinde Akadiyen dağoluşumu gerçekleşti. Ayrıca Kuzey Amerika'nın kuzeyinde ve batısında, Güney Amerika'nın batısında, Doğu Asya'da ve Avustralya'nın doğusunda büyük yer hareketleri gelişti. Dünyanın çoğu bölgesinde güçlü yanardağ etkinlikleri ve depremler oluştu.

Kıtaları ayıran Ekvator denizleri, mercanlar ve öteki organizmalar tarafından oluşturulan yaygın resifler içeriyordu. Kuzey Amerika, Sovyetler Birliği ve Avustralya'da, karalarla çevrili büyük, sığ deniz alanları, içinde büyük miktarlarda halit (kayatuzu), jips (alçıtaşı) ve öteki minerallerin çökeldiği evaporit (tuz kayacı) havzalarına dönüştü. Kıtalarda ve kıtaların kenar bölümlerindeki dağlık alanlarda gerçekleşen kuvvetli aşınma büyük miktarlarda iri taneli tortulu, ovalara ve denizlere sürükleyerek Eski Kırmızı Kumtaşları'nın oluşumuna yol açtı. Çoğu alanda çöl koşulları egemendi, ama bazı yerlerde de bol yağış vardı. Bir Devoniyen yılının yaklaşık 400 gün ve her günün de yaklaşık 21 saat olduğu sanılmaktadır. bu durumun, gelgitler ve belki de kıyıların aşınma hızı üzerinde küçük, ama önemsiz olmayan bir etkide bulunduğu ve denizlerin yayılma hızına yardımcı olduğu sanılmaktadır.

Okyanus ortası sırtlarındaki yanardağ etkinliklerinin, Devoniyen Dönemde kıtaların taşkınlara uğramasında etkili olduğunu gösteren kanıtlar bulunmuştur. Yanardağların büyümesi ve ısıyla genleşme sonucunda sırtların büyüklüğü artarken, okyanus suları kıta kenarlarında yükseldi. Deniz suları, Üst Devoniyen Dönemde Yer yüzeyinin yüzde 85'ini kaplıyordu.

Devoniyen Dönemde çeşitli ve bazen de garip tipte bitki ve hayvan yaşamına rastlanır. Deniz omurgasızları arasında, çiftçenetli *Brachiopoda* üyeleri ve konodontlar çok çeşitli ve boldu. Yumuşakçalar bu dönemde büyük bir evrim gösterdi ve özellikle kafadanayaklılar, büyük bir çeşitlilik içinde yeni türler geliştirdi. Mercan ve benzeri hayvanlar çoktu ve resif biçimindeki yaşam öteki hayvanlar arasında da yaygındı. Bu başarılı organizmalara karşın graptolitler yok oldu ve trilobitler de azaldı.

Birçok yeni balık türü ve jeolojik zaman içindeki ilk omurgalılar, değişen çevre koşullarına bağlı olarak gelişmeye başladı. Bunlar, akciğerlibalıkların ve amfibyumların ortaya çıktığı dönemin sonundan önce akarsulara ve göllere aktı. Bütün bu önemli gelişmeler, büyük bir olasılıkla kara bitkilerinin yayılmasından etkilendi. Alt Devoniyen Dönemde, ilkel biçimlerden başlayarak kara bitkileri gelişti. Karbonifer Dönemdeki büyük bataklık ormanlarının atası sayılan eğreltiotları ve ağaçlar bu bitkiler arasındaydı. Çokayaklılar, akrepler ve böcekler gibi hava soluyan omurgasızlar bu yeni yaşam ortamında bulunuyordu.

Devoniyen Dönemin sonuna doğru, birdenbire, birkaç grup deniz canlısının yok olmasıyla sonuçlanan bir olay görüldü. Bazı kafadanayaklılarla birlikte mercan ve resif biçimindeki organizmalar ve öteki gruplar birdenbire gözden kayboldular. Denizlerdeki kireçtaşı çökelmesi kesintiye uğradı ve kırmızımsı tortullar bunların yerine geçti. Bu olayı yeterince açıklayan bir kuram bugüne değin geliştirilememiştir; göktaşı bombardımanı ya da çarpması gibi karasal olmayan bazı etkenler üzerinde durulmaktadır.

Devonport, Avustralya'da, Tasmanya'nın kuzeyinde kasaba. Bass Boğazı yakınlarında, Mersey Irmağı ağzında yer alır. Eyaletin en büyük yerleşim yerlerinden biridir. Her ikisi de 1850'lerde kurulmuş olan ırmağın doğu yakasındaki Torquay ile batıdaki Formby köylerinin 1893'te birleştirilmesiyle oluşmuştur. Gelişmiş liman tesisleriyle önemli bir hizmet merkezi olan Devonport, Bass Karayolu üzerindedir. 70 km güneydoğusundaki Launceston'a yalnızca yük taşımacılığında kullanılan bir demiryoluyla bağlanır. Ayrıca Melbourne ile feribot ve havayolu bağlantısı vardır. Batı yakasındaki korunaklı rıhtımlardan kâğıt, dokuma, halı, işlenmiş gıda, patates, çimento ve kereste gibi ürünler ihraç edilir. Büyük ölçüde tarıma dayanan hinterlandı meyveleri ile ünlüdür. Nüfus (1986) 22.645.

Devonport, Yeni Zelanda'da, Kuzey Adasının kuzeybatı kesimindeki Auckland yönetim bölgesine bağlı ilçe (*borough*) ve banliyö. Waitemata limanı girişinin kuzeyinde, anakaraya dar bir kıstakla bağlanan bir yarımada üzerindedir. Genellikle North Shore (Kuzey Kıyısı) adıyla anılan Devonport 1886'da ilçe oldu. İlgi çekici özellikleri arasında sönmüş yanardağlar, gözde bir kumsal, deniz üssü ve ilk Maorilerin Yeni Zelanda'ya ayak bastığı (1350) yeri gösteren bir anıt sayılabilir. Devonport, güneybatısındaki Auckland'a bir köprüyle bağlanır; Auckland'a feribot seferleri de vardır Nüfus (1989 tah.) 10.500.

Devonshire (8. Dükü), Spencer Compton Cavendish, HARTINGTON MARKİSİ (1858-91) olarak da bilinir (d. 23 Temmuz 1833, Lower Holker, Lancashire, İngiltere - ö. 24 Mart 1908, Cannes, Fransa), üyesi olduğu Liberal Parti'nin çıkarmak istediği Irlanda Yönetsel Özerklik Yasası'na muhalefetiyle tanınan İngiliz devlet adamı. Partisinin bu yasa nedeniyle bölünmesinden sonra Liberal Birlikçi Parti'nin başkanlığını üstlenmiş (1886) ve giderek Muhafazakâr çizgiyle bütünleşmiştir.

1857'de Avam Kamarası'na girdi. 1866'da kısa bir dönem savaş bakanlığı yaptı. William Ewart Gladstone'un ilk başbakanlığı sırasında posta genel müdürü (1868-71) olarak telgraf hizmetlerinin devletleştirilmesini sağladı. Daha sonra İrlanda işlerinden sorumlu birinci bakan oldu. Ocak 1875'te Gladstone'un geçici olarak siyasetten çekilmesi üzerine, Avam Kamarası'nda Liberal grubunun önderliğini üstlendi. Gladstone'un ikinci hükümetinde (1880-85) Aralık 1882'ye değin Hindistan'dan sorumlu devlet bakanlığı, daha sonra da yeniden savaş bakanlığı yaptı. General Charles George Gordon'un 1884'te Sudan'daki İngiliz birliklerinin boşaltılmasıyla görevlendirilmesinde rol oynamakla birlikte, General Garnet Joseph Wolseley'nin Gordon'u kurtarmak üzere gönderilmesi için yoğun baskı yaptı.

Aynı dönemde, kabinede İrlanda milliyetçileriyle uzlaşma siyasetine muhalefet edenlerin başını çekti. Gladstone'un kendisini yatıştırmak için İrlanda bakanlığına atadığı (4 Mayıs 1882) küçük kardeşi Lord Frederick Cavendish'in iki gün sonra Dublin'de öldürülmesi ilişkilerini daha da gerginleştirdi. Şubat 1886'da yeniden başbakan olan Gladstone'un İrlanda'ya özerklik verme girişimine karşı çıktı ve partiden ayrılan Liberal Birlikçilerin önderi oldu. Haziranda Gladstone'un Yönetsel Özerklik Yasası'nın Avam Kamarası'ndan geçmesini engelleyerek hükümetin düşmesini sağladı. Avam Kamarası'ndaki çoğunluğun Birlikçilere bağlı olduğunu gören Muhafazakâr Parti başkanı Salisbury 3. markisi Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil'den iki kez (Temmuz 1886, Ocak 1887) başbakanlık önerisi

almasına karşın, ortak bir hükümet kurmaya yanaşmadı.

1891'de Devonshire dükü unvanını aldıktan sonra Lordlar Kamarası'na girdi. Eylül 1893'te Yönetsel Özerklik Yasası'nın Lordlar Kamarası'nda reddedilmesini sağlayarak Gladstone'u bir kez daha yenilgiye uğrattı. 1895'te dışişleri bakanlığı önerisini geri çevirmesine karşın, daha sonra Lord Salisbury'nin üçüncü hükümetinde (1895-1902) ve Arthur James Balfour'un muhafazakâr hükümetinde (1902-05) Özel Danışma Kurulu başkanı olarak yer aldı ve eğitim sistemiyle yakından ilgilendi. Serbest ticareti savunduğundan, 1903'te bu konuda çıkan bir anlaşmazlıktan dolayı istifa etti. Partisi içinde korumacı politikaları savunanların ağır basması üzerine, parti başkanlığını Mayıs 1904'te bu grubun önderi Joseph Chamberlain'a bıraktı. Özel sekreteri Bernard Holland'ın yazdığı *The Life of Spencer Compton, Eighth Duke of Devonshire* (1911, 2 cilt) adlı bir yaşamöyküsü vardır.

Devonshire (1. Dükü ve 4. Kontu), William Cavendish (d. 25 Ocak 1640 - ö. 18 Ağustos 1707, Londra, İngiltere), Katolik olan York dükü James'in (sonradan II. James) tahta geçmesini engellemeye çalışan ve daha sonra Oranje prensi Willem'i (sonradan III. William) İngiltere tahtına geçmeye çağıran Parlamento grubunun önderlerinden.

Gençliğinde Avrupa ülkelerini kapsayan uzun bir geziye çıktı. 1661'de Parlamento'ya girdi ve II. Charles'ın en kararlı ve cesur muhaliflerinden biri olarak öne çıktı. 1679'da Özel Danışma Kurulu'na atandıysa da, Katoliklerin gözetilmesine karşı çıkarak, dostu Lord William Russell'la (sonradan Bedford 1. dükü) birlikte kuruldan çekildi. Lordlar Kamarası'na bir önerge vererek, *Court of King's Bench*'deki (Kraliyet Yargı Kurulu) keyfi uygulamalarından ötürü Başyargıç Scroggs hakkında soruşturma açılmasını istedi. Charles'ın York dükü James'i haklarından yoksun bırakan yasayı imzalamayacağını açıklaması üzerine bütün Protestanların hep birlikte davranmalarını sağlayacak bir yasa çıkarılmasını sağlamak için Avam Kamarası'na yöneldi. Kralın danışmanlarını açıkça suçlayarak, görevden alınmaları yönünde bir çağrı yapılmasını savundu.

Lord Russell'ın yargılanması sırasında onun avukatlığını üstlendi ve Russell'ın hüküm giymesinden sonra hapisten kaçmasını sağlamak için giysilerini değiştirmeyi bile önerdi. Kasım 1684'te Devonshire kontu oldu.

II. James yönetiminde de muhalefetini sürdürdü. Sarayda kavga çıkarttığı için para cezasına çarptırıldı ve kısa bir süre de hapiste kaldı. 1688 Devrimi'yle birlikte güçlü bir konum kazandı. III. William'ı İngiltere'ye çağıran belgeyi imzalayan yedi kişi arasında yer aldı ve William'ın kral olmasından sonra krallık kâhyası (*lord steward*) yapıldı.

1694'te William ve Mary'den Hartington markisi ve Devonshire dükü unvanlarını aldı. İngiltere ve İskoçya'nın birleşmesi (1707) için sürdürülen görüşmelere yardımcı oldu.

Devonshire (4. Dükü), William Cavendish, HARTINGTON MARKİSİ (1751-55) olarak da bilinir (d. 1720 - ö. 3 Ekim 1764, Spa, Liège), Yedi Yıl Savaşı'nın (1756-63) başlarında, Kasım 1756'dan Mayıs 1757'ye değin başbakanlık yapan İngiliz soylusu.

Devonshire 3. dükü William Cavendish'in (1698-1755) büyük oğludur. 1741 ve 1747'de Avam Kamarası'na seçildi; 1751'de Hartington markisi ve Lord Cavendish unvanıyla Lordlar Kamarası'na geçti. 1754'te İrlanda kral naibi ve genel valisi yapıldı. 1755'te Devonshire dükü oldu. Ertesi yıl kralın Newcastle hükümetinden çekilmiş olan William Pitt'i başbakanlığa atamasından çekinen güçlü Whig ailelerinin baskısıyla başbakanlığa getirildi. Ama gerçek iktidar, savaşı yönetmek üzere dışişleri bakanı yapılan Pitt'in elinde kaldı. Ertesi yıl Pitt ile Newcastle uzlaşmaya varınca, siyasal gelişmelerde pek ağırlığı olmayan Devonshire istifa ederek başmabeyinci (*lord chamberlain*) oldu. Bu görevi 1762'ye değin sürdürdü. İki yıl sonra da öldü.

devotio moderna (Latincede "yeni ibadet"), 14. yüzyılın sonu ile 16. yüzyıl arasında Katoliklik içinde gelişen dinsel akım. Tefekkür ve iç yaşama yönelerek dinsel tören ve görünüşe önem vermemiş, 13-14. yüzyılların metafizik tinsellik anlayışının eski değerini yitirmesine yol açmıştır.

İlk kez Felemenk'te ortaya çıkan akım oradan Almanya'ya, Fransa'nın kuzeyine, İspanya'ya ve İtalya'ya yayıldı. *Devotio moderna*'nın babası sayılan Felemenkli rahip ve vaiz Geert Groote 1371'de bir grup öğrencisi ve arkadaşıyla birlikte Deventer'de Ortak Yaşam Kardeşleri adlı cemaatin temellerini attı. İçlerinden Florentius Radewyns'in evinde ortak ve sade bir yaşam sürdüren cemaat üyeleri seçkin bir Hıristiyan tabakayı eğitmeyi ve dinsel kitapları okuma alışkanlığını geliştirmeyi amaçlıyordu. Kısa sürede bu tür ortak yaşam evlerinin sayısı arttı ve cemaat Felemenk dışında Almanya ve İsviçre'ye de yayıldı. Önceleri eski yazmaların özenle kopya edildiği bu evlerde sonradan kitap basımı da yapıldı. Okulları İtalyan Rönesansı'na temel oluşturdu; örneğin bunlardan birinde eğitim gören Erasmus da cemaatin etkisinde kaldı. Tarikatın kadınlar grubunu da Groote gene Deventer'de oluşturdu. Ortak Yaşam Hemşireleri adlı bu cemaat da eğitim, kitap kopya etme ve dokuma işleriyle uğraştı. Groote'un ölümünden sonra Florentius Radewyns ile bir grup cemaat üyesi Augustinusçu Rahipler olarak Windesheim Manastırı'nı kurdular. *Devotio moderna*'yı yayanlar da cemaatin biri manastırda, öbürü dış dünyada yaşayan bu iki ana kolu oldu. Reform dönemindeki dinsel çalkantıların etkisiyle akım önemini yitirirken kardeşlik cemaatleri de 17. yüzyılın başlarında büyük ölçüde ortadan kalktı; kurdukları evlerin sonuncusu 1811'de kapandı.

devr-i hindî, Türk müziğinde 7 zamanlı, 5 vuruşlu bir küçük usul. Daha çok şarkıların ölçülmesinde kullanılmıştır. Bazı sazsemailerinin dördüncü hanesi bütünüyle ya da kısmen bu usulle bestelenmiştir.

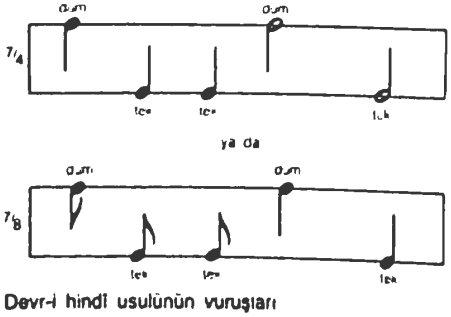

Devr-i hindî usulünün vuruşları
Ana Yayıncılık Arşivi

devr-i kebir, Türk müziğinde 28 zamanlı, 18 vuruşlu bir büyük usul. Dindışı müzikte (örn. peşrev, kâr, ikinci beste formları) ve tekke müziğinde en çok kullanılan büyük usullerdendir. Mevlevi ayinlerinin üçüncü selamlarının ilk bölümü ile Mevlevi peşrevleri genellikle devr-i kebir usulündedir.

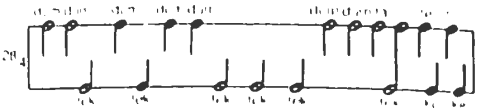
Devr-i kebir usulünün vuruşları
Ana Yayıncılık Arşivi

Ayrıca ilahi ve tevşih formlarında da kullanılmıştır. Velveleli biçimine "muzaaf devr-i kebir" denir.

devr-i revan, MEVLEVİ DEVR-İ REVANI olarak da bilinir, Türk müziğinde 14 zamanlı, 6 vuruşlu bir küçük usul. Mevlevi devr-i revanı da denmesinin nedeni, birçok Mevlevi ayininin birinci selamının bu usulle ölçülmesidir. Peşrev ve ikinci beste formlarında da kullanılmıştır. Yalnızca şarkı formunda kullanılan ve "şarkı devr-i revanı" denen usul 13 zamanlı, 9 vuruşludur. Gene 13 zamanlı ve 9 vuruşlu olan "Bektaşi devr-i revanı"nın yapısı, "şarkı devr-i revanı"nınkinden tümüyle farklıdır ve yalnızca Bektaşi nefeslerine özgüdür.

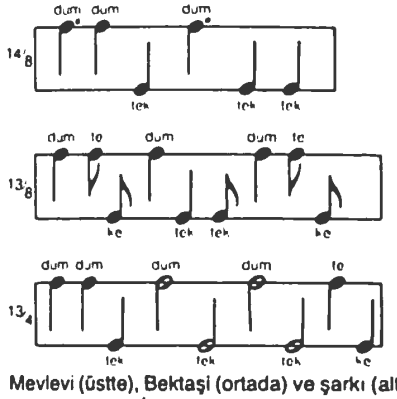
Mevlevi (üstte), Bektaşi (ortada) ve şarkı (altta) devr-i revanının vuruşları
Ana Yayıncılık Arşivi

devr-i turan, Türk müziğinde 7 zamanlı, 3 vuruşlu bir küçük usul. Çoğunlukla oyun havası ve sazsemaisi (dördüncü hane) formlarında kullanılmıştır. Bu usuldeki oyun havalarına "mandra" adı verilir. Mandra bazılarına göre bu usulün de adıdır. Karadeniz Bölgesi'nin pek çok halk ezgisi bu usuldedir.

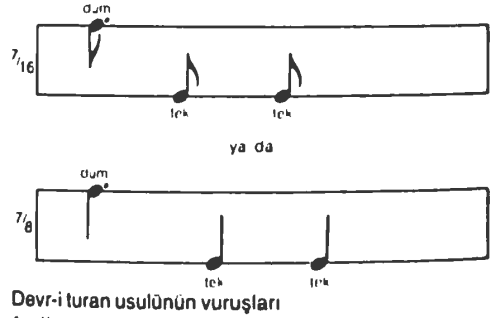
Devr-i turan usulünün vuruşları
Ana Yayıncılık Arşivi

devredilemeyen haklar, başkalarına devredilme ya da miras yoluyla geçme olanağı bulunmayan haklar. Kişi varlığı haklarının tümü ve intifa, sükna ve ana babanın çocuklarının malları üzerindeki yararlanma hakları gibi kişiye bağlı bazı mal varlığı hakları bu kapsama girer.

Devredilemeyen haklar içinde yalnızca kişiye bağlı haklar çok önemli bir yer tutar. Yasa bu hakları tanımlamadığı gibi nelerden oluştuğunu da belirtmemiştir. Medeni Kanun'un 16/II. maddesi sezgin küçükler ya da sezgin kısıtlıların bu haklarını kullanırken, yasal temsilcilerinin onayını almaya

gerek olmadığını belirtmiştir. Ama asıl hak sahibinin sezgin olmaması ve bu hakkın kullanılmamasının büyük adaletsizlik doğurmasının kesin olması durumunda, bu hakkın yasal temsilcı aracılığıyla kullanılmasını kabul etmek gerekir.

Yalnızca kişiye bağlı haklar arasında yargısal rüşt istemi, kişiliğin ve adın korunması, nişanlanma konusunda irade açıklaması, nişanı bozma hakkı, nesebin reddi, evlat edinmeye ilişkin irade açıklaması, boşanma davası vb sayılabilir.

Devrek, Karadeniz Bölgesi'nin batı kesiminde, Zonguldak iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.222 km² (1989) olan Devrek ilçesi kuzeyde Merkez ilçe, kuzeydoğuda Gökçebey, doğuda Yenice ilçeleri, güneyde Bolu ili, batıda da Ereğli ilçesiyle çevrilidir.

Devrek ilçesi Kuzey Anadolu Dağlarının kıyı dağları ile Bolu Dağları arasında kalan dalgalı bir alanda yer alır. Genelde doğu-batı doğrultusunda uzanan Bolu Dağları ilçenin güney kesimini engebelendirir. Bu kesimde 1.268 m'ye erişen Soğukoluk Tepesi ilçenin başlıca yüksek noktasıdır. Filyos Çayının(*) başlıca kolu olan Devrek Çayı ilçenin de en önemli akarsuyudur. Güneybatıdan ilçe topraklarına giren Devrek Çayı kuzeydoğuya doğru akarak ilçeyi boydan boya geçer ve Gökçebey ilçesinde Filyos'a katılır. Devrek Çayı boyunca uzanan düzlükler küçük olmakla birlikte ilçenin başlıca tarım alanlarıdır.

Toprakların büyük bölümü ormanlarla kaplı olan ilçede ormancılık ve orman ürünlerinin işlenmesine dayalı sanayi önemli bir ekonomik etkinlik durumundadır. Köylerin büyük bölümü orman köyüdür.

Toprakların verimliliğine karşın tarla tarımına olanak veren alanların darlığı bitkisel üretimi sınırlamaktadır. İlçede yetiştirilen başlıca ürünler buğday, mısır, çavdar, arpa ve patatestir. Akarsu boylarında sebze yetiştirilir. Başta elma ve armut olmak üzere meyvecilik yapılır. Hayvancılık da ilçede sürdürülen ekonomik etkinlikler arasındadır. En çok koyun ve sığır yetiştirilir. Ama özellikle orman köylerindeki zor geçim koşulları nedeniyle köylülerden bir bölümü Ereğli-Zonguldak Kömür Havzası'nda birer aylık dönüşümlerle, "münavebeli işçi" olarak çalışmaktadır. İlçedeki başlıca sanayi tesisleri kereste, sunta, yonga levha, süt ürünleri, tuğla ve kiremit fabrikalarıdır. Ayrıca orman ürünlerini işleyen ve dericilik yapan çok sayıda küçük işyeri de vardır.

Devrek İÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında Perslerin egemenliği altındaydı. Kısa bir süre Makedonya'ya bağlı bir eyalet olarak kaldıktan sonra Bitinya Krallığı'na katıldı. Daha sonra sırasıyla Roma ve Bizans yönetimi altına giren yöre, uzun bir süre çeşitli beyliklerin egemenliği altında kaldı. Ankara Savaşı'nı (1402) izleyen Fetret Devri'nden (1402-13) sonra kesin olarak Osmanlılara bağlandı; 1887'de kaza yapıldı.

İlçe merkezi Devrek kenti, Devrek Çayı vadisinde kurulmuştur. Ankara-Zonguldak karayolu kentten geçer. Devrek, çevresindeki kırsal yörenin sanayi, ticaret ve hizmetler merkezidir. Geleneksel baston yapımcılığı ünlüdür. Kent il merkezi Zonguldak'a 46 km uzaklıktadır.

Devrek Belediyesi 1887'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 74.138; kent, 16.442.

Devrek Çayı, Karadeniz Bölgesi'nin batı kesiminde akarsu. İki önemli kolun birleşmesinden oluşur. Bunlardan biri Abant Gölünün gideğeni olan ve Bolu Ovasından geçen Bolu Suyu (Büyüksu), öbürü Çağa Gölü gideğenini de alarak Mengen'den gelen Mengen Çayıdır. Bu iki akarsu Bolu'nun

Devrek Çayı
ABC Ajansı

kuzeydoğusundaki Gökçesu'da birleşir, önce Dirgene Çayı, daha ileride de Devrek Çayı adını alır. Kuzeye yönelen Devrek Çayı sonra güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda akarak Devrek'ten geçer. Karabük-Zonguldak demiryolu üzerindeki Tefen istasyonu yakınında Filyos Çayına kavuşur. Uzunluğu 170 km kadar olan Devrek Çayının rejimi düzensizdir.

Devrekâni, Karadeniz Bölgesi'nin batı kesiminde, Kastamonu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 742 km² (1989) olan Devrekâni ilçesi doğu ve güneydoğuda Taşköprü ilçesi, güneyde Merkez ilçe, batıda Seydiler, kuzeybatıda Küre, kuzeyde gene Küre ve Bozkurt, kuzeydoğuda da Çatalzeytin ilçeleriyle çevrilidir.

Çevresi dağlarla kuşatılmış olan ilçenin orta kesimi orta yükseltili plato düzlüklerinden oluşur. Küre Dağlarının(*) engebelendirdiği ilçe topraklarında platolar geniş alanlar kaplar. İlçedeki en önemli akarsu Devrekâni Çayıdır. Ayrıca Abana Deresi ile Gökırmak'a katılan bazı derelerin başlangıç kolları da bu topraklardan kaynaklanır.

İlçe ekonomisi tarıma dayanır. Tarımda ağırlık bitkisel üretimdedir. Başta şeker pancarı, buğday ve arpa olmak üzere tarla bitkileri üretimi ile ormancılık yaygındır. Patates ve sarmısak üretimi pazara yöneliktir. Elma, erik ve armut en çok yetiştirilen meyvelerdir. İlçenin önemli ekonomik etkinliklerinden biri de hayvancılıktır. En çok koyun ve sığır beslenir. İlçedeki en önemli sanayi tesisi yem fabrikasıdır.

Bizans döneminden sonra Candaroğullarının yönetimi altına giren yöre, Osmanlı döneminde bir kadılık olarak yönetiliyordu. 19. yüzyıl sonlarında Kastamonu vilayeti Merkez sancağının Merkez kazasına bağlı nahiye olan Devrekâni'nin yönetsel konumu Cumhuriyet dönemi başlarında da korundu. Devrekâni 4 Ağustos 1944'te ilçe yapıldı.

İlçe merkezi Devrekâni kasabası, Devrekâni Çayı kıyısından 2,5 km kadar güneydedir. İl merkezi Kastamonu kentine yaklaşık 27 km uzaklıkta, dağlık bir yörede yer alan Devrekâni, gelişmemiş küçük bir yerleşimdir. Bozkurt, Abana ve Çatalzeytin'i Kastamonu'ya bağlayan karayolu kasabadan geçer.

Devrekâni Belediyesi 1944'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 16.045; kasaba, 5.137.

Devrez Çayı, Karadeniz Bölgesi'nde akarsu. Kızılırmak'ın üç büyük kolundan biridir (ötekiler Delice Irmağı ve Gökırmak). Uzunluğu 186 km'dir.

Köroğlu Dağlarının kuzey yamaçlarından inen sular, Devrez'in kaynaklarını oluşturur. Önce kuzeydoğuya doğru akarak, Orta Ovasından geçer. Kurşunlu'dan sonra daha çok batı-doğu doğrultusunda ilerler. Devrez Vadisinin buradan sonraki bölümü tektonik bakımdan çok oynak olan Kuzey Anadolu Kırık Kuşağına yerleşmiştir. Devrez Çayı kuzeyde Ilgaz Dağından inen suları

Devrez Çayının kurumuş yatağı
Anadolu Ajansı

alır. Ilgaz ilçe merkezinin güneyinden geçer. Ilgaz ile Tosya arasındaki Devrez Vadisinde, yer yer şist, kalker ve ofiolitli oluşumlar arasından geçerek Tosya önlerinde Tosya Ovasından geçer. Burası çayın çığırı boyunca en fazla genişleyen ovadır. Tosya Ovasından sonra güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda akan Devrez Çayı, Kargı'nın güneybatısında Kızılırmak'a ulaşır.

Devrient, Eduard (d. 11 Ağustos 1801, Berlin - ö. 4 Ekim 1877, Karlsruhe, Almanya), tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Shakespeare'i Almancaya çevirmiş ve Alman tiyatrosunun gelişiminin ilk ayrıntılı dökümü olan *Geschichte der deutschen Schauspielkunst*'u (1848; Alman Tiyatro Sanatı Tarihi) yazmıştır.

Büyük romantik oyuncu Ludwig Devrient'in yeğenidir. Sanat yaşamına operacı olarak başladı. Mart 1829'da, yazılışının 100. yılında seslendirilen Johann Sebastian Bach'ın *Matthaus Passion*'unda (*Aziz Matta Pasyonu*) İsa'yı canlandırdı. 1844-52 arasında Dresden'de oyunculuk ve sahne amirliği, 1852-70 arasında da Karlsruhe'deki saray tiyatrosunda yönetmenlik yaptı. Bu topluluğu yeniden düzenleyerek Almanca klasikler ve Shakespeare oyunlarından oluşan bir repertuvarla niteliklı bir çizgi tutturdu.

Ahlaki kaygılarla bazı yerleri atlamasına ya da değiştirmesine karşın, Devrient'in Shakespeare çevirileri daha öncekilere göre sahnelemeye en uygun çevirilerdi.

Devrient, Ludwig (d. 15 Aralık 1784, Berlin - ö. 30 Aralık 1832, Berlin), Almanya'da romantizm döneminin en büyük ve en yaratıcı tiyatro oyuncusu. Kendisinden önceki herhangi bir oyuncudan etkilenmemiş ve var olan hiçbir oyunculuk üslubuna girmeyen tiplemeler gerçekleştirmiştir.

Kumaş toptancılığıyla uğraşan bir ailenin oğluydu. Babasının işinde çalışmayı istemediği için birçok kez evden kaçtı. Bir fırsatını bulup orduya yazıldı. Oyuncu olmaya karar verdiğinde de ailesini daha fazla utandırmamak için takma adla sahneye çıktı. Çıraklık dönemini Thüringen'de bir taşra topluluğunda geçirdi. Daha sonra, yeteneğini karakter rollerinde geliştirdiği Dessau'daki

saray tiyatrosunda sahneye çıktı. 1809'da Breslau'daki kent tiyatrosuna girdi. Oyunculuğu burada olgunluk dönemine ulaştı. Devrient'i izleyen oyuncu ve oyun yazarı August Wilhelm Iffland onun üstün yeteneğine hayran kaldı ve Berlin'deki Kraliyet Saray Tiyatrosu'na girmesine yardımcı oldu. Devrient orada ilk kez 1814'te Schiller'in *Die Räuber* (*Haydutlar*) oyununda Franz Moor rolüyle sahneye çıktı.

1816'da sahne amirliğine atandı. Ama hem bu işinde, hem de oyuncu olarak kendisine yalnızca komedilerde görev veriliyordu. Trajedilerde çalışmak isteyen Devrient'in şevki kırıldı ve kendini içkiye verdi. Geçen yıllarla birlikte sağlığı bozuldu; gut hastalığına yakalanarak sakat kaldı. 1828'de Viyana'daki Burgtheater'de sahneye çıkınca kendini toparladı ve eski günlerdeki başarılı oyunculuğunu tekrarladı. Berlin'de geçen son birkaç yılında gene kendini bırakmıştı. Öldüğünde henüz 48 yaşındaydı.

Devrient, ünlü Franz Moor rolünden başka Shakespeare trajedilerinde de Shylock, Kral Lear, III. Richard ve Falstaff gibi unutulmaz kompozisyonlar çizmiştir. Yeğenleri Karl August, Eduard ve Emil ile Eduard'ın oğlu Otto ve Karl'ın oğlu Max da Alman tiyatrosunda önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

---

devrim, devlet ve toplum yapısını değiştiren köklü, hızlı ve kapsamlı dönüşüm

Temelde siyasal iktidarın devrilmesini kapsayan bir terim olmakla birlikte, daha geniş anlamda toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında görülen büyük değişimleri (örn. Sanayi Devrimi) nitelendirmede de kullanılır. Devrim kavramı Amerikan Bağımsızlık Savaşı(*) ve Fransız Devrimi'yle(*) birlikte, kurulu düzenden köklü bir kopuş anlamı taşımaya başlamıştır. Bellibaşlı devrimler yalnızca devlet biçimini değil, toplumların ekonomik sistemlerini, toplumsal yapılarını ve kültürel değerlerini de kökten değişime uğratmıştır.

Tarihsel açıdan bakıldığında Eski Yunan'dan ortaçağa değin devrim kavramına yıkıcı bir anlam yüklendiği görülür. Kent-devletlerinde uzun süreli istikrar sağlamakta zorlanan ve sık sık darbelerle, hizip çekişmeleriyle, iktidar ve egemenlik değişiklikleriyle yüz yüze gelen Eski Yunanlılara göre devrim, ancak toplumun temel ahlaksal ve dinsel öğretilerinin çürümesinden sonra söz konusu olabilecek bir olasılıktı. Platon, sımsıkı korunmuş, değişmez bir inançlar sisteminin devrimi önleyebileceğine inanıyordu. Bu kavramdan yola çıkan Aristoteles, temel değer sistemi zayıf bir toplumun her an devrimle karşılaşabileceği yargısına varıyordu.

Ortaçağ boyunca da yerleşik inançları ve devlet biçimlerini koruma düşüncesi ağır bastı. Bu nedenle devrime karşı koyacak ve toplumdaki değişiklikleri bastıracak araçları geliştirmeye büyük önem verildi. Dinsel otoritenin çok güçlü olması ve bu otoritenin düzeni koruma anlayışını temel alması, din adamlarının insanlara toplumsal istikrarı bozmak yerine, eşitsizliklere katlanmayı öğütlemesini kolaylaştırıyordu.

Rönesans sırasında laik Hümanizmin ortaya çıkışıyla, devrime daha çağdaş bir bakış açısıyla yaklaşılmaya başlandı. Devrim tehlikesine göğüs gerebilecek bir devlet yaratmanın önemini gören Niccolò Machiavelli'nin iktidara ilişkin ayrıntılı çözümlemeleri, aynı zamanda devletin yapısında zaman içinde bazı zorunlu değişikliklerin yapılmasının da gerekli olduğu inancına yol açtı. Bu nedenle Machiavelli, metinlerinde devrim sözcüğünü hiç kullanmamış olmasına ve temelde istikrarlı bir devlet yapısı oluşturmayı amaçlamasına karşın, bu değişim görüşüyle çağdaş devrimci düşüncenin gelişmesinde önemli rol oynadı.

Devrimin özünde toplumsal gelişmenin önünü açan bir güç taşıdığını ilk öne sürenlerden biri 17. yüzyıl İngiliz şair ve yazarı John Milton'dı. Stuart hanedanının monarşiyi mutlakıyete dönüştürme girişimlerine karşı 1640 ve sonra 1688 devrimlerinin patlak verdiği bu yüzyılda, demokrasi safında yer almış olan Milton devrimi, tiranların keyfi yönetimine karşı direnme, halkın gereksinmelerine uygun yeni bir düzen kurma hakkı ve özgürlüğü sağlayacak bir araç olarak görüyordu. John Locke da aynı görüşü başkaldırı hakkı kavramıyla dile getiriyordu. Bu tema Amerikan Bağımsızlık Savaşı ile Fransız Devrimi'nin baskıcı rejimleri yıkarak özgürlüğe kavuşma girişimleriyle somut bir biçim kazandı.

Alman filozof Immanuel Kant'a göre devrim insanlığın ilerlemesini sağlayan bir güçtü. Kant, devrimin yol açtığı kayıplar ve acıları da belirtmekle birlikte, bu süreci kaçınılmaz görüyordu. Kant için devrim toplumu daha yüksek bir ahlaksal temele ulaştıracak "doğal" bir adımdı. Fransız ve Amerikan devrimlerinin de temelini oluşturan bu düşünce yalnızca siyasal bir dönüşümü değil, toplumsal ve kültürel altüst oluşları da kapsıyordu.

20. yüzyıl devrimci düşüncesinin oluşmasında G. W. F. Hegel'in dolaylı olarak büyük etkisi oldu. Hegel devrimi insanlığın yazgısının gerçekleşmesi, devrimci önderleri de reformları başlatmak ve uygulamak için gerekli görüyordu. Hegel'in görüşleri tarihteki en etkili devrimcı düşünür olan Karl Marx için bir temel oluşturdu. Hegel'in soyutlamalarından yola çıkan Marx, toplumdaki ekonomik sürecin denetim altına alınması mücadelesinde odaklaşan sınıf mücadelesi görüşünü geliştirdi. Marx ve Engels insanlık tarihinin, her defasında değişik bir egemen sınıfın ve onu ayakta tutan yapıların yıkılmasıyla son bulan bir dizi aşamayla ilerlediğine inanıyordu ve iktidarı ele geçirmeyi toplumsal değişimin temel öğesi olarak görüyordu. Toplumun ilerlemesi için işçi sınıfının (proletarya) önce iktidara ve sonra üretim araçlarına el koyması gerekliydi. Marx ve Engels bu kaçınılmaz sonucu, insanlığın artık siyasal dönüşüm gereksinmesi duymayacağı, özgürlük ve sınıfsız toplum uğruna mücadelesinin varacağı son nokta olarak görüyordu

Marx ve Engels'e göre proletarya devrimi kapitalist üretim ilişkileri ile gelişen üretici güçler arasındaki çelişkinin en uç noktaya vardığı ileri sanayi ülkelerinden başlayacak ve bütün dünyayı saran topyekûn bir devrim biçimini alacaktı. Ama tarihin en büyük devrimlerinden olan 1917 Sovyet Devrimi(*) sanayileşmemiş bir ülkede, Marksizmi güncel tarihsel koşullara uyarlayan ve devrimin, proletaryanın öncüsü olan bir profesyonel devrimciler partisinin önderliğinde gerçekleşeceğini savunan Lenin'in ülkesi Rusya'da meydana geldi. Ayrıca SSCB uzun yıllar tek sosyalist ülke olarak kaldı. Bir başka büyük sosyalist devrim de 1949'da Mao'nun önderliğinde temelde köylülerin katılımıyla Çin'de gerçekleşti (*bak.* Çin Halk Cumhuriyeti).

Devrimin eşiğine gelmiş toplumlardaki eğilimleri inceleyen çağdaş tarihçi Crane Brinton'a göre, devrim öncesi koşullar ortak değerlerin giderek çöküntüye uğramasının yol açtığı toplumsal ve siyasal gerilimleri barındırır. Yöneticilerin iktidarda kalmak için giderek artan bir umutsuzlukla zora başvurması, siyasal otoritenin parçalanmasına yol açar. Bununla doğru orantılı olarak, siyasal otoritenin çürümüşlüğünü gözler önüne seren reformcu öğeler ortaya çıkar. Var olan siyasal düzenin otoriteyi elinden kaçırmasıyla birlikte çeşitli muhalefet güçleri hareketlenir. Yönetim daha sallantılı bir yapıya girerken, düzeni hedef alan gruplar otoriteyi yıkmak üzere birleşirler.

Brinton büyük bir devrimin geçirdiği değişik aşamaları da gözlemlemiştir. Buna göre, devletin yıkılmasından sonra, genellikle iyimser bir idealizm dönemi başlar. Ülkeyi yönetmenin güçlükleri bir gerçek olarak öne çıkınca, bu idealizm durulur. Ardından hizipler, çoğu zaman iç savaşlara yol açan iktidar mücadelelerine girişir. Bir hizbin ayakta kalması ve otoritesini sağlaması için zora başvurması hemen hemen kaçınılmazdır. Totaliter bir rejim kurulurken, devrimin idealleri gözden kaçmaya başlar. Bununla birlikte başlangıçtaki devrimci hareketin bazı temel özellikleri sonuna değin varlığını sürdürür.

Toplumsal dönüşümlere yol açmayan ve yalnızca siyasal düzeyde kalan devrimler, bu tür bir devrim öncesi ve devrim sonrası olaylar örüntüsünü kapsamaz. Böylesi devrimler iktidar yapısında köklü bir toplumsal içerik değişikliğine yol açmaz; yalnızca siyasal iktidarın el değiştirmesi sonucunu doğurur. Bu bakımdan çoğu zaman halkın iradesinin dışında gerçekleşir ve hükümet darbesine benzer bir süreç izler.

Devrim, Ankara'da yayımlanan haftalık düşün ve sanat gazetesi. İlk sayısı 21 Ekim 1969'da çıktı. Sahibi Cemal Reşit Eyuboğlu, genel yayın yönetmeni Doğan Avcıoğlu idi. Yazı işleri müdürlüğünü Uluç Gürkan ve Hasan (Kaya) Cemal yaptı. Başyazılarını Doğan Avcıoğlu'nun yazdığı gazete, o dönemin siyasal partilerinin demokrasi anlayışının bir oyalamaca olduğunu ileri sürerek "ulusçu-devrimci yöntem" olarak ifade edilen ilkeler doğrultusunda parlamento dışı muhalefeti savundu ve bunun kitlelerce benimsenmesini amaçladı. Siyasal içerikli yazıları Milli Birlik Komitesi üyelerinden Cemal Madanoğlu, Osman Köksal, Suphi Gürsoytrak, Haydar Tunçkanat, Muzaffer Karan'ın yanı sıra, Uğur Mumcu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Muammer Aksoy yazıyorlardı. Ayrıca Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın şiirlerine, Güngör Dilmen, Metin And, Konur Ertop ve Nijat Özön'ün sanat-kültür yazılarına da yer veren gazete, 12 Mart askeri müdahalesinden sonra, 27 Nisan 1971'de çıkan 79. sayısıyla yayımına son verdi.

Devrim, (Mehmet) Nejat (Melih) (d. 1 Temmuz 1923, İstanbul), soyut dışavurumcu anlayışta çalışan ressam.

Ressam Fahrünisa Zeid ile yazar, edebiyatçı İzzet Melih Devrim'in oğludur. Ortaöğrenimini İstanbul Galatasaray Lisesi'nde tamamladı. 1942'de Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne girerek Leopold Lévy'nin öğrencisi oldu. Akademideki eğitim yıllarında Yeniler grubuna katıldı. 1946'da burslu olarak Paris'e gitti ve yerleşti.

Daha 1940'ların başlarında soyut sanata ilgi duyan Devrim, Ayasofya'daki Bizans mozaiklerini inceledi, Arap harflerine ve İslam sanatının soyut biçim anlayışına yöneldi. Avrupa'da yaşarken çeşitli kentlerde araştırma ve incelemeler yaptı. 1950'ye değin bir süre Chartres Katedrali'nin vitray-

"Paris'te Günbatımı", Nejat Devrim'in yağlıboya çalışması, 1963; İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi
İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi

larını, Ravenna'daki erken Hıristiyan dönemi kiliselerinin mozaiklerini inceledi ve İtalyan primitiflerinin etkisinde kaldı. 1950'lerin başında soyut anlayışa yöneldi. Bu dönemdeki yapıtlarını eski Türk kaligrafi ve hat sanatlarından etkilenerek geliştirdiği özgün bir üslupta gerçekleştirdi.

1951'de yapıtlarına siyah-beyaz renk egemendi. 1952'de geometrik resme karşı çıkan bir grup Avrupalı sanatçıyla Salon d'Octobre'u (Ekim Salonu) kurduysa da birkaç ay sonra bu gruptan ayrıldı. 1956'da New York'a gitti. Amerikan mimarlığından ve yaşamından etkilendiği bu dönemdeki yapıtlarında ritimsel öğeler görülmeye başladı. Bu yıllarda Tristan Tzara ve Paul Eluard gibi şairlerin bazı kitaplarını resimledi. 1960'larda soyut dışavurumculuğu temel alarak çalıştı ve giderek daha yumuşak bir anlayışı benimsedi. Özellikle İspanya, Mısır ve İstanbul'a yaptığı gezilerden sonra coşkulu renk kullanımı ve fırça vuruşları ile soyut dışavurumculuğu lirik bir anlatımda birleştirmeye yöneldi. 1970'lerde resimlerinde lirizm etkisini daha da artırdı. Bu dönemde Devrim geniş ve yuvarlak fırça vuruşları ve lekeci bir yaklaşımla çalıştı.

1948'den başlayarak Paris'te Salon de Mai (Mayıs Salonu) ve Réalités Nouvelles (Yeni Gerçekler) sergilerine katıldı, çok sayıda kişisel sergi açtı, iki yapıtı Paris Modern Sanatlar Müzesi'nce satın alındı.

Devrim Mahkemesi, Fransızca tam adı TRIBUNAL RÉVOLUTIONNAIRE DE PARIS (Paris Devrim Mahkemesi), Fransız Devrimi sırasında Konvansiyon tarafından siyasal suçluların yargılanması için kurulan ve Terör Dönemi'nin en güçlü kurumlarından biri durumuna gelen mahkeme.

1793'te Belçika'daki Fransız birliklerinin yenilgiye uğradığı haberi, 9-10 Mart'ta Paris'te kitle hareketlerine yol açtı. Konvansiyon, Georges Danton'un önerisiyle Paris'te bir olağanüstü ceza mahkemesi kurulmasına karar verdi. 29 Ekim 1793 tarihli kararnameyle resmî ad olarak Devrim Mahkemesi kullanılmaya başladı. Mahkeme, Konvansiyon tarafından atanan bir jüri, beş yargıç, bir savcı ve iki yardımcısından oluşuyor ve kararları temyiz edilemiyordu. Başkanlığa M.J.A. Hermann'ın, savcılığa da Fouquier-Tinville'in getirilmesiyle mahkeme, kralcıları, başkaldıran rahipleri ve karşıdevrimde rol alan herkesi yıldırmaya girişti. Çok geçmeden de kişisel amaçlar için kullanılır duruma geldi; özellikle Robespierre, karşıtlarını mahkûm etmek için mahkemeden yararlandı.

Devrim Mahkemesi'nin aşırılıkları Robespierre'in Kamu Güvenliği Komitesi'ndeki yükselişiyle birlikte arttı. 10 Haziran 1794'te onun ön ayak olmasıyla 22 Prairial Yasası çıkarıldı. Yasaya göre tutuklular savunmaları için avukat tutamıyor, tanıkları dinleme uygulaması kaldırılıyor ve ölüm cezası tek ceza oluyordu. 22 Prairial öncesinde Devrim Mahkemesi 13 ayda 1 220 ölüm cezası vermişti. Yasanın çıkmasından Robespierre'in düşüşüne değin geçen 49 gün içinde ise aralarında birçok masum kurbanın da bulunduğu 1.376 kişi giyotine gönderildi.

Mahkeme karşısına çıkarılacak tutukluların listeleri bir halk komisyonu tarafından hazırlanıyor ve gözden geçirildikten sonra Genel Güvenlik Komitesi ile Kamu Güvenliği Komitesi tarafından ortaklaşa imzalanıyordu. Robespierre mahkemeye tutuklu sevk edenlerin başında geliyordu. Devrim Mahkemesi 31 Mayıs 1795'te dağıtıldı. En ünlü kurbanları arasında Marie-Antoinette, Dantoncular ve bazı Jirondenler vardı. İller düzeyinde de benzer mahkemeler kurulmuştu.

Devrim Yasaları, Türkiye'nin laikleşmesi ve çağdaşlaşması için Kurtuluş Savaşı sonrasında çıkarılan bir dizi yasa. Ulusal bağımsızlığın kazanılmasından sonra saltanat ve hilafet makamları ortadan kaldırılarak yeni temellere dayalı bir devlet kuruldu. Böylece eski düzenin devlet ve toplum yapısı içindeki uzantıları olan köhneleşmiş kurum ve kuralları da ortadan kaldırmak zorunlu hale geldi. Mustafa Kemal Atatürk bu amaçla 1924-34 arasında siyasal, hukuksal, toplumsal ve ekonomik yaşamın çeşitli alanlarını kapsayan bir dizi devrime girişti.

Devrimi, "...mevcut kurumları zorla değiştirmek..., Türk milletini son yıllarda geri bırakmış olan kurumları yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini sağlayacak yeni kurumlar koymak" biçiminde tanımlayan Ataturk'e göre, yapılan devrimlerin temel ilke ve amacı "Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve şekilleriyle medeni ve uygar bir toplum" yapmaktı. Bu bakımdan Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimler laik ve çağdaş toplumun temelleri olarak değerlendirilebilir. Bu devrimler 1961 ve 1982 anayasalarıyla koruma altına alınmıştır.

1982 Anayasası'nın, 174. maddesinde, anayasaya aykırı olarak anlaşılamayacağını ve yorumlanamayacağını belirttiği devrim yasaları şunlardır: Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Şapka Kanunu olarak bilinen Şapka İhdası Hakkında Kanun, Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, Medeni Kanun(*), takvim ve ölçü birimlerinin değiştirilmesi doğrultusunda uluslararası rakamların kullanılmasını öngören Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun, Harf Devrimine temel oluşturan Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun, Soyadı Kanunu olarak bilinen Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun, din adamlarının giyimini düzenleyen Bazı Kıyafetlerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun.

Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), tam adı TÜRKİYE DEVRİMCİ İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU. Türkiye'de Türk-İş'ten sonra kurulan ikinci işçi sendikaları konfederasyonu. Daha etkin bir sendikal mücadele anlayışı geliştirmenin yanı sıra sendikaların siyasal mücadeleden ayrı tutulamayacağını savunarak Türk-İş'in "partilerüstü politika"sına karşı çıkmıştır.

Petrol-İş Sendikası'nın Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda başlattığı grevi genel merkezden ayrı olarak desteklediği gerekçesiyle Türk-İş'ten geçici olarak ihraç edilen Türkiye Maden-İş, Türkiye Lastik-İş ve Türkiye Basın-İş sendikaları ile Türk-İş üyesi olmayan Türkiye Gıda-İş ve Türk Maden-İş sendikalarının bir araya gelmesiyle 13 Şubat 1967'de İstanbul'da kuruldu. Kurucuları Kemal Türkler (Maden-İş), Rıza Kuas (Lastik-İş), Mehmet Alpdundar (Türk Maden-İş), İbrahim Güzelce (Basın-İş) ve Kemal Nebioğlu dur (Gıda-İş).

Türkiye'de işçi hareketlerinin yoğunlaşmaya başladığı bir dönemde ortaya çıkan DİSK özellikle özel sektöre ait metal, lastik, plastik, kimya ve gıda işyerlerindeki sendikalar aracılığıyla üye sayısını artırarak güç kazandı. Bazı işyerlerinde DİSK'e doğru kayışın yol açtığı yetki anlaşmazlığı olayları üzerine, işçilerin dilediklerini sendikayı özgürce seçmeleri amacıyla "referandum hakkı"nı savundu.

24-25 Şubat 1968'deki 2. Genel Kurulu'nda genel başkanlığa Kemal Türkler'i, genel sekreterliğe ise Kemal Sülker'i getiren DİSK, bu tarihten sonra aldığı kararlarla Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) destekledi. 1970'te Adalet Partisi hükumetinin TBMM'ye sendikal özgürlükleri kısıtlayıcı yasa değişiklikleri sunmasına büyük tepki gösterdi. 15-16 Haziran Olayları'nın patlak vermesi üzerine bazı yöneticileri tutuklandı. 12 Mart döneminde bazı yöneticileri gözaltına alındı ve çalışmalarını sınırlamak zorunda kaldı. 21-24 Mayıs 1975'te yapılan 5. Genel Kurul'da daha önce 14 Ekim 1973 genel seçimlerinde desteklemiş olduğu Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) konusundaki kararını yinelerken, yeni çalışma dönemi için hedefler saptadı. Bu arada Kemal Türkler yerini korurken, genel sekreterliğe kurucularından İbrahim Güzelce getirildi. 1975'ten sonra işçiler arasında örgütlenme çalışmaları hızlandı. 1976'da Tekstil ve Bank-Sen gibi bağımsız sendikalar ile Türk-İş'ten ayrılan Genel-İş'in, 1977'de de gene Türk-İş'e bağlı sendikalardan Oleyis'in katılmasıyla üye sayısı iki katına çıktı.

1976'da 1 Mayıs'ı işçi bayramı olarak ilk kez bir mitingle İstanbul'da kutlayan DİSK'in ertesi yıl gene İstanbul'da düzenlediği 1 Mayıs mitinginde, kimliği belirlenemeyen kişilerce topluluğun üzerine ateş açılması sonucunda 36 kişi öldü. Bu arada konfederasyonun merkez yürütme kurulu üyeleri arasında Ulusal Demokratik Cephe tartışmaları nedeniyle başlayan anlaşmazlıklar büyüdü. Sonunda genel kurula gidilmesine karar verildi. 22-26 Aralık 1977'de yapılan 6. Genel Kurul sonunda Genel-İş genel başkanı Abdullah Baştürk konfederasyonun başkanlığına ve Fehmi Işıklar da genel sekreterliğine getirildi. Bu yıllarda DİSK'e bağlı sendikaların çeşitli işkollarında giriştikleri grevler işçi hareketinin yoğunlaşmasına neden oldu. Maden-İş Sendikası'nın Maden Eşya İşverenleri Sendikası'na (MESS) ait işyerlerinde başlattığı grevler bunların en etkilisiydi.

Değişik işkollarında örgütlenmiş 29 sendikada 500 bine yakın üyesi bulunan ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'na üye olan DİSK'in etkinlikleri 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra durduruldu; bütün mal varlığı denetim altına alınarak kayyım yönetimine bırakıldı. DİSK yöneticileri tutuklandı ve haklarında sıkıyönetim mahkemelerinde dava açıldı. Daha sonra bağlı sendika yöneticilerinin de katıldığı dava sonuçlanıncaya değin sanıkların çoğu salıverildi. Askeri mahkeme 23 Aralık 1986'da DİSK ve bağlı sendikaların yöneticilerini çeşitli hapis cezalarına çarptırdı, konfederasyonu ve bağlı sendikaları kapatma kararı aldı.

Nisan 1991'de Türk Ceza Kanunu'nun 141. maddesini kaldıran yasanın yürürlüğe girmesi üzerine, sıkıyönetim mahkemesi

kararlarını henüz bir sonuca bağlamamış olan Askeri Yargıtay 16 Temmuz'da hem kapatma kararlarını kaldırdı, hem de bütün DİSK yöneticilerini beraat ettirdi. Bir başka kararla mal varlığı da iade edilen DİSK, etkinliklerine yeniden başladı; 11.5 yıl aradan sonraki ilk Genel Kurul 7 Aralık'ta toplandı. Baştürk'ün 21 Aralık'ta ölmesi üzerine genel başkanlığına Kemal Nebioğlu getirildi.

devriye, Osmanlı ilmiye sınıfı örgütlenmesinde mevali kadılıklarının ilk derecesi.

Sancaklarda görev sürelerini dolduran kadılar, bir süre müderrislik yaptıktan sonra bir üst aşamaya yükselirdi. Bu aşamanın ilk derecesi devriye mevleviyetiydi. Devriye kadıları Maraş (bugün Kahramanmaraş), Bağdat, Bosna, Sofya, Belgrad, Antep (bugün Gaziantep), Kütahya, Konya, Filibe ve Diyarbakır'a (18. yüzyıl sonlarında Bağdat, Antep, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablusgarp, Beyrut, Adana, Van, Rusçuk, Sivas, Çankırı) atanırdı.

Paye olarak devriye ise, İzmir ve Edirne payesinden sonra, üçüncü aşamaydı. Bu payeyi alanlar bir yıl sonra, silsile-i meratibde mansıb alarak devriye mevleviyetine geçerlerdi. Devriye süresini tamamlayanlar, bir süre musıla-i sahn müderrisliği yaptıktan sonra mahreç derecesine yükselirdi. Boşalan devriye mansıblarına da İzmir ve Edirne payesi aşamasındakilerden atama yapılırdı.

devriye, tekke edebiyatında Bektaşi-Alevi şairlerinin, mutasavvıflarca önemsenen devir kuramına göre dörtlük birimleriyle yazdıkları uzun şiirlere verilen ad.

Mutasavvıflara göre yeryüzündeki bütün varlıklar Tanrı'nın görüntüleridir. İnsan bütün yaratıkların en üstünü olduğundan, mutlak varlığın (Tanrı) her niteliğine sahiptir. Bu nitelikler insanda görününceye değin sırayla bütün varlıklardan geçerek evrenden süzülür. Dolayısıyla insan evrenin özeti, yani dunyanın özüdür. Bu düşünceler ışığında "evrenden süzülenin insanda görünmesi" anlayışına "devir kuramı", Tanrı'nın insana, insanın aslına dönmesine değin süren devri anlatan şiirlere de "devriye" denir.

Eskiden bu devir eylemi bir daireye benzetilmiş ve vücud-ı mutlaktan evrene ulaşılması arasındaki zamana kavs-i nüzul (iniş yayı), aşağı evrenden yeniden yüce makama varıncaya değin geçen zamana da kavs-i uruç (çıkış yayı) denmiştir. Kavs-i nüzulu anlatan devriyelere "arşiye", kavs-i urucu anlatanlara da "ferşiye" adı verilir. Arşiyelerde mutlak varlıktan ayrılıp dünyaya gelinceye değin yaşanan olay, ferşiyelerde ise dünyadan yeniden yüce evrene yapılan gezi anlatılır. En güzel devriyeleri Şiri, Niyazi Mısri, Gaybi Sunullah, Abdülahad Nuri, Üsküdarlı Haşim Baba gibi Bektaşi şairleri yazmışlardır.

devsütun düzeni, herhangi bir düzendeki sütunların zeminden başlayarak birkaç kat boyunca yükseldiği klasikçi mimarlık üslubu. Birkaç katlı yapılarda genellikle her katta ayrı bir sütun düzeni uygulayan Romalılar, en sağlam görünüşlü olan Dor düzenini en alt, en incelikli olan Korent düzenini ise en üst katta kullanırlardı. Devsütun düzeni, 18. yüzyılda Avrupa'da, özellikle Sir John Vanbrugh ile Nicholas Hawksmoor'un aşırı gösterişli klasikçi yapıtlarında yeniden canlandı.

devşirme, Osmanlı kapıkulu ocaklarına asker ve saraya hizmetli yetiştirilmek üzere Hıristiyan gençlerin toplanması usulü.

Devletin ayrı etnik grup, kabile, kavim ya da halklardan oluşturulan güçlerce korunması temeline dayanan, devşirme sistemine benzer bir uygulama eski Türk ve İslam devletlerinde de vardı. "Kötavul" ya da "gulaman-ı saray" denen aylıklı askerlerin kaynağı savaş tutsakları ile rehinelerdi. Hatta bazı durumlarda bu köle-askerler hizmet ettikleri devletin merkezini ele geçirip yeni bir devlet bile kurabiliyorlardı (örn. *bak.* Memlûkler). Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde de pençik(*) usulüyle savaş tutsaklarından küçük bir ordu oluşturulmuştu. I. Murad döneminde (1360-89) bu usule belirli ilkeler getirildi. 14. yüzyılın ikinci yarısında, yalnız pençik usulüyle asker toplanması ve daha büyük bir ordunun oluşturulması güçleşince, Acemi Ocağı'nda(*) eğitilmek üzere bazı bölgelerden devşirme sistemiyle asker adayı toplanmaya başladı. Birkaç yılda bir yeniçeri ağasının Divan'a başvurusu üzerine çıkarılan bir fermanla, hane sayısının kırkta biri oranında, genellikle 14-18 yaşları arasındaki (bazen daha küçük yaşta) sağlam vücutlu ve akıllı erkek çocukların devşirilmesi kural oldu. Yıldırım Bayezid döneminde daha da gelişen, I. Mehmed'in hükümdarlığı (1413-20) sırasında ise eski Türk soylularının tepkisi sonucu dondurulan (*bak.* Fetret Devri) devşirme yöntemi II. Murad (1421-51) döneminde tekrar hız kazandı ve Fatih Kanunnamesi ile yasalaştı; sonraki padişahların çıkardıkları fermanlarla da ayrıntıları ve farklılıkları belirlendi. Buna göre Müslüman ve Yahudilerin, Gürcü, Çingene, Kürt, Acem, Arap ve Türklerin çocukları, hanenin tek çocuğu, köy kethüdasının çocuğu, çoban ve sığırtmaçlar, köse, kel, doğuştan sünnetli, çok uzun ya da çok kısa boylu olanlar, Türkçe bilenler, bir sanatı bulunanlar, İstanbul'u görmüş olanlar devşirilemezdi. Boşnakların devşirilmesi ise kuraldışı bir uygulamaydı. Devşirme sisteminin yetiştirdiği yeniçeriler ve yüksek rical, kasten köksüzleştirilmiş; topluma herhangi bir kandaşlık ya da yerellik bağıyla bağlı olmayan; padişaha ise mutlak suretle sadık bir hassa ordusu ve bürokrasisi oluşturuyordu. *Ayrıca bak.* yeniçeri.

Devşirme fermanı çıkınca, Yeniçeri Ocağı subaylardan bir devşirme emini ile bir devşirme kâtibi atardı. Bunlar, ilgili ferman ve yeniçeri ağasının bir mektubu ile başlıca devşirme bölgeleri olan Yunanıstan, Bulgaristan, Macaristan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Hırvatistan'a giderlerdi. Devşirme emini ve memurları, sancakbeyi, kadılar ve tımarlı sipahilerin yardımıyla çocukları, köy papazının eşliğinde, vaftiz defterinden kimliklerini saptadıktan sonra seçerlerdi. Devşirilen her çocuğun kimliği ve özellikleri bir deftere yazılırdı. Yol ve giyim masrafları için de devşirme köylerinden çocuk başına 600 akçeye kadar hil'atbaha (kul akçesi) adı altında bir tür vergi alınırdı. Devşirilenler "sürü" denen 100-200 kişilik gruplar halinde "sürücü"lere teslim edilerek İstanbul'a gönderilirdi. Orada yeniçeri ağası ve hekim tarafından kontrol ve muayeneleri yapılır, sünnet edilir ve Müslüman olurlardı. Aralarından yakışıklı, zeki ve becerikli olanlar Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı, Edirne Sarayı ve Topkapı Sarayı Enderun bölümünde saray iç oğlanı yetiştirilmek üzere eğitime alınırdı. Vücutça sağlam ve güçlü olanlar ise Bostancı Ocağı'na gönderilirdi. Geride kalan çocuklar da dil, gelenek ve görgü öğrenmeleri için Rumeli ve Anadolu'daki Türk köylülerinin yanına verilirdi. Bu dönemde devşirme oğlanlarının yılda bir kez devşirme ağalarınca denetlenmesi zorunluydu. Gerektikçe ailelerin yanındakiler Acemi Ocağı'na alınarak eğitilir, sonra Yeniçeri Ocağı'na gönderilirdi.

Devşirme sistemi, 16. yüzyıl sonlarından başlayarak bozuldu. 17. yüzyılda yeniçerilerin evlenmesine izin verilince, bunların çocukları da, "kuloğlu" adı altında devşirmelerin yerini almaya başladı. Giderek "kul kardeşi", "ağa çırağı" gibi daha değişik ve kural dışı devşirme yolları açıldı. Bu nedenle asıl devşirme bölgelerinden çocuk alınmasına gerek kalmadı. Bununla birlikte Devşirme Kanunu 1747'ye değin yürürlükte kaldı.

Devvani, tam adı MUHAMMED İBN CELALED-DİN DEVVANİ (d. 1427, Devvan, Kazerun bölgesi, İran - ö. 1502/03), 15. yüzyılda İslam felsefesi geleneğini sürdürmesiyle tanınan hukukçu ve filozof.

Ailesinin, ilk halife Hz. Ebubekir'e dayandığı ileri sürülür. Geleneksel eğitimini önce kadı olan babasından aldı, Şiraz'da medrese öğrenimi gördü. Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın (hd 1438-67) hizmetine girdi. Tebriz'deki Muzafferiye Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra Akkoyunluların elindeki Şiraz'a giderek Medresetü'l-Eytam'ın başına geçti. Uzun Hasan'ın ölümünden (1478) sonra Fars eyaleti kadılığında bulundu; 75'e yakın felsefi yazı yazdı. Bunlar iki türe ayrılır: İşrakiye öğretisinin kurucusu Şihabeddin Sühreverdi'nin felsefesi üzerine yorumlar ve İranlı filozof ve matematikçi Nasıreddin Tusi'nin ahlak öğretilerinin gözden geçirilmesini de kapsayan ahlak felsefesi yazıları.

Devvani *Ahlak-ı Celali* (ös 1810) adlı kitabında adil bir yöneticinin yapması ve yapmaması gerekenleri anlatır. İdeal bir toplumu oluşturan farklı öğeleri tanımlar ve bu toplumun nasıl yönetilmesi gerektiğini dile getirir. *Arzname* adlı küçük risalesi Akkoyunlu Devleti'yle ilgili önemli bilgiler içerir.

Devvani, tasavvufi ve felsefi dünya görüşleri arasında çelişki olmaması gerektiğini, bu iki tür görüşün birlikte var olabileceğini göstermeye çalıştı. Ama bir mutasavvıfın sonuçlara ilahi inayetten kaynaklanan iman yoluyla ulaştığı için, bilgiden ve belki de kuşkudan yola çıkan filozoftan daha üstün olduğunu ileri sürdü. Devvani, doğduğu yer olan Devvan'da gömülüdür.

Dewantoro, Ki Hadjar, asıl adı RADEN MAS (Lord) SUWARDI SURJANINGRAT (d. 8 Mayıs 1889, Yogyakarta, Cava - ö. 26 Nisan 1959), Taman Siswa (Öğrencilerin Bahçesi) olarak bilinen okul sisteminin yaratıcısı. Kurduğu bir dizi okulla modernleşmeyi özendirmiş, aynı zamanda yerel Endonezya kültürünün gelişmesini amaçlamıştır. Yogyakarta'nın soylu ailelerinden birinin çocuğuydu. Yerli Doktor Yetiştirme Okulu'na (STOVIA) gittiyse de bitiremedi. Etkin bir milliyetçi olarak Hollanda egemenliğini yıkmak için doğrudan eylemi ve Batılı yöntemlerin kullanılmasını savunan bir gruba katıldı. Aynı zamanda Sarekat İslam'ın (İslam Birliği) Bandung örgütünde Sosyalist Endonezya Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Bu dönemde yazdığı ve *De Express* adlı parti organında yayımlanan "Eğer Hollandalı Olsaydım" adlı makalesi yüzünden 1913-18 arasında Hollanda'ya sürgüne gönderildi.

Hollanda'dayken, sömürgecilikten kaynaklanan sorunlarla başedebilmek için Endonezya'nın kültürel geleneklerinden yararlanma düşüncesini benimsedi. Endonezyalıları güçlendirmek için en iyi yolun eğitim olduğuna inanıyordu. İtalyan eğitim reformcusu Maria Montessori'nin ilerici kuramlarından, Hintli şair ve filozof Rabin-

dranath Tagore'dan derin biçimde etkilenmişti. İlk Taman Siswa okullarını Temmuz 1922'de kurdu. Kurallara bağlı olmayan bir biçimde yürütülen öğretimde, Cava yaşamının geleneksel beceri ve değerlerine, özellikle müzik ve dansa ağırlık veriliyordu. Öğrencilerin modern yaşamın gereklerine uyum sağlayabilmesi için Batı kaynaklı dersler de okutuluyordu. Başlangıçtaki resmî engelleri aşan Taman Siswa okulları giderek bütün adalara yayıldı. II. Dünya Savaşı başladığında, artık devletten parasal destek alınıyordu. Geleneksel Cava kavramlarına dayalı okullar daha çok, İslam inancının pek yerleşmemiş olduğu, *abangan* olarak anılan toplumsal kesimden ilgi gördü. Dewantoro, savaştan sonra da Taman Siswa'nın önderliğini sürdürdü ve ölümünden sonra ulusal kahraman ilan edildi.

Dewar, Sir James (d. 20 Eylül 1842, Kincardine-on-Forth, İskoçya - ö. 27 Mart 1923, Londra, İngiltere), düşük sıcaklıklar fiziği alanındaki çalışmaları sonucunda, kendi adıyla tanınan, çift çeperli camdan yapılmış vakum kabını geliştiren İskoçyalı fizikçi ve kimyacı.

Edinburgh Üniversitesi'nde öğrenim gören Dewar, 1875'te Cambridge Üniversitesi'nde profesörlüğe atandı, 1877'de de Londra'daki Kraliyet Enstitüsü'nde dersler vermeye başladı, bu iki görevini de yaşamı boyunca sürdürdü.

1867'de benzenin yapı formüllerini geliştiren Dewar, 25 yılı aşkın bir süre spektroskopi araştırmaları yaptı. 1891'de sıvı oksijenin büyük miktarlarda üretilmesini sağlayacak bir yöntem buldu, 1892'de ise, sıvılaştırılmış gazları depolamak için kendi buluşu olan vakum ceketli kapları kullandı. 1898'de hidrojeni sıvılaştırmayı, 1899'da da katılaştırmayı başardı. 1904'te "sir" unvanı aldı. 1905'te soğutulmuş odunkömürüyle yüksek vakum elde etmeye yönelik olarak geliştirdiği yöntemden, daha sonraları atom fiziğinde yararlanıldı. Dewar, Sir Frederick Augustus Abel ile birlikte, patlayıcı bir madde olan korditi hazırladı.

Dewey, John (d. 20 Ekim 1859, Burlington, Vermont - ö. 1 Haziran 1952, New York kenti, ABD), ABD'li felsefeci ve eğitimci. Felsefede pragmatizm okulunun

John Dewey
EB Inc

kurucuları arasında yer alan Dewey, işlevsel psikolojinin öncülerinden ve Amerikan eğitim sistemindeki ilerici akımın temsilcilerindendir.

Dewey, orta halli bir ailenin dört çocuğundan üçüncüsüydü. Anglosakson geleneğini sürdüren Protestan bir çevrede büyüdü. Burlington devlet okullarında öğrenim gördükten sonra Vermont Üniversitesi'ne girdi. Düşünsel ve felsefi bakış açısının ana çizgileri, daha üniversitenin son sınıfında belirmeye başlamıştı. Ailesinin de desteğiyle büyük bir şevkle okurken, yaz aylarında Burlington Körfezi kıyılarındaki odun depolarında çalıştı. Bu arada oğullarının her pazar kilisede bulunmasını şart koşan annesi, çevrenin kötü etkilerinden çocuklarını korumak amacıyla da bazı katı disiplin kuralları uyguluyordu. Dewey, sonraları bu yılların olumsuz etkilerinden söz etmiştir.

Üniversiteyi bitirdikten sonra üç yıl lisede ders verdi. 1882 sonbaharında felsefe öğrenimini sürdürmek amacıyla Baltimore'daki John's Hopkins Üniversitesi'ne girdi. Orada konuk felsefe profesörü olarak bulunan Yeni-Hegelci George Sylvester Morris'in etkisinde kaldı. Evrenin tinsel ve organik yapısını vurgulayan bu felsefe akımında, o güne değin aradıklarını bulmuş gözüküyordu.

Dewey 1884'te aynı üniversitede doktorasını tamamladı. O yılın sonbaharında, Morris'in önerisiyle felsefe ve psikoloji dallarında öğretim üyeliğine atandığı Michigan Üniversitesi'ne gitti. Minnesota Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görev yaptığı 1888-89 akademik yılı dışında, 10 yılını Michigan Üniversitesi'nde geçirdi. Bu süre içinde, Hegel'i ve İngiliz Yeni-Hegelcilerini derinlemesine inceledi, ayrıca o sırada ABD'de G. Stanley Hall ve William James' in geliştirmekte olduğu deneysel fizyolojik psikolojiye eğildi.

Dewey, Michigan'da geçirdiği yıllarda eğitim sorunlarıyla da ilgilenmeye başladı. Okudukları ve gözlemleri, pek çok okulun çok eski gelenekleri izlediğini, çocuk psikolojisinin en son bulgularına ve değişen demokratik toplumsal düzenin gereksinimlerine ayak uyduramadığını gösteriyordu. Bu kusurları giderecek bir eğitim felsefesi arayışı, Dewey'nin başlıca ilgi alanlarından biri durumuna geldi. Michigan'daki ikinci yılının sonunda evlendiği Harriet Alice Chipman'ın da Dewey'in eğitim ve toplum sorunlarıyla ilgilenmesinde büyük etkisi oldu.

Chicago Üniversitesi'ndeki yılları. Dewey, Chicago Üniversitesi'nde felsefe profesörü ve felsefe, psikoloji ve pedagoji bölüm başkanı olmak üzere 1894'te Michigan'dan ayrıldı. Chicago'daki çalışmalarıyla ülke çapında ün kazandı. Evrimci biyoloji ve psikolojinin gitgide daha çok etkisinde kalan Dewey, Hegel'in kuramından uzaklaşarak, kavramları insanın çevresinde karşılaştığı sorunların çözümünde kullandığı birer araç olarak gören araççı bir bilgi kuramını benimsedi. Gene aynı disiplinlerin etkisiyle, Hegel'in, ussal bir yapı taşıyan maddi bir evrende kendisini açımlayan ve ereklerine kavramların diyalektik gelişmesiyle ulaşan Mutlak Zihin kuramını reddetti. Bunun yerine, bilimsel ve gündelik deneyimde karşı karşıya gelinen doğayı sonul gerçeklik sayan, anlamını ve ereklerini bu yaşamın içinde, şu anda bulan insanın da doğanın bir ürünü olduğunu öngören bir kuram geliştirdi.

Dewey'nin gelecekteki bütün felsefe çalışmalarının odağında yer alacak bu öğretiler, aynı bölümdeki öteki çalışma arkadaşlarının araştırmaları için de bir çerçeve oluşturdu. Artık yeni bir felsefe okulundan söz edilebilirdi. Dewey ile bölümündeki yedi arkadaşının denemelerinin yer aldığı *Studies in Logical Theory* (Mantık Kuramı İncelemeleri) adlı derleme 1903'te yayımlandı. William James, bu yayınla birlikte yeni bir felsefe okulunun doğduğunu ilan etti.

Dewey, psikolojiye de önemli katkılarda bulundu. Bu dönemde yazdığı birçok makale, bugün psikoloji yazınının klasikleri arasında sayılır. En önemli denemesi olarak görülen "The Reflex Arc Concept in Psychology" (Psikolojide Refleks Yayı Kavramı) çevreye uyum sağlama çabası içindeki organizmanın bütünü üzerinde duran işlevsel psikolojinin başlangıcı kabul edilir.

Dewey'nin özellikle *The School and Society* (1899; *Okul ve Toplum*) ve *The Child and the Curriculum* (1902; Çocuk ve Öğrenim Programı) adlı yapıtları eğitim felsefesinin temel görüşlerini sergiler. Dewey'e göre eğitim süreci çocuğun ilgi alanlarını dikkate almalı ve bunların üzerine kurulmalıdır. Bu süreç, çocuğun sınıf içindeki deneyiminde düşünme ile iş yapma etkinliklerinin karşılıklı etkileşimine olanak sağlamalıdır. Okul küçük bir topluluk gibi örgütlenmelidir; öğretmen belli bir ders ve okuma dizisini gerçekleştirmek için öğrenciyi görevlendiren bir ustabaşı değil, öğrencilerle birlikte çalışan bir rehber olmalıdır. Eğitimin hedefi, çocuğun varlığının her yönüyle gelişmesidir.

Dewey'nin yönetsel girişimlerinin sonuçlarından biri, bağımsız bir pedagoji bölümünün ve psikoloji ile felsefeden kaynaklanan eğitim kuramlarının sınanabileceği deneysel okulların kurulması oldu. Ocak 1896'da etkinliğe geçen ve geniş ilgi gören okullar, ilerici eğitim düşüncesinin en önemli merkezi olarak Chicago Üniversitesi'nin ününü daha da artırdı.

Öte yandan Chicago Belediyesi, Dewey'ye sanayi etkinliklerini gözleme ve bu etkinliklerin kent nüfusunun geniş kesimlerinde yarattığı etkiler üzerinde çalışma olanağı sağladı. Chicago'nun yoksul bir bölgesindeki yardım kuruluşu Hull House'da çalışmaya başlayan Dewey göçmen ve azınlık grupları üzerindeki sömürüye yakından tanık oldu; ayrıcalıksız kitlelere yardım, işçi sendikalarının yasallaşması ve tekellerin iktidarının sınırlanması amacıyla çıkarılacak yasaları desteklemek üzere radikallerle ve kendisi gibi düşünen liberallerle işbirliği yaptı.

Columbia Üniversitesi'ndeki yılları. Chicago Üniversitesi rektörü William Rainey Harper ile üniversite eğitim programının yönetimi ve finansmanı konusunda anlaşmazlığa düşen Dewey, 1904'te görevlerinden istifa etti ve New York kentindeki Columbia Üniversitesi'nden önerilen felsefe profesörlüğünü kabul etti.

Dewey, Columbia Üniversitesi'nde önceleri profesör, daha sonra da emekli olarak 47 yıl çalıştı. Dewey'in Columbia'daki yılları akademik açıdan çok verimli oldu. Düşünceleri mantık, bilgi kuramı, psikoloji, eğitim, toplum felsefesi, güzel sanatlar ve din gibi çok çeşitli alanları içine alıyordu. 1925'te yayımlanan ve felsefenin en önemli yönlerini sistematik biçimde bir araya getiren *Experience and Nature* (*Deney ve Tabiat*), Dewey'in başyapıtı olarak kabul edilir.

Dewey, güncel sorunlara ilgisi dolayısıyla, başta *New Republic* olmak üzere liberal eğilimli süreli yayınlara da katkıda bulundu. İç ve dış gelişmeler üzerine yazdığı makaleler geniş bir okuyucu kitlesine yönelikti. Dewey, I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Chicago'lu avukat ve eski arkadaşı S. O. Levinson ile birlikte, 1928 Kellogg-Briand Paktı'nın hazırlanmasıyla sonuçlanan "savaşın yasadışılığı" hareketinde önemli rol oynadı. Amerikan Üniversite Profesörleri Birliği'nin kurucularından olan Dewey, derneğin ilk başkanlığını da üstlendi. Ayrıca New York kentinde kurulan ilk öğretmenler birliğinin de kurucu üyeleri arasında yer

aldı. 1919'da New School for Social Research'ün ve totaliter rejimlerle yönetilen ülkelerde baskı altındaki üniversite öğretim üyeleri için bir Sürgün Üniversitesi'nin kurulmasına yardımcı oldu. Amerikan Medeni Özgürlükler Birliği'nde (ACLU) ve Sanayi Demokrasisi İçin Birlik ve Halk Lobisi gibi kuruluşlarda görev aldı. Kongre'deki iki büyük partinin, 1929 Büyük Bunalımı'nın ortaya çıkardığı sorunların üstesinden gelemediğine inanan Dewey, üçüncü bir siyasal partinin örgütlenmesi girişimine öncülük etti. 1937'de 78 yaşında, Lev Troçki'nin 1936 ve 1937'de Moskova duruşmalarında kendisine yöneltilen suçlamalara karşı savunmasını dinlemek üzere Meksika'ya giden bir soruşturma kuruluna başkanlık etti.

Dewey Japonya, Çin, Meksika, Rusya, Güney Afrika gibi birçok ülkeden çağrılar aldı. Rusya, Meksika ve Çin'deki toplumsal hareketleri incelediği makaleleri *The New Republic*'te yer aldı. 1926'da Türkiye'ye gelen Dewey, Türk eğitimine ilişkin planlar hazırladı. Türk eğitim sistemiyle ilgili değerlendirmeleri *The John Dewey Report* ve *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor* (1939, 1952, 1960) adıyla İngilizce ve Türkçe olarak yayımlandı.

1927'de karısının ölümü Dewey için büyük bir darbe oldu. 1946'da 87 yaşında, 42 yaşındaki Roberta Lowitz Grant ile evlendi. Bu arada çok sayıda ödül aldı. Dewey'ye, yerli ve yabancı en az 13 yüksekokul ve üniversiteden onursal doktora verildi. 1939'da Çin hükümetince Yeşim Nişanı'na, 1949'da da Şili hükümetince Liyakat Nişanı'na layık görüldü. 1932'de Ulusal Eğitim Birliği'nin (NEA) onursal başkanlığına, 1938'de Amerikan Felsefe Derneği'nin ömür boyu onursal başkanlığına ve 1952'de New York Eyaleti Liberal Partisi onursal başkan yardımcılığına seçildi.

Yaşamının son 20 yılında Dewey'nin eğitim felsefesi pek çok eleştiriye hedef oldu. Onun öğretisinden esinlenen okulların, temel konularda ve disiplin alanında öğrencilere gerekli eğitimi veremediği iddiasıyla, Dewey'nin ilerici eğitim programlarını eleştiren makaleler birbirini izledi.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Eğitim. *Moral Principles in Education* (1908, J. H. Tufts ile birlikte; *Terbiye'de Ahlak Prensipleri*, 1934), *Schools of Tomorrow* (1915; *Yarının Mektepleri*, 1938), *Democracy and Education* (1916; Demokrasi ve Eğitim), *Experience and Education* (1938; *Tecrübe ve Eğitim*, 1966). Psikoloji ve felsefe. *Psychology* (1887; Psikoloji), *Ethics* (1908, James Tufts ile birlikte; Etik), *How We Think* (1910; Nasıl Düşünüyoruz), *Reconstruction in Philosophy* (1920; Felsefede Yeniden Kurma), *Human Nature and Conduct* (1922; İnsan Doğası ve Davranışı), *The Public and Its Problems* (1927; Toplum ve Sorunları), *The Quest for Certainty* (1929; Kesinlik Arayışı), *Art As Experience* (1934; Bir Deneyim Olarak Sanat), *A Common Faith* (1934; Ortak Bir İnanç), *Logic, the Theory of Inquiry* (1938; Mantık, Soruşturma Kuramı), *Freedom and Culture* (1939; *Özgürlük ve Kültür*; 1962, 1987), *Theory of Valuation* (1939; Değerlendirme Kuramı), *Knowing and the Known* (1949, Arthur M. F. Bentley ile birlikte; Bilme ve Bilinen).

Dewey, Melvil (d. 10 Aralık 1851, Adams Center, New York - ö. 26 Aralık 1931, Lake Placid, Florida, ABD), ABD'li kütüphaneci. Kitap kataloglarının hazırlanmasında kullanılan Dewey Ondalık Sınıflandırma Sistemi'ni(*) geliştirmiş, ABD'de kütüphaneciliğin bir bilim dalı olarak kabul edilmesinde önemli rol oynamıştır.

1874'te Amherst College'dan mezun oldu ve burada kütüphaneci olarak çalışmaya başladı. 1877'de Boston'a yerleşerek R. R. Bowker ve Frederick Leypoldt ile birlikte *Library Journal* dergisini kurdu ve yayımcılığını yaptı. Amerikan Kütüphane Birliği'nin de kurucularındandı. 1883'te New York kentindeki Columbia College'ın kütüphanecisi oldu. Burada, kütüphanecilik eğitimi veren ilk enstitü olan Kütüphane Ekonomisi Okulu'nu kurdu. Daha sonra gene New

Melvil Dewey, sanatçısı bilinmeyen bir portre çalışmasından ayrıntı; New York Eyalet Kütüphanesi Koleksiyonu, Albany
New York State Library, Albany

York'taki Albany'ye taşınan okulun adı Eyalet Kütüphanecilik Okulu oldu ve yönetimi Dewey'e verildi.

Dewey, 1889-1906 arasında New York Eyalet Kütüphanesi'nin müdürü olarak görev yaptı. Aynı zamanda New York Eyalet Üniversitesi'nin sekreterliğini (1889-1900) ve eyalet kütüphaneler müdürlüğünü (1904-06) yürüttü. Eyalet kütüphanesini baştan aşağı yeniden düzenleyerek ABD'nin en verimli kütüphanelerinden biri yaptı. Ayrıca gezici kütüphaneler ve resim koleksiyonları sistemini kurdu.

Dewey, Thomas E(dmund) (d. 24 Mart 1902, Owosso, Michigan - ö. 16 Mart 1971, Bal Harbour, Florida, ABD), ABD'li savcı. Haraççılara karşı sürdürdüğü etkili mücade-

Thomas E. Dewey, 1944
UPI Compix / EB Inc

le sayesinde 1943-55 arasında üç dönem art arda New York valiliğine seçilmiştir. Cumhuriyetçi Parti'nin önderlerinden biri olarak, 1944 ve 1948 başkanlık seçimlerine katılmış, ama kazanamamıştır.

1926'da New York barosuna kabul edildi. Beş yıl sonra eyaletin güney bölgesinin savcı başyardımcısı olarak yöneticilik görevine başladı. Savcı olarak 1935-37 arasında New York'ta haraç toplayan bir örgüt hakkında yaptığı soruşturmayla ülke çapında dikkati çekti; haraççılar hakkında yürütülen 73 davanın 72'sini mahkûmiyetle sonuçlandırdı. 1937'de bölge savcısı seçildikten sonra da hukuk anlayışı, enerjisi ve dürüstlüğüyle seçmenleri etkilemeyi sürdürdü.

1938'deki ilk girişiminde başarısız olmasına karşın, 1942'den başlayarak üç dönem art arda New York eyalet valiliğine seçildi. Ilımlı politikası ve etkin yöneticiliğiyle ün kazandı. Çeşitli yönetsel uygulamalarla eyaletteki sermaye birikimi sürecini hızlandırmaya çalıştı; devlet dairelerini yeniden düzenledi ve işe almada ayrımcılığı ortadan kaldırmakla görevli ilk devlet dairesini kurdu.

Dewey'nin, Cumhuriyetçi Parti'nin adayı olarak katıldığı 1944 başkanlık seçimlerini, savaşta büyük bir saygınlık kazanan Başkan Franklin D. Roosevelt'e karşı kazanması zaten beklenmiyordu. 1948'deki anket sonuçları ise, seçimlerde büyük bir zafer kazanacağı yolundaydı. Bununla birlikte, iki uç azınlıkçı grup olan İlericilerin ve Eyalet Hakları Demokrat Partisi'nin katılımı seçim sonuçlarını değiştirdi. Dewey, seçmen gruplarından hiçbirini kızdırmamak amacıyla tarafsız bir kampanya yürütmesine karşın, beklenmedik biçimde, işçilerin ve çiftçilerin oylarını alan Başkan Harry S. Truman karşısında seçimi kaybetti.

Cumhuriyetçi Parti'nin 1952'deki kongresinde Doğu Cumhuriyetçileri'nin önderi olarak, General Dwight D. Eisenhower'ın başkan, Senatör Richard M. Nixon'ın da başkan yardımcısı adayı gösterilmelerinde etkili oldu. 1955'te valiliğinin üçüncü dönemi sona erdiğinde, yeniden serbest avukat olarak çalışmaya başladı; bir yandan da Cumhuriyetçi hükümetlere danışmanlık yapmayı sürdürdü. 1968'de Başkan Nixon'ın, ABD Yüksek Mahkemesi başkanlığı önerisini, yaşının ilerlediği gerekçesiyle kabul etmedi.

Dewey Ondalık Sınıflandırma Sistemi, bir kütüphanedeki kitap ve başka yazılı malzemenin ondalık bölünme temelinde konularına göre ayrılması ve raflara belirli bir sırada dizilmesi için kullanılan sistem. Konular, yüzlü sayılarla gösterilen 10 ana gruba bölünmüştür. Örneğin 200 dine, 700 güzel sanatlara ayrılmıştır. Her ana grup da kendi içinde 10 alt sınıfa bölünür; örneğin 600 uygulamalı bilimleri, 620 mühendislik konularını kapsar. Uygulamada her kitabın aldığı numara en az üç haneli olur. Bu sistemi Amerikalı kütüphaneci Melvil Dewey, W. T. Harris'in St. Louis Halk Kütüphanesi için hazırlamış olduğu sisteme dayanarak 1873'te, Amherst College Kütüphanesi'nde kullanılmak üzere hazırlamıştır. Dewey Ondalık Sınıflandırma Sistemi o günden bu yana pek çok kez elden geçirilmiş, 1980'lerde 19. basımı yayımlanmıştır.

Sistem kitap ve başka yazılı malzemenin kısa bir kod numarasıyla anılmasına ve raflardaki yerlerinin kolayca bulunmasına olanak verir. Konusu ya da yazarı aynı olan birden çok kitabın ayırt edilmesi için Cutter (ya da Cutter-Sanborn) tablosundan yararlanılır. Bu tabloda kitabın yazarıyla türü konusunda ayırt edici kodlar verilir. Bunlar bilimsel olduğu gibi, aynı zamanda herkesin kolayca anlayabileceği niteliktedir. Dewey Ondalık Sınıflandırma Sistemi'nde bilim dalları temel alındığından bazen bir konuya birden çok dalda rastlanabilir. Kod numaraları hep aynı kalıba uygun dizildiğinden bunların belleğe yerleşmesi kolay olur. Kısaltılmış ya da özetlenmiş basımlarıyla sistem, küçük büyük her tür kütüphanede kolaylıkla uygulanabilir. Kütüphanecilere kullanım kolaylığı getiren bu sistemin dizininde bütün konular ve alt konular alfabetik sıra ve karşılıklı göndermelerle verilmiştir.

Dexippus, Publius Herennius (d. y. 210 - ö. 270'ten sonra), Romalı tarihçi ve Atinalı devlet adamı. 3. yüzyıl ortalarının tarihi konusundaki başlıca uzmanlardan biridir. İstanbul patriği Photios'un 9. yüzyılda yazdığı *Bibliotheca* adlı ansiklopedisinde üç büyük yapıtın yazarı olarak Dexippus'tan söz edilir. Bunlar Büyük İskender'in ardılları üstüne dört ciltlik bir tarih, 238'den sonra Roma'nın Gotlara karşı mücadelesinin tari-

hi ve efsaneler döneminden 270'e değin gelen tarihsel olayların sırayla kaydedildiği 12 ciltlik bir vakayinamedir. Bu kitaplardan hiçbiri günümüze ulaşmamışsa da daha sonraki tarihçilerin derlemelerinde onlardan alınmış birçok bölüm bulunmaktadır. Atina'daki çeşitli yazıtlarda Dexippus'un, babasının ve oğullarının yüksek görevlerde bulunduklarını belirten ifadelere rastlanmıştır.

Deycke, Franz Georg, DEYKE PAŞA olarak da bilinir (d. 21 Aralık 1865, Hamburg - ö. Şubat 1938, Württemberg, Almanya), lepra, verem ve dizanteri alanlarındaki çalışmalarıyla tanınmış Alman hekimi.

Ortaöğrenimini Hamburg'da yaptı. 1893'te Kiel Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Hamburg'daki Eppendorf Hastanesi'nde sırasıyla patolojik anatomi, iç hastalıkları ve cerrahi asistanlığı yaptı. 1895'te kısa bir süre aynı kentte pratisyen hekim olarak çalıştı. 1896-97 arasında Sankt-Georg Hastanesi'nde deri hastalıkları, frengi ve cerrahi asistanlığı yaptı. 1898'de Osmanlı hükümetinin daveti üzerine Türkiye'ye gitti. Ertesi yıl Prusya Eğitim Bakanlığı kendisine profesör unvanını verdi. 1904'te R. Rieder'ın yerine Gülhane Hastanesi ve Tatbikat Mektebi müdürlüğüne getirilen Deycke, burada dahiliye ve deri klinik ve polikliniklerini yönetti. Ayrıca patolojik anatomi, bakteriyoloji ve biyokimya derslerini verdi. Daha sonra Almanya'ya ihtisasa gönderilen ilk hekimlerden Süleyman Numan ve arkadaşları Gülhane Hastanesi ve Tatbikat Mektebi'nin çeşitli dallarına hoca olarak atanınca, Deycke patolojik anatomi derslerini okuttu, iç hastalıkları polikliniğini de yöneterek laboratuvar muayeneleri yaptı. Gülhane'de mikrobiyoloji alanında özellikle lepra, verem ve dizanteriyle yakından ilgilenerek bu konularda yazılar yayımladı. 1907'de kendi isteğiyle Almanya'ya gitti. 1908-09'da İngiliz Guyanası'nda lepra araştırmaları yaptı. 1912'de Eppendorf Hastanesi 4. İç Hastalıkları Kliniği'ne atandı. 1913'te Lübeck Hastanesi başhekimi ve içhastalıkları profesörü oldu. Orada süt çocuklarına Calmette usulü ile yapılan ve Deycke'nin buluşu olan tüberküloz aşısı, Almanya'da bilimsel tartışmalara yol açtı.

deyiş, âşıkların hece ölçüsüyle söylediği şiirlere verilen genel ad.

Sözcüğün Anadolu'da 13. yüzyıldan beri bilindiği, Mevlânâ'nın "Hem, men kopuz çalar men / Hem, men *téyiş* biler men" beytinden anlaşılmaktadır. Daha sonraki yüzyıllardan kalma bazı yazma kaynaklarda âşık metinlerinin üstüne konan deyiş başlığı, bu sözcüğün âşık şiiri geleneğinde yaşamaya devam ettiğini göstermektedir.

Halk arasından çıkan, ağıtçı, deyişçi, deyişatçı gibi adlarla anılan ve çoğu kadın olan şairlerin mahlas kullanmadan söylediği ağıt türünden şiirler de deyiş olarak adlandırılır.

Ayrıca, çoğu eski âşıklara ait Alevi-Bektaşi nefesleri de günümüzde deyiş adı altında çalınıp söylenmektedir.

Âşıkların belli kurallara uyarak doğaçtan, karşılıklı şiir söylemelerine bazı yörelerde "deyişme" adı verilmektedir (*bak.* atışma). Bu sözcüğün deyiş ile aynı kökten geldiği açıktır.

Deymer, Şefik Hüsnü (d. 18 Nisan 1887, Selanik - ö. 8 Nisan 1959, Manisa), siyaset adamı. Türkiye Komünist Partisi (TKP) genel sekreterliği yapmış, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni (TSEKP) kurmuştur.

Selanik İdadisi'ni (1905) ve Sorbonne Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni (1912) bitirdi. I. Dünya Savaşı'nda Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Hastanesi'nde tabip yüzbaşı olarak askerlik yaptı. 1919'da Berlin'de çıkarılan *Kurtuluş* dergisinde ilk yazılarını yayımladı

Deymer
İletişim Yayınevi Arşivi

Bu derginin kadrosunu oluşturan arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'da TİÇSF'yi kurdu ve partinin genel sekreterliğine seçildi. 1 Haziran 1921'den 1925'e değin TİÇSF'nin görüşleri doğrultusunda *Aydınlık* dergisini yayımladı. 1922'de Ankara'da toplanan TKP'nin 2. Kongresi'nde Merkez Komitesi Bürosu üyeliğine; 1924'te Komintern'in (III. Enternasyonal) V. Kongresi'nde Kontrol Komitesi'ne seçildi. İstanbul'da toplanan 3. Kongre'de TKP'nin genel sekreterliğine getirildi. 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ile bütün muhalif partilerin kapatılması üzerine yurt dışına çıktı. Gıyabında 15 yıla mahkûm edildi; daha sonra ilgili yasa maddesinin kalkmasıyla bu mahkûmiyeti bir yıla indirildi. 1926-27 yıllarında Komintern'in Çin Bürosu'nda çalıştı, Balkan partilerini yönetti. Gizlice İstanbul'a giderek TKP'nin Viyana Konferansı'nda aldığı kararları uygulamayan Vedat Nedim (Tör) ve arkadaşlarını görevden aldı ve yeni bir merkez komitesi atadı. Bu olayın ardından Vedat Nedim'in ihbarıyla yakalandı (1927) ve yargılanarak eski cezasıyla birlikte bir buçuk yıla mahkûm edildi.

Cezaevinde bulunduğu sırada, Komintern'in VI. Kongresi'nde Yürütme Komitesi asil üyeliğine seçildi. Mayıs 1929'da tahliye edilince pasaportla yurtdışına çıktı ve Komintern'in merkezi Berlin'de olan Batı Avrupa Bürosu'nu yönetti. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra *Reichstag* Yangını'yla suçlanarak Georgi Dimitrov ile birlikte tutuklandı (1933), ama altı ay sonra serbest bırakıldı. 1935'te Komintern'in VII. Kongresi'nde Kontrol Komitesi üyeliğine seçildi. Savaş tehlikesinin belirmesi üzerine 1937'de Paris'e geçti. Kasım 1939'da Türkiye'ye döndü. Temmuz 1940'ta tabip yüzbaşı olarak askere alındı; geçirdiği bir ameliyat nedeniyle Eylül 1941'de terhis edildi. II. Dünya Savaşı yıllarında antifaşist geniş cephe politikasını uygulamaya çalıştı. Ama 1944 TKP tevkifatı, İleri Gençlik Birliği-Feshane İşçileri Davası ve Tan Olayı gibi gelişmeler geniş cephe politikasını sonuçsuz bıraktı. Çok partili sisteme geçilirken 20 Haziran 1946'da TSEKP'yi kurdu. İşçi sendikalarının ve sendika birliklerinin kurulmasına öncülük eden TSEKP, 16 Aralık 1946'da sıkıyönetimce kapatıldı. 5 yıl hapse mahkûm edilen Deymer, Demokrat Partı'nın iktidara gelmesinden sonra çıkarılan afla 14 Temmuz 1950'de tahliye edildi. 27 Ekim 1951'de başlatılan TKP tevkifatı sırasında 28 Şubat 1952'de yeniden tutuklandı. Ertesi yıl açılan dava 7 Ekim 1954'te sonuçlandı ve Deymer, 5 yıl 10 aya mahkûm edildi. Temyizde cezasının 4 yıl 2 aya indirilmesi üzerine 20 Şubat 1957'de tahliye edildi. 8 Nisan 1959'da sürgünde bulunduğu Manisa'da öldü.

Türkiye'de ve yurt dışındaki çeşitli dergilerde yazıları ve konuşmaları yer alan Deymer'in *Türkiye ve İçtimai İnkılap* (1922), *Aydınlık* dergisinde çıkan yazılarından bir derleme olan *Seçme Yazılar* (ös 1971) ve *Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmalar* (ös 1977) adlı kitapları yayımlanmıştır.

Deyrü'l-Bahri, Mısır'da Teb kentı nekropolunde arkeolojik bölge. Nil'in batı yakasında ve Bibanü'l-Mülük'ün (Krallar Vadisi) doğusunda, kayalıklar arasında bir girintide yer alan Deyrü'l-Bahri'nin adı İS 7. yüzyılda aynı yerde yapılmış bir manastırdan kaynaklanmaktadır (Arapça *deyr:* "manastır"). Burada bulunan üç Eski Mısır yapısından biri olan Firavun II. Mentuhotep'in mezar tapınağı İÖ y. 2050'ye tarihlenir. Yapının, temellerinden başka pek az bölümü ayakta kalmıştır. İkinci yapı Kralıçe Hatşepsut'un İÖ y. 1500'de yaptırdığı teraslı tapınaktır. 1894-96 arasında manastır kalıntılarının temizlenmesiyle ortaya çıkartılan bu tapınak kısmen onarılmıştır. 1968'de Polonyalı arkeologlar kutsal alan, çevre duvarları ve üçüncü terasta daha geniş bir onarıma girişmişler, bu arada III. Tutmosis'in İÖ y. 1460'ta ilk iki tapınağın arasına ve daha yukarıya yaptırmış olduğu üçüncü bir tapınak daha bulmuşlardır. Bu tapınağın İÖ y. 1160'ta üstüne kayaların yuvarlanmasıyla harap olduğu saptanmıştır. Her üç tapınak da uzun yollarla (Nil kıyısında rıhtımları da olan) vadi tapınaklarına bağlanmaktadır. Hatşepsut'un bir kayalığa egemen konumdaki tapınağı, mimarlıkta yaratıcılığın güzel bir örneği olarak ün kazanmıştır.

Deyrü'l-Bahri'de Firavun II. Mentuhotep'in (solda) ve Kralıçe Hatşepsut'un (sağda) tapınakları, Mısır
Hirmer Fotoarchiv, Münih

Deyrü'l-Medine, Yukarı Mısır'da Nil'in batı kıyısında bulunan Teb kentindeki eski

yerleşim yeri. Başta yakındaki Bibanü'l-Mülük'dekiler (Krallar Vadisi) olmak üzere, kral mezarlarının yapımında çalışan ustaların oturması için yapılmıştır. Benzerleri arasında günümüze en iyi durumda ulaşmış olanlardan biridir ve bu nedenle de devletin çalıştırdığı işçilerin yaşama koşulları konusunda önemli bilgilerin edinilmesine olanak verir. Burada yüzlerce papirüs ve çanak çömlek parçası da bulunmuştur. Bunlar dinsel göreneklerden başka, o günün (özellikle İÖ 1200-İÖ 1085 arasındaki 20. sülale dönemi) ekonomik ve bir ölçüde de siyasal durumu konusunda da çok değerli bilgiler içerir. Deyrü'l-Medine'de aynı zamanda köyde yaşamış çok sayıda usta ve işçinin mezarları, 19. ve 20. sülale döneminden kalma özel mezarlar ve işçiler için yapılmış üç tane de tapınak bulunmaktadır.

Deyrü'z-Zafaran, DEYRULZAFARAN olarak da yazılır, Mardin'in 5 km kadar doğusunda, Süryani Kadim manastırı. Adının, çevrede yetiştiği ileri sürülen zafaran bitkisinden kaynaklandığı söylenir. Bir rivayete göre de burada 12 bin azizin kemikleri bulunmakta, bu nedenle manastır On İki Bin Aziz Manastırı diye de bilinmektedir. Burası tarih içinde Mar Şleymen (İşlemen) Manastırı, Mar Evgin (Avegin) Manastırı gibi adlarla anıldığı gibi, bugün Mar Hanenya Manastırı olarak da bilinmektedir. 12. yüzyılın ortalarından 1933'e değin Süryani Kadimlerin patriklik merkezi de olmuştur.

Deyrü'z-Zafaran 4. yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Tarih boyunca çeşitli ekler yapıldığı için bugün yapının görünümü düzenli değildir. Güneye bakan bir yamaç üstünde, 63 m ×71 m boyutlarında bir dikdörtgen biçimindedir. Biri daha yakın tarihli iki bölümden oluşur. Ortasında eyvanlarla çevrili bir avlu, bu avluda suyu dışarıdan gelen iki sarnıç vardır. Doğu ve batı kanatları iki, güney kanadı üç katlıdır. Bu kanatta patrik, metropolit ve rahip odaları yer alır.

Manastırın, bugün Mar Hanenya Kilisesi adıyla tanınan kubbeli kilisesi 493-518 arasında yapılmıştır. Mimarları Süryani iki kardeş olan Theodori ile Theodosi'dir. İçinde, bazısı bozulmuş bezemeler bulunmaktadır; güneybatı köşesinde yuvarlak bir çan kulesi vardır. Mar Hanenya Kilisesi'nin güneydoğusundaki yüksek kubbeli yapı, Azizlerin Evi adıyla anılan ataların mezarlığıdır. Yapılış tarihi manastır kadar eskidir. İçinde üçü patriklere, dördü metropolitlere ayrılmış yedi tane mezar vardır. Ayrıca manastırın yaklaşık 300 m güneydoğusunda rahiplerin gereksinmesini karşılayan bir meyve ve sebze bahçesiyle, çevrede gene manastıra bağlı başka küçük manastır ve tapınaklar bulunmaktadır.

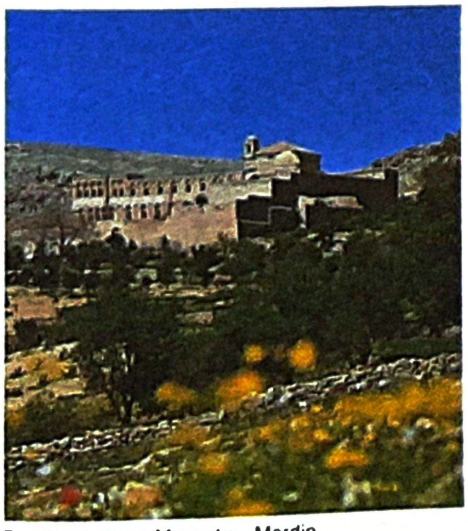
Deyrü'z-Zafaran Manastırı, Mardin
Sitki Fırat

Deyrü'z-Zafaran tarih boyunca birçok kez tahrip edilmiş, yeniden onarılmıştır. 1853'te alınan bir baskı makinesiyle burada küçük bir basımevi kurulmuş, 20. yüzyılın başlarında Süryanice, Türkçe ve Arapça kitaplar basıldığı gibi, *Hikmet* adında bir de dergi çıkarılmıştır. Manastır bugün de Türkiye'deki Süryanilerin en önemli ziyaret yerlerinden biridir.

Deyrü'z-Zor, Suriye'nin doğusunda valilik (*muhafaza*) ve valilik merkezi kent. Fırat Irmağının sağ kıyısında kurulu olan kentin adı büyük bir olasılıkla yakındaki eski Auzara ya da Azuara kentinden gelmektedir. Osmanlılar bugünkü kenti 1867'de Fırat çevresinde yaşayan göçebeleri durdurmak için inşa ettiler. Osmanlı döneminde Deyrü'z-Zor bir sancak merkezi, bölge yöneticisinin makamının ve çevredeki toprakları denetleyen ileri karakolların bulunduğu yerdi. 1918'de Osmanlılar çekilince önce İngilizlerin işgal ettiği Deyrü'z-Zor kısa bir süre Hicaz kralı Hüseyin ibn Ali'nin oğlu I. Faysal'ın denetiminde kaldı, 1921'de de Fransız egemenliği altına girdi. 1941'de Suriye ile Lübnan'ın Mihver kuvvetlerinin eline geçmesini engellemek için İngilizler burasını işgal ettiler. Bölge 1946'da Suriye Cumhuriyeti'nin bir parçası oldu.

Deyrü'z-Zor, Halep-Musul ve Şam-Musul karayolları üzerindeki başlıca ticaret merkezi ve çölü kesen çeşitli yolların geçtiği yerdir. 1977'de kurulmuş bir üniversitesi; resim, heykel, tiyatro ve halk dansları alanınında etkinlik gösteren bir kültür merkezi; Tell Birak, Bukrus, Tell Leylan ve Aşara gibi yakın yerlerde yapılan kazılarda ele geçen buluntuların sergilendiği bir müzesi vardır. Fırat kıyısı boyunca uzanan yol üzerinde 1924'te Fransızların yaptığı asma köprü ilgi çekicidir. Konut mimarlığında yerel taştan yapılmış, bahçeli evler ağır basar.

Yüzölçümü 33.060 km²'yi bulan valilik, Fırat Irmağının çaprazlamasına ikiye ayırdığı Doğu Suriye'nin kurak topraklarından oluşur. Başlıca yerleşim birimleri ve tarım alanları, ırmağın taşkın düzlüklerinde bulunur. Ana ürün pamuk olmakla birlikte, bölgede buğday ve başka tahıllar da yetiştirilir. Irmağa yakın yerler iyi sulanır. Cebel Bişri'de bulunan asfalt yatakları ile Fırat boyunca uzanan kayatuzu rezervleri başlıca yeraltı zenginlikleridir. 1977'de Deyrü'z-Zor'un güneyindeki çölde petrol çıkartmak için araştırma çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmaların ortaya çıkardığı iş olanakları, petrol ekiplerinin gereksinimlerini karşılayıp onlara eğlence merkezi olarak hizmet veren kentin modernleşmesine ve inşaat sektöründe çok hızlı bir gelişmeye yol açmıştır. Nüfus (1985 tah.) kent, 103.890; (1990 tah.) valilik, 533.000.

Deyssel, Lodewijk van, asıl adı KAREL JOAN LODEWIJK ALBERDINGK THIJM (d. 22 Eylül 1864, Amsterdam - ö. 26 Ocak 1952, Haarlem, Hollanda), Hollandalı yazar ve eleştirmen.

Hollanda'da Katolik kültürünün canlanmasına ön ayak olan J. A. Alberdingk Thijm'in oğluydu. *De nieuwe gids* adlı öncü edebiyat dergisinin çevresinde oluşan büyük ölçüde agnostik ve bireyci topluluğa katıldı. Yazarlık yaşamına Émile Zola'nın hayranı olarak başladı; *Een Liefde* (1887; Bir Aşk) adlı doğalcı bir roman yayımladı. Sonraları, doğalcılıktan uzaklaştı ve büyük ölçüde kişisel, izlenimci düzyazılar ve düzyazı-şiirler yazdı. Ateşli eleştiri yazıları ise *Verzamelde opstellen* (1894-1911, 11 cilt; Toplu Denemeler) adı altında yayımlandı. Ayrıntıları yakalayan keskin gözlem gücüyle Deyssel'in Hollanda edebiyatı üzerinde hem yazar, hem de eleştirmen olarak önemli bir etkisi olmuştur.

Dez Barajı, eskiden PEHLEVİ BARAJI, İran'daki Dez Irmağı üzerinde yer alan kemer tipi baraj. Yapımı 1963'te tamamlanan barajın yüksekliği 203 m, kret genişliği 212 m, dolgu hacmi ise 495 bin m³'tür. Dez Barajı, 1960'ların sonlarına değin İran kalkınma planının en önemli bölümünü oluşturuyordu.

dezenfektan, eşyalar üzerindeki mikroorganizmaları öldürmek amacıyla kullanılan alkol ya da kreozot gibi maddelerin ortak adı. Mikrop öldürücü özellikleri açısından birbirlerine benzeyen dezenfektanlar ile antiseptikler arasındaki temel fark, antiseptiklerin daha çok canlı dokular için kullanılmasıdır. İyi bir dezenfektan bakteri, mantar, virüs ve tekhücreli canlıları kısa sürede yok etmeli, ameliyat aletlerini aşındırmamalı, kullanıldığı yüzeyi yıpratmamalı ya da rengini soldurmamalıdır.

Dezhou, Wade-Giles yazımında TE-CHU, Çinde, Shandong yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeyindeki ovalık kesimde kent; il düzeyinde belediye (*shi*) ve Dezhou yöresinin (*diqu*) yönetim merkezi.

Dezhou, eski çağlardan beri bugünkü Shandong yönetim bölgesinin kuzeybatısını kapsayan yönetsel birimin adı olmuştur. Yönetsel birim olarak ilk kez İS 583'te Ande komutanlığı (*Jun*) ile Han döneminden (İÖ 206-İS 220) beri merkezi burada olan Ande ilinin yerine kuruldu. Hanları izleyen hanedanlar döneminde Dezhou ya da Pingyuan komutanlığı olarak biliniyordu. Ming hanedanı döneminde, 1409'da merkezi, daha önce Lingxian adıyla bilinen bugünkü yerine taşındı. 1911'de cumhuriyetin kurulmasından sonra De adıyla il yapıldı.

Strateji ve ulaşım açısından her zaman önemli bir merkez işlevi gören Dezhou kenti, Kuzey Çin Ovasını kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda geçen önemli bir yol olan Wei Irmağının hemen doğusunda yer alır. 6. yüzyılın sonlarında Wei Irmağı çığırını izleyen Yongji Kanalı üzerinde bir liman ve ikmal deposu oldu. Yuan hanedanı döneminde (1206-1368), gene Wei Irmağını izleyen Büyük Kanalın yapılmasından ve özellikle başkentin Pekin'e taşınmasından sonra canlı bir ikmal merkezi durumuna geldi. Ming döneminde (1368-1644) Shandong'un kuzeyi ile Hebei'in güneyinde ödenen tahıl vergileri burada toplanmaya başladı. Ayrıca Jiangxu yönetim bölgesindeki Xuzhou'dan ve Yangtze Irmağı bölgesinden gelen tahılın aktarma noktası olan kentte, Guangji Cang ve Dezhou Cang adlı iki dev silo yapıldı. 1511'de toplam uzunluğu 11 km'yi bulan surlarla çevrildi.

20. yüzyılda Büyük Kanalın bakımsızlık yüzünden eski işlekliğini yitirmesiyle bir ara önemi azalmakla birlikte, Tianjin'den Nanjing'in karşısındaki Pugu'ya uzanan demiryolunun 1912'de tamamlanmasıyla yeniden canlandı. Bu demiryolu, Dezhou'ya uğrayarak Ji-nan'da Qingdao Demiryolu'na bağlanıyor, böylece bu önemli limana ulaşımı sağlıyordu. Yöreyi işgal eden Japonlar 1940'ta Dezhou'yu Hebei'deki Shijiazhuang'a ve batıda Shanxi yönetim bölgesinin sanayi merkezlerine bağlayan yeni bir demiryolu yaptılar. Böylece Dezhou kuzey-güney doğrultusunda uzanan ana demiryolu ile doğu-batı doğrultusunda uzanan yeni

demiryolunun birleşme noktasında yer aldı. Hebei Ovası'nın güney bölümünde yetişen meyve, fasulye, tahıl, yerfıstığı ve tütün gibi ürünlerin toplandığı bir merkez durumuna geldi. Kent, çevresinde yetişen karpuz, çin hurması ve armutlarla da ünlüdür.

Bugün kentte küçük ölçekli sanayilerin yanında değirmencilik, bitkisel yağ üretimi, tütün işleme ve pamuklu dokumacılık gibi işkollarını kapsayan orta ölçekli sanayiler de vardır. Kentteki makine sanayisinin geçmişi, 19. yüzyılın sonlarında Beiyang Ordusu'na silah ve cephane üretmek için kurulan tophaneye dayanır. Nüfus (1989 tah.) 179.700.

dezoksiribonükleik asit (DNA), kromozomların temel bileşeni olarak hücre çekirdeğinde yer alan ve yeni döllere aktarılacak kalıtsal bilgiyi kodlayan karmaşık yapılı organik bileşik. Çokhücreli canlılarda hücre çekirdeğinden başka mitokondri ve kloroplast gibi bazı hücre organellerinde, ayrıca bakteriler ve mavi-yeşil algler gibi basit hücreler ile birçok virüs türünde bulunan DNA, kimyasal olarak, dört tip monomerden oluşmuş bir heteropolimerdir. Bir nükleosit (adenin, guanin, sitozin ya da timin gibi azotlu bir baza bağlanmış, dezoksiriboz yapısında bir şeker molekülü) ile bir fosfat grubundan oluşan bu monomerlere nükleotit ya da DNA'daki şeker molekülü dezoksiriboz olduğu için dezoksiribonükleotit denir. Dev bir DNA molekülünde, fosfodiester bağlarıyla birbirine bağlanmış binlerce nükleotit birimi bulunabilir ve her canlının kuşaktan kuşağa aktarılan tüm kalıtsal özellikleri, adenin, guanin, sitozin ya da timinli bu dört tip nükleotitin dizilişiyle kodlanır. DNA'nın, 1953'te J. D. Watson ve F. H. C. Crick tarafından tanımlanan molekül yapısı, birbiri üstüne dolanmış bir çift polinükleotit zincirinden oluşan ikili bir sarmal biçimindedir. *Ayrıca bak.* nükleik asit.

dezoksiriboz, D-2-DEZOKSİRİBOZ olarak da bilinir, fosfat gruplarıyla birlikte dezoksiribonükleik asit (*) (DNA) polimerinin "belkemiği"ni oluşturan ve azotlu bazlara bağlanan beş karbonlu şeker molekülü. Ribonükleik asitte (RNA) dezoksiriboz yerine riboz bulunması bu nükleik asidi DNA'dan ayıran temel farktır. Dezoksiriboz 1935'te bireşimlenmiş, ama 1954'e değin DNA'nın bileşiminden ayrılmamıştır.

Dge-lugs-pa, GELUKPA olarak da yazılır (Tibet dilinde "Erdem Örneği"), SARI ŞAPKA TARİKATI olarak da bilinir, 17. yüzyıldan bu yana Tibet'in önde gelen Budacı tarikatı. Başkanına Dalay Lama(*) unvanı verilen tarikat üyeleri, kırmızı şapka giyen Karma-pa tarikatı üyelerinden ayrılmak için taktıkları sarı başlıktan ötürü "Sarı Şapkalılar" adıyla anılmıştır.

Tarikat, katı öğretisiyle tanınan Bka'-gdams-pa okulunun üyelerinden Tsong-kha-pa'nın önderliğinde 14. yüzyılın sonlarında kuruldu. Tsong-kha-pa'nın reformları aslında geleneklere dönüş niteliğindeydi. Keşişlerde bekârlığın korunması, alkol ve etin yasaklanması gibi katı manastır kuralları yeniden uygulamaya kondu; eğitim standartları yükseltildi. Tibet'te yaygın olan Vacrayana geleneğinin içrek öğreti anlayışına saygı gösterilmekle birlikte, Tantra Budacılığına ve büyü ayinlerine ancak ölçülü bir biçimde yer verildi. Lhasa yakınlarında kısa zamanda üç büyük manastır kuruldu; bunlar 1409'da kurulan Dga'ldan (Ganden), 1416'da kurulan 'Bras-spungs (Drepung) ve 1419'da kurulan Se-ra manastırlarıydı. 1578'de 'Bras-spungs başkeşişleri Dalay Lama unvanını aldı. Bunu, özellikle Karma-pa tarikatı ile Tibet'in önderliği konusunda bir çatışma dönemi izledi. Dge- lugs-pa üyeleri sonunda Moğol beylerinden Güüşi Han'dan yardım istediler. Güüşi Han'ın Karma-pa yanlısı Gtsang kralını 1642'de yenmesiyle Dge-lugs-pa tarikatı Tibet'in siyasal yönetiminde egemen oldu ve 1950'de Çin Halk Cumhuriyeti'nin ülkeyi işgaline değin bu konumunu korudu. 1959'da Lhasa'daki ayaklanmada Dalay Lama Hindistan'a kaçtı. Çinlilerin göstermelik Pançen Laması da 1964'te azledildi.

DGI, tam adı DIRECCIÓN GENERAL DE INTELIGENCIA, Küba gizli haberalma servisi. Castro'nun iktidara gelişinden sonra 1961'de KGB'nin yardımıyla kuruldu. Castro'nun, CIA desteğindeki 1962 Domuzlar Körfezi Çıkarması'nı önceden öğrenmesini sağladı. Küba içinde ve dışında istihbarat, karşı istihbarat ve düşmanı yanıltma çalışmaları yürütür.

DGSE, tam adı DIRECTION GÉNÉRALE DE LA SÉCURITÉ EXTÉRIEURE (Dış Güvenlik Genel Dairesi), eskiden (1947-81) SDECE (SERVICE DE DOCUMENTATION EXTÉRIEURE ET DE CONTRE-ESPIONNAGE, Fransızcada "Dış Dokümantasyon ve Karşı Casusluk Servisi"), Fransa Savunma Bakanlığı'na bağlı gizli istihbarat ve karşı istihbarat örgütü. Bir bölümü Napoléon döneminden, bir bölümü de II. Dünya Savaşı'nın Özgür Fransa Hareketi'nden kalma çeşitli örgütlerin tek yönetim altında birleştirilmesiyle 1947'de kuruldu. 1960'ların ortalarına değin bağımsızdı. O dönemde, Paris'te yaşayan Faslı devrimci Mehdi Ben Berka'nın kaçırılıp öldürülmesini tezgâhladığı ortaya çıkınca Savunma Bakanlığı'na bağlandı. 1981'de yeniden örgütlenerek bugünkü adını aldı. Dış istihbarat ve iç güvenlikten sorumludur. İşleyişi ile örgütsel yapısına ilişkin ayrıntılar kamuoyundan gizli tutulur.

Dhahran, EZ-ZEHRAN olarak da yazılır, Suudi Arabistan'ın kuzeydoğu kesiminde, eş-Şarkiya yönetim bölgesinin, eş-Şarkiya ilinde (*mıntıka*) kasaba. Basra Körfezindeki ed-Demmam limanının hemen güneyindeki Demmam petrol alanında yer alır. Suudi Arabistan'da 1938'de ilk petrol bulunan yerin yakınında olan Dhahran, bugün modern bir yerleşimdir. 1980'de devletleştirilen ARAMCO'nun yönetim merkezi buradaydı. 1945'te kurulan ABD Hava Kuvvetleri'ne ait üs halen kullanılmaktadır. Kasabada petrol çıkarma, yükleme ve depolayarak bekletme tesisleri ve modern bir uluslararası havalimanı bulunmaktadır. Riyad ve ed-Demmam ile demiryolu bağlantısı vardır. 1963'te Petrol ve Mineral Yüksekokulu adlı bir devlet okulu kurulmuştur. Nüfus (1979 tah.) 35.000.

Dhammapada (Pali dilinde "Öğretinin Sözcükleri" ya da "Gerçeğin Yolu"), Pali dilinde yazılmış Budacı kutsal metinlerin en ünlüsü. Yalın özdeyişlerle dile getirilmiş temel Budacı öğretilerin, öncelikle de etik öğretilerin toplandığı bu derlemeden aktarılan bölümlere öteki Budacı metinlerde de çok sık rastlanır. *Sutta Piṭaka*'nın (Söylevler Sepeti) *Khuddaka Nikaya*'daki (Kısa Külliyat) ikinci metni olan Dhammapada, 26 bölümde toplanmış 423 kıtadan oluşur. Dhammapada'nın Prakrit, Sanskrit ve Çincedeki değişik uyarlamalarının yanı sıra başka dillere de çevirileri vardır. Dizelerinin yarıdan çoğu başka kutsal kitaplardan alınmıştır ve en ünlü Budacı deyişleri içerir. Öteki bölümleri Hint edebiyatından kaynaklanan veciz sözlerin bir derlemesidir.

Kitap hem Theravada (İhtiyarlar Yolu), hem de Mahayana (Büyük Taşıyıcı) geleneğine bağlı Budacı ülkelerde yaygındır. Sri Lanka'da (eskiden Seylan) yüzyıllar boyunca rahip adaylarının elkitabı olarak kullanılmıştır. Keşişlerin Dhammapada'yı bayan sona ezbere okuyabildiği söylenir.

Dhanbad, Hindistan'ın kuzeydoğusundaki Bihar eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. Charia kömür yataklarının yakınında, Damodar Irmağı vadisi üzerinde önemli bir tarımsal ticaret merkezidir. Bihar Üniversitesi'ne bağlı Hindistan Madencilik Okulu ve Merkezi Yakıt Araştırma Enstitüsü buradadır.

1956'da Manbhum ilinin bir bölümünden oluşturulan Dhanbad ilinin yüzölçümü 2.994 km²'dir. İli doğu-batı doğrultusunda kesen Damodar Irmağının iki yanında sulama depoları ile pirinç, mısır ve yağlı tohum tarlaları bulunur. Charia ve Raniganj kömür yatakları Dhanbad'ı Hindistan'da önemli bir kömür üreticisi durumuna getirmiştir. Nüfus (1991) kent, 151.334, (1981) metropoliten alan, 678.069; il, 2.115.010.

Dhanvantari, Hindu mitolojisinde tanrıların hekimi. Efsaneye göre, tanrılar ve cinler, süt okyanusunu çalkalayarak ölümsüzlük iksiri *amrta*'yı ararken, Dhanvantari elinde bir fincan iksirle suların içinden çıkar. Geleneksel tıp sistemi Ayurveda'yı onun kurduğuna inanılır. Dhanvantari adı, yarı efsanevi ya da gerçekten yaşamış başka hekimler ile efsanevi bir kral için de kullanılmıştır.

Dhar, Hindistan'ın orta kesimindeki Madhya Pradesh eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. Dhar kenti, Vindhya Sıradağlarının kuzey eteklerindeki Narmada Vadisine açılan geçitlerden birine egemen konumdadır. Tarım ürünleri için önemli bir dağıtım merkezi olan kent, karayolu ile İndur'a bağlanır. Başlıca sanayi tesisleri çırçır fabrikalarıdır; ayrıca el tezgâhlarında dokumacılık yapılır.

Dhar, 9-14. yüzyıllar arasında Paramara Racputlarının merkeziydi. Ünlü Raca Bhoc'un (1010-55) yönetimi sırasında bir bilim merkezi oldu. 14. yüzyılda Müslümanların eline geçti ve bir süre Babürlülerin yönetimi altında kaldı. 1730'da Marathaların eline geçen kent, bu tarihten sonra Dhar Prensliği'nin başkenti oldu. Dhar'daki Lat Mescid (Sütunlu Camı) Cayna tapınaklarının kalıntıları üzerine 1405'te inşa edilmiştir; adını 13. yüzyıldan kalma yıkık demir sütundan alır. Bu sütuna daha sonra Hint-Türk hükümdarı Ekber'in 1598'deki ziyaretiyle ilgili bir yazıt yerleştirilmiştir. Dhar'da ayrıca Kamal Maula'nın (Kemal Mevla) anıtmezarı ve Raca Bhoc'un okulu olarak bilinen bir camı vardır; 14. ya da 15. yüzyılda inşa edilen bu camı, Sanskrit dilbilgisi kurallarını gösteren yazıtların bulunduğu taşlar dolayısıyla okul olarak anılır. Kentin hemen kuzeyinde 14. yüzyıldan kalma bir kale vardır; Muhammed bin Tuğluk tarafından yaptırıldığı söylenen kalede racanın sarayı bulunur. Kentte bir kütüphane, hastane, müzik akademisi ve Vikram Üniversitesi'ne bağlı bir devlet yüksekokulu vardır.

Dhar ilinin yüzölçümü 8.149 km²'dir. Eski Gvalior ve İndur prensliklerine ait toprakların bir bölümü üzerinde kurulmuştur. Vindhya Sıradağlarınca birbirinden ayrılan Malva Platosu ile Nimar bölgesinin bir bölümünü içine alır. Mahi, Narmada ve Çhambal akarsu sistemleri ile sulanan bölgenin önde gelen tarım ürünleri kocadan, mısır, pamuk ve baklagillerdir.

Maratha reisi Anand Rao Panvar'ın 1742'de kurduğu Dhar Prensliği, İngiliz

Merkezi Hindistan Delegeliği'nde bir antlaşma devletiydi. Narmada Vadisinde iki büyük parçaya ayrılan Dhar topraklarında, prensliğe feodal yükümlülüklerle bağlı Racput ve Bhil kabileleri yaşardı. 1948'de Dhar Prensliği Madhya Bharat ile birleştirildi. Nüfus (1981) kent, 48.870; il, 1.057.469.

dharana (Sanskrit dilinde "dayanıklılık"), Hint felsefesinin Yoga sisteminde, kişiyi eksiksiz zihinsel yoğunlaşmaya (*samadhi*) ulaştırmayı amaçlayan sekiz evreden altıncısı. Bu aşamada, dikkat tek bir dış nesne üzerinde yoğunlaştırılır. *Dharana*'nın yeterince sürdürülmesi, yoğunlaşmanın daha derin bir evresi olan, meditasyon yapan kişi ile meditasyon nesnesi arasında sürekli özdeşleşmenin sağlandığı *dhyana*'ya (Sanskrit dilinde "yoğun meditasyon") geçişle sonuçlanır. Bu iki evre ve son *samadhi* evresi birbirine çok benzediği için ayırt etmek güç olabilir.

dharani, Budacılıkta ve Hinduizmde çok etkili olduğuna inanılan kutsal dize. *Dharani*'yi sıradan kişiler bir tür koruyucu tılsım, yogiler ise zihni bir noktada yoğunlaştırma aracı olarak kullanırlar. *Dharani*, çok daha uzun bir kutsal metnin içerdiği temel öğretinin kısa bir özetidir ve öğretinin bellekte kalmasına yardımcı olur. Doğru söylendiğinde, bütün yapıtın okunmasıyla sağlanan yararı sağlar. *Dharani*'nin anlamı genellikle çok belirgin değildir ve dışardan birine anlamsız bir sözcük dizisi gibi gelebilir. Oysa *dharani* öğretmenden öğrenciye aktarılırken, sözcüklerin doğruluğu her zaman büyük titizlikle denetlenir. *Karş.* mantra.

dharma, Pali dilinde DHAMMA. Hinduizm, Budacılık ve Caynacılıkta, pek çok anlama gelen temel kavram.

Hindu dininde *dharma*, insan davranışlarını yöneten dinsel ve ahlaksal yasadır; ayrıca yaşamın, kişinin sınıfına, statüsüne ve yaşam yolunda bulunduğu uğrağa göre izlemesi gereken dört amacından biridir. Hindu yasalarının ilk kaynağı olan *Dharma-sutra*'ların konusunu *dharma* oluşturur; bunlar zamanla kapsamlı birer yasa derlemesi olan *Dharma-şastra*'lara(*) dönüşmüştür.

Budacılıkta *dharma*, Buda'nın ortaya koyduğu ve bütün insanlar için bütün zamanlarda geçerli olan öğreti, evrensel doğru anlamına gelir. *Dharma, sangha* (Budacı tarikat) ve Buda, Budacı inancın temel önermesi olan Üç Mücevher'i (*tri-ratna*; Pali dilinde *ti-ratana*) oluşturur. Budacı metafizikte terimin çoğulu, deneyimsel dünyayı oluşturan birbirleriyle bağlantılı öğeleri tanımlamakta kullanılır.

Caynacı felsefede *dharma*, ahlaksal erdem anlamının yanı sıra, yalnızca Caynacılığa özgü olmak üzere, varlıkların devinimini sağlayan öncesiz ve sonrasız "töz" (*dravya*[*]) anlamını da taşır.

Dharma-sutra, Hindu yasalarının en eski kaynağını oluşturan ve insan davranışlarını konu alan elkitaplarına verilen ad.

Dharma-şastra (Sanskrit dilinde *dharma*: "doğruluk" ve *şastra*: "bilim", "öğreti"), eski Hint yasalarının kaynağı olan hukuk öğretisi. Hindistan dışında (örn. Pakistan, Malezya, Doğu Afrika) yaşayan Hindular arasında bugün de aile hukukunun temelini oluşturur. Hindistan'da ise bazı yasal değişikliklerle uygulanmaktadır. *Dharma-şastra*, mahkemeleri ve yargı usullerini kapsamlı biçimde ele almakla birlikte, temel konusu yargı yönetimi değil, karşılaşılabilecek her ikilemde doğru davranışın belirlenmesidir. Gelenekçi bir çevrede yetişen Hinduların çoğu, *Dharma-şastra*'nın bazı temel ilkelerini küçük yaşta öğrenir. Ödevlerin haklardan daha önemli olduğu, kadınların en yakın erkek akrabalarının gözetiminde bulunduğu ve kralın (yani devletin) uyruklarını (yani yurttaşları) maddi ve manevi zararlardan koruması gerektiği yönündeki ilkeler bunlar arasındadır. *Dharma-şastra* eski çağlarda Güneydoğu Asya'nın bazı bölgelerine de (örn. Birmanya, Tayland, Bali) yayılmış ve buralarda yerel görenekler Hindistan'a özgü yönleri gölgelemiştir.

Sanskrit dilinde yazılmış *Dharma-şastra* metinleri 5 bini aşkın konu içerir. Bu metinler üç grupta toplanabilir: 1) *Sutra*'lar (kısa ve özlü kurallar); 2) *smrti*'ler (kıtalar biçiminde yazılmış kısa ya da uzun metinler); 3) *nibandha*'lar (değişik kaynaklardan toplanmış *smrti* dizelerinin özetleri) ve *vrtti*'ler (*smrti*'ler üzerine yorumlar). Hukuk danışmanları için hazırlanmış olan *nibandha*'lar ve *vrtti*'ler çok farklı *sutra* ve *smrti*'lerin uyumlu bir bileşimidir.

Dharma-şastra kitaplarının izlediği başlıca yöntem, önce ilgili eski metne yer verdikten sonra anlaşılması güç yerleri açıklamak ve gerektiğinde geleneksel yorum kurallarından da (*Mimamsa*) yararlanarak farklı gelenekleri uzlaştırmaktır. *Dharma-şastra*, Brahmanların kavradığı biçimde yaşam ilkelerine ters düşmemesi ve anlaşılabilir olması koşuluyla göreneklerin uygulanmasına da olanak verir. Brahmanların ahlak anlayışı, *Dharma-şastra*'ya özgün rengini kazandırmış ve Hindu krallarına, Hindu halklarının birçok geleneği üzerinde egemen olabilme fırsatını vermiştir.

Eski Hindu hukuk bilimini Batı'ya 18. yüzyılda İngiliz doğubilimci ve hukukçu Sir William Jones tanıttı. Jones'un Sir Henry Maine (1822-88) gibi izleyicileri *Dharma-şastra*'nın, yüksek kast üyelerinin en düşük kast üyesi *Şudra*'lar (emekçiler) ile dokunulmazları denetim altında tutabilmesine yönelik bir tür rahiplik sanatı olduğu görüşündeydi. *Dharma-şastra* kaynaklarını derinlemesine inceleyen G. Bühler, Julius Jolly ve Giuseppe Mazzarella gibi Alman ve İtalyan araştırmacılar, bu öğretinin ruhsal ve toplumsal etkisinin temellerini ortaya çıkardılar.

Dharma-şastra Yahudi yasaları kadar eskidir; kökleri gerçekten Veda'lara değin uzanıyorsa daha da eski sayılabilir. Ama çok daha çeşitli olan *Dharma-şastra* kaynaklarına daha kolay ulaşılabilir; buna karşılık *Dharma-şastra* Yahudi yasalarına göre daha sistemsizdir. Bu yönleriyle, ama özellikle sürekliliği ve uzun ömürlü oluşu bakımından da Roma hukukundan ayrılır. İngiliz yönetimi, geleneksel kuralları değişmez yasalar biçiminde uygulayarak ve emsal kavramını getirerek *Dharma-şastra* sisteminde bazı değişikliklere yol açtı. Yabancı egemenliğinin sona ermesini izleyen hızlı toplumsal değişme de yeni düzenlemeler gerektirdi. Örneğin *Dharma-şastra*'da, yasal boşanmaya ya da babanın ölümünden sonra mirasın erkek ve kız çocuk arasında eşit bölüştürülmesine ilişkin hükümler yoktu. Bu durumda yeni metinlerin yazılması da olanaksızdı. Bu nedenle, önce parça parça, daha sonra da geniş kapsamlı yasal düzenlemelerle (1955-56) mahkemelerde uygulanan sistem değiştirildi. Sanskrit dilini iyi bilen yargıçların giderek azalmasıyla, eski kuralların yerini giderek çağdaş, evrensel hukuk ve toplum kavramları aldı.

Dharma-Thakur, DHARMA-RAY olarak da bilinir, Hindistan'ın doğu bölgesinde halk tanrısı. Pek çok özelliği bir arada barındırır; nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Bugünkü Batı Bengal eyaletinin büyük bölümünü kapsayan Rarh bölgesindeki çok sayıda köyün "yüksek tanrı"sıdır. Belirlenmiş bir biçimi yoktur; bir dizi taş, kalın tahtadan bir adak ya da bir çift tahta sandal biçiminde tapılır. Öteki özelliklerinin yanı sıra bereket ve şifa tanrısı olarak görülür. Dharma-Thakur'a tapınmanın güneşe tapma geleneğiyle bir ilgisi olduğu düşünülmektedir. Dharma-puja olarak bilinen yıllık tapınma, muson yağmurlarının başlaması için düzenlenen bir tür büyü töreni niteliğindedir.

Bilim adamları Dharma-Thakur'a tapınmanın kökenleri konusunda değişik görüşler öne sürmektedir. Bazılarına göre bu tanrı ve ona tapınma geleneği Buda ve Budacılığın bozulmuş bir biçimidir. Bazıları ise Dharma-Thakur kültünü ve bu tanrının köklerini Ari öncesi döneme ya da kabile toplumlarına kadar geriye götürmektedir. çevredeki okuryazar kabile halkları arasında, Dharma-Thakur'a ve kültüne ilişkin bazı ortak özellikleri taşıyan birçok kült etkinliğine ve tanrıya rastlanır. Dharma-Thakur'un büyüklüğü ve kahramanlıkları Bengali edebiyatında başlıbaşına bir tür olan ve *Dharma-mangal* olarak anılan yapıtlarda anlatılır.

Dharmakirti (ü. 7. yy), Budacı Hintli filozof ve mantıkçı. Yalnızca çıkarım ve doğrudan algının geçerli bilgi türleri olduğunu savunmuş, bilmenin ve bilinenin, zihindeki süreçlerin iki ayrı uğrağında yer aldığını ileri sürmüştür. Dharmakirti'ye göre, gerek analitik, gerek sentetik çıkarımın nesnesi tümeldir (*samanyalakshana*). Buna karşılık beş duyuyla, zihinle, özbilinçle ya da Yoga yoluyla algılanabilecek algı nesnesi saf tikeldir (*svalakshana*).

Dharmakirti, her insanın gerçekte geçici birer varlık olduğunu, buna karşılık herkesin bireyin sürekliliğini varsaydığını öne sürer. Birey, imgeleyici ve ayırt edici düşünmenin bir araya toplandığı uğrakların sürekli birbirini izlemesidir.

dharmapala (Sanskrit dilinde "dinsel yasanın koruyucusu"), Tibet dilinde DRAG-GSHED (acımasız, gazaplı cellat), Tibet Budacılığında, sekizli bir grup oluşturan tanrılara verilen ad. Gerçekte iyilik dolu birer

Dharmapala'lardan Lha-mo'yu betimleyen bir 19. yüzyıl Tibet resmi;
Devlet Etnografya Müzesi, Leiden, Hollanda
Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden, Hollanda

tanrı olan *dharmapala*'lar, kötü ruhlara dehşet verebilmek için korkunç ve acımasız biçimde betimlenir.

Dharmapala kültünü 8. yüzyılda büyücü ermiş Padmasambhava başlatmıştır. Padmasambhava'nın Tibet'teki kötü tanrıları yenerek, onlara Budacıları ve Buda inancını koruyacaklarına yemin ettirdiğine inanılır. *Dharmapala*'ların çoğu Hindu ve Bon (Tibet'in yerli dini) dinlerinin tanrıları ile halk inançlarında adı geçen tanrılardan türemiş olabilir.

Dharmapala'lar resim ve heykeller ile dansçıların kullandığı maskelerde üç gözlü, dağınık saçlı, çatık kaşlı, kafatasından yapılmış taçlar giyen, kesik başlardan oluşmuş çelenkler taşıyan figürlerle betimlenir. Bu tasvirlerde *dharmapala*'lar, genellikle eşleriyle birlikte, insanları ve hayvanları ayaklarıyla çiğner durumda gösterilir. *Dharmapala*'lara tek tek ya da "Sekiz Korkunçlar" diye adlandırılan bir grup olarak tapınılır. Grupta genellikle şu tanrılar bulunur: 1) Lha-mo (Tibet dilinde "Tanrıça"; Sanskrit dilinde Şri-devi ya da Kala-devi); Lhasa kentinin hiddetli tanrıçası ve grubun tek dişi tanrısıdır. 2) Tshangs-pa Dkar-po (Tibet dilinde "Beyaz Brahma"; Sanskrit dilinde Sita-Brahma). 3) Beg-tse (Tibet dilinde "Gizli Zırh"). 4) Ölüm Tanrısı Yama (Sanskrit ve Tibet dillerinde Gshin-rje); bazen kız kardeşi Yami'nin eşliğinde görülür. 5) Zenginlik Tanrısı Kubera ya da Vaişravana (Tibet dilinde Rnamthos-sras); sekizli içinde hiddetli betimlenmeyen tek tanrıdır. 6) Mahakala (Sanskrit dilinde "Büyük Kara"; Tibet dilinde Mgon-po). 7) Hayagriva (Sanskrit dilinde "At Boynu"; Tibet dilinde Rta-mgrin). 8) Yamantaka (Sanskrit dilinde "Ölümü Yenen"; Tibet dilinde Gshin-rje-gshed).

Dharmapala'lara yerin altında, *mgon khang* olarak adlandırılan bir odada tapınılır. Odanın girişinde bulunan içi doldurulmuş Tibet sığırlarının ya da leoparların koruyucu işlev gördüğüne inanılır. Rahipler özel giysiler giyer ve çoğunlukla insan kemiği ya da derisinden yapılma ayin gereçleri kullanırlar. Tapınma sırasında maskeli danslar da (*cham*) yapılır.

Dharmapuri, Hindistan'ın güneydoğusunda, Tamil Nadu eyaletine bağlı Dharmapuri ilinin yönetim merkezi kent. Erken dönem Tamil *çankam* edebiyatında(*) şair Ayvaiyar'ın (İS 2. yy) doğduğu yer olarak geçer. Günümüzde tarımsal bir ticaret merkezi olan kentte bazı hafif sanayi kuruluşları da vardır. 48 km kadar batısında, Kaveri Irmağı üzerindeki Hogenakal Çavlanları ünlü bir hac ve şifa merkezidir.

Dharmapuri ili 1967'de Salen ilinin kuzey bölümünün ayrılmasıyla oluşturulmuştur. Yüzölçümü 9.643 km²'dir. İki coğrafi bölgeye ayrılır: Kuzeyde Karnataka Platosunun bir bölümünü oluşturan ve güneybatıdaki Kaveri Irmağına doğru hafifçe uzanan Balaghat; güneyde daha alçak ve geniş bir ara havza olan Baramahal. Genellikle verimsiz olan kırmızı ve kumlu topraklarında zengin güherçile ve soda tuzu yatakları işletilir.

Barguru'da bulunan kaba Neolitik Çağ aletleri buranın eski bir yerleşim olduğunu göstermektedir. Krişnagiri 18. yüzyıldaki Mysore Savaşları sırasında Müslümanlarla İngilizler arasındaki çarpışmalara sahne olmuştur. İlde yetiştirilen başlıca tahıl darıdır; sulu tarım yapılan yerlerde yaygın olarak pirinç de yetiştirilir. Pamuk, susam ve yerfıstığı temel ticari ürünleridir. Hosur yüksek nitelikli sığırlarıyla ünlüdür. Nüfus (1981) kent, 51.223; il, 1.997.060.

Dharmavamsa, DHARMAWANGSJA ya da DHARMAWANGSA olarak da yazılır (ö. y. 1007, Cava), y. 985-y. 1007 arasında Cava'nın doğu kesimine egemen olan hükümdar. Cava tarihinin ünlü adları arasında, yaşamıyla ilgili ayrıntılı sayılabilecek bilgi bulunan ilk kişidir.

Şivacı bir kral olan Dharmavamsa'nın hüküm sürdüğü dönem edebiyat alanındaki atılımlarla ünlüdür. Hindu destanı *Mahabharata*, Cava diline bu dönemde çevrilmiştir. Dharmavamsa'nın geliştirdiği bir yasa derlemesi Bali'de bugün de kullanılmaktadır.

Dharmavamsa, Bali'yi ve Borneo Adasının kimi kesimlerini vergiye bağladı. Sumatra'daki güçlü Şrivijaya Krallığı'na saldırdı. Ama Sumatralıların giriştiği karşı saldırı sonucunda Cava'nın doğu kesimi büyük yıkıma uğradı, Dharmavamsa da öldürüldü. Dharmavamsa'nın krallığı daha sonra damadı Erlangga'nın önderliğinde yeniden kuruldu.

Dharmsala, DHARAMSALA olarak da yazılır, Hindistan'ın kuzeybatısında, Himaçhal Pradesh eyaletine bağlı Kangra ilinin yönetim merkezi kent. Himalayalar'ın alçak bir yamacında kuruludur. 1855'te Kangra kentinin yerine il merkezi oldu. Yönetsel işlevinin yanı sıra güzel manzaralı bir sağlık merkezidir. Meşrubat şişeleme tesisleri vardır. Yakınlarında arduvaz çıkarılır. 1905'te bir depremle yerle bir olan kent yeniden inşa edilmiştir. 1959'da Tibet'ten sürgün edilen Dalay Lama buraya yerleşmiştir. Nüfus (1981) 14.522.

Dharvar-Hubli, Hindistan'ın güneybatısında, Karnataka (eskiden Mysore) eyaletinin batı kesimindeki Dharvar ilinin merkezi. 16. yüzyılda surlarla çevrilen Dharvar'ın ilk adı "giriş kenti" anlamına gelen Daravada'ydı. Bugün, Güney Demiryolu ile ulusal karayolu üzerinde bir eğitim ve ticaret (pamuk) merkezidir. Kentte Karnataka Üniversitesi (1917), çok sayıda yüksekokul (özellikle mühendis ve tarım öğretmeni yetiştiren okullar), ıslahevi ve akıl hastanesi gibi çeşitli kurumlar vardır. Dharvar kenti, 21 km güneydoğusunda bir sanayi merkezi olan Hubli'yle 1961'de birleştirilmiştir. Birleşmenin sonucunda, eyaletin en yoğun nüfuslu kentsel alanlarından biri oluşmuştur.

Hubballi ya da Pubballi olarak da anılan Hubli, 11. yüzyılda Aharanishankar Tapınağı çevresinde gelişti. Önemli yapıları arasında Mahadi Camisi, Bhavani Shankar Tapınağı ve belediye binası sayılabilir. Hubli, pamuklu dokuma, çırçır ve yağ fabrikalarının yanı sıra büyük bir gazetecilik sektörünün bulunduğu bir iş merkezidir. Güney Demiryolu'nun bölge merkezi olan Hubli'de demiryolu atölyeleri de vardır. Ticaret, hukuk, tıp, mühendislik ve teknoloji alanlarında öğretim veren 10 yüksekokul Dharvar'daki Karnataka Üniversitesi'ne bağlıdır.

Dekkan Platosunun batı kenarında yer alan Dharvar ilinin yüzölçümü 13.749 km²'dir. İl toprakları Gangavali ve Malprabha ırmaklarınca akaçlanır. Önemli ürünleri darı, baklagiller, pamuk ve kerestedir. Başlıca ticaret merkezleri Dharvar-Hubli ve Gadag'dır. Öteki kentler Savanur, Hangal, Haveri ve Byadgi'dir.

Malprabha Havzasında Paleolitik Çağa ait aletler, Dambal ve Kolivad'da Buda rölikleri bulunmuştur. Ortaçağda Gadag, Kolivad, Lakkundi ve Lakşhmeshvar'ın sanat ve edebiyat merkezi olduğu dönemde burada Caynacılık yayılmıştır. Kotumaçigi'de 1012'de bir dilbilgisi okulu kurulmuştur. Nüfus (1991) Dharvar-Hubli kenti, 647.640; (1981) il, 2.945.487.

Dhaulagiri, Himalaya Sıradağlarının, Nepal'ın ortakuzey kesiminde uzanan kutlesi Kalı Gandak Irmağının derin vadisinin batısında yer alır. Kar ve buzullarla kaplı birçok doruğunun yüksekliği 7.620 m'yi aşar. Başlıca dorukları Dhaulagiri I, II, III ve IV'tür. Yüksekliği 8.167 m olan Dhaulagiri I, dünyanın en yüksek doruklarından biridir. Güneyinde 4.572 m'lik doğal bir duvar bulunur. Sarp yamaçları ve sert iklimi doruğa çıkılmasını uzun süre engelledi. Max Eiselin yönetimindeki bir İsviçre ekibi ilk kez 13 Mayıs 1960'ta doruğa ulaştı. Doruğun adı Sanskrit dilinde "beyaz dağ" anlamına gelen iki sözcükten türemiştir.

Dhebar Gölü, Hindistan'ın kuzeybatısındaki Racasthan eyaletine bağlı Udaipur ilinde büyük göletler. Aravalli Dağlarının güneydoğusunda yer alır. Dolu olduğu zaman yaklaşık 50 km²'lik alan kaplayan göl 17. yüzyılın sonlarında Gomati Irmağında yapılan mermer bir bentle oluşturulmuştur, eski adı Cai Samand'dır. Golun suyu batıdaki köylere taşınır. Ağaçlık küçük adalar golün kuzey ucuna doğru yayılmıştır. Golun bu ucunun kıyılarında balıkçı köyleri bulunur. Güneydeki tepelerde de iki saray vardır.

Dhekélia, Yunanca DEKELEIA. Kıbrıs'ın güney kesiminde İngiliz yönetiminde askeri bölge. 1959'daki Londra Antlaşması ile Kıbrıs'ın bağımsızlığı tanındığında, "bağımsız bir askeri üs bölgesi" statüsüyle İngiltere'ye bırakıldı. Larnaka Körfezinin kuzey kıyısında, Larnaka kentinin kuzeydoğusunda yer alır. Kuzey sınırı, 1974'ten beri Kıbrıs Rum Kesimi ile KKTC arasındaki sınırın bir bölümünü oluşturur. Küçük bir havaalanı ve bir hastanesi vardır. Güneybatıdaki bağımsız Agratur (Akrotiri) üssüyle birlikte üssün alanı 256 km²'dir. İki üs birden İngilizlerin eğitim alanı ve Kıbrıs'taki Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün destek bölgesi olarak kullanılır.

Dhenkanal, Hindistan'ın doğusundaki Orissa eyaletinin ortadoğu kesiminde il ve il merkezi kent. Dhenkanal kenti adını Savara (Saora ya da Sora) kabilesinin ortaçağdaki reislerinden Dhenka'dan alır. Pirinç, yağlı tohumlar ve kereste pazarlanan, el dokumalarıyla ünlü bir yerleşimdir. Eskiden Dhenkanal Prenslıği'nin başkentiyken 1949'da bugünkü ilin merkezi durumuna getirilmiştir. Racanın sarayı hendeklerle çevrelenmiş bir tepe üzerindedir. Dhenkanal College 1959'da kurulmuştur.

Yüzölçümü 10.826 km² olan Dhenkanal ili büyük ölçüde tepelerden oluşan ormanlık bir bölgedir. Brahmani Irmağınca akaçlanan vadilerde pirinç ve yağlı tohumlar üretilir. Ayrıca orman ürünleri önemlidir. Dokumacılık ve pirinç eşya yapımının yanı sıra öteki ev sanayileri de yaygındır. Talcher'da kömür yatakları bulunur. Angul'da iki yüksekokul ve bir polis enstitüsü vardır. Saptasaya Vişnuculuğun, Kapilas Şıvacılığın, Coranda ise Mahima kultunun dinsel merkezlerdir. Bhimakanda ve Saranga'da 9. yüzyıldan kalma büyük Vişnu heykelleri vardır. Nüfus (1981) kent, 35.653, il, 1.582.787.

Dhiliyiannis, Theódoros, DELIGIANNIS olarak da yazılır (d. Nisan 1826, Kalávrita - ö. 13 Mayıs/13 Haziran 1905, Atina, Yunanistan), Yunanlı siyaset adamı. Beş dönem başbakanlık yapmış, eskiden ülkesine ait olan ve Yunanlıların yaşadığı toprakları geri almayı amaçlayan saldırgan bir politika

izlemiştir. Reformcu siyaset adamı Trikúpis Kharilaos'la arasındaki şiddetli rekabet, 19. yüzyılın son çeyreği boyunca Yunanistan'ın siyasal yaşamına damgasını vurmuştur.

Atina Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gören Dhiliyiánnis, ilk kez 1862'de dışişleri bakanı olarak adını duyurdu. 1867-68 yıllarında Yunanistan'ın Paris büyükelçisi olarak görev yaptı. 1877'de Aléksandros Kumundhúros hükümetinin dışişleri bakanı olarak Yunanistan'ın Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmasını savundu.

Rakibi Trikúpis Kharilaos, anayasal hükümeti ve ülke içinde reformu savunurken, Dhiliyiánnis Osmanlı yönetimi altındaki tüm Rumlara özgürlük vaat eden, hatta İstanbul'un alınmasını da içeren *Megáli Idéa*'yı (Büyük Düşünce) destekliyordu. Öncelikle saldırgan bir dış politika oluşturmaya yönelerek Kharilaos önderliğindeki Liberal Parti'ye karşı, kendi yandaşlarını tutucu Milliyetçi Parti'de örgütledi. 1885'te ilk hükümetini kurdu. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden tam bağımsızlığını ilan etmesinden etkilendi ve Balkanlar'daki karışıklıklardan da yararlanarak Makedonya'yı işgale hazırlandı. Yalnızca Fransa tarafından desteklenen bu girişim, öteki büyük Avrupa devletlerinin donanmalarını Yunan sularına göndermeleri ve Atina'daki elçilerini geri çekmeleriyle durdurulabildi.

Dhiliyiánnis 1890 ve 1895'te de yeniden başbakan oldu. 1896'daki Girit Ayaklanması'nın ardından Osmanlı Devleti'ne savaş açtı (Nisan 1897). Adaya bir donanma, Makedonya ile Epir'e de (bugün İpiros) veliaht prens Konstantin komutasında bir ordu gönderdi. Ordular yenildi ve Yunanistan, kuzey sınırı boyunca 12 stratejik noktayı Osmanlılara bırakmak zorunda kaldı. Başbakanlıktan çekilen Dhiliyiánnis, halk arasındaki desteğini büyük ölçüde yitirmesine karşın Temsilciler Meclisi'ndeki yerini korudu. Daha sonra yeniden iki kez başbakanlık (1902-03 ve 1904-05) yaptı. Yasadışı kumar örgütlerine karşı uyguladığı sert önlemler yüzünden düzenlenen bir suikastta öldü.

Dhlomo, R(olfus) R(eginald) R(aymond) (d. 1901, Siyamu, Natal, Güney Afrika), Zulu dilinde ve İngilizce yapıtlar veren, Güney Afrikalı romancı, gazeteci ve yayın yönetmeni.

Ohlange Enstitüsü'nde okuduktan sonra, Adams Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Sırasıyla *The Sjambok*, *Ilanga lase Natal* ve *The Bantu World* dergilerinde yayın yönetmeni yardımcılığı yaptıktan sonra *The Bantu World* (1942-43) ve *Ilanga lase Natal* (1943-60) dergilerinin yayın yönetmenliğini üstlendi. *Ilanga lase Natal* dergisinde "Rolling Stone" başlığını taşıyan İngilizce başyazılar ve Zulu dilinde pek çok yazı yazdı.

Sıradan köy kökenli bireyler üzerinde kentin yıpratıcı etkilerini işleyen *An African Tragedy* (1928; Bir Afrika Trajedisi) adlı yapıtı, bir Zulu yazarın İngilizce yazdığı ilk romandır. Zulu dilinde yazdığı en önemli romanlarından *U Nomalanga ka Ndengezi* (1934; Ndengezi'nin Kızı Nomalanga) ve *Idlela yababi*'de (1946; Kötülerin Yolu) Johannesburg ve Natal'daki Zulu yaşamından kesitler yer alır. Dhlomo'nun Zulu dilinde yazdığı öbür yapıtlarının çoğu, yarı yaşamöyküsü niteliğinde ve Zulu hanedanı üyeleriyle ilgilidir.

Dholpur, Hindistan'ın kuzeybatısındaki Racasthan eyaletine bağlı Bharapur ilinde kent. Çhambal Irmağının hemen kuzeyinde yer alır. Eski kent 11. yüzyılda Raca Dholan Dao tarafından kuruldu ve eski Dholpur Prensliği'nin merkezi oldu. İlk adı olan Dhavalpur, sonradan Dholpur biçiminde kısaltıldı. Bugünkü kent, Çhambal Irmağının taşkınlarından korunmak için eski kentin hemen kuzeyinde kuruldu. Dholpur Prensliği 1949'da Racasthan eyaletine katıldı. Maçhkund Gölünün çevresinde birçok tapınak vardır. Gölün kıyılarında her yıl dinsel panayırlar kurulur. Tarım ürünleri için bir dağıtım merkezi olan Dholpur, Büyük Anayol'la kuzeyde Agra ve Delhi'ye, güneyde Gvalior'a bağlanır. Kentte demiryolu atölyeleri vardır; halı dokuma ve cam işçiliği de önemlidir. Dholpur'da bir hastane ile bir yüksekokul bulunur. Nüfus (1981) 44.375.

d'Hont sistemi, EN YÜKSEK ORTALAMA YÖNTEMİ olarak da bilinir, nispi temsil sistemine göre yapılan seçimlerde milletvekilliklerinin adaylar arasında dağılımını belirleyen yöntem. Belçikalı matematikçi Victor d'Hont'un ortaya attığı bu yöntemde bir seçim çevresinde milletvekillikleri en yüksek oy ortalaması esasına göre dağıtılır. *Ayrıca bak.* nispi temsil.

dhoti, Güney Asya'da Hindu erkeklerinin geleneksel giysisi. Peştamal benzeri geniş ve uzun bir kumaş parçası görünümündeki *dhoti* bir ucundan kalça ve uyluklara dolanarak bacak arasından geçirilir ve bele sarılır.

Hindistan'da yapılmış bir 19. yüzyıl resminde *dhoti* giymiş erkekler; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

Giysilerde kullanılan ince pamuklu dokumalara da *dhoti* adı verilir. Genellikle beyaz olan *dhoti* kumaşının kenarlarına çoğu zaman parlak renkli şeritler geçirilir. İlk kullanılmaya başladığında *paridhana* diye anılan *dhoti*, İÖ 2. yüzyıla ait kabartmalarda hem kadın, hem erkeklerin kullandığı bir giysi olarak göze çarpar. Tayland'da *panung*, Sri Lanka'da *çomboy*, Endonezya ve Malezya'da *sarong*, *dhoti*'den türemiş giysilerdir.

dhrupad, Hindu müziğinde, 4 ses partili eski vokal müzik türü. Doğaçlama uzun bir girişten (*alapa*[*]) sonra ritim ve melodiler özenli ve ayrıntılı biçimde işlenir. Bu türle bağlantılı, ama daha kısa olan *kayal*, zamanla *dhrupad*'ı bir ölçüde gölgelemiştir.

Büyük bir soluk denetimi gerektiren klasik *dhrupad*, ağır ve görkemli üslubuyla kahramanları, tanrıları ve kralları övmek için kullanılırdı.

Dhubri, Hindistan'ın kuzeydoğu kesimindeki Assam eyaletinin batısında Goalpara ilinin merkezi. Brahmaputra Irmağı üzerinde, Bangladeş sınırının hemen doğusunda yer alır. Pirinç, jüt, balık ve öteki bazı ürünlerin pazarlandığı bir merkezdir. Kibrit fabrikası en önemli sanayi tesisidir. Kara ve demir yollarıyla komşu illere, Kalküta'ya ve Bangladeş'e bağlanır. Nüfus (1971) 45.589.

Dhulia, Hindistan'ın batısındaki Maharashtra eyaletinde il ve il merkezi kent. Dhulia kenti önemli kara ve demir yolu güzergâhları üzerindedir. Müslüman egemenliğinin başlarında Farukilere bağlı olan kent 1601'de Hint-Türk İmparatorluğu'nun parçası oldu. 18. yüzyılda Marathaların eline geçti, 1818'de İngilizlere devredildi; aynı yıl Bombay yönetim birimine bağlandı. Önceleri tarım ürünlerinin pazarlandığı bir ticaret merkezi olan Dhulia, pamuklu dokuma fabrikasının yanı sıra küçük ölçekli çırçır, sigara ve yağ işleme tesislerinin kurulmasıyla giderek gelişen bir sanayi kenti durumuna geldi. Kentte Pune Üniversitesi'ne bağlı 13 yüksekokul vardır.

Dhulia ili 13.143 km²'lik alan kaplar; batıda Gucerat eyaletiyle çevrilidir. Kuzey kesiminde Satpura, güney kesiminde Satmala sıradağları bulunur; bu iki sistem de Batı Gatlar'ın uzantısıdır ve aralarından Tapti Irmağı akar. Irmağın verimli vadisi pamuk üretilen Khandesh bölgesinin parçasıdır. Öteki önemli ürünler yerfıstığı ve kırmızıbiberdir. Tarım ürünlerinin çoğu gemiyle Bombay'a taşınır. İl, *chareli* adı verilen şekerlemesiyle ünlüdür. Ağaçlık tepeler üzerinde yer alan Toranmal kenti bir dinlence yeridir. Nüfus (1989) kent, 277.957; (1981) il, 2.050.294.

Dhyani-Budaları, Budacılığın Mahayana ve Vacrayana (Tantra) kollarında, "kendi kendini doğurmuş" ve her zaman var olmuş beş Buda'yı (genellikle Vairoçana, Akshobhya, Ratnasambhava, Amitabha ve Amoghasiddhi) belirtmek için kullanılan ad.

Son yıllardaki araştırmalar Dhyani-Buda teriminin özgün metinlerde yer almadığını ortaya koymuştur. Ama özellikle meditasyon duruşundaki beş Buda'dan oluşan tasvirler için gene de bu ad kullanılmaktadır. Bu tür tasvirlere kutsal ayinlerde kullanılan simgesel diagramlarda (*mandala*), üzerinde adak sunulan *stupa*'ların (kutsal eşyaların saklandığı yapı) dört yanında ve Borobudur'daki (Endonezya) büyük anıtın taraçalarında rastlanır.

Beş Buda, keşiş giysileri içinde, bağdaş kurmuş durumda, aynı saç biçimiyle ve uzun kulak memeleriyle neredeyse tıpatıp

benzer biçimde betimlenir. Ama özel renkleri, simgeleri, ellerinin duruşu ve baktıkları yönler farklıdır. Beş Buda başka beşli gruplarla da ilişkilendirilir; böylece bütün evren onlardan türemiş ve onlar arasında bölünmüş gibi düşünülür. Beş Buda'dan her

Borobodur'daki büyük anıtın taraçalarındaki bir Dhyani-Buda, 8. yy, Cava
Royal Tropical Institute, Amsterdam

biri, beş *skandha*'dan (tüm evrenin ve insan var oluşunun temelinde yer alan fiziksel ve zihinsel oluşumlar) birini temsil eder.

Öteki Buda tanrılarının çoğu beş Buda'dan biriyle ilişkilidir; onun renk, yön, simge gibi ayırt edici özelliklerini taşır. Bu tanrılar taçlarında genellikle asıl Buda'nın bir görüntüsü ile tasvir edilir. Beş Buda'dan her birinin, yeryüzünde de birer Buda ve *bodhisattva* (geleceğin Budası) olarak belirdiğine inanılır. Her birinin kendi eşi, dağı, gizli hecesi, doğal elementi, özel duyu organı, özel duyu algısı ve insan vücudunda bulunan simgesel bir yeri vardır.

Bu beşli yapıdan kaynaklanabilecek çoktanrıcılık eğilimlerine karşı koyabilmek için bazı mezhepler, beş Buda'dan birini, genellikle de Vairoçana'yı Adi Buda (birinci, ilk Buda) düzeyine yükseltir. Bazen de altıncı bir tanrıya Adi Buda olarak tapınılır. Tibet'te Lama mezhebi, Adi Buda'yı Vacrathara olarak adlandırırken bazı Nepal mezhepleri bu konuma Vacrasattva'yı yerleştirir.

Dıraç, Arnavutça DURRËS, İtalyanca DURAZZO, Sırp-Hırvat dilinde DRAČ, Arnavutluk'un başlıca limanı ve 848 km²'lik Dıraç ilinin merkezi kent. Tiran'ın batısında ve Adriya Denizi kıyısında yer alır.

Korkyra ve Korinthos'tan gelen Yunanlıların İÖ 7. yüzyılda Epidamnos adıyla kurduğu yerleşme, İÖ 312'de Illyria kralı Glakuias tarafından ele geçirildi. Daha sonra Roma yönetimine girdi ve Dyrrhachium adını aldı. Elbasan ve Ohri Gölü çevresinden geçerek Balkan Yarımadasında Thessalonike'ye (Selanik) ve daha doğuya giden askeri yolun (Via Egnatia) başlangıç noktası olarak, Illyricum'un en önemli limanı durumuna geldi. İS 4. yüzyılda Roma eyaleti Epirus Nova'nın başkenti, 449'da da başpiskoposluk merkezi oldu. Kentin eski semtlerinde yapılan kazılarda birkaç Roma arenası ortaya çıkarılmıştır.

481'de Ostrogot Theoderich'in, 10. ve 11. yüzyıllarda da Bulgarların saldırılarına uğradı. 1082'de Norman serüvenci Robert Guiscard'ın eline geçti. Bizans'a bağlandıktan sonra, Sicilya kralı II. Guglielmo'nun yönetimine girdi (1185). 13. yüzyılın başlarında Venediklilerin, 1258'de Sicilya kralı Manfred'in, 1272'de de Napoli ve Sicilya kralı Anjou'lu I. Carlo'nun eline geçti. 1333'te Yunan prensliği Akhaia'nın topraklarına katıldıysa da, üç yıl sonra Sırp kralı Stefan Dušan'ın birliklerince alındı. Dušan'ın ölümünden (1355) sonra Arnavut Thopias hanedanına bağlandı. 1392'de Venedik'e bırakıldı. 1501'den 1. Balkan Savaşı'na (1912-13) değin Osmanlıların elinde kaldı. 1913'te bağımsız Arnavutluk'un başkenti ilan edildiyse de, 1914'te Avrupa devletlerince desteklenen Prens Wilhelm zu Wied tarafından işgal edildi. I. Dünya Savaşı'nda önce Avusturya, daha sonra da İtalyan birliklerinin işgaline uğradı. İtalyan işgali 1920'de sona erdi. 7 Nisan 1939'da Faşist İtalya'nın Arnavutluk'a karşı giriştiği saldırı buradaki çıkarmayla başladı.

Dıraç günümüzde Arnavutluk'un ithal ettiği gıda maddelerinin başlıca giriş limanıdır. Almanların 1944'te yıktığı liman tesisleri daha sonra yeniden yapılmıştır. Liman Tiran'a ve iç kesimdeki öteki bölgelere demiryoluyla bağlanır. Sanayi etkinlikleri gemi yapımı, tütün, plastik ve deri eşya üretimidir. Nüfus (1983 tah.) kent, 72.400; il, 220.600.

Dıranas, Ahmet Muhip (d. 1909 ?, Sinop ? - ö. 21 Haziran 1980, Ankara), bireysel konuları işlediği ince duyarlıklı şiirleriyle tanınan şair. Bazı kaynaklara göre 1904

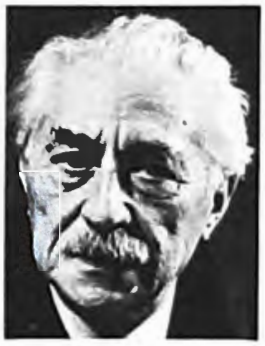

Dıranas
Ara Güler

Sinop, bazılarına göre de 1908 İstanbul doğumludur.

İlkokulu Sinop'ta okudu. Öğretmenleri arasında Faruk Nafiz Çamlıbel ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da bulunduğu Ankara Erkek Lisesi'ni 1930'da bitirdi. 1930-35 arasında *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde çalıştı. Bu arada Ankara Hukuk Fakültesi'ne girdiyse de, iki yıl sonra öğrenimini yarıda bırakarak İstanbul'a gitti. Güzel Sanatlar Akademisi'nde kitaplık müdürü oldu. Bir süre Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne devam etti. İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi müdür yardımcılığına getirildi. Daha sonra Ankara'ya döndü. 1938-42 arasında Halkevleri Kültür ve Sanat Yayınları yönetmenliğini üstlendi. Üç yıl süren ve II. Dünya Savaşı yıllarına rastlayan yedek subaylığını Ağrı'da yaptı. Askerlik dönüşünde 1946'da Çocuk Esirgeme Kurumu yayın müdürü oldu. 1957'de aynı kurumun başkanlığına getirildi. 1949'dan başlayarak uzun yıllar *Zafer* gazetesinde köşe yazıları yazdı. Bu arada siyasete de yöneldi; birkaç kez Demokrat Parti'den milletvekili adayı gösterildiyse de seçilemedi. Anadolu Ajansı ve İş Bankası yönetim kurulu üyeliklerinde (1966-72) bulundu; Devlet Tiyatrosu Edebi Kurul üyesi oldu.

İlk şiiri "Bir Kadına" 1926'da Muhip Atalay imzasıyla *Millî Mecmua*'da yayımlandı. Daha sonra *Servet-i Fünun, Varlık, Çığır, Ağaç, Yücel, Oluş, Ülkü, Şadırvan, Yeni Lisan, Hisar* dergilerinde yayımladığı şiirleriyle Cumhuriyet döneminin en seçkin şairlerinden biri olarak tanındı.

Dıranas, Hacenin Beş Şairi(*) olarak anılan şairlerin başlattığı şiir akımı ile Garip(*) akımı arasında yer alır. İlk şiirlerinde Baudelaire'in etkisi görülür; Fransızcayı Baudelaire'in şiirlerini okuyup anlayabilmek için öğrendiğini söylemiştir. Zamanla bu etkiden sıyrılan Dıranas şiirinde dil ve üsluba ağırlık vermiş, Türkçeye, konuşma dilinin olanaklarından süzülmüş yeni tatlar kazandırmıştır. Şiiri plastik bir söz bütünü haline getirene kadar yoğuran bir şair olmuştur. Başka şairlere göre az şiir yayımlamasına karşın, "Olvido", "Kar", "Fahriye Abla", "Selam" gibi şiirleri en çok ezberlenen, okunan şiirler arasındadır. Dıranas, Orhan Veli ve arkadaşlarının çıkışından sonra unutulmaya başlayan hece şairleri arasında geçerliğini yitirmeyen, bir süre sonra da yeniden yüceltilen tek sanatçıdır. Düzyazıları, çevirileri, tiyatro yapıtları da ilgi uyandırmıştır.

Şiirler (1974) kitabında topladığı bütün şiirleri, yaşamöyküsünü de içeren bir incelemeyle birlikte *Şiirler: Ahmet Muhip Dıranas* (1982) adıyla yeniden yayımlanmıştır. *Kırık Saz* (1975) adlı yapıtı Tevfik Fikret'in günümüz Türkçesiyle söylenmiş şiirlerini içerir. Başlıca oyunları arasında *Gölgeler* (1947), *O Böyle İstemezdi* (1948), *Oyunlar* (1977) sayılabilir. "Fahriye Abla" şiiri Yavuz Turgul'un aynı adla çevirdiği filme (1984) konu olmuştur.

Dırariye, Ebu Amr Dırar bin Amr el-Gatafani'nin (ö. 810 ?) kurduğu düşünce akımı. Mutezilenin kurucusu Vasıl bin Ata'nın çağdaşı olan Dırar bin Amr'ın görüşleri son derece karmaşıktır. Düşünceleri hem Mutezileye, hem de Eşariliğe yakın sayılmış, ama her iki akım da onu dışlamıştır.

Dırariyeye göre Tanrı ancak değilleme (selb) yoluyla tanımlanabilir. Örneğin Tanrı'nın her şeyi bildiğini, diri olduğunu söylemek, onun bilgisiz ve ölü olmadığını dile getirmektir. Tanrı için söz konusu edilen bütün nitelikler (sıfat) de böyle anlaşılmalıdır.

Dırariye, insanın yaptıklarından dolayı sorumluluğunu açıklamak üzere yeni bir kuram geliştirmiştir. Buna göre bir eylemin iki öznesi olabilir. Örneğin insanın eylemlerini hem insanın kendisi, hem de Tanrı gerçekleştirmektedir. Tanrı bu eylemin yaratıcısıdır. İnsan ise bunu kazanmıştır (kesb); bu nedenle de sorumludur. Bu görüşe göre, yapabilme gücü (istitaat) insanın bir parçasıdır. İnsan yalnız kendi istemiyle engelleyebileceği bir eylemin sonuçlarından sorumludur. Dırariye bu açıklamasıyla, Cebriye ile Kaderiye arasındaki uzlaşmazlığa bir çözüm getirmektedir.

Tanrı'yı ancak akıllı bir erişkin bilebilir ve ona iman edebilir. Ama bu, dinin temelinin akıl olduğu anlamına gelmez. Dinin temeli vahiydir ve vahiy olmadan akıllı bir erişkine dinsel görevler yüklenemez.

Dırariyeye göre hiçbir peygamber öbüründen üstün değildir. Bir Kureyşlinin başka insanlardan üstün ve öncelikli olduğunu söylemek de anlamsızdır. Hatta imam olarak bir yabancıyı seçmek, bir Kureyşliyi seçmekten daha iyidir. Çünkü yetersiz çıkması durumunda onu görevden almak, bir Kureyşliyi görevden almaktan daha kolaydır.

Dırariye, büyük çoğunluğun tersine, Cennet ve Cehennem'in yaratılmış olduğunu kabul etmez, onların Kıyamet'ten sonra yaratılacağına inanır. Hz. Âdem'in içinde bulunduğu Cennet (bahçe) ise, öbür dünyada değil, bu dünyadadır.

dış borç, bir ülke ekonomisinde kaynak gereksiniminin bir bölümünün yurt dışından sağlanması amacıyla gerçekleştirilen uluslararası mali transfer ve bunun getirdiği borç yükü.

Bir ülkedeki iç finansman yetersizliği ve dış ödemeler dengesinin açık vermesi, dış finansmana ve buna bağlı olarak da dış borca yol açmaktadır. Ödemeler bilançosu içinde yer alan cari işlemlerde ortaya çıkan açık, özel yabancı sermaye girişleri ve rezerv hareketleri ile kapatılabilir. Borç yaratmayan bu tür yöntemler yetersiz kaldığında yurt dışından borçlanma yoluna başvurulur. Borç stokundaki yıllık artış, net dış borçlanma olarak adlandırılır. Net dış borçlanma ile anapara geri ödemelerinin toplamı da brüt borçlanmayı gösterir. Dış borç servisi, orta ve uzun vadeli borçların yıllık anapara ve faiz ödemelerinin toplamıdır. Dış borcun kaynakları genellikle ikili anlaşmalar yoluyla hükümetler, uluslararası örgüt ve kuruluşlar (IMF, IDA, IBRD, OPEC vb) ve uluslararası özel bankalardır.

II. Dünya Savaşı öncesinde dış borçlanmanın boyutları genelde kısıtlı kalmaktaydı. Savaş sonrasında yeni bir uluslararası işbölümünün temelleri atıldı; ve uluslararası ekonomik ve mali ilişkiler yeniden düzenlendi. Bu gelişmeye paralel olarak azgelişmişlik ve kalkınma sorunlarının gerek ekonomik, gerek siyasal alanda ön plana çıkması, dış borç ve dış yardım kavramlarının güncelleşmesine yol açtı. Dış borca ilişkin tartışmaların giderek yoğunlaşması konuya ilişkin farklı değerlendirmelere neden oldu. Bazı iktisatçılar dış finansmanın ve buna bağlı olarak dış borcun, azgelişmiş ülkelerdeki sermaye yetersizliğini gidererek ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkileyeceğini vurguladı. Karşıt görüştekiler ise emperyalizm ve yeni-sömürgecilik kuramından hareket ederek, gelişmiş kapitalist ülkelerin sermaye ihracı yoluyla azgelişmiş ülkeleri ekonomik ve mali yönden sömürdüğünü, dolayısıyla söz konusu toplumların ekonomik ve sosyal gelişmelerini engellediğini ileri sürdü.

Dış borçlanmanın yoğunlaşması ve hızlanmasına karşın azgelişmiş ülkeler yeterli ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlayamadılar. Gelişmiş ülkeler ile aralarındaki fark giderek açıldı ve yapısal sorunları çözüme kavuşturulamadı. Bu durum gerek iktisatçıları, gerek azgelişmiş ülkelerdeki siyasal iktidarları dış borca dayalı kalkınma modellerinin geçerliliği üzerinde ciddi biçimde düşünmeye ve bu tür modellere karşı tavır almaya yöneltti. Özellikle 1970'lerde yaşanan genel ekonomik bunalım, petrol fiyatlarının 1973'ten sonra sıçramalarla artması üzerine azgelişmiş ülkelerin dış ödemeler dengesini altüst etti ve borçlanmayı hızlandırdı. Petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle petrol ihraç eden ülkelerin elinde biriken fonlar (petro-dolar) çokuluslu bankalara yöneldi. Bu bankalar topladıkları fonları petrol üreticisi olmayan azgelişmiş ülkelere yüksek faizli ve kısa vadeli borçlar biçiminde aktardılar. Böylece azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere yönelik ithalat taleplerinin daralması engellenmeye çalışıldı ve dış borç gelişmiş ülkelerin bunalımı aşmalarında da etkin bir araç olarak kullanılmaya çalışıldı. Bununla birlikte bu mekanizma, özellikle kısa vadeli ve yüksek faizli kredilere dayandığı ölçüde azgelişmiş ülke ekonomilerinde önemli darboğazlar oluşturdu. Azgelişmiş ülkeler borç taksitlerini ödeyebilmek için yeniden borçlanmak zorunda kaldılar. Borçlanmanın getirdiği ekonomik ve mali yük, azgelişmiş ülkelerde istikrar ya da yeniden yapılanma olarak adlandırılan, iç talebi kısarak dışa açılmayı öngören politikaların uygulanmasına yol açtı. Dünya Bankası'nın verileri, 1986'da 109 azgelişmiş ülkenin dış borcunun, 775 milyar doları uzun vadeli, 118 milyar doları kısa vadeli ve 39 milyar doları IMF kredisi olmak üzere toplam 932 milyar dolara ulaştığını göstermektedir. Öteki azgelişmiş ülkeler de göz önüne alındığında toplam dış borç tutarı bir trilyon doları aşmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin toplam dış borçlarının gayri safi milli hasılalarına (GSMH) oranı 1985'te yüzde 45, toplam mal ve hizmet ihracatlarına oranı yüzde 194'e ulaşmıştır.

En borçlu 15 ülkenin (Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Ekvador, Fildişi Kıyısı, Meksika, Fas, Nijerya, Peru, Filipinler, Uruguay, Venezuela, Yugoslavya) resmî net borçlanması 1985'te 7,4, 1986'da ise 6,5 milyar dolar dolayındaydı. Özellikle bu ülkelerin borç ödemelerini aksatmaları durumunda alacaklı özel bankaların ve dolayısıyla dünya mali sisteminin karşılaşabileceği ağır sorunları önlemek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunulmaktadır.

Türkiye'nin dış borçları. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin 1854-1918 arasında aldığı borçları 1928'de yaptığı anlaşmayla geri ödemeyi kabul etti. Türkiye söz konusu anlaşma uyarınca, Osmanlı borçlarının 1912'den önceki bölümünün yüzde 62'sini, 1912 sonrası borçların ise yüzde 76'sını üstlendi. 1933 Paris Anlaşması'yla ödenecek borç 86 milyon TL olarak belirlendi. Borcun 50 yıl içinde ödenmesi kararlaştırılmış olmakla birlikte ödeme 1954'te tamamlandı. Cumhuriyet hükümeti yabancı şirketlerin millileştirilmesi nedeniyle 1928'den başlayarak yabancı pay senedi ve tahvil sahiplerine borçlandı. Ama net döviz girişi sağlayan ilk borç, The American-Turkish Investment Corp.'tan alındı. Bu şirkete 10 milyon dolarlık borç karşılığında 25 yıllık kibrit tekeli verildi. II. Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin toplam dış borcu yaklaşık 336 milyon TL'ye ulaştı. 1950-55 arasında uygulanan genişleyici ekonomi politikaları borçlanmanın artmasına yol açtı, ama 1955'ten sonra dış ödemelerde ortaya çıkan tıkanıklık borçlanma hızını düşürdü. Tıkanıklığın aşılması ve ödemeler bilançosundaki dengesizliğin giderilmesi için 1958'de istikrar politikası yürürlüğe kondu ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC), ABD ve IMF'den 359 milyon dolar borç alındı. Planlı dönemin ilk on yılını kapsayan 1963-73 arasında borçlanma kamu kesimi tarafından gerçekleştirildi ve borç tutarı yaklaşık üç kat arttı. Bu dönemde izlenen ithal ikamesi politikası, içe dönük sanayileşmeye yol açtı ve dış girdilere bağımlı bir dayanıklı tüketim malları sektörü oluştu. İthalat artarken, hızlı büyümenin gerektirdiği iç tasarruf hacmine ulaşılamaması dış borçlanmayı gerekli kıldı. 1974 sonrasında ise borçlanma açısından önemli tıkanıklıklar ortaya çıktı. Petrol fiyatlarındaki ani ve önemli yükseliş Türkiye'nin ödemeler bilançosu açığını artırdı ve kısa vadeli borçlanmaya başvuruldu. Bu bağlamda Dövize Çevrilebilir Mevduat (DÇM), banker kredileri ve garantisiz ticari borçlanmaya gidildi. Kısa vadeli borçlanma, sorunları geçici olarak hafifletmekle birlikte, 1977'ye gelindiğinde Türkiye dış borçlarının taksitlerini ödeyemez duruma düştü. Daha sonra borçların ertelenmesine çalışıldı ve 1980'de IMF ile üç yıllık bir *stand-by* anlaşması yapıldı. 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan ve ek önlemlerle desteklenen istikrar politikası, bir yandan dış borçları ödemeye yönelirken bir yandan da borçların artmasına yol açtı. Ayrıca, dış borçlar içinde kısa vadeli ve özel borçların payı arttı. 1989'da dış borçlar içinde özel borçların payı yüzde 52,1, kamu borçlarınınki ise yüzde 47,9 düzeyindeydi. Aynı yıl anapara ve faiz ödemelerinin ihracat gelirlerine oranı da yüzde 32,1'di. 1992 ortasında Türkiye'nin dış borçları 50,96 milyar dolar düzeyindeydi. Bu, döviz tevdiat hesapları ve askeri nitelikteki borçları içermiyordu.

dış çizgi, KONTUR olarak da bilinir, bir resim ya da çizimdeki figürlerin sınırlarını belirleyen çizgi.

dış gebelik, döllenmiş yumurtanın dölyatağının (rahim) dışına, örneğin Fallop borularına, yumurtalıklara ya da karın boşluğuna yerleşerek gelişmesi.

Fallop borularındaki dış gebelik, 250-300 doğumda bir gibi azımsanmayacak bir sıklıkta görülür ve Siyah ırkta Kafkas ırkına oranla daha sık rastlanır. Fallop borularının iltihaplanması, kıvrılması ya da kanallarının içinde keseciklerin oluşması gibi, döllenmiş yumurtanın dölyatağı boşluğuna inmesini engelleyecek herhangi bir neden bu tür dış gebeliğe yol açabilir. Zamanında dölyatağına inemeyen yumurta bir süre sonra artık bu borulardan geçemeyecek kadar irileştiği için borunun duvarlarına yerleşir. Bu tür dış gebeliğin ilk evreleri birçok yönden normal gebeliğe benzer; yumurtanın Fallop borularının duvarına yerleşmesi de dölyatağının duvarına yerleşmesinden pek farklı değildir. Ayrıca gebelik ilerledikçe, dölyatağında olduğu gibi Fallop borularında da bir etene (plasenta) dokusu oluşmaya başlar. Yalnız, normal gebelikten farklı olarak, bir süre sonra etene borunun duvarından ayrılır ve dölüt bütün olarak ya da parçalar halinde vücuttan dışarı atılır. Fallop borularındaki dış gebeliğin belirtileri başlangıçta çok hafif olduğu için hasta tarafından fark edilmeyebilir. Ama, âdet kanamalarının kesilmesinden (bazı olgularda gebelik süresince âdet kanamaları devam edebilir) sonraki 6-18 hafta içinde Fallop borusu kopacağından, gebelik düşükle sonuçlanır; düşüğün erken ya da geç olması, yumurtanın Fallop borusunun üst ya da alt bölümlerine yerleşmiş olmasına bağlıdır. Dölüt parçalanmaya ya da atılmaya başladığı anda kanama ve ağrılar da başlar; bazı olgularda düşükten önce de ağrılar olabilir. Anneyi kurtarmak için mutlaka karın boşluğunu açmak, çoğu kez yumurtanın geliştiği Fallop borusunu çıkarmak ve kan naklı yapmak gerekir.

Yumurtanın, kendisini barındıran kesecikten (Graaf folikülü) dışarı atılmadan önce döllendiği yumurtalık gebeliği, oldukça ender rastlanan bir dış gebelik biçimidir. Belirtileri, sonuçları ve tedavisi Fallop borusu gebeliğine çok benzerse de, düşük ve kanama daha ilerki haftalara kadar gecikebilir.

Karın içi gebelikte etene karın boşluğunda, ama dölyatağı ve Fallop boruları dışında herhangi bir yere yapışmıştır. Bu dış gebelik daha çok Fallop borularındaki gebeliğin karın boşluğuna açılmasından, ender olarak da döllenmiş yumurtanın doğrudan karın duvarına yerleşmesinden ileri gelir. Gebeliğin ilk üç ayında ağrı ve kanama olduğunda bu tür bir dış gebelikten kuşkulanılır. Çoğu kez dölütün acil cerrahi girişimle çıkarılmasını gerektiren karın içi gebelik zamanında saptanıp tedavi edilmezse, iltihaplanma ya da ölü dölütün taşlaşmasına kadar varan

kireçlenme sonucunda annenin ölümüne yol açabilir.

dış lastik *bak.* lastik

dış salgıbezi, salgısını bir kanal aracılığıyla vücudun iç ya da dış yüzüne boşaltan salgıbezi; bu özelliğiyle, salgısını doğrudan dolaşım sistemine boşaltan iç salgıbezinden ayrılır. *Ayrıca bak.* gözyaşı bezi; ter bezi; tükürük bezi; yağ bezi.

dış ticaret hadleri, bir ülkenin ihraç ve ithal ettiği malların fiyatları arasındaki ilişki. Bir ülkenin ihraç ettiği malların fiyatı, ithal ettiği malların fiyatına oranla yükseliyorsa bu ülkenin dış ticaret hadlerinin olumlu yönde geliştiği söylenir. Bu durumda, ihraç edilen her birim mal karşılığında daha fazla ithalat yapılır. Dış ticaret hadleri, ticareti yapılan malların dünya piyasalarındaki arz ve talebine bağlıdır ve uluslararası ticaretten doğan kazançların ticarete katılan ülkeler arasındaki dağılımını gösterir. Kavram olarak ülke ekonomisinin tarım ve imalat sanayisi gibi farklı sektörlerine de uygulanabilir.

Bir ülkenin dış ticaret hadlerinde ortaya çıkan ani bir değişme (örn. hammadde ihracatçısı bir ülke için bu malların fiyatlarının büyük oranda düşmesi), eğer bu ülke mamul madde ve sermaye malları ithalatı için ihracatından kazanacağı dövizlere bağımlı ise, ciddi sorunlara yol açar.

Dış ticaret hadleri hareketliliklerini açıklamak amacıyla değişik kuramlar ileri sürülmüş, ama bunlar dış ticaret istatistiklerinin incelenmesiyle doğrulanmamıştır. En yaygın ve siyasal açıdan önemli kuramlardan biri, dış ticaret hadlerinin azgelişmiş ülkelerin aleyhine gelişme eğiliminde olduğudur. Bunun nedeni, azgelişmiş ülkelerin ağırlıklı olarak hammadde ihraç etmeleri ve gelişmiş ülkelerden büyük ölçüde mamul madde ithal etmeleridir.

dış yardım, bir ülkeye destek olmak için dışardan yapılan uluslararası kaynak aktarımı. Dış yardımın uluslararası niteliği bu aktarımların bir hükümetle başka bir hükümet (iki taraflı) ya da hükümetler arası kuruluşlarla hükümetler arasında (çok taraflı) resmi düzeyde gerçekleşmesinden kaynaklanır. Ticari aktarımlara göre daha elverişli koşullar taşıyan dış yardım, gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Dış yardıma konu olan kaynaklar para, mal, hizmet, bilgi ya da teknoloji olabilir.

Veriliş amaçları ve kullanım alanları açısından dış yardım, ekonomik ve toplumsal kalkınmaya yönelik yardımlar ve askeri yardımlar olmak üzere ikiye ayrılır. Bununla birlikte askeri yardımların savunma harcamalarına yönelecek iç kaynakların bir bölümünü serbest bırakması nedeniyle ekonomik ve toplumsal kalkınmaya dolaylı olarak katkıda bulunduğu da öne sürülmüştür.

Dış yardım aktarımları biçimsel olarak bağış, kredi ve teknik yardımlardan oluşur. Bağışlar geri ödemesi olmayan aktarımlardır. Dış yardım kredileri, borç yaratan aktarımlar olmakla birlikte daha "yumuşak" mali koşullar içerir. Bunlar uzun vadeli, düşük faizli ve ödemesiz süresi daha uzun kredilerdir. Teknik yardımlar ise genellikle karşılıksız hizmet, bilgi ya da teknoloji aktarımlarından oluşur.

Dış yardımın bir başka özelliği de aktarımın "bağlı" olup olmama koşuludur. Bağlı yardımlar, kredileri veren ülkenin mal ya da hizmetlerinin satın alınmasını gerektirebileceği gibi (kaynaktan bağlı yardım), veren ülkenin ya da kuruluşun onayladığı bir projenin (projeye bağlı yardım) ya da bir ekonomik programın (programa bağlı yardım) uygulanmasını öngörebilir. Kaynaktan bağlılık genellikle iki taraflı yardımlarda, proje ve programa bağlılık ise çok taraflı yardımlarda görülür. Bağlı olmayan yardımlar herhangi bir sınırlama olmaksızın kullanılabilir.

Önceki dönemlerde özellikle askeri alanda benzer uygulamalar bulunmakla birlikte, günümüzdeki anlamıyla dış yardım II. Dünya Savaşı'ndan sonra Truman Doktrini(*) ve Marshall Planı(*) çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Avrupa ülkelerinin savaş yıkımına uğramış ekonomilerini yeniden kurmaya ve Soğuk Savaş koşullarında azgelişmiş ülkelerde SSCB'ye karşı hükümetlere ekonomik destek sağlamaya yönelik ABD kaynaklı bu yardım programları, temelde siyasal amaçlı aktarımlardı. Soğuk Savaş'ın tırmanma dönemi olan 1950'lerde dış yardım ABD ile SSCB arasında azgelişmiş ülkeleri kendi saflarına çekebilmek için bir rekabet aracı haline gelirken, askeri yardımlar ön plana çıktı. 1960'ların başında ise azgelişmiş ülkelerde sermaye birikimi eksikliğinin dış tasarrufların aktarımıyla kapatılması, dış yardım kuramlarının temel öğesi oldu. Bunun yanı sıra, aynı dönemdeki bağımsızlık hareketleri sonucunda çok sayıda yeni devlet ortaya çıkarken, eski sömürgeci devletler de yaptıkları dış yardımın hemen tamamını eski sömürgelerine yönelttiler.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ikili yardımlar eski önemini yitirmeye başlarken Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi hükümetler arası kuruluşların çok taraflı yardımları artmaya başladı. Batı kaynaklı dış yardımların kurumsallaşması yönünde adımlar atıldı. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) içinde kurulan Kalkınma Yardımları Komitesi (DAC), ikili dış yardımların önemli bir bölümünün eşgüdümünü üstlenen bir kuruluş oldu. Çok taraflı yardımlar alanında en önemli rolü Dünya Bankası oynamaktadır. Ayrıca, Amerika Kıtası Kalkınma Bankası (1959), Afrika Kalkınma Bankası (1964) ve Asya Kalkınma Bankası (1965) gibi bölgesel kalkınma bankalarının önemi de gittikçe artmaktadır. Avrupa Topluluğu çerçevesinde çok taraflı yardımlar için Avrupa Kalkınma Fonu ve Avrupa Yatırım Bankası etkinlik göstermektedir. Ayrıca, 1990'ların başında Doğu Avrupa ülkelerine piyasa ekonomisine geçiş ve ekonomilerini yeniden yapılandırma konusunda yardımcı olmak amacıyla Dünya Bankası'na benzer bir Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası kurulmuştur.

dışadönüklük, İsviçreli psikiyatri bilgini Carl Jung'un kuramına göre, dikkat ve ilgi çekme gudusu ile dış uyaranlara (özellikle başka insanlara) yanıt verme eğiliminin biçimlendirdiği kişilik özelliği. Aşırı dışadönük kişi, toplumca benimsenme durtusuyle eylem ve düşüncelerinde bağımsızlığını yitirerek, toplumun yargılarına aşırı bağımlı ve saldırgan duruma gelebilir. Jung'dan sonraki araştırmacılar, hiç kimsenin tumuyle dışadönük ya da içedönük olarak tanımlanamayacağını ve insanların büyük bölümünün Jung'un bu iki tipleme arasında yer aldığını öne sürmüşlerdir. *Karş.* içedönüklük.

dışavurumculuk, EKSPRESYONİZM olarak da bilinir, aşırı öznellikle şiddetli duygulara yer veren ve herhangi bir alanda anlatım olanaklarının sınırını zorlayan sanat akımı. 1900-35 arasında özellikle Orta Avrupa'da gelişen akım, doğayı ve toplumu nesnel bir bakış açısıyla betimlemeye karşı çıkarak, öznel ya da içsel gerçeğin yansıtılmasını savunmuştur. Özellikle Almanya'da sanat dallarının hepsinde etkili olmuş, sanatta, hem de toplumda kabul edilmiş biçim ve geleneklere bir başkaldırı niteliği taşımıştır. Alman dışavurumcuları ordu, okul, ataerkil aile ve imparatorluk gibi kurumların yerleşik otoritesine karşı çıkmış, toplum dışına itilmiş yoksulların, ezilmişlerin, akıl hastalarının, sokak kadınlarının ve eziyet edilen gençlerin yanında yer almışlardır. Akım, özellikle yaratıcı yetenekteki sanatçılara yeni bir düzenin ve yeni bir insanın yaratılmasında öncülük yapma gibi yüce bir görev yüklemiştir.

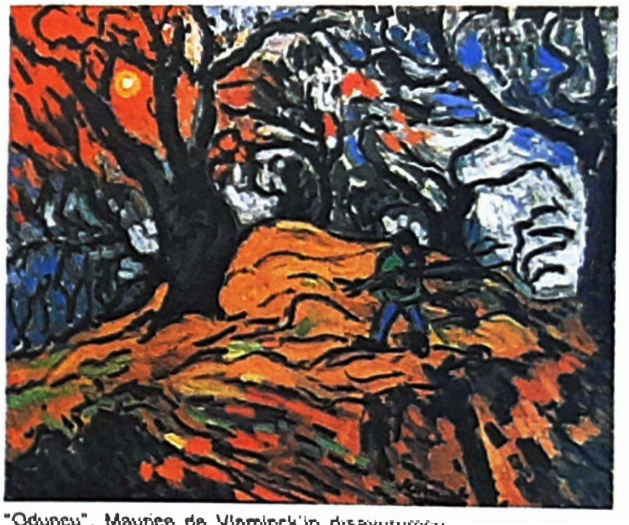

"Oduncu", Maurice de Vlaminck'in dışavurumcu anlayışla gerçekleştirdiği bir yağlıboya çalışması, 1905
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Eski dönemlere ait sanat ürünlerinde, naif ve ilkel sanatta ve çocuk resimlerinde ilk belirtileri görülen dışavurumculuk, en yetkin ve güçlü anlatıma görsel sanatlarda kavuştu. Çizgi ve renk doğadan bağımsız kılınarak duygusal tepkileri yansıtmak amacıyla olabildiğince özgür bir biçimde kullanıldı. Kalın boya hamuru, yoğun renk, karşıt değerler ve biçimleri bozma (deformasyon) hem Fransız, hem de Alman dışavurumculuğunun en tipik özellikleri oldu. Örneğin Fransa'da fovistler, van Gogh, Gauguin, Seurat ve Cézanne gibi dört büyük ard izlenimcinin doğalcılık karşıtı eğilimlerini benimsediler. Henri Matisse,

Albert Marquet, Maurice de Vlaminck, André Derain, Raoul Dufy, Kees van Dongen ve Georges Rouault'dan oluşan fovistlerin, 1905-10 arasında Salon des Independents (Bağımsızlar Salonu) ve 1905-14 arasında Salon d'Automne'da (Güz Salonu) açtıkları sergilerde yer alan parlak renkli resimleri, burjuva Fransız toplumuna birer saldırı gibiydi (*bak.* fovizm). Aslında Rouault'un dışındaki öbür fovistler ruhsal bir bunalımı yansıtmaktan çok, yeni renk uyumlarının peşindeydiler. Dışavurumculuk akımı içinde kısa bir süre yer alan başka Parisli sanatçılar arasında Pablo Picasso, Georges Braque, Robert ve Sonia Delaunay, Joan Miro ve Marc Chagall vardı. En sürekli ve ısrarlı Parisli dışavurumcu ise, geliştirdiği yoğun duygusal anlatım ve çılgınca bir boyama düzeninin egemen olduğu üslubuyla Chaim Soutine idi.

Dışavurumculuk bir akım olarak Almanya'da I. Dünya Savaşı öncesinde gelişmeye başladı. 1905'te Dresden'de kurulan ve Ernst Ludwig Kirchner, Erich Heckel, Karl Schmidt-Rottluff, Max Pechstein, Emil Nolde gibi sanatçılardan oluşan Die Brücke(*), yaşama ve sanata yeni bir yaklaşım biçimi yaratmak için oluşturulmuş, "cemaat" benzeri bir gruptu. Norveçli dışavurumcu Edvard Munch'un hastalıklı, karamsar resimleri, Nietzsche, Walt Whitman ve August Strindberg gibi şair ve yazarların yapıtları, bu grup üzerinde güçlü etkiler bıraktı. Die Brücke ressamları kaba ve ilkel vahşi renkler, kalın, bazen çapaklı, yer yer de eski Alman ağaç baskılarını anımsatan çizgiler kullandılar. Bir yandan da ağaç baskı sanatını yeniden canlandırarak bu teknikle oymabaskılar yaptılar. Resimlerinin çoğu kabaca bir adiliğin ve çağdaş yaşamdan duyulan umutsuzluğun ifadesiydi; ya da bu yapıtlar, Nolde'de olduğu gibi ilkel bir anlatım aracılığıyla tinsel arayışı yansıtıyordu.

Der Blaue Reiter(*) adlı grubun ilk üyeleri Rus Vassili Kandinsky ve Alexey von Jawlensky ile Alman Franz Marc, Gabriele Münter, August Macke ve İsviçreli Paul Klee idi. Topluluk olarak çağdaş yaşamın çelişkileriyle Die Brücke kadar daha az ilgilenmiyorlar, daha çok sanatın biçimsel sorunlarına yöneliyorlardı. Oldukça esnek kurallarla bir araya gelmişlerdi ve resimlerinde doğanın arkasındaki tinsel gerçeği ortaya çıkarmayı amaçlıyorlardı. Grubun önderi Kandinsky, renk ve çizgi aracılığıyla insanın tinsel yanlarını ortaya çıkaran çalışmaları ile temsili olmayan, salt soyut sanatın itici gücünü oluşturdu. Viyanalı Egon Schiele ile Oskar Kokoschka da dışavurumculuğun gelişmesine önemli katkılar yapan sanatçılardı.

Edebiyatta dışavurumculuğu önemli derecede etkileyenlerden biri, gelecekçi İtalyan yazarı Marinetti'ydi. Çeşitli bildirge ve yazıları Herwarth Walden'in Berlin'de çıkardığı haftalık *Der Sturm* dergisinde yayımlanan ve 1912-13'te Berlin'deki toplantılarda yapıtlarını okuyan Marinetti, dışavurumcu yazarların gelişiminde önemli bir rol oynadı. Marinetti'nın, kısa ve kopuk tümcelerle dile getirdiği, duygu ve heyecan yüklü tartışmalarından etkilenen Alman şair August Stramm, önceki yapıtlarını bir yana bırakıp bir dizi ad, birkaç sıfat ve eylem kullanarak yeni bir şiir üslubu geliştirdi. Dış öğelerden arındırılmış bu yoğun şiir, duygunun özüne varabilmek için anlatı ve betimlemeyi ortadan kaldıran dışavurumcu resmin sözel karşılığıydı. *Der Sturm* dergisi çevresinde toplanan Else Lasker-Schuler, Georg Trakl, Georg Heym ve Gottfried Benn gibi şairler, Stramm'ın yapıtlarını örnek aldılar. Bu şairlerin çoğunun temel özelliği, renkli imgeler kullanmaları ve çağdaş kent yaşamındaki yozlaşma üzerinde durmalarıydı.

Daha sonraki dışavurumcu edebiyatın başlıca konusu, kuşaklar arası çatışma ve yeni insanın doğuşu oldu. Bireyin kural tanımaz bir otoriteye karşı verdiği mücadeleyi güçlü eğretilemelerle anlatan Franz Kafka'nın *Die Verwandlung* (1915; *Değişim*, 1959), *Der Prozess* (1925; *Duruşma*, 1960/*Dava*, 1968) ve *Das Schloss* (1926; *Şato*, 1966) adlı yapıtları, kısa zamanda klasikler arasına girdi. Öte yandan Praglı yazar Franz Werfel'ın duygusal şiirlerden oluşan *Der Weltfreund* (Dünya Dostu) adlı kitabı, coşkulu bir insanlık ve kardeşlik çağrısını dile getiren ve I. Dünya Savaşı'nın görülmemiş vahşeti sırasında bile süren bir edebi geleneği başlattı.

Franz Marc, August Macke, August Stramm ve Georg Trakl gibi birçok yeteneklı genç ressam ve şair, I. Dünya Savaşı'nda öldü. Aralarında Kirchner'in de bulunduğu bazılarıysa ruhsal çöküntü içine girdiler. Ama dışavurumculuk güçlendi ve 1918 Alman Devrimi'ni izleyen dönemde, resmi kültür akımı haline geldi. Toplu çalışma ve parasal destek gerektiren tiyatro, opera ve sinema gibi sanat dallarında savaştan sonra doruğuna varırken, görsel sanatlardaki yenilikler ya büyük ölçüde durakladı ya da Georg Grosz'un keskin taşlamalarla dolu çizimlerinde ve Max Beckmann'ın güçlü resimlerinde olduğu gibi toplumsal eleştiri amacıyla kullanıldı.

1918'de Berlin'de sahnelenen Ernst Toller'in *Die Wandlung* (Dönüşme) adlı oyunu, tiyatro alanında dışavurumculuğun başlangıcı oldu. Yapıt, daha sonraki birçok dışavurumcu oyunda olduğu gibi, yazarın ikinci kişiliğini canlandıran ve çeşitli aşamalardan geçerek vardığı aydınlanma noktasında, halkın devrim yolunda ilerlemesine önderlik eden bir baş karakter üzerinde yoğunlaşıyordu. Olay örgüsünden ve psikolojik karakter incelemelerinden çok dile önem verilmiş çok lirik bir üslup kullanılmıştı.

1920'lerde Almanya'da sık sık sahnelenen İsveçli August Strindberg'le Alman Frank Wedekind'in yapıtları, dışavurumcu tiyatronun gelişimini etkiledi. Özellikle Wedekind, aile kurumuna yönelttiği saldırılarla konu açısından, yoğun diliyle de üslup açısından dışavurumculuğun öncülerinden oldu.

Dışavurumcu oyunların çoğunda, çocukların ana babalarını suçladıkları, sık sık saldırıya ve öldürmeye varan şiddet eylemlerine de başvurarak bağımsız bireyler olduklarını kanıtlamaya çalıştıkları sahneler yer alıyordu. Baş karakter (ya da yazarın kendisi), genellikle uzun monologlarla ruhunu açığa vuruyordu. Bu monologlarda açık ifadelerden çok dışavurumcu bir "çığlık"ın duyulabilmesini sağlayacak, kesin olmayan bir dil kullanılıyordu. Aileyi ya da toplum kurallarına boyun eğen kişileri temsil eden ikincil karakterler ise genellikle birer kukla olmaktan öteye gitmiyordu.

Önemli Alman dışavurumcu oyun yazarları arasında Carl Sternheim, Ernst Toller, Georg Kaiser, Reinhard Sorge, Walter Hasenclever, Reinhard Goering ve Fritz von Unruh vardır. Almanya dışında dışavurumcu teknikler kullanan yazarlar arasında ise ABD'li Eugene O'Neill ve Elmer Rice sayılabilir.

Dışavurumcu sahne tekniklerinden büyük ölçüde etkilenen ilk filmler, başkişinin öznel iç dünyasını dekor aracılığıyla iletmeye çalıştı. Bunların en ünlüsü olan *Das Kabinett des Dr. Caligari*'de (1919; *Dr. Caligari'nin Muayenehanesi*) deli bir adam, deli bir kadına, akıl hastanesine gelişinin öyküsünü kendi kurduğu biçimiyle anlatıyordu. Dekor olarak kullanılan biçimleri çarpıtılmış sokaklar ve evler, bir delinin dünyasını yansıtıyordu. Öteki karakterler, özel makyaj ve giysiler kullanılarak soyut görsel simgelere dönüştürülmüştü. Film çok etkili oldu ve aşırı görselliğe dayanan üslubu

Robert Wiene'nin dışavurumcu bir anlatım kullandığı *Dr. Caligari'nin Muayenehanesi* adlı filmden bir sahne, 1919
Ana Yayıncılık Arşivi

Caligaricilik olarak adlandırıldı. Ama bu üslup temaları açısından kısıtlıydı; kısa bir süre sonra yerini Fritz Lang, Paul Leni ve F. W. Murnau gibi yönetmenlerin daha romantik özellikler taşıyan dışavurumcu üslubuna bıraktı. Kuzey ülkelerinin mitlerini ve peri masallarını araştıran bu yönetmenler, ürkütücü ve büyüleyici Alman köylerini, şatolarını ve ormanlarını dekor olarak kullandılar.

Besteci Arnold Schoenberg'i, Kandinsky'yle olan dostluğu ve Der Blaue Reiter yıllığına katkısından dolayı dışavurumcu olarak değerlendirenler varsa da, müzikte dışavurumculuk en doğal anlatımını operada bulmuştu. Paul Hindemith'in, Kokoschka'nın ilk dışavurumcu oyunlardan sayılabilecek *Mörder; Hoffnung der Frauen* (1919; Kadınların Umudu Cinayet) adlı yapıtından yola çıkarak bestelediği opera ve August Stramm'ın *Sancta Susanna*'sı (1922; Azize Susanna) dışavurumculuğun müzik alanındaki ilk örnekleriydi. Dışavurumcu operanın en seçkin örneklerini *Wozzeck* ve *Lulu* ile Alban Berg verdi. 1920'lerin ortalarındaki düş kırıklığı ortamında gücünü yitiren dışavurumculuk, 1933'te, Naziler iktidara geldikten sonra da kesin bir yenilgiye uğradı. Dışavurumcu yapıtların hemen tümü yozlaşmış sanat (*entartet*) ürünleri olarak damgalandı. Dışavurumcu yayınlar ve oyunlar yasaklandı, yazarların çalışmasına bile izin verilmedi. Dışavurumcu sanatçıların çoğu Almanya dışına, birkaçı da ABD'ye gittiler.

dışık (metalurjide) *bak.* cüruf

dışık, ağır, koyu renkli, camsı ve çok sayıda küçük, yuvarlak boşluklar içeren piroklastik (kırıntılı) korkayaç. İçindeki kabarcıklar çok ince, katılaşmış bazaltlı magma gözleri halindedir. Bu biçimiyle köpüğe benzeyen dışık, Hawaii'de görüldüğü gibi bir püskürme ürünü biçiminde ortaya çıkar ve bazı düz ya da dalgalı yüzeyli lavlarda köpüklü bir üst katman oluşturur. Bir kömür ocağından çıkan cürufa ya da küllere benzeyen bazı dışık türleri ise zaman zaman yanardağ külü olarak da adlandırılır.

dışık konisi, KÜL KONİSİ olarak da bilinir, volkanik etkinlik sonucu püsküren piroklastik (kırıntılı) korkayaçların (dışık), yanar-

dağların ağız bölümlerinin çevresinde birikmesiyle oluşan, koni biçiminde ve üst bölümünde çanağa benzer krateri bulunan tepe. Dışık konileri, patlamalı bir biçimde püskürten mafik (koyu renkli, ağır demirli magnezyumlu) lavlar ile aralıklı püskürmeler sonucu atılan öteki lavların, çoğunlukla yanardağların etek bölümlerine yığılmasıyla gelişir. Konik yüzeyin eğimi genellikle 35°'dir. Bu eğim, gevşek durumdaki dışıkların yüzey üzerinde dengede kalmasına olanak sağlar. Çoğunlukla birkaç metre yüksekliğindeki dışık konileri, Meksika'daki Paricutín'de olduğu gibi birkaç yüz metre yüksekliğe de ulaşabilir. Lav akıntıları, kraterin kenarlarından ya da koninin alt bölümlerinde açtıkları tünellerden dışarı sızar.

Bütün volkanik bölgelerde çok sayıda dışık konisi bulunur. Bu koniler gevşek ya da ancak belirli ölçüde pekişmiş olmalarına karşın, önemli ölçüde kalıcı bir yapı kazanırlar; bunun nedeni, yağmur sularının koninin eteklerinden akarak aşınmaya yol açacak yerde, yumuşak yüzeyden iç bölümlere sızmasıdır.

Dışişleri Bakanlığı, tam adı TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI. Türkiye'nin yabancı ülkelerle ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini düzenleyen ve yürüten bakanlık.

Türkiye'de son olarak 206 sayılı ve 8 Haziran 1984 tarihli kanun hükmünde kararname ile düzenlenen Dışişleri Bakanlığı, hükümetçe belirlenecek esaslara göre dış politikayı uygulamak, TC uyruklu gerçek ve tüzel kişilerin yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlar karşısındaki hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek, bu alanlarda diplomasi ve konsolosluk korunması sağlamak, öteki bakanlıklarla işbirliği içinde uluslararası anlaşmaları yapmak gibi görevler yüklenmiştir.

Dışişleri Bakanlığı'nın merkez kuruluşunun başında bakan, bir müsteşar ve dört müsteşar yardımcısı bulunur. Ana hizmet birimleri sekiz genel müdürlük ve üç daire başkanlığından oluşur. Merkezde ayrıca müsteşarın başkanlığında altı üye ile müsteşar yardımcıları, hukuk müşaviri ve ilgili birimin yetkilisinden oluşan Dış Politika Danışma Kurulu bulunur. Bu kurul, Türkiye'nin dış politikasının yönlendirilmesi ve uygulanışı hakkında değerlendirmeler yapar ve görüş bildirir. Merkezdeki öteki birimler teftiş kurulu başkanlığı, hukuk müşavirliği ve bakanlık müşavirlikleridir. Ayrıca eğitim merkezi başkanlığı, idari ve mali işler başkanlığı, personel dairesi başkanlığı ve bakanlık komisyonu gibi yardımcı birimler de merkezde görev yapar. Dışişleri Bakanlığı'nın yurtdışı örgütünde ise büyükelçilikler, elçilikler, uluslararası kuruluşlar nezdindeki daimi temsilcilikler, başkonsolosluklar, konsolosluklar, fahri başkonsolosluklar ve özel temsilciler bulunur. *Ayrıca bak.* Hariciye Nezareti.

dışişleri örgütü, dışişleri bakanlığına bağlı olarak yurt dışında devletin ve yurttaşların çıkarlarını temsil eden ve dış politikaların oluşturulması için gerekli bilgiyi sağlayan diplomatik temsilciler ile konsolosluk görevlilerinden oluşan örgüt. Birçok ülkenin dışişleri örgütleri arasında belirgin bir benzerlik vardır. Diplomasi ve konsolosluk işlevleri genellikle hem yurt içinde, hem de yurt dışında görev yapan tek bir örgütçe yürütülür; böylece diplomatik temsilciler ile konsolosluk görevlileri arasında bir görev değişimi sağlanır. İki işlevin birleşmesi, 1880'de Fransa'nın ve ardından birçok Avrupa ülkesinin, konsolosluk görevlerinin diplomatik işlerden tümüyle ayrılamayacağı düşüncesini benimsemesiyle gerçekleşmiştir.

Diplomatik temsilciler önceleri kraliyet ailesi üyelerinden ve soylulardan oluşur ve hükümdarların kişisel temsilcileri olarak görev yapardı. Devlet otoritesinin hükümdarların kişiliğinden ayrılıp kurumsallaşması üzerine, diplomatlar bağlı bulundukları devleti temsil etmeye başladılar. Bu aşamadan sonra da diplomatlar uzun yıllar genellikle varlıklı yönetici ve aristokrat sınıfların içinden çıktılar. Örneğin, I. Dünya Savaşı'ndan önce İngiliz dışişleri örgütüne girmek isteyenler bağımsız bir gelir kaynakları olduğunu kanıtlamak zorundaydı. Aristokrasinin ve geleneksel bir yönetici sınıfın bulunmadığı ABD'de bile, düşük aylık ve yetersiz ödenekler nedeniyle, servet ve siyasal bağlantılar diplomat olabilmek için gerekli özelliklerdi. Fransa'da, Üçüncü Cumhuriyet döneminde diplomatik temsilcilik orta sınıfın varlıklı üst tabakalarından yurttaşların ve servetlerini bir ölçüde koruyabilmiş aristokratların işiydi. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve Rusya'da diplomatik görevler yalnızca aristokrasi ile ordu ve donanmanın yüksek rütbeli yedek subaylarının elinde bulunuyordu.

İngiltere, dışişleri örgütü için giriş sınavı sistemine 1871'de geçti. 20. yüzyılda birçok ülkede eğitim ve beceri bu göreve getirilmenin başlıca ölçütü durumuna geldi. Giriş sınavı, liyakata dayalı terfi ve belirli bir yaşta zorunlu emeklilik gibi sıkı kurallara bağlanmış seçmeci sistem, günümüzde yaygınlaşmış bir uygulamadır.

Dışişleri örgütü görevlileri, uluslararası ilişkileri yürütürken, köklü bir geçmişe dayanan ve devletlerce zorunlu görülen kural ve göreneklere uymaya özen gösterirler. Uluslararası hukuk kurallarına göre yurt dışındaki temsilciliklerde görevli personel ile aileleri bulundukları ülkenin yargı yetkisi dışında kalırlar. Diplomatik dokunulmazlığı olan elçilik binaları hukuksal açıdan bağlı oldukları ülkenin bir parçası sayılır. Diplomatik görevliler hakkında hukuk davaları açılamaz; ayrıca tanık olarak ifade vermeme, ev sahibi ülkeye vergi ödememe gibi ayrıcalıkları vardır. Bununla birlikte resmi görevleri kişisel borçlarını ödemekten kaçınma ayrıcalığını sağlamadığı gibi, özel mülkleri de yerel yasalara bağlıdır. Ayrıcalık ve bağışıklıkların uygulanmasında diplomatik temsilcilerle konsolosluk görevlilerinin bağlı olduğu kurallarda bazı farklılıklar vardır.

Yerel yasalara uygun hareket etmeyen ya da ev sahibi devletçe başka bir nedenle kabul edilemez görülen görevli ya da personel, istenmeyen kişi (*persona non grata*) ilan edilir ve geri çağrılması istenir; bu tür durumlarda ilgili ülkenin talebine her zaman uyulur. Büyükelçilerin ve öteki diplomatik misyon şeflerinin güven mektubu sunarak göreve başlamasında uluslararası planda kabul edilmiş yollar izlenir; ama büyükelçi ve öteki görevlilerin atanmasında her ülke kendi yasalarını uygular.

Atanmasına karar verilen diplomatik temsilci için gönderileceği devletten onama istenir (*demande d'agrément*). Gizlilik içinde yapılan bu işlemin tamamlanmasından sonra, atanacak temsilcinin *persona non grata* sayılmasını gerektiren bir neden görülmemişse, söz konusu temsilci güven mektubunu (*lettre de créance*), gideceği devletin belirli bir resmi makamına sunar. Büyükelçi ve elçilerin güven mektubu devlet başkanları düzeyinde, maslahatgüzarların güven mektubu ise dışişleri bakanları düzeyinde işlem görür. Devleti temsil yetkisi olmayan konsoloslar ise gönderildikleri devletin dışişleri bakanlığına atama emri belgesini (*lettre de provision*) sunar ve kabul edildiklerini gösteren izin belgelerini (*exequatur*) alırlar.

Bir ülke nezdindeki yabancı diplomatik temsilcilerin tümü kordiplomatiği (*corps diplomatique*) oluşturur. Konsolosluk görevlileri ise *corps consulaire* içinde yer alır.

dışkı, anüs yoluyla vücuttan dışarı atılan ve kalsiyum fosfat, demir fosfat gibi inorganik maddeler, seluloz, protein, yağ gibi organik maddeler ve yüzde 70-75 oranında su içeren katı sindirim artıkları. Dışkının kuru ağırlığının yaklaşık üçte biri bakteri artıklarından oluşur ve içindeki proteinin yarıya yakını bakterilerce bireşimlenir. Yağların ise yaklaşık üçte biri steroller, özellikle kolesteroldür; geri kalan bölümü gene bakterilerce üretilir. Dışkıda aşırı miktarda yağ bulunması, genellikle incebağırsak ya da pankreas hastalıklarının (orn. çölyak hastalığı) belirtisidir. Dışkıda ayrıca, sindirim kanalını döşeyen mukozanın atılmış olu hücreleri de bulunur.

Dışkı, normal olarak günde bir ya da iki kez dışarı atılır; ishalde günlük dışkılama sayısı artabileceği gibi, düzbağırsağın ya da kalınbağırsağın tıkanması, beslenme bozuklukları ve kabızlık gibi nedenler de birikip katılaşan dışkının atılmasını engelleyebilir. Bağırsaklarda tutulan dışkıda üreyen toksinlerin zehirlenmeye yol açabileceği yolundaki inanış tamamıyla gerçek dışıdır. Dışkılarını bir yıl ya da daha uzun süre bağırsaklarında tuttukları halde, biriken dışkının 25-45 kg'lık ek ağırlığı dışında herhangi bir rahatsızlıktan yakınmayan pek çok hasta bildirilmiştir.

Tifo, kolera ve amipli dizanteri gibi hastalıklar, hastaların dışkılarına karışmış mikroorganizmaların yiyeceklere bulaşmasıyla yayılır. *Ayrıca bak.* dışkılama.

dışkı yeme *bak.* dışkıcıl beslenme

dışkıcıl beslenme, DIŞKI YEME ya da KOPROFAJİ olarak da bilinir, hayvanlarda dışkı ya da gübre yiyerek beslenme alışkanlığı. İnsanlarda anormal bir davranış biçimi olarak kabul edilen dışkı yeme, *Lagomorpha* takımının bazı üyelerinde (tavşanlar, adatavşanları) ve yaprak yiyen maymunların en az bir cinsinde (*Lepilemur*) içgüdüsel bir davranış olarak ortaya çıkar. Bu hayvanların vitamin gereksinimlerini bu yolla karşıladıkları sanılmaktadır. Öte yandan, başta bokböceği ve bok sineği olmak üzere, bazı böcek türleri büyük ölçüde ya da tümüyle dışkıcıl beslenir.

dışkıl dönem, ANAL DÖNEM olarak da bilinir, Freudcu psikanaliz kuramına göre, çocuğun ruhsal ve cinsel gelişmesinde tüm ilgisinin dışkılama süreçlerine dönük olduğu dönem. Genellikle yaşamın ikinci ve üçüncü yıllarını kapsayan dışkıl dönem, çocuğun sonraki gelişimi açısından önemlidir; bu dönemde, ana babasının dışkısını tutması yönündeki isteklerine duyduğu tepki çocuğun kişiliğini derinden etkileyebilir. Dışkıl döneme takılan ya da saplanan kişi aşırı düzenli, cimri ve inatçı bir kişilik yapısı (dışkıl ya da anal kişilik) geliştirebilir. *Ayrıca bak.* ağızcıl dönem.

dışkılama, katı ya da yarı katı atıkların (dışkı) sindirim kanalı yoluyla vücuttan dışarı atılması. İnsan vücudu günde ortalama bir ya da iki kez dışkı atarsa da, dışkılama sıklığının günde dörtbeş kezden haftada üçe kadar değişmesi normal kabul edilir. Büyükbaş hayvanlar ise her saat başı

dışkılayabilir. Kalınbağırsak duvarındaki kasların sığamsal (peristaltik) dalgalar halindeki kasılmaları, dışkının sindirim kanalı içinde düzbağırsağa (rektum) doğru ilerlemesini sağlar.

Atıklar için geçici bir depo işlevi gören düzbağırsak, duvarları kaslardan örülmüş, gevşeyip gerilebilen bir boruya benzer. Düzbağırsak dışkıyla dolup duvarları genişlediğinde, bu duvarlarda bulunan sinir sistemine bağlı gerilme alıcıları dışkılama isteğini uyarır. Bu istek hemen giderilmezse bir iki dakika içinde geçer, düzbağırsaktaki maddeler de yeniden kalınbağırsağa döner ve dışkıdaki suyun bir bölümü daha emilir; ama dışkılamanın sürekli olarak uzun süre ertelenmesi kabızlığa yol açar.

Düzbağırsak dışkıyla dolduğunda içindeki basınç artar; bu basınç önce anüs kanalının duvarlarını zorlayarak, duvarların birbirinden ayrılmasını ve dışkının kanala girmesini sağlar. Bu ek basınçla leğen kemiğinin tabanına yapışan kaslar anüs kanalını daha da açılmaya zorlar. Bu sırada, içindeki maddeleri anüs kanalına boşaltmak üzere kasılan düzbağırsağın boyu biraz kısalır. Anüste, dışkının tutulmasını ve dışarı atılmasını denetleyen iki büzücü kas vardır. Dışkı atılırken, leğen kemiğinin tabanındaki kaslar anüsü yukarıya doğru çekerek anüs kanalının dışarı fırlamasını önler. Bu arada genellikle idrarı boşaltma isteği de uyanır.

Dışkılama sırasında göğüs kasları, diyafram, karın duvarı kasları ve leğen kemiğinin tabanındaki kaslar sindirim kanalına basınç uygular. Havayla dolu olan akciğerler diyaframı aşağıya doğru ittiği için solunum geçici olarak durur; kan basıncı yükselir ve kalbin vücuda pompaladığı kan miktarı azalır. Kan basıncının, damarlardaki zayıf bir noktanın yırtılmasına (anevrizma) ya da damar içindeki bir pıhtının yerinden oynamasına yol açacak kadar yükselmesi dışkılama sırasında ölüme yol açabilir.

Dışkılama istemli olarak denetlenebildiği gibi, tümüyle istem dışı da olabilir. Omuriliğin örselenmesi ya da yaşlanma süreçleri, çoğu kez dışkıyı tutma denetiminin yitirilmesine yol açar. Ayrıca, ağrı, korku ya da çeşitli ruhsal ve sinirsel bozuklukların da dışkılamayı etkilediği bilinmektedir.

dışkılık, KLOAK olarak da bilinir, omurgalılarda, sindirim, boşaltım ve üreme yollarının açıldığı ortak boşluk. Amfibyumlar, sürüngenler, kuşlar, kıkırdaklıbalıklar (örn. köpekbalıkları) ve tekdeliklilerde bulunan dışkılık eteneli memelilerde ve kemiklibalıkların çoğunda bulunmaz. Bazı hayvanların dışkılığında, spermaları dişinin dışkılığına boşaltmaya yarayan, yardımcı bir üreme organı (kamış) vardır. Bu oluşum sürüngenlerin çoğunda ve bazı kuşlarda, örneğin ördeklerde görülür. Buna karşılık kuşların büyük bölümü dışkılıklarını birbirine değdirerek çiftleşirler ve bu organdaki kasların kasılması spermaların erkekten dişiye aktarılmasını sağlar.

dışkıtaşı *bak.* koprolit

dışkulak yolu, her iki kulakta, başın dışından başlayıp kulak zarında sonlanan kanal. Dışkulak yolunun yapısı bütün memelilerde aynıdır ve kulakkepçesinin tabanından, başlayarak dışkulağı ortakulaktan ayıran kulak zarına kadar uzanan geniş kıvrımlı kör bir kanala benzer. Kanal duvarının dışta kalan üçte birlik bölümü kıkırdaktan, içte kalan üçte ikilik bölümü ise kemik dokusundan oluşmuştur. Uzunluğu yaklaşık 2,5 cm olan kanalın iç yüzünü döşeyen deri, kulak zarını örtecek biçimde bir uzantı yapar. Kanalın hemen girişinde bulunan ince kıllar ve mumsu bir salgı (kulak kiri) üretmek üzere değişime uğramış ter bezleri, böcek, toz gibi yabancı maddelerin kulağa kaçmasını önler.

dışlama ilkesi *bak.* Pauli dışlama ilkesi

dışmerkez, EPİSANTR olarak da bilinir, deprem odağının (kaynak noktasının) tam üzerinde yer alan Yer yüzeyi noktası. Depremin en şiddetli etkisi, çoğunlukla bu noktada görülür. Dışmerkez üç ya da daha fazla sismik gözlemevinden ölçülen uzaklıkların yardımıyla saptanır. Her gözlemevinin deprem odağına olan uzaklığını yarıçap alarak çizilen çember yaylarının kesişme bölgesi, dışmerkezin konumunu verir.

dışsal ekonomiler, iktisatta, bir etkinliğin, taraf olmayan ya da etkinliğin dışında kalan kesimler üzerindeki iyi ya da kötü etkileri. Dışsal ekonomiler, bir ekonomik etkinliğin toplumsal maliyetini ya da yararını belirtir.

Bir şirket yaptığı üretim sırasında suyu ya da havayı kirletirse, kirlenmiş havayı solumak ya da kirlenmiş suyu kullanmak zorunda kalan insanlara verilen zarar dışsal ekonomi maliyetidir. Yeni yapılan bir parkın çevredeki gayrimenkulun değerini artırması ise bir dışsal ekonomi yararıdır.

Dışsal ekonomiler doğrudan (parasal) maliyet ve yararlar da sağlayabilir. Doğrudan dışsal bir maliyet, üretim etkinliğinin hemen görülen sonucudur; havayı kirleten ve bu etkinliğin sonucunda doğan fazladan tıbbi bakım ve temizlik maliyetini ödemeyen imalatçı örneğinde olduğu gibi, maliyet buna neden olan tarafça ödenmez. Eğer bir fabrikanın genişletilmesi tüketiciler için ürün maliyetini düşürürse, dışsal ekonomi parasal yarar olarak adlandırılır. Bu genişleme aynı zamanda emek ve ürün maliyetlerinin artışına da neden olabilir. Parasal dışsal ekonomiler mal ve hizmetlerin fiyatlarında imalatçıların ve tüketicilerin hesaba kattıkları değişikliklere yol açar.

Bir ekonominin kaynaklarının çoğu, dışsal ekonomi maliyetleri tarafından tüketiliyor ve pek az kaynak dışsal ekonomi yararları sağlayan mallar için kullanılıyorsa, dışsal ekonomiler rekabetçi piyasaların optimum işlemesini engelleyebilir. İmalatçı dışsal maliyetleri hesaba katmazsa, ürün üretimin toplumsal maliyetinin altında fiyatlandırılabilir ve çıktı çok fazla olabilir.

dıştan evlenme, EGZOGAMİ (Yunanca *exo*: "dış" ve *gamos*: "evlilik") olarak da bilinir, farklı akraba gruplarından kişiler arasındaki evlenme. *Ayrıca bak.* evlilik.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

---

di, Çin müziğinde hem genel olarak flüte, hem de yandan üflenen flüte verilen ad. Uçtan üflenen flute *xiao* denir. Yandan ya da çapraz üflenen flütlerde çoğu zaman üfleme deliği ile altı ya da yedi tane olan parmak deliği arasında, Çin flüt müziğine özgü vızıltılı sesin çıkmasını sağlayan zarla ya da kâğıtla kaplı bir delik vardır.

Varlığı en azından İÖ 9. yüzyıla değin geri giden bu tür flutler, bambudan yapılarak verniklenir. Batı akordunda, tümüyle modern *di* takımları da vardır. Geleneksel olanların boyları ve yapıları çok çeşitlidir.

Di Stefano, Alfredo (d. 4 Temmuz 1926, Buenos Aires, Arjantin), Arjantin asıllı İspanyol futbolcu. Futbol yaşamı boyunca 900'den fazla gol atmıştır.

Futbola Buenos Aires'in River Plate kulübünde başladı. Futbol tekniği ve golleriyle kısa sürede ün yaptı. 1949'da Kolombiya'nın Millonarios Bogotá takımına geçti ve burada dört yıl oynadıktan sonra İspanya'nın ünlü Real Madrid takımına transfer oldu. Dünyanın en ünlü futbolcularının yer aldığı ve "Beyaz Şimşekler" olarak anılan Real Madrid'de oynadığı sıralarda "Sarı Ok" lakabıyla tanındı. Bu takımın sekiz kez lig, bir kez de kupa şampiyonluğu kazanan kadrosunda yer aldı. Real Madrid'de oynadığı 11 yıl içinde 308 gol attı. Bu dönemde Real Madrid, iki kez Latin Kupası'nı, bir kez de Kıtalararası Şampiyon Külüpler Kupası'nı kazandı. Di Stefano da 1957 ve 1959'da Avrupa'da yılın futbolcusu seçildi. Attığı 49 golle Avrupa kupalarının gol kralı oldu. Ayrıca oynamış olduğu liglerde 12 kez gol krallığını elde etti. Altı kez Arjantin, 31 kez de İspanya milli takımlarında yer aldı. 1964'te İspanya'nın Barselona takımına geçti. 1967'de futbolu bıraktı ve antrenörlüğe başladı.

Diabelli, Anton (d. 6 eylül 1781, Mattsee, Salzburg yakınları, Salzburg Başpiskoposluğu - ö. 7 Nisan 1858, Viyana), Avusturyalı müzik yayımcısı ve besteci. En tanınmış bestesi, Beethoven'ın da tema olarak aldığı ve üzerine 33 çeşitleme bestelediği (Opus 120 *Diabelli Çeşitlemeleri*) valsidir.

Papaz olmak isteyen Diabelli, Raichenhaslach'taki manastıra girdi ve orada Joseph Haydn'ın kardeşi Michael ile çalıştı. Bavyera manastırlarının laikleştirilmesi üzerine 1803'te Raichenhaslach'tan ayrılarak Viyana'ya gitti. Orada piyano ve gitar öğretmeni olarak tanındı. 1818'de Peter Cappi ile birlikte bir yayınevi kurdu. 1824'te Cappi'nin yayınevindeki hakkını da devraldı; Schubert, Czerny ve Beethoven'ın yapıtlarını yayımladı. 1851'de Schubert'in yapıtlarının konularına göre düzenlenmiş ilk katalogunu çıkardı. Yayımcı olarak sezgilerine çok değer veriliyordu; Beethoven ona "Diabolus Diabelli" (Şeytan Diabelli) adını takmıştı. Besteleri içinde operetler, kilise müzikleri, piyano, flüt, gitar ve başka çalgılar için çok sayıda hafif parça vardır.

Diablo Sıradağları, ABD'nin batı kıyılarında yer alan Pasifik Kıyı Sıradağlarının bir bölümü. California'da, Oakland'ın 32 km doğusundaki Diablo Dağı Eyalet Parkı'nda bulunan Diablo Dağından (1.173 m) başlar ve eyaletin ortabatı kesimindeki Kern iline kadar uzanır. Büyük Okyanusa paralel olan Diablo Sıradağları, Büyük Vadinin batı duvarını oluşturur. Uzunluğu 290 km, ortalama yüksekliği 900-1.200 m arasındadır; en yüksek tepesi San Benito Dağıdır (1.600 m). Dağların İspanyolca adı olan Monte del Diablo (Şeytanın Ormanları) dağın sırtlarında kurulmuş bir Yerli yerleşiminden gelmektedir ve ilk kez 1824'te kayıtlara geçmiştir. Bölgenin önde gelen ekonomik etkinliği sığır besleme, petrol çıkarma ve tarımdır.

Diadectes, fosillerine Kuzey Amerika'daki Alt Permiyen Donem (Permiyen Donem y. 280-225 milyon yıl önce) kayaçlarında rastlanan, soyu tükenmiş amfibyum cinsi. Oldukça tartışmalı bir takım olan *Seymouriamorpha* içinde sınıflandırılan *Diadectes*, hem sürüngenlere, hem de ilkel amfibyumlara benzeyen özellikler taşır. Uzunlukları 2 m'yi bulabilen bu hayvanların, güçlü bacak kemikleri, omuz ve kalça kemerleri, omur-

ga ve kaburgalarla desteklenmiş sağlam bir iskelet yapıları vardır; kafatasları ise oldukça yüksek ve kısadır. Kesici olmayan küt uçlu dişlerine bakılarak, *Diadectes*'in en

Diadectes iskeleti
American Museum of Natural History New York

eski kara otçullarından biri olduğu ve daha uzun olan ön dişleriyle bitkileri kesip, daha kısa olan yan dişleriyle de çiğnediği sanılmaktadır. *Ayrıca bak.* Seymouria.

Diadokhos (PHOTIKELI) (ö. 5. yy), 451'de toplanan Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nin tanımladığı Hıristiyan öğretisini uzlaşmaz biçimde savunan Photike (Epeiros bölgesi, Yunanistan) piskoposu. Çilecilikle ilgili yazıları gerek Doğu'da, gerek Batı'da ruhani yaşam biçimini etkilemiştir.

Diadokhos'un yaşamı konusunda bilinen az sayıda ayrıntı, birkaç yerde ondan söz eden Bizanslı tarihçilerden kaynaklanır. 9. yüzyılda Khalkedon Konsili'yle ilgili bir metinde Photios, Diadokhos'un İsa'nın tek ve tanrısal bir doğası olduğunu ileri süren Monofizit öğretiyi nasıl çürüttüğünü anlatır. Diadokhos'un İsa'nın ikili doğasını (beşeri ve tanrısal) vurgulayan öğretiyi savunduğu, 457'de Doğu Roma imparatoru I. Leon'a yazdığı mektupla da kanıtlanır. Doğulu piskoposların da imzaladığı bu mektupta İskenderiyeli Monofizitlerin, Khalkedon öğretisini savunan din adamlarına kıyım uyguladığı anlatılır. 5. yüzyıl sonlarında Vita piskoposu Victor'un kaleme aldığı *Historia persecutionis Vandalorum* (Vandal Zulmünün Tarihi) adlı vakayinamede, Diadokhos'un öğretisi övülür ve yağmacı Vandalların Diadokhos'u kaçırarak Kartaca'ya götürdükleri aktarılır. Diadokhos büyük olasılıkla Kartaca'da ölmüştür.

5. yüzyıl Hıristiyan mistisizminin öncülerinden Evagrios Pontikos'un öğrencisi olan Diadokhos, başyapıtı *Hekaton Kephalaia Gnostika*'da (Bilginin Yüz İlkesi) çileciliğin Yunanistan ve Mısır'daki başlıca yönlerini aydınlatır. Yapıtın işlediği temel savlar, insanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığı ve günahkâr kişinin, Tanrı'nın kayrası, kendi özgür iradesi, tutkularına egemen olması ve sevgiye dayalı tefekkür yoluyla yeniden doğruluğa erişeceğidir. *Hekaton Kephalaia*, 431'de toplanan Ephesos (Efes) Konsili'nin mahkûm ettiği ve ilk günah yüzünden insan ruhuna yerleşen şeytanın ancak durmadan dua ederek kovulabileceğini öne süren Eukhites (Yunanca *eukhe*: "dua") akımını da eleştirir. Diadokhos, bu akımın çileci *apatheia* (duyumsamazlık) ilkesini tinsel hareketsizlik biçiminde yozlaştırmasına karşı çıkar. Gönül cömertliğine ulaşabilmek için bedene aşırı eziyet etmeyi reddeden Diadokhos, ölçülü bir çileci eğitim programı önerir. Hıristiyan öğretisinin tefekkür temeline dayanması, yasal uğraşların bir uzantısı durumuna düşmemesi gerektiğini savunur.

Hekaton Kephalaia Bizans-Rum çileci geleneğini ve 16. yüzyıl İspanyol mistisizmini derinden etkiledi. Ayrıca 18. yüzyılda gerek *Philokalia* (Ortodoks manastır yaşamına ilişkin metinler derlemesi), gerek Rusya'da hazırlanan dua derlemeleri üzerinde de etkili oldu. Diadokhos'un katı tutumu ve mistik deneyime verdiği önem "Göğe Yükselme Üzerine Vaaz"da da görülüyordu. Diadokhos, *Horasis* (Görüş) ve *Katekhesis* (Yönerge) adlı yapıtlarında Hıristiyan mistisizminin panteist yorumunu ele aldı.

Diageynyolar, eskiden, bugünkü ABD-Meksika sınırının iki yanında kalan California ile Baja California'daki (Aşağı California) geniş alanlarda yaşayan ve Yuman dilini konuşan Amerika Yerlileri. Adlarını yörede kurulan San Diego Misyon Evi'nden almışlardır.

Diageynyo kültürü, kuzey komşuları Luiseynyolar ile Mohaveler gibi doğudaki öbür Yuman topluluklarının kültürleriyle bazı benzerlikler taşıyordu (*bak.* Yumanlar). Toplumsal örgütlenmeleri ise soya dayalıydı. Her soyun kendine özgü bir yerleşim bölgesi vardı. Soy başkanları törenleri yönetirdi. Kıyıda yaşayan Diageynyoların başlıca besin kaynağı balık ve yumuşakçalardı. İç kesimlerdeki Diageynyolar ise tarımla uğraşırdı. Evleri çalı ve topraktan yapılmış bir çatı ile bu çatıyı tutan direklerden oluşurdu. Ayrıca sazlardan sepet örer ve çanak çömlek yaparlardı.

Dinsel âdetlerinin çoğu Luisenyolarınkilere benzemekle birlikte, dünya görüşleri farklıydı. Luisenyoların mistik olmalarına karşılık, Diageynyolar yaşamın gerçek ve görünür yanlarıyla ilgileniyordu.

Topraklarına misyonerlerin girdiği öteki California Yerlileri gibi Diageynyolar da İspanyol Fransisken rahiplerinin Hıristiyanlaştırma çabalarına karşı direndiler. Hıristiyanlık Diageynyolar arasında fazla yaygınlaşmadı. Günümüzde San Diego yakınındaki topluluklar içinde Diageynyo asıllı 700 kadar Yerli yaşamaktadır.

Diaghilev, Sergey (Pavloviç) (d. 31 Mart 1872, Novgorod ili, Rus Çarlığı - ö. 19 Ağustos 1929, Venedik), baleyi resim, müzik ve tiyatro gibi öbür sanatlarla bütünleştirerek yeniden canlandıran Rus emprezaryo. 1909'da Paris'te kurduğu Rus Balesi adlı topluluğuyla Avrupa ve Amerika'yı dolaşmıştır.

Bir tümgeneral ile soylu bir kadının oğluydu. Doğum yaparken ölen annesi gibi iri, hülyalı gözlü, gene onun gibi hem özel, hem sanat yaşamında lükse düşkündü. Kendisinin de sık sık belirttiği gibi tam anlamıyla hazcı (hedonist) bir felsefesi vardı.

Disiplin duygusu ile çevresindekilere egemen olma güdüsünü ise üvey annesi Helen Valerianovna Panayeva'dan aldı. Üvey annesinin müzik çevresi, genç yaşta ortaya çıkan sanatçı yönünün de gelişmesine yardımcı oldu. Daha okul çağındayken piyano dersleri alarak Schumann'ın konçertosunu dinleyiciler önünde çalabilecek düzeye erişti; besteciliğe yeteneği de çocuk yaşta ortaya çıktı.

1890'da Petersburg Üniversitesi'ndeki hukuk öğrenimi sırasında toplumsal bilimlere, müzik ve resme ilgi duyan bir grup gençle tanıştı. Bu çevre, yaşamı boyunca başında bulunacağı pek çok aydın topluluğunun ilkiydi. Diaghilev sonradan yapımlarına parlak katkılarda bulunan ressam Alexander Benois ve ressam Léon Bakst ile de bu dönemde arkadaşlık kurdu. Gene 1890 dolayında Petersburg'da Marinski Tiyatrosu'nda (bugün Kirov Devlet Akademi Tiyatrosu Opera ve Balesi) seyrettiği Çaykovski'nin *Uyuyan Güzel* balesi ise ilgisini çekmedi. Baleyle bu ilk karşılaşması düş kırıklığıyla sonuçlanmıştı, ama *Uyuyan Güzel* ileride Diaghilev'in en başarılı yapımlarından biri olacaktı.

1893'te Diaghilev ilk kez Rusya dışına çıktı; Almanya, Fransa ve İtalya'yı kapsayan bu gezisinde ünlü Fransız romancı Émile Zola, opera bestecisi Charles Gounod ve Giuseppe Verdi ile tanıştı. Gençliğinde bile büyük adamların dostluğundan hoşlanıyor, onları uyarıcı, heyecan verici buluyordu.

Diaghilev, y. 1916
New York Public Library Dance Collection

1896'da hukuk öğrenimini tamamladı, ama müzik alanında çalışmaya kararlıydı. Seslendirilen bir vokal yapıtı pek beğenilmedi. Besteci Nikolay Rimski-Korsakov, çok yerinde bir tavırla ona bestecilikten vazgeçmesini söyledi. Diaghilev Moskova'da ünlü bas Fyodor Şalyapin'in koruyucusuyla tanıştı ve Şalyapin'in oynadığı operaların yapımlarında köklü sahne değişiklikleri önerdi. Kendi sanat yeteneklerinden emin değildi, ama Vergilius ve Horatius'un koruyucusu Romalı Gaius Maecenas gibi büyük bir sanat koruyucusu olmak istediğini artık çok iyi biliyordu. Benimsediği bu uğraşın gerektirdiği kişisel gelirden ise yoksundu; dolayısıyla opera, bale ve edebiyat alanında büyük yatırımlar gerektiren tasarı ve girişimleri zorluklarla karşılaşıyordu. Ayrıca eşcinselliği de mesleği açısından ciddi bir engeldi. Ama etkileyici ve güçlüklerden yılmayan bir kişiliği vardı ve Diaghilev bu niteliklerinden yararlanmasını bildi.

1899'da uluslararası girişimlerinden ilkini gerçekleştirerek, yayını 1904'e değin süren *Mir İskusstva* (Sanat Dünyası) dergisini kurdu. Dergi Londra'da yayımlanan ve grafik sanatçısı Aubrey Beardsley ile yazar Oscar Wilde'ın düşüncelerini yansıtan *The Yellow Book*'un (Sarı Kitap) karşılığıydı. Diaghilev 1902'de, Ukraynalı portre ressamı Dmitro Levitski (1735-1822) üzerine bir monografi yayımladı. Üç yıl sonra da Petersburg'daki Tauride Sarayı'nda tarihsel bir portre sergisi düzenledi.

1906'da Paris'e yerleşmek üzere Rusya'dan ayrılması, Diaghilev'in yaşamındaki dönüm noktasıdır. Paris'te bir Fransız-Rus sanat birliğine dönüşecek olan harekete önayak oldu. Önce bir Rus sanatı sergisi, 1907'de de ulusalcı Rus bestecilerinin yapıtlarına ayrılan bir dizi tarihsel konser düzenledi. 1908'de Paris Operası'nda Modest Mussorgski'nin, başrolünü Şalyapin'in oynadığı *Boris Godunov* operasını Rusça sahneledi.

Artık sıra, farklı sanat dallarını birbiriyle kaynaştırma ülküsünü gerçekleştirmeye gelmişti. 1899'da İmparatorluk Tiyatrosu başyöneticisi Prens Sergey Volkonski'nin yardımcılığına atanmış, bu sırada Amerikalı dansçı Isadora Duncan'ın üslubundan etkilenen dansçı Michel Fokine ile tanışmıştı. Isadora Duncan'ın dansa getirdiği yeniliklerden, besteci Wagner'in düşüncelerinden ve şair Baudelaire'in kuramlarından etkilenen Diaghilev, 1909'da Paris'te Châtelet Tiyatrosu'nda Rus Balesi'nin ilk sezonunu açtı. Topluluğunda Anna Pavlova, Vaslav Nijinsky ve Michel Fokine gibi dansçılar bulunuyordu.

Diaghilev'in yeni bir anlayışla hazırladığı gösterilerde alışılmış koreografinin yeri olmadığı çok geçmeden ortaya çıktı. Büyük ölçüde Fokine ile Léonide Massine'in etkisi altında yepyeni bir geleneği yaratmakta olan koreograflar mim ya da dramatik olay örgüsünü açıklayan dansları hedefliyorlardı. Eski sanat biçimlerini yeniden ele almak üzere seçilen besteciler de ressam ve koreografların düş güçlerinden esinleniyorlardı. İşte Diaghilev'in yaratıcılığı, bu sanatsal bütünlüğün içkin bir beğeni temelinde gerçekleştirilmesindeydi.

Genç besteci İgor Stravinsky'nin *Ateşkuşu* (1910), *Petruşka* (1911) ve *Bahar Ayini* (1913) adlı bale yapıtlarıyla Diaghilev'in sanatı doruğuna ulaştı. Stravinsky'nin geleneksel bir piyano konçertosu olarak tasarladığı *Petruşka*, Diaghilev'in ısrarlarıyla bir mim balesine dönüştü ve bir panayır tiyatrosundaki kuklaların düşsel oyunlarının canlandırıldığı bu yapıt Diaghilev balelerinin belki de en büyüğü oldu. Olay Diaghilev'in birlikte çalıştığı sanatçılar üzerindeki büyük psikolojik etkisini göstermesi açısından da önemliydi. Stravinsky'nin 20. yüzyılın en çarpıcı orkestra müziklerinden birini ortaya koyduğu *Bahar Ayini* Paris'teki ilk sahnelenişinde büyük tepki gördü. Müziğin alışılmadık disonansları ve vahşi ritimlerinin kibar dinleyici kitlesi arasında yol açtığı gürültülü protestolar yüzünden dansçılar yanı başlarındaki orkestranın sesini duyamayacak duruma gelmiş, ama, sahne yanında sandalye üstüne çıkarak bağıra bağıra ritim veren ve mimleri aktaran koreograf Nijinsky'nin çabalarıyla dansларını sürdürmüşlerdi.

Diaghilev Rusya'dan ayrıldıktan sonra bir daha hiç dönmedi; sanat alanındaki devrimci çalışmalarını da Sovyetler Birliği'nde değil, Paris'in entelektüel çevrelerinde sürdürdü. Fransız şair Jean Cocteau da, birlikte çalıştığı sanatçılardan biriydi Gösterlerini 1909'dan 1929'a değin aralıksız sürdüren bale topluluğuyla Diaghilev Avrupa ülkelerinde, ABD ve Güney Amerika'da turnelere çıktı. Son yıllarında programlarında Fransa, İtalya, İngiltere ve ABD'nin gelecek vaat eden bestecilerine ve ressamlarına yer verdi. Repertuvarına aldığı besteciler arasında Richard Strauss, Debussy, Ravel ve Prokofiev de vardı.

Bütün başarısına karşın Diaghilev özel yaşamında yalnız, mutsuz ve doyumsuz bir insandı. Hiçbir zaman kusursuza ulaşamayan, ama hep araştıran biriydi. Uzun süreden beri şeker hastasıydı; Covent Garden'daki parlak 1929 sezonunun sonlarına doğru sağlığı çok bozulmuştu. Gene de tatilini geçirmek üzere Venedik'e gitti. Burada ateşinin yükselmesiyle şeker komasına girdi ve bir süre sonra öldü. San Michele Adası mezarlığına gömüldü.

Diaguytalar, bütün Arjantin'in kuzeybatısı ile Şili'nin Atacama ve Coquimbo yönetim bölgelerini oluşturan topraklarda yaşamış Güney Amerika Yerlileri. Diaguytaların Arjantin'in kuzeybatısındaki bir alt grubu olan Kelçakiler, hakkında en çok bilgi toplanmış olan Diaguyta topluluğudur. Hangi dil grubuna bağlı oldukları bilinmemektedir.

Kelçakiler savaşçı bir halk olarak tanınırlar. Yaşadıkları topraklarda stratejik yerlerde bulunan taş istihkâmlar da bunun kanıtıdır. Kelçakiler, İspanyol kentlerine saldırılar düzenleyen yetenekli binicilerdi. Teraslama yöntemiyle tarım yapar, bazen sulama kanalları inşa ederlerdi. Ayrıca lama sürüleri yetiştiren Kelçakiler, boyadıkları lama yününü tezgâhlarda dokurlar, sepet ve ince seramik yapımıyla uğraşırlardı. Metalurji konusunda da bilgiliydiler. Büyüden kaynaklandığına inandıkları hastalıkların tedavisi için şamanlara başvururlardı. Şamanlar, ayrıca tarımla ilgili bereket törenleri de düzenlerlerdi.

Diamantina, Brezilya'nın Minas Gerais eyaletinin orta kesiminde kent. Mineral yataklarının bulunduğu Espinhaço Dağlarında ve deniz düzeyinden 1.262 m yüksekte kuruludur. Eski adı Tejuco olan kentte koloni döneminden kalma birkaç yapıyla bir elmas müzesi vardır. Başlıca ekonomik etkinlikler dokumacılık, elmas kesme, kuyumculuk ve demir eşya yapımıdır. Diamantina'ya Belo Horizonte'dan kara ve demir yoluyla ulaşılır. Nüfus (1981 geç.) 20.197.

Diamantina Irmağı, Avustralya'nın ortadoğu kesimindeki kırsal Channel bölgesinde kesintili akan ırmak. Selwyn'in (Queensland) doğusundaki Kirbys Nob'dan doğar ve bazı mevsimlerde kuruyarak 800 km boyunca güneybatı yönünde akar. Birdsville'i geçtikten sonra Güney Avustralya'daki Goyder Lagününe ulaşır. Akaçlama havzası 158.000 km²'dir. Taşkın dönemlerinde, kuzeyden gelen Georgina Irmağıyla birleşerek Warburton Çayının yatağına girer; burada birleşen iki ırmak güneybatıdaki Eyre Gölüne akar. Diamantina'nın başlıca kolları Western ve Mayne ırmaklarıdır. Irmağın Birdsville'deki yıllık ortalama debisi saniyede 25 m³'tür. Bu miktar taşkın dönemlerinde 1.416 m³'e ulaşır, kuraklık sırasında sıfıra iner.

Dian Gölü, Wade-Giles yazımında TIEN, KUNMING (Wade-Giles yazımında K'UN-MING) olarak da bilinir, Çin'in Yunnan yönetim bölgesinde, Kunming'in güneyinde göl. Yunnan'ın doğu kesiminde bölgenin en büyük göl havzasında yer alır. Güneyinde, yüksekliği 2.664 m'ye ulaşan Liangwang Sıradağları uzanır. Gölün uzunluğu kuzey-güney doğrultusunda 40 km, genişliği 13 km, derinliği yaklaşık 8 m'dir. Doğu ve batı kıyılarında dik biçimde yükselen dağlar vardır. Kuzeyinde ise geniş bir taşkın ovası uzanır. Ovada, Moğol istilasından (1279-1368) ve Ming hanedanının (1368-1644) ilk döneminden bu yana yoğun tarımsal sulama yapılmaktadır. Bu tarihten önce bölge yalnızca zaman zaman Çinlilerin denetimine girmişti. İÖ 2. yüzyıldan başlayarak buraya tarımla uğraşan halklar yerleşti. Bölge sırasıyla, önce bağımsız olan ve İÖ 109'dan sonra Han hanedanına (İÖ 206-İS 220) bağımlı duruma gelen Dian Devleti ile Manzhao (8-10. yy) ve Dali (10-13. yy) devletlerinin merkezi oldu.

Diana, Eski Roma dininde, vahşi hayvan ve av tanrıçası. Yunan tanrıçası Artemis ile özdeşleştirilir. Adı *di* (parlamak) kökünden

Elinde meşaleyle betimlenen Diana; Vatikan Müzeleri
Ahnan-Art Resource/EB Inc

gelir ve büyük olasılıkla "parlak olan" anlamını taşır. Artemis gibi Diana da aynı zamanda evcil hayvanların tanrıçasıdır. Bir bereket tanrıçası olarak, gebelikte ve doğum sırasında yardıma çağrılırdı. Başlangıçta belki yerel bir orman tanrıçasıyken çok geçmeden Artemis'le bir tutulur oldu. Daha sonra, Artemis'in Selene (Ay) ve Hekate (Trivia) ile özdeşliği Diana için de benimsendi. Bu nedenle Latin edebiyatında Diana bazen *triformis* (üç biçimli) olarak nitelenir.

Diana'ya tapınılan en ünlü yer, Aricia yakınındaki Nemi Gölü kıyısında bulunan Diana Nemorensis (Orman Diana'sı) koruluğuydu. Burası Latin Birliği kentlerinin ortak kutsal tapınağıydı ve bu yüzden siyasal önemi vardı. Yöredeki bir akarsuyun perisi olan Egeria, doğumun koruyuculuğunu Diana ile (burada Diana Lucina olarak adlandırılıyordu) paylaşırdı. Kahraman Virbius'un (Hippolytos'un İtalya'daki karşılığı) Diana'nın ilk rahibi (*rex Nemorensis*) olduğuna inanılırdı. İnanışa göre kaçak bir köle olan rahip, atasını bir savaşta öldürmüştü.

Roma'da en önemli Diana tapınağı Aventinus'taydı. Latin Birliği'nin kuruluş antlaşmasının saklandığı bu yapının Kral Servius Tulluius (İÖ 6. yy) döneminde inşa edildiği söylenir. Burada Diana, aşağı sınıfların, özellikle de kölelerin koruyucusu sayılırdı. Roma ve Aricia'da 13 Ağustos'ta düzenle-

nen şölenler bir köle bayramıydı. Aventinus'ta Diana, Apollon'un kız kardeşi olarak görülürdü ve dinsel olmayan oyunlarda, ikisine birlikte tapınılırdı. Roma sanatında Diana, yanında bir geyik ya da tazıyla, yay ve ok torbası taşıyan bir avcı gibi betimlenir.

Diana, GALLER PRENSESİ, lakabı LADY DI, asıl adı DIANA FRANCES SPENCER (d. 1 Temmuz 1961, Sandringham, Norfolk, İngiltere), 1981'den bu yana Galler prensi Charles'ın eşi ve İngiliz tahtının ikinci vârisi Galler prensi William'ın (d. 1982) annesi.

Spencer 8. kontu Edward John Spencer ile ilk karısı Frances Ruth Burke Roche'un (Fermoy 4. baronunun kızı) üçüncü çocuğu ve en küçük kızıdır. Kraliçe II. Elizabeth'in Sandringham'daki malikânesinde, ailesinin kiraladığı Park House'da dünyaya geldi; çocukluğundaki oyun arkadaşları, kraliçenin küçük çocukları Prens Andrew ile Prens Edward idi. 1975'te babasına kontluk unvanı verildiğinde Lady Diana Spencer oldu. Norfolk'ta, Thetford yakınlarındaki Riddlesworth Hall'da ve Kent iline bağlı Sevenoaks'daki West Heath Okulu'nda öğrenim gördüğü dönemde, yaz tatillerini İskoçya'da, babasından 1969'da boşanan annesi ile birlikte geçiriyordu. Ardından İsviçre'nin Montreux kentinde, genç kızları toplum yaşamına hazırlayan Chateau d'Oex adlı özel okulda Fransızcasını geliştirdi ve usta bir kayakçı oldu. İngiltere'ye döndüğünde, üç genç kadın arkadaşı ile birlikte Londra'nın South Kensington bölgesinde bir apartman dairesine yerleşti ve Pimlico'da gözde bir okul olan Young England'da anaokulu öğretmeni oldu.

Daha sonra, kraliyet ailesi ile ilişkileri yeniden canlandı ve 1980'de Charles ile olan dostluğu gelişti. 24 Şubat 1981'de nişanlandıkları ilan edilen Charles ve Diana, 29 Temmuz 1981'de St. Paul's Katedrali'nde evlendiler. İlk çocukları Galler prensi William Arthur Philip Louis 21 Haziran 1982'de, ikinci çocukları Prens Henry Charles Albert David ise 15 Eylül 1984'te doğdu.

Diana maymunu (*Cercopithecus diana*), ağaçta yaşayan genon türü. Alnında, tanrıça Diana'nın yayına benzeyen yarımay biçiminde ak bir leke bulunduğu için bu adla

Diana maymunu (*Cercopithecus diana*)
John Drysdale Animals Animals

anılan Diana maymunu, daha çok Batı Afrika'nın yağmur ormanlarında, ağaçların tepesinde yaşar. Yüzü ve kürkünün büyük bölümü kara, sakalı, boynu ve göğsü aktır; uyluklarında da boydan boya ak bir çizgi uzanır. Uyluklarının iç bölümleri sarımsı ya da kızılımsıdır. Sırtında da koyu kızıl bir leke bulunur. *C. d. roloway* alttürünün sakalı daha uzun, alın lekesi de daha geniştir. Hareketli ve eğitilmeye yatkın bir hayvan olan Diana maymunu insanlara kolayca alışır, ama yaşı ilerledikçe huysuz ve geçimsiz olmaya başlar. *Ayrıca bak.* genon.

Diane DE FRANCE, ANGOULÊME VE MONTMORENCY DÜŞESİ (d. 1538, Paris - ö. 11 Ocak 1619, Paris), Fransa kralı II. Henri'nin Piemonteli genç bir kadın olan Filippa

Diane de France; sanatçısı bilinmeyen bir portre çalışmasından ayrıntı, 1568; Louvre Müzesi, Paris
H. Roger-Viollet

Duco'dan doğan kızı. Aslında Henri'nin gözdesi Diane de Poitiers'nin evlilik dışı kızı olduğu da öne sürülmüştür. Diane, güzelliği ve III. Henri ile IV. Henri dönemlerindeki nüfuzu kadar, bilgisi ve zekâsıyla da ün yapmıştır.

Babasının tahta çıktığı 1547'de, kral soyunun yasal üyesi olduğu kabul edildi. 1553'te Castro dükü Orazio Farnese ile evlendiyse de, kocası aynı yıl bir çarpışmada öldürüldü. Diane 1559'da, Anne de Montmorency'nin büyük oğlu François ile evlendi. IX. Charles'ın hükümdarlığı sırasında kocasının, krallık içinde barış için çalışan, "Siyasiler" adlı ılımlı Katolik grubun önderi olmasına katkıda bulundu.

1579'da ikinci kez dul kalan Diane, III. Henri döneminde daha da büyük bir nüfuza sahip oldu; 1582'de ömür boyu gelir sağlamak üzere Angoulême Düklüğü kendisine tahsis edildi. Kralın Navarre'lı Henri ile uzlaşmasını sağlamak için çok uğraştı. Navarre'lı Henri, IV. Henri adıyla kral olduğunda büyük ölçüde ondan yana tutum aldı. Daha sonra, IV. Henri'nin âşık olduğu ve sonradan Condé prensesi olan yeğeni Charlotte de Montmorency'ye annelik yaptı. Diane'ın günümüze kalan mektupları, onun büyük hoşgörü ve cesaret sahibi bir kadın olduğunu göstermektedir.

Dianthus *bak.* karanfil

Diapensiales, ikiçenekliler sınıfından, tek bir familyayı (*Diapensiaceae*) içeren takım. Bu familya, Avrupa, Asya ve ABD'nin doğusundaki yüksek kesimlerde dağılmış, yaprakdökmeyen küçük çalı ve otsu bitkilerin oluşturduğu yedi cinsi kapsar.

Bu takımdaki bitkilerinin en belirgin özelliği, çiçeklerin ışınsal bakışımlı ve çift eşeyli oluşudur. Çiçeklerin ayrı ya da birleşik beş çanakyaprağı, tabanda birleşecek biçimde üst üste binmiş beş taçyaprağı, taçyaprakların yüzeyinde almaşık olarak dizilmiş beş erkekorganı ve her biri birkaç ya da pek çok tohumtaslağı taşıyan üç odacıktan oluşmuş bir dişiorganı vardır. Bazı türlerde ayrıca taçyapraklarla karşılıklı dizilmiş, beş verimsiz erkekorgan bulunur.

Diapensiales takımının *Ericales* takımıyla akraba olduğu ve her iki takımın da *Theales* takımıyla ortak bir atadan türedığı kabul edilir. *Diapensiaceae* familyası içinde sınıflandırılan yedi cins *Shortia* (yedi ya da sekiz tür), *Diapensia* (üç tür), *Schizocodon* (iki

Diapensia lapponica
Kitty Kohout Root Resources-EB Inc

tür), *Berneuxia* (iki tür), *Diplarche* (iki tür), *Pyxidanthera* (bir ya da iki tür) ve *Galax*'tır (bir tür).

Anayurdu ABD'nin güneydoğusu olan *Galax urceolata*, çiçekçilikte çelenk yapımı ve süsleme amacıyla yaygın olarak kullanılır. Sonbaharda bronz rengini alan büyük, sert, yürek biçiminde ya da yuvarlak gösterişli yaprakları vardır. Bazen süs bitkisi olarak yetiştirilen *Shortia soldanelloides*, 2,5 cm çapında çiçekleri olan küçük bir çalıdır. Çeşitli *Shortia*, *Diapensia* ve *Pyxidanthera* türleri kaya bahçelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Diarmaid MACMURCHADA *bak.* Dermot MACMURROUGH

Diarthrognathus, üstün yapılı memelilere benzeyen, soyu tükenmiş sürüngen cinsi. Fosillerine, Afrika'nın güneyindeki Üst Triyas Döneminin (Triyas Dönemi y. 225-190

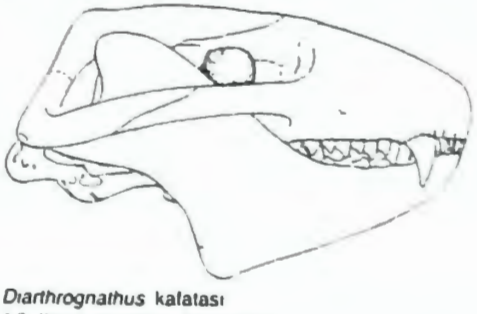

Diarthrognathus kafatası
A.S. Romer *Vertebrate Paleontology* (University of Chicago 1966)

milyon yıl önce) karasal kayaçlarında rastlanır. *Diarthrognathus*, memelilere benzeyen öbür sürüngenlerin büyük bölümüyle aynı zamanda yaşamıştır; ama iskelet yapısı ve dişlerinin dizilişi açısından gerçek memelilere hemen hepsinden daha yakındır. Altçenenin kafatasıyla eklemlenmesi, hem sürüngenlerde, hem memelilerde bulunan ortak bir özelliktir.

Dias, Bartolomeu, DIAZ olarak da yazılır (d. y. 1450 - ö. 29 Mayıs 1500, denizde,

Ümit Burnu yakınları). Portekizli kâşif ve denizci. Ümit Burnunu aşarak, Atlas ve Hint okyanusları üzerinden Asya'ya giden yolu bulmuştur. 15. yüzyılda, Atlas Okyanusuna araştırma gezileri düzenleyen Portekizli kâşiflerin en önemlilerindendir.

Yaşamının ilk yıllarına ilişkin fazla bilgi yoktur. Prens Henrique o Navegador'un kılavuzlarından birinin soyundan geldiği yolundaki görüşler ise kanıtlanmamıştır. Gençlik yıllarında silahtar olarak kralın sarayında bulunduğu bilinir. Günümüze kalan belgeler arasında, torununun 1571'de Angola valiliğine atandığını gösteren kâğıdın dışında, Dias de Novais adına rastlanmaz.

Portekiz kralı V. Afonso, 1474'te oğlu João'ya (sonradan II. João), Portekiz'in Gine ile olan ticaretini denetleme ve Afrika'nın batı kıyılarını araştırma görevini verdi. João, bölgeyi yabancı gemilere kapatmaya çalıştı ve 1481'de kral olunca, Afrika'nın güney kıyılarına bir keşif seferi düzenlenmesini istedi. Bu sefere çıkan denizcilere, keşfedilen bölgelere dikilmek üzere, üstlerinde bu toprakların Portekiz egemenliğine girdiğini gösteren işaretler bulunan taş sütunlar (*padröe*) veriliyordu. Kâşiflerden Diogo Cão, Kongo Irmağına ulaştı ve Angola kıyılarından güneye doğru ilerleyerek, 13°26' güney enlemindeki Santa Maria Burnuna kadar indi; Afrika'nın güney ucuna ulaştığını sanarak, oraya Kral João'nun sütunlarından birini dikti. Ülkesine döndüğünde soyluluk unvanı alan ve kendisine yıllık gelir bağlanan Cão, bir süre sonra yeniden denize açıldı. Bu kez işaretlerden birini 15°40' güney enlemine, bir başkasını da Cross Burnuna dikti. Bu seferin sonunda da Hint Okyanusuna varılamayışı büyük bir düş kırıklığına yol açtı ve Cão'nun adı bir daha hiç duyulmadı. 1486'da Doğu'da, efsanevi Hıristiyan hükümdar Keşiş Yohannes'le özdeşleştirilen Ogane adlı bir hükümdarın yaşadığı yolunda söylentiler çıktı. Bunun üzerine João, bu konunun araştırılması ve Cão'nun başlattığı keşiflerin sürdürülmesi için yeni bir sefer düzenlenmesini istedi ve bu seferin komutasını Dias'a verdi. Seferin iki koldan ilerlemesi öngörülmüştü: Pêro da Covilhã(*) ve Afonso Pavia, Hindistan ve Habeşistan'ın yerini saptamak için karadan Doğu'ya doğru ilerleyecek, Dias ise Cão'nun seferini sürdürerek denizden Afrika'nın güney ucuna ulaşmaya çalışacaktı.

Dias'ın filosu üç gemiden oluşuyordu: Kendi gemisi "São Cristóvão", yardımcısı João Infante'nın komutasındaki "São Pantaleão" ve adı "Pêro" ya da "Diogo" olarak geçen kardeşinin komuta ettiği bir erzak gemisi. Keşif grubunda, daha önce Cão ile denize açılmış olan Pêro de Alenquer ve João de Santiago gibi zamanın önde gelen kılavuzları da vardı. 16. yüzyıl tarihçisi João de Barros'a göre, Dias Ağustos 1486'da denize açılmış ve yolculuğu 16 ay 17 gün sürmüştür. Ama Barros'un çağdaşları olan Duarte Pacheco ile Kristof Kolomb, Dias'ın Aralık 1488'de Portekiz'e döndüğünü belirttiklerinden, günümüzde seferin Ağustos 1487'de başladığı kabul edilir.

Cão'nun diktiği *padröe*'yi geçen Dias, 4 Aralık'ta St. Barbara Toprakları'na, 8 Aralık'ta Walvis Körfezine, 26 Aralık'ta da St. Stephen (Elizabeth) Körfezine ulaştı. 6 Ocak 1488'den sonra, fırtına yüzünden kıyıdan uzaklaşmak zorunda kaldı ve günlerce kara görmeksizin güneye doğru yol aldı. Daha sonra kıyıya yöneldiyse de, bir kara parçasına rastlayamayınca, kuzeye ilerledi. Ümit Burnunu görmeden çevresinde dolaştıktan sonra, Aziz Blaise'ın yortu günü olan 3 Şubat'ta ulaştığı körfeze Angra da São Brás (Aziz Blaise Körfezi) ve bölgenin Yerli halkından esinlenerek Sığır Çobanı Körfezi adlarını verdi. Angra de Roca'ya (bugün Algoa Körfezi) ulaştığında, tayfalar ve gemi subayları daha fazla ileri gitmek istemediklerini belirttiler. Sonunda birkaç gün daha sefere devam etmeye karar veren grup "São Pantaleão" gemisinin kılavuzunun adı verilen ve bugünkü Büyük Balık (Groot-Vis) Irmağı olduğu sanılan Rio do Infante'nin ağzına ulaştı.

Burnu dolaşarak Hindistan'a ulaşılabileceği kesinlik kazanınca, Dias geri dönmeye karar verdi. Dönüş yolculuğunda, Mayıs 1488'de Ümit Burnunu keşfetti. Barros'un belirttiğine göre, Dias'ın Fırtınalar Burnu olarak adlandırdığı bu burna II. João, Ümit Burnu adını vermiştir. Duarte Pacheco ise burnun bugünkü adının Dias tarafından verildiğini ileri sürer. Pacheco'nun Príncipe Adasında Dias'ın seferine katıldığı düşünüldüğünde, onun savı ağırlık kazanmaktadır. Dönüş yolculuğu hakkında, Dias'ın Príncipe Adasında, Rio do Resgate'ye (bugün Liberya'da) ve tahkim edilmiş bir ticaret merkezi olan Mina'ya uğraması dışında pek bir şey bilinmemektedir. Dias'ın diktiği taş sütunlardan biri, 1938'de Büyük Balık Irmağına yaklaşık 50 km uzaklıktaki False Adasından Padrão de São Gregório'ya getirildi. Bir başka işaret taşı da, St. Christopher Körfezinin o tarihten beri Dias Burnu olarak bilinen batı ucunda bulunuyordu.

Dias'ın II. João tarafından nasıl karşılandığına ilişkin fazla bilgi yoktur. II. João'nun ölümüne değin başka görev almadı. Hindistan'a düzenlenecek bir sefer için planlar yapıldığı yolundaki söylentilere karşın, belki de Pêro da Covilhã'dan gelecek haberler beklendiğinden, dokuz yıl boyunca sefer düzenlenmedi. João'nun yerine geçen I. Manuel, Vasco da Gama'nın 1497'deki ünlü yolculuğu için izin verdi. Bartolomeu Dias, bu seferde Mina'ya kadar Gama'ya eşlik etti.

Gama, Hindistan'ın batı kıyılarında başarılı bağlantılar kurduktan sonra ülkesine döndükten sonra yeni bir filo hazırlandı. Çok sayıda gemiden oluşan bu filoyla Hintlileri etkileyerek, geniş çapta bir ticaret başlatmak amaçlanıyordu. Filo, Pedro Álvares Cabral'ın komutası altındaydı; Dias'a ise küçük gemilerden birinin komutası verilmişti. Filo Atlas Okyanusunun batısında, Ümit Burnuna doğru yol aldı ve Brezilya'daki Espírito Santo'da karaya ulaştı. Bir ada olduğu düşüncesiyle, buraya Vera Cruz (Gerçek Haç) Adası adı verildi. Böylece Dias, Brezilya'nın keşfine katılmış oldu. Ümit Burnu açıklarında çıkan bir fırtınada gemisi battı ve ilk kez kendisinin ulaştığı bu sularda yaşamını yitirdi.

Dias'ın bilinen hiçbir portresi yoktur. Antônio adında bir oğlu vardı; torunu Paulo Dias de Novais, Angola valiliği yaptı ve 1576'da Avrupalıların Güney Afrika'daki ilk yerleşimi olan São Paulo de Luanda'yı kurdu.

Dias üzerine başlıca kaynaklar, João de Barros, Galvão ve Duarte Pacheco Pereira adlı 16. yüzyıl tarihçilerinin yapıtlarıdır.

Dias, Dinís (ö. 15. yy). Portekizli denizci ve kâşif. Prens Henrique o Navegador'un ticaret yapmak üzere Afrika, Ortadoğu ve Japonya'ya gönderdiği kaptanlardan biridir.

1445'te bir karavelanın kaptanı olarak Senegal Irmağının denize döküldüğü kıyılardan geçti. Daha sonra Afrika'nın batıdaki en uç noktası Cabo Verde'yi (Yeşil Burun) keşfetti. Dias'ın burna bu adı vermesinin nedeni yöredeki yüksek ağaçlar ve güzel kokulu bitkilerdi. Dias ve tayfaları karaya çıkmaya çalışırken Yerliler tarafından geri püskürtülünce Portekiz'e geri döndüler.

1446'da Prens Henrique, Portekiz bayrağını Afrika kıyılarında dalgalandırmak ve Nil Irmağının batı kolu sanılan Senegal Irmağını keşfetmek amacıyla bir karavela filosu kurdu. Dias bu gemilerden birine komuta etti.

diasetilmorfin *bak.* eroin

Diaspora (Yunancada "Dağılma"), İbranice GALUT (Sürgün), Babil Sürgünü'nden sonra Yahudilerin çeşitli yabancı topraklara dağılması Filistin ya da bugünkü İsrail toprakları dışında "sürgünde" yaşayan Yahudiler ya da Yahudi cemaatleri için de bu terim kullanılır. Diaspora gerçekte Yahudilerin dünyanın çeşitli yörelerine fiziksel anlamda dağılmasını belirttiği halde dinsel, felsefi, siyasal ve eskatolojik anlamlar da içerir. Çünkü Yahudiler, İsrail ülkesi ile aralarında özel bir bağ olduğuna inanırlar. Geleneksel inanca bağlı olanlar, sürgünlerin sonunda geri döneceği umudunu besler; buna karşılık reformcu Yahudiler, halklarının dünyanın dört bir yanına dağılmasının, katıksız tektanrıcılığı dünyaya yaymak için Tanrı eliyle düzenlendiğine inanırlar.

İlk önemli Diaspora İÖ 586'daki Babil Sürgünü'nün sonucuydu. Babilliler Yahuda Krallığı'nı ele geçirdikten sonra, Yahudilerin bir bölümünü tutsak alarak Babil'e sürdüler. Babil'i fetheden Pers hükümdarı II. Kyros (Büyük) İÖ 538'de Yahudilerin ülkelerine dönmelerine izin verdiyse de, bazı Yahudiler gönüllü olarak Babil'de kaldı.

Yahudi tarihinin ilk dönemindeki en büyük, en önemli ve kültürel açıdan da en yaratıcı Diaspora topluluğu İskenderiye'de ortaya çıktı. İÖ 1. yüzyılda İskenderiye'de Yahudiler nüfusun yüzde 40'ını oluşturuyordu. İS 1. yüzyılda, beşte dördü Roma İmparatorluğu sınırları içinde olmak üzere Filistin dışında yaklaşık 5 milyon Yahudi yaşıyordu. Ama bunlar Filistin'i dinsel ve kültürel değerlerinin merkezi olarak görüyordu. Kudüs'ün İS 70'te yıkılmasından önce, sürgündeki Yahudilerin sayısı Filistin'deki Yahudilerin sayısını aşmıştı. Bu tarihten sonra çeşitli dönemlerde Babil, Pers toprakları, İspanya, Fransa, Almanya, Polonya, Rusya ve ABD Yahudiliğin bellibaşlı merkezleri oldu. Ben ha-mizrah (İbranicede "Doğunun Oğlu") olarak adlandırılan 1 milyon kadar Yahudi de Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerine yerleşti. Bu Yahudilerin bir bölümü daha sonra Hindistan'a, Orta Asya'nın çeşitli yörelerine ve Çin'e göç ettiler. Sürgündeki Yahudi topluluklarından bir bölümü, zamanla farklı dinleri, görenekleri ve kültürleri benimseyerek içinde bulundukları toplumlarla özdeşleştiler. Bugün Fas, Cezayir, Tunus, Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye'de yaşayan Yahudilerin ana dili Arapçadır. İran, Afganistan ve Buhara'da ise Yahudiler Farsça konuşur. İran ve Ermenistan'ın bir bölümünü içine alan bölgede ise eski Arami dilinin bir türü kullanılır.

Sürgünde yaşayan Yahudiler arasında, ataları bellibaşlı iki ana Yahudi grubunu oluşturan Alman Yahudileri (Aşkenazi) ve İspanyol Yahudilerinden (Sefardi) olmayan bir grup vardı. Diaspora topluluklarının işlevi ile ulusal kimliği korumanın gerekliliği ve önemi konusunda Yahudiler arasında görüş ayrılığı vardır. Tutucu Yahudilerin büyük bölümü Yahudilerin İsrail'e geri dönmesini desteklerken, bazıları da İsrail'in, Tanrı'nın mesihi önceden belirlediği zamanda gönderme iradesine meydan oku-

duğunu ileri sürerek bu devleti tanrısız ve dindışı olmakla suçlar.

Pek çok İsrailli'nin savunduğu *şelilet hagalut* (sürgünü inkâr) kuramına göre, başka kültürleri benimseme ve özümsenme tehlikesi nedeniyle Diaspora koşullarında Yahudi yaşam biçim ve kültürü yok olmaya mahkûmdur. Ancak İsrail'e göç eden Yahudilerin Yahudi olarak varlığını sürdürebilmesi olanaklıdır. Ama ne bu görüşü benimseyenler, ne de İsrail yanlısı öteki görüşleri savunanlar, İsrail'i mesih çağının gerçekleşmesi olarak değerlendirir. Reformcu Yahudiler ise ABD'deki ve başka ülkelerdeki Diaspora topluluklarının Tanrı iradesinin geçerli bir sonucu olduğu görüşünü bugün de savunurlar.

Günümüzde dünyada sayılarının yaklaşık 17.200.000 olduğu sanılan Yahudilerin yaklaşık 3.900.000'i İsrail'de, 7.000.000 kadarı ABD'de, 3.000.000'dan çoğu da eski SSCB'de yaşamaktadır. SSCB'deki Yahudiler son yıllarda gruplar halinde İsrail'e göç etmeye başlamıştır.

Diatryma, soyu tükenmiş, uçamayan dev kuş cinsi. Fosillerine Kuzey Amerika ve

Diatryma'nın dokümden hazırlanmış iskeleti
American Museum of Natural History, New York

Avrupa'daki Alt Eosen Bölüm (Eosen Bölüm y. 54-38 milyon yıl önce) kayaçlarında rastlanan bu kuşların boyu 2 m'yi aşar. Küçük kanatları uçmaya elverişli değildir, ama kalın ve güçlü bacaklarıyla iyi bir koşucu olduğu sanılmaktadır. Başı iri, gagası kuvvetli olan *Diatryma*, büyük olasılıkla küçük memelilerle beslenen yırtıcı bir kuştu.

Diatryma cinsini bazı uzmanlar *Gruiformes* takımı içinde sınıflandırırken, bazıları Kuzey Amerika ve Avrupa'da yaşayan benzer cinslerle birlikte ayrı bir *Diatrymiformes* takımı oluştururlar. Fosillerine Güney Amerika'daki Miyosen Bölüm (y. 26-7 milyon yıl önce) kayaçlarında çok sık rastlanan *Phororhacos* cinsi de *Diatryma* cinsine benzer türleri içerir; boyu yaklaşık 1,5 m olan bu kuşların da başları iri, bacakları ve gagaları güçlü, kanatları az gelişmişti.

Diavolo, Fra, asıl adı MICHELE PEZZA (d. 7 Nisan 1771, Itri, Formia yakınları, İki Sicilya Krallığı - ö. 11 Kasım 1806, Napoli), İtalyan çete reisi. Napoli'nin Fransızlarca işgaline karşı yılmadan savaşmıştır. Halk destanlarında ve Fransız yazar Alexandre Dumas'nın (Buba) romanlarında sevilen bir gerilla önderi olarak övülür.

Genç yaşta çeşitli suçlar işledikten sonra, o sıralar İtalyan köylerini yağmalayan haydutlara katıldı. Acımasızlığından ötürü, kurbanı olan köylüler arasında Fra Diavolo (Şeytan Kardeş) adıyla anılır oldu. 1798'de Napoli kralı IV. Ferdinando'nun başdanışmanı Kardinal Fabrizio Ruffo, Diavolo'nun işlediği iki cinayeti affedip onu para karşılığında Fransızlara karşı savaşmakla görevlendirdi. Diavolo'nun adamları, Fransızların haberleşme ağını kesmeyi başardılarsa da, Napoli'nin işgalini (Ocak 1799) önleyemediler. Fransız işgalinden sonra Napoli'de Partenopea Cumhuriyeti kuruldu.

Daha sonra Ruffo ile Diavolo, Calabria'ya gittiler. Burada bazı kasabaları yağmalayarak, ordularında çarpışacak adam toplamaya çalıştılar. Fransızların çekilmesiyle birlikte Ruffo, Diavolo'nun da yardımıyla Napoli'yi yeniden ele geçirdi (Haziran 1799). Diavolo, Kraliçe Maria Carolina ve kral ailesinin İngiliz muttefiki Amiral Lord Nelson'dan da cesaret alarak Fransızlarla işbirliği yapanlara karşı barbarca misillemelere girişti. Albano Laziale kentini yağmaladığı için tutuklandı, ama Kral Ferdinando tarafından affedilerek albay yapıldı. Kraliçeden yüklü bir gelir ve bir *fief* elde ettikten sonra, 1806'ya değin sarayın koruması altında yaşadı.

Daha sonra, Napoli'yi yeniden işgal eden (Ocak 1806) Napoléon birliklerine karşı bir direniş örgütlemeye çalıştı. Bu yüzden başına ödül kondu ve yakalanarak pazar yerinde asıldı.

Diaz, Armando (d. 5 Aralık 1861, Napoli - ö. 29 Şubat 1928, Roma), İtalyan general. I. Dünya Savaşı sırasında genelkurmay başkanlığında bulunmuştur.

Napoli ve Torino askeri okullarını bitirdi. Trablusgarp Savaşı'nda (1911-12) büyük başarı gösterdi. 1914'te tümgeneralliğe yükseltildi ve I. Dünya Savaşı'na hazırlık aşamasında İtalyan ordusunun yeniden düzenlenişinde General Luigi Cadorna'yla birlikte çalıştı. İtalya savaşa girdiğinde, Cadorna'nın komutası altında harekât başkanıydı. İtalyanların Carso ve Gorizia'da (Ağustos 1916) kazandığı zaferlerde önemli rol oynadı. Ama Ekim 1917'de Diaz emrindeki zırhlı birlikleri büyük bir ustalıkla yönettiyse de İtalyanlar Caporetta'da Avusturyalılar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Diaz, Cadorna'nın yerine genelkurmay başkanı oldu; İtalyan ordusuna çekidüzen vererek Haziran 1918'deki Avusturya saldırısını püskürtmeyi ve güçlü bir karşı saldırı başlatmayı başardı. Diaz'ın Vittorio Veneto'da kazandığı zafer (24 Ekim - 3 Kasım 1918) Avusturya kuvvetlerinin yenilgisinin habercisi olması bakımından belirleyici oldu.

Bu başarısına karşılık 1921'de *duca della vittoria* (zafer dükü) unvanıyla ödüllendirilen Diaz, 1924'te mareşalliğe yükseltildi. İlk Faşist kabinede savaş bakanı olarak görev yaptı. Ama sağlığı elvermediği için istifa etmek zorunda kaldı.

Díaz, Porfirio (d. 15 Eylül 1830, Oaxaca, Meksika - ö. 2 Temmuz 1915, Paris, Fransa), Meksikalı asker ve devlet başkanı (1877-80, 1884-1911). Güçlü bir merkezi yönetim kurarak ülkeyi 30 yılı aşkın bir süre diktatörlükle yönetmiştir.

İber-Yerli melezi (Mestizo) olan Diaz orta halli bir aileden geliyordu. On beş yaşında rahiplik eğitimi görmeye başladı, ama ABD ile Meksika arasında savaş (1846-48) patlak verince, öğrenimini yarıda bırakarak orduya katıldı. 1849'da, geleceğin cumhurbaşkanı Benito Juárez'in özendirmesiyle hukuk öğrenimine başladı. Daha sonra askeri başarılarıyla kendini gösterdi. Liberallerle, onların önerdiği reformlara karşı olan Muhafazakarlar arasındaki Reform Savaşı'na (1857-60) ve Avusturya arşiduku Maximilian'ın Meksika imparatoru ilan edilmesi üzerine Fransızlara karşı başlatılan direniş hareketine katıldı.

Barışın ardından ordudan ayrılarak Oaxaca'ya dönen Diaz bir süre sonra Juárez

Porfirio Diaz

yönetiminden hoşnutsuzluk duymaya başladı. 1871'de Juárez'in yeniden devlet başkanı seçilmesine karşı çıkarak, protesto hareketleri başlattıysa da hiçbir sonuca ulaşamadı. Juárez'in ertesi yıl ölümü üzerine devlet başkanı olan Sebastian Lerdo de Tejada'ya karşı da muhalefetini sürdüren Diaz, 1876'da bir ayaklanmaya önderlik etti. Ayaklanma başarısızlığa uğrayınca ABD'ye kaçtı, ama altı ay sonra Meksika'ya döndü. Kasım 1876'da hükümet kuvvetlerini Tecoac Çarpışması'nda yenip, Lerdo de Tejada'yı devirdikten sonra Mayıs 1877'de devlet başkanı seçildi.

Başkanlığının ilk dört yılında iktidarını pekiştirmeye yönelik çeşitli düzenlemeler yaptı. Halkın refah düzeyinde ise belirgin bir yükselme olmadı, yönetime karşı ayaklanmalar bastırıldı. Diaz, daha önce Lerdo'nun iki dönem üst üste devlet başkanlığı yapmasına karşı çıkmış olduğundan seçimlere katılmadı; ama ardılını kendisi seçti. Yerine geçen General Manuel Gonzales'in yönetiminden hoşnut kalmayınca, 1884'te yeniden adaylığını koydu ve devlet başkanı seçildi.

İzleyen 26 yıl boyunca askeri ruhlu, otoriter bir yönetim kurdu. Yerel ve bölgesel önderliği ortadan kaldırarak devlet memurlarının çoğunu doğrudan kendisine bağladı. Yasama Meclisi'ne kendi dostlarının girmesini sağladı; mahkemeler üzerinde de sıkı bir denetim kurdu.

Diaz, farklı grupların çıkarlarını kollayarak ve bir çıkar grubunu öteki ne karşı kullanarak iktidarını güvence altına aldı. Melezlere politik görevler vererek onların desteğini kazandı. Ayrıcalıklı Kreoller (sömürgelerde doğmuş ikinci kuşak İspanyollar) hükümetin *hacienda*'larına (büyük malikâne) el koymaması ve yönetim görevlerine getirilmeleri karşılığında Diaz'la işbirliği yaptılar. Bir ölçüde özgürlük tanınan Katolikler de Diaz'ın izlediği politikaya karışmadılar. Nüfusun üçte birini oluşturan Yerliler ise tümüyle ihmal edildi.

İktidara geldiğinde ülkenin fonlarının borçları ödemeye yetmeyecek durumda olduğunu gören Diaz, bu sorunun üstesinden gelebilmek için yabancı yatırımları özendirdi. Ama, yabancı yatırımlara tanınan büyük ayrıcalıklar hem ulusal sanayinin, hem de Meksikalı işçilerin zarar görmesine yol açtı. Diaz'ın yabancı sermayeye yönelmesinde danışmanları Matías Romero ve Jose Y

Limantour (1893'ten sonra) etkili oldu; ülkede yollar, köprüler yapıldı, madenler açıldı, sulama projeleri geliştirildi. Ama bu gelişmelerden halk yararlanamıyor, kârın büyük bölümü ya yurtdışına gidiyor ya da bir avuç varlıklı Meksikalının elinde toplanıyordu. 1910'a gelindiğinde, hükümet gelirleri azaldığından borçlanma yoluna gidilmiş ve ekonomi bir çıkmaza girmişti. Ücretlerin düşmesi sık sık grevlere yol açıyor, aşırı yoksullaşan tarım işçileri borçlarını ödeyinceye kadar çiftlik sahiplerinin yanında köle olarak çalışmak zorunda kalıyordu.

17 Şubat 1908'de Díaz, *Pearson's Magazine* dergisinden bir gazeteci ile yaptığı söyleşide emekliye ayrılacağını açıkladı. Muhalefet ve yönetim yanlısı gruplar uygun bir cumhurbaşkanı adayı bulmak için hemen çekişmeye başladılar. Adaylar belirlenmek üzereyken Díaz emekli olmayacağını, ama aristokrat olmakla birlikte demokrat eğilimli bir reformcu olan Francesco Madero'nun seçimlere katılmasına izin vereceğini açıkladı. Madero seçimleri kazanamadı, ama askeri bir ayaklanma başlatarak hükümeti devirdi. Díaz, 25 Mayıs 1911'de devlet başkanlığından ayrıldı ve sürgün edildi.

Diaz de La Peña, Narcisse-Virgile (d. 1808, Bordeaux, Paris - ö. 18 Kasım 1876, Menton, Fransa), Barbizon okulu(*) sanatçılarından Fransız ressam ve taş baskı ustası. Fontainebleau Ormanını romantik bir tarzda betimlediği resimleriyle ve mitolojik figürlere yer verdiği manzara çeşitlemeleriyle ün kazanmıştır.

On beş yaşındayken Sèvres'deki porselen fabrikasına ressam olarak girdi. Bir süre akademik eğilimli ressamlardan Alexander Cabanel ile birlikte çalıştı. Delacroix'dan ve romantik ressamlardan çok etkilendi. Ayrıca ortaçağ ve Ortadoğu sanatlarına da ilgi duydu ve sanat yaşamının ilk yıllarında genellikle egzotik konulu resimler yaptı.

1840'larda, Barbizon köyünün yakınlarındaki Fontainebleau Ormanında manzara resimleri yapmaya başladı. Sanat yaşamının sonuna değin işlemeyi sürdürdüğü Fontainebleau manzaralarının en önemli özelliği, "Orman Görüntüsü"nde (1867, St. Louis Sanat Müzesi) görüldüğü gibi, sık ağaçlar arasına yayılan derin gölgeliklerdir. Yoğun ve canlı renkli yeşillikler, dalların arasından süzülen güneş ışınları ya da görülen gökyüzü parçalarını karşıtlık oluşturacak biçimde kullanan Diaz, yaşamının son 15 yılında yapıtlarını pek az sergilemiştir. İzlenimcilere, özellikle de 1861'de Barbizon'dayken tanıştığı Renoir'a yakınlık duymuştur.

Díaz Ordaz, Gustavo (d. 12 Mart 1911, Ciudad Serdán - ö. 15 Temmuz 1979, México, Meksika), 1964-70 arasında görev yapan Meksika devlet başkanı.

19. yüzyılda yaşayan Meksikalı önderlerden Benito Juárez'in yakın arkadaşı José María Díaz Ordaz'ın soyundan geliyordu. Hukuk öğrenimi gördü ve doğduğu eyalet olan Puebla'da eyalet yüksek mahkemesi başkanlığı görevinde bulundu. 1946'da Meksika Senatosu'na seçildi. 1958'de içişleri bakanı oldu. Kurumsal Devrimci Parti'nin (PRI) adayı olarak Temmuz 1964'te Adolfo López Mateos'un yerine devlet başkanlığına seçildi. Yönetimi sırasında ülkenin ekonomik kalkınmasına ağırlık verildi. Díaz Ordaz 1977'de Madrid büyükelçiliği görevinde de bulundu.

diazepam, ruhsal gerginlik ve bunaltı tedavisinde ağızdan ya da enjeksiyon ile kullanılan yatıştırıcı ilaç. Ayrıca hastaların ameliyat öncesi ve sonrası sakinleştirilmesinde ve iskelet kası kramplarının tedavisinde de kullanılan diazepam, bir benzodiazepin(*) türevidir. Benzer yapıda birçok kimyasal bileşiği içeren benzodiazepinler grubunun en çok kullanılan örneklerinden biri olan, renksiz kristaller halindeki diazepam 1963'te piyasaya çıkarılmış ve çok çeşitli ticari adlarla tablet ve çözelti biçiminde kullanıma sunulmuştur. Uyuşukluk ve kas denetiminin yitimi gibi yan etkileri görülebilen diazepamın uzun süre kullanılması fiziksel bağımlılığa yol açabilir.

diazo bileşikleri, molekül yapılarında $R_2C = N = N$ atom grubu bulunan organik bileşikler sınıfı. R, bir hidrojen atomunu ya da organik gruplardan herhangi birini gösterir.

En yaygın diazo bileşiği, sarı renkli, zehirli ve patlayıcı bir gaz olan diazometandır. Bu bileşiğin genellikle eter içindeki çözeltisi, laboratuvar çalışmalarında, karboksilik asitleri homologlarına ya da metil esterlerine dönüştürmek için kullanılır.

diazonyum tuzları, molekül yapısı $R - N \equiv N$ olan organik bileşikler sınıfı. R, organik bir bileşikten bir hidrojen atomunun çıkarılmasıyla oluşmuş bir atom grubudur. Genellikle birincil aminler ile nitröz asidin tepkimesinden (diazolama) elde edilen diazonyum tuzlarının en belirgin özelliği çok kararsız bileşikler olmalarıdır. Tepkimede ara ürün olarak bir an için oluşan alifatik diazonyum tuzları hızla bir azot molekülü ile bir karbonyum iyonuna ayrılır; aromatik diazonyum tuzlarından bazıları ayrı olarak elde edilebilecek kadar kararlıdır, ama bu bileşikler de azot kaybederek ya da azo bileşikleri oluşturarak kolayca tepkime verir.

Diazonyum tuzları ilk kez 1858'de aromatik aminlerden elde edildi ve azo bileşiklerinin üretiminde yararlanmak üzere kısa sürede boya sanayisinin en önemli hammaddelerinden biri oldu. Gerçekten de, diazolanan aminlerin ve bu gruplarla tepkimeye giren bileşiklerin kimyasal yapılarını değiştirerek, çeşitli tekniklerle birçok elyaf tipine uygulanabilen boyalara görünür tayfın bütün renkleri verilebilmektedir.

Genellikle element halindeki bakır ya da bir bakır tuzu yardımıyla, diazonyum grubu uzaklaştırılarak yerine çeşitli atomlar ya da atom grupları bağlanabilir; bu tepkimeler çok çeşitli aromatik türevlerin hazırlanmasına olanak verir, aromatik diazonyum tuzlarının indirgenmesiyle de hidrazin türevleri elde edilir.

diazot monoksit (N_2O), AZOT I OKSİT, NİTRÖZ OKSİT ya da GULDÜRÜCÜ GAZ olarak da bilinir, azot ile oksijenin bileşiği olan, renksiz, tatlımsı, hoş kokulu gaz; solunduğunda önce hafif bir sarhoşluk duygusu ve gülme isteği, ardından ağrıya karşı duyarsızlık yaratır. Diazot monoksiti 1772'de İngiliz kimyacı Joseph Priestley buldu; sonradan bu gaza nitröz oksit adını veren ve bileşiğin fizyolojik etkilerini gösteren de gene İngiliz kimyacılarından Humphry Davy'dir. Uzun süre solunduğunda öldürücü olan diazot monoksit özellikle kısa süreli ameliyatlarda anestezik olarak, ayrıca aerosol kaplarında itici gaz olarak kullanılır. Çinkonun seyreltik nitrik aside ya da hidroksilamin hidroklorürün ($NH_2OH \cdot HCl$) sodyum nitrite ($NaNO_2$) tepkimesiyle, daha çok da amonyum nitratın (NH_4NO_3) bozunmasıyla elde edilir.

Dib, Mohammed (d. 21 Temmuz 1920, Tlimsen, Cezayir), Afrikalı romancı, şair ve oyun yazarı. *La Grande maison* (1952; Büyük Ev), *L'Incendie* (1954; Yangın) ve *Le Métier à tisser* (1957; Dokumacılık Mesleği) adlı yapıtlarından oluşan üçlemesinde 1938-42 arasında Cezayir'de toplumsal bilincin uyanmasını ve 1954'te başlayan bağımsızlık savaşının gündeme gelişini konu almıştır.

Çeşitli zamanlarda öğretmenlik, muhasebecilik, kilim dokumacılığı, gazetecilik ve tiyatro eleştirmenliği yapan Dib, ilk gerçekçi romanlarında Cezayirli yoksul işçi ve köylüleri konu aldı. 1959'da Cezayir'den sürgün edildikten sonra, kısa süreli ziyaretleri dışında, yaşamını Fransa'da sürdürdü.

Ayaklanan insanları betimlerken gerçekçi anlatım yöntemlerini koruduğu *Un Été africain* (1959; Bir Afrika Yazı) dışındaki son romanlarında simge, mit ve alegorinin yanında düşsel öğelere de yer verdi. Cezayir insanı üzerindeki Fransız sömürgeci baskısı, Cezayir'e özgü bir kimlik arayışı, bağımsızlık savaşı ve etkileri, bağımsızlığa kavuşan yeni Cezayir, teknokratların yönetimi ele geçirme savaşı, Fransa'daki Cezayirli göçmen işçilerin içinde yaşadığı kötü koşullar başlıca konularıydı. *La Danse du roi* (1960; Kralın Dansı), *Qui se souvient de la mer* (1962; Denizi Kim Hatırlar), *Cours sur la rive sauvage* (1964; Vahşi Kıyı Üzerine Ders), *Dieu en barbarie* (1970; Barbarlar Ülkesinde Tanrı), *Le Maître de chasse* (1973; Av Ustası) ve *Habel* (1977; Habil) adlı bu romanlarında da tıpkı ilk dönem yapıtlarındaki gibi insanların kardeşliğine olan inancını dile getirdi, ekonomik sömürü sürecinde yoksul düşen insanları savundu. İnsanın gerçeği ve kendini arayış sürecini anlatırken düş, cinsellik ve yolculuk eğretilemelerinden yararlandı. Çeşitli türlerde yapıtlar vermesine karşın, kendini daha çok şair olarak gördü. Şiirlerini *Ombre gardienne* (1961; Koruyucu Gölge) ve *Formulaires* (1970; Formüller) adlı yapıtlarında topladı. Kısa romanlarını topladığı iki kitabı ise *Au café* (1956; Kahvede) ve *Le Talisman*'dır (1966; Tılsım). *Les Fiancés du printemps* (Bahar Nişanlıları) filminin senaryosunu ve *Pour une paix durable* (Kalıcı Bir Barış İçin) adlı oyunu yazan Dib'in, *Mille Hourras pour une gueuse* (Dökümü Kalıbı Bin Yaşa) adlı oyunu 1980'de basıldı.

diba, sık ve kalın dokunmuş, çiçek nakışlarıyla ve altın ya da gümüş tellerle süslenmiş ipekli kumaş. Değerli bir kumaş olduğu için daha çok saray çevresinde ya da zenginler tarafından kullanılır, erkek ve kadın giysisi, örtü, perde ve döşeme yapmakta kullanılırdı.

Araştırmalar dibanın ilk kez Uzakdoğu ve Orta Asya'da dokunduğunu göstermiştir. Türklerin bu kumaşı Anadolu'ya gelmeden önce de kullandıkları bilinmektedir. 14. yüzyılda Anadolu'da da görülmeye başlayan diba dokumacılığı öteki ipekli kumaşlarla birlikte 16. yüzyıla değin büyük bir gelişme göstermiştir. Bu yüzyıldan sonra Fransa ve Venedik'ten Osmanlı ülkesine gelen ve yerlisinden daha ucuza satılan ipekli kumaşlar arasına diba çeşitleri de girmiş, bir süre sonra bu kumaşlar piyasaya egemen olmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'dan gelen altın ve gümüş görünümlü tellerle süslenmiş "telli" kumaşlar da yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu durum İstanbul ve Bursa gibi iki önemli merkezde ipekli kumaş üretiminin gerilemesine yol açmıştır. Diba, üretildiği yere göre "Frengi ağır telli ve nakışlı mor diba", "Frengi nakışlı telli diba", "Venedik'in heft renk turfanda nakışlı dibası", "Venedik'in heft renk telli dibası", "Acem dibası", "Hint dibası" gibi adlarla anılmıştır. İstanbul'da dokunanlardan bazısına "telli al diba",

"güllü diba", "Selimiye" vb adlar verilmiştir.

Dibang Vadisi, Hindistan'ın doğusunda, Arunaçhal Pradeshı birlik topraklarının kuzeydoğusunda il. Yüzölçümü 13.000 km²'dir. Güneyinde Lohit ili ve Assam eyaleti, batısında Doğu Siang ili vardır; Tibet'le sınırı olan kuzey ve doğu kesimi Büyük Himalaya Sıradağları üstünde yer alır. Ortalama yüksekliği 4.500 m olan ve Himalayalar'ın güney uzantısı sayılan Mişmi Tepeleri, Dibang'ın kuzey kesiminin büyük bölümünü kaplar; dağlarda Yonggyap (3.960 m) ve Kaya (4.775 m) gibi çeşitli geçitler vardır. İle adını veren Dibang Irmağı, Ahui, Emra, Adzon ve Dri adlı akarsularla birlikte güney yönünde akarak Brahmaputra'yla birleşir. İldeki tepeler meşe, akçaağaç, çam ve ardıç gibi yaprakdökmeyen ağaçlardan oluşmuş astropik ormanlarla kaplıdır.

Bölgede, Tibet-Birman dil ailesine bağlı lehçeleri konuşan Mişmi, Micu, Idu (Çulikatta), Khampti ve Singpho adlı etnik gruplar yaşar. Sekili dağ yamaçlarıyla ırmak yakınlarındaki arazilerde pirinç, mısır, darı, patates ve pamuk yetiştirilir. Takas yöntemiyle alışveriş yapılan pazarlar yöre ekonomisinde büyük önem taşır; Mişmiler güneydeki Assam Ovalarında yaşayanlarla misk, balmumu, zencefil ve kırmızı biber ticareti yaparlar. İlde grafit, kireçtaşı ve bakır yatakları işletilir. Aile işletmelerinde bambu ve gümüş işleme, dokumacılık, demircilik yapılır. Karayolu sistemi çok az gelişmiştir. İlin güneydoğu ucunda yer alan ve Roing köyünü Assam'daki Tinsukia kentine bağlayan karayolu gibi her hava koşulunda kullanılabilen birkaç karayolu bulunmakla birlikte, ulaşım çoğu kez patikalardan yapılır. İlin yönetim merkezi olan Anini, ortakuzey kesimde kurulmuştur. İdu Mişmi rahiplerinin yaptığı ağır bir dans olan *Igu*, bu bölgeden kaynaklanır. Nüfus (1981) 30.978.

dibatag (*Ammodorcas clarkei*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* familyasından, Afrika'nın kuzeyindeki çayır ve çalılıklarda yalnız ya da küçük topluluklar halinde yaşayan antilop türü. Dibatag, uzun bacaklı, uzun boyunlu, yuvarlak kulaklı ve küçük toynaklı zarif bir hayvandır. Kara renkli ince uzun kuyruğunu koşarken ve ürktüğü zaman ya dik tutar ya da hafifçe öne doğru eğer. Omuz yüksekliği 75-90 cm, postu genellikle morumsu kahverengi, karnı ve butları aktır; yüzünde kızılımsı kahverengi ve ak lekeler bulunur. Erkeklerin, uçları öne doğru kıvrılan eğri boynuzları vardır. Akrabaları olan gerenuklar gibi dibataglar da daha çok taze yapraklarla beslenir ve bazen üst dallardaki yapraklara uzanabilmek için arka ayaklarının üstünde dikilir.

Dibatag (*Ammodorcas clarkei*)
Donald C. Meighan

Dibbe *bak.* Deba

dibbuk (İbranicede "bağlanmak"), çoğul DIBBUKIM. Yahudi folklorunda, yaşayan bir kişinin bedenine sığınana değin eski günahlarından dolayı huzursuzluk içinde dolaştığına inanılan cisimsiz insan ruhu. Bu inanış, özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda Doğu Avrupa'da yaygındı. Sinir ve akıl hastalığına yakalananlar, mucizeler yarattığına inanılan hahama (*baal şem*) götürülür ve onun cin çıkarma ayinleriyle zararlı *dibbuk*'u kovabileceğine inanılırdı.

Yitshak Luria (1534-72) ruhgöçü (*gilgul*) öğretisi ile Yahudi *dibbuk* inancının temelini oluşturdu. Ruhgöçünün ruhların yetkinleşme sürecine yardımcı olduğunu savunan Luria'nın öğrencileri, daha ileri giderek *dibbuk* tarafından ele geçirilme düşüncesini ortaya attılar. Yahudi bilgin ve halkbilimci S. Anski'nin (asıl adı Solomon Zanvel Rappoport [1863-1920]) Yidiş dilinde yazdığı *Der Dybbuk* (1926; Dibbuk) adlı oyununun birçok dile çevrilmesi ile *dibbuk* inanışı yaygın ilgi görmeye başladı.

Dibdin, Charles (v. 4 Mart 1745, Southampton, Hampshire - ö. 25 Temmuz 1814, Londra, İngiltere), besteci, yazar, oyuncu ve tiyatro yöneticisi. Deniz şarkıları ve operalarıyla 18. yüzyıl sonlarında İngiltere'nin en sevilen bestecilerinden biri olmuştur.

Charles Dibdin, T. Phillips'in portre çalışması, 1799; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Winchester Katedrali'nin korosundayken, 15 yaşında Londra'ya gitti. Burada bir müzik yayımcısının yanında çalıştı ve 1762'de Richmond'da sahne yaşamına başladı. Daha sonra Londra'da sahneye çıktı ve özellikle Samuel Arnold'ın *The Maid of the Mill* (Değirmenci Kız) adlı oyununda canlandırdığı Ralph rolüyle ünlendi. İlk opereti *The Shepherd's Artifice* (Çobanın Oyunu) 1764'te Covent Garden'da sahnelendi. Covent Garden'ın bestecisi olduğu 1778'e değin, aralarında *The Padlock* (1768; Asma Kilit), *The Waterman* (1774; Kayıkçı) ve *The Quaker* da (1775) bulunan sekiz opera bestelemişti. 1782-84 arasında, daha sonra Surrey Theatre olan Kraliyet Sirki'ni yönetti ve 1785'te *Liberty Hall* adlı baladlı operasını sahneledi. Hindistan'a yapmayı planladığı bir gezinin gerçekleşmemesi üzerine, 1789 dolayında *Table entertainments* (masa eğlenceleri) adlı tek kişilik gösterilerine başladı. Bu eğlencelerin sözlerini yazıyor, aynı zamanda gösteri sırasında şarkı söyleyip piyano çalıyordu. Çoğunlukla bu gösteriler için yazılmış olan deniz şarkıları arasında en tanınmışları, kardeşinin anısına yazdığı "Tom Bowling", "To Bachelors' Hall", "Poor Jack" ve "Twas in the Good Ship Rover"dır.

Kendi kendini yetiştirerek müzikçi olan Dibdin, yaklaşık 100 sahne yapıtı, sözlerini genellikle kendi yazdığı 1.400 şarkı ve bazı çalgı müziği parçaları üretti. Ayrıca birkaç roman yazdı. Huzursuz ve çoğu zaman sinirli bir insan olan Dibdin doğuştan ezgiciydi ve vokal parçalarında ustalığının doruğuna ulaştı.

Dibdin, Thomas Frognall (d. 1776, Kalküta - ö. 18 Kasım 1847, Londra), İngiliz bibliyografya uzmanı. Ülkesinde bibliyografya konusuna duyulan ilgiyi artmasında hizmeti geçmiştir. Yazdığı kitaplar büyük bir coşku ve emek ürünü olmakla birlikte, birçok hata da içerir. Dibdin ayrıca ilk İngiliz özel yayınevinin kurulmasına katkıda bulunmuş. Lord Spencer'in kitaplığı için yetkin bir katalog hazırlamıştır. Bu kitaplar, sonradan Manchester'da kurulan John Rylands Kütüphanesi'nin çekirdeğini oluşturmuştur.

Oxford'da St. John's College'da öğrenim gören Dibdin bir süre hukukçuluk yaptıktan sonra 1805'te papaz oldu. *Introduction to the knowledge of rare and valuable editions of the Greek and Latin Classics* (1802; Yunan ve Latin Klasiklerinin Az Bulunan, Değerli Basımlarına İlişkin Bilgilere Giriş) adlı kitabı Lord Spencer'in dikkatini çekti ve Dibdin'in Londra'da bir kilise görevine atanmasını sağladı. Dibdin'in *Bibliotheca Spenceriana* (1814-15; Spencer Bibliyografyası) adlı kataloğu kaliteli baskısıyla ün kazandı. Kitap ve el yazması aramak amacıyla birçok yolculuğa çıkan Dibdin'in tipik bir yapıtı olan *Bibliographical, Antiquarian and Picturesque Tour in France and Germany*'de (1821; Fransa ve Almanya'da Bibliyografya, Eski Yapıtlar ve Güzellik Konusunda Gezi) çok sayıda canlı anekdot ve yetkin oymabaskıların yanı sıra birçok bilgi yanlışı da vardır.

dibek, taneli yiyecekleri dövüp ufaltmaya, ezip un haline getirmeye yarayan büyük havan. Küçüğüne havan(*), açık havada tokmaklarla bulgur, yarma vb tahılların dövüldüğü daha büyüklerine de soku(*) denir. Dibek taş, ağaç ve metalden yapılır. "Dibek eli" diye adlandırılan bir de dövme kolu vardır.

Pompei'de ortaya çıkarılmış dev dibekler
Brown Brothers

Biraz büyük ve ağırca olan dibekler evin ya da dükkânın uygun bir yerinde toprağa gömülerek sabitleştirilirdi. Maden dökümcülüğünün gelişmediği yörelerde ağaçtan ve taştan yapılırdı. Bunun için darbelere dayanıklı türden tek parça büyük bir taşın ya da ağaç kütüğünün içi oyularak biçim verilirdi. Ağaç dibeklerin gövde, sap ve ellerinin boğumlu ve çok ince oymalarla bezendiği de olurdu.

Dibek eskiden kahve tiryakilerinin önem verdiği bir araçtı. Türk kahvesi, dibekte

dövülmüş kahveden pişirilirdi. Çok ince olan dibek kahvesini tiryakiler el değirmeninde çekilmiş kahveden üstün tutarlardı.

Dibelius, Martin (d. 14 Eylül 1883, Dresden, Almanya - ö. 11 Kasım 1947, Heidelberg, Batı Almanya), Kitabı Mukaddes araştırmacısı. Yeni Ahit'teki edebi yapıların çözümlemesine dayalı eleştiri yaklaşımının öncüsüdür.

Almanya'da birkaç üniversitede öğrenim gören Dibelius 1910'dan 1915'e değin Berlin Üniversitesi'nde ders verdi. Daha sonra Heidelberg Üniversitesi'nde Yehi Ahit yorumu ve eleştirisi alanında profesör oldu. yaşamının sonuna değin bu kürsüde kaldı. *Die Formgeschichte des Evangeliums* (1919; İncil'lerin Biçimsel Tarihi) adını taşıyan başyapıtında sözlü geleneklerden yola çıkarak İncil'leri çözümledi. İncil'lerin özgün biçiminin kısa vaazlardan oluştuğunu, Hıristiyan cemaatinin gereksinmeleri sonucunda bu ilk vaazlardan yazılı İncil'lere geçildiğini öne sürdü. Resullerin İşleri üzerindeki çözümlemeleri, Luka'nın Paulus'un metinlerini bildiğini, belki de onunla arkadaş olduğunu gösterdi.

Dibelius, ilk Hıristiyan metinlerinde ve Yeni Ahit'te yer alan ahlak kavramlarının kaynağını bulmaya çalıştı. Yaklaşımı Almanya'da yandaş buldu ve başlıca yapıtları İngilizceye çevrildi.

dibenzazepin, ruhsal çöküntü tedavisinde ilaç olarak kullanılan bir grup kimyasal bileşiğin ortak adı. 1960'larda kullanıma sunulan dibenzazepinlerin ilk örneği olan imipramin, ruhsal çöküntüye karşı kullanılan üç halkalı bileşiklerin de ilk örneğidir. Bunu başka dibenzazepinler ve amitriptilin, dezipramin, nortriptilin, protriptilin gibi dibenzazepin türevleri izledi. Bu ilaçlar genellikle ağızdan, bazen de enjeksiyonla kullanılır.

Di'bil, tam adı EBU ALİ MUHAMMED BİN ALİ REZİN (d. 765, Kûfe? - ö. 861, Tîb, Ahvaz), Abbasiler döneminin ünlü yergi şairi.

Bir süre Kûfe'de başıboş bir yaşam sürdükten sonra Bağdat'a gitti. Orada Müslim bin Velîd'den şiir sanatını öğrendi. Bir rastlantı sonucu halife Harun Reşid'in (hd 786-809) sarayına girdi. Tutucu bir Şii olarak sekizinci imam Ali Rıza (ö. 818) üstüne övgüler yazdı. Genellikle Abbasi halifelerine ağır yergiler yazan Di'bil, Kuzey Araplarını da (Nazariler) hicvedince Basra valisi onu hapse attırdı. Di'bil hapisten çıktıktan sonra yerleştiği Ahvaz yakınlarındaki Tîb köyünde, ağır bir dille hicvettiği Malik bin Tavk adlı birisi tarafından öldürtüldü. Doğa betimlemeleri ile duyguları dile getirmede çok usta bir şair olan Di'bil'in şiirlerinin çoğunu kin dolu yergiler ve kaba sokak şarkıları oluşturur. Dağınık durumdaki şiirleri ed-Dugeyli tarafından toplanarak yayımlanmıştır (*Divan*, 1962).

Dibon, bugün Ziban, Antik Çağda yaşamış Moabilerin başkenti. Ürdün'ün el-Asime ilinde (*muhafaza*), Arnon Irmağının kuzeyinde yer alır. Kudüs'teki Amerikan Doğu Araştırmaları Okulu'na bağlı arkeologlarca 1950'den bu yana yürütülen kazılar sonucunda burada kent surlarının, dörtgen planlı bir kulenin ve çok sayıda yapının kalıntısı bulunmuştur. Çıkarılan çanak çömleklerin yapım tarihleri İlk Tunç Çağından (İÖ y. 3200-2300) Arapların ilk dönemlerine (İS y. 7. yy) değin uzanır; Orta ve Son Tunç Çağından (İÖ y. 2300-1550; İÖ y. 1550-1200) kalan çanak çömleğin çok az sayıda olması, o dönemde Ürdün'ün büyük bölümünde göçebe yaşama dönüldüğü yolundaki varsayımı desteklemektedir.

Dibon'daki en önemli buluntulardan biri, 1868'de ortaya çıkarılan Moabi Taşı'dır.

Dıbon'da ortaya çıkarılmış Moabi Taşı'nın alçıdan bir kopyası
Oriental Institute, University of Chicago

Üstünde Moabi kralı Meşa'ya ilişkin bir yazı bulunan taş İÖ 9. yüzyıldan kalmıştır; 34 satırdan oluşan yazıt, İsrailoğullarına karşı kazanılan ve Moabilerin yeniden bağımsızlığa kavuşmasını sağlayan bir zaferin anısına yazılmıştır.

dibromoetan *bak.* etilen bromür

Dibrugar, Hindistan'ın kuzeydoğu kesiminde, Assam eyaletinin kuzeydoğusunda il ve il merkezi kent. Dibrugar kenti Brahmaputra Irmağı üzerinde önemli bir ticaret merkezi, liman ve demiryolu terminalidir. Başlıca iş kolları çay, pirinç ve yağlı tohum işlemedir. Kentteki Assam Tıp Yüksekokulu ile biri hukuk olmak üzere başka alanlarda eğitim veren öteki yüksekokullar da Dibrugar Üniversitesi'ne bağlıdır. Kentin 19 km doğusunda Mohanbari Havaalanı yer alır. Dibrugar 1950'deki bir depremde ağır hasar görmüştür.

Dibrugar ilinin yüzölçümü 7.023 km²'dir. Dihang Irmağı ilin kuzey kesimindeki Sadiya'da güneybatıya yönelir, Dibang ve Luhit ırmaklarıyla birleşerek Brahmaputra Irmağını oluşturur. Doğu ve güneydoğu toprakları Assam Himalayaları'nın bir parçasını oluşturan Dibrugar ili bol yağmur alır ve sık sık taşkınlara uğrar. Çay üretimi en önemli tarımsal etkinlikler arasındadır. Digboi, Nahorkatiya ve Moran'da petrol yatakları vardır. Patkai Sıradağlarının eteklerinde yer alan Makum'da ve Margherita'da kömür çıkarılır. Nüfus (1971) kent, 80.348.

Dicaeidae, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımından, Oryantal ve Avustralyen bölgelerdeki ormanlık ve çalılık bölgelerde yaşayan yaklaşık 58 kuş türünü içeren familya. Boyunları, bacakları ve kuyrukları kısa olan, 6-18 cm uzunluğundaki bu küçük kuşların dişileri genellikle gösterişsiz, erkekleri ise parlak ve gözalıcı renklerle bezenmiştir. Ağaçlarda yaşayan ve çiçeklerin balözünü emerek ya da küçük böcekleri ve meyveleri yiyerek beslenen bu kuşlardan çoğunun ötüşü çığlık gibi tiz ve keskin, yalnız birkaç türünki melodiktir.

Asya'nın güneyinde, Büyük Okyanusun batısındaki adalarda ve Avustralya'da dağılmış yaklaşık 47 türü içeren *Dicaeum* cinsinin üyelerinde gaganın iki yanı testere gibi ince dişli, dilleri de fırça uçludur. Hindistan ve Güney Çin'den Doğu Hint Adalarına kadar uzanan bölgede, bahçelik yerlerde yaşayan *Dicaeum cruentatum*, 9 cm uzunluğunda, ak, kara ve kızıl tüylü bir kuştur. Familyanın da en küçük üyesi olan 6 cm uzunluğundaki *D. pygmeum* Filipinler'de yaşar.

Yalnızca Avustralya'da dağılım gösteren *Pardalotus* cinsinin üyelerinin gagası küt ve dişsiz, dilleri de çatalsızdır. Hepsi küçük yapılı ve güdük kuyruklu olan bu türlerin

Dicaeidae familyasının iki üyesi
(Üstte) *Prionochilus plateni*,
(altta) *Pardalotus punctatus*
(Üst) H. Jon Janosik (alt) Albert E. Gilbert

koyu renkli sırtında, elmas gibi parlayan ak tüyler bulunur. Yapraklardaki ve ağaç kabuklarının altındaki böcekleri avlayarak beslenen bu kuşlar ağaç kovuklarında ya da yapıların çatlaklarında yuvalanır; göğsü ve butları sarı olan *P. punctatus* ise kum yığınlarında ya da toprakta tünel gibi yuvalar kazar.

Dicang, Çin Budacılığında, özellikle ölüleri cehennem azabından kurtarmayı üstlenmiş *bodhisattva* (geleceğin Budası). Adı, Sanskrit dilindeki Kshitigarbha'nın(*) (Dünyanın Rahmi) çevirisidir. Dicang ölülerin ruhlarını, Cehennem'in 10 yargıcının (bunlardan beşincisi olan Yanlo Wang Hint ölüm tanrısı Yama'nın Çin'deki biçimidir) verdiği cezalardan kurtarmaya çalışır. Yargıçlar, saygı belirtisi olarak, Dicang'ın önünde her zaman ayakta dururken betimlenir.

Dicang önceki yaşamlarından birinde bir Brahman kızı olarak dünyaya gelmiş, Buda'ya dua ederek inançsız annesinin Cehennem'den kurtulmasını sağlamıştır. Dicang'ı konu alan ve ana baba saygısının erdemini vurgulayan efsaneler kutsal Çin metinlerinden *Dicang benyuan Jing*'de (Dicang'ın Yeminleri Üzerine Kutsal Yazı) yer alır. Anhui ilinde Dicang'a adanmış olan Jiuhua Dağı Çinli Budacıların önemli hac yerlerindendir. Japonya'da Cizo olarak bilinen

Dicang'ın yollarda muhafızlık ettiği, doğuma yardımcı olduğu, özellikle can çekişen çocukları gözettiği gibi inançlar halk arasında da yaygındır.

Dicentra *bak.* kızkalbi

diceridu, Avustralya'nın kuzeybatı kesiminde yaşayan Yerlilerin kullandıkları burdonlu ya da düz tahta trompet. Bambudan ya da genç ve ince bir ağacın içi boşaltılmış gövdesinden yapılır. Boyu 1,5 m kadar olursa da, törenlerde kullanılan süslü çeşitleri bunun iki ya da üç katı uzunluktadır.

Diceridunun reçine kaplı balmumundan yapılmış bir ağızlığı vardır ve tınlama sağlamak için bazen alt ucuna teneke bir kutu bağlanır. Günbatımı, sünnet ve cenaze törenlerinde kullanılmıştır.

Dicey, Albert Venn (d. 4 Şubat 1835, Lutterworth yakınları, Leicestershire - ö. 7 Nisan 1922, Oxford, İngiltere), İngiliz hukukçu, *Lectures Introductory to the Study of the Law of the Constitution* (Anayasa Hukuku Eğitimine Giriş Dersleri) adlı yapıtı, yazılı ve yazısız kaynaklardan oluşan İngiliz anayasasının bir bölümü olarak kabul edilir. Bu yapıtında Büyük Britanya ve ABD'deki meşrutiyetçi akım konusundaki bilgilerinden yararlanmıştır.

Oxford'da hukuk dersleri verdi (1882-1909), Londra'da çalışan erkekler için kurulmuş bir yüksekokulun müdürlüğünü yaptı (1899-1912). 1886-1913 arasında İrlanda'ya özerklik tanınmasına karşı çıkan dört kitap yazdı. 1905'te *Lectures on the Relation Between Law and Public Opinion in England During the Nineteenth Century* (Ondokuzuncu Yüzyılda İngiltere'de Hukuk ve Kamuoyu Arasındaki İlişki Üzerine Dersler) adlı yapıtını yayımladı.

Dick, George Frederick (d. 21 Temmuz 1881, Fort Wayne, Indiana - ö. 10 Ekim 1967, Palo Alto, California, ABD), ABD'li hekim ve patoloji uzmanı. Karısı Gladys

Dick, sanatçısı bilinmeyen bir portre çalışmasından ayrıntı
Department of Special Collections, University of Chicago Library

Henry Dick ile birlikte kızıl hastalığının nedenini bulmuş ve bu hastalığa karşı korunma yöntemlerini geliştirmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda, Ordu Sağlık Birliği'nde görev yaptığı sıralarda kızıl hastalığı üzerinde çalışan Dick, savaştan sonra önce Chicago'daki Rush Tıp Yüksekokulu'nda klinik tıp profesörlüğü (1918-33), daha sonra Chicago Üniversitesi'nin tıp bölümünde yöneticilik (1933-45) yaptı.

1923'te karısıyla birlikte, kızılın etkeni olan hemolitik streptokoku ayırdı, hastalığa karşı bağışıklık sağlamak amacıyla kullanılan Dick toksinini hazırladı ve toksin-antitoksin karışımının şırıngayla verilmesine dayanan korunma yöntemini (Dick yöntemi) buldu. 1924'te gene karısıyla birlikte, kızıla karşı duyarlılığı saptamak için uygulanan Dick testini geliştirdi. Bu testte, 0,1 ml (cm^3) kızıl toksini deri altına şırınga edilir; yaklaşık 24 saat içinde deride çapı 10 mm'den büyük bir kızarıklık oluşması bu hastalığa karşı duyarlılığın (ya da bağışıklık yetmezliğinin) göstergesidir.

Dicke, Robert H(enry) (d. 6 Mayıs 1916, St. Louis, Missouri, ABD), kozmoloji alanındaki kuramsal çalışmaları ve genel görelilik kuramı üzerindeki araştırmalarıyla tanınan fizikçi. Ayrıca, radar teknolojisi ve atom fiziği alanlarında önemli katkılarda bulunmuştur.

1940'ların başlarında, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nün (MIT) araştırma kadrosu ile birlikte, mikrodalga radarının geliştirilmesinde önemli rol oynadı. Ayrıca kendi başına, başta tek atımlı radar ve eşfazlı atımlı radar olmak üzere, çeşitli mikrodalga devreli aygıtlar geliştirdi. 1944'te yaptığı mikrodalga radyometresi (ışınımölçer), modern radyoteleskopların çoğunun başlıca donanımlarından biri durumuna geldi. Bunu izleyen 10 yıl boyunca çalışmalarını mikrodalga atom spektroskopisi üzerinde yoğunlaştırdı ve temel ışıma süreçlerini araştırdı. Bu çalışmalarının sonucunda, eşfazlı ışınım salımı birinci kuvantum yasası olarak tanımlanan kuramı geliştirdi. (Bu tür ışıma, bir laser ışık demetinde olduğu gibi, eşfazlı elektromagnetik dalgalardan oluşur.)

1960'ların başlarında Dicke, araştırmalarının ağırlığını kütleçekimi konusuna kaydırdı. Bu alandaki en önemli çalışmalarından birisi, Einstein'ın kütleçekimi kavramının temelini oluşturan eşdeğerlik ilkesini (bir cismin kütleçekimsel kütlesinin, eylemsizlik kütlesine eşit olması) sınamak amacıyla gerçekleştirdiği deneydi. Daha önceleri Macar fizikçi Loránd Eötvös de aynı amaca yönelik son derece duyarlı deneyler yapmış ve bu ilkenin geçerliliğini 10^{-8}'lik bir sapmayla doğrulamıştı. Dicke, Eötvös'ün elde ettiği doğruluk derecesini daha da geliştirerek, sapma payını 10^{-11}'e düşürdü. Ayrıca Carl Brans ile birlikte 1937'de Paul Dirac tarafından ortaya atılan, kütleçekimi sabitinin değişen bir değer olduğu yolundaki savı araştırdı. Dicke ve Brans, evrenin genişlemesinin bir sonucu olarak, kütleçekimi sabitinin gerçekte bir sabit olmayıp her yıl 10^{11}'de iki oranında azaldığına ilişkin yeni bir kütleçekim kuramı geliştirdiler.

1964'te Dicke ve birkaç çalışma arkadaşı, tüm evrenin, mikrodalga dalgaboylarında olan bir fon ışımasıyla kaplı olduğu yolunda bir varsayım geliştirdiler. Bu görüşe göre, bu fon ışıması, evrenin oluşumuna yol açan büyük patlama sırasında ortaya çıkan yoğun ısıl ışımanın kalıntısıydı (*bak.* büyük patlama modeli). Ne var ki Dicke ve arkadaşları, 16 yıl kadar önce George Gamow, Ralph Alpher ve Robert Herman'ın geliştirdikleri savdan habersizdiler. Bu sav başlangıçtaki bir ateştopundan kalan bir artık ışımanın varlığını ileri sürüyordu. Dicke, varsayımlarını kanıtlamak üzere gerekli gözlemlere girişmeden önce, Bell Laboratuvarları'ndan Arno Penzias ve Robert Wilson, kuramın öngördüğüne oldukça yakın zayıf bir mikrodalga ışınımı saptamayı başardılar.

1939'da Princeton Üniversitesi'nden mezun olan Dicke, 1941'de Rochester Üniversiteti'nde doktora çalışmalarını tamamladı ve aynı yıl, MIT'nin ışınım laboratuvarında çalışmaya başladı. 1946'da Princeton Üniversitesi'ne geçti ve 1975'te Albert Einstein Kürsüsü bilim profesörü oldu.

Dickens, Charles (John Huffam) (d. 7 Şubat 1812, Portsmouth, Hampshire - ö. 9 Haziran 1870, Gad's Hill, Chatham yakınları, Kent, İngiltere) Victoria döneminin en büyük yazarı kabul edilen İngiliz romancı. Romanlarında Sanayi Devrimi sırasında geniş kitlelerin çektiği acıları ve yoksulluğu gerçekçi bir bakışla anlatmıştır.

Çocukluğu ve gençliği. Charles Dickens beş yaşındayken ailesi Portsmouth'dan Chatham'a taşındı (1817). Romanlarında

Dickens, 1859
Gernsheim Collection, University of Texas, Austin

sık sık geçen bu yörede, çocukluğunun en mutlu dönemini yaşadı. 1822-60 arasında Londra'da oturdu. Yaşamının geri kalan bölümünü Gad's Hill'deki bir kır evinde geçirdi.

Orta sınıftan bir ailenin çocuğuydu. Babası deniz kuvvetlerinde muhasebe memuruydu. Onun sorumsuz yaşamı yüzünden Dickens ailesi sık sık mali sıkıntıya düşüyordu. 1824'de ailenin tam bir mali çöküntüyle yüz yüze gelmesi üzerine Charles okuldan alındı ve bir fabrikada çalışmaya başladı. Babası ise borçlarından ötürü tutuklandı. Ailenin başına gelen bu felaket, genç Dickens üstünde şok etkisi yaptı. Bu dönemde yaşadıkları, sanatının ve kişiliğinin oluşmasında önemli bir rol oynadı. İşçi sınıfının yaşamını ve sıkıntılarını yakından tanıma fırsatını buldu. Babası hapisten çıkınca yeniden okula dönen Dickens, öğrenimini tamamladıktan sonra bir avukatın yanında kâtip olarak çalışmaya başladı. Bir süre de parlamento muhabiri olarak çalıştı. Dickens'ın gazeteciliğe duyduğu tutku, öte yandan parlamentoya ve hukuğa duyduğu nefret, bu dönemde edindiği izlenimlerden kaynaklanır. Reformcu eğilimlerin ağır bastığı 1830'larda liberal görüşlü *Morning Chronicle* (1834-36) gazetesinde çalıştı. Bu deneyim, siyasal görüşlerini büyük ölçüde etkiledi. Dickens'ın yaşamında etkili olan ve romanlarında yansıttığı bir başka olay da, Maria Beadnell adlı bir kıza duyduğu karşılıksız aşktı.

Dickens'ın tiyatroya duyduğu ilgi, 1832'de bir profesyonel oyunculuk girişimine kadar varmıştı. 1833'de çeşitli gazete ve dergilere deneme ve öykülerini vermeye başladı. İlgiyle karşılanan bu yazılar 1836'da *Sketches by "Boz"* (Boz'un Karalamaları) adıyla yayımlandı. Bunun ardından bir yayımcı Dickens'dan dönemin tanınmış sanatçılarından birinin çizgileriyle bir çizgi roman yazmasını istedi. Yedi hafta sonra *Pickwick Papers*'ın (1837; *Mr. Pickwick'in Serüvenleri*, 1974/*Bay Pikvik'in Serüvenleri*, 1989) birinci bölümü hazırdı. Kitap çok tutuldu ve Dickens kısa sürede günün en sevilen yazarlarından biri oldu. 1836'da tanınmış İskoçyalı gazeteci George Hogart'ın kızı Cathe-

rine ile evlendi. Aynı yıl çalıştığı gazeteden ayrılarak aylık *Bentley's Miscellany* dergisinin yayın yönetmenliğini üstlendi. *Oliver Twist* (1838; *Oliver Twist*, 1949, 1992) adlı romanı 1837-39 arasında bu dergide tefrika olarak yayımlandı.

Tefrika biçimini kârlı ve yazdıklarına uygun bulan Dickens, daha sonraki birçok yapıtını da önce bu biçimde yayımladı. *Nicholas Nickleby* (1939) 1838-39 arasında, *The Old Curiosity Shop* (1841, *Antikacı Dükkânı*, 1970) 1840-41 arasında, *Barnaby Rudge* da (1841) 1841'de tefrika edildi. Daha sonra beş ay süreyle Amerika'yı gezen Dickens, orada edindiği olumsuz izlenimleri *American Notes for General Circulation* (1842; Genel Okur İçin Amerika Notları) ve *Martin Chuzzlewit*'de (1844; *Martin Chuzzlewit*, 1982, 2 cilt) yansıttı.

İlk romanları. Dickens'ın bütün ilk yapıtlarında olduğu gibi *Mr. Pickwick'in Serüvenleri*'nde de o dönem tiyatrosunun, geleneksel halk mizahının, 18. yüzyıl İngiliz romancılarının ve *Don Quijote* (*Don Kişot*) gibi yabancı klasiklerin etkisi belirgindir. Yetersiz kurumlar ve toplumsal kötülüklerin eleştirisi, Londra'daki yaşam üzerine ayrıntılı bilgiler, karakter yaratmadaki ustalık, güçlü bir anlatı ve yardımseverlik duygusu gibi daha sonraki yapıtlarındaki birçok özelliğe bu ilk romanında rastlanır. Bu romanıyla popüler roman türünde yeni bir gelenek başlatan Dickens, bir sonraki romanı *Oliver Twist*'te daha kendine güvenen, daha usta bir yazar olarak belirir. Önceki romanı gibi komedi öğeleri içeren *Oliver Twist*'te, toplumsal ve ahlaksal kötülüğün eleştirisi daha merkezî bir önem taşır.

Dickens roman karakterlerini ve olayların geçtiği yerleri tasarlarken, yapıtlarını resimleyen Cruikshank ve 1860'lara değin birlikte çalıştığı "Phiz" (Hablot K. Browne) gibi sanatçılardan da etkilenmiştir. Dickens'ın halk arasında çok tutulmasının bir nedeni de, yapıtlarının kolay sahnelebilir nitelikte olmasıydı. Dickens'ın bir yapıtının Londra'da 20 tiyatroda birden aynı anda sahnelendiği oluyordu. Böylece okurlar dışındaki kitleler de, romanları izleyebilme olanağını buluyorlardı.

Nicholas Nickleby'de *Mr. Pickwick'in Serüvenleri*'nin biçim ve atmosferi yeniden ön plana çıkar. Dickens bir yandan da Yorkshire okullarındaki acımasız uygulamaları eleştirerek *Oliver Twist*'le İngiliz romanına getirdiği önemli yeniliği sürdürür. Baskı altında kalan ya da telef olan çocukların durumunu sergileyerek topluma eleştiriler yöneltten bu tutum, *Antikacı Dükkânı*'nda daha da yoğunlaşır. Dickens, 18. yüzyılın sonlarında geçen *Barnaby Rudge*'da ise tarihsel roman türünü dener. *Martin Chuzzlewit*'le birlikte ise yapıtlarında genel amaç ve yapıyı daha çok gözetmeyi ve daha dengeli bir çizgiye ulaşmayı dener. Daha sonra yazdığı *Dombey and Son*'da (1848; Dombey ve Oğlu) bunu bir ölçüde gerçekleştirdiği görülür. Ama Dickens'ın yazdıklarında daha tutarlı ve bütünlüklü bir yapıya ulaşması, Noel kitapları olarak bilinen, daha kısa ve tefrika edilmek üzere yazmadığı yapıtlarıyla olmuştur.

Noel kitaplarının ilki olan *A Christmas Carol* (1843; *Bir Noel Şarkısı*, 1947, 1985) kısa zamanda olağanüstü bir başarı sağladı. Bu kitapla çağdaş edebiyatta bir Noel miti yaratan Dickens, ayrıca yeni bir tür geliştirmiş oldu. 1867'ye değin her yıl (1847 dışında) Noel'le ilgili kitaplar, denemeler ve öyküler yazmayı sürdürdü. Halk arasında daha da çok sevilmesini sağlayan bu yapıtlar arasında *The Chimes* (1845; Çan Sesleri), *The Cricket on the Hearth* (1846), *The Battle of Life* (1846; Yaşam Mücadelesi), *The Haunted Man* (1848; Lanetli Adam) ve çok sayıda Noel öyküsü vardır.

Dickens bir süre İtalya (1844-45), İsviçre ve Fransa'da (1846-47) kalmanın dışında sürekli olarak Londra'da oturdu. İlgilerini edebiyatla sınırlamayarak 1846'da *Daily News* gazetesini kurdu ve yayın yönetmenliğini üstlendi. Gazete kısa sürede İngiltere'nin önde gelen liberal yayın organlarından biri olduysa da bir süre sonra gazeteciliğe dönüşünün yanlışlığını anlayan Dickens, bu işi bıraktı. Dönemin varlıklı kadınlarından Angela Burdett-Coutts'un desteğiyle, suça itilmiş kızlar için kurulan bir ıslahevinin yöneticisi oldu.

1846-48 arasında tefrika olarak yayımlanan *Dombey and Son* Dickens'ın romancılığında bir dönüm noktasıdır. Önceki romanlarına göre daha bütünsel bir bakışın ve kusursuz bir tasarımın ürünü olan ve daha gelişmiş bir düşünce örgüsünü yansıtan *Dombey and Son*'da paranın kötülükleri, mevki tutkusu, "saygın" değerler eleştirilirken, erdem ve namus gibi ahlaksal değerler basit, yoksul insanlara özgü nitelikler olarak gösterilir. Dickens 1849-50 arasında tefrika edilen *David Copperfield* (1850; *David Copperfield*, 1937, 1991) adlı romanında toplumsal sorunlardan çok kendi deneyimlerine ağırlık verir. Günümüze değin en çok okunan kitaplarından biri olan bu romanda, ilk kez birinci şahıs anlatım tekniğini kullanır. Fabrika işçiliği, öğrenim yılları, Maria Beadnell'e duyduğu aşk, parlamento muhabirliğinden roman yazarlığına geçişi gibi kendi deneyimlerinden yola çıkar.

Orta yaşları. Dickens'ın gazetecilik tutkusu, sonunda *Household Words* (1850-59) ve *All the Year Round* ile (1859-88) süreklilik kazandı. Roman, şiir, deneme gibi çeşitli türlere yer veren bu haftalık yayınlar, oldukça yüksek bir tiraja ulaştı. *A Child's History of England* (1851-53; Bir Çocuğun İngiltere Tarihi), *Hard Times* (1854; Zor Yıllar), *A Tale of Two Cities* (1859; *İki Şehrin Hikâyesi*, 1956, 1988) ve *Great Expectations* (1861; *Büyük Ümitler*, 1947, 1983/*Büyük Umutlar*, 1983, 1990) adlı yapıtları bu dergilerde tefrika olarak yayımlandı. Bu dergilerde yayımlanan bazı denemeleri sonradan *Reprinted Pieces* (1858; Yeniden Basılan Yazılar) ve *The Uncommercial Traveller* (1861) adlı kitaplarda toplandı. Mrs. Gaskell, Wilkie Collins, Charles Reade, Bulwer Lytton gibi dönemin seçkin romancılarının yapıtları da dergilerde yer aldı.

Dickens'ın 1852-53 arasında tefrika edilen *Bleak House* (1853; Kasvetli Ev), *Hard Times* (1854) ve 1855-57 arasında tefrika edilen *Little Dorrit* (1857; Küçük Dorrit) adlı romanlarında, öncekilere göre daha "karanlık" bir hava vardır. Dickens bu romanlarda yaşadığı toplumu kapsamlı olduğu kadar kasvetli bir tablo içinde yansıtır. Siyasal açıdan eskisine göre daha umutsuz, duygusal planda daha trajiktir. Taşlamaları daha sert, mizahı daha sönüktür. Teknik bakımdan ise, bu dönem romanları daha tutarlıdır. Konu ile olay örgüsü arasındaki ilişki, kusursuz denebilecek düzeydedir. Karakterler de romanın genel yapısı ile daha uygunluk içinde, yapıyı daha tamamlayıcı niteliktedir. Dickens, okuyucuda karmaşık tepkiler doğuran daha karmaşık karakterler yaratmaya yönelmiştir.

1855 yılı, Dickens için sarsıntılarla geçti. Bir yandan Kırım Savaşı'nın getirdiği toplumsal huzursuzluk, öte yandan Maria Beadnell'in yeniden yaşamına girmesi ruhsal durumunu altüst etti. 1858'de karısı kendisini terk etti. Bu ayrılıkta, Dickens'ın Ellen Ternan adındaki genç bir oyuncuya duyduğu aşkın da payı vardı. Ternan'a derin bir bağlılık duyan Dickens, ilişkisini ölünceye değin sürdürdü.

Dickens 1858'de halk önünde okuma günleri düzenlemeye başladı. Noel kitapları ile romanlarından okuduğu bölümler ilgiyle karşılandı. Ölümünden kısa süre öncesine değin Londra'da, başka kentlerde ve ABD'de (1867-68) bu okumaları sürdürdü. Bunlar sayesinde hem bir gelir edindi, hem de okurlarıyla doğrudan ilişki kurdu.

Son yılları. Dickens, 1850'lerin sonunda yorgun ve hasta düşmesine karşın roman yazmaktan geri kalmadı. Fransız Devrimi sırasında geçen *İki Şehrin Hikâyesi* yoğun ve heyecanlı anlatımına karşın, Dickens'ın başyapıtlarından sayılmaz. Gene bu döneminin ürünü olan *Büyük Ümitler*, birinci şahıs anlatım tekniğinin kullanılması ve Dickens'ın kendi deneyimlerine yer vermesi bakımından *David Copperfield*'i hatırlatır. Dickens'ın en iddialı olmasa da en başarılı romanlarından biri olan bu yapıtta, romanın kahramanı Pip'in düşünce yapısını büyük bir incelikle ele alınır. Gerek bireylerin zaaf ve başarısızlıkları gerekse çağın değerleri üzerinde duran Dickens, "büyük ümitler"in boşa çıkışını gösterir. 1864-65 arasında tefrika edilen *Our Mutual Friend*'de (1865; Ortak Dostumuz) sınıfsal ve paraya dayalı değerler acımısız biçimde eleştirilir. "Saygın" toplumun yüzeyselliğine, yozlaşmışlığına, kendini beğenmişliğine saldırılır. Yarım kalan *The Mystery of Edwin Drood* (1870; Edwin Drood'un Gizemi) Dickens'ın romanlarında yer yer beliren suç, kötülük, psikolojik bozukluk gibi temaların incelikle işlendiği bir yapıttır.

ABD gezisinden sonra sağlığı iyice bozulan Dickens, Gad's Hill'deki kır evinde öldü ve Westminster Abbey'e gömüldü.

Değerlendirme. Romancılığının yanı sıra, gazeteciliği, tiyatro oyunculuğu, politikayla ilgisi, düzenlediği okuma günleri ile yaşamı süresinde büyük üne kavuşan Dickens, bugün de birçoklarınca İngiliz romanının en büyük adı sayılır. Victoria dönemi İngilteresi'ndeki ve özellikle Londra'daki yaşamı, Sanayi Devrimi sırasındaki yoksul kitlelerin durumunu liberal ve insancıl bir bakışla yansıtmıştır. Toplumsal, ahlaksal, duygusal, psikolojik temaların ağırlık kazandığı yapıtlarında 19. yüzyıl İngiliz romanının unutulmaz tiplerini yaratmıştır. Yapıtlarında yer yer belgesel olarak nitelendirilebilecek bir gerçekçiliği yansıtmakla birlikte, mizah ve fantezi öğelerine de yer vermiştir. Bazı eleştirmenlere göre Dickens'ın en başarılı yapıtları, ilk romanlarıdır. Toplumsal kurumların eleştirisinin ağırlık kazandığı ikinci dönem romanları komik özünü yitirmiş ve simgeci bir üslup yüzünden başarısızlığa uğramıştır. Öte yanda 1950'lerde Dickens'ın yapıtlarının yeniden basılmasından sonra birçok eleştirmen *Bleak House*, *Little Dorrit* ve *Büyük Ümitler* gibi sonraki dönem romanlarını, daha derin ve incelikli bularak, öne çıkarmıştır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *Sketches of Young Gentlemen* (1838; Genç Baylar Üzerine Karalamalar), *Sketches of Young Couples* (1840; Genç Çiftler Üzerine Karalamalar), *Pictures from Italy* (1846; İtalya'dan Görüntüler), *The Life of Our Lord* (1934), *Plays and Poems* (1885, der. R. N. Shepherd; Oyunlar ve Şiirler), *Miscellaneous Papers* (1908, der. B. W. Matz; Çeşitli Yazılar).

Dickey, James (Lafayette) (d. 2 Şubat 1923, Atlanta, Georgia, ABD), ABD'li şair, romancı ve eleştirmen. Doğa gizemciliği, din ve tarih konularındaki şiirleri ve *Deliverance* (1970; Kurtuluş) adlı romanıyla tanınmıştır.

Güney Carolina'daki Clemson College'da öğrenim gördü. II. Dünya Savaşı'nda ABD

Hava Kuvvetleri'nde pilot olarak görev yaptı. Savaştan sonra Vanderbilt Üniversitesi'nden 1949'da lisans, 1950'de de lisansüstü derecelerini aldı. Kore Savaşı'nda, Hava Kuvvetleri eğitim pilotu oldu.

Şiir yazmaya 24 yaşında, şiir kuralları konusunda pek bilgisi yokken başladı. Öğrenimini bitirdikten sonra bir dönem reklam şirketlerinde çalıştı. İlk şiir kitabı *Into the Stone*'u (Taşın İçine Doğru) 1960'ta yayımladı. Ertesi yıl Guggenheim Bursu'yla Avrupa'ya gitti. Dönüşünde çeşitli ABD üniversitelerinde ders verdi. 1977'de Başkan Jimmy Carter'ın göreve başlama töreninde "The Strength of Fields" adlı şiirini okudu.

Şiirlerini, *Drowning with Others* (1962; Başkalarıyla Birlikte Boğulmak), *Helmets* (1964; Miğferler), *Buckdancer's Choice* (1965; Buckdancer'ın Seçimi), *Poems 1957-1967* (1967; Şiirler 1957-1967) ve *The Zodiac* (1976; Burçlar Kuşağı) adlı kitaplarda topladı. Edebiyat dışı düzyazı yapıtları arasında en önemlileri, *Babel to Byzantium: Poets and Poetry Now* (1968; Babil'den Bizans'a: Günümüz Şairleri ve Şiirleri), otobiyografik kitabı *Self-Interviews* (1970; Kendimle Konuşmalar) ve *Jericho: The South Beheld*'dir (1974; Ceriko: Güney Gözlemleri). John Boorman'ın, Dickey'nin romanından uyarlayarak gene onun senaryosuyla çektiği *Deliverance* (1972; *Kurtuluş*) adlı film büyük başarı kazandı.

Dickey şiirlerinde, doğadaki, toplumdaki ve kişinin kendi içindeki çatışmalarla dolu bir dünyayı lirik biçimde yansıtmıştır.

Dickinson, ABD'de, Kuzey Dakota'nın batı kesimindeki Stark ilinde (*county*) kent. 1884'ten beri il merkezidir. Heart Irmağı üzerinde yer alır. 1880'de Kuzey Pasifik Demiryolu üzerinde Pleasant Valley Siding adıyla kuruldu; 1883'te emlak komisyonculuğu ve çiftçilik yapan New York eyaleti eski senatörü Wells S. Dickinson'ın adını aldı. Kente ilk yerleşen Ruslarla Almanlar bir Katolik misyonunun bulunması nedeniyle yöreye gelmişti. Dickinson çiftlik hayvanları, buğday ve süt ürünleri üreten geniş bir tarımsal alanın ticaret merkezidir. Ekonomik etkinlikleri hayvan pazarlama, et paketleme, sütçülük, mobilya imalatıdır; bir petrol yatağı tesisi ve linyitle çalışan bir briket fabrikası vardır. Dickinson Eyalet Yüksekokulu 1918'de eyalet öğretmen okulu olarak açılmıştır. Kentin tam batısında, Missouri Irmağı vadisi için geliştirilen toprak ıslah planının bir parçası olan Dickinson Barajı'nın oluşturduğu Dickinson Gölü vardır. Nüfus (1990) 16.097.

Dickinson, Emily (Elizabeth) (d. 10 Aralık 1830, Amherst, Massachusetts - ö. 15 Mayıs 1886, Amherst, Massachusetts, ABD), ABD'li lirik şair. Şiirde yeni ritim ve uyaklar denemiş, "New England gizemcisi" olarak anılmış, yapıtlarının hemen hepsi de ölümünden sonra yayımlanmıştır.

Emily Dickinson ailenin ortanca çocuğuydu. Üç kardeşin yakınlığı yetişkin çağlarında da sürdü. Hiç evlenmeyen küçük kız kardeşi Lavinia evden ayrılmadı; ağabeyi Austin ise Emily'nin bir arkadaşıyla evlenip bitişikteki eve yerleşti. Büyükbabası Samuel Fowler Dickinson, Amherst College'ın kurucularındandı; babası Edward Dickinson da 1835-72 arasında bu okulun saymanlığını yaptı. Avukat olan ve bir dönem (1853-55) Kongre'de görev yapan Edward Dickinson çocuklarına karşı sert ve biraz uzak duran bir insan olmakla birlikte kötü bir baba değildi. Emily'nin annesi de çocuklarıyla yakınlık kurmamıştı.

Emily önce Amherst Akademisi'nde, 1847-48 arasında da Mount Holyoke Kız İlahiyat Okulu'nda öğrenim gördü. Mount Holyoke'de öğrencilerin zihinsel gelişimi kadar dinsel eğitimine de ağırlık veriliyordu. Emily inançlı bir Hıristiyan olarak ant içmesi için baskı gördüyse de buna karşı direndi. Şiirlerinin çoğunda Tanrı konusunu

Emily Dickinson'ın *daguerreotype* teknığıyle çekilmiş bir fotoğrafı, y. 1847
Harvard College Library

işlemekle birlikte, yaşamı boyunca şüphecilikten ayrılmadı. Bununla birlikte yaşadığı güçlü dinsel duygular yazılarına gerilim kattı.

Emily'nin ilk şiirlerini yaklaşık 1850'de Ralph Waldo Emerson ve Emily Brontë'nin etkisi altında olduğu sıralarda, babasının bürosunda hukuk eğitimi gören Benjamin F. Newton adlı bir gencin desteğiyle yazdığı sanılır. 1858'e değin pek az şiir yazdı; bu tarihte ise şiirlerini el yapımı kitapçıklarda toplamaya başladı. 1850'lerde yazdığı mektuplar, canlı, mizah dolu, biraz çekingen bir genç kadının mektuplarıdır. 1855'te Kongre'de görevli babasını görmek için kız kardeşiyle birlikte Washington, D. C.'ye gitti. Yolculuk sırasında Philadelphia'dan geçerken ünlü rahip Charles Wadsworth'ün vaazını dinlediler. Sonradan Emily'nın "bu dünyadaki en yakın dostu" olan Wadsworth bir çeşit romantikti. Çok acı çekmiş biri olduğu söylenirdi; kürsüdeki belagati ile kendi kendine derin düşüncelere dalması arasında bir karşıtlık vardı. Emily'nin ruhani konularda yazıştığı bu Kalvenci rahibin inançlılığı belki de kendi şüpheci, kurgusal akıl yürütme alışkanlığını sınamasına olanak veriyor, Emerson ve öbür Transanda-ntalistlerin iyiliklerle dolu bir evren varsayımının kolaycılığını da dengeliyordu.

1850'lerde mektuplaşmaya başladığı Dr. Josiah G. Holland ve eşi ile Samuel Bowles'a yazdıkları Emily'nin yazışmalarında önemli yer tutar. Holland ve Bowles, Massachusetts'te edebiyat konularına eğilen, hatta şiir bile yayımlayan *Springfield Republican* adlı bir gazete çıkarıyorlardı. Mektuplaşmaları uzun yıllar sürdü, ama Emily 1850'lerden sonra Holland'lara yazdığı mektupların çoğunu zeki bir kadın olan Bayan Holland'a gönderdi. Şiirlerine ilgisini çekmeye çalıştığı Bowles'ın edebi beğenisinin gelenekçilikle sınırlı olması ve bu şiirlerin değerini anlamaması Emily'yi çok sarstı.

1850'lerde yazdığı şiirler duygu ve biçim açısından oldukça gelenekseldi. Yaklaşık 1860'ta Dickinson hem dil, hem de nazım teknikleri konusunda yenilikler aramaya başladı; gene de bu dönemde kullandığı ölçüler açısından İngiliz ilahi yazarı Isaac Watts, Shakespeare ve Kitabı Mukaddes'in Kral James uyarlamasının etkisindeydi. En çok kullandığı şiir biçimi her biri *iambos* ölçüsüyle yazılmış üç ayaktan oluşan dörtlüklerdi. Bu şiir biçiminin açıklaması Emily'nin kitaplığında duran Watts'ın kitaplarından birinde bulunmuştur. Birçok başka biçimi de kullanan Dickinson, düşünceleri ile ölçü arasında uyum sağlamak için ölçüyü sürekli değiştirdi, bir yavaş bir hızlı ya da duraksamalı tempo kullanarak basit ilahi ölçülerine bile karmaşıklık kattı. Çok çeşitli yollar deneyerek sık sık tam uyaktan uzaklaşması bu konuda yepyeni ufuklar açtı. Bu denemeler onun kendi şiirinde de düşüncesini ve düşüncesindeki gerilimi daha iyi aktarmasını sağladı. Özfuluk arayışı içinde dili gereksiz sözcüklerden arındırarak yalnızca yaşayan, kesin anlamlı sözcükler kullanmaya özen gösterdi. Sözdizimini hiç çekinmeden bozdu; alışılmış sözcükleri akla gelmedik bağlamlarda kullanarak okurlarını şaşırtıp dikkatlerini yoğunlaştırmaya ve şiiri keşfetmeye yöneltti.

15 Nisan 1862'de edebiyatçı Thomas Wentworth Higginson'a bir mektup yazıp dört şiirini göndererek şiirlerinin "dırı" olup olmadığını sordu. Higginson, Emily'ye şiirlerini özgün bulduğunu söyledi, ama yayımlamamasını öğütledi. Bundan sonra da yaşamı boyunca Emily'nin "eğitmeni" oldu. Emily Dickinson 1862'den sonra dostlarının bütün çabalarına karşın şiirlerini yayımlamamakta direndi. Bunun sonucunda, beşi *Springfield Republican*'da olmak üzere ancak yedi şiiri sağlığında yayımlandı.

En soluklu dönemi İç Savaş yıllarına rastlayan Emily Dickinson, bu süre içinde yaklaşık 800 şiir yazdı. Şiirlerinin konularını savaşta değil, iç dünyasında aradı, ama savaş yıllarının gergin havası, belki de onu yazmaya zorlayan bir baskı yarattı. En gergin yıl 1862'ydi; bu sırada Emily'nin dostları hem uzakta, hem de tehlike içindeydiler.

Emily ileri yaşlarında birçok sevdiğini kaybetmenin üzüntüsüyle yaşadı. En yıkıcı olanları 1874'te babasının, 1883'te de sekiz yaşındaki yeğeni Gilbert'in ölümleriydi; en iyi mektuplarından bazılarını bu ölümlerin ardından yazdı. Ayrıca 1878'de Bowles'un, 1881'de Holland'ın, 1882'de annesinin ve Charles Wadsworth'ün, 1884'te Otis P. Lord'un, 1885'te de Helen Hunt Jackson'ın yasını tuttu. Massachusetts'in Salem kentinde yargıç olan Lord, Emily'nin babasının en yakın dostuydu; Emily ona yaklaşık 1878'de âşık olmuş, mektuplarında Lord'un da karşılıksız bırakmadığı bu olgun, duyarlı aşkı açığa vurmuştu. Şair ve popüler roman yazarı Jackson ise Emily'nin şiirlerindeki değeri sezmiş, yayımlaması için üstelemiş ama o buna yanaşmamıştı.

Emily Dickinson şiirlerinde büyük bir içtenlikle, gündelik dilden örülen söz sanatlarıyla aşk, ölüm ve doğa gibi konuları işledi. Doğup olduğu evinde sürdüğü sessiz, kapalı yaşamıyla özlü şiirlerinin derinliği ve yoğunluğu arasındaki karşıtlık, kışılığı ve özel ilişkileri konusunda çeşitli varsayımlara yol açtı. Hemen hepsi günümüze ulaşan 1.775 şiiri ve bir o kadar da mektubu, onun coşkulu, espirili bir kadın, şiirleri kadar yazışmaları ve yaşamını da bir sanata dönüştürmesini bilen titiz bir usta olduğunu ortaya koyar.

Emily Dickinson'ın ölümünden kısa bir süre sonra kız kardeşi Lavinia şiirlerini yayımlamaya karar verdi. T. W. Higginson ve Mabel Loomis Todd tarafından derlenen ilk kitap *Poems by Emily Dickinson*'ı (1890; Emily Dickinson'dan Şiirler), *Poems: Second Series* (1891; Şiirler: İkinci Dizi) ve *Poems: Third Series* (1896; Şiirler: Üçüncü

Dizi) izledi. İki cilt olarak yayımlanan *Letters of Emily Dickinson*'da (1894; Emily Dickinson'ın Mektupları) da bazı şiirleri yayımlandı. Daha sonra yayımlanan şiir kitapları: *The Single Hound: Poems of a Lifetime* (1914; Yalnız Tazı: Bir Ömrün Şiirleri), *Further Poems of Emily Dickinson: Withheld from Publication by Her Sister Lavinia* (1929; Emily Dickinson'ın Kardeşi Lavinia Tarafından Yayımlatılmayan Şiirleri), *Unpublished Poems of Emily Dickinson* (1935; Emily Dickinson'ın Yayımlanmamış Şiirleri), *Bolts of Melody: New Poems of Emily Dickinson* (1945; Ezgi Yıldırımları: Emily Dickinson'ın Yeni Şiirleri).

Dickinson'la ilgili en son ve en kapsamlı bibliyografya S. T. Clendenning'in, *Emily Dickinson: A Bibliography, 1850-1966* (1968; Emily Dickinson: Bibliyografya, 1850-1966) adlı yapıtıdır.

Dickinson, John (d. 8 Kasım 1732, Talbot ili, Maryland - ö. 14 Şubat 1808, Wilmington, Delaware, ABD), "Bağımsızlık Savaşı'nın yazarı" olarak tanınan ABD'li devlet adamı.

Londra'da, Middle Temple'da hukuk öğrenimi gördükten sonra, siyasete atılana değin Philadelphia'da avukatlık yaptı (1757-60). Damga Yasası Kongresi'nde (1765) Pennsylvania'yı temsil etti ve Pennsylvania'nın hak ve şikâyetler bildirgesini kaleme aldı. 1767-68 yıllarında, birçok koloni gazetesinde yayımlanan *Letters from a Farmer in Pennsylvania, to the Inhabitants of the British Colonies* (Pennsylvania'daki Bir Çiftçiden, İngiliz Kolonilerinde Yaşayanlara Mektuplar) ile ün kazandı. Mektuplarıyla, kolonilerdeki kraliyet memurlarının maaşlarının ödenmesi için yeni vergiler toplanmasını sağlayan Townshend Vergi Yasaları'na (1767) karşı kamuoyu oluşmasına katkıda bulundu. Aynı zamanda, bu yasaları uygulamak üzere Boston'da Amerikan Gümrük Komisyonculari Kurulu'nun oluşturulmasını da kınadı.

Kıta Kongresi'ne (1774-76) Pennsylvania temsilcisi olarak katılan Dickinson, "Silahlara Sarılmalarının Nedenlerini ve Gerekliliğini Açıklayan Bildirge"nin başlıca yazarıydı. Konfederasyon Maddeleri'nin (1776-77) ilk taslağının hazırlanmasına yardımcı oldu, ama hâlâ İngilizlerle uzlaşma sağlanabileceğini umduğu için Bağımsızlık Birdirgesi'ne (1776) karşı red oyu kullandı. Tory olmakla suçlanmasına karşın, daha sonra yurtseverler milisine katıldı.

Federal Anayasa Kurultayı'na (1787) Delaware temsilcisi olarak katılan Dickinson, ABD Anayasası'nı imzaladı ve kabul edilmesi için uğraştı. Daha sonra, "Fabius" imzasıyla yazdığı bir dizi mektupta da anayasayı savundu. Pennsylvania'da Carlisle'daki Dickinson College'ın (1783) adı John Dickinson onuruna verilmiştir.

Dickson, Leonard Eugene (d. 22 Ocak 1874, Independence, Iowa - ö. 17 Ocak 1954, Harlingen, Texas, ABD), sayılar kuramı ile grup kuramına yaptığı önemli katkılarla tanınan ABD'li matematikçi.

1899'da Austin'deki Texas Üniversitesi'nde ders vermeye başlayan Dickson, 1900'de Chicago Üniversitesi'ne geçti ve 1939'a değin burada çalıştı.

Dickson, sonlu alanlar konusundaki ilk kapsamlı çalışmayı yayımladı ve doğrusal birleşmeli cebirdeki Wedderburn ve Cartan kuramlarını genişletti. En karmaşık ve ilginç çalışmalarından biri ise, sayılar kuramı ile değişmezler kuramı arasındaki ilişkilerin incelenmesine yönelik olanıdır. Toplamsal sayılar kuramına ilişkin incelemesinde, Rus matematikçi İvan M. Vinogradov'un elde ettiği analitik sonuçları kullanarak, Waring kuramını kanıtladı. Yayımlanmış 18 kitabının içerisinde en önemlisi üç ciltten oluşan *History of The Theory of Numbers*'dır (1919-23; Sayılar Kuramının Tarihi).

Dicle, topraklarının yaklaşık yarısı Doğu Anadolu Bölgesi, öbür yarısı ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Diyarbakır iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 738 km² (1986) olan

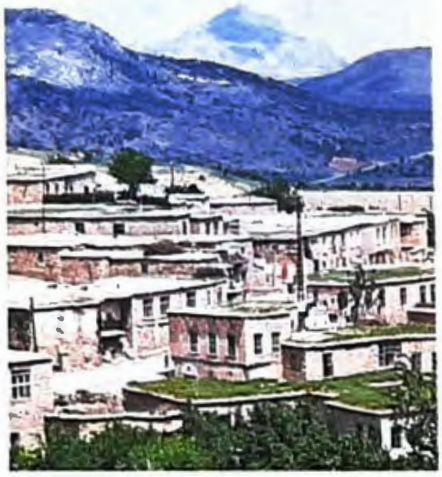

Dicle'den bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Dicle ilçesi doğuda Hani ilçesi, güneydoğuda Merkez ilçe, güneyde Eğil, batıda Ergani ilçeleri, kuzeybatı ve kuzeyde de Elazığ iliyle çevrilidir.

Diyarbakır'ın dağlık kuzey kesiminde yer alan ilçe topraklarını Güneydoğu Toroslar kollarıyla engebelendirir. Güneydoğu Toroslar'a bağlı İnceburun Dağlarının batı uzantıları ilçenin kuzey kesimine doğru sokulur. Dağların yüksek kesimlerindeki yaylalar önemli hayvancılık alanlarıdır. İlçe topraklarının sularını Dicle Irmağı toplar. Bu toprakları sulayan Bırkılin Çayı Dicle'ye ilçe sınırları dışında katılır. Ovalar, yörenin en önemli akarsuyu olan Dicle'nin kolları boyunca toplanmıştır. Genellikle küçük, ama verimli olan bu düzlüklerin en önemlileri Kocalaan, Dedeköy, Çavlı ve Mergil ovalarıdır.

Dicle bir zamanlar Diyarbakır'ın en ormanlık yerlerinden biriydi. Ama insan ve hayvanların uzun yıllar süren yıkımı nedeniyle, bugün bu ormanların büyük bölümü yok olmuştur. Kalan ormanlar daha çok bozuk meşelikler görünümündedir. Diyarbakır kentinin odun gereksinimi hâlâ bu ormanlardan sağlanır.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarımdır. İklim koşullarının sertliği ve ekime elverişli alanın darlığı nedeniyle, bitkisel üretim fazla gelişmemiştir. En çok, yöre koşullarına uygun tahıl ve meyve türleri yetiştirilir. Yaygın olarak hayvancılık yapılan ilçede halkın bir bölümü, Elazığ sınırları içinde yer alan ve eskiden Guleman adıyla anılan Alacakaya'daki krom işletmesinde çalışır. Dicle, ekonomik olanaklarının yetersizliği nedeniyle nüfus yitiren bir ilçedir.

Önceleri Piran âdıyla bilinen Dicle, eski bir yerleşmedir. Osmanlı döneminde küçük bir köyken, 1927'de bucak olarak Maden ilçesine bağlandı. 1938'de Eğil bucağı Piran'a taşındı ve Piran merkezine Eğil adı verilerek Eğil ilçesi oluşturuldu. 1951'de ise Piran'ın adı Dicle biçiminde değiştirilerek Dicle ilçesi kuruldu ve Eğil bucağı da Merkez ilçeye bağlandı. Kasaba, il merkezi Diyarbakır'a 87 km uzaklıktadır.

Dicle Belediyesi 1936'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 35.930; kasaba, 5.414

Dicle Irmağı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde akarsu. 1.900 km olan çığırının 523 km'si Türkiye topraklarındadır.

Bütün yazılı kaynaklarda, Hazar Gölünün (Gölcük) ayağı ile bu gölün yakınında bulunan Hazarbaba Dağından çıktığı ileri sürülür. Gerçekte, Hazar Gölünün suları, yakın zamana değin, ancak çok yağışlı yıllarda ve kısa bir süre bu ırmağa ulaşabilmekteydi. Bundan da anlaşılacağı gibi, Hazar Gölü Dicle Havzasına bağlı bulunmakta, ama gölün gelir ve gider dengesi elverişli olmadığı için, suları devamlı olarak Dicle'ye akmamaktaydı. Cumhuriyet döneminde Hazar Gölünün kuzey kıyısındaki dağlar arasından bir tünel açarak suyu kuzeydeki Uluova'ya indirme ve aradaki yükseklik farkından yararlanarak hidroelektrik santralı kurma tasarısı gerçekleşince, Hazar Gölünün suları Dicle'ye değil, Fırat'ın bir kolu olan Murat Irmağına inmeye başlamıştır.

Dicle Irmağı, başlangıç kesiminde Ergani ya da Maden Suyu adıyla bilinir. Bu kesimde dar ve derin vadilerde akar. Eğil'in 10 km kadar doğusunda kuzeyden gelen Dipni ya da Bırkılin adıyla anılan akarsuyu alır. Bu kavuşma yerinden sonra güneye yönelir, Diyarbakır'a ulaşmadan az önce güneybatıdan gelen Devegeçidi (Furtakşo) Suyunu alır. Bu kol üzerindeki Devegeçidi Barajı 1972'de tamamlanmış ve barajın gerisinde 32 km² genişliğinde yapay bir göl oluşmuştur. Dicle Irmağı, Diyarbakır kenti önlerinde geniş bir yatak içinde akar, kenti geçtikten sonra bir dirsek çizerek doğuya yönelir ve asıl önemli kollarını dâ bundan sonra alır. Bunların

Dicle Irmağı
Şemsi Güner

başlıcaları kuzeybatıdan Ambar Çayı, güneyden Göksu ve Aşağı Hanik Çayı, kuzeybatıdan Kuruçay'dır. Daha sonra Dicle'ye, çığırlarının hepsi Türkiye sınırları içinde bulunan Batman, Garzan, Botan çayları gibi üç önemli kol katılır. Kulp ve Sason dağlık yörelerinden gelen üç kolun oluşturduğu Batman Çayı(*), tarihsel Malabadi Köprüsü'nden(*) sonra Batman Çayı adıyla anılır. Kaynağını Hacreş ve Sason dağlarından alan Garzan Çayı(*), Batman Çayından daha küçüktür. Taşıdığı su da ondan daha azdır. Garzan Çayından sonra Dicle'ye karışan Botan Çayı(*), Siirt yöresinin sularını toplar. Taşıdığı su miktarı, asıl Dicle'nin Diyarbakır önlerinde taşıdığından fazladır. Botan kavşağından sonra güneydoğuya yönelen Dicle, Mardin-Midyat Eşiğini dar ve derin boğazlarla yararak Cizre'ye iner. Cizre'nin hemen güneyinden başla-

yarak Türkiye-Suriye sınırını oluşturduktan sonra Habur kavşağından sonra birkaç kilometre daha Irak ile Suriye arasında akar ve Irak topraklarına girer, daha ileride Musul ve Bağdat'tan geçer. Aşağı çığırındaki el-Kurna'da Fırat ile birleşerek Şattü'l-Arap adını alır ve Basra Körfezine dökülür.

Türkiye sınırları dışında kendisine kavuşan en önemli sular Hakkâri yöresinden gelen Büyük Zap ile İran dağlarından gelen Küçük Zap ve gene İran'dan gelen Diyale' dir. Dicle Irmağı, Türkiye sınırları içinde 38.280 km²'lik bir alanın sularını toplar. Yaz mevsimi sonunda yatağında az su bulunur. Yukarı kesimlerinde dağlık alanlardaki karların erimesi sonucunda mart sonunda ve özellikle nisanda suları kabarır. Ortalama debisi 629 m³/sn'dir. Ama bu miktarın 6.450 m³/sn'ye çıktığı, 91 m³/sn'ye indiği de görülmüştür.

Geçmiş dönemlerde Dicle üstündeki ulaşım büyük önem taşıyor ve altında şişirilmiş tulumların bulunduğu, kelek adı verilen taşıtlarla yapılıyordu. Günümüzde bu tür taşımacılık önemini yitirmiştir. Bugün Dicle'nin ağız kesiminden giren orta büyüklükte tekneler Bağdat'a kadar gidebilmektedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), enerji üretimi ve sulama amacıyla Aşağı Fırat ve Dicle havzalarında tasarlanan çeşitli alt projelerden oluşmaktadır. Bunlardan altısı Dicle Havzasını ilgilendirmektedir. Bunlar Dicle-Kralkızı (Kralkızı ve Dicle barajları), Batman (Batman Barajı), Batman-Silvan (Silvan, Sason, Kayser barajları), Garzan (Garzan Barajı, Kozluk Regülatörü, Garzan Göleti), Ilısu (Ilısu Barajı), Cizre (Cizre Barajı) projeleridir.

Dicle Köprüsü, Diyarbakır'ın güneyinde, Mardin Kapısı'nın yaklaşık 3 km dışında, Silvan'a giden eski karayolunun Dicle Irmağını aştığı köprü. Üstündeki yazıtta 1065-67 arasında yapıldığı yazılıysa da, aslında çok daha eski olduğu, bu tarihte büyük bir onarım gördüğü açıktır. İlk köprünün Emeviler döneminde 8. yüzyılda, hatta İslam öncesi dönemde yapıldığını ileri süren kaynaklar da vardır. Gene yazıtına bakılarak Mervani hükümdarı Nizamü'd-Devle Ebu'l-Kasım Nasr tarafından mimar Ubeyd'e yaptırıldığı sanılmaktadır.

Dicle Köprüsü doğu-batı doğrultusunda, yaklaşık 164 m uzunluğunda ve on gözlüdür. Gözlerin hepsi sivri kemerlidir. Batı uçtaki beş ve doğu uçtaki iki kemer hemen hemen aynı genişliktedir (8-8,5 m). Bunların arasında kalan üç kemerin açıklığı ise daha fazladır (12-14 m). Batıdaki beş kemerin ayaklarının, köprünün ilk yapısından kaldığı sanılmaktadır. Bu kemerlerin üstünde yol genişliği 11 m'ye yaklaşırken, altıncı kemer ayağından sonra 3 m kadar daralır. Bu farklılaşmanın da köprünün onarımından kaldığı düşünülmektedir.

Köprü, kesme siyah bazalttan yapılmıştır. Kemerlerin üstünden sonraki bölümler moloz taşla örülüdür. Batı uçtaki ilk üç kemer ayağının üstünde, mansap yönünde (güneyde) yer alan, beyaz kireç taşından yatay iki sıra halindeki yazı şeridi, kitabeyi oluşturur. Dicle Köprüsü Anadolu'da bilinen en erken tarihli İslam köprüsüdür.

Dicle Köprüsü, Diyarbakır
Sidki Fırat

Dicle Üniversitesi, 30 Kasım 1973'te Diyarbakır'da kurulan yükseköğretim kurumu. Üniversitenin çekirdeğini 1966'da Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde kurulan Diyarbakır Tıp Fakültesi oluşturdu. 1969'da Diyarbakır'a taşınan bu fakülteden başka Fen Fakültesi'nin de öğretime açılmasıyla kurum Diyarbakır Üniversitesi olarak kuruluşunu tamamladı. 20 Temmuz 1982'de yürürlüğe giren kanun hükmünde kararnameyle adı Dicle Üniversitesi olarak değiştirildi ve 28 Mart 1983'te çıkarılan 2809 sayılı yasayla örgütlenmesini tamamladı. Dicle Üniversitesi bugün Tıp Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Hukuk Fakültesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Eğitim Fakültesi ve Şanlıurfa Ziraat Fakültesi'ni içermektedir. Diyarbakır ve Siirt'te Eğitim Fakültesi'ne bağlı birer eğitim yüksekokuluyla Şanlıurfa, Batman ve Diyarbakır'da Ziraat Fakültesi' ne bağlı birer meslek yüksekokulunun yanı sıra, üç enstitü ve bir sağlık koleji vardır. *Ayrıca bak.* üniversite.

Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi, Diyarbakır
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Dicotyledones *bak.* ikiçenekliler

Dicranum, *Bryales* takımından, özellikle Kuzey Yarıküre'de dağılmış yüzlerce türü içeren karayosunu cinsi. Toprağın üstünde, kaya ve kütüklerin yüzeyinde yastık gibi kalın katmanlar oluşturan bu yosunların en yaygın türlerinden biri, fırçamsı demetler biçimindeki *D. scoparium*'dur; bazen çiçekçilikte de kullanılan bu bitkinin yaklaşık 5-12 cm boyunda dik ve çatallı bir gövdesi, sarı ya da yeşilimsi sarı parlak yaprakları ve uzun gagalı kapsülleri (spor kesesi) vardır.

dictator, Roma Cumhuriyeti'nde belirli bir dönem için göreve gelen, olağanüstü yetkilere sahip devlet yöneticisi. Senato'nun önerisi üzerine bir konsül (*consul*) tarafından atanır ve *Comitia Curiata* (Halklar Meclisi) tarafından onaylanırdı. İtalya Yarımadasındaki bazı Latin kökenli devletlerde sürekli bir görev olan *dictator*'luk Roma'da önceleri yalnızca askeri nitelikte bir kurum olmakla birlikte giderek iç bunalımlarda başvurulan yönetsel ve yargısal yetkilere de sahip en yüce makam niteliği kazandı. Görev süresi altı ay olarak belirlenmekle birlikte *dictator*, genellikle bunalım sona erdiğinde yetkilerini devrederdi. Konsüller ve öbür yöneticiler *dictator*'luk döneminde görevlerini sürdürürler, ama *dictator*'un otoritesine bağlı kalırlardı. İÖ 3. yüzyıla gelindiğinde görev süresinin kısıtlı olması *dictator*'un İtalya Yarımadası dışındaki askeri harekâtlarda etkisiz kalmasına yol açmıştı. Dahası halkın itiraz hakkını elde etmesiyle *dictator*'ların yetkileri sınırlanmıştı. Bundan sonra *dictator*'luk, bazı durumlarda seçimleri düzenlemek gibi daha alt düzeydeki işlevler için başvurulan bir yöntem oldu.

II. Kartaca Savaşı'nda (İÖ 218-201) Kartacalıların işgali, *dictator*'luğun geçici olarak yeniden önem kazanmasına yol açtıysa da İÖ 202'den sonra hiçbir amaçla *dictator* seçilmedi. İÖ 1. yüzyılda, cumhuriyetin son dönemlerinde, Sulla ve Julius Caesar'a *dictator*'luk verilmesi, kurumun canlanışını değil, gerçekten sınırsız yetkiye sahip anayasa üstü bir konumun geliştiğini gösterir. Caesar'ın *dictator*'luk yetkilerini 10 yıl için eline geçirdiği İÖ 46'ya değin *dictator*'luk süresi sürekli uzatıldı. Bu süre Caesar'ın öldürüldüğü İÖ 44'ten hemen önce ömür boyu olmuştu. Ama ölümü üzerine *dictator*'luk kurumu ortadan kaldırıldı.

Dictionary of American English on Historical Principles, A (DAE) (Tarihsel İlkelere Dayalı Amerikan İngilizcesi Sözlüğü), Amerikan İngilizcesinde, İngiltere ve İngilizce konuşulan öteki ülkelerden farklı biçimde kullanılan sözcük ve deyimleri içeren dört ciltlik sözlük. Aynı zamanda ABD'nin kültür ve doğa tarihinin bu ülkede konuşulan dile nasıl yansıdığını göstermeyi amaçlar. *The Oxford English Dictionary*'nin (1901-33; Oxford İngilizce Sözlüğü) yayımcılarından Sir William A. Craigie ile ABD'li İngilizce profesörü James R. Hulbert tarafından derlenen sözlük 1936-44 arasında yayımlanmıştır. Ülkedeki ilk İngiliz yerleşmelerinden başlayarak 19. yüzyıl sonlarına değin kullanılan Amerikan sözcük ve deyimlerini içerir ve bunların pek çoğunu tanımlayıcı alıntılarla açıklar.

Dictionary of Americanisms, A (Amerikanca Sözlüğü), ABD kökenli ya da İngilizceye ilk kez ABD'de katılan sözcük ve deyimlerden oluşan iki ciltlik sözlük. ABD'li bilim adamı Mitford M. Mathews tarafından derlenmiş ve 1951'de basılmıştır. Tarihsel ilkelere dayanır ve *The Oxford English Dictionary* (1901-33; Oxford İngilizce Sözlüğü) ve *Dictionary of American English on Historical Principles*'ın (1936-44; Tarihsel İlkelere Dayalı Amerikan İngilizcesi Sözlüğü) eksiklerini ve yanlışlarını gidermek amacıyla hazırlanmıştır. Çok sayıda İngiliz kökenli sözcük içeren *Dictionary of American English on Historical Principles*'ın tersine yalnızca Amerikan kökenli sözcük ve deyimleri içermektedir. Her girişin altında kaynak ve yazarlar belirtilmiş, çoğu sözcüğün nasıl söylendiği de verilmiştir.

Dictionary of the English Language, A (İngiliz Dili Sözlüğü), Samuel Johnson'ın 1755'te Londra'da yayımladığı iki ciltlik ünlü sözlük. Temel aldığı ilkeler İngiliz sözlükçüğüne 100 yılı aşkın bir süre yol göstermiştir. Önceki sözlüklerden daha dar kapsamlı olmakla birlikte, tanımları daha doğru ve kesindir.

Sözlükte İngiliz dilinin ana sözcükleri titizlikle ayrılıp sınıflandırılmış ve incelikli kalıplar içinde tanımlanmıştır. İngiliz edebiyatından yapılan çok sayıda alıntıyla sözcüklerin anlamları daha açık hale getirilmiş ve belirli bir sözcüğün kullanımındaki anlam farklılıkları örneklerle gösterilmiştir. Sözlük bir İngilizce tarihi ve dilbilgisinin yanı sıra o dönemin Londra'sında konuşulan en iyi İngilizceye ve seçkin yazarların kullandıkları sözcüklere dayanan kapsamlı bir sözcük listesi de içermektedir. Sözlüğün 1756'da yayımlanan tek ciltlik kısaltılmış biçimi, 20. yüzyıl ortalarına değin yaygın olarak kullanılmıştır.

Johnson'ın yapıtı, İngilizceye Avrupa sözlükçülüğünün en uygun teknikleri ile geçerli

ideal ve kaynakları büyük bir ustalık ve düşünsel beceriyle kaynaştıran bir sözlük kazandırmıştır. Sözlük, Noah Webster'ın sözlüğü yayımlanıncaya değin (1828) İngilizcenin temel sözlüğü olarak kabul edilmiştir.

Dictionary of the Irish Language (İrlanda Dili Sözlüğü), İrlanda dilinin temel sözlüğü. Kuno Meyer'in, A-C harflerini kapsayan *Contributions to Irish Lexicography* (1906-07; İrlanda Sözlükbilgisine Katkılar) adlı yapıtının devamı olduğu için D harfiyle başlar.

Altbaşlığında da belirtildiği gibi Eski ve Orta İrlanda dilindeki kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan sözlük, 1913'te Dublin'de yayımlanmaya başladı. Tarihsel ilkeler çerçevesinde, en eski döneminden başlayarak dildeki bütün gelişmeleri kapsamayı amaçlayan kaynak toplama çalışmasını İrlanda Kraliyet Akademisi üstlendi. Kitaplardan, yazmalardan ve konuşma dilinden derlenen madde girişleri altında sözcüklerin anlamlarının gelişimi ve dilbilgisi çekimleri verilmektedir.

1938'de İrlanda Kraliyet Akademisi, *Contributions to a Dictionary of the Irish Language* (İrlanda Dili Sözlüğüne Katkılar) genel başlığı altında düzensiz aralıklarla fasiküller yayımlamaya başladı. Fasiküllerin amacı asıl sözlük son biçimini alana değin, birikmiş ve yayına hazırlanmış olan çok geniş malzemeyi hemen kullanıma sunmaktı.

Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française (Fransız Dilinin Analojik ve Alfabetik Sözlüğü), tarihsel ve akademik Fransızca sözlük. Göndermelerle, her sözcüğün kökenbilimini, tanımını, karşıt ve eşanlamlı sözcükleri açıklar.

İlk kez 1951-64 arasında Paris'te altı cilt olarak yayımlandı. 1970'te genişletilerek yeniden basıldı. Académie Française tarafından kabul edilen bütün sözcüklerin yanı sıra, bilimsel ve teknik terimleri, yaygın olarak kullanılan deyimleri, klasik Fransız edebiyatında geçen ve günümüzde kullanılmayan eski sözcükleri kapsar. Sözcüklerin kullanımındaki tarihsel değişimler çağdaş Fransız yazarlarından yapılan uzun alıntılarla gösterilir ve günümüz Fransızcasından verilen örneklerle sözcüklerin kullanımı açıklanır. Sözlüğün ilk kez 1967'de yayımlanan tek ciltlik kısaltılmış baskısı, 1977'de genişletilerek yeniden yayımlanmıştır.

Dictionnaire de la langue française (Fransız Dili Sözlüğü), DICTIONNAIRE LITTRÉ (Littré Sözlüğü) ya da LITTRÉ olarak da bilinir, Fransız sözlük yayımcısı Maximilien-Paul-Émile Littré tarafından derlenen büyük Fransızca sözlük.

Çalışmalarına 1844'te başlanan sözlük, 1863-73 arasında dört cilt olarak yayımlandı. 1877'de ise bir eki basıldı. 16-19. yüzyıllar arasında ortaya konmuş edebiyat yapıtlardan alıntıların yer aldığı sözlük, Fransız dilinin tarihsel gelişimini yansıtır. İlk anlamıyla başlayarak verilen kesin tanımları, bir sözcüğün kullanımındaki bütün farklılıkları yansıtır. Bütün anlamlar kronolojik olarak verilmemesine karşın, sıralama gene de mantıksaldır. Açıklayıcı alıntılar sık sık kullanılır.

Sözlüğün yeni baskısı, ilk ekin alfabetik sıraya göre birleştirilmesiyle yedi cilt olarak 1956-58 arasında yayımlandı. Tarih, etimoloji ve dilbilgisi özelliklerinden dolayı önemini koruyan sözlük, 1978'de dört cilt olarak, 1983'te de dört cilt ve tek ciltlik bir ekle yeniden basıldı.

Dictyoclostus, *Brachiopoda* filumundan deniz omurgasızlarının soyu tükenmiş cinsi. Misisipiyen Dönemden (y. 345-325 milyon yıl önce) Permiyen Doneme (y. 280-225 milyon yıl önce) değin Kuzey Amerika çevresindeki sığ denizlerde yaygın biçimde

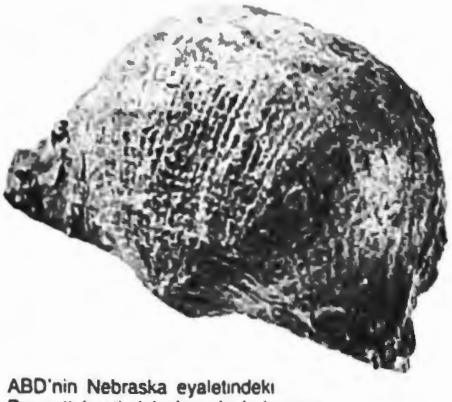

ABD'nin Nebraska eyaletindeki Bennett kenti dolaylarında bulunmuş *Dictyoclostus americanus* fosili
Buffalo Museum of Science Buffalo, N.Y.

bulunan *Dictyoclostus*'un üyeleri genellikle iri yapılıdır. Bir yanı dışbükey, öbür yanı içbükey olan kabuklarının üstü damar gibi çizgiler, oluklar ve küçük dikensi çıkıntılarla bezelidir.

Dicuil (ö. 825, İrlanda), keşiş, dilbilgisi uzmanı ve coğrafyacı. Çalışmaları hem bilim tarihi açısından, hem de 9. yüzyıl İrlanda biliminin durumunu yansıtması bakımından önemlidir. Astronomi bilgisinin büyük bir bölümünü, dinsel şenliklerin tarihlerini saptama çalışmalarına borçludur. 825'te tamamladığı *De mensura orbis terrae* (Yer'in Ölçümü Üzerine) İzlanda'ya giderek gece yarısı güneşini izleyen (795) İrlandalı münzevilerden söz eden ilk kaynaktır.

Bu yapıt ayrıca Nil Irmağı ile Kızıldeniz arasında uzanan ve 767'de tıkanan tatlı su kanalına ilişkin Batı'da yazılmış en güvenilir bilgileri içerir. Dicuil bu kanalın varlığını, Nil'de yolculuk yaparak "Hz. Yusuf'un tahıl ambarları" olarak andığı Giza Piramitleri'ni geçen ve Kızıldeniz'e ulaşan bir başka İrlandalı keşişin bu yöreyle ilgili betimlemelerinden öğrenmiştir. Yapıtında 30 kadar Yunanlı ve Latin yazarın yanı sıra İrlandalı çağdaşı şair Sedulius'a ilişkin alıntılar ya da değinmeler yer almaktadır. *De mensura*'nın en iyi baskısını 1870'te G. Parthey yapmıştır.

Dicyemida, *Mesozoa* filumundan deniz omurgasızlarının, solucana benzer asalak çokhücrelileri içeren sınıfı. *Ayrıca bak.* Mesozoa.

Dicynodon, *Therapsida* takımından soyu tükenmiş sürüngen cinsi. Bir zamanlar kara omurgalıları faunasında önemli bir yer tutan bu memelilere benzer sürüngenlerin

Dicynodon iskeleti
American Museum of Natural History New York

fosillerine Afrika'nın güneyindeki Orta Geç Permiyen ile Asya'nın güneyi ve Avrupa'daki Geç Permiyen (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce) kayaçlarında rastlanır. *Dicynodon*'un kafatası, güçlü çene kaslarının bağlanmasına yarayan gelişmiş çıkıntılarla donatılmıştır ve gözlerin arkasındaki bölümü çok uzundur. Çenenin önündeki dişsiz, gagaya benzeyen oluşum ile çenenin geri kalan bölümleri büyük olasılıkla boynuzsu bir maddeyle örtülüydü. Bazı örneklerde görülen bir çift küçük köpekdişinin yalnızca erkeklere özgü olduğu sanılmaktadır. Büyük olasılıkla otçul olan bu hayvanların gövde yapıları sağlam, bacakları ile bu organları omurgaya bağlayan kemikleri güçlüdür.

Didakhe (Yunancada "Öğreti"), ON İKİ HAVARİNİN ÖĞRETİSİ olarak da bilinir, günümüze ulaşan en eski kilise yönergesi. 2. yüzyılda Mısır'da ya da Suriye'de yazıldığı sanılır. On altı kısa bölümden oluşan kitapçıkta ahlak, etik, kilise uygulamaları ve İsa'nın yeryüzüne ikinci kez geleceği inancı işlenir. Ayrıca kilise eğitimi ve kiliseye kabul konusunda genel bir program sunulur.

Bazı erken dönem Hıristiyan yazarları *Didakhe*'yi kutsal metinler arasında saydılar. Mısırlı yazarlar ve derlemeciler de 4. ve 5. yüzyılda *Didakhe*'den çok geniş alıntılara yer verdiler. Kaisareialı Eusebios Kilise Tarihi'nde (4. yy başı) *Didakhe*'den birçok bölüm aktardı. 4. yüzyılda kaleme alınan ve ilk kilise yasalarının bir derlemesi olan Apostolik Tüzükler'in 7. bölümü de bu kitap üzerine kurulmuştu. Metropolit Philotheos Bryennios'un 1873'te İstanbul'da bulduğu, 1056 tarihli Yunanca bir *Didakhe* yazması 1883'te yayımlandı. Mısır'da Oksyrhynkhos'ta ortaya çıkarılan 4. yüzyıla ait Yunanca bir papirüs ile bugün British Museum'da yer alan 5. yüzyıla ait Kopt dilindeki bir papirüsün de bu kitabın bölümleri olduğu belirlendi.

Didakhe bütünsel ve tutarlı bir yapıt değildir; çeşitli yörelerdeki Hıristiyan topluluklarında uzun süre kullanılarak yasa gücüne ulaşan kuralların bir derlemesidir. Daha önceki bazı yazılı kaynakların da kitabın hazırlanmasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kitabı derleyenin kimliği bilinmemektedir.

Didakhe'nin 1. ve 6. bölümleri arasında yaşam ve ölüm üzerine ahlaki öğütler verilir. Vaftiz olmaya hazırlananlara yönelik bu dini bilgiler, Yahudiliğe özgü bir öğretim modelinin Hıristiyanlığa uyarlanışını yansıtır. 7. ve 15. bölümler arasında vaftiz, oruç, dua ve komünyon, gezgin resul ve yalvaçların nasıl karşılanıp sınanacağı, piskopos ve diyakozların atanması gibi konular tartışılır. 16. bölümde ise İsa'nın İkinci Gelişi'ni haber veren belirtiler işlenir.

Didelot, Charles (-Louis) (d. 1767, Stockholm - ö. 7 Kasım 1837, Kiev), Fransız dansçı, koreograf ve öğretmen. Çalışmalarıyla romantik balenin öncülüğünü yapmıştır.

İlk kez 1790'da Paris Operası'nda balerin Madeleine Guimard'la birlikte sahneye çıktı. Daha sonra koreografiye yönelerek *La Métamorphose* (Başkalaşım), *Flore et Zéphyre* (Flora ile Zephyros), *Don Quixote* (Don Kişot) ve *Apollon et Daphné* (Apollon ile Daphne) gibi pek çok ünlü balenin yapımını gerçekleştirdi. Baledeki birçok önemli yenilik ve giysilerdeki bellibaşlı değişiklikler ona bağlanır. Örneğin telli bir sistem yardımıyla dansçıların uçuyor gibi görünmesini sağladığı, balerinlere ten rengi külotlu çorabı ilk kez onun giydirdiği ileri sürülür.

Didelot 1801'den 1811'e değin Petersburg'daki Çarlık Bale Okulu'nun (bugün Devlet Bale Okulu) bale topluluğu yönetmen ve koreografluğunu yaptı. Sonra Londra ve Paris'te çalıştı, 1816'da yeniden Petersburg'a döndü ve yaşamının sonuna değin orada 50'den fazla balenin yapımını gerçekleştir-

di. Romantizm akımı doğrultusundaki bu yapıtlarda öğretmeni Jean Georges Noverre'ın ilkelerini uyguladı. Didelot'nun öğretim yöntemi devrimci bir yöntem olarak kabul edilmişti. Karısı Mme Rose (Colinette) Didelot da dansçıydı.

Diderot, Denis (d. 5 Ekim 1713, Langres - ö. 30 Temmuz 1784, Paris, Fransa), Fransız edebiyatçı ve filozof. 1745'ten 1772'ye değin Aydınlanmanın temel yapıtlarından biri olan *Encyclopédie*'nin yayımcılığını yapmıştır.

Gençlik dönemi. Diderot, çevresinde çok saygı duyulan, ama kendisinin değerini çok

Diderot, Louis-Michel van Loo'nun yağlıboya çalışması, 1767; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon - Art Resource/EB Inc

sonra anladığı bir bıçakçı ustasının oğluydu. Katolik geleneği içinde büyütüldüyse de kiliseye girmedi. İlk eğitimini Langres'da Cizvitlerden aldı. 1729'dan 1732'ye değin Paris'te, Collège d'Harcourt ile Louis-le-Grand Lisesi'nden birinde ya da her ikisinde birden öğrenim gördü. 2 Eylül 1732'de Paris Üniversitesi'nden yüksek lisans diplomasını aldı. Daha sonra Clément de Ris'nin yanında sözleşmeli kâtip olarak hukuk eğitimi gördü, ama hukuktan çok dil, edebiyat, felsefe ve yüksek matematiğe ilgi duyuyordu. Az bilinen 1734-44 arası döneminde gençlik tutkusu tiyatrodan vazgeçerek geçimini sağlamak için ders verdi, bir yayımcı için ikinci sınıf yazarlık yaptı ve 50 *écu* (ekü) karşılığı misyonerlere vaazlar yazdı. Bir ara din konusunda uzmanlaşmayı düşündüyse de herhangi bir ilahiyat fakültesine girmedi. Gene de yapıtlarından anlaşıldığına göre dinsel bir bunalım geçirdi; katı imandan yaradancılığa ve daha sonra ateizme geçişi görece yavuş oldu. Düzensiz yaşamı 1761-74 arasında yazdığı, ama ölümünden sonra yayımlanan *Le Neveu de Rameau* (1891; *Rameau'nun Yeğeni*, 1946, 1982) adlı romanında açıkça görülür. Özellikle Régence ve Procope gibi *café*'lerin müdavimiydi. 1741'de Procope'da Jean-Jacques Rousseau ile tanıştı ve bir kavga ile sonuçlanan dostlukları 15 yıl sürdü.

Gene 1741'de bir manifaturacının kızı olan Antoinette Champion ile tanıştı ve babasının onayı olmamasına karşın 6 Kasım 1743'te gizlice evlendi. Günümüze ulaşan mektuplardan anlaşıldığına göre, romantik aşkları ilgi alanlarının uyuşmazlığı nedeniyle evliliklerine yansımadı. Birliktelikleri bir ölçüde kızları Angélique'e duydukları sevgi ile ayakta kaldı. 1753'te doğan Angélique ailenin hayatta kalan tek çocuğuydu. Diderot kızının eğitimine çok önem verdi ve Langres'ın itibarlı kişilerinden Albert de Vandeul ile evlendirdi. Angélique sonraları babasının kısa yaşamöykusünü yazdı ve yazmalarını düzene koydu.

Olgunluk dönemi. Geçinebilmek için çeviri yapan Diderot 1745'te *Inquiry Concerning Virtue* (Erdem Üzerine İnceleme) adlı yapıtının serbest bir çevirisini yayımlayarak Shaftesbury 3. kontunun Fransa'da ünlenmesini sağladı. Hıristiyanlık karşıtı düşünceleri canlı bir düzyazı tekniğiyle aktardığı özgün yapıtı *Pensées philosophiques* (1746; *Felsefe Düşünceler*, 1963, 1984) Shaftesbury'den yapılan doğrudan çeviriler yanında, ondan esinlenmeleri de içerir. Bu kitabıyla genel ahlaka aykırı bulunan *Les Bijoux indiscrets* (1748; Patavatsız Mücevherler) adlı romanının gelirlerini, metresi Madeleine de Puisieux'nün isteklerini karşılamak için kullandı; birkaç yıl sonra Vincennes'da tutuklu kaldığı sırada onunla ilişkisini kesti. 1755'te tanıştığı Sophie Volland ile 20 yıldan çok süren bir ilişki kurdu. İlişkileri, ortak ilgi alanlarına, karşılıklı sempatiye ve derin bir dostluğa dayalıydı. Sophie'ye ve başkalarına yazdığı mektuplar Diderot'nun kişiliğini, heyecanlarını ve düşünceleri yansıtan en büyüleyici belgelerdir. Bunlar aynı zamanda yakın çevresini oluşturan Louise d'Épinay, F. M. Grimm, d'Holbach ve Ferdinando Galiani gibi yaradancı yazar ve "filozoflar"la ilişkilerine de ışık tutar. Diderot, Rousseau ve onun aracılığıyla tanıştığı Condillac bir süre birlikte akşam yemeklerini Panier Fleuri'de yediler. Diderot, özel yaşamında ahlaki değerlerin yerleşmesine yardımcı olan dostluklara büyük önem verdi. Bu düşüncesini "Les Deux Amis de la Bourbonne" (Bourbonne'lu İki Dost) adlı kısa öyküsünde ve "Ceci n'est pas un conte"un (Bu Bir Masal Değil) sonuç bölümünde ortaya koydu.

Encyclopédie. 1745'te yayımcı André Le Breton, Ephraim Chambers'ın *Cyclopaedia*'sının Fransızca çevirisi için, projeyi yarıda bırakan iki çevirmenden sonra Diderot'ya başvurdu. Diderot, ünlü matematikçi Jean Le Rond d'Alembert ile birlikte yayımcılığı üstlendi. Yayının yapısını büyük ölçüde değiştirerek içeriğini genişletti, köktenci ve devrimci görüşün önemli bir organı haline getirdi. Kendini bu işe adayan, birçoğu tanınmamış ama daha sonra ünlenecek bir grup edebiyatçıyı, bilim adamını ve hatta papazı çevresinde toplayarak bir ekip oluşturdu. Hepsini harekete geçiren ortak bir amaçları vardı: Bilgiyi ilerletmek ve bu yolla, kilise ve devlet içindeki gerici güçlere bir darbe indirmek. *Encyclopédie*'nin bir *dictionnaire raisonné* (Ussal Sözlük) olarak bütün sanat ve bilim dallarının temel ilke ve uygulamalarını ortaya koyması amaçlanıyor, yayın uşçu felsefe görüşüne ve insan zihninin ilerlemesine duyulan belirli bir inanca dayanıyordu. Diderot'nun 1749'da yayımladığı *Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient* (*Görenlerin Yararına Körler Hakkında Mektup*, 1945, 1984) adlı yapıtı ise bir yüzyıl sonra Louis Braille'in de ele aldığı dokunma duyusu ile körlere okuma öğretilebileceği önerisi ve evrim kuramı ile ilgili çalışmalarının ilk adımını oluşturması bakımından önemliydi. Maddeci ateizm öğretisini açığa çıkaran ve duyu izlenimlerine bağımlılığı vurgulayan bu cüretli adımı, tutuklanmasına ve üç ay Vincennes'da hapsedilmesine neden oldu. Ama, *Encyclopédie* çalışmalarındaki kesinti kısa sürdü. 1750'de yayımladığı *Prospectus*'ü (Bakış) d'Alembert, *Discours Préliminaire* (1751; İlk Söyleşiler) adı altında genişletti. İlk cildinin yayımlandığı 1751'den, son resimli ciltlerin dağıtıldığı 1772'ye değin *Encyclopédie*'nin tarihinde çeşitli iniş çıkışlar oldu, ama sonunda ulaşacağı başarısından hiçbir zaman kuşku duyulmadı. 1758'de yedinci cildin yayımlandığında sıkıntılı bir dönem yaşandı: d'Alembert "Genève" (Cenevre) adlı makalesine Rousseau'nun saldırısını okuyup kötü günlerin geldiğini sezerek istifa etti. *Encyclopédie*'nin bir özeti olduğu söylenen Helvétius'un, *De l'esprit* (1758; Zihin Üzerine) adlı kitabının Paris *Parlement*'ınca (Yüksek Mahkeme) yakılmasına ve yapıtın yasaklanmasına karar verilmesi de ciddi bir darbe oldu. Voltaire yayını Fransa dışında sürdürmeyi önerdiyse de Diderot Paris'te kalmakta direndi. 1764'te ise Le Breton'un düzeltisi yapılmış metinlerden uzlaşma amacıyla gizlice bazı bölümleri çıkarttığını fark edince çok üzüldü. Sansür edilen bölümler oldukça önemliydi; ama yapıtın etkisini çok değiştirecek nitelikte değildi. Diderot 17 cilt metin ve 11 cilt resimden oluşan *Encyclopédie*'ye 1751-72 arasında bir bölümü özgün, bir bölümü değişik kaynaklara dayanan sayısız makaleyle katkıda bulundu. Yazılarının çoğu felsefe tarihi, estetik ve zanaatlar hakkındaydı. Genel yayın yönetmeni olarak çok çalışkandı, bugün hâlâ tarihçilerin övgüyle söz ettiği çok nitelikli 3-4 bin resmin basımını özellikle denetledi. *Encyclopédie*'nin tamamlanmasıyla Diderot'nun gelir kaynağı da tükendi. Rus çariçesi II. Yekaterina (Büyük) Diderot'yu mali sıkıntıdan kurtarmak için Paris'teki temsilcisi aracılığıyla, onun kütüphanesini satın aldı, ama kitapları kendisi adına korumasını istedi; daha sonra da yaşamı boyunca yıllık bir ücret karşılığı onu kütüphanecisi yaptı. Diderot 1773'te teşekkür etmek için gittiği Petersburg'da büyük saygı ve yakınlık gördü. Yekaterina için *Plan d'une université pour le gouvernement de Russie*'yi (Rus Hükümeti İçin Bir Üniversite Planı) yazdı. Rusya'da kaldığı beş ay, aydın despotizmin toplumsal bozukluklara çözüm olduğu inancından kurtulmasına ve *Observations sur les instructions de Sa Majesté Impériale aux députés* (Majesteleri İmparatorçenin Temsilcilerine Talimatları Üzerine Gözlemler) adlı yazısında görüldüğü gibi siyasal görüşlerinin sertleşmesine yetti. Guillaume Raynal'ın gizlice yayımlanan *Histoire philosophique et politique des etablissements et du commerce des Européen dans les deux Indes* (1770, 6 cilt; Avrupalıların Amerika ve Hindistan'daki Kurum ve Ticaretlerinin Felsefi ve Siyasal Tarihi) adlı kitabındaki en devrimci bölümlerin ve devrimin meşruluğuna ilişkin kanıtlamaların da Diderot'nun kaleminden çıktığı bugün artık bilinmektedir.

Felsefi ve bilimsel yapıları. 1751'de dilin işlevini incelediği ve estetik sorunlarına değindiği *Lettre sur les sourds et muets* (Sağır ve Dilsizler Üzerine Mektup), 1754'te de 18. yüzyıl felsefe araştırmalarının yöntemi olarak kabul edilen *Pensées sur l'interprétation de la nature* (Doğanın Yorumlanması Üzerine Düşünceler) adlı yapıtlarını yayımladı; ama sağlığında yayımlanan yapıtlarının sayısı pek fazla olmadı. El yazmalarını, yalnızca dostları ve Baron Grimm'in 15 Mayıs 1753'ten başlayarak iki haftada bir yayımladığı özel bir gazetenin ayrıcalıklı okuyucuları okuyabiliyordu. 1812'de *Correspondance littéraire* (Edebi Yazışmalar) adı altında topluca yayımlanan bu gazeteler, çağının bütün yönlerini yansıtması bakımından ilginçtir. Diderot'nun felsefi yapıtları arasında özellikle *L'Entretien entre d'Alembert et Diderot* (D'Alembert ve Diderot Arasında Konuşma), *Le Rêve de*

d'Alembert (1830; *D'Alembert'in Rüyası*, 1968) ve *Eléments de physiologie* (Fizyolojinin Öğeleri) sayılabilir. Bu yapıtlarında maddeci felsefe görüşlerini geliştirerek Charles Darwin'in evrim kuramının haberciliğini yaptı ve maddenin hücreli yapısına ilişkin ilk modern kuramı oluşturdu. Bilim alanındaki kuramları kuşkusuz çok ilginçti; ama bunların olağanüstü yanı diyalektik sunuluş biçimiydi. Çoğu zaman diyaloglarla ve paradoks biçiminde ortaya koyduğu düşünceleri, Diderot'nun gerçeklik duygusunu ve insan doğasındaki karmaşıklık ve çelişkileri kavradığını gösteriyordu. Geliştirdiği düş kuramını ilerde Freud etkili bulacaktı.

Deneme, roman ve oyunları. Diderot'nun denemelerinde de öykü ve romanlarının biçim ve üslup özelliklerine rastlanır. Kişisel deneyimlerine dayanan denemeleri arasında "Regrets sur ma vieille robe de chambre" (Eski Robdöşambrımın Verdiği Keder) ile "Entretien d'un père avec ses enfants" (*Bir Babanın Çocukları ile Konuşması*, 1974, 1984) sayılabilir. Romanlarından *La Religieuse* (1796; *Rahibe*, 1984) 1760'ta, pikaresk roman ve "felsefi öykü" geleneği içinde yer alan *Jacques le fataliste et son maître* (*Kaderci Jacques ile Efendisi*, 1949, 1984) de 1773'te yazılmıştır. Bilimsel belirlenimciliğine karşın, Diderot'nun felsefi hareket noktası belirsizdir. Aynı durum *Rameau'nun Yeğeni*'ndeki etik anlayışı için de geçerlidir. Almanca çevirisini (1805) Goethe'nin yaptığı bu romanda yazar bir asalak ile garip davranışlı ahlakdışı birinin canlı öyküsü içinde o günkü toplumla alay eder. *Supplément au voyage de Bougainville*'de (Bougainville'in Gezisine Ek) ise hoşgörü ve cinsel özgürlük üzerine kurulu özgür toplum kavramını dile getirir.

Başlıca oyunları sayılan *Le fils naturel* (1757; Evlilik Dışı Oğul) ile *Le père de famille*'in (1758; Aile Babası) bugün okunması zordur. Ama *Entretiens sur le fils naturel* (Evlilik Dışı Oğul Üzerine Tartışma) ile *Discours sur le poésie dramatique*'te (Dramatik Şiir Üzerine Konuşma) ortaya koyduğu tiyatro kuramları, *Hamburgische Dramaturgie*'nin (1767-69; Hamburg Tiyatro Sanatı) yazarı Gotthold Lessing'i çok etkilemiştir. Diderot, ciddi burjuva oyunları sahneleyerek tiyatroda gerçekçiliği artırmaya, karakterleri kendi meslekleri ve çevreleri içinde göstererek de seyircide daha büyük bir ahlaki ve toplumsal etki uyandırmaya çalıştı. Tiyatro teknikleriyle dekor anlayışında çeşitli değişiklikler yaptı; *tableaux vivants* (yaşayan tablolar) aracılığıyla izleyicileri etkilemeyi umdu. *Paradoxe sur le comédien*'de (1830; *Aktörlük Hakkında Aykırı Düşünceler*, 1943, 1984) büyük aktörlerin, tıpkı büyük şairler gibi, duygusuz olduklarını ve inanılmaz kuklalar olarak kalmaları gerektiğini ileri sürdü. Asıl edebiyat eleştirileri yazmakla birlikte, *Correspondance littéraire* için yazdığı, salon ya da yıllık sergilerini kapsayan sanat eleştirileri yüzünden Diderot sonradan ilk büyük sanat eleştirmeni olarak ünlendi. Sanat, sanatçı ve resim tekniğine ilişkin çözümlemelerinin yanında kusursuz zevki ve üslubu da ölümünden sonra büyük bir ün kazanmasına yol açtı. Özellikle *Essai sur la peinture*'ü (1765; Resim Üzerine Deneme) önce Goethe'nin, daha sonra da Charles Baudelaire'in çok beğendiği bir çalışmaydı.

Yaşlılığı ve son yapıtları. 1774'te artık yaşlı ve hasta olan Diderot, Helvétius'un yok olmuş *De l'esprit*'sinin genişletilmiş biçimi olan *De l'homme* (1772; İnsan Üzerine) adlı yapıtına bir reddiye üzerinde çalıştı. *Refutation de l'ouvrage d'Helvétius intitulé L'homme* (Helvétius'un İnsan Adlı Yapıtının Reddiyesi) 1875'te yayımlandı. *Entretien d'un philosophe avec la Maréchale*'i (Mareşalle Filozofun Konuşması) yazdıktan sonra 1778'de de *Essai sur les règnes de Claude et de Néron*'u (Claudius ve Nero'nun İktidar Dönemleri Üzerine Deneme) yayımladı. Genellikle *Essai sur la vie de Sénèque* (Seneca'nın Yaşamı Üzerine Deneme) olarak bilinen bu yapıt Romalı yergi ustası ve filozofun savunusu olarak görülebilir. Bu arada Diderot'nun yakın dostlar çevresi giderek daralmaktaydı. Bayan d'Épinay ve d'Alembert ondan önce öldü; yalnızca Grimm ve Baron d'Holbach sağdı. Diderot yavaş yavaş aile çevresi içinde kendi kabuğuna çekildi. Sophie Volland'ın Şubat 1784'te ölümü ona büyük bir acı verdi; Sophie'nin ölümünden sonra ancak birkaç ay yaşayabildi. Richelieu Caddesi'nde II Yekaterina'nın (1729-96) verdiği evde, kalp damarlarının tıkanması sonucu öldü. Söylentiye göre son sözleri, "Le premier pas vers la philosophie, c'est l'incré," (Felsefe-ve doğru atılan ilk adım, inançsızlıktır) oldu. Damadının araya girmesi üzerine Saint-Roch'da kilisenin onayladığı bir mezara gömüldü

Didim *bak*. Didyma

Didius Iulianus, Marcus (d. y. 135 - ö. 1 Haziran 193), 28 Mart - 1 Haziran 193 arasında Roma imparatoru. Varlıklı bir senatörken Praetoria Muhafız Alayı'na ayrılacak ödenek için en yüksek parayı önererek imparator olmuştur.

Didius Iulianus'un mermer büstü; Uffizi Galerisi, Floransa
Alman - Art Resource / EB Inc

Mediolanum'un (bugün Milano) önde gelen ailelerinden birinin oğluydu. Uzun yıllar boyunca devlet hizmetindeki başarılarıyla sivrildi. Yaklaşık 167'de Mogontiacum'daki (bugün Mainz) lejyon birliklerine komuta ettikten sonra, Galya'nın kuzeydoğusu, Dalmaçya, Aşağı Ren, Bitinya ve Afrika'yı yönetti.

Commodus'un hükümdarlık dönemindeki siyasal çalkantılar sırasında, Mediolanum'a sürüldü. Ama Commodus, 31 Aralık 192 gecesi öldürüldü. Ardılı Pertinax da mart sonlarında imparatorluk muhafızlarınca katledildi. Mediolanum'da bağlantıları olan bir grup senatörün desteklediği Iulianus, tahta çıkabilmek için muhafızlara ölen imparatorun kayınpederinin önerdiğinden daha büyük bir ikramiye önererek imparator oldu ve Senato'ya muhafız alayı eşliğinde gitti. Burada, açık artırmanın sonucuna karşı çıkarak ordunun müdahale etmesini isteyen öfkeli göstericilerle karşılaştı. Kısa süre sonra Tuna'daki lejyonlar İtalya Yarımadasını işgal ederek Iulianus'u öldürdüler ve başkomutanları Lucius Septimius Severus'u imparator ilan ettiler.

Dido, ELISSA olarak da bilinir, Eski Yunan efsanesine göre Kartaca'nın kurucusu, Tyros kralı Mutto'nun (Belus) kızı ve Sychaeus'un (Sicharbas) karısı. Dido'nun erkek kardeşi Pygmalion, Sychaeus'u öldürür. Dido, Afrika kıyılarına kaçar ve Iarbas'tan aldığı bir parça toprak üstünde Kartaca'yı kurar. Kent kısa sürede gelişir ve Iarbas, Dido ile evlenmek ister. Dido ondan kaçmak için bir odun yığını üstüne çıkarak halkının gözleri önünde kendini yakar. Vergilius Dido'yu, torunları Roma'yı kuran Aineias'ın çağdaşı olarak gösterir. Dido, Afrika'ya ayak bastıktan sonra Aineias'a âşık olur. Vergilius, Dido'nun intiharını, Jüpiter'in Aineias'a onu terk etmesini emretmesine bağlar. Dido, Virgo Caelestis'le yani Kartaca'nın koruyucu tanrıçası Tanit ile özdeşleştirilmiştir.

Didot AİLESİ, basımcı, yayımcı ve hurufat dökümcüsü olarak tanınan Fransız aile. Fransa'da tipografinin gelişiminde çok büyük etkileri olmuştur.

Aile mesleğinin kurucusu François Didot (1689-1757), 1713'te, basımcı ve kitap satıcısı olarak Paris'te işe başladı. Özellikle, Abbé Prévost'nun yapıtlarını içeren 20 ciltlik derlemenin yayımcısı olarak tanındı. En büyük oğlu François Ambroise (1730-1804) hurufat tasarımı standardını, kalın ve ince harfler arasında daha belirgin bir ayrım oluşacak biçimde değiştirdi. Hurufat dökümünde, zımba yöntemiyle kalıp yapımında geçerli olan Fournier ölçüm standardını geliştirdi; 72 puntoluk Didot punto sistemi Fransa'da basılı malzemede kullanılan, kolon genişliği ve eni ile belirlenen baskı ölçü birimine uyarlanarak hurufat ölçümü için standart birim kabul edildi. François Ambroise ayrıca, Fransızca hurufat boyutlarını tanımlamada kullanılan *parisienne* ve *petit romain* gibi klasik adların kullanımına son vererek, bunları puntolarla belirlenen (örn. 12 punto ya da 24 punto harf) boyutlarına göre ayırt etmeye başladı. 1780'de, İngiliz hurufat dökümcüsü John Baskerville'in kullanmış olduğu türe benzer, yüksek niteliklı, su damgası olmayan bir kâğıt ile baskı yaptı.

François Ambroise'ın iki oğlundan Pierre (Büyük Pierre diye anılır; 1761-1853) basımevinin yonetimini sürdürürken, Firmin (y. 1765-1836) babasının geliştirdiği hurufat dökümcülüğüne sahip çıktı. Pierre, övgü toplayan Vergilius, Horatius, La Fontaine ve Racine baskıları yayımladı. Firmin ise Didot yazı karakterini tasarladı ve ayrıca levha biçimindeki baskı kalıpları olan stereotipleri icat ederek Fransızca, İtalyanca ve İngilizce kitapların daha ucuz baskılarını yapabildi. Napoléon tarafından imparatorluk dökümhanesinin yöneticiliğine atandı ve yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı.

François Didot'nun en küçük oğlu Pierre François (y. 1731-93) hurufat dökümcüsü, yayımcı ve kâğıt imalatçısı olarak çalıştı. Pierre François'nın üç oğlu da aile mesleğini benimseyip sürdürdüler: Mikroskopik karakterleri ile bilinen Henri (1765-1852), hurufat üretiminde sıcak metali uzun matris çubuklarına akıtarak (*Polymatype*) bir kerede 200'e yakın baskı karakteri dökmeyi başardı; Léger (1767-1829) bir kâğıt yapım makinesi icat etti; Küçük Didot diye adlandırılan üçüncü oğul ise Henri'nin izinden giderek hurufat dökümcüsü oldu.

Firmin Didot emekli olduktan sonra oğulları Ambroise Firmin (1790-1876) ve Hyacinthe Firmin (1794-1880) işi devraldılar. Yayımcılıkta giriştikleri en önemli iş, Henri Estienne'in derlediği dokuz ciltlik bir *Thesaurus graecae linguae* (1855-59; Yunanca Sözlük) baskısıdır. Yayımladıkları öteki önemli yapıtlar arasında toplam 200 ciltlik *Bibliothèque des auteurs grecs* (Eski Yunan Yazarları Dizisi), *Bibliothèque latine* (Latin Edebiyatı Dizisi) ve *Bibliothèque française* (Fransız Edebiyatı Dizisi) bulunur.

Didyma, Ege Bölgesi'nde, Aydın ilinin Yenihisar ilçe merkezinde önemli bir kutsal alan ve Apollon kehanet merkezlerinden biri. Kuzeyindeki Miletos kentiyle deniz

Didyma'daki Apollon Tapınağı
Diatek

bağlantısı vardır. Denizyoluyla gelen ziyaretçiler, Panormos limanında karaya çıkar ve kutsal yoldan Didyma'ya ulaşırlardı. Kutsal alan İÖ 494'te Persler tarafından yağma edilip yakılana değin, Apollon'un gözdesi bir delikanlı olan Brankhos'un soyundan gelme Brankhosoğullarınca (Brankhidai) yönetilirdi. Kutsal yolun iki yanında da son 2 km boyunca Brankhosoğullarından erkek ve kadınların oturur pozda heykelleri diziliydi. Büyük İskender İÖ 334'te Miletos'u aldıktan sonra kehanet merkezinin yönetimi Miletos kentine verildi. Miletos kâhini İÖ 331'de Büyük İskender'i "Zeus'un oğlu" ilan etti.

İÖ 300'de Miletoslular Yunan dünyasının en büyük tapınağının yapımına başladılar. Ölçüleri çok büyük tutulan tapınağın yapımı İS 2. yüzyılın ortalarına değin sürdüğü halde bitirilemedi. Daha sonra içine bir kilise ve başka binalar yapıldı. Bizanslılar, tapınağın içinde bir kışla ile bir garnizon kurdular. Binalar yangınla harap oldu ve tapınak 15. yüzyılda bir deprem sonucu kısmen yıkıldı. Didyma'daki Apollon Tapınağı (Didymaion), Anadolu İon tapınakları arasında en büyük ve en zengin olanıdır. Didyma, kutsal emanetleri, hazineleri, kutsal kuyusu ve kutsal defne korusu ile de tanınırdı.

Apollon Tapınağı ile ilgili ilk araştırmalar, 1834'te Anadolu'yu dolaşan Fransız gezgin Charles Texier ve Halikarnassos'ta kazılar yapan İngiliz arkeolog Charles T. Newton tarafından gerçekleştirildi. İlk kazılarsa 1904'te Berlin Müzesi adına Theodor Wiegand(*) tarafından başlatıldı ve 1913'e değin sürdürüldü. 1962'den bu yana kazıları Alman Arkeoloji Enstitüsü adına Klaus Tuchelt(*) sürdürmektedir.

İlk Apollon Tapınağı Arkaik dönemde yapılmıştı. Bunu izleyen Helenistik tapınak, eski kalıntılardan yararlanılarak, onun temelleri üstüne kuruldu. Bugün de ayakta olan tapınak İon düzeninde, 60 m × 118 m boyutlarında, çift sıra sütunla (*dipteros*) çevrilidir. Yanlarda 21, cephede 10 sütun bulunur. Sütunlar, değişik biçimleri ve kabartmalı kaideleriyle dikkati çeker. Bu sütunların üstünde çatıyı taşıyan arşitrav blokları, bunların da üstünde akantus ve gorgon başlarıyla süslü bir friz bulunur. Tapınak, anıtsal basamaklar üstünde yükselir. *Pronaos*'tan iki sütunlu bir *naos*'a (tanrı heykelinin bulunduğu kutsal mekân) geçilir. Bu bölüm, ayaklarla destekli, yüksek duvarlarla çevrili açık bir avlu biçimindedir. Tanrı heykeli, *naos*'un içindeki küçük *naos*'ta (*naiskos*) yer alırdı. İS 2. yüzyıldan sonra Didyma'da yapılan şenlikler Panhelenik bir festivale dönüştü. *Ayrıca bak.* kâhınlık.

Didymelales, ikiçenekliler sınıfından, tek bir familyayı (*Didymelaceae*) ve tek bir cinsi (*Didymeles*) içeren takım. *Didymeles* cinsi de anayurdu Madagaskar olan ve çok basit, ilkel yapılı çiçekler açan iki ağaç türünü içerir. Erkek ve dişi çiçekler ayrı bitkilerde bulunur. Erkek çiçek, sapsız iki başçıktan (çiçektozu keseleri) ve başçıkların hemen altında yer alan bir ya da iki küçük puldan oluşur. Dişi çiçek ise eğri duran büyük bir tepecik (çiçektozunu yakalayan yüzey), tek bir tohumtaslağı taşıyan silindir biçiminde bir meyveyaprağı (karpel) ve dört pul içerir. Tek tohumlu, etli ve iki yanı oluklu meyveleri erik biçimindedir. Bu ağaçların odun yapılarında da çiçeklerindeki gibi ilkel özellikler görülür.

Didymograptus, fosillerine Alt ve Orta Ordovisiyen Dönemin (Ordovisiyen Dönem y. 500-430 milyon yıl önce) deniz kayaçlarında rastlanan graptolit (ilkel kor-

Didymograptus
British Museum (Natural History), fotoğraf: Imitor

dalılara benzer, koloni halinde yaşayan soyu tükenmiş hayvanlar) cinsi. Bu cinsin bilinen birkaç türü görece dar bir zaman dilimi içinde geniş bir coğrafi dağılım gösterdiğinden tanıtıcı fosil olarak değerlidir. Bu hayvanların ortadan ikiye ayrılmış gövdeleri, genellikle bağlanma yerindeki dairesel bir oluşumdan asılmış halde durur. *Didymograptus* cinsi, graptolitlerin bilinen en iri örneklerinden bazılarını da içerir.

Didymos (KHALKENTEROS) (ö. İÖ y. 80-10, İskenderiye), Eski Yunanlı bilgin ve dilbilgisi uzmanı. Antik Çağ bilginleriyle klasik dil ve edebiyat üzerine çalışan çağdaş bilginler arasında önemli bir köprü durumundadır. 3.500 kitabın yazarı olduğu söylenen çalışkan ve üretken bir bilgindi. Çalışmaları arasında Homeros'un yapıtları üzerine incelemeler, birçok Yunanlı yazarla ilgili yorumlar, sözlük ve dilbilgisi çalışmalarıyla eski yapıtlar üzerine incelemeler vardır.

Didymos (KÖR) (d. y. 313, İskenderiye - ö. y. 398, İskenderiye, Mısır), İskenderiye kateşizm okulunu yöneten Doğu Kilisesi'ne bağlı ilahiyatçı.

5. yüzyıl piskopos ve tarihçisi Palladius'a göre, çocukluğundan beri kör olmasına ve yaşamı boyunca kilisede görev almamasına karşın, zamanının en bilgili çilecileri arasına girdi. İskenderiye okulunun başına geçmesini sağlayan İskenderiye piskoposu Büyük Athanasios ile kendisini hocası olarak kabul eden Hieronymus'tan büyük saygı gördü. Daha sonraları II. Konstantinopolis (İstanbul) Konsili'nde (553) Origenes'in öğretisini yaydığı gerekçesiyle yapıtlarının mahkûm edilmesi üzerine, Hieronymus tutumunu değiştirdi. Konsil kararı nedeniyle yapıtlarının çoğu ortaçağda kopya edilmeyen ve kaybolan Didymos, Ariusçuluğa karşı çıkanların başında geliyordu.

Kitabı Mukaddes'in hemen bütün kitapları üzerine yazdığı yorumların yalnızca bazı parçaları günümüze ulaşmıştır; bunlardan Paulus'tan başka yazarlarca kaleme alınmış mektuplar üzerine yapılan yorumların özgünlüğü kuşkuludur. Ayrıca, Latince çevirisi bulunan Kutsal Ruh adlı incelemeyi yazdığı sanılmaktadır.

Diebitsch, Johann (Karl Friedrich Anton), Kont, Rusça IVAN IVANOVIÇ DIBIÇ ZABALKANSKI (d. 13 Mayıs 1785, Grossleipe, Silezya, Prusya - ö. 10 Haziran 1831, Kleczewo, Pultusk yakınları, Polonya), Balkanlar'da yürüttüğü seferlerle 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'nın zafer kazanmasını sağlayan Rus subay.

Alman kökenli olmasına ve Berlin'deki subay okulunda eğitim görmesine karşın 1801'de Rus ordusuna girdi. Napoléon'a karşı Austerlitz, Eylau, Friedland ve Smolensk çarpışmalarında yer aldı ve tümgeneral rütbesine yükseldi. Rusların Batı Avrupa'da savaşı sürdürdüğü 1812-14 arasında çeşitli askeri ve diplomatik görevler aldı. 1815'te Viyana Kongresi'ne katıldı. Napoléon'u yenilgiye uğratan müttefiklerin Avrupa haritasını yeniden düzenlediği bu kongrenin ardından, Rus çarı I. Aleksandr'ın yaveri, 1824'te de genelkurmay başkanı oldu. Dekabrist ayaklanmasının bastırılmasında önemli rol oynadı. Yönetsel ve toplumsal reform programlarını denetlemek üzere Çar I. Nikolay'ın oluşturduğu gizli komitede görev aldı (1826-32).

Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesinden (1828) sonra, Avrupa'daki Rus kuvvetlerinin komutanlığına getirildi (Şubat 1829). Tuna kıyısındaki Silistre'de, Varna yakınlarındaki Kamçık Irmağında ve Burgaz'da Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Harekâtını sürdürerek batıya ilerledi ve Osmanlıları İslimye'de bir kez daha yendi. Ardından güneye inerek Edirne'yi teslim olmaya zorladı ve böylece Osmanlıların Tuna Irmağı ağzını ve Kafkasya'daki bazı toprakları Rusya'ya bırakmasını öngören Edirne Antlaşması'nın (14 Eylül 1829) imzalanmasını çabuklaştırdı. Kazandığı zaferden ötürü mareşal rütbesi ve Balkanlar'daki ilerleyişinin anısına Zabalkanski adını aldı.

Polonyalıların 1830'da Rus egemenliğine karşı ayaklanmaları üzerine, Rus ordusunun başına geçerek, Grochów (25 Şubat 1831) ve Ostroleka'da (20 Mayıs 1831) Polonya kuvvetlerini yenilgiye uğrattı, ama Polonyalıların teslim olmasından önce koleradan öldü.

Diefenbaker, John G(eorge) (d. 18 Eylül 1895, Grey ili, Ontario - ö. 16 Ağustos 1979, Ottawa, Kanada), İlerici Muhafazakâr Parti'nin önderi. Aralıksız 22 yıl süren Liberal yönetimin ardından 1957-63 arasında başbakanlık yapmıştır.

I. Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra Saskatchewan'da avukatlık yapmaya başladı. 1929'da kralın danışma kurulu üyesi oldu. 1936'da Muhafazakâr Parti'nin Saskatchewan örgütü başkanlığına seçildi ve bu görevi, 1940'ta Centre Gölü seçim bölgesinden Kanada Avam Kamarası'na seçilinceye değin sürdürdü. 1948'de İlerici Muhafazakâr Parti'nin başkanı olmak için gösterdiği çabalar başarısızlıkla sonuçlandıysa da, 1956'da parti başkanlığına seçildi.

İlerici Muhafazakâr Parti 1957 seçimlerinde çoğunluğu kazanarak Liberal Partı'

nin 22 yıllık iktidarına son verdi ve Diefenbaker, Louis Saint Laurent'ın ardından başbakan oldu. Muhafazakârlar, 1958 seçimlerinde de gene beklenmeyen bir başarı kazanarak meclisteki 265 üyeliğin 208'ini aldılar. Ama bir sonraki seçimde (1962)

Diefenbaker
National Film Board of Canada Phototheque

çoğunluğu elde edemediler. Tasarlanmakta olan nükleer silah üretimi yüzünden ülkede başlayan bunalım, çeşitli bakanların istifasına yol açınca Diefenbaker, 1963'te erken seçime gitmek zorunda kaldı. Seçimi Liberal Parti kazandı ve parti başkanı Lester B. Pearson başbakan oldu. Diefenbaker ise, parti başkanlığını elinde tutmak için uzun süre mücadele ettikten sonra, 1967'de başkanlıktan çekilerek yerini Robert Stanfield'a bıraktı. 1969'da Saskatchewan Üniversitesi'nin rektörü oldu ve yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı.

Diego Garcia, Hint Okyanusunun güneyinde mercan adası. Chagos Takımadalarının en büyük ve en güneydeki adasıdır. "V" harfi biçimindeki adanın uzunluğu 24 km, en geniş yeri 11 km, yüzölçümü 27 km²'dir. Adanın oluşturduğu lagün kuzeye açılır.

16. yüzyılda Portekizlilerin keşfettiği ada, tarihinin büyük bir bölümünde Mauritius'a bağımlı kaldı. 1965'te İngiliz Hint Okyanusu Toprakları'nın bir parçası olarak Mauritius'tan ayrıldı. 1970'lerin ilk yıllarına değin adadaki tek ekonomik etkinliği hindistancevizinden kopra elde edilmesiydi. ABD ile İngiltere arasında 1966'da yapılan bir anlaşma uyarınca ABD'nin Mauritius'ta askeri haberleşme üssü kurmasından sonra hindistancevizi plantasyonlarında çalışanlar ve aileleri Mauritius'a gittiler. 1970'lerin sonlarında üssün hava ve deniz kuvvetlerini desteklemek üzere geliştirilmesi, bölgenin askerden arındırılmış statüsünün korunmasını isteyen çevre ülkelerde geniş tepkiler uyandırdı.

Diégo-Suarez (Madagaskar) *bak.* Antsiranana

Dielasma, *Brachiopoda* filumundan deniz omurgasızlarının soyu tükenmiş cinsi; fosillerine, Misisipiyen Dönemden Permiyen

Dielasma
British Museum (Natural History) fotoğraf imdor

Dönemin (y. 345-225 milyon yıl önce) sonlarına kadar oluşmuş deniz çökellerinde rastlanır. İki çenetli olan kabukları küçük, yüzeyleri oldukça pürüzsüz ve yandan bakıldığında hafifçe dışbükeydir; alt kabuk üst kabuktan çok daha büyük, büyüme çizgileri de genellikle belirgindir. Bazı yapısal özellikleri, aynı filumun aynı zaman diliminde ve benzer çevre koşullarında yaşamış olan *Composita* cinsiyle benzerlik gösterir.

dieldrin, böcek ilacı olarak kullanılan klorlu organik bileşik. *Ayrıca bak.* aldrin.

dielektrik, elektrik akımını iletmeyen ya da çok az ileten yalıtkan malzeme. Dielektrikler belirli bir elektrik alanına yerleştirildiğinde, bunların içinden hemen hiç elektrik akımı geçmez, çünkü bu malzemelerde metallerin tersine, cisim içinde kolaylıkla hareket edebilecek gevşek bağlanmış ya da serbest elektron bulunmaz. Bunun yerine bu malzemelerde elektriksel kutuplanmalar (polarizasyon) oluşur. Dielektriklerdeki artı yükler elektrik alanının doğrultusunda, eksi yükler ise elektrik alanına ters doğrultuda ve çok az miktarlarda ayrışır. Yüklerdeki bu hafif ayrışma ya da kutuplanma, dielektrik içindeki elektrik alanını zayıflatır.

Dielektrik malzemeler, öteki elektrik olaylarını da etkiler. Dielektrik bir ortamda iki elektrik yükü arasındaki kuvvet, vakum bir ortamda oluşandan daha zayıftır; buna karşılık dielektrik bir ortamdaki bir elektrik alanında, birim hacim başına toplanan enerji miktarı daha fazladır. Dielektrik malzemeyle doldurulmuş bir sığacın (kondansatör) elektrik sığası (kapasitans), bir vakumda olduğundan daha fazladır. Dielektriğin, elektrik olayları üzerindeki etkileri, dielektrik sabiti(*), yalıtkanlık sabiti(*) ve elektriksel kutuplanma(*) gibi kavramların yardımıyla ayrıntılı bir biçimde tanımlanır.

dielektrik ısıtması, KAPASİTANS ISITMASI olarak da bilinir, elektriksel açıdan yalıtkan bir malzemenin sıcaklığının, malzemenin üzerine yüksek frekanslı bir elektromagnetik alan uygulanması yoluyla artırılması yöntemi. Bu yöntem, ısı altında sertleşen tutkalların ısıtılması, kerestelerin ve benzeri lifli maddelerin kurutulması, plastiklerin kalıba dökülmeden önce ısıtılması, köpük kauçuğun hızla dondurulması ve kurutulması gibi sanayi işlemlerinde yaygın olarak kullanılır.

Malzemeler, yüksek frekanslı bir enerji kaynağına bağlanmış iki metal elektrot arasına yerleştirilerek ısıtılır. Homojen malzemeler son derece düzenli bir biçimde ısınır ve malzemenin her yeri aynı sıcaklığa ulaşır.

dielektrik sabiti, elektriksel açıdan yalıtkan malzemelerin yalıtkanlık derecesini belirleyen değer. Belirli bir yalıtkan dielektrik sabiti, bu malzemeyle doldurulmuş bir sığacın (kapasitör) elektrik sığasının (kapasitans), aynı sığacın boş durumda ve vakum bir ortamdaki elektrik sığasına olan oranına eşittir. Örneğin, levhaları arasında vakum bir ortam bulunan paralel levhalı bir sığacın elektrik sığası (her levhada zıt yükler toplama yetisi), levhalarının arasına bir dielektrik yerleştirilmesi durumunda artar. Belirli bir dielektrikle doldurulmuş bir sığacın elektrik sığası C olarak ve aynı sığacın vakum ortamdaki elektrik sığası C_0 olarak gösterildiğinde, Yunan alfabesindeki kappa (κ) harfiyle simgelenen dielektrik sabiti, $\kappa = C/C_0$ biçiminde ifade edilir. Dielektrik sabiti boyutsuz bir sayıdır. Bu değer, dielektriklerin atom ölçeğindeki elektriksel davranışlarını açıklamayan, büyük ölçekli bir özelliktir.

Herhangi bir malzemenin statik dielektrik sabitinin değeri, vakumdaki değeri olan 1'den her zaman büyüktür. Havanın oda sıcaklığındaki (25°C) dielektrik sabitinin değeri 1,00059, parafinin 2,25, suyun 78,2 ve elektrik alanı kristalin ana eksenine dik uygulandığında baryum titanatın ($BaTiO_3$) 2,000'dir. Havanın dielektrik sabitinin değeri, vakumunkiyle yaklaşık aynı olduğundan, çoğunlukla havanın, bir sığacın elektrik sığasını artırmadığı kabul edilir. Sıvıların ve katıların dielektrik sabitleri, bir sığacın bu malzemelerle doluyken kazandığı elektrik sığasının, aynı sığacın havayla doldurulması durumunda gösterdiği elektrik sığasına olan oranının hesaplanması yoluyla belirlenebilir.

Dielektrik sabiti, kimi zaman bağıl yalıtkanlık sabiti ya da özgül indükleme sığası olarak da adlandırılır. Santimetre-gram-saniye sisteminde, dielektrik sabiti ile yalıtkanlık sabiti(*) aynıdır.

Diels, Otto Paul Hermann (d. 23 Ocak 1876, Hamburg - ö. 7 Mart 1954, Kiel, AFC), Alman organik kimyacı. Kurt Alder ile birlikte halkalı organik bileşiklerin hazırlanmasına ilişkin bir yöntem geliştirmiş ve 1950 Nobel Kimya Ödülü'nü onunla paylaşmıştır.

Diels, Berlin Üniversitesi'nde Emil Fischer'in yanında kimya öğrenimi gördü ve çeşitli atamalardan sonra 1916'da Kiel Üniversitesi'nde profesörlüğe getirildi; 1945'te emekli olduktan sonra da ders vermeyi sürdürdü.

1906'da, çok tepkin bir madde olan karbon suboksiti (malonik anhidrit) bulan Diels, bu maddenin özelliklerini ve kimyasal bileşimini belirledi. Element halindeki selenyumu kullanarak, bazı organik moleküllerdeki hidrojen atomlarından bir bölümünü koparmaya yarayan, denetlenmesi kolay bir yöntem geliştirdi.

Diels'in en önemli çalışması, molekülünde iki tane karbon-karbon çift bağı bulunan organik bileşiklerden pek çok halkalı organik bileşiğin üretimine ve elde edilen ürünlerin molekül yapılarının aydınlatılmasına olanak veren dien bireşimidir. Sonradan, öğrencisi Kurt Alder ile birlikte daha da geliştirdikleri (1928) bu yöntem Diels-Alder tepkimesi olarak bilinir. İki kimyacının bu ortak çalışması, özellikle yapay kauçuk ve plastiklerin üretiminde çığır açmıştır.

Diémer, Louis-Joseph (d. 14 Şubat 1843, Paris - ö. 21 Aralık 1919, Paris), Fransız piyanist ve müzik öğretmeni. Eski klavyeli çalgıların ve bunlar için yazılmış müziğin ilk savunucularındandır.

1856-61 arasında Paris Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. 1863 sonrasında düzenli olarak katıldığı Alard, Pasdeloup, Colonne, Lamoureux ve Konservatuvar konserlerinde büyük başarı kazandı. Repertuvarında Charles-Marie Widor, Camille Saint-Saëns ve Eduard Lalo'nun onun için yazdıkları parçalar da bulunuyordu. 1887'de profesör olarak atandığı Konservatuvar'da piyano öğretmenliği yaptı. 1889'da gene burada verdiği bir dizi klavsen resitalinin beğenilmesi üzerine Eski Çalgılar Topluluğu'nu kurdu. 1928'de eski klavyeli çalgılar için yazılmış parçalardan oluşan *Clavecinistes français* (Fransız Klavsencileri) adlı derlemesi yayımlandı. Kompozisyon alanında da etkinlik gösteren Diémer çeşitli piyano ve orkestra yapıtları yazdı. Öğrencileri arasında Alfred Cortot ile Robert Casadesus da vardır.

Dien Bien Phu Çarpışması, 1. Çinhindi Savaşı'nın (1946-54) sonucunu belirleyen çarpışma. Vietnam sınırında, Laos yakınlarındaki küçük bir dağ ileri karakolunun

denetimini ele geçirmek amacıyla, Fransız ve Viet Minh(*) kuvvetleri arasında geçmiştir. Viet Minh'in bu çarpışmadaki zaferi, sekiz yıllık savaşı kesin olarak sona erdirmiştir.

1953 sonlarında, kitle desteğine sahip Viet Minh kuvvetleri karşısında hızla toprak yitirmekte olan Fransızlar, ulusal kuvvetlerin Laos'a uzanan ikmal yollarını kesmek ve bir üs oluşturup oradan düşman kuvvetlerine akınlar düzenlemek amacıyla Dien Bien Phu kentini işgal ettiler. Vietnamlıların Dien Bien Phu'ya giden yolları hemen kesmesine ve kente yalnızca havadan ikmal olanağı kalmasına karşın Fransızlar durumlarını güvenli görüyorlardı. Bu yüzden Viet Minh generali Vo Nguyen Giap, üssü 40 bin askerle kuşatıp savunma hatlarını kırmak için ağır toplar kullandığında Fransızlar tam bir şaşkınlığa düştüler. Yoğun ABD yardımına karşın üs 7 Mayıs 1954'te Vietnamlıların eline geçti.

Çarpışma sonrasında Fransız kuvvetlerinin dağılması üzerine Fransa hükümeti savaşa son verilmesini istedi. Resmi barış görüşmeleri Cenevre'de toplanan uluslararası bir konferansta yapıldı. Olay, Fransız kamuoyunda uzun süre yankılar uyandırdı, özellikle de orduda güçlü olan ulusal onurun aşağılandığı duygusu (sonradan Cezayir'deki gelişmelerle birlikte) Dördüncü Cumhuriyet'in 1958'de sona ermesini hızlandırdı.

Dientzenhofer, Christoph ve Kilian Ignaz (sırasıyla, d. Temmuz 1655, Rosenheim, Bavyera - ö. 20 Haziran 1722, Prag; d. 1 Eylül 1689 - ö. 18 Aralık 1751, Prag),

Kilian Ignaz Dientzenhofer'in Prag'da eski kentte gerçekleştirdiği St. Niklas Kilisesi, 1732-37
Helga Schmidt - Glassner

büyük bir Alman mimar ailesinin üyeleri baba ve oğul. Bohemya baroğunun önde gelen uygulayıcısı idiler. Christoph'un önemli yapıları arasında Prag'daki St. Niklas Kilisesi'nin orta nefi (1703-11) ve Břevnov Manastırı Kilisesi (1708-11) bulunmaktadır. Kilian Ignaz ise Prag'da gotik üslup taki St. Thomas Kilisesi'ni barok bir yapıya dönüştürmüş (1725-31), babasının başladığı St. Niklas Kilisesi'ni tamamlamış (1732-52), ayrıca St. Jan Kilisesi'ni (1730-39), eski kentteki St. Niklas Kilisesi'ni (1732-37) ve Karlsbad'daki (bugün Karlovy Vary) St. Maria Magdalena Kilisesi'ni (1733-36) yapmıştır. Prag'daki Amerika Villası da (1712-20) onun yapıtıdır.

Dieppe, Fransa'nın kuzey kesiminde, Yukarı Normandiya planlama bölgesinde (*région de programme*), Seine-Maritime iline (*département*) bağlı kent ve liman. Manş Denizi kıyısında kurulu olan kent, Rouen'ın kuzeyinde ve Paris'in kuzeybatısında, dik beyaz yamaçlar arasındaki vadinin içinde akan Arques Irmağının ağzında yer alır.

Eski kentte 18. yüzyıl başlarından kalma pek çok ev vardır. 1435'te yapılmış olan şato 1944'te hasara uğramış, daha sonra onarılmıştır; bugün müze haline getirilmiştir. Büyük bir bölümü II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden inşa edilen Dieppe Paris'e en yakın plaj kentidir. Çakıllık plajı ve deniz kıyısındaki gezinti yoluyla 19. yüzyılda moda olmuştur. Yakınlarında bir de kumarhane vardır.

Dieppe adı, büyük olasılıkla buradaki halicin derinliğini anlatan Sakson dilindeki *deop* (derin) sözcüğünden gelmektedir. Stratejik önemini kavrayan Fransız kralları kente sayısız ayrıcalık verdiler; Yüz Yıl Savaşları sırasında İngilizlerin işgal ettiği Dieppe'nin halkı ilk fırsatta (1435) İngilizleri kentten attı. Halkın önemli bir bölümü Protestan olduğu için Din Savaşları sırasında büyük sıkıntı çekildi. Ama kentin en karanlık günleri 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşandı. 1668'deki bir veba salgınında 10 bin kişi öldü. 1685'te Nantes Fermanı'nın (1598) iptal edilmesinden sonra kentin Protestan nüfusuna işkence yapıldı ve 1694'te İngiliz ve Felemenk donanmaları kenti yerle bir etti.

Arques Irmağının yatağında bulunan liman Manş Denizinin en güvenli limanıdır, ama sığ olması modern gemilerin girişini zorlaştırır. Yolcu limanı ile İngiltere'deki Newhaven arasında kış ayları dışında düzenli gemi seferleri yapılır. Balıkçı limanı ise Paris'in balık gereksiniminin önemli bir bölümünü karşılar. Oldukça iyi donanımlı bir de yük limanı vardır. Kentteki bellibaşlı sanayi etkinlikleri gemi yapımı, petrol arıtımı, ip ve tekstil imalatıdır. 15. yüzyıldan bu yana kemik ve fildişinden eşyalar da yapılır. Son zamanlarda gelişen sanayi dalları arasında telefon gereçleri, saat, kimyasal maddeler ve otomobil üretimi bulunmaktadır. Nüfus (1982) 35.654.

Diervilla, hanımeligiller (*Caprifoliaceae*) familyasından çalı cinsi. Çoğunun anayurdu Kuzey Amerika olan bu bitkilerin oval yaprakları ve dal uçlarında salkımlanan boru biçiminde çiçekleri vardır. Kayalık, kurak yörelerde kümeler oluşturan *Diervilla* türleri yaz başında çiçeklenir; sarı ya da turuncu renkli çiçekler solduktan sonra uzun, gaga biçimindeki meyveler belirir. Birbirine çok benzeyen *D. lonicera* ve *D. rivularis* türlerinden ilki daha küçük, yaprakları da daha sivri uçludur. Kıtanın güneyinde dağılmış olan *D. sessilifolia*'nın yaprakları sapsızdır.

Dies, Martin, Jr. (d. 5 Kasım 1901, Colorado, Texas - ö. 14 Kasım 1972, Lufkin, Texas, ABD), Amerika'ya Karşı Etkinlikleri Soruşturma Komitesi'nin kurulmasına ön ayak olan ve bu komitenin ilk başkanı (1938-45) olarak görev yapan ABD'li siyaset adamı.

Texas Üniversitesi'ni (1919) ve Washington, D.C.'deki Ulusal Üniversite'nin hukuk bölümünü (1920) bitirdikten sonra, Texas'ta avukatlık yapmaya başladı. Kısa bir süre sonra siyasete atıldı ve 1931'de ABD Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Başlangıçta, Franklin Roosevelt'in New Deal (Yeni Düzen) politikasını desteklediyse de, 1937'de Roosevelt'e ve Demokrat Parti'nin liberal kanadına karşı muhalefete girişti.

Birkaç başarısız girişimden sonra, 1938'de, Temsilciler Meclisi'ni, Amerika'ya Karşı Etkinlikleri Soruşturma Komitesi'ni kurmaya ikna etti. Sonradan adı Amerika'ya Karşı Etkinlikler Komitesi biçiminde değiştirilmekle birlikte, daha çok Dies Komitesi olarak tanınan komitenin başkanlığına getirildikten sonra, New Deal programı çerçevesinde oluşturulan dairelerde, sendikalarda, Hollywood'da ve tüketici örgütlerinde sözde yıkıcı etkinlikte bulunanları izlemeye başladı. Faşist ve Nazi yıkıcılığını da soruşturması öngörülen komite, çok geçmeden yalnızca topluma sızdığı öne sürülen komünistleri hedef aldı.

Dies, komitenin yürüttüğü soruşturmaların yaygın biçimde duyurulmasıyla, ülke çapında ün kazandı. Solcuların yıkıcı eylemlerini açığa çıkarma konusundaki çabalarından dolayı tutucu çevrelerden destek görmekle birlikte, kanıtlanmamış savları kullanarak insanların onurlarını lekelemeye yönelik taktikleri liberal çevrelerde sert eleştirilere uğradı. 1940'ta yayımladığı *The Trojan Horse of America* (Amerika'nın Troya Atı) adlı kitabında komitenin ABD'deki komünist bozguncuları ortaya çıkarma konusunda, FBI'dan (Federal Soruşturma Bürosu) daha büyük işler başardığını ileri sürdü.

1945'te Kongre üyeliğinden istifa ederek Texas'ta avukatlığa başladı. Ama 1953'te, yeniden Temsilciler Meclisi'ne girdi. 1959'a değin süren bu görev döneminde önemli bir konum elde edemedi. Siyasetten çekildi ve yaşamının geri kalan bölümünü Texas'ta avukatlık yaparak geçirdi.

Diesbach, Niklaus von (d. 1430 - ö. Ağustos 1475, Porrentruy, İsviçre), Bernlı aristokrat ve siyasal önder. Fransa kralı XI. Louis'nin sarayında İsviçre Konfederasyonu temsilcisi ve konfederasyonun Burgonya ile yaptığı savaşın (1474-76) başmimarıdır.

Bern'in başyöneticisi (1465-66; 1474-75) ve Bern aristokrasisi ile yeni gelişmekte olan burjuvazi arasındaki mücadelenin (*Twingherrenstreit*) en önemli kişisiydi. 1470'te, Burgonya dükü Charles'ın (Cesur) yayılmacı isteklerine karşı koymak amacıyla XI. Louis'yle bir savunma antlaşması yaptı. Büyük ölçüde Diesbach'ın çabalarıyla sonuçlandırılan ikinci bir antlaşmayla, Charles'a karşı askeri destek sağlanmasına karşılık konfederasyona yıllık 80 bin *livre* ödenmesi güvence altına alındı. Diesbach sonunda, muhalefet üyelerinin bulunmadığı bir Bern Meclisi toplantısında Burgonya'ya savaş açılması yönünde karar aldırdı (25 Ekim 1474).

Savaş sırasında Diesbach, Pontarlier'ye yapılan saldırıda Bern kuvvetlerine önderlik etti (Nisan 1475). Vebadan öldüğü sırada, İsviçre Konfederasyonu'nun belki de en güçlü kişisiydi.

Diesel, Rudolf (Christian Karl) (d. 18 Mart 1858, Paris, Fransa - ö. 29 Eylül 1913, Manş Denizi), kendi adıyla anılan içten yanmalı motoru geliştiren Alman mühendis. Ayrıca sanat yapıtlarında uzmanlaşmış, dilbilim ve sosyoloji çalışmalarında bulunmuştur.

Alman kökenli bir aileden gelen Diesel, uzun süre Paris'te yaşadı ve 1870'te Fransız-Alman Savaşı'nın patlak vermesi üzerine ailesiyle birlikte İngiltere'ye sürgün edildi. Daha sonra Almanya'ya geçerek önce Augsburg'da, ardından da Münih Teknik Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü. Münih'teki öğrencilik yılları boyunca, soğutma

sistemleri üzerine çalışan Alman mühendis Carl von Linde'den yardım gördü ve 1880'de de onun Paris'teki şirketinde çalışmaya başladı.

Diesel, zamanının büyük bölümünü Carnot çevriminin kuramsal verimliliğine yak-

Diesel, 1883
Deutsches Museum Munih

laşacak bir içten yanmalı motor geliştirme çalışmalarına ayırdı. Bir süre, amonyağın genleşmesi temeline dayanan bir motor üzerinde araştırmalara girişti, ama bu çabalarından bir sonuç alamadı. 1890'da Linde'nin isteği üzerine, kuruluşun Berlin'deki fabrikasında görev aldı ve bugün dizel motoru(*) olarak bilinen, basınç altında ısınan havayla ateşlenen motorun yapımına ilişkin tasarılarını geliştirmeye başladı. 1892'de Almanya'da patentini aldığı bu motorun çalışma ilkelerini, 1893'te yayımladığı *Theorie und Konstruktion eines rationellen Wäremotor* (Rasyonel Bir Isı Motorunun Kuramı ve Yapımı) başlıklı çalışmasında açıkladı. Maschinenfabrik Augsburg ve Krupp şirketlerinin desteğiyle, bir dizi başarılı model geliştirdikten sonra 1897'de, 25 BG'lik dört zamanlı, tek dikey silindirli, sıkıştırmalı motorunu halka tanıttı. Son derece verimli olan dizel motoru, yakıtının ucuzluğu, yapım ve bakım kolaylığı nedenleriyle, geniş bir kullanım alanı bularak hızla yaygınlaştı. Ayrıca patent ödemeleriyle sahibine büyük bir servet kazandırdı.

Diesel, Londra'ya gitmekte olan "Dresden" adlı gemiden Manş Denizine düşerek kayboldu.

diet, ortaçağda ve daha sonra çeşitli dönemlerde Danimarka, İsveç, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, Macaristan, Polonya vb ülkelerde yasama ya da kraliyet danışma meclislerine verilen ad. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda *Reichstag*(*) adını alan *diet*'in, 12. yüzyıldan 19. yüzyıla değin önemli bir konumu oldu.

dietil eter *bak.* etil eter

dietilkarbamazin sitrat, *Filaria* cinsinden asalak ipliksolucanlarına karşı etkili, bireşimsel olarak hazırlanmış solucan düşürücü ilaç. Hemen hemen bütün tropik ve astropik bölgelerde yaygın olan bu asalak solucanlar, insanın kan ve lenf damarlarına yerleşerek filaryoz(*) hastalığına yol açar. Ağızdan alınan dietilkarbamazin sitrat, özellikle Bankroft kurdu (*Wuchereria bancrofti*), *Brugia malayi* ve göz kurdu (*Loa loa*) gibi asalaklardan ileri gelen filaryozların tedavisinde etkilidir. İlacın alınmasından sonra görülebilen bulantı ve halsizlik ölen solucanlardan açığa çıkan birtakım maddelere yorumlanır.

dietilstilbestrol (DES), çiftlik hayvanlarında büyümeyi hızlandırıcı hormon, insanlarda ise östrojen eksikliğine bağlı çeşitli bozuklukların tedavisinde ilaç olarak kullanılan bireşimsel östrojen. Steroit yapısında olmayan DES, şırınga edilerek ya da dölyoluna (vajina) yerleştirilen fitiller biçiminde kullanıldığı gibi, doğal östrojenlerden farklı olarak ağız yoluyla alındığında da etkili olur ve vücutta doğal östrojenlerden daha yavaş yıkıma uğrar.

DES, menopoz (âdetten kesilme) döneminde östrojen hormonu eksikliğini gidermek, ağrılı âdetlerde ağrıyı azaltmak, yumurtalıkları çalışmayan kadınlarda ikincil eşey özelliklerinin gelişimini uyarmak ve istenmeyen gebelikleri önlemek için, ayrıca kadınlarda meme, erkeklerde prostat kanserlerinin ileri aşamalarında destekleyici tedavi amacıyla kullanılır.

Bu bireşimsel hormon 1940'larda düşükleri önlemek amacıyla da kullanılmaya başlamıştı; 1971'de bazı dölyolu kanserlerinin, gebelik döneminde DES kullanan annelerin kızlarında çok yaygın olduğu istatistiklerle kanıtlanınca birçok ülkede DES ve öbür östrojenlerin gebelik sırasında kullanımı yasaklandı.

Gene bazı ülkelerde, 1970'lere değin, kesimlik sığırların yağlanması için yemlerine DES katılması ya da kulak derilerinin altına DES tabletleri yerleştirilmesi oldukça yaygındı. Hormonun ete geçme olasılığına karşı önlem olarak, 1970'lerin başında kesimlik havyanlarda bu hormonun kullanılması yasaklanmıştır.

Dietmar, DITHMAR olarak da yazılır (d. 25 Temmuz 975, Hildesheim, Saksonya - ö. 1 Aralık 1018, Merseburg, Thüringen sınır bölgesi), Merseburg piskoposu ve vakayiname yazarı. Almanya'nın Sakson kralları ve Kutsal Roma-Germen imparatorları I., II. ve III. Otto ile II. Heinrich'i ele alan tarihi ortaçağa ilişkin önemli Sakson belgeleri arasında sayılır.

Walbeck kontu Johann Siegfried'in oğlu ve kraliyet ailesinin yakını olan Dietmar, gençliğini Magdeburg'da geçirdi. 991'de Magdeburg Kilisesi kardeşlik cemaatine katıldı. 1002'de Walbeck Manastırı başkeşişliğine getirildi ve yedi yıl sonra da Merseburg piskoposu oldu. 908-1018 arasındaki Alman yıllıklarından yararlanarak sekiz kitaplık bir vakayiname yazdı (1012-18). Slavlara karşı yürüttüğü askeri seferlerde II. Heinrich'e eşlik eden Dietmar, Sakson topraklarını Slav halklarının elinden onun kurtardığını söyler. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu içinde Almanları Alman olmayanlardan ayırt etmek için ilk kez Töton sözcüğünü kullanan ve pek kesin olmamakla birlikte geleneksel kabile kültürü anlayışının dışına çıkan bir emperyalizm kavramını geliştiren ilk yazarlardandır

Dietrich, Marlene, asıl adı MARIE MAGDALENE VON LOSCH (d. 27 Aralık 1901, Berlin, Almanya - ö. 6 Mayıs 1992, Paris, Fransa), sinema oyuncusu. İncelikli havası ve kayıtsız görünüşlü cinselliğiyle sinemanın en büyüleyici yıldızlarından biri olmuştur.

Bir Alman polis görevlisinin kızıydı. Önce keman eğitimi gördü. Daha sonra yenilikçi tiyatro yönetmeni Max Reinhardt'tan oyunculuk dersleri aldı ve onun topluluğuna katıldı. 1923'te figüran olarak sinemaya başladı. Yedi yıl süreyle küçük rollere çıktıktan sonra, Josef von Sternberg'in *Der blaue Engel* (1930; *Mavi Melek*) filmindeki çekici ve bezgin kabare şarkıcısı rolüyle kendini yıldız olarak kabul ettirdi. Heinrich Mann'ın *Professor Unrat oder das Ende eines Tyrannen* (1905; *Mavi Melek*, 1960) adlı romanından uyarlanan film dünya çapında başarı kazandı. Sternberg, Dietrich'i ABD'ye götürdü ve orada ikisi *Morocco* (1930; Fas), *Dishonored* (1931; Onursuz), *Blonde Venus* (1932; *Sarışın Venüs*), *Shanghai Express* (1932; *Şanghay Ekspresi*), *The Scarlet Empress* (1934; *Kızıl İmparatoriçe*) ve *The Devil Is a Woman* (1935; Şeytan Kadındır) filmlerinde birlikte çalışmayı sürdürdüler. *Desire* (1936; *Arzu ve İhtiras*) ve *Destry Rides Again* ise (1939; *Destry İş Başında*), Dietrich'in komedi rollerindeki yeteneğini ortaya koyduğu filmler oldu.

Dietrich 1943'ten 1946'ya değin Müttefik birliklerini eğlendirmek için 500'den fazla

Marlene Dietrich
Pictorial Parade - EB Inc

gösteri gerçekleştirdi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da *A Foreign Affair* (1948; *Günahsız Melek*), *The Monte Carlo Story* (1956; *Monte Carlo Kumarbazı*), *Witness for the Prosecution* (1957; *Beklenmeyen Şahit*), *Touch of Evil* (1958; *Bitmeyen Balayı*) ve *Judgment at Nuremberg* (1961; *Nürnberg Duruşmaları*) gibi başarılı filmlerde oynamayı sürdürdü. Dietrich aynı zamanda sevilen bir kabare yıldızıydı. Bir süre sinemaya ara verdikten sonra, 1978'de *Just a Gigolo* (Yalnızca Jigolo) adlı filmde oynadı.

Dietrich von Bern, Germen efsanelerindeki kahraman figürü. İtalya'da 493-526 arasında hüküm süren Ostrogot kralı Büyük Theoderich ile özdeşleştirilir.

Güney Alman şarkılarının birçoğunda Dietrich'in serüvenlerinden söz edilir. Bunlardan *Dietrichs Flucht* (Dietrich'in Kaçışı), *Die Rabenschlacht* (Kargalar Savaşı) ve *Alpharts Tod* (Alphart'ın Ölümü) 13. yüzyıl Alman koşuklu romansları derlemesi olan *Das Heldenbuch* içinde yer alır. Konuya genişçe yer veren asıl yapıt İzlanda dilindeki düzyazı *Thidriks saga*'dır (13. yy). Anglosakson kayıtlarında ise Dietrich'ten hem az, hem de belirsiz biçimde söz edilir.

Ermanarich'in Berne (Verona) Krallığı'ndan sürdüğü Dietrich, uzun yıllar Attila'nın sarayında yaşadıktan sonra bir Hun ordusuyla birlikte geri döner ve Ermanarich'i Ravenna (Kargalar) Savaşı'nda yener. Attila'nın iki oğlu bu savaşta ölünce, Dietrich bunun hesabını vermek için Attila'nın yanına döner. Daha sonra da Ermanarich'i öldürerek öcünü alır. Dietrich'in Attila'nın yanında uzun süre kalışı, Theoderich'in gençliğini Bizans sarayında geçirmesine benzetilir. Sürgün dönemi, çoğunlukla asıl çevrimden kopuk şaşırtıcı birçok serüvenle donatılmıştır.

Dietrich, zorba Ermanarich'in tersine, adil ve akıllı bir yöneticiyi simgeler. Onunla ilgili olarak anlatılan bazı olaylarla Theoderich'in babası Theudemir'in başından geçenler arasında bir bağlantı kurulabilir, ama Theoderich'in yaşamında çoğunun karşılığına rastlanmaz. Dietrich çevriminin başlıca kahramanları silahlarını yapan usta Hildebrandt ile yeğenleri Alphart ve Wolfhart,

Attila'nın çocuklarını öldüren hain vasal Wittich, ayrıca Heime ve Biterolf'dur

Dietz, Robert S(inclair) (d. 14 Eylül 1914, Westfield, New Jersey, ABD), 1961'de deniz dibi yayılması kuramını ortaya atan ABD'li jeofizikçi ve okyanusbilimci. 1952'de Büyük Okyanusta yer alan kırılma bölgelerinden ilkini buldu ve bu oluşumu yerkabuğunun şekil değiştirmesi olayına bağladı. Buradan kalkarak da, okyanus sırtlarında yeni kabuk maddelerinin oluştuğu ve bunların dışarıya doğru her yıl birkaç cm yayıldığı yolundaki kuramını geliştirdi. Daha sonraları gerçekleştirilen çalışmalar, bu savı doğrulamıştır.

Illinois Üniversitesi'nde öğrenim gören Dietz, 1941'de aynı üniversitede doktora çalışmasını tamamladı. II. Dünya Savaşı sırasında ABD Hava Kuvvetleri'nde görev yaptı ve yarbay rütbesine kadar yükseldi. Savaştan sonra da ABD Deniz Kuvvetleri'nde sivil bilim adamı olarak çalışmaya başladı. 1946-47 yıllarında, Amiral E. Byrd'ün Antarktika'ya düzenlediği son inceleme gezisinde okyanus araştırmalarını yönetti. Daha sonraları birçok kuruluşta, bu arada 1958-65 arasında ABD Kıyı ve Jeodezi Araştırmaları Kurumu, 1970-77 arasında da Atlas Okyanusu Okyanusbilim ve Meteoroloji Laboratuvarları'nda okyanusbilimci olarak çalıştı. 1977'de Tempe'deki Arizona Eyalet Üniversitesi'nde jeoloji profesörü oldu.

Dietz, selenografi (Ay'ın fiziksel özelliklerinin incelenmesi) ve göktaşlarının incelenmesi alanlarında da çalışmış, kayaçlarda görülen belirli izlerin göktaşı çarpmalarının kanıtı olduğu yolunda bir tez geliştirmiştir.

Dieudonné, Jean (-Alexandre-Eugène) (d. 1 Temmuz 1906, Lille, Fransa), soyut cebir, fonksiyonel analiz, topoloji ve kendi kuramı olan Lie grupları üzerine çalışmalarıyla tanınan Fransız matematikçi ve eğitmen.

Paris'te öğrenim gören Dieudonne, 1927'de Yüksek Öğretmen Okulu'ndan (École Normale Supérieure) mezun oldu ve 1931'de aynı okulda doktora çalışmasını tamamladı. Fransa'da Nancy ve Rennes, Brezilya'da da São Paulo üniversitelerinde dersler verdikten sonra 1952'de ABD'ye geçti; önce Michigan Üniversitesi'nde, 1953-59 arasında da Kuzeybatı Üniversitesi'nde matematik profesörlüğü yaptı. 1959'da Fransa'ya dönen Dieudonné, 1964'e değin Bures'deki Yüksek Bilim Araştırmaları Enstitüsü'nde ders verdi. 1964'te Nice Üniversitesi'ne matematik profesörü oldu, bir süre sonra da bu üniversitenin fen fakültesinin dekanlığına atandı. Başlıca yapıtları *La Géométrie des groupes classiques* (1955; Klasik Gruplar Geometrisi), *Foundations of Modern Analysis* (1960; Modern Analizin Temelleri) ve *Algèbre linéaire et géométrie élémentaire*'dir (1965; Doğrusal Cebir ve Temel Geometri).

Dieulafoy, Marcel-Auguste (d. 3 Ağustos 1844, Toulouse - ö. 25 Şubat 1920, Paris, Fransa), Fransız arkeolog ve inşaat mühendisi. 1885'te, Pers kralı I. Dareios (hd İÖ 522-486) ve II. Artakserkses'in (hd İÖ 404-359/358) Susa'daki saraylarının kazılarını yürütmüş ve buradan çıkarılan parçalarla bugün Louvre Müzesi'nde sergilenen büyük arkeolojik koleksiyonu oluşturmuştur. Yayımlanan çalışmaları arasında *L'Art antique de la Perse* (1884-89, 5 cilt; Eski İran Sanatı) ve *L'Acropole de Suse* (1890-92; Susa Akropolisi) sayılabilir. Bu kazıda kendisine yardımcı olan karısı Jeanne Magre Dieulafoy (1851-1916) *À Suse, journal des fouilles* (1888; Susa Kazı Güncesi) adlı yapıtı yayımlamıştır. Ayrıca, Fas'ta 12. yüzyıla ait ünlü Hasan Camisi'nin kalıntılarını 1912 yılında Jeanne Magre Dieulafoy saptamıştır.

Dievs, Letonca DIEBESTIVS, Litvanca DIEVAS, Eski Prusya dili DIEVAS. Baltık halklarının dininde gökyüzü tanrısı. İnsan yazgısının tanrıçası Laima ile birlikte insanoğlunun yazgısını ve dünyanın düzenini belirler. Hıristiyanlık öncesi Baltlar tarafından gökyüzü çiftliğinde yaşayan bir Demir Çağı Baltık kralı biçiminde betimlenmiştir. Gümüş bir harmanısı, kolyeleri ve kılıcı vardır. Çiftçilerin çıkarlarını gözetmek, ürünlerini ve evlerini korumak için zaman zaman at sırtında ya da atların çektiği bir arabayla yeryüzüne iner.

Dievs Güneş Tanrıçası Saule'ye kur yapar. Göksel İkizler olarak bilinen iki oğlu (Letoncada: Dieva dēli; Litvancada: Dievo sūneliai) bazen sabah ve akşam yıldızı olarak nitelendirilir. Dievs'in oğulları Yunan mitolojisindeki Dioskurlar ve Vedalar'daki Aşvinler (Nasatyalar) gibi usta binicidir; Güneş'in kızı Saules meita ile arkadaşlık ederler ve yalnızca tacının ucu görünecek biçimde denizin içinde kaybolurken onu kurtarmaya gelirler.

Ad olarak Vedalar'daki Dyaus-Pitr, Latincedeki Dies-piter (Jupiter) ve Yunancadaki Zeus ile aynı kökten gelen Dievs parlak gökyüzü anlamına gelir. Eski Baltların genelde tanrı anlamında kullandığı *dievs* sözcüğü bugün de Hıristiyanlarca Tanrı anlamında kullanılmaktadır.

Diez, Ernst (d. 27 Temmuz 1878, Lolling, Kärnten, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 1962, Viyana, Avusturya), Avusturyalı sanat tarihçisi. İstanbul Üniversitesi'nde sanat tarihi eğitimini başlatmıştır.

Graz ve Viyana üniversitelerinde arkeoloji ve sanat tarihi öğrenimi gördü, Strzygowski'nin ve Gurlitt'in öğrencisi oldu. Graz Üniversitesi'nde doktorasını tamamladıktan (1902) sonra 1903-04 yıllarında Roma'ya ve İstanbul'a giderek mesleki araştırmalarda bulundu. 1905'te asistan olarak Viyana'daki Avusturya Sanat ve Endüstri Müzesi'ne girerek 1907'ye değin orada, 1908-11 arasında da Berlin Müzesi'nde çalıştı. Bu arada Hindistan, İran, Mısır ve Anadolu'da inceleme gezileri yaptı. 1911'de asistan olarak girdiği Viyana Üniversitesi'nde 1918'de doçentliğe, 1924'te de profesörlüğe yükseldi. İki yıl sonra, aldığı bir çağrı üzerine ABD'de Pennsylvania Üniversitesi'ne gitti. 1930-31'de Uzakdoğu'da araştırmalar yaptı. 1939'da Viyana Üniversitesi'ne döndü.

1943'te İstanbul Üniversitesi'nin çağrılısı olarak İstanbul'a gitti, bir sanat tarihi kürsüsü kurdu ve eğitime başladı. Bu dönemde çalışmalarını Türk sanatı üzerinde yoğunlaştırdı. 1946'da *Türk Sanatı* adlı kitabı yayımlandı. Aynı kitap, onun yanında yetişen Oktay Aslanapa'nın yaptığı eklerle genişletilmiş olarak 1955'te bir kez daha basıldı. Diez, İstanbul Üniversitesi'nde çalıştığı sürece Türkiye'de bilimsel yönteme ve karşılaştırmaya dayanan bir sanat tarihi anlayışının yerleşmesi için çaba gösterdi. *İslam Ansiklopedisi*'nin yayın kurulunda da çalıştı. 1948'de Viyana'ya döndü ve çalışmalarını ölümüne değin orada sürdürdü. Diez'in öbür önemli yapıtlarından bazıları *Die Kunst der islamischen Völker* (1917; Müslüman Halkların Sanatı), *Churasanische Baudenkmäler* (1918; Horasan Yapıtları), *Alt-Konstantinopel* (1920; Eski Konstantinopolis), *Einführung in die Kunst Ostasiens* (1924; Doğu Asya Sanatına Giriş), *Kunst des Islam* (1925; H. Glück ile birlikte, İslam Sanatı), *Indian Influence in Persian Art* (1929; İran Sanatında Hint Etkileri), *Persian Architecture* (1935; İran Mimarlığı), *Iranische Kunst* (1944; İran Sanatı), *Karaman Devri Sanatı* (1950; O. Aslanapa ve M.M. Koman ile birlikte), *Indische Kunst, Islamische Kunst* (1960; Hint Sanatı, İslam Sanatı) adlı kitaplardır.

Diez, Friedrich Christian (d. 15 Mart 1794, Giessen, Hessen-Darmstadt - ö. 29 Mayıs 1876, Bonn), Alman dilbilimci. Roman dillerinin ilk temel çözümlemesini yaparak karşılaştırmalı dilbilimin önemli dallarından birini kurmuştur.

Öğrencilik yıllarında İtalyan şiirine derin bir ilgi duyuyordu. 1818'de Alman şair Goethe'ye yaptığı ziyaret onu etkileyerek Provans edebiyatı üzerine çalışmaya başlamasına yol açtı. 1822'de Bonn Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. İlk önemli yapıtlarını da bu sırada yayımladı. Bunlardan biri trubadur şiirini (1826), öbürüyse trubadurların yaşam ve yapıtlarını (1829) ele alıyordu. Diez, 1830'da Bonn Üniversitesi'nde modern edebiyat profesörü olduktan sonra giderek Roman dilleri üzerine daha genel çalışmalara yöneldi. Bu çalışmalarının sonucunda *Grammatik der romanischen Sprachen* (1836-44, 3 cilt, Roman Dilleri Dilbilgisi) ve *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen* (1853, 2 cilt; Etimolojik Roman Dilleri Sözlüğü) adlı iki önemli yapıtını kaleme aldı. Diez'in Roman dilleri konusundaki çalışmaları, Jacob Grimm'in Germen dilleri alanında gerçekleştirdikleriyle karşılaştırılabilir.

Difakane (Zulu dilinde "Sıkışma"), Zulu kralı Shaka'nın (1787-1828) başlattığı yayılmacı savaşlar sonunda kabilelerin birbirine düşmesi ve bunu izleyen göçler. 1820-30'larda Güney Afrika ile Orta Afrika ve Doğu Afrika'nın bazı bölümlerinin demografik, toplumsal ve siyasal görünümünü değiştiren bu olayın temelinde, Shaka'nın kurduğu Zulu Krallığı'nın askeri örgütlenme ve taktiklerinin Anguniler arasındaki savaşlara yeni bir nitelik kazandırması yatıyordu. Bir kuraklık ve toplumsal huzursuzluk döneminde ortaya çıkan bu krallığın yükselişi, aynı zamanda Delagoa Körfezi ticareti üzerinde yoğunlaşan rekabetin ürünü olan Güneydoğu Afrika'daki devletleşme sürecinin bir parçasıydı. Zulu baskısının zincirleme biçimde genişlemesiyle kabilelerin birbirine düşmesi, özellikle yoğun nüfus ve aşırı otlatma nedeniyle yoksullaşmış bölgelerde son derece etkili oldu.

Difakane Güney Afrika'da halkın büyük acılar çekmesine ve geniş çaplı bir yıkıma yol açtı. Göçe zorlanan insanlar canlarını kurtarmak için dağlardaki güvenli yerlere çekildiler, kaçamayanlar ise öldürüldü. Bu durum beyazların Natal'e ve Highveld'e yayılmalarını kolaylaştırdı. Kap Kolonisi'nde, Fingolar (Mfengular) olarak bilinen mülteciler zaten kalabalık olan Transkei halklarıyla karışınca doğu sınır bölgesindeki sıkışıklık büyük ölçüde arttı. Öte yandan Difakane, beyazların kıtaya yayılmalarına karşı koyan en güçlü krallıklar olan Basuto, Svazi, Bandebele ve Mozambik'teki Gaza (Bagaza) krallıklarının doğuşuna da sahne oldu. Shaka ordularının önünden kaçan Anguniler kuzeydoğuda Tanzanya ve Malavi'ye, Kololar kuzeybatıda Zambia'daki Barotseland'e yönelmesiyle, Difakane'nin etkisi, Güney Afrika'nın daha kuzeydeki kesimlerinde de duyuldu.

difenbahya (*Dieffenbachia*), yılanyastığıgiller (*Araceae*) familyasından, 30 kadar otsu bitki türünü içeren cins. Anayurdu Amerika'nın tropik bölgeleri olan bu cinsin

bazı türleri gösterişli yaprakları nedeniyle evlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bu bitkilerin gövdelerinden alınan bir parça çiğnendiğinde, içinde bulunan oksalatlar

Difenbahya (*Dieffenbachia*)
Vesile Buket

dilin ve boğazın şişmesine ve iltihaplanmasına yol açarak geçici bir konuşma güçlüğü yaratır.

Difenbahyaların süs bitkisi olarak en sevilen türlerinden *D. maculata* (eskiden *D. picta*) ve *D. seguine*'nin renkli yapraklı çeşitleri de üretilmiştir. *D. amoena*, 180 cm'ye kadar boylanan büyük bir bitkidir; üstünde krem rengi çizgiler olan yaprakları da 50 cm uzunluğundadır.

difenhidramin, vücut dokularında açığa çıkarak alerji tepkilerini başlatan histamini etkisizleştirmek üzere kullanılan bireşimsel antihistaminik ilaç. 1945'te üretimine başlanan ve değişik ticari adlarla piyasaya sürülen difenhidramin, saman nezlesinde, ürtiker gibi akut deri tepkilerinde ve temas dermatitlerinde (egzama) belirtilerin hafiflemesini sağlar; en sık görülen yan etkisi uyuklamaya yol açmasıdır.

Tıpta difenhidraminin hidroklorürü kullanılır; suda çözünebilen beyaz kristaller halindeki difenhidroklorür kapsül olarak ağızdan alınabildiği gibi, sudaki çözeltisi kas ya da damar içine de şırınga edilebilir.

difenil, BİFENİL olarak da bilinir, kimyasal formülü $C_6H_5C_6H_5$ olan ve tek başına ya da difenil eterle birlikte ısı aktarımı sıvısı olarak kullanılan aromatik hidrokarbon. Kömür katranından ayrılabildiği gibi, sanayide ısıl hidrojen gidermeyle benzenden de üretilebilir.

Difenilin kimyasal tepkinliği benzenden biraz daha düşüktür. Sanayide bu bileşiğin klorlanmasıyla elde edilen poliklorodifenil(*) eskiden ısı aktarımı sıvısı olarak kullanılıyordu. Katışıksız difenil, suda çözünmeyen, ama organik çözücülerin hemen hepsinde çözünen, hoş kokulu, renksiz kristaller halinde bir katıdır; 70°C-71°C'de donar, 254°C'de kaynar.

diferansiyel, matematikte, bir fonksiyonun belirli değerlerine yaklaşmakta kullanılan ve fonksiyonun türevine(*) dayalı ifade. Bir fonksiyonun x_0 noktasındaki türevi, $f'(x_0)$ olarak gösterilir ve Δx, 0'a yaklaşırken Δy bölümünün limiti Δx olarak tanımlanır (burada, $[\Delta y = f(x_0+\Delta x)-f(x_0)]$). Türev bir limit olarak tanımlandığından, Δx, 0'a ne kadar yaklaşırsa, $\Delta y/\Delta x$ bölümü de türeve o kadar yaklaşır. Bu nedenle eğer x yeterince küçükse, $\Delta y \approx f'(x_0)\Delta x$'tir (dalgalı çizgiler yaklaşık olarak eşit anlamına gelir). Örneğin $\sqrt{17}$'yi hesaplamak için kullanılması gereken fonksiyon $f(x) = \sqrt{x}$'tir ve bu fonksiyonun türevi $1/2\, x^{-1/2}$dir. Eğer $x_0=16$ ise, bu durumda $f'(x_0) = 1/8$'dir ve $\Delta x = 1$ için $\Delta y = 1/8$ yaklaşık değeri elde edilir. $f(16) = 4$ olduğundan, $f(17)$ ya da $\sqrt{17}$ için yaklaşık 4,125 bulunur. Gerçekte $\sqrt{17}$'nin üç ondalığa kadar yürütülmüş değeri 4,123'tür.

diferansiyel, motorlu taşıtlarda, devindirici motor kuvvetinin devindirici tekerleklere aktarılmasında kullanılan dişli düzenek. Motor kuvvetini her iki tekerleğe eşit olarak dağıtmakla birlikte, örneğin taşıt bir virajı dönerken, tekerleklerin değişik uzunluklarda yol almasını da olanaklı kılar. Düz bir yolda tekerlekler aynı hızda döner; ama taşıt viraja girdiğinde, virajın dış yanında kalan tekerleğin katetmesi gereken uzunluk daha fazladır ve eğer frenlenmezse, iç yandaki tekerlekten daha hızlı döner.

Klasik otomobil diferansiyeli, 1827'de Fransız mucit Onésiphore Pecqueur tarafından geliştirildi. Önceleri, buharla çalışan taşıtlara uygulanan donanım, 19. yüzyılın sonlarında içten yanmalı motorların kullanıma girmesiyle birlikte, hızla yaygınlaştı.

Pecqueur diferansiyelinin temel öğeleri çizimde gösterilmiştir. Transmisyon organından gelen kuvvet, konik (mahruti) dişli aracılığıyla ayna dişliye aktarılır; her iki

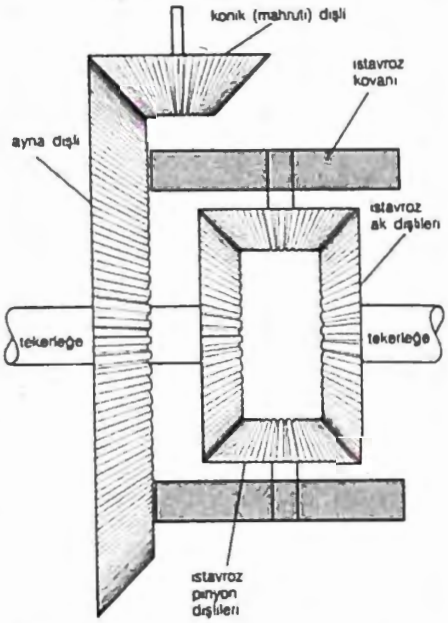

Otomobil diferansiyeli

dişli de, arka tekerlek aksı üzerinde bulunan diferansiyel kovanının içindeki yataklara yerleştirilmiştir. Ayna dişliye cıvatalanmış istavroz kovanının içindeki yataklarda ise, birbirlerine tam karşıt doğrultuda, bir ya da iki çift konik pinyon dişlisi bulunur. Her iki tekerleğin mili,aks istavroz dişlilerine bağlanmıştır ve aks dişlileri ile pinyon dişliler birbirine geçmiş durumundadır. Düz yolda tekerlekler ile aks istavroz dişlileri aynı hızda döner, pinyon dişliler muylularına göre sabit kalır ve tüm istavroz dişlileri, istavroz kovanı ve ayna dişli ile birlikte, bir sistem halinde aynı devinimi yapar. Eğer taşıt sola doğru dönerse, sağdaki tekerlek soldakine oranla daha hızlı dönmeye zorlanır ve aks dişlileri ile pinyon dişliler birbirleriyle göreli devinime geçerler. Ayna dişli, sağ ve sol tekerleklerin hızlarının ortalamasına eşit bir hızda döner. Eğer taşıt bir krikoyla kaldırılıp vites boştayken tekerleklerden biri elle döndürülürse, öteki tekerlek aynı hızda ters yönde döner.

Pecqueur diferansiyeliyle, her iki tekerleğe aktarılan moment aynıdır. Bu nedenle, tekerleklerden biri, örneğin buz ya da çamur üzerinde patinaj yaparsa, öteki tekerleğe aktarılan moment azalır. Bu olumsuzluk, sınırlı kaymalı diferansiyellerin yardımıyla çözümlenir. Bu tür donanımlar çoğunlukla, bir kavrama düzeneğiyle akslardan birinin ayna dişliye kilitlenmesi esasına dayalı olarak çalışır. Tekerleklerden biri daha yavaş bir itim aldığında, dönme eğilimi kavrama yardımıyla sınırlanır ve böylece öteki tekerleğe daha fazla moment aktarılır.

diferansiyel çözümleyici, diferansiyel denklemlerin çözümünde kullanılan hesap makinesi. Aygıtın temel birimleri, integral alma işlemini gerçekleştirir (*bak.* integral alma aygıtı).

Aygıt ilk olarak 1930'larda, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde çalışan ABD'li elektrik mühendisi Vannevar Bush ve çalışma grubu tarafından sürekli integraf olarak geliştirilmiş, daha sonraları diferansiyel çözümleyici olarak adlandırılmıştır. Aygıtın değiştirilebilir şaftlardan, dişlilerden, çarklardan ve disklerden oluşan integral alma birimleri, oldukça karmaşık bir biçimde ve elle ayarlanır. Örneksel bilgisayar(*) ise, elektronik olarak ve çok daha hızlı çalışır ve aynı işlemleri çok daha küçük donanımlarla gerçekleştirir. Yeterince duyarlı olmayan diferansiyel çözümleyicilere daha sonraları sayısal (dijital) sayma aygıtları eklenmiş ve böylece bu aygıtların bir altsınıfı olan sayısal diferansiyel çözümleyiciler geliştirilmiştir (*bak.* sayısal bilgisayar).

diferansiyel denklem, bir ya da daha çok türevi, yani sürekli olarak değişen niceliklerin değişme oranları arasındaki ilişkiyi gösteren matematiksel ifade. Temel bilimler, mühendislik, ekonomi gibi niceliklerle ilgilenen pek çok alanda diferansiyel denklemlerden yararlanılır.

Türev, sürekli bir değişkenin bir başka değişkene göre değişimini ifade eder. Örneğin, t zamanı ve x konumu (alınan yolu) gösterirse, x'in t'ye göre birinci türevi olan $x'(t) = dx/dt$ ifadesi hızı, ikinci türevi olan $x''(t) = d^2x/dt^2$ ifadesi ise hızın zamana göre değişimi olan ivmeyi verir. Kütle m ve kuvvet F olarak gösterilirse, $F = md^2x/dt^2$ diferansiyel denklemi, Newton'un hareket yasasının matematiksel gösterimidir. Bir başka örnek nüfus artışı probleminde görülür. Bir topluluktaki birey sayısı olan n, istatistiksel anlamda sürekli bir değişken olarak düşünülebilir; örneğin, $n=3,87$ gibi bir ifade istatistiksel olarak anlamlıdır. Topluluğun büyüme hızının yalnızca topluluktaki birey sayısıyla doğru orantılı olduğu kabul edilirse, bu model $dn/dt = \alpha n$ diferansiyel denklemiyle özetlenebilir. Burada t zaman, α ise orantı katsayısıdır.

Bir diferansiyel denklem, nicelikler arasındaki ilişkileri kapalı olarak belirler. Newton'un hareket yasası, hareketi belirleyen kuraldır ama hareketi açık olarak tanımlamaz. Matematikte türev, eğrinin eğimini verdiğinden $y' = 2x$ diferansiyel denklemi, $y=y(x)$ eğrisinin geometrik özelliğini tanımlar ama eğrinin kendisinin ne olduğunu açık olarak belirtmez. Bu bilgi denklemde saklıdır ve ancak denklemin çözümüyle ortaya çıkar. Diferansiyel denklemi gerçekleyen bir fonksiyona denklemin çözümü denir. $y=x^2$ fonksiyonu $y' = 2x$ denkleminin bir çözümüdür.

Diferansiyel denklemler kuramının temel amacı çözümleri bulmaktır. Ancak açık çözüm bulma yöntemleri oldukça kısıtlıdır ve yalnız özel tip denklemlere uygulanabilir. Bu nedenle diferansiyel denklemler konusundaki çalışmaların önemli bir bölümü, çözüm için açık ifadeler bulmak yerine çözümün özelliklerinin dolaylı yoldan irdelenmesi yönündedir.

Diferansiyel denklemler incelemeyi kolaylaştırmak için çeşitli biçimlerde sınıflandır-

lır. Denklemin en büyük türevinin basamağına, o denklemin basamağı denir. Genel olarak basamak büyüdükçe diferansiyel denklem karmaşıklaşır. Denklem, fonksiyonun ve onun türevlerinin bir çokterimlisi (polinomu) biçimindeyse, çokterimlinin derecesine denklemin derecesi denir. Özel olarak birinci dereceden denklemlere doğrusal denklemler adı verilir. Uygulama ve kuramda önemli bir yer tutan doğrusal denklemler, doğrusal cebir yöntemlerinin uygulanabilirliği açısından da büyük önem taşır.

Bir başka temel sınıflandırma da, diferansiyel denklemdeki bağımsız değişkenlerin sayısına göre yapılır. Türevleri yalnız tek bir değişkene göre alınan denklemler, adi diferansiyel denklem olarak tanımlanır. Türevleri birden çok bağımsız değişkene göre alınan denklemlere ise kısmı diferansiyel denklem denir. Örneğin, Newton'un hareket yasası, ikinci basamaktan doğrusal bir adi diferansiyel denklemdir ($F=md^2x/dt^2$). Buna karşılık, $(\partial u/\partial x)^2 = \partial u/\partial y^3$ denklemi iki bağımsız değişkenli ikinci dereceden üçüncü basamak bir kısmi diferansiyel denklemdir. Kısmi diferansiyel denklemlerde değişken sayısının çokluğu adi diferansiyel denklemlerden farklı sorunlar yaratır ve ayrı yaklaşımlar gerektirir. Bu nedenle bu iki sınıf birbiriyle ilişkili halde, ama ayrı öğretiler olarak ele alınır.

Diferansiyel denklemlerde birden çok fonksiyon içeren ve birkaç denklemden oluşan, adi ya da kısmi diferansiyel denklem sistemleri de ele alınır. Örneğin, kedi ve fare gibi iki değişik türden oluşan bir toplum modeli incelendiğinde, kediler farelerle besleneceğinden daha önceki örnektekine ek olarak kedi sayısındaki artış fare sayısıyla da orantılı olur. Öte yandan kedi sayısının artışı fare sayısını azaltacaktır. Bu ilişkilerin doğru orantılı olduğu ve toplulukların büyümesini etkileyecek başka hiçbir etmenin bulunmadığı kabul edilirse, nüfus artışları $dk/dt= \alpha k+ \beta f$, $df/dt= \gamma f- \delta k$ diferansiyel denklem sistemiyle ifade edilir. Burada k kedi, f fare sayısı, t zaman, $\alpha, \beta, \gamma, \delta$ orantı katsayılarıdır. $k(t)$ ve $f(t)$ fonksiyonlarının çözümüyle modelin yorumu yapılabilir.

Diferansiyel denklemlerin tarihçesi. Diferansiyel denklemler üzerine ilk çalışmalar, 17. yüzyılda diferansiyel ve integral hesabın bulunmasıyla başladı. 1680'lerde Newton, bazı adi diferansiyel denklem türlerini sınıflandırarak, bunlara sonsuz seri teknikleriyle çözüm buldu. Ama konuyu ele aldığı yapıtı ancak 1736'da basıldığından, Newton'un bulguları ilk gelişmelerde fazlaca etkili olmadı.

Öte yandan 1690'larda, birbiriyle yazışmakta olan Alman filozof ve matematikçi Gottfried Wilmhelm Leibniz ile İsviçreli Jacob ve Johann Bernoulli kardeşler kuramın ilk yapıtaşlarını kurarak, bazı fizik problemlerini bu yöntemle çözmeye başladılar. 1730'lara gelinceye değin, İtalyan Iacopo Francesco Riccati, Bernouilli'ler, Fransız Alexis-Claude Clairaut gibi önemli matematikçilerin de katkılarıyla, birinci basamaktan adi diferansiyel denklemlerin günümüzde de kullanılan hemen hemen tüm çözüm teknikleri geliştirildi. Bu yöntemler, fizik problemlerinin yanı sıra, eğriliği verilmiş düzlem eğrisinin ve verilen bir eğri ailesine dik eğrilerin bulunması gibi çeşitli geometri problemlerine uygulandı.

1728'den başlayarak diferansiyel denklemlerde, İsviçreli matematikçi Leonhard Euler'in etkisi görülür. Euler, matematiğin hemen her dalında olduğu gibi, diferansiyel denklemlere de belirgin katkılarda bulundu. Doğrusal adi diferansiyel denklemler kuramı ve seri çözümleri üzerine yöntemler, Euler'in en önemli bulguları arasında sayılabilir. Gene Euler'in bulduğu ilginç bir diferansiyel denklem örneği, 1820'lerde Norveçli matematikçi Niels Henrik Abel ile Alman matematikçi Karl Gustav Jacob Jacobi'nin geliştirecekleri eliptik fonksiyonlar kuramına giden yolu açtı.

Kısmi diferansiyel denklemlere ilgi ise fizik bilimindeki gelişmeler sonucu ortaya çıktı. Onceleri dağınık bazı sonuçlar gözlendiyse de ilk sistemli çalışmalar 18. yüzyılda başladı. Euler ve Fransız matematikçi Jean le Rond d'Alembert dalga hareketini, Fransız matematikçi ve astronom Pierre-Simon Laplace potansiyel kuramını, Fransız matematikçi Jean-Baptiste-Joseph Fourier ısı iletimini ve Alman matematikçi Carl Friedrich Gauss potansiyel ve elektromagnetizma kuramlarını incelerken, bazı kısmi diferansiyel denklemlerle karşılaştılar. Konunun temel örneklerini oluşturan bu denklemlerdeki çalışmalar, günümüzde de sürmekte olan gelişmeler zincirinin ilk halkalarını oluşturdu.

Adi ve kısmi diferansiyel denklemler alanlarındaki ilk çalışmalar, çözüm teknikleri geliştirme ve çözüm gösterimleri bulma doğrultusundaydı. Elde edilen sonuçlar ve karşılaşılan sorunlar matematikçileri temel kavramlara yöneltti. 1820'lerde Abel ve Fransız matematikçi Augustin-Louis Cauchy'nin fonksiyon kavramı üzerine temel araştırmaları ile Cauchy'nin analizdeki bulguları diferansiyel denklemlerde yeni ufuklar açtı. Matematikçiler daha genel ve daha temel sorunlara yanıt aramaya başladılar. Çözümün varlığı, varsa tekliği, genel nitelikleri gibi sorular önem kazandı. Cauchy, adi diferansiyel denklemlerde çözümün varlığını savunan ilk varlık kuramını kanıtladı. Cauchy'nin kanıtı genel bir denklemin çözümü için bir formül içermiyorsa da çözüm için önemli yaklaşımlar getiren bir yöntemi kapsıyordu. Sonraları matematiğin öteki dallarındaki gelişmeler oldukça soyut yöntemlerin de kullanılmasına yol açtı. Her ne kadar soyut bir yöntem diferansiyel denklemi çözmek için açık bir teknik getirmese de, elde edilen sonuç çözümün nasıl olacağının belirlenmesinde önemli bilgiler içerebiliyordu.

Diferansiyel geometri, gerçek ve karmaşık analiz ve daha sonraları fonksiyonel analizdeki gelişmeler, diferansiyel denklemler kuramına da yansıdı. Günümüzde diferansiyel denklemler matematiğin hemen her dalıyla ilişki içindedir. Diferansiyel denklemler yoluyla elde edilen sonuçlar yalnızca uygulamalı bilimlerde değil, matematiğin pek çok alanında da kullanılır. Diferansiyel denklemler kuramı aynı zamanda, birçok sorunun ve yeni konuların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Adi diferansiyel denklem. $y' = 2x$ adı diferansiyel denkleminin çözümleri, integral hesabın yardımıyla $y=x^2+c$ olarak bulunur. Burada c herhangi bir sabit sayı olabilir. Genelde bir diferansiyel denklemin sonsuz sayıda farklı çözümü vardır. Tüm çözümleri kapsayan bir ifadeye denklemin genel çözümü denir. $y+x^2=c$ genel çözümünde görüldüğü gibi genel çözüm, belirlenmemiş sabitlere bağlı bir fonksiyonlar ailesidir. Öte yandan uygulamada, birçok diferansiyel denklemin yanında, bazı ek koşullar da bulunur. Örneğin Newton'un hareket yasasında, hareketi belirleyebilmek için başlangıçta x_0 konumunun ve v_0 hızının bilinmesi gerekir. Matematiksel olarak bu, $md^2x/dt^2=F$, $x(0)=x_0$, $x'(0)=v_0$, başlangıç değer problemiyle gösterilir. Burada istenen hem diferansiyel denklemi hem de ek koşulları sağlayan çözümün bulunmasıdır.

Adi diferansiyel denklemlerde en sık rastlanan iki ek koşullu problem türü, başlangıç değer ve sınır değer problemleridir. n'inci basamaktan bir adi diferansiyel denklem için başlangıç değer probleminde, çözüm ve ilk n-1 türevinin başlangıç noktasındaki değerleri önceden verilir. Sınır değer problemlerinde ise, durum farklıdır, örneğin a ve b gibi iki nokta alınır. Diferansiyel denklemin (a, b) aralığında sağlanmasıyla birlikte, $x=a$ ve $x=b$ noktalarında da çözümün ve türevlerinin verilen bağıntıları sağlaması istenir.

Başlangıç değer problemi için genel varlık ve tekillik kuramları kanıtlanmıştır. Bu kuramlar uygun koşullarda bir başlangıç değer probleminin tek bir çözümü olması gerektiğini ortaya koyar. Sınır değer problemlerinde ise durum farklıdır; bu tür bir problemin hiçbir çözümü olmadığı gibi çok sayıda çözümü de olabilir. Çelişkili gibi görünse de sınır değer problemlerindeki bu belirsizlik, uygulamada önemli sonuçlar doğurur. Örneğin, bir kemanın çıkartacağı sesleri, uygun bir sınır değer probleminin çözümü olmadığı ya da birden fazla çözümü olduğu durumlar belirler.

Adi diferansiyel denklemlerde, özellikle birinci basamaktan denklemler için çeşitli çözüm yöntemleri geliştirilmiştir. Gene de bu yöntemlerin uygulanamadığı birçok durumda dolaylı yöntemlerden yararlanmak gerekir. Yüksek basamaklı denklemler için açık çözüm teknikleri oldukça sınırlıdır. Doğrusal denklemlerde ise durum daha farklıdır. n'inci basamaktan doğrusal bir adi diferansiyel denklemin çözümleri, n boyutlu bir vektör uzayı oluşturur. Doğrusal cebir sonuçlarının uygulanabilirliği, bu tür denklemlerin sistemli olarak incelenebilmesine olanak tanır. Doğrusal olmayan denklemler için genel kapsamlı çok az şey söylenebilir. Bu tür denklemlerin incelenmesinde en sık başvurulan yöntem, doğrusal olmayan denklem yerine ona benzeyen başka bir doğrusal denklemi incelemek ve sonuçtan giderek çözümü belirlemektir.

Bilgisayarların da yardımıyla diferansiyel denklemlere yaklaşık sayısal çözümler bulmak en sık başvurulan yöntemlerden biridir. Sayısal (dijital) çözümleme yöntemleriyle yaklaşık çözümler bulmak, hem uygulamalı hem de kuramsal matematiğin güncel konuları arasındadır. Sayısal yöntemlere bir örnek olarak sonlu fark yöntemi verilebilir. Bu yöntemde önce yaklaşık değerlerin bulunacağı sonlu sayıda, $x_1, x_2, \ldots, x_k$ gibi noktalar seçilir. Sonra bu noktalardaki y' türevi değerleri

$$\Delta y = \frac{y(x_{i+1}) - y(x_i)}{x_{i+1} - x_i}$$

fark terimleriyle yaklaştırılarak k tane denklem elde edilir. Bu denklemlerin çözümüyle elde edilen $y(x_i)$ değerleri yaklaşık sonucu verir. Böyle bir yöntemde iki sorun söz konusudur. Birincisi, denklemleri bilgisayarda verimli bir biçimde çözülebilecek duruma indirgemektir. İkinci sorun ise hata çözümlemesidir. Yaklaşık çözümlerin anlamlı olabilmesi için yapılan hatanın önceden kestirilebilmesi gerekir. Bu iki sorun da sayısal çözümleme ve diferansiyel denklemlerdeki temel kuramsal araştırma konuları arasındadır.

Kısmi diferansiyel denklem. İki değişkenli bir $f(x,y)$ fonksiyonunda $f_x(x,y) = \partial f/\partial x$ kısmi türevi, fonksiyonun x'e göre değişimini, $f_y(x,y) = \partial f/\partial x$ ise f'nin y değişkenine göre değişimini gösterir. $\partial f/\partial x$ türevi hesaplanırken, öteki değişken y sabit olarak düşünülür ve x'e göre türev alınır. Örneğin, $f_{xy}(x,y) = \partial^3 f/\partial x^2 \partial y$ üçüncü basamak türevi,

ikı kez x ve bir kez y'ye göre türev alınarak hesaplanır. Çözümlemenin temel sonucu, tüm türevleri sürekli olan fonksiyonlar için bu türevlerin alınışındaki sıranın önemli olmadığını gösterir. Yani ıki x, bir y türevi hangi sırayla alınırsa alınsın sonuç aynı çıkmalıdır.

Kısmi diferansiyel denklemlerde değişken sayısının birden çok olması, adi diferansiyel denklemlerde gözlenmeyen özelliklerin ve sorunların ortaya çıkmasına neden olur. Örneğin, adi diferansiyel denklemlerde olduğu gibi doğrusal kısmi diferansiyel denklemlerde de, çözümler bir vektör uzayı oluşturur, ama bu uzayın sonsuz boyutlu oluşu doğrusal cebrin uygulanabilirliğini oldukça kısıtlar. Bununla birlikte doğrusal denklemler, üzerinde en çok araştırma yapılmış ve sistematik özellikleri en çok belirlenmiş sınıfları oluşturur.

Kısmi diferansiyel denklemlerde de başlangıç değer, sınır değer gibi ek koşullu problemler vardır. k değişkenli bir başlangıç değer probleminde, başlangıç değerleri bir noktada değil, k boyutlu uzayın içinde k-1 boyutlu bir yüzey (eğri) üzerinde verilir. İki değişken durumunda bile düzlemdeki başlangıç eğrisi çok karmaşık bir yapıda olabilir; bu da kısmi diferansiyel denklemlerdeki zorlukların bir göstergesidir. Adi diferansiyel denklemlerden farklı olarak kısmi diferansiyel denklemlerde başlangıç değer problemi için genel bir varlık, tekillik kuramı yoktur.

Doğrusal denklemler kendi içinde tümüyle farklı özellikler taşıyan alt sınıflara ayrılır. Tarihsel olarak ilk incelenen üç denklem örneği bu alt sınıfların birer temel örneğini oluşturur ve genel doğrusal denklemler kuramındaki belirgin özelliklerin çoğunu kapsar. Günümüzde yapılan araştırmaların büyük bir bölümü bu üç temel denklem çevresindedir. Bunlar, dalga denklemi ($U_{tt} = U_{xx} + U_{yy} + U_{zz}$), ısı denklemi, ($U_t = U_{xx} + U_{yy} + U_{zz}$ ve Laplace denklemidir ($U_{xx}+U_{yy}+U_{zz}=0$). Fiziksel yorumlarda t zamanı, x, y ve z uzaydaki koordinatları gösterir. Adlarından da anlaşılacağı gibi dalga denklemi dalga hareketini, ısı denklemi ısı iletimi ve yayınımı olayını gösterir. Laplace denklemi, fizikte elektromagnetizma kuramı gibi birçok uygulama alanında ortaya çıkar.

Adi diferansiyel denklemlerde olduğu gibi kısmi diferansiyel denklemlerde de doğrusal olmayan denklemler ve sayısal çözümlemeye ilişkin problemler önemli araştırma konuları arasındadır.

Tam diferansiyel denklem. Konuya ilişkin herhangi bir özel tekniğe gerek kalmaksızın çözülebilen diferansiyel denklemlere, tam diferansiyel denklem denir. Basit bir türev alma işleminin sonucu olan birinci basamaktan bir diferansiyel denklem, tam olarak tanımlanır. $P(x,y)y' + Q(x,y) = 0$ denklemi, $P_x(x,y) = Qy\ (x, y)$ koşulu durumunda tamdır. Bu durumda, x'e göre kısmi türevi P olan ve y'ye göre kısmi türevi Q olan bir $R(x,y)$ fonksıyonu bulunur ve $R(x,y)=c$ (c bir sabittir) denklemi, ilk diferansiyel denklemi sağlayan bir y fonksiyonunu tanımlar. Örneğin, $(x^2 + 2y)y' + 2xy + 1=0$ denkleminde, x^2+2y'nin x'e göre türevi $2x$, $2xy+1$'in y'ye göre türevi de $2x$'tir ve $R=yx^2+x+y^2$ fonksiyonu, R_x=P ve R_y=Q koşullarını sağlar. $yx^2+x+y^2=c$ denklemiyle tanımlanan fonksiyon, ilk denklemi çözer. Eğer bir denklem tam değilse, kimi zaman her teriminin, integral çarpanı olarak adlandırılan ve çoğunlukla $1/(P_x \pm Q_y)$ olarak verilen uygun bir faktörle çarpılmasıyla tam hale getirilir. Örneğin, eğer $3y+2xy'=0$ denklemi $1/xy$ ile çarpılırsa, $3/x + 2y'/y=0$ elde edilir ve bu da, denkleme uygulanan türev alma işleminin doğrudan sonucudur; bu sonucun doğal logaritmik fonksiyonu olan $3 \ln x+2 \ln y=c$ (ya da $x^3y^2=c$), ilk denklemi sağlayacak fonksiyonu tanımlar.

diferansiyel geometri, diferansiyel ve integral hesabın geometriye uygulandığı matematik dalı. Diferansiyel geometri eğrileri ve yüzeyleri, üç boyutlu uzayda inceler. Belirli bir noktanın çevresindeki sınırlı bir alanda yer alan özellikleri inceleyen diferansiyel geometri türü "yerel", bu özellikleri bir bütün olarak inceleyen türü ise "bütünsel" olarak tanımlanır.

Modern diferansiyel geometri çalışmaları, yüzeylerin yüksek boyutlu uzaylara genelleştirilmesi olarak düşünülebilecek katmanlı uzay kavramının tanımlanmasıyla başladı. Katmanlı uzayların yerel incelenmesinde doğrusal cebir ve klasik tensör analizinin etkili bir biçimde uygulanabilmesinin yanı sıra dış türev ve eşdeğişki türevi kavramları da önemli ölçüde kullanıldı. Katmanlı uzayların bütünsel incelenmesinde ise geometrik cisimlerin niteliklerini ve bağıl konumlarını, şekil ve büyüklüklerinden bağımsız olarak alıp inceleyen geometri dalı olan topolojinin kullanılması önemli bir yer tutar. Katmanlı uzayların üzerine birtakım ek yapılar koymak yoluyla çok zengin geometriler elde edilebilmektedir.

Diferansiyel geometrinin temeli 17. yüzyılın sonlarında sonsuzküçükler hesabının ortaya çıkmasına dayanır. 1696'da Fransız matematikçisi Guillaume de L'Hospital, *Analyse des infiniment petits pour l'intelligence des lignes curves* (Eğri Çizgilerin Kavranması İçin Sonsuzküçükler Çözümlemesi) adlı yapıtında, eğrilerin incelenmesi ile çözümlenmesi arasındaki yakın ilişkiye yer verdi. 18. yüzyıl ortalarında gelişme gösteren diferansiyel ve integral hesap, eğriler ve yüzeylerin incelenmesinde yaygın biçimde kullanılmaya başladı. Adi geometriyle elde edilen sonuçların mekanik, fizik ve astronomi alanlarına uygulanmaktan, dolayısıyla da teknolojinin ve sanayinin sorunlarına yanıt getirmekten uzak olması, diferansiyel geometriye duyulan ilgiyi artırdı. Başta Leonhard Euler, Alexis Clairaut ve Gaspard Monge olmak üzere birçok matematikçinin konuya yönelmesiyle, diferansiyel geometri yalnızca bir uygulama olmaktan çıkarak yeni ve bağımsız bir kuram olarak gelişmeye başladı. 1799'da Monge, *Feuilles d'analyse appliquée à la géométrie* (Analizin Geometriye Uygulanması Üzerine İnceleme) adlı yapıtında, eğriler ve yüzeyler üzerine ilk kapsamlı çalışmayı verdi.

1827'de Carl Friedrich Gauss, *Disquisitiones generales circa superficies curvas* (Eğri Yüzeyler Üzerine Araştırmalar) adlı yapıtında, başta haritacılık olmak üzere uygulamaya yönelik bazı sorunları ele aldı ve yüzeyler kuramını matematiğin bağımsız bir dalı olarak inceledi. Haritacılığın temel problemi, küre üzerinde yer alan biçimlerin düzlem üzerinde, olanaklı olduğunca aslına uygun biçimde çizilebilmesiydi. Küre yüzeyi üzerinde yer alan biçimlerin tamamını, biçimler arasındaki bütün oranları koruyarak çizmek olanaklı olmadığı için problem gerçeğe en yakın dönüşümü verecek yöntemlerin araştırılması durumuna dönüştü. Harita çizim yöntemleri çok eski dönemlerde geliştirilmiş olmakla birlikte, genel bir kuramın kurulması ancak diferansiyel geometrinin bulunmasından sonra gerçekleşti. Bir yüzeyin sürekli biçim değiştirdikten sonra başka bir yüzeye dönüştürülmesi önemli bir problemdi ve bu alanda Polonyalı matematikçi Minding (1826-85) tarafından birçok önemli sonuçlar elde edildi.

19. yüzyılın ikinci yarısında eğriler ve yüzeyler kuramı önemli ölçüde temellerine oturdu ve eğrilerin incelenmesinde rol oynayan Frenet formülleri ile yüzeyler kuramında kullanılan Coddazi formülleri geliştirildi. Alman matematikçi Bernhard Riemann, yüzeyler üzerinde uzaklık kavramını tanımlayarak kendi adıyla anılan ve çok genel bir biçime sahip bir geometri kurdu. Bu geometri, Albert Einstein'ın genel görelilik kuramına model oluşturdu. Bu yüzyılın sonuna değin elde edilen sonuçları 1887-96 arasında Fransız matematikçi Gaston Darboux, *Leçons sur la théorie générale des surfaces et les applications géométriques du calcul infinitésimal* (Düzlemlerin Genel Kuramı ve Sonsuzküçükler Hesabının Geometrik Uygulamaları Üzerine Dersler) adlı dört ciltlik bir yapıtında topladı.

20. yüzyılın başlarında çalışmalar, yerel diferansiyel geometrinin yanı sıra, bütünsel diferansiyel geometriye de yönelmeye başladı. Yüzeyler kuramında elde edilen sonuçlar genelleştirilerek katmanlı uzaylar için de elde edildi. Bugün matematiğin birçok dalını diferansiyel geometride kullanmak olanaklı duruma gelmiştir.

diferansiyel ve integral hesap, değişken bir büyüklüğün değişim hızının saptanmasına ve değişim hızı verilen bir fonksiyonun bulunmasına yönelik matematiksel analiz dalı.

İngiliz fizikçi ve matematikçi Sir Isaac Newton ile Alman matematikçi ve filozof Gottfried Wilhelm Leibniz tarafından geliştirilen diferansiyel ve integral hesabın temel kavramlarından biri, ilk kez Yunanlılar tarafından geometriye uygulanan "limit"tir. Arkhimedes, eşkenar çokgenleri bir çember içine yerleştirmeye çalışmıştı. Çokgenlerin kenar sayısı arttıkça, çokgenlerin hesaplanabilir alanları da çember alanının limitine yaklaşıyordu. Bu bulgudan kalkarak ve teğetler çokgenlerinden (kenarları bir çembere teğet olan çokgenler) yararlanarak, r çemberin yarıçapı, π (psi) de değeri $3^{1/7}$ ile $3^{10/71}$ arasında sabit bir sayı olmak üzere, çemberin alanını πr^2 olarak belirledi.

Düzgün olmayan bir yüzeyin alanı da, yüzeyin eşit dikdörtgenlere bölünmesiyle bulunabilir. Dikdörtgenlerin sayısı çoğaltıldıkça, bu dikdörtgenlerin (tabanları ile yüksekliklerinin çarpımıyla bulunan) alanlarının toplamı, aranan alanın limitine yaklaşır. Aynı yöntemden, kürelerin, konilerin ve tüm geometrik cisimlerin hacimlerinin bulunmasında da yararlanılabilir. Diferansiyel ve integral hesabın üstünlüğü ve önemi, eski Yunanlıların geliştirdiği yöntemlerle hesaplanamayan birçok alanın, hacmin ve öteki büyüklüklerin, kesin olarak hesaplanabilmesini sağlayan sistematik bir yöntem olmasıdır.

Söylentiye göre Newton diferansiyel ve integral hesabı, altında yattığı ağaçtan başına bir elma düşmesinden esinlenerek geliştirmişti. Elma düştükçe hızı da giderek artmış daha açık deyişle, yalnız belirli bir hız değil, aynı zamanda bir ivme kazanmıştı. Newton bu olayı matematiksel olarak, hareketin herhangi bir aşamasında, elmanın, çok kısa bir Δt ek zaman aralığında çok kısa bir Δs ek uzunluğu kadar yol alarak düştüğü varsayımına dayanarak açıkladı. Demek ki elmanın hızı, Δs uzaklığının Δt zamanına bölümüne çok yakındı. Tam hız v ise, Δt sıfıra yaklaştıkça $\Delta s/\Delta t$'nin limitiydi:

$$v = \lim_{\Delta t \to 0} \frac{\Delta s}{\Delta t} = \frac{ds}{dt}$$

ds/dt büyüklüğüne, s'nin t'ye göre türevi ya da s'nin t'ye göre değişim hızı denir. ds, s'nin diferansiyeli, dt ise t'nin diferansiyelidir.

Hız, nasıl uzaklığın zamana göre değişim hızı ya da türevi ise, ivme de hızın zamana göre değişim hızı ya da türevidir. Böylece, Δv, hızın Δt zaman aralığındaki artışı olmak üzere, ivme

$$a = \frac{dv}{dt} = \lim_{\Delta t \to 0} \frac{\Delta v}{\Delta t},$$

biçiminde gösterilir. a, v'nin türevi, v de s'nin türevi olduğundan, a'ya s'nin ikinci türevi de denir:

$$a = \frac{dv}{dt} = \frac{d}{dt}\left(\frac{ds}{dt}\right) = \frac{d^2s}{dt^2}$$

s'nin t'ye göre türevlerini bulabilmek için, s'nin t'ye olan bağıntısının bilinmesi gerekir; bir başka deyişle, s, t'nin bir fonksiyonu olarak ifade edilmelidir. Bu fonksiyon bağıntısı çoğunlukla s ve t arasındaki ilişkiyi gösteren bir formül halinde verilir. Diferansiyel ve integral hesabın türevlerle ilgili bölümüne diferansiyel hesap denir.

s'nin, t'nin bir fonksiyonu olarak verilmesi durumunda, s'nin türevi (yani v) bulunabilir. Tersine, eğer v biliniyorsa, geriye işlemle s'nin bulunması olanaklıdır. v'nin bu terstürevinin bulunması işlemi, $v = ds/dt$ denkleminin, $ds = vdt$ biçiminde yazılmasıyla başlar. Buradaki s büyüklüğü, ds'nin terstürevi olarak kabul edilir ve integral işareti olarak adlandırılan özel bir simgeyle gösterilir:

$$ds = vdt, \int ds = \int vdt \text{ ya da } s = \int vdt$$

Son denkleme göre s, v'nin t'ye göre integralidir. Diferansiyel ve integral hesabın integrallerle ilgili bölümüne integral hesap denir. İntegral hesabın uygulandığı alanlardan biri de, çok sayıdaki küçük büyüklüğün (örn. düzgün olmayan bir yüzeyin bölündüğü dikdörtgenler) toplamının limitinin bulunmasıdır.

Diffa, Batı Afrika'da, Nijer'in güneydoğusunda il (*département*) ve il merkezi kasaba. Diffa ili, Sudan'ın yarı çöl kuzey kesimi ile Sahra'nın güneyi arasındaki geçiş bölgesinde yer alır. Yüzölçümü 140.216 km²'dir. Güneydoğuda Çad Gölü, doğuda Çad, güneyde Nijerya, kuzeyde Agadez, batıda da Zinder illeriyle çevrilidir. Çad Gölü güneydoğu sınırında 3.000 km²'lik bir bölümü kaplar. Mevsimlik akarsu olan Komadougou Yobé (Komadugu Yobe), Nijer ile Nijerya arasındaki sınırın 150 km uzunluğundaki bölümünü oluşturur ve Çad Gölüne dökülür. Öbür mevsimlik akarsu Dillia da Çad Gölüne karışır. Yağmur mevsimi temmuz-ekim ayları arasındadır; güneybatıda 500 m olan yıllık yağış miktarı kuzeydoğuda 100 mm'ye kadar iner.

Komadougou Yobé kıyısındaki dar bir kuşakta pirinç yetiştirilir; güneydoğuda ise az miktarda kumdan ve kocadan ekilir. İlin orta kesiminde göçebe kabileler belirli mevsimlerde hayvan otlatır. Bu topraklarda yetişen deve, eşek, at, keçi ve koyunların yiyebilecekleri bitkiler Mısır hurması ve bazı dikenli otlarla sınırlıdır. Kuzeydoğudaki çöl hemen hemen ıssızdır. Çad Gölünün kuzeyinde bulunan petrol rezervleri henüz işletilmemektedir. Güneyde halkın başlıca uğraşlarından biri akasya ağaçlarından arapzamkı toplamaktır. Çad Gölünde balık avlanır. Çad Gölü kıyısındaki Nguigmi kasabasında birkaç et kombinası vardır; buralarda ihracat amacıyla et kurutulur ve tütsülenir. Yörede ayrıca hayvan postu, deri ve hurma ticareti yapılır. Diffa ilinin güneyinde daha çok yerleşik çiftçilik yapan Kanuriler, orta ve kuzey kesiminde de göçebe çobanlıkla geçinen Fulaniler (Peullar), Dazalar yaşar.

İl merkezi Diffa kasabası Komadougou Yobé kıyısındadır ve batıdaki Zinder'e ve kuzeydoğudaki Nguigmi'ye karayoluyla bağlanır. Diffa kasabasındaki havaalanı 1982'de açılmıştır. Nüfus (1977) kasaba, 3.958; (1988) il, 189.306.

difosgen, I. Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından kimyasal savaş aracı olarak kullanılan zehirli gaz. Kimyasal adı trikloromethil kloroformat olan bu gaz renksiz, oldukça kalıcı, yeni biçilmiş kuru ot kokusunda, zehirli bir organik bileşiktir. Kolayca yoğunlaşarak sıvıya dönüşebilir. Gaz halindeyken solunum sistemi dokularını tahriş ederek bronşlarda ve akciğerlerde iltihaplanma yapar; sürekli bir öksürük, solunum güçlüğü ve akut akciğer ödemiyle çoğu kez ölüme yol açar. Difosgen ilk kez Aralık 1915'te kullanılmıştır.

difteri, KUŞPALAZI olarak da bilinir, difteri basilinden (*Corynebacterium diphtheriae*) ileri gelen akut, bulaşıcı hastalık. İlk belirtilerini genellikle üst solunum yollarında veren hastalık, bakteri toksinlerinin vücuda dağılmasıyla ateş, boğaz ağrısı ve yorgunluk gibi daha genel belirtilerle gelişir. Hem tropik, hem ılıman iklim kuşaklarında görülen difteri soğuk aylarda daha yaygındır ve en çok 10 yaşın altındaki çocukları etkiler.

Difteri genellikle, hastalık etkenini taşıyan kişilerle doğrudan temas sonucunda damlacık enfeksiyonuyla bulaşır. En çok bademcikler, burun ve boğaz yoluyla vücuda giren basil, çoğu zaman bu giriş kapılarında yerleşerek çoğalır ve kan ile lenf dolaşımına karışarak bütün vücuda yayılan bir toksin üretir; hastalık belirtilerinin çoğundan bu toksin sorumludur. Difterinin tipik belirtisi, üst solunum yollarının bakteriler, ölü mukoza hücreleri ve fibrinden (kanın pıhtılaşmasını sağlayan bağdoku proteini) oluşan kalın, sert ve mavimsi beyaz bir zarla örtülmesidir. Çevresinde iltihaplı ince bir bölge bulunan bu zar, altındaki dokulara sıkıca yapışmıştır. Vücutta dolaşan ve öncelikle kalp kası ile çevrel sinirleri etkileyen toksin, kalpteki, kol ve bacaklardaki yağ dokusunun iltihaplanmasına ve yozlaşmasına yol açar; kalp yetmezliği ve felce kadar varan daha ağır olgular ölümle sonuçlanabilir.

Difterinin, ilk hastalık belirtilerinin başladığı anatomik bölgeye göre tanımlanan birkaç tipi vardır: 1) Ön burun difterisinde, difteri zarları burun deliklerinin içini kaplar; bu bölgede toksinlerin kana karışma olasılığı çok zayıf olduğu için, ölüm tehlikesi yoktur, komplikasyonlar da çok ender görülür. 2) Enfeksiyonun yalnızca bademcik çevresiyle sınırlı kaldığı bademcik difterisi en sık görülen difteri tipidir ve hastaların çoğu difteri antitoksiniyle tedavi edildiğinde iyileşir. 3) En ölümcül difteri tipi olan üstyutak difterisinde, bademciklerdeki iltihap burun ve boğaza yayılarak bazen bütün bu bölgelerin zarla kaplanmasına yol açar; çevredeki lenf bezleri ile boyun dokusu şişebilir ve toksemi (bakteri toksinlerinin kana karışmasından ileri gelen genel zehirlenme) belirtileri görülebilir. 4) Gırtlak difterisi, ilk hastalık belirtileri gırtlakta başlasa bile genellikle iltihabın üstyutaktan aşağı doğru yayılmasından kaynaklanır; bu difteride üst solunum yolları tıkanabilir ve soluk borusunda bir delik açılarak ya da içeriye doğru bir boru yerleştirerek hava girişi sağlanmazsa hasta boğularak ölebilir. Hava girişini engelleyen tıkanıklık giderildiğinde, toksinler soluk borusu ve gırtlaktan kana karışamayacağı için hasta genellikle iyileşir. 5) Solunum yolları dışındaki herhangi bir vücut bölgesinde, özellikle deride bir yaralanma ya da örselenme sonrası difteri gelişebilir.

Difteri tedavisinde ilk ve en önemli adım, hastalığa karşı aşılanmış olan hayvanların kanından elde edilen difteri antitoksininin hiç zaman yitirmeden uygulanmasıdır. Birçok ülkede, zehirsiz hale getirilmiş, ama vücuda verildiğinde antikor oluşumunu başlatacak düzeyde antijen özelliğini koruyan difteri toksoidiyle aşılama, yaygın bir aktif korunma yöntemidir. Difteri toksoidiyle aşılamaya genellikle bebekler iki aylıkken başlanır; bir ya da iki yaşındayken ilk, beş ya da altı yaşındayken de ikinci rapeli yapılır.

diftong *bak.* ikili ünlü

difüzyon *bak.* yayınım

Digambara (Sanskrit dilinde "Göğe Burünmüş", "Çıplak"). Caynacılıkta, mülk edinmekten kaçınan ve çıplak dolaşan çilecilerin oluşturduğu büyük mezhep. Caynacılığın öteki büyük mezhebini oluşturan Şvetambaralar (Beyaz Giysililer) yalnızca belden aşağısını ya da bütün vücudu örten beyaz bir örtüye sarınırlar.

İki mezheb arasındaki bölünmenin Çandra Gupta dönemindeki (IÖ y. 321 - y. 297) büyük bir kıtlık sırasında, Cayna keşişlerinin Ganj'dan ya da Uccain'den güneye doğru Karnataka'ya (eskiden Mysore) göç etmelerinden sonra ortaya çıktığı söylenir. Göçmenlerin önderi Bhadrabahu, Caynacılığın gerçek kurucusu Mahariva'yı (Büyük Kahraman) örnek alarak, çıplaklık kuralının sürdürülmesinde ısrar etti. Göç etmeyip kuzeyde kalan keşişlerin önderi Sthulabhadra ise, büyük olasılıkla kıtlığın yol açtığı güçlükler ve kargaşayla başa çıkabilmek için, beyaz giysilerle örtünülmesine izin verdi. İki grubun felsefi öğretileri arasında uzun süre belirgin bir ayrılık olmadı. Bu arada iki grup arasındaki evlilikler de sürdü. Ama kuzey ile güney arasındaki coğrafi uzaklık, iki grubun dinsel törenlerinde, mitoloji ve edebiyatlarında bazı farklılıkların doğmasına yol açtı. Öğreti düzeyinde en önemli sorun, mülk edinen (örn. giysileri olan) bir rahibin *moksha*'ya (dünyevi varoluştan kurtulma) ulaşıp ulaşamayacağıydı. Bu sorun İS 80'de (Şvetambaralara göre İS 83) ayrılığı bir mezhep bölünmesine dönüştürdü.

Digambaralara özgü öteki inançlar şunlardır: 1) Kusursuz bir ermişin (*kevalin*), yaşamak için yiyeceğe gereksinimi yoktur; 2) Mahavira hiçbir zaman evlenmemiştir; 3) erkek olarak yeniden dünyaya gelmediği sürece, hiçbir kadın *moksha*'ya erişemez. Digambaralar, bütün Tirthankaraları (tarihin her döneminde Caynacılığı insanlığa tebliğ ettiğine inanılan kurtarıcılar) her zaman çıplak, takısız ve yere eğik gözlerle tasvir ederler. Ayrıca Digambaralar Şvetambaraların kutsal saydığı metinleri tanımazlar ve ilk kutsal metinlerin zamanla unutulduğunu, İS 2. yüzyılda da bütünüyle yok olduğunu ileri sürerler.

Digambara mezhebi ortaçağ boyunca Hindistan'ın güneyinde oldukça etkiliydi. Ama Hindu kökenli Şivacılığın ve Vişnuculuğun gelişmesiyle önemini yitirdi. Mezhep bugün özellikle Maharashtra'nın güneyinde ve Karnataka'da varlığını sürdürmektedir.

Digby, Kanada'da, Nova Scotia'nın batısındaki Digby ilinin merkezi kasaba. Kıstak biçimindeki Digby Yarımadasında, Fundy

Körfezinin küçük bir koyu olan Annapolis Havzasının güney ucunda yer alır.

1766'da New England'lıların kurduğu ilk yerleşme korsanlarca yerle bir edildi. 1783'te İngiliz amirali Robert Digby, ABD'den gelen eski kralcı mültecilerden oluşan bir grubu, kasabayı yeniden kurmak üzere buraya gönderdi. Günümüzde gözde bir yazlık sayfiye ve balıkçılık limanı olan Digby'nin büyük bir tarak avlama filosu vardır. Kerestecilik, ağaç işleme ve deniz ürünleri işleme (tarak ve özellikle "Digby pilici" olarak bilinen ringa) başlıca sanayi kollarıdır. 72 km kuzeybatıdaki Saint John' dan (New Brunswick) kalkan feribotların güneydeki son varış noktası Digby'dir Nüfus (1981) 2.558.

Digby, George *bak.* Bristol (2. Kontu), George Digby

Digby, John *bak.* Bristol (1. Kontu), John Digby

Digby, Sir Kenelm (d. 11 Temmuz 1603, Gayhurst, Buckinghamshire - ö. 11 Haziran 1665, Londra, İngiltere), I. Charles döneminde yaşayan İngiliz saray mensubu, düşünür, diplomat ve bilim adamı.

Kral I. James ve Parlamento üyelerine karşı bir grup Katolikçe düzenlenen Barut Komplosu'na katıldığı için 1606'da idam edilen Sir Everard Digby'nin oğlu olan Kenelm Digby, annesinin gözetiminde tam bir Katolik olarak yetişti. 1620'de öğrenimini tamamlamadan Oxford Üniversitesi'nden ayrıldı. Sir Edward Stanley'nin kızı Venetia' ya olan aşkına karşı çıkan annesinin zorlamasıyla yurt dışına çıktı. 1623'te Madrid'e gelen Prens Charles'ın maiyetine girdi ve aynı yıl İngiltere'ye dönerek I. James'ten "sir" unvanı aldı. 1625'te Venetia Stanley'le evlendi.

Büyük bır iş başararak sarayın gözüne girmek amacıyla, izinli bir korsan gemisinin başında Aralık 1627'de denize açıldı ve Venediklilere ait Scanderoon (bugün İskenderun) limanında demirlemiş Fransız gemilerini yağmaladı. Şubat 1628'de İngiltere'ye zaferle döndü; ama yönetim Fransızların misilleme tehditleri yüzünden yaptıklarını onaylamamış göründü. Karısının 1633'te ölümünden sonra Gresham College'a çekildi ve iki yıl boyunca kimya deneyleriyle uğraştı.

1635'ten sonra, Katolik kraliçe Henrietta Maria'nın saraydaki çevresine katıldı ve I. Charles'ın 1639-40'ta Presbiteryen İskoçyalılara karşı giriştiği seferi destekledi. 1641'de, İngiltere Kilisesi'ne karşı bir Katolik olarak Avam Kamarası önünde hesap vermeye çağrıldı. Daha sonra gittiği Fransa'da I. Charles'a hakaret eden bir Fransız soylusunu düelloda öldürdü. İngiltere'ye döndüğünde, kralın İskoçya seferini desteklediği dönemde Özel Danışma Kurulu'ndan çıkarılmasını istemiş olan Avam Kamarası tarafından hapsedildi (1642-43). Serbest bırakıldıktan sonra Paris'e gitti ve 1644'te en önemli felsefi yapıtları olan *Of the Nature of Bodies* (Cisimlerin Doğası Üzerine) ve *Of the Nature of Mans Soule* (İnsan Ruhunun Doğası Üzerine) adlı kitaplarını yayımladı.

İngiltere'ye dönüşünde Henrietta Maria' nın sekreteri oldu. İngiliz İç Savaşı sırasında Papa X. Innocentius'tan kralcılara destek sağlamak için iki kez Roma'ya gönderildi. Sonuçsuz kalan bu görüşmeler sırasında papaya, Kral Charles ve önde gelen yardımcılarının mezhep değiştireceklerine ilişkin söz verdi. Parlamento kararıyla 1649'da ülke dışına sürüldü; 1654'te dönmesine izin verildi. Oliver Cromwell'in Katoliklere hoşgörü göstermesini sağlamak için çalıştı. 8 Mayıs 1660'ta krallığın yeniden kurulmasından sonra, Henrietta'nın sekreteri olarak eski görevine döndü ve 1663'te kralın verdiği bir beratla kurulan Royal Society' nin üyesi oldu. Ocak 1664'te kralın gözünden düşen bir soyluyu savunduğu gerekçesiyle saraydan uzaklaştırıldı. Yaşamının geri kalan bölümünü edebi ve bilimsel çalışmalarla geçirdi.

Digenis Akritas, DIGENIS AKRITAS BASILEIOS olarak da bilinir, halk baladlarında adı geçen Bizans destan kahramanı. Ailesini, gençlik serüvenlerini, yetişkinliğini ve ölümünü konu alan destan, gerçekten yaşamış (ö. y. 788) bir kişinin öyküsü üzerine kuruludur. Yunan, Bizans ve Doğu motiflerini harmanlayan destan 10. yüzyılda ortaya çıkmış ve gezgin şarkıcılarca halk arasında yayılmıştır. Destanın 12-17. yüzyıllar arasında çeşitli uyarlamaları yapılmıştır. Bunlardan en eskisi halk dili ile edebiyat dilinin bir karışımıdır.

Ortaçağın Rum kahramanlarının ideal örneği olan Digenis Akritas, bir Müslüman emirin oğludur. Bizanslı bir komutanın kızının etkisiyle Hıristiyanlığı benimser. Daha üç yaşındayken usta bir savaşçı olur. Yaşamının sonuna değin Bizans İmparatorluğu'nu sınır saldırılarına karşı savunur. Destana egemen olan doğa ve aile sevgisi, Vitzentos Kornaros'un kaleme aldığı büyük Girit ulusal romansı *Erotokritos*'a ve sevilen birçok çağdaş Yunan şiirine esin kaynağı olmuştur.

Digesta *bak.* Pandectae

Diggers (İngilizcede "Kazıcılar"), İngiltere' de 1649-50'de Gerrard Winstanley(*) ve William Everard önderliğinde ortaya çıkan ve tarımda komün sisteminin kurulmasını amaçlayan topluluğa verilen ad. "Düzleyiciler" olarak da bilinen Levellers(*) ile birlikte, 1640'ta patlak veren İngiliz burjuva devriminin yoksul halk tabakalarına dayalı radikal kanatlarının en önemlilerini oluşturmuşlardır.

Nisan 1649'da Surrey'deki St. George's Hill'de bir araya gelen 20 kadar yoksul köylü kamu arazisini işlemeye başladı. Bu topluluk İç Savaş'ın krala ve büyük toprak sahiplerine karşı yürütüldüğünü ve artık I. Charles idam edildiğine göre yoksulların toprağı ekip biçmesine izin verilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Yiyecek fiyatlarının rekor düzeylere çıktığı bu dönemde, topluluk üyelerinin sayısı 1649 sonunda iki katına ulaştı. Etkinlikleri Cumhuriyet yönetimini ürkütürken, kamu arazileri üzerinde hak iddia eden yerel toprak sahiplerinin de düşmanlığını çekti. Yasal eylemler ve toplu şiddet eylemleriyle sindirilen topluluk üyeleri Mart 1650'de komünlerini dağıtmak zorunda kaldılar. Ama şiddete başvurmaktan kaçınarak, toplu ekim amacıyla boş arazilere el koyma uygulamasının başka yerlerde de örnek alınması için çalışmaya koyuldular. Winstanley'nin broşürleri ve topluluğun gönderdiği temsilcilerin çalışmaları Kent, Buckinghamshire, Northamptonshire ve Essex'te yeni yandaşlar kazanmalarını sağladı. Kendilerini "True (Gerçek) Levellers" olarak adlandırmalarına karşın, komün anlayışları Levellers önderlerinin eleştirilerine uğradı. *Ayrıca bak.* 1640 Devrimi; 1688 Devrimi; Cromwell, Oliver.

digitalin *bak.* dijitalin

Digitalis *bak.* yüksükotu

Digitaria, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasından, 300 kadar otsu bitki türünü içeren cins. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki çayırlarda, tarlalarda ve açıklık yerlerde yetişen, kalın kökleriyle toprağa sıkıca tutunarak dik ya da yere yatık olarak büyüyen bu bitkiler genellikle zararlı otlardan sayılır. Tarım alanlarında *Digitaria* türleriyle savaş-

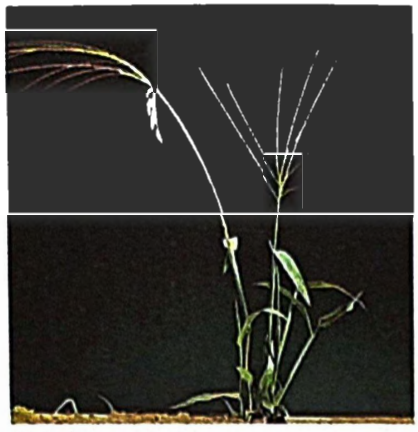

Digitaria sanguinalis
Grant Heilman-EB Inc

mak için çeşitli yöntemler uygulanır. Başlıca türleri, yaprakları uzun tüylerle kaplı olan *D. sanguinalis* ve Kuzey Amerika'nın güneybatısında hayvan yemi olarak değerlendirilen *D. californica*'dır.

Digne, Fransa'nın güneydoğu kesiminde, Provence-Alpes-Côtes-d'Azur planlama bölgesindeki (*région de programme*) Alpes-de-Haute-Provence ilinin (*département*) merkezi kasaba. Karayoluyla Cannes'ın 134 km kuzeybatısına düşer. Napoléon'un 1815'te Elba'dan dönerken geçtiği Napoléon Yolu üzerinde bulunan bir turizm merkezidir. Durance'ın kollarından Bléone Irmağının batı yakasında kurulu olan kasabanın bir bölümü, St. Hieronymus Katedrali'nin (15. yy sonları; büyük ölçüde onarılmıştır) egemen olduğu bir sırtta yer alır. Romanesk üsluptaki büyük Notre-Dame du Bourg Katedrali ise artık kullanılmamaktadır. Digne, 6. yüzyıldan bu yana piskoposluk merkezidir. Yörede üretilen lavanta ve reçellik meyveleriyle bütün Fransa'da ünlüdür. Yakınındaki Digne-les-Bains'da romatizmal hastalıkların tedavi edildiği sağlık merkezi vardır. Nüfus (1982) 12.540.

Digor, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Kars iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.137 km² olan Digor ilçesi doğuda Ermenistan, güneyde Iğdır ili ve Kağızman ilçesi, batıda gene Kağızman ilçesi ve Merkez ilçe, kuzeyde gene Merkez ilçeyle çevrilidir.

İlçe toprakları Erzurum-Kars Platosunun doğu ucunda ve Ardahan ile Iğdır illerinin ayrılmasından sonra geriye kalan Kars ili topraklarının güneydoğu köşesinde yer alır. İlçenin kuzey kesimini doruğu 2.699 m'ye ulaşan Dumanlıdağ engebelendirir. Güney, güneybatı ve batı kesimlerini engebelendiren Yağlıca Dağının doruğu Kağızman ilçe sınırında 2.961 m'ye erişir. İlçe toprakları doğuda doğal sınır oluşturan Arpaçay ve güneydoğuda sınır çizen Aras Irmağı vadilerine doğru gidildikçe alçalır. İlçenin başlıca akarsuyu, Arpaçay'ın kollarından biri olan Digor Çayıdır. İlçede sınırlı bir yer kaplayan düzlükler de bu akarsuların vadi tabanlarında yer alır.

İlçede temel ekonomik etkinlik tarımdır. En çok buğday ve arpa yetiştirilir. Ayrıca vadi tabanlarında sulama yapılarak patates, fasulye, mercimek, nohut ve az miktarda meyve üretimi de yapılır. Doğal yapı ve iklim koşullarının bitkisel üretimi sınırlama-

sı bütün yörede olduğu gibi Digor'da da hayvancılığın önem kazanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte hayvancılıkta geleneksel yöntemlerin egemenliği kırılmamış, hayvansal ürün miktarı sınırlı kalmıştır. Ekonomik olanakların yetersizliği nedeniyle halkı başka yörelere göç eden ilçe nüfus yitirmektedir.

Digor'un yerleşim tarihine ilişkin ayrıntılı çalışmalar yoktur. Önceleri Tekor ya da Dogor olarak adlandırılmış, 1953'te ilçe yapılmıştır.

Digor kasabası, Digor Çayı vadisinde kurulmuş, kırsal görünümlü gelişmemiş bir yerleşimdir. Kasaba il merkezi Kars'a 39 km uzaklıktadır.

Digor Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 27.759; kasaba, 2.373.

Digul Irmağı, Felemenkçe DIGOEL RIVIER. Endonezya'nın Yeni Gine Adasındaki Batı Irian ilinin ortadoğu kesiminde ırmak. Sterren Dağlarından doğar; uzunluğu 525 km'dir. Yağmurlu mevsimlerde geniş bataklıkların oluştuğu alçak bir bölgede güneye ve ardından batıya doğru aktıktan sonra Dolak (Frederik Hendrik) Adasının hemen kuzeyinde Arafura Denizine dökülür. Kıyısındaki başlıca yerleşme olan Tanahmerah'a kadar ulaşıma elverişlidir.

Dihhoda, Ali Ekber (d. 1880, Tahran - ö. 26 Şubat 1955, Tahran), İranlı dil bilgini. Önce medrese öğrenimi gördü. Ardından, o yıllarda yeni açılmış olan Tahran Siyasal Bilimler Fakültesi'ne girdi. Bu arada Fransızca öğrenmeye başladı. İran'ın Balkan ülkeleri elçisi Gıfari ile birlikte 1903'te Avrupa'ya gitti. Daha çok Viyana'da olmak üzere, iki yıldan fazla Avrupa'da kaldı. Ekim 1906'da meşrutiyetin ilan edilmesi üzerine İran'a döndü. *Sur-i İsrafil* adlı gazetede yazdığı makalelerinde ince hicivleriyle istibdadı acımasızca eleştirdi. Bu yazılarıyla modern İran hiciv ve eleştirisinin öncüsü oldu. Muhammed Ali Şah başa geçince (1907) Dihhoda özgürlükçü birkaç kişiyle birlikte Avrupa'ya sürgüne gönderildi. Önce Paris'e, daha sonra İsviçre'ye gitti. Yverdon'da *Sur-i İsrafil*'i üç sayı daha çıkardı (1909). Daha sonra İstanbul'a giden Dihhoda, orada da *Surûş* adlı Farsça bir dergi yayımladı. Muhammed Ali Şah tahttan indirildiğinde (1909) milletvekili seçilerek İran'a döndü.

I. Dünya Savaşı yıllarını sessiz geçiren Dihhoda savaştan sonra Tahran'a gitti ve siyaseti bırakarak kendini bütünüyle bilimsel çalışmalara verdi. Bir süre kültür ve adalet bakanlıklarında görev yaptı. Bir süre de Hukuk ve Siyasal Bilimler fakültelerinin dekanlığını üstlendi (1941). Ölümüne değin bilimsel çalışmalarını sürdürdü. Makaleleri ve çevirileri dışında, Farsçadaki atasözleri ve deyimleri edebi metinlerden seçilmiş örneklerle veren *Emsal u Hikem* (1929-31, 4 cilt) ve büyük bir ansiklopedik sözlük olan 190 fasıkküllük *Lugatname-i Dihhoda* (1946-76) en önemli yapıtlarıdır. Ölümünden hemen sonra şiirlerini Muhammed Muin *Mecmua-yı Eşar-ı Dihhoda* (1955) adıyla yayımladı.

dijital bilgisayar *bak.* sayısal bilgisayar

dijitalin, DIGITALIN olarak da bilinir, yüksükotu (*Digitalis purpurea*) bitkisinin yaprak ve tohumlarından özütlenen ve kalbi güçlendirici ilaç olarak kullanılan madde. Kalp kasının daha güçlü kasılmasını sağlayan ve kalp vuruşlarının sayısını azaltan dijitalin, doğuştan kalp yetmezliği olan hastalarda yeterli kan dolaşımını sağlamak, kulakçık kasının düzensiz titreşimler biçiminde kasılmasından ileri gelen çarpıntılarda da karıncığın kasılma hızını yavaşlatmak için kullanılır.

Ödemli hastalarını dijitalinle tedavi ederek bu maddenin ilaç olarak kullanımını başlatan ilk kişi, İngiliz hekim ve botanikçi William Withering'dir (1741-99). Withering, *An Account of the Foxglove, and Some of its Medical Uses* (1785; Yüksükotunun Önemi ve Bazı Tıbbi Kullanımları) adlı yapıtında bu ilaçla yaptığı klinik deneylerin sonuçlarını özetlemiş ve dijitalin zehirlenmesinin belirtilerini tanımlayarak ilacın dozajı ve kullanımı üzerinde büyük bir titizlikle durmuştur. Kalp glikozitleri adı verilen steroit yapısındaki etken maddeler içeren dijitalin, etkili dozun yalnızca üç katı kadar alındığında bile öldürücü olduğundan, hastaya verilecek dozun çok dikkatle saptanması gerekir.

Dijon, Fransa'nın ortadoğu kesiminde, Côte d'Or ilinin (*département*) ve Burgonya planlama bölgesinin (*région de programme*) merkezi kent. Burgonya Kanalı üzerinde, Ouche ve Suzon ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. Karayoluyla Paris'in 326 km güneydoğusundadır. Côte d'Or'daki tepelerin eteğinde ve üzüm bağları bulunan verimli bir ovanın yakınında kurulmuştur. Kentte, bazıları 15. yüzyıldan kalma birçok tarihsel bina bulunur. Geçmişte de hep bir karayolu merkezi durumunda olan kent 9. yüzyılda Castrum Divionense adıyla biliniyordu. 1015'te Burgonya dükü I. Robert, kenti yeni kurduğu düklüğün merkezi yaptı. Ama kentin asıl gelişimi, ikinci düklük hanedanı Valois'lar (1364-1477) döneminde gerçekleşti. Düklük sarayının sanatçıları koruması, birçok müzikçi, mimar ve ressamı buraya çekti. Burgonya Düklüğü 1477'de XI. Louis tarafından ilhak edildikten sonra kent il merkezi olarak önemini korudu; Burgonya Parlamentosu düzenli olarak burada toplanırdı. Dijon en parlak dönemini Fransa'nın entelektüel merkezi olduğu 18. yüzyılda yaşadı. Fransız Devrimi'nin ardından il yönetim organları ortadan kaldırılınca önemini yitirmeye başladı. 1851'de demiryollarının gelişi kente yeniden refah getirdi ve nüfusun artmasını sağladı.

Dijon, bugün de bir pazar ve turizm kenti olmasının yanı sıra, önemli bir ulaşım merkezidir. Bölgede dökümhaneler, otomobil fabrikaları, makine ve elektronik eşya imalatını da kapsayan çeşitli sanayi kolları gelişmiştir. Hardal, sirke ve zencefilli çörek Dijon'un ünlü gıda ürünleridir; çikolata ve likör de üretilir. 1722'de kurulmuş olan üniversitenin hukuk, bilim, edebiyat ve tıp fakülteleri vardır. Kent 1731'den bu yana piskoposluk merkezidir.

Burgonya düklerinin saray yapıları eski kentin orta kesiminde yer alır. Ortaçağdan kalma saray 17-18. yüzyıllarda büyük ölçüde yeniden inşa edilmiş ve genişletilmiştir. 14. ve 15. yüzyıldaki özgün yapıdan yalnızca muhafız odasının ve mutfakların bulunduğu iki kule kalmıştır. Saray bugün belediye binası olarak kullanılmaktadır ve içinde Güzel Sanatlar Müzesi vardır. Burgonya dükleri Cesur Philippe (1342-1404) ile Korkusuz Jean'ın (1371-1419) görkemli mezarları da burada yer alır. Müzedeki koleksiyonda kimliği belirlenemeyen Flémalle'li Usta tarafından 15. yüzyılda yapılan "İsa'nın Doğumu" adlı tablo da vardır. Cesur Philippe'in 1383'te kurduğu Chartreuse manastırı Chartreuse de Champmol'un yerinde bugün bir akıl hastanesi vardır. Özgün binadan şapelin iyi korunmuş kapı girişi ile bazı başka parçalar kalmıştır. Eski kentin batısında 14. yüzyılda romanesk bazilikanın üzerine tümüyle Burgonya gotiği tarzında inşa edilmiş Saint-Bénigne Katedrali yer alır; katedralin kriptaları hâlâ ayaktadır. Yakınlarda Saint-Philibert Kilisesi bulunur, artık ayin yapılmayan kilisenin nefi 12. yüzyıldan kalmadır. Gotik Notre-Dame Kilisesi'nin ilk yapıldığı biçimiyle korunmuş olan ön yüzündeki üçlü girişin çevresi ve Saint-Michel Kilisesi'nin Rönesans üslubundaki ön cephesinin kapı girişi kabartmalarla bezelidir. Nüfus (1982) belediye, 147 000.

dika, *Ixonanthaceae* (ya da *Irvingiaceae*) familyasından, Batı Afrika'da yetişen ve dika ağacı olarak da bilinen *Irvingia barteri*'nin yenebilen, iri ve etli meyvesi. Yöresel olarak dika ekmeği ya da Gabon çikolatası olarak da anılan lifsi dokulu meyveler çiğ olarak yendiği gibi, tohumundan ve yağından da yararlanılır. Çekirdeklerinin (tohum) içi kahve tanesi gibi kavrulup ezildikten sonra kalıplanır ve haşlama et ya da sebze yemeklerine katılır; ayrıca çikolata hamuruna karıştırılarak ve un gibi öğütülerek de kullanılır. Tohumlarından, sabun ve mum yapımında kullanılan bir yağ çıkarılır. Genellikle muzla birlikte yenen dika ezmesi, sevilen yöresel çeşnilerden bırıdır.

Tropik Afrika'da yetişen *Irvingia gabonensis*'e de bazen dika ağacı denir.

Dikaiarkhos (ö. İÖ y. 320), Eski Yunanlı peripatetik (gezimci) filozof. Sicilya'nın Messina kentinden gelen Dikaiarkhos, Aristoteles'in öğrencileri arasındaydı. Cicero ve Plutarkhos gibi pek çok kimse üzerinde etkili oldu. Yaşamının büyük bölümünü Peloponnesos'ta ve Sparta'da geçirdi. Sistematik felsefeye ilgi duymadığı için, edebiyat, müzik tarihi, biyografi, siyaset bilimi ve coğrafya gibi özel bilgi dalları üzerinde yoğunlaştı. *Bios Hellados*'ta (Yunanistan'ın Yaşamı) başlangıçtan kendi dönemine değin Yunan uygarlığının tarihini işledi. Diyalog biçimindeki *Peri psykhes*'te (Ruh Üzerine) ruhun maddi ve ölümlü yapısını inceledi. *Peri ftoras antropon*'da (İnsanı Yok Etmek Üzerine) ise insanları doğal afetlerden çok birbirlerinin yok ettiği görüşünü savundu.

dikburun, MAKO olarak da bilinir. *Isuridae* (bazı sınıflandırmalarda *Lamnidae*) familyasının *Isurus* cinsinden, çok hareketli, çevik ve oldukça tehlikeli köpekbalıklarının ortak adı. Birbirine çok benzeyen en tanınmış iki türü Atlas Okyanusu ile Akdeniz'de yaşayan *I. oxyrinchus* ve Güneydoğu Asya kıyılarında yaşayan *I. glaucus*'tur.

Bütün tropik ve ılıman denizlere dağılmış olan dikburunların füze biçimindeki gövdeleri oldukça ince, burunları sivri, kuyrukları hilal biçiminde, dişleri ince ve uzundur.

Isurus glaucus türü dikburun
Richard Ellis

Suyun içindeyken lacivert gözüken sırtları mavimsi boz renkte, karınları aktır. Uzunlukları 4 m'yi, ağırlıkları 450 kg'yı bulan bu saldırgan balıklar uskumru, ringa ve kılıçbalıklarını avlayarak beslenir. Suda sürekli zıplayıp havaya kadar sıçradıkları ve çok uzun süre direndikleri için avlanması güç olan dikburunlar, açık denizlerde avlanan amator balıkçıların en değerli saydığı av balıklarındandır.

dikburun harharyas (*Lamna nasus*), DIKBURUN KARKARYAS olarak da bilinir, *Isuridae* (bazı sınıflandırmalarda *Lamnidae*) familyasından. Atlas Okyanusu ile Akdeniz'de yaşayan köpekbalığı. Aynı familya-

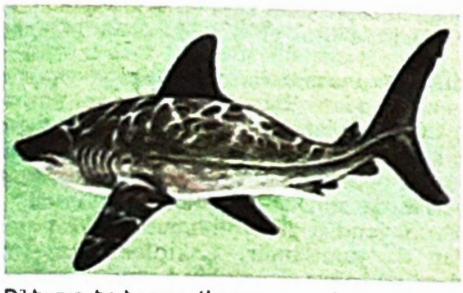

Dikburun harharyas (*Lamna nasus*)
Richard Ellis

nın *Isurus* cinsinden dikburun(*) ve *Carcharodon* cinsinden beyaz köpekbalığı(*) ile akraba olan dikburun harharyas, bu akrabaları kadar hareketli ve çevik bir balıktır. Uzunluğu yaklaşık 3 m'yi bulan gövdesinin üst bölümü boz ya da mavimsi boz, karnı daha açık renktir. Burnu sivri, kuyruğu hilal biçiminde, yalnız dişlerinin kenarları familyanın öbür üyelerinde olduğu gibi testere biçiminde değil düzdür; uca doğru sivrilen dişlerinin dibinde, her iki yanda küçük, keskin çıkıntılar bulunur.

Ilık sularda yaşayan ve ringa, uskumru, sombalığı, torik, sardalye gibi değerli av balıklarıyla beslenen dikburun harharyas, bu balıkların göçünü izleyerek açık denizlerde avlanmasına karşın, bazen kıyılara kadar sokulur. Beyaz köpekbalığı ve dikburun kadar saldırgan olmamakla birlikte gene de tehlikeli sayılan bu köpekbalığı, tıpkı dikburun gibi su üstüne sıçrayışlar yaptığından, amatör balıkçıların severek avladığı bir balıktır; kılıçbalığınınkini andıran eti de beğenilir.

Lamna cinsinin, Büyük Okyanusta yaşayan *L. ditropis*, *L. whitleyi* ve *L. phillipi* gibi öbür üyeleri de dikburun harharyasa çok benzeyen köpekbalıklarıdır.

dikçizgisel izdüşüm, ORTOGRAFİK PROJEKSİYON olarak da bilinir, üç boyutlu cisimlerin kâğıt üstünde gösterilmesinde yaygın olarak kullanılan yöntem. Genellikle cisim iki boyutlu üç ayrı çizimle belirtilir ve bu çizimlerin her birinde cisme, çizim düzlemine dik olan paralel doğrular boyunca bakılır. Örneğin, bir yapının dikçizgisel izdüşümü, çoğunlukla bir üstten görünüş (plan), bir önden görünüş (ön cephe) ve bir yandan görünüşten (yan cephe) oluşur.

dikdik, *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* familyasının *Madoqua* cinsini oluşturan, küçük, narin yapılı Afrika antiloplarının ortak adı. Adlarını, ürktükleri zaman çıkardıkları sesten alan dikdiklerin omuz yüksekliği 30-40 cm, ağırlıkları ancak 3-5 kg kadardır; burunları uzun, yumuşak tüylü postlarının üst bölümü boz ya da kahverengi, alt bölümü aktır. Tepelerindeki bir tutam dik ve kabarık tüy, erkeklerin kısa ve halkalı boynuzlarını bir ölçüde gizler. Dikdiklerin dört türü de genellikle kurak, çalılık yerlerde yaşar ve daha çok çalımsı bitkilerle beslenir.

Dikelocephalus, eklembacaklılardan soyu tükenmiş trilobit cinsi. Kuzey Amerika ve Avrupa'daki Üst Kambriyen Dönem (Kambriyen Dönem y. 570-500 milyon yıl önce) kayaçlarının tanıtıcı fosillerindendir. İri bir başı, geniş ve oldukça iyi gelişmiş bir kuyruğu, kuyruğun bitiminde bir çift kısa dikeni, iri ve hilal biçiminde gözleri vardır.

Diken, İstanbul'da Sedat Simavi'nın 30 Ekim 1918-19 Eylül 1920 arasında 72 sayı çıkardığı, önce 15 günlük, sonra haftalık edebi ve siyasi mizah gazetesi. Sedat Simavi, ilk sayıdaki sunuş yazısında dört yıl süren savaşın sonucunda insanların gülmekten uzaklaştığını belirterek, derginin hem "bükülen dudaklara biraz tebessüm vermek", hem de kapanan *Kalem* ve *Cem* dergilerinin boşluğunu doldurmak amacıyla yayımlandığını belirtmişti. Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen ve başarılı bir mizah dergisi olarak değerlendirilen *Diken*'de Sedat Simavi'nin

Diken'in 22 Ocak 1920 tarihli 39. sayısı
Nuri Akbayar Arşivi

karikatür ve yazılarının yanı sıra, Fazıl Ahmet (Aykaç), Selahattin Enis (Atabeyoğlu), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Aka Gündüz, Yusuf Ziya (Ortaç), İbnürrefik Ahmet Nuri (Sekizinci), Ahmed Rasim, Ömer Seyfeddin gibi yazarların ürünleri yer alıyordu.

diken enginarı *bak.* yabani enginar

diken kuyruklu keler, *Agamidae* familyasının *Uromastix* cinsini oluşturan keler türlerinin ortak adı. Dağılımları Afrika'nın kuzeyi ile Asya'nın batısındaki kurak bölgelerle sınırlı olan bu kelerlerin kuyruklarında, saldırganların çoğunu ürküten çok sayıda koruyucu diken bulunur. Toprağın altında oydukları yuvalarda yaşayan diken kuyruklu kelerlerin bazı türleri, kendilerini savunmak için oyuklarına girer ve dışarda kalan kuyruklarını kırbaç gibi hızla iki yana savurarak düşmanlarını kaçırırlar. Türlerin hepsi yumurtlayarak ürer ve erişkin dönemde daha çok bitkilerle beslenir.

dikenbaşlılar (*Acanthocephala*), larvaları eklembacaklıların, erişkinleri ise omurgalıların, genellikle de balıkların iç organlarında asalak yaşayan ve 600 kadar kayıtlı türü içeren omurgasızlar filumu. Adlarını, gövdenin ön bölümündeki dikenli (çengelli) hortumlarından alan bu hayvanlar yeryüzünün hemen her yerine dağılmıştır. Erişkinlerin uzunluğu genellikle 1 cm'yi aşmazsa da, bazı türlerin 50 cm uzunluğundaki örneklerine de rastlanmıştır.

Yaşam çevrimi. Ayrı eşeyli olan dikenbaşlılar, omurgalı konağın bağırsaklarında çiftleşirler. Aslında kabuklu birer larva olan yumurtalar konağın dışkısıyla dışarı atılır. Arakonak olan bir eklembacaklı tarafından yutuluncaya kadar, yumurtaların gelişmesi duraklar. Eklembacaklı arakonağın bağırsağında yumurtadan çıkan larva (akantor), hayvanın bağırsak çeperini delerek dolaşım sistemindeki kan boşluklarına geçer ve çevresinde bir kapsül oluşturarak akantella denen yeni bir gelişme evresine girer

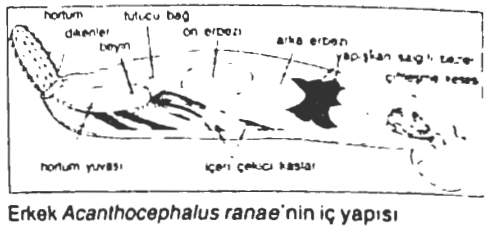

Erkek *Acanthocephalus ranae*'nin iç yapısı

Erişkin bireyin küçük bir benzeri olan akantella, dikenli hortumunu içeri çekerek kapsülünün içinde yeni bir dinlenme evresine geçtiğinde kistakant adını alır. Bir omurgalı olan son konak bu kapsüllü larvayı yutuncaya değin, kistakantın gelişmesi yeniden duraklar. Gelişmesini tamamlayan larva, son konağın bağırsağında erişkin olarak kapsülden çıkar ve hortumuyla bağırsak duvarını delerek, burada yerleşip olgunlaşır.

Eğer kistakantı omurgalı olmayan bir konak yutarsa, kapsülden çıkan larva bağırsak duvarını delerek vücut boşluğuna geçer ve çevresini yeniden bir kapsülle sararak, bu yanlış konağın uygun bir omurgalıya yem olmasını bekler. Son konak eklembacaklılarla (arakonak) beslenme alışkanlığında değilse, bazı dikenbaşlılar yaşam çevrimlerini tamamlayabilmek için zorunlu olarak bu yola başvurur ve iki arakonak kullanılır. Üstünde yaşadıkları konağa büyük bir zarar vermeyen dikenbaşlılar özellikle balıkların asalağıdır, ama amfibyumlarda, sürüngenlerde, kuşlarda ve memelilerde de yaşadıkları olur; insanlara ise ancak rastlantı sonucu ve çok seyrek olarak bulaşırlar.

Anatomi ve fizyoloji. Dikenbaşlıların silindir biçimindeki ince uzun gövdesi, önde, gövdenin içine çekilebilen bir hortumla sonlanır. Bu hortumun üstü, uçları genellikle geriye doğru kıvrık, çengel gibi dikenlerle kaplıdır; bazen gövdenin üstünde de çengelimsi dikenler bulunur. Renkleri genellikle beyaz, bazı türlerde, sarı, turuncu ya da kırmızıdır. İç yapıları çok basit olan bu hayvanların bağırsağı yoktur ve gövde boşluğunun büyük bölümünü hortum yuvası ile hortumu içeri çeken kaslar kaplar. Hortum yuvasının altından geriye doğru, bağ keseleri denen oluşumlar uzanır. Erkeklerde, bu keselerden birinde iki erbezi ile yapışkan bir madde salgılayan yardımcı salgıbezleri bulunur. Dişilerdeki iki kese çoğu kez cinsel olgunlaşma tamamlanınca kaybolur. Erkeklerde tersyüz olarak dışarı uzayabilen bir çiftleşme kesesi, dişilerde ise basit bir dölyolu vardır.

Sınıflandırma. Akrabalık ilişkileri yeterince aydınlatılmamış olan dikenbaşlılar, yalancısölomları olduğu için *Aschelminthes* (yuvarlaksolucanlar) filumuna, özellikle de bu filumun *Rotifera* ya da *Priapulida* sınıflarına yakın olmakla birlikte, tüm yapıları ayrı bir filum sayılmalarına yetecek kadar değişiktir. Bu hayvanların *Cestoda* (şeritler) sınıfından türediğini kanıtlamaya yönelik yaklaşımlar da benimsenmemiştir. Sonuçta, soyoluş açısından kabul edilebilir herhangi bir anlamı olmayan çengel ve dikenlerin biçimine ve dizilişine dayanarak yapılan çeşitli sınıflandırma sistemleri ortaya çıkmıştır.

dikence, *Gasterosteiformes* takımının *Gasterosteidae* familyasından, kuzey yarıkürenin ılıman bölgelerinde dağılmış yaklaşık 12 balık türünün ortak adı. Dikenceler, en çok 15 cm'ye kadar uzayabilen, ince uzun gövdeli, küçük balıklardır. Bazı türler tatlı,

bazıları tuzlu, bazıları da hem tatlı, hem tuzlu sularda yaşar. Yumuşak ışınlı sırt yüzgecinin önünde yer alan bir dizi diken bu balıkların ayırt edici özelliğidir; ayrıca karın yüzgeçlerin her birinde de sivri bir diken bulunur. Kuyruk yüzgeçleri kare, palet ya da yelpaze biçiminde, kuyruğun gövdeyle bağlantı yeri dar ve uzundur. Pulsuz olan derileri genellikle, gövdenin iki yanında bulunan değişik sayıdaki sert levhalarla korunmuştur.

Dikencelerin üreme davranışları çok ilgi çekicidir. Genellikle bahar aylarına rastlayan üreme mevsiminde parlak kırmızı bir renge bürünen erkek balık, böbreklerinde

Üçlü dikence (*Gasterosteus aculeatus*)
G E Hyde/Natural History Photographic Agency - EB Inc

üretilen sümüksü bir salgıyla bitki parçalarını yapıştırarak yarım koni biçiminde ya da yuvarlakça bir yuva kurar; daha sonra seçtiği dişiyi kur yaparak bu yuvaya doğru yöneltir ve dişinin yuvaya bıraktığı yumurtaları döller. Bazen aynı davranışı başka dişilerle de yineleyen erkek dikence, yumurtayla dolan yuvayı sürekli bekler, larvalar çıkıncaya kadar yumurtaları havalandırır ve saldırganlara karşı büyük bir özenle savunur. Yuvadan uzaklaşan yavruları ağzıyla toplayan erkek dikencenin boğazı, bu dönemde, yavruların yutulmasını önlemek üzere geçici olarak daralır ve yavrular yeterince büyüdükten sonra yeniden eski biçimini alır.

Dikence türleri genellikle sırt dikenlerinin sayısıyla adlandırılır. Üçlü dikence (*Gasterosteus aculeatus*), kuzey yarıkürenin hemen her yerindeki tatlı ve tuzlu sularda yaşayan, 5-10 cm uzunluğunda küçük bir balıktır. Aynı uzunlukta olan dokuzlu dikence de (*Pungitius pungitius*) önceki tür kadar geniş bir dağılım gösterir. Öbür türler arasında, Avrupa kıyılarında yaşayan ve tatlı sulara hiç girmeyen, ince ve uzun gövdeli deniz dikencesi ya da onbeşli dikence (*Spinachia spinachia*), Kuzey Amerika'daki tatlı sularda bulunan dere dikencesi (*Culaea inconstans*) ve gene Kuzey Amerika'da, daha çok tuzlu sularda yaşayan dörtlü dikence (*Apeltes quadracus*) sayılabilir.

dikenli fare, *Rodentia* (kemiriciler) takımının *Muridae* familyasının *Acomys* cinsini oluşturan, büyük kulaklı 18 kemirici türünün ortak adı. Üstü pullarla kaplı uzun kuyruğu dışında gövdesi yaklaşık 10 cm olan, bej, kızılımsı kahverengi ya da boz renkli dikenli fareler, Afrika'daki ve Asya'nın güneybatısındaki kayalık ya da kumluk yerlerde yaşar. Özellikle tahıl ve bitkilerle beslenen bu otçul hayvanlar, bazı bölgelerde insanların yaşadığı yerleşme yerlerine kadar sokulur.

dikenli keler (*Moloch horridus*), Eskidünya'da dağılım gösteren *Agamidae* familyasından, yaklaşık 20 cm uzunluğunda küçük keler türü. Turuncu ve kahverengi tonlarındaki kısa kalın gövdesi, kuyruğunun ucundan başının tepesine kadar tümüyle sert ve iri dikenlerle kaplıdır; en uzun dikenler burnunda ve gözlerinin üstünde bulunur.

Dikenli keler (*Moloch horridus*)
J R Brownbe - Bruce Coleman Ltd

Avustralya'nın çöllük bölgelerinde yaşayan dikenli keler, siyah karıncalarla beslenen zararsız ve ağır hareketli bir sürüngendir.

dikenli salyangoz, *Gastropoda* (karındanayaklılar) sınıfının *Prosobranchia* (öndensolungaçlılar) altsınıfının *Muricidae* familyasını oluşturan deniz salyangozlarının ortak adı. Kabuklarının üstü dikensi çıkıntılar ve kıvrımlarla pürüzlenmiş olan bu salyangozlar hemen hemen bütün denizlerde, en çok da tropik bölgelerde yaşar. Öbür yumuşakçaların kabuğunu delip yumuşak dokularını emerek beslenen dikenli salyangozların birçok türü, güneş ışıklarının etkisiyle erguvan rengine dönen sarı bir sıvı salgılar.

Familyanın en önemli cinsi olan *Murex*'in tanınmış türlerinden, Akdeniz'de yaşayan *M. brandaris*, bir zamanlar çok değerli bir boyarmadde olan Sur firfirinin başlıca kaynağıydı. Aynı cinsin üyelerinden Venüs tarağı (*M. Pecten*), Güneydoğu Asya kıyılarında yaşayan, 15 cm uzunluğunda, beyaz ve uzun dikenli bir türdür.

Familyanın öbür cinsleri arasında, istiridye yataklarına dadanan *Urosalpinx* ve *Ocenebra*, güzel renkli kabuklarıyla koleksiyonları süsleyen *Drupa* ve *Acanthina* ile en küçük türleri içeren *Nucella* sayılabilir.

dikenli tel, çoğunlukla iki telin uzunlamasına birbiri üzerine sarılmasıyla oluşturulan ve üzerinde düzenli aralıklarla yerleştirilmiş telden dikenler bulunan çit teli. Teli tek ya da çift, yuvarlak, yarı yuvarlak ya da yassı olan, değişik çaplarda çok çeşitli dikenli tel türü vardır. Bükülmüş çift telli dikenli teller, daha sağlam, gerilmeye ve bükülmeye karşı daha dayanıklıdır. Telin üzerine çoğunlukla 10-15 cm'lik aralıklarla takılan ve tek ya da çift telin sarılmasıyla (iki ya da üç uçlu) oluşturulan dikenlerin ucu,daha sivri çıkıntılar elde etmek amacıyla köşeli biçimde kesilmiştir.

İlk kez 1867'de ABD'de geliştirilen dikenli tel, 1874'te Illinois'daki De Kalb'da Joseph Glidden'ın, bu türden telleri üretmeye yönelik kullanışlı bir makine geliştirmesiyle hızla yaygınlaştı.

dikenlikabak (*Sechium edule*), kabakgiller (*Cucurbitaceae*) familyasından çokyıllık,

Dikenlikabak (*Sechium edule*)
Eugene Bell Shostal / EB Inc

sarılıcı bitki. Anayurdu Yenidünya'nın tropik bölgeleridir. Yenebilen meyveleri için bu yörelerde yaygın olarak tarımı yapılan dikenlikabak, ılıman iklim kuşağında da biryıllık bitki olarak yetiştirilir. Çok kısa sürede büyüyen bitkinin küçük, beyaz renkli çiçekleri ve armut biçiminde, üstü dikenli, yeşil ya da beyaz meyveleri vardır. Yaklaşık 7,5-10 cm uzunluğundaki, üstü oluklu ve tek tohumlu meyveler haşlanarak, kızartılarak ya da çiğ olarak, taze kök yumruları ise patates gibi pişirilerek yenir.

dikenliyılanbalığı, *Perciformes* takımının *Mastacembelidae* familyasından tatlı sularda ve *Notacanthiformes* takımının *Notacanthidae* familyasından derin denizlerde yaşayan

Dikenliyılanbalığı (*Mastacembelus ellipsifer*)
Gilbert Emerson

balıkların ortak adı. Her ikı grubun üyeleri de yılanbalıklarına benzeyen, ama *Anguliformes* takımından gerçek yılanbalıklarıyla akrabalığı olmayan ince uzun gövdeli balıklardır.

Tatlı sularda yaşayan dikenliyılanbalıkları, Afrika'dan Çin'e kadar uzanan tropik bölgelerde dağılmış 50 kadar türü içerir. Bu türlerin hepsi etçil, çoğu da gündüzleri dipteki kumlara gömülerek yaşayan gececi hayvanlardır. Uzun, hareketli burunları ve yumuşak ışınlı sırt yüzgecinin önünde bir sıra halinde boydan boya uzanan sırt dikenleriyle tanınan bu balıkların en uzunu 90 cm, ama çoğu daha kısadır. Bazı uzmanlar bu familyayı, *Perciformes* takımı içinde ayrı bir *Mastacembeloidei* altsınıfı olarak kabul ederken, bazıları da *Mastacembeliformes* adıyla ayrı bir takım olarak sınıflandırırlar. Derin denizlerde yaşayan dikenliyılanbalıkları ise, 2.000 m'yi aşan derinliklere kadar uyum sağlamış az sayıda ve daha az bilinen türleri kapsar. Hepsi derin deniz balıklarını içeren *Halosauridae* ve *Lipogenyidae* familyalarıyla birlikte *Notacanthiformes* takımını oluşturan bu balıklar daha kısa, kuyrukları uzun ve sivri uçlu, sırtları da bir sıra dikenlidir.

dikenüzümü *bak.* kadıntuzluğu

dikgen çokterimli, ORTOGONAL POLINOM olarak da bilinir, *n* indisi çokterimlinin derecesini göstermek üzere, $P_n(x)$ özel çokterimlilerinden oluşan sonsuz sayıdaki takımların ortak adı. Dikgen çokterimlilerinin önemi, diferansiyel denklemlerin çözümü olmalarından ve herhangi bir (sürekli) fonksiyonun bu çokterimlilerin (olasılıkla sonsuz sayıdaki) toplamı olarak gösterilebilmesinden kaynaklanır. Dikgen çok terimliler fizik ve mühendislik alanlarında karşılaşılan diferansiyel denklemlerin çözümünde önemli kolaylıklar sağlar.

Bu çokterimlilerin en basiti olan Legendre çokterimlileri, $(x^2 - 1)^n/2^n n!$ ifadesinin *n*'inci dereceden türevi alınarak elde edilebilir. $P_n(x)$ çokterimlisi, ikinci basamaktan Legendre diferansiyel denklemini sağlar. Dikgen çokterimlilerin -1 ile +1 aralığında dik olmaları, bu aralıkta bu türden iki fonksiyonun çarpımının sıfıra eşit olması anlamına gelir. Çebişev ve Hermite çokterimlileri gibi, söz konusu aralığın -1 ile +1'den farklı bir yerde olduğu başka dikgen çokterimli türleri de bulunur.

dikgen fonksiyon, ORTOGONAL FONKSIYON olarak da bilinir, matematikte, diklik adı

verilen özel koşulları sağlayan fonksiyonların ortak adı. Pozitif bir m ağırlık fonksiyonuna göre, $[a,b]$ aralığında f ve g fonksiyonlarının birbirlerine dik olmaları, $\int_a^b f(x)g(x)m(x)dx$ integralinin sıfıra eşit olması olarak tanımlanır. Farklı her iki elemanı bu anlamda birbirine dik olan bir fonksiyona dikgen fonksiyon denir. Fourier seri- lerine temel oluşturan $[\sin x, \sin 2x, \ldots, \sin kx, \ldots, \cos x, \cos 2x, \ldots, \cos kx, \ldots]$ fonksiyon ailesi ve gene matematiğin birçok dalında ve uygulamalarda kullanılan dikgen çokterimliler dikgen fonksiyon örneklerindendir.

dikgen yörünge, başka bir eğriler kümesini dik açı altında kesen eğriler kümesi (*bak.* çizim). Bu türden birbirine dik eğri kümelerine çeşitli fizik dallarında sıkça rastlanır.

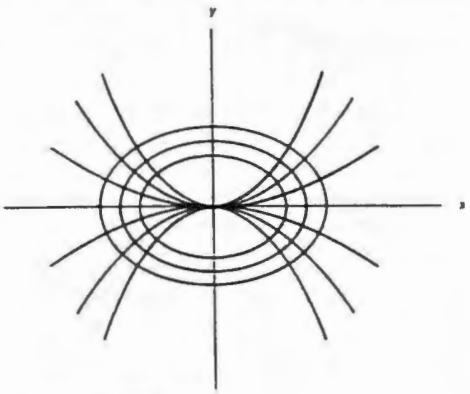

Dikgen yörüngeler

Örneğin elektrostatikte, kuvvet çizgileri ile eş potansiyel çizgileri, hidrodinamikte ise, akış çizgileri ile sabit hız çizgileri birbirine diktir.

İki boyutta, eğriler kümesi $y=f(x,k)$ denklemiyle verilir; burada k parametresinin değeri, kümenin belirli bir üyesini tanımlar. İki doğrunun birbirine dik olma koşulu, doğrulardan birinin eğiminin, ötekinin hem tersi, hem de ters işaretlisi olmasıdır. Eğriler için ise bu koşul, iki eğrinin kesişim noktalarındaki teğetlerinin birbirine dik olmasıdır. Bir eğrinin herhangi bir noktasındaki teğetinin eğimine, eğrinin o noktadaki türevi denilir. Bu türev integral ve diferansiyel hesabından yararlanılarak bulunabilir. y' biçiminde gösterilen bu türev, aynı zamanda x'in ve k'nin de bir fonksiyonudur. İlk denklemin k için x ve y cinsinden çözülmesi ve bulunan k değerinin y' denkleminde yerine konması durumunda, x ve y terimleri cinsinden $y'=g(x,y)$ fonksiyonu elde edilir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, dikgen yörüngeli eğriler kümesinin bir üyesi olan y denkleminin eğimi $y'_1=-1/y'=-1/g(x,y)$ eşitliklerini sağlayacak değerde olmalıdır; böylece ortaya çıkan diferansiyel denklemin çözümü, dikgen yörüngeli bir eğriler kümesi verir. Örneğin, $y=kx^2$ bir paraboller kümesini gösterir ve bu durumda $y'=2kx$'tir. Burada, $k=y/x^2$ olduğundan, $y'=2y/x$'tir. Dikgen eğriye geçerken $y'_1=-1/y=-x/2y$ eşitliklerini kullanmak gerekir. Bu ise bir diferansiyel denklem olup çözüldüğünde bulunan $y^2+(x^2/2)=k$ denklemi, paraboller kümesine dik olan elipsler kümesinin denklemidir (*bak.* çizim).

dikilgen doku, bir organın, özellikle erkekte kamış (penis), kadında bızır (klitoris) ve küçük dudaklar gibi cinsel organların hacimce büyüyüp sertleşmesini sağlayan, süngersi yapıda doku. Bu organların gevşek doku ağı içindeki geniş boşlukların kanla dolması, organın genişleyerek dikilmesine ve sertleşmesine yol açar. *Ayrıca bak.* kamış sertleşmesi.

Dikili, Ege Bölgesi'nde, İzmir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 541 km² olan Dikili ilçesi kuzey ve doğuda Bergama ilçesi, güney ve batıda Ege Denizi, kuzeybatıda da Balıkesir iliyle çevrilidir. İzmir ilinin kuzeybatı köşesinde yer alan ilçe toprakları oldukça engebelidir. Yüksekliği fazla olmayan bu topraklar akarsu vadileriyle oldukça derin biçimde parçalanmıştır. Kozak Dağı kütlesinin büyük bölümü kuzey ve kuzeydoğu kesimi engebelendirir. Bu kesimde kütlenin en yüksek noktası olan Geyikli Tepesi (1.051 m) yer alır. Bu toprakların sularını kuzeybatıda doğal sınır oluşturan Madra Çayı ile daha güneydeki, yazın kuruyan Geyikli Deresi toplar. İlçenin güneyde Çandarlı Körfezine(*), batıda da Dikili Körfezine(*) kıyısı vardır.

İlçe halkının temel geçim kaynağı tarımdır. Yetiştirilen başlıca ürünler buğday, bakla, pamuk ve patatestir. Ege Bölgesi'nin geleneksel ürünleri olan zeytin ve tütün de çok yetiştirilir. İklim koşullarının elverişliliği nedeniyle turfanda sebzecilik gelişmiştir. Balıkçılık ve son yıllarda gittikçe gelişen turizm, özellikle kıyı kesiminde öne çıkan ekonomik etkinliklerdir. Çandarlı yöresinde üç yerde, toplam rezervi 7 milyon tona varan perlit yatakları saptanmıştır. Dikili, Bademli ve Nebiler kaplıcalarının şifalı suları yöre halkı tarafından değerlendirilir. Dikili, Bademli ve Çandarlı kıyılarında daha çok iç turizme yönelik olarak etkinlikte bulunan birçok dinlenme ve hizmet tesisi vardır.

Dikili'nin yerleşim tarihi çok eskilere uzanır. İÖ 5-4. yüzyıllara ait antik Aterneus (Atanneus) kenti ilçe sınırları içindedir. Kent kalıntıları bugünkü Bergama-Dikili karayolu üzerindeki Ağılkale'de 177 m yüksekliğindeki Kaletepe'nin üstündedir. Ayrıca ilçeye bağlı Çandarlı bucağında yapılan kazılarda da İÖ 10. yüzyılda kurulduğu sanılan Pitane antik kenti ortaya çıkarılmıştır.

19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayeti İzmir sancağının Bergama kazasına bağlı bir nahiye olan yöre, 13 Haziran 1919'da Yunan işgaline uğramış, 14 Eylül 1922'de kurtarılmıştır. 1928'de ilçe haline getirilmiştir.

İlçe merkezi Dikili kenti küçük bir kıyı yerleşimi ve canlı bir gümrük kapısıdır. İzmir'e gelen yabancı turistlerin önemli bir bölümü Dikili'den giriş yapar. Dikili'den girenlerin hemen tümünü, Bergama (Pergamon) Asklepieion'u ile Akropolisi'ni gezip dönen günübirlik turistler oluşturur. Ama kasabada iç turizm daha ağırlıklıdır. Dikili, yakın çevresindeki Bergama ve Soma gibi yerleşimlerin sayfiyesi niteliğindedir. Kasaba ve çevresindeki kıyılarda çok sayıda yazlık konut, site ve çeşitli turistik tesisler inşa edilmiştir. Bir deniz sayfiyesi olmasının yanı sıra Dikili öteden beri kaplıca turizmi konusunda da ilgi görmektedir. Ayrıca her yaz Dikili'de bir kültür ve sanat şenliği düzenlenmektedir.

Ege kıyılarını izleyen Çanakkale-İzmir karayolu, Dikili yakınından geçer. Kent, il merkezi İzmir'e 102 km uzaklıktadır. Eylül 1939'da büyük bir depremde tümüyle yıkılan kent yeniden inşa edilmiştir.

Dikili Belediyesi 1929'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 23.219; kent, 10.023.

Dikili Körfezi, Ege Bölgesi'nde Edremit Körfezinden daha güneyde yer alan körfez. Geniş bir yay biçimindedir. Adını, kıyısında bulunan kentten alır. Körfezin kuzey kıyılarını Madra Çayı deltası, güney kıyılarını ise volkanik yapılı Karadağ kütlesinin etekleri oluşturur. Dikili Körfezi, daha güneyindeki Çandarlı Körfezinden de bu volkanik yapılı kütle ile ayrılır. Karşısında Midilli Adası bulunmaktadır. Kıyılarında zeytin ağaçları yoğundur. Dikili Körfezi kıyılarının önemli bir kesimi yaz turizmine açılmaya başlamıştır. Dikili'den güneyde kalan kesimde Bademli, Dikili ile Madra Çayı deltası arasında kalan kesimde ise Kabakum ve Makaron yöreleri turizm bakımından gelişmekte olan yerlerdir.

dikilitaş, OBELİSK olarak da bilinir, tek parça taştan, genellikle kare kesitli, yukarıya doğru yükseldikçe daralan ve tepesi piramit biçiminde sonuçlanan sütun. En eski örnekleri Eski Mısır tapınaklarının girişlerinin iki yanına dikilidir. Mısır dikilitaşları, genellikle Assuan taşocaklarından getirilen kırmızı granitten yontulurdu. Tepeleri, çoğunlukla elektrum denen bir altın ve gümüş alaşımıyla kaplanırdı. Gövdelerinin dört yüzünde Güneş tanrısını

III. Tutmosis'in (hd İÖ 1504-1450) Heliopolis'te diktirdiği ve I. Theodosius'un Bizans'a getirttiği (390) dikilitaş, Sultanahmet Meydanı, İstanbul
ABC Ajansı

öven ya da yöneticilerin yaşamlarındaki önemli olayları belirten hiyeroglifler yer alırdı. Daha 4. sülale döneminde (İÖ 2613-2494) bile dikilitaşların yapıldığı bilinirse de, o zamandan günümüze hiçbir örnek kalmamıştır. 5. sülale dönemi (İÖ 2494-2345) güneş tapınaklarının dikilitaşları 3,3 m'yi aşmayan yüksekliklerivle oldukça tıknaz bir görünümdedir. Günümüze ulaşan en eski dikilitaş I. Sesostris dönemine (İÖ 1971-28) aittir ve Kahire'nin hemen dışında, bir zamanlar Re adına yapılmış bir tapınağın bulunduğu Heliopolis'te dış mahallede yer alır. I. Tutmosis'in (hd İÖ y. 1525-12) Karnak'ta diktirdiği 24 m yüksekliğindeki bir çift dikilitaş, kenarları 1,8 m uzunluğunda kare bir tabana oturur ve her biri 143 ton ağırlığındadır. Hatşepsut'un Karnak'taki dikilitaşının kaidesinde yer alan bir yazıt, bu tek parça taşın ocakta kesilmesinin yedi ay sürdüğünü belirtir. Teb'deki Hatşepsut Tapınağı'ndaysa dikilitaşın sallarla Nil'den aşağı taşınışını gösteren duvar resimleri vardır. Dikilitaş yerine ulaştığında, işçiler tarafından toprak bir rampadan yukarı çekilip, önceden hazırlanmış kaidesi üstüne devrilerek yerleştirilmiştir.

Fenikeliler ve Kenanlılar gibi topluluklar da Mısır'dan örnek alarak dikilitaşlar yaptı-

lar. Ama onlarınkiler genellikle tek bir bloktan yontulmuş değildi. Roma imparatorları Mısır'dan İtalya'ya birçok dikilitaş getirttiler. Bunlardan en az bir düzinesi Roma kentine götürüldü. Bugün San Giovanni in Laterano Kilisesi önündeki meydanda bulunan dikilitaş, aslında III. Tutmosis (hd İÖ 1504-1450) tarafından Karnak'ta diktirilmişti. 32 m yüksekliğinde, bir kenarının boyu tabanında 2,7 m, tepesinde 1,88 m olan, yaklaşık 230 ton ağırlığındaki bu taş, bugüne kalmış eski dikilitaşların en büyüğüdür.

19. yüzyıl sonlarında Mısır hükümeti bir çift dikilitaşın birini ABD'ye, öbürünü Birleşik Krallığa verdi. Bugün bunlardan biri New York kentindeki Central Park'ta, ötekiyse Londra'da Thames kıyısındaki toprak setin üstünde durmaktadır. Kleopatra'nın İğneleri adıyla bilinen bu taşların aslında Mısır kraliçesiyle hiçbir tarihsel ilintisi yoktur. İÖ 1500 sıralarında Heliopolis'te III. Tutmosis'in diktirdiği bu taşların üstünde, adı geçen firavun ile II. Ramses'e (hd İÖ 1304-1237) adanmış yazıtlar bulunur. Kırmızı granitten yontulmuş, 21,2 m yüksekliğindeki bu dikilitaşların taban kenarları 2,36 m, ağırlıkları 180 tondur. Gene III. Tutmosis'in Asya'da kazandığı zaferlerin anısına Heliopolis'te diktirdiği üstündeki hiyerogliflerden anlaşılan bir dikilitaş da İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda bulunmaktadır. 390'da I. Theodosius tarafından Mısır'dan getirtilerek kentin hipodromunun ortasındaki *spina* denen duvarın üstüne, bugün bulunduğu yere yerleştirilmiştir. 6 m yüksekliğinde, dört yüzünde kabartmalar bulunan mermer bir kaidenin üstünde yer alan dört tane tunç takoza oturmaktadır. 19,59 m yüksekliğindeki dikilitaşın tepesindeki (Yer'i simgeleyen) tunçtan küre 865'teki bir depremde düşmüş ve bir daha yerine konmamıştır. Dikilitaşların ocaktan çıkarılması ve yerine dikilmesi, Eski Mısırlıların mekanik alanındaki dehalarının ve ellerindeki sınırsız insan gücünün boyutlarını ortaya koyar.

Çağdaş dikilitaşların en tanınmış örneklerinden biri 1884'te Washington, D.C.'de inşa edilen George Washington Anıtı'dır. 169 m yüksekliğindeki bu anıtın tepesinde asansör ve merdivenlerle çıkılan bir seyir yeri bulunmaktadır.

dikiş, iki halatın, kollarının birbirine örülmesi yoluyla kopmayacak biçimde bağlanması. Kol bastırma (matiz) dikişinde her iki halatın çıması (uç bölümü) çözülüp kolları açıldıktan sonra kollar birbirine örülür ve karşılıklı olarak bedenlerin içine geçirilir.

Bir halatın çımasını bedenine çözülmeyecek biçimde bağlamak için, kasa dikişi yöntemi uygulanır. Bu yöntemde, halatın çımasındaki kolların örgüsü çözülür ve kollar, bedenin belirli bir bölümünden örgünün içine geçirilir. Kasa dikişi, yelkenli gemi halatlarında yaygın olarak kullanılır.

dikiş ipliği, dikiş makinelerinde ya da elde yapılan dikişlerde kullanılan, yuvarlak kesitli, sıkıca bükülmüş, çok katlı iplik. Dikiş ipliği genellikle makaralara sarılır ve makaranın kenarında ipliğin ölçüsü ya da incelik derecesi belirtilir.

Pamuk ipliği pamuk, keten, reyon gibi bitkisel elyaftan dokunmuş kumaşlarda kullanılır. İpek iplik hayvan kökenli elyaftan dokunmuş ipekliler ve yünlüler için uygundur. Naylon ve polyester iplikler ise, yapay elyaftan dokunan ve gerilme özelliği aranan kumaşlarda kullanılır.

dikiş makinesi, dikiş dikmekte kullanılan mekanik aygıt. Elde dikmenin yerini alan ve hızla önemli bir sanayi makinesi durumuna gelen dikiş makinesi, evlerde yaygın olarak kullanılan ilk mekanik aygıt olmuştur. Dikiş makinesinin ilk örneklerinden birini, 1841'de, Fransız ordusuna seri olarak üniforma dikme işini üstlenen Barthélemy Thimonnier geliştirdi ve üretti. Ama işlerini yitirmekten korkarak ayaklanan terziler bu makineleri tahrip ettiler. Aslında Thimonnier'nin makinesi, yalnızca elle dikme işlemini mekanik bir duruma getiriyordu. Oysa New York kentinden Walter Hunt'ın 1832-34 arasında geliştirdiği ama patentini alamadığı dikiş makinesi ile Massachusetts'teki Spencer'dan Elias Howe'un geliştirerek 1846'da patenti almayı başardığı makine çok daha gelişkindi. Birbirinden habersiz olarak çalışan iki mucidin buluşunda, eğri bir iğne bir yay boyunca hareket ederek ipliği kumaşın içinden geçiriyor, bu arada bir kızak üzerinde ileri geri hareket eden bir mekiğin taşıdığı ikinci bir iplikle düğümlüyordu. Howe'un makinesi oldukça başarılıydı, bu nedenle de kısa sürede bu makinenin benzerleri üretilmeye başlandı. Bu durum çok sayıda patent davasının açılmasına yol açtığı gibi, birçok yeni patent başvurusuna da neden oldu. Bu başvurulardan biri de, bu alandaki en büyük imalatçı olan Isaac Merrit Singer'e aitti. 1860'ta yalnızca ABD'de 110 binin üzerinde dikiş makinesi üretildi.

Günümüzde, özellikle sanayide kullanılmak üzere tasarımlanan son derece gelişkin dikiş makinesi türleri bulunmaktadır, ama hepsinde ortak olan çalışma ilkesi fazlaca değişmemiştir. Modern dikiş makineleri çoğunlukla elektriklidir, ama el ya da ayakla çalıştırılan makineler pek çok ülkede bugün de yaygın olarak kullanılmaktadır. En büyük üretici ülke Çin'dir. Japonya'da ise zikzaklı ya da başka tipte dikişler yapabilen makineler geliştirilmiştir.

dikit (jeolojide) *bak.* sarkıt ve dikit

dikit, kaolinit grubundan kil minerali. *Ayrıca bak.* kaolinit.

dikizcilik, RÖNTGENCİLİK olarak da bilinir, soyunan ya da cinsel etkinlikte bulunan kişileri gizlice gözetleyerek uyarılmayı ya da doyuma ulaşmayı amaçlayan cinsel sapma. Cinselliğin çeşitli biçimlerde sergilenmesi, insanda ve hayvanların çoğunda cinsel uyarının ve birleşmenin olağan yönlerinden biridir; ama bu davranış, cinsel uyarılmanın ve doyuma ulaşmanın tek yolu olduğunda bir cinsel sapma sayılır. Özellikle erkekler arasında oldukça yaygın olan dikizcilikte, yakalanma tehlikesi uyarılmayı hızlandıran ayrı bir heyecan öğesidir.

dikkat, düşünce, algılama ve kavrama gibi zihinsel yetileri, başka uyaranları dışlayarak yalnızca belirli uyaranlar üzerinde yoğunlaştırma gücü.

Günlük yaşamın uyanık olarak geçen bölümünde, kişinin dikkati, başka bir deyişle o anda ve orada olup bitenleri algılayıp kavrama gücü sürekli değildir; dalgınlık ve düş kurma anları kişiyi zaman zaman o anki yaşantısından koparır. Dikkatin, çevredeki onca uyaran arasından yalnızca küçük bir uyaran kümesine odaklanmak gibi seçicilik özelliği vardır ve hangi uyarana odaklanacağı, bir ölçüde güdülenmeyle belirlenir. Örneğin savaş sırasında ya da kahramanlık anlarında kişi vücudundaki şiddetli bir ağrıyı fark etmeyebilir.

İlk kavramlar. Dikkat, beden-zihin tartışmasına oldukça yatkın bir konu olmasına karşın, felsefeciler tarafından pek işlenmemiş, daha çok psikologların ilgisini çekmiştir. Nitekim, bir çağlayanın yanında uzun süre duran kişinin bir süre sonra suyun düşüş sesini duymaması örneğinden yola çıkarak, dikkat edilmediğinde olayların zihinde temsil edilemeyeceğini öne süren Gottfried Wilhelm Leibniz'den sonra Immanuel Kant'ın da ele aldığı dikkat konusunu yoğun biçimde işleyen 19. yüzyıl psikolojisinin öncülerinden Wilhelm Wundt'tur. Dikkatin beynin ön loplarının işlevi olduğunu varsayan Wundt, geniş dikkat alanı olarak tanımladığı *Blickfeld* ve sınırlı dikkat odağı olarak tanımladığı *Blickpunkt* kavramlarını geliştirmiş ve sınırlı dikkat odağının altı kadar birim kapsayabileceğini öne sürmüştür. William James de benzer bir yaklaşımla dikkati, zihnin belirli uyaranları daha açık seçik algılamaya yönelik etkin bir seçimi olarak ele almıştır.

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında geliştirilen öbür dikkat kuramları davranışlar üzerinde yoğunlaşmıştır. İvan Petroviç Pavlov, ünlü deneyinde, bir zil sesinden sonra yemeklerini verip koşullandırdığı köpeklerin, bir süre sonra yalnızca zil sesini duydukları anda bile tükürük salgıladıklarını kanıtlamıştı. Bu olay, köpeklerin koşullu uyaran olan zil sesine "dikkat ettiklerini" ve bu sesle yiyecek arasında bağlantı kurmayı öğrendiklerini gösterir. Pavlov'un çalışmalarından sonra, davranışçılığın ilkelerini belirleyen John Broadus Watson istenç, özgür irade ve bilinçlilik gibi kavramlarla birlikte dikkat kavramını da sistemi dışında tutmaya özen göstermiştir. Davranışçı kuram, "içsel" zihinsel süreçlere karşı çıkmakta, temel olarak duyusal uyaranlara verilen davranış tepkileri üzerinde durmaktadır. Bu açıdan, davranışçı kuramda dikkat, bilincin odaklanışı gibi terimler yerine, dar sınırlarla belirli uyaranlara tepki biçiminde ele alınmıştır. Dikkatin odağı olmak için yarışan birçok uyaran söz konusu olduğunda bu açıklama yetersiz kaldığı için, zamanla araştırmacılar daha kapsamlı kuramlar geliştirmeye yönelmişlerdir.

Bugünkü kavramlar. Bugünkü görüşlere göre, dikkatin temelinde bir dizi "dikkat öncesi süreç" yatar; başka bir deyişle, önceden odaklanmamış olan zihinsel yetiler gereğinde bir noktada odaklanabilir. Örneğin, örgü örmeyi yeni öğrenen kişi başlangıçta yaptığı her işleme dikkat etmek zorundadır; ama zamanla becerisi geliştiğinde, örgü örerken dikkatini kolayca bir başka konuya, televizyona ya da bir konuşmaya verebilir. Yalnızca motif değiştirmek ya da ilmek kaçırmak gibi özel durumlarda kişinin dikkati yeniden yaptığı işe yönelir. Bu örnek, herhangi bir etkinlikte beceri kazanıldıktan sonra, o etkinliğin dikkat öncesi bir süreç biçiminde yürütülebileceğini gösterir.

Dikkat öncesinden dikkat eşiğine geçişte çok değişik etkenler rol oynayabilir: Doğuştan gelen ya da sonradan kazanılan eğilim ve dürtüler; ilgi ve önyargılar; bir uyaranın bilinen uyaranlardan ayrıksılığı, önemi ve karmaşıklığı; kişinin toplumsal konumu, geçmiş deneyimleri ve bilinçdışı etkenler gibi.

Dikkatin bir konuya yöneltilmesine eşlik eden başlıca fizyolojik değişiklikler kalp atışlarının hızlanması, soluğun kesilmesi ve kas gerginliğinin artmasıdır. Ama, bu olayın en belirgin göstergesi genellikle beyinde izlenir. Herhangi bir duyu organından gelen uyarılar, değişik sinir yolları aracılığıyla beyin kabuğunun belirli bölgelerine iletilir; kafa derisine yerleştirilen alıcı elektrotlar yardımıyla, bu zayıf elektrik uyarımları kaydedilebilir (*bak.* elektroensefalografi).

Deneyler, bir kişiye, hemen ardından ikinci bir sinyalin geleceğini işaret eden bir ön

sinyal verildiğinde, elektroensefalografi (EEG) kayıtlarında beyin kabuğunun voltajında ikinci sinyalden önce hafif bir azalma olduğunu göstermiştir. Geçici eksi dalgalanım (GED) denen bu voltaj değişikliği, dikkatin en belirgin fizyolojik göstergesi olarak kabul edilir. Kişi, yeni verilere dayanarak bir karar vermek durumundayken dikkatini belirli uyaranlar üzerinde yoğunlaştırdığında GED doruğa ulaşır; buna karşılık dikkati bir yığın değişik uyarana dağılmışken en düşük düzeye iner. Bu olgudan yola çıkarak, GED'in işlevinin, beyni duyu organlarından gelecek uyarılara karşı daha duyarlı kılmak olduğu sonucuna varılmıştır. GED'in nasıl oluştuğu ve beynin duyarlılığını nasıl artırdığı, son derece karmaşık biyokimyasal tepkimeleri içeren konulardır. Bu nedenle, alınan ilaçların, oksijen azlığının ve benzeri etkenlerin vücutta yarattığı değişiklikler, çoğu kez dikkat mekanizmasını olumsuz yönde etkiler. Örneğin çay, kahve ve kolalı içecekler, bileşimlerindeki uyarıcı maddelerle uyanıklığı artırırken dikkatin dağılmasını da kolaylaştırır. Az miktarda alınan alkol bunaltıyı azaltarak dikkati artırır gibi görünse de, daha yüksek dozlarda alındığında duyular ve hareketlerdeki seçiciliği köreltir. Bilgisayarların geliştirilmesi, kuramcıları, bu makinelerin bilgiyi işleme yöntemleri ile dikkat arasında bağıntı kurmaya yöneltmiştir. Bilişim kuramı adıyla bilinen bu yaklaşım, sinir sisteminin beyne gelen bilgi akışını seçici olarak işleyen mekanizmaları üzerinde durur. Bu konudaki görüşlerden biri, kişinin belirli bir anda yalnızca tek bir kaynaktan gelen verileri işleyebileceğini kabul eden "tek kanal modeli"dir. Öbür uyaranlar bir süzgeçte takılır ya da geciktirilir ve aralıklı olarak işlenir. "Sınırlı işleyim modeli" ise, algıların uyarımına hiçbir kısıtlama getirilmeden işlendiği merkezi bir denetlemeyi öngörür. "Seçici çıktı" modeli, algıların tümüyle işlenip değerlendirildikten sonra seçim yapıldığını varsayar. Bu konudaki kuramsal çelişkilere karşın, sinir sisteminin değişik biçimlerde çalıştığına ilişkin deneysel kanıtlar vardır. Beynin bazı bölgeleri her çeşit duyusal uyarana, bazıları ise yalnızca özgül uyaranlara duyarlıdır. Bu açıdan, beynin değişik bölgelerinde değişik seçicilik ölçütlerinin ve değişik işleyiş biçimlerinin söz konusu olduğu söylenebilir. Dikkatin az da olsa istemli bir denetime bağlı olması, bu modelin karmaşıklığını daha da artırmaktadır. *Ayrıca bak.* biyolojik geribesleme; güdülenim; öğrenme.

dikkat eksikliği sendromu, AŞIRI HAREKETLİLİK SENDROMU ya da HİPERAKTİVİTE SENDROMU olarak da bilinir, çocuklarda, hareketsiz ve rahat duramamak, dikkatini bir konu üzerinde uzunca bir süre yoğunlaştıramamak gibi belirtilerle ortaya çıkan öğrenme ya da davranış bozukluğu. Bu tür çocuklar zekâca geri değildir, hatta zekâları ortalamanın üstünde olabilir. Ne var ki sürekli olarak ailesinin ve öğretmenlerinin beklentilerine karşılık verememek, zamanla çocukta ruhsal çöküntü yaratabilir.

Nedeni tam olarak bilinmeyen ve bir zamanlar sinir sistemi bozukluklarına bağlanan bu davranış bozukluğunun, kalıtsal ve çevresel etkenlerin bileşiminden kaynaklandığı sanılmaktadır. Yaşı ilerledikçe çocuğun dikkatini yoğunlaştırma yetisi artmakla birlikte, en küçük bir uyaranda dikkatin dağılması ve zihin dağınıklığı kalıcı olabilir.

dikkuyruk, *Anseriformes* takımının *Anatidae* familyasının *Oxyurini* oymağından, kısa kanatlı, küçük ve tombul gövdeli birçok ördek türünün ortak adı. Adlarını, uzun ve yukarı doğru kalkık kuyruk tüylerinden alan bu kuşların birçok türünde, aslında soluk renkli olan erkekler çiftleşme mevsimine girerken parlak kızılımsı tüylerle bezenir, gagası da parlak mavi bir renk alır. Dişiler, yüzlerinde bir ya da iki renk şeridi olan tek renkli kuşlardır. Dikkuyruk, suyun altında yiyecek ararken özelleşmiş kuyruk teleklerini dümen gibi kullanır. Karaya ender olarak çıkar ve ördeklerin çoğu gibi su üstünde uyur. Erkeklerin yemek borusu genişleyip daralabilir; ayrıca boynunda bir hava kesesi vardır. Gürültülü ve gösterişli kur yapma davranışları sırasında bu keseyi şişirerek, bazı türlerde kesenin üstüne vurarak ses çıkarır. Dikkuyruklar genellikle bataklıklarda, kamıştan yapılmış sağlam yuvalar kurarlar. Dişi, her üreme mevsiminde, kabuğu pürtüklü ve öbür ördeklerinkinden daha büyük olan ortalama 4-5 yumurta bırakır. Erkek dikkuyruk, öbür ördeklerde pek rastlanmayan bir davranışla, yavruların bakımına yardımcı olur.

Türlerin çoğu güney yarıkürenin sıcak ve ılıman bölgelerinde, genellikle de tatlı sularda yaşar. Avrupa'ya özgü tek tür, Akdeniz'den Türkistan'a kadar dağılmış olan bayağı dikkuyruktur (*Oxyura leucocephala*). Orta Anadolu'nun bazı sulak yerlerinde üreyen ve kışı Göller Yöresi'nde geçiren bu türün erkeklerinin gövdesi kahverengi, başı ak, tepesi ve ensesi kara şeritlidir. Afrika'nın doğusunda görülen *O. maccoa* ile Avustralya'da görülen *O. australis*'in gövdeleri kızılımsı, başları karadır. *O. jamaicensis* Kuzey Amerika'da geniş bir dağılım gösterir. Hint Adaları ile Amerika'nın tropik bölgelerinde yaşayan *O. dominica*'da, erkeklerin karnı ak, üst bölümleri tümüyle kızılımsı, yüzü karadır. *Biziura lobata* Avustralya'nın güneyi ile Tasmanya'da, *Heteronetta atricapilla* ise Güney Amerika'nın güneyinde yaşar.

dikkuyruk ötleğen, *Sylviidae* familyasının *Prinia* cinsini oluşturan, Eskidünya'da dağılmış iri kuşların ortak adı. Uzunlukları 10-15 cm, tüyleri öbür ötleğenlerin çoğununkinden daha nakışlı, kuyrukları da çok

Dikkuyruk ötleğenlerden. *Prinia subflava*
R.M. Bloomfield Ardea Photographics

uzundur. Genellikle yapraklardan ustaca ördükleri kese biçimindeki yuvalarını ağaçların dallarına asar ya da uzun otların ucuna tuttururlar.

Kuyrukaltı tüyleri enine ak ve beyaz şeritli, sırtı boyuna çizgili olan bayağı dikkuyruk ötleğen (*P. gracilis*) Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu'nun yerli türüdür. *P. subflava* Afrika'da, Sahra'nın güneyindeki bölgelerde ve Bangladeş'ten Çinhindi'ne kadar uzanan yerlerde sık çalılıklar arasında yaşar. Kara göğüslü *P. flavicans* Afrika'nın güneyinde, boz renkli *P. socialis* ise Hindistan'da çok yaygın olan türlerdendir.

diklorobenzen, organik halojen bileşikleri ailesinden, üç izometrik maddenin ortak adı. Benzenin ya da klorobenzenin demir III klorür eşliğinde klorlanmasıyla üretilen izomerlerinin üçü de renksiz, sudan ağır olan ve suda çözünmeyen bileşiklerdir. Benzenin, demir III klorür eşliğinde klorla tepkimeye girmesi sonucunda, hidrojen atomlarının yerini klor atomları alır. Tepkimenin ilk ürünü klorobenzendir (C_6H_5Cl); klorlama işlemi sürdürüldüğünde *orto* ve *para*-diklorobenzen ($C_6H_4Cl_2$) ile çok az miktarda *meta* izomer oluşur. *Orto* ve *para* izomerler, ayrımsal dondurma işlemiyle birbirinden ayrılabilir; karışımın soğutulması sırasında *para* izomer kristalleştiği için, sıvı halde kalan *orto* izomer süzülerek alınır. *Meta*-diklorobenzen ise, öbür izomerlerin basınç altında aluminyum klorürle birlikte ısıtılmasıyla üretilir. Klorlama işlemi, ortamda demir III klorür ya da benzeri bir katalizör bulunmaksızın bol ışıkta gerçekleştirilirse, tepkime sonucunda klorobenzen ya da poliklorobenzenler yerine heksaklorosikloheksan(*) elde edilir.

Orto- ya da 1,2-diklorobenzen, çözücü ve böcek ilacı olarak ayrıca başka kimyasal maddelerin, özellikle boyarmadde sanayisindeki ara ürünlerin üretiminde kullanılan akıcı bir sıvıdır. *Meta*- ya da 1,3-diklorobenzen de sıvı halde bulunur; *Para*- ya da 1,4-diklorobenzen ise, kokusu kâfura benzeyen ve güvelere karşı kullanılan, kristal yapılı bir katıdır! Diklorobenzenlerin en kolay ayrılabilen *para* izomeri ilk kez 1864'te, *orto* ve *meta* izomerleri ise ancak 1875'te tanımlanabilmiştir.

diklorodifeniltrikloroetan *bak.* DDT

dikloroetan *bak.* etilen klorür

dikloroetilen *bak.* viniliden klorür

diklorometan *bak.* metilen klorür

Dikmen, Karadeniz Bölgesi'nde, Sinop iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Gerze'ye bağlı bir bucak olan Dikmen, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Nüfus (1990) ilçe, 14.872; kasaba, 2.412

Dikmen, Halil (d. 1906 İstanbul - ö. 17 Ekim 1964, İstanbul), başlangıçta klasik, sonralarıysa soyut anlayışla çalışmış ressam.

1924-27 arasında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde İbrahim Çallı ve Hikmet Onat'ın öğrencisi oldu. 1927'de açılan Avrupa sınavını "Yangın" adlı yapıtıyla birincilikle kazandı ve aynı yıl Fransa'ya gitti. Paris'te Julian Akademisi'nde Paul-Albert Laurent ile çalıştı, bir süre sonra da André Lhote'un atölyesine geçti. 1929'da "Saksı İçinde Çiçek" adlı resmi Salon d'Automne'a (Güz Salonu) kabul edildi. Dikmen eğitimi sırasında Almanya, İtalya ve Avusturya'ya giderek müzelerde incelemelerde bulundu, ustalardan kopya ve çizimler yaptı. 1931'de Türkiye'ye döndü ve aynı yıl Kayseri Lisesi'ne resim öğretmeni olarak atandı. 1937'de Atatürk'ün emriyle kurulan Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nin müdürlüğüne getirildi ve 24 yıl bu görevde bulundu. Müzedeki müdürlüğü sırasında, 1949'dan başlayarak akademide resim öğretmenliği yaptı. 1961'de Milli Eğitim Bakanlığı güzel sanatlar genel müdürlüğüne atandı. 1943'te 5. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ikincilik ödülü kazandı.

Halil Dikmen son dönemi dışında figüre ve geleneksel kültüre bağlı kalarak, sağlam bir desen, klasik bir kurgu ve dengeli ışık-gölge

"Manzara", Halil Dikmen'in yağlıboya çalışması; İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi
Yusuf Taktak

kullanımıyla akademik anlayışta çalışmıştır. Anıtsal kompozisyon türünün Türkiye'deki ilk temsilcilerinden olmuştur. Hacimsel estetiği büyük bir titizlikle yöresel konulara uygulamıştır. 1946'da D Grubu'na katılarak figüratif resimden tümüyle uzaklaşıp geometrik-soyut anlayışa yönelmiştir 1960' larda ise yapıtlarında kübist bir eğilim belirmiştir.

dikotomi (mantıkta) *bak.* ikili öbeklendirme

Dikran II (BÜYÜK), Latince TIGRANES ya da TIGRAN (d. İÖ y. 140 - ö. İÖ y. 55), İÖ y. 95-İO y. 55 arasında hüküm süren Ermeni kralı. Yönetimi sırasında Ermenistan kısa bir süre Doğu Roma dünyasının en güçlü devleti konumuna gelmiştir.

I. Artavasdes'in oğlu ya da kardeşi olan Dikran, İÖ 2. yüzyıl başlarında Artaksias'ın başlattığı hanedanın bir üyesiydi. Genç yaşta Part kralı II. Mithradates'in sarayına rehin olarak gönderildi. Daha sonra İran'ın güneybatı kesimindeki Media'ya bitişik 70 vadiyi Partlara bırakınca özgürlüğüne kavuştu.

İzleyen dönemde krallığını genişletme çabasına girdi. Önce Yukarı Fırat Irmağının doğusuna düşen Sophene adlı krallığı topraklarına kattı. Pontus kralı VI. Mithradates'le ittifak kurdu ve onun kızı Kleopatra'yla evlendi. Kapadokya'da toprak kazanmak amacıyla Pontus kralıyla birlikte düzenlediği sefer Roma'nın müdahalesiyle İÖ 92'de başarısızlığa uğradı.

Bunun üzerine doğuya dönerek Hazar Denizinin güneydoğusunda kalan Part topraklarına yöneldi. II. Mithradates'in ölümünden (İÖ y. 87) sonra başlayan iç çekişmeler ve İskitlerin saldırıları Part İmparatorluğu'nda geçici bir zayıflamaya yol açmıştı. Bu durumdan yararlanarak daha önce Partlara bıraktığı vadileri geri aldı ve Media'nın büyük bölümünü yakıp yıktı. Bugünkü Azerbaycan topraklarında bulunan Atropatane, Yukarı Dicle Irmağı kıyısında yer alan Gordyene ve Adiabene ile Osroene krallıklarını kendisine bağladı. Kuzey Mezopotamya'yı topraklarına kattı ve Kafkaslar'daki İberia ve Albania krallıklarına egemenliğini kabul ettirdi. Selevkos hanedanının iç çekişmelerinden bıkan Suriye halkı İÖ 83'te kendisine başa geçme çağrısında bulundu. İÖ 78-77 yıllarında ikinci bir sefer düzenleyerek Kapadokya'yı ele geçirmeyi başardı. Artan gücünün bir göstergesi olarak "krallar kralı" unvanını aldı ve Ermenistan ile Mezopotamya sınırında Tigranocerta adıyla yeni bir başkent kurdu. Bütün servetini topladığı bu kente Kapadokya, Kilikya ve Suriye'deki 12 kentin halkını yerleştirdi. Tigranocerta'nın bulunduğu yer konusunda farklı görüşler vardır.

Roma baskısı altında kalan Pontus kralı Mithradates İÖ 72'de Ermenistan'a kaçtı. Bunun üzerine Lucullus'un komutası altındaki Roma orduları Ermenistan'a saldırdı. Dikran İÖ Ekim 69'da Tigranocerta'da, ardından İÖ Eylül 68'de eski başkenti Artaksata'da yenilgiye uğradı. Lucullus'un Roma'ya geri çağrılması bir ölçüde rahatlamasını sağladı. Bu arada kendisiyle aynı adı taşıyan oğlu, yönetimine başkaldırdı. Part kralı III. Phraates'in bir orduyla verdiği desteğe karşın babası karşısında tutunamayan genç prens, Roma komutanı Pompeius'a sığınmak zorunda kaldı. Ermenistan'a giren Pompeius İÖ 66'da teslim olan Dikran'a iyi davrandı ve Suriye ile güneyde ele geçirdiği öbür toprakları Roma'ya bırakması karşılığında krallığının başında kalmasına izin verdi. Dikran yaklaşık 10 yıl daha Ermenistan'ı yönetti. Ama Sophene ve Gordyene dışında daha önce fethetmiş olduğu bütün toprakları yitirdi. Yerine oğlu II. Artavasdes geçti.

dikroyit *bak.* kordiyerit

diksha, eski Hindistan'da, Veda geleneğine uygun adak törenlerinden önceki kutsama ayini. Sonraları anlam değiştiren bu terim günümüzde Hindu dininde halktan bir kişinin gurusu (ruhani önder) tarafından tarikata kabul edildiği tören için kullanılmaktadır.

Veda döneminin *soma*(*) adak törenlerinde, adak sahibi yıkandıktan sonra bir gün boyunca (bazı durumlarda bir yıla kadar) özel olarak hazırlanmış bir kulübede ateş önünde sessizce ibadet ederdi. Siyah ceylan derisinden giysisini aynı zamanda minder olarak kullanır ve karanlık bastıktan sonra yalnızca kaynatılmış süt içerdi. Böylece erişilen *tapas* (Hindu dininin bütün çileci uygulamalarının temelini oluşturan mistik ruh durumu) kutsal olmayan evrenden kutsal evrene geçişin bir işareti ve aracı sayılırdı. Dünyanın başka bölgelerindeki benzer ayinler gibi *diksha*'nın da yeniden doğuş anlamı vardı. Töreni betimleyen kutsal metinlerde de bu yönde bazı açık simgeler (örn. kulübenin "rahmi") kullanılmıştı.

Soma ayinin sonunda, *avabhrtha* (son yıkanma) adıyla bir başka tören düzenlenirdi. Bu törende adak sahibi yıkanır, kutsal giysileri, ayin gereçleri ve soma bitkisinin sıkıştırılmış filizleri suya atılırdı.

Günümüzde Hindu dininin kutsama ve tarikata giriş törenleri, bölgeler ve mezhepler arasında farklılık gösterir. Genellikle önce bir hazırlık orucu tutulur, yıkanılır ve yeni giysiler giyilir. Tarikata kabul törenlerinde, vücuda ya da alna özel işaretler konulur, yeni bir ad benimsenir, gurudan, seçilmiş bir *mantra* (kutsal hece) ve ibadet işareti alınır.

diktafon, sözlü mesajların kaydedilmesi, saklanması ve sonradan tekrarlanmasında (çoğunlukla daktilo ya da metin işlem sistemi aracılığıyla) kullanılan ses kaydı aygıtı. Mekanik ya da magnetik türden olabilen diktafonlar, sesi, tel, üstü kaplanmış bant, plastik plak ya da şeritler üzerine kaydedebilir. Daha sonra bu kayıt malzemeleri makineden çıkarılarak, kayıt çözme birimine aktarılır. Kayıt çözme aygıtı, verilen mesajı yeniden ses halinde üretir. İlk diktafonlar mekanikti ve Thomas A. Edison'un buluşunda olduğu gibi, insan sesinin ses dalgalarının fonografik olarak mumdan bir silindir üzerine kaydedilmesi ilkesi doğrultusunda çalışıyordu; benzer bir aygıt da, sesin yeniden üretilmesi için kayıt malzemesini ters yönde döndürüyordu. Sonraları kayıt malzemesi olarak plastik plakların ve şeritlerin kullanımı yaygınlaştı ve magnetik telin, ardından teyp kaydının geliştirilmesiyle de, tel halkaların, magnetik plakların ve bantların kullanımına geçildi. Mikroelektronik ve yarıiletken malzemelerin gelişmesi sonucunda, ses kaydı aygıtlarının, plakların ve kasetlerin boyutları önemli ölçüde küçüldü.

diktatörlük, devletin, bir kişi ya da küçük bir grubun mutlak denetimi altında bulunmasına dayalı yönetim biçimi. Roma Cumhuriyeti'nde *dictator*'luk devletin düştüğü bunalımları aşması için olağanüstü yetkilerle donatılmış ve geçici bir süre için atanan yöneticilere verilen bir görevdi (*bak.* dictator). Çağdaş diktatörler de genellikle olağanüstü durumlarda yönetimi ele geçirmiş ve elde ettikleri yetkileri otokratik, bazen de despotik bir yönetimi sürekli kılmak amacıyla kullanmışlardır. Örnekler arasında İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler, İspanya'da Franco, Şili'de Pinochet ve Portekiz'de Salazar sayılabilir. Ama bunlar eski *dictator*'lardan çok, Antik Çağın tiranlarına benzerler. Platon ve Aristoteles, kişisel emirlere dayalı ya da var olan yasaların çiğnenmesiyle ortaya çıkan hukuk dışı yönetimi tiranlığın göstergesi kabul ederler. Bu iki düşünürün Eski Yunan ve Sicilya tiranları üzerine betimlemeleri, çağdaş diktatörlere de uygun düşmektedir. Diktatörler zor ve hileyle mutlak siyasal ve toplumsal denetimi elde ederler. Gözdağı verme, terör, yurttaşlık haklarını göz ardı etme, güç kazanmak ve bu gücü elde tutmak için kullanılan başlıca yöntemlerdir. Kimi zaman kamu desteği sağlamayı amaçlayan kitle propagandası yöntemleri kullanma ve ödüllendirme ya da cezalandırma gibi yöntemlerle muhbirler yaratıp muhalefeti bastırma yollarına da başvurulur. Önderin yüceltilmesi çok sık görülen bir özelliktir ve kişilerin, yasaların üzerinde bir konuma getirildiği böyle rejimlerde önderin ardılının belirlenmesi çok sorunlu bir süreçtir. Bir yaklaşıma göre, yıkılması ister Aristoteles' in öne sürdüğü gibi haksız gücün doğasında taşıdığı zayıflığa, ister Machiavelli'nin terimleriyle umulmadık talihsizliklere bağlı olsun, tiranlık bütün yönetim biçimleri içinde en kısa ömürlü olanıdır.

Diktatörlerin yönetimi çok çeşitli biçimler alır. Latin Amerika'da 19. yüzyılda ve 20.yüzyıl başlarında, kendi kendilerini önder ilan eden *caudillo*'lar (askeri şefler), genellikle özel askeri birlikleriyle önce belirli bir yöreye egemen olur, sonra da zayıf durumdaki ulusal hükümetin üzerine yürürlerdi (örn. Meksika'da Antonio López de Santa Anna, Arjantin'de Juan Manuel de Rosas) (*bak.* personalismo). Sonraki 20. yüzyıl Latin Amerika diktatörlerinin durumu ise daha farklıydı. Bunlar yöresel değil, ulusal önder niteliğindeydiler ve Arjantin' deki Juan Perón örneğinde olduğu gibi bulundukları yere genellikle milliyetçi subaylar tarafından getirildiler.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Afrika ve Asya'nın yeni devletlerinde diktatörlükler genellikle askeri güçle yaratıldı. İktidar, tek parti yönetimine ve muhalefetin bastırılmasına dayanan hükümetler oluşturan güçlü önderlerin elinde toplandı.

Anayasal hükümetler de yürütme gücüne olağanüstü yetkilerin verildiği bunalım dönemleri geçirmiştir. Örnekleri İç Savaş

sırasında ABD, Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanya, II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Beşinci Cumhuriyet (1958) döneminde cumhurbaşkanına geniş kapsamlı olağanüstü durum yetkilerinin verildiği Fransa'dır. Yürütme gücünün genişlemesi bütün dünyada anayasal hükümetlerin istikrarına ve güçler dengesine bir tehdit olarak görülür. *Ayrıca bak.* faşizm; Nazi Partisi; tiran; totaliterlik.

Diktys KRETENSIS, Troya Savaşı'nın Yunan yanlısı bir öyküsünü yazdığı sanılan kişi. Troya kuşatmasına katılmak üzere Knossos'tan yola çıkan Giritli önder İdomeneos'a eşlik ettiği sanılmaktadır. Fenike dilinde yazılmış elyazmalarının İS 1. yüzyılda "bulunduğu" ve Roma imparatoru Neron'un emriyle Yunan harfleriyle yeniden yazıldığı söylenir. Bir olasılıkla 4. yüzyılda Lucius Septimius adlı biri Diktys'in olaylara tanık olmuşçasına kaleme aldığı, gerçekte belki de İS 2 ya da 3. yüzyıldan kalmış olan yapıtının çevirisini yaptı. *Ephemeris belli Troiani* (Troya Savaşı Günlüğü) adlı bu görkemli yapıt, ortaçağ boyunca, Frigyalı Dares'in benzer, ama Troya yanlısı anlatımıyla birlikte Troya Savaşı'yla ilgili başlıca kaynak kitap oldu.

Dikü'l-Cin, asıl adı ABDÜSSELAM BİN REGBAN (d. 777/778, Hims - ö. 850, Hims), Suriyeli Arap şair. Yaşamının büyük bölümü Hims'te geçti. Şuubiye görüşünün güçlü bir savunucusu olarak Arapların Suriyelilerden üstün olmadıklarını, Müslüman olarak aralarında hiçbir fark bulunmadığını dile getirdi. Araplara karşı bölgecilik ruhuyla mücadele eden bir şair olarak tanındı. Doğduğu topraklara çok bağlıydı. Suriye'yi hiçbir zaman terk etmedi; halife saraylarını ziyaret etmedi. Yeğeni Ebu Vehb'e göre zevk ve sefadan başka bir şey düşünmezdi. Haşimilerden Ahmed ile Cafer bin Ali adlı emirlere yazdığı kasideler nedeniyle birçok kez ödüllendirildi. Ayrıca ılımlı bir Şii olarak Hz. Hüseyin için mersiyeler söyledi. Bazı Arap yazarlarına göre, kendisini Ebu Nuvas gibi şairlerle aynı düzeyde görürdü. *Divan*'ı Abdullah el-Melluhi ve Muhyiddin ed-Derviş tarafından yayımlanmıştır (1960).

Dikva, DIKOA olarak da bilinir, Nijerya'nın Borno eyaletinde kasaba ve geleneksel emirlik. Kasaba Çad Gölüne dökülen Yedseram Irmağının yakınındadır; Maiduguri, Bama, Ngala, Kukawa'ya demiryoluyla bağlanır. Kasabanın ve 9 m kalınlıktaki surlarının ne zaman inşa edildiği konusunda kesin bilgiler olmamakla birlikte, 1850'lerde, Kanurilerin kurduğu Bornu Krallığı'nın (*bak.* Kanem-Bornu) önemli bir merkezi durumuna geldiği bilinmektedir.

Sudanlı savaşçı Rabihü'z-Zübeyr (Rebeh Zübeyr), Bornu'nun Kukawa'da (106 km kuzeybatıda) bulunan başkentini yıktıktan ve ülkeyi hemen tümüyle istila ettikten sonra Dikva'yı Bornu'nun yeni başkenti yaptı ve *şehu*'lar (şeyh) burada oturmaya başladılar (1893). Fransızların 1900'de 115 km doğudaki Kousseri'de (bugün Fort Foureau, Kamerun) Rabih'i öldürerek yöreyi denetimi altına almasına karşın, Dikva 1902'ye değin *şehu*'ların oturduğu merkez olarak kaldı. Aynı yıl İngiltere, Fransa ve Almanya'nın Bornu'yu paylaşmaları üzerine, Şehu Bukar Garbai, Dikva'dan Nijerya'ya kaçtı ve Fransızlar da yönetim merkezlerini Dikva kasabasından Kusseri'ye taşıdılar. Almanlar ise Sanda Mandarama'yı Alman Bornusu'nun *şehu*'su olarak Alman Kamerunu'ndaki Dikva Emirliği'nin başkenti kabul edilen Dikva'ya yerleştirdiler.

1914-16'daki Kamerun seferinden sonra, Dikva İngiliz işgali altına girdi. Dikva Emirliği 1922'de Milletler Cemiyeti'nin Britanya'ya verdiği Kamerunlar mandasının bir parçası haline geldi. Emir Umar Sanda Kiarimi, Dikva *şehu*'su unvanıyla anılmaya başladı ve 1937'de Bornu *şehu*'su seçildi. Ardılı Emir Abbas Masta, *şehu* unvanını bırakarak Dikva'nın ilk *may*'ı (emir) oldu. 1942'de emirliğin yönetim merkezi, saldırılara karşı *firki* (kara pamuk) bataklıklarıyla korunan Dikva'dan 64 km güneybatıdaki Bama'ya taşındı.

İngiliz yönetimi sırasında Nijerya'nın Bornu iline bağlı olan emirlik, 1946'da Birleşmiş Milletler Kuzey Kamerunlar Vesayet Bölgesi'nin bir parçası durumuna geldi. Çoğunlukla Kanuriler ile Arapça konuşan Şualardan oluşan yöre halkı 1959'da Nijerya'yla birleşmeyi reddetti; 1961 plebisitinde ise, Kuzey Nijerya'da sonradan Sardauna adı verilen yeni bir ile katılma yönünde oy kullandı. Ama bir yıl sonra Sardauna'dan ayrılarak Bornu ilindeki soydaşlarıyla birleşme yoluna gitti. Dikva 1967-76 arasında Kuzeydoğu eyaletinin bir parçası olarak kaldı.

Bölge nüfusunun çoğunluğu başta sığır olmak üzere hayvancılık ve tarımla (pamuk, kocadarı, kumdarı, mısır, indigo ve yerfıstığı) uğraşır. Balıkçılık hem Çad Gölü, hem de Yedseram Irmağı kıyılarında önemli bir geçim kaynağıdır. Deri tabaklama, pamuklu dokumacılık ve boyacılık da önemli yerel etkinliklerdir. Şualar sığırlardan yük ve insan taşımacılığında da yararlanırlar; bu, Nijerya'da pek görülmeyen bir âdettir.

Dikva kasabasında devlete bağlı bir sağlık ocağı ve bir dispanser vardır. Dikva Emirliği'nin merkezi olan Bama, çok sayıda tıp ve eğitim kuruluşu barındıran daha büyük bir kent ve ticaret merkezidir. Nüfus (1982 tah.) 10.860.

dil, omurgalıların çoğunda, ağız tabanında yer alan ve kas dokusundan oluşan hareketli organ. Dil, omurgalıların değişik gruplarında çeşitli işlevlere uyarlanmıştır: Bazı hayvanlarda, örneğin kurbağalarda böcek yakalamayı kolaylaştırmak üzere dışarı doğru uzayabilir; bazı sürüngenlerde her şeyden önce bir duyu organıdır; kedilerde ve memelilerin öbür bazı türlerinde yalanmaya ve temizlenmeye yarar; memelilerde, ağız boşluğunda eksi basınç yaratarak emme hareketini sağlar, ayrıca çiğneme ve yutmaya yardımcı olur, üstündeki tat alma tomurcuklarıyla temel tat alma organı ve insanda konuşmaya yardımcı organlardan biridir.

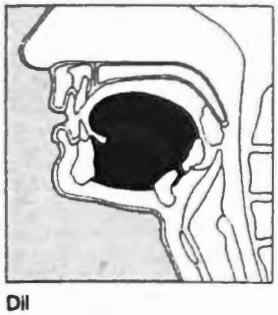

Dil
Charles Josin

Memelilerin dili, aralarında yağ dokusu ve salgı bezleri bulunan, iç içe geçmiş çizgili kaslardan oluşan, mukozayla kaplı bir organdır. İnsanda, dilin ucunun ve kenarlarının dişlere değmesi, bu organın konuşmaya ve yutmaya yardımcı olmasını sağlar. Dil sırtı denen üst yüzeyinde, papilla adı verilen çok sayıda mukoza çıkıntısı bulunur. Bu çıkıntılarda, duyarlı tat tomurcukları ve ağız boşluğu ile yiyeceklerin ıslatılmasını sağlamak üzere tükürük salgısına katkıda bulunan salgıbezleri bulunur. Üst yüzün arka bölümünde (dil tabanı) papilla bulunmaz, buna karşılık dil bademcikleri olarak bilinen lenf dokusu kütlesi ile salgıbezleri vardır. Dil ucundan ağız tabanına kadar dilin bütün alt yüzünü kaplayan mukoza, papillaları olmayan pürüzsüz bir katmandır ve çok sayıda kan damarıyla beslendiği için mor renktedir. Alt yüzün ağız tabanıyla birleştiği yer olan dil kökünde, dilin öbür bölgelerine dağılan sinir, atardamar ve kas demetleri yer alır.

Dildeki sinirlerin, çözülmüş haldeki yiyeceklerden aldığı kimyasal uyaranlarla uyarılmasıyla tat duyumu oluşur. Dört ana tat duyumu, dilin üstündeki özel bölgelerde bulunan alıcılarla algılanır: Tatlı ve tuzluya duyarlı olan alıcılar dilin ucunda, acıya duyarlı olanlar dil tabanında, ekşiye duyarlı olanlar ise dilin kenarlarında dağılmıştır. Dilin üst yüzündeki küçük tat tomurcukları, tat duyumunun sinir sistemine iletilmesinden sorumludur.

Dilde görülen başlıca hastalıklar, çeşitli nedenlere bağlı dil iltihapları (glossit), aftlar, dil kanseri, beyaz lekelerle beliren lökoplaki, dil büyümesi, mantar enfeksiyonları, ankiloglosi(*) ya da yarık dil gibi doğuştan oluşum bozuklukları ve vücudun başka bölgelerindeki hastalıklara bağlı çeşitli belirtilerdir. Dilde oluşan yaraların en yaygın nedeni, yalnız dili değil tüm ağız boşluğunu saran ve beyaz ırkta beşte bir oranında görülen aftlardır. Yılda bir iki kez belirip 7-10 gün içinde patlayan ağrılı kesecikler (vezikül) 1-2 cm çapında, aylarca iyileşmeyen derin yaralara kadar değişen aftların etkisi hafif bir tahriş ve rahatsızlık duygusundan konuşma, yutkunma ve yemek yemeyi engelleyecek şiddette ağrılara kadar değişebilir. Aft yaraları bazen ruhsal gerginliğe bağlanırsa da, altında yatan neden çoğu kez çölyak hastalığı gibi bir emilim bozukluğudur. Asıl nedene yönelik tedavinin yanı sıra, yerel anestezik ve ağrı kesicilerle hastanın konuşmasına ve yemek yemesine yardımcı olunabilir; en etkili tedavi kortikosteroitlerle sağlanır. Behçet hastalığında(*) da, üreme organlarının çevresindeki yaraların ve gözlerdeki belirtilerin yanı sıra ağız boşluğunda ve dilde de derin yaralar oluşur.

Dildeki renk değişiklikleri, özellikle dilin beyazlaşması, genellikle tükürük salgısının azalmasına bağlı olarak, epitel doku döküntülerinin, ölü bakteri ve yemek artıklarının birikmesinden ileri gelir. Ateşli hastalıklarda, tıpkı idrar miktarının azalması ve kabızlık gibi tükürük salgısının azalması da, yükselen vücut sıcaklığıyla birlikte artacak sıvı kaybını önlemeye yönelik bir korunma mekanizması olduğundan, dil beyazlaşması genellikle ateşli hastalıkların tipik ve akut belirtilerindendir. Tükürük bezleri atrofiye uğradığında, ağız sağlığına ve temizliğine özen gösterilmediğinde dildeki renk değişikliği kronikleşir. Çok sigara içenlerde, dil yüzeyinde biriken bu artıklar koyu kahverengiye döner. Dilin renginin siyahlaşması ve dil sırtının ortasında sık bir tüy örtüsünün oluşması (tüylü kara dil) genellikle mantarlardan ileri gelen bir hastalıktır; bazen tüysü papillaların çok uzaması ve meyankökü katılmış şekerlerin fazlaca yenmesi de dilde bu tür renk değişikliğine ve kıllanmaya yol açabilir. Dil yüzeyindeki bütün papillaların atrofiye uğramasından kaynaklanan pürüzsüz dil, ciddi boyutlara ulaşan demir eksikliği kansızlıklarında, öldürücü Addison kansızlığında ve B grubu vitaminlerden nikotinik asit eksikliğine bağ-

lı pellagrada görülür. Daha çok tahıl, özellikle de mısır ağırlıklı beslenme bu vitamin eksikliğine yol açtığından, açlık tehlikesiyle karşı karşıya olan azgelişmiş ülkelerde pellagra ve pürüzsüz dil yerleşik bir hastalıktır.

Dildeki derin çatlak ve yarıklar, dilin destekdokusundaki doğuştan ya da sonradan olma değişikliklere bağlıdır; bu çatlakların iltihaplanması yanma ve ağrı duyumuna yol açar.

Harita dil olarak da bilinen dökümtülü dil iltihabında, dil yüzeyinde yer yer değişik boyut ve biçimlerde, pürüzsüz yüzeyli iltihaplı yaralar oluşur. Tüysü papillaların yeniden oluşmasıyla bu yaralar epitel dokuyla örtülüp kapanırken dilin başka bölgelerinde yeni yaralar açılır ve böylece, pürüzsüz yara bölgelerinin sürekli yer değiştirmesiyle dil yüzeyinin görünümü durmadan değişir. Nedeni bilinmeyen ve bazen yıllarca sürebilen bu hastalık genellikle başka hiçbir belirti vermez ve yalnızca dilde hafif bir yanma duyumu yaratır. Dil kanseri, genellikle çok sigara içenlerde dil yüzeyinin sürekli bir ısıyla tahriş olmasından ileri gelir ve çoğu kez mukozayı kaplayan pul biçimindeki beyaz lekelerin (lökoplaki) belirmesinden sonra gelişir.

Dil büyümesinin (makroglosi) nedeni, dildeki kas kütlesinin aşırı gelişmesi ya da dil kaslarında bazı maddelerin birikmesidir. Kasların aşırı gelişmesi, mongolizmde (Down sendromu) olduğu gibi doğuştan ya da akromegalide olduğu gibi sonradan olabilir. Ayrıca, iltihaplanma, ur ya da başka bir nedenle lenf damarlarının tıkanması, glikojenoz ve amiloidoz gibi bazı metabolizma bozukluklarına bağlı olarak dilin kas dokusunda glikojen ve amiloit birikmesi de dil büyümesine yol açabilir.

dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan sesli ya da yazılı simgeler sistemi. Dil simgelerine "gösterge" adı verilir. Bu göstergeler, saymaca bir nitelik taşır; anlamları doğal bir bağlantıdan kaynaklanmayıp toplumsal bir anlaşmadan, bireyler arasında üstü kapalı bir uzlaşmadan doğar. Bu tanıma göre dil, yalnızca insan toplumlarında bulunan bir yetenektir. Hayvan türleri de sesler ve beden hareketlerinin yardımıyla birbirleriyle iletişim kurar, hatta birçokları bir noktaya kadar insan dilini anlamayı da öğrenebilir. Ama insanın dışında hiçbir tür, çıkardığı sesleri, insan dilinde olduğu gibi açık ve iç tutarlılığı olan, saymaca bir sistem durumuna getirememiştir.

Tanımı. Dilin birçok tanımı yapılmıştır. Dil, bir yaklaşıma göre, düşüncelerin, sözcük haline getirilmiş sesler aracılığıyla anlatılmasıdır. Ama bu tanım düşünce öğesine fazla ağırlık vermektedir. Dil, düşünce dışında kalan, bilinçsiz varlık alanlarını, duyguları, düşleri de kapsar.

Kesin bir tanımdan önce, dilin bazı özelliklerinin belirtilmesi gerekir.

1. Fizyolojik ve zihinsel özürleri olmayan bütün insanlar, çocukluklarında, gırtlak ve ağızlarında bazı organların hareketlerinden doğan sesleri bir sesli iletişim sistemi haline getirmeyi ve öbür insanlarla iletişimlerinde bu sistemden hem işitici, hem de konuşucu olarak yararlanmayı öğrenirler.

2. Farklı sesli iletişim sistemleri yeryüzündeki farklı dilleri oluşturur. Farklı bir dilin ortaya çıkması için gerekli farklılık derecesini çok kesinlikle saptamak olanaklı değildir. Ama bu, örneğin iki Almanın farklı diller konuşması anlamına da gelmez. Eğer bir insan bir başka insanın dilini özel bir öğrenim görmeksizin anlayamıyorsa, bu iki insan farklı diller konuşuyorlardır. Buna karşılık, belirli bir dil içinde anlaşmayı güçleştiren, ama kesin olarak engellemeyen farklılıklara lehçe farklılığı denir.

3. Çoğunlukla insanlar önce bir tek dil öğrenirler. Çocuğun ailesinin ya da doğup büyüdüğü ortamdaki insanların konuştuğu bu dile anadili adı verilir. Bir çocuğun iki dili birden öğrenerek büyüdüğü durumlar enderdir.

4. Bu özellikleriyle dil, insana özgü bir yetenektir. Öteki türlerin de seslerle ya da başka araçlarla birbirleriyle iletişim kurabildikleri bilinmektedir, ama insan dilinin en önemli özellikleri olan çift eklemliliğe, tutumluluğa, sınırsız üretkenliğe ve yaratıcılığa hiçbir hayvan türünün iletişiminde rastlanmaz. İnsanların konuşma konuları sınırsızdır. Dilin kapsayamayacağı hiçbir alan yoktur. Oysa hayvanların iletişim konuları, üreme ve sağ kalma gibi en temel gereksinimlerle sınırlıdır. Papağan gibi insanların yanında uzun süre bulunan kuşların çıkardığı, sözcüklere benzeyen seslerin de iletişim amacı taşımadığı bilinmektedir. Bu tür sesler, canlılardaki öykünme dürtüsünün ürünüdür.

Dilin önemi ve gücü ılk çağlardan beri vurgulanmıştır. Adlandırma, nesnelere ad verme, dilin yalnızca bir yönü olsa da, ilk insanlar için büyüleyici bir değer taşımıştır. Birçok kültürde adlandırma yeteneği, nesneler üzerinde denetim kurmanın, onlara sahip olmanın en kesin yolu olarak görülmüştür. İlkel kültürlerde insanların adlarını yabancılara açıklamaktan kaçınmaları da buna bağlanabilir.

Geçmişte, dilin tanrısal bir kökeni olduğuna inanılırdı. Eski Sami inançlarını yansıtan Eski Ahit'te, Âdem'in dünyadaki yaratıkları Tanrı'nın yardımıyla adlandırdığı anlatılır. Hindu dinine göre de dili, tanrı İndra yaratmıştır. İskandinav mitolojisinde rünik alfabeyi yaratan tanrı Odin'dir. Gene Eski Ahit'in Tekvin bölümünde, başlangıçta bütün dünyanın "dilinin bir, sözünün bir" olduğu belirtilir. Ama insanlar gökyüzüne ulaşacak bir kule (Babil Kulesi) yapmaya kalkışınca, Tanrı onların dillerini böler ve böylece birbirlerini anlamalarını önleyen birçok dil ortaya çıkar. Arap inançlarında da yazıyı ve dili Âdem'e veren Tanrı'dır.

18. yüzyılda, özellikle Alman romantizm felsefesinde "kökenler" kavramının önem kazanmasıyla dilin doğuş ve gelişme koşulları konusu bir kez daha gündeme gelmiştir. Ancak dilin hangi koşullar altında ortaya çıktığı ve ilk dillerin neye benzediği soruları bugün henüz tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamamıştır; çünkü şu ya da bu biçimde dilin doğuşu, *Homo sapiens*'in ortaya çıkışıyla eşzamanlıdır. Oysa bugün var olan ilk yazılı belgeler en çok 5 bin yıl öncesine gitmektedir.

İnsanlar dil üzerine düşünmeye başlayınca, dilin düşünceyle ilişkisi de kaçınılmaz olarak gündeme gelir. Aristoteles'e göre "Konuşma, zihnin yaşantılarının temsil edilmesidir". Aristoteles'in bu tanımı, yakın zamanlara değin bütün bir Batı düşünce geleneği üzerinde etkili olmuştur. 17. yüzyılın usçu felsefesi de dil konusunda benzer bir görüş öne sürer. Konuşma, düşüncenin bu amaç için yaratılmış göstergelerle ifade edilmesidir ve düşüncenin farklı yönlerini ifade etmek için de farklı sözcük türleri ortaya çıkmıştır.

Düşünce öğesine ağırlık tanıyan bu usçu yaklaşımın sakıncası şudur: Düşünce kavramının kapsamını ya fazla geniş tutmakta ve böylece içeriğini de bulanıklaştırmakta ya da fazla daraltarak dilin birçok işlevini dışarıda bırakmaktadır. Oysa günlük yaşamda dilin dar anlamıyla düşünceleri açıklamaktan başka işlevleri de vardır.

Bu yaklaşım, bir başka açıdan, Condillac ve Herder gibi 18. yüzyıl düşünürlerince de eleştirilmiştir. Usçu felsefe, dilin daha önce var olan düşünceleri anlatan bir araç olduğunu savunur. Oysa Herder'e göre dilden önce, dilden bağımsız bir düşünce olamaz. Düşünce de dille birlikte ortaya çıkmıştır. Bu açıdan, farklı dillerin farklı düşünce yapılarına denk düştüğünü söylemek yanlış olmaz. İnsanlar ve kulturler arasındaki farklılık, bir bakıma diller arasındaki farklılıktır.

Dilin bilimsel tanımı, ancak 19. yüzyılda F. de Saussure gibi dilcilerin çabalarıyla çağdaş genel dilbilimin kurulmasından sonra yapılabilmiştir. Dil temelde, bir kavramla bir ses imgesinin (o sesin zihindeki karşılığının) birbirine bağlanmasından doğar. Bu bağlanma, doğal ve zorunlu değil, saymaca bir bağdır. Örneğin "köpek" kavramı için İngilizler *dog*, Almanlar *Hund*, Fransızlar *chien* seslerini kullanırlar. Bununla birlikte, kavram-ses imgesi bağının aynı toplumun üyeleri için zorunlu olması gerekir; yoksa toplumsal anlaşma olamaz. İnsan dilini bütün hayvan dillerinden ayıran iki temel özellik vardır. Önce, insan dili, hayvan dilleri gibi kalıtım yoluyla değil, toplumsal çevre içinde öğrenim yoluyla elde edilir. Kuşaktan kuşağa farklı koşullar içinde gerçekleşen bu öğrenim süreci içinde dil de değişikliğe uğrayabilir. İnsan dilinin çeşitliliğine karşılık hayvan dillerinin değişmezliği, bu iki edinim biçimi arasındaki farkın sonucudur. İkinci olarak, insan dilinin öğeleri olan göstergeler, son derece küçük parçalara ayrılabilir. Bu küçük parçaların değişik biçimlerde birleştirilmesiyle yeni dil öğeleri, yeni anlamlar, yeni sözcükler doğar. Hayvan dillerinde böyle bir bölünme ve eklemlenme özelliği yoktur. Kısaca söylemek gerekirse, dil toplumsal yaşamın hem ifadesi, hem de varlık koşuludur; hem sonuçtur, hem neden.

Dilin fizyolojik temelleri. Dil yazıdan bağımsız olarak düşünülebilir, ama konuşmadan bağımsız olarak düşünülemez. İnsan toplulukları yazıyı bilmeseler de yüzyıllar boyunca konuşarak anlaşabilmişlerdir. Bu yüzden, dilin yapısının kavranabilmesi, konuşmanın fiziksel ve fizyolojik koşullarının kavranmasına bağlıdır.

Konuşma, insan bedenindeki ses organları aracılığıyla seslerin oluşturulup çıkarılmasıdır. Daha kesin olarak, akciğerde kullanılmış havanın geri püskürtülmesi sırasında ses yolunda belirli organların (gırtlak, ses telleri, dil, damak, dişler, vb) belirli konumlara girmesiyle değişik sesler çıkarma, bu sesleri yükseltip alçaltma ve belirli biçimlere sokma yeteneğidir. Ünlüler ünsüzlerden, kalın ünlüler ince ünlülerden, yumuşak ünsüzler sert ünsüzlerden ve değişik titremler (ton) birbirlerinden bu hareketlerle ayrılırlar. Bu en küçük ses birimlerinin değişik bileşimler içinde birleştirilmesine eklemlenme adı verilir.

Konuşma seslerini çıkarabilme yeteneği açısından bütün özürsüz insanlar eşit durumdadır. İnsanların yüz, ağız, dil ve dişlerinin birbirine benzememesi, belirli bir dili öğrenme yeteneklerini etkilemez. Böyle fiziksel farklılıklar, insanların seslerinde farklılık yaratır; her insanın sesinin bir başkasından ayırt edilebilmesinin nedeni de budur. Ama bu farklılığa karşın, her insan aynı çevre koşullarında aynı dili öğrenir.

İnsan dilinin gelişmesi, iki ayak üstünde yürümeye bağlanmıştır. Bu görüşe göre, kolların yürümek için kullanılmayıp serbest kalması, insan türünü uzun süre "soluğunu tutma" zorunluluğundan kurtarmıştır. İnsanın atalarının iki ayakları üstünde doğrulup *Homo sapiens*'e dönüştükleri milyonlarca

yıllık süre içinde beynin yapısında da bazı gelişmelerin gerçekleşmiş olması gerekir. 19. yüzyıldan bu yana sürdürülen araştırmalar, konuşma denetim merkezlerinin beynin görece "yeni" ve gelişmiş bir bölümünde toplandığını göstermektedir.

Bütün bu özellikler bütün insanlar için geçerlidir. Ama, insanın biyolojik kalıtımının konuşma yeteneğini ne ölçüde etkilediği konusunda kesin bir sonuca da varılamamıştır. Hiç kimse biyolojik olarak belirli bir dili öğrenme ve konuşma yeteneğine sahip olarak doğmaz. Ama bütün sağlıklı çocuklar, şu ya da bu dili öğrenme yeteneğiyle doğarlar. Hangi dili öğrenecekleri, biyolojik ve fiziksel özelliklerine değil, içinde yetiştikleri aile ya da çevreye bağlıdır. Bu çevrenin dili, insanın anadilidir. Örneğin bir Arap ailesi içinde emeklemeyi, yürümeyi ve konuşmayı öğrenmiş olan Fransız kökenli bir çocuğun anadili Arapçadır.

Dil öğreniminin, sözcükleri ve cümle kalıplarını öğrenmenin dışında çok önemli bir boyutu daha vardır: Çocuğun belli bir ana değin işitmiş olduğu cümlelerden farklı, dilbilgisi kurallarına uygun, yeni sözler söyleme, yeni cümleler kurma yeteneği. İnsan dilini papağanın "sözleri"nden ayıran bu çok temel özellik, günümüzde insan beyninin doğuştan var olan bir cümle kurma, anlam üretme yeteneğiyle açıklanmaktadır.

Dilde anlam ve üslup. Dilin amacı, anlaşmayı sağlamak, anlam iletişimini gerçekleştirmektir. Anlam iki kategori içinde incelenebilir: Yapısal (ya da dilbilgisel) anlam ve sözlük anlamı.

Yapısal anlam, bir cümledeki tek tek sözcüklerin sözlük anlamlarının ötesinde, cümle içindeki yerleri ve kullanılma biçimleriyle belirlenen anlamdır. Örneğin "aslan fareyi kovaladı" ve "fare aslanı kovaladı" cümleleri aynı sözcükleri içerdiği halde anlamları farklıdır, çünkü "aslan" ve "fare" sözcüklerinin yerleri ve biçimleri farklıdır. Yapısal anlamı belirleyen başka bir etken de cümle içindeki vurguların yerleri ve sesin yüksekliği ya da alçaklığıdır. Çoğu zaman bu üç etken (sözdizim, sözcük biçimi ve vurgu) anlamı birlikte belirler. Dilleri birbirinden ayıran en temel nokta, yapısal anlam farklılıklarıdır.

Sözlük anlamı, bir cümle içindeki sözcüklerin çıplak biçimlerinin (eğer eylemse, eylemliklerin) anlamıdır. Dillerin sözcük dağarcıklarını birbirleriyle karşılaştırırken düşülen en büyük yanılgı da bu noktada doğar. Her dildeki sözcüklerin ya da hiç değilse adların, eylemlerin ve sıfatların aynı nesneleri, işlemleri ve özellikleri karşıladığı sanılır. Bu, "güneş", "bulut", "taş" gibi görece sabit, doğal nesneler için geçerlidir. Ama daha karmaşık ve belirsiz nesneler ve durumlar söz konusu olduğunda, diller arasında bire bir denklik aramak yanlış olur. Örneğin Malezya dilinde *kita* sözcüğü, konuşulan kişiyi de kapsayacak biçimde "biz" ya da "sen ve ben" anlamına gelir. *Kami* sözcüğü ise, birinci tekil kişiyi (konuşanı) ve üçüncü kişi ya da kişileri kapsayan ama ikinci tekil kişiyi (konuşulan kişiyi) dışarıda bırakan bir "biz"dir. Sözlük anlamlarının farklılığı, bağıntı, duygu ve kültür özelliklerini belirten sözcüklerde daha da fazladır.

Dil nasıl ses yönünden en küçük birimlere bölünebiliyor ve eklemlenebiliyorsa, anlam yönünden de bölünüp eklemlenebilir. En küçük ses birimlerine sesbirim (fonem), en küçük anlam birimlerine de anlambirim (monem) adı verilir. (Bazı dilbilimciler, anlambirimleri de anlambirimciklere [sem] ayırırlar). Sınırsız zenginliğinin kaynağı da dilin bu iki düzeyde eklemlenebilmesidir. Buna çift eklemlilik adı verilir.

Dil, değişmez bir varlık değildir. Tarih içinde toplumların sözcük dağarcıkları da değişmiştir. Bazı sözcükler kullanımdan çıkar, bazılarının da anlamı değişirken, dağarcığa yeni sözcükler eklenir. Bu değişme, nüfus hareketleri, göçler, ekonomik değişmeler, yeni siyasal ve toplumsal koşullar, teknolojik dönüşümler gibi etkenlerce belirlenir.

Bir insanın konuşması, yüz ifadeleri ve jestlerle desteklendiğinde, söylenen sözün belirtik, açık içeriğinin dışında ek anlamlar da taşır. İnsanlar ses perdelerini yükseltip alçaltarak ve sözlerinin bazı noktalarını vurgulayarak, sözcüklerin sözlük anlamlarında bulunmayan duyguları, tavırları, istekleri de dile getirebilirler. Aynı şey yazı dili için de geçerlidir. Buna üslup adı verilmektedir. Üslup, yalnızca süslü ya da duygulu söz demek değildir. Çok önemli, duygusal içeriği yoğun bir konuyu aşırı yalın, serinkanlı, duygusuz bir dille anlatmak da bir üslup tavrıdır. Üslup, dilin en değişken, en bireysel, en kültürel öğesi sayılabilir. Üslup incelemelerinde, genel dilbilim, göstergebilim, dilbilgisi, sesbilgisi, anlambilim gibi dilsel araştırma yöntemlerinin yanı sıra, yaşamöyküsü, tarih, kültür tarihi gibi disiplinlerden de yararlanılması, bu değişkenlik ve karmaşıklığın bir göstergesidir.

Dil ve kültür. Antropolojik anlamıyla kültür, insan yaşamının toplumsal ilişkilerden doğan bütün yönlerini kapsar. Bu anlamda kültürle dil, özdeş sayılmasa da, birbiriyle iç içe geçmiş olgulardır. Dil öğrenme yeteneği kalıtımsal olsa bile, bu yeteneğin gerçekleşmesi ve kullanılması, toplumsal ilişkilerin varlığına bağlıdır. Toplum dışı bir ortamda, örneğin ormanda hayvanlar arasında büyüyen insanların konuşmayı öğrenemediği bilinmektedir.

Bir toplumun kültürü, değerleri, becerileri ve bütün bilgisi bireylere dil yoluyla aktarılır. Öğrenim sürecinde öykünmenin rolü, sözlü eğitim ve öğretimle karşılaştırılamayacak kadar küçüktür. Hayvan türlerinin davranışlarının ancak biyolojik değişim ya da evcilleştirme sonucunda ve ancak çok uzun süreler sonunda değişmesine karşılık, insan kültürlerinin hem zaman içinde, hem de belli bir anda büyük değişiklik göstermesinin temelinde dilin bu değişken, "kaygan" niteliği yatmaktadır. Dille kültürün ilişkisi şöyle tanımlanabilir: Dil, bireylere kültürün bir parçası olarak aktarılır, ama kültür de gene dil yoluyla aktarılır.

Bireylerin toplumsallaşmasını sağlayan dildir. Toplumsallaşma, bir anlamda bireylerin birbirine benzemesi, birbirleriyle ortak anlamlar, davranışlar ve değerlere sahip olmasıdır. Bunu dil birliği gerçekleştirir. Ama toplumsallaşma, bir yönüyle de bireyselleşme, kendine özgü bir kişilik sahibi olma demektir. Bunu sağlayan da gene dildir. Dilin sınırsızca yeni anlamlar üretme, yeni bağıntılar kurma yeteneği, bireylere de birbirlerinden farklı anlam dünyaları kurma, farklı sözcüklerle, farklı üsluplarla konuşma ve yazma olanağını verir.

Bu, toplumlar için de geçerlidir. Kültürleri birbirinden ayıran, sayısız çeviri güçlükleri ve olanaksızlıkları doğuran etken dildir. Ama ortak bir kültür temeli de ancak bu farklılıklar içinden kurulabilmiştir: Tarihöncesi çağlarda iki yarı topluluk ya da sürü içinde yaşayan iki dilsiz "insan"ın birbiriyle anlaşması, bir Lapon ile bir İtalyan'ın anlaşmasından daha güç olmalıdır. Çevirinin gerçekleşebilmesi için ortada iki anlamın, birbirine uzak ya da yakın iki anlamın bulunması gerekir; anlam diye bir şeyin var olması ise dilin varlığına bağlıdır. *Ayrıca bak.* dil aileleri; konuşma; yazı.

dil aileleri, aynı anadilden türemiş, ortak bir kökene bağlı dilleri kapsayan dil sınıflandırmaları.

Dünyadaki dil ailelerinin dağılımı şu coğrafi bölgelere bağlı olarak ele alınabilir: Avrupa, Güney Asya, Kuzey Asya, Doğu Asya, Güneydoğu Asya, Güneybatı Asya, Afrika, Kuzey Amerika ve Güney Amerika.

Avrupa'da ve Avrupa kökenlilerin (örn. Kuzey ve Güney Amerika'daki İngilizce ve İspanyolca konuşan halkların) yerleştiği bölgelerde konuşulan diller temel olarak Hint-Avrupa ve Fin-Ugor dil ailelerine bağlıdır. Hint-Avrupa dil ailesinde yer alan Portekizce, İspanyolca, Katalanca, Fransızca, Romanş dili, Ladino dili, Friuli dili, İtalyanca ve Rumence, ailenin İtalik diller kolunun Roman alt öbeğini oluşturur. Günümüzde de konuşulan Germen dil öbekleri, İngilizce, Frizce, Hollandaca-Almanca, Ada İskandinavyası ve Kara İskandinavyası dilleridir. Bu dil öbekleri, ayrıca ulusal temelde alt öbeklere bölünür (örn. Kara İskandinavyası öbeği Norveççe, Danca ve İsveççeye ayrılır). Hint-Avrupa dil ailesinin Kelt kolunda Galce, Bretonca, İrlanda Gaelcesi ve İskoçya Gaelcesi vardır. Hint-Avrupa dil ailesinin Slav kolunda yer alan edebiyat dilleri, coğrafi bölgelere göre üçe ayrılır: Doğu Slav dilleri, Batı Slav dilleri ve Güney Slav dilleri. Bu bölgelerin dillerine örnek olarak Rusça, Lehçe ve Sırp-Hırvat dili verilebilir. Hint-Avrupa ailesinin öteki üç kolu Baltık dilleri, Yunanca ve Arnavutçadan oluşur. Fin-Ugor ailesinden olan Lapon ve Baltık-Fin dilleri (örn. Laponca, Fince ve Livonya dili) gibi diller Norveç, İsveç, Finlandiya ve Rusya'nın bazı yörelerinde konuşulur. Macarca da Fin-Ugor dil ailesindendir.

Güney Asya'da, Hindistan, Bangladeş ve Pakistan'da konuşulan diller ile bunlarla sınır olan aradaki devletlerin dilleri, kökenleri açısından, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-Ari kolunun Hint-Ari ve İran alt öbekleri olarak sınıflandırılır. Hint-Ari alt öbeğinde 20'den fazla dil yer alır ve çok daha fazla sayıda da lehçe vardır. Ama en yaygın konuşulan diller Bengal-Assam dili, Batı Hintçe, Bihari dilleri ve Doğu Hintçedir. İran alt öbeğindeki diller, Güney Asya'da Hint-Ari dillerinden daha az konuşulur. Güney Asya'da en yaygın İran dillerinden olan Keşmir ve Şina dilleri, yalnızca Cemmu ve Keşmir'de konuşulur. Bazı Çin-Tibet dillerinin yanı sıra Telugu ve Tamil dilleri gibi yerel bazı Dravid dilleri de Güney Asya'da konuşulmaktadır.

Kuzey Asya dilleri denilince, kuzeyde Kuzey Buz Denizinden güneyde Güney Asya ve Çin'e, batıda Hazar Denizi ve Ural Dağlarından doğuda Büyük Okyanusa kadar uzanan bölgede konuşulan diller anlaşılır. Bu diller, kökenleri açısından ya Hint-Avrupa dil ailesi, Altay öbeği ve Ural dil ailesinden birine ya da Paleo-Sibirya öbeğine girer. Ural dillerini konuşanların sayısının az olmasına karşılık, Altay dillerini konuşanlara İran ile Afganistan'da ve Çin'in Gansu yönetim bölgesinde rastlanmaktadır. İran dilleri gibi Hint-Avrupa dillerinin çoğu, Kuzey Asya'ya ancak yakın zamanda girmiştir. Öteki Kuzey Asya dilleriyle köken bağı bulunmayan Paleo-Sibirya dilleri, Sibirya'nın en kuzeydoğu yörelerinde yaygın olarak konuşulur.

Güneybatı Asya'da, yani Türkiye, İran, Irak, Suudi Arabistan, Ürdün, Suriye, Lübnan ve İsrail'de konuşulan diller Hint-

Avrupa, Türk, Kafkas ya da Sami dillerinden birine girer. Ural-Altay dil ailelerinin Altay öbeğine bağlı Türkçe Türkiye'de,öteki Türk dilleriyse Kafkas dil ailesinden 30'u aşkın dilin de yaygın olduğu Kafkasya'da konuşulur. Hint-Avrupa dil ailesine giren hemen hemen bütün İran dilleri (bunlar içinde Farsça, Peştuca ya da Afganca, Kürtçe, Beluci dilleri vardır) İran'da, Ermenice ise Ermenistan ile Gürcistan'da konuşulur. Güneybatı Asya'da konuşulan Sami dillerinden İbranice İsrail'de, Batı Aramca lehçeleri Lübnan ve Suriye'de, Çağdaş Güney Arapçası ise Suudi Arabistan'ın güneyinde ve yakınındaki adalarda konuşulur.

Doğu Asya'da yaygın olan başlıca dillerden Çin dilleri (ya da lehçeleri) Çin'de, Japonca Japonya'da, Kore dili de Kore' de konuşulur. Buna karşılık Altay dil öbeği Çin'de, bir Türk dili olan Uygurcayla ve bir Mançu-Tunguz dili olan Mançu diliyle temsil edilir. Çin dillerinin en yaygın konuşulanları Mandarin, Vu ve Guangzhou (Kanton) dilleridir. Çinlilerin yüzde 70'inin anadili olan ve 525 milyon insanın konuştuğu Mandarin dili, dünyada en çok insanın konuştuğu anadildir. Day ve Meo-Yeo dilleri, Orta Çin'in güneyinde, Vietnam'da, Laos ve Tayland'da konuşulur.

Güneydoğu Asya denilince, buna Çin'in güneyindeki anakara alt bölgesi ve Hindistan'ın doğusu, Malezya'nın adalar bölümü, Endonezya ve Filipinler girer. Bu bölgede dilin adıyla ülkenin adı genellikle örtüşen sözcüklerdir. Anakaradaki diller Güneydoğu Asya, Day ve Çin-Tibet dil ailelerindendir. Buna karşılık ada ülkelerindeki dillerin tümü Malezya-Polinezya dil ailesindendir. Kampuçya'da Khmer dili, Tayland'da Mon dili ve Vietnam'da Vietnam dili gibi 50'den fazla Güneydoğu Asya dili, Güneydoğu Asya anakarasında konuşulur. Day ve Çin-Tibet dil aileleri, Tayland'da Tay ya da Tai (Siyam) dili, Laos'ta ve Kamboçya'da Lao dili ve Myanmar'da (Birmanya) Birman diliyle temsil edilir. Güneydoğu Asya adalarında 500'den fazla Malezya-Polinezya dili konuşulur. Bunlar arasındaki en geniş öbek, Pilipino dilinin temelini oluşturan Tagalok dili ile Filipinler'de konuşulan 100 kadar öteki dili kapsayan Batı Endonezya alt öbeğidir. Papua Yeni Gine ve Avustralya'nın, Güneydoğu Asya adalar grubuna girdiği söylenebilirse de, buralarda yalnızca Malezya-Polinezya dışındaki diller yaygındır. Bunların başında da Papua Yeni Gine'de konuşulan Papua dilleriyle Avustralya'daki 200'ü aşkın yerel dil gelir.

Afrika'nın pek çok bölgesinde, 19. yüzyılda sömürgecilik yoluyla girmiş Avrupa dillerinin hâlâ işlevsel ulusal diller olarak konuşulmasına karşın, yerel Afrika dilleri Hami-Sami, Nil-Sahra, Nijer-Kongo ve Koisan dil ailelerine girer. Hami-Sami dilleri Moritanya'dan Somali'ye kadar uzanan Kuzey Afrika'da ve Güneydoğu Asya'ya doğru uzanan bölgelerde yaygındır. Nil-Sahra dillerine Orta Afrika'nın iç bölümlerinde rastlanır. Sayıları yaklaşık 900'ü bulan Nijer-Kongo dilleri Moritanya'dan Kenya'ya kadar olan bölgede ve Güney Afrika'ya doğru uzanan bölgelerde konuşulur. Koisan dilleri, Afrika'nın güneyinde ve Tanzanya'da konuşulan 50 kadar dili kapsar.

Kuzey ve Güney Amerika kıtalarında İspanyolca, İngilizce ve Fransızca gibi Avrupa dilleri eğitim ve devlet dilleridir. Amerika Yerlilerinin atalarıyla birlikte Asya'dan gelen yerel diller ise, Kuzey ve Orta Amerika Yerli dil ailelerine ve Güney Amerika Yerli dil ailelerine ayrılır. Kuzey ve Orta Amerika Yerli dil ailesi, 20 Atabask dili, 13 Algonkin dili, Siu dilleri üst öbeği ve bir de Güney Amerika'da konuşulan tek Kuzey Amerika dil öbeği olan Penut dillerinden oluşur. Güney Amerika Yerli dillerinin sayısı ise çok daha fazladır. Örneğin And-Ekvator dil öbeği içinde 14 dil ailesi ve yaklaşık 200 dil vardır ve bu diller Fransız Guyanası'ndan Kolombiya'ya, güneyde Paraguay'a kadar uzanan yörede, ayrıca Amazon Irmağı boyunca konuşulur.

dil felsefesi, genel olarak insanın dili kullanma etkinliğini inceleyen felsefe dalı. Özellikle 20. yüzyılda felsefenin önemli alanlarından biri haline gelmiştir.

Dil felsefesinin sınırları çizilirken, aralarında sıkı bir etkileşim olmakla birlikte, temelde ayrı bir düşünce etkinliğine işaret eden dilbilimsel felsefe ile farkının belirtilmesi gerekir. Dilbilimsel felsefe, dilden yola çıkarak felsefe sorunlarını çözmekte kullanılan bir yöntem olarak tanımlanırken, dil felsefesi yalnızca bir yöntem olmayıp bağımsız bir inceleme alanıdır.

Felsefe tarihinde Platon, Aristoteles, John Locke, David Hume, John Stuart Mill, Immanuel Kant gibi filozoflar dil felsefesi alanı içine girebilecek çalışmalar yapmışlardır. Bağımsız bir alan olarak dil felsefesinin kurucusunun Wilhelm von Humboldt olduğu kabul edilir. Ama dil felsefesinin asıl gelişimi 20. yüzyılda olmuştur. Gottlob Frege'nin 19. yüzyılın sonlarındaki çalışmaları, 20. yüzyılda Bertrand Russell ve Ludwig Wittgenstein'ın katkılarıyla dil felsefesinin temelini oluşturmuştur.

Wittgenstein'ın çalışmalarıyla başlayan çizgi, Rudolf Carnap'a, Bertrand Russell'a, Willard Quine'la öğrencisi Davidson'a kadar uzanır. "Bir önermenin doğruluk koşulları nelerdir?" sorusundan yola çıkan bu çizginin ele aldığı temel konu anlam ile doğruluk arasındaki ilişkidir. Wittgenstein' ın *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921; *Tractatus Logico-Philosophicus*, 1985 ve 1986) adlı yapıtı, "anlamın resim kuramı" adını alan görüşe kaynaklık etmiştir. Tümcelerin, resimler gibi, olguları temsil ettiğini ileri süren bu görüşten mantıkçı olgucular önemli biçimde etkilenmiştir. İki dünya savaşı arasında Viyana'da bir grup düşünür doğrulama ilkesini, anlamın kavranması için temel bir sorun haline getirdiler ve "bir önermenin anlamı, onu doğrulama yöntemidir" savını ileri sürdüler. Bu düşünürler analitik-sentetik önermelerle, normatif-değerlendirici önermeler ayrımını benimsediler ve anlam taşıyan önermelerin ya analitik ya sentetik olduğunu, mantıksal ve deneysel yöntemlerle doğrulanamayan ve yalnızca duygu ve heyecanları açıklamaya yarayan etik ve estetik alanındaki önermelerin ise ikinci sınıf ve duygusal türden bir anlam taşıdığını kabul ettiler. Bu gruptaki filozoflardan Quine, analitik ve sentetik önermeler arasında yapılagelen ayrıma karşı çıkarak, anlamın geleneksel kavranış biçimini reddetti; bunun yerine dilin davranışsal kavranışı görüşünü benimsedi.

Dil felsefesi içindeki bir ikinci çizginin başlatıcısı da gene Wittgenstein'dır. J.L. Austin, G. Ryle, H.P. Grice, P.F. Strawson, J.R. Searle'den oluşan bu grup, dili insan davranışının bir parçası olarak görür ve daha çok dilsel kullanım sorunlarına yönelir. Bu grubun ileri sürdüğü temel soru "Bir kişi konuştuğu zaman, anlam ve kullanım ya da anlam ve yönelimler arasındaki ilişki nedir?" biçiminde dile getirilmiştir. "Dünya ile dil arasındaki ilişki nedir?" sorusunu reddetmeyen bu düşünürler soruyu daha geniş bir bağlam içinde ele alıp "dilsel davranış nasıl bir davranıştır?" biçiminde ortaya atarlar. Bu yaklaşımın ardında "dilin dünya ile olan ilintisi, insanların bu ilintiyi nasıl kurduklarına bağlıdır" düşüncesi yatar. Bu düşüncenin temel kavramı ise "konuşma eylemi"dir.

Dil felsefesi geleneği içinde bir üçüncü çizgi, dilbilimi temel alan görüştür. Özellikle 1950'lerden sonra gelişen ve önem kazanan bu yönelimin en önemli temsilcisi Noam Chomsky'dir. İnsanı sözdizimsel bir hayvan olarak tanımlayan Chomsky'nin dili ele alışının özünde, sözdizimi incelemesi yatar. Chomsky'nin sözdizimsel anlayışına göre dilin sözdizimsel kuramı, yalnızca sözdizimsel köklerden yola çıkarak işlenmelidir. Kuram ortaya konurken, bu biçimlerin ne anlama geldiği ya da insanların bunları nasıl kullandığı belirtilmemelidir. Chomsky, dilin amacının bildirişim olduğu düşüncesini yadsır. Dilin özünün sözdizim olduğunu, bu sözdizim biçiminin insanda programlı olarak bulunduğunu ve dil felsefesinin inceleme alanının bu sorunla sınırlı olması gerektiğini düşünür.

Günümüzde felsefenin hemen her dalında dille ilgili sorunların önemli, en azından başlangıçta ele alınması gereken sorunlar olduğu kabul edilmektedir. Ama dil felsefesi bağımsız bir araştırma alanı olarak henüz çok yenidir. Gene de, dilbilimsel konuların kazandığı yaygın ilgi doğrultusunda, dil felsefesi de yoğun bir biçimde işlenmektedir.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Binası, Bruno Taut'un Ankara'da 1936-38 arasında gerçekleştirdiği yapı. *Ayrıca bak.* Taut, Bruno.

Dilâçar, Agop, asıl soyadı MARTAYAN (d. 22 Mayıs 1895, İstanbul - ö. 12 Eylül 1979, İstanbul), Türk dilbilimci ve ansiklopedici. Robert Kolej'i bitirdikten (1915) sonra yedeksubay olarak I. Dünya Savaşı'na katıldı. Savaştan sonra İstanbul'a

Dilâçar
Ara Güler

döndü. Robert Kolej'de öğretmenlik ve yöneticilik yaptı. Sofya'da Svaboden Üniversitesi'nde eski Doğu dilleri ve Osmanlıca dersleri verdi. 1932'de 1. Türk Dil Kurultayı'na çağrıldı; 2. Kurultay'dan (1934) sonra da Türk Dil Kurumu başuzmanlığına getirildi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde dilbilim tarihi ve genel dilbilim dersleri okuttu (1936-50). 1942-60 arasında *Türk Ansiklopedisi*'nde başdanışmanlık ve başredaktörlük yaptı. Dilâçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış* (1964) adlı yapıtında Türkçenin ilk yazılı ürünlerden başlayarak yayılımını, başlıca lehçelerinin yapısını ve özelliklerini örnekleriyle açıkladı. *Dil, Diller ve Dilcilik*'te (1968) bir iletişim aracı olan dilin sistemini, türeyişini, türlerini, işleyişini, dil akrabalıklarını inceleyerek dünya dillerini ve dilcilik tarihini genel çizgileriyle tanıttı. *Türk Ansiklopedisi*'nde, *Türk Dili* dergisinde, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*'de pek çok incelemesi yayımlanan Dilâçar'ın öteki ya-

pıtları arasında *Devlet Dili Olarak Türkçe* (1962), *Thomsen* (1963), *Türkiye'de Dil Özleşmesi* (1965), *Kutadgu Bilig İncelemesi* (1972), *Anadili İlkeleri ve Türkiye Dışındaki Başlıca Uygulamalar* (1978) sayılabilir.

Dilâver Paşa Nizamnamesi, tam adı EREĞLİ MADEN-İ HUMAYUNU İDARESİNİN NİZAMNAMESİ. Osmanlı Devleti'nde kömür madeni ocaklarında çalışanlarla ilgili düzenlemeler getiren ve 1867-1921 arasında uygulanan yönetmelik. İşçileri koruyucu nitelikte hükümler taşıyan ilk hukuksal metin olarak dönemine göre ileri yanlar taşımakla birlikte, çalışma yükümlülüğü getiren bir belgedir.

Osmanlı Devleti'nde 1800'lerin ortalarına değin madenlerde çalışanların çeşitli haklarına ilişkin düzenlemeler şer'i hükümlerle yürütülmekteydi. "Madenciyan taifesi" olarak nitelendirilen yeraltı maden işçileri genellikle maden bölgesindeki yerleşim birimlerinde oturan halktan oluşuyor ve bu meslek babadan oğula devrediliyordu. Değişik dönemlerde çıkarılan fermanlarla, çalışanların ücretleri belirleniyor, kimi zaman da bu ücret ayni olarak ödeniyordu. Karadeniz Ereğlisi'nde taşkömürü bulunmasından sonra, Abdülmecid'in fermanıyla bu bölge Hazine-i Hassa arazileri arasına alındı. Bir süre sonra buradaki ocakların işletmesi Galata bankerlerinin kurduğu bir kumpanyaya verildi ve yapılan anlaşmaya göre çıkarılan kömür, donanmanın ihtiyacını karşılamak üzere Bahriye Nezareti'ne bırakıldı. Ama Kırım Savaşı çıkınca havzada kömür çıkarma yetkisi savaş süresi boyunca İngilizlere verildi. Savaştan sonra havzanın yönetiminin yeniden Hazine-i Hassa'ya geçmesine karşın, kötü işletmecilik yüzünden kömür üretiminde düşüş başladı. Bu arada havzada çalışanların çalışma koşulları da şikâyetlere neden oluyordu. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde bazı yasal düzenlemelere gidildi. 1858'de çıkarılan Arazi Kanunnamesi, madenlerin mülkiyeti konusunda yeni hükümler getirirken, 1869'daki Maadin Kanunu da madenlerde çalışanların ilişkilerini düzenleyerek zorunlu çalışmayı yasakladı. Ereğli kömür havzasındaki yönetim 1865'te doğrudan Bahriye Nezareti'ne devredildi. Bu dönemde Bahriye Nezareti adına havzaya atanan Dilâver Paşa bölgede yaptığı iki yıllık bir araştırmadan sonra kendi adıyla bilinen nizamnameyi hazırladı. Yedi bölüm ve yüz maddeden oluşan nizamname ocakların yönetim biçimlerini saptıyor, işletme hakkını yeniden düzenliyor ve çıkarılan kömürün alım-satımını belirli esaslara bağlıyordu. Nizamnamenin 21. maddesi Ereğli sancağındaki 14 köy ahalisinden 13 ile 50 yaş arası sağlam erkeklere her yıl 6 ay süreyle ocaklarda çalışma yükümlülüğü getiriyordu. Buna karşılık 29. madde günlük çalışma süresini 10 saate indiriyor, 56. madde Müslüman işçilere bayramlarda, Hıristiyan işçilere ise Paskalya Yortusu'nda tatil yapma olanağı tanıyor, 68. madde işçilerin yiyecek ve öbür gereksinimlerinin bedeli karşılığında ocak sahiplerince karşılanacağını hükme bağlıyordu. 82. madde işçilerin ocak dışında özel işlerde çalıştırılmalarını yasaklarken, 30. madde işçilerin sağlık sorunlarına el atarak hastalanan işçinin tedavi edilmesini öngörüyordu.

10 Eylül 1921'e değin yürürlükte kalan nizamnamenin yerine aynı tarihte getirilen Havza-ı Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun'la havzadaki çalışma koşulları yeniden düzenlendi, angarya kalktı ve ocaklarda 18 yaşından küçüklerin çalışması yasaklandı.

dilbalığı, *Pleuronectiformes* takımının *Soleidae* familyasından yassı gövdeli balıkların ortak adı. Ilıman ve tropik bölgelerdeki deniz kıyılarında, sığ sularda, çamurlu ya da kumluk diplerde yaşayan dilbalıklarının uzunluğu ortalama 11-30 cm, yassılaşmış olan gövdenin alt yüzü dibe iyice yerleşmesini sağlayacak biçimde düz, gözlerin ikisi de başın sağ yanında ve küçük, ağız yarım ay biçimindedir. Gövdeye oranla

Bayağı dilbalığı (*Solea solea*)
Jacques Sa

daha küçük olan baş, ağızdan sonra düzgün bir yay çizer. Başın önünden başlayan sırt yüzgeci gövdeyi üstten çevreleyerek kuyruk yüzgeciyle birleşir. Solungaç kapağının gerisinden başlayan anüs yüzgeci de kuyruk yüzgecine doğru uzanır. Yumuşak ve dikensiz olan bu yüzgeçler balığın gövdesini çevreler. Dilbalığının göğüs yüzgeçleri gelişmemiştir. Kuyruk yüzgeci yüzme sırasında dengeyi sağlar. Gövdenin alt bölümü ak, çevreye uygun renkler alan üst bölümü sarı, boz kahverengi ya da bozdur. Bazı türlerde koyu renkli benekler ya da çizgiler bulunur. Alt bölümde sert, üst bölümde çok kaygan olan pullar deriye iyice yapışmıştır. Dilbalıkları günün büyük bölümünü dipte, gövdesini dalgalandırarak havalandırdığı kumların altında yarı gizlenmiş olarak geçirir. Genellikle geceleri avlanarak solucan, yumuşakça ve kabuklularla beslenir. Yüzgeçlerini kullanarak 30 cm kadar yükselebilen balık suda süzülerek yer değiştirir ve yeniden kendini dibe gömer. Yüzen avları yakalayamadığı için ancak dipte yaşayan hayvanlarla beslenebilir. Kışın derin sulara göçen bu balıklar baharda yumurta dökmek için sığ sulara dönerler. Dişilerden her biri bir üreme mevsiminde 500 bin kadar yumurta döker; başlangıçta 4 mm uzunluğunda olan yavru büyürken sol gözü sağdaki göze yaklaşır ve yavrunun boyu 18 mm'ye ulaştığında gövde yassı biçimini alır.

Dilbalıklarının Türkiye sularında da yaşayan en tanınmış türü *Solea solea*'dır. Dover dilbalığı olarak da bilinen bu tür Avrupa kıyılarında bol bulunan, eti lezzetli ve ekonomik değeri yüksek bir balıktır. Uzunluğu yaklaşık 50 cm'ye erişir. Sırtı kahverengidir. Göğüs yüzgecinin üstünde iri koyu lekeler ve siyah bir benek bulunur.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

---

dilbilgisi, GRAMER olarak da bilinir, bir dilin ses, sözcük, tümce gibi öğeleri ve özellikleri ile bunların birlikte oluşturduğu düzeni ortaya koyan ve açıklayan kurallar bütünü. Kuralların ortaya konduğu kitaplara ve dilin bu soyut özelliklerini inceleyen dala da dilbilgisi denir.

Çağdaş dilbilimciler dilbilgisini bir dilin temelinde yatan ve o dili anadili olarak konuşanlarca sezgisel olarak bilinen yapı olarak tanımlar. Bir dilin özelliklerinin sistemli olarak betimlenmesi de dilbilgisi olarak nitelendirilir. Bu özellikler, bir dili anadili olarak konuşanların yaklaşık altı yaşından başlayarak hâkim oldukları sesbilim, biçimbilim, sözdizim ve anlambilim özelliklerini kapsar. Dilbilgisi uzmanlarının yaklaşımına bağlı olarak, farklı dilbilgisi tanımları yapılabilir. Kuralcı dilbilgisi dilin doğru kullanımını tanımlayan kuralları ortaya koyar. Betimsel dilbilgisi bir dilin gerçekte nasıl kullanıldığını betimler. Üretici dilbilgisi bir dildeki sonsuz sayıdaki tümcenin oluşturulmasında uyulması gereken kuralları tanımlar. Bu yaklaşımların her biri, bir dilin farklı özellikleri üzerine yoğunlaşır ve farklı veriler temelinde bir kuram ortaya koyar.

Avrupa'da ilk dilbilgisi kitaplarının yazarları Yunanlılardır. Dilbilgisini Yunan edebiyatının incelenmesine yönelik bir araç olarak gören Yunanlılar, daha çok edebi dil üzerine eğildiler. İÖ 1. yüzyılda İskenderiyeliler dilin arılığını koruyabilmek için Yunan dilbilgisini geliştirdiler. En eski Yunanca dilbilgisi terimlerine, felsefe ve retorik yapıtlarında yer verildi. Daha sonraki bir dönemde İskenderiye okulundan Trakyalı Dionysios, *Tekhne grammatike* (Dilbilgisi Sanatı) adlı yapıtında edebi metinleri harflere, hecelere ve sekiz sözcük türüne göre çözümledi.

Romalılar benimsedikleri Yunan dilbilgisi sistemini Latinceye uyarladılar. Dilbilgisi uzmanının görevinin dilin yapılarını insanlara kabul ettirmekten çok yeni yapılar bulmak olduğunu düşünen Varro (İÖ 1. yy) dışındaki Romalı dilbilgisi uzmanları, Yunan dilbilgisi sisteminde değişiklik yapmadan Latincenin yapısını korumaya çalıştılar. Yunanlılar ve İskenderiyeliler Homeros'un dilini örnek alırken Romalılar da Cicero ve Vergilius'un dilini standart kabul ettiler. Latin dilbilgisi uzmanlarının en önemlilerinden Donatus (İS 4. yy) ve Priscianus'un (İS 6. yy) yapıtları, ortaçağ boyunca Latince dilbilgisinin öğretilmesinde kullanıldı. Ortaçağ Avrupa'sında eğitim dili Latinceydi ve Latince dilbilgisi, beşeri bilimler öğretiminin temeli durumuna geldi. Bu dönemde öğrenciler için birçok dilbilgisi kitabı yazıldı. Eski İngilizcedeki ilk Latince dilbilgisi kitabının yazarı Eynsham başkeşişi Aelfric (10. yy), yapıtının aynı zamanda İngilizce dilbilgisi için de bir giriş niteliğinde olduğunu ileri sürdü. Böylece, İngilizce dilbilgisinde Latin örneğine uyulmaya başladı.

13. yüzyıl ortalarından 14. yüzyıl ortalarına değin yetişmiş *modistae* adı verilen dilbilgisi uzmanları dili gerçekliğin bir yansıması olarak gördüler ve dilbilgisi kurallarını açıklayabilmek için felsefeye başvurdular. Bunlar, varlığın doğasının anlaşılmasını sağlayacak tek ve "evrensel" bir dilbilgisi arayışına girdiler. 17. yüzyılda Fransa'da, Port-Royal Manastırı'nda yetişen bir grup dilbilgisi uzmanı da, evrensel dilbilgisi düşüncesine ilgi duydu. Bütün dillerin dilbilgisi kategorilerinin düşüncenin ortak öğelerini ortaya çıkarılabileceğini iddia eden Port-Royal okulu, Yunanlı ve Romalı uzmanlar gibi edebi dili incelemek yerine, dilin kullanım kurallarının yaşayan dillerin bugünkü konuşma biçimlerinden yola çıkılarak oluşturulması gerektiğini ileri sürdüler. 20. yüzyılda Noam Chomsky, Port-Royal okulunu üretici-dönüşümsel dilbilgisi (*) akımının ilk temsilcileri olarak nitelendirmiştir.

18. yüzyıl başına gelindiğinde 60'ı aşkın yerel dilin dilbilgisi kitapları basılmıştı. Dili yenileştirmek, arılaştırmak ve standartlaştırmak amacıyla hazırlanan bu kitaplar, eğitimde kullanılmaya başlamıştı. Ama dilbilgisi kuralları daha çok resmî, yazılı ve edebi dil için geçerliydi ve günlük konuşma dilinin değişik biçimlerine uygulanabilir nitelikte değildi. Bu kuralcı dilbilgisi yaklaşımı uzun süre dilbilgisi eğitimine egemen oldu ve

okullarda okutulan dilbilgisi tümce çözümlemeleriyle bunları gösteren diyagramlardan öteye geçmedi.

Okullarda öğretilen basitleştirilmiş dilbilgisi ile dilbilimcilerin karmaşık çalışmaları arasında büyük bir karşıtlık ortaya çıktı. 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında, dilbilgisi tarihsel bir bakış açısıyla incelenmeye başladı. Yaşayan bütün dillerin sürekli bir değişim içinde olduğunu gören dilbilimciler, dillerin evrim süreçlerini belirleyebilmek için çağdaş Avrupa dillerinin çeşitli yazılı kayıtlarını incelediler. Araştırmalarını edebi dillerle sınırlı tutmayarak çalışmalarının kapsamına lehçeleri ve çağdaş konuşma dillerini de aldılar. Daha önce benimsenen kuralcı yaklaşımları bırakarak inceledikleri dillerin kökenini ortaya çıkarmaya çalıştılar.

Tarihsel dilbilgisi yaklaşımını benimseyen uzmanların çalışmaları, iki farklı dilbilim yaklaşımının ayrışmasına yol açtı: Dilin zaman içindeki gelişimini inceleyen art süremli ya da tarihsel dilbilim(*) ve dilin belirli andaki durumunu inceleyen eşsüremli dilbilim(*). İsviçreli Ferdinand de Saussure gibi betimsel dilbilimciler, konuşma dilini incelemeye başladılar. Bir dili anadili olarak konuşanların çok sayıda tümcesini toplayarak, bu tümceleri, önce sesbilgisi sonra da sözdizim açısından sınıflandırdılar.

20. yüzyılın ikinci yarısında üretici-dönüşümsel dilbilgisi yaklaşımını benimseyen Noam Chomsky gibi dilbilimciler, bir dili anadili olarak konuşanların, o dilde sonsuz sayıda tümce oluşturup anlayabilmelerini sağlayan bilgileri incelediler. Saussure gibi dilbilimciler bir dilin betimlemesini yapabilmek için bireysel konuşma örneklerini incelerken, üretici-dönüşümsel dilbilimciler öncelikle bir dilin temelinde yatan yapıyı ele aldılar. Bir dili anadili olarak konuşan kişinin sahip olduğu "edinç"i (bir dili anadili olarak konuşanların, daha önce hiç duyup söylemedikleri tümceleri de kapsayan sonsuz sayıda tümce oluşturup anlayabilmesini sağlayan bilgi) ve bir dili konuşanların "edim"ini (bir dili konuşan kişinin konuşma eylemi sırasında tümce oluştururken kullandığı yöntemler) tanımlayan "kuralları" ortaya koymaya çalıştılar.

Dilbilgisi kuramı yüzyıllar boyunca felsefecilerin, antropologların, psikologların ve edebiyat eleştirmenlerinin de ilgisini çekmiştir. Günümüzde dilbilgisi, dilbilim içinde bir alan olmakla birlikte, öteki bilim dallarıyla da ilişkisini korumaktadır. Öte yandan, dilbilgisi kuramındaki gelişmeler, okullarda okutulan dilbilgisinin içeriğini ya da okutulma yöntemlerini pek fazla etkilememiştir. Dilbilgisi denince hâlâ yaygınlıkla anlaşılan, bir dili "doğru" konuşmak ya da yazmak için bilinmesi gereken kurallar bütünüdür.

Türklerde dilbilgisi çalışmaları. Yazılı kaynaklara göre, Kâşgarlı Mahmud'un günümüze ulaşmayan *Kitabu Cevahirü'n-Nahv fi Lugati't-Türki*'si (Türk Dilinin Sözdizimi) ilk dilbilgisi kitaplarından biridir. Aynı yazarın *Divanü Lugati't-Türk* adlı kitabında, Hakaniye Türkçesinin bazı sesbilgisi ve yapıbilgisi özellikleri örneklerle ve yer yer karşılaştırmalı olarak açıklanmıştı. İslamın benimsenmesinden sonra hazırlanan Türk dilbilgisi kitaplarının çoğu Arapçadır ve Arap dilbilgisi çalışmalarının etkilerini taşır. Örneğin Ebu Hayyan 1312'de yazdığı *Kitabü'l-İdrak li Lisani'l-Etrak* (1931; Türklerin Dilini Öğrenme Kitabı), *Zahrü'l-Mülk fi Nahvi't-Türk* (Türk Sözdiziminde Ülkenin Dil Dağarcığı) ve *el-Ef'al fi Lisani't-Türk* (Türk Dilinde Eylemler) adlı kitaplarını Araplara Türkçe öğretmek amacıyla kaleme almıştı.

Bergamalı Kadri'nin 1530'da Türkçe yazdığı *Muvessiretü'l-Ulûm* (1946; Bilimleri Kolaylaştıran) adlı çalışması Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini saptayıp betimleyen ilk dilbilgisi kitabıdır. Osmanlılarda özellikle medreselerde okutulmak üzere hazırlanan başka dilbilgisi kitapları gibi bu kitap da Arap dilbilgisi geleneğine uygundur.

Tanzimat'tan sonra dilbilgisi çalışmaları daha çok öğretim amaçlı oldu. Osmanlıcanın (Osmanlı Türkçesi) dil özelliklerini içeren ve pek bilimsel olmayan bu çalışmalar arasında Cevdet ve Fuad paşaların *Medhal-i Kavaid*'i (1852, Dilbilgisine Giriş) ile Abdurrahman Fevzi'nin *Mikyasü'l-lisân Kistasü'l-Bevân*'ı (1882; Dilin Ölçüsü Sözün Terazisi) sayılabilir. Bu dönem dilbilgisi kitapları, genel olarak iki geleneğin izlerini taşır: Şeyh Vasfi'nın *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmani* (1901; Ayrıntılı Yeni Osmanlıca Dilbilgisi) ve *Mufassal Nahv-i Osmani*'si (1901; Ayrıntılı Osmanlıca Sözdizimi) gibi kitaplarda Arap dilbilgisi çalışmalarının etkisi görülürken Hüseyin Cahit'in (Yalçın) *Türkçe Sarf ü Nahv*'i (1908; Türkçe Dilbilgisi ve Sözdizimi) gibi bazı dilbilgisi kitaplarında Fransız dilbilgisi çalışmalarının etkileri açıktır. Anton Tingir ise *Türk Dilinin Sarf-ı Tahlilisi* (1912; Türk Dilinin Çözümlemeli Dilbilgisi) adlı kitabında Alman dilbilimci Franz Bopp'un yöntemini kullandı. Meşrutiyet döneminde Maarif Nezareti, dilbilgisi çalışmalarını hızlandırmak için bir Tetkikat-ı Lisaniye Encümeni kurdurdu ve bu encümenin hazırladığı *Sarf ve Nahv-i Türki* (1920, 3 cilt) adlı kitabı örnek olması için yayımlattı.

Cumhuriyet döneminde Türkçenin kökeninin araştırılması, dilin özleştirilmesi, alfabe değişikliği, sözlük ve dilbilgisi çalışmaları gibi çok yönlü çalışmalara girişildi. Bakanlar Kurulu'nca oluşturulan Dil Encümeni de yeni alfabe ve dilbilgisi konusunda ayrıntılı iki rapor hazırladı. 3 Kasım 1928'de yeni alfabenin kabulünden sonra, eski dilbilgisi kitaplarının Osmanlıcanın dil özelliklerini betimlediği ve yeni alfabeye uymadığını gerekçesiyle Atatürk'ün buyruğuyla bütün okullarda dilbilgisi dersleri kaldırıldı. Dil konusundaki çalışmaları bilimsel düzeye getirmek amacıyla da 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti (sonradan Türk Dil Kurumu) kuruldu.

Atatürk'ün de katıldığı 1. Türk Dil Kurultayı'nda (1932), Türkçenin tarihsel dilbilgisinin yazılması konusunda görüş birliğine varıldı. Bu konuda ön çalışma yapan Ahmet Cevat Emre'nin *Türkçede Kelime Teşkili Hakkında Bir Anket* (1933, 2 cilt) ve *Ekler Lügatçesi* (1934) adlı kitapları yayımlandı. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, ortaöğretim kurumlarında okutulmak üzere Tahsin Banguoğlu'na *Ana Hatlarıyla Türk Grameri* (1940) adlı yeni bir dilbilgisi kitabı hazırlattı. Bir yıl sonra da ilk ve orta dereceli okullarda okutulacak dilbilgisi kitapları için Avni Başman, Necmettin Halil Onan, Peyami Safa, Mithat Sadullah Sander, Tahir Nejat Gencan'dan oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyonun hazırladığı kitapların bir bölümü (ilkokul 4, 5 ve ortaokul 1) 1942'de kullanılmaya başladı (*Dilbilgisi*, 1942). Bu uygulama 1950'ye değin sürdü. 1950'de tek kitap uygulaması kaldırılınca, çeşitli öğretim basamakları için T.N. Gencan, Beşir Göğüş, Kemal Demiray, Haydar Ediskun, Baha Dürder'in hazırladığı birçok dilbilgisi kitabı basıldı.

Türk dilinin bilimsel yönden incelenmesinde üniversitelerin ve Türk Dil Kurumu'nun büyük payı vardır. Özellikle 1950'den sonra yayımlanan dilbilgisi kitapları, kuralcı dilbilgisi ve betimleyici dilbilgisinin tanımına çok uygundur. Bunlar arasında Tahsin Banguoğlu'nun *Ana Hatlarıyla Türk Grameri* (1940), *Türk Grameri I. Sesbilgisi* (1959), *Türkçe'nin Grameri* (1974), Ahmet Cevat Emre'nin *Türk Dilbilgisi* (1945), Muharrem Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* (1958), Haydar Ediskun'un *Yeni Türk Dilbilgisi* (1963), Tahir Nejat Gencan'in *Dilbilgisi* (1966) adlı kitapları özellikle anılabilir. Bunların bazısı artsüremli dilbilgisine de yer vermekte, ayrıca yeni yeni dilbilimin inceleme alanına giren anlambilim, uslupbilim gibi dalların verilerini de söz konusu etmektedir. Örneğin Yüksel Göknel, *Modern Türkçe Dilbilgisi* (1974) adlı yapıtında Türkçenin sözdizimsel yapısını üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramına göre çözümlemeye çalışır. Türkçenin bazı özelliklerini (örn. ekler, sesbilgisi, sözcük türleri, sözdizim gibi) kuralcı-betimleyici, artsüremli ya da çağdaş dilbilim kuramlarının dayandığı inceleme yöntemine göre değerlendirilen ve çözümleyen araştırmalar da yapılmıştır. Bunlar arasında Vecihe Hatiboğlu'nun *Türkçenin Sözdizimi* (1972) ve *Türkçenin Ekleri* (1974), Hikmet Dizdaroğlu'nun *Tümcebilgisi* (1976), Doğan Aksan, Neşe Atabay, İbrahim Kutluk ve Sevgi Özel'in *Sözcük Türleri* (1976-77, 2 cilt), Ömer Demircan'in *Türkiye Türkçesinde Ek-Kök Birleşmeleri* (1977), Oya Adalı'nın *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler* (1979), N. Atabay, S. Özel ve A. Çam'ın *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi* (1981), Rasim Şimşek'in *Örneklerle Türkçe Sözdizimi* (1987) adlı kitapları sayılabilir. Ayrıca Türk Dil Kurumu, dilbilgisi terimlerini Türkçeleştirmek ve terim birliğini sağlamak amacıyla bir ortak yapıt olan *Felsefe ve Gramer Terimleri* (1942), Vecihe Hatiboğlu'nun hazırladığı *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (1969) ile gene ortak bir yapıt olan *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (1980) gibi dilbilgisi terimleri sözlükleri yayımlamıştır.

Doğubilim ve Türkoloji bölümleri bulunan yabancı üniversitelerde görevli bazı yabancı Türkologlar (J. Deny, E. Rossi, P. Wittek, G. Németh, A. N. Kononov, G. L. Lewis, R. Underhill, L. Bazın vb) Türkiye Türkçesinin yapısı, ses ve sözdizim özellikleri üzerinde araştırmalar yapmışlar ve bağımsız Türkçe dilbilgisi kitapları yayımlamışlardır. Türk dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisi konusunda da yerli ve yabancı bilim adamlarının (A. C. Emre, A. Dilâçar, V. Radlov vb) bazı çalışmaları vardır.

dilbilim, LINGUISTIK olarak da bilinir, dili bir sistem olarak gören ve niteliğini, yapısını, birimlerini ve dönüşümlerini inceleyen bilim dalı.

Dilbilim terimi, ilk kez 19. yüzyılda dil incelemelerindeki yeni bir yaklaşımı geleneksel filolojiden ayırmak için kullanılmıştır. Filoloji öncelikle dilin yazılı metinlere yansıyan tarihsel gelişimiyle ilgilenir. Çalışma alanı kültür ve edebiyattır. Dilbilim de yazılı metinlerle ve dilin zaman içindeki değişimiyle ilgilenmekle birlikte, konuşulan dillere öncelik tanır, dilin belli bir tarihsel andaki yapısını çözümler.

Dilbilim, üç karşıtlık içinde incelenebilir: Eşsüremli dilbilim-artsüremli dilbilim, kuramsal dilbilim-uygulamalı dilbilim, makrodilbilim-mikrodilbilim.

Eşsüremli (eşzamanlı) dilbilim, dili belli bir andaki durumuyla ele alır, evrim dışında ve zamandan bağımsız bir sistem olarak inceler; artsüremli (artzamanlı) çözümleme dilin evrimini inceler. Kuramsal dilbilimin amacı, dilin yapısıyla ilgili genel bir kuram oluşturmak ya da dillerin incelenmesi için genel bir kuramsal çerçeve oluşturmaktır;

uygulamalı dilbilim dil incelemelerinden çıkan sonuçları ve yöntemleri, dil öğretiminin geliştirilmesi gibi pratik disiplinlere ve konulara uygular. Makrodilbilim dilin biyolojik ve ruhsal boyutlarına, kültürel bağlamına eğilir (psikolojik dilbilim gibi bileşik disiplinler bu yaklaşımın ürünüdür); mikrodilbilim, dillerin toplumsal işlevlerinden bağımsız başlı başına bir alan olarak incelenmesini öngörür.

Tarihsel gelişim. İlk dil çalışmalarının Çin' de ve Hindistan Yarımadasında, yazının standartlaştırılması ve zamanla anlaşılmaz olmuş eski kutsal metinlerin yorumlanması gibi pratik amaçlarla başladığı sanılmaktadır. Hindistan Yarımadasında, kutsal Veda metinlerinin yazılı olduğu Sanskrit dili üzerine en önemli yapıt, Hintli dilbilgisi uzmanı Panini'nin *sutra*'lardan (kısa ve özlü kural) oluşan dilbilgisi kitabıdır (İÖ 5. yy). Panini, tümceleri ve sözcükleri en küçük birimlerine ayırarak çözümlemiş, dilin derindeki yapısıyla yüzeydeki oluşumları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır.

Yunanlılarda dil araştırmaları ilk filozoflarla birlikte, İÖ 6. yüzyılda başladı. Eski Yunan filozoflarının en çok uğraştıkları konulardan biri de, doğal olanla toplumsal bir uzlaşmanın ürünleri arasındaki ayrım oldu. Dilin sözcükleri ile bunların gösterdiği nesneler ve kavramlar arasındaki ilişki doğal mıdır, yoksa insanlar tarafından mı yaratılmıştır? Herakleitos'un, Demokritos' un yapıtlarında Platon'un Sokrates diyaloglarında bu soruya değişik yanıtlar verildiği görülür. Aristoteles ise ilk kez dil araştırmalarını genel felsefeden ayırarak, bağımsız bir dilbilgisi kurmaya yöneldi, sözcükleri yapılarına göre sınıflandırdı. Stoacı filozoflara gelindiğinde, dilbilimin ana karşıtlıklarının açıkça tanımlandığı görülmektedir. Stoacılar "doğa-toplumsal uzlaşma" tartışmasında bir orta yol tutturdular, sözcüklerdeki sesler ile bunların gösterdiği nesneler ve kavramlar arasında doğuştan gelen bir bağ olmasa bile, çok eskilere gidip *etimon* denen köklere varıldığında böyle düzenli bir bağın bulunabileceğini savundular. Stoacılar böylece, sözcüklerin kökenlerini ve hangi evrelerden geçtiklerini araştıran etimoloji dalını da kurdular. Stoacıların bir başka önemli katkısı da dilsel göstergenin (sözcüklerin vb) bir biçim yanı, bir de içerik yanı bulunduğunu ortaya koymalarıdır. Bu ayrım, 19. yüzyıl sonunda Saussure'ün "gösteren" ve "gösterilen" kavramlarıyla birlikte çağdaş yapısal dilbilimin temeli haline getirilecektir.

"Doğa-uzlaşma" tartışması Helenistik dönemde "düzenlilik-aykırılık" karşıtlığı içinde devam etti. Buna göre, insan dilinin işleyişinde belirli bir düzen vardır, dilin yapısı ve çalışma biçimi belirli kurallara bağlanabilir. Dilbilgisi çalışmalarının amacı, dildeki bu düzenliliği ortaya çıkarmak olmalıdır. İskenderiye okulunun öne sürdüğü bu görüşlere karşı, Bergama okulu, dildeki aykırılıklara, düzensizliklere ağırlık verdi. Bu tartışma "doğa-uzlaşma" tartışmasıyla birleşerek yeni karşıtlıklar yarattı. Bazı "düzenciler" dildeki düzenliliğin dilin insan yapısı olmasından kaynaklandığını öne sürerken, bazı "aykırıcılar" da toplumsal uzlaşma formülünü kendilerine mal ederek, dildeki düzensizliğin aslında dilin insan yapısı olmasından kaynaklandığını savundular. İskenderiye okuluna bağlı dilbilgisi uzmanı Trakyalı Dionysios, Aristoteles'in ad, eylem ve bağlaç sınıflandırmasını daha da geliştirerek, sözcükleri daha ayrıntılı bir biçimde sınıflandırdı ve böylece biçimbilimin temellerini attı. İS 2. yüzyılda yaşayan Dyskolos ise, Yunancanın tümce yapısını inceleyerek bir sözdizim kuramı oluşturdu.

Roma döneminin en önemli dilbilgisi uzmanı, 6. yüzyılda yaşamış olan Priscianus'tur. Priscianus, Yunanca dilbilgisini Latinceye uygularken, biçim ölçüsünü bıraktı ve bunun yerine anlam ölçüsünü benimsedi. Bu yaklaşım, yüzyıllar boyunca Avrupa dillerine ilişkin dilbilgisinin anlam temeline göre yazılmasına yol açtı.

"Doğa-uzlaşma" tartışması, felsefe alanında ortaçağda da adcılık (nominalizm) ile gerçekçilik arasında devam etti. Adcılar, adların gösterdikleri nesnelerle bağlarının nedensiz ve rastlantısal olduğunu, gerçekçiler ise sözcüklerle çeşitli kavram ve nesneler arasında zorunlu bir bağ bulunduğunu savundular.

Ortaçağda dil çalışmalarına önem veren bir başka grup da, *modistae* adı verilen skolastik düşünürlerdir. Bunlara göre gerek dilde, gerek evrende belli bir düzen vardır. Her ikisinde de belli sayıda birimler belirli kurallara göre birleşerek iş görür. *Modistae* grubundakiler dilin düzeni ile evrenin düzeni arasındaki ilişki üzerinde durdular, sözcüklerin ve tümcelerin evreni gösterme, anlamlandırma biçimlerini araştırdılar ve dilin yapısının çözümlenmesiyle evrenin yapısı üzerine bilgi edinilebileceğini savundular.

Rönesans'ta spekülatif dilbilgisi bir yana bırakılırken, Avrupa'nın yerel konuşma dillerinin ve o tarihlerde yeni yeni öğrenilen dünya dillerinin incelenmesi önem kazandı. 17. yüzyılda Fransa'da Port-Royal Manastırı'nda yetişen bir grup dilbilgisi uzmanı, bugün de etkinliğini sürdüren bir dilbilgisi kuramı geliştirdiler. Descartes'ın felsefesinin etkisini taşıyan Port-Royal okuluna göre bütün dünya dilleri, dilbilgisi açısından evrensel insan aklının mantık düzenine uyabilir. Bu okula bağlı dilbilgisi uzmanları, evrensel bir dilbilgisine ulaşmak, ama bunu *a priori* temellere dayanmadan gerçekleştirmek istediler. Çalışmaları, günümüzdeki üretici-dönüşümsel dilbilimi etkilemiştir.

Karşılaştırmalı ve tarihsel dilbilim. 18. ve 19. yüzyılların en önemli gelişmesi, dil araştırmalarında karşılaştırmalı yöntemin kuruluşudur (*bak.* karşılaştırmalı dilbilim). 18. yüzyılda Avrupalıların Sanskrit dilini öğrenmesi bu alanda önemli sonuçlar doğurdu. 1786'da Hindistan'daki İngiliz mahkemesinin başkanı Doğubilimci Sir William Jones, Sanskrit diliyle Yunanca ve Latince arasındaki benzerliğe işaret ederek bu üç dilin ortak bir kökenden türemiş olduğu tezini ortaya attı. Bundan sonra, 1816'da Franz Bopp, 1822'de Jacob Grimm, Hint-Avrupa dil ailesi tezini kanıtlayan yapıtlarını yayımladılar. Grimm, bu dillerdeki sözcüklerin sesleri arasında oldukça düzenli bir ilişki olduğunu gösterdi. Örneğin, bilinen en eski Germen dili olan Got dilindeki "f" sesinin yerini, Yunanca, Latince ve Sanskrit dilinde çoğu zaman "p" almaktadır. ("Ayak" sözcüğü Got dilinde *fotus*, Latince *pedis*, Yunanca *podós*, Sanskrit dilinde *padás*'tır.) Grimm'e göre, bu farklılıklar, ortak Germencede gerçekleşen belirli bir "ses kayması" yasasının ürünüdür. Oldukça düzenli bir biçimde işleyen bu yasaya uygun olarak sözcük sesleri, zaman içinde düzenli bir döngü içinde değişmektedir. Örneğin "bh" gibi soluklıların yerini "b" gibi soluksuz titreşimli sesler, "b"nin yerini de "p" gibi titreşimsiz sesler almıştır. Bu araştırmalar, sesbilgisinin kurulmasını da sağlamıştır.

19. yüzyılda, romantik tarih felsefesinden kaynaklanan ve 20. yüzyılda etkisini sürdürecek olan yeni bir dil kuramı da geliştirildi. Daha önceki bütün kuramlara göre, insanlar çevrelerindeki dünyayı ve evreni anlamlandırmak, tanımlamak için dili yaratmışlardır. Gerçeklik, dilin dışında, dilden önce vardır. J. G. von Herder ve Wilhelm von Humboldt gibi tarihselci düşünürler ise bunun tam tersini savundular. Bir toplumda yaşayan insanlar dünyayı gerçekte olduğu gibi değil, dillerinin kendine sunduğu biçimde görmektedirler. Bu yüzden, tek ve aynı gerçekler dünyası, ayrı diller konuşan toplumlara başka başka gözükecektir. Humboldt'a göre insanlar bu dünyada anadillerinin dünyayı kendilerine tanıttığı biçimde yaşamaktadırlar. Eski yaklaşıma göre dil, insanları nesnel gerçeğe götüren, tarafsız ve saydam bir araçken, tarihselci yaklaşıma göre, kendisi de belli bir dünya görüşü içeren, bu görüş doğrultusunda insanların gerçeğini biçimlendiren bir etmendir. Bu yaklaşım, 20. yüzyılda Sapir, Whorf, Lévi-Strauss gibi yapısalcı antropologlar tarafından geliştirilecek, yeni bir felseye kaynaklık edecektir.

20. yüzyıl: Yapısalcılık. Yapısalcılık, bazısı birbirinden oldukça farklı birkaç yaklaşım ya da yönelişin ortak adıdır. Avrupa'da yapısal dilbilim(*) İsviçreli dilbilimci F. de Saussure'ün ölümünden sonra *Cours de linguistique générale* (1916; *Genel Dilbilim Dersleri*, 1976-78, 2 cilt) adıyla yayımlanan ders notlarından doğdu. Saussure'ün katkısı, dili birbirinden bağımsız birimlerin (örn. tek tek sözcüklerin) toplamı olarak değil, ancak birbirleriyle ilişki ve farklılıkları içinde değer kazanan birimlerden oluşmuş bir "sistem" ya da "yapı" olarak tanımlamasıdır. Bu yapı, birtakım ikili öbeklendirmelerle ya da karşıtlıklarla belirlenir. Töz-biçim ve dil (*langue*)-söz (*parole*) karşıtlıkları bunların en önemlilerindendir. Saussure dilsel göstergeyi de, gösteren ve gösterilen olarak iki yöne ayırmış ve dilbilimin asıl çalışma alanının gösterenlerin incelenmesi olduğunu savunmuştur.

Saussure'ün görüşleri, daha sonra, Prag okulu(*) ve Kopenhag okulu adıyla bilinen iki dilbilim çevresince geliştirildi. Başlıca temsilcileri N. S. Trubetskoy ve Roman Jakobson olan Prag okulu, Saussure'ün "dilde, farklılıklardan başka bir şey yoktur" sözünü kendine çıkış noktası alır ve dili bir karşıtlıklar sistemi olarak tanımlar. Örneğin Türkçedeki "*k*an" "*s*an", "*t*an" sözcükleri, bir karşıtlık ilişkisi içindedir. Bu sözcükleri birbirinden ayıran, sözcüklerin bütünü değil, yalnızca birinci sesler arasındaki farklılıktır. Sözcüklerin "gösterenler"ini ya da anlamlarını birbirinden ayıran da bu farklı sesler ya da ses birimleridir. Bütün dili böyle bir dizi karşıtlık halinde göstermek olanağı vardır. Prag okuluna göre, bu farklılıkları yaratan "*k*", "*s*", "*t*" sesleri, "kan" ve "tan" seslerini birbirinden ayırırken, belli bir ayırma işlevini yerine getirmiş olur. Dildeki birimleri, farklılık yaratıcı işlevlerine göre inceleyen Prag okulunun bir adı da İşlevselci okuldur. Trubetskoy, işlevselciliği(*) sesbilgisi alanına da uygulamış, anlam ayırma işlevini yerine getiren en küçük ses birimlerine sesbirim (fonem) adını vermiştir. Çağdaş sesbilim bu çalışmaların ürünüdür.

Kopenhag okulu da Saussure'ün şu iki sözünden yola çıkar: "Dil, göstergelerden kurulu bir sistemdir" ve "dil, bir töz değil, bir biçimdir." Kopenhag okulu, Saussure' ün gösteren ve gösterilen terimlerini "anlatım" ve "içerik" olarak yeniden adlandırmıştır. Okulun önderi Louis Hjelmslev'e göre, bu düzlemlerin her ikisi de iki katmandan oluşur: Biçim ve töz. Töz, bir hammadde yığınıdır. İçerik düzlemindeki tözler, çeşitli kavramlar, düşünceler, anlamlardır. Anlatım düzlemindeki tözler, sesler oluşturur. Biçim ise bu hammaddeleri dü-

zenleyen, bunları dil haline getiren kurallardır. İçeriğin biçimi, çeşitli gösterilenler (kavramlar) arasındaki biçimsel ilişkilerdir. Anlatım biçimi ise bütün bu malzemeyi örgütleyerek dil sistemi haline getiren kurallardır ve dili dil yapan asıl etken de budur. Dili matematik, cebir gibi içeriksiz, soyut bir biçimler sistemi olarak ele alan Kopenhag okulunun geliştirdiği yaklaşım glosematik(*) olarak da anılır.

Yapısalcılığın bir kanadı da, büyük ölçüde Saussure'den bağımsız olarak ABD'de gelişti. Bununla birlikte ABD ve Avrupa'daki yapısalcı yaklaşımların ortak yönleri de vardır. Her ikisi de çeşitli dillerin yapısal benzersizliğini vurgulamış, her dilin kendi içinde tutarlı ve bütünsel bir sistem olarak incelenmesi gerektiğini savunmuştur.

Amerikan yapısalcılığı, 19. yüzyılda Kuzey Amerika'da yüzlerce Yerli dilinin keşfedildiği bir ortamda doğdu. Bu koşullarda Franz Boas gibi antropolog dilbilimciler, genel bir insan dili kuramı oluşturmak yerine, bu bilinmeyen dillerin çözümlenmesi için güvenilir bir yöntem geliştirmeyi yeğlediler. Boas'ın öğrencisi olan ve onun gibi antropoloji alanında da çalışan Edward Sapir de Humboldt'un etkisi altında, her toplumun kabul ettiği sözde gerçekler dünyasının, o toplumdaki insanların haberi olmadan, gene toplumun dil alışkanlıkları tarafından yaratıldığını savundu. Sapir, çalışmaları sırasında Yerlilerin bazı sesleri yazıya geçirmekte güçlük çektiklerini de gördü, her dilin kendi özel "ses örgüsü"nün, o dilin olanaklarını ve sınırlarını belirlediğini belirtti. Bu yaklaşımı çeşitli dillerden ayrıntılı örneklerle destekleyerek geliştiren, Sapir'in öğrencisi B. L. Whorf'tur. Whorf'a göre, her toplum kendi yaşadığı düzenin koşullarına göre gerekli sözcükleri türetmektedir. Her dilin içinde gizli bir dünya modeli vardır. Anadilini öğrenen çocuk bu dünyayı da benimsemekte, dilin dünyası çocuğun düşüncelerini biçimlendirmektedir.

ABD'li dilbilimcinin Yerli dilleri karşısındaki ölçülü tutumu, dilbilimde davranışçı okulun ya da betimleyici yaklaşımın gelişmesini de sağladı. Bu dillerin yazılı metinleri olmadığı ve bu yüzden tarihsel gelişimleri incelenemediği için, yapılacak tek şey o andaki durumlarını olabildiğince nesnel ve ayrıntılı olarak gözlemlemek ve olduğu gibi betimlemektir. Bu görüşün en katı temsilcisi, 1933'te yayımladığı *Language* (Dil) adlı kitapla çok uzun bir süre ABD dilbilimine yön veren L. Bloomfield'dir. Bloomfield de Saussure gibi dilbilimin bağımsız bir bilim dalı olması için çalıştı. Bunun için, dil olaylarının felsefe, psikoloji, toplumbilim gibi yardımcı dalların ışığında incelenmesinden vazgeçilmesi gerekmektedir. Bloomfield, dil araştırmalarında en büyük sorunun anlam öğesi olduğunu öne sürdü. Çeşitli sözcüklerin anlamı zamana, yere ve kişilere göre değiştiği için, bu kaygan taban yerine, ses ve biçim gibi daha kesin alanlar üzerinde çalışılması gerekmektedir. Böylece uzun bir süre ABD dilbiliminde anlambilim araştırmaları ihmal edilmiştir.

Amerikan yapısalcılığını Avrupa'daki yapısalcı yaklaşımlardan ayıran önemli bir fark da, onun dilde yalnızca yüzeydeki oluşumlara, dışsal davranışlara, seslere ve bunların kullanılış ve algılanışına önem vermesidir. Oysa Saussure'ün dil-söz ya da Hjelmslev'in şema (sistem)-kural-kullanım gibi ayrımları, kullanımın ardında daha genel, soyut dilsel katmanların varlığına işaret etmektedir.

Yeni yaklaşımlar. Gerek ABD'de, gerek Avrupa'da 20. yüzyılın ilk yarısındaki dilbilim okulları genel olarak, eşsüremli dilbilimi(*) artsüremli ya da tarihsel dilbilime(*), kuramsal dilbilimi uygulamalı dilbilime, mikrodilbilimi de makrodilbilime yeğlediler. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu durumun değiştiği görülür. Avrupa'da André Martinet gibi dilbilimciler, tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim ile yapısal dilbilim arasındaki açıklığı kapayacak yeni bir tarihsel-yapısal dilbilim çalışmasına yöneldiler. Öte yandan dilde anlam boyutunun bir yana bırakılmasına bir tepki olarak Jost Trier ve Leo Weisberger gibi Alman dilbilimciler yeni bir yapısal anlambilim geliştirdiler. Her sözcüğün anlamını bağımsız olarak tanımlayan geleneksel yaklaşımın tersine, yapısal anlambilimciler, anlamların da kendi aralarında biçimlere benzer bir düzeni olduğunu savundular ve her anlamın ötekilerle karşılıklı bağlantılarından oluşan "dil alanı" kuramını geliştirdiler.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dilbilim alanında en önemli gelişme, ABD'de Zelig S. Harris'in ve daha çok da Noam Chomsky'nin çalışmalarının ürünü olan üretici-dönüşümsel dilbilgisidir(*). Chomsky, dilde yalnızca gözlemlenebilir olgular (örn. sesler, biçimler) üzerinde duran Bloomfield okuluna karşı, konuşan insanların "zihinsel" yapılarını da dilbilim alanına çekti. Chomsky'ye göre dilde iki öğe ya da aşama vardır: Dilsel yetenek ve bunun somut söz eylemlerinde (konuşma, yazma) ortaya çıkan, gerçekleşen biçimi. Dilbilimci, bu gerçekleşen biçimden çok, her insanın zihninde bilinçsiz olarak bulunan dilsel yetenek ya da "edinç" üzerinde durmalıdır. Kant'ın zihinsel kategoriler kuramını anımsatan bu yaklaşıma göre her insan, daha önce hiç söyleyip duymadığı sonsuz sayıda tümceyi anlayıp söylemesini sağlayan bir kurallar sistemiyle birlikte doğar. Bu sınırlı sayıdaki kuralın derin zihinsel yapıdan yüzey yapısına (kullanıma, edime) dönüşmesiyle sonsuz sayıda tümce üretilebilir. Chomsky, çeşitli dillerde bu kural ve dönüşümleri inceleyerek genel bir dönüşümsel dilbilgisinin oluşturulabileceğini savundu. Onu yapısalcılardan ayıran önemli bir farklılık da budur. Chomsky bütün dillerde evrensel düzenlerin, örüntülerin bulunduğunu öne sürmektedir.

1960'ların bir başka yeniliği de, dilbilimle başka beşeri bilimler arasında ilişki kurma denemeleridir. Psikolojik dilbilim(*) bu çalışmaların sonucunda doğmuştur. İnsanların dilsel üretim, anlama, öğrenme, ezberleme, tanıma olgularını inceleyen bu bileşik disiplin daha çok, Chomsky'nin kuramından yola çıkarak, çocukların dil öğrenim süreçleri üzerinde durmuştur. Ama bugüne değin elde ettiği sonuçlar oldukça tartışmalıdır. Fransız psikanalist Jacques Lacan ise tam tersi bir yol izleyerek, psikolojiyi dilbilime uygulamak yerine, dilbiliminin verilerini psikanalize uyguladı ve bu alanda yeni bir okul (yapısal psikanaliz) yarattı. Sosyolojik dilbilim(*) adı verilen bir başka bileşik disiplin ise, dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların etkileşimlerini, dilin toplumsal rollerin gelişimindeki payını ve dille sınıf, ırk, eğitim ve bilinç düzeyi arasındaki ilişkileri incelemiştir. Antropolojik dilbilim(*) ve etnik dilbilimin(*) dışında dilbilimle antropoloji, etnoloji, kültür kuramları, simgesel mantık arasındaki alışveriş de Claude Lévi-Strauss'un, Roland Barthes'ın ve Algisdas Julien Greimas'ın yapıtlarıyla göstergebilim(*) adı verilen yeni bir disiplinin doğmasına yol açmıştır.

Günümüzde, bilgisayar teknikleri de dil araştırmalarında kullanılmaktadır. Bilgi işlemli dilbilim olarak adlandırılan bu yöntem, bugün için daha çok en temel dilsel verilerin işlenmesinde, sözlüklerin oluşturulmasında, sözlü ve yazılı metinlerde çeşitli seslerin, vurguların, sözcüklerin ve dil birimlerinin sıklığının saptanmasında kullanılmaktadır. *Ayrıca bak* anlambilim, biçimbilim; sesbilim.

Türkiye'de dilbilim çalışmaları. Türkçe üzerine yapılan çalışmaların dilbilimsel bir nitelik kazanması Cumhuriyet döneminde oldu. Özellikle Ataturk'un önderliğinde 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (sonradan Türk Dil Kurumu-TDK) Türk dilinin tarihsel kökeninin araştırılmasına yönelik çalışmaları (özellikle Güneş-Dil Teorisi) uygulama alanına geçirildi ve Türkçenin yabancı sözcükler ve dil kurallarından arındırılmasına ağırlık verildi.

Daha sonraki yıllarda üniversitelerin dil ve edebiyat bölümlerinde (daha çok da yabancı dil ve edebiyat bölümlerinde) genel dilbilim, uygulamalı dilbilim gibi derslerin öğretim programına alınması, bilim adamlarının çeviri ve telif yayınları, dilbilim konusundaki yazılara yer veren *Türk Dili, Dilbilim, Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Genel Dilbilim Dergisi, F.D.E., İzlem, Bağlam, Yazko Çeviri, Çağdaş Eleştiri* gibi dergilerin yayımlanması, üniversitelerde bu konularda doktora çalışmaları yapılması, Türkiye'de dilbilimin gelişmesine büyük katkıda bulundu.

Ünlü dilbilimcilerin yapıtlarının Türkçeye çevrilmesi, Türkiye'de dilbilim çalışmalarının önemli bir parçasını oluşturdu. Bunlar arasında Eugene Albert Nida'dan *Dilbilim Üzerine Tartışmalar* (1973), Ferdinand de Saussure'den *Genel Dilbilim Dersleri* (1976-78, 2 cilt), John Lyons'dan *Kuramsal Dilbilime Giriş* (1985), André Martinet'den *İşlevsel Genel Dilbilim* (1985) sayılabilir. Ayrıca çeşitli kuramcılardan yapılan çevirileri içeren *Dilbilim Seçkisi* (1982), *XX. Yüzyıl Dilbilimi: Kuramcılardan Seçmeler* (1983) gibi yapıtlar da yayımlandı. Çağdaş dilbilim kuram ve yöntemlerinden yararlanan bazı araştırmacılar, Türkçenin yapısına ilişkin çözümleme ve betimleme denemelerine girişti. Bu tür yapıtlar arasında Muzaffer Tansu'nun *Durgun Genel Sesbilgisi ve Türkçe* (1963), Doğan Aksan, Neşe Atabay, Sevgi Özel, Ayfer Çam, Neval Pirali'nin *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilgisi* (1978), Nevin Selen'in *Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilimi ve Türkiye Türkçesi* (1979), Ömer Demircan'ın *Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni ve Türkiye Türkçesinde Sesler* (1979) adlı kitapları sayılabilir. Özellikle 1940'lardan sonra, dilbilimi kuramsal çerçevesiyle ele alan yapıtlar da yayımlandı. Necip Üçok'un *Genel Dilbilim: Lenguistik* (1947), Özcan Başkan'ın *Lenguistik Metodu* (1967), Agop Dilâçar'ın *Dil, Diller ve Dilcilik* (1968), Berke Vardar'ın *Dilbilim Sorunları* (1968), Süheyla Bayrav'ın *Yapısal Dilbilim* (1969), Doğan Aksan'ın *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim* (1977-82, 3 cilt) adlı yapıtlarıyla TDK yayını olan *Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I* (1980), Mehmet Rifat'ın hazırladığı *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları* (1983, temel metinlerin çevirisiyle birlikte), Hacettepe Üniversitesi yayını olan ve 1. Dilbilimi Sempozyumu bildirilerini içeren *Dilbiliminin Dünü, Bugünü, Yarını* (1987) bunlar arasındadır. Ayrıca dilbilim konusunda ortak yapıt olarak hazırlanmış terim sözlükleri de vardır: TDK'nın *Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (1949), İstanbul Üniversitesi'nde yayımlanan *Başlıca Dilbilim Terimleri* (1978), TDK'nın *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (1980).

Dilek Yarımadası Milli Parkı, Ege Bölgesi'nde, doğal çevrenin korunması amacıy-

la ayrılmış, adını üstünde bulunduğu yarımadadan alan park. Aydın ilinin batı kesiminde yer alan Sisam Adası yakınlarına kadar sokulur. Aydın Dağlarının uzantısı olan Samsun Dağı (eskiden Mykale) yarımada üzerinden Sisam'a geçer. En yüksek noktası 1.237 m'lik Dilek Tepesidir. Saruhan-Menderes Masifinin bir parçası olan Dilek Yarımadasında pek çok kanyon vadi bulunur ve bunlardan en önemlisi Oluk Kanyonudur.

Yarımadanın kıyılarındaki Güzelçamlı, Küçük Kalamaki, Büyük Kalamaki, Karapınar ve Karine plajlarında bitki örtüsü denize kadar uzanır. Akdeniz ikliminin etkisi altında yazlar kurak, kışlar bol yağışlı geçer. Bu yüzden kışın Olukdere, Bal Deresi gibi akarsularda bol su bulunur. Doğu-batı doğrultusunda uzanan Samsun Dağının kuzey ve güney yamaçlarında farklı bitki örtüsü vardır. Daha çok güney yamaçlarında kızıl çam ve kara çamlar görülür. Genellikle kuzey yamaçlarda rastlanan bitki örtüsünde ardıç, meşe, karaağaç, akçaağaç, dişbudak, üvez, badem, keçiboynuzu, ahlat, delice (yabani zeytin) gibi çok çeşitli türler yer alır. Burada Akdeniz bitki örtüsünün hemen bütün çeşitleri bir arada görülür. Bunun yanında ıhlamur, kestane ve pırnal meşesi gibi Karadeniz Bölgesi ormanlarına özgü ağaçların da bulunması sonucu ulusal park doğal bitki örtüsü açısından bir botanik bahçesini andırır ve bu nedenle bilimsel açıdan değer kazanır. Yabanıl hayvanlardan çakal, tilki, sansar, yaban domuzu, porsuk, kurt; kuşlardan güvercin, üveyik, keklik, çulluk, ördek, toy, akbaba, kartal, atmaca gibi türler bulunur. Çevresindeki denizde bulunan balıkların en önemlileri kefal, çipura, levrek, sinarit, turna, sarpa, palamutbalığı, barbunyabalığı, mercanbalığı, fangri ve trançadır. Akdeniz ülkelerinde korunmaya alınan ve son yıllarda pek rastlanmamaya başlayan Akdeniz foku ile deniz kaplumbağası bu kıyılarda uygun yaşam koşulları bulmuştur.

Aydın'ın Kuşadası ve Söke ilçeleri sınırları içerisinde Dilek Yarımadasını içine alacak biçimde 10.985 hektarlık bir alan, yabanıl yaşam kaynaklarını koruma amacıyla 19 Mayıs 1966'da ulusal park olarak ayrılmıştır. Geçmişte yanlış hayvan otlatma ve dikkatsizlik nedeniyle çıkan yangınlar yörede doğal yaşamı olumsuz biçimde etkilemiştir. Ulusal parkın kurulmasından sonra ormanlar kendisini hızla yenilemekte ve yabanıl hayvan sayısı artmaktadır. Günümüzde yabanıl yaşam korunmaya alınmışsa da, geçmişteki düzensiz avlanma yüzünden artık burada Anadolu parsına rastlanmamaktadır.

Ulusal parkın zengin doğal ve bilimsel değerleri yanında, yörede tarihsel ve kültürel kaynaklar da vardır. On iki İon kentinin İÖ 8. yüzyılda kurmuş oldukları Panionion adlı birliğin meclis binasının kalıntıları park alanındadır.

Ulusal parka Kuşadası'ndan ve Söke'den karayoluyla ulaşılır. Ayrıca parkın içini dolaşan ve koylara inen yollar da vardır. Koylarda teknelerle de dolaşılabilir. Ulusal park kıyısının bazı kesimlerinde Orman Genel Müdürlüğü tarafından kurulmuş piknik yerleri ile çeşmeleri, duşları ve kabinleri bulunan plaj tesisleri vardır.

dilekçe, ARZUHAL olarak da bilinir, bir dilek ya da şikâyeti bildirmek için resmi makamlara sunulan yazı. Birçok ülkede çeşitli tarihsel süreçler içinde yerleşmiş bir hak olan dilekçenin düzenlenişinde biçim çok önemli bir yer tutar. Türkiye'de dilekçe hakkının kullanılmasına ilişkin 1 Kasım 1984 tarihli ve 3071 sayılı yasanın 4. maddesine göre TBMM ve idari makamlara verilen dilekçelerde, başvuru sahibinin adı ve soyadı, imzası ile iş ve ikametgâh adresinin bulunması zorunludur.

Medeni yargılama hukukunda dava dilekçesinin başında dilekçenin verildiği mahkemenin adı, ardından sırasıyla davacının ve davalının ad ve soyadı ile adresi yazılır. Daha sonra açık bir biçimde davanın konusu (müddeabih), olgular (dava nedeni) ve hukuki nedenler gelir. Son olarak talep sonucu (netice-i talep) yani davacının karar verilmesini istediği şey açık bir biçimde yazılır. Dilekçenin altında dilekçe sahibinin imzası yer alır. Delillerin dava dilekçesinde gösterilmesi ve yazılı delillerin dava dilekçesine eklenmesi gerekir. Ayrıca davalının davaya cevap vermesi için gerekli süre de gösterilir. Dava dilekçesi mahkemeye davalı sayısından bir fazla kopyayla sunulur. Hukuki nedenler ve cevap süresi yasada yazılı olmasına karşın, dava dilekçesinde zorunlu öğeler değildir. Ama davalı bunların dışındaki eksiklikleri ilk itiraz olarak ileri sürebilir; bu durumda mahkeme dilekçenin iptaline karar verir.

İdari yargılama usulünde ise, idari davalar Danıştay, idare mahkemesi ve vergi mahkemesi başkanlıklarına hitaben yazılmış dilekçelerle açılır. Bu dilekçelerde de tarafların ve varsa vekillerinin ya da temsilcilerinin ad ve soyadları ya da unvanları ile adreslerinin bulunması zorunludur. Davanın konusu ve nedenleri, dayandığı deliller, davaya konu olan idari işlemin yazılı bildirim tarihi vb de gösterilir. Dava konusu kararın ve belgelerin asılları ya da örnekleri dava dilekçesine eklenir. Dilekçeler ile bunlara ekli belgelerin örnekleri karşı taraf sayısından bir fazla olur.

Dilekçeler Danıştay ya da ilgili mahkeme başkanlıklarına ya da bunlara gönderilmek üzere idare ya da vergi mahkemesi başkanlıklarına, idare ya da vergi mahkemesi bulunmayan yerlerde asliye hukuk hâkimliklerine, yabancı ülkelerde de Türk konsolosluklarına verilir. Bu yerlerde gerekli harç ve posta ücreti alındıktan sonra deftere kayıt yapılır ve dava bu tarihte açılmış sayılır. Dilekçelerde bir eksiklik bulunduğunda, daire ya da mahkeme başkanlığı 30 gün içinde eksikliklerin giderilmesi konusunda ilgiliye bildirimde bulunur.

dilekçe hakkı, yurttaşların yönetenlere dilek ya da şikâyet amacıyla başvurma hakkı.

Dilekçe hakkı siyasal ve doğal bir hak olarak kabul edilir. Bu hakkın kullanılışı yöneten-yönetilen ilişkisinin başlangıcı kadar eskidir. Geçmişte yönetenler, yönetilenlerin sundukları dilekleri hoşgörüyle karşılarken, şikâyetlere karşı aynı tutumu göstermemişlerdir. Mutlak monarşi döneminde hükümdarlar dilekçelere bir ihsan (bağışlama) olarak yanıt vermekle birlikte, şikâyetleri genellikle kendilerine ya da memurlarına karşı bir hoşnutsuzluk biçiminde değerlendirir ve bazen de şikâyetçileri cezalandırma yoluna giderlerdi. Öte yandan uyrukların hükümdara ve onun hizmetindeki görevlilere karşı dava açma hakkının olmaması da, yönetilenlere önemli bir kısıtlama getiriyordu. İngiltere'de hükümdara karşı bir hakkı öne sürmek için doğrudan kendisine sunulan hak dilekçesiyle (*petition of right*) başvurulurdu. Hükümdar kişisel karar verme yetkisine göre isterse başvuru sahibinin dilekçesini bağlı mahkemelerden birine havale eder ve yargıçlara adalete uygun bir karar verilmesini isteyen yazılı bir emir (*fiat justitia*) gönderirdi. 19. yüzyıl sonlarında dava açmak için gerekli bir neden olup olmadığını kararlaştırma işi başsavcıya, *fiat justitia*'yı çıkarma işi de içişleri bakanlığına bırakıldı. Mahkemeler bu gibi davalarda alışılagelmiş usullerle karar verirdi. Ama mahkemelerin tahttan hükmün yerine getirilmesini isteme yetkisi bulunmadığından, kararın yerine getirilmesinde belirli güçlüklerle karşılaşılırdı. Zamanla mutlak monarşilerin sınırlandırılması, bireye değer veren görüşlerin, hak ve özgürlüklerin gelişmesi ve sonunda demokrasinin yerleşmesiyle dilekçe hakkı güvence altına alındı, anayasalarda ve pozitif hukuk metinlerinde temel hak ve özgürlükler arasına girdi.

İngiltere'de Magna Carta'da (1215) dolaylı olarak tanınan dilekçeyle hükümdara başvurma hakkı, 1689 Haklar Bildirisi'yle onaylandı. Başlangıçta tahta sunulan dilekçeler özel ve yerel şikâyetlerin çözümlenmesi amacına yönelikti. Parlamento'nun çıkardığı birçok yasanın kaynağı, Avam Kamarası'nın tahta sunduğu dilekçeler ve bunlara verilen yanıtlardı. Haklar Bildirisi'nde yer almayan Parlamento'ya dilekçeyle başvuru hakkı ise anayasal bir teamül olarak yerleşti. ABD'de dilekçe hakkı Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında tanındı ve Anayasa'nın 1. Ek Maddesi ile resmileşti. Kongre'ye ve eyalet yasama meclislerine sunulan dilekçeler, belirlenmiş kurallar çerçevesinde kabul edilir ve işleme sokulur. Bu kurallar İngiltere'deki kadar sıkı olmamakla birlikte, dilekçelerin geçerliğini yorumlamada resmî görevlilerin geniş kişisel karar yetkisi vardır. Fransa'da halkın ve Ulusal Meclis'in sunduğu dilekçeler Fransız Devrimi boyunca önemli bir rol oynamıştır.

Günümüzde dilekçe hakkı kapalı rejimlerde ve dikta rejimlerinde sınırlı olarak kullanılabilirken, devlet etkinliklerinin gizlilikten uzak ve belirli yöntemlere bağlı olarak yargı denetimine açık tutulduğu rejimlerde en geniş ölçüde kullanılabilmektedir.

Türkiye'de dilekçe hakkının kullanılması çok eskiye uzanır. Osmanlı Devleti'nde bütün devlet makamlarına ve doğrudan padişaha dilekçeyle başvurma hakkı vardı. Şikâyette bulunmak isteyenler hazırladıkları dilekçeleri mahkeme siciline kaydettirip kadıya verirler, kadı da bu dilekçeleri İstanbul'a göndererek gelecek yanıta göre bir tavır alırdı. Ayrıca doğrudan Divan-ı Hümayun'a da başvurulabilirdi. 1876 Anayasası ile pozitif hukuk metnine giren dilekçe hakkı, cumhuriyetin kurulmasından sonra, 1924 Anayasası'nda "ihbar ve şikâyet hakkı" olarak yer aldı. 1961 ve 1982 anayasaları da dilekçe hakkına yurttaşların "dilek ve şikâyetleri" biçiminde yer vermiştir. 1961 Anayasası yurttaşların "tek başlarına" ya da "topluca" başvurusunu öngörürken, 1982 Anayasası böyle bir ayırımı yapmamış, ama toplu başvuruları da yasaklamamıştır.

1982 Anayasası'na göre, yurttaşlar kendileriyle ya da kamuyla ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yazılı olarak başvurabilir. Başvuruların sonucu, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir. TBMM'ye yapılan başvurularda kişisel konuların yanı sıra bazı vergilerin kaldırılması ya da indirilmesi, bazı yasaların yapılması, bazı idari karar ve önlemlerin alınması gibi konulara da yer verilebilir. Meclis bu başvurulara bağlı değildir; bunları yerine getirip getirmemekte serbesttir. Ama başvurular demokratik bir toplumda halk yığınlarınca yapıldığında meclisin siyasal tercihlerine bir ölçüde yön verebilir. Şikâyet niteliğindeki başvuruların söz konusu olabilmesi için

şikâyete yol açan bir durumun ya da bir işlemin var olması, bu durum ve işlemin hukuk kurallarına aykırı bulunması ve bu aykırılıktan başvuru sahibini ya da yurttaşların bir bölümünü ilgilendiren bir hak ya da çıkarın zarar görmüş olması zorunludur.

Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun'a göre, yetkili makamlar dilekçe sahiplerine, başvurularının sonucu ya da başvuruyla ilgili olarak yapılmakta olan işlemin geldiği aşama konusunda en geç iki ay içinde yanıt vermelidir.

dilemma *bak.* ikilem

Dilemre, Saim Ali (d. 1880, İstanbul - ö. 15 Şubat 1954, İstanbul), özellikle dil çalışmalarıyla tanınmış Türk hekim. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıbbiye) bitirdikten sonra Almanya'ya gitti (1908). Giessen Üniversitesi'nde patoloji uzmanlığı eğitimi gördü. İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nde profesörlüğe yükseldi. On beş yıl morg müdürlüğü yaptı. Türkçenin öbür dillerle ilişkisini inceledi, tıp terimlerini Türkçeleştirmeye çalıştı. Türk Dil Kurumu'nda görev aldı. Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde genel dilbilgisi dersleri verdi (1935-40). 1935-39 arasında Erzurum ve 1939-43 arasında da Rize milletvekili olarak TBMM'de bulundu.

Dilemre
Kaynak Kitaplar

Dilemre, Türkçenin Doğu'dan Batı'ya giden ticaret yolu üzerinde konuşulan bir ticaret dili olduğunu, Türk sözcüğünün "tüccar" anlamına geldiğini ileri sürmüş, Türkçenin, Hint-Avrupa dillerine yaklaşan Hint-Turan dilleri içinde yer aldığını kanıtlamaya çalışmıştır. *Genel Dil Bilgisi* (1939-42, 2 cilt) adlı kitabının birinci bölümünde genel dilbilgisi üzerine açıklamalar yaptıktan sonra Güney Asya, Amerika, Afrika dillerini, Hami-Sami dillerini incelemiş, ikinci bölümünde de Ural-Altay dilleri ile Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisini vermeye çalışmıştır. *Dil Coğrafyası* (1937), *Hekimlik Dili Terimleri* (1945), *Dil Devrimi İçin* (1949), *Dil Devrimi İçin II. Terimler Meselesi* (1949) Dilemre'nin öbür önemli yapıtlarıdır.

dilgi, özel hazırlanmış bir çekirdekten kopartılan ince uzun yonga. Bu biçimiyle, işlenmeden alet olarak kullanılabileceği gibi, işlenerek kazıyıcıya ya da oyma kalemine dönüştürülebilir. Bir kenarı körleştirilmiş dilgilere "sırtlı dilgi" denir. Dilgi, ilk kez Üst Paleolitik Çağda kullanılmıştır.

Dilhayat Kalfa (18. yy), Osmanlı döneminde yetişmiş büyük kadın besteci.

Yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Kalfa diye anılması sarayda görevli olduğunu düşündürmektedir. Yüzden fazla yapıtı olduğu bilinmekteyse de, bunların ancak 12 tanesinin bestesi günümüze ulaşabilmiştir ve aralarında *Evcârâ Peşrevi* ile *Saz Semaisi* çok ünlüdür. Öbür 10 yapıtının üçü peşrev, üçü saz semaisi, dördü de beste formundadır.

Dili, DILLY ya da DILLI olarak da yazılır, Endonezya'da Timor Adasındaki Doğu Timor (Timor Timur) ilinin (*propinsi*) merkezi kent ve ilçe (*kabupaten*). Adanın kuzey kıyısındaki Ówbai Boğazında yer alır. II. Dünya Savaşı sırasındaki Japon işgali dışında 1975'e değin Portekiz egemenliği altında bulunan Timor'un doğu yarısının ticaret merkezi, başkenti ve ana limanı idi. Nüfus Timorlu ve Atonlular dışında Portekizli, Avrasyalı ve Müslüman Arap azınlıklardan oluşur. Kentte sabun, parfüm, çömlek ve tekstil üretilir, kahve işlenir. İhraç malları pamuk, kahve, pirinç, buğday, yün, sandalağacı, kopra ve işlenmiş deridir. El sanatları ise örme sepetçilik, fildişi ve sandalağacı oymacılığıdır. Dili, karayoluyla batıda Manatuto ve Tutuala'ya bağlanır. Bir de havalimanı vardır. Nüfus (1980) kent, 60.150; ilçe, 67.039.

dilimli kemer, yan yana çok sayıda daire parçasından oluşan kemer. İlk örnekleri İslam mimarlığında görülmüş, Avrupa'da gotik mimarlıkta üç dilimli olanları çok sık kullanılmıştır. *Ayrıca bak.* kemer.

dilimli kubbe, yüzeyi, tepede birleşen dışbükey dilimlerden oluşan kubbe. *Ayrıca bak.* kubbe.

dilinim, kimi kristal maddelerde görülen, belirli düzlem yüzeyleri boyunca ayrılma özelliği. Dilinim yüzeylerinin kristal yüzeyleri kadar düz olduğu durumlara ender rastlanmakla birlikte, bu yüzeyler arasındaki açılar, kristal maddenin tanımlanmasında büyük önem taşır.

Dilinimler, bağlanma kuvvetinin en zayıf olduğu düzlemlerde oluşur. Bir kristal, kristalleşme özelliği aynı olan yüzeylere paralel tüm doğrultularda aynı kolaylıkla dilinebilir; örneğin, galen minerali, bir kübün tüm yüzeylerine paralel düzlemlerde dilinir. Dilinimler, doğrultularına (kübik, prizmatik vb) ve dilinme kolaylıklarına göre tanımlanır. Dilinimi kusursuz olan kristaller, düz ve parlak yüzeyler halinde kolaylıkla ayrılır. Kimi kristallerde ise dilinim, tamamlanmamış haldedir ya da zor gerçekleşir. *Ayrıca bak.* çatlak.

Dilke, Sir Charles Wentworth, 2. BARONET (d. 4 Eylül 1843, Londra - ö. 26 Ocak 1911, Londra, İngiltere) W. E. Gladstone'un ikinci hükümetinde görev alan İngiliz devlet adamı. Meslek yaşamının doruğundayken, adının bir zina davasına karışması nedeniyle siyasal yaşamı sona ermiştir.

Cambridge Üniversitesi'ni bitirdikten sonra bir dünya gezisi yaptı. 1868'de Parlamento'ya seçildi. Aşırı sol uçta yer alarak, monarşik yönetimi yeren bir dizi sert konuşma yaptı. Ama 1874'ten sonra Liberal Parti'nin öteki sol kanat üyeleriyle birlikte parti yönetimine yakınlaşmaya başladı. Gladstone'un ikinci liberal hükümetinde, yerel yönetimler bakanı oldu (1882).

Bakanlık çalışmalarının yanı sıra, Joseph Chamberlain ile birlikte Kabine'ye genel bir radikal görüşü egemen kılmaya çalıştı. Bu çabaları sırasında sık sık istifasını sunma zorunda kalmakla birlikte, siyasal konumunu da giderek güçlendirdi. Haziran 1885'te geleceğin başbakanı olarak görülmeye başladı.

Bu sırada Liberal Parti üyesi İskoçyalı bir avukatın, 1882'den beri Dilke'nin metresi olduğunu öne sürdüğü 22 yaşındaki karısı Virginia Crawford aleyhine açtığı boşanma davası geniş yankılar uyandırdı. Dilke olayı şiddetle reddetti; Şubat 1886'da dava boşanma kararıyla sonuçlanmakla birlikte, Dilke aleyhine hiçbir kanıt bulunamadı. Ama başını *Pall Mall Gazette*'nin çektiği basın kampanyası kuşkuların sürmesine yol açtı. Dilke, adını temize çıkarmak için, kraliçeye başvurarak davanın yeniden görülmesi için gerekli izni aldı. Temmuz 1886'da görülen ikinci dava aleyhine gelişti; duruşmalar sırasında karşılaştığı güçlüklerden biri de Bayan Crawford'un suçlamalarını reddederken, onun annesinin âşığı olduğunu kabul etmek zorunda kalmasıydı.

Altı yıl sonra Avam Kamarası'na dönerek ölünceye değin sandalyesini korudu. Askerlik ve iş yasalarıyla ilgili konularda etkin bir çalışma yürütmekle birlikte, zamanının büyük bölümünü adını temize çıkarabilecek kanıtlar aramakla geçirdi. Toplanan kanıtlar Virginia Crawford'un anlattıklarının çoğunun uydurma olduğunu kesin bir biçimde gösterdi. Ama olayda gerçek payının olup olmadığı konusu karanlıkta kaldı.

dilkeşhâveran, Türk müziğinde bir bileşik makam. Hüseyni makamına, ırak (*fa ♯*) perdesi üzerine göçürülmüş segâh dörtlüsü

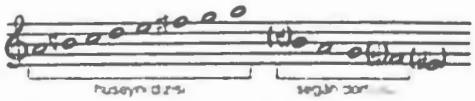

Dilkeşhâveran makamının bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

eklenerek oluşturulmuştur. Durağı ırak perdesidir. Doğaçlamalarda, özellikle de taksimlerde sık sık kullanılmıştır. Bu makamda bestelenmiş yapıt sayısı oldukça azdır.

Dilkeşhâveran Salat, Itri'nin, dilkeşhâveran makamındaki salatı. Durak evferi usulüyle ölçülmüşse de, serbest okunur. Sözleri Arapçadır. Yapıta, nerdeyse baştan sona hüseyni makamı egemendir. Dilkeşhâveran olması için gereken (ırak perdesi üzerindeki) segâh geçkisi en sondadır. Günümüzde okunan besteli tek salattır. Ama müezzinlerin büyük çoğunluğu müzik bilgisinden yoksun olduklarından yapıt günümüzde sondaki segâh geçkisi yapılmadan, bütünüyle hüseyni olarak okunmaktadır.

Dill, Sir John Greer (d. 25 Aralık 1881, Lurgan, Armagh ili, İrlanda - ö. 4 Kasım 1944, Washington, D.C., ABD), II. Dünya Savaşı'nın başlarında genelkurmay başkanlığı yapan İngiliz mareşal. 1941-44 arasında askeri işbirliği için ABD'ye gönderilen heyete başkanlık yapmıştır.

Dill
Camera Press

Güney Afrika Savaşı (1899-1902) ve I. Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra ordu içinde hızla yükseldi. 1934'te İngiliz Savaş Bakanlığı'nın askeri harekâtlar ve istihbarat bölümü başkanı oldu. 1937'de "sir" unvanı aldı. İngiltere'nin en yetenekli strateji uzmanı olarak kabul edilen Dill, II. Dünya Savaşı'nın başlarında Fransa'daki bir kolor-

duya komuta etti. Mayıs 1940'ta imparatorluk genelkurmay başkanlığına atandı. Ağustos 1940'ta, yurtiçindeki gereksinime karşın, Mısır'a 150 tank gönderilmesi kararının alınmasında etkili oldu. Mart 1941'de İngiltere'nin Yunanistan'a müdahalesini destekledi. İngiliz askeri temsilcisi olarak Washington, D.C.'de bulunduğu 1941-44 arasında, İngiltere ve ABD'nin askeri politikaları arasında eşgüdüm sağlanmasına yardımcı oldu. ABD Genelkurmay Başkanı George C. Marshall ile dostluğu da, İngiltere-ABD dayanışmasının güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Dilleniales, ikiçeneklilerden, iki familyayı (*Dilleniaceae* ve *Crossosomataceae*) ve 11 cinsi içeren takım. Bu takımın üyelerinin çoğu tropik ve astropik bölgelerde yetişen ağaç, çalı ya da odunsu tırmanıcı bitkilerdir. Işınsal bakışımlı ve genellikle erdişi olan çiçeklerin üst üste binmiş, üç ya da daha çok sayıda (genellikle beş) çanakyaprağı ve beş taçyaprağı vardır; çiçeklerde çok sayıda erkekorgan ve her biri çok sayıda tohumtaslağı taşıyan, birbirinden ayrı birkaç dişiorgan bulunur. Dişiorganın açılmış boyuncukları çiçeğe tipik bir görünüm verir.

Theales ve *Violales* takımlarının çok yakın akrabası olan *Dilleniales* takımı, daha ilkel bitkilerin yer aldığı *Magnoliales* takımı ile daha gelişmiş bitkilerin bulunduğu bazı takımlar arasında bir evrim halkası oluşturması açısından önem taşır.

Dilleniaceae familyasından bitkilerin ekonomik değeri pek fazla değildir; bazı türlerin (örn. *Dillenia indica, D. parviflora* ve *D. pentagyna*) kerestesi kullanılır, bazıları da zengin bir tanen kaynağıdır. Çeşitli *Hibbertia* türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir, özellikle Guney California gibi sıcak bölgelerde ya da seralarda yetiştirilen *H. scandens,* kötü kokulu, sarı çiçekleri olan tırmanıcı bir bitkidir. *Dillenia indica* ılıman bölgelerde güzel kokulu beyaz çiçekleri için yetiştirilen bir sera bitkisidir. Doğal olarak yetiştiği Güneydoğu Asya, Avustralya ve Fiji Adalarında ise ağaç biçiminde gelişir; bu yörelerde ağacın limon tadındaki meyveleri jöle ve körilerde kullanılır.

Dilleniaceae familyasının içerdiği en geniş cinsler *Hibbertia* (100 tür), *Dillenia* (60 tür), *Tetracera* (40 tür), *Doliocarpus* (40 tür) ve *Davilla*'dır (38 tür).

Crossosomataceae familyası, *Crossosoma* adıyla tek bir cinsi içerir. Bu cinsin, Amerika'nın güneybatısındaki çöllerde yetişen küçük yapraklı ve bazıları dikenli 4 çalı türü vardır. Baharda en erken çiçeklenen ve en ilgi çekici çöl bitkilerinden olan bu türler bazen kurak bölgelerde süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

Dillenius, Johann Jakob (d. 1687, Darmstadt, Almanya - ö. 2 Nisan 1747, Oxford, İngiltere), bitkiler üzerine pek çok tanımlayıcı kitap yazmış olan Alman botanikçi.

Dillenius, *Catalogus plantarum circa Gissam sponte nascentium* (1718; Giessen Yöresinde Doğal Olarak Yetişen Bitkilerin Katalogu) adlı yapıtında, üniversite öğrenimini tamamladığı Giessen çevresinde yetişen 980 üstün yapılı bitki türüne, 200 yosun ve 160 mantar türüne yer verdi. Ağustos 1721'de İngiltere'ye gitti ve 1728'de Oxford Üniversitesi'nin ilk botanik profesörü oldu. Burada en önemli yapıtlarını yayımladı: Bunlardan biri Eltham'daki Sherard Bahçesi'nde bulunan bitkilerin tanımlarını ve 417 bitki çizimini içeren *Hortus Elthamensis* (1732, 2 cilt; Eltham Bahçesi), öbürü ise yaprakyosunları, ciğeryosunları, algler, kibritotları, likenler ve öbür basit yapılı bitkiler olarak bir araya topladığı 600'den fazla "yosun" türünün tanımlarını ve resimlerini

Dillenius, sanatçısı bilinmeyen bir portre çalışmasından James Heath'in yaptığı oymabaskı
Ashmolean Museum, Oxford

içeren *Historia muscorum*'dur (1741; Yosunların Tarihi). 1735'te, Dillenius'u ziyaret eden İsveçli doğabilimci Linnaeus, *Critica botanica* (Botanik Eleştirisi) adlı yapıtını ona ithaf etti ve çiçekli bir bitki cinsine *Dillenia* adını verdi.

dilli düdük, borusunun içinde, ağız deliğinin altında bir tapa (blok ya da dil) bulunan ve ucundan üflenerek çalınan kavallara verilen ad. Tapa bir boşluk ya da hava kanalı oluşturarak çalgıcının üflediği havayı yandaki bir deliğin sırayla altına ve üstüne doğru yöneltir. Bu düzenek kapalı hava sütununun titreşmesini sağlar. Dilli düdük ilkesine dayanan çalgılar arasında bir ya da iki notalı düdükler, düz flütler, flajoleler ve (dilli boruları nedeniyle) org vardır. Flajolenin dilli düdükten farkı, daha az sayıda parmak deliği bulunmasıdır.

Dilligil, Avni (d. 1908, Hayfa - ö. 21 Mayıs 1971, İstanbul), tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Amatör tiyatroların yaygınlaşmasına çalışmış ve birçok usta sanatçının yetişmesine katkıda bulunmuştur.

Babasının görevi nedeniyle çocukluğu Arabistan'da geçti. İlköğrenimini İstanbul'da, ortaöğrenimini Edirne ve İstanbul'da tamamladı. Mercan İdadisi öğrencisiyken sık sık Şehzadebaşı'na giderek ünlü ustaları izliyordu. Sahneye ilk kez 1924'te Samsun Türk Ocağı'nda çıktı. 1925'te Eskişehir Cer Atölyeleri'ne tornacı olarak girdi. İki yıl sonra giriş sınavlarını kazanarak İstanbul Şehir Tiyatrosu'na katıldı. 1929'da Süreyya Opereti'ne geçti. 1937'de Raşit Rıza'nın yönettiği Ankara Şehir Tiyatrosu'nda oynadı. Ertesi yıl Ankara Halkevi'nde yönetmen olduktan sonra, 1940'ta İstanbul Şehir Tiyatrosu'na döndü. 1943'te Ses Tiyatrosu ve Opereti'ni kurdu ve yönetti. Ertesi yıl da İstanbul'da Avni Dilligil Tiyatrosu'nu kurdu. 1946'da kurduğu İzmir Şehir Tiyatrosu'nun genel sanat yönetmenliğini dört yıl yürüttükten sonra, Bizim Tiyatro adlı bir topluluk kurarak Kıbrıs'a gitti.

1953'te İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Gençlik Tiyatrosu'nun yönetmenliğini yaptı. Bu topluluk ertesi yıl Almanya'da Erlangen Uluslararası Tiyatro Şenliği'nde birinci oldu. Dilligil daha sonra Ara Tiyatro (1956), Halk Tiyatrosu (1962), Avni Dilligil Tiyatrosu (1967) gibi topluluklar kurdu; birçok oyun yönetti ve oynadı. 1971'de *Merdiven* adlı oyunda oynarken sahnede öldü.

1941'den başlayarak çok sayıda filmde de oyunculuk, yönetmenlik ve seslendirme sanatçılığı yapan Dilligil'in adına ailesi tarafından oluşturulan Avni Dilligil Tiyatro Ödülleri 1977-78 döneminden beri her yıl sekiz dalda verilmektedir.

Dillinger, John (Herbert) (d. 23 Haziran 1903, Indianapolis, Indiana - ö. 22 Temmuz 1934, Chicago, ABD), ABD'li banka soyguncularının en ünlüsü. Haziran 1933-Temmuz 1934 arasındaki kısa meslek yaşamında pek çok soygun ve firar gerçekleştirmiş, adı İngilizcede "haydut" anlamında kullanılır olmuştur.

Indianapolis'te doğdu, ama ilk gençliğinin büyük bölümünü Mooresville yakınlarında bir çiftlikte geçirdi. 1923'te Deniz Kuvvetleri'ne katıldı. Birkaç ay "Utah" gemisinde görev aldıktan sonra Deniz Kuvvetleri'nden ayrıldı. Eylül 1924'te Mooresville'de bir bakkal dükkânını soymaya çalışırken yakalandı. Indiana eyalet hapishanelerinde geçirdiği yıllarda (1924-33) deneyimli soyguncular dan banka soygunu tekniklerini öğrendi. 22 Mayıs 1933'te koşullu olarak salıverildikten sonra, birkaç arkadaşıyla birlikte Indiana ve Ohio'da dört ay içinde beş banka soygunu gerçekleştirdi. Bu soygunlardaki cesaretli, atak davranışları ve iyi giyimiyle tanınmaya başladı.

Eylülde Ohio'da yakalanıp hapse atıldı. Ama daha önce Indiana Eyalet Hapishanesi'nden kaçmalarını planlayıp parasal destek sağladığı beş eski mahkûm tarafından buradan kaçırıldı. Çetesiyle birlikte Indiana ve Wisconsin'de birkaç bankayı daha soyduktan sonra güneye, önce Florida'ya, ardından Arizona'daki Tucson'a kaçtı. Ama Tucson'daki polislerce tanınıp yakalandı ve Indiana'daki Crown Point Hapishanesi'ne gönderildi. Burada, 3 Mart 1934'te en ünlü firarını gerçekleştirdi. Usturayla tabanca biçiminde yontup ayakkabı boyasıyla siyaha boyadığı bir tahta parçasıyla gardiyanları tehdit ederek kaçmayı başardı. Kaçarken "son buluşmaya doğru yola çıkıyorum" diye şarkı söylediği anlatılır.

Bundan sonra yeni suç ortakları ile banka soygunlarını sürdürdü. FBI, Minnesota ve Wisconsin'de iki kez kendisine pusu kurup yaylım ateşi açtıysa da, hep son anda kurtulmayı başardı. Ama FBI, Indiana polisi ve randevuevi işleten Anna Sage adlı arkadaşının birlikte kurduğu pusu Dillinger'ın sonu oldu. Dillinger, "kırmızılı kadın" adıyla ün kazanan Sage'in çağrısı üzerine gittiği Chicago'daki Biograph Tiyatrosu'na girerken vurularak öldürüldü.

Bazı araştırmacılar, Biograph Tiyatrosu'nda öldürülenin başka birisi olduğunu ve arkadaşlarının FBI'ı oyuna getirerek Dillinger'ın ortadan kaybolmasını sağladığını öne sürmüştür.

Dillon, ABD'de, Montana eyaletinin güneybatısındaki Beaverhead ilinin (*county*) merkezi. Jefferson akarsu sisteminin parçası olan Beaverhead Irmağı üzerindedir. Utah ve Kuzey Demiryolu'nun yöreye ulaşması üzerine Terminus (Son Durak) adıyla 1880'de kuruldu. Hattın 89 km kuzeydeki Butte'a kadar uzamasını sağlayan Union Pacific Railroad Company'nin başkanı Sidney Dillon'ın onuruna 1881'de bugünkü adını aldı. 1885'te tüzel kimlik kazanan kent önceleri bir yün nakliyat limanı olarak gelişti. 1893'te Montana'nın ilk öğretmen okulunun (sonradan Western Montana College) burada açılması da kentin gelişmesine katkıda bulundu. Beaverhead Ulusal Ormanı'nın yönetim merkezi olan kent, ormanın deği-

şik bölümleri arasında, eskiden madenci kamplarının bulunduğu bir alanda kurulmuştur (Beaverhead İl Müzesi'nde kentin madencilik geçmişi sergilenir). Bugün bütünüyle terk edilmiş bulunan ve Montana'nın ilk büyük altın madeninin işletildiği (1862) komşu Bannack kenti, eskiden 8 bin nüfuslu canlı bir yerleşim ve bölgenin ilk merkeziydi. Günümüzde Dillon'ın ekonomisi hayvancılık ve çiftçilik yanında madencilik ve turizme dayanır. Hayvan çiftlikleri, kenti çevreleyen kırsal bölgeye yayılmıştır. Kuzeybatıda Maverick Kayak Alanı, 30 km güneyde de Clark Kanyonu Baraj Gölü Eyalet Dinlenme Parkı vardır. Nüfus (1990) 3.991.

Dillon, John (d. 4 Eylül 1851, Blackrock, Dublin, İrlanda - ö. 4 Ağustos 1927, Londra, İngiltere), İrlanda Milliyetçi Partisi'nin Yönetsel Özerklik Yasası'nın kabul edilmesi için verdiği parlamenter mücade-

John Dillon, 1890
Myles Dillon

lenin önderlerinden. 1880'lerde sıkı bir işbirliği yaptığı ünlü İrlanda milliyetçisi Charles Stewart Parnell'le, adının bir boşanma davasına karışmasından sonra ilişkilerini kesmiştir.

İrlandalı yurtsever John Blake Dillan'ın (1816-66) oğluydu. 1880-83 ve 1885-1918 arasında İngiliz Avam Kamarası'nda yer aldı. Adil toprak kirası, sabit kira süresi ve İrlanda topraklarının serbestçe alınıp satılabilmesini savunan İrlanda Toprak Birliği'nde sürdürdüğü çalışmaları nedeniyle, Mayıs 1881-Mayıs 1882 arasında iki kez hapsedildi. Ekim 1881'den sonra Dublin'deki Kilmainham Hapishanesi'nde Parnell ile birlikte yattı. İngiltere'de oturan toprak sahiplerinin, İrlanda'daki topraklarında uyguladıkları yüksek kira bedellerine karşı bir "kampanya planı" hazırlayan William O'Brien'a yardım ettiği gerekçesiyle 1888'de yeniden tutuklandı ve altı ay hapiste kaldı.

Parnell'in adı 1890'da Albay William Henry O'Shea'nın boşanma davasına karıştığında, Dillon ve O'Brien, bu olaydan sonra parti önderi olarak kalmasının yanlış olacağı düşüncesiyle, başlangıçta Parnell'e verdikleri desteği çektiler. Bunun üzerine parti ikiye bölündü ve çoğunlukta olan Parnell'ın muhalifleri İrlanda Milliyetçi Federasyonu'nu kurdular. 1896'da örgütün başkanlığına getirilen Dillon, 1900'de Parnell'in yandaşı olarak tanınan John Redmond'un önderliğinde tek bir partide birleşmeyi kabul ettı.

Arthur James Balfour başkanlığındaki Muhafazakâr hükümetin (1902-05) yürürlüğe koyduğu reformların "özerklik isteklerini yumuşaklıkla yatıştırma" amacını taşıdığı kanısına varan Dillon, 1905 seçimlerinde İrlandalı seçmenleri Liberal Parti'nın adaylarına oy vermeye çağırdı; Liberallerin iktidara gelmesinden sonra da onların reform programını destekledi. I. Dünya Savaşı sırasında İrlandalıların askere alınmasına şiddetle karşı çıktı; bu karşı çıkışın temelinde hem bu uygulamanın daha milliyetçi bir çizgi izleyen Sinn Féin'in (Işçi Partisi) propagandasına güç katacağı kaygısı, hem de Britanya İmparatorluğu'nun çıkarlarının her zaman İrlandalıların çıkarlarıyla çakışmadığı düşüncesi yatıyordu. 1916'da Dublin'de patlak veren Paskalya Ayaklanması'ndan sonra, uygulanan sert yöntemlere karşı çıktı ve Avam Kamarası'nda İrlandalı ayaklanmacıları savunan ateşli bir konuşma yaptı.

İrlanda'nın savaşta yer alıp almaması konusunda görüş ayrılığına düştüğü Redmond'un ölümü (6 Mart 1918) üzerine, Milliyetçi Partı'nın önderliğini üstlendi. Ama partisi halk arasındaki gücünü yitirmiş olduğundan, Sinn Féin Kasım 1918 seçimlerini kolayca kazandı. Avam Kamarası'ndaki sandalyesini daha sonra İrlanda cumhurbaşkanı olan Eamon De Valera'ya kaptırınca, siyasetten çekildi.

Dilmaçoğulları, 1085-1192 arasında Bitlis ve Erzen'de egemen olan Türk beylıği. Kurucusu, Büyük Selçuklu hükümdarı Alp Arslan'ın komutanlarından Dilmaç Mehmed Bey'dı (hd 1085-1104). Kuruluş döneminde Büyük Selçuklu Devleti'ne biçimsel bağlılığını sürdüren Dilmaçoğulları, Toğan Arslan döneminde (1104-37) en parlak yıllarını yaşadılar. Saltuklular ve Artuklular ile birlikte Haçlılara ve Gürculere karşı savaştılar. İstikrarlı bir yönetim kuran Toğan Arslan bir süre Sökmenlilere bağlanmak zorunda kaldıysa da yeniden bağımsızlığını elde etti. Dilmaçoğulları, 1124'te saldırıya geçen Sökmenlilere karşı ayakta kalmayı başardılar. Zengilerin 1134'teki saldırısından da para vererek kurtuldular.

1138'de Irak Selçuklu komutanı Selçuk Şah, Erzen'i yağmaladı. Hısn Keyfa Artuklularının da Bitlis'i işgali üzerine Dilmaçoğulları beyi Hüsameddin Kurtı (hd 1137-43) Mardin Artuklularına sığınmak ve bağlılığını bildirmek zorunda kaldı. 1145'te İmadeddin Zengi'nin gözetiminde tahta çıkan Fahreddin Devletşah (hd 1145-92) 1161'de Gürcistan'a yapılan seferlere katıldı. Onun döneminde Artukluların baskısı altında kalan Dilmaçoğulları, Musul atabeglerine ve Eyyubilere karşı yapılan savaşlarda hep Artukluların yanında yer aldı.

Sökmenliler 1192'de Bitlis'i alarak Dilmaçoğullarının buradaki egemenliğine son verdi. Beyliğin Erzen kolu ise siyasal ve askeri bir varlık gösterememesine karşın 1394'e değin varlığını korudu.

Dilmen, Güngör (d. 27 Mayıs 1930, Tekirdağ), oyun yazarı. Konularını genellikle tarihten ve mitolojiden aldığı oyunlarında kullandığı gelişmiş dil ve tekniklerle dikkati çeker.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Filoloji Bölümü'nü 1960'ta bitirdi. Ertesi yıl burs alarak gittiği ABD'de, tiyatroda ışıklandırma teknikleri ve oyun yazarlığı eğitimi gördü. Aynı yıl Tel Aviv'deki

Güngör Dilmen
Ara Güler

Habimak Tiyatrosu ile Yunanistan'daki Kraliyet Tiyatrosu'nda (bugün Ulusal Tiyatro) araştırmalar yaptı. 1964'te İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrosu'nun ışıklandırma bölümüne girdi. 1966'da işine son verilince İstanbul Radyosu'nda dramaturgluğa başladı. 1971'de İngiltere'de Durham Üniversitesi'nde, 1982-83'te Eskişehir Üniversitesi'nde ders verdi. 1976-80 arasında İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları'nda dramaturgluk ve Araştırma-İnceleme Bölümü başkanlığı yaptı.

Dilmen, yapıtlarında mitolojiden ve tarihten en çok yararlanan yazarlardandır. Midas üçlemesinin ilk oyunu olan *Midas'ın Kulakları*, 1959'da *Sinema-Tiyatro* dergisinin açtığı yarışmada birinci seçildi ve aynı yıl Gençlik Tiyatrosu'nda, ertesi yıl da Devlet Tiyatrosu'nda sahnelendi. Dilmen'in en tanınmış yapıtı olan ve Kral Midas'ın kişiliğinde büyükluk tutkusunu başarıyla sergileyen oyun, Ferit Tüzün'ün müziğiyle iki perdelik bir opera haline getirildi ve 1978'de İstanbul Devlet Opera ve Balesi'nde sahneye kondu. Üçlemenin öteki oyunları *Midas'ın Altınları*'yla (1969) *Midas'ın Kördüğümü* (1975) Devlet Tiyatrosu sahnelerinde oynandı. Dilmen, *Akad'ın Yayı* (Devlet Tiyatrosu, 1967), *Kurban* (Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu, 1967 ve Devlet Tiyatrosu, 1980), *Deli Dumrul* (Devlet Tiyatrosu, 1979) ve *Ben, Anadolu* (Kenter Tiyatrosu, 1985) gibi oyunlarında da mitolojiden yararlandı. 1964'te Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu'nca oynanan *Canlı Maymun Lokantası* ise Batı dünyasının gelişmişlik ve gelişmemişlik kavramlarıyla Doğu'nun madde ve duygu kavramlarını karşı karşıya getiriyordu.

Dilmen'in Türkiye'nin yakın tarihiyle ilgili oyunu *İttihat ve Terakki*, Gülriz Sururi-Engin Cezzar ve Dormen tiyatrolarının ortak yapımı olarak 1969'da sergilendi. Öteki tarihsel oyunları arasında *Bağdat Hatun* (Devlet Tiyatrosu, 1974, 1980), *Hasan Sabbah* ve *Mithat Paşa* sayılabilir. Dilmen'in "Devlet ve İnsan" adlı oyunu Orhan Asena'nın "Yıldız Yargılanması"yla birlikte *Devlet ve İnsan/Yıldız Yargılanması* (1990) başlığıyla yayımlanmıştır. Dilmen'in ayrıca *Kuyruklu Masallar* (1979, 1989) ve *Mavi Orman* (1976, 1989) adlı çocuk kitapları vardır.

Dilmen oyunlarıyla Halkevleri Genel Merkezi Şinasi Efendi (1963), İlhan İskender (1967), Türk Dil Kurumu (1975), Muhsin Ertuğrul (1979), Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası Oyun Yarışması Birinciliği (1984) ve Ulvi Uraz (1986) gibi tiyatro ödülleri kazanmış, *Anzavur* adlı çalışmasıyla da Yunus Nadi Senaryo Yarışması'nın birinciliğini Oktay Arayıcı'yla paylaşmıştır (1970).

Dilmen, İbrahim Necmi (d. 1887, Gümülcine - ö. 5 Mart 1945, Ankara), edebiyat tarihçisi ve dilci. Ortaöğrenimini Selanik İdadisi'nde, yükseköğrenimini İstanbul Hukuk Mektebi'nde yaptı (1909). Selanik Hukuk Mektebi'nde devletler hukuku, çeşitli İstanbul liselerinde edebiyat dersleri okuttu. Edebiyat Fakültesi'nde Ural-Altay dilleri dilbilgisi ve edebiyat kuramları dersleri verdi (1913-18). Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü ve Musıkı Muallim Mektebi'nde de edebiyat öğretmenliği yaptı. 1932'de Türk Dil Kurumu merkez kurulu üyeliğine getirildi, kurumun genel yazmanlığını yaptı (1933-45). Bu arada Eğitim Bakanlığı genel müfettişliğinde bulundu. 1935'te seçildiği Burdur milletvekilliğini ölümüne değin sürdürdü.

İbrahim Necmi Dilmen, Mektebi Sultani'de (Galatasaray Lisesi) edebiyat öğretmenliği yaptığı sırada hazırladığı *Tarih-i Edebiyat Dersleri* (1922, 2 cilt) adlı yapıtında Türk edebiyatını "eski edebiyat" "yeni

Dilmen
Kaynak Kitaplar

edebiyat" olmak üzere iki bölümde ele almış, birinci ciltte Türkçenin en eski ürünlerinden başlayarak eski edebıyatın önde gelen şair ve yazarlarını tanıtmış, ikinci ciltte Tanzimat'tan Milli Edebiyat'a kadarki dönemin özelliklerini anlatmıştır. *Abdülhak Hamid ve Eserleri* (1932), *Güneş-Dil Devrimi Teorisinin Ana Hatları* (1936), *Türk Dilbilgisi Dersleri* (1936, 2 cilt), *Türkçe Gramer* (1939, 2 cilt), *Tanzimat Edebiyatı Tarihi Notları* (1942) Dilmen'in öbür yapıtlarıdır.

Dilmun, İÖ y. 2000'de gelişen bağımsız bir krallığın Sümer dilindeki adı. Krallığın, Basra Körfezindeki Bahreyn Adasında kurulduğu kabul edilir. Sümerlerin İÖ 3000'den kalma ticaret metinlerinde adı geçen Dilmun'dan, Sümer ile İndus Vadisi arasındaki ticarette bir aktarma merkezi olarak söz edilir. Tarım ürünleri karşılığında Sümer ve Babil'e bakır, taştan yapılmış boncuklar, değerli taşlar, inci, hurma ve sebze gibi ürünler yollanmıştır.

Bahreyn'de bulunan ve büyük bölümü kireçtaşından yapılmış Barbar adlı antik tapınak kalıntısı ile binlerce tümülüs adanın önemini göstermektedir. Bahreyn Kalesi, adanın kuzey kıyısında 18 hektarlık yer kaplayan büyük bir höyüktür ve adadaki en büyük yerleşim alanını oluşturur. Burada, İÖ 2800'e tarihlenen bir kent yer alır. Kentte yedi yerleşim katı görülür. İÖ 2300-1800 arası dönemi kapsayan ikinci katta surların yanı sıra, İndus Vadisi uygarlığı tarzında çakmaktaşından yapılmış ağırlıklar, sabuntaşından yapılmış yuvarlak mühürler ve bakır eşya bulunmuştur. Arabistan Yarımadasının kuzey kıyısında ve Basra Körfezi açıklarındaki adalarda da benzer yerleşimler ortaya çıkarılmıştır.

Dilthey, Wilhelm (d. 19 Kasım 1833, Wiesbaden yakınlarında Biebrich, Nassau, Almanya - ö. 1 Ekim 1911, Bolzano yakınlarında Seis am Schlern, Güney Tirol, Avusturya - Macaristan), insan bilimleri metodolojisine önemli katkılarda bulunan Alman filozof. Doğa bilimlerinin yaygın etkisine karşı çıkmış, insanı değişkenliği ve tarihsel olumsallığı içinde kavrayan bir yaşam felsefesi geliştirmiştir. Dilthey'in kültürel bakış açısına dayalı kapsamlı tarih yaklaşımının özellikle edebiyat incelemeleri için çok önemli sonuçları olmuştur.

Dilthey, Reform Kilisesi'ne bağlı bir ilahiyatçının oğluydu. Heidelberg'de sürdürdü, ama çok geçmeden felsefeye kaydı. İlahiyat ve felsefe sınavlarını tamamladıktan sonra Berlin'de çeşitli ortaöğretim kurumlarında bir süre ders verdi. Ama tümüyle akademik çalışmaya yönelebilmek için kısa süre sonra öğretmenliği bıraktı.

Bu yıllarda büyük bir enerjiyle değişik konularda araştırmalara girişti. Hıristiyanlığın ilk dönemleri ile felsefe ve edebiyat tarihinin yanı sıra müzikle de ilgilendi; sosyoloji, etnoloji, psikoloji ve fizyoloji gibi ampirik bilimlerdeki her gelişmeyi heyecanla izledi. Yazdığı yüzlerce eleştiri ve deneme Dilthey'in tükenmez üretkenliğinin kanıtıdır.

1864'te Berlin'de doktorasını tamamladı ve 1866'da Basel Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. Bunu 1868'de Kiel, 1871'de de Breslau üniversitelerine atanması izledi. 1882'de Berlin Üniversitesi'nde R. H. Lotze'un yerini aldı ve yaşamının geri kalan bölümünü burada geçirdi.

Bu süre içinde Dilthey kendini bütünüyle işine adamış, dışa dönük büyük heyecanlardan uzak bir akademisyen olarak yaşadı. Önceleri "insan, toplum ve devlet bilimleri" olarak biraz da bulanık biçimde özetlediği, ama daha sonra *Geisteswissenschaften* (Tinsel Bilimler) adını verdiği bilimlerin

Dilthey, R. Lepsius'un yağlıboya çalışmasından ayrıntı, y. 1904; özel koleksiyon
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

felsefi temelini araştırdı. Bu araştırmaların ürünü olan *Einleitung in die Geisteswissenschaften*'ın (Tinsel Bilimlere Giriş) ilk cildi 1883'te ortaya çıktı. Üzerinde çalışmayı aralıksız sürdürdüğü ikinci cildi hiçbir zaman tamamlayamadı. Ama bu ilk yapıtın ürünü, bir dizi önemli denemeyi kaleme alması oldu. Bunlardan "Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie" (1894; Betimleyici ve Analitik Psikoloji Üzerine Düşünceler) anlamaya (*verstehende*) dayalı yapısal psikolojinin doğuşuna öncülük etti. Dilthey bu çalışmasını, yaşamının son yıllarında *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften* (1910; Tinsel Bilimlerde Tarihsel Dünyanın Kuruluşu) adlı gene tamamlanmamış incelemesinde yeni bir düzeyde ele aldı.

Tarihsel bilimlerin, doğa bilimlerinin metodolojik ülküsüne yaklaşma eğilimine karşı çıkan Dilthey, beşeri bilimleri, yorumlayıcı bilimler biçiminde tanımlayarak kendi ayakları üzerine oturtmaya çalıştı. Dilthey'e göre bu anlayışın temelinde, kişisel deneyim (*Erlebnis*) ile bu deneyimin yaratıcı dışavurumu ve düşünsel kavranışı arasındaki karşılıklı etkileşim yatıyordu. Dilthey bireyi hiçbir zaman tek başına değil, her zaman çevresiyle birlikte değerlendirdi. İnsanın özünün yalnızca içe bakışla kavranamayacağını, bütün tarihi bilmeyi gerektirdiğini vurguladı. Bu kavrayış hiçbir zaman tamamlanmış olamazdı, çünkü tarihin kendisi tamamlanmış değildi. "Prototip insan tarihsel süreç içinde dağılıp gider". Bu nedenle Dilthey'in felsefi çalışmaları tarihsel araştırmalarıyla yakından ilişkiliydi. Bu çalışmaların sonraki ürünlerinden biri *Studien zur Geschichte des deutschen Geistes*'in (Alman Düşüncesinin Tarihine İlişkin İncelemeler) başlıklı geniş kapsamlı bir tasarının doğması oldu. Bu çalışmanın, eksiksiz ve bütünsel bir metin oluşturan notlarının ancak bazı bölümleri yayımlanabilmiştir.

Dilthey kesin formüllerden hoşlanmazdı. Us yoluyla kurulmuş sistemlere güvenmez, karmaşık sorunları kesin bir çözüme bağlamadan bırakmayı yeğlerdi. Bu yüzden de uzun süre sistematik düşünce gücünden yoksun, duygusal bir kültür tarihçisi olarak görüldü. Ama ölümünden sonra, öğrencilerinin onun yapıtlarını yayımlama ve yorumlama çalışmaları, Dilthey'in tarihsel temelli yaşam felsefesinin metodolojik önemini ortaya koydu.

Dilthey'in kişiliğini değerlendirmek zordur. En yakın dostları bile Dilthey'in iç dünyasıyla ilgili çok az şey bildiklerini saklamadılar. Ancak son yıllarında birlikte çalışmak üzere davet ettiği az sayıda kişi ona yakın olabilmiştir. Ama onlar için de Dilthey "tuhaf ve gizemli bir ihtiyar" olarak kalmıştır.

Dim Mağarası *bak.* Gâvurini Mağarası

Dimbleby, Richard (Frederick) (d. 25 Mayıs 1913, Richmond, Surrey - ö. 22 Aralık 1965, Londra, İngiltere), radyo muhabirliğinin öncüsü sayılan İngiltere'nin ilk büyük radyo haber sunucusu. British Broadcasting Corporation'ın (BBC) ilk savaş muhabiri olarak sesiyle İngiliz halkının tanıdığı bir kişi durumuna gelmiş, televizyonun ilk yıllarında da etkili görünümüyle ününü korumuştur.

Yayın yönetmeni ve devlet adamı Frederick J. G. Dimbleby'nin oğludur. Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra ailesine ait *Richmond and Twickenham Times* adlı gazetede çalışmaya başladı. Başka gazetelerde beş yıl gazeteciliği sürdürdükten sonra BBC'nin Güncel Sohbetler Bölümü'ne girmeyi başardı. Güvenli ve düzgün konuşmasıyla kısa sürede belirli bir tarz yarattı. Sonradan radyo muhabirliği olarak adlandırılan bu dalda el yordamıyla ilerleyerek radyo ve televizyon haberciliğindeki gelişmelere yön veren gelenekleri yarattı.

BBC'nin ilk dış muhabiri olarak İspanya İç Savaşı'nı izledi. II. Dünya Savaşı'nın başlarında "savaş muhabiri" olarak görevlendirildi. Avrupa, Afrika, Ortadoğu'daki cepheleri gezerek ve Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF) ile birlikte Almanya üzerindeki uçuşlara katılarak savaş haberleri göndertdi.

Savaş sona erdiğinde herkesin güvendiği ulusal bir kahraman olan Dimbleby, devlet yönetimi ve siyasete ilişkin önemli olayları televizyonda özlü bir biçimde sunmak için başvurulan bir kişi durumuna geldi. BBC'nin ülke olaylarını ele alan "Panorama" adlı haftalık belgesel programında sürükleyici bir rol oynadı. Kraliçe II. Elizabeth'in taç giymesinden (1953) Winston Churchill'in cenaze törenine (1965) kadar ülkedeki bütün büyük törenlerin değişmez sunucusu oldu.

II. Dünya Savaşı sırasında haberciliğin yanı sıra birkaç kitap yazdı. Televizyonda ününün doruğuna ulaştığı dönemde bile radyo programlarına sık sık katıldı. Bu arada gazete ve yayın organlarında sürekli yazılar yazdı ve mesleğe ilk adımını attığı aile gazetesinin yönetimiyle de etkin biçimde uğraştı.

Çocuklarından ikisi David ve Jonathan başarılı birer televizyon muhabiri oldu. Richard Dimbleby'nin anısı başarılı radyo ve televizyon muhabirlerine verilen Dimbleby Ödülü ile yaşatılmaktadır.

Dimbokro, Fildişi Kıyısı'nın ortagüney kesiminde il (*département*) ve il merkezi kent (1969). Dimbokro kenti Bandama Irmağının kolu olan Nzi üzerinde yer alır. Baule (Baoule) halkının tatlıpatates, muz, palmiye yağı ve tohumu gibi ürünlerini pazarladığı bir merkezdir. 1910'da kenti 166 km güneybatıdaki Abidjan'a bağlayan devlet demiryolunun tamamlanmasından bu yana Dimbokro büyük bir kahve, yam, kola tohumu, kapok ve kakao antreposu olmuştur. 1970'lerde kentte bir dokuma fabrikası kurulmuştur. Dimbokro ilinin yüzölçümü 8.530 km²'dir. Nüfus (1975) kent, 30.986; (1979 tah.) il, 474.629.

Dîmboviţa, Romanya'nın güney kesiminde il (*judeţ*). Yüzölçümü 3.738 km²'dir. Yerleşim merkezleri Transilvanya Alpleri'nin arasında uzanan vadiler ile alçak düzlüklerde kurulmuştur. Sularını Ialomiţa, Dîmboviţa ve Argeş ırmakları toplar. İl merkezi Tîrgovişte feodal dönemde Eflâk'ın da (Valahya) merkeziydi. Bir petrol bölgesinin merkezinde bulunan kentin yakınlarındaki Bucşani, Hulubeşti ve Mislea'da petrol kuyuları vardır. Tîrgovişte, Moreni ve Fieni'de metal eşya ve makine imal edilir. Fieni'de ayrıca yapı malzemeleri de üretilir. Pucioasa ve Brănesti'de dokumacılık, Găeşti'de ahşap işlemeciliğiyle uğraşılır. Mărgineanca ve Sotînga kasabaları yakınlarında linyit yatakları işletilir; Ialomiţa Irmağı üzerinde Moroeni ve Fieni yakınlarında hidroelektrik santrallar kurulmuştur. Tarım ovalarda yapılan tahıl üretimi ve hayvancılık ile tepelik alanlarda yapılan bağcılık ve meyveciliğe dayanır. 17. yüzyıldan kalma çok sayıda kilise ve müzenin bulunduğu Tîrgovişte'den bazı kara ve demir yolu bağlantıları geçer. Nüfus (1990 tah.) 571.000.

dimenhidrinat, özellikle taşıt tutmalarında kusmayı önleyici olarak, ayrıca içkulaktan kaynaklanan baş dönmelerini hafifletmek için kullanılan antihistaminik ilaç.

Bireşimsel olarak hazırlanan ve 1949'da kullanıma sunulan dimenhidrinat tablet ya da şurup biçiminde ağızdan kullanılır. Etki süresi dört saat kadar olan ilacın en sık rastlanan yan etkisi uyku vermesidir.

dimerkaprol, öldürücü bir savaş gazı olan levisitin etkilerini gidermek amacıyla geliştirilmiş ilaç. II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, hücrelerdeki sülfhidril gruplarına bağlanarak zehirlenmeye yol açan antimon, arsenik, bizmut, kadmiyum, krom, altın, kurşun ve cıva gibi pek çok metal ve yarımetalden ileri gelen zehirlenmelere karşı dimerkaprolün panzehir olarak kullanılabileceği anlaşıldı. Suda çözünmeyen bu bileşiğin yerfıstığı yağındaki çözeltisi kas içine şırınga edilerek verilir ve zehirli metalin vücuda girmesinden sonraki ilk iki saat içinde kullanıldığında çok etkili olur.

dimetil keton *bak.* aseton

dimetil sülfoksit, organik bileşiklerin sülfoksit sınıfının en basit üyesi. *Ayrıca bak.* sülfoksit.

dimetilaminoetilbenzanilit *bak.* fenbenzamin

dimetiltriptamin, *bak.* DMT

dimetoat, sinir uyarılarının iletilmesinden sorumlu olan kolinesteraz enzimlerini engelleyerek etki yapan bir grup böcek ilacının ortak adı. Kimyasal olarak organik fosfatlar grubundan olan dimetoat, insan ve tüm omurgalılar için en zehirli olan böcek ilaçlarından biridir. Bitkilerin köklerinden emilerek toprak üstündeki bölümlerine ya yılır ve bitki özsularıyla beslenen böcekleri (örn. yaprakbitleri, yaprakpireleri) zehirler. Emici olmadıkları için bitkilerin özsuyunu yeterince almayan tırtıllar ve öbür kemirici zararlılar üzerinde dimetoat pek etkili değildir.

Dimetrodon, fosillerine Kuzey Amerika'daki Alt ve Orta Permiyen Dönem (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce) kayaçlarında rastlanan, soyu tükenmiş ilkel ve yırtıcı sürüngen cinsi. Uzunlukları 3,5 m'yi aşan bu hayvanların tanıtıcı özelliği,

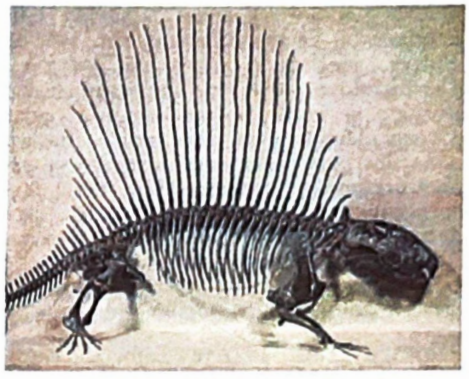

Dimetrodon'un insan eliyle yapılmış iskeleti
American Museum of Natural History, New York

sırt omurlarındaki çok uzun, dikensi çıkıntıların bol kan damarıyla beslenen bir zarla örtülmesiyle oluşmuş geniş bir yelken biçimindeki sırt oluşumudur; bu oluşumun vücut sıcaklığının düzenlenmesinden sorumlu olduğu sanılmaktadır. Kafatası yüksek ve dar, gözlerin önündeki bölümü de uzundur. Yiyecekleri kavramak, tutmak, kesmek ve küçük parçalara bölmek üzere farklılaşmış çok sayıda diş bulunur. Gövdeleri ince, kuyrukları uzun, bacakları da öbür ilkel sürüngenlere göre daha işlevseldir; *Dimetrodon*'un aynı dönemde yaşamış benzerlerinden daha hızlı hareket edebildiği, bu nedenle de daha usta bir avcı olduğu sanılmaktadır. Memelilere benzer sürüngenleri kapsayan ve memelilere doğru evrimlenen *Therapsida* takımı, büyük olasılıkla *Dimetrodon*'dan ya da benzeri bir atadan türemiştir.

dimi (Yunanca *dimitos*: "çift iplikli"), iki ya da daha çok atkı ipliğinin, ince yollar oluşturacak biçimde atılması yoluyla dokunan, hafif ve ince pamuklu kumaş. Önceleri dimi dokumalar ipekten ya da yünden yapılırdı, ama 18. yüzyıldan başlayarak, yalnızca pamuktan dokunur oldu.

Dimi sözcüğü, yatak örtüsü, perde gibi yollu, ağır pamuklu dokumalar ile yollu ya da kareli ince pamuklu kumaşlar için kullanılmaktaydı. Bugün ise, yalnızca ikinci türden dokumaları tanımlamaktadır.

dimi dokuma, ÇAPRAZ DOKUMA olarak da bilinir, üç temel dokuma türünden biri. Ötekiler saten dokuma(*) ve tafta dokumadır(*). Dimi dokumalar çapraz oluklu, çizgili ya da yollu olarak gerçekleştirilir. Düzgün dimi dokumada çizgiler, çoğunlukla sol alt kenardan 45°'lik bir açıyla yukarı doğru uzanır.

Çizgilerinin doğrultusuna (balıksırtı dokumada olduğu gibi) ya da açısına göre değişen, birçok türden dimi dokuma vardır. Sık örülmüş dimi dokumalar en yaygın kullanılan erkek giysisi kumaşlarıdır.

Dimini, Yunanistan'ın orta kesimindeki Volos'ta bulunan, küçük bir Geç Neolitik Çağ (İÖ 4000-3700) yerleşmesi. Çift sıra surla çevrili yerleşmede megaron planlı bir saray ve daha küçük yapılar yer alır. Dimini sarı ya da devetüyü renkli zemin üstüne siyah ya da beyaz boya ile yapılmış sarmal ve meandr örgeleriyle bezeli çanak çömlekleriyle tanınır. Bu tür sanıldığı gibi Orta Avrupa'daki Tuna kulturune yakın olmayıp, daha çok Kıklad Adaları kültürü ile ilişkilidir.

Dimitrios I, DEMETRIOS olarak da yazılır, asıl adı DIMITRIOS PAPADOPULOS (d. 8 Eylül 1914, İstanbul - ö. 2 Ekim 1991, İstanbul). Ortodoks Kilisesi'nin 269. ekumenik patriği. Galata'daki Fransız Lisesi'ni bitirdikten sonra 1931'de Heybeliada'daki Rum Papaz Mektebi'ne girdi. 1937'de buradan mezun olarak aynı yıl diyakozluğa, 1942'de de papazlığa atandı. Ekim 1937'den Ağustos 1938'e değin Urfa Metropolitliği'nde kâtip ve vaiz, 1939'dan sonra Fenköy'de (İstanbul) önce diyakoz, ardından da papaz (Temmuz 1945) olarak görev yaptı. 1945-50 arasında Tahran'daki küçük Ortodoks cemaatinin papazlığını üstlendi. Tahran Üniversitesi'nde bir yıl süreyle Eski Yunanca dersleri verdi. 1950-64 arasında Fenköy cemaatinin başpapazlığını yürüttü. 1964'te piskoposluğa yükseltildi, bu unvanla Eleia (Yunanistan) ve Kurtuluş'ta (İstanbul) görev yaptı. Şubat 1972'de Gökçeada ve Bozcaada piskoposluğunun metropolitliğine getirildi. Fener Rum Patrikhanesi Kutsal Sinodu 16 Temmuz 1972'de I. Athenagoras'ın yerine Dimitrios'u İstanbul başpiskoposu ve ekumenik patrik seçti.

Dimitrios göreve başladıktan sonra öncelikle Ortodoks kiliseleri arasında birliği güçlendirmeye çalıştı. Bağımsız Ortodoks kiliselerinin ve yerel patrikhanelerin önderlerini kabul ederek görüştü. Ortodoks Kilisesi Kutsal Sinodu'na hazırlık amacıyla Cenevre'de üç kez tüm Ortodoks kiliselerine açık birer konferans topladı. Dimitrios'u Fener'de ziyaret edenler arasında, Anglikan Kiliseler Topluluğu'nun önderi Canterbury başpiskoposu Frederick Donald Coggan ile Papa II. Johannes Paulus da vardı. Papanın ziyareti sırasında, Ortodoks ve Katolik kiliseleri arasında diyaloğu resmen başlatmak üzere bir Ortak Ilahiyat Komisyonu kurulmasına karar verildi. Bu karar, önceki patrik I. Athenagoras'ın 1964'te Kudüs'te Papa VI. Paulus ile buluşmasından sonraki gelişmelerin bir ürünüydü.

1987 yazında 15. görev yılını tamamlayan Dimitrios, İskenderiye patriği Parthenios'u ve öteki bağımsız Ortodoks kiliselerinin önderlerini ziyaret etti. Aralık ayında Roma'da Papa II. Johannes Paulus, Canterbury'de de Başpiskopos Robert Alexander Kennedy Runcie'yle bir araya geldi; ayrıca Cenevre'de Dünya Kiliseler Konseyi yöneticileriyle görüştü. 1990'da ABD'yi ziyaret etti. Ölümünden sonra yerine İstanbul başpiskoposu I. Vartholomeos seçildi.

Dimitriyević, Dragutin, lakabı APIS (Kutsal Boğa) (d. 17 Ağustos 1876, Belgrad - ö. 27 Haziran 1917, Selanik, Yunanistan), gizli terörist örgüt Kara El'in(*) (Crna Ruka) önderi olan Sırp subay.

1901'de Sırbistan genelkurmayında genç bir subayken, halkın sevmediği Kral Alexander Obrenović'i öldürmek üzere subaylar arasında bir suikast örgütünün oluşturulmasına on ayak oldu. Planın Haziran 1903'te uygulanmasından kısa bir süre sonra, suikastçılar orduyu denetim altına almayı başardı. Askeri akademide taktik dersi öğretmeni olan Dimitriyević, öğrencileri üzerinde önemli bir etki kazandı ve yurt dışındaki Sırp ulusal hareketinin gelişmesini destekledi. 1913'te genelkurmay istihbarat başkanlığına atandı, 1916'da da albaylığa yükseldi.

Bu arada daha çok Kara El olarak tanınan ve şiddet yoluyla bir Büyük Sırbistan yaratmayı amaçlayan Ujedinjenje ili Smrt (Birlik ya da Ölüm) adlı milliyetçi gizli örgütün kurucu üyeleri arasında yer aldı (1911) ve örgütün düşünsel alandaki önderliğini üstlendi. Avusturya arşidükü Franz Ferdinand'a Sarajevo'da (Saraybosna) düzenlenen ve I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine yol açan suikastın (28 Haziran 1914) planlanmasında da önemli bir rol oynadığı sanılmaktadır. Sırbistan başbakanı Nikola Pašić'in gizli örgütü dağıtma girişimi sonucunda, Mayıs 1917'de altı subayla birlikte ölüme mahkûm edilerek idam edildi. 1953'te Belgrad'da yapılan yeni bir yargılamada aklandı.

Dimitrov, Georgi Mihailoviç (d. 18 Haziran 1882, Kovaçevtçi, Bulgaristan - ö. 2 Temmuz 1949, Moskova yakınları), Bulgaristan'da sosyalist yönetimin kurucusu ve ilk başbakanı. 1933'teki *Reichstag* yangını davasında Nazi suçlamalarına karşı yaptığı savunmayla dünya çapında ün kazanmıştır.

Küçük yaşta öğrenimini yarıda bırakarak basımevi işçisi olarak çalışmaya başladı.

Dimitrov
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Sofya'ya yerleştikten sonra sendikal çalışmalara katıldı ve 1902'de Bulgaristan Sosyal Demokrat Partisi'ne girdi. Bu partinin 1904'te bölünmesi üzerine, Sosyal Demokrat İşçi Partisi içinde yer alarak çeşitli görevler üstlendi. 1909'da Merkez Komitesi'ne seçildi. 1913'te milletvekili oldu ve 1915'te parlamentodaki savaş için iç borçlanma oylamasında sosyalist muhalefete önderlik etti. 1918'de savaş aleyhtarı propagandadan dolayı üç yıl hapse mahkûm edildi ve milletvekili dokunulmazlığına karşın tutuklandı. Ama dört ay sonra serbest bırakıldı. Partinin Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) adıyla yeniden örgütlenmesinde (1919) büyük bir rol oynadı.

1921'de SSCB'ye gitti ve Komintern (III. Enternasyonal) yürütme kuruluna seçildi. 1923'te Bulgaristan'daki komünist ayaklanmayı yönetti. Ayaklanmanın sert biçimde bastırılmasından sonra idama mahkûm olunca yurt dışına çıkarak Viyana ve Berlin'e geçti. 1929'dan sonra Komintern Orta Avrupa bölümünün başkanlığını yaptı. 27 Şubat 1933'teki *Reichstag* yangınını çıkarmakla suçlanarak başka komünist önderlerle birlikte tutuklandı.

Duruşmalarda Nazi iddialarının asılsız olduğunu ortaya koydu ve aklandı. Ardından Moskova'ya yerleşti ve Komintern'in VII. Kongresi'nde (Ağustos 1935) faşizmin çözümlemesini yapan ve antifaşist halk cephesi stratejisinin temel ilkelerini ortaya koyan bir rapor sundu. Aynı kongrede yürütme kurulu genel sekreteri seçildi. Komintern'in kendini dağıttığı 1943'e değin Nazi tehdidine karşı halk cephesi hareketlerinin örgütlenmesinde önemli rol oynadı. 1944'te Bulgaristan'daki Mihver uydusu hükümete karşı direniş hareketini yönetti ve 1945'te ülkesine döndükten hemen sonra komünistlerin egemenliğindeki Vatan Cephesi hükümetinin başbakanlığına getirildi. Siyasal gelişmeleri yönlendirerek komünistlerin yönetimdeki ağırlıklarını pekiştirmelerini ve 1946'da Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağladı.

Dimitrovgrad, Bulgaristan'ın güneyinde, Haskovo (Hasköy) ilinde (*okrug*) kent. Meriç Irmağı vadisinin verimli düzlüklerinde yer alır. Belgrad-Sofya-İstanbul Demiryolu Hattı üzerinde bir kavşak durumundadır. 1947'de Bulgar gençlerince, Rakovski, Mariino, Çernokonovo köylerinin birleştirilmesiyle kuruldu ve kente Bulgar komünist önder Georgi Dimitrov'un adı verildi. Başlıca sanayiler kimyasal madde, çimento ve asbest üretimi ile konserveciliktir. Yerel devlet çiftliklerinde büyük miktarlarda sera sebzesi yetiştirilir. Çevresindeki Marbas kömür havzasından çıkarılan linyit Meriç üzerindeki üç termik elektrik santralını besler. Nüfus (1975) 45.596.

Dimitrovgrad, 1972'ye değin MELEKESS. Rusya Federasyonu'nun batı kesiminde, Ulyanovsk yönetim birimine (*oblast*) bağlı kent. Melekess ve Büyük Çeremşan ırmaklarının kavşağında yer alır. 1714'te kurulan ve 1919'da kent konumunu kazanan Dimitrovgrad tarım ürünlerinin işlendiği merkezdir. Kentte bıçkıcılık ve madeni eşya tesisleri, ayrıca bir atom araştırma merkezi ile öğretmen yetiştiren bir okul bulunur. Nüfus (1989) 124.000.

Dimona, İsrail'in güneyinde, Negev (Necef) bölgesinde kent. Beer-Şeba'dan Sedom'a (Sodom) giden önemli bir karayolu üzerinde yer alır. Adı, Kitabı Mukaddes'te (Yeşu 15:21-22) "Yahuda oğulları sıptının... Cenubun en son kısmında olan şehirleri" arasında söz edilen Dimona kentinden gelir.

Bugünkü Dimona, karayoluyla 47 km doğusundaki Sedom'da, Lût Gölü İşletmeleri'nde çalışanların oturması için 1955'te yerleşim merkezi olarak kuruldu. Bu amaçla seçilmesinin nedeni, deniz düzeyinden 600 m, Lût Gölünden yaklaşık 1.000 m yüksekte bulunması, buna bağlı olarak da gecelerin serin geçmesiydi. Beş bin olması planlanan nüfus 1970'lerde bu sınırı çoktan aşmıştı. Lût Gölü İşletmeleri'nde çalışan işçilerin çoğunun Sedom'a birkaç kilometre uzaklıktaki Arad'a taşınmasının ardından, 14 km güneydeki Oron fosfat madeni işçileri de Dimona'ya yerleştiler. Bugün tekstil fabrikaları bulunan Dimona'da porselen de üretilir. Yakınlarda, 26 megawattlık reaktörü olan Negev Nükleer Araştırma Merkezi bulunur. Dimona, Beer-Şeba'dan gelen bir hatla, bütün ülkeyi kaplayan demiryolu ağına bağlanır. Nüfus (1985 tah.) 26.600.

Dimorphodon, Avrupa'daki Alt Jura Dönemi (Jura Dönemi y. 190-136 milyon yıl önce) çökellerinde fosil olarak bulunan, soyu tükenmiş, uçabilen sürüngen cinsi. Uçan sürüngenleri içeren *Pterosaura* takımının en ilkel üyelerinden biri olan *Dimorphodon*'un uzunluğu yaklaşık 1 m, başı çok büyük ve uzun, gözleri iridir. Alt ve üstçenenin önünde birkaç tane uzun ve sivri diş, yanlarda ve arkada çok sayıda küçük diş bulunur. Ön ve arka ayakları iyi gelişmiştir, ama hayvanın iki ayağı üzerinde yürüyüp yürümediği belli değildir. Kanatları iki ön ayağın son derece uzamış dördüncü parmağından arka ayaklara doğru uzanan gergin ve zarsı bir deriden oluşur. Uçmadığı zamanlar, yaşayan yarasaların çoğu gibi kanatlarını katladığı sanılmaktadır. Ön ayakların öbür üç parmağı pençe gibi gelişmiştir ve büyük olasılıkla avı kavramaya, ayrıca yerdeyken gövdeyi desteklemeye yarar. Uçucu kuşlardaki güçlü kanat kaslarının bağlandığı gelişmiş bir karinaları olmadığı için, *Dimorphodon* üyelerinin bugünkü kuşlar gibi iyi bir uçucu olmadığı ve kanat çırpmaktan çok süzülerek uçtuğu sanılmaktadır.

Dimyat, Arapça DUMYAT. Aşağı Mısır'da, Dimyat ilinin (*muhafaza*) merkezi kent. İlin liman kenti olan Dimyat, Akdeniz kıyısından 13 km içeride, Nil Deltasında ve Nil Irmağının kolu olan Dimyat'ın (eskiden Phatnitic) sağ yakasında kuruludur. Adı antik Kopt yerleşimi Tamiati'nin bozulmuş biçimidir.

Antik Mısır'da önemli bir kent olan Dimyat, eskiden denize bugün olduğundan daha yakındı. İÖ 322'den sonra İskenderiye'nin gelişmesiyle önemi azaldı. İS 638'de Arap istilacıların eline geçtikten sonra dokumalarıyla ünlü bir ticaret merkezi durumuna geldi. Birçok kez Haçlıların saldırısına uğradı ve kısa dönemlerle (1219-21 ve 1249-50) Haçlı ordularının denetiminde kaldı. Deniz saldırılarına açık olmasından ötürü, Memlûk Sultanı I. Baybars (hd 1260-77) kenti ve istihkâmlarını yıkarak ırmak kıyısına engel koydurdu ve bugünkü yerinden 6,4 km içeride yeni bir Dimyat kenti yaptırdı. Dimyat Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde sürgün yeri olarak kullanıldı. 1819'da Mahmudiye Kanalının (Tur'etü'l-Mahmudiye) yapılmasından sonra, Nil ticaretinde ağırlık İskenderiye'ye geçti; önemini büyük ölçüde yitiren Dimyat yalnızca Suriye ile ticaretini korudu. Günümüzde kanalın temizlenmesi Dimyat limanının önemini artırdı; 1980'lerin başında İskenderiye limanındaki aşırı yükü hafifletmek üzere buranın kapasitesini artıracak inşaatlar başladı. Deri işleri, değirmencilik ve balıkçılık merkezin başlıca sanayileridir. Dimyat Irmağı ağzındaki İzbetü'l-Burc'da sardalye konserve fabrikası vardır. Güzel camilerin olduğu kent, demiryoluyla Banha üzerinden Kahire ve Port Said'e, karayoluyla da Süveyş Kanalına bağlanır. Nüfus (1986 tah.) 121.200.

din, insanın kutsal saydığı gerçeklikle ilişkisi; bu ilişkinin çerçevesini oluşturan inançlar, öğretiler, değer yargıları, davranış kuralları, tapınma biçimleri ve kurumsal yapılar. Dinlerin temelini oluşturan kutsal gerçekliğin doğaüstü ya da kişileşmiş bir varlık, bu anlamda bir "tanrı" biçiminde tasarımlanması zorunlu değildir; bu tür bir "tanrı" kavramını bütünüyle ya da büyük ölçüde dışlayan dinler de vardır. Dolayısıyla din kavramı, insanın Tanrı'yla ya da tanrılarla ilişkisinden çok daha geniş kapsamlıdır.

Dinsel deneyim. Bireysel bir yaşantı olarak dinsel deneyimin, birbirini bütünlediği ya da dışladığı varsayılan değişik tanımları yapılabilir: Kutsal gerçekliğin bilincine varmaktan kaynaklanan huşu, onun karşısında ürpererek saygıyla eğilme; insanın yaratılmış bir varlık olduğunu vurgulayan mutlak bağımlılık bilinci; insanı hem sevgisiyle kuşatan, hem de yargısıyla titreten bir güç ya da kişileşmiş yüce bir varlık olduğunu kavrama; kutsal gerçeklikle bir olma; evrendeki kalıcı doğruluğu ya da gizli düzeni algılama; "bütünüyle öteki" gerçeklikle yüz yüze gelme; insanı tepeden tırnağa dönüştüren bir gücün varlığını yaşama vb gibi. Ama dinsel deneyim her zaman insanın gerçek benliğini, yaşamı kutsallaştıran gücü, bütün varoluşun temelini ve ereğini arama çabasıyla ilişkilidir. Bu nedenle,

insan yazgısının gizi karşısında yaşama ağırbaşlılıkla yaklaşma, kutsal gerçeklikle yüz yüze gelmenin uyandırdığı korku ve lekelenmişlik kaygısı, artık tanrısal varlığa ulaşan yepyeni ve sağlam bir yaşam yoluna adım atmış olma bilinci, tanrısal iradenin bağışlayıcılığı inancından kaynaklanan esirgenme duygusu, bireysel benliğin sınırlarından kurtulma coşkusu gibi yaşantılar da dinsel deneyimin dokusunu oluşturur.

Her türlü dinsel deneyimin odağında yer alan "öteki" ya da kutsal gerçeklik, değişik dinlerce birbiriyle ilişkili başlıca dört ayrı biçimde kavramlaştırılır: Evreni ve insan yazgısını yöneten, ama kişileşmemiş kutsal düzen; insanın ancak gereğince arındıktan sonra huşuyla yaklaşması gereken kutlu güç; bütün sonlu gerçekliklerin sonul birliği ve uyumu, her şeyi bağrında toplayan Bir; insanı ve dünyayı aşmakla birlikte hem insanla, hem de evrenle ilişki içinde olan kişileşmiş varlık. Öte yandan kutsal gerçeklik, aşkınlığı ya da içkinliği bakımından da başlıca iki biçimde kavranır. İnsandan ve evrenden ayrı, ikisiyle de özdeşleştirilemez nitelikte düşünülen kutsal gerçeklik "aşkın" terimiyle nitelenir; evrenin belirli bir öğesiyle, örneğin insanla ya da kozmik düzenle bir ölçüde ya da tümüyle özdeşleştirilen kutsal varoluş ise "içkin" sayılır. Evreni ve insan yazgısını yöneten kişileşmemiş kutsal düzen (örn. *Logos*, Tao, *rta*, *Aşa*) biçimindeki kutsal gerçeklik kavramı içkinlik kutbunu oluşturur. Buna karşılık Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamda en yüksek anlatımını bulan kişileşmiş tanrısal varlık kavramı ise aşkınlık kutbunda yer alır.

Birçok düşünür, dinsel deneyimin, kutsal sayılan gerçekliği ve insan yaşamının ereğini konu aldığı ölçüde, insan deneyiminin bütün öteki biçimleriyle ilişkili olduğu görüşündedir. Bu ilişkilerin incelenmesi ilahiyatın ve din felsefesinin konusunu oluşturur. Örneğin dinsel deneyim ile ahlak bilinci yakından ilişkilidir. Ama din, kişinin varlığına, kim ve ne olduğuna, yüceltmeye değer saydığı gerçekliğe ilişkin soruları yanıtlar; buna karşılık ahlak, kişinin davranışlarını ve başkalarıyla ilişkisini yönlendiren ilkeleri konu alır. Bazı düşünürler dine dayanmayan bir ahlakın olamayacağını savunurken, bazıları ahlakın dinsel yaptırımlardan bağımsız tutulması gerektiğini öne sürer. Dinsel deneyim ile estetik deneyim arasında da yakın ilişki kurulabilir. Ama dinsel deneyim bağlamında insan, kutsal ya da "öteki" gerçekliğe yönelir ve onu yüceltirken, estetik deneyimin temeli, doğal nesnelerde ya da sanat yapıtlarında gözlenen niteliklere, biçimlere ve örüntülere kendi başına değer biçilmesidir. Dinsel deneyimi ve dinsel öğretileri öteki bilişsel ve düşünsel etkinliklerden ayıran başlıca özelliklerden biri, bunların salt kavramsal dile indirgenmesi olanaksız, kendi kuralları olan simgesel bir dilde anlatımını bulmasıdır. Dinlerin temel amacı dünyayı açıklamak değil, somut yaşantılardan esinlenerek dünyaya anlam kazandırmak, insanın çevreyle baş edebilmesini, kendi varoluşunu omuzlayabilmesini, başkalarıyla birlikte yaşayabilmesini sağlamaktır.

Dinsel deneyimin ilk somut dışavurumu, bu deneyimin nesnesine yönelik tapınmayı düzenli bir çerçeveye, belirli kurallara bağlayan etkinliklerdir. Kutsal gerçekliği yücelten ve görkemini vurgulayan anlatım biçimleri, dua yoluyla ona seslenme ve onunla ilişki kurma çabası, bazı somut nesnelere görünmez kutsal gerçekliği simgeleme işlevinin yüklenmesi, gene kutsal gerçekliğin etkinliğini simgeleyen kutsama işlemleri, sevinç ve esenlik duygularını dile getirmek amacıyla genellikle belirli müziksel biçimlerin geliştirilmesi, kutsal gerçekliğe ya da onun adına kurban ya da sunu adama vb tapınma etkinliğinin değişik biçimleridir. Genellikle yazılı ve sözlü ifadeler ile kutsal müziği bir bütün içinde sunarak inanan kişiyi kutsal gerçekliğin huzuruna getirmeyi amaçlayan ayin kuralları bu etkinliğe bir düzen kazandırır.

Din ve toplum. Toplumsal bir olgu olarak din, öncelikle toplum yaşamındaki düzensizlik ve çatışma eğilimlerine bir düzen getirme çabasıyla ilişkilendirilebilir. Kişisel ve toplumsal bunalımların sürekliliği, insan kavrayışını aşan bir gizem ve anlamsızlık duygusu, bu nesnel eğilimlerin dışavurumudur. Toplumların bunalımları aşabilmek ya da hafifletebilmek amacıyla geliştirdiği düşünsel, hukuksal, ahlaksal ve büyüye dayalı sistemler, gerçekliğin sürekli aşındırıcı direncini aşamadığı sürece bir noktada etkisiz kalır. Buna karşılık dinler, belirli bir toplumsal grubun temel bunalımlarını ve anlamlandırma sorunlarını, yaşanan gerçekliği "öteki" gerçeklik yönünde aşarak tanımladığı, bu sorunları hafifletmenin temel yollarını belirlediği ve bütün çabalara karşın bunalımların önünün alınamamasına bir açıklama getirdiği inanç ve davranış bütünleri olarak görülebilir. Din sosyolojisinde Fransız okulunun kurucusu sayılan Émile Durkheim (1858-1917) bu bağlamda dinin, "bilimin ötesine geçmek ve bilime zamanından önce son sözünü söyletmek" zorunda olduğunu belirtir. ABD'li sosyolog Talcott Parsons'a (1902-79) göre, insan deneyiminin en genel kategorileri olan istekler, değer yargıları ve kavramsal düşünce, sırasıyla her birinin olumsuzlaması olan acıdan, haksızlıktan ve yanlıştan korunabilmek için dinsel davranışı kendiliğinden doğurur.

Din, işlevsel bakımdan, bir ölçüde çelişen iki tür gereksinmeye karşılık verir. Bir yandan toplum düzeyinde sürekliliğin ve istikrarın korunması, bireysel davranışların önceden kestirilebilmesi, bireylerin bunalım koşullarındaki olası yıkıcı tepkilerinin denetlenebilmesi gerekir. Bireyler düzeyinde ise gerilim, suçluluk, boğuntu ve hüsran duygularının üstesinden gelinebilmelidir. Ama toplumda bütünleşmeyi pekiştiren süreçler, bireyleri yeni özverilere zorlayarak boğuntu duygusunu daha da güçlendirebilir; buna karşılık bireyler de kurtuluşu toplumsal düzeni sarsacak yollarda arayabilir.

Dinin gerçekte birbirini bütünleyen bu iki karşıt işlevi, dinsel örgütlenmenin ya da dinsel birliğin değişik türlerinde yansımasını bulur. Hiyerarşik biçimde örgütlenmiş dinsel kurumlar (örn. Hıristiyanlıkta kilise) ilke olarak bütün toplumla örtüşmeyi, dolayısıyla en ileri bütünleşmeyi amaçlar; bu nedenle öğretiye uygun doğru davranış biçiminden çok, biçimsel ayin kurallarına ve inanç ilkelerine ağırlık verir. Alman kilise tarihçisi Ernst Troeltsch'e göre Hıristiyanlıkta kilise, devletle ve egemen sınıflarla bütünleşerek, toplumsal düzenin ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştür. Buna karşılık mezhep ve tarikat biçimindeki dinsel örgütlenmeler, ilke olarak, başat iktidar yapılarının dışında kalmış grup ve bireylerin gereksinmelerini karşılamaya dönüktür. Hiyerarşik bir örgütlenmenin bulunmadığı ve din bağının, doğuştan belirli bir toplumun üyesi olmakla kendiliğinden örtüştüğü dinler ise (büyük ölçüde İslam, bir ölçüde Yahudilik, Budacılık, Hinduizm) din birliğinin ne ölçüde "kurumlaştığı" ya da ne ölçüde "yataylaştığı" bakımından incelenebilir. Örneğin genellikle kurumlaşmamış sayılan, yatay birliğin ağır bastığı Hindu dininin tarihindeki belirli dönemlerde örgütlü, bir ölçüde hiyerarşik bir ruhban düzeni (Brahmanlık) egemen olmuştur. Budacılığın Theravada kolunun ağırlıkta olduğu ülkelerde de (örn Tayland) *sangha* (keşiş örgütlenmesi) karmaşık bir kilise yapısını andırır.

Din sosyolojisinin en önemli kuramcıların dan Max Weber (1864-1920) üst ve alt sınıflara özgü dinsel yaklaşımlar arasındaki karşıtlığı da vurgular. Weber'e göre üst sınıfların dinsel yaklaşımı, yeryüzündeki kötülüğü Tanrı'nın mutlak iyiliği ve doğruluğu ile özürlendirmeye çalışır, yeryüzünde varlıklı grupların kayırılmasını gerekçelendiren inanç ilkeleri ile ayinlere ağırlık verir. Oysa toplumun güçsüz kesimleri acı çekmeyi yücelten, hatta kurtuluş yolu sayan, yeryüzünde kazanılan başarıları küçük gören öğretilere bağlanma, Hinduizm ve Budacılıkta olduğu gibi yeniden doğuş ülkusunu yüceltme eğilimindedir. Dinsel gruplar içindeki çatışmalar genellikle bu toplumsal karşıtlıkları yansıtır. Örneğin Yahudiliğin ilk dönemlerinde peygamberler ile kuralcı dinsel önderlerin çatışması, yarı göçebe çobanlar ile yerleşik çiftçiler, topraksızlar ile toprak sahipleri, zanaatçılar ile soylular arasındaki çatışmaların bir yansımasıdır.

Öte yandan dinlerin inanç ilkeleri, simgesel anlatım biçimleri ve tapınma kuralları, özellikle halk kültürünün özgün yapılarıyla iç içe geçtikçe seçmeci ve karma bileşimler de ortaya çıkabilir. Hemen hiçbir dinin, tarih boyunca yayıldığı bütün ortamlarda, bütün öğeleriyle bağdaşık bir sistem özelliğini koruduğu söylenemez. Durkheim'a göre hiçbir din tek bir düşünceye, uygulandığı koşulların farklılığına karşın özünde değişmez kalan tek bir ilkeye bağlanamaz. Her din, birbirinden ayrı ve görece tekilleşmiş parçaların oluşturduğu bir bütündür. Gene her din, her biri belirli bir özerklik kazanmış değişik kültlerin birliğinden oluşur.

Dinin toplumsal işlevleri arasında aile yapılarının korunması da büyük önem taşır. Bütün toplumlarda cinsel davranışı, üreme etkinliğini, statü dağılımını ve bireyin toplumsallaşması sürecini düzenleyen kültürel çerçeveler, başka yapıların yanı sıra dinsel kurumlarca da gözetilir. Akrabalık düzeninin toplumsal örgütlenmenin odağı olduğu toplumlarda bu, özellikle geçerlidir. Bu tür bazı toplumlarda ailelere özgü tanrılar ve atalara tapınma, dinsel yaşamın ağırlıklı boyutunu oluşturur. Günümüzde birçok toplumda, aile üyeleri arasındaki ilişkileri düzenleyen ahlak kuralları genellikle dinsel yaptırımlara bağlanır. Aile birimimin ağırlığının görece azaldığı toplumlarda da bireyin toplumsallaşması sürecinde dinsel öğeler önemini korumaktadır. Günümüzde de aynı dinsel topluluk içinden eş seçimi yaygındır ve ailenin temel yapısı dinsel normlarla desteklenmektedir.

Dinin ekonomik yaşam üzerinde çok yönlü etkileri vardır. 20. yüzyılın başında Weber'in, Kalvenciliğin aşırı tutumlu, ekonomik kazancı kişisel zevkler için harcamayı yadsıyan iş ahlakı ile hızlı kapitalist gelişme arasında bağ kurmasından bu yana, dinin ekonomik gelişme ve kalkınmayla ilişkisi üzerinde birçok genelleme ortaya atılmıştır. Ayrıca ibadet zamanları ile bayram, yortu ya da şenlik günleri pek çok toplumda çalışma sürelerini ve temposunu belirleyen etmenler arasındadır. Hindu kast sisteminde meslek seçimi dinsel kurallarla belirlenir. Birçok toplumda mal ve hizmetlerin ekonomik değeri, değerin dinsel tanımından da etkilenir. Hak ve haksızlık ölçülerini belirleyen dinsel kurallar servet dağılımını etkiler. Öte yandan dinsel örgütlenmeler, bunların etkinlikleri ve dinsel yapı inşaatları bazı toplumlarda maddi kaynakların önemli

bölümünü soğurabilmektedir. Değişik toplumlarda genel ekonomik verimlilik düzeyi ile dinsel amaçlı maddi kaynak harcamalarının genellikle ters orantılı olduğu gözlenmektedir.

Düşünce tarihinde din. Dinin kökenini ve dinlerin gelişmesini açıklama çabası ilkçağ düşünürleriyle başladı. Sofist filozof Keoslu Kritias'a (İÖ 5. yy) göre din, insanları ahlak ve adalete yöneltebilmek için onları korkutmak amacıyla uydurulmuştu. *Politeia* (*Devlet*, 1942, 1946) adlı yapıtında, yönetenlerin yönetilenlere devlet yararına bazı "güzel yalanlar" söylemesini gerekli sayan Platon da bir bakıma bu açıklamadan esinlenmişti. Sonraki Yunan düşünürleri arasında Euhemeros (İÖ y. 330-y. 260) tanrıların, tanrılaştırılmış birer insan olduğu yönündeki öğretisiyle özellikle çoktanrıcı dinlerin yorumlanmasında uzun sürecek bir etki uyandırdı. Putperestliği açıklamaya çalışan Kilise Babaları, Euhemeros'un görüşlerinden büyük ölçüde yararlandılar.

Felsefi düşünceye tektanrıcı dinlerin egemen olduğu ortaçağda ise çoktanrıcı dinleri insanın Tanrı'ya başkaldırarak kendi özündeki tektanrıcı inançtan uzaklaşmasıyla açıklayan yaklaşım sürdürüldü. Ama bütün insanların, Tanrı bilgisine us aracılığıyla ulaşma yetisini doğuştan taşıdığı yönündeki öğreti, öteki dinlerde de bir doğruluk payı olabileceği düşüncesini giderek olgunlaştırdı. Böylece Rönesans'la birlikte dinleri karşılaştırmalı yöntemlerle inceleme doğrultusunda gelişen eğilimin de temelleri atılmış oldu.

Yeniçağda dinleri evrimci bir bakış açısıyla açıklamaya yönelik ilk önemli girişimlerden biri Giambattista Vico'dan (1668-1774) geldi. Vico'ya göre Eski Yunan dini önce doğanın, sonra insanın denetlemeyi başardığı güçlerin (örn. ateş ve ürün), ardından kurumların (örn. evlilik) tanrılaştırıldığı, sonunda da tanrıların insanlaştırıldığı aşamalardan geçmişti. 18. yüzyılda deneyci düşünür David Hume (1711-76) insanlık tarihinin başlangıcında yer alan çoktanrıcılığın, doğal olayları saf bir antropomorfizmle açıklama çabasının ürünü olduğunu savundu; özellikle tanrıların öfkesini yatıştırmaya yönelik tapınma biçimleri zamanla tek, sonsuz bir tanrısal varlığın yüceltilmesine yol açmıştı. Aynı yüzyılda putperestliğe ve dogmacı Hıristiyanlığa karşı çıkarken toplum düzenini sürdürmek için gene de bir Tanrı'nın, bir "doğal din"in varlığını zorunlu gören Voltaire (1694-1778) ve Denis Diderot (1713-84) gibi Aydınlanma dönemi düşünürlerine göre, çoktanrılı dinleri yaratan rahiplerdi. Felsefede usçuluk ile deneycilik arasındaki karşıtlığı yeni bir sentezle aşmaya yönelen Immanuel Kant ise (1724-1804), us ile inancın alanlarını belirgin biçimde birbirinden ayırarak inanca usun yanında sağlam, sarsılmaz bir yer kazandırmaya çalıştı. Kant'a göre, "aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin ilkeye göre eylemde bulun" biçimindeki kesin buyruğun bilincinde olan bütün insanlar gerçekte tek bir dini paylaşıyordu. Hıristiyanlığın tek üstünlüğü, İsa'nın sergilediği ahlaksal ülkünün üstünlüğüydü.

G.W.F. Hegel'in (1770-1831) felsefe sistemi ve din çözümlemesi, onu izleyen din ve dinler tarihi araştırmalarını derinden etkiledi. Hegel'e göre din, insan ile Mutlak arasındaki ilişkinin, gerçeği simgesel biçimde dile getiren anlatımıydı. Gerçek, felsefe aracılığıyla daha yüksek ve daha soyut bir düzeyde kavrandığına göre, din bütün önemine karşın felsefeye göre ikincil konumdaydı. Hegel'in sisteminde dinler, diyalektik gelişmenin tarih boyunca izlediği aşamalara koşut olarak üç büyük kümeye ayrılıyordu. Gelişmenin ilk basamağında doğa dinleri, yani duyusal deneyimden kaynaklanan dolaysız bilince dayalı dinler yer alıyordu. İlkel dinler ve büyücülük, insan bilincinin kendi içinde bölünmesini simgeleyen dinler (Çin ve Hindistan'daki dinler ile Budacılık) ile ilkçağdaki İran, Suriye ve Mısır dinleri bu kümedeydi. Orta basamaktaki dinleri tinsel bireyselleşme dinleri biçiminde tanımlayan Hegel, Yahudiliği (ulviyet dini), Eski Yunan dinini (güzellik dini) ve Eski Roma dinini (yarar dini) bu kümeye sokuyordu. En yüksek basamakta ise Hegel'in Hıristiyanlıkla özdeşleştirdiği mutlak din, yani eksiksiz tinsellik dini bulunuyordu. Birinci basamakta insan, doğaya gömülmüş durumda yalnızca duyusal bilinç düzeyindeyken, ikinci basamakta doğadan ayrı olarak kendi bireyselliği içinde özbilincine varıyor, son basamakta ise Mutlak Tin'in gerçekleşmesiyle bireysellik ile doğa arasındaki karşıtlık aşılıyordu. Hegel'in pek çok eleştiriye uğrayan din sınıflamasının en belirgin kusurlarından biri, tarihin en büyük dinleri arasında yer alan İslamı tarihsel gelişmenin hiçbir aşamasına yerleştirememiş olmasıydı.

Hegel'in din sınıflamasına karşı çıkan düşünürlerden Otto Pfleiderer (1839-1908), dinsel bilincin özünde yatan iki temel öğe, insanın özgürlüğü ile kutsal gerçekliğe bağımlılığı arasındaki gerilime ve karşıtlıklı ilişkiye dayalı yeni bir sınıflama geliştirdi. Pfleiderer'e göre, eski Sami dinleri ile Mısır ve Çin dinlerinde bağımlılık duygusu hemen bütünüyle egemendi. Hint, Germen, Yunan ve Roma dinlerinde ise özgürlük duygusu bağımlılık duygusunu dışlıyordu. İki öğenin de önemini yadsımayan, ama birine daha

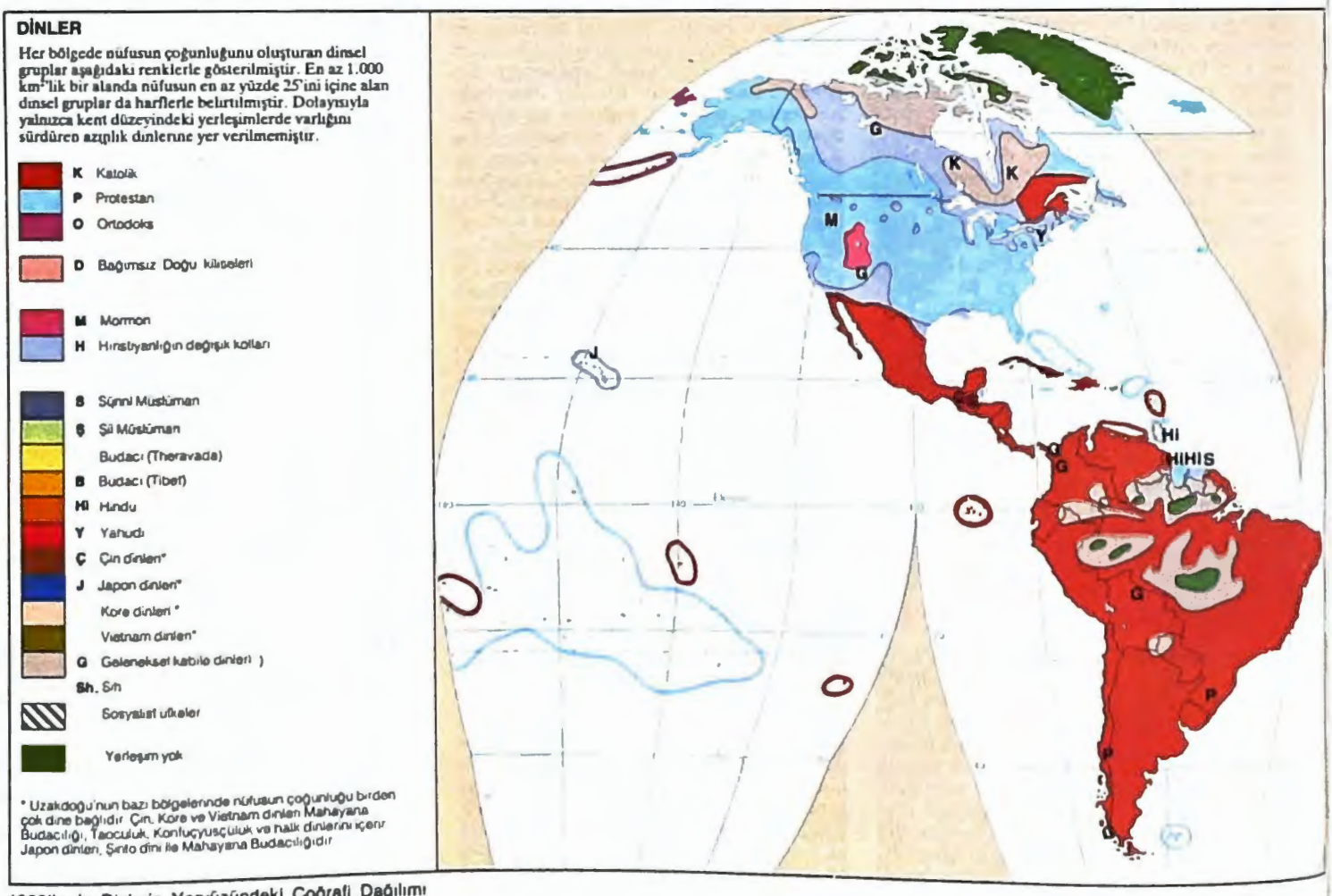

1980'lerde Dinlerin Yeryüzündeki Coğrafi Dağılımı
D. Sopher, *Geography of Religions*'dan (1967) yararlanılmıştır

büyük ağırlık veren dinlerden Zerdüşt dini özgürlük bilincini, Brahman dini ve Budacılık ise bağımlılık duygusunu önde tutuyordu. Son olarak, iki öğeyi dengeleyen dinlerden İslamda bağımlılık öğesi, Yahudilikte ise özgürlük duygusu az da olsa ağır basıyordu; Hıristiyanlıkta ise iki öğe bütünüyle iç içe geçmişti.

19. yüzyıl başlarında Fransa'da olguculuğun kurucusu Auguste Comte (1798-1857) din çözümlemesini Hegel'den çok farklı bir evrim çizgisine dayandırdı. Comte'a göre insanlık tarihi üç ana aşamayı izlemişti: Doğaüstünün ağırlıkta olduğu ilahiyat aşaması, açıklayıcı kavramların gitgide soyutlaştığı metafizik aşama ve olgucu, yani deneysel aşama. Olguculuğun bir ölçüde farklı bir türünü dile getiren Herbert Spencer ise (1820-1903) bilinmeyene ve bilinemeze, yani Mutlak'a yönelen dinin, bilimin yanında kendine özgü, ayrı bir yeri olduğunu savunuyordu. Öte yandan Hegel'in idealist sistemine yönelik maddeci eleştirinin din çözümlemesi alanındaki en önemli ürünlerinden biri, Alman filozofu Ludwig Feuerbach'ın (1804-72) öğretisi oldu. Feuerbach'a göre din, insan özlemlerinin tinsel dünyadaki izdüşümü, insanın kendi kendine yabancılaşması, insan gerçekliğinin düşlem konusu dinsel dünya ile gerçek dünya biçiminde ikiye bölünmesiydi; dinin özü, insan özünün yansımasıydı.

Karl Marx (1818-83) ve Friedrich Engels'in (1820-95) geliştirdiği tarihsel maddeciliğin din çözümlemesi, hem Feuerbach'ın soyut maddeciliğinin, hem de Aydınlanmaya özgü doğalcılığın eleştirisine dayanıyordu. Feuerbach'ı, insan özünü tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama gibi görmekle eleştiren Marx'a göre insan, toplumsal ilişkilerinin bütünüydü. Sınıfl toplum, dünyanın tersine çevrilmiş, yabancılaşmış bilinci olarak dını kaçınılmaz biçimde yaratırdı; çünkü bu toplumun kendisi tersine çevrilmiş, yabancılaşmış bir dünyaydı. Marx'ın ünlü cümleleriyle, dinsel sıkıntı, bir yandan gerçek sıkıntının "anlatımı", bir yandan da gerçek sıkıntıya karşı bir "protesto" idi. Din, ezilmiş yaratığın iç çekişi, taş yürekli bir dünyanın ruhuydu. Din, halkın "afyonu" idi. Öte yandan Engels, bütün dinleri sahtekârların uydurması sayan ortaçağın "özgür düşünürleri" ile Aydınlanmacılara karşı çıkıyor, dinlerin "kitlelerin dinsel gereksinmelerini" kavrayan insanlarca kurulduğunu vurguluyordu. Engels'e göre din, insanların günlük varlığına egemen olan dış güçlerin dünyaüstü güçler biçimine büründüğü düşsel bir yansımaydı. Tarihin başlangıcında önce doğa güçleri bu yansımaya uğramış, ardından en az doğa güçleri kadar insana yabancı toplumsal güçler doğal bir zorunluluk görünüşüyle insanları egemenliği altına alınca, dinde yansımasını bulan düşsel kişilikler tarihsel güçlerin temsilcisi olmuştu. Evrimin daha gelişmiş bir aşamasında, çok sayıda tanrının bütün doğal ve toplumsal nitelikleri, bu kez soyut insanın yansıması olan tek tanrıya aktarılmıştı.

19. yüzyılda dinleri antropolojik ve arkeolojik verilere dayanarak incelemeye girişen ilk bilim adamlarından John Lubbock'ın (1834-1913) önerdiği evrim şemasına göre de insanlık tarihinin başlangıcında ateizm yer alıyordu; bu ilk aşamayı sırasıyla fetişizm, doğaya tapınma ve totemcilik, şamanizm, antropomorfizm, tek tanrı inancı ve son olarak da etik tektanrıcılık izlemişti. Çağdaş antropolojinin kurucularından sayılan İngiliz etnolog Edward B. Tylor ise (1832-1917) en eski ve en temel din biçiminin animizm olduğunu savunuyordu; bu temelden sırasıyla fetişizm, cinlere inanma ve çoktanrıcılık gelişmişti. Tylor'a göre tektanrıcılık, çoktanrıcı bir çerçeve içinde, örneğin gök-tanrı gibi bir büyük tanrının yüceltilmesi sonucunda doğmuştu. Herbert Spencer ise animizmin değil, atalara tapınmanın temel din biçimi olduğunu öne sürüyordu. Buna karşılık Andrew Lang (1844-1912) ve Wilhelm Schmidt (1868-1954) gibi araştırmacıların bulguları, bazı ilkel toplumlarda "öncü tektanrıcılık" adı verilebilecek bir tür yüce tanrı inancının da görüldüğünü ortaya koydu.

Dinin kökeninden çok işlevleriyle ilgilenen düşünürler için, totemcilik öteki din biçimlerinden daha büyük önem taşıyordu. Totemciliğin evrensel bir inanç biçimi olduğunu varsayan Durkheim'a göre tanrı, klanın ya da topluluğun kişileşmesiydi; en genel düzeyde dinsel tapınmaya konu olan her şey, toplumsal ilişkileri simgeleştiriyordu. Ama dinin, dinsel düşüncenin art arda büründüğü değişik simgelerin ötesinde değişmez, ölümsüz bir özü de vardı. Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud'un (1856-1939) en eski din biçimi saydığı totemcilik üzerindeki araştırmaları ise din çözümlemesinde köklü bir yaklaşım değişikliğine yol açtı. Freud, totemciliğin çözümlemesini, bireyin gelişmesinin olduğu gibi insanlık tarihinin de ilk aşamalarında ortaya çıkan Oidipus karmaşasına dayandırıyordu. Freud'a göre totemcilik, ilkel kabile toplulukları üzerinde hüküm süren despot bir babanın oğullarınca öldürülmesinin yol açtığı suçluluk duygusunun ve o duyguyu bastırma çabasının ürünüydü. Freud, daha da genel olarak dini, çaresiz çocuk ile güçlü baba ilişkisinin belirlediği aile deneyimlerinden türemiş, kültürel kurumlarca besle-

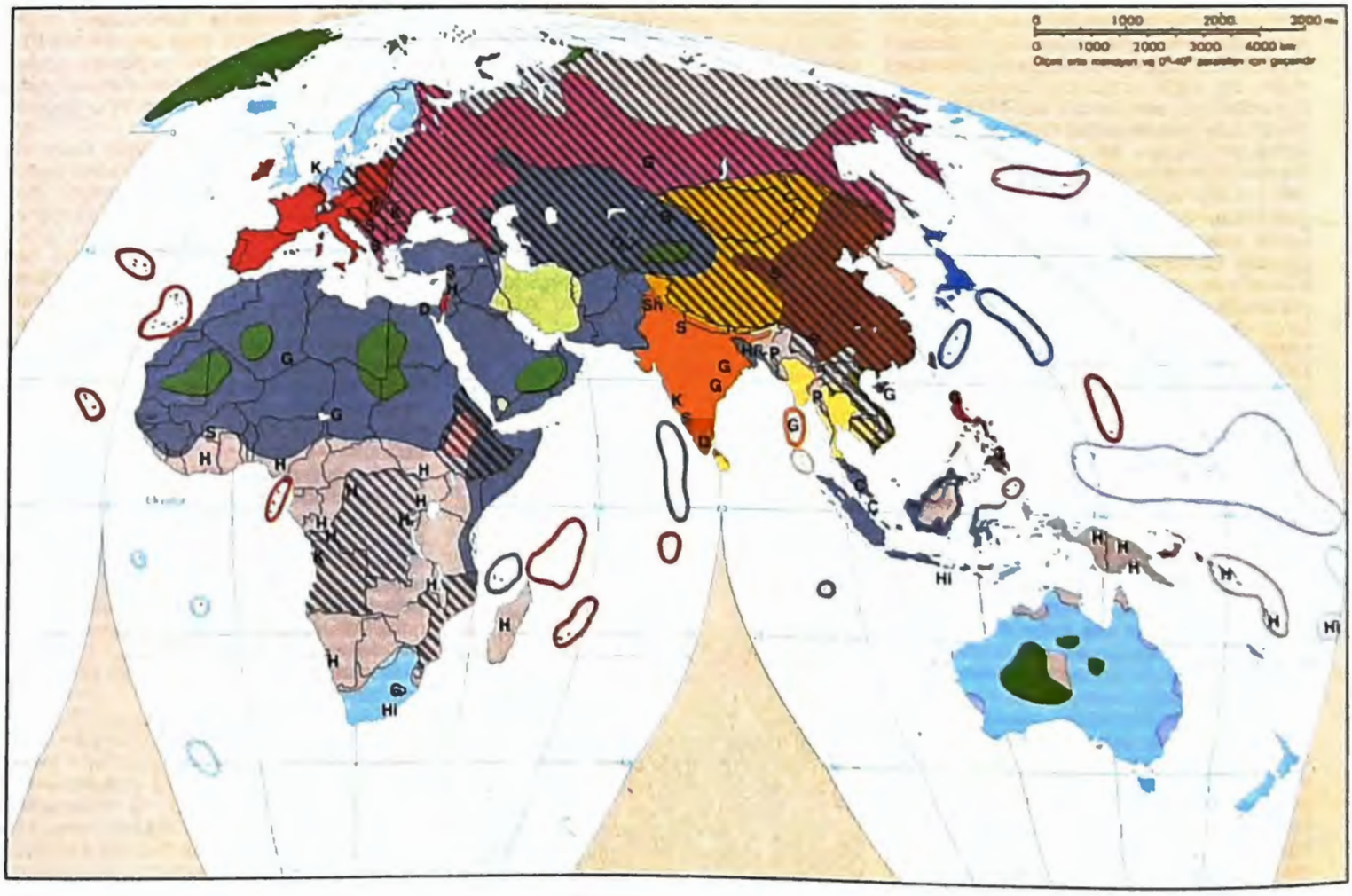

nen bir yansıtma dizgesi olarak görüyordu. Arzuları ile gerçeklik arasındaki çatışma karşısında insan, her şeye gücü yeten, koruyucu ve ödüllendirici bir baba imgesi yaratmış, gerçeklik ve zorunluluk evreninin ötesinde, arzularının doyuma ulaştığı bir başka evren kurmuştu. Freud'a göre tanrıların üç ana işlevi vardı: Doğanın uyandırdığı dehşeti uzaklaştırmak, insanı kaderin acımasızlığıyla barıştırmak, toplu yaşamanın insana dayattığı acıları ve yoksunlukları ödünlemek.

İsviçreli psikanaliz kuramcısı Carl G. Jung ise (1875-1961) dini açıklarken Freud'dan çok daha farklı bir yol izledi. Jung'a göre dinsel deneyimin ve sanatsal yaratıcılığın temeli, insan deneyiminin bir tür mahzeni olan ve bütün kültürlerin paylaştığı evrensel temel imgeleri (arketip) barındıran kolektif bilinçdışının bilinç alanına püskürmesiydi. Din, gizem ve simge gereksinimi içinde yaşayan insana bireyleşme sürecinde yardımcı olabilirdi.

Günümüzde dinler tarihi ve din fenomenolcjisi olarak bilinen araştırma dalı 19. yüzyıl sonlarında olgunlaşmaya başladı. Alman doğubilimci Max Müller'in (1823-1900) öncü katkısıyla gelişen karşılaştırmalı din araştırmaları 1897'de Stockholm'da ilk Din Bilimi (*Religionswissenschaft*) Kongresi'nin toplanmasıyla sonuçlandı. Din fenomenolojisinin gelişmesinde Alman ilahiyatçı Rudolf Otto'nun (1869-1937) "kutsallık" kavramına ilişkin çözümlemesinin önemli etkisi oldu. Friedrich Schleiermacher, Edmund Husserl ve Jakob Fries (1773-1843) gibi düşünürlerin tartışmalarından esinlenen Otto'ya göre kutsallık deneyiminin odağı, "bütünüyle öteki" aşkın varlığın, insanı karşısında hem titreten, hem de coşturan, hem iten, hem de çeken bir gizem (*mysterium tremendum et fascinans*) biçiminde belirmesiydi. Din fenomenolojisinin Otto'dan sonra en etkili araştırmacılarından olan Gerardus van der Leeuw ise (1890-1950) dinsel deneyimin temelini "erk" kavramıyla özdeşleştiriyordu. 20. yüzyılda Joachim Wach (1898-1955) ve Mircea Eliade (d. 1907) ABD'de de din fenomenolojisinin gelişmesine katkıda bulundular. Kutsal ve kutsal olmayan varlıklar arasında ayrım gütmeyi dinsel düşüncenin temeli sayan Eliade, zamana çevrimsel bir bakışla yaklaşan arkaik dinler (Asya, Avrupa ve Amerika'da ilkçağda gelişen dinler) ile doğrusal-tarihsel bir dünya görüşünü yansıtan dinler (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam) arasındaki ayrımı vurguladı.

din, santimetre-gram-saniye (CGS) sisteminde, kuvvet birimi; bir gramlık bir serbest kütleye, saniye karede bir santimetrelik bir ivme kazandırmak için gereken kuvvet olarak tanımlanır. Bir din, 0,00001 newtona eşittir.

din felsefesi, dini genel bir dünya görüşünün çerçevesi içinde tanımlamaya, dinsel kavramları ve davranış biçimlerini felsefe temelinde savunmaya ya da eleştirmeye, dinlerin kullandığı dili çözümlemeye yönelik felsefe araştırmaları. Son bir buçuk yüzyılda ayrı bir felsefe dalı olarak biçimlenen din felsefesi, dinlerin betimlenmesinden çok, dinsel savların doğruluğuyla ilgilenir. Vahiyden bağımsız olarak usavurma ve sezgi yoluyla ulaşılabilecek Tanrı bilgisini konu alan doğal ilahiyat genellikle din felsefesi kapsamında yer alır. Gerçekliğin yapısıyla ilgili bazı metafizik sistemler de bir tür doğal ilahiyat niteliği taşır ve vahye dayalı inanç sistemlerini destekler.

Din felsefesinin başlıca sorunlarından biri, Tanrı'nın, aşkın ve mutlak bir gerçekliğin ya da yüce bir değerin varlığının tanıtlanmasıdır. Tanrı'nın varlığını usavurma yoluyla tanıtlamak üzere geleneksel olarak öne sürülen başlıca üç kanıt şunlardır: 1) Tanrı kavramının varlığı, Tanrı'nın varlığını tanıtlamak için tek başına yeterlidir; çünkü bu kavram, var olma özelliğini zorunlu olarak içerir ("ontolojik" kanıt). 2) Doğada gözlenen nedensellik ilişkisi sonsuz bir dizi biçiminde geriye götürülemeyeceğine göre, evrenin bir "ilk nedeni" olmalıdır ("kozmolojik" kanıt). 3) Evrendeki kusursuz düzen ancak yüce, kusursuz bir tasarımcının elinden çıkmış olabilir ("tasarım" kavramına dayalı kanıt). Üç kanıtın da ortak temeli, Tanrı kavramının, başka bütün kavramlardan farklı bir mantıksal yapı taşıdığı varsayımıdır. Bu nedenle din felsefesinde genellikle, Tanrı'nın var oluşunun, fiziksel nesnelerin ya da kişilerin var oluşundan farklı olduğu vurgulanır. Buna göre, örneğin Tanrı'nın varlığını belirten önerme, "Tanrı vardır," değil, "Tanrı zorunlu olarak vardır," biçiminde dile getirilmelidir. Tanrı'nın varlığını yadsıyan birçok sav, Tanrı'nın varlığının, örneğin bir masanın ya da bir insanın varlığı gibi düşünülemeyeceği önermesine indirgenebilir.

Tanrı bilgisine nasıl erişilebileceği bağlamında, "doğal" ve "vahye dayalı" ilahiyat ayrımının yanı sıra dinsel deneyim de din felsefesinin konuları arasında yer alır. Bazı din felsefecilerine göre dinsel deneyim Tanrı'nın varlığının dolaysız kanıtını sağlar. Ama birçok düşünür genel olarak dinsel deneyim ile onun bir türü olan mistik deneyimi birbirinden ayırır ve mistik deneyimin ne ölçüde nesnel bir temele dayandırılabileceğini sorgular. Çünkü mistik deneyimle ilgili "dolaysız", "doğrudan", "sezgisel" gibi nitelemeler, bu deneyimin nasıl yorumlanması gerektiğinden çok, deneyimin kişilerce nasıl yaşandığını belirtir; dolayısıyla dinsel deneyim her zaman yorumlayıcı bir yaklaşım gerektirir. Günümüzde birçok din felsefecisi vahiy kavramını da, insanlığa bir dizi öğretinin bildirilmesinden çok, yorum gerektiren ve tarih içinde gerçekleşen bir etkinlik olarak ele alır ve vahiy ile öğreti arasında bir ayrım gözetir.

Din felsefesinin öteki geleneksel sorunları, irade özgürlüğü, benlik ile ölümsüzlük arasındaki ilişki ve yeryüzünde kötülüğün varlığıdır. Din felsefesinde irade özgürlüğüyle ilgili tartışmalar, felsefenin bu konudaki klasik tartışmalarıyla iç içe geçer. Benlik ve ölümsüzlük sorunu ise, insan benliğindeki aşkınlığın, bu benliğin günün birinde yok olacağı düşüncesiyle bağdaşıp bağdaşmadığı üzerinde odaklaşır. Ama din felsefecileri, aşkınlık bilincine dayalı ölümsüzlük varsayımı ile inananların ölümden sonra Tanrı kayrasıyla sonsuz yaşama kavuşacağı beklentisini birbirinden ayırt ederler. Tanrı'nın mutlak iyilik, mutlak bilgelik gibi sıfatları ile yeryüzünde kötülüğün ve acının varlığını bağdaştırmak amacıyla din felsefesinde birçok çözüm yolu önerilmiştir. Bunlardan biri, Tanrı'nın sonul amacının insanlarca kavranamayacağı ya da insanın kötülük biçiminde algıladığı olguların Tanrı'nın gerçek amaçları bakımından daha yüksek bir iyiliğe hizmet ettiği savıdır. Bir başka çözüm biçimi, Tanrı'nın "birincil iradesi" ile "ikincil iradesi"ni birbirinden ayırmak ya da Tanrı'nın iyiliği "irade etmesine" (istemesine) karşılık, kötülüğe yalnızca "izin verdiğini" öne sürmektir. Buna göre Tanrı, örneğin özgür ve davranışlarından sorumlu bireylerden oluşmuş bir toplum yaratırken, bireyler arasında çatışmaya da kaçınılmaz olarak izin vermiştir; insanın eğitilmesi ve Tanrı iradesini kavraması için düzenlenmiş doğa yasaları ya da evrensel kurallar da deprem ya da tufan gibi felaketlere olanak tanır. Kötülük sorununun özellikle Doğu dinlerinde görülen bir başka çözümü, iyilik ile kötülük arasındaki karşıtlığın, ikisinin de ötesine geçen Mutlak Tin'de aşıldığı varsayımıdır.

19. yüzyılda genellikle idealist bir temelde gelişen din felsefesinde, 20. yüzyılda bir yanda deneyci, öbür yanda varoluşçu eğilimler ağırlık kazandı. Ama dinsel dilin yapısını çözümlemeye girişen deneyci düşünürler de dinsel önermelerin doğruluğunu tartışma bağlamından bütünüyle sıyrılamadı. Bazı araştırmacılar deneyci bir çerçevede de dinsel inançların sürdürülebileceğini göstermeye çalışırken, bazıları dinsel inançların anlamsızlığını ve tutarsızlığını kanıtlamaya girişti. Öte yandan dilin kullanımının değişik bağlamlarda farklılaştığını vurgulayan bir eğilim, din felsefesindeki deneyci gelenekte de kişilik ve benlik gibi sorunların önem kazanmasına yol açtı.

İnsan deneyimine olağan bilimsel yaklaşımın sağladığından daha geniş bir bakış açısıyla ve metafizik önyargılardan arınarak yönelme savındaki varoluşçu gelenekte ise fenomenolojik yöntem etkili oldu. Bilinç içeriklerini (fenomen, görüngü), bilinçten bağımsız bir dünyada onlara karşılık düşen gerçekliklerle ilgili hiçbir varsayımda bulunmaksızın betimleyip çözümlemeyi öngören felsefi fenomenoloji akımını izleyenler, değer yargılarından uzak betimleyici bir bilgi dalı olarak din fenomenolojisinin gelişmesine katkıda bulundular. Değişik dinlerin paylaştığı öğelerin (örn. dua, adak vb) ortak ve farklı yönlerini sergilemeye çalışan din fenomenolojisi, öncelikle bu öğelerin kaynağındaki insan gereksinmelerini ortaya çıkarmaya yöneldi. *Ayrıca bak.* din.

Din-i İlahi (Farsçada "İlahi İnanç"), 16. yüzyıl sonlarında Hint-Türk imparatoru Ekber'in önderliğindeki bir seçkinler grubu arasında gelişen eklektik dinsel akım. Akımın üye sayısı hiçbir zaman 19'u geçmemiştir.

Din-i İlahi, şehvet düşkünlüğü, iftira ve gurur gibi günahları yasaklayan; buna karşılık takva, ihtiyat, imsak ve âlicenaplık gibi erdemleri üstün tutan bir ahlak sistemiydi. Tasavvuf geleneğinin Tanrı'ya ulaşma çabası içinde ruhu arındırma, Katolikliğin bekârlığı özendirme, Caynacılığın hayvan kesmeyi yasaklama gibi yönleri Din-i İlahi sisteminde bir araya gelmişti. Din-i İlahi'nin kutsal metinleri ya da bir ruhban hiyerarşisi yoktu. Zerdüşt dininden pek çok ayin biçimi alınmıştı; örneğin ışığa (Güneş ve ateş) tapınılır ve Hindu dininde olduğu gibi Güneş'in Sanskrit dilindeki bin adı zikredilirdi.

Ama uygulamada Din-i İlahi, Ekber'in kişiliğinde odaklanan bir kült olarak gelişti. Din-i İlahi'ye katılacak kişileri kendisine bağlılıklarına göre Ekber seçerdi. Kendisini İslam dininde bir ıslahatçı olarak gören imparator belki de peygamber düzeyine yükseltilmeyi bekliyordu. Din-i İlahi üyelerinin, Allahu Ekber sözünü "Tanrı Ekber'dir" anlamında da kullanmaları, Tanrı ile Ekber arasında bir ilişki kurma çabasının belirtisiydi.

Bazı kaynaklarda Ekber'in İslama bağlılığından söz edilirken, başka kaynaklarda da İslamdan uzaklaştığı öne sürülür. Din-i İlahi, Ekber'in çağdaşlarınca genellikle bir bid'at olarak görülmüştür; o dönemden kalma yalnızca iki kaynak Ekber'i yeni bir din kurmakla suçlar. Çok dar bir kesimde etkili olan Din-i İlahi, Ekber'in ölümünden sonra yavaş yavaş silinmiş, bu arada Hindis-

tan'ın Sünni Müslümanları arasında tepkilere yol açmıştır.

din ve vicdan özgürlüğü, düşünce özgürlüğü kapsamında, herhangi bir dini tanıma ya da tanımama ve bunun gerektirdiği biçimde davranma hakkı. Demokratik devletin bir gereği ve laikliğin önemli bir boyutudur. Laik devlet düzeninin ve laiklik düşüncesinin alt yapısını, temel felsefesini oluşturur.

Batı'da din ve vicdan özgürlüğü için daha ortaçağda başlatılan büyük mücadele Rönesans ve Reformla birlikte hızlanmış ve zaman zaman kan dökülmesi pahasına 1789 Fransız Devrimi ile kazanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde din ve vicdan özgürlüğü ancak 19. yüzyılda II. Mahmud'la birlikte sınırlı bir biçimde gündeme gelebilmiştir. Padişah fermanlarında, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda ve daha sonra 1876 Kanun-i Esasisi'nde din eşitliği sağlama çabalarıyla din ve vicdan özgürlüğü yönünde bazı adımlar atılmıştır. Cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması ve laiklik ilkesinin anayasaya alınmasıyla din ve vicdan özgürlüğü gerekli altyapıya ve hukuksal temele kavuşmuştur. 1924 Anayasası din ve vicdan özgürlüğünü "vicdan hürriyeti" olarak düzenlerken, 1961 ve 1982 anayasaları "vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyeti" olarak düzenlemiştir.

1982 Anayasası'na göre "herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kimse dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz". Aslında vicdan özgürlüğü din özgürlüğünü de içine alır, ama bu duyarlı konuda belirsizliklere yol açmamak için anayasada ayrıntılı düzenleme yoluna gidilmiştir. Dini inanç yalnız dine inananları kapsar; dini kanaat, din karşısında olumlu olumsuz bütün inançları kapsayan bir deyimdir. Bu nedenle, anayasadaki dini inanç ve kanaat özgürlüğü, herkesin dilediği dine inanma özgürlüğünü ifade ettiği gibi, dilerse hiçbir dini inanca sahip olmama yani dinsiz olma özgürlüğünü de içerir. Anayasa dini inanç ve kanaat özgürlüğünü mutlak olarak kabul etmiştir.

Anayasa dini inanç ve kanaat özgürlüğünün yanında onun doğal uzantısı olan ibadet özgürlüğüne de yer vermiştir. Ama ibadet özgürlüğü inanç ve kanaat özgürlüğü gibi mutlak değildir. Anayasaya göre "ibadet, dini ayin ve törenler devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devleti'nin ve Cumhuriyet'in varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayırımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurmak amacıyla kullanılmamak" koşuluyla serbesttir. Dini ibadet ve ayin kapsamına dince kabul edilmiş ve dini nitelikte davranışlar girer.

Anayasalarda din ve vicdan özgürlüğünün doğal gereği sayılan, dini eğitim ve öğrenim hakkına da yer verilir. 1961 Anayasası din eğitim ve öğrenimini öbür eğitim ve öğrenim hakları gibi devletin gözetim ve denetimi altında serbest bırakmış ve devlete dini eğitim verme konusunda bir ödev yüklememiştir. 1982 Anayasası ise din kültürü ve ahlak öğretiminin ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer almasını öngörmüş ve bunun dışındaki din eğitim ve öğretiminin ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlı olacağını belirtmiştir. Anayasa ilk ve orta dereceli okullarda belli bir dinin öğretilmesini değil, "din kültürü ve ahlak öğretimini" öngörmüştür.

Dini inanç ve kanaatleri açıklama ve yayma özgürlüğüne de bazı sınırlamalar getirilmiştir. 1982 Anayasası'na göre "kimse, devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz". Anayasadaki temel hak ve özgürlükler "din ve mezhep ayırımına dayalı bir devlet kurmak amacıyla kullanılamaz", siyasi partilerin "tüzük ve programları laik Cumhuriyet ilkesine aykırı olamaz"

Dina, Eski Ahit'de, Yakub'un Lea'dan olan kızı (Tekvin 30:21; 34, 46:15). Kenanlı Hivi halkından Hamor'un oğlu Şekem, Dina'yı kaçırarak Şekem kenti yakınlarında ona tecavüz eder. Bunun üzerine Dina ile evlenmek isteyince Hamor, Yakub'a iki halk arasında ticari ilişki kurulmasını önerir. Dina'nın erkek kardeşleri Şimeon ve Levi bu evliliğe razı olmuş gibi davranırlar; ama Şekem'in ve kentin bütün öbür erkeklerinin sünnet olması koşulunu öne sürerler. Sünnetten hemen sonra, kentin erkekleri henüz dövüşebilecek durumda değilken, Şimeon ve Levi kente saldırarak Şekem ve Hamor'la birlikte bütün erkekleri öldürürler ve Dina'yı kurtarırlar. Ardından da kenti yağmalamaya girişirler. Yakub, iki komşu kavim arasında düşmanlık yarattıkları için Şimeon ile Levi'yi azarlar ve ölüm döşeğinde yalnızca küçük oğlu Yahuda için hayır duası eder.

Dinacpur, Bangladeş'te Racşahi yönetim birimine bağlı kent. Dinacpur kenti Punarbhaba Irmağının tam doğusunda yer alır. Eski kent ve eskiden Dinacpur mihracesinin oturduğu konut, kentin kuzeydoğu kesimindedir. Dinacpur'da jüt ve pirinç fabrikaları, jüt tohumu çiftlikleri ve bir termik santral bulunur. Kentte Racşahi Üniversitesi'ne bağlı iki devlet yüksekokulu vardır.

Dinacpur kenti düz bir taşkın ovasında kuruludur. Akarsularla parçalanmış olan ova Barind'de hafifçe yükselir. Ovada pirinç, buğday, jüt ve şekerkamışı yetiştirilir. Yörede İS 9. yüzyıla ait Pala kalıntıları bulunur. Nüfus (1981 geç.) kent, 96.343; il, 3.198.325.

dinamik, cisimlerin üzerinde etkiyen fiziksel etmenler (kuvvet, kütle, momentum, enerji) ile bunların neden olduğu hareketler arasındaki ilişkiyi inceleyen fiziksel bilim dalı ve mekanığın alt bölümü.

Dinamik, kinematik ve kinetik olarak başlıca iki alt bölüme ayrılır. Kinematik, cisimlerin hareketini, bu harekete yol açan nedenlerden bağımsız olarak, konum, hız ve ivme açısından inceler; kinetik ise, belirli bir kütleye sahip cisimlerin üzerinde etkiyen kuvvetler ve momentler ile bu etmenlerin neden olduğu hareketler arasındaki ilişkiyi ele alır. Dinamiğin temellerini 16. yüzyılın sonlarında Galileo Galilei attı. Eğik düzlem üzerinde kayan cisimlerin düzgün hızlanan hareketini tanımlayarak bugünkü ivme kavramına ulaşan Galilei, belli oranla artan zaman aralıklarında cismin alacağı yolun aynı oranla artacağını, hızın eşit artışları için eşit zaman aralıklarının gerektiğini, serbest düşme hareketinde cismin aldığı toplam yolun zamanın karesi olarak arttığını buldu. Ayrıca, bir merminin parabol biçiminde bir yörünge çizmesini, biri düzgün yatay hareket, öteki hızlanan düşey hareket olmak üzere iki ayrı harekete bağladı, böylece bir cismin aynı anda iki kuvvetin etkisi altında hareket edebileceğini gösterdi.

Klasik dinamiğin temel ilkelerini yasalaştıran ise 17. yüzyılda Isaac Newton oldu. Newton'ın birinci hareket yasası olarak bilinen eylemsizlik ilkesine göre, bir cisim, üzerine herhangi bir kuvvet etkimezse, ya hareketsiz kalır ya da düzgün doğrusal hareketini korur. Bir başka deyişle, cismin üzerinde etkiyen toplam kuvvet sıfırsa, cismin ivmesi de sıfırdır. Newton'ın ikinci hareket yasası ise, dinamiğin temel ilkesi olarak tanımlanır; buna göre, bir cismin üzerinde etkiyen toplam kuvvet (vektörel toplam), cismin kütlesi ile ivmesinin çarpımına eşittir. Bir başka deyişle, cismin ivmesi, kendine etkiyen toplam kuvvetle doğru, kütleyle ters orantılıdır. Parçacık dinamiğinde, toplam kuvvetin sıfır olduğu sistemlere statik adı verilir. Newton'ın, etki-tepki yasası olarak bilinen üçüncü hareket yasasına göre, herhangi bir etkiye karşı her zaman bir tepki doğar ve iki cismin karşılıklı olarak birbirlerine etki ettirdikleri kuvvetler eşit ama zıt yöndedir. Etki ve tepki kuvvetleri, farklı cisimler üzerinde bir çift oluşturur. Eğer bu kuvvetler aynı cisme etkirse, cismin üzerindeki toplam kuvvet sıfır olacağından, ivmeli bir hareket gerçekleşmez.

Newton'ın bu yasaları, 20. yüzyılın başlarına değin dinamiğin temel ilkeleri olarak kaldı. Günlük yaşam açısından normal kabul edilen boyutlardaki cisimlere ilişkin olarak, bu yasalar, uygulamaya yönelik problemlerin çözümünde günümüzde de geçerliliklerini korumaktadır. Ama, ışık hızına yakın hızlar, atom ya da elektron boyutlarındaki cisimler söz konusu olduğunda, Newton dinamiği yetersiz kalmaktadır. Bu ölçekteki cisimlerin ve hareketlerin dinamiği, görelilik ilkeleri ve kuvantum kuramının kavramlarıyla açıklanmaktadır.

dinamik denge, biyolojide, bir hücre, bir canlı ya da bir ekosistemin durağan halini bozmaya yönelik iç ve dış güçlere karşı korunarak, sistemin bütün parçaları arasındaki uyumun sağlanması. Biyolojik bir sistemin dinamik dengesi bir dizi mekanizmayla denetlenir; sistemin bir parçası durağan halden saptığında, bu sapmanın derecesiyle doğru orantılı olarak ters yönde etki eden negatif geribesleme mekanizmaları harekete geçerek sapmayı dengeler.

Tüm biyolojik sistemler sürekli bir değişim içinde olduğundan, sistemin durağan hali de denetim mekanizmalarının amaçladığı normlardan her zaman hafif bir kayma gösterir. Bu kaymanın izin verilen sınırları, hücrelerde ve canlılarda bireyin kalıtsal yapısıyla, ekosistemlerde ise sistemi oluşturan türler arasındaki karmaşık etkileşimlerle denetlenir.

dinamik zaman, gök mekanığının zaman ölçeği. Gökcisimlerinin, yalnızca Newton hareket yasalarının ve kütle çekimi yasasının, görelilik ilkeleri doğrultusunda uyarlanmış kurallarına bağlı olarak gerçekleşen yörüngesel hareketleri, dinamik zamanın bir fonksiyonu olarak oluşur. 1952'de Uluslararası Astronomi Birliği (IAU), ABD'li astronom Simon Newcomb'ın 1898'de hazırladığı Güneş tablolarında verdiği Yer'in yörünge hareketine dayalı bir dinamik zaman ölçeği tanımladı. Gökgünlüğü Zamanı (İngilizce adından ET olarak kısaltılır) olarak adlandırılan bu ölçek, daha sonraları Ay'ın hareketlerinin gözlemlenmesi ve Ay gökgünlüğünün kullanılmasıyla düzeltildi. Bu amaca yönelik olarak, Ay'ın Yer üzerin-

de oluşturduğu gelgit kuvvetlerinin bozucu etkisini gidermek amacıyla kütleçekimsel olmayan ve deneye dayalı bir zaman diliminden yararlanıldı. Bu ölçeklerin hiçbiri, görelilik ilkesine dayalı değildi.

Göreliliği dikkate alan bir gökgünlüğünün hazırlanabilmesi için gerekli olan son derece duyarlı gözlemler, 1960'ların ikinci yarısından başlayarak, radar, laser, radyoastronomi aygıtları, uzay araçları ve atom saatinin yardımıyla yapılabilir duruma geldi. 1984'te, ET'nin yerini, Kütle Merkezsel Dinamik Zaman (Fransızca adından TDB olarak kısaltılır) aldı. Bu ölçeğin hareket denklemleri, Güneş sisteminin kütle merkezini (barisantr) temel alır ve görelilik koşullarını içeren zaman dilimlerine dayalı olarak hesaplanır. Farklı görelilik kuramlarından yararlanılarak çeşitli TDB ölçekleri hazırlanmıştır. Uluslararası Astronomi Birliği, TDB'yi sayısal olarak tanımlayan özel bir gökgünlüğü belirlememiş, yermerkezli gökgünlüklerinde yardımcı bir ölçek olarak kullanılmak üzere Yersel Dinamik Zaman (İngilizce adından TDT olarak kısaltılır) ölçeğini hazırlamıştır. TDT'nin hareket denklemleri Yer'in merkezini temel alır. TDT ile Uluslararası Atom Zamanı (Fransızca adından TAI olarak kısaltılır) arasındaki ilişki, TDT = TAI + 32,184 saniye olarak verilir. *Ayrıca bak.* atom zamanı.

dinamit, 1867'de İsveçli fizikçi Alfred Nobel tarafından nitrogliserinden üretilen, ama kullanımı nitrogliserinden çok daha güvenli olan patlayıcı madde. Nobel, tek başına patlayıcı madde olarak kullanılmaya elverişli olmayan nitrogliserini silisli, geçirgen bir toprak olan kizelgurla (diyatome toprağı) karıştırarak, darbelere dayanıklı, ama ısı ya da şiddetli çarpmayla kolayca patlayan kuru ve tanecikli bir katı elde etti. Sonraki yıllarda soğurucu olarak odun unu kullanıldı, patlayıcının gücünü artırmak için de yükseltgen olarak sodyum nitrat katıldı. Bir süre sonra da, karışımdaki nitrogliserinin bir bölümü yerine amonyum nitrat kullanılarak daha güvenli ve ucuz dinamitler elde edildi. Nobel, toz halindeki dinamitten (dinamit barutu) başka, nitroselüloz ile nitrogliserin karışımı olan jelatinimsi dinamiti de bulmuştur.

dinamo, çoğunlukla doğru akım elde etmekle kullanılan küçük elektrik üreteci(*); mekanik enerjinin magnetik indükleme yoluyla elektrik enerjisine dönüştürülmesi temeline dayalı olarak çalışır.

Klasik bir dinamo temel olarak bir rotor ile magnetik akı oluşturan bir elektromıknatıstan oluşur. Rotorun eksenine bağlanmış bir kolektör ile dönamonun kutuplarını oluşturan fırçalar, indüklenmiş akımı toplayarak doğru akıma çevirir. Uygulamada her zaman bu sonuç alınmasa bile, kuramsal olarak dinamoların çalışma ilkesi elektrik motorlarınınkinin(*) tersidir.

Dinamo, Hasan İzzettin (d. 1909, Ahanda köyü, Akçaabat, Trabzon - ö. 20 Haziran 1989, İstanbul), şair ve romancı. Babasının I. Dünya Savaşı'nda şehit düşmesinden sonra Darüleytam'a yerleştirildi; 17 yaşına değin orada kaldı. 1931'de Sivas Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Malatya ve Adıyaman'da iki yıl ilkokul öğretmeni olarak çalıştı. Gazi Terbiye Enstitüsü Resim-İş Bölümü'ne girdi, ama yasak siyasal eylemlere katılmakla suçlanıp dört yıla hüküm giyince (1935) yükseköğrenimi yarıda kaldı. Cezaevinden çıktıktan sonra yaşamını kazanmak için çeviriler yaptı, özel dersler verdi. Askerlik hizmeti sırasında, 1942'de *Yeni Edebiyat* dergisinde yayımlanan sekiz şiirinden ötürü sıkıyönetim mahkemesi tarafından bir yıl hapis cezasına çarptırıldı. 1950'den sonra fotoğrafçılık yaptı; takma adlarla görgü

Hasan İzzettin Dinamo
Ara Güler

kitapları, çocuk kitapları yazdı; gazetelere tefrika romanlar hazırladı. 6-7 Eylül Olayları'ndan sonra gene tutuklandı; altı ay hapis yatıp, suçsuz görülerek salıverildi.

İlk şiiri Giresun'da *İzler* dergisinde yayımlanan (1925) Dinamo, daha sonra *Servet-i Fünun* (1928) ve Sivas'ta *Adım* (1930) dergilerinde yazdı. İlk şiirlerinin ve düzyazılarının bir bölümünü arkadaşları Vehbi Cem (Aşkun) ve Mehmet Cevat (Cevdet Demiray) ile birlikte çıkardığı *Adsız Kitap*'ta (1931) topladı. Başlangıçta Hecenin Beş Şairi'nin, özellikle de Faruk Nafiz Çamlıbel'in etkisindeydi. Daha sonra serbest ölçüye geçti. 1937'de yayımladığı *Deniz Feneri*'ndeki şiirler hapishanede yazılmıştı.

Dinamo'nun şiirleri anlatım yönünden Nâzım Hikmet'in çalışmalarını anımsatır. Zengin bir çağrışım düzeniyle doğayı ve yaşamın çeşitli kesitlerini vermeyi, bir yandan da temeldeki toplumsal gerçeği kavramak ister. Gençlik ürünleriyle Nurullah Ataç'ın dikkatini çekmiş, *Yeni Yol*, *İnsan*, *Ses*, *Yeni İnsanlık*, *Yeni Edebiyat*, *May*, *Papirüs*, *Sanat Emeği*, *Edebiyat Cephesi* dergilerinde; *Cumhuriyet*, *Vatan*, *Politika* gazetelerinde şiir, eleştiri ve kitap tanıtma yazıları yayımlamıştır. Şiirlerini uzun süre kitap olarak yayımlamamıştır. Kurtuluş Savaşı'nı konu alan *Kutsal İsyan* (1966-67, 8 cilt; ös 1990, 5 cilt) adlı romanı ilgi uyandırmıştır. Konu olarak Kurtuluş Savaşı sonrasını ele aldığı *Kutsal Barış* (1972-76, 7 cilt, 1988, 4 cilt) Dinamo'ya 1977'de Orhan Kemal Roman Armağanı'nı kazandırmıştır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Şiir. *Karacaahmet Senfonisi* (1960), *Mapusanemden Şiirler* (1974), *Sürgün Şiirleri* (1975), *Gecekondumdan Şiirler* (1976), *Tuyuğlar* (ös 1990). Roman. *Ateş Yılları* (1968), *Savaş ve Açlar* (1968), *Öksüz Musa* (1973), *Türk Kelebeği* (1981), *Anadolu'da Bir Yunan Askeri* (1988). Anı. *6-7 Eylül Kasırgası* (1971).

dinamo kuramı, Yer'in magnetik alanının, yerçekirdeğinde bulunan, kendi kendini besleyen bir enerji kaynağından ileri geldiğini öne süren kuram.

Kuramın savunucuları, Yer'in içinde bulunduğunu ileri sürdükleri kendi kendini besleyen bu enerji kaynağının etkinlik sürecini, laboratuvar düzeyinde, çeşitli elektrik üreteçlerinin (dinamo) çalışma biçimine benzetirler. Dışardan aldıkları bir güçle harekete geçen bu aygıtlar, iç akımlar üretmeye başlarlar, bu da dışarda bir magnetik alanın oluşmasına yol açar. Yer dinamosunun güç kaynağı olarak, gelgitlerin yol açtığı ya da yerçekirdeğinden kaynaklanan ısı gösterilir. Kurama göre bu enerji kaynağı, çekirdeğin dış bölümlerinde yer almaktadır.

dinamofon, TELHARMONIUM olarak da bilinir, elektrikle ses üreten ilk müzik aleti. ABD'li Thaddeus Cahill'in icat ettiği alet ilk kez 1906'da kullanılmıştır.

Bu elektrofon çalgı elektromekanik tiptendi ve dönen elektromagnetik üreteçler kullanarak (bu bakımdan Hammond orgunun öncüsüydü) elektrik vuruları üretiyor, bunlar telefon alıcılarıyla sese çevriliyordu. Dinamofon çok geçmeden yerini daha kullanışlı elektronik çalgılara bıraktı.

dinamometre, KUVVETÖLÇER olarak da bilinir, mekanik kuvvet ya da güç ölçmekte kullanılan aygıt. Ölçülecek büyüklük, aygıta, döner bir mil aracılığıyla iletilir. Güç, moment (burma kuvveti) ile açısal hızın çarpımına eşit olduğundan, bütün güç ölçen dinamometreler temelde moment ölçen aygıtlardır. Şaftın hızı ayrıca ölçülür.

Kuvvet ölçen dinamometrelerden en yaygın kullanılanı, esnek bir metal halkadan oluşur. Bu halkayı sıkıştıracak biçimde bir kuvvet yüklendiğinde halka burulur ve burulma miktarına göre kuvvet ölçülür. Bir başka kuvvet dinamometresi de, hidrolik "yük gözesi"dir; burada da sıkıştırma kuvvetleri, akışkan basıncı cinsinden ölçülür.

Başlıca güç ölçen dinamometreler ise, burulmalı dinamometreler ve soğurmalı di-

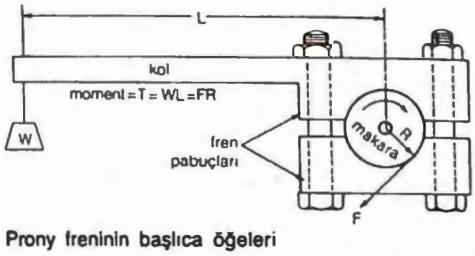

Prony freninin başlıca öğeleri

namometrelerdir. Burulmalı dinamometrelerde, esnek bir milin burulmasına dayalı olarak ya da milin kesitleri arasına yerleştirilen bir momentölçerin (torkmetre) yardımıyla moment ölçümü yapılır. Bu aygıtlarda, momenti oluşturan büyüklük, dışardan etkiyen yüktür.

Soğurmalı dinamometrelerde ise ölçümü yapılacak olan moment, mekanik sürtünme, akışkan sürtünmesi ya da elektromagnetik indükleme yoluyla, milin burulmasına karşı bir direnç sağlanması yöntemiyle oluşturulur. Prony freninde (*bak.* çizim), dönen bir makaranın çevresine yerleştirilmiş fren pabuçlarının yardımıyla mekanik sürtünme oluşturulur. Fren pabuçlarının cıvataları, FR sürtünme momenti, WL momentini dengeleyene kadar sıkıştırılır. Su frenlerinde ise, döner bir kanatlı çark ile sabit gövde arasında su dolaştırılarak direnç sağlanır. Öte yandan elektrikli dinamometrelerde, doğru akım ya da burgaçlı akımlar oluşturulur ve soğurulur. Her iki durumda da, milin dönüşünü engelleyen elemanın bir kızak üzerinde serbestçe hareket etmesi sağlanarak gövdeyle birlikte dönme eğilimi engellenir ve böylece engelleme kuvvetinin, dönme ekseninden belli bir uzaklıkta ölçülmesi olanaklı duruma gelir. Moment, yay yükü ya da ağırlık ile dönme eksenine olan uzaklığın çarpımına eşittir.

Dinansiyen Kat, Avrupa'da Karbonifer Dönemde (y. 345-280 milyon yıl önce) oluşmuş kayaç dizilerinin başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Adını, Belçika'da Dinant yakınlarında saptanan yüzey oluşumlarından alır. Dinansiyen Kat, ammonit kafadanayaklılar ya da mercanlar gibi deniz omurgasızları fosillerinin yardımıyla daha kısa zaman dilimlerine karşılık gelen birkaç kuşağa ayrılır. Başlıca iki bölümü, daha yaşlı olan Turnasiyen Altkat

ile daha genç olan Vizeyan Altkattır. İngiltere'de Dinansiyen'e karşılık gelen kayaç dizisi, Avoniyen Kattır(*).

Dinant pirinç işi, ortaçağın son dönemlerinde, Belçika'da Dinant'da ve çevresindeki kentlerde üretilen pirinç eşya. Pirinç Avrupa'da önceleri büyük bir kullanım alanı

Dinant ya da Malines'de yapılmış kabartma pirinç tabak, y. 1480; Irwin Untermyer Koleksiyonu
Irwin Untermyer

olmayan alaşımlardandı. İlk kez, 11. ve 12. yüzyıllarda Flandre'da Meuse (Maas) Irmağı yakınlarında önemli bir pirinç üretim merkezi kuruldu. Bu üretim bölgesinin merkezi olan Dinant 15. yüzyılda oldukça zengin bir kent durumuna geldi. Burada üretilen ibrik, ocak ve şömine takımları, şamdan, tabak ve leğenlerle buhurdan, bir tür su kabı olan akuamanil, vaftiz kurnası ve rahle gibi dinsel eşya kentin adıyla anılır oldu.

Burgonya dükü III. Philippe'in (İyi) oğlu Charles (Cesur) 1466'da Dinant'ı yağmaladı. Kentteki zanaatçılar Meuse Irmağı üstündeki kentlere, Brüksel'e, Brugge'a ve Tournai'ye dağıldılar; zamanla Aachen'de yeni bir üretim merkezi kuruldu. Dinant'dan kaçan bazı pirinç ustalarının Nürnberg kentine kadar gitmiş olabilecekleri sanılmaktadır. Bu dönemde zaten metal işçiliğinde belli bir ünü olan Nürnberg, kısa sürede Meuse Irmağı üstündeki eski merkezler kadar önem kazandı. 15. ve 16. yüzyılların sonlarına doğru Nürnbergli pirinç ustaları, Avrupa'nın birçok bölgesine ihraç edilen çok sayıda kabartma bezeli belirli bir tür tabak ve leğen ürettiler. Bu ürünler de Dinant pirinç işi olarak anıldı.

Gotik özellikler taşıyan ilk Dinant pirinç işleri genellikle altın renkli, küçük boyutlu, derin kaplardı. 16. yüzyıl ve sonrası üretilenlerse daha yassı, daha büyük ve daha koyu renkliydiler. Büyük zımbalarla yapılan bu kabartmalarda dinsel ve alegorik sahneler canlandırılır ya da stilize edilmiş bezeme örgeleri kullanılırdı. Bunlardan başka kabın çevresini dolanan ya da ortasındaki ana konuyu çevreleyen ve yalın örgelerden oluşan delikli bordürler bulunurdu. Bu kapların birçoğunun ortasında açmış bir gül biçiminde kabarık bir göbek, gotik harfler ya da gotik benzeri Arap harfli yazılar bulunur. Kiliselerde sık sık rastlanan bu kaplar bağış toplamak için kullanılırdı.

Dinapur *bak.* Danapur

Dinar, topraklarının bir bölümü Ege Bölgesi, daha büyük bölümü Akdeniz Bölgesi sınırları içinde kalan, Afyonkarahisar iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.286 km² olan Dinar ilçesi kuzeyde Kızılören ve Sandıklı, kuzeydoğuda Şuhut ilçeleri, doğuda ve güneyde Isparta ili, güneybatıda Başmakçı ilçesi, batıda da Evciler ilçesi ve Denizli iliyle çevrilidir.

İlçe topraklarının kuzey kesimini Akdağ'ın, kuzeydoğu kesimini Kumalar Dağının, doğu kesimini de Karakuş Dağlarının uzantıları engebelendirir. Akdağ'ın güney uzantılarını oluşturan sırtlar ilçe topraklarını ikiye böler. Doğu yarıda yer alan başlıca düzlükler Dombayova ve Gül Ovası, batı yarıdaki düzlük ise Dinar Ovası olarak adlandırılır. İlçe topraklarının sularını Büyük Menderes Irmağı toplar. İlçe merkezinin kuzeydoğusunda yer alan ve Marsyas kaynağı adıyla anılan bol sulu karstik kaynaklar Büyük Menderes Irmağının başlangıç kolu olarak kabul edilir.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarımdır. Dinar Ovasında haşhaş, şeker pancarı, tahıl, ayçiçeği ve baklagiller yetiştirilir. Mermer işleme, un ve tuz üretimi, teneke kutu, tarım aletleri ve mobilya yapımı başlıca küçük sanayi etkinlikleridir.

Yöredeki çok sayıda höyükte yapılan araştırmalarda elde edilen buluntular İÖ 3000'lere tarihlenmektedir Bu buluntular arasında kerpiç ya da çamur sıvalı evler, ambarlar, çanak çömlek, süs eşyaları, paralar ve Hitit çiviyazısı tabletleri vardır. Ulaşım yolları üzerinde önemli bir ticaret, din ve kültür merkezi olan Kelainai, İÖ 1000'lerde önde gelen Frigya kentlerindendi. Kral Midas İÖ 8. yüzyılda başkentini buraya taşıdı. Lidyalılar zamanında da önemini koruyarak Pers kralı II. Dareios Okhos'un (hd İÖ 423-404) İÖ 407'de kurduğu Büyük Frigya Satraplığı'nın merkezi oldu. Daha sonra Gelene adıyla anılan kent İÖ 333'te hiç çarpışmadan Büyük İskender'e teslim oldu. Selevkos kralı I. Antiokhos (Soter), Kelainai'nin adını İÖ 3. yüzyılda Apameia Kibotos olarak değiştirdi ve kenti daha açık bir alana taşıdı. Daha sonra sırasıyla Roma, Bizans, Arap ve Selçuklu yönetiminde kaldı. Dinar adını, uzun süre yönetiminde kaldığı Perslerin para biriminden aldığı sanılmaktadır. Antik kent kalıntıları ve Kserkses Sarayı yıkıntıları kentin kuzeydoğusundadır. Osmanlı döneminde eski parlaklığını yitiren kent, uzun süre Geyikler adıyla bir nahiye merkezi olarak kaldı. II. Meşrutiyet'ten sonra Hudavendigâr vilayeti Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı bir kaza oldu. Kurtuluş Savaşı'nda Yunan işgaline uğradı. Cumhuriyet'ten sonra ilçe merkezi yapıldı. Dinar kentinin kuzeydoğusundaki Karakuyu istasyonu bölge çapında önemli bir demiryolu kavşağıdır. Denizli'yi Afyonkarahisar ve Eğirdir'e bağlayan demiryolu hatları bu istasyonda kesişir. Kent, il merkezi Afyonkarahisar'a 110 km uzaklıktadır.

Dinar Belediyesi 1908'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 90.952; kent, 34.990.

dinar, eski İslam devletlerinde altın para birimi. İslam fıkhında şeri dinar, 10 dirheme (32,5 gr saf gümüş) eşit saf altındı. Başka bir ölçüme göre de 1 Mekke miskaline ya da 100 arpaya (4,25 gr) eşitti. İlk dinarı, 696'da Emevi halifesi Abdülmelik, Şam ve Kahire'de şer'i ölçüme uygun ve miskal esasına göre kestirdi. O döneme değin kullanılan Rum dinarına da (*solidus*) eşitti. Dinarın dirhem karşısındaki değeri zamanla, gümüşün değer yitirmesine ya da kazanmasına bağlı olarak değişti. Abbasi halifesi Harun Reşid döneminde (786-809) 1 dinar 22 dirheme (71,5 gr saf gümüş) çıktı. Mısır'ın Fatımi yönetimine girmesinden sonra 10. yüzyılda Ortadoğu para sistemi ciddi bir krize girdi ve Mısır'dan külçe altın sağlanamaması yüzünden dinarın dirhem karşısındaki değeri gittikçe arttı Memlükler döneminde dinarın yerini alan Eşrefi altını 3,47 gramdı. Akdeniz ticaretinde en geçerli para birimi olan dinar, bu denize kıyısı olan Avrupa devletlerinin de "bezant" ve "sarrasinat" denen ve Arap dinarlarına benzeyen saf altın paralar basmasına yol açtı

Horasan'da ise özel bir sikke sistemi geçerliydi ve dinar, 4 dirhem (13 gr saf gümüş) olarak hesaplanmaktaydı El-Cezire'de gene dirhem esasına göre 1 dinar, 8 miskal gümüş karşılığı altındı İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın (hd 1295-1304) kestirdiği dinar-ı rabih ise 33 habbe (2,14 gr) ağırlığındaydı ve 6 Abbasi dirhemine (19,5 gr saf gümüş) eşit saf altındı. II. Mustafa'nın 1696'da tedavüle çıkarttığı 300 akçelik dinar-ı cedidin dışında, Osmanlı döneminde kesilen altın sikkeler için dinar deyimi kullanılmadı. Dinar günümüzde Suriye, Irak, Kuveyt ve Yugoslavya'daki para biriminin adıdır.

Dinar Alpleri, Sırp-Hırvat dilinde DINARSKO GORJE ya da DINARA PLANINA Doğu Alpleri'nin, Hırvatistan'ın Dalmaçya (Adriya) kıyılarına paralel uzanan güneydoğu bölümü. Güneyde Arnavutluk'a kadar uzanır. Kuzeyde Soča (Isonzo) ve Sava ırmakları, güneyde Drina Irmağı, doğuda Kolubara, Ibar ve Sitnica ırmakları ve batıda Adriya Denizi'yle çevrilidir. Durmitor'daki Bobotov Kuk'ta 2.522 m yüksekliğe ulaşır. Girintili çıkıntılı kıyılarda çok sayıda doğal liman bulunmakla birlikte, kireçtaşı oluşumlu dağlar tarımsal hinterlanda geçit vermez. Dağların dışa kapalı iç havzaları verimli topraklar ve yoğun bir nüfus barındırır.

Dinarkhos, DEINARKHOS olarak da yazılır (d. y. İÖ 360, Korinthos - ö. 292'den sonra), Atinalı söylev yazarı. Yapıtları, Attika söylev sanatındaki gerilemenin başlangıcı olarak değerlendirilir.

Göçmen olduğu için halka kendi adına seslenmesi yasak olan Dinarkhos bu nedenle başkaları için söylevler yazdı. Büyük İskender'in hazinedarı Harpalos'un, İskender'in Asya fethinin ganimetinden elde ettiği büyük bir servetle İÖ 324'te Atina'ya kaçmasını izleyen skandal sırasında ün kazandı. Bu ganimetin bir bölümünü zimmetine geçirmekle suçlanan Demosthenes ile öteki tanınmış siyaset adamlarına karşı söylevler yazdı. Genellikle Dinarkhos'un yazdığı varsayılan ve günümüze ulaşmış Demosthenes'e Karşı, Aristogiton'a Karşı ve Philokles'e Karşı adlı metinler bu duruşmalarla ilgilidir. Halikarnassoslu Dionysios, Dinarkhos'un kaleme aldığı söylenen 87 söylevin başlığını aktarır ve bunlardan 60'ının gerçekten ona ait olduğunu belirtir. Günümüze ulaşan söylevlerin yaratıcılıktan yoksun oluşu, sağlam usavurmalar yerine kestirme sövgülere başvurması ve öteki hatiplerin söylevlerinden bölümler içermesi, Dionysios'un Dinarkhos'la ilgili olumsuz görüşünü desteklemektedir.

Dinççağ, Şadi (d. 29 Eylül 1919, Bafra - ö. 11 Ocak 1983, İstanbul), Türk karikaturcu. İlk dönemlerde Cemal Nadir ve Ramiz'in etkisinde kalmış, 1970'lerde soyut ve yazıya yer vermeyen karikatürler çizmiştir.

İstanbul Erkek Lisesi'ni (1938) ve İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Bölümü'nü bitirdi. İlk karikatürünü Sedat Simavi'nin çıkardığı *Karikatür* dergisinde yayımladı (1938) ve bundan sonra karikatür çizmeyi bir yan uğraş olarak sürdürdü. *Akbaba, Şaka, Tef,*

Dolmuş, Cumhuriyet, Vatan dergi ve gazetelerinde çizdi. Çizgiyle mizah anlayışının yaygınlaştırıldığı *Tef* ve *Dolmuş*'ta çıkan karikatürlerinde, yazıyla çizgiyi birleştirmeye yöneldi. Daha sonra yazıya hiç yer vermeyen karikatürler çizdi. Kişisel karikatür ve resim sergilerinin yanı sıra, yurt içinde ve dışında ortak sergilere katıldı. 1973'te

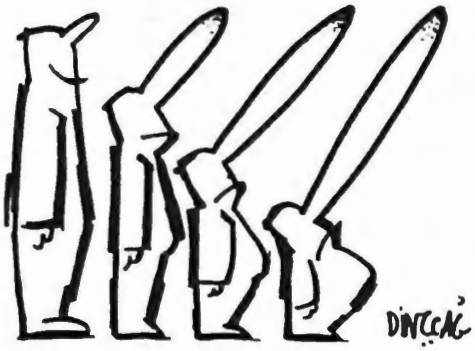

Şadi Dinççağ'ın bir yapıtı
Ana Yayıncılık Arşivi

Üsküp'te düzenlenen uluslararası karikatür yarışmasında Altın Plaket ödülünü kazandı. Yapıtları çeşitli albümlere, Tolentino ve Üsküp mizah müzelerine alındı.

Siyasal içerikli olmaktan çok, espriye dayalı karikatürler çizen Dinççağ, bunların çoğunda kalın ve ayrıntısız bir çizgi kullandı; anatomi bilgisine dayanan bir çizim anlayışı geliştirdi. 1980'de *Karikatürler* adlı bir albüm yayımladı.

Dinçer, Erdinç (d. 1935, İzmir), pantomim sanatçısı. 1956'da Ankara Devlet Konservatuvarı'nı bitirdi. Fransa'da iki yıl Jacques Lecoq'un pantomim okuluna devam

Dinçer
İsa Çelik

etti. Marcel Marceau, Étienne Decroux gibi ünlü pantomim ustalarıyla çalıştı. Türkiye'ye döndükten sonra çok sayıda gösteri gerçekleştirdi. Kişisel çabalarıyla, Ankara'da çeşitli okullarda ve Devlet Opera ve Balesi'nde pantomim öğretmenliği yaparak bu sanatın yaygınlaşması için uğraş verdi. Sahne Sanatları Akademisi adıyla kısa süreli bir pantomim okulu kurdu. *Doğuda ve Batıda Mim* adlı bir televizyon filminde Nasreddin Hoca'yı canlandırdı. Sonraları pantomim ve başka konularda filmlerden oluşan bir televizyon programı hazırladı ve sunuculuğunu yaptı. 1975'te Belgrad'da yapılan Uluslararası Monodram ve Pantomim Şenliği'nde monodram dalında altın madalya kazandı. 1987'de Devlet Tiyatroları kadrosuna katıldı.

Dindigul, Hindistan'ın güneydoğusundaki, Tamil Nadu eyaletine bağlı Madurai ilinde kent. Palni ve Sirumalai dağları arasında bir karayolu taşımacılığı merkezidir. Dindigul adı, kente egemen konumdaki çıplak tepeyi belirten *tintu kal* (yastık kaya) sözcüklerinden türemiştir. Vicayanagar döneminde (1336-1614) bu tepede inşa edilen kale, 17-19. yüzyıllar arasında Hindular, Müslümanlar ve İngilizler arasında savaşlara sahne olmuştur. Kentte günümüzde büyük ölçekli pamuk eğirme ve dokuma fabrikalarının yanı sıra ipekli dokuma, mücevher ve puro yapımı gibi el emeğine dayalı işkolları da varlığını korumaktadır. Dindigul'da Madurai-Kamarac Üniversitesi'ne bağlı iki yüksekokul bulunur. Nüfus (1991) 182.293.

Dindings, Batı Malezya'daki (Malaya) Perak eyaletinin batı kesiminde, Malakka Boğazı üzerinde kıyı ili. Dindings Kanalının karşısında anakaranın batısına düşen Pangkor Adasını, güneyde Sembilan Adalarını ve anakarada Dindings Irmağı ağzının iki yanında uzanan 13 km genişliğindeki toprakları içine alır. Dindings'teki liman olanakları 7-13. yüzyıllar arasında Sumatra'daki Şrivicaya Krallığı tarafından kullanılmıştır. Adalar 1826'da, anakara da 1874'te İngiltere'ye bırakılmış, daha sonra Boğaz Kolonileri'ne bağlanarak korsanlara karşı bir üs konumunu kazanmıştır. Başlangıçta yüzölçümü 492 km² olan Dindings ili, 1935'te yeniden Perak'a devredildikten sonra büyük ölçüde genişletilmiştir. İl topraklarında geniş hindistancevizi plantasyonları bulunur. Sığ kıyı sularında önemsiz kalay yatakları vardır.

İlin en önemli kenti Lumut, Dinding Irmağı üzerinde bir liman ve yönetim merkezidir. Kentte kıyı ticareti yapılır; başlıca ticaret ürünleri kauçuk, hindistancevizi ve balıktır. Kent Pangkor Adasına giden deniz taşıtlarının da kalkış noktasıdır. 9,5 km uzunluğunda ve 3,2 km genişliğinde olan Pangkor Adası 18. yüzyılda Felemenklilerin elinde bulunuyordu. Pangkor kasabasının dışındaki küçük bir kalenin kalıntıları hâlâ ayaktadır. Turistler genellikle balık tutmak ve Pasir Bogak'taki kumsaldan yararlanmak için adanın batısını yeğlerler. Önemli birer balıkçı kasabası olan Pangkor ve Kampung Sungei Pinang Kecil, birbirine karayolu ile bağlıdır. İhracata dönük balıkhaneler büyük önem taşır. Nüfus (1980) 146.059.

Dindir Irmağı, Arapça NEHRÜ'D-DİNDER, Mavi Nil'in Tana Gölünün batısındaki Etiyopya Platosundan doğan kolu. Kuzeybatıya doğru akarak Dongur'dan geçer ve Sudan Ovasına iner. Daha sonra çok sayıda menderes çizerek Sudan'da, Sennar yakınlarında Mavi Nil'e karışır. Uzunluğu 480 km'dir. Çığırının üçte birini oluşturan aşağı kesimi, yağmur mevsimi boyunca (haziran-eylül) ulaşıma elverişlidir. Sudan'daki orta çığırında Dindir Ulusal Parkı'nın içinden akar.

Dindir Ulusal Parkı, Sudan'da, en-Nilü'l-Ezrak ilinin (*müdiriye*) doğu kesimiyle Kassala ilinin güney kesiminde bulunan park. Dindir ve Rehed ırmaklarının killi taşkın ovasında, deniz düzeyinden 700-800 m yükseklikte yer alır. Yüzölçümü 7.123 km² olan park 1935'te kuruldu. Bitki örtüsü, kuzeyde savan çalılıkları, güneyde ise ağaçlardan oluşur; ırmak kıyısı boyunca palmiye ormanları ve bataklıklar bulunur. Parkta yaşayan yabanıl hayvanlar zürafa, inek antilopu, *redunca*, demirkır antilop, oribi, çalı antilopu, su antilopu ve büyük kududur; ayrıca gazal, dikdik, manda, aslan ve devekuşu türleri vardır. Siyah gergedan, pars, çita, fil, çakal ve sırtlana da rastlanır. Parka 470 km uzaklıktaki Hartum'dan karayoluyla ulaşılabilir. Yönetim merkezi Hartum'dadır.

Dine, Jim, tam adı JAMES DINE (d. 16 Haziran 1935, Cincinnati, Ohio, ABD), ressam, grafik sanatçısı, heykelci ve şair. pop sanat akımı doğrultusunda boyadığı

Dine, Hans Namuth'un fotoğrafı, 1964
Hans Namuth

tuvallerle sıradan günlük nesneleri bir arada kullandığı çevreler yaratan ve oluşumlar(*) düzenleyen ilk sanatçılardan biridir.

Dine sanat eğitimini Boston Güzel Sanatlar Müzesi Okulu ve Ohio Üniversitesi'nde yaptı. 1959-60'ta Claes Oldenburg ile birlikte yaptığı çalışmalarla oluşumların öncülerinden biri oldu. Erken dönem çalışmaları çoğunlukla üstüne giyim eşyası ve bahçe araçları gibi üç boyutlu nesnelerin tutturulduğu tuvallerdi. Örneğin "Beynimde Yürüyen Pabuçlar" (1960) adını taşıyan yapıtında çocuk resmi tarzında çizilmiş bir insan yüzünün alnına bir çift deri pabuç iliştirmişti. "Ad Resmi 1935-63" (1968-69), üstünde bu tarihler arasında tanıdığı herkesin adının yazılı olduğu büyük boyutlu bir tuvaldir. Dine 1970'lerde grafik sanatların olanaklarını araştırdı. Birçok baskı dizisinde ve bazı resimlerinde diş fırçası ve bornoz gibi tek bir imgeye yöneldi; bunları zengin ve anlatımcı bir yaklaşımla betimledi. Çizgi ve doku farklılıkları üzerine yaptığı araştırmalar 1970'lerin sonlarına doğru çiçek resimleri dizilerinde, 1977-81 arasında da karısının portrelerinden oluşan dizide ("Nancy Temmuz Ayında Açık Havada") kendini gösterir. Dine 1968'de Apollinaire'in *Le Poète assassine* (1916; Katledilen Şair) adlı şiir kitabının resimli bir çevirisi olan *The Poet Assasinated*'i yayımladı. Kendi özgün şiirlerini ve çizimlerini *Welcome Home Lovebirds* (1969; Yuvaya Hoşgeldiniz Aşk Kuşları) adlı kitabında topladı. 1960'ta *Work from the Same House*'ı (Lee Friedlander ile birlikte; Aynı Evde Yapılmış İşler), 1970'te *The Adventures of Mr. and Mrs. Jim and Ron*'u (Ron Padgett ile birlikte; Bay ve Bayan Jim ve Ron'un Maceraları) yazdı ve resimledi. Grafik çalışmalarının tümünü içeren *Complete Graphics* (Toplu Grafikler) adlı bir başka kitabı da 1970'te yayımlandı.

Dines, William Henry (d. 5 Ağustos 1855, Londra - ö. 24 Aralık 1927, Benson, Oxfordshire, İngiltere), çeşitli atmosfer özelliklerinin ölçümünde kullanılan aygıtlar geliştiren İngiliz meteorolog.

Bir meteorologun oğlu olan Dines, Cambridge'deki Corpus Christi College'da öğrenim gördü. Bir süre rüzgâr hızına ilişkin çalışmalar yaptı ve rüzgârın hem hızını, hem de yönünü ölçen ilk basınç tüplü anemometreyi (yelölçer) geliştirdi. Dines, yüksek-lerdeki hava hareketlerine ilişkin ölçümler yapmak için balonlardan ve uçurtmalardan yararlanmaya yönelik çalışmalara da öncü-

lük etti. Gene kendisinin geliştirdiği meteorografларla donatılmış balonlar, İngiltere'de uzun yıllar boyunca yüksek atmosfer ölçümlerinde kullanılan başlıca aygıtlar olarak kaldı. Stratosferdeki basınç, nem ve sıcaklık koşullarına ilişkin pek çok bilgi, bu balonlarla toplandı. Gelen bilgileri çözümleyen Dines, yükseklerdeki hava koşulları ile siklonlar ve antisiklonlar arasında çarpıcı bağıntıların bulunduğunu belirledi. Ayrıca, Yer ve Güneş ışınımına ilişkin bilgilere önemli katkılarda bulundu. 1901-02'de Kraliyet Meteoroloji Derneği'nin başkanlığını yapan Dines'ın ayrıntılı bir özgeçmişini de içeren toplu bilimsel araştırmaları 1931'de gene bu kuruluş tarafından yayımlandı. Dines, 1905'te Royal Society'nin üyeliğine seçildi.

Dinesen, Isak, asıl adı BLIXEN-FINECKE BARONESİ KAREN CHRISTENCE DINESEN, KAREN BLIXEN olarak da bilinir (d. 17 Nisan 1885, Rungsted - ö. 7 Eylül 1962, Rungsted,

Dinesen, 1959
AP / Wide World

Danimarka), Danimarkalı yazar. Geçmişi anlattığı ustalıklı öykülerinde, gerçeküstü öğelerle düş ve erotizm iç içe geçmiştir.

Özel eğitim gördü ve Kopenhag'daki Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudu. 1914'te kuzeni Blixen-Finecke Baronu Bror ile evlendi. Birlikte Afrika'ya giderek Kenya'da büyük bir kahve plantasyonu satın aldılar. Dinesen, 1921'de eşinden ayrıldıktan sonra plantasyonu 10 yıl süreyle işletti, ama kahve fiyatlarının düşmesi üzerine Danimarka'ya dönmek zorunda kaldı.

Kenya'da geçirdiği yılları *Den afrikanske farm* (1937; Afrika Çiftliği) adlı kitapta anlattı. Büyük ilgi gören Kenya anıları, Afrika'ya ve Afrikalılara duyduğu gizemli denebilecek sevgiyi dile getirir. Yapıt, Dinesen'in kişisel başarı ve üzüntüleri, çiftliğini yitirişi, arkadaşı İngiliz avcı Denys Finch-Hatton'ın ölümü ve hayran olduğu Afrika yaşam tarzının yok oluşundan duyduğu acının şiirsel bir dille anlatımıdır. Sydney Pollack'ın bu yapıttan yola çıkarak çektiği *Out of Africa* (1985; *Benim Afrikam*) adlı filmde Dinesen'i Meryl Streep canlandırdı. Dinesen, 1944'te Pierre Andrézel takma adıyla tek romanı olan *Gengaeldelsens veje*'yi (Melek Yüzlü İntikamcılar) yayımladı. Roman görünüşte yardımsever ama gerçekte kötü efendilerini alt ederek tutsaklıktan kurtulan saf ve temiz insanların melodramatik öyküsüydü. Ama Danimarkalı okurlar, yapıtın Nazi işgalindeki Danimarka'yı anlatan zekice yazılmış bir yergi olduğunu kavradılar.

Dinesen hem İngilizce, hem de Danca yazdı. Kitapları genellikle her iki dilde aynı zamanlarda yayımlandı. Aristokrasiyi tarihsel konumunda ele aldığı öykülerini ilk olarak, 1935'te *Syn fantastiske fortoellinger* adıyla Dancasını da yazdığı, *Seven Gothic Tales* (1934; Yedi Gotik Öykü) adlı kitapta topladı. Dancası *Vinter-eventyr* olan *Winter's Tales* (1942; *Ölümsüz Öykü*, 1986) ve Dancası *Sidste fortaellinger* olan *Last Tales* (1957; Son Öyküler) adlı öykü kitaplarında da gene bu konuyu işledi. Bu iki kitabın İngilizce ve Danca baskıları aynı yıllarda yapıldı. Toplu öykü kitaplarına girmemiş ya da yayımlanmamış öyküleri *Carnival: Entertainments and Posthumous Tales* (1977; Karnaval: Eğlenceler ve Ölümünden Sonra Yayımlanan Öyküler) adıyla yayımlandı. Gene ölümünden sonra yayımlanan *Daguerreotypes, and Other Essays* (1979; *Daguerreotype*'lar ve Başka Denemeler) İngilizceye ilk kez çevrilen yedi yazısından derlenmiştir. *Letters from Africa, 1914-31* (Afrika Mektupları, 1914-31) 1981'de, Judith Thurman'ın yazdığı yaşamöyküsü *Isak Dinesen: The Life of a Storyteller* (Isak Dinesen: Bir Öykü Anlatıcısının Yaşamı) ise 1982'de yayımlandı.

Dineveri, tam adı EBU HANİFE AHMED BİN DAVUD EL-DİNEVERİ (d. y. 815 - ö. 24 Temmuz 895, Dinever, İran), *Kitabü'n-Nebat* adlı yapıtıyla ortaçağın en büyük Müslüman botanikçisi kabul edilen İranlı bilgin.

Basra ve Kûfe'de felsefe ve dil öğrenimi gördü. 849'da Isfahan'a gitti. Oradaki gök gözlemlerini *Kitabü'r-Rasad* adlı yapıtında topladı. Daha sonraki yaşamını doğduğu kentte geçirdiği sanılan Dineveri'nin günümüze tam olarak ulaşabilmiş tek yapıtı *Kitabü'l-Ahbari't-Tival*'dir. Bu yapıtta Sasani tarihi, Kadisiye Savaşı, Irak'ın Araplarca fethi, Hz. Ali ve Muaviye arasındaki savaşlar, Harici ayaklanmalar ve Emevilerin çöküşü anlatılır.

Dineveri'nin en ünlü yapıtı olan *Kitabü'n-Nebat* aslında edebiyatçılar için hazırlanmış ansiklopedik bir sözlüktür. Arap şiirinde geçen bitki adlarını açıklayan, nerelerde yetiştiklerini, özelliklerini gösteren altı ciltlik bu yapıtın kayıp olan son cildini Muhammed Hamidullah, sonraki kaynaklarda Dineveri'ye yapılan göndermelere dayanarak yeniden düzenleyip yayımlamıştır (1973).

ding (Çincede "üçayak"), ilk kez Neolitik Çağda (İÖ y. 3000-1500) üretilen bir Çin kabı. Oldukça derin, iki kulplu ve üç yüksek ayağı olan bu kap özellikle yemek pişirmek için kullanılırdı.

Ding'in bir türü olan *liding*'in ayakları, *li*(*) tunç kaplarında olduğu gibi gövdeye şişkinlik verecek gibi eklenmiştir. Bir başka tür olan *fangding* ise, kare ya da dikdörtgen biçimlidir ve dört ayak üstünde durur. Büyük boyutlu *taotie*(*) örgelerinden ya da canavar maskelerinden oluşan bezemeler genellikle kabın büyük gövdesinde ve yüzeyinde yoğundur, ayaklarında ise pek az bezeme olur. *Ding* kaplarının değişik biçimlerine Neolitik Çağ çanak çömlekleri ile Shang (İÖ 18-12. yy) ve Zhou (İÖ 1111-221) hanedanları dönemi tunç işlerinde olduğu gibi, Çin sanatının erken dönemlerinde de oldukça sık rastlanır. Daha geç dönemlerdeyse tunçtan ya da topraktan sırlı taklitleri yapılmıştır.

Ding Ling, Wade-Giles yazımında TING-LING, asıl adı JIANG WEIJI (d. 1904, Changde, Hunan bölgesi - ö. 4 Mart 1986, Pekin, Çin), 20. yüzyıl Çin edebiyatının en ünlü kadın yazarlarındandır. Geleneklere aykırı ve başkaldırıcı bir yaşam tarzı sürdüğü gençliğinde bireysel konuları işleyen öykü ve romanlar, Çin Komünist Partisi'ne (ÇKP) katıldığı 1931'den sonra ise işçi sınıfını savunan yapıtlar yazmıştır. 1951'de Stalin Edebiyat Ödülü'nü almasına karşın, 1957'de sağa kaydığı gerekçesiyle ÇKP'den çıkarılmıştır.

Soylu bir ailenin kızı olan Ding Ling, 1911'de babasını yitirince varlıklı annesinden destek gördü. Annesinin Changde'de kurduğu kız okulunda, ardından Daoyuan'daki bir başka kız okulunda öğrenim gördü. Ailesine başkaldırarak Changsha'da karma bir okula girdi. İki yıl sonra düşünsel yaşamı izlemek amacıyla Şanghay'a, buradan da Nanjing'e gitti. Bir süre anarşizme ilgi duydu. Şanghay Üniversitesi'nden aldığı bir uzaklaştırma cezasından sonra Pekin'e gitti. Pekin'de solcu şair adayı Hu Yepin ile tanıştı (1925) ve onunla birlikte Pekin dışındaki Batı Tepelerine taşındı.

Fransız ve Rus romancıların etkisi altında, bir ölçüde kendi yaşamöyküsüne dayanan öyküler yazmaya başladı. Cinsellığı rahat bir anlatımla ele aldığı bu öykülerde özgür bir Çinli kadın kahraman modeli yarattı. Öyküleri kısa zamanda başarı kazandı. Ama Hu Yepin adını pek duyuramadığından, Hu'nun yapıtlarını yayımlayabilecekleri bir edebiyat dergisi çıkarmak üzere 1928'de Şanghay'a taşındılar. Bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Hu Yepin Solcu Yazarlar Birliği'ne katılarak siyasete yöneldi. Ding Ling ise kendini tümüyle yazmaya verdi. 1930'da öykülerini topladığı üç kitabı ve bir kısa romanı bitirdi. ÇKP'ye giren Hu Yepin'in Milliyetçi hükümetçe tutuklanarak 1931'de idam edilmesinin de etkisiyle, 1933'te ÇKP'ye katıldı ve Solcu Yazarlar Birliği'nin çıkardığı dergiyi yayıma hazırlama işini üstlendi.

Ding Ling'in Marksizmi benimsemesi yaşamını ve yapıtlarını derinden etkiledi. İşçi sınıfı bakış açısıyla yazdığı *Shui* (1931; Tufan) toplumsal gerçekçi Çin romanına örnek oldu. 1933'te Kuomintang ajanlarınca kaçırılıp hapse atıldı. 1936'da asker kılığında hapishaneden kaçarak Yenan'da komünistlere katıldı. Burada Mao Zedong'un dostluğunu kazandı ve Peng Dehuai ile romantik bir ilişkiye girdi. Bu arada komünist hareketi eleştirmekten kaçınarak, hoşnutsuzluklarını öykülerinde ve denemelerinde dile getirdi. Bu nedenle sansüre uğradı. *Taiyang zhao zai Sangganhe shang* (1948; Sanggan Irmağı Üzerinde Güneş Doğuyor) ile Stalin Ödülü kazanan ilk Çinli romancı oldu. Özellikle kadın hakları konusunda partiyi açıkça eleştirdiği için, kazandığı başarılar siyasal sorunlardan kurtulmasına yetmedi. 1957'de Parti'den ihraç edildi ve Kültür Devrimi sırasında 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 1975'te serbest bırakıldı. 1979'da Parti üyeliği geri verildi. Son yapıtları birkaç eleştirel deneme ile kısa ve uzun öyküleri kapsar.

Ding seramiği, sırlı, gözeneksiz, sert Çin seramiği. Song hanedanı (İS 960-1279) döneminde önce Ting Zhou'da, 1127'de sarayın güneye taşınmasından sonra da Jingdezhen yakınlarında üretilmiştir. Genellikle beyaz renkli olurdu. Ya düz bırakılır ya da kazıma, kabartma, baskı ve oyma desenlerle bezenirdi. En sevilen örgeler anka kuşu ile zambak, şakayık gibi çiçeklerdi. *Bai* (beyaz) Ding, *fon* (un) Ding ve *tu* (toprak) Ding gibi türleri önemliydi. *Bai* Ding seramiklerinin dış yüzeyindeki sır, çoğunlukla, "gözyaşları" olarak bilinen bezemeleri oluşturacak biçimde kalınlaştırılırdı.

Ding seramiğinin tipik örnekleri kâselerle fincan ve tabaklardır. Ding seramikleri ters kapatılarak fırınlandığı için, başta kâseler olmak üzere çoğu parçaların ağız kenarları sırsız kalır ve bu nedenle metal bir bantla çevrelenirdi.

Dingane, Afrikaner dilinde DINGAAN (ö. 1843), 1828-40 arasında Natal'in Zulu kralı. Üvey kardeşi Shaka'yı öldürerek krallığı ele geçirdi. Kasım 1837'de Boer önderi Piet

Retief'e, çalınan bir sığır sürüsünü bulması karşılığında Natal'in hemen hemen tümünü vermeyi vaat etti. Retief, Dingane'nin isteğini yerine getirmesine karşın, yaklaşık 600 göçmenle birlikte Şubat 1838'de öldürüldü. Andries Pretorius önderliğindekl Boerler 16 Aralık 1838'de Blood Irmağı Çarpışması'nda 3 bin Zulu savaşçısını öldürerek intikam aldılar. Ocak 1840'ta kardeşi Mpande tarafından devrilen Dingane Svaziland'a kaçtı ve 1843'te burada öldürüldü.

Dingelstedt (Baronu), Franz Ferdinand (d. 30 Haziran 1814, Halsdorf, Hessen-Kassel, Almanya - ö. 15 Mayıs 1881, Viyana, Avusturya), keskin siyasal yergile-

Dingelstedt'in bir fotoğrafından A. Weger'in yaptığı oymabaskı
Bavaria-Verlag

riyle tanınmış Alman şair, oyun yazarı ve tiyatro yapımcısı.

Liberal Genç Almanya hareketine katıldı. Öğretmenlik ederken Alman prenslerine karşı siyasal yergiler yazdı. Bunların en ünlüsü *Lieder eines Kosmopolitischen Nachtwächters*'tir (1841; Kozmopolit Bir Gece Bekçisinin Şarkıları). *Die Neuen Argonauten* (Yeni Argonotlar) adlı yergisi işten çıkarılmasına neden oldu. 1841-43 arasında Paris ve Londra'da muhabirlik yapan Dingelstedt, siyasal görüşlerini değiştirdi ve devlet memuru oldu. Münih ve Weimar'da saray tiyatrolarında yapımcılık, daha sonra Viyana'da operada ve Hofburg Tiyatrosu'nda yöneticilik yaptı. Bavyera kralından soyluluk unvanı aldı. Alman klasiklerini ve Shakespeare oyunlarını yeni ve yetkin bir üslupla sahneye koydu. Alman Shakespeare Derneği'nin kurucusuydu; Shakespeare'in birçok oyununu çevirdi. Ayrıca romanları ve *Münchener Bilderbogen* (1879; Münih'ten Resimli Yapraklar) adlı bir de otobiyografisi vardır.

dingi, Hindistan'da, Ganj Irmağında ve yarımadayı çevreleyen korunaklı sularda, yolcu ve yük taşımacılığında kullanılan, kürekli ya da yelkenli küçük tekne. Birçok başka ülkede de, gemilerde tahliye sandalı olarak kullanılır. Bunların bir bölümü kürekli tekneler olmakla birlikte çoğunluğu ince burunlu, uzun gövdeli ve yuvarlak altlı, kıçtan takmalı deniz motorlarıdır. Yarış teknesi olarak kullanılan dingiler ise yelkenlerle donatılır ve kıç bölümlerine dümen eklenir. Küçük ve havayla şişirilen cankurtaran sallarına da dingi denir.

dinginclilik, yetkinliğe ulaşmanın ruh dinginliğinden geçtiğini, tanrısal gücün etkisini eksiksiz gösterebilmesi için her türlü insan çabasına son verilmesi gerektiğini savunan dinsel öğreti. Gerek Hıristiyanlıkta, gerek Hıristiyanlık dışı bazı akımlarda dinginci eğilimler görülür. Ama bu terim çoğunlukla, 17. yüzyılın ikinci yarısında Roma'da büyük saygınlık kazandıktan sonra Katolik Kilisesi'nce heretiklikle suçlanan İspanyol rahip Miguel de Molinos'un öğretileri için kullanılır.

Molinos'a göre, tanrısal güçten destek alan her Hıristiyan, batını tefekkür yoluyla yetkinliğe ulaşabilir ve bu durum yıllarca, hatta bir ömür boyu sürebilirdi. Tanrı'yı bulanık, belirsiz biçimde görmeyi sağlayan bu tefekkür insanın iç güçlerine ket vuruyor ve ruhun her türlü belirgin düşünceyi ve iç edimi dışlayan edilgen bir arınma durumunda kalmasını sağlıyordu. Molinos'a göre eylemde bulunma isteği, Tanrı'ya karşı bir başkaldırıydı. Eylemsizlik, ruhu kaynağındaki ilkeye, yani tanrısal varlığa geri döndürüyor, ona dönüştürüyordu. Tek gerçeklik olan Tanrı, bu mistik ölümü yaşayan ruhlarda hüküm sürmekteydi. Onlar yalnızca Tanrı'nın istediğini isteyebilirlerdi, çünkü kendi iradeleri ellerinden alınmıştı. Kurtuluşla, yetkinlikle ya da başka herhangi bir şeyle ilgilenmemeli, her şeyi Tanrı'ya emanet etmeliydiler. Onların olağan ibadet kurallarına da uyması gerekmezdi. Şeytan'ın kışkırtmaları karşısında bile, tefekkür durumundaki kişi eylemsiz kalmalıydı. Şeytan belki kişinin vücuduna söz geçirebilir ve onu günah işlemeye zorlayabilirdi, ama kişinin rızası olmadığı sürece bunlar günah sayılmazdı. Molinos'un öğretileri 1687'de Papa XI. Innocentius tarafından mahkûm edildi ve Molinos ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı.

Protestanlar arasında da Pietistlerin ve Quaker'ların bazı öğretileri ile dinginclilik arasında benzerlik kurulabilir. Fransa'da etkili bir mistik olan Jeanne-Marie Bouvier de la Motte Guyon'un öncülüğünde dinginclilik ılımlı bir biçimde ortaya çıktı. Arı bir sevgi öğretisi geliştiren Cambrai başpiskopusu François de Salignac de la Mothe Fénelon da Guyon'un görüşlerini destekledi. 1699'da Papa XII. Innocentius bu öğretiyi mahkûm etti. Fénelon ve Guyon görüşlerini reddettiler.

Dingisuayo (ö. 1817), 1807'den başlayarak, Bantu halklarının Kuzey (Natal) Angoni kolundan Mtetua klanının şefi. Daha sonra Zululand'daki (bugün Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Natal eyaletinin kuzeydoğu kesimi) 30 kadar topluluğun büyük şefi oldu. Bölgedeki Angoni topluluklarını egemenliği altına alarak henüz kurulma aşamasında olan merkezi devlete katma politikası, kendisine ardıl olarak seçtiği Shaka adlı Zulu tarafından sürdürüldü. Mozambik'te Portekizlilerle ticari ilişkiler kuran Dingisuayo, Zululand'daki yönetimine karşı ayaklanan Nduandue klanının şefi Zvide tarafından öldürüldü.

Dingle, İrlanda'nın Kerry ilinde (*county*) yarımada ve koy. Yarımada, Tralee kentinin güneyinde Slieve Mish Dağlarıyla başlar. Dağlar 600 m'yi aşan tepelerden oluşur ve en yüksek noktası Baurtregaum'dur (853 m). Batıya doğru dağ sırası, tepelik ve düzlüklerden oluşan karma bir yapıya dönüşür. Dingle kenti yakınlarında kuzey doğrultusunda bir sırt oluşturur. Brandon Dağını da içine alan bu sırt görkemli yarlarla sona erer. Dağların arasında buzullarla kaplı vadiler vardır. Yarımadanın batı ucu, özellikle Dingle, Ventry ve Smerwick'teki doğal limanların çevresi daha çok alçak düzlüklerle kaplıdır. Yarımada Blasket Adalarında son bulur. Dingle Körfezi kuzeydeki Dingle Yarımadasını güneydeki Iveragh Yarımadasından ayırır.

dingo (*Canis dingo*), *Canidae* (köpekgiller) familyasından, Avustralya'da yaşayan yaban köpeği. Avustralya Yerlileri tarafından Pleyistosen Bölümden sonra, olasılıkla günümüzden 5-8 bin yıl önce Asya'dan Avustralya'ya getirildiği sanılan dingo, bu kıtada yaşayan az sayıdaki kesesiz memeliden biri-

Dingo (*Canis dingo*)
G R Roberts

dir. Gövde yapısı ve alışkanlıklarıyla evcil köpeğe benzer; kısa ve yumuşak tüylerle kaplı gövdesi sağlam yapılı ve tıkız, kuyruğu bol tüylü, kulakları dik ve sivri uçludur. 30 cm'lik kuyruğuyla birlikte uzunluğu yaklaşık 1,2 m, omuz yüksekliği 60 cm kadardır. Karnı, bacakları ve kuyruğunun ucu genellikle ak, geri kalan bölümleri kahverenginin sarımsı ile kızılımsı tonlarındadır.

Yalnız ya da küçük gruplar halinde avlanan dingolar bir zamanlar kanguruların en büyük düşmanıydı; bugün daha çok tavşanları avlar, arasıra da çiftlik hayvanlarına saldırırlar. Aynı hayvanları avlayarak beslenen keseli memelilerden tasmanyakurdu ile tasmanyaşeytanının soylarının tükenmesinde dingoların büyük etkisi olmuştur; öte yandan, kıtaya yerleşen Avrupalı göçmenler de, besledikleri koyun sürüleri ile kümes hayvanlarına saldıran dingoların sayısını oldukça azaltmıştır.

Dingolar, yabanıl yaşamda çok korkusuz, atak ve ürkütücü hayvanlar oldukları halde, yavruyken kolayca eğitilebilir ve insana alıştırılabilir. Avustralya Yerlileri bazen dingoları av köpeği olarak kullanırlar. Yabani dingolar genellikle ulur, ama evcilleştirildiğinde köpek gibi havlayabilir. Dişiler, yaklaşık 63 günlük bir gebelik döneminden sonra 4-8 kadar yavru doğurur.

Dinguiraye, Batı Afrika'da, Gine'nin ortakuzey kesiminde, il ve il merkezi kent. Fouta Djallon Platosunun doğu kenarında yer alır. Kent eskiden el-Hacc Umar yönetimindeki imamlığın merkeziydi. Umar'ın açtığı cihad sonucunda Nijer Vadisinde Tukulor İmparatorluğu kurulmuştu (1850-93). Dinguiraye, karayoluyla Siguiri ve Dabola'ya bağlanır. Pirinç, darı, yerfıstığı ve sığır ticaretinin başlıca merkezidir.

Dinguiraye ilinin yüzölçümü 11.000 km²'dir ve büyük bölümü savanlarla kaplıdır. İl topraklarının sularını kuzeybatıdaki Bafing ve güneydoğudaki Bouka ırmakları toplar. Halkın büyük çoğunluğunu Tukulörler, Fulaniler ve Dialonkeler oluşturur. Kentin doğusuna düşen ve Nijer'in bir kolu olan Tinkisso Irmağının yukarı çığırında alüvyonlu altın çıkartılır. Nüfus (1983) il, 133.502.

Dinh Bo Linh, yıl adı DINHTIEN HOANG (d. Hoa Lu - ö. 979, Vietnam'ın kuzeyi), Vietnam'da hüküm süren ikinci hanedanı kuran imparator. On yıllık bir kargaşa döneminin ardından ülkesinin yeniden birleşmesini ve Çin'den bağımsız bir devlet olarak resmen tanınmasını sağlamıştır.

Vietnam kaynaklarında köy kökenli tanıtılan Dinh Bo Linh, bir derebeyi olan Hoa Lu

valisince evlat edinilmişti. Vietnam'ın kuzeyi ile orta kesimindeki üç ilden oluşan Nam Viet'i aralarında paylaşmış 12 beyden biriydi. 968'de öbür 11 beyi yenerek Nam Viet'e bütünüyle egemen oldu. İmparatorluğunu ilan eden Dinh Bo Linh, yeniden birleştirdiği ülkeye Dai Co Viet adını verdi. Yeni imparator, birlik sağlanmadan önce ülkede hüküm süren toplumsal ve siyasal kargaşayı ortadan kaldırdı. Yönetici kadrolara, imparatorluğa ve yönetime bağlı Budacı ve Taocu din adamlarını yerleştirdi. Devleti Vietlilerin yabancısı olmadığı, bağlılık ve kişisel görev bilincine dayalı Çin kökenli bir sistem temelinde örgütledi.

Dinh Bo Linh, Çin'le barışçı ilişkiler kurmaya çalıştı. Kısa süre önce iktidara gelen Song hanedanının zayıflığından yararlanarak, Dai Co Viet'in hükümranlığının tanınması karşılığında Çin'e vergi ödemeyi kabul etti. Böylece Vietnam Devleti'nin bundan böyle Çin'den bağımsız olmasını sağladı; Çin'in sonraki yüzyıllarda bu topraklarda hak iddia etmesi sonuç getirmedi.

Dinh Bo Linh cesur bir savaşçı, yetenekli bir yönetici ve diplomat olarak tanınmasına karşın, otoriter yönetimi ve zevke düşkünlüğü ile saray ve ailesi çevresi içinde bile pek çok kimsenin düşmanlığını çekti. Dai Co Viet'in gerçek imparatoru olduğuna inanan mistik bir kâhin, Dinh Bo Linh ve veliaht prensi 979'da öldürdü. Tahtın vârislerinin çok genç oluşu, Dinh hanedanının kralın ölümünden sonra bir yıl içinde yıkılmasına yol açtı.

Dinichthys, DUNKLEOSTEUS olarak da bilinir, soyu tükenmiş, ilkel yapılı, zırhlı, balığa benzer su hayvanlarını içeren *Arthrodiriformes* (eklemboyunlular) takımının fosil cinsi.

Dinichthys terrelli'nin başının insan eliyle yapılmış maketi
Cleveland Museum of Natural History

Avrupa, Asya'nın kuzeyi ve Kuzey Amerika'daki Üst Devoniyen Dönem (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) kayaçlarındaki fosilleriyle tanınan bu hayvanların zırhlı baş kalkanı boyna eklemlenerek, üstçeneye hareket olanağı sağlar. 9 m'ye ulaşan uzunluklarının yaklaşık üçte birini baş kalkan oluşturur. Devoniyen Dönemde çok yaygın olan bu hayvanlar, büyük olasılıkla denizlerin en saldırgan ve usta avcılarıydı.

Dinis, DINIZ olarak da yazılır (d. 9 Ekim 1261 - ö. 7 Ocak 1325), Portekiz'in altıncı kralı (1279-1325). Ekonomiyi geliştirip soylular ile kilisenin gücünü sınırlayarak krallığı güçlendirmiştir.

III. Afonso'nun oğluydu. Fransız ve Kastilya kültürlerinin etkisi altındaki saray ortamında usta bir şair olarak yetişti. Portekiz'in ilk üniversitesini 1290'da Lizbon'da Dinis kurdu. 1282'de Aragon kralı III. Pedro'nun kızı Isabel'le (Azize) evlendi. Kastilya ile yürüttüğü başarılı görüşmeler sonucunda Portekiz'in sınırlarını kesinleştirdi. Yerel hükümetlere müdahalede bulundu, soyluların gücünü kısıtladı, din adamlarının özellikle toprak mülkiyetinden kaynaklanan üstünlüğünü kırabilmek için 1286, 1291 ve 1309'da toprak devredilmesi üzerindeki kısıtlamaları kaldıran yasalar çıkardı; böylece tahtı en yüksek otorite konumuna yükseltti. 1289 ve 1290'da papalıkla imzaladığı konkordatolar aracılığıyla kilise ile arasındaki mücadaleyi sona erdirdi.

Toprağa karşı özel bir ilgi duyan Dinis, ormancılığın ve ülkenin tarım kaynaklarının gelişmesini özendirdi. Ayrıca gemi yapımı ile ticaretin geliştirilmesi ve korunmasıyla da yakından ilgilendi. Dinis'in son yıllarında bir ayaklanma başlatan oğlu, onun ölümünden sonra IV. Afonso adıyla tahta çıktı.

Dinis, Júlio, asıl adı JOAQUIM GUILHERME GOMES COELHO (d. 14 Kasım 1839, Porto - ö. 12 Eylül 1871, Porto, Portekiz), şair, oyun yazarı ve romancı. Çağdaş Portekiz orta

Júlio Dinis, Alfredo Roque Gameiro'nun suluboya çalışmasından ayrıntı, 19. yy
Secretaria de Estado da Informacao e Turismo, Lizbon

sınıfının ilk önemli roman yazarıdır. Yaşamı boyunca büyük ilgi gören ve Portekiz'de hâlâ yaygın olarak okunan romanları, geniş halk kitlelerine seslenebilen yalın ve açık bir üslupla yazılmıştır.

Dinis, Porto'daki tıp okulunda eğitmenlik yaparken tutulduğu verem hastalığı nedeniyle görevinden ayrıldı. Daha önce *Jornal do Porto*'da taşra yaşamına ilişkin çeşitli öyküler yayımlamıştı. Sağlığı yüzünden yerleştiği Ovar adlı kıyı kasabasında taşra yaşamını ve görüntülerini anlatan en tanınmış romanı *As Pupilas do Senhor Reitor*'u (1867; Dekanın Öğrencileri) yazdı. Annesi İngiliz olan Dinis, kendi aile yapısından yola çıkarak romanda İngiliz kültürünün Portekiz kültürü üzerindeki etkisini anlattı. İlk romanının kazandığı başarıdan sonra, Porto'daki İngilizleri konu alan *Uma Família Inglesa* (1868; Bir İngiliz Ailesi) adlı romanını yayımladı.

Şiirleri ve oyunları ölümünden sonra yayımlanan Dinis en çok romanlarıyla tanınır. Bunlardan *As Pupilas do Senhor Reitor* 1900'e değin 14 baskı yapmıştır.

dink, tahılların kabuklarını yumuşatmak ve ayırmak, yağlı tohumlardan yağ çıkarmak için kullanılan, su, hayvan gücü ya da elle çalıştırılan özel değirmen. Sözcük Anadolu ve Rumeli'nin bazı yörelerinde dibek, havan, soku gibi araçlarla eşanlamlı olarak kullanılır.

Bilinen en yaygın dink, dik durumda ve hareketli bir noktaya sağlam bir kolla bağlanmış, kendi çevresinde dönen bir düzenektir. Taşın döndüğü yer merkeze doğru biraz çukurlaşır. Bu da taşın dönme ekseninin, merkezdeki hareketli noktanın da etkisiyle değişmesine yol açar. Hızlı ve iyi sonuç alabilmek için dinklenen tahıl bir kürekle karıştırılır ve arada bir su serpilir.

Şayak, aba, çuha, keçe gibi kalın ve havlı kumaşları inceltmek ve biçimlendirmek için dövüp sıkıştırma işlemini yapan araca da dink denir. Osmanlı Devleti'nde fesin 1829'da başlık olarak kullanılmaya başlamasından sonra, 1833'te İzmit'te kurulan fes atölyesine "dınkhane" adı verilmişti.

Dinkalar, Dinka dilinde CANGE (halk), Sudan'ın güneyinde, Nil Havzasının orta kesimindeki bataklıklarla çevrili savan bölgesinde yaşayan halk. Nıl-Sahra dil ailesinin

Sudan'ın güneyinde Nil Irmağı kıyısına kurulmuş bir Dinka köyü
Hennette Grindat

Çari-Nil koluna bağlı Dinka dilini konuşurlar. Nuerlerle yakından ilişkilidirler. Bin ile 30 bin kişi arasında değişen, çok sayıda bağımsız grup oluştururlar. Bu gruplar bölge, dil ve kültür temelinde kümelere ayrılır. En çok bilinen kümeler Acarlar, Alibler, Borlar, Rekler ve Melvallar'dır. Başlıca uğraşları hayvancılık olan Dinkalar, ekimden nisana değin süren kurak mevsimde sığır sürülerini ırmak kıyısındaki otlaklara götürürler. Yiyecek ürünlerinin, özellikle mısırın yetiştiği yağmurlu mevsimde, savan ormanlarındaki asıl yerleşimlerine geri dönerler. Her grup kendi içinde daha küçük özerk siyasal birimlere bölünmüştür. Çok geniş bir coğrafi alana yayıldıkları için çok çeşitli lehçeler konuşan Dinkalar, düşmanları karşısında grup içi birliğe büyük önem verirler. Rahip-şeflerin bazı babayanlı klanlardan gelmesi gelenektir ve ayrıntılı efsanelerle konumları güçlendirilir. Bu rahip-şeflere atfedilen üstün niteliklerden biri, mızrakla balık avlamada usta olduklarıdır. Ruhani önderlik ve aracılık, inançlarına bağlı olan Dinkalar için çok önemlidir. Günlük yaşamda Tanrı (Nhial) ve ata ruhları önemli rol oynar. Günah işleyenler tanrısal güçleri yatıştırmak için sığır kurban eder. Dinkalar gururlu, bağımsız ve savaşçı bir halktır. Oğlanların çocukluktan erkekliğe geçişleri gelenekselleşmiş törenlerle kutlanır. Bu törenlerde aynı yaştaki çok sayıda oğlan, birlikte birçok güç sınamasından geçer. Daha sonra, süt sağma işini artık yaşam boyu bırakarak çocukluktan ve erkeklerin hizmetkârı olmaktan çıktıklarını gösterirler.

Dinkard *bak.* Denkart

dinleme, OSKÜLTASYON olarak da bilinir, hekimin, organlardan gelen sesleri dinleyerek, kalp kapakçıklarının iyi çalışmaması gibi bazı işlevsel bozuklukları ya da gebelik gibi özel durumları saptayabilmesini sağlayan tanı yöntemi. Eskiden hekimler vücut seslerini dinlemek için kulaklarını doğrudan doğruya hastanın göğsüne, sırtına ya da karnına dayarlardı; 1819'da stetoskopun geliştirilmesinden bu yana, kulakla dinlemenin yerini aletle dinleme tekniği almıştır.

Vücudun herhangi bir yerinde aksayan kan dolaşımı, eklemlerde birbirine sürtünen yüzeyler, bileklerde nabız dalgaları, karında dölütün kalp atışları ve hareketleri ya da bağırsaklardaki düzensizlikler, tanı değeri olan tipik sesler çıkarır. Bu seslerin değerlendirilmesi amacıyla geliştirilen dinleme tekniği, bugün en çok kalp ve akciğer hastalıklarının tanısında kullanılır.

Kalp seslerinin dinlenmesi sırasında, kulakçıklar ile karıncıklar arasındaki kapakçıkların ve aort ile akciğer atardamarlarının girişindeki kapakçıkların kapanmasından kaynaklanan iki ayrı ses duyulur. Bu kapakçıkların tam kapanamaması nedeniyle kapakçıklardan içeri sızan kan, kan akışında bir burgaç hareketi yaratarak, üfürüm sesi denen uzun ve kolayca duyulabilir bir ses çıkarır. Kalbin ve göğüsteki kan damarlarının doğuştan gelme bazı oluşum bozukluklarında, bir üfürüm sesi aralıksız sürebilir. Hekim, çoğu kez kalp kapakçıklarındaki herhangi bu bozukluğun en özgül tanısı olan bu sesi dinleyerek, hangi kapakçığın iyi çalışmadığını anlayabilir. Bazen kalp seslerindeki herhangi bir değişiklik, kalp kasındaki bir hastalığın ya da zayıflamanın belirtisidir. Gene kalp seslerini dinleyerek, kalp atışlarındaki düzensizlik (ritim bozukluğu) ve kalp zarındaki iltihaplanma da (perikardit) anlaşılabilir.

Ayrıca, soluk alıp verme sırasında akciğerlerdeki hava keseciklerinden ve bronşlardan gelen sesleri dinleyerek, bu organdaki bir hastalığın tanısı konabilir.

dinlenme dönemi, birçok canlıda, elverişsiz çevre koşulları karşısında, genellikle de bu koşulların egemen olduğu kış aylarında metabolizma etkinliğinin azaldığı dönem.

Bitkilerde, tohumun olgunlaşması sırasında embriyonun büyümesi geçici olarak duraklar; bu duraklama bir ölçüde, çözünebilir besinlerin dokularda depolanabilecek besinlere dönüşmesi sırasında görülen hızlı ve aşırı su kaybından kaynaklanır. Büyümenin yavaşlaması ya da tropik bitki tohumlarının çoğunda olduğu gibi tümüyle durması, büyük olasılıkla mevsim ve iklim değişikliklerine uyum sağlamanın bir yoludur. Sıcaklık, nem ve günlerin uzunluğu gibi çevre koşulları bitkinin büyümesine elverişli duruma geldiğinde, dinlenme dönemi yerini çimlenmeye(*) bırakır.

Hayvanların da birçoğu, çevre koşullarının elverişsiz olduğu dönemlerde metabolizmalarını yavaşlatarak büyüme ve gelişmelerini bir süre için durdururlar. Böcekler, sürüngenler, amfibyumlar, balıklar ve kabuklular gibi soğukkanlı hayvanların çoğunda görülen bu dinlenmeye diyapoz(*), memeliler gibi sıcakkanlı hayvanlarda ise kış uykusu(*) denir.

dinlenme hakkı, işgücünün korunması ve tazelenmesi amacıyla çalışanlara tanınan sosyal hak. Ücretli hafta sonu ve bayram tatilleri ile yıllık izinleri kapsar. Dinlenme hakkı çalışma sürelerinin kısaltılması yönündeki mücadelenin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda seri üretimden kaynaklanan ağır çalışma koşullarının işçinin sağlığı ve kişiliği üzerinde olumsuz etkiler yaratması ve verimliliği düşürmesi işverenleri de çalışma süreleri içinde işçiye boş zaman sağlamaya yöneltmiştir. Günümüzde birçok ülkede anayasa ve yasalarla güvence altına alınmış olan dinlenme hakkı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) çeşitli sözleşmelerinde de yer alır.

dinlenme potansiyeli, biyokimyada, elektrik uyarılarını alabilen hücrelerin, özellikle sinir hücreleri iç ortamı ile çevresindeki sıvılar arasında var olan elektrik yükü dengesinin bozulması. Elektrik uyarılarını alabilen hücrelerin içi eksi yüklü, dinlenme potansiyeli ise 60-95 milivolt (1 milivolt = 0,001 volt) arasındadır. Hücre içindeki eksi elektrik yükü dinlenme potansiyelini aşacak kadar artarsa, hücre zarı ya da hücrenin kendisi aşırı polarılmış (elektriksel olarak kutuplaşmış) duruma gelir; hücre içindeki eksi yükün dinlenme potansiyelinin altına düşecek kadar azalmasına da depolarizasyon denir.

Sinir uyarılarının iletisi sırasında, sinir lifinin artı elektrik yükü yüklenmesiyle gerçekleşen kısa süreli depolarizasyona aksiyon potansiyeli(*) adı verilir. Dış çevredeki sodyum iyonlarının hücre içine girmesinden kaynaklandığı sanılan bu kısa süreli polarizasyon değişikliği, sinir uyarılarının iletilmesini sağlar. Depolarizasyondan sonra, hücre zarının artı yüklü potasyum iyonlarına karşı geçirgenliği arttığı için, normal olarak hücre içinde oldukça yüksek yoğunlukta bulunan potasyum iyonları zardan yayınım yoluyla dış ortama geçer. Bu aşamadan sonra hücre yeniden eksi elektrik yükü kazanarak, yeni bir dinlenme potansiyeline girer.

Dinnsheanchas (Gaelcede "Yerlerin Tarihleri"), İrlanda'daki yer adlarının etimolojisini ve tarihini ele alan, düzyazıyla ve manzum olarak yazılmış incelemeler. 12. yüzyıldan kalma manastır el yazmalarında çeşitli biçimlerde korunmuş olan akarsu, tepe ve kayalık adlarıyla, eski İrlandalı komutanların kalelerinin adlarına ilişkin bilgiler içeren *Dinnsheanchas*'ta Hıristiyanlık öncesi mitolojisi, özellikle de tanrı ve peri öyküleri yer alır. Bu yapıtların en ünlüsü, 6. yüzyılda yaşayan Dermot'un (Diarmaid) maiyetindeki şair Amergin mac Amhalgaidh'in kaleme aldığı sanılan 200'ün üzerinde yeri anlatan *Dinnsheanchas*'tır. Oxford Üniversitesi'nde Bodleian Kütüphanesi'ndeki Rawlinson el yazmasında ve *Book of Ballymote*'ta (Ballymote'un Kitabı) yer alan bu yapıt, her yöre üzerine bilgi sahibi olması beklenen o dönem şairleri için önemli bir kaynaktı.

Dinnyés, Lajos (d. 15 Nisan 1901, Alsodabas, Macaristan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 4 Mayıs 1961, Budapeşte, Macaristan), Macar devlet adamı. 1940'ların sonlarında Macaristan başbakanı olarak Macaristan sanayisinin devletleştirilmesi yolunda ilk adımları atmıştır.

Keszthely Üniversitesi'nin iktisat bölümünden mezun olduktan sonra öğrenimini yurt dışında sürdürdü. Macaristan'a döndükten sonra Peşte'de yerel düzeyde siyasete atıldı. Siyasal yelpazenin ortasında yer alan Küçük Toprak Sahipleri Partisi'ne girdi. II. Dünya Savaşı sırasında faşist hükümete karşı oluşturulan birleşik cepheye katıldı. 1947'de partisinin oluşturduğu hükümette önce savunma bakanı, ardından Aralık 1948'e değin başbakan olarak görev yaptı. Bankaları, 100'den çok işçi çalıştıran işletmeleri ve din okullarını devletleştirdi ve Sovyet-Macar ticaret anlaşmasını imzaladı. Sovyet desteğindeki komünistlerin yönetimi ele geçirmesinden sonra başbakanlıktan ayrılarak, Budapeşte'deki Ulusal Tarım Kütüphanesi ve Dokümantasyon Merkezi'nin yöneticiliğini üstlendi

Dino, Abidin (d. 23 Mart 1913, İstanbul - ö. 7 Aralık 1993, Paris), çağdaş Türk resim sanatının öncülerinden ressam.

Çocukluğu İsviçre ve Fransa'da geçti. 1925'te ailesiyle birlikte İstanbul'a gitti. Resme karşı beslediği ilgi nedeniyle Robert Kolej'deki ortaöğrenimini yarıda bırakarak

Dino
İsa Çelik

yalnızca resim ve karikatürle uğraşmayı seçti. Aynı yıllarda başladığı edebiyat çalışmalarını bütün sanat yaşamı boyunca sürdürdü. İlk karikatür ve desenleri, 1930'da *Yarın* gazetesinde, ilk yazıları 1931'de, Fikret Adil'in çıkardığı *Artist* dergisinde yayımlandı. Dino, bu arada Nâzım Hikmet'in *Sesini Kaybeden Şehir* (1931) ve *Bir Ölü Evi* (1932) adlı kitaplarının kapak ve iç resimlerini gerçekleştirdi. Bu dönem yapıtlarında geleneksel halk sanatlarından ve hat sanatından yola çıkarak çağdaş bir yorum getiriyordu.

Dino 1933'te D Grubu'nun kurulmasında çalıştı. Atatürk'ün isteği ile 1934'te sinema

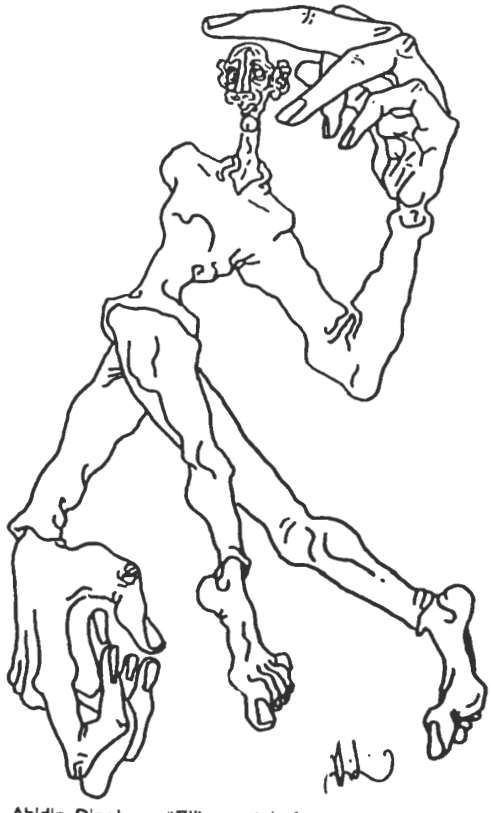

Abidin Dino'nun "El" sergisinde yer alan bir çizimi, 1984
Galeri Nev

öğrenimi yapmak üzere Leningrad'a (bugün Petersburg) gönderildi. Lenfilm stüdyolarında Cumhuriyet'in 10. yılında *Türkiye'nin Kalbi Ankara* filmini gerçekleştiren yönetmen Sergey Yutkeviç'le çalıştı. 1937'ye değin Leningrad, Moskova, Kiev ve Odessa'da *Madenciler* adlı bir filmin çekimini gerçekleştirdi. Sinemayla ilgisini daha sonra da sürdürecek ve 1966 Dünya Kupası'nı anlatan *Goal* (*Altın Goller*) adlı filmi çekecekti.

Dino 1937'de Londra ve Paris'e gitti. Paris'te Gertrude Stein, Tristan Tzara ve Pablo Picasso gibi önde gelen sanatçılarla tanıştı. 1938'de Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul'da liman işçilerinin resimlerini çizdi ve 1939'da Avni Arbaş, Selim Turan, Nuri İyem gibi sonradan Yeniler adıyla anılacak bir grup ressamla birlikte Liman Sergisi'ni düzenledi. *Ses, Yeni Ses, Yeni Edebiyat, Servetifünun-Uyanış* ve *Yeni Adam* dergilerinde çıkan yazı ve çizimleriyle yeni bir gerçekçilik kavramı üstünde durdu. Gene aynı yıl New York Dünya Fuarı'ndaki Türk Pavyonu'nun dekorasyonunu yaptı. 1940-41'de kardeşi Arif Dino'yla birlikte estetikle siyasetin, soyutla somutun çelişki ve bağlarını araştırarak II. Dünya Savaşı'ndan esinlenen büyük boyutlu desenler gerçekleştirdiler. Dino 1941'de İstanbul sıkıyönetim komutanlığınca önce Mecitözü'ne sonra da Adana'ya sürgüne gönderildi. 1945'e değin bir yandan Adana'daki *Türk Sözü* gazetesinde çalışırken, bir yandan da yöre insanlarının yaşamını, acı ve sevinçlerini yalın ve şiirsel bir anlatım ve toplumsal gerçekçi bir eğilimle yansıttı. İlk heykel çalışmalarına da orada başladı (1942). Bu arada yazdığı *Kel* (1944) adlı oyunu yayımlandıktan hemen sonra toplatıldı.

1951'de kökü eski Anadolu uygarlıklarına dayanan geleneksel anlayıştan esinlenerek seramik çalışmaları yaptı. 1952'de Paris'e giderek orada yerleşti. 1954'ten başlayarak sekiz yıl boyunca Paris'teki Salon de Mai (Mayıs Salonu) sergilerine katıldı. 1955'te "İşkenceler" ve "Atom Korkusu" konulu destansı resimlerini sergiledi. Bu dönemde "acı çeken insan" teması dışında "eller"e yöneldi. Daha sonraları gerçekleştirdiği "arkaik" anlayıştaki iri gözlü, cepheden betimlenmiş, ayrıntılardan arınmış figür heykelcikleri, el desenlerinin soyutlanmış kütlelere dönüştürülmesi gibiydi.

Dino Paris'teki yaşamı boyunca Türk kültürüyle bağlantısını hiçbir zaman koparmadan ve Avrupa'daki güncel sanat gelişmelerini, yeni eğilimleri izleyerek özgün bir çizgi oluşturdu. 1940'larda *Ses* dergisi için gerçekleştirdiği çini mürekkepli çizimlerindeki anlatımcı çizgi ustalığı, sonraları Pertev Naili Boratav'ın *Türk Masalları* (1953), Nâzım Hikmet'in *Kuvayı Milliye Destanı* (1968) ve Yaşar Kemal'in *Deniz Küstü* (1979) adlı kitaplarının resimlerinde ilüstratif bir niteliğe büründü.

Dino, Türkiye'deki ilk kişisel sergisini 1969'da açtı. Sonraki yıllarda kişisel sergi açmayı sürdürdüğü gibi karma sergilere de katıldı. Bu arada *Fikret Mualla* (1980, Ara Güler ile birlikte), kendi desenlerini içeren *El* (1984), kardeşi Arif Dino'nun resim ve desenlerini içeren *Yüz* (1985, Rasih Nuri İleri ile birlikte) ve şiirlerini içeren *Çok Yaşasın Ölüler* (1985, Rasih Nuri İleri ile birlikte), gene kendi desenlerini içeren *Bu Dünya* (1986, Ferit Edgü ile birlikte), *Antibes Resimleri ve Pencereler, Açılar* (1989, Ferit Edgü ile birlikte) ve *Çiçekleme* (1990, Yaşar Kemal ile birlikte) adlı yapıtları yayıma hazırladı.

Resimleri ABD'den SSCB'ye kadar çeşitli ülkelerdeki resmî ve özel koleksiyonlarda ve müzelerde bulunan Dino 1979'da Fransa'daki Görsel Sanatlar Ulusal Birliği'nin (UNAP) onur başkanlığına seçilmiştir.

Dinocerata, fosillerine Kuzey Amerika'daki Paleosen Bölüm (y. 65-54 milyon yıl önce) ve Eosen Bölüm (y. 54-38 milyon yıl önce), Asya'da yalnızca Eosen Bölüm kayaçlarında rastlanan, soyu tükenmiş memeli takımı. İri bir gergedan boyutunda olan bu hayvanların kafatası basıktır; kafatasının ön bölümünde, üstçenede ve burunda kemiksi çıkıntılar bulunur. Bu takımın tanımlanmış sekiz cinsinden en bilineni *Uintatherium*'dur(*).

dinoflagellat, hem bitki, hem hayvan özelliği taşıyan ve birbirine benzemez iki kamçısı olan tekhücreli su canlılarının ortak adı. Büyük bölümü denizlerde, bazıları tatlı

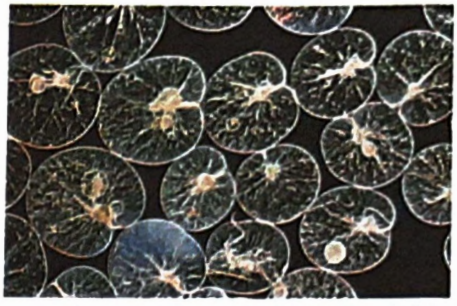

Dinoflagellatlardan *Noctiluca scintillans* (büyütülmüş)
Douglas P. Wilson

sularda yaşayan bu canlıları botanikçiler alglerin *Dinophyceae* sınıfında, zoologlar ise protozoaların *Dinoflagellida* takımı içinde sınıflandırır. Çoğu mikroskobik olan dinoflagellatların boyutları 5-2.000 mikrometre arasında değişir. Beslenme biçimleri bitkilere ya da hayvanlara benzer; türlerin birçoğu ise asalak ya da ortakçıdır. Soğuk denizler dışındaki bütün bitkisel planktonların üyesi olan dinoflagellatlar, besin zincirinin önemli bir halkasını oluşturur; ayrıca, denizlerdeki ışıldamaya katkıda bulunur.

Bir dinoflagellat hücresinin, birbirine yakın iki noktadan çıkarak, biri arkaya doğru uzanan (boyuna kamçı), öbürü hücrenin çevresini saran (halka kamçı) iki kamçısı vardır; hücre yüzeyinde genellikle kamçılar için özel oluklar bulunur. Hücre bazı türlerde çıplak, bazılarında basit bir zar ya da zırhla çevrilidir. Zırhlı dinoflagellatlarda, hücreyi saran sert selüloz zırhın üstünde bazen dikensi uzantılar bulunur. Sarımsı ya da kahverengimsi pigment kromatoforları içeren bu canlılar, besinlerini nişasta, nişasta benzeri bileşikler ya da yağ halinde depolayabilir.

Dinoflagellatlar genellikle ikili ya da çoklu bölünmeyle eşeysiz olarak ürer; yalnızca tek bir cinsin üyelerinde eşeyli üreme gözlemlenmiştir. Uygun koşullarda hızla çoğalan dinoflagellatların sayısı bir litre suda 60 milyon bireye kadar ulaşabilir. Deniz suyunun rengini değiştiren ve deniz hayvanlarının zehirlenmesine yol açan kırmızı su(*) olayı, dinoflagellat topluluklarındaki bu nüfus patlamasının doğal sonucudur. Dinoflagellat cinsleri üzerine ayrıntılı bilgi için *bak.* Ceratium; Gymnodinium.

Dinohyus, domuza benzeyen, soyu tükenmiş iri memeli cinsi; fosilleri Kuzey Amerika'daki Alt Miyosen Bölüm (Miyosen Bölüm y. 26-7 milyon yıl önce) çökellerinde bulunmuştur. *Dinohyus*, ilkel domuz soyunun atası olan *Entelodontoidea* üstfamilyasının son ve en iri temsilcisidir. Bizon irliğinde olan bu hayvanların omuz yüksekliği 2 m'yi aşar; üstünde çok sayıda çıkıntı ve tümsek bulunan kafatasının uzunluğu 1 m'ye yakın, buna karşılık beyin kafesi çok küçüktür. Kesici dişleri körelmiş, savunma silahı olduğu sanılan köpekdişleri ise iyice gelişmiştir. Büyük olasılıkla bitki kökleriyle beslenen bu hayvanların boynu kısa ve kalın, boyun ve ön sırt omurlarının dikenleri omuzlarda belirgin bir kambur oluşturacak kadar uzundur.

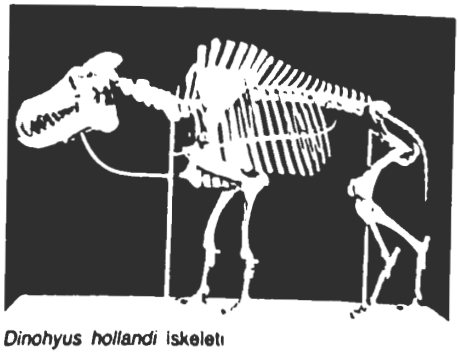

Dinohyus hollandi iskeleti
American Museum of Natural History, New York

Dinokrates (u. İÖ 4. yy), Büyük İskender'in egemenliği döneminde ünlenen Yunanlı mimar. İskender'in hırslı isteklerini yanıtlamak üzere Aynaroz Dağını dev boyutlu, oturan bir heykel biçiminde oymayı önerdi. Bu tasarısını gerçekleştiremediyse de İskender için yeni İskenderiye kentinin planını (İÖ y. 330) yaptı ve büyük *hephaesteion*'u (ölü yakma yeri) inşa ettı. İskenderiye, dar ve düzensiz sokaklı daha eski kentlerin tersine, Miletos, Peiraieus (Pire) ve Rodos kentleri gibi bir ızgara plana göre kurulmuştu.

Dinopidae, *Araneida* takımından, bütün sıcak ve tropik bölgelere dağılmış örümcek familyası. Olağanüstü irilikteki bir çift göz, hayvana ürkütücü bir görünüm verir

Dinopidae stauntoni
Anthony Bannister, Natural History Photographic Agency-EB

ABD'de yaşayan *Dinopis* cinsinin üyeleri avlarını ağ atarak yakalar.

Dinornis, moa adıyla bilinen, uçamayan dev kuşların soyu tükenmiş cinsi. *Ayrıca bak.* moa.

dinozor, Mezozoyik (İkinci) Zamanın (y. 225-65 milyon yıl önce) büyük bölümünde kara faunasına egemen olmuş, ama o zamanın sonlarına doğru soyu tükenmiş çok sayıda sürüngenin ortak adı. "Korkunç kertenkele" anlamındaki Yunanca kökenli dinozor adı, bu hayvanlara dev boyutlarından ötürü verilmiştir. Gerçekten de bazı dinozorların yeryüzünde yaşamış en iri hayvanlar olmasına karşın, daha eski ve ilkel örnekleri oldukça küçüktü. Timsahların, uçabilen sürüngenlerin ve kuşların atalarıyla akraba olan dinozorlar iki ayrı takımda toplanır; üyeleri sürüngenlere benzeyen *Saurischia* ve kuşlara benzeyen *Ornithischia* takımları. Başlangıçta dinozorların hemen hepsi etçil hayvanlardı, zamanla pek çoğu bu ilkel sürüngenlere özgü yaşam biçimini bırakıp bitkiyle beslenmeye başladı. İlk dinozorlar iki ayaklarının üstünde yürüyor-

lardı; büyük bölümü yeryüzünden silininceye değin bu özelliğini sürdürürken, her iki takımdaki otçul dinozorlardan çoğu dört ayak üstünde yürümeye uyarlandı.

Mezozoyik Zaman, hemen hemen eşit zaman dilimlerini kapsayan üç döneme ayrılır: Triyas Dönemi (y. 225-190 milyon yıl önce), Jura Dönemi (y. 190-136 milyon yıl önce) ve Kretase (Tebeşir) Dönemi (y. 136-65 milyon yıl önce). Dinozorlar ilk kez Triyas Döneminin son çeyreğinde yeryüzünde belirdi; Avrupa, Kuzey Amerika, Çin'in batısı ve Güney Afrika'da bu dönemde oluşmuş kırmızı kayaçlarda bu ilk dinozorların fosilleri çok yaygındır. Bunu izleyen Jura Dönemindeki çökellerin çoğu denizlerde oluştuğu için, bu dönemde yaşamış dinozorların kalıntılarına ender olarak rastlanır. Bununla birlikte, ABD'nin batısındaki Morrison Oluşumları ve Tanzanya'daki Tendaguru Oluşumları gibi, Jura Döneminin sonlarına tarihlenen karasal çökeller önemli bir dinozor faunasını barındırır. Kretase Döneminin ilk evrelerinde gene deniz çökelleri ağırlıktadır; ama İngiltere'nin güneydoğusundaki Wealden Dizileri ile Avrupa'nın Britanya Adalarına doğru uzanan bölümündeki Alt Kretase kayaçlarında dinozor fosilleri bulunmuştur. Kretase Döneminin sonlarından başlayarak, dinozor fosillerini barındıran karasal katmanlar geniş bir dağılım gösterir; Asya'da Moğolistan, Kuzey Amerika'da Alberta ve Kayalık Dağlar dinozor fosilleri açısından zengindir.

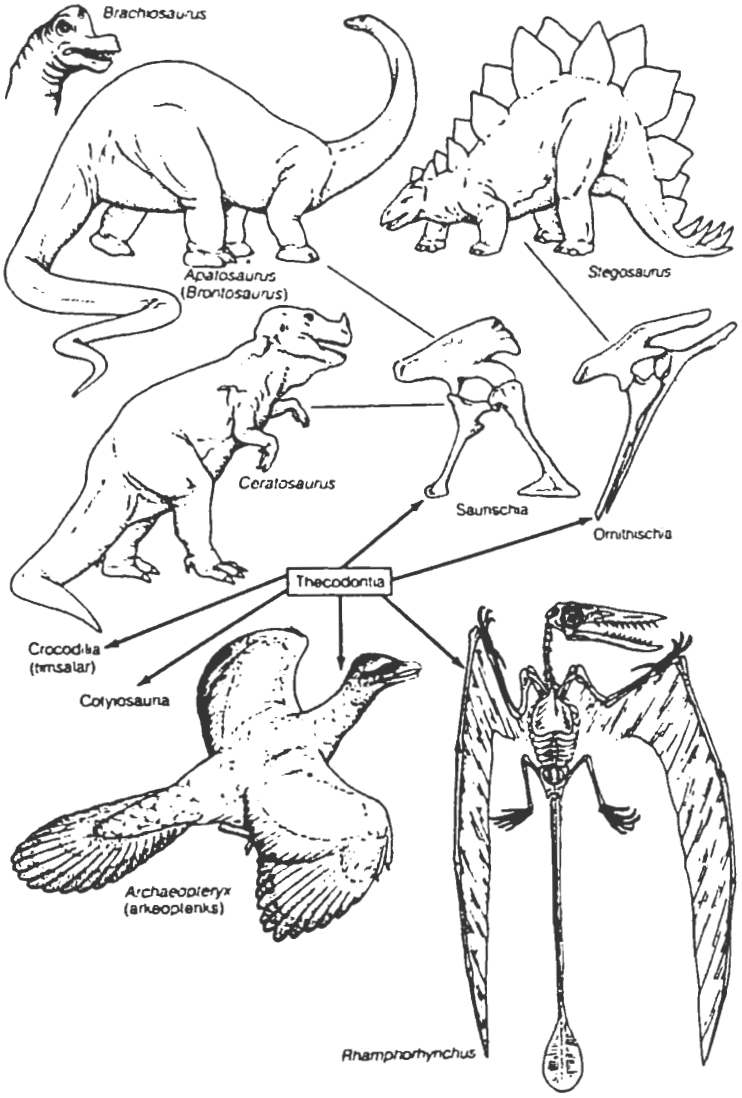

Sürüngenlerin ve kuşların ortak bir atadan (*Thecodontia*) evrimlenmesi

Dinozor takımlarına verilen *Saurischia* ve *Ornithischia* adları hayvanların kalça (leğen) kemerlerindeki yapısal farklılaşmayı yansıtır. Her iki takımda da, bu kemeri oluşturan üç kemikten yan üstteki böğür kemiği (*ilium*) iyi gelişmiş ve omurgaya sıkıca bağlanmıştır. Bütün sürüngenlerde olduğu gibi, bu kemiğin altında çatı (*pubis*) ve oturga (*ischium*) kemikleri yer alır. İlkel sürüngenlerde bu iki kemik bir karın levhası oluşturduğu halde, dinozorlarda ve akrabalarında çatı ve oturga kemikleri, hayvanın iki ya da dört ayak üstünde duruş biçimine ve bu duruşun gerektirdiği kas bağlantılarına göre büyük ölçüde farklılaşmış ve az çok çubuk biçimini almıştır.

Saurischia takımının üyelerinde, bacak yuvasından aşağıya ve ileriye doğru uzanan çatı kemiği ile aşağıda geriye doğru uzanan oturga kemiği, kalça kemerine bir sacayağı görünümü verir. *Ornithischia* takımının üyelerinde bu yapı, dört ayak üstünde yürümeye elverecek biçimde iyice farklılaşmıştır. Bu dinozorlarda çatı kemiği, kuşlarda olduğu gibi geriye doğru dönerek oturga kemiğine paralel bir konum alırken, bir yandan da karnı desteklemek üzere önde kürek gibi yassı bir yapı oluşturur. İki takımın üyelerinin kalça kemerlerindeki bu farklılık, bulunan fosil kemiklerle tamamlanmış dinozor iskeletinde, hatta insan eliyle yapılmış iskelet maketlerinde kolayca görülebilecek kadar belirgindir. İki takımın üyelerini ayırt etmeyi sağlayan başka özellikler de vardır. Örneğin *Saurischia* takımının üyelerinde, öbür gerçek sürüngenlerin çoğunda olduğu gibi, genellikle her iki çenede boydan boya dizilmiş sivri dişler bulunur; buna karşılık *Ornithischia* takımının üyelerinde ön dişler genellikle yerini kuşlarınkine benzer bir gagaya bırakarak kaybolmuş, yan dişler ise iyice yassılaşmıştır. Diş yapısındaki bu değişikliklerin beslenme alışkanlıklarıyla ilgili olduğu sanılmaktadır.

Dinozorların çoğu Kretase Döneminin bitimine değin yeryüzündeki varlığını sürdürmüş, sonra birdenbire jeolojik kayıtlardan tümüyle silinmiştir; Kretase Dönemini izleyen Tersiyer (Üçüncü) Dönemin (y. 65-2,5 milyon yıl önce) en eski katmanlarında bile dinozorların en küçük bir izine rastlanmaz. Bu ani yok oluşun nedeni bugüne değin açıklanamamıştır. Bilim adamları yıllar boyunca dinozorların kitlesel yok oluşlarını, ani sıcaklık değişiklikleri, salgın hastalıklar ve dinozor yumurtalarıyla beslenen ilk memelilerin varlığıyla açıklamaya çalışmıştır. Daha yeni bir varsayım bu olayın nedenini bir astronomi felaketine bağlar: Yeryüzü ile küçük bir gezegenin çarpışmasından doğan yoğun bir toz bulutu üç yıl kadar süren karanlık bir dönemi başlatmıştır. Güneş ışınlarının yeryüzüne ulaşamaması fotosentezi tümüyle olanaksız kıldığından, besin zincirinin kopması yalnız dinozorların değil, birçok canlının da yeryüzünden silinmesine yol açmıştır. Bu varsayımın jeolojik kanıtlarla bir ölçüde desteklenmesine ve öbür kuramlardan daha tutarlı görülmesine karşın, araştırmacılar dev sürüngenlerin birden yok oluşu konusunda kesin bir kanıya ulaşabilmiş değillerdir.

Dinozor Ulusal Parkı, ABD'de, Colorado'nun kuzeybatısıyla Utah'ın kuzeydoğusunda, dinozor kalıntılarının bulunduğu zengin fosil yataklarını korumak üzere 1915'te kurulan park. Başlangıçta 32 hektar olan yüzölçümü, Green ve Yampa ırmaklarının geçtiği derin kanyonları korumak için 1938'de 84.985 hektara, 1964'te de 85.390 hektara çıkartıldı. Bu ırmaklar boyunca, yerkürenin çeşitli derinliklerinden yüzeye çıkmış ana jeolojik oluşumlar görülür.

Parkta geyik, kunduz, dağ koyunu, antilop, kartal, şahin ve baykuş gibi hayvanlar yaşar. Doğal bitki örtüsünü, çalı biçimindeki bazı *Artemisia* türleri, çeşitli bozkır bitkileri ve yabani çiçekler oluşturur; ayrıca, nemli alanlarda da ağaçlar vardır. Kanyonlarda Yerlilerin yaşamına ilişkin Tarihöncesi'nden kalma buluntular vardır. Parkta turistler için bir fosil sergisi, bir ziyaretçi merkezi, bir müze, doğal yollar ve kamp yerleri yapılmıştır.

dinsel geçit töreni, AYIN ALAYI olarak da bilinir, ayinlerde ya da halk arasında yaygın dinsel törenlerde bir topluluğun düzenli biçimde yürümesi. Hıristiyan ayin geleneğinin bir parçası olan geçit törenleri 4. yüzyılda İmparator Constantinus'un Hıristiyanlığı devlet dini olarak benimsemesinden sonra yaygınlaşmıştır. Ortaçağdaki pek çok dinsel geçit töreninden bazılarının Katolik ayinlerinde bugün de yeri vardır. Bütün dünyada uygulanan belirli yıllık törenlerin yanı sıra yerel kilisenin gelenekleri uyarınca ve bazı özel durumlarda (örn. yağmur ya da iyi hava duası, fırtına, kıtlık, savaş ve benzeri felaketler sırasındaki dualar) geçit törenleri düzenlenir. Yöresel geçit törenleri, kilise tarafından yönetilmemekle ve ayin niteliği taşımamakla birlikte, halkın dinsel yaşamında önemli rol oynar. Örneğin ABD'de mayıs alayları bazen Meryem Ana'nın onuruna düzenlenir.

Ekilen ürünün Tanrı tarafından kutsanmasını amaçlayan Büyük Yakarış Alayı (25 Nisan) Roma'nın putperest takviminden aktarılmış bir şölendir. İsa'nın Göğe Çıkış

Yortusu'ndan üç gün öncesine rastlayan Küçük Yakarış Alayları'nın kökeni ise 5. yüzyıla uzanır. Kutsama ve mum taşıma geleneğini yansıtan Nur Yortusu (2 Şubat), kilisenin gene putperest törenlerden devraldığı bir uygulamadır. Uzun tarihi olan bir başka geçit töreni de Paskalya'dan önceki pazar gününe (Hurma Yortusu) rastlayan İsa'nın Kudüs'e Girişi'dir.

Ortaçağda, ekmek ve şarap altara getirilirken ve *introitus* (giriş ayini) ile *offertorium* (ekmek ile şarabın Tanrı'ya sunulması) ayini sırasında düzenlenen geçit törenleri Komünyon ayininin de parçası durumuna gelmişti. Ortaçağın sonlarına doğru bu törenler ortadan kalktı. Ama 20. yüzyılda, cemaatin katılımını sağlamayı amaçlayan Katolik ayin görevlileri geçit törenlerinin yeniden uygulamaya konması için girişimlerde bulundular. Bugün örneğin Corpus Christi Yortusu ile Kutsal Perşembe ayinlerinde Komünyon sırasında da geçit töreni düzenlenmektedir.

Ortodoks Kilisesi'nde Komünyon ayini dolayısıyla iki önemli geçit töreni düzenlenir. Bunlar, İncil'in okunmasından önceki "küçük giriş" ile Komünyon duasından önce ekmek ve şarap sunularının taşındığı "büyük giriş"tir. Cemaatin, *ikonostasis* denen bir duvarla kutaktan uzak tutulması, ayin alaylarının daha büyük önem kazanmasına yol açmıştır.

Reformla birlikte Protestan kiliselerinde Komünyon ayini dolayısıyla düzenlenen törenler ile Meryem Ana'yı ve azizleri onurlandırıcı törenlere son verildi. Reform kiliselerinde de Calvin'in isteği doğrultusunda ibadetler basitleştirildiği için bu tür büyük törenler ortadan kalktı. Bazı bölgelerdeki Lutherci kiliselerde Pentekostes'ten önceki hafta, bazı durumlarda da mayıs ayı içinde eski yakarış alayları sürdürüldü. Anglikan kiliselerinde cenaze alayları ve toplu dua geçitleri ile rahiplerin ve koronun kiliseye bir geçit töreniyle girmesi geleneği korunmaktadır.

dinsel hukuk, Tanrı'yı gerçek anlamda hukuk kuralı koyucu güç olarak gören hukuk sistemi. İslam, Hıristiyan ve Musevi dinlerinden kaynaklanan hukuk sistemleri, bu tür hukuk sistemlerinin başlıca örneklerini oluşturur. Dinsel hukuk, doğrudan doğruya kutsal kitaba ve bu kitaptaki kurallar çerçevesinde yorum yapmaya yetkili kimselerin aracılığıyla yerleşen hükümlere dayanır. Bu nedenle bazen "kitabi hukuk" ya da "tanrısal hukuk" olarak da adlandırılır.

Tektanrılı büyük dinlerde din kuralları ile hukuk kuralları birbirine karışmış olduğu gibi, din otoriteleri ile hukuk otoriteleri arasında da çoğu kez özdeşlik vardır. Bunun nedeni söz konusu din kurallarının yalnızca insanla tanrısı arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda insanla insan arasındaki ilişkileri, yani dünyasal ilişkileri de düzenlemesidir. Örneğin Kuran'da sırf dinsel ve töresel nitelikte kuralların yanı sıra adam öldürme, hırsızlık, zina gibi suçların işlenmemesi gereğini belirten yasaklarla, evlenme, boşanma ve miras gibi hukuk ilişkilerini düzenleyen hükümler de yer alır.

Tanrısal kökenli kuralların insanlarca değiştirilemeyeceği inancından dolayı hukuk ilişkilerini düzenleyen dinsel kurallar toplumun evrimine ve bu evrimin yarattığı gereksinmelere yanıt veremediği için, zamanla saf din kurallarıyla hukuk kurallarını birbirinden ayırma yoluna gidilmiştir. Böylece din ve dünya işlerinin ayrılması demek olan laikliğin(*) temeli atılmıştır. Din ve dünya işlerinin günümüzde de birbirinden ayrılmadığı bazı ülkeler vardır. Avrupa'nın bazı ülkelerinde bugün de kilise hukuku kurallarını kısmen geçerlidir. İspanya'da ve Yunanistan'da yürürlükte olan evlenme hukuku kurallarının büyük bir bölümü kilise hukukundan gelmektedir. İslam dinini kabul etmiş olan toplumların birçoğunda da (özellikle bazı Arap ülkelerinde) dünya ilişkileri hâlâ dinsel hukuk kurallarıyla düzenlenmiş bulunmaktadır. *Ayrıca bak.* bet-din; fıkıh; kilise hukuku.

Dinslaken, Almanya'nın kuzeybatısındaki Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde (*Land*) kent. Ruhr bölgesinde, Duisburg'un tam kuzeyindedir. Tarih kayıtlarında ilk kez 1163'te adı geçen kente 1273'te Cleves (Kleve) kontu berat vermiştir. Bir şatonun çevresinde kurulmuş olan Dinslaken'deki açık hava tiyatrosunun bir kanadını bu şatonun yıkıntıları oluşturmaktadır. Kent, uzun zamandır bölgenin yönetsel merkezi durumundadır. II. Dünya Savaşı sırasında ağır yıkıma uğradı, ama günümüzde modern bir yerleşim olarak yeniden inşa edildi. Çeşitli sanayi dalları arasında kömür madenciliği, bıçkıhane işletmesi, çelik hadde donanımı, boru, elektrik donanımı, çivi, tel, kumaş ve ayakkabı imalatı sayılabilir. Nüfus (1989 tah.) 63.246.

Dinyeper Irmağı, Ukrayna dilinde DNIPRO. Beyaz Rusçada DNEPRO, Volga ve Tuna'dan sonra Avrupa'nın üçüncü uzun ırmağı (2.200 km). Rusya Federasyonu'nda, Moskova'nın batısındaki Smolensk yönetim biriminde (*oblast*) bulunan Valday Tepelerinin güney yamaçlarından doğar. Güney ve batı doğrultusunda akarak Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'dan geçer ve Karadeniz'deki Dinyeper Halicine dökülür. Yukarı, Orta ve Aşağı Dinyeper olarak üç bölüme ayrılabilir. Kiev'e kadar olan Yukarı Dinyeper yaklaşık 1.330 km uzunluğundadır. Dinyeper Havzasındaki suların yüzde 80'i bataklıklardan geçen bu bölümle toplanır. Ormanlık ve bozkır alanlardan geçen Orta Dinyeper 568 km uzunluğundadır. Uzunluğu 344 km dolayında olan Aşağı Dinyeper ise Karadeniz kıyısındaki yarı kurak düzlüklerden geçer. Irmağın, 505.000 km²'lik bir alanı kaplayan su toplama alanındaki başlıca kolları Desna, Soj, Berezina, Vorskla, Teterev ve Pripyat'tır. Havzada karasal iklim egemendir; yıllık ortalama sıcaklık, 4,4°C-10°C arasında değişir. Yıllık yağış miktarı kuzeyde 769-810 mm arasındadır; güneyde ise 460 mm'ye kadar düşer. Dinyeper Havzasındaki 300'ü aşkın hidroelektrik santral Donbass ve Krivoy Rog sanayi bölgelerine su sağladığı gibi, Ukrayna'nın güneyindeki ve Kırım'daki kurak toprakların sulanmasında kullanılır. En önemli santrallar Kremençug, Kahovka, Dneproges ve Dinyeper'dir. Irmağın denize boşalttığı yıllık ortalama su miktarı 54 km³'tür; ama yıl içinde büyük değişiklikler görülür. Irmak suyunun mineral içeriği düşüktür. Yılda ortalama 7,8 milyon ton çözünmüş maddeyi denize boşaltır. Dinyeper Irmağında 60'ın üstünde balık türü yaşar; başlıcaları turnabalığı, sazan, çamçak, havuzbalığı, sudak ve ringadır. Üzerinde kurulan barajlar ve bentlerin derinleştirdiği ırmak, buz tutmadığı 10 ay boyunca 1.300 millik bölümünde ulaşıma elverişlidir. Taşınan başlıca yükler kömür, cevher, inşaat malzemeleri, kereste, tahıl ve öteki büyük yüklerdir. Dinyeper Irmağı üzerindeki başlıca limanlar Dorogobuj, Smolensk, Orşa, Kiev ve Herson'dur.

Kiev yakınlarında Dinyeper Irmağı üzerine kurulmuş karayolu köprüsü, Ukrayna
ABC Ajansı

Dinyester Irmağı, Rusça DNYESTR, Rumence NISTRUL, Osmanlı döneminde TURLA. Ukrayna ve Moldova'da ırmak. Karpat Dağlarından doğarak güney ve batı doğrultusunda 1.352 km aktıktan sonra Odessa yakınlarında Karadeniz'e dökülür. Ukrayna'nın ikinci uzun ırmağı, Moldova'nın da başlıca su kaynağıdır.

Kollarıyla birlikte 72.000 km²'lik dar ve uzun bir alanın sularını toplar. Havza kuzeyde Volın-Podolsk Platosuyla ve yukarı çığırının güneyinde Karpat Dağlarıyla çevrilidir; daha güneyde tepelik ovalar ve Moldova Platosu, güney ucundaysa Karadeniz'deki düzlükler yer alır. Denizin Dinyester Vadisinin alçak bölümlerini basmasıyla oluşan haliç, sığ bir havzadır ve deniz-

Dinyester Irmağı kıyısında tarım alanları, Moldova
ABC Ajansı

den dar bir şeritle ayrılır. Dinyester Irmağının pek çok kolu vardır; bunlardan yalnızca 15 tanesinin uzunluğu 95 km'yi geçer. Başlıcaları Stri, Sviça, Lomnitsa, Bistritsa, Zolotaya Lipa, Strıpa, Seret, Smotriç, Uşitsa, Murafa, Reut, Bik ve Botna'dır.

Havzanın iklimi nemlidir ve yazlar sıcak geçer. Yıllık yağış miktarı Karpatlar'da 1.000-1.250 mm arasında değişirken Karadeniz yakınlarında 500 mm'ye kadar düşer. Havzanın büyük bölümünde tarım yapılır.

Dinyester sık sık taşarak çevresindeki yerleşim alanlarında büyük zarara neden olur. Irmağın orta çığırındaki su düzeyi, havzasının yukarı bölümlerinin aldığı yağış ve eriyen kar nedeniyle yıl içinde 7,5-10,5 m arasında değişiklik gösterir. Ortalama debisi yaklaşık 300 m³/sn'dir, ama orta çığırında bunun 7.000 m³/sn, hatta daha fazla olduğu da görülmüştür. Don, genellikle aralık sonlarına doğru ya da ocak başlarında başlar ve iki ay kadar sürer; bazı yıllar don olayı görülmez.

Dinyester Irmağı havzasının kalabalık olmasına karşın ırmak üzerinde büyük kentler bulunmaz. Ukrayna'daki Lvov, Ternopol ve İvano-Frankovsk (Stanislawów) ile Moldova'nın başkenti Kişinyov ve öteki kentler ana vadinin üzerinde, ırmak kollarında kurulmuştur.

Dinyester, ağzından Ukrayna'daki Rozvaduv'a kadar olan 1.200 km'lik bölümünde ulaşıma elverişlidir; Moldova'da Soroki'den Dubossari'ye ve Dubossari'den de denize yapılan düzenli yolcu ve yük seferleri vardır. Irmağın aşağı çığırında sığ alanlar ve kumluklar bulunduğundan ulaşım güçtür. Irmak kütük taşımacılığında önem taşır. Sal gibi birbirine bağlanan kütükler ırmağın Karpatlar'daki kollarının ağzından aşağı gönderilir. Balıkçılık deniz kıyısına yakın yerler dışında önemsizdir. Irmağın aşağı çığırında ve Dubossari Baraj Gölünde mersin, sigibalığı, turna ve sazan üreten balık çiftlikleri vardır.

Dio Cassius, DION CASSIUS olarak da yazılır, tam adı CASSIUS DIO COCCEIANUS (d. y. 150, Nikaia [İznik], Bitinya - ö. 235), Romalı yönetici ve tarihçi. Yunanca yazdığı Roma tarihi *Romaika*, cumhuriyetin son yılları ile imparatorluğun ilk yıllarına ilişkin en önemli kaynaklardan biridir.

Marcus Aurelius'un hükümdarlığı (İS 161-180) sırasında Dalmaçya ve Kilikya valisi olan Cassius Apronianus'un oğlu ve Dion Khrisostomos'un torunuydu. Dio Cassius, babasının ölümünden sonra 180'de Roma'ya giderek Senato üyesi oldu. Macrinus tarafından Pergamon (Bergama) ve Smyrna (İzmir) yöneticiliğine atandı, Roma'ya dönüşünde de konsül oldu. Dio Cassius, daha sonra Afrika prokonsüllüğüne getirildi. Roma'ya ikinci kez dönüşünde önce Dalmaçya'ya, ardından da Pannonia'ya elçi olarak gönderildi. Alexander Severus tarafından 229'da ikinci kez konsüllüğe getirildi, ama kısa süre sonra devlet görevlerinden çekildi. Seksen kitaptan oluşan *Romaika*, Aineias'ın İtalya'ya ayak basmasıyla başlar ve Alexander Severus'un hükümdarlığı (222-235) döneminde sona erer. Bu yapıtın büyük bölümü daha sonra VII. Konstantinos Porphyrogennetos, VIII. İoannes Ksiphilinos ve İoannes Zonaras'ın yapıtlarında yer almıştır. Çeşitli görevlerde bulunması, çok çalışkan bir yazar olan Dio Cassius'a tarih araştırmalarında geniş olanaklar sağlamıştır. Yazdıkları, onun deneyimli bir asker ve siyaset adamı olduğunu gösterir. Dili, konuyla uyumlu ve yapmacıklıktan uzaktır. *Romaika*, sıradan bir derleme düzeyini çok aşmasına karşın tarafsızlığı, yargıları ya da eleştirel yaklaşımı bakımından çok başarılı değildir.

Diocletianus, Latince tam adı GAIUS AURELIUS VALERIUS DIOCLETIANUS, asıl adı DIOCLES (d. İS 245, Salonae? - ö. 316, Salonae, Dalmaçya), 285-305 arasında Roma imparatoru. 3. yüzyılda anarşinin eşiğine gelen imparatorluğu yeniden etkili bir yönetime kavuşturmuş, mali, idari ve askeri düzenlemeleriyle Doğu'da Bizans İmparatorluğu'nun temellerini atmış, Batı'da da çökmekte olan imparatorluk merkezini geçici olarak ayakta tutmuştur. Hıristiyanlara yönelik son büyük katliam gene onun hükümdarlığı sırasında yapılmıştır.

Yükselişi. Hasımlarının suçlamaları, yaşamına ilişkin belgelerin kuşkululuğu, kişiliği çevresinde oluşturulan efsane ve abartılı öyküler nedeniyle yaşamöyküsünde kesin bilgilerden söz etmek zordur. Ailesi hakkında da pek az bilgi vardır. Babasının bir yazıcı ya da Anullinus adlı bir senatörün azat edilmiş kölesi olduğu sanılmaktadır. *Gens*(*) adı olan Aurelius'u tahta geçtikten sonra, 1 Mart 286'da aldı. Ordu tarafından başa geçirilen Diocletianus, sikkelerdeki tasvirlerinden ve heykellerinden anlaşıldığına göre zayıf, uzun boylu, geniş alınlı, yüz çizgileri sert biriydi.

İmparator olmadan önce ömrü genellikle ordugâhlarda geçti. Galya ya da Moesia'daki askeri kamplarda ya da İmparator Carinus'un özel muhafız birliğinde bulunduğu sanılır. Diocletianus'un bu dönemi hakkındaki tek kesin bilgi, Carinus'un 284'te İllyrialılarla birlikte Sasanilere karşı savaşmak üzere oluşturduğu ordunun komutanları arasında yer aldığıdır. Bu sefer sırasında Carinus'un kardeşi ve tahtın ortağı Numerianus tahtırevanında ölü bulundu. Askerler tarafından imparator ilan edilen Diocletianus, mor imparatorluk giysisi içinde yaptığı ilk konuşmada *praefectus praetorio* (imparatorun temsilcisi) Aperius'u Numerianus'u öldürmekle suçladı ve onu kendi eliyle öldürdü. Söylentilere göre Diocletanius'un bu davranışının ardında bir yaban domuzunu (Latince: *aper*) öldürdüğü gün imparator olacağına ilişkin bir kehanet yatmaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla da yaban domuzunu daha fazla beklemek niyetinde değildi.

17 Kasım 284'te imparator ilan edildiğinde iktidarı, ordusunun egemen olduğu Anadolu ve Suriye ile sınırlıydı. İmparatorluğun geri kalan bölümünün bağlı kaldığı Carinus, Iulianus'un Pannonia'da başlattığı bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra Tuna ve Margus (bugün Morava) ırmaklarının buluştuğu yerin yakınlarında Diocletianus'la savaşa tutuştu. Diocletianus yenilmek üzereyken Carinus'un bir grup asker tarafından öldürülmesiyle savaşı kazandı. 285 yazı ortalarında bütün imparatorluğa egemen oldu.

Diocletianus'un bu dönemden ayrıntı; Capitolino Müzesi, Roma
Alinari Art Resource / F.D. Inc

İmparatorluğun yeniden düzenlenmesi. 286 başlarında Nikomedeia'da (İzmit) bulunan Diocletianus bu arada, sınırlardaki kıpırdanmaları yatıştırmıştı. Bu tarihten sonra, orduyu siyasetten uzaklaştırarak yeniden sivil düzeni sağlamaya girişti. Ordu saflarından gelmekle birlikte gerçek anlamıyla asker değildi. İktidarı daha yeni ele geçirmişken beklenmedik bir biçimde tahtı kendi seçeceği biriyle paylaşmaya karar verdi. İmparatorluk bir kişinin yönetemeyeceği kadar büyüktü. Britanya'dan Basra Körfezine kadar uzanan Roma topraklarında neredeyse haftada bir ayaklanma ve barbar istilası görülüyordu. Daha çok yönetimle ilgilenen Diocletianus, İllyrialı Maximianus'u askeri savunmayı üstlenmek üzere tahta ortak etti. Roma'yı resmî başkent olarak tutmakla birlikte, bir süre sonra Germen istilalarının önünü almak amacıyla Maximianus için Milano'yu, Doğu'yu denetim altında tutmak üzere kendisi için de Nikomedeia'yı merkez seçti. Maximianus ile birlikte "augustus" unvanını aldıktan sonra, 293'te Galerius'u ve I. Constantius'u "caesar" unvanıyla yönetime ortak etti. Her "caesar"ı bir "augustus"a (I. Constantius'u Maximianus'a, Galerius'u da kendisine) bağlayarak Dörtlü Yönetim'i (*Tetrarchia*) oluşturdu.

Bu düzenlemeyle imparatorluk mirasının bölünmemişliği (*patrimonium indivisum*) korunmakla birlikte, ülke yönetsel açıdan dörde ayrılıyordu. Nikomedeia'da oturan Diocletianus Trakya, Asya ve Mısır'ı; Sirmium'daki Galerius İllyria, Tuna eyaletleri ve Akhaia'yı; Milano'daki Maximianus İtalya, Sicilya ve Afrika'yı; Trier'deki I. Constantius Galya, İspanya ve Britanya'yı yönetiyordu. Aralarındaki birliği güçlendirmek için her "augustus" kendi "caesar"ını evlat edindi. Ayrıca Galerius, Diocletianus'un kızı Valeria ile, karısından ayrılan I. Constantius da Maximianus'un üvey kızı Theodora ile evlendi. Diocletianus 17. yüzyılda yayımlanan *Historia Augusta* adlı yapıtta *quattuor principes mundi* (dünyanın dört hükümdarı) olarak anılan bu birliğe kutsal bir nitelik de kattı; iktidara gelişini bir kehanetin gerçekleşmesi, tanrısal iradenin yerini bulması olarak görüyordu. 287'de kendisine Iovius (Jupiter), Maximianus'a da Herculius (Hercules) adlarını seçti. Sonraları sikke ve yazıtlarda da kendisini *dominus et deus* (efendi ve tanrı) olarak nitelendirdi. Hükümdarlığı sırasında imparatorluk teokratik bir yapı kazandı.

Diocletianus'un reformları başarılı oldu; içerideki anarşi sona erdiği gibi Maximianus da Galya'daki Bagaudae köylülerinin ağır vergiler yüzünden başlattıkları ayaklanmaları bastırabildi. Germenlere karşı düzenlenen seferin ardından henüz barış sağlanmışken Maximianus 287'de Britanya'da kendisini imparator ilan eden Carausius'la savaşmak zorunda kaldı. Britanya ancak 296'da, Carausius'un 293'te öldürülmesinden üç yıl sonra yeniden imparatorluk yönetimine girdi. Mauretania ve Tuna bölgesindeki sorunlara çözüm bulunduğu sırada ise kendisini hükümdar ilan eden Akhilleus yönetimindeki Mısır imparatorluktan ayrıldı. 296'da burayı yeniden fetheden Diocletianus ertesi yıl Sasani hükümdarı Narses'in işgal ettiği Suriye'ye Galerius'u gönderdi. Galerius zorlu ve uzun bir seferin ardından Narses'i yenilgiye uğrattı. Böylece Dicle Irmağı imparatorluğun doğu sınırı haline geldi ve bölgede sağlanan barış I. Constantinus dönemine (306-377) değin sürdü.

Reformlar. İmparatorluğun ayakta kalmasında Diocletianus'un reform programının daha önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Önceki imparatorlar da bazı reformı dene-

melerinde bulunmuş, örneğin İmparator Galienus senatörleri ordunun dışında tutarak askeri ve sivil görevleri ayırmıştı. Ayrıca Senato'nun ayrıcalıkları da adım adım kaldırılmıştı. Ama Diocletianus bu düzenlemeleri sistemli bir hale getirerek bütün yetkilerin kendi elinde toplandığı merkezi ve mutlak bir monarşi oluşturdu. Konsülleri kendisi belirledi; yasama işlerinde senatörleri devre dışı bıraktı; imparatorluk danışmanlarını (*consilia sacra*) çeşitli uzmanlık dairelerinin başına getirdi ve *praefectus praetorio*'ların gücünü sınırladı. Böylece yönetsel işlerde uzmanlaşmayla birlikte bürokrasinin de temelleri atıldı.

Yeni örgütlenme kişisel yönetim yerine yasa metinlerinin uygulanmasına dayanan bir devlet yapısı getirdi. Gregorius ve Hermogenes gibi hukukçuların derlediği imparatorluk yasaları yeniden bu dönemde yazıldı. Bunların pek azı günümüze ulaşmışsa da, bugüne kalan 1.200 imparatorluk genelgesinden Diocletianus'un eski erdemleri korumaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bunlarda çocukların yaşlılıkta anne ve babalarına bakmaları, anne ve babaların çocuklarına adil davranmaları, eşlerin evlilik kurallarına uymaları, oğulların babalarına ve kölelerin efendilerine karşı tanıklık yapmamalarının yanı sıra özel mülkiyetin, alacaklı haklarının ve sözleşme hükümlerinin korunması gibi konular işlenmektedir.

Bu dönemde ordu da yeniden düzenlenerek eski disiplinine kavuşturuldu. Sınır bölgelerinde yerel birlikler, ülke içinde de hazır ordu görevlendirildi. Asker sayısı dörtte bir oranında artırıldı. Hizmet süresi 20 yıl olarak belirlendi; özellikle askerlerin yaşam koşulları düşünülerek fiyatlar sınırlandırıldı. Diocletianus'un eyaletleri bölmekteki amacı ise valilerin, hem yönetimlerindeki insanlarla daha çok kaynaşmasını sağlamak, hem de yetkilerini azaltarak onların yerel güçlerini zayıflatmaktı. Tarım ve inşaat etkinlikleriyle de ekonomik gelişmenin önünü açmaya çalıştı.

Savaşların ve devralınan mali sorunların yanı sıra izlenen bu politikalar da harcamaları artırdı. Bunun üzerine Diocletianus günümüzde de tartışılan mali çözümlere başvurdu. Ekilebilir birim araziye göre alınan *iugum* ve kişi başına alınan *capitatio* adlı iki yeni vergi koydu. Vergi, verimliliğe ve ürün türüne bağlı olarak toplanıyor, toprak mülkiyetine de bakılarak bir tür sosyo ekonomik vergilendirme yöntemi uygulanıyordu. Değerlendirme önceleri beş yılda bir yapılırken sonradan *indictio* (bildirilen) denen 15 yıllık dönemlerde karar kılındı. Vergilendirilecek yetişkinleri belirlemeye yönelik sayımlar şiddetli eleştirilere uğradıysa da, önceki gelişigüzel vergilerin böylelikle kaldırılmış olması bir üstünlüktü. Gene de vergilendirmede aşırıya kaçılmış, fon yaratmak isteyen Diocletianus, o zamana değin toprak vergisinden bağışık tutulan İtalya'yı bile bu verginin kapsamına almıştır.

Vergilendirmeyle birlikte yürütülen para reformuyla altın ve gümüş sikkelerin ayar ve biçimi belirlendi; ayrıca yeni bir tunç sikke çıkarıldı. Darphanelerin sayısı artırıldı. Bütün bu önlemler mali bunalımın bir ölçüde atlatılmasını sağladı. Enflasyonu, yolsuz kazançları ve alıcıların aldatılmasını önlemek amacıyla ücretleri donduran ve fiyatların üst sınırını belirleyen ünlü *Edictum de Maximis Pretiis* (301; Fiyatların Üst Sınırına İlişkin Kararname) çıkarıldı. Yaklaşık 1.000 maddelik yasaklamalara uymayanlara ölüm cezası kondu. Karaborsacılığa karşı ağır cezalar getirildi. Ama fiyat ve ücret düzenlemeleri uygulanamadı ve sonradan bu kararname kaldırıldı.

Hıristiyan katliamı. Diocletianus yönetiminin son yıllarında Hıristiyanlara karşı şiddetli baskı ve katliama tanık olundu. Nedenleri tam açıklığa kavuşmayan bu baskıya geleneksel Roma dinine fanatik biçimde bağlı olan Galerius'un etkisi, imparatorlukta tam bir birlik sağlama isteği, Hıristiyanlığa karşı olan Porphyrios gibi filozofların ve Hierocles gibi valilerin çabaları ve belki de Hıristiyanların kendi aralarındaki karışıklıklar gibi çeşitli etkenlerin yol açtığı öne sürülmüştür. Diocletianus 303-304 tarihli dört kararnamesinde kan dökülmeyeceğine söz verdiyse de, pervasız bir şiddet biçimine bürünen sindirme hareketi bütün imparatorluğa yayıldı. Ama katliamlar Hıristiyanlığı yok etmek yerine, bu inancın güçlenmesine yol açtı.

Değerlendirme. Hastalığı yüzünden zamanından önce çöken Diocletianus, 20 yıllık hükümdarlığın ardından, görevden ayrılmayı da "kader" saymış olabilir. İmparatorluk işlerini gençlere bırakarak önce Nikomedeia'ya çekildi; daha sonra Adriyatik kıyısındaki Salonae dolayında yaptırdığı görkemli saraya (yıkıntıları günümüzde Hırvatistan'daki Split'te) yerleşti. 1 Mayıs 305'te resmen tahttan çekildi ve gözlerden uzak bir biçimde öldü.

Diocletianus imparatorluğun yeniden düzenlenmesinde siyasal romantizme düşmedi. Yaptığı reformlar önceden tasarlanmış bir planın ürünü olmaktan çok, tarihsel zorunlulukların bir sonucuydu. Acımasız olmakla birlikte sertliği hiçbir zaman vahşete varmadı. Cimriliğinin temelinde devlete kaynak sağlama isteği yatmaktaydı. Devlet yapısında bürokrasi ve teknokrasiye ağırlık vermesi ise etkili yönetim uğrunaydı. Olağandışı bir dindarlığı yoktu, ama dünyayı imparatorların tanrılarının yönettiğine inanırdı. "Tanrısal hak" saydığı mutlak hükümdarlığını daha çok Doğu'ya özgü bir ululukla süsledi.

Diocletianus'un amacına tam ulaşamadığı ve biçimlendirdiği devletin de, "düşünü kurduğu yeni evden çok, olağanüstü döneme özgü bir sığınak" olduğu söylenebilir. Gene de eylemleri, inancı ve dönemi açısından "Devlet'in gerek duyduğu adam" (*vir rei publicae necessarius*) oldu.

Diocletianus penceresi, klasik mimarlıkta kullanılan, yarım daire biçimli, iki düşey kayıtla üçe bölünmüş pencere. Orta bölümü yan bölümlerden daha geniştir. İlk örneklerine Roma imparatoru Diocletianus'un Spalato'da (bugün Split, Hırvatistan) yaptırdığı sarayla Roma'da yaptırdığı hamamda (bugün Sta. Maria degli Angeli Kilisesi) rastlanır; adı da buradan gelir. 16. yüzyıl Rönesans mimarlığında sık sık uygulanmıştır. Andrea Palladio da yapılarında benzer bir pencereyi çok kullanmıştır. Diocletianus penceresi 18. yüzyıl sonunda Robert Adam'ın, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında da Rönesans üslubunu canlandırmaya çalışan mimarların yapılarında görülür.

Diocletianus Sarayı, Hırvatistan'ın Split (eskiden Spalato) kentinde, İmparator Diocletianus'un İS 295-305 arasında tahttan çekildiğinde oturmak için yaptırdığı Eski Roma sarayı; 305'te imparatorluktan çekilen Diocletianus, 316'da ölene değin Split'te yaşamıştır. Hem bir kent içi imparatorluk sarayı, hem de bir deniz istihkâmı olan yapı, ayrıca 4 hektarlık bir alanı kaplayan, çok büyük, görkemli bir kır evi özelliği de taşıyordu. Kalınlığı yaklaşık 1,5 m olan duvarların yüksekliği, Adriya Denizi kıyısında 22 m, kuzey cephesinde ise 18 m'ydi. Kuzey-güney doğrultusundaki duvarın uzunluğu 215 m'ydi. Sarayın 16 kulesi ve dört girişi vardı. Bunlar kuzeyde Altın Kapı (Porta Aurea), doğuda Gümüş Kapı (Porta Argentea), batıda Demir Kapı (Porta Ferrea) ve güneyde Tunç Kapı'ydı (Porta Aenea). Dikdörtgen yerleşim planı, ortada kesişen 11 m genişliğindeki arkadlı iki caddesiyle bir Roma karargâhını andırıyordu. İmparatorluk daireleri güneydeki bölümlerde yer alıyordu. Uzunluğu 160 m, genişliği 7 m olan büyük bir arkadlı galeri, imparatorluk dairelerinin enine paralel uzanıyordu. Dalmaçya kıyılarına bakan, deniz manzaralı galeri büyük olasılıkla gezinti ve sergi alanı işlevi görüyordu. İmparatorluk bölümünün avluları içinde de, Jupiter Tapınağı ile 7. yüzyıldan sonra katedral yapılan Diocletianus Anıtmezarı vardı. Kuzeydeki bölümler ise konuklar ve hizmet görevlilerine ayrılmıştı. Saray Avar akınları sırasında büyük hasara uğradı. 639'da akınlar kesildikten sonra, kentleri tahrip olan Salona (Salonae; Diocletianus'un doğum yeri) halkı yıkıntıların içine sığındı. Salonalılar eski duvar, sütun ve süslemelerden de yararlanarak evlerini buraya inşa ettiler. Burası, günümüzde Split'in "Eski Kent" denen bölgesini oluşturur.

Diodoros KRONOS (d. İassos, Karya, Anadolu; ö. İÖ 4. yy), Megara okulu filozoflarından. Mantıkta gerçekleştirdiği yenilikler ile ünlüdür.

4. yüzyıl başlarında Megaralı Eukleides'in kurduğu Megara okulu özellikle biçimsel mantıkta güçlüydü. Diodoros ile gene Kronos soyadıyla anılan hocası Kyreneli Apollonios ve Miletoslu Eubulides bu okulun önde gelen mantıkçılarıydı. Usavurma yöntemi bakımından Megara okulunun diyalektik ustalarından sayılan Diodoros, Eleali Zenon'un, hareketin olanaksızlığı kuramına ilişkin kanıtlamalarını yineledi. Ünlü kanıtlaması *kurieuon* (zaptedilme), özgür irade üzerine çıkan tartışmalarda önemli bir rol oynadı. Tarihçi Diogenes Laertios'un 3. yüzyılda verdiği bilgiye göre, Ptolemaios Soter'in sarayında Stilpon'un ortaya attığı bir mantık sorusunu yanıtlayamayan Diodoros bu başarısızlığın doğurduğu utanç yüzünden öldü (y. 307). Diodoros'un hiçbir yazısı günümüze ulaşmamıştır.

Diodoros Sikeliotes, Latince DIODORUS SICULUS (ö. İÖ 1. yy, Agyrion, Sicilya), *Bibliotheke historike* (Tarih Kitaplığı) adlı dünya tarihiyle ünlü Yunanlı tarihçi.

Julius Caesar ve Augustus döneminde yaşayan Diodoros'un İÖ 60-57 arasında Mısır'ı dolaştığı ve birkaç yılını Roma'da geçirdiği, kendi anlattıklarından anlaşılmaktadır. Kitabında sözü edilen son olay İÖ 21 tarihini taşır. Kırk kitaptan oluşan yapıt üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde, Yunanlı öteki kabilelerin Troya'nın yıkılmasından önceki efsanevi tarihi işlenir; ikinci bölüm Büyük İskender'in ölümüyle sona erer; üçüncü bölüm ise Galya Savaşı'nın başlangıcına değin gelir. Bu tarihsel dönemi kesintisiz işleyen öteki tarih yapıtlarından hiçbiri günümüze ulaşamadığı için *Bibliotheke* büyük değer taşır. *Bibliotheke*, kaynak olarak yararlandığı önceki yazarlardan yaptığı aktarmalarla bir ölçüde bu yitik yapıtların da yerini tutmaktadır. Yapıtta, yazarın dayandığı kaynaklar her zaman belirtilmemiştir; ama 40 kitaptan günümüze ulaşanlarda Yunan tarihine ilişkin bilgilerin en önemli kaynakları Ephoros (İÖ 480-340 dönemi için) ile Kardialı Hieronymos'tur (İÖ 323-302 dönemi için).

Diodotos I (ö. İÖ 3. yy ortaları), Selevkosların Baktriane satrapı. Aynı adı taşıyan

oğluyla birlikte Baktriane'de bir Yunan krallığı kurmuştur.

Önce Selevkos kralı I. Antiokhos'a, daha sonra da II. Antiokhos'a bağımlı olan Diodotos İÖ y. 250'de ayaklanarak kendini kral ilan etti. Hüküm sürdüğü dönemle ilgili pek az bilgi vardır. Bazı araştırmacılara göre, Selevkos Krallığı'nın kargaşa içinde olduğu bir dönemde (İÖ 246) II. Selevkos, Diodotos'un dostluğunu kazanmak için kız kardeşlerinden birini onunla evlendirmiştir. Ölümünden sonra Soter (Kurtarıcı) lakabıyla efsaneleşen Diodotos'un yerine oğlu II. Diodotos geçti.

Diodotos II (ü. İÖ 3. yy sonları), Baktriane kralı I. Diodotos'un oğlu ve ardılı.

Babasının, Selevkos Krallığı karşısında ne ölçüde bağımsızlığını elde ettiği belli değildir; buna karşılık II. Diodotos gerçekten bağımsız bir kral olarak hüküm sürmüş ve kendi adına sikke bastırmıştır. Babasının Selevkoslarla dostluk politikasına da son vermiş ve II. Selevkos'a karşı Partlarla birlik kurmuştur. Bir olasılıkla İÖ y. 235'te Euthydemos, II. Diodotos'u devirerek tahtı zorla ele geçirmiştir.

Diogenes (d. y. İÖ 412, Sinope [Sinop] - ö. y. İÖ 320, Korinthos), kendine yeterlilik ve sadelik ilkelerine dayalı Kynik yaşam biçiminin öncülerinden çileci düşünür. Kimilerince felsefede Kynik okulun kurucusu sayılmakla birlikte, bu alanda Anthistenes'in öncülüğünü Diogenes de kabul eder.

Diogenes'e ilişkin doğruluğu kuşkulu pek çok öykü anlatılır. Bunlardan birine göre Diogenes, köle olarak satılması üzerine, efendisine mesleğinin insanları yönetmek olduğunu söylemiş ve onun çocuklarına ders vermiştir. Gündüzleri Atina sokaklarında elinde bir fenerle dolaşarak dürüst bir adam aradığı da söylenir. Büyük İskender'in, bir dileği olup olmadığı yönündeki sorusuna, "Gölge etme başka ihsan istemem" biçiminde yanıt verdiği de anlatılanlar arasındadır. Sinope darphanesinin sorumlusu olan babasıyla birlikte, sahte para bastığı suçlamasıyla bu kentten sürgün edildiği hemen hemen kesindir.

Diogenes, büyük olasılıkla daha Atina'ya gelmeden önce çileci yaşam biçimini benimsemişti. Aristoteles'in, Atina'da herkesçe tanınan bir kişi olarak söz ettiği Diogenes burada gelenekçiliğe karşı tutumunu açığa vurmaya başladı. Burada da görevini "paranın üzerini kazımak" biçiminde tanımlıyor, bu yolla belki de "piyasayı sahte paralardan temizlemek" eğretilemesiyle toplumlardaki yapaylıklara ve uzlaşımsal değerlere meydan okuyordu. Amacı, toplumun bütün yerleşik kurallarına karşı çıkmaktı; ona göre her türlü yerleşik kural insanın doğallığına aykırıydı. Uzlaşımsal ölçülerin ve inanışların çoğunun boş olduğunu göstermek, insanları yalın ve doğal bir yaşam biçimine çağırmak istiyordu.

Diogenes'e göre yalın yaşam biçimi yalnızca sadelik değil, ayrıca örgütlenmiş, dolayısıyla "uzlaşımsal" toplumların görenek ve yasalarını da önemsememek demekti. Doğaya aykırı bir kurum olan ailenin yerini, kadınların ve erkeklerin tek bir eşe bağlı olmadığı, çocukların ise bütün toplumun sorumluluğunda bulunduğu doğal bir durum alacaktı. Diogenes, yoksulluk içinde yaşadığı, halka açık yerlerde yatıp kalktığı ve yiyeceğini dilenerek topladığı halde, herkesin bu biçimde yaşaması gerektiği görüşünde değildi; onun tek amacı, en kısıtlı yaşam koşullarında bile kişinin mutlu ve bağımsız olabileceğini göstermekti.

Diogenes'in savunduğu yaşam biçiminin ilk ilkesi kendine yeterlilik, yani kişinin, mutluluk için gerekli her şeyi kendi içinde taşıyabilmesiydi. İkinci ilke olan "utanmazlık", kendi başına zararsız olan bazı eylemlerin her durumda yapılamayacağını öne süren uzlaşımları umursamamak anlamına geliyordu. Bu ilkeden yola çıkarak yerleşik davranış kalıplarına uymadığı için, ayrıca kendi açısından sade ve doğal, toplumsal değerler açısındansa sefil denebilecek bir yaşam sürdürdüğü için Diogenes'e *kynik* (Yunanca: *kyon* "köpek") denmiştir. Diogenes'in üçüncü ilkesi, yozluğu ve kendini beğenmişliği açığa vurmaktan ve insanları yenilenmeye yöneltmekten asla çekinmemek anlamında "sözünü sakınmazlık"tı. Düşünürün dördüncü ilkesine göre ahlaki yetkinliğe ancak yöntemli eğitimle (*askesis*) ulaşılabilirdi. Diogenes'in hiçbir yapıtı günümüze ulaşmamıştır. Çeşitli diyalog ve oyunlar yazdığı, Devlet adlı bir yapıtta ise insanların "doğal" bir yaşam sürdüğü bir düş ülkesini anlattığı sanılmaktadır.

Diogenes (APOLLONIALI) (ü. İÖ 5. yy), kozmolojisiyle ünlü Yunanlı filozof. Eski düşünceler ile yeni buluşlar arasında bir bireşim gerçekleştirmeye çalışmış, Anaksimenes'in öğretisini temel alarak İonya geleneğini sürdürmüştür.

Diogenes'in doğum yerinin Girit'teki Apollonia mı, yoksa Anadolu'da Frigya'daki Apollonia mı (Uluborlu) olduğu bilinmemektedir. Ömrünün büyük bölümünü Atina'da geçiren Diogenes'in görüşleri burada yaşamını bile tehlikeye sokmuş, ayrıca oyun yazarı Aristophanes'in *Nephelai* (*Bulutlar*, 1959) adlı yapıtında alay konusu edilmiştir. Diogenes'in İonya Yunancası ile yazılmış yapıtları arasında en önemlisi *Peri physeos*'tur (Doğa Üzerine), Sofistlere Karşı ve İnsanın Doğası başlıklı metinler bir olasılıkla bu yapıtın birer parçasıdır. Aristoteles, *Historia animalium* (Hayvanların Tarihi) adlı yapıtında, Diogenes'ten damarlar üzerine uzun bir bölüm aktarır. Diogenes, metafizik görüşlerini desteklemek için anatomi ve fizyoloji konularında titiz gözlemler yaptığından ilk deneyci filozoflar arasında sayılır.

Diogenes LAERTIOS, Latince LAERTIUS (ü. 3. yy), Eski Yunan felsefesinin tarihini anlatan yapıtıyla ünlü Yunanlı yazar. *Peri bion dogmaton kai apophthegmaton ton en philosophia eudokimesanton* (Ünlü Filozofların Yaşamları, Öğretileri ve Deyişleri Üzerine) adlı yapıtı, bu alanla ilgili ikinci elden bilgi kaynaklarının en önemlisidir. Çok sayıda parçanın sonradan bir araya getirilmesiyle oluşan kitabın, çoğunlukla yanlış sıralandığı anlaşılan özgün parçalarını birbirinden ayırmak olanaklıdır. Bu parçalar arasında önemsiz dedikoduların yanı sıra, ilgili filozofların yaşamlarına ve yapıtlarına ilişkin değerli bilgiler, öğretilerinin çok başarılı özetleri, vasiyetnamelerden felsefe metinlerine kadar önemli belgelerin örnekleri bulunur. Diogenes, aktardığı yüzlerce kaynağın pek çoğunu ancak ikinci elden tanımaktadır; yararlandığı gerçek kaynakların ise yalnızca birkaç tanesi belirlenebilmiştir. Yapıtın giriş kitabını izleyen 2-7. kitaplarında Yunan felsefesinin İonya kolu, 8. kitabında ise İtalya kolu işlenir ve her kitapta filozofların "ardıllığına" göre çeşitli okullar ele alınır. "Okul dışı" filozoflar ise 9-10. kitaplarda ayrıca anlatılır. Yapıtın günümüze ulaşmış en eski yazması 12. yüzyıldan kalmadır. Bütün yazmalarda 7. kitabın bir bölümü eksiktir.

Diognetos'a Mektup, İS 2. ya da 3. yüzyılda yazılmış apolojetik metinlerden biri. Genellikle Apostolik Babalar'ın yapıtları arasında sayılmakla birlikte, daha büyük olasılıkla ilk apolojistlerce kaleme alınmıştır. Ama mektubu apolojist Aziz Justinos'un yazdığı yönündeki eski varsayım da doğru değildir. Mektubun kime seslendiği de bilinmemektedir. Mektubun 13-14. yüzyıllardan kalma bir el yazması 1870'te Strasbourg'da çıkan bir yangın sonucunda yok olmuştur.

Diognetos'a Mektup'un ilk 10 bölümünde putperestlik ve Yahudilik tartışılır, Hıristiyanların ve komşularının yaşam biçimleri karşılaştırılır, Hıristiyanlığın Tanrı'nın tek vahyi olduğu savunulur. Vaaz biçimindeki son iki bölümün gene kimliği bilinmeyen bir yazarca kaleme alındığı bellidir.

dioksin, zararlı otlara karşı kullanılan tarım ilaçlarının, dezenfektanların ve başka bazı maddelerin üretimi sırasında istenmeyen yan ürün olarak ortaya çıkan bir grup kimyasal bileşiğin ortak adı. Yapay kimyasal maddelerin en zehirlilerinden biridir. (Dioksin adı özellikle 2,3,7,8-tetraklorodibenzo-*p*-dioksin için yaygın olarak kullanılmaktadır.)

Dioksin (teknik adı dibenzo-*p*-dioksin), bir çift oksijen atomuyla birbirine bağlanmış iki benzen halkasından oluşur. Halkalarda yer alan ve oksijene bağlı olmayan sekiz karbon atomunun her biri hidrojenin ya da başka bir elementin atomlarıyla bağ oluşturabilir. Söz konusu olan bu konumlar sırasıyla 1'den 4'e ve 6'dan 9'a kadar numaralandırılır. Bütün dioksin bileşikleri bu konumlarda klor atomları taşıyabilir. Kuramsal olarak, moleküle bir ya da daha çok klor atomunun eklenmesiyle 75 değişik izomer, bileşiğinin yaratılması olasıdır.

Dibenzo-*p*-dioksinler (TCDD'ler) için 22 olası düzenleme söz konusudur. Dioksinlerin en zehirli olanı da bu grupta yer alır ve klor atomları 2.,3.,7. ve 8. konumlardadır. Bu izomer (2,3,7,8-TCDD) kimyasal açıdan son derece kararlı bir yapı gösterir. Suda ve organik bileşiklerin çoğunda çözünmez, ancak yağlarda çözünür. Bu özellikleri nedeniyle yağmur sularından etkilenmeyip toprakta kalır ve yiyecekler yoluyla vücuda girdiğinde yağlı dokularda depolanır.

Hiçbir yararı olmayan dioksin, 2,4,5-triklorofenol ve bazı başka yararlı maddelerin bireşimi (sentezi) sırasında istenmeyen bir yan ürün olarak ortaya çıkar. Örneğin, 2,4,5-triklorofenolün bireşimlenmesinde kullanılan tepken karışımının sıcaklığı 180°C'yi aşarsa, eksotermik (ısıveren) bir tepkime gerçekleşir ve bir miktar dioksin oluşur. Aslında dioksinlerin ortaya çıkışı çoğunlukla bu tip aşırı ışınmaların sonucudur ve patlama tepkimesine yol açar. (1976'da İtalya'nın Seveso kentinde bu biçimde meydana gelen büyük bir sanayi kazasında 700 kişi evsiz kalmış, çevredeki hayvan ve bitki varlığının bir bölümü yok olmuş, bir bölümü de zehirlenmiştir.) 2,4,5-triklorofenol bileşiği Silvex ve 2,4,5-T (2,4,5-triklorofenoksiasetik asit) adlı zararlı ot öldürücülerin üretiminde hammadde olarak kullanılır. Bunlardan ikincisi, *Agent Orange* denen ve eskiden ABD ordusu tarafından Vietnam'da yoğun bitki örtüsünü zayıflatma, ayrıca yine ABD'de karayolu yapımı, demiryolu ve enerji hattı döşeme, orman bölgelerinde istenmeyen bitki örtüsünü yok etme çalışmalarında kullanılan zehirli maddenin başlıca etkili bileşenidir. 2,4,5-triklorofenolden ayrıca, eskiden deodoran ve sabunlarda kullanılan bakteri öldürücü heksaklorofenin üretiminde de yararlanılır.

Çok zehirli bir madde olan dioksinin 1.000.000.000.000'da 5'i bazı yeni doğmuş memeli ve balık türlerini öldürebilir. Bir

fareyi öldürmek içinse bir gramın otuz binde biri kadar dioksin yeterlidir. Bütün olası yollardan, yani deriden (doğrudan temas yoluyla), akciğerlerden (tozunu, dumanını ya da buharını solumakla) ve ağızdan vücuda girebilmesi, dioksinin zehirleyici özelliğini artırmaktadır. Bu yolların herhangi birinden giren dioksin tüm vücudu etkiler. Zehirleyici etkilerine yönelik araştırmalar henüz sonuçlanmamışsa da, kronik deri hastalıklarına, kasların işlevsiz kalmasına, vücutta çeşitli iltihaplara, cinsel yetersizliğe, anormal doğumlara, genetik değişime (mutasyon) ve sinir sistemi bozukluklarına yol açtığı bilinmektedir. Ayrıca bazı kanser olaylarına neden olduğu da düşünülmektedir.

Dioksin içeren kimyasal atıkların gerekli önlemler alınmaksızın boşaltılmasının yerleşim bölgeleri, tarım alanları ve doğal çevrede doğurabileceği tehlikelere ilişkin kaygılar giderek çoğalmaktadır. 1971'de ABD'nin Missouri eyaletinde bazı at yarışı alanlarına tozu önlemek için atık yağ püskürtülmüştü. Birkaç hafta içinde bu alanlarda ve çevresinde yüzlerce kemirici hayvan, böcek, köpek, kedi ve kuş ölüsü bulundu. Atların ise 80'den fazlası hastalandı ve 16 ay içinde çoğunda, birden çok organı etkileyen hastalıklar, felç, aşırı kilo kaybı ve ölüm görüldü. Zehir çocuklarla yetişkinleri de etkiledi. Sonunda bütün bunlara püskürtülen yağın neden olduğu anlaşılınca yarış alanlarındaki üst toprak katmanı 10 cm kadar kazılıp atıldı. Ama püskürtülen madde içinde dioksin olduğu anlaşılana değin (bir yarış alanındaki dioksin yoğunluğu 1.000.000'da 33'tü) kazılan toprağın bir bölümü Missouri'nin başka bölgelerindeki inşaatlarda dolgu malzemesi olarak kullanılmıştı bile. Dioksin bulaşmış yağın Missouri'nin başka bölgelerinde tozlu yollara dökülmesi yüzünden sonunda birçok yerleşim bölgesini boşaltmak gerekti.

Diomedes, Yunan mitolojisinde, 80 Argos gemisinin komutanı. Troya Savaşı'nın en saygın önderlerinden biridir. Diomedes, Aphrodite'yi yaralar, Rhesos'u ve onun önderliğindeki Trakyalıları öldürür, Troya'yı koruyan tanrıça Pallas Athena'nın kutsal heykeli Troya Palladiumu'nu ele geçirir. Savaştan sonra İtalya'ya yelken açar ve Apulia'da Arpi kentini kurar. Sonunda Troyalılar ile barış yapılır. Diomedes'in yoldaşları birer kuşa dönüşür. Argos ve Metapontum'da bir kahraman olarak Diomedes'e tapınılırdı.

Dion (d. İÖ y. 408 - ö. İÖ 354), Sicilya'daki Syrakusa (Siracusa) kenti tiranı, Yaşlı Dionysios'un kayınbiraderi. Syrakusa kentini İÖ 357-354 arasında geçici aralıklarla yönetmiştir.

Güçsüz ve deneyimsiz Genç Dionysios'un İÖ 367'de tahta geçmesinden sonra, denetimi eline geçirerek dostu Platon'u felsefi ilkelerini uygulamaya geçirmek amacıyla yeni tiranı yetiştirmeye ikna etti. Ama deneme başarısızlıkla sonuçlandı ve sürgüne gönderildi. İÖ 357'de Zekynthos'ta topladığı 1.500 ücretli askerle Sicilya'ya doğru yola çıktı ve burada sevinç gösterileriyle karşılandı. Kısa süren yönetim döneminin ardından yeniden sürgüne gönderildiyse de geri çağrıldı. İÖ 354'te öldürüldü. Plutarkhos *Bio paralleloi* (*Hayatlar*, 1945, 2 cilt) adlı kitabında Dion'a da yer vermiştir.

Dion KHRYSOSTOMOS (Yunancada "altın ağızlı"), Latincede DIO CHRYSOSTOMUS, DIO PRUSAEUS ya da DIO COCCEIANUS (d. y. İS 40, Prusa [Bursa], Bitinya - ö. y 112), Eski Yunanlı hatip ve filozof.

İS 82'de siyasal nedenlerle hem Bitinya'dan, hem de İtalya'dan sürgün edildi. On dört yıl boyunca Karadeniz çevresinde dolaştı ve Kyniklerin yoksul yaşam biçimini benimsedi. İmparator Domitianus'un ölmesi üzerine sürgün cezası sona erdikten sonra hatip ve filozof olarak ün kazandı.

Dion'un 80 "söylev"i ile başka söylevlerinin parçalarından oluşan bir derleme günümüze ulaşmıştır. Ama bunlardan bir bölümü diyaloglar ya da ahlak üzerine denemeler niteliğindedir; bazıları da sahtedir. Dion, Bir Prensin Görevi Üzerine başlığı altında topladığı dört söylevde Traianus'a seslenir. *Olympikos*'ta heykelci Phidias'ın ağzından, ünlü Zeus heykelinin yapılışında izlenen ilkeler anlatılır. Bazı uzmanlar bu metnin bir bölümünün Alman oyun yazarı Gotthold Lessing'in 1766'da yazdığı *Laokoon* adlı yapıtına esin kaynağı olduğu görüşündedir. Aiskhylos, Sophokles ve Euripides Üzerine'de Dion, bu üç tragedya yazarını Philoktetes'in öyküsünü ele alışları açısından karşılaştırır. En ünlü yapıtı, Euboia (Eğriboz) Adasındaki yaşam koşullarını betimleyen, toplumsal ve ekonomik tarih için önemli bir belge niteliğindeki *Euboikos*'tur. Roma yönetimini benimsemiş Yunanlı bir yurtsever olarak Dion, İS 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda Yunanlılar arasında yeni bir sofist dalganın doğuşunu belirleyen özgüvenin simgelerinden biridir.

Dione, Yunan mitolojisinde, Zeus'la birlikte anılan tanrıça. Zeus'un asıl eşi olarak Hera kabul edildiği için, Dione değişik biçimlerde nitelenir. *İlyada*'ya göre Dione, Zeus ile evlenerek Aphrodite'yi doğurur. Hesiodos'un *Theogonia*'sında ise Okeanos'un kızlarından biridir. Öteki yazarlar Dione'yi bazen Dionysos'un annesi Dodona'nın *nympha*'larından (su perisi) biri, bazen Dionysos'un annesi, bazen Atlas'ın kızı, bazen de Uranos ile Gaia'nın kızı olarak tanımlar.

Dione, Satürn'ün sekiz büyük, düzenli uydusundan dördüncüsü. Çapı 1.120 km'dir ve Satürn'ün çevresinde, ortalama 377.400 km uzaklıkta, çembere yakın bir yörüngede döner. Satürn sistemindeki birçok cisim gibi Dione da, katı yörünge düzenindedir; yani 66 saatlik dolanım süresi, Satürn'ün öteki uydularından Enkelados'unkinin tam iki katıdır. Enkelados'ta belirlenen gelgit ısınmalarının bu olgudan kaynaklandığı sanılmaktadır.

Gelgit sürtünmelerinin etkisiyle, Dione'un kendi ekseni çevresindeki dönüşü ile yörüngedeki dolanımı periyodik uyum içindedir. Bu nedenle Satürn'e hep aynı yüzünü gösterir. Dione'un Satürn'e bakan bölümünün parlaklığı, öteki yarıküreye oranla çok daha fazladır. Ama genel olarak, büyük bölümü buzlarla kaplı olan yüzeyinin yansıtma özelliği çok yüksektir. Oldukça düşük olan yoğunluğu suyun 1,4 katıdır ve bu da yaklaşık yüzde 60 su ve yüzde 40 oranında kayaçtan oluşan bir kütle yapısına karşılık gelir. Satürn'ün öteki uydularına oranla yüzeyinde daha az sayıda krater bulunması önemli miktarlarda buz erimesi ve yeniden yüzey oluşumu olaylarının gerçekleşmiş olduğuna işaret eder. Kraterlerinin büyük bölümü daha parlak olan ön yarıkürede yer alır. Karanlık arka yarıkürede bir dizi parlak çizgi bulunur. Bu çizgilerin bazıları, çizgisel çöküntüler ve sırtlarla uyum içindedir. Dolayısıyla, parlaklığın, bu çizgisel çatlaklardan dışarı sızan uçucu maddelerin yeniden yoğunlaşmasından kaynaklandığı sanılmaktadır. Dione'un arka yüzeyinde yer alan ve çökgen bir örgü görünümü veren bu parlak çizgili yapının merkezine yakın bolumünde, büyük bir çarpışmanın gerçekleşmiş olduğunu düşündüren izler bulunur, ama, uydunun bakışımsız olan yüzeyinin bu özelliğinin nereden kaynaklandığı henuz tam olarak anlaşılamamıştır.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır

---

Dionne BEŞİZLERİ. Kanadalı Oliva ve Elzire Dionne'un Émilie, Yvonne, Cécile, Marie ve Annette adlı beşiz kızları. Ontario'daki Callander yakınlarında, 28 Mayıs 1934'te prematüre bebekler olarak dünyaya geldiler. Böylece Dionne'ların daha önce tek olarak doğan dokuz çocuğuyla birlikte 14 çocuğu oldu. Çocukluklarında dünya çapında ün kazanan beşizler, 20th Century-Fox Film Corporation için üç konulu film çevirdiler; balıkyağından daktiloya ve otomobile kadar her çeşit ürünün reklamına çıktılar; Kuzey Ontario'ya akın akın turist gelmesini sağladılar. Doktorları Allan Roy Dafoe da (ö. 1941) büyük üne kavuştu. Beşizler, 1935'te Ontario hükümetinin vesayeti altına girdiler, ama 1941'de babaları yeniden vasiliği aldı.

Dionne kardeşler, tıp tarihinde hiç kayıp vermeden yaşamayı başaran ilk beşizlerdi. Daha önce doğan beşizlerden hiçbiri birkaç günden fazla yaşamamıştı. Biyolojik araştırma sonunda beşizlerin tek yumurtadan oluştuğu anlaşıldı.

Dionysia *bak*. Bacchanalia

Dionysios AREOPAGITES *bak*. Sahte Dionysios AREOPAGITES

Dionysios EXIGUUS (d. y. 500, Skythai [İskit ülkesi] - ö. 560, Roma ?), hazırladığı yeni Paskalya çizelgelerinin benimsenmesiyle kullanımı yaygınlaşan Hıristiyan takviminin yaratıcısı olarak kabul edilen kilise hukukçusu.

6. yüzyıl tarihçisi Cassiodorus'un yapıtlarında keşiş olarak geçmekle birlikte, başkeşiş olduğu kabul edilir. Kendisini papalık arşivlerinin düzenlenmesi için çağıran Papa Aziz I. Gelasius'un ölümünden sonra Roma'ya varabildi (496). Burada bir din bilgini olarak ün yaptı. 525'te Papa Aziz I. Johannes'in isteği üzerine hâlâ kullanılan kronolojiyi hazırladı. Bu kronoloji, Akitanyalı Victorius'un 532-yıllık takvim dönemine dayanan İskenderiye hesabının (İskenderiyeli Patrik Theophilos'un geliştirdiği 95-yıllık çizelgeler) değiştirilmiş bir biçimiydi. İsa'nın doğum tarihi olarak Roma sistemine göre hesapladığı 25 Aralık 753 (Roma'nın kuruluşundan 754 yıl sonra) yanlıştı.

Saygın bir ilahiyatçı, başarılı bir matematikçi ve astronom olan Dionysios'un Kutsal Metinler ve kilise hukuku konusunda geniş bilgisi vardı. Apostolik yasalar ve Nikaia (İznik), Konstantinopolis (İstanbul), Khalkedon (Kadıköy) ve Sardes konsilleri kararlarının da yer aldığı 401 kilise yasasından oluşan bir derleme ve Aziz Siricius (384-399) ile II. Anastasius (496-498) arasındaki papalara ait kararların toplandığı bir derleme de Dionysios'a atfedilir. Ayrıca aralarında Aziz Pakhomios'un yaşamöyküsü, Konstantinopolisli Aziz Proklos'un bir yönergesinin bulunduğu bugün kaybolmuş birçok Yunanca yapıtı da çevirmiştir.

Dionysios (GENÇ). Sicilya'daki Syrakusa (Siracusa) kentinin yöneticisi. İÖ 367-357 ve 346-344 arasında hüküm sürmüştür.

Yaşlı Dionysios'un oğlu ve ardılı olan Dionysios, devraldığı askeri otokrasiyi sürdürecek güçten yoksundu. İÖ 367'de başa geçtikten sonra Kartaca'yla, babasının üçüncü savaştaki (İÖ 383 - y. 375) yenilgi üzerine kabul ettiği elverişsiz koşulları temel alan bir barış yaptı. Bir bilge-hükümdar olması için çalışan danışmanları Dion ile Platon'u İÖ 366'da görevden aldı. İÖ 357'de Dion'un giriştiği bir müdahaleyle devrildi ve Locri'ye kaçtı. Dion'un öldürülmesinden yaklaşık sekiz yıl sonra, İÖ 346'da Syrakusa'nın denetimini yeniden eline geçirdi. İki yıl sonra Yunan komutanı Korinthoslu Timolion'un gelişiyle teslim olarak Korinthos'ta kalmayı kabul etti.

Dionysios (HALİKARNASSOSLU) (ö. İÖ y. 20; d. Halikarnassos [Bodrum], Karya, Anadolu), Eski Yunanlı tarihçi ve hitabet hocası. Kuruluşundan I. Kartaca Savaşı'na değin Roma tarihini kapsayan 20 ciltlik *Antiquitates Romanae*'si (Roma Tarihi), Roma yanlısı bir bakış açısıyla yazılmış olmakla birlikte, titiz bir araştırmanın ürünüdür. Tarih kuramlarının vakayiname üslubuna bir uyarlaması olan bu yapıt, Livius'un yapıtıyla birlikte erken dönem Roma tarihine ışık tutan en değerli kaynaklar arasında sayılır.

İÖ 30'da Roma'ya göç etti. Yunanlılara karşı Romalıları haklı göstermeyi amaçlayan yapıtını İÖ 7'de yayımlamaya başladı. Günümüze yapıtın 20 kitabından yalnızca 10'u ulaşmıştır. Edebiyat ve retoriğe ilişkin kuramları, tek tek yazarlar üzerine değerlendirmeler içeren *Peri mimeseos* (Taklit Üzerine), Eski Hatipler Üzerine ve sözcük düzeni ile ses uyumu ilkeleri konusunda günümüze kalmış tek klasik çalışma olan *Peri sunteseos onomaton* (Sözdizimi Üzerine) gibi yapıtlarında yer alır.

Dionysios (İSKENDERİYELİ AZİZ), BÜYÜK AZİZ DIONYSIOS olarak da bilinir (d. 200, İskenderiye - ö. 265, İskenderiye; yortu günü, 17 Kasım), dönemin en önemli Doğu piskoposluğu olan İskenderiye'nin piskoposu. Sabellianusçuluğa karşı mücadelenin önde gelen adlarındandır.

Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra İskenderiye'de, Origenes'in başında bulunduğu kateşizm okulunda öğrenim gördü ve 231/232'de onun ardılı olarak aynı göreve seçildi. 247/248'de İskenderiye piskoposu oldu. Roma imparatoru Decius'un Hıristiyanlara zulmü (250-251) nedeniyle Libya Çölüne kaçtı. İmparator Valerianus'un Hıristiyan kıyımında yeniden sürgüne gönderildi (257-260).

İskenderiye'ye geri döndüğünde, din değiştirdikten sonra tövbekâr olanların dışlanmasına karşı çıkarak kiliseye yeniden kabul edilmelerini savundu. Vaftiz tartışmalarına da katılarak, eski inançlarına göre vaftiz edilmiş kişilerin yeniden vaftiz olmalarında ısrar etmedi, ama cemaatlere, isterlerse üyelerini yeniden vaftiz etme hakkını tanıdı. Vahiy Kitabı'nı Aziz Yuhanna'nın yazdığına ilişkin görüşü reddetmenin yanı sıra, bu kitabı kelimesi kelimesine yorumlayarak İsa'nın bin yıl sonra geri gelip yeryüzünde krallığını kuracağını savunan binyılcılara sert eleştiriler yöneltti.

Dionysios, kendisini Üçleme'nin üç ayrı kişiden oluştuğu inancını yaymakla ve başka heretik tutumlarla suçlayan Sabellianusçulara karşı yoğun saldırılarda bulundu. Sabellianusçuların şikâyetleri üzerine konuyu ele alan papa, Aziz Dionysios'un Üçleme'nin kişileri arasında herhangi bir ayrım gözetenleri ve bunları üç ayrı kişi olarak kabul edenleri mahkûm etmesi üzerine, bu hükmü kabul ederek Sabellianusçuların suçlamalarını reddetti. Ama Üçleme'nin birbirinden ayrı üç kişiden oluştuğu inancında diretti. Bu görüşü daha sonraları kilisece de doğru kabul edilerek savunulmuştur.

Dionysios, Yunanlı filozof Epikuros'un atom kuramına karşı doğa üzerine bir bilimsel kitap da yazmıştır. Önde gelen Bizans ilahiyatçılarının kendisine büyük değer vererek sık sık adını anmış olmalarına karşın, yapıtlarına ilişkin bilgiler daha çok Kaisareia piskoposu Eusebios ve başka kilise yazarlarının aktardığı geniş alıntılara dayanır.

Dionysios (YAŞLI) (d. İÖ y. 430 - ö. İÖ 367), İÖ 405'ten sonra Syrakusa (Siracusa) tiranı. Sicilya ve İtalya'nın güneyindeki fetihleriyle Syrakusa'yı Yunanistan anakarasının batısındaki en güçlü Yunan kenti durumuna getirmiştir. Yunan Sicilyası'nı Kartaca istilasından kurtarmasına karşın, acımasız askeri despotizmiyle Helenizme zarar vermiştir.

Bir süre kâtiplik yaptıktan sonra, İÖ 409'da Sicilya'da Kartacalılarla başlayan savaşta üstün yararlılıklarıyla kendini gösterdi. Savaş sırasındaki bir bunalımdan yararlanarak İÖ 405'te tiranlığını ilan etti. Sonraki sekiz yıl içinde acımasız yöntemlerle iktidarını pekiştirdi ve genişletti. Syrakusa kentini surlarla çevirdi ve Epipolae'yi tahkim etti. Naksos, Catania ve Leontini'nin Yunan yurttaşlarını kovdu; çoğunu köleleştirerek, evlerini Sicilyalı ve İtalyalı ücretli askerlere verdi.

Büyük ordusunu Sicilya'nın batı ve güney kesimini işgal eden Kartaca'ya karşı harekete geçmeye hazır duruma gelen Dionysios Yunanlıların Motya'yı ve Kartacalıların Syrakusa'yı kuşattıkları birinci savaşta (İÖ 397-396), düşman kuvvetleri Sicilya'nın kuzeybatısına sıkıştırarak parlak bir zafer elde etti. İÖ 392'de patlak veren ikinci savaşı lehine bir antlaşmayla sona erdirdi. İÖ 390'dan sonra Rhegium ile İtalya'nın güneyindeki öbür Yunan kentlerine karşı bir sefer düzenledi. Lucanialıların yardımıyla Thuria, Crotone, Locri bölgelerini istila etti ve yağmaladı. Rhegium'u aldığı İÖ 386'ya doğru Yunan İtalyası'nda üstünlüğü ele geçirdi. Illyria'ya ve bir olasılıkla İtalya'nın kuzeydoğusuna koloniciler gönderdi. Helenizmin savunucusu olarak Atinalı yazar İsokrates'in övgüsünü kazanmakla birlikte, fetihlerindeki acımasızlığıyla Yunanistan'da büyük tepki topladı. Edebiyat alanındaki yapıtları küçümsemeyle karşılandı. İÖ 388 Olimpiyat şenliğinde, gönderdiği elçilerin kaldığı çadır bir kalabalığın saldırısına uğrayarak yağmalandı.

Dionysios, Kartaca'yla yaptığı üçüncü savaşta (İÖ 383 - y. 375) Cronium'da ağır bir yenilgi aldı. Bin Yunan altını (*talent*) tazminat ödemek ve Halycus Irmağının batısındaki toprakları bırakmak zorunda kaldı. Kartacalılarla giriştiği yeni bir çatışma sırasında öldü.

Dionysios takvim dönemi, Yeni Ay'ın aynı güne rastladığı iki tarih arasında geçen 19 yıllık dönem (tam Yeni Ay çevrimi) ile, haftanın ve ayın aynı günlerinin aynı tarihe rastladığı iki tarih arasında geçen 28 yıllık dönemin sonucu olan 532 (19×28) yıllık takvim dönemi. Ay'ın belli bir evresinin, haftanın ve ayın aynı gününe rastladığı iki tarih arasındaki zaman dilimidir. Buna, bu takvim dönemini ilk olarak hesaplayan (İS y. 465) Akitanyalı Victorius'un (ya da Victorinus) adından Victorius takvim dönemi, Victorius'un rakamlarını 6. yüzyılda yeniden gözden geçiren Dionysios Exiguus'un adından Dionysios takvim dönemi, Paskalya gününün saptanmasında kullanıldığı için de Büyük Paskalya takvim dönemi denir.

Dionysius (AZİZ) (d. Yunanistan? - ö. 26 Aralık, 268, Roma; yortu günü, 6 Aralık), 22 Temmuz 259-26 Aralık 268 arasında papa.

Aziz I. Stephanus'un papalığı sırasında (254-257) henüz bir papazken, din değiştirenlerin yeniden vaftizi konusundaki tartışmaya katıldı. İskenderiye piskoposu Aziz Dionysios'tan Roma ve Asya kiliseleri arasında ayrılık doğmasından kaçınma isteğini içeren bir mektup aldı.

İmparator Valerianus'un Hıristiyanlara karşı baskıları sırasında şehit edilen Aziz II. Sixtus'un ardından bir yıla yakın bir süre boş kalan papalık makamına geçtikten sonra, kiliseyi yeniden düzenleme işine girişti. Pers istilası (259) altında olan Kapadokya'daki Hıristiyanlara para yardımı yaptı.

İskenderiye piskoposu Dionysius'a yöneltilen Üçleme'nin üç ayrı kişiden oluştuğunu savunma suçlamaları üzerine, Roma'da bir sinod topladı (260) ve Piskopos Dionysios'tan açıklama istedi. "İki Dionysios Meselesi" olarak bilinen bu olayın temelinde Yunan ve Roma kültürlerinde aynı terimlerin farklı biçimde anlaşılması yatıyordu. Sinoddaki tartışmalar İznik (Nikaia) Amentüsü'nde (325) ifadesini bulan ilahiyat anlayışına zemin hazırladı. Piskopos Tekzip ve Savunma'da kendini suçlamalardan arındırmaya çalışarak papanın otoritesini kabul etti. Böylece Dionysius'un papalığı sırasında Roma Kilisesi'nin inanca ilişkin konularda yol göstericilik rolü pekişti.

Dionysos, Eski Roma'da BACCHUS (Yunanca Bakkhos) ya da LIBER olarak da bilinir, Eski Yunan-Roma dininde, toprağın ve ürünün bereketini simgeleyen doğa tanrısı.

Dionysos'u betimleyen bir alçak kabartma; Ulusal Arkeoloji Müzesi, Napoli
Alinari - Art Resource / EB Inc

Özellikle şarap ve coşkunluk tanrısı olarak anılır. Trakya ve Frigya kökenli olmasına karşın, doğumunu, ölümünü ve Girit kökenli tanrıça Ariadne ile evliliğini anlatan efsaneler, Dionysos kültünün Yunan öncesi Minos doğa dinine bir dönüş olduğu izlenimini verir.

En yaygın geleneğe göre Dionysos, Thebai kralı Kadmos'un kızı olarak bilinen, ama

gerçekte Frigya kökenli bir toprak tanrıçası olan Semele ile Zeus'un oğludur. Bu birleşmeyi kıskanan Zeus'un karısı Hera, Semele'yi kandırarak, onu, Zeus'tan tanrılığını kanıtlamak için gerçek kişiliğinde görünmesini istemeye ikna eder. Zeus buna razı olur, ama onun doğaüstü gücüne karşı koyamayan ölümlü Semele yıldırımlarla kül olur. Zeus, oğlunu kurtararak baldırının içine koyar ve olgunluğa erişinceye değin orada saklar; böylece Dionysos ikinci kez doğar. Bundan sonra Tanrı Hermes, Nysa adında bütünüyle düşsel bir dağın perileri olan Bakkhalara (Mainadlar ya da Thyadlar) büyütmeleri için Dionysos'u emanet eder.

Doğanın özsuyunu simgeleyen Dionysos onuruna birer şenlik biçiminde düzenlenen bolluk ayinleri (*orgia*) Eski Yunan ve Roma dünyasında büyük yaygınlık kazandı. Dionysia (Bacchanalia [*]) şenlikleri Miken sonrası dönemde kadınlar arasında hızla yayıldı; şenliklere katılan kadınlar da Bakkha adıyla anılır oldu. Ama erkekler bu şenlikleri genellikle olumsuz karşıladılar. İnanışa göre Bakkhalar, Thebai kralı Pentheus'u onları gizlice izlettiği gerekçesiyle parçalamışlar, Dionysos'a saygısızlık eden Atinalı erkekler de iktidarsızlıkla cezalandırılmışlardı. Ama erkeklerin tepkisine karşın kadınlar ailelerini terk ederek, üstlerinde ceylan postundan giysiler, başlarında sarmaşıktan çelenklerle dağlara çıktılar. Ayin sırasında Bakkhalar, kutsal horon kolları (*thyasi*) oluşturup asma yaprağı ile bağlanmış rezene dallarından asâlarını (*thyrsoi*) sallayarak flütlerin ve büyük davulların eşliğinde meşale ışığında dans ederlerdi. Tanrı Dionysos'tan esin geldiğinde gizli güçler kazanan Bakkhaların, yılanları büyüleyip hayvanları emzirebildiklerine, dinsel şölene (*omophagia*) başlamadan önce doğaüstü güçleriyle canlı kurbanlarını parçaladıklarına inanılırdı. Dionysos'un, ayinlerinde kurban edilen hayvanı bedenleştirdiğine inanan Bakkhalar, ona Bromios (Gümbürtülü), Taurokeros (Boğa Boynuzlu) ve Tauroprosopos (Boğa Suratlı) gibi adlarla da seslenirlerdi. Dionysos'a tapınma Anadolu'da, özellikle Frigya ve Lidya'da uzun süre yaygınlığını korudu. Bu kültün çeşitli Asya tanrılarıyla da ilgisi vardı.

Annesi Semele'yi geri getirmek için yeraltına indiğine inanılan ve Güney İtalya'da Persephone'yle ilişkilendirilen Dionysos'un başlangıçta yeraltı dünyasıyla bir bağlantısı olduğu kuşkuludur. Ama Dionysos'un kehanet gücü de vardı ve Delphoi'deki rahipler onu neredeyse Apollon'la eşit sayıyordu. Trakya'da Dionysos'a adanmış bir kehanet yeri bulunuyordu. Dionysos, Phokis'teki Amphikleia'da bulunan bir şifa tapınağının da koruyucu tanrısıydı.

Dionysos alayında, Satyrler gibi bereketi ve doğayı simgeleyen cinler de bulunurdu. Dionysos ayinlerinde erkeklik organı simgeleri önem taşırdı. Çoğu zaman bir hayvan biçiminde betimlenen Dionysos ile çeşitli hayvanlar arasında bağ kurulurdu. Sarmaşık çelenk (*thyrsos*) ve iki saplı büyük bir kadeh (*kantharos*) Dionysos'un kişisel simgeleriydi. Erken dönem sanat yapıtlarında sakallı bir erkek biçiminde canlandırılan tanrı, sonraları kadınsı görünümlü bir genç olarak betimlendi. Bacchanalia şenlikleri, vazo resimlerinde sık sık rastlanan bir konuydu.

Dionysos Tapınağı, İÖ y. 130'da Teos'ta (Sığacık) İon düzeninde inşa edilmiş Helenistik dönem tapınağı Anadolu'da Tanrı Dionysos'a adanmış en büyük tapınaktır. *Ayrıca bak.* Teos.

Dionysos Tiyatrosu, Eski Yunan tiyatro yapılarının ilk örneği. Günümüze ulaşmış bütün klasik Yunan oyunları ilk kez Atina Akropolisi'nin güney yamacındaki bu tiyatroda sahnelenmiştir. Önceleri burada yalnızca, daire biçiminde (yaklaşık 18 m çapında), toprak tabanlı, orkestra adı verilen bir alan bulunuyor, ortasında bir sunak yer alıyordu. Her yıl Dionysos adına düzenlenen bahar şenliklerinde (*bak.* Bacchanalia) dinsel geçit ve adak törenleri gerçekleştirilir, Bereket Tanrısı Dionysos'un tapınağı yakınındaki bu orkestrada da gösteriler yapılırdı. İÖ 5. yüzyılda gene Dionysos şenlikleri kapsamındaki yarışmalarda, bu tiyatro alanında Sophokles, Euripides, Aiskhylos ve Aristophanes'in çeşitli oyunları ilk kez sahnelendi. O dönemde tepenin yamacına izleyicilerin oturması için ahşaptan portatif sıraların yapıldığı, orkestranın öteki yanına da oyunlara bir tür arka plan oluşturmak üzere, *skene*(*) adı verilen bir yapının eklendiği sanılmaktadır.

İÖ 4. yüzyılın ortalarında, ahşap sıraların yerine 6-12 bin arasında izleyici alabilen kalıcı taş sıralar yapıldığı gibi, *skene* de taş bir yapı olarak yenilendi.

Roma imparatoru Neron döneminde, İS 61'de, Dionysos Tiyatrosu'nda önemli yenilemeler yapıldı; sahnenin yükseltilmesi de büyük bir olasılıkla bu sırada gerçekleştirildi. 4. yüzyıldan sonra kullanılmayan ve yıkık bir hal alan tiyatro 1765'te yeniden ortaya çıkarıldı. 19. yüzyıl sonlarında, Alman arkeolog ve mimar Wilhelm Dörpfeld yönetiminde geniş bir onarım çalışması gerçekleştirildi.

Dioon, *Cycadaceae* familyasından, anayurdu Yenidünya olan süs bitkileri cinsi. Dört ya da daha fazla türü içeren *Dioon*, familyanın en ilkel cinsidir. Yavaş büyüyen ve uzunluğu 15 m'ye ulaşabilen, dikenli yapraklı *D. spinulosum* çok sevilen bir ev bitkisidir. *D. edule*'nin tohumlarından, ararota benzeyen bir nişasta elde edilir.

Diop, Birago (d. 11 Aralık 1906, Dakar, Fransız Batı Afrikası [bugün Senegal] - ö. 25 Kasım 1989, Dakar, Senegal), Volof halkının efsane ve öykülerini derlemiş Afrikalı şair.

Senegal'de, Dakar ve Saint Louis'de okuduktan sonra 1933'e değin Toulouse Üniversitesi'nde veterinerlik öğrenimi gördü. Ardından cerrah veteriner olarak Sudan, Fildişi Kıyısı, Yukarı Volta (bugün Burkina Faso) ve Moritanya'da bulundu. Senegal bağımsızlığına kavuştuktan sonra 1961-65 arasında, Tunus büyükelçisi olarak görev yaptı.

Kısa ama güzel lirik şiirleriyle tanınır. 1930'larda Afrika'nın kültürel değerlerine dönüş arayışı içinde gelişen Siyah edebiyat akımının(*) öncülerinden Léopold Senghor'dan etkilendi. 1925-60 arasında yazdığı şiirlerden oluşan *Leurres et lueurs* (Tuzaklar ve Parıltılar) adlı kitabında Afrika yaşamının gizemlerini araştırdı.

1964'te, *Contes et lavanes* (1963; Öyküler ve Yorumlar) ve her ikisi de 1960'larda yeniden basılan *Les Contes d'Amadou Koumba* (1947; Amadou Koumba'dan Öyküler) ve *Les Nouveaux Contes d'Amadou Koumba* (1958; Amadou Koumba'dan Yeni Öyküler) ile Kara Afrika Büyük Edebiyat Ödülü'nü aldı. Kendisine ilk kez ailesinin *griot*'su (kabilesinin sözlü geleneklerini sürdürmekle görevli öykü anlatıcısı) tarafından anlatılan bu öyküler, dinleyiciyi eğlendirmek kadar ona ahlaki ve kültürel değerleri öğretmeyi ve geçmişi yüceltmeyi de amaçlıyordu. Diop'un diyalog ve hareketlerdeki nüansları yansıtma yeteneği kitaplarının ününü daha da artırdı. 1967'de bu kitaplardan yapılan bir seçme, okul kitabı olarak yeniden basıldı. 1978'de ise *Les Contes d'Aura* (Awa Oykuleri) yayımlandı.

Diop, David (d. 9 Temmuz 1927, Bordeaux, Fransa - ö. 1960, Dakar, Senegal), Fransız Batı Afrikası'nın 1950'lerdeki en yeteneklı şairlerinden bırı Gelecek vaat eden meslek yaşamı bır uçak kazasındaki acı ölümüyle son bulmuştur.

Diop, Siyah edebiyat akımının(*) en coşkulu destekleyicilerindendı. Bugün var olan tek kitabı *Coups de pilon*'daki (1956; Tokmak Darbeleri) şiirlerinde, Avrupa'nın kültürel değerlerine karşı çıkarak halkının köle ticareti ve sömürgecilik döneminde çektığı acıları anlattı ve Afrika'yı parlak bır geleceğe götürecek bir devrimi savundu. Fransızların, Afrika'nın kültürü ve tarihi olmayan yoksul bir kıta olduğunu öne süren asımılasyon politikasına karşı çıktı. Sömürge yönetiminin Afrika'ya hıçbir şey getirmeyeceğine, kültürel ve ekonomik canlanmanın sıyasal bağımsızlıkla gerçekleşeceğine inanıyordu. Yapıtları birçok Afrika ülkesinde bağımsızlık mücadelesinin dorukta olduğu doneme rastlar.

Fransa'da büyümesine karşın, Senegal, Gine ve Kamerun'a yaptığı geziler Avrupa toplumuna karşı tepkisinin daha da güçlenmesini sağladı. Şiirleri ilk kez *Présence africaine* adlı dergide ve Léopold Senghor'un *Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache* (Yeni Siyah ve Madagaskar Şiiri Antolojisi) adlı yapıtında yayımlandı. Şiirlerinde, Martinikli şair Aimé Césaire'in büyük etkisi görülür.

Diophantos (İSKENDERİYELİ) (ö. İS 250), cebir alanındaki çalışmalarıyla ünlü Yunanlı matematikçi. 11. yüzyılda yaşamış olan Bizanslı bilgin Michael Psellus'un bir mektubundan alınan bilgiler dışında Diophantos'un yaşamına ilişkin fazla bilgi yoktur. Kesinliği tartışmalı olan bir aritmetik epigramına göre 33 yaşında evlenen ve bir oğlu olan Diophantos 84 yaşında, oğlu ise 42 yaşında kendisinden dört yıl önce ölmüştür.

Diophantos'un en ünlü yapıtı olan *Arithmetika*'nın 13 kitaptan oluştuğu sanılmaktadır, ama günümüze kalan Yunan el yazmaları bunlardan en çok altısını içerir. Diophantos'un yapıtlarını çeviren Arapların yalnızca bugün varolanların üstünde çalışmış olmaları öbür kitapların çok erken bir tarihte kaybolduklarını düşündürmektedir. Diophantos'un çokgen sayılar üzerine yaptığı bilimsel incelemelerden bir bölümü *Arithmetika*'da yer alır. Bu incelemede, kuramlara ilişkin sonuçlar üzerine yaptığı çalışmaların bir parçası olan üç yardımcı önermeden söz edilir. Sayılar kuramına ilişkin bu önermelerden biri iki rasyonel (oranlı) sayının küplerinin farkının, başka iki rasyonel sayının küplerinin toplamına eşit olduğunu belirtir ($a^3-b^3=c^3+d^3$). Yapıtta, birinci dereceden belirli denklemlerden, dört değişkenli ikinci dereceden belirli denklemlere ve birinci dereceden bir ya da daha çok değişkenli belirsiz denklemlere kadar değişen türlerden denklemeler içeren problemler yer alır. Bulunması istenilen sayılardan birisi için herhangi bir değer kabul ederek, belirsiz denklemler belirli denklemlere dönüştürülür.

Diophantos her zaman bir rasyonel sonuçla yetinmiş, tam sayı çözümüne gerek görmemiştir. Çalışmalarının büyük bölümünü ikinci dereceden belirsiz denklemlere ilişkin problemler oluşturur ve bunlar hemen her zaman x'e uygun bir değer vermek yoluyla tek değişkenli, bir ya da iki (daha fazla olamaz) doğrusal ya da karesel fonksi-

yon biçimine dönüştürülür. Diophantos'un üçüncü ya da dördüncü dereceden belirsiz denklemlere ilişkin çalışması azdır, ama kolay çözülebilir altıncı dereceden belirsiz bir denklemi de bulunmaktadır. Buradaki problem, birinci ve ikinci, bazen de üçüncü dereceden ifadeleri, tam kare, tam küp, kısmen kare ve kısmen küp vb durumuna getirecek iki, üç ya da dört sayıyı bulabilmektir. *Arithmetika*'nın VI. kitabı ise, bölümlerinin (kenarları ve alanı) değişik fonksiyonları kare olan rasyonel dik üçgenler bulmaya ilişkin problemler içerir.

Yunan cebirinde, problem kurma, mantık yürütme, işlem yapma ve çözüm elde etme aşamalarında simgesel işaretleri ilk kullanan Diophantos oldu. Bilinmeyen bir nicelik için tek bir simge kullanan Diophantos, içinde birden çok bilinmeyen bulunan problemlerde karışıklığı önlemek amacıyla, olanaklı her yerde bütün terimleri belirli biri cinsinden ifade etmeye çalıştı.

Arithmetika, sayılar kuramına ilişkin önemli önermeler de içerir. Diophantos, $8n+7$ biçimindeki hiçbir sayının (n negatif olmayan bir tamsayı olmak üzere) üç sayının karelerinin toplamına eşit olamayacağını biliyordu. Ayrıca, $2n+1$ ifadesinin iki sayının karelerinin toplamı olması durumunda, n'nin bir tek sayı olması ve $2n+1$ ifadesinin $4n-1$ biçimindeki bir asal sayıya bölünebilir olmaması gerektiğini (yani $4n+3$ ya da $4n-1$ biçimindeki hiçbir sayının, iki sayının karelerinin toplamına eşit olamayacağını) ortaya koydu.

Eski Babil'de, oldukça gelişkin cebirsel yöntemlerin kullanılmış olduğu ortaya çıkarıldıktan sonra, Diophantos'un çalışmalarının Yunan matematiğinde yeni bir çığır açtığı yolundaki düşünce terk edilmiş ve onun Roma ve Eski Yunan kültürünün devraldığı ortak bazı geleneklerden etkilenmiş olduğu inancı yaygınlaşmıştır.

Diophantos denklemi, yalnızca toplama, çarpma ya da kuvvet alma işlemlerini içeren ve tüm katsayıları ile kayda değer tüm çözümleri doğal sayı ya da bunların ters işaretlisi olan denklem. Adını, 3. yüzyılda yaşayan Yunanlı matematikçi Diophantos'tan alan bu denklemler, ancak 7. yüzyılda Hintliler tarafından sistemli bir biçimde çözülebilmiştir.

Dior, Christian (d. 21 Ocak 1905, Granville, Fransa - ö. 24 Ekim 1957, Montecatini, İtalya), Fransız moda tasarımcısı. II. Dünya Savaşı'nı izleyen 10 yıl boyunca dünya modasını yönlendirmiştir.

Varlıklı bir ailenin çocuğuydu. Diplomat olmak üzere yetiştirildiyse de, 1930'lardaki

Dior, 1957
Popperfoto

mali bunalım sırasında haftalık *Figaro Illustré* dergisi için moda desenleri çizmeye başladı. 1938'de Paris'in önde gelen kadın terzilerinden Robert Piguet'nın yanında tasarım yardımcısı oldu; dört yıl sonra da moda tasarımcısı Lucien Lelong'un (1889-1958) modaevine girdi.

1947'de Fransız tekstil üreticisi Marcel Boussac'ın desteğiyle "Yeni Görünüm" adıyla sunduğu devrimci moda tasarımlarını tanıttı. Etek boylarını iddialı biçimde uzun tutması uluslararası tartışmalara yol açtı. Dar omuzlu, bele oturan, kabarık etekli modelleriyle "Yeni Görünüm" II. Dünya Savaşı yıllarının vatkalı omuzları ve kısa etekleriyle tam bir karşıtlık içindeydi.

"Yeni Görünüm"ün olay yaratan bu çıkışını olağanüstü başarılı bir 10 yıl izledi. 1950'lerdeki tasarımlarının özelliği "Çuval Görünümü" ya da "H" çizgisiydi. Dior, Paris modasının dünya çapında ticari başarı kazanmasında ve Parisli moda yaratıcılarının ABD'liler karşısındaki geleneksel üstünlüğünün yeniden sağlanmasında etkili oldu.

diorama, küçük bir odada gerçekleştirilen ve bir delikten bakılarak izlenen üç boyutlu gösteri. Genellikle düz ya da eğimli bir perdenin üstüne bir resim ya da fotoğraf yerleştirilir. Bu dekor perdeyle izleme deliği arasına da düz ya da üç boyutlu nesneler yerleştirilerek ve tül ya da plastikten renkli perdeler kullanılarak derinlik etkisi artırılır. Işığın ustaca kullanılması da etkiyi çoğaltan bir öğedir.

Delikten izlenen bu tür gösterilerin 19. yüzyıldan önce doğduğu sanılmaktadır. Ama dioramayı, dekor ressamı, fizikçi ve fotoğrafçılıkta *daguerrotype* tekniğini bulan Fransız Louis-Jacques-Mandé Daguerre'in geliştirdiği kabul edilir. Daguerre, çalışma arkadaşı Charles-Marie Bouton'la birlikte 1822'de Paris'te gerçekleştirdiği gösteriye diorama adını vermiştir. Günümüzde her konuyu her ölçekte gösterebilmeyi sağlayan ve başta müzeler olmak üzere pek çok yerde yaygınlıkla kullanılan dioramalarda da Daguerre'in tekniklerinden yararlanılmaktadır.

Panorama da dioramanın bir benzeridir. Arka planın oldukça geniş tutulması ve gösterinin genellikle delikten bakılarak değil de, doğrudan izlenmesi panoramanın farklı yanlarıdır.

Dioscorea *bak.* yam

Dioscoreaceae, *Liliales* takımından, 6 cinsi ve 500'ü aşkın otsu ya da odunsu sarmaşık ve çalı türünü içeren familya. Tropik ve ılıman iklimlerde dağılmış olan bu familya üyelerinin kalın kökleri ya da yumru biçiminde toprakaltı gövdeleri, ağsı damarlı ve genellikle kalp biçiminde yaprakları vardır; bazı türlerde loplu yapraklara da rastlanır. Yeşil ya da beyaz renkli küçük çiçekleri, türlerin çoğunda yaprakların koltuklarında salkımlar oluşturur. Kanatlı kapsül biçiminde ya da üzümsü meyveleri vardır.

Yam (*Dioscorea*) cinsinden bazı türlerin (örn. *D. batatas, D. bulbifera* ve *D. trifida*) nişastalı yumruları nedeniyle tarımı yapılır. Ayrıca bu bitkilerden bazıları, bileşimlerindeki steroitler nedeniyle doğum kontrol haplarının hammaddesidir.

Familyanın birkaç türü de süs bitkisi olarak yetiştirilir. Avrupa'da dağılmış çokyıllık bir bitki olan dövülmüşavratotunun (*Tamus communis*) sarı çiçekleri ve kırmızı meyveleri vardır.

Dioscorus (d. İskenderiye - ö. 14 Ekim 530, Roma), 530'da 23 gün hüküm süren papa ya da karşı-papa.

İskenderiye Kilisesi'nin diyakozlarındandı. Burada Monofizitlerle çatıştığı için Roma'ya gitti. Papa Aziz Symmachus döneminde Ravenna'ya Ostrogot kralı Büyük Theoderich'e papalık elçisi olarak gönderildi.

Dioscorus 519'da Papa Aziz Hormisdas'ın Konstantinopolis'e (İstanbul) gönderdiği bir heyete başkanlık etti. Bizans imparatoru I. İustinianos (Büyük) ile birlikte, papanın Akakios Bölünmesi (*skhisma*) için önerdiği çözümü sonuca bağladı. Böylelikle Doğu ve Batı kiliseleri yeniden birleşmiş oldu. Bunun üzerine Hormisdas, İustinianos'a Dioscorus'u İskenderiye patrikliğine atamasını önerdi, ama önerisi kabul edilmedi. Dioscorus, Papa IV. (III) Felix döneminde Roma'da Bizans yanlısı gruba önderlik etti. Felix, Got ve Bizans grupları arasında bir ardıllık mücadelesi çıkmasını önlemek için Got kökenli başdiyakoz (II.) Bonifatius'u ardıl olarak belirledi.

22 Eylül 530'da Felix'in ölmesi üzerine Romalı din adamlarının ezici çoğunluğu (67 kişiden 60'ı) Bonifatius'u tanımayı reddederek Dioscorus'u papalığa seçti; iki papa da aynı anda takdis edildi. Ama Dioscorus'un ani ölümüyle bölünme sona erdi, onun yandaşları da Bonifatius'u destekledi. Ertesi aralık ayında Bonifatius Roma'da bir sinod toplayarak Dioscorus'u aforoz ettirdiyse de, 535'te Papa I. Aziz Agapetus bu kararı kaldırdı. O dönemin kilise hukukuna göre Dioscorus'un papalık talebi büyük olasılıkla meşruydu.

Dioskorides, Pedanios (d. İS y. 40, Anavarza, Kilikya - ö. y. 90), Yunanlı hekim ve farmakoloji bilgini. Çağdaş botanik terimlerinin en önemli klasik kaynaklarından olan ve 16. yüzyıl boyunca farmakolojinin temel başvuru kitapları arasında önemini koruyan *Peri hyles iatrikes*'i yazmıştır.

Roma imparatoru Neron'un ordusunda cerrah olarak pek çok sefere katılan Dioskorides, gittiği yerlerde çok sayıda bitki ve mineralin niteliklerini, coğrafi dağılımlarını ve tıbbi özelliklerini inceleme olanağı buldu. Yaklaşık 77'de yazdığı beş kitaplık yapıtı *Peri hyles iatrikes*'te (Latince *De materia medica*, İlaç Bilgisi Üstüne), aralarında kenevir, çiğdem, subaldıranı ve nanenin de bulunduğu 600 kadar bitkiyi tanımladı ve ilaç olarak kullanılabilecek 1.000 kadar maddeye yer verdi.

İkinci kitap, süt ve bal gibi hayvansal ürünlerin tedavi edici ve besleyici özelliklerine, beşinci kitap ise cıva, arsenik, kurşun asetat, kalsiyum hidrat ve bakır oksit gibi ilaç olarak kullanılabilecek kimyasal maddelere ilişkindir. Dioskorides bu yapıtında, cerrahide anestezik olarak kullanmak üzere afyon ve adamotundan hazırlanan uyku iksirlerinden de söz eder.

Aslı Yunanca elyazması olan ve en az yedi dile çevrilen bu yapıt, çağdaş ölçülere göre bitki toplayıcılarının elkitaplarından biraz daha kapsamlı olarak kabul edilmekle birlikte, yüzyıllar boyunca temel başvuru kaynağı niteliğini korumuştur. Yapıtın güvenilir baskıları Yunanca (1906-14) ve İngilizce (1934) olarak yayımlanmıştır. Kitabın Arapça çevirilerinden *Kitabü'l-Haşayiş*'in iki minyatürlü nüshası Süleymaniye ve Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanelerindedir.

Dioskoros (d. İskenderiye - ö. 4 Eylül 454, Gangra [Çankırı], Anadolu), 444-450 arasında İskenderiye patriği. Monofizit inançları benimsediği için 451'de Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nce aforoz edilmiştir.

İskenderiye'de başdiyakoz olduğu sırada, Aziz Kyrillos'un ardından patrikliğe getirildi. Monofizitliğin aşırı bir türünü savunan Konstantinopolisli (İstanbul) keşiş Eutykhes'i destekledi. Ama 448'de Konstantinopolis'te toplanan bir sinod Eutykhes'in görüşlerini mahkûm etti. Ertesi yıl Ephesos (Efes) Sinodu'na başkanlık eden Dioskoros da Doğu Roma imparatoru II. Theodosius'un desteğiyle Eutykhes'i akladı, Papa Aziz

II. Leo'yu aforoz etti ve Konstantinopolis patriği Aziz Flavianus'u Monofizitlere karşı çıktığı için görevinden aldı.

450'de Theodosius'un ölümünden sonra Khalkedon Konsili bütün Monofizit öğretileri mahkûm ederek Dioskoros'u görevden aldı ve Gangra'ya sürdü. Gene de Dioskoros heretiklikle suçlanmadı. Monofizit kiliseler (Kopt, Süryani ve Ermeni kiliseleri) Dioskoros'a bir aziz olarak saygı gösterirler.

Dioskurlar (Yunanca *Dioskouroi*: "Zeus'un Oğulları"), KASTOR VE POLLUKS (POLYDEUSKES) olarak da bilinir, Yunan-Roma mitolojisinde, deniz kazasına uğrayan denizcilerin yardımına koşan ve elverişli rüzgârlar için kurbanlar sunulan ikiz tanrılar. Leda'nın, bazı kaynaklara göre kocası Tyndareos'tan bazı kaynaklara göre de Zeus'tan olma çocuklarıdır. Bir başka inanışa göre Kastor, Tyndareos'un, Polluks ise Zeus'un oğludur.

Birbirlerinden hiç ayrılmayan ikizler atletik yetenekleriyle ünlenmişlerdi. Efsaneye göre, âşık oldukları kızlar yüzünden çıkan bir kavgada, ölümlü olan Kastor yaşamını yitirir. Polluks'un Kastor'dan ayrılmamak için ölümsüzlüğü reddetmesi üzerine, Zeus sırasıyla tanrılar ve ölüler arasında birlikte kalmalarına izin verir. Daha sonra onları İkizler burcuna dönüştürür.

Roma'da Dioskurlar kültünün ortaya çıkışı İÖ 484'e değin iner. İnanışa göre, Regillus Gölü Çarpışması'nda Romalıların yanında yer aldıkları ve zafer haberini Roma'ya götürdükleri için, Aulus Postumius verdiği sözü yerine getirerek Forum'da adlarına bir tapınak yaptırır. Sanatta, genellikle, ellerinde mızrak tutan, miğferli iki atlı biçiminde gösterilirler. Eski Roma sikkelerinde tasvirleri vardır.

Diospyros, abanozgiller (*Ebenaceae*) familyasından, 200 kadar ağaç ve çalı türünü içeren cins. Çoğunun anayurdu tropik bölgeler olan bu bitkilerden bir bölümü kışın yapraklarını döker, bir bölümü dökmez. Genellikle almaşık olarak dizilmiş düz kenarlı yaprakları, 1-10 kadar tohum taşıyan etli meyveleri vardır. Başta abanoz(*) olmak üzere bazı türlerin kerestesi çok değerlidir. Bazıları ise güzel yaprakları ya da yenebilen meyveleri için yetiştirilir. Bunlardan, anayurdu Kuzey Amerika olan virjinyahurması (*D. virginiana*) 15-30 m yüksekliğe kadar büyüyebilen bir ağaçtır; 4 cm çapında yuvarlak meyveleri ve çan biçiminde sarımsı beyaz çiçekleri vardır. Turuncu renkte iri meyveler veren trabzonhurmasının(*) (*D. kaki*) yüksekliği 12 m'ye ulaşır.

Diourbel, Senegal'in batısında kent. Dakar'ın 145 km doğusuna düşer. Yerfıstığı yetiştiren bir bölgenin pazarı olan Diourbel'de yerfıstığı yağının yanı sıra içecek maddeleri ve parfüm de üretilir. Kentte çok güzel bir cami vardır. Nüfus (1979 tah.) 55.307.

dip akıntısı, karaya çarpıp kırılan dalgaların geriye çekilmesi sırasında, deniz dibinde oluşan, karadan açıklara yönelik güçlü akıntı. Dalgaların taşıdığı yüzey sularının miktarı az olduğundan, dip akıntıları geniş ölçekli değildir. Ama, dalgaların hızı arttıkça, kırılmadan sonra dipten açığa doğru oluşan akıntının şiddeti de artar ve kıyılarda yüzenleri etkiler. Dönen suların önüne çeşitli engellerin çıkması durumunda, hızlı anafor akıntıları oluşabilir. Ayrıca, dönen su miktarı dalgaların boyutlarına bağlı olarak değiştiğinden, denizden kıyıya yürüyerek çıkmak için dalgaların alçaldığı bir anı bekleyen bir yüzücü, bu kez, geçip giden büyük bir dalganın kırılmasıyla dönen sularının oluşturduğu şiddetli dip akıntısıyla karşılaşabilir.

dip buzu, TABAN BUZU olarak da bilinir, su sıcaklığı donma noktasının üzerindeyken akarsuların dibinde oluşan buz. Dip buzunun oluşmasının başlıca nedeni, akarsuyun dip bölümlerinden yukarılara doğru ısı yitiminin olmasıdır. Yalnızca açık gecelerde oluşan dip buzu, hiçbir zaman bulutlu havalarda tutmaz. Koyu renkli kayaçların üstünde kolaylıkla gelişir, öte yandan köprüaltlarında ve benzeri alanlarda rastlanmaz. Ender olarak da yüzey buzunun altında oluşur. Soğuk ve açık geçen bir gecede dipteki kayaçlar hızla ısı yayar ve donma noktasının altındaki bir sıcaklığa iner; böylece üzerlerinde gevşek yapılı, süngersi dip buzlar oluşmaya başlar. Ertesi gün açık ve güneşli ise, güneşin ısısı buzların kayaçlardan koparak hızla yüzeye çıkmalarına neden olabilir. Akarsuların dibindeki kaya parçalarının ve kumun üzerinde, ince bir durgun su katmanı bulunur; bu katman donduğunda, üzerinde dip buzlarının gelişmesi ve yüzeye fırlayan ince buz parçacıkların yeniden dibe çökerken birikmesi için elverişli bir zemin oluşturur.

dip suyu, okyanus sularının yoğun, en alt katı. Daha üst bölümlerdeki su katmanlarına göre sıcaklığı, tuzluluk oranı ve oksijen içeriği oldukça farklıdır. Güney Büyük Okyanus, Güney Atlas Okyanusu ve Hint Okyanusunun güney kesimlerinde yer alan dip sularının büyük bölümü ile Kuzey Atlas Okyanusu dip sularının bir bölümü, Antarktika yakınlarında kış ayları döneminde oluşur. Antarktika kıta sahanlığında, özellikle Weddell ve Ross denizlerinde, deniz suyunun kısmen donması sonucu tuzsuz buz kütlelerinin oluşması geride kalan suların tuzluluk oranının binde 34,62'ye yükselmesine yol açar. Sıcaklığı ortalama −1,9°C olan bu suların yoğunluğu da yüksektir (1,02789 gr/cm³). Bu nedenle dibe çökerken öteki sularla karışarak bir oranda ısınmakla birlikte deniz tabanına −0,9°C'de ulaşır ve okyanus dibinde kuzeye doğru akmaya başlar. Bu sıcaklık derecesini koruyarak, Atlas Okyanusunda, Ekvator'u geçer; kuzeyde ise Grand Sığlığı çevresinde 45° kuzey enlemine kadar uzanır.

Topografik engellerle yalıtılmış olan Kuzey Buz Denizinde dip suları daha az miktarlarda oluşur. Bering Sili, dip sularının Büyük Okyanusa akmasına engel olur; Grönland ile Britanya adaları arasındaki denizaltı kayalıkları ve doğal setler de bu suların Atlas Okyanusuna girmesini engeller. Bazı dip suları ise, Grönland'ın yakınlarında, tuzlu Gulf Stream yüzey sularının −1,4°C'ye kadar soğuması sonucunda oluşur. Bu sular Atlas Okyanusunun batısında taban boyunca güneye doğru akar. Oksijen, deniz suyuna, dip sularının başladığı yüzeyde karışır; burada litrede 4-6 mililitre yoğunluğunda olan oksijen, denizaltı bitki ve hayvanlarının yaşamaları için tek kaynaktır. Seyrek bulunan derin deniz bitkileri ve hayvanları çok az oksijen alır. Dip sularının içerdiği oksijen miktarı, kaynak noktalarından uzaklaşıldıkça azalır. Bu olgudan, özellikle kaynağın saptanmasında ve suyun akış hızının hesaplanmasında yararlanılır. Dip suları çok yavaş, genellikle saniyede 1-2 cm hızla akar. Buna karşılık, okyanus havzalarının batı kıyıları boyunca saniyede 10 cm'ye varan hızlar hesaplanmıştır.

Dipankara *bak.* Atişa

Dipavamsa (Pali dilinde "Adanın Tarihi"), Seylan (bugün Sri Lanka) tarihine ilişkin günümüze ulaşmış en eski belge. 4. yüzyılda derlenmiştir. Daha sonraki bir dönemde yazılan ve daha kapsamlı bir tarihsel kronoloji olan *Mahavamsa*'nın yazarının yararlandığı birkaç ana kaynaktan biri sayılır. Siyasal tarihten çok, dinsel (Budacı) tarihe ağırlık vermesi ve ele aldığı tarih dilimi açısından, *Mahavamsa*'ya benzer. Ama bu yapıtın tersine ilkel ve kaba bir kurgusu vadır. Bu durum Seylanlıların (Sinhalı) Budacılığın kutsal dili olan Pali dilinde yazdığı ilk ürün olmasına bağlanır. Belirli bir sistematik izlemediğinden ve değişik üslupları barındırdığından değişik yazarlarca kaleme alındığı kabul edilir.

Diphilos (ö. 4. yy sonu). Eski Yunanlı şair. Çağdaş tore komedisinin(*) atası sayılan, siyaset dışı ve gerçekçi özellikler gösteren Yeni Komedya(*) okuluna bağlıdır.

Sinop'ta doğdu, Atina'da yaşadı ve İzmir'de öldü. Yaklaşık 60 yapıtı olduğu bilinmekle birlikte, bunlardan yalnızca bazı Yunanca parçalar günümüze ulaşmıştır. Bazı yapıtları ise, klasik Roma tiyatrosunun ustalarından Plautus'un *Casina* ile *Rudens* (*Urgan*) ve Terentius'un *Adelphi* (*Kardeşler*) adlı Latince uyarlamalarıyla günümüze gelmiştir. Eylem ve gösteri öğesinin ağırlıkta olduğu sahnelerde usta olduğu sanılan Diphilos, canlı imgelere dayanan üslubuyla dikkati çeker.

dipir, bir tür skapolit minerali. *Ayrıca bak.* skapolit.

Diplodocus, *Saurischia* takımının *Sauropoda* alttakımından soyu tükenmiş dev dinozor cinsi. *Apatosaurus* cinsinin akrabası olan ve Amerika'daki Geç Jura Dönemi (Jura Dönemi y. 190-136 milyon yıl önce) kayaçlarında bulunmuş fosilleriyle tanınan *Diplodocus*, yeryüzünde bugüne değin yaşamış en uzun kara hayvanıdır; bilinen en iri örneğinin uzunluğu 27 m'yi bulur. Bu uzun gövdeye karşılık, kafatasları şaşırtıcı derecede küçük, uzun ve oldukça hafif, beyinleri son derece küçük, boyunları da çok uzundur. Güçlü omuz ve kalça kemerleri ile kütük gibi kalın bacakların taşıdığı gövde, hayvanın boyutlarına göre oldukça hafiftir. Bu dinozorlardan çoğunun ağırlığı 10 tonu geçmezken, bazılarınki 80 tona yaklaşır. Çok uzun ve büyük olasılıkla esnek olan kuyruklarını saldırganlara karşı hızla savurarak savunma silahı ya da suda yüzerken kürek gibi kullandıkları sanılmaktadır.

Omurganın bitiminde yumak gibi sinir dokusu, arka ayaklar ile kuyruk hareketlerinin eşgüdümüne yardımcı oluyordu. Hayvanın çok uzun olması sinir uyarılarının beyinden arka bacaklara iletilmesini geciktireceği için, bu süreci hızlandırmak üzere omurilikte, bazen yanlış bir terimle ikinci beyin denen bir sinir düğümü gelişmiştir.

Diplodocus cinsinden dinozorların günün büyük bölümünü, yalnızca başları dışarıda kalacak biçimde suda geçirdikleri, ayrıca güçlü bacakları ve fillerinki gibi yayvan ayaklarıyla karada rahatça dolaşabildikleri sanılmaktadır. Çenenin ön kenarlarında sıralanmış, keskin olmayan çubuk biçimindeki dişleri bu hayvanların bitkilerle beslendiğini gösterir.

Diplograptus, soyu tükenmiş graptolit (ilkel kordalılarla akraba oldukları sanılan ve bir zamanlar denizlerde koloniler halinde yaşayan küçük hayvanlar) cinsi. *Diplograptus* türleri ya da örnekleri, Ordovisiyen Dönemin (y. 500-430 milyon yıl önce) tanıtıcı fosilleridir ve bazen çok geniş bir dağılım gösteren bu kayaçların karşılaştırılmasında kullanılır. Graptolitlerin en iri örneklerinden olan bu canlıların, yüzücü bir

sapa tutunarak oluşturdukları koloni bir kuş teleğini andırır.

diplomasi, yerleşik uluslararası görüşme yöntemi ya da uluslararası ilişkileri yürütme sanatı. Geçmişte diplomasi terimi egemen devletler arasındaki resmi ilişkilerle sınırlı bir anlam taşırdı. Ama 20. yüzyılda diplomasinin alanı çok sayıda devletin katıldığı zirve toplantılarını ve Birleşmiş Milletler (BM), Kızılhaç, Kızılay, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi uluslararası kuruluşların konferans ve etkinliklerini kapsayan bir genişliğe ulaşmıştır.

Diplomasi çoğu zaman dış politikayla karıştırılır. Oysa diplomasinin gerçek işlevi, genellikle siyasal organlarca belirlenen dış politikanın hedef, strateji ve geniş kapsamlı taktiklerinin uygulanmasını sağlayan başlıca araç olmasından gelir. Dış politika çoğunlukla açık bir biçimde belirtilirken, diplomasi genellikle gizli olarak yürütülür. Ama diplomasiyle elde edilen sonuçlar da çoğu kez kamuoyuna duyurulur.

Tarihöncesi toplumlarda bile diplomasinin olduğunu gösteren bazı izlerin varlığına karşın, modern anlamda diplomasinin ortaya çıkışı Eski Yunan uygarlığıyla başlar. Eski Yunan'da ilk diplomatlar savaşan devletler arasında görev yapan ve dokunulmazlığı bulunan habercilerdi. Daha sonra hitabet yeteneği üstün kişiler arasından seçilen elçileri diplomatik görevlerle başka devletlere gönderme geleneği ortaya çıktı. Bir tür fahri konsolosluk yapan ve *prokseni* adıyla özel bir sınıf oluşturan diplomatik temsilcilerin elçilerden farkı, kalıcı bir görevi yerine getirmeleri ve ticari konularda uzmanlaşmış olmalarıydı.

Roma döneminde ve ortaçağ Avrupa'sında diplomasiye daha çok hukuksal düzeyde katkılar yapıldı. Roma hukukunun ilkeleri antlaşmalara uygulandı ve resmî bir uluslararası hukuk oluşturma yönünde ilk adımlar atıldı. Ortaçağ sonlarında papalığın yürüttüğü diplomasi öncu bir rol oynadı; *legatus* ve *nuncio* adını taşıyan papalık temsilcileri hükümdarlara hizmet veren diplomatik görevlilere örnek oluşturdu. Bu görevliler 12. yüzyıldan başlayarak büyükelçi adıyla anılmaya başladı. Başta Venedik olmak üzere İtalyan kentlerince yürütülen diplomasi en geniş kapsamlı boyutlara ulaştı ve gelişim çizgisiyle öteki Avrupa devletlerini de etkiledi.

16. yüzyıla gelindiğinde artık Avrupa'nın her yanında kalıcı olarak görev yapan büyükelçilikler vardı. Çeşitli başkentlerde her biri kendi hükümdarının saygınlığını temsil eden çok sayıda büyükelçinin var olması, zamanla diplomatik temsilciler arasında öncelik sırasından kaynaklanan sorunlara yol açtı. Diplomatik protokol kurallarının önemli bir bölümü bu dönemde getirilen çözümlere dayanır. Diplomasinin odak noktası 17. yüzyılda hükümdarların temsilinden ulusal çıkarların temsiline doğru kaydı. Fransa'da Kardinal Richelieu bu hizmeti yönlendirmek ve eşgüdümü sağlamak üzere ilk modern dışişleri bakanlığını kurdu. Yönetim erkinin kraliyet saraylarından hükümetlere geçmesiyle birlikte 19. yüzyılda bu yönelim daha da hızlandı. Aynı dönemde Avrupa diplomasisinin kalıpları başka ülkelerce de benimsenmeye başladı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Batı'nın diplomatik sistemi dünyanın birçok yerinde belirgin olarak yerleşmiş bulunuyordu.

İletişim ve ulaşım alanlarında 19. ve 20. yüzyıllarda sağlanan gelişmeler diplomasinin yürütülmesini önemli ölçüde değiştirdi. Büyükelçiler kendi başkentlerindeki siyasal yöneticilerle daha sık haberleşme olanağına kavuştular, siyaset adamları da diplomatik görüşmelerde daha etkin biçimde rol oynamaya yöneldiler. Viyana Kongresi (1814-15) gibi bazı önemli diplomatik toplantılara devlet başkanlarının katılması geçmişte de görülen bir uygulamaydı. Ama 20. yüzyılın ikinci yarısındaki zirve toplantıları ve uluslararası konferanslar, siyaset adamlarının diplomatik süreçlerle daha yakından ilgilenmesini getirdi.

Yeni dönemde diplomatik görevler de sayıca büyük bir artış gösterdi. Milletler Cemiyeti ve onun ardılı olan BM diplomatların görev yaptığı en önemli uluslararası platformlara dönüştü. Avrupa Topluluğu (AT) Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ve Afrika Birliği Örgütü (OAV) gibi uluslararası kuruluşlarda da ilgili devletlerin daimi elçiliklerine yer verildi.

Diplomasinin daha açık bir nitelik kazanmasıyla birlikte bu mesleğin taşıdığı tehlikeler de arttı. Ülkedışılık (exterritorialité) kavramı ve diplomatik dokunulmazlık(*) çerçevesinde sağlanan korumaya karşın, diplomatlar terörist eylemlerin ve çeşitli tepkilerden kaynaklanan saldırıların bir hedefi durumuna geldi. Diplomatlara yönelik kaçırma ve suikast eylemleri 20. yüzyılın ikinci yarısında alışılmamış olmaktan çıkmaya başladı.

BM Diplomatik İlişkiler ve Dokunulmazlıklar Konferansı'nca 1961'de kabul edilen Viyana Sözleşmesi'yle diplomatik temsilcilerin statüleri ve uymaları gereken yerleşik protokol kuralları düzenlendi. Buna göre misyon şefi statüsündeki diplomatik temsilciler üç sınıfa ayrılır: Büyükelçiler ve papalık temsilcileri, elçiler ve ortaelçiler, maslahatgüzarlar. İlk iki sınıftakiler devlet başkanlarına, üçüncü sınıftakiler dışişleri bakanlarına güven mektubu sunar. Bu temsilciler, onların yanında çalışan memurlar ve konsolosluk görevlileri bir ülkenin dışişleri örgütünü(*) oluşturur. Diplomatik temsilcilerin başlıca görevleri ev sahibi ülkede, gönderen ülkeyi temsil etmek, çıkarlarını korumak, onun adına görüşmeler yürütmek, ev sahibi ülkedeki durum ve gelişmeler konusunda bilgi toplamak ve iki ülke arasında dostça ilişkilerin gelişmesini sağlamaktır.

Günümüzde diplomatik görevlerin kapsamına ekonomi, kültür, silahsızlanma ve daha birçok görüşme alanı da girmiştir. Bu alanlardaki çalışmalar genellikle kendi alanlarında uzman olan görüşmecilerin aracılığı ya da yardımıyla yürütülür. Diplomatların kendileri de eğitim ve yetişme bakımından geçmişe göre daha çok uzmanlık kazanmış bulunmaktadır. Ama bazı ülkelerde, özellikle de küçük ülkelerde diplomatik makamlara genel bir eğitimden geçmiş kişileri atama eğilimi sürmektedir.

diplomatik, özellikle hukuksal ve yönetsel önem taşıyan belge ve resmî kayıtları malzeme ve içerik yönünden inceleyen bilim dalı. En önemli işlevi belgelerin gerçeğe uygunluğunu saptamaktır. Bu alandaki çalışmalar özellikle ortaçağ Avrupa belgeleri üzerinde yapılmıştır.

Diplomatik, ortaçağda, savaşlar sırasında kayıtların kaybolması sonucu ortaya çıkan çok sayıdaki sahte belgelere karşı bir önlem olarak ve daha önce yazılı olmayan gelenek hukukunu yazılı kanıta dönüştürme gereksiniminden doğdu. Bununla birlikte sahte belgeleri ortaya çıkarmada titiz ve bilimsel yöntemler ancak 17. yüzyılda kullanılmaya başladı. Paleografinin(*) öncülerinden sayılan Fransız Benedikten keşişi Jean Mabillon, 1681'de yayımladığı *De re diplomatica* adlı yapıtında belgelerin doğruluğunu saptamanın temel ilkelerini ortaya koydu. René Prosper Tassin ve Charles François Toustain *Nouveau traité de diplomatique*'te (1750-65; Diplomatik Üzerine Yeni İnceleme) Mabillon'un çalışmalarını genişletti. 1821'de Paris'te arşivcilerin eğitimi için École des Chartes kuruldu. Almanya ve Avusturya'da bilim adamları, *actum* (sözlü hukuksal işlem) ile *datum* (bu işlemin resmen belgelenmesi) arasında ayrım yaparak ve özel noter ve yazmanların yazılarının doğruluğunu saptamaya yönelik bir teknik geliştirerek diplomatik yöntemlerini daha da geliştirdi.

Günümüzde belgeler resmî-özel, kanıtlayıcı-düzenleyici gibi ayrımlara göre çeşitli biçimlerde sınıflandırılır. Gönderen ya da alanın buyruğuyla düzenlenen ve işlemi kanıtlamaya yarayan metinlerin yanı sıra işlemin onaylanmasından önce ya da sonra hazırlanan kopyalar da belge kapsamına girer; işlem öncesi bir kopya teknik açıdan taslak olarak kabul edilir. Noter onaylı kopyalar hukuksal açıdan asıl metinle aynı değeri taşır.

Diplomatik araştırmacısı bir belgenin doğruluğunu ölçmek için, kullanılan mürekkep ile üstüne yazı yazılan malzemeyi, yazının dilini ve kullanılan kısaltmaları, elyazısı üsluburu, belgenin biçim ve içeriğini, tarihini ve son olarak da mührünün madeni bileşimini inceler.

Belgelerin yazılmasında tarih boyunca çeşitli malzemeler kullanılmıştır. Eski belgeler taş, metal levha, balmumu, papirüs ve parşömen gibi malzemelerden oluşur. Ortaçağda en yaygın yazı malzemesi parşömen ve papirüstü. 12. ve 13. yüzyıllarda kullanılmaya başlayan kâğıt, zamanla öteki malzemelerin yerini aldı. Bütün belgeler mürekkeple yazılmakla birlikte, mürekkebin rengi bölgeden bölgeye değişirdi.

Roma İmparatorluğu boyunca belgelerde kullanılan dil genellikle Latinceydi. İS 6 yüzyılın sonlarına doğru Doğu'da geçerlilik kazanan Yunanca, Bizans İmparatorluğu'nun 1453'te yıkılmasına değin resmî belge dili olarak kaldı. Batı belgelerinde ise 15. yüzyılla birlikte Latincenin yerini yerel diller almaya başladı. Bir belgede kullanılan dilin yanı sıra kısaltmaların belli özellikleri de belgenin tarih ve kaynağının doğru olarak saptanmasına yardımcı olur.

El yazısı üslupları dönemlere göre değişiklikler gösterdiğinden, belgenin doğruluğunu belirlemede önemli bir etkendir. Bu bakımdan paleografi diplomatik araştırmacıları için büyük önem taşır.

Belgelerin biçim ve içeriği, özellikle hükümdar ve papaların resmî işlemlerini yürüten resmî evrak dairelerinin (*chancery*) kullandığı örnek metinlerle karşılaştırmayla elde edilen bulgular ışığında, belgelerin gerçeğe uygunluklarını incelemeye olanak sağlar. Noterlerin belgeleri düzenlerken yararlandıkları örnek metin kitapları da önemli bir kaynaktır. Resmî belgeler çoğunlukla üç bölüme ayrılırdı: Giriş, ana metin ve sonuç kalıbı. Bu bölümlerin her biri, Tanrı'ya yakarış gibi kalıplaşmış belirli ifadeleri içerirdi. Bu nedenle biçim ve içerik bakımından yerleşmiş kalıplara uymayan belgelerin geçerlilikleri kuşkuludur.

Bir belgenin üstündeki tarih, doğruluğunu belirlemeye yarayan bir ipucudur. Tarih, yasal işlemin (*actum*) yapıldığı ya da daha önce yapılmış yasal işlemin kayda geçirildiği günü gösterir. Kullanılan takvim sistemine göre tarihler de değiştiğinden tarihin verilişi biçimi belgelerin kaynağını ve doğruluğunu saptamada son derece yararlı olur.

Son olarak bir belgenin doğruluğuna, mührün belgeye uygun düşüp düşmediği çözümlenerek karar verilebilir. Örneğin Bizans imparatorları altın mühürler kullanırken, kilise ve krallık görevlileri kurşun ve gümüş mühür kullanırlardı. Roma ve Bi-

zans imparatorlukları döneminde belgelerin resmî evrak dairelerinde (Roma'da *ab epistulis*) düzenlenmesi biçimindeki gelenek, yönetimin bölümlere ayrılmasının merkezi bir evrak dairesini gereksiz kıldığı 17. yüzyıla değin sürmüştür. Resmî evrak daireleri aracılığıyla yayımlanan belgeler arasında yasalar, fermanlar, resmî kararlar, dış ülkelerle yazışmalar, ilamlar, beratlar, ayrıcalık belgeleri sayılabilir. Yakın tarihli belgelerin gerçeğe uygunluklarını belirleme fazla bir uzmanlık eğitimi gerektirmediğinden diplomatik araştırmaları daha çok ortaçağ ya da daha erken dönemlerle ilgili Avrupa belgelerine yöneliktir.

diplomatik dokunulmazlık, uluslararası hukukta, yabancı devletlerin ya da hükümetlerarası kuruluşların resmî temsilcileri ile bunlara ait taşınır ve taşınmaz malların, bulundukları ülkenin yürütme ve yargı güçleri karşısındaki özel konumu. Diplomatik dokunulmazlık uluslararası teamül ve anlaşmalar çerçevesinde birtakım ayrıcalık ve bağışıklıkları öngörür. Kişi, resmî bina, konut ve arşiv dokunulmazlığı, haberleşme ve gezi serbestliği ile yargı, vergi ve gümrük bağışıklıklarından oluşan bu ayrıcalık ve bağışıklıkların hukuksal temeli, bunlardan yararlanan gerçek ya da tüzel kişilerin, bulundukları ülke dışında sayılması nedeniyle o ülkenin yasalarına tabi olmadığı varsayımına dayanan ülkedışılık (*exterritorialité*) kuramıdır. Geçerliliği uzun süre tartışma konusu olan bu görüş, günümüzde yerini "görevin gereği" kuramına bırakmıştır. Buna göre kişiler, diplomatik ayrıcalık ve bağışıklıklardan, asli görevlerini yerine getirebilmeleri için gerekli serbestliği sağlamak amacıyla yararlanırlar. Ayrıcalık ve bağışıklık işlevlere göre farklılık göstereceği gibi, görevin niteliği değişikliğe uğradığında da değişebilir.

Devletler arasında diplomatik ilişkileri düzenleyen ve Türkiye'nin 4 Eylül 1984'te taraf olduğu 1961 Viyana Sözleşmesi'yle belirlenen diplomatik ayrıcalıkların başında diplomatik temsilcilerin kişi dokunulmazlığı gelir. Uluslararası hukukun en eski ilkelerinden biri olan kişi dokunulmazlığı, diplomatik temsilcilerin görevle bulundukları ülkede hangi nedenle olursa olsun tutuklanamayacağı ve gözaltına alınamayacağı anlamına gelir ve geleneksel olarak diplomatların aile üyelerini de kapsar. Bu ayrıcalık iç hukuk kurallarıyla sağlanır ve kişi dokunulmazlığının çiğnenmesi devletin uluslararası sorumluluğuna yol açar. Diplomatik temsilcilerin görevle bulundukları ülkenin düzenini ya da güvenliğini tehdit edecek davranışlarda bulunmaları durumunda, bu kişi ya da kişilerin ülke dışına çıkarılması yoluna gidilir.

Diplomatik ayrıcalıkların ikincisi diplomatik misyon binalarının dokunulmazlığıdır. Bu binalara misyon şefinin izni olmadıkça kabul eden devletin resmî görevlileri herhangi bir nedenle giremezler. Misyona ait mallara el konamaz ve hasar verilemez. Diplomatik misyon binalarında siyasal suçlulara sığınma hakkı tanınıp tanınamayacağı sorunu ise tartışma konusudur. Diplomatik temsilcilerin özel konutları da misyon binaları gibi dokunulmazlığa sahiptir.

Diplomatik ayrıcalıkların bir başkası misyonlara ait belge ve arşivlerin dokunulmazlığıdır. Bunların araştırılması, açılması ya da bunlara el konması söz konusu olamaz. Diplomasi temsilcilerinin haberleşme serbestliği de bulundukları ülke tarafından güvence altına alınır. Diplomatik görevlerle ilgili her tür haberleşmenin dokunulmazlığı vardır. Öte yandan diplomatik temsilciler bulundukları ülkede ulusal güvenlik nedenleriyle girilmesi yasaklanmış alanlar dışında serbestçe dolaşabilirler.

Diplomatik temsilciler bu ayrıcalıkların dışında bir dizi bağışıklıktan da yararlanırlar. Bunlar yargı, vergi ve gümrük bağışıklıklarıdır. Yargı bağışıklığı diplomatik temsilcilerin 1961 Viyana Sözleşmesi ile belirlenmiş bazı hukuk davaları dışında bulundukları ülkenin yargı yetkisi dışında sayılmalarıdır. Bununla birlikte yargı bağışıklığı diplomatların yerel yasalara uymama özgürlüğü anlamına gelmez. Diplomatların suç işlemeleri durumunda kabul eden devletin bunları *persona non grata* (istenmeyen kişi) ilan ederek ülkeyi terk etmelerini isteme hakkı olduğu gibi, gönderen devlet de suç işleyen temsilcisinin yargı dokunulmazlığını kaldırabilir.

Diplomatik temsilciler bulundukları ülkede birtakım dolaylı vergiler ile özel mülk ve kazanç gibi görevleriyle ilgili olmayan konulara ilişkin vergiler dışında her türlü vergi ve harçtan bağışık tutulur. Yurt dışından getirdikleri ya da ülkeden çıkardıkları eşyalar için de gümrük bağışıklığı tanınır.

Diplomatik temsilcilere tanınan ayrıcalık ve bağışıklıklardan, bazı farklılıklarla konsolosluk memurları da yararlanırlar. 1963'te Viyana'da imzalanan ve Türkiye'nin de taraf olduğu Konsolosluk İlişkileri Sözleşmesi ile düzenlenmiş olan konsolosluk ayrıcalık ve bağışıklıkları, kişi dokunulmazlığının konsoloslara yalnızca resmî görevleri çerçevesinde tanınmasını öngörmüştür. Konsolosluk binalarının dokunulmazlığı bulunmakla birlikte, siyasal sığınma gibi konularda ayrıcalık söz konusu değildir. Konsolosların konut dokunulmazlığı da yoktur. Buna karşılık arşiv dokunulmazlığı, haberleşme ve gezi serbestliği konularında ayrıcalık tanınmıştır. Yargı bağışıklığı yalnızca resmî görevle ilgili konularda geçerlidir. Vergi ve gümrük bağışıklığı konsoloslara tanınmıştır.

Hükümetler arası kuruluşların temsilcileri, anlaşmalarla düzenlenmiş olduğu ölçüde diplomatik ayrıcalık ve bağışıklıklardan yararlanırlar.

diplomatik temsilciler, devleti başka devletler ya da uluslararası kuruluşlar nezdinde temsil yetkisine sahip üst düzeyde dışişleri görevlileri. Diplomatik temsilcilerin oluşturduğu bütüne "diplomatik misyon" adı verilir. Misyon şefinin emri altında, diplomatik personel statüsündeki meslek memurları (hariciyeciler) ile idari ve teknik personel hizmet görür. Viyana Kongresi'nde (1814-15) belirlenen sisteme göre misyon şefleri statüsündeki diplomatik temsilciler üç gruba ayrılır: 1) Devlet başkanları yanına gönderilen büyükelçiler, papanın temsilcisi olan *legatus*'lar, *nuncio*'lar (elçi), 2) devlet başkanları yanına gönderilen ortaelçiler ve öteki temsilciler, 3) dışişleri bakanı yanına gönderilen maslahatgüzarlar. 1961 Viyana Sözleşmesi misyon şefleri arasındaki bu sınıflandırmayı olduğu gibi kabul ederek yeniden düzenlemiştir. Misyonda görevli öteki diplomatik personel ise şöyle sıralanmıştır: Elçi (ya da elçi-müsteşar), müsteşar, başkâtip, ikinci kâtip, üçüncü kâtip ve ataşe. Devletler, karşılıklı gönderecekleri misyon şeflerinin hangi düzeyde olacağını aralarında kararlaştırırlar. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı'ndan bu yana devletlerin kendilerini temsil ettirmek için büyükelçi atamaları yolundaki uygulama yerleşmiş bulunmaktadır. Diplomatik temsilci gönderilen devletlerden biri açıkça itiraz etmediği takdirde, birkaç devlet yanına tek misyon şefi gönderilebileceği gibi, birkaç devletin aynı kişiyi misyon şefi olarak aynı devlet yanına göndermeleri de olanaklıdır. *Ayrıca bak.* dışişleri örgütü.

Diplomonadida, *Protozoa* filumundan, tekhücreli asalak hayvanları içeren takım. Bu takımın üyeleri termit, keme gibi çeşitli hayvanların ve insanın sindirim sisteminde yaşayan küçük zooflagellatlardır. Hücrenin, her birinden dört küçük kamçı çıkan iki çekirdeği vardır. Beslenmeleri sindirim ya da emilim (soğurma) yoluyla olur. En önemli türler, insan bağırsağında yaşayan ve çoğu kez ağır ishallere yol açan *Giardia lamblia* ile hindilerde bulaşıcı ve ölümcül bağırsak iltihabından sorumlu olan *Mexamita meleagridis*'tir.

diplopi *bak.* çift görme

Diplovertebron, fosillerine Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Pensilvanıyen Dönem (y. 325-270 milyon yıl önce) kayaçlarında rastlanan, soyu tükenmiş amfibyum cinsi. *Diplovertebron*, daha üstün yapılı sürüngenlerin ataları oldukları sanılan, *Anthracosauria* üsttakımından ilkel amfibyumların son temsilcilerini içerir. Bu cinsin ve aynı üsttakımın öbür üyeleri, omurga ile kafatasının özel yapısı ve beş parmaklı ayaklarıyla ayırt edilir.

Diplura, *Apterygota* altsınıfından, 400 kadar türü kapsayan, küçük, ilkel yapılı, kanatsızböcekler takımı. Yeni sınıflandırmalarda, bu takım aynı adla ayrı bir sınıf olarak kabul edilir. Bazı entomologlar, bu böceklerin atalarındaki ilkel özelliklerin çoğunu koruduğunu öne sürerler. *Diplura* takımının üyeleri, toprakta yaşayan ve çürümüş bitki artıkları ya da bitki kökleriyle

Japygidae familyasından bir kanatsızböcek
William E. Ferguson

beslenerek gelişmekte olan bitkilere zarar veren, soluk renkli, kör böceklerdir.

Diplura takımı üç familyaya ayrılır. *Campodeidae* familyasının genellikle çiftkuyruk adıyla bilinen üyelerinde, karın bölgesi kadar uzun, çok eklemli ve titreşimlere duyarlı iki ince kuyruk duyargası vardır. *Japygidae* familyasının üyelerinde kuyruk duyargaları, avı yakalamaya yarayan sert kıskaçlara dönüşmüştür. *Projapygidae* familyasının üyelerinde ise bu duyargalar karın bölgesinin yarı uzunluğundan daha kısadır.

Eskiden *Diplura* takımı *Thysanura* takımının içinde sınıflandırılırdı; oysa bu böceklerin ağız parçaları, *Thysanura* takımının üyelerinde olduğu gibi dışarda değil, bir kılıf içindedir.

Dipluridae, *Arachnida* (örümceğimsiler) sınıfından örümcek familyası. En önemli cinslerinden *Evagrus*, *Brachythele* ve *Microhexura* Kuzey Amerika'da, *Trechona* Güney Amerika'da, bazen ayrı bir familya altında toplanan *Atrax* cinsinin zehirli üyeleri Avustralya'da yaşar. Bu familya üyeleri huni örümceklerininkine(*) benzeyen tuzak ağları kurar.

Atrax robustus ve *A. formidabilis* kahverengi vücutlu, iri ve kalın yapılı türleridir.

Avustralya'nın güney ve doğu kesimlerinde en korkulan zehirli hayvanlar arasında yer alırlar. 1920'lerden beri Sidney yöresinde bu saldırgan örümceklerin sokmasıyla birçok insanın öldüğü bilinmektedir. Zehirli salgılarındaki temel etken maddeye karşı geliştirilen panzehir ancak sokmanın hemen ardından kullanılabilirse yararlıdır.

Dipnoi, akciğerlibalıkların yaşayan türlerini ve soyu tükenmiş birçok türü içeren balık takımı. *Ayrıca bak.* akciğerlibalık.

Dipo Negoro, Pangeran (Prens), ADEN MAS ONTOWIRJO olarak da bilinir (d. y. 1785, Yogyakarta, Cava - ö. 8 Ocak 1855, Makassar, Selebes), Cavalı önder. Batı'da Cava Savaşı, Endonezyalılar arasında ise Dipo Negoro'nun Savaşı olarak bilinen çatışmada (1825-30) büyük rol oynamış, askeri başarılarıyla Felemenklilere ağır kayıplar verdirerek Endonezya'nın ulusal kahramanları arasında önemli bir yer kazanmıştır.

Felemenkliler, 13 Şubat 1755'te yaptıkları antlaşmayla, önceleri güçlü bir Cava Krallığı olan Mataram'ı parçalayarak Yogyakarta Sultanlığı'nı oluşturdu. Dipo Negoro, Yogyakarta'nın üçüncü yöneticisi Sultan III. Amangku Buwono'nun en büyük oğlu olmasına karşın, 1814'te babasının ölümünden sonra daha soylu bir annesi olan üvey kardeşi tahta geçirildi. Kendisinin hükümdar olması ise kardeşinin daha önce ölmesi koşuluna bağlanmıştı. Koyu dindar bir kişi olan Dipo Negoro, bu dönem boyunca inzivaya çekilerek tefekküre daldı. Kimi tarihçiler onun tahta çıkmak istediğini, kimileriyse düşünsel bir yaşamı yeğleyerek tahtı reddettiğini söyler.

Kesin olarak bilinen, 1820'lerde Dipo Negoro'nun Felemenkli yöneticilerle anlaşmazlığa düştüğü ve 1825'te durumdan hoşnut olmayan Yogyakartalı toprak sahibi soyluların önderi olduğudur. Cava Savaşı'nın çıkmasına da zaten Cavalı soyluların ekonomik konumunu baltalayan bir dizi sert toprak reformu uygulamaları yol açmıştı.

Çatışmada, geleneksel Cava ve Müslüman kaynaklarından beslenen mistik motifler de etkili olmuştur. Dipo Negoro'ya, halkını kurtarmaya gelen Cavalı *ratu adil* (adil prens) rolü atfedilirken, mücadele de kâfir Felemenklilere karşı bir cihad olarak görülüyordu. Savaşın başlamasıyla birlikte vahiyler, kehânetler ve mucizevi olaylara ilişkin söylentiler de ortaya çıktı.

Yogyakarta bölgesinde birçok yandaş toplayan Dipo Negoro'nun başlattığı gerilla savaşı yaklaşık üç yıl boyunca başarıyla sürdü. Bununla birlikte, 1828'in sonlarında Felemenk kuvvetleri, savaşın dönüm noktası olan büyük bir zafer kazandı. General H. Merkus de Kock komutasındaki Felemenklilerin gerilla savaşına karşı koymalarını sağlayan sistem, uygun yollarla birbirine bağlanan ve böylece korunan küçük ileri karakollardan oluşuyordu. 1830'da Dipo Negoro, barış görüşmeleri yapmak için Felemenk temsilcileriyle bir araya gelmeyi kabul etti. Ama toplantı sırasında tutuklandı ve sürgünde öldü.

dipol *bak.* elektrik dipolü; magnetik dipol

dipol varsayımı, Yer'in magnetik alanının, zıt iki kutuplu (pozitif ve negatif) bir magnetik dipolden kaynaklandığını öne süren kuram. Yer'in magnetik alanına ilişkin ilk nicel çalışmaları gerçekleştiren William Gilbert(*), bunun, düzgün biçimde mıknatıslanmış bir kürenin oluşturduğu magnetik alana benzediğini gözlemlemişti. Bu magnetik alan, bir magnetik dipolun alanıyla aynı idi. Böylece, jeomagnetik alanın kökenlerine ilişkin olarak, Yer'in içinde, dipol alanına yol açan bir tür mıknatıstaşı ya da dev bir demir mıknatıs çubuğunun bulunduğu yolundaki ilk kuramlar geliştirilmeye başladı. Ama basınç ve sıcaklık ölçümleri ve tahminleri, Yer yüzeyinden 10-40 km arasındaki derinliklerde egemen olan koşulların, bilinen tüm magnetik bileşiklerin Curie noktalarının (magnetik özelliklerin kaybolduğu sıcaklık) üzerinde olduğunu ortaya çıkarınca, mıknatıstaşı ve mıknatıs çubuğu kuramları terk edildi.

Günümüzde geçerli olan kuramlar, yerçekirdeğinde kendi kendini besleyen bir enerji kaynağının (dinamo) bulunduğu ve bu kaynağın magnetik dipol alanına yol açtığı doğrultusundadır (*bak.* dinamo kuramı). Jeomagnetizma üzerine yürütülen ayrıntılı araştırmalar, dipol alanının, Yer'in magnetik alanının temel bileşeni olduğunu açığa çıkartmıştır; öte yandan, yerçekirdeğinin dış kesimlerinde yer aldığı sanılan ve dipol özellikli olmayan daha zayıf bir alanın da bulunduğu saptanmıştır.

Dipolog, Filipinler'de, Mindanao Adasının batı kesiminde kent. Bir balıkçılık ve adalararası deniz taşımacılığı limanıdır. Ticari bir havalimanı da vardır. Önceleri 16 km kuzeydoğuda, Dapitan Körfezinde yer alan Dapitan limanının bir parçası sayılan Dipolog, 1913'te belediye, 1969'da da kent statüsü kazandı. Bu arada hem büyüklük, hem de önem açısından Dapitan'ı geride bıraktı. Zamboanga Yarımadasının doğu kesimindeki yetersiz yol sistemiyle Mindanao Adasının ana bölümüne bağlanır. Nüfus (1989 tah.) 78.168.

Diprotodontidae, Oligosen Bölümden (y. 38-26 milyon yıl önce) Pleyistosen Bölüme (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) değin Avustralya'da yaşayan, soyu tükenmiş keseli memeliler ailesi. *Diprotodon* cinsi, bilinen en iri keselileri içerir. İri bir gergedan boyutunda olan bu hayvanlar (uzunluğu 3,5 m) vombatlara, Pleyistosen Bölümde yaşamış olan *Palorchestes* cinsinin üyeleri ise iri bir kanguruya benzer. İyi gelişmiş kesicidişleri kemirici hayvanlarınkine benzer. Hepsi otçul olan ailenin üyelerinin kanguru ve vombatlarla uzaktan akraba olduğu sanılmaktadır.

Dipsacales, ikiçenekliler sınıfından, dört ailesi, 40 cinsi ve yaklaşık 1.100 türü içeren takım. Bu bitkiler, çoğu Kuzey Yarıküre'de olmak üzere dünyanın hemen her yerine dağılmıştır. Süs bitkisi olarak yetiştirilen hanımeli, kartopu ve uyuzotu gibi süs türleri nedeniyle çok iyi tanınan takımın dört ailesi şunlardır: Hanımeligiller (*Caprifoliaceae*), kediotugiller (*Valerianaceae*), tarakotugiller (*Dipsacaceae*) ve *Anoxaceae*.

Caprifoliaceae ailesi, çoğu az sayıda tür içeren 18 cinse ayrılmıştır; yalnız *Viburnum* cinsinin, nemli ormanlardan bataklıklara ya da kurak tepelere kadar çok değişik ortamlarda yetişen 200 türü vardır. Gilaburu (*V. opulus*), kartopu (*V. o. roseum*) ve *V. dentatum*, bu cinsin en tanınmış tür ve çeşitleridir. Ailenin öbür önemli cinsleri hanımeli (*Lonicera*), mürver (*Sambucus*) ve *Weigelia*'dır.

Valerianaceae ailesi, en çok Kuzey Yarıküre'de yayılmış 10 cinsi ve 400 türü içerir. Bu ailenin üyelerinin tanıtıcı özelliği, yaprak ve gövdelerinin kurutulduğunda çok ağır bir koku yaymasıdır. Anayurdu Avrupa ve Asya'nın batısı olan kediotu (*Valeriana officinalis*), çekici çiçekleri nedeniyle değerli bir bahçe bitkisidir; kurutulmuş köksapları da yatıştırıcı olarak kullanılır. Himalaya kökenli çokyıllık bir bitki olan hintsümbülünün (*Nardostachys jatamansi*) odunsu köksaplarında uçucu yağ bulunur.

Dipsacaceae ailesi 8-12 cinsi ve 300 türü içerir. Tarakotu (*Dipsacus sativus*), sert ve uzun burgülü çiçeklerin oluşturduğu çiçek başçıklarıyla tanınır. Olgunlaşmış başçıklar Romalılar zamanında yünlü kumaşları tüylendirmek için kullanılırdı. Bu ailenin bir başka önemli cinsi, 21 süs bitkisi türünü içeren uyuzotudur (*Scabiosa*). Bazı uzmanların başka bir ailya içinde sınıflandırdıkları *Morina longifolia*'nın devedikenine benzeyen yaprakları ve beyazdan kırmızıya dönen boru biçiminde çiçeklerin oluşturduğu 90 cm uzunluğunda başakları vardır. Avrupa'nın güneydoğusundaki dağlarda yetişen *Pterocephalus parnassi* eflatun renkli çiçekleri olan alçak boylu ve çokyıllık bir bitkidir. Biryıllık bir bitki olan pelemir ya da acımık (*Cephalaria syriaca*), mavimsi renkli çiçekler verir; protein içeren tohumları bazı yörelerde ekmek ununa karıştırılır. Çokyıllık ve mavi çiçekli bir tür olan *Succisa pratensis* Avrupa'nın çayır ve tarlalarında kendiliğinden yetişir. Oval ya da ince şerit biçiminde olan yapraklarının kenarları tam ya da hafif lopludur.

Dördüncü ailya olan *Adoxaceae*, miskotu (*Adoxa moschatellina*) adıyla bilinen, Kuzey Kutup kuşağına yayılmış tek bir türü içerir. Miskotu, yaprakları alçak boylu bir gövdenin dibinden çıkan çokyıllık bir bitkidir. Adından da anlaşıldığı gibi çok güzel kokan bu bitki bazen kaya bahçelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Bu takımın bazı bitkileri köksapları aracılığıyla eşeysiz olarak, bazıları da tohumla çoğalır. Çiçeklerde dört beş tane çanakyaprak, taçyaprak ve erkekorgan bulunur. Bazı çiçeklerin çanakyaprakları birleşerek huni biçiminde bir çanak oluşturur; taçyapraklar ise çoğu kez taç biçimindedir. Erkekorganlar taçyaprakların dibine bağlıdır. İki ya da daha çok sayıda meyveyaprağından oluşan dişiorganın şişkin bir yumurtalığı, ince bir boyuncuğu ve çiçektozlarını tutan tepeciği vardır. Tepeciklerin sayısı kadar gözden oluşan yumurtalıkların her bir gözünde bir tohumtaslağı bulunur. *Dipsacales* takımının ayırt edici özelliği, çiçeğin bütün parçalarının yumurtalığın üstünden çıkmasıdır (alt durumlu yumurtalık).

Dipsacales takımında tozlaşma genellikle böcekler aracılığıyla olur; yalnız bazı türlerde, örneğin ABD'nin batısında yetişen hanımeli türlerinde tozlaşmayı kolibri kuşları sağlar. Tozlaşma ve döllenmeden sonra tohumtaslağı tohuma, yumurtalık da meyveye dönüşür. Takım içinde, üzümsü ve eriksi meyveler ile açılan (kapsül) ve açılmayan (aken) kuru meyve biçimlerine rastlanır. Etli meyvelerin ve tohumlarının çevreye dağılmasını kuşlar sağlar. *Dipsacaceae* ailesindeki bazı türlerin dikenli meyveleri ise hayvanların üstüne yapışarak geniş bir alana yayılır.

Karşılıklı dizilmiş yapraklar, simoz çiçekdurumu (ilk açan çiçekler en tepede bulunur), birleşik taçyapraklar, birbirinden ayrı başçıklar (anter) ve alt durumlu yumurtalık *Dipsacales* takımındaki ailelerdeki çoğunun ortak özelliğidir. Cinslerin çoğunda taçyapraklar benzer biçimdeyse de, takımın bazı üyeleri, bir yarısı öbür yarısının aynı görüntüsü olan (iki yanlı bakışım) iki dudaklı çiçekler verir.

Dipsacus *bak.* tarakotu

dipsiz kayaç *bak.* batolit

Diptera *bak.* çiftkanatlılar

Dipterocarpaceae, *Theales* takımından, Güney Asya ve Afrika kökenli 22 ağaç cinsini içeren familya. Bu familyadaki türlerin çoğu, kışın yapraklarını dökmeyen ve kokulu reçine içeren yüksek boylu ağaçlardır. Derimsi yaprakları ve salkım oluşturan hoş kokulu çiçekleri vardır; çiçekler kıvrık biçimli beş taçyapraktan oluşur. *Dipterocarpus* cinsinden ağaçların kerestesi değerlidir; ayrıca *Dipterocarpus glandulosa*'dan ilaç olarak kullanılan bir balsam (gurjun balsamı) çıkarılır. *Shorea* cinsinin çeşitli türlerinden (örn. salağacı, *Shorea robusta*) kereste ve reçine elde edilir. *Dryobalanops aromatica*, Doğu Asya'da ilaç, cila ve tahnitleme maddesi olarak kullanılan Borneo kâfurunun kaynağıdır. *Vateria indica*, Hint kopali olarak bilinen zamklı bir reçine verir; *V. acuminata* da reçineli bir ağaçtır. *Vatica, Hopea, Marquesa* ve *Monotes* cinslerinden de değerli keresteler elde edilir.

Dipterus, akciğerlibalıkların çok ilkel ve soyu tükenmiş cinsi. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Devoniyen Dönem (y. 395-345 milyon yıl önce) kayaçlarında fosilleşmiş olan bu balıklar akciğerlibalıkların bilinen en eski örnekleridir. İlk amfibyumların atası olan *Crossopterygii* (saçakyüzgeçliler) takımından balıklara çok benzeyen *Dipterus* cinsinin üyeleri, iki sırt yüzgeci ve saçaklı bir yüzgeci andıran kuyruk gibi birçok ilkel özelliği korumuştur. Tatlı sularda yaşayan ve büyük olasılıkla akciğer solunumu yapan bu balıkların kafatası, küçük kemiklerden oluşmuş bir mozaik biçiminde, ama gene de ilkel yapıdadır; daha üstün yapılı akciğerlibalıklara özgü kemik yapısı *Dipterus* cinsiyle başlamıştır. Bu nedenle *Dipterus*, iskelet yapısında kemikleşmenin giderek ortadan kalktığı akciğerlibalıkların ilk evrelerini simgeler. Avustralya'da yaşayan, *Neoceratodus* cinsinden akciğerlibalıkların doğrudan doğruya *Dipterus* cinsinden türediği sanılmaktadır.

diptik (Yunanca *diptykhos*: *di* "iki" ve *ptykhos* "kat"), iki kanatlı altar panosu. *Ayrıca bak.* altar panosu.

Dirac, P(aul) A(drien) M(aurice) (d. 8 Ağustos 1902, Bristol, Gloucestershire, İngiltere - ö. 20 Ekim 1984, Tallahassee, Florida, ABD), kuvantum mekaniği alanın-

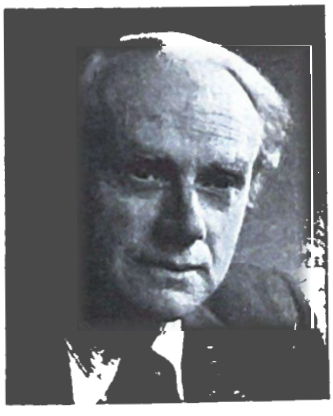

Dirac, 1960
Ramsey & Muspratt Ltd. Cambridge

daki çalışmaları ve elektron spinine ilişkin kuramıyla tanınan İngiliz kuramsal fizikçi. 1933'te Nobel Fizik Ödülü'nü, Avusturyalı fizikçi Erwin Schrödinger ile paylaşmıştır.

Matematiğe olan yeteneğini çok genç yaşlarda belli eden Dirac'ı, Bristol'da öğrenim gördüğü dönemde öğretmenleri yaşıtlarının düzeyinin daha üstündeki matematik konuları üzerine çalışmıya yönelttiler. Aynı okulda Fransızca öğretmenliği yapan İsviçre asıllı babası da, oğlunu bu çalışmaları doğrultusunda özendirdi, ayrıca ona Fransızca öğretti. Arkadaşlıklar kurmaktansa tek başına çalışmayı yeğleyen Dirac'ın boş zamanlarındaki tek eğlencesi, gene kendi başına yaptığı uzun yürüyüşlerdi.

Bristol Üniversitesi'nde elektrik mühendisliği öğrenimi gören Dirac, bu dönemde kullanmayı öğrendiği yaklaştırma yöntemlerinden ilerki çalışmalarında önemli ölçüde yararlanacak, problem çözümlerinde sezgisel yaklaşıma hep güvenecekti. Dirac, elde bulunan bilgilerden çok, sezgiye dayalı olarak yapılacak bir dizi yaklaştırmalar sonucunda, doğanın temel ilkelerini açıklayan bir kuramın geliştirilebileceğine inanıyordu. Ona göre, fazlasıyla karmaşık olan gerçekliğe ilişkin olguları katı kurallarla açıklamak olanaklı değildi ve bir fizikçi çalışmalarını gerçekliğin yaklaşık bilgileriyle sürdürmeliydi.

1921'de üniversiteden mezun olduktan hemen sonra kuramsal fizik çalışmalarına başlayan Dirac, iki yıl kadar da matematik okudu. Daha sonra kuramsal fizik alanında bulduğu bir bursla Cambridge'deki St. John's College'a girdi. Burada atom fiziğinin öncülerinden Niels Bohr ile birlikte çalışmış olan fakülte dekanı R. H. Fowler'dan bu daldaki son gelişmeleri öğrendi.

Dirac'ın fiziğe ilk temel katkısı, 1926'da yazdığı bir makalede, atom parçacıklarının devinimine egemen olan yasalara ilişkin bir kuvantum mekaniği anlayışı geliştirmesi oldu. Almanya'da Max Born, Pascual Jordan gibi bazı fizikçiler, Dirac'tan birkaç ay önce benzer bir model geliştirmişlerdi. Ama Dirac'ın kuvantum mekaniği, çok daha kapsayıcı ve mantıksal açıdan daha basitti.

Dirac, atom yasalarını ince bir matematik diliyle formülleştirebilmek için, Einstein'ın özel görelilik kuramını kuvantum mekaniğine uyguladı. Bir elektronun, eşzamanlı dört diferansiyel denklemi sağlayan dört dalga fonksiyonuyla tanımlanabileceğini ortaya koyarak bu alanda yeni bir çığır başlattı. Bu denklemlerden kalkarak, elektronun kendi ekseni çevresinde döndüğünü (bu düşünce başka fizikçiler tarafından da geliştirilmişti) ve negatif enerji düzeylerinin bulunması gerektiğini öne sürdü. Bu ikinci savının, fiziksel gerçekliğe uyup uymadığı oldukça tartışmalıydı. Ama daha sonraki makalelerinden birinde Dirac, negatif enerji düzeylerinden birinde bir elektronun eksik olması durumunda, ortamın kısa ömürlü pozitif yüklü bir parçacık gibi davranacağını savunarak, kuramını geliştirdi. Bu görüşü, Carl David Anderson'ın çektiği sis odası fotoğraflarında, pozitronların (kütleleri elektronunkine eşit, yükleri zıt olan parçacıklar) varlığının belirlenmesiyle kanıtlandı. Bu olgunun deneysel olarak kanıtlanmasına yönelik çalışmaların sonucunda da, Dirac'ın kuramının zayıf yanları aşıldı ve kuram tam bir başarıya ulaştı.

The Principals of Quantum Mechanics (4. bas., 1958; Kuvantum Mekaniğinin İlkeleri) adlı yapıtında Dirac, bir değişkenler kümesinde, belirlenmemiş bazı değişkenlerin istatistiksel dağılımının hesaplanmasına yönelik, kuvantum mekanik dönüşüm kuramını geliştirdi. Aynı yapıtında ayrıca, kuramsal fiziğe ilişkin felsefi görüşlerini açıkladı. Ona göre, doğanın temel yasaları, "olguların temelinde yatan ama insanların hiçbir zaman zihinlerinde tam olarak canlandıramayacakları bir tözü denetliyordu." Dirac hiçbir çalışmasında, matematiksel simgelerle tanımladığı olguların görüntüsel modelini ya da zihinsel görüntüsünü vermeyi gütmedi.

Maddenin atom yapısının matematiksel tanımına katkılarda bulunan Dirac, ayrıca ışınımla ilişkin bir kuvantum kuramı geliştirdi. Öte yandan, Enrico Fermi ile birlikte Fermi-Dirac istatistiğini kurdu. 1933'te Nobel Fizik Ödülü'nü, 1939'da da Royal Society'nin madalyasını kazandı. Doktora çalışmasını Cambridge'de yapan Dirac daha sonra aynı okulda dersler verdi ve 1932'de, daha önceleri Isaac Newton'un olan Lucas Kürsüsü matematik profesörlüğüne atandı. 1968'e değin bu görevini sürdürdükten sonra ABD'ye geçti. 1971'de Florida'daki Tallahassee'de Florida Eyalet Üniversitesi'nde, emekliye ayrıldıktan sonra da ders vermeyi sürdürdü.

Dirac'ın yayımlanan yapıtları arasında *Lectures on Quantum Mechanics* (1966; Kuvantum Mekaniği Üzerine Dersler), *The Development of Quantum Theory* (1971; Kuvantum Kuramının Gelişimi), *Spinors in Hilbert Space* (1974; Hilbert Uzayında Spinorlar) ve *General Theory of Relativity* (1975; Genel Görelilik Kuramı) vardır.

Dire Dava, Etiyopya'nın ortadoğu kesiminde Harerge iline bağlı kent. Büyük Rift Vadisinde, Harer'in 48 km güneybatısında kurulmuştur. Addis Ababa, Harer ve Cibuti'den gelen karavollarının kavşağında yer alan kentte bir havalimanı vardır. Çok eskiden beri kervanların merkezi olan Dire Dava, 1904'te Cibuti limanından gelen demiryolunun son istasyonu olduktan sonra Harer'deki ticaretin çıkış noktası olarak gelişti. Demiryolu, bugün Addis Ababa'ya kadar uzatılmıştır. Kurak mevsimde yatağından yaya geçebilen kısa ömürlü Dachatu Irmağı kentin modern kesimini eski kesimden ayırır. Fransızlarca inşa edilmiş olan modern kesimde bir Kopt kilisesiyle bir de saray vardır. Eski kesimde bir camiyle büyük bir Müslüman mezarlığı bulunur. "Boş Ovalar" anlamına gelen Dire Dava'nın çevresindeki kurak tarlalar tarıma elverişsiz olduğundan güneydeki yaylalardan buğday ithal edilir. Kentte demiryolu tamirhaneleri, tekstil ve çimento fabrikaları ile kahve ve et konservesi yapan fabrikalar vardır; kahve ve deri ticareti yapılır. Halkın çoğunluğunu Oromolar (Galalar) ve Somaliler oluşturur. Çevredeki mağaralarda, tarihöncesi çağlara ait resimler vardır. Nüfus (1987 tah.) 107 287.

Direklerarası, İstanbul'da, Şehzadebaşı semtinde, bugünkü Vezneciler Caddesi'nin bir bölümündeki 19. yüzyılın önemli eğlence merkezi. Bizans döneminde buraya Philadelphion denıyordu. Osmanlı döneminde, 19. yüzyıla değin yeniçerilerin gezinti ve eğlence yeriydi. Direklerarası adı, caddenin bir yerindeki mermer sütunlu revaklardan gelmektedir.

Direklerarası'nın, Türk sahne yaşamının kuruluş ve gelişmesinde büyük payı oldu. İlk tiyatrocılardan Gullü Agop burada temsiller verdi. Ama o yıllarda Direklerarası'nın asıl eğlenceleri Karagöz, meddah ve pehlivan güreşleriydi. Gullü Agop'un sufleörlü tiyatro oynama tekelini elde etmesinden sonra bazı oyuncular sufleörsüz oyunlar oynamaya girişti. Bunun sonucunda tuluat tiyatroları denen ve Hamdi, Abdürrezzak, İsmail, Şevki, Kel Hasan gibi büyük oyuncuların kurduğu topluluklar Direklerarası'nda oyunlar sahnelemeye başladı. 1880'lerde Şems Tiyatrosu, Minakyan Tiyatrosu ve Benliyan Kumpanyası gibi done-

min ünlü toplulukları da Direklerarası'nda oyunlar sahneledi.

Direklerarası'nda oyunlar önceleri kıraathanelerde oynanıyordu. 1880'den sonra çeşitli tiyatro yapıları yaptırıldı. Bunlar Beyazıt yönünden gelirken solda üç, sağda iki olmak üzere beş taneydi. Ferah, Turan, Milli, Felek ve Hilal sinemaları da burada bulunuyordu.

II. Meşrutiyet sonrası Sahne-i Heves, Sanayi-i Nefise Tiyatrosu, Mürebbi-i Hissiyat, Burhanettin Tiyatrosu, Darüttemsil-i Osmani gibi topluluklar Direklerarası'nda kurulup gelişti. Odeon Tiyatrosu ve sonradan İstanbul Şehir Tiyatrosu'na dönüşecek olan Darülbedayi-i Osmani de burada kuruldu. 1924'ün ünlü "Ferah Sezonu", Muhsin Ertuğrul yönetiminde Direklerarası'ndaki Ferah Sineması'nda gerçekleşti.

İstanbul'da gece yaşamının Beyoğlu semtine kaymasıyla Direklerarası eski canlılığını yitirdi. Buradaki salonlar birer birer kapandı ve yakın zamana değin çalışan sinemalar, biri dışında iş hanına dönüştü.

Direktuvar, Fransızca DIRECTOIRE, Fransa'da dört yıl (26 Ekim 1795 - 9 Kasım 1799) süren siyasal rejim. Terör Dönemi'nin (1793-94) ardından Ağustos 1795'te kabul edilen III. Yıl Anayasası'yla kurulmuş, Napoléon Bonaparte'ın 18 Brumaire Darbesi'yle son bulmuştur.

Direktuvar rejiminde *Corps Législatif* olarak bilinen iki meclisli yasama organı, Beş Yüzler Konseyi (*Conseil de cinq-cents*) ve Yaşlılar Meclisi'nden (*Conseil des Anciens*) oluşuyordu. Yasa önerileri 30 ya da daha ileri yaşta 500 delegeden oluşan Beş Yüzler Konseyi'nce hazırlanır, 40 ya da daha ileri yaşta 250 delegeden oluşan Yaşlılar Meclisi'nce kabul ya da veto edilirdi. Yaşlılar Meclisi, Beş Yüzler Konseyi'nin önerdiği adlar arasından beş kişiden oluşan direktörler Meclisi'ni (*Directeurs*) de seçerdi. En az 40 yaşında ve daha önce milletvekili ya da bakan olarak görev yapmış olanlar arasından seçilen direktörlerden biri, her yıl dönüşümlü olarak yerini yeni bir direktöre bırakırdı. Direktörler Meclisi yürütmeden sorumlu bakanları, büyükelçileri, ordu komutanlarını, vergi toplayıcılarını ve öteki memurları seçerdi. Kamu Güvenliği Komitesi'nin merkezi yetkilerini devralmış olmakla birlikte, tasarılarını uygulamak için gerekli parasal kaynaktan ve yaptırım gücü olan yargı kurumlarından yoksundu. Terör Dönemi'nin (1793-94) katı ahlakçı diktatörlüğüne karşı bir tepki olarak ortaya çıkan Direktuvar rejimi, kaçınılmaz olarak güçsüz yürütme erkine yol açtı ve yerini Napoléon Bonaparte'ın kurduğu daha disiplinli bir diktatörlüğe bıraktı.

Fransa'nın gördüğü en yoz rejim sayılan Direktuvar döneminin politikaları öncelikle siyasal ve ekonomik iktidarı elinde tutanların çıkarlarını koruyup geliştirmeye, ikinci olarak da Bourbonların dönüşünü ya da mülkiyetin yeniden dağılımı gibi yollarla iktidardakileri tehdit edebilecek başka bir rejimin kurulmasını önlemeye yönelikti. Direktuvar dönemi ayrıca giyim ve eğlencedeki aşırılıklar ve gevşek ahlak anlayışıyla da dikkat çekmiştir.

Direktuvar üslubu, Direktuvar döneminde (1795-99) Fransa'da yaygınlık kazanan giyim, mobilya ve bezeme üslubu. Geçmişin ve o günün öğelerini birleştiren erkek giysileri, uzun çizmeler içine giyilen pantolonlar, yelekler, uzun ve önü açık ceketler ve silindir şapkalardan oluşuyordu. Kadınlar ise Jacques Louis David'in "Madame Sériziat'nın Portresi" (1795; Louvre Müzesi, Paris) adlı resminde olduğu gibi, göğüs altından büzgülü, uzun kollu, "V" yakalı bluzlar ve fırfırları kulak üzerinde toplanan kepler giyiyorlardı.

Mobilya ve bezemelerde düşeyliğin vurgulandığı, ince uzun, kesin çizgili basit biçimler yeğlendi ve çok sınırlı tutulan ayrıntılarda çoğunlukla, o sıralarda Pompei kazılarında ortaya çıkarılan yapıtlardan esinlenildi. Direktuvar üslubu mobilyalar XVI. Louis üslubunun son dönemini oluşturur.

Diren, Sadi (d. 1927, İstanbul), Türk seramik sanatçısı. Ortaöğrenimini Saint Michel Fransız Lisesi'nde tamamladıktan sonra (1946) Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Seramik Bölümü'nü bitirdi (1953). 1955'te çağrılı olarak gittiği Almanya'da 1964'e değin kalarak bir yandan seramik sanayisinde tasarımcı, bir yandan da serbest sanatçı olarak çalıştı, araştırma ve incelemeler yaptı, sergiler açtı. 1964'te Türkiye'ye dönerek Eczacıbaşı Seramik Fabrikaları'nın Süs ve Mutfak Eşyaları Bölümü'ne müdür ve sanatçı olarak girdi. Aynı yıl Akademi'nin Seramik Bölümü'ne öğretim üyesi atandı. 1970'te profesör oldu, 1983-85 arasında Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nin dekanlığını yaptı.

1950'lerde, Tarihöncesi ve Osmanlı seramik sanatlarından esinlenerek çalışan Diren, 1955-59 arasında yüzeylerde plastik süslemeyi ön planda tutarak yalın biçimli yapıtlar üretti. Kendi bulduğu özgün sır tekniğiyle, 1964-66 arasında büyük duvar seramikleri, 1967-69 arasında seramik heykeller, 1973'ten sonra da ayrıntıların ağır bastığı duvar seramikleri gerçekleştirdi.

direnç, REZİSTANS olarak da bilinir, elektrik enerjisini ısı enerjisine çeviren bir elektrik devresinin ya da devrenin bir bölümünün, elektrik akımına karşı koyma özelliği. Dirence yol açan temel süreç, iletken malzemenin yapısını oluşturan sabit parçacıklar ile akımı taşıyan yüklü parçacıkların çarpışmasıdır. Lamba, ısıtıcı ve direnç (rezistör) gibi aygıtlara bakılarak, direncin, devrenin yalnızca bir bölümüyle sınırlı olduğu düşünülür. Oysa bu olgu, bir devrenin her bölümünde, bu arada bağlantı kablolarında ve elektrik iletim hatlarında da ortaya çıkar. Elektrik enerjisinin, çok az da olsa ısı halinde dağılması, devrede istenilen akımın oluşması için gereken elektromotor kuvvetinin (gerilim) miktarını etkiler. Bir devredeki elektromotor kuvvetinin (V, volt), o devreden geçen akıma (I, amper) bölünmesi, direnç (R) miktarını verir ($R=V/I$). Örneğin, 12 voltluk bir pil, bir telin içinden düzenli olarak 2 amperlik bir akımın geçmesini sağlıyorsa, bu telin direnci 6 volt/amper ya da 6 ohm demektir. Elektrik direncinin birimi ohm, amper başına bir volta eşdeğerdir ve Yunan alfabesindeki omega (Ω) harfiyle simgelenir. Bir telin direnci, telin boyuyla doğru, enkesit alanıyla ters orantılıdır. Direnç ayrıca, iletkenin yapıldığı malzemenin özelliklerine de bağlıdır (*bak.* özdirenç).

Bir iletkenin ya da devre elemanının direnci, genellikle sıcaklığa bağlı olarak artar. Çok düşük sıcaklıklara kadar soğutulan bazı iletkenlerin direnci tümüyle yok olur. Üstüniletken olarak adlandırılan bu malzemelerin üzerindeki elektromotor kuvveti kaldırıldığında bile, elektrik akımı geçişi sürer.

Direncin tersine ($1/R$), elektriksel iletkenliktir ve birimi, "ohm"un tersi olan "mho"dur.

direnç, REZİSTÖR olarak da bilinir, üzerinden geçen doğru ya da alternatif akıma karşı direnç gösteren ve elektrik devrelerinin korunması, çalıştırılması ya da denetlenmesi amacıyla kullanılan devre elemanı. Elektrik gerilimlerinin bölünmesinde kullanılan dirençlerden ayrıca, öteki devre elemanları ile birlikte uygulanarak, elektrik dalgalarının gerektiği gibi biçimlendirilmesi işleminde yararlanılır. Sabit değerli dirençler olduğu gibi, direnç değerleri ayarlanabilir olanlar vardır. Reostalar(*) ve potansiyometreler(*), direnç değerleri belirli aralıklarda değiştirilebilen direnç türleridir.

dirençölçer *bak.* ohmmetre

direnim, TEMERRÜT olarak da bilinir, borçlunun borcunu ödememekte ya da alacaklının alacağını almamakta direnmesi.

Borçlunun direnimi, borcun yerine getirilmesi istenebilir nitelikte olması, borcun ivedili (muaccel) olması, alacaklının borçluya uyarıda bulunması durumunda ortaya çıkar. Uyarı kural olarak herhangi bir biçime bağlı değildir. Yalnız tacirler arasındaki ilişkilerde uyarının noter eliyle, taahhütlü bir mektupla ya da telgrafla yapılması zorunludur. Borçlar Kanunu'na göre, borcun ödenmesi için kesin bir vadenin öngörüldüğü, iki taraftan birinin sözleşmeyle vadeyi tek taraflı olarak belirlemeye yetkili kılındığı ya da borçlunun borcunu yerine getirme niyetinde olmadığı açıkça bildirdiği durumlarda uyarıya gerek kalmadan borçlunun direnimi ortaya çıkar. Borçlu direnim durumuna düştüğünde, borcun yerine getirilmesinin gecikmesi nedeniyle alacaklının uğradığı bütün zararları ödeme yükümlülüğü altına girer. Edimin beklenilmeyen durumlar sonucunda olanaksızlaşmasından da sorumlu olur.

Edimin konusu bir paranın ödenmesiyse direnim faizi ödemekle de yükümlü tutulur. Bu faiz, sözleşmede daha fazlası kararlaştırılmamışsa yıllık yüzde 5, ticari ilişkilerde de yüzde 10'dur. Faiz, direnimin gerçekleştiği günden işlemeye başlar. Öte yandan alacaklı, iki yanlı borç ilişkisi söz konusu olan durumlarda kendi borcunu yerine getirmekten kaçınabilir. Ayrıca edimi içeren sözleşmenin feshi yoluna giderek edim yerine tazminat ve direnim faizi isteyeceğini bildirebilir.

Alacaklının direnimi, borçlunun usulüne uygun biçimde sunduğu edimi haklı bir neden olmaksızın reddetmesi ya da borçlunun borcunu yerine getirebilmesi için daha önce kendisince yapılması gereken işlemleri yapmaktan kaçınması durumunda ortaya çıkar. Alacaklının direnimi karşısında, borçlu vereceği nesneyi, zarar ve giderleri alacaklıya ait olmak üzere, yargıcın belirleyeceği yere yatırarak borcundan kurtulabilir. Sözleşme konusu nesnenin türü ya da işin niteliği yatırmaya engel oluşturduğunda uyarıda bulunduktan sonra yargıcın izniyle söz konusu nesneyi açık artırmada satarak satış parasını yatırabilir. Alacaklının yatırılan nesneyi kabul ettiğini bildirmesi ya da yatırma sonucunda borcun bağlı olduğu bir rehin hakkının ortadan kalkmış olmaması koşuluyla yatırdığı şeyi geri alma hakkı saklı kalır.

Direniş Hareketi, II. Dünya Savaşı sırasında Alman işgali altındaki Avrupa ülkelerinde Nazi egemenliğine karşı direnen çeşitli yeraltı örgütlerine verilen ad. Alman işgaline karşı direniş, ülkeler arasında birleşik tek bir harekete dönüşmemiş, kimi ülkelerde de birden çok direnişçi grup tarafından sürdürülmüştür. Direniş hareketlerine katılanların sayısı tam olarak bilinmemektedir, ama partizan ve gerilla güçlerinin yanı sıra siviller de bu hareketlerde yer almıştır. Direnişçiler, gizli gazete çıkarmaktan, Yahudilerin ve düşman toprakları üze-

rinde düşürülen Müttefik uçaklarının pilotlarının kaçışlarına yardımcı olmaya, sabotaj eylemlerine, Alman devriyelerine baskın düzenlemeye ve Müttefiklere bilgi aktarmaya kadar uzanan çok çeşitli eylemlerde bulunmuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan çok sayıda direnişçi grup Nazilere karşı olduğu kadar kimi zaman birbirleriyle de savaştılar. Bazı ülkelerde komünist ve komünist olmayan direniş grupları kesin biçimde ayrılmıştı. Başlangıçta pasifist bir çizgi izleyen komünistler, Haziran 1941'de Hitler SSCB'yi işgal ettikten sonra, yeraltı gruplarına katıldılar ve bazı bölgelerde egemen oldular. Yugoslavya'da Dragoljub Mihajlović önderliğindeki Sırp milliyetçisi Çetniklerle, Tito'nun önderliğindeki Komünist Partizanlar, Almanlarla olduğu kadar birbirleriyle de savaştılar. Yunanistan'da ise biri milliyetçi (EDES; Yunan Demokratik Ulusal Ordusu), öbürü komünist (EAM-ELAS; Ulusal Kurtuluş Cephesi-Ulusal Halk Kurtuluş Ordusu) iki büyük hareket, yalnızca bir kez, 1942'de bir demiryolu köprüsünü havaya uçurarak, önemli bir askeri harekâtta işbirliği yapabildiler. Savaşın sonlarında, SSCB'nin, Londra'daki sürgün hükümetine karşı geçici hükümeti desteklediği Polonya'da da benzer bir bölünme vardı. Almanların başlangıçta kurtarıcı olarak karşılandığı Ukrayna'da, Hitler'in Slav kökenli halkları aşağı ırk olarak görmesi sonucunda ulusal direniş hareketi örgütlendi. Hareket yalnızca Almanlara karşı değil, aynı zamanda Sovyetler'in Almanların Doğu Cephesi'ne giden uzun ikmal hatlarını kesmek için örgütledikleri Partizanlara ve Kızıl Ordu'ya karşı da savaştı.

Belçika'da komünistlerin egemenliğindeki güçlü hareketin karşısında eski subaylardan oluşan bir grup vardı. Öte yandan Norveç ve Danimarka'daki başlıca direniş örgütleri ise sürgündeki krallık hükümetleriyle yakın ilişki içindeydiler. 1943'te Almanların yasal Danimarka hükümetini görevden uzaklaştırması sonucunda, direniş grupları birleşik bir konsey kurdu. Konsey, ertesi kış Alman birliklerinin Norveç'ten çekilmesiyle birlikte önemli ölçüde müdahale olanağı elde etti. Fransa'nın işgal altındaki kuzey bölgelerinde komünistlerin direniş hareketine egemen olmalarına karşın, hem kuzeyde, hem de kukla Vichy Hükümeti'nin yönetimi altındaki güney bölgelerinde eski subaylardan, sosyalistlerden, işçi önderlerinden ve aydınlardan oluşan gruplar da vardı. 1943'te merkezî eşgüdümü sağlamak üzere gizli Ulusal Direniş Konseyi kuruldu. Ertesi yılın başlarında, gizlendikleri yerlerden ötürü *maquis*'ler (maki) adı verilen çeşitli savaşçı güçler Fransız İç Güçleri (FFI) adı altında resmen birleştiler.

Birçok direniş grubu, savaş sırasında Avrupa'da Almanlara karşı yıkıcı etkinliklerden sorumlu İngiliz Özel Harekât Organı ile ilişki içindeydi. İngilizlerle Amerikalılar, Mihver Devletleri'nin egemenliği altındaki topraklarda direnişçileri, silah sağlayarak ve uçaklarla havadan yiyecek atarak destekliyorlardı. Müttefiklerin 6 Haziran 1944'teki Normandiya Çıkarması'nın ardından FFI yaygın bir harekâta girişti ve ağustosta Paris'teki ayaklanmaya katıldı. Öteki Kuzey Avrupa ülkelerindeki direniş grupları da Müttefik ordularını desteklemek için askeri eylemlere giriştiler.

direnme, ISRAR olarak da bilinir, ilk derece mahkemesinin temyiz merciinden dönen kararında ısrar etmesi. Türk ve Fransız hukuk sistemlerinde kabul edilen bu yetkiye İngiliz, Alman, Avusturya ve İtalyan hukuk sistemlerinde yer verilmemiştir.

Türk hukukunda ilk derece mahkemesinin direnme kararına karşı ikinci kez temyiz yoluna başvurulabilir. Bu durumda ceza davaları Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nca, hukuk davaları Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nca, idari davalar Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu'nca, vergi davaları ise Danıştay Vergi Dava Daireleri Genel Kurulu'nca incelenerek karara bağlanır. Bu mercilerin verdiği onama ve bozma kararları kesin bir nitelik taşır.

İlk derece mahkemesi, kararının yalnızca bir bölümünde de direnebilir. Bu durumda önce uyduğu bozma nedenleriyle ilgili soruşturmasını bitirir; daha sonra direndiği bölümlerin tümüne ilişkin gerekçeli son kararını yazarak taraflara bildirir. Taraflar da bu son kararı yeniden temyiz edebilir, Temyiz merciinin, kararın direnilen bölümü hakkında verdiği karar bağlayıcıdır.

İlk derece mahkemesi, temyiz merciinin "merci tayini" kararı verdiği; davanın taraflarının hepsinin bozma kararına uyulmasını istediği; temyiz merciinin kanun yararına bozma kararı verdiği durumlarda direnme kararı veremez. Ayrıca hukuk işlerinde yargıç kararlarının Yargıtay'ca bozulması durumunda da direnme yetkisi söz konusu olmaz.

Öğretide, alt derece mahkemeleri yargıçlarına görüşlerini savunma olanağı verdiği için direnme yetkisini savunanlar bulunduğu gibi, derece sistemiyle bağdaşmadığı ve görülmekte olan davayı uzatıp temyiz merciinin işini artırdığı gerekçesiyle bu yetkiye karşı çıkanlar da vardır.

direnme hakkı, anayasa ve hukuka aykırı tutum ve davranışlarıyla yasallığını yitiren bir iktidara karşı koyma hakkı.

Baskıya karşı direnme düşüncesinin temelleri ortaçağ Hıristiyan felsefesine değin iner. Kilise ve krallar arasında üstünlük mücadelesinin başlamasıyla birlikte, Hıristiyan düşünürler zalim hükümdarlara karşı direnme hakkını savunmaya başladılar. Ama bu düşünürler direnme hakkını toplu ve bilinçli bir halk hareketinden çok, zalimlerin öldürülmesinin meşruluğu çerçevesinde ele alıyordu. Aquino'lu Tommaso iktidarı zorbalıkla ele geçiren ya da meşru yollardan gelmekle birlikte sonradan zulüm yoluna sapan hükümdara karşı ayaklanmayı bir hak olarak savundu.

Reform hareketinden ve özellikle Aziz Bartolomeus Yortusu Kıyımı'ndan(*) sonra Protestan yazarlar zulme karşı her türlü yoldan direnmenin meşruluğu tezini işlediler. 17. yüzyıl sonlarında siyasal bir içerik kazanan ve toplumsal sözleşmenin doğal ve mantıklı bir sonucu olarak ele alınan direnme hakkı, 18. yüzyıl sonlarından başlayarak pozitif hukuk metinlerine de girdi. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde, "yönetimler bireylerin yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişmek gibi doğal ve devredilmez haklarını sağlamak için kurulmuştur; eğer bir yönetim, bu kuruluş amacını yıkıcı bir yön tutacak olursa, halk onu değiştirmek ve devirmek hakkına sahiptir" görüşüne yer verildi. 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde "zulme karşı direnme hakkı, özgürlük, mülkiyet ve güvenlik ile birlikte, insanın doğal ve zamanaşımına uğramaz haklarından" biri olarak sayıldı. 1793 İnsan Hakları Bildirisi'nde "yönetim halkın haklarını çiğnediği zaman, isyan etmek halkın her kesimi için hakların en kutsalı ve ödevlerin en gereklisidir" biçiminde daha kesin bir ifade kullanıldı.

Fransız Devrimi'nden sonra bazı anayasalarda zulme karşı direnme ilkesine yer verildiyse de, "halkın her zaman için yönetim biçimini değiştirme hakkına sahip olması" ya da "halkın anayasa ile tanınan hakların koruyucusu olması" gibi daha yumuşak ve dolaylı formüller kullanma yoluna gidildi. Direnme hakkına yer veren çağdaş anayasalar içinde, 1961 TC Anayasası özel bir yer tutar. 1961 Anayasası'nın "Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni yapan Türk Milleti ..." diye başlayan başlangıç bölümünde, anayasanın, "asıl teminatın vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile Türk Milletinin hürriyete, adalete ve fazilete âşık evlatlarının uyanık bekçiliğine emanet edildiği" belirtilmiştir. 1982 Anayasası direnme hakkından doğrudan söz etmemekle birlikte, başlangıç bölümünün son paragrafında anayasanın "Türk Milleti tarafından, demokrasiye âşık Türk evlatlarının vatan ve millet sevgisine emanet ve tevdi olunduğu" ifadesiyle, anayasanın uygulanmasında uyanıklık ve titizlik göstermeye çağrı niteliğinde, dolaylı olarak direnme hakkına yer vermiştir.

Direnme hakkı ile ilgili en önemli sorun bu hakkın ne zaman ve hangi koşullar altında kullanılabileceğidir. Direnme hakkını doğuran baskı ve zulmün somut ve nesnel bir tanımının yapılması çok güçtür. Ama iktidarın hukuk yollarını kapatmasının ve temel özgürlükleri kasıtlı ve sistemli bir biçimde yok etmesinin direnme hakkını gündeme getireceği söylenebilir. Anayasalar bir yandan direnme hakkına yer verirken, bir yandan da ceza yasalarıyla da desteklenen hükümlerle yerleşmiş siyasal düzeni zor kullanarak değiştirme girişimlerini ağır ceza yaptırımlarıyla yasaklar. Bu nedenle anayasalarda yer alan direnme hakkı çoğu kez iktidarı kullananlara hak ve özgürlüklere saygılı olmayı anımsatma amacının ötesine gitmez. Ayrıca direnme hakkının kullanılabilmesi yeterli maddi ve manevi güce ulaşmaya bağlıdır. Öte yandan direnme için bütün koşulların olduğu ve yeterli maddi ve manevi gücün sağlandığı bir ortamda, harekete geçmek için direnme hakkının anayasada yazılı olup olmaması pek önem taşımaz.

Günümüzde direnme hakkının kullanılması, uygulamada yöneticilerin karar ve emirlerine bilinçli olarak uymama, açlık grevi, boykot, protesto yürüyüşü gibi pasif direniş eylemleri ya da zor ve şiddet yoluyla iktidarı devirmeyi hedefleyen mücadele yöntemleri biçiminde ortaya çıkabilir.

dirgen, tarlada ve harman yerinde tahıl saplarını kaldırmaya, yaymaya ve karıştırmaya, ot demetlerini bir yerden başka bir yere aktarmaya yarayan, çatallı bir uç (parmak) ve uzun bir saptan oluşan alet. Dirgen gübre, çakıl, kömür gibi iri taneli maddeleri karıştırmada ve aktarmada da kullanılır. Sapı ağaçtan, ucu demirden ya da tümüyle ağaçtan olur. Sapı ve ucu ağaçtan olanlarda çitlembik ve dişbudak gibi dayanıklı ağaçlar kullanılır. Dirgenin uç bölümü iki, üç ya da dört çatallıdır. Dirgene benzeyen yabanın beş, beldenatın yedi çatalı vardır.

dirhem, eski bir ağırlık ölçüsü ve gümüş para birimi. Ağırlık ölçüsü olarak (dirhem-i keyl), okkanın 1/400'üne (3.118 gr) eşittı. Eski ölçümle 70 arpa ya da 1/2 miskal kabul edilirdi. 1/4'üne "denk" ya da "dirhem-i Yemeni", 3 denke "dirhem-i Mağribi", 2 dirheme ise "dirhem-i bağali" denirdi. Okka, kantar, çeki ve lodra da dirhemin üst birimleriydi.

Para birimi olarak "dirhem-i şeri" 14 kırat, "dirhem-i örfi" 16 kırattı; kırat 5 arpa sayılırdı. Dirhem miskalın 7/10'uydu. Örfi dirhem 3,25 gr, şeri dirhem 2,0125 gr saf gümüştü İlk dirhem 2,97 gr gümüş olarak Hz. Ömer döneminde (634-644) kesildi. Sonraki dönemlerde örfi dirhemin ağırlığı ve ayarı birçok kez değiştiyse de şeri dirhem, zekât ve mehir hesaplaması için hep aynı kaldı.

İlk dirhemler işlemesiz ve zeytin çekirdeği biçimindeydi. İlk damga ve yazı Abdulah bin Zübeyr (ö. 692) tarafından konuldu. İslam dininin yayılmasından sonra İran'da 4,10 gramlık eski dirhemin yerini 2,90 gr ağırlığındaki yeni dirhem aldı. 12. ve 13. yüzyıllarda Türk ve İslam devletlerinde bazı bakır paralara da dirhem dendi. En ağır dirhem İlhanlılar tarafından 3,56 gr olarak kesildi. Anadolu Selçukluları ve beylikler döneminde ise örfi dirhem, şeri dirhem ağırlığındaydı. 1845'te Mısır'da 3,0898 gr olan dirhem İstanbul'da 3,207 gr idi.

Diriamba, Nikaragua'nın güneybatısında, Carazo ilinin ortakuzey kesiminde kent. Diriamba Platosunda kurulu olan kentin deniz düzeyinden yüksekliği 576 m'dir. Önemli bir ticaret ve imalat merkezidir; hinterlandı temel olarak kahvesiyle tanınır, ama kerestecilik de önemlidir. Çevrede kireçtaşı ocakları ve tuzlalar bulunur; buradan çıkartılan hammadde kentteki çeşitli fabrikalarda işlenir. Diriamba, başkent Managua'nın güneyinden geçen Pan-Amerikan Karayolu'nun üzerinde ve il merkezi Jinotepe'nin tam batısındadır. Pasifik Demiryolu'nun bir kolu da burada sona erer. Kent, 1978-79 yıllarında Sandinist gerillalar ile hükümet birlikleri arasında önemli çarpışmalara sahne olmuş ve büyük hasar görmüştür. Nüfus (1985 tah.) 19.728.

Dirichlet, Peter Gustav Lejeune (d. 13 Şubat 1805, Düren, Fransa - ö. 5 Mayıs 1859, Göttingen, Hannover, Almanya), sayılar kuramı, analiz ve mekanik alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan Fransız matematikçi. 1827'de Breslau Üniversitesi'nde, 1828-55 arasında da Berlin Üniversitesi'nde dersler verdikten sonra, 1855'te Göttingen Üniversitesi'nde Carl Friedrich Gauss'tan boşalan kürsüye atandı. Dirichlet, matematiğin çeşitli dallarına, bugün kendi adıyla anılan birçok katkıda bulundu. Sayılar kuramı alanında, a ve b birbirine bölünemeyen sayılar olmak üzere, a b, $2ab$, $3ab$, ..., nab biçimindeki herhangi bir eşartanlı (aritmetik) dizide, sonsuz sayıda asal sayının bulunduğunu kanıtladı. Ayrıca, cebirsel sayılar kuramına ilişkin olarak, genel bir birimler kuramı geliştirdi. *Vorlesungen über Zahlentheorie* (1863; Sayılar Kuramı Üzerine Dersler) adlı yapıtında, idealler kuramına önemli katkılarda bulundu.

1837'de Dirichlet, her x değeri için tek bir y değerinin bulunduğu, $y=f(x)$ biçimindeki modern fonksiyon anlayışını geliştirdi. Mekanik alanında ise, sistemlerin dengesi ve potansiyel kuramı üzerine araştırmalar yaptı ve elde ettiği bulgulardan kalkarak, önceden belirlenmiş sınır değerlerine sahip harmonik fonksiyonlara ilişkin Dirichlet problemini kurdu. Toplu yapıtları ölümünden sonra (1889, 1897) dört cilt olarak yayımlandı.

Dirichlet problemi, ısı, elektrik ve akışkanların akışı alanlarında ortaya çıkan belirli kısmi diferansiyel denklemlerin formülleştirilmesi ve çözülmesine ilişkin problem. Problem önceleri, bir diskin üzerindeki denge sıcaklığı dağılımının, diskin çeperleri (sınırları) boyunca yapılan ölçümlere dayalı olarak belirlenmesine yönelikti. Diskin içindeki çeşitli noktaların sıcaklığı, diskin içerdiği toplam ısı enerjisinin en düşük olduğu fiziksel duruma karşılık gelen Laplace kısmi diferansiyel denklemini sağlamalıdır. Bu problemin biraz farklı bir biçimi de, her noktadaki sıcaklığın yine sabit kalması koşuluyla, diskin içinde ısı eklemesinin ya da azaltmasının yapıldığı belirli noktaların bulunması durumunda ortaya çıkar; bu durumda da Poisson denkleminin sağlanması gerekir. Dirichlet problemi ayrıca, sıcaklığı sınırları boyunca giderek değişen basit bağlantılı (delik içermeyen) herhangi bir bölge için de çözülebilir.

Konuya ilişkin Neumann probleminde ısı, çeperler boyunca, sıcaklık dağılımını sabit tutacak biçimde eklenir ya da alınır. Robin probleminde ise ısının, çeperler boyunca sıcaklık azalmasıyla orantılı bir hızda ve böylece kararlı bir ısı dağılımına yol açacak biçimde ışıması yoluyla yayılması dikkate alınır. Isı akışının yanı sıra, elektrik yükü dağılımı ve kararlı akışkan akışı gibi başka fiziksel olaylarda da, benzer matematiksel denklemler elde edilebilir. Bunlar, ikinci dereceden kısmi diferansiyel denklemler olan eliptik denklemler sınıfından, daha genel sınır değeri problemlerinin özel türleridir.

Dirichlet teoremi, a ve b sabitleri, 1'den ve kendilerinden başka bir sayıyla bölünemeyen doğal sayılar ya da bunların negatifleri, n değişkeni ise herhangi bir doğal sayı olmak üzere, $(a\times n)+b$ biçiminde elde edilebilecek bütün sayılardan oluşan bir topluluk içinde, sonsuz sayıda asal sayının bulunduğu belirtilen teorem. 19. yüzyıl başlarında Alman matematikçi Carl Friedrich Gauss tarafından ortaya atılan teorem, ilk olarak 1926'da Fransız matematikçi Peter Gustav Lejeune Dirichlet tarafından kanıtlanmıştır.

diriodun, ağaçların ikincil odununun, topraktan alınan su ve mineralleri dal ve yapraklara ileten canlı dış katmanları. Hücreleri daha çok su içerdiği için, özodunda olduğu gibi koyu renkli kimyasal madde birikintisiyle yüklü olmayan diriodun, özodundan daha yumuşak ve açık renklidir ve ağaç gövdesinin enine kesitinde kolayca ayırt edilebilir.

Dirk Hartog Adası, Hint Okyanusunda, Avustralya'ya ait ada. Batı Avustralya eyaletindeki Edel Land Yarımadasının tam kuzeyinde yer alır. Kuzeyinden geçen Naturaliste Kanalı doğu kıyısına sokulan Denham Boğazına girer; adanın kuzeydoğusunda Shark Koyu uzanır. Adını, 1616'da buraya gelen ve adanın kuzey ucunda bir direğe üstü yazılı bakır bir levha asan Felemenkli denizciden almıştır. Direğin bulunduğu yerde bugün bir deniz feneri vardır. Eyaletin en büyük adası olan Dirk Hartog'un uzunluğu 77 km, genişliği 5-11 km ve yüzölçümü 620 km²'dir. Adada bir koyun çiftliği bulunur. Batıda, denize bakan kenarları 180 m'yi aşan sarp kireçtaşı yarlarından, doğuda kum tepeciklerine doğru alçalır. Adadaki Batı Burnu, Avustralya'nın batıdaki en uç noktasıdır.

Dirks, Rudolph (d. 26 Şubat 1877, Heide, Almanya - ö. 20 Nisan 1968, New York kenti, ABD), "Katzenjammer Kids" adlı komik resimli öykü dizisinin yaratıcısı ABD'li karikatürcü.

Dirks yedi yaşında ailesiyle birlikte Chicago'ya gitti; 17 yaşında New York'a gidip William Randolph Hearst'ün *New York Journal* adlı gazetesinde çalıştı. Hearst'ün Almanya'da gördüğü, Wilhelm Busch'un *Max und Moritz* adlı resimli öyküsünden esinlenen Dirks, 1897'de "The Katzenjammer Kids"i yarattı. 1912'de *New York World*'e geçince "The Katzenjammer Kids" adı üzerindeki haklarını kaybetti. Diziye yaramaz Katzenjammer kardeşler Hans ve Fritz'in adını verdi, bir süre sonra da I. Dünya Savaşı'nda oluşan Almanya karşıtı havadan dolayı dizinin adını "The Captain and the Kids" olarak değiştirdi. Bu çizgi roman Türkiye'de "Kaptan ve Edi ile Büdü" adıyla yayımlanmıştır. "The Katzenjammer Kids"i ise H. H. Knerr adlı başka bir çizer sürdürdü. Kendi kendini yetiştirmiş bir sanatçı olan Dirks, öyküsünün çizimini oğlu John'a bırakarak, zamanının çoğunu deniz ve manzara resimleri yapmaya ayırdı. *Ayrıca bak.* çizgi roman.

dirlik, Batı ortaçağındaki *fief*(*) kurumunun Osmanlılardaki karşılığı. Hukuki görüntüsüyle, devlet hizmetinde çalışanlara görevleri karşılığında, sosyolojik açıdan, egemen sınıf mensuplarına, bu sınıfsal konumlarının bir parçası olarak sağlanan gelir ya da tahsis edilen gelir kaynağı. Genelde, dirlik bir toprak parçası olabileceği gibi parasal ödeme biçimini de alabilirdi. Ulufe, müşahere, salyane, tımar, zeamet, has, arpalık, yurtluk ve ocaklık, malikâne başlıca dirlik türleriydi. Ama temelde, bir köylü toplumu üzerine oturan Osmanlı Devleti'nde(*) artıürün çok büyük ölçüde tarımdan kaynaklandığından, koşullu toprak tahsisleri dirlik sisteminin belkemiğini oluşturuyor ve dolayısıyla özel anlamda dirlik, yalnız tımar(*), zeamet(*) ve has(*) ifade ediyordu.

En evrensel sosyo-ekonomik belirlenimiyle dirlik sistemi, geleneksel tarım toplumlarının paylaştığı genel bir zorunluluğun ürünüydü. Ulaşım teknolojisinin ve para ekonomisinin henüz kapitalist gelişme sonucu ulaşacağı düzeylere gelmemiş olduğu koşullarda, ülke çapında vergileri parasal olarak toplayıp kapsamlı bir merkezi bürokrasi ve orduya gene parasal maaş ödemek söz konusu değildi. Egemen sınıf mensuplarını toprak gelirlerini yerel ölçekte ve aynı olarak toplayabilecek biçimde ülkeye yaymak, genellikle benimsenen usuldü. Bu aynı zamanda kanun ve nizamı sağlamaya, artıürün aktarımını güvence altına almaya, askeri sınıf(*) mensuplarını belirli bir hiyerarşi içinde örgütlemeye, savaş zamanında ordunun kolay toplanıp dağılmasını sağlamaya hizmet ediyordu. Özgül biçimiyle Osmanlı dirlik sistemi ise, temelde Osmanlı öncesi Müslüman Türk devletlerindeki, özellikle de Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerindeki ikta(*) sisteminden; bunun yanı sıra, İlhanlılardaki benzer toprak tahsisi usullerinden türeyip gelişirken, belki bir ölçüde Bizans *pronoia*'sından ve Osmanlıların 15. yüzyılda ele geçirdikleri Mora Yarımadasında karşılaştıkları *fief*'lerden de etkilenmişti. Bu arada, 14. yüzyıl ve sonrası gibi görece geç bir dönemde biçimlenmesi nedeniyle, biraz daha ileri bir para ekonomisinin varlığından, daha güçlü bir devlet yönetme deneyimi birikiminden ve ateşli silahların varlığından yararlanarak, ortaçağ Avrupa *fief*'lerine oranla daha merkeziyetçi özellikler kazanmıştı. Bu çerçevede Osmanlı dirlik sisteminin en önemli yanı, rakabesi(*) devlete ait olan mîrî arazi(*) içinden yapılması; buna bağlı olarak dirliklerin hizmet ile sınırlı tutulması ve mirasla geçen mülk biçiminde özelleştirilmelerinin devlet tarafından engellenebilmesiydi. Miri arazinin ve öbür gelir alanlarının vergilerini toplama hakkı kendilerine bırakılan dirlik sahipleri "sahib-i arz" olarak adlandırılır, ama bu, toprağın maliki olduk-

ları anlamına gelmezdi. Sahib-i arz, dirlik karşılığı olarak devletin kendisinden istediği hizmetleri yerine getirir, kalan gelirle de geçimini sağlardı. Askeri nitelikli dirlik olan tımarlar babadan oğula geçtiği gibi, tımar sahibinin reayaya kötü davranması halinde geri de alınabilirdi.

Fethedilen topraklar miri arazi kapsamında havass-ı hümayun ve dirlik olarak ayrılıp vezirler, eminler, zaimler ve tımarlılara; arpalık adı altında sancakbeyleri, dizdarlar ve muhafızlara; tahsisat olarak da gazilere dağıtılırdı. Dirlik işlemleri İstanbul'daki Defterhane'nin Tahvil Kalemi'nde yürütülürdü. Dirlik gelirleri tekalif-i şeriye ile sınırlıydı. Sevaim zekâtı (ağnam, selamet, geçit, otlak, yaylak, kasabhane, serçin) denen vergiler, toprak vergileri (öşür, cizye, zemin, çift, tapu, bennak, raiyyet resimleri), maden, gümrük, mukataat, iltizamat bu kapsamdaki başlıca gelir türleriydi. Tahrirlerde saptanan 100 bin akçeden fazla dirlikler "has", 20-100 bin akçe arasındakiler "zeamet", 3-20 bin akçe arasındakiler de "tımar" yazılırdı. Bunlardan 3 bin akçelik olanlara "kılıç" denirdi. İbtida (başlangıç) beratıyla verilen dirliklerin her yıl yenilenmesi yasa hükmüydü. Kılıç hakkı olarak tanımlanan ilk 3 bin akçeden sonraki her 3 bin akçe için sahib-i arzın bir cebelüyü, istendiğinde atı, harçlığı ve iaşesiyle sefere götürmesi de yasa gereğiydi. Toprağın verimsizleşmesi, gelirin düşmesi gibi nedenlerle dirlik beratı yeniden düzenlenebilirdi. Dirlik sahibi, sefer dışı zamanlarını toprak işleriyle ilgilenerek geçirirdi. Dirliğindeki sahipsiz ve ekilmemiş toprakları tapu resmi karşılığında işlemek üzere başkasına verebilir, ama kendi mülkiyetine geçiremezdi.

Dirliklerin özel bir cetveli vardı. Tımara çıkan bir yeniçeri 9 bin akçelik dirlik elde ederken, ocak hasekilerine 10 bin akçelik, yaya ve bölükbaşılarına 15 bin akçelik tımar verilirdi. Defterdarlara 130-160 bin, nişancıya 180 bin, yeniçeri ağasına 200 bin, vezirlere 1 milyon, sadrazama 1,2 milyon akçelik dirlikler tahsis edilirdi. Yenilenen tahrirler sırasında ortaya çıkan ve yeni işletmeye açılmış topraklar, orman ve madenler "hariç-ez-defter" olarak Defterhane kayıtlarına geçirilir, hizmetlilere bırakılırdı. 17. yüzyılda devletin gelir kaynaklarının artırmayla satılması, yani iltizama(*) verilmesi kurallaşınca, mukataa(*) denen toprak düzeni dirliklerin yerini aldı.

dirsek kemiği, ULNA olarak da bilinir, karada yaşayan tüm omurgalılarda, önkoldaki (altkol) iki kemikten, el ayası üste baktığı zaman içte kalanı. Öbürü döner kemiktir (*radius*).

İnsanda, dirsek kemiğinin üst ucunda, üstkol kemiğinin (*humerus*) makara biçimindeki çıkıntısıyla eklemlenen (dirsek eklemi) yarımay biçiminde büyük bir çentik bulunur. Bu çentiğin üst kenarındaki dirsek çıkıntısı, üstkol kemiğinin arkasındaki dirsek çukuruyla eklemlenir ve derinin üstünden bile ele gelen sivri dirsek ucunu oluşturur. Yarımay çentiğinin alt kenarında, dirsek büküldüğü zaman üstkol kemiğinin gagamsı çukuruna yerleşen gagamsı çıkıntı, dışa bakan kenarında ise döner kemiğin başıyla eklemlenen döner kemik çentiği yer alır. Dirsek kemiğinin başı, kasların bağlanmasını kolaylaştıracak biçimde pürtüklü, gövdesinin enine kesiti üçgen biçimindedir; döner kemiğe bakan yüzünde, iki kemiği birbirine bağlayan kemikler arası zarın yapıştığı bir çıkıntı boydan boya uzanır. Kemiğin toparlak olan alt ucu (başçık), yanda döner kemikle, altta bilek kemikleriyle eklemlenir. Alt ucun içe bakan yanında, dirsek kemiği ile bilekteki üç köşeli kemik arasındaki kıkırdakla eklemlenen milsi çıkıntı bulunur.

Amfibyumlarda ve bazı sürüngenlerde, dirsek kemiği ile döner kemik birbiriyle eklemlenmez. Evrim sürecinde, dirsek eklemin oluştuğu ilk canlılar kuşlar ve memelilerdir. Kuşlarda döner kemik biraz daha ince, buna karşılık özellikle koşmaya ya da uçmaya uyum sağlamış memelilerin dirsek kemiği daha küçüktür.

Dis Pater (Latincede "Zengin Baba"), Eski Roma dininde Cehennem tanrısı. Yunan tanrısı Hades (Görünmez) ya da Pluton'un (Zengin) karşılığıdır. Romalılarca Orcus olarak da adlandırılan tanrı, Jüpiter'in erkek kardeşi sayılır ve büyük korku uyandırırdı. Karısı Proserpina (Yunanlı Persephone'nin karşılığı), yeraltında geçirdiği sürede ölüm tanrıçası, yeryüzünde bulunduğu sürede ise bereket tanrıçası sayılırdı.

Disa, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından, 200'den çok türü içeren orkide cinsi. Güneydoğu Afrika ile Madagaskar'daki bataklık ve otlaklarda yetişen bu orkidelerden çoğunun, rengi beyaz ile mor arasında değişen, 0,5-10 cm çapında çiçekleri vardır. Çiçeklerin mahmuzlu üst çanakyaprakları bir kukuleta gibi dik durur. Anayurdu Güney Afrika olan *D. uniflora*, pembe ve kırmızı renkli, iki-beş kadar çiçek verir.

disakarit, birbirine bağlanmış iki basit şeker (monosakarit) molekülünden oluşan karbonhidratların ortak adı. Yeşil bitkilerde fotosentez sonrasında oluşan sükroz, bir glikoz molekülü ile bir früktoz molekülünden; tüm memelilerin sütünde bulunan laktoz (süt şekeri), glikoz ve galaktozdan; sindirim sırasında nişastanın ayrışma ürünlerinden biri olan maltoz ise, iki glikoz molekülünden oluşur. Bir başka önemli disakarit olan ve pek çok böceğin dolanım suyunda bulunan trehaloz da iki glikoz molekülünden oluşur, ama bu moleküller birbiriyle öylesine bağlanmıştır ki, trehaloz maltozdan daha farklı bir yapı taşır. *Ayrıca bak.* karbonhidrat.

discantus (Latincede "ayrı şarkı"), bilinen (örn. bazı ilahi kitaplarından alınan) bir melodinin üst bölümünde olmak üzere bestelenen ya da doğaçlanan karşı-melodi. Ana melodiyle aynı anda, ama bir üst seste (genellikle soprano) söylenen kontrapuntal melodidir. Sözcük ayrıca *descant* düz flüt örneğindeki gibi normal perdeden daha tiz ses veren çalgılar için kullanılır. Ortaçağ sonlarında ise yeni bir biçimde ritimlendirilen bir düz şarkıya (örn. dinsel ezgi) bir ya da daha çok karşı-melodinin eklendiği özel bir tür *organum*'a *discantus* denirdi.

Discoglossidae, *Anura* takımından ilkel kurbağa familyası. Dört cinsi içeren bu familyanın yalnızca Eskidünya'da dağılmış olan türleri Avrupa, Afrika'nın kuzeyi, Çin, Kore ve Filipinler'de yaşar.

Bu kurbağaların Avrupa'daki Jura Dönemi (y. 190-136 milyon yıl önce) çökellerinde bulunan kalıntıları, bilinen en eski kurbağa fosillerindendir. Karnı parlak, göz alıcı renklerde olan *Bombina* cinsinden kızılca kurbağa(*) ile yumurtaları erkeklerin taşıması gibi ilginç bir üreme davranışı gösteren ebe kurbağa(*) familyanın en tanınmış üyeleridir.

Discomycetes *bak.* kadehmantarları

Discoverer, ABD Hava Kuvvetleri tarafından fırlatılan insansız deney uyduları dizisinin ortak adı. Yörünge manevraları, kenetlenme deneyleri gibi çeşitli uygulamalarda kullanılmakla birlikte, "Discoverer" uydularının temel görevinin askeri amaçlı uzay keşiflerine yönelik olduğu düşünülmektedir. 28 Şubat 1959'da fırlatılan "Discoverer 1", bir fotoğraf makinesi ile çekilen filmleri Yer'e taşıyan bir uzay kabiniyle donatılmıştı. Daha sonraki keşif uyduları gibi "Discoverer 1" de yakın bir kutupsal yörengeye oturtulmuştu. Böylece 24 saat boyunca Yer'in tüm yüzeyinin fotoğraflarını çekebiliyordu. Bu dizinin tüm uyduları, benzer bir sabit yörüngeye oturtulmuştur. Kabin indirme sistemi her defasında denenmiş ama ancak 18 Ağustos 1960'ta, "Discoverer 14"ün fırlattığı kabin, bir "C-119" nakliye uçağı tarafından havada yakalanabilmiştir. Discoverer programı, son uydu "Discoverer 38"in fırlatılmasından sonra, 27 Şubat 1962'de resmen sona erdirilmiş, ama birkaç yıl daha gizlice sürdürülmüştür.

disfaji *bak.* yutma güçlüğü

disfazi *bak.* afazi

disfemi *bak.* kekemelik

disilikat *bak.* filosilikat

disiplin cezaları, kamu hizmetlerinin gerektiği biçimde görülmesi amacıyla memurlar için konmuş önlem ve kurallar.

Ceza hukuku anlamında bir ceza niteliği taşımayan disiplin cezalarını doğuran işlemler de tam bir yargısal işlem değildir. Disiplin cezası aslında hiyerarşi gücüne dayanılarak alınmış idari bir önlemdir. Bir eyleme ceza kanunu bakımından bir ceza uygulanması, bu eylemden dolayı disiplin cezası verilmesini engellemez. Cezalar durumun niteliğine ve ağırlık derecesine göre verilir.

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na göre, disiplin cezaları, uyarma, kınama, aylıktan kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması ve devlet memurluğundan çıkarmadır. Uyarma, kınama ve aylıktan kesme cezaları disiplin amirleri tarafından, kademe ilerlemesinin durdurulması cezaları memurun bağlı olduğu kurumdaki disiplin kurulunun kararı alındıktan sonra atamaya yetkili amir tarafından verilir. Devlet memurluğundan çıkarma cezası amirlerin bu yolda isteği üzerine memurun bağlı bulunduğu kurumun yüksek disiplin kurulu kararı ile verilir. Yüksek disiplin kurulu gerekli gördüğü durumlarda ilgilinin sicil dosyasını ve her türlü evrakı incelemeye, ilgili kurumlardan bilgi almaya, yeminli tanık ve bilirkişi dinlemeye, yerinde keşif yaptırmaya yetkilidir. Hakkında memurluktan çıkarma cezası istenen memur, sicil dosyası dışında soruşturma evrakını inceleme, tanık dinletme, disiplin kurulunda sözlü ya da yazılı olarak, kendisi ya da vekili aracılığıyla savunma yapma hakkına sahiptir. Devlet memuru hakkında savunma alınmadan disiplin cezası verilemez. Memur kendisine verilen süre içinde savunmasını yapmazsa bu hakkından vazgeçmiş sayılır.

Disiplin amirlerinin verdiği uyarma ve kınama cezalarına karşı itiraz, varsa bir üst disiplin amirine, yoksa disiplin kurullarına yapılır. Aylıktan kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması ve devlet memurluğundan çıkarma cezalarına karşı idari yargı yoluna başvurulabilir. 1982 Anayasası uyarma ve kınama cezalarına karşı yargı yolunu kapatmıştır (m. 129).

1982 Anayasası'nın 135. maddesinde öngörülen kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları ile özel hukuka tabi derneklere ilişkin mevzuatta da disiplin cezaları ve bu disiplin cezalarını vermeye yetkili organlar konusunda bazı hükümler düzenlenmiştir. Ayrıca öğretim kurumlarına ilişkin yasa ve yönetmelikler de öğrenciler için çeşitli disiplin cezaları öngörmüştür. Türkiye'de 1980 sonrası mevzuatı genellikle disiplin suçlarının çeşitlerini artırıcı ve disiplin cezalarını ağırlaştırıcı bir nitelik taşımaktadır.

disk atma, disk denen yassı bir cismin uzağa atılmasına dayanan alan sporu. Modern yarışmalarda diski 2,5 m çapında bir dairenin içinden atmak ve dairenin merkezinden doğru çizilen 40°'lik bir açı diliminin içine düşürmek gerekmektedir.

"Diskobolos", Yunanlı heykelci Myron'un tunç yapıtının mermerden Roma kopyası, İÖ y. 450; Terme Ulusal Müzesi, Roma
Alinari - Art Resource / EB Inc

Eski Yunan şairi Homeros'un yapıtlarında sık sık sözünü ettiği disk atma, eski Olimpiyat Oyunları'nda pentatlon yarışlarında yer alan beş karşılaşmadan biriydi. İÖ 5. yüzyılda Yunanlı heykelci Myron'un yaptığı "Diskobolos" adlı heykelde disk atma canlandırılmaktadır. Bu heykelin daha sonra yapılmış bir benzeri British Museum'dadır. 1896'da Atina'da Olimpiyat Oyunları yeniden başlatıldığında disk atma da modern atletizmin bir dalı olarak kabul edildi.

Modern diskçiler önceleri disk eski atletlerin disk atışını canlandıran resimlerden esinlenerek benimsenen abartılı bir tarzda ve eğimli bir kaidenin üzerinden atıyorlardı. Bu kaidenin yerini alan, zemin üzerinde işaretlenmiş 2,13 m çapındaki daire, 1912'de genişletilerek bugünkü ölçülerine getirildi.

Modern disk atma tarzı, zarif bir hızlı dönüş hareketine dayanır; atlet daire içinde hızını giderek artıracak biçimde yaklaşık bir buçuk turluk bir dönüş yapar. Böylece disk atma gerçekte fırlatma biçimini alır. Disk atmadaki temel zorluk diskin denetlenmesindedir; çünkü disk el ve bileğin altında yalnızca merkezkaç kuvveti ve parmak uçlarından yapılan hafif bir baskıyla tutulur.

Çapı yaklaşık 219 mm olan modern disklerin merkezdeki kalınlığı 44 mm'dir. Disk tahta ya da benzeri bir maddeden yapılır. Pürüzsüz metalden bir çerçevesi ve her iki yüzüne gömülmüş küçük yuvarlak pirinç plakaları vardır. Ağırlığı 2 kg'den az olmamalıdır. Diskin iki yüzü de kenardan başlayarak merkeze 25 mm uzaklığa kadar düz bir çizgi boyunca incelir. Olimpiyat Oyunları'nda dört kez şampiyon olan Alfred Oerter (ABD) 1962'de diski 61,10 m uzaklığa fırlatarak, 61 m'yi geçen ilk sporcu olmuştur.

1928'de Olimpiyat Oyunları kapsamına alınan bayanlar pist ve alan yarışmalarında disk atma da yer alır. Bayan yarışmalarında erkeklerin kullandığından biraz daha küçük, 1 kg'lik diskler kullanılır. Liesel Westerman (AFC) 1967'de 61,24 m'yle 61 m'yi aşan ilk bayan sporcu olmuştur. Dünya şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (atletizm). Olimpiyat şampiyonları için *bak.* Olimpiyat Oyunları.

disk kanatlı yarasa, *Thyropteridae* familyasını oluşturan iki yarasa türünün ortak adı. Familya tek bir cinsi (*Thyroptera*), bu cins de Orta Amerika ve Güney Amerika'nın kuzeyinde yaşayan iki türü içerir. Yaklaşık 2,5-3 cm'lik kuyruklarıyla birlikte uzunlukları 3,5-5 cm, ortalama ağırlıkları 4 gr kadar olan bu küçük, kızılımsı kahverengi yarasalar, başparmaklarının dibinde ve bileklerinde bulunan yuvarlak yastıkçılarla ayırt edilir. Vantuz işlevi gören bu yastıkçıklar ayırt edilir. Vantuz işlevi gören bu yastıkçıklar yarasanın cam gibi düzgün ve kaygan yüzeylere tutunmasını sağlar; tek bir vantuz bile hayvanın tüm ağırlığını taşıyacak kadar güçlüdür. Rulo gibi büktüğü yapraklara tüneyen *T. tricolor* küçük topluluklar halinde yaşar. Öbür yarasalardan farklı olarak, disk kanatlı yarasalar baş aşağı tünemez.

disk kayması, DISK FITIĞI olarak da bilinir, omurlar arasındaki diskin çekirdek denen yumuşak ve süngerimsi orta bölümünün, omuriliğe baskı yapacak biçimde dışarıya doğru fırlaması. Beşinci ile altıncı ya da altıncı ile yedinci boyun omurları arasındaki diskin kayması kollarda, dördüncü ile beşinci bel omurları ya da beşinci bel omuru ile birinci sağrı omuru arasındaki kayma ise belde ve bacaklarda ağrılara yol açar. Disk kayması en çok vücut ağırlığının büyük bölümünü taşıyan bel omurlarında görülür ve bel fıtığı olarak bilinir. Tedavide, durumun ciddiyetine göre yatak istirahati, aspirin ya da benzeri ağrı kesiciler, çekme tedavisi, ortopedik destekleme ve fizik tedavi yeterli olabileceği gibi, ağrılar çok şiddetli olduğunda diskin dışarı taşan bölümünün ameliyatla çıkarılması ve o noktadaki omurların birbirine kaynaştırılması gerekebilir. Ağır olgularda cerrahi girişim yerine, kavunağacının (*Carica papaya*) özsuyundan elde edilen ve örselenmiş dokuyu eriterek omurilik üzerindeki basıncı gideren kimopapain adlı enzimin şırıngayla verilmesi de yarar sağlayabilir.

diskbalığı, *Perciformes* takımının *Cichlidae* familyasının *Symphysodon* cinsinden tatlı su balıklarının ortak adı. Basık, disk biçimindeki gövdeleriyle tanınan bu balıkların iki türü (*S. discus* ve *S. aequifasciata*) Güney Amerika'daki Amazon Irmağının kollarında yaşar. Diskbalıklarının yavrularını besleme davranışı çok ilgi çekicidir: Erişkinler derilerinin üstünden sümüksü bir madde salgılar, yavrular da bu maddeyi emerek beslenir. Bazı gözlemlere göre, yavruların bakımını erkek ve dişi sırayla üstlenir. Suyun sıcaklık, oksijen ve ışık gibi niteliklerine çok büyük özen göstermek gerektiğinden, diskbalıklarının akvaryumda yetiştirilmesi güçtür. Buna karşın, mavi ve yeşilin göz alıcı tonlarıyla bezenmiş bu balıklar akvaryum meraklılarının gözdelerindendir.

diskcokey, DISKJOKEY olarak da bilinir (İngilizce *disc* ya da *disk*: "plak" ve *jockey*: "idare eden"), radyo, televizyon, diskotek ya da dans salonlarında, kaydedilmiş müzik programlarını yöneten kişi. Diskcokey programları genellikle tek bir diskcokeyin plak çalması ve aralarda samimi bir hava içinde doğaçtan söyleşiler yapmasına dayanır.

Bu tür programlar yapma düşüncesi 1930'larda doğdu. Ama Federal Haberleşme Komisyonu'nun (FCC) konuya ilişkin kısıtlayıcı düzenlemeleri bu tür yayınların gelişmesini engelledi. Bazı müzikçi ve sanatçıların plak kapaklarına "Radyo Yayın Hakkı Yoktur" yazılı etiketler koyması da diskcokeyleri kısıtladı. Ama Martin Block'un hazırladığı "Make Believe Ballroom" (Aldatmaca Balo Salonu) bu programların gücünü ortaya koydu; program New York'taki WNEW istasyonunda, Lindberg'in çocuğunu öldürenlere ilişkin dava haberlerinin verildiği ve herkesin yakından izlediği programın aralarında yayımlanıyordu. Ara doldurmak için tasarlanmış olmasına karşın istasyon, binlerce dinleyicinin isteğine uyarak programı dava bittikten sonra da sürdürdü. FCC, 1940'ta kurallarını gevşeterek saatte ancak iki kez kaydedilmiş müzik yayını yapılabileceğini belirtti. Aynı yıl mahkemeler de, plaklara konan etiketlerin yasal açıdan geçerli olmadığına karar verdiler. Bu tarihten sonra diskcokey programları giderek yaygınlaştı.

II. Dünya Savaşı sonrasında, müzik sanayisini temsil eden Amerikan Besteciler, Yazarlar ve Yayımcılar Derneği (ASCAP) ve Amerikan Müzikçiler Federasyonu'yla başlayan ücret anlaşmazlıkları ile radyo diskcokeyliğinin geleceği tehlikeye girdi. Bu anlaşmazlıklarda ana sorun diskcokeylerin ve kaydedilmiş müziğin gördüğü yaygın ilgi yüzünden sanatçıların canlı gösterilerine talebin azalmasıydı. 1944'te anlaşmazlık çözüme bağlandı ve savaş döneminde, plak yapımında hammadde olarak kullanılan vinil ve gomalak üzerine konmuş kısıtlamalar hafifletildi. Böylece II. Dünya Savaşı sonrasında diskcokey programları, ABD'deki birçok radyo istasyonunun ekonomik temelini oluşturdu.

1950'lerde dinleyicilerin diskcokeylere gösterdiği ilgi ve bağlılık önemli ölçüde artmış, diskcokeyin tercihi bir plağın başarısını belirleyen etken durumuna gelmişti. Bunun üzerine plak şirketleri de, diskcokeyleri kazanmak amacıyla onlara para, senet ve hediye yağdırmaya başladılar. 1959'da açılan federal bir soruşturma ile bu rüşvet uygulaması tüm ülkeye açıklandı. Sonuç olarak pek çok radyo yayıncısı çalışanlarına hediye almayı yasakladı. Bütün yayın türleri içinde en ekonomik olması nedeniyle radyodaki diskcokey programları yerini korudu.

Birkaç dans şovu dışında televizyondaki diskcokey programları hiçbir zaman radyodakiler kadar tutulmadı. Ama 1970'lerde canlı disko dansının ortaya çıkmasıyla diskcokeylere karşı talepte sürekli bir artış gözlenmekteydi.

Türkiye'de diskcokey programlarının yayını 1950'lerin sonlarında başladı. Hulki Saner, Oğuzhan Koraltan, Cumhur Alp, Aykut Sporel, Engin Arman, Fecri Ebcioğlu gibi diskcokeyler hafif batı müziğinin Türkiye'de yaygınlaşmasına öncülük ettiler. Bugün en çok tanınan diskcokeyler arasında radyonun yanı sıra, televizyona da programlar hazırlayan İzzet Öz ve Sezen Cumhur Önal sayılabilir.

diskrazit, gümüş antimon (Ag_3Sb) yapısında bir sülfür minerali. Gümüş yataklarında

damar minerali olarak bulunan diskrazitin en yaygın elde edildiği yerler, Almanya'daki Wolfach, Avustralya'daki Broken Hill ve ABD'de Nevada'daki Reese Irmağı yöresidir. Ortorombik sistemde, piramit benzeri kristaller halinde bulunur. Çevre etkisi altında ufalandığında, yerel gümüşle karışmış bir antimon sülfür türü olan pirarjirite (Ag_3SbS_3) ya da antimon oksitlerine dönüşür. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, *bak*. sülfür mineralleri (tablo).

diskriminant, cebirsel bir denklemin katsayılarından hesaplanan ve denklemin çözümlerine ilişkin bilgi veren sayı. $ax^2+bx+c=0$ biçimindeki ikinci dereceden bir denklemin diskriminantı b^2-4ac'dir. Üçüncü dereceden $x^3+ax^2+bx+c=0$ denkleminin diskriminantı ise $a^2b^2+18abc-4b^3-4a^3c-27c^2$ biçimindedir. Katsayıları gerçek sayı olan ikinci ya da üçüncü dereceden denklemlerde, denklemin diskriminantı 0'dan büyükse yalnızca gerçek kökler, 0'a eşitse en az ikisi birbirine eşit yalnızca gerçek kökler ve 0'dan küçükse iki sanal kök vardır. İkinci dereceden $ax^2+bxy+cy^2+dx+ey+f=0$ genel (konik) denkleminin diskriminantı, denklemin özelliğini (elips, hiperbol ya da parabol) tanımlar.

Diferansiyel denklemlerin diskriminantları, çözüm kümelerine ilişkin bilgi veren cebirsel denklemler biçimindedir.

Dismal Bataklığı, BÜYÜK DİSMAL BATAKLIĞI olarak da bilinir, ABD'de, Kıyı Ovasında, Virginia'nın güneydoğusuyla Kuzey Carolina'nın kuzeydoğusunu içine alan bataklık bölge. Norfolk (Virginia) ile Elizabeth kenti (Kuzey Carolina) arasında uzanır. Sık ormanlarla ve yer yer, deniz düzeyinden 3-6 m yükseklikte doğal yükseltilerle kaplıdır. Dismal Bataklık seti olarak da bilinen batı kıyısındaki Pamlico Oluşumu 8 m'ye ulaşan yüksekliğiyle doğal bir sınır oluşturur. Bölgeye Büyük Dismal adını 1728'de burada inceleme yapan Virginia'lı Albay William Byrd verdi. George Washington 1763'te bir arazi ölçüm ve mühendislik şirketine bağlı olarak kanal açma, akaçlama ve ıslah olanaklarını araştırmak üzere burada bir inceleme yaptı. Bu tarihte bataklığın uzunluğu yaklaşık 65 km'ydi ve 5.200 km²'lik bir alanı kaplıyordu. 18. yüzyıl sonlarında 16.000 hektarlık bölümü akaçlandı. Bataklığın bugün kuzeyden güneye uzunluğu yaklaşık 59 km, yüzölçümü ise 1.942 km²'dir. Kerestelik ağaç kesimi ve yangınların yol açtığı yaygın yıkıma karşın, gene de çok miktarda servi, ardıç ve bazı dişbudak türleriyle hanımeli gibi sarmaşıkları barındırır. Bataklıkta *Campeptilus principelis* adı verilen ağaçkakan türü gibi nadir kuşlar yaşar. Zehirli yılanlar oldukça çoktur. Balıkçılık ve avcılık yaygındır; özellikle erişilmesi çok güç olan Coldwater Hendeği yakınlarında çok miktarda geyik, ayı, rakun ve opossum bulunur.

Dismal Bataklığının ortasında bulunan Drummond Gölü, Virginia
Virginia Department of Conservation and Economic Development

Dismal Bataklık Kanalı (1790-1828) kuzey-güney doğrultusunda uzanan 35 km uzunluğunda bir kıyı suyoludur; Atlas Okyanusu suyoluna bağlı bir hat olarak, Chesapeake Körfezini Deep Çayı, Elizabeth Irmağının güney kolu ve Pasquotank Irmağı yoluyla Kuzey Carolina'daki Albemarle Koyuyla birleştirir. Bataklığın ortasında bulunan tatlısu gölü Drummond, 6 km uzunluğundaki Feeder suyoluyla kanalla birleşir. Yaklaşık 6 km çaplı bu göl İrlandalı şair Thomas Moore'un *The Lake of Dismal Swamp* (Dismal Bataklığı Gölü) adlı şiirine esin kaynağı olmuştur.

dismenore, ÂDET GÜÇLÜĞÜ, ÂDET AĞRISI ya da AĞRILI ÂDET olarak da bilinir, kadınların aylık âdet kanamalarının başlamasından önce ya da kanama sırasında ağrı duyulması. Dismenorenin, birincil ve ikincil dismenore denen iki ayrı tipi vardır. Birincil dismenorede, dölyatağındaki yapısal bir bozukluğu ya da hastalığı gösteren herhangi bir patolojik bulgu yoktur ve aylık kanamalar daha genç kızlıktaki ilk âdetten başlayarak ağrılı olur. Genellikle daha geç bir dönemde ortaya çıkan ikincil dismenore ise, bazen doğuştan da olabilen organik bir bozukluğun belirtisidir. Yakınma konusu olan çoğu kez birincil dismenoredir.

Birincil dismenorede ağrılar âdet kanamasından birkaç gün önce ya da kanamayla birlikte başlar, bazen kanama boyunca sürer. Ağrıların şiddeti, iş görmeyi engelleyecek kadar rahatsız edici ve sürekli kasılmalardan kısa süreli ve yoğun sancılı kramplara kadar değişir. Karın bölgesindeki ağrılar dışında genel belirtileri sinirlilik, yorgunluk, sırt ve baş ağrıları, bacaklarda kasılmalar, sık idrar yapma, bulantı ve kusmadır. Dismenorenin nedenleri konusunda uzmanlar arasında büyük görüş ayrılıkları vardır. Psikolojik etkenler kuşkusuz büyük rol oynar. Ama ağrı duyumu psikolojik değil gerçektir ve kadın her ayın birkaç günü iş göremeyecek kadar güçsüz düşer. Hastaların çoğunda dismenore doğumdan sonra geçer; buna karşılık, ruhsal bunalımlar çoğu kez ağrıların şiddetini artırır ve sinirli kadınlarda dismenore olasılığı çok daha yüksektir.

Birincil dismenoreden çok daha ender görülen ikincil dismenorenin nedenleri, üreme organlarında kan akışına engel olan herhangi bir tıkanıklık, sinir dokusunun iltihaplanması ya da yozlaşması, dölyatağı duvarının gelişme bozuklukları, kronik dölyatağı iltihapları, dölyatağını destekleyen kasların güçsüz düşmesi, polipler ya da urlardır. Ağrı genellikle sinsi ve inatçı urlardan ileri geliyorsa daha keskindir. Tedavide, dismenoreye yol açan bozukluğun düzeltilmesi amaçlanır.

Disney, Walt, asıl adı WALTER ELIAS DISNEY (d. 5 Aralık 1901, Chicago - ö. 15 Aralık 1966, Los Angeles), ABD'li sinema ve televizyon yapımcısı. Canlandırma sinemasının öncülerinden biri ve Miki Fare (Mickey Mouse), Vakvak Amca (Donald Duck) gibi çizgi film kahramanlarının yaratıcısı olarak ünlüdür. 1955'te Los Angeles yakınlarında açılan dev eğlence parkı Disneyland'i tasarlayıp yapımını gerçekleştirmiş, daha sonra da Florida'da Orlando kenti yakınlarında Walt Disney World (Walt Disney Dünyası) adlı aynı tip bir parkın yapımını başlatmıştır.

Çocukluğu ve gençliği. Gezici marangozluk, çiftçilik ve inşaat müteahhitliği yapmış Elias Disney ile bir devlet okulunda öğretmen olan Flora Call'un dördüncü oğuluydu. Küçüklüğünde ailesi Missouri'de, Marceline yakınlarında bir çiftliğe taşındı. Okula burada başlayan Disney'in çizgi çizmeye, mumboya ve suluboya resme olan hevesi ve yeteneği kısa sürede ortaya çıktı.

Sık sık iş değiştiren babası bir süre sonra çiftçiliği bıraktı ve aile Missouri'deki Kansas kentine taşındı. Burada bir gazetenin dağıtım işini alan baba Disney, yağmur çamur demeden abone evlerini dolaşırken, çocuklarını da kendisine yardım etmeye zorluyordu. Disney sonraları, yaşamındaki pek çok alışkanlık ve saplantının, dağıtım işinde babasıyla birlikte çalıştığı bu zorlu ve rahatsız dönemden kaynaklandığını söyleyecektir. Kansas kentinde geçen yıllarda mektupla karikatür dersleri aldı ve Kansas Sanat Enstitüsü ve Tasarım Okulu'nda derslere girdi.

Ailesi 1917'de Chicago'ya döndü ve Disney, McKinley High School'a girdi. Burada bir yandan okul gazetesi için fotoğraf çekip çizim yapıyor, bir yandan da, ileride bir gazetede karikatürcü olarak iş bulabilmek umuduyla karikatür çizme alıştırmaları yapıyordu. Ama I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla çalışmaları kesintiye uğradı. Savaşa katıldı ve Amerikan Kızılhaç Örgütü'nde kamyon sürücüsü olarak Almanya ve Fransa'da görev yaptı.

1919'da Kansas kentine döndü. İş buldukça çeşitli stüdyolarda teknik ressam olarak çalıştı, resim çiniledi. Bu stüdyolardan birinde genç sanatçı Ub Iwerks'le tanıştı. Onunla, yaşamı boyunca ortağı ve en yakın danışmanı olan ağabeyi Roy'dan sonra meslek yaşamının en şanslı çalışma arkadaşlığını kurdu.

İlk çizgi filmleri. Durumlarından hoşnut olmayan Disney ve Iwerks, kendilerine küçük bir stüdyo kurdular. Elden düşme bir kamera bularak canlandırma teknığiyle,

Disney
EB Inc

yöredeki sinemalarda gösterilen ve günümüzün televizyon reklam filmlerine benzeyen bir iki dakika uzunluğunda reklam filmleri yapmaya başladılar. Ayrıca "Laugh-O-Grams" adını verdikleri, kısa öykülerden oluşan bir dizi çizgi filmle "Alice in Cartoonland" (Alice Çizgi Film Diyarında) adlı, yedişer dakikalık çizgi filmlerden oluşan bir masal dizisi gerçekleştirdiler. New Yorklu bir film dağıtımcısının kendilerini dolandırmasıyla parasız kalan ve umutsuzluğa kapılan Disney, Los Angeles'a, ağabeyi Roy'un yanına gitti.

Iwerks'ü de birlikte çalışmaya ikna eden Disney, "Alice" dizisine yeniden başladı. Birlikte, Talihli Tavşan Oswald (Oswald the Rabbit) tipini yarattılar ve film başına 1.500 dolardan bir dağıtım anlaşması yaptılar. Bu, küçük girişimleri için umutlu bir başlangıç oldu. 1927'de, sinemada sesli filmlere geçilmesinden kısa bir süre önce Disney ve Iwerks, neşeli, enerjik ve haylaz bir fare olan ve Miki adını verdikleri yeni kahramanları üzerinde çalışıyorlardı. Aynı yıl ilk sesli film yapıldığında Miki Fare'li iki kısa film tasarlamışlardı. Canlandırma filmindeki ses olanaklarını farkeden Disney, bu iki sessiz filmi bir yana bırakıp hızla, ses ve müzikle donatılmış üçüncü bir Miki Fare filmi yaptı. 1928'de gösterime giren *Steamboat Willie* (İstimbot Willie) adlı bu film büyük yankı uyandırdı.

Disney ertesi yıl, *The Skeleton Dance* (İskelet Dansı) filmiyle "Silly Symphonies" (Sersem Senfoniler) adlı yeni bir diziye başladı. Bu filmde mezardan çıkan bir iskelet Saint-Saëns'ın *Danse macabre*'ı (*Ölüm Dansı*) eşliğinde kaba ve gürültülü biçimde dans ediyordu. Büyük bir başarıyla başlayan dizi, karmaşık çizim ve teknik çalışmalarının maliyetleri yükseltmesiyle tehlikeye girdi.

Miki Fare ve kız arkadaşı Mini ise (Minnie) giderek daha büyük ilgi görüyordu. Konuşan, yetenekli, insan özellikleri taşıyan küçük yaratıklar halkın hoşuna gitmişti. (Disney Miki'yi kendisi seslendiriyordu.) Bu yoğun ilgi, Plüto (Pluto) ve Gufi (Goofy) adlı köpekler Vakvak Amca gibi başka hayvan tiplerinin yaratılmasına yol açtı. Disney 1933'te *The Three Little Pigs* (Üç Küçük Domuz) adlı kısa filmi yaptı. Bu film Büyük Bunalım'ın tam ortasında ülkede fırtınalar yarattı. Öfkeli, esip savuran, tehditkâr kurda karşı sıkı bir biçimde çalışıp ısrarla kendi tuğla evini yapan küçük bir domuzu anlatan masalı ele alışıyla, ekonomik çöküntü karşısında gereksinme duyulan dayanma gücüne katkısı oldu. Filmin şarkıları da çekilen sıkıntıları neşeli bir üslupla alaya alıyordu. 1930'ların başlarında, ekonomik sıkıntının en yoğun olduğu günlerde Disney, kendisini ve filmlerini bütün dünyaya sevdirmeyi başardı ve Büyük Bunalım'a karşın para kazanmaya başladı.

Disney, canlandırma alanına ardı ardına getirdiği yenilikler ve yaptığı katkılarla 1930'lar boyunca gelişmesini sürdürdü. Yaratıcı gençlerden oluşan bir kadro kurmuş, başına Iwerks'ü getirmişti. "Silly Symphonies" dizisinden *Flowers and Trees*'le (1932; Çiçekler ve Ağaçlar) ilk renkli filmini yaptı. Zaman zaman, *The Grasshopper and the Ants* (1934; Çekirge ile Karıncalar) ve *The Tortoise and the Hare* (1935; Kaplumbağa ile Tavşan) gibi filmlerde öteki hayvan kahramanları da kullanıyordu. Roy, Miki Fare ve Vakvak Amca filmlerinin yanında koşullu olarak çeşitli eşya ve oyuncak satışını gerçekleştirerek şirkete büyük kârlar sağladı.

Uzun metrajlı çizgi filmleri. Disney, bulunduğu yerle yetinen biri değildi. Uzun süredir kısa filmlere ek olarak uzun metrajlı canlandırma filmleri yapmayı da düşünüyordu. 1935'te klasik masal uyarlaması *Snow White and the Seven Dwarfs* (1937; *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler*) üzerine çalışmaya başladı. Bu tasarı stüdyodaki yaratıcı ve teknik yetenekler arasında büyük bir düzenleme ve eşgüdüm çalışması gerektiriyordu. Disney'in, bu tür bir işin gerektirdiği eşsiz bir yeteneği vardı. Zaten filmlerinin yapımının bütün aşamalarıyla etkin biçimde ilgilenir, ama işin sanatsal yanıyla uğraşmaktan çok, eşgüdümü sağlar ve son karar organı işlevi görürdü. *Pamuk Prenses* eğlenceli ve duygusal bir aşk öyküsü olarak eleştirmenlerle izleyicilerin övgüsünü topladı. Pamuk Prenses, Prens ve Kötü Kraliçe tiplerinde insan figürlerinin canlandırılması ve Yedi Cüceler'de karikatür insan figürlerinin yaratılmasıyla Disney, kısa filmlerin içerik ve tekniğinden uzaklaşıyor, böylece sinemasının niteliğinde önemli bir geçişi gerçekleştiriyordu. İnsan özellikleri kattığı küçük hayvanlarıyla bir süre daha kısa filmler yapmayı sürdürürken, bir yandan da uzun metrajlı çeşitli eğlence filmleri çekmeye başladı.

Pamuk Prenses'i üç yıl sonra *Pinocchio* (1940; *Pinokyo*) ve uçabilen bir filin öyküsü olan *Dumbo* (1941; *Uçan Fil Dumbo*) gibi öteki uzun metrajlı çocuk klasikleri izledi. Disney bu arada bütünüyle olağandışı ve ilginç bir film yaptı. Çok bölümlü ve stilize *Fantasia* (1940; *Fantazya*) filminde çizgi figürler ve renkli desenler, J. S. Bach, Stravinski, Paul Dukas, Çaykovski, Beethoven, Mussorgski, Schubert gibi bestecilerin müzikleriyle hareket ediyordu.

Ama bu tür iddialı projelerde, müzik eleştirmenleri ve aydınlar Disney'in beğenisini ve sanatsal yeteneklerini sorgulamaya başladılar. Onu ticari açıdan fırsatçılık yaptığı ve sanatsal eğretilemeleri birbirine karıştırdığı gerekçesiyle eleştirdiler. Disney bu suçlamalardan fazla rahatsızlık duymadı. 1940'ta şirketini California'nın Burbank kentindeki yeni bir stüdyoya taşıdı. Ertesi yıl personeli greve gitti. Disney ve Roy bu duruma dayandılar, ama Disney'in, yanında çalışan sanatçılara dostça davrandığı ve cömert olduğu yolundaki imaj sarsıldı.

Başlıca filmleri ve televizyon yapımları. Disney stüdyosu II. Dünya Savaşı sırasında ordu ve federal hükümet için birçok iş yaptı ve bu arada da canlandırmayla gerçek görüntüleri birleştirme yöntemlerini yetkinleştirdi. Disney bu karma tekniklerle pek çok film yaptı. Bunlar arasında *The Reluctant Dragon* (1941; Gönülsüz Ejder), *Saludos Amigos* (1942; Selam Dostlar), *The Three Caballeros* (1944; *Renkli Mucizeler*), *Make Mine Music* (1946; *Renkli Besteler*) ve *Song of the South* (1946; Güney'in Şarkısı) sayılabilir.

Disney stüdyoları artık büyük bir işletme haline gelmiş, değişik türde ve çok sayıda eğlence filmi yapmaya başlamıştı. Disney'in "True-Life Adventures" (Gerçek Yaşamdan Serüvenler) adlı çok sevilen dizisinde gerçek doğa filmleri kullanılıyordu; ama bunlar öylesine yanıltıcı biçimde kurgulanmıştı ki, belgesel olmaktan çok, Disney'in fanteziye olan eğilimini sergiliyordu. Bunlar arasında *Seal Island* (1948; Fok Adası), *Beaver Valley* (1950; Kunduz Vadisi) ve *The Living Desert* (1953; *Yaşayan Çöl*) gibi filmler sayılabilir. Disney ayrıca oyunculu filmler yapmaya da yöneldi. *Cinderella* (1950; *Külkedisi*), *Alice in Wonderland* (1951; *Alice Harikalar Diyarında*) ve *Peter Pan* (1953; Peter Pan) gibi uzun metrajlı canlandırma filmleri, *The Parent Trap* (1961) ve *The Absent-Minded Professor* (1961; Dalgın Profesör) gibi küçük bütçeli, oyunculu filmler yaptı.

Disney stüdyosu, televizyonun popüler bir eğlence aracı olarak taşıdığı potansiyeli önceden gören ve doğrudan televizyon için film yapan ilk stüdyolardandı. *Zorro* ve *Davy Crockett* dizileri çocuklar arasında çok büyük ilgi gördü. Bunlarla bağlantılı olarak rakun postundan yapılma kuyruklu şapka, boynuzdan barutluk ve Zorro pelerini gibi şeylerin satışıyla şirkete ek kârlar sağlandı. *Walt Disney's Wonderful World of Color* (*Walt Disney'in Harika Dünyası*) değişmeyen televizyon yapımlarından biri oldu. Disney, öykülü film yapımcısı olarak mesleğinin doruğuna 1964'te *Mary Poppins*'le (*Gökten İnen Melek*) ulaştı. Pamela L. Travers'ın bu sevilen çocuk öyküsünün uyarlaması bütün dünyada övgü topladı.

Disneyland. Bu arada Disney daha 1950'lerin başlarında, Los Angeles yakınlarında büyük bir eğlence parkı kurmak üzere planlar yapmaya başlamıştı. 1955'te Disneyland açıldığında, Disney'deki geçmişe ve fanteziye düşkünlüğün parkın tasarımına ve yapımına açıkça yansıdığı görülüyordu. Park kısa sürede dünyanın dört köşesinden gelen turistlerin gezmeden geçemediği yerlerden biri oldu. Disney öldüğünde Florida'da yapımı süren ikinci park 1971'de açıldı. Bunu Tokyo'daki Disneyland izledi. 1992'de de Euro Disney adıyla Paris'te dördüncü park açıldı.

Değerlendirme. Disney'in yaratıcılığı, enerjisi, düş gücüne dayanan mizahı ve halkın beğenisine uyum sağlama yeteneği, dünyanın her yanındaki "her yaştan çocuklar" için geliştirdiği eğlencelerin esin kaynağı olmuştur. O, toplumun hemen her kesimi için eğlence üreten bir yaratıcı ve ürünlerinin çok usta bir satıcısı olarak elde ettikleri açısından, başarılı bir sanayiciyle karşılaştırılabilir. Ama son yıllarında Disney ve yapıtları konusundaki değerlendirmeler önemli ölçüde değişmiş, bazılarınca onun muhafazakâr siyasal görüşleri kadar beğenisi de eleştirilmiştir. Sosyal bilimciler ve eğitimciler Disney filmlerinin, estetik açıdan kaba yanlarının yanı sıra pek çoğundaki şiddet, vahşet ve sadizm öğelerine de karşı çıkmışlardır. Disneyland de birçoklarınca bir "eğlence süpermarketi" olarak nitelenmiştir.

Disney Company, tam adı WALT DISNEY COMPANY, eskiden (1929-86) WALT DISNEY PRODUCTIONS, çocuklara yönelik eğlence hizmetleri sunan ve kendi alanında en büyük üne ulaşan ABD şirketi. Merkezi California eyaletindeki Burbank'tedir.

Canlandırma sinemasının öncülerinden olan Walt Disney ile işadamı olan ağabeyi Roy tarafından 1929'da Walt Disney Productions adıyla kuruldu. Şirketin temelini oluşturan iki kardeşe ait stüdyoda bir süreden beri canlandırma tekniğiyle çizgi filmler yapılıyordu. Miki Fare, Mini, Vakvak Amca, Plüto ve Gufi gibi Disney çizgi film kahramanları 1930'larda ABD'de halktan yoğun ilgi gördü. Bu başarı üzerine şirket ilk uzun metrajlı canlandırma filmi olan *Snow White and Seven Dwarfs* (1937; *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler*) gibi büyük bir projeyi gerçekleştirdi. *Pamuk Prenses*'i günümüzde canlandırma sinemasının klasikleri arasında sayılan uzun metrajlı bir dizi filmi daha izledi.

Canlandırma tekniği için gerekli işgücü maliyetinin yükseldiği 1940'larda uzun metrajlı canlandırma filmlerinin yapımı çok pahalıya çıkmaya başlayınca, şirket doğa belgeselleri, canlandırmayla gerçek görüntülerin birleştirildiği filmler, ayrıca televizyon için kısa çizgi filmler ve gerçek görüntülere dayalı programlar yapmaya yöneldi. Şirketin girişimiyle 1955'te California eyaletindeki Anaheim'da dünyanın en ünlü eğlence parkı olarak kabul edilen Disneyland açıldı. Yaklaşık 30 hektarlık bir alanı kaplayan Disneyland'de belirli temalara göre düzenlenmiş çeşitli bölümler vardır. Daha büyük olan ikinci eğlence parkı 1971'de Walt Disney World adıyla Florida'nın Orlando kenti yakınlarında açıldı. Experimental Prototype Community of Tomorrow (EPCOT) Center (Geleceğin Örnek Topluluğu Deneysel Merkezi) ve Magic Kingdom

(Büyülü Krallık) parklarıyla tanınan Walt Disney World'de oteller, tatil merkezleri, spor ve dinlence tesisleri de vardır.

Walt Disney'in 1966'daki ölümüyle en büyük yaratıcısından yoksun kalan şirket bir gerileme sürecine girdi. Ama 1980'lerde yeni bir yönetim altında toparlanmayı başardı. Özellikle film üretim birimi ABD'deki en başarılı yapımcılar arasına girdi. Bir Japon şirketi 1983'te Disney Company'ye imtiyaz payı ödeyerek Tokyo yakınlarında Tokyo Disneyland adlı parkı açtı. Disney Company'nin girişimiyle Paris yakınlarında kurulan Euro Disney ise Nisan 1992'de açıldı.

disodil, KÂĞIT KÖMÜR olarak da bilinir, grimsi ile sarı arasında değişen renklerde, ince katmanlar halinde bulunan esnek kömür. Hayvan kalıntılarından oluşan disodil, torbanit (alga kömürü) ile kanel kömürü arasında tipik bir geçiş durumudur. Bileşimi, petrol şeyllerinde olduğu gibi oksijen, kükürt ve azotun bazı organik bileşikleri ile katı hidrokarbonların karmaşık karışımlarını içerir. En yaygın elde edildiği yerler Brezilya, Almanya, İtalya ve Çekoslovakya'dır.

disotonomi *bak.* Riley-Day sendromu

disparöni, AĞRILI CİNSEL BİRLEŞME olarak da bilinir, kadında cinsel birleşmenin, organik ya da ruhsal nedenlerle ağrılı ve güç olması. *Ayrıca bak.* cinsel işlev bozukluğu.

dispeç, müşterek avarya hesaplaşmasını saptayan belge ya da rapor. Türk Ticaret Kanunu (TTK) dispeçin varma yerinde, eğer buraya varılamazsa yolculuğun bittiği limanda hükümetin atadığı dispeççiler, bunlar yoksa mahkemenin atayacağı kişilerce yapılacağını belirtmiş, gemi ve yükle ilgili kimselerin de birlikte dispeççi seçebileceğini hükme bağlamıştır (m. 1207, 1208). Türkiye'de hükümetçe atanmış dispeççiler olmadığından, uygulamada dispeççiyi taraflar seçmektedir. Kaptan, dispeçi yaptırmakla yükümlüdür. Dispeççinin olayı müşterek avarya saymaması durumunda, ilgililer ve sigortacı mahkemeye başvurabilir. York-Anvers Kuralları'na göre müşterek avarya hesaplaşmasında zarar ve masraflar, garameye katılma borçları yolculuğun bittiği zaman ve yerdeki değerlere göre saptanır. Dispeçin birinci bölümünde gemi jurnalı ve deniz raporuna dayanılarak müşterek avarya olayı anlatılır. İkinci bölümde müşterek avarya hareketinin doğrudan sonucu olan zarar ve masraflar saptanır (alacaklı masa). Üçüncü bölümde borçlu masa yer alır. Dördüncü ve son bölümde ise alacaklı masanın borçlu masaya bölünmesi sonucunda müşterek avarya garamesine katılma oranı bulunur.

Dispeç ticaret mahkemesince onaylandıktan sonra yürürlüğe girer. İlgililer ve sigortacılar mahkemeden onay isteyebilecekleri gibi, avaryanın türüne ya da hesaplarına itiraz da edebilirler. İtirazların çözümü TTK'nın 1210. maddesinde düzenlenmiştir. Dispeçin onaylanmasına ilişkin ilam, onay istemi üzerine duruşmaya usulüne göre çağrılmamış ilgililer aleyhine hiçbir sonuç doğurmaz.

dispepsi *bak.* sindirim güçlüğü

dispersiyon (fizikte) *bak.* ayrılım

displazi, vücuttaki bir organ ya da dokunun oluşum bozukluğu; bu terim daha çok kemiklerdeki oluşum bozuklukları için kullanılır. İnsandaki displazilerin çoğu, her biri özel bir adla anılan, yeterince tanımlanabilmiş hastalıklardır.

Ellis-van Creveld sendromu olarak da bilinen kondroektodermal displazi, çok ender görülen ve eşey kromozomları dışındaki çekinik genlerle taşınan kalıtsal ve doğuştan olma bir bozukluktur. Hastalarda, erken ölüme yol açabilen yapısal kalp bozuklukları, cücelik, çoğu kez bacaklarda çarpıklık ve el kemiklerinde kaynaşma görülür. Bu hastaların parmakları sayıca fazla, diş ve tırnak gelişimi kusurludur. Hastalığın görülme sıklığı, Pennsylvania'da yaşayan Amish'ler arasında binde 5 gibi bir oranla doruğa ulaşır.

Engelmann sendromu olarak bilinen ilerleyici kemik gövdesi (diyafiz) displazisi, ender görülen kalıtsal (çekinik otozom genler) bir bozukluktur. Çocukluk çağında başlayan hastalıkta uzun kemiklerin gövdesi ve kafatasının tepesi kalınlaşır; hasta ağrı duymaz, ama boyu normal ölçüleri aşar, kasları güçsüzdür, çabuk yorulur, yürüyüşü gergin ve paytaktır.

Daha sık görülen kemik ucu (epifiz) displazisinde, çocukluk çağında uzun kemiklerin ucundaki büyüme ve kemikleşme çok gecikir; bu gecikmenin doğal sonucu olan cücelik bazen yalnız bacaklarla sınırlı kalır. Orta yaşlarda genellikle doku yozlaşmasına bağlı eklem hastalıkları ortaya çıkarsa da, hastalarda başka bir rahatsızlık görülmez.

Noktalı kemik ucu displazisi çok ender bir bozukluktur; nedeni bilinmeyen bu hastalıkta, yenidoğanın kemik ucu kıkırdaklarında saydam olmayan madde noktacıkları görülür. Bebeklerin çoğu bir yaşına gelmeden ölür; yaşayanlarda da cücelik, zekâ geriliği ve doğuştan katarakt gelişir.

Metafiz displazisi de çok seyrek görülen, kalıtsal bir bozukluktur. Hastalarda, uzun kemiklerin gövdelerinin kabuk bölgesinin çok ince ve kırılmaya yatkın olmasından başka bir bozukluk görülmeyebilir.

Kalça displazisi köpeklerde, özellikle Alman çoban köpeği, İngiliz çoban köpeği ve senbernar gibi iri köpeklerde çok sık görülen kalıtsal bir oluşum bozukluğudur. Uyluk kemiğinin başı ile kalça kemiğinin yerleştiği çukurda yapısal bozukluklar görülebilir.

dispne *bak.* soluk darlığı

disprosyum (Dy), periyodik tablonun IIIb grubundaki azrak toprak metalleri dizisinden kimyasal element. Oldukça sert ve çok tepkin bir metal olan disprosyum, hava ve suyla kolayca yükseltgenir. Erime noktasının yüksek olması ve nötron soğurma özelliği, bu elementin nükleer reaktörlerdeki denetim çubuklarında kullanılmasına olanak verir. Bileşikleri de petrol arıtma sanayisinde katalizör, bazı elektronik donanımların bileşeni ve fosforışıma etkinleştiricisi olarak kullanılır.

Disprosyumu 1886'da P.-É. Lecoq de Boisbaudran, holmiyum ve öbür ağır azrak toprak metalleriyle bileşik halde buldu; 1906'da Georges Urbain elementi oldukça katışıksız biçimde ayırmayı başardı. Disprosyumun bazı önemli mineral kaynakları ksenotim, öksenit ve monazittir; ayrıca çekirdek bölünmesi (fisyon) ürünlerinde de bu elemente rastlanır. Sanayide ayırma için iyon değişimi yöntemlerine başvurulur. Susuz halojenürlerin, alkali ya da toprak alkali metallerle ısıl yoldan indirgenmesiyle elde edilen metal haldeki disprosyum, oda sıcaklığında, yakın birleşmiş heksagonal yapıda kristalleşir: −168°C'nin altında ferromagnetiktir, çok düşük sıcaklıklarda üstüniletken olur. Kütle sayıları 156, 158, 160, 161, 162, 163 ve 164 olan doğal izotoplarının tümü kararlıdır; bu izotoplardan son dördü, doğal disprosyumun yaklaşık yüzde 98'ini oluşturur.

Kimyasal olarak, +3 değerli bütün azrak toprak metallerı gibi davranan disprosyum, donuk sarı renkte bir dizi bileşik oluşturur. Dy^{3+} iyonu son derece paramagnetiktir, çok düşük sıcaklıklarda magnetik soğutma yapabilmek için iyonun bu özelliğinden yararlanılır.

atom numarası	66
atom ağırlığı	162,500
erime noktası	1409°C
kaynama noktası	2335°C
özgül ağırlığı	8,540 (25°C'de)
birleşme değeri	3
elektronların yerleşimi	2-8-18-28-8-2 ya da (Xe) $4f^{10}5d^{0}\ 6s^{2}$

Disraeli, Benjamin, BEACONSFIELD KONTU (d. 21 Aralık 1804, Londra - ö. 19 Nisan 1881, Londra, İngiltere), iki kez başbakanlığa gelen (1868, 1874-80) İngiliz devlet adamı ve romancı.

İtalyan göçmeni bir Yahudi ailesinin en büyük oğluydu. Babası Isaac D'Israeli,

Disraeli'nin W. & D. Downey tarafından albüminli kâğıda basılmış bir fotoğrafı
Gernsheim Collection, University of Texas, Austin

Bevis Marks Sinagogu'yla arası açıldığı için 1817'de çocuklarını Hıristiyan olarak vaftiz ettirdi. Babasının bu kararı Disraeli'nin yaşamına yön veren en önemli etken oldu; çünkü Yahudiler ancak 1858'den sonra Parlamento'ya girebilecekti. Özel okullarda öğrenim gören Disraeli, 17 yaşına geldiğinde bir avukatlık firmasında çalışmaya başladı. Ama bu işle yetinmedi ve 1824'te Güney Amerika'daki madencilik şirketlerinin çıkardığı hisse senetleri üzerinde spekülasyona girişti; bir yıl sonra elindeki her şeyi yitirdi ve orta yaşlarına değin kurtulamadığı ağır bir borç yükü altına girdi. Babasının arkadaşı John Murray ile birlikte çıkardığı *Representative* adlı günlük gazete de batınca payına düşen borcu ödemekten kaçınması, Murray ve öteki ortaklarla arasının açılmasına yol açtı. Disraeli bu gazetenin öyküsünü imzasız yayımladığı ve Murray'i alaycı bir dille eleştirdiği *Vivian Grey* (1826-27, 5 cilt) adlı romanında anlattı. Bir süre sonra kitabın yazarı olduğu ortaya çıkınca çok geniş bir çevrenin eleştirisine uğradı.

Disraeli bunu izleyen dönemde bir sinir krizi geçirdi ve sonraki dört yıl boyunca önemli bir etkinlik gösteremedi. Daha sonra *The Young Duke* (1831, 3 cilt; Genç Dük) adlı bir roman daha yazdı. 1830'da Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerini kapsayan uzun bir yolculuğa çıktı. Bu gezi, romanları için malzeme sağladığı kadar, siyasette doruğa ulaştığı 1870'lerde Mısır, Hindistan ve Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikaları da etkileyecekti.

Disraeli ülkesine döndüğünde Londra'daki edebiyat çevrelerine girdi ve döneminin önde gelen kişileriyle tanıştı. O dönemde yazdığı *Contarini Fleming* (1832, 4 cilt) çoğu romanı gibi otobiyografik renkler taşıyor ve siyasal görüşlerini yansıtıyordu.

Siyasal yaşamının başlangıcı. 1831'de siyasete atılmaya karar veren Disraeli, High Wycombe'dan radikal bağımsız aday olarak katıldığı 1832 ve 1835 seçimlerini kazanamayınca, bir partiye girmek zorunda olduğunu anladı; kendi radikallik anlayışı ile Muhafazakârların görüşleri arasında kimi benzerlikler kurarak Muhafazakâr Parti'ye girdi. Ama 1835'te Taunton'dan Muhafazakâr aday olarak katıldığı seçimlerde de başarılı olamadı. Abartılı davranışları, yüklü borçları ve *Henrietta Temple* (1837, 3 cilt) adlı romanına esin kaynağı olan, Sir Francis Sykes'ın karısı Henrietta'yla ilişkisi, Disraeli'ye kötü bir ün kazandırmıştı. Gene de 1837'de Kent'in Maidstone seçim bölgesinden katıldığı seçimleri kazanarak Parlamento'ya girmeyi başardı. Avam Kamarası'nda usta bir konuşmacı olarak kısa sürede dikkatleri üzerinde topladı. 1839'da zengin dul Wyndham Lewis ile evlenerek toplumsal konumunu güçlendirdi.

1841 seçimlerini Muhafazakârlar kazanınca, siyasete atılma konusunda Disraeli'yi desteklemiş olan parti başkanı Sir Robert Peel başbakan oldu. Ama kabinede kendisine görev verilmediği için büyük düş kırıklığına uğrayan Disraeli, Peel'e ve onun muhafazakârlık anlayışına karşı eleştirel bir tutum takındı. Böylece, Peel'in uygulamalarına karşı çıkan ve "Genç İngiltere" olarak adlandırılan bir grup genç Muhafazakârın desteğini kazandı. *Coningsby; or The New Generation* (1844, 3 cilt; Coningsby ya da Yeni Kuşak) adlı romanında, Peel'in temsil ettiği soğuk, pragmatik ve orta sınıfa özgü muhafazakârlık anlayışı ile Genç İngiltere grubunun romantik, nostaljik ve aristokratik yaklaşımı arasındaki farkı vurguladı.

1845'te Tahıl Yasaları tartışmaları Disraeli'ye Peel'e karşı bir kampanya başlatma fırsatını verdi. Peel, tahıl ithalinden gümrük vergisi alınmasını öngören Tahıl Yasaları'nın kaldırılmasını tasarlıyordu. Oysa bu, Muhafazakâr Parti'nin belkemiğini oluşturan kırsal kesimdeki küçük soyluların çıkarlarına aykırıydı. Disraeli, yasaların kaldırılmasına karşı çıkanların önderliğini üstlenen Lord George Bentick'in sağ kolu olarak yaptığı bir dizi etkili konuşmayla, Peel'e karşı sürdürülen muhalefetin güçlenmesini sağladı. Whig'ler de Peel'in tasarısını desteklediği için, Disraeli önderliğindeki korumacılar Tahıl Yasaları'nın kaldırılmasını engelleyemediler ama Peel'in parti içinde azınlıkta kalmasını sağlayarak 1846'da onu istifaya zorladılar.

Muhafazakârların önderi ve başbakan. Eski Muhafazakâr bakanların çoğunun Peel'e bağlı kalması ve Bentick'in ölümü, Disraeli'yi Avam Kamarası'ndaki muhalefetin önderi durumuna getirdi. Disraeli, sonraki birkaç yıl boyunca Muhafazakâr Parti'yi, artık umutsuz saymaya başladığı korumacılık politikasından vazgeçirmek için çalıştı. 1847'de Buckinghamshire'dan Parlamento'ya seçilmesi ve 1848'de High Wycombe yakınlarındaki Hughenden Malikânesi'ni satın alması, toplumsal ve siyasal nüfuzunu artırdıysa da mali durumu hâlâ sallantıdaydı.

Liberaller 1852'de iktidardan düşünce, Muhafazakâr Parti başkanı Derby kısa ömürlü bir azınlık hükümeti kurdu ve Disraeli'yi maliye bakanlığına getirdi. Disraeli maliyeden anlamadığını ileri sürerek başlangıçta bu görevi kabul etmek istememişti. Gerçekten de Disraeli'nin hazırladığı 1852 bütçesi hükümetin düşmesiyle sonuçlandı. Ama bunda Disraeli'nin suçu olduğu söylenemezdi; çünkü Avam Kamarası'nda çoğunluğu elinde tutan serbest ticaret yanlıları, koruyucu önlemler içermese de tarımı geliştirmeye yönelik her girişime karşı çıkıyordu.

Derby, 1858'de Disraeli'nin maliye bakanı olduğu yeni bir azınlık hükümeti kurdu Seçim sistemi reformunu Whig'lere bırakmak istemeyen Disraeli, 1859'da ılımlı bir reform tasarısı hazırladı. Ama tasarı açıkça Muhafazakâr Parti lehine düzenlendiği için reddedilince Muhafazakârlar bir altı yıl için daha muhalefete geçti. 1866'da Lord Russell başkanlığındaki liberal hükümet düşünce, Derby üçüncü azınlık hükümetini kurdu ve Disraeli'yi yeniden maliye bakanlığına getirdi. Disraeli'nin bakanlığı sırasında, Kraliçe Victoria ile Lord Derby'nin girişimiyle seçim sistemiyle ilgili yeni bir reform tasarısı hazırlandı. Tasarıyı Avam Kamarası'na sunan Disraeli, çoğunluktaki Liberallerin, tasarıyı Muhafazakârların işine yaramayacak ölçüde değiştirmelerine engel olamadı. Gene de "bütün yaşamının düşü" olarak nitelendirdiği bu yasayla Muhafazakârların güç kazandığına inanıyordu.

Derby'nin 1868'de siyasetten çekilmesi üzerine Disraeli başbakan oldu; ama aynı yıl yapılan seçimleri Liberaller kazanınca, başbakanlıktan ayrıldı. Bunu izleyen 12 yıllık sürede İngiliz siyasal yaşamında yıllardır süregelen karışıklık sona ermiş ve tutarlı politikaları olan iki büyük parti ortaya çıkmıştı. İki partinin başında, birbirine diş bileyen Disraeli ve Gladstone bulunuyordu.

Disraeli önceleri görece barışçıl bir tutum içindeydi. Yeni seçmenler kazanmak umuduyla, Muhafazakâr Parti'ye yeni bir çehre vermeye çalışıyordu. Ama soğuk kişiliği ve siyasal bir taşlama niteliğindeki *Lothair* (1870, 3 cilt) adlı romanı yandaşlarının bir bölümünün ondan uzaklaşmasına yol açtı.

Disraeli 1872'den sonra parti üzerinde sıkı bir denetim kurdu. Belirli konularda, Muhafazakâr ve Liberal politikalar arasındaki ayrım çizgisini keskinleştirdi. Lordlar Kamarası'nı, monarşiyi ve kiliseyi savundu; Hindistan'a özel bir önem vererek imparatorluğun bütünlüğünün korunmasına yönelik bir politika oluşturdu; toplumsal reformlarla ilgilendi; başta en büyük tehlike olarak gördüğü Rusya olmak üzere yabancı ülkelere karşı katı bir dış politika benimsedi.

İkinci başbakanlık dönemi. 1873'te Gladstone hükümetinin istifası Disraeli'nin siyasal yaşamında dönüm noktası oldu. Bu durumda, Disraeli, bir azınlık hükümetinin partiye zarar vereceği düşüncesiyle hükümeti kurmak istemedi. Bunun üzerine gönülsüzce başbakanlığa dönen Gladstone çok geçmeden Parlamento'yu dağıtarak seçimlere gitti; Muhafazakârlar 1874 seçimlerinde büyük bir zafer kazandılar.

Güçlü bir kabine kurarak kraliçenin de dostluğundan yararlanan Disraeli bir dizi toplumsal reform yasası çıkardı ve Tory demokrasisinin bir slogandan ibaret olmadığını gösterdi. Ama toplumsal reformlardan çok, izlediği dış politikayla kamuoyunun desteğini kazandı. İlk büyük başarısı, Mısır hıdivi İsmail Paşa'dan, Süveyş Kanalı hisselerinin yarıya yakınını satın alması oldu. Bir gazeteci, İsmail Paşa'nın hisselerini satmak istediğini öğrenmiş ve durumu Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti. Disraeli, daha Parlamento'nun kararını beklemeden, Rothschild ailesinden sağladığı mali destekle hisseleri aldı. 1876 başlarında Parlamento'ya Kraliçe Victoria'yı "Hindistan İmparatoriçesi" ilan eden bir tasarı sundu; geniş muhalefet karşısında tasarıyı geri çekmeye hazırlanırken kraliçenin ısrarıyla tasarı yasalaştı. Disraeli, sağlığının bozukluğu yüzünden Avam Kamarası grubunun önderliğini yürütemez duruma gelince Beaconsfield kontu unvanını kabul ederek Lordlar Kamarası'nın önderi oldu.

Disraeli, 1878'e değin ağırlıklı olarak dış politikayla ilgilendi. 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Rusya 1878'de İstanbul kapılarına dayanınca, İngiltere'nin Hindistan yolu üzerindeki denetimi tehlikeye düştü. Bunun üzerine Disraeli, bir güç gösterisiyle Rusya'yı antlaşmaya zorladı. Osmanlı Devleti'ni büyük kayıplara uğratan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması 1878'de toplanan Berlin Kongresi'ne getirilince burada istediği tüm ödünleri elde eden Disraeli Londra'ya zafer havası içinde geri döndü.

Disraeli, siyasal yaşamının doruğundayken kraliçenin kendisine önerdiği düklüğü geri çevirdiyse de "Order of the Garter" nişanını kabul etti. Daha sonra felaketler birbirini izledi: İngiliz orduları Afganistan'da yenilgiye uğradı, Güney Afrika'daki birlikler katledildi, tarımda ve sanayide üretim düştü. Bunun sonucunda Muhafazakârlar 1880 seçimlerinde ağır bir yenilgiye uğradı. Parti önderliğini sürdüren Disraeli, siyasal yaşamının ilk günlerini anlatan *Endymion* (1880, 3 cilt) adlı romanını tamamladı. Bunun ardından sağlığı hızla bozuldu, çok geçmeden de öldü.

disten *bak.* kiyanit

Distinguished Service Order (D.S.O.), İngiliz askeri nişanı. Savaşta üstün hizmette bulunan subaylara verilen bu nişan 1886'da Kraliçe Victoria tarafından konmuştur. Nişanı alanlar adlarının sonunda "D.S.O." ibaresini kullanabilirler. İngiltere Silahlı Kuvvetleri'nde hizmet gören yabancı subaylar da "onur üyesi" olarak bu nişanı alabilirler. Haç biçimindeki nişan, beyaz ve altın rengindedir. Haçın kollarının kesiştiği noktada kırmızı zemin üstünde defne çelengiyle çevrili bir taç yer alır.

distorsiyon, akustikte ve elektronikte, temel dalga biçiminin ya da çeşitli frekans bileşenlerinin aralarındaki ilişkinin bozulmasına yol açan sinyal değişikliklerinin ortak adı. Çoğunlukla sinyalin sönümlenmesi biçiminde gelişir. Sinyallerin dalga biçimleri değiştirilmeden doğrudan kuvvetlendirilmesi ya da zayıflatılması, genellikle distorsiyon olarak tanımlanmaz. Sinyalin çeşitli frekans bileşenlerinin farklı oranlarda kuvvetlendirilmesi ya da zayıflatılmasına genlik distorsiyonu, sinyaldeki çeşitli fazlar arasındaki ilişkilerin değişik biçimde yeniden üretilmesine ise faz distorsiyonu denir. Aramodülasyon distorsiyonu ise, sistemin kaynak frekansının doğrusal bileşiminin bozulması, örneğin bir frekans bileşeninin (örn. bir yüksek ses frekansı), başka bir frekans bileşenini (örn. bir düşük ses frekansı) modüle etmesi sonucunda ortaya çıkar. İşitsel sistemlerde en sık oluşan distorsiyon türleri, genlik, frekans ve aramodülasyon distorsiyonlarıdır. Görsel sistemlerde ise, çoğunlukla yeniden üretilen görüntünün sönümlenmesine yol açan distorsiyon türlerine rastlanır. Bilerek ya da istemeden sinyale gürültü eklenmesi kimi zaman distorsiyon olarak tanımlanır.

distribütör, AKIM DAĞITICI olarak da bilinir, içten yanmalı motorlarda, indüksiyon bobininden (marş motoru) gelen yüksek gerilimli akımı bujilere(*) dağıtan aygıt. Temel olarak bir kam mili ile bunun üzerine yerleştirilen bir rotordan oluşan distribütör,

motor silindirlerindeki supapların açılıp kapanmasıyla eşzamanlı olarak elektrik akımının geçişini sağlar. Rotor kolu, bobinden gelen yüksek gerilim ucuna bağlıdır ve mille birlikte dönerken, distribütör kapağının iç kenarlarına yerleştirilmiş olan iletken parçalara sürtünerek akımın bujilere iletilmesini sağlar. Kam mili, açılıp kapanarak akımın geçişini denetleyen kesiciyi (platin) de hareketlendirir. Kesicinin değme uçlarının arasına bağlanan bir kondansatör (meksefe), bu uçlar arasında oluşan elektrik arkını yavaşlatır ve akımın keskin bir biçimde kesilerek bujilerin hızla kıvılcım çakmasını sağlar. *Ayrıca bak.* ateşleme sistemi.

District of Columbia (D.C.), ABD'nin doğusunda federal yönetim bölgesi. Potomac Irmağı kıyısında, Washington, D.C. kentiyle aynı alanı kaplar.

diş, omurgalılarda ağız-yutak boşluğunun çevresinde, çene kemiklerinin kenarlarına dizilmiş olan, yiyecekleri alıp kavramaya,

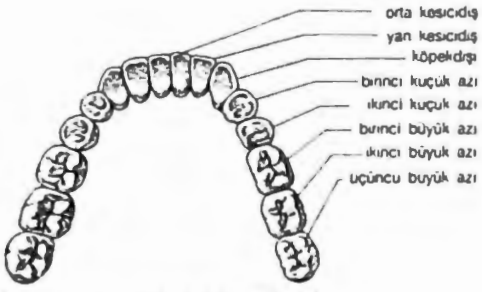

İnsanda altçenedeki dişlerin dizilişi
G. J. Romanes, *Cunningham's Textbook of Anatomy*, Oxford University Press

çiğneyerek parçalamaya, düşmanlardan korunmaya ve başka özel işlevlere uyarlanmış, beyazımsı renkte, sert ve dayanıklı oluşumların ortak adı.

Omurgalıların çeşitli türlerinde dişler, genellikle yüklendiği işleve uygun özel biçimler gösterir. Örneğin yılanın dişleri çok ince, keskin ve çoğu kez geriye doğru kıvrıktır; bu hayvanlar avlarını bütün olarak yuttukları için, dişler çiğnemeye değil yalnızca avı yakalamaya uyarlanmıştır. Kedi ve köpek gibi etçil memelilerin dişleri, insan ve maymunların dişlerinden daha sivridir. Bu hayvanların köpekdişleri uzun, öğütmekten çok kesmeye ve koparmaya uyarlanmış olan küçük azıların yassı çiğneme yüzeyi yoktur. Büyük azıların da bir bölümü kaybolmuştur. Oysa inek ve at gibi otçul memelilerde çiğneme yüzeyi, küçük azılarda çok geniş ve yassı, büyük azılarda çok karmaşık girinti ve çıkıntılarla dolu, köpekdişleri de bazen hiç yoktur. Bu açıdan, çiğnemeye pek elverişli olmayan sivri uçlu dişler genellikle yılan, köpek ve kedi gibi etçil hayvanlara, çiğneme ve öğütme işlevine uyarlanmış olan geniş ve yassı yüzeyli dişler ise otçul hayvanlara özgüdür. Hayvanların pek azı selülozu sindirebilir; oysa otçulların temel besini olan bitkilerde hücrenin çevresi selülozdan bir zarla kuşatılmıştır ve sindirim enzimlerinin hücre içine girebilmesi için önce bu zarın parçalanması gerekir. Hayvan hücresini sindiremeyecek türden bir zar çevrelemediği için, etçil hayvanların yediği et doğrudan doğruya sindirim enzimleriyle işlenebilir. Dolayısıyla, otçulların beslenmesinin temeli olan çiğneme etçiller için o kadar önemli değildir. Hem bitkisel, hem hayvansal dokularla beslenen insanda, gerek yapısal, gerek işlevsel olarak etçil ve otçul hayvanların dişlerinin özelleşme sınırlarına yaklaşan değişik nitelikte dişler (heterodont diş yapısı) bulunur. Omurgalıların yalnızca bir sınıfında, kuşlarda, gerçek dişler yoktur. Bu hayvanlar yiyeceklerini, midenin arkasında bulunan ve taşlık denen, kaslardan oluşmuş bir kesenin içindeki taş ve kum parçacıklarıyla öğütürler. Fil, mors gibi bazı hayvanlarda ise dişler beslenmedeki işlevini yitirerek daha çok bir savunma organına dönüşmüştür.

Omurgalıların dişleri, ataları olan kıkırdaklıbalıklarda gövdeyi örten kemiksi deri levhaların değişime uğramış türevleridir. Bütün dişler genel yapısıyla birbirine benzer ve üç katmandan oluşur. Memelilerde, en dış katman olan mine(*), dişetine gömülü olmayan diştacının tümünü ya da bir bölümünü örten çok sert ve yoğun bir dokudur. Orta katman olan dentin(*), mineden daha yumuşaktır ve bileşimi kemiğe benzer. Dentini besleyen, en içteki dişözü odacığının içine yerleşmiş hücrelerden, ince kan damarlarından ve bir sinirden oluşan dişözüdür. Dişeti sınırının altında kalan diş kökünün büyük bölümünü, dentinden daha yumuşak olan ve özellikleri kemiğe çok benzeyen sement(*) ya da seman katmanı örter. Memeliler dışındaki omurgalıların çoğunda dişlerin kökü ya da sementi olmadığı gibi, diştacı da mine kadar sert olan, ama bileşimi daha çok dentine benzeyen, vitrodentin adında bir maddeyle kaplıdır.

Her diş, kök, boyun ve taç olmak üzere üç bölümden oluşur. Kök, dişetinin altında kalan ve diş çevresi zarının lifsi bağlarıyla çene kemiklerindeki diş yuvası çıkıntısına tutunan bölümdür. Diş çevresi zarı ya da bağı (*periodontum*) denen bu etsi bağdoku, embriyonun dişlerini saran bir keseden gelişir ve dişin yuvasında kıpırdamadan durmasını, çiğneme sırasındaki basınca karşı koymasını ve yanındaki dişlere bağlanmasını sağlar. Bu dokuda kan damarları, ayrıca ağrıya, dokunmaya ve iç organlardan gelen uyarılara duyarlı duyu sinirlerinin uçları bulunur; iç organlardan gelen uyarıları alan sinir uçları, çiğneme ve yutma gibi karmaşık etkinliklerdeki kas hareketlerinin eşgüdümü için gerekli olan bilgileri geribesleme mekanizmasıyla merkez sinir sistemine iletir. Dişin kök ile taç arasında kalan boyun bölümü, ağız boşluğunu döşeyen mukozanın özelleşmiş bir parçası olan dişetiyle kuşatılmıştır. Dişetinden dışarıya taşarak ağız boşluğuna doğru uzanan diştacı ise, dişin ağızda görünen bölümünü oluşturur.

Çene kemiğinin bir bölümü olan diş yuvası kemiği, gelişmekte olan her dişin çevresinde, içine yerleşeceği ve diş çevresi bağlarıyla tutunabileceği kemiksi bir yuva ya da çukur oluşturur. Geçici dişler yerlerini kalıcı dişlere bırakırken, geçici diş kökünün büyük bölümü ile kökü çevreleyen kemik erir ve bunun yerini alacak olan kalıcı diş için yeni bir yuva hazırlar.

İnsanda, bütün öbür memelilerdeki gibi üç katmandan oluşmuş 20 geçici diş ya da sütdişi(*) ile 32 kalıcı diş(*) bulunur. Geçici diş düzeninde, her çenede dörder kesicidiş(*), ikişer köpekdişi(*) ve dörder azıdişi(*) vardır. Kalıcı diş düzeni ise, her çenedeki dörder kesicidiş, ikişer köpekdişi, dörder küçük azı ve altışar büyük azıdan oluşur. Geçici azıdişleri yerlerini kalıcı küçük azılara bırakırken, kalıcı büyük azıların geçici diş düzeninde öncülleri yoktur. Kesicidişler ile köpekdişleri yiyecekleri kesmeye ve koparmaya, küçük ve büyük azılar ise parçalayarak öğütmeye yarar. Dişlerin biçimleri de işlevlerine uyarlanmıştır: Kesicidişlerin taç bölümü keskin kenarları, küçük ve büyük azılarınki ise yiyecekleri ezerek parçalamaya elverişli bir dizi çıkıntıyla donatılmıştır. İnsanın diş düzeni, köpekdişlerinin küçüklüğüyle hayvanlarınkinden ayrı bir özellik gösterir. Kesicidişler ile köpekdişleri tek köklü, üstçenedeki büyük azılar ise üç köklüdür.

diş çürümesi, diştacının yüzeyinden başlayıp dentin boyunca ilerleyerek dişözü odacığına kadar varabilen delik ya da çürüklerle diş dokusunun yıkıma uğraması. Diş çürümesi, diş dipleri ile dişeti arasındaki

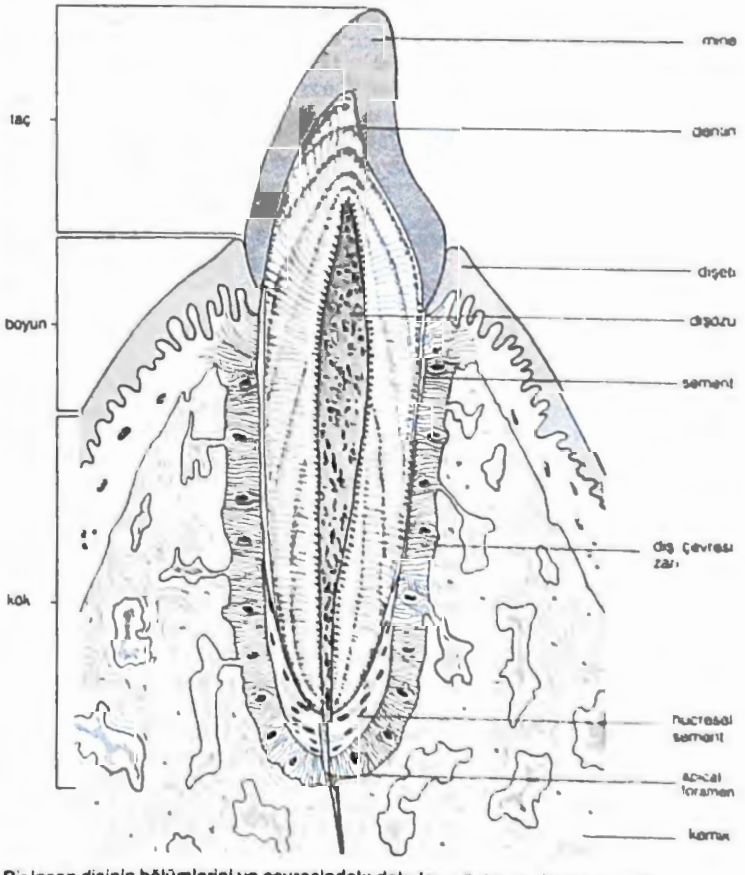

Bir insan dişinin bölümlerini ve çevresindeki dokuları gösteren boyuna kesit
G. J. Romanes, *Cunningham's Textbook of Anatomy*, Oxford University Press

boşluklarda birikmiş yiyecek artıklarında üreyen mikroorganizmaların, şeker ve karbonhidratlı besinleri parçalamasıyla açığa çıkan organik asitlerden, özellikle laktik asitten ileri gelir. Bu asitler diş minesini eriterek deler ve mikroorganizmaların daha alttaki dokulara girmesine yol açar; böylece dentin katmanının yapısındaki proteinler de enzimlerin etkisiyle parçalanır ve dişözü odacığına kadar ulaşan mikroorganizmaların başlattığı iltihaplanma buradaki siniri tuttuğunda diş ağrısı dayanılmaz boyutlara ulaşabilir. Dişetleriyle dişler arasındaki boşluklarda ve dişteki delikte biriken organik artıkların çürümesiyle ağız kokuları başlar. Ayrıca, diş kökünün ucundaki apse çene kemiğine doğru ilerleyerek kemik iltihabına (osteomiyelit) ya da diş kökünün çevresindeki yumuşak dokuları tutarak ödemli bağdokusu iltihabına (selülit), diş kökünde kistlerin oluşumuna yol açabilir. İltihap ilerledikçe dişler yuvasında gevşeyerek sallanmaya başlar ve dişi çekmekten başka çare kalmaz.

Diş çürümesinin başlıca nedeni ağız sağlığına ve temizliğine özen gösterilmemesidir; ayrıca beslenme koşulları, genel sağlık durumu, dişlerdeki yapı bozuklukları ve kalıtım gibi etkenler de çürüklerin oluşmasında rol oynayabilir. Yetersiz ve kötü beslenme, alkol bağımlılığı, D vitamini ve protein eksikliği diş çürümesini hızlandıran koşullardır. Tedavi için beslenmeye özen gösterilmesi, özellikle şekerli yiyeceklerden kaçınılması, dişleri sürekli fırçalayıp temiz tutarak ve çürükleri ilerlemeden dolguyla kapatarak diş bakımına önem verilmesi gerekir. Flüorür diş minesinin organik asitlere karşı direncini artırdığından, birçok ülkede kullanım sularına sodyum flüorür katılması ve flüorürlü diş macunlarının kullanılması gibi önlemlerle diş çürümelerinde yüzde 50-60 oranında bir gerileme görülmüştür.

diş hekimliği, DİŞÇİLİK olarak da bilinir, öncelikle dişlerdeki ve çene kemikleri, dişetleri gibi çevre dokulardaki hastalıkların, gelişme bozukluklarının önlenmesini ve tedavisini amaçlayan tıp dalı. Diş hekimliği yalnızca çürük dişlerin onarılması ve çekilmesiyle değil, dişlerin çene kemiğinde düzgün olarak dizilmesi, üst üste binmeyecek ya da aralarında boşluk kalmayacak biçimde kapanması, diş protezlerinin tasarımı, yapımı ve yerine yerleştirilmesiyle de ilgilenir. Bu görevleri yerine getirebilmek için, diş hekimliği içinde, çene cerrahisi(*), ortodonti(*), pedodonti(*), periodonti(*) ve prostodonti(*) gibi uzmanlık dalları gelişmiştir.

Diş hekimliğinin tarihi. Diş hekimliği, tıbbın bilimsel temellerinin atıldığı 16. ve 17. yüzyıllarda, özellikle Fransa'nın öncülüğünde gelişerek ayrı bir uzmanlık alanına dönüşmüştür. 14. yüzyıla değin, ağrıyan çürük dişleri çekmek berber-cerrahların işiydi; 16. yüzyılda bile, ilk kez Fransa'da cerrahlara diş hekimliği için yetki belgesi verilmesine karşın, berberler bu alandaki etkinliklerini sürdürdüler. 1544'te İngiltere, kadınların da kabul edildiği Berber-Cerrahlar Birliği'ne yetki tanıyan VIII. Henry'nin girişimleriyle Fransa'nın açtığı yolu izledi. Diş hekimliğiyle ilgili ilk ders kitabı 1530'da Leipzig'de basıldı, 50 yıl sonra da Fransız üniversiteleri ilk diş hekimliği öğrencilerine kapılarını açtı. XIV. Louis döneminde, diplomalı cerrah diş hekimleri cerrahlar loncasında ayrı bir bölüm olarak örgütlendi; bir yıl sonra da, çene cerrahisi ve diş protezi alanında uzmanlaşmak isteyenlerin yazılı sınavdan geçmesini öngören bir yasa çıkarıldı. Aynı dönemde Fransa'da kadınların da diş hekimliği yapmasına izin verildiyse de, 18. yüzyılın ortalarında bu yetki geri alındı.

18. yüzyıla gelindiğinde, diş hekimliğinin çürük dişlerin çekilmesinden ve diş ağrılarının giderilmesinden öte bir tıp dalı olduğunun bilincine varılmıştı. Bu yüzyılda basılan üç önemli ders kitabı, Fransız diş hekimi Pierre Fauchard'ın *Le Chirurgien dentiste* (1728; Diş Cerrahı), Alman diş hekimi Philipp Pfaff'ın *Abhandlung von den Zähnen* (1756; Dişler Üzerine İnceleme), İngiliz anatomi ve cerrahi bilgini John Hunter'ın *The Natural History of the Human Teeth* (1771; İnsan Dişlerinin Doğal Tarihi) adlı yapıtlarıdır.

İngiltere'de, özellikle yoksullara hizmet vermek üzere, tıp fakültelerinden ve büyük hastanelerden bağımsız olarak diş hastaneleri çok daha önce kurulduğu halde, 1858'e değin ayrı bir diş hekimliği okulu kurulmamıştı. O tarihte İngiltere'nin ilk diş hekimliği okulu Londra Diş Hekimliği Derneği'nce, ikincisi de bir yıl sonra İngiltere Diş Hekimliği Yüksekokulu'nca kurularak öğretime başladı.

Türklerde diş hekimliği. Diş sağlığına ve bakımına büyük önem veren Orta Asya Türklerinde, dişleri bitkisel fırçalarla ovmak ve hilâl denen kürdanlarla temizlemek geleneği yerleşmişti. Orta Asya'da yapılan kazılarda, Türklerin bin yıl önce dişlerini (kefeki) temizlemek için kullandıkları aletler bulunmuştur. Diş sağlığına aynı özeni gösteren Osmanlılar döneminde diş bakımıyla ilgili ilk yapıtlar 14. yüzyıldan kalmadır. Gene de 19. yüzyıla değin diş hekimliği, kendi kendini yetiştirmiş hekimler, cerrahlar, hatta berber ve ebeler eliyle yürütülmüştür. 19. yüzyıldan başlayarak, öbür tıp dalları gibi diş hekimliği de örgütlenmeye başladı. Dişçi Mektebi'nin(*) açılmasıyla bu alandaki eğitim belirgin bir düzeye ulaştı. Hastanelerde çalışan diş hekimlerinin yanlarında çalışanlara verdikleri yeterlilik belgelerinin 1878'den sonra Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'nce, daha sonra da sağlık müdürlüklerince onaylanması koşulu getirildi.

1928'de, 1219 sayılı Tababet ve Şuabat-ı Sanatlar Tarzı İcrasına Dair Kanun'un 30. maddesi, diş tedavisinin kesinlikle Diş Hekimliği Okulu'nu bitirenlerce uygulanabileceğini öngörüyordu.

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına değin yalnızca İstanbul'daki bu okuldan yetişen diş hekimlerinin sayısı, 1960'tan sonra özel diş hekimliği yüksekokullarının açılmasından sonra hızla arttı. 1981'de Yükseköğretim Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, yedi üniversitede diş hekimliği fakülte ve yüksek okulları açıldı.

Türkiye'de diş hekimliği öğrenimi tıp öğrenimiyle birlikte başlar. Bir yıllık ortak öğrenimden sonra diş hekimliği fakültelerindeki dört yıllık öğrenimle diş hekimliği yükseklisans diploması, üç yıllık ek bir eğitimden sonra da uzmanlık dallarında doktora derecesi alınır.

Diş hekimliğindeki teknik gelişmeler. Elle çalıştırılan ilk diş matkaplarında diş hekimi küçük, yuvarlak testereyi parmakları arasında çeviriyor ya da bir eliyle matkabı kullanırken öbür eliyle bir tutamağı döndürüyordu. Sonraları, dikiş makinesinden esinlenilerek, pedalla çalışan bir model geliştirildi. 1870'te bulunan elektrikli matkap, 1950'lerde yerini hava türbinli matkaplara bıraktı. Bu matkabın dakikada yaklaşık 400 bin devirlik hızı, hastaya daha az rahatsızlık vererek diş tedavisinde büyük kolaylık sağladı.

19. yüzyılın sonlarında, anestezik ve ağrı kesici olarak önce kokain ve diazot monoksitin (güldürücü gaz), sonra daha etkili ilaçların kullanılması diş hekimliğinde önemli gelişmelere yol açtı. X ışınlarının geliştirilmesi de, diş hekiminin diş köklerini ve o bölgedeki çürük ya da iltihapları görmesini sağlayan en önemli adımlardan biriydi.

Geçmişi oldukça eskiye dayanan takma dişler 18. yüzyılda yaygınlaştı, ama başlangıçta pek kullanışlı değildi. Takma diş yapmak için alçıyla çenenin kalıbı alındıktan sonra, bu kalıp hastayı çok rahatsız eden bir işlemle çıkarılarak parçaları yeniden birleştirilirdi. Protezin yapımında tahta, fildişi ya da bağa, dişler için de fildişi ya da porselen kullanılıyor, ama protez ağıza iyi oturmadığı için rahatsızlık veriyordu. Çene kalıbını almak için önce balmumu, sonra plastiklerin, takma dişlerin yerleştirileceği damak protezinin yapımında da lastik ve plastiklerin kullanılmasıyla bu alanda büyük gelişmeler oldu. İlk takma dişler çeneye çatal ya da tellerle tutturulduğu halde çoğu kez sallanıyordu; oysa suyun kılcal etkisiyle yerine sıkıca yerleştirilen modern protezlerde bu sorunun üstesinden gelinmiştir. Günümüzde, diş hekiminin verdiği kalıp ve ölçülere dayanarak takma diş, kuron ve köprü gibi onarım gereçlerinin hazırlanmasından, bu konuda uzmanlaşmış olan diş teknisyenleri sorumludur. Son yıllarda geliştirilen "implant" (diş dikimi) teknolojisi ile, ağzında protez monte edecek tek bir diş bile kalmamış hastaların çene kemiğine özel alaşımlı metaller çakılarak bu metal parçalar yapay dişlerle kaplanmakta, protez bu dişlere oturtulmaktadır.

diş minesi *bak.* mine

diş sıkışması *bak.* aerodontalji

dişbudak, zeytingiller (*Oleaceae*) familyasının *Fraxinus* cinsinden, genellikle kışın yapraklarını döken 70 kadar ağaç türünün ortak adı. Odunu ve güzel görünümü nedeniyle değerli olan bu ağaçlar Kuzey Yarıküre'de yaygındır. Karşılıklı dizilmiş tüysü yaprakları tek sayıda, ender olarak da tek bir yaprakçıktan oluşur; meyveleri kanatlı ve tek tohumludur. Gövde kabuğu kuvvet ilacı olarak kullanılan bir glikozit (fraksin) içerir. Genellikle göze çarpmayan çiçekleri erdişi ya da tek cinslidir; bazı türlerde taçyapraklar bulunmaz.

Avrupa'dan Kırım ve Kafkasya'ya kadar geniş bir dağılım gösteren adi dişbudak (*F. excelsior*), Türkiye'nin Trakya, Kocaeli ve Karadeniz yöresinde bulunur. Yüksekliği yaklaşık 30 m'yi bulan bu ağacın 7-11 yaprakçıklı, mavimsi yeşil renkli yaprakları vardır. Ağır ve sert odunu mobilya ve spor aletlerinin yapımında kullanılır. Anayurdu

Adi dişbudağın (*Fraxinus excelsior*) meyve ve yaprakları
A to Z Botanical Collection - EB Inc

Güney Avrupa olan çiçekli dişbudak (*F. ornus*) da Türkiye'nin hemen bütün kıyı bölgelerinde yaygındır. Boyu 21 m'ye kadar yükselebilen ağacın güzel kokulu, beyaz çiçekleri ve genellikle yedi yaprakçıktan oluşan yaprakları vardır. Süs bitkisi ve yakacak olarak değerlendirildiği gibi, gövdesinden akan özsudan da müshil olarak kullanılan kudrethelvası(*) elde edilir. Türkiye'nin çeşitli orman bölgelerinde çok sık rastlanan sivri meyveli dişbudak (*F. oxycarpa*) adi dişbudağa çok benzer. Kuzey Amerika'nın güneybatısında yetişen ve 8 m'ye kadar boylanabilen *F. cuspidata*'nın bileşik yaprakları 3-9 yaprakçıklıdır. Anayurdu Himalayalar olan, 30 m yüksekliğindeki *F. floribunda*'nın yapraklarında 7-9 yaprakçık bulunur; çiçekleri de 30 cm uzunluğunda çiçek salkımları oluşturur. Bileşik yapraklarında 5-9 yaprakçık bulunan Amerika dişbudağı (*F. americana*) fazla boylanmaz. *F. uhdei*, 18 m yüksekliğinde, geniş tepeli ve yaprakları 5-9 yaprakçıklı bir ağaçtır. Ilıman iklim ağacı olan *F. velutina*'nın boyu 13 m'ye ulaşır ve yapraklarında üç-beş dar yaprakçık bulunur.

Dişçi Mektebi, diş hekimi yetiştirmek üzere Türkiye'de kurulan ilk yüksekokul.

Dişçi Mektebi'nin kurulması, ilk kez Tıp Fakültesi Muallimler Meclisi'nin 22 Kasım 1908'de yaptığı bütçe önerisiyle gündeme geldi. Okul ertesi yıl Tıp Fakültesi dekanı Cemil Paşa'nın (Topuzlu) ve Halid Şazi'nin (Kösemihal) çabalarıyla kuruldu ve 6 Ekim 1909'da İstanbul'un Kadırga semtinde Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin eski binası olan Menemenli Mustafa Paşa Konağı'nda öğretime açıldı. Okul müdürlüğüne de Halid Şazi getirildi. Eczacı, Kabile (Ebe) ve Hastabakıcı mektepleri de bu binada bulunduğundan okulun ilk adı Darülfünun-ı Osmani Tıp Fakültesi Eczacı ve Dişçi, Kabile ve Hastabakıcı Mektepleri idi. Öğretim süresi üç yıl olan Dişçi Mektebi ilk mezunlarını 1911'de verdi. 1925'te Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin yanındaki binasına taşındı. 1933 Üniversite Reformu'nda İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Diş Hekimliği Yüksekokulu adını aldı ve öğretim süresi dört yıla çıkarıldı. 1964'te Tıp Fakültesi'nden ayrılarak İstanbul Üniversitesi'ne bağlı ayrı bir fakülte haline getirildi.

dişçik, geniş bir jeolojik zaman dilimi içinde oluşmuş deniz kayaçlarında bulunan ve konodont(*) adıyla bilinen dişe benzer küçük fosillerin üstündeki çıkıntılı yapılardan bir bölümünün ortak adı. Dişçikler, konodontların üstündeki konimsi çıkıntılara (konidişçik) benzemekle birlikte, genellikle bu oluşumlardan daha küçük. Biçim ve yapıları da çok çeşitlidir: İğne, diken ya da testere dişi biçiminde, bazen birbirleriyle kaynaşacak kadar yakın, bazen de ayrı ayrı gözlemlenebilecek kadar aralıklı olabilir. Bazı konodontlarda hiç dişçik bulunmaz. Bu durumda konodont hemen hemen tek bir konidişçikten oluşmuştur. Dişçiklerin biçimi, sayısı ve yerleşme düzeni, değişik tipten konodontların ayırt edilmesini sağlayan tanıtıcı özelliklerinden biridir. Bazı tiplerde dişçikler düz bir çizgi boyunca uzanan tek ya da birkaç sıra halinde dizilmiştir. Bazılarında ise kıvrımlı bir çizgiyi izler ya da dallanmış bir yerleşme gösterir. Dişçikli konodontların ilk örnekleri, genellikle üstünde ana konidişçik ile dişçik dizisinin bulunduğu bir çubuk biçimindedir. Daha yakın çağlara tarihlenen örneklerde ise, ana konidişçik ile dişçik dizisinin iki yanında geniş ve düz bir yüzey bulunur.

dişçilik *bak.* diş hekimliği

dişeti, dişin boyun bölümünü ve çevresindeki diş yuvası kemiğini sıkıca saran mukoza. Yeni çıkmaya başlayan dişlerin ağız boşluğuna doğru uzamasından önce, ağzın içini döşeyen mukoza hafifçe kabarıp yükselerek dişeti yastıkçıklarını oluşturur. Dişlerin çıkması tamamlandığında, dişeti, her dişin boyun bölümünü çember gibi çepeçevre sarar. Dişlerin gömülü olduğu diş yuvası kemiğine, ayrıca dişin sement ve mine katmanlarına kalın bağdoku lifleriyle sıkıca yapışmış olan dişeti, kan damarları açısından zengin bir dokudur.

Sağlıklı dişetleri pembe renkte, dokusu sıkı ve benekli, ağrıya, sıcaklığa ve basınca az duyarlıdır. Dişetleri ile kırmızı renkteki diş yuvası mukozasını, dişlerin çevre çizgisini izleyen tarak dişi gibi girintili-çıkıntılı bir çizgi ayırır. Dişetinin, dişlerin çevresindeki kenarları serbesttir ve bitişik dişlerin arasındaki boşluğa doğru küçük çıkıntılar (dişeti memecikleri) biçiminde uzanır. İçte, diş çevresi zarının (*periodontium*) lifleri dişetine girerek, dişetinin dişlere sıkıca bağlanmasını sağlar.

Dişetinin renginin ve duyarlılığının değişmesi, dokusundaki benekçiklerin kaybolması dişeti iltihabının ilk belirtileridir. İltihaplanan dişetleri gevşer, genellikle şişer ve kolayca kanar. Yer yer dokusu ölür, yaralar açılır, ağız pıs kokar ve iltihap ilerlemişse ateş yükselir. Vincent hastalığı olarak bilinen ülserleşmiş dişeti iltihabından, *Borrelia* cinsinden spiroketler ile *Fusobacterium* cinsinden bakterilerin sorumlu olduğu sanılmaktadır. Bütün vücudu etkileyen enfeksiyonlar, alt ve üst çene dişlerinin iyi kapanmaması, çene kemiğine kaynamış dişler, hatalı diş protezleri, alerji tepkimeleri ve vitamin eksiklikleri, özellikle candida cinsi mantarlar dişeti iltihabına ortam hazırlayabilir. Uçuk virüsünün (*Herpes simplex*) ağız dokularına yerleşmesi de, bütün dişetleri ve ağız mukozasının iltihaplanmasına, ağızda beyaz pulsu levhacıkların ve içi su dolu kabarcıkların oluşmasına yol açan çok ağrılı bir hastalıktır.

dişi eğreltiotu (*Athyrium filix-femina*), *Aspleniaceae* (bazı sınıflandırmalara göre *Aspidiaceae*) familyasından, süs bitkisi olarak yetiştirilen tüylü eğreltiotu türü. Ilıman

Dişi eğreltiotu (*Athyrium filix - femina*)
A to Z Botanical Collection - EB Inc.

bölgelerin nemli ve yarı gölgeli alanlarında yetişen bitkinin yaklaşık 75 cm uzunluğunda ve 25 cm genişliğindeki yaprakları, gövdenin çevresinde kümeler oluşturarak büyür. Saçaklı ve zarımsı bir koruyucu kılıfla örtülü olan spor kümeleri (*sorus*) atnalı biçimindedir.

dişiorgan, PİSTİL olarak da bilinir, çiçeğin dişi üreme organı. Çiçeğin tam ortasında yer alan dişiorgan, içinde tohumtaslaklarının bulunduğu şişkin bir bölüm olan yumurtalık (ovaryum), yumurtalıktan çıkan bir boyuncuk (stilus) ve çiçektozlarını yakalamak üzere genellikle yapışkan bir yüzey olan çeşitli biçimlerdeki tepecik (stigma) bölümlerinden oluşur.

Dişiorganın bileşimi ve biçimi, taksonomik ilişkilerin belirlenmesinde önemli bir etkendir. Bir çiçekte, örneğin zambakta olduğu gibi tek bir dişiorgan ya da duğunçiçeğinde olduğu gibi birden çok sayıda dişiorgan bulunabilir, dişiorgan ya da dişiorganlar, çiçeğin en ortasındaki ginosiyum bolumunu oluşturur. Her dişiorgan, bir ya da daha fazla sayıda, kıvrılmış yapraksı yapılar olan meyveyaprağından (karpel) oluşur. Meyveyaprağı, tohumtaslağı taşıyan, değişikliğe uğramış bir yapraktır. Itırşahıde olduğu gibi tek bir meyveyaprağından oluşan dişiorganlara basit, hardalda olduğu gibi iki ya da zambakta olduğu gibi üç ya da daha çok sayıda, kısmen ya da tamamen birleşmiş meyveyaprağından oluşan dişiorganlara bileşik dişiorgan denir.

Bir çiçek, her biri tek meyveyaprağından yapılmış iki ya da daha çok sayıda dişiorgan içeriyorsa apokarp, iki ya da daha çok sayıda meyveyaprağının birleşmesiyle oluşmuş tek bir dişiorgan içeriyorsa sinkarptır.

dişli, döner bir mile eklenmiş dişli bir çarktan oluşan makine parçası. Dişleri birbiri içine geçmiş çiftler halinde çalışan dişliler, dönme hareketini ve momenti (burma kuv-

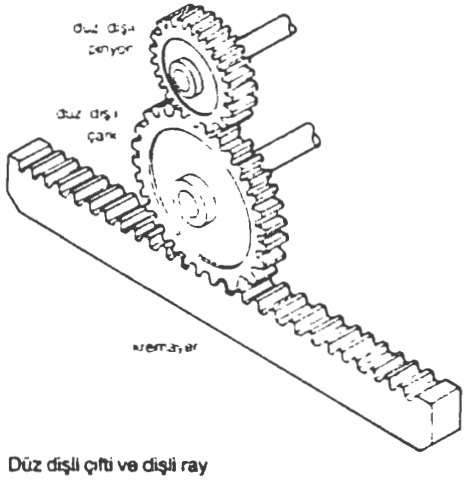

Düz dişli çifti ve dişli ray

veti), kaymaya yol açmaksızın bir milden ötekine aktarırlar. Bu türden bir dişli takımındaki çarkların dişleri çember biçiminde açılmışsa, yani dişliler dişli çarklar durumundaysa, millerin dönme hızlarının ve momentlerinin birbirine oranı sabittir. Eğer dişler, çembersel olmayan bir gövde üzerinde açılmışsa, millerin karşılıklı hız ve moment oranları değişir.

Çoğu dişliler çemberseldir. Hareketin bir milden ötekine sürekli bir biçimde, düzgün ve sabit bir hız oranında iletilebilmesi için, birbirini kavrayan dişlerin değme yüzeylerinin özel bir profilde biçimlendirilmiş olması gerekir. Dişli takımının daha az sayıda diş içeren küçük dişlisi (pinyon) devindirici mile bağlıysa, dişli çifti hızı azaltıcı ve momenti artırıcı işlev görür; eğer pinyon, hareketin iletildiği milin üzerinde bulunuyorsa, bu kez dişli çifti hız artırıcı ve moment azaltıcı etkide bulunur. Örneğin, hareketin iletildiği dişlinin (çark) diş sayısı, pinyonunkinin iki katıysa, çarkın momenti pinyonun momentinin iki katı, buna karşı-

lık, pinyonun hızı çarkın hızının iki katı olur.

Dişlilerin bağlandığı miller, birbirine olduğunca yakın konumda olmalıdır, ama karşılıklı konumlanmaları açısından hemen her uzamsal ilişkiye sahip bulunabilirler; doğrultuları paralel olabilir ya da olmayabilir, kesişebilir ya da kesişmeyebilir. Millerin bütün bu düzenleniş biçimlerine bağlı olarak, dişlilerin üstleneceği işlevler de değişir. Paralel miller, dişleri boylamasına düz ve millerin eksenine paralel olan (düz dişli) ya da vida biçiminde burulmuş (helisel dişli) silindirik dişlilerle birbirine bağlanabilir. Doğrultuları kesişen miller ise, dişleri kesik koniler üzerinde açılmış olan konik dişlilerle bağlanır. Paralel olmayan ve kesişmeyen miller genellikle bir sonsuz vida ve dişliyle bağlanır. Kesişsin ya da kesişmesin, paralel miller arasındaki açı çoğunlukla diktir (90°).

Temelde bir vida olduğundan, sonsuz dişlinin tek bir dişi vardır. Öte yandan pinyonun, paralel mil dişlileriyle (düz ve helisel) sürekli ilişkide olabilmesi için, en az beş dişinin bulunması gerekir. Bu nedenle, tek bir dişli çiftinde yüksek bir hız oranının elde edilebilmesi için, bir sonsuz vida ile bir dişli yeterlidir. Millerin paralel olması zorunluysa, yüksek bir hız oranının tutturulabilmesi için, birkaç dişli çiftinin seri olarak kullanılması gerekebilir. *Ayrıca bak.* diferansiyel.

dişli balinalar (*Odontoceti*), *Cetacea* takımının, çoğu denizlerde, yalnız birkaçı tatlı sularda yaşamaya uyarlanmış çok sayıda memeli türünü içeren alttakımı. Yedi familya içinde sınıflandırılan bu hayvanların ağzında, çubuklu balinalardaki gibi boynuzsu çubuklar değil gerçek dişler bulunur. Hemen hemen eşbiçimli olan dişler birçoğunda körelmiş, bazılarında sayısı iyice azalmıştır (tek dişi olan erkek denizgergedanı gibi); ama bazı türlerde diş sayısı 300'ü bulur.

Dişli balina türleri ve grupları üzerine ayrıntılı bilgi için *bak.* ak balina; denizgergedanı; gagalı balina; kaşalot; katil balina; musur; yunus.

dişlidil *bak.* radula

dişlikök, turpgiller (*Brassicaceae*) familyasının, *Dentaria* cinsinden, 10 kadar çokyıllık otsu bitki türünün ortak adı. Kuzey ılıman bölgelerde doğal olarak yetişen bu bitkile-

Dişlikök (*Dentaria laciniata*)
Joan E. Rahn - EB Inc

re, dişli ya da pulsu kökleri nedeniyle "dişlikök" denilmiştir. Dört taçyaprağı bulunan beyaz, pembe ya da leylak renkli çiçekleri gövdenin ucunda kümeler oluşturur. Kuzey Amerika'nın nemli ormanlarında yetişen *D. diphylla*'nın, her biri üç geniş yaprakçıktan oluşan bir çift gövde yaprağı vardır. Aynı yerlerde yetişen *D.laciniata*'nın, çevrel olarak dizilmiş üç gövde yaprağı bulunur; yaprakların her biri, kenarları dişli üç ince yaprakçıktan oluşur. Anadolu'da yaygın olan *D.bulbifera*'nın kökleri ishale karşı kullanılır.

dişlisazancık, *Atheriniformes* takımının *Cyprinodontidae* familyasından, başta Afrika ve Yenidünya'nın tropik bölgeleri olmak üzere tüm yeryüzüne dağılmış, ince uzun gövdeli birkaç yüz balık türünün ortak adı. Tatlı, tuzlu ve acı sularda yaşayabilen bu balıklara, bazı çöllerdeki sıcak su kaynaklarında bile rastlanır. Uzunlukları genellikle 15 cm'yi bulursa da türlerin bir bölümü çok daha küçüktür. Hayvan ve bitki ayrımı yapmaksızın suyun yüzeyinde beslenirler. Dişlisazancıklar, aynı takımdan akrabaları olan ve lepistes (gupi), moli, plati, kılıçkuyruk gibi çok tanınmış akvaryum balıklarını içeren *Poeciliidae*(*) familyasının üyelerine çok benzer. Aralarındaki temel fark. *Poeciliidae* üyelerinin canlı yavru doğurarak, bütün dişlisazancıkların ise yumurtlayarak çoğalmasıdır. Geçici su birikintilerinde yaşayan türler yumurtalarını dipteki çamurların arasına gömer ve kışın kuruyan gölcük, yazın yeniden suyla doluncaya kadar yumurtaların gelişmesi durur. Güney Amerika ve Afrika'da dağılmış olan bu türlerin yaşam çevrimi genellikle bir yıl içinde tamamlanır.

Dişlisazancıkların birçok türü göz alıcı renklerinden ötürü akvaryumlarda beslenir. En tanınmış cinsleri, başta lir kuyruk olmak üzere bazı akvaryum balıklarını içeren *Ahpyosemion*, *Epiplatys*, *Rivulus* ve *Aphanius*' tur; bu son cinsin *Aphanius fasciatus* ve *A. dispar* türleri Batı ve Orta Anadolu'daki acı ve tatlı sularda da yaşar. *A. burduricus* ise yalnız Burdur Gölünden tanınan bir türdür. Daha iri balıklara yem oldukları için beslenme zincirinin önemli bir halkası sayılan dişlisazancıklar ayrıca olta yemi olarak kullanılır ve sivrisinek larvalarıyla beslendikleri için bu böceklerle mücadelede büyük yarar sağlar.

California kıyılarında ve ABD'nin batısındaki bazı tuz göllerinde yaşayan *Cyprinodon* cinsinden dişlisazancıkların soyu tükenmek üzeredir.

dişotu (*Ammi visnaga*), HILTAN, KILIR ya da KÜRDANOTU olarak da bilinir, maydanozgiller (*Apiaceae* ya da *Umbelliferae*) familyasından biryıllık otsu bitki. Yakındoğu'da, Afrika'nın kuzeyinde ve Türkiye'de (Trakya, Batı ve Güney Anadolu) yaygın olarak yetişir. Meyvelerinin sapları kürdan gibi kullanıldığı için bu adla anılan, yaklaşık 100 cm yüksekliğindeki bitkinin parçalı yaprakları ve beyaz çiçekleri vardır. Meyveleri 2 mm uzunluğunda, hafif sivrilmiş oval biçimli ve esmer renklidir. Bu keskin kokulu ve acımsı meyveler çok eskiden beri bazı yörelerde kalp damarlarını genişletici, idrar ve gaz söktürücü, öksürük kesici, taş ve kurt düşürücü ilaç olarak kullanılır. Gene Yakındoğu ülkeleri ile Türkiye'de yetişen yabani dişotu (*A. majus*) 25-100 cm yüksekliktе, beyaz çiçekli otsu bir bitkidir; ortalama 1,5-2 mm uzunlukta, kokusuz meyveler verir.

Dişotu (*Ammi visnaga*)
Turhan Baytop Koleksiyonu

dişsiz balinalar *bak.* çubuklu balinalar

dişsizler *bak.* Edentata

Dithmarschen, Danca DITMARSKEN. Jutland Yarımadasının batı kıyısında, Eider ve Elbe ırmakları arasında yer alan bölge. Bugün Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaleti içindedir. Tarihte adından ilk kez 9. yüzyılda söz edilen Dithmarschen, Elbe'nin kuzeyindeki üç Sakson bölgesinden biriydi. 1144'teki bir halk ayaklanmasında kontunun öldürülmesinden sonra bir süre Saksonya dükü ile çekişen Bremen başpiskoposunun yönetimine girdi. 1434'te bağlı papazlıkların oluşturduğu merkezî yargı organı, zamanla 48 naipten oluşan bir yönetime dönüştü ve 1447'de göreneğe dayalı yasalar yazıya geçirildi. 1473'te Kutsal Roma-Germen imparatoru III. Friedrich, Dithmarschen'i Danimarka kralı I. Christian'a tımar olarak verdiyse de, Danimarka krallarının, bu topraklardan yararlanma girişimleri Hemmingstedt'te kötü bir yenilgiye uğramalarıyla noktalandı (Şubat 1500). 1580'de bölge krallığa bağlı Güney Dithmarschen ile düklüğe bağlı (Gottorp) Kuzey Dithmarschen olarak ikiye bölündü; 1773'te bütün bölge Danimarka kralının yönetimine geçtiğinde de bu yönetsel ayrım sürdü. Danimarka kralları altında yarı bağımsız bir statüsü olan Dithmarschen, 1867'de Schleswig ve Holstein ile birlikte Prusya'ya katıldı.

dithyrambos, Yunanistan'da İÖ 7. yüzyılda Şarap Tanrısı Dionysos onuruna yapılan şenliklerde, "şarap şimşeğiyle çarpılmış" birinin yönetiminde çalınıp söylenen doğaçlama şarkı. Apollon'un onuruna söylenen daha ağırbaşlı *paian*'ın(*) karşıtıydı. İÖ 600 dolaylarında edebi bir tarz olarak belirmeye başladı; şair Arion'un(*) bu tarihte bu tür şarkılar yazdığı, bunları adlandırarak Korinthos'taki Dionysos Şenlikleri yarışmalarında resmen sunduğu kabul edilir. Şenliklerde 50 yetişkin erkek ve oğlan çocuğundan oluşan korolar kamış flütlerin eşliğinde Dionysos sunağı çevresinde dans ederek şarkı söyler, öndeyişi okuyan kişi de onları yönetirdi.

İÖ 6. yüzyıl sonlarında *dithyrambos* bir edebi tür olarak yerleşmişti. Bu türde yapıt verenlerin en ünlüsü Pindaros'un öğretmenlerinden olduğu söylenen Hermioneli Lasus'tu (d. y. 548). *Dithyrambos*'un altın çağı, genel olarak Yunan korolu lirik şiirinin doruğa ulaştığı döneme rastlar; Simonides, Pindaros ve Bakkhylides bu türde yapıtlar vermiştir. Simonides ile Pindaros' unkiler hakkında bilinenler azsa da Bakkhylides'in iki *dithyrambos*'unun tamamı, birkaçının da uzunca parçaları günümüze ulaşmıştır. Bakkhylides'in *18'inci Od*'u, koro ile solocu arasında bir diyalog içermesi bakımından olağandışı bir örnektir. Anlatının dramatik etkisini artırmak yolundaki bu

girişim, zamanla klasik *dithyrambos*'un yerini niçin daha canlı tragedya yöntemlerine bıraktığını açıklayabilir.

Dithyrambos şairleri İÖ 450'den başlayarak, gitgide daha şaşırtıcı dil ve müzik oyunlarına başvurdular. Sonunda türün adı eskiçağ eleştirmenlerinin gözünde "şişirilmiş," "abartılmış" anlamına gelmeye başladı.

Modern şiirde gerçek *dithyrambos*'lara ender rastlanır.

Dittersdorf, Karl Ditters von, asıl adı (1773'e değin) KARL DITTERS (d. 2 Kasım 1739, Viyana - ö. 24 Ekim 1799, Schloss Rothlhotta, Neuhof, Bohemya), kemancı ve besteci. Çalgı müziği yapıtlarından başka *Singspiel*(*) biçiminin oluşmasını sağlayan hafif operalar yazmıştır.

Çocukken çok yetenekli bir kemancıydı. On iki yaşında Sachsen-Hildburghausen prensinin orkestrasında düzenli olarak çalıyordu. Daha sonraları Viyana'da opera orkestrasında çaldı. Gluck'la arkadaş oldu ve 1761'de onunla birlikte Bologna'ya gitti. Orada kemancı olarak büyük ün kazandı. 1765'te Grosswardein piskoposunun orkestra yönetmeni oldu. Piskoposluk sarayında kurduğu özel sahne için ilk operası *Amore in musica*'yı (Müzikte Aşk) yazdı. İlk oratoryosu *Isacco*'yu da bu dönemde besteledi. Piskoposa bağlı sanatçıların Küçük Perhiz sırasında da hafif operalar sahnelemeyi sürdürmesi skandala yol açtı. İmparatoriçe Maria Theresia'nın sert eleştirileri ile karşılaşan piskopos, 1769'da orkestranın işine son verdi. Ditters 1770 dolaylarında Silezya'daki Johannisberg'de gene bir din adamının, Breslau prens-piskoposu Kont Schaffgotsch'un hizmetine girdi. Bu dönemde, aralarında *Il viaggiatore americano*'nun da (1770; Amerikalı Gezgin) bulunduğu 11 komik opera ve *Davidde penitente* (1770; Tövbekâr Davud) adlı bir oratoryo besteledi. 1773'te Viyana'da soyluluk unvanını ve Dittersdorf adını aldı. Aynı yıl *Esther* adlı oratoryosu seslendirildi. 1779 dolaylarında yakın bir dostluk kurduğu Haydn onun operalarını, çok gelişmiş bir müzik çevresi olan Esterházy prenslerinin sarayına tanıttı. Dittersdorf 1783'te Viyana'da Mozart'la birlikte yaylı çalgılar dörtlülerinde çalmaya başladı. Bu dönemden sonra çok sayıda yapıt verdi. 1786'da *Giobbe* adlı oratoryosunu seslendirdi. Ayrıca çeşitli operalar besteledi. Bunlardan *Doktor und Apotheker* (1786; Doktor ve Eczacı), *Hieronymus Knicker* (1789) ve *Das rote Käppchen* (1790; Kırmızı Şapkalı Kız) büyük başarı kazandı. Özellikle *Doktor und Apotheker* Alman *Singspiel* türünün klasik örnekleri arasına girdi. Dittersdorf çok sayıda çalgı müziği yapıtı da besteledi. 1795'te Piskopos Schaffgotsch ölünce küçük bir emekli aylığı bağlanarak işten çıkarıldı. Yoksul düşmüş ve sağlığı bozulmuş bir durumda, Bohemya'daki Neuhof'ta bulunan Schloss Rothlhotta'da, Baron Ignaz von Stillfried'in hizmetine girmeyi kabul etti. Ölüm yatağında yazdırdığı otobiyografisi içerik bakımından fazla basit kalmakla birlikte, 18. yüzyıl müziği araştırıcıları için çok önemli ve ilginç bir kaynaktır.

Dittersdorf, Viyana klasik okulunun ilk bestecilerindendir. Senfonilerinin çoğu oldukça ilgi çekicidir. Keman konçertoları incelenmeye değer özellikler taşır. Arp, flüt, klavsen, kontrbas ve başka çalgılar için yazdığı konçertolar da seslendirilmekte, plak kayıtları yapılmaktadır. Yaylı çalgılar dörtlülerinden bazıları, Haydn'inkiler kadar derin ya da Boccherini'ninkiler kadar çekici olmasa da, özgün yapıtlardır. Bir opera bestecisi olarak Dittersdorf, hafif, tasasız ve bazen de duygusal *Singspiel*'leriyle anılır.

Dittersdorf, Karl Traugott Riedel'in oymabaskı çalışması
Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

Dittoniyen Kat, Avrupa'nın kuzeybatısında Devoniyen Dönemde (y. 395-50 milyon yıl önce) oluşan Eski Kırmızı Kumtaşları bölümü. Dovntoniyen Kat kayaçlarının üstünde ve Brekoniyen Kat kayaçlarının altında yer alan Dittoniyen Kat adını, İngiltere'deki Ditton Priors bölgesinde saptanan yüzey oluşumlarından alır. Dönüşümlü olarak marn (kireçli kil) ve kumtaşı katmanlarından oluşan Dittoniyen Kat yaklaşık 370 m kalınlığındadır. Kumtaşları tümüyle renkli (kırmızı, mor, sarı, yeşil) ve çoğunlukla kalkerlidir (kalsiyum karbonatça zengin). Günümüzde rastlanan yataklarda görülen dalga izleri, çamur çatlakları ve yağmur damlalarının izleri, Dittoniyen kayaçların sığ sularda yığıldığına ve zaman zaman yüzeye çıktığına işaret eder. Galler'in sınır bölgelerinde, konglomeralar, kumtaşları ve mıltaşları, 15 m kalınlığında birbirini dönüşümlü olarak izleyen katman dizileri oluşturur. Bu yataklar büyük olasılıkla, dolambaçlı akarsu kanallarının ürettiği birikintı (alüvyon) ovası üzerinde tortulların birikmesi yoluyla oluşmuştur. Dittoniyen kayaçlar, *Psammosteus* cinsi balığa benzeyen ilkel omurgalılar fosilleriyle ayırt edilir.

Diu, Hindistan'ın batısında, Goa, Daman-Diu birlik toprağına bağlı il ve il merkezi kasaba. Diu kasabası Umman Denizindeki Kambay Körfezinde, Gucerat eyaletinin Saurashtra kıyısı açıklarındaki bir adada kuruludur. Uzunluğu yaklaşık 11 km, genişliği 3 km olan ada, görkemli Sé Matriz Katedrali ve doğal güzellikleriyle ünlüdür. Kasaba, 1534'te Portekizlilerin eline geçti ve 1961'e değin Portekiz kolonisi olarak kaldı. Hindistan yönetimine geçişte kanlı çatışmalara sahne oldu. Diu, Goa 1987'de Hindistanın bağımsız bir eyaleti olana değin Goa, Daman ve Diu birlik toprağının parçasıydı. *Bacra* (hintdarısı) ve hindistancevizi başlıca ürünleridir. Sanayi dalları arasında balıkçılık, gıda işleme ve tuz sayılabilir. Adada bir havalimanı vardır. Nüfus (1981) kasaba, 8.020; il, 30.421.

diüretik *bak.* idrar söktürücü

Divakarapandita, asıl adı DIVAKARA (d. 1040, Kamboçya - ö. y. 1120), dinsel ve yönetsel görevlerde dört Kamboçya kralına (II. Harshavarman, VI. Jayavarman, I. Dharanindravarman ve II. Suryavarman) hizmet etmiş Brahman. Adının parçasını oluşturan *pandita* (bilge rahip) unvanını sonradan almıştır.

Fırsatları değerlendirmeyi çok iyi bilen Divakarapandita art arda gelen saray darbelerinde sağ kalmayı başardığı gibi, her yeni hükümdarın gözüne girmeyi de becerdi. II. Suryavarman, dünyanın en büyük dinsel yapılarından ve eski Khmer (Kamboçya) uygarlığının en büyük ürünlerinden biri olan Angkor Wat tapınağının yapımını, Divakarapandita'nın isteği üzerine başlattı. Angkor Wat'ta, Divakarapandita anısına dikilmiş bir anıt da bulunur.

Divali (Sanskrit dilinde *dipavali*: "ışık dizisi"), Hindistan'ın en önemli dinsel şenliklerinden biri. Hindu takvimindeki Aşvina ayının karanlık yarısının 13. günüyle Karttika ayının aydınlık yarısının 2. günü arasındaki (Miladi takvime göre ekim sonlarında) 5 gün boyunca kutlanır. Bolluk tanrıçası Lakshmi onuruna (Bengal'de Tanrıça Kali onuruna) düzenlenen Divali geleneği özellikle tüccarlar arasında yaygındır.

Şenlik sırasında, topraktan yapılmış küçük kandiller evlerin ve tapınakların korkuluklarına dizilir, dere ve ırmaklara salınır. Böylece, Rama'nın (Hindu Tanrısı Vişnu'nun bedenleşmesi) Ayodhya'ya dönmesi ve 14 yıllık bir sürgünden sonra kral olarak taç giymesi anılır. Asıl şenlik günü olan dördüncü gün, Vikrama takvimine göre yeni yılın başlangıcıdır. O gün tüccarlar dinsel törenler düzenler ve yeni hesap defterleri açarlar. Şenlik süresince en yeni elbiseler giyilerek ziyaretler yapılır, armağanlar verilir, evler süslenir. Bir sonraki yılın şanslı geçmesi umuduyla kumar oyunları özendirilir ve Tanrı Şiva ile Parvati'nin anısına Kailasa Dağında zar oyunları oynanır.

Çoğunluğunu tüccarların oluşturduğu Caynacılar arasında da Divali şenliklerinin önemli yeri vardır. Caynacılıkta Divali günü, 24. Tirthankara (tarihin her döneminde Caynacılığı insanlığa tebliğ ettiğine inanılan kurtarıcı) olan Mahavira'nın (Büyük Kahraman) Nirvana'ya (tinsel kurtuluş) ulaştığı gündür. Kandiller, Mahavira'nın ölümüyle yok olan kutsal bilginin ışığını simgeler.

divan, âşık edebiyatında aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılan ve besteyle okunan şiir türü. Divanlar gazel, murabba, muhammes, müseddes biçiminde olabilir. Gazel biçimindekilerin musammat ve ayaklı (ya da yedekli) tipleri de vardır. Bir tür müstezat olan ayaklı divan, dizeler arasına "fâilâtün fâilün" ziyadesi eklenerek oluşturulur.

Azerbaycan âşıkları arasında "divani" olarak adlandırılan 14 heceli bir şiir türü ve aynı adlı bir âşık havası vardır. Bu hava, Anadolu âşıkları arasında da yaygınlık kazanmış, âşık fasıllarında çalınıp söylenmiştir.

divan, klasik Türk müziğinde dindışı sözlü formlardan biri. Divan en az üç kıtalık bir şiir üstüne bestelenir. Kıtalar birbirinden aranağmeyle ayrılır. Her kıtanın başına genellikle "ah", "yâr" gibi bir terennüm sözcüğü eklenir. Divanlarda kıtalardan biri yer yer ritimsiz okunacak biçimde; bir başkası da, doğaçlama izlenimi vermesi için bütünüyle ritimsiz olarak bestelenmiştir. Bu formun en ünlü örnekleri Nevres Paşa'nın "Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş" (şehnaz) ve "Hasretle bu şeb gâh uyudum, gâhi uyandım" (uşşak) diye başlayan divanlarıyla, Suphi Ziya Özbekkan'ın "Dün gece ye's ile kendimden geçtim" (hicaz) diye başlayan divanıdır. Muhayyer makamındaki, bestecisi bilinmeyen ve "Ok gibi, hublar beni yaydan yabana attılar" diye başlayan divan da çok ünlüdür.

divan, İslam devletlerinde idari yargı, maliye, askerlik ve yönetimle ilgili işleri yürüten kurul ve dairelere verilen ad.

Hz. Ömer döneminde (hd 634-644) ortaya çıkan ilk divanda, ganimetlerden pay alma-

ya hak kazanan askerlerin adları kaydedilirdi. Daha sonra ise divana kayıtlı olanlara, ele geçirilen toprakların sahiplerinden alınan vergilerden maaş verilmekteydi. Devletin toprağa dayanması sürecinin bir parçası olan bu maaşlar babadan oğula da geçiyordu. Muaviye döneminde (661-680) divan hesap, posta ve haberleşme işleriyle ilgili bir kuruluştu. Abbasilerde hem en yetkili yönetim organı, hem de devletin yazışma, yargı, kayıt ve arşivle ilgili işlerini yürüten daire ve kurullar bu adla anılıyordu. Büyük Selçuklularda ve Anadolu Selçuklularında divanlar, öbür İslam devletlerindekine benzer işlere bakardı. Ama Anadolu Selçuklu divanları birer kuruldan çok, devlet dairesi niteliğindeydi. İran'da yaklaşık 19. yüzyıla değin divan genel olarak merkezi hükümet anlamında kullanıldı. Hint-Türk İmparatorluğu'nda (1556-1707) divan, temelde hükümetin mali işlerine bakardı. Eyaletlerde bu kuruma bağlı başka divanlar vardı. Osmanlılarda divan (Divan-ı Hümayun[*]) devletin en yüksek merkez kuruluydu. Önceleri padişahın, sonra genellikle sadrazamın başkanlığında toplanırdı. Tanzimat'a değin sadrazamın ve daha alt derecedeki devlet görevlilerinin başkanlık ettikleri başka divanlar da varlıklarını sürdürdü. Tanzimat'tan sonra oluşturulan divanlar ise yargı ve denetim kurullarıydı. Eyaletlerde valilerin de birer divanı vardı. Aynı bölgede birbiriyle bağlantılı köylerin oluşturduğu küçük kadılıklara da divan denirdi. Nahiye konumundaki bu yönetim birimleri kapsadıkları köy sayısına göre "dörtdivan", "sekizdivan" gibi adlarla anılırdı. Osmanlı Devleti'nde devlet yönetimiyle ilgili önemli defter ve kütüklerin yanı sıra hükümdar tahtına divan dendiği de olurdu. Saray ve konaklardaki toplantı salonları ve büyük mekânlar ise divanhane olarak adlandırılırdı. Bu odalar çepeçevre minder ve yastıklarla döşenmişti. Divan sözcüğünün bugünkü anlamı da (oturulacak yer) buradan gelmektedir.

divan, divan edebiyatı şairlerinin, şiirlerini belli bir düzen içinde topladıkları kitap.

Önceleri, herhangi bir konu üzerine yazılmış yapıt demek olan divan sözcüğünün (örn. *Divanü Lugati't-Türk*) bu anlamı zamanla daralmış ve şiirlerin yer aldığı antoloji anlamında kullanılmaya başlamıştır. Daha sonraları ise bir şairin bütün şiirlerinin toplandığı yapıta divan denmiştir.

Zamanla (14. ve 15. yy'lar) divanlarda şiirler belli bir düzen içinde sıralanmaya başladı. Buna "divan tertibi", böyle divanlara da "mürettep divan" denirdi.

Tam bir divanda sırasıyla kaside (tevhid, münacat, na't, medhiye), tarih (tarih düşürme), musammat, gazel bölümleri, en sonda da lugazlar, muammalar, müfredler, azadeler yer alır. Divanda gazeller, uyak ve rediflerinin son harfinin Arap alfabesindeki sırasına göre ("elif"ten başlayıp "ye"ye kadar) sıralanır. Her harfte en az bir şiir olması şarttır. Ama bu kurala uymayan şairler de olmuştur. *Ayrıca bak.* divançe.

divan edebiyatı, Türklerin 13-19. yüzyıllar arasında Anadolu'da yarattıkları, İslam kültürünün ortak özelliklerini yansıtan, geniş ölçüde Arap ve Fars edebiyatının etkisini taşıyan yazılı edebiyat. Türklerin İslam dinini kabul ettikleri ilk dönemlerden başlayarak Orta Asya'da (önceleri Uygurcanın, daha sonra da Çağataycanın yayıldığı bölgelerde) ve Azerbaycan'da aynı nitelikleri taşıyan bir edebiyat ortaya çıkmışsa da, divan edebiyatı tanımlaması genellikle Anadolu'da oluşan edebiyat için kullanılır.

Türleri. Divan edebiyatı dindışı ve dini-tasavvufi olmak üzere iki ana kolda gelişmiştir. Şiir ve düzyazı alanındaki en eski örnekler 13. yüzyıldan kalmış olmakla birlikte, divan edebiyatının doğuşunun daha eskilere gidebileceğini gösteren ipuçları da

Ahmed Paşa, Âşık Çelebi Tezkiresi'ndeki bir minyatürden ayrıntı, 16. yy; Millet Kütüphanesi, İstanbul
Ara Güler

vardır. Başlangıcından beri şiir düzyazıdan daha önde gelmiş, daha hızlı gelişmiştir. Bunda, şiirin hüner göstermekte daha elverişli bir alan olmasının rolü vardır. Divan şairi, söz ve anlam sanatlarını kullanarak, yeni mazmunlar(*) bularak okuyucuyu daha kolay etkiler. Düzyazı alanındaysa farklı bir durum göze çarpar; halk için yazılan kitaplarda öğretici yan ağır bastığından sanatlı anlatımlara ilgi duyulmamıştır. Buna karşılık belagat(*) kuralları çerçevesindeki düzyazılarda anlam bir yana itilmiş, hüner gösterme ön plana çıkmıştır.

Divan edebiyatı yazarlarının beslendikleri kaynaklar başta dinsel inançlar olmak üzere İslami ilimler, İslam tarihinin önemli olayları, tasavvuf, Hint-İran kökenli söylenceler, peygamber kıssaları ve evliya menkıbeleri, çağın bilimleri (örn. kimya, simya, hikmet, hey'et), günlük olaylar, gelenek ve göreneklerdir; ayrıca terimler, deyimler, atasözleri vb ile zenginleşen dildir. Divan şiirinde aşk büyük bir yer tutar. Aşk hem tasavvufi, hem de dünyasaldır. Tasavvufa bağlanan şairin amacı, mutlak güzellik olan Tanrı'yı bulmaktır. Tanrısal aşk maddi aşkla başlar. Bir güzele âşık olan şair, duygularını daha sonra soyutlama yoluyla tanrısal aşka dönüştürerek, Tanrı'ya kavuşmak için çabalar. Aşkı din dışı bir anlayışla işleyen şairlerin şiirlerinde, tapınılacak bir varlık olan kadın önemli bir yer tutar. Bu tür şiirlerde kadın, âşığını sürekli biçimde üzer ve yaşamdan bezdirir.

Dil konusunda büyük ölçüde Arapçayla Farsçanın etkisinde kalan divan edebiyatında sözcük çok önemlidir. Her sözcük tam anlamıyla ve yerli yerinde kullanılmalıdır. Divan edebiyatı anlatım açısından belagat kurallarına bağlıdır ve sanatçılar ustalıklarını gösterebilmek için bunlara olabildiğince uymaya dikkat etmişlerdir. Şairler teşbih(*), istiare(*), hüsn-i talil(*), iham(*), kinaye(*), leff ü neşr(*), tecahül-i arif(*), telmih(*), mecaz(*), mecaz-ı mürsel(*), teşhis ü intak(*) vb söz ve anlatım sanatlarını kullanarak özgün bir şiir oluşturmaya çalışmışlardır. Bu nedenle şiirin estetik kurallarına uymak, çoğu zaman konudan önemli tutulmuştur.

Divan şiirinin ölçüsü aruzdur. Aruzda açık ve kapalı heceler çeşitli kalıplarda, kendilerine özgü bir düzen içinde sıralanır. Şairler seçtikleri kalıba mutlak olarak uymak zorundadır.

Divan şiirinin konu bakımından birçok türü vardır. Dindışı şiirde başlıca türler bahariye, cemreviye(*), dariye(*), fahriye(*), iydiye, medhiye(*), mersiye(*), gazavatname(*), sakiname(*), hamamname(*), sahilname(*), kıyafetname(*), surname(*), lugaz(*), muamma(*), hicviye(*), hezliyat(*), tarih düşürme(*) ve şehrengizdir(*). Dini-tasavvufi şiirde ise tevhid(*), münacat(*), na't(*), maktel-i Hüseyin(*), miraciye(*), hilye(*), mevlid(*), kırk hadis(*), menakıbname(*) başlıca türlerdir. Dindışı düzyazı alanında tezkire(*), tarih düşürme(*), seyahatname(*), siyasetname(*), münşeat(*), sefaretname(*); dini-tasavvufi düzyazı alanında ise evliya tezkiresi(*), kısas-ı enbiya(*) ve siyer(*) başlıca türlerdir. Hem düzyazı, hem şiir olarak ürün verilmiş türlerin başında hikâye gelir. Bunların dinsel ve destansal olanlarının yanında tek ya da çift kahramanlı aşk hikâyeleriyle temsili hikâyeler de çokça yazılmıştır.

Divan şiiri nazım biçimleri bakımından da hayli zengindir. Şiirde bütünlük amaçlanmadığından konu birliği beyitte yoğunlaşmıştır. Beyit dışında konu birliği olan nazım biçimleri rubai(*) ve kıtadır(*).

Divan şiirinin nazım biçimleri beyit ve bend olmak üzere iki ana kola ayrılır. Beyit temeline dayananlar da aynı ve ayrı uyaklı olmak üzere ikiye ayrılır. Aynı uyaklıların

Âşık Çelebi, Âşık Çelebi Tezkiresi'nden bir minyatür, 16. yy; Millet Kütüphanesi, İstanbul
Ara Güler

başlıcaları gazel(*), kaside(*) ve müstezaddır(*). Ayrı uyaklı tek nazım biçimi ise mesnevidir(*). Bendlerden oluşan nazım biçimleri de, tek bendli ve çok bendli olarak ikiye ayrılır. Tek bendliler rubai ve tuyuğ(*), çok bendliler ise musammat ana başlığı altında toplanan murabba(*), şarkı(*), muhammes(*), tahmis(*), tardiye, taştir, müseddes(*), tesdis, müsebba, tesbi, müsemmen, tesmin, muaşşer(*), taşir, terkib-i bend(*) ve terci-i benddir(*). Bunun dışında müfred (tek beyit) ve azade de (tek mısra) anılabilir.

Gelişimi. 13-15. yüzyıllar arasında divan şiirinde en önemli gelişme Farsçadan yapılan çevirilerdir. Bu dönemde Sadi, Nizami vb şairlerin şiirlerinin çevrilmesiyle divan şiiri-

nin özellikleri büyük ölçüde belirlenmeye başlamıştır.

Hoca Dehhani (13. yy) maddi aşk ve şaraptan söz eden şiirler yazmış, buna karşılık Nesimî tasavvuf düşüncesini işlemiştir. Kadı Burhaneddin (ö. 1398) tasavvuf şiirleriyle divan şiirinin kurucuları arasında yer alır. Aynı biçimde Şeyhî de tasavvuf şiiri geleneğinin öncülerindendir. Bu dönemde Ahmed-i Dâi (15. yy) Türkçenin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

15. yüzyıl sonlarıyla 16. yüzyıl başlarında saray çevresinin ilgi ve desteğini kazanan divan şiiri gerçek kimliğini bulmaya başlamıştır. Ahmed Paşa (ö. 1496/97) ve Necati Bey (ö. 1509) bu dönemde sivrilen şairler olmuşlardır. 16. yüzyılda farklı eğilimler ortaya çıkmıştır. Türki-i basit (yalın Türkçe) adı verilen bir akım içinde yer alan Edirneli Nazmî (ö. 1555) ve Tatavlalı Mahremî (ö. 1535/36) divan şiirini yenileştirmeye çalışmışlarsa da pek başarılı olamamışlardır. Bu yüzyılda Zâtî (ö. 1546) güzel buluşlarıyla ön plana çıkmış, divan şiirinin en büyük şairlerinden biri sayılan Fuzuli (ö. 1556) lirik aşk şiirlerinin en yetkin örneklerini vermiştir. Hayali Bey (ö. 1557) zengin bir düş gücüyle süslü özentici bir şiire ilgi duymuş, Bâkî (ö. 1600) söz ve anlam oyunlarıyla süslediği şiirleriyle divan şiirinin büyük ustalarından biri olmuş ve "sultanü'ş-şuara" (şairler sultanı) adını haketmiştir. Bu dönemin öbür ünlü şairlerinden Bağdatlı Ruhî (ö. 1605/06), çevresindeki ahlaksızlık ve ikiyüzlülükleri alaycı bir üslupla eleştirmiştir. 17. yüzyılda Nef'i (ö. 1635) de kaside ve hicivleriyle kendini göstermiştir. Şeyhülislam Yahya (ö. 1644) yalın bir dilin egemen olduğu gazelleriyle dikkati çekmiş, Nailî-i Kadim de (ö. 1666) titizlikle seçilmiş sözcüklerle kurduğu gazellerinin özgünlüğüyle sivrilmiştir. Sebk-i hindi (yadırgatıcı benzetmelerin ve düş oyunlarının egemen olduğu şiir dili) akımının öncüsü olan Neşatî'nin (ö. 1674) şiirlerinde ince bir işçilik göze çarpar, Nâbî (ö. 1712) ise yapıtlarında daha çok düşünceye önem vermiştir. 18. yüzyılın ünlü şairi Nedim (ö. 1730), şiirlerinde döneminin yaşantısını büyük bir başarıyla yansıtmıştır. Sebk-i hindi akımının en büyük ustası sayılan Şeyh Galib ise (ö. 1799) ağır bir dille tasavvuf konusunu işledi.

18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı toplumunun Batı'ya açılmasıyla yeni bir edebiyat geleneği oluşmaya başladı. Bu dönem şairlerinden Enderunlu Vâsıf (ö. 1824), Nedim etkisinde bir halk şiiri anlayışına yönelirken, İzzet Molla (ö. 1829) genellikle tasavvuf konularını dile getirdi. Encümen-i Şuara'dan (şairler topluluğu) Leskofçalı Galib (ö. 1867) ve Hersekli Arif Hikmet (ö. 1903) gene tasavvuf konularını klasik bir dille işlemiş, Yenişehirli Avnî (ö. 1884) genellikle tasavvufa yönelen, kimi zaman da büyük bir karamsarlığı yansıtan şiirlere ağırlık vermiştir.

Düzyazı, divan edebiyatında üç tür halinde gelişmiştir: Yalın düzyazı, süslü düzyazı, orta düzyazı. Yalın düzyazıda halkın konuştuğu dil kullanılmış, halk kitapları, halk öyküleri, Kuran tefsirleri, hadis açıklamaları bu türde yazılmıştır.

Süslü düzyazıda hüner ve marifet göstermek amaçlanmıştır. Bu türe genellikle medrese öğrenimi görmüş, Osmanlıcayı iyi bilen yazarlar yönelmiştir. Çok uzun cümlelerin, bol söz ve anlam oyunlarının göze çarptığı bu türün en belirgin örneklerini Veysî (ö. 1628) ve Nergisî (ö. 1635) vermiştir. Süslü düzyazıda çok ürün verilmiş bir alan da tezkiredir(*). Bu türün ilk klasik örneğini 16. yüzyılda Âşık Çelebi yazmış ve tezkire geleneği 19. yüzyılda Fatin Efendi'ye değin sürmüştür.

Orta düzyazı ise, divan edebiyatının hemen hemen bütün klasik yazarlarının yazdığı bir türdür. Belirgin özellikleri söz ve anlam oyunlarından, hüner ve marifet göstermekten kaçınılmış ve içeriğin ön planda tutulmuş olmasıdır. Özellikle tarih, gezi, coğrafya ve din kitapları bu türde yazılmıştır.

divan sazı, Türk halk müziğinde bağlama ailesinden çalgıların meydan sazından sonra en büyük boylusu. Ortalama 75 cm'si sap, 45 cm'si tekne olmak üzere, toplam boyu 120 cm kadardır. Teknenin derinliği 25-26 cm, genişliği 22-23 cm kadar olur. Akordu, cura bağlamanınkinden (ya da daha yaygın adıyla bağlamanınkinden) bir oktav daha pes olduğundan davudi bir ses verir. İkişerli ya da üçerli üç takım tel takılır. Alttakiler *la* (110 frekanslı), ortadakiler onun dörtlüsü olan *re*, üsttekiler ise, alttakilerden dört derece daha pes olan *mi* sesine akortlanır. Günümüzde, uzunhavalardan önce yapılan doğaçlamalarda (açışlarda) kullanılan divan sazının, eskiden "çöğür" adıyla saray müziğinde de kullanıldığı sanılmaktadır.

divançe, küçük divan. Divançelerin düzeni de genellikle divanda olduğu gibi kaside, tarih (tarih düşürme), musammat, gazel ve kıta sırasını izler. Ama bir divançede bu bölümlerden en az biri eksik olur. Divançe belli türleri seven şairin bilinçli seçmesi olabildiği gibi, bir şairin divan dolduracak kadar şiir yazamadan ölmesi nedeniyle de oluşabilir. Divan edebiyatının ünlü şairi Figanî'nin (ö. 1532) divançesi bu türdendir. *Ayrıca bak.* divan.

divanhane, geniş anlamıyla hükümdarın tahtının bulunduğu salon; daha dar anlamıyla Anadolu'nun bazı yörelerinde evin odalarının arasında, bazen bir yüzü bahçeye açık olarak düzenlenen büyük mekân. *Ayrıca bak.* sofa.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, Osmanlı Devleti'nde meşruti yönetime geçiş denemelerinin ilk meclislerinden sayılan yüksek yargı kurulu. Nizamnamelerle talimatların hazırlanması, yüksek devlet görevlilerinin yargılanması, devletle kişi arasındaki uyuşmazlıkların çözümü ve danışmanlık gibi hizmetleri yürüten Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin 1868'de iki ayrı meclise ayrılmasıyla kuruldu. Yasa ve tüzükleri hazırlama görevi Şûra-yı Devlet'e bırakılırken, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye temyiz (yargıtay) ve istinaf mahkemelerinin görevlerini üstlenen ceza ve hukuk dairelerinden oluşan, devletin son yüksek yargı kurulu olarak görevlendirildi. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye aynı zamanda ilk modern Osmanlı yargı kuruluydu. Vilayetlerdeki meclis-i temyiz-i hukuk, meclis-i kebir-i cinayet adlı mahkemelerin en üst mercii sayılan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin bir görevi de devletle kişiler arasındaki uyuşmazlıkları "hakkaniyet" ilkesiyle çözmekti. Meşrutiyet kurumu olma özelliği de bu yetkisinden kaynaklanmaktaydı. Yönetime karşı özerkti ve çalışmaları 1 Nisan 1868 tarihli Nizamname-i Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ile 16 Mart 1870 tarihli Nizamname-i Dahili adlı iki tüzükle belirlenmişti. 1869'da Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti adı altında örgütsel yapısı genişletildi. 1870'te de Adliye ve Mezahib Nezareti adı altında bir bakanlık haline getirildi. Yaklaşık iki yıl varlığını sürdüren Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, Yargıtay'ın kökeni kabul edilmiştir.

Divan-ı Âli, Anadolu Selçuklularında ve Osmanlılarda yönetsel ve yargısal kurul.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin en büyük kurulu olan Divan-ı Âlâ ya da Divan-ı Âli'ye (Yüce Divan) hükümdar başkanlık ederdi ve kurulda devlet, adalet, diploması konuları görüşülürdü. Yargı kararları infaz için sahib-i âzama (vezir) gönderilirdi. Sultanın katılmadığı zamanlarda Divan-ı Alâ, sahib-i âzamın başkanlığında toplanırdı. Divanın her gün toplanması bir yasa gereğiydi. Divan münşiler, tercümanlar, naib, atabeg, müstevfi, emir-i ârız ve ışraf-ı memalikten oluşurdu. Emir-i dâd, toplantının törensel gereklerini yerine getirirdi. Münşiler kararları, tercümanlar yabancı hükümdarlara gönderilecek mektupları yazarlardı. Misal, menşur ve nameler yazımdan sonra kaabız-ı divan denen görevli tarafından onaylanmak üzere sahib-i âzama sunulur ve böylece işlemleri tamamlanmış olurdu. Divanda alınan kararların ve yapılan işlemlerin ilgili defterlere geçirilmesi de bir yasa gereğiydi.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde padişahın huzurunda düzenlenen ödül, nişan, madalya ve uğurlama törenlerine Divan-ı Ali denirdi. Divan-ı Ali aynı zamanda, 1876 Kanun-ı Esasisi'nin getirdiği bir yargı kuruluydu. Bu kurul, nazırları, yüksek düzeydeki devlet görevlilerini yargılamakla görevliydi. Padişah iradesiyle atanan 10'u âyan, 10'u Şûra-yı Devlet üyesi, 10'u Divan-ı Temyiz üyesi olmak üzere 30 üyeden oluşurdu. Benzeri bir kurul da Divan-ı Ali-i Askeri adı altında silahlı kuvvetler için oluşturulmuştu. Bu kurul 1912 Balkan Savaşı yenilgisinden sorumlu tutulanları da yargılamıştı.

Divan-ı Ârız, eski İslam devletlerinde orduyla ilgili işleri yürüten kurul.

Divan-ı Arız, Abbasilerde ikinci derece bir divandı ve ârızü'l-ceyşin başkanlığında toplandığında Divanü'l-Arızi'l-Ceyş de denirdi. Büyük Selçuklularda ise Divan-ı Büzürg'den (Büyük Divan) sonrakı dört alt kuruldan biriydi. Savunma ve savaş konularının görüşüldüğü kurula ârız, ârız-ı ceyş ya da ârız-ı sultan başkanlık ederdi. Arız, ordu komutanlığı ile bir ilgisi olmamakla birlikte, Divan-ı Büzürg'de orduyu temsil eden üyeydi. Anadolu Selçuklularında Divan-ı Arız, ordunun savaş gereksinmelerine bakar, asker aylıklarını öder, kayıt ve yoklama işlerini yürütürdü. Başkanı, emir-i ârızdı. Eyaletlerde ise bölgesel savunma işlerinden ârızü'l-ceyş denen görevliler sorumluydu.

Gaznelilerde Divan-ı Arız'a, sahib-i divan-ı ârız başkanlık ederdi. Ordu komutanlarının arasından seçilen bu görevli divan başkanlığının yanı sıra, hükümdarın askeri danışmanlığını da yapardı. Gazne ordusunun eğitiminden, savaşa hazırlanmasından sorumlu olan Divan-ı Arız, orduyu yılda bir kez hükümdarın denetimine çıkarırdı. Divanın, Darü't-Tahrir denen kaleminde de ordu kayıtları tutulurdu. Savaşlarda birliklerin gereksinimleri divan tarafından karşılandığı gibi, ganimetler de bu kuruluşça korumaya alınırdı. Memlûklerde ise benzer görevleri Mısri ve Şami olmak üzere iki daireye ayrılan Divan-ı Ceyş-i Mansure yapardı.

Divan-ı Hümayun, Osmanlı Devleti'nin en yüksek karar organı. Divan-ı Hümayun'un varlığı I. Osman (Gazi) dönemine (1299-1324) uzanmakla birlikte ilk kuralları I. Bayezid (Yıldırım) döneminde (1389-1402) belirlenmiştir. Bu dönemde Divan-ı Hümayun padişahın başkanlığında toplanırdı. II. Mehmed (Fatih), devletin merkezileşmesine paralel olarak divana bazı temel değişiklikler getirdi. Fatih Kanunnamesi, divanın işleyişini ve hiyerarşisini belirli kurallara bağladı. Padişahın divana başkanlık

etmesi yöntemi kaldırıldı. Artık egemen sınıfın öbür mensuplarının çok üzerinde bir konuma yükseltilen padişah, vezirleriyle dahi araya mesafe koyuyor ve isterse divan toplantılarını "kasr-ı adil" denen bir kafes arkasından izleyebiliyor, ama toplantılara müdahale etmiyordu. Bu durum divana başkanlık eden sadrazamın devlet yönetimindeki etkisini artırdı. Bununla birlikte I. Selim (Yavuz) ve I. Süleyman (Kanuni) zaman zaman divana başkanlık etmeyi sürdürdüler. Başlangıçta her gün toplanan Divan-ı Hümayun, 16. yüzyılın başlarında haftada beş kez, aynı yüzyılın sonlarında ise haftada dört kez toplanıyordu. IV. Mehmed döneminde (1648-87) toplantı günü haftada ikiye indiyse de daha sonra yeniden dörde çıkarıldı. 18. yüzyıl başlarında Divan-ı Hümayun etkinliğini büyük ölçüde yitirdi ve devlet yönetiminde ağırlık sadrazamın İkindi Divanı'na geçti. Gene 18. yüzyıl başlarında divan toplantıları III. Ahmed tarafından yeniden haftada iki güne indirildi. Daha sonra haftada yalnızca bir kez salı günleri toplanan Divan-ı Hümayun, 1768'de altı haftada bir gün toplanmaya başladı. 1837'de Meclis-i Vükela'nın oluşturulmasıyla fiilen ortadan kalkmasına karşın, Osmanlı Devleti'nin sonuna değin varlığını simgesel olarak sürdürdü.

İstanbul'un alınmasından 18. yüzyıla değin Divan-ı Hümayun, Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı denen yerde toplanırdı. Sadrazam, kubbealtı vezirleri, Rumeli beylerbeyi, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nişancı, başdefterdar, şıkk-ı evvel ve şıkk-ı sani defterdarları divanın asıl üyeleriydi. Yeniçeri ağası ve kaptanıderya, ancak vezir rütbesinde olmaları halinde görüşmelere katılabilirlerdi. Bunlar belli bir statüye bağlı üyelerdi. Reisülküttab, tezkireciler, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası da divan üyesi olmamakla birlikte Divan-ı Hümayun'un yardımcıları olarak toplantıya katılırdı. Divanın asıl üyeleri teşrifata uygun olarak düzenlenmiş yerlerine oturarak görüşmelere katılırken, reisülküttab, tezkireciler, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası toplantıyı ayakta izlerlerdi. Bu görevlilerin dışında toplantıların hazırlanması ve yürütülmesi, kararların uygulanması, infaz gibi işlere yardım eden pek çok hizmetli vardı.

Divan-ı Hümayun çalışmasına geleneksel olarak sabah namazından sonra törenle başlardı. Reisülküttab telhis kesesini (gündem) sadrazamın soluna, divitdar bir peşkir ile bir torba akçeyi önüne koyardı. Tezkireciler de Defterhane'den gerekli defterleri toplantıya getirirlerdi. Çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası ve divan çavuşları Divan-ı Hümayun'un güvenliği, dilekçelerin alınması, şikâyetçilerin sıraya konması gibi işleri yaparlardı. Oturum boyunca, gündemdeki konular görüşülüp karara bağlanırdı. Kararlar arz gününde sadrazam tarafından padişaha sunulur ve onun onayı alınırdı. Sadrazam seferdeyken divana genellikle onun yerine sadaret kaymakamı denen en kıdemli vezir başkanlık ederdi. Divana çağrılan elçilerle görüşmeler Divan-ı Hümayun tercümanları aracılığıyla yürütülürdü. Alınan kararların hemen uygulanması yasa gereğiydi. Cuma günkü toplantılara cuma divanı(*) ya da huzur mürafaası(*) denir ve hukuksal sorunlarla davalar ilgili kazaskerce çözülürdü. Hükümler reisülküttabın buyruğundaki kâtiplerce hemen yazılarak ilgililere verilir, berat düzenlemesi gerektiğindeyse konu nişancıya havale edilirdi.

Muhzır ağa, bostancılar odabaşısı ile öbür güvenlik ve infaz görevlileri, divandan çıkan idam, tutuklama ya da sürgün cezalarını infaz için dışarıda beklerlerdi. Öğle namazından önce oturum kapanır, görüşülemeyen konular sadrazamın İkindi Divanı'nda ele alınırdı. Üyelerin sarayda öğle yemeği yemeleri ve törenle dağılmaları bir gelenekti.

Divan-ı Hümayun'un kapıkulu ulufelerinin dağıtılması ve elçilerin kabulü ile ilgili özel toplantılarına Galebe Divanı ya da Ulufe Divanı denirdi. Bu tür divanlar, ek olarak yapılan törenin dışında, olağan Divan-ı Hümayun'dan sayılırdı. Divan-ı Hümayun özel durumlarda padişahın gerekli görmesi halinde de toplanır, bu tür toplantılarda yalnızca bir konu görüşülürdü.

Divan-ı Hümayun'a bağlı Beylik, Tahvil, Rüus ve Amedi kalemleri vardı. Bu kalemlerde Divan-ı Hümayun'dan çıkan kararlarla ferman ve beratların örnekleri, mühimme, şikâyet, ahkâm, rüus ve tahvil defterlerine aynen geçirilirdi. Yabancı devletlerle ilgili kararlar name defterlerine yazılırdı. Bu kayıtlara Divan-ı Hümayun sicilleri denirdi.

Divan-ı Hümayun, 16. yüzyılda yapılmış bir minyatür; Avusturya Ulusal Kütüphanesi, Viyana

Alfa Yapım

Divan-ı İnşa, eski İslam devletlerinde hükümdarın yazışmalarını, berat, nişan ve menşurların hazırlanması işlerini yürüten kalem.

Abbasilerde Divan-ı İnşa iki birimden oluşurdu: Divan-ı Sır ve Divan-ı Müraselat. Her iki birim de vezirlerin gözetiminde çalışırdı. 9. yüzyılda Divan-ı Sır "emirü'l-berid", Divan-ı Müraselat da "sahibü'd-divani'r-resail" denen birer vezirin başkanlığında görev yapıyordu. Daha sonra Divan-ı İnşa'nın daha özerk çalışması ve ayrı bir kurum olması öngörülerek reisü'd-divani'l-inşa olarak anılan bir vezire bağlandı. Divan-ı İnşa'ya bazen Divan-ı Aziz de denirdi. Asıl görevi halife ile yabancı hükümdarlar arasındaki yazışmaları yürütmekti. Ayrıca, sunulan dilekçelere halife adına derkenar yazmak divan başkanının göreviydi. Bu işleme tevki denirdi.

Divan-ı İnşa, Büyük Selçuklularda da merkezi örgütlerdendi. Divan-ı Resail ve'l-İnşa ve Divan-ı Tuğra birimlerinden oluşuyor, "tuğrai" ya da "sahib-i divan-ı inşa" denen vezir tarafından yönetiliyordu. Hükümdarın eyalet yöneticileri ile yazışmalarını yürüten bu divan, berat, menşur, atama ve arazi belgelerini de düzenlerdi.

Divan-ı İnşa, Samanilerde Divan-ı Risalet ya da Darü't-Tahrir, İlhanlılarda İnşa-i Memalik adını taşırdı ve başında da münşi-i divan-ı büzürg bulunurdu. Memlûklerde ise bu divan daha kapsamlı bir örgüttü; amiri olan kâtib-i sır ya da nazır-ı divan-ı inşa, doğrudan hükümdara bağlıydı. Divanda "muvakki" denen ve tevki işiyle görevli memurlar, "dest" ve "derc" denen birimler vardı. Mükâtebe, menşur, ferman, müraselе, name, ahidname, tayin ve ıkta işlemleri bu bürolarda yapıldığı gibi, vezir, has ve üstaddar divanlarından gelen techiz, tevkii, tevcih müsveddeleri de gene Divan-ı İnşa'da temize geçirilirdi.

Divan-ı İstifa, bazı eski İslam devletlerinde maliye ve hazine dairesi.

Anadolu Selçuklularınca, Büyük Selçuklulardaki benzeri maliye örgütü örnek alınarak kurulan Divan-ı İstifa'nın amiri olan müstevfi ya da sahib-i divan-ı istifa aynı zamanda Büyük Divan'ın da üyesiydi. Divan-ı İstifa mali işlerden sorumluydu; ama ıkta ve arazi defterleri ile ilgili işlemler, Büyük Divan üyelerinden pervane tarafından yürütülmekteydi. İlhanlılardaki Divan-ı Müstevfi ise cami, mukarrer, avarice, harac-ı mukarrer, kanun, tevcihat, ruznamçe defterlerinin işlenmesinden sorumluydu.

Memlûklerde Divan-ı İstifa-yı Sohbe ve Divan-ı İstifa-yı Devlet, Divan-ı Nazar denen merkez maliye örgütünün birimleriydi. Bütün mali hesaplar Divan-ı İstifa-yı Sohbe'de tutulurdu. Müstevfi-i sohbe bu birimin amiriydi ve emrinde müstevfi denen görevliler olurdu. Divan-ı İstifa-yı Devlet ise sayım, yazım, gelir ve gider hesaplarının tutulmasından sorumluydu. Osmanlılarda Divan-ı İstifa'nın yerini defterdarlıklar almıştır.

Divan-ı İşraf, eski İslam devletlerinde kamu maliyesini denetleyen kurul.

İlk Divan-ı İşraf, Emevi halifesi I. Muaviye döneminde (661-680) kuruldu. Abbasilerde, İşraf-ı Mahzen ve İşraf-ı Darü't-Teşrifat, genel denetim divanının birimleriydi. Büyük Selçukluların merkez örgütünde, ikinci derecedeki dört divandan biri Divan-ı İşraf-ı Memalik'ti. Amirine sahib-i divan-ı işraf-ı memalik ya da müşrif denirdi. Divan-ı İşraf-ı Memalik devletin genel mali ve idari işlerini denetleyen en yetkili kuruldu. İşraf-ı Memalik, gerekli gördüğünde kent ve kasabalara naipler göndererek her konuda inceleme yaptırabilirdi. Bu denetim sistemini olduğu gibi koruyan Anadolu Selçuklularında Divan-ı İşraf'ın amirine müşrif-i mülk ya da işraf-ı memalik, bazen de müşrif denirdi. Eyyübilerde ve Memlûklerde Divan-ı İşraf yoktu. Erbab-ı kalemden seçilen vezir ve nazır aşamasındaki yedi büyük yöneticiden biri müşrif-i memalık yetkisiyle ülke genelinde denetimlerde bulunurdu. Daha özel denetimler için de müşrif-i matbah ve müşrif-i hazine denen görevliler vardı.

Divan-ı Mezalim, eski İslam devletlerinde idari yargı kurulu.

Abbasilerde Divan-ı Mezalim en üst idari yargı kurulu konumundaydı ve halkın şikâyetlerini de dinlerdi. Kurul başkanı ordu komutanlarından seçilirdi. Muhtedi döneminden (869-870) sonra bu görev halife adına kadi'l-kudata bırakıldı ve kurulun, halk ile yöneticiler, tahsildarlar ve nüfuzlu kişiler arasındaki uyuşmazlıklara bakması da gelenek haline geldi. Gazneliler, Zengiler ve Memlûklerdeyse Divan-ı Mezalim'e hükümdarlar başkanlık ederdi.

Fatımiler, Eyyubiler ve Memlûklerde Divan-ı Mezalim ya da Darü'l-Adl haftada iki gün (pazar ve çarşamba) toplanır ve halkın şikâyetlerini dinler, gerekli durumlarda da tarafların ifadelerini alarak hüküm verirdi. Bu divanın en gelişmiş biçimi Memlûklerde görülmüştü. Genellikle hükümdarın başkanlığında toplanan Divan-ı Mezalim'in üyeleri kadi'l-kudat, vezir ve emirler, daha alt derecede beytülmal vekili, reisü'l-belde, kâtib-i sır, nazır-ı ceyş ve tevki idi. Silah-

dar, candar, haseki memlûkleri, ümera-yı ulûf gibi askeri yetkilerle hacib ve devaddar da emirleri yerine getirmek, için Divan-ı Mezalim salonunda hazır bulunurdu. Kâtib-i sır, dava konularını yüksek sesle ve hükümdara hitaben okur, davacılar huzurda dinlenirdi. Mezhep kadılarını ilgilendiren konular ise onlara havale edilirdi. Konu askerlikle ya da ikta ile ilgili ise hacibin ya da nazırü'l-ceyşin görüşleri alınırdı. Divan, görüşlerden sonra hükümdar ve üyelerin birlikte yedikleri yemekle sona ererdi.

Divan-ı Muhasebat, Tanzimat Dönemi'nde devlet harcamalarını denetlemek amacıyla 29 Nisan 1865'te kurulmuş organ. Bugünkü Sayıştay'ın temelini oluşturur. *Ayrıca bak.* Sayıştay.

divanıharp, silahlı kuvvetler mensuplarına ve yargı yetkisi içine giren öteki kişilere yönelik suçlamalara bakan askeri mahkeme ve bu mahkemenin işleyişini düzenleyen yargılama usulü. Eski dönemlerde genellikle sivillerin yararlandığı haklardan yoksun olan askerler, bütünüyle komutanlarının emirlerine göre davranmak zorundaydı. Ortaçağda da geçerli olan bu askeri hukuk anlayışı, 16. yüzyıla değin sürdü. Bu dönemde suç ve cezaları belirlemekle görevli askeri konseylerin ortaya çıkmasıyla, askeri yargı işlemleri başlamış oldu.

İngiltere'de düzenli bir orduyu disiplin altına almak amacıyla çıkarılan 1689 tarihli İsyan Yasası, bugünkü Angloamerikan askeri hukukunun başlangıcı olarak kabul edilir. Günümüzde ülkelerin çoğunda askeri mahkemeler eliyle uygulanan ayrı askeri yargı yasaları yürürlüktedir; bu mahkemelerin kararları genellikle gözden geçirilmek üzere sivil temyiz mercilerine gönderilir. Bu alanda ilginç bir istisna oluşturan Almanya'da önemsiz ve sıradan suçlar dışında askeri personeli yargılama ve cezalandırma yetkisi sivil mahkemelere bırakılmıştır.

Divanıharp genellikle kendisini oluşturan üst makamın gönderdiği bir ya da birden çok davaya bakmak üzere toplanır ve görevi bitince dağılır. Genel divanıharp ancak büyük bir askeri üssün komutanı, bir general, amiral ya da daha yüksek bir askeri merciin emri üzerine toplanır. Özel divanıharp, alay komutanı ya da tugay komutanı rütbesinde komutanlarca oluşturulabilir. Genel divanıharp her türlü suçu yargılamaya ve her türlü cezayı vermeye yetkilidir. Buna karşılık özel divanıharp yalnızca kısa süreli hapis ve disiplin cezaları verebilir. Divanıharp oluşturmaya yetkili askeri merci, heyete katılacak üyeleri kendi komutası altındaki subaylar arasından seçer. Heyet yargılama sonunda sanığın ya da sanıkların suçlu olup olmadığına karar verir ve gerekli cezayı belirler.

Türk hukukunda Askeri Mahkemeler Kuruluş ve Yargılama Usulü Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1963'ten sonra divanıharp deyimi yerine askeri mahkeme deyimi kullanılmaya başlanmıştır. Sıkıyönetim dönemlerinde, yasaya göre özel görev yapan askeri mahkemelere Sıkıyönetim Mahkemesi adı verilir. Bu mahkemeler yalnızca sıkıyönetim döneminde görev yapmak üzere askeri yargıç ve savcılardan oluşturulur ve görevleri sona erince dağılır.

divani, Osmanlılarda yaygınlık kazanmış bir yazı türü.

İlk kez II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-81) kullanılmaya başlamıştır. Selçuklularda da görülen benzeri yazı, Osmanlı divanisinin ilkel biçimi olarak kabul edilebilir. Divani, tevkii ve talik yazının bazı özelliklerini taşımakla birlikte, harflerin biçimi, bitişmesi ve istif yapısı onlardan oldukça farklıdır. Divani yazıda harflerin karakteri büyük ölçüde değişmiştir. Örneğin kuyruklar uzayarak kıvrımlar oluşturmuş, harfler yer yer iç içe geçerek değişik

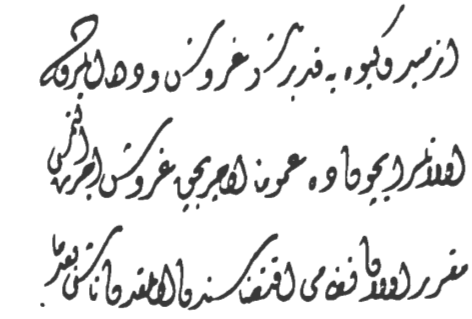

Divani yazı örneği
Ana Yayıncılık Arşivi

istif özellikleri kazanmıştır. Satır sonlarının yukarıya doğru uzaması da divani yazıya özgü bir özelliktir.

Divani, Osmanlıların özellikle divan belgelerinde, resmî metinlerde, yargı kararları ve vakıf kayıtlarında kullandıkları, taklit edilmesi güç bir yazı türüdür. Daha gelişkin biçimi celi divani(*) adını taşır.

divani celisi *bak.* celi divani

divani kırması, divani yazının nk'a özellikleri taşıyan daha yalın biçimi. Divani yazının daha hızlı yazılması gereksiniminden doğan divani kırması, çoğunlukla mah-

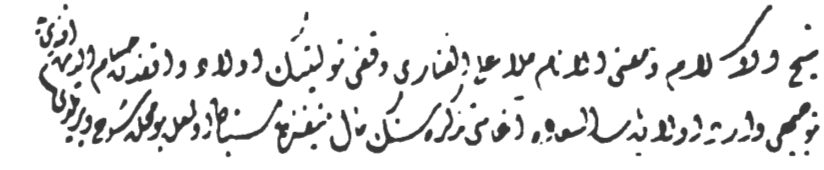

Divani kırması yazı örneği
Ana Yayıncılık Arşivi

keme kayıtlarında, mahkemelerin ve resmî makamların verdikleri belgelerde kullanılmıştır. Taklidi zor olduğu gibi, yazanların elinde oldukça değişik biçimler aldığından, okunması da güç bir yazı türüdür.

Divaniye, ed- Irak'ın ortagüney kesiminde, el-Kadisiye ilinin (*muhafaza*) merkezi kent. Ülkenin en küçük illerinden birinde yer alır. Bağdat'ın 160 km güneyinde, Fırat Irmağına bağlı bir kanalın 32 km batısında, sulak bir alanda kuruludur. Başlıca uğraş alanı tarımdır; bağları, meyve bahçeleri ve hurma ağaçlıkları vardır. Nüfus (1965) 60.486.

Divanü Lugati't-Türk, tam adı KİTABU DİVANÜ LUGATİ'T-TURK, Kaşgarlı Mahmud'un Araplara Türkçe öğretmek ve Türkçenin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu göstermek amacıyla 1072-74 arasında hazırladığı ansiklopedik sözlük. Bugün elimizde yalnızca Şamlı Mehmed bin Ebu Bekir'in 1266'da kopya ettiği bir nüshası bulunmaktadır (Millet Kütüphanesi, İstanbul). *Divan* ilk kez Kilisli Rifat'ın (Bilge) denetiminde yayımlanmış (1915-17, 3 cilt), Besim Atalay'ın yaptığı Türkçe çevirisi ise Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkmıştır (1939-43, 4 cilt; 2. bas. 1985-86). Dehri Dilçin yapıtın Arap alfabesine göre dizinini hazırlamış (1957), Robert Dankoff-James M. Kelly (1982-85, 3 cilt) sözlüğün bilimsel yayınını yapmışlardır.

Kitabın Halife el-Muktedi'ye (hd 1075-94) sunulması dikkate alınarak Kaşgarlı'nın *Divan*'ı Bağdat'ta yazdığı düşünülmektedir. *Divan* yaklaşık 7.500 sözcük içerir. Sözcükler Arap dilbilgisinin sözcük kalıplarına göre dizilmiş, tanımların daha iyi anlaşılabilmesi için de çeşitli Türk boylarının halk edebiyatlarından derlenen sayılar (atasözü), sağular (ağıt), koşuklar (şiir), deyimler örnek olarak kullanılmıştır. Türkçe olmayan sözcükler alınmamış, ayrıca çok bilinen kadın ve erkek adlarıyla, Türk-İslam ülkelerine ilişkin coğrafi adlara da yer verilmiştir.

Divan'ın çeşitli yerlerinde sunulan bazı dilbilgisi kurallarından başka, Türk lehçelerinin (özellikle Hakaniye Türkçesi ve Oğuz Türkçesi) özellikleri de anlatılmıştır.

Yıllarca çeşitli Türk boyları arasında dolaşan Kaşgarlı, Doğu Türkistan ile Maveraunnehir ve Bizans arasındaki bölgede yaşayan Türk boylarının coğrafi konumlarını, yayılışlarını, gelenek ve inanışlarını anlatmaya özen göstermiş, bu arada İslam dünyası içinde yer almayan Türklere (örn. Uygur Türkleri) yer vermemiştir.

Türkçenin ilk sözlüğü olarak kabul edilen *Divan*'da yer alan renkli, dairesel dünya haritasında merkez, Türk hukumdarlarının oturduğu Balasagun'dur. Harita 11. yüzyıl Türk boylarının önemli bir bölümünün Orta Asya'daki coğrafi konumlarını göstermesi açısından önemlidir.

diverjans (matematikte) *bak.* ıraksama

divertikül, vücudun büyük organlarından birinin duvarında oluşan kese ya da cep biçimindeki çıkıntı. En çok yemek borusu ile ince ve kalın bağırsaklarda görülür. *Ayrıca bak.* bağırsak divertikülü.

divertimento (İtalyancada "eğlendirme"), 18. yüzyıla özgü, hafif ve eğlendirici nitelikte müzik tarzı. Genellikle yaylı ve nefesli çalgılar ya da her ikisi için yazılan birkaç bölümden oluşur. Bölümler sonat, çeşitleme biçimleri, dans ve rondoları içerir. Haydn'ın birçok divertimentosundan bir de iki ayrı yaylı çalgılar üçlüsünün iki ayrı mekânda aynı anda çalması için yazılmış olan *Altılı*'dır. Mozart'ın divertimentoları genellikle kasasyon ve serenad adını taşıyan yapıtlarına benzer. Bunun tek istisnası, oda müziğinin başyapıtları arasında yer alan K 563 *Yaylı Çalgılar Divertimentosu*'dur. Divertimento, yaylı çalgılar dörtlüsünün kaynaklarından biri olmuştur. Her ikisi de yaylı ve üfleme çalgıları için yazılmış olan Beethoven'ın Opus 20 *Yedili*'si ile Schubert'in Opus 166 *Sekizli*'sinde divertimento tarzı bir dereceye kadar korunmuştur.

Divini, Eustachio (d. 4 Ekim 1610, San Severino delle Marche, Ancona yakınları - ö. 1685, Roma, İtalya), bilimsel optik aletlerin yapımı için gerekli olan teknikleri geliştiren İtalyan bilim adamı.

Galilei'nin öğrencisi olan Benedetto Castelli'nin yanında bir süre eğitim gördükten sonra 1646'da Roma'ya yerleşen Divini, burada saat ve mercek yapımcısı olarak çalışmaya başladı. Bu dönemde çeşitli bileşik mikroskoplar ile uzun odaklı teleskoplar geliştirdi. Ağaç boruların içine yerleştirilen dört mercekten oluşan teleskopların odak uzaklığı 15 m'nin üstündeydi.

Kendi geliştirdiği bir teleskopla yaptığı gözlemlere dayanarak Ay'ın haritasını hazırlayan Divini, bu haritanın bakır oymabaskılarını hazırlayarak 1649'da yayımladı. Astronomi alanında ayrıca, Satürn'ün bazı halkalarını ve Jüpiter'in üzerindeki lekeleri ve uydularını inceledi. Geliştirdiği mikroskopların ve teleskopların çoğu Floransa, Roma, Padova ve başka müzelerde günümüze değin korunmuştur.

Divinópolis, Brezilya'da, Minas Gerais eyaletinin (*estado*) ortagüney kesiminde kent. Deniz düzeyinden 672 m yüksekliktekî bir platoda, Pará Irmağına yakın bir noktada kuruludur. 1911'de belediye merkezi, 1915'te de kent statüsü kazandı. Ekonomisinde tarım (manyok, mısır, pirinç, kahve, kaymakağacı, fasulye, şekerkamışı) ve hayvancılık önemli bir yer tutar. Metalurji tesisleri, dokuma fabrikaları, tabakhaneleri ve mandıralarıyla Minas Gerais'teki en önemli sanayi merkezlerinden birisidir. 156 km doğusundaki eyalet merkezi Bela Horizonte'ye kara ve demir yoluyla bağlanır. Nüfus (1980) 108.344.

divit, eski dönemlerde kullanılan ve genellikle silindir biçimindeki bir kalemdanla bir hokkadan oluşan yazı takımı.

Genellikle gümüş, kurşun, kurşun ve kalay alaşımı ya da porselenden yapılırdı. 18. yüzyılda en gözde divit malzemesi gümüştü.

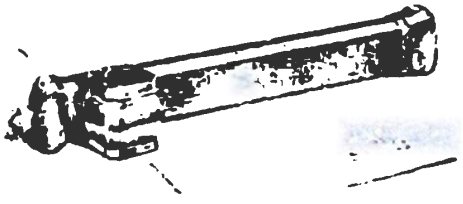

Divit, Hoca Ali Rıza'nın bir çiziminden ayrıntı, y. 1910
Ana Yayıncılık Arşivi

Krallar için hazırlanmış, metal ayaklar üstüne oturan tahtadan divitler de vardı. Bunların içinde kapakları metalden cam mürekkep kapları da bulunurdu. Daha sonraki divitlere ince mumlar için şamdan, mürekkep kurutma tozu kutusu, mühür kutusu vb eklendi.

Osmanlı divitleri Batı'da görülenlere göre daha sadeydi. Kolay taşınması için hokkayla kalemdan birbirine bağlı yapılırdı. Hattatlar ya da kâtipler divitlerini bellerine sardıkları kuşağın arasında taşırlar, kaymasın diye de divit şiltesi denen deriden bir kılıf içine koyarlardı. Genellikle pirinçten yapılan Osmanlı divitlerinde hokka, kalemdanın alt bölümüne, dışarıdan bakıldığında görülmeyecek biçimde vidalı olarak yerleştirilir ya da üst bölümün kenarına perçinlenirdi.

Her iki tip divitte de hokkanın küçük, metal bir kapağı vardı. Hokkanın içine lika denen didiklenerek kabartılmış ham ipek konur, mürekkep bununla karıştığı için dökülmezdi. "Kubur" denen ve ağaçtan da yapılan kalemdanın içinde kalemden başka, üstünde kalemin ucunun kesildiği makta ile küçük bir bıçak da bulunurdu.

Osmanlılarda divit genellikle bakır ya da pirinçten ya da ceviz, abanoz, zeytin ve kuka gibi ağaçlardan yapılırdı. Ayrıca pişmiş topraktan, gümüş ya da altından, tombaktan, fildişinden, sombalığı kemiğinden divitler olduğu gibi, bazısı demir üzerine gümüş ya da altın kaplama, kakma, savatlama gibi tekniklerle bezenirdi.

Divitçioğlu, Sencer (d. 14 Şubat 1927, İstanbul), Türk iktisatçı. Tarih alanındaki çalışmalarıyla da tanınmıştır.

1950'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi. Paris Üniversitesi İktisadi Bilimler Fakültesi'nde doktora yaptı. 1957'de Türkiye'ye dönerek İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne asistan olarak girdi. *Marx'da İktisadi Büyüme* (1959) adlı

Divitçioğlu
Ara Güler

teziyle doçent oldu. 1967'de İktisat Fakültesi'nce profesörlüğe yükseltildiyse de, bu kararı üniversite senatosu onaylamadı. Senato kararının Danıştay'ca bozulmasına karşın Divitçioğlu profesörlüğe ancak 1976'da yükseltildi. Aynı yıl İktisat Nazariyeleri ve İktisadi Düşünce Tarihi Kürsüsü başkanı oldu. 1977'de yayımlanmaya başlayan *Toplum ve Bilim* dergisinin 1-17. sayılarının yönetmenliğini yaptı. 1982'de 1402 sayılı yasaya dayanan İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından öğretim üyeliğine son verildi. Bundan sonra Divitçioğlu 1983-84'te Paris Üniversitesi'nde konuk profesör olarak ders verdi.

Çeşitli iktisat kuramlarını matematiksel bir dille ele alan Divitçioğlu'nun iktisat alanındaki başlıca çalışmaları *Mikroiktisat* (1962), *Antalya Bölgesi Girdi-Çıktı Analizi* (1966), *Das Kapital Üstüne Çeşitlemeler* (1969) ve *Değer, Üretim ve Bölüşüm*'dür (1982). Tarih alanında da *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler* (1966), *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* (1967), *Kök Türkler* (1987) adlı yapıtları, Türkiye'de ve yurt dışında çeşitli dergilerde yayımlanan makaleleri, matematiksel iktisadın soyut model arayışlarını tarihe uygulama çabalarını yansıtır.

divitin, bir yüzünde çözgü, öteki yüzünde atkı iplikleri kullanılan kadife görünümlü kumaş. Divitinde atkı ipliği, çözgü ipliğine göre bir numara daha kalın ve daha az bükümlüdür. Atkı ipliğinin az bükümlü olması tüylendirme sırasında kumaşa kadife görünümü sağlar. Divitin kumaşların havları sık, ince ve yumuşaktır. Bazı türleri, basit bir keçeleştirme işlemiyle de elde edilebilir. Yumuşak ve parlak yüzeyli bir kumaş olduğundan özellikle kırsal bölgelerimizde basma gibi çok tutulur. Divitinden genellikle kadın elbiseleri yapılır. Perde, yastık ve yorgan yüzü yapımında da kullanılır.

divizyonizm (Fransızca *division*: "ayırma", "bölme"), resim sanatında boya maddesinin (pigment) palette karıştırılmadan tuvale küçük, noktamsı fırça vuruşlarıyla uygulanması. Bu teknikle yapılan resimlerde renkler ve tonlar, ancak uzaktan bakıldığında ayrı ayrı boyaların bir arada görülmesiyle kavranır. Ayrıca çeşitli boyaların yalnızca görsel olarak birleşmesi yapıta olağanüstü bir parlaklık ve ışıltı kazandırır. Oysa palette karıştırıldıktan sonra tuvale uygulanan boyalar resmin ışıltısını azaltır.

Alla prima(*) tekniğiyle çalışan birçok ressam bir ölçüde bu tekniği uygulamışsa da, divizyonizmin asıl öncüleri Jean-Antoine Watteau (1684-1721) ve Eugène Delacroix'dır (1798-1863). Pierre Renoir'ın (1841-1919) "gökkuşağı paleti"ni benimseyen bazı izlenimciler de bu teknikle çalışmışlardır. Divizyonizm terimini ilk kez kullanan Paul Signac(*) tekniğin ilkelerini şöyle belirlemiştir: 1) Tayftaki bütün renklerin ve bunların tonlarının palette karıştırılmadan kullanılması, 2) yerel renklerin, ışığın renginden ve yansımalardan ayrılması, 3) bu etmenler arasındaki denge ve ilişkilerin karşıtlık, ton ve yansıma kurallarıyla uyumlu olarak kurulması, 4) fırça vuruşlarının büyüklüğünün, resmin izleneceği en uygun uzaklık göz önünde tutularak belirlenmesi. Yeni-izlenimciliğin(*) temelini oluşturan bu tekniği Georges Seurat(*) bilimsel olarak sistemleştirmiş ve noktacılıkla(*) en yetkin düzeyine ulaştırmıştır.

Divizyonizm 1880'lerde ve 90'larda İtalya'da Giovanni Segantini (1858-99), Gaetano Previati (1852-1920) ve Guiseppe Pelliza da Volpeda (1868-1907) gibi yeni-izlenimciliği benimseyen sanatçılar tarafından bir akım niteliğine dönüştürülmüştür.

Divo, Fildişi Kıyısı'nın ortagüney kesiminde il (*département*) ve il merkezi (1969) kasaba. Yöredeki Didaların muz, ananas, kahve, kakao, kereste ve kauçuk gibi ürünleri burada toplanır ve ihraç edilir. Kentte devlete ait bir kahve ve kakao araştırma enstitüsü ile kiliseler vardır. Divo ilinin yüzölçümü 7.920 km²'dir. Nüfus (1975) kasaba, 37.896; (1975) il, 202.511.

Divriği, topraklarının bir bölümü İç Anadolu Bölgesi, daha büyük bölümü Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Sivas iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.782 km² olan Divriği ilçesi doğuda Erzincan, güneyde Malatya illeri, batıda Kangal, kuzeyde de Zara ve İmranlı ilçeleriyle çevrilidir.

İlçe topraklarının büyük bölümünü Karasu-Aras Dağları(*) engebelendirir. Bu dağların batı ucu Divriği ilçesinin güney kesiminde belirginleşmeye başlar. Bu kesimdeki başlıca yükseltiler Gönderen Dağı (Ulutepe'de 2.432 m) ile Yama Dağının Çalgan Tepesidir (2.735 m). Kuzey kesimi engebelendiren Çengellidağ'ın doruğu ilçe sınırları dışında kalır. İlçe alanı çok sayıda akarsuyla parçalanmıştır. Bunların en önemlisi Çaltı Suyudur(*). Akarsu vadileri genelde dar oluklar biçimindedir. Vadilerin genişlediği düzlükler ve ovalık alanlar pek görülmez.

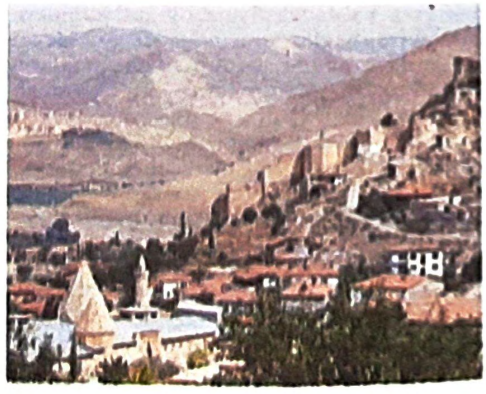

Divriği'de Ulucami (solda) ve kale surları (sağda), Sivas
Dialek

Tarıma elverişli alanların sınırlılığı bitkisel üretime olanak tanımamaktadır. Akarsu boylarında ve ilçe merkezinin güneyinde uzanan dar düzlükte yapılabilen bitkisel üretim yerel tüketime yöneliktir. En çok buğday, fiğ, patates, soğan, sebzeler, elma, erik ve üzüm yetiştirilir. İlçedeki hayvancı-

lık etkinliği de pazardan çok halkın kendi gereksinimini karşılamaya yöneliktir.

İlçede temel ekonomik etkinlik madenciliktir. Kâtip Çelebi *Cihannüma*'da yörede "mıknatıs madeni"nin bulunduğundan söz eder. 1936'da Sivas-Erzurum Demiryolu'nun açılma çalışmaları sırasında Divriği'nin 6 km kadar kuzeyindeki Demirdağ köyünde bulunan demir cevheri yatakları, 1938'de kurulan, Etibank'a bağlı Divriği Madenleri İşletmesi'nce işletilmeye başladı. Son araştırmalar, 1938-48 arasında yapılan araştırma çalışmalarında 35 milyon ton olarak saptanan demir cevheri rezervinin gerçekte 120 milyon tonu bulduğunu ortaya koymuştur. Divriği demir yatakları büyüklük ve zenginlik açısından dünyadaki benzerlerinin en önemlilerindendir. Demir cevheri kamu ve özel kesim eliyle açık işletme yöntemiyle çıkartılıp, Cürek ve Demirdağ yükleme istasyonlarından demiryoluyla demir-çelik işletmelerine gönderilir. Yıllık üretim miktarının 1 milyon tonu geçtiği kuruluşta, konsantrasyon ve peletleme tesisi ile sağlık ve sosyal hizmet tesisleri vardır. Ayrıca ilçe topraklarından linyit çıkarılmaktadır.

Yöre İÖ 550'de Perslerin egemenliğindeydi. İÖ 334'ten sonra bir süre İskender'in işgali altında kaldı; İÖ 330'larda Kapadokya Krallığı'na bağlandı. Krallığın Roma egemenliğini tanımasının ardından kısa sürelerle Pontus Krallığı ve Sasaniler tarafından yönetildi. Bizans döneminde bir sınır kalesi olan Divriği, Tephrike adıyla tanınırdı. 9. yüzyıl ortalarında Tephrike, Bizans imparatorlarının dine karşı gelmekle suçladığı ve Arap halifelerinin koruduğu Paulusçuluk(*) mezhebi taraftarlarının sığınağı oldu. Tephrike 1080'de Mengüceklerin eline geçti. 1142'de ikiye ayrılan Mengüceklerden I. Süleyman Şah'ın yönetimi altına girdi. Daha sonra İlhanlıların, 1340'ta da Eretna Beyliği'nin egemenliğinde kaldı. I. Bayezid (Yıldırım) tarafından Osmanlı topraklarına katıldıysa da, 1400'lerin başında Timur işgali sırasında bir yönetim boşluğu yaşadı. Daha sonra Memlûklerin denetimine giren yöre, 1516'da kesin olarak Osmanlı yönetimine geçti. Osmanlı döneminde uzun süre Rum (Sivas) Eyaletinin bir sancağı olan Divriği, Tanzimat'tan sonra Sivas vilayeti Merkez sancağına bağlı bir kaza durumuna getirildi.

İlçe merkezi Divriği kenti, ilçenin aşağı yukarı ortasında, Çaltı Suyu ile onun kenarındaki istasyonun hemen güneyinde yer alır. Uzun süre ulaşım ağının dışında kalan kentin kapalı, durağan bir yapısı vardı. Divriği'ye demiryolu 1937'de, düzgün bir karayolu ise ancak 1970'te gelmiştir. İl merkezi Sivas'a 17 km uzaklıktadır. Çetinkaya-Kangal üzerinden Sivas'la bağlantıyı sağlayan karayolu Divriği'de son bulduğu için, doğudaki merkezlerle karayolu ulaşımı ancak kuzeybatıda kalan Sivas üzerinden sağlanabilmektedir.

Kent, bağ ve bahçelerle çevrili evleriyle çok geniş bir alana yayılır. 13. yüzyıldaki Selçuklu kent dokusunun ve mimarlığının özellikleri bugüne değin sürmüştür. Kentte Selçuklu dönemine ait birçok yapı vardır. Bunların en eskilerinden biri 12. yüzyıldan kalma Mengüceklerden Seyfeddin Şahinşah bin Süleyman'ın yaptırdığı Kale Camisi'dir(*). Mengüceklerden Seyfeddin Şahinşah için yapılan kümbet sonradan Sitte Melik Kümbeti(*) olarak adlandırılmıştır. Gene 12. yüzyıl sonundan kalma Kamereddin Kümbeti, Mengücekli hacibi Kamereddin'e aittir. Kentin en önemli tarihsel yapıtlarından biri de Divriği Ulucamisi ve Darüşşifası'dır(*). Mengücekler döneminde, 13. yüzyılda yapılmış olan Divriği Kalesi, iç ve dış kale olmak üzere iki bölümdür. Yiyecek ambarları, cephanelikler, su kuyuları, sarnıçları bulunan, daire planlı, kesme taş bedenli kaleden bugüne yalnızca dış kale surlarının bir bölümü ile kare biçimindeki atış kulesi kalmıştır.

Divriği Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 33.105; kent, 17.664.

Divriği Ulucamisi ve Darüşşifası, Divriği Kalesi'nin güneyindeki tepenin batı yamacında, Mengücek hükümdarı Ahmed Şah'la (cami bölümü), karısı olduğu sanılan Turan Melik'in (darüşşifa bölümü) yaptırdıkları külliye yapısı. Yazıtlarından 1228/29'da tamamlandığı, mimarının Ahlatlı Hürremşah olduğu anlaşılmaktadır. Yazıt yıpranmış olduğundan, mimarın adını Horşah olarak okuyan araştırmacılar da vardır.

Cami ile darüşşifa tek bir yapı kütlesi oluşturacak gibi bitişik düzenlemiştir. Ölçüleri yaklaşık 32 m × 63 m olan dikdörtgen kütlenin uzun ekseni kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiştir. Cami bunun kuzey, darüşşifa güney ucundadır. Kesme taştan örülmüş, ağır görünüşlü, çok az sayıda pencereyle delinmiş beden duvarları yukarıda basit saçak silmeleriyle son bulur. Taçkapılar bu yalın duvarlarla tam bir karşıtlık yaratacak gibi ele alınmış, çok zengin taş işçiliğiyle bezenmiştir. Yapının, Anadolu'daki benzerleri arasında en öne çıkmasını sağlayan özelliklerinin başında da bu bezemeler gelir.

Caminin ana girişi, kuzey cephesinin ortasındaki taçkapıdır. Bu aynı zamanda yapıdaki dört taçkapının en görkemli ve ünlü olanıdır. Bütün yüzü oyma, yüksek ve alçak kabartma tekniklerleriyle oluşturulmuş geometrik ve bitkisel örgelerle kaplıdır. Basit bir kenar silmesinin içinde neredeyse hiçbir sınır tanımadan bütün yüzeye yayılan benzersiz bir düşgücünün ürünü iri palmet ve yapraklar, taçkapıya barok bir hava ve döneminin çok ilerisinde bir olgunluk getirmektedir. Yüksek kabartma tekniğinin yarattığı ışık-gölge etkisi, bazı bezeme örgelerinin yer yer birbiri üzerine taşmasıyla daha da çoğalarak, taçkapının görünümüne büyük bir derinlik duygusu katar. Oldukça küçük kapı boşluğu, çok daha büyük bir sivri kemerin içinde yer alır.

Cami mekânına açılan ikinci taçkapı doğu cephesindedir. Burada zemin, tepenin yükselen eteğinden dolayı, öbür cephelere göre daha yüksekte olduğu için bu taçkapıdan doğrudan hünkâr mahfiline geçilir. Oldukça küçük olan kapı boşluğu bugün bir pencere haline getirilmiştir.

Yapının batı cephesindeki iki taçkapıdan kuzeye yakın olanı camiye açılan üçüncü giriştir. Yüzü, doğu taçkapısındaki gibi bitkisel ve geometrik örmelerden oluşan iç içe bezeme bantlarıyla kaplıdır.

Batı cephesindeki ikinci taçkapı güney uca yakındır ve darüşşifaya açılmaktadır. Dışa doğru basamaklar halinde genişleyen çok büyük bir sivri kemer biçiminde olması, bu kapıya alışılmadık bir görünüm verir. İki yandan yükselip tepede birleşerek kemen oluşturan narin dışbükey silmeler yer yer yatay zincir örgüsü bezeme bantlarıyla ve gayet iri, yüksek kabartma palmetlerle kesilmektedir. Kapının üstünde, bir sütunla ikiye ayrılmış bir pencere bulunmaktadır. Pencerenin iki yanındaki ikişer tane yüksek kabartma rozet, bu taçkapının değişik özelliklerinden biridir. Başka bir ilginç nokta da, kapı nişinin sol iç yanındaki silmelerin arasındaki bir kadın ve bir erkek başından oluşan adeta saklanmış durumdaki kabartmadır.

Caminin kuzeybatı köşesini geniş ve yüksek, silindir biçiminde bir payanda duvarı sarmaktadır. Bunun üstünde minare yükselir. Koni biçimli peteği çok kısadır, oldukça basık külahı taş kaplamadır.

Caminin iç mekânı, dört ayak sırasıyla kıble ekseni yönünde (ortadaki daha geniş) beş sahına ayrılmıştır. Her sırada sekiz köşeli dört tane ayak vardır. Bu 16 ayak kemerlerle birbirine bağlanmaktadır. Böylece ortaya çıkan 25 açıklık (ikisi dışında) tonozlarla örtülmüş, tonozların üstünde düz bir çatı oluşturulmuştur. Tonozların her biri başka bir biçimde düzenlenmiştir. Kıble ekseni ile batı kapısı ekseninin kesiştiği noktadaki açıklık oval bir kubbeyle örtül-

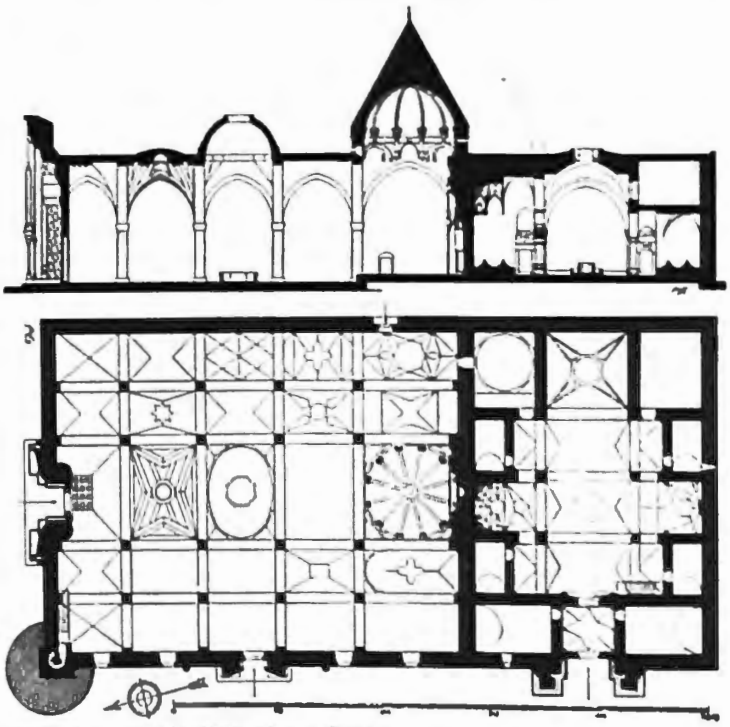

Divriği Ulucamisi ve Darüşşifası'nın A. Gabriel tarafından çizilen boyuna kesiti ve planı
Albert Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie* (Paris, 1934)

müştür. Ortası açık bırakılmış bu kubbenin altında eskiden havuz biçiminde bir şadırvanın bulunduğu sanılmaktadır. Mihrap önü kubbesi, cami iç mekânındaki en görkemli taş işçiliğinin olduğu yerdir. Dört ayağa oturan kemerlerin köşelerinde, birbirini çaprazlama kesen ikişer kemercikle dört tromp oluşturulmuştur. Bunların üstündeki dar bir kasnaktan mukarnaslı konsollar çıkmakta, kubbeyi taşıyan 12 kaburga bu konsollara oturmaktadır. Kubbenin üstü dıştan sekiz kırık yüzlü bir piramit biçiminde ve taş kaplı bir külahla örtülüdür.

Mihrap, yarım daire planlı, üstü sivri kemerli bir niş halindedir. İçi girift bitki örgeleriyle kaplıdır. Mihrap nişini geniş, pahlı, üstü bezemesiz birkaç silme çevrelemektedir. Bu pahlı silmelerin üstünde, kuzey taçkapısındakileri andıran yüksek kabartma palmetler dikkati çeker.

Divriği Ulucamisi'nin kuzey taçkapısı, Divriği, Sivas
Ara Güler

Mihrabın solunda bulunan hünkâr mahfilinin bugün yalnızca ahşap dikme kirişleri durmaktadır. Mihrabın sağ yanındaki, geçme yıldız örgeleriyle bezeli ceviz ağacından mimber de dönemin ahşap işçiliğinin çok seçkin bir örneğidir.

İç mekânın kuzeybatı köşesinde yükselen bir merdiven, döşemeden oldukça yüksekteki minare kapısına ulaşmaktadır. Bu merdivenin minareden önce çatıya çıkmak için yapıldığı sanılmaktadır.

Darüşşifa bölümü, cami eksenine dik bir eksen üzerinde düzenlenmiştir. Planı, kapalı ve açık avlulu dört eyvanlı medrese şemalarının bir bileşimi gibidir. Taçkapıdan geçilerek girilen, üzeri bir yıldız tonozla örtülü mekân aslında bu dört eyvandan biridir. Bu eyvanın sağ ve sol duvarlarındaki birer kapıyla da iki yan odaya geçilir.

Orta mekânın iki yanında ikişer ayaklı birer revak vardır. Sağdaki yuvarlak gövdeli ayaklar taş bezemeyle kaplıdır; soldaki ayakların sekizgen gövdeleri boş bırakılmış, başlıkları bezenmiştir. Revakların gerisinde, ortada yan eyvanlar yer alır. Yan eyvanların üzeri birbirinden değişik yıldız tonozlarla örtülüdür. Bunların iki yanında, yani orta mekânın dört köşesinde birer küçük oda bulunmaktadır. Orta mekânın üzeri ana eksene dik yönde üç tane beşik tonozla örtülüdür. Ortadaki tonozda bir açıklık bırakılmış, bunun altına gelen yerde döşemede bir havuz yapılmıştır. Girişin karşısındaki ana eyvanın üzeri dört ışınlı bir yıldız tonozla örtülüdür. Bunun ortasına çok ilginç, sarmal biçimli bir ayna yerleştirilmiştir. Yan duvarlarda yelpazeye benzeyen çok büyük birer desen kazınmıştır. Ana eyvanın iki yanındaki mekânlardan soldaki türbedir ve kubbesi dışarıdan sekiz yüzlü piramit biçiminde, taş kaplı bir külahla örtülüdür. Türbenin kuzey duvarındaki iki pencere camiye açılır. Buradaki 16 sanduka arasında, Turan Melik'inkiyle Ahmad Şah'ınki de bulunmaktadır. Bunlar turkuvaz renkli sırlı çinilerle kaplıdır.

Orta mekânın güney batı köşesinde yer alan dik bir merdiven üst kata çıkar. Üst kat, giriş eyvanıyla iki yanındaki odaların ve sağ yan eyvanla onun iki yanındaki mekânların üzerini kaplamaktadır. Giriş eyvanının üzerine gelen oda gene değişik düzende zengin bir yıldız tonozla örtülüdür. Darüşşifa taçkapısının üstündeki, sütunla ikiye bölünmüş pencere de bu odanın penceresidir.

Divriği Ulucamisi ve Darüşşifası, bir bölümü kazılıp bir bölümü doldurularak düzletilmiş bir araziye oturtulmuştur. Sağlam olmayan dolgu zemine gelen batı duvarında, yapının sürekli oturması nedeniyle, zaman zaman tehlikeli boyutlara ulaşan eğilmeler ortaya çıkmıştır. Çeşitli dönemlerde yapılan onarımlarla da yapı epeyce değişikliğe uğramıştır. Daha Selçuklular döneminde önce kuzeybatı köşesindeki silindirik payanda yapılmış, sonra bunun üstüne minare çıkılmıştır. 16. yüzyılda cami bölümünün batı duvarı, taçkapıyla birlikte sökülerek yeniden örülmüş, taşlarının arası açılan cami tonozlarını taşıyan ayaklar demir çemberlerle sağlamlaştırılmış ve taş kılıflar içine alınarak kalınlaştırılmıştır. 20. yüzyıldaki çeşitli onarımlarda da cami ve darüşşifadaki ortası açık kubbelerin üstü camlı birer aydınlık feneriyle kapatılmış, caminin mihrap önü kubbesini örten taş külah yenilenmiş, türbe kubbesinin üstündeki yıkık külah bugünkü biçimine getirilmiştir. 1954'te bütün yapının üstü eğimli ve kurşun kaplı bir çatıyla örtülmüş, 1967'de de bu çatı örtüsü saca dönüştürülmüştür.

Dix, Dorothea Lynde (d. 4 Nisan 1802, Hampden, Maine, Massachusetts - ö. 17 Temmuz 1887, Trenton, New Jersey, ABD), ABD'li toplumsal reformcu ve hümanist. Akıl hastalarının sağlıklı bir ortama kavuşması için gösterdiği çabalar, ABD'de ve dünyada yaygın reformlara yol açmıştır.

Dorothea Dix, S. B. Waugh'un portre çalışması, 1868; Saint Elizabeths Hastanesi, Washington, D.C.
Saint Elizabeths Hospital, Washington, D.C.

1821'de Boston'da bir kız okulu açtı. Sağlık durumunun bozukluğu nedeniyle sık sık kesintiye uğrayan öğretmenlik mesleğini 1835'e değin sürdürdü. 1841'de East Cambridge (Massachusetts) cezaevindeki Pazar okulunda ders verme çağrısını kabul etti. Burada kadın ve erkek suçlularla birlikte cezaevine atılan akıl hastalarının durumundan büyük ölçüde etkilendi. Sonraki 18 ay boyunca Massachusetts'te akıl hastalarının kapatıldığı çeşitli kurumları dolaştı. Karşılaştığı korkunç koşulları eyalet meclisine gönderdiği bir raporda açıkladı (1843). Gerekli reformların yapılmasından sonra, dikkatini komşu eyaletlere ve daha sonra da Batı ve Güney eyaletlerine yöneltti. Yaşadığı süre içinde 15'i aşkın eyalette ve Kanada'da akıl hastaları için özel hastaneler kuruldu. Bu arada ülkenin her yanında ileri tedavi yöntemleri uygulanmaya başladı. Tasarıları için bazı kamu arazilerinin ayrılması yönündeki girişimleri sonuçsuz kaldıysa da, ABD'nin yanı sıra Avrupa'da da akıl hastalarının sorunlarına karşı bir ilgi uyanmasını sağladı.

Dix, Otto (d. 2 Aralık 1891, Untermhaus, Thüringen - ö. 25 Temmuz 1969, Singen, Baden-Württemberg, Almanya), yeninesnelcilik akımı doğrultusunda yapıtlar veren Alman ressam ve oymabaskı sanatçısı. Dışavurumculuğun umutsuzluğu ile acıma duygusunu birleştirdiği yapıtlarında toplumu acımasızca eleştirmiştir.

"Sanatçının Anne ve Babası", Otto Dix'in yağlıboya çalışması, 1921; Basel Sanat Koleksiyonu, İsviçre
Öffentliche Kunstsammlung, Basel, fotoğraf, Hans Hinz

Bir demiryolu işçisinin oğluydu. Gençlik yıllarında bir dekoratörün yanında çıraklık etti ve Dresden kentinde eğitim gördü. Başlangıçta bir süre izlenimci tarzda çalışan Dix aşırı bireyci bir üsluba ulaşana değin, modern sanatın çeşitli eğilimlerini denedi. 1920'lerde George Grosz ile birlikte yeninesnelcilik akımın önde gelen temsilcilerinden biri oldu. Uslubunun olgunluğa ulaştığı bu dönemde çağdaş toplumsal gerçeği karabasana benzeyen görüntülerle izleyiciye aktardı. 1922-25 arasında Düsseldorf'ta ders verdiği sıralarda "Kadın Simsarı ve Kızlar" ve garip kılıklı bir sokak kadınıyla bir eski askeri betimlediği "Kapitalizmin İki Kurbanı" gibi figüratif resimler yaptı. 1924'te "Savaş" başlığı altında, savaşın dehşetini aktaran 50 oymabaskılık bir dizi gerçekleştirdi.

1927'de Dresden Akademisi'ne profesör olarak atanan Dix, 1931'de de Prusya Akademisi üyeliğine seçildi. Ama savaş karşıtı yapıtlarına öfkelenen Nazi rejimi onun üyeliğini ve profesörlüğünü onaylamadı, yoz sanat ürünleri olarak nitelediği resimlerinin sergilenmesini yasakladı. 1939'da Adolf Hitler'e karşı düzenlenen bir suikast girişiminde parmağı olduğu gerekçesiyle hapsedildi, ama 1945'te 53 yaşındayken sivil savunma hizmetinde görevlendirildi. Fransızlar tarafından tutsak edildiyse de, daha sonra serbest bırakıldı.

Otto Dix daha sonra, "Saul ve Davud" (1945) ve "Çarmıha Geriliş" (1946) gibi resimlerinde görüldüğü gibi dinsel bir gizemciliğe yöneldi.

Dixieland, caz müziğinde bir üslup. Çoğunlukla cazın New Orleans'lı öncülerinin yarattığı ileri sürülürse de, birçok popüler müzik eleştirmeni bu terimin, beyaz Chicago müzikçilerinin, aralarında Jimmy McPartland, Bud Freeman ve Frank Teschemacher'in de bulunduğu daha sonraki bir kuşağının müziğini daha iyi tanımladığı kanısını taşır. New Orleans'lı beyaz müzikçiler, başta Avrupalılar olmak üzere bazı eleştirmenlerce önemsenmemişlerdir. Oysa bunlar, 1920'lerin başlarında Original Dixieland Jass (sonradan Jazz) Band adlı topluluktta Nick LaRocca ve New Orleans Rhythm Kings'de (ilk adı Friar's Society Orchestra) Paul Mares ile birlikte çalışarak Siyah New Orleans üslubuna oldukça yaklaşan bir üslup oluşturmuşlar, 1920'ler ve 30'ların caz müziği üzerinde en az Siyah müzikçiler kadar etkili olmuşlardı. İki akım arasındaki belirgin farklar fazla olmamakla birlikte, beyaz New Orleans toplulukları, Siyahlara oranla *ragtime* ve Avrupa müziğinden daha çok, 19. yüzyıl Siyah etnik müziğinden daha az etkilenmişlerdir. Kornetçi Freddie Keppard ve basçı Bill Johnson gibi New Orleans'lı müzikçilerin daha 1912'de Los Angeles'ta çalmış oldukları da belirtilmelidir. Bu da, cazın "ırmak boyunca" New Orleans'dan Chicago'ya doğru yayıldığı yolundaki basit inanışı kuşkulu kılmaktadır. *Ayrıca bak.* Chicago üslubu; New Orleans üslubu.

Dixon, George (d. y. 1755 - ö. y. 1800), İngiliz denizci ve kâşif. Kuzey Amerika'nın batı kıyılarında yaptığı keşifler, İngilizlerin bugün İngiliz Kolumbiyası olarak bilinen bölgede kârlı bir kürk ticareti oluşturmalarına yardımcı olmuştur.

Kaptan James Cook'un, Doğu'ya kuzeybatıdan bir geçit aradığı üçüncü yolculuğuna (1776-79) katıldıktan sonra, deniz ticaret filosunda kaptan oldu. 1785'te King George's Sound Company of London'ın hizmetine girerek, Kuzey Amerika'nın batısındaki kürk ticaretini geliştirmek üzere "Queen Charlotte" gemisiyle sefere çıktı. Kraliçe Charlotte Adaları, Kraliçe Charlotte Boğazının bir kesimi, Port Mulgrave, Norfolk Boğazı, Dixon Geçidi ve Alexander Takımadaları gibi yerleri keşfetti. 1788'de Çin'e kürk götürerek buradan aldığı çayla İngiltere'ye döndü. 1789'da daha çok yük memuru William Beresford'un mektuplarından oluşan *A Voyage Round the World; but More Particularly to the North-west Coast of America*'yı (Amerika'nın Kuzeybatı Kıyısı Başta Olmak Üzere Dünya Çevresinde Bir Yolculuk) yayımladı. Gosport'ta (Hampshire) denizcilik dersi veren ve *The Navigator's Assistant* (1791; Denizcinin Yardımcısı) adlı bir kitap yayımlayan George Dixon'la aynı kişi olduğu konusunda kuşkular vardır.

Dixon, George (d. 29 Temmuz 1870, Halifax, Nova Scotia, Kanada - ö. 6 Ocak 1909, New York kenti), ABD'li boksör. Dünya boks şampiyonu olan ilk Siyah boksördür. Gelmiş geçmiş en iyi horoz ve tüy sıklet dövüşçülerinden biri kabul edilir.

1887'de Boston'a yerleşen Dixon, İngiliz Nunc Wallace'ı 27 Haziran 1890'da Londra'da 18. rauntta nakavt ederek dünya horoz sıklet şampiyonluğunu kazandı. O yıl unvanını bir kere koruduktan sonra bıraktı ve hemen ardından tüy sıklette dövüşmeye başladı. Bu sıklette Avustralyalı Abe Willis'i 28 Temmuz 1891'de San Francisco'da 5. rauntta nakavt ederek elde ettiği şampiyonluğu, 4 Ekim 1897'ye değin korudu. Bu tarihte, San Francisco'daki 20 rauntluk maçın sonunda Solly Smith'e hakem kararıyla yenildi. 1898'de New York kentinde, Dave Sullivan'ı 10. rauntta yenerek şampiyonluk unvanını yeniden kazandı ve 9 Ocak 1900'de gene New York kentinde Terry McGovern'a 8. rauntta nakavt olana değin korudu. Yirmi yıllık profesyonel boks yaşamında (1886-1906) 33 unvan karşılaşmasıyla birlikte toplam 158 (bazı boks tarihçilerine göre 700) maç yaptı.

Dixon, Henry Horatio (d. 19 Mayıs 1869, Dublin - ö. 20 Aralık 1953, Dublin, İrlanda), İrlandalı botanikçi. Bitkilerde terleme olayını araştırmış, ayrıca John Joly ile birlikte besisuyunun yükselişine ilişkin gerilim kuramını geliştirmiştir.

Dixon, Dublin'deki Trinity College'da ve Bonn Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1904'te, Trinity College'da botanik profesörü oldu ve 1906'da botanik bahçesi yöneticiliğini üstlendi. İlk olarak bazı bitkilerde kromozomların sitolojisi ve mitoz bölünme üzerine araştırmalar yaptı. Terleme üzerine yapılan çalışmalarla su ve sülfirik asit sütunlarındaki gerilme kuvveti konusundaki çalışmalar, Dixon ve Joly'nin terlemeyle ilgili deneylerine yol gösterdi. "On the Ascent of Sap" (1894; Besisuyunun Yükselişi Üstüne) adıyla yayımladığı makalesinde, su ya da besisuyunun, odunsu bir bitkinin damarlarında çekme gerilimine karşı direnme gücüyle ve çok büyük basınç değişikliklerinin doğurduğu gerilimler altında dağılmayıp bütünsel yapısını koruması nedeniyle yükseldiğine ilişkin varsayımını açıkladı. Dixon ve Joly ayrıca suyun canlı hücrelerle değil, pasif damarlarla taşındığını kanıtladılar.

Dixon çeşitli kuramlara ve deneysel çalışmalara yer verdiği *Transpiration and the Ascent of Sap in Plants* (1914; Bitkilerde Terleme ve Besisuyunun Yükselişi) adlı bir kitap yayımladı. Ayrıca, *Practical Plant Biology* (1922; Uygulamalı Bitki Biyolojisi) adlı bir ders kitabı da yazdı.

Dixon, Roland B(urrage) (d. 6 Kasım 1875, Worchester, Massachusetts - ö. 19 Aralık 1934, Cambridge, Massachusetts, ABD), ABD'li antropolog. Harvard Üniversitesi'nin Peabody Müzesi'nde dünyanın en kapsamlı ve işlevsel antropoloji kütüphanelerinden birini düzenlemiş, üniversiteyi antropoloji eğitimi konusunda önde gelen merkezlerden biri yapmıştır.

Dixon bütün meslek yaşamını, 1897'de asistan, 1915'te antropoloji profesörü olduğu Harvard'da geçirdi. İlk alan araştırmalarını California Yerlileri arasında gerçekleştirdi ve bazıları etnolog A. L. Kroeber ile birlikte olmak üzere, etnografya, halkbilim ve dilbilim alanlarında bir dizi yazı yayımladı. Bunların en önemlilerinden biri *The Northern Maidu*'dur (1905; Kuzey Maydular). Sibirya, Moğolistan, Himalayalar ve Okyanusya'da da alan araştırmaları yaptı.

Alan araştırmalarından çok antropolojik verilerin düzenlenip yorumlanmasına yönelerek, kültürle doğal çevre arasındaki karşılıklı ilişkilerin önemini vurguladı. Bir kuramcıdan çok bir kültür tarihçisiydi; kültürel değişimde etnik göçün önemine işaret etti. En iddialı yapıtı sayılan *The Racial History of Man*'de (1923; İnsanın Irksal Tarihi) ırkları sınıflandırmaya çalıştı; Polinezya ve Amerika Yerlileri başta olmak üzere birçok halkın değişik özellikleri bir arada barındırdığını ortaya koydu. *The Building of Cultures* (1928; Kültürlerin Kuruluşu) adlı bir başka önemli yapıtında ise kültürel yayılma konusunda titiz bir incelemeye yer verdi.

Dixon, Thomas (d. 11 Ocak 1864, Shelby, Kuzey Carolina - ö. 3 Nisan 1946, Raleigh, Kuzey Carolina, ABD), beyazların üstünlüğü düşüncesinin ateşli bir savunucusu olan ABD'li romancı ve oyun yazarı. Ku Klux Klan'ı sevdirmeyi amaçlayan *The Clansman* (1905; Klan Üyesi) adlı romanıyla tanınır. Arkadaşı yönetmen D. W. Griffith, *The Birth of a Nation* (1915; *Bir Milletin Doğuşu*) adlı destansı filminde bu romanı temel almıştır.

Kuzey Carolina'daki Greensboro Hukuk Okulu'nu bitirdi ve 1886'da baroya girdi. Kuzey Carolina eyalet meclisinde bir yıl kadar yer aldı. Daha sonra Baptist papazı olmak üzere istifa ederek Kuzey Carolina, Raleigh, Boston ve New York kentinde görev yaptı (1889-99). İlk romanı *Leopard's Spots* (1902; Leopar'ın Benekleri) ile birlikte bir üçleme oluşturan *The Clansman* ve *The Traitor*'da (1907; Hain) Yeniden İnşa Dönemi'ndeki (1865-77) Güney'i anlattı. Bunları başka roman ve oyunlar izledi. 1939'da gene ABD'de Siyahlarla beyazların ilişkilerini işleyen *The Flaming Sword*'u (Yanan Kılıç) yazdı. Başkan Harding'in seçim kampanyalarını yöneten Harry M. Daugherty ile birlikte yazdığı *The Inside Story of Harding Tragedy* (1932; Harding Trajedisinin İçyüzü) gibi edebiyat dışı kitaplar da yayımladı.

Son yıllarını Raleigh'de geçirdi ve 1938'den 1943'e değin Kuzey Carolina Doğu Bölgesi, ABD Bölge Mahkemesi katıplığı yaptı. Demokrat olmasına karşın Franklin D. Roosevelt'in New Deal (Yeni Düzen) politikasına karşı çıktı. Birçok konuda sağcı görüşlerin savunuculuğunu yaptı.

Dixon Geçidi, Kuzey Amerika'nın batısında, Büyük Okyanusta, Alaska'nın güneydoğusundaki Alexander Takımadalarıyla İngiliz Kolumbiyası arasında 50 mil genişliğindeki geçit. Batıda Büyük Okyanusu doğuda Hecate Boğazıyla birleştirir. ABD-Kanada arasındaki sınırın bir bölümü bu geçidi izler. Bir zamanlar büyük kara buzullarının denize doğru yol alırken izlediği bir yol olan bu geçit, günümüzde İngiliz Kolumbiyası'ndaki Prens Rupert limanının başlıca girişidir. Sir Joseph Banks geçide, 1787'de "Kraliçe Charlotte" gemisiyle burada dolaşan kaptan George Dixon'ın adını vermiştir (1788).

diyabaz, DOLERIT olarak da bilinir, ince ile orta irilikte taneli, koyu griden siyaha kadar değişen renklerde bulunan, volkanik derinlik kayacı. Çok sert ve dayanıklı olduğundan çoğunlukla yol yapımında kullanılır. Yaygın olmamakla birlikte, heykel yapımında siyah taş olarak da kullanılan diyabazın ticari adı siyah granittir. Oldukça sık rastlanan bir kayaç türü olan diyabaz, dayklar (yarıklara sokulan tablamsı magma kütleleri), siller (henüz eriyik haldeyken çevre kayaçlarının katmanları arasına sokulan tablamsı magma kütleleri) ve görece küçük, sığ öteki kütleler içinde bulunur. Kimyasal ve mineral yapısı bakımdan, volkanik bir kayaç türü olan bazalta çok benzer, ama ondan daha kaba tanelidir ve cam içerir. Tane boyutunun büyümesiyle diyabaz gabroya dönüşebilir.

Kayacın yaklaşık üçte bir ile üçte ikilik bölümü kalsiyumca zengin plajioklaz türü feldispatlardan oluşur. Geri kalan bölümü ise çoğunlukla piroksendir. Diyabazlarda, yetersiz kristalleşmiş piroksenler, uzun dikdörtgen biçimli plajioklaz kristallerinin çevresini sarar. Daha büyük piroksen taneleri bütünüyle plajioklaz içerebilir, ama plajioklaz miktarı arttıkça, piroksenler daha çok ara dolgusu durumunu alır.

New York kentı yakınındaki Hudson Irmağı boyunca sıralanan kayalık uçurumlarda görüldüğü gibi, bazı tablamsı diyabaz kütlelerinin (kalın katmanlar ya da siller)

alt kesimlerinde, olivin ya da piroksen gibi ağır mineral derişkilerine rastlanır. Bu birikimlerin, erimiş haldeki diyabaz içinde ilk oluşan kristallerin, eriyiğin dibine çökmesiyle geliştiği sanılır.

Diyabaz, çeşitli değişimlerden geçebilir; plajioklaz sossürit; piroksen, hornblende, aktinolite ya da klorite; olivin ise serpantine ve magnetite dönüşebilir. Ingiltere'de bu tür değişim özelliği gösteren kayaçlar diyabaz olarak adlandırılır. Bazı diyabaz kütleleri düzenli kırıklar halinde dikdörtgen bloklara ayrılmıştır. Bu kırıklar boyunca oluşan daha sonraki ufalanma ve değişimlerle, blokların köşeleri ve kenarları yuvarlanır (küresel ufalanma). Böylece birbirlerinden düzenli aralıklarla ayrılan, sürekli dönüşüme uğramış ve bölünmüş bir kabukla çevrelenen küresel taze diyabaz kütleleri oluşur.

diyabet, tek ortak belirtileri aşırı idrar artışı ile aşırı susama olan ve birbirinden ayırt etmek için birine şekersiz, öbürüne şekerli diyabet (ya da şeker hastalığı) denen, birbiriyle ilintisiz iki ayrı hastalığın ortak adı. Bu tipik belirtileri, "su çeken" ya da "sifon" anlamındaki Yunanca *diabetes* sözcüğüyle adlandırarak tanımını yapan, Kapadokya'lı hekim Aretaios'tur (İS 2. yy). Günümüzde, başına belirtici bir sıfat eklenmeksizin yalnızca diyabet dendiğinde şekerli diyabet, yani şeker hastalığı anlaşılır. Ayrıca, dokularda aşırı demir birikmesinden ileri gelen, diyabetin eşlik ettiği ve derinin koyu tunç rengini aldığı hemokromatoz(*) hastalığına da bazen "bronz diyabet" denir. *Ayrıca bak.* şeker hastalığı; şekersiz diyabet.

Diyadin, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ağrı iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.274 km² olan Diyadin ilçesi kuzeyde ve doğuda Doğubeyazıt ilçesi, güneyde Van ili, batıda da Taşlıçay ilçesiyle çevrilidir.

Türkiye'nin çok dağlık, engebeli ve yüksek bir bölgesinde yer alan Diyadin, güneyden Aladağ kütlesi ile sınırlanır. Bu kütle üstündeki Sarıçiçek Tepesinin yüksekliği 3.255 m'yi bulur. İlçenin kuzey kesimini Arı Dağının güney uzantıları engebelendirir. Bu kütlelerin arasında kalan kesim yüksek platolarla kaplıdır. İlçe topraklarının sularını Murat Irmağının(*) başlangıç kolları toplar. Bir çöküntü alanı olan Diyadin Ovası, çevresindeki dağlardan inen birçok akarsuyla sulandığından verimlidir.

İlçedeki ana ekonomik etkinlik hayvancılıktır. Ayrıca şeker pancarı üretimi yapılır. İlçe merkezinin 35 km güneyinde kükürt yatakları vardır.

Evliya Çelebi, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Ziyaeddin'in burada, kendi adını verdiği bir kale yaptırdığını yazar. Bu adın halk dilinde zamanla Diyadin'e dönüştüğü sanılmaktadır. Ama Uzun Hasan'ın bu adda bir oğlu olduğu bilinmemektedir. Selçukluların akınlarına uğrayan, zaman zaman da egemenliğine giren Diyadin, Osmanlı döneminde Erzurum Eyaletinin Bayezid (bugün Doğubeyazıt) sancağına bağlıydı. 1878 ve 1914'te Rus işgaline uğradı; son işgalden 14 Nisan 1918'de kurtuldu. Cumhuriyet döneminde ilçe yapıldı. Gürbulak sınır kapısına giden Ağrı-Doğubeyazıt karayolu Diyadin kasabasının 7 km kuzeyinden geçer. Kasaba, il merkezi Ağrı'ya 60 km uzaklıktadır.

Diyadin Kalesi bugün bir yıkıntı durumundadır. Kasabanın 15 km güneybatısındaki Günbuldu köyünde kayalara oyulmuş mezar odaları vardır. Kasabanın güneyindeki Diyadin Kaplıcaları (Davut, Köprü, Tazekent, Yılanlı) oldukça önemli dinlence yerleridir. Diyadin, 24 Kasım 1976'daki Çaldıran depreminde hasar görmüştür.

Diyadin Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 38.413; kasaba, 9.569.

diyadoki, bir atom ya da iyonun (yüklü atom), belirli bir kristal örgüsü içindeki bir başka atomun ya da iyonun yerini alabilme özelliği. Yer değiştirme, bütünsel ya da kısmi olabilir; ornatmanın gerçekleşme derecesi, denge sıcaklığına, ornatmayı üstlenecek atomların ya da iyonların bulunmasına, bunların yarıçaplarının, yüklerinin ve elektron yapılarının, ornatacakları atomların ya da iyonların ilgili özellikleriyle uyuşmasına bağlıdır. Örneğin, olivin yapılarında demir (II) iyonu, magnezyum iyonunun yerini bütünüyle alabilir.

diyafram, memelilerde, göğüs ve karın boşluklarını birbirinden ayıran, kas ve zarlardan oluşmuş kubbe biçimindeki bölme. Solunumda rol oynayan kasların en önemlisidir.

Göğüs kemiğinin alt ucundan, en alttaki altı kaburgadan ve bel omurlarından çıkarak ortada tek bir kirişe bağlanan diyafram kasları geniş bir bölme oluşturur. Diyaframın kasılması göğüs boşluğunun genişlemesine, böylece içindeki basıncın azalmasına ve havanın içeri dolmasına yol açar (soluk alma). Buna karşılık diyafram gevşediğinde, akciğer dokularının doğal esnekliği ve göğüs kafesinin de yardımıyla hava dışarı atılır (soluk verme). Ayrıca öksürme, aksırma, kusma, ağlama, dışkılama, işeme ve doğum sırasında, vücuttan dışarı atmayı sağlamak için iç basıncın artırılması gerektiğinde de diyafram önemli rol oynar. Yemek borusu, aort, alt anatoplardamar ve çeşitli sinirlerin geçmesi için delikleri olan diyaframda zaman zaman yırtılmalar ve fıtıklar oluşabilir. Diyaframın, soluk alma sırasındaki ani kasılmalarında hıçkırık adıyla bilinen tipik bir ses çıkar.

diyajenez *bak.* taşoluşumu

diyaklaz *bak.* çatlak

diyakoz (Yunanca *diakonos*: "yardımcı"), Hıristiyanlıkta üç aşamalı ruhbanlığın, papazlık ve piskoposluktan önceki ilk aşamasında bulunan kilise görevlisi; çeşitli Protestan kiliselerinde kilise görevlerini ve bazen cemaatin yönetsel işlerini paylaşmak üzere genellikle takdis edilerek resmen görevlendirilen cemaat üyesi. Diyakozluk aşamasının bulunduğu kiliseler, diyakozluğun, Hıristiyan cemaatinin gündelik sorunları ile hayır işlerinden sorumlu yardımcı ama temel bir kademe oluşturduğu Hıristiyan kiliselerindeki düzeni en azından ilke olarak sürdürmektedir. Ama Ortodoks ve Anglikan kiliseleri ile 1960'lara değin de Katolik Kilisesi'nde diyakozluk, temel ruhban rütbelerinden biri olarak başlangıçta taşıdığı bağımsız konumunu yitirmiş, papazlıktan önce genellikle bir yıl süren geçici bir deneme dönemi olmuştur.

20. yüzyıl Katolik Kilisesi'nde diyakozluğun sürekli bir rütbe sayılması eğiliminin canlanması sonucunda önce 1957'de Papa XII. Pius, kilise dışındaki cemaat üyelerine bağımsız diyakozluk rütbesinin verilebileceğinden söz etti. Ardından da II. Vatikan Konsili (1962-65), bir ölçüde papaz yetersizliğini gidermek, bir ölçüde de geleneksel üç aşamalı rütbe düzenini canlandırmak amacıyla sürekli diyakozluk kurumunu yeniden oluşturdu. Papazlığa hazırlık niteliğindeki eski işleyişin tersine, yeni biçimiyle diyakozluk, bekârların yanı sıra evli erkeklerin ve çok sınırlı durumlarda kadınların da takdis yoluyla atandığı bir rütbe olarak düzenlendi. Sürekli diyakozlar kilise ve piskoposluk bölgelerinde vaftiz, Komünyon ayininde kutsal ekmeği ve şarabı dağıtmak, vaaz vermek, cenaze törenlerinde ayin yönetmek gibi çeşitli görevler üstlenebilmektedir.

Protestan Kiliseleri'nde diyakozluk değişik biçimler alır. Cemaat yönetimine dayalı (kongregasyonel) kiliselerde diyakozlar çoğunlukla, cemaatin mali ve yönetsel işleri ile Komünyon ayininde kutsal ekmeğin ve şarabın dağıtılmasından sorumlu olmak üzere cemaat arasından seçimle belirlenen kişilerdir. Bu diyakozlar gerçekte cemaatin yaşlılar kurulunu oluşturur. Presbiteryenlikte diyakoz heyetleri ayin yönetmek, hastaları ziyaret etmek ve yardım dağıtmak gibi işlerle yükümlüdür. Kara Avrupa'sında (özellikle Almanya ve İskandinavya) ilk örneğini 1833'te Almanya'da J. H. Wichern'in kurduğu özel diyakozluk enstitülerinde, kilise bölgesinde sosyal görevler üstlenecek ve gençlik sorunlarına eğilecek diyakozlar yetiştirilir. Bazı durumlarda bu diyakozlar daha geniş sorumluluklar üstlenir; örneğin İsveç'te vaaz verme konusunda da eğitim gören *pastorsdiakon*'lar yeterli sayıda papaz bulunmayan ücra bölgelerde vaaz verebilir. Kara Avrupa'sındaki bazı Lutherci kiliselerde, bir kilise bölgesindeki yardımcı görevlilere, tam yetkili birer papaz olsalar bile diyakoz adı verilir. Asya ve Afrika'daki bazı Protestan kiliseleri kalıcı diyakozluğu yeniden kurumlaştırmıştır. Güney Hindistan Kilisesi'nde yaşam boyu bu görevde kalmak üzere atanan diyakozlar, papaza yalnızca ayinlerde ve yönetsel işlerde değil, dinsel eğitimde ve vaizlik görevlerinde de yardımcı olur.

diyakronik dilbilim *bak.* tarihsel dilbilim

Diyala Irmağı, Arapça NEHR DIYALA, Dicle Irmağının önemli kollarından biri. İran'ın batısındaki Zagros Dağlarında Hemedan'ın yakınlarında doğar. Orada adı Rudhane-yi Sirvan'dır. Batıya doğru akar ve ovalardan geçerek Bağdat'ın hemen aşağısında Dicle ile birleşir. İran-Irak sınırının 32 km'lik bölümünü çizen ırmağın uzunluğu 443 km'dir. Akarsuyun üzerinde, İran sınırındaki Derbend-i Har gibi birkaç tane baraj vardır. Barajlardan taşkınları önlemek, hidroelektrik enerji sağlamak ve aşağı ovalardaki buğday, çavdar, pamuk, pirinç ve tütün tarlalarını sulamak amacıyla yararlanılır. Irmak üzerindeki başlıca yerleşim merkezi olan Bakube'den Kerkük-Bağdat Demiryolu geçer.

diyalaj, iyi gelişmiş, sık aralıklı ve paralel ayrımları genellikle magnetit ya da ilmenitle dolu olan, piroksen grubundan ojit ya da diyopsitin ortak adı. Bu dolgulu ayrımlar, genellikle dilinim yüzeylerinden daha belirgindir. Diyalaj çoğunlukla, gabro ve peridotit gibi magmatik kayaçlar içindeki silikatlı olivini saran büyük kristaller halinde bulunur. Diyalaj terimi kimi zaman, alüminyum ve üç değerlikli başka metal iyonları tarafından ornatılarak değişime uğrayan bazı diyopsit türleri için de kullanılır.

diyalekt *bak.* lehçe

diyalektik (Yunanca *dialektikos*: "tartışma"), felsefede, kavramlar arasındaki karşıtlık ilişkisinden yola çıkarak bunu doğruya varan süreçlerin açığa çıkarılmasında bir ilke olarak kullanan düşünme ve araştırma yolu. Önceleri "karşılıklı konuşma sanatı" anlamına gelen sözcük, konuşma sanatı

anlamına gelen retorik ile karşılıklı konuşma anlamına gelen diyalogdan farklıdır.

Diyalektik düşüncenin başlangıcı, doğayı ve evreni oluşturduğu düşünülen ateş, hava, su, toprak gibi ilk öğelerin (*arkhe*[*]) aralarındaki karşılıklı çatışma-dönüşme ilişkileri biçiminde, Sokrates-öncesi fizikçilerde (Thales, Anaksimenes, Anaksimandros, Demokritos) görülür. Daha sonra şeylerin karşıtlarından çıkarak var olmaları ve gene karşıtları içinde yok olmalarını ele alan Herakleitos, diyalektiği evrenin etkin bir ilkesi olarak düşünmenin öncüsü oldu. Diyalektiği ilk kez inceleme konusu yapan Aristoteles'e göre, bazı kabullerden yola çıkıp usavurma yoluyla bunları saçmaya indirgeyerek karşıtlarını kanıtlama tekniği anlamında diyalektiğin kurucusu Elealı Zenon'du.

Diyalektiği bir yöntem olarak kullanan ilk filozof ise Sokrates'tir. Sokrates için diyalektik, karşılıklı soru-yanıt yoluyla kavramlara açıklık getirme yöntemidir. Karşı tarafın yanıtından yola çıkarak bunun gene onun düşünceleri açısından tutarsız ve çelişik olduğunu göstermek, yöntemin ilk aşamasıdır. Bundan sonra karşılıklı soru-yanıtlarla, tartışma konusu kavram çeşitli açılardan ele alınır, açımlanır.

Sokrates'in açımlama yöntemini belirli bir varlık görüşüne bağlayan Platon, diyalektiği bilgi görüşüne dayalı bir eğitim yöntemi olarak geliştirdi. Ona göre diyalektik, bir varlık sıralaması içinde en alt düzeyden başlayıp gittikçe yükselerek sonunda *idea*'lara varmak için izlenen bir öğretme ve öğrenme sürecidir. Buna karşılık Aristoteles için diyalektik, bir mantıksal yöntemler bütünüdür. Çeşitli usavurma ve sonuç çıkarma tekniklerini kapsar; bir kanıyı doğrulama ya da çürütme yolları arasında yer alır. Aristoteles'in mantıksal tekniklerinin geliştirildiği ortaçağda ve skolastik felsefe içinde diyalektik dinsel öğretilere, özellikle de Kitabı Mukaddes'e uygulandı. Yeniçağ felsefesinde ise diyalektik terimini ilk kullanan filozof Immanuel Kant'tır.

Kant'a göre diyalektik yanılgının mantığıdır; kendi halindeki us, bazı usavurma işlemlerini mantıksal sınırlarına kadar götürüp sonunda kendisiyle çatışma içine düşer. Ortaya çıkan antinomileri(*) gidermek içinse Kant'ın "transandantal diyalektik" adını verdiği yöntem uygulanır; iki karşıt sav arasındaki çatışma, hem tezin, hem de antitezin karşıtının olanaksızlığı kanıtlanarak giderilir. Böylece Kant için diyalektik, hem usun içine düştüğü doğal bir yanılgı biçimi, hem de bunu düzeltmek için kullanılacak bir eleştiri ve yanlış gösterme yöntemi haline gelir.

Diyalektik anlayışının temelinde yatan üçlü (*triad*) düşüncesini Kant'tan alan G.W.F. Hegel, buna bambaşka bir anlam yükledi. Hegel'e göre, gerçekleri oluşturan kavramların her biri karşıtını kendi içinde taşır. Düşünce, bir kavramdan (tez) onun içindeki karşıtına (antitez), bundan da yeniden karşıtına (yani ilk kavrama) dönmekle, diyalektik hareket içinde, iki kavramın birliğini oluşturan üçüncü kavrama (sentez) ulaşır. Bu süreç, düşüncenin kendisini kavramasını sağlayan bilinç içeriğini artırır. Hegel'e göre diyalektik, varlığı belirleyen düşüncenin kendi süreci olduğu gibi dünya tarihinin de oluşum ilkesidir.

Diyalektik usavurmayı Hegel'den ve Sokrates-öncesi filozoflardan alan Karl Marx'a göre diyalektik tarihsel bir süreçtir; ekonomik temelli bazı toplumsal oluşumların zaman içinde karşıtlarını üretmeleri, karşıtlığın giderek çatışmaya dönüşmesiyle de yeni oluşumun eskisini ortadan kaldırması biçiminde yürür. Diyalektiği ekonomi bilimine uygulayan Marx, Batı toplumlarının yapısı üzerine önemli açıklamalar getirmiştir. Friedrich Engels ise diyalektiğin genel ilkelerini araştırmış ve bu yöntemi doğa olaylarına uygulamaya çalışmıştır.

diyalektik maddecilik, doğada ve tarihte belirleyici olan süreçlerin, kendi içlerindeki karşıtlık ilişkileri yoluyla oluştuğunu ve bütün olayların bu maddi temelli ilişkilerle açıklanması gerektiğini savunan felsefe görüşü. Tarihsel maddecilik ile birlikte Marksist dünya ve tarih görüşünü oluşturur. Marx ve Engels'e göre maddecilik, duyularla algılanabilen maddi dünyanın zihin ya da ruhtan bağımsız nesnel bir gerçeklik olarak ele alınmasına dayanır. Marx ve Engels zihinsel ya da ruhsal süreçlerin varlığını reddetmemişler, ama düşüncelerin temelde maddi koşulların ürünleri ve yansımaları olduğunu savunmuşlardır. Maddeyi zihin ya da ruha bağımlı olarak ele alan, zihin ya da ruhun maddeden bağımsız olarak var olabileceğini savunan bütün kuramları ise, maddeciliğin karşıtı olarak gördükleri idealizm altında toplamışlardır. Onlara göre, maddeci ve idealist görüşler felsefenin tarihsel gelişimi boyunca uzlaşmaz bir karşıtlık içinde olmuştur. Bu nedenle maddecilik ve idealizmi birleştirmeye ya da uzlaştırmaya yönelik bütün çabaların kaçınılmaz olarak karışıklık ve tutarsızlığa yol açacağını savunan tam bir maddeci yaklaşımı benimsemişlerdir.

Marx ve Engels kendi diyalektik anlayışlarını büyük ölçüde Hegel'in görüşlerinden yola çıkarak geliştirmişlerdir. Hegelci diyalektik, nesneleri soyutlayarak her birini kendi başına ve değişmez özellikleri olan birimler olarak gören "metafizik" düşünce biçiminin tersine, nesneleri hareket ve değişimleri, karşılıklı ilişkileri ve etkileşimleri içinde ele alır. Her şey sürekli bir oluş ve yok oluş süreci içindedir. Bu süreç içinde hiçbir şey sürekli değildir; her şey değişir ve yerini başka bir şeye bırakır. Bütün şeyler çelişkili yanlar ya da yönler içerir. Bu yönler arasındaki çatışma değişimin itici gücüdür ve sonunda şeylerin dönüşüme uğramasına ya da ortadan kalkmasına yol açar. Hegel değişme ve gelişmeyi doğada ve toplumda somutlaşan Mutlak Tin'in ya da *idea*'nın bir dışavurumu olarak görürken, Marx ve Engels değişimi ve gelişimi maddi dünyanın doğasında var olan bir özellik olarak görürler. Bu nedenle Hegel'in yaptığı gibi olayların gerçek akışının "diyalektiğin ilkeleri"nden çıkarsanamayacağını, ilkelerin olaylardan çıkarılması gerektiğini savunurlar.

Marx ve Engels'in bilgi kuramının çıkış noktası, bütün bilgilerin duyular yoluyla elde edildiği biçimindeki maddeci öncüldür. Ama bilgiyi yalnızca verili duyu izlenimlerine dayandıran mekanik görüşün tersine bu kuram, pratik çalışma sürecinde toplumsal olarak elde edilen insan bilgisinin diyalektik gelişimini vurgular. İnsanlar nesnelere ilişkin bilgileri yalnızca bu nesnelerle pratik etkileşim içinde ve pratiklerine denk düşen düşünceleri biçimlendirerek edinirler. Düşüncelerin gerçekliğe uygunluğunun, yani doğruluğunun sınanmasını sağlayan tek araç toplumsal pratiktir. Bu bilgi kuramı, kendinde şeylerin yanıltıcılığından dolayı insanların yalnızca duyumlanabilir görüntüleri bilebileceğini öne süren öznel idealizme ve duyularüstü gerçekliğin duyulardan bağımsız saf sezgi ya da düşünce ile bilinebileceğini öne süren nesnel idealizme aynı ölçüde karşı çıkar.

Marx ve Engels'in yapıtlarında diyalektik maddeciliğin bütünsel, sistematik bir açımlaması yoktur. Özellikle Marx'ın yapıtlarında diyalektik maddecilik daha çok siyasal iktisat ve tarih bilimlerinin yeniden kurulusunda somutlaşmış yöntemsel ve felsefi ilkelerin örtük bütünü olarak, özümsenmiş biçimde yer alır. Engels'ın diyalektik maddeciliği doğa bilimleriyle ilişkilendirdiği polemik ağırlıklı bazı yapıtlarındaki açımlamalar da bu bilimlerin o dönemdeki doğalcı yorumunun izlerini taşımaktadır

Diyalektik maddeciliğe sistematik bir anlatım kazandırma çabaları 20. yüzyılda başlıca iki kanaldan gelişmiştir. Bunlardan birincisi, diyalektik maddeciliğin komünist partilerinin programlarının felsefi temeli, "bilimsel bir ideoloji" olarak şemalaştırılmasıdır. Bu şemalaştırmanın ürünü, diyalektiğin doğanın ve toplumun evrensel gelişme "yasaları" olarak tanımlanan birkaç kategoriye indirgenmesi, maddeciliğin de doğalcılık(*) ve olguculukla(*) özdeşleşmesi olmuştur. Bu eğilimin karşısındaysa Antonio Gramsci'nin, gençlik döneminde György Lukács'ın ve daha sonra Frankfurt okulu(*) düşünürlerinin yapıtlarında, diyalektik maddeciliğin kurucu öğelerini insanın gerçekliği ve kendisini dönüştürücü tarihsel etkinliğinde temellendiren ve Marksizmin Hegel'deki köklerini vurgulayan tarihselci bir eğilim gelişmiştir. Öte yandan, Marksizmin Hegelci diyalektikten köktenci bir kopuşun ürünü olduğunu, böylece ideolojinin de yerini bilimin aldığını savunan Louis Althusser(*) tarihselci eğilime karşı maddeci diyalektiğin yapısalcı (*bak.* yapısalcılık) bir yorumunu ortaya atmıştır. *Ayrıca bak.* tarihsel maddecilik.

diyaliz, kimyada, yarı geçirgen zarların gözeneklerinden yayınım yoluyla geçme özelliklerinin eşit olmamasına dayanarak, asılı halindeki koloidal tanecikleri çözünmüş haldeki iyonlardan ya da küçük moleküllerden ayırma yöntemi. Bu yöntemi ilk kez 1861'de İngiliz kimyacı Thomas Graham uygulamıştır. Böyle bir karışım, parşömen ya da selofan gibi yarı geçirgen maddeden yapılmış bir torbaya koyularak suyun içine daldırıldığında, Graham'ın kristaloyit adını verdiği iyonlar ve küçük moleküller zardan kolayca geçtiği halde koloidal parçacıklar torbanın içinde kalır. Diyalizle ayırma yöntemi çok yavaş gelişen bir süreçtir; hızı, ayrılacak parçacıkların hem boyutları, hem de yayınım özellikleri arasındaki farklılığa bağlı olarak değişen bu süreç, çözeltiyi ısıtarak ya da kristaloyitler elektrik yüklü olduğunda elektrik alanı uygulayarak (elektrodiyaliz) hızlandırılabilir. Biyokimyada, özellikle protein gibi büyük molekül çözeltilerinden çözünmüş tuzları ya da benzeri küçük molekülleri ayırmak için çok sık kullanılan diyalizin tıptaki en önemli uygulaması kan diyalizidir. Bu işlem, yapay böbrek adıyla da bilinen bir diyaliz aygıtıyla gerçekleştirilir.

diyaliz, HEMODİYALİZ, KAN DİYALİZİ ya da BÖBREK DİYALİZİ olarak da bilinir, tıpta, böbrekleri iyi çalışmayan bir hastanın kanının alınarak temizlendikten sonra yeniden dolaşıma verilmesini kapsayan işlem. Yapay böbrek olarak da bilinen diyaliz aygıtı kandaki istenmeyen ve zararlı maddelerin ayıklanması ya da bazı gerekli maddelerin kana verilmesini sağlar. Aygıt böylece kanın asit-baz dengesiyle içerdiği su ve çözünmüş maddenin miktarını denetleyebilir. Buna karşılık doğal böbreğin kan basıncıyla ilgili hormon salgılama işlevini yerine getiremez. Modern diyaliz aygıtları diyaliz ve süzme (filtrasyon) denen iki fizikokimyasal ilkeye dayanarak işlev görür.

Diyalizde yarı geçirgen gözenekli bir zarla birbirinden ayrılan iki sıvının içerdiği mad-

delerden gözeneklerden geçebilecek kadar küçük olanları bir yandan öbürüne geçer. Bu ilkenin uygulanmasıyla zarın bir yanındaki kanda bulunan çözünmüş maddeler (örn. üre, inorganik tuzlar) zarın öbür yanında yer alan steril bir çözeltiye geçer. Alyuvarlar, akyuvarlar, trombositler ve proteinler gözeneklerden geçemeyecek kadar iri olduğundan zarı aşamaz. Şekerler, aminoasitler ve tuzlar gibi vücut için belirli miktarlarda gerekli olan bazı maddelerin kandaki yoğunluğunun azalmaması için bu maddeler steril çözeltiye eklenir; böylece maddeler her iki yönde eşit olarak hareket edeceğinden yayınım (difüzyon) yoluyla kandan çözeltiye geçmeleri engellenmiş olur. Kanda bu maddelerden yeterli miktarlarda yoksa steril çözeltiye eklenmesi maddelerin aynı mekanizmayla kana geçmesini sağlar.

Su zardan kolayca geçebilirse de suyun kandaki miktarı çözeltideki miktarından az olduğundan diyaliz yoluyla fazlalığı giderilemez. Dahası, steril çözeltideki su kana geçme eğilimi gösterir. Kanın basıncı çözeltininkinden daha yüksek tutularak su ve çözünmüş maddelerin bir bölümünün zardan çözeltiye geçmesi, böylece kanın aşırı ölçüde seyrelmemesi sağlanır.

Kan diyalizinde ilk kullanılan zarlar hayvan dokularından elde ediliyor ya da kolodyondan hazırlanıyordu; daha sonra selofanın daha elverişli olduğu anlaşıldı ve pek çok aygıtta selofan boru ve zarlar kullanıldı. 1960'ların sonlarında selüloz ya da sentetik maddelerden yapılan içi boş lifler kullanılmaya başladı; bu liflerden yapılan demetler küçük bir hacimde daha fazla yüzey alanı sağladığından diyaliz aygıtlarının boyutları küçüldü.

Tıpta tedavi amacıyla ilk kez 1945'te kullanılan diyaliz akut ya da kronik böbrek yetmezliği olanlarda ya da aspirin, bromür ya da barbitürat gibi maddelerle zehirlenmelerde aksayan böbrek işlevlerini yerine getirir ya da düzeltir. Genellikle hastanın bileğindeki bir atardamardan diyaliz aygıtına gelen kan kendi basıncının yardımıyla ya da mekanik bir pompanın gücüyle zarın bir yüzüne doğru akar. Zarın iki yanındaki madde değiştokuşu tamamlandıktan sonra kan, içindeki pıhtılar, kabarcıklar ve başka yabancı maddelerden temizlenir ve hastanın önkolundaki bir toplardamardan vücuda geri verilir. Kronik böbrek yetmezliği olan hastalarda sık sık diyaliz yapmak gerektiğinden diyaliz sırasında kullanılan atardamarla toplardamar arasına dışarıdan takılan plastik bir geçiş her diyaliz uygulamasında hastanın damarlarının yeniden örselenmesini önler.

diyalog (Yunanca *dialogos*: "konuşma"), en geniş anlamıyla, bir oyun ya da romanda iki ya da daha çok kişinin karşılıklı konuşması. Edebi bir biçim olarak diyalog, felsefi ve düşünsel tutumları, yazarın düş gücünün ürünü olan konuşmalar aracılığıyla karşı karşıya getiren, özenle kurgulanmış bir anlatım yoludur.

Bilinen en eski diyaloglar, İÖ 5. yüzyıl başlarında Syrakusa'lı Sophron'un ritmik bir düzyazıyla yazdığı Sicilya mimleridir. Hiçbiri günümüze ulaşmamış bu diyalogları Platon'un tanıdığı ve beğendiği bilinmektedir. Ama Platon'un İÖ 400'de yetkin bir anlatım biçimi haline getirdiği felsefi diyalog, bağımsız bir edebiyat yaratısı sayılabilecek özgün bir biçimdir. Tartışmaya temel oluşturan dramatik bir durumun ve karakterlerin önem kazandığı bu diyalog biçiminde, Platon felsefesinin ana ilkeleri diyalektik bir biçimde geliştirilir. Diyalog İS 2. yüzyılda Lukianos ile yeni bir ses ve işlev kazanmıştır. Ölçülü yergisel havasıyla *Nekrikoi dialogoi* (Ölülerin Diyalogları) 17. ve 18. yüzyıllarda İngiltere ve Fransa'da pek çok yazarın Lukianos'a öykünmesine yol açmıştır. Bernard de Fontenelle ve François Fénelon gibi Fransız diyalog yazarları bunlar arasındadır.

Rönesans'ta Platon'a duyulan ilginin yeniden canlanması, onun diyaloglarına öykünülmesine ve birçok uyarlamasının yapılmasına neden olmuştur. İspanya'da Juan de Valdés bu diyalog biçimini, yurtseverlik ve hümanizm sorunlarını (1533), Vincenzo Carducci ise resim kuramlarını tartışmak amacıyla kullandı (1633). İtalya'da Torquato Tasso (1580), Giordano Bruno (1584) ve Galilei (1632) Platoncu model üzerine kurulu diyaloglar yazdılar. Rönesans'ta diyalog, Platon ve Lukianos'un kullanmadığı dil öğrenimi gibi alanlarda da denendi.

16. ve 17. yüzyıllarda diyalog din, siyaset ve ekonomi üzerine karşıt düşünceleri sergilemeye elverişli bir biçim olarak benimsendi ve sık sık kullanıldı. George Berkeley'in *Three Dialogues Between Hylas and Philonous*'u (1713; *Hylas ve Philonous Arasında Üç Konuşma*, 1935) İngilizcedeki Platon öykünmelerinin belki de en iyisidir. 19. yüzyılda diyalog biçiminin bilinen en iyi örneği, Walter Savage Landor'un Dante ve Beatrice gibi tarihsel kişilikleri duyarlı bir biçimde yeniden yarattığı *Imaginary Conversations* (1824-29; Düşsel Konuşmalar) adlı yapıtıdır. André Gide'in diyalogda yer alan kişilerin psikolojisini araştırdığı *Interviews imaginaires*'i (1943; Düşsel Söyleşiler) ve George Santayana'nın *Dialogues in Limbo*'su (1925; Araf'ta Konuşmalar) bu eski biçimin 20. yüzyılda da sürdüğünü gösterir.

diyamagnetizma, düzensiz bir magnetik alanda, alana dik doğrultuda sıralanan ve üzerlerine etkiyen magnetik alanın bir bölümünü içlerinden atan maddelere özgü magnetizma türü. İlk olarak 1778'de S. J. Brugmans tarafından, bizmut ve antimonda belirlenen bu olguyu 1845'ten başlayarak Michael Faraday ayrıntılı olarak incelemiş ve adlandırmıştır. Faraday ve ondan sonraki araştırmacılar, bazı elementler ile çoğu bileşiklerin bu "negatif" magnetizma özelliğini taşıdığı sonucuna vardılar. Gerçekten de tüm maddeler diyamagnetiktir: Güçlü dış magnetik alanlar, atomların çevresinde dönmekte olan elektronları, alanın çekimine karşı koyacak biçimde hızlandırır ya da yavaşlatır (*bak.* Lenz yasası).

Ama bazı maddelerdeki diyamagnetizma, zayıf magnetik çekim (paramagnetizma) ya da çok güçlü magnetik çekim (ferromagnetizma) gibi olayların etkisiyle perdelenebilir. Diyamagnetizmanın en belirgin gözlendiği maddeler, iyon bağıyla bağlanmış kristaller ve azrak (nadir) gazlar gibi, elektron yapısı bakışımlı olan ve kalıcı bir magnetik momentleri bulunmayan yapılardır. Diyamagnetizma sıcaklık değişmelerinden etkilenmez. Diyamagnetik maddelerin magnetik alınganlık (bir maddeye yüklenebilen magnetizma miktarı) değeri her zaman negatiftir ve çoğunlukla eksi bir milyon dolayındadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'de İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak, ibadet yerlerini yönetmekle görevli, Başbakanlık'a bağlı kuruluş.

Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasından sonra, 3 Mart 1924'te Diyanet İşleri Reisliği adıyla kuruldu. 22 Haziran 1965'te kabul edilen Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun yeniden düzenlendi. Bu kuruluş yasası 26 Nisan 1976 tarih ve 1982 sayılı yasayla önemli ölçüde değişikliğe uğradı. Ama bu değişiklikler 18 Aralık 1979'da Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi ve yeni bir düzenleme yapılmadı. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bugünkü kuruluşu 18 Temmuz 1984'te kadro kararnamesine göre çıkarılan Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez ve Taşra Teşkilatı Görev ve Çalışma Yönergeleri uyarınca düzenlenmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın merkez kuruluşu Başkanlık, Din Şûrası, Aday Tespit Kurulu, Din İşleri Yüksek Kurulu, Mushafları İnceleme Kurulu, Din Hizmetleri Dairesi, Din Eğitimi Dairesi, Hac Dairesi, Dini Yayınlar Dairesi ile Dış İlişkiler Dairesi'nden oluşur. Beş yardımcısı bulunan başkan, kuruluşun bütün çalışmalarını düzenlemek, yürütmek ve denetlemekle görevlidir. Din İşleri Yüksek Kurulu, en yüksek karar ve danışma organı olup, bir başkanı ve 15 üyesi vardır. Ama bu kurul, oluşturulmasına ilişkin yasa hükümleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildiğinden hâlâ fiilen çalışamamaktadır. Din İşleri Yüksek Kurulu, dine ilişkin bilimsel incelemeler ve araştırmalar yapılmasına, dinsel yapıtların yazılıp çevrilmesine, Başbakanlık'ça yayımlanması istenen yapıtların yayınına karar verir. İncelenmesi gereken yapıtlara ilişkin görüş bildirmek, dinle ilgili soruların yanıtlarını hazırlamak, hutbe ve vaazların ilkelerini saptamak ve örnek metinler oluşturmak, yurt içinde ve dışındaki dinle ilgili yayınları izlemek, gereğine karar vermek ve karşı yayınlarla mücadele ilkelerini hazırlamak da bu kurulun görevleri arasındadır. Kurul ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çalışmaları için gerekli tüzük, yönetmelik ve programları hazırlar, ilgili dairelerce hazırlanmış olanları kabul eder. Başkanlıkça gönderilen konuları inceler ve görüş bildirir, din konusunda toplumu ve yurt dışındaki yurttaşları aydınlatmaya yönelik çalışmaların programlarını saptar. Din Şûrası'na sunulacak raporlarda yer alan başkanlığın görüşünü hazırlar. İmam-hatip okullarının meslek dersleriyle öteki okullardaki din derslerinin kitap ve öğretim programlarına ilişkin raporlar hazırlayarak gerektiğinde ilgililerle işbirliği yapar. Mushafları İnceleme Kurulu'nun görevi ise bastırılacak mushafların, mushaf cüzlerinin, Kuran çeviri ve yorumlarının denetimini yaparak yazım ilkesine uygun ve yanlışsız basılmasını sağlamaktır.

Din Şûrası ile Aday Tespit Kurulu, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın üst kurullarıdır. Din Şûrası, başbakanın çağrısı üzerine beş yılda bir toplanır. Bilimsel yeterliğe sahip ve dinsel hizmetleriyle tanınmış bilim ve din adamlarından kuruludur ve danışma niteliğinde kararlar alır. Aday Tespit Kurulu da, Din İşleri Yüksek Kurulu'na üye atanacak adayları saptar. Ama yasanın bu kurula ilişkin maddesinin de iptal edilmesi nedeniyle, etkinlik gösterememektedir. Din Hizmetleri Dairesi toplumu din konusunda aydınlatmak; Din Eğitim Dairesi merkez, taşra ve yurtdışı örgütlerinin eğitim planlarını hazırlamak; Hac Dairesi hacla ilgili her türlü iş ve işlemleri yürütmek; Dini Yayınlar Dairesi toplumu din konusunda yayın yoluyla aydınlatmak; Dış İlişkiler Dairesi ise yurtdışındaki TC vatandaşlarına din hizmeti götürmekle görevli birimlerdir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın il ve ilçelerdeki kuruluşlarının başında, başkanlığı temsil eden bir müftü bulunur. İl müftüleri başkanlığa, ilçe müftüleriyse doğrudan il müftülerine bağlıdırlar. İl ve ilçe müftüleri, bölgelerinde din hizmetlerini yürütmek, din kurumlarını yönetmek ve din görevlilerinin

hizmetlerini düzenleyip denetlemekle görevlidir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türklerin yaşadığı çeşitli ülkelerde din hizmetleri müşavirlikleri ve din hizmetleri ataşelikleri vardır.

diyapazon (Yunanca *dia pason khordon*: "her telden"), ortaçağ müziğinde bir ses dizisinin bütün derecelerini (yani bir oktavı) kapsayan aralık. Ayrıca, belli bir sese akort

Diyapazon
J. C. Deagon, Inc.

edildiğinde o sesi hiç değişmeden koruyan, iki kollu çatal biçimindeki çelik çubuğa da bu ad verilir. Müzik aletlerini akort etmede kullanılan diyapazonu Handel'in trompetçisi John Shore'un 1752'de, ölümünden kısa bir süre önce bulduğu sanılır. Bu araç doğal armoniklerin bulunmadığı, saf bir ses ürettiği için, ses fiziği incelemelerinde de kullanılır. *Dulcitone* ya da *typophone* gibi müzik aletlerinde de diyapazon bulunur. Bu aletlerde bir klavye düzeneği vardır. Keçeli tokmaklar, aşamalı olarak akort edilmiş diyapazonlara vurarak ses çıkartır.

Orgda ise, belli tınılı seslerin çıkmasını sağlayan iki boru takımına, açık ve durduraçlı diyapozon adı verilir. Açık diyapozon boruları, aynı zamanda ana ses boruları olarak da bilinir.

diyapir (Yunanca *diapeirein*: "delip geçmek"), belirli bir katmandaki hafif ve plastik malzemelerin yukarı doğru sürülerek, çevredeki daha gevrek kayaçların içine sokulmasıyla ortaya çıkan jeolojik yapı. Sokulma, yerçekimi kuvvetlerinin (ağır kayaçların alttaki daha hafif kayaçların yükselmesine neden olması), tektonik kuvvetlerin (yanal gerilimlerle hareketli kayaçların daha az hareketli kayaçların içine sıkıştırılması) ya da bu ikisinin birlikte etkisiyle oluşabilir. Diyapirler, dom (kubbe), dalga, mantar, damla ya da dayk (set) biçiminde olabilir. Tuz kolayca akabildiğinden, diyapirlere tuz domları ya da tuz antiklinallerinde sık rastlanır. Bazı tuz domlarının, doğrudan diyapir oluşumu süreci sonucunda ortaya çıktığı sanılmaktadır.

diyapoz, bazı hayvanlarda, metabolizma etkinliğinin azalmasına bağlı olarak, gelişme ve büyümenin kendiliğinden, geçici olarak duraklaması. Böceklerin çoğunda, kabuklular ile salyangozların da bir bölümünde yaşam çevriminin tipik bir özelliği olan diyapoz, elverişsiz çevre koşullarına karşı canlının doğal tepkisidir. Canlı, yaşamın herhangi bir evresinde elverişsiz koşullara karşı kendisini korumak için diyapoza girebilirse de, bu dinlenme dönemi en çok pupa evresinde (örn. kelebeklerin kozası) görülür.

Diyapoz, genellikle günlerin uzunluğu, çevre sıcaklığı ya da besin miktarındaki değişikliklere bağlı olarak büyüme ve deri değiştirme hormonlarının salgısı azaldığı zaman başlar. Diyapoz genlerce denetlenen doğal bir olaydır, ama sürekli olarak uygun çevre koşullarında yetiştirilen hayvanlarda bu olgu deneysel olarak engellenebilir.

Diyarbakır, topraklarının bir bölümü Doğu Anadolu Bölgesi, daha büyük bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 15.355 km² olan Diyarbakır ili, kuzeyde Elazığ ve Bingöl, kuzeydoğuda Muş, doğuda Batman, güneyde Mardin, güneybatıda Şanlıurfa, batıda gene Şanlıurfa, Adıyaman ve Malatya illeriyle çevrilidir. Kuzeyde Güneydoğu Toroslar, doğuda Batman Çayı, güneyde Mardin-Midyad Eşiği, batıda ise Karacadağ ve Fırat Irmağı ilin doğal sınırlarını oluşturur.

Doğal yapı. Dağlarla çevrili, ortası çukurlaşmış bir alanda yer alan Diyarbakır, yüzey şekilleri bakımından düzenli bir yapı gösterir. Güneydoğu Toroslar'ın kolları kuzey kesimini batıdan doğuya doğru, boydan boya engebelendirir. Kuzeybatısında Malatya Dağlarının bir sırası olan Maden Dağları (2.230 m), kuzeydoğusunda ise İnceburun ve Hacreş dağları uzun sıralar biçiminde uzanır. İnceburun Dağları Kuştaşı Tepesinde 1.726 m'ye, Hacreş Dağları ise Hasar Tepesinde 2.761 m'ye erişir. Güneybatıdaki Şanlıurfa sınırında Karacadağ(*) yer alır. Kollubaba Tepesinde 1.957 m'ye yükselen Karacadağ sönmüş yanardağdır. İlin en yüksek noktası, Kulp'un kuzeydoğusunda 2.813 m'ye ulaşan Tosun Tepesidir.

İl topraklarının sularını daha çok Dicle Irmağı ve kolları toplar. Batı kesimdeki küçük bir alanın sularını ise Fırat Irmağı toplar. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, ilin hemen hemen tümünü geçen Dicle'ye, kuzeyden Ambar Çayı ve Pamuk Çayı, güneyden ise Ballıkaya Deresi, Göksu, Bağlıca Çayı, Savur Çayı gibi kollar katılır. Kuzeydoğudaki dağlardan doğan Kulp ve Sason (Aydınlık) çayları gibi akarsular birleşerek Batman Çayını(*) oluşturur. İlin batı kesiminin sularını Dicle Irmağının kollarından Devegeçidi (Furtakşo) Suyu ile batıya doğru akarak Fırat Irmağına katılan Çermik Çayıdır.

Fırat ve Dicle ırmaklarının yüksek enerji ve sulama potansiyelinden yararlanmaya yönelik Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Dicle Irmağı Havzasına ait önemli alt projelerinden bazıları Diyarbakır il sınırları içindedir. Bunlardan Dicle-Kralkızı, Batman Barajı ve Batman-Silvan projeleriyle çok geniş alanların sulanmasının yanı sıra elektrik enerjisi üretilmesi de öngörülmektedir. GAP'ın Fırat Irmağı Havzasındaki alt projelerinden Karakaya Barajı Çüngüş ve Doğanyol (Malatya ilinde) ilçeleri arasında yapılarak 1987'de tamamlandı. Bu projeyle ilişkisi olmayan, sulama amaçlı Devegeçidi Barajı Dicle'nin kollarından Devegeçidi Suyu üzerinde 1972'de devreye girdi.

İl topraklarının üçte birini kaplayan ovaların büyük bölümü, Dicle ve kolları boyunca zincirleme sıralar biçiminde uzanır. Diyarbakır Havzası olarak adlandırılan çukur alanın taban kesiminde yer alan düzlükler ilin başlıca tarım alanlarıdır.

İlin kuzey, kuzeydoğu kesimlerinde yaylalara rastlanır. Bunlar Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan bazı aşiretlerce kışlak olarak kullanılır. Dağlardaki ormanlar dışında, ilin doğal bitki örtüsü steptir. Uzun süren yaz kuraklığı nedeniyle, buradaki stepler İç ve Doğu Anadolu'dakiler kadar zengin değildir. Ormanlar ise daha çok bozuk baltalık niteliği taşır.

Ekonomi. Petrol Diyarbakır'ın önemli bir yeraltı zenginliğidir. Petrol üretimi, 1961'de N. V. Turkse Shell'in Kayaköy'de açtığı kuyularla başlamış, bunu 1973'te Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) kuyuları izlemiştir. Turkse Shell'in elindeki kuyular, Türkiye'nin en verimli kuyularındandır. 1980'de ülke petrol üretiminin yüzde 56'sı bu iki şirketin Diyarbakır'daki kuyularından sağlanmıştır. Ayrıca Çermik ve Merkez ilçede tuğla-kiremit hammaddesi, Çınar'da fosfat yatakları vardır.

İl ekonomisinin temelini oluşturan tarımın yanı sıra ticaret de gelişmiş durumdadır. Tarımsal üretim, büyük ölçüde doğal koşullara bağlı olarak yapılır. GAP alt projelerinin tamamlanmasıyla bu yapının değişmesi beklenmektedir. En önemli tarla ürünleri buğday, karpuz, arpa, üzüm, kavun, domates, kırmızı mercimek, pamuk, soğan, patlıcan, hıyar ve nohuttur. İlin iri kavun ve karpuzları ünlüdür. Dicle boylarında yapılan sebze üretimi önemlidir. Bağcılık geleneksel bir uğraş olarak yaygın biçimde sürer. Öteki önemli meyvelerden ceviz ve badem, ayıklanmış olarak il dışına satılır. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre 1989'da Türkiye'de üretilen keten tohumunun yüzde 29'u, darının yüzde 22'si ve kırmızı mercimeğin de yüzde 18'i Diyarbakır ilinden elde edilmiştir. Ovalık kesimlerde ikincil bir uğraş olan hayvancılık, dağlık kesimlerde ön plana geçer. En çok, yaylacılık yöntemiyle küçükbaş hayvan yetiştirilir. Aşiretlerin elinde büyük koyun ve kıl keçisi sürüleri bulunur. Ovalık kesimler-

Diyarbakır İli
Ana Yayıncılık Arşivi

de sığır besiciliği de yapılmaktadır. Geleneksel Arap atı yetiştiriciliği ve ipekböcekçiliği gerilemektedir. Hayvan ve hayvan ürünleri Diyarbakır kentinde pazarlanır. Başlıca tarımsal ürünler pekmez, pestil, cevizli suçuk ve deridir.

İlin 1968'de kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmasına karşın, büyük ölçekli imalat sanayisi yatırımları, birkaç kamu fabrikası ile sınırlı kalmıştır. Başlıca sanayi kuruluşları un, süt ürünleri, rakı, yem, salça, yün ve pamuk ipliği, pamuklu ve yünlü dokuma, halı, türbin ve jeneratör, tuğla ve çimento fabrikalarıdır. Bir yaprak tütün işletmesi bulunan ilde oto tamirciliği ve oto yedek parçacılığıyla uğraşan küçük işyerleri yaygındır. Geçmişte daha canlı olan kuyumculuk, ipekli dokumacılık, bakırcılık, testicilik, saraçlık, keçecilik gibi geleneksel el sanatları sürdürülmektedir.

Diyarbakır, 1950'lerden sonra, il dışına, aile göçü niteliğinde olmak üzere önemli ölçüde nüfus vermiştir. Başta İstanbul olmak üzere büyük kentlere yönelik olan bu göçlerin temelinde tarım kesiminde mülkiyet ilişkilerinin değişimi ve imalat sanayisindeki istihdam kapasitesinin düşüklüğü yatmaktadır.

Tarih. İlk insan yerleşmesinin günümüzden 9 bin yıl öncesine indiği Diyarbakır yöresindeki ilk arkeolojik araştırmalar 1946'da, Türk Tarih Kurumu adına Kılıç Kökten tarafından Diyarbakır, Silvan, Bismil ve Ergani yörelerinde başlatılmıştır. İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü ile Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün 1963'e ortaklaşa başlattıkları çalışma halen sürmektedir. Bu çalışmalar sırasında, Ergani ilçesine bağlı Sesverenpınar (eskiden Hilar) köyündeki Çayönü'nde(*), İÖ 7250'ye tarihlenen, çanak çömleksiz (akeramik) bir Neolitik Çağ (İÖ 8000-5500) yerleşme bulunmuştur. Kılıç Kökten'in Hilar köyü ile Geyik istasyonu arasındaki ovada bulduğu çakmaktaşından yapılma gereçler, daha da eskilere, Orta Paleotik Çağa (y. 100 bin-45 bin yıl önce) tarihlenmektedir. Gene Eğil ilçesine bağlı Ekinciler köyünde, Hacılar Tepesi (Girikihaciyan) Höyüğü'nde İÖ 6000-5000'lere tarihlenen bir yerleşme bulunmuş, bu yerleşmede moloz taş duvar kalıntılarına çakmaktaşı, doğal cam ve kemikten yapılmış araçlara, tek renkli çanak çömleklere ve Tel Halaf türü çömleklere rastlanmıştır.

Bu topraklar, hem doğal koşullarının yerleşmeye ve tarıma elverişliliği, hem de doğu ile batıyı, kuzey ile güneyi birbirine bağlayan doğal yollar üzerinde yer alması nedeniyle, tarih boyunca pek çok uygarlığa sahne olmuştur. Gerek Anadolu'da, gerek Mezopotamya'da egemenlik kuran hemen her kavim burayı ele geçirmiş ya da en azından Diyarbakır Kalesi'ni kuşatmıştır. Bu saldırılar nedeniyle Roma döneminde surlarla çevrilen kent, bazısı birkaç yıl, bazısı ise yüzyıllar süren çeşitli yönetimler altında yaşadığından çok zengin bir kültür ve tarih mirasına sahiptir.

Diyarbakır yöresi İÖ 3000'lerde Hurrilerin yaşadığı alanlardan biriydi. Asurların İÖ 1250'de Hurri-Mitanni krallıklarını yıkarak egemenlikleri altına aldıkları yöre, Mezopotamya'nın kuzeyindeki Subaru ya da Subartu denen bölgede yer alıyordu. Yörede kurulan Bit Zamani Krallığı İÖ 890'da Urartulara İÖ 852'de de Asurlara bağlandı. İÖ 7. yüzyılda İskit akınlarına hedef oldu ve aynı yüzyılın sonlarında Asur Krallığı'nı yıkan Medlerin eline geçti. İÖ 550'de başlayan Pers egemenliği İÖ 331'e değin sürdü. Kısa bir Makedonya yönetiminin ardından önce Selevkoslar, sonra da Partlar kenti ele geçirdi. İÖ 69'da Diyarbakır'ın da içinde bulunduğu geniş bir alan Roma topraklarına katıldı. Birkaç kez el değiştirdiyse de Roma egemenliği İS 4. yüzyıla değin sürdü. Sonraki yıllarda yöre zaman zaman Sasanilerin ve Romalıların elinde kaldı.

Diyarbakır, 5. yüzyılda Sasani akınlarına hedef oldu. Birçok çatışmadan sonra Bizanslılar, Batman Çayının batısında kalan topraklarda üstünlüğü ele geçirdi. 7. yüzyılda Anadolu'ya Arap akınları başladı. Hz. Ömer döneminde Kuzey Mezopotamya'yı fethetmek üzere yola çıkan bir ordu, 639'da Diyarbakır'ı ele geçirdi. Diyarbakır ayrı bir vilayet haline getirilerek bir vali ile yönetilmeye başladı. Yöre 661'de Emevi, 750'de Abbasi yönetimine geçti. Bu dönemde birçok Bizans saldırısına uğramakla birlikte yöre, 9. yüzyılın ikinci yarısında Şeyhoğulları, 10. yüzyılda da Hamdaniler, Büveyhiler ve Mervaniler tarafından yönetildi. 1040'ta Türkmenler bu topraklara girmeye başladılar. Yöre 1085'te Büyük Selçukluların eline geçti. Bundan sonra İnaloğulları, Hısn Keyfa Artukluları ve Eyyubilerin elinde kaldı. 1240'taki Anadolu Selçukluları egemenliğini, 1259'da İlhanlı egemenliği izledi. İlhanlılar kentin yönetimini Mardin Artuklularına bıraktılar. Yöreyi 1394'te ele geçiren Timur ise, yönetimi Akkoyunlulara verdi. 1405'te Diyarbakır yöresi tümüyle Akkoyunlu egemenliğine girdi. Akkoyunluları 1502'de büyük bir yenilgiye uğratan I. İsmail (Şah), 1507'de Diyarbakır'ı ele geçirdi. Kent halkı Safevi yönetimine karşı ayaklanarak I. Selim'e (Yavuz) Osmanlı yönetimine bağlanmak istediğini bildirdi. Safevi kuşatması, kent halkının direnişi nedeniyle başarıya ulaşamadı. Yavuz, Çaldıran Seferi'nden (1514) sonra, 1515'te Diyarbakır'ı Osmanlı topraklarına kattı. Halkı Kürtler, Ermeniler ve Süryanilerden oluşan yöre Osmanlı döneminde yerel Kürt beyleri tarafından yönetildi. 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarında birçok ayaklanmaya sahne olan yöre Amid ve Maden sancaklarının sınırları içindeydi. 1925'te çıkan Şeyh Sait ayaklanması sırasında Diyarbakır yöresinde birçok çarpışma oldu.

Kentin yapısı. Eski Asur kaynaklarında Amidi biçiminde rastlanan kentin adı, Yunan kaynaklarında Amido ya da Amida olarak geçer. Arap kaynaklarında Amid biçimini alan bu ad, bölgeye Türkmenlerin yerleşmesinden sonra surların ve binaların yapımında kullanılan siyah renkli bazalt taşlarından ötürü Kara Amid'e dönüşmüştür. Arap akınları sırasında bölgeye Bekr aşiretinin yerleşmesinden dolayı Diyar-ı Bekr adı yaygınlaşmış, bu sözcük zamanla Diyarbekir biçimini almıştır. 1937'de ise ilin adı, resmî olarak Diyarbakır'a çevrilmiştir.

Diyarbakır kenti, ilin orta kesiminde, kuzeydeki dağlık kesim ile güneydeki stepler arasında kalan, yerleşmeye elverişli bir alanda kuruludur. Akdeniz ve Basra Körfezine, Karadeniz'e, Azerbaycan ve İran'a giden ana ulaşım yollarının kesişme noktasında yer alır. Bu nedenle bir ticaret merkezi olarak gelişmiş, yönetim merkezi olması da bu işlevini güçlendirmiştir. Cumhuriyet döneminde kara, demir ve hava yolu bağlantılarına kavuşan kent, geniş bir alanın ürünlerini toplayıp dağıtan bölgesel bir merkez niteliği kazanmıştır. Birçok kamu kuruluşunun bölge müdürlükleri yanında Olağanüstü Hal Bölge Valiliği, 7. Kolordu ve 2. Taktik Ana Jet Üssü de Diyarbakır'dadır.

Kentin sur dışına taşması, demiryolunun gelişinden (1935) sonra başladı. 1950'lerde bu eğilim hızlandı ve sur dışında hızlı bir apartmanlaşma başladı. Yüzey şekillerinin doğu ve güney yönlerinde engel oluşturması ve geniş askeri alanlar nedeniyle kentin gelişmesi batı ve kuzey yönlerine doğru olmaktadır.

Kentteki başlıca yükseköğretim kurumu bazı fakülte ve yüksekokulları başka illerde olan Dicle Üniversitesi'dir(*). Başlıca sağlık kurumları ise Dicle Üniversitesi, Devlet, Doğum, Göğüs Hastalıkları, SSK ve Trahom hastaneleridir. Kentteki müzeler Diyarbakır Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi, Ziya Gökalp Müzesi, Cahit Sıtkı Tarancı Kültür Müzesi'dir. Kent karayoluyla Ankara'ya 921 km, İstanbul'a 1.372 km uzaklıktadır.

Tarihsel yapılar. Diyarbakır'ın tarihsel yapılarının en önemlisi, dünyaca ünlü Diyarbakır Kalesi'dir(*). Kalenin kuzeydoğu köşesindeki İçkale'de bulunan Nasturi Kilisesi bir 6. yüzyıl Bizans yapısıdır. Diyarbakır Ulucamisi(*) Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı eklemeleri ile anıtsal bir yapılar topluluğu niteliği kazanmıştır. Kale Camisi Nisanoğulları; Ömer Şeddad (Hz. Ömer) Camisi İnaloğulları; Nebi, Safa (*bak*. Safa Camisi) ve Şeyh Matar camileri ile İbrahim Bey, Taceddin ve Hacı Büzürg mescitleri Akkoyunlular; Zinciriye Medresesi(*) ve Mesudiye Medresesi(*) ile Artuklu Sarayı ve Devegeçidi Suyu Köprüsü(*) Artuklular zamanından kalmadır. Başlıca Osmanlı yapıları arasında ise Fatih Paşa Camisi(*) ve Melek Ahmed Paşa Camisi(*) ile Hoca Ahmed (Ayni Minare, 1489), Hüsrev Paşa (1528), Ali Paşa (1537), İskender Paşa (1551), Behram Paşa (1572), Defterdar (1594), Nasuh Paşa (1611) ve Kurt İsmail Paşa (1875) camileri ile çok sayıda türbe (İskender Paşa Türbesi[*]) ve han (Deliller Hanı[*]) sayılabilir. Şeyh Abdülcelil, Şeyh Yusuf Hemedani, Lala Bey, Sarı Saltık, Zincirkıran ve Karadeniz (Mir Seyyaf) türbeleri, 13-16. yüzyıllarda yapılmış öteki önemli tarihsel yapılardır. Mervaniler za-

Diyarbakır'dan genel bir görünüm
ABC Ajansı

manından kalan Dicle Köprüsü(*), Silvan ilçesinde Batman Çayı üzerinde Artuklular zamanında yapıldığı bilinen Malabadi Köprüsü(*) ve Silvan Ulucamisi(*) de önemli yapılardandır.

Diyarbakır'ın en az kalesi kadar ünlü, ilgi çekici bir özelliği de evleridir. Bazısı köşk ve saray niteliğinde olan bu yapılar, Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı mimarilerinin özgün bir bileşimidir. Gerek yöresel malzemenin kullanımı, gerek doğa koşulları ile mimarinin yetkin uyumu, gerekse ince işçilik ve bezemeleriyle Diyarbakır evleri, Anadolu sivil mimari örnekleri arasında haklı bir ün kazanmıştır. Evler büyük ölçüde, yörede çıkan siyah renkli bazalt taşı ile yapılmış, plan iklime göre belirlenmiştir. Evlerin birbirine yakın olmasının yanı sıra, dar sokaklar, yüksek avlu duvarları, avlularda ya da odalarda yer alan havuzlar, bunaltıcı yaz sıcağını engellemeyi amaçlar. Akkoyunlulardan kalma Seman (bugün Atatürk) Köşkü, Cihannüma Köşkü, Şeyhoğulları Evi, İskender Paşa Konağı, Behram Paşa Evi, Gökalplerin Evi, Cemil Paşa Konağı ve Trahom Hastanesi binası, Diyarbakır evlerinden günümüze kalan en güzel örneklerdir.

Diyarbakır Belediyesi 1880'de kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 1.094.996; kent, 600.640.

Diyarbakır Havzası, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğu kesiminde, suları Dicle Irmağı tarafından toplanan havza. Yüzölçümü 10 bin km²'ye yaklaşır. Çukur ekseninde batı-doğu doğrultulu geniş Dicle Vadisi yer alır. Batıda Karacadağ volkanik kütlesi, kuzeyde ve doğuda Güneydoğu Toroslar yayının içbükey kenarı, güneyde de Mardin-Midyat Eşiği ile çevrilidir. Kenarlarda 1.000 m olan yüksekliği, taban kesiminde 500 m'ye kadar iner.

Jeolojik bakımdan katman yaşları, havzanın çevresinden merkeze doğru gidildikçe gençleşir. Havza tabanında ince bir alüvyon tabakası altında Neojen Bölüme (y. 26-2,5 milyon yıl önce) ait yaşlı kalker ve marnlar bulunur. Özellikle doğuya doğru, petrol bakımından önemli kemer biçimli antiklinal yapılara rastlanır. Bazen bu antiklinaller havzanın yatay tabanları altında saklıdır. Tam bir coğrafi birim olan Diyarbakır Havzasının sınırları, Diyarbakır ili sınırları dışına taşarak Batman ilinin bir kesimini de içine alır.

Diyarbakır Havzası önemli bir tahıl üretim alanıdır. Tahıl dışında, havzanın elverişli kesimlerinde, mercimek, pamuk, üzüm ve karpuz yetiştirilir. Devamlı bakım isteyen bağlar daha çok Diyarbakır çevresinde toplanmıştır; elde edilen üzümler taze olarak pazarlanmanın yanı sıra Tekel'in Diyarbakır İçki Fabrikası'na da satılır. Bir bölümü de pekmez, pestil ve cevizli sucuk yapımında kullanılır. Havzanın tarım bakımından daha önemli kesimi, yağışların bol olduğu Güneydoğu Toroslar'ın etekleridir. Batılı coğrafyacıların Bereketli Hilal(*) adını verdikleri bölgenin en kuzeyinde yer alan havzada hem yağış miktarının elverişli oluşu, hem de dağ sırasının yöreyi kuzey rüzgârlarından koruması nedeniyle meyvecilik gelişmiştir. Havzada çayır ve otlakların fazla yer tutması, hayvancılığı da önemli bir ekonomik etkinlik durumuna getirmiştir. Havzada kır yerleşmesi, toplu köyler biçimindedir. Ama dağınık ve küçük yerleşmeler ile köy yerleşmesi arasında bir geçiş tipi olan mezralar da yaygındır.

Diyarbakır Havzası, Doğu Anadolu ile Mezopotamya düzlükleri arasında bir geçiş kuşağı üzerinde yer aldığı için çok eski çağlardan beri kervan yollarının düğümlendiği önemli bir kavşak noktası olmuştur. Günümüzde karayollarının yanı sıra demiryolu (Haydarpaşa-Kurtalan hattı) ve havayolu (Diyarbakır ve Batman havaalanları) ağıyla ülkenin önemli merkezlerine bağlanmış olduğundan havzanın bu geleneksel konumu sürmektedir.

Diyarbakır Kalesi, Diyarbakır kentinin tarihsel çekirdeğini çevreleyen sur. Gerçek anlamda bir kale olmamakla birlikte bu adla anılagelmiştir. Dicle Irmağının batı kıyısında, ırmaktan 100 m kadar yüksekteki bir platonun üstünde yer alır. Kesin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Burada ilk kez Hurriler zamanında (İÖ y. 2. binyıl) bir kale yapıldığı sanılmaktadır. İS 349'da Romalıların elindeki kent bir surla çevrilmiştir. 367-375 arasında da surun batıya doğru genişletilmesiyle kale asıl biçimini almış ve tarih boyunca birçok kez onarılmıştır.

Diyarbakır Kalesi'nin planı, köşeleri yuvarlatılmış bir dikdörtgen biçimindedir. Bu dikdörtgenin yüksekliği kuzey-güney doğrultusunda 1300 m, genişliği doğu-batı doğrultusunda 1700 m kadardır. Kalınlığı 3-5 m arasında değişen, yüksekliği 10-12 m'yi bulan surun toplam uzunluğu 5 km'yi geçer. Dışarıdaki ikinci sur sırası 1232'de Diyarbakır'ı ele geçiren Eyyubilerce yıkılmış, malzemesiyle iç sur sırası onarılmıştır.

Diyarbakır Kalesi'nin içinde Eski Roma *castrum*'larının(*) şemasına uygun olarak biri kenti kuzey-güney, öbürü de doğu-batı doğrultusunda kesen, birbirine dik iki yol yer alır. Bunlardan ikincisinin doğu yarısı, zaman içindeki değişiklikler nedeniyle bugün daha belirsiz bir duruma gelmiştir. Yolların surlara kavuştuğu noktalarda, kalenin en önemli kapıları yer alır: Kuzeyde Dağ Kapı (Harput Kapısı), doğuda Yeni Kapı, güneyde Mardin Kapısı ve batıda Urfa Kapısı. Bu kapılar iki yanlarına yapılmış burçlarla korunmuştur; bazılarının demir kaplı kanatları hâlâ durmaktadır. Ayrıca bütün sur boyunca bazısı daire, bazısı kare planlı 80 kadar burç yer alır. Burçlar, surun tümünü üstten dolanan bir yolla birbirlerine, bu yol da çeşitli noktalardaki merdivenlerle yere bağlanmıştır. Ulu Beden, Yedi Kardeş, Kiçi Burcu, Evli Beden, Sen u Ben gibi burçlar, öbürlerine göre daha güçlü düzenlenmiştir. Yer yer duvarların içinde ve burçların alt katlarında cephane ve erzak depoları, asker koğuşları, mahzen ve sarnıçlar yapılmıştır.

Kalenin en eski bölümü, kuzeydoğu köşesindeki İçkaledir. İçkale'deki gene surla çevrili Virantepe'de 13. yüzyılın başlarına tarihlenen Artuklu Sarayı'nın kalıntıları bulunmuştur. İçkale'nin dört kapısından Küpeli ve Saray kapıları kente, Fetih ve Oğum kapıları kent dışına açılır.

Diyarbakır Kalesi duvarları üstünde Abbasilerden Selçuklulara, Bizanslılardan Osmanlılara değin değişik dönemlerden kalma çok sayıda yazıt ve kabartma bulunmaktadır. Bunların en güzelleri 13. yüzyıl başında yapılmış olan Evli Beden ve Yedi Kardeş burçlarında olanlardır.

Diyarbakır Kalesi bugün Anadolu'da, İznik'tekiyle birlikte, tümüne yakın bölümü ayakta kalmış iki kent surundan biridir.

Diyarbakır Ulucamisi, Diyarbakır'da eski kent çekirdeği içinde yer alan, Anadolu'daki en eski cami. Diyarbakır Kalesi'nin Harput Kapısı ile Mardin Kapısı'nı birleştiren ekseninin hemen batısındadır. Yapılışı konusunda kesin bilgi yoktur; duvarlarındaki Selçuklu, İnaloğulları, Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerinden kalma 20 kadar yazıt, yapının tarih boyunca ne kadar çok onarılıp değişikliğe uğradığını gösterir. İlk yapının, 639'da Diyarbakır'ın Arapların eline geçmesinden sonra kentteki bir kilisenin camiye çevrilmesiyle oluşturulduğu ileri sürülür. 1115'teki büyük bir deprem ve yangından çok zarar gören cami büyük oranda yeniden yapılmıştır. Eskiden içerde bulunan sütun gibi birçok malzeme bu onarımda avlu cephelerinde kullanılmıştı. Bugünkü görünümünü uzun bir yapım süreci sonunda kazanan caminin tek bir mimarı olmaması da doğaldır. Çeşitli yerlerinde usta adlarına rastlanmaktaysa da, bunların hangisinin hangi bölümleri ya da işleri yaptığını saptamak olanağı yoktur.

Diyarbakır Ulucamisi, bütün yan bölümleriyle birlikte yaklaşık 80 m × 80 m'lik yer kaplar. Bunun içinde asıl cami bölümü, doğu-batı doğrultusundaki dikdörtgen biçimli bir avlunun güney kenarı boyunca uzanır. İçi, mihrap duvarına paralel iki ayak sırası ile üç sahına ayrılmıştır. Tam ortada, mihrap ekseninde yer alan, tavanı daha yüksek bir sahın bunları dikine keser. Cami, başta bu plan şeması olmak üzere, daha birçok yanıyla Şam Emeviye (Ümeyye) Camisi'ne benzer. Ayaklar sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Kemerlerin üstündeki duvar, daha küçük bir sıra kemerle delinerek hafifletilmiştir. Yükseltilmiş orta mekânın beşik çatısı kalem işleriyle süslü

Diyarbakır Ulucamisi avlusuna kuzeybatı köşesinden bakış; avlu girişi ve kütüphane (solda), cami ve minaresi (arkada), şadırvan, namazgâh ve havuz (ortada)
Ara Güler

bir tavanla gizlenmişse de, iki yan kanatta kemer sıraları üstüne oturan ahşap çatı aşıkları açıkta bırakılmıştır.

Sağ kanadın mihrap duvarındaki bir kapıdan, yapıya bitişik olan minare merdivenine ulaşılır. Minare gövdesi kare planlıdır. Silindirik petek bölümü bu gövdeden daha ensiz yapılarak dışa taşmayan bir şerefe oluşturulmuştur.

Avlunun batı iç cephesi iki katlıdır. İnaloğulları beyi İlaldı'nın 1117-24 arasında yaptırdığı bu cephe, sekiz ayakla dokuz aralığa bölünmüştür. Ayaklar alt katta sivri kemerlerle, üst katta düz lentolarla birbirine bağlanmaktadır. Her ayağın önüne iki katta da taş birer sütun yerleştirilmiştir. Bütün ayakların, sütunların ve silmelerin üstü çok zengin taş oyma ve kabartmalarla bezenmiştir. Bazı bezeme ayrıntılarının Helenistik ve Roma dönemlerine özgü izler taşımasına bakarak, bu cephenin antik bir tiyatrodan alınıp kullanıldığını ileri süren sanat tarihçileri de vardır. Avlunun doğu iç cephesi de 1163-64'te İnaloğulları beyi Mahmud bin İlaldı tarafından batı cephesine benzetilerek yaptırılmıştır. Burası da iki katlıdır. Alt katta avlu girişi yer almakta, üst kat kütüphane olarak kullanılmaktadır.

Avlunun kuzey kenarının ortasında ikinci bir giriş vardır. Bu girişin doğusunda Mesudiye Medresesi(*) yer almaktadır. Medrese yan duvarıyla avlu arasındaki sivri kemerli, tek katlı revakın eskiden avlunun doğu ve batı cepheleri gibi iki katlı olup olmadığı bilinmemektedir.

Avlunun kuzey kenarındaki girişin batısında Şafiiler Camisi bulunmaktadır. Bu yapı da aynı Ulucami gibi iki ayak sırası ile enine üç sahına ayrılmıştır, çatısı düzdür. Güney duvarı pencerelerle avluya bakar. Mesudiye Medresesi önündeki revakların eskiden burada da devam ettiği, Şafiiler Camisi'nin yapılması için batı ucunun yıkıldığı düşünülebilir.

Avlunun ortasında, her köşesinde bir sütun bulunan sekizgen planlı, oldukça yüksek konik külahlı bir şadırvan (1849) vardır. Bunun hemen batısında kare planlı bir namazgâh, namazgâhın batısına bitişik olarak da bir havuz bulunmaktadır.

Diyarbakır Ulucamisi'nin enine sahınlı plan şeması daha sonraki Anadolu camilerinde de kullanılmış olmakla birlikte bu örneklerde ortadaki dikine sahın, çoğunlukla üzeri bir kubbeyle örtülerek vurgulanmıştır.

diyare *bak.* ishal

diyarşi, İngiliz yönetimi altındaki Hindistan eyaletlerinde uygulanan ikili yönetim sistemi. Hindistan Yönetimi Yasası (1919) ile getirilen düzenleme, ülkede yürütmenin demokratikleşmesi süreci ile eyaletlerin tam özerkliği (1935) ve Hindistan'ın bağımsızlığı (1947) yolunda ilk adım olmuştur. Birçok açıdan eleştirilen diyarşi sisteminin işlemesinde ortaya çıkan güçlükler, geriye dönüşün olanaksızlığı nedeniyle, doğrudan halka karşı sorumlu bir yönetime geçiş yolunda başka adımların atılmasını da kaçınılmaz kılmıştır.

Hindistan yönetimi için diyarşi kavramını ilk kez İngiliz Yuvarlak Masa Grubu'ndan Lionel Curtis ortaya attı. Curtis'in, imparatorluğun yönetimi için Liberallerin önerdiği politikaları desteklemek amacıyla 1910'da kurduğu *Round Table* dergisi çevresinde toplanan bu grup, Hintlilerin yönetime katılımının genişletilmesi için çalışıyordu. Diyarşi sistemi, Hindistan işleriyle ilgili devlet bakanı E. S. Montagu (1917-22) ile Hindistan genel valisi Lord Chelmsford'ın (1916-21) önderlik ettiği bir anayasa reformuyla uygulamaya kondu.

Diyarşi ilkesi, eyaletler düzeyinde yürütmenin saraya ve halka karşı sorumlu iki kesime ayrılmasını öngörüyordu. İlk kesim, eskiden olduğu gibi İngiliz hükümdarı tarafından atanan yürütme kurulu üyelerinden, ikinci kesim ise valinin atadığı ama eyalet yasama meclislerine karşı sorumlu tutulan bakanlardan oluşuyordu. Yürütme kurulunun görev alanına yargı, polis, toprak vergisi ve sulama gibi konular giriyordu. Yerel özyönetim, eğitim, kamu sağlığı ve bayındırlık ise bakanlar kurulunun görev alanı içindeydi. Sistem, Madras ve Pencap gibi bakanları destekleyebilecek örgütlü partilerin bulunduğu yerlerde iyi işlerken, başka yerlerde çeşitli güçlüklerle karşılaştı. En önemli sorunlardan biri, bakanların görev alanındaki yatırımları finanse etmek için, İngilizlerin denetiminde kalan kesimden para aktarılmasıydı. 1935'te eyalet özerkliğinin tanınmasıyla diyarşi sistemi sona erdi.

diyaspor, alüminyum oksit ($HAlO_2$) yapısında, beyaz ya da grimsi, sert, camsı oksit minerali. Temel olarak korindonun hidratlanması ve alüminyum silikatlı minerallerin değişimi sonucunda ortaya çıkar. Lateritte, boksitte ve alüminyumlu killerde sıkça rastlanır. En yaygın elde edildiği yerler, Macaristan, Güney Afrika, Fransa ve ABD'deki Arkansas ve Missouri'dir. Diyaspor, böhmitin iki biçimlisidir (yani, kimyasal bileşimi aynı, kristal yapısı farklıdır); hidroksil (OH) grubu içermez, ama oksijen atomlarına çift düzenleşim bağıyla bağlanmış hidrojen katyonlarına sahiptir. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, *bak.* oksit mineralleri (tablo).

diyasteromer, DIYASTEROİZOMER olarak da bilinir, moleküllerinin uzamsal biçimlenmesi değişik olan (stereoizomerler) ve biri öbürünün aynadaki görüntüsü olmayan iki maddenin birbirine göre durumu. Örneğin tartarik asidin optikçe etkin olan iki biçimi (kutuplanmış ışığı sağa çeviren dekstro ya da sola çeviren levotartarik asit) ile aynı asidin optikçe etkin olmayan biçimi (mezotartarik asit) birbirlerinin diyasteromeridir. Ayna görünümlü (enantiyomorf) maddelerden farklı olarak, diyasteromerlerin fiziksel ve kimyasal özellikleri arasında çok yakın benzerlikler olmayabilir; hatta iki diyasteromer birbirinden yapısal izomerler kadar farklı olabilir. Örneğin tartarik asidin optikçe etkin biçimleri 187°C'de, mezotartarik asit ise 143°C'de erir.

diyastol, kalp karıncıklarının, iki kasılma (*bak.* sistol) arasında genişleyerek kanla dolduğu evre. Diyastol 0,5-0,6 saniye kadar sürer; bu evrede önce kulakçıklarda birikmiş olan kan hızla karıncıklara dolar, sonra bu hızlı akışı kulakçıkların kısa süreli kasılması izler. Diyastol sırasında atardamarlardaki kan basıncı da en düşük düzeye iner; küçük tansiyon olarak bilinen bu diyastol basıncı sağlıklı kişilerde 80 mm'lik cıva sütununun basıncına eşittir. *Ayrıca bak.* kan basıncı.

diyastrofizma *bak.* tektonizma

diyatermi, derin dokularda ısı yaratmak için deri üzerinden yüksek frekanslı elektrik akımı uygulamaya dayanan fizik tedavi yöntemi. 1891'de ABD'li mühendis ve mucit Nikola Tesla, en uzun radyo dalgalarından daha uzun dalgaboylarındaki yüksek frekanslı alternatif akımın dokularda ısı oluşturduğunu buldu ve bu uygulamadan tıp alanında yararlanılabileceğini ileri sürdü. 1909'da da Alman hekim K. F. Nagelschmidt "arasından ısıtma" anlamındaki diyatermi terimini ortaya attı.

Diyatermi hastane ve kliniklerde kısadalga, sesüstü (ultrason) ve mikrodalga olmak üzere üç ayrı dalgaboyundaki akımlarla uygulanır. Kısadalgayla diyatermide, tedavi edilecek bölgenin iki yanına iki kondansatör levhası yerleştirilir ve en yüksek sıcaklık deri altı dokularda yoğunlaştırılır. Bu yöntem genellikle derindeki kas ve eklemlerin tedavisinde, bazen de derin dokulardaki iltihapların yayılmasını önlemek için kullanılır. Sesüstü dalgalarla diyatermi yüksek frekanslı ses titreşimleriyle uygulanır; bu titreşimlerin yarattığı ısı, dolaşımın, metabolizmanın ve hücre zarlarından iyon geçişinin hızlanmasına yol açar. Tedavi sırasında alet, hasta bölgenin üstünde yavaş yavaş dolaştırılır ve yüzeysel ısı uygulamasıyla ulaşılamayacak kadar derindeki kasların ısınmasını sağlar. Mikrodalgayla diyatermide ise, mikrodalga fırınlarında olduğu gibi çok yüksek frekanslı ve çok kısa dalgaboylu ışınlardan yararlanılır.

Diyatermi, üretilen ısının miktarına bağlı olarak, dokuları ısıtmak ya da yakmak amacıyla kullanılabilir. Kas tutulması ve kas incinmesinde diyaterminin ısıtıcı etkisinden yararlanılırken, kanı pıhtılaştırmak, aşırı kanamayı durdurmak ve yaralanmış dokuları temizlemek için, özellikle göz ve sinir cerrahisinde yardımcı bir yöntem olarak diyaterminin yakıcı etkisine başvurulur. Ayrıca sırt ve bel ağrılarının tedavisinde, ben ve siğillerin yakılmasında, dokulara yerleşmiş bakterilerin sınırlandırılmasında ya da yok edilmesinde de diyatermi yöntemi başarıyla uygulanmaktadır. *Ayrıca bak.* fizik tedavi ve rehabilitasyon.

diyatome toprağı, DIYATOMİT ya da KİZELGUR olarak da bilinir, diyatomelerin silisli kabuklarından ve mikroskopik büyüklükteki tekhücreli su bitkilerinden oluşan açık renkli, gözenekli ve gevrek tortul kayaç. Tebeşire benzeyen toprağımsı yataklar içinde oluşur ama tebeşirden daha hafiftir ve asit içinde köpürmez. Güçlü bir mikroskop altında bakıldığında diyatomeler görülebilir. Yeterince sertleşmiş olanlarına diyatomit denir. Radyolarit ya da radyolaryan toprak denen benzer silisli kayaçlar, ışınlı tekhücrelilerin (*Radioloria*) opalleşmiş iskelet yapılarından oluşmuştur. Eskiden özellikle şeker ve şurupların süzülmesinde kullanılan diyatome toprağından, günümüzde yağların, alkollü ve alkolsüz içeceklerin, antibiyotiklerin, çözücülerin ve kimyasal maddelerin işlenmesi gibi birçok sanayi uygulamasında, süzme işlemlerinde yararlanılır. Ayrıca kâğıt, boya, tuğla, kiremit, seramik, linolyum, plastik, sabun, deterjan gibi birçok maddenin üretiminde dolgu maddesi olarak kullanılır. Buhar kazanlarında, yüksek fırınlarda ve yüksek sıcaklıklarda kullanılan öteki donanımlarda yalıtım maddesi olarak uygulanır. Diyatome toprağı, 525°C'den yüksek sıcaklıklarda asbestten ve magnezyadan daha etkili bir yalıtıcıdır, çünkü büzülmeye karşı daha dayanıklıdır ve kızgın ateşte erimez. Ses yalıtımında, böcek ve mantar öldürücü ilaç yapımında da yararlanılan diyatome toprağının en eski ve en yaygın ticari kullanımı, çok yumuşak bir aşındırıcı olarak diş macununun ve metal cilalarının içine katılmasıdır.

ABD'de işletilen en büyük yatak California'daki Santa Barbara'dadır. Burada, diyatome toprağı yatakları 300 m'den daha kalındır ve çok geniş bir alana yayılmıştır. Bloklar halinde kesilerek işletilen diyatome toprağı bazı yerlerde yumuşak ve gevşek,

bazı yerlerde ise sert ve sıkı dokuludur. ABD'deki öteki çıkarım bölgeleri, Nevada, Washington ve Oregon'dur. Danimarka, Fransa ve eski SSCB'de de geniş diyatome toprağı yatakları bulunur ve bu ülkelerde söz konusu malzemeye dayalı birçok sanayi kuruluşu vardır. Çok sayıda diyatome toprağı yatağının bulunduğu bir başka ülke de Cezayir'dir.

diyatomeler, SİLİSLİ ALGLER olarak da bilinir. *Bacillariophyta* bölümünden, yeryüzünün bütün sularına dağılmış, tek başına ya da koloniler halinde yaşayan tekhücreli algler. Yaklaşık 16 bin türü içeren diyatomelerin silisli hücre duvarları kutu biçiminde bir kabuk oluşturur. Bu kabuğun, üst parçası alttakinin üstüne geçerek kutu gibi kapanan iki yarısı mikroskop merceklerinin ayırma gücünün ölçülmesinde kullanılacak kadar ince ve karmaşık desenlerle bezelidir. Bakışımlarının ve desenlerinin güzelliği nedeniyle diyatomelere "deniz mücevheri" adı yakıştırılmıştır.

Diyatomelerde, genellikle hücre bölünmesiyle eşeysiz olarak gerçekleşen üreme sırasında, kabuğun iki yarım parçası birbirinden ayrılır ve her parça, daha küçük bir alt yarıyla kendisini tamamlayarak yeni bir diyatome oluşturur. Böylece, her bölünmede bir öncekinden daha küçük bir alt kabuk oluşacağı için, yeni kuşak diyatomelerin boyutları giderek küçülür; bu küçülme, birkaç ay içinde yüzde 60'a kadar ulaşabilir. Bu arada, belirli dönemlerde sporlar oluşur ve eşeyli üremeyle normal boyutlardaki diyatome kuşakları ortaya çıkar.

Diyatome (çok büyütülmüş)
Eric Grave-Photo Researchers

Diyatomeler, bakışımlarına ve biçimlerine göre başlıca iki takıma ayrılır: *Centrales* takımının üyeleri hareketsiz, yuvarlak ve ışınsal bakışımlı, *Pennales* takımındakiler ise uzun, hareketli (planktonik) ve iki yanlı bakışımlıdır. Bu son takımdaki diyatomeler kuş tüyüne benzer kabuk desenleriyle tanınır. Diyatomeler besinlerini yağ damlacıkları halinde depo ederler. Sarımsı kahverengi bir pigment olan fukoksantinin hücredeki yoğunluğu klorofil ve karotenoit pigmentlerinden daha fazla olduğu için, kabukları esmer renktedir. En önemli ve en çabuk döl veren deniz canlılarından olan diyatomeler, dolaylı ya da dolaysız yoldan birçok hayvan için besin kaynağıdır. Fosil diyatomelerden oluşan diyatomeli toprak ise filtrelerin, yalıtım maddelerinin, aşındırıcıların, boyaların ve verniklerin yapımında kullanılır.

diyatomit *bak.* diyatome toprağı

diyatonik, Eski Yunan müzik kuramının temelini oluşturan üç tetrakorttan(*) herhangi biri. Daha genel anlamda, kromatik değişmelerin bulunmadığı bir oktav oluşturan aşamalı yedi "doğal" sesten kurulu dizi; özel olarak da ortaçağ ve Rönesans kilise modlarından, diyatonik armoninin doğuşuna bağlı olarak gelişen majör ve minör diziler. Eski modal sistemin gitgide daha yabancılaşması üzerine, 16. yüzyıl hümanistlerinden Glareanus biri *la*'ya, öbürü *do*'ya dayalı iki ek mod olan Eolis (Eolya) ve Ionya dizilerini önermişti. Bunlar, modern majör ve doğal minörle her bakımdan özdeştir.

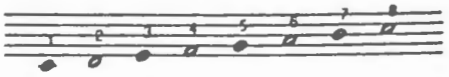

Diyatonik dizi dereceleri:
1 - tonik; 2 - tonik üstü; 3 - ortanca; 4 - altçeken; 5 - dominant; 6 - alt ortanca; 7 - duygun nota

Majör dizi, her biri iki tam tonla üstte yarım tondan oluşan birbiriyle özdeş iki ayrı tetrakorttan oluşur. Buna karşılık doğal minör dizi, ortasında yarım ton içeren bir tetrakortla, en altta yarım ton içeren ikinci bir tetrakorttan oluşur. Bununla birlikte diyatonik armoni bakımından duygun notanın (dizinin yedinci aralığı arasındaki yarım ton) taşıdığı çok büyük önem dolayısıyla doğal minör, uygulamada yedinci basamağın kromatik değişme gereksinimine uyum gösterir. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan "armonik" minör, aslında üst tetrakordunu paralel majörden (aynı perdeden başlayarak aynı perdede biten majör dizi) alan "melodik" minörün tersine, artık bir diyatonik dizi olmaktan çıkmıştır.

Diyatonik armoni ile majör ve minör diziler arasında var olan yakın (gerçekteyse nedensel) bağıntı nedeniyle, diyatonik dizi dereceleri genellikle karşılıklı ses perdeleri üzerine kurulur. Bu nedenle birinci basamağa çoğu kez tonik (eksen ya da durak), ikinciye tonik üstü (süpertonik), üçüncüye ortanca (*mediant*), dördüncüye altçeken (*subdominant*), beşinciye dominant (çeken), altıncıya alt ortanca (*submediant*) ve yedinciye de duygun nota (kılavuz nota ya da yeden) adı verilir. Ama heptatonik (yedi notalı) diyatonik diziler Batı müziğinin dışında hem Avrupa ve Amerika teksesli halk müziğinde, hem de Afrika ve Asya müziğinde görülür. Dolayısıyla bu tür bir adlandırma çok fazla bir değer taşımaz. 18. ve 19. yüzyıllarda hızla gelişen Avrupa müziğinde dışavurumun gittikçe daha fazla ağırlık kazanması sonucunda, Wagner zamanına gelindiğinde diyatonik nitelik daha çok popüler ve yarı popüler müzikte kullanılır olmuştur. *Ayrıca bak.* dizi.

Diyeneriyen Kat, Triyas Döneminde (y. 225-190 milyon yıl önce) oluşan kayaç dizileri bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Bir deniz ortamında çökelen Diyeneriyen kayaçlar, Grisbahiyen Kat kayaçlarının üzerinde ve Smitiyen Kat kayaçlarının altında yer alır. Bu katlar, Spatiyen Kat ile birlikte Alt Triyas Dizilerini oluşturur. Diyeneriyen kayaçlar, kafadanayaklılar fosil faunasıyla ayırt edilir. Kimi zaman yerel adlarla anılmakla birlikte, Diyeneriyen Kat kayaçlarının örneklerine dünyanın her yerinde rastlanır.

diyet, İslam hukukunda, kan dökmenin karşılığında ödenen bedel.

İslam öncesinde Araplar arasında bir can almanın bedeli 10 dişi deveydi. İslamın yayıldığı bölgede deve sayısı 100'e çıkarıldı ve bu kural sonradan Hz. Muhammed tarafından da onaylandı. Yaralamalar için ise ciddilik derecesine göre ayrıntılı kurallar getirilmişti. Bir gözün ya da ayağın diyeti 50 dişi deve, başı ya da karnı yaralamanın karşılığı 33 dişi deve, diş kırmanın ya da kemiği ortaya çıkaracak kadar ete işlemiş bir yaranın bedeli beş deveydi. Develerin yaşı duruma göre değişiyordu. Örneğin kasıtlı adam öldürmenin diyeti olarak bir yaşında 25, iki yaşında 25, üç yaşında 25 ve dört yaşında 25 dişi deve ödemek gerekiyordu.

Taraflardan birinin ya da her ikisinin yetişkin, özgür ve Müslüman birer erkek olmadığı durumlarda koşullar değişiyordu. Reşit olmayanlar çoğu kez diyet ödemekle yükümlü değildi. Kadınlara ise, aynı koşullarda erkeklerin alacağı miktarın yarısı kadar diyet ödeniyordu. Bir köle öldürüldüğünde diyeti, kölenin pazar değerine eşit olmalıydı; yaralandığında ise pazar değerindeki düşüşü karşılamalıydı. Bir Hıristiyan ya da Yahudinin yaşamına karşılık, bir Müslüman için verilenin yarısı ya da üçte biri kadar diyet ödenirdi. Ama bir Hıristiyan ya da Yahudi hile yoluyla öldürüldüğünde cinayeti işleyen kişi ölüme mahkûm edilirdi. Kadınlar ve çocuklar diyet ödemezdi.

Kasıtlı ya da kasıtsız adam öldürme durumunda suçlu (suçlu ölmüşse mirasçıları) diyetten bütünüyle sorumluydu. Onun yerine akrabaları da diyeti ödeyebilirdi, ama ödemek zorunda değildi. Suçlu diyeti hemen ve tam olarak ödeyemeyecek durumdaysa, alacaklı tarafın onayıyla süre uzatılabilirdi. Dükkân ya da çiftlik sahipleri, çalışanların iş kazalarında gördüğü zararlardan sorumluydu.

Özellikle deveyle yapılan ödemeleri çoğu kez kabul etmeyen kentlilere gümüş ya da altınla da diyet ödenebilirdi. Çadırlarda yaşayanlar, diyetlerini yerleşmiş kurallara göre deveyle öderlerdi.

diyet, kişinin bedensel durumunu iyileştirme, özellikle de aşırı şişmanlığı, yani yağ dokusu fazlalığını giderme amacına yönelik beslenme düzenlemesi. İnsan yiyeceklerinin su dışındaki en büyük bölümünü oluşturan ve insana gerekli enerjiyi sağlayan temel besin gruplarından (proteinler, karbonhidratlar ve yağlar) herhangi birinin beslenme programında denetim altına alınmasına dayanır. Günde 500-1.000 kalori kadar eksik alındığında ve özellikle karbonhidratlar sınırlandığında ilk günlerde vücut sıvısı yitimine bağlı olarak oldukça hızlı kilo verilir. Ama sıvı yitimine bağlı ilk etkilerden sonra bütün diyet programlarının sağlayabileceği yağ dokusu azalması, alınan eksik kalori miktarıyla orantılıdır.

Diyet konusunda belli başlı birkaç yaklaşım vardır.

(1) Kişilerin formlarını korumalarını amaçlayan kulüplerin ve sağlıklı yaşam derneklerinin önerdiği denetimli diyet programlarında beslenme eğitimine, grup içi dayanışmaya, çeşitli besinlerden yeterli miktarlarda alınmasını sağlayan özel diyetlere ve uzun dönemli etkisi olacak kilo koruma rejimlerine ağırlık verilir. Uzun dönemdeki başarı oranlarını belirlemenin güçlüğüne karşın, bu tür rejimler fazla kilo vermeyi sağlamasa bile, genellikle iyi tasarlanmış ve dengeli beslenme açısından güvenilir niteliktedir.

(2) "Sakıngan diyet" adı verilen programlar koroner damar hastalığı tehlikesi gösteren kişilerin kanlarındaki kolesterol ve lipit düzeyini düşürmeyi amaçlar. Bu tür beslenme programlarında şeker alımı sınırlanır; doymuş yağlar azaltılırken doymamış yağlara ağırlık verilir ve kırmızı et yerine yağsız balık eti ile kümes hayvanlarının etleri önerilir.

(3) "Formül diyeti" denen programlarda her besin grubundan, özellikle de protein-

lerden gerekli en az miktar yalnız sıvı halde alınır. Bu tür beslenme paketlerinin çoğunda günde dört öğüne kadar alınabilecek sıvı besinlere ya da öğütülmüş ek gıdalara yer verilir. Formülün yumuşatılmış biçiminde sıvı besinlerden oluşan iki öğünün yanında alışılmış yemeklerden bir öğün yenebilir. Bu tür programlar beslenmenin aynen yinelenmesine dayandığı ve karar verme gereğini azalttığı için belli bir kolaylık sağlar. Ama bütün seçeneklerin önceden belirlenmesi yüzünden beslenme alışkanlığı oluşumuna katkıda bulunmaması ve günde 300 kalorinin altına kadar inen aşırı ölçülerde uygulandığında sağlığa zarar vermesi gibi sakıncaları vardır. Bu ölçülere varan diyet programları mutlaka hekim denetiminde uygulanmalıdır.

(4) Karbonhidratların az, yağ ve proteinlerin bol alındığı diyet programları 1970'lerin başlarından beri yaygındır. Şekerli ve nişastalı besinlerin en aza indirildiği bu programlarda et, balık ve peynire ağırlık verilir. Bu durum vücutta sıvı yitimine ve ketozis denen keton düzeyi yükselmesine yol açtığından başlangıçta belirgin bir zayıflama sağlanır. Kalori sınırlaması yapılmamakla birlikte, çoğu insanın vücudu beslenme programındaki çarpıcı bir değişikliğe hızla uyum sağlayamadığından alınan kalori miktarı düşer. Bu tür programlarda diyet uygulanırken hızla verilen kilolar, olağan beslenme düzenine dönüldüğünde hemen geri alınır. Ayrıca alınan besinlerin niteliği boşaltım sisteminde aşırı miktarda ürik asit ve azotlu metabolizma artıklarının bulunmasına ve beslenmede doymuş yağ oranının yüksekliğine bağlı sorunlar yaratabilir.

(5) Karbonhidratlar ve lifli besinler açısından zengin diyetlerde sebze, meyve, kabuklu yemiş ve kepekli tahıllara ağırlık verilir. Diyet dilinde lif sözcüğü bitkilerde hücre duvarlarını oluşturan ve insan vücudunda sindirilemeyen karbonhidratlar için kullanılır. Bu lifler çok yer kapladığından diyet uygulayanların normalden az kalori alarak açlık duymamalarını sağlar. Karbonhidratlar açısından zengin en sağlıklı diyetler, orta düzeyde protein ile düşük düzeyde yağ içerenlerdir. Dengeli beslenmeye dikkat edilmesi ve düzenli jimnastik yapılması durumunda bu tür diyetler yavaş yavaş kilo verilmesini sağlar. Ama bazı uygulamalarda protein ve kalori alımının aşırı ölçüde azaltılması sağlıksız beslenme sorunlarına yol açar.

(6) Zayıflamak için perhiz yapıldığında günde birkaç öğün atlanır ya da günler ve haftalarca, sıvılar ve belki vitaminlerle mineraller dışında gıda alınmaz. Aç kalmaya dayanan perhiz yalnızca birkaç kilo vermesi gereken insanların amaçlarına uygun düşebilir, ama uzun süreli kilo denetimi sağlamak isteyen ya da aşırı şişman insanların işine yaramaz. Ayrıca sağlık açısından tehlikeli olabilir.

(7) Diyete yardımcı olmak üzere kullanılan amfetaminler, fenilpropanolamin (PPA), benzokain, idrar söktürücüler ve tiroit bezi hormonları gibi ilaçlar iştahı kesmeye ya da mideyi küçültmeye yöneliktir. Ama bunların pek çoğunun (örn. amfetaminler) insan sağlığı açısından tehlikeli, geri kalanların da zayıflama açısından etkisiz olduğu anlaşılmıştır. Reklamları sürmekte olsa bile PPA gibi reçetesiz satılan ilaçlar piyasaya sunulduğu dozlarda (25 mg) kullanıldığında yararsızdır. Başta proteinler ve kemikler olmak üzere yağsız vücut kütlesinde azalmaya yol açmadan iştahı bastıracak güvenilir ilaçlara ve hormonlara ilişkin araştırmalar sürmektedir.

Diyojen *bak.* Diogenes

Diyojen, İstanbul'da Teodor Kasap tarafından yayımlanan bağımsız ilk Türkçe mizah dergisi. İlk sayısı 23 Kasım 1870'te çıktı. Önce haftalık olarak, 23. sayısından (13

Diyojen'in 23 Kasım 1870 tarihli ilk sayısı
Ana Yayıncılık Arşivi

Haziran 1871) başlayarak haftada iki kez, 148. sayısından (22 Ekim 1872) sonra da haftada üç kez yayımlandı.

Türkçe yayımından önce bir süre Fransızca ve Rumca çıkan *Diyojen*'in ilk sayısında, ahlak, eğitim ve vatana yabancı şeyler hakkında taşlamalar yayımlanacağı belirtiliyordu. Türkiye'de modern mizahın ilk örneklerinin yayımlandığı dergi, Ali Bey, Ebüzziya Tevfik ve Namık Kemal'in imzasız yazılarına yer verdi. Ayrıca Ermenice, Rumca, Fransızca olarak da yayımlandı. Dönemine göre sade bir Türkçe kullandı. Yayım süresi boyunca üç karikatür basan *Diyojen*, üç kez geçici olarak kapatıldı. Son sayılarındaki siyasal içerikli mizah yazıları nedeniyle, 9 Ocak 1873 tarihli 183. sayısından sonra yönetimce yayımına son verildi.

diyopsit, kalsiyum ve magnezyum silikat ($CaMgSi_2O_6$) yapısında, piroksen grubundan yaygın bir silikat minerali. Başkalaşıma uğramış, silisli kireçtaşlarında, dolomitlerde ve skarnlarda (demir bakımından zengin, değme başkalaşımı geçirmiş kayaçlar), ayrıca az miktarlarda da kumlu göktaşlarında (kondrit) bulunur. Parlak yeşil renkli bazı katışkısız türleri mücevher yapımında kullanılır.

Diyopsitin molekül yapısı içindeki magnezyumun yerini tümüyle demir aldığında, hedenberjit oluşur. Hedenberjit, kireçtaşlı skarnlarda, ısıl başkalaşım geçirmiş demirce zengin tortullarda ve bazı korkayaçlarda yaygın olarak bulunur; sodyum bakımından zengin türlerine ise alkali kayaçların çoğunda rastlanır. Diyopsit ve hedenberjitten oluşan ve kimyasal olarak yer değiştirebilen bu dizinin ara üyelerine salit ve ferrosalit denir. *Ayrıca bak.* ojit. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, *bak.* piroksen (tablo).

diyoptri, optikte, bir merceğin ya da mercek sisteminin, görüntüyü büyütme gücü birimi. Bir merceğin gücü, odak uzaklığının tersi (1'e bölümü) olduğundan, diyoptrisi de sayısal olarak, metre cinsinden odak uzaklığının tersine eşittir. Büyütme gücünün cebirsel işareti, merceğin, paralel bir ışın demetini yakınsadığını ya da ıraksadığını belirtir. Buna göre, odak uzaklığı 1 metre olan ıraksak bir merceğin diyoptrisi -1, odak uzaklığı 1/2 m olan yakınsak merceğin ise 2'dir. İki ya da daha çok sayıdaki mercekten oluşan bir sistemin gücü, her merceğin gücünün toplamına eşittir. Örneğin, diyoptrileri -10 ve 30 olan iki merceğin oluşturduğu sistemin odak uzaklığı 5 cm, diyoptrisi de 20'dir; buna göre sistem yakınsaktır.

diyorit, orta ve iri taneli, volkanik derinlik kayacı. Bileşiminin, yaklaşık üçte ikisi plajioklaz türü feldispat minerallerinden, üçte biri hornblend ya da biyotit gibi koyu renkli minerallerden oluşur. Diyorit ile gabro arasındaki en önemli fark, gabronun, kalsiyum bakımından zengin plajioklaz türleri olan labradorit ya da bitovnit içermesine karşılık diyoritte, sodyum bakımından zengin feldispat türleri olan oligoklaz ya da andezin bulunuşudur. Diyoritin dengi olan volkanik yüzey kayacı andezittir.

Diyoritin yapısal özellikleri granitin hemen hemen aynıdır, ama daha koyu renkli olması ve belki de daha az bulunması nedeniyle, anıt ve heykel yapımcılığında granite göre daha az kullanılır. Diyorit, piyasada siyah granit adıyla satılan koyu gri taşlardan biridir.

Bazı diyoritler gerçekten magma kökenlidir ve erimiş magmadan kristalleşmiştir. Ötekiler ise magma ile magma içine giren kayaç parçaları arasında oluşan tepkimenin ürünüdür. Birçoğu, gabro örneğinde olduğu gibi, katı durumda gerçekleşen kimyasal dönüşüm sonucu daha yaşlı bir kayaçtan oluşur. Diyoritlere, sillerde (başka kayaçların arasına sokulan tablamsı kütleler), dayklarda (yarıklara sokulan tablamsı kütleler) ve stoklarda (yukarı doğru, yükselmiş kütleler) rastlanır. Ayrıca granitte ve granodiyoritte, batolitler (iri kütleler) ve gabro ile birlikte düzensiz kütleler halinde bulunur.

diyot, iki elektrotlu (bir anot ve bir katot), cam ya da metal elektron tüpü. Radyo ve televizyon alıcıları gibi elektronik devrelerde, doğrultucu ve detektör olarak kullanılır. Anota (levha) pozitif bir gerilim uygulandığında, ısınan katottan yayılan elektronlar levhaya doğru akar ve bir dış yük üzerinden geçerek katota geri döner. Levhaya negatif bir gerilim uygulanırsa, elektronlar katottan ayrılamaz ve hiçbir levha akımı akmaz. Diyot, elektronların yalnızca katottan levhaya doğru akmasını sağlarken, levhadan katota yönelik akımların oluşmasını engeller. Levhaya alternatif bir gerilim uygulandığında ise, yalnızca levhanın pozitif

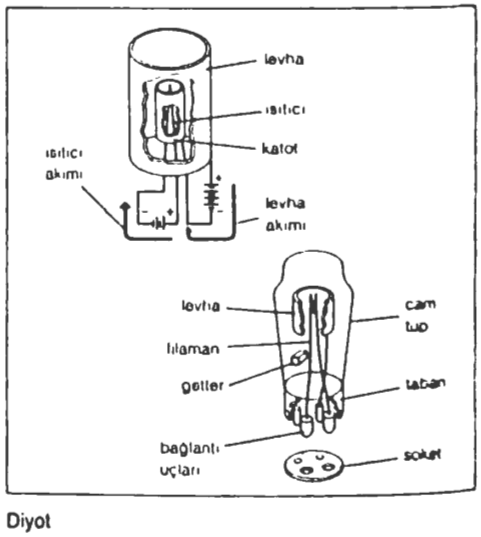

Diyot

olduğu zaman dilimlerinde elektron akışı olanaklı olur. Buna, alternatif akımın doğrultulması ya da doğru akıma çevrilmesi denir.

Çizimde gösterilen dolaylı katot ısıtmalı türden tüplerde, elektron salıcısı olarak çoğunlukla nikel silindirlerden yararlanılır; bu metal silindirler, baryum oksit ve stronsiyum oksit karışımı gibi çeşitli elektron verici maddelerle kaplanmıştır. Gerekli ısıyı, silindirin içine yalıtılmış halde yerleştirilen bir tel sargı (ısıtıcı) sağlar. Doğrudan katot ısıtmalı tüplerde (sağda) ise, ısıtıcı telin kendisi elektron salıcısı işlevi görür ve filaman olarak adlandırılır.

Günümüzde vakum lambalarının yerini almış olan yarıiletken doğrultuculara da diyot denir.

diz eklemi, bacakta, uyluk kemiğinin alt ucundaki iki yumrunun, baldırdaki kaval kemiğinin üst ucundaki iki oyuğa yerleşmesiyle oluşan eklem. Diz eklemi, vücuttaki tüm eklemlerin yalnızca en geniş ve en güçlülerinden değil, aynı zamanda en karmaşıklarından biridir. Baldırdaki ince kamış kemiği diz eklemine katılmadığı halde, bu eklemin bükülme, gerilme ve hafif dönme hareketine katılır. Yan bağlar, enine bağlar, özellikle de son derece güçlü olan ön ve arka çapraz bağlar, eklemin yerinden oynamasını ve çıkmasını önler. Diz eklemin dengesini sağlayan da, dört başlı uyluk kasının kirişinde yer alan ve dizkapağı denen, üçgen biçiminde bir kemiktir. Dizkapağı bağı, bu üçgenin tepesini kaval kemiğinin pürtüklü yüzeyine bağlar. Arkada uyluk kemiği ile birleşen dizkapağının ön yüzü, diz eklemin önünde, derinin üstünden kolayca ele gelen yassı bir yüzey oluşturur. Uyluk ve kaval kemiklerinin eklemlenen yüzeyleri arasında, menisküs denen, yarımay biçiminde iki lifsi kıkırdak bulunur. Dizde en sık görülen rahatsızlık bu kıkırdakların, özellikle iç meniskin yırtılmasıdır. Başta atletler olmak üzere sporcularda, ayak yere sıkıca basarken dizin sertçe bükülmesi sonucunda bu yırtıklara çok sık rastlanır. Bu kıkırdakların kendini yenileme ve onarma yeteneği çok az olduğundan, çoğu kez yırtılan menisklerin ameliyatla alınması gerekir. Büyük bir ağırlığı taşıyan diz ekleminde ayrıca, eklem bağlarının örselenmesine ya da kopmasına bağlı burkulma ve çıkıklar, eklem iltihabı, kırıklar, darbe sonucunda eklem boşluğunda kan birikmesi (hemartroz) gibi rahatsızlıklar da görülebilir. Diz eklemi hastalıklarının ayırıcı tanısında, düz grafilerin ya da çoğu zaman X ışınlarını geçirmeyen bir kontrast madde verilerek çekilen diz filmlerinin önemli bir yeri vardır.

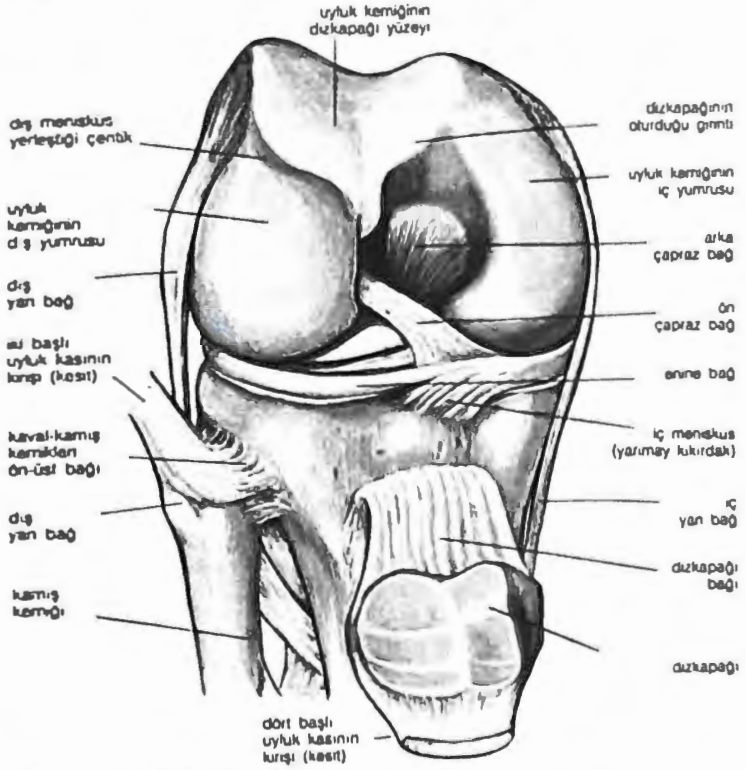

Diz eklemenin önden kesiti. İç yarımay kıkırdağın (iç menisküs) ve enine bağın görülebilmesi için dizkapağı aşağıya döndürülmüştür

dizanteri, bağırsak iltihabı, karında kolik tipi şiddetli ağrı ve burulma duygusu, genellikle kanlı ve mukuslu ishal gibi belirtilerle tanımlanan hastalıkların ortak adı.

Birçok bağırsak enfeksiyonunda dizanteri belirtileri görülürse de, tanımlanmış iki tip dizanteri vardır. 1) Basilli dizanteri, *Shigella* cinsinden basillerin bulaşmasından ileri gelir. Bazı olgularda, hafif bir ishalle atlatılan bu hastalık, bazen birdenbire ve ağır bir ishalle başlayıp su kaybına ve bakteri toksinleriyle zehirlenmeye bağlı olarak ölümle sonuçlanabilir. En ağır ve tehlikeli enfeksiyonların etkeni, basilli dizanterinin en sık görüldüğü tropik ve astropik bölgelerde yaygın olan *Shigella shigae*'dir (ya da *S. dysenteriae* tip 1). Tedavide sülfonamitler ve antibiyotikler kullanılır. 2) Amipli dizanterinin etkeni, kalınbağırsağa yerleşerek yaralar açabilen *Entamoeba histolytica* adında bir tekhücrelidir. Hastalık, zaman zaman akut devreler gösteren kronik bir enfeksiyon biçiminde gelişir. Amipli dizanterinin en sık görülen komplikasyonu bağırsak delinmesi, karaciğer, akciğer ve deri apseleridir. Tedavide emetin ve diyokodin gibi ilaçlar etkili olur.

Dizanteri genellikle, hastalık etkenini taşıyan, ama hastalık belirtilerini göstermeyen insanların dışkılarıyla kirlenmiş su ya da yiyeceklerle bulaşır; sağlık koşullarının iyi olmadığı bölgelerde, hastaların dışkılarına konan sinekler de hastalığın taşınmasına aracı olur.

dizayn *bak.* tasarım

dizdar (Farsçada "kale muhafızı"). Osmanlı Devleti'nde kalelerin savunması, güvenliği ve yönetiminden sorumlu komutan.

Dizdarın görevleri arasında kalelerin onarım ve bakımı ile kalede yaşayanların hukuksal sorunlarını çözme işi de yer alırdı. Bu nedenle kendisine doğrudan hüküm gönderilirdi. Gece ve gündüz kaleden ayrılmamakla yükümlüydü. Kale duvarlarından 100 adım uzaklaşması idamını gerektiren bir hareket sayılırdı. Her dizdar, görevli olduğu kalede mustahfız denen savunma askerlerinin komutanı, kale içinde yaşayan sivil halkın da mülki ve askeri amiriydi. Dizdarların sorumlulukları, kalenin iç kesimde ya da sınır boyunda olmasına göre değişirdi. Sınır boylarındaki kalelerin dizdarları savunma komutanı konumunda iken, iç bölgedeki kalelerin dizdarları güvenlikten sorumluydu. Yedikule, Rumeli Hisarı ile Amasra ve Sinop kaleleri bir tür hapishane olduğundan buralardaki dizdarlara bu yönden de sorumluluk düşerdi.

Dizdarlar çoğu kez, merkezdeki kapıkulu ocaklarına bağlı orta yayabaşıları arasından atanırdı. Savaş sırasında stratejik konumlu kalelerde "muhafız paşa" sanıyla komutanlar görevlendirilirdi. Bu durumda dizdar, muhafız paşanın yardımcısı sayılırdı. Kalelerde dizdara yardımcı kale ağası, yerlikulu, gönüllü, beşli, azap, atlı ulufeci denen askerler bulunurdu. Dizdara ve kale askerlerine, serbest tımar(*) türünden dirlikler verilir, bazen de aylık bağlanırdı. Dizdarlık, 1826'da Yeniçeri Ocağı'yla birlikte kaldırıldı; yerine kale komutanlıkları oluşturuldu.

Dizdaroğlu, Hikmet (d. 1 Nisan 1917, Zile - ö. 22 Aralık 1981, Ankara), edebiyat araştırmacısı ve dilci. Erzurum Öğretmen Okulu'nu (1937) ve Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nü bitirdi (1939). Çeşitli illerde Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yaptı (1939-49). Müdürlük, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi'nde raportörlük (1960-65), Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği görevlerinde bulundu (1965-71). Çeşitli dergilerde inceleme, tanıtma, eleştiri türlerinde yazılar yazdı ve *Namık Kemal* (1952), *Cenap Şahabettin* (1952), *Abdülhak Hamit* (1953), *Şinasi* (1954), *Ataç* (1962), *Ömer Seyfettin* (1964), *Müftüoğlu Ahmet Hikmet* (1964), *Ahmet Rasim* (1965) gibi Türk edebiyatının önde gelen sanatçılarının monografilerini hazırladı. Türkçe üzerine araştırmaları arasında özellikle tümce yapısını incelediği *Tümcebilgisi* (1976) adlı kitabı önemlidir. Dizdaroğlu'nun dille ilgili öteki yapıtları şunlardır: *Türkçede Sözcük Yapma Yolları* (1962), *Türkçede Füller* (1962), *Dilcilere Saygı* (1965), *Halk Şiirinde Türler* (1969).

dizel motoru, silindirlere püskürtülen yakıtın (mazot ya da ağır yağ), pistonlarla sıkıştırılarak sıcaklığı yükseltilen havayla yakılması esası uyarınca çalışan içten yanmalı (patlamalı) motor türü. Kimyasal enerjinin bu yolla mekanik enerjiye dönüştürülmesi, benzin motorlarına oranla daha yüksek sıkıştırma oranları gerektirdiğinden, dizel motorları daha büyük, daha ağır ve daha pahalıdır; bu nedenle de çoğunlukla ağır iş makinelerinde, büyük çekicilerde, lokomotiflerde ve gemilerde kullanılır. Bununla birlikte mazot benzine göre daha ucuz olduğundan, dizel motorlu otomobiller de yaygınlaşmaktadır.

Dizel motorunun öteki içten yanmalı motor(*) türlerinden temel farkı yakıtı yakma biçimidir. Örneğin benzin motorlarında(*),

hava ve yakıtın birleştirilmesiyle elde edilen yanıcı karışım bir oranda sıkıştırıldıktan sonra, bujilerden sağlanan elektrik kıvılcımıyla ateşlenir. Oysa dizel motorlarında ateşleme aygıtları kullanılmaz, bu nedenle de bu tür motorlar çoğunlukla, sıkıştırarak yakmalı olarak tanımlanır. İlk kez 1824'te Fransız fizikçi Sadi Carnot, ilk hacminin 14'te birine kadar sıkıştırılmış havanın, yakıtı ateşleyebileceği düşüncesini ortaya atmıştır.

Modern otomobil motorlarının çalışma ilkesini 1862'de Fransız mucit Alphonse Beau de Rochas geliştirdi. Bu ilkeye dayalı ilk motoru ise 1876'da Alman mühendis Nikolaus Otto yaptı. Otto'nun dört zamanlı motorunda, yakıt ve hava karışımı silindirde yakılmadan önce sıkıştırılıyordu. Rudolf Diesel adında bir başka Alman mühendis, bu motorun geliştirilmesine yönelik deneylere girişti. Bu çalışmaları dizel motorunu geliştirmesiyle sonuçlanacaktı.

Yıllar süren araştırmaları sonucunda karşılaştığı sorunları çözmeyi başaran Diesel, 1892'de "İçten Yanmalı Motorların Çalışma Süreçleri" başlıklı ilk patentini aldı. Ertesi yıl, geliştirdiği çalışma çevrimi üzerinde bazı değişiklikler yaptıktan sonra ikinci bir patent elde etti. Aslında bu patentler, belirli bir motor tasarımı değil, silindirdeki gazların izlemesi gereken termodinamik çevrim üzerineydi. Diesel'in patentinde tanımlanan çevrimin o dönemdeki motorların kuramsal ya da ideal çevriminden temel farkı, yakıt ve hava karışımının yanma hızına ilişkindi. Diesel, yakıtın, genişleme zamanının ilk evresinde, herhangi bir basınç artışına yol açmayacak bir hızda, yavaşça yakılması gerektiğini düşünüyordu. Yakıt, bujiden sağlanan kıvılcımla yakıldığında, patlamalı ve çok hızlı bir yanma süreci oluşuyordu. Bunun önüne geçmek için, silindire hava ve yakıt karışımı yerine yalnızca hava emilebilir, ardından pistonla sıkıştırılarak bu havanın sıcaklığı, yakıtın yanma sıcaklığının üstüne çıkartılabilirdi. Bundan sonra da, pistonun aşağı doğru hareketi sırasında silindire denetimli bir biçimde yakıt püskürtülebilirdi. Havanın her santimetre karesine 35 kg'lik basınç uygulanarak sıkıştırılması durumunda, yakıtın ateşlenebilmesi için gerekli olan 540°C'lik sıcaklık elde edilebilirdi.

Diesel'in geliştirdiği dört zamanlı çevrimin birinci (emme) zamanında, piston silindirin tepe noktasından aşağı inerken silindirin içine hava emilir. Çevrimin ikinci (sıkıştırma) zamanında ise, silindirin içindeki hava, pistonun yukarıya doğru hareketiyle sıkışır ve ısınır. Pistonun sıkıştırma gücü doruk noktasına ulaştığında silindire yakıt püskürtülür ve bu yakıt sıkışmış havanın yüksek sıcaklığının etkisiyle yanar. Yakıt silindire, içerdeki en yüksek basınç, havanın sıkıştırılmasıyla ulaşılan basıncı aşmayacak bir hızda püskürtülür. Çevrimin bu üçüncü (genişleme) zamanında, silindirde oluşan basıncın etkisiyle piston aşağıya doğru hareket eder ve bu hareketi, yakıt püskürtme işlemi ve yanma süreci tamamlandıktan sonra da sürer. Dördüncü (egzoz) zamanda ise, yanma artığı gazlar pistonun yukarı hareketiyle silindirden dışarı atılır.

Diesel, bu türden bir motorda her türlü yakıtın kullanılabileceğini düşünüyordu; bu nedenle de en ucuz yakıt türü olan kömür tozuyla çalışan bir motor yapmayı denedi. Ama bu girişimi başarısızlığa uğradı ve 1897'de mazotla çalışan 25 BG'lik, tek silindirli motorunu geliştirdi. Dizel motorunun yakıt ekonomisi bakımından öteki motorlara göre çok daha üstün olduğu kısa sürede ortaya çıktı, ama kullanımı o kadar hızlı yaygınlaşmadı. 1913'te ölümüne değin Diesel, kendi lisansı altında üretilen tüm motorların, 1893'te aldığı patentinde tanımladığı sabit basınçlı yanma ilkesine dayalı olmasında ısrar etti. Bu kısıtlama nedeniyle uzun süre dizel motorunun devir hızı artırılamadı, tasarımına yönelik geliştirmeler yapılamadı. İlk dizel motorları, verimliliklerine oranla son derece hantal ve ağırdı, bu nedenle de sabit güç kaynağı olarak kullanılmanın dışında, herhangi bir alanda uygulanamıyordu.

Dizel motorları ilk olarak 1910'da gemilerde kullanılmaya başladı; I. Dünya Savaşı sırasında da denizaltıların başlıca güç kaynağı durumuna geldi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, dizel motorunun sivil taşıtlara uygulanmasına yönelik çalışmalara girişildi. Bu arada, daha düşük sıkıştırma basıncıyla çalışan ve bu nedenle de yakıtın yakılmasında kızdırıcı kafalardan yararlanılan, iki zamanlı yarım dizel motorları geliştirildi. 1922'de Almanya'da, ilk olarak otomobillerde kullanılmak üzere, küçük ve hafif dizel motorlarının yapımına başlandı. Böylece boyutları küçültülen ve güçleri artırılan dizel motorları, birçok yeni uygulama alanında kullanıma sokuldu. Yüksek devirli dizel motorlarının çalışma ilkesi, Diesel'in belirlediği ağır yanmalı çevrime dayanmaz. Bu motorlarda yakıt silindire, sıkıştırma zamanının sonlarına doğru püskürtülür ve piston ölü nokta konumunun yakınlarındayken hızla yakılır. Günümüzde kullanılan yüksek devirli dizel motorlarında, ilk dizel motorlarının yalnızca sıkıştırarak yakma ve yakıt püskürtme(*) işlemleri korunmuştur.

Dizel motorları uzun yıllar kamyonlarda, tarım traktörlerinde ve sanayideki enerji üretim birimlerinde kullanıldıktan sonra, 1934'te lokomotiflere uygulanmaya başladı.

Dizel motoru, düşük oktanlı yakıtlardan yararlanması ve saatte BG başına yakıt tüketiminin görece düşük olması nedeniyle, 1940'ların ortalarından başlayarak, bütün dünyada, sanayide kullanılan enerji üretim birimlerinin başlıca donanımı durumuna geldi. Bu motorlardaki yakıt püskürtme sistemi ve yanma işleminin özelliği, görece ham yakıtlardan yararlanılmasını olanaklı kılar. Silindirdeki sıkıştırma oranı arttıkça, gerekli yakıt miktarı azalır. Ayrıca bu motorlarda, yakıt ve hava karışımının patlatılması esasına göre çalışan benzin motorlarında olduğunun tersine, yakıt yüklemesinin azaltılması için hava girişinin de kısıtlanması gerekmez, bu nedenle de kısmi yakıt püskürtmesiyle aynı verimlilik elde edilir ve ek yakıt tasarrufu sağlanır.

dizel yakıtı *bak.* mazot

Dizful, DEZFUL olarak da bilinir, İran'ın güneybatısındaki Huzistan ilinde (*ostan*) kent. Diz Irmağının sol kıyısında Zagros Dağlarının eteklerinde, 143 m yükseklikte yer alır. "Diz Köprüsü" anlamına gelen adını ırmağın iki kıyısını birleştiren ve hükümdar II. Şahpur (ö. İS 379) tarafından yaptırıldığı söylenen 410 m uzunluğundaki görkemli köprüden alır. İran Devrimi öncesinde, halk ayaklanmalarına sahne olan Dizful'a 1980'de, İran-Irak Savaşı sırasında Irak uçakları saldırı düzenlemiştir.

Yüksek kesimlerle ve Ahvaz'la karayolu bağlantısı olan Dizful, Luristan bölgesinde yaşayan göçebe halkın başlıca kışlık pazar yeridir. Trans-İran Demiryolu ırmağın karşı kıyısında sona erer. Dizful'da bir de havaalanı vardır. Irmağın 32 km yukarısında yer alan büyük Diz Barajı, enerji üretimi ve tarımsal sulamanın artırılması amacıyla yapılmıştır. Nüfus (1986) 151.420.

dizgi makinesi, modern tipo baskı sisteminin ana aygıtı. 19. yüzyılda, harfleri dişi kalıptan (matris) dökebilen makinelerin geliştirilmesiyle dizgi işleminin mekanikleştirilmesi olanaklı duruma geldi. Bu alanda ilk başarıya ulaşan, Alman mucit Ottmar Mergenthaler oldu. Mergenthaler'in 1884'te patentini aldığı linotip(*) makinesinde, önce harflerin pirinç kalıpları bir klavyenin yardımıyla yan yana getirilerek satır oluşturuluyor, ardından da bu kalıplara hızla katılaşabilen çeşitli alaşım türleri dökülerek satır klişeleri elde ediliyordu. Doğrudan baskıda kullanılan bu klişelerden, basılacak sayfanın kalıbının hazırlanmasında da yararlanılıyordu. Klişelerin işi bittikten sonra bunlar yeniden dökülmek üzere eritiliyordu. 1885'te ABD'li mucit Tolbert Lanston, yazı karakterlerinin tek tek harfler halinde döküldüğü monotip(*) makinesini geliştirdi. Aynı dönemde çeşitli takım tezgâhı türlerinin, özellikle de zımba tezgâhının geliştirilmesi monotip ve linotip dizgi makinelerinin sanayi çapında üretilmesine ve yaygın olarak kullanılmasına yol açtı. Sonraları geliştirilen bir başka mekanik dizgi makinesi de, karakterlerin satır halde dizildiği entertip(*) makinesi oldu. Bugün de kullanılmakta olan linotip ve entertip makineleri, özellikle gazete, kitap ve dergi basımında ekonomik açıdan oldukça üstündür. Monotiplerden ise daha çok, karmaşık sayfa düzenli metinlerin (örn. katalog) ya da özel türden kitap ve dergilerin basımında yararlanılır. Tüm modern dizgi makineleri değişik satır genişlikleri, yazı karakteri türleri ve karakter boyutları elde etmeye yönelik oldukça zengin donanımlara sahiptir.

Bu üç dizgi makinesi de, fotodizgi(*) ve teledizgi işlemlerine uyarlanmıştır. Teledizgide, telefon hattından alınan sinyallerle kodlanan bir delikli şerit, dizgi makinesinin klavyesindeki harfleri hareketlendirir. 1960'larda gerçekleştirilen bir başka gelişme de şeritlerin hazırlanması ile dizgi ve fotodizgi aygıtlarının işletilmesinde bilgisayarlardan yararlanmaya başlanması oldu. Bilgisayarlı dizgi(*) yöntemiyle, bugün son derece hızlı dizgiler yapılabilmektedir. Ayrıca, daktilo makinesi ile mizanpaj (sayfa düzeni) makinesinin (composer) karışımı olan yeni fotodizgi çıkış üniteleri geliştirilmiştir. Bu tür makineler, dizgi makinelerinin gerektirdiği teknik eğitim zorunluluğunu ortadan kaldırarak, daktilo yazabilen herkesin dizgi yapabilmesini olanaklı duruma getirmiştir.

dizi, GAM olarak da bilinir, müzikte bir oktavın içindeki belli notalar ya da aralıklar düzeni; perdeler arasındaki ilişkinin kuramsal tanımı. Bir müzik parçasındaki uygulama, bu kuramsal kavram aracılığıyla müziksel malzeme bakımından daha çabuk anlaşılacak ve açıklanacak biçimde sistemleştirilebilir. Bir dizinin sesleri ya da aralıkları arasındaki ilişki, o dizinin temel özelliğini oluşturur ve her diziyi, o diziye özgü olan bir aralık düzeni tanımlar. Bu özellik, bir oktavın alt ve üst sınırları içinde yer alan perdeler arasındaki değişmeyen uzaklıklar ya da aralıklar düzeni olarak ifade edilebilir.

Oktav bazı mikrotonlara (yarım tondan daha küçük tonlar) bölünebilir. Antik Çağda kullanılan yarım tondan küçük aralıklar, günümüzde de Doğu müziğinde düzenli olarak kullanılmaktadır. Ama bu uygulama Batı müziğine alışkın bir kulağa yabancı gelen bir dizi üretir. Tarihteki birçok müzik geleneği ile günümüz bazı müzik gelenekleri arasında yalnızca beş nota (ve bunların oktav transpozisyonları) kullanılır. Böyle bir uy-

gulamadan pentatonik dizi elde edilir. Pentatonik dizi bir "boşluklu dizi" ya da bir tondan daha büyük aralıkları içeren bir dizidir. En bilinen pentatonik dizilerden birini piyano klavyesindeki siyah tuşlar oluşturur.

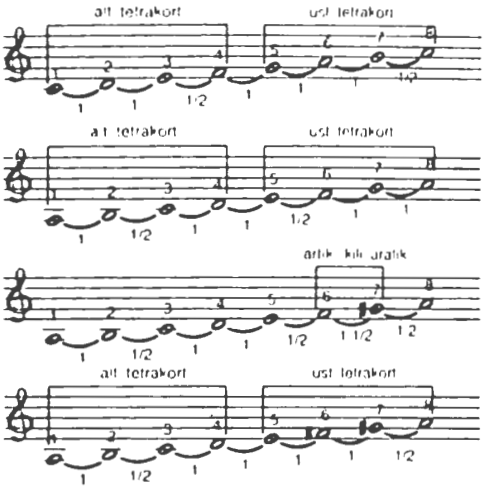

Belli başlı dizileri (yukarıdan aşağıya): do major dizisi, la (doğal) minor dizisi, la (armonik) minör dizisi, la (melodik) minor dizisi

Batı müziğinde oktavın yedi notaya bölünmesi erken dönemlerde ortaya çıkmıştır. Ortaçağ müzikçileri "mod" olarak bilinen yedişer notalık diziler kullanmışlardır. Bu notalar, her modun *finalis*'iyle (modun başladığı ve sona erdiği ton) farklı bir ilişki içinde ortaya çıkan iki yarım tondan oluşan aralıklar içerir. Bu modlardan ikisi olan İonya ve (hafif değişik biçimde) Eolis (Eolya) modlarının diyatonik, başka bir deyimle yedili majör ve minor diziler olarak kullanılması sonradan da sürdürülmüştür. Her majör ve minör dizide yarım tonlar tonik nota ile aynı ilişki içinde ortaya çıkar. Her majör dizide yarım tonlar 3.-4. ve 7.-8. notalar arasında yer alır. Minör dizinin "melodik minör" ve "armonik minör" olmak üzere iki biçimi vardır. Melodik minorde yarım tonlar, dizi çıkarken 2.-3. ve 7.-8. notalar arasında, inerken 6.-5. ile 3.-2. notalar arasında yer alır. Armonik minorde ise 2.-3., 5.-6. ve 7.-8. notalar arasında ortaya çıkar. 6.-7. notalar arasında da bir artık ikili aralık, yani bir ton artı bir yarım ton aralığı vardır.

Oktavdaki 12 yarım tonun 12'sini de kapsayan dizi olan "kromatik dizi" diyatonik dizinin bir biçimidir. Ortaçağ müzikçisi, örneğin *do* ile *do* diyez notalarını ayrı ayrı notalar olarak değil, aynı notanın değişik iki görünümü olarak ele alırdı. Bu nota *do* olarak yazılır ve "gerektiği ya da daha güzel olduğu için" değişikliğe uğratılırdı. Diyatonik diziler daha sonraki bir tarihte, tampere akort sistemi sayesinde oktavın 12 notasından herhangi biri üzerinde oluşturuldu. 19. yüzyılın sonlarında, çok fazla kullanılan kromatik dizi, diyatonik tonalitenin kısmen yok olmasına yol açtı.

Oniki ton müziği, kromatik dizinin notalarıyla yapılır, ama herhangi bir tonal merkez ya da eksenin oluşmasına olanak vermez. Arnold Sachoenberg, Anton Webern, Alban Berg gibi 20. yüzyıl bestecileri "seriyalizm" adıyla bilinen kompozisyon tekniklerinde oniki ton müziğini kullanmışlardır.

"Tam ton dizisini daha 18. yüzyılda Mozart *Müziksel Şaka* adlı bir yedilisinde kullandı. Ama bu dizi çoğunlukla Claude Debussy'ye bağlanır. Adından da anlaşılacağı üzere tam ton dizisi, yarım tonların bulunmadığı dizidir; bu nedenle yalnızca altı notadan oluşur. 19. yüzyılda çeşitli besteciler daha başka deneysel diziler de oluşturmuşlardır. *Ayrıca bak* diyatonik; heptatonik dizi; pentatonik dizi, tam ton dizisi

dizkapağı refleksi, PATELLA REFLEKSİ olarak da bilinir, dizkapağının hemen altındaki dizkapağı kirişine vurulduğunda, alt bacağın tekme atar gibi hızla öne doğru fırlaması. Bu refleksi alabilmek için en uygun konum, deneği, üsttekı ayağı boşlukta serbest kalacak biçimde bacak bacak üstüne atarak oturtmaktır. Dizkapağı kirişine sertçe vurulduğunda, uyluğun dört başlı kası gerilerek kasılır; bu kasılmaya yanıt olarak, alt bacak yere paralel olacak biçimde hızla öne doğru uzanır. Bu yanıtın alınmaması ya da refleksin abartılı olması, merkez sinir sistemindeki bir örselenmenin göstergesi olabilir. Dizkapağı refleksi ayrıca tiroit bezi hastalıklarının tanısında da hekime yol gösterir.

dizlik, diz kapağından 3-4 parmak kadar aşağı inen don, tuman, ya da pantolon. Tulumbacılık kurulduğunda (1720) tulumbacıların giydikleri kısa pantolona dızlık (ya da tulumbacı donu) denmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tulumbacılık kaldırılana değin dizlik, tulumbacıları simgeleyen bir giysi olmuştur. Dizlik sık dokulu bir kumaş olan beyaz dimiden yapılırdı. Ağ bölümü, hareketi kolaylaştırmak için bol ve körüklü olurdu. Karadeniz Bölgesi'nin doğu bölümüyle Erzurum yöresinde kullanılan "zıbka" da (ya da zıvga) dizliğe benzer, yalnız zıbka daha uzundur, ayak bileklerine kadar iner.

Dja Irmağı, NGOKO IRMAĞI olarak da bilinir, Afrika'nın ortabatı kesiminde, Kamerun-Kongo sınırının bir bölümünü çizen akarsu. Kamerun'un güneydoğusundaki Abong-Mbang'ın güneydoğusundan doğar. Genelde güneydoğu yönünde akar ve Moloundou'dan geçerek Ouesso'da Kongo topraklarına girer; 720 km'lik bir çığırdan sonra burada Kongo Irmağının bir kolu olan Sangha Irmağına dökülür. Kamerun'daki Dja Av Hayvanlarını Koruma Alanı ırmağın yukarı çığırında yer alır. Maloundou'nun aşağısında yıl boyu küçük teknelerle ulaşım yapılabilir.

Djajapura, eskiden SUKARNAPURA ya da HOLLANDIA. Endonezya'nın doğusunda, Yeni Gine Adasının kuzey kıyısında ilçe (*kabupaten*) ve kent. Batı Yeni Gine'deki Batı Irian (Irian Jaya) ilinin (*propinsi*) yönetim merkezidir. Cycloop Dağlarının (2.160 m) eteklerinde yer alır. Jos Sudarsa (Humboldt) Koyu kıyısında bir liman kentidir. II. Dünya Savaşı sırasında Japonlar burada bir havaüssü kurdular; 1944'te ABD birlikleri bölgeyi ele geçirdi ve Hollandia, General Douglas MacArthur'un karargâhı oldu. Başlıca imalat ürünleri, mobilya, meşrubat, kimyasal madde, ulaşım araçları donanımı ve tekstildi. 1962'de kurulan Cenderawasih Üniversitesi'nin merkezi olan kentte bir havalimanı vardır. Nüfus (1980) kent, 149.618; ilçe, 151.308.

Djajawidjaja Dağları, Endonezya dilinde PEGUNUNGAN DJAJAWIDJAJA, eskiden ORANGE SIRADAĞLARI. Yeni Gine'nin orta kesimindeki platoların bir parçası olan Maoke Dağlarının doğu bölümü. Adanın Endonezya'ya ait olan ve Batı Irian olarak bilinen kesiminde yer alır. Sudirman Sıradağlarının doğusunda Sterren Dağlarına ve Papua Yeni Gine sınırına kadar 370 km uzanır. En yüksek noktası Wilhelmina Dağıdır (4.728 m).

Djambi, JAMBI olarak da yazılır, Endonezya'da, Sumatra'nın güneydoğusunda il (*propinsi*) ve il merkezi kent (*kotamadya*). Il güneyde Bengkulu ve Güney Sumatra (Sumatera Selatan), batı ve kuzeybatıda Batı Sumatra (Sumatera Barat), kuzeyde Riau illeri ve doğuda Berhala Boğazıyla çevrilidir. Yüzölçümü 44.924 km²dir.

7. yüzyılda, Sumatra'nın güneyindeki Budacı Şrivicaya İmparatorluğu'na bağlı olan bölge, 1100 dolayında imparatorluğun merkezi durumundaydı. Sonradan Cava'nın güneyindeki Macapahit İmparatorluğu'na katıldı. 16. yüzyılda İslamın yükselişiyle birlikte, ayrı bir Müslüman Djambi (Cambi) Devleti kuruldu. Açe sultanı İskender Muda'ya (hd. 1607-36) karşı oluşturulan ittifakta Djambi (Cambi) hukumdarı da yer aldı. Ancak, Cava'daki Mataram Devleti'nin egemenliğine girmeyi reddeden hukumdar, Mataram'a karşı, 17. yüzyıl başlarında bölgeye girmiş olan Hollandalılarla işbirliği yaptı. 1833-41 arasında hukumdar olan Muhammed Fahreddin, 1833'te Palembang'ı istila ettiyse de, sonradan kendisini yenilgiye uğratan Hollandalıların egemenliğini tanımak zorunda kaldı: Hollandalılara, mali ve yönetsel açılardan giderek daha çok bağımlı hale geldi. 1916-17'deki başarısız ayaklanmadan sonra, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Hollanda somurge yönetimi bölgeyi doğrudan denetimi altına aldı. II. Dünya Savaşı'nda Japon işgaline uğrayan Djambi, 1950'de Endonezya Cumhuriyeti'ne katıldı.

İlin yaklaşık üçte birini batıdaki Barisan Dağlarının uzantısı olan Padang Platosu oluşturur. Kolları derin vadiler ve koyaklar açarak doğu yönünde ilerleyen Barisan Dağlarında, Masurai (2.933 m) ve Sumbing (2.500 m) dağları gibi yanardağ konileri bulunur. Doğudaki haliçlerle, gelgit etkisindeki ırmakların kıyıları mangrovla kaplıdır. Başlıca suyolu olan Batangharı Irmağı, Djambi kentinden denize kadar, 80 km boyunca, büyük teknelerin ulaşımına elverişlidir. Batıdaki dağlık bölgede, ılıman iklime özgü, ormangülü, kızılağaç, akçaağaç, dışbudak ve herdemyeşil çam ormanları bulunur. Başlıca ekonomik etkinlik tarım; önemli ürünler ise kauçuk, tütün, palmiye yağı, kopra, pirinç, mısır ve reçinedir. Ahşap oymacılığı, hasır işleri ve sepet yapımı, tütün işleme, meşrubat ve kauçuk eşya yapımı ile dokumacılık ve pirinç öğütme sanayi etkinlikleri arasındadır. Nüfusunun çoğunluğunu, Çinli, Arap ve Hintlilerle karışmış olan Minangkabaular ve Bataklar oluşturur.

İl merkezi Djambi kenti, Batangharı Irmağının iki yakasında kurulmuştur. Bir kauçuk işleme merkezi olan kentin güneyde Palembang'a ve batı kıyılarına karayolu bağlantısı vardır. Havayoluyla da ulaşım sağlanmakla birlikte demiryolu yoktur. Nüfus (1980) kent, 230.373; (1990 geç.) il, 2.016.000.

Djebar, Assia, asıl adı FATIMA ZOHRA IMALAYAN (d. 4 Ağustos 1936, Şerşel, Cezayir), Cezayirli çağdaş kadın yazarların en yetenekli ve verimlilerinden biri.

İlk romanı *La Soif* (Susuzluk) 1957'de yayımlandı. *L'Algérienne* dergisinin verdiği ödülü kazanan bu romanını, gene somurge dönemindeki burjuva çevreleri konu alan *Les Impatients* (1958, Sabırsızlar) izledi.

Sonraki romanları *Les Enfants du nouveau monde* (1962; Yeni Dünyanın Çocukları) ve *Les Alouettes naïves* (1967, Saf Tarlakuşları), Cezayirli kadınların bilinçlenişini ve Fransa'ya karşı başlatılan bağımsızlık savaşına katkılarını anlatan bir dizi oluşturur. Walid Garn ile birlikte yazdığı *Rouge*

L'Aube (Kızıl Şafak) adlı oyun 1969'da *Promesses* dergisinde yayımlandı. Aynı yıl şiirlerini *Poèmes pour l'Algérie heureuse* (Mutlu Bir Cezayir İçin Şiirler) adlı kitapta topladı.

Djebar, savaş yıllarının çoğunu Cezayir dışında geçirdi. Savaştan sonra Cezayir Üniversitesi'nde tarih dersleri verdi ve Fransızca bölümünün başkanı oldu. Aynı zamanda devlet televizyonu için filmler çekti. 1978'de yaptığı *Nouba des femmes de Chenoua* (Chenoua'lı Kadınlar Bandosu) adlı filmde Cezayirli kadınların dünyasını çözümleme çabasını sürdürdü. Film Batı'da uzun süre sürgün kaldıktan sonra Cezayir'e dönen mühendis bir kadının öyküsünü anlatıyordu. *Femmes d'Algér dans leur appartement* (1980; Evlerindeki Cezayirli Kadınlar) adlı yapıtı ise kadın dünyasını bir başka yönden ele alan uzun öykülerden oluşur.

Djember, Endonezya'nın Cava Adasındaki Doğu Cava (Cava Timur) ilinde (*propinsi*) kent ve ilçe (*kabupaten*). Argopuro Dağının eteğinde, il merkezi Surabaya'nın 153 km güneydoğusunda yer alır. Kara ve demir yollarıyla doğuda Banyuwangi'ye, kuzeybatıda Probolinggo'ya, kuzeydoğuda da Bondowoso ve Situbondo'ya bağlanır. Djember, yörede yetiştirilen şeker, tütün, mısır ve yerfıstığı gibi tarım ürünleri için bir ara ticaret merkezidir. Kereste fabrikaları ve makine atölyeleri bulunan kentte ayrıca gıda maddesi, içecek ve çeşitli dokuma üretilir. El sanatları arasında ahşap oymacılığı, metal işleri, örgücülük, hasır ve sepet yapımı sayılabilir. Nüfusun büyük çoğunluğu, Tenggerlilerle karışmış Cavalılardan oluşur. Müslümanlar çoğunluktadır. Djember Üniversitesi 1957'de kurulmuştur. Nüfus (1980) 122.712.

Djilas, Milovan, DILAS olarak da yazılır (d. 1911, Kolašin Bölgesi, Karadağ), Yugoslav siyaset adamı ve yazar. Uzun yıllar görev yaptığı Yugoslav Komünist Partisi'nden ayrıldıktan sonra, Marksizme ve Yugoslavya'daki sosyalist yönetime yönelttiği sert eleştirilerle tanınır.

1933'te Belgrad Üniversitesi'nden hukuk diploması aldıktan sonra kralcı diktatörlüğe karşı giriştiği siyasal etkinliklerinden dolayı üç yıl hapis yattı. 1937'de Yugoslav Komünist Partisi genel sekreteri Josip Broz Tito ile tanıştı. 1938'de Yugoslav Komünist Partisi Merkez Komitesi, iki yıl sonra da Politbüro üyesi oldu. II. Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı Partizan direnişinde önemli bir rol oynadı. 1945'te savaşın sona ermesiyle Tito'nun kabinesinde önde gelen bakanlar arasında yer aldı. Yugoslav komünistlerinin 1948'de Kremlin'den bağımsızlaşması sürecinde etkili bir ad olarak öne çıktı.

Ocak 1953'te dört devlet başkanı yardımcısından biri oldu ve aralıkta Federal Meclis'in başkanlığına seçildi. Ama bir ay geçmeden öbür parti önderleriyle olan kişisel ve siyasal çatışmalarının yoğunlaşması üzerine bütün siyasal görevlerinden alındı ve Nisan 1954'te partiden istifa etti. Dış basında rejimi eleştirdiği için 18 ay hapis cezasına çarptırıldı, ama cezanın infazı ertelendi. Aralık 1956'da *The New Leader* adlı ABD dergisinde 1956 Macar Ayaklanması'nı öven bir makalesi yayımlanınca hapse atıldı.

1957 yazında hapisten kaçırılan el yazmalarını *The New Class* (*Yeni Sınıf, Komünist Sistemin Bir Tahlili*, 1959, 1982) başlığıyla Batı'da yayımlandı. Bu kitapta sosyalist ülkelerde yönetimi elinde tutan azınlığın yeni bir ayrıcalıklı asalak ve zorba topluluk oluşturduğunu öne sürüyordu. 1961'de serbest bırakıldıysa da, ertesi yıl Batı'da yayımlanan ve SSCB ile yeniden yakınlaşmaya çalışan Yugoslav yönetimini güç duruma düşüren *Conversations with Stalin* (*Stalin'le Konuşmalar*, 1977) adlı kitabından ötürü yeniden hapse girdi. Aralık 1966'da aftan yararlanarak serbest bırakıldı ve Belgrad'a yerleşerek yazmayı sürdürdü. 1968'de ABD'ye bir gezi yaptı.

Djilas'ın öbür yapıtları arasında *Struggle of The Communist Party of Yugoslavia* (1948; Yugoslavya Komünist Partisi'nin Savaşımı), *The Legend of Njegos* (1952; Njegos Efsanesi), *Land without Justice* (1958; Adaletsiz Ülke), *The Leper* (1964; Cüzamlı), *The Unperfect Society: Beyond the New Class* (1969; *Eksik Kalmış Bir Cemiyet*, 1975), *Parts of a Lifetime* (1975; Bir Yaşamdan Parçalar) ve *Wartime* (1977; Savaş Yılları) sayılabilir.

Djursland, Danimarka'da Jutland Yarımadasının doğu yönündeki çıkıntısı. Århus'un kuzeydoğusunda yer alır. Güneyde Århus Körfezi (*bugt*), doğuda Kattegat ve kuzeyde Ålborg Körfeziyle çevrilidir. Alçak ve ormanlık kesiminde çok sayıda antik mezar ve dolmenler vardır. Eski kilise, şato ve malikâneleriyle (Rosenholm, Gammel Estrup, Løvenholm ve Neilgård) ilginç bir turistik merkezdir; uzun kıyı şeridinin bazı bölümleri sayfiye yerlerine dönüştürülmüştür. Doğu kıyısından 3 km içerde bulunan eski dokumacılık kasabası Grenå'nın 18. yüzyıl konağı, Djursland Müzesi olarak kullanılmaktadır. Yakınlardaki Grenå limanı (*havn*), Sjælland, Anholt (Kattegat'da bir Danimarka adası) ve İsveç'e gemi bağlantıları olan bir balıkçılık limanıdır. Feldballe'nin kuzeyinde bulunan bir ticari havalimanı bölgeye hizmet verir.

Djursland'ın güney kıyısı küçük koylarla birçok küçük yarımadaya bölünmüştür. Bunlardan birinde süpürgeotu ve ladin ağaçlarıyla kaplı Mols Bjerge denen kumtaşı tepeleri yer alır. Geleneksel Danimarka mizahında, Mols'da yaşayanlar kıt anlayışlı ve saf insanlar olarak alaya alınır. Ebeltoft Koyunun (*vig*) karşı yakasındaki Helgenæs Yarımadasında bulunan Ebeltoft, kaldırım taşı döşeli dolambaçlı yolları ve ahşap kirişli evleriyle ortaçağ pazar kasabası şirinliğini korur.

Dlugosz, Jan, Latince JOHANNES LONGINUS (d. 1415, Brzeźnica - ö. 19 Mayıs 1480), Kraków, Polonya), Polonyalı diplomat ve tarihçi. Türündeki ilk yapıt olan büyük Polonya tarihiyle, Polonyalıların geçmişlerinden gurur duymalarını sağlamış, Avrupalı aydınların Polonya karşısındaki tutumunun değişmesine katkıda bulunmuştur.

1428-31 arasında Kraków Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra, Kraków piskoposu Zbigniew Oleśnicki'nin hizmetine girdi; ardından da Oleśnicki'nin arşiv müdürü oldu. 1436'da Kraków'daki katedralin papazlığına atanan Dlugosz 1449'da Roma'dan Oleśnicki için bir kardinallik rütbesiyle döndü. Bundan sonra Dlugosz'a kilise ve devlet adına bir dizi görev verildi. Oleśnicki'nin ölümünden sonra koruyucusunun teokratik görüşlerini savunmayı sürdürdü ve bu davranışının bedelini bir süre gözden düşerek ödedi (1461-63). Ama Oleśnicki'den farklı olarak, Kral IV. Kazimierz'in Prusya politikasını başından beri desteklemiş, On Üç Yıl Savaşı'nın (1454-66) öncesinde ve savaş sırasında Töton Şövalyeleri'yle yapılan görüşmelere, ayrıca barış müzakerelerine katılmıştı. Kralla ilişkileri düzeldikten sonra 1467'de prenslerin eğitimiyle görevlendirildi. *Liber beneficiorum ecclesiae Craceviensis* (Kraków Piskoposluğu'nun Topraklarının Kitabı) adlı yapıtı ekonomi tarihinin temel kaynaklarından biridir. Tamamı ilk kez 1711-12'de iki cilt olarak basılan 12 kitaplık *Historiae Polonicae*'yi (Polonya Tarihi) yazmaya 1455'te başlamış, 1480'de tamamlamıştır. Yapıt aşırı yurtsever ve genellikle yanlı olmasına karşın, özgün kopyaları günümüze ulaşmamış birçok belgeye tanıklık etmekte ve benzer çağdaş çalışmalar karşısında üstünlüğünü korumaktadır.

Dmitri (DÜZMECE), SAHTE DEMETRIUS olarak da bilinir, Rusça LJEDMITRI ya da DMITRI SAMOZVANETS, Moskova Büyük Prensliği tahtında hak iddia eden üç değişik kişiye verilen ad. Bu kişiler Rurik hanedanının sona ermesiyle (1598) başlayan karışıklık

İlk Düzmece Dmitri, kimliği bilinmeyen bir Polonyalı sanatçının portre çalışması; Devlet Tarih Müzesi, Moskova
Novosti Press Agency

sırasında, IV. İvan'ın (hd 1533-84) 1591'de Ugliç'te esrarengiz biçimde ölen küçük yaştaki oğlu Dmitri İvanoviç olduklarını öne sürmüşlerdir.

İlk Düzmece Dmitri, Rurik hanedanının son çarı I. Fyodor'un (hd 1584-98) ölümünün ardından eniştesi Boris Godunov'un tahta geçmesi üzerine ortaya çıktı ve Godunov'un tahta çıkışının geçersiz olduğunu iddia etti. Birçok tarihçiye göre Grigori (Yuri) Bogdanoviç Otrepyev adlı, sonradan keşişliğe başlamış, Romanovlara yakın bir soylu olan bu ilk Dmitri, tahtın yasal vârisi olduğuna içtenlikle inanıyordu. Moskova'da bulunduğu 1601-02 yıllarında Prens Dmitri olduğunu öne sürdü. Ama sürgünle tehdit edilince, 1603'te Litvanya'ya kaçtı. Burada Moskova Büyük Prensliği tahtını ele geçirmek için askeri bir sefer düzenlemek üzere destek aramaya başladı. Bazı Litvanyalı ve Polonyalı soyluların yanı sıra Cizvitlerden aldığı yardımlarla Kazaklardan ve serüvencilerden oluşan bir ordu topladı ve 1604 sonbaharında Rusya'ya girdi. Askeri yenilgiler almasına karşın, Rusya'nın güneyinde çok sayıda yandaş kazandı. Nisan 1605'te Çar Boris aniden ölünce, askerleri Düzmece Dmitri'nin safına geçti ve veliaht olan oğlu boyarlarca öldürüldü. Haziran 1605'te Moskova'ya törenlerle giren Dmitri çar ilan edildi. Ama saray gelenek ve göreneklerine uymaması, Polonyalı bir aristokratın kızı olan karısı Marina Mniszek'in Polonyalıların etkisi altına girmesi ve Osmanlıdan Avrupa'dan çıkarmak için Rusları büyük bir Hıristiyan ittifakına sokmaya çalışması, yandaşlarının uzaklaşmasına yol açtı. Mayıs 1606'da boyarlardan Vasili Şuyski bir darbe yaparak ilk Düzmece Dmitri'yi öldürdü ve çar oldu.

Çok geçmeden Dmitri'nin darbeden sağ olarak kurtulduğu söylentileri yayıldı. Ağustos 1607'de Starodub'da, tahttan indirilmiş çar olduğunu öne süren bir kişi ortaya çıktı. Fiziksel açıdan birincisiyle hiçbir benzerliği olmayan ikinci Düzmece Dmitri, Şuyski'ye karşı ayaklanmış olan çevreler ile Kazaklar, Polonyalılar ve Litvanyalılar arasında çok sayıda yandaş toplamayı başardı. Rusya'nın güneyini denetim altına aldıktan sonra, Moskova'ya doğru yürüyüşe geçti. 1608 ilkbaharında sarayını ve öteki devlet kurumlarını kapsayan karargâhını Tuşino köyünde kurdu. Bu olaydan sonra, "Tuşino Hırsızı" olarak anılan ikinci Düzmece Dmitri, adamlarını Rusya'nın kuzeyine yollayarak yağmacılığa girişti. Marina Mniszek'in kendisini resmen kocası olarak kabul etmesiyle, Şuyski'yle boy ölçüşebilecek bir güce kavuştu. İsveçli askerlerden destek gören Şuyski, 1610 ilkbaharında Tuşino Hırsızı'nı Rusya'nın kuzeyinden sürerek Kaluga'ya kaçmak zorunda bıraktı. İkinci Düzmece Dmitri Aralık 1610'da kendi yandaşlarından birinin saldırısıyla ölümcül biçimde yaralanıncaya değin taht üzerinde bak iddia etmeyi sürdürdü.

28 Mart 1611'de, İvangorod'da, Sidorka adında bir diyakoz olduğu belirlenen üçüncü bir Düzmece Dmitri ortaya çıktı. Bu sırada Moskova dolaylarına akınlar düzenleyen Kazakların ve Pskovluların desteğini kazanan bu Dmitri'ye, "Pskov Hırsızı" denildi. Ama Mayıs 1612'de yandaşlarının ihanetine uğrayarak ele geçti ve Moskova'da idam edildi.

Dmitri (II) Donskoy, asıl adı DMİTRİ İVANOVİÇ (d. 12 Ekim 1350 - ö. 19 Mayıs 1389, Moskova), Moskova prensi (1359-89) ve Vladimir büyük prensi (1362-89). Kulikovo Çarpışması'nda (8 Eylül 1380) Altın Orda Devleti'ni(*) yenilgiye uğratmıştır. Moskova prensi II. İvan'ın (hd 1353-59) oğlu olan Dmitri henüz dokuz yaşındayken Moskova prensi oldu. Üç yıl sonra vasalı olduğu Altın Orda büyük hanını ikna ederek, daha önce (1328-59) Moskova prenslerine ait olan, Suzdal prensi Dmitri'nin elindeki Vladimir büyük prensliği unvanını da aldı.

Moskova Büyük Prensliği'nin topraklarını genişleterek Rostov ve Ryazan prensliklerine boyun eğdirerek ve Galiçya ve Starodub prenslerini uzaklaştırarak konumunu daha da güçlendirdi. Altın Orda'nın iç çekişmelerle sarsılması üzerine, düzenli haraç ödemeyi kesti ve Rus prenslerini Moğol saldırılarına direnmeye özendirdi. 1378'de Ruslar, bir Altın Orda ordusunu Voja Irmağı kıyısında yenilgiye uğrattı.

Bu olayın ardından Altın Orda'nın batı bölümünü fiilen yönetimi altında tutan Moğol komutanı Mamay, Ruslara boyun eğdirmek amacıyla komşu beyliklerle bir askeri ittifak oluşturdu. Moğol kuvvetlerini Don Irmağında karşılayan Dmitri, Kulikovo Pole'deki (Su Çulluğu Alanı) kanlı çarpışmada Mamay'ı bozguna uğrattı. Bu zaferinden dolayı Donskoy (Rusçada "Donlu") soyadıyla onurlandırıldı. Ama kısa bir süre sonra Mamay'ı yenen (1381) Toktamış'ın Moskova'yı yağmalaması (1382) ve Rus toprakları üzerindeki Moğol egemenliğini canlandırması üzerine, yeniden boyun eğmek zorunda kaldı.

Dmowski, Roman (d. 9 Ağustos 1864, Kamionek, Varşova yakınları - ö. 2 Ocak 1939, Drozdowo, Polonya), Polonyalı devlet adamı. Polonya'nın ulusal kurtuluşu için Çarlık Rusyası ile işbirliğini savunmuştur.

Varşova'da öğrenciyken, Polonya bağımsızlık hareketine katıldı. 1895'te, Lvov'da (Lwów) etkili bir yayın organı olan *Przegląd Wszechpolski*'nin kurucuları arasında yer aldı. Ulusal Demokratik Parti'nin (1897) önderlerinden biri olarak, bağımsız bir Polonya kurmak üzere devrimci yöntemlere başvurulmasına karşı çıktı ve Rus Çarlığı içindeki ulusal özlemlerin özerklik

Dmowski, Lela Pawlikowska'nın bir çizimi, 1929; Dr. T. Bielecki koleksiyonu
Dr T Bielecki

yoluyla karşılanabileceğini savundu. Rus-Japon Savaşı (1904-05) sırasında, sonradan Polonya devlet başkanı olan Józef Piłsudski ve öteki Polonyalı devrimcilerin ulusal ayaklanmaya hazırlanmak için Japonya ile anlaşma tasarılarına bütün gücüyle karşı koydu. İkinci (Mart-Haziran 1907) ve üçüncü (Kasım 1907-Haziran 1912) Rus *Duma*'sında (Parlamento) Rusya-Polonya işbirliğinin baş savunucusu olarak öne çıktı. Bu işbirliği politikası büyük ölçüde gözden düştüğünden Ekim 1912'de yapılan seçimlerde dördüncü *Duma*'ya (Kasım 1912-Mart 1912) giremedi.

I. Dünya Savaşı'nın ilk aylarında, Rusya ve Batılı müttefikleriyle işbirliği yaparak Polonya'nın ulusal hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan bir Ulusal Komite oluşturulmasına yardım etti. Ama 1915 yazından sonra Polonya'nın kurtuluşu için yalnızca Batılı devletlerin desteğini sağlamaya yöneldi ve yıllardır savunduğu özerklik politikasını bırakarak, tam bağımsızlık isteyen bir programı benimsedi. Ağustos 1917'de Lozan'da yeni bir Ulusal Komite kurdu. Bu komite, daha sonra, Müttefiklerce Polonya halkının resmi temsilcisi olarak tanındı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra toplanan Paris Barış Konferansı'nda (1919) Polonya'nın yeni ulusal hükümetini temsil eden Dmowski, Haziran 1919'da Versailles Antlaşması'nı imzaladı. Ardından 1922'ye değin kurucu Ulusal Meclis (*Sejm*) üyesi olarak görev yaptı. 1923'te kısa bir süre dışişleri bakanlığı görevinde bulundu. Daha sonra etkin siyasetten çekildi. Yayımlanan çok sayıda yapıtı arasında, *Niemcy, Rosya i kwestya polska* (1908; Almanya, Rusya ve Polonya Sorunu), savaş öncesi görüşlerini yansıtan ilginç bir yapıttır.

DMT, DİMETİLTRİPTAMİN'in kısaltması, yapısal olarak D-liserjik asit dietilamide (LSD) benzeyen, güçlü varsanı (halüsinasyon) yapıcı özellikte doğal bileşik. DMT molekülünün çekirdeğini oluşturan indol halkası, beyin dokusunda bulunan ve sinir uyarılarını ileten serotoninin (indol amin) etkisini önler. Bileşiğin şırıngayla vücuda verilmesinden yaklaşık beş dakika sonra varsanılar başlar ve bir saat kadar sürer. DMT ilk kez şizofrenlerin vücut sıvılarında bulunmuş, sonradan bireşimle elde edilmiştir. Eskiden Güney Amerika'daki Trinidad ve Orinoco Ovasındaki Yerlilerin kullandığı, varsanı yaratıcı bir enfiye olan *kohoba*'nın temel bileşeninin de DMT olduğu sanılmaktadır.

DNA *bak.* dezoksiribonükleik asit

Dnyepropetrovsk, Ukrayna'da yönetim birimi (*oblast*) Dinyeper Irmağının ikı yakasında 31.900 km²'lik alan kaplar. Irmak üzerinde hidroelektrik enerji elde etmek amacıyla kurulmuş üç baraj gölünü içine alır. Yönetim biriminin dalgalı bir ova görünümündeki toprakları lösle kaplı çökel kayaçlardan oluşmuş ve aşınma sonucunda biçimlenen hendeklerle bölünmüştür. Vadilerde ise yaşlı kristalin kayaçlar toprak yüzeyine çıkar. Çalı bitkilerinden oluşan eski bitki örtüsü, bölgenin ekime açılması sonucunda hemen tümüyle ortadan kalkmıştır. Yalnızca Dinyeper ve Samara ırmaklarının taşkın ovalarında, çoğunlukla meşe türünden ormanlara rastlanır. Kara ikliminin egemen olduğu bölgede, Karadeniz üzerinden gelen sıcak hava akımına bağlı olarak kış aylarında sıcaklık değişiklikleri gözlenir. 1932'de kurulan yönetim birimi yeraltı zenginlikleri bakımından önemlidir. Krivoy Rog çevresinde geniş demir cevheri yatakları bulunur, Nikopol-Marganets'teki zengin manganez yataklarının dünyadaki en geniş yataklar olduğu hesaplanmaktadır. Volnogorsk'ta titanyum çıkarılır; Pereşçepino'da doğal gaz, doğuda ise bir miktar kömür elde edilir. Bu yeraltı kaynakları Krivoy Rog, Dnyeproszerjinsk, Nikopol ve yönetim biriminin merkezi Dnyepropetrovsk gibi dört kentteki büyük ölçekli demir-çelik tesislerinin ve çok çeşitli ağır sanayi kuruluşlarının temelini oluşturur. Ekonomide tarımın da önemli yeri vardır; özellikle kışlık buğday, mısır, arpa, ayçiçeği, yem bitkileri ve kavun yetiştirilir. Nüfus (1989 geç.) 3.883.000.

Dnyepropetrovsk, 1926'ya değin YEKATERİNOSLAV. Ukrayna'daki Dnyepropetrovsk yönetim biriminin (*oblast*) merkezi. Dinyeper Irmağı üzerinde, ırmağın Samara ile birleştiği noktanın yakınlarında yer alır. Irmak, 80 km aşağıda bir baraj kurulması sonucunda büyük ölçüde genişlemiştir. Yeni oluşan banliyöler ırmağın batı yakasında gelişmiştir. 1783'te Yekaterinoslav adıyla ırmağın sol yakasında kurulan kent bugünkü yerine 1786'da taşındı. 1796-1802 arasında Novorossiysk adıyla anıldı; ama 1802'de gene eski adını alarak il merkezi oldu. 1796'da Dinyeper'in üzerinde bir köprü kurulmasına ve 19. yüzyıl başlarında ticaretin gelişmesine karşın, Yekaterinoslav 1880'lere değin küçük bir kent olarak kaldı. Bu yıllarda Odessa, Donetsk Havzası ve Moskova'yla demiryolu bağlantısının kurulması sonucunda kentte de sanayileşme başladı. 1926'da Dnyepropetrovsk adını aldı.

Kent, Ekim Devrimi'nden (1917) sonra SSCB'nin en büyük sanayi merkezlerinden biri olarak gelişti. Krivoy Rog'dan gelen demir cevheri, Nikopol'dan gelen manganez, Donets Havzasından gelen kömür ve Dinyeper üzerindeki hidroelektrik santrallarından sağlanan elektrik, çok büyük bir demir-çelik sanayisinin gelişmesine olanak verdi. Bugün başka ağır sanayi tesislerinde de elektrikli lokomotif, tarım makineleri, madencilik ve metalurji aletleri, presler ve başka makineler imal edilmekte, ayrıca hafif sanayi makineleri ve radyo donanımı üretilmektedir. Öteki sanayi dalları arasında kok kömürüne dayalı kimyasal madde, tekerlek lastiği, plastik, boya, çimento ve betonarme, kâğıt, doğrama işleri, giyim eşyası, ayakabı ve gıda üretimi sayılabilir. Dnyepropetrovsk'ta bir üniversite ile madencilik, tarım, kimya mühendisliği, metalurji, tıp, demiryolu ve inşaat enstitüleri

vardır. Kentte birkaç tiyatro ile bir konser salonu bulunur. 1970'lerde bitişik İgren ve Pridneprovsk banliyölerinin de katılmasıyla kentin nüfusu bir milyonu aşmıştır. Nüfus (1991 tah.) 1.189.300.

Dnyeproszerjinsk, 1936'ya değin KAMENSKOYE, Ukrayna'nın Dnyepropetrovsk yönetim biriminde (*oblast*) Dinyeper Irmağı üzerinde kent. Yaklaşık 1750'de bir Kazak yerleşimi olarak Kamenskoye adıyla kurulduğu ve 1889'dan sonra metalurji sanayisinin gelişmesiyle büyüdü. 1936'da bugünkü adını aldı. Kentin büyük ve modern demir-çelik tesisinde yüksek nitelikli çelik üretilir; ayrıca cer malzemesi, çimento, kimyasal madde ve azotlu gübre üreten tesisler vardır. 1964'te Dnyeproszerjinsk'in hemen yukarısında Dinyeper Irmağının üzerinde bir baraj ve hidroelektrik santralının yapımı tamamlanmıştır. Büyük fabrikaların çoğu kentin orta kesiminde yer alır; yeni sanayi bölgeleri ve yerleşim alanları kentin güneyine ve güneybatısına doğru gelişmektedir. Dnyeproszerjinsk'te bir metalurji enstitüsüyle birkaç teknik okul vardır. Nüfus (1989) 282.000.

Dobb, Maurice Herbert (d. 24 Temmuz 1900, Londra - ö. 1976, Fulbourn, Cambridgeshire, İngiltere), İngiliz iktisatçı. Planlama ve etkin kaynak dağılımı, meta üretimi ve pazar, savaş sonrası kapitalizmin gelişimi, azgelişmiş ülke ekonomileri, sosyalist sanayileşme ve büyüme gibi alanlarda Marksist iktisat kuramına katkılarda bulunmuştur.

1924'te London School of Economics'te doktorasını tamamladıktan sonra, Cambridge Üniversitesi'nde iktisat dersleri vermeye başladı. 1951'de Delhi Üniversitesi'nde iktisat profesörü olarak görev yaptı. Çalışmalarından dolayı sosyalist ülkelerdeki birçok üniversiteden onur doktoru unvanı aldı. Üyesi olduğu İngiltere Komünist Partisi'nin kuramsal yayın organı *Marxism Today*'in yayın yönetmenleri arasında yer aldı. 1967'de Cambridge Üniversitesi'nden emekli oldu.

Feodalizmin bir üretim ilişkileri bütünü olduğunu ve "doğal ekonomi"ye karşı "para ekonomisi"nin gelişmesiyle, otomatik olarak çözülmediğini savunduğu *Studies in the Development of Capitalism* (1946; *Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler*, 1992) adlı yapıtı, feodalizmin çöküşünü dış ticaretin gelişimine bağlayan Sweezy gibi iktisatçılarla önemli bir tartışmaya girmesine yol açtı. Görüşleri, Christopher Hill(*), Rodney Hilton(*) ve Eric Hobsbawm(*) gibi İngiliz Marksist tarihçilerinin desteğini aldı. 1950'lerin bu önemli Marksist tarih tartışmasını oluşturan yazılar *The Transition from Feodalism to Capitalism*' de (1978; *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, 1984) derlenmiştir. Dobb'un öbür yapıtları arasında *Wages* (1928; Ücretler), *Soviet Economic Development since 1917* (1948; *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, 1968), *Capitalism Yesterday and Today* (1962; *Kapitalizmin Dünü Bugünü*, 1990), *Theories of Value and Distribution since Adam Smith* (1973; Adam Smith'den Bugüne Değer ve Bölüşüm Kuramları) sayılabilir.

Dobell, Sydney Thompson, takma adı SYDNEY YENDYS (d. 5 Nisan 1824, Cranbrook, Kent - ö. 22 Ağustos 1874, Nailsworth, Gloucestershire, İngiltere), İngiliz şair. Spazmodik okul(*) olarak bilinen şairler grubundadır.

Biçimsel kurallara uymayan uzun dramatik şiiri *The Roman* (1850; Romalı) eleştirmenler tarafından övgüyle karşılandı ve Dobell'in liberal siyaset ve edebiyat çevrelerinden birçok önemli kişiyle tanışmasını sağladı. Şiir, devrim dalgasının yükseldiği 1848 yılı

Dobell, Briton Riviere'ın portre çalışması; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

için yazılmış bir övgüydü. Dobell'in daha sonra yazdığı bir şiir üçlemesinin bir bölümü olarak tasarladığı *Balder* adlı uzun şiiri ise beğenilmedi ve W. E. Aytoun'un *Firmilian, or the Student of Badajoz, a Spasmodic Tragedy* (1854; Firmilian ya da Badajoz'un Öğrencisi, Bir Spazmodik Trajedi) yapıtında acımasızca alaya alındı. Dobell, Spazmodik okulun pek belirgin olmayan estetik anlayışını, *Thoughts on Art, Philosophy and Religion* (1876; Sanat, Felsefe ve Din Üzerine Düşünceler) adı altında toplanan denemelerinde ortaya koymaya çalıştı. Ayrıca lirik şiirler ve Alexander Smith ile birlikte Kırım Savaşı üzerine bir dizi sone yazdı.

doberman, 1800'lerin sonunda, Almanya'nın Apolda kentinde gece bekçiliği ve sahipsiz köpekleri toplama merkezinde bakıcılık yapan Louis Dobermann tarafından

Doberman
Sally Anne Thompson - EB Inc.

geliştirilen köpek soyu. Çevik ve güçlü bir hayvan olan dobermanın omuz yüksekliği 60-70 cm, ağırlığı 27-34 kg kadar, kısa ve düz tüylü kürkü kara, mavimsi boz, kızıl ya da koyu kahverengidir; başında, boynunda, göğsünde, kuyruk dibinde ve bacaklarında pas rengi lekeler bulunur. Korkusuzluğu, çevikliği, sahibine bağlılığı ve zekâsıyla ünlü olan dobermanlar çok iyi bir bekçi, polis ve ordu köpeği olduğu gibi körlere eşlik etmek üzere de eğitilebilir.

Dobriç *bak.* Tolbuhin

Dobrinin, Anatoli Fyodoroviç (d. 16 Kasım 1919, Krasnaya Gorka, Rus SFSC), Rus diplomat, SSCB'nin ABD büyükelçisi (1962-86) ve Washington, D.C. kordiplomatik heyeti başkanı (1979-86).

Bir işçinin oğlu olan Dobrinin, 1942'de Sergo Ordjonikidze Moskova Havacılık Enstitüsü'nden mezun oldu; bir uçak fabrikasında mühendis olarak çalıştı. 1944-46 arasında Dışişleri Bakanlığı Yüksek Diplomat Okulu'nda öğrenim gördü. Bu arada, 1945'te Komünist Partisi üyesi oldu. 1952'ye değin Moskova'da geçen dışişleri görevinin ardından gönderildiği Washington, D.C.'de müsteşar (1952-54) ve ortaelçi (1954-55) olarak görev yaptı. 1955'te Moskova'ya döndü. 1957'ye değin süren merkezdeki görevi sırasında yurt dışında birçok uluslararası konferansa katıldı. 1957-60 arasında New York kentinde Birleşmiş Milletler Sekreterliği'nde çeşitli görevlerde bulundu.

Mart 1962'de SSCB'nin Washington, D.C. büyükelçiliğine atandı. Akıcı İngilizce ve Fransızcası, güler yüzlü kişiliği ve düşünsel yetenekleriyle Washington çevrelerinin vazgeçilmez kişilerinden oldu. 1966'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi aday üyeliğine seçildi, 1971'de de tam üye oldu. 1986'da parti politikalarının uygulanmasında etkili bir makam olan Sekreterya'da görev yapmak üzere Moskova'ya çağrıldı.

Dobrolyubov, Nikolay Aleksandroviç (d. 5 Şubat 1836, Nijniy Novgorod - ö. 29 Kasım 1861, Petersburg, Rus Çarlığı), geleneksel ve romantik edebiyatı reddeden, yararcı görüşleri benimseyen radikal Rus eleştirmen.

Bir papazın oğlu olan Dobrolyubov, bir ruhban okulunda ve pedagoji enstitüsünde öğrenim gördü. Genç yaşta gelenekselciliği reddetti ve Batı biliminin sunduğu biçimiyle ilerleme düşüncesini benimsedi. 1856'da etkili bir liberal dergi olan *Sovremennik*'e yazmaya başladı. 1857'den ölümüne değin derginin baş eleştirmenliğini yaptı. Radikal aydınlar arasında, Vissarion Belinski'den sonra en çok sözü geçen eleştirmendi. Yazılarında edebiyattan çok, yaşamla ilgili konular üzerinde durmuştur. En çok "Çtotakoye Oblomovşçina" (1859-60; *Oblomovluk Nedir?*, 1987) adlı denemesiyle tanınır. Bu denemede İvan Gonçarov'un *Oblomov* (1859; *Oblomov*, 1945) adlı romanında aynı adı taşıyan kahramanın temsil ettiği yaşam tarzını eleştirir. Dobrolyubov'un denemesinin etkisiyle Oblomovluk terimi Rus toplumu ve edebiyatında işe yaramaz insanları nitelendirmek için kullanılır olmuştur.

Dobrovolski, Georgi Timofeyeviç (d. 1 Haziran 1928, Odessa, Ukrayna SSC - ö. 29 Haziran 1971, uzayda, olasılıkla İran üzerinde), komutan olarak katıldığı "Soyuz 11" uzay uçuşu sırasında, tasarım mühendisi Viktor İvanoviç Patsayev ve uçuş mühendisi Vladislav N. Volkov ile birlikte, uzayda 24 gün kalarak bu alanda rekor kıran Sovyet kozmonot. Bu uçuş sırasında "Soyuz 11", iki ay önce fırlatılan insansız "Salyut" istasyonuyla kenetlenerek ilk insanlı uzay buluşmasını gerçekleştirmiştir. Ne var ki kozmonotlar, Kazakistan'a indikten sonra uzay kapsülünün içinde ölü bulundular. Uzay adamlarının ölümüne, kapsüldeki bir kaçak nedeniyle basınç düşmesinin yol açtığı sanılmaktadır. "Soyuz 11" mürettebatı, uzay istasyonundayken meteoroloji ve bitki yetiştirme deneyleri yapmışlardı.

Dobrovský, Josef (d. 17 Ağustos 1753, Gyarmat, Macaristan - ö. 6 Ocak 1829, Brno, Moravya, Avusturya İmparatorluğu), Çek dil bilgini, eski çağ uzmanı ve karşılaştırmalı Slav dilbiliminin önde gelen kurucularından biri.

Katolik papazı olmak üzere yetiştirilen Dobrovský, Cizvit tarikatının 1773'te dağılmasından sonra kendini bilimsel araştırmalara verdi. Yorulmak bilmeden eski Slav yazmalarını inceledi. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında el değiştiren yapıtları bulabilmek için başta Rusya ve İsveç olmak üzere birçok yer dolaştı. Kitabı Mukaddes

metinleri üzerindeki çalışmalarının etkisiyle Eski Kilise Slavcasını (Eski Bulgarca) ve daha sonra bütün Slav dillerini incelemeye yöneldi. Sonunda çalışmaları Slav dili, ede-

Dobrovský, J. Tkadlík'ın yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1821; P.N.P. Muzeum české literatury, Prag

biyatı, tarihi ve eski kültürünün bütün alanlarına yayıldı.

En önemli üç yapıtından ilki, Protestan görüşler içerdikleri için uzun yıllar saklı tutulan çok sayıda eski yapıt üzerine incelemelerden oluşan *Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur*'dur (1792; Bohemya Dili ve Edebiyatı Tarihi). Dobrovský *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (1809; Bohemya Dilini Öğrenme Sistemi) adlı Çekçe (eskiden Bohemya dili) dilbilgisi kitabıyla da, bu dilin yasalarını belirleyerek önceki 150 yıl boyunca gözardı edilen edebiyat dilinin kullanımına bir düzen getirmiştir. Karşılaştırmalı Slav araştırmalarının temeli de, Dobrovský'nin Eski Kilise Slavcası için hazırladığı dilbilgisi kitabıyla (1822) atılmıştır.

Dobruca, Rumence DOBROGEA, Avrupa'nın doğusunda, Tuna Irmağı ile Karadeniz arasında kalan tarihsel bölge. Siyasal olarak Bulgaristan ile Romanya arasında paylaşılmıştır. Bulgaristan'da kalan bölümü daha çok yaylalardan, Romanya'da kalan bölümü kıyı lagünleri ve bataklıkların yer aldığı ovalardan oluşur. Yunan, Roma ve Bizans kolonilerinin kurulduğu bu yöre çeşitli zamanlarda, Got, Alan ve Hun istilalarına uğramış, 18-19. yüzyıllardaki Osmanlı-Rus savaşları sırasında burada da çarpışmalar olmuştur.

Dobšiná, Slovakya'nın Doğu Slovakya (Východoslovenský) ilinde (*kraj*) madenci köyü. Košice'nin batısında, Slaná Irmağı üzerinde, Slovakya Cevher Dağlarında (Slovenské rudohorie) yer alır. 1326'da göçmen Alman madencilerinin kurduğu bu yerleşim alanında geleneksel kerestecilik ve demir madenciliği sürdürülmektedir. Yakınlarında, II. Dünya Savaşı'nda bir hidroelektrik santral yapılmıştır. Birkaç kilometre kuzeybatıda, büyük kireçtaşı kayalarının arasında Dobšiná Buz Mağarası bulunur. Mağaradaki *Velká sien* (Büyük Salon) 120 m × 45 m × 12 m boyutlarındadır. Ayrıca bir de *Malá sien*'i (Küçük Salon) bulunan mağaranın tabanı 20 m kalınlığında bir buz katmanıyla örtülüdür. Nüfus (1982 tah.) 4.285.

Dobson, (Henry) Austin (d. 18 Ocak 1840, Plymouth, Devonshire - ö. 2 Eylül 1921, Londra, İngiltere), İngiliz şair, eleştirmen ve yaşamöyküsü yazarı. 18. yüzyıl kültürüne duyduğu yakınlık şiirlerine ve eleştirilerine yansımıştır.

1856'da girdiği Ticaret Kurulu'nda 1901'de emekli oluncaya değin çalıştı. 1868'de evlendi; 10 çocuğu oldu; ömrü boyunca da Londra'nın banliyösü Ealing'de oturdu. İlk şiir kitabı *Vignettes in Rhyme*'ı (1873; Şiir Vinyetleri) *Proverbs in Porcelain* (1877; Porselen Atasözleri) izledi. Bu yapıtlarıyla daha sonraki *At the Sign of the Lyre*'de (1885; Lirin İzinde) ortaya koyduğu işlenmiş, nükteli üslup ve ölçülü duygululuk şiirlerinin sevilerek okunmasına yol açtı. Balad, triolet, rondo gibi Fransız nazım biçimlerini büyük bir doğallıkla kullanarak bunların İngiliz şiirine yeniden girmesini sağladı. 1885'ten sonra daha çok yaşamöyküsü ve eleştiri yazdı. Fielding, Thomas Bewick, Steele, Goldsmith, Horace Walpole, Hogarth, Richardson ve Fanny Burney üzerine yazdığı kitaplar, 18. yüzyıla duyduğu yakınlığı ve bu alandaki titiz araştırmacılığını sergiler. Üç diziden oluşan *Eighteenth*

Austin Dobson, Frank Brooks'un portre çalışmasından ayrıntı, 1911; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Century Vignettes (1892-96; 18. Yüzyıl Vinyentleri) ve *A Paladin of Philanthropy* (1899, 1901; Hayırsever Kahraman) incelikli düzyazı üslubunun en iyi örnekleridir.

Dobson, Frank (d. 18 Kasım 1888, Londra - ö. 22 Temmuz 1963, Londra), İngiltere'de çağdaş sanatın gelişmesinde rol oynayan heykelci.

Londra Sanat Okulu'nda öğrenim gördü ve Cornwal granit ocaklarında çalıştı. 1920'de Wyndham Lewis'in kurduğu Grup X'a katıldı. 1922'de Londra Grubu'nun üyesi oldu. 1924-28 arasında grubun başkanlığını yaptı. Kübizm etkisindeki ilk yapıtları geometrik ve soyuttu, hacim ve mekân kaygısıyla kütle ilişkileri bu çalışmalarının en belirgin özellikleriydi. Aristide Maillol'nun klasik üslubundan etkilenen Dobson, soyut biçimlerden figüratif heykele yöneldi. Bu dönemde çoğunlukla alegorik ve simgesel konuları, sık sık çıplak figür aracılığıyla yorumladı.

Dobson yapıtlarında başta beyaz mermer olmak üzere çeşitli taşlar, tunç, fayans, pişmiş toprak (*terra-cotta*), alçı, gümüş, cam ve beton gibi çok çeşitli malzemeler kullanmıştır. Görüntünün öznel anlamından çok malzemenin asal niteliğini açığa çıkarmaya uğraşmıştır. Son yıllarında yeniden soyut biçimlere yönelmiştir.

Dobson, William (d. 1610 - ö. 28 Ekim 1646, Londra), İngiltere'deki ilk önemli portre ressamlarından. Babası Londra'da üst düzeyde bir devlet memuruydu. Para sıkıntısı içine düşünce oğlunu, aynı zamanda resim alıp satan bir kırtasiyecinin yanına çırak olarak verdi. Genç Dobson bu işte çalışırken Tiziano ve Anthonie van Dyke'ın resimlerini kopya etmeye ve doğadan resimler yapmaya başladı.

Snow Hill'de bir dükkânın vitrininde sergilenmekte olan bir resmini gören van Dyck, onu bularak I. Charles'a takdim etti. I. Charles, Dobson'ı koruması altına aldı, birkaç portresini yapması için poz verdi ve başta Galler prensi ile Prens Rupert olmak üzere birçok kişinin de portresini yapmasını sağladı. Dobson'ın, Charles'ın Oxford'daki sarayında 1642-46 arasında 60 kadar resim yaptığı bilinir. Sanat yeteneğine çok değer veren ve İngiliz Tintoretto'su olarak adlandıran kral, van Dyck ölünce Dobson'ı saray başressamlığına getirdi. I. Charles tahttan indirilince büyük bir yoksulluk içine düşen Dobson Londra'ya döndü ve 36 yaşında öldü.

Dobson, van Dyck'la aynı dönemde yaşamış olmasına karşın ondan etkilenmemiştir. Renk kullanımı ile dokusal özellikleri açısından büyük ölçüde Venedik okulu ressamlarını anımsatırken, tiplemeleri tümüyle İngilizdir. Blenheim'da ve İngiltere'nin birçok başka il merkezinde resimlerinden örnekler bulunmaktadır.

Dobzhansky, Theodosius, asıl adı FEODOSİ GRİGOREVİÇ DOBRJANSKİ (d. 25 Ocak 1900, Nemirov, Ukrayna, Rus Çarlığı - ö. 18 Aralık 1975, Davis, California, ABD), Rus asıllı ABD'li genetik ve evrim bilgini. Çalışmalarıyla kalıtım, evrim kuramı ve insanın evrimi konusundaki araştırmaları derinden etkileyen Dobzhansky'nin

Dobzhansky
The Rockefeller University, New York

sirke sineği üzerindeki genetik araştırmaları da türler arasındaki çeşitliliğin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

Bir matematik öğretmeninin oğlu olan Dobzhansky, 1910'da ailesiyle birlikte Kiev'e yerleşerek ilköğrenimine bu kentte başladı. 1917'de girdiği Kiev Üniversitesi'ndeki öğrenim yılları, Sovyet Devrimi'nin çalkantılı günlerine rastlar. 1921'de öğrenimini tamamladıktan sonra 1924'e değin Kiev Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışan Dobzhansky, o tarihte Leningrad Üniversitesi'ne geçti ve aynı yıl, Kiev'de ders verdiği yıllarda tanıştığı Natalia Sivertsez ile evlendi.

1927'de Rockefeller bursuyla, genetik bilgini Thomas Hunt Morgan'ın yanında çalışmak üzere New York'taki Columbia Üniversitesi'ne gitti. Daha sonra, Morgan ile birlikte Pasadena'daki California Teknoloji Enstitüsü'ne geçti ve bu kuruluştan profesörlük önerisi alınca ülkesine dönmekten vazgeçerek 1937'de ABD yurttaşı oldu. 1940'ta zooloji profesörü olarak Columbia Üniversitesi'ne döndü ve 1962'ye değin bu üniversitede ders verdi. 1962-71 arası Rockefeller Enstitüsü'nde (bugün Rockefeller Üniversitesi), 1971'de emekliye ayrıldıktan sonra da Davis'teki California Üniversitesi'nde öğretim görevini sürdürdü.

1920-35 yılları arasında matematikçiler ve deneysel araştırmacılar, Darwin'in evrim kuramı ile Mendel'in kalıtım yasalarını birleştirecek yeni bir kuramın temellerini oluşturmaya başlamışlardı. Öğretim yaşamına yaklaşık o yıllarda başlayan Dobzhansky, daha başlangıcından itibaren kendini bu çalışmaların içinde buldu. *Genetics and the Origin of Species* (1937; Genetik ve Türlerin Kökeni) adlı yapıtı, kalıtım ile evrimin ilk başarılı bireşimini vermekle

kalmamış, evrimsel genetiğin bağımsız bir bilim dalı olarak kuruluşuna da öncülük etmiştir.

1930'lara değin, yabanıl yaşam süren hemen hemen bütün türlerin, o türe özgü her özellik için başat ya da çekinik tek bir gen taşıdığı görüşü egemendi. Bu görüşe göre, yabanıl bir topluluktaki bireylerin çoğunda, hem anadan, hem babadan alınan bu "yabanıl" ya da normal genlerden bir çift bulunur (homozigot bireyler) ve genlerdeki herhangi bir değişiklik, genellikle o özelliğin değişinime (mutasyon) uğramasına yol açar. Homozigot genlerdeki değişinimler çoğu kez tür için olumsuz sonuçlar yaratırsa da, çok ender durumlarda bu değişinimler türün yararına olabilir. Değişinime uğramış geni taşıyan bireyler daha uzun yaşayacak, daha çok döl verecek, böylece kuşaktan kuşağa aktarılan bu geni taşıyan bireylerin topluluktaki sayısı giderek artacak ve bir süre sonra, değişinim geçirmiş gen de topluluğun yabanıl geni olacaktır. Bir yandan türlerin olabildiğince kusursuza doğru evrimlendiği doğal seçme süreci, öte yandan değişinimlerin tek bir kuşakta ortaya çıkmayacak kadar yavaş ve ender olması, böylece türlerin tarih boyunca büyük değişiklikler geçirmeden bugüne değin ulaşmış olması bu olguyla açıklanıyordu. Dobzhansky'nin bilime en büyük katkısı bu görüşü çürütmesidir. Bir tür sirke sineği olan *Drosophila pseudoobscura*'nın California'daki yabanıl toplulukları üzerinde gözlemler yapan Dobzhansky, bireyler arasında kalıtsal bir birlik olmadığını, büyük bir gen çeşitliliği görüldüğünü saptadı. Üstelik 1940'larda yapılan araştırmalar, dar bir alandaki belirli bir toplulukta bazı genlerin mevsimlere göre düzenli olarak değiştiğini gösteriyordu. Örneğin, ilkbaharda topluluk bireylerinin yüzde 40'ında bulunan belirli bir gen, yaz sonunda kromozomun aynı bölgesindeki öbür genlere baskın çıkarak yüzde 60 gibi bir orana yükseliyor, kış sonunda gene yüzde 40'a düşüyordu. Yeni bir kuşağın yaklaşık bir ayda oluştuğu göz önüne alınırsa, bu değişiklikler çok hızlıdır ve çeşitli tipteki sineklerin değişik çevre koşullarında üremeye yatkınlığını büyük ölçüde etkiler. (Buradaki anlamıyla bir tipin üremeye yatkınlığı, yeni döller verecek kadar yaşayabilen yavrularının ortalama sayısıyla orantılıdır.) Yabanıl toplulukların yanı sıra, laboratuvarlardaki küçük kafeslerde yıllarca tutularak sürekli yeni yemlerle beslenen topluluklarda da birçok değişikliğin nasıl geliştiği izlendi. Yapılan deneyler, aynı özellik için iki ayrı alel gen taşıyan heterozigot sineklerin yaşama ve üreme şansının, ister başat, ister çekinik olsun homozigot yapıdaki bireylerden daha yüksek olduğunu gösterdi.

Heterozigot tiplerin bu üstünlüğünün, her iki gen takımının da topluluk bireylerinde sürüp gitmesini sağlayacağı daha önceden biliniyordu. Dobzhansky, yeni beliren genlerin başlangıçta topluluk içinde çok az sayıda bulunduğunu ve bireyin böyle bir geni hem anadan, hem babadan alma olasılığının son derece düşük olduğunu belirtti. Bu açıklamaya göre, yeni bireylerin döllerine aktarılacak toplulukta giderek yaygınlaşma şansı olan genler, topluluktaki herhangi bir genle birleştiğinde daha üstün genotip verebilenlerdir.

Dobzhansky ve bazı öğrencileri, belirli bir toplulukta, o türe özgü bir özellik için kromozomların belirli bölgelerinde genellikle birden fazla gen bulunduğunu ve topluluktaki iki bireyin hiçbir zaman aynı genotipi taşımadığını öne sürdüler. Böylece, o güne değin benimsenen yabanıl genotip kuramının geçersiz olduğu anlaşıldı. Dobzhansky'nin öngördüğü nitelikte kalıtsal bir sistem, çevre koşulları değiştiği zaman, doğal seçmeye bağlı olarak hızla değişebilir. Her kuşakta, değişen koşullara uyum sağlayabilen ve bir sonraki kuşağa aktarılan sayısız genotip vardır; bu genlerin sonraki kuşaklarda giderek yaygınlaşması doğaldır. Oysa eski görüşe göre, gen yapısı hemen hemen aynı olan ve değişik genlere çok ender rastlanan bir toplulukta, değişen koşullara uyum sağlayabilecek yeni genotiplerin ortaya çıkması ve bireyler arasında yaygınlaşması çok daha uzun zaman alacaktır. Bu süre içinde de, türlerin bölgesel toplulukları sayıca azalacak, hatta yok olma tehlikesiyle karşılaşacaktır.

Dobzhansky'nin bazı düşüncelerine eleştiriler yöneltilmişse de, bu düşünceleri destekleyen deneysel ve matematiksel veriler gün geçtikçe artmaktadır.

Dobzhansky'nin önemli çalışmalarından biri de türlerin dallanmasına ilişkindir. Bu süreçte bir tür, zamanla özelliklerini büyük ölçüde değiştirmekle kalmaz, bir noktadan sonra gelişimlerini ayrı çizgilerde sürdüren ve artık ne ilk türle ne de kendi aralarında çiftleşebilen iki ya da daha fazla türe bölünür. Türlere bölünme sürecinin tamamlanması için uzunca bir zaman geçmesi gerekir ve bu süreç tamamlanmadan önce türden ayrılan dallar o türün ırklarını oluşturur. Dobzhansky, Güney ve Orta Amerika'da gözlemlediği *Drosophila paulistorum* türü sirke sineğinde bu süreci açıkça tanımlamıştır.

Dobzhansky, insan genetiği ve insan paleontolojisi üzerindeki araştırmalarının bir uzantısı olarak "insan soyunun kökeni"ni de incelemiştir. Antropoloji ve insanın evrimi konusunda Dobzhansky'nin *Mankind Evolving* (1962; Evrimlenen İnsan) adlı yapıtı insan dışındaki tüm canlıların evrimine ışık tutan *Genetics and Origin of Species* adlı yapıtı kadar büyük önem taşır. Ayrıca insanın evriminin gelecekte nereye varacağını araştırmış, bu konudan yola çıkarak insanın doğası, yaşamın amacı ve ölüm konusundaki düşüncelerini derlediği *The Biological Basis of Human Freedom* (1956; İnsan Özgürlüğünün Biyolojik Temeli) ve *Biology of Ultimate Concern* (1967; Son Kaygının Biyolojisi) adlı yapıtlarını vermiştir. *Genetics of the Evolutionary Process* (1970; Evrim Süreçlerinin Genetiği) adlı yapıtı, Dobzhansky ve öğrencilerinin yürüttükleri evrim araştırmalarındaki 33 yıllık gelişmeyi yansıtır.

Dobzhansky, 1918'den başlayarak 400'ün üstünde inceleme yayımlamış, bu çalışmalarıyla evrim kuramına ışık tutmuştur. Gene de Dobzhansky'nin en büyük başarısı, deneysel ve kuramsal düzeydeki yoğun bir bilgi birikiminden, kalıtım ve evrimin tutarlı bir bireşimine varabilmiş olmasıdır.

Doccia porseleni, 1735'te Marki Carlo Ginori'nin Floransa yakınlarında kurduğu imalathanede üretilen porselenlere verilen ad. İmalathane 1896'ya değin Doccia, daha sonra da Richard-Ginori adıyla anıldı. Ginori bir süre, bir yandan denemeler yaparken, bir yandan da Çin porselenleri ithal etti. Ardından iki Viyanalı ressamla, J.W.C. Anreiter ve oğlu Anton'la anlaştı, ayrıca Gaspare Bruschi'yi de başkalıpçı olarak işe aldı. 1740'a gelindiğinde Doccia, Toscana bölgesindeki porselen imalatçı tekelini elinde tutuyordu. 1746'da da satışa geçti. İmalathanenin ürünleri o bölgenin kilinden yapılan grimsi renkli, sert hamurlu porselenlerdi, sırları da parlak değildi. Sonraları, daha nitelikli beyaz renkli bir porselen hamuru kullanılmaya başladı. İlk ürünler göze hoş gelen bir renk skalasına olanak tanıyan, ama ender kullanılan şablon baskı yöntemiyle bezenirdi. Aslında Doccia porselen imalathanesi 30 yıl gecikmiş olarak, Meissen porselenlerinden geç barok üslubunu sürdürmekteydi. Doccia porselenlerini öbür porselenlerden ayıran üç bezeme teması vardı: 1) Dövüşen iki horozun betimlendiği Çin kökenli *a galletto* deseni, 2) ortada, çevresi çiçeklerle bezenmiş stilize bir kırmızı lalenin bulunduğu *a tulipano* deseni, 3) yanlış olarak Capodimonte diye adlandırılan ve Lorenzo Ginori'nin (1757-91) çok başarılı yönetim döneminde üretilen renkli ya da beyaz kabartma mitolojik figürler. Bazıları oldukça büyük olan Doccia porseleni biblolar ise ya tek bir figürden ya da figür gruplarından oluşuyordu. Meissen benzeri küçük figürlerden başka Doğulu tipler, köylüler, kırsal kökenli figür grupları ve barok heykellerin (tek ya da grup halindeki) çeşitlemeleri başlıca biblo türleriydi. 19. yüzyılda adından söz ettiren tek İtalyan porselen firması olan Doccia, porselen üretimini sınai kullanıma yönelik alanlara da kaydırdı. Yakın dönemlerde, modern porselen ürünlerinin yanı sıra, geleneksel düzenlemelere de yer verildi. İlk Doccia porselenleri, markaları olmadığı için, genellikle başka imalathanelerin ürünleri sanılmıştır.

Doce Irmağı, Portekizce RIO DOCE, Brezilya'nın doğusunda ırmak. Minas Gerais eyaletinin güneydoğusunda Carmo ve Piranga ırmaklarının birleşmesiyle oluşur. Governador Valadares'e kadar kuzeydoğuya, Colatina'ya kadar güneydoğuya, oradan da Espírito Santo eyaletinin kıyı ovalarında doğuya doğru akar ve yaklaşık 580 km sonra Regencia yakınlarında Atlas Okyanusuna dökülür. Doce Irmağı ülkenin doğu kıyısından iç bölgelere kadar gidilebilen tek su yoludur. Alt çığırındaki bataklıklar ve lagünler nedeniyle bu bölgede büyük çapta sağlık örgütleri kurulmuştur. Minas Gerais'te çıkarılan zengin madenler ırmağa paralel uzanan demiryoluyla taşındığı için, üst çığın ticari bakımdan önem taşır.

Docodon, soyu tükenmiş ilkel memeli cinsi ve bu hayvanlardan günümüze ulaşabilen tek kalıntı. Avrupa'daki Üst Jura Dönemi (Jura Dönemi y. 190-136 milyon yıl önce) çökellerinde rastlanan fosilleşmiş dişleridir. Azıdişlerinin çiğneme yüzeyindeki konimsi çıkıntıların ve öbür yapıların yerleşme düzeni çok karmaşık ve değişiktir. *Docodon*'un yaşayan memelilerle akrabalığı tam saptanmamışsa da, bugünkü ornitorenkleri ve ekidneleri içeren tekdeliklilerle akraba olduğu sanılmaktadır.

Doda Betta, Hindistan'ın güneydoğusunda Tamil Nadu eyaletinin en yüksek noktasını oluşturan doruk. Otaçamund yakınlarında 2.637 m'ye ulaşır. Batı Gatlar'ı çevreleyen ovalarda birdenbire yükselen ve gri mavi renkli yalçın granit tepelerden oluşan Nilgiri (Mavi Tepe) Sıradağlarının bir parçası olan Otaçamund Platosunun kuzeydoğu bölümünde yer alır.

Çayırlık Doda Betta, yazları meraklıların tırmanmak için geldikleri 160 km güneydeki Anaimalai Tepelerindeki Anai Mudi'den (2.695 m) sonra Batı Gatlar'ın en yüksek tepesidir.

Dodecatheon, çuhaçiçeğigiller (*Primulaceae*) familyasından, 14 kadar türü içeren cins. Çoğunun anayurdu Kuzey Amerika'nın batısı olan bu türlerden bazıları, özellikle kaya bahçelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Alçak boylu, çokyıllık türlerin,

Dodecatheon meadia
John H. Gerard - EB Inc.

tabandan çıkan, dalgalı kenarlı yaprakları vardır. Kırmızı, mor, leylak rengi, pembe ya da beyaz çiçekleri, yapraksız sapların ucunda salkımlar oluşturur. Çiçeklerin beş loplu taç bölümü geriye doğru kıvrılmıştır.

Dodeigne, Eugène (d. 27 Temmuz 1923, Rouvreux, Liège yakınları, Belçika), çoğunlukla açık havaya yerleştirilen anıtsal taş figürleriyle tanınan Belçika asıllı Fransız heykelci.

Taşçı ustası olan babasının yanında yetişti. Daha sonra Tourcoing ve Paris'teki Güzel Sanatlar yüksekokullarında öğrenim gördü. İlk yapıtları köşeli ahşap figürlerdi. Giderek eğrilere, sonra da bütünüyle soyutlamaya yöneldi. 1949'da Kuzey Fransa'daki Bondues'ye yerleşti, orada Soignies'nin mavi renkli kireçtaşıyla heykeller yapmaya başladı. Yapıtlarını çok çeşitli boyutlarda üretmiştir. Küçük boyutlu kireçtaşı heykellerinin yüzeylerini cilalayarak parlatırken, anıtsal açık hava heykellerini (örn. "Heykel", 1958) doğa koşullarında yıpranmış arkaik yapıtları andırır biçimde pürüzlü bırakmıştır.

Dodekanesos *bak.* Oniki Ada

Doderer, Heimito von (d. 6 Eylül 1896, Weidlingau, Viyana yakınları - ö. 23 Aralık 1966, Viyana, Avusturya), Avusturyalı romancı. I. Dünya Savaşı sonrası Viyana'sının genel havasını ve toplumsal ilişkilerini ele alan *Die Dämonen* (1956; Cinler) adlı romanıyla uluslararası bir ün kazanmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda, Avusturya İmparatorluğu Ağır Süvari Birliği'nde subay olarak hizmet gördü. Ruslara tutsak düştü ve 1920'de ülkesine geri verilinceye değin orman işçisi olarak Sibirya'da kaldı. 1925'te Viyana Üniversitesi'nde tarih doktoru oldu. Karmaşık bir psikolojik roman olan *Ein Mord, den jeder begeht* (1938; Herkesin İşleyeceği Bir Cinayet) ve yazdığı öbür romanlar çok az ilgi gördü. 1930'larda kısa bir süre, Avusturya Nazi hareketine katıldı; bu döneme ilişkin anılarını *Tangenten* (1964; Teğetler) adlı kitabında anlattı. II. Dünya Savaşı'nda Alman Hava Kuvvetleri'nde (*Luftwaffe*) yüzbaşı rütbesinde çarpıştı. 1910-11'de ve 1923-25 arasında Viyana'daki ortamı ele alan *Die Strudlhofstiege* (1951; Strudlhof Merdiveni), büyük başarı kazandı; bunu Doderer'in ünlenmesini sağlayan *Die Dämonen* romanı izledi. *Die Wasserfälle von Slunj* (1963; Slunj Çağlayanları) Doderer'in toplu olarak *Roman Nr. 7* adını verdiği ve 1880'den 1960'a değin Viyana'yı anlattığı dört ciltlik bir roman taslağının ilk cildiydi. Yarım kalan ikinci cilt, *Der Grenzwald* (Sınır Ormanı) ölümünden sonra 1967'de yayımlandı.

Grundlagen und Funktion des Romans'ta (1959; Romanın İlkeleri ve İşlevi) Doderer romanın ne olduğunu anlatır. Üslubu ve düşünceleri, geleneklere ve kurallara bağlıdır; bu yüzden etkisi büyük olamamıştır.

Dodge, ABD'de, Kansas eyaletinin güneybatısında Ford ilinin (*county*) merkezi (1873) kent. Arkansas Irmağı kıyısında yer alır. 8 km doğusunda bulunan Dodge Kalesi (1864) adını Albay Henry I. Dodge'dan almıştır. 1872'de yerleşime açılan Dodge, eski Santa Fe Yolu üzerindeki bir sınır kasabası olarak kötü bir ün kazandı. İlginç kişilerin buluşma yeri, taşımacılık şebekesinin merkezi ve sığır ticaretinin odağı durumuna geldi. 1875'te tüzel kimlik kazandı. Sığırcılığın doruğuna çıktığı 1884'te Texas'tan gelen sığır sayısı 8 milyona ulaştı. Yasadışı olayların ve silahlı çatışmaların çokluğu Boot Hill Mezarlığı'nın kurulmasına yol açtı. Kasabada görev yapan bir dizi şerif arasında Bat Masterson ve Wyatt Earp

Tarihsel Front Sokağı, Dodge, Kansas
Boot Hill Museum, Dodge, Kansas

gibileri tarihe geçti. Ünlü Front Sokağı onarılarak korunmuştur. Beeson Müzesi'nde buraya ilk gelenlere ait çok sayıda anı niteliğinde eşya sergilenir. Demiryolu onarım ve bakım atölyeleri, sığır besleme alanları ve çiftlik malzemeleri üreten fabrikaların bulunduğu modern kent, buğday ve süpürgedarısı yetiştiren ve sığırcılıkla uğraşan yörenin gereksinmelerini karşılayan bir merkez durumundadır. ABD'de merkezi ve dağlık bölgeleri ayıran saat dilimi boylamı Dodge'un yakınlarından geçer. Kentte Dodge City Community College (1935) ve St. Mary of the Plains College (1952) adlı iki yükseköğretim kuruluşu vardır. Nüfus (1990) 21.129.

Dodge, Grace Hoadley (d. 21 Mayıs 1856, New York kenti - ö. 27 Aralık 1914, New York kenti, ABD), çalışan kadınlara yönelik sosyal hizmet örgütlerinin kurulmasını destekleyen ABD'li hayırsever.

New Yorklu tüccar ve barış eylemcisi David L. Dodge'un torununun kızı ve maden şirketi Phelps, Dodge & Company'nin yöneticilerinden hayırsever William Earl Dodge'un torunuydu. Uzun yıllarını ve yaklaşık 1,5 milyon dolarlık servetini hayır işlerine ayırdı. 1880'de devlet okullarında öğrencilere el becerisi kazandırmak, alet kullanmasını öğretmek ve ev işleri dersleri vermek için sonradan El Sanatları Eğitim Derneği adını alacak olan Sebze Bahçesi Derneği'nin oluşturulmasına katkıda bulundu. 1887'de, New York Öğretmen Yetiştirme Okulu'nun kuruluşu için gerekli parayı sağladı; 1892'de Öğretmen Yüksekokulu adını alan bu okul, daha sonra Columbia Üniversitesi'ne bağlandı.

Dodge'un yardımlarıyla 1884'te çalışan kadınlar için kurulan bir dernek 1890'da, 75 kadar şubesi olan Çalışan Genç Kız Dernekleri Birliği'ne dönüştü. Dodge, 1905'e değin birliğin başkanlığını sürdürdü. 1905'te birbirine rakip iki Genç Kadınlar Hıristiyan Birliği'nin, ABD Genç Kadınlar Hıristiyan Birliği (YWCA) adı altında birleşmesine aracılık etti. Ölümüne değin YWCA'in başkanlığını yaptı.

Dodge ayrıca 1907'de göçmen kadınların korunması için çalışan New York Göçmenlere Yardım Derneği'ni kurdu. 1912'de benzer bir derneğin ulusal düzeyde örgütlenmesine öncülük etti; uluslararası göçmenlere yardım hareketinin gelişmesine de katkıda bulundu.

Dodge, John V(ilas) (d. 25 Eylül 1909, Chicago), *Encyclopædia Britannica*'nın Amerikalı yayımcısı ve yayın yönetmeni.

Illinois eyaletindeki Evanston'da bulunan Kuzeybatı Üniversitesi'nden mezun oldu (1930). Fransa'da Bordeaux Üniversitesi'nde okudu (1930-31). II. Dünya Savaşı'nda ABD Kara Kuvvetleri İstihbarat Bölümü'nde çalıştı, 1938'de Encyclopædia Britannica, Inc'e girdi. Bütün Britannica yayınlarının önce yöneticisi, sonra da yayımcısı oldu (1950-64). Ocak 1972'de emekliye ayrıldığı zaman Uluslararası Yayın Kurulu'nun ikinci başkanıydı. Fransa'da yayımlanan 20 ciltlik *Encyclopædia Universalis* (1968-75) ansiklopedisinin editörler kuruluna danışmanlık da yapan Dodge, Japonca ve başka dillerde çeşitli ansiklopedilerin tasarlanması ve hazırlanmasına yönelik çalışmalarda bulundu.

Dodge, Josephine Marshall Jewell, eö JEWELL (d. 11 Şubat 1855, Hartford, Connecticut, ABD - ö. 6 Mart 1928, Cannes, Fransa), ABD'de kreş hareketinin öncüsü.

1875'te New Yorklu bir hayırseverin oğlu olan Arthur Murray Dodge (ö. 1896) ile evlendi. 1880'lerde ABD'de, çalışan annelerin çocukları için kurulmuş az sayıdaki kreş, genellikle çocukların yalnız en acil bakım gereksinimleri konusunda anneye yardım etmeye yönelikti. 1888'de Josephine Dodge, New York kentinde Jewell Kreşi'ni kurdu. Kreşlerin daha geniş bir amacı olabileceğini, işçi sınıfı çocuklarına orta sınıf değerlerinin kazandırılmasına hizmet edebileceğini göstermek istiyordu. 1893'te, Chicago'daki Kolomb Dünya Fuarı'na bir model kreşle katıldı. 1895'te New York kentinde, Kreş Derneği'ni, 1898'de de Ulusal Kreş Federasyonu'nu kurdu ve yönetti. Yirmi yıla yakın bir sürede federasyona bağlı kreş sayısı 700'ü buldu.

Dodge, oy hakkının genişletilmesine karşı çıkan grubun da önde gelenlerindendi. 1911'de Kadınlara Oy Hakkına Karşı Ulusal Birlik'i oluşturdu ve kadınlara oy hakkı verilmesine karşı tavır alan *Woman's Protest* (Kadının Protestosu) adlı bülteni çıkardı.

dodo (*Raphus cucullatus*), *Raphidae* familyasından, bir zamanlar Mauritius Adasında yaşayan, soyu tükenmiş, uçamayan kuş türü. Üç türden oluşan bu familya genellikle güvercinlerle birlikte *Columbiformes* takımında, bazen de ayrı bir *Raphiformes* takımı içinde sınıflandırılır.

Türlerin üçü de Hint Okyanusundaki ayrı ayrı adalarda yaşamıştır (dodo Mauritius'ta, *Raphus solitarius* Réunion'da, *Pezophaps solitaria* ise Rodrigues Adasında). İlk kez 1507'de Portekizli denizciler tarafından görülen bu kuşlar, insanların ve evcil hayvanların bu adalara yerleşmesinden sonra zamanla yok olmuştur. 1681'de dodoların, 1746'

da Réunion Adasındaki türün, yaklaşık 1790'da da Rodrigues Adasındaki türün soyu tükenmiştir. Dodo yaklaşık 23 kg ağırlığında, hindiden daha büyük, mavimsi boz tüylü, iri başlı bir kuştu. Koyu renkli gagası 23 cm uzunluğunda, gaganın kızılımsı ucu çengel gibi kıvrıktı. Kanatları uçmaya elvermeyecek kadar küçük, sarı renkli bacakları ise sağlam ve güçlüydü; kıvırcık

Bir dodo (*Raphus cucullatus*) maketi
Peabody Museum of Natural History, Yale University

kuyruk telekleri yukarıya doğru dönerek arkasında bir tutam oluşturuyordu. *R. solitarius* büyük olasılıkla dodonun beyaz renkli bir benzeriydi. *P. solitaria* ise kahverengimsi tüylü, daha küçük başlı, yuvarlak kanatlı, daha ince uzun yapılı bir kuştu; ucu çengelli olmayan gagası da dodonunkinden daha küçüktü. Dododan günümüze, Oxford'da saklanan bir baş ile bir ayak, British Museum'da bulunan bir ayak, Kopenhag'daki bir baş, Avrupa, ABD ve Mauritius'taki çeşitli müzelerde saklanan oldukça eksik iskelet parçalarından başka bir şey kalmamıştır. Öbür iki türün de birçok kemiği müzelerde saklanmaktadır.

Dodoens, Rembert, Latince REMBERTUS DODONAEUS, asıl adı REMBERT VAN JOENCKEMA (d. 29 Haziran 1516/17, Mechelen, İspanya Felemenki - ö. 10 Mart 1585, Leiden, Hollanda), Flaman hekim ve botanikçi. *Stirpium historiae pemptades sex sive libri XXX* (1583) adlı kitabı, 16. yüzyıl sonlarının en önemli botanik yapıtlarından biri kabul edilir.

1535'te Louvain Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamlayan Dodoens, bir süre kozmografi ve fizyolojiyle ilgilendikten sonra, *De frugum historia* (1552; Meyve Bilgisi Üstüne) adlı kısa incelemesiyle botaniğe yöneldi. Birçok bitkiyi tanımladığı *Cruydeboek* (1554) adlı yapıtında Alman botaniğinin öncülerinin, özellikle Leonhard Fuchs'un belirgin etkileri görülür; Dodoens, 1557'de Fransızcaya, 1578'de de İngilizceye çevrilen bu yapıtında bitkileri alfabetik sırayla vermemiş, özelliklerine ve akrabalık ilişkilerine göre gruplandırmıştır. Kısaca *Pemptades* adıyla bilinen ünlü yapıtında ise bitkileri 26 grupta toplamış, yeni familyalar eklemiş ve bazısı özgün, bazısı da başka kitaplardan alınma pek çok resimle yapıtını süslemiştir. John Gerard'ın *Herball* adlı ünlü yapıtının temel kaynağı da Dodoens'in bu kitabıdır.

Kutsal Roma imparatoru II. Maximilian ile ardılı II. Rudolf'un özel hekimliğini yapan Dodoens, 1582'de Leiden Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde profesörlüğe getirildi.

Dodoma, Tanzanya'nın orta kesiminde, 1963'te kurulmuş il. Yüzölçümü 41.311 km²'dir. Batıda Singida, güneyde Iringa, kuzeyde ve kuzeydoğuda Anesha, doğuda Morogoro illeriyle çevrilidir. Kondoa Sıradağlarından çıkarak Rubeho Dağlarına varan ve dik tepelerle engebelerden oluşan bir kuşak, ortalama 1.200 m yüksekliğindeki Orta Platoyu aşarak, batıya ve doğuda Masai Stepine uzanır. İl topraklarındaki suların bir bölümü, denize çıkışı olmayan Bahi Bataklığına akaçlanır; Büyük Ruaha ve Mkondoa ırmakları ise kıyıdaki ovaya ulaşır. Ülkenin en büyük yerfıstığı, ayçiçeği ve hintyağı bitkisi üreticisi olan ilde zamk, kocadarı ve mısır da önemli gelir kaynaklarıdır. Kuzeyde kahve ve sisal keneviri yetiştirilir; büyükbaş hayvancılık ise bütün ilde önem taşır. Et ve deri işleme ile kenevir eğirme önemli sanayi dallarıdır. Güneyde mika madenciliği yapılır, ayrıca kireçtaşı, altın, korindon, güherçile ve tuz yatakları da vardır. Dodoma'da yaşayanların çoğu Gogo, Sandave, Rangi ve Burungi halklarındandır. İlin yönetim merkezi olan Dodoma kenti Tanzanya'yı kuzey-güney doğrultusunda aşan karayolu ile Merkez Hattı Demiryolu'nun kesiştiği noktada yer alır. Dodoma kenti 1974'te Tanzanya'nın başkenti yapılmış ve 1980'lerde hükümet, başkenti Dar es-Salaam'dan buraya taşımaya başlamıştır. Nüfus (1988) 1.237.819.

Dodoma, 1974'te Tanzanya'nın başkenti yapılan kent. Resmî işlevlerin tümü eski başkent Dar es-Salaam'dan henüz buraya aktarılmamıştır. Dodoma ilinin yönetim merkezidir. Doğu Afrika'da, Hint Okyanusu kıyısından 480 km içeride yer alır. Deniz düzeyinden 1.135 m yükseklikte, seyrek nüfuslu bir tarım bölgesinde kurulmuştur. Yerfıstığı, hintyağı bitkisi, ayçiçeği, mısır, buğday, pirinç, kahve, çay, tütün ve kocadarı gibi tarım ürünlerinin ticaret merkezidir. Arusha, Dar es-Salaam ve Tanga ile hava, kara ve demir yolu bağlantıları vardır. Başkentin Dar es-Salaam'dan Dodoma'ya taşınması 1980'lerin başında başlatılmış ve 1990'da tamamlanması planlanmıştı. Dodoma'nın temel olarak tarımla uğraşan nüfusu yerleşim merkezlerinin yakınında küçük ölçekli çiftçilikle geçinir. Kereste ve mobilya, meşrubat, hazır gıda, zamk, un, sabun ve yağ başlıca sanayi kollarıdır. Nüfus (1988) 203.833.

Dodona, Eski Yunan'da tanrıların tanrısı Zeus'un Epeiros'taki (bugün İpiros, Yunanistan) tapınağı. Burada yapılan törenlerin birçok ilginç ve olağandışı özelliği vardı. Bu törenlere ilişkin en eski kaynak olan *İlyada*'da (XVI, 234) tören rahiplerinden Selloi (Helloi) adıyla söz edilir ve "ayaklarını yıkamadan, toprağa uzanıp uyudukları" anlatılır. Bu anlatım, rahiplerin, gece gündüz sürekli ilişki kurdukları bir toprak tanrıçasına ya da bir yeraltı gücüne tapındıklarını düşündürür. Dodona'daki kehanetlerden ilk kez söz eden gene Homeros'tur (*Odysseia* XIV, 327); buna göre bir (ya da birkaç) ağaç yapraklarını hışırdatarak ve başka sesler çıkararak gaipten haber vermektedir. Dodona'daki rahibelerden ilk kez söz eden Herodotos, bunların tanrıdan aldıkları esinle kehanette bulunduklarını anlatır. Dodona'nın bir başka özelliği de yanı başındaki heykelin elinde duran kamçı her esintide titreştikçe ses veren büyük gongdur. Gongun çıkardığı sürekli ses anlamlı bir şey söylemeden durmadan konuşan kişiler için kullanılan *Khalkos Dodones* (Dodona Bakırı) deyişinin doğmasına yol açmıştır.

Dodsley, Robert (d. 1703, Mansfield yakınları, Nottinghamshire - ö. 23 Eylül 1764, Durham, Ingiltere), İngiliz yazar, yayımcı, oyun yazarı, yayın yönetmeni ve kitapçı. 18. yüzyılda İngiliz edebiyat çevrelerinde etkili olmuş, Samuel Johnson, Alexander Pope, Thomas Gray ve Oliver Goldsmith'in yapıtlarının yayımlanmasında rol oynamıştır.

Bir çorap dokumacısının yanına çırak olarak verildi; ama buradan kaçarak bir evde uşak oldu. Bu döneminde *Servitude* (1729; Kulluk) adlı bir şiir yayımladı. Şiir daha sonra *The Muse in Liverys or, the Footman's Miscellany* (1732; Üniformalı Esin Perisi ya da Uşağın Derlemesi) adıyla yeniden basıldı. Yazarlığının ilk dönemindeki ürünlerinden biri de *The Toy-Shop* (1735; Oyuncakçı Dükkânı) adlı yergili farstır. Dodsley, aralarında Alexander Pope'un da bulunduğu dostlarının mali desteğiyle 1735'te yayımcılığa başlayarak Johnson'ın *London* (1738; Londra) adlı şiirini yayımladı ve onun *Dictionary of the English Language* (İngiliz Dili Sözlüğü) adlı yapıtını hazırlamasında yardımcı oldu.

Ayrıca birçok edebiyat dergisinin kurucusuydu. Bunlar arasında Edmund Burke'ün yayın yönetmeni olduğu *The Annual Register* da vardı. *A Select Collection of Old Plays* (1744; Eski Oyunlar Seçkisi) ve *A Collection of Poems. By Several Hands* (1748, Çeşitli Kalemlerden Şiirler) adlı önemli derlemeler yayımladı. 1758'de *Cleone* (Kleone) adlı trajedisi Londra'daki Covent Garden Tiyatrosu'nda sahnelendi. Oyunun metni, yayımlandığı gün 2 bin adet sattı. Bir yıl sonra Dodsley işin yönetimini kardeşi James'e bırakarak emekli oldu.

Dodurga, Oğuzların 24 boyundan biri. Bozokların Ay Han Oğulları koluna bağlıdır. Ongunu (kutsal hayvan) kartaldır. Oğuz boylarıyla ilgili ilk toplu bilgilen veren Kaşgarlı Mahmud'un yapıtı *Divanü Lugati't-Türk*'te (11. yy) Totırka olarak geçer. Başka eski kaynaklarda Doturga, Todurga, Toturga biçimlerine de rastlanmıştır. Reşideddin, *Câmiü't-Tevârih*'te Dodurga sözcüğünün "ülke almak ve hanlık yapmak" anlamına geldiğini belirtir.

Dodurga boyu, öteki Oğuz boyları gibi Seyhun (Sirderya) kıyılarında ve bu ırmağın kuzeyindeki steplerde yaşıyordu. 11. yüzyıldan başlayarak Oğuzların Kınık boyundan gelen Selçukluların yönetiminde İran üzerinden Anadolu'ya göç etti. Burada kendi adıyla köy ve kasabalar oluşturduğu gibi başka Türkmen toplulukları içinde de yer aldı. 16. yüzyılda konar-göçer Türkmen topluluklarını saptamak ve vergilendirmek için düzenlenen tahrir defterlerinden boya bağlı oymakların bir bölümünün Ulu Yörük, Tarsus, Bozulus ve Ankara Yörükleri arasında yaşadığı anlaşılmaktadır. Sivas ve Amasya bölgesinde yaşayan ve Ulu Yörük denen topluluğun içindeki Dodurga oymakları, II. Bayezid döneminde (1481-1512) yedi koldan oluşmakta ve Turhal Türkleri adıyla anılmaktaydı.

Adana bölgesine ilişkin eski bir defterde Tarsus ve yöresinde yaşayan Türkmen boyları arasında 34 obadan ve iki koldan oluşan bir Dodurga oymağı daha vardı. Esenlü adıyla da anılan bu oymağın iki kolu Bozca Dodurga ve Ertene (Erdene) Beğ Dodurgası adlarını taşıyordu.

II. Selim döneminden (1566-74) kalma Bozulus Türkmenlerine ilişkin defterde bu topluluk içinde altı küçük kola ayrılmış bir Dodurga oymağının yaşadığı görülmektedir.

Ankara sancağına bağlı Haymana bölgesi Türkmenleri arasında da küçük bir Dodurga oymağının bulunduğu anlaşılmaktadır. I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-66)

bu oymak kendi adıyla bir köy kurarak yerleşik yaşama geçmişti.

19. yüzyılın başı..da İran'da Oğuzlarla ilgili olarak yazılmış bir kitapta, Türkmen Çölü de denen Harezm'de kalabalık bir Dodurga topluluğunun yaşadığı ve dayanıklı koşu atları yetiştirdiğinden söz edilir. Dodurga boyunun adıyla ilişkili görülen Anadolu yer adlarının sayısı 16. yüzyıl tahrir defterlerine göre 24'tür. 20. yüzyıl ortalarında ise bu sayı 12'ye düşmüştür.

Dodurga, topraklarının bir bölümü İç Anadolu Bölgesi, daha büyük bölümü Karadeniz Bölgesi sınırları içinde kalan, Çorum iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Osmancık'a bağlı bir bucak olan Dodurga, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Dodurga Belediyesi 1964'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 13.550; kasaba, 3.974.

Dodurga Barajı, Bilecik'te Sarısu üzerinde kurulu, toprak dolgu baraj. 1977'de işletmeye açılan bu barajın kurulma amacı, 1.820 hektarlık bir alanın sulanması ve Sarısu'yun yol açacağı taşkınları önlemektir. Barajın dolgu hacmi 687 bin m^3, temelden yüksekliği 33 m, talvegten yüksekliği ise 26,90 m'dir. Baraj gölünün depolama hacmi ise 21,72 milyon m^3'tür.

Doe, Samuel K(anyon) (d. 6 Mayıs 1950/51, Tuzon - ö. 9/10 Eylül 1990, Monrovia, Liberya), 1980-90 arasında başkanlık görevini yürüten Liberyalı asker ve devlet adamı.

Kran (Vi) kabilesindendi. Orduya 18. yaşında girdi. Erlikten yükselerek 1979'da başçavuş oldu. Öteki yerli Liberyalılar gibi, Liberya kolonisinin (1822) kurucusu olan azat edilmiş Amerikalı kölelerin soyundan gelen Liberyalıların ayrıcalıklı ve nüfuzlu konumuna tepki duyuyordu. Nisan 1980'de Kran kökenli bir grup askerin başında hükümet binasını basarak Başkan William R. Tolbert'i öldürdü. Ardından Tolbert'in yakın çevresinde yer almış 13 kişi gelişigüzel bir yargılamayla idam edildi.

Darbeden sonra general rütbesini alan Doe, ülkeyi yönetmek üzere kendisiyle birlikte düşük rütbeli 14 subayın yer aldığı Halk Kurtuluş Konseyi'ni oluşturdu. Anayasanın askıda tutulduğu bir geçiş döneminin ardından 1984'te yeni bir anayasayı halkoylamasından geçirdi. Ertesi yıl, bazı gözlemcilerce hile karıştırıldığı öne sürülen bir seçim sonunda resmen başkanlık makamına oturdu. Birçok çevrenin yoz ve acımasız bir rejim olarak nitelendirdiği yönetiminden dolayı içeride ve dışarıda yoğun bir muhalefetle karşılaştı. Bozulan ekonomik koşullar yönetimi boyunca büyük sıkıntılar yarattı. Kendisini sürekli tehdit eden suikast ve darbe girişimlerini sindirmek için oldukça sert yöntemlere başvurdu. Bütün bu baskılar kendi kabilesini kayırma tutumuyla birleşince, 1989 sonlarında ülkenin doğu kesiminde yönetim karşıtı bir ayaklanma başladı. Asi kuvvetler Temmuz 1990'da başkent Monrovia'nın içlerine kadar ulaştı. İktidarı bırakmamak için direten Doe, iç savaşın sürdüğü bir sırada yakalanarak öldürüldü.

Doerfer, Gerhard (d. 1920, Königsberg [bugün Kaliningrad, Rusya Federasyonu], Almanya), Moğolca ve Türk lehçeleriyle ilgili araştırmalarıyla ün kazanmış Alman Türkolog ve Mongolist. Öğrenimini Berlin'de tamamladı (1954), Mainz Bilimler ve Edebiyat Akademisi'nde çalıştı (1955-57). Göttingen Üniversitesi'nde profesör oldu. Doerfer'in Türkolojiye en büyük katkısı, Azericenin İran'daki ağızlarından biri kabul edilen Halaççanın, eski Türkçenin özelliklerini taşıyan bağımsız bir lehçe olduğunu ortaya koymasıdır. Başlıca yapıtları *Zur Syntax der Geheimen Geschichte der Mongolen* (1954; Moğolların Gizli Tarihi'nin Sözdizimi Üzerine), *Der Numeros im Mandschu* (1962; Mançu Dilinde Sayılar), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* (1963-75, 4 cilt; Yeni Farsçada Türkçe ve Moğolca Öğeler), *Türkische Lehnwörter im Tadschikischen* (1967; Tacik Dilindeki Türkçe Sözcükler) vardır.

Does, Johan van der, JANUS DOUSA olarak da bilinir (d. 5 Aralık 1545, Noordwijk - ö. 8 Ekim 1604, Lahey, Felemenk), Felemenkli devlet adamı, şair ve tarihçi. Noordwijk şövalyesi (*jonkheer*) olan van der Does, İspanyolların Leiden'i kuşatması (1573-74) sırasında yurttaşların direniş hareketine önderlik etmiştir.

Louvain ve Paris üniversitelerinde geçirdiği yıllarda hümanist bir bilgin olarak tanınması ve kuşatma sırasındaki önderliğinden ötürü, kuşatmanın kaldırılmasının anısına 1575'te kurulan Leiden Üniversitesi'ne ilk kütüphane müdürü olarak atandı. Bu görevindeyken birçok şiir ve tarihsel makale yazdı. En önemli tarihsel yapıtı, Holland eyaletinin ilk eleştirel tarihi olan *Annales rerum a priscis Hollandiae comitibusper CCCXLVI annos gestarum*'du (Soylu Holland Kontlarının 346 Yıllık Tarihi). Yapıt, ilk olarak 1599'da şiir biçiminde, daha sonra da 1601'de *Bataviae Hollandiaeque Annales* (Batavia ve Holland Tarihi) adıyla düzyazı biçiminde çıktı. Van der Does'in şiir kitapları arasında *Nova poemata* (1575; Yeni Şiirler) ve *Odarum Britannicarum liber ad divam Elisabetham* (1586; Kutsal Elizabeth'e İngiliz Odları Kitabı) bulunmaktadır.

Siyasette etkinliğini koruyan van der Does, İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'e Felemenk hükümdarlığını öneren, ancak girişimleri başarısızlıkla sonuçlanan heyete başkanlık etti (1584-85). Ayrıca, 1591'den sonra Holland Yüksek Mahkemesi'nin (*Hoge Raad*) hukuk danışmanı olarak görev yaptı.

Doesburg, Theo van, asıl adı CHRISTIAN EMIL MARIE KÜPPER (d. 30 Ağustos 1883, Utrecht, Hollanda - ö. 7 Mart 1931, Davos, İsviçre), De Stijl(*) akımının önderi Hollandalı ressam, dekoratör, şair ve sanat kuramcısı.

Önceleri tiyatrocu olmak istiyordu, ama 1900 dolaylarında resme ilgi duydu. 1916'ya değin doğalcı bir üslupla çalıştı. Sonra doğadan yola çıkarak geometrik soyutlamaya yöneldi. 1917'de De Stijl grubunun kurulmasında rol oynadı ve 1932'ye değin yayımı süren *avant-garde* sanat dergisi *De Stijl*'in ilk sayısını yayımladı. 1921-23 arasında ders verdiği Weimar'daki Bauhaus'ta(*) Piet Mondrian'ın yeni-plastizm estetiğinden etkilendi ve bu doğrultuda çalıştı. 1923'te Hollanda'da J. K. Bonset takma adıyla bir dadacı sergi açtı; *Mechano* adlı bir sanat dergisi çıkardı. 1926'da yayımladığı "De Stijl" adlı bildirgede geometrik soyut resimlerde kompozisyonun dinamik etkisini artırmak amacıyla eğik düzeylerin kullanılmasına dayanan bir estetik kavram olan "elementarizm" kuramını açıkladı.

Dofar, Umman'ın güney kesiminde yönetim bölgesi ve önemli tarihsel bölge. Umman Denizi kıyısında, eş-Şerbetat Burnundan (*re's*) güneybatıya, Umman-Yemen sınırına kadar uzanır. Bölgenin kuzey sınırları hiçbir zaman kesin olarak belirlenmemiş olmakla birlikte, kıyıdan 240 km içeride bulunan ve sultanın üzerinde hak iddia ettiği Vadi Mugşin toprakları içinde sayılır. Kuzeydoğuda ise taşlı düzlükler ile kumullardan oluşan ve bolgeyi Umman'ın kuzeyinden ayıran büyük bir çöl vardır. Umman Denizine bakan, genişliği 1,6-10 km arasında değişen, 64 km uzunluğundaki Salale Ovasının özellikle güneybatı bölümü, muson iklimi, bitki örtüsü ve kuşlarıyla Arabistan'ın en güzel kıyılarından birini oluşturur ve sürekli akan suların beslediği Umman'ın en verimli topraklarını barındırır. Kıyıdan 16 km kadar içeride engebeli el-Kara Dağları 900-1.200 m yüksekliğe ulaşır ve kuzeye doğru gidildikçe yerini çakıltaşlarıyla kaplı bir çöle bırakır. Daha ötede Suudi Arabistan'ın Rubü'l-Halı (Boş Arazi) bölgesi uzanır.

Kitabı Mukaddes'te sözü geçen Ofir'ın bulunabileceği yerler arasında sayılan Dofar'daki bilinen ilk yerleşme, İÖ 12. yüzyıla tarihlenir. İS 12. yüzyıl sonlarında Umman'a vergi ödeyen Ahmed İbn Muhammedü'l-Menceve'nin yönetiminde olan bölge, 19. yüzyılın başlarında Muhammed İbn Agilü'l-Acaibi'nin eline geçti. 1965'te Umman Halk Kurtuluş Cephesi'nin komşu Yemen DHC'den destek alarak Sultan Said İbn Teymur'un baskı politikasına karşı başlattığı gerilla savaşı 1975'te bastırıldı.

Dofar'ın başlıca ürünleri hindistancevizi, kocadarı, alfalfa, muz ve sebzedir. Ayrıca dünyanın başlıca akgünlük kaynağı ve ülkenin süt sığırı besiciliği merkezidir. Kuzeydoğusunda petrol alanları vardır. Bir kumsala yayılmış olan kıyı kasabası Salale hem yönetim merkezi, hem Umman sultanlarının eski sarayının bulunduğu yerdir. Mirbat, Taka, Reysut ve Rehyut adlı öteki önemli kasabaların hepsi ovalık kesimde yer alır. Salale'den başlayarak el-Kara Dağlarını aşan karayolu Semril'e ulaştıktan sonra kuzeye doğru devam eder. Dağlık bölgede Kara, Şeva ve Mahra kabileleri, Salale Ovasında ise genellikle Necd ve Kathiri kabileleri yaşar.

doge (Venedik İtalyancasında "dük"), bin yıl boyunca (8. yy - 18. yy) Venedik Cumhuriyeti'nin en üst düzey yöneticisi ve ülke egemenliğinin simgesi. *Doge* unvanı Cenova'da da kullanılmış ve ilk kez 1339'da Simone Boccanegra'ya verilmiştir.

Latince *dux* (önder) sözcüğünden gelen *doge* unvanı ilkin, Venedik'in görünüşte Bizans İmparatorluğu'nun egemenliğinde olduğu sırada kullanılmaya başladı; 8. yüzyıl ortalarında da yerleşti. 697'de seçilen Paolo Lucio Anafesto'nun ilk *doge* olduğu kabul edilir.

8. yüzyıldan 12. yüzyıla değin *doge*'lerin yetkileri çok genişti, ama bu makamı babadan oğula geçirme girişimleri sonuç vermedi. 12. yüzyıldan sonra güçleri aristokrasi tarafından kısıtlandı; göreve başlarken ettikleri yeminle hareket özgürlükleri sınırlanırken yönetim işlerinin birçoğu da yeni gelişen anayasal organlara devredildi. Gene bu dönemde *doge*'liğin temel özellikleri belirlendi; buna göre *doge*'ler, Venedik'in önde gelen ailelerinden seçiliyor ve ömür boyu görevde kalıyordu. 15. yüzyılda *doge*, yetkisi yasalarla sınırlı bir hükümdardı. Son *doge* olan Ludovico Manin, Napoleon 1797'de Kuzey İtalya'yı fethettiğinde görevden uzaklaştırıldı.

Kişisel yetenekleriyle siyasal alanda önemli ölçüde etkili olan iki ünlü *doge* Enrico Dandolo ile Francesco Foscari'dir. Venedik, 1192-1205 arasında *doge* olan Dandolo'nun yönetiminde Bizans İmparatorluğu'nu istila etmiş, 1423-57 arasında *doge* olan Foscari'nin yönetiminde de İtalyan anakarasında ilk fetihlerini gerçekleştirmişti.

1339'da Venedik örnek alınarak Cenova'da da en üst düzeydeki resmî görevliye bu unvan verilmeye başladı; amaç kentteki çeşitli politik grupların yol açtığı karışıklıklara son vermekti. 1384'ten 1515'e değin kısa süreli yabancı egemenliği dönemleri dışında, *doge* makamı Cenova halkının denetimindeydi. 1528'de yeniden oluşturulan ve iki yıllık görev süresi için yalnızca aristokrasiye açık olan bu makam Fransızların yarımadayı ele geçirmeleri üzerine Venedik'te olduğu gibi Cenova'da da ortadan kalktı.

Dogen, COYO DAİŞİ ya da KİGEN DOGEN olarak da bilinir (d. 19 Ocak 1200, Kyoto - ö. 22 Eylül 1253, Kyoto, Japonya), Budacı Japon düşünür. Kamakura döneminde (1192-1333) Zen Budacılığını Soto okulu (Çince Cao dong) biçiminde Japonya'ya aktarmış, meditasyon uygulaması ile felsefi düşünme biçimini birleştirmeye çalışmıştır.

Saray çevresindeki soylu bir aileden gelen Dogen yedi yaşında yetim kaldı. On üç yaşında keşiş oldu ve Tendai Budacılığının merkezi olan Hiei Dağında kutsal metinler üzerinde çalışmaya başladı. Tinsel özlemlerine bu yolla ulaşamadığı için Çin'e giderek (1223-27) Zen meditasyonunu inceledi ve Zen ustası Rujing'in yanında aydınlanmaya erişti. Japonya'ya dönüşünde çeşitli tapınaklarda Zen uygulamasını yaymaya çalıştı. Son yıllarını Nagoya'nın kuzeybatısındaki Eihei Tapınağı'nda geçirdi. İlk yapıtı *Fukan zazen gi* (*Zazen*'in Gelişmesine Yönelik Genel Öğretiler) Zen uygulamasına kısa bir giriş niteliğindeydi. Başyapıtı *Şobogenzo* ise (Gerçek Erdeme İlişkin Bilgi) 20 yılı aşkın süre boyunca verdiği dersleri 95 bölümde bir araya getirir.

Dogen'in öğretisinin temelini oluşturan *zazen*, Zen meditasyonundaki bağdaş kurma pozisyonudur. Dogen, meditasyon uygulaması ile aydınlanma arasındaki özdeşliği vurgulamıştır.

Dogger Sığlası, Kuzey Denizinde, İngiltere'nin kuzeydoğu kıyısının 100 km kadar açıklarında yer alan, bağımsız, geniş sığ alan. Çevresindeki deniz tabanından 20 m kadar yükselir ve deniz düzeyinden 36 m derinlikte yer alır. Uzunluğu 257 km, genişliği 96 km, batı ucunda bulunan en sığ noktası 15 m'dir. Sığla, son buzullaşmanın kuzey sınırında çökelmiş olan çok büyük bir buzultaşından oluşur. Yüzyıllardan beri bilinen bir balık yatağıdır. Burada balıklar için bol besin bulunduğundan, morina, kalkan, pisibalığı ve ringa gibi balıklardan bol miktarda avlanır. Sığlanın adının kökeni bilinmemektedir. Ama Felemenkçede tirol tekneleri için kullanılan ve eskiden Kuzey Denizinde balıkçılık yapan iki direkli gemileri belirten *dogger* sözcüğüne dayandığı sanılır. Birleşik Krallık, Danimarka, Hollanda, Almanya ve Norveç'in Kuzey Denizindeki uluslararası kullanma haklarını belirleyen sınır çizgileri Dogger Sığlasının tam kuzeyinde kesişir. Norveç dışında, bu ülkelerin tümü sığladan yararlanma hakkına sahiptir.

doggerel, Batı edebiyatında bir şiir biçimi. Sıradan ve önemsiz konuları işleyen *doggerel*, gevşek ve genellikle düzensiz bir yapı gösterir. Etkisini, basit ve akılda kalıcı uyaklarıyla ritmik ölçüsüne borçludur. Genellikle komedi ve yergi biçimi olarak kullanılmıştır. Bu biçime eski çağlardan beri çocuk oyunlarında söylenen şarkı ve tekerlemelerde de rastlanır.

Doggerel sözcüğü ilk kez 14. yüzyılda Chaucer'ın yapıtlarında geçer. Chaucer, uzun bir ortaçağ romansını yeren "Tale of Sir Thopas" (Sir Thopas'ın Öyküsü) adlı bürleskinde *rym doggerel* (*doggerel* uyağı) sözcüğünü kullanmıştır.

Chaucer'ın biçimlendirdiği ortaçağ İngilizcesi ile İngiliz Rönesansı'nın başlangıcı arasındaki geçiş döneminde yaşayan John Skelton da (y. 1460-1529) *doggerel* olarak nitelendirilen şiirler yazmıştır. Daha sonraları *doggerel*, Samuel Butler ve Jonathan Swift'in yapıtlarından ABD'li şair Ogden Nash'ın şiirlerine değin, komedi öğeleri içeren birçok İngiliz ve ABD şiirinde yaygın biçimde kullanılmıştır.

Doggerel'in Alman edebiyatındaki benzeri *Knüttelvers* adıyla bilinir. Rönesans döneminde yaygın olan bu tür, daha sonraları Goethe ve Schiller gibi şairler tarafından bir komedi öğesi olarak kullanılmıştır. *Doggerel* günümüzde saçma şiirler ve halk şarkılarından başka reklam metinlerinde de kullanılmaktadır.

dogmatik hukuk, yürürlükteki hukuk kurallarıyla uğraşan bilim dalı. Hukuk kaynaklarından açık ve seçik kavramlarla oluşturulmuş sistematik bir hukuk yaratmayı amaçlar. Bazen pozitif hukuk(*) adı da verilen dogmatik hukukun ilgi alanına yetkili makamlarca oluşturulan yasa, tüzük, yönetmelik ve kararname gibi yazılı hukuk kurallarının yanı sıra henüz yazılı bir biçime bürünmemiş olmasına karşın, uyulması zorunlu olan örf ve âdet kuralları da girer. Ayrıca bütün devlet organı ve makamlarıyla kişileri bağlayıcı nitelik taşıyan Anayasa Mahkemesi kararları ile Danıştay ve Yargıtay'ın içtihadı birleştirme kararlarını da dogmatik hukukun ilgi alanına girdiği genel olarak kabul edilmektedir.

Dogonlar, Mali'de yaşayan bir halk. Mande, Volta ve başka dil grupları içinde sınıflandırılan Dogon dilinin yer aldığı grup kesinlikle belirlenememiştir. Çoğu Bandiagara bölgesindeki kayalık tepeler ile dağ ve platolarda yaşayan Dogonlar temelde tarımcı bir topluluktur. Çoğunlukla metal ve deri işçiliğiyle uğraşan zanaatçılar ayrı kastlarda yer alır. Dogonların merkezi bir yönetim sistemi yoktur; babayanlı büyük ailelerden oluşan köylerde yaşarlar. Reis, ortak atanın soyundan gelen en yaşlı erkektir. Çokkarılılığa ender rastlanır.

Her büyük ilin *hogon* adı verilen ruhani bir önderi, ayrıca bütün ülkenin yüce bir *hogon*'u vardır. Giyiniş ve davranışıyla *hogon*, Dogonların, toplumsal örgütlenmelerinin ve kültürlerinin kaynağı saydıkları yaratılış efsanesini simgeler. Dogonların, fiziksel eşyaları sınıflandıran, iyi ve kötüyü kişileştiren, Dogon kişiliğinin manevi ilkelerini tanımlayan metafizik sistemi öbür Afrika halklarının sistemlerinden daha soyuttur. Dogonların dinsel yaşamı 60 yılda bir gerçekleşen *sigui* törenlerinde doruğuna ulaşır. Tören, iki doruk arasında Akyıldız(*) göründüğü zaman düzenlenir; bu olay Dogonların geniş astronomi bilgisinin kanıtıdır. Törenden önce, genç erkekler üç ay boyunca inzivaya çekilir ve gizli bir dille konuşurlar. Tören, 3.000 yıl önce Akyıldız'dan hem karada hem denizde yaşayan bazı yaratıkların gelip Dogonlara konuk olduğu inancından kaynaklanır.

Dogonların çoğu geleneksel dinlerine bağlı olmakla birlikte önemli bir bölümü de Müslümandır.

Dogra HANEDANI, Hindistan'ın Cemmu ve Keşmir eyaletinde bugün de egemen olan Racput kolanı. Cemmu bölgesindeki (Lahor'un kuzeyinde, kabaca Çhenab ve Ravi ırmakları arasında kalan bölge) Racputların başlıca kolunu oluştururlar. Gözü pek ve savaşçı bir halk olarak tanınan Dograların yıldızı 19. yüzyılda parladı. Cemmu'da çok eskiden beri varlığını sürdüren küçük devlet 1780'den sonra Sihlere bağımlı duruma gelmişti. İktidardaki hanedanın üyelerinden Gulab Singh'in, Sihlerin hizmetinde kendini göstererek 1820'de Cemmu racalığına getirilmesiyle Dogra hanedanı kurulmuş oldu. Gulab Singh, Ladakh ve Baltistan'ı topraklarına katarak ülkenin sınırlarını kuzeye doğru genişletti.

I. Sih Savaşı'nın (1845-46) dışında kalan Singh, İngilizlerle Sihler arasında arabuluculuk etti. İngilizler bu davranışını ödüllendirmek için, 1819'da Sihlerce ilhak edilen Keşmir'i 750 bin sterlin karşılığında ona bıraktılar. Bu olay Keşmir sorununun başlangıcı oldu: Keşmir'in Singh'in yönetimine verilmesiyle birlikte, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan bir devleti bir Hindu hükümdar yönetmeye başladı. Gulab Singh'in torununun oğlu Hari Singh, Pakistan'dan gelen Peştuların saldırısına uğrayınca 1947'de Hindistan'la birleşmeyi kabul etti.

dogu, Japonya'da Camon döneminde (İÖ 5/4. binyıl - İÖ y. 250) üretilen ve genellikle hamile kadın figürlerinden oluşan küçük kil heykelciklere verilen ad. *Dogu*'lar başka

Kilden yapılmış bir *dogu* örneği, Camon dönemi ortaları (İÖ 5-4. binyıl-İÖ y. 250); Tokyo Ulusal Müzesi
Tokyo National Museum

tarihöncesi uygarlıklarında görülen cepheden betimlenmiş bereket figürlerini anımsatır.

Asıl işlevi bilinmemektedir. Arkeolojik buluntular *dogu*'nun bereket simgesi olduğu kadar, doğuma yardım için kullanıldığını ve bir tür törensel işlevi olduğunu gösterir. Bazısı kırmızı renkli bu heykelcikler düşük ısıda fırınlandığı için, yüzeyleri kolaylıkla ufalanabilir.

Doğa Tarihi Müzesi (Londra), İngilizce BRITISH MUSEUM (NATURAL HISTORY) ya da NATURAL HISTORY MUSEUM, taksonomi ve ilgili alanlarda doğa tarihi örneklerinden oluşan koleksiyonuyla kapsamlı kütüphanelerinden yararlanarak ulusal ve uluslararası düzeyde araştırmalar yürüten bilimsel kuruluş. Genelde biyoloji ve jeoloji konularındaki araştırmaları destekler ve bir yandan da düzenlediği sergilerle bir eğitim merkezi işlevini görür. 1753'te hükümetin Sir Hans Sloane'ın (1660-1753) koleksiyonlarını almasıyla kuruldu. Başlangıçta British Museum'un bir bölümünü oluşturuyordu. 1881-85 arasında, doğa tarihi koleksiyonları, Richard Owen'ın denetiminde Bloomsbury'den South Kensington'da Alfred Waterhouse'un özel olarak tasarladığı bugünkü

yapıya taşındı. Ama Doğa Tarihi Müzesi'nin British Museum'dan bütünüyle bağımsız olması ve kendi mütevelli heyetini oluşturabilmesi, ilgili yasanın 1963'te Parlamento'dan geçmesine değin gerçekleşmedi.

Koleksiyonlar, hem soyu tükenmiş, hem hâlâ yaşamakta olan hayvan ve bitkileri, göktaşlarını ve yerkabuğunu oluşturan kayaçlarla mineralleri içerir. Mineraloji bölümünde 180 bin örnek vardır; botanik, paleontoloji, zooloji ve entomoloji bölümlerinde ise milyonlarca örnek bulunur. Her bölümün kitap, dergi ve özgün yazmaları içeren ayrı bir kütüphanesi vardır. Ayrıca bir de genel kütüphane bulunur.

1975'te müzenin eğitim ve sergi etkinlikleri birleştirilerek yeni bir Kamu Hizmetleri Bölümü oluşturuldu. Bundan sonra müze, fiziksel yaşam süreçleri ve türler arasındaki ilişkiler üzerine yeni eğitici sergiler açtı. Ayrıca sergi salonlarının önemli bir bölümü insan biyolojisi, ekoloji ve besin zincirleri, insanın evrimdeki yeri ve türlerin kökeni konularına ayrılmıştır.

doğaçlama, EMPROVİZASYON olarak da bilinir, müzikte, bir parçanın hiçbir ön çalışma ya da hazırlık olmadan, aynı anda hem yaratılıp hem icra edilmesi. Bu, genellikle bazı üslup normlarına uygun olarak, ama yazılı bir müzik parçasında öngörülen seslendirme kurallarına bağlı kalınmadan yapılır. Müzik doğaçlama olarak doğmuştur; günümüzde de Doğu müziği ve Batı caz geleneklerinde hâlâ büyük ölçüde doğaçlama yapılmaktadır.

Batı bestecilerinden birçoğu özellikle klavyeli çalgılarda doğaçlama ustasıydılar. Bu ustalık, aynı zamanda seçkin birer yorumcu olan Bach, Mendelssohn ve Chopin gibi bestecilere zengin imgelem güçlerini kendiliğinden fışkırıyormuşçasına sergileyebilecekleri, neredeyse sonsuz olanaklar sağlamıştı. Doğaçlama sırasında doğan birçok düşünce, sonradan yazılı beste durumuna getirildi. Bazı besteciler doğaçlama yapmayı, yaratma sürecinin zorunlu bir evresi, bir tür ısınma çalışması olarak görmüşlerdi.

Batı'da çalgı müziği dönemine geçilmeden önce, sistemleştirilmiş müzik bağlamı içinde yer alan doğaçlama, çoğunlukla çoksesli kompozisyonların vokal partilerinin süslemeli değişik örnekleriyle ve vokal kompozisyonların (özellikle lavta ve klavyeli çalgı virtüözleri tarafından yapılan) çalgı uyarlamalarıyla sınırlı kalıyordu. Öte yandan, ilk kez 1600'lerde ortaya çıkan monodik dokular (tekses partili vokal yapıtlar) doğaçlamayla zenginleştirilecek hazır birer kalıp olarak sunuluyordu. Bu doğaçlamanın yalnızca tiz partilerde değil, basit bir akor düzeninden pek fazla bir şey olmayan bas partilerde de uygulanması amaçlanıyordu.

Batılı olsun olmasın, tekses temeline dayanan bütün müzik kültürlerinde doğaçlama çok büyük önem taşımıştır. Bunun başlıca nedeni de, doğaçlamayı topluluktan çok solocunun kolaylıkla başarabilmesiydi. Bununla birlikte, yazılı olmayan teksesli müzik geleneği, ille de doğaçlama uygulamasının ağır basmasını zorunlu kılmıyordu. Tam tersine, yazılı olmayan müzik gelenekleri, belli bazı şarkıların ve dansların bütünlüğünü belki de yazılı müzik alanında hiç rastlanmayacak bir kesinlik ve titizlikle koruyarak kuşaktan kuşağa aktarmıştır.

Genellikle Katolik dinsel ezgisinden ortaçağ çoksesliliğine kadar uzanan erken Avrupa müziğinin köklerinin doğaçlama içeren uygulamalara dayandığı öne sürülür. Bunlar, kilise modlarında yararlanılacak motifler bulmak için yapılan arayışlar ve önceden var olan bir ezgiye, yani *cantus firmus*'a(*) ikinci bir melodi eklemek gibi uygulamalardır. Modal doğaçlamalar, Doğu müziğinin temel özelliği olarak kalmıştır. Yahudi dinsel müziğinde, İslam ve Hint müziklerinde doğaçlama çok gelişmiştir.

Batı'da *cantus firmus* doğaçlaması, çalgı müziğinin büyük bir bölümünün esin kaynağını oluşturmuştu. Bu etki, geç Rönesans dönemindeki *basso ostinato*'lar(*) üzerinde doğaçlamalarla başladı. Özellikle *passacaglia*(*) ve *chaconne*(*) gibi çok yaygın *ostinato* türlerini benimseyen orgcular bunu yüzyıllarca sürdürdüler. Yazılı kompozisyonla hiçbir biçimde çelişmeyen temel müzik etkinliği olarak kabul edilen doğaçlamada baş yeri orgcular aldılar. Bunun yanı sıra, geçen 300 yıl boyunca yazılmış olan yüzlerce prelüd, tokata ve fantezi arasında, daha özgür biçimde yaratılmış parçaların ortaya çıkmasına da tuşlu çalgı doğaçlamaları yol açtı. Protestan ilahileri üzerine yapılan doğaçlamalar, 17. ve 18. yüzyıl koral prelüdünün doğmasına neden oldu. 18. yüzyılın geç dönemlerinde doğaçlama, çoğunlukla çeşitleme tekniklerine dayanıyor, ama tam olarak çokseslendirilmiş kanon ve füg uygulamalarını da kapsıyordu. Örneğin Mozart'ın Clementi, Beethoven'ın Wölfl karşısında yer aldığı yarışmalarda, virtüöz bestecilerin ustalıklarının sınandığı doğaçlama yarışmaları yapılıyordu.

20. yüzyıldaysa doğaçlama, cazın önemli özelliklerinden biri olarak yaşamaktadır. Cazdaki doğaçlamada kullanılan modelin (ister bilinen bir şov ezgisi, ister bir *basso ostinato* olsun) belirgin temel özelliklerinden esinlenilir ve yapısı (gevşek bir biçimde de olsa) bu modele uygun olarak kurulur.

1950'lerden sonra bazı *avant-garde* besteciler ve yorumcular arasında doğaçlamada geleneksel yapıdan uzaklaşma eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu deneysel okulun "beste"lerinde geleneksel notalama düzeni hiç dikkate alınmaz; bunun yerine beste, yazılı birtakım önerilerden, parçanın sürelerine ilişkin uyarılardan ya da kendine özgü bir grafik işaretleme sisteminden oluşabilir. Bazı yapıtlarda da yorumcuların, bestecinin yazdığı kısa müzik cümlelerini ya da bölümleri birer "yapı taşı" gibi rasgele kullanarak birleştirmeleri istenir. Bu tür uygulamanın besteci ile yorumcu arasında, tümü notaya geçirilmiş bir yapıtın yorumlanışındakinden ya da bazı bestelerin belli bazı bölümlerinde yorumculara tanınmış olan sınırlı anlatım özgürlüğünden çok daha yaratıcı ve derin bir işbirliğini gerçekleştirdiği öne sürülmektedir. *Ayrıca bak.* raslamsal müzik.

Türk müziğinde iki tür doğaçlama uygulanır. Bunlardan biri mevcut bir yapıta yorum sırasında küçük süslemeler eklemek, öbürü de yeni melodi yaratmaktır. Birinci türden doğaçlama, uzun seslerin aynı zaman değerindeki süs motifleriyle değiştirilmesi, eslerin türlü biçimlerde doldurulması ya da melodide küçük birtakım değişiklikler yapılmasıyla gerçekleştirilir. Yapıtların böyle "yorumlanarak" kısmen değiştirilmesi, 19. yüzyılın sonlarında iyice yaygınlaşmış ve gittikçe aşırılığa vardırılmıştır. Yaratıcılığın bir göstergesi olarak kabul edilen bu tarz doğaçlama, etkili bir nota kullanımının bulunmadığı Türk müziğinde, yorumcuların kendi yapıtlarını bile ilk biçiminden farklı seslendirmelerine yol açmıştır. Böylece çeşitli icracıların "yorum"undan notaya alınan aynı yapıtın birçok çeşitlemesi ortaya çıkmıştır. Böyle bir "süsleme-yorumlama" anlayışının en kötü sonuçları, toplu yorumda ortaya çıkmaktadır. Her müzikçinin kendi doğaçlama yorumunu yapması, bazı durumlarda melodinin kaybolmasına, zaman zaman da son derece rahatsız edici uyuşumsuzluklara yol açmaktadır. Türk müziğinde yorumcuya bütün becerisini ortaya koyma olanağını sağlayan, "tam doğaçlama" da denilebilecek olan ikinci tür doğaçlamadır. Klasik Türk müziğinin her dalında tam doğaçlama formları oluşmuştur. Dindışı doğaçlama formları çalgı için taksım(*), ses için gazeldir(*). Dinsel müzikte doğaçlama, bestelemeden de önemlidir. Bestelenmesi günah sayıldığı için Kuran her zaman doğaçtan okunur. Ezan, kaside, mevlit, salat gibi cami müziği formlarının çoğu doğaçlamaya dayanır. Cami müziği repertuvarındaki besteli yapıtlar da doğaçlanarak okunuyormuş izlenimi verir.

Ses kayıt araçlarından yararlanmaya 19. yüzyılın ikinci yarısında başlanması ve fonografın Türkiye'ye ancak 20. yüzyılın başlarında girmesi yüzünden, önceki uzun dönemin doğaçlama sanatını yakından tanıma olanağı yoktur. Çeşitli arşivlerdeki eski kayıtlar arasında en güzel doğaçlamalar Tamburi Cemil Bey, Hafız Osman ve Hafız Sami'ninkilerdir. Doğaçlama, Cemil Bey'in taksimleriyle doruğa ulaşmıştır. Günümüzün önde gelen doğaçlama ustaları saz sanatçıları Niyazi Sayın, Necdet Yaşar, İhsan Özgen, Erol Deran ve ses sanatçıları Kâni Karaca ile Bekir Sıtkı Sezgin'dir.

doğaçlama, tiyatroda, önceden hazırlanmış yazılı diyaloglar ve belirlenmiş dramatik bir eylem olmadan oyun oynanması. Tiyatro tarihinde bu yöntem değişik amaçlarla kullanılmıştır. *Commedia dell'arte*'de(*) oyunların sürekli yinelenmesi sonucu tipler belirli konuşma ve davranış kalıpları geliştirdiği, senaryolar da neredeyse standart bir biçim aldığı halde büyük ölçüde doğaçlamaya yer verilir. Asya dans ve tiyatrosunun büyük bölümü, hazır sahnelerin, hareketlerin ve konuşmaların doğaçlamalarından oluşur. Türk tiyatrosunda 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan tuluat(*) da geniş ölçüde doğaçlamaya dayanır.

Doğaçlama 20. yüzyılda genellikle kabare tiyatrolarında, izleyicilerden gelen tepkilere göre geliştirilen, önceden hazırlanmamış sahnelerde kullanılmaktadır. Ayrıca provalarda, oyuncuların yorumlamaya ilişkin ince farklılıkları görebilmesi amacıyla; tiyatro okullarında öğrencilerin düş gücüyle yaratılmış durumlarda kendi duygusal tepkilerini keşfetmelerine ve genişletmelerine olanak sağlamak için doğaçlama uygulamaları yapılır.

doğal afetler kuramı, KATASTROF KURAMI olarak da bilinir, değişik zamanlarda çökelmiş kayaç katmanlarında değişik yapıda fosillerin bulunmasını açıklamak için, jeolojik çağlar boyunca yaşanan büyük doğal afetlerin yeryüzündeki canlıları yok ettiğini ve sürekli olarak yeni türlerin yaratıldığını öne süren öğreti. Bu öğretinin başlangıcı genellikle, ünlü Fransız doğabilimci Baron Georges Cuvier'ye bağlanır. Cuvier'nin görüşlerinin 20. yüzyıldaki uzantısı olan bazı akımlar, Yer'in jeolojik tarihini dağoluş hareketleri, denizlerin karalara doğru ilerlemesi ve çekilmesi, canlıların evrimlenmesi ve yok olması gibi birbirini izleyen dönemlerle açıklamaya çalışır.

doğal armonikler, titreşen bir telin ya da hava sütununun çıkardığı temel sesin üstünde çıkan zayıf ses. Telin ya da hava sütununun tümünün titreşmesi temel sesi (birinci parsiyel ya da birinci armonik), kesirlerinin titreşmesi ise doğal ya da basit armonikleri (üst parsiyeller) çıkarır. Kulak normalde temel sesi işitir; zayıf sesli doğal armonikler ise dikkat edildiğinde işitilebilir.

Titreşen bir tel ya da hava sütunundan çıkan seslerin tümüne armonikler dizisi adı verilir. Telin ya da hava sütununun titreşen kesirleri küçüldükçe armonik sesler tizleşir ve aralarındaki aralıklar daralır. Doğal armoniklerin frekansları, temel sesin frekansıyla doğru orantılıdır.

Bazı müzik aletleri armonik olmayan yani frekansları, dolayısıyla da perdeleri armonik dizilerin dışında kalan parsiyel sesler çıkarır. Metal, tahta ya da taş çubukların titreşmesiyle, silindirlerin ve levhaların titreşmesiyle (örn. zil, çan, marimba) ya da membranların titreşmesiyle (örn. davul) ses veren müzik aletleri bunlardandır. Müziksel tını ya da ses rengi, belli bir çalgıya özgü olan doğal armoniklerden son derece etkilenir. Örneğin klarnetin kendine özgü sesi, büyük ölçüde pes seslerindeki doğal armoniklerden gelir. Buna karşılık daha genizsi ses çıkaran obuada bu tür sesler yoktur. *Ayrıca bak.* ton karışımı.

doğal armoniklere göre akort, müzikte bir akort düzeni. Bu düzende dizi aralıklarının doğru ölçüsü doğal üçlü ve doğal beşlilerin (4. ile 5. ve 2. ile 3. notalar arasındaki aralıklar) toplanması ve çıkarılmasıyla hesaplanır. Ortaçağın, armoninin olmadığı, yalnızca melodinin bulunduğu teksesli müziğinde kullanıldığı sanılan ve müzik kuramcılarınca çok tartışılan bu akort düzeni, dizi aralıklarının eşit olması nedeniyle, çoksesli (çok ses partili) müziğe uymadığı ortaya çıkınca, yerini 1500 dolaylarında ortalama ton akorduna bırakmıştır.

doğal din, vahiy yoluyla ya da ruhani bir otoritenin onayladığı öğretiler aracılığıyla değil, us yoluyla ulaşılabilen ya da insanda doğuştan var olduğu düşünülen dinsel inançlar bütünü. *Ayrıca bak.* yaradancılık.

doğal elementler, doğada, başka elementlerle bileşikler oluşturmaksızın yalın halde bulunabilen kimyasal elementler. Atmosferde gaz halinde bulunan elementler bu gruptan sayılmaz.

Doğada bulunan 92 kimyasal elementten yalnızca 19'u katışıksız ya da çok az katışıklı mineraller halindedir. Yalın halde bulunabilen element sayısının bu kadar az olması, kimyasal elementlerden çoğunun oksijen, kükürt ve halojenlerle bileşikler oluşturmaya çok yatkın olmasından kaynaklanır. Doğal elementler, kimyasal özelliklerine göre başlıca üç grupta toplanır: Metaller (platin, iridyum, osmiyum, demir, çinko, kalay, altın, gümüş, bakır, cıva, kurşun, tantal), yarımetaller (bizmut, antimon, arsenik, tellür, selenyum) ve ametaller (kükürt, karbon). Metallerin mineral yapısı genellikle yakın birleşmiş kübik ya da yakın birleşmiş heksagonal, yarımetaller ile ametallerin yapısı ise daha karmaşıktır.

Doğal elementlerin bir bölümü, kristal yapıları birbirinden değişik olan iki ya da fazla biçimde bulunur. Karbonun elmas ve grafit gibi iki ayrı biçimde bulunması, çokbiçimlilik denen bu olgunun tipik bir örneğidir. Elementin bu ayrı biçimlerden hangisine dönüşeceğini oluşma koşulları belirler. Aslında, elementlerin doğal halde bulunma koşullarını genellemek hemen hemen olanaksızdır. Doğal elementler, birbiriyle hiç uzlaşmayan çok değişik fiziksel ve kimyasal koşullarda oluşabilir ve her tür kayaçta bulunabilir; hatta aynı doğal elementin çok farklı ortamlarda bulunması olağandır. Örneğin en çok göktaşlarında bulunan doğal demir (kamasit), yeryüzünde çok az da olsa korkayaçlarda (bazaltlar), karbonlu tortul kayaçlarda ve taşıllaşmış ağaçlarda bulunur. Buna karşılık, altın ve gümüş gibi bazı doğal metaller ile kükürt ve karbon gibi ametaller, yeryüzünde, işletilebilecek kadar bol ve zengin yataklar oluşturur.

doğal elyaf, hayvan, bitki ya da mineral gibi doğal kaynaklardan elde edilen ve çeşitli işlemlerle keçe, kâğıt gibi ürünlere dönüştürülen ya da iplik halinde eğrilerek dokumaların yapımında kullanılan, lif ya da kıl yapısında hammadde. Doğada özellikle

Doğal elementler

ad ve formül	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	kırılma ya da dilinim	kırma indisi ya da parlatılmış kesit verisi	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
altın Au	katışıksızken altın sarısı; gümüş beyazı ile turuncu-kırmızı arası tonlarda	metalsi	2½-3	19,3	uzamış ya da yassı kristaller; tel, ağaç ya da sünger biçiminde kütleler	dilinim yok; yüzeysel kırılma	parlak altın sarısı; yönsemez; yüksek yansıtırlık	izometrik Fm3m	çok yumuşak ve sünek
antimon Sb	kalay beyazı	metalsi	3-3½	6,6-6,7	kütlesel	kusursuz tek dilinim	parlak beyaz; çok kuvvetli yansıtırlık	heksagonal R3m	
arsenik As	kalay beyazı; karardığında koyu gri	yeni kesilmiş yüzeylerde hemen hemen metalsi	3½	5,6-5,8	tanecikli kütlesel eşmerkezli yumrular	kusursuz tek dilinim	beyaz; çok kuvvetli yansıtırlık; yönser	heksagonal R3m	
bakır Cu	açık pembe; hızla kararak bakır kırmızısı ve kahverengiye döner	metalsi	2½-3	8,95	levha ve pullar; tel ve ağaç biçiminde kristal grupları; bükülmüş şeritler	dilinim yok; yüzeysel kırılma	pembemsi beyaz; yönsemez; kuvvetli yansıtırlık	izometrik Fm3m	oldukça yumuşak ve sünek
bizmut Bi	kızıl yansımalı gümüş beyazı; karardığında yanardöner	metalsi	2-2½	9,7-9,8	ağ ya da ağaç biçiminde kristal grupları	bir kusursuz ve bir iyi dilinim	parlak krem beyazı; karardığında sarı, yönser	heksagonal R3m	kesilebilir; ısıtıldığında yumuşar
cıva Hg	kalay beyazı	çok parlak metalsi		13,596	ayrı damlalar; kimi zaman daha büyük sıvı kütleler içinde			heksagonal (-39°C'de)	oda sıcaklığında sıvı halde
çinko Zn	hafif grimsi beyaz	metalsi	2	6,9-7,2		kusursuz tek dilinim		heksagonal C 6/m mc	doğal biçimde bulunduğu kuşkuludur
demir Fe	çelik grisi ile demir karası tonlarında	metalsi	4	7,3-7,9	küçük kabarcıklar ya da büyük kütleler (yeryüzünde); ince levhaları kütleler (göktaşlarında)	ek dilinim; yüzeysel kırılma	beyaz; yönsemez	izometrik Im3m	magnetik; sünek
gümüş Ag	gümüş beyazı; karardığında gri ile siyah arası	metalsi	2½-3	10,1-11,1 (katışıksız 10,5)	genellikle uzun, tel ya da ağaç biçiminde kristal grupları; pulsu kütleler	dilinim yok; yüzeysel kırılma	parlak gümüş beyazı; bilinen en yüksek yansıtırlık; yönsemez	izometrik Fm3m	yumuşak ve sünek
iridosmin (Ir, Os)	kalay beyazı ile açık çelik grisi tonlarında	metalsi	6-7	19,0-21,0	pullar ya da yassı tanecikler	kusursuz tek dilinim	hafif sarımsı beyaz	heksagonal C 6/m mc (katışıksız Os) Fm3m (katışıksız Ir)	oldukça sünek; siserskit (Os, Ir) ile birlikte, % 77 Ir'dan % 80 Os'a kadar değişen oranlarda katı çözeltiler oluşturur
kalay Sn	kalay beyazı	metalsi	2	7,3	düzensiz yuvarlak taneler, doğal kristalleri bilinmiyor	yüzeysel dilinim		tetragonal I 4/amd	yumuşak; sünek
karbon elmas C	açık ya da koyu sarı ile kahverengi arası, beyaz ile mavimsi beyaz arası	fildişi ile yağ parlaklığı arası	10	3,5	yassı sekizyüzlüler; onikiyüzlüler	kusursuz tek dilinim; kavkımsı kırılma	n_D=2,4175	izometrik Fd3m	sürtünmeyle elektriklenir; ışığı renklerine ayırır

pamuk, keten, kenevir gibi bitkisel (selülozlu) doğal elyaf kaynaklarının çok zengin olmasına karşılık, dokuma ve benzeri sanayi dallarında bu hammaddelerin çok az bir bölümü kullanılır. Bitkisel ya da hayvansal liflerin sanayide kullanılabilmesi, uzunluk, dayanıklılık, bükülgenlik, esneklik ve emicilik gibi özelliklerinin istenilen nitelikte olmasına bağlıdır. Bugün dokuma sanayisinde ya da öbür sanayi dallarında kullanılan doğal liflerin hepsi bütün bu özellikleri taşımasa bile, özellikle dokuma elyafının çoğu ince ve uzun, bükülgen, gerildiği zaman uzayıp, germe kuvvetleri ortadan kalktığında hemen hemen eski uzunluğuna dönebilecek kadar esnek ve dayanıklıdır. *Ayrıca bak.* elyaf.

doğal fon ışıması *bak.* fon ışıması

doğal gaz, Yer yüzeyinin altında, başta metan (CH_4) ve etan (C_2H_6) olmak üzere çeşitli hidrokarbonlardan oluşan yanıcı gaz karışımı. Dünyada yakıtlardan üretilen toplam enerjünin yaklaşık yüzde 20'si doğal gazdan elde edilir. Doğal gaz ayrıca, çeşitli kimyasal ürünlerin başlıca hammaddesidir.

İlk doğal gaz sızıntıları İÖ 6000-2000 arasında İran'da belirlendi. Kullanımına ise İÖ y. 900'lerde Çin'de başlandı; İS 900-1100 arasında da kuyular açılarak bambu kamışlarla çıkartılması yöntemi geliştirildi. Avrupa'da ise ancak 1659'da Ingiltere'de bulunan ve tanınan doğal gaz, 1670'te kömürün damıtılması yoluyla üretilmeye başladı; 1790'da yaygın kullanıma girdi. Taşınması, saklanması ve işlenmesi daha kolay olduğundan, sokakların ve evlerin aydınlatılmasında, içten yanmalı motorların çalıştırılmasında büyük ölçüde doğal gazdan yararlanıldı. 1920'lerde boru hattı taşımacılığı yöntemlerinin uygulamaya konulmasıyla hızla artan doğal gaz kullanımı, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra sürekli olarak gelişti.

Doğal gazın başlıca bileşenleri, atmosfer koşullarında gaz halinde bulunan metan ve etan gazlarıdır. Karışımda ayrıca, propan, bütan ve pentan gibi hidrokarbonlar, atmosfer koşullarında sıvı halde ama hazne içinde gaz halinde bulunan daha ağır hidrokarbonlar, azot, karbon dioksit, hidrojen ve hidrojen sülfür gibi başka gazlar da bulunur. Haznede gaz ve su birlikte bulunduğundan, doğal gaz, su buharı da içerir.

Haznede her zaman gaz halinde bulunan ve yüzeydeki atmosfer koşullarında sudan başka sıvı vermeyen doğal gaz türlerine kuru gaz denir. Haznede gaz halinde bulunan ama atmosfer koşullarında yoğunlaşan ürünleri içerenler yaş gaz adını alır. Yaş gazlar, hazneden elde edilen toplam gazın standart hacmi içindeki yoğunlaşabilir ürünlerin hacmiyle ya da ağırlığıyla tanımlanır. Bazı basınç ve sıcaklık koşullarında, dört alkan (metan, etan, propan ve bütan) ile karbon dioksit ve hidrojen sülfür, sıvı su bulunan bir ortamda katı hidratlar oluşturur. Gazın sondaj deliğinden yukarı çıkması sırasında genleşerek soğumasıyla bu türden hidratlar oluşabilir. Ağdalılık, gaz akışıyla ilgili önemli bir özelliktir. Doğal gazın ağdalılığı basınçla artar; düşük basınçlar dışında sıcaklık yükseldikçe azalır. Bu basınç, yüz ile yüzlerce mikropoise arasında değişir.

Doğal gaz tümüyle yandığında karbon dioksit ve su oluşur. Gazın ısıtma gücü ısıölçerlerle (kalorimetre) ölçülür. Yanma ürünlerinin ilk sıcaklıklarına kadar soğutulmasıyla yapılan ölçüm, soğutucu akışkanın soğurduğu ısı miktarını gösterir. Suyun yoğunlaşması sırasında ısı çıktığından ısıtma gücü, buharın tamamının yoğunlaşmadığı varsayılarak, altısıtma değeri ya da su buharının tamamen yoğunlaştığı varsayılarak brüt ısıtma değeri olarak tanımlanır. Gaz sanayisinde genellikle ilk tanım kullanılır.

Doğal gaz yeraltındaki haznelerde, çeşitli maddelerin dönüşüme uğraması sonucunda birikir. Doğal gazın bileşenlerinin çoğu tortul kayaçlardaki organik maddelerden oluşur. Ayrıca, yalnız inorganik maddelerden oluşan bileşenler de vardır.

ad ve formül	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	kırılma ya da dilinim	kırma indisi ya da parlatılmış kesit verisi	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
grafit C	siyah ile koyu çelik grisi arası tonlarda	metalsi	1-2	2,1-2,2	yapraklı ya da pulsu kütleler	kusursuz tek dilinim	aşırı çift kırıcılık	heksagonal C 6/m mc (?)	elektriği iletir; ısıyla elektriklenme negatif; saydam ve koyu mavi ince parçalar
kurşun Pb	kurşun grisi; yeni kesilmiş yüzeylerde beyazımsı gri	donuk; yeni kesilmiş yüzeyler metalsi	1½	11,4	yuvarlak kütleler; ince levhalar	dilinim yok	yeni kesilmiş yüzeyler gri-beyaz, yönsemez yüksek yansıtırlık; hızla donuklaşır	izometrik Fm3m	çok sünek; oldukça yumuşak
kükürt S α-kükürt	kükürt ve saman sarısı ile bal sarısı arası, sarımsı kahverengi ya da gri, yeşilimsi, kızılımsı	reçine ile yağ parlaklığı arası	1½-2½	2,07	saydam ile yarısaydam arası düz kristaller; küre ya da böbrek biçiminde kütleler; kabuklar; toz	üç düzensiz dilinim; çok hafif kavkımsı kırılma	$n = 1,957$	ortorombik Fddd	elektriği iletmez; sürtünmeyle eksi elektrik yüklenir
β-kükürt	açık sarı, hemen hemen renksiz; organik madde içerdiğinde kahverengimsi		α-kükürten biraz fazla	1,958, 1,982	düz ya da uzamış kristaller	iki dilinim	$n = 2,038$	monoklinal	
γ-kükürt	açık sarı; hemen hemen renksiz	fildişi parlaklığı	düşük	α-kükürten az	küçük saydam kristaller	gözlenmiş dilinim yok		monoklinal	oda sıcaklığında yavaş yavaş α-kükürte dönüşür
nikel-demir (Fe, Ni)	gümüş beyazı ile grimsi beyaz arası tonlarda	metalsi	5	7,8-8,2	çakıllar, tanecikler, ince pullar (yeryüzünde), göktaşı demiriyle birlikte (göktaşlarında)	dilinim yok		izometrik Fm3m	magnetikliği çok yüksek; sünek, esnek
palladyum Pd	beyazımsı çelik grisi	metalsi	4½-5	11,9	tanecikler	dilinim yok	beyaz; yüksek yansıtırlık; yönsemez	izometrik Fm3m	yumuşak, sünek
platin Pt	beyazımsı çelik grisi ile koyu gri arası tonlarda	metalsi	4-4½	14-19	tanecikler ya da pullar; bazen kümeler ya da külçeler biçiminde	dilinim yok; yüzeysel kırılma	beyaz; yönsemez	izometrik Fm3m	yumuşak, sünek; bazen magnetik
platiniridyum (Ir, Pt)	sarımsı gümüş beyazı; yeni kesilmiş yüzeylerde gri	metalsi	6-7	22,6-22,8	yuvarlak ya da köşeli tanecikler	yüzeysel kırılma		izometrik Fm3m	oldukça sünek
selenyum Se	gri	metalsi	2	4,8	genellikle içi oyuk ya da boru biçiminde kristaller; camsı damlalar	kusursuz tek dilinim	yansıtırlığı oldukça yüksek; krem beyazı, çok kuvvetli yönsel	heksagonal $C3_12$ ya da $C3_22$	elektriği iletir; saydam ve kırmızı ince parçalar
tantal Ta	grimsi sarı	parlak	6-7	11,2	küçük kristaller; ince tanecikler			izometrik Im3m	
tellür Te	kalay beyazı	metalsi	2-2½	6,1-6,3	uzun ya da ince tanecikli kütleset; küçük kristaller	kusursuz tek dilinim	kuvvetli yönsel; beyaz, çok kuvvetli yansıtıcı	heksagonal $C3_12$ ya da $C3_22$	

Denizlerin ve göllerin dibinde çökelen tortullarda önce yoğun bir bakteri etkinliği gerçekleşir ve buralardaki organik maddelerden metan, karbon dioksit, azot ve azot oksit ürer. Bu aşamada bol miktarlarda metan (bataklık gazı, turba gazı) oluşur. Buna karşılık etan ve daha ağır hidrokarbonlar hemen hemen hiç bulunmaz. Bazı bakteriler de (sülfat indirgeyici bakteriler) hidrojen sülfür oluşturur. Çökellerin altındaki tortulların gömülmesiyle bakteri etkinliği sona erer ve organik maddeler karmaşık makromolekül yapılı çözünmez bir ürün olan kerojene dönüşür. Kerojen de ısıl ayrışmayla petrole ve doğal gaza dönüşür (*bak.* çizim 1). 1.000-3.000 m arasındaki derinliklerde ilk aşamada metan ve karbon dioksit ile birlikte ham petrol oluşur. Daha aşağılarda, tortulun kalınlığı ve sıcaklığı arttıkça petrolün yerini, hafif ve özellikle gaz haldeki hidrokarbonların oluşumu alır. 5.000 m'nin altındaki derinliklerde ise, molekül parçalanması, yalnızca zengin karbon içerikli kerojen artıkları ve kuru metan oluşumuna yol açar.

Kıtaların kenarında ya da ortasında yer alan birbirinden bağımsız çöküntülerdeki organik çökeller, üstün yapılı bitkilerden gelen linyitten oluşur. Buna benzer organik maddeler ısıl parçalanmayla yalnızca metan, karbon dioksit, azot ve karbonlu maddeler verir.

Doğal gazda bulunan helyum ve argon, radyoaktif parçalanma ürünleridir. Toryum ve uranyumun radyoizotoplarından helyum, potasyumdan ise argon ürer. Paleozoyik (Birinci) Zamanda (y. 570-225 milyon yıl önce) oluşan en eski gaz birikimleri, bu jeolojik dönemde gelişen oluşumların yüksek radyoaktifliği nedeniyle helyum bakımından oldukça zengindir. Gaz üreten organik maddeleri içeren tortullar kil ya da ince kireçtaşlarıdır. Gözenekli hazne ile kütle halinde kayaçlar arasındaki basınç farkının etkisiyle buradan sızan gaz kum, kumtaşı ya da kireçtaşı ve dolomit gibi karbonatlı kayaçlardan oluşan hazne kayaçlara geçer.

Hazne kayaç içindeki gaz gözenek boşluklarında dolaşır. Gözeneklerin çapı genellikle 1 mm'den küçüktür ve normalde suyla doludur ama gaz, özgül ağırlığı çok daha düşük olduğundan haznenin üst bölümlerini kaplar, su ise alt bölümlerde kalır. Gazın birikebilmesi için haznenin üstü geçirgen olmayan bir katmanla kaplanmış olmalıdır.

Doğal gaz hazneleri çok çeşitlidir (*bak.* çizim 2). İlk tortul çökeller, resiflerde görüldüğü gibi yatay taşlaşmalarla haznelerin oluşumuna yol açabilir. Daha sonra oluşan tortullar ise, büzülme ya da sıkışmayla bir hazne oluşturabilir. Ayrıca çökelme sonrası yapısal koşullar, kıvrılmalara ya da kırılmalara yol açabilir. Böylece antiklinallerin ve kırıkların arasında hazneler ortaya çıkar. Haznelerdeki gaz, ham petrol ve su, özgül ağırlıklarına göre üstten alta doğru sıralanır.

Doğal gaz yataktan çıkarıldığı haliyle kullanılmaz. Metan bakımından çok zengindir ve içinde ağır hidrokarbonlar da bulunur. Ayrıca çeşitli oranlarda azot, karbon dioksit, hidrojen sülfür, tiyol ve başka kükürt bileşikleri içerir. Doğal gaz, kullanıma uygun duruma getirilmek üzere ve içerdiği çeşitli değerli sıvıların ve katıların ayrıştırılması amacıyla çeşitli işlemlerden geçirilir.

Hazneden çıkarılan gaz, aynı sabit basınçla işleme tesisine girdiğinde hızla genleşir ve böylece içindeki bazı bileşikleri yoğunlaşır. Bunlar ayrıldıktan sonra, gaz glikolle kurutulur. Dietanolamin uygulanarak gazdan ayrılan hidrojen sülfür ve karbon dioksit bir soğurucuyla alınır. Gazın içinde bulunan tiyol sodayla giderilir. Soğutma ya da bir yağ içinde soğurma yoluyla uygulanan sıyırma işlemiyle, metandan daha uzun zincirli hidrokarbonlar özütlenir ve ticari özelliklere uygun gaz elde edilir. Soğurma yağı ve arıtılan yoğunlaşmış maddeler ayrımsal damıtma işleminden geçirilerek propan, bütan ve kararlılaştırılmış benzin üretilir.

Doğal gaz, yüksek basınç altında boru hatlarıyla, sıvı halde ise gemilerle taşınır. Taşıma basıncı genellikle 70 kg/cm²'dir. Bu basınç, taşıma maliyetinin en düşük olduğu miktardır. Uzak mesafe taşımacılığında boru hattının çapı 1,2 m'dir. Bazı Sovyet projelerinde boru hattının çapı 2 m'nin üzerindedir ve basınç yaklaşık 40 kg/cm²'dir.

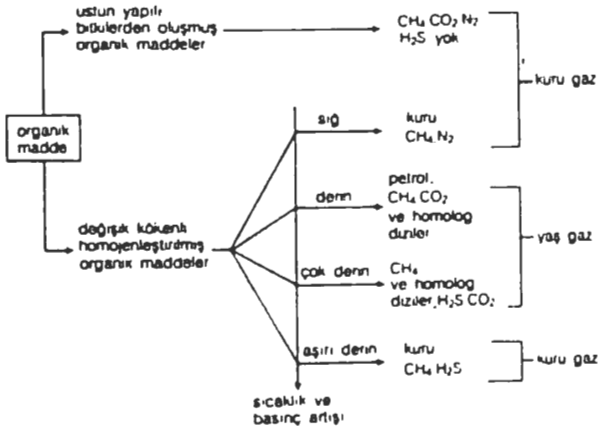

Çizim 1: Organik maddeden doğal gaz oluşumu

Gemiyle yapılan doğal gaz taşımacılığında, gaz −160°C'de sıvılaştırılır ve özel olarak yapılan tankerlerle taşınır. 1 m³ sıvılaştırılmış doğal gaz, atmosfer basıncı altındaki 600 m³ gaza eşdeğerdir. Sıvı haldeki gazın özgül ağırlığı görece düşüktür (y. 0,55). 1965'ten sonra metan tankerlerinin 90-120 bin m³'lük kapasitelere erişmesiyle bir seferde 70 milyon m³ gaz taşınması olanaklı duruma gelmiştir.

Deniz taşımacılığında, doğal gazın karada depolanması gerekir. Bu depolama için, özel yalıtımlı, çift duvarlı ve hacmi 50 bin m³ olan tanklar kullanılır. Sıvılaştırılmış doğal gazın sıcaklığı düşük (−160°C) olduğundan, bu tankların yapımında, yüksek oranda nikel içeren özel çeliklerden ya da aluminyum alaşımlarından yararlanılır. Sıvı haldeki gazın buharlaştırıldığı varış limanlarında gaz depolamak için, ısı yitimi sorunu daha önemsiz olduğundan, yeraltı sularının dondurulmasıyla su sızdırmaz duruma getirilen donmuş topraktan oluşturulmuş yeraltı hazneleri kurulur. Ayrıca boşalmış petrol ya da gaz hazneleri de doğal gaz depoları olarak kullanılabilir.

Asıl yakıt olarak kullanılan doğal gazdan kimya sanayisinde hammadde olarak yararlanılır. ABD'de, konutların ısıtılmasında, Rusya'da ise elektrik üretiminde doğal gaz kullanılır.

Doğal gaz, metil alkol, asetilen, helyum ve hidrojen gibi çok kullanılan sanayi gazları için zengin bir hammadde kaynağı oluşturur. Doğal gazın, sıvı halde yoğunlaştığı sıcaklığa kadar soğutulmasıyla, ham helyum olarak bilinen helyum-azot karışımı özütlenir. Sıvılaştırılmış doğal gazdan ayrılan bu karışım daha düşük sıcaklıklara soğutularak azotun yoğunlaşması sağlanır ve sıvı azot ayrılır. Gaz halde kalan helyum, sıvı azot sıcaklığındaki etkinleştirilmiş bir odun kömürü katmanından geçirilerek yüzde 99,995 oranında arıtılır.

Buhar ile doğal gazın, bir katalizör üzerinde ve yüksek sıcaklıklarda tepkimeye girmesiyle hidrojen ve karbon oksitlerinden oluşan bir karışım elde edilir. Hidrojen üretiminde kullanılan bu yönteme reforming denir. Kısmi yükseltgeme yönteminde ise doğal gaz, basınç altında oksijen ile tepkimeye girer ve bunun sonucunda hidrojen ve karbon monoksit içeren bir karışım oluşur.

Dünyadaki en büyük doğal gaz yatakları Rusya'da, Sibirya'nın batı kesimlerinde bulunur. 1966'da gene bu bölgede bulunan Urengoy'daki yatak, dünyanın en zengin doğal gaz yatağıdır. 8.087 × 10⁹ m³ kapasiteye sahip olduğu sanılan bu yatağın yaklaşık 6.230 × 10⁹ m³'lük bölümü, Üst Kretase (Tebeşir) Döneminde (y. 100-65 milyon yıl önce) oluşan ve 1.100-1.250 m arasındaki derinliklerde yer alan sığ haznelerde toplanmıştır. Rusya'daki en büyük ikinci doğal gaz yatağı ise, Urengoy'un kuzeyindeki Yamburg'dadır. Burada gene Üst Kretase hazne kayaçları içinde bulunan doğal gazın kapasitesi 4.775 × 10⁹ m³ olarak tahmin edilmektedir. 1971'de, Sibirya'nın kuzeybatısındaki Yamal Yarımadasında bulunan Bovanenkovskoye yatağı ve 1967'de belirlenen Orenburg yatağı da dünyadaki en zengin doğal gaz alanlarını oluşturur.

Avrupa'daki en zengin yatak, Hollanda'daki Groningen'dedir. 1959'da bulunan 2.270 × 10⁹ m³ kapasiteli bu yatak, Permiyen Dönemde (y. 280-250 milyon yıl önce) oluşan evaporitlerin arasında yer alır. Daha sonraki sondajlarla, bunların altında yatan Permiyen kumtaşlarına inilmiş ve 2.440-3.050 m derinliklerde çevresi evaporitlerle çevrili zengin haznelere rastlanmıştır. ABD'deki en zengin yatak ise, 1927'de Kansas'ta bulunan Hugoton'dadır. 400 km boyunca uzanan ve 1.986 × 10⁹ m³ kapasiteli olduğu tahmin edilen bu yatağa, bugünü değin 7.000 kuyu açılmıştır. Dünyanın en

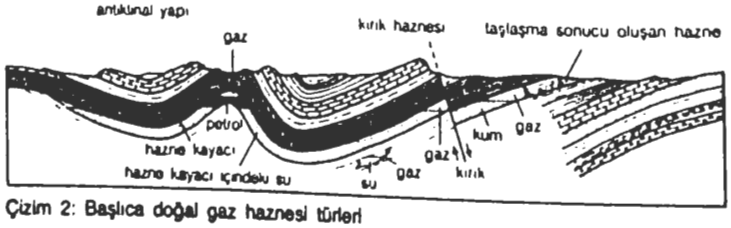

Çizim 2: Başlıca doğal gaz haznesi türleri

zengin doğal gaz yataklarından biri de, Cezayir'deki Hassi R'Mel'dedir. 1956'da, geniş bir antiklinalde bulunan yatak, Triyas Döneminde (y. 250-213 milyon yıl önce) oluşan kumtaşlarının içinde yer alır ve yaklaşık 1.728 × 10^9 m^3 kapasitelidir. Bu yataktan yılda 59 × 10^9 m^3 doğal gaz elde edilmektedir. En zengin doğal gaz rezervleri Rusya'da bulunmakla birlikte, en fazla üretimi yapan ülke ABD'dir.

Dünya ölçeğindeki doğal gaz rezervinin yaklaşık 225 × 10^{12} m^3 olduğu sanılmaktadır. Bunun üçte biri eski Sovyetler Birliği'nin sınırları içindeki yataklardadır. Dünya rezervlerinin yaklaşık yüzde 14'ünün kullanıldığı ya da yitirildiği tahmin edilmektedir. 1980'de, dünya doğal gaz üretiminin yaklaşık yüzde 10'unun, sondaj kuyularındaki sızıntılarla yitirildiği hesaplanmıştır. Bunun büyük bölümü, en büyük petrol üreticisi ülkelerin bulunduğu Ortadoğu'daki petrol kuyularındaki kaçaklardan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, dünya doğal gaz kaynaklarının, petrol kaynaklarından daha geç tükeneceği sanılmaktadır.

Türkiye'deki doğal gaz kaynakları, belirlenmiş yedi doğal gaz alanında toplanmıştır. Bunlardan Hamitabat, Kumrular, Umurca ve Kandamış alanları Trakya havzasında, ötekileri Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alır. 1985'te saptanan Kandamış alanının gerçek durumu yapılan testlerden sonra belirlenecektir.

En büyük rezerv Hamitabat doğal gaz alanındadır. Bu alandan üretilen gaz TEK Kombine Çevrim Santralı'nda, Trakya ve Kırıkkale Cam fabrikalarında ve Trakya Örme Sanayii'nde kullanılmaktadır. Geçmiş yıllarda üretim yapılmış olan Kumrular alanı, haznenin suyla dolması nedeniyle kapanmıştır. Umurca alanı ise, ısmarlanmış olan yüzey üretim sistemlerinin kurulmasından sonra günde 70 bin m^3 ile üretime girecektir.

Türkiye'de başta Güneydoğu Anadolu olmak üzere Trakya, Batı Toroslar ve Batı Karadeniz bölgelerinde arama sondajları sürmektedir. Son yıllarda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nca (TPAO) Adıyaman çevresinde Kretase yaşlı yeni alanlar saptanmıştır. Ayrıca Güneydoğu Anadolu'da daha derindeki Paleozoyik (y. 570-225 milyon yıl önce) düzeylerde doğal gaz ve petrol yataklarının yer aldığı sanılmaktadır. Dodan alanından üretilen gaz karbon dioksit temelli olduğundan, ham petrolün ikincil üretiminde kullanılmaktadır. Türkiye'nin en uzun boru hattı olan Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, Bulgaristan sınırından başlayarak Hamitabat'tan Ankara'ya uzanır. Türkiye'deki toplam rezervlerin yaklaşık 30 × 10^9 m^3 olduğu sanılmaktadır. Bunun yaklaşık yarısı üretilebilir rezervlerdir. 1991'de 219 milyon m^3 doğal gaz üretilmiştir.

doğal hukuk, felsefede, toplum kuralları ya da pozitif hukuk yerine doğadan türetilen ve bütün insanlar için geçerli sayılan hak ve adalet sistemi.

Eski Yunan'dan bu yana kavramın tarihsel gelişmesi boyunca doğal hukukun anlamı ve pozitif hukukla ilişkisi birçok tartışmaya yol açtı.

Aristoteles'in öğretisinde "doğaya göre haklı" olan her şey "yasalara göre haklı" değildi ve insanların düşünce biçiminden bağımsız, her yerde aynı güçte geçerli bir doğal adalet vardı; pozitif hukukta bazı durumlarda doğal hukukun ilkelerine başvurulabilirdi. Ama Aristoteles'in doğal hukukla ilgili örnekleri, kadınların erkeklere, kölelerin özgür yurttaşlara, barbarların da Helenlere bağımlı olduğu Yunan kent devletleri üzerindeki gözlemlerinden kaynaklanıyordu. Stoacılar ise insan zihninde içkin bulunan *logos* (us, söz) ile uyumlu, bütünüyle eşitlikçi bir doğal hukuktan yanaydı. "Bütün insanların özüne işlemiş, değişmez, sonsuza değin geçerli gerçek hukuk"tan söz eden Cicero dışında Romalı hukukçular bu kavrama pek ilgi göstermedi. Aziz Paulus, putperestlerin de "yüreklerinde yazılı" bir yasadan söz ederken (Romalılara Mektup 2:14-15) bir bakıma doğal hukuk kavramını dile getiriyordu.

Paulus'un bu sözlerinden yola çıkan Hippolu Aziz Augustinus, insanın, ilk günahtan (bu nedenle de pozitif hukuka bağımlı kılınmasından) önce bir doğal hukuk düzeni içinde özgürce yaşadığı görüşünü ortaya attı. 11. yüzyılda Gratianus doğal hukuku, Eski ve Yeni Ahit'in vahiy hukukuyla, özellikle de Altın İlke'yle(*) özdeşleştirdi. Aquino'lu Aziz Tommaso ise uzun süre etkili olacak bir sistemleştirmeye girişti. Tanrısal usun öncesiz ve sonrasız yasalarının, Tanrı'nın zihnindeki yetkinliği içinde kavranamayacağını, ama yalnızca vahiy yoluyla değil ussal işlemler aracılığıyla da bir ölçüde bilinebileceğini öne sürdü. Us sahibi varlığın tanrısal yasadan pay alması anlamına gelen doğal hukuk, insanın kendi iyiliğini gözetmesi "doğanın bütün hayvanlara öğrettiği eğilimlerin" doyurulması, Tanrı bilgisini arama gibi, insanın kendi başına dile getirebileceği kuralları içine alıyordu. İnsana özgü hukuk, doğal hukukun özel bir uygulaması olmalıydı.

Duns Scotus, Ockham'lı William ve özellikle Fransisco Suárez gibi başka skolastik filozoflara göre hukukun kaynağı tanrısal us değil, tanrısal iradeydi. Bu "iradeci" yaklaşım, Karşı-Reform döneminde Katolik hukuk öğretisi üzerinde etkili oldu. Ama Tommasocu öğreti daha sonra yeniden canlanarak güçlendi. Papa XIII. Leo ile ardıllarının toplumsal öğretisindeki doğal hak kavramının felsefi temelinde Tommaso'nun görüşleri yatıyordu.

Felemenkli hukuk bilgini Hugo Grotius'un (1583-1645) doğal hukukla ilgili kuramları hukuk tarihinde yeni bir çığır açtı. Kalvenci meslektaşı Johannes Althusius (1557-1638) bütün insanlar için bağlayıcı hukuk kuramını kader ve kaza inancına dayandırırken, Grotius "Tanrının var olmadığı ya da insanların işine karışmadığı... varsayılsa bile" doğal hukukun geçerli olduğunu vurguluyordu. Birkaç yıl sonra Thomas Hobbes (1588-1679) insanın cennetteki "günahsız durumu"ndan değil, özgür ve eşit haklara sahip insanların birbirlerine karşı tek başına savaştığı yabanıl bir "doğal durum"dan yola çıkan bir kuram geliştirdi. Doğal hakkı (*jus naturale*), "her insanın kendi doğasını, yani yaşamını korumak için kendi gücünü kullanma özgürlüğü" olarak tanımlayan Hobbes, doğa yasasını da (*lex naturalis*) "insanın kendi yaşamına zarar verecek herhangi bir şey yapmasını yasaklayan ve us yoluyla ortaya çıkarılan genel kural..." biçiminde tanımlayarak barış ve toplumsal düzenin dayanabileceği temel kuralları sıraladı. Grotius ve Hobbes, daha sonra Aydınlanma döneminin genel eğilimleri doğrultusunda, bütün hukuk sistemini, toplumsal sözleşme öncesindeki kurmaca bir doğal durumdan kalkarak tümdengelim yoluyla kurmaya çalışan "doğal hukuk okulu"nun öncüleri oldular. İngiltere'de John Locke, doğal durumu, doğal hukuka uygun davranan özgür ve eşit insanların oluşturduğu bir toplum durumu biçiminde tanımlayarak Hobbes'cu kötümserlikten uzaklaştı. Fransa'da Montesquieu doğa yasalarının toplumsal yasalardan önce geldiğini, dinin ve devletin yasalarından üstün olduğunu ileri sürdü. Jean-Jacques Rousseau'nun öğretisinin temel varsayımı, tek başına yaşayan erdemli bir vahşinin "ustan önce gelen" iki temel ilkeye göre davrandığıydı: Kendini koruma ve acıma (başkalarının acıları karşısında doğuştan gelen kaygı).

ABD Bağımsızlık Bildirgesi'nde, eşitliğin ve öteki "vazgeçilmez" hakların "apaçık" olduğundan söz edilmeden önce, Doğa Yasaları'na kısaca değinilmiyordu. Fransız Devrimi'nin İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskılara karşı direnmeyi "dokunulmaz doğal haklar" olarak niteledi. Immanuel Kant'ın felsefesi, doğayı gerçekte olduğu gibi bilme çabasını yadsımakla birlikte, pratik (ahlaki yargılarda bulunan) usun salt biçimsel çerçevesi içinde geçerli bir hak sistemi elde edilebileceğini öngörüyordu. Kantın biçimciliği, 20. yüzyılda doğal hukuk öğretisinin canlanmasına katkıda bulundu.

20. yüzyılda insan haklarının uluslararası politika düzeyinde tanınması bir doğal hukuk öğretisinin açıkça dile getirilmesinden çok, ortak değerleri bulmaya yönelik deneysel bir arayışın ürünü oldu.

doğal kemer *bak.* doğal köprü

doğal koruma alanı, belli hayvanları, bitkileri ya da her ikisini birden korumak amacıyla devletçe oluşturulmuş özel alan. Bitki ya da hayvan türlerinin geleceğini güvence altına alma amacı taşıyan doğal koruma alanı, bu özelliğiyle, doğal yaşamın insanlara eğlence, dinlenme vb olanaklar sağlamak amacıyla korumaya alınmasıyla oluşturulan ulusal parklardan(*) ayrılır.

Yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan türler, soylarının tükenmesine yol açacak avcılardan uzaktaki bu alanlarda korumaya alınırlar. ABD'de çok sayıda yabanıl hayvan ve bitkiyi korumak için oluşturulmuş bu barınaklar, özellikle kuşlar konusunda amacına ulaşmıştır. Avrupa, Hindistan, Endonezya ve bazı Afrika ülkelerinde de çok sayıda doğal koruma alanı vardır.

Günümüzdeki doğal koruma alanlarının kökeni ortaçağa uzanır. O dönemin toprak sahipleri avladıkları hayvanları korumak amacıyla özel av alanları kurmuşlardı. Hayvanları, yalnızca soylarının tükenmesini önlemek amacıyla koruma düşüncesiyse 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktı.

doğal köprü, DOĞAL KEMER olarak da bilinir, çeşitli etkenlerin toprağı aşındırmasıyla oluşan, köprüye benzer doğal yapı. Çoğunlukla, yatay olarak katmanlaşmış, bloklar halindeki kumtaşı ya da kireçtaşlarında aşınma sonucu oluşan yüzey şekilleridir. Bazen de bir mağara tavanının çökmesinden sonra geride köprüyü andıran bir oluşum kalabilir. Ayrıca yatağı sabitleşmiş (denge eğimine ulaşmış) bir akarsuyun toprağı menderesin boynunda alttan oyarak kendine daha kısa bir yol açması sırasında da doğal köprüler oluşur. Toprak katmanlarının yapraklar halinde dökülmesi de doğal köprü oluşumuna yol açar; böyle doğal köprüler, rüzgâr aşındırmasıyla daha da genişler.

Doğal tünellerin oluşumu da çoğunlukla köprülerinkine benzer. Deniz kemeri ise, denize uzanan dar kara parçalarının dalgalar tarafından oyulmasıyla oluşan bir doğal köprüdür.

ABD'de, Virginia'nın batısındaki Doğal Köprü ile her ikisi de Utah'da bulunan Doğal Köprüler Ulusal Anıtı ve Gökkuşağı Köprüsü Ulusal Anıtı bu oluşumun en bilinen örnekleridir.

doğal parafin *bak.* ozokerit

doğalcılık, evrendeki bütün varlık ve olayları, özsel niteliklerine bakmaksızın doğal sayan ve böylece bilimsel yönteme felsefi bir temel arayan felsefe kuramı. Bu yaklaşıma göre evrenle ilgili bütün bilgi alanlarında yalnızca bilimsel araştırmanın söz hakkı vardır. Doğalcılık, doğaüstü gerçekliklerin varlığını yadsımakla birlikte, doğaüstü olarak nitelenen varlıkların doğal nesneler üzerindeki etkilerinin araştırılmasını da dışlamaz. Çünkü bu tür etkiler nesnel biçimde denetlenebildiği sürece, doğaüstü, bilim aracılığıyla sınanabilir doğal bir konuma indirgenmiş olur.

Doğalcılık, doğanın ilke olarak bütünüyle bilinebilir olduğunu varsayar. Doğada, bilimsel bilgi arayışını anlamlı kılan nesnel yasaların varlığına tanıklık eden bir düzen, birlik ve bütünlük vardır. İnançlarının somut kanıtlarını arama yolunda insanın verdiği sonsuz uğraş, doğalcı metodolojinin doğrulanması olarak görülmüştür. Doğalcılar, bir bilimsel kuramdan bir başka bilimsel kuram adına vazgeçilmesi durumunda bile insanın doğayı tanıma konusunda umutsuzluğa düşmediğini, doğruyu arayışında "doğal yöntem"den vazgeçmediğini vurgular. Onlara göre kuramlar değişir, metodoloji değişmez.

Doğalcılık genellikle maddecilikle özdeşleştirilmekle birlikte daha geniş kapsamlıdır. Maddecilik gerçekten doğalcıdır ama doğalcılık her zaman maddeci değildir. Doğalcılığın ontolojik bir tercihi yoktur; gerçekliğin herhangi bir kategorisini ya da kategori kümesini özellikle vurgulamaz. Dualizm (ikicilik) ya da monizm (tekçilik), ateizm ya da teizm, idealizm ya da maddecilik, her biri kendi başına doğalcılıkla bağdaştırılabilir. Bütün gerçeklik doğal olduğuna göre başka sınırlama olamaz. Gerçekte doğalcılar, teist bir doğalcılık bile geliştirecek ölçüde çok çeşitli doğrultulara yönelmişlerdir.

Doğalcılar metafizikle yoğun olarak ilgilenmezler; felsefi konumlarını belirleme yönünde de bir çabaları yoktur. Tek savları, doğanın, gerçekliğin bütününü oluşturduğudur. Doğanın ötesinde, ondan başka bir dünya yoktur.

Doğalcılık en büyük yükselişini 1930'lar ve 1940'larda özellikle ABD'de yaşamıştır.

doğalcılık, NATÜRALİZM olarak da bilinir, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında etkili olan sanat akımı. Doğa bilimlerinin, özellikle Darwinci doğa anlayışının ilke ve yöntemlerinin edebiyata ve güzel sanatlara uyarlanmasıyla gelişmiştir. Edebiyatta gerçekçilik geleneğini daha da ileri götüren doğalcılar, gerçekliği ahlaksal yargılardan ve seçici bir bakıştan uzak bir anlatımla ve tam bir bağlılıkla sergilemeyi amaçlamışlardır. Doğalcılık, bilimsel belirlenimciliğin benimsenmesiyle gerçekçilikten ayrılır; bu da bazı doğalcı yazarların, insanı ahlaksal ya da ussal nitelikleriyle değil, rastlantısal ve fizyolojik özellikleriyle ele almalarına yol açmıştır. Doğalcı yaklaşıma göre çevrenin ve kalıtımın ürünleri olan bireyler, dıştan gelen toplumsal ve ekonomik baskılar altında ezilir ve içten gelen güçlü içgüdüsel dürtülerle davranırlar. Yazgılarını belirleyebilme gücünden yoksun oldukları için yaptıklarından sorumlu değildirler. Doğalcılığın bireyle ilgili "vakalar"a koyduğu tanı, baştan kötümserdir.

Fransa'da ortaya çıkan doğalcılığın kuramsal temelini Hippolyte Taine'in eleştirel yaklaşımı oluşturur. Taine, *Histoire de la littérature anglaise* (1863-64; İngiliz Edebiyatı Tarihi) adlı yapıtının önsözünde "...hırsın, yürekliliğin ve gerçeğin, tıpkı sindirim, kasların hareketi ve vücut ısısının olduğu gibi bir nedeni vardır. Kötülükle erdem, sülfürik asitle şeker gibi birer üründür." diyordu. Bu anlamda ilk "bilimsel" roman Goncourt Kardeşler'in bir hizmetçi kızın yaşamını inceleyen *Germinie Lacerteux* (1864; *Germinie Lacerteux*, 1949) adlı yapıtı olmakla birlikte, doğalcılığın en önemli temsilcisi Émile Zola'nın *Le Roman expérimental*'i (1880; Deneysel Roman), akımın edebi bildirgesi sayılır. Zola'ya göre romancı, olguları kaydetmekle yetinen bir izleyici değil, roman karakterlerini ve onların tutkularını bir dizi deneyden geçiren, duygusal ve toplumsal olguları bir kimyacının maddeyi işlediği gibi işleyen bir deneycidir.

"Aziz Bartolomeus'un Şehit Edilmesi", José de Ribera'nın doğalcı üsluptaki bir yağlıboya çalışması, 1630/39; Prado Müzesi, Madrid
Archivo Mas, Barselona

Akımın öngördüğü yöntemlere bilinçli ve titiz bir biçimde uyma konusunda doğalcı yazarların pek azı Zola'nın düzeyine ulaşabildi. Ama zamanla doğalcılık yaygınlaştı ve dönemin önde gelen yazarlarının çoğunu, değişik ölçülerde de olsa etkiledi. Guy de Maupassant'ın sevilen öyküsü "Kolye", bir roman karakterinin mikroskop altında incelenircesine irdelenmesi yönündeki eğilimin habercisi oldu. Joris-Karl Huysmans, Alman oyun yazarı Gerhart Hauptmann ve Portekizli romancı José Maria Eça de Queirós ilk yapıtlarında doğalcılığın ilkelerini temel aldılar. Tiyatro alanında André Antoine 1887'de Paris'te Théâtre-Libre'i ve Otto Brahm 1889'da Berlin'de Freie Bühne'yi kurdu. Bu tiyatrolar, doğalcılığın yeni temalarını içeren oyunların doğalcı üslupla sahnelenmesi amacıyla oluşturulmuştu.

Amaçlarının eksiksiz bir nesnellik olduğunu ileri sürmelerine karşın doğalcı yazarlar, benimsedikleri belirlenimci kuramlar yüzünden gerçekliği belirli yargıların etkisiyle ele aldılar. Büyük bir bağlılıkla yansıttıkları doğa, hep acımasız ve zorluydu. Kalıtım konusundaki görüşleri ise, güçlü ve temel tutkuların etkisinde olan basit karakterleri ele almalarına yol açtı. Çevrenin birey üzerinde ezici bir gücü olduğunu düşündüklerinden, mekân olarak en iç karartıcı çevreleri, gecekondu mahallelerini, yeraltı dünyasını seçtiler. Bütün bu ortamları, genellikle kasvetli ve sefil ayrıntılarıyla ve belgesel bir dille anlattılar. Öte yandan, betimledikleri toplumsal koşullara duydukları tepkiyi zaman zaman romantik bir protestoyla dile getirmekten de kaçınamadılar.

Doğalcılık, ABD edebiyatında Hamlin Garland, Stephen Crane, Frank Norris ve Jack London'ın yapıtlarında, gecikmiş olarak ortaya çıktı ve Theodore Dreiser ile doruğuna ulaştı. James T. Farrell'ın "Studs Lonigan" üçlemesi (1932-35) doğalcılığın en son yapıtlarındandı.

Görsel sanatlarda Doğalcılık, nesneleri olduğu gibi betimleme ilkesine dayanıyordu. Bu bakımdan Yunan sanatının Klasik dönemi ilk gerçek doğalcı sanattı. Rönesans da bu anlayışın yeniden canlandırıldığı bir dönem oldu. Rönesans'ta "güzellik", sanat yapıtının bünyesinde değil, doğrudan doğadaki nesnede var olan bir nitelik olarak kabul ediliyor, sanat yapıtı bu güzelliğin yansıtılmasında kullanılan bir araç olarak görülüyordu. Bu anlamda doğalcılık, Rönesans'ın doğayı idealleştirme eğilimiyle ters düşmüyor, yalnızca yer yer gerçekçilik duygusuyla çelişiyordu. Doğalcı sözcüğünü ilk kez 1672'de eski yapıtlar uzmanı Pietro Giovanni Bellori (1615-96) doğayı güzelliği ya da çirkinliğiyle olduğu gibi yansıtan Bartolommeo Manfredi (1580-1620/21), José de Ribera (1591-1652), Moïse Valentin (y. 1591/94-1632) ve Gerrit van Honthorst (1590-1656) gibi Caravaggio'nun izleyicileri için kullandı.

1830'larda İngiliz manzara ressamı John Constable (1776-1837) "doğanın ideal güzelliği" düşüncesine ilk karşı çıkanlardan biriydi. Doğanın tüm değişkenliğiyle olduğu gibi betimlenmesinden yanaydı. Bu düşünceleri 19. yüzyılın ortalarında Fransa'daki Barbizon okulu(*) üzerinde de etkili oldu. Barbizon okulu Avrupa'da başlayan doğalcılığa geçiş sürecinin manzara resminde bir simgesiydi. Bu yıllarda Jean-Baptiste Camille Corot (1796-1875) da sıradanlığa ya da romantizme düşmeden doğalcı eğilimde yapıtlar veriyordu. Alfred Sisley (1839-99),

Camille Pissarro (1830-1903) ve Claude Monet (1840-1920) ve izlenimcilik öncesinde (1860'lar) doğalcı üslupta yetkin ürünler veren ressamlardı. Doğalcılık yüzyılın son 10 yılında da Almanya'da gelişerek Barbizon okulunun etkileriyle Almanların doğaya olan duygusal tutkusunu birleştirdi ve lirik bir anlatıma ulaştı. Münih yakınlarındaki Dachau ve Bremen yakınlarındaki Worpswede gibi köylerde çalışan bu ressamlar daha sonra Alman dışavurumculuğunun gelişmesinde etkili oldular. Aynı dönemde Fransa'da gerçekçi ressam Gustave Coubert'in (1819-77) izinden giden ressamlar, konularını günlük yaşamdan aldılar. Bazıları atölyelerini terk ederek açık havaya çıktı; sokaklarda yakaladıkları konuları olduğu gibi, kimseye poz verdirmeden tuvale aktardılar. Bitmiş resimler sanki anında yapılmış taslaklar kadar taze ve canlıydı. ABD'de ise ilk doğalcı eğilimler 16. yüzyılın sonlarında ortaya çıktı. 19. yüzyıla gelindiğinde gerçekçilikle iç içe bir gelişim gösterdi. Amerikalı sanatçıların yapıtları Avrupalı çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında daha sert ve incelikten uzaktır.

Sanatta doğalcılık, tarihsel bir akım olarak kısa sürmekle birlikte, gerçekçiliğin zenginleştirilmesine, yeni konuların bulunmasına, biçimi öne çıkarmayan ve sanattan çok yaşama yakın olan kapsamlı bir anlatımın gelişmesine yol açtı.

doğan, *Falconiformes* takımından *Falconidae* familyasının *Falconinae* altfamilyasını oluşturan 37 kuş türünün ortak adı. Yeryüzünün hemen bütün bölgelerine dağılmış olan doğanlar, uzun ve sivri uçlu kanatlarıyla hızlı ve uzun uçuşlar yapan gündüz yırtıcılarıdır. Uzunlukları *Microhierax* cinsinden cüce doğanlarda ancak 15 cm'yi bulurken, Kuzey Kutbu bölgesinde yaşayan ak sungurda(*) 60 cm'ye ulaşır. Bacaklarında paçalık gibi uzun tüyler, kancalı gagalarının kenarında da sivri bir çıkıntı bulunur. Doğanların 35 türü *Falco* cinsindendir ve bu türlerin gagalarındaki çıkıntı neredeyse diş gibi gelişmiştir. Doğancılık sporunda, bu cinsin daha iri, atak ve korkusuz olan dişileri yeğlenir.

Doğanlar yuvalarını genellikle ağaç kovuklarına ya da sarp kayalıkların kenarına kurarlar. Her kuluçka döneminde dişi kuş, kabuğu kirli beyaz üstüne kızılımsı kahverengi benek ve lekelerle süslü dört ya da beş yumurta bırakır. Kuluçka süresi yaklaşık 28-35 gündür ve yumurtadan çıkan yavrular 35 gün kadar yuvada kalarak ana-babası tarafından beslenir.

Doğanlar, güçlü kanatlarıyla havayı yararak hızla ve düz bir çizgi boyunca uçarlar. Bazı türler, yerdeki avın üstüne atlamak için uygun zamanı kollarken, kanatlarını hızla çırparak havada daiereler çizebilir. Avların niteliği, boyutları ve avlanma yöntemi türlere göre değişir; kimisi kendi boyutlarındaki ya da daha küçük kuşları havada avlarken, bir bölümü de tavşan, fare, kertenkele ve böcek gibi hayvanlarla beslenir.

Bayağı doğan (*Falco peregrinus*) yeryüzünde çok geniş bir dağılım gösterirse de, bütün bölgelerdeki sayıları giderek azalmaktadır. Üst bölümleri maviimsi boz, alt bölümleri ak ya da açık sarı üstüne kara çizgili, uzunluğu yaklaşık 33-48 cm olan bu tür, bütün doğanların en güçlüsü ve en hızlısıdır. Yüksekte uçarken büyük bir hızla dalışa geçer ve güçlü pençeleriyle avını kavrayarak bir vuruşta öldürür. Daha çok ördekler ve kıyı kuşlarıyla beslenen doğan, dağlık bölgelerde, kuşların bol bulunduğu su kıyılarında yaşar; yuvasını genellikle sarp kayalıkların tepesinde kurar. Kuluçkadaki yumurta sayısı iki ile dört arasında değişir ve kızılımsı kahverengi yumurtalardan çıkan yavrular beş ya da altı hafta içinde yuvadan ayrılabilecek duruma gelir. Bayağı doğan Türkiye'nin yerli kuşudur ve her bölgede, özellikle dağlık kesimlerde az sayıda bulunur.

Bu türün giderek azalmasının başlıca nedeni, DDT gibi tarım ilaçlarında kullanılan klorlu hidrokarbonların besin kaynaklarında birikmesidir. Kuşun dokularında yoğunlaşan bu maddeler özellikle yumurta kabuklarını incelterek, yumurtaların yavruya dönüşme şansını büyük ölçüde azaltır. Bazı ülkelerde, doğanları insan eliyle yetiştirerek, sayılarının azaldığı bölgelerde doğal yaşama bırakmak için çalışmalar yapılmaktadır; ne var ki, bu çalışmaların başarılı olabilmesi, doğal kaynakların klorlu hidrokarbonlardan temizlenmiş olmasına bağlıdır.

Ala doğan (*F. vespertinus*), Avrupa'nın güneydoğusundaki bozkırlarda ve az ağaçlı açık arazilerde oldukça yaygın bir türdür. Türkiye'de yalnız göç sırasında görülür.

Doğan
(Üstte) Bayağı doğan (*Falco peregrinus*);
(altta) Kır doğanı (*Falco mexicanus*)
(Üst) Kenneth W. Fink - Root Resources.
(alt) Shelly Grossman - W.C.I.

Daha çok böceklerle beslenen 28-35 cm uzunluğundaki ala doğanın sırtı boz, göğsü kızılımsı sarı, erişkinlerde gaganın dibi ve ayaklar portakal rengidir.

Ada doğanı (*F. eleonorae*) yaklaşık 36-42 cm uzunluğunda, göçmen bir türdür. Hemen hemen yalnızca Akdeniz Bölgesi'ndeki kayalık adalarda yaşar, kışın Madagaskar'a göç eder. Yazın üremek için Türkiye'nin batı kıyılarındaki adalara çok az sayıda gelen ada doğanının kanatları, bütün doğanlarınkinden daha uzundur. *Falco* cinsinin öbür üyeleri, kuzey yarıkürenin yüksek enlemlerinde dağılmış olan boz doğan(*) yalnızca Eskidünya'da yaşayan delice doğan ya da delice(*), Kuzey Amerika'nın batısındaki kanyonlarda, çöl ve bozkırlarda yaşayan kır doğanı (*F. mexicanus*), Meksika'da, Orta ve Güney Amerika'da görülen yarasa doğanıdır (*F. albigularis*); sırtı koyu renk, gerdanı ak, göğsü kara ve ak çizgili, karnı kızılımsı renkte olan bu tür, uçarken avladığı kuşlarla beslenir. *Falco* cinsinin öbür türleri, ak sungur, kerkenez(*) ve sungur(*) gibi değişik adlarla anılır. *Microhierax* ve *Poliohierax* cinslerini oluşturan cüce doğanlar ise, Eskidünya'nın tropik bölgelerinde yaşayıp, kuş ve böceklerle beslenen en küçük doğan türleridir.

Doğan, Mehmet H. (d. 28 Haziran 1931, Adana), eleştirmen, deneme yazarı ve çevirmen. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Rumeli'den gelip Adana'ya yerleşen bir ailenin 13. çocuğuydu. İlk ve orta öğrenimini Adana'da tamamladı. Hava Harp Okulu'nu ve 1953'te Eskişehir Uçuş Okulu'nu bitirdikten sonra pilot olarak Merzifon'a atandı. 1956'da sağlık nedenleriyle yer hizmetine verildi. 1959'da dil eğitimi için ABD'ye gönderildi; dönüşünde İzmir'de İngilizce öğretmeni olarak görevlendirildi. 1970'te kendi isteğiyle ordudan ayrıldı. Ege Üniversitesi Yabancı Diller Okulu'nda okutman olarak görev aldı.

Edebiyata ilk adımını *Genç Nesillerden Şiirler* adlı antolojide yer alan bir şiirle attı (1945). *Yeni Adana* gazetesinde ve başka yerel yayın organlarında öykü, düzyazı ve şiirleri yayımlandı. Daha sonra deneme ve eleştiriye yöneldi. 1967'de *Yeni Dergi*'nin eleştiri yarışmasında birinciliği Mustafa Öneş ile paylaştı, 1974'te *Tekrarın Tekrarı* (1973) adlı yapıtıyla TDK Eleştiri Ödülü'nü aldı. Estetik, edebiyat ve ideoloji konularındaki çevirileriyle de dikkat çekti.

Edebiyatın kuramsal sorunlarını irdeleyen yazılarında önceleri ideolojik yanı ağır basan bir tutum izlemesine karşın, sonraları sanatı özgül öğeleriyle değerlendiren eleştirel bir yaklaşım benimsedi. Şiirde slogan, şiir ve ideoloji, şiir ve folklor ve şiir çevirisi gibi güncel sorunlar üzerinde durdu. Nâzım Hikmet'i ve belirli dönemler çerçevesinde önemli Türk şairlerini ele alarak değerlendirdi.

Öbür yapıtları arasında *100 Soruda Estetik* (1975), *Birikime Dayanmak* (1979) ve *Şiirin Yalnızlığı* (1986) sayılabilir.

Doğan, Rıza (d. 1931, Ankara), Dünya şampiyonluğu kazanmış Türk güreşçi. Güreşe 1952'de Ankara'da başladı. 1958'de Bükreş'te yapılan Dünya Güreş Şampiyonası'nda grekoromen stilde 67 kilo birinciliğini kazandı. 1960 Olimpiyat Oyunları'ndaysa ikinci oldu. Güreşi 1964'te bıraktı ve antrenörlük yapmaya başladı. Türk milli takımını da çalıştırdı.

Doğan Güneş Nişanı, Japonca KYOKUCHI-SU-ŞO, 1875'te İmparator Meici tarafından konan ve sivil ya da askeri alanda olağanüstü başarı gösterenlere verilen Japon nişanı. Yalnızca erkeklere verilen nişanın adı başlangıçta Liyakat Nişanı idi. Nişanın sekiz derecesi vardır.

Nişan, yapraklarıyla birlikte üç pavlonya çiçeğinin oluşturduğu bir demet ve buna iliştirilmiş, ortasında altın çerçeveli yuvarlak bir grena bulanan çok köşeli beyaz mine bir yıldızdan oluşur. Yedinci derece nişanda yalnız mine pavlonya çiçekleri ve yaprakları bulunurken sekizinci derece nişanda bu çiçek ve yapraklar gümüştendir.

Doğan Kardeş, İstanbul'da Vedat Nedim Tör yönetiminde yayımlanan çocuk dergisi. 23 Nisan 1945-19 Haziran 1978 arasında Yapı ve Kredi Bankası'nın bir kültür hizmeti olarak aylık, 15 günlük ve haftalık olarak çıktı. Uzun süre en etkili çocuk dergisi olan *Doğan Kardeş*'te çocuk romanları ve öyküleri, öğretici yazılar, çizgi romanlar yer aldı. Bunların arasında en dikkate değer olanları Vâlâ Nurettin'in (Vâ-Nu) yazıları, Eflâtun

Cem Güney'in "Anadolu Masalları", Cemal Nadir'in (Güler) "Tarzan İstanbul'da", Selma Emiroğlu'nun "Karakedi Çetesi", Mıstık'ın "Taş Devri" ve "Uzay Çocukları" adlı çizgi romanlarıydı. 1950 Kuşağı'nın pek çok karikatürcüsünün de ilk dönemlerinde çizgileriyle yer aldığı dergide ayrıca okurlardan gelen yazı, şiir ve karikatürlere de yer verildi. Son zamanlarında niteliksiz çizgi romanlara ve serüven öykülerine yer veren *Doğan Kardeş*, basımevindeki grevden sonra kapandı. Ekim 1988'de yeniden yayımlanmaya başladı.

Doğancı Barajı, Bursa'nın 10 km güneybatısından geçen Nilüfer Çayı üzerinde kurulu kaya dolgu baraj. Bursa'nın içme, kullanma ve sanayi suyu gereksinimi karşılamak amacıyla 1975'te yapımına başlanan baraj, 1983'te hizmete açıldı. Bursa'ya yılda 70 milyon m^3 su sağlayan barajın temelden yüksekliği 82 m, kret uzunluğu 288 m, su toplama hacmi 37,8 milyon m^3, baraj gölü alanı 1,58 km^2, yağış alanı ise 450 km^2'dir. Baraj dolgusunu oluşturan geçirimsiz kil katmanı, iki taraftan kayalarla desteklenmiştir. Dolusavak, baraj gövdesinin sağ tarafında yer alır.

doğancılık, eğitilmiş doğan, şahin, atmaca, çakır ve kartal gibi gündüz yırtıcılarıyla avlanma.

Doğancılık, geçmişi yazının bulunmasından önceye inen eski bir eğlence ve oyundur. Asurluların İÖ 8. yüzyılda doğancılıkla uğraştığına ilişkin kanıtlar bulunmuştur. Avrupalılar doğancılığı tüccarlar, serüvenciler ve Haçlılar aracılığıyla Doğu'dan öğrendiler. Doğu'dan gelenlerin dönüşlerinde getirdikleri doğanlar ve doğancılarla başlayan bu spor, ortaçağda özellikle Batı Avrupa ve Britanya soyluları arasında yayıldı.

Osmanlı sarayındaki avcı ağaları arasında doğancıbaşı ve doğancılar da bulunuyordu. Hassa doğancıbaşısı her yıl Eflâk ve Boğdan'dan şahin getirtirdi. Doğancıları yöneten, doğanların korunmasından sorumlu olan doğancıbaşı bayramlarda padişahın elini öper ve onunla birlikte ava giderdi. Hane-i Bazyan denen doğancı koğuşunda 40 kişi bulunuyordu. Yılda 120 altın bahşiş alan (17. yy) doğancıbaşının günlük giysisi sivri külah, cüppe, mintan, dökme şalvar ve sarı yemeniden oluşurdu. Doğancıbaşı merasim günlerindeyse sarı erkân kürkü giyerdi. Doğan yetiştirmekle görevli olan doğancı koğuşu Sultan IV. Mehmed (Avcı) döneminde kaldırıldı ve doğancı koğuşu içoğlanları başka birliklere verildi. Bir belgeye göre Enderun doğancıları da IV. Mehmed döneminde (1648-87) kaldırıldı.

"Doğancı", Rıza Abbasi'nin yaptığı bir minyatürden ayrıntı, 17. yy başları; Tahran Dekoratif Sanatlar Müzesi, İran

Anadolu Yayıncılık Arşivi

Ateşli silahların ortaya çıkması, açık arazilerin çitle çevrilmesi ve toplumsal çalkantıların patlak vermesiyle 17. yüzyılda gerilemeye yüz tutan doğancılık, Avrupa'da varlığını çeşitli ülkelerdeki doğancılık kulüplerinin hevesli üyeleri sayesinde sürdürdü. Yaklaşık 1770'te kurulan İngiltere Doğancılar Derneği, yöneticisi Lord Berners'ın ölümü üzerine 1838'de kapandı. Doğanların başlıca avlarından olan balıkçılların azalması ve kırlık alanların tarıma açılması nedeniyle, İngiliz doğancılığının merkezi Hollanda'ya kaydı. 1839'da Hollanda kralı II. Willem'in korumasında, ortak bir İngiliz-Hollanda derneği olarak Loo Doğancılık Kulübü kuruldu. Bu kulübün doğanları ilk sekiz yıl içinde 1.500 balıkçıl avladı. Ama 1853'te krallık korumasının ortadan kalkmasıyla kulüp dağıldı. İngiltere'de doğancılık bir süre birkaç amatör meraklının ve onların tuttuğu profesyonel doğancıların çabalarıyla ayakta kaldı. 1864'te daha çok Wiltshire Downs'da doğanla ekin kargalarını avlamak amacıyla İngiltere Eski Doğancılık Kulübü kuruldu. Bu kulüp çalışmalarını 1926'ya değin sürdürdü. *Myxomatosis* hastalığı nedeniyle tavşan sayısının azalması ve geleneksel av hayvanlarının çoğunun koruma altına alınması, II. Dünya Savaşı'ndan sonra doğancılık üzerinde son derece olumsuz bir etki yaptı. Günümüzde İngiltere'de bir doğancının, doğancılık için yetiştirmek üzere yavru bir doğan almadan önce İçişleri Bakanlığı'ndan izin belgesi alması zorunludur. 1927'de kurulan İngiliz Doğancılar Kulübü'nün, yalnızca küçük bir bölümü doğan besleyen ve doğanla avcılık yapan az sayıda üyesi vardır.

Öteki Avrupa ülkelerinde de çeşitli doğancılık kulüpleri bulunmaktadır. Fransız Champagne Kulübü'nün 1870'te kapanmasından sonra, Fransız doğancıları Fransa Ulusal Doğancılar ve Çakırdoğancılar Derneği altında örgütlenmiştir. Almanya'da 1923'te kurulan Alman Doğancıları giderek büyüyen bir kulüptür. Avusturya'da ulusal bir doğancılık kulübü ve İtalya'da da İtalya Doğancılar Kulübü adlı bir kulüp vardır. ABD'de etkinlik gösteren Kuzey Amerika Doğancılar Derneği'nin üye sayısı 1.400'ü bulmaktadır.

Doğancılık Libya'da günümüzde de yaygın olarak sürdürülmektedir. Suudi Arabistan ve Basra Körfezi devletlerindeki şeyhler toy avlamak için hâlâ doğan eğitirler. Hindistan'ın ve Pakistan'ın Pencap eyaletleriyle Pakistan'ın Kuzeybatı Sınır Eyaleti'nde doğancılar ördek için doğan, keklik için çakır uçururlar. Lahor ve Amritsar'da çok değerli doğan çıngırakları yapılır. Japonya'da da tavşan için dağ kartalı, sülün içinse çakır uçuran az sayıda doğancı vardır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra doğancılığa karşı ilgi canlanmış ve bu sporla ilgili eski araştırmaların yeniden basılması, dergilerde konuya ilişkin yazıların çıkması ve televizyonda programlar yayımlanması sonucunda doğancılıkla uğraşanların sayısında artış görülmüştür.

Yırtıcılık ve avcılık doğan, baykuş ve kartal gibi kuşların doğasında var olan bir özelliktir. Bu kuşlar, gerekli sabır ve ustalığı göstermek koşuluyla, seçilmiş avları öldürmek üzere de eğitilebilirler; ama hiçbiri avını geri getirmez. Bazı kuşlar özellikleri ve uçuş alışkanlıklarından ötürü ötekilerden daha çok tutulur. Eskiden beri en gözde avcı kuş, istenen bütün özellikleri taşıyan doğan olmuştur. İklim değişikliklerine karşı dayanıklı olan doğan, güçlü ve çevik olmanın yanı sıra yerine göre yumuşak ve sert davranabilir. Ayrıca vahşi olarak yakalandığında bile kolayca eğitilebilir. Zararlılara karşı kullanılan tarımsal ilaçlar öteki yırtıcı kuşlarla birlikte doğanların da sayısının azalmasına yol açmaktadır. ABD'de DDT kullanımı yüzünden soyu neredeyse tükenen doğanların sayısı, zararlı ilaçlarının yasaklanmasından sonra yeniden artmaya başlamıştır.

Doğancılar kuşları birbirinden ayırmak için kendilerine özgü bir dil kullanırlar. Dişi doğanın üçte biri kadar olan erkek doğana, henüz uçmaya başlamadan yuvadan alınan tüyleri tam olarak çıkmış yavru doğana ve vahşi olarak yakalanan toy doğana çeşitli ülkelerde bu özelliklerini yansıtan ilginç adlar verilir. Yakalandıkları andan eğitime hazır olmalarına değin geçen dönemde, yavru doğanlar için "tahtada" deyimi kullanılır. Bu dönemde kuşlar düzenli olarak, bir tahtanın hep aynı noktasına konan taze etle beslenir.

Hindistan ve Afrika'da çok seyrek görülen yavru doğan eğitimi, Avrupa ve ABD'de oldukça yaygındır. Uzun kanatlı gündüz yırtıcıları açık arazide, kısa kanatlı olanlarsa çalılık araziler ile ormanlarda avlanmak için daha uygundur. Doğanlar avlarını genellikle havada, güçlü bir pike ya da saldırı sonunda öldürür, zaman zaman da avlarına yapışır ya da "kenetlenir"ler. Çakırlarla avlanıldığında, insanlar ya da köpekler çalılıklardaki avı ürküterek ortaya çıkarırken, bir ağaçta tüneyen çakır onları dikkatle izler. Kaçmaya başlayan bir avın peşinden vahşice fırlayan çakır, kurbanına "kenetlenir", onu yere indirir ve daha sonra da güçlü pençeleriyle yaşamsal organlarını parçalar. Çakırlar tavşan, adatavşanı ve sülün avlamak için kullanılır. Atmacalar ise sığırcık, keklik ve bıldırcın gibi küçük avlar için çok uygundur.

Doğancılığa başlayanlar öncelikle bir yavru doğan mı, yoksa tuzakla yakalanmış vahşi bir doğan mı kullanacaklarına karar vermelidir. Bu sporda yeni olanlar genellikle bir yavru doğanla başlarlar. Vahşi bir doğanı tuzakla yakalamak ustalık ve sabır gerektirir. Bir tuzak yöntemi doğanın avı üzerine yerleştirilmiş yay biçimli bir ağın yakınında pusuya yatmaktır. Doğan öldürdüğü avına geri dönerken ağ bir iple çekilir. Eğer tuzak başarılı olmuşsa, doğancı doğanı hemen ağdan çıkarır, sonra da ayaklarına atmaca kösteği denen deri sırımlar bağlar ve gözlerini yeni yakalanan kuşlar için hazırlanmış yumuşak deriden bir başlıkla kapatır.

Doğanı eğiten kişi, işe doğanı kalın bir eldiven giyerek yumruk biçimi sıktığı elinin üstünde her gün birkaç saat dolaştırarak başlar. Bu sırada, bir tüyle okşanan doğanla yumuşak bir ses tonuyla konuşulur. Doğan gözünde bant olmaksızın insan elinden beslenmeye alıştığında, artık insanlara, köpeklere ve yeni yaşam tarzına uyum sağlamaya hazır demektir. Daha sonra, bir parça etin bağlandığı ve güvercin ya da başka bir kuşun kanatlarının iliştirildiği bir yemlikten beslenmeye alıştırılır. Yemlik bir ipin ucunda hızla döndürülür ve doğana avı andıran bu yemliğe doğru saldırgan bir biçimde uçması öğretilir. Bu eğitim sırasında giderek daha uzun bir ip kullanılır. Bu manevra iyice öğretildikten sonra, kuş kendi güdüleriyle avı öldürmek üzere eğitilir ve avlanmaya hazır duruma gelir. Yavru doğanlar da hemen hemen aynı biçimde eğitilir.

Doğançay, Burhan (d. 1929, İstanbul), sokaklarda duvarlara çizilmiş resimlerden ve yazılardan yola çıkarak çalışan ressam.

Ressam Adil Doğançay'ın oğludur. Küçük yaşta babasından çizim, perspektif, renk, boya karışımı gibi resmin temel bilgilerini

Doğançay
Ara Güler

öğrendi. Ankara'da Arif Kaptan'ın Halkevleri'ndeki resim kurslarına katıldı. Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra 1950'de Paris'e gitti, 1955'e değin orada Grande Chaumier Akademisi'nde ekonomi ve hukuk eğitimi gördü. Türkiye'ye döndükten sonra Ticaret Bakanlığı'nda görev aldı, 1962'de New York'a gönderildi. 1965'te bu görevinden ayrıldı ve resmî çalışmalarına bu kentte devam etti. O yıllarda Guggenheim Müzesi müdürü Thomas Messer'in desteğiyle kazandığı Tamarind Taş Baskı Atölyesi'nin bursu, yaşamında önemli bir dönüm noktası oldu.

Doğançay, Paris'te bulunduğu yıllarda Louvre ve başka müzelerde araştırma ve incelemeler yaparak resim bilgisini geliştirmiş, akademik çizimler, çıplak figür taslakları yapmış, suluboya çalışmıştı. New York'a yerleştikten sonra duvarlardaki afişlerden ve yazılardan etkilenerek yapıtlarında bu tür öğelere yer vermeye başladı. Ona göre bu resimlerle yazılar, bir ülkenin ve toplumun bütün kültürel, ekonomik, tarihsel özelliklerini ortaya döken şeylerdi. 1965-67 arasındaki çalışmalarında duvarlardaki yırtık afişleri, sloganları, karalamaları, ayrıca kapı kolu, tel ve kilit gibi nesneleri, ölçülerini hiç değiştirmeden büyük boyutlu tuvallerine aktardı. 1967-68'de akrilik, yağlıboya ve kolaj tekniğinden yararlanmaya başladı. 1970'lerin başlarında da duvarlardaki yırtılmış afişleri soyut bir stilizasyon doğrultusunda, ışık-gölge öğesini de kullanarak yağlıboya ya da akrilikle tuvallerine geçirdi. Daha sonra duvar afişlerinden başka duvarlardaki lekelerin etkisini de yansıtmaya yöneldi; bu iş için fumaj tekniğini kullandı. 1974'te bazı resimleri UNICEF'in tebrik kartlarında kullanılmak üzere seçildi. Doğançay 1976-77'de İsviçre, İtalya, İspanya ve Portekiz'de geziler yaparak duvarlardaki resimleri inceledi. 1970'lerin sonlarına doğru resimlerindeki renklerin azaldığı, afişlerin yerini de düz bir fon üstünde renkli kâğıtlardan oluşan biçimlerin almaya başladığı görüldü. Kullandığı fon önce kırmızıdan beyaza, daha sonra da siyaha dönüştü. 1980'lerde bu tek renkli fonlara başka renkler de eklenmeye başladı.

1983'te Zürich'te "gölge heykel" adını verdiği ilk uygulamalarını yaptı. Bu heykeller onun hazırladığı maketlere göre Alasuisse şirketi tarafından renkli ve çok dayanıklı bir aluminyum alaşımı kullanılarak çoğaltıldı. Dünyanın en değerli duvar halılarını yapan Fransa'daki Abusson Raymond Picaud Atölyesi 1985'te Doğançay'ın altı resmini kendi koleksiyonuna alarak bunlardan halı dokudu.

Doğançay resim çalışmalarından başka, 1960'ların sonlarından beri fotoğrafla da ilgilenmektedir. Avrupa, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Amerika'da çektiği dia ve siyah-beyaz fotoğraflarla çok büyük belgesel bir koleksiyon oluşturmuştur. Bu koleksiyon ilk kez 1982'de Belçika'da ve Paris'teki Pompidou Merkezi'nde sergilenmiştir. Halen dünyanın çeşitli önemli müze ve galerilerinde sergilenmesi sürmektedir.

Doğanhisar, topraklarının küçük bir bölümü Akdeniz Bölgesi, öbür bölümleri ise İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 428 km² olan Doğanhisar ilçesi kuzeyde Akşehir, kuzeydoğu ve doğuda Ilgın, güneyde Hüyük ilçeleri, batıda da Isparta iliyle çevrilidir.

İlçenin batı ve güneyi dağlık, öteki kesimleri düzlüktür. Batı ve güney kesimini engebelendiren Sultan Dağlarının ilçeye bakan doğu yamaçları çam ve meşe ormanlarıyla kaplıdır. Yüksek kesimlerinde birçok yaylanın yer aldığı ve çok sayıda akarsuyun kaynaklandığı Sultan Dağları, Isparta ile doğal sınırı oluşturur. İlçenin en yüksek noktası Kafa Dağının 2.113 m'ye erişen doruğudur. Çavuşçu (Ilgın) Gölüne dökülen Argıthanı Deresi (eskiden Ali Çayı, Çebişli Deresi) ile Akşehir Gölüne dökülen Adıyan Çayı kaynaklarını ilçe topraklarından alır.

İlçe halkı tarımla uğraşır. Dağlar arasındaki vadilerde meyve ve sebze, düzlük kesimde ise tahıl, baklagiller, haşhaş, şeker pancarı ve soğan yetiştirilir. Küçük çapta hayvancılık yapılır. Orman köylerinde besi hayvancılığı, tavukçuluk ve meyveciliğin geliştirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. İlçe merkezinde geleneksel el sanatı olan testicilik yapılır.

Doğanhisar yöresine İÖ 500'lerde yerleşildiği sanılmaktadır. Roma ve Bizans egemenliklerinden sonra, 12. yüzyılda Anadolu Selçuklularının, 1298'de ise Karamanlıların egemenliğine girdi. Yörenin Osmanlı topraklarına katılma tarihi ise 1473'tür. Yöre 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayeti Merkez sancağına bağlı Akşehir kazasında nahiye olarak yönetiliyordu; 1957'de ilçe yapıldı.

Argıthanı Deresinin iki yakasında kurulmuş olan Doğanhisar kasabası, Cumhuriyet döneminde uzun süre Akşehir ilçesine bağlı bir bucak merkezi olarak kalan küçük ve kırsal görünümlü bir yerleşimdi. Afyonkarahisar-Konya demiryoluna ve Akşehir-Konya karayoluna Argıthanı'ndan ayrılan 18 km'lik bir yolla bağlanan Doğanhisar'ın karayoluyla Konya'ya uzaklığı 103 km'dir.

Doğanhisar Belediyesi 1912'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 34.078; kasaba, 9.478.

Doğankent, Karadeniz Bölgesi'nde, Giresun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Tirebolu'ya bağlı bir bucak olan Doğankent, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmış, daha sonra düzenlenen halkoylaması sonucunda yöre Giresun iline bağlanmıştır.

Doğankent (eskiden Harşit) Belediyesi 1968'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 7.736; kasaba, 3.872.

Doğanşar, Karadeniz Bölgesi'nde, Sivas iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Hafik'e bağlı bir bucak olan Doğanşar, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Doğanşar Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 8.324; kasaba, 4.421.

Doğanşehir, topraklarının yaklaşık yarısı Güneydoğu Anadolu Bölgesi, öbür yarısı ise Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Malatya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.290 km² olan Doğanşehir ilçesi kuzeyde Akçadağ, kuzeydoğuda Yeşilyurt ilçeleri, doğu ve güneyde Adıyaman, batıda ise Kahramanmaraş illeriyle çevrilidir.

Güneydoğu Toroslar'ın bir kolu olan Malatya Dağları ilçenin güney ve doğu kesimlerini engebelendirir. Bu sıra içinde yer alan Bozdağ'da 2.581 m'ye erişen Boztepe ilçenin en yüksek noktasıdır. Nurhak Dağının kuzeydoğu uzantıları da batı kesimini engebelendirir. İlçenin en önemli akarsuları Sultan Suyu ile Sürgü Çayıdır. Sürgü Çayı, Malatya Dağlarından kaynaklanır ve önce batıya, sonra güneye yönelerek Fırat Irmağının kollarından Göksu'ya katılır. Yaz kış suyu bol olan Sürgü Çayı üzerinde sulama amaçlı Sürgü Barajı kurulmuştur. Sürgü Çayının sularından bir bölümü kurulan bir regülatörden geçirilerek Sultan Suyuna akıtılmaktadır. Nurhak Dağlarından kaynaklanan ve bu dağlardan inen akarsularla beslenen Sultan Suyu, kuzey yönünde akarak Doğanşehir ve Malatya ovalarından geçer ve Tohma Çayına katılır. Sultan Suyunun kollarından biri üzerinde de gene sulama amacıyla kurulmuş Polat Barajı vardır. Sultan Suyu vadisinin iki yanında sıralanan irili ufaklı düzlüklerin tümü Doğanşehir Ovası olarak adlandırılır. Ovanın dalgalı bir arazi yapısı vardır. İlçe sınırları içinde yer alan öteki önemli düzlük ise, Sürgü Çayı vadisinin alüvyonlarla dolmasıyla oluşan Sürgü Ovasıdır. Sürgü Barajı'ndan sulanan ovanın toprakları verimlidir.

İlçe ekonomisi tarıma dayanır. Doğanşehir ve Sürgü ovalarında bitkisel üretim, ilçenin dağlık kesimlerinde ise hayvancılık yapılır. Sürgü Barajı'nın sağladığı sulama olanakları, fasulye ve şeker pancarı ekimini öne çıkarmıştır. İlçede ayrıca buğday, patates, soğan, tütün, kayısı, elma yetiştirilir, bağcılık ve arıcılık yapılır. Hayvancılıkta geleneksel yöntemler geçerlidir; daha çok koyun ve kıl keçisi yetiştirilir. Ayrıca Sürgü Çayının kaynaklarından Takaz mesire yerindeki havuzlarda balık üretmeye yönelik çalışmalar sürdürülmektedir.

Tarihte sırasıyla Roma, Bizans, Abbası ve Selçuklu egemenliği altında kalan yöre, Bizans döneminde Zapetra ya da Zibatra olarak adlandırılıyordu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yöreye doğudan getirilen göçmenler yerleştirildi. Bu dönemde küçük bir köy olan Doğanşehir, "Muhacır Köyü" olarak anılıyordu. 1929'da bucak yapıldı ve bir süre Viranşehir olarak adlandırıldı. Daha sonra bugünkü adını aldı ve 1946'da bağlı olduğu Akçadağ ilçesinden ayrılarak, ilçe yapıldı.

Doğanşehir, kırsal özellikleri ağır basan bir yerleşmedir. Malatya'yı Kahramanmaraş ve Gaziantep'e bağlayan karayolunun batısında yer alır. Malatya'nın gene bu merkezlerle bağlantısını sağlayan demiryolu da buradan geçer. Doğanşehir il merkezi Malatya'ya 57 km uzaklıktadır.

Doğanşehir Belediyesi 1946'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 48.196; kent, 11.488.

Doğanyol, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Malatya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Pötürge'ye bağlı bir bucak olan Doğanyol, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Doğanyol Belediyesi 1932'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 11.478; kasaba, 3.723.

Doğanyurt, Karadeniz Bölgesi'nde, Kastamonu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden İnebolu'ya bağlı bir bucak olan Doğanyurt, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.
Nüfus (1990) ilçe, 13.244; kasaba, 802.

doğaüstücülük, olağan dünyanın ötesinde başka bir dünya ya da gerçekliğin var olduğu inancı. Her türlü dinsel öğreti bir açıdan bu inançla ilişkilidir.
Kutsal güçle, ruhlar ve tanrılarla dolu bir evrende yaşayan ilkel insanlarda bir doğa düşüncesinin ya da bütünüyle doğal bir ortamda yaşama bilincinin geliştiği yönünde herhangi bir kanıt yoktur. İlkel insan, aykırı ya da güçlü olan her şeyi kutsal ya da tinsel bir güce bağlar ve yaşadığı dünyayı, mitoslardan örülmüş kutsal varlık alanının oluşturduğu bir paradigma ile anlaşılabilir kılar. Kutsal ile kutsal olmayan, buradaki ile ötedeki arasında bir ayrım ancak daha gelişkin dinlerde oluşur ve ancak bu ayrımın doğmasıyla doğal ile doğaüstü birbirinden ayrılır. Örneğin Eski Yunan'ın ve Çin'in klasik dinsel geleneklerinde böyle bir ayrım yoktur. Hem Eski Yunan'ın Olympos tanrıları, hem de eski Çin'in Tao'su (Yol) bugün doğa sayılan gerçekliğin temelini oluşturur, ama kutsallığa özgü kavramlarla betimlenir.
Buna karşılık, doğal ve doğaüstü arasındaki en köklü bölünme, doğal ve doğaüstü, kutsal ile kutsal olmayan arasında sonul bir örtüşmenin var sayıldığı dinlerde ortaya çıkar. Bu hem Hindistan'daki mistik dinler, hem de Ortadoğu'da ve Batı'da yeni bir kutsal çağın başlangıcını oluşturacak kıyamet inancına dayalı ahiret dinleri için geçerlidir. Budacılık, yaşam ile bireyin geçici dünyası (*samsara*) arasında başından beri bütünsel bir ayrım güder. Budacılıkta birey, acı ve elemin yaşandığı alandır; yaşamın ereği Nirvana ise, *samsara*'dan sonul ve kesin kurtuluş olarak tanımlanır. Ama Budacılık, Hindistan'daki gelişmesi boyunca bir yandan Nirvana ile *samsara* arasındaki ayrımın kapsamını gitgide genişletmiş, bir yandan da adım adım Nirvana ile *samsara*'yı özdeşleştirme noktasına ulaşmıştır. Bazı araştırmacılara göre bu özdeşlik Mahayana (Büyük Taşıyıcı) Budacılığının temelini oluşturur.
Zerdüşt dini, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi belirli bir ahiret öğretisini temel alan dinler kıyamet öncesi ile sonrasını, bu dünya ve Tanrı'nın hükümranlığını köklü bir biçimde ayırır. Dinsel yasalara ağırlık veren Yahudilik ahiret öğretisini bir yana itmişken, Hıristiyanlık Tanrı'nın Krallığı'nın çok yakında olduğu inancına dayalı bir kıyamet beklentisiyle doğdu. İlk Hıristiyanlara göre İsa'nın gelişi, son yargıyı başlatacak ve bu dünyaya son verecekti. Bu inanç, kıyamet sonrasında Tanrı'nın her şeyde ve her şey olacağı, var olan her şeyin yepyeni bir biçime bürünerek Tanrı'nın Krallığı'na dönüşeceği inancıyla iç içe geçmişti. Bu çerçevede dünya, yalnızca dünya ya da doğa olarak görülemezdi; hem doğa hem de tarih aralıksız ve köklü bir dönüşüm süreci içindeydi, bu dönüşümün sonunda bütünüyle yeni bir dünya ortaya çıkacaktı. Yahudilikte de ahiret öğretisi, Kabala (Yahudi mistisizmi) ile mistik bir biçimde yeniden doğdu.
Batı'da laikleşmenin doğal ve doğaüstü arasında yeni ve kapsamlı bir ayrım getirmesi sonucunda, Hıristiyan inancı ve ilahiyatı içsel ve öznel alana çekildi. Ama 20. yüzyılda Batı kültür ve düşüncesinin yerleşik biçimlerinin çözülmesi sonucunda gelişen yeni inanç ve ilahiyat akımları, doğa ile kayra ya da doğal ve doğaüstü arasındaki uçurumu, Hıristiyanlığın geleneksel Tanrı ve dünya öğretilerini yeniden biçimlendirip yorumlayarak aşmayı denediler. Bazı ilahiyatçılar hem dünyanın salt doğallığı, hem de Tanrı'nın salt aşkınlığı düşüncesine de karşı çıktılar. Doğaüstücülük kavramını ve kutsallığı yeniden yorumlamaya çalışan bazı yeni ilahiyat akımları, doğal ve doğaüstü ayrımını belirsizleştirdiler ya da bütünüyle yadsıdılar.

doğrama, mimarlıkta kapı, pencere, panjur, kepenk, yerli dolap gibi öğelerin genel adı. Daha çok kapı ve pencereler için kullanılır. En yaygın malzeme ahşapken, teknolojinin ilerlemesiyle 20. yüzyılda pek çok yapıda (örn. gökdelenler, sanayi yapıları) metal doğrama kullanılmaya başlamıştır. Kasanın metalden, kanadın ahşaptan yapıldığı karışık doğramalar da vardır. Bir süredir sert plastik de doğrama malzemeleri arasına katılmıştır.

Doğramacı, İhsan (d. 1915, Erbil, Irak), Türk hekimi. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) başkanlığı yapmış ve bu görevi sırasında yükseköğretim kurumlarının yeniden düzenlenmesinde en etkili kişi olmuştur.
1938'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. ABD'ye giderek Boston Çocuk Hastanesi'nde ve Washington Üniversitesi'nde çocuk hastalıkları üzerine ihtisas yaptı. 1949'da Ankara Üniversitesi'nde doçent, 1954'te profesör oldu. 1963'te bu üniversitenin rektörlüğüne seçildi. 1967'de, kuruluşunu gerçekleştirdiği Hacettepe Üniversitesi'nin rektörü oldu. 1976-81 arasında Dünya Sağlık Örgütü'nde (WHO) Türkiye'yi temsil etti. 1976'da örgütün başkanlığını, bir süre yürütme kurulu üyeliğini yaptı. Aynı dönemde Paris Üniversitesi'nde pediatri profesörü olarak çalıştı. Pek çok ülkenin pediatri kurumlarının onur üyesi olan Doğramacı 1978'de TÜBİTAK Hizmet Ödülü'yle Dünya Sağlık Örgütü'nün Leon Bernard Ödülü'nü kazandı.
1981'de Fransa'dan Türkiye'ye dönen Doğramacı, Milli Güvenlik Konseyi'nce (MGK) yükseköğretim kurumlarının örgütlenme, yönetim ve öğretim alanlarında yeniden düzenlenmesi çalışmalarını yürütmekle görevlendirildi. Bu alandaki yasal düzenlemelerin yapılmasında etkili rol oynadı. Ocak 1982'de MGK tarafından YÖK başkanlığına atandı. 1986'da dört yıllık süre için bu göreve ikinci kez getirildi. 1988'de YÖK'te yapılan yeni düzenleme sırasında dört yıl için yeniden başkan seçildi. 1992'de süresi dolunca Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yine onu seçmesine karşın Doğramacı istifa etti (13 Temmuz). Doğramacı'nın, çocuk sağlığıyla ilgili *Annenin Kitabı* (1952), *Prematüre Çocuk* (1954), *Porphyria in Childhood* (1964; Çocukta Porfirya), *Care of Mother and Child* (1967; Ana ve Çocuk Sağlığı), *Pediatrics* (1969; Çocuk Bakımı) adlı yapıtlarının yanı sıra, peridiatri ve tıp eğitimiyle ilgili makaleleri yayımlanmıştır.

doğru akım, yön değiştirmeyen elektrik akımı. Doğru akım, pillerden, yakıt pillerinden, doğrultuculardan ve komütatörlü elektrik üreteçlerinden elde edilebilir. Özellikle sanayide ve ticarette gerekli olan yüksek gerilimli elektrik akımının uzak mesafelere doğru akımla iletimi ekonomik olmadığından, 1880'lerin sonlarında doğru akımın yerini alternatif akım aldı. Ama 1960'lardan başlayarak geliştirilen yeni tekniklerle, doğru akımın çok uzak mesafelere daha düşük maliyetlerle iletilebilmesi olanaklı duruma gelmiştir. Yine de, son dağıtım aşamasında doğru akımın alternatif akıma çevrilmesi gerekmektedir. Elektrikli kaplama gibi çeşitli uygulamalarda özellikle doğru akımın kullanılması gerekmektedir. *Ayrıca bak.* alternatif akım; elektrik akımı.

Doğru Yol Partisi (DYP), 12 Eylül'den sonra kapatılan Adalet Partisi'nin (AP) siyasal mirasçısı olarak kurulan merkez sağ eğilimli siyasal parti.
Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) siyasal partilerin yeniden kurulmasına izin vermesinden kısa bir süre sonra kurulan Büyük Türkiye Partisi (BTP), AP'nin kapatılmasıyla doğan siyasal boşluğu doldurmayı amaçlamıştı. BTP, eski bir siyasal partinin devamı olduğu gerekçesiyle 31 Mayıs 1983'te MGK tarafından kapatılınca, bu kez aynı amaçla DYP kuruldu (23 Haziran 1983). Genel başkanlığına Ahmet Nusret Tuna'nın getirildiği DYP, Siyasi Partiler Kanunu'nun geçici maddelerinde öngörülen örgütlenme barajını aştı. Ama kurucu üyelerinin MGK tarafından birkaç kez veto edilmesi nedeniyle 24 Ağustos 1983'ten önce 30 kurucu üyeyi tamamlayamadı ve 1983 genel seçimlerine katılamadı. Bu arada Ahmet Nusret Tuna'nın da veto edilmesi üzerine genel başkanlığa Yıldırım Avcı getirildi.
Cumhuriyet Başsavcılığı'nın 12 Nisan 1984'te DYP'nin AP ve BTP'nin devamı olduğu, Siyasi Partiler Kanunu'na aykırı etkinliklerde bulunduğu gerekçesiyle kapatılması için Anayasa Mahkemesi'nde açtığı dava 28 Eylül'de reddedildi. DYP'nin 14 Mayıs 1985'te toplanan I. Büyük Kongresinde partinin genel başkanlığına AP'nin eski İstanbul il başkanı Hüsamettin Cindoruk seçildi. Mehmet Gölhan, Mehmet Dülger, Mustafa Derin, İsmail Heral ve Baki Tuğ genel başkan yardımcılıklarına, Gökberk Ergenekon da genel sekreterliğe getirildi. Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin feshinden sonra bazı milletvekillerinin partiye katılmasıyla Mayıs 1985'te meclis grubu oluşturuldu. 28 Eylül 1986'da yapılan ara seçimlerde DYP yüzde 23,5 oranında oy alarak ikinci parti oldu ve dört milletvekili çıkardı. 6 Eylül 1987'deki halkoylaması sonucunda siyaset yasağı kalkan Süleyman Demirel 24 Eylül 1987'de genel başkanlığa seçildi. DYP 29 Kasım 1987 genel seçimlerinde oyların yüzde 19,14'ünü alarak 59 milletvekili çıkardı. 1991'de erken seçim kararı alınınca DYP, genel başkanı Demirel öncülüğünde yoğun bir propaganda kampanyası başlattı. 20 Ekim 1991 seçimlerinde oyların yüzde 27'sini alan DYP 178 milletvekili çıkararak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde birinci parti durumuna geldi. Genel başkan Demirel başkanlığında Sosyaldemokrat Halkçı Parti'yle bir koalisyon hükümeti kuruldu.

doğrudan basma *bak.* boyalı basma

doğrudan doğruya iflas, alacaklının yasada belirtilen durumlarda iflas takibi yapıp ödeme emri göndertmesine gerek kalmadan borçlunun iflasını istemesi. İcra dairesinde bir iflas takibi yapılmadığından takipsiz iflas yolu da denen doğrudan doğruya iflası gerektiren nedenler şunlardır: Borçlunun ikametgâhının belli olmaması, yükümlülüklerinden kurtulmak amacıyla kaçması, alacaklılarının haklarını ihlal eden hileli işlemlerde bulunması ya da bunlara teşebbüs etmesi, haciz yoluyla yapılan takip sırasında mallarını saklaması, ödemelerini tatil etmesi, konkordato teklifinin onaylanmaması ya da konkordato süresinin kaldırılması ya da konkordatonun tümüyle feshedilmiş olması, ilama bağlı alacağın icra emriyle istendiği

halde ödenmemesi, kolektif ortaklığa tebliğ edilen icra emrine karşın borcun ödenmemesi, sermaye ortaklıklarının pasifinin aktifinden daha fazla olması. Alacaklının istemiyle doğrudan doğruya iflasta basit yargılama usulü uygulanır.

Borçlarını ödemekten aciz gerçek ya da tüzel bir kişi de kendi iflasını isteyebilir. Bu durumda gerçek kişilerin medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olması gerekir. Borçlunun acz içinde bulunduğunu belirterek iflasını istemesi kural olarak kendi seçimine bırakılmıştır. Ama alacaklıların borçluya karşı yaptıkları haciz yoluyla takipte konan haciz, borçlunun yarı varlığını kapsar ve kalan miktar vadesi gelmiş ya da bir yıl içinde gelecek öteki borçlarını ödemeye yetmezse, borçlu aczini belirterek iflasını istemek zorundadır (İcra-İflas Kanunu m. 178/II); istemez ve bir yıl içinde iflas ederse, taksiratlı müflis sayılır ve cezalandırılır.

Doğrudan Eylem, Fransızca ACTION DIRECTE. Fransa'da 1979'da ortaya çıkan ve çeşitli eski aşırı gruplardan üyeleri barındırdığı sanılan gizli terörist grup. Bazı kaynaklarda İtalyan Kızıl Tugaylar ve Alman Kızıl Ordu Fraksiyonu gibi daha eski terörist örgütlere benzetilen Doğrudan Eylem'in ideolojik çizgisi konusunda komünist, anarşist ve Maocu gibi değişik belirlemeler vardır. Görüşlerine ilişkin bir başka belirleme Üçüncü Dünya'nın isteklerine güçlü bir destek vermesidir. Örgütün kurucuları arasında Jean-Marc Rouillan, Nathalie Menigon, Régis Schleicher ve André Oliver'nin yer aldığı sanılmaktadır. Polisçe 1986-87 yıllarında yakalanan 20 örgüt militanından dördü bu kişilerdi. Söz konusu gruptan 18 kişi 1988'de yıkıcılık amacıyla gizli örgüt kurma suçundan çeşitli cezalara çarptırıldı.

Fransız hükümetince 1982'den beri resmen yasadışı sayılan Doğrudan Eylem, işveren örgütü büroları ve fabrikalar gibi çeşitli "kapitalist" hedeflere, ayrıca polis karakolu, mahkeme ve askeri bina gibi çeşitli kamu hedeflerine bombalı ya da silahlı saldırılar düzenleyerek adını duyurdu. Terör estirmeye yönelik 80'den fazla bombalama eyleminin dışında Renault otomobil şirketinin yönetim kurulu başkanı Georges Besse (1986) ve Fransa Savunma Bakanlığı üst düzey görevlilerinden René Audran gibi kamuoyunda tanınan çeşitli kişileri öldürdü. Bir Yahudi lokantasına makineli tüfek ve el bombasıyla baskın düzenleme gibi Yahudi karşıtı bir dizi eyleme de girişti.

Doğruer, Mustafa (d. 1958, Ankara), karikatürcü. 1970 kuşağının en etkili çizerlerindendir.

İlk ve orta öğrenimini Ankara'da yaptı. Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nü bitirdi (1982). Öğrencilik yıllarında grafikçi olarak çalışırken, bir yandan da karikatürler çizdi. İlk karikatürünü *Çağdaş Mizah* dergisinde yayımladı. Daha sonra *Özgür İnsan*, *Gırgır*, *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Gümgüm* gibi dergi ve gazetelerde çizdi. 1978'de Nasreddin Hoca Uluslararası Karikatür Yarışması'nda başarı ödülü kazandı.

Toplumsal ve siyasal içerikli karikatürler çizen Doğruer'in ayrıntıdan uzak, yalın bir çizgi dili vardır. Karikatürlerinde Turhan Selçuk'un etkisi görülmekle birlikte, Selçuk'un geometrik ve keskin çizgileri Doğruer'de yerini daha yumuşak çizgilere bırakır. Doğruer, Tonguç Yaşar ve Tan Oral'ın çizgilerinden de etkilenmiştir. *Çocuk Karikatürleri* (1979); *Tüysiklet* (1979; S. Macan, A. Kanbir, Ü. Kartoğlu, E. Polat ile birlikte) adlı albümleri vardır.

Doğrul, Ömer Rıza (d. 1893, Kahire - ö. 13 Mart 1952, İstanbul), İslam ve dinler tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınan Türk gazeteci ve yazar.

Kahire'de el-Ezher Medresesi'nde öğrenim gördü. Genç yaşta İstanbul'a gelerek yazarlığa ve gazetecilige başladı. II. Meşrutiyet döneminde, İslamcılık akımını savunan yazılar yazdı. Cumhuriyet'ten sonra *Tasvir-i Efkâr*, *İkdam*, *Akşam*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gibi gazetelerde Türk ve Arap edebiyatları, dinler tarihi, İslam dini üzerine makaleler, siyasi yazılar yayımladı. İstanbul Radyosu için haber bültenleri hazırladı. 1950'de Demokrat Parti'den Konya milletvekili seçildi. Şubat 1951'de Karaçi'de toplanan Dünya İslam Konferansı'na katılan Türk heyetine başkanlık etti. *Tanrı Buyruğu* (1934) adlı Kuran çevirisi ile bir bölümünü Şibli Numani ve Süleyman Nüdvi'nin yapıtlarından çevirerek hazırladığı *İslam Tarihi (Asr-ı Saadet - Sadr-ı İslam)* (1928-35, 10 cilt) en önemli yapıtları arasındadır. Ayrıca, *Yeryüzündeki Dinlerin Tarihi* (1938), *İslam'ın Özü ve Kuran'ın Ruhu* (1946), *İslam'ın Geliştirdiği Tasavvuf* (1948), *Ana Davalarımız, Ana Prensiplerimiz* (1949) adlı kitapları vardır.

doğrultu, jeolojide kırık (fay), katman ya da başka bir düzlemsel yapı ile yatay bir düzlem arasındaki kesişim çizgisinin yönü. Doğrultu, kırık, katman, çatlak ve kıvrım gibi doğrusal yapıların konumlarını belirtir. Gidiş ise, düzlemsel yapının yeryüzeyi ile yaptığı kesişim çizgisinin yönüdür; yeryüzeyi ile yatay düzlem birbirine paralelse, gidiş ile doğrultu aynıdır. Düzlemsel yapı ile yatay düzlem arasındaki açıya eğim denir ve yapının doğrultusuna dik bir düşey düzlemde ölçülür. Yatay düzlem ile yapının en uzun çizgisi ya da ekseni arasındaki açıya ise dalım denir. Dalım, bir kıvrımın ekseni boyunca, eğim ise kanatları boyunca ölçülür. Yapının ekseni ile bu ekseni içeren düzlemin doğrultusu arasındaki açıya yatım denir.

doğrultu alanı, birinci dereceden bir diferansiyel denklemin çözümlerinin, denklemi çözmeye gerek kalmaksızın grafik gösterimi. $y' = f(x,y)$ denklemi, y' doğrultusunu verir ve buna bağlı olarak her (x,y) noktasının o noktadan geçen herhangi bir çözüm

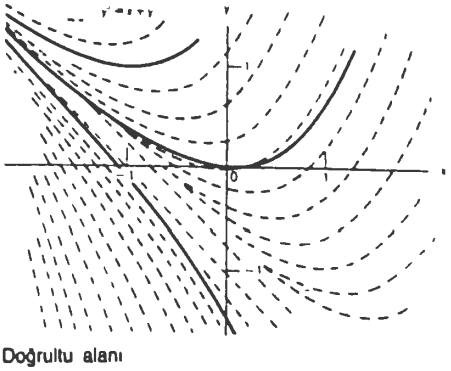

Doğrultu alanı

eğrisini sağlaması gerekir. Doğrultu alanı, çeşitli noktalardan geçen ve belirli bir diferansiyel denklemi (*bak.* çizim) o noktada sağlayan eğime sahip küçük doğru parçaları topluluğu olarak tanımlanır. Gerçek eğriler kümesinin (diferansiyel denklemin çözümleri) her noktadaki doğrultusu, doğrultu alanının o noktadaki doğru parçasının doğrultusuyla uyumlu olmalıdır. Bu yöntem, denklemlerin çözümünün zor ya da karmaşık fonksiyonlar olduğu durumlarda, çözüme ilişkin yaklaşık bir düşünce vermesi açısından önemlidir. Üzerindeki doğrultu alanı parçalarının eğiminin sabit olduğu doğrulara ya da eğrilere eşeğimli eğri (izoklin) denir ve bunları belirlemek, doğrultu alanının çiziminde önem taşır. Örneğin $y' = x + y$ denkleminde, $k = x + y$ ya da $y = -x + k$ olduğu zaman eğim k sabit değerini alacak ve buna göre eşeğimli eğrilerin eğimi -1 olan doğrular olacaktır. Bu doğruların hafifçe çizilmesi doğrultu alanının oluşturulmasına yardımcı olur. Bu durumda gerçek çözümler kümesi, her a sabiti için $y = ae^x - x - 1$ biçimindedir.

doğrultucu, REDRESÖR olarak da bilinir, alternatif akımı doğru akıma çeviren aygıt. Doğrultucular, elektron tüpü (vakumlu ya da gazlı tüp), titreştirici (vibratör), yarıiletken ya da mekanik aygıt biçiminde olabilir. Doğru akım, radyo ve televizyon alıcıları ve bazı takım tezgâhları gibi çeşitli aygıtların çalıştırılması için gereklidir.

Alternatif akımın yalnızca bir kutupsallığından yararlanarak darbeli bir doğru akım üretilirse, bu işleme yarım dalga doğrultma denir. Her iki kutupsallık kullanılarak sürekli bir darbe katarının elde edilmesine yönelik süreç ise tam dalga doğrultma olarak tanımlanır.

doğrultucu kas, dirsek, diz ve bilek eklemlerinde ya da omurgada olduğu gibi, bir eklemi oluşturan kemikler arasındaki açıyı genişleten kas. Bükülmüş durumdaki kol ve bacağın düz konuma gelmesini sağlayan, el ve ayak bileklerini doğrultan, parmakları açan ve birbirinden uzaklaştıran kaslar bu türdendir. *Karş.* bükücü kas.

El bileğinin dış yandaki kısa ve uzun doğrultucu kasları ile iç yandaki doğrultucu kası, üstkol kemiğinde başlayıp altkol boyunca ilerleyerek el sırtındaki tarak kemiklerine yapışır ve bileği doğrultur. Üstkol kemiğinden çıkıp, bütün parmakların bağlı olduğu ortak kirişe ulaşan parmak doğrultucu kası da parmakların açılmasını sağlar; ayakta ise, altbacağın üst ve alt bölümlerinden çıkıp ayağın uzun kirişlerine bağlanan uzun ve kısa doğrultucu kaslar ayak parmaklarını denetler.

doğruluk değeri, mantıkta, bir önermenin doğruluğu (*D* ya da 1) ya da yanlışlığı (*Y* ya da 0). Ayrıklık ("ya da", simgesi $\vee$) ve değilleme (simgesi $\sim$) gibi mantıksal eklemler doğruluk fonksiyonları olarak nitelenir. Çünkü bir bileşik önermenin doğruluk değeri, bileşenlerinin doğruluk değerlerinin fonksiyonudur.

Bir bileşik önermenin doğruluk değeri, doğruluk çizelgesi olarak adlandırılan bir tabloyla sınanabilir. Çizelgenin her bir sırası, bileşik önermenin bileşenleri için doğruluk değerlerinin olanaklı kombinasyonlarını gösterir ve sıraların sayısı bileşenlerin olanaklı kombinasyonlarınca belirlenir. Örneğin, bileşik önerme iki bileşenden oluşuyorsa çizelge dört sıradan oluşur. Dört eklemin mantıksal özellikleri şu doğruluk çizelgeleriyle gösterilebilir:

Ve

p	q	$p \cdot q$
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	Y
Y	Y	Y

Ya da

p	q	$p \vee q$
D	D	D
D	Y	D
Y	D	D
Y	Y	Y

İse

p	q	$p \supset q$
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	D
Y	Y	D

Değil

p	$\sim p$
D	Y
Y	D

Bu çizelgelerde " " "ve" anlamına, "⊃" "ise" anlamına gelir. Örneğin "ya da" çizelgesinde ikinci satır şoyle okunur, "Eğer p doğru ve q yanlış ise, $p \vee q$ doğrudur". Birden çok doğruluk fonksiyonu içeren daha karmaşık doğruluk çizelgeleri bilgisayar aracılığıyla kurulabilir. Uç doğruluk değeri (orn. doğru, yanlış ve belirsiz) ya da elektronik anahtarlama devrelerinde olduğu gibi daha da çok doğruluk değeri kullanan soyut mantık sistemleri de kurulmuştur.

doğrusal cebir, LİNEER CEBİR olarak da bilinir, doğrusal denklemlerin(*) çözümünü konu alan cebir dalı. *Ayrıca bak.* cebir.

doğrusal denklem, birinci dereceden bir çokterimlinin (sabit bir katsayı ile birinci kuvvetten bir değişkenin çarpımından oluşan terimlerin toplamı) sıfıra eşit olduğu durum. n sayıda değişkeni bulunan bir doğrusal denklem $a_0 + a_1x_1 + \ldots + a_nx_n = 0$ biçiminde ifade edilir; burada $x_1, \ldots, x_n$ değişkenleri, $a_0, \ldots, a_n$ ise sabit katsayıları gösterir. Birden fazla değişkenin olması durumunda, denklem kısmen doğrusaldır. Buna gore, $x + y = 3$ denklemi hem x'te, hem de y'de doğrusaldır; buna karşılık $x + y^2 = 0$ denklemi yalnızca x'te doğrusaldır. İki değişkenli ve bunların her ikisinde de doğrusal olan bir denklem sistemi, kartezyen koordinatlarda bir doğruyu gösterir; sabit terimlerin olmaması durumunda bu doğru sıfır noktasından geçer.

Çözümleri ortak bir denklemler kümesine eşanlı denklemler sistemi denir. Örneğin,

$$2x - y = 1$$
$$x + 2y = 8$$

denklemler sisteminde, $x = 2$, $y = 3$ değerleri her iki denklemi de sağlar. (2,3) noktası ise, denklemlerle tanımlanan doğruların kesişim noktasıdır. *Ayrıca bak.* Cramer yontemi.

Doğrusal diferansiyel denklemler, bağımlı değişkenlerine ve bunların türevlerine bağlı olarak birinci derecedendır. Örneğin $dy/dx + Py = Q$ diferansiyel denkleminde P ve Q, birer sabit sayı ya da bağımsız değişken x'in fonksiyonları olabilir, ama bağımlı değişken y'yi içermez.

doğrusal elektrik motoru, doğrusal bir hat uzerinde elektriksel çekiş gücu sağlayan motor. Klasik elektrik motorlarında hareket yorungesi daireseldir. Doğrusal elektrik motorlarından ozellikle hızlı kara taşımacılığı gibi uygulamalarda yararlanılır. Ray üstunde hareket eden taşıtlar için geliştirilen donanımlarda yol yatağına sürekli bir sabit iletken yerleştirilir ve aracın merkezinde tekerleklerin arasına, iletkeni arasına alacak biçimde çıftlı bir stator asılır. Elektrik enerjisi ya taşıtta uretilir ya da yola paralel bir havai hattan alınır. Alınan bu enerji, çıftlı statore aktarılarak doğrusal yonde çekiş sağlanır.

Doğrusal motorlar, kayışlı taşıyıcı, dokuma tezgâhı gibi doğrusal harekete gerek duyulan donanımlarda kullanılır. Doğrusal motor turu olan elektromagnetik pompalarda, katı iletkenler yerine, sıvı metal gibi akışkan iletkenlerden yararlanılır. İletken akışkan uzerindeki kuvvet, pompalama gücu uretir.

doğrusal programlama, LİNEER PROGRAMLAMA olarak da bilinir, iş planlaması, sanayi muhendisliği ve kımı zaman da sosyal ve fiziksel bilimlere ilişkin nicel kararların alınmasında yol gosterici işlev goren matematiksel modelleme tekniği. Yakın tarihlerde geliştirilmiş olmasına karşın, uygulamalı matematiğin onemli bir bolumu durumuna gelmiştir.

Ilk kez 1930'ların sonlarında Leonid Kantoroviç uretim programlamasında, Wassily Leontief ise ekonomi alanında doğrusal programlama yontemini uygulamaya koydular, ama bu çalışmaları uzun yıllar onemsenmedi. II. Dünya Savaşı sırasında, piyasada çok zor bulunan ve bu nedenle de fiyatları hızla yukselen bazı malların, taşınması, karneye bağlanması ve dağıtılması işlemlerinde buyuk ölçude doğrusal programlamadan yararlanıldı. 1947'de G. Dantzig'in doğrusal programlama problemlerinin çozumunu basitleştiren simpleks yontemini geliştirmesiyle de, bu yontem hızla yaygınlaştı. Bir doğrusal programlama problemi-nin çozumu,

$$f = c_1x_1 + \ldots + c_nx_n$$

biçimindeki bir doğrusal ifadenin (nesnel fonksiyon),

$$a_{11}x_1 + \ldots + a_{m1}x_m \leq b_1$$
$$a_{1n}x_1 + \ldots + a_{mn}x_m \leq b_n$$
$$x_i \geq 0$$

eşitsizlikleriyle belirlenen kısıtlayıcılar kumesine bağlı optimum (problemine gore en buyuk ya da en küçuk) degerini bulmaya yoneliktir. Buradaki a'lar, b'ler ve c'ler, programın kapasite, gereksinim, maliyet, kâr gibi zorunluluklarını ve kısıtlayıcılarını belirleyen sabitleridir. Bu yontemin uygulanmasındaki temel varsayım, arz ve talep arasındaki çeşitli ilişkilerin doğrusal olduğudur. Bu ise x_i'lerin hiçbirinin kuvvetinin 1'den buyuk olamayacağı anlamına gelir. Eşitsizliklerin sayısı ile değişkenlerin sayısı, problemin karmaşıklığına bağlıdır. Çozumu bulmak için, doğrusal eşitsizlikler sisteminin (yani, x_i değişkenlerinin tüm eşitsizlikleri eşanlı olarak sağlayan n sayıdaki değerleri kumesinin) bulunması gerekir. Bulunan x_i degerlerinin f'i tanımlayan denklemde yerine konulmasıyla, nesnel fonksiyon elde edilir. Gerçekliğin tam bir tasarımını yapmaya yonelik bir doğrusal programlamada, çok sayıda denklem ve değişken bulunduğundan, çozum işlemi bilgisayarlarla bile uzun sürede yapılabilmektedir.

Doğu, Yaşar (d. 1915, Kavak, Samsun - ö. 8 Ocak 1961, Ankara), Turk gureşçi ve antrenor. Olimpiyat, Dunya, Avrupa ve Balkan şampiyonlukları kazanmıştır.

Doğu
Yaşar Doğu

Samsun'un Kavak ilçesine bağlı Karlı koyunde doğan Yaşar Doğu, gureşe 15 yaşında karakucakla başladı. 1936'da, Ankara'daki Güneşspor Kulubu'nde Faik Hoca'nın yonetiminde minder gureşine geçti ve 1939'da milli takıma seçildi. 25 Nisan 1939'da Oslo'da yapılan Avrupa Şampiyonası'nda ilk kez milli oldu. Spor yaşamındaki ilk ve son yenilgisini bu şampiyonada Estonyalı Toots'a karşı aldı ve grekoromen stilde 66 kilo ikincisi oldu. 1940'ta ise serbest stilde bütün rakiplerini tuşla yenerek Balkan şampiyonluğunu elde etti. 1946'da Stockholm'de serbest ve 1947'de Prag'da grekoromen stilde 73 kilo Avrupa şampiyonluklarını kazandı. 1948'de Londra Olimpiyat Oyunları'nda serbest stilde 73 kilo birincisi oldu. 1949'da gene serbest stilde 79 kilo Avrupa, 1951'de ise 87 kilo Dünya şampiyonu oldu. 1948 Olimpiyat Oyunları'ndan sonra ev armağan edilen gureşçilerin profesyonel ilan edilmesi üzerine, 1952 Olimpiyat Oyunları'na katılamadı. Millî formayı 47 kez giydi ve galip geldiği 46 gureşin 33'ünde tuş yaptı. Gureşi 1951'de bıraktıktan sonra milli takım antrenorlüğüne getirildi. Birçok şampiyon gureşçi yetiştirdi. 8 Ocak 1961'de geçirdiği bir kalp krizi sonucunda oldu. Dünya minderlerinde elde ettiği sonuçlar ve ustun tekniğiyle gelmiş geçmiş en iyi gureşçiler arasında yer alır.

Doğu Afrika, Afrika kıtasının doğusunda, eskiden İngiliz Doğu Afrikası'nı oluşturan bugunku Cibuti, Eritre, Etiyopya, Kenya, Somali, Tanzanya ve Uganda'yı içine alan bölge. Eskiden Portekiz Doğu Afrikası olan Mozambik, genellikle Güney Afrika içinde sınıflandırılır. Alman Doğu Afrikası'nın I. Dünya Savaşı'ndan sonra bolunmesi uzerine Ruanda-Urundi adıyla Belçika yonetimine bağlanan bugunku Ruanda ve Burundi ise Orta Afrika içinde ele alınır.

Doğu Afrika'yı oluşturan altı ulkenin toplam yuzolçumu 3.653.000 km²'dir. Bu alan jeomorfolojik bakımdan birkaç geniş bolgeye ayrılır. En kuzey kesimi Etiyopya Platosu içinde yer alır; bu kesimin güneydoğusunda bulunan Afar Çokuntusunun yer yer deniz duzeyinin altına inen ovaları Doğu Afrika Rift Sisteminin bir bolumunu oluşturur. Bu sistem güneyde Mozambik'e kadar yuzey şekillerini belirler. Anakaranın Umman Denizine uzanan buyuk çıkıntısı Afrika Boynuzu'nun uzerinde, alçak kıyı ovalarının egemen olduğu Cibuti ve Somali yer alır. Güneydeki butun kıyı ovalarının gerisinde Masai Stepi ile Nyasaland Platosu yukselir, yalnızca Somali'de oldukça geniş bir duzlük olan Benadir Ovası uzanır.

Bu bolgede yuzyıllar boyunca Afrika, Asya ve Avrupa kokenli çok değişik insan grupları bir araya gelmiştir. İnsangillere (*Hominidae*) ait ilk kalıntılar da Doğu Afrika'da bulunmuştur. Kalıntıların ortaya çıkarıldığı unlu arkeolojik alanlar, 3-4 milyon yıl once yaşamış ilk insangillerden günumuz insanına uzanan evrimin bir olasılıkla burada gerçekleştiğini duşundurmektedir. Daha yakın donemlere tarihlenen alanlarda ise Paleolitik, Neolitik, Tunç ve Demir Çağı insanlarının kulturel evrimiyle ilgili aşamalarına ozgu kalıntılara rastlanmıştır. Doğu Afrika'daki bugunku dil ailelerinden çoğunu oluşturan toplulukların bolgeye gelişi 4 bin yıldan uzun suren karmaşık bir sureç boyunca gerçekleşmiş. 20. yuzyılda komşu kıtalardan gelenlerin yol açtığı dallanmalar daha da karmaşık bir yapının doğmasına yol açmıştır.

Doğu Afrika dağları, Afrika'da, yapısal bakımdan Doğu Afrika Rift Sistemiyle bağlantılı dağlık bolge.

Kuzeyde Kızıldeniz'den guneyde Zambezi Irmağına kadar uzanan bolge Etiyopya, Kenya, Uganda, Zaire, Ruanda, Burundi

Tanzanya, Zambia, Malavi, Mozambik ve Zimbabve platolarında yükselen kesintisiz sıradağlar ile tek tek dorukları içine alır. 4.800 m'nin üzerine çıkan en yüksek doruklar, Ekvator'a yakınlıklarına karşın hep karla kaplıdır. Afrika'nın en yüksek dağı Kilimanjaro, Tanzanya'nın Kenya'yla olan kuzey sınırı yakınında 5.895 m'ye ulaşır. Doğu Afrika dağları arasındaki öteki önemli kütleler şunlardır: Kenya Dağı, Aberdare Dağları, Mau Kayalıkları, Elgon Dağı, Meru Dağı, Ruwenzori Sıradağları ve Virunga Dağları. Ruwenzori Sıradağları dışında bunların tümü volkanik kökenlidir. Platolar, rift vadilerinin omuzlarının kesikli biçimde kabarmasıyla oluşmuş, yeryüzeyindeki çatlaklardan fışkıran lavların bu platolar üzerinde birikmesiyle de örneğin Ruwenzori Sıradağlarında görüldüğü gibi yükseltiler ortaya çıkmıştır.

Nil ve Kongo ırmaklarının havzaları arasında kalan Virunga Dağları, Doğu Afrika'da kıta ölçeğinde bir su bölümü çizgisi oluşturan tek dağ sırasıdır. Bölgedeki toprak yapısı, en yakın tarihlerdeki volkanik etkinliklerin ürünü olan bozulmamış kayaçlardan, çok uzun süredir dış etkilere açık yüzeylerdeki verimli topraklara kadar geniş bir çeşitlilik gösterir. Kuru bir iklimin egemen olduğu bu bölgede dağlar bol yağış düşen alanlar olarak dikkati çeker. Ama yaklaşık 3.000 m düzeyindeki bir bulut tavanının üzerinde yağışlar azalır. Yükseklikle birlikte bitki örtüsü de değişir. Örneğin Kenya Dağında, dağ çevresindeki savan örtüsünü sırasıyla ekili araziler, dağ ormanları, süpürgeotlarıyla kaplı alanlar, en yükseklerde de Alp tipi dağ bitkileri izler.

Dağ ormanlarında görülen başlıca hayvan türleri fil, gergedan, manda, antilop ve çalı domuzu ile çeşitli maymun ve damanlardır. Pars ve antilop daha çok bozkırlar ile Alp tipi bitki bölgelerinde görülür. Yerleşimler genellikle yamaçlarla, en çok 2.000 m yükseklikle sınırlıdır. Başta bakır olmak üzere madenler ve hidroelektrik enerji elde edilen akarsular ile ormanlar bölgenin başlıca ekonomik kaynaklarıdır. Meru Dağının tümünü içine alan Meru Ulusal Parkı ile Muhavura ve Mgahinga (Gahinga) dağlarının kuzey yamaçlarında yer alan Goril Koruma Bölgesi gibi birkaç parkın bulunduğu dağlar bölgeye çok sayıda turist çeker.

Doğu Afrika gölleri, Doğu Afrika Rift Vadisindeki göller grubu. Bu göller Etiyopya, Kenya, Uganda, Zaire, Ruanda, Burundı, Tanzanya, Zambia, Malavi, Mozambik ve Zimbabve topraklarına dağılmış durumdadır. En büyükleri Victoria, Tanganika, Nyasa, Turkana (Rudolf), Albert (Mobutu Sese Seko), Rukwa, Kivu ve Edward (İdi Amin Dada) gölleridir. Bunların en büyüğü Victoria Gölü (68.423 km²), en küçüğü de Edward Gölüdür (2.200 km²). Deniz düzeyinden en yüksekteki göl Naivasha (1.854 m), deniz düzeyine en yakın olan da Turkana Gölüdür (375 m). Bu yörede bazı güzel krater gölü örneklerine de rastlanır. Kenya Dağında ve Ruwenzori Sıradağlarında küçük buzul gölleri vardır. Bu göllerin her biri bir dağ buzulunun aşındırmasıyla açılmış bir çukur taban ya da buzyalağı üstünde yer alır.

Doğu Afrika göllerinin çoğunun, içinde yer aldıkları coğrafi yapının oluşmasından sonra ortaya çıktığı sanılmaktadır. Bazı göllerde volkanik etkinlikler, akaçlamayı engellemiş, kıyı çizgisinin biçimlenmesinde kısmen rol oynamıştır. Göl düzeyinden yukarıda bulunan kumsallar, Pleyistosen Bölümdeki (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) yağmur dönemlerinde bu göllerin sularının bugünkünden daha yüksekte olduğunun ve daha geniş bir alana yayıldığının işaretidir. Fosil buluntular da Edward ve George göllerinin, kıyıları çevresindeki yoğun volkanik etkinlikler sırasında tümüyle sterilize olduğunu göstermektedir.

İç kesimlerde deniz düzeyinden 600 m ve daha az yüksekteki çukurları dolduran göllerin çevresinde, sıcak ve kuru iklimin etkisiyle hızlı bir buharlaşma vardır. Öte yandan rift sisteminin daha yüksek bölümlerindeki iklim koşulları, kanatlardaki plato iklimine yakındır. Bütün büyük göllerde her an tehlikeli bir fırtına kopması olasılığı vardır. Yağış miktarıyla göl düzeylerinin değişmesi arasında önemli bir bağıntı görülmektedir. Göl düzeylerindeki uzun dönemli iniş çıkışları etkileyen başka etmenler de vardır. Bunlardan biri, bataklık oluşumuyla beslenen millerin zaman zaman göl sularının dışarı kaçış yollarını tıkamasıdır.

Göllerin büyük çoğunluğunda bol miktarda ve çeşitli türlerde balık yaşar. Ama yapay üretim girişimleri sonucunda bazı balıkların doğal yaşam çevresi büyük oranda bozulmuştur. Göllerin çevresinde ulusal parklar ve hayvan koruma alanları oluşturularak av hayvanlarının sayısında artış sağlanmıştır. Bölgenin bitki örtüsü her gölün konumuna uygun olarak, yarı çöl bitkilerinden yaprak dökmeyen ağaçlı kapalı ormanlara kadar uzanan bir çeşitlilik gösterir. Bu iki uç arasında çalılık ve ağaçlıklar, otlaklar, savanlar ve açık ormanlar vardır. Doğu Afrika göllerinde, hidroelektrik enerjinin yanı sıra balıkçılık da başlıca ekonomik kaynaklardan biridir. Yolları çok kötü olan Turkana Gölü dışında büyük göllerin tümüne karadan ve havadan kolaylıkla ulaşılabilir.

Doğu Afrika Rift Vadisi, AFRİKA-ARABİSTAN RİFT VADİSİ BÜYÜK RİFT VADİSİ ya da RİFT VADİSİ olarak da bilinir, Güneybatı Asya'da Ürdün'den Afrika'da Mozambik'e kadar uzanan rift sisteminin en büyük bölümü. Toplam uzunluğu 6.400 km, ortalama genişliği 48-64 km arasındadır. Kuzeyinde Şeria Irmağı, Lût Gölü ve Akabe Körfezi yer alır. Kızıldeniz boyunca güneye ilerler ve Eritre ve Etiyopya'daki Danakil Çöküntüsünü izleyerek Kenya'daki Turkana, Naivasha ve Magadi göllerine ulaşır. Tanzanya'da doğuya bakan kenarı epeyce aşınmış olduğundan, vadi olma niteliğini az çok yitirirse de, daha sonra gene belirgin bir hal alır ve Shire Vadisinden geçerek Mozambik'in Hint Okyanusu kıyısındaki Beira kenti yakınında sona erer. Vadinin batı kolu Nyasa Gölünün kuzey ucundan başlayarak Rukwa, Tanganika (dünyanın en derin ikinci gölü, 1.435 m), Kivu, Edward (İdi Amin Dada) ve Albert (Mobutu Sese Seko) göllerini kapsayan geniş bir yay çizer. Rift sisteminde yer alan göllerin çoğu çok derindir ve fiyortları andırır. Göllerin bazısının tabanı deniz düzeyinin oldukça altındadır.

İki yanındaki platolar vadiye doğru yaklaştıkça yükselir. Kenarda bunların vadi tabanından yüksekliği 600-900 m arasındadır. Gikuyu ve Mau kayalıkları gibi bazı yerlerde bu yükseklik 2.700 m'yi bulur. Doğu Afrika Rift Vadisinin Pliyosen (y. 7-2,5 milyon yıl önce) ile Pleyistosen (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) bölümlerinde oluştuğu sanılmaktadır. Bu oluşum sürecindeki volkanik etkinlikler sonucunda Kilimanjaro (5.895 m) ve Kenya (5.199 m) gibi dağlar ortaya çıkmıştır.

Doğu Almanya *bak.* Alman Demokratik Cumhuriyeti

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden biri. Yaklaşık 163.000 km² yüzölçümüyle ülkenin yüzde 21'ini kaplayan en büyük bölgesidir.

Karadeniz, İç Anadolu, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine komşu olduğu gibi Gürcistan, Ermenistan, Nahçıvan, İran ve Irak'la da sınırı vardır. Karadeniz Bölgesi'yle olan sınırı, Doğu Karadeniz Sıradağları iç sıralarının güney yamaçlarından, Güneydoğu Anadolu'yla olan sınırı da Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerinden geçer. İç Anadolu Bölgesi'yle sınırıysa, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanır. Yüzey şekilleri bu sınırın İç Anadolu tarafında bulunan Uzunyayla yöresinde oldukça düz, Doğu Anadolu tarafında daha engebelidir. Bölgenin Akdeniz Bölgesi'yle olan sınırı, aynı zamanda ormansız bir yöre ile önemli ormanların bulunduğu bir yörenin sınırıdır. Türkiye'nin öteki altı coğrafi bölgesinde olduğu gibi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları da, içindeki illerin sınırlarıyla her yerde bütünüyle çakışmaz. Ardahan, Kars, Iğdır, Ağrı, Van, Hakkâri, Muş, Bingöl, Tunceli, Elazığ, çok küçük bazı kesimleri dışında Bitlis ve Malatya illeri bütünüyle bölge içindedir. Erzurum ve Erzincan illerinin büyük kesimleri Doğu Anadolu Bölgesi içinde olmakla birlikte, birincinin Oltu, Olur, Tortum, Narman ve Ispir, ikincinin Refahiye ilçeleri Karadeniz Bölgesi'nde kalır. Bunların dışında büyük kesimleri komşu bölgelerde olduğu halde bazı bölümleri Doğu Anadolu Bölgesi'ne taşan iller de vardır. Sivas ilinin Divriği ve Gürün ilçeleri, Kahramanmaraş ilinin Elbistan ve Afşin ilçeleri, Adıyaman ilinin Çelikhan ve Gerger ilçeleri, Diyarbakır ilinin Kulp, Lice, Çermik ve Çüngüş ilçeleriyle Siirt ilinin Aydınlar, Pervari, Eruh ve Şirvan ilçeleri, Batman ilinin Sason ilçesi, Şırnak ilinin Merkez ilçesiyle Beytüşşebap ve Uludere ilçeleri Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içindedir. 1941'de Ankara'da toplanan ve Türkiye'nin coğrafi bölge sınırları üzerinde çalışmalar yapan I. Türk Coğrafya Kongresi, Doğu Anadolu Bölgesi'ni Erzurum-Kars, Yukarı Fırat, Yukarı Murat-Van ve Hakkâri olmak üzere dört bölüme ayırmıştır.

Yüzey şekilleri. Doğu Anadolu, Türkiye'nin en yüksek ve en engebeli bölgesidir. Ortalama yükseklik yaklaşık 2.000 m'dir. Bölgede Türkiye'nin en yüksek doruklarından yer alır. Ağrı Dağı 5.137 m, Cılo (Buzul) Dağındaki Reşko (Uludoruk) Tepesi 4.135 m, Süphan Dağı 4.058 m yüksekliktedir. Bunlardan Cilo Dağı, Türkiye'deki anakaranın en yüksek noktasıdır. Öteki ikisi ekleme volkanik kütlelerdir. Doğu Anadolu'da dağlık kesimler arasında kalan çukur alanlar da yüksektir. Bunlardan Başkale Ovası (2.400 m), Yüksekova (2.000 m) ve Erzurum Ovası (1.850 m) Türkiye'nin batısındaki bazı ünlü dağların doruklarıyla aynı düzeyde ya da onlardan daha yüksektir. Doğuda Iğdır Ovası (y. 800 m) ve güneybatıda Fırat Irmağının Güneydoğu Toroslar arasında açtığı boğazlar (y. 650 m) bölgenin en alçak kesimleridir.

Doğu Anadolu fizikî coğrafyasının bir özelliği de, yüzey şekillerinin çok çeşitli oluşudur. Erzurum-Kars Platosu yüksek düzlüklere örnektir. Bölgenin güneyinde bir yay çizen ve doğuya doğru yükseklikleri artan Güneydoğu Toroslar, bölgenin orta eksenini oluşturan ve Mercan Dağlarında 3.463 m'ye erişen Munzur Dağları, en yüksek noktası olan Palandöken Dağında 3.176 m'ye erişen Karasu-Aras Dağları, batı-doğu doğrultusunda uzanan yüksek ve devamlı dağ sıralarıdır. Bu dağlar arasında

bulunan püskürük arazi önemli yer tutar. Ağrı, Aladağ, Tendürek, Süphan, Nemrut sönmüş yanardağları ilginç biçimleriyle bu çeşitliliğe ayrı bir özellik katar. Çeşitliliği artıran bir başka yüzey şekli olan dağlar arasındaki çukur alanlar tektonik kökenli havzalardır. Bunlar dağ sıralarının uzanışına uygun diziler oluştururlar. Bölgenin kuzeyindeki Erzincan-Tercan-Erzurum-Pasinler-Iğdır, güneyindeki Elbistan-Malatya-Elazığ (Uluova)-Palu-Muş çöküntü alanı dizileri buna örnektir.

Doğu Anadolu'da yüzey şekillerinin ana çizgilerinin oluşması Mezozoyik (İkinci) Zaman (y. 225-65 milyon yıl önce) sonunda başlayıp Tersiyer (Üçüncü) Dönemde (y. 65-2,5 milyon yıl önce) devam eden Alp dağoluşumuyla ilgilidir. Alp dağoluşumuyla kıvrımlar ortaya çıktıktan sonra bölge Oligosen Bölümde (y. 38-26 milyon yıl önce) uzun süren bir aşınma dönemi geçirmiştir. Mezozoyik (İkinci) Zaman sonuyla Senozoyik (Yakın) Zaman (y. 65 milyon yıl öncesinden günümüze) başlarında yan basınçların etkisiyle yükselirken bir daha kıvrılamamış, kırılmalara uğramış, bu kırıklar boyunca yer yer yüzeye çıkan magma, yanardağ konileriyle lav platolarını oluşturmuştur. Senozoyik (Yakın) Zaman içinde ortaya çıkan önemli iklim değişiklikleri de Doğu Anadolu'nun bugünkü görünümünde bazı ayrıntılı izler bırakmıştır. Bu değişiklik sürecinde şimdikinden daha sıcak ve kuru dönemlerle daha serin ve nemli dönemler birbirini izlemiştir. Serin ve nemli dönemlerde yağışlar artmış, dağlardaki bugün 3.000 m'den çok yüksekte bulunan sürekli kar sınırı aşağılara inmiş, elverişli yamaçların önünde biriken karlar vadilere doğru ilerleyen buzulları oluşturmuştur. Son büyük buzul çağının aşınım ve birikim şekilleri Doğu Anadolu'nun yüksek dağ kesimlerinde yer yer çarpıcı biçimde görülür. Ağrı ve Süphan dağlarıyla Hakkâri yöresindeki Cilo ve Sat dağlarında küçük buzullar bulunur. Bingöl Dağlarına adını veren çok sayıdaki göl çanakları da yakın buzul aşınımının izlerini yansıtır. Munzur Dağlarında da eski buzulların aşındırması sonucunda oluşmuş buzyalakları ve buzyalağı gölleri vardır.

Doğu Anadolu'nun büyük kesimi Fırat, Dicle ve bunların kolları aracılığıyla sularını Basra Körfezine gönderir. Bir kesiminin suları da Aras ve Kura ırmakları aracılığıyla Hazar Denizine gider. Ama Van Gölü çevresinde olduğu gibi sularını dışarıya göndermeyen kapalı havzalar da vardır. Ayrıca güneybatıdaki küçük bir kesim sularını Seyhan'ın ve Ceyhan'ın kollarıyla Akdeniz'e gönderir. Kuzeyde ise Çoruh Irmağının bazı kollarının kaynakları Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınır çizgisinin hemen içinde olduğu için, çok küçük bir bölgenin suları da Karadeniz'e gitmektedir. Doğu Anadolu'nun akarsuları genellikle baharda kabarır, yaz sonuna doğru çekilir. Doğu Anadolu göl bakımından da zengin bir bölgedir. Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölü'nün yanı sıra Erçek, Çıldır, Hazar başta olmak üzere pek çok irili ufaklı doğal göl bölge sınırları içindedir. Keban ve Karakaya baraj gölleri bölgedeki önemli yapay göllerdendir.

İklim ve bitki örtüsü. Yüksek ve dağlık oluşu, dağ sıralarıyla denizden ayrılmış bulunması Doğu Anadolu'nun iklim özelliklerini belirler. Yükseklik, yıllık ortalama sıcaklığın düşük olmasına ve kışların sert geçmesine yol açar. Yıllık ortalama sıcaklık Karaköse'de (Ağrı) ve Erzurum'da 5,9°C, Kars'ta 4,2°C'dir. Ocak ayı ortalamaları bütün bölgede 0°C'nin altında bulunur ve güneybatıdan kuzeydoğuya doğru gidildikçe azalır (Malatya'da −0,9°C, Elazığ'da −1,5°C, Erzincan'da −3,6°C, Erzurum'da −8,7°C, Kars'ta −11,5°C). Türkiye'de şimdiye değin en düşük sıcaklıklar bu bölgede saptanmıştır (Kars'ta −39,6°C, 20 Ocak 1972'de Karaköse'de −45,6°C). Bölgenin dağlık olması yamaçlar arasında karşıtlıklar doğurur ve kısa mesafelerde farklı iklim tipleriyle (mikroklima) karşılaşılmasına yol açar. Kars, Kağızman ve Iğdır arasındaki fark buna örnektir. Kağızman'da, Kars'ta bulunmayan çeşitli meyveler yetişir. Iğdır'da ise meyveden başka pamuk bile üretilir. Bölgenin denizden dağ sıralarıyla ayrılmış olması da sıcaklık farklarının artmasına yol açar. En sıcak ay ile en soğuk ayın ortalamaları arasındaki fark Erzurum'da 28,2°C, Kars'ta 28,8°C'dır, Karaköse'de 30,9°C'ye ulaşır. Bölgenin dağlık olması, yağışların İç Anadolu'ya göre fazla olmasının da nedenidir. Doğu Anadolu, doğusunda bulunan İran'dan daha yağışlıdır. Yağış miktarının 1.000 mm'yi geçtiği yüksek dağlık kesimlerin ve az yağmur alan bazı çukur alanların (Erzincan'da 367 mm, Van'da 380 mm, Malatya'da 387 mm) dışında, yağış miktarı 400 mm'den fazladır. Yağışların yıl içinde mevsimlere dağılışı (yağış rejimi) bakımından Doğu Anadolu'da da öteki bölgelerdeki gibi düzensizlik görülür. Doğu Anadolu'nun bütün orta, kuzeybatı ve doğu kesiminde (Malayta, Erzincan, Van) en çok yağış düşen mevsim ilkbahardır. Bu kesimlerde kış, yağış payı bakımından ilkbaharın ardından gelir. Halbuki Marmara, Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde en yağışlı mevsim kıştır. Bölgenin kuzeydoğu kesiminde (Erzurum-Kars Bölümü) en az yağış kışın düşer. En çok yağış Erzurum'da gene ilkbaharda görülürken, kuzeydoğu yönünde ilerlendikçe yaz mevsimine kayar. Kars ve Ardahan'da görülen bu yağış rejimi tipi, Avrupa'nın doğu yarısında olduğu gibidir ve Türkiye'nin başka hiçbir yöresinde görülmez. Doğu Anadolu Bölgesi'nin kar yağışlı günler ve yerin karla örtülü olduğu günler sayısı bakımından da öteki bölgelerden çok farklı bir durumu vardır. Kars'ta ve Erzurum'da yerin karla örtülü olduğu günler yılda yaklaşık olarak üç ayı geçer.

Doğu Anadolu'nun doğal bitki örtüsü, orman azlığı ve buna karşılık otsu bitkilerin yaygın oluşu gibi bir özellik gösterir. Ormanlar bölge yüzölçümünün onda biriden daha az yer kaplar. Çayır ve otlaklar ise bölgenin yaklaşık üçte ikisini kaplamaktadır. Kuzey kesiminde yaygın ağaç türleri sarı çam gibi iğneyapraklılardır; orta ve güney kesimlerdeyse daha çok, çeşitli meşe türleri gibi genişyapraklılar vardır. Bu bölgede orman üst sınırının üstünde belli bir yüksekliğe kadar dağ otlakları, alt sınırının altındaysa step görünüşlü otsu bitkiler topluluğu yayılır. Yalnız, kuzeydoğu kesiminde (Kars ve Ardahan) yazlar serin ve yağışlı geçtiği için, yazın da yeşilliğini koruyan çayırlara rastlanır.

Nüfus. Doğu Anadolu seyrek nüfuslu bir bölgedir. Son nüfus sayımına (1990) göre Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları içinde yaklaşık 6 milyon kişi yaşamaktadır. Bu, Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 11'ıdır. Türkiye'de km²'ye ortalama 73 kişi düşerken, Doğu Anadolu'da 7 kişi düşer. Bununla birlikte yüzey şekillerinin durumuyla ilgili olarak, nüfus yoğunluğunda da bir çeşitlilik göze çarpar. Ovaların nüfus yoğunluğu genellikle bölge ortalamasının üstündedir. Yüksek yaylalarda nüfus yoğunluğu düşüktür. 2.500 m'den yüksekteki dağlık alanlar ise yazın göçebelerin sürülerıyle gelişi dışında neredeyse bütünüyle ıssızdır. Bölge nüfusunun yüzde 58'i bucak merkezi ve köylerde, yüzde 42'si ise il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır. Bölgedeki kentlerden Malatya ve azalmasına karşın Erzurum'un nüfusu 200 bini aşmakta, Elazığ ve Van'ınki 100-200 bin arasında, Erzincan, Kars, Karaköse (Ağrı), Elbistan ve Tatvan'ın nüfusu ise 50-100 bin arasında bulunmaktadır. Bunları izleyen Muş, Bingöl, Erciş, Bitlis, Iğdır, Doğubeyazıt, Patnos, Hakkâri, Afşin, Yüksekova ve Şırnak gibi 11 kentin nüfusu da 25-50 bin arasındadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ağrı Dağı yakınlarında hayvancılık
Ara Güler

Ekonomi. Doğu Anadolu Bölgesi'nde ekonomik etkinliklerin başında hayvancılık ve tarım gelir. Bölgede otlakların fazla yer tutması, Doğu Anadolu'nun hayvan varlığı ve hayvansal ürünler üretimi bakımından önemini artırır. Bu üretim, Türkiye genel üretiminin dörtte biri kadardır. Doğu Anadolu'nun kuzeydoğu kesimindeki Kars-Ardahan yöresi hayvancılık bakımından özel bir ortamdır, burada iyi cins sığır yetiştirilir.

Doğu Anadolu'da tarıma elverişli alanlar sınırlıdır ve bütün bölgenin ancak onda bin kadardır. Ekili alanların yüzde 90'ından çoğu tahıla ayrılmıştır. Tahıllar arasında buğday başta gelir, arpa ikinci sıradadır. Tahıl tarımının yaygın olmasına karşılık, sanayi bitkileri ekimi azdır. Ekilen başlıca sanayi bitkileri Elazığ ile Iğdır'da pamuk, Malatya, Muş ile Bitlis'te tütün ve Malatya, Elazığ, Elbistan, Erzincan, Erzurum, Kars, Muş, Van ve Ağrı'da şeker pancarıdır. Şeker pancarı ekimi bölgeye, şeker fabrikalarının yapımından sonra yakın zamanlarda girmiştir. Meyve ağaçları, yüksek kesimlerde neredeyse bütünüyle ortadan kalkar.

Buna karşılık, soğuktan korunmuş bazı çukur ovalarda çeşitli meyveler yetiştirilmektedir. Erzincan, Malatya, Elazığ ovaları bu bakımdan önemlidir. Van Gölü çevresindeki dar ovalarda da iyi cins meyve yetiştirilir. Aras Vadisinin Kağızman'dan aşağıda kalan kesimi ve Iğdır Ovası da meyve ağaçlarının yoğunlaştığı yerlerdir.

Doğu Anadolu'nun yeraltı zenginlikleri henüz bütünüyle ortaya çıkarılabilmiş değildir. Divriği ve Hekimhan'daki demir, Maden'deki bakır, Kebar'daki gümüşlü kurşun, Guleman'daki (Alacakaya) krom yatakları eskiden beri bilinen kaynaklardır. Linyit bölgede yaygın olup, saptanan en geniş yataklar Elbistan ve Afşin yöresinde bulunmaktadır. Erzurum ve Van yörelerinde petrol belirtilerine rastlanmıştır. Erzincan ve Tercan'da kayatuzu yatakları vardır. Bölgede sadece büyük merkezlerde sanayi gelişmiştir. Pamuklu dokuma, şeker, çimento, gıda, tütün işleme başlıca sanayi kollarıdır. Enerji üretiminde Keban ve Karakaya hidroelektrik, Afşin-Elbistan termik santrallarının Türkiye enterkonekte sistemine katkısı büyüktür.

Doğal ve tarihsel değerler açısından yoksul sayılmayan bölgede bazı koruma ve düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Bölgede birçok orman içi dinlenme yeri ile av koruma ve üretme alanı vardır. Türkiye'nin alanca en geniş ulusal parkı olan Munzur Vadisi Milli Parkı(*) Doğu Anadolu Bölgesi'ndedir. Nemrut Dağı Milli Parkı'nın(*) kuzey kesimi bölge sınırları içinde kalır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yüzey şekillerinin daha çok doğu-batı doğrultusunda uzanması sonucunda başlıca yollar da bu doğrultuda oluşmuştur. Batı-doğu doğrultulu iki önemli yoldan biri Ağrı üzerinden Gürbulak sınır kapısına da ulaşan Erzincan-Erzurum-Pasinler-Kars, öteki Malatya-Elazığ-Muş-Van karayoludur. Bölgenin iki önemli demiryolu bağlantısı olan Sivas-Erzurum-Kars ve Malatya-Elazığ-Muş-Tatvan demiryolları da hemen hemen aynı güzergâhı izler. Bu iki demiryolu Çetinkaya-Malatya hattıyla birbirine bağlanır. Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye havayolu ulaşımı ağına Erzurum, Van, Elazığ ve Malatya'daki dört havaalanıyla bağlıdır. 1992'de Muş'taki havaalanı da uçak seferlerine açıldı. Bölgedeki yükseköğretim kurumları Erzurum'daki Atatürk, Van'daki Yüzüncü Yıl, Malatya'daki İnönü, Elazığ'daki Fırat üniversiteleridir.

Doğu Anadolu Kırık Kuşağı, Anadolu'nun doğusunda, Karlıova'dan batıda Kahramanmaraş'a kadar 400 km boyunca uzanan sol doğrultu atımlı kırık kuşağı. Levha tektoniği açısından bir dönüşüm kırığı olan Doğu Anadolu kırığı, kuzeye doğru hareket eden Arabistan bloğu ile onun etkisiyle batıya itilen Anadolu bloğu arasında doğrultu atımlı bir sınır oluşturur. Bu harekete katılan başka bir sınır da sağ doğrultulu atılımlı Kuzey Anadolu Kırık Kuşağıdır(*).

Bu kırık boyunca yer alan havzalarda, Pliyosen Bölümde (y. 7-2,5 milyon yıl önce) oluşmuş linyit yatakları görülür. Bu da kırığın oluşumunun, Miyosen Bölümün (y. 26-7 milyon yıl önce) ortalarında başladığını ve Pliyosen Bölümde tamamlandığını göstermektedir. Kırık, yılda ortalama 1,7 mm büyümektedir. Depremlerin (örn. 22 Mayıs 1971 Bingöl depremi) ve yüzey kırılmalarının çoğu, Bingöl çevresinde, kırığın belirgin olarak yön değiştirdiği bölgede olur.

Doğu Anglia, İngiltere'nin en doğu kesiminde, bugünkü Norfolk ve Suffolk illeri (*county*) ile Cambridgeshire ve Essex illerinin bazı bölümlerini içine alan tarihsel bölge. Bölgenin geleneksel merkezi olan katedral kenti Norwich'te 1961'de kurulan Doğu Anglia Üniversitesi ile ona bağlı Doğu Anglia Araştırmaları Merkezi bulunur.

Doğu Anglia, hemen bütünüyle buzul çökelleriyle kaplı alçak bir bölgedir. Dalgalı arazi üzerindeki sığ vadilerden akan Wensum ve Waveney gibi ırmaklar Kuzey Denizine dökülür. Doğu Anglia'nın bölgesel bütünlüğü jeomorfolojik yapısının olduğu kadar tarihinin de ürünüdür. Bölgede yerleşim binlerce yıl önce başladı. İngiltere'nin kayıtlara geçmiş en eski kenti olan Colchester hem Romalılardan önce, hem de Romalılar döneminde önemli bir merkezdi. Anglosaksonların İngiltere'de kurduğu krallıklardan biri Doğu Anglia'ydı. Hakkında bilgi bulunan ilk Doğu Anglia kralı Raedwald'dı (ö. 616-628 arasında). Sutton Hoo'dakı(*) gömüt gemisi ile gemiden çıkarılarak bugün British Museum'da saklanan hazineler, Doğu Anglia krallarının zenginliğini kanıtlar. Doğu Anglia ortaçağda yünleri ve yünlü ürünleriyle ünlüydü. 14-18. yüzyıllar arasında İngiltere'nin başlıca dokumacılık merkezi de Norwich'ti.

Bölge ekonomisi günümüzde ağırlıklı olarak tarıma dayalıdır. Eskiden temel gelir kaynağı olan koyun yetiştiriciliğinin yerini tahıl üretimi almıştır; başlıca ürün arpadır. Bazı bölgelerde bostancılık da önem taşır. Kıyı boyunca önemli balıkçı limanları ve dinlence merkezleri vardır. Çoğu kentte hafif sanayi gelişmiştir.

Doğu Asya sanatı, Çin, Kore ve Japonya'da görsel sanatlarla gösteri sanatlarında ortaya konan çeşitli üslup ve yapıtlar Doğu Asya kültürü tarihöncesi çağlardan başlayarak Kuzey Çin'den Kore ve Japonya'ya yayılmış, bu iki ülke İS 2. yüzyılda Çin yazı karakterlerini, 6. yüzyılda da gene Çin yoluyla Budacılığı benimsemiştir. Temel öğelerinin çoğu Çin kökenli olan bu kültürün ortak bir inanç çevresinde, ama ayrı ülkelerde gelişmesiyle, üç ülkenin sanatında hem güçlü benzerlikler, hem de önemli ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Ama bütün ulusal farklılıklara karşın Kore ve Japon sanatının Çin sanatından ayrı anlaşılabilmesi olanaksızdır.

GÖRSEL SANATLAR

Çin, Kore ve Japonya'nın görsel sanatları konusunda kapsamlı bir karşılaştırma çalışması henüz yapılmamıştır; her biri üzerine ayrıntılı incelemeler de yetersizdir. Gene de bu üç ülkenin saray ve Budacılık çevresinde gelişen görsel sanatlarında ya da Zen resminde konulara yaklaşım açısından ortak eğilimlerden söz edilebilir.

ÇİN Kuzey Çin'deki Huang Irmağı (Sarı Irmak) vadisi, tıpkı Mezopotamya, Mısır, İndus Vadisi ve And yöresi gibi, uygarlığın beşiği olarak kabul edilir. Burada gelişen uygarlık Mezopotamya ya da Mısır'dakı kadar eski değildir, ama Çinliler "Batılılar" dan farklı olarak tarihöncesi yerleşimlerden günümüze kesintisiz uzanan bir uygarlık yaratmış ve kültürel geleneklerindeki bu sürekliliğin bilincinde olmuşlardır. Çinlile-

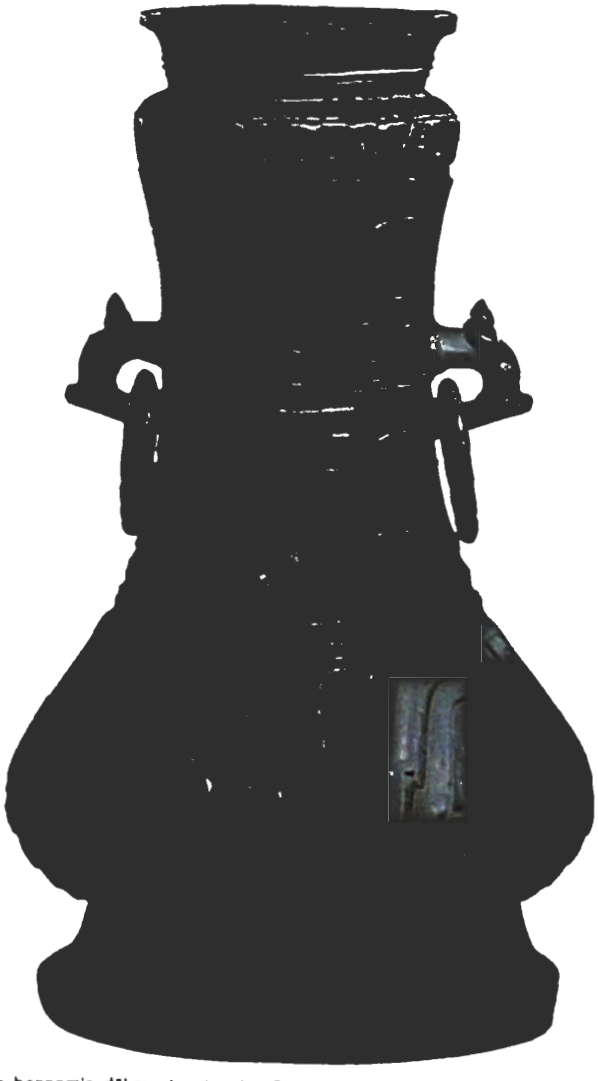

Geometrik figürlerle bezenmiş dökme tunçtan bir Çin töreni kabı, Batı Zhou hanedanı dönemi, İÖ 871; Avery Brundage Koleksiyonu, San Francisco
Center of Asian Art and Culture The Avery Brundage Collection San Francisco

rin zaman anlayışı da Batılılarınkinden farklıdır; tarihi, belirli bir olaydan yola çıkarak bu olayın öncesi ve sonrası biçiminde kavramak yerine, birbirini izleyen hanedan dönemleri olarak görürler. Bazısı uzun, bazısı çok kısa ömürlü olan bu hanedanların bellibaşlılarının kuruluşuyla sanatta da yeni üsluplar ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Çin sanat tarihini hanedan adlarıyla anılan bir dizi üslup biçiminde ele almak uygundur.

Çin sanatı temel çizgileriyle simgeseldir. Kaligrafi en önemli sanat sayılmış, kaligrafi dışında da yalnızca (onun malzeme, yaklaşım ve estetik anlayışını paylaşan) resim güzel sanatlardan kabul edilmiştir. Resim ve kaligrafinin bütün öbür görsel sanatlar üstünde belirgin bir etkisi vardır; Çin sanatındaki olağanüstü uyum ve üslup birliğini de tunç kaplarda, Buda heykellerinde, lake işinde ve porselenlerde hep sanatçının ya da zanaatçının doğal el hareketiyle yaratılan ritmik çizgi sağlar.

Tarihöncesi. Çin sanatının en eski örnekleri, yaklaşık 7-8 bin yıllık olduğu sanılan Kuzey Çin Mezolitik Çağ yerleşimlerinde bulunan kaba çanak çömleklerle geometrik bezemeli eşyalardır. Neolitik Çağda Yangshao boyalı çanak çömleğinde bezemenin çeşitlendiği, siyah ve kırmızı renklerin kullanılmaya başladığı görülür. Küplerin genellikle yalnız üst yarısı akıcı fırça çizgileriyle bezenmiştir. Shaanxi yakınlarında Banpo yerleşmesinde ise şematik kuş ve balık desenli çanak çömleğe rastlanmıştır. İÖ y. 5000-3000 arasına tarihlenen Yangshao kültüründen sonraki Longshan kültürü(*) Neolitik Çağın son önemli aşamasını temsil eder. Metal görünümlü siyah Longshan çanak çömleği çark yapımı olduğundan incedir; cilalanmış, bazen üstüne desen kazınmış, ama boyanmamıştır. Gene bu dönemden kalma tören kapları ve yeşimler Tunç Çağının eşiğinde ileri bir kültüre işaret eder.

Shang (Yin) hanedanı dönemi (İÖ 18-12. yy). Shang hanedanının efsane değil, gerçekten var olduğu bugünkü Anyang ve Zhengzhou kentlerinde yapılan kazılar sonucunda anlaşıldı. Bulunan tunç kaplar yemek, şarap ve törensel yıkanma gibi kullanım amaçlarına göre sınıflandırıldı. İÖ 2. yüzyılın sonlarında Çin'in tunç dökmede dünyanın en ileri ülkesi olduğunu gösteren bu kaplar önceleri sanıldığı gibi yitik mum yöntemiyle (*cire-perdue*) yapılmamış, parça parça hazırlanan kalıplar bir araya getirilerek dökülmüştü. Kapların çoğu bezemesiz, bir bölümü geometrik ya da simgesel anlam taşıyan hayvan figürleriyle bezeli, pek azı da hayvan biçimindedir (zoomorf). Başlangıçta tunç kap dökme ve kullanma hakkı yalnızca hükümdar ailelerindeyken, daha sonra hükümdarın görevlendirdiği yerel yöneticiler, Zhou hanedanı dönemindeyse (İÖ y. 1111-255/256) güçlü ve varlıklı herkes bu hakkı elde etti. Bazı kapların üstüne kazınmış ad ve kısa adamalar, kehanet için kullanılan kemiklerin üstündekilerle birlikte, Çin yazısının bilinen en eski örnekleridir.

Shang üslubunun, Zhengzhou'da bulunan dayanıksız, kaba çanlardan ve ok uçlarından Qinyang'daki kusursuz tunç kaplara doğru gösterdiği gelişme, uzun bir barış ve istikrar döneminin kanıtıdır. Bu dönemde daha yüksek derecede fırınlanmış sert seramik (yarım porselen) ve sırlı çanak çömlekler üretilmiş, yeşim oymacılığında önemli gelişmeler görülürken, mezarlarda ele geçen tabut, araba ve mobilyalarda lake işine rastlanmıştır.

Zhou hanedanı dönemi (İÖ y. 1111-255/256). Çin tarihinin bu en uzun döneminde toplumsal açıdan olduğu kadar sanatsal açıdan da köklü değişiklikler ortaya çıktı. Merkezi Zhou yönetiminin zayıflayıp feodal güçlerin oluşması, sanatta birçok yerel üslubun belirmesine yol açtı. Dönemin son 300 yılında ticaretin gelişmesi, varlıklı bir toprak sahibi ve tüccar sınıfının ortaya çıkması da sanatları koruyan yeni bir grubun ve yeni yaklaşımların doğmasını sağladı. Kazılar Zhou kentlerinin surlarla çevrildiğini, saraylara ve tören yapılarına yer verildiğini gösterirken, bazı eski metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, sonradan gelişecek pagodaların(*) ilk örnekleri de bu dönemde yapıldı. Gene bu metinlere göre, resim sanatı saray ve tören yapılarındaki duvar resimleriyle önemli ölçüde gelişti. Shang dönemindeki gibi küçük ölçekli heykellerin yontulduğu bu dönemde, çok ince işçilikle ahşaptan oyulmuş ve lake kaplanmış kült eşyaları da yapıldı.

Zhou döneminde asıl gelişme dekoratif sanatlardaydı. Önceleri Shang üslubunu andıran tunç kaplarda giderek klasik saflığa ve ölçülülüğe ulaşıldı. Yalnızca işlevsel değil, başlı başına güzel nesneler üretilirken, tunç ve altın döküm gibi yeni teknikler, altın, gümüş, yeşim ve cam kakma gibi bezeme yöntemleri kullanıldı. Çin kültüründe ayrı bir yeri bulunan yeşimtaşından, Zhou hanedanının sonlarına doğru, törensel ve süs amaçlı olmak üzere başlıca iki grupta toplanabilen kusursuz nesneler oyuldu. Törensel yeşimlerin en önemlisi Cennet'i ya da gözleri simgeleyen yassı, yuvarlak ve delikli *bi*'ydi(*). Ayrıca dünyayı, doğuyu ve hükümdarı, batıyı ve kaplanı, güneyi, kuzeyi simgeleyen törensel yeşimler de vardı. Çanak çömlekte ise aşağı Yangtze (Chang) Vadisinde hemen hemen porselen kalitesinde, Tang hanedanı ve sonrasındaki seladon(*) sırının atası sayılan, ince feldispat sırlı örnekler ortaya çıktı. Sırlı çanak çömlekte, pişirilmeden önce kabın üstüne düzenli yinelenen motifler basma yöntemine de ilk kez bu dönem ürünlerinde rastlanır.

Qin (İÖ 221-206) ve Han (İÖ 206-İS 220) hanedanları dönemleri. Qin hanedanıyla sağlanan birliği Han hanedanının uzun, istikrarlı ve görkemli yönetimi izledi. Sanatta genel bir çeşitlilik ve canlılık yaşanırken çok sayıda büyük saray ve mezar yapıldı. Özellikle Han mezarları üstün mimarlık yapıtlarıydı. Saray ve mezarlarda duvar resimlerine, kabartma panolara, önemli insanların arkalarına yerleştirilmek ya da mekânı bölmek için kullanılan pano resimlere yer verildi. İÖ 1. yüzyıldan kalma Luoyang (Sanchuan) Doğu Han döneminden kalma Wangdu ve Liaoyang mezarlarında bulunanlar, günümüze ulaşan Han resimlerinin en önemlileridir. Çin'de ilk kez bu dönemde ortaya çıkan büyük ölçekli taş heykellere de Han mezarlarında rastlanır.

Yungang'daki XX No'lu mağarada bulunan 13,7 m yüksekliğindeki dev Buda heykeli, Tabgaç dönemi, 460-480
Jimbunkagaku Kenkyusho

Mezara giden yola büyük boy hayvan heykelleri dizme düşüncesinin, Batı Asya'yla yeni kurulan ilişkilerden kaynaklandığı sanılır. Mezarlarda bulunan kilden yapılmış ya da tunçtan dökülmüş heykelcikler ise tümüyle Çin özellikleri gösterir.

Han dönemi metal işçiliğinde aynalar önemli bir yer tutar. İlk Çin aynaları İÖ 8. yüzyıla tarihlenmekle birlikte, süs ve mezar eşyası olarak aynanın kullanılması bundan

4-5 yüzyıl sonra yaygınlaştı. Işık kaynağı olan aynanın, mezarın sonsuz karanlığını aydınlatacağına inanılırdı. İlk aynalar tunçtandı. Saraya bağlı ayna imalathanelerinin kurulduğu Han döneminde geometrik örgeler ve hayvan figürleriyle bezenmiş aynalardan başka bezemesinde Taocu geleneğin kozmolojik düzeninin yansıtıldığı örnekler de üretildi. İpek dokumacılığının bellibaşlı bir sanayiye dönüştüğü ve İpek Yolu üzerinden ihracatın büyük önem kazandığı bu dönemde çanak çömlek üretimi Henan'dan Zhejiang'a (eskiden Yue) kaymaya başladı. Sarımsı bej sırlı sert Yue seramiğinde(*) çoğu kez tunç kapların biçim ve bezemeleri taklit ediliyordu. Han döneminde devlet denetiminde önemli bir üretim kolu haline gelen bir başka sanat da lake işçiliğiydi. Henan'da ve Shu'daki (bugün Sichuan) dört atölyede, çeşitli üretim aşamaları ayrıntılı bir işbölümüyle gerçekleştiriliyordu.

Üç Krallık (220-280) ve Altı Hanedan (220-589) dönemi. Han hanedanının çöküşünü izleyen 60 yıl boyunca kuzeyi Tabgaç (Wei), güneydoğusu Wa ve batısı Shu Han hanedanlarınca yönetilen Çin, kısa bir birleşme döneminden sonra, Luoyang ve Chang'an'ı ele geçiren Hunların istilasına uğradı (311-312). Birliğin yeniden sağlandığı 581'e değin ülkenin kuzeyi yabancı istilacıların elinde kalırken Güney Çin'de Altı Hanedan'ın Nanjing'i merkez edindiği görüldü. Sanat açısından en önemli gelişme ise Kuzey Çin'de Budacılığın devlet politikası olarak benimsenmesi, Güney Çin'deyse kuzeyden sığınanların da etkisiyle Konfüçyüsçülük ve Taoculuğun canlı tutulmasıydı. Kuzeyde dev Buda heykelleri ve tapınakları yükselirken, Çin kültürünün merkezi haline gelen Nanjing'de yetişen şair, ressam ve kaligraflar, işgal altındaki Kuzey Çin sanatını etkilemeye başladı; Nanjing'de Budacılığın etkili hale gelmesi ise 4. yüzyıldan sonra oldu. 6. yüzyılın ortalarına gelindiğinde yalnız Luoyang çevresindeki manastır ve tapınakların sayısı 500'ü bulmuş, Kuzey Çin'dekilerin toplam sayısı ise 30 bini aşmıştı.

Heykelde Han üslubuna incelik ve biçimsel zarafet katıldığı, Güney Çin yöneticilerinin mezar yolları için taştan büyük hayvanlar yaptırdığı görülür. Hemen hemen hepsi kuzeyde yapılan ilk tunç Buda heykelleriyse, Orta Asya, Afganistan ve hatta belki Hindistan'dan gelen örneklerin kopyalarıydı. 460'larda ve 470'lerde Tabgaç imparatoru ve ataları anısına Kuzey Çin başkenti yakınlarındaki kayalara oyulan dev Buda heykelleri de Orta Asya örneklerindeki gibi geniş omuzlu, büyük, kare yüzlü, gözleri açık, ileri bakan durumdadır. Yungang'daki bu XVI-XX No'lu mağara heykelleri Çin üslubunun ilk aşamasını temsil eder.

Konularını daha çok Budacılıktan alan kuzeyli ressamların fresk ve duvar resimleri yaptıkları bu dönemde Güney Çin sarayında yetişen en önemli ressam Gu Kaizhi(*) idi. Han hanedanı döneminde profesyonellerle bilgin amatör sanatçılar arasında beliren ayrımı ilk yerleştirenlerden biri ise, dönemin ilk ustalarından Dai Kui oldu. Yalnız resim yapmayıp döneminin en ünlü heykelcisi de olan Dai Kui, Çin tarihinde bu zanaatla uğraşan eğitimli, üst sınıftan birinin tek örneğiydi. Bu hareketli dönemin sonlarına, 6. yüzyılın ortalarına doğru, Çin'deki ilk estetik kuramı denemesi sayılabilecek bir metin ortaya kondu. Xie He(*), *Gu-hua pin-lu* adlı yapıtının önsözünde bir resmin değerlendirilmesi için altı ölçüt belirliyordu.

Altı Hanedan döneminde aşağı Yangtze Vadisinde nüfusun artması çok sayıda çanak çömlek yapılmasına yol açtı; biçim ve bezeme açısından da tunç kapların etkisinden bağımsızlaşıldı. Sanatların en yücesi sayılan kaligrafide standart karakterlerin benimsenmesi de dönemin hemen başında gerçekleşti.

Sui (581-618) ve Tang (618-907) hanedanları dönemleri. Sui hanedanının ülkeyi birleştirmesinden sonra yönetime gelen Tang hanedanının ilk 130 yılı Çin uygarlığının en görkemli dönemlerinden biri oldu. Çin kültürü Kore ve Japonya'ya taşarken, başkent Chang'an, yabancı dinlerden yabancı insanlarla dolu, dünyanın en büyük kenti haline geldi. Başkentin bu kendinden emin, kozmopolit havası sanata da yansıdı. 8. yüzyılın ortalarındaki An Lushan Ayaklanması'ndan sonraki gerileme döneminde ise yabancı düşmanlığı ve dinsel hoşgörüsüzlük tapınak ve manastırların kapatılmasına, Buda heykellerinin eritilmesine kadar vardı. Çin'deki örnekleri yok edildiğinden bugün Tang üslubundaki en yetkin Budacı sanat ürünlerine ancak Japonya'daki Nara tapınaklarında rastlanmaktadır.

7. yüzyılın sonlarıyla 8. yüzyılın başlarında yapılan Buda heykellerinde kusursuz bir Çin-Hint sentezine varıldı; Hindistan'a özgü kütlesellikle Çin'e özgü ritmik çizgiler çok başarılı bir biçimde birleştirildi. Resimde heykel etkisi yaratmasıyla ünlenen büyük usta Wu Daoxuan da(*) (Wu Daozi) 8. yüzyılda yetişti. Zhang Xuan ve Zhou Fang(*) gene ünlü figür ressamlarıydı. Üç yüzyılı aşan Sui ve Tang hanedanları döneminde manzara resmi de gelişti; 8. yüzyıl şair ve bilgini Wang Wei(*) öncülüğünde amatör aydınların *Wenren* manzara resmi okulu ortaya çıktı (*bak.* Wenren ressamları). Wang Wei'ye göre, iyi eğitimli ve üst sınıftan olmayan biri, ressam da olamazdı.

Sui ve Tang dönemlerinde Çin porselenindeki büyük gelişmeler görüldü. 7. yüzyılın başlarında Hebei'de Dingzhou yakınlarında ince beyaz porselen, Kuzey Çin'de "üç renkli" (yeşil, sarı, kahverengi) seramik, gene Kuzey Çin'de Shaanxi yakınlarında siyah sırlı sert seramik ile bir tür seladon yapılıyordu. Tang hanedanı dönemindeki güneye yönelik nüfus hareketi burada da birçok fırının kurulmasına yol açtı. Bu dönemde beyaz porselen ve seladonun üretilmeye başladığı Jingdezhen, Ming ve Qing (Mançu) hanedanları dönemlerinde dünyanın en büyük çanak çömlek imalatçısı haline gelecekti. Yue ve birkaç başka merkezde üretilen seladonlar ise yüzyıllar boyunca Çin'in başlıca ihraç malları arasında kaldı.

Tang uslubunda yapılmış dekoratif sanat ürünlerinden oluşan en büyük koleksiyon Japonya'dadır. Nara'daki Şoso-in'de bulunan bu koleksiyondaki birçok parça, Japonya'da yapıldığı sanılmakla birlikte, uslup ve bezeme açısından Tang özellikleri taşır.

Beş Hanedan ve On Krallık dönemi (907-960). Siyasal ve toplumsal kargaşa içinde geçen bu dönemde güzel sanatların da özellikle kuzeyde pek az korunduğu ve geliştiği görülür. Bu dönemde Jing Hao(*) manzara resminde kararlı ve ciddi kuzey okulunun, Dong Yuan da rahat, neredeyse izlenimci güney okulunun kurucusu oldu ve bu iki karşıt gelenek Çin manzara resminde çağdaş döneme değin sürdü. Güneyde çanak çömlek ve özellikle seladon üretimi de önemini korudu.

Song (960-1279), Liao (907-1125) ve Jin (Ruzhen) (1115-1234) hanedanları dönemleri. Çeşitli istilaların yaşandığı, Kuzey illerinin zaman zaman elden çıktığı, başkentlerin yağmalandığı ve yenilerinin kurulduğu bu dönemde Çin'de elle tutulur kültür mirasına yeni bir ilgi uyandı. Arkeolojinin başlangıcı sayılabilecek bu ilginin sonucunda ilk büyük koleksiyonlar oluştu, ilk sanat uzmanları ortaya çıktı. Kuzey Song imparatoru ressam ve kaligraf Hui Zong'un (hd 1100-25) resim, tunç ve yeşim koleksiyonları çok değerli bilgilerin günümüze ulaşmasına yardımcı olurken, saray atölyeleri de eski yapıtların tıpkılarını üretmeye başladı. Eskiyle bu ölçüde ve bu düzeyde ilgilenilmesi Çin sanatı açısından önemli bir öğe olacaktı.

Yazılı belgelerden anlaşıldığına göre bir kuleler kentı olan Song başkenti Bianjing ile Marco Polo'nun dünyanın en büyük kenti dediği Güney Song başkenti Hangzhou'dan günümüze hemen hiçbir yapı ulaşmadı. Bianjing pagodalarının en yükseği 110 m'ydi; kalabalık Hangzhou ise manzara ressamlarınca 4-5 katlı konut yapıları, olağanüstü güzellikte tapınak ve teraslarıyla betimlenmişti. Ama dönemin üslubu asıl Zhengding'de bulunan dört yapıdan ve sayıları 60'ı aşan pagodadan çıkartılmaktadır. Ayrıca bu dönemde mimarlık düşüncesinin geliştiği, Yu Hao gibi ustalarla Li Chiai gibi devlet mimarlarının iyi eğitim görmüş oldukları ve Li Chiai'nin mimarlar için ansiklopedik bir elkitabı hazırladığı bilinmektedir.

"Sonbahar", Qian Xuan'ın yapıtı olduğu sanılan bir el rulosundan ayrıntı, Yuan hanedanı dönemi; Detroit Sanat Enstitüsü
Detroit Institute of Art

Buda heykellerinde Çin üslubunun son aşamasına varıldığı Song döneminde, manzara resmi alanında Kuzey Song döneminin başarıları sürdürüldü. Li Cheng ve önceleri onu izleyen Fan Kuan(*) büyük manzara ressamlarıydı. Bu gerçekçi, anıtsal, ama profesyonel geleneğin karşısında ise, doğayı değil yalnızca kendi doyumları için kendilerini anlatmayı amaçlayan Mi Fei(*) (Mi Fu), Wen Tong ve Li Gonglin(*) (Li Longmian) gibi amatör ressamlar yer aldı. Amatör aydın sanatçılar arasında şair ve kaligraflar da vardı. Wen Tong ve Su Dongpo'nun(*) kaligrafiye çok yaklaşan bambu resimleri ve Su'nun Wen'in resimleri için şiir yazması da *wenren*'in temel öğesi olan şiir-resim-kaligrafi birliğini sağlıyordu. İmparator Hui Zong'un sarayında akademik resmin önde gelen temsilcisi Li Tang'dı(*). Jin istilasından sonra sanatçılarıyla birlikte sarayın güneye taşınması hem amatör, hem de gerçekçi ve profesyonel geleneğin Hangzhou'da sürdürülmesine yol açtı. Song hanedanının sonu yaklaştıkça da tapınaklarda yepyeni bir resim anlayışı doğdu. Chan (Zen) Budacılığın etkisindeki bu ressamların en büyüğü Liutong Manastırı'nı (*si*) yeniden kuran Muqi Fachang(*) idi.

Song hanedanı döneminde Çin seramik ve porselenleri sade ve saf bir güzelliğe, Qing resmi saray eşyalarında (*bak.* guan seramiği) görülenden farklı, yaşam dolu bir kusursuzluğa erişti. Kuzeyde Ding (*bak.* Ding seramiği), Ru (*bak.* Ru seramiği), Jun (*bak.* Jun seramiği) beyaz porselenleri, seladonlar, kahverengi ve siyah sırlı sert seramikler, Jun sert seramikleriyle, biçim ve bezeme açısından saray eşyasıyla tam bir karşıtlık içindeki sert Cizhou seramikleri(*) üretiliyordu. Çin'de sır üstü tekniğiyle boyamanın ilk bilinen örneği de 1201 yılının karşılığı olan bir tarih taşıyordu. Song başkentinin Hangzhou'ya taşınmasından sonra ise kentin güney kapısının hemen dışındaki Jiaotan'da üretilen grimsi mavi sırlı saray eşyasının tek süsü, sırda isteyerek oluşturulan çatlaklardı. Güneyde çok sayıda yeni atölyede üretilmeye başlayan seladonların en iyileri saray için yapılanlardı. Jingdezhen atölyesinde büyük miktarlarda üretilen mavimsi beyaz (*bak.* Yingqing porseleni) porselen ise Yuan, Ming ve Qing hanedanları döneminde Çin porselen sanayisine egemen olan beyaz porselenlerin atasıydı. Song dönemindeki en önemli gelişmelerden biri de hemen hemen her ilde porselen atölyelerinin ortaya çıkması, hem iç tüketim, hem de ihracat için üretimin çok artmasıydı.

Song dönemi tunç kapları yitik mum yöntemiyle yapılmış, eskiye duyulan ilgiyi yansıtan örneklerdi. Bu eskiye düşkünlük, örneğin Song yeşimlerinin ayırt edilemeyecek kadar eskilere benzemesine yol açmıştı. İpek dokumada ise Uygurlar tarafından Orta Asya'dan taşınan bir teknik geliştirilmiş, küçük tezgâhlarda çok ince goblenler dokunmuştu.

Yuan hanedanı (1206-1368) dönemi. Moğol yönetiminde yabancılarla ilişkileri artan Çin, özellikle dönemin sonlarına doğru siyasal ve toplumsal kargaşa içinde kaldı. Güzel sanatlara resmî destek hemen hemen tümüyle kalktı; devlet hizmetindeki Çinlilerin sayısı da çok azaldı. Moğolların özendirdiği sanat dallarının başında Buda heykelciliği geliyordu. Yaygınlaşan içrek Budacı mezheplerin karmaşık ikonografisi çeşitli özellikleri bir arada taşıyan çok kollu Buda heykellerine yol açtı. Resimde de gene Budacılığı ve Taoculuğu destekleyen sarayın karşısında, Moğolların hizmetine girmeyen bir grup aydın ressam yer aldı.

20. yüzyıl öncesinde Çin resmi, hiçbir zaman bu dönemdeki kadar siyasal bir boyut taşımadı. Qian Xuan, bu zor dönemde inzivaya çekilenlerin işlediği çiçek, kuş gibi temalarla eskinin üslup ve tekniklerini kullandı. Zheng Sixiao'nun toprağa oturmayan bitkileri de, ülke topraklarını zorla ele geçiren Moğollara karşı yumuşak, ama çarpıcı bir protestoydu. Moğolların hizmetine giren aydın ressamların başında ise Zhao Mengfu(*) geliyordu. İnzivadaki *Wenren* ressamlarının felsefesini en iyi yansıtan yapıtları Yuan Hanedanı'nın Dört Ustası(*) verdi.

Porselende asıl gelişmenin güneyde, özellikle de Jingdezhen'da görüldüğü bu dönemde, büyük olasılıkla Yakındoğu'dan ithal edilen kobalt kullanımının artması yüzünden, ünlü mavi-beyaz porselenler(*) ortaya çıktı. Çok yaygınlaşan ve oldukça kaba örnekleri de üretilen bu porselenlerin en iyileri gene saray için yapılıyordu. Mavi-beyaz Yuan ve Ming porselenlerinden oluşan en önemli iki koleksiyondan biri İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde, öbürü Tahran'dadır. Lake işinde ise bir yandan eskinin bezemesiz örnekleri taklit edilirken, bir yandan da oyma ya da çiziklerin içinin altın ve gümüşle bezendiği çiçek ya da ejderha motifli yapıtlar verildi. Bunlar genellikle kırmızı, bazen de siyah lakeyle kaplanmıştı.

Ming hanedanı dönemi (1368-1644). Çinlilerin yeniden yönetime gelmesi imparatorluğun güçlenmesine yol açtığı gibi, güzel sanatlara da yeni bir renk ve can kattı. İlk Ming imparatorunun Nanjing'de yaptırdığı saray günümüze ulaşmamıştır. Ama 1421'de başkenti Pekin'e taşıyan Yonglo'nun eski Yuan sarayının yerinde kurdurduğu Yasak Kent(*), önemli eklemelerle ve yeniden yapılmış bölümleriyle de olsa, ayaktadır.

Ming döneminde sanatçılar yeniden saraya çağrılarak saray ressamlığı geleneği canlandırıldı, ama aydın ressamların çoğu güneyde kalmayı seçtiğinden, Moğol döneminde iki grup arasında beliren uçurum daha da derinleşti. Manzara resminde Wu okulunun(*) ilk önemli temsilcisi çok çeşitli üslup ve teknikleri kullanan Shen Zhou(*) idi. 16. yüzyılın sonlarında aydınlar arasında görülen genel huzursuzluk ve moral bozukluğu resme de yansıdı ve Wu okulunun son temsilcileri arasında üslup çeşitliliği doruğa ulaştı.

Profesyonel ressamlar bile geleneklerden hızla uzaklaşmaya başladılar. Xu Wei'nin(*) resimlerindeyse gelenekten tam bir kopma vardı. Dong Qichang(*) soruna çözüm bulmak amacıyla *Hua Shuo* (Resim Üzerine Notlar) adlı denemesinde resmin ölçütlerini yeniden belirlemeye yöneldi.

Porselen ve seramik üretiminde Cizhou ve Jun gibi kuzey atölyelerinde gerileme sürerken, başta Jingdezhen olmak üzere güneyde üretim arttı. Işığı geçiren sert beyaz porselenlerde "gizli bezeme" (*an hua*) denen ve neredeyse görülmeyen desenlere de Jingdezhen'de yer verildi. Seladon üretiminde en önemli merkez gene Zhejiang'dı. Ming seladonları öncekilerden daha ağır, deniz yeşili sırlı ve çiziklerle bezenmişti. Bu dönemde mavi-beyaz Yuan porselenleri inceldi, kalabalık desenlerin yerini ejderha ve çiçek motifleri aldı; bazen de ejderha motifleri sır altı tekniğiyle mavi zemin üstüne kırmızı renkle (ya da tam tersi) boyandı. Sır üstü tekniği ise daha çok küçük şarap kâselerinin bezenmesinde kullanıldı. 16. yüzyıldan sonra bu tekniğin çok yaygınlaştığı, beyaz zemin üstünde canlı renkler kullanılarak "beş renkli" (*wu cai*) kaplar üretildiği görüldü. Üç renkli (*san cai*) porselenler de Ming döneminin çok başarılı ürünlerindendi. Bunlar daha çok çiçek figürlü vazolarla kapaklı kaplardı; bezemede ise bölmeli mine(*) benzeri bir teknik kullanılmıştı. Ming döneminde, önce en iyi beyaz porselenlerde olmak üzere, ürünlerin altına hanedan damgası konmaya da başladı. İmparator Zhengde (hd 1505-21) ve hizmetindeki Müslüman saray görevlileri için yapılan porselenlerde bu yazı Arap harfleriyleydi. Aynı uygulama gene bölmeli mine tekniğiyle bezenen tunç kaplarda da vardı. Lake işinde birçok yeni teknik ortaya çıktı; farklı renklerdeki kat kat lake üstüne ayrı ayrı katlarda kazınmış desenlere, sedef kakma ve boyama bezemelere yer verildi.

Qing (Mançu) hanedanı dönemi (1644-1911/12). Resimdeki birkaç aykırı örneğin dışında Qing sanatı genellikle tutucu, teknikleri olağanüstü yetkin, bezemeleri de oldukça boldu. Tibet Budacılığının ve Cizvit misyonerlerin etkisiyle mimarlıkta yabancı üsluplar ortaya çıktı. 19. yüzyılda Çin'in güçsüzleşmesi sanatta bir durgunluk dönemine yol açarken, yabancı etkisindeki yapıların büyük bölümü de 1860'ta İngiliz ve Fransızlar tarafından yakıldığından günümüze ulaşmadı.

Mançu istilasının Çin kültür yaşamını Moğol istilası gibi temelinden sarsan bir etkisi olmadı. Ama Ming hanedanına bağlılıklarından ya da Mançulara güvensizliklerinden, aydın ressamların çoğu gene inzivaya çekildi. Bunların en önemlileri Qing Hanedanı'nın Altı Ustası(*), Nanjing'li Sekiz Usta(*) ve onlar gibi 17. yüzyılda ortaya çıkan, ama ne saraya ne de Dong Qichang'ın estetik ilkelerine bağlı kalan bireyci ressamlardı. Ming imparatorları soyundan gelen Zhu Da(*) (Bada Shanren) bireyci ressamların en özgünü, uzak akrabası Shitao(*) ise 18. yüzyılda Yangzhou'da çalışmalarını sürdüren Sekiz Garip Usta'ya(*) esin kaynağı oldu. Çağdaş Batılı ressamlar gibi kendilerine özgü üslup ve davranış içindeki bu grubun üyeleri geçinmek için resim yapmak ve dikkat çekerek kendilerine koruyucu bulmak zorundaydılar, Yangzhou tuz tüccarlarının koruması altındaki çalışmalarıyla da Çin resmindeki son önemli gelişmeyi temsil ettiler.

Porselen sanayisi 17. yüzyılın ortalarındaki sarsıntıdan sonra 1682'de Cang Yingxuan'ın, Jingdezhen'daki imparatorluk atölyelerinin başına geçirilmesiyle yeniden canlandı. Özellikle sırda yeni renkler kullanılmaya başladı; "yılan balığı sarısı", "yılan derisi yeşili", turkuvaz ve "şeftali baharı" renkli sırlar denenirken "öküz kanı" denen parlak kırmızı sır kullanımı kusursuzlaştı. Egemen bezeme ya da zemin renkleri yüzünden Avrupa'da *famille verte* (yeşil aile), *famille noire* (siyah aile) ve *famille rose* (pembe aile) gibi adlarla bilinen, sır üstü tekniğiyle beş rekte boyanmış porselen takımlar üretildi. Eski tunç kapların, altın ve yeşim eşyanın porselen taklitlerinden başka, çeşitli çalgıları, delikli ve döner kutuları da porselenden yapmaları istenen ustalar, becerilerini artırmak zorunda kaldılar. 17. yüzyılda ihraç edilen porselenler tümüyle Çin tarzında bezenirken, 18. yüzyılda yabancı motif ve armalara yer verilmeye başladı.

Çağdaş dönem (1912 sonrası). 1911/12 Devrimi görsel sanatlarda ani bir değişikliğe yol açmadı. Geleneksel Çin resmini amatörce sürdürenler arasında Wu Changshi ve Qi Baishi(*) özellikle etkili oldular. 4 Mayıs 1919 hareketinden sonra Fransa'ya giden ressamlardan Xu Beihong ise 1925'te ülkesine dönerek yağlıboya çalışmaların yaygınlaşmasına yardım etti. Bu dönemde bir grup ressam "sanat için sanat" anlayışını savunurken, bir başka grup da sanatın halkla iletişim kurma gereğini vurguluyordu.

1949'da Çin Halk Cumhuriyeti kurulunca bütün geleneksel sanat biçimlerinde bilinçli bir canlandırma hareketine girişildi. 1956-57 yıllarında "yüz çiçek açsın" anlayışıyla do-

Yeşil mine zemin üstüne bitki figürleriyle bezenmiş Çin vazosu (*famille verte*), Qing hanedanı, İmparator Kangxi dönemi (1661-1722); Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

ruğuna ulaşan bu canlılık ve sanatsal özgürlük, Çin Kültür Devrimi'yle(*) kesintiye uğradı.

KORE. Çin ve Japon görsel sanatlarının estetik anlayışı ile biçim, teknik ve temalarının ayrı bir üslupla ortaya konduğu Kore sanatında temelde doğalcı bir eğilim egemendir. Kore sanatının ikinci temel özelliği ise her türlü aşırılıktan kaçınılmasıdır. Çin kültürü ülkeye Han hanedanı döneminde kuzeydoğuda kurulan Lo-Dang gibi yerleşimlerden yayılmıştır.

Üç Krallık dönemi (İÖ y. 57-İS 668). Kore Yarımadasının kuzeyinin Kogurya, güneybatısının Pekçe ve kabaca güneydoğusunun Silla krallarınca yönetildiği bu dönemde Çin'den Kogurya Krallığı'na ulaşan Budacılık, Pekçe Krallığı tarafından Japonya'ya iletildi. Bu dönemde ülkenin güneyi ile Japonya arasındaki yakın ilişkiler, Çin yazısı ve kültürünün Japonya'ya ulaşmasına yol açtı.

Üç Krallık dönemi resminden günümüze ulaşan örnekler Kogurya ve Pekçe mezarlarında bulunan duvar resimleridir. Önceleri yalnız mezar sahibiyle karısının resmedildiği bu fresklerde, daha sonra ölünün yaşamındaki önemli bir olaya da yer verilmeye başladı. Üçüncü aşamada ise Çin etkisi belirginleşti; daha çarpıcı çizgi ve renkler kullanılır oldu. Kogurya'ya özgü Buda heykelleri de Tabgaç (Kuzey Wei) Çin üslubunun izlerini taşıyordu. Güneyde ise Buda heykelleri daha doğalcı bir havaya büründü; Buda'nın yuvarlak yüzünde artık "Pekçe tebessümü" görülüyordu. Metal işçiliğinin olağanüstü gelişmesinde kralların ve ust düzey görevlilerin taç ve takılara düşkünlüğü önemli rol oynadı. Altın, gümüş ve çeşitli taşların kullanıldığı Silla taç ve takılarından günümüze ulaşanlar, bozulmamış mezarlarda bulunmuştur. Silla döneminin tipik gri renkli, sırsız sert seramiğinde Han etkisi açık olmakla birlikte, üslup tümüyle Kore'ye özgüdür.

Birleşik ya da Büyük Silla dönemi (668-935). Kore sanatının altın çağını yaşadığı bu dönemde kültürün hızla Çinlileştiği, Tang hanedanının "Küçük Çin" adını verdiği Silla Krallığı'nın bu nitelemeden gurur duyduğu görülür. Başkent Kyangcu (tıpkı Japon başkenti Heian-kyo gibi) Tang başkenti Chang'an'a benzetildi. Kore sanatında kuzeyin önemi azalırken güney, özellikle de güneydoğu sanatsal gelişmenin kalıcı merkezi haline geldi. Çok sayıda granit Buda heykeli ve pagoda yapıldı, tapınak çanları döküldü. Tapınakların en önemlisi olan Pulguk-sa 8. yüzyıl ortalarında yapıldı; pagodaları ve 1,5 km kadar uzağında yapay mağara biçimindeki ayrı bir tapınak yapısıyla büyük bir kompleks oluşturuyordu. Heykeller önceleri gene erken Tang üslubunun etkisindeyken, 8. yüzyılın hemen başında daha yumuşak, doğal bir görünüm kazandı. Sokkuram mağara tapınağındaki Buda heykelinin (8. yy ortaları) yuvarlak biçimli huzurlu yüzü Pulguk-sa'da da korundu, ama bedeninin üst yarısı uzamaya, giysi kıvrımları stilize edilmeye başladı. 9. yüzyılda ise küçük ölçekli ve çoğu kez orantısız heykeller yapıldı. Başkent çevresinde seramikten çok sayıda ölü külü kabı da bulundu. Bu ilk sırlı seramiklerde yeşilimsi ya da sarımsı kahverengi kurşun sır kullanılmıştı. Kapların üstüne geometrik desenler ya da çiçek motifleri basılmıştı. Gri renkli seramik karoların bezemeleriyse kabartmaydı. Metal işçiliğinin dev çanlar dışındaki en güzel örnekleri kutsal Buda (Şakyamuni) küllerinin korunduğu *şarira*'lardı.

Korya dönemi (918-1392). Budacılığın gene krallığın koruması altında geliştiği bu dönemde Kore, Çin kent kültüründen doğrudan etkilendi. Soylular, saray görevlileri ve Buda rahipleri Çin yaşam tarzını benimsediler. Ahşap oyma harf kalıpları kullanılarak teknik açıdan Song dönemi baskılarıyla aynı düzeyde kitaplar üretildi. Budacı rahipler kalın mor kâğıt üstüne altın ve gümüş yazıyla *sutra*'ları (kutsal yazıt) kopya ettiler. Korya seladonları da sanat açısından çok başarılıydı. Ama Moğol istilasından sonra Korya sanatı bir daha eski düzeyine erişemedi. Dönemin sonuna doğru pagoda yapımı neredeyse durdu; Kesang'daki Vangaksa için yapılan mermer pagoda (bugün Seul'deki, Kyangbok Sarayı'nda) pek az örnekten biridir.

Günümüze ulaşan 10 kadar Korya resmi (çoğu Japonya'da), değişen ölçülerde de olsa, Song üslubundadır. Heykelde kısa süreli bir canlanma ve eskiyi taklit görüldüyse de, Korya döneminde hem nitelik, hem nicelik düştü. Heykel ustaları maske yapımına yöneldi; oyunlarda kullanılmak üzere yüz çizgileri Koreliye hiç benzemeyen, çene parçası ayrı, ahşap maskeler oyuldu.

Korya döneminde geleneksel sırsız gri seramik yapımı sürdürüldü. Ayrıca Güney Çin'in etkisinde Yue tipi porselen yapımı başladı. 11. yüzyılın ortalarından sonraysa Koreli ustaların özgün porselenleri ortaya çıktı. Yaklaşık 1050-1150 arasında üretilen ilk dönem düz Korya seladonları "esrarlı" yeşilimsi mavi renkleriyle Song dönemi Çinlilerince "dünyanın 10 güzelliğinden biri" sayılıyordu. İzleyen yüz yıl (1150-1250) içinde ortaya çıkan dolgu bezemeli seladonlarsa bir Kore buluşuydu ve 15 yüzyıla değin yalnız bu ülkede üretildi. Bu yöntemde porselen kap, deri sertliğine ulaşıncaya değin kurumaya bırakılıyor, daha sonra üstüne çizilen desen siyah ya da beyaz hamurla dolduruluyordu. Bazen de desen yerine zemin oyularak hamurla dolduruluyordu. Korelilerin, Üç Krallık döneminde Çinlilerden öğrendiği sanılan lake ışınde de kakma yöntemi kullanıldı. Korya dönemi tunç işçiliğinin en inceliklı ürünleri arasındaysa tapınaklarda tütsü yakmak için kullanılan kaplarla tunç aynalar sayılabilir.

Yi dönemi (1392-1910). Başkentin Seul'e taşındığı Yi döneminin başlarında Kore'de Budacılığın yozlaştığı, devlet dini olarak Yeni-Konfüçyüsçülüğün benimsendiği ve Ming hanedanı yönetimindeki Çin'le yakın kültür ilişkileri kurulduğu görülür. Sanatta da Korya döneminin aristokratik zarıflığının yerini daha yerel bir estetik anlayışı aldı. 1592'de Japon komutan Toyotomi Hideyoşi'nin(*) Kore'yi istilası birçok sanat yapıtının yok olması, çok sayıda porselen ustasının da Japonya'ya götürülmesiyle sonuçlandı. Ardından Mançu istilasına uğrayan ülkede yönetim güçsüzleşip sanatçılar korumasız kaldıysa da, Yi sanatının sayısız örneği gene de bugüne ulaşabildi. Yi mimarlığının günümüze kalan önemli örnekleri arasında Japon istilası sırasında yanıp sonradan bir daha yapılan Kyangbok Sarayı (Seul), Muvi-sa, Kaisim-sa ve Pongcong-sa gibi tapınaklar sayılabilir.

16. yüzyılın sonuna değin Yi resmine An Kyan, Çoe Kyang(*) ve Yi Sang-ça(*) gibi sarayın resim dairesine bağlı profesyonel ressamlar egemen oldu. Kuzey Song üslubunda manzara resimleri yapan saray ressamlarının dışında bir grup amatör ressam da çam, bambu, erik ağacı ve orkide resimleri yapıyordu. Dönemin ikinci yarısında ise Güney Çin Qing okulunun etkisi belirginleşti. Ama bir yandan Çin üslupları taklit edilirken, bir yandan da özgün Kore üslubu arayışları başlamıştı. Ço Sok'un(*) resimleri Yi toplumunun hüznünü yansıtıyor. Çang San(*) düş ürünü Çin manzaraları yerine gerçek Kore manzaraları çiziyordu. ÇangSan gibi ustaların başlattığı ulusal üslup arayışı Kore yaşamından sahnelerin gerçekçi bir yaklaşımla resme aktarılmasına yol açtı. Kim Hong-do(*) (Tanvan) tür resimlerinde alt sınıf insanların yaşamına yer veren ilk Koreli ressamdı. 19. yüzyılın profesyonel ressamlarında Avrupa sanatının etkileri görülmeye başladı. Kısa ömürlü bir *wenren* ressamları grubunun önde gelen üyeleri ise Kim Çang-hi(*) ile Çan Ki'ydi.

Yi seramik ve porselenlerinde görülen en önemli gelişme, Korya döneminin sonlarına doğru kabalaşmaya başlayan dolgu bezemeli seladonlardan Punçang seramiklerinin doğması oldu. Japonya'da Mişima seramiği(*) olarak bilinen bu kaplarda dolgu bezeme etkisi çok daha kolay ve hızlı bir yöntemle sağlanıyordu. Desen, kabın bütün yüzeyine ahşap ya da kilden bir kalıpla basıldıktan sonra deliklere beyaz hamur sürülüp fazlası alınıyor ve bütün bu işlem birkaç dakikada tamamlanıyordu. Beyaz porselende en güzel parçalar Seul'ün güneyindeki Kyangcu atölyelerinde üretiliyordu, ama yüzlerce de yerel atölye kurulmuştu ve

Konfüçyüs ayinlerinde yalnız beyaz porselen kullanılabiliyordu. Ming mavi beyaz porselenlerinin benzerleriyse ithal kobaltın pahalılığı yüzünden yalnız resmî izinle Kyangcu çevresinde yapılıyordu.

Çağdaş dönem. 19. yüzyılın sonlarında Kore'de Batı sanatının etkisi duyulmaya başladı. 1900'de Taksu Sarayı'nın tasarımını bir İngiliz mimar yaptı. 1899'da Hollandalı bir sanatçının kralın ve veliahtın yağlıboya portrelerini yapmakla görevlendirilmesi geleneksel saray ressamlarını gücendirdiyse de, bu yeni sanat özellikle Japon işgalinden (1910-45) sonra yaygınlaştı. Japonya'da yağlıboya çalışan Koh Hui-dong(*) da ülkesine döndüğünde bu uğraşı yüzünden alay konusu oldu ve geleneksel resme dönmek zorunda kaldı. Ama daha sonra yağlıboya resim öğrenimi görmek için birçok Koreli Tokyo'ya gitti. Japon işgali boyunca Kore resmine egemen olan izlenimci akademik üslubun önde gelen temsilcileri Yi Çong-u, To Sangbong, Kim İnsung ve Pak Tuksun'du. 1960'ların başına değin de hükümetçe Seul'de düzenlenen yıllık sergilerde bu üsluptaki yapıtlara yer verildi. Bu tarihte Kim Fanki, Yu Yangguk ve Kvon Ok-yan gibi ressamların girişimiyle hükümet sergilerinde soyut sanat için ayrı bir bölüm oluşturuldu.

JAPONYA. Japon Takımadaları Neolitik Çağdan beri Doğu Asya kültürünün etkisindeydi. Japon birliği İS 4. yüzyılda Honşu Adasındaki Kinki çevresinde oluştu. Budacılığın ve saray kültürünün benimsendiği 6. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında Japonya Çin kültürüyle beslendi. Çağdaş dönem Japon sanatında ise Batı'nın belirgin etkisi oldu. Japonların yabancı kültür öğelerini özümsemeye yatkın olmaları, taklitçi bir halk olarak görülmelerine bile yol açmıştı. Ama aldıkları üslup ve teknikleri sindirip uygulayarak kullandıklarından, bunların Japonlaşmış biçimlerini de özgünüyle birlikte ortaya koyuyorlardı. Böylelikle doğan üslup karşıtlıkları, bir yandan kültürel etkinin güçlülüğünü, bir yandan da Japon yaratıcılığını gösteriyordu. Genelde Japon görsel sanatçıları yılın ve günün değişik zamanlarındaki görünümlere karşı çok duyarlıydılar. Anlatımları açık ve içten, ama idealize edilmiş olurdu. Güçsüz insanlara, küçük ve geçici günlük olaylara ilgi duyar, konularını çoğu zaman edebiyattan alırlardı.

Tarihöncesi'nden 6. yüzyıla. Japonya'da hem ilk Neolitik Çağ kültürü, hem de bu kültürün seramik ürünleri *comon* adıyla anılır. Bu ad, kap yapımında ya da bezenmesinde kullanılan ve hamurun avuç içinde yuvarlanmasıyla oluşturulan silindirik bantlardan gelir. Comon dönemi (İÖ y. 5000-2500) bulunan parçaların biçim ve bezemelerine göre üç ya da beş alt döneme ayrılır. En eski *comon* parçaları sivri tabanlı, derin çanaklardı. Daha sonra bunların tabanı düzleşti. Yiyecek saklamak ve adak sunmak için yapılan değişik biçimli kaplarda bezeme amacıyla heykelcikler (örn. kulp olarak birbirine dolanmış yılanlar) kullanıldı. İzleyen alt dönemdeki siyah renkli cilalı parçalar büyük bir olasılıkla gri renkli Çin seramiğinin etkisinde yapılmıştı. Kil figürlerin (*dogu*[*]) ve maskelerin (*domen*) sayısı özellikle Comon döneminin ortalarında ve sonlarında çok arttı.

Comon dönemini izleyen Neolitik Yayoi döneminde (İÖ y. 250-İS 250) kapların hem biçimleri, hem de yapım yöntemleri değişti (*bak.* Yayoi kültürü). Erken Yayoi bezemeleri bıçak çizikleriyle oluşturulmuş, daha sonra tarak izi bezemelere yer verilmiş, son dönem Yayoi kaplarında ise bezeme tümüyle kalkmıştı. Yayoi kapları genellikle dörtlü takımlar halinde yapılır, saklama, pişirme ve servis kapları aynı biçimde olurdu. Dönemin ortalarında Çin'in etkisiyle Kalkolitik Çağa girdiği görülen Japonya'da ilk demir ve tunç eşya da Orta ve Son Yayoi döneminde ortaya çıktı. Bunların en önemlileri tunç çanlardı (*dotaku*[*]).

Japonya'da tümülüs (*kofun*) dönemi (250-500) tarih çağlarının eşiği olarak kabul edilir. İmparator Nintoku'nun Osaka'ya bağlı Sakai'deki anahtar deliği biçimli anıtsal mezarı bu dönemden kalmadır. Bugünkü imparatorluk ailesinin ataları olan Yamato soyunun bu dönemde neredeyse bütün Japonya'da denetim sağladığı da görkemli *kofun*'lardan anlaşılmaktadır. Mezarlarda bulunan metal eşyanın çoğu Çin ve Kore yapımıdır. Her ikisi de çarkta yapılan günlük Haci seramikleriyle törenlerde kullanılan Sue seramikleri bu dönem yaşamının gerekleriydi. Pişmiş topraktan *haniva*(*) heykelleri ise yalnızca mezarlar için yapılırdı. 4. yüzyıl *haniva*'ları silah, kişisel takı ve eşya biçimindeydi. Daha sonra hayvan, özellikle de at heykelleri yapıldı. 5-6. yüzyıllarda ise her yaş ve cinsten insanları yansıtan *haniva*'lar ortaya çıktı. 6. yüzyılda Budacılığın etkisiyle ölüleri gömme yerine yakma geleneğinin benimsenmesi hem *kofun*'ların, hem de bu mezarlar için yapılan *haniva*'ların önemlerini yitirmesine yol açtı.

Tori üslubunda yapılmış ahşap Kannon (Avalokiteşvara) heykeli, Asuka dönemi, 7. yy başları; Horyu-ci, Nara, Japonya
Horyu-ci, Nara Japonya

Asuka dönemi (552-645). Yerel Şinto dininin yaygın olduğu Japonya'ya Budacılığın resmen 538-552 arasında girdiği kabul edilir. İlk Japon Buda heykeli 538'de Kuratsukuribe Tasuna tarafından İmparator Yomei için yapıldı. 588'de Asuka'da yapımına başlanan Hoko-ci de ilk büyük Budacı tapınağıydı. Tapınakların ana binasında Budacılığın hangi mezhebi için yapıldığını gösteren heykeller bulunurdu. Bunların günümüze ulaşan en eski örneği Horyu-ci'deki(*) tunç Şaka üçlüsüdür. Kuratsukuri Tori(*), sağında ve solunda iki *bodhisattva* ve Buddha Şakyamuni'den oluşan bu heykeller grubuyla dönemin üslubunu belirledi. Birkaç örnek dışında, Nara dönemine değin en azından yüz ifadelerinde ve giysi kıvrımlarında Tori üslubuna bağlı kalındı. Resim ve dekoratif sanatlarda ise göçmen ustaların etkisiyle Çin ve Kore sanatına benzeyen yapıtlar ortaya çıktı.

Nara dönemi (645-794). Çin örnek alınarak yönetimde köklü değişikliklerin yapıldığı Nara döneminin başında imparatorlar gene Asuka'da oturuyordu. 694'te kurulan başkent Fucivara (bugün Kaşihara) tümüyle Tang başkenti Chang'an örneğine göre yapılmıştı. Budacılık ulusal din haline geldi. Tapınaklar "aile" tapınağı olmaktan çıktı, imparatorun desteğiyle gerçekleştirilen ulusal projelere dönüştü. Erken Nara dönemi (645-724) resim ve heykelleri de etkileyici ve Tang döneminin başlarındaki Budacı sanatını çağrıştıran bir üslupta yapılmıştı. Horyu-ci'de 1949'daki yangından kurtulan 20 kadar küçük duvar resmi ve yanan resimlerin fotoğrafları Erken Nara resmi konusunda bilgi verir. Birkaç büyük boy heykel örneğinden başka çok sayıda da tunç ve kil heykelcik günümüze ulaşmıştır. Bunların ve dönemin metal işçiliğinin en güzel örnekleri gene Horyu-ci'nin Taçibana tapınak yapısındadır.

Çin modelinin yerleştiğini gören Fucivara'daki imparator ve çevresi, merkezî yönetimi daha da güçlendirmek için başkenti Nara'ya (Heico) taşıdılar (710). Nara da Chang'an örnek alınarak kuruldu; saray ithal ya da taklit Çin eşyasıyla döşendi; imparatorun kişisel ya da resmî kullanımı için neredeyse bir sanat hazinesi oluşturuldu. İmparatorluk hazinesinin saklandığı Todai-ci(*) Şosoin'deki yaklaşık 9 bin parça eşya arasında, Nara döneminin sonlarındaki (724-794) saray yaşamını çok iyi yansıtan yapıtlar da yer alır. En güzel parçaların çoğu da Silla ya da Tang yapımıdır.

Yeni başkentte imparatorun koruması altında gelişen Budacı sanatın en önemli örneklerinden biri Yakuşi-ci'deki(*) üçlü heykel grubudur. Oturan Yakuşi'yle (Bhaishacyaguru) ayaktaki Nikko (Suryaprabha) ve Gakko (Çandraprabha) heykellerinden oluşan bu yapıtta Nara dönemi Budacı heykel üslubu kusursuzlaşmıştı. İmparatorun emriyle ülkenin bütün illerinde kurulan tapınakların en görkemlisi Todai-ci ise, Budacılığın ulusal din ve egemen sanat olarak ulaştığı düzeyi gösteriyordu. Tapınaktaki resimlerle parlak tunçtan ve *karşıtsu*(*) (kuru lake) tekniğiyle yapılmış heykeller yapı kadar görkemli ve incelikliydi. Bu dönemden günümüze kalan bir başka önemli tapınak gene Nara'daki Toşodaici'dir(*). Tapınağın kurucusu, 753'te Japonya'ya gelen Çinli keşiş Gancin'di (Jianzhen).

Heian dönemi (794-1185). Japonya'nın Tang İmparatorluğu'na benzemeye çalıştığı Nara döneminin sonunda, benimsenen model ile var olan Japon toplumu arasında karşıtlıklar oluştu, sanatta da bir durgunluk yaşandı. Yeniden yapılanma amacıyla İmparator Kammu, başkenti bu kez Heian-

kyo'da (Kyoto), ama gene Chang'an'ı örnek alarak kurdurdu. Budacılığın devletten ayrılması tapınakların Nara dönemindeki önemini yitirmesine yol açtı. İmparatorlar herkesin anlayabildiği Nara dönemi Budacılığı yerine Tendai ve Şingon gibi içrek Budacı mezhepleri desteklemeye başladılar. Heian dönemi başlarında (749-897) sanat da bu mezheplerin etkisindeydi. Şingon görüşünü yansıtan *mandara* (*bak.* mandala) resimleri ve tahtadan oyulmuş gizemli görünümlü heykeller hep bu yeni yaklaşımın ürünüydü. Bu dönem heykellerinde kullanılmaya başlayan ahşap 9. yüzyılın sonlarında *içiboku*(*) (tek ahşap blok) yöntemine yol açtı ve çeşitli gelişmelerle bu, Edo dönemine değin Japon heykelinin ana malzemesi olarak kaldı. Tang üslubunun egemen olduğu Heian dönemi başlarında sarayda ayrıcalıklı bir konum edinen Fucivara ailesinin üyeleri Heian döneminin ikinci yarısında imparator naipliğine (*sesşo*) yükseldiler. Fucivara dönemi adıyla da bilinen bu dönemde Fucivaraların lüks yaşamına uygun, *şinden-zukuri*(*) üslubu olarak anılan bir konut ve bahçe mimarlığı ortaya çıktı. İç mekânları bölmek için kullanılan panolar da dindışı bir resim geleneğinin hızla gelişmesine yol açtı. Başlangıçta içrek Budacı öğretinin bir parçası olan Arı Toprak Budacılığını benimseyen soylular, büyük boyutlu aile tapınakları yaptırdılar.

Kyoto'daki Hoco-ci bunların en görkemlisiydi. Bu tapınaktaki Coço(*) tarafından yapılan Amida (Amitabha) heykeli, Heian döneminin sonuna değin süren üslubu belirledi. Yönetimi Fucivaralardan devralan *İnsei* (emekli ya da münzevi imparatorlar) döneminde (1087-1192) Arı Toprak Budacılığı sarayda daha da etkili oldu. Bir belgeye göre imparator Şirakava döneminde 5.470 dinsel konulu resim, 172 *coroku* (5 m boyunda) heykeli, 3.150 gerçek boyutlu, 2.930 küçük heykel, 21 pagoda ve 446.630 pagoda biçimli anıt yapıldı.

Heian döneminin başında soyluların Çin edebiyatıyla ilgilenmesi Çin karakterlerinin (*kanci*) kullanıldığı yazı sanatının da önem kazanmasına yol açtı. Kaligrafide bir yandan Tang üslubu gelişirken, bir yandan da Çin karakterleri kısaltılarak her hecenin bir karakterle gösterildiği Japon *kana*(*) karakterleri ortaya çıktı. *Kana* karakterleriyle *vaka*'ların(*) (31 heceli Japon şiiri) yazıldığı sayfalar inceden inceye süslendi.

Saray çevresindeki kadınlar 10. yüzyıldan sonra günlük, deneme, tarih ve öykü türünde düzyazı örnekleri verdiler. *Kana* bu tür yazıya uygun düştüğünden *annamoci* (kadın yazısı) adıyla anılır oldu. Metinlerin süslemeleri de gene narin, simgesel bir üsluptaydı. *Onna-e* (kadın üslubu) denen bu üslup ile örneğin duvar resimlerinde kullanılan daha somut, betimleyici *otoko-e* (erkek üslubu), birlikte Japon resim üslubunu (*Yamato-e*[*]) oluşturuyordu. 10. yüzyılda *Yamato-e* tam anlamıyla Japon resminin doğuşu oldu.

Kamakura dönemi (1192-1333). Savaş ağalarının güçlenmesi, bu dönemde silah, zırh ve miğfer süslemelerinin önem kazanmasına yol açtı. Aileler arası savaşta yanan tapınaklardan Todai-ci ve Kofuku-ci onarıldı; onarım sırasında eklenen yapılar Güney Song hanedanının Zen üslubundaydı. Kamakura dönemi yapılarında kullanılan üç üslup Zen etkisindeki *tenciku-yo*(*), geleneksel *va-yo* ve Çinli Zen üslubunun taklidi olan *kara-yo*(*) idi. Heykeldeyse Unkei(*), Heian döneminin sonlarındaki Coço üslubundan daha gerçekçi bir anlatıma yöneldi; güçlü, erkeksi, dinamik heykeller yaptı. Gerçekçilik eğiliminin etkisiyle Budacı ressamlar da (*e-bussi*) canlı, doğal renkler kullanmaya, yaşam dolu, hareketli betimlemeler yapmaya başladılar. Kamakura döneminin ortalarında ise Budacı resimde gerçekçilik eğilimi, inanç yayma amacıyla bir tür bezeme aşkına dönüşmüştü. Dindışı resimde görülen gerçekçi eğilim, Fucivara Takanobu(*) gibi usta saray ressamlarının yaptığı portrelere yansır. Edebi metinler için süslemelerin yapıldığı *emaki*'ler(*) (resim ruloları) de dönemin gerçekçi ruhuna uygundu. Budacılığın çeşitli öykülerinin resimlenmesi için de kullanılan bu rulolar, geleneksel Şinto dininin sistemleştirilmesinden sonra Şinto tapınaklarında üretilmeye başladı. Şinto ile Budacılığın uzlaştırıldığı *honçi-suicaku* inancını yansıtan çok sayıda Kamakura dönemi resmi günümüze ulaşmıştır.

Muromaçi dönemi (1338-1573). Önemli görevlerde bulunan savaşçıların Kyoto'da oturmaya başladığı bu dönemde Zen kültürünün etkisi arttı. Çok katlı bir yapı türünün eklendiği Zen tapınaklarında başkeşişler için yapılan *hoco*'ların bahçeleri Zen düşüncesinin simgesiydi. Budanmış ağaç, kum ve taşla oluşturulan *kare sansui* (kuru manzara) adlı bu bahçelerde suya yer verilmezdi. Tapınaklarda ortaya çıkan Zen üslubu dindışı yapılarda da uygulanmaya başladı; 1394'te Şogun Aşikaga Yoşimitsu'nun yaptırdığı villa bunun ilk örneğiydi. Savaşçı yaşamına daha uygun olan bu çok yapılı konut mimarlığı, önceki aristokrat *şinden zukuri* üslubundan farklı olarak *şuden* (asıl oturulan ev) üslubundaydı. Evler Çin'den getirtilen eşya ve resimlerle donatıldı. Oturma odasının döşenmesi için belirlenen kumaşlar, pano ve sürme kapılardaki resim üslubunu da etkiledi. Böylece sanatta bir savaşçı üslubu ortaya çıktı.

Japon Zen Budacılığı, Kamakura döneminden başlayarak Çin'deki tapınak sistemini ve yaşamını taklit etti. Evlerde olduğu gibi tapınaklarda da *karamono*'nun (Çin eşyası) toplanması, Japonya'daki Çin sanat yapıtlarını içeren büyük koleksiyonların oluşmasına yol açtı. Tapınaklar Kiçizan(*) (Minço) gibi rahip-ressamların yetişmesi açısından da önemliydi. *Suiboku-ga*(*) üslubunun yerleşmesini sağlayan bu sanatçıların amacı Çin sanatının düzeyine ulaşmaktı. Zen rahiplerinin geliştirdiği *suiboku-ga*'dan savaşçı sınıfa uygun dindışı bir üslup doğdu. *Yamato-e* geleneğinde ise Tosa ailesi Muromaçi dönemine egemen oldu. Tosa okulunun(*) Muromaçi resmine önemli bir katkısı da portre resmi alanındaydı.

Azuçi-Momoyama dönemi (1573-1600). Osaka dönemi olarak da bilinen bu dönemde kale yapımı özel önem kazandı. Oda Nobunaga'nın(*) Azuçi Kalesi'nin (1576) ve Toyotomi Hideyoşi'nin Osaka Kalesi'nin (1583) ardından bir dizi görkemli kale daha yapıldı. Bu kalelerin gerektirdiği pano, duvar resmi ve bezemeleri yapmakla görevlendirilen Kaiho Yuşo(*), Hasegava Tohaku(*) ve Unkoku Togan(*) gibi ressamların büyük boyutlu dekoratif resimleri kahramanlık döneminin ruhuna uygundu. Batı kültürü ve Hıristiyanlığın Japonya'ya ulaşması gibi, çay töreninin(*) Toyotomi Hideyoşi'nin sarayında gelişmesi de Momoyama dönemine rastlar. Çay töreni ustalarının denetiminde üretilen seramik ve porselenler Japon biçim ve desenlerinin doğmasına yol açtı. 1574'te Kyoto'da yapılmaya başlayan *raku*'lar(*) Japon seramik sanatının özelliklerini yansıtıyordu.

Tokugava dönemi (1603-1867). 1603'te Edo'da (bugün Tokyo) şogunluğunu kuran Tokugava İeyasu, ülke çapında savaşçı sınıfa dayalı bir yönetim oluşturdu. Edo Kalesi (bugün İmparatorluk Sarayı) yönetim merkezi olarak düzenlendi. Feodal beylerin görkemli bahçeleri, Kobori Enşu'nun girişimiyle çay töreninin yapıldığı bahçelere dönüşürken, eski Zen bahçeleri (*kare sansui*) yaygınlığını yitirdi.

Tokugava döneminde resim sanatında önemli gelişmeler görüldü. Dönemin başlarında ülke çapında etkili olan Kano okulu(*) ressamları savaşçı sınıfın korumasındaydı. Resimleri ahlakçı öğelere yer veren bu geniş ailenin üyeleri sarayda Tosa ailesinin yerini almıştı. Soyluların klasik beğenisini yansıtan Tosa ressamları ise daha sonra Kano üslubundan etkilendiler; 1654'te Tosa Mitsuoki(*) saray ressamı oldu. Yüzyılın sonlarında Kyoto ve Osaka'da yükseldiği görülen *çonin* (kentli) sınıfından varlıklı tüccarlar ise hem savaşçıların, hem de soylularınkinden farklı bir beğeninin temsilcileriydiler. 18. yüzyılda öbür iki sınıf üzerinde denetim kurmayı başaran bu sınıf, resimde Maruyama okulu(*) ile Nan-ga okulunun doğmasına yol açtı. Maruyama Masataka'nın (ya da yaygın adıyla Ökyo) kurduğu birinci okul doğalcı, Nan-ga (Güney Resmi) ya da *Buncin-ga*(*) ise Çin'deki *wenren* resminin karşılığı olan aydın ressamlar üslubundaydı. 18. yüzyıl başında Edo'da sayıları 500 bini bulan *çonin*'ler çok sayıda *Kabuki* tiyatrosu(*) ve eğlence yerinin açılmasında, bu canlı yaşamın da resme yansımasında etkili oldu. Tek yapraklara basılan *Kabuki* sanatçıları ve güzel kadın portreleri yaygınlaştı. *Ukiyo-e*(*) denen bu popüler sanat ürünlerinden tahta bloklarla basılan çok renkli *nişiki-e*(*)

Toyotomi Hideyoşi'nin yaptığı Himeci Kalesi, Azuçi-Momoyama dönemi, 1577, Hyogo, Japonya
Katsumi Tomita-Orion Press, SCALA-Art Resource

(brokar resim), doğrudan *çonin* yaşam tarzı ve beğenisinden kaynaklanıyordu. Yabancı kültürlerin ülkeye girdiği Nagasaki'de yetişen Hiraga Gennai, Hollanda yağlıboya resimlerinin ilk Japon taklitlerini yaptı. Onun izleyicisi Şiba Kokan(*) da aside yedirme tekniğini kullanan ilk Japon sanatçıydı.

Tokugava döneminde silah ve zırhlarda bezemeler arttı, Goto ailesi gibi kılıç yapımcısı saray ustaları ortaya çıktı. Lake işinde altın ve gümüş kullanımı arttı; bu alanda Muromaçi döneminden beri *maki-e*(*) yöntemini saray sanatçısı olarak sürdüren Koami ailesinin(*) bir kolu, aynı iş için Edo'da görevlendirildi. *Çonin* sınıfının yükselişi, seramik sanatının da hızla gelişmesine yol açtı. Koreli ustaların yaptığı Çin taklidi seramik ve porselenlerden sonra Sakaida Kakiemon 1645'te mine bezemeli ilk Japon porselenlerini üretti. Mavi-beyaz ve mineli porselen yapımı Küşü'den öteki bölgelere yayıldı. *Kyo-yaki*(*) olarak bilinen Kyoto yapımı seramik ve porselenler için elle biçimlendirilen yumuşak hamurlu *raku* üretimi büyük bir sanayiye dönüştü. En büyük gelişme ise dokuma sanatında görüldü. Önceleri Çin'den ithal edilen ipekliler, Muromaçi döneminin sonuna doğru Japonya'da ithal ipekle ve Çin yöntemleriyle dokunmaya başladı. Tokugava döneminde ise ipekli dokuma çok canlı bir üretim kolu oldu. Savaşçı sınıfı gibi yeni kentli sınıf da giyime büyük önem veriyor, ayrıca yaygınlaşan Kabuki tiyatrolarında süslü giysiler kullanılıyordu. Miyazaki Yuzen'in(*) *yuzen-zome* adı verilen kumaş boyama tekniğini bulmasından sonra dokuma desenlerin yerini resim etkisi yaratabilen boyama desenler aldı.

Çağdaş dönem. Tokugava döneminin sonlarına değin izlenen yalnızlık politikası Meici döneminde (1868-1912) yerini serbest ticarete bıraktı. İlk ticaret antlaşması 1858'de ABD'yle imzalanmıştı. Meici restorasyonu dış ticaretle birlikte Batı kültürünün etkisini de artırdı. Batı mimarlığı ve resmi, özellikle de Fransız akademik üslubu Japon üsluplarının gerilemesine neden oldu. 1875'te alçı heykel tekniğini öğretmesi için çağrılan Vincenzo Ragusa, Kobu Yüksekokulu öğretim kadrosundaki birçok İtalyandan biriydi. Bu dönemde geleneksel etkileri ağırlıkla sürdüren ahşap oyma heykellerde bile gerçekçi Batı üslubunun etkileri görüldü. Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nde felsefe dersleri veren ABD'li Ernest Fenollosa, Okakura Kakuzo'yla(*) birlikte geleneksel Japon sanatlarını koruma çağrısında bulundu. Çin (1894-95) ve Rusya (1904-05) karşısında kazanılan zaferlerden sonra güçlenen milliyetçi eğilimler de resimde Japon üslubunun canlanmasına yol açtı.

1907'de başlatılan Eğitim Bakanlığı yıllık sanat sergilerinin yetersiz kaldığı görülünce, I. Dünya Savaşı'ndan sonra "Teikoku Bicutsu-in" adlı yeni yıllık sergiler düzenlendi. Taişo dönemi (1912-25) sanatının belirgin özelliği hükümet sergilerinin akademik yaklaşımı ile buna karşı çıkan çeşitli gruplar arasındaki çekişmeydi. Akademik yaklaşıma karşı çıkan Nippon Bicutsu-in gibi grupların Japon resminde üslup yenileme hareketi, eski Japon resminin teknik özellikleriyle Batı resminin mantık ve kompozisyon anlayışını birleştiriyordu. Dadacılık, kübizm ve dışavurumculuk gibi akımlar bu dönemde ülkeye girmekle birlikte, Avrupa ve Amerika sanatının asıl etkisi, izleyen Şova döneminde görüldü. 1937'deki Çin-Japon çatışması ve II. Dünya Savaşı sırasında hükümetin Batı karşıtı bir politika izlemesi Batılı sanat üsluplarında bir gerilemeye yol açtı. Nippon Bicutsu-in üyeleri tarihsel Japon resmi geleneğini yeniden yorumlayarak canlandırdılarsa da, savaş döneminde geleneksel sanatlarda da bir durgunluk görüldü. Dönemin en önemli gelişmelerinden biri el sanatları ürünlerinin de resmi sergilere kabul edilmeye başlamasıydı. Savaş sonrasında Avrupa ve ABD'nin etkisiyle Japon sanatında şiddetli bir çalkalanma yaşandı. Özellikle mimarlıkta Batı etkisinde, uluslararası önem taşıyan yapılar gerçekleştirildi. Yapıtları hükümet sergilerinde yer alan ustaların ya da Nippon Bicutsuin üyeleri gibi Japon üslubunda çalışan sanatçıların da yeni bir olgunluğa eriştiği görüldü.

GÖSTERİ SANATLARI

Doğu Asya geleneğinde gösteri sanatları edebiyattan ayrı tutulur. Şiir söylenerek dans edilmesine, manzum oyunlar yazılmasına ve klasik şiirlere sık sık gönderme yapılmasına karşın, uzun zaman bu metinler yazılı olarak saklanmaya değer görülmemiştir. Yazılı edebiyatın İÖ 1400'e değin uzandığı Çin'de ilk oyun metni 13. yüzyılda yazıya geçirilmiştir. Japonya'da da ilk eksiksiz *Kabuki* oyunu metni, bu türün başlangıcından 150 yıl kadar sonraki bir tarihten kalmadır. Oyun yazarları genellikle şair, romancı ve eleştirmenlerin saygınlığına erişememiş, ama aralarındaki bu ayrım gösteri sanatlarının (Hint Sanskrit tiyatrosunun tersine) edebiyatın boyunduruğunda kalmasını engellemiştir. Müzikse Doğu Asya dans ve tiyatrosunun neredeyse ayrılmaz parçasıdır. Konfüçyüs felsefesine göre toplumsal uyum, ılımlılığa yol açan müzik ve dansla sağlanabilir. Doğu Asya'da dansın dramatik olan ve olmayan biçimlerine rastlanırken dans öğeleri bütün geleneksel tiyatro türlerinde görülür. Çok ender olmakla birlikte müziksiz oyun örnekleri de vardır. Günümüzde sürdürülen dans ve tiyatro biçimleri maskesiz danslar (halk ve sanat dansları), maskeli danslar (Kore'de halk dansları, Japonya'da *bugaku*[*] ve halk dansları), maskeli dans oyunları (Japonya'da *No* tiyatrosu[*], Kore'de *sande*), danslı geçitler (Japonya'da *gyodo*), danslı operalar (Pekin Operası[*] ve Çin operasının öteki biçimleri), kukla tiyatrosu (Kore'de *khoktugaksi*, Japonya'da *bunraku*[*]), gölge oyunları (yalnızca Çin'de), konuşmaya dayalı geleneksel müzik ve dans içeren oyunlar (Japonya'da *Kabuki* tiyatrosu[*]), konuşmaya dayalı danslı oyunlar (Japonya'da *kyogen*) ve her üç ülkeye de 19. yüzyılda giren, Batı türü, konuşmaya dayalı oyunlardır.

Çin gölge oyunu
Government Information Office, ÇHC

Doğu Asya gösteri sanatlarının kaynakları çeşitlidir. Orta Asya kökenli el kuklası oynatma sanatının günümüzden en az 2 bin yıl önce Çin'e ulaştığı sanılır. Gene bu sıralardan başlamak üzere yaklaşık 700 yıl boyunca Kogurya Krallığı'nda Orta Asya, Çin, Mançurya ve Kore kökenli saray müziği ve dansına rastlanır. Bunlar 7. yüzyılda Nara sarayına ulaşmış, Çin ve Kore'de yok olduktan çok sonra *bugaku* adıyla Japonya'da sürmüştür. Gene 7. yüzyılda Japonya'ya ulaşan bir başka dansın (*gigaku*, Kore'de *kiak*) maskelerindeyse Hint etkisi açıktır. Ama kaynağına ve başlangıçtaki etkisinin gücüne bağlı olmaksızın yabancı kültür öğeleri Çin, Kore ve Japonya'da ulusallaştırılmıştır. (Örneğin her üç ülkede Buda heykelleri yapılmakla birlikte Hint gösteri sanatlarına beden duruşları aracılığıyla yansıyan resim ve heykel sanatlarının etkisine Doğu Asya dans ve oyunlarında rastlanmaz.) Böylelikle ortaya çıkan yerel üsluplar özellikle Kabuki ve *bunraku* gibi popüler sanatlarda egemendir.

Doğu Asya gösteri sanatlarının temelinde yatan stilize etme ve simgeleme eğilimi gibi, müzik, dans ve tiyatro arasındaki geleneksel bağ da Batı'nın gerçekçi tiyatro anlayışının bu ülkelere ulaşmasıyla büyük sarsıntıya uğramıştır. Geleneksel ve Batılı gösteri sanatları arasında 19. yüzyılda ortaya çıkan çatışma günümüzde de giderilmiş değildir.

Doğu Avon *bak.* Avon

Doğu Avustralya Akıntısı, Büyük Okyanusun güneybatısındaki Tasman Denizinde yüzey akıntısı. Mercan Denizinden gelen su kütlelerinin oluşturduğu akıntının yönü saat yönünün tersinedir. Ocaktan marta değin muson rüzgârlarının, nisandan aralığa değin de doğu yönünündeki astropik akıntının sürüklediği bu Ekvator suları, güneydoğu yönünde Büyük Set ve Chesterfield resiflerinin (20° güney enlemi) arasından geçerek Avustralya'nın doğu kıyısına koşut yol aldıktan sonra Tasman Denizine varır. 25° güney enlemine yaklaştıkça daralan akıntı, Yeni Güney Galler'deki Byron Burnunun açıklarında en kuvvetli biçimde akar. 32° güney enleminden sonra zayıflayıp dağılmaya başlar; ama bazı kalıntıları güney yönünde akmayı sürdürür ve Tasmanya açıklarında doğuya yönelerek Tasman Akıntısı adıyla kuzeye doğru akmaya başlar. Akıntının yüzeyde binde 35'i aşan tuzluluk oranı 200 m derinlikte binde 35,8 ile en yüksek düzeyine erişir. 1.000 m'nin altındaki derinliklere kadar inen Doğu Avustralya Akıntısı saniyede 30.000.000 m³ su taşır.

Doğu Azerbaycan, İran'ın kuzeybatısında il (*ostan*). Kuzeyden Ermenistan ve Azerbaycan, kuzeydoğudan Azerbaycan, batıdan Urmiye Gölü, güney ve güneydoğudan da Batı Azerbaycan iliyle çevrilidir. Yüzölçümü 67.102 km²'dir.

Bölge, 7. yüzyılda Arapların eline geçti. Halife Harun Reşid'in karısının, 791'de günümüzde il merkezi olan Tebriz'e yerleştiği söylenir. 13. ve 14. yüzyıllardaki Moğol akınlarından büyük zarar gören bölge, buna karşın, Suriye'den Ceyhun Irmağına kadar uzanan bir devletin merkezi haline geldi. Başkent Tebriz, kültürel ve ticari yaşamın odağı oldu; 1378-1502 arasında Karakoyunlular ile Akkoyunlulara da başkentlik yaptı. Ruslar, 18. yüzyıl başlarında ve 1826-28 Rus-İran Savaşı sırasında bölgeyi iki kez işgal ettiler. I. Dünya Savaşı'nda da, Rusya'daki 1917 Ekim Devrimi'nin hemen ardından Osmanlılar bir süre bölgeyi ellerinde tuttular. II. Dünya Savaşı sırasında bölgeye giren Sovyet birliklerinin desteğiyle, Kürt Partisi (Hizb-i Tude), Tebriz başkent olmak üzere Azerbaycan Bağımsız Cumhuriyeti'ni ilan etti. İran kuvvetleri 1947'de ili yeniden ele geçirdi.

Doğu Azerbaycan, dağlık bir bölgede yer alır. Zagros Dağlarının doğu kütleleri, ku-

zey-güney doğrultusunda bütün il boyunca uzanır. Bölgedeki yüksek platoda Sebelan (4.814 m) ve Sehend (3.712 m) gibi büyük volkanik koniler bulunur; bu kesim sürekli deprem tehlikesi altındadır. Aras Irmağının güney kıyısındaki Deşt-i Mogan gibi stepler, kırsal görüntünün baskın özelliğini oluşturur. Köyler çoğunlukla dağ eteklerinde kurulmuştur. Başlıca ırmaklar, kuzeyde Aras ve kolu Karasu, doğuda Karangu ve Aydoğmuş kollarının beslediği Kızıluzun ile Çağatu'dur. Yazlar sıcak geçer; kışların uzun sürmesine karşılık ilkbaharda hava yumuşak ve ılıktır. Bölgede, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Azeri Türklerinin yanı sıra, Ermeniler ile az sayıda Keldani yaşar. Şii olan Azeri Türkleri, Azerice konuşurlar ve Arap alfabesini kullanırlar. Halkın başlıca geçim kaynağı tarımdır; önemli tarım ürünleri arpa, buğday, pirinç, çivit fidanı, meyve ve sebzedir. Ayrıca koyun, keçi ve kümes hayvanları yetiştirilir. Sanayi ürünleri arasında, traktör, makine, çimento, dokuma, elektrikli donanım, hayvan yemi, türbin, motosiklet, duvar ve kol saati, işlenmiş gıda ve tarım araçları sayılabilir. Bakır, arsenik, kaolin, kurşun ve tuz çıkarımı yapılır. Başkent Tebriz, kara ve demir yolu ağıyla Meraga, Erdebil, Ahar, Miyane, Merend ve Serab gibi başlıca kentlere bağlanır. Tebriz'den çıkan bir petrol boru hattı ilin içinden geçerek Tahran'a ulaşır. Nüfus (1986) 4.114.084.

Doğu-Batı Arasında Kültürel ve Teknik Değişim Merkezi, İngilizce CENTER FOR CULTURAL AND TECHNICAL INTERCHANGE BETWEEN EAST AND WEST, DOĞU-BATI MERKEZİ (East-West Center) olarak da bilinir, ABD'de 1960'ta başlatılan ve maliyeti federal kaynaklarca karşılanan eğitim programı. Dışişleri Bakanlığı'yla yapılan bir yardım antlaşması çerçevesinde Hawaii Üniversitesi'nce yönetilir. Doğrudan eğitim vermeye yönelik olmayan merkez ABD, Asya ve Pasifik ülkelerinden gelen öğrencilere para yardımı, kampusta barınma olanağı, özel yönlendirme programları ve başka olanaklar sağlar.

Doğu-Batı Bölünmesi, 1054 BÖLÜNMESİ olarak da bilinir, Yunanca SKHISMA, Doğu ve Batı kiliseleri arasında kesin bölünmeye yol açan olay. Konstantinopolis (İstanbul) patriği Mikhail Kerularios ile Papa IX. Leo'nun 1054'teki karşılıklı aforozları, kilise tarihinde bir dönüm noktası olmuştur.

Bizans Kilisesi, 5. yüzyıldan başlayarak Katolik Kilisesi'nden gittikçe daha fazla uzaklaştı. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde yönetimleri altındaki kentlerin siyasal konumuna bağlı olarak Roma, İskenderiye ve Antiokheia (Antakya) piskoposları önem kazanmıştı. İmparatorluk başkentinin Roma'dan Konstantinopolis'e geçmesi ve İskenderiye ile Antiokheia'nın Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında savaş alanı durumuna gelmesi Konstantinopolis'in önemini artırdı. Öte yandan, Doğu patrikliklerindeki şiddetli ilahiyat tartışmalarının tersine, Batı'daki sakin ortam da Romalı papaların konumunu güçlendirdi. Ama papaların üstünlük iddiaları hiçbir zaman Doğu'dan kabul görmedi. Batı'nın bunu kabul ettirmeye çalışması, bir çatışma anında kaçınılmaz olarak bölünmeye yol açacaktı.

Doğu ile Batı'nın ilahiyat görüşleri birbirinden çok farklıydı. Doğu ilahiyatının kökleri Eski Yunan felsefesine uzanırken, Batı ilahiyatı büyük ölçüde Roma hukuku üzerine kuruluydu. Bu durum anlaşmazlıklara yol açtı ve sonunda önemli bir öğretinin birbirinden çok farklı iki biçimde ele alınmasına ve yorumlanmasına neden oldu. Kutsal Ruh'un yalnızca Baba'dan mı yoksa Baba'nın yanı sıra Oğul'dan da mı çıktığı sorununu Katolik Kilisesi Doğu'ya danışmadan Oğul'u kendi amentüsü içine alarak çözümledi. Doğu Kilisesi ayrıca Batı'nın, din adamlarında bekârlığı zorunlu kılmasına, piskoposun ayin yönetme hakkını kısıtlamasına ve Komünyon'da mayasız ekmek kullanılmasına da karşı çıkıyordu.

Siyasal kıskançlıklar ve çıkar çatışmaları da anlaşmazlıkları artırdı. Sonunda 1054'te, birkaç uyarıcı olaydan sonra, Papa IX. Leo'nun Mikhail Kerularios ve takipçilerini aforoz edip patriğin de aynı biçimde karşılık vermesiyle kesin bölünme gerçekleşti. Daha önce de karşılıklı aforozlar yapılmış, ama bunlar sürekli bir bölünmeye neden olmamıştı. Bölünmenin ardından uzlaşma olanakları doğdu, ama Konstantinopolis'in 1204'te Latinler tarafından ele geçirilmesiyle Rumlar Batı'dan iyice koptular. Batı'nın II. Lyon Konsili'nde (1274) ya da Ferrara-Floransa Konsili'nde (1438-45) yaptığı birleşme önerilerini Bizans reddetti. Bu tarihten sonra, ilk kez 1964'te Ekumenik Patrik I. Athenagoras ile Papa VI. Paulus Kudüs'te buluştular. 1054'teki karşılıklı aforozların kaldırılması konusunda 1965'te karar birliğine vardılar. Bu olay aynı anda düzenlenen karşılıklı ayinler ile kutlandı.

Doğu Berlin, Almanya'daki Berlin kentinin doğu bölümü. AFC ve ADC 1990'da birleşinceye değin, Doğu Berlin ADC'nin başkentiydi. *Ayrıca bak.* Berlin.

Doğu Bohemya, Çekçe VÝCHODOČESKÝ ya da VÝCHODNÍ ČECHY, Çek Cumhuriyeti'nin ortakuzey kesiminde il (*kraj*). Batıda Orta Bohemya (Středočeský) ve Kuzey Bohemya (Severočeský) illeri, kuzeyde Polonya, doğuda Kuzey Moravya (Severomorovský) ili, güneyde de Güney Moravya (Jihomoravský) ve Güney Bohemya (Jihočeský) illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 11.240 km²'dir. Kuzey kesiminden Dev Sıradağlar (Krkonoše ya da Riesengebirge) geçer. Buradan doğan Labe (Elbe) Irmağı önce güneye, sonra batıya doğru akarak, yan kollarıyla birlikte orta kesimdeki ovaları oluşturur. Bu ovalar yumuşak bir eğimle güneyde Bohemya-Moravya Yükseltilerine (Česko-Moravská vysočina), doğuda da Svitavská Tepeleri (Svitavská pahorkatina) ile Orlické Dağlarına (Orlické hory) doğru yükselir.

Ovalarda yetişen başlıca tarım ürünleri hayvan yemi olarak kullanılan mısır, şekerkamışı, buğday, arpa, patates, yulaf, çavdar, keten ve sebzedir. Trutnov ve Semily ilçeleri (*okres*) en önemli mısır ve keten üretim merkezleridir. İlin batı kesiminde elma, erik, kiraz ve armut yetiştirilir. Başlıca çiftlik hayvanları domuz, sığır ve kümes hayvanlarıdır; domuz ve kümes hayvanı beslemede Hradec Králové ve Pardubice ilçeleri başı çeker. Sığırların yaklaşık üçte biri süt üretimi için beslenir. Ladin, meşe, göknar ve çam ormanları, ilin yaklaşık üçte birini kaplar; kerestecilik ve kâğıt sanayisi daha çok il merkezi Hradec Králové, Týniště nad Orlice, Lanškroun, Chrást, Hostinné, Svoboda nad Upou ve Trutnov'da toplanmıştır.

Broumovské Platolarının (Broumovské mezihoří) Žacléř, Radvanice ve Rtyně v Podkrkonoší kesimlerindeki zengin taşkömürü yatakları işletilmektedir. Güneybatıda, Zdirec nad Doubrava yakınlarında nikel, kurşun ve çinko çıkarılır; Labe Irmağı yakınındaki Chvaletice'de taşocakları ile manganez bulunur. Prachovice'nin güneyinde, Javorka'da flüorit, Orlicí Irmağı kıyılarında da kum, çakıl ve kil elde edilir. Kuzeybatıda, Harrachov'da flüorit, barıt ve kuvars çıkarılır; Benešov yakınlarında, bakır ve yapı taşı bulunur. Vrchlabí'de kireçtaşı, Střeleč'de de cam kumu çıkarılır. Güneydoğuda, Hřebeč ve Březinka'da ise tuğlamsı kil bulunur.

Başlıca sanayi kentleri Hradec Králové ile Pardubice'de metal eşya, elektronik, kimyasal maddeler, sentetik kauçuk, ahşap işleme, dokuma ve gıda sanayileri vardır. Hradec Králové'da ayrıca cam atölyeleri, Pardubice'de de bir petrol rafinerisi ile petrokimya tesisleri bulunmaktadır. Öteki sanayi merkezleri Hradec Králové'nın kuzeyindeki Labe Vadisi; hemen her kasabasında dokuma ve giyim fabrikası bulunan Orlické Vadisi; metal eşya, dokuma, deri eşya ve gıda maddesi üretilen Chrudım; elektronik sanayisiyle tanınan Lanškroun; çelik tesisleri, dantel dokuma ve gıda sanayileri bulunan Vamberk; büyük bir çimento fabrikasının kurulu olduğu Prachovice; sanayisi makine, yedek parça, elektronik, ulaşım donanımı ve dokumaya dayanan Jičín ve sentetik kauçuk, metal eşya, dokuma ve gıda maddeleri üretilen Nachod'dur. Novy Bydžov, Turnov ve Litomyšl'de de cam atölyeleri bulunur.

Dev Sıradağlar kış sporları, yürüyüş, balıkçılık ve kampçılık açısından Çekoslovakya'nın ikinci önemli uğrak yeridir. Jilemnice'de dokuma ürünleri ile kayak ve kızak üretilir. Mücevher ve kesme değerli taşların üretildiği Turnov'da Devlet Kuyumculuk Okulu bulunur. Spindleruv Mlýn otelleri, yaz ve kış sporlarına dönük tesisleriyle ilin turizm merkezidir. Ünlü Janské Lázně kaplıcaları ile Pec pod Sněžkou Kaplıcası buradadır. Úpa Irmağı vadisinde bir doğa koruma alanı olan Ratibor Koyağı, 23 km²'lik bir alanı kaplayan ve kumtaşından bir dizi labirent oluşumu barındıran Teplice ve Adršpach kayalıkları ve balta girmemiş çam ormanları, kamp ve yürüyüş yerleri olan Hradec Králové'nın kuzeydoğusundaki Orlické Dağları ilin turist çeken başka yöreleridir.

Tarihi 10. yüzyıla değin inen Hradec Králové, geçmişte Bohemya kraliçelerinin merkeziydi. 14. yüzyılda özgür kent statüsü alarak, Prag düzeyinde bir önem kazandı. Günümüzde Doğu Bohemya ilinin kültürel merkezi olan kentin en ilginç yapısı, 1307'de kırmızı tuğla ile gotik üslupta inşa edilmiş Kutsal Ruh Katedrali'dir. Kentte ayrıca Zdenek Ulusal Tarih Müzesi, Devlet Bilim Kitaplığı, bir yüksek öğretmen okulu ile bir sepicilik okulu bulunmaktadır; Ambrož Korosu'nun merkezi de burasıdır. Pardubice'de ise Kimya Teknolojisi Yüksekokulu ile Doğu Bohemya İl Müzesi vardır. Altın Kask Motosiklet Yarışı her yıl burada yapılır. Kültürel önem taşıyan öteki kasabalar da şunlardır: Bir dantel işleri müzesinin bulunduğu Vamberk; Krkonoše Müzesi'nin bulunduğu Hořice; 1712'de kurulan ve kasabadaki cam sanayisi ürünlerinin sergilendiği Cam Müzesi'yle ünlü Harrachov; Çek romancı Alois Jirásek'in doğum yeri olan günümüzde her yıl bir tiyatro şenliğinin düzenlendiği Jirásek Tiyatrosu'nun bulunduğu Hronov; Çek besteci Bedřich Smetana'nın doğum yeri olan ve Belediye Müzesi'nde 1563 tarihli dinsel ezgi derlemesi Litomyšl Ayin Kitabı sergilenen Litomyšl; Çek besteci Bohuslav Martinu'nun doğum yeri olan ve Martinu'nun besteleri ile tahta oyuncak ve kesme renkli cam koleksiyonlarının sergilendiği bir müzesi olan Polička. Nüfus (1991 geç.) 1.505.495.

Doğu Borneo, Endonezya dilinde KALIMANTAN TIMUR. Endonezya'da, Borneo'nun orta kesiminin doğusunda il (*propinsi*). Kuzeydoğuda Selebes Denizine, güneydoğuda da Makassar Boğazına bakar; kuzey ve kuzeybatıda Doğu Malezya eyaletleri Sabah ve Sarawak'la, batı ve güneybatıda da Batı Borneo (Kalimantan Barat), Orta Borneo (Kalimantan Tengah) ve Güney Borneo (Kalimantan Selatan) illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 211.440 km²'dir. Selebes Denizindeki Sebalik (güney yarısı), Bunyu, Tarakan, Panjang, Derawan ve Bilangbilangan adalarını da içine alır.

Hindu prenslerinin yöredeki yönetimi, Cava'nın doğu kesimindeki Macapahit İmparatorluğu'nun egemenliğini Borneo'ya kadar genişlettiği 14. yüzyılda sona erdi. Macapahit İmparatorluğu'nun dağılması (1513-20) ve İslamın yayılmasıyla yörede ayrı bir İslam devleti iktidarı ele geçirdi. 1600'de yöreye giren Felemenkliler, Güney Selebes sultanı Arung Palakka'nın Borneo'da ve öteki adalarda giriştiği seferlere destek oldu. 18. yüzyıl, Güney Selebes'teki Bugi ve Makassar devletleri arasındaki üstünlük mücadeleleriyle geçti. Bugi kraliyet ailesi Wajo soyundan gelen Arung Singkang, 1726'da Borneo'nun doğusundaki Bugi yerleşim merkezleri Pasir ve Kutai'yi ele geçirdi. 1820'lerde ve 1830'larda bölgedeki çeşitli devletlerin hükümdarları ile antlaşmalar yapan Hollanda, İngilizlerin 1839'da bölgeye müdahale ederek Brunei Sultanlığı üzerinde sıkı bir denetim kurmalarından sonra, Borneo'da daha etkin bir sömürgecilik politikasına yöneldi. 1863'te Borneo'nun doğusunda Hollanda egemenliği kurulmasına karşın, direnişler 1905'e değin yer yer sürdü. II. Dünya Savaşı'nda Borneo'yu işgal eden Japonların teslim olmasından sonra, kendiliğinden bir bağımsızlık hareketi patlak verdi. Hollanda'ya bağlı Tarakan ve Balikpapan'daki çatışmalar sonunda, 1946'da cumhuriyet ilan edildi. Hollandalıların denetimi yeniden ele geçirmeye yönelik girişimleri, Birleşmiş Milletler'in müdahalesine yol açtı. Doğu Borneo ili 1949 sonunda Endonezya Cumhuriyeti'ne katıldı.

Kesintisiz bir dağ sırası olan Iran Dağları (*pegunungan*), Doğu Borneo'nun batı sınırına paralel olarak kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Dağ sırasından ayrılan kollar ilin orta ve kuzey kesimlerinde kuzeydoğuya doğru uzanarak kıyıya kadar yaklaşır. Dağların tepesinde volkanik olmayan doruklar bulunur. Bunların en yüksek olanları, Murud Dağı (2.438 m), Kemul Dağı (2.053 m) ve Batubrok Dağıdır (2.240 m). Doğuya, Selebes Denizine doğru akarak kıyı boyunda haliçler oluşturan kuzeydeki ırmaklar arasında Sebulku, Sembakung, Sesayap, Kayau ve Besau sayılabilir. Mahakam Irmağı ise, kolları Tolen ve Belayan'la birlikte bir iç havza oluşturur. Bataklıklarla kaplı olan havzada ilin güneydoğu kesimindeki Semayang, Melintang ve Jempang gölleri de yer alır. Dağlar tropik yağmurlarla beslenen tik, meşe, çam, kızılağaç, akçaağaç ve dişbudak ormanlarıyla kaplıdır. Şiddetli yağmurlar toprakların sürüklenmesine ve dolayısıyla verimsizleşmesine yol açmıştır. Dönüşümlü ekime dayalı tarım başlıca geçim kaynağıdır; en önemli ürünler pirinç, mısır, manyok, patates, kırmızı biber, çeşitli sebze ve meyvelerdir. Büyük ve küçük baş hayvancılık ile kümes hayvancılığının yanı sıra ırmak ve açık deniz balıkçılığı da ekonomik bakımdan önem taşır. Sanayi dalları ve el sanatları arasında gıda sanayisi, ilaç üretimi, kerestecilik, ağaç oymacılık, el örgücülüğü, halat yapımı, boncukçuluk, sepet ve hasır yapımı ile demir ergitmeciliği sayılabilir. Balikpapan'daki petrol rafinerisinde işlenen petrol ve doğal gaz güneydoğuda denizden çıkartılır. Güneydoğudaki kıyı ovalarıyla sınırlı olan karayolu ağı, il merkezi Samarinda ile Tenggarong ve Balikpapan'ı birbirine bağlar. İç kesimlerde ulaşım ırmak taşıtları ve kıyı tekneleriyle yapılır. Balikpapan'da bir havalimanı vardır. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan İbanlar, Kayanlar, Kelabit Marutları ve Tidonglar arasında İslam dini yaygın olmakla birlikte İbanların çoğu sonradan Hıristiyan olmuştur. İlin doğu kıyısındaki Bontang'da Kutai Av Hayvanları Koruma Alanı bulunmaktadır. Nüfus (1990 geç.) 1.877.000.

Doğu bölgesi (Sri Lanka), Sri Lanka'nın (eskiden Seylan) doğu kıyısında genellikle alçak ve düzlük bir alanı kaplayan bölge. 8.394 km²'lik yüzölçümünün önemli bir bölümü Bengal Körfezinin kıyıdilleriyle sığ lagünlerden oluşur. Başkenti Batticaloa'dır. Bölgenin hemen tümü Sri Lanka'nın kuru kesiminde kalır; kuzeydoğu musonları şiddetli yağışlara yol açarken güneybatı rüzgârları kuraklık getirir. Toprakların büyük bölümü orman ya da çayırlarla kaplıdır. Badulla-Batticaloa yolu, genellikle sıtmaya çok elverişli bir ortamın görüldüğü bölgenin dışında kalır.

Bugünkü Doğu bölgesi topraklarında eski Seylan uygarlığından kalma bazı sulama kanalları ve mağara yazıları bulunmuşsa da bölgenin o dönemde yoğun bir yerleşime sahne olmadığı anlaşılmaktadır. Günümüzde bölge ekonomisi tümüyle tarıma dayalıdır; Mahaweli Irmağı deltasıyla kıyı boyunda pirinç, kıyıdillerinde de hindistancevizi yetiştirilir. Sulama için birçok gölet oluşturulmuştur. Nitelikli karayollarına ender rastlanan bölgede Batticaloa ve en büyük kent Trincomalee'yi ulusal demiryolu sistemine bağlayan hatlar dışında demiryolu bağlantısı yoktur. Nüfus Tamil, Seylanlı ve Veddalardan oluşur. Nüfus (1981 geç.) 976.475.

Doğu Caprivi *bak.* Caprivi Oos

Doğu Cava, Endonezya dilinde JAWA TIMUR. Endonezya'da, Cava Adasının doğu kesiminde il (*propinsi*). Batıda Orta Cava (Jawa Tengah) ili, kuzeyde Cava Denizi, güneyde Hint Okyanusu, doğuda Bali Boğazıyla çevrilidir. Yüzölçümü 47.922 km²'dir. Cava Denizindeki Madura, Kangean, Sapudi, Raas, Sepanjang, Bawean ve Masalembo-Besar adalarını kapsar.

Brantas Çayı kıyılarında 10 bin yıl öncesinden kalma insan kalıntıları ortaya çıkartılmıştır. Hintlilerin İS 1. ve 2. yüzyıllarda yerleştiği adayı 8. yüzyıla değin Budacı bir hanedan yönetti. Daha sonra ada, Mataram Krallığı'nın yönetimine girdi. Mataram kralı Baitung (hd 820-832), Cava'nın orta ve doğu kesimlerini birleştirdi. Ama doğuda ayrı bir krallık kuruldu ve Kral Erlangga (hd 1019-49) Cava'nın doğusunu tümüyle denetimi altına aldı. Daha sonra kurulan Kediri Krallığı da 1049-1222 arasında Cava'nın doğusuna egemen oldu. Ardından Singosari Krallığı kuruldu, ama ancak 70 yıl ayakta kalabildi. Bu krallık, tapınak yapımında geliştirilen yayvan, iki boyutlu tarzla tanınır.

13. yüzyıl sonlarında Hindu Macapahit İmparatorluğu kuruldu. Kral Hayam Vuruk ve başveziri Gacah Mada'nın yönetimi altında Hindu Macapahitlerin egemenliği, Cava'dan Endonezya'daki takımadalara yayıldı. İmparatorluk, 16. yüzyıl başlarında İslamın Endonezya'da yayılması ve Cava'nın kuzey kıyılarında Surabaya ve Tuban gibi Müslüman devletlerin kurulmasıyla dağıldı.

Portekizliler Cava'ya ilk olarak 1509'da ayak bastı. Surabaya, Cava'nın orta kesiminde Demak'ın vesayetini kabul etti. Yaklaşık 1527'de Tuban da Demak'ın eline geçti. 16. yüzyıl ortalarında Cava'nın orta kesiminde Müslüman Mataram Krallığı'nın kurulmasıyla Surabaya ve Mataram arasında düşmanlık başladı. Mataram sultanı Agung 1625'te Surabaya'yı ele geçirdi. Agung, Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası'na ait bir yerleşim olan Batavia'ya (bugün Cakarta) saldırdıysa da yenilgiye uğradı. Cava'nın doğu kesimindeki Giri'de başlayan ayaklanmalar Agung tarafından bastırıldı ve bu bölgedeki Mataram egemenliği sürdü. 1675'te bir anlaşmazlıktan ötürü ülkesinden ayrılan Madura prensi Trunacaya Cava'nın doğusuna çıkarak Surabaya'yı ele geçirdi. Bununla birlikte Mataram, Felemenklilerin desteğiyle çok geçmeden bölgeyi yeniden denetimi altına aldı. Ülkede ticaret karakolları kuran Felemenkliler, yerel taht kavgalarına da karışarak adım adım Cava devletleri üzerindeki egemenliklerini genişlettiler ve 1718'de Surabaya'yı ele geçirip merkez yaptılar. II. Dünya Savaşı sırasında Japon işgali altına giren il, savaştan sonra Hollandalılarla Endonezya cumhuriyetçileri arasında birçok çatışmaya sahne oldu. 1950'de Endonezya Cumhuriyeti'ne katıldı.

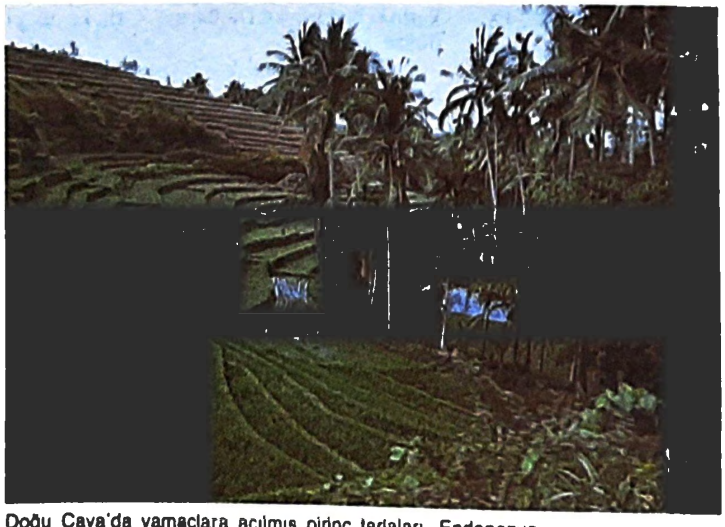

Doğu Cava'da yamaçlara açılmış pirinç tarlaları, Endonezya
Ara Güler

En büyükleri 3.339 m yüksekliğindeki Arjuno Dağı olan bir dizi büyük yanardağ

konisi batı-doğu doğrultusunda tüm Doğu Cava'yı uzunluğuna kateder; bu koniler, ulaşımı engelleyen yüksek bir arazi oluşturur. Aşağı yukarı 30-50 km'de bir görülen ve çoğu kez volkanik döküntülerle kaplı olan geniş vadiler yanardağ konilerini birbirinden ayırır. Surakarta, Madiun, Kediri ve Malang havzalarında nem tutucu lav ve küller sayesinde toprağın verimliliği sürekli tazelenir. Yanardağlar kuşağını güneyden çeviren kesintili bir plato dizisi kıyı boyunca 160 km'den fazla uzandıktan sonra daha kurak olan doğu bölgesine doğru giderek kıraçlaşır. Kuzeyde ise, Kapur Utara Dağları bulunur. Bu dağlar Batı Deniz Kanalını (Pintu Barat) doğuya doğru aşarak Madura Adasına kadar uzanan ve ilin oldukça verimli kuzey kıyı ovasıyla karşıtlık oluşturan kireçtaşı tepeleridir.

Kırılma ve kıvrılma sonucunda çoğu ırmak Cava Denizinin korunmalı iç bölümüne doğru akar. Solo ve Brantas ırmaklarının su toplama havzaları güneydeki yüksek yaylaların içine kadar uzanır. Öteki önemli akarsular Baru, Puger, Madiun, Geneng ve Sampean'dır. Yaylaların doğu kıyısı ve vadi yamaçları tikağacı, abanoz, çam, meşe, akçaağaç ve demirağacı ormanlarıyla kaplıdır. Irmak havzaları sık bambularla, alçak kıyı bölgeleri ise yer yer yapraklı otlarla örtülüdür.

Tarım, nüfusun büyük çoğunluğu için başlıca geçim kaynağıdır. Sekili yamaçlarda pirinç, sekilenmemiş alanlarda ve alçak kıyı bölgelerinde çay, kahve, kauçuk, mısır, baharat, tütün, şekerkamışı, kopra, manyok ve doğal elyaf gibi ürünler, yüksek yaylalarda ise kapok ve kınakına yetiştirilir. İldeki sanayiler arasında gemi yapımı, otomobil montajı, tekstil, metal işleme, petrol, makine, cam, kimyasal maddeler, deri ve kauçuk ürünleri, ulaştırma donanımı, kâğıt, gıda maddeleri ve çeşitli alkollü içki üretimi sayılabilir. Wonokromo'da bir petrol rafinerisi, Gresik'te bir sentetik gübre tesisi vardır. İl merkezi Surabaya, Pasuruan, Mojonerto, Kediri, Blitar ve Malang'a bir kara ve demir yolu ağıyla bağlanır. Kıyıdaki Madura Adasında da, bir karayolu ağının yanı sıra, güney kıyısının batıdaki yarısına paralel ilerleyen bir demiryolu vardır. Doğu Cava'da, başlıca etnik gruplar olan Müslüman Cavalılar ve Maduralıların yanı sıra çok sayıda Balili, Hintli ve Çinli de yaşar. Calatunda, Kediri, Balahan, Cago, Singosari, Panataran, Surawana, Trawulon ve Penanggungan Dağında erken dönem Hindu ve Budacı hamamları, münzevi mağaraları, tapınaklar ve tanrı tasvirleri yer alır. Nüfus (1990 geç.) 32.504.000.

Doğu Çamparan, PURBA CHAMPARAN olarak da bilinir, Hindistan'ın kuzeydoğusundaki Bihar eyaletinde il. Eyaletin kuzeybatı köşesinde, Orta Ganj Ovasında yer alır. Yüzölçümü 4.334 km²'dir. Kuzeyde Nepal, doğuda Sitamarhi, batıda Batı Çamparan, güneyde Saran, Muzafferpur ve Gopalganj illeriyle çevrilidir. 3. yüzyılda Budacılığın serpilip geliştiği yörenin bir bölümünü oluşturur. Sırasıyla Mauryalar, Guptalar, Şungalar, Kanvalar ve Palaların dominyonu olduktan sonra 12. yüzyılda Müslüman egemenliğine girdi. Bugün il merkezi olan Motihari, Mohandas Gandhi'nin 1917'de *satyagraha* (şiddete başvurmaksızın direnme) hareketini başlattığı kenttir. İl sınırlarındaki sık Çamparan ormanları çoğunlukla sal (*Shorea*) ve tik ağaçlarıyla kaplıdır. Alüvyon ovasında yer yer banyan, demirhindi, mahua, tespihağacı ve hurma ağaçları görülür. Ovanın sularını Gandak, Lal Bakya ve Sikrana ırmakları toplar. Ekonominin temelini sulu tarım oluşturur. Yetiştirilen başlıca ürünler pirinç, nohut, buğday, arpa, mısır, bakla, yağlı tohumlar, şekerkamışı ve jüttür. İlin çeşitli yörelerinde şeker ve pirinç fabrikaları vardır. Aile işletmelerinde elde dokunmuş kumaş, gomalak, nakış işlemeler (brokar), fişek, gümüş takı, pirinç ve deri eşya üretilir. İlde yalnızca kil ve kum çıkartılır. Kara ve demir yolları ulaşıma elverişli ırmaklara paralel uzanır. Önemli kentler Sagauli, Çakia, Rakshaul Bazar ve Motihari'dir. Nüfus (1981) 2.425.501.

Doğu Çin Demiryolu, Mançurya'da 19. yüzyıl sonlarında Rusya'nın inşa ettiği demiryolu. Rusya, Çin-Japon Savaşı'nın (1894-95) ardından imzalanan bir gizli antlaşmayla (1896), Çin'den bu demiryolu hattının yapım hakkını aldı. İki yıl sonra, hattın Lüshun'dan (Port Arthur) Sarı Deniz (Huang Hai) kıyısındaki Lüda'ya (Dairen) kadar uzatılmasına izin veren ikinci bir antlaşma imzalandı. Ama hattın Güney Mançurya Demiryolu olarak adlandırılan bu bölümü, Rusya'nın Rus-Japon Savaşı'nda (1904-05) yenilgiye uğraması üzerine Japonya'ya bırakıldı.

Rus Trans-Sibirya Demiryolu'nun bir uzantısı olarak planlanan Doğu Çin Demiryolu, Rusya'nın Japon Denizi kıyısındaki Vladivostok limanına ulaşmak için kullandığı en kısa yoldu. Devrimden sonra Sovyet hükümeti 1924'te yaptığı bir açıklamayla Çin üzerindeki emperyalist toprak iddialarından vazgeçtiğini bildirdiyse de, demiryolu hattı üzerindeki denetimini sürdürdü. Çinliler üç yıl sonra, ele geçirdikleri hattı 1929'da SSCB'ye geri vermek zorunda kaldılar. SSCB demiryolu hattını 1935'te Japonya'nın denetimi altındaki kukla Manzhu Guo devletine sattı.

II. Dünya Savaşı'nın sonunda, Çan Kayşek hükümeti, kuzey sınırlarını güvence altına almak amacıyla 14 Ağustos 1945 tarihli Çin-Sovyet Antlaşması'nı imzaladı. SSCB, bu antlaşmayla 30 yıllık bir dönem için Doğu Çin Demiryolu'na ortak olma karşılığında iç savaşta komünistleri desteklememeyi kabul etti. 1953'te demiryolundaki payını Çin Halk Cumhuriyeti'ne devretti.

Doğu Çin Denizi, Çince DONG HAI (Doğu Denizi), Wade-Giles yazımında TUNG HAI. Büyük Okyanusun kolu ve Çin Denizinin(*) bir bölümü. 1.240.000 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyde Çecu, kuzeydoğuda Küşü, doğuda Ryukyu, güneyde Tayvan, batıda ise Çin ile çevrilidir.

Doğu Denizi *bak.* Mare Orientale

Doğu despotizmi, kapitalist gelişmeyle birlikte sivil toplum alanının giderek açılıp genişlediği Avrupa uygarlığından, özde ve başından beri farklı olduğu düşünülen Doğu toplumlarına, gene Avrupa-merkezli bir bakış açısından yakıştırılan yönetim tarzı. Kavram önce Montesquieu(*) ve Hegel(*) gibi Batılı düşünürlerde uç vermiş; daha sonra Marx tarafından "Asya tipi üretim tarzı"(*) kavramı çerçevesinde belirli bir maddi temele dayandırılmak istenmiştir. 20. yüzyılda bu yaklaşımı canlandıran, Alman asıllı ABD'li tarihçi Karl Wittfogel(*) olmuştur. Wittfogel'in kuramına göre Doğu despotizmi, devletçe yönetilen büyük ölçekli sulama ve taşkın önleme projelerine bağımlı tarım uygarlıklarında ortaya çıkan yönetim biçimidir. Kuramını *Oriental Despotism* (1957; Doğu Despotizmi) adlı kitabında geliştiren Wittfogel, bu tür uygarlıkların, bütün Doğu toplumlarında geçerli ya da yalnızca Doğu toplumlarına özgü bir olgu olmamakla birlikte, Batı'daki örneklerden bütünüyle farklı olduğunu savunmuştur.

Wittfogel'e göre, sulama işlerinin sıkı ve merkezi bir denetim gerektirdiği her yerde, yönetimde bulunanların siyasal iktidar üzerinde tekel kurması ve ekonomiye egemen olması nedeniyle mutlakıyetçi bürokratık bir devlet yapısı ortaya çıkmıştır. Bu durum devlet görevlileri ile egemen din arasında bir özdeşleşmeye ve öteki güç odaklarının zayıflamasına yol açar. Sulama projelerinde zorla çalıştırılan işçiler bu bürokratık ağın yönetimi altındadır. Wittfogel, doğu despotizmi örnekleri arasında Eski Mısır, Mezopotamya, Çin ve Hindistan'ın yanı sıra Kolomb öncesi Meksika'yı ve Peru'yu da saymıştır. Öte yandan, tarih kuramından güncelliğe uzanarak, kendi zamanının Sovyetler Birliği'nde hüküm süren Stalinizm'i, zaten binlerce yıldır despotizmi yaşayan Asya toplumlarının demokratık siyasal geleneklerinin olmamasının olanaklı kıldığı çağdaş bir istibdat olarak değerlendirmiştir.

Toplumsal gelişmede sulamanın rolüne verilen bu aşırı önem başka yazarlarca tartışma konusu yapılmıştır. Wittfogel'in birbiriyle ilintili gördüğü özelliklerin tümü zorunlu olarak bir arada bulunmadığı gibi, bunlar büyük sulama projeleri olmaksızın da ortaya çıkabilir. Modelin statik yapısı da eleştiriye uğramıştır. ABD'li antropolog Robert McCormick Adams, Wittfogel'in baskıcı siyasal kurumların oluşmasına yol açan temel nedenin sulama sistemleri olduğu yolundaki tezinin arkeolojik kanıtlarca desteklenmediğini öne sürmüştür. Bununla birlikte üretim teknikleri, siyasal yapı ve ekonomik ilişkilerden oluşan daha büyük bir sistemin bir parçası olarak sulama sistemleri üzerindeki denetiminin, siyasal denetimi pekiştirmeye yarayabileceğini kabul etmiştir. Ayrıca, Asya krallık ve imparatorluklarının kapitalizm-öncesi Batı toplumlarından böyle özsel ve değişmez bir farkının olup olmadığı, daha geniş bir perspektiften sorgulanmaya açık niteliktedir.

Doğu eyaleti (Kamerun), Fransızca EST Afrika'nın ortabatısında, Kamerun'da eyalet. 109.000 km²'lik yüzölçümüyle ülkenin ikinci büyük eyaletidir. Dört ilden (*département*) oluşur: Lom-et-Djerem, Haut-Nyong, Kadéi ve Boumba-Ngoko. Yönetim merkezi Bertoua'dır.

Doğu eyaleti, Kamerun Platosunun güney kesimini kaplar. Batı bölümünün sularını Sanaga ve Nyong ırmakları, doğu bölümünün sularını ise Kongo Irmağının kolları olan Dja, Boumba ve Kadéi toplar. Dja Irmağı kıyısında Dja Av Hayvanları Koruma Alanı vardır. Eyaletin, Bertoua'nın güneyini kapsayan üçte ikilik bölümü ormanlardan, kuzeydeki Lom-et-Djerem ise savanlardan oluşur; Lom-et-Djerem ilinin adı, Sanaga Irmağının kaynak suları olan Lom ve Djerem ırmaklarından gelir.

Bir zamanlar tümüyle ıssız olan eyalet toprakları, bugün de seyrek bir nüfusu barındırır. Ormanlık bölgelerin büyük bölümünde yerleşim yoktur. Kuzeyde ve güneydoğuda ormancılık yapılır. 1970'lerdeki kalkındırma projelerinde, Atlas Okyanusu kıyısına daha çok kereste taşınabilmesi için yeni ulaşım hatları yapılması öngörülmüştür. Pazar için yetiştirilen başlıca tarım ürünleri kakao, kahve (*Coffea robusta* ya da *C. canephora*) ve Cape tütünüdür. Geçimlik ürünler ise orman bölgesinde ağırlıkla muz, manyok, yerfıstığı; kuzeydeki savan bölgesinde kocadarı ve mısırdır. Ayrıca savanlarda hayvancılık da yapılır ve

Nyong Irmağının, Abong-Nbang'ın batısına düşen yukarı kesimindeki bataklıklarda balık avlanır. Nüfus (1987) 517.200.

Doğu Flandre, Flamanca OOST-VLAANDEREN, Fransızca FLANDRE ORIENTALE, Belçika'nın kuzeybatısında il. Hollanda sınırından güneye doğru uzanan 2.982 km²'lik bir alan kaplar. Sular Leie (Lys), Schelde (Escaut) ve Dender ırmaklarınca toplanan il toprakları altı ilçeye (*arrondissement*) ayrılır: Aalst, Dendermonde, Eeklo, Gent, Oudenaarde ve Sint-Niklaas. Eskiden Fransa'daki Nord ve Hollanda'daki Zeeland illeriyle (*département*) birlikte Flandre(*) Kontluğu'nu oluşturan Doğu Flandre, daha sonra Fransız Devrimi ve Napoléon dönemlerinde Lys ve Schelde illeri arasında bölünmüştür.

Flandre içlerine doğru kıyıdan başlayarak yükselen il toprakları alçak tepelerden oluşur. Kuzeydeki kum ve kil karışımı toprakların yerini güneyde daha verimli alüvyonlu topraklar alır. Kuzeydoğuda, Schelde Halicinin batısında, Waasland bölgesinin (Pays de Waes) denizden kazanılarak tarıma elverişli duruma getirilmiş verimli toprakları yer alır. Bölgede ortaçağdan bu yana yoğun tarım yapılmaktadır. Özellikle güneyde tarlalar çok küçük olduğu için bahçecilik ağırlıktadır. Gent çevresinde ihraç edilmek üzere süs bitkileri ve çiçek, kuzeyde ise çavdar, patates ve sebze yetiştirilir. Waasland'da bahçecilik, tavukçuluk ve mandıracılık yapılır. Daha verimli olan güney topraklarında buğday, yulaf, arpa, keten, şerbetçiotu, güneğik, şeker pancarı ve tütün üretilir. Hayvan yemi üreticiliği ile domuz ve sığır besiciliği de yaygındır.

Flandre'ın ortaçağdan beri dokumacılık bölgesi olan iç kesimlerinde sanayi ve ticaret gelişmiştir. Bu sektörde eskiden ağırlıkta olan yün ve ketenin yerini artık pamuk almıştır. Ayrıca jüt, suni ipekli kumaş ve naylon da üretilir. İl merkezi Gent(*) ülkenin dokuma üretiminin yarısını karşılar. Dokumacılık yapılan öbür kentler arasında Deinze, Ronse, Oudenaarde, Geraardsbergen, Aalst, Ninove ve Dendermonde sayılabilir. Bu kentlerin çoğunda dokumacılığın yanı sıra metalurji, kimya, gıda ve deri sanayileri de gelişmiştir. Sint-Niklaas ve Eeklo canlı pazar kentleridir. İlin pek çok bölgeyle kara ve demir yolu bağlantısı vardır. Gent ile Brugge (Bruges), Ostende ve Terneuzen (Hollanda) arasında kanal bağlantısı kurulmuştur. Irmaklar üzerinde de yoğun trafik vardır.

Flamanca konuşulan Doğu Flandre, Avrupa'nın en yoğun nüfuslu bölgelerinden biridir. Nüfus (1990 tah.) 1.331.608.

Doğu Frizya, Almanca OSTFRIESLAND, Almanya'nın kuzeybatısında, Kuzey Denizi kıyısında kültürel bölge. Aşağı Saksonya (Niedersachsen) eyaletinin (*Land*) kuzeybatısındaki Doğu Friz Adaları (Ostfriesische Inseln) ile kıyıdaki bataklık alanlardan oluşur. Bu bölgenin, Hollanda'daki Batı Frizya'yla ve Jutland Yarımadasının batı kıyısındaki Kuzey Frizya'yla yakın kültürel bağları vardır. Denizci ve tüccar bir Germen halkı olan Frizlerin İS 12. yüzyılda Hollanda'dan Almanya'nın kuzeyine göç ettiği bilinmektedir. İngilizceyle yakından ilişkili bir lehçe olan eski Friz dilinin kullanımı Doğu Frizya'da gittikçe azalmakta, yalnızca Oldenburg'un batısındaki bataklık Saterland bölgesi gibi birkaç küçük kırsal bölgede bu dil konuşulmaktadır. Bölgede Protestanlar çoğunluktadır.

Bölge ekonomisi günümüzde hayvancılığın yanı sıra süt ve et ürünlerinin işlenmesine dayalıdır. Çiftlikler, bölgeye ilk yerleşenlerin taşkınlardan korunmak için yükselttiği tümseklerde (*Würten*) ya da suyolları ve kanallar boyunca şeritler (*Marschhufendörfer*) biçiminde toplanmıştır. Geleneksel tek katlı Friz evi özellikle hayvancılığa uyarlanmıştır. Çok geniş ve çok dik eğimli çatısı, ortadaki geniş harman yerinin (*Diele*) üstünü örter; odalar ve ahırlar *Diele*'nin çevresine dizilmiştir. *Diele*'ye binanın yan duvar ucundaki büyük bir geçitten girilir.

Doğu Godavari, Hindistan'ın güneyinde, Andhra Pradesh eyaletinin kuzeybatısında il. Eskiden Madras (bugün Tamil Nadu) eyaletine bağlı olan Doğu Godavari'nin büyük bölümü Doğu Gatlar ile Bengal Körfezi arasındaki Godavari Irmağı deltasında yer alır. Doğu Godavari 1925'teki düzenlemeyle Batı Godavari ve Krişna ile birlikte ayrı bir il olmuştur.

Yüzölçümü 10.800 km² olan ilin verimli toprakları pirinç, darı, yağlı tohum ve şekerkamışı üretimine elverişlidir. Tikağacı kerestesi, salağacı (*Shorea robusta*) ve bambu gibi orman ürünleri de ekonomik açıdan önemlidir.

İl merkezi Kakinada, Bengal Körfezi kıyısındadır. Doğu Godavari ilinin öbür büyük kentleri Racahmundry, Samalkot ve Peddapuram'dır. Nüfus (1981) 3.701.040.

Doğu Grönland Akıntısı, Kuzey Buz Denizinde doğarak Grönland'ın doğu kıyısı boyunca güney ve güneybatıya doğru akan soğuk akıntı. *Ayrıca bak.* Grönland Akıntısı.

Doğu Grönland Jeosenklinali, Grönland'ın doğu kıyısının belirli bölümleri boyunca Prekambriyen Zamanın (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) son dönemlerinde ve Paleozoyik (Birinci) Zamanın (y. 570-225 milyon yıl önce) ilk evrelerinde çökelen parçalı kayaçlar kuşağından oluşan ve yerkabuğu üzerinde doğrusal sürekliliği bulunan çukurluk. Jeosenklinal, Üst Silüriyen ile Üst Devoniyen dönemler (y. 400-350 milyon yıl önce) arasında gerçekleşen Kaledoniyen dağoluşumu sürecinin bazı evrelerinde biçim değişikliğine uğramıştır. Biçim değişikliği, Devoniyen tortul kayaçlarının altında ve içinde kıvrılmaların, batıya doğru itilmelerin ve doğrultuları uyumsuz katmanların oluşmasıyla sonuçlanmış ve bu gelişmelere Silüriyen ve Devoniyen granitlerin kayaçlara sokulması eşlik etmiştir.

Doğu Grönland Jeosenklinali, Paleozoyik Zamanda gerçekleşen kıtasal yarılmadan önce oluşan ve arta kalan bölümleri günümüzde Norveç'in kuzeybatı kıyısı boyunca görülen Kaledoniyen Jeosenklinalinin batı kanadı olabilir.

Doğu Highlands ili, Büyük Okyanusun güneybatısında yer alan Papua Yeni Gine'de il. Yüzölçümü 11.200 km²'dir. Ülkenin orta kesimindeki dağlık yörede kuruludur. En yüksek noktası Michael Dağıdır (3.647 m). Yüksek dorukların aşağısında kalan 1.500-2.100 m yükseklikteki verimli geniş vadiler Ramu ve Purari ırmaklarını besleyen suların kaynağıdır.

1914'te, Hermann Detzner adlı bir Alman askeri topograf bölgeye geldi. 1927'de Lutherci misyoner L. Flierl ve 1930'da iki Avustralyalı maden arayıcısı, M. J. Leahy ile M. I. Dwyer, bölgeyi incelediler. 1930'ların ortalarında Bena Bena ile Ramu'da (bugün Kainantu) ilk devlet daireleri açıldı. Bugün il merkezi olan Goroka 1939'da kuruldu. 1950'lerde Avustralyalılar burada kahve plantasyonları kurdular. Doğu Highlands 1978'de il oldu.

İlde kahve, çarkıfelek meyvesi, domuz, kümes hayvanı, sebze, haşarat ilacı üretiminde kullanılan pirekapan (*Pyrethrum*), tütün ve kereste üretilir. Ayrıca bir miktar gümüş ve altın da çıkarılmaktadır. Lae kıyısından doğuya ilerleyen ve Kainantu'yu Goroka'ya bağlayan karayolu ilin bir ucundan öbürüne uzanır. Düzenli hava ulaşımı bulunan Goroka, ticaret ve turizm merkezidir. Doğu Highlands, Papua Yeni Gine'nin en yoğun nüfuslu illerindendir. Nüfus (1985 tah.) 229.600.

Doğu Hindistan Kumpanyası (Felemenk) *bak.* Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası

Doğu Hindistan Kumpanyası (Fransız) *bak.* Fransız Doğu Hindistan Kumpanyası; Fransız Hindistan Kumpanyası

Doğu Hindistan Kumpanyası (İngiliz) *bak.* İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası

Doğu Hint Adaları, Felemenkçe OOSTINDIË, Fransızca INDES ORIENTALES, İngilizce EAST INDIES, İspanyolca INDIAS ORIENTALES, Asya anakarası ile Avustralya arasında, Ekvator'u çevreleyen yaklaşık 6.100 km'lik bir kuşak boyunca uzanan ve Malay Takımadalarına bağlı adaların büyük bölümünü oluşturan adalar. Brunei, Endonezya, Malezya ve Papua Yeni Gine'nin yanı sıra Filipinler'in küçük bir kesimini kapsar. Asya'dan Malakka Boğazı ve Güney Çin Denizi, Avustralya'dan ise Torres Boğazı ile ayrılır. Grubu oluşturan adaların en büyükleri Borneo, Selebes, Cava, Yeni Gine ve Sumatra'dır. Geçmişte Hollanda Doğu Hint Adaları (bugün Endonezya) ile eşanlamlı olarak kullanılan Doğu Hint Adaları terimi, zaman zaman bütün Malay Takımadalarını ya da Güneydoğu Asya ve Hindistan'ı da içine alan bölgeyi belirtmek için de kullanılmıştır.

Doğal yapı. Hint Okyanusu ile Büyük Okyanus arasında dev dalgakıranlar biçiminde uzanan Doğu Hint Adaları, iki ayrı grup altında toplanabilir. Sumatra, Borneo, Cava ve Yeni Gine gibi adaların oluşturduğu birinci grup, bütünüyle ya da kısmen kıta sahanlıkları üstünde yer alır. Buna karşılık batıda Bali ile Borneo, doğuda da Aru ile Yeni Gine arasında kalan adalar, sualtında kalmış dağ sıralarına bağlı tekil doruklardan oluşmuştur. Büyük adalar Sulu, Selebes, Bauda, Maluku, Sunda, Cava, Flores ve Savu iç denizlerini kuşatır.

Doğu Hint Adaları yapısal olarak üç bölüme ayrılır: Sunda Sahanlığı, Sahul Sahanlığı ve bu ikisi arasında yer alan tektonik oluşum alanı. Güneydoğu Asya'nın oturmuş bir uzantısını oluşturan Sunda Sahanlığı sığ denizlerle kaplıdır. Deniz düzeyinin bugünkünden yaklaşık 100 m daha alçak olduğu son dört büyük buzul çağında bütünüyle açıkta olan bu platform üstünde büyük akarsular bulunuyordu. Kara köprüleri hayvanların ve ilk insanların bölge içinde göç etmesine olanak veriyordu. Yaklaşık 17 bin yıl önce buz katmanlarının erimesi ve platformun kısmen sular altında kalmasıyla sıradağlar ve yüksek kesimler ada ve yarımada biçimini aldı. Bu çekirdeğin kenarlarında birbirini izleyen kıvrımlaşmalar ve Mezozoyik (İkinci) Zamandaki (y. 225-65 milyon yıl önce) dağ oluşumları sonucunda bölgenin öteki yüzey şekilleri ortaya çıktı. Karmaşık bir jeolojik geçmişe dayanan Sunda platformundaki aşınmış dağlar, yaşlı başkalaşım kayaçlarından oluşmuştur.

Yeni Gine ve çevresindeki adalar da benzer özellikler taşıyan ve Avustralya'nın bir uzantısı olan Sahul Sahanlığının bir bölümünü oluşturur. Bu iki kıta platformu arasında dağ ve ada zincirleri biçiminde sıralanan, kırılma ve kıvrılmalarla oluşmuş, genç ve dik dağ sistemleri uzanır. Buradaki dağ oluşumu yakın bir döneme değin sürdüğünden sık sık depremler görülür.

Doğu Hint Adalarının egemen yüzey şekli birer belkemiği gibi uzanan sıradağlardır. Myanmar'dan (Birmanya) başlayarak Andaman ve Nicobar adalarını izleyen ana yay, Sumatra, Cava ve Küçük Sunda Adalarındaki sıradağları oluşturduktan sonra kuzeyde Filipinler'e, doğuda Yeni Gine'ye doğru kıvrılır. Öteki yaylar Filipinler'den Selebes'e ve Borneo'ya uzanır. Selebes'i parçalanmış yayların ve aradaki kırık havzaların oluşturduğu karmaşık bir bölge çevreler. Sunda Sahanlığı bölgesinde dağ yamaçları yumuşak bir eğimle inerken, tektonik oluşum alanında yükseltiler düzensiz ve engebeli bir yapı gösterir. Dağ kıvrımları boyunca dağınık bir biçimde sıralanmış 200'ü aşkın yanardağ bulunur; bunların çoğu 3.000 m'yi geçer. Endonezya'daki 70 kadar yanardağ son 150 yıl içinde püskürmüştür. Deprem merkezleri genellikle yanardağların yakınındaki derin denizlerin altındadır. Sumatra'nın batı kıyısı açıkları ile Makassar Boğazı ve Flores Denizinde büyük mercan resifleri bulunur. Küçük Sunda Adalarında mercan adaları ve küçük resifler yaygındır. Buna karşılık Sumatra, Malezya, Cava ve Borneo arasındaki denizlere bakan kıyılarda mercanlara rastlanmaz. Birçok adada ırmak ağızlarının deniz sularının altında kalmasıyla oluşmuş geniş haliçler vardır. Sumatra'nın doğu, Borneo'nun batı ve güney, Yeni Gine'nin güneybatı kesimlerinde olduğu gibi, sığ kıyıların çoğunda geniş bataklık alanları uzanır. Bu adaların başka kıyılarında daha iyi akaçlanan ve verimli alüvyonlarla kaplı olan düzlükler de vardır.

Akaçlama sisteminin en belirgin özelliği kısa ve dik eğimli ırmaklardır. Kıta sahanlıkları üstündeki adalarda ırmakların aşındırarak taşıdığı topraklar geniş deltalar ve taşkın ovaları oluşturur. Cava'da olduğu gibi ince volkanik topraklarla örtülü ırmak havzalarında aşınma çok daha yüksektir. Malakka Boğazına bakan Sumatra kıyıları gibi korunaklı alanlarda delta oluşumu son derece hızlıdır.

Bölgenin toprak dokusu oldukça değişken bir yapı gösterir. Yüzey şekillerinin oturmuş olduğu alanlarda verimsiz yaşlı topraklar egemendir. Sumatra'nın belirli yerleri, Cava'nın orta ve doğu kesimleri, Selebes'in çeşitli alanlara dağılmış yöreleri zengin volkanik topraklar ve bunların türevi olan alüvyonlu topraklarla kaplıdır. Ekvator kuşağında, özellikle Malezya ve Borneo ile öteki Sunda Sahanlığı adalarında görülen lateritli topraklar tarımsal açıdan verimsizdir. Endonezya'nın doğusundaki bazı kuru yerlerde toprak altındaki suların yüzeye doğru hareket etmesiyle, bazen tropik esmer topraklar içinde sayılan özgün bir toprak türü oluşmuştur. Endonezya'nın büyük adalarında Sunda Sahanlığını çevreleyen geniş kıyı bataklıklarında ölü bitkilerin yüzeyde birikmesiyle oluşan örtü, potansiyel açıdan verimli olan bu topraklardan yararlanmayı büyük ölçüde güçleştirir.

Ekvator kuşağı içinde kalan Doğu Hint Adalarının iklim koşulları son derece tekdüzedir. Aylık ortalama öğle sıcaklığının 26°C dolayında olduğu Sumatra, Borneo ve Selebes'in düzlük kesimleri ile Yeni Gine'nin kuzey kesiminde, Ekvator'a özgü muson tipi bir iklim egemendir. Buralarda bütün yıla dağılmış yüksek yağışlar görülür; hava akımları ise ağırdır. Yeni Gine'nin güneyi, Borneo'nun kuzeyi ve Cava ile Bali ve Timor adalarında tropik bir muson iklimi hüküm sürer. Havadaki nem oranı hemen her zaman yüksektir.

Yıl içindeki sıcaklık farklılıkları genelde Ekvator'dan uzaklaştıkça artar. Ortalama 2.000 mm olan yıllık yağış miktarı Cava'dan doğuya gidildikçe düşer. Bölgedeki iklimin önemli bir özelliği de Endonezya'nın en güneybatı kesiminde temmuz-kasım arasında sık sık görülen tayfunlardır.

İklim koşullarının görece benzerliği, bütün düzlük kesimlerde benzer bir tarımsal yapının oluşmasına yol açmıştır. Deltalarda verimli toprakların büyük bölümü pirinç ekimine ayrılmıştır. Kalıcı tarla açma sistemi daha çok Cava'da olmak üzere bölgenin yalnızca küçük bir kesiminde uygulanır.

Yeni Gine'de Fly Irmağını çevreleyen yağmur ormanları
ABC Ajansı

İklim yapısının yüksek yağış ve sıcaklık gibi çarpıcı özelliklerini yansıtan doğal bitki örtüsü oldukça değişkendir. Endonezya'nın doğu kesiminde boyları 30 m'ye ulaşan yaprak dökmeyen ağaçların oluşturduğu yağmur ormanları görülür. Selebes'in güneyi ile Küçük Sunda Adalarındaki ormanlar ise büyük ölçüde yaprakdöken ağaçlardan oluşmuştur. Ağaçların altında iç içe geçmiş tırmanıcı bitkiler görülür. Kıyı şeridi boyunca genellikle çeşitli palmiye türlerinden oluşmuş bataklık ormanları uzanır. Sunda ve Sahul platformlarının büyük bölümünde, mil birikintileriyle denize doğru genişlemiş olan topraklarda tipik mangrov kuşakları oluşmuştur. Cava'nın orta ve doğu kesimi gibi daha az yağışlı yerlerde tik ve okaliptüs ağaçlarına rastlanır. Tortu birikmesinin görülmediği, denizin etkisine açık kıyılarda *Casuarina* ve hindistancevizi ağaçlarının oluşturduğu dar orman şeritleri daha yaygındır.

Bölgenin hayvan varlığı içinde Asya ve Avustralya'ya özgü türler önemli bir yer tutar. Bu türler çeşitli adaları dengesiz bir biçimde dağılmıştır. Sumatra ve Borneo'da orangutanlar, Sumatra, Cava ve Bali'de kaplanlar, Sumatra'da filler, Sumatra ve Sumbawa'da yabanıl mandalar yaşar. Yeni Gine'de görülen kangurıuların dışında Selebes ve Timor'a kadar yayılmış keseliler bulunur. Yöreye özgü türler arasında *anoa* denen yabanıl sığır ve Komodo ejderi sayılabilir. Daha yaygın bir dağılım gösteren kuş ve böceklerin en ilginç örnekleri parlak tüylü kakadu cennetkuşu ve iri tekeböcekleri ile dev kelebeklerdir. Sunda Sahanlığının sığ ve sakin denizlerinde çok sayıda değişik deniz canlıları yaşar.

Nüfus. Doğu Hint Adalarının bilinen ilk halkları Siyah topluluklarıyla Avustralya ve Melanezya ırklarından gelen topluluklardan oluşuyordu. Yaklaşık dört bin yıl önce Malakka Yarımadası üzerinden bölgeye göç eden Moğol kökenli Malaylar, bu yerli toplulukları iç kesimdeki engebeli alanlara ve ıssız adalara çekilmeye zorladı. Günümüzde bu topluluklar, çoğunlukla bazı Endonezya adalarının iç kesimlerinde oturan dağlı halklar ile ırmak ve deniz kıyılarındaki düzlüklere yerleşmiş halklar olarak iki gruba ayrılır. Ada halkları arasında görülen kültürel farklılıklar, büyük ölçüde Hinduizm, Budacılık ve Müslümanlıktan kaynaklanan kültürel etkilerin ürünüdür.

Eski Malay köyleri (*kampong*) kendine yeterli küçük birimler biçimindeydi. Kazıklar üzerine oturtulmuş saz damlı bambu evlerin oluşturduğu bu yerleşmelerin hemen çevresinde tarlalar ve koruluklar uzanırdı. Başlıca el sanatları dokumacılık, şapka ve sepet yapımı, çanak çömlekçilik ve demir işçiliğiydi. Köyleri yöneten köy başkanları ve yaşlılar meclisinin üzerinde herhangi bir örgütlenme yoktu. Tanrıların yanı sıra atalara ve ruhlara tapınmaya dayanan dinler çeşitli büyü ve âdetlerin oluşturduğu zengin bir folklorla iç içeydi.

19. yüzyıl başlarında Avrupa devletlerinin bölgede giriştiği sömürgeci yayılma ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda önemli değişikliklere de yol açtı. Bununla birlikte yeni açılan iş alanlarında yerel halkların rolü küçük ve önemsiz uğraşlarla sınırlı kaldı. Böylece çok sayıda Çinli ve Hintli ticaret ve tefeciliğin yanı sıra madencilik ve tarım sektörlerinde çalışmak üzere bölgeye akın etti. Ama bu göçmen toplulukların etkisi belirli yörelerden öteye gidemedi.

Ekonomi. Bölge halkının çoğunluğu geçimini çiftçilikten ya da buna dayanan ikincil sanayilerden sağladığından, tarım sektörü ekonomide çok önemli bir yer tutar. Bununla birlikte kişi başına verimliliğin son derece düşük olması nedeniyle, tarımın gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı öteki sektörlere oranla çok küçüktür. Yüksek kesimlerdeki dağlı halklar dönüşümlü ekim yoluyla pirinç ve mısır gibi tüketime dönük tahıl yetiştirirler. Yerleşik tarımın uygulandığı düzlük kesimlerde tahıl ekiminde sulamadan yararlanılır. Cava'nın orta ve doğu kesimlerinde yumrulu bitkiler önemli bir besin kaynağı oluşturur. Yağlı tohumlar, elyaflı bitkiler, şekerkamışı, çay, kahve, kakao, baharat ve kauçuk gibi ticari ürünler daha çok küçük çiftliklerden elde edilir. İç tüketimi karşılamaya yönelik olan balıkçılık ve hayvan besiciliğinin önemi sınırlıdır. Doğudaki Endonezya adaları dışında sürü besiciliği yok denecek ölçüdedir. Başlıca büyükbaş hayvanlar manda ve sığırdır. Koyun ve keçi besiciliğiyle genellikle Endonezya'daki Müslümanlar uğraşır. Toprağın sürülmesinde büyük ölçüde hayvan gücünden yararlanılır. Ormanlardan elde

edilen kereste, Sarawak, Sumatra ve Borneo'nun ihracat gelirlerine büyük katkıda bulunur.

Dünya ticareti içindeki payı pek büyük olmayan Doğu Hint Adaları, belirli bazı ürünlerde ön sırada yer alır. Dünya kauçuk

Doğu Cava'da yamaçlara açılmış pirinç tarlaları, Endonezya
Ara Güler

ihracatının yüzde 50'si, kalay ihracatının yüzde 65'i, bitkisel yağların yüzde 50'si ve pirinç ihracatının yüzde 20'si buradan karşılanır. Son bir yüzyıl içinde bölgede ticarete konu olan mal sayısının yanı sıra ticaret hacmi de olağanüstü bir artış göstermiştir. Bölgedeki büyük kentlerin çoğunda havaalanı vardır; bununla birlikte taşımacılığın büyük bölümü hâlâ deniz yoluyla yapılır. Endonezya'da GSYİH'nin yalnızca onda biri imalat sektöründen sağlanır; bu oran bölgenin öteki ülkelerinde de yüzde 15 ile 25 arasında değişir. Sanayi belirli yörelerle sınırlı olmakla birlikte, bütünüyle kentlerde yoğunlaşmamıştır. Kırsal kesimdeki başlıca sanayi dalları kauçuk ve palmiye yağı işlemeciliği, küçük ölçekli pirinç işlemeciliği ve tuğla ve kiremit üretimidir. Kentlerde sanayi daha çok büyük ölçekli pirinç işlemeciliği, kauçuk hammaddesi işlemeciliği, kalay ergitmeciliği, eğirmecilik ve dokumacılık ile otomobil ve elektronik parça montajına dayanır. Son yıllarda kâğıt, cam, sabun ve sigara gibi ürünlere dayalı hafif sanayi de gelişmiştir. Bununla birlikte kentlerde imalat sektörü hâlâ sınırlıdır. Düşük satın alma gücü nedeniyle pazar talebinin darlığı ile ulaşım olanakları, enerji kaynakları ve öteki altyapı tesislerinin yetersizliği, bölgedeki ekonomik büyüme hızını yavaşlatan başlıca etkenlerdir.

Doğu Hint Adalarının büyük bölümü dünyanın en zengin maden yatağı kuşaklarından biri içinde kalır. Bölgede bol miktarda kalay, altın, bakır, çinko, gümüş, kurşun, demir cevheri, manganez, krom, kobalt, vanadyum, molibden ve tungsten çıkarılır. Ayrıca geniş kireçtaşı, kalsiyum florür, alçıtaşı, kaolin, marn, silisli kum ve tuz yatakları da bulunur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede yeni bağımsız devletlerin kurulması, geleneksel madenlerin üretiminin artırılmasının yanı sıra daha önce ihmal edilmiş olan petrol, demir cevheri, boksit, nikel ve bakır gibi çeşitli madenlerin işletilmesini sağlamıştır. Başlıca petrol üretim alanları Brunei ile Borneo'nun doğu kıyıları boyunca uzanır. Kalay madenleri daha çok Singkep, Bangka ve Belitung adalarında toplanmıştır. Boksit yataklarının çoğu Borneo ve Riau'dadır. Nikel yatakları genellikle Selebes'te bulunur. Bölgedeki kentsel yerleşmelerin konumunu ve gelişmesini ve ulaşım ağının yapısını büyük ölçüde madenciliğin gelişmesi belirlemiştir.

Tarih. Bölgenin Tarihöncesi yerleşimleri Pleyistosen Döneme (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) değin uzanır. İS 1. yüzyılda baharat bulmak için bölgeye giren Hintli tüccarlar ve bazı siyasal güçler çok geçmeden yerel topluluklara boyun eğdirdiler. Yerel aristokrat ailelerle yapılan evlilikler sonucunda yeni bir yöneticiler sınıf ortaya çıktı. Hindistan'dan gelen yönetim ve din anlayışı özellikle Cava ve Sumatara'da etkili oldu ve buralardan öteki adalara yayıldı. Hintli göçmenlerin çoğunun bağlı olduğu Hinduizmin yanı sıra Budacılık da bölgenin kültürel yapısı üzerinde önemli izler bıraktı. Aynı dönemde bölgeye ulaşan Çinli tüccarlar ise pek etkili olamadı. 5-9. yüzyıllar arasında hüküm süren en güçlü iki krallık Şrivicaya ve Sailendra'ydı. Başkenti Sumatra'daki Palembang olan Şrivicaya, ticaret ve denizciliğe dayanan bir devletti. Cava'nın orta kesiminde egemen olan Sailendra hanedanı bölgede Hint sanatının gelişmesinde önemli rol oynadı. Sonraki yıllarda Cava'nın doğusundaki krallık en güçlü devlet durumuna geldi. Kral Kritanagara 13. yüzyılda Sumatra'nın bir bölümü ile Borneo, Bali ve bazı Maluku adalarını ele geçirdi. Kısa süreli bir iç savaşın ve Kubilay Han'ın gönderdiği bir Çin donanmasının müdahalesinin ardından 1294'te kral olan Vicaya, Macapahit İmparatorluğu'nu kurdu. Gücünü deniz filosundan ve baharat ticareti üzerindeki denetiminden alan bu imparatorluk, 15. yüzyıl sonları ya da 16. yüzyıl başlarında çöktü.

Macapahitlerin çöküşünü hızlandıran bir etken de İslamın bölgede tüccarlar aracılığıyla yayılmasıydı. Önce Sumatra'da etkili

Orta Cava'da Sailendra hanedanı döneminde inşa edilen Borobudur anıtı, y. 800, Endonezya
Ara Güler

olan İslam, zamanla adaların çoğunda benimsendi. Hinduizm yalnızca Bali Adasında varlığını sürdürebildi; bununla birlikte Hint kültürünün etkisi bütünüyle ortadan kalkmadı. Portekizliler 16. yüzyıl başlarında bölgeye ulaştığında, İslam yerinden edilemeyecek bir yaygınlığa ulaşmış bulunuyordu.

1511'de Portekiz kâşiflerinin baharat yollarını ararken ulaştığı Ternate'de 1514'te ilk Portekiz yerleşmesi kuruldu. Portekiz ve İspanya 1529'da imzaladıkları bir antlaşmayla 17° doğu boylamını etki alanlarının sınırı olarak belirlediler. Cava, Sumatra ve Selebes gibi adaların kıyılarında bir dizi kale inşa ederek ticari ilişkilerini geliştiren Portekizliler, gösterdikleri bozuk yönetim ve yerel devletlerle giriştikleri çatışmalar yüzünden zamanla güçlerini yitirdiler.

Portekizlilerin bölgeden getirdiği baharatı Avrupa pazarlarına dağıtan Felemenkliler, bir süre sonra bu alanda bir tekel oluşturmak amacıyla bölgenin denetimini ele geçirmeye yöneldiler. İlk Felemenk filosu 1596'da Sumatra'ya ulaştı. 1602'de Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası'nın oluşturulmasından sonra Portekizlileri bir dizi yenilgiye uğratan Felemenkliler, 1600'de varılan bir anlaşmayla Portekiz'e bırakılan Timor dışında bölgeye egemen oldular. Bu arada İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası da adalarda etkinlik göstermeye başladı. 1611'den sonra şiddetlenen ticari rekabet üzerine iki kumpanya arasındaki görüşmelerle sağlanan işbirliği, sürekli çatışmalar yüzünden 1637'de bozuldu. İki ülke arasında başgösteren savaşı sona erdiren Westminster Antlaşması'yla (1674), İngilizler bölgeyi Felemenklilere bırakmayı kabul etti. Yerel halka karşı uygulanan baskıcı yöntemlerin Cava'da yol açtığı ayaklanmalar, acımasız bir biçimde bastırıldı. 1749'da bölgedeki Felemenk egemenliği tam anlamıyla pekişti.

Napoléon Savaşları'nın başlamasından sonra bölgeye güçlü bir donanma gönderen İngiltere, 1811'de Cava'yı ele geçirdi. Yönetim ve ticaret alanında girişilen bir dizi değişikliğe karşın, Viyana Antlaşması (1816) uyarınca adalar yeniden Felemenk'e geri verildi. İngilizlerin 1819'da Singapur'u işgal etmesi Felemenklilerin ticaret tekeline önemli bir darbe vurdu. 1824'te sağlanan uzlaşma çerçevesinde Felemenkliler Sumatra'da hareket serbestliği kazanırken, Malakka Yarımadası da İngiliz etki alanına girdi. 1830'da Hollanda Krallığı'nı oluşturan Felemenkliler, 19. yüzyıl boyunca adalardaki yerel devletlerle çeşitli savaşlara girişerek egemenlik alanlarını genişlettiler. Bu arada öteki devletlerin adalara karşı ilgisi de arttı. Çin ve Japonya'dan göçler hızlandı. İngilizler 1841'de Borneo'nun kuzeybatısını ele geçirdi. 1885'te Yeni Gine İngiltere, Almanya ve Hollanda arasında bölündü. 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı Filipinler'in ABD'ye bırakılmasıyla sonuçlandı. Avustralya ve Japonya'nın bölgedeki ticari ilişkileri önemli bir düzeye ulaştı. Hollanda'nın Timor'da Portekiz'le süregelen çekişmesi, 1904'te imzalanan antlaşma sonunda adanın kesin sınırlarla bölünmesiyle çözüme bağlandı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Yeni Gine'den çekilmek zorunda kalan Almanya'nın yerini Avustralya doldurdu.

II. Dünya Savaşı sırasında Doğu Hint Adalarının büyük bölümü Japon işgali altına girdi. Japonya'nın teslim olmasından sonra 1945'te ilan edilen Endonezya Cumhuriyeti üzerindeki egemenlik hakkı 1949'da ABD'ye geçti ve 1950'de adaların büyük bölümünü içine alan Endonezya Cumhuriyeti kuruldu. Hollanda'nın Yeni Gine'deki topraklarının yönetimi de 1963'te, Japonya'ya geçti. Eski İngiliz sömürgeleri Sarawak ve Kuzey Borneo 1963'te, Malaya ve Singapur'la birlikte Malezya Federasyonu'nu oluşturdu. Singapur sonradan bağımsız bir devlet oldu. Portekizlilerin elindeki Timor toprakları 1976'da Timor Timur (Doğu Timor) adıyla Endonezya'nın bir ili oldu. Papua Yeni Gine 1975'te bağımsızlığını kazandı. Brunei 1984'te bağımsız bir sultanlığa dönüştü.

Doğu Hint minyatür okulu, PALA MİNYATÜR OKULU olarak da bilinir, bugünkü Bihar ve Bengal bölgelerinde 11. ve 12. yüzyıllarda (Pala hanedanı döneminde) yaygınlık

kazanan minyatür üslubu. O çağda kumaş ya da duvar yüzeyleri üstüne minyatür yapılması bilindiği halde, bu okulda geleneksel yöntemden uzaklaşılmayarak minyatürler yalnızca palmiye yaprağı üstüne yapılmış, konular da Buda'nın yaşamı ve Budacı tanrılarla sınırlı kalmıştır.

12. yüzyıl sonlarında Doğu Hindistan'ın Müslümanların eline geçmesinden sonra yok olan bu üslup Nepal'de pek çok özelliğini koruyarak sürdü. Okulun etkisi Tibet'te, daha az olarak da Myanmar'da (Birmanya) görüldü. Hatta bu etkinin Seylan (bugün Sri Lanka) ve Cava'da yayıldığı da söylenebilir. Etkilerinin bu kadar geniş bir alana yayılmasının bir nedeni olarak Doğu Hindistan'daki büyük Budacı merkezleri ziyaret eden hacıların ülkelerine dönerken yanlarında minyatürler ya da küçük tunç heykelcikler getirmeleri gösterilebilir.

Minyatürler çoğunlukla Budacılığın geç dönemlerinde ortaya çıkan çok sayıdaki tanrıyı betimlemekte ve tanrıların anılmasına yardımcı olmak üzere kullanılmaktaydı. Ayrıca o dönemde üretilen taş ya da tunç ikonlarda uygulanan katı ikonografik kurallara da uyulması zorunluydu.

Palmiye yaprakları dar olduğu için minyatürlerinin boyutları da buna bağlı olarak 6-8 cm'yi geçmez. Yapraklar önce ciltlenir gibi birbirine bağlanmış, sonra bunlar boyalı ahşap kapaklar arasına yerleştirilmiştir. Figürlerin önce siyah ya da kırmızı boyayla dış çizgileri çizilmiş, daha sonra kırmızı, mavi, yeşil, sarı renklerle içleri doldurulmuş, yer yer de beyaz lekeler konmuştur. Kompozisyonlar basittir ve belli belirsiz bir hacimlendirme söz konusudur.

Buda'nın tunçtan dökülmüş bir büstü, y. 9. yy; Nalanda Müzesi, Bihar, Hindistan
P Chandra

Palmiye yaprağı üstüne yapılmış bir Doğu Hint minyatüründe Budacı tanrıça betimlemesi, y. 12. yy; özel koleksiyon
P Chandra

Doğu Hint tunç heykelleri, Bangladeş'e kadar uzanan bugünkü Bihar ve Batı Bengal bölgelerinde 9. yüzyıldan beri üretilen farklı üsluplardaki çeşitli metal heykellere verilen ad. Bunlara bazen, yörede egemenlik süren hanedanlardan birinin adından (Pala ve Sena, İS 8-12. yy.) dolayı Pala tunç heykelleri de denmiştir. En çok üretildikleri merkezler bugünkü Patna yakınlarındaki Nalanda'da ve Buddh Gaya yakınlarındaki Kurkihar'da bulunan büyük Budacı manastırlardır. Heykellerin Güneydoğu Asya'da yaygınlık kazanmasıyla bu üslup, Myanmar (Birmanya), Siyam (bugün Tayland) ve Cava'dan başka, Keşmir, Nepal ve Tibet'te de Budacı sanat üzerine etkili oldu.

Sekiz ayrı metalin alaşımından yapılan tunç heykeller, yitik mum (*cire-perdue*) yöntemiyle dökülüyordu. Bunlar Budacılığın geç dönem tanrılarını simgeliyor, küçük ve taşınabilir boyutlarda oldukları için, kişisel tapınma amacıyla kullanılıyordu. Üslup açısından Sarnath'daki Gupta hanedanının geleneğini sürdürdükleri, ayrıca yoğun bir duyumsallıkla yüklü oldukları izlenir. Yörede bugün yapılan taş heykellere benzerlerse de, bezemelerindeki ayrıntı ve işlenişlerindeki kusursuz ustalıkla onların çok ilerisindedirler.

Doğu ili (Gana), Batı Afrika'da Gana'da, il. 1960'ta oluşturulmuştur. Güneyinde Gine Körfezi ve Accra Başkent Bölgesi yer alır; doğu sınırının büyük bölümünü Volta Irmağı oluşturur. Yüzölçümü 19.323 km²'dir. En önemli yüzey şekilleri Akwapim Tepeleri, Kwahu Platosu ve bu plato ile Kibi arasında uzanan dağ sırasıdır. Yükseklikleri 300-760 m olan bu yükseltiler güneyde Accra Ovaları, kuzeyde Afram Ovaları, Kwahu Uçurumunun aşağısında da Densu ve Birim havzalarıyla çevrilidir. Savan ve fundalıkların bulunduğu kurak Afram Ovaları dışında yöredeki egemen bitki örtüsü, tarıma elverişli, yaprakdöken nemli ormanlardır.

18. yüzyılda Asanti İmparatorluğu'na bağlanan bölgede daha önce Kuahu, Akyem ve Adausi halklarının yönetiminde bir dizi küçük hükümdarlığın bulunduğu sanılmaktadır. Asanti İmparatorluğu 19. yüzyılın ikinci yarısında İngilizlerle giriştiği çatışmalar sonunda parçalandı; İngilizler 1874'te Asanti'nin başkenti Kumasi'yi yaktılar. Asanti toprakları 1902'de Altın Kıyısı'nın İngiliz valisine bağlı bir sömürge durumuna geldi.

Doğu ilinin en önemli ürünü olan kakao 1879'da Fernando Po'dan (Bioko) getirtilmiştir. Öteki önemli ürünler turunçgiller, palmiye yağı, mısır, manyok, gölevez ve muzdur. Birim Havzasında bulunan Akwatia, Gana'nın en önemli elmas üretim merkezidir. Yüksek kesimlerde boksit çıkarılır. Sanayi ürünleri kibrit, kereste, konserve meyve, sabun, yemeklik yağ ve meşrubattır. Başlıca yerleşim merkezleri il merkezi Koforidua, Nsawam ve Mpraeso'dur. Nüfus (1988 tah.) 1.855.800.

Doğu ilindeki Akwatia'da elmas yıkama tesisleri, Gana
Douglas Pike-Bruce Coleman Inc.

Doğu ili (Kenya), Doğu Afrika'da Kenya'da il. Yüzölçümü, Turkana (Rudolf) Gölüyle (5.350 km²) birlikte 159.891 km²'dir. Turkana Gölü ve Etiyopya sınırından Chyulu Sıradağlarına doğru güneye uzanır. Nüfus yoğunluğu oldukça düşüktür. Kilometre kareye ancak 12 kişi düşer. İlin kuzeydeki yarı kıraç, üçte ikilik bölümünde çoğunluğu Boranların oluşturduğu, çobanlık yapan küçük bir topluluk yaşar. Daha iyi sulanan güneybatı bölümünde başta mısır olmak üzere kahve, sisal ve çay yetiştirilir. Burada Meru, Embu ve Kamba halkları yaşar. İl merkezi Embu, en büyük kent ise Isiola'dır. Nüfus (1990 tah.) 4.367.900.

Doğu ili (Uganda), Doğu Afrika'da, Uganda'nın ortadoğu kesiminde il. Kuzeydoğusunda Karamoja, kuzeybatısında Kuzey illeri, güneybatısında Busoga ili ve Kyoga Gölü, güneydoğusunda Kenya sınırı vardır. Yüzölçümü 22.260 km²'dir. Ngora, Kumi, Nyiro, Mbale ve Soroti yakınlarında kaya resimleri ve taştan gongların da (y. 500-1750) bulunduğu arkeolojik alanlara rastlanmıştır. Mbale'nin 13 km kuzeydoğusunda ve Kyoga Gölü çevresinde Orta ve Üst Paleolitik Çağa ait yerleşmeler vardır. Yörede bulunan en eski çanak çömlek İS y. 1000'e tarihlenir. Yöreye yaklaşık 1300-1400'de büyük olasılıkla Bigo kültürü egemen olmuş, yaklaşık 17. yüzyılda da İtasolar ortaya çıkmıştır. Yöre 1894'te bir İngiliz protektorasına bağlandı. II. Dünya Savaşı'nın ardından İngiliz hükümeti merkezi yasama organına Doğu ilinden de temsilci adayı gösterilmesini kararlaştırdı. 1962'de Uganda Devleti'nin bağımsızlığını kazanmasıyla il Uganda'nın bir parçası oldu.

Büyük bölümü düz bir ova olan Doğu ilinin ortalama yüksekliği 900-1.200 m arasında değişir. İlin batısındaki Kyoga Havzası alçak tepelerden oluşur. Bu tepeler, güneybatıdaki Kyoga Gölünü çevreleyen ve

yoğun bitki örtüsüyle kaplı olan bataklıklara doğru giderek alçalır. Bataklıklar yağmursuz mevsimlerde kurur. Doğuda, 4.310 m'lik sönmüş Elgon Yanardağının egemen olduğu Kenya sınırına yaklaştıkça dağlar ve görkemli kayalıklar dikkati çeker. Sınırın batısında, Elgon Dağının eteklerinden, Tukat (2.444 m), Nagazi (2.163 m) ve Segururu (2.124 m) gibi birbirinden ayrı küçük doruklar yükselir. Kuzeydeki ovalar her zaman otlarla kaplı tipik savanlardan ya da yaprak döken ağaçların bulunduğu otlaklardan oluşur. Elgon Dağının kuzeyindeki ırmaklar, kuzeydoğudaki Kyoga ve Salisbury gölleri üzerinden Victoria Nili'ne akar. İlde çoğunlukla verimli kırmızı topraklar görülür. Yabanıl hayvanlar yalnızca en güneydoğudaki dağlarda boldur. Zebra, zürafa, pars, manda, fil, sıtatunga ve suaygırı başlıca türlerdir. Bantu dilleri konuşan Gisular ve Tosolar başlıca etnik gruplardır. Kenyiler, Guereler, Nyuliler, Padholalar, Gueler ve Samialar da alt gruplardır. Geçimlerini Kyoga Gölünde avlanarak sağlayan Kenyiler dışındaki öteki topluluklar tarımla uğraşırlar ve pamuk, kahve, manyok, darı, kocadarı, tatlıpatates, yerfıstığı, mısır ve susam yetiştirirler. İlde sığır, keçi ve koyun da beslenir. Başlıca sanayi ürünleri çimento, deri eşya, boya, plastik, ilaç, gübre sıvı ve katı yenebilir yağlar, sabun ve deterjan, kâğıt ve kâğıt ürünleri, kereste ve ahşap eşya, hazır gıda ve alkolsüz içeceklerdir. İl merkezi Mbale, güneydeki Tororo ile kuzeybatıdaki Kumi'ye kara ve demir yoluyla, kuzeybatıdaki Soroti'ye karayoluyla bağlanır. Nüfus (1980) 2.015.530.

Doğu ili (Zambia), Doğu Afrika'da, Zambia'nın doğusunda il. Güneyde Mozambik, doğuda Malavi, güneybatıda Orta ili, kuzeybatıda Kuzey iliyle çevrilidir. Yüzölçümü 69.106 km²'dir. Luangwa Irmağı, kuzey ve güneydeki uç kesimler dışında ilin batı sınırını oluşturur ve bir çöküntü vadisi tabanını keserek ilerler. Doğuda geniş bir plato yer alır. Bitki örtüsü bodur ağaçlıklı savanlarla, akasya ağaçlarından oluşur. Yağışlarla toplanan sular kısa sürede toprakça emildiğinden, kurak mevsimde su kaynakları kıttır. İldeki yabanıl hayvanların başlıcaları sırtlan, fil, zebra, kara gergedan, Afrika yaban domuzu, geyik, manda, demirkır antilop, kara antilop, inek antilopu ve kaya antilopudur. Lukusuzi Ulusal Parkı, Güney Luangwa Ulusal Parkı'nın güney bölümü, Nyika Ulusal Parkı ve Nsefu Ulusal Parkı il sınırları içindedir. Luangwa Vadisinin kuzeyinde Orta Paleolitik Çağa, güneydoğusunda da Üst ve Alt Paleolitik Çağa ait yerleşimler ve bazı şematik resimler bulunmuştur. 17. yüzyıla doğru Undilerin egemen olduğu yöre, 1890'larda İngiliz Güney Afrika Kumpanyası'nın yerel kabile şefleriyle yaptığı antlaşmalar sonucunda İngiliz protektorası, 1924'te de İngiliz sömürgesi oldu. Kuzey Rodezya'nın 1964'te bağımsızlığını kazanmasından sonra il olarak yeni Zambia Devleti'ne bağlandı.

Doğu ilindeki başlıca etnik topluluklar Nyancalar, Nsengalar, Ambolar ve Kundalardır. Tarım mısır, tütün, yerfıstığı, manyok, pamuk ve yem bitkilerine dayanır. Başta Luangwa Irmağı kıyılarında olmak üzere balıkçılık ve hayvancılık da yapılır. Başlıca sanayi ürünleri meşrubat, tütün, kâğıt ve kâğıt ürünleri, mobilya, demiryolu traversleri, maden direği, giyim eşyası, deri eşya ve bitkisel yağlardır. Az miktarda mika çıkarılır. İl merkezi Chipata kara ve hava yoluyla Lundazi, Katete, Petauke ve Nyimba'ya bağlanır. Luangwa Irmağında feribot işler. Nüfus (1989 tah.) 847.400.

Doğu İskoçya Havzası, Arjantin'in güneydoğusunda, Güney Atlas Okyanusunun bir bölümü olan Doğu İskoçya Denizinde denizaltı çukuru. Orta noktası Tierra del Fuego'nun (Ateş Toprakları) yaklaşık 2 bin km doğusunda yer alır. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 1.100 km, kuzey-güney doğrultusunda ise 500 km uzanır. Kuzeyde Güney Georgia Adası, doğuda da Güney Sandwich Adalarıyla çevrilidir. Bu adaların dayanağı olan İskoçya Dağlarının oluşturduğu 4.150 km uzunluğundaki bir halkanın içinde yer alır. Ortalama derinliği 1.500 m'dir. Antarktika Kutup Akıntısı, havza içinde batıdan doğuya doğru akar. Doğu İskoçya Havzası, Güney Georgia ile Güney Orkney Adaları arasında uzanan küçük bir denizaltı tümseğiyle Batı İskoçya Havzasından ayrılır. Havza tabanının büyük bölümü, diyatome ve deliklilerin iskeletlerinden oluşmuş derin deniz bataklıklarıyla kaplıdır. Bununla birlikte yer yer manganez yumrularına da rastlanır.

Doğu İstivaiye *bak.* İstivaiyetü'ş-Şarkiye

Doğu Jin HANEDANI, Jin hanedanının İS 317-420 arasında Çin'e egemen olan kolu. Altı Hanedan'dan(*) biridir. *Ayrıca bak.* Jin HANEDANI.

Doğu Kafkas dilleri *bak.* Dağıstan dilleri

Doğu Kameng, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Arunaçhal Pradesh birlik toprağında il. Doğudan Aşağı Subansiri, kuzeybatıdan Batı Kameng illeri, güneyden ise Assam eyaleti ile çevrilidir. Ortalama yüksekliği 3.000 m, yüzölçümü 4.200 km²'dir. Büyük Himalayalar'daki Dafla Tepelerinin büyük bölümünü kaplar. Adını güneye doğru akan ve kuzeybatıdaki Batı Kameng iliyle sınır oluşturan Kameng (Bhareli) Irmağından alır. Dağ yamaçları çam, göknar, akçaağaç ve meşeden oluşan iğneyapraklı ve yaprakdöken sık ormanlarla kaplıdır. Burada yaşayan Daflalar ile Mici ve Aka halkları bölge tarihinde sıkça görülen ayaklanmalarda önemli rol oynamıştır. Köyler çoğunlukla geçici yerleşimlerdir. Ormanların yakılıp kesilmesiyle elde edilmiş tarım alanlarında dönüşümlü olarak arpa, mısır, pirinç, buğday ekilir. Ayrıca sığır yetiştirilir. Sazdan yapılan örgü işleri, pamuklu dokumacılık ve çanak çömlek yapımcılığı başlıca sanayilerdir. Az miktarlarda demir cevheri, bakır, dolomit ve kömür çıkartılır. Ulaşım büyük ölçüde toprak yollara dayanır. İl merkezi Seppa'yı Bomidila'ya bağlayan bir karayolu vardır. Nüfus (1981) 42.736.

Doğu Kanada, AŞAĞI KANADA olarak da bilinir, Kanada tarihinde, bugün Québec'i kaplayan bölgeye verilen ad. Burası 1791-1841 arasında Aşağı Kanada, 1841-67 arasında ise Doğu Kanada olarak anılırdı. Daha sonra, aynı bölgeyi belirtmek için her iki ad da kullanılmıştır.

Bölgeye ilk yerleşen Fransızlar kendi kültürel kimliklerini ve geleneklerini korumak istediğinden Doğu Kanada, Batı Kanada(*) ile oluşturulması önerilen konfederasyona katılma konusunda isteksizdi. Kanada'daki bankacılık, taşımacılık ve imalat büyük ölçüde Doğu'daki Montreal'de toplanmış olduğundan, kendi tarımı için çıkış yolları arayan Batı Kanada halkı ise birleşme yanlısıydı. Birleşmenin Doğu Kanada'daki önde gelen savunucusu George E. Cartier konfederasyonun kurulmasında etkili oldu ve 1867'de çıkartılan İngiliz Kuzey Amerika Yasası(*) ile Kanada Dominyonu resmen kuruldu.

Doğu Karadeniz Sıradağları, Karadeniz Bölgesi'nde Kuzey Anadolu Dağlarının Doğu Karadeniz Bölümü içinde kalan dağ sıraları. Çoruh-Kelkit Vadi Oluğunun birbirinden ayırdığı kıyı dağları ile iç sıralardan oluşur.

Kıyı dağları, doğuda Gürcistan sınırından batıda Melet Çayı vadisine kadar uzanır. Rize, Trabzon ve Zigana dağları, Harşit yarma vadisinin batısında da Gümüşhane ve Giresun dağları gibi ayrı adlar taşıyan yükseltileri kapsar. Bu dağlarda doruk çizgisi hemen her yerde 2.000 m'yi, doğu kesiminde ise 3.000 m'yi aşar. Rize Dağlarında en yüksek doruklar 4.000 m'ye yaklaşır; bunlardan Kaçkar Dağının yüksekliği 3.932 m, yeni kaynaklarda Üçdoruk adıyla geçen Verçenik Tepesinin yüksekliği ise 3.711 m'dir. Kıyı dağları, hem Karadeniz kıyısına, hem de Çoruh-Kelkit Vadi oluğuna dik yamaçlarla iner. Kuzey yamaçları birbirine koşut çok sayıda vadiyle derin biçimde yarılmıştır. Dağların yüksek kesimlerinde Kuvaterner (Dördüncü) Dönem (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) buzullarının aşınım izlerine, hatta geç dönemde oluşmuş birkaç küçük buzula rastlanır. Buzyalaklarıyla (sirk) kuşatılmış olan Verçenik, görkemli bir piramidi andıran görünüşünü buzyalağı duvarlarının gerilemesiyle almıştır. Bu çevrede yaygın olan buzyalağı göllerinin en büyüğü Mal Gölüdür. Mal Gölü buzyalağının çapı 2 km, bu buzyalağının tabanındaki gölün çapı ise 600 m'dir. Deligöl buzyalağında bulunan Deligöl, bu dağlardaki önemli göllerdendir. Buzulların aşınım izlerine Giresun ve Gümüşhane dağlarında da rastlanır. Dağların yapısında yer alan tortul katmanlar Kretase (Tebeşir) (y.

Doğu Karadeniz Sıradağları içinde yer alan Kaçkar Dağı çevresinden bir görünüm
Oral Üsküren

136-65 milyon yıl önce) ve Eosen (y. 54-38 milyon yıl önce) yaşlı marn ve kalkerlerden oluşmuştur. Bunların üstünü çok yerde püskürük bir örtü (andezit, dasit, bazalt lavları ve tüfler) kaplar.

Doğu Karadeniz Dağlarının iç sıraları Çoruh-Kelkit Dağları(*) adıyla da anılır. Kuzeydoğuda Yalnızçam Dağlarıyla başlayan sıralar, İspir'in güneyindeki Mescit Dağında 3.239 m'ye kadar yükselir. Bu kesimde Kretase ve Eosen yaşlı kalker ve şistler ile yeşil kayaçlar bulunur. İç sıralar batıya doğru Kop Dağı (2.918 m), Otlukbeli ve Köse dağlarıyla devam eder.

Doğu Karadeniz Dağlarının iki sırası, doğal bitki örtüsü bakımından büyük farklılık gösterir. Kıyı dağları, bol yağış aldığından gür bir orman örtüsüyle kaplıdır. Dağ yamaçlarında 1.500-1.600 m'ye kadar geniş yapraklı ormanlar görülür. Daha yüksek kesimlerde ise iğneyapraklı ağaçlar bulunur. Bunlar arasında ladin ve göknar ormanları önemlidir. İç sıralar orman örtüsü bakımından yoksuldur.

Doğu Karadeniz Dağları önemli bir turizm potansiyeli taşımaktadır. Ulaşılması güç buzyalağı gölleri çevresi alabalık avlamak isteyenler için çekici alanlardır.

Doğu Kasai, Zaire'nin ortagüney kesiminde bölge. Yüzölçümü 168.216 km²'dir. Yönetsel açıdan Sankuru ve Kabinda kırsal illeri ile Mbuji-Mayi kentine bölünmüştür. Kasai eyaletinin 1962'de Lulua ve Baluba kabileleri arasındaki etnik düşmanlıklar yüzünden doğu ve batı bölümlerine ayrılmasıyla kurulmuştur.

Doğu Kasai'de dünya sanayi elması üretiminin büyük bölümünü karşılayan Lubilashi Irmağı Havzasında altın da çıkarılır. Tarım ürünleri pamuk, palmiye yağı, buğday, mısır, kauçuk ve kahvedir. Çiftlik ve kümes hayvancılığı da yapılan bölgenin başlıca kentleri bölge merkezi Mbuji-Mayi, Kabinda ve Mwene-Ditu'dur. Bölgenin kuzey kesiminde Salonga Ulusal Parkı yer alır. Nüfus (1991 tah.) 2.717.191.

Doğu Katolik kiliseleri, köklerini Doğu Hıristiyanlığının ulusal ya da etnik nitelikli çeşitli tarihsel kurumlarına dayandıran, ama papalığa bağlılık temelinde Bizans, İskenderiye, Antiokheia (Antakya), Keldani ve Ermeni ayin usullerini izleyen kiliseler. İS 1. yüzyıldan bu yana kesintisiz bir tarihi olan Batı (Latin) Katoliklerinin tersine, Doğu Katoliklerinin kökeni büyük ölçüde Ferrara-Floransa Konsili'nin (1438-45) Doğu ve Batı Hıristiyanlarını birleştirme girişiminin başarısızlığa uğramasına dayanır.

Bu ilk girişimden sonra Cizvitler, Dominikenler, Fransiskenler ve Kapuçinler gibi tarikatların misyoner etkinliklerinin de desteğiyle Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesi yönünde bazı adımlar atıldı. 1596 Brest-Litovsk Birliği, Doğu Katolik kiliselerinin doğuşunun hebercisiydi. Bu birlik ile, ikisi dışında Ukraynalı Ortodoks piskoposların tümü Polonya'nın Katolik kralının isteğine uyarak papalığın otoritesini tanıdılar. Öteki daha küçük gruplar önceki yüzyıllarda Roma'yla birleşmişti; ama bu birlik uyarınca Roma'yla bütünleşen Ukraynalılar Doğu Katoliklerinin en büyük kolunu oluşturuyordu.

Brest-Litovsk Birliği'nden önce Doğu Katolikleri, Güney İtalya ve Sicilya'daki İtalyan Arnavutları, 12. yüzyılda Roma'yla birleşen Maruniler (Süryani Antakya ayin usulüne bağlı Lübnanlı Hıristiyanlar) ve Suriye-Lübnan bölgesinde Roma'yla gene 12. yüzyılda bütünleşen bazı Ermenilerle sınırlıydı. 1551'de bir grup Nasturi, 1595'te Rutenler (Avrupa'nın ortadoğu kesiminde yaşayan bir halk), 1698'de Transilvanya Rumenleri, 1724'te de Melkailer (Bizans ayin usulüne bağlı Süryaniler) Roma'nın üstünlüğünü tanıdılar. Yeniden birleşme sürecinde siyasal etmenler de rol oynadı. Öte yandan Doğu Hıristiyanları bölgelerindeki milliyetçilik akımlarından etkilendiler.

Doğu Katolik kiliseleri ile, onlardan çok daha fazla üyesi olan Bizans ayin usulüne bağlı Ortodoks kiliseleri ve Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nin (451) hükümlerini kabul etmeyen bağımsız Doğu kiliseleri arasında pek çok benzerlik vardır. Doğu Katolikleri, bu grupların oluşturduğu Doğu Hıristiyanlığı bütünü içinde en küçük bölümü oluşturur.

Öteki Doğu Hıristiyanları, özellikle saflarına Latinleşme eğiliminin sızabileceği kaygısıyla Doğu Katoliklerine kuşkuyla yaklaşır. Bizans Ortodoks kiliseleri ile bağımsız Doğu kiliselerinin çoğu, Doğu Katoliklerini, Latinleşme eğilimine uyarak köklü ulusal geleneklerinden kopmakla eleştirir. Doğu Katolik kiliseleri, Katolik geleneğin çoğulcu niteliğini daha da belirgin kılar. Doğu ayin usullerine izin verilmiş olması, Katolik kilise hukuku bakımından bir ödün olarak görülebilir; çünkü bir ayin usulü, ibadet kurallarının ötesinde bir kilise geleneğinin bütün yaşam biçimini ve disiplin anlayışını dile getirir. Doğu Katolik kiliselerinde din adamlarının evlenmesine ve vaftiz edilmiş bebeklerin Komünyon ve kiliseye tam üyelik (konfirmasyon) ayinlerine katılmasına izin verilir. II. Vatikan Konsili'nce (1962-65) Doğu Katolik kiliseleri konusunda kabul edilen kararlarda papa, Doğu kiliselerinin ayin usullerini koruma yükümlülüğünü bir kez daha üstlenmiştir.

Doğu Kazakistan, Rusça VOSTOÇNI-KAZAHSTAN, Kazakıstan'ın doğu ucunda yönetim birimi (*oblast*). Altay Dağlarında, Çin sınırı üzerinde yer alır. Yüzölçümü 97.300 km², yönetim merkezi Ust-Kamenogorsk'tur.

Kuru bir kara ikliminin hüküm sürdüğü bölgenin suları Irtiş Irmağının yukarı çığırı tarafından toplanır; güneyinde Zaysan Gölü vardır. Eski SSCB'deki demirdışı metalurji sanayisinin başlıca merkezlerinden olan yönetim biriminde zengin çinko, kurşun, bakır yataklarının yanı sıra altın, gümüş ve başka metaller de bulunur. 18. yüzyıl sonlarından beri madencilik yapılmaktadır. Başlıca madencilik merkezleri Leninogorsk, Ziryanovsk ve Belousovka'dır. 1970'lerin sonlarında Nikolayevka'da büyük bir bakır madenciliği merkezi gelişmeye başlamıştır. Irtiş üzerindeki Ust-Kamenogorsk ve Buhtarma hidroelektrik santralları ucuz enerji sağlar.

Sondaj ve yüzdürme makineleri, otomasyon araçları ve kondansatörler makine sanayisi ürünleri arasındadır. Tarım temel olarak hayvancılığa dayanır, ama buğday ve ayçiçeği de yetiştirilir. Öteki ekonomik etkinlikler balıkçılık, ormancılık, kürk avcılığı ve arıcılıktır. Nüfusun yaklaşık yüzde 70'i Rus, yüzde 23'ü Kazaktır. Nüfus (1983 tah.) 902.000.

Doğu Kilisesi, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu sınırları içinde gelişen kiliseler topluluğu. Batı'da Roma piskoposunun (papa) önderliğindeki tek bir patriklikten (Kuzey Afrika ve Batı Avrupa) oluşan kiliseye karşılık Doğu Kilisesi, Doğu Avrupa ile Batı Asya ve Mısır'da, Konstantinopolis (İstanbul), Antiokheia (Antakya), İskenderiye ve Kudüs piskoposlarına bağlı dört patrikliği içine alır. Bu dört patrikliğin, gerek siyasal, gerek öğretiye ilişkin ayrılıklar dolayısıyla 1054'te Roma'dan kopması üzerine Hıristiyanlık dünyası Batı'da Katolik Kilisesi, Doğu'da ise Ortodoks Kilisesi olmak üzere ikiye bölünmüştür. Doğu Kilisesi ya da Doğu Ortodoks Kilisesi terimi, günümüzde dört patrikliğin yanı sıra bütün dünyada aynı dogma ve ayin usullerini paylaşan çeşitli özerk kiliseleri bir araya getiren Ortodoks Kilisesi topluluğunu belirtmek için de kullanılır. *Ayrıca bak.* Ortodoks Kilisesi.

Doğu Malezya, Malezya'nın 13 eyaletinden ikisini kapsayan coğrafi ve idari bölge. Bu eyaletler Borneo Adasının kuzeyindeki Sabah(*) ile Sarawak'tır(*). Malakka Yarımadasında bulunan Batı Malezya anakarasından 640 km boyunca Güney Çin Denizi'yle ayrılır. Yüzölçümü 198.160 km²'dir. Nüfus (1990 geç.) 3.139.200.

Doğu Malezya-Polinezya dilleri *bak.* Okyanusya dilleri

Doğu New Britain, Büyük Okyanusun güneybatısındaki Papua Yeni Gine'de il. Bismarck Takımadalarına bağlı New Britain Adasının kuzeydoğu ve güneydoğu kesimlerini kapsar. 1976'da kurulmuştur. Yüzölçümü 15.500 km²'dir. Kuzeydeki Bismarck Deniziyle güneydeki Solomon Denizini birleştiren St. George Kanalındaki York Dükü Adaları ile yakındaki Watom Adasını da içine alır. Batı New Britain iliyle olan batı sınırı Open Körfezinden başlar ve sarp Nakanai Dağlarının sırtını izleyerek Ania Irmağına kadar güneydoğu yönünde uzanır; daha sonra güneye döner ve Solomon Denizi kıyısındaki Montague limanına ulaşır. Yağmur ormanlarıyla kaplı olan dağlık güneydoğu kesimi seyrek nüfusludur. Adanın kuzeydoğu ucunu oluşturan Gazelle Yarımadasının verimli volkanik topraklarında hindistancevizi ve kakao yetiştirilir. Adanın batı, kuzey ve doğu kıyısındaki plantasyonlarda bu bitkiler bir arada ekilir. Tik ve öteki bazı ağaçların kerestesi işlenerek ihraç edilir. İlin yönetim merkezi, volkanik etkinliklerin sürdüğü kuzeydoğu kıyısında önemli bir liman olan Rabaul'dur. Uluslararası bir havalimanı olan Rabaul, Kokopo ile Gazelle Yarımadasındaki öteki kentlere karayoluyla bağlanır. Nüfus (1985 tah.) 149.400.

Doğu Nimar, eskiden KHANDVA. Hindistan'ın orta kesiminde, Madhya Pradesh eyaletine bağlı il. Yüzölçümü 10.800 km²'dir. Narmada Irmağı ve Vindhya Sıradağları ile Tapti Irmağı ve Satpura Sıradağları arasındaki tepe ve düzlüklerden oluşur. Topraklarının yüzde 40'ından fazlasını kaplayan ormanlar, başlıca gelir kaynağıdır. Ayrıca pamuk, süpürgeotu, yağlı tohumlar, buğday ve pirinç yetiştirilir ve kumtaşı çıkarılır. Çandni'deki termik santral batı kesimine enerji sağlar. Godarpura'da önemli Hindu tapınakları vardır. İl merkezi Khandva'dır. Nüfus (1981) 1.153.580.

Doğu Nusa Tenggara, Endonezya dilinde NUSA TENGGARA TIMUR (Doğu Güneydoğu Adaları), Endonezya'da il (*propinsi*). Küçük Sunda Adalarının doğu bölümünü oluşturan Sumba, Flores, Solor, Alor, Sawu, Roti, Semau, Palr, Adonora, Komodo, Rinca, Lomblen, Pantar ve Wetar adalarıyla Timor'un batı yarısını kapsar. Kuzeybatısında Flores, kuzeydoğusunda Banda denizleri, doğusunda Timor Denizi ve Doğu Timor ili, batısında Sumba Boğazı yer alır. Sawu Denizini kuşatan adaları içine alan Doğu Nusa Tenggara ilinin karasal yüzölçümü 47.876 km²'dir. Bugün ili oluşturan adalar 14. yüzyılda Cava'nın doğusundaki Hindu Macapahıt İmparatorluğu'na aitti.

16. yüzyılda Müslüman Mataram Krallığı'nın egemenliğine girdi. 16. yüzyıl başlarında Portekizliler Timor'un batı kıyısındaki Kupang'a yerleştiler, ama 17. yüzyılın ilk yarısında Felemenkliler Portekizlileri buradan sürdü. 18. yüzyılda Portekizliler ve Felemenkliler bölgede sık sık çatışmaya girdiler ve Timor 1859'da Hollanda sömürgesi oldu. II. Dünya Savaşı sırasında Doğu Nusa Tenggara'yı Japonlar işgal etti. Bölge 1950'de Endonezya Cumhuriyeti'yle birleşti.

Doğu Nusa Tenggara ilindeki adalar yanardağlardan oluşan parçalanmış bir topografik yapı gösterir. Bu dağların en yüksekleri Timor Adasının batısındaki Mutis (2.427 m) ve Flores'teki Mandasawu'dur (2.382 m). İlin kuzeybatısındaki adalarda bulunan dağların dorukları daha alçaktır. Dar kıyı ovalarının sınırlarının büyük bölümünü mercan adaları ve resifleri oluşturur; adalar arasında yer alan dar boğazlardaki güçlü akıntılar ulaşım açısından tehlike yaratmaktadır. Adalarda uzun bir kurak mevsim yaşanır. Sandalağacı ve okaliptüs ormanları, fundalık ve çayırlar yaygın bitki örtüsüdür. Yıl boyu akan birkaç küçük ırmak vardır.

Halkın temel geçim kaynağı tarımdır. Başlıca ürünler pirinç, mısır, hindistancevizi, santal kerestesi, pamuk, kahve ve kaplumbağa kabuğudur. At yetiştiriciliğinin yanı sıra derin su balıkçılığı da önem taşır. Pamuk eğirme, dokuma, boyama, ilaç yapımı ve sepileme başlıca sanayi etkinlikleridir. Adalarda karayolu ulaşımı daha çok kıyı ovalarıyla sınırlıdır. Nüfusun çoğunluğunu, Papualılar ve Malaylar oluşturur; bunların Timor'da yaşayan bir bölümü Hıristiyandır. İl merkezi Timor'daki Kupang'dır. Flores'teki Ende ise öteki büyük kenttir. Nüfus (1990 geç.) 3.269.000.

Doğu Ormanları Yerlileri, Kuzey Amerika'da, Mississippi Irmağının batısından Atlas Okyanusu kıyılarına uzanan, genelde ormanlarla kaplı bölgede yaşayan Yerli halklar. Kuzeyde Büyük Göller'i içine alarak bugünkü Kanada topraklarına sokulan bölgenin güney sınırını ise günümüzdeki Illinois ve Kuzey Carolina eyaletleri oluşturuyordu. *Ayrıca bak.* Amerika Yerlileri.

Doğu Pasifik Yükseltisi *bak.* Albatross Cordillerası

Doğu Prusya, Almanca OSTPREUSSEN, eskiden Almanya'da il. I. ve II. Dünya savaşları arasında, kuzeyde Baltık Denizi, doğuda Litvanya, güneyde ve batıda Polonya ve Danzig (bugün Gdańsk) serbest kentiyle çevriliydi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra toprakları SSCB ile Polonya arasında paylaşıldı.

Dilbilim açısından Prusya sözcüğü Baltık kökenlidir. Eskiden bölgede yaşayan ve Töton Şövalyeleri tarafından yok edilen halk kendilerine *prusi* derdi. 1308'de şövalyeler Polonya'nın Pomorze ilini ele geçirdikleri zaman Prusya adı, batıya doğru, Tötonların yönetiminde olan tüm bölgeyi kapsayacak biçimde kullanılmaya başladı. 1466'da Polonya, Pomorze ilini geri aldı. Bu tarihten, Brandenburg elektörünün Prusya kralı olduğu 1701'e değin doğrudan Polonya Krallığı'na bağlı olan topraklara Kraliyet Prusyası adı verildi. Böylece bölge, Polonya'nın vasalı olan şövalyelerin elinde tuttuğu ve 1525'te kiliseden bağımsız bir düklük olan Düklük Prusyası'ndan ayırt ediliyordu. Düklük Prusyası, Wehlau Antlaşması'yla (1657) Polonya'nın süzerenliğinden bağımsız oldu. 1815'ten sonra Prusya Krallığı'nın en doğusunda kalan ile Doğu Prusya adı verildi. I. Dünya Savaşı'na değin ilin sınırları değişmedi. O sıralarda yüzölçümü 36.995 km², çoğunluğu Luthercilerden oluşan nüfusu ise 1910'da 2.064.175'ti. İl, Prusyalı *Junker*'ler olarak bilinen büyük toprak sahibi askeri aristokrasinin öteden beri en sağlam kalesi durumundaydı.

Versailles Antlaşması'yla (1919) Memel (Klaipėda) bölgesi Almanya'dan alındı; bu bölge (1924'te Litvanya'ya katılacaktı). Aynı antlaşma uyarınca Soldau (Dzialdowo) ilçesi Polonya'ya verildi; öte yandan, önceden Batı Prusya ilinin bir parçası olan Marienwerder (Kwidzyn) naiplik bölgesi de Doğu Prusya'ya katıldı. Böylece Doğu Prusya, Polonya Koridoru ve Danzig ile Almanya'nın geri kalan bölümünden ayrılmış oluyordu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Prusya'nın güney kesimi Polonya'ya, kuzey kesimi SSCB'ye verildi; aradaki sınır, Goldap'ın kuzeyinden başlayıp Bartenstein (Bartoszyce) ve Braunsberg (Braniewo) üzerinden geçiyordu. Yeniden Litvanya'yla birleştirilen Klaipėda bölgesi dışında, kuzey kesim Rusya federasyonuna katıldı ve buraya Ruslar yerleştirildi. Königsberg, Kaliningrad; Insterburg, Çernyahovsk; Tilsit ise Sovyetsk adını aldı. Güney kesimde yaklaşık 400 bin yerli Polonyalı kaldı ve 1939 öncesindeki Polonya topraklarından gelen göçmenler 1944'te kaçan ya da 1945'te bölgeden çıkarılan Almanların yerini aldı.

Eski Doğu Prusya ilinin başlıca kentleri ile I. ve II. Dünya savaşlarından sonraki sınırları

Doğu Racasthan Yaylası, Hindistan'ın kuzeybatı kesiminde, Racasthan eyaletinin güneydoğusunda yayla. Aravalli Dağlarının doğusunda yer alır. Orta Platonun kuzey kesimini oluşturan yaylanın yüzölçümü yaklaşık 60.000 km²'dir. Yüksekliği kuzeydoğu-

Doğu Racasthan Yaylasındaki Calpur kentinin Kaplan Kalesi'nden görünümü, Hindistan
ABC Ajansı

da 250 m ile güneybatıda 495 m arasında değişir. Yayla, geçmişteki akarsu aşındırmaları ile daha yakın jeolojik dönemlerdeki çöl aşınmaları sonucunda oluşmuştur. Kuzeyde Yukarı Ganj Ovası, güneyde Malva bölgesi, doğuda Madhya Bharat Platosu, batıda da Aravalli Dağlarıyla çevrilidir. Genellikle taşlık olan yaylanın orta kesimleri kumludur. Sıralanmış tepeler arasındaki geniş vadiler kilometrelerce uzanır; üstleri düzleşmiş tepeler de küçük platolar oluşturur. Tepelerin alçak yamaçlarında akasya, tikağacı, sal ağacı (*shorea*) ve bambu yetişir; daha yükseklerde ise otlaklar yer alır. Aravalli'nin doğu yamaçlarından doğan Banas Irmağı yörenin başlıca akarsuyudur. Kari, Kathari ve Banganga ırmakları doğu yönünde akar.

Bölgede yaşayan nüfusun başlıca uğraşı tarımdır; tahıl, baklagiller, yağlı tohumlar, pamuk, yerfıstığı, şekerkamışı ve tütün en önemli ürünlerdir. Sınai üretim büyük ölçüde ev tezgâhlarına dayanır. Ama eyalet hükümetinin uyguladığı beş yıllık kalkınma planları sonucunda çimento ve dokuma fabrikaları, bakır eritme tesisleri, makine ve elektrikli alet üreten büyük ölçekli kuruluşlar da gelişmiştir. Yörede karayolları ile 1 m'lik dar demiryollarından oluşan bir ula-

şım ağı kurulmuştur. Caipur'da bir havalimanı vardır. Öteki önemli kentler arasında Bhilvara, Tonk ve Bharatpur sayılabilir.

Doğu Roma İmparatorluğu *bak.* Bizans İmparatorluğu

Doğu Rumeli vilayeti *bak.* Rumeli-i Şarki vilayeti

Doğu Samar, Filipinler'de, Samar Adasının doğusunda il. Filipin Denizindeki Hilaban Adasıyla Leyte Körfezindeki Homonhon Adasını da içine alır. Yüzölçümü 4.340 km²'dir. Büyük bölümü yağmur ormanlarıyla kaplıdır. Özellikle ekim-aralık arasında sıklaşan şiddetli tayfunlar yerleşimi güçleştirir. Kereste ciliğin önemli olduğu ilin doğu kıyısındaki Dolores, Taft, Borongan (il merkezi) ve Oras'ta bıçkıhaneler vardır. İç kesimdeki Bagacay madeninden çıkarılan bakır cevheri, adayı baştan başa geçen Wright-Taft Karayolu'yla Taft'taki limana taşınır. Sohoton Doğal Köprü Ulusal Parkı il sınırları içindedir. Nüfus (1980) 320.637.

Doğu Sepik, Büyük Okyanusun güneybatı kesiminde, Papua Yeni Gine'nin kuzeybatısında il. 1978'de kurulmuştur. Yüzölçümü 42.800 km²'dir. Kuzeyde Bismarck Denizine bakar; güneyde Enga ve Güney Highlands illeriyle sınırını oluşturan Merkez Sıradağlarına doğru uzanır. Doğuda Madang, batıda Batı Sepik illeriyle çevrilidir. Doğuya doğru akan Sepik Irmağını (batıda kalan yukarı çığırı dışında) ve geniş bataklıklarını içine alır. Kuzeybatı kıyısının yakınlarında Prens Alexander Dağları uzanır; kıyı açıklarında ise kopra üretilen Kairru, Mushu, Tendanye ve Valif gibi küçük adalarla, Schouten Adaları yer alır.

Bölgeye ulaşan ilk Avrupalı olan Otto Finsch, 1885'te bir balina teknesiyle Sepik Irmağından yukarılara yolculuk yaptı. I. Dünya Savaşı öncesinde Almanlar kıyı boyunca birkaç ileri karakol, misyon evi ve plantasyon kurdular. Avustralya yönetimi sırasında bütün Sepik Havzası ve kıyı bölgesi, 1924'e değin, bugün Batı Sepik ili sınırları içindeki Aitape'nin yönetim merkezi olduğu tek bir bölgeydi. 1930'ların başlarında Sepik Irmağının bazı kollarında altın bulundu ve 1937'de Maprik'te bir ileri karakol kuruldu. II. Dünya Savaşı sırasında Japonlar bölgeyi 1942'den 1945'e değin işgal altında tuttu.

Birçok küçük altın işletmesinin yer aldığı Prens Alexander Dağları ile kıyı arasında hindistancevizi yetiştirilir ve sığır beslenir. Dağ sırasının yoğun nüfuslu güney yamacında kahve ekimiyle uğraşılır. Dağ etekleriyle Sepik Irmağı kıyısındaki bataklıklar arasındaki otluk ovalarda pirinç ekilir ve manda beslenir. Irmak kıyısındaki timsah çiftliklerinde elde edilen deriler ihraç edilir. Nüfusun çoğunluğu ve ekonomik bakımdan gelişmiş yöreler ırmağın kuzeyinde toplanmıştır. İl merkezi Wewak, aynı zamanda Sepik Irmağı yönünde kıyı taşımacılığı ve denizaşırı bağlantıları olan önemli bir limandır. Dagua ve Maprik'e karayoluyla bağlı olan Wewak'ta bir de uluslararası havalimanı vardır. Nüfus (1985 tah.) 247.900.

Doğu Sıkkım, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Sıkkım eyaletinde il. Doğudan Bhutan, güneyden Batı Bengal eyaleti ve kuzeyden Kuzey Sıkkım iliyle çevrilidir. Yüzölçümü 1.000 km²'dir. Ortalama yüksekliği 5 000 m olan Dongkya Dağları ilin doğu bölümünü boydan boya keser. 4.328 m yükseklikteki Natu Geçidi ve 4.386 m yükseklikteki Celep Geçidi stratejik önem taşır. 1962'de Çin Halk Cumhuriyeti kuvvetleri Hindistan'a bu geçitlerden girmişti. Tista Irmağı ve kolları bölgenin ana ırmak sistemini oluşturur. Geniş araziler bambu, eğrelti, sal (*shorea*) ve huş ağaçlarının ağırlıkta olduğu el değmemiş ormanlarla kaplıdır. Ayrıca bu ormanlarda yüzlerce orkide türü vardır. Yöre halkı geçimlik olarak pirinç, mısır, buğday, karabuğday ve darı yetiştirir. Narenciye, elma, kakule ve ananas ticari ürünlerdir. Sanayi ürünleri arasında halı, dokuma kumaş, deri ve bambu ile kamıştan yapılma eşyalar vardır; dinsel resim üretimi de önemlidir. İl ve eyalet merkezi Gangtok'ta süt fabrikası, Rangphu'da bıçkı atölyesi, içki fabrikası ve sanayi eğitim enstitüsü bulunmaktadır. Singtam'da meyve konserve fabrikası ve Tadong'da hayvan çiftliği vardır. Yörede bakır, kurşun ve grafit çıkarılır. Son yıllarda yapılan yollara karşın ilin kuzey ve doğu bölümlerine ulaşım genellikle güçtür. Gangtok, Batı Bengal'deki Baghdogra'da bulunan en yakın havaalanına yaklaşık 121 km ve gene Batı Bengal'deki Siliguri'de bulunan en yakın demiryolu istasyonuna 112 km uzaklıktadır. Sıkkım'ın tek üniversitesi olan Namgyal Tibetoloji Enstitüsü Gangtok'ta yer alır. Tibet dilinde yazılmış kitaplardan oluşan en büyük koleksiyon bu enstitüdedir. Nüfus (1981) 138.762.

Doğu Siang, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Arunaçhal Pradesh birlik toprağının orta kesiminde il. Kuzeybatıda Batı Siang ili, doğuda Dibang Vadisi ili, güneyde ise Assam eyaleti ile çevrilidir. Büyük bölümü, ortalama yüksekliği 2.000 m'ye ulaşan Abor Tepelerini de içine alan Doğu Himalayalarının eteklerinden oluşur. Kuzeydeki tepelik bölge, güneyde alçalarak Siang (Dihang) Irmağı düzlüğüyle birleşir. Yüzölçümü 6.500 km² olan il, adını Siang Irmağından almıştır. Yamne ve Siang ırmakları güneye doğru akarak ilin güneyinde Brahmaputra Irmağına katılır. Tepe yamaçları, yaprakdökmeyen çam, gümüş göknar ve bodur rododendron gibi tropik ve astropik ormanlarla örtülüdür. İlde yaşayan ve Minyong, Padam ve Gallong gibi halkları kapsayan Adiler, Tibet-Burma dil ailesine bağlı lehçeleri konuşurlar. Akarsular üzerinde kamıştan asma köprü yapmadaki becerileriyle ünlüdürler. Ekonominin temeli dönüşümlü tarımdır; başlıca ürünler mısır, pirinç, darı ve sebzedir. Maden olarak bakır, dolomit, kömür, grafit ve kireçtaşı çıkarılır. Kumaş dokumacılığı, demircilik, deri işleme, gümüş işleme ve sepet yapımı başlıca el sanatlarını oluşturur. Bir havaalanı bulunan il merkezi Pasighat, Minyong köyüne karayoluyla bağlanır. Pasighat ile Assam'daki Dibrugarh arasında mal ve yolcu taşımacılığını ulaşım kooperatifleri yürütür. Pasighat'ta kuruluş kapasitesi 200 kW olan küçük bir hidroelektrik santralı ile Arunaçhal Pradesh'in tek Sağlık Eğitim ve Araştırma Merkezi vardır. Birlik topraklarının Gauhati'deki Gauhati Üniversitesi'ne bağlı Cavaharlal Nehru Yüksekokulu da buradadır. Nüfus (1981) 70.451.

Doğu Sibirya Denizi, Rusça VOSTOÇNAYA-SIBİRSKOYE MORE, Kuzey Buz Denizinin Yeni Sibirya Adaları ile Vrangel Adası arasında yer alan bölümü. Batıda Dmitri Laptyev, Eterikan ve Sannikova boğazlarıyla Laptyev Denizine, doğuda da Uzun Boğazla Çukçi Denizine bağlanır. 936.000 km²'lik bir alanı kaplar. Yılın büyük bölümünde buzlarla örtülüdür. En derin yeri 155 m'dir; batı ve orta kesimleri sığdır (9-20 m). Birkaç ada topluluğu vardır. Başlıca limanları, Çukçi özerk ilindeki (*okrug*) Pevek ile Yakut Özerk Cumhuriyeti'ndeki Ambarçik'tir. Deniz taşımacılığı ancak ağustos-eylül arasında yapılabilir.

Doğu Slovakya, Çekçe VYCHODOSLOVENSKY, VYCHODNÍ SLOVENSKO olarak da bilinir. Slovakya'nın doğu kesiminde il (*kraj*). Batıda Orta Slovakya (Stredoslovenský) ili, kuzeyde Polonya, doğuda Ukrayna, güneyde ise Macaristan ile çevrilidir. Yüzölçümü 16.195 km²'dir. Kuzey kesimi boyunca Yüksek Tatralar (Vysoké Tatry) ve Beskid Dağları uzanır; Alçak Tatralar (Nízke Tatry) batıda yerini Slovakya Cevher Dağlarına (Slovenské rudohorie) bırakır. Güneydoğusunda Bodrog Irmağı ve kollarının oluşturduğu büyük bir ova bulunur. Öteki büyük ırmağı Hornad, Slovakya Cevher Dağları ile Slaná Tepeleri (Slanské vrchy) arasında bir vadi oluşturur.

Tarımın ağırlıkta olduğu güneydeki ovada buğday, mısır, arpa, şeker pancarı, tütün ve sebze dışında üzüm, elma, erik ve armut gibi meyveler de yetiştirilir. Başlıca çiftlik hayvanları koyun ve domuzdur. Košice ilçesinde (*okres*) kümes hayvancılığı çok önemlidir. Kuzeydeki başlıca ürünler ise patates, yulaf, arpa, mısır, keten ve hayvan yemidir. İlin maden zenginliklerinin çoğu Slovakya Cevher Dağlarındadır. Rudňany ve Rožňava'da geniş bakır ve demir cevheri yatakları işletilir. Košice, Dúbrava Miková ve Lubeník çevresinde magnezit, Rožňava'daki bakır yataklarında antimon, siderit, barit (baryum sülfat) ve civa bulunur. Dobšiná'da asbest çıkarılır. Hornád Irmağı boyunca ve güneydeki Gombasek ile Včelâre kasabalarında kum, çakıltaşı, dolomit ve kireçtaşı elde edilir. Güneydoğuda Michalovice ve Stretava yakınlarında doğal gaz alanları vardır. Hornád Irmağı üzerindeki Ružin ile Slaná Irmağı üzerindeki Dobšiná barajları yöredeki sanayi merkezlerine hidroelektrik enerji sağlar.

İl merkezi Košice demir-çelik, makine, seramik, dokuma, giyim ve gıda tesisleriyle başlıca sanayi merkezidir. Öbür önemli sanayi kasabaları Svit, Poprad, Prešov, Strážske ve Humenné'de kimyasal madde, yapı malzemesi, dokuma ve gıda sanayileri vardır. Strážske'de ayrıca bir petrol rafinerisi yer alır. Dağlık kesimde kerestecilik önemlidir. Spišská Nová, Ves Prešov, Kružlov ve Medzev başlıca ahşap işleme merkezleridir. Kâğıt fabrikaları ise, Vranov nad Topľou, Slavšovce ve Germerská Hôrka'dadır.

Çarpıcı doğa manzaraları ve madensuyu kaplıcaları, ile çok sayıda turist çeker. Pieniny Ulusal Parkı, Dunajec Boğazının çevresinde kurulmuştur. Slovenský Raj'da (Slovak Cenneti) birçok kanyon, mağara ve çavlan vardır. Juhoslovenský Kras buz mağaraları ve kanyonlarıyla ünlü bir kireçtaşı bölgesidir. Rožňava'nın kuzeybatısında bulunan Dobšinská Ľadová Jaskyňa (buz mağarası) Slovakya'nın en büyük mağarasıdır; 402 m uzunluğunda ve 92 m yüksekliğindeki mağarada buz sütunları ve donmuş çavlanlar görülür. Madensuyu kaplıcaları Bardejov, Vyšné Ružbachy ve Stos' tadır. Pavel Josef Šafárik Üniversitesi, yüksek teknik ve veteriner okulları, Devlet Bilim Kütüphanesi ve Doğu Slovakya Müzesi'nin bulunduğu Košice, ilin başlıca kültür merkezidir. Büyük bir Ukraynalı azınlığı barındıran Prešov'da Ukrayna Ulusal Tiyatrosu, Šariš Müzesi ile Slovak ve Ukraynalı Öğretmenler Akademisi vardır. Ukrayna Kültür Müzesi'nin bulunduğu Svidník'te nüfusun önemli bir bölümünü Ukraynalılar oluşturur. Güneybatıdaki Trebišov ilçesinde nüfusun dörtte biri ile yarısı arasında tahmin edilen bir Macar azınlık yaşar. Nüfus (1991 geç.) 1.505.495.

Doğu Sorunu, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasıyla 19. yüzyıldan sonra ortaya çıkan uluslararası diplomatik sorun. Temeline ve kapsamına ilişkin değişik görüşler de ileri sürülmüştür. E. Driault'ya göre Doğu Sorunu Haçlı Seferleri'ne değin inen Doğu-Batı mücadelesinin bir evresidir. A. Sorel, Avrupa için Doğu Sorunu'nun Osmanlıların Avrupa'ya ayak basmasıyla başladığını öne sürer. M. Lhéritier ise Doğu Sorunu'nu önemli bir yol kavşağı olan Doğu Akdeniz'in özel jeopolitik konumuna dayandırır. Bununla birlikte tarihçiler genellikle Doğu Sorunu terimini büyük devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki rekabetinden kaynaklanan bir dizi bunalımı nitelendirmek için kullanırlar.

Osmanlıların zayıflamasından yararlanan ilk devlet olan Avusturya, Macaristan'ı bağımsızlığına kavuşturduktan (Karlofça Antlaşması, 1699) sonra, Tuna kıyısında Slavların yaşadığı bölgeleri ilhak etti (Pasarofça Antlaşması, 1718). Rusya 1783'te Kırım Hanlığı'nı, 1812'deki Bükreş Antlaşması'yla da Besarabya'yı aldı. 18. yüzyılda Fransızlar Mısır'ı sömürgeleştirmeye yönelirken, İngilizler de ticari ayrıcalıklar için baskı yapmaya başladılar. 19. yüzyılda Balkanlar'daki Hıristiyanlar arasında milliyetçi hareketlerin yayılması sorunu daha da ağırlaştırdı. Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan ayrılarak bağımsızlaştı.

Tek bir devletin Osmanlı topraklarındaki iç çekişmelerden yararlanarak nüfuzunu artırmasından çekinen Batılı büyük devletler, 19. yüzyıl ortalarında var olan stratejik dengeyi korumaya yönelik bir politika benimsediler. Osmanlı Devleti'nin güçsüz konumundan dolayı toprak bütünlüğünü Batı'ya dayanarak sürdürmesi ve bunun karşılığında ödünler vermesi, büyük devletlerin daha çok işine geliyordu. Bu nedenle Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'ni destekledikleri. Fransa ve İngiltere Rus ilerlemesini durdurmak için Kırım Savaşı'nda (1853-56) Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldılar. Ama bütün bunlar Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önleyemedi. 1867'de Eflâk ve Boğdan'ın birleşmesiyle Romanya kuruldu. 1877-78'de Osmanlı Devleti Rusya'ya yenilince gene büyük devletler araya girdi. Ardından Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i, İngiltere de Kıbrıs ve Mısır'ı aldı. Sırbistan, Romanya ve Karadağ'ın sınırları genişletildi. Yeni kurulan Bulgar Prensliği 1885'te Doğu Rumeli'yi ilhak etti.

20. yüzyılda Doğu Sorunu'nun odak noktası Balkanlar'a, Arap dünyasına ve Boğazlar ile Anadolu'ya kaydı. 1908'de Jön Türklerin başa geçmesinden sonra yeni ayaklanmalar ve Balkan Savaşı çıktı. Bu savaşlar Osmanlılara büyük topraklar kaybettirdi. Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerlediği ve İngiltere'nin de desteğini çektiği bu ortamda, Osmanlı Devleti Almanya'yla yakınlaşma yoluna gitti. I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri Sykes-Picot Anlaşması'yla(*) Osmanlı Devleti'ni paylaşma konusunda anlaşmaya vardılar. Savaş sonrasında San Remo Konferansı(*) doğrultusunda uygulanan paylaşma planı, Ortadoğu'daki eski Osmanlı topraklarında İngiltere ve Fransa denetimindeki bir dizi devletin kurulmasıyla sonuçlandı. Bu arada Osmanlı Devleti'nin İstanbul ve Boğazlar çevresinde kurduğu jeopolitik denge yıkıldı. Ama Anadolu'yu parçalamaya yönelik girişimler, Türk Kurtuluş Savaşı'yla boşa çıktı. Batılı devletler 1923'te kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni tanımak zorunda kaldı.

Doğu Sudan dilleri, Nil-Sahra dil ailesinin Çari-Nil koluna giren dil öbeği. Çari-Nil dillerinin dört alt kolundan en farklısını oluşturan Doğu Sudan dilleri, birçok dilbilimciye göre, Morul-Didinga, Barea, Merarit, İngassan, Dacu, Nyangiya, Temein, Nyima, Nil ve Nübye dil öbeklerinden oluşur. Etiyopya'dan Çad'a, Mısır'ın güney kesimlerinden Tanzanya'ya kadar uzanan bölgede konuşulur. En önemli öbekleri Nil ve Nübye dilleridir. Bazı dilbilimciler Doğu Sudan dilleri terimini, genellikle Orta Sudan dilleri olarak adlandırılan dil öbekleri için de kullanılır. *Ayrıca bak.* Nil dilleri; Nübye dilleri; Orta Sudan dilleri.

Doğu Timor, Endonezya dilinde TIMOR TIMUR, Endonezya'da il (*propinsi*). Timor Adasının doğu yarısını, adanın kuzeybatı kıyısında Okussi (eskiden Pante Macassar) kentini çevreleyen toprakları, doğudaki Küçük Sunda Adalarını ve Ombai Boğazındaki Kambing (Ataúro) Adasını kapsar. Güneydoğuda Timor Denizi, kuzeyde Wetar Boğazı, kuzeybatıda Ombai Boğazı, güneyde de Doğu Nusa Tenggara ilinin bir bölümünü oluşturan Batı Timor ile çevrilidir. Yüzölçümü 14.874 km²'dir.

Portekizlilerin ilk kez 1520'de yerleştiği ve İspanyolların 1522'de ulaştığı Timor Adasının doğu bölümü, 1613'te Felemenklilerin eline geçti. 1811-16 arasında İngiliz egemenliği altında kalan ada, Felemenkliler ve Portekizliler arasında yoğun bir rekabete sahne oldu. Sömürge sınırları 1859 ve ancak 1914'te yürürlüğe giren 1893 tarihli antlaşmalarla belirlendi. II. Dünya Savaşı sırasında Timor'u Japon kuvvetleri işgal etti. Doğu Timor ve Okussi çevresindeki topraklar uzun süre Portekizlilerin egemenliğinde kaldıktan sonra, 1976'da Endonezya kuvvetlerince ele geçirildi ve ülkenin 27. ili olarak ilan edildi. (Doğu Timor üzerindeki Endonezya egemenliği Birleşmiş Milletler'ce tanınmamaktadır.)

Değerli santal ormanları, hindistancevizi korulukları ve pirinç plantasyonlarının bulunduğu Okussi yöresinin başlıca kenti Okussi'de, bir liman ve havalimanı vardır. Kıyı açıklarındaki tepelik Kambing Adasında halkın geçim kaynağı balıkçılıktır. Timor'un doğu bölümü engebelidir; yüksek bir platonun ortasında bulunan Ramelau Dağında yükselti 2.960 m'ye ulaşır. Kuru bir iklimin egemen olduğu ilde yağış miktarı orta düzeydedir. Dağlık kesimler santal ormanlarıyla kaplıdır. Alçak kesimlerde hindistancevizi ve okaliptus ağaçlarının yanı sıra fundalık ve otlaklar görülür. Dağlardan birçok ırmak iner; ayrıca bir sıcak su kaynağı vardır. Yöredeki başlıca yabanıl hayvanlar keseliler, kuskus, maymun, geyik miskkedisi, yılan ve timsahtır. Ekonominin temelini oluşturan tarım kopra, deri, kahve, pamuk, pirinç, buğday, tütün, yün, patates ve mısır gibi ürünlere dayanır. İnci çıkarımı ve santal kerestecilliği de önemlidir. Başlıca sanayi ürünleri sabun, parfüm, gıda, kimyasal maddeler, makineler ve işlenmiş kahvedir. El sanatları arasında çömlekçilik, ahşap ve fildişi oymacılığı, örme işleri, hindistancevizi lifi üretimi ve sepet yapımı başta gelir. Kuzeydoğu kıyısına paralel uzanan yollar Maubara, Manatulo, Tutuala ve il merkezi Dili'yi birbirine bağlar. Nüfusun çoğunluğu Malay ve Polinezya kökenlilerle karışmış Papualılardan oluşur. Hıristiyanlık en yaygın dindir. Toplam 40 kadar Papua ve Malay dili ya da lehçesi konuşulur. Nüfus (1990 geç.) 748.000.

Doğu Türkçesi, bazı dilbilimcilerin coğrafi dağılımları göz önünde bulundurarak yaptıkları dil sınıflandırmasında özellikle Orta Asya Türk lehçelerini kapsayan öbeğe verdikleri ad.

V. V. Radlov'a göre Doğu Türkçesi içinde yer alan diller Asıl Altay (Öz Altay, Teleüt), Kuzey Altay (Kuğu, Şor), Abakan (Şagay, Koybal, Kaça), Kızıl, Tölöz, Beltir, Baraba, Küerik-Çulım, Soyon, Karagas, Uryanha dilleri ve Uygurcadır. Fedor E. Korş ise Orhon-Yenisey, Uygur, Çağatay, Kuman-Kıpçak, Karagas, kısmen de Sagay ve Koybal lehçelerini Doğu lehçeleri ana bölümüne sokar. G. J. Ramstadt, Doğu ana başlığı altında Doğu Türkistan Türkçesi, Tarançi (bugün Yeni Uygur), Özbekçe, Sartça, Salarca ve Sarı Uygurcayı sayar. L. Ligeti'nin sınıflamasına göre Doğu Türkçesi öbeği içinde yar alan dillerse Kıpçak, Kuman, Peçenek, Karaim, Kurun, Nogay, Karaçay, Balkar, Kumuk, Kazan, Mişer, Tepter, Başkurt, Karakalpak, Özbek, Kırgız, Kazak, Tobal, Tümen, Kurdak ve Tura Türkçeleridir.

J. Benzing'e göre de Özbek, Yeni Uygur (Doğu Türkçesi, Tarançi, Kâşgar ve Hotan lehçeleri), Sarı Uygur, Eski Uygur, Karahanlı, Harezm ve Çağatay dilleri Doğu Türk (Uygur) ana başlığı altında toplanabilir.

Bu konuda kesin bir sınıflamaya gitmek zordur. Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesi arasında bazı seslerin değişik söylenişi ve çekimdeki bazı ayrılıklar dışında, dilbilgisi açısından büyük farklar yoktur. *Ayrıca bak.* Batı Türkçesi; Türk dilleri.

doğu yakutu, koyu kırmızı renkli, fasetasız kesimli almandın (Seylantaşı) türü. Demir alüminyumdan oluşan bir değerli taştır. *Ayrıca bak.* almandin.

Doğubeyazıt, DOĞUBAYAZIT olarak da yazılır, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Ağrı iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.383 km² olan Doğubeyazıt ilçesi doğuda İran, güneyde gene İran ve Van ili, batıda Diyadin, kuzeybatıda Taşlıçay ilçeleri, kuzeyde de Iğdır iliyle çevrilidir.

Doğubeyazıt toprakları çok dağlık ve yüksektir. Kuzey kesimini dorukları ilçe sınırları dışında kalan Durak ve Kale dağlarıyla Ağrı Dağı kütlesi engebelendirir. Küçük Ağrı Dağı(*) kuzeydoğu kesiminde 3.896 m'ye yükselir. Güney kesimini engebelendiren Tendürek Dağının doruğu Van ili sınırında 3.660 m'ye erişir. Doruğunun yükseltisi ilçenin Diyadin ve Taşlıçay ilçelerine komşu olduğu kesimde 2.934 m'ye erişen Arı Dağı da batı ve kuzeybatı kesimini engebelendirir. Türkiye'nin en yüksekteki göllerinden biri olan Balık Gölü(*) ilçenin kuzeybatı kesiminde yer alır. Bu gölün gideğeni olan Balık Çayı, Sarısu'yun başlangıç kolunu oluşturur. Sarısu, İran'da Zengimar Suyu adıyla Aras Irmağına katılır. Ağrı kütlesinin batı ve güneybatı eteklerinde birkaç küçük göl vardır. Bunların başlıcaları Gölyüzü ve Saz gölleridir. Dağların yüksek kesimlerinde ve eteklerinde çok sayıda yayla vardır. Özellikle Küçük Ağrı ve Tendürek dağları üzerindeki yaylalar hayvancılık açısından önemlidir.

Tarım, başlıca geçim kaynağıdır. Toprakların kısıtlılığı ve yüksekliği yanında iklimin de sert oluşu, bitkisel üretimi sınırlamıştır; sulanabilen topraklarda tahıl ve şeker pancarı yetiştirilir. Buna karşılık hayvancılık gelişmiştir. Çok miktarda koyun ve sığır beslenir. Yün, deri, tereyağı ve peynir üretilir. İran'a canlı hayvan ihracatı öteden beri Doğubeyazıt üzerinden yapılır. İlçede bir de yem fabrikası vardır.

Eski bir yerleşme olan Doğubeyazıt Urartu, Pers, Makedonya ve Selevkos egemenliklerinden sonra, uzunca bir süre Bizanslılarla Persler arasında el değiştirdi. Arap akınlarından sonra 11. yüzyılda Selçuklu

Doğubeyazıt yakınlarındaki Kale Camisi (solda) ve Doğubeyazıt Kalesi (sağda), Ağrı
Mehmet Akgul-Art Link

egemenliğine girdi. Gürcü ve Moğol saldırılarının ardından 1382'de yörede Celayirliler denetimi başladı. Celayir hükümdarı Bayezid'in yaptırdığı kale yüzünden bir süre sonra onun adıyla anılmaya başladı. (Bu adın, kaleyi kurdurduğu sanılan Osmanlı hükümdarı I. Bayezid'den geldiği de söylenir.) 1514'te Osmanlı topraklarına katılan yöre 1828'den 1914'e değin dört kez Ruslar tarafından işgal edildi. Yöre, 20. yüzyıl başlarında Erzurum vilayetine bağlı Bayezid sancağının sınırları içindeydi. Rusların çekilmesinden sonra Ermenilerin eline geçen Bayezid yöresi kesin olarak 1920'de işgalden kurtuldu. Cumhuriyet'le birlikte il yapıldıysa da 1927'de il merkezinin Karaköse'ye taşınması üzerine ilçe haline getirildi. Eskiden İran'da kalan Küçük Ağrı Dağı kesimi 1932'de ilçe sınırları içine katıldı. 1935'e değin Bayazıt ya da Beyazıt olan adı bu tarihte Doğubeyazıt olarak değiştirildi.

Doğubeyazıt kenti, Küçük Ağrı Dağının güneybatısındaki Sarıova'da yer alır. Kent, 5 km güneydoğudaki eski yerinden 1938'de buraya taşındı. Trabzon-İran transit yolu buradan geçer. Kent, il merkezi Ağrı'ya 95 km, güneydoğudaki Gürbulak sınır kapısına 35 km uzaklıktadır. İran'a açılan bir sınır kapısına yakınlığının yarattığı canlılık gelişmesine yol açmaktadır. Kentte bir devlet hastanesi vardır.

Tarihsel yapılar eski kenttedir. Bugün yıkık durumdaki Doğubeyazıt Kalesi'nin yapım tarihi bilinmemektedir. Ünlü İshak Paşa Sarayı(*) ise, büyük bölümüyle ayaktadır.

Doğubeyazıt Belediyesi 1893'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 89.171; kent, 35.213.

doğum, döllenmiş yumurtadan gelişen canlının, embriyon ve dölüt evresindeki gelişmesini tamamlayarak dölyatağından dışarıya çıkması ve ana vücudundan ayrılmış bağımsız bir birey olarak dış dünyada yaşamaya başlaması. Doğum sözcüğü yalnızca bebeğin ya da yavrunun dünyaya gelişini değil, annenin, dölyatağında taşıdığı yeni canlıyı dünyaya getirme eylemini de (insanlarda çocuk doğurma, hayvanlarda yavrulama) kapsar. Doğum, memeliler ve bazı sürüngenler gibi canlı yavru doğuran (vivipar) hayvanlarda döllenmenin doğal sonuçlarından biri olduğu kadar, insanlarda, hukuksal ve toplumsal açıdan, bireyin ölümle sonlanan yaşamının da başlangıcıdır.

İnsanlarda doğum, ortalama olarak, son âdet kanamasının başlangıcından 280 gün sonra gerçekleşir (zamanında doğum); yumurtanın dölyatağına düşmesi, 28 günlük âdet çevriminin ortalarına rastladığından, doğum anında gerçek gebelik süresi 14 gün daha eksik, dolayısıyla bebek yaklaşık 266 günlüktür (38 haftalık). Gebelik 300 gün ya da daha fazla sürerse gecikmiş (postmatüre) doğum, zamanından önce gerçekleşirse erken (prematüre) doğum söz konusudur. Genellikle 30. haftayı geçen bebeklerin hemen hepsi yaşadığı halde, 27 haftalık olmadan doğan prematüre bebeklerin yaşama şansı azdır. *Ayrıca bak.* erken doğum; gebelik; gecikmiş doğum.

Doğum eylemi. Doğum eylemi üç evrede gerçekleşir: İlk evrede dölyatağının (rahim) boynu genişleyerek, bebeğin geçebileceği kadar açılır; ikinci evrede bebek, üçüncü evrede ise halk arasında "son" denen etene (plasenta) dölyatağından dışarı atılır.

İlk evrenin başlangıcında, dölyatağı 20-30 dakikada bir kasılmaya başlar ve her kasılma 40 saniye kadar sürer. Bu kasılmalar, önceleri çok şiddetli olmayan ve genellikle belin dar bir bölgesinde hissedilen doğum sancılarının da başlangıcıdır. Dölyatağı boynu genişlemesini sürdürdükçe kasılmalar sıklaşır, şiddetlenir ve sancılar giderek artar. Bu evrenin sonunda dölyatağı ağzı 10 cm kadar açılmış, ikı kasılma arasındakı süre de üç dakikaya ınmıştır Torba bıçımınde kassı bir organ olan dolyatağının duvarlarındaki kasların düzenlı olarak kasılması, dölyatağının ıç boşluğunu daraltır ve gebelik süresince dölütü barındıran, ıçı sıvıyla dolu amniyon kesesine basınç yaparak dolyatağı boynuna doğru iter. Bu evrenin bitiminde, amnıyon kesesi basıncın etkısıyle yırtılır, içindeki sıvı boşalır (su gelmesi) ve ikinci evre başlar.

Dölyatağının bu güçlü kasılmalarına karşın, dölyatağı boynunun yeterince açılması özellikle ilk doğumlarda oldukça uzun sürer. Bu ilk evre, ılk kez doğum yapanlarda ortalama 13-14 saat, ikinci doğumda ortalama 8-9 saat iken, genellikle her gebelikte azalarak çok doğum yapmış kadınlarda bir saatin altına düşebilir. İlk çocuğunu 35 yaşından sonra doğuran ya da önceden dölyatağı boynuna cerrahi girişim uygulanmış olan kadınlarda bu dokuların genişleme yeteneğinin azalması, bazı doğumlarda dölyatağı kasılmalarının zayıf ya da aralıklı olması ve bebeğin ters gelmesi nedeniyle, açılma evresi beklenenden uzun sürebilir. Buna karşılık, amniyon kesesinin erken yırtılması dölyatağı kasılmalarını sıklaştırıp güçlendireceği için genellikle bu evreyı kısaltır.

İkinci evrenin başlangıcında, dölyatağı boynu yeterince açılmış, amniyon kesesi yırtılmış ve dölyatağı boynuna giren bebek atılmaya hazır duruma gelmiştir. Bu aşamanın en önemli noktası, dölyatağının istem dışı kısılmalarına yardımcı olmak üzere, annenin her sancıda derin bir soluk alıp ardından karın kaslarını iyice kasarak ıkın-

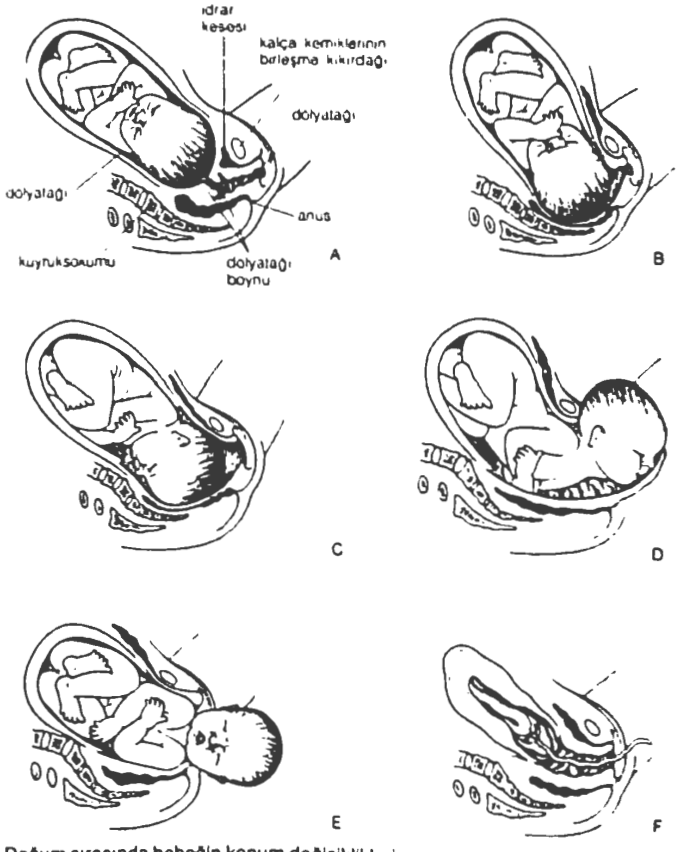

Doğum sırasında bebeğin konum değişiklikleri
(A) Doğumun başlangıcı. (B) Başın öne bükülmesi. (C) Başın içe dönmesi. (D) Başın geriye bükülmesi. (E) Başın dışa dönmesi. (F) Doğumdan hemen sonra dölyatağı; göbek kordonu kesilmiş ve etene dölyatağı duvarından ayrılmaya başlamış.
Ramon Goas'ın çizimi

masıdır. Ikınmayla artan karın boşluğu basıncı en az dölyatağı kasılmalarının yarattığı basınç kadar etkilidir ve doğru uygulandığında doğum sürecini hızlandırır. Bu iki zamanlı basıncın etkisiyle bebek doğum kanalında ilerledikçe sancı artar ve başıyla dölyolunu zorlamaya başladığında doruğuna ulaşır.

Normal olarak bebek dölyatağında, başının tepesi aşağıda, arkası da annenin sol yanına dönük biçimde yatmıştır. Bu nedenle, normal doğumda önce bebeğin başının tepesi görünür; sırayla baş ve omuzlardan biri dışarı çıktıktan sonra, öbür omuz ve gövdenin geri kalan bölümü hiç zorlanmaksızın çıkabilir. İlk kez doğum yapanlarda bu ikinci evre yaklaşık bir saat sürer; sonraki doğumlarda biraz daha kısalır.

Bebeğin değişik biçimde gelmesi, doğumun ikinci evresini güçleştirir. Her otuz doğumdan birinde, bebeğin önce başı değil kalçaları gelir; "makat gelişi" denen bu konumda en son bebeğin başı çıkacağı için, göbek kordonu sıkışırak bebeğin boğulmasına yol açabilir. Bebeğin önce yüzünün ya da omzunun gelmesi, dölyatağında enlemesine (yan) yatması gibi daha az rastlanan durumlarda, elle ya da forsepsle bebeğin gelişi düzeltilir; bazen de annenin karın duvarından dölyatağına kesi yapılarak (sezaryen ameliyatı) bebeğin alınması gerekir.

Üçüncü evrede, bebeğin doğmasıyla birlikte dölyatağı iyice büzülerek küçülmüştür. Buna bağlı olarak, gebelik süresince dölütü annenin dölyatağına bağlayan etene yer yer dölyatağının zarlarından koparak ayrılmaya başlar. Son kasılmalarla etene dölyatağından tamamıyla ayrılır ve doğum kanalından dışarı atılır. Doğumun en kısa evresi olan bu son süreç genellikle 15 dakikayı geçmez. Yalnız bazı doğumlarda, dölyatağından ayrılması geciken ve kanamaya yol açan etenenin elle çıkarılması gerekebilir.

Ağrısız doğum. Doğum sancılarını azaltmak için öteden beri çeşitli önlemler düşünülmüş ve kloroform, morfin, skopolamin, barbitüratlar, meperidin, diazot monoksit (güldürücü gaz), eter, etilen, siklopropan benzodiazepin gibi çeşitli ilaçlar kullanılmıştır. Ne var ki, ilaçla ağrısız doğum yöntemlerinden hiçbiri tam anlamıyla güvenli değildir. Bilinçsiz durumdaki anne ıkınarak dölyatağı kasılmalarına yardımcı olamayacağı için doğum sırasında pasif durumdadır; üstelik hem anne, hem bebek için tehlikeli olabilen bu ilaçların çok dikkatli kullanılması gerekir.

Bu nedenle, doğum sancılarının ilaçlar yerine fiziksel ve ruhsal koşullanmayla azaltılmasını amaçlayan doğal doğum teknikleri geliştirilmiştir. 20. yüzyılın başlarına değin normal doğumla eşanlamlı olarak kullanılan "doğal doğum" terimi, bugün anneyi fiziksel ve ruhsal yönden koşullandırarak doğumda anestezi, sakinleştirici ve cerrahi girişimi ortadan kaldırmaya yönelik bütün doğum yöntemlerini kapsar. İngiliz kadın-doğum hekimi Grantly Dick-Read, *Natural Childbirth* (1933; Doğal Doğum) adlı yapıtında, doğum sancılarının temelinde kültürel ve ruhsal koşullanmaya bağlı korkuların yattığını öne sürmüş ve gebe kadınların gevşeme egzersizleri yapmalarını, doğum konusunda bilgi edinebilecekleri kurslara katılmalarını önermişti. Dick-Read sonradan doğum sancılarını tümüyle engellemenin olanaksız olduğunu kabul etti, ama 1950'lerin ortalarında buna dayanan birçok yöntem (Lamaze, Bing, Bradley, Leboyer yöntemleri, vb) giderek yaygınlaştı.

Aralarında bazı küçük ayrılıklar olmakla birlikte, bu yöntemlerin tümü, gebe kadının doğum sırasında duyduğu ağrıyı azaltacak fiziksel ve ruhsal koşullanma tekniklerini öğrenmesine ve uygulamasına dayanır. Anne adayı uzun bir kursla doğumun anatomisini ve fizyolojisini öğrenir, kaslarını güçlendirmek ve zamanında soluk alıp verebilmek için alıştırmalar yapar; böylece doğum sırasında direnmeye değil işbirliğine yöneltilir. Öğrendiklerini uygulayabilmesi için, doğum sırasında annenin yanında deneyimli bir kişi bulundurulur ve küçük dozlarda ağrı kesici verilebilir. Bu yöntemlerin çoğunda, duygusal açıdan destek olması için babanın da doğum odasına girmesi önerilir.

Doğum komplikasyonları. Doğum sırasında bazen beklenmeyen ve istenmeyen durumlarla karşılaşılabilir. Bunlardan en sık görüleni, dölyolu ağzı, büyük ve küçük dudaklar, büyük dudaklar ile anüs arasındaki bölge (perine) ve dölyatağı boyunun yırtıklarıdır. Bazen, yırtıkları önlemek için, çocuğun başı çıkmadan önce hekim perineye kesi yapar (epizyotomi) ve doğumdan hemen sonra diker.

Doğum sırasında dölyatağı kendiliğinden ya da eski bir sezaryen ameliyatının dikiş yerinden yırtılabilir. Çok şiddetli karın ağrısı, dölyatağı kasılmalarının durması, aşırı iç kanama, ateş ve nabzın yükselmesi gibi belirtiler veren bu ciddi komplikasyonda, bebek sezaryenle alındıktan sonra anneye hemen cerrahi girişim uygulanır ve aynı tehlikeyi yaratacak yeni bir gebeliği önlemek için genellikle dölyatağının alınması gerekir.

Leğen kemiğinin tabanını destekleyen dokuların doğum sırasında örselenmesi, genellikle hemen fark edilmeyen bir komplikasyondur. Aylar, hatta yıllar sonra hekime başvuran hasta, dölyolunda bir şişkinlik olduğundan, öksürürken ya da gülerken idrar kaçırdığından yakınır; incelemede, idrar kanalı (siyek) ile idrar kesesinin (mesane) ya da düzbağırsağın dölyolunun içine sarktığı görülür ve çoğu kez cerrahi girişim gerekir.

Doğumda karşılaşılan en önemli komplikasyonlardan biri, dölyatağının ters dönerek iç yüzünün dışarı fırlamasıdır. Bu durumda hasta birden şoka girer ve aşırı kanama görülebilir; şok ve kanama tedavi edildikten sonra, hekim dölyatağını eliyle eski yerine yerleştirir.

Amniyon sıvısının annenin dolaşım sistemine karışarak kan damarlarından birini tıkaması (emboli), birdenbire ciddi solunum bozukluklarına, şok belirtilerine, morarmaya, kalp ve dolaşım bozukluklarına yol açar. Bu durumda hiç zaman yitirmeden hastaya oksijen, kan ve fibrinojen (pıhtılaştırıcı etken) verilmesi gerekir. Damarlara hava kabarcıklarının kaçması da kısa sürede solunum güçlüğü, morarma, göğüste ağrı ve şoka yol açarak ölümle sonuçlanabilir.

Eteneyle ilgili başlıca komplikasyonlar, etenenin dölyatağı boynunun iç deliğini kapatacak biçimde gelişmesi ve doğum sırasında bebekten önce dışarıya çıkması ya da dölyatağına yapışık olduğu için doğumdan sonra kendiliğinden atılamamasıdır; etenenin zamanından önce dölyatağından ayrılması da kanamalara yol açar.

Göbek kordonunun sarkması, düğümlenmesi ya da kopması da, çoğu kez bebeğin ölü doğmasına yol açan ciddi komplikasyonlardır.

Beklenmedik durumlar olmadığında, bebek genellikle cerrahi girişimi gerektirmeksizin kendiliğinden doğar; ilke olarak ancak annenin ya da bebeğin yaşamını tehlikeye atacak durumlarda cerrahi yola başvurulur. Bebek ters geldiğinde, hekim eliyle ya da forsepsle doğuma yardımcı olur. Bebeğin dölyolundan doğması olanaksız ya da tehlikeliyse, annenin karnı ve dölyatağı sezaryen ameliyatıyla açılarak bebek dışarı çıkarılır. Sezaryen geçirmiş kadınlarda dölyatağında yara izi kaldığı için, sonraki gebeliklerde bebeğin normal yollarla doğması dölyatağının eski yara yerinden yırtılmasına yol açabilir. Bu nedenle, bir kez sezaryen uygulanmış kadınlara, bu ameliyatın üstünden çok zaman geçmemişse, sonraki doğumlarda da mutlaka sezaryen uygulanır.

Çoğul doğum. Memelilerde, bir batında birden çok sayıda yavru doğabilir. Bir batında doğacak yavru sayısı, türün bazı başka özelliklerinin yanı sıra, vücut büyüklüğü, gebelik süresi, yaşam uzunluğu, dölyatağının yapısı, meme sayısı gibi özelliklerle ilişkilidir ve hemen hemen sabittir. Örneğin, normal gebelik süresi 150 günü ve yaşam uzunluğu 20 yılı aşan, dallanmamış basit bir dölyatağı ve iki memesi olan büyük bir memelinin bir doğumda birden çok yavrulaması seyrek görülür. *Primates* takımından maymunların büyük bölümü ve insanlar bu gruptandır. Bu memeli grubunda çoğul doğum olağandışı sayılır ve yavru sayısı arttıkça görülme sıklığı da azalır.

İnsanlarda çoğul gebeliğin en sık görülen örneği olan ikiz doğumda, normal doğumu olanaksız kılan ya da yavruların yaşama şansını azaltan bazı ayrıksı örnekler dışında, genellikle tek ve çift yumurta ikizliği söz konusudur. Tek yumurta ikizlerinde (gerçek ikizler) tek bir yumurtanın bir sperma tarafından döllenmesiyle oluşan zigot, gelişme sürecinin erken bir evresinde bölünerek iki hücre kütlesine ayrılır. Bu kütlelerden gelişen iki ayrı embriyon, genetik yapı açısından özdeştir ve mutlaka aynı eşeydendir. Bu özdeş emriyon çiftlerinin dörtte üçü aynı eteneyi bölüşür ve aynı zigottan (döllenmiş yumurta) geliştikleri için embriyolojide monozigot (MZ) ikizler olarak adlandırılır. Bir zigotun, iki ayrı embriyon biçiminde gelişecek olan iki hücre kümesine ayrılması, gelişme sürecinin herhangi bir aşamasında gerçekleşebilir. Bu bölünmenin çok geç bir aşamada olması ya da tam anlamıyla gerçekleşememesi, "Siyamlı ikizler" denen yapışık ikizlerin doğumuyla sonuçlanır.

Çift yumurta ikizleri ise, iki ayrı spermanın döllediği iki ayrı yumurtadan gelişirler. Bu süreçte, aynı yumurtlama çevriminde oluşan bir çift yumurtadan her biri ayrı ayrı gelişir, ayrı ayrı döllenir ve her biri kendisi için ayrı bir etene oluşturur. Çift yumurta ikizlerine, iki ayrı zigottan geliştikleri için dizigot (DZ) ikizler denir; bu ikizler genetik açısından özdeş olmadıkları gibi cinsiyetleri de farklı olabilir.

İnsanlarda DZ ikizlerin görülme sıklığı ırklara göre değişir. Çoğul doğum en çok Siyah ırkta, en az Asya ırklarında görülür. Özellikle 40 yaş dolayındaki annelerin DZ ikizleri doğurması ve soy geçmişinde çoğul doğuma rastlanan aileler arasında yaygın olması bu ikizliğin kalıtsal olduğunu düşündürmektedir. Buna karşılık MZ ikizler bütün ırklarda tümüyle rastlantısal olarak görülür ve belli bir kalıtsal kalıba uymaz; gene de yaşlı annelerde MZ ikiz doğumlara daha çok rastlanır.

İkizlerin monozigot mu, dizigot mu olduğunu anlamak için cinsiyetlerine, kan gruplarına ve kan serum proteinleri olan haptoglobin tiplerine bakılır. MZ ikizler, bu özellikleri açısından özdeştirler. Bu özdeşlik DZ ikizlerde de görülebilirse de, genellikle bu özelliklerden en az biri farklıdır. Üç özellikten birinin farklı olması, ikizlerin dizigot olduğunu söylemek için yeterlidir.

DZ ikizlerde, tüm kardeşler arasında görülebilen sıradan benzerliğe karşılık, MZ ikizlerin fiziksel görünümleri çarpıcı biçimde aynıdır. Yalnız, göz, saç rengi gibi yapısal görünümlerin kalıtsal belirleyicileri aynı olmakla birlikte, bu fiziksel özelliklerin

çoğu embriyonun gelişme sürecinde değişime uğrayabilir. Bu nedenle MZ ikizler arasındaki özdeşlik, bir bireyin sağ ve sol yanları arasındaki benzerlik gibidir.

Dünyadaki ikiz doğum oranının, 70-145 doğumda bir olduğu saptanmışsa da, birçok ülkedeki kayıtların pek güvenilir olmaması bu verileri kesin olmaktan uzaklaştırır. Doğurganlığı artıran ilaçların etkileri gözardı edilirse, çoğul doğumun görülme sıklığı ortalama olarak şöyle sıralanabilir: Tüm doğumların yaklaşık 80'de biri ikiz, 6.400'de biri üçüz, 512.000'de biri dördüz, 40.960.000'de biri beşiz gibi giderek azalan bir sıra izler.

Çoğul doğumun öbür tipleri de ikizlikte olduğu gibi monozigot olabilir ya da olmayabilir. Örneğin üçüzler tek bir zigottan (MZ üçüzler) gelişebilecekleri gibi, iki zigottan biri sonradan ikiye bölünerek MZ ikizleri, öbürü de üçüncü kardeş bireyi oluşturabilir ya da üç ayrı zigottan üç kardeş birey (TZ üçüzler) gelişebilir. 1934'te doğan Kanadalı Dionne beşizlerinin tek bir zigottan gelişmiş oldukları saptanmıştır.

1960'lardan sonra beşli, altılı, yedili çoğul doğumların artması, kadınların kısırlık tedavisinde kullanılan ilaçların etkisiyle bir yumurtlama döneminde çok sayıda yumurtanın olgunlaşıp dölyatağına atılmasına bağlanmıştır. İlk kez Mart 1967'de Mexico'da sekizli bir doğum gerçekleşmiş, erken doğan bu dört kız ve dört erkek bebekten hiçbiri 14 saatten fazla yaşamamıştır. Kayıtlara geçen ilk dokuzlu doğumu ise 13 Haziran 1971'de Avustralyalı bir kadın yapmış, ama ikisi ölü doğan beş erkek ile dört kızdan hiçbiri bir haftadan fazla yaşamamıştır.

Aynı genleri taşıdıkları için, MZ ikizler pek çok tıbbi ve psikolojik araştırmaya konu olmuştur. Araştırmacılar, MZ ikizleri, doğru seçilmiş DZ ikizlerden oluşan kontrol gruplarıyla karşılaştırarak, belli hastalıkların gelişimi, kişiliğin oluşumu ve zekâ düzeyi gibi konularda kalıtımın çevresel etkilere göre önemini aydınlatmaya çalışmışlardır. Bu tür çalışmalar şizofreni, ruhsal çöküntü, şişmanlık ve bulaşıcı hastalıklara yatkınlıkta genetik etkenlerin önemli rol oynadığını göstermiştir. Özellikle birbirinden ayrı büyütülmüş özdeş ikizleri ele alan çalışmalar, kişiliğin oluşumu ve zekânın belirlenmesinde kalıtımın önemini vurgulayan şaşırtıcı sonuçlar vermiştir.

Doğumun hukuksal yönü. Medeni hukukta doğum kişiliğin başlangıcıdır. Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 27. maddesine göre kişilik, çocuğun sağ ve tam olarak doğduğu anda başlar. Bu koşulun yerine gelmesi için, çocuğun bütün organlarıyla anasından ayrılmış olması ve doğduğu anda bir an için bile olsa yaşam belirtileri göstermiş olması yeterlidir. Çocuk, sağ doğması koşuluyla, ana rahmine düştüğü andan başlayarak medeni haklarından yararlanır (TMK m. 27/2).

5 Mayıs 1972 tarihli ve 1587 sayılı Nüfus Kanunu'na göre, doğan her çocuğun doğum siciline kaydettirilmesi zorunludur. Medeni Kanun'un 39. maddesi, bu tescilin sağlanması için, her doğumun bir ay içinde nüfus memurluğuna bildirilmesi yükümlülüğünü öngörmüştür. Doğum sicilindeki bilgilere kişinin künyesi denir. Evlilik dışı doğan çocuğun babası tarafından tanınması ya da yargıcın babalığa hükmetmesi gibi bilgiler, çocuğun doğum sicilindeki künyesine yazılır.

Doğum gelenekleri. Toplum yaşamında doğum olayına verilen büyük önem, öteden beri bütün halklarda doğumla ilgili pek çok gelenek ve göreneğin doğmasına yol açmıştır.

Bazı yörelerde doğumla ilgili ayin ve törenler kadının gebe kalmasıyla başlar. Hindu toplumlarında, çocuğun ana rahmine düşeceği varsayılan zamanı kutsamak için yapılan gebelik ayininde sürekli *mantra*'lar (kutsal heceler) söylenir; babanın nasıl bir çocuk istediğine bağlı olarak içine değişik çeşniler katılmış pirinç lapası ve sütle kaynatılmış pirinç yendikten sonra cinsel ilişkide bulunulur. Gebeliğin üçüncü ayında *pumsavana* (bir oğul dünyaya getirme) denen ayinler yapılır. Doğumu kutlamak için yapılan ayinlerde de, adak olarak ateşe manda sütünden yapılmış tereyağı atılır, ruhsal ve fiziksel güç vermesi için bebeğin ağzına bir topak bal ve yağ konulur, tören boyunca bebeğe uzun bir yaşam dileğiyle *mantra*'lar mırıldanılır.

Japon geleneklerine göre, doğan çocuk kızsa, büyüdüğü zaman evlenip baba evinden ayrılması için etene (son) evin dışına, erkekse büyüdüğü zaman ailesiyle kalması için evin içine gömülür. Şinto dininde de, bebek bir ya da üç aylık olduktan sonra koruyucu *kami*'sine (tapınılan güç, tanrı) götürülür.

Büyük Okyanus Adalarında, özellikle Polinezya'da varlıklı bir ailenin ilk doğan çocuğu erkekse, doğum olayını topluma, ailenin atalarına ve tanrılara bildirmek üzere çeşitli törenler düzenlenir. Ayrıca bebekle annenin bedensel ve ruhsal sağlığı için büyüye de başvurulur.

Amerika Yerlileri arasında doğum, aile içinde düzenlenen basit törenlerle kutlanır. Doğumdan sonra anne ve baba birkaç gün tabu olan yiyecekleri yemezler. Baba günlerce kulübede yatarak, doğum sancılarını kendi bedeninde hissetmeye çalışır (*bak.* erkek loğusalığı). Sirionolar'da ise bebek topluluğun ortaklaşa kullandığı evde doğar; doğumdan sonra bir arınma ayini olarak, anne ve baba ormanda çevreye kül saçarak dolaşırlar ve sonra yeni yaşamı simgeleyen yeni bir ateş yakarlar.

Güneydoğu Asya ve Endonezya'da, doğumdan sonraki birkaç gün boyunca, kötülüklerden korunması için loğusa bir ateşin üstünde ya da yakınında yatırılır. Bu uygulama biraz değişik bir biçimde Filipinler'in kırsal yörelerinde de sürdürülmektedir.

Arabistan'da, erkek çocuğun doğum haberini ilk getirene armağan verilmesi ve doğumdan sonra şölen düzenlenmesi yaygındır. Durumu elverişli olan aileler koyun kurban ederler. Doğan çocuk kızsa ne armağan verilir, ne de tören düzenlenir. Arabistan'daki başka bir gelenek de, doğumdan hemen sonra bebeğin vücudunu tuz ve yağla ovmaktır, böylece hem bebeğin temizleneceğine, hem de büyüdüğünde alçakgönüllü ve saygılı olacağına inanılır.

Türkiye'de de çocuğun doğumu uzakta olan babasına ya da dedelerine, dayı ve amcalarına müjdeci gönderilerek duyurulur. Müjde getirene armağan vermek gelenektir. Oğlan doğması, başta baba olmak üzere tüm aile için büyük bir sevinç kaynağıdır. Kurban kesilir, ağaç dikilir, oğlan helvası pişirilerek dağıtılır, kusursuz doğduğu için mevlit okutulur, sadaka verilir. Çocuk kız olursa herhangi bir kutlama yapılmaz.

Çocuğun ileride bilgili ve okumuş bir kişi olması için, eteneyi okul, cami gibi yerlerin avlusuna gizlice gömme geleneği yaygındır; bazı yörelerde etene yüksekçe bir yere asılır, yakılır ya da akarsuya atılır. Çocuğun doğumdan bir hafta on gün sonra kuruyup düşen göbek bağı da eşik, gül dibi gibi yerlere ya da okul, cami gibi yerlerin yakınlarına gömülür, suya atılır; hatta çeşitli güçleri barındırdığına inanılarak saklanır, yastığının içine dikilir.

Loğusalık döneminde de loğusayı al basmaması, sütünün bol olması, çocuğa nazar değmemesi ve kırk basmaması için çeşitli önlemler alınır.

doğum hekimliği *bak* kadın-doğum hekimliği

doğum kontrolü, NÜFUS ya da AİLE PLANLAMASI olarak da bilinir, gebeliğin önlenmesi, kısırlaştırma, çocuk aldırma, çocuk düşürme gibi çeşitli yöntemlerle insan doğurganlığının kısıtlanması, ailedeki çocuk sayısının ve doğumlar arasındaki sürenin isteğe göre belirlenmesi ve bu amaçla uygulanan yöntemlerin tümü. Bu terimin yaratıcısı, ABD'deki feminizm hareketinin öncülerinden Margaret Sanger'dir.

İnsanda ergenlik döneminin oldukça geç başlaması, gebeliğin uzun sürmesi, normal olarak her doğumda tek bir bebeğin dünyaya gelmesi ve emzirmenin bir yıla kadar uzaması nedeniyle üreme potansiyelinin düşük olması beklenirken, yeryüzünde beş günlük bir zaman dilimi içinde gerçekleşen doğumların sayısı aynı süredeki ölümlerin sayısından bir milyon kadar fazladır. Doğurganlığı belli üreme mevsimleriyle kısıtlanmamış olan bütün memelilerde, iki gebelik arasındaki süreyi ayarlayan fizyolojik mekanizmalar vardır. Örneğin insanda ve bütün insansı maymunlarda emzirme, doğanın kendine özgü doğum kontrol yöntemlerinden biridir. Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen bazı göçebe toplumlarda kadınlar bebeklerini iki-üç yıl emzirerek bir anlamda bu doğal korunma yöntemini uygularsa da, günümüzde, çok etkili olmayan bu doğal yöntemlerin yerini çağdaş doğum kontrol yöntemleri almış ve insanoğlu kendi üremesi üzerinde daha etkili bir denetim kurmuştur.

TARİHSEL GELİŞME. Doğum kontrol yöntemlerinden söz eden en eski belge, İÖ 1550'den kalma bir Mısır yazmasıdır. Ebers Papirüsü adıyla bilinen bu tıp metinleri derlemesinde, gebelikten korunmak için çeşitli yöntemler önerilir. İS 1. yüzyılda özellikle Yaşlı Plinius ile Pedanios Dioskorides'in ele aldıkları bu konuyu 2. yüzyılda Ephesos'lu Soranos, *Ebelik ve Kadın Hastalıkları Üzerine* adlı yapıtında çok daha ayrıntılı biçimde incelemiştir. Daha sonraki dönemde, özellikle Ebubekir Razi, Ali bin Abbas el-Mecusi ve İbn Sina gibi İslam bilginleri de bu konuya değinmişlerdir. Bu eski kaynaklarda, cinsel birleşmeden sonra dölyolunun yıkanması ya da spermaların dölyatağına girişini engellemek üzere bal, şap, laktik asit kullanılması gibi mantıklı ama pek etkili olmayan yöntemlerin yanı sıra, birleşmeden sonra kadının yedi kez ters takla atması gibi yararsız ve güzemciliğe dayalı yöntemler de önerilmiştir.

1900'e gelindiğinde, doğum kontrol hapları dışında, bugün kullanılan yöntemlerin hepsi bulunmuştu. Bunlardan ilki, İtalyan anatomi bilgini Gabriel Fallopius'un 1564'te yayımlanmış bir yapıtında tanıttığı kaput ya da prezervatiftir. İlk prezervatifler hayvan bağırsaklarından yapılıyor ve gebeliği önlemekten çok, cinsel yolla bulaşan hastalıklardan korunmak için kullanılıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında lastikten yapılmış prezervatiflerin üretilmesiyle bu araç halkın en benimsediği korunma yöntemi oldu. Dölyoluna diyafram ve lastik başlık gibi araçların yerleştirilmesinden ilk kez 1823'te Alman hekim F. A. Wilde söz etmiştir. Dölyatağı boynuna yerleştirilen gebeliği önleyici araçların başlangıcı da, kayıtlara göre 1868'dir. Erkeklerin ve kadınların kısırlaştırılması ilk kez 19. yüzyılda uygulanmış, aynı yüzyılın

sonlarına doğru gebeliği kürtaj ve vakumla zamanından önce sona erdirme yöntemleri gündeme gelmiştir. Bu yöntemlerin yararları ve zararları tartışılırken, hekimlerin çoğu, yumurtlamanın âdet kanamasından 14 gün önce gerçekleşiğine dikkati çekerek bugün de uygulanan takvim ya da ritim yöntemini önermişlerdir.

Doğum kontrolünün toplumsal ve siyasal yönleri. Toplumbilimlerinde doğum kontrolünün ilk savunucularından biri, insan nüfusunun besin kaynaklarından çok daha hızlı arttığını vurgulayarak geç evlenme ve cinsel perhiz gibi doğum kontrol yöntemleri öneren (1798) Thomas Malthus'tur. 19. yüzyılda başlarında Jeremy Bentham, Francis Place, John Stuart Mill ve Robert Dake Owen gibi düşünür ve yazarların desteklediği bu görüş, ekonomik nedenlerle kendi aileleri içinde de aynı sıkıntıyı duyan orta sınıf halkın ilgisini çekmekte gecikmedi. Malthus'un İngiltere'de başlattığı bu hareket kısa sürede Fransa, Almanya ve Hollanda'ya sıçrayarak, 1882'de Dr. Aletta Jacobs'ın öncülüğüyle Hollanda'da dünyanın ilk aile planlama servisi kuruldu.

Bununla birlikte, doğum kontrolünü kadın haklarının bir parçası gibi görerek, bu konuyu önce kendi ülkelerinde, sonra dünya çapında örgütledikleri toplumsal bir harekete dönüştüren iki kadın ABD'li Margaret Sanger ile İngiliz Marie Stopes'tur. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde doğan bu harekette, ebelikten yetişen Sanger'ın çıkış noktası yoksulluğu ve aşırı nüfus artışının insanlar üzerindeki ekonomik baskılarını önlemekti; oysa, üniversitede botanik öğrenimi görmüş, orta halli bir ailenin kızı olan Stopes, kadınları çok çocuk doğurmanın getireceği fiziksel ve ruhsal yıpranmadan kurtarmayı amaçlıyordu.

Dünya nüfusu Malthus'un zamanında 1 milyarı, Sanger ve Stopes ilk doğum kontrol kliniklerini açtıklarında da henüz 2 milyarı aşmamıştı. II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, bir yandan tıp bilimlerindeki ilerlemeye bağlı olarak ölüm oranı hızla düşerken, bir yandan da yeniden kurulan barış ve refah ortamının etkisiyle doğum oranındaki artış büyük bir nüfus patlamasıyla sonuçlandı; 1960'ta dünya nüfusu 3 milyarı aşmış ve buna her 15 yılda 1 milyarlık bir artış eklenmeye başlamıştı. Üstelik en hızlı nüfus artışı, kişi başına iktisadi üretimin en düşük olduğu ülkelerde gerçekleşiyordu. Örneğin Hindistan'da her gün en az 35 bin bebek doğarken, ülkenin genel yaşam standartlarını aynı düzeyde tutmak giderek olanaksızlaşıyordu.

Bu nedenle doğum kontrolü, bir yandan istedikleri kadar ve istedikleri zaman çocuk yapma kararını ailelere bırakırken, bir yandan da devlet eliyle yürütülen nüfus planlamasının temel öğesi olmuştur. Nitekim birçok ülkede doğum kontrol yöntemleri, aile planlaması adı altında ve sağlık hizmetlerinin bir parçası olarak kamu kurumlarınca yürütülmekte ve doğum kontrolü uygulayan ailelerin sayısı Üçüncü Dünya ülkelerinde hızla artmaktadır. Örneğin doğum kontrolü uygulayan evli çiftlerin sayısı 1970'te Tayland'da yüzde 15, 1976'da Meksika'da yüzde 30 iken, bu oran 1981'de Tayland'da yüzde 60'a, Meksika'da yüzde 40'ın üstüne çıkmıştır.

DOĞUM KONTROL YÖNTEMLERİ. İnsanlık tarihi boyunca uygulanan doğum kontrol yöntemleri, üreme etkinliğinin hangi aşamada kısıtlandığına bağlı olarak, doğumdan sonra (bebek öldürme), doğumdan önce (çocuk düşürme ya da aldırma) ve gebelikten önce (korunma) gibi üç grupta toplanabilir. En ilkel doğum kontrol yöntemlerinden biri sayılan bebek öldürme, bazı toplumlarda zayıf ya da sakat doğmuş çocuklardan kurtulmanın tek çaresi olarak görülmüştür. Örneğin Eskimolar'da, yaşam koşulları son derece ağır olduğu için, bir erkeğin besleyemeyeceği kız çocuklarını doğumdan hemen sonra öldürmesi olağan sayılır. Nüfus yoğunluğunun çok fazla olduğu Polinezya'da da bu çare geçerlidir. Ayrıca, hukuk ve ahlak kurallarınca yasaklanmış cinsel ilişkilerden (örn. ensest, evlilik dışı gebelik) doğan ya da doğuştan sakat ve anormal olan çocukları öldürmek ya da ölüme bırakmak birçok toplumda yakın çağlara değin uygulanmıştır. Çocuk öldürmenin topluma sağlık, talih ve bereket getireceği inancı bazı ileri toplumlarda bile yaygındı. Örneğin eski Yunanistan, Mısır ve Roma'da özellikle ilk çocukların tanrılara kurban edilmesi geleneği yerleşmişti; Hindistan'ın birçok yöresinde bu gelenek 19. yüzyıla değin sürdürülmüştür.

Gebelik öncesi yöntemler. Gebelik öncesi doğum kontrol (gebelikten korunma ya da gebeliği önleme) yöntemlerinin bir bölümü, emzirme, erkeğin dışarda boşalması, birleşmeden sonra dölyolunu yıkama, cinsel perhiz, prezervatif ve kadının yumurtlama dönemlerinde cinsel ilişkiden kaçınma gibi, genellikle eski ve çok güvenilir olmayan tıp dışı yöntemlerdir.

Doğum kontrol hapları. Tıbbi yöntemler içinde en yaygın olanı, östrojen ve progesteron gibi doğal dişilik hormonlarının bireşimsel türevleri olan gebeliği önleyici hormonlardır. Bu hormonlar üç ayda bir kas içine şırınga edilerek kullanılabilirse de, en yaygın yöntem her gün ağızdan alınan doğum kontrol haplarıdır. Vücuttaki hormon düzeyini değiştiren ve hipofiz bezinin, yumurtalıkların dölyotağına yumurta göndermesi için yaptığı hormon uyarısını engelleyen birçok doğum kontrol hapı üretilmiştir. Bu hapların bazılarında, gebelik sırasında yumurtlamayı durduran biyokimyasal mekanizmayı harekete geçirerek yumurtlamayı önleyen bireşimsel östrojen ve progesteron birlikte bulunur. Bazıları, yumurtlamayı yalnızca yarı zaman için durduran, ayrıca dölyatağındaki endometriyum katmanının kalınlaşıp damarca zenginleşmesini ve spermaların hareketlenmesini önleyen bireşimsel progesteron içerir. Genellikle, doğum kontrol haplarının her âdet çevriminde, bileşimine bağlı olarak 20 ya da daha fazla gün boyunca düzenli olarak alınması gerekir. Sabahları yutulan ve yüksek dozda östrojen ile progesteron ya da yalnızca progesteron içeren doğum kontrol hapları, cinsel birleşme sonrasında gebeliği önleyen pek az yöntemden biridir.

Doğum kontrol haplarının kadın sağlığı üzerindeki etkileri bugün bile canlı bir tartışma konusudur; kilo alma ve bulantı gibi bazı yan etkilerinin yanı sıra, bu hapları kullanan kadınların çoğunda pıhtılaşma eğiliminin arttığı saptanmıştır. Özellikle 35 yaşını aşmış, sigara içen ve pıhtılaşma bozukluğu, şeker hastalığı, yüksek tansiyon, orak hücreli kansızlık gibi metabolizma ve dolaşım hastalığı olan kadınlarda bu hapların kullanımı sakıncalı olabilir. Hormon dozunun azaltılmasıyla yan etkilerin hafifledi ği görülmüş, hatta araştırmalar bu hapların dölyatağında bazı türden urların oluşumunu engellemek gibi birtakım yararları olduğunu ortaya koymuştur. Şimdilik denetimsiz kullanılmaması önerilen doğum kontrol hapları ile kanser ve kısırlık arasındaki bağlantı araştırma konusudur.

Dölyatağı içi araçlar. 1950'lerin sonlarında yaygınlaşan bu yöntemde, dölyatağının içine plastikten ya da metalden yapılmış, değişik biçimlerde araçlar yerleştirilir. Nasıl etki yaptıkları tam olarak açıklanamamışsa da, dölyatağının içini döşeyen endometriyum katmanında hafif bir iltihaplanmaya yol açarak yumurtlamayı, yumurtanın döllenmesini ya da döllenmiş yumurtanın endometriyuma yerleşmesini engelledikleri sanılmaktadır. Özellikle çocuk doğurmuş, belli bir yaşın üstündeki kadınlara önerilen ve genellikle spiral adıyla bilinen bu araçların başlıca üstünlüğü kolay uygulanması ve uzun süre etkili olmasıdır. Bununla birlikte, özellikle leğen boşluğunu döşeyen dokularda iltihaplanma sonucu kısırlık, hatta ölüm olaylarının sıkça görülmesi, âdet kanamalarını artırması, dış gebelik ve düşük olgularına yol açması nedeniyle, bu araçların çoğu 1980'lerde kullanımdan kaldırılmıştır.

Kısırlaştırma. En az yüzde 99 etkili olan kısırlaştırma, cinsel perhizden sonra en güvenilir doğum kontrol yöntemidir ve oldukça basit bir ameliyatla gerçekleştirilir. Erkeklerde, spermayı erbezinden kamışa (penis) taşıyan atmık kanallarının, kadınlarda ise yumurtanın geçtiği Fallop borularının kesilip serbest kalan uçlarının birleştirilmesiyle uygulanır. Gerek erkek, gerek kadında ameliyatla sağlanan kısırlığın kalıcı olduğu düşünülürken, 1970'lerde yapılan araştırmalar, yeni bir cerrahi girişimle doğurganlığı yeniden kazanma umudunu yaratmıştır.

Sperma durdurucu araçlar. Cinsel birleşme sırasında erkeğin prezervatif kullanması, kadında dölyatağı boynunun bir diyaframla, lastik başlıkla ya da dölyolu süngeriyle kapatılması gibi yöntemlerin amacı, spermaların dölyatağına girmesini engellemektir. Genellikle sperma öldürücü ilaçlarla birlikte kullanılan bu araçların büyük bir riski yoktur, ama bilinçli ve sürekli kullanmayı gerektirdiğinden uygulamada pek etkili olmaz. Kadınların kullanabileceği sperma durdurucu araçlar içinde bir hekimin ya da uzmanın yerleştirmesine gerek olmayan tek araç dölyolu süngeridir ve öbür sperma durdurucular kadar güvenilir olmamakla birlikte, etkisini 24 saat sürdürür. Kazara engeli aşan spermaları yok eden sperma öldürücü ilaçlar, bu tür araçların etkisini yüzde 100 kadar artırır. Bu araçların bir başka yararı da, cinsel yolla bulaşan (zührevi) hastalıklardan korunmayı sağlamasıdır. Doğum kontrol haplarının ve dölyatağı içi araçların geliştirilmesinden önce çok kullanılan diyafram, öbür yöntemler gibi sağlığa zararlı olmadığı için yeniden gündeme gelmiştir.

Yumurtlama dönemlerini gözleme teknikleri. Kadında yumurtlama zamanını önceden kestirerek, aylık kanama çevriminde kadını en doğurgan olduğu yaklaşık altı gün içinde cinsel birleşmeden kaçınmak üzere başlıca üç yöntem uygulanır. Yaklaşık yüzde 70-90 düzeyinde etkili olabilen bu gözlem yöntemleri çok güvenilir olmamakla birlikte, doğum kontrol hapları ya da araçları kullanmak istemeyen kadınlar için çekicidir. Kadın, âdet kanamaları çevrimini düzenli olarak takvime kaydederken, bir yandan da her gün ateşini ölçerek, vücut sıcaklığındaki hafif bir artıştan yumurtlama zamanını saptayabilir. Bu iki işleme yardımcı olan üçüncü bir yöntem de, kadının, dölyatağı boynundan gelen mukus salgısını inceleyerek yumurtlamanın başlangıcını belirlemesidir. Kuşkusuz en sağlıklı ve doğal korunma yöntemi olan bu takvim ya da ritim yöntemin başarısı, âdet çevrimlerinin düzenli, eşlerin de bilinçli ve dikkatli olmasına bağlıdır.

Hiç değilse şimdilik üremeyi dönüşsüz biçimde engelleyen kısırlaştırma sayılmazsa, doğum kontrol hapları, dölyatağı içi araçlar, sperma durdurucular gibi bütün bu yöntemlerin kullanımına son verildiğinde kişi üreme yeteneğini yeniden kazanır. Ne var ki,

en ucuz ve en yaygın olan yöntemler genellikle en etkisizleridir. Krem, köpük ya da jöle biçiminde kullanıma sunulan sperma öldürücüler, sperma durdurucu herhangi bir araçla birlikte kullanıldığında ancak yüzde 80 etkili olabilir; dölyolunun suyla ya da sperma öldürücü ilaçlarla yıkanması yalnızca dölyolu kanalında kalmış spermaları etkiler, dölyatağına girmiş olanlara hiçbir etkisi olmaz. Dışarda boşalma ise, asıl boşalma anından önce kamıştan gelen ersuyunun dölyatağına girmesini engelleyemez. Erkeklerde sperma oluşumunu durduracak ilaçların, kadınlarda da deri altına yerleştirilerek sürekli progesteron salgılayacak düzeneklerin üretimi için araştırmalar sürdürülmektedir.

Doğum öncesi yöntemler. Gebeliğin önlenemediği durumlarda uygulanan bu yöntemler, henüz gelişmesini tamamlamamış olan dölütün zamanından (genellikle gebeliğin 20. haftasından) önce dölyatağından alınmasına dayanır. Gebeliği isteyerek sona erdirme, isteyerek düşük yapma, çocuk aldırma ya da çocuk düşürme gibi terimlerle adlandırılan bu yöntemler yalnız toplumsal ve ekonomik kaygılara bağlı doğum kontrol amacıyla değil, anne adayının yaşamını, fiziksel ya da ruhsal sağlığını tehdit eden durumlarda, ağır oluşum kusurları, zekâ geriliği ya da kalıtsal bozukluğu olan bebeklerin doğumunu engellemek amacıyla, hatta tecavüz ve ensest (kan bağı olan kişilerle cinsel ilişki) sonucu gelişmiş istenmeyen gebeliklerde de hekimin önerisiyle uygulanabilir. Gebeliği isteyerek sona erdirme girişiminin hangi koşullarda yasal olacağı, her ülkenin kendi yasalarına göre belirlenmiştir.

Bu amaçla uygulanan pek çok yöntem vardır. Gebeliğin ilk 12 haftasında dölyatağını boşaltmak için kürtaj (dölyatağının iç yüzeyinin metal aletlerle kazınması) ya da vakumla emme yöntemlerine başvurulabilir. 12-19 haftalık arası gebeliklerde, amnion sıvısına bir tuzlu su çözeltisinin şırınga edilmesi dölütün ölmesini ve dölyatağı kasılmalarının başlamasını sağlar; şırıngayla, fitil biçiminde ya da başka yollarla verilen prostaglandinlerde de aynı etkiyi gösterirse de, bu hormonların ciddi yan etkileri vardır. Üç ayı aşmış gebeliklerde, dölyatağına kesi yaparak (histerotomi) dölütü almaktan başka çare yoktur. İlke olarak, gebelik ne kadar ilerlemişse, dölütün alınmasından sonra anne için ölüm ya da ağır bir komplikasyon tehlikesi de o kadar fazladır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, tıp dışı yöntemlerle çocuk düşürme girişimleri pek çok kadının ölümüne yol açmaktadır.

Gebeliği isteyerek sona erdirmenin yasaklanması, serbest bırakılması ya da sınırlandırılması, yüzyıllar boyunca din adamlarını, düşünürleri ve yasa koyucuları uğraştıran toplumsal bir sorun olmuştur. Annenin yaşamını kurtarma kaygısı dışında herhangi bir nedenle çocuk aldırmaya karşı çıkan kesim, dinsel ve insani gerekçeler öne sürerek, dölüt ile yeni doğmuş bebek arasında ayrım yapmanın mantıksal bir temeli bulunmadığını savunur; bu görüşe göre dölüt de en az yeni doğmuş bebek kadar korunması gereken, yaşama hakkı olan ve ilerde toplumun üyesi olacak bir bireydir. Çocuk aldırmanın serbest bırakılmasından yana olan kesim ise, hiç değilse gebeliğin ilk üç-dört ayı içinde dölütün insana benzer özelliklerinin yok denecek kadar az olduğunu, kamuoyunun haklı nedenlerle çocuk aldırmayı desteklediğini, bu konuda yasal ve tıbbi engeller konulduğunda kişilerin yasadışı ve tehlikeli yollara başvuracağını öne sürer. Bu tartışma sonucunda, kadınlara özgürlük hareketinin de desteğiyle, 19. yüzyılda alınmış olan cezai önlemler 20. yüzyılda birçok ülkede kaldırılmaya başlamıştır. 1920'de SSCB'de, 1950'lerde Japonya, İskandinavya ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda serbest bırakılan çocuk aldırma ya da düşürme yöntemi, 1960'lardan sonra gebeliği önleyici doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşmasıyla giderek daha az uygulanmaktadır.

Türkiye'de doğum kontrolü. Cumhuriyet hükümetlerinin nüfus artırmaya yönelik politikaları nedeniyle, 1960'lara değin Türkiye'de doğum kontrol yöntemlerinin uygulanması yasaklanmıştı. 1960'ların başında, Nusret Fişek'in köylerde, Zekai T. Burak'ın Ankara Doğumevi'nde yürüttükleri çalışmalar, ana sağlığını ve doğum kontrolünü gündeme getirdi. Kamuoyundaki yoğun tartışmalar sonucunda, gebeliği isteyerek sona erdirme (kürtaj, vakumla emme, vb) ve kısırlaştırma dışındaki doğum kontrol yöntemleri 1965'te yasalarca serbest bırakıldı, aynı yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü kuruldu. Bu kuruluş 1983 yılında, daha önce kurulan Ana ve Çocuk Sağlığı Müdürlüğü ile birleştirilerek Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür. 1965'ten bu yana, başta dölyatağı içi araçların uygulanması, hap ve prezervatif dağıtılması gibi çeşitli doğum kontrol çalışmaları resmî ve özel kurumlarca yürütülmektedir. 1970'lerde yalnızca resmî sağlık kurumlarında yılda 40-50 bin kadına dölyatağı içi araç uygulanmış, 1981'de bu sayı 100 bini aşmıştır. Türkiye'de herhangi bir doğum kontrol yöntemi uygulayan ailelerin oranı 1963'te yüzde 22 iken, 1968'de yüzde 32'ye, 1973'te yüzde 38'e yükselmiştir. 1983'te gönüllü kısırlaştırma ve gebeliği isteyerek sonlandırmanın da yasallaşmasıyla, doğum kontrol yöntemlerinde daha geniş bir uygulamaya geçilmiştir.

doğum lekesi, oluşumu genellikle doğum öncesine dayanan, deri üstünde az çok belirgin çizgilerle sınırlanmış doku büyümesi. Bazen doğum anında var olan, bazen yıllar sonra beliren doğum lekeleri en çok yüzde görülür. Deri hücrelerinin, pigmentlerinin ya da kan damarlarının aşırı çoğalmasına bağlı olan bu lekeler, genellikle bol damarlı ve renkli (kırmızı, mor, kahverengi ya da siyah), bazen iyi huylu, bazen kanserleşme eğiliminde bir ur oluşumudur. *Ayrıca bak.* ben.

doğum oranı, belirli bir nüfus içindeki doğumların sıklığı. Genellikle bin kişiye düşen yıllık doğum sayısı olarak hesaplanır. 1985 ve 1986'da, dünyadaki doğum oranının binde 29 olduğu tahmin edilmekteydi. Bu oran gelişmiş sanayi ülkelerinde ortalama binde 15, öbür ülkelerde ortalama binde 31'di. Doğum oranının en yüksek olduğu kıta Afrika (binde 45), en düşük olduğu kıta ise Avrupa'dır. Türkiye'de 1985-90 arasında ortalama doğum oranı binde 29,2'ydi. Daha önceki yıllara ait doğum oranları, veri yetersizliği nedeniyle tahminden öteye gidememektedir. Gene de, 1930'lu yıllarda bu oranın binde 45 dolayında olduğunu söylenebilir. *Ayrıca bak.* doğurganlık ve üreyebilirlik; yaşam istatistikleri.

doğumsal bozukluk *bak.* doğuştan bozukluk

doğurganlık ve üreyebilirlik, demografide, doğumların gerçekleşme sıklığı (doğurganlık) ve biyolojik üreme kapasitesi (üreyebilirlik). Her iki terim de bireyler, eşler ya da toplumsal bir grup için kullanılabilir. Bireylerde üreyebilirliği belirleyen başlıca biyolojik etkenler kalıtım, genel sağlık durumu, yaş, yumurtlama çevrimi, süt salgısı, gebelikler arasındaki süre, düşükler ve ölü doğumlardır. Eşlerin üreyebilirliğini bireysel özelliklerin bileşimi belirler. Nüfus gruplarında yaklaşık üreyebilirlik oranını belirleyebilmek için, kısırlığın ya da gebe kalabilme kapasitesindeki düşukluğun görülme sıklığı ve doğum kontrolü uygulamadığı varsayılan nüfus içindeki doğurganlık oranı göz önüne alınır.

Bugün bütün toplumlarda üreme oranı, varabileceği en üst düzeyin altındadır. Doğurganlığı etkileyen toplumsal etkenler arasında gebelikten korunma, cinsel ilişkiden kaçınma ve çocuk düşürme gibi doğum kontrolü yöntemlerinin yanı sıra, evlenme, boşanma, yeniden evlenme olaylarının görülme sıklığı ile cinsel ilişkiye getirilen kısıtlamalar sayılabilir. Gelişmiş bazı sanayi ülkelerinde toplam doğurganlık oranı son derece düşüktür (bütün üretken dönemi boyunca kadın başına doğum sayısı 1,9). Bu oran Almanya'da 1,3, ÇHC'de 2,1, gelişmekte olan ülkelerde ortalama 4,2'dir. Türkiye'de 1978'de 4,33 olarak saptanan doğurganlık oranı 1985-90 arasında 3,7'ye düşmüştür.

doğuştan bozukluk, DOĞUMSAL ya da KONJENİTAL BOZUKLUK olarak da bilinir, ister kalıtım yoluyla aktarılmış olsun, ister kazalardan ya da bulaşıcı hastalıklardan ileri gelsin, doğum anında var olan yapı ve işlev bozuklukları ile hastalıkların ortak adı. Genellikle, doğumdan önce dölütü etkileyerek oluşumunu tamamlamış yapıları yıkıma uğratan frengi gibi hastalıklar dışındaki doğuştan bozukluklar için, daha dar anlamda doğuştan özür ya da kusur terimi kullanılır. Gelişme halindeki embriyonu etkileyerek gerçek oluşum bozukluklarına yol açan tek bulaşıcı hastalığın ise kızamıkçık olduğu sanılmaktadır.

Doğmamış bebeğin biçimi, dokuları ve organları, kaba çizgileriyle gebeliğin ilk sekiz haftası içinde belirir. Bu süre içinde, her zaman değilse bile genellikle embriyon olarak adlandırılan canlı, sekizinci haftadan sonra dölüt (fetus) adını alır. Sekizinci hafta tamamlandığında büyüme ve farklılaşma süreçleri başlar, bu arada özellikle beyin, göz ve içkulakta bazı oluşum bozuklukları görülebilir; ama en önemli yapı bozuklukları bu aşamadan önce olup bitmiştir. Doğuştan özrün bu erken evrede oluştuğunu vurgulamak gerektiğinde, embriyon ile dölüt arasında ayrım yapmak önemlidir. Çocuğun metabolizmasındaki biyokimyasal bozuklukların çoğu, annesinin metabolizmasından ayrıldığı doğum anına değin ortaya çıkmayabilir; oysa bütün bu bozuklukların temelinde, çok daha önceden enzim sistemlerinde gelişmiş bir bozukluk yatar.

Ağır yapı bozukluklarıyla doğmuş ucube çocuklar, çeşitli toplumlarda her zaman ya dehşet ya da korkuyla karışık bir saygı duygusu uyandırmıştır. Bu çocukları tanrıların bir uyarısı ya da işlenen günahların cezası olarak yorumlayan bazı eski uygarlıklarda, hayvan ya da insan ucubesi biçimindeki tanrı tasvirlerine de rastlanır. İzlerini yer yer bugüne değin sürdüren eski bir görüş de, bu bozuklukları annenin gebelik dönemindeki duygusal izlenimlerine ya da çalkantılarına bağlar; kurbağadan ya da tavşandan korkan gebe bir kadının, kafatasının tepesi açık ya da tavşandudaklı bir çocuk doğuracağı yolundaki boşinançlar bu eski inancın kalıntılarıdır.

Nedenleri. Doğuştan özürlerin hepsi ortak bir temele bağlanamayacağı gibi, değişik kişilerde aynı sonucu ya da görünümü yaratan bozukluklar bile çoğu kez aynı nedenden kaynaklanmaz. Bütün doğuştan özürlerin gerçek nedeni henüz bilinmiyorsa da, hemen hepsinin kalıtsal etkenlerden, çevre

koşullarından ya da her ikisinin ortak etkisinden kaynaklandığı söylenebilir. Kalıtsal etkenler dendiğinde yalnızca aileden gelen kalıtsal özürler değil, hücre bölünmesi sırasında ortaya çıkan gen değişinimleri ve kromozom bozuklukları da söz konusudur.

Bazı doğuştan özürler, Mendel yasalarına uygun başat ya da çekinik kalıtımın doğrudan sonucudur; ama doğrudan doğruya anadan ya da babadan gelen bu kalıtsal özellikler bazen çevre koşullarının etkisiyle öylesine değişikliğe uğrar ki, çoğu kez Mendel yasalarınca belirlenmiş kalıtım kalıplarını izlemek olanaksızlaşır. Bu durumda, özrün kalıtsal mekanizmasını saptayabilmek için bireyi incelemekle yetinmeyip, bütün aileyi kapsayan ayrıntılı soyağaçlarının çıkarılması gerekir. Bir toplumda pek sık rastlanmayan belli bir özrün, yakın akraba evliliklerinden doğan çocukların çoğunda görülmesi çekinik kalıtıma bağlanabilir. Başat kalıtımın en sık karşılaşılan örnekleri ise, kıkırdak dokusunun kemiğe dönüşmesi sonucunda cücelik ve iskelet bozukluklarıyla ortaya çıkan akondroplazi ile kemiklerin kırılmaya yatkınlığıyla tanımlanan özürlü kemik oluşumudur (*osteogenesis imperfecta*). Deri, kıl ve gözlerde pigment eksikliğiyle beliren albinizm, beynin olağandan küçük ya da az gelişmiş olduğu mikrosefali ve doğuştan çeşitli metabolizma bozuklukları da çekinik kalıtımın sonuçlarıdır.

Damak yarıklığı, tavşandudağı ve doğuştan kalça çıkığı gibi çok sık rastlanan ve genellikle ailesel yatkınlık gösteren bazı özürleri bu denli basit kalıtım kalıplarıyla açıklamak olanaksızdır. Bu gibi durumlarda, çok genli bir kalıtım mekanizmasının söz konusu olduğu, işin içine çok sayıda alel grubunun karıştığı ve her özrün, bu ayrı ayrı alel gruplarının birleşen etkisinden kaynaklandığı sanılmaktadır; böyle bir özrün ortaya çıkabilmesi için bu alel gruplarının aynı bireyde bir arada bulunması gerekir, bu olasılık da en çok yakın akraba evliliklerinde söz konusudur. Çok genli kalıtım kalıbı verilerle kolay kolay kanıtlanamaz; gene de birçok ailede yapılan matematiksel incelemelerle bu görüşü destekleyecek veriler sağlanmıştır. Bu kalıtım kalıbına göre, aynı ana-babadan özürlü iki çocuğun doğması üçüncü çocuğun da özürlü doğma olasılığını artırır; oysa tek bir alel grubunun sorumlu olduğu kalıtsal özürlerde bu olasılık sabittir. Gene bu kalıba göre, genellikle belirli bir cinste, örneğin erkeklerde görülen bir özrün bir kız çocuğunda ortaya çıkması ya da bu özrün ucubelik sınırlarına varması, aynı özrün ailenin gelecek kuşaklarında görülme olasılığını da artırır. Ayrıca, doğuştan bir özrün bir toplumda görülme oranı ne kadar azsa, yakın akraba evliliklerinde ortaya çıkma olasılığı da o kadar yüksektir. Buna karşılık, kalp, beyin, bağırsak, böbrek, idrar kesesi ve idrar yollarındaki bazı doğuştan bozuklukların bazı ailelerde daha sık görüldüğü söylenemez; bu nedenle, bu tür özürleri çok genli kalıtımla açıklamak olanaksızdır.

Kromozom bozuklukları, özellikle eşey hücrelerinin bölünmesi sırasında kromozomların hücreler arasında eşit bölüşülmemesinden kaynaklanır ve kalıtsal yapıda büyük altüstlüklere yol açar. Bu büyük çaptaki kalıtsal bozuklukların yaklaşık yüzde 25-30'u erken düşüklerle sonuçlanırken, Down sendromu (mongolizm) dışında kalan ağır kromozom bozukluklarıyla doğmuş çocukların pek azı özürlü olarak yaşamını sürdürebilir. Akondroplazi ve hemofili gibi kalıtsal bozukluklarda, bu hastalıkla doğan çocukların çoğu daha üreme çağına gelmeden öldüğü için, bu bozukluklardan sorumlu olan genlerin zamanla yok olması gerekirdi; oysa, özürlü gen değişinim sonucunda yeniden ortaya çıktığı için hastalık yeni kuşaklarda da görülebilir. Örneğin akondroplazide, hastaların ancak beşte birinde bozukluğun sorumlusu aileden gelen başat gen, beşte dördünde ise değişinimle ortaya çıkan gendir. Değişinime uğramış başat bir genden kaynaklanan bir oluşum bozukluğu, bireyin üreme çağına gelmeden ölmesine yol açacak kadar ağır olduğunda, bu bozukluğu saptamak olanaksızlaşır. Nükleer ya da başka türden yüksek enerjili ışımalar, değişinim oranını artıracağı için doğuştan özürlerin ortaya çıkma olasılığını da artırır.

Annenin gebeliği sırasında geçirdiği kızamıkçık hastalığının ve gebelikte kullanılan talidomit adlı ilacın doğuştan bozukluklardan sorumlu tutulması, çevresel etkenleri gündeme getirmiştir. Gelişmesini su ortamında tamamlayan bazı hayvan embriyonlarında bu etkiler ayrıntılı olarak incelenmiştir; dölyatağı içinde gelişen memeli embriyonları ise çevreden gelebilecek etkilerden büyük ölçüde korunmuştur. Kızamıkçık geçiren annelerde dölütün özürlü doğma olasılığı, salgının boyutlarına ve hastalığın gebeliğin hangi aşamasında ortaya çıktığına bağlı olarak değişir. Bu hastalığa bağlı özürlü doğumlar en çok, son âdet kanamasından sonraki 5. ve 8. haftalar arasında hastalığa yakalanan annelerde görülür; bu durumda bile, özürlü doğan çocuk oranı ancak yüzde 20'dir. Kızamıkçık salgınlarında bile, bu hastalık, tüm doğuştan bozuklukların yalnız yüzde 2 ya da 3'ünden sorumludur. Sağırlık ve katarakt gibi doğuştan özürler, dölüt evresinde geçirilen bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanır; embriyon evresinde geçirilen bulaşıcı hastalıklar ise daha çok kalpte oluşum bozukluklarına yol açar. Özellikle kol ve bacakların oluşumunu etkileyen talidomit, kolları ve bacakları olağandan kısa, el ve ayaklarında da biçim bozukluğu olan çocukların doğumundan sorumludur. Nükleer ya da radyoaktif ışımalar özellikle embriyonun bölünmekte olan hücrelerini yıkıma uğratırsa da, insanlarda bu nedenden kaynaklanan oluşum bozukluklarının oranı çok düşüktür. Deney hayvanlarında oluşum bozukluklarına yol açan oksijen ve besin azlığının insanlarda benzer etki yaptığı gözlenmemiştir. Gene deney hayvanlarında ilaç ya da başka etkenlerle yaratılan oluşum bozukluklarının niteliği ve görülme sıklığı, genellikle hayvanın türüne ve soyuna bağlıdır; bu durumda, uyarıcı etkenin doğrudan embriyonu etkileyerek oluşumunu bozmaktan çok, önceden gizli biçimde var olan kalıtsal bir bozukluğu harekete geçirmesi daha büyük olasılıktır.

Amniyon sıvısı içinde yüzen ve dölyatağının duvarlarıyla korunan embriyonun, dıştan gelecek darbelerle örselenmesi beklenmez. Eğer gebeliğin son dönemlerinde amniyon sıvısı azalırsa, dölüt, dıştan gelen ya da dölyatağı içinde oluşan sürekli bir basınçla karşı karşıya kalabilir; bu durum kulaklarda hafif biçim bozukluklarına ve kaburgalarda eğilmelere yol açarsa da, dölütün son evrelerinde ortaya çıkan bu özürler çoğu kez kendiliğinden düzelir.

Kalıtsal bir etken ancak uygun çevre koşullarında etkisini gösterebilir. Gelişmekte olan embriyonun çevresi, büyük ölçüde öbür kalıtsal etkenlerle belirlenir; bu arada, anneden kaynaklanan ve kimyasal kökenli olduğu sanılan başka etkenler de rol oynar. Ayrıca, etenenin (plasenta) dölyatağındaki yerleşimi ve gelişimi de önemlidir. Bozukluğun kalıtsal etkenlerden kaynaklandığına hiç kuşku olmayan durumlarda bile, genetik yapıları özdeş olan tek yumurta ikizlerinden yalnızca birinde bozukluk görülebilir. Çevre koşullarının kalıtımı bu denli etkilemesi son derece önemli bir konudur, ama ne yazık ki kalıtsal etkenler ile çevre koşulları arasındaki etkileşim henüz yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır. İleride bu konudaki bilgiler arttığında ilaçların, zehirli maddelerin ve annedeki eksikliklerin zararlı genleri harekete geçirmesini engelleyerek bazı oluşum bozukluklarının önü alınabilecektir.

Görülme sıklığı. Doğuştan özürlerin görülme sıklığı, nelerin özür olarak kabul edildiğine bağlıdır. Ölü doğan ya da doğumdan sonraki ilk hafta içinde ölen bebeklerin yaklaşık yüzde 20'sinde, ölüm nedeni ağır bir oluşum bozukluğudur; demek ki her bin doğumdan altısı, oluşum bozukluğuna bağlı ölümle sonuçlanır. Ağır oluşum bozukluklarının doğumdan sonraki ilk iki hafta içinde görülme oranı, tüm doğumların binde 20'sinden biraz azdır; beş yaşına kadar olan çocuklarda bu oran binde beş ya da altı kadar artar. Fibrokistli pankreas gibi ağır metabolizma bozuklukları ve beş yaşından sonra ortaya çıkan ya da hekime başvurulmadığı için bilinmeyen bazı doğuştan özürler eklenirse, dünyaya gelen her bin bebekten yaklaşık otuzunun önemli bozukluk ya da özürlerle doğduğu söylenebilir. Dikkatli bir incelemeyle anlaşılabilecek yapısal bozuklukların tümü ele alındığında toplam nüfusun yaklaşık yarısı, doğum lekeleri ve benler gibi yerel yapı bozukları da göz önüne alındığında ise insanların hemen hepsi özürlü doğmuş kabul edilebilir.

Beynin hiç bulunmaması ya da büyük bölümünün eksik olması gibi bazı oluşum bozukluklarından ileri gelen ölü doğumların ya da bebek ölümlerinin oranı İngiltere'nin batısında ve İrlanda'da yüzde 4'ü bulurken, dünyanın öbür bölgelerinde bu oran binde ikiye kadar düşebilir. Çeşitli bozuklukların görülme sıklığı ırklara göre büyük ölçüde değişmekle birlikte, bütün doğuştan bozuklukların bazı ırklarda az, bazılarında çok görüldüğünden kesinlikle söz edilemez.

Ağır oluşum bozuklukları daha embriyon aşamasında, kromozom bozukluklarının hemen hepsi de erken dölüt evresinde ölümle sonuçlanır. Bu tür bozuklukların çoğunda, genellikle dokuların farklılaşmamasına bağlı olarak belli bir bölgede gelişme durur; sonuçta, bir boşluğun başka bir boşluğa açılamaması ya da iki boşluk arasındaki bölmenin oluşmaması gibi yerel, ama önemli bozukluklar ortaya çıkar. Bir bölgedeki oluşumlar arasında dengesizlik söz konusu olduğunda, bir oluşumun gereğinden çok büyümesi işlevsel dokuların gelişmemesine yol açabilir. Genellikle belli bir bölgedeki hücrelerin farklılaşmasındaki ve yerleşimindeki aksaklıklar da, bu hücrelerin doku ve organlardaki dağılım dengesini bozar. Bu tür bölgesel gelişme özürleri, deri yüzeyindeki doğum lekelerinden, beyin ve böbrek dokularındaki ciddi oluşum bozukluklarına varıncaya kadar çok değişik biçimlerde ortaya çıkabilir. Bazen de, öbür hücrelerle birlikte gelişmeyen bazı hücrelerin sonradan gelişmesiyle, böbreklerde nefroblastom, özellikle erbezi ve yumurtalıklarda da teratom gibi saldırgan ve kötü huylu urlar oluşabilir. Oluşumunu tamamlamış bir bölgeye yeterince kan gelmemesinin ya da dokuları yozlaştırıcı bir bozukluğun, o bölgede büyüme eksikliğine ya da artışına yol açıp açmadığı henüz açıklanamamıştır.

Doha, Arapça ED-DEVHE, Katar'ın başkenti. Basra Körfezinde Katar Yarımadasının doğusunda yer alır. Katar nüfusunun yaklaşık üçte ikisini barındırır. Doğudan batıya yaklaşık 5 km uzanan sığ bir koyda kurulmuştur. Çok eskiden beri yörenin önemli bir limanıdır. Kıyı açıklarındaki mercan kayalıkları ve sığ tabanı nedeniyle, 1970'lerde

Doha'da liman, Katar
J.Allan Cash-EB Inc.

açık deniz limanı inşa edilene değin ancak küçük gemilere hizmet verebilmiştir.

Kuzeybatıda yer alan ve gemicilerin Bida dedikleri kentin eski kesimi el-Bida'yı Abu Dabi Şeyhliği'nden gelen Sudanlı mültecilerin kurduğu sanılmaktadır. Uzun yıllar korsanların Basra Körfezinde üs olarak kullandığı küçük bir köy olan Doha, 1867'de Abu Dabi'nin desteklediği Bahreyn ile Katar arasındaki savaşta yıkıldı. Ertesi yıl İngilizler ed-Devhe şeyhi Muhammed ibn Sani'yi Katar'ın ilk hükümdarı olarak başa geçirdiler. Şeyhin Denizlerde Kalıcı Ateşkes Antlaşması'nın (1853) koşullarına uymayı kabul etmesiyle, korsanlık büyük ölçüde geriledi. 19. yüzyıl sonlarında, Arabistan Yarımadasının büyük bir bölümünü elinde tutan Osmanlı Devleti, Doha'ya zaman zaman askeri birlikler gönderdi. Katar'ın 1916'da İngiliz koruması altında bir devlete dönüşmesinden sonra İngilizlerin bir temsilcilik bulundurduğu Doha, 1971'in sonlarında bağımsızlığını kazanan Katar'ın başkenti oldu.

Eskiden beri sakin bir balıkçı köyü olan Doha'da, 20. yüzyıl başlarında yaklaşık 350 inci çıkarma teknesi vardı. Japonların yapay inci üretimini geliştirmesi ve 1929 Büyük Bunalımı, kasabanın ekonomisini önemli ölçüde sarstı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Katar'da büyük petrol yataklarının işletilmesi ülke ekonomisinin tümüyle değişmesine yol açtı. Katar'ın kişi başına gelir düzeyi yüksek zengin bir ülke durumuna gelmesiyle, başkentte kapsamlı bir modernleştirme çalışması başladı. Eski yoksul mahalleler yıkıldı, modern ticaret merkezleri ve konut alanları inşa edildi. Elektrik şebekesinin yanı sıra deniz suyunun arıtılmasına dayanan içme suyu tesisleri kuruldu. Okyanus aşırı gemilerin yanaşmasına elverişli olan açık deniz limanında modern bir karides soğutma ve paketleme tesisi açıldı. Modern motorlu teknelerle çalışan Katar Ulusal Balıkçılık Şirketi'nin merkezi buradadır. Kentin görülmeye değer yerleri arasında, yeni Saat Kulesi Meydanı, pazaryeri (*sûk*) ve denizden kazanılmış alan üzerinde inşa edilmiş olan Hükümet Binası (1969) sayılabilir. Doha Uluslararası Havalimanı kentin hemen güneydoğusundadır. Nüfus (1986) 217.294.

Doherty, Laurie ve Reggie, asıl adları HUGH LAWRENCE DOHERTY ve REGINALD FRANK DOHERTY (sırasıyla, d. 8 Ekim 1875, Londra - ö. 21 Ağustos 1919; d. 14 Ekim 1872, Londra - ö. 29 Aralık 1910), teniste 1897'den 1906'ya değin üstünlüğü elinde tutan İngiliz tenisçi kardeşler. Wimbledon'da sekiz kez çiftler şampiyonluğunu kazanarak bu alanda bir rekor kırmışlardır.

Laurie, 1897-1905 arasında toplam 13 birincilik kazanarak Wimbledon erkeklerde en fazla birincilik elde etme rekorunu kırmanın yanı sıra, 1902-06 arasında İngiltere tek erkekler şampiyonluklarını da kazandı. Reggie 1897-1900 arasında Wimbledon tekler şampiyonluğunu elinde tuttu. İki kardeş 1902 ve 1903'te ABD çiftler şampiyonluğunu kazanırken, Laurie 1903'te ABD tekler şampiyonluğunu kazanan ilk yabancı oldu.

Doherty kardeşler 1902-06 arasında Davis Kupası karşılaşmalarında İngiliz takımının vazgeçilmez oyuncularıydı. Bu karşılaşmalarda Laurie, çiftlerde 7-0 ve teklerde 5-0'lık sonuçlarla Davis Kupası finallerinde o güne değin ulaşılmış en iyi dereceleri elde etti. Reggie 1902-06 arasında teklerde yalnızca bir kez, 1902'de ABD'li Malcolm Whitman'a yenildi; 1903'te ise maça çıkmadığından Bill Larned'e hükmen yenilmiş sayıldı.

Dohnányi, Ernst von, Macarca ERNO DOHNÁNYI (d. 27 Temmuz 1877, Pozsony, Macaristan - ö. 9 Şubat 1960, New York), Macar besteci, piyanist ve orkestra şefi.

Dohnányi, y. 1920
Jean-Loup Charmet-J.P. Ziolo

Daha çok, piyano ve orkestra için yazdığı *Bir Ninni Üzerine Çeşitlemeler* adlı parçasıyla tanınmıştır.

Eğitimini Budapeşte Kraliyet Müzik Akademisi'nde tamamladı. İlk senfonisi 1897'de burada seslendirildi. Piyanist olarak büyük turneler yaptı ve zamanının en iyi yorumcularından biri olarak ünlendi.

1908-15 arasında Berlin Müzik Yüksekokulu'nda öğretmenlik yaptı. 1919'da Budapeşte Filarmoni Orkestrası'nın şefi, Budapeşte Müzik Akademisi'nin müdür yardımcısı oldu. 1931'de Macar radyosu yöneticiliğine getirildi. Savaş öncesi rejiminin saygın bir kişisi oluşunun aleyhine kullanılması üzerine, 1948'de siyasal sürgün olarak ülkesini terk etti. Müziği 10 yılı aşkın bir süre Macaristan'da yasaklandı. Arjantin'de öğretmenlik yapan Dohnányi, 1949'dan sonra Tallahassee'deki Florida Eyalet Üniversitesi'nde devamlı bestecilik görevine getirildi.

Geç romantizmin etkisinde ve tutucu bir üsluptaki müziği, daha çok Brahms'tan etkilenmiştir. 1910'dan sonraki Macar besteciler arasında ancak ikincil bir yer tutar. Yapıtlarından başlıcaları keman için *Ruralia Hungarica*, 3 senfoni, 1 bale, *Fa Diyez Minor Süit*, 3 opera ve başta *İkinci Yaylı Çalgılar Dörtlüsü* ile iki piyano ve yaylı çalgılar için beşlileri olmak üzere oda müziği parçalarıdır.

Doi Takako (d. 30 Kasım 1928, Kobe, Japonya), Japon politikacı, eğitimci ve 1986-91 arasında Japon Sosyalist Partisi (JSP) başkanı. Japonya'da bir siyasal partiye başkanlık eden ilk kadın politikacıydı.

Doi bir doktorun kızıydı. Kyoto'daki Doşişa Üniversitesi'ni bitirdikten sonra, burada anayasa hukuku dersleri vermeye başladı. 1969'da *Kokkai*'ye (Parlamento) seçildi. Çokpartili Japon siyasal yaşamının ikinci büyük partisi olan JSP'nin 1986 genel seçimlerinde ağır bir yenilgiye uğraması üzerine, Doi'nin parti başkanlığını üstlenmesi istendi. Doi, savunma ve nükleer silahlanma gibi önemli konularda partinin radikal tavrını yumuşatmaya çalıştı; örneğin, Japonya'nın Öz Savunma Kuvvetleri'nin sınırlı da olsa bir rol oynamasını kabul etti.

Doi, Japon siyasal yaşamında yeni bir güç olarak ortaya çıkan kadın seçmenlerin oyunu kazanmada başarılı oldu. Başlangıçta feminist yaklaşımla pek özdeşleşmemesine karşın, iktidardaki Liberal Demokrat Parti'yi (LDP) sarsan rüşvet ve seks skandallarına duyulan tepkiyi yönlendirmede başarılı oldu. Benimsediği "madonna stratejisi" ışığında, bazı kadın adaylar 1989 yazındaki seçimlerde parlamentoya girmeyi başardı. Doi'nin önderliğindeki JSP'nin başarısı karşısında, LDP 30 yıldır ilk kez üst meclisteki çoğunluğunu yitirdi. Ama daha sonraki seçimlerde uğranılan başarısızlıklar Doi'nin Haziran 1991'de görevinden çekilmesine yol açtı.

Doisy, Edward Adelbert (d. 13 Kasım 1893, Hume, Illinois - ö. 23 Ekim 1986, St. Louis, Missouri, ABD), kanamayı durdurucu etkisi olan K vitaminini bularak (1939), 1943 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülünü Henrik Dam ile bölüşen ABD'li biyokimyacı. Doisy ve çalışma arkadaşları, ayrıca K vitaminin değişik bir biçimi olan K_2 vitaminini ve östron (1929), östriyol (1930), östrodiyol (1935) gibi eşey hormonlarını da ayırmayı başarmışlardır.

Doisy, 1920'de Harvard Üniversitesi'nden doktora derecesini aldıktan sonra, Missouri eyaletinin St. Louis kentindeki Washington Üniversitesi Tıp Okulu'nda ders vermeye başladı. Bu okulda, eşey hormonları üzerindeki araştırmaları kolaylaştıracak yeni teknikler geliştiren embriyolog Edgar Allen ile birlikte çalıştı. Vitaminler, antibiyotikler, hormonlar ve kan dolaşımındaki tampon sistemlerine ilişkin katkıları nedeniyle, 1955'te Washington Üniversitesi'nin biyokimya bölümüne Doisy'nin adı verildi.

Bilimsel dergilerdeki makalelerinin yanı sıra, *Sex Hormones* (1936; Eşey Hormonları) ve Edgar Allen ve Charles H. Danforth ile birlikte yazdığı *Sex and Internal Secretions* (1939; Eşey ve İç Salgılar) başlıca yapıtlarıdır.

Dojlar Sarayı *bak.* Düklük Sarayı

dok, gemilerin bakım ve onarımının yapıldığı, etrafı rıhtımlarla çevrili havuz. Önceleri doklar çok çeşitli amaçlarla kullanılırdı. Çeşitli setlerle çevrelenerek kıyıdan ayrılan, gemi yapım ve onarım işlemlerinin yürütüldüğü kuru doklar(*) ya da gemi yükleme ve boşaltma işlemlerinin gerçekleştirildiği açık rıhtımlar, hep dok olarak tanımlanırdı. Ama zamanla, ticari ulaştırma amacıyla kullanılan doklar bu genel tanımdan ayrıldı ve yerini rıhtım, iskele türü yeni yapılara bıraktı.

Gemilerin yanaşması ve bağlanması amacıyla kullanılan başlıca dok yapıları rıhtım, yük iskelesi ve yüzer dubalardır. Belki de en eski ve en yaygın liman yapısı olan rıhtımlar, kıyıyı dalgalara karşı koruduğu gibi yolcu ve yük aktarımı için uygun bir platform oluşturur. Kıyı boyunca bir duvar halinde inşa edilen rıhtımlarda, duvarın arkası da çoğunlukla kaya ve toprakla doldurularak su düzeyinin üstüne çıkartılır. Ayrıca, gemilerin yanaşabileceği düzeyde su derinliğinin sağlanması amacıyla, rıhtım duvarının ön tarafı taraklanarak temizlenir. Rıhtım duvarlarının yapımında, çimento dökme işlemlerinden olduğu kadar, önceden hazırlanmış beton bloklardan da yarar-

lanılır. Ayrıca tümüyle ağaçtan yapılan ve daha sonra betonla ya da çelik levhalarla kaplanan rıhtım duvarları da vardır.

Su derinliğinin ve kıyı yapısının rıhtım yapımına elverişli olmadığı yerlerde, kıyı hattına paralel olarak uzanan ve kıyıya geçitlerle bağlanan açık rıhtımlar yapılabilir. Açık rıhtımların kıyıya bakan bölümlerindeki su derinliği ve boyutları teknelerin yanaşmasına elverişli olmadığından genellikle yalnızca deniz tarafındaki bölümlerinden yararlanılır.

Rıhtımlar, kıyı hattı boyunca geniş kesimlere yayıldığından, iskele yapımı ve işletimi, ekonomik açıdan daha uygundur. En basit ve yaygın iskele türleri, su düzeyinin hemen üstünde, kıyıdan açığa doğru uzanan platformlar biçimindedir. Tekneler, yük ve yolcu aktarma platformu görevi gören bu iskelelere halatlarla bağlanır. İskeleler başlıca bir platform ile bu platformu destekleyen ayaklardan oluşur. Platformlar ağaçtan ya da beton ve demirden yapılır. İskelelerin destek sistemi payanda, kiriş ve bağlama elemanlarından oluşur. İskele ayakları ağaç, beton, çelik ya da bunların bileşiminden yapılır. Bazı beton iskelelerin yapımında, iskelenin duvarları ve platformu birlikte oluşturularak içi boş bloklar elde edilir. Bu tür yapılar daha hafif olduğundan suya binen yük azalır, ayrıca içteki hacimden depolama amacıyla yararlanılır.

Ender olarak kullanılan yüzer dubalar, su düzeyiyle birlikte yükselir ya da alçalır. Bu türden doklar, dibe çakılan çelik levhalarla kılavuzlanarak sabitleştirilirler. Kıyıyla bağlantı, sahildeki ucu sabit, öteki ucu serbest olarak dubada bulunan geçitlerle sağlanır.

Doketizm (Yunanca *dokein*: "gibi görünmek"), İsa'nın yeryüzündeki yaşamı boyunca gerçek ya da doğal bir bedeni olmadığını, bedeninin yalnızca bir görüntü olduğunu öne süren heretik Hıristiyan akımı. Yeni Ahit'te, Yuhanna'nın Mektuplarında (örn. I. Yuhanna 4:1-3; II. Yuhanna 7) ilk biçimiyle sözü edilen Doketizm İS 2. yüzyılda maddenin kötü, ruhun iyi olduğunu savunan dualist sistem gnostizmin önemli bir öğretisi durumuna geldi. Doketizmin çıkış noktası da maddenin özünde kirli ve kusurlu olduğu düşüncesiydi. Aşırı Doketistler, İsa'nın maddenin hiçbir katkısı olmadan doğduğunu, yaşamı boyunca bütün eylemlerinin ve çektiği bütün acıların yalnızca birer görünüm olduğunu öne sürüyordu. Buna bağlı olarak, İsa'nın dirildiğini ve göğe çıktığını da yadsıyorlardı. Daha ılımlı Doketistler, İsa'nın göksel bir bedeni olduğunu ileri sürerken, bu bedenin İsa'nın gerçek eylemlerinden ve çektiği acılardan ne ölçüde etkilendiği konusunda görüş ayrılığına düştüler. Doketizm, gnostizmin bütün karşıtlarınca, özellikle de Antiokheia (Antakya) piskoposu Ignatius tarafından eleştirildi.

Doksan Beş Tez, Martin Luther'in 31 Ekim 1517'de Wittenberg'de Schlosskirche'nin (Kale Kilisesi) kapısına astığı, endüljans sorununa ilişkin tartışma önerileri. Bu tarih Protestan Reformu'nun başlangıcı sayılır.

Luther'in, tezlerini kilise kapısına asması gerçekte yaygın tartışma geleneğine uygundu. Olağan koşullarda tezlerin yalnızca uzman ilahiyatçıların ilgisini çekmesi beklenirdi; ama dönemin olağandışı siyasal ve dinsel koşulları ile yeni gelişen basım tekniği bir araya gelince tezler birkaç hafta içinde bütün Almanya'ya yayıldı. Luther, Latince kaleme aldığı tezlerin birer örneğini Mainz başpiskoposu ile Brandenburg piskoposuna göndermişti ama halka dağıtmamıştı. Oysa tezler Almancaya çevrilerek çoğaltıldı. Böylece Doksan Beş Tez, endüljans skandalını hedef alan bir protestoyu, Batı Kilisesi tarihindeki en büyük bunalıma dönüştüren bir bildirge niteliği kazandı.

Trento Konsili (1545-63) öncesinde, Katolik Kilisesi'nin endüljans öğretisi oldukça belirsizdi. Günahların dünyevi bedelinin bir bölümünün para biçiminde ödenmesi anlamına gelen endüljans, gerçekte tövbe ayininin maddi bir unsuruydu. Papalığın iradesiyle bağışlanan endüljanslar yetkili aracılar eliyle dağıtılırdı. Endüljans, tanrısal bağışlamanın alınıp satılabileceği anlamını hiçbir zaman taşımadığı gibi, tövbe etmeyenler ya da günah çıkarmayanlar için de geçerli değildi. Ama ortaçağda papalığın mali sıkıntıları arttıkça, sık sık endüljans dağıtılmaya ve yolsuzluklar yaygınlaşmaya başladı. Papa IV. Sixtus, endüljansı araftaki ruhlar için de geçerli kılınca ortaya yeni sorunlar çıktı.

1517'de Almanya'da patlak veren olayların ana nedeni, Roma'daki San Pietro Bazilikası'nın yeniden inşasına para sağlamak için çıkarılan bir endüljanstı. Ama çoğu Almanın, bu arada büyük olasılıkla Luther'in de bilmediği gizli bir anlaşmaya göre, Almanya'daki satışlardan elde edilecek gelirin yarısı, Mainz elektörü ve başpiskoposu Albrecht'in banker Fugger'e olan yüksek borçlarını karşılayacaktı. Albrecht, yüksek görevlere atanması karşılığında papaya ödeme yapabilmek için bu kadar borçlanmıştı. Bu durumdaki bir prens, endüljans satan aracısının kullandığı dili ve yöntemi önemseyemezdi. Almanya'daki aracısı Dominiken Johann Tetzel, sattığı endüljanslar karşılığında aşırı para taleplerinde bulununca, Elektör III. Friedrich (Akıllı) Wittenberg'de bu satışları yasakladı. Friedrich, endüljans satın almak yerine Allerheiligen Kilisesi'nde sergilenen kendi kutsal emanet koleksiyonlarından satın alarak bağışta bulunulmasını da önerdi. Ama Wittenberg Kilisesi üyeleri gene de o yörede vaaz veren Tetzel'e gittiler ve günahlarının bağışlandığını gösteren belgeleri ondan alıp Luther'e götürdüler. Bu uygulamayı ağır bir hata olarak değerlendiren Luther, Doksan Beş Tez'i kaleme aldı.

Luther'in de kesin sonuçlara bağlamadığı tezlerde, papalığın bu konudaki ayrıcalığı yadsınmamakla birlikte, izlenen politika eleştiriliyor, Hıristiyanlığın içe dönük tinsel niteliği vurgulanıyordu. Yoksul halktan toplanan paraların Roma'daki zengin papalığa gönderilişi üzerindeki vurgu, Roma'ya para göndermeye zorlanmaktan uzun süredir yakınan Almanlar arasında yankı uyandıracak nitelikteydi.

Telaşlanıp öfkeye kapılan Mainz başpiskoposu, Luther'in engellenmesi istemiyle Aralık 1517'de belgeleri Roma'ya gönderdi. Dominiken bir ilahiyatçıya hazırlatılan karşı tezler Frankfurt'ta Ocak 1518'de gene Dominikenlerin oluşturduğu bir kurul önünde savunuldu. Tartışma tezlerinin uyandırdığı geniş ilgi üzerine Luther, Doksan Beş Tez'i açıklamak amacıyla Latince uzun bir metin hazırladı, bu da 1518 sonbaharında basıldı.

Reform döneminin Doksan Beş Tez'in asıldığı tarihle başlatılması, 17. yüzyılın ikinci yarısından sonraki bir uygulamadır.

'98 Kuşağı, İspanyolca GENERACIÓN DEL NOVENTA Y OCHO, İspanyol-Amerikan Savaşı (1898) sırasında etkinlik gösteren romancı, şair, denemeci ve düşünürler topluluğu. İspanyol edebiyatına yeni bir soluk getirerek ülkeye, edebiyat ve düşünce dünyasında yüzyıllardır yitirmiş olduğu saygın konumu yeniden kazandırmışlardır.

İspanya'nın savaşta yenilerek imparatorluğa bağlı son toprakları ve uluslararası saygınlığını tümüyle yitirmesi pek çok yazar ve düşünürün bir kimlik arayışına girmesine, İspanya'nın sorunları ve yazgısı üzerinde düşünmesine yol açtı.

'98 Kuşağı terimi, 20. yüzyıl başında da zaman zaman kullanılırdı. Yazar ve edebiyat eleştirmeni Azorín (*), çeşitli dergilerde yayımlanan ve *Clásicos y modernos* (1913; Klasikler ve Modernler) adlı kitapta toplanan eleştirel denemelerinde bu kavramı ayrıntılı biçimde ele aldı. '98 Kuşağı terimi giderek İspanya'nın mirasına sahip çıkan ve onun dünya içindeki konumuna ilgi duyan yazarlar için kullanılmaya başladı. Hiçbir zaman örgütlü bir hareket ya da okul oluşturmayan '98 Kuşağı yazarları değişik alanlarda, değişik üsluplarda ürün verdiler. İspanya'nın sorunlarına yaklaşımlarında ve önerdikleri çözümlerde ender olarak görüş birliğine varsalar da, İspanyol halkını sarsarak içinde bulunduğu kayıtsızlıktan kurtarmak ve ulusal gururu canlandırmak gibi ortak bir amacı paylaşıyorlardı.

Joaquín Costa, Angel Ganivet ve Miguel de Unamuno genellikle '98 Kuşağı'nın habercileri sayılırlarsa da pek çok edebiyat tarihçisi Ganivet'i ve çoğu zaman Unamuno'yu topluluktan sayarlar. Kuşağın öbür önemli kişileri Azorín, filozof ve eleştirmen José Ortega y Gasset, romancılar Pío Baroja, Vicente Blasco Ibáñez ve Ramón María del Valle-Inclán, şair Antonio Machado y Ruiz ve şair Manuel Machado y Ruiz'dir. Bu yazarlar İspanyol edebiyatını yeniden canlandırırken romana ciddi bir amaç kazandırmış ve eleştirel, psikolojik, felsefi her türlü denemeyi saygın bir edebi konuma yükseltmiştir. Aynı zamanda İspanyolların edebiyat ve düşünce alanlarındaki yabancı akımları da tanımasını, böylece kendi değerlerini dünya edebiyatı bağlamında yeniden değerlendirmelerini sağladılar. '98 Kuşağı 20. yüzyılda İspanyol kültürel gelişiminin yolunu açan ulusal bilinci canlandırmada önemli rol oynadı.

93 Harbi *bak.* Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78)

Doktorlar Komplosu, tanınmış Sovyet tıp uzmanlarının hükümet ve parti ileri gelenlerini öldürmek amacıyla düzenledikleri iddia edilen komplo (1953). Hayatının son demlerindeki Stalin bu komploya ilgili olarak açılması tasarlanan doktorlar davasını, parti içinde geniş bir temizliğe girişmek için kullanmayı amaçlıyordu.

13 Ocak 1953'te *Pravda* ve *İzvestiya* gazeteleri önde gelen Sovyet önderlerine bakan dokuz doktorun tutuklandığını bildirdi. Doktorlar 1948'de ölen Merkez Komitesi sekreteri Andrey A. Jdanov'u ve 1945'te ölen Sovyet Ordusu Ana Siyasi Kurul başkanı S. Şçerbakov'u zehirlemekle, ayrıca Sovyet ordusunun birçok mareşalini öldürme girişiminde bulunmakla suçlanıyordu. En az altısı Yahudi olan doktorlara yüklenmek istenen suçlar arasında ABD ve İngiliz gizli servisleri hesabına çalışmak ve uluslararası Siyonizmin çıkarlarına hizmet etmek de bulunuyordu. Sovyet basınında doktorların hepsinin suçlarını itiraf ettiği yazıldı.

Stalin'in ölümünün (5 Mart 1953) araya girmesiyle, beklenen yargılamalar ve partide yapılacağı söylenen temizlik gerçekleşmedi. Nisanda *Pravda* davanın yeniden incelenmesi sonucunda doktorlara yöneltilen suçlamaların asılsız çıktığını, itirafların ise işkence altında alındığının belirlendiğini bildirdi. İkisi soruşturma sırasında ölen doktorlar aklandı. 1954'te Devlet Güvenlik Bakanlığı'nın bir görevlisi ve bazı polis memurları doktorlar aleyhine düzmece kanıtlar hazırladıkları gerekçesiyle idam edildi.

Nikita S. Kruşçev XX. Parti Kongresi'nin kapalı bir oturumunda okuduğu gizli raporda (Şubat 1956), Stalin'in dava dosyalarının hazırlanması ve itirafların alınması için doğrudan emir verdiğini, tasarlanan temizliğin kurbanları arasına Politbüro üyelerini de katmayı amaçladığını ve Doktorlar Komplosu'nun yeni bir temizlik hareketinin başlama işareti olduğunu açıkladı.

doku, çokhücreli canlılarda, yapı ve işlev yönünden birbirine benzeyen hücreler ile hücreler arası maddelerden oluşan yapı. Bu tanım gereğince, tekhücreli canlılarda doku bulunmaz; hatta, algler ve süngerler gibi en basit çokhücrelilerde bile doku ya yoktur ya da çok az farklılaşmıştır. Ama evrimin bu alt basamaklarından yukarıya doğru çıktıkça, bütün çokhücrelilerde, canlının çevresiyle daha etkili ve örgütlü bir iletişim kurmasını sağlayan özelleşmiş dokular belirir.

Bitki dokusu. Bulundukları bölgeye, kendilerini oluşturan hücrelerin tipine ve etkinliklerine göre sınıflandırılan bitki dokuları başlıca iki gruba ayrılır: Sürekli bölünebilme yeteneğiyle bitkinin yaşamı boyunca yeni hücreler oluşturan sürgendoku (meristem) ve sürgendoku hücrelerinin değişmesiyle oluşan, hücre bölünmesinin çok az olduğu ya da hiç olmadığı gelişmişdoku (sürekli doku).

Birincil ve ikincil olarak adlandırılan iki çeşit sürgendoku vardır. Bütün damarlı bitkilerde kök ve sürgünlerin uç bölümlerinde bulunan birincil sürgendoku bitkinin boyuna büyümesini (uzama), bütün odunsu ve bazı otsu bitkilerde bulunan ikincil sürgendoku ise enine büyümesini (kalınlaşma) sağlar. İkincil sürgendoku, ikincil iletimdoku hücrelerini oluşturan büyütkendoku ve ikincil koruyucudokuyu (periderm) oluşturan mantar büyütkendoku (fellogen) olarak ikiye ayrılır (*bak.* büyütkendoku; sürgendoku).

Gelişmişdoku, koruyucudokuyu (örtüdoku), iletimdokuyu ve temeldokuyu kapsar. Bitkilerin dış katmanlarını oluşturan koruyucudoku, üstderi(*) ve periderm olarak ikiye ayrılır. Birincil koruyucudoku olan üstderi, gövde, kök, yaprak, çiçek, meyve ve tohum gibi bitki organlarının yüzeyini kaplayarak bitki yüzeyinden, özellikle yapraklardan aşırı su kaybını önler, böceklere ve mikroorganizmalara karşı koruyucu bir engel oluşturur. İkincil koruyucudoku olan periderm, mantar büyütkendoku ya da fellogen, mantardoku(*) ya da fellem ve fellogenin içe doğru geliştirdiği hücrelerden (felloderm) oluşur. Yaşlı bitkilerin kök ve gövdelerinde üstderinin yerini alan periderm, üstderi gibi su kaybını önler ve özellikle doku yıkımı söz konusu olduğunda böcek ve mikroorganizmaların saldırılarına karşı bitkiyi korur. Eğreltiotları, açıktohumlular ve kapalıtohumlular gibi tüm damarlı bitkilerde, su ve besinleri bitki ekseni boyunca çeşitli organlara taşıyan iyi gelişmiş bir iletimdoku sistemi vardır. İletimdoku temel olarak, suyu taşıyan odundoku(*) ya da ksilem ve besin maddelerini taşıyan soymukdoku(*) ya da floemden oluşur. Birincil odun ve soymukdoku, bitkinin köklerinden yapraklarına kadar uzanan iletim demetlerinden doğar; ikincil odun ve soymukdokuyu ise, gövde ve köklerdeki büyütkendoku halkası oluşturur (ikincil soymukdoku bu halkanın dış kenarı, ikincil odundoku ise iç kenarı boyunca oluşur). Birçok bitkinin eksenini yani ana yapısını oluşturan dokuya temeldoku denir. Başlıca temeldoku tipleri özekdoku(*), destekdoku ve içderidir. İnce çeperli canlı hücrelerden oluşan özekdoku, damarlı bitkilerde (ve büyük olasılıkla birçok ilkel bitkide), besin maddelerinin üretilmesi, depolanması, fotosentez gibi önemli yaşamsal olayların gerçekleştiği dokudur. Özellikle gövde kabuğu ve yapraklarda bulunan pekdoku(*) (kollenkima) ile pekdokudan farklı olarak cansız ve kalın çeperli hücrelerden oluşan sertdoku(*) (sklerenkima), öbür dokulara destek olan, bitkinin çeşitli organlarına yapısal dikliği ve sertliği sağlayan birer destekdokudur. İçderi ise, genellikle iletimdoku sistemini çevreleyen bir hücre katmanından oluşur.

Hayvan dokusu. Geleneksel olarak, insanın ve öbür omurgalıların dokuları, özellikle kendilerini oluşturan hücrelerin tipine dayanarak dört büyük grupta sınıflandırılmıştır: Vücudun dış yüzünü örten deri hücreleri ile organların, boşlukların ve kanalların dış yüzünü örten mukoza hücrelerinden oluşmuş epitel(*) doku ya da epitelyum; organların iç yüzünü döşeyen hücrelerden oluşmuş endotel doku ya da endotelyum; işlev gören hücrelere destekleyici ortam yaratan işlevsiz hücrelerden oluşmuş stroma dokusu ve değişik tipten hücreleri birbirine bağlamaktan başka tanımlanmış bir görevi olmayan bağdoku(*). Çok genel bir terim olan bağdoku, kirişlerdeki esnek dokular, eklemlerdeki kıkırdaklar, kemikler, hatta kan gibi aralarında ne yapısal ne işlevsel bir benzerlik olan birçok doku tipini kapsar.

Bu sınıflandırma doğru olmakla birlikte, benzer işlevleri yerine getirmek üzere bir araya toplanmış hücrelere doku dendiğine göre, en doğru yol dokuları işlevlerine göre sınıflandırmaktır. Hayvan dokuları, işlevsel olarak da gene dört grupta toplanabilir.

Birinci grupta, besinlerin ve oksijenin hücrelere taşınmasını, besinlerin sindirimini, depolanmasını ve metabolizma artıklarının atılmasını sağlayan dokular bulunur; canlının büyümesinden, kendini onarmasından sorumlu olan ve enerji gereksinimini karşılayan bu dokulardır. Omurgalılarda ağız ve yutakla başlayıp mide ve bağırsaklarla devam ederek anüste sonlanan sindirim kanalı, aralarında sinir dokusu ile kan damarları bulunan kas dokusundan oluşmuş, iç yüzü de mukus salgılayan epitel hücreleriyle döşenmiştir. Başlıca işlevleri besinleri sindirmek, besinler içindeki yararlı maddeleri emmek ve metabolizma artıklarını vücuttan dışarı atmaktır. Sindirime yardımcı olan öbür organlar, besinleri parçalamak üzere sindirim enzimleri salgılayan epitel hücrelerinden oluşmuş pankreas ile özellikle kandaki metabolizma ürünlerinin dengesini sağlamak üzere bir dizi işlev üstlenmiş olan karaciğerdir. Başka görevlerinin yanı sıra hücrelere oksijen ve besinleri taşıyıp, metabolizma artıklarını temizleyen kan da bir doku olarak kabul edilebilir. Epitel döşeli hava keseciklerinden (alveol) oluşan akciğerlerin damar yapısı çok gelişmiştir; bu sayede havanın oksijenini alır ve kirlenmiş kandaki karbon dioksiti solukla birlikte dışarı atar. Böbreklerde, çevreleri çok ince kılcal damarlarla örülü, içleri de epitel dokusuyla döşenmiş olan ve kandaki azotlu artıkları emerek vücuttan atan borucuklar bulunur.

İkinci gruptaki dokuların işlevi, fiziksel ve kimyasal süreçlerle vücudun eşgüdümünü sağlamaktır. Bunlar, sinir lifleri boyunca iletilen elektrik uyarılarıyla çalışan sinir ve duyu dokuları (fiziksel denetim) ile hormon adı verilen kimyasal maddeleri kana boşaltan iç salgı dokuları (kimyasal denetim) olmak üzere iki bölüme ayrılabilir. Düz (çizgisiz) kaslar ve salgıbezleriyle ilgili sinir etkinlikleri istemsiz, çizgili kasları (iskelet kasları) harekete geçirenler istemlidir. Duyu alıcılarından gelen uyarılar getirici sinirlerle beyin ve omurilikten oluşan merkez sinir sistemine taşınır; bu merkezden alınan yanıtlar da götürücü sinirlerle kaslara ve salgıbezlerine uyarı biçiminde iletilir. Hormonlar aracılığıyla sağlanan kimyasal denetim çok yavaş ve uzun bir süreçtir. Kan akışıyla bütün vücuda dağılan bu maddelerin bazıları pek az hücre tipini etkilerken, bazılarının işlevi özel doku ya da organlara yöneliktir. İç salgı dokuları, hormonların ilgili hücre ya da organda yarattığı etkiye bağlı olarak salgı miktarını sürekli olarak denetler.

Üçüncü grupta, vücuda destek olan ve hareketi sağlayan dokular bulunur; bu dokulardan en yaygını, organları, kemikleri ve kasları çevreleyerek, hatta içlerine kadar girerek hepsini bir arada tutan bağdokudur. Bağdoku, dağınık (amorf) bir ara madde içine gömülmüş hücreler ile kollajen, esnek ve ağsı liflerden oluşur. Kasları kemiklere bağlayan kirişler ve kemikleri bir arada tutan bağlar en güçlü bağdoku örnekleridir. Bu asıl bağdoku dışında, gene bir ara maddeyle kuşatılmış hücrelerden oluşan kıkırdak ve kemikler, işlevleri gereği daha çok destekdoku olarak bilinir. Kıkırdaklarda, hücreler arasındaki bağlayıcı madde lastik kıvamındadır; oysa, kemiklerde bu doku inorganik tuz kristallerini içerir ve oldukça serttir. Hareketten sorumlu olan kas dokusu ise kasılıp gevşeyebilen hücrelerden oluşur. İskeletin hareketini sağlayan çizgili kaslar istemli olarak denetlenirken, iç organlardan çoğunun duvarlarını oluşturan düz kaslar normalde istemli olarak denetlenemez. Kalp kası, çizgili olduğu halde istemsiz çalışan tek kas dokusudur.

Dördüncü grup, üreme organlarının (örn. erbezi ve yumurtalıklar) dokularını, kan hücrelerini yapan dokuları, ayrıca kandan türeyen ve bütün vücut dokularının hücrelerini kuşatan lenf, merkez sinir sistemindeki boşlukları dolduran beyin-omurilik sıvısı ve memelilerin salgıladığı süt gibi doku sıvılarını içeren karma bir gruptur.

doku kültürü, DOKU EKİMİ olarak da bilinir, bir bitkiden ya da hayvandan alınan doku parçalarının, yaşamlarını ve işlevlerini sürdürebilecekleri yapay bir ortama yerleştirilmesine dayanan biyolojik araştırma yöntemi. Ekilen doku tek bir hücre, bir hücre topluluğu, bir organ parçası ya da bütün bir organ olabilir. Ekilen hücreler çoğalabilir; boyutları, biçimleri ya da işlevleri değişebilir; özgün işlevlerini yürütebilir (örn. kas hücreleri kasılabilir) ve öbür hücrelerle etkileşime girebilir.

Doku kültürü, hücrenin davranışlarını inceleyip yönlendirmeye, dolayısıyla hücre içi ortamın denetlenmesine olanak verir; hücre ve organ kültürleriyle yapılan deneyler de biyolojik süreçlere ışık tutarak hastalıkların tanısına yardımcı olur. Hücrelerin bileşimleri ve biçimleri; biyokimyasal ve kalıtsal özellikleri; üreme etkinlikleri; özel işlevleri; beslenme, metabolizma, yaşlanma ve iyileşme süreçleri; fiziksel, kimyasal ve biyolojik etkenlere (örn. ilaçlar, virüsler) gösterdikleri tepki; normal hücreler ile kanser hücresi gibi anormal hücreler arasındaki farklar, doku kültürlerinden sağlanan temel bilgilerin ışığında anlaşılabilmiştir.

Bulaşıcı hastalıkların, enzim eksikliklerinin ve kromozom bozukluklarının tanımlanmasında, beyin urlarının sınıflandırılmasında, yeni ilaç ve aşıların geliştirilip denenmesinde de doku kültüründen yararlanılır. 1949'da, çocuk felcinin etkeni olan virüsün insan hücresi kültürlerinde çoğaldığının gözlenmesiyle başlayan çalışmalar, çocuk felcı, grip, kızamık ve kabakulak gibi çeşitli

virüs hastalıklarına karşı bağışıklık sağlayan aşıların geliştirilmesiyle sonuçlanmıştır.

Üstün yapılı bitki ve hayvanlardan alınan hücreleri besleyici ortamlarda yetiştirme tekniklerinin başlangıcı çok eskiye dayanmaz. İlk kez 1907'de ABD'li zoolog Ross G. Harrison, kurbağadan alınan sinir hücresinin vücut dışında, pıhtılaşmış lenf dokusu içinde çoğalabildiğini gözlemlemişti; o günden bu yana doku teknikleri büyük gelişmeler göstermiştir. Canlı hücreler, kan serumu ya da doku özütü gibi biyolojik bir ortamda, kimyasal yapısı iyice belirlenmiş yapay bir ortamda ya da bu iki ortamın karışımında gelişebilir. Böyle bir ortamda, incelenecek hücreler için gerekli olan besinler uygun oranda bulunmalı ve gereğine göre ortamın asit ya da baz olması sağlanmalıdır. Ekilen hücreler, bazen cam ya da plastik bir yüzey üstüne yerleştirilmiş tek bir katman halinde, bazen de sıvı ya da yarı katı bir ortam asıltı halinde çoğaltılır. Kültürdeki üremeyi başlatmak için, küçük bir doku örneğini ortamın içine ya da üstüne yaydıktan sonra, kültürün konulduğu şişe, tüp ya da kabı genellikle dokunun doğal ortamına yakın sıcaklıkta bir süre bekletmek gerekir. Bu arada, mikroorganizmaların dokuya bulaşmasını önlemek için steril koşulların sürdürülmesine özen göstermelidir.

Ekilen canlı hücreler doğrudan mikroskopla incelenebileceği gibi, mikroskoptan çekilen fotoğraf ve filmlerle de gözlenebilir. Ayrıca, ışık ya da elektron mikroskopuyla daha ayrıntılı biçimde inceleyebilmek için hücrelerden ince kesitler alınabilir; bu amaçla hücreler öldürülebilir, boyanabilir, hatta özel yöntemlerle hücrelerin büyüme ve çoğalma hızı ölçülebilir. Ekilmiş hücreler, çok düşük sıcaklıklarda ve uygun koşullarda yıllarca canlılıklarını yitirmeksizin yeniden üremek üzere saklanabilir.

Bir doku kültüründeki hücrelere, deney amacıyla çok çeşitli işlemler uygulanabilir. Örneğin kültür ortamına virüsler, ilaçlar, hormonlar, vitaminler, hastalık etkeni olan mikroorganizmalar ya da kansere yol açtığı düşünülen kimyasal maddeler katılabilir; hücreler ısı ve ışımaya tutulabilir ya da hayvanlara şırınga edilebilir; zamana yayılmış çekimlerin art arda eklenmesine dayanan sinema teknikleriyle deney süreçleri saptanabilir. Hücrenin bileşenlerine radyoaktif maddeler verilerek, hücre bölünmesi ve büyüme sırasında ortaya çıkan değişikliklerin şeması çıkarılabilir. Bazı kültürler tek bir hücreden çoğalır ve klon adı verilen, biyolojik olarak özdeş hücre toplulukları oluşturur.

Bugüne değin omurgalı ve omurgasız hayvanlarla bitkilerin dokularından alınan birçok hücre tipi laboratuvar koşullarında ekilerek çoğaltılmıştır. Bu kültürlerin bir bölümünde normal ve kanserli dokulardaki büyüme ve gelişme süreçleri incelenmiş, olağan bir yaşlanma sürecinden geçen normal hücrelerin 50-100 kuşak sonra hızla bölünebilme yeteneğini büyük ölçüde yitirdiği saptanmıştır; oysa birçok kanser hücresi bu yeteneğini hiç eksilmeden sürdürebilir. Canlıya zarar verebilecek değişikliklerin doğasını açıklayabilmek için, hayvan ve bitki urlarından alınan kültürler üzerinde geniş araştırmalar yapılmaktadır. Bazı virüslerin doku kültüründe üretilebilmesi, yalnızca bulaşıcı virüs hastalıklarına karşı aşıların değil, interferon gibi virüs çoğalmasını durdurucu maddelerin de elde edilmesini sağlamıştır. Hücre ya da organ kültürlerinden bugün hormon üretimine de başlanmıştır. Doku ve organ nakli için alıcı ve verici adayı olan kişilerden alınan akyuvar kültürleriyle, bu iki kişinin doku ya da organlarının uyuşup uyuşmadığı saptanabilmektedir. Gebe bir kadından alınan hücrelerin kültürü de, dölütte Down sendromu (mongolizm) gibi bir kromozom bozukluğunun bulunup bulunmadığını gösterebilir.

Hücre genetiğindeki gelişmeler, kromozom bozukluklarında ve kalıtsal hastalıklarda tanı koymayı büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Hücre kültürü teknikleri, değişik türlerin kromozomlarını taşıyan melez hücrelerin üretilmesini sağlamış, böylece her kromozomun işlevi tanımlanabilmiştir. Doku kültürleriyle yapılan son çalışmalarla bazı kalıtsal hastalıkların genetik nedenleri açıklığa kavuşturulmuş ve gen yıkımına yol açabilecek çevresel etkenleri saptamak üzere yeni yöntemler geliştirilmiştir. Bazı kanserlere özgü genlerin ve kromozom bozukluklarının saptanmasıyla bu kanserlerin oluşum süreçleri açıklanabilmiştir. Gene hücre kültürleri üzerindeki araştırmalar, memeli hücrelerinde, hücreye biçimini veren ve bir dizi biyokimyasal etkinliği düzenleyen bir "hücre iskeleti"nin varlığını göstermiştir.

Doku kültürü çalışmalarındaki çağdaş gelişmeler, tıpta insan denekler kullanmanın yarattığı ahlaki sorunları da ortadan kaldırabilecektir. Nitekim, sayıları giderek artan yeni ilaçları ve zararlı çevresel etkenleri hayvanlar üzerinde denemek yeterli olmazken, insanların hücre kültürlerinde yapılan denemeler araştırmacılara büyük bir destek sağlamıştır.

Son yıllarda, dünyadaki besin kıtlığına çözüm getirmek üzere hücre genetiği yöntemleri özellikle bitki hücrelerine uygulanmakta ve yeni genler ekleyerek besin değeri daha yüksek tahıl çeşitleri üretmenin yolları araştırılmaktadır.

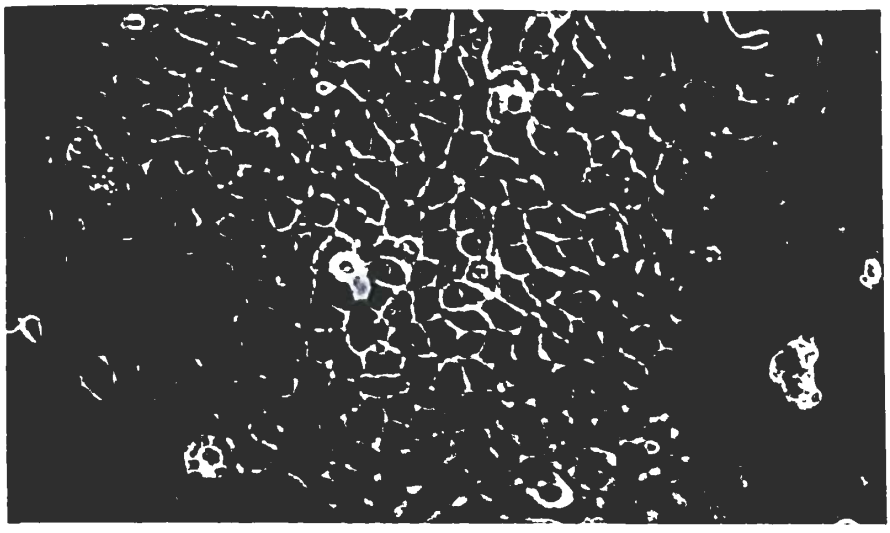

Tek bir katman halinde ekilmiş insan hücrelerinin mikroskopla alınmış fotoğrafı

doku nakli *bak.* organ ve doku nakli

doku oluşumu, HİSTOGENEZ olarak da bilinir, bir embriyonun ilk doku taslakları olan ektoderm, endoderm ve mezodermdeki hücrelerin farklılaşarak, oluşturacakları dokuların özelliklerini kazanmalarını (biçimlenmelerini) sağlayan düzenli ve bütünleşmiş süreçler dizisi. Bir dokuyu oluşturan hücreler, bu dokudan oluşacak organ yeterince gelişmedikçe son biçimini almaz; ama doku oluşumunun habercisi olan biyokimyasal tepkimeler çok daha erken başlar.

Doku oluşumu hem hücre, hem doku düzeyinde gerçekleşebilir. Örneğin mezoderm hücrelerinin zamanla kas hücrelerine dönüşmesi, hücre düzeyinde bir doku oluşumudur. Bununla birlikte, genellikle hücreler tek başına doku oluşumu geçirmez; daha çok büyük bir hücre yığınının içindeyken farklılaşarak doku düzeyinde örgütlenir. Örneğin, pankreasta binlerce hücre bir araya gelerek insülin üreten Langerhans adacıklarını oluşturur. Farklılaşmamış bir hücre topluluğunun bir organa dönüşmesine organ oluşumu(*) denir.

doku ölümü, NEKROZ olarak da bilinir, bitki ya da hayvan dokusunun, dış etkenler nedeniyle bölgesel olarak canlılığını yitirmesi. Doku ölümünün nedenleri kesik, yanık ve ezikler gibi fiziksel ya da hastalık yapıcı etkenler gibi biyolojik olabilir. Lezyon denen ölü doku bölgesi, çoğu kez hastalık ya da yaralanmalarda tanıya yardımcı bir belirtidir. Doku ölümü, bir dokunun örselenmesiyle açığa çıkan hücre içi enzimlerin etkisinden ileri gelir ve örselenmiş hücrelerin yıkımıyla sonuçlanır.

dokubilim *bak.* histoloji

Dokuçayev, Vasili Vasilyeviç (d. 1 Mart 1846, Milyukovo - ö. 8 Kasım 1903, Petersburg, Rus Çarlığı), ilk toprak bilimcilerinden olan Rus jeomorfolog.

1872'de Petersburg Üniversitesi'nde jeoloji bölümü yöneticisi olan Dokuçayev 1879'da jeoloji fakültesine girdi ve Kuvaterner (Dördüncü) Dönem (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) jeolojisini bir üniversitede ders olarak okutan ilk kişi oldu. 1892-95 arasında Novo-Aleksandr Tarım ve Ormancılık Enstitüsü'nü yeniden düzenledi ve yönetti. Bu dönemde okula toprak bilimi ve bitki fizyolojisi bölümlerini kazandırdı. Rusya'nın her yanında toprakla ilgili araştırmalar düzenledi ve ılıman bölgelerde bulunan, karbonat ve humus bakımından zengin siyah toprağı tanımlamak amacıyla çernozem (kara toprak) terimini kullandı. Dokuçayev toprağın, iklim, ana kayaç ve organizmaların birbirleriyle karşılıklı etkileşimi sonucunda oluştuğunu düşünüyordu. 1898'de hazırladığı Rus topraklarının sınıflandırılmasına ilişkin çalışmasında benzer kayaç yataklarının iklime bağlı olarak farklı topraklara dönüştüğünü gösterdi. Dokuçayev'in, ana kayaç, iklim ve organizmalar arasındaki karşılıklı etkileşime verdiği önem, karasal çevrebilimde biyom kuramının geliştirilmesini olanaklı kılmıştır.

dokumacıkuşu, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Ploceidae* familyasından, yuva yapım tekniğiyle dikkati çeken ispinoza benzer Eskidünya kuşlarının ortak adı. Bu kuşlar genellikle sıcak ve kurak ülkeleri

yeğler, toplu halde yaşar ve böceklerle beslenir. Üreme mevsiminde birden fazla dişiyle çiftleşen erkek genellikle altın sarısı tüylerle bezenir ve oldukça uzun kese biçiminde birkaç yuva örer; alttan girilen bu yuvalarda bazen borumsu bir giriş bölümü bulunur. Erkek, dişileri kendine çekmek için yuvalardan birine tepesi üstü asılarak öter ve kanat çırpar. *Passerinae* altfamilyasının *Ploceus* cinsini oluşturan 57 tür, tüylerinin rengine ve desenine göre peçeli dokumacı, sarı dokumacı gibi adlarla tanınır.

Afrika'da yaşayan *P. cucullatus*'un (eskiden *Textor cucullatus*) yuvası karmaşık bir yumak biçimindedir. Gene bol bulunan türlerden *P. philippinus*, Pakistan'dan Sumatra'ya kadar yayılmıştır. Aynı altfamilyadan, Afrika'da yaşayan *Philetairus socius* türü, ağaçların üstünde çok gözlü yuvalar kurar; çatısının genişliği 7,5 m'yi, yüksekliği 1,5 m'yi bulan ve bazen 300 gözden oluşan bu yuvalarda büyük bir koloni yaşar. Gene *Passerinae* altfamilyasından bazı türler (*Euplectes* cinsi) piskoposkuşu(*) adıyla bilinir. *Bubalornithinae* altfamilyasından *Bubalornis albirostris* ve *Dinemellia dinemelli* türleri de Afrika'da yaşayan iki dokumacıkuşudur.

dokumacılık, TEKSTİL olarak da bilinir, çeşitli iplik ya da lif türlerinin belirli desenlerde birleştirilmesi yoluyla, kumaş ya da bez elde edilmesine yönelik işlemlerin tümü. Ayrı ayrı atkı ve çözgü ipliklerinin birbirinin arasından iç içe geçirilmesi işlemine dokuma, sürekli tek bir lifin ya da lifler kümesinin, ilmeklenerek birleştirilmesi işlemine ise örme(*) denir. Buna karşılık dokunmuş ya da örülmüş bütün ürünler dokuma olarak adlandırılır.

TARİHİ. Dokumacılığın geçmişi, tarihöncesi çağlara dayanır. İlk dokuma türleri, kamış, saz ya da benzeri esnek malzemelerden örülen sepetler ve tek bir lifin kendi üstüne ilmeklenmesiyle elde edilen ağlardı. İÖ 6000'lerde Anadolu kültürlerinin geliştirdiği ilk dokuma örnekleri de, bu topluluklarda dokumacılığın, sepet örücülüğüyle yakından bağıntılı olduğunu göstermektedir. Dokuma işlemi, iplik eğirmenin bulunmasından önce ve sepet örgüsüne dayalı olarak uygulanmaya başladı. Eski Mısır'da dokuma malzemesi olarak pamuk, ipek, yün ve keten lifleri kullanılıyordu. İÖ 3000'lerde Hindistan'da pamuk liflerinden yararlanılıyor, aynı dönemde Çin'de ise ipek üretiliyordu.

İpliklerin ve kumaşların boyanması ve basma teknikleri de eski dönemlere dayanır. İÖ 2. yüzyılda Roma'da boyanmış kumaş örnekleri, Tang hanedanı döneminde (İS 618-907) Çin'de bağlamalı boyama(*) yöntemiyle bezenmiş ipekliler ve İÖ 4. yüzyılda Hindistan'da dokunmuş basma(*) türleri bulunmuştur. Mısır'da ele geçen İS 4. yüzyıla ait yün ve keten duvar halıları(*) da o dönemlerde dokuma araçlarının oldukça geliştiğini göstermektedir. En eski İran dokumaları arasında da son derece görkemli halılara ve duvar halılarına rastlanmaktadır.

Ortaçağın başlarında bazı Türk boyları, halı(*), keçe(*), kumaş, havlu ve kilim(*) yapımında ustalaşmışlardı. 16. ve 18. yüzyıllar arasında Hint-Türk İmparatorluğu'nda ve belki de daha önceleri Bengal'deki Dakka'da baskılı ya da boyanmış güzel muslinler üretildi. 1130'larda Yunanistan'dan ve Anadolu'dan Palermo'ya giden dokuma ustaları altın işli ipek kumaşlar ürettiler. 15. yüzyılın sonlarında İtalya'da yün dokuma sanayisinde 30 bin, ipek sanayisinde ise 16 bin işçi çalışıyordu.

Fransa'da ipekli dokumacılık 1480'de başladı; 1520'de Kral I. François, İtalyan ve Flaman dokumacıları Fontainebleau'ya çağırarak burada duvar halısı dokuma atölyeleri kurdurdu. Bir süre sonra, başta Lyon olmak üzere Fransa'nın birçok kenti Avrupa ipekli dokuma üretiminin merkezi durumuna geldi. 17. yüzyılda ise Rouen, kentin ünlü çömleklerinin motiflerinden esinlenmiş dokumalarıyla tanındı. Fransız dokumacılığı üslup ve teknik açısından XVI. Louis'nin hükümdarlığı (1774-93) döneminde büyük bir atılım yaptı. Fransız Devrimi bu gelişimi 1790'larda bir süre kesintiye uğrattıysa da, dokuma sanayisi 18. yüzyılın başlarından başlayarak tüm ülkede yeniden canlandı. Bu dönemde Flandre ve Artois, çok kaliteli dokumalarıyla ün kazandı.

İngiliz dokumacılığı 13. ve 14. yüzyılda temel olarak keten ve yün kumaşların üretimine yönelikti. 1564'te Kraliçe I. Elizabeth, Flaman ve Felemenk dokumacıları Norwich'e çağırarak, damasko(*) ve ipekli dokuma atölyelerinin kurulmasına öncülük etti. 1685'teki Nantes Fermanı nedeniyle ülkelerinden kaçmak zorunda kalan Fransız Protestanlarının İngiltere'ye sığınarak Norwich, Braintree ve Londra'ya yerleşmeleri İngiliz dokumacılığına yeni bir hız kazandırdı. Bu mültecilerden 3.500'ünün yerleştiği Spitalfields, ipekli damaskoları ve brokarlarıyla(*) ünlendi.

Dokuma tekniklerinin hızla gelişmesine karşın dokuma sanayisi 18. yüzyıla değin küçük aile işletmelerine dayalı olmaktan kurtulamamıştı. Aslında, ortak işletmelerin kurulmasının sağlayacağı yararlar daha öncelerden anlaşılmıştı. Buna yönelik olarak, örneğin 1568'de Zürich'te, 1717'de İngiltere'deki Derby'de çeşitli işçi aileleri birleşerek ortak atölyeler kurdular. Ama dokuma sanayisinin fabrika düzeninde örgütlenmesi, Sanayi Devrimi'yle birlikte 1760-1815 arasında gerçekleşti.

1733'te John Kay, dokuma işlemini hızlandıran uçan mekiği geliştirdi. Bu gelişme, üretim hızı artan tezgâhlara gerekli olan ipliği sağlayabilmek için, iplik eğirme işleminin hızlandırılmasına yönelik yeni makinelerin geliştirilmesine yol açtı. 1769'da Sir Richard Arkwright'ın, 1779'da da Samuel Crompton'ın yaptığı iplik eğirme makineleri, bu kez yün tarama ve taraklama işlemlerinin mekanikleştirilmesine yönelik etkide bulundu. 19. yüzyılın başlarında ilk mekanik dokuma tezgâhları geliştirildi. Su gücünün yerini buhar gücünün almasıyla, motorla çalışan makinelerin hızı arttı ve başta İngiltere olmak üzere, Avrupa ve ABD'de bütünüyle fabrika sistemine geçildi.

Modern dokuma sanayisi, konfeksiyon sanayisiyle yakından bağıntılı olmakla birlikte, sanayide kullanılan bez ve öteki dokuma türlerinin üretimi de önem kazanmaktadır. Günümüzde, doğal ya da yapay elyaftan elde edilen ipliklerle gerçekleştirilen ürünler, yapılarına göre sınıflandırılır.

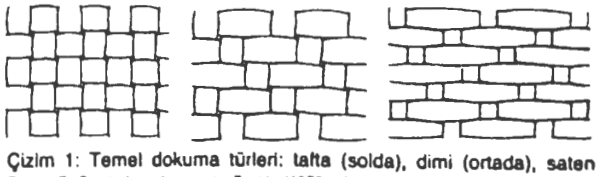

Çizim 1: Temel dokuma türleri: tafta (solda), dimi (ortada), saten (sağda)
Evelyn E. Stout, *Introduction to Textile* (1970), John Wiley & Sons, Inc.

Dokuma ve örme yöntemiyle elde edilen başlıca ürünler, kumaşlar, danteller, ağlar ve çeşitli örgülerdir. Elyaf yığınından hazırlanan ürünler ise bağlanmış ya da tığla gerçekleştirilmiş örgüler ve yün keçesidir. Geleneksel dokuma ve örme yöntemleri, dokumacılık alanındaki başlıca üretim teknikleridir; bununla birlikte yeni yapım teknikleri de geliştirilmekte ve bunlar, dokuma sanayisi girdileriyle maliyetlerinin artış karşısında yaygınlaşarak geleneksel yöntemlerin yerini almaktadır.

Dokumalarda aranan başlıca özellikler esneklik ve dayanıklılıktır; sanayi bezlerinin ayrıca genişlik, birim alana düşen ağırlık, iplik yapısı, dayanıklılık ve uzama, asıtlık ya da alkalilik derecesi, kalınlık ve gözeneklilik açılarından belli özellikleri olması gerekir. Konfeksiyon kumaşlarında desen ve renk özellikleri önde gelir, fiziksel özellikler ise ikinci derecede önemlidir.

Dokuma sanayisinde, araştırma ve geliştirme çalışmalarının yapıldığı başlıca alanlardan biri de kalite kontrolüdür. Liflerin, ipliklerin ve kumaşların kalitesi günümüzde oldukça gelişkin makinelerle ve yöntemlerle denetlenmektedir; öte yandan birçok sanayileşmiş ülkede, ürünlerin kalitesine ilişkin yanlış ve abartmalı tanıtım yapılmasını önleyen yasalar çıkarılmıştır.

DOKUMA ÜRETİMİ İplik hazırlama. Dokuma üretiminin başlıca hammaddesi doğal kaynaklardan elde edilen (hayvan yünü, pamuk, vb) ya da kimyasal yoldan hazırlanan liflerdir. Bunlarda aranan başlıca özellikler, dayanıklılık, uzunluk, esneklik, nem soğurabilirlik, ısıya ve ışığa karşı dayanıklılık ve kolayca yıkanabilmedir.

Doğal lifler iplik haline getirilmeden önce çeşitli temizleme işlemlerinden geçirilerek, içlerindeki katışkı maddeleri ve istenmeyen bileşenler (örn. yün yağı) ayrılır. Ardından da karıştırılarak uzunlukları, çapları, yoğunlukları ve nem oranları aynı olan lifler durumunda hazırlanır. Bundan sonra taraklanarak düğümleri açılır, paralel duruma getirilir, kısa olanları ayıklanır ve böylece bükülmemiş fitiller elde edilir. Eğirme(*) işleminde ise lifler çekilip bükülerek sürekli iplik haline getirilir (*bak.* bükme; çekme). Böylece hazırlanan iplikler birkaç yöntemle sınıflandırılır. Bu yöntemlerden biri, ipliklerin içlerindeki lif sayısına göre tek katlı iplikler, katlı iplikler ve kordonlar biçiminde gruplandırır. Liflerin birlikte bükülmesiyle elde edilen ipler, ince şeritler ya da kalın sentetik sicimler tek katlı iplik türleridir. Katlı iplikler iki ya da daha çok sayıdaki ipliğin bükülmesiyle, kordonlar ise birden çok katlı ipliğin bükülmesiyle elde edilir. İpliğin nerede kullanılacağına ya da boyu ile ağırlığı arasındaki ilişkiye dayalı başka sınıflandırma yöntemleri de vardır.

Dokuma türleri. Dokuma işlemi temel olarak çözgü ve atkı ipliklerinin çoğunlukla dik açı yapacak biçimde birbirlerinin arasından geçirilerek bağlanması yoluyla gerçekleştirilir. Uzunlamasına ipliklere çözgü, enlemesine ipliklere ise atkı denir. Temel dokuma türleri, dimi (çapraz), saten ve tafta (düz) dokumadır (*çiz.* 1). Battaniye, kadife gibi havlı kumaşlar, karmaşık desenli jakar kumaşlar, işlemeli dokumalar, damaskolar ve tüller ise, daha karmaşık dokuma tezgâhlarında dokunur.

İpliklerin birbirlerinin arasından geçirilme biçimi, dokumanın türünü belirler. Dokumanın sıkılığı ise, ipliğin kalınlığı ile santimetre kareye düşen atkı ve çözgü ipliklerinin sayısına bağlıdır. Dokumalar ayrıca,

çözgü ipliklerinin atkı ipliklerine oranına göre sınıflandırılır. Değişik ipliklerin kullanılmasıyla özel görünümlü dokumalar elde edilebilir.

Tafta dokumada(*) atkı iplikleri, her sırada değişimli olarak, çözgü ipliklerinin altından ve üstünden geçirilir. İnce ve sık dokunmuş pamuklu bezler, muslin ve krep, tafta dokuma yöntemiyle dokunan kumaş türleridir. Fay ve bengalin gibi yollu ya da fitilli dokumalar, daha ağır çözgü ya da atkı ipliklerin kullanılmasıyla elde edilir. Abaların dokunmasında bir ya da daha çok atkı ipliği, iki ya da daha çok çözgü ipliğinin üstünden ve altından değişimli olarak geçirilir.

Dimi dokuma(*) yönteminde iplikler, çapraz oluklar ya da çizgiler oluşturacak biçimde birleştirilir. Yollar, kumaşın sağ üst köşesinden sol alt köşesine doğru ya da bunun tersi yönde olabilir. Balıksırtı dokumalardaysa her iki yönde de atılmıştır. Kot, gabardin ve flanel başlıca dimi dokuma türleridir.

Saten dokumada(*), kumaşın yüzünde daha çok çözgü ipliği bulunur ve böylece parlak ve düzgün bir yüzey elde edilir. Yüzeydeki belirgin çözgü ipliklerine "yüzme" denir. Atlas dokumada ise yüzmeler atkı iplikleriyle oluşturulur. Saten, krep satenleri ve çeşitli atlas dokumalar, saten dokuma yöntemiyle elde edilir.

Kadife dokuma yöntemiyle kabarık ve yoğun yüzeyler oluşturulur. Bu yöntemde tellerin üzerinden ek çözgü iplikleri atılarak dokumanın üzerinde halkalar oluşturulur; ardından teller çekilerek alınır ve halkalar makaslanarak havlı yüzey elde edilir. Kimi zaman da bu halkalar sık dokunur ve kesilmeden bırakılır, böylece fitil oluşturulur. Havlı yüzey elde etmenin bir başka yolu da, yüzeylerin daha çok sayıda atkı ipliğiyle oluşturulması ve daha sonra bunların makaslanmasıdır. Kadife, peluş, havlu kumaş ve sentetik kürkler, kadife dokuma yöntemiyle elde edilir. Özel dokuma tezgâhlarında gerçekleştirilen jakar dokuma yöntemiyle, büyük ve karmaşık desenli brokar, damasko ve brokatel kumaşlar üretilir. İşlemeli kumaşların dokunmasında da, özel tezgâhlardan yararlanılır. Bu dokumalarda (örn. pike), küçük geometrik desenler sık aralıklarla tekrarlanır.

Tül dokuma yöntemiyle çoğunlukla hafif ve delikli, dantel görünümünü veren dokumalar elde edilir. Bu yöntemde, bitişik çözgü iplikleri birbirine sarılarak bükülür ve ardından atkı iplikleri bu bükülmüş çözgülerin arasından geçirilir. Markizet, perdelik kumaş ve cibinlik dokumaları bu yöntemle üretilir.

Dokuma işlemi. Bütün kumaş dokuma yöntemlerinde, atkı ipliği çözgülerin arasından atılmadan önce, kumaşın bittiği yerden başlayarak çözgü iplikleri iki tülbent halinde ayrılır. Bu işleme ağızlık açma, tülbentlerin arasındaki boşluğa da ağızlık denir (*çiz.* 2A). Bundan sonra atkı ipliğinin bağlı olduğu mekik, ağızlığın arasından atılarak çözgülerin arasına bir atkı bırakılır (*çiz.* 2B). Ardından tarak ağızlığın dibine doğru hareketlenerek atkı ipliğini bir önceki atkıdan belirli bir uzaklığa yerleşecek biçimde sıkıştırır (*çiz.* 2C). Sıkıştırma işlemi yeni ağızlığın açılması sırasında gerçekleştirilmekle birlikte, ağızlık tam olarak açılmadan tamamlanır.

Yeni ağızlığın açılması sırasında hangi çözgü ipliklerinin kaldırılacağı, dokunmakta olan kumaşın desenine bağlıdır. Ama bir önce kaldırılan çözgü tülbentindeki iplikler, bir sonraki ağızlık açma işlemi sırasında sabit bırakılır. Böylece atkıların iki çözgü katmanı arasına iyice sıkışması sağlanır. Ağızlık açma, atkı atma ve sıkıştırma işlemleriyle dokumanın bir çevrimi tamamlanmış olur ve bu çevrimler birbirini izleyerek

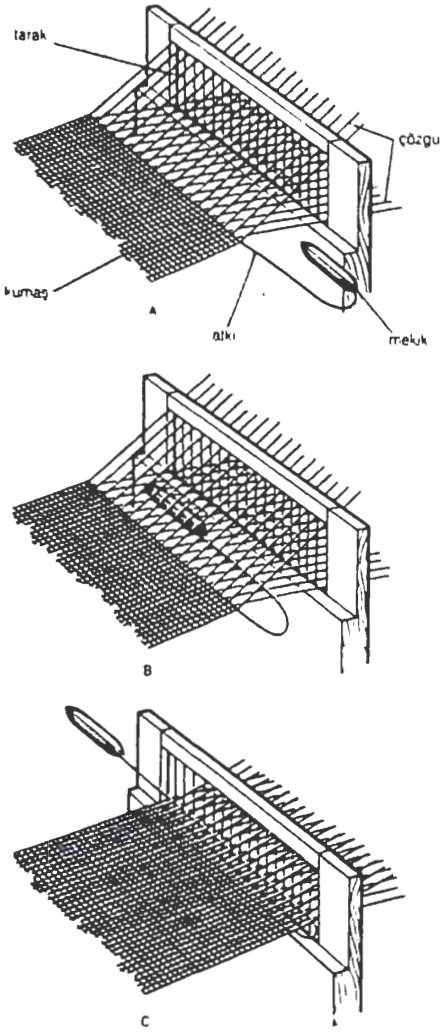

Çizim 2: Dokuma işleminin üç temel hareketi: (A) ağızlık açma, (B) atkı atma, (C) sıkıştırma

işlem sürdürülür. Mekik kumaşın eni boyunca sırayla önce bir uçtan, sonra öteki uçtan atıldığından ve çözgüler sırayla bir kaldırılıp bir sabit tutulduğundan, dokuma işlemi temel olarak bir hasır örgü biçiminde sürer. Bu yöntem daha çok tafta dokumaya özgüdür. Daha karmaşık dokuma yöntemleri olan dimi ve saten dokumada, tezgâhların çerçeve ve eksantrik sayıları artırılır; ayrıca bu donanımlar dokumanın türüne göre biçimlendirilir ve yerleştirilir.

Dokuma işlemi bittikten sonra kumaş bir dizi kimyasal ve mekanik bitirme(*) işleminden geçirilir. Önce dokumanın kusurlu yerleri onarılır ve üzerindeki yabancı maddeler ayıklanır, doğal rengi ağartılarak açılır ve nemi giderilir. Ardından görünümünü ve yumuşaklığını iyileştirmek için havlandırma, makaslama, ütüleme, fırçalama ve parlatma işlemleri uygulanır. Dokumanın yıkandığında çekmesini engelleyen, varsa plilerinin sabit kalmasını sağlayan, kimilerine buruşmaz özellik kazandıran, suya, güveye ve başka zararlı maddelere karşı dayanıklılığını artıran çeşitli bitirme işlemleri de uygulanabilir. Dokuma işleminin son aşaması ise boyamadır (*bak.* boyarmadde). Bazı dokumalar ise basma işleminden de geçirilir.

Dokuma tezgâhı. İÖ 6000'lerde geliştirilen ilk dokuma tezgâhları, yere çakılı iki çatal sopanın üstüne yerleştirilen yatay bir sopadan oluşuyordu. Bu tür dikey tezgâhlarda, çözgü ipliklerine elle tek tek hareket veriliyor ve atkı ipliği çözgülerin arasından yumak biçiminde geçiriliyordu. Yatay türden ilk tezgâhlar ise, uçlarından birbirine bağlanmış ağaç parçalarından oluşan basit çerçeveler biçimindeydi. Bu çerçevelerin karşılıklı iki kenarı arasına gerilen çözgüler arasından atkı ipliği, dikey tezgâhlardaki gibi elle ve yumak biçiminde geçiriliyordu. Daha sonraları atkı yumakları yerini tahtadan yapılmış mekiklere bıraktı.

Dokuma işleminin temel ilkeleri aynı kalmakla birlikte, dokuma tezgâhları ilk ve ortaçağlar boyunca Asya'da ve Avrupa'da bir dizi değişikliğe uğradı. En önemli gelişmelerden birisi, çözgü ipliklerinin bir bölümünden oluşan gücü tülbentini yükseltmeye yarayan hareketli gücü çubuklarının kullanılmaya başlaması oldu. Daha sonraki tezgâhlarda gücü çubuklarının yerini kordonlar, teller ya da çelik şeritler aldı. Doğu'dan Avrupa'ya getirilen ilk tezgâhlarda gücü çubukları ayakla yönetilen ayaklıklara bağlanmıştı. Böylece gücü çubukları çözgü ipliklerini aralayabiliyordu. Gücülü tezgâhlarda düz ve basit desenli kumaşlar dokunabiliyordu, ama daha karmaşık desenli kumaşların dokunabilmesi için daha gelişkin tezgâhlara gereksinim vardı.

Asya'da ipek dokumak için geliştirilen çekmeli tezgâh (Çin tezgâhı), motifin durumuna göre belirli çözgü ipliklerinin aralanmasını sağlayarak daha karışık desenlerin dokunmasını olanaklı duruma getirdi. Çekmeli tezgâhlarda çözgülerin bir bölümünü dokuyucu, ayaklıkların yardımıyla açıyordu; motifin durumuna göre gruplanmış bir bölüm çözgü ipliği ise kayıt tellerine bağlanmıştı ve tezgâhın üstünde oturan ikinci bir işçi bu kayıt tellerini çekerek çözgüleri ayırıyordu. 17. yüzyılda İtalya ve Fransa'da geliştirilen yeni tekniklerle bu çekme işlemi mekanikleştirildi ve çekme işçisinin tezgâhın yanına inerek kayıt tellerini daha yakından denetlemesi sağlandı.

1725'te Fransız dokumacı Basile Bouchon, çekmeli tezgâha, desenin biçimine göre üzerine delikler açılmış bir kâğıt ile bu kâğıdın sarıldığı bir silindirden oluşan mekanik ayırma kutusunu ekledi. Gücü tellerini taşıyan iğneler bu deliklerin karşısına geldiğinde sabit kalıyor, ötekiler ise kayarak düşüyordu. Böylece seçilen gücü telleri de bir ayaklıkla aşağı çekiliyordu. Ama çözgü ipliklerini mekanik olarak ayıran bu yöntemde de gene bir yardımcı işçinin bulunması, üstelik karmaşık desenler için çok uzun bir kart zincirinin kullanılması gerekiyordu.

1733'te İngiliz mucit John Kay geliştirdiği "uçan mekikle" dokuma tezgâhının otomatikleştirilmesi doğrultusunda önemli bir adım attı. O döneme değin enli kumaşların dokunmasında mekik atışı, karşılıklı iki işçinin kol gücüyle yapılıyordu. Kay'in geliştirdiği düzenekte ise mekik, tezgâhın her iki yanında gücü çubuklarına yerleştirilen kamçı kollarıyla mekanik olarak atılmaya başladı. Dokuyucu, kamçı koluna bağlı ipi mekiğin gitmesi gereken yönde hızla çektiğinde, kamçı kolu bir kasnak hareketiyle mekiği ağızlığın içinden geçecek biçimde bir baştan öteki başa fırlatıyordu.

1745'te Jacques de Vaucanson, Bouchon'un sistemindeki ayırma kutusunu tezgâhın üstüne çıkartarak, gücü tellerini gücü çubuğuna asan çengeller üzerinde doğrudan etkili olmasını sağladı. Bu sistemde çengeller iğnelerin içinden geçirilerek bir metal çubuk yardımıyla yukarı kaldırılıyordu. Böylece iğneler, bir yardımcı gerektirmeksizin delikli kartlar aracılığıyla seçilebiliyordu. Ama desen kartının sarıldığı silindir sistemi gene çok karmaşıktı ve bu tasarım

sanayide hiç uygulanamadıysa da, Jacquard tezgâhının gelişimine öncülük etti.

Fransız mucit Joseph-Mari Jacquard 1805'te geliştirdiği tezgâhta delikli kart düzeneğini basitleştirdi ve gücü tellerinin, gücü kolundan kurtarılması işlemini otomatikleştirdi. Jacquard tezgâhında(*), gücü tellerini gücü çubuğuna asan çengellere yatay olarak yerleştirilen iğnelerden bazıları karttaki deliklerin tam karşısına düşüyordu. Bu çengeller gücüyle birlikte gücü tellerini kaldırıyor, böylece gücü telinin ortasındaki gücü gözünden geçen çözgü iplikleri ayrılmış oluyordu. Delik olmayan yerlerde ise, iğneler bir yay düzeneğiyle geri itiliyor, çengeller gücüden kurtuluyor ve böylece desene uygun olmayan çözgü iplikleri aralanmayıp sabit kalıyordu. Her kart bir mekik atışına karşılık geliyordu ve birçok kartın kullanılmasıyla karmaşık desenler dokunabiliyordu.

1785'te İngiliz din adamı Edmund Cartwright, buhar makinesini dokuma tezgâhlarına uygulayarak ilk dokuma makinesinin patentini aldı. Enli kumaş dokumak amacıyla geliştirilen bu tezgâh iki kişiyle çalıştırılıyordu, ama son derece düzensiz işliyor ve ancak kaba kumaşları dokuyabiliyordu. Cartwright'ın 1786'da geliştirdiği ikinci makine ise daha gelişkindi ve hızla yaygınlaştı. 1813'te İskoçyalı mucit William Horrocks, kumaş levendini geliştirdi ve tezgâhın çoğu parçasını metalden dökerek boyutlarını küçülttü. ABD'li Francis Cabot Lowell ise, tezgâhın çalışma hızını artırmaya yönelik deneyler yaptı. ABD'li sanayici Erastus Brigham Bigelow da tarağın sabit bir hızda çalışmasını ve böylece atkının düzenli aralıklarla sıkıştırılmasını sağladı, ayrıca sürtünmeli bir fren düzeneği oluşturdu.

Modern tezgâhlar, düz kumaş üreten düz tezgâhlar ve boru biçiminde kumaş üreten yuvarlak tezgâhlar olmak üzere başlıca iki sınıfa ayrılır (*çiz.* 3). Ama tezgâhların büyük çoğunluğu düz tipte olduğundan, bu sıfat, ancak yuvarlak tezgâhlarla bir ayrım yapmanın zorunlu olduğu durumlarda kullanılır. Düz tezgâhlar, mekikli ve mekiksiz olmak üzere iki gruba ayrılır. Mekikli tezgâhlar da, mekiği elle ya da otomatik olarak değiştirilen tipte olabilir. İkinci tipten olanlara çoğunlukla otomatik tezgâh denir, ama bu tezgâhlarda mekik değiştirme işleminin dışındaki tüm işlemler, mekiği elle değiştirilen (otomatik olmayan) tezgahlardakinin aynısıdır ve hepsi de günümüzde elektrik motorlarıyla çalışır. Her iki tipteki tezgâhta da aslında dokuma işlemi tümüyle otomatiktir ve aynı biçimde gerçekleştirilir.

Boşalan mekiklerin elle değiştirildiği dokuma tezgâhları yalnızca, masura değiştirmeli dokuma tezgâhlarının teknik açıdan uygun ya da ekonomik olmadığı bazı durumlarda kullanılır.

Modern dokuma tezgâhlarının en önemli sınıfını oluşturan otomatik mekik değiştirmeli düz tezgâhlarda yaklaşık her türden kumaş dokunabilmektedir. Bu tezgâhların hemen hepsinde mekik, boşalan masuranın yerine dolusunun otomatik olarak yerleştirilmesi işlemiyle birlikte değiştirilir. 19. yüzyılın sonlarından başlayarak yalnızca mekiğin otomatik olarak değiştirildiği tezgâh türleri geliştirilmiştir. Ama bu tezgâhlar, otomatik masura değiştirmeli tezgâhların, bu işlemi de içerecek bir düzeye getirilmesiyle giderek kullanılmaz olmuş ve yerini tümüyle masura değiştirmeli tezgâhlara bırakmıştır. Bu otomatik tezgâhlarda, masura kutusunun içinde yedek mekik masuraları bulunur. Mekik, masura kutusunda hareketsiz durumdayken ve gücü kolu en ileri konumundayken, bir atkı yoklayıcı mekiğin içine girer ve atkı ipliğinin bitmeye yakın olup olmadığını algılar. Atkı yoklayıcı donanımlar mekanik ya da elektrikli olabilir. Mekanik olanları, atkı ipliğinin bitmesiyle ortaya çıkan sürtünme farklılığını, elektrikli olanlar ise elektriksel direnç farklılığını algılayarak harekete geçer. Ayrıca, nazik atkı ipliklerinin kullanıldığı durumlarda, mekiğin boşalıp boşalmadığını ışığı yansıtma şiddetinden algılayan optik düzenekler de vardır. Yoklayıcılar masuranın bitmekte olduğunu algıladıklarında, masura değiştirme düzeneklerine mekanik sinyaller ya da elektrik sinyalleri yollarlar. Böylece, mekiğin atkı ve çözgü yolunun sonunda masura kutusuna girip hareketsiz kaldığı kısa zaman diliminde, değiştirme düzeneği boşalan masurayı bir darbeyle mekiğin içinden dışarı fırlatır ve yerine yenisini yerleştirir. Bu arada tezgâhın çalışma hızında herhangi bir değişiklik olmaz. Mekik değiştirmeli tezgâhlarda ise, değişim için tezgâhın bir süre durması gerekir.

Başlıca mekiksiz dokuma tezgâhı türleri tığlı ve akışkan püskürtmeli tezgâhlardır. Tığlı tezgâhlarda atkı ipliği, çözgü tülbentlerinin arasından tek ya da çift yanlı bir tığın yardımıyla geçirilir. Tığlar bükülmez ya da esnek olabilir. Esnek tığlar ağızlığın arasından atılırken diktir, ama çekilirken, yerden kazanmak amacıyla, bir tekerin üzerine sarılır. Tığlı tezgâhlar mekiklilere oranla daha basit ve çok amaçlı olmakla birlikte, atkı ipliği bırakma hızları dakikada 365 m'nin üstüne çıkartılamamıştır. Daha sınırlı alanlarda kullanılan püskürtmeli tezgahlarda atkı ipliği, çözgü tülbentlerinin arasından hava ya da su püskürtmesi etkisiyle atılır. Bu tezgâhlarda atkı ipliğinin kopup kopmadığının denetlenmesine yönelik işlemler en aza indirilmiş ve tezgâhların gürültüsü azaltılmıştır.

TÜRKLERDE DOKUMACILIK Türklerde dokumacılık hayvancılığa bağlı olarak gelişmiş en eski el sanatlarından biridir. Türk dokumacılığına ilişkin bilgiler Uygurlarla başlar. Orta Asya Türk dokumacılığında Çin ve Hint etkileri de söz konusudur. Bu dönemden kalma eski sözcükler arasında bez sözcüğünün eski söyleniş biçimi olan "böz" (ya da "boz") ile kumaş sözcüğünün eşanlamlısı "et" (ya da "edh") göze çarpar.

Göçebe Türkler, evleri konumundaki çadırları, yük taşımak için kullandıkları çuvalları, giyim kuşam için gerekli olan kumaşları ve bezleri, günlük yaşamda önemli bir yeri olan halı, kilim türünden yaygıları el tezgâhlarında dokurlardı. Türklerin Orta Asya'da yaşadığı bölgelerde yapılan arkeolojik kazılarda çeşitli ipekli ve yünlü kumaşlarla yün aplike edilmiş keçe parçaları bulunmuştur. İpekli kumaşların Çin işi olduğu, yünlü kumaşlarla keçelerin Türklerden kaldığı sanılır. Bunların yanında, kurganlarda bulunan eyer takımlarındaki kolon, kuşak ve kordon türünden dokumalar da Türklerde çarpana(*) türü dokumacılığın bilindiğini göstermektedir.

11. yüzyılda Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türkler, burada köklü bir dokumacılık geleneği ve tekniğiyle karşılaştılar. Anadolu'nun yeryüzünde en eski dokuma örneklerinin bulunduğu yer olduğu yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır. 1962'de Çatalhöyük'te yapılan kazılarda bulunan kumaş parçaları, İÖ 6000'lere değin tarihlenebilmektedir. Daha sonraki çağlarda Hatti, Hitit, Frig, Lidya, Pers, Roma ve Bizans dönemlerinde Anadolu dokumacılığı büyük bir gelişme gösterdi. Türklerin Orta Asya, Maveraünnehir, Harezm ve İran'dan taşıdıkları dokumacılık gelenek ve teknikleri, Anadolu'daki birikimle birleşerek yeni bir yapıya ve canlılığa kavuştu. Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemlerinde Denizli, Adana, Sivas, Karaman, Alaşehir, Erzurum ve Erzincan bellibaşlı dokumacılık merkezleri durumuna geldi, buralarda dokunan pamuklu ve yünlü dokumalar ün kazandı. I. Osman'a (Gazi) Anadolu Selçuklu sultanı III. Alaeddin Keykubad'ın gönderdiği armağanlar arasında yer alan "diba-yı Rumî" (Anadolu dibası), İran ve Uzakdoğu kökenli bu kumaşın artık Anadolu'da da üretildiğini göstermektedir. 1331'de İbn Battuta, Denizli'de gördüğü altın tellerle işlenmiş pamuklu dokumalardan övgüyle söz eder. Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemlerinde dokunmuş kumaşlara ilişkin bazı tarihsel kaynaklardaki bilgilerden "çatma", "kamlo", "kalice", "kemha", "vale" gibi kumaş adları çıkarılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da egemenlik kurmasıyla birlikte dokumacılık daha da gelişti. Artan nüfusun, sarayın ve büyüyen ordunun gereksinimlerini karşılamak üzere büyük bir üretim artışı olurken, çeşitlilik çoğaldı, nitelik yükseldi. 16. yüzyıl sonlarına değin süren bu dönemde Osmanlı dokumacılığının en üstün örnekleri üretildi. Öteki meslekler gibi dokumacılık da lonca

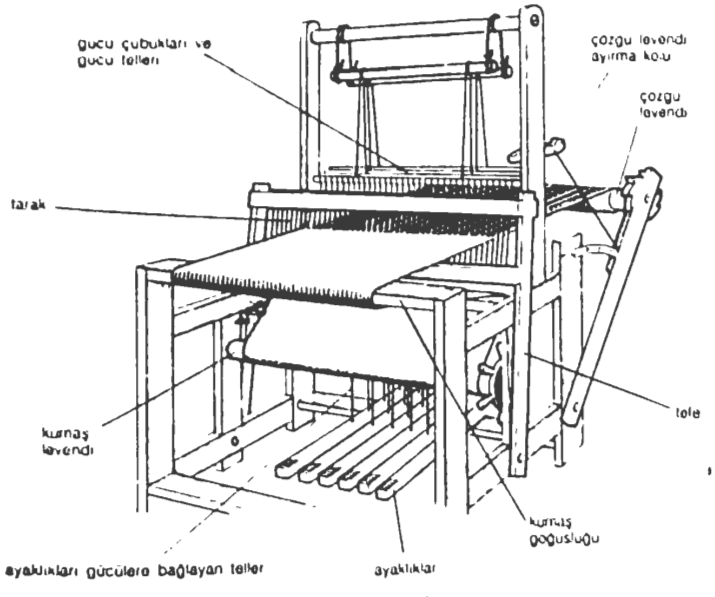

Çizim 3: Dokuma tezgâhının başlıca bölümleri
E. M. Pritchard. *A Short Dictionary of Weaving*. The Philosophical Library Inc

biçiminde örgütlenerek sıkı bir denetim altında tutuldu. Hammadde sağlanmasından dokumada kullanılacak malzemenin miktarına, dokumanın kalitesine, üretilen kumaşların dağıtım ve satışına kadar uzanan bu denetim uzun yıllar dengeli ve kaliteli kumaş üretiminin önemli etkenlerinden biri oldu. Bu dönemde Bursa, başta ipekli ve pamuklu olmak üzere kemhay, kuntu, diba, kadife gibi değerli kumaşların üretildiği dünyaca ünlü bir dokuma merkeziydi. Çuha dokumacılığında Antakya ünlüydü. Başkent olduktan sonra İstanbul, her konuda olduğu gibi dokumacılıkta da önem kazandı, pamuklu, yünlü ve ipekli dokumacılığı hızla gelişti. Üsküdar'ın ünlü giysilik ve döşemelik ipekli çatmaları, daha çok saray ve çevresi için üretilen gümüşlü, altınlı ve sırmalı kumaşlar, her türlü kadife çeşitleri, aba ve sof türünden kumaşlarla türlü amaçlar için kullanılan bezler dikkati çekiyordu. Kadife dokumacılığında Bursa'nın yanı sıra Üsküdar, Bilecik, Aydos, Göynük ve Karaman da önemliydi. Kemha denen ağır ipekli giysilik kumaşlar da Bursa, İstanbul, Edirne ve Amasya'da dokunuyordu. Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikten sonra Şam, Musul ve Halep'te de dokumacılık gelişme gösterdi. Şam'da damasko (dımışkı ya da Şam kumaşı), Şam bağdadisi, kemha, Şam toplusu, elvani, gülgün çitari; Musul'da muslin; Halep'te ise değişik kumaş çeşitleri yanında astarlık sağlam kumaşlar üretiliyordu. Erzurum ve bazı Doğu Anadolu illerinde yünlü kumaş dokumacılığı yaygınlık kazandı. Edirne'nin önemli bir ticaret merkezi oluşu, dokumacılıkta da önem kazanmasına yol açtı. Burada pamuk, yün ve ipek dokumacılığı yapıldığı gibi, yün ve pamuk ipliği üretimi ile ipboyacılığı da ileri bir düzeydeydi. Bu yörede yapılan her türlü boya ve boyacılık işleri içeride ve dışarıda "Edirnekâri" diye tanındı. Ankara'da sof, İskenderiye ve Kıbrıs'ta pamuklu, Diyarbakır ve Malatya'da renkli bez, Mardin, Musul ve Bağdat'ta çeşitli pamuklular, Tire, Bursa ve Konya'da beledi dokuması(*); Kastamonu, Taşköprü ve Ortabatı Karadeniz'in öteki yerleşim merkezleri ile Mardin, Musul ve Bağdat'ta keten ve kendir, Selçuklularda ve Beyliklerden sonra da önemli bir dokumacılık merkezi olarak işlevini sürdüren Denizli'de pamuklu kumaşlar dokunuyordu. İç ve dış piyasa için büyük çapta üretim yapan kent, kasaba ve köylerde ayrıca ailelerin kendi gereksinimleri için çalışan küçük tezgâhlar da vardı. Anadolu'nun hemen her yerinde halı, kilim, cicim(*) ve çulçuval dokunması da yaygın bir biçimde sürdürülüyordu. Bu dönemde Kütahya, Uşak, Demirci, Gördes ve Kula'da halı ve kilim dokunuyordu.

16. yüzyılın ortalarında her alanda olduğu gibi dokumacılıkta da dışarıdan gelen mallarla rekabet başladı. Kapitülasyonlar nedeniyle dış ülkelerden düşük vergilerle gelip ucuza satılan kumaşlar yavaş yavaş yerli kumaşların yerini alıyordu. Avrupa'da makine üretimine geçilmesi sonucunda artan üretim ve malın ucuza mal edilmesi karşısında Osmanlı dokumacılığı duraklamaya, 18. yüzyıldan sonra ise büyük bir hızla gerilemeye başladı. Bellibaşlı dokumacılık merkezlerindeki tezgâh sayıları giderek azaldı, buna bağlı olarak da üretim düştü

1838'de İngiltere'yle imzalanan Baltalimanı Antlaşması(*) Osmanlı dokumacılığının sonunu getirdi. Bu dönemde yok olan Osmanlı özel sektörünün yeri devlet fabrikalarıyla doldurulmaya çalışıldı. İzmit fabrikasında çuha, askeri elbiseler, İstanbul feshane fabrikasında çuha, bez battaniye, Bakırköy fabrikasında fanila kumaşlar, Zeytinburnu fabrikasında pamuklular, emprimeler, Hereke fabrikasında kadife ve saten kumaşlar üretiliyordu.

1915'te dokuma ürünlerinde, yerli üretimin tüketim içindeki payı yün ipliğinde yüzde 82,5, yünlü dokumda yüzde 41,3, pamuk ipliğinde yüzde 20,6 ve pamuklu dokumada yüzde 9,5'ti. Bir dönemin en iyi kumaşlarını üreten Osmanlı Devleti 1918'e gelindiğinde gereksiniminin yüzde 90,5'ini ithal etmek zorunda kalıyordu. 1915'te devletin 22 sanayi işyerinin 18'i (yüzde 81,8), 28 anonim şirketin 10'u (yüzde 35,7), 214 özel sektör işletmesinin 45'i (yüzde 20,7), yani toplam 264 sanayi işletmesinin 73'ü (yüzde 27,7) bu alanda yer alıyordu.

Buna bağlı olarak 1913'te sanayide yaratılan üretim değerinin yüzde 14'ünü dokuma ürünleri oluşturuyor ve 1922'de ülkede çeşitli sanayi dallarındaki 32.721 işletmeden 20.057'si (yüzde 61,3) dokumacılık alanında çalışıyordu. Dokumacılıkta çalışan 35.316 işçi, toplam işçi sayısının yüzde 46,83'üydü.

1923'te ayakta kalabilen sekiz dokuma fabrikasındaki toplam 808 tezgâhtan 378'i çalışır durumdaydı. Bu fabrikaların beşi yabancıların elindeydi ve fabrikaların toplam 762 dokuma tezgâhı, 82.044 iği vardı. 1929'da Gümrük Tarife Kanunu çıkarılarak yabancı mallara yüksek oranda gümrük uygulanmasıyla yerli sanayi bir anlamda kesin bir korumaya alındı. Alınan bu ve benzeri önlemlere bağlı olarak, Sanayi ve Maadin Bankası tarafından kurulan Kayseri ve Bünyan iplik fabrikaları, yerli dokuma sanayisinin Cumhuriyet dönemindeki ilk işletmeleri oldu. 1930'da 32 bin ton pamuk üretildi, bunun 5.230 tonu yerli sanayi tarafından işlendi ve yıllık 16 milyon m kapasitesi olan fabrikalarda 9,5 milyon m bez üretildi. 1933'te Sümerbank kuruldu ve 1939'a değin Ereğli, Kayseri, Adana, Malatya, Bakırköy'de bez fabrikalarıyla Nazilli'de basma fabrikası işletmeye açıldı. 1943'te Sümerbank'ın iplik kapasitesi 88.084 iğ, iplik üretimi 9.279 ton, pamuk tüketimi 11.500 ton, dokuma kapasitesi 2.526 tezgâh, dokuma üretimi 48. 969.798 m'ye ulaştı.

1963'te uygulamaya konan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilk yılında Türkiye'nin iplik kapasitesi 841.870 iğe, dokuma kapasitesi 19.313 tezgâha, dokuma üretimi 543 milyon m'ye (Sümerbank 160 milyon m) ulaştı. 1965'te kamu sektöründe işletmeye açılan Eskişehir Basma Fabrikası, Maraş İplik ve Dokuma Fabrikası ve ardından Adıyaman, Karaman ve Nevşehir fabrikalarının çalışmaya başlamasıyla, Türkiye'nin iplik kapasitesi 938.718 iğ, dokuma kapasitesi 18.123 tezgaha yükseldi.

1972'ye gelindiğinde toplam iğ sayısı 1.450.000'e çıktı ve aynı yıl 207 bin ton iplik, 29.250'ye yükselen dokuma tezgâhları sayesinde de 945 milyon m bez üretildi.

1923-62 döneminde dokuma sanayisinin büyük bir gelişme göstermesine karşın üretim, tüketimi karşılayacak düzeye ulaşamadığı için hâlâ ithalat yapılmak zorundaydı.

1980'lere gelindiğinde, toplam iğ sayısı yaklaşık 3,7 milyona, toplam dokuma tezgâhı sayısı da 48.513'e ulaşmıştır. 1989'da ise toplam pamuklu dokuma üretimi 550 bin m, toplam yünlü dokuma üretimi de 20 bin m olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde pamuklu dokuma sanayisinin başlıca amacı ihracata yönelik üretim olmuştur. Yünlü dokuma sanayisinde ise bunun tam tersi bir gelişme görülmüş ve yurtiçi talebi karşılamaya yönelik üretim yapılmıştır. Türkiye, yün üretimi fazla olan ülkelerden biri olmasına karşın, yurtiçinde üretilen yün yalnızca kaba kumaşlar, battaniyeler ve halılar için kullanılabilmektedir. Türkiye'de kullanılan bütün ince yapağı ve merinos yapağısı ithal edilmektedir. Yünlü dokuma altsektöründe ise Ortadoğu'ya yönelik sınırlı bir akrilik ve battaniye ihracatının dışında üretim bütünüyle yurtiçi talebi karşılamaya dönüktür. Türkiye'nin önemli miktarda kaba ştrayharn kumaş ve battaniye üreten, organize olmamış bir yünlü dokuma sanayisi de vardır.

1990'da dokuma ipliği, kumaş ve biçimlendirilmiş dokuma ürünlerinden 1,4 milyar doların üzerinde döviz kazancı elde edilmiştir. Öte yandan dokumadan yapılmış hazır giyim eşyaları Türk dokumacılık sektörü içinde önemli bir yer tutar; 1990'da bu alandaki döviz kazancı 3,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

dokunaç, bazı hayvanlarda, başın ya da gövdenin çeşitli bölümlerinden çıkan, özel likle duyu organı, ayrıca besin yakalama işlevini üstlenen esnek uzantı. Dokunaçlar denizsolucanlarında ve bazı karındanayaklılarda (deniz ya da kara salyangozları) duyu organı; denizanaları, ktenoforlar (taraklılar), bazı yarımkordalılar (*Pogonophora, Pterobranchia*), yosunhayvanları ve bazı kafadanayaklılarda (mürekkepbalığı, kalamar) beslenmeye yardımcı olan ağız kolu ya da yakalama koludur.

dokunma duyusu, hayvanların, katı cisimlerden gelen mekanik uyarıları doğrudan dokunma yoluyla algılaması. Tekhücrelilerden insana kadar bütün hayvanlar âleminde bulunan dokunma duyusu, mekanik alıcılara uygulanan basıncın algılanmasıdır. Aslında vücudun bütün yüzeyi, kalın ve sert bir kabukla örtülü olan bölümleri dışında, dokunma alıcılarıyla donatılmıştır; derialtına dağılmış serbest sinir uçlarından ya da dokunma noktalarından oluşan bu alıcılar, çoğu kez dokunma tüyleri gibi özel yapılara dönüşmüştür.

Zengin bir sinir ağıyla donatılmış olan ve hayvana, sertçe bir cisme değmekte olduğunu anında haber veren dokunma tüyleri bazı selentereler, halkalı solucanlar, böcekler, öbür eklembacaklılar, kuşlar ve memeliler gibi birçok hayvanda bulunur. Bu tüyler, yüzde ve vücudun bazı bölgelerinde özel biçimler alarak uyarılara daha duyarlı hale gelmiştir (örn. balıklardaki ve bazı hayvanlardaki bıyıklar).

Derialtına dağılmış serbest sinir uçlarından ya da karmaşık hücrelerden oluşan ikinci tip alıcılar da hemen bütün hayvanlarda bulunur. Bu alıcılar bazen derinin belirli bölgelerinde yoğunlaşır, bazen de vücudun bir bölümü bu tip uyarılara çok daha duyarlı olan bir dokunma organına dönüşür; örneğin karındanayaklıların çoğundaki dokunaçlar, bazı kuşların gagası, domuzların burnu, insanın elleri birer dokunma organıdır. *Ayrıca bak.* duyu; mekanik alıcılar.

dokunulmazlar, HARICAN (Sanskrit dilinde "Tanrı Hari Vişnu'nun çocukları", kısaca "Tanrı'nın çocukları") olarak da bilinir, geleneksel Hint toplumunda aşağı kastlardaki çok sayıda Hinduyu ve kast sistemi dışındaki herkesi içine alan geniş kesim. 1949'da Hindistan'da, 1953'te de Pakistan'da yürürlüğe giren anayasalar, bu terimin kullanımını ve "dokunulmazlar"ın toplumsal haklardan yoksun bırakılmasını yasaklamıştır. Günümüzde bu kesime "parya"(*) denmektedir. "Dokunulmazlar"a *Harican* adını, çağdaş Hindistan'ın önderi Mohandas Gandhi vermiş ve bu kesimin kurtuluşu için yıllarca büyük çaba harcamıştır.

"Dokunulmazlar" arasında sayılan toplumsal gruplar, meslekleri ve yaşam biçimleri dolayısıyla "murdar" etkinliklerde bulunan kesimlerdi. Bu etkinliklerin en önemlileri şunlardı: 1) Geçimini sağlamak için

can almak (örn. balık tutmak); 2) sığır öldürmek ya da ölü sığırın etinden ya da derisinden yararlanmak; 3) dışkı, idrar, ter, tükürük vb vücut salgılarına dokunmayı gerektiren işlerde (örn. çöpçülük ve çamaşırcılık) çalışmak; 4) sığır eti ya da evcil domuz ve kümes hayvanı eti yemek. (Hindistan'ın ilkel kabilelerinin çoğu bu kategorideydi.)

Tutucu Hinduların Hindistan'daki dağ kabilelerini de "dokunulmazlar" arasında saymasının nedeni, bu kabilelerin ilkel ya da putperest olmaları değil, hem sığır eti, hem de köylerde süprüntü ve pislikleri yiyen domuz ve kümes hayvanlarını yemeleriydi. Ama Hint toplumuyla kaynaşmamış dağ kabileleri "dokunulmazlık" konumunu hiçbir zaman benimsemedi; ayrıca bu kabileler, toplumsal konumlarının salt davranışsal bir temelde belirlendiğini de pek kavramış değillerdi.

Bağımsız Hindistan ve Pakistan'da yeni anayasaların benimsenmesine değin "dokunulmazlar"ın pek çok toplumsal hakkı kısıtlanmıştı. Bu kısıtlamalar Hindistan'ın kuzeyinden güneyine doğru ilerledikçe daha da sertleşiyordu. Bazı durumlarda "dokunulmazlar" kent ya da köy sınırlarının dışında küçük yerleşimlerde ayrı yaşamak zorundaydı. Çoğu tapınağa ve okula girmeleri, ayrıca üst kastların su aldığı kuyulara yaklaşmaları yasaktı. "Dokunulmazlar"a dokunmanın insanı murdar ettiğine inanan üst kast üyeleri bu durumda temizlenebilmek için pek çok ayinden geçmek zorundaydı. Hindistan'ın güneyinde, bazı "dokunulmaz" gruplarını görmek bile murdar sayılır, bu grupların ancak geceleri dışarı çıkmasına izin verilirdi. Kısıtlamalardan bir ölçüde kurtulmak isteyen "dokunulmazlar"ın çoğu Hıristiyan, Müslüman ya da Budacı olmayı yeğliyordu.

Günümüzde Hindistan anayasası, yasal olarak daha önce "dokunulmazlar" olarak adlandırılan geniş kesim içinde, 1970'lerde nüfusu 80 milyonu bulan bir grup kast ile toplam 38 milyon kişiyi içine alan çok sayıda kabilenin özel konumunu resmen tanımıştır. Anayasa, "dokunulmazlık" uygulamasını yasaklamanın yanı sıra, bu gruplara bazı eğitsel ve mesleki ayrıcalıklar da tanımakta, parlamentoda özel temsil hakkı sağlamaktadır. 1955'te yürürlüğe giren bir yasa, *Harican* olduğu için herhangi bir kişinin dinsel, mesleki ya da toplumsal haklardan yoksun bırakılmasını suç saymaktadır. Ama bütün bu önlemlere karşın temiz ve murdar kastlar arasındaki geleneksel ayrım Hint toplumunun bazı kesimlerinde varlığını sürdürmekte ve "dokunulmazlar"ın tam kurtuluşunu geciktirmektedir.

dokunulmazlık, MASUNİYET olarak da bilinir, hukukta, sorumluluktan bağışık tutulma. İngiltere ve ABD'de yasama meclisi üyeleri hakkında meclis görüşmeleri sırasında yaptıkları konuşmalardan dolayı hiçbir yasal kovuşturma yapılamaz. Ceza hukuku kapsamına giren suçlarda da tutuklanma konusunda dokunulmazlıkları vardır; ama işledikleri bir suçla ilgili olarak haklarında dava açılır. Fransız hukuk sisteminde yasama meclisi üyeleri görev dönemi içinde meclisin onayı olmaksızın tutuklanamazlar. Bu uygulama Almanya, Belçika, İsviçre, İtalya, İspanya, Japonya ve daha birçok ülkede de benimsenmiştir.

Uluslararası antlaşmalar uyarınca, diplomatik temsilciler ceza ve hukuk davalarında yerel yargı yetkisinin dışında kalır. Bu dokunulmazlık diplomatik temsilcinin makam yerini ve konutunu da kapsar.

Ayrıca kamu savcıları bir suçla ilgisi olmasından kuşkulanılan kişilere, öteki sanıklara karşı tanıklık yapmak koşuluyla davanın dışında tutulma biçiminde bir dokunulmazlık tanıyabilir. ABD hukuk sisteminde ceza dokunulmazlığı iki türe ayrılır. Hak kazandırıcı dokunulmazlık, sanığın katıldığı suçla ilgili hiçbir konuda kovuşturmaya uğramamasını sağlar. Yararlandırıcı dokunulmazlık ise sanığa yalnızca tanık olarak verdiği ifadelerin, dokunulmazlık hakkını almasından önce savcılıkça bilinmeyen bir suçla ilgili olarak, kendisinin ve suç ortaklarının aleyhine kullanılmayacağı güvencesini içerir.

Türk hukukunda dokunulmazlık, ilişkin olduğu kamu görevleri ve mesleklere göre farklı biçimlerde düzenlenmiştir. Askerlik dokunulmazlığı, belli asker kişilerin belli suçları işlemeleri durumunda askerlik hizmetinin yargılama engeli sayılmasıdır. Yasama dokunulmazlığı, milletvekillerinin meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, başkanlık divanının önerisi üzerine meclisçe başka bir karar alınmadıkça, bunları meclis dışında yinelemekten ve açığa vurmaktan sorumlu tutulmamasıdır. Bu, salt dokunulmazlıktır. Geçici dokunulmazlık ise seçimden önce ya da sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekilinin tutulamaması, sorguya çekilememesi, tutuklanamaması ve yargılanamamasıdır. Bu yasama dokunulmazlığı ilgilinin yasama meclisi üyeliği süresiyle sınırlıdır; üyelik süresince zamanaşımı işlemez. Meclis bir milletvekilinin geçici yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verebilir. Bakanlık dokunulmazlığı yasama dokunulmazlığıyla aynı niteliktedir. Tek farkı bakanın yasama meclisi üyesi olması koşuluna bağlı tutulmamış olmasıdır. Memur dokunulmazlığı, bazı memurlar hakkında yiyicilik, rüşvet, zimmet ve ihtilas gibi görev suçlarından dolayı kovuşturma yapılmasının belli makamların izin ya da uygun görme kararına bağlı tutulmuş olmasıdır. Yargıçlık ve savcılık dokunulmazlığı bu kişiler hakkındaki ceza kovuşturmasının, avukatlık ve noterlik dokunulmazlığı ise bu kişilerin görev suçlarından dolayı yapılacak ceza kovuşturmasının adalet bakanlığının iznine bağlı olmasıdır. Diplomatik dokunulmazlık(*), Türkiye'deki yabancı misyon mensupları hakkında işledikleri suçlardan dolayı Türk yargılama makamlarının ceza kovuşturması yapamamasıdır.

Dokuz Eylül Üniversitesi, 20 Temmuz 1982'de İzmir'de kurulan yükseköğretim kurumu. Aynı tarihte yürürlüğe giren Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Ege Üniversitesi yeniden düzenlenirken, İzmir Tıp, Hukuk, Güzel Sanatlar, İnşaat, Makina, Yer Bilimleri, İşletme ve İktisat fakülteleri aynı adla ya da birleştirilerek Dokuz Eylül Üniversitesi'ne bağlandı. 28 Mart 1983'te çıkarılan 2809 sayılı yasayla örgütlenmesi tamamlanan Dokuz Eylül Üniversitesi bugün Fen-Edebiyat, Buca Eğitim, Tıp, Hukuk, Güzel Sanatlar, İktisadi ve İdari Bilimler, Denizli Mühendislik, Mühendislik-Mimarlık, İlahiyat fakülteleri, İzmir, Denizli ve Demirci Eğitim yüksekokulları, Adalet Yüksekokulu, İzmir Devlet Konservatuvarı, İzmir ve Denizli Meslek yüksekokulları, Muğla İşletmecilik, Manisa Maliye-Muhasebe, Aydın Turizm İşletmecilik ve Otelcilik yüksekokulları, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri, Sağlık Bilimleri, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi enstitülerinden oluşmaktadır. *Ayrıca bak.* üniversite.

Dokuz Oğuzlar, daha çok 7. ve 8. yüzyıllarda varlığından söz edilen, dokuz boyun birleşmesinden oluşmuş Oğuz topluluğu. Orhun Yazıtları'nda "Tokuz Oguz", Arap kaynaklarında ise "Toguz Guzz" biçiminde geçer. Dokuz Oğuzlarla ilgili bilgilerin Orta Asya, Arap ve Çin kaynaklarında değişik ve hatta çelişkili biçimde yer alması, sonradan yapılan yorumlarda farklılıklara yol açmıştır. Oğuz boyları, Doğu Göktürk Kağanlığı'nın yeniden canlandığı 7. yüzyılın ikinci yarısında Tula Irmağı kıyılarında yaşıyordu. Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarından anlaşıldığına göre, Göktürk tehlikesine karşı Tabgaçlar (Kuzey Wei hanedanı) ve Kitaylarla (Hıtanlar) işbirliği içine giren Dokuz Oğuzlar, İlteriş Kağan (hd 682-692) ve oğlu Bilge Kağan zamanında (716-734) Göktürkler karşısında birçok kez yenilgiye uğradılar. Göktürk egemenliği altında yaşadıkları dönemde sık sık ayaklandılar, ayrıca Çinliler ve başka kavimlerle yapılan bazı savaşlarda da onların yanında yer aldılar. Göktürk Devleti'nin çökuşunden (8. yy ortaları) sonra egemenliği altına girdikleri Uygurlara da birçok kez başkaldırdılar. 10. yüzyılda Karahanlı Devleti'ni kuran Yağmaların Dokuz Oğuzlara bağlı boylardan biri olduğu kabul edilmektedir. *Ayrıca bak.* Oğuzlar.

Dokuz Subay Olayı, 1957-58'de bir grup subayın hükümete komplo hazırlamak suçundan tutuklanarak yargılanmaları.

Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesinden sonra ordu içinde gizli bir örgüt kuran bir grup subay 1950'lerin ikinci yarısında örgütü genişletmeye başladı. Örgütün İstanbul grubunda yer alan Yarbay Faruk Güventürk ile Binbaşı Ata Tan ve Yüzbaşı Hasan Sabuncu, Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu'nun da örgüte girmesi için girişimde bulundular. Ama Kuşçu, DP iktidarına karşı darbe düzenlemek amacıyla ordu içinde gizli bir örgüt kurulduğunu *İstanbul Ekspres* gazetesi sahibi ve milletvekili Mithat Perin ve İstanbul eski merkez komutanı emekli Tümgeneral Kâzım Demirkan aracılığıyla hükümete ihbar etti. Bunun üzerine sorguya çekilen Kuşçu'nun elinde somut bir delil olmadığı anlaşılınca Demirkan'ın önerisiyle Kuşçu'nun daha önce ilişki kurduğu Albay İlhami Barut ile gizli bir görüşme yapmasına ve bu sırada konuşulanların saptanmasına karar verildi. Kuşçu 24 Aralık 1957'de planlandığı gibi Barut ile buluşarak görüştü. Ama görüşme sırasında Kuşçu'nun sorularından kuşkulanan Barut, ihbarı doğrulayacak hiçbir açıklama yapmadı. Milli Savunma Bakanlığı Adalet İşleri başkanı Hâkim Tümgeneral Arif Onat, yeni bir delil sunamayan Kuşçu ile yeniden görüştü. Kuşçu ile adlarını verdiği Albay İlhami Barut, Yüzbaşı Kâzım Özfırat, Yarbay Faruk Güventürk, Binbaşı Asım Ural, Albay Naci Aşkun, Binbaşı Ata Tan, Yüzbaşı Hasan Sabuncu ve emekli subay Cemal Yıldırım 26 Aralık'ta tutuklandı. Aralarında örgütle ilişkisi bulunmayanların da yer aldığı bu dokuz subay soruşturma sırasında kendilerine yöneltilen bütün suçlamaları reddettiler. 66. Tümen komutanı Tümgeneral Cemal Tural başkanlığında 26 Mayıs 1958'de başlayan yargılamalar altı ay sürdü. Mahkeme sonunda sekiz subayın beraatine, Kuşçu'nun ise orduyu isyana teşvik suçundan iki yıl hapsine karar verdi. Sekiz subay yeniden orduya döndü.

Dokuz Subay Olayı, yaklaşık üç yıldır İstanbul'da etkinlik gösteren ordu içindeki gizli örgütün kısa dönemde zayıflamasıyla son buldu. Örgüt üyesi pek çok subay, olaydan sonra aralarındaki ilişkiyi kesmek zorunda kaldı.

dokuz taş, dokuz yassı taş ya da kiremit parçası ve ele sığacak büyüklükte bir topla

oynanan çocuk oyunu ile sert bir yüzey üzerinde özel bir çizgi düzenine göre dokuz küçük taşla oynanan oyuna verilen ortak ad.

Genellikle erkek çocukların oynadığı toplu dokuz taş oyununda bir ebe ile birden çok oyuncu bulunur. İki ya da daha çok oyuncudan kurulu takımlarla da oynanabilir. Ebenin ya da ebelik yapacak takımın belirlenmesinden sonra, taşlar büyükten küçüğe doğru üst üste dizilir. Dizilen taşların çevresine kale adı verilen, çapı 1 m'ye yakın bir daire çizilir. Taşlardan dokuz adım öteye düz bir çizgi çekilir. Ebe dışındakiler bu çizginin hemen gerisinden ellerindeki topu dizili taşlara atarlar. Taşlar devrildiğinde ebe topu yakalamak için koşar. Bu arada oyuncular ebe gelmeden taşları başta olduğu gibi üst üste dizmeye çalışırlar. Ebe topu alıp kaleye geldiğinde, kaçışan öteki oyuncuların oldukları yerde durmalarını sağlamak için bir söz söyler. Yörelere göre değişen bu sözcük İstanbul'da "tombik", Orta Anadolu'da ise "dur" ya da "istop" biçimindedir. Ebe, topu oldukları yerde duran çocuklara atar. Vurabilirse, vurulan çocuk ebe olur; vuramazsa oyun kaldığı yerden sürer. Ebe yeniden topu yakalamak için koşunca oyuncular da taşları dizmeye devam eder. Ebe gelmeden taşların dizilmesi biterse, bu kez onlar "tombik", "dur" ya da "istop" diye bağırır. Bu durumda ebe değişmez.

Oyun iki takım halinde oynandığında, ebe attığı top oyunculara değmese de kaleyi terk etmez; topu takım arkadaşları alıp kendisine atar. Ebenin attığı topun değdiği karşı takım oyuncusu oyun dışına çıkar. Bütün oyuncular, taşları dizemeden oyun dışı kalırlarsa ebelik karşı takıma geçer. Taşları dizmeyi başaran taraf bir sayı alır ve belli bir sayıya ulaştığında oyunu kazanmış olur.

Çocuklar kadar büyüklerin de oynadığı çizgili dokuz taş oyunu, kenarlarının orta noktaları birer çizgiyle birleştirilmiş, iç içe üç kare üstünde iki oyuncuyla oynanır. Oyuncular ellerindeki dokuz taşı sırayla

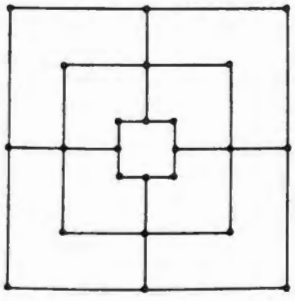

Dokuztaş tahtası

karelerin köşe ve orta noktalarına yerleştirir. Bu işlemin tamamlanmasından sonra oyun, taşların aynı çizgi üzerinde ve taş atlamaksızın bir noktadan ötekine taşınmasıyla sürdürülür. Üç taşı aynı çizgi üzerindeki üç noktaya yerleştiren oyuncu, rakibinin istediği taşını oyun dışı bırakma hakkını kazanır. Rakibinin taşlarını tümüyle oyun dışı bırakan ve bu yolla belli bir sayıya ulaşan oyuncu, oyunu kazanır. Batı'da da bilinen dokuz taş oyununun çizgi düzenine Mısır tapınaklarında, Eski Yunan ve Roma kentlerinin sokaklarında rastlanmıştır. Vikinglerin de bu oyunu bildikleri gemilerinde görülen çizgilerden anlaşılmaktadır.

Dokuz Umde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na (sonradan Cumhuriyet Halk Partisi) dönüşmesi sürecinde, Mustafa Kemal tarafından 8 Nisan 1923'te ilan edilen ve parti programı niteliğindeki ilkeleri açıklayan bildiri.

TBMM'nin seçimlerin yenilenmesi için 1 Nisan 1923'te dağılmasından hemen sonra yayımlanan "Dokuz Umde" (Dokuz İlke), aynı zamanda Birinci Grup'un bir seçim bildirisiydi. Bildiride bir halk devleti ve hükümeti oluşturan I. TBMM'nin ulusal görevini tamamladıktan sonra yeni seçimler için dağıldığı, yeni dönemdeki görevinin, ulusun refahı için ekonomik gelişmeyi sağlamak olacağı belirtiliyordu. Öte yandan ulusal egemenliği kurmak için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüşeceği belirtilerek yeni partinin ilkeleri açıklanmakta ve bu ilkelerin İzmir İktisat Kongresi kararları göz önüne alınarak hazırlandığı ifade edilmekteydi.

Birinci umdeye göre, egemenlik kayıtsız şartsız ulusundu ve halkın kendi kendini yönetmesi esastı. Ulusun tek temsilcisi TBMM idi ve ulusal egemenlik ilkesi her konuda temel alınacaktı. İkinci umdede, saltanatın kaldırılmasına bağlılık vurgulanmakta, ulusal egemenliğin TBMM'nin kişiliğinde toplandığı açıklanmakta ve hilafetin yüce bir makam olduğu belirtilmekteydi. Ülkede güvenliğin sağlanması üçüncü umdenin temel amacıydı. Dördüncü umdede mahkemelerin adil olarak işlemesi için gereken önlemlerin alınacağı ve yasaların da gereksinimlere göre düzeltileceği bildirilmekteydi. Beşinci umde ekonomik alanla ilgiliydi. Buna göre, aşar kaldırılacak, tütün tarımında ve ticaretinde iyileştirici önlemler alınacak, çiftçiye, sanayiciye ve tüccara kredi verilecek, çiftçilerin modern tarım aletlerine kavuşması sağlanacak, hammaddesi Türkiye'de olan sanayinin gelişmesi için önlem alınacaktı. Demiryolları inşa edilmesi, eğitimin gereksinimlere uygun bir duruma getirilmesi, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve çalışanlara sosyal güvence sağlanması da beşinci umdenin amaçları arasındaydı. Ayrıca ormancılık, madencilik ve hayvancılıkta reform yapılacağı belirtiliyordu. Ordu ve askerlikle ilgili olan altıncı ve yedinci umdelerde askerlik süresinin kısaltılması, subayların refahının artırılması ve yedek subayların geleceklerinin güvence altına alınması öngörülüyordu. Ayrıca şehit ailelerine de yardım edileceği belirtilmekteydi. Sekizinci umdede memurların çalışma koşullarının iyileştirileceği ve yönetimde düzeltmelere gidileceği; dokuzuncu umdede ise, ekonomik alanda devlet yatırımlarının yanında özel girişimin de özendirileceği açıklanmaktaydı. Bildiride, ulusal, ekonomik ve idari bağımsızlık sağlamayan hiçbir barış antlaşmasının yapılmayacağı da ilan edilmekteydi.

Dokyo (ö. 772, Şimotsuke, Japonya), Japon imparatorluk tahtını ele geçirmeye çalışan Budacı Japon rahip.

761'de imparatorluk tapınağında vaiz olan Dokyo 749-758 arasında tahtı elinde bulundurmuş olan eski imparatoriçe Koken'in güvenini ve sevgisini kazandıktan sonra onun yardımıyla yönetimde nüfuzlu bir duruma geldi. 764'te başlıca rakibi olan, İmparator Cunnin'in gözdesi Oşikaksu'yu safdışı bırakmayı başardı. Ardından bir darbeyle tahttan indirilen imparatorun yerine eski imparatoriçenin Şatoku adıyla başa geçmesini sağladı. Bir yıl geçmeden başbakanlığa, 766'da da başrahipliğe atandı. Ülkeyi fiilen yönetmekle de yetinmeyerek, bir kâhini tahta geçeceğine ilişkin kehanette bulunmaya ikna etti. Bu girişimiyle yönetimin önde gelen çevrelerinin, özellikle güçlü Fucivara ailesinin tepkisini çekti. 770'te imparatoriçe öldüğünde, Fucivara ailesince başkentten uzaklaştırıldı. Bu olaydan sonra bin yıl kadar hiçbir kadının Japonya tahtına geçmesine izin verilmedi.

Dokyo (Taocu felsefe geleneği içinde Çince *Daojiao* sözcüğünün Japoncadaki okunuşu; "Yol'un Öğretisi"), Taoculuğun, felsefi öğretisi dışında halk arasında yaygınlaşmış dinsel biçimi. Japonya'ya Çin'den aktarılan Dokyo, bazıları günümüze değin süren pek çok yaygın halk inanışı ile kehanet ve büyü geleneğinin kaynağı olmuştur.

Taoculuğun halk arasında büründüğü biçim, 1) *Tao-te Ching* (*Taoizm/Yüce Aklın Erdemi*) gibi felsefi metinler ve başka edebi yapıtlar aracılığıyla, 2) Budacılığın ve Çin kültürünün ayrılmaz parçası olarak, 3) bazı saray şenlikleri ile halk arasında yaygın tören ve inanışlar yoluyla Japonya'ya aktarıldı. Japonya'da daha İS 675'te kehanetle görevli, Çin'deki uygulamayı örnek alan bir devlet dairesi (*On-myo-ryo*) vardı. Zamanla ortadan kalkan bu kurumun görevlerinden biri, bütünleyici güçler arasında dengeye ilişkin *yin-yang*(*) kuramı doğrultusunda toplumsal düzen ile kozmik düzen arasında bir denge sağlayabilmek amacıyla takvimi düzenlemekti. Sonunda Çin takviminin benimsenmesi Japonya'nın dinsel tarihi üzerinde kalıcı etkide bulundu. Bugün Şinto tapınaklarında bile dinsel törenler Çin takvimine göre düzenlenmektedir.

dolak, bacağın ayak bileğinden dize kadar olan bölümüne dolanarak sarılan ensiz, uzun yünlü kumaş ya da deri parçası. Eski Yunan'da köylüler bacaklarına, keten dolaklar sararlardı. Bu tür dolaklar 19. yüzyılın sonlarında İngiliz-Hint ordusu askerleri tarafından kullanılmaya başladı ve I. Dünya Savaşı sırasında da ABD ve İngiliz piyadelerinin başlıca donanımlarından biri durumuna geldi.

Türklerde dolak bacağa, baldıra tozluk yerine dolanan çuha, şayak, aba türünden uzun ve ensiz kumaş parçası ya da bu amaçla kullanılmak üzere hazırlanmış yün, tiftik örgü biçimindeydi. Uzun yolculuk yapanlar, çiftliklerde çalışanlar, avcılar ve askerler dolak kullanırlardı. 19. yüzyıldan başlayarak Osmanlı ordusunda kullanılan dolak ise, dört parmak eninde, uzun bir şayak parçası biçimindeydi. Postal koncu üstünden başlayarak dizkapağının altına kadar pantolon paçası üzerine sarılırdı. Dolak, askere rahat hareket etme olanağı

Archibald Elliot Haswell-Miller'in bir suluboya çalışmasında dolaklı üç asker (ortada), 1920; İmparatorluk Savaş Müzesi, Londra

Imperial War Museum, Londra, fotoğraf, A C Cooper Ltd

verdiği gibi, onu tozdan ve soğuktan da korurdu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kullanımdan kaldırılmıştır.

dolandırıcılık, bir kimsenin hileli bir araç kullanılması yoluyla hataya düşürülerek zarara uğratılması. Ceza hukuku bakımından dolandırıcılık daha dar bir kapsam taşır. Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 503. maddesine göre, bir kimseyi saflığından yararlanarak kandırıcı, uydurma ya da dolanlarla yanılgıya düşürüp o kimsenin ya da başkasının zararına kendisine ya da başkasına haksız bir çıkar sağlama dolandırıcılık suçunu oluşturur.

Dolandırıcılık suçuna Roma hukukundan bu yana çeşitli hukuk sistemlerinde rastlanır. 1810 tarihli Fransız Ceza Yasası, dolandırıcılık ile sahtekârlığı birbirinden ayıran Türk hukukunda olduğu gibi dolandırıcılığı mala karşı işlenen cürümler arasında saymıştır.

Dolandırıcılık suçundan zarar görenler gerçek kişiler olabileceği gibi, tüzel kişiler de olabilir. TCK dolandırıcılık suçunun resmî bir dairenin zararına da işlenebileceğini belirtir (m. 503/2). Tartışmalı olan bir nokta, "otomatik makinelerin" suç mağduru olup olmamasıdır. TCK'da fiş, jeton ya da madeni para atılması yoluyla harekete geçerek mal ya da hizmet sunan otomatik makinelerden hileli araçlar kullanarak karşılıksız yararlanma eylemlerini cezalandıran bir hüküm yoktur. Öğreti bu fiillerin hırsızlık olarak cezalandırılması gerektiğini savunmaktadır.

Türk hukuk uygulamacılarını uzun süre uğraştıran başka bir eylem de, karşılıksız çek olayıdır. Karşılıksız çek düzenlenmesi eylemi 1929 tarihli bir TBMM yorum kararı ile dolandırıcılık olarak kabul edildiğinden, Türk mahkemeleri uzun yıllar bu yönde uygulama yapmışlardır. Ama 1985'te 3167 sayılı yasayla getirilen yeni düzenleme, karşılıksız çek düzenlemeyi bağımsız bir suç olarak kabul ederek daha sağlam güvenceler getirmiştir.

dolanlı iflas, bir kimsenin iflasından önce ya da sonra alacaklılarını zarara sokmak kasdıyla hileli işlemlerde bulunması. İcra-İflas Kanunu'nda örnek olmak üzere bazı dolanlı iflas durumları sayılmıştır. Dolanlı iflas suçu işleyenler 2 yıldan 5 yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır (Türk Ceza Kanunu m. 506).

Adi ve taksiratlı müflisler gibi, dolanlı müflisler de avukat, noter, banka genel müdürü olamazlar. Bunların yanı sıra dolanlı müflislerin devlet memuru, milletvekili, yedeksubay, belediye başkanı, belediye meclisi üyesi, köy muhtarı ve köy ihtiyar meclisi üyesi olmaları da kabul edilmemiştir.

dolap, içine eşya konan ve genellikle rafları olan kapaklı mobilya türü. Ortaçağda fincan ve kapların konduğu ya da tabakların dizildiği ahşap raf ya da masaların 16. yüzyılda kapaklı bir biçim almasıyla ortaya çıkmış ve giderek her türden öteberinin depolanması için kullanılır olmuştur.

Bizans ve romanesk dönem dolapları, bazısı özenle işlenmiş desenlerle bezeli olmakla birlikte, basit ahşap mobilyalardı. Almanya'da Halberstadt Katedrali'nde yaklaşık 1200'lerden kalma, içi ve dışı alçı harcı (*gesso*) zemin üstüne yapılmış aziz resimleriyle bezeli güzel bir dolap bulunmaktadır.

Taşınabilir dolaplar yaygın bir ev mobilyası olmadan çok önce kiliselerde kullanılmak için yapılıyordu. 14. yüzyılda yapıdan bağımsız taşınabilir mobilyanın yaygınlaşmaya başlamasıyla, yerli dolapların yerini de taşınabilir dolaplar almaya başladı. Ortaçağda en güzel gotik dolapların çoğu, mimarlıktaki örge ve biçimlere bağlı kalınarak oyma desenlerle bezenirdi.

15. yüzyılın sonunda, örneğin İngiltere'de görülen erzak dolaplarının çoğunda havalandırma delikleri olurdu. Tabak çanak dizilen açık dolapların kapaklı bir türü olan

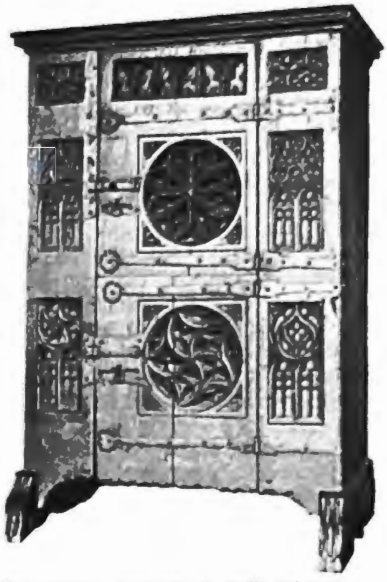

Almanya'da yapılmış ve gotik üslupta bezenmiş bir meşe dolap, 15. yy; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

büfe(*) de bir başka dolap çeşididir. Bu tür büfeler İngiltere'de Tudor ve Stuart dönemlerinde önem kazandıysa da, Restorasyon döneminden sonra gözden düştü.

17. yüzyıla gelindiğinde dolap, eşya koymaya yarayan başlıca mobilya olarak sandığın yerini almaya başlamıştı. Avrupa'nın belirli bölgelerinde, örneğin Almanya'nın güneyinde dolapların, kapakları yukarı değil de öne doğru açılacak gibi iki sandığın üst üste yerleştirilerek kullanılmasından ortaya çıktığı düşünülebilir.

Dolabın eşya olarak önemi arttıkça, üstündeki bezemeler de daha ayrıntılı hale gelmeye başladı. Bezemeler ahşap kaplama, oyma ve marketöri olarak yapılıyordu. En güzel marketöriler 16. yüzyılda İtalya'da yapılanlardı. Bazı dolaplarda kapak tablalarının üstüne ahşap oyma manzara resimleri bile işleniyor, bunlar ince silmelerle çevriliyordu. 17. yüzyılda Felemenk'te ağır görünüşlü bir dolap biçimi yaygınlaştı. Bu dolaplarda kapak tablaları kabartma olarak dışa taşırılıyor, dolap yüzüne aralıklarla yerleştirilen üç burma sütuna ağır bir yatay silme oturtuluyordu. Dolabın ayakları da küre biçiminde yapılıyordu. Almanya'nın kuzey bölgelerine özgü masif dolaplar da çok ünlüydü, bunlar en önemli ev mobilyası sayılırdı.

Yüklük(*), içine yatak takımlarının, perdelerin, giysi ve çamaşırların konduğu yüksek bir dolap türüydü. Geleneksel Anadolu Türk evlerindeyse aynı amaçla kullanılan yüklük, daha çok yerli dolap biçiminde düzenlenirdi. 18. yüzyıl başlarında, altında çekmeceleri bulunan giysi dolapları İngiltere'de büyük ilgi gördü ve Avrupa'nın başka yerlerine de yayıldı. Bu yüzyıldan sonra dolap tasarımında önemli bir değişiklik olmadı.

Eski Türk evlerinde haremle selamlık arasındaki duvarda bulunan bir düzeneğe de dolap adı verilirdi. Ahşaptan büyükçe bir silindir biçimindeki dolap, düşey bir eksen üstünde hareket edebilecek gibi, duvarda açılan tam kendi büyüklüğündeki bir deliğin içine yerleştirilirdi. Silindirin bir yanı açık olur, istenen eşya buradan içindeki yatay rafa konurdu. Sonra dolap ekseni çevresinde döndürülerek açık yeri duvarın öbür yana getirilir, böylece iki yanındaki iki kişi birbirlerini hiç görmeden herhangi bir eşyayı alıp verebilirlerdi.

dolar, günümüzde ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve daha başka ülkelerin standart para birimi. Kökeninde Avrupa'da kullanılan gümüş bir para birimi bulunur. Amerika'daki İngiliz ve İspanyol sömürgelerinde kullanılan İspanyol Pesosu ya da sekizlik, İngilizce konuşulan topluluklar arasında dolar olarak bilinirdi. Bu madeni parayla olan tanışıklık, 1792'de ABD para birimine resmen dolar adının verilmesine yol açtı. 1858'de Kanada, doları ve ondalık para sistemini benimsedi. 1966'da Avustralya, 1967'de de Yeni Zelanda aynı sisteme geçtiler.

Dolar sözcüğü, Almanca *Joachimstaler*'in kısaltılmış olan *Taler* sözcüğünün değişime uğramış biçimidir. *Joachimstaler* ilk kez 1519'da Bohemya'da, St. Joachimsthal'da (St. Joachim Vadisi) bulunan zengin bir gümüş madeninin sahibi Schlick kontunun emriyle basılan gümüş bir paraydı. Bu madeni paralar 16. yüzyıldan sonra Almanya'da dolaşımda kaldı ve adı *Daler*, *Dalar*, *Daalder* ve *Tallero* gibi çeşitli biçimlerde yazıldı. 1873'te *Taler*'in yerine Alman para birimi olarak mark benimsendi.

dolar diplomasisi, ABD'nin, ülke dışındaki ticari ve mali çıkarları korumak ve genişletmek için diplomatik yöntemlere başvurmaya, çeşitli dış politika amaçlarına ulaşmak için devlet kredisi ya da özel kredi biçiminde para kullanmaya dayanan yönetim politikası. Kötüleyici bir anlam yüklenen dolar diplomasisi terimi, daha çok Başkan William Howard Taft (1909-13) ve dışişleri bakanı Philander Knox'un politikaları için kullanılmıştır.

Yabancı ülkelerdeki ekonomik çıkarları geliştirme politikası, çeşitli ABD yönetimlerince uygulanagelmiş olmasına karşın, belirli diplomatik amaçlara ulaşmak için mali yardımın kullanılışı 20. yüzyılda başladı. Bu yöndeki ilk uygulama 1907'de Theodore Roosevelt'in Dominik Cumhuriyeti ile yaptığı antlaşma oldu. Bu antlaşma ABD'li bir bankacının vereceği krediye teminat olarak, ABD'ye gümrük memurlarını denetleme hakkı tanıyordu. Ama söz konusu kredi hiçbir zaman verilmedi. ABD 1911'de Nikaragua ve Honduras ile de benzer antlaşmalar imzaladı; bu antlaşmalar da onaylanmadı. Nikaragua ile 1914'te imzalanan ve onaylanan Bryan-Chamorro Antlaşması'nda benzer koşullar yer aldı. Nikaragua halkının tepkisini askeri müdahalede bulunarak bastıran ABD, dolar diplomasisini I. Dünya Savaşı öncesi dönemde Doğu Asya'da da uyguladı. Çin'le bu yönde kurulan ilişkiler, ABD'nin yeterli kredi sağlayamaması ve dünya kamuoyundaki tepkiler nedeniyle istenen sonuçları getirmedi. 1913'te Başkan Woodrow Wilson dolar diplomasisini tanımadığını kamuoyuna açıkladı. Ama başka açılardan, Orta Amerika ve Antiller'deki ABD üstünlüğünü koruma politikasını en az önceki başkanlar kadar etkin bir biçimde izledi.

dolaşım, canlılarda, hücre içindeki ya da hücreler arasındaki alışverişi sağlamak üzere, besin maddelerinin, solunum gazlarının ve metabolizma ürünlerinin vücut sıvılarıyla (besisuyu, kan, lenf) taşınması. Omurgasız-

larda vücut sıvıları ve dolaşım biçimleri büyük bir çeşitlilik gösterirken, omurgalılarda birbiriyle yakından ilişkili iki temel dolaşım söz konusudur: Kan ve lenf dolaşımı.

Tekhücrelilerde ve çokhücreli küçük canlılarda, oksijen ve karbon dioksit gibi solunum gazlarının taşınmasında yayınım (difüzyon) yeterli olabilir; biyokimyasal tepkimelere katılan protein, yağ ve şeker molekülleri ise protoplazmadaki sıvıların ağır hareketiyle hücre içinde dağılır. Daha gelişmiş canlılarda maddelerin vücut sıvılarıyla taşınması dolaşıma benzer bir süreçtir. Üstün yapılı hayvanlarda ise, taşıyıcı sıvı genellikle kapalı borular (damarlar) içinde dolaşır ve bir organın (kalp) itici gücüyle hareket eder.

Geniş anlamıyla hayvanlardaki kan dolaşımı, üstün yapılı bitki dokularındaki sıvı iletimiyle karşılaştırılabilir. Bitki köklerinden geçişme basıncıyla giren su ve besin tuzları, özelleşmiş dokular aracılığıyla yaprak uçlarına kadar taşınır. Odundoku ve soymukdoku, bitkilerde madde iletimini sağlayan özelleşmiş iki yapıdır; bu dokularda taşınan sıvı, temel olarak erimiş gazları, besin tuzlarını, işlenmiş besinleri, metabolizma ürünlerini ve bitki hormonlarını içeren sudur.

Tekhücrelilerde ve çokhücrelilerin her hücresinde görülen en basit dolaşım biçimi, sitoplazma sıvısının akış hareketidir. Bu sıvıdaki su ve besleyici maddelerin miktarı, canlının en iyi işlev görebileceği koşullara göre ayarlanır. Tekhücrelilerde ve bitkilerde su, geçişme basıncıyla hücreye alınırken, vücut yüzeyleri su geçirmez bir deriyle kaplı olan hayvanlarda bağırsaklardan emilerek kana karışır. Bazı canlılarda, dış ortamdan alınan su yalnızca hücrelere iletilmez, örneğin derisidikenlilerde olduğu gibi özelleşmiş bir su kanalları sisteminde dolaşır. Ortamda bulunan suyun solunumu ve beslenmeyi sağlamak üzere doğrudan dolaşıma girmesi, ancak sünger ve knidlilerde görülen ilkel bir dolaşım biçimidir.

Omurgasızlarda dolaşım. Süngerler, dallanan su kanallarının ayırdığı hücre yığınlarından oluşur. Yüzeylerinde kamçılı hücreler taşıyan bu kanalların bir ucu yanlardaki deliklere, öbür ucu da ortadaki daha geniş bir kanala (ya da kanallara) açılır. Kamçıların hareketiyle yanlardaki deliklerden emilen su, genellikle süngerin tepesinde bulunan bir açıklıktan dışarı boşaltılır. Hücre içindeki gaz alışverişi ve besinlerin taşınması ise büyük ölçüde yayınım yoluyla olur.

Süngerlerden daha üstün yapılı çokhücreliler arasında, vücutlarının iki ya da üç hücre katmanından oluşmasına göre ayırım yapılabilir. İki hücre katmanından oluşan knidlilerde (örn. denizanası, denizşakayığı, mercan) su dolaşımı, çoğu kez dallanmış kanallar boyunca iç katmanın (endoderm) yüzeyinde gerçekleşir ve maddeler hücre katmanlarına yayınım yoluyla taşınır. Bu hayvanlarda dolaşım işlevini üstlenen özelleşmiş bir yapı yoktur. Üç katmanlı hayvanlarda, daha doğrusu dış katman (ektoderm) ve iç katmanın (endoderm) yanı sıra orta katmanın da (mezoderm) geliştiği sölomlu hayvanlarda, sölom denen vücut boşluğunun varlığı, maddelerin taşınabilmesi için genellikle özel bir dolaşım sistemini ya da bir kan dolaşım sistemini gerekli kılmıştır.

Çokhücrelilerin çoğunda doku sıvısı, sölom sıvısı ve kan dolaşımı söz konusudur. Kan, vücut boşluğu sıvısı gibi serbestçe değil, damarlar içinde dolaşır. Omurgalılardaki atardamarlar ve toplardamarlar gibi farklılaşmamış olan bu damarlarda, kanın dolaşmasını sağlayan ve işlevi nedeniyle "kalp" denen, kasılgan bir bölüm bulunur. Bazen bu kaslı bölge sistem içinde daha özelleşerek odacıklı kalp biçimini alır.

Halkalısolucanların çoğunda dolaşım sistemi iyi gelişmemiştir. Kanın kapalı bir damar ağı içinde dolaştığı bu canlılarda, yer yer borumsu kalpler oluşturacak biçimde genişleyen damarlar kanı pompalayarak dolaşımı sağlar.

Omurgasızların iki büyük filumunu oluşturan yumuşakçaların çoğunda ve eklembacaklılarda açık kan dolaşımı vardır; kalpten çıkan kan daha ince damarlara ayrılmadan, doğrudan vücut boşluğuna açılır. Kene gibi bazı çok küçük eklembacaklılarda dolaşım sistemi körelmiş ya da tümüyle yok olmuştur. Buna karşılık, ahtapot ve kalamar gibi kafadanayaklı yumuşakçalarda kapalı kan dolaşımı gelişmiştir; bu hayvanlarda kan, oldukça dar ve kalın çeperli damarların içinde akar. Kanın akışı tüm yumuşakçalarda tek yönlüdür. Karıncığın kasılmasıyla kalpten çıkan kan, dallanarak vücudun çeşitli bölümlerine dağılan damara itilir; dokulardan gelen kirli kanın dönüşü genişlemiş kan boşluklarıyla olur. Gaz değişiminin gerçekleştiği her bir solungaçtan çıkan kan kalbin ayrı kulakçıklarına gider. Bu nedenle yumuşakçalarda kulakçık sayısı solungaç sayısına eşittir. Örneğin çiftçenetlilerde ve bazı karındanayaklılarda iki solungaç ve iki kulakçık, çoğu karındanayaklılarda bir solungaç ve bir kulakçık vardır. Kafadanayaklılarda solungaç sayısına göre iki ya da dört kulakçık bulunur. Gaz değişimi yalnız solungaçlarla sınırlanmayarak tüm vücut yüzeyine dağılmıştır.

Derisidikenlilerde kan dolaşımı sisteminin büyük ölçüde körelmiş olmasına karşılık, su kanalları sistemi ve iç organları çevreleyen boşluk iyice gelişmiştir. Dallanmış sindirim borusu boyunca uzanan bu boşluk, bazı proteinleri taşıyan, deniz suyuna benzer bir sıvıyla doludur. Ortamdaki su ile boşluk sıvısı arasındaki gaz alışverişini sağlayan çeşitli yapılar gelişmiştir. Genellikle madrepor denen delikli bir plakayla dışarı açılan su kanalları sistemi, sırasıyla dikey bir kanal (taşkanal), halka kanal, ışınsal kanallar ve tüp ayaklardan oluşur. Sistemdeki su basıncı kaslar yardımıyla düzenlenerek tüp ayakların uzayıp kısalması sağlanır ve hayvan böylece yer değiştirir. Işınsal kanallardaki su basıncının değişmesi, denizlalerinde kolların hareketini de sağlar.

Omurgalılarda dolaşım. Omurgalılarda, kılcal damarlardaki kan gövdenin ön ve arkasında bulunan iki çift büyük toplardamar aracılığıyla kalbe dolar. En arkadaki toplardamar boşluğundan kulakçığa, oradan da karıncığa geçerek, kalbin en öndeki odacığına gelir ve atardamar sistemine geçer. Odacıklar arasındaki kapakçıklar, kan akımının tek yönlü olmasını sağlar. Kalpten ayrılan kan önce karın aortunu doldurur; kafaya giden iki atardamara dal veren bu ana damar daha sonra vücudun arka bölümüne yönelir ve sırt aortunu oluşturur.

Balıklarda solungaçlar bulunduğu halde, dolaşım bu genel yapıya uyar. Akciğerli balıklar dışındakilerde, kalpten çıkan kanda oksijen bulunmaz; ön aorta dolan kan, solungaçlardan geçerek oksijenlenir. Oksijen yoğunluğu az olan sularda yaşayan birçok balık türü, havayla solunum yapabilmek için çeşitli ek organlar geliştirmiştir. Bazı kemiklibalıklarda, solungaçlarla aynı bölgede bulunan ve kılcal damarlarla dolu odacıklar biçiminde olan bu ek organlar akciğere benzer bir işlev yüklenmiştir.

Amfibyumların akciğersiz çöreller gibi bazı türlerinde akciğer atardamarları oluşmadığı gibi, kalpte de odacıklar bulunmaz. Dolaşım sisteminin bu ilkel sayılabilecek yapısı, bu hayvanların yalnızca deri solunumu yapmasına ve akciğerlerin giderek işlevini yitirmesine bağlanabilir. Bu canlılarda, larva evresinde görülen solungaçlar erişkinlerde yok olmuştur.

Sürüngenlerin atardamarlarındaki en büyük özellik, kalbin yutak bölgesinden uzaklaşmış olmasıdır. Kalbin kulakçığı ikiye bölünmüş, karıncık ise yalnızca timsahlarda tam olarak iki bölmeye ayrılmıştır.

Kuşlarda toplardamar sisteminin en önemli özelliği, böbrek toplardamarlarının az miktarda kan taşımasıdır. Kanın büyük bölümü doğrudan arka anatoplardamara geçerek, sağ ve sol olmak üzere ikiye ayrılmış olan kalbe gelir. Sağda, karıncık ile kulakçık arasında kas yapısında bir kapak vardır; karıncık kasılınca bu kapak odacıkların arasındaki deliği kapatır. Akciğer atardamarları sağ karıncıktan, vücuda temiz kan taşıyan atardamar ise sol karıncıktan çıkar. Damar yapısının kertenkeledekine benzemesi, kuşların evriminin sürüngenlerle ortak bir atadan olduğu görüşünü desteklemektedir.

Memelilerde arka anatoplardamar, öbür omurgalılarda olduğu gibi böbreğin içinden geçmeden vücut boşluğu boyunca uzanır. Kalp, kuşlarda olduğu gibi, sağ ve sol olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kanı yüksek bir basınçla vücuda pompalayan sol karıncığın duvarı, sağ karıncığınkinden daha kalındır. Aort, sol karıncıktan çıktıktan sonra hemen sola doğru yönelir. Bu damar yapısı, memelilerin bilinen sürüngenlerin hiçbirinden türemiş olamayacağını gösterdiği için, evrim tarihi açısından büyük önem taşır. Sürüngenlerde, memelilerdekinin tersine, sol ana atardamardaki kan, sağ ana atardamardaki kandan daha az oksijen içerir.

Başa ve kollara giden atardamarların aorttan çıktığı yerler, bazı memeli türlerinde birbirinden farklıdır. Örneğin insanın dolaşım sistemi öbür memelilerinkiyle karşılaştırıldığında, insanın iki ayağı üstünde durmasından kaynaklanan farklılıklar gözlenir. Dört ayaklı hayvanlarda kalbin önünde ve arkasında bulunan damarlar, insanda sırasıyla kalbin üstüne ve altına geçmiştir.

Omurgalıların çoğunda, kanın kılcal damarlarda dolaşırken bıraktığı bir miktar sıvıyı dokulardan toplayarak ana dolaşıma aktarmak üzere ikinci bir damar sistemi gelişmiştir. Bu lenf sisteminde, en ince damarlar, dokulardan aldıkları sıvıyı daha kalın lenf damarlarına, onlar da kalbe giden toplardamar sistemine boşaltır. Memelilerde lenf sıvısının akışı normal kas kasılmasıyla sağlanırken, omurgalıların daha alt basamaklarında, lenf kanallarındaki genişlemiş kassı bölgelerden oluşan "lenf kalpleri" bu sıvının pompalanmasına yardımcı olur. İnsandaki dolaşım sistemi için *bak.* kan dolaşımı; lenf dolaşımı; dolaşım sistemi hastalıkları için *bak.* kalp ve damar hastalıkları.

dolaylama (Yunanca *periphrasis*: "dolaylı anlatım"), doğrudan doğruya söylenebilecek bir şeyin dolaylı ve dolambaçlı bir yoldan ifade edilmesi. Dili süslemek, doğrudan söylendiğinde sert ve kırıcı olabilecek düşünceleri ifade edebilmek ya da komik bir etki yaratmak için kullanılır; örneğin "top" yerine "meşin yuvarlak" ya da "burnunun üstüne yumruğu indirdi" yerine "sıktığı elini birden rakibinin koku alma organına dokundurdu" gibi. Dolaylama, mesleki ve akademik jargonlarda, bürokrasi ve hukuk dilinde de eskiden beri kullanılagelmiştir.

dolaylı delil, hukukta, davayla ilgili bir olgunun doğrudan gözlenmesine dayanmayan delil. Bir tanık, sanığı cinayet kurbanı

kişiye ateş ederken gördüğünü söylerse, cinayetle ilgili maddi bir olguyu aydınlatan doğrudan bir tanıklık söz konusu olur. Bu durumda geriye kalan tek sorun, tanığın doğru konuşup konuşmadığıdır. Buna karşılık tanık yalnızca bir silah sesi duyduğunu ve ardından olay yerine geldiğinde sanığı elinde dumanı tüten bir silahla cesedin başında dururken gördüğünü belirtirse, delil dolaylı bir özellik kazanır. Bu durumda sanığın kaçan katile ateş açmış olması ya da rastlantıyla olay yerine geldikten sonra katilin yere attığı silahı eline alan bir kişi olması da mümkündür.

Sanığın dolaylı bir delille mahkûm edilemeyeceği biçimindeki kanı hukuksal açıdan yanlıştır. Ceza davalarının çoğunda hüküm dolaylı delillere dayandırılır; ama bu delillerin yerleşmiş kanıtlama ölçülerine uygun bir açıklık getirmiş olması gerekir.

dolaylı kamulaştırma, özel kişinin mülkiyetindeki toprağın, usulüne uygun olarak kamulaştırma yapılmaksızın idarece el atılarak kullanılması. Bu yoldan gerçekleştirilen bayındırlık yapıları kamu malı niteliği kazandığından yıkılıp kaldırılamaz. Taşınmazın sahibi ancak mülkiyetinin idare adına tescil edilmesini ve uygun bir tazminatın verilmesini isteyebilir.

Yargıtay'ın 1960 öncesindeki yerleşik içtihadına göre, dolaylı kamulaştırmaya konu olan toprağın sahibi, el atmanın önlenmesi (müdahalenin meni) davası yoluyla taşınmazının geri verilmesini isteme hakkını kullanabilirdi. İdare hukuku esaslarıyla uzlaştırılması mümkün olmayan bu içtihadın sürmesine engel olmak için, Milli Birlik Komitesi'nce 5 Ocak 1961'de çıkarılan 221 sayılı yasayla bu yol kapatıldı. 6830 sayılı İstimlak Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 9 Ekim 1956'ya değin kamulaştırma işlemine dayanmaksızın, kamulaştırma mevzuatının öngördüğü amaçlara tahsis edilmiş olan taşınmazlar, ilgili kamu tüzel kişisi adına tahsis tarihinde kamulaştırılmış sayıldı. Taşınmaz sahiplerinin ancak el atma tarihindeki rayiç üzerinden taşınmazın bedelini isteyebileceği hükme bağlandı. İdare hukuku esaslarının geçici bir dönem için uygulanmasını sağlayan yasanın kabul ettiği ilke, günümüz uygulamalarına da ışık tutmaktadır.

dolaysız kurucu çözümlemesi, dilbilimde, tümceleri birbirini izleyen katmanlara ya da kuruculara bölen dilbilgisi çözümleme yöntemi. Bölme işlemi, sonuçta her kurucu yalnızca bir sözcükten ya da sözcük parçasından ibaret kalana değin devam eder. (Kurucu, kendisinden daha geniş bir kuruluşa bağlanan sözcük ya da anlambirimdir.) Örneğin "Yaşlı adam koşarak uzaklaştı" tümcesini dolaysız kurucularına indirgemek için tümceyi önce "yaşlı adam" ve "koşarak uzaklaştı" biçiminde bölmek gerekir. İkinci aşamada "yaşlı adam" kuruluşu, "yaşlı" ve "adam" kurucularına ayrılır.

Dolaysız kurucu çözümlemesine yön veren ilke geleneksel ve modern dilbilgisi çözümleme yöntemlerine yabancı değildir. Kavramı dilbilime kazandıran ise 1933'te ABD'li dilbilimci Leonard Bloomfield olmuştur.

dolce stil nuovo (İtalyancada "tatlı yeni üslup"), 13-14. yüzyılda yaşamış, çoğu Floransalı bir grup şairin geliştirdiği üslup. Terim ilk kez Dante'nin *La divina commedia*'sının (y. 1310-21; *İlahi Komedya*) "Purgatorio" (Araf) bölümünde kullanılmıştır. *Dolce stil nuovo*'yu geliştiren şairlerin yerel dilde yazdığı soneler, kanzona ve baladlar, tinsel ve yüceltilmiş bir aşk ve kadınlık anlayışını içten, incelikli ve müzikli bir dille ele alır. Bologna'lı şair Guido Guinizzelli, *stilnovisti* (yeni üslupçular) adıyla bilinen bu şairlerin habercisi sayılır. Grubun en parlak şairleri Guido Cavalcanti ve lirik yapıtlarıyla Dante'dir. Grupta yer alan ikinci derece şairlerin en önemlisi Cino da Pistoia'dır; öbürleri ise Lapo Gianni, Gianni Alfani ve Dino Frescobaldi'dir.

Dolce stil nuovo'nun yolunu açan çeşitli etkenlerden söz edilebilir. Bunlar arasında, şövalye aşkı geleneğini sürdüren ve İtalyan sone ve kanzonasını hazırlayan şiir biçimlerinin kullanıldığı Provans trubadur şiiri, Aziz Francesco ile izleyicilerinin yalın ve gizemci üslupları, Provans şiir biçimlerini temel alarak sone ve kanzonayı yaratan ve İtalya'da yerel halk dilini ilk kez kullanan 13. yüzyıl Sicilya okulu şairleri, yeni üslupçu şairlerin hepsinin ilişki kurduğu Tommasoculuk, Platonculuk ve Aristotelesçilik gibi felsefi öğretiler sayılabilir. Guinizzelli de zarif şiir üslubu ve "Al cor gentil ripara sempre amore" (Soylu Yürekte Aşk Onu Korur) adlı kanzonasında ortaya koyduğu yüceltilmiş kadın ve aşk anlayışıyla yeni üslubun gelişimine katkıda bulunmuştur.

Akımı doruğuna ulaştıranlar, Dante ve Cavalcanti'dir. Dante *Il convivio*'da (y. 1304-07; Ziyafet) aşk şiirlerinde özellikle tatlı ve müzikli bir dil kullandığını belirtir; *La vita nuova*'da (y. 1293; Yeni Yaşam) Beatrice için yazdığı güzel lirikler de bunda çok başarılı olduğunu gösterir. Dante'nin çok yüceltilmiş bir aşk anlayışı vardır; sağlığında bile meleği andıran bir varlık olarak anlatılan Beatrice, ölümünden sonra *İlahi Komedya*'da Dante'nin ilahi yol göstericisi yapılmıştır.

Dante'nin Beatrice'ye duyduğu kutsal aşk, "ilk dostum" dediği Cavalcanti'nin duygusal açıdan karmaşık, genellikle acılı aşk liriklerinde dile gelen aşk anlayışından bir ölçüde farklıdır. Öte yandan aşkın karmaşık yönlerini işleyen Cavalcanti de *dolce stil nuovo*'nun en güzel örneklerini vermiştir. "Donna mi prega" (Bir Hanım Sorar Bana) adlı ünlü ve zor anlaşılır kanzonası bunlar arasındadır. Cavalcanti, bu şiirinde aşkın doğasını çözümlemeye çalışır: Erkek, zihnindeki ideal imgeye uyan kadına rastlayınca aşk doğar ve imgeler arasındaki uyumun bitmesiyle aşk da biter.

Yeni üslupçuların yapıtları kendi dönemlerinin çok ötesine uzanarak Petrarca'yı, Lorenzo de' Medici, Michelangelo, Pietro Bembo, Torquato Tasso, Dante Gabriel Rossetti ve Ezra Pound gibi birçok yazarı etkilemiştir.

Dolci, Carlo, lakabı CARLINO (d. 25 Mayıs 1616, Floransa - ö. 17 Ocak 1686, Floransa), barok Floransa resminin son temsilcilerinden biri olan İtalyan ressam. Çoğunlukla inanç konularına yer verdiği yapıtlarında neredeyse usandırıcı, ağır bir dindarlık egemendir.

Carlo Dolci, Floransalı önemsiz bir ressamın yanında yetişti. Çok küçük yaşta portre resmi alanında büyük yeteneği olduğunu gösterdi. Ama bu alanda önemli bir gelişme gösteremeyince, zamanla Karşı-Reform hareketinin öğretilerinden esinlenen dinsel konulu resimlere yöneldi. Floransalı ressamların, anıtsal barok resmin merkezi olan Roma'ya göç ettiği bir dönemde Dolci, Toscana'da kaldı ve Floransa'nın dengeli ve durağan yerel resim geleneklerine dayandırdığı özgün bir üslup geliştirdi.

Olağanüstü bir dehası ve yaratıcılığı bulunmamasına karşın, resimleri yaşadığı dönemde büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Dramatik bir yoğunluktaki kompozisyonlarında yer alan yarım boy figürlerin, çok ayrıntılı biçimde, yumuşak renklerle ve güçlü bir ışık-gölge karşıtlığıyla işlendiği görülür.

Dole, Fransa'nın doğu kesiminde, Franche-Comté planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Jura ilinde (*département*) kasaba. Dijon'un güneydoğusunda, Doub Irmağı ve Ren-Rhône Kanalı kıyısında yer alır. Roma yönetimi sırasında Dolla olarak anılan kasaba, ortaçağda Burgonya düklerinin ve Franche-Comté'nin (1332-1674) mer-

Notre-Dame Kilisesi, Dole, Fransa
Toni Schneiders-Bruce Coleman Inc.

keziydi. 1493'te Habsburg hanedanına bağlandı. 1678'de Nijmegen Antlaşması'yla Fransızlara geçti ve aynı yıl hem *parlement* (yüksek mahkeme), hem de üniversite (kuruluşu 1423) Beasançon'a taşındı. Louis Pasteur'ün doğduğu ev (Pasteur Sokağı No. 43) bir anıt olarak korunmaktadır. Pasteur Hastanesi de 17. yüzyıldan kalma bir binadadır. Gotik Notre-Dame Kilisesi 16. yüzyıldan kalmadır. Metal eşya ve sıhhi seramik imalatının yanı sıra tahıl, şarap ve peynir ticareti de gelişmiştir. Nüfus (1982) 25.445.

Dole, Sanford Ballard (d. 23 Nisan 1844, Honolulu - ö. 9 Haziran 1926, Honolulu, Hawaii), Hawaii Cumhuriyeti'nin ilk başkanı (1894-1900) ve ABD'nin bölgeyi ilhakından sonra oluşturulan Hawaii Toprakları'nın ilk valisi (1900-03).

ABD'li Protestan misyoner bir aileden gelen Dole, 1866-68 arasında ABD'de Massachusetts eyaletinin Williamstown kentindeki Williams College'da öğrenim gördü. Daha sonra Hawaii'ye dönerek, 1869-87 arasında Honolulu'da avukatlık yaptı; iki kez (1884, 1886) Hawaii Yasama Meclisi'ne seçildi. Kral Kalakaua'nın izlediği siyasete muhalefet ederek, 1887'de bir anayasanın kabul edilmesini sağlayan reform hareketinin önderleri arasında yer aldı. Aynı yıl Hawaii Yüksek Mahkemesi üyeliğine atandı.

1891'de Kalakaua'nın yerine kız kardeşi Liliuokalani geçti. Dole, Ocak 1893'te yakın çevresinin baskısıyla Kraliçe Liliuokalani'yi devirmek ve ABD'nin Hawaii'yi ilhak etmesini sağlamak amacıyla oluşturulan komiteye başkanlık etmeyi kabul etti. Komite, kraliçeyi barışçıl yoldan tahttan indirdi ve 17 Ocak 1893'te Dole'un başkanı olduğu geçici bir hükümet kuruldu. Ama Başkan Grover Cleveland, ilhak antlaşmasını Senato'dan geri çekip Liliuokalani'nin yeniden tahta geçirilmesini isteyince, ilhak önlenmiş oldu. Dole ve arkadaşları Cleveland'ın bu konuda yetkili olmadığını ileri sürerek, 1894'te Dole'un başkanlığında Hawaii Cumhuriyeti'ni ilan ettiler ve ilhak çabalarını sürdürdüler. ABD Kongresi 1900'de Hawaii Toprakları'nın oluşturulmasını kabul etti. Başkan W. McKinley'nin ilk vali olarak atadığı Dole, 1903'te Hawaii Bölge Mahkemesi yargıcı olmak için bu görevinden ayrıldı ve Bölge Mahkemesi yargıçlığını 1915'te emekli olana değin sürdürdü. Ethel M. Damon'un; *Sanford Ballard Dole and His Hawaii* (1957; Sanford Ballard Dole ve Hawaii'si) adlı yapıtı Dole'un yaşamını anlatan temel başvuru kaynağıdır.

dolerit *bak.* diyabaz

Dolet, Étienne (d. 3 Ağustos 1509, Orléans - ö. 3 Ağustos 1546, Paris, Fransa), Fransız hümanist, bilim adamı ve basımcı. "Rönesans'ın ilk şehidi" kabul edilir. *Commentarii linguae Latinae*'si (Latince Üzerine Yorumlar) Latinceyle ilgili çalışmalara önemli katkıda bulunmuştur.

Paris'te ve Padova ile Venedik'teki İtalyan üniversitelerinde öğrenim gördükten sonra Toulouse'a yerleşti. Tartışmacı mizacı, Rönesans kültürüne duyduğu sınırsız coşku ve antiklerikalist görüşlerinden dolayı çeşitli kişisel ve genel çatışmalar içine girdi. Üniversiteden uzaklaştırılınca Lyon'a gitti. Compaing adlı bir ressamı haklı sayılabilecek nedenlerle öldürdüğü için bir süre hapis yattıktan sonra, kral tarafından bağışlanarak serbest bırakıldı.

Ateşli bir Cicerocu olduğundan, Erasmus'un, Cicero üslubunun körü körüne taklit edilmesine yönelttiği eleştirileri *Dialogus de imitatione ciceroniana* (1535; Cicero Üslubunun Taklitleri Üzerine Diyalog) ile yanıtladı. *Commentarii*'nin ilk cildini

Dolet, oymabaskı, y. 1546
J. E. Bulloz

1536'da, ikinci cildini ise 1538'de yayımladı. Bu yapıtlarını, basımcı olmasına izin veren I. François'ya adadı. Basımevinin ilk yayını olan *Cato Christianus*'ta (Hıristiyan Cato), bir Hıristiyan ahlakçısı olarak inançlarını dile getirdi. Bunu klasik yapıtların kendi yaptığı çevirileri ve yeni basımları, Erasmus'un ve Rabelais'nin yapıtları, İncil ve Kitabı Mukaddes'in Mezmurlar Kitabı izledi.

Dolet, üç kez ateist olmakla suçlandı. Kalvenci yapıtları ve Platon'un ruhun ölümsüzlüğünü yadsıyan bir diyaloğunu yayımladığı için iki kez suçlu bulunarak tutuklandı (1542 ve 1544). 1546'da üçüncü kez hapse girdi ve Sarbonne Üniversitesi'nin İlahiyat Fakültesi tarafından mahkûm edildi. İşkenceden geçirildikten sonra bir kazığa bağlanarak yakıldı.

Dolet'nin bir Protestan mı, yoksa Hıristiyan karşıtı bir usçu ve özgür düşünür mü olduğu tartışma konusudur. Hem Kalvenci Kilise'nin hem de Katolik Kilisesi'nin mahkûm ettiği biri olmasına karşın, birçok dinsel kitap yayımlamış ve kutsal metinlerin yerel dillerde okunmasını sürekli savunmuştur. Öldürülmesine, düşüncelerinden çok çevresinde uyandırdığı düşmanlığın yol açtığı söylenebilir.

Dolganlar, Rusya Federasyonu'nun ortakuzey kesiminde, Kuzey Kutup Dairesi'nin oldukça yukarısındaki Taymir özerk bölgesinde Türkçe konuşan topluluk. 1979 sayımında Dolganların nüfusu yaklaşık 5.100 olarak belirlenmiştir. Dolganlar bölgeye güneybatıdan, bir olasılıkla 18. yüzyılda göç ettiler ve yerli Nganasan halkının yer değiştirerek kuzeye, Taymir Yarımadasına gitmesine yol açtılar. Dolganların çekirdeğini oluşturan Evenk klanları sonradan Yakut Türkçesinin bir lehçesini benimsediler.

1970'lerde Dolganların başlıca uğraşı ren geyiği çobanlığıydı. Sovyet yönetiminin uyguladığı kolektivizasyon programı, Dolganların göçebe yaşam biçimini ancak bir ölçüde değiştirebildi. Sebzecilik zamanla önem kazanırken, beslenmeye yönelik avcılık varlığını sürdürdü. Dolganlar 1917 Ekim Devrimi'nden önce, yaşlıların ya da beylerin önderliğindeki klanlar biçiminde örgütlenirdi.

Dolgoprudni, Rusya Federasyonu'nda, Moskova yönetim birimine (*oblast*) bağlı kent. Moskova'nın kuzeyinde, başkenti Volga Irmağına bağlayan Moskova Kanalı ile Savyolovo demiryolu hattının kesiştiği yerde kurulmuştur. SSCB'nin ilk beş yıllık planlarında uçak yapım merkezi olarak belirlenen kentte bugün makine sanayisi de önem taşır. Moskova Fizikoteknik Enstitüsü, Aeroloji Merkez Gözlemevi ve Pryanişnikov Tarımsal Kimya Laboratuvarı buradadır. Nüfus (1983 tah.) 69.000.

Dolgoruki AİLESİ, DOLGORUKOV olarak da bilinir, Kiev prensi II. Vladimir Monomah'ın oğullarından Yuri Dolgoruki'nin (1090-1157) soyundan geldiği ileri sürülen prens ailesi. Aile ünlü devlet adamları, komutanlar ve edebiyatçılar yetiştirmiştir.

Yuri Alekseyeviç Dolgoruki (ö. 1682) Rus-Polonya Savaşı'nda (1654-57) bir dizi zafer kazanmış yüksek rütbeli bir soylu ve komutandı. 1676'da henüz çocuk yaştaki Çar Fyodor Alekseyeviç'in muhafızlığına atandı; 1682 Moskova Ayaklanması sırasında öldürüldü. I. Petro'nun (Büyük) yakın arkadaşlarından Yakov Fyodoroviç Dolgoruki (1639-1720) orduda görev aldıktan sonra, 10 yıl İsveç'te tutsak kaldı; 1711'de Rusya'ya dönünce Hazine Denetleme Kurulu'nun başkanlığına getirildi. Grigori Fyodoroviç Dolgoruki (1656-1723), Polonya büyükelçisi olarak görev yaptığı dönemde (1701-21) Polonya ile bir ittifak antlaşmasının imzalanmasına (1701) ve Narva İttifakı'nın (1704) gerçekleştirilmesine katkıda bulundu.

Mareşalliğe kadar yükselen Vasili Vladimiroviç Dolgoruki(*) ile diplomat Vasili Lukiç Dolgoruki(*) Özel Danışma Kurulu üyesi oldular.

Anılarıyla ünlü Yuri Vladimiroviç Dolgoruki (1740-1830) Yedi Yıl Savaşı (1756-63) ile Osmanlı-Rus Savaşları'na (1768-74 ve 1787-91) katıldı. 1791-97 arasında Penza vali yardımcılığı, 1802-12 arasında ise Vladimir valiliği yapan Ivan Mikhayloviç Dolgoruki (1764-1823) lirik şiirler, komediler ve anı türünde kitaplar yazdı. Anıları, soylu çocuklarının yetişme biçimi ile eğitim ve kültür özelliklerini yansıtır.

Dolgoruki, Vasili Lukiç, Prens (d. y. 1670 - ö. 19 Kasım 1739, Novgorod, Rus Çarlığı), Çar II. Petro döneminde (1727-30) ülke yönetiminde ailesiyle birlikte nüfuz kazanan diplomat ve devlet adamı.

Diplomatlığa 1687'de Paris'te amcası Yakov Fyodoroviç'in yardımcısı sıfatıyla başladı. 1700'de büyükelçi olarak Polonya'ya gönderilen öteki amcası Grigory Fyodoroviç'e eşlik etti, 1706'da onun yerini aldı. Ardından Danimarka (1707-20), Fransa (1721-22) ve İsveç'te (1725-27) büyükelçilik yaptı; ama İsveç hükümetinin talebi üzerine bu görevden alındı ve diplomasiden çekildi. Kısa süre sonra Özel Danışma Kurulu'na girdi ve genç çarın, yeğeni ile nişanlanmasını sağladı. II. Petro 1730'da, daha bu evlilik gerçekleşmeden beklenmedik biçimde öldü. Çarın ölümünden sonra veraset sorunuyla ilgili çeşitli komplolara Dolgoruki'nin de adı karıştı; Çarın son vasiyetini gösterdiği öne sürülen sahte bir mektubun düzenlenmesi de bunlar arasındaydı. Dolgoruki bu nedenle 1730'da Sibirya'ya, daha sonra da Solovest Manastırı'na sürüldü. 1739'da Dolgoruki ailesinin iki üyesiyle birlikte sahtekârlık suçundan yargılandı ve boynu vurularak öldürüldü.

Dolgoruki, Vasili Vladimiroviç, Prens (d. Ocak 1667 - ö. 22 Şubat 1746, Petersburg, Rus Çarlığı), Rus çarı I. Petro (hd 1682-1725) ile Çariçe Anna'ya (hd 1730-40), karşı düzenlenen komplolarda önemli bir rol oynayan subay.

Rurik prensi Yuri Dolgoruki'nin (1090-1157) soyundan geldiği ileri sürülen nüfuzlu Dolgoruki ailesinin üyesiydi. Büyük Kuzey Savaşı'na (1700-21) katılan Vasili Vladimi-

roviç, 1707-08 arasında Ataman Bulavin önderliğindeki bir Kazak ayaklanmasını bastırarak Çar I. Petro'nun (Büyük) güvenini kazandı. Ama Petro'nun getirdiği yeniliklere ve reformlara açıkça karşı çıkması yüzünden, bir grup boyarla birlikte, Petro'yu devirerek geleneklere daha bağlı olan oğlu Aleksey'i tahta çıkarmak için bir komplo düzenlemekle suçlandı. 1718'de rütbesi ve unvanı elinden alınarak sürgüne gönderildi.

1724'te bağışlanan Dolgoruki, Petro'dan sonraki hükümdarlar döneminde eski saygınlığını kazandı. 1728'de mareşalliğe getirildi; politika oluşturmakla görevli Özel Danışma Kurulu'nun üyeliğine atandı. Kurulda akrabası Vasili Lukiç Dolgoruki de bulunuyordu.

1730'da II. Petro öldüğünde Dolgoruki, I. Petro'nun yeğeni Anna İvanovna'nın tahta çıkarılmasını destekledi. Öte yandan Rusya'da otokratik yönetimi sınırlamak ve gerçek iktidarı Özel Danışma Kurulu'na bırakmak için tasarlanan "koşullar" dizisinin hazırlanmasına yardımcı oldu. Anna, çariçe olabilmek için bu koşulları kabul etmek zorunda kaldı; ama Moskova'ya geldikten kısa süre sonra koşulları tanımadığını açıkladı ve Özel Danışma Kurulu'nu dağıttı. Unvanı ve rütbesi bir kez daha elinden alınan Dolgoruki, önce Kuzeybatı Rusya'daki İvangorod'a, 1739'da da Beyaz Denizdeki Solovets Adasında bulunan bir manastıra sürgüne gönderildi.

1741'de Çariçe Yelizaveta Petrovna tahta çıkınca unvanı ve rütbesi geri verilen Dolgoruki Savaş Akademisi komutanlığına getirildi.

dolgulama, kombinatoryal geometride, belirli boyutlarda ya da biçimlerdeki şekillerin, başka bir şeklin içerisine, en az yer kaybıyla (başka belirleyiciler de olabilir) yerleştirilmesi problemi. Verilen belirli sayıdaki kürenin, verilen bir uzay hacmi içerisine yerleştirilmesi dolgulama problemine bir örnektir.

dolikosefallik, kafatası indisinin 75'ten az olduğu, uzun ve dar kafatası yapısı. Bu yapıya en çok Avustralya Yerlilerinde rastlanır. *Ayrıca bak.* kafatası indisi.

dolin, kalkerli ve jipsli kayaçlarda oluşan, kuyu, huni ya da çanak benzeri karstik çöküntü. Çözünme ya da çökme sonucu oluşur. Çözünme dolinlerinin ağız bölümü genellikle çember ya da elips biçimindedir. Buzulların ve erime sularının çatlaklı kalker ve jips katmanlarını kimyasal olarak aşındırması ve bu oyukların zamanla mekanik aşınımla büyümesiyle oluşur. Çökme dolinleri ise, yüzeye yakın yeraltı boşluklarının tavanlarının tektonik hareketler ya da erime sonucunda çökmesiyle ortaya çıkar. Dolinlerin tabanı genellikle *terra rossa* (kırmızı toprak) ve çöküntü kayaçlarıyla kaplıdır.

Dolin, Sir Anton, asıl adı SYDNEY FRANCIS PATRICK CHIPPENDALL HEALEY-KAY (d. 27 Temmuz 1904, Slinfold, Sussex, İngiltere - ö. 25 Kasım 1983, Paris), İngiliz bale dansçısı, koreograf ve sanat yönetmeni. Sık sık eşlik ettiği Alicia Markova ile birlikte üç bale topluluğu kurmuş, bunların sonuncusu 1950'de Festival Balesi adını almıştır.

Serafima Astafieva ve Bronislava Nijinska gibi ünlü Rus öğretmenlerin yetiştirdiği Dolin'in meslek yaşamı 1921'de Sergey Diaghilev'in Rus Balesi'nde başladı. Bu topluluktaki solo dansları ise Nijinska'nın *Train Bleu* (1924; Mavi Tren) adlı balesindeki başrol ile George Balanchine'nin *Prodigal Son* (1929; Savurgan Oğul) adlı yapıtındaki uşak rolü oldu. Döneminin en iyi dans eşlerinden biri sayılan Dolin, zamanla pek çok klasik balede başrole çıktı. Dame Ninette de Valois'nın *Job* (1931; Eyüb) adlı yapıtında Şeytan ve Michel Fokine'nin *Bluebeard*'inde (1941; Mavi Sakal) da Mavisakal rolleriyle büyük ilgi çekti.

Dolin, birçok topluluğun kuruluş çalışmalarına katıldı; bunlardan Camargo Toplulu-

Dolin *Bluebeard* balesinde, 1942
Fred Fehl

ğu'nun (1930-33) yapımları İngiliz balesini büyük ölçüde etkiledi. Vic-Wells Balesi'nin (sonradan Sadler's Wells, bugün Kraliyet Balesi) ilk temsillerinde başrollere çıktı. New York kentindeki Bale Tiyatrosu'na (bugün Amerikan Bale Tiyatrosu), kurulduğu 1940'ta katılarak 1946'ya değin burada koreograf ve dansçı olarak çalıştı. Markova-Dolin topluluklarının da (1935-38, 1945-48) yönetmeni ve baş erkek dansçısıydı. 1949'da gene Markova'yla birlikte kurduğu ve 1950'de Londra Festival Balesi adını alan toplulukta 1961'e değin baş erkek dansçı ve sanat yönetmeni olarak kaldı. Daha sonra oluşturduğu Balenin Yıldızları adlı toplulukla turnelere çıktı; Roma Opera Balesi'nde koreografılık ve yönetmenlik, Büyük Kanada Balesi'nde de sanat danışmanlığı yaptı. 1981'de "sir" unvanı aldı.

Dolin'in koreografi çalışmaları arasında *Swan Lake* (*Kuğu Gölü*), *Giselle* ve *The Sleeping Beauty*'nin (*Uyuyan Güzel*) son perdesinden oluşan *Princess Aurora* (1941) sayılabilir. Ayrıca *Capriccioso* (1940), *The Romantic Age* (1942; Romantik Çağ) ve yalnızca erkek dansçılar için *Variations for Four* (1957; Dörtlü İçin Çeşitleme) gibi özgün baleleri vardır. *Seven Lively Arts* (1944; Yedi Canlı Sanat) adlı revünün bale bölümünü sahnelemiş ve özellikle Jules Perrot'un klasik ara balesi *Pas de Quatre*'ı için yaptığı düzenlemeyle (1941) dikkati çekmiştir. Bale konusundaki pek çok kitabı arasında *Ballet Go Round* (1938), *Pas de Deux*; *the Art of Partnering* (1950; Pas de Deux; Eşlik Sanatı), *Alicia Markova* (1953), *Autobiography* (1960; Otobiyografi) ve *The Sleeping Ballerina: The Story of Olga Spessivtzeva* (1966; Uyuyan Balerin Olga Spessivtzeva'nın Öyküsü) sayılabilir. Dolin 1980'de *Nijinsky* adlı filmde de öğretmen Cecchetti rolünü oynamıştır.

Dolisie *bak.* Loubomo

Dolj, Romanya'nın güneybatısında il (*judet*). Güneyde Bulgaristan'la sınır komşusudur. Yüzölçümü 7.413 km² olan il topraklarının sularını, ovalardan ve dalgalı tepelerden geçerek güney sınırını çizdikten sonra Tuna Irmağına boşalan Jiu ve Teslui ırmakları toplar. İl merkezi Craiova'da makine, metalurji ve kimya tesisleri vardır. Craiova'da ve ildeki Tîrgu, Jiu, Filiaşi ve Işalnita gibi öteki bazı küçük kentlerde çeşitli dokuma, deri eşya, inşaat malzemesi ve orman ürünleri üretilir. Petroşani'de bir kömür işletmesi, Craiova yakınında Jiu Irmağı üzerinde bir hidroelektrik santralı vardır. Tuna üzerinde Calafat, Bechet ve Corabia gibi küçük limanlar bulunur. Jiu Irmağı vadisinde Cofeni kültürüne (İÖ 1900-1700) ait yıkıntıların yanı sıra, Răcari Kalesi'nin ve Filiaşi ile Craiova arasındaki bir Roma yolunun kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Craiova'da bir üniversite vardır. Nüfus (1990 tah.) 774.600.

Dollar, William (Henry) (d. 20 Nisan 1907, St. Louis, Missouri - ö. 28 Şubat 1986, Flourtown, Pennsylvania, ABD), ABD'li bale dansçısı, koreograf ve bale topluluğu genel yönetmeni (*maître de ballet*). Otuz yılı aşkın bir süre pek çok ABD topluluğuyla çalışmıştır.

Dans öğrenimini hemen tümüyle ABD'de gördü. George Balanchine ve Michel Fokine

William Dollar, Melissa Hayden'la birlikte *The Duel* balesinde, 1950
Dance Collection, New York Public Library; fotoğraf, Walter E. Owen

gibi koreografılarla ve Mihail Mordkin ve Pierre Vladimirov gibi eski başdansçılarla çalıştı. Başrollerde göründüğü Amerikan Bale Topluluğu (1936-37), Bale Kervanı (1936-38) ve Amerikan Bale Kervanı (1941) 1948'de kurulan New York Kent Balesi'nin(*) öncüleriydi. Bu topluluklarda Balanchine'nin *Le Baiser de la fée* (1937; Perinin Öpücüğü), *The Card Party* (1937; İskambil Partisi; sonradan *Card Game* [İskambil Oyunu]) uyarlamaları ile koreografisini özellikle Dollar için yaptığı *Transcendence* (1935; Aşkınlık) gibi balelerde çeşitli rolleri canlandırdı.

İlk balesi, koreografisini Balanchine ile birlikte yaptığı *Clasic Ballet*'ydi (1936); Dollar bu yapıtı 1943'te kurulan Uluslararası Bale Topluluğu'nun 1944'teki New York gösterisi için *Constantia* adıyla yeniden sahneye koydu. Koreografisini yaptığı birçok bale arasında en tanınmışı *The Duel*'dir (1950; Düello). İlk kez 1949'da

Paris Roland Petit Balesi'nde *Le Combat* (Savaş) adıyla sahnelediği yapıtta bir Haçlı askerinin putperest bir kıza aşkını anlatır. Dollar, 1940 New York Dünya Fuarı'ndaki Ford Motor Company pavyonu için bir bale hazırlamış, 1950'lerde *The Leaf and the Wind* (1954; Yaprak ve Rüzgâr) ve *Mendelssohn Concerto* (1958; Mendelssohn Konçertosu) gibi yapıtlar vermiştir. Brezilya, Japonya ve Monte Carlo'da çeşitli bale topluluklarıyla çalışan Dollar, İran'da bir ulusal bale topluluğu kurmuştur.

Dollfus, Audouin (-Charles) (d. 12 Kasım 1924, Paris, Fransa), Fransız astronom. Güneş sistemi üzerine çalışmalar yapmış ve bu alanda Fransa'nın başlıca otoritesi sayılan Bernard Lyot'nun yerini almıştır. Dollfus, gözlem amacıyla birçok balonlu uçuş yaptı, bu arada Fransa'da stratosfere ulaşan ilk kişi oldu. Çeşitli maddelerin ışık kutuplama özelliklerine ilişkin karşılaştırmalı çalışmalarından kalkarak, Mars'ın yüzeyinin toz halde limonitten (demir oksit, Fe_2O_3) oluştuğu sonucuna ulaştı ve Venüs'ün haritasını hazırladı. 15 Aralık 1966'da Satürn'ün 10. uydusu olan Janus'u buldu.

Dollfuss, Engelbert (d. 4 Ekim 1892, Texing - ö. 25 Temmuz 1934, Viyana, Avusturya), Avusturyalı devlet adamı ve Avusturya şansölyesi (1932-34). Avusturya

Dollfuss, 1934
UPI

Cumhuriyeti'ni yıkarak muhafazakâr Katolik ve faşist ilkelere dayalı otoriter bir rejim kurmuştur.

Viyana ile Berlin'de hukuk ve ekonomi eğitimi gördü. Daha sonra, Aşağı Avusturya Köylü Federasyonu sekreteri, 1927'de Aşağı Avusturya Ziraat Odası başkanı oldu. Seçmenlerinin çekirdeği Avusturya'nın tutucu köylülerinden oluşan muhafazakâr Hıristiyan Sosyal Parti'ye katıldı. Siyasette hızla yükselerek 1930'da federal demiryollarının başına, 1931'de de tarım bakanlığına getirildi. Mayıs 1932'de, Hıristiyan Sosyal Parti başkanlığındaki muhafazakâr koalisyon hükümetinde şansölye oldu.

1929 Büyük Bunalımı'nın neden olduğu şiddetli ekonomik kriz karşısında, birçok Avusturyalının savunduğu Almanya ile gümrük birliğine gitme yolunu seçmedi. Bu kararında Milletler Cemiyeti'nden sağlanan 9 milyon dolarlık borç ile müttefiklerin karşı önlem almalarından duyduğu korku da etkili olmuştu. Hem Sosyal Demokratların, hem de milliyetçilerin şiddetli eleştirilerine ise gittikçe daha otoriter bir rejime yönelerek karşılık verdi. Baş yabancı müttefiki Mussolini oldu. İtalya, Riccione'de Avusturya'nın bağımsızlığını garanti etti (Ağustos 1933); ama karşılığında Avusturya siyasal partileri kaldıracak ve anayasasını faşist modele göre yeniden düzenleyecekti. Dollfuss'un parlamentoya saldırıları Mart 1933'te başladı. Eylülde parlamentoyu kapattı; siyasal partilerin yerine geçirmeyi amaçladığı Anavatan Cephesi'ne dayalı korporatist bir devlet oluşturdu. İzlediği dış politikayla Avusturya'yı fiilen İtalya'nın uydusu haline getirdi. Böylelikle Avusturya'nın Nazi Almanyası ile birleştirilmesini önlemeyi uman Dollfuss, ülke içindeki muhalifleriyle faşist-otoriter yöntemlerle savaştı.

Şubat 1934'teki kanlı çarpışmalarda şansölyeye bağlı yurt savunma birlikleri (*Heimwehr*), Sosyal Demokratları ezdi. Mayıs 1934'te çıkarılan yeni anayasayla rejim tam bir diktatörlüğe dönüştü. Ülkenin Avusturya Cumhuriyeti olan resmî adı, Avusturya Federal Devleti olarak değiştirildi. Haziranda ise Dollfuss, Almanya'nın kışkırtmasıyla bir darbe girişimine kalkışan Avusturyalı Nazilerin başbakanlık konutuna düzenledikleri saldırıda öldürüldü.

Dollmann, Georg (Carl Heinrich) von (d. 21 Ekim 1830, Ansbach, Bavyera - ö. 31 Mart 1895, Münih), Alman mimar. Akıl hastası olan Bavyera kralı II. Ludwig için büyük bibloları andıran görkemli Linderhof (1869-78), Neuschwanstein (1869-86) ve Herrenchiemsee (1878-85) saraylarını yapmıştır. Yeni-rokoko üslubundaki Linderhof, özellikle bir dağ gibi yükselen biçimiyle oldukça aykırı bir yapıdır. Richard Wagner'in *Tannhäuser* (1845) operasının ana teması olan ortaçağ Tötonizmini vurgulamak amacıyla yapılmış olan Neuschwanstein'da, Christoph Jank'ın Thüringen'de Eisenach yakınlarındaki Wartburg Şatosu için gerçekleştirdiği bir projeden yararlanmıştır. Tamamlanmadan kalan Herrenchiemsee ise Versailles Sarayı'nın bir taklidi olarak tasarlanmıştır.

Dollo yasası, evrimin geri dönüşlü (tersinir) bir süreç olmadığını öne süren biyoloji ilkesi. Fransız asıllı Belçikalı paleontoloji bilgini Louis Dollo'nun yaklaşık 1890'da geliştirdiği bu ilkeye göre, bir canlının evrimi sırasında yok olan ya da körelen yapılar ve işlevler, o canlının sonraki kuşaklarında yeniden ortaya çıkmaz. Böyle bir varsayımı Dollo'dan önce, bir tarihçi olan Edgar Quinet ortaya atmıştı.

Dollond, George (d. 25 Ocak 1774, Londra - ö. 13 Mayıs 1852, Londra, İngiltere), denizcilik, jeodezi ve astronomi alanlarında kullanılan birçok duyarlı alet geliştiren İngiliz optikçi.

Küçük yaşlardan başlayarak ailesinin matematik aletleri yapım atölyesinde çalışan Dollond, 1819'da amcası Peter Dollond'ın ölümü üzerine şirketin tüm yönetimini üstlendi ve yaşamının büyük bölümünü burada geçirdi. 1821'de kayaç kristalinden yaptığı mikrometre, İngiliz astronom William Peter Dawes tarafından yakın çiftyıldızların ölçümünde kullanıldı. Ayrıca, o dönemde kullanılmakta olan denizcilik ve astronomi aletlerinin üzerinde geliştirmeler yaptı; yeni aletler geliştirdi. Atmosferdeki sıcaklık, basınç, rüzgâr hızı ve yönü, buharlaşma koşullarını ve elektriksel olguları aynı anda ölçen ve kâğıt üzerine kaydeden bir ölçüm aygıtı da geliştiren Dollond, bu buluşuyla 1851'deki Londra Dünya Sergisi'nin konsil madalyasını kazandı.

Dollond, John (d. 10 Haziran 1706, Londra - ö. 30 Kasım 1761, Londra, İngiltere), İngiliz optik aletler ve astronomi aletleri yapımcısı. Renksemez (akromatik) objektifli bir teleskop ile Güneş'in çapını ve gökcisimleri arasındaki açıları ölçmeye yarayan kullanışlı bir helyometre geliştirmiştir.

Fransa'dan kaçan bir Protestan mülteci aileden gelen Dollond, önce geleneksel aile mesleği olan ipek dokumacılığını öğrendi. Daha sonraları optik ve astronomi alanlarında kendi kendini yetiştirerek 1752'de büyük oğlu Peter ile birlikte optik aletler yapmaya başladı. İki yıl sonra da bir helyometre geliştirdi.

1747'de Newton'un, merceklerde renkser (kromatik) sapınçların (aberasyon) önlenemez olduğuna ilişkin savı üzerine bir tartışma başlamıştı. Daha sonraları yapılan deneyler bunun aksini kanıtlayınca Dollond, *flint* ile *crown* camlarından renksemez bir mercek yaptı ve bu buluşuyla Royal Society'nin Copley Madalyası'nı kazandı. Ama sonradan, benzer bir mercek geliştiren İngiliz mucit Chester Moor Hall'un buluşunun daha önce gerçekleştirilmiş olduğuna karar verildi.

Dollond, Peter (d. 1730, Londra - ö. 2 Temmuz 1820, Kennington, Londra, İngiltere), İngiliz optikçi. Bugün de yaygın olarak kullanılan üçlü renksemez (akromatik) merceği geliştirmiş, o dönemde kullanılan seyir aletleri ve teleskoplar üzerinde geliştirmeler yapmıştır. 1765'te *crown* camından yapılmış iki dışbükey merceği, *flint* camından yapılmış bir çift içbükey mercekle birleştirerek üçlü renksemez mercek sistemini buldu. Bu sistem, görüntüleri dış renklerden koruyor ve aygıtın küresellik hatasını azaltarak netliği artırıyordu.

dolma, Ortadoğu ve Balkanlar'da yaygın olarak yapılan, içi doldurulmuş sebze ve et yemeklerine verilen ad. Anadolu mutfağının çeşitlilik gösteren yemeklerinden biridir. Etli ve zeytinyağlı olarak ikiye ayrılır. Tereyağı ya da margarinle pişirilen etli dolmanın harcı (içi) kıyma, çentilmiş soğan, pirinç (ya da bulgur) ve baharattan oluşur. Yalancı dolma da denen zeytinyağlılara kıyma konmaz; pirinç ve soğanla birlikte dövülmüş fındık, fıstık ya da ceviziçi, kuşüzümü gibi malzeme kullanılır.

Dolma çeşitleri içinde önemli bir yer tutan yaprak sarmaları, başta asma yaprağı ve lahana olmak üzere, pazı, karalahana, marul, fındık, ayva, ebegümeci, evelik, kabak çiçeği yapraklarının içine etli ya da zeytinyağlı dolma harcı konduktan sonra sarılarak pişirilir. Patlıcan, kabak, dolmalık biber, domates, hıyar, acur, enginar, pırasa, balkabağı, kavun, şalgam gibi sebzelerin içi temizlendikten sonra harç doldurularak hazırlanan sebze dolmaları, pişirildikten sonra istenirse yağda ya da fırında kızartılabilir. Anadolu'da yaz aylarında içi oyularak kurutulan patlıcan, biber, hıyar ve acur kışın dolma yemeklerinde kullanılmak üzere saklanır.

Kesilip içleri temizlenen tavuk, hindi, ördek ve kaz gibi hayvanlar sebze ve yaprak dolmalarında olduğu gibi, hazırlanan harçla doldurulduktan sonra dikilir; haşlandıktan sonra kızartılır ya da fırınlanır. Keklik, bıldırcın, çulluk ve sülün gibi av kuşları da kümes hayvanlarında olduğu gibi doldurulur. Körpe kuzu da yüzülüp temizlendikten sonra doldurulmak ve fırınlanmak yoluyla hazırlanır.

Uskumru ya da kolyoz balığının dolması da yapılır. Temizlenip kılçıkları çıkarılan balığın içine harç doldurulduktan sonra una bulanıp kızartılır. Kızartmanın yumurtaya bulanarak da yapıldığı olur. Midye dolmasında da balık dolmasındaki gibi harç hazırlanır; bu harç temizlenmiş midyenin bir tarafına konur ve kabukları kapatılarak haşlanır. Bumbar ve şirden de kümes hayvanlarında ya da av kuşlarında olduğu gibi doldurulur.

Dolmabahçe Camisi, asıl adı BEZMİ-ÂLEM VALİDE SULTAN CAMİSİ, İstanbul'da, Dolmabahçe'de, deniz kıyısında, Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın 1852-54 arasında yaptırdığı cami. Mimar Nigoğos Balyan'ın yapıtı olan yapıda seçmeci (eklektik) bir anlayışla Rönesans, barok ve Osmanlı mimarlığına özgü öğeler bir arada kullanılmıştır.

Üstü tek bir büyük kubbeyle örtülü kare planlı yapının dört beden duvarı, yukarıda büyük birer beşik kemer halinde biter. Kubbe, basık bir kasnakla bu kemerlerin

Dolmabahçe Camisi, 1852-54, ABC Ajansı

üstüne oturur. Kemerler iç içe silmelerle ve kemer eğrisine paralel yerleştirilmiş üç büyük pencereyle daha da vurgulanmıştır. Köşelerde kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Dışarıdan da görülecek gibi düzenlenmiş bu pandantiflerin üstü kurşun kaplıdır. Yapının dört köşesi biraz dışa taşırılarak kuleye benzer birer öğe durumuna getirilmiş, bunların üstüne de, büyük kemerlerin özengi taşı hizasında birer ağırlık kulesi oturtulmuştur. Kubbe eteği hizasına kadar yükselen ağırlık kulelerine sütunlar, silmeler, rozetler, girinti ve çıkıntılarla oldukça hareketli bir görünüm kazandırılmıştır.

19. yüzyılın birçok büyük camisinde görüldüğü gibi Dolmabahçe Camisi'nin giriş cephesinde de iki katlı bir hünkâr dairesi yer alır. Hünkâr dairesinin sağ ve sol uçları asıl cami kütlesinden dışarıya doğru epeyce taşar. Bu kanatlar öne de çıkıntı yaptığı için, ortadaki giriş bölümü biraz içeride kalır. Kanatların iki dış köşesinde, kurşun kaplı kırma çatıdan çıkarak yükselen birer minare vardır. Gövdelerindeki yivler ve şerefelerinin altındaki taş oyma akantus yaprağı bezemelerle bu narin minareler, başlıklı birer Korent sütununa benzer.

Cami ana mekânına, üç basık kemerin taşıdığı bir ön bölümden geçilerek ulaşılır. Bu bölümün üst katı kadınlar mahfilidir. Büyük kemerlerdeki pencerelerden başka, iki yan cepheyle kıble cephesinde iki sıra olarak düzenlenmiş büyük boyutlu pencerelerden de giren ışık, iç mekânı çok aydınlık bir duruma getirir. Mihrap nişi ve solundaki minber, renkli mermerden yapılmıştır.

Caminin özgün avlu duvarı ve avlu kapıları 1948'de, bugünkü Dolmabahçe Meydanı'nın açılması sırasında kaldırılmıştır. Bu duvar üzerinde bulunan sekizgen planlı ve kubbeyle örtülü muvakkithane de deniz kıyısındaki bugünkü yerine taşınmıştır. 1948-61 arasında Deniz Müzesi olarak kullanılan Dolmabahçe Camisi müzenin Beşiktaş'taki yapısına taşınmasından sonra yeniden ibadete açılmıştır.

Dolmabahçe Saat Kulesi, İstanbul'da, Dolmabahçe Sarayı'nın Hazine-i Hassa Kapısı ile Dolmabahçe Camisi arasındaki alanda 1890-94 arasında yapılan kule (açılışı 1895). Barok, yeni-klasik, ampir vb gibi tarihsel üslup öğelerinin seçmeci (eklektik) bir anlayışla bir arada kullanıldığı kulenin mimarı olarak çeşitli kaynaklarda Balyan ailesinin değişik üyeleri gösterilmekteyse de, ölüm tarihleri dikkate alındığında bunlardan ancak Sarkis Balyan (1831-99) söz konusu olmaktadır.

Yüksekliği 30 m'ye yaklaşan dört katlı kuleye içindeki 54 basamaklı taş bir döner merdivenle çıkılır. Kule alçak ve yayvan, dört kenarın ortasında altışar basamaklı birer merdiven bulunan mermer bir platforma oturur. Bunun her köşesinde iki katlı mermer bir fıskiye vardır. Tabanı 8,5 m × 8,5 m boyutlarında olan kule, her katta biraz daralarak yükselir. Katlar birbirinden çok süslü kornişlerle ayrılmıştır. İlk iki katta, her cephenin iki kenarına birer Korent sütun çifti yerleştirilmiştir. Öbür iki katta bunların yerini birer gömme ayak (pilastr) çifti alır. En alt katın üç cephesinde kemerli birer pencere, dördüncü (kara) cephesinde de bir kapı vardır. Kapıların kemer tablaları içinde birer barometre bulunur. İkinci katın pencereleri de kemerli, üçüncü katınkiler düz atkılıdır. Son kat silmesinin üstüne balustratlı bir korkuluk getirilmiş, kule duvarları da biraz daha geri çekilerek çepeçevre dolanan dar bir balkon oluşturulmuştur. Pencereler yatay bir dikdörtgen biçimindedir ve oldukça alçakta yapılarak üzerlerinde her cephede bir saatin yerleştirildiği geniş bir sağır yüzey bırakılmıştır. Bu son katın içinde, saatlerin düzeneği ile çanın yerleştirildiği bir de asma kat

Dolmabahçe Saat Kulesi, 1890-94, İstanbul
Ahmet Kuzik

vardır. Deniz cephesindeki ayrı, öbürleri birlikte kurulan saatler Fransa'dan getirtilmiştir. Kulenin manastır tonozunu andıran çatısı, üstüne oturtulmuş taç biçiminde bir öğeyle son bulur. Bunun tepesine de bir rüzgâr gülü yerleştirilmiştir.

Dolmabahçe Sarayı, İstanbul'da, Dolmabahçe semtinde, deniz kıyısında, Abdülmecid'in 1848-56 arasında mimar Garabet Balyan'a yaptırdığı saray binası. Bulunduğu yerin küçük bir koyken 17. yüzyılın ilk yarısında doldurulduğu, üstüne çeşitli padişahlar zamanında ahşap köşkler ve sahilhaneler yapıldığı bilinmektedir. Bugünkünden önceki son yapı III. Selim'in mimar Melling'e yaptırdığı, cephelerinde İon ve Korent düzeninde sütunların yer aldığı köşktür. II. Mahmud burada uzun süreli oturan ilk padişah olmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yenileşmelerin başladığı bir dönemde Abdülmecid'in Avrupa'dakiler tarzında bir saray istemesi üzerine bu son yapı da yıkılarak yerine bugünkü Dolmabahçe Sarayı yapılmış ve padişah 1856'da buraya taşınmıştır.

Bir bodrum ve iki kattan oluşan ana yapıyı tek bir kütle yerine, bir eksen üzerinde üç bölümün birbirine eklendiği bir bütün olarak tanımlamak daha doğru olur. Bu ana yapı, büyük kolu denize paralel, bunun doğu ucundaki küçük kolu da kara tarafına doğru uzanan bir "L" harfi biçimindedir. Büyük kolun güney ucunda, cephesi sarayınkinin devamı niteliğindeki Veliaht Dairesi yer alır. Ana yapıdan ayrı Hazine-i Hassa, Mefruşat, Paşalar, Musahipler, Kızlarağası, Harem Kapıcıları daireleriyle iki Hareket Köşkü, Kuşluk Köşkü ve Camlı Köşk, ayrıca mutfak, kiler, marangozhane, depo vb gibi servis birimleri sarayı tamamlayan öbür yapılardır. Bunlardan başka saraya ait iki önemli yapı da bugün ortadan kalkmış, Dolmabahçe Camisi'nin karşısında bulunan saray tiyatrosu 1937'de çevrenin düzenlenmesi sırasında yıkılmış, İstabl-ı Âmire adıyla anılan saray ahırlarının yerineyse bugünkü İnönü Stadyumu yapılmıştır.

10 m yüksekliğindeki duvarın, arada geniş bir bahçe bırakacak gibi kara tarafından çevrelediği saray, deniz tarafında uzunluğu 600 m'yi bulan rıhtımdan biraz geri çekilmiş, burada da dar bir yeşillik bandı bırakılmıştır. Rıhtım boyunca beş, bahçe duvarı üzerinde de dokuz kapı vardır. Ama bunlardan iki tanesi ana kapıdır ve çok görkemli bir biçimde düzenlenmiştir. Hazine-i Hassa Kapısı bahçenin batı duvarında, denize paralel ana yapı ekseninin Dolmabahçe Camisi yönündeki uzantısı üzerinde yer alır. Tören Kapısı diye de anılan Saltanat Kapısı kara tarafındaki ikinci anıtsal giriştir ve kuzey duvarında, bugünkü Dolmabahçe Caddesi üzerindedir. Her iki kapı da nişler, pilastrlar (gömme ayak), Korent düzeninde sütunlar, yarım daire alınlık kornişleri gibi yeni-klasik; oymalar, rozetler, askı çelenkler, denizkabuğu ve bitkisel bezemeler gibi barok öğelerle seçmeci (eklektik) bir biçimde düzenlenmiştir. Saltanat Kapısı'ndan denize doğru dikine uzanan eksenle Hazine-i Hassa Kapısı ekseni, ana yapının dar batı cephesindeki Mabeyn-i Hümayun (Selamlık) girişinin mermer merdiveni önünde kesişir. Mabeyn-i Hümayun, ana yapıyı oluşturan üç bölümden biridir. Girişteki büyük salon, dört tarafı birer eyvanla genişletilmiş (haç planlı) bir orta sofa niteliğindedir. Geleneksel Türk konut mimarlığında sık karşılaşılan bu plan çözümünün, özellikle cephe düzeni ve bezemeleri bakımından Avrupa'daki örneklere benzetilmeye çalışılan sarayın içinde başka bölümlerde de kullanılmış olması dikkat çekicidir. Bu salondan geçilen merdiven holünün ortasında tek kolla başlayan, sahanlıktan sonra iki kolla devam eden, iki taraflı anıtsal bir merdiven yer alır. Merdivenin kristal korkuluk parmaklıkları, basamak altı bezemeleri, kristal avizesi ve üst katta manastır tonozu biçiminde düzenlenmiş camlı tavanından giren ışıkla bu mekân, saray içindeki en göz alıcı köşelerden biridir.

Mabeyn'den sonra, gene uzun eksen üzerinde kendi başına sarayın bir bölümünü oluşturan ve hem deniz, hem de bahçeye cephesi olan Muayede (Bayramlaşma) Salonu bulunur. Saray bütününün bu en önemli mekânı, bahçe cephesinde dışa taşırılarak ve iki yanındaki kanatlardan iyice yükseltilerek yapı kütlesi içinde özellikle

vurgulanmıştır. Iki yanındaki Mabeyn ve Harem dairelerinden koridorlarla ulaşılan salonun deniz cephesinde de mermer merdivenli asıl giriş yer alır. Yaklaşık 40 m × 45 m boyutlarında kareye yakın dikdörtgen biçimli salonun köşelerine birer kare mekân

Dolmabahçe Sarayı'ndaki Zülvecheyn Salonu, İstanbul
ABC Ajansı

yerleştirilmiş, böylece gene bir haç plan elde edilmiştir. Haçın kollarının iç köşelerine gelen dört büyük ayağa geniş askı kemerleri oturmakta, bunların üstünde de tavanı oluşturan ve tepe noktasının yüksekliği 35 m'yi aşan kubbe yükselmektedir. 4,5 ton ağırlığındaki ünlü kristal avizenin asılı bulunduğu bu kubbe, dışarıdan bir topuz çatıyla örtülmüştür. Köşe ayaklarının arasına sağda ve solda ikişer tane dörtlü sütun grubu yerleştirildiği için, haç planlı salon bir dikdörtgen biçiminde algılanır. Üst katta salonu dört yandan bir galeri çevrelemektedir. Burada yabancı konukların ve Harem'den gelenlerin törenleri seyrettikleri localar vardır. Muayede Salonu'nun, boyutlarından başka bezemeleriyle de görkemli kılınmasına özellikle önem verilmiştir. Bezemenin bütününde, o dönem Avrupa mimarlığında geçerli olan tarihsel üslup öğelerinin seçmeci bir biçimde bir araya getirildiği bir beğeni egemendir. Köşe ayaklarının ön yüzlerindekilerle iki yandaki askı kemerlerinin altında bulunan dörtlü gruplardakiler başta olmak üzere, salondaki 56 sütun kompozit başlıklar taşır. Başlıklarla birlikte meander, yumurta ve damla örgeli kornişler, ayrıca akantus yaprakları, rozetler, duvarları ve kemerlerin yüzleriyle tablalarını kaplayan alçı işi başka kabartma bezemeler de altın yaldızla kaplanmıştır. Dört büyük askı kemeri arasındaki pandantiflerle (küresel bingi) kubbenin içinde gene barok kökenli kıvrıkdallar, denizkabukları, askı çelenkler, vazolar, gerçekçi çiçek buketleri resim olarak, ama gölge verilerek derinlik duygusu uyandıracak biçimde işlenmiştir. Kubbe bezemesinde ayrıca pencere, sütun gibi mimarlık öğelerinin perspektif çizimlerine de yer verilmiştir.

Ana yapının üçüncü bölümü Harem-i Hümayun'dur. Harem, denize paralel yapı kütlesinde Muayede Salonu'nun doğusundaki kanadı ve bunun sonundaki denize dik uzanan kanadı kaplar. Denize bakan kanadın planı oldukça karmaşıktır. Denize dik kanatta ise odalar iki uzun cephe boyunca dizilmiş, ortak mekânlar, çifte koridorlar, merdivenler ve aydınlık boşlukları ortaya alınarak oldukça düzenli bir plan oluşturulmuştur. Kenarlardaki odalar arasında 10 tane de özel daire yer alır. Bu özel daireler, koridordan geçilen bir antre çevresindeki servis hacimleriyle üçer odadan oluşur; her biri kendi içinde iki katlı olarak düzenlendiği için de hepsinin ayrı birer merdiveni vardır.

Rıhtım boyunca uzanan 284 m uzunluğundaki ana yapının cephesi simetrik olarak düzenlenmiştir. Ortada çift sıra perdereleriyle Muayede Salonu kütlesi yükselir. Soldaki (batı) Mabeyn ve sağdaki (doğu) Harem kanatları ise yatay etkinin vurgulandığı kütlelerdir. Bunlar da iki katlı olmakla birlikte, saçak kornişleri Muayede Salonu'nun iki katı arasındaki silme ile aynı hizadadır. Her iki kanat da yer yer geri çekilip yer yer dışarı taşırılarak deniz cephesine hareketlilik getirilmiştir. Duvarlar ayrıca yeni-klasik, ampir, barok üsluplara özgü sütun ve pilastrlarla, çeşitli korniş

Dolmabahçe Sarayı'nda ana yapıdaki Mabeyn-i Hümayun Kapısı, İstanbul
Doğan Kınık

bezemeleriyle, kıvrıkdal örgeli kabartmalarla zenginleştirilmiştir. Bütün bu bezeme öğeleri o kadar iç içe kullanılmıştır ki, sarayı yapılırken gezen Fransız yazar Theophile Gautier, onu hiçbir belirli mimarlık üslubu içine yerleştirmenin olanağı bulunmadığını yazmıştır.

Yapı, dolgu arazide yer aldığı için, zemine çakılmış büyük ahşap kazıklardan bir temel üstüne oturtulmuştur. Beden duvarları taş, bölme duvarları tuğla, döşemeleri ahşap kirişlemedir. 45.000 m²'yi bulan kullanım alanında 285 oda, 46 salon yer alır. Ahşap çatı, bütün yapıyı dolanan süslü bir saçak parapet duvarı arkasında gizlenmiş, üstü kurşun kaplanmıştır.

Abdülmecid'den başlayarak, II. Abdülhamid dışında bütün Osmanlı padişahlarının sürekli ya da zaman zaman oturduğu Dolmabahçe Sarayı, birçok önemli tarihsel olaya da sahne olmuştur. İlk Osmanlı Heyet-i Mebusan'ı burada açılmış (1877), Abdülaziz Avusturya-Macaristan imparatoru Franz Joseph'i (1870), II. Abdülhamid Rus grandükü Nikolay'ı (1878), Alman imparatoru II. Wilhelm'i (1889) burada konuk etmiştir. Cumhuriyet'ten sonra da ilk üç Türk Dil Kurultayı (1932, 1934, 1936) ve 2. Türk Tarih Kurultayı (1937) burada toplanmış, Türkiye'yi ziyaret eden Yugoslav kralı I. Aleksandar (1933), İngiliz kralı VIII. Edward (1936), Yunan kralı I. Paulos (1953), ABD başkanı George Bush (1991) Dolmabahçe Sarayı'nda ağırlanmıştır. Atatürk de hastalığının son dönemlerini burada geçirmiş ve denize bakan 71 No'lu odada ölmüştür. Cenazesi Ankara'ya götürülmeden önce, halkın ziyaret etmesi için Muayede Salonu'nda kurulan bir katafalka konmuştur.

Bugün TBMM'in Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na bağlı olan Dolmabahçe Sarayı, duvar ve tavan resimleri, parke döşeme kaplamaları, şömineleri, bezemeli merdivenleri gibi yapının parçası olan öğelerden başka, barındırdığı çok değerli eşya ile de zengin bir müzedir. Kristal avize ve şamdanlar; Yıldız, Avrupa, Çin ve Japon porseleni vazolar; saatler; aralarında Ayvazovski, Zonaro, Fromentine, Boulanger, Gérome gibi Avrupalı ve Şeker Ahmed Paşa, Osman Hamdi Bey, Avni Lifij gibi yerli ressamların yapıtlarının da bulunduğu 600'e yakın tablo; Hereke'de kurulan fabrikada özel olarak saray için dokunmuş ve 4.500 m²'ye yakın yer kaplayan halılar bunların başlıcalarıdır. Sarayın Veliaht Dairesi de 1937'den beri İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Dolmabahçe Sarayı'nın denizden görünüşü: (soldan sağa) Mabeyn-i Hümayun, Muayede Salonu, Harem-i Hümayun, Veliaht Dairesi
Erkun Emiroğlu Arşivi

dolmakalem, içindeki boşluğa mürekkep çekilerek, yazı yazmada ya da çizmede kullanılan mürekkepli kalem türü. *Ayrıca bak.* mürekkepli kalem.

dolmen, Gal dilinde CROMLECH, KROMLEK olarak da bilinir, toprakta yan yana aralıklı olarak dizilmiş birkaç büyük yassı taşla bunların üstüne yatay olarak yerleştirilmiş

Dyfed'deki Pentre Evan'da bir dolmen, Galler
Department of the Environment, Londra

gene büyük yassı taşlardan oluşan Tarihöncesi yapısı. Mezar olarak düzenlendiği sanılmaktadır. Avrupa'da Neolitik Çağda da karşılaşılır. Dolmenler Japonya'ya kadar yayılmışsa da, en çok Avrupa, Britanya Adaları ve Kuzey Afrika'da rastlanır. Türkiye'de de Trakya yöresinde dolmenler bulunmaktadır.

Dolmetsch, (Eugène) Arnold (d. 24 Şubat 1858, Le Mans, Fransa - ö. 28 Şubat 1940, Haslemere, Surrey, İngiltere), Fransa do-

ğumlu İngiliz müzikçi. Yaşamı boyunca geçmiş dönemlerin müziğinin özgün anlayışla ve kendi çalgılarıyla seslendirilmesi üstünde çalışmış, bu çalışmaları uzun süre ilgisizlik ve yanlış anlamayla karşılanmışsa da, konuya çağdaş yaklaşımın yerleşmesini

Arnold Dolmetsch, Edmond X. Kapp'ın mürekkepli kalem çizimi, 1920; özel koleksiyon
Edmond X. Kapp

sağlamıştır. Eski çalgıları onarmakta ve yapmaktaki ustalığı, ilk kaynaklara dönmek konusundaki titizliği ve sezgisiyle, Bach kuşağı ve öncesine ait müziği sunma sorunlarını tam anlamıyla kavrayabilmiştir.

Dolmetsch babasından ve büyükbabasından piyano ve org yapımını öğrendi. Brüksel Konservatuvarı'yla Londra'daki Kraliyet Müzik Yüksekokulu'nda öğrenim gördükten sonra keman dersleri vermeye başladı. British Museum'da eski İngiliz bestecilerinin viyol için yaptıkları bestelerin elyazması notalarını keşfetti; bu müziğin özgün bir üslupla nasıl çalınabileceğini araştırdı ve 1890'da ilk viyol konserini verdi.

Eski müziği özgün çalgılarıyla yorumlamak üzere karısı ve Kathleen Salmon'la birlikte bir üçlü kurdu. 1902'deki ABD turnesinden sonra, Boston'daki Chickering fabrikası bütün olanaklarını Dolmetsch'in kullanımına sundu. Dolmetsch orada klavsen, lavta ve viyol gibi aletlerin yapımını denetledi (1905-09). 1911'den 1914'e değin Paris'te Gaveau fabrikasında bulundu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, başarılı olan ilk modern düz flütleri yaptı.

Konserleri üstüne övgülü yazılar yazan George Bernard Shaw gibi, Dolmetsch'in de asi bir kişiliği vardı. Getirdiği yenilikler kaygı ile hayranlık karışımı bir etki uyandırıyordu. Çalışmaları 1914'ten sonra gittikçe daha çok kabul görmeye başladı. Eski müzik konusunda çeşitli yayınlar da yapan Dolmetsch'in *The Interpretation of the Music of the XVII and XVIII Centuries* (1915 ve 1944; 17. ve 18. Yüzyıl Müziğine İlişkin Yorumlar) adlı çalışması bu alandaki temel yapıtlardan biri oldu. Dolmetsch 1914'te İngiltere'ye yerleşti ve 1916'da Haslemere'de eski müzik incelemeleri için bir merkez kurdu. 1928'de ona destek sağlamak ve düşüncelerini yaymak amacıyla bir Dolmetsch Vakfı oluşturuldu.

dolmuş, kent içi kara ve deniz ulaşımında kullanılan toplu taşıma aracı.

Dolmuş sözcüğü ilk kez, 16. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul Boğazının ve Haliç'in iki yakası arasında çalışan ve ancak belirli sayıda yolcu aldıktan sonra hareket eden kayıklar için kullanılmıştır. Bugün yalnız Eminönü-Karaköy ve Haliç iskeleleri arasında çalışan kayıklar ile Boğaz'ın iki yakasında ve Eminönü-Kasımpaşa arasında işleyen dolmuş motorları da eski dolmuş kayıklarının günümüzdeki uzantılarıdır.

Otomobil dolmuşlar, ilk kez 1931'de İstanbul'da çalışmaya başladı. Bir süre sonra Ankara'da ve öteki büyük kentlerde de görülen otomobil dolmuşlar toplu taşıma araçları yeterli olmadığı için ortaya çıkmış ve günümüze değin varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kent içi ulaşımında kullanılan minibüsler de dolmuş türü bir taşıt sayılabilir.

dolomi, karbonatlı bölümleri ağırlıklı olarak dolomitten [$CaMg(CO_3)_2$] oluşan kireçtaşı türü. Çoğunlukla kireçtaşı içindeki kalsitin (kalsiyum karbonat, $CaCO_3$) yerini, hacimsel olarak dolomitin almasıyla oluşur. Dolomileşme olarak adlandırılan bu süreç, kireçtaşının çökelmesi tamamlandıktan hemen sonra kalsitin deniz suyuyla yer değiştirmesi ya da taşlaşma tamamlandıktan sonra magnezyum içeren çözeltilerin kalsitin yerini alması sonucunda gelişir. Çoğu durumda, dolomileşme sırasında dokular irileşir ve kayacın özgün yapısı değişir. Ama bazı durumlarda kaynak kireçtaşının yapısal ve dokusal özellikleri değişmeden kalır ve ortaya ince kristal yapılı dolomi çıkar. Birincil dolomi olarak tanımlanan bu kayaçlar çoğunlukla evaporitler ile birlikte görülür.

Dolomileşmenin ayırt edici özelliği, iç içe geçmiş kireçtaşı ve dolomi yataklarının oluşumuna yol açmasıdır. Yeni dolomilere, Bahama'da görüldüğü gibi, düzlüklerde ya da kalsit, aragonit, magnezyum kalsit, jips ve anhidrit tortullarıyla birlikte aşırı tuzlu lagünlerde rastlanır. Hidrotermal dolomiler ise bakır cevheri damarlarında kurşun, çinko ya da flüorit ve barit ile birlikte oluşur.

Dolomieu, Dieudonné (d. 23 Haziran 1750, Dolomieu, Tour-du-Pin yakınları - ö. 26 Kasım 1801, Château-Neuf, Saône-et-Loire, Fransa), dolomit mineraline adını veren Fransız jeolog ve mineralog.

Çocukluğundan başlayarak Malta Şövalyeleri örgütünün bir üyesi olan Dolomieu, düelloda bir şövalye biraderini öldürdüğü için 19 yaşında ölüme mahkûm edildi. Sonradan affedilen Dolomieu doğa bilimleri alanında daha önceden başlatmış olduğu çalışmalarını sürdürdü ve askerlik görevini tamamladıktan sonra İspanya, Sicilya, Pireneler ve İtalya'nın Calabria bölgelerini gezdi. 1789-90 arasında Alpler'de araştırmalar yaptı ve 1791'de dolomit mineralini tanımladı. 1798'de Napoléon'un Mısır seferine katılan Dolomieu, ülkesine geri dönerken yolda tutuklandı ve Messina'da hapsedildi. Cezaevinde kaldığı süre içinde, başlıca bilimsel incelemesi olan *Sur la philosophie minéralogique et sur l'espèce minérale* (1801; Mineral Türleri ve Mineraloji Felsefesi Üzerine) adlı çalışmasını, bir İncil'in kenar boşluklarına yazdı.

dolomit, kalsiyum ve magnezyum karbonat [$CaMg(CO_3)_2$] yapısında karbonat minerali.

Çoğunlukla mermerlerde, talklı şistlerde ve magnezyum içeriği zengin başkalaşım kayaçlarında rastlanır. Çeşitli mineral ör-

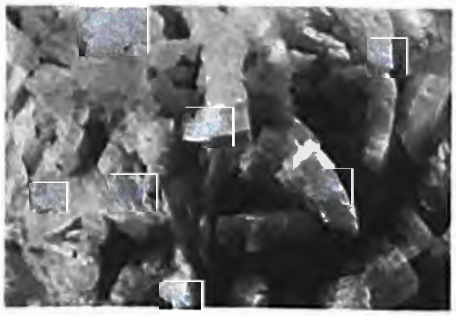

Corydon'dan elde edilmiş bir dolomit örneği, Indiana
MacFall Collection, fotoğraf, Mary A. Root - EB Inc

nekleri üzerinde yapılan dokusal incelemeler, dolomitlerden bir bölümünün, daha yüksek sıcaklıklarda kararlı olabilen (magnezyumca çok zengin) kalsitin soğumasıyla oluştuğunu açığa çıkartmıştır. Dolomit, genellikle hidrotermal damarlarda, karbonatlı kayaçların içindeki boşluklarda ve kimi zaman da tortul kayaçlar içinde çimento malzemesi olarak oluşur. Karbonatlı kayaçların, başlıca kayaç oluşturucu minerallerinden biridir. Dolomileşmiş kireçtaşlarında ise ikincil yer değiştirme ürünüdür. Ayrıca, daha önceden bulunan fosillerin ve öteki dokusal yapıların içinde kristaller halinde bulunur. Ayrıntılı fiziksel özellikler için, *bak.* karbonat mineralleri (tablo).

Dolomitler, İtalyanca ALPI DOLOMITICHE, İtalya Alpleri'nin kuzey bölümünün doğu kesiminde dağ grubu. Kuzeybatıda Isarco, kuzeyde Pusteria, güneyde ve güneydoğuda Piave, güneybatıda Brenta, batıda da Adige vadileriyle çevrilidir. Dolomitler üzerinde, 18 tanesi 3.050 m'yi aşan çok sayıda doruk vardır. En yüksek noktası olan Marmolada Doruğunun (3.342 m) güney cephesi 650 m'lik bir uçurumdur. Bu dağların ve dağlardaki özgün kayaç türünün adı, 18. yüzyılda yörenin jeolojik yapısına ilişkin ilk bilimsel çalışmayı gerçekleştiren Fransız jeologu Dieudonné Dolomieu'den gelir. Jeolojik açıdan Dolomitler, aşınma (erozyon) sonucu grotesk biçimlere dönüşen açık renkli bir kireçtaşından oluşur. Yüzey şekilleri arasında testere dişini andıran çentikli sırtlar, kayalık doruklar, kireçtaşından çakıl birikintileri, derin yarıklar ve görece alçak yerlerde çok sayıda görülen dik kayalar sayılabilir. Yükseklerde buzullaşmış yapılar görülür; yörede 41 buzul vardır. Alçak kesimlerde eğimin daha az olduğu etekler eskiden ormanlarla kaplıyken, bugün yalnızca otlaklar üzerinde lekeler biçiminde ağaçlık şeritler bulunur.

Dolomitler'in pek çok noktasına vadileri izleyerek kolayca ulaşılabilir. Kuzey-güney anayolu Campologna Geçidinden (1.875 m) geçer. Doğu-batı doğrultusundaki yollar ise ünlü Pordoi (2.239 m), Falzarego (2.105 m), Tre Croci (1.809 m), Sella (2.257 m) ve Gardena (2.121 m) geçitlerini izler. Turizmin ve dağcılığın önem taşıdığı yörenin başlıca merkezi Cortina d'Ampezzo'dur. Öteki merkezler Auronzo, San Martino di Castrozza ve dar bir demiryolu hattı bulunan Ortisei'dir. Dolomitler'in batı ucunda Bolzano, güneydoğu ucunda ise Belluna kentleri yer alır.

Dolomitler'in en önemli doruklarından çoğuna 1860'lar ve 1870'lerde ilk kez İngiliz dağcıları çıkmıştır. Sağanak yağışlardan sonra görülen toprak kaymaları, Dolomitler'in güneyindeki Vaiont Barajı'nın (Piave Irmağının bir kolu üzerinde kuruludur) iki kez taşarak Longarone köyünü sular altında bırakmasıyla sonuçlanmıştır. 1963'teki taşkın 2 bin kişinin ölümüne yol açarken, 1966'daki taşkın, konutlara ve iletişim şebekesine zarar vermiştir.

Dolores Irmağı, ABD'de Colorado eyaletinin güneybatı kesiminde yer alan akarsu. La Plata Dağlarından doğarak derin vadiler boyunca güneybatı yönünde akar ve Dolores'ten sonra Paradox Vadisinden geçerek kuzeybatıya döner. Vadinin kuzey ucunda en büyük kolu olan San Miguel Irmağıyla birleşir. Gateway'i ve Utah sınırını geçerek 400 km yol aldıktan sonra Moab yakınında Colorado Irmağı ile birleşir. Baharda ve yaz başında eriyen karlarla yükselen sular, yaz ortasında çok azalır. Dolores ve kollarından

tarımsal sulama amacıyla yararlanılır. Irmağa, Río de Nuestra Señora de los Dolores (Acıların Meryem Anası Irmağı) adını, büyük olasılıkla yaklaşık 1765'te İspanyol tüccar Juan Maria Rivera vermiştir.

dolu, 5-10 mm çapındaki buz tanelerinden oluşan yağış türü. Sulusepken kar yağışını oluşturan küçük dolu tanelerinin çapı ise 5 mm'den azdır. Dolu, kümülonimbus gibi hızla yükseklere çıkan toplayıcı bulutlarla oluştuğundan, yağışlar genellikle şimşekler ve gökgürültüleri eşliğinde gerçekleşir.

Görece büyük dolu taneleri çoğunlukla, dönüşümlü olarak sıralanan temiz ve saydam buz katmanları ile donuk beyaz buz katmanlarından oluşur; bu farklılığın nedeni, donma hızlarının düzensiz oluşudur. Sıcaklığı 0°C'nin çok altında olmayan bölgelerde donma yavaş gerçekleştiğinden, katmanlar arasına sıkışan hava dışarı atılır ve temiz, saydam bir buz katmanı oluşur. Daha soğuk bölgelere doğru hareket eden buz taneleri ise daha hızlı donduğundan, sıkışan hava dışarı atılamaz ve donuk, beyaz bir katman ortaya çıkar.

Dolu binalara ve ürünlere büyük zararlar verir, hatta daha büyük tanelileri hayvanlar için de tehlikeli olabilir. ABD'nin ortabatısında yaklaşık 15 cm çapında dolu tanelerinin yağdığı kaydedilmiştir.

Dolu yağışı ılıman enlemlerde genellikle öğleden sonra ile akşamüstü arasında oluşur ve yaklaşık 15 dakika kadar sürer.

Dom, DOMRA ya da DOMB olarak da bilinir, Hindistan'ın kuzeyinde ve Himalayalar'da çöpçüleri, müzikçileri, serserileri, tüccarları ve bazen dokumacıları da içine alan çok geniş ve yaygın bir kast. *Dom*'ların yerli bir kabileden geldiğini öne süren bazı araştırmacılar, içten evlenmelerle ortaya çıkmış yedi alt kast sıralamaktadır. Bütünüyle Brahmanların etkisi dışında kalmış olan *Dom*'ların, kendi tanrıları ve doğaüstü güçlere ilişkin gelişmiş bir inanç sistemi vardır. Hindistan kökenli oldukları bilinen Çingenelerin bu kastın içinden doğduğunu gösteren bazı kanıtlar vardır. Çingenelerin kendilerine taktıkları ad olan *Rom* ("erkek" ya da "koca"), *Dom* sözcüğünün değişik bir söylenişidir; Suriyeli Çingeneler de kendilerini *Doum* olarak adlandırırlar.

dom, KUBBE ya da KÜMBET YAPI olarak da bilinir, kayaç katmanlarının kırılmadan yukarı doğru kabarması sonucunda ortaya çıkan elips biçimli yapıların ortak adı. Belirli bir yönde uzanmayan ve en yüksek noktasından bütün yönlerde dışa doğru yayılan bir antiklinal (bakışımsız kıvrım) türüdür. Domların en tipik örneklerine ABD'nin batısında Güney Dakota'daki Black Hills'de rastlanır. Katmanların çevredeki alçak bölgelere doğru az çok düzgün bir biçimde daldıkları yerlerde, aşınmanın etkisiyle bir dizi eşmerkezli sırtlar oluşur. Bu sırtların dik yüzleri iç tarafa yöneliktir. Üstü görece geçirimsiz bir şeyl katmanıyla örtülü geçirgen kumtaşı katmanından oluşan bazı domlar, petrol ve doğal gaz için yapısal hazneler oluşturur. Yukarı doğru yükselen petrol ve gaz, antiklinalin en üst kısmında şeyl tarafından engellenir ve sıkıştırılır.

Domagk, Gerhard (d. 30 Ekim 1895, Lagow, Brandenburg, Almanya - ö. 24 Nisan 1964, Burgber, Königsfeld yakınları, AFC), Alman bakteriyoloji ve patoloji bilgini. Sülfonamit grubu ilaçların ilki olan Prontosil'in bakteri öldürücü etkilerini bularak (1932), 1939 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü kazanmıştır.

Greifswald (1924) ve Münih (1925) üniversitelerinde ders veren Domagk, daha sonra Wuppertal-Elberfeld'deki I. G. Farbenindustrie (Bayer) Deneysel Patoloji ve Bakteriyoloji Laboratuvarı'nın yöneticiliğini üstlendi. Burada, yeni boyarmaddeler bulmak amacıyla yürütülen sistemli çalışmalar sırasında, boyarmaddelerden birinin farelere bulaşmış streptokokları öldürdüğünü farketti. Prontosil kırmızısı olarak bilinen bu boyarmadde, bir süre sonra kliniklerde denenmeye başladı.

Domagk, y. 1960
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

Ayrıca kanser ve verem konusunda da araştırmalar yapan Domagk, Nazi Almanyası'nın siyasal tutumu nedeniyle Nobel Ödülü'nü kabul edememiş, altın madalya ve diplomasını ancak 1947'de alabilmiştir.

domalan, KEME olarak da bilinir, *Ascomycetes* sınıfının *Tuberales* takımının *Tuber* cinsinden, toprak altında yetişen yumru biçimindeki yenebilir mantar türlerinin ortak adı. Özellikle ılıman bölgelerde doğal olarak yetişen bu mantarlar, eski çağlardan beri sevilen bir yiyecektir. Türlerin boyutları nohut büyüklüğünden portakal büyüklüğüne kadar değişir.

Domalan (*Tuber aestivum*)
S C Porter - Bruce Coleman Inc

Genç mantarların içi beyazımsı ve homojendir; yaşlandıkça damarlanıp esmerleşir. Seyrek ormanlarda ve kireçli topraklarda iyi büyüyen bu çürükçül mantarlar, genellikle ağaç kökleriyle ortak yaşar. *Tuber* türlerinin, spor keselerinde (ask) taşınan ve sayıları bir ile dört arasında değişen büyük sporları vardır; bunlar 1701-11'de Fransız botanikçi Joseph Pitton de Tournefort tarafından tanımlanan ilk askosporlardır.

Yaklaşık 15. yüzyılın sonlarından bu yana Fransız mutfağında önemli bir yeri olan ve *périgord* adıyla bilinen *T. melanosporum*, düzgün olmayan yuvarlak biçimli, çökük tepeli, belirgin ve hoş kokulu bir mantardır. Kahverengi ya da kara, sığilli bir kabukla örtülü olan iç bölümü etli, beyaz ve hafif damarlıdır; olgunlaştıkça etli bölüm koyu griye, damarlar da siyaha döner. Périgord bölgesi ve Vaucluse ili (*département*) Fransa'daki başlıca domalan alanlarıdır. Toplanan mantarların yaklaşık üçte birini ihraç eden Fransız Hükümeti, geniş ve verimsiz arazileri ağaçlandırarak (özellikle meşe ağaçları) domalan alanlarını artırma yoluna gitmiştir.

Toprağın altında, genellikle 30 cm'den daha derinde oluşan domalanların yerini saptamak oldukça güçtür. Çok derinde olmadıkları zaman, biraz olgunlaşınca toprağı çatlattıkları için deneyimli toplayıcılar kolayca bulabilir. Ayrıca, sabah ve akşam saatlerinde bu mantarların bulunduğu yerlerin üstünde uçuşan küçük sarı sinek bulutları, domalanların yerini belli eder. Bazı toplayıcılar ise mantarları kokusundan bulacak kadar duyarlıdır. Gene de, kendiliğinden yetişen domalanların yerini bulabilmek için eğitilmiş domuz ve köpeklerden yararlanılır.

Domalanın insan eliyle ve büyük çapta üretimi oldukça güçtür. Kireçli toprak kazılır, kazılan yerlere meşe fideleri dikilir. Başka domalan alanlarından getirilen toprak yayıldıktan sonra sürülür, tırmıklanır ve kendi haline bırakılır. Üç yıl sonra otlar ve öteki döküntüler temizlenir, ağaçlar budanır. Domalanlar ancak 5 yıl sonra toplanacak büyüklüğe ulaşırsa da, 8-10 yıl geçmeden pek kâr getirmez. En bol ürün 5-25 yıl arasında alınır.

T. aestivum türü daha çok kayın ormanlarında bulunur. Mavimsi siyah renkli ve kalın sığilli bir kabukla örtülü olan bu mantar yuvarlak biçimlidir. Önceleri beyaz olan eti daha sonra sarı, giderek beyaz damarlı kahverengi bir görünüm alır.

Türkiye'de de Orta ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yetişen domalan, bu yörelerde besin olarak tüketilir.

Domaniç, topraklarının küçük bir bölümü Marmara Bölgesi, büyük bölümü Ege Bölgesi sınırları içinde kalan, Kütahya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 619 km² olan Domaniç ilçesi doğuda Bilecik ili, güneyde Tavşanlı ilçesi, batı ve kuzeyde de Bursa iliyle çevrilidir.

İlçe topraklarının büyük bölümü dağlıktır. Bu toprakların kuzey kesimini engebelendiren, Domaniç Dağı (Dartepe'de 1.845 m) ile doruğu ilçe sınırları dışında kalan Yirce Dağı, Uludağ'ın(*) güneydoğu uzantılarıdır. İlçenin en önemli akarsuyu Orhaneli Çayı (Kocasu) ile ona katılan küçük çay ve derelerdir.

İlçe ekonomisi tarıma dayanır. Tarıma elverişli alanların sınırlı oluşu bitkisel üretimin gelişmesine olanak vermemektedir. Akarsu boylarında ve güneydeki dar düzlüklerde buğday, arpa, şeker pancarı ve patates yetiştirilir. Hayvancılık ikincil geçim kaynağı durumundadır. Son yıllarda modern kümes hayvancılığında gelişme başlamıştır. İlçedeki başlıca mesire alanı Ebem Çamlığı orman içi dinlenme yeridir. İlçe topraklarında rezervi yaklaşık 40 milyon ton olan linyit yatakları bulunmaktadır.

Yörede ele geçirilen buluntulardan, Domaniç tarihinin Kalkolitik Çağa (İÖ 5500-3500) uzandığı anlaşılmaktadır. Ancak tarihine ilişkin ilk kesin bilgiler 13. yüzyıldan başlar. Bu dönemde Bizans egemenliğinde bulunan Domaniç, 1281'de I. Osman'ın babası Ertuğrul Bey'e yayla olarak verildi. 19. yüzyıl sonlarında Domaniç, Hüdavendigâr vilayetinin Ertuğrul (Bilecik) sancağında bir nahiyeydi. Temmuz 1921'de Yunan işgaline uğrayan Domaniç, bu işgalden Eylül 1922'de kurtuldu.

İlçe merkezi Domaniç kasabası, gelişmemiş, küçük bir yerleşimdir. İnegöl'ü Tav-

şanlı ve Kütahya'ya bağlayan karayolu buradan geçer. Kasaba Kütahya'ya 89 km uzaklıktadır.

Domaniç Belediyesi 1960'ta kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 21.949; kasaba, 3.966.

Domaniç, Fahri (d. 12 Haziran 1915, Domaniç, Kütahya), katılar fiziği ve nükleer fizik alanlarındaki araştırmalarıyla tanınan Türk fizikçi.

1935'te Bursa Erkek Lisesi'ni bitirerek fizik öğrenimi görmek üzere Almanya'ya

Domaniç
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

gitti. Göttingen Üniversitesi'nde sodyum klorür gibi alkali halojen kristallerin yarıiletkenliğini ele aldığı doktora çalışmasını bitirerek 1940'ta Türkiye'ye döndü. 1944'te Ankara'daki Yüksek Ziraat Enstitüleri'ne bağlı Tabii İlimler Fakültesi'nin fizik enstitüsüne asistan olarak girdi. 1950'de Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nde doçent oldu. Ertesi yıl deneysel fizik kürsüsünde eylemli doçentliğe getirildi. 1954'te İngiltere'deki İmparatorluk Yüksekokulu'nda araştırmalar yaptı. AÜ Fen Fakültesi ve İngiltere'deki çalışmalarında katıların elektrik ve magnetik özelliklerini araştırırken mikrodalga tekniklerinden yararlandı. 1956-59 arasında ABD'de Brookhaven Ulusal Kütüphanesi'nde, reaktör nötronları ve nötron spektrometreleriyle çekirdeklerin yapısal özelliklerini inceledi. 1961'de Ankara Üniversitesi'nde profesör oldu. Aynı yıl Atom Enerjisi Komisyonu'nda danışmanlık görevini üstlenerek Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nin (ÇNAEM) kuruluş çalışmalarına katıldı. ÇNAEM'de ABD'de kazandığı deneyimlerle bir araştırma grubu kurdu. Bu grupla önce kristalli nötron spektrometresinin yapımını, sonra da bu aygıt yardımıyla çeşitli atom çekirdeklerinin nötron rezonanslarının ölçümünü gerçekleştirdi. 1963-67 arasında Atom Enerjisi Komisyonu'nun genel sekreterliğini yaptı. 1968'de AÜ Fen Fakültesi'ndeki görevine döndü. Bu fakültenin fizik bölümünde bir kritikaltı reaktör kuran, buna atımlı nötron üreteci ekleyerek çeşitli reaktör ve nötron fiziği deneylerini başlatan Domaniç, girişimleriyle Türkiye'de reaktör ve nötron fiziği araştırmalarının öncülüğünü yaptı. Bir süre İngiltere'deki Birmingham Üniversitesi'nde konuk profesör olarak bulundu. 1974'te Diyarbakır (bugün Dicle) Üniversitesi Fen Fakültesi'nde fizik bölümünü kurarak ek görevle 1981'e değin ders verdi. 1984'te emekliye ayrılmasına karşın, AÜ Fen Fakültesi'nde fizik, Hacettepe Üniversitesi'nde de temel fizik derslerini sürdürdü.

domates (*Lycopersicon esculentum*), patlıcangiller (*Solanaceae*) familyasından, yaygın olarak tarımı yapılan bitki ve bu bitkinin yenebilen meyveleri. Bir Yenidünya bitkisi olan domatesin anayurdu Orta ve Güney Amerika'dır; büyük olasılıkla 16. yüzyılın ilk yarısında Meksika'dan Avrupa'ya yayılmış ve zamanla en çok tüketilen sebzelerden biri haline gelerek pek çok kültür çeşidi geliştirilmiştir.

Domates, genellikle çok dallanan, meyvelendiği zaman eğilen, 60-180 cm uzunluğunda bir bitkidir; bazı kültür çeşitleri meyvelenince de dik durabilir. Gençken yuvarlak ve üstü tüylü olan gövde olgunlaştıkça odunlaşır ve köşeli bir yapıya dönüşür. Az ya da çok tüylü ve keskin kokulu olan bileşik yapraklar 45 cm'ye kadar uzayabilir. Salkımlar oluşturan çiçekleri 2 cm çapında ve sarı renklidir. Etli meyveleri kırmızı ya da sarı renkli, yuvarlak, oval ya da armut biçimli ve çok değişik büyüklüklerde olabilir. Meyvelerin içinde, iki ya da daha çok sayıdaki odacıklarda, peltemsi bir özle çevrili olan küçük ve yassı tohumlar bulunur.

Domates bol ışık ve ılık, hatta sıcak iklim isteyen bir bitkidir. Toprak açısından fazla seçici olmamakla birlikte, biraz ağır topraklarda verimi artar. Domates tohumu doğrudan toprağa ekilmez; önce sıcak yastıklarda ya da özel fide seralarında fide üretilir, sonra bu fideler asıl yerlerine şaşırtılır. Çeşitli hastalıklara ve zararlılara çok duyarlı olan domates, çeşitli virüs hastalıklarının yanı sıra, bakteri solgunluğu, mildiyö, meyve dip çürüklüğü ve külleme gibi hastalıklardan zarar görür. Ayrıca, kırmızı örümcek, yaprak bitleri ve danaburnu gibi bazı böcekler de domatese büyük zarar verir.

A, B_1, B_2 ve C vitaminlerinin yanı sıra fosfor, kalsiyum, potasyum ve demir minerallerini içeren domates, yemeklerde kullanılan önemli bir sebzedir; ayrıca çiğ olarak

Domates (*Lycopersicon esculentum*)
Grant Heilman - EB Inc.

salatalara katılır, suyu çıkarılır, turşusu, salçası ve çeşitli konserveleri yapılır.

Domates, ABD'de ve Güney Avrupa'da (özellikle İtalya'da) büyük miktarlarda üretilmektedir. Türkiye'de ise 1989'da 5,5 milyon tonu bulan domates üretimi yıldan yıla sürekli bir artış göstermektedir. Üretim özellikle Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmıştır. *Ayrıca bak.* salça.

Dombes, Fransa'nın ortadoğu kesiminde tarihsel bölge. Eskiden bağımsız bir belediye iken, bugün Ain iline (*département*) bağlanmıştır. 1032'den önce Arles Krallığı'nın bir parçasıydı; bu tarihte krallık Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Konrad'ın egemenliğine girdi ve bölgede otorite fiilen yerel beylerin eline geçti. 1378'den sonra kâğıt üzerinde Fransa kralının otoritesi altında olan Dombes, gerçekte Bourbon hanedanınca bağımsız bir prenslik olarak yönetilmekteydi. 1523'te Fransa kralı I. François tarafından ele geçirildi; daha sonra 1561'de Bourbon-Montpensier hanedanına geri verildiyse de, 1762'de yeniden Fransız tahtının yönetimine girdi.

Domei, tam adı ZEN NIHON RODO SODOMEI (Japon İşçi Konfederasyonu), 1987'de dağılmasına değin Japonya'nın ikinci büyük işçi sendikaları federasyonu. 1964'te siyasal bakımdan ılımlı üç ayrı federasyonun birleşmesiyle kuruldu. Japonya'nın en büyük işçi sendikaları federasyonu olan Sohyo'nun(*) sokak gösterileri ve kitle mitingleri gibi militan mücadele taktiklerine karşı çıktı. Genellikle kamu görevlilerinin üye olduğu Sohyo'dan farklı olarak, üyelerinin çoğunluğu özel kuruluşlarda çalışan işçilerden oluşuyordu. Bu nedenle Japon iş yasasına göre toplu pazarlık ve grev haklarından yararlanabildi. Talepleri, Sohyo'nunkiler kadar radikal değildi. İşçiler için işlerini yitirme tehlikesi oluşturduğu gerekçesiyle teknolojik değişikliklere direnmekten çok, bu değişikliklere ayak uydurmaya çalıştı. İşyeri temelinde örgütlenmenin işçiler arasındaki birliği zayıflatmasına karşı bir önlem olarak genel işkolu sendikalarının kurulmasını savundu.

Ilımlı reformcu Demokratik Sosyalist Parti'yi destekleyen Domei, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (ICFTU) üyesiydi. Bağlı sendikaların özel sektördeki başka sendikalarla birleşerek Rengo adlı yeni bir konfederasyon kurması üzerine 1987'de dağıldı.

Domenichino, asıl adı DOMENICO ZAMPIERI (d. Ekim 1581, Bologna, Papalık Devletleri - ö. 6 Nisan 1641, Napoli), Roma ve Bologna'daki erken barok dönemdeki seçmeci (eklektik) okulun önde gelen temsilcilerinden İtalyan ressam.

Lodovico Carracci'nin akademisinde eğitim gördü ve 1602'de Roma'ya gitti. Orada Annibale Carracci'nin yönetimi altında Farnese Sarayı'nın dekorasyonunu yapan Bolognalı sanatçıların arasına katıldı. Kardinal Aldobrandini onu Frascati'deki Belvedere Villası'nın odalarından birini mitolojik konulu fresklerle bezemekle görevlendirdi. Kardinal Farnese ise Grottaferrata'daki manastırdaki bir şapelin resimlenmesi işini verdi. Bu iki fresk dizisi de Carracci'nin üslubundan izler taşır. Domenichino'nun klasik anlayışının daha katı bir uygulaması, 1615-17 arasında S.Luigi dei Francesi Kilisesi için yaptığı ve en başarılı yapıtları arasında yer alan "Azize Cecilia'nın Yaşamından Sahneler" adlı fresk dizisinde görülür.

Domenichino 1617 ve 18'de Kardinal Borghese için "Diana'nın Avı" (Borghese Galerisi, Roma) adlı ünlü tablosunu yaptı. Duyarlı bir renk ustası olduğunu kanıtladığı bu yapıtında, fresklerinde görülen klasik anlayıştan uzak, kırlara özgü bir hava egemendi. Domenichino 1624-28 arasında S. Andrea della Valle Kilisesi'nin pandantiflerinde ve apsisindeki freskleri gerçekleştirdi. Yapıtları ilgi görüyor, ama katı klasikçi tutumu tepki uyandırıyordu. Roma'daki son yapıtlarından S.Carlo ai Catinari Kilisesi pandantif freskleriyle (1628-30) San Pietro Bazilikası için gerçekleştirdiği "Aziz Sebastianus'un Şehit Edilmesi" (bugün Sta. Maria degli Angeli Kilisesi'nde) adlı tablosunda daha esnek, klasik anlayışa daha az

bağlı bir üsluba yöneldi. Onun barok üsluba yakınlık gösteren bu tutumu, "Aziz Januarius'un Yaşamından Sahneler" (1631-41, Napoli Katedrali) adlı fresk dizisinde de belirgindir. Domenichino, Napoli'de Roma'dan daha az ilgi gördü. José de Ribera gibi yerel ressamlar sürekli ona karşı çıktılar. Manzara resmi alanında da önemli bir yeri olan Domenichino, Nicolas Poussin ve Claude Lorrain gibi ressamları önemli ölçüde etkilemişti.

Domenico VENEZIANO, tam adı DOMENICO DI BARTOLOMEO DA VENEZIA (ü. 1438 - ö. 15 Mayıs 1461, Floransa), 15. yüzyıl Floransa okulunun kurucularından erken Rönesans ressamı.

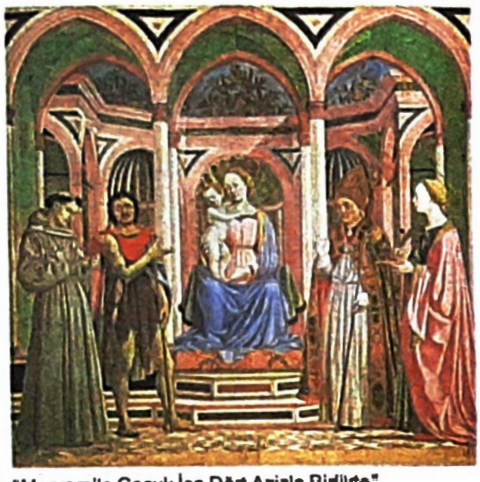

"Meryem'le Çocuk İsa Dört Azizle Birlikte", Domenico Veneziano'nun yaptığı St. Lucia Altar Panosu'nun orta parçasındaki tempera resim, y. 1445; Uffizi Galerisi, Floransa
SCALA - Art Resource / EB Inc

Eğitimini Venedik'te, uluslararası gotik üslubun yaygın olduğu bir dönemde yaptığı, orada Kuzey Avrupalı ressamların yapıtlarını da ilk kez gördüğü sanılmaktadır. 1439'da Floransa'ya yerleşti ve yaşamının sonuna değin, bazı kısa aralıklar dışında çalışmalarını hep orada sürdürdü.

Günümüze imzalı iki yapıtı ulaşmıştır. Bunlardan Carnesecchi Tabernaculumu'nun bir parçası olan ve tahtta oturan Meryem'in, Çocuk İsa'nın ve iki azizin betimlendiği, bugün çok harap durumda bulunan fresk (Ulusal Müze, Londra), büyük bir olasılıkla Domenico'nun Floransa'da gerçekleştirdiği ilk üründür. Resimdeki kusursuz perspektif kullanımı ve figürlerdeki heykelsi hava Massacchio'nun etkilerini gösterir. İkinci yapıt Sta. Lucia dei Magnoli Kilisesi için yaklaşık 1445'te yapıldığı sanılan bir altar panosudur. Genellikle Magnoli ya da Sta. Lucia Altar Panosu adıyla anılan bu yapıtın Meryem'le Çocuk İsa'nın dört azizin ortasında betimlendiği orta parçası (Uffizi Galerisi, Floransa) o dönemde Floransa'da yapılmış en önemli resimlerden biri sayılır ve figürlerinin yumuşak dış çizgileri, canlı ve tatlı renkleri, ustalıklı ışık kullanımı, kesin ve incelikli mekân kuruluşuyla dikkati çeker. Bu altar panosunun beş parçasından öbür üçü bugün Cambridge, Washington, D. C. ve Berlin'deki müzelerdedir. Ama beşinci ve en ünlü parça, Domenico'nun gün ışığını betimleme deneylerinin en başarılı ve yetkin örneği olan "Meryem'e Müjde"dir (Fitzwilliam Müzesi, Cambridge). Resimde avluyu bütünüyle dolduran soluk sabah ışığı mekânı belirlemekte, beyaz duvarın geniş yüzeyine düşen soğuk ışık da canlandırılan iki figürün içinde bulundukları anın önemini ve yalnızlık duygusunu artırmaktadır.

"Müneccim Kralların Tapınması" (Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Batı Berlin) adlı *tondo*'nun (yuvarlak resim) hangi tarihte yapıldığı belli değildir. Ölçülü bir gerçekçiliğin canlı renklerle birleştirildiği resim fonunda özenli bir manzaraya yer verilmiştir.

Domenico'nun Matteo (Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D. C.) ve Michele Olivieri'yi (Rockefeller Koleksiyonu, New York) konu aldığı iki portresi de, Pisanello'nun geleneğini sürdüren resimlerdir.

Domesday Kitabı, İngilizce DOMESDAY BOOK Kıyamet Günü Kitabı), İngiltere'de Kral I. William'ın emriyle her türlü arazi sahip, mutasarrıf ve zilyedleri ile bu kişilerin elindeki, farklı hukuki kategorilere ait topraklar ve gelirler, köylüler ve yerleşim merkezleri konusunda 1086'da yapılan sayıma ilişkin özgün kayıtlara ve sayım sonuçları özetine verilen ad. Zamanında "İngiltere'nin özelliklerini belirleme" adı altında yürütülen araştırmaya, halk arasında kurtuluşu olmayan hükümle karşı karşıya gelme anlamında Domesday (bugünkü yazımı *doomsday*) adı takıldı. Zamanla yaygınlaşan bu ad, 12. yüzyıl ortalarında genel bir geçerlik kazandı. Araştırma, geniş ayrıntılar içermesi ve çok kısa sürede tamamlanması açısından, ortaçağda gerçekleştirilmiş en çarpıcı idari uygulama olarak kabul edilir.

1066'daki Hastings Çarpışması'ndan sonra İngiltere'yi ele geçiren Normanlar(*), henüz Fransa'da bulundukları dönemde de, 10. yüzyıl başlarından sonra Normandiya'da görece sıkı merkeziyetçi uygulamalarla belirlenen bir feodal devlet kurmuşlardı. Düklük arazisi üzerinde düklerin otoritesi titizlikle korunuyor; belirli aralarla sayımlar yapılıyor ve merkezkaç eğilimlerin olabildiğince frenlenmesine özen gösteriliyordu. İngiltere'yi merkezî bir savaş önderliği altında, bir çırpıda ele geçiren Normanlar, bu özelliklerini yeni ülkelerine de taşıdılar ve erken bir aşamadan başlayarak, toprak gelirlerini sıkı denetim altına alan, vergi kaçırma boşluklarını daraltan, *fief*(*) dağıtımı üzerinde kralın yetkilerini korumayı amaçlayan bir feodal sistem kurmaya çalıştılar. Çok kapsamlı bir arazi ve gelir sayımı olarak Domesday Kitabı, bu çabanın en önemli araçlarından oldu. Somut olarak, 1086'da yaygın hoşnutsuzluklara karşı koyarak yürütülen sayım çalışmaları için kraliyet görevlilerinden oluşan yedi ya da sekiz kurul görevlendirilmişti. Her biri ayrı bir bölgede çalışma yapan bu kurullar, bölgelerine giren illerde krala ait topraklar ile doğrudan krala hizmet yoluyla arazilerini ellerinde tutan büyük kiracılara ait topraklar konusunda ayrıntılı bilgiler derlediler. Kraliyet kâtiplerinin bu belgelere dayanarak çıkardığı özet sonradan kitap biçiminde toplandı.

Northumberland, Durham, Westmorland ve Cumberland ile Lancashire'ın kuzey kesimi dışında İngiltere'deki bütün illeri kapsayan Domesday Kitabı, her zaman tekil biçimde anılmasına karşın, gerçekte birbirinden oldukça farklı iki ciltten oluşur. Büyük Domesday (Great Domesday) olarak bilinen cilt, Essex, Norfolk ve Suffolk dışında sayım yapılan bütün illere ilişkin kayıtların son özetlenmiş biçimini içerir. Kraliyet görevlilerinin bu üç ille ilgili olarak Winchester'a gönderdiği raporlar ise, tam ve kısaltılmamış biçimde Küçük Domesday (Little Domesday) olarak bilinen ikinci ciltte yer alır. Bazı nedenlerden dolayı hiçbir zaman özetlenmeyen ikinci cilt, sonradan olduğu gibi birinci cilde eklenmiştir.

Günümüze Domesday Kitabı'yla ilgili bazı belgeler de kalmıştır. Bunlardan biri Somerset, Dorset, Wiltshire, Devon ve Cornwall illerini kapsayan geziyle ilgili ilk rapor taslaklarından birinin yer aldığı Exon Domesday'dir. Cambridgeshire iline ilişkin bilgileri kapsayan çok daha eski bir taslak olan *Inquisitio comitatus cantabrigiensis* (Cambridge İli Araştırması), kraliyet görevlilerinin çalışmalarını gerçekte nasıl yürüttüklerini göstermesi açısından ilginçtir. Bu belgeden, araştırmalarda yeminli resmî soruşturma yönteminin izlendiği ve belirlenmiş uzun bir sorular listesine göre alınan yanıtların temel alındığı anlaşılmaktadır. İlin en büyük kentinde düzenlenen bu soruşturma toplantılarında, gerekli bilgiler şeriflerden, baronlar ile onlara bağlı kiracılardan ve il altındaki her yerel yönetim birimi (*hundred*[*]) ile her köyün gönderdiği temsilcilerden alınıyordu.

Bilgiler illere, alt yönetim birimlerine ve köylere göre toplandığından, izlenen yöntem bütünüyle coğrafi sınırlara dayanıyordu. Ama Winchester'daki kraliyet sarayına rapor gönderilmeden önce, her ile ilişkin bilgiler Normanların İngiltere'ye getirdiği yeni feodal anlayışa uygun bir sıralama içinde, kralın ve büyük kiracılarının adları altında yeniden düzenleniyordu. Bu nedenle bitişik olmayan araziler bile tek bir birim içinde yer alıyordu.

Büyük Domesday, her il başlığı altında, kraldan en alt düzeydeki büyük kiracıya kadar bütün arazi sahiplerinin bir listesini vermektedir. Bu kişilerin elinde tuttuğu *fief*'lerin birbiri ardı sıra sıralandığı bölümde 1066-86 arasındaki sahiplerinin adlarıyla birlikte söz konusu kişiye ait malikâneler, bunların ölçüleri ve toprak işleme kapasiteleri, buralarda değişik işlerde çalışanların sayısı, malikâne sınırları içindeki değirmen, balık havuzu gibi malvarlıkları, en sonda da bu malikânelerin sterlin üzerinden değeri yer almaktadır.

Domesday Kitabı, kayıtları günümüze ulaşmayan Londra ve Winchester dışında, İngiliz kent ve köylerinin büyük çoğunluğuna ilişkin tarihsel araştırmaların çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu bakımdan, yalnız İngiltere sosyal tarihi içindeki yeri ve işlevi değil, İngiliz ortaçağ tarihçiliği için önemi de, 3-4 yüzyıl sonra Osmanlı Devleti'nde, klasik dönemde periyodik olarak tekrarlanan takrirler(*) ile karşılaştırılabilir. Anglonorman dönemindeki İngiltere üzerinde çalışan tarihçiler için de eşsiz önemde bir bilgi kaynağı olan bu sayım defteri, Londra'da Chancery Lane'de bulunan Resmî Evrak Dairesi'nde korunmakta ve halka açık bir biçimde sergilenmektedir.

Domett, Alfred (d. 20 Mayıs 1811, Camberwell, Surrey - ö. 2 Kasım 1887, Londra, İngiltere), Yeni Zelanda başbakanı (1862-63), şair, yazar ve siyaset adamı. Yazılarında Maorileri yüceltmesine karşın, Maori topraklarında baskıcı bir yönetimin kurulmasını desteklemiştir.

Cambridge'de öğrenimini tamamlayarak baroya kabul edildikten sonra, 1842'de Yeni Zelanda'ya göç etti. Kısa süren bir çiftçilik girişiminin ardından gazetecilik yapmaya ve siyasetle ilgilenmeye başladı. 1843'te *Nelson Examiner*'ın yayın yönetmeni oldu. Sonradan Yeni Zelanda başbakanı olan Vali Sir George Grey(*) tarafından Yasama Konseyi üyeliğine (1846) ve New Munster koloni bakanlığına (1848) atandı. 1848'de hükümette kamu işleri bakanı oldu. 1855'te ve 1860'ta parlamentoya seçildi. Maori topraklarının yönetimi konusunun bunalıma yol açtığı 1862'de hükümeti kurmakla görevlendirildi. İngiliz hükümetinin doğrudan Maori sorunlarıyla ilgilenmesi ve

Maorileri denetim altında tutmak için oluşturulan askeri birliklerin masraflarını karşılaması gerektiğini ileri sürdü. Savaşın yeniden başlamasıyla başbakanlıktan ayrıldı. Aynı yıl arazi işleri bakanı oldu. 1865'te de arazi sicili genel müdürlüğüne atandı. Yasama Konseyi'ne de girdiğinden, bu görevinin yanı sıra hükümete danışmanlık yapmaya başladı. 1870'te hükümette görev yapan kişilerin ücretli olarak çalışmasını yasaklayan bir yasanın çıkarılmasına karşın, arazi yönetimi konusundaki yeteneğinden dolayı bu uygulamanın dışında tutuldu. 1871'de emekliye ayrılarak İngiltere'ye döndü. Romantik bir destan olan *Ranolf and Amohia* (1872; Ranolf ve Amohia) gibi kitaplar yayımladı.

domeykit, bakır arsenyür (Cu_3As) yapısında sülfür minerali. İzometrik sistemde kristalleşen domeykit çoğu kez, gene bir bakır arsenyürü olan algodonit ile iç içe geçmiş halde bulunur. Kükürt içermemelerine karşın her ikisi de kükürt minerali olarak sınıflandırılır. Domeykitin en yaygın bulunduğu yerler Şili ve ABD'de Michigan'daki Keweenaw ilidir. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, *bak.* sülfür mineralleri (tablo).

dominant ve subdominant *bak.* çeken ve altçeken

Domingo, Plácido (d. 21 Ocak 1941, Madrid), İspanya doğumlu opera sanatçısı. Güçlü tenor sesi, etkileyici fiziği ve oyunculuk yeteneğiyle 20. yüzyılın ikinci yarısında en popüler tenorlardan biri olmuştur.

Annesiyle babası, İspanya'ya özgü müzikli bir oyun türü olan *zarzuela*(*) oyuncusu olarak tanınmışlardı. Domingo Meksika'da büyüdü ve oradaki Ulusal Müzik Konservatuvarı'nda piyano öğrenimi gördü. İlk kez opera sanatçısı olarak 1961'de México'da sahneye çıktı, ardından Dallas Operası'nda çalışmak üzere Texas'a gitti. 1962'den 1965'e değin Tel Aviv'deki İbrani Ulusal Operası'nın kadrosunda yer aldı. 1965'te New York Kenti Operası'nda, 1968'de daha sonra düzenli oyuncusu olacağı Metropolitan Opera'da ve 1969'da Milano'daki Scala'da ilk kez sahneye çıktı.

Üretken ve çok yönlü bir sanatçı olan Domingo, birçok plak doldurmuş, çeşitli opera filmleri yapmış, ayrıca popüler müzik alanında da çalışmıştır. *My First Forty Years* (İlk Kırk Yılım) adlı otobiyografisi 1983'te yayımlanmıştır.

Domingo de Guzmán (AZİZ) (d. 1170, Caleruega, Kastilya - ö. 6 Ağustos 1221, Bologna, Romagna; azizler listesine kabulü, 3 Temmuz 1234; yortu günü, 8 Ağustos), Dominiken tarikatının kurucusu.

Domingo de Guzmán'ın babası malikâne sahibi, annesi de yöredeki soylu ailelerden birinin kızıydı. Domingo, Palencia'da öğrenim gördükten sonra 1196'da Osma piskoposluk bölgesinin katedraline bağlı çileci rahiplere katıldı; birkaç yıl sonra başrahibin yardımcısı oldu. Osma piskoposu Diego, 1203'te bir kraliyet göreviyle ülke dışına giderken Domingo'yu da yanına aldı.

Domingo bu yolculuk sırasında Fransa'nın güneyinde Manici öğretileri canlandıran Albi heretiklerinin(*) kiliseye karşı bir tehdit oluşturduğunu gördü. Bedenle ilgili her şeyin (yemek, içmek, evlenmek, çocuk sahibi olmak, dünya nimetlerinden yararlanmak vb) özünde kötü olduğunu savunan bu mezhebin üyeleri olağanüstü sade bir yaşam sürüyor, kendilerini kusursuz, sıradan insanları da lanetlenmiş sayıyordu. Albi heretikleri arasında düzenli bir hiyerarşi oluşmuştu; yerel feodal beyler, özellikle de Toulouse kontu Albi heretiklerini destekliyordu. Papa III. Innocentius, heretiklere karşı vaaz vermeleri için din adamlarına çağrıda bulunmuştu.

Domingo ve Diego ikinci yolculuklarında papayı ziyaret ettiler; putperestler arasında Hıristiyanlığı yayma önerilerini papanın reddetmesi üzerine Fransa'ya döndüler. Heretiklere karşı başarısız olan papalık elçileri ve vaizleri 1206'da Diego ile Domingo'dan yardım istedi. Onlar da heretiklerin ancak, en az mezhep üyelerininki kadar sade bir yaşam biçimiyle kazanılabileceğini, vaaz verecek rahiplerin yalınayak ve büyük yoksulluk içinde onlara yaklaşması gerektiğini savundular. Domingo'nun, "İncil'in ruhuna uygun vaaz" anlayışı böylece doğdu. Domingo'nun en önemli girişimlerinden biri Albi heretikleri arasından kazanılan bir grup kadın için 1206'da Prouille'da bir rahibe manastırı kurması oldu.

Papalık elçisi Peter de Castelnau, Toulouse kontunun bir ajanı tarafından 1208'de öldürüldü. Bunun üzerine papa Hıristiyan prenslere silahlanmaları için çağrıda bulundu. Papayı destekleyen güçlerin başında,

Aziz Domingo, Messina okulu üslubunda bir panodan ayrıntı, 15. yy; Ulusal Arkeoloji Müzesi, Palermo, İtalya

Anderson - Alinari, Art Resource / EB Inc.

Fransa kralının hizmetinde bulunan Simon de Montfort, Albililerin başında ise Toulouse kontu VI. Raymond bulunuyordu. Fransa kralına karşı olan Raymond, Toulouse'un bitişiğindeki Akitanya'nın da hükümdarı konumundaki İngiltere kralı John'un kayınbiraderiydi. Domingo'nun daha çok Prouille bölgesinde yoğunlaşan çalışmalarında altı kişi daha ona katıldı. İç savaş 1213'te Muret'de Simon'un zafer kazanmasıyla sona erince Toulouse'a giren Katoliklerle birlikte Domingo ve arkadaşlarını Piskopos Foulques karşıladı.

Piskopos Foulques'un, "piskoposluk vaizleri"ne 1215'te resmî nitelik kazandırmasından sonra, Domingo temel görevi vaaz vermek olan bir tarikat kurma düşüncesini hızla geliştirdi. En önemli sorun, vaaz verecek kişilerin ilahiyat bilgisiydi; bu nedenle Domingo vaiz adaylarını İngiliz din adamı Alexander Stavensby'nin Toulouse'da verdiği derslere götürdü. 1215'te Lateran Konsili için Roma'ya giden Foulques'a eşlik ederek papaya planlarını anlattı. Ama papa, var olan tarikatlardan birinin tüzüğünün benimsenmesini önerdi. Domingo bu sırada Fransisken tarikatının kurucusu Assisili Francesco ile karşılaştı (bu karşılaşma bazı kaynaklara göre 1221'de gerçekleşmiştir). İki din adamı arasında kurulan güçlü dostluk, Dominiken ve Fransisken mezhepleri arasında geleneksel bir yakınlaşmaya yol açtı. 1216 yazında Toulouse'a dönen Domingo 16 arkadaşıyla bir araya geldi. *Capitulum fundationis* (kuruluş toplantısı) adı verilen ilk toplantıda Aziz Augustinus'un keşişlik tüzüğünün yanı sıra rahiplik, manastır yaşamı ve yoksulluk gibi konularda Augustinusçu Rahiplerin ilkelerine dayalı bir dizi *consuetudines* (görenekler) benimsendi. Bu temel kurallar bugün de Dominiken tüzüğünün özünü oluşturur. Temmuz 1216'da Papa III. Innocentius öldü. Domingo 22 Aralık 1216'da yeni Papa III. Honorius'tan tarikat için resmî onay aldı.

Tarikat Katolik Kilisesi'nde yerleşik bir kurum durumuna geldikten sonra Domingo Toulouse'a döndü. 15 Ağustos 1217'de Toulouse ve Prouille'de ikişer rahip bırakarak kendisi Roma'ya, bir başka rahip de Bologna'ya gitti. Bazılarını da Paris'e ve İspanya'ya yolladı. Bologna üniversitelerinin yakınında iki önemli ocak kurdu ve ikisinin de birer ilahiyat okulu olmasını kararlaştırdı. Böylece gelecekte Dominikenlerin üniversitelerde kazanacağı ağırlığın temeli de atılmış oldu. Ocaklarını özellikle üniversite kentlerinde kuran Domingo, tarikatı ortaçağın kentleşme sürecinde de etkin kıldı.

Domingo, yaşamının geri kalan bölümünü ya Roma'da, kendisine verilen San Sisto Kilisesi'nde ya da yolculuklara çıkarak geçirdi. 1218-19'da Roma'dan hareketle Toulouse üzerinden İspanya'ya, sonra da Paris ve Milano üzerinden geriye 5.440 km'yi yürüyerek katetti. 1220'de Lombardiya'yı dolaştı. Tarikata bağlı topluluklar giderek genişleyince Fransa ile Kuzey İtalya'nın kilit noktalarında yeni merkezler kurmayı planladı. Roma'da papa, Domingo'yu bazı rahibe gruplarını düzenlemekle görevlendirdi. Domingo bu amaçla rahibeleri San Sisto'da topladı; erkekler Santa Sabina'ya taşındı. Santa Sabina bundan böyle tarikatın genel merkezi oldu.

Tarikatın ilk genel kurulu 1220'de Bologna'da Pentekostes'te yapıldı ve demokratik, temsili bir yönetim sistemi benimsendi. 1221'de gene Bologna'da Pentekostes'te toplanan ikinci genel kurulda tarikat coğrafi eyaletlere bölündü. Domingo 1221'de Venedik'i ziyaretinden sonra Bologna'da öldü.

Dominik Cumhuriyeti, İspanyolca REPÚBLICA DOMINICANA. Büyük Antiller'de Hispaniola Adasının üçte ikilik doğu bölümü ile bazı küçük adalardan oluşan ülke. Atlas Okyanusu ile Antil Denizi arasında, ABD'nin Florida eyaletinin 970 km güneydoğusunda, Kolombiya ile Venezuela'nın da 500 km kuzeyinde yer alır. Batıda Haiti ile çevrilidir; doğuda Mona Boğazıyla Porto Riko'dan ayrılır. 48.442 km²'lik yüzölçümüyle Küba'dan sonra bölgenin ikinci büyük ülkesidir. Başkenti ABD ve Avrupa'dan gelen önemli denizyollarının geçtiği bir bölgede yer alan Santa Domingo'dur. 1991 tahmini nüfusu 7.320.000'dir.

Doğal yapı. Karmaşık ve değişken bir topografyası olan Dominik, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan beş ayrı sıradağ ve plato ile kaplıdır. Ortalama yüksekliği 1.800 m olan Orta Cordillera, Batı Hint Adalarının en yüksek noktası olan Duarte Doruğunda 3.175 m'ye ulaşır. Kuzeybatı kıyısına paralel uzanan Kuzey Cordillera, güneybatıdaki iki küçük sıradağ ve kuzeydoğudaki Doğu Cordillera öteki

yükseltileri oluşturur. Ülkenin ortakuzey kesimini kaplayan, 225 km uzunluğundaki ve 23 km genişliğindeki Cibao Vadisi ülkedeki en verimli topraklarla kaplıdır. Geniş çöl şeritlerinin yer aldığı en batıdaki kesim, genellikle kıraç bir yapı gösterir. Güneydoğuda ise engebeli ovalar bulunur.

Başlıca ırmaklar sulama ve hidroelektrik enerji üretiminde yararlanılan kuzeydeki Kuzey Yaque, güneydeki Güney Yaque ve doğudaki Yuna'dır. Güneybatıda Haiti sınırı yakınında bulunan tuzlu Enriquillo Gölü, deniz düzeyinin 46 m altındadır. Uzunluğu 37 km, en geniş yeri 18 km olan bu güzel manzaralı göl, Batı Hint Adalarının en alçak noktasını oluşturur. Yüksek kesimlerde başkalaşım ve tortul kayaçların artıklarından oluşmuş bir toprak dokusu görülür. Düzlüklerde ise yakın dönemde oluşmuş alüvyonlu topraklar egemendir. Ilıman bir tropik iklimin görüldüğü Dominik'te yıllık ortalama sıcaklık 25°C'dir; iç kesimdeki dağlarda bile ortalama sıcaklık 21°C'nin altına düşmez. Sıcaklık seyrek olarak 32°C'yi geçer. 1.346 mm olan yıllık ortalama yağış kuzeydoğuda 2.540 mm'ye kadar çıkar; buna karşılık batıda 500 mm'ye düşer. Tropik fırtınalar ve harikanlar ağustos-ekim arasında ciddi tehlikeler yaratır.

Daha yağışlı olan kuzeydoğu ve doğu kesimlerinde çam ve maun gibi sertodunlu ağaçlardan oluşmuş sık ormanlar bulunur. Daha kurak olan batıda ise savan türü bitkiler ve alçak çalılıklar egemendir. Bazı kıyılarda mangrov bataklıkları vardır. Doğudaki savan alanlarının büyük bölümü şekerkamışı ekimi ve sığırları otlatmak için kullanılır. Yüksek dağlarda yabanıl domuz sürüleri yaşar. Akarsu ağızlarında ve Enriquillo Gölü çevresinde alligatorlara rastlanır. Kuş varlığı son derece zengindir; göl çevresinde flamingolar bulunur. Deniz sularında bol miktarda balık ve deniz kabuklusu yaşar.

Nüfus. Nüfusun büyük bölümünü Avrupalı ve Afrikalı karışımı Mulattolar oluşturur. Avrupalılar ve Siyahlar birer küçük azınlık durumundadır. Alman Yahudilerinin oluşturduğu küçük, kapalı topluluk günümüzde giderek dağılmaktadır. Constanza Vadisinde tarımla uğraşan küçük bir Japon kolonisi vardır. 19. yüzyılda gelen çok sayıda Akdenizli göçmen zamanla yerli halka karışmıştır. Nüfusun yüzde 95'e yakın bölümü Katoliktir. Katolik Kilisesi'nin kültürel yaşam üzerinde güçlü bir etkisi vardır.

Doğal çevre koşullarının belirlediği geleneksel yerleşim bölgelerinde *caudillo* denen güçlü askeri şeflere bağlılık yakın dönemde kırılmıştır. Nüfusun önemli bir bölümü Cibao Vadisinde toplanmıştır. Santo Domingo ve çevresinin özgün kültürel yapısı son yıllardaki kitlesel göçler sonunda büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Doğudaki savanlarda küçük çiftçilik yapan Avrupa kökenliler, doğu kıyı şeridinde ise genellikle işçi olarak çalışan Siyahlar çoğunluktadır. Kırsal kesimde küçük yerleşme birimleri egemendir. Resmî dil olan İspanyolcanın dışında çeşitli Avrupa dilleri de konuşulur.

Nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 151 kişidir. 1970'lerden sonra kırsal kesimden göçlerin hızlanması nedeniyle, kentlerin toplam nüfus içindeki oranı (1990) yüzde 60'a ulaşmıştır. Öteden beri çok yüksek olan doğum oranı, 1960'tan sonraki sürekli düşüşe karşın, hâlâ binde 31 düzeyindedir (1985-90). Buna karşılık binde 6,8 olan ölüm oranı (1985-90) bölgedeki ülkelere göre düşük sayılır. Toplam nüfus içinde 15 yaşın altındakilerin oranı (1990) yüzde 38 dolayındadır. 1968'den sonra nüfus artış hızını düşürmek için uygulanan aile planlaması programının yanı sıra dışarıya göçleri özendirici politikalar izlenmektedir. Bu çerçevede 1965'ten bu yana özellikle Haitili işçilerin göçlerine kısıtlamalar getirilmiştir.

Ekonomi. Dominik'te kamu ve özel sektörün yer aldığı karma bir ekonomi yürürlüktedir. Ekonomi büyük ölçüde şeker üretimi ve ihracatına dayanır. Son derece yüksek olan işsizlik ekonomiyi olumsuz yönde etkiler, 1989 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) 5,5 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 790 ABD Doları'dır. Ülke topraklarının yüzde 30'u ekili alanlardan, yüzde 43'ü ise çayır ve otlaklardan oluşur. 1990 verilerine göre gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) yaklaşık yüzde 15'ini karşılayan tarım sektöründe, toplam işgücünün yüzde 22'si çalışır. Tarımın asıl ağırlığını yerel tüketime dönük çiftçilik oluşturur; gübreleme ve ilaçlama yalnızca ticari çiftliklerde ve kooperatiflerde uygulanır. Ülkedeki çiftliklerin yaklaşık onda biri devletin elindedir. Pirinç, mısır ve fasulye gibi gıda ürünleri iç gereksinimi karşılamaktan uzaktır. İhracat içindeki payı üçte biri bulan şeker üretimi daha çok güneydoğudaki plantasyonlarda yoğunlaşmıştır. Öte yandan ihracat amacıyla önemli miktarlarda tütün, kahve ve kakao da yetiştirilir.

Dominik'in başlıca maden kaynakları boksit, alçıtaşı, demir cevheri, nikel, bakır, gümüş, altın ve platindir. Güneybatıdaki kayatuzu yatakları dünyanın en büyük yatakları arasında yer alır. Bunların dışında henüz işletilmeyen kükürt, kömür, molibden, kobalt, kalay ve çinko yatakları bulunmuştur. Ayrıca bazı kehribar yatakları vardır. Madencilik sektörü külçe altın, ferronikel ve boksit gibi ürünlerle ihracata önemli katkıda bulunur.

GSYİH içindeki payı yüzde 16 dolayında olan imalat sektörü daha çok hafif sanayilere dayanır. Üretim genellikle küçük ölçekli kuruluşlarda yapılır. Başlıca ürünler işlenmiş şeker, melas, gıda maddeleri, sigara, dokuma ve giyim eşyasıdır. Yaklaşık 3 milyar kW-sa olan elektrik üretiminin (1990) büyük bölümü bütünüyle ithal edilen sıvı yakıtlardan elde edilir. Hidroelektrik enerji santrallarının sayısı azdır. Giderek önemli bir gelir kaynağı durumuna gelen turizmin büyük bir gelişme potansiyeli vardır.

Dünya şeker piyasasındaki dalgalanmalar ve petrol ithalatı yükü, son yıllarda ticaret dengesinin bozulmasına yol açmıştır. Başlıca ithalat kalemleri petrol, gıda ürünleri ile yatırım ve tüketim mallarıdır. Dış ticarette en önemli yeri ABD, Venezuela, Meksika ve Hollanda tutar.

Yeterli bir düzeyde olan karayolu ağının odak noktası Santo Domingo'dur. Devlet denetimindeki tek demiryolu hattı şeker plantasyonlarını limanlara bağlar. Santo Domingo ve Puerto Plata uluslararası havalimanları daha çok yolcu taşımacılığında kullanılır. Yük taşımacılığının büyük bölümü denizyoluyla yapılır. En önemli limanlar San Pedro de Macoris, La Romana, Puerto Plata ve Barahona'dır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Temsili demokrasiyle yönetilen Dominik'te yürütme gücünün başında, 1966 Anayasası uyarınca, dört yıllık bir dönem için doğrudan seçimle işbaşına gelen başkan bulunur.

Aynı zamanda silahlı kuvvetlerin başkomutanı olan ve çok geniş yetkileri elinde tutan devlet başkanı, yürütme işlerinde kendisine yardımcı olan hükümeti ve il valilerini atar. Yasama gücü gene dört yıllık bir dönem için seçilen iki meclisli Ulusal Kongre'ye verilmiştir. Toplam 30 üyeli Senato'ya her ilden ve Ulusal Bölge'den birer temsilci gönderilir. Toplam 120 üyeli Millet Meclisi'nde ise temsilci sayısı illerin nüfusuna göre belirlenir. Başlıca siyasal partiler Dominik Devrimci Partisi ile Reformcu Sosyal Hıristiyan Parti'dir. Ordunun yönetim üzerinde önemli bir etkisi vardır. Seçimle işbaşına gelen yerel yönetim kuruluşları belirli bir özerklikten yararlanır. Bağımsız olan yargı sisteminin başında Yüksek Mahkeme bulunur.

1947'de isteğe bağlı üyelik temelinde oluşturulan sosyal sigorta sistemi emekli, dul, yetim ve sakat aylığının yanı sıra hastalık, annelik ve iş kazası yardımlarını kapsar. Sağlık koşulları özellikle kırsal kesimde çok kötüdür. Daha çok kentlerde toplanmış olan sağlık hizmetleri yeterli olmaktan uzaktır. Kötü çevre koşulları, yetersiz beslenme, hastane ve personel açığı nedeniyle bulaşıcı ve paraziter hastalıklar son derece yaygındır. Bebek ölüm oranı (1985-90) binde 65'tir. Ortalama ömür erkeklerde 63,9 yıl, kadınlarda 68,1 yıldır.

Parasız olan ilköğrenim, okulların yeterli olduğu yerlerde 7-14 yaşları arasında zorunludur. Ortaöğrenim çağındaki çocukların çok küçük bir bölümü okula gidebilmektedir. Varlıklı ailelerden gelen öğrenciler genellikle tarikatlardan destek gören özel okullarda okur. Tarıma dönük bazı resmi ve özel meslek okulları da vardır. Yükseköğretim veren beş üniversitenin en büyüğü Yenidünya'nın ilk üniversitesi sayılan Özerk Santo Domingo Üniversitesi'dir (1538).

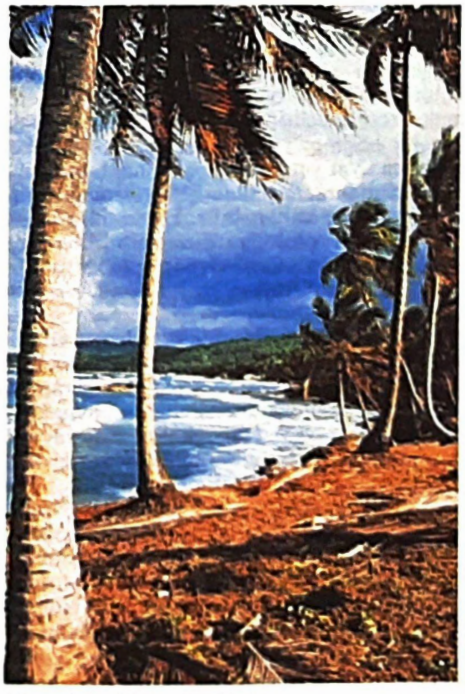

Hispaniola Adasından bir kıyı görünümü, Dominik Cumhuriyeti
ABC Ajansı

Dominik basını Trujillo döneminden sonra sansür baskısından bir ölçüde kurtulmuştur. Gazetelerin düzeyi genellikle yüksektir. Devlet ve özel kuruluşların yönettiği radyo ve televizyon yayınları geniş bir kesime ulaşır.

Konut durumu ülkenin en önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Şeker plantasyonlarında çalışan işçiler barakalarda ve *bohio* denen küçük kulübelerde oturur. Gelir düzeyinin biraz daha yüksek olduğu Cibao'da duvarları süslü sağlam ve büyük ahşap evler yaygındır. Derme çatma evlerden oluşan gecekondu mahallelerinin iç kesimlere kadar sokulduğu kentlerde, toprağa bağlı geleneksel oligarşinin ve yeni seçkin tabakanın oturduğu semtler belirgin biçimde ayrılır.

Kültürel yaşam. Dominik kültürü halk sanatlarına ve geleneklerine dayanır. Özellikle dans eşliğinde yapılan müzik bütün toplumsal düzeylerde ve dinlerde önemli bir yer tutar. En tipik müzik biçimlerinde Afrika'dan gelen etkilerin izleri açıkça görülür. Ayrıca İspanya ve Ortadoğu etkisi taşıyan halk şarkıları ve ezgileri de yaygındır. En gözde danslar *merengue* ve bolero'dur. Beyzbol çok tutulan bir spordur. Kırsal kesimde geleneksel horoz dövüşü hâlâ yaygın bir eğlencedir.

Tarih. Hispaniola'nın Kolomb öncesi tarihi konusunda pek az şey bilinmektedir. Kolomb, Güney Amerika'dan gelerek barışçı Aravak (Tayno) Yerlilerini ortadan kaldırmış olan yağmacı Kariplerin oturduğu adaya 1492'de ulaştı. Kolomb'un adanın Atlas Okyanusuna bakan kuzey kıyılarında kurduğu koloni, çok geçmeden Yerlilerce yok edildi. İkinci yolculuğunda da adaya uğrayan Kolomb'un gene kuzey kıyılarında oluşturduğu ikinci koloni, güneyde altın bulunduğuna ilişkin haberler üzerine terk edildi. Ardından Antil Denizi kıyısında Santo Domingo kuruldu.

İspanya'nın giderek büyüyen imparatorluğunun merkezi olan ve zengin madenlerin ve verimli toprakların köle emeğiyle işletilmesiyle büyük bir servet sağlayan Hispaniola, 1550'lerde ilgi alanının daha zengin kaynakların bulunduğu Meksika ve Peru'ya kayması yüzünden, ikinci plana düşerek hızla yoksullaştı. Bunu izleyen İngiliz, Felemenkli ve Fransız korsanların yağma eylemleri sonunda daha büyük yıkıma uğradı. 1697'de adanın batıdaki üçte birlik bölümü (Haiti), resmen Fransa'ya bırakıldı. Siyah kölelerin çalıştırıldığı şeker plantasyonları, buradaki koloninin zenginleşmesini sağladı. 18. yüzyılda İspanyol kolonisi de belirli bir gelişme gösterdi. 1795'te adanın tümü Fransa'ya geçti. Bu arada Haiti'de patlak veren köle ayaklanması doğuya da yayılarak beyazlara yönelik bir şiddet dalgasına dönüştü. İngiliz donanmasının yardımıyla ayaklanmacıların püskürtülmesinden sonra 1809'da adanın doğu bölümü yeniden İspanya'ya verildi. Güney Amerika'da yükselen bağımsızlık mücadelesinin etkisiyle, 1821'de Dominik Cumhuriyeti ilan edildi.

Bağımsızlığın elde edilmesinden birkaç hafta sonra ülkeye giren Haiti birlikleri yönetimi devirerek köleliği kaldırdı. Bu arada geleneksel kurumların çoğu yıkıldı. 1830'larda Juan Pablo Duarte öncülüğünde oluşturulan gizli örgüt, uzun bir mücadele sonunda Haiti'deki iç savaştan da yararlanarak 1844'te işgale son verdi. Sonraki yıllarda birbirini izleyen diktatörlük yönetimleri yabancı ticaret çevrelerinin etki ve müdahalesinin artmasına yol açtı. Dominik yaklaşık 30 yıl, sırayla devlet başkanlığını elinde tutan Pedro Santana ve Buenaventura Báez'in çekişmesine sahne oldu. Haiti'den gelen saldırıları durdurmak isteyen Santana, 1861'de ülkeyi İspanya'ya bağlayarak genel vali unvanını aldı. İspanyol birliklerinin bir dizi çarpışmadan sonra 1865'te geri çekilmesiyle başa geçen Báez, ABD'nin himayesini sağlamaya yönelik bir plan hazırladı. Ama ABD Senatosu'nun bu konuda imzalanan antlaşmayı onaylamamasıyla, bu girişim boşa çıktı. 1870'lerdeki karışıklıkların ardından Báez'in kurduğu ilk demokratik yönetim çok kısa bir süre ayakta kalabildi. 1882'de ülkenin yeni güçlü adamı olarak başa geçen Ulises Heureaux, iç istikrarı sağlayarak ekonomik gelişmeyi hızlandırdı. Heureaux'nun 1899'da öldürülmesi, yeni bir kargaşa dönemini başlattı. Ramon Cáceres'in güçlü yönetim dönemi (1906-11) dışında iktidar sürekli el değiştirdi.

Bu arada Dominik ile ticari ilişkileri gelişen ve özel yatırımları hızla artan ABD, Avrupalı malı çevrelerin borçlarını zorla geri alma olasılığı karşısında, 1905'te Dominik'in gümrük yönetimine el koydu. Sonraki yıllarda nüfuzunu giderek pekiştirdi ve 1916'da siyasal yapının bütünüyle çökmesi üzerine Dominik'i işgal etti. 1924'e değin süren işgal döneminde ekonomide sağlanan bazı gelişmelere karşın, keyfi ve baskıcı bir yönetim oluşturuldu. ABD'nin gözetiminde yapılan seçimler sonunda devlet başkanı olan Horacio Vásquez'in bozuk yönetimi yaygın yolsuzluklara neden oldu. 1929'da borsada baş gösteren düşüş ekonomiye büyük darbe vurdu. 1930'da yönetime karşı bir ayaklanma başladı. Güç dengesini elinde tutan ordunun başında bulunan Rafael Trujillo, bir süre olayların tırmanmasına izin verdikten sonra yönetime el koydu.

Mutlak ve acımasız bir dikta yönetimi kuran Trujillo, ekonomik gelişmeyi hızlandırmakla birlikte, tarımdan sanayiye kadar bütün sektörleri kendi ailesinin elinde topladı. 1961'de Trujillo'nun öldürülmesinden sonra yandaşları da saf dışı edilerek demokratik bir sürece girildi. 1963'te ılımlı reformcu bir çizgi izleyen Dominik Devrimci Partisi'nin önderi Juan Bosch devlet başkanı seçildi. Ama hâlâ güçlü olan tutucu çevrelerin kışkırttığı karışıklıklar yüzünden yedi ay geçmeden devrildi. Yolsuzluk ve baskıların yeniden başlaması hoşnutsuzlukların derinleşmesine yol açtı. 1965'te halktan destek gören devrimci eylemlerin yükselmesi üzerine, ABD ikinci kez Dominik'i işgal etti. Devrimci dalganın bastırılmasının ardından 1966'da Joaquín Balaguer'in devlet başkanlığına seçilmesiyle ABD birlikleri çekildi. ABD ile sıkı ilişkileri sürdürerek seçkin iş çevrelerinin çıkarlarını gözeten Balaguer, uzun yönetim dönemi içinde toplumsal sorunların üstesinden gelemedi. 1978'deki başkanlık seçimini muhalefetin adayı Antonio Guzmán Fernández kazandı. Guzman, altın madenlerini devletleştirmek gibi bazı adımlar atmakla birlikte, ılımlı bir reform politikası izledi. 1980 başlarında hızla yayılan grev ve gösteriler, güvenlik kuvvetlerince sert bir biçimde bastırıldı. 1982'deki başkanlık ve meclis seçimleri toplumdaki sola kayışı yansıtan bir sonuç verdi. Dominik Devrimci Partisi'nin sol kanadında yer alan Salvador Jorge Blanco devlet başkanlığına seçildi. Blanco'nun sıkı tasarruf önlemlerinin halkta yarattığı hoşnutsuzluk 1986'da Balaguer'in yeniden başkan seçilmesine yol açtı. 1990'daki seçimleri de kazanarak başkanlık görevini sürdüren Balaguer, ağır dış borç yükünden kaynaklanan önemli ekonomik sorunlarla karşı karşıya kaldı.

Son yıllara ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYASA

Dominika, resmi adı DOMINIKA CUMHURİYETİ, İngilizce COMMONWEALTH OF DOMINICA. Antil Denizinde, Küçük Antiller'de ada ülkesi. Fransız adalarından Martinik'in kuzeyinde, Guadeloupe ve Marie Galante'in güneyinde yer alır. Doğu kıyıları Atlas Okyanusuna bakar. Içsularla birlikte 750 km²'lik bir alanı kaplar. Uzunluğu 47 km, en geniş yeri ise 26 km'dir. Başkenti ve başlıca limanı Roseau'dur. 1990 tahmini nüfusu 80.500'dür.

Doğal yapı. Volkanik kökenli dağlık bir ada olan Dominika'nın başlıca yüzey şekli kuzey-güney doğrultusunda uzanan, ormanlarla kaplı yüksek sıradağlardır. En yüksek noktaları Diablotin Dağı (1.447 m) ile Trois Pitons Dağı (1.380 m) olan sıradağları orta kesimde bir ova parçalar; bu ovanın sularını batıya akan Layou ile doğuya akan Pagua ve Castle Bruce ırmakları toplar. Adada daha birçok akarsu bulunmasına karşın, bunların çoğu ulaşıma elverişsizdir. Yanardağlar sönmüş olmakla birlikte, adanın güneyinde bulunan Kaynayan Göl (Boiling Lake) ile bir dizi kaplıca volkanik hareketlerin bir ölçüde sürdüğünü gösterir. Deniz düzeyinden 701 m yüksekte yer alan gölün suları çoğu kez yeraltından sızan gazların basıncıyla 1 m kadar yükselir.

Dominika'da sıcakların bütün yıl boyunca sürdüğü tropik bir iklim görülür. Yıllık ortalama sıcaklık 26 -32°C arasında değişir. Dağlık kesimde 6.350 mm'yi bulan yıllık yağış miktarı, kıyılarda 1.780 mm'ye kadar düşer. Kurak mevsim yalnızca üç ay (şubat-mayıs) sürer. Haziran-ekim arasındaki yağışlı mevsimde genellikle harikanlar meydana gelir. Adanın volkanik temeli, zengin bir toprak dokusunun oluşmasına yol açmıştır. Sık tropik bitki örtüsü yer yer yağmur ormanlarına dönüşmüştür. Son derece zengin olan kuş varlığı papağan, mavi tepelikli kolibri ve eşine titreyerek kur yapan bir ardıçkuşu türü gibi 135 değişik kuş türünü kapsar. Adada ayrıca iguana, opossum, boa yılanı ve birçok yarasa türü yaşar.

Nüfus. Dominika halkının büyük bölümü Afrikalı Siyahlar ile Afrikalı ve Avrupalı karışımı Mulattolardan oluşur. Avrupa ve Asya kökenli topluluklar küçük azınlıklar oluşturur. Kolomb öncesinde Antil Adalarında oturan Karip Yerlilerinden günümüze yalnızca çok küçük bir topluluk kalmıştır. Dominika'ya gelen ilk Avrupalı göçmenlerin çoğu Fransızdı. Günümüzde halk arasında en çok Fransızcanın bozulmuş bir biçimi konuşulur. Resmî dil olan İngilizce de yaygın olarak kullanılır. Halkın çoğunluğu Katolik olmakla birlikte geçmişleri çok eski tarihlere dayanan Protestan topluluklar da vardır. Adalıların büyük bölümü kırsal kesimde oturur ve tarımla uğraşır. En büyük kentsel yerleşme olan Roseau'nun nüfusu (1987) 22.000'dir. İkinci büyük yerleşme olan Portsmouth'ın nüfusu (1987) ise 5.000'dir.

Dominika'nın nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 111 kişidir. Doğum ve ölüm oranları (1990) sırasıyla binde 20 ve binde 7,4'tür. 1970'lerde ölüm oranındaki düşüş sonucunda giderek yükselen nüfus artış hızı, 1970-80 arasında yüzde 5 düzeyini bulmuştur. Oldukça genç bir nüfusu barındıran Dominika'da 15 yaşın altındaki yaş grubunun toplam nüfus içindeki oranı yüzde 35 dolayındadır. Dışarıdan göçler öteki Batı Hint Adalarına göre düşüktür.

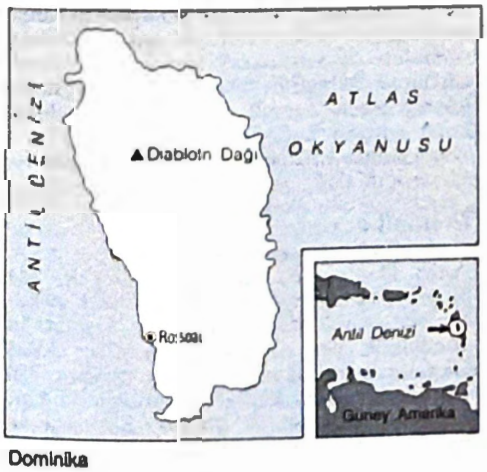

Dominika

Ekonomi. Antil ülkelerinin en yoksullarından biri olan Dominika'da, 1970'lerde ekonominin giderek bozulmasıyla birlikte üretimde ve özel yatırımlarda da bir düşüş görülmüştür. 1979-80'de adada patlak veren yıkıcı harikanlar, sorunları daha da karmaşıklaştırmıştır. Bununla birlikte 1980'lerin başında ABD, İngiltere, Kanada ve Birleşmiş Milletler gibi kaynaklardan sağlanan dış yardımlarla belirli bir düzelme görülmeye

Dominika'da zengin tropik bitki örtüsü içinde açılan alanlara kurulan çiftlik evlerinden biri
ABC Ajansı

başlamıştır. 1988 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) 136 milyon ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 1.670 ABD Doları'dır.

Ülkenin en önemli tarımsal ürünü ve başlıca ihracat kaynağı muzdur. Öteki önemli ürünler greyfurt, misketlimonu, portakal, kakao, vanilya, mango, avokado ve çeşitli sebzelerdir. Ekonomiye önemli bir katkıda bulunan hindistancevizi, aynı zamanda kopra, yağ, sabun ve deterjan üreten sanayi dallarının temelini oluşturur. Tarımsal ürünlere dayalı öteki önemli sanayi dalları meyve suyu ve rom yapımıdır. İthal tütüne dayalı sigara ve puro yapımı da bir ölçüde gelişmiştir. El sanatları önemli bir geçim kaynağıdır. Ülkenin bilinen tek maden kaynağı yapı malzemesi olarak kullanılan süngertaşıdır. Ticari potansiyeli yüksek olan ormanlardan tam anlamıyla yararlanılamamaktadır. Ülkede sınırlı ölçüde hayvancılık ve ticari balıkçılık yapılır. 1979'daki "David" harikanı balıkçılık filosunun büyük bölümünün yok olmasına yol açarak balıkçılığa büyük bir darbe indirmiştir.

1974'te sanayi yatırımlarını yaygınlaştırmak amacıyla Sanayi Geliştirme Kurumu oluşturulmuştur. 1976'da muzun yanı sıra hindistancevizi yağı ve meyve sularını kapsayan ihracat ürünlerinin yüklenmesi için açık deniz gemilerinin yanaşabileceği rıhtımlar inşa edilmiştir. Başlıca ithalat ürünleri gıda maddeleri, metal eşya ve mamul mallardır.

Dominika'nın zengin tropik ortamı ve yumuşak iklimi canlı bir turizme olanak verir. Adanın el değmemiş yabanıl doğası, güzel plajları ile tekne gezisine ve balıkçılığa elverişli alanları turistler için son derece çekicidir. 1975'te tropik dağ ortamını korumak amacıyla kurulan Trois Pitons Dağı Ulusal Parkı, turizmin gelişmesini daha da hızlandırmıştır.

1976'da tamamlanmış olan Roseau yakınlarındaki açık deniz limanına uğrayan bir dizi vapur seferi vardır. Muz ihracatında daha çok Portsmouth limanından yararlanılır. Başlıca havaalanı Roseau'nun 65 km kadar dışındaki Melville Hall'dur. 1982'de Roseau'nun 5 km kuzeyinde daha küçük bir havaalanı olan Canefield açılmıştır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Ülkenin bağımsızlığa kavuştuğu 3 Kasım 1978'de yürürlüğe giren anayasa uyarınca, Dominika parlamenter sistemle yönetilen bir cumhuriyettir. En üst yönetim organı 21 seçilmiş temsilci, devlet başkanının atadığı dokuz üye ve görevinden dolayı oturumlara katılan bir üyeden oluşan meclistir. Yürütme gücünün başında meclis tarafından beş yıllık bir dönem için seçilen ve en çok iki dönem bu görevde kalan devlet başkanı bulunur. Devlet başkanı hükümeti yönetmek üzere meclisin seçilmiş üyeleri arasından bir başbakan atar. Öngörülen bir süre boyunca aynı yerde oturan ve hakları yasalarla kısıtlanmamış olan, 18 yaşını geçmiş her yurttaş oy kullanabilir. Dominika, İngiliz Uluslar Topluluğu, Birleşmiş Milletler, Amerikan Devletleri Örgütü ile Antiller Topluluğu ve Ortak Pazarı'nın (Caricom) üyesidir.

Sağlık hizmetleri devletçe karşılanır. Öteki sağlık kuruluşlarından başka adada bir cüzam sanatoryumu ve bir akıl hastanesi vardır. Beslenme yetersizliğinden kaynaklanan hastalıklar ve tüberküloz en yaygın hastalıkların başında gelir. 1987 verilerine göre bebek ölüm oranı binde 14'tür.

Parasız olan ilköğrenim, yeterli okulların bulunduğu yerlerde 5-16 yaş arasındaki çocuklar için zorunludur. Okulların büyük bölümü devletçe yönetilir; dinsel topluluklara bağlı bazı özel okullar da vardır. Ortaöğretim kurumlarının sayısı azdır. Ülkede Batı Hint Adaları Üniversitesi'nin bir kampusu ile bir öğretmen okulu vardır.

Dominika'da yayımlanan üç gazetenin toplam tirajı 8.500 dolayındadır. Ayrıca devletçe yönetilen bir radyo istasyonu vardır. Bir aktarıcı istasyon aracılığıyla Barbados'taki televizyon yayın programları izlenir. Adada tam otomatik bir telekomünikasyon sistemi kurulmuştur.

Tarih. Kolomb'un Antiller'e ulaştığı sırada, öteki adalarda olduğu gibi Dominika'da da Güney Amerika'dan gelerek Aravakları kovmuş olan Karipler yaşıyordu. Son derece savaşçı olan Karipler komşu ada halklarıyla sürekli çatışma içindeydi. Kolomb pazar gününe rastlayan 3 Kasım 1493'te gördüğü adaya, Latincede pazar günü anlamına gelen *dies dominica*'dan dolayı Dominica (Dominika) adını verdi.

Dik kıyı uçurumları ve aşılması güç dağları yüzünden Avrupalıların keşif çalışmaları yürüttüğü en son adalardan biri olan Domi-

nika, stratejik konumu nedeniyle zamanla önem kazandı. 1632'de ilk Fransız kolonicilerin adaya yerleşmesinden sonra, yoğun bir İngiliz-Fransız rekabeti ve Kariplerle savaşlar başladı. İngiltere ve Fransa 1748'de Aix-la-Chapelle Antlaşması'yla (1748) adanın tarafsız bir bölge olarak korunması konusunda anlaşmaya vardılar. İngiliz kuvvetlerinin 1759'da işgal ettiği ada, Paris Antlaşması'yla (1763) resmen İngiltere'ye bağlandı. 1778'de Martinik'ten girişilen bir saldırıyla Fransızların eline geçtiyse de, 1783'te İngilizlerce geri alındı. 1795'te Guadeloupe'tan düzenledikleri saldırıdan da bir sonuç alamayan Fransızlar, 1805'te üçüncü kez adaya çıkarak Roseau'yu yakıp yıktılar. Ama bir süre sonra geri çekilmek zorunda kaldılar. İngiliz yönetimi altında beyaz göçmenlerle adanın yerli halkı arasında süregiden çarpışmalar, Kariplerin savaş, hastalık ve sürgünler sonucu büyük ölçüde ortadan kalkmasıyla sonuçlandı.

Önceleri Antiller'deki İngiliz yönetimine bağlı Rüzgâraltı Adalarının bir parçası olarak Barbados'tan yönetilen Dominika, 1671'de öteki birkaç adayla birlikte Barbados'tan ayrıldı. 1771'de ayrı bir koloni durumuna getirildiyse de, 1833'te yöredeki yedi adayla birlikte Rüzgâraltı Adaları koloni yönetimine bağlandı. 1871'de oluşturulan Rüzgâraltı Adaları Federasyonu içinde yer aldı. 1940'ta yönetim açısından Rüzgârüstü Adalarıyla birleştirildi. 1956'da Dominika ve öteki üç adayı kapsamak üzere oluşturulan Rüzgârüstü Adaları Toprakları, 1958'de Batı Hint Adaları Federasyonu adı altında Rüzgâraltı Adaları Toprakları'yla birleşti. Dominika 1967'de Batı Hint Adaları Birlik Devletleri çerçevesinde özerk bir devlet oldu. Böylece dış ilişkiler ve savunma açısından İngiltere'ye bağlı kalmakla birlikte, içişlerinde tam bağımsızlık elde etti. 1978'de de bağımsız Dominika Cumhuriyeti ilan edildi.

Ülkenin ilk başbakanı Patrick Roland John'un kurduğu hükümet, Barbados'a karşı Dominika'dan başlatılması tasarlanan bir saldırıya ilişkin söylentileri izleyen siyasal bunalım üzerine, Mayıs 1979'da yerini Oliver Seraphine başkanlığındaki hükümete bırakmak zorunda kaldı. Ağustosta dört gün arayla patlak veren iki harikan, adayı tam bir yıkımın eşiğine getirdi. Halkın yaklaşık yüzde 75'i evsiz kalırken, başkent bir yıkıntıya dönüştü. Okulların çoğu kapatıldı. Genel tarımsal üretimde yüzde 60'a varan bir düşüş oldu. İhracat amacıyla limana getirilmiş olan tarımsal ürün ve kerestelerin hemen hepsi hasar gördü. Bütün temel hizmetler durma noktasına geldi. Ülkenin durumunu düzeltme yönünde adımlar atmaya fırsat kalmadan, 1980'deki harikan yeni bir yıkıma yol açarak sorunları daha da artırdı.

1980 seçimlerini kazanarak ülkenin ilk kadın başbakanı olan Eugenia Charles, başında bulunduğu Dominika Özgürlük Partisi'ni basın özgürlüğünü kısıtlayan yasaları kaldırmak için kurmuş olmasına karşın, önceki başbakanlardan daha tutucu bir konum benimsedi. Barbados ile daha sıkı ilişkiler kurmaya yöneldi. 1981'de iki askeri darbe girişimiyle karşılaştı. Ülkedeki karışık siyasal ortam, ekonomik koşulları düzeltme yönündeki çabalara da önemli ölçüde darbe vurdu. Mayıs 1990'da yapılan genel seçimlerde Başbakan Eugenia Charles ve iktidardaki Dominika Özgürlük Partisi önemli oy kaybına uğramakla birlikte üçüncü kez iktidara gelmeyi başardı.

Son yıllara ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Dominika Boğazı, Batı Hint Adalarındaki Küçük Antiller'de deniz geçidi. Antil Denizini doğudaki Atlas Okyanusuyla birleştirir. Kuzeydeki Dominika Adasıyla güneyde yer alan Fransız adası ve denizaşırı ili (*département*) Martinik arasındadır. Genişliği yaklaşık 40 km'dir.

Dominikenler, 1215'te Aziz Domingo de Guzmán'ın(*) kurduğu gezimci tarikat.

22 Aralık 1216'da Papa III. Honorius'un resmen onayladığı tarikatın getirdiği en büyük yenilik, Hıristiyan öğretisi üzerinde vaaz vermeyi piskoposların ve onların temsilcilerinin ayrıcalığı olmaktan çıkarması ve ilahiyat öğrenimini zorunlu kılmasıydı. Tarikat, kuruluşundan başlayarak tefekküre dayalı bir yaşam biçimi ile etkin din görevlerini birleştirdi. Toplu yaşama kuralını benimseyen tarikatın yönetiminde demokratik yöntemlerle oluşmuş organlar ile seçimle gelen güçlü yöneticiler arasındaki denge her zaman özenle korundu. Önceki keşiş tarikatlarının tersine Dominiken topluluğu özerk birimlerden oluşmuyordu; bir genel başkana bağlı, gereken her yere gitmeye hazır bir rahipler ordusuydu. Bireyler herhangi bir ocağa değil, doğrudan doğruya tarikata bağlıydı ve her an her yere gönderilebilirdi. Bu özellik, sonraki birçok kuruma örnek oldu.

Tarikatın kurulmasından sonraki 40 yıl içinde, yetenekli Dominikenler Paris, Bologna, Köln ve Oxford'daki okullarda toplanmıştı. Üniversitelerin önde gelen uzmanlarından çoğu Dominiken geleneğini benimseyerek daha sonra manastırların yönetiminde görev aldı. Başlangıçta ayırt edici felsefi görüşleri bulunmayan, yalnızca birer ilahiyat araştırmacısı olan Dominikenler, Albertus Magnus ile öğrencisi Aquino'lu Tommaso'nun yönlendirmesiyle, Aristoteles'in Avrupa'ya İslam bilginleri aracılığıyla yeni aktarılmış olan yapıtlarını inceleyerek ilahiyat ve felsefeyi bağdaştırma çabasına girdiler. Kısa süren bir karşı çıkıştan sonra Aquino'lu Tommaso'nun sistemi kilisenin resmî öğretisi oldu (1278). Dominikenler bir yandan da vaaz vermeyi sürdürdüler. Güney Fransa'da Albi heretiklerine, İspanya ve başka ülkelerde de Müslümanlar ile Yahudilere karşı vaazlar verdiler. Kuzey ve Doğu Avrupa'da, Doğu Akdeniz ülkelerinde ve Hindistan'da Hıristiyanlığı yaydılar. Enkizisyonun yönetimi de Dominikenlere emanet edildi. Dominikenler, önce İspanyol ve Portekizli, sonra da Fransız kâşiflerin yanında "Avrupa'nın genişlemesi"nin ilk ve en yorulmaz misyonerleri oldular. Günümüzde ise vaaz alanlarını radyo, televizyon, sinema ve sahneyi de kapsayacak biçimde genişlettiler.

Tommaso'nun felsefe ve ilahiyat öğretisine dayalı katı tutumunu sürdüren Dominikenlik, yeniliğe ve değişmeye kararlılıkla karşı çıktı. 19. ve 20. yüzyıllarda gelişen Dominiken rahibe toplulukları öğretmenlik ve hastabakıcılığın yanı sıra çeşitli hayır işlerine yöneldi. Bu topluluklardan bazıları özellikle yabancı ülkelerde görev yapmaktadır.

domino, iki ya da daha çok kişi arasında tahta, abanoz, fildişi, pirinç ya da başka malzemelerden yapılmış, yassı ve dikdörtgen küçük taşlarla oynanan salon oyunu. Sayı değerleri noktalarla belirtilen bu taşlara "zar", "domino", "pul", "kart" gibi adlar da verilir. Her taşın bir yüzü enlemesine bir çizgiyle iki kareye ayrılmıştır. Taşlar, boş kareyle belirtilen sıfırdan altıya kadar, bütün sayıların eşleşmesini sağlayacak biçimde işaretlenmiştir. Toplam 28 taştan oluşan normal takımda sayılar 6-6, 6-5, 6-4, 6-3, 6-2, 6-1, 6-0, 5-5, 5-4, 5-3, 5-2, 5-1, 5-0, 4-4, 4-3, 4-2, 4-1, 4-0, 3-3, 3-2, 3-1, 3-0, 2-2, 2-1, 2-0, 1-1, 1-0, 0-0 biçiminde sıralanır. Taşların sayı değerleri bazen tavladakine benzer

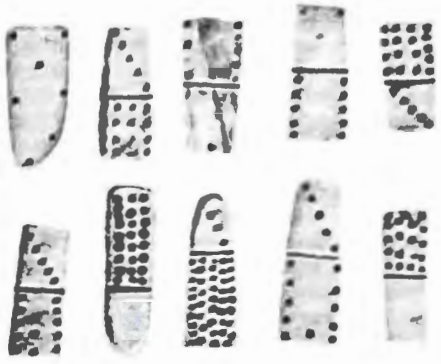

Fildişinden yapılmış Eskimo domino taşları; Smithsonian Institution koleksiyonu, Washington, D.C.

Smithsonian Institution, Washington, D.C.

biçimde "yek", "dü", "se" vb olarak belirtilir. Bazı takımlar 9-9'a, hatta 12-12'ye kadar çıkabilir. Ortak bir uç sayısı olan taşlar bir dizi oluşturur. Çiftler yalnızca bir dizide, öbür taşlar ise iki ayrı dizide yer alır. İki taştan üstünde daha fazla nokta olanına "ağır", öbürüne ise "hafif" taş denir.

Dominonun Çin'de İS 12. yüzyılda ortaya çıktığı sanılmaktadır. Bu oyunda kullanılan taşlarda boş kare yoktu. "Noktalı kart" denen taşlar bir çift zarla yapılabilecek olası bütün atışlara denk düşecek biçimde işaretlenmişti. Çin'den bağımsız olarak geliştiği sanılan Batı'ya özgü domino, 18. yüzyıl ortalarında İtalya ve Fransa'da oynanmaya başladı. İngiltere'ye 18. yüzyılın sonuna doğru Fransız mahkûmlar aracılığıyla geçti. Kuzey Amerika Eskimoları da taş sayısı 148'e kadar çıkan bir takım kullanarak dominoya benzer bir oyun oynarlar.

Hemen bütün modern domino oyunlarının temel kuralı ortak uç sayıları olan ya da uç sayıları belirli bir toplamı veren taşların eşleştirilmesine dayanır. Başlıca domino oyunları ikiden dörde kadar oyuncuyla oynanabilen "blok" ve "çekme" dominolardır. Bu oyunlarda taşlar masanın üstünde tersyüz durumda karıştırılır. Her oyuncu bir taş çeker ve en "ağır" taşı çeken oyuncu oyuna başlama hakkını elde eder. Daha sonra her oyuncu oyunun gerektirdiği kadar taşı (genellikle yedi) çeker. İlk oyuncu genellikle en yüksek taşıyla oyunu başlatır. Bazı domino oyunlarında, çiftli bir taş oynayan oyuncu, bundan sonra bu taşına uygun başka bir taş oynayabilir; örneğin 6-6 oynamışsa, 6'lı başka bir taş daha oynayabilir. İkinci oyuncu ilk oyuncunun koyduğu taşın yanına, bu taşın açık ucundaki sayının aynısını taşıyan kendi taşlarından birini koyarak oyunu sürdürür. Çiftler yan olarak (*à cheval*) yerleştirilir. "Blok" dominoda eşleyecek taşı olmayan oyuncu "devam" der ve sıra bir sonraki oyuncuya geçer. "Çekme" dominoda ise elinde eşleyecek taşı olmayan oyuncu masa üstünde duran taşları uygun bir taş gelinceye değin sırayla çeker. Bir oyuncu elindeki bütün taşları bitirdiğinde "domino" der, oyunu kazanır ve rakip oyuncuların ellerinde kalan taşların sayı değeri kadar puan alır. Eğer hiçbir oyuncunun elindeki taş ya da taşlar yerdeki taşlarla eşleşmiyorsa ve çekilebilecek taş da kalmamışsa, elinde az sayı olan oyuncu kazanır. Bu durumda elinde fazla sayı olanın ceza puanı, her iki oyuncunun elindeki sayıların toplamı ya da yalnızca aradaki fark yazılır. Oyunun kaç puana ulaşıldığında biteceği önceden belirlenir.

Domino vist. Dört kişiyle oynanır. Eşler, vist(*) oyununda olduğu gibi belirlenir; en

yüksek domino taşını çeken oyuna başlar. Her oyuncu yedi taş alır. Oyunda koz ya da onör yoktur; taşlar normal dominoda olduğu gibi oynanır. Oyunculardan biri elindeki taşı bitirdiğinde ya da yerdeki taşın her iki ucu da kilitlendiğinde el biter ve elde kalan taşların sayı değerleri hesaplanır. En fazla sayıya sahip oyuncuya, bu sayı ceza puanı olarak yazılır. 100 ceza puanını ilk dolduran oyuncu kaybeder.

Muggins. "Hep Beş" de denen bu oyun "çekme" dominoyu andırır. Değişik olan yanı şudur: Eğer bir oyuncu, yerdeki taşların açık uçlarındaki sayıların toplamını beşin katları yapacak biçimde bir taş oynarsa, bu toplam kadar puan kazanır. Başlangıçta her oyuncu beş taş alır. Eğer ilk oyuncu 5-5, 6-4, 5-0 ya da 3-2'lik bir taş açarsa, taşın sayı değeri kadar puan kazanır. Ama 2-4 gibi toplamı beş olmayan bir taş oynarsa, puan alamaz. Buna karşılık ikinci oyuncu 4-3 oynadığında 5, 4-4 oynadığında 10 puan kazanır. Çiftlerin puanı, taş üstündeki toplam değer olarak hesaplanır. Elinde uygun taş bulunan oyuncu oynamak zorundadır; eğer oynayamazsa, uygun taş gelinceye değin yerdeki taşları çeker. Oyun sırasında kazanılan puanlar hemen yazılır. Oyuna başlarken yapılan bir anlaşmayla, bir oyuncu kazandığı puanı yazdırmayı unutan rakibine *Muggins* (ahmak) diyerek kazanılan puanı kendisine yazabilir. Elindeki taşları ilk bitiren oyuncu, rakibinin elinde kalan taşların toplam sayı değerine en yakın olan sonu beşli sayı kadar puan alır. Örneğin, rakibin elinde kalan taşların değeri 3 ise, 5; 12 ise, 10; 13 ise, 15 puan alır. Hiçbir oyuncunun eli oyunu sürdürmeye uygun değilse, elinde en az sayı kalan oyunu kazanır ve puan yukarda belirtildiği gibi yazılır. 200 puana ilk ulaşan oyunu kazanır.

Muggins'in "Hep Üç" denen türü de aynı biçimde oynanır; bu oyunda amaç üç ve üçün katlarına ulaşmaktır.

"Üçler ve Beşler" adlı başka bir oyun da *Muggins* gibi oynanır. Bu oyunda, oyunculara yaptıkları her "üç" ya da "beş" için yalnızca bir puan verilir; hem "üç", hem "beş"in bulunduğu kombinezonlarda her iki puan da yazılır. Örneğin, oyuncu A 6-5, oyuncu B ise 1-6 oynadığında, oyuncu B, taşların açıkta kalan uçlarındaki sayıların (5 ve 1) toplamı 6 ettiğinden, iki tane "üç" için iki puan alır. Bir sonraki elde oyuncu A 1-5, oyuncu B ise 5-5 oynadığında, oyuncu B'ye beş tane "üç" için beş puan, üç tane "beş" için de üç puan olmak üzere toplam sekiz puan yazılır.

ABD'de çok yaygın bir domino oyunu olan *Sniff* temelde *Muggins* gibidir. Oynanan ilk çiftli taşa *Sniff* denir ve oynayacak oyuncunun isteğine bağlı olarak düz ya da yan olarak yerleştirilebilir. Bundan sonra öteki oyuncu kendi taşını bu taşa hem yan, hem düz olarak ekleyebilir.

Matador. En gözde domino oyunlarından biri olan *Matador*'da amaç, yerdeki taş ile eklenen taşın birbirine değen uçlarındaki sayıların toplamını "yedi" yapmaktır. Örneğin beşin yanına iki, dördün yanına üç gelmelidir. Oyuncular yedişer taş alır ve elinde en yüksek çifti bulunan oyuna başlar. Bir oyuncu yerdeki taşın iki ucundan birine, uçların toplamını "yedi" yapacak taşı koyamıyorsa, bunu yapacak taş gelinceye değin taş çeker. *Matador* altıdan yüksek sayısı olmayan taşlarla oynandığından, bir uca boş kare geldiğinde o uç kilitlenir. Bu durumda oyun içinde herhangi bir zaman oynanabilen ve *Matador* denen kozlardan başka hiçbir taş bu uca eklenemez. Dört *Matador* vardır: 6-1, 5-2, 4-3 ve 0-0. Oyun kesin olarak kilitlendiğinde, elinde en az sayı kalan oyuncu, her iki eldeki toplam sayı (bazen de rakibin elindeki sayıdan kendi elindeki sayıyı çıkartarak elde edilen sayı) kadar puanı ceza olarak karşısındakine yazar. Oyun genellikle 100'de biter.

Aznif. *Muggins*'in benzeri olan bu oyunda amaç ortadaki taşın dört yanına işlenen taşların açık uçlarındaki toplam sayıyı "beş" ya da "beş"in katları yapmaktır. Oyuncunun elinde uygun taş yoksa iki taş çekebilir. En çok sayı toplayan oyuncu kazanır. Bu nedenle "beş" ya da "beş"in katlarını yapan oyuncu puanını kendisine yazar. Oyun genellikle önceden belirlenen 200 ya da 300 gibi bir sayıda biter.

dominus, çoğul DOMINI, Eski Roma'da "efendi", özellikle köle sahibi. Bu terim, Diocletianus döneminden (284-305) başlayarak Roma imparatorlarının da resmî unvanı oldu. Eskiden Augustus ve ardılları için kullanılan *principatus*'un (imparator) yerine, Diocletianus ve ardıllarından *dominatus* biçiminde söz edilmeye başladı. Ama Caligula (hd 37-41) gibi daha önce de bu unvanı kullanmış imparatorlar vardı. Traianus döneminde (98-117) imparatora artık çoğunlukla bu unvanla hitap ediliyordu.

Katolik Kilisesi'nde de Tanrı'dan söz etmek için, İbranice *Adonai* ve Yunanca *Kyrios* karşılığı olarak *Dominus* sözcüğü kullanılırdı. Ortaçağ Latincesinde *dominus*, bir toprak parçasının efendisi ya da vasalın bağımlı olduğu feodal bey (İngilizce *lord*; Fransızca *seigneur*) anlamını taşıyordu. Terim sonraları saygılı bir hitap tarzı (İspanyolca *don*, Portekizce *dom*) ve din adamlarının sıfatı olarak (İtalyanca *don*) kullanılmıştır.

dominyon, Kanada, Avustralya, Güney Afrika Birliği (bugün Güney Afrika Cumhuriyeti), İrlanda ve Newfoundland'in II. Dünya Savaşı öncesinde İngiliz Uluslar Topluluğu içindeki statüsü. Dominyon statüsünün resmî bir tanımı olmamakla birlikte, 1926'da toplanan İmparatorluk Konferansı'nın bir bildirisinde Büyük Britanya ve dominyonlar, "Britanya İmparatorluğu içinde ve hükümdara ortak bağlılık temelinde İngiliz Uluslar Topluluğu'nun üyeleri olarak özgürce bir araya gelmiş, kendi iç ya da dış işlerinin hiçbir alanında ve hiçbir biçimde ötekilerden birine tabi olmayan, eşit statüye sahip özerk topluluklar" olarak nitelenmiştir.

Dominyon statüsünün temel özellikleri, Westminster Tüzüğü'nde (1931), belirtildiği biçimde yasamada tam yetki, yürütme alanında da dominyon bakanlarının hükümdarla doğrudan ilişki kurabilme hakkı olarak belirlenmişti. 1931 öncesinde, dominyonlarla ilgili konularda öneriler yalnızca Birleşik Krallık'ın bakanları aracılığıyla iletilebiliyordu. Westminster Tüzüğü'nün getirdiği bu değişiklik, uluslararası düzeyde dominyonların (Newfoundland dışında) Milletler Cemiyeti ve öteki uluslararası örgütlerde ayrı temsil edilme, kendi büyükelçilerini atama ve kendi adına antlaşma imzalama hakkına sahip ayrı devletler olarak tanınması anlamına geliyordu. Bununla birlikte dominyonlar, gerek Birleşik Krallık'la, gerek kendi aralarındaki ilişkilerde "yabancı ülke"lerle aynı konumda görülmüyordu. Kimi çevrelerde dominyon deyiminin bir çeşit bağımlılık içerdiği düşünüldüğü için, 1947'den sonra dominyon sözcüğünün kullanılmasından vazgeçildi ve "Uluslar Topluluğu üyeleri" terimi kullanılmaya başlandı.

Uluslar Topluluğu başbakanlarının 1949 toplantısında yapılan bir açıklamayla 1926 bildirisinde yer alan tanım değiştirildi. Buna göre, eski dominyonlar Uluslar Topluluğu'na üye bağımsız devletler olarak kabul ediliyordu. İrlanda Cumhuriyeti ile Newfoundland 1949'da, Güney Afrika Cumhuriyeti ise 1961'de Uluslar Topluluğu'ndan çekildi. *Ayrıca bak*. Uluslar Topluluğu.

Domitianus, Latince tam adı CAESAR DOMITIANUS AUGUSTUS, asıl adı (İS 81'e değin) TITUS FLAVIUS DOMITIANUS (d. 24 Ekim 51 - ö. 18 Eylül 96, Roma), İS 81-96 arasında Roma imparatoru. Yönetiminin son yıllarında Senato'nun önde gelen üyeleri üzerinde estirdiği terörle tanınır.

Sonradan imparator olan Vespasianus ile Flavia Domitilla'nın ikinci oğluydu. 69'da taht kavgası yüzünden çıkan iç savaş sırasında Roma'da kaldı. 18 Aralık'ta amcası Flavius Sabinus'la birlikte sığındığı Capitolino'nun, Vitellius yandaşlarının saldırısına uğraması üzerine kaçıp saklandı. İki gün sonra babasını destekleyen askerlerin Roma'ya girmesiyle, "caesar" olarak selamlandı; ertesi yıl da *praetor* oldu. Petillius Cerialis'in Ren eyaletindeki bastırma harekâtını, kendi zaferine dönüştürmeye çalıştı. Bu ve buna benzer aşırılıkları yüzünden, 70 sonbaharında babası Roma'ya döndüğünde, bağışlanmayı dilemek zorunda kaldığı söylenir. Gene de *princeps iuventitus* (imparatorluk prensi) oldu ve altı kez konsüllük yaptı. Kendisinden 11 yaş büyük olan ve oğlu bulunmayan ağabeyi Titus'tan(*) sonra tahta geçecek kişi olarak görülmeye başladı.

Haziran 79'da babası Vespasianus ölünce, imparator olan ağabeyinin eski konumuna gelmeyi, özellikle *tribunicia potestas* ve bir ölçüde de *imperium*(*) yetkilerini üstlenmeyi umuyordu. Bu beklentisi gerçekleşmediğinden, Titus'a karşı düşmanca bir tavır aldı ve bazı kaynaklara göre, onun ölümünü (13 Eylül 81) çabuklaştırdı.

Domitianus soyluların nefret ettiği bir imparatordu. Traianus dönemi yazarlar

Domitianus'un mermerden büstü; Palazzo del Conservatori, Roma
Alinari - Art Resource / EB Inc

Tacitus ve Genç Plinius'un yapıtlarında Domitianus hakkındaki basmakalıp sövgülerle ciddi değerlendirmeleri birbirinden ayırmak güçtür. Bununla birlikte sevilmeyişinin temelinde asker ya da yönetici olarak yetersizliğinden çok acımasızlığının ve gösteriş merakının yattığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Roma'daki ve eyaletlerdeki yüksek görevliler üzerinde kurduğu sıkı denetim Suetonius'un övgüsünü kazanmıştır.

Domitianus yazmanları arasında hem azatlı kölelere, hem de *eques*'lere(*) yer verdi; bunların bir bölümü ölümünden sonra da görevde kaldı. Aralarında senatörlerin de bulunduğu yakın danışmanlarından oluşturduğu *concilium* (*bak*. comitia) daha önceki örneklerinin bir benzeriydi. Çıkardığı sert yasalardan ve (kendisinin de tutulduğu) kötü alışkanlıkları önleme girişimlerinden

dolayı hoşnutsuzluklara hedef oldu. Eyaletlerdeki üzüm bağlarının yarısının sökülmesini emreden kararnamesi, toplumu koruma düşüncesini aşırı noktalara vardırmasının tipik bir örneğini oluşturur. Tahıl üretimini artırmayı ve İtalya'ya şarap ihracatını kısıtlamayı amaçlayan bu kararnameye karşın, istediği sonuca ulaşamadı.

Askerlik ve dış politika alanında bazı başarıların yanında çıkmazlara da girdi. Hükümdarlığının ilk yıllarında hem Britanya'da, hem Germania'da ilerlemeler sağladı. Ren-Tuna savunma hattının (*limes*) yapımında büyük rol oynadı. Tuna'daki savaşlar yüzünden İskoçya'da denetimi sağlamlaştırma girişimleri yarıda kaldı. İki lejyon ve daha birçok askeri yitirdiği Tuna'da da tam bir başarı elde edemedi. Tacitus'un bile komutanların gevşekliğine ya da düşüncesizliğine bağladığı bu durum Roma'da eleştirilere uğramasına neden oldu. Ama 84'te asker maaşlarını üçte bir oranında artırdığı için ordu içindeki desteğini korudu.

Babasının konsüllük görevini üstlenme politikasını sürdüren Domitianus, 82-88 arasında her yıl *ordinarius* (düzenli) konsüllük yaptı. 85'te yaşam boyu *censor*(*) olarak senato üyelikleri ve genel davranışlar üzerinde denetimi sağladı. Senato'ya zafer giysileriyle gitme, Eski Yunan geleneklerine göre dört yılda bir düzenlenen spor karşılaşmalarına Yunan giysileri ve altın bir taçla başkanlık etme, yarışma hakemlerine tanrı tasvirleri arasında kendi tasvirini de taşıyan taçlar giydirme, kendisine *dominus et deus* (efendi ve tanrı) biçiminde hitap edilmesinde ısrar etme gibi davranışlarıyla çevresinde geniş tepkilere yol açtı.

Domitianus'un 84'te kuzeni Flavius Sabinus'u öldürtmesi sınırlı bir olay düzeyinde kalmasına karşın, baskıcı tutumu 87'de giderek genel bir nitelik kazanmaya başladı. Yukarı Germania valisi Antonius Saturninus'un 1 Ocak 89'da başkaldırmasıyla bunalım patlama noktasına vardı. Aşağı Germania ordusunun ayaklanmayı bastırmasından sonra, birçok kişi ölüm cezasına çarptırıldı. Bu sırada yürürlüğe konan *maiestas* (vatana ihanet) yasası zamanla senatörlere karşı da keyfi bir biçimde kullanılmaya başladı. 93-96 arasında o güne değin eşi görülmemiş bir terör dönemi yaşandı.

Domitianus'un karşıtları arasında, diktatörlüğe karşı olan bir grup aydın ve düşünür senatör de vardı. Tacitus ile Plinius'un dostlarından oluşan bu grubun başını, Vespasianus'un öldürttüğü babasıyla aynı adı taşıyan Genç Helvidius Priscus çekiyordu. Domitianus'un "filozoflar"ı, iki kez Roma'dan kovmasının nedeni büyük olasılıkla bu grubun stoacı görüşler yaymasıydı. Ama düşüncenin örgütlenmesine karşı bu tutumu, önceden planlanmış bir politikanın sonucu değildi. 95'te kuzeni Flavius Clemens'i *atheos* (Latincede "dinsizlik") suçlamasıyla mahkûm edilişi de Hıristiyanlığa karşı bilinçli bir saldırının parçası olmaktan uzaktı.

Domitianus'un karşılaştığı mali zorluklar tarihçiler arasında tartışmalı bir konudur. Acımasız politikalara yönelmesinden sonra başgösteren açgözlülüğü zamanla kurbanlarının mallarına düzenli olarak el koymaya dönüştü. Öte yanda geniş kapsamlı bayındırlık işlerine de girişti. Roma'da, sonradan Forum Nervae olarak anılan yeni bir *forum*(*) ve başka pek çok yapıt inşa ettirdi. Bunlara ek olarak kendisi için Palatium Tepesinde yeni bir saray ve Alban Tepelerinde görkemli bir villa yaptırdı. Bu arada yükseltilen ordu ödenekleri giderlerin sürekli artmasına yol açıyordu. Son yıllarında imparatorluk bütçesinin iflasını önleyen etken, büyük olasılıkla el koyduğu mülklerdi.

Domitianus 18 Eylül 96'da elebaşları arasında iki *praefectus praetorio*'nun (imparatorun temsilcisi), çeşitli saray görevlilerinin ve karısı Domitia Longina'nın (Gnaeus Domitius Corbulo'nun kızı) bulunduğu bir suikast sonucunda öldü. Yönetime anında el koyan Nerva da kuşkusuz suç ortağıydı. Domitianus'un ölümü Senato'da büyük sevinç yaratırken, orduda hoş karşılanmadı. Askerler ertesi yıl suikastın sorumlularının cezalandırılmasını istediler.

Domitianus Tapınağı, Ephesos'ta (Efes) İmparator Domitianus (hd 81-96) adına yapılmış Roma dönemi tapınağı. *Ayrıca bak.* Ephesos.

domovoy, Slav mitolojisinde, evlerde yaşadığına inanılan ve kökleri atalara tapınma geleneğine dayanan cin. Çeşitli adlar taşıyan *domovoy* bir evin fırınında, eşiğinin altında ya da ocağında bulunabilir. Evin dışına hiç çıkmaz. Hem ailenin, hem de servetinin koruyucusu olmakla birlikte, vicdanlı ve çalışkan insanlara daha çok yakınlık gösterir. Ailenin herhangi bir davranışı *domovoy*'u mutsuz ederse, çiftlik hayvanlarında huzursuzluk görülür, evde garip tıkırtılar ve gıcırtılar duyulur. Ama bu gıcırtılar *domovoy*'un yalnızca eğlenmek için yaptığı şakalar da olabilir, zaten kırgın bir *domovoy* kolayca yatıştırılabilir.

Domovoy, ailenin çeşitli gelenek ve göreneklere uymasını gözetir. Geleceği görebilir; inleyip ağlaması kötülük, şarkı söyleyip zıplaması ise iyilik habercisidir. Her aile, ancak *domovoy*'u da kendileriyle gelmek üzere davet etmek koşuluyla yeni bir yere taşınabilir.

domus, Eski Roma'da özel konuta verilen ad. Küçük evlerden saray tanımına giren yapılara kadar çeşitli boyutlarda olabilirdi. Birçok ailenin barındığı kiralık ev bloklarından oluşan *insula*'nın(*) tersine *domus* tek aile konutuydu; başlıca bölümleri atrium(*) ve peristildi(*).

Ailenin günlük yaşamı, kare ya da dikdörtgen planlı bir mekân olan atriumda geçerdi. Çevresinde sohbet etmek ve dinlenmek için kullanılan bölmeler bulunan atriuma sokaktan *prothyrum* adı verilen bir koridordan geçilerek ulaşılırdı. Atrium ile peristil arasında yer alan *tablinum* ise açık bir yaşam mekânıydı. *Tablinum*'un bir kenarında, peristile geçilen bir hol (*fauces*) bulunurdu.

Atrium, evin tümünün bir atriumdan oluştuğu Etrüsk konut mimarlığından gelen bir öğeydi; peristil ise İÖ 2. yüzyıl dolaylarındaki Eski Yunan konutlarından alınmıştı.

Tipik bir örneği Pompei'deki Vettı Evi'nde görülen peristile, ailenin özel yaşamının geçtiği *oecus* (kabul odası), *cubiculum* (yatak odası), *ala* (özel konuşmalar için nış) ve *triclinium* (yemek odası) gibi mekânlar açılırdı. Pompei'deki Pansa Evi'nde yemek odalarında, her biri üçer kışılık üç sedir bulunuyordu, çünkü Eski Roma'da şölenlere en çok dokuz konuk çağrılırdı. Aynı evin atrium ve peristilinde çepeçevre üst kat odaları da vardı.

Roma'daki Palatium Tepesi, üstünde yer alan saray gibi büyük evlerle ün yapmıştı. Domus Augustana, İÖ 55 dolaylarından kalma Domus Augusti (Livia Villası) ve sonraları imparatorların konut olarak kullandığı Domus Tiberiana (İS 80'de yıkıldı) bunlardan bazısıydı. Neron'un İS 65-68 arasında yapılan görkemli sarayı Domus Aurea da (*bak.* Neron'un Altın Evi) bu tepedeydi.

Domus Aurea *bak.* Neron'un Altın Evi

domuz, *Suidae* familyasından, yabanıl ya da evcil memeli hayvanların ortak adı. Domuzlar tıkız gövdeli, kısa bacaklı, hepçil memelilerdir. Ucunda yuvarlak bir kıkırdak bulunan burunları uzun ve hareketli, kuyrukları kısa, kalın derileri genellikle seyrek, kısa ve sert kıllarla kaplıdır. Her toynağında iki işlevsel, iki körelmiş parmak bulunur. Gebelik süresi 4-5 ay olan dişiler bir batında 2-14 kadar yavru doğurur. Yaban domuzu, Asya ve Kuzey Afrika'nın yanı sıra Avrupa ormanlarında bile yabanıl yaşamını sürdürmektedir. Her ikisi de *Sus* cinsinden olan yaban domuzu ile evcil domuz birbirine çok benzer; yalnız, yaban domuzunun topraktan bitki köklerini çıkarmak ve düşmanlarına karşı kendini savunmak için kullandığı uzun ve konik köpekdişleri evcil domuzlarda körelmiştir.

Evcil domuzlar üç temel tipe ayrılır: Kalın yağ dokularından domuz yağı elde edilen ve genellikle 100 kg'den ağır olan iri yapılı yağ domuzları; ağırlığı 60-70 kg kadar olan, daha küçük yapılı beykın tipi domuzlar ve eti için beslenen, ortalama 45 kg ağırlığındaki et domuzları.

20. yüzyılın sonlarına doğru, domuz üreticisi ülkeler arasında Çin ilk sırayı aldığı halde, bilimsel domuz yetiştiriciliği Avrupa ve ABD'de gelişmiştir. Yeryüzünde bugün 3 bini aşkın domuz soyu ya da yerel

Pompei'deki Vettı Evi'nde peristil, İS 1. yy, İtalya
Foto Vasari

çeşidinin bulunduğu bilinmektedir. En iyi beykın, Danimarka'da geliştirilen Landrace soyundan elde edilir. 18. yüzyılda İngiltere'de üretimine başlanan Yorkshire domuzu yeryüzünün en çok yetiştirilen domuz soylarından biridir. Japonya ve eski SSCB'de

Yorkshire domuzu
J C Allen and Son

ithal edilen soyların da yardımıyla daha yağsız domuzlar üretmek üzere çalışmalar yapılmıştır. İngiltere kökenli Hampshire ve Berkshire et domuzları ile Amerika kökenli Duroc-Jersey ve Cherter yağ domuzları, en tanınmış evcil domuz soyları arasındadır. *Ayrıca bak*. yaban domuzu.

domuz burunlu yılan, *Colubridae* familyasının *Heterodon* cinsini oluşturan üç ya da dört yılan türünün ortak adı. Toprağı kazmaya yarayan yukarı doğru kıvrık burunları nedeniyle bu adla anılan domuz burunlu yılanlar, familyanın zararsız türleridir; tehlike karşısında başlarını ve boyunlarını yere yapıştırıp, güçlü bir ıslık sesi çıkararak saldırırlarsa da ender olarak ısırırlar. Düşmanlarını bu saldırıyla ürkütemezlerse, bu kez sırtüstü dönüp debelendikten sonra, ağızları açık, dilleri dışarda ölü taklidi yaparlar.

Kuzey Amerika'da dağılım gösteren domuz burunlu yılanlar özellikle kurbağayla beslenir; dişiler toprağın altına 15-27 kadar yumurta bırakır. Kıtanın doğusunda yayılmış olan *Heterodon platyrhinos* ile batısında yaşayan *H. nasicus* türleri genellikle 60 cm uzunluğunda, ağır gövdeli ve iri desenli yılanlardır.

domuz yağı, evcil domuzların yağ dokularının eritilmesiyle elde edilen, beyaz renkte ve tereyağı kıvamında, katı ya da yarı katı yağ. Genellikle hidrojenlendikten sonra öbür katı ya da sıvı yağlarla karıştırılarak ve acılaşmayı önleyici maddeler eklenerek kıvamı ve öbür nitelikleri istenen düzeye getirilen domuz yağı birçok ülkede yemeklik yağ olarak kullanılır; ayrıca eczacılık ve parfüm sanayisinde merhem ve kremlerin temel maddesidir.

Domuz yağının nitelikleri, yağ dokusunun domuzun hangi bölgesinden alındığına ve üretim yöntemine göre değişir. Hayvanın yağ dokusu ya kapalı kazanlarda basınçlı buhar verilerek ya da doğrudan doğruya buhar gömlekli kazanlarda eritilir; bu ikinci yöntemle elde edilen yağ daha koyu renktedir. Nötr yağ elde etmek için, böbrek ve sırt yağları 49°C'de eritilir, sürekli ezilerek inceltilir, hızla ısıtılır ve santrifüjlenerek hücrelerdeki tüm yağ ayrılır. Domuz yağının bileşimi domuzların beslenmesine göre değişirse de, bileşimindeki başlıca yağ asitleri oleik, palmitik, stearik ve linoleik asittir.

Katışıksız domuz yağının preste ezilmesiyle elde edilen berrak ve renksiz sıvı domuz yağı sabun üretiminde, ayrıca makine yağı olarak kullanılır. Presleme sırasında geriye kalan katı artıklar da genellikle doymuş yağ asitlerinin hammaddesidir.

domuzayrığı (*Dactylis glomerata*), buğdaygiller (*Poaceae*) familyasından, çokyıllık mera ve yem bitkisi. Kuzey Amerika, Avrasya ve Afrika'nın ılıman bölgelerinde

Domuzayrığının (*Dactylis glomerata*) tohumlu salkımları
Grant Heilman - EB Inc

yaygın olarak tarımı yapılan bu bitkiye Türkiye'nin hemen her yerinde rastlanır. Nemli yerlerde daha iyi gelişir, ama kuraklığa da dayanıklıdır. Sık kümeler ya da demetler oluşturan ve 0,6-1 m kadar boylanan domuzayrığının yassı yaprakları, seyrek ve dik olarak dallanmış çiçek salkımları vardır.

domuzbalığı, *Selachii* (kıkırdaklıbalıklar) sınıfının *Squalidae* familyasından bir tür (*Oxynotus centrina*) köpekbalığının, *Zeiformes* takımının *Caproidae* familyasını oluşturan altı balık türünün ve *Perciformes* takımının *Labridae* familyasından bazı balıkların ortak adı. Birbirleriyle hiçbir yakınlığı olmayan bu balıkların aynı adla anılmasının tek nedeni, domuzu andıran tıkız gövdeleridir.

Öbür domuzbalıklarından ayırt etmek için bazen dikenli domuzbalığı denen *Oxynotus centrina*, uzunluğu en çok 1,5 m'yi bulan bir Akdeniz balığıdır. Türkiye'nin Karadeniz dışında kalan bütün kıyılarında da görülen bu tür, iki sırt yüzgecinin önündeki dikenlerle ayırt edilir. Öbür köpekbalıklarından farklı olarak birinci sırt yüzgecinin dikeni yüzgecin ortasından çıkar. Gövdesi de öbür köpekbalıkları gibi ince uzun değil yüksek ve üç köşelidir.

Caproidae familyasından domuzbalıkları, uzunluğu ile yüksekliği eşit olan iki yandan basık gövdeleri ve kırmızı renkleriyle tanınır. Türlerin hepsi Büyük Okyanus, Atlas ve Hint okyanuslarının derin dip sularında yaşar. Türkiye'de Akdeniz ve Ege Denizi sularında bulunan *Capros asper* türü trampetbalığı olarak da bilinir.

Labridae familyasından domuzbalıkları, başta Batı Hint Adaları çevresi olmak üzere Atlas Okyanusunda yaşar. *Lachnolaimus maximus* türü Florida'dan Bermuda'ya ve Antil Denizine kadar uzanan sıcak denizlerde yayılmıştır. Yüzgeçlerinin üçü ya da dördü iplik gibi incelip uzamış olan bu tür genellikle 60 cm uzunluğunda ve kırmızı tonlarındadır. Aynı familyanın *Bodianus* cinsinden yüzgeci benekli domuzbalıkları ile İspanyol domuzbalıkları önceki türün yayıldığı bölgelerde yaşar.

domuzgiller *bak*. Suidae

Domuzlar Körfezi Çıkarması, ABD'de yaşayan Castro karşıtı yaklaşık 1.500 Kübalı sürgünün Küba'nın güneybatı kıyısındaki Domuzlar Körfezinde (Bahia de Los Cochinos) giriştiği başarısız saldırı. ABD yönetiminin saldırıya doğrudan karışması ve mali destek sağlaması ABD ile Küba arasındaki gergin ilişkileri daha da sertleştirmiş ve Soğuk Savaş'ın tırmanmasına yol açmıştır.

Fidel Castro'nun Küba'da Fulgencio Batista diktatörlüğünü devirmesinin (1 Ocak 1959) üzerinden altı ay geçmeden, Castro yönetimi ile ABD arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Yeni Küba hükümeti çoğunluğu ABD'li olan yabancı şirketleri kamulaştırdı. Ayrıca, Güney Amerika ülkelerindeki devrimcileri desteklemeye ve başta SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere sosyalist ülkelerle diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurmaya yöneldi. ABD'nin Küba'daki yönetimi yıkmaya çalıştığını sürekli işleyen Castro, Belçika'dan Küba'ya silah getiren Fransız gemisi "La Coubre"un Mart 1960'ta Havana limanında infilak ederek 70 denizcinin ölümüne yol açması üzerine, ABD'yi sabotaj yapmakla suçladı ve ABD'nin öteki notaları gibi, bu konudaki yalanlamasını da reddetti. SSCB Mayıs 1960'ta Küba'ya savunma konusunda güvence verdi. Bu arada bazı Temsilciler Meclisi üyeleri ve senatörlerin 1960'ın başından beri Castro'ya yönelttikleri suçlamalar ABD Kongresi'nin temmuzda Başkan Dwight D. Eisenhower'a misilleme önlemleri alma olanağı veren bir yasa çıkarmasını sağladı. ABD yönetimi ilk adım olarak Küba'dan şeker alımlarını durdurdu. Bunun üzerine Castro daha önce ABD'ye sattığı şekeri SSCB'ye ihraç etmeye başladı. Küba'daki ABD petrol şirketlerinin SSCB'den şeker karşılığında alınan ham petrolü işlemeyi reddetmeleri üzerine bu rafinerileri ulusallaştırdı. ABD buna karşılık olarak gıda ve ilaç dışında Küba'ya yapılan bütün ihracata ambargo koydu. Castro buna ABD'lilerin mülklerini kamulaştırmayı hızlandırmakla yanıt verdi. Havana'daki ABD büyükelçiliğinde çalışanların ülkelerine geri dönmelerini istedi; bunun üzerine Eisenhower Küba ile diplomatik ilişkileri kesti.

Merkezî Haberalma Örgütü'nün (CIA) Mayıs 1960'tan beri planladığı Küba'ya yönelik saldırının getireceği sonuçları uzun süre kendi içinde tartışan yeni John F. Kennedy yönetimi, sonunda öngörülen çıkarma harekâtını onaylayarak uygulamaya soktu.

15 Nisan 1961'de Kübalı pilotlarca kullanılan üç Amerikan yapımı uçak, Küba hava üslerini bombaladı. İki gün sonra, ABD'de eğitilmiş ve ABD silahlarıyla donatılmış Kübalılar, birkaç noktadan Küba kıyılarına çıktı. Ana çıkarma, Küba'nın ortagüney kıyısındaki Domuzlar Körfezinde gerçekleştirildi. Küba kuvvetlerine karşı koyacak güçten uzak olan çıkarma birliği, 19 Nisan'da 1.100'ü aşkın tutsak vererek son direnme noktasından da söküldü.

Çıkarma sırasında ele geçirilen sürgünlerin Havana'da yapılan yargılamaları, ABD'nin harekâttaki rolünü açığa çıkardı ve geniş yankılar uyandırdı. Kennedy yönetimi, tutukluların fidye karşılığı serbest bırakılması için yürütülen girişimleri Mayıs 1961'de el altından desteklemeye başladı. Ama Eleanor Roosevelt'in başkanlığındaki Özgürlük Komitesi, Castro'nun tazminat olarak talep ettiği ağır inşaat donanımı için gereken 28 milyon ABD Doları'nı toplayamadı. Sonraki birkaç ay boyunca fidye koşulları birkaç kez değişti. James B. Donovan'ın sürdürdüğü zorlu görüşmelerden sonra Castro, 53 milyon ABD Doları değerinde gıda ve ilaç karşılığında tutukluları serbest bırakmayı kabul etti. Kurtarılan tutuklular, Aralık

1962 ile Temmuz 1965 arasında ABD'ye döndü. Bazı yazarlar ABD'nin harekâtı sonuna kadar desteklemekten kaçınarak bir kararsızlık izlenimi verdiğini öne sürdü. Domuzlar Körfezi Çıkarması Küba'da Ekim 1962'deki füze bunalımının gelişiminde de önemli rol oynadı.

Dôn, Kelt mitolojisinde, savaşan iki tanrı ailesinden birinin önderi. Bir yoruma göre ışığın güçlerini simgeleyen Dôn'un Çocukları, karanlığın güçlerini simgeleyen Llyr'in Çocukları ile sürekli çatışma içindedir. Başka bir görüşe göre bu savaş, yerli tanrılar ile istilacıların tanrıları arasındaki çatışmayı yansıtır. Dôn'un ve öteki Gal tanrılarının İrlanda'da benzerleri (örn. İrlanda Tanrıçası Danu) olduğu halde, onlara ilişkin öyküler farklıdır. Gal mitolojisinin ancak bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir.

Dôn'un Çocukları'ndan biri çeşitli tanrılarla sık sık çatışan müzik, şiir ve büyü ustası Gwydion, öbürü ise gökyüzü tanrıçası ve bereket simgesi Aranrhod'dur. Aranrhod'un gebe kalarak doğurduğu Gwydion'un ikiz oğullarından Dylan deniz tanrısıdır; Lleu Llaw Gyffes (Hünerli Elin Lleu'su) ise birçok bilim adamınca İrlanda tanrısı Lug'a benzetilir.

don, doğrudan yerde ve açıktaki cisimler üzerinde kristalleşen atmosfer nemi. Bitki ve tahılların donma sıcaklığının altında uğradıkları olguya da don denir.

Don kristalleri, atmosferdeki gözle görülemeyen su buharının, sıvı halden geçmeden doğrudan buz kristali haline gelmesi sonucunda oluşur. Yığışım halindeyken kara don olarak adlandırılan don kristalleri, sıcaklığın donma noktasının üstünde olması durumunda çiy(*) oluşumuna yol açan aynı koşullar altında ortaya çıkar ve arazinin ve damların üzerini ince bir katman halinde örter. Bazen donma sıcaklığına çiy oluşumundan önce ulaşılır ve bu durumda donmuş çiy oluşur. Ama bu durum çok kolay ayırt edilemez, çünkü kristaller donma olayının başlamasıyla hemen hemen aynı zamanda oluşmaya başlar.

Kristal ve başka tür yapılı don çökelleri, bilimsel ilginin yanı sıra estetik ilgiyi de çeker. Oluşumun yapısı, bazı bakımlardan karın(*) yapısından farklıdır. Kırç olarak adlandırılan taneli don, donma noktasının altındaki sıcaklıklarda havada taşınan su damlacıklarının (aşırısoğumuş damlacıklar denir) donması sonucunda oluşur. Kırça en belirgin biçimde, aşırısoğumuş bulutlarla çevrelenmiş dağ tepelerinde rastlanır. Uçaklarda da sık sık kırç biçiminde buzlanma görülür. Çok soğuk havalarda çevresi açık kaynarca, akarsu, göl ya da göletlerin etrafında oluşan buhar sislerinde de kırçlanma oluşur.

Gerçek kristal yapılı donun ise iki türü vardır; bunlardan birincisi sütunsu, ikincisi ise levhamsı biçimlidir. Bu iki tip don genellikle aynı gece birlikte oluşmaz, biri ya da öbürü baskın olur. Sütunsu ya da iğnemsi don kristallerine, daha yüksek donma noktası altı sıcaklıklarda, levhamsı kristallere ise daha soğuk koşullarda rastlanır. İlk oluşum aşaması sırasında her ikisi de altıgen kristaller biçimindedir; sütunsu olanlar altıgen kesitlere sahiptir, levhamsılar ise yassı altıgenler görünümündedir. Bu kristaller, belirli bir çekirdeğin etrafında dışa doğru büyüdüklerinden, çok ender olarak kar kristallerinde rastlanan kusursuz bakışıma ulaşamazlar. Buzla kaplı göletlerde ve ırmaklarda, buz yüzeyinin üzerinde mücevher ya da eğreltiotuna benzer çok güzel görünümlü kümeler ya da rozetler oluştururlar. Çok düşük sıcaklıklarda bazen kübik don kristallerine rastlanır.

Soğuk havalarda, binalardaki pencere camlarının iç yüzeylerinde çok çarpıcı don biçimlerine rastlanır. Isıtmalı odalarda çoğu durumda buhar önce sıvı halde yoğunlaşır, ama koşullar uygunsa, örneğin ısıtılmayan odalarda zarif, saf kristaller baskın hale gelir ve bunun sonucunda çok güzel görünümler ortaya çıkar.

Bahçecilikte don, bitki hücrelerindeki sıvı çözeltilerin donması demektir. Bu olay bitkinin yıkıma uğramasına neden olur. Yaprak, meyve gibi bileşenlerinde bol miktarlarda ve seyreltik çözeltiler içeren bitkiler don olayından çok kolay etkilenirler. Bitkilerin, üzerlerinde herhangi bir don katmanı oluşmadan donmasına genellikle kara don denir.

Don olayının bitkileri ilgilendiren en önemli yanı, büyüme mevsiminin uzunluğunu belirlemesidir. Narin bitkiler için bu dönem, bahardaki son öldürücü dondan, güzün ilk öldürücü don dönemine değin geçen süredir. Yeryüzünün bazı bölgelerinde bu süre en temel tarım ürünlerinin bile yetişmesine olanak tanımayacak kadar kısa olabildiği gibi, aynı mevsim içinde mısır, darı gibi tahılların bir defadan çok ekilmesine izin verecek kadar uzun da olabilmektedir. Donun hiç görülmediği ya da çok ender olduğu bölgelerde bitkilerin büyüme mevsimini başka etmenler belirler.

Don en çok turunçgiller için tehlikelidir. Bu tip ekimin yapıldığı yerlerde öldürücü dona karşı çeşitli yöntemlerle mücadele edilir. Bu amaçla bitkiler gazyağı ya da petrol kökenli katı yakıt yakan brulörlerle ısıtılır ya da ağaçların üzerine ince su spreyi püskürtülerek sıcaklık yıkıma yol açmayan 0°C dolayında tutulmaya çalışılır.

Don Irmağı, Rusya Federasyonu'nun Avrupa kesiminde, tarih boyunca Rusya'nın simgesi olmuş akarsu. Moskova'nın güneyinde, Orta Rusya Platosundaki Novomoskovsk kentinin yakınlarında küçük Şat Göletinden doğar. Volga ve Dinyeper havzaları arasında 1.870 km'lik yolu boyunca genellikle güney yönünde akarak Azak Denizinde Taganrog Körfezinde denize dökülür.

En önemli kolları sağ yakadaki Krasivaya Meça, Sosna, Çir ve Donets ile sol yakadaki Voronej, Hoper ve Maniç'tir. Irmak yukarı çığırında Orta Rusya Platosunun doğu kıyısı boyunca dar bir vadiden akar. Bu kesimde Don'un sağ yakasında Dankov ve Lebedyan kentleri bulunur. Irmağın orta çığırında ise vadi 6,5 km'ye kadar genişler ve sonunda ırmak Tsimlyansk Baraj Gölüne girer. Don'un aşağı çığırına egemen olan bu baraj gölü (uzunluğu 251 km, genişliği 39 km) ırmağın su düzeyini 24 m yükseltmiş, yıllık akışını düzene sokmuş ve aşağı çığırını önemli bir ulaşım yolu durumuna getirmiştir. Don'un yukarı ve orta çığırlarında dalgalı ve düz ovalar egemen iken, aşağı çığırlarında step bitki örtüsü ağır basar. Hemen bütün havza zengin kara topraklarla kaplıdır. Havzada ılıman kara iklimi egemendir; ocak ayı ortalama sıcaklığı −11°C ile −8°C, temmuz ortalaması ise 19°C ile 22°C arasında değişir. Yıllık yağış ortalaması kuzeyde 560 mm iken, güneye inildikçe 355-381 mm'ye düşer. Don Irmağı temelde karlarla beslenir. Su düzeyindeki uzun dönemli değişiklikler yukarı çığırda 12 m, orta çığırda 8 m, aşağı çığırda 6 m dolayındadır. Irmak yılda yaklaşık 6.200.000 ton mineral eriyiğini Azak Denizine taşır. 422.000 km²'lik su toplama alanının büyük bölümü verimli tarım arazisi ile kesimlik ormanlardan oluşur. Aşağı çığırında geniş bir kanal şebekesiyle sulama yapılır. En büyük kanallar Aşağı Don, Yukarı Sal ve Proletarya kanallarıdır. Irmaktan kereste, tahıl, inşaat malzemesi gibi yüklerin gemilerle taşınmasında yararlanılır. Volga-Don Kanalının yapılmasından sonra ırmağın taşımacılıktaki önemi artmıştır. Don Deltası zengin bir balık (turna, tatlı su levreği, sazan, mersin) kaynağıdır. Bahar aylarında ırmağın 1 590 km içlerine kadar gemiyle girilebilir; daha yukarı çıkabilmek için ırmak yatağının düzeltilip taraklanması gerekmektedir. Büyük limanları arasında Kalaç-na-Donu, Tsımlyansk ve Rostov-na-Donu sayılabilir.

Don Juan, kökeni halk efsanelerine dayanan ve çapkınlığı simgeleyen edebiyat kahramanı. İspanyol oyun yazarı Tirso de Molina'nın yazdığı sanılan *El burlador de*

"Gel Şatoma Gidelim", Mozart'ın *Don Giovanni* operasının 1. perdesi için J. H. Ramberg'in çiziminden yararlanılarak yapılmış bir illustrasyon
The Bettmann Archive

Sevilla (1630; Sevillalı Kadın Avcısı) adlı trajedinin kahramanı olarak edebiyata girmiş, bu oyun aracılığıyla Don Kişot, Hamlet ve Faust kadar tanınan evrensel bir karakter haline gelmiştir. Daha sonra birçok oyun, roman ve şiirin kahramanı ya da kötü kahramanı olmuş, Mozart'ın *Don Giovanni* (1787) operası bu efsaneyi ölümsüzleştirmiştir.

Efsaneye göre, şehvet düşkünlüğünün doruğundaki Don Juan soylu bir ailenin kızını baştan çıkarır ve kızın öc almak isteyen babasını öldürür. Daha sonra öldürdüğü adamın anısına mezarına dikilen heykeli gördüğünde, alaycı bir tavırla akşam yemeğine çağırır. Çağrıya uyan taştan hortlak, Don Juan'ın ölüm habercisidir. Tirso'nun trajedisindeki Don Juan'ın canlılığı, küstahça cesareti ve mizah duygusu onu çekici kılan ve trajedinin dramatik değerini yükselten özelliklerdir. Oyunun hızlı temposu, Don Juan'ın düşmanları tarafından köşeye kıstırılıp yavaş yavaş sonunun hazırlanmasından doğan gerilim ve onun bilinmeyen gerçek dışı güçlere bile meydan okuyacağının sezdirilmesi güçlü bir dramatik etki yaratır. Sonunda Don Juan pişmanlığı kabul etmez ve sonsuza değin lanetlenir.

17. yüzyılda Don Juan öyküsünü işlemeye başlayan gezici İtalyan oyuncuları bu temayı pantomim repertuvarlarına alarak Fransa'ya tanıttılar. 19. yüzyıla gelindiğinde İspanya dışında da Don Juan efsanesinin birçok çeşitlemesi oluşmuştu. Bunların en ünlüleri

Mozart'ın *Don Giovanni* operası, daha önceki Fransız uyarlamalarına dayanan Molière'in *Dom Juan, ou le festin de pierre* (1665; *Don Juan*, 1943) adlı oyunu, Prosper Mérimée'nin "Les Âmes du Purgatoire" (Araftaki Ruhlar) adlı öyküsü ve Alexandre Dumas'nın (Baba) *Don Juan de Marana* (1836) adlı oyunudur. T. Shadwell'in *The Libertine*'i (1676; Çapkın) gibi ilk İngiliz uyarlamalarının, ötekilerle karşılaştırıldığında sönük kaldığı kabul edilir, ama Byron'ın uzun, yergili şiiri *Don Juan* (1819-24) ve Bernard Shaw'un *Man and Superman* (1903; *İnsan, Üstün İnsan*, 1949) adlı oyununda Don Juan kişiliği, yepyeni bir güçle bir kez daha ortaya çıkar. Daha sonraki İspanyol uyarlamalarında ise, İspanya dışında ortaya konan yapıtlardaki alaycılıktan kaçınılmış ve Don Juan'ın çekici özellikleri korunmuştur.

José Zorilla y Moral'ın büyük ölçüde Fransız uyarlamalarından esinlenen ve halk arasında çok sevilen *Don Juan Tenorio* (1844) adlı oyunu günümüzde de her yıl Ölüleri Anma Günü'nün arifesinde sahnelenir. Bu oyunda kadın kahramanın dindar olması, sevgilisiyle arasında ciddi bir aşk doğması ve Don Juan'ın pişman olup kurtulması gibi değişiklikler yüzünden yazarın efsaneyi duygusallaştırdığı söylenir.

Don Kişot *bak.* Don Quijote

Don Quijote, İspanyolca tam adı EL INGENIOSO HIDALGO DON QUIJOTE DE LA MANCHA, Miguel de Cervantes'in ünlü romanı. 1605 ve 1615'te iki bölüm halinde yayımlanan

"Don Quijote", Honoré Daumier'nin taş baskı çalışması, 1868; Yeni Pinakotek, Münih
ABC Ajansı

kitap, Batı edebiyatının en çok okunan klasiklerindendir. O dönemde pek moda olan şövalye romanslarının komik bir taşlaması olarak tasarlanan roman, bu serüvenleri okuya okuya aklı karışmış yaşlı şövalye Don Quijote'nin emektar atı Rosinante ve gerçekliğe bağlı, günün adamı olmaya yatkın uşağı Sancho Panza ile birlikte yaşadığı serüvenleri gerçekçi bir dille anlatır. Büyük ve kalıcı bir başarı kazanan yapıt, pek çok dile çevrilmiş ve Türkçede *Don Kişot* (1933, 1991), *Don Kişot'un Maceraları* (1950), *Becerikli Şövalye Mancha'lı Don Quijote* (1967-70, 2 cilt), *Becerikli Asilzade Manşlı Don Kişot* (1971, 2 cilt) adlarıyla yayımlanmıştır.

Donald I (ö. 862), Piktlerle İskoçların birleşmesiyle oluşan Alba Krallığı'nın hükümdarı (858-862). Kardeşi I. Kenneth MacAlpin'in yerine geçmiştir. Tahta geçtikten sonra Aed ya da Aedh yasaları olarak bilinen bir dizi eski yasayı yeniden uygulamaya koydu. Bunların arasında *tanistry* olarak bilinen eski bir Kelt geleneği de bulunuyordu. Geleneğe göre, bir kralın ardılı, o hayatta iken kendi soyundan gelen en yaşlı ve değerli kişiler arasından seçiliyor ve çoğu kez de, ikinci dereceden bir akraba (erkek kardeş ya da yeğen), birinci dereceden akrabaya (oğula) yeğleniyordu. Bu gelenek uyarınca, Donald'ın ölümünden sonra yerine amcası I. Constantine geçti.

Donald II (ö. 900), 889'dan sonra İskoçların kralı. I. Constantine'in oğlu, Eochaid ve Giric'in (hd 878-889) ardılıdır. Hükümdarlığı, Danların İskoçya sınırındaki toprakları ve Anglosakson krallıklarını istila etmek için yeniden saldırılara başladığı döneme rastladı. Donald ayrıca, dağlı soyguncu kabilelerin saldırılarıyla karşı karşıya kaldı. Söylentiye göre, bir Dan saldırısına karşı koyarken Dunnottar'da öldürüldü; bir başka söylentiye göre de, dağlılara karşı düzenlediği bir sefer sırasında yakalandığı hastalıktan öldü. Yerine, yeğeni II. Constantine geçti.

Donald Bane, DONALDBANE ya da DONALBANE, BAN ya da BAIN olarak da yazılır (d. y. 1033 - ö. 1097'den sonra), Kasım 1093-Mayıs 1094 ve Kasım 1094-Ekim 1097 arasında İskoçya kralı. I. Duncan'ın oğludur.

Kardeşi Kral III. Malcolm Canmore'un ölümü (1093) üzerine başlayan şiddetli taht kavgaları sırasında Edinburgh Kalesi'ni ele geçirdi ve kralların seçimle işbaşına gelmelerini öngören Kelt geleneğinin (*tanistry*) ve Kelt İskoçlarının yardımıyla tahta geçti. Ama bu unvanı yalnızca altı ay elinde tutabildi. İngilizler, Normanlar ve bazı Sakson krallarınca desteklenen Malcolm'ın oğlu II. Duncan tarafından tahttan uzaklaştırıldı. Kısa bir süre sonra Duncan'ı öldürterek yeniden tahta geçti. Keltlerin kendi soylarından bir kralı başta tutma ve ülke yönetimine Kelt geleneklerini egemen kılma yönündeki bu son girişimi yalnızca üç yıl sürdü. İngiltere'nin Norman kralı I. William'ın hizmetine giren Anglosakson prensi Edgar, bir orduyla İskoçya'ya gelerek Donald Bane'i devirdi ve III. Malcolm'ın oğlu olan yeğeni Edgar'ı İskoçların tek kralı olarak başa geçirdi.

Donaldson, Walter (d. 15 Şubat 1893, Brooklyn, New York - ö. 15 Temmuz 1947, Santa Monica, California, ABD), şarkı sözü yazarı, düzenlemeci, piyanist ve besteci. Sahne ve filmler için popüler şarkılar yazmıştır.

Meslek yaşamına bir müzik yayımcısının yanında piyanist olarak başladı. I. Dünya Savaşı sırasında, New York'taki askeri birlikleri eğlendirmek için gösteri yapan topluluklarda 19 ay çaldıktan sonra besteci Irving Berlin'in yeni açtığı yayıncılık firmasına katıldı. 1928'de de Donaldson, Douglas and Gumble adlı müzik yayıncılık şirketini kurdu.

Broadway'deki ilk başarısını *Sinbad* müzikalinde (1918) Al Jolson'ın söylediği "My Mammy" adlı bestesiyle kazandı. Bundan sonra 25 yılı aşkın bir süre Broadway revüleri için müzik yazmayı sürdürdü. En verimli olduğu ve para kazandığı dönem 1925-28 arasıydı. Tanınmış besteleri arasında "My Buddy", "My Blue Heaven", "Yes Sir, That's My Baby", "Love Me or Leave Me", "Carolina in the Morning", "You're Driving Me Crazy" gibi parçalar ve *Whoopee* (1928) müzikali için yazdığı partisyon sayılabilir. Donaldson, dönemin Gus Kahn, Sam M. Lewis, Joe Young, Edgar Leslie, Harold Adamson ve Johnny Mercer gibi tanınmış söz yazarlarıyla çalıştı. 1934'te filmlere şarkı, fon müziği ve düzenlemeler yapmaya başladı. *The Great Ziegfeld* (1936; Büyük Ziegfeld), *Sinner Take All* (1936), *After the Thin Man* (1936; Hayal Adamın Peşinde) ve *Saratoga* (1937) bu filmlerden bazısıdır. Donaldson 1943'te yazdığı "What's Buzzin', Cousin?"da olduğu gibi birçok şarkısında konuşma dilinden yararlanmıştır. Yapıtlarının belirgin özelliği şen ya da duygusal olmalarıydı.

donanım, Türk müziği yazımında, anahtardan sonra, ritim belirten sayılardan önce gelen ve satır boyunca hangi seslerin bemollü, hangilerinin diyezli olarak icra edilece-

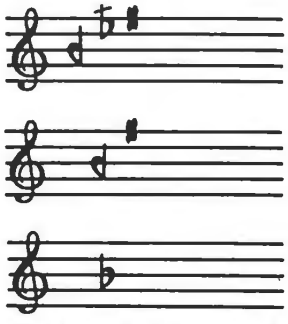

(Üstte) karcığar, hüzzam ve basit suzinak makamlarının donanımı,
(ortada) rast, hüseyni, muhayyer, tahir, neva makamlarının donanımı,
(altta) kürdi, acemkürdi, acemaşıran, ferahfeza makamlarının donanımı

gini gösteren değiştirme işaretlerinin tümü. Diyezler ve bemoller, donanımda belli bir sırayla yazılır. Donanım, yapıtın makamını belirtebilir; ama bazı makamların donanımları aynı olduğundan bir yapıtın makamını donanımdan kesin olarak anlamak olanaksızdır. *Ayrıca bak.* tonalite işareti.

donanma *bak.* deniz kuvvetleri

donatário, Portekiz sömürgelerinde, özellikle Brezilya'da kraliyet bağışı topraklardan oluşan *capitania* adlı birimin yöneticisi. Portekizliler, Madeira ve Asor adalarında başarıyla kullandıkları *capitania* sistemini 1533'ten sonra denetimlerini sağlamlaştırmak amacıyla Brezilya'da da uyguladılar.

Avrupa feodal düzeninden alınma özellikler taşıyan sistem, ayrıntılı bir kurallar dizisine dayalıydı. Bağışlanan toprak ve bazı vergi bağışıklıklarına karşılık *donatário*, bölgesine yerleşecek göçmenleri toplamak, saldırılardan korumak, inanç ve huzurlarıyla ilgilenmek, ayrıca tarım ve ticareti desteklemek gibi sorumluluklar üstlenirdi. Kişisel payı dışındaki *capitania* topraklarının çoğunu göçmenlere verir, harcamaların tümünü de kendisi karşılardı. Kâğıt üstünde neredeyse kralınkine yakın olan yetkileri, toprakları fiilen denetim altına almak, yeterli işgücünü bulabilmek, *capitania*'yı Portekiz hükümetinden hemen hiç yardım almadan Fransız saldırılarına karşı korumak ve çoğu Portekiz'den sürülmüş suçlu ve muhaliflerden oluşan sömürgecileri yönetmek konusunda karşılaşılan güçlükler yüzünden uygulamada önemli ölçüde sınırlanıyordu.

1549'da Brezilya'daki 12 *capitania*'dan yalnızca ikisi kâr getiriyordu. 1580'de sekiz *capitania*'ya ayrılmış olan Brezilya, varlıklı olmasa da ekonomik açıdan kendini ayakta

tutan bir sömürgeydi. Zamanla *donatário*'ların yerini valiler aldı. 1754'te de sistem tümüyle kaldırıldı.

Donatello, asıl adı DONATO DI NICCOLÒ DI BETTO BARDI (d. y. 1386, Floransa - ö. 13 Aralık 1466, Floransa), İtalyan Rönesans sanatçılarının en büyüklerinden biri sayılan heykelci. Hem mermeri, hem de tuncu aynı ustalıkla işlemiştir.

Yaşamı ve sanatının gelişmesi ile ilgili çok şey bilinmesine karşılık, kişiliği konusunda

"Gattamelata", Donatello'nun tunç heykeli, 1447-53, Santo Meydanı, Padova
EB Inc.

bilinenler pek az ve yetersizdir. Hiç evlenmediği bilinmekte, basit şeylerden hoşlanan bir insan olduğu sanılmaktadır. Sanatçıların çalışma koşullarının loncalar tarafından düzenlendiği bir dönemde, sanatında özgürlüğünü korumak istemesi nedeniyle işverenleriyle anlaşmakta güçlük çekmiştir. Bazı hümanistlerle yakın dost olmasına karşın, kendisi kültürlü ve aydın bir insan olmamıştır. Hümanist arkadaşlarına bakılırsa, eski sanatı çok iyi tanıyan biridir. Yapıtlarındaki yazılar ve imzası, yeniden klasik Latin harflerine dönüşün ilk örneklerindendir.

Heykel sanatının geçmişi konusunda dönemindeki sanatçıların hepsinden daha çok ve ayrıntılı bilgisi olduğu kesindir. Yapıtları büyük ölçüde antik heykellerden esinler taşır. Alışılagelmiş değerlendirmelere göre sanatta gerçekçi bir tutumun temsilcisi sayılırsa da, daha sonraki incelemeler, onun bu tanımı aşan bir sanatçı olduğunu göstermiştir.

Sanat yaşamının ilk yılları. Donatello, Floransalı bir yün işçisinin oğluydu. Sanata nasıl başladığı bilinmemekte, ama taş yontmayı, 1400 dolaylarında Floransa Katedrali'nde çalışan heykelcilerden birinden öğrendiği sanılmaktadır. 1404-07 arasında bir tarihte heykelci Lorenzo Ghiberti'nin atölyesine girdi. Kesinlikle Donatello'nun elinden çıktığı bilinen ilk yapıtlardan biri olan mermer "Davud" heykeli, dönemin en önemli heykelcisi Ghiberti'nin etkilerini taşır. Ghiberti 1402'de Floransa Vaftizhanesi'nin kapı kanatları için açılan yarışmayı kazanmıştı ve o dönemde zarif, yumuşak kıvrımların egemen olduğu uluslararası gotik üslubun en önde gelen Floransalı temsilcisiydi; Kuzey Avrupalı sanatçılar da bu üslubun etkisi altındaydılar. "Davud" heykeli Floransa Katedrali'ne konmak için düşünülmüştü, ama 1416'da Vecchio Sarayı'na taşındı. Uzun yıllar yurtseverliğin bir simgesi olarak orada durduysa da, 16. yüzyılda Michelangelo dev boyutlu "Davud" heykelini yapınca onun gölgesinde kaldı. Donatello'nun gotik üsluptaki başka erken dönem yapıtları arasında katedralin cephesindeki "Aziz Yuhanna" ile Sta. Croce Kilisesi'ndeki ahşaptan çarmıha geriliş sahnesi vardır. Bu ikinci yapıtın, Donatello ile mimar ve heykelci Brunelleschi arasındaki dostça bir yarışmanın sonucunda ortaya çıktığı söylenir.

Donatello'nun gerçek sanat gücü, her ikisi de yaklaşık 1415 tarihli "Aziz Markos" ve "Aziz Giorgio" adlı iki mermer heykelinde görülür. Bu heykeller Floransa loncalarının kilisesi Or San Michele'nin cephesindeki nişlere konmak üzere yapılmıştır. "Aziz Giorgio" sonradan Bargello Müzesi'ne kaldırıldı, yerine bir kopyası kondu. Donatello bu yapıtlarında, Antik Çağdan bu yana ilk olarak (ve ortaçağ sanatına bütünüyle ters düşen bir yaklaşımla) insan vücudunu kendi başına hareket eden, işlevsel bir organizma gibi ele almış ve insanı kendine yakışır bir güven içinde betimlemişti. Aynı özellikler, 1416'da katedralin çan kulesindeki nişlere konmak için yapmaya başladığı heykellerinde de görülüyordu. Bütün bu heykeller, daha sonra bazı başka ustaların yapıtlarıyla birlikte Floransa Katedrali Yapıtlar Müzesi'ne taşındı. Bunlardan en önemlileri katedralin doğu cephesindeki "Abraham ve İshak" grubu ile batı cephesindeki "Zuccone" ve "Yeremya"dır (aslında Habakuk). "Zuccone" çan kulesinin en güzel heykeli, Donatello'nun da başyapıtlarından biridir. Gerek "Zuccone", gerek "Yeremya" Eski Roma'daki portre büstlerden izler taşıyan genel görünümleri ve özellikle de ayrıntılı bireysel özellikleriyle klasik hatipleri anımsatırlar. Bu heykeller Eski Ahit'in geleneksel peygamber imgelerinden o kadar farklıydı ki, 15. yüzyılın sonlarında yanlış olarak portre büst diye nitelendirilmişti.

Heykelde resim tekniğini kullanma eğilimi, Ghiberti'nin Floransa Vaftizhanesi'nin kuzey kapısı için yaptığı ve her birinde bir öyküye yer verdiği kabartma panolarla başlamıştı. Ghiberti bu panolarda sahnenin derinliğini, geri plandaki hafif kabartma manzara ve mimarlık öğelerinin önüne yüksek kabartma figürler yerleştirerek artırma yoluna gitmişti. Donatello ise, Or San Michele'deki Aziz Giorgio nişinin kaidesi için yaptığı "Aziz Giorgio'nun Ejderhayı Öldürmesi" adlı mermer panoyla kendine özgü, atak bir kabartma anlayışı yarattı. *Schiacciato* (yassılaştırma) denen bu teknikte bütün yüzeye yayılan çok alçak işlenmiş kabartma, önceki örneklere oranla çok daha çarpıcı bir atmosferik etki yaratıyordu. Bu, heykelcinin biçimleri alışılageldiği gibi hacimlendirmesi yerine oyma kalemiyle adeta "boyaması" demekti. Bir körün, Ghiberti'nin kabartmalarını parmaklarının uçlarına değdirerek "okuyabilmesi" olanaklıydı; oysa *schiacciato* tekniği dokunma duygusuyla algılanmayacak kadar görsel bir nitelik içeriyordu.

Donatello 1420'lerde ve 1430'larda yaptığı mermer kabartmalarında bu yeni tekniğin olanaklarını araştırmayı sürdürdü. Bu yapıtların en olgunları "Herodes Şöleni" (1433-35, Güzel Sanatlar Müzesi, Lille) ve "Göğe Çıkış: İsa'nın Anahtarları Aziz Petrus'a Verişi"dir. Bu sonuncusunda kabartmalar o kadar hafif oyulmuştur ki, güzelliği ancak üstüne yandan güçlü bir ışık vurduğu zaman görülebilir. Donatello aynı tekniği Floransa'daki S. Lorenzo Kilisesi'nin eski *sacristia*'sında kubbeye geçişteki büyük alçı madalyonların üstündeki İncilci Yuhanna'nın yaşamından alınma sahnelerde de uygulamıştır. Ayrıca bu kabartmalar, uzak mesafeden algılanabilmeleri için renklendirilmiştir.

Donatello bu arada tunç heykelde de önde gelen bir sanatçı olmuştu. Bu türdeki ilk çalışması, 1423'te Or San Michele'nin bir nişine konmak için yaptığı gerçek boyutundan daha büyük "Toulouse'lu Aziz Luigi" heykeliydi. Bu yapıtın yerine, yarım yüzyıl sonra Verrocchio'nun İsa ve Şüpheci Tomas'ı konu alan tunç heykel grubu kondu. 1460'a doğru Sta. Croce Kilisesi'ne yerleştirilen "Aziz Luigi", bugün kilisenin bitişiğindeki müzede sergilenmektedir. Zamanında pek beğenilmemişse de, sonradan hem teknik, hem de sanat açısından birinci sınıf bir yapıt olarak değerlendirilmiştir. Heykeli bütünüyle giysilerle örtmüş olmasına karşın, "Aziz Luigi"nin vücudunun uyumlu organik yapısı kumaşın altından bile seçilmektedir. Donatello ayrıca heykelin içine yerleştirileceği nişle çerçevesini yapmakla da görevlendirilmişti. Bu niş, Brunelleschi'nin Rönesans mimarlık anlayışı doğrultusunda yapılmış ve gotik izlerden tümüyle arınmış en eski örnekti. Donatello'nun nişi kendi başına tasarlamış olması uzak bir olasılıktır. Bir iki yıl sonra bazı ortak işler yapacağı mimar ve heykelci Michelezzo ona bu konuda yardım etmiş olabilir. İkisinin ortak yaptıkları işlerde Donatello, Papa XXIII. Johannes'in vaftizhanedeki anıtmezarının üstünde duran tunç heykeli, Brancacci anıtmezarının üstündeki "Meryem'in Göğe Çıkışı" (S. Angelo a Nilo Kilisesi, Napoli) kabartmasını ve Prato Katedrali'nin dışındaki vaaz kürsüsünün korkuluğunda bulunan dans eden melek kabartmalarını gerçekleştirdi. Michelezzo ise mimari bütünden ve dekoratif heykellerden sorumluydu. Bu ortak projelerin mimarisi Brunelleschi'ninkilerle benzerlikler taşır, ama Donatello'nun 1430'larda tek başına yaptığı çalışmalardan bütünüyle farklıdır. Donatello'nun bütün kendi yapıtlarındaki bezemelerde klasik ve ortaçağ kökenli, ama bağnaz olmayan bir tutumla çalıştığı ve Brunelleschi'nin tersine, mimari öğelerle bezeme öğeleri arasındaki kesin ayrımı yok etmeye eğilimli olduğu görülür. Gerek Sta. Croce'deki Meryem'e Müjde Tabernaculumu, gerek bugün Floransa Katedralı Yapıtları Müzesi'nde bulunan Floransa Katedrali *cantoria*'sı (koro balkonu) Antik Çağ sanatından kaynaklanan sayısız biçim çeşitlemesi içerir. Bunlar Donatello'nun 1430-33 arasında Roma'da kaldığı sırada yaptığı araştırmaların ürünüydü. Donatello, Brunelleschi'nin değer yargılarından uzaklaşınca, bu iki eski arkadaşın arası bozuldu, bir daha da düzelmedi. Hatta Brunelleschi, Donatello'yu alaya alan hicviyeler bile yazdı.

Donatello, Michelezzo ile ortak çalıştığı sırada, aralarında Siena'daki S. Giovanni Kilisesi vaftiz kurnasının kabartmalarının da bulunduğu birçok heykel siparişi almış, bunları kendi başına gerçekleştirmişti. Bunların ilki ve en önemlisi "Herodes'in Şöleni"ydi (1423-27). Yoğun, dramatik bir havası olan bu kabartmanın arka planındaki mimarlık görüntüleri Brunelleschi'nin bilimsel temellerini daha birkaç yıl önce ortaya koyduğu perspektife Donatello'nun ne kadar egemen olduğunu gösteriyordu. Donatello aynı vaftiz kurnası için ayrıca, Sta. Croce'deki "Meryem'e Müjde" sahnesinde yer alan Meryem'le meleğe benzeyen iki "erdem" heykelciği ile üç *putto* (çıplak çocuk figürü) yapmıştı. Bu *putto*'lardan biri bugün Berlin Müzesi'ndedir. Etrüsk tunç heykelciklerinin etkilerini taşıyan bu *putto*'lar, Rönesans'taki ilk büyük boyutlu çıplak heykel olan "Davud"a giden yolda atılmış ilk adımdı. Aynı zamanda bir yapıdan bağımsız olarak tasarlanmış ilk heykel de olan "Davud", olağanüstü duruşu, düzgün oranları ve uyumlu dinginliğiyle Donatello'nun en klasik çalışmasıydı. Belgelere göre bu heykel Lorenzo de' Medici'nin (Muhteşem) düğünü sırasında (1469) Floransa'daki Medici Sarayı'nın avlusunda durmaktaydı. Medicilerin 1496'da kentten uzaklaştırılmasından sonra Vecchio Sarayı'nın avlusuna yerleştirildi.

"Davud"u ısmarlayanın Mediciler olduğu kesin değilse de, Donatello'nun 1433-43 arasında bu aile için çalıştığı ve onların kilisesi olan S. Lorenzo'daki eski *sacristia*'nın bezemelerini yaptığı bilinmektedir. Bu bezemeler arasında on tane büyük boy boyalı alçı kabartma levha ve tunçtan iki çift küçük kapı kanadı vardır. Kanatların üstünde hararetle aralarında tartışan aziz ve havari çiftleri betimlenmiştir.

Padova dönemi. Donatello 1443'te Floransa Katedrali'nin *sacristia*'ları için oldukça iddialı iki tunç kapının tasarımına başlamak üzereyken, aldığı bir sipariş üzerine Padova'ya gitti. Bu sipariş, halk arasında "Gattamelata" (sevimli kedi) adıyla tanınan ve kısa bir süre önce ölmüş bulunan ünlü Venedikli *condottiere*(*) Erasmo de Narmi'yi at üstünde gösteren tunç bir heykeldi. Roma İmparatorluğu'ndan beri yalnızca hükümdarların at üstünde heykelleri yapıldığı için, bu girişim bir skandal yarattı. Çeşitli nedenlerden kesintiye uğrayan anıtın bitmesi gecikti. Tunçtan heykelin büyük bölümü 1447-50 arasında tamamlandıysa da 1453'e değin kaidesine yerleştirilemedi. Zırhlı, elindeki komutanlık asası, yüzündeki zeki ve Romalılara özgü soylu ifadesiyle "Gattamelata" idealleştirilmiş bir portre niteliğindeydi. Yapıt o tarihten bu yana dikilen atlı heykellerin tümünün atası oldu. Ünü, yarattığı tartışmadan ötürü o kadar arttı ki, daha açılışı yapılmadan Napoli kralı, Donatello'dan kendisinin de atlı bir heykelini yapmasını istedi.

Donatello 1450'lerin başlarında, Padova'daki S. Antonio Kilisesi için tunçtan bir "Çarmıha Geriliş" heykeli ile 15. yüzyılda bir benzeri daha bulunmayan ve türünün en iddialı örneği olan yeni bir ana altar hazırladı. Mermer ve kireçtaşından yapılma altarda yedi tane insan boyunda tunç heykel, 21 tane çeşitli büyüklükte tunç kabartma ve "İsa'nın Mezara Konması"nı canlandıran kireçtaşından büyük bir kabartma vardı. Yüz yıl sonra altarın bulunduğu mekân yıkıldı. 1895'te yapılan yeni düzenleme ise gerek estetik, gerekse tarihsel açıdan yanlış bir uygulama oldu. Üstün bir öyküsel anlatım gücü ve ritmik bir kompozisyon içinde Aziz Antonius'un dört mucizesini gösteren kabartma bunların en güzelidir. Donatello, çok sayıda figürü bir arada (kabartmalardan birinde 100'ü aşkın figür vardır) kullanmadaki ustalığıyla Yüksek Rönesans kompozisyon ilkelerinin öncüsü olmuştur.

Donatello Padova'daki son üç yılını hiçbir şey yapmadan geçirdi. S. Antonio Kilisesi için hazırladığı altar panosunun ücreti ödenmediği gibi, "Gattamelata" da 1453'e değin yerine yerleştirilmemişti. Ayrıca yanında çalıştırdığı çok sayıdaki taş ustasıyla heykelcinin işine de son vermek zorunda kalmıştı. Mantova, Modena, Ferrara ve hatta Napoli'den gelen siparişlerden de bir sonuç çıkmadı. İçine düştüğü bunalım çalışmasına da engel oluyordu. Belgeler onun 1456'da Floransa'da tedavi gördüğünü belirtir. Donatello 1450-55 arasında yalnızca iki yapıt verdi. Bunlar Floransa'ya dönmeden kısa bir süre önce Venedik'teki Sta. Maria dei Frari Kilisesi için gerçekleştirdiği ahşap "Vaftizci Yahya" heykeli ile Floransa Vaftizhanesi'ndeki olağanüstü "Mecdelli Meryem" figürüydü. Her iki yapıtta da, psikolojik gerçekliğe yeni bir bakış görülür. İnsan gövdeleri eski güçlü görünümlerini kaybetmiş, duygusal gerilimi yansıtan ince, solgun figürlere dönüşmüştür. 1966'daki su baskınından sonra yapılan onarımla yapıtların özgün boyaları ortaya çıkmış, gerçekçi ten rengi ve azizlerin saçlarındaki altın pırıltılar yeniden seçilir hale gelmiştir.

Geç Floransa dönemi. Donatello'nun yokluğu sırasında, Floransa'da mermeri duyumsal nitelikte işleyen yeni bir heykelci kuşağı yetişmişti. Donatello'nun ahşap figürleri bu tür yapıtların üstüne gelince bir şok etkisi yaratmış olsa gerek. Floransa'da sanat beğenisi değişmiş olduğu için, Donatello'ya artık daha çok kent dışından sipariş geliyordu. "Yudit ve Holofernes" (Vecchio Sarayı) adlı tunç grup heykeliyle Siena Katedrali'ne konacak tunç "Vaftizci Yahya" bunlardan bazısıydı. 1450'lerin sonuna doğru Donatello gene aynı katedral için bir çift tunç kapı kanadı yapmayı üstlendi. Ghiberti'nin Floransa Vaftizhanesi'ndeki kapı kanatlarına rakip olabilecek bu iddialı tasarımdan 1460'ta bilinmeyen nedenlerle vazgeçildiğinde yalnızca iki kabartmayı gerçekleştirmişti. Bugün Victoria ve Albert Müzesi'nde bulunan "Yakarış" adlı panonun bunlardan biri olduğu sanılmaktadır.

Donatello son yıllarını eski koruyucuları Medicilerin hizmetinde, S. Lorenzo Kilisesi için bir çift vaaz kürsüsü yaparak geçirdi. İsa'nın çektiği acıların olağanüstü bir ruh derinliği ve yoğunlukla işlendiği bu kürsülerin kabartmaları Donatello'nun ölümüyle yarım kalmış ve yer yer başka sanatçılarca tamamlanmıştır.

Donati, Giovanni Battista (d. 16 Aralık 1826, Piza - ö. 20 Eylül 1873, Floransa, İtalya), İtalyan astronom. Bir kuyrukluyıldızın tayfını gözlemleyen ilk gökbilimcidir. 5 Ağustos 1864'te, 1864 II Kuyrukluyıldızı'nın tayfı üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda, bu gökcisimlerinin kuyruklarının ışıklı gaz içerdiğini ve parlaklıklarının tek nedeninin yalnızca Güneş ışığını yansıtmaları olmadığını açığa çıkardı.

1854-64 arasında altı kuyrukluyıldız keşfetti; bunlardan ilk olarak 2 Haziran 1858'de gözlemlediği kuyrukluyıldız onun adını taşır. Bu buluşlarıyla astronomi profesörü unvanı alan Donati 1864'te de Floransa Gözlemevi'nin yöneticiliğine atandı. Ayrıca, yıldız tayflarının sınıflandırılmasına yönelik ilk çalışmalara katkıda bulundu, Floransa yakınlarında Arcetri'de yapılan yeni gözlemevinin denetleyiciliğini yaptı.

Donatia, *Donatiaceae* familyasından, iki küçük bitki türünü içeren cins. Anayurdu Tasmanya, Yeni Zelanda ve Güney Amerika'nın kutupaltı bölgeleridir. Bu bitkilerin sık sarmallar oluşturan ince, derimsi yaprakları ve gövdenin ucunda tek tek bulunan 5-7 çanak ve 5-10 taçyapraklı çiçekleri vardır. Topaç biçimindeki meyvelerinde birkaç tane etli tohum bulunur.

donatma iştiraki, birden çok kişinin, bir sözleşmeyle bir ticaret ortaklığı oluşturmaksızın, ortaklaşa sahip oldukları bir gemiyi kendi nam ve hesaplarına deniz ticaretinde kullanmalarıyla oluşan birlik. Donatma iştiraki sözleşmesi bir şekle bağlı değildir. Rizikonun dağıtılmasında anonim ve limited ortaklıklar, sigorta gibi yeni biçimlerin ortaya çıkması nedeniyle donatma iştiraki eski önemini yitirmiştir.

Müşterek donatanların donatma iştirakindeki payları "iştirak payı"dır. Müşterek donatanlardan her biri, kendi iştirak payının tümünü ya da bir bölümünü, ötekilerin onayı olmaksızın başkasına geçirebilir. İştirak payının geçirilmesi, gemi payının geçirilmesi ve gemi siciline tescil yoluyla olur. İştirak payının geçirilmesi sonucunda, gemi Türk bayrağını çekme hakkını kaybedecekse öteki müşterek donatanların onayı gerekir.

İştirakin işleri, müşterek donatanların kararlarıyla görülür. Kararlar salt çoğunlukla verilir. İşletmeden doğan kâr ve zarar, müşterek donatanlar arasında gemideki paylarına göre bölüşülür. Her müşterek donatan gemideki payı oranında giderlere katılmak zorundadır. Donatma iştirakinin tüzel kişiliği yoktur. Tüccarlara ilişkin hükümlere ve iflasa tabidir. Müşterek donatanlar gösterilmeksizin kendi unvanı altında davacı ve davalı olabilir. Donatma iştirakinin hak ve borçları, payları oranında müşterek donatanların hak ve borçlarıdır.

Donatma iştirakinin yasal olarak zorunlu bir organı yoktur. Uygulamada dışarıya karşı iştiraki temsil etmek üzere bir gemi müdürü atanır. Gemi müdürü müşterek donatanlardan biri olduğunda çoğunluk kararıyla, dışarıdan biri olduğunda ise oybirliğiyle atama yapılır. Gemi müdürü, çoğunluk kararıyla her zaman görevden alınabilir. Türk Ticaret Kanunu'na göre, gemi müdürü donatma iştirakinin işlerini tedbirli bir donatan gibi özenle yapmak zorundadır.

Donatma iştiraki bir sermaye topluluğu olduğundan, sona eriş nedenleri ticaret ortaklıklarından farklıdır. Donatma iştiraki, geminin yitirilmesi, bütün payların bir elde birleşmesi, geminin donatma iştiraki tarafından sürekli olarak deniz ticaretinde kullanılmaktan çıkarılması, donatma iştirakinin mal varlığı hakkında iflas davası açılması, çoğunluk kararıyla fesih ve mahkeme kararıyla fesih durumlarında sona erer.

Donatus, Aelius (ö. İS 4. yy ortası), ünlü Romalı dilbilgisi uzmanı ve retorik öğretmeni. Öğrencileri arasında Aziz Hieronymus da vardır.

Donatus, okullar için *Ars maior* (Büyük Sanat) ve *Ars minor* (Küçük Sanat) adlı iki dilbilgisi kitabı yazmıştır. Daha kısa olan ve genç öğrenciler için soru yanıt biçiminde yazdığı *Ars minor*, dildeki sekiz sözcük türü hakkında giriş niteliğinde bilgiler içerir. Yapıt bütün ortaçağ boyunca kullanılmış ve yazarının adı, *donat* ve *donet* biçimlerini alarak "dilbilgisi" ya da her tür "ders" anlamında kullanılmaya başlamıştır. Üç bölümden oluşan daha kapsamlı *Ars maior* ise, dilbilgisinin öğeleri, sekiz sözcük türü, dildeki yanlışlıkları ve güzellikleri ele alır. Donatus'un özgünlük iddiası pek olmamakla birlikte, kitap bugüne değin dilbilgisinde temel kaynak olarak kullanılmış, birçok yorumları yapılmıştır.

Donatus, ayrıca Terentius ve Vergilius'un yapıtları üzerine yorumlar da yazmıştır. Terentius üzerine olanın özgün baskısı kaybolmuştur; günümüze kalan kopyada Terentius'un *Heauton timoroumenos* (*Özünün Celladı*) adlı oyunu üzerine olan notlar yer almaz. Donatus'un değerli yorumu, yetkin kaynaklara ve Terentius'un titiz bir incelemesine dayanır. Kitap ayrıca sahneleme üzerine ilginç notlar ve oyunların Yunanca asıllarıyla karşılaştırmalar içerir. Vergilius yorumundan yalnızca önsöz ve ithaf bölümleri, Vergilius'un yaşamöyküsü, *Bucolica* adlı yapıtının giriş bölümü ve alıntılar günümüze kalmıştır.

Aelius Donatus'un, büyük olasılıkla İS 4. yüzyılın sonlarında yaşayan, *Interpretationes Vergilianae* (Vergilius Açıklamaları) adlı *Aeneis* yorumunun yazarı Tiberius Claudius Donatus ile yalnızca soyadı benzerliği vardır.

Donatusçuluk, Hıristiyanlıkta, Caecilianus'un Kartaca piskoposu seçilmesi üzerine 4. yüzyıl başlarında Kuzey Afrika'da Donatus'un (ö. y. 355) önderliğinde gelişen akım. Tarihsel bakımdan Donatusçuluk, Anadolu'da Montanusçuluk ile Novatianusçuluğa,

Mısır'da da Melitianusçuluğa kaynaklık eden erken dönem Hıristiyan geleneğinin bir uzantısıydı. Devletin kilise işlerine karışmasına karşı çıkan Donatusçular, *Circumcellion* adı verilen köylü savaşçılardan esinlenen ve ahiret umutlarıyla iç içe geçmiş bir toplumsal devrim amaçlıyordu. Örnek bir Donatusçunun başlıca amacı, tövbekâr bir yaşamın sonunda din uğruna ölmekti. Kuzey Afrika'daki Romalı, Vandal ve Bizanslı hükümdarların sürekli baskılarına karşın Donatusçu Kilise ortaçağın başlarına değin varlığını sürdürdü.

Donatusçuluğun doğuşuna hem toplumsal, hem de öğretiyle ilgili nedenler yol açmıştı. 3. yüzyıl boyunca Afrika Kilisesi'ne egemen olan geleneğe göre, kilise yalnız Tanrı'nın seçilmiş kullarına açıktı. Cyprianus'un savunduğu ve daha önceki anlaşmazlıklara karşı bir tepki biçiminde gelişen bu inanca göre, papazın kutsama yetkisinin geçerliliği Kutsal Ruh'u ve Tanrı kayrasını taşımasına bağlıydı. Zenginlik ve günah neredeyse özdeş sayılıyordu; servet düşkünlüğünden de, Roma dünyasına karışmaktan da aynı ölçüde sakınılmalıydı.

311'de piskopos seçilen Caecilianus, İmparator Diocletianus'un 303'te başlattığı Hıristiyan katliamı sırasında Romalı yetkililere kutsal metinlerin kopyalarını teslim eden *traditor* (hain) piskoposlardan birinin kendisini takdis etmesine izin verdiği için geniş bir muhalefetle karşılaştı. Kırk yıldır Kartaca piskoposlarını takdis yetkisini elinde tutan Numidya başpiskoposu, 70 piskoposla birlikte Kartaca'ya geldi ve bir konsil toplayarak Caecilianus'un piskoposluğunun geçersiz olduğunu açıkladı. Konsil, Maiorinus adlı bir lektörü Caecilianus'un yerine atadı.

Yeni imparator Büyük Constantinus anlaşmazlığın hakeme başvurularak giderilmesini istedi. Roma piskoposu Miltiades'in başkanlığında İtalyalı ve Galyalı piskoposlardan oluşan bir komisyon 2 Ekim 313'te Caecilianus'u akladı. Bu arada Maiorinus'un yerine geçmiş olan Donatus, Miltiades'in kararına karşı çıktı. Constantinus 1 Ağustos 314'te Arles'da imparatorluğun batı eyaletlerinden gelen piskoposların oluşturduğu bir konsil topladı. Burada Caecilianus bir kez daha aklandı; *traditor*'ların takdisinin geçersiz olmadığını belirleyen bir kilise yasasıyla konumu daha da güçlendirildi. Donatus ile onu destekleyenlerin yeni başvurularına karşın, Constantinus Kasım 316'da Caecilianus'un lehine son ve kesin kararı verdi.

Ama bölünme ortadan kalkmadı. 317-321 arasında Donatusçulara yönelik kıyım hafifledi ve Constantinus Mayıs 321'de, gönülsüz de olsa Donatusçular üzerindeki baskıya son verdi. Akım sonraki yıllarda giderek güçlendiyse de, İmparator I. Constans Ağustos 347'de Donatus ile öteki önderleri Galya'ya sürgüne gönderdi ve Donatus yaklaşık 355'te orada öldü.

Iulianus'un (Kâfir) 361'de imparator olmasıyla Afrika'ya dönen Donatusçular sonraki 30 yıl boyunca burada Hıristiyanların çoğunluğunu oluşturdular. Ama Donatusçuluğun karşıtları bu kez Hippolu Aziz Augustinus'un önderliğinde güçlendi. 411'de Kartaca'da Augustinus'un arkadaşı, imparatorluk yargıçlarından Marcellius'un başkanlığında bir konferans toplandı ve burada Donatusçuların aleyhine kararlar alındı. 412 ve 414'te çıkarılan sert yasalar, Donatusçuların yurttaşlık ve kilise haklarını ellerinden aldı. Ama düşmanlıkla karşılaşmayı bir tür doğa yasası sayan Donatusçular 7. yüzyıla değin varlıklarını korudular.

Donau Buzul Katı, Avrupa'nın Alpler bölgesinde, Pleyistosen Bölümün (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) başlarında oluşan kayaç dizilerinin başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Donau-Günz Buzularası Katının altında yer alan Donau Buzul Katı, Donau Çakıllarıyla tanınır. Donau Buzul Katı, İngiltere'deki Thurniyen deniz çökelleri dizisinin ve Avrupa'nın kuzeyindeki Eburon Buzul Katının karşılığıdır.

Donau-Günz Buzularası Katı, Avrupa'nın Alpler bölgesinde, Pleyistosen Bölümün (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) başlarında oluşan kayaç dizilerinin başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Görece ılıman iklim koşullarının egemen olduğu bir dönemde çökelen Donau-Günz Buzularası Katı, Donau Buzul Katının üstünde ve Günz Buzul Katının altında yer alır. İngiltere'deki Antiyen deniz çökelleri dizisinin ve Avrupa'nın kuzeyindeki Waal Buzularası Katının karşılığıdır.

Doncaster, İngiltere'de, eski Güney Yorkshire metropoliten ilinde kent ve ilçe (*borough*). 582 km²'lik alanıyla ilin üçte birini kaplar. Kentin tam ortasında, Don Irmağının kıyısında eski bir Roma yerleşiminin (Danum) bulunduğu yerde tarihsel Doncaster kasabası yer alır. Doncaster ortaçağda zengin bir tarım bölgesinin pazar kenti olarak gelişti. İlk kraliyet beratını 1194'te aldı. 19. yüzyılda, büyük lokomotif tesisleri olan önemli bir demiryolu kavşağı durumuna geldi. 20. yüzyılda kömür madenlerindeki istihdam doğuya kayınca, Doncaster yeni madenci yerleşimlerine hizmet veren bir merkeze dönüştü ve kentte yeni işkolları açılmaya başladı. Kent bu arada tarımsal pazar niteliğini de korudu. Kentin 1748'de yapılan malikânesi, İngiltere'de bugün de ayakta bulunan ve özgünlüğünü koruyan üç malikâneden biridir. St. Leger klasik koşusu her eylülde Doncaster parkurunda koşulur. Nüfus (1981) kent, 76.042; (1986 tah.) ilçe, 289.300.

Donders, Frans Cornelis (d. 27 Mayıs 1818, Tilburg - ö. 24 Mart 1889, Utrecht, Hollanda), göz hastalıkları uzmanı. 19. yüzyıl Hollanda'sının en ünlü hekimlerinden biri olan Donders'in görme fizyolojisine ve patolojisine ilişkin çalışmaları, miyopluk, hipermetropluk ve astigmatlık gibi gözdeki kırma kusurlarının tedavisine bilimsel bir yaklaşım getirmiştir.

Donders, F. Kriehuber'in bir çiziminden H. Dilcher'in yaptığı oymabaskı, y. 1860
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

Donders 1847'de, gözün önünde sinek gibi uçuşan kara benekler görme belirtisini inceleyerek göz hekimliğine yöneldi. Bu çalışmaları sonucunda, gözün, görüş çizgisi çevresinde istemsiz olarak döndüğünü belirten Donders yasasını açıkladı.

Utrecht Üniversitesi'nde fizyoloji profesörü olduğu yıllarda (1852-89) yaptığı araştırmalar, görme bozukluklarının tanısında ve ameliyatla ya da gözlükle tedavisinde yeni gelişmelere yol açtı. 1858'de hipermetropluğun nedenini, göz küresinin basılması ve buna bağlı olarak göz merceğinde kırılan ışık ışınlarının ağtabakanın arkasında birbirlerine yaklaşmasıyla açıkladı. 1862'de astigmatlıktaki bulanık görüntünün, göz merceği ve korneanın pürüzlenen yüzeyinin ışığı bir noktada odaklayacak yerde dağıtmasından kaynaklandığını buldu. Bu son buluşu gözdeki kırılma olayının klinik incelemesini bilimsel temellere oturtmuştu.

Donders'in çalışmalarını özetlediği *On the Anomalies of Accommodation and Refraction* (1864; Göz Uyumu ve Kırma Kusurları Üzerine) adlı yapıtı, göz hekimliğinin ilk temel kitabı sayılır.

dondurma, krema (ya da süt kaymağı), süt, şeker ve tatlandırıcılardan yapılan dondurulmuş yiyecek maddesi. Yumurta içeren türleri de bulunan dondurmanın yüzlerce çeşidi arasında en yaygın olanları vanilyalı, çikolatalı ve meyveli dondurmalardır.

Buzlu tatlılar, Avrupa'ya ilk kez Doğu'dan getirildi. Marco Polo, Çin gezisinden dönüşünde yanında meyveli dondurma tarifleri getirmişti. Daha sonra İtalyan aşçılar sulu ve sütlü dondurmalar yapmak için yeni tarif ve teknikler geliştirdiler. Catherine de Médicis'nin Fransa'ya getirttiği aşçılardan Buontalenti, ilk kez Fransız sarayı için bu tür dondurmalar hazırladı. 1670'te, Francisco Procopio adlı bir Sicilyalı, Paris'te bir *café* açarak dondurma ve şerbet satmaya başladı. Procopio'nun dondurmaları o kadar tutuldu ki, 1676'ya gelindiğinde başkentteki dondurmacı sayısı 250'ye ulaşmıştı. 18. yüzyıl sonunda, Paris'te bir *café* sahibi olan Tortoni, kremalı dondurmalarıyla ün kazandı. ABD'de ise Philadelphia, dondurma üretiminin merkezi oldu; dondurmalı soda 1874'te burada yapıldı. Dondurma külahı da ilk kez, Missouri'deki St. Louis'de düzenlenen 1904 Dünya Fuarı'nda kullanıldı.

Günümüzde piyasada satılan dondurma süt, krema, şurup vb gibi sıvı malzemelerin sürekli çalkalanarak karıştırılmasıyla yapılır. Bu sıvılar ısıtıldıktan sonra şeker, dengeleyici maddeler, kurutulmuş yumurta ya da süt gibi kuru malzemelerle karıştırılır. Elde edilen karışım daha sonra pastörize edilir ve homojenleştirilir. Buzdolabında birkaç saat dinlendirilen karışıma daha sonra ince kıyılmış meyve, fındık ya da başka katı maddeler eklenir. Karışım, dondurma işlemi sırasında da çalkalanır; böylece havayı emmesi ve buz kristallerinin istenen boyutlarda olması sağlanır. Kısmen donmuş durumdaki karışım paketlere konarak katılaştırılır ya da "sertleştirilir". Yumuşak dondurma olarak adlandırılan tür ilk kez 1939'da yapılmıştır; bu dondurmalar, soğutucu makineden çıkarıldıktan sonra sertleştirilmeksizin hizmete sunulur.

Ev yapımı dondurmada genellikle, kaynatılmış yumurtalı krema kullanılır. Karışım, tatlandırıcılarla birlikte, çevresine tuz ve buz konmuş bir kaba ya da soğutucuya dökülür. Kabın içindekiler, bir el manivelası ya da elektrik motoruyla dondurma hafifçe donuncaya değin çalkalanır. Elde edilen dondurma, çoğunlukla bir dondurucuda iyice sertleşmeye bırakılır.

Türkiye'de dondurma eskiden yalnız dövülerek yapılırdı. Dövme dondurma "Maraş dondurması" diye de ün yapmıştır. Salep katılarak koyulaştırılan kaynamış süt önce kepçe ile aktara aktara soğutulur, daha sonra da sürekli dövülerek dondurulur. Etrafı kalın bir buz tabakasıyla kaplı olan ve bir yandan dövülürken bir yandan da donmaya devam eden dondurma, sakız gibi

uzayan, kolay kolay erimeyen bir durum alır. Kahramanmaraş'ta dövme dondurma kasap çengeline asılarak ve dönerci bıçağına benzer büyük bir bıçakla kesilerek satılır. Türkiye'de, makineleşmenin yaygınlık kazanması ve tekniğin gelişmesiyle dondurma çeşitleri de artmıştır. Son yıllarda fabrikada üretilip paketlenmiş hazır dondurmalar da yaygınlık kazanmıştır.

dondurulmuş gıda, mikroorganizmaların çoğalmasını, dolayısıyla bozulma ve kokuşmayı önlemek üzere düşük sıcaklarda saklanan ve oda sıcaklığında donu çözüldükten sonra kullanılabilen gıda maddelerinin ortak adı. Soğuk bölgelerde yüzyıllardır uygulanan bu yöntem, 1842'de İngiltere'de gıda maddelerini tuzlu su ve buza daldırarak dondurma tekniğine ilişkin bir patent verilmesiyle ticari uygulama alanı buldu. Ne var ki, gıda dondurma tekniklerinin yaygın olarak uygulanmaya başlaması ancak soğutma makinelerinin geliştirilmesinden sonraki döneme rastlar. 1880'de gemiyle, Avustralya'dan İngiltere'ye taşınan ve soğuk depoda ısı ayarı yapılmadığı için ister istemez donan etlerin hiç bozulmadan İngiltere'ye ulaşması üzerine, uzun mesafe gemi taşımacılığında ve öbür soğuk hava depolarında bu yöntem benimsendi. 20. yüzyılda, sıcaklığı birdenbire düşürerek hızla dondurma yönteminin özellikle bazı gıdalarda çok iyi sonuç verdiği bulundu.

Uzunca bir süre bekletildiğinde daha lezzetli olan sığır ve geyik eti dışındaki bütün etler, kesimden hemen sonra −18°C'de ya da daha düşük sıcaklıklarda dondurulur. Meyvelerde, havanın oksijeniyle yükseltgenmeyi ve kurumayı önlemek için, şekerli su ya da kuru şeker kütlesi içinde dondurma yöntemi uygulanır. Sanayide, dondurulacak gıdalar genellikle vantilatörlerle sürekli hareket halinde tutulan soğuk havada bekletilir ya da bazen paketlenmiş, bazen metal tepsilere konulmuş gıda maddeleri soğutulmuş yüzeylerin üstüne yerleştirilir.

Donegal, İrlanda dilinde DÚN NA NGALL (Yabancılar Kalesi), İrlanda'nın en kuzeydeki ili (*county*). Batı ve kuzeyde Atlas Okyanusu, doğuda Foyle Körfezi (*lough*) ve Kuzey İrlanda, güneyde de Kuzey İrlanda ve Leitrim ili (İrlanda) ile çevrilidir. Yüzölçümü 4.830 km²'dir. İl merkezi küçük Lifford köyüdür. Engebeli kuzey kıyıları son derece girintili çıkıntılıdır. Swilly Halici ve Foyle Körfezi arasında Inishowen Yarımadası uzanır. İlin başlıca ırmakları Finn ve Erne; başlıca sıradağları ise, en yüksek noktası Lavagh More (674 m) olan Blue Stack ile en yüksek noktası Errigal (752 m) olan Derryveagh'dir. İlde, geniş buzul kalıntıları hâlâ görülebilir. İklim ılımandır; yazlar sıcak, kışlar ılık ve nemli geçer.

1585'te il (*shire*) statüsü kazanan Donegal'ın eski adı Tyrconnell'di (Conall'ın Ülkesi). Kardeşi Eoghan ile birlikte y. 400'de Kuzeybatı Ulster'ı fetheden Conall, Ailech Krallığı'nı kurdu ve Londonderry'nin batısındaki bir tepe üzerinde daire planlı bir taş kale olan Grianan of Ailech'i başkent yaptı. Kendine pay olarak Tyrone ve Inishowen'i alan Eoghan'ın soyundan gelen O'Neill'ler Orta Ulster'e egemen oldu. Conall'ın aldığı Tyrconnell'de ise, soyundan gelen O'Donnell'ler hüküm sürdü. Bölgenin ıssız ve uzak oluşu, Anglonorman istilasının dışında kalmasını sağladı. İrlandalıların 1603'te yenilgiye uğramasından sonra, Hugh O'Neill ve Rory O'Donnell 1607'de gizlice kara Avrupa'sına kaçtı. Ulster'e İngiliz göçmenleri yerleştirme planı Donegal ilinde de uygulanmaya başladı.

Donegal'ın nüfusu büyük ölçüde kıyılarda ve ırmak vadilerinde toplanmıştır; başlıca kasabalar Donegal, Buncrana, Ballyshannon ve Letterkenny'dir. İl, kentsel ilçeler dışında, bir il meclisi ve il yöneticisince yönetilir. Foyle ve Finn havzalarında yoğun biçimde ekim yapılır. Engebeli batı kıyısı tarıma elverişli değildir. Yulaf ve patates ekimine dayanan tarımın yanı sıra büyükbaş hayvan, koyun ve kümes hayvanları beslenir. Batı kıyısındaki Killybegs başlıca balıkçılık limanı ve balık işleme merkezidir. Finn, Foyle, Erne ve Gweebarra ırmaklarında sombalığı yakalanır. Doğal güzelliğin, çok sayıda plaj ve golf sahasının sağladığı turizm olanakları ekonomiye önemli bir katkıda bulunur. İrlanda dilinin egemen olduğu Donegal'ın batı kesiminde el işi yünlü giysiler yapılır; Convoy'da Donegal tüvit kumaşları üretilir. Son yıllarda gelişen sanayi halı, balık ağı, sentetik iplik ve giysi yapımını kapsar. Donegal'da demiryolu yoktur. Nüfus (1986) 129.428.

Donelaitis, Kristijonas, DUONELAITIS olarak da yazılır (d. 1 Ocak 1714, Gumbinnen yakını, Doğu Prusya - ö. 18 Şubat 1780, Tolmingkehmen), Lutherci papaz ve şair. Litvanya'nın uluslararası üne ulaşan ilk şairidir.

Königsberg Üniversitesi'nde ilahiyat ve klasik diller dalında öğrenim gördü (1736-40). 1743'te Tolmingkehmen köyünde papaz oldu ve yaşamının sonuna değin burada kaldı.

Toplam 2.997 satır uzunluğundaki başyapıtı *Metai* (1818) Litvanya şiirinde daha önce hiç kullanılmamış olan altılı ölçü ile yazılmıştır. Donelaitis bu şiirinde, 18. yüzyıl Prusya Litvanyası'ndaki serfleri ve kırsal kesimin yaşamını gerçekçi bir bakış açısıyla ve yörenin lehçesini kullanarak anlattı. Şiir ilk kez 1818'de Königsberg'de, Ludwig Rhesa'nın Almanca çevirisi *Das Jahr in vier Gesängen* (Dört Kantoda Bir Yıl) ile birlikte, ama eksik olarak yayımlandı ve yabancı dillere de çevrildi. Donelaitis'in edebiyat alanındaki öteki çalışmaları, altı fabl ve *Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą* (1865; Bir Litvan Düğünü Üzerine Pričkus'un Öyküsü) adlı manzum öyküdür.

Donelson Kalesi, Amerikan İç Savaşı'nda Konfederasyon'un (Güney) önemli kalelerinden biri. Kalenin 16 Şubat 1862'de Birlik (Kuzey) kuvvetlerince ele geçirilmesi, Güneylilerin Columbus'tan (Kentucky) Bowling Green'e uzanan batı savunma hattı boyunca çekilmesini gerektirmiştir. Donelson Kalesi, Cumberland Irmağının aşağı kesimini ve Nashville'e ırmak yoluyla ulaşım olanağını korumak amacıyla Dover'da (Tennessee) inşa edilmiş, çevresi hendek ve siperlerle çevrilmişti. 12 Şubat 1862'de Kuzeyli General Ulysses S. Grant, altı gün önce Tennessee Irmağı üzerindeki Henry Kalesi'ni de ele geçirmesini sağlayan taktiği kullanarak hem kara, hem de su yoluyla Donelson Kalesi üzerine yürüdü. Kuzey kuvvetlerini yarıp geçemeyen Güneyliler savunmadan vazgeçmeyi yeğlediler. Üç bin Güney askerinin kaçmasına karşın General Simon B. Buckner komutasındaki 15 bin asker teslim oldu. Henry ve Donelson kalelerinin düşüşü Tennessee'ye giden ırmak yolunu açtı, Güney'in Columbus ve Nashville gibi tutunma noktalarının boşaltılmasını sağladı.

Donen, Stanley (d. 13 Nisan 1924, Columbia, Güney Carolina, ABD), ABD'li sinema yönetmeni ve koreograf. Yaratıcı dans sahneleriyle 1940'lar ve 1950'lerde müzikallere canlılık kazandırmıştır.

On yaşında dansa başladı. Sahneye ilk kez New York kentinde *Pal Joey* müzikalinde çıktı (1940). Burada Gene Kelly ile tanıştı. Daha sonra Hollywood'da yardımcı dans yönetmenliği yaptı ve birkaç iddialı müzikal filmde Kelly ile çalıştı. *Cover Girl* (1944; *Kapak Kızı*) ve *Anchors Aweigh* (1945; *Gönül Kimi Severse*) gibi bazı filmlerin koreografisine katıldı. 1949'da Kelly ile birlikte yönettiği *On the Town* (*Denizciler Geliyor/Şen Denizciler*) övgüyle karşılandı ve müzikal komedi türünün önemli bir dönüm noktası sayıldı. Gerçeklikle fanteziyi başarılı biçimde kaynaştıran film, gösteri sanatının güçlülüğünü ve canlılığını perdeye taşıyarak türe zenginlik katıyordu. Donen ve Kelly sesli sinemanın başlangıç dönemini anlatan ve Busby Berkeley'nin dans parodileriyle komedi ve yergi öğelerini birleştiren klasikleşmiş *Singin' in the Rain* (1952, *Yağmur Altında*) ile *It's Always Fair Weather* (1955; *Can Yoldaşları*) filmini de birlikte yönettiler.

Donen, Kelly'den ayrı olarak da *Seven Brides for Seven Brothers* (1954; *Yedi Kardeşe Yedi Gelin*), *Funny Face* (1957; *Komik Yüz/Şahane Macera*), *The Pajama Game* (1957; *Pijamalı Güzeller*), *Damn Yankees* (1958) gibi başarılı filmlerin yapımcılığını ve yönetmenliğini üstlendi. 1950'lerin sonlarında gittiği Avrupa'da *Indiscreet* (1958; *Sonsuz Aşk*), *Charade* (1963; *Öldüren Şüphe/Saklambaç*), *Arabesque* (1966; *Casuslar*), *Bedazzled* (1967), *Two for the Road* (1967; *Aşk Yolu/Yolda İki Kişi*) ve *Movie Movie* (1978) gibi filmler yaptı.

Donets Irmağı, Rusça SEVERSKI DONETS ya da SEVERNI DONETS, Don Irmağının kolu. Rusya Federasyonu'nun güney kesiminde 100.000 km² genişliğinde bir havzayı akaçlar. Uzunluğu 1.050 km'dir. Orta Rusya Platosundan doğduktan sonra güney yönünde akarak Belgorod'dan ve Harkov'un doğusundan geçer. Ardından güneydoğuya dönerek kavisli yolunu tamamladıktan sonra Konstantinovsk'un altında Don ile birleşir. Aralık başından mart sonuna değin donar. Donets Havzası sanayi bölgesinin kuzeyinden akan ırmağın suyu bir kanalla Donetsk kentine ulaştırılır. Donets'in suyunun büyük bölümünden yararlanan sanayi kompleksi ciddi boyutlarda kirlenmeye yol açmıştır. Irmakta ve sanayi bölgesinde su sıkıntısı çekilmesi üzerine 1970'lerde Dinyeper'den Donets'e ek su getiren bir kanal yapılmış ve altı set aracılığıyla ırmağın yukarılarına, Rostov yönetim birimine kadar ulaşım sağlanmıştır.

Donets Kömür Havzası, Rusça DONETSKI UGOLNI BASSEYN, DONBASS ya da DONBAS olarak da bilinir, eski Sovyetler Birliği'ndeki en büyük kömür havzası. Ukrayna'daki Voroşilovgrad ve Donetsk yönetim birimleri (*oblast*) ile Rusya Federasyonu'nun Rostov yönetim biriminin sınırları içinde yer alır. Üretim yapılan asıl bölge Donets Irmağının güneyinde yaklaşık 23.300 km²'lik bir alan kaplamakla birlikte, kömür yatakları doğuya doğru Dinyeper Irmağına kadar uzanır. 1960'larda havzanın batı uzantılarında, özellikle Doğu Dnyepropetrovsk yönetim biriminde de üretim başlamıştır.

Donets Havzasındaki kömür yatakları ilk kez 1721'de keşfedildi, ama 19. yüzyıl başlarına değin üretime geçilemedi. 1869'da ancak ilk demiryolunun bölgeye ulaşmasıyla havzanın kömür üretimi önem kazandı. 19. yüzyılın son 20 yılında hızlı bir üretim artışı oldu. 1913'te Donets Havzası, Rusya'nın toplam kömür üretiminin yüzde 87'sini gerçekleştiriyordu. Yeni kömür ocaklarının

üretime geçmesiyle Donets'in öneminin görece azalmasına ve I. Dünya Savaşı, Ekim Devrimi'ni (1917) izleyen İç Savaş ile II. Dünya Savaşı sırasındaki olumsuz gelişmelere karşın, havzanın mutlak üretimi 1970'lere değin sürekli arttı. 1980'lerin başında yıllık üretim gene artmaya başlayarak 204 milyon tona ulaştı; bunun 80 milyon tonu kok kömürüydü. Bugün bölgede 100'ü aşkın madenci yerleşimi vardır.

Donets Havzasında bugün de çoğu yüksek nitelikli geniş kömür rezervleri bulunmaktadır. Kesinlikle saptanmış rezerv toplamı 50,290 milyar tondur. Olası rezervlerin toplamı da 139,7 milyar tondur. Saptanmış rezervlerin yüzde 23'ünü oluşturan antrasit, ağırlıklı olarak havzanın doğu ucunda yoğunlaşmıştır. Havzadaki damar sayısı 300 dolayındadır. Üretimde karşılaşılan güçlüklerden biri damarların inceliğidir (ortalama 1 m); damarların yalnızca yüzde 40'ı ekonomik üretime elverecek kalınlıktadır. En kalın damarlar ve yüzeye yakın olanlar tükenmiş, linyit için 600 m'ye, daha yüksek nitelikli taş kömürü ve antrasit için de 1.770 m'ye inilmiştir. Ama ortalama kazı derinliği 345-390 m'dir.

Havzada bir metalurji sanayisi kurmaya yönelik birkaç başarısız girişimden sonra 1872'de John Hughes adlı bir Galli ilk demir-çelik fabrikasını kurdu. 1880'lerde Donets Havzası ülkenin başlıca demir-çelik bölgesi durumuna geldi. Bölge 1913'te Rusya'nın toplam pik demir üretiminin yüzde 74'ünü gerçekleştiriyordu. II. Dünya Savaşı havzadaki fabrika ve kentlerde büyük yıkıma yol açtı; ama savaş sonrasında daha büyük ve daha modern tesisler kuruldu. Havza eski SSCB'nin en büyük demir-çelik bölgesiydi; ayrıca dünyanın önde gelen metalurji ve ağır sanayi komplekslerinden birini barındırmaktadır. Sanayi için gerekli demir cevheri batıda Krivoy Rog'dan ve Kırım'daki Kerç'ten sağlanır. Nikopol'da ve Dinyeper üzerindeki Marganets'te manganez çıkarılır. Havzada demir-çelik üretilen başlıca kentler Voroşilovgrad ve Kramatorsk'tur; bunların yanı sıra öteki merkezlerde de büyük ölçekli ağır makine sanayileri kurulmuştur. Kömürün koklaştırılmasından elde edilen yan ürünlere ve Donets Havzasında Artyomovsk yakınında çıkarılan kayatuzuna dayalı kimya sanayisi de oldukça gelişmiştir. Kimya sanayisinin bulunduğu başlıca kentler Artyomovsk ve Slavyansk'tır. Cıva da çıkarılan Donets Havzasında çimento üretimi önem kazanmıştır. Yakın dönemlerde, bölge ekonomisini çeşitlendirmek ve kentlerdeki geniş nüfusun gereksinimlerini karşılamak üzere çeşitli hafif sanayi tesisleri kurulmuştur. Donets Havzasını paylaşan üç yönetim biriminin nüfusu, 1989 verileriyle 12.503.000'dir.

Donetsk, Ukrayna'nın doğu kesiminde yönetim birimi (*oblast*). 1938'de Stalino adıyla oluşturulan yönetim biriminin yüzölçümü 26.500 km²'dir. Kuzeyde Donets Sırtından

Donetsk, Ukrayna
Novosti Press Agency

başlayarak alçak ve hafif dalgalı Azak Yükseltileri ile düz kıyı ovasını aştıktan sonra Azak Denizine kadar uzanır. Yüzey suları azdır; akarsuların çoğu da yazın kurur. Bunun yol açtığı su kıtlığı ve Donets Irmağındaki yüksek düzeye ulaşan kirlilik, sanayi ve konutlar için ciddi bir su sorunu ortaya çıkarmıştır. Bütünüyle steplerden oluşan Donetsk topraklarının büyük bölümünde tarım yapılır. Donetsk yönetim birimi Donets Kömür Havzasının ve onunla bağlantılı sanayi bölgesinin batı yarısını içine alır. Bu nedenle kentli nüfus oranı yüzde 90 gibi olağandışı bir düzeydedir; il sınırları içinde 50 kent vardır. Donetsk ekonomisinde kömür çıkarımı ile demir-çelik, ağır makine ve kimya sanayileri çok büyük ağırlık taşır. Kış buğdayı, mısır ve ayçiçeği üretimi de önemlidir. Bostancılık kentler çevresinde çok gelişmiştir. Nüfus (1989) 5.332.000.

Donetsk, eskiden (1924'e değin) YUZOVKA ve (1924-61) STALINO, Ukrayna'daki Donetsk yönetim biriminin (*oblast*) merkezi. Kalmius Irmağının yukarı kesiminde yer alır. 1872'de John Hughes (kentin devrim öncesi adı Yuzovka bu addan gelmektedir), adında bir Galli Rusya'nın genişlemekte olan demiryolu ağı için ray üretmek üzere burada bir demir-çelik fabrikası kurdu. Fabrikada yakın çevrede çıkarılan kömür kullanıldığı için, hem kömür hem çelik üretimi hızla yükseldi. 1914'te kentte dört metalurji tesisi ile 10 kömür ocağı vardı ve nüfus 50 bine ulaşmıştı. Ekim Devrimi'nden (1917) sonra Stalino adını alan kent 1961'de Donetsk olarak adlandırıldı. II. Dünya Savaşı'ndaki ağır yıkım, savaş sonrasında kentte modernleştirme önlemlerinin alınmasına ve sanayide ölçek büyümesine yol açtı. Kent bundan sonra hızla gelişti. Bugün kent sınırları içinde 40'tan çok kömür ocağı vardır. Entegre kok ve demir-çelik tesisi Donetsk'i ülkenin en büyük metalurji merkezlerinden biri durumuna getirmiştir. Kok yan ürünlerini değerlendiren kimya tesislerinde plastik madde üretilmektedir. Kentte, ağırlıklı olarak madencilik donanımı üreten başka ağır sanayi kuruluşları da vardır. Buzdolabı üretiminin yanı sıra gıda işleme sanayisi ve öteki hafif sanayi etkinlikleri de önemlidir.

Kömür çıkarımının yol açtığı çöküntü tehlikesiyle karşı karşıya bulunan alanlardan uzaklaşma zorunluluğu, kentin 420 km²'lik sınırları içinde, yoğun yapılaşmış yerleşim ve fabrika alanlarının yanı sıra, alabildiğine genişlikte açık alanların parseller biçiminde sıralanmasına yol açmıştır. Demiryolu istasyonundan çelik fabrikasına giden 9 km uzunluğundaki anayol üzerinde büyük mağazalar, oteller ve yönetim binaları sıralanır. Kentte bir üniversite ile politeknik, tıp ve meslek enstitüleri, ayrıca Ukrayna Bilimler Akademisi'nin bir koluyla birlikte 30'dan çok bilimsel araştırma kurumu bulunur. Kentte birkaç tiyatro ile bir filarmoni orkestrası vardır. Nüfus (1991) 1.121.300.

Dong Nai, Vietnam'ın güney kesiminde Mekong Deltasının kuzeydoğusunda il (*tinh*). Yüzölçümü 7.578 km²'dir. 1976'da eski Phuoc Tuy, Long Khanh ve Bien Hoa illeri ile Hoang Sa'nın (Spratly Adaları) birleştirilmesiyle kurulmuştur. Verimli topraklarla kaplı olan engebeli tepe ve platoların yüksekliği Annam Sıradağlarının (Truong-Son) orta kesiminin güney kenarında 800 m'ye ulaşır. Güneye doğru giderek alçalan yükseltiler Güney Çin Denizi kıyısında yerini düzlüklere bırakır. Kuzeydoğuda ilin içlerine kadar sokulan Annam Sıradağlarına bağlı kolların yüksekliği 505 m'yi bulur. Burada Mon-Khmer dili konuşan Şrau halkı yaşar. Ho Şi Minh kenti (eskiden Saygon) ilin batısında yer alır. Saygon Irmağının (*song*) önemli bir kolu olan Dong Nai Irmağı başlıca su toplama alanını oluşturur.

İlin büyük bölümünde pirinç ekimi sınırlıdır. Dong Nai Irmağı ovasında ise yılda iki kez ürün alınır. Öteki önemli ürünler şekerkamışı, tütün, yerfıstığı ve hindistancevizidir. Son yıllarda kakao, kauçuk ve yağ palmiyesi plantasyonları açılmıştır. İlin kuzey kesiminde kerestelik ağaç yetiştirilir. Kıyılardaki tuzlalarda tuz üretilir. Ho Şi Minh kentinin 30 km kuzeydoğusunda yer alan il merkezi Bien Hoa önemli bir sanayi merkezidir. Burada büyük bir havaalanı vardır. Hanoi ile Ho Şi Minh kentini birbirine bağlayan Thong Nhat (Yeniden Birleşme) Demiryolu, ili doğu-batı doğrultusunda geçer. Nüfus (1989 geç.) 2.007 000

Dong Nai Irmağı, Vietnam dilinde SONG DONG NAI, Vietnam'ın güney kesiminde, Da Lat'ın kuzeybatısındaki Annam Sıradağlarından (Truong-Son) doğan ırmak. Da Lat'ta çavlanlar biçiminde akar ve Da Dung Irmağı (*song*) adını alır. Batı ve güneybatı yönünde 480 km kadar aktıktan sonra Bien Hoa'nın güneybatısında Saygon Irmağıyla birleşir. Dinh Quan'ın batısındaki Tri An Çavlanlarında Be Irmağının sularını alır. Yukarı çığırında önemli bir kol olan Nhim Irmağı, Da Lat'ın kuzeydoğusundaki Lam Vien Platosundan (*cao nguyen*) doğar ve üç çavlan dizisinden geçer. Bunlardan Lien Khuong ve Gu Gau, Phi Mum'un aşağı kesimindedir. Irmağın Dong Nai ile birleştiği yerin hemen batısında yer alan Pongour Çavlanı üzerinde bir hidroelektrik enerji santralı kurulmuştur. Dong Nai Irmağı, Fransız sömürge döneminde Vietnam'ın Yukarı Donnai (Haute Donnai) iline ve plato bölgesine adını vermiştir.

Dong Qichang, Wade-Giles yazımında TUNG CH'I-CH'ANG (d. 1555, Huating, Jiangsu eyaleti, Çin - ö. 1636), geç Ming döneminin en yetkin sanatçılarından sayılan Çinli ressam, kaligraf ve kuramcı. *Hua Shuo* (Resim Üzerine Notlar) adlı denemesinde ortaya koyduğu estetik konusundaki görüşlerinin Çin sanatı üzerinde kalıcı bir etkisi olmuştur. Yoksul, ama kültürlü bir ailenin çocuğuydu. Devlet memurluğu sınavlarında önce başarılı olamadıysa da 1589'da sınavı geçtikten sonra Ming yönetiminde bir dizi resmî göreve atandı.

Daha çok Çin resmi konusundaki yazılarıyla tanınan Dong, büyüğü ve arkadaşı Mo Shilong'un (ö. 1587) Çin resminde yaptığı Kuzey-Güney ayrımını benimseyerek her iki geleneğin de çözümlemesini yaptı. Güney okulunun, gerçeği bir anda sezgi yoluyla algılama eğilimine karşılık Kuzey öğretisinde aşamalı bir algılamaya yer verildiğini ileri sürdü. Güney okulunun duyarlı birer şair, bilim adamı ve beyefendi olan "amatör" ressamları (*bak.* Wenren ressamları) işlev ya da güzellik kaygısına kapılmadan sezgiyle resim yapıyor ve kendileri gibi duyarlı, seçkin bir kesime ulaşmayı amaçlıyorlardı. Kuzey okulunun kendi iç dünyalarını pek yansıtmayan "profesyonel" ressamları ise doğrudan göze hitap eden güzel yüzeyler yaratmaya çalışıyorlardı. Kaligrafi, Güney okulu sanatının odak noktasını oluşturuyor, bu sanat fırçayı herhangi bir resimsel betimleme katmadan kullanan kişinin gerçek doğasının soyut anlatımına olanak veriyordu.

Jin ve Tang hanedanı geleneğini sürdüren Dong Qichang, Zhao Mengfu ve Wen Zhengming gibi ünlü kaligrafi ustalarını örnek aldı. Onlar gibi dürüst, disiplinli, eğitimli ve sistematik bir sanatçıydı. Eski sanatı yeniden yaratırken dış görünüşleri olduğu gibi taklit etmek yerine aldığı örneklerdeki özü yakalamaya çalışıyordu.

Dong Qichang'a göre kendini düşünmeyen kişilikleri ve aydın sanatçılara özgü kişisel üsluplarıyla Yuan Hanedanı'nın Dört Ustası (Huang Gongwang, Wu Zhen, Wang Meng ve Ni Zan) özellikle örnek sanatçılardı. Gerek üslup, gerek motif açısından bu sanatçılardan etkilenmekle birlikte, resimde hemen çekici bulunabilecek öğeleri yok etmekte ve süssüz, katı biçimleri, kural dışı görünen mekânları ve amatörce çizim tekniğini vurgulamakta onları aştı. Dong Qichang'ın resimlerinin üstünde yer alan yazıları dışında *Huayen* (Resim Gözü), *Huazhi* (Resmin Anlamı) ve *Huachanshi suibi* ([Dong Qichang'ın] Resim-Meditasyon Stüdyosu'ndan Notlar) gibi derlemelerde toplanmış yazıları da vardır.

Dong Son kültürü, Çinhindi'nde önemli bir Tarihöncesi kültürü. Adını kalıntıların çoğunun bulunduğu Vietnam'ın kuzeyindeki bir köyden alır. Tunç Çağı kültürünün Çinhindi'ne en eski Dong Son kalıntılarının tarihlendiği İÖ 300 dolaylarında kuzeyden girdiği sanılır. Tunç kaplarda, özellikle de tunçtan yapılmış kazan biçimli tören davullarında görülen üstün işçiliğe karşın Dong Son, yalnızca bir Tunç kültürü değildi; halk demir araç-gereçlerle Çin el sanatları ürünlerini de kullanıyordu. Ayrıca Polinezya'dakileri andıran dinsel amaçlı büyük taş anıtlar vardı.

Dong Son halkı denizciydi; bütün Güneydoğu Asya'yla ticaret ilişkileri vardı. Ayrıca pirinç yetiştirdikleri bilinmekte, Kızıl Irmak deltasında pirinç tarımını başlattıkları kabul edilmektedir. Dong Son kültürü Çin'den sonra Hint etkisi altında değişikliğe uğrayarak bölgede uygarlığın temelini oluşturdu. Bölgenin İÖ 2. yüzyılda Çinlilerce fethedilmesinden sonra Dong Son kültürü büyük ölçüde ortadan kalkmışsa da 16. yüzyıl gibi geç bir tarihten kalma bazı buluntular ele geçmiştir.

Dong Thap, Vietnam'ın güney kesiminde, Mekong Deltası bölgesinde il (*tinh*). 1976'da birleşen eski Kien Phong ve Sa Dec illerini içine alır. Yüzölçümü 3.391 km²'dir. Kuzeybatıda Kamboçya ile sınır komşusudur. Mekong Irmağına aşağı çığırında katılan Tien Giang ve daha güneyde Hau Giang (Bassac) ırmakları ilin güneydoğu sınırını çizer. Eskiden Khmerlerin elinde bulunan Dong Thap 18. yüzyılda Vietnam topraklarına katılmıştır. İlin engebesiz topraklarının büyük bölümü Dong Thap Muoi (Kamış Ovası) içinde yer alır. Yaz aylarında bütün il, Mekong'un muson taşkınlarının etkisinde kalır. Irmağın yukarı çığırında çeltik ekilir; alt çığırında yılda bir ya da iki kez pirinç ürünü alınır. Ayrıca tütün, pamuk, mısır, patates, *mung* fasulyesi, soya, şekerkamışı ve meyve yetiştirilir. Önemli ekonomik etkinlikler arasında balıkçılık ile tuğla ve kiremit yapımı sayılabilir. İpek dokuma, meyve işleme ve mayalandırılmış balık sosu (*nuoc mam*) yapımı da gelişmiştir. Akarsu, kanal ve ark sistemleri yıl boyunca balık üretme ve avlama için uygun olduğundan, komşu illerin ve Ho Şi Minh kentinin (eskiden Saygon) balık gereksinimini de karşılar. İl merkezi Cao Lanh'da yerel pirinç ticareti yapılır. Hy Hoa kasabası, 42 km yüksekliğinde bir pagodası olan eski Budacı tapınağı Thap Muoi Tang ile ünlüdür. Nüfus (1989 geç.) 1.337.000.

Dong Zhongshu (d. İÖ y. 179, Guangchuan - ö. İÖ y. 104, Çin), Konfüçyüsçülüğün Çin'in devlet dini ve resmî siyaset felsefesinin temeli durumuna gelmesinde (İÖ 136) etkili olan düşünür. Dong, Konfüçyüsçülük ile *yin-yang* düşüncesini birleştirmeye de çalışmıştır.

Han hanedanı imparatorlarından Wu'nun (İÖ y. 140-87) başnazırı olan Dong, Konfüçyüsçü olmayan bütün bilginlerin yönetimden uzaklaştırılmasını sağladı. Dong'un, Konfüçyüsçülüğün devleti birleştiren düşünce sistemi olması önerisi de uygulamaya kondu. Gene onun yönlendirmesiyle, başarılı öğrencileri eğitecek bir imparatorluk okulu (*taixue*) kuruldu; ayrıca soyluların ve valilerin, her yıl resmî görevlere atanmak üzere yetenekli ve iyi ahlaklı kişileri salık vermeleri önerisi benimsendi. Bu kurumsal düzenlemeler zamanla gelişerek, bürokrasiye eleman alımının temelini oluşturan devlet sınavlarının kurumlaşmasını sağladı; böylece yoksul, ama yetenekli kişilerin de güçlü ve etkili görevlere yükselebilmesine olanak hazırlandı.

Dong'un kuramına göre, *Yang* (aydınlık, olumlu ve eril ilke) ve *Yin* (karanlık, olumsuz ve dişil ilke) evrenin iki temel gücüydü ve uyum içinde tutulmalıydı. Hükümdarın görevi bu uyumu korumaktı. Hükümdar, halkını eğitip gözeterek huzursuzlukları önlemek zorundaydı. Gerektiğinde kurumları yenileyebilir, ama Cennet'in (*Tian*) temel ahlaki ilkelerini hiçbir zaman değiştiremez ya da yok edemezdi. Dong'un sisteminin odağında hükümdarın yer alması, İmparator Wu'nun Konfüçyüsçülüğü onaylamasının önemli nedenlerinden biriydi. Ama Konfüçyüsçü bilginlerin de gerçekte imparatorla eşit gücü vardı. Olayları ve işaretleri yorumlayarak imparatorun izlediği politikaya çekidüzen veren onlardı.

Dong'un *Chun-qui Fan-lu* (İlkbahar ve Sonbahar Kayıtlarının Bereketli Çiyi) adlı yapıtı Han döneminin en önemli felsefi çalışmalarından biriydi. Burada Dong, Konfüçyüsçülüğünün klasik yapıtı *Chunqiu*'yu (İlkbahar ve Sonbahar Kayıtları) yorumluyordu. Konfüçyüs'ün doğduğu Lu eyaletinde İÖ 722-481 arasındaki olayların tarihçesi niteliğindeki bu vakayinamenin Konfüçyüs'ün elinden çıktığına inanılıyordu. Dong'a göre Konfüçyüs, olayları yalnızca yargılama amacıyla kaydetmemiş, daha sonraki hanedanların izlemesi gereken kuralları da saptamış, insan ve doğa arasındaki ilişkiyi, dolayısıyla alamet ve kehanetleri yorumlama yolunu göstermişti.

Dong Zhuo, Wade-Giles yazımında TUNG CHUO (ö. İS 192, Çin), iktidarı ele geçirdikten sonra kurduğu despot yönetimle Han hanedanının (İÖ 206 - İS 220) çöküşünü hızlandıran ve Çin İmparatorluğu'nun bölünmesine yol açan komutan. İS 190'da başkent Luoyang'ı yakan Dong Zhuo, imparatorla birlikte eski başkent Changan'a taşındı. Kendi klanının üyeleri için başkentin tam bir kopyası olduğu söylenen Meiwu kentini yaptırdı. Yönetimine karşı yaygın bir muhalefetin ortaya çıkmasıyla, imparatorluk giderek rakip komutanların yönettiği eyaletlere bölündü. Dong, rakiplerinden birinin hizmetine giren yardımcılarından biri tarafından öldürüldü.

Dongbei *bak.* Mançurya

Dongen, Kees van, tam adı CORNELIS THEODORUS MARIE VAN DONGEN (d. 26 Ocak 1877, Delfshaven, Hollanda - ö. 28 Mayıs 1968, Monte Carlo, Monako), özellikle duyumsal kadın portreleriyle tanınmış Hollanda asıllı Fransız ressam. Fovizm(*) akımının Matisse'ten sonra gelen en önemli sanatçılarından biridir. Ailesinde pek çok denizci bulunan van Dongen'in sanata olan yatkınlığı daha gençlik yıllarında ortaya çıktı. Rotterdam Kraliyet Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördükten sonra 20 yaşında Paris'e yerleşti. Montmartre çevresinin bohem havasına girdi, badanacılık, mizah gazetelerinde çizerlik gibi çeşitli işler yaptı.

Matisse'i tanıdıktan sonra 1905'te fovistlerin ünlü Salon d'Automne (Güz Salonu) sergisine katıldı. 1907'de Picasso'nun menajeri Daniel Henry Kahnweiler'le çalışmaya başladı ve böylece ünü arttı. 1908'de, merkezi Dresden'deki Die Brücke grubunun kendilerine katılmaya çağırdığı van Dongen'in saf ve renkçi portre üslubu, I. Dünya Savaşı'nın sonlarında büyük ilgi görmeye başladı.

1905 tarihli "Mücevherli Kadın"daki gibi ince yapılı, kıpkırmızı dudaklı, soyluluğu bir bakışta okunan soğuk kadın figürü, portrelerinde çok sık kullandığı tiplerden biriydi. Portre alanındaki bir başka önemli yapıtı da "Anatole France'ın Portresi"dir (1917). Van Dongen ayrıca zengin renklerin kullanıldığı çok sayıda deniz manzarası ve çeşitli Paris görünümleri yapmıştır.

Dongliao *bak.* Liaoyuan

Donglin, Ming hanedanının (1368-1644) son yıllarında, toplumu yozlaştıran ahlaki gevşeklik ve düşünsel zayıflığa karşı mücadeleye girişen Çinli bilginler ile devlet görevlilerinin oluşturduğu grup.

Grup, yönetimi açıkça eleştirdiği için görevinden uzaklaştırılan devlet görevlisi Gu Xiancheng tarafından oluşturuldu. Gu'nun, 1604'te Çin'in güneyindeki Wuxi'de kurduğu Donglin (Doğu Ormanı) Akademisi özel bir eğitim ve felsefi tartışma merkeziydi. Gu'nun çevresindekilerin çoğunu bilginler oluşturuyordu; bunların da büyük bölümü devlet yönetiminin bütünlüğünden yanaydı. Grubun bir başka özelliği bütün üyelerinin geleneksel Konfüçyüsçü değerlere geri dönülmesini savunmasıydı. Bu değerleri hepsi farklı yorumlamakla birlikte, hemen tümü Konfüçyüsçü felsefeye sızmış Budacı ve Taocu eğilimlere karşı çıkıyordu. Kısa zamanda bilginler ve memurlar arasında saygınlık kazanan grup 1620-23 arasında birçok devlet dairesine egemen oldu.

Ama grubun, kişilerin ahlaki tutumlarını hedef alan eleştirilerde bulunması pek çok düşman kazanmasına yol açtı. Donglin önderlerinden Yang Lian'in 1624'te güçlü harem ağası Wei Zhongxian'a karşı bu tür bir çıkışta bulunması, Wei'nin Donglin düşmanlarını harekete geçirmesine yol açtı. Sonraki iki yıl boyunca yüzlerce Donglin yanlısı devlet görevlerinden uzaklaştırıldı; önde gelen Donglin önderleri işkence gördü, tutuklandı ve öldürüldü. 1627'ye gelindiğinde Donglin grubu ortadan kalkmış bulunuyordu. Ama inançları uğruna ölmeleri bütün Konfüçyüsçülere örnek oldu.

Dongting Gölü, Wade-Giles yazımında TUNG-T'ING HU, Çin'de, Hunan yönetim bölgesinin kuzeyinde büyük göl. Yangtze Irmağının güneyine düşen bir havzada yer alır. Dört kanalla bağlı olduğu Yangtze Irmağından aldığı su miktarı toplam suyunun yüzde 40'ını bulur. Taşkın dönemlerinde bu oran daha da artar. Ayrıca güneyde Hunan'ın hemen bütün su mecralarından beslenir. Güneyden gelen Xiang, güneybatı ve batıdan gelen Zi ve Lu ırmakları da burada

son bulur. Bütün göl sistemi sularını Yueyang'da Yangtze'ye boşaltır.

Gölün büyüklüğü mevsimlere göre değişir. Normalde doğudan batıya 150 km, kuzeyden güneye 96 km uzunluğundadır; yüzölçümü 3.750 km²'dir. Taşkın dönemlerinde su düzeyi 15 m'ye kadar yükselir; sualtında kalan bölgenin yüzölçümü 19.600 km²'ye ulaşır. Ama normal yıllarda yüzölçümü en çok 4.900 km²'ye çıkar.

Dongting, daha doğudaki Poyang Gölü gibi, Yangtze için dev boyutlu bir su toplama deposu görevini görür. Hazirandan ekime değin süren taşkın mevsiminde Yangtze'nin suları taşarak göle karışır. Bu mevsimde, gölün Yangtze'yle birleştiği Yueyang çıkışının yanı sıra, göle akan Taiping ve Ouchi kanalları da büyük tekneler için ulaşıma elverişli duruma gelir. Tekneler gölü geçip güneydeki akarsuların içlerine kadar gidebilir. Buna karşılık ekim ve nisan arasında gölden boşalan su miktarı, göle giren su miktarını aşar ve su düzeyi düşer. Göl alanının büyük bölümü kuru toprağa dönüşür.

Gölün Yangtze Irmağındaki taşkınları düzenleme işlevini desteklemek amacıyla birçok inşaat çalışması yapılmıştır. 1954-56 arası dönemde, gölün Yangtze ile arasında kalan kuzeybatı köşesinde ırmak sularını gerektiğinde başka yöne çevirecek kapaklara sahip dev bir su tutma havzası kuruldu. Taşkın mevsimi dışında boş kalan bu havzada ekim yapılır. Datong Gölü olarak bilinen havzanın suyu Taiping Kanalının Dongting Gölüne giriş bölümü üzerinde kurulu büyük bir barajla düzenlenir. 1930-50 arasında gölü çevreleyen setler içinde kalan arazinin büyük bölümü tarıma elverişli duruma getirildi. Bunun sonucunda 1970'lerde göl alanında 1937'ye oranla 1.025 km²'lik bir daralma oldu. Bir ara toprak ıslah çalışmaları yüzünden göl iki bölüme ayrılmanın eşiğine geldi ve düzenleyicilik işlevini yeterince yerine getirmemeye başladı. Bu durum sularını göle boşaltan çeşitli ırmakların aşağı çığırlarında taşkınlara yol açtı. 1950'lerde toprak ıslah çalışmaları yasaklanarak göl sisteminin farklı kesimlerini yeniden birbirine bağlamaya yönelik çalışmalara girişildi.

Göl, Hunan'daki çeşitli akarsular arasında, aynı zamanda Kuzey Hunan ile Yangtze arasında bir ulaşım bağlantısı işlevi de görür. Çevresindeki kentler, verimli ovada yetiştirilen bellibaşlı tarımsal ürünlerin toplanma ve dağıtım merkezleri durumundadır. Sazanlarıyla ünlü olan gölde kış ayları boyunca balık avlanır. 1971'de kurulan Çhangling Petrol Rafinerisi, Dongting'in kıyısında yer alır ve ilin akaryakıt gereksinimini karşılar.

Donizetti, (Domenico) Gaetano (Maria) (d. 29 Kasım 1797, Bergamo, Cisalpine Cumhuriyeti - ö. 8 Nisan 1848, Bergamo, Lombardiya, Avusturya İmparatorluğu), İtalyan opera bestecisi. Çok sayıdaki İtalyanca ve Fransızca operası, bu sanatın gelişiminde Rossini ile Verdi arasında bir geçiş aşaması oluşturur. Ciddi operalarında türün dramatik ve duygusal yanlarını geliştirmiş; komik operalarında ise ayrı bir nükte gücü ve neşeye yer vermiştir. En önemli yapıtları *Lucia di Lammermoor* (1835), *La fille du régiment* (1840; *Alayın Kızı*) ve *La favorite*'tir (1840).

Gençliği. Babası rehin karşılığı borç veren bir kamu kuruluşunda (*monte di pieta*) görevliydi. Ailenin üç oğlunun en küçüğü olan Gaetano müzik çalışmalarına Bergamo'daki Santa Maria Maggiore Kilisesi'nin müzik yöneticisi Bavyeralı rahip ve opera bestecisi Giovanni Simone Mayr ile başladı. Kilise çocuk korosunda dikkati çekecek bir varlık gösteremediyse de müzik yeteneğini sezen Mayr'ın girişimiyle Bologna'daki Liceo Filarmonico'ya (müzik okulu) kabul edildi. Bu okulda kapsamlı bir füg ve kontrpuan eğitimi gördü. Babasının kilise

Donizetti, Giovanni Carnevali'nin portre çalışması; Donizetti Müzesi, Bergamo, İtalya
Museo Donizettiano, Bergamo, İtalya

bestecisi olmasını umduğu Donizetti çok sayıda dinsel beste yapmakla birlikte tiyatroya doğal bir eğilim gösterdi.

Donizetti ilk başarısını 1818'de Venedik'teki San Luka Tiyatrosu'nda sahnelenen *Enrico di Borgogna*'yla kazandı. İzleyen 12 yıl içinde de çoğu Napoli'de sahnelenmiş ve bugün unutulmuş 31 opera daha besteledi. 1830'da Milano'da sahnelenen *Anna Bolena* operasıyla ünü bütün Avrupa başkentlerine ve sonunda Amerika'ya ulaştı. İki yıl sonra dönemin en iyi sahne yapıtları şairi Felici Romani'nin librettosu üzerinde bestelediği *L'elisir d'amore*'yi (*Aşk İksiri/Sevi İksiri*) adlı komedisi kalıcı başarı getirdi. Gene Romani'nin librettosuna dayanan *Lucrezia Borgia* (1833) operası da Milano ve başka yerlerdeki ününü pekiştirdi. Bu başarının ardından Donizetti tıpkı Gioacchino Rossini ve Vincenzo Bellini gibi Paris'in çekiciliğine kapıldı. Paris'te Bellini'nin *I puritani di Scozia* (1935; İskoçya Püritenleri) operasından birkaç hafta sonra sahnelenen *Marino Faliero* adlı operası başarısızlığa değilse de Bellini'ninkiyle karşılaştırılma talihsizliğine uğradı. Donizetti, trajedi türündeki başyapıtı *Lucia di Lammermoor*'un sahnelenmesi için 26 Eylül 1835'te Napoli'ye döndü.

Donizetti 1828'de Roma'daki bir yakın arkadaşının kız kardeşi Virginia Vasseli ile evlenmiş, derin bir bağlılık duyduğu eşiyle Napoli'ye yerleşmişti. 1837'de eşi yaptığı bir ölü doğumun ardından öldü. Bu tarihten sonra eski neşesine kavuşamayan Donizetti'nin mutsuzluğu, doğan üç çocuğundan hiçbirinin yaşamamasıyla bir kat daha artmıştı. Daha sonra kendisinin de yenik düşeceği frengi hastalığı bütün ailesinin yaşamına mal oldu.

Paris'teki başarısı. 1838'e değin çalışmalarını Napoli'de sürdüren Donizetti'nin bir Hıristiyan din şehidini konu alan *Poliuto* operası kutsal bir konunun sahneye uygun düşmediği gerekçesiyle yasaklandı. Bunun üzerine döndüğü Paris'te Bellini'nin erken ölümü ve Rossini'nin besteciliği bırakmış olması yüzünden şansı açılmıştı. Burada en iyi operalarını yeniden sahnelemeye koyuldu. Librettosu Victor Hugo'nun aynı adlı oyununa dayanan *Lucrezia Borgia*'yı ise yazarın karşı çıkması üzerine sahneden kaldırmak zorunda kaldı. *Poliuto*, 1840'ta Eugène Scribe'in Fransızca librettosuyla *Les Martyrs* adıyla oynandı. Bundan iki ay önce sahnelenen *Alayın Kızı* adlı komik operası ise Jenny Lind, Adelina Patti, Marcella Sembrich ve Emma Albanı gibi dönemin önde gelen sopranolarının ve 19. yüzyılın daha başka ünlü sahne sanatçılarının da katkılarıyla yıllarca süren büyük bir başarı kazandı. Aynı yıl Paris Operası Donizetti'nin görkemli (*grand*) opera üslubundaki ilk denemesi olan *La favorite*'ı sahneledi.

O sırada Scala Operası'nın ve Viyana'daki Kärnthnerthor Tiyatrosu'nun yöneticisi olan öğrencilik dönemi arkadaşlarından Bartolemeo Merelli, Donizetti'den Scala için bir opera bestelemesini istedi. *Maria Padilla* adlı bu opera 1841'de Verdi'nin *Nabucco*'sunun çok sözü edilmiş ilk sahnelenişinden birkaç hafta önce oynandı. Merelli ayrıca Viyana'daki tiyatro için de bir opera ısmarladı. 1842'de Viyana'da sahnelenen *Linda di Chamounix* (Chamounix'li Linda) adlı bu romantik *opera semiseria* (mutlu sonla biten ciddi konulu opera) İmparatoriçe Maria Anna'ya adanmıştı. Daha önce de Prens Metternich'in girişimiyle I. Ferdinand'ın huzurunda Rossini'nin *Stabat Mater*'ini yöneten Donizetti sonuçta imparatorun resmi besteciliğine getirildi.

Görevi gereği yılın altı ayını Viyana'da geçiren Donizetti öbür altı ay istediği yerde çalışabiliyordu. Paris'teyken Donizetti'ye sürekli destek olan ve *Stabat Mater*'in Bologna'daki ilk seslendirilişini ona emanet eden Rossini de bestecinin Bologna'daki müzik okulunun yöneticiliğini üstlenmesi için ısrar ediyordu. Ama böyle bir sorumluluğu almak istemeyen Donizetti, kendisine kazanç sağlayan opera çalışmalarını sürdürmeyi yeğledi. Paris'e dönerek Théâtre - Italien'de nükte dolu komik operası *Don Pasquale*'yi sahneledi.

Bedensel çöküşü. Donizetti artık öldürücü hastalığının pençesindeydi. Scribe'in librettosuyla bestelediği son önemli operası *Dom Sébastien*'i 1843'te Paris Operası'nda sahnelediği sırada sürekli baş ağrıları çekiyor, zaman zaman da zihinsel yetisi kesintiye uğruyordu. Birden çöktü; yakışıklılığının yanı sıra o güne değin opera çalışmalarını başarıyla sürdürmesini sağlayan ruhsal dengesini de yitirdi. *Dom Sébastien* basında olumsuz karşılandıysa da seyirci tarafından beğenildi.

Donizetti'nin izleyen yılları, umarsız bir akıl hastalığına dönüşen sürekli bir çöküş içinde geçti. Paris yakınlarındaki özel bir akıl hastanesinde yattığı sırada doktorlardan da destek gören Fransız polisinin çıkardığı zorluklarla karşılaştı. Sonunda yeğeni Andrea tarafından Bergamo'ya götürüldü. 8 Nisan 1848'e değin frenginin yol açtığı delilik ve genel felç içinde irade gücünü, konuşma yeteneğini ve bedensel denetimini yitirmiş olarak yaşadı. Öbür bestecilerin başarısını hiçbir zaman kıskanmamış, her zaman açık yürekli ve cömert davranmış neşe dolu, yakışıklı bir adam için bu gerçekten acı bir sondu.

Donizetti her zaman eleştirmenlerden çok dinleyici kitlesi tarafından beğenildi. Sağlığında olağanüstü bir başarı ve hatırı sayılır bir kazanç elde etti. Yapıtları 19. yüzyıl sonuna değin yaygın olarak sahnelendi. 1914'e gelindiğinde ise operaları Verdi ve Richard Wagner'in yapıtları yanında gölgede kalmış, hatta repertuvardan kalkmıştı. 1950'lerde Donizetti'nin müziğine duyulan ilginin canlanmasından sonra en azından *Lucia di Lammermoor*, *Aşk İksiri* ve *Don Pasquale*'nin artık kolay kolay unutulamayacağı söylenebilir.

Donizetti 2 oratoryo, çeşitli kantatlar, dinsel parçalar, yaylı çalgılar için en az 20 dörtlü, 3 beşli ve çok sayıda şarkı da besteledi. Toplam 75 operasından en önemlileri şunlardır: *Alfredo il Grande* (1823; Büyük Alfredo), *Emilia di Liverpool* (1824; Liverpool'lu Emilia), *Le convenienze e le inconvenienze teatrali* (1827; Tiyatroya Uyanlar ve Uymayanlar), *Il borgomastro di Sardaam* (1827; Sardaam Belediye Başkanı), *La Regina di Golconda* (1828; Golconda Kraliçesi), *Il giovedì grasso* (1828; Kutsal Perşembe), *Il castello di Kenilworth* (Scott' un yapıtından, 1829; Kenilworth Şatosu), *Il furioso all'isola di San Domingo* (1833; San Domingo Adasındaki Çılgın), *Torquato Tasso* (1833), *Gemma di Vergy* (1834; Vergy'nin Mücevheri), *Marino Faliero* (Byron'dan, 1835).

Donizetti Paşa, asıl adı GIUSEPPE DONIZETTI (d. 6 Kasım 1788, Bergamo, İtalya - ö. 12 Şubat 1856, İstanbul), Muzıka-yı Hümayun'u yeniden düzenleyen İtalyan asıllı müzikçi.

Ünlü besteci Gaetano Donizetti'nin ağabeyidir. İlk müzik derslerini amcası Carini'den aldı. Daha sonra kardeşine de ders veren

Donizetti Paşa
İletişim Yayıncılık Arşivi

Giovanni Simone Mayr'dan yararlandı. 1808'de askere alındı ve bandoda görevlendirildi. Bando şefi olarak Napoléon Bonaparte'ın Avusturya ve İspanya'daki savaşlarına katıldı. Elba Adasında sürgündeyken de onun yanında kaldı. Napoléon, Waterloo' da yenilgiye uğrayınca Donizetti İtalya'ya döndü; Sardinya Krallığı ordusunun bir alayına bando şefi olarak atandı.

1826'da Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı'yla birlikte Mehterhane de kaldırılmış, yerine kurulan Muzıka-yı Hümayun, Manguel adlı ilk komutanın yönetiminde pek gelişme göstermemişti. Bunun üzerine Avrupa'dan daha usta bir bandocunun getirilmesi düşünüldü. Sardinya Krallığı'nın İstanbul elçisinin önerisiyle Donizetti İstanbul'a çağrıldı.

1828'de İstanbul'a gelen Donizetti'ye paşa unvanı verildi ve geniş yetkilerle göreve başladı. Emrine verilen yetenekli gençlere İtalya'dan getirttiği yeni bando çalgılarını öğretti. Muzıka-yı Hümayun'u kısa sürede geniş sayılabilecek bir repertuvara kavuşturdu.

Türkiye'de Batı notası kullanımını ve ciddi Batı müziği öğretimini başlatan Donizetti Paşa, saray bandosuna ünlü opera parçalarını çaldırarak saray çevresine ve halka Batı müziği zevki aşılamaya çalıştı. II. Mahmud için bestelediği "Mahmudiye Marşı" 1828-39 arasında, Abdülmecid için bestelediği "Mecidiye Marşı" da 1839-51 arasında Osmanlı Devleti'nin resmî marşı idi.

Donkin, Bryan (d. 22 Mart 1768, Sandree, Northumberland - ö. 27 Şubat 1855, Londra, İngiltere), İngiliz mucit. Fourdrinier kâğıt yapım makinesini sanayide kullanılacak biçimde geliştirmiş ve baskı makineleri için yeni bir mürekkepleme merdanesi yapmıştır.

Kent'teki Dortford'da kâğıt yapımcısı John Hall'un yanında çırak olarak çalışmaya başlayan Donkin, 1798'de Fransa'da Nicolas-Louis Robert tarafından yapılan ve sonradan İngiltere'de Henry ve Sealy Fourdrinier tarafından patenti alınan kâğıt yapım makinesinin üzerinde geliştirme çalışmalarına girişti. Bu makinenin, sanayi çapında kullanıma uygun bir örneğinin yapımını 1803'te tamamladı ve sonraki yıllarda bu makineden 191 tane daha üretti.

Fransız mucit Nicolas-François Appert'in, yiyeceklerin kapalı kavanozlar içinde korunmasına yönelik olarak geliştirdiği yöntemden yararlanan Donkin, 1812'de İngiliz Donanması için konserve sebze çorbası ve et üreten bir fabrika kurdu. Ertesi yıl bir basımcı ile birlikte, rotatif makinenin ilk örneği sayılabilecek bir baskı makinesi ile mürekkepleme merdanesi geliştirdi. Klişesi ileri-geri hareket eden, kâğıt beslemeli düz yataklı baskı makineleri, gazete basımı için gereken hıza ulaşamıyordu. Donkin, bir döner milin çevresine dört tabla taktı ve her tablanın üzerine sayfa klişelerini yerleştirdi. Ayrıca makineye, zamk ve melastan yapılmış mürekkepleme merdaneleri ekledi. Baskı makinesi pek tutulmadı ama melaslı mürekkepleme merdaneleri yaygın olarak kullanılmaya başladı. 1815'te Londra'da inşaat mühendisliği yapan Donkin, Sanatçılar Derneği tarafından iki kez altın madalyayla ödüllendirildi ve 1818'de İnşaat Mühendisliği Kurumu'nun kurucuları arasına katıldı.

Donleavy, J(ames) P(atrick) (d. 23 Nisan 1926, Brooklyn, New York, ABD), ABD doğumlu İrlandalı yazar. *The Ginger Man* (1955) adlı komik romanı ve bu romanda yarattığı kaba, komik kahraman Dongerfield ile ünlenmiştir.Romanlarında, çılgın bir dünya karşısında kahramanlık taslayan ve tüm olumsuzluklara karşın yaşama derinden bağlı kalan kişiler yaratmıştır.

II. Dünya Savaşı'nda ABD Deniz Kuvvetleri'nde görev yaptı. Dublin'deki Trinity College'da mikrobiyoloji okudu ve 1967'de İrlanda yurttaşı oldu. *The Ginger Man*'deki üslubunu *A Singular Man* (1963; Tekil Adam), *The Saddest Summer of Samuel S.* (1966; Samuel S.'nin En Hüzünlü Yazı) ve sonraki yapıtlarında da sürdürerek geliştirdi. Üslubunun bir özelliği aliterasyona yer vermesi, bir başkası ise düşünceleri birinci kişi ağzından aktarırken, eylemler için üçüncü kişiyi kullanmasıydı; böylece roman kişisi hem gözlemci, hem de gözlemlenen durumundaydı. Donleavy'nin öbür yapıtları *The Onion Eaters* (1971; Soğan Yiyenler), *A Fairy Tale of New York* (1973; New York Masalı), *The Destinies of Darcy Dancer, Gentleman* (1977; Beyefendi Darcy Dancer'ın Yazgısı), *Schultz* (1979) ve *Leila*' dır (1983).

donma, dokulardaki ısı yitiminin buz oluşumuna yol açacak kadar fazla olduğu durumlarda, yüzeysel ya da derindeki canlı dokuların donması. Donma-çözülme süreci, hücre içinde ve dışında biyokimyasal değişikliklere, dokularda su kaybına, yerel oksijen yetersizliğine, parçalanan kan hücrelerinin küçük kan damarlarını tıkamasına ve sonuçta dokularda kangrene yol açar.

Dondurucu olmayan düşük sıcaklıklarda uzun süre kalındığında deride iltihaplı şişlikler, derin çatlaklar, morarma, hareket ve duyu sinirlerinin örselenmesine bağlı yanıt eksiklikleri görülür.

İnsan, yaşamını sürdürmesi için gerekli olan vücut sıcaklığını korumak üzere, 37°C'lik sabit bir "iç iklimi" oluşturmuştur. Vücut sıcaklığının düşmesi, bazen ölümle sonuçlanabilen ciddi bir sorundur. Vücut sıcaklığının 34°C'nin altına düşmesiyle metabolizmanın denetimi güçleşir, sıcaklık daha da düşerse olanaksızlaşır. Sıcaklık daha 31°C'ye düşmeden komaya giren kişi, dolaşım ve solunum yetmezliği sonucunda ölebilir.

İnsanın değişmeyen ve soğuğa karşı koyan vücut sıcaklığı, karmaşık bir metabolizma süreciyle korunur. Bu süreçte, besinlerin yükseltgenmesiyle oluşan enerjinin bir bölümü ısıya dönüşür. Kan aracılığıyla bütün vücuda dağılan bu ısıyı çevre sıcaklığına da bağlı olarak gereğinde tutup, gereğinde dışa vermek derinin görevidir.

Canlı dokuların donma eşiği −5°C ile −6°C arasındadır; değişmez ısı mekanizmasının bozulması sonucunda vücut sıcaklığının 37°C'den −5°C'ye düşmesiyle bölgesel olarak dokular donmaya başlar. Kutup ve kutupaltı bölgelerde, kışları ılıman bölgelerde ve yükseltilerde çok sık karşılaşılan donma olaylarını kolaylaştıran etkenler soğuk, rüzgâr ve havadaki oksijenin azalmasıdır.

Hazırlayıcı koşullar. Çevre sıcaklığı 0°C'nin altına düştüğünde donma olayları görülebilir. Bu koşullarda iyi bir korunak, uygun giysiler ve yeterli besin olmadığında, vücuttaki ısı önce deriye, sonra derinin çevresindeki hareketsiz ve yalıtıcı hava katmanından çevreye yayılır. Güçlü bir rüzgârın yalıtıcı hava katmanını uzaklaştırması ya da derinin ıslanması, ısı kaybını hızlandırır. Bu yüzden, donma tehlikesiyle en sık karşılaşanlar soğukta ve rüzgârda uzun süre kalan avcılar, kamp kuranlar, kutup bölgelerinde balıkçılık yapanlar ve dağcılardır.

Savaş sırasında soğuktan ileri gelen yaralanma ve ölümlerin sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. İÖ 400'de Rusya'daki Ermenistan bölgesinde Ksenophon'un komutasında çarpışan Eski Yunan ordusu, 1708'de İsveç kralı XII. Karl'ın Ukrayna'da savaşan birlikleri ve 1812-13'te Rusya'nın içlerine kadar ilerlemişken çekilmek zorunda kalan Napoléon'un ordusu soğuğa yenik düşmüş ve öldürücü kış koşullarında binlerce asker donarak ölmüştür. Kırım, I. ve II. Dünya savaşları ile Kore'deki modern orduların durumları da pek farklı olmamıştır.

Isı kaybını hızlandıran başlıca etkenler şunlardır: Kılcal damarların genişlemesine, derinin kızarmasına ve ısının çevreye yayılmasına yol açan aşırı alkol alımı; terlemeyi ve deriden ısı yayılmasını kolaylaştıran ıslak giyecekler; çıplak vücudun doğrudan soğuk ve rüzgârla karşılaşması; ısı yayınımını artıran yüksek ateş; kanamaya, dokuların oksijensiz kalmasına ve şoka yol açan yaralanmalar; koşmak, hızlı yürümek gibi aşırı çaba sonucunda tüketilen kalori ve ısının geri alınamaması.

Kol ve bacaklarda kan dolaşımını engelleyerek ısı kaybına ve donmaya yol açan başlıca etkenler de sıkı çizme, eldiven ve giysiler, kol ve bacaklara yeterince kan gitmesini önleyen damar hastalıkları, dokularda oksijen yetersizliğine yol açan damar yaralanmaları, dolaşımı yavaşlatan kırık ve ezikler ile küçük damarları daraltan bazı ilaçlardır.

Aşırı zayıflık, yorgunluk, sıvı kaybı nedeniyle kanın asitliğinin artması, sinir-kas hastalıkları ya da daha önce soğuk nedeniyle oluşmuş duyu yitimi, vücuttaki ısı ayarlama mekanizmasının denetimini güçleştiren

ruhsal bozukluklar da kişinin soğukla savaşma gücünü kırar.

Tanı ve tedavi. Donmuş dokular çözülmeden önce sert, soğuk, beyaz ve kansız, deri serttir. Yalnızca deri ve derialtı dokuları etkilemiş olan donma yüzeysel, kas, sinir, damarlar, kıkırdak ve kemikleri de etkilemişse derindir.

Tedavi için, donmuş dokular çözülmeden önce vücut sıcaklığının olabildiğince normal düzeye getirilmesi amaçlanır. El ve ayaklardaki donmaların hızla çözülmesinde ılık su banyoları yararlı olur. Çözülme süresi banyo suyunun sıcaklığına ve donmanın derinliğine bağlıdır; el ya da ayak parmaklarının uçları pembeleşmeye başladığı zaman çözülme tamamlanmıştır. Çözülme çok hızlı olursa deride küçük kabarcıklar belirir; 4-10 gün içinde kendiliğinden patlayan bu kabarcıklar genellikle siyah bir kabukla örtülür. Kabuğun altındaki doku zamanla kendini yeniler. Tedavide sargı ya da pansuman uygulanmaz; donmuş bölge deriyi tahriş etmeyen, pH'ı ayarlanmış sabunlarla temizlenir. Eklemlerin hareketsiz kalmaması için parmak egzersizleri yaptırılır. Sağlıksız dokuyu hemen kesip almaktan ya da donmuş bölgeyi tümüyle kesmekten kaçınmak gerekir. Ölü dokuları atmak için hızlı duş yeterlidir.

Gerektiği durumlarda antibiyotik kullanılır; tetanos tehlikesine karşı tetanos aşısı yapılır. Dokuların çözülmesinden sonra, mikroorganizmaların bulaşması önlenmeye ve dokuları işlevsiz bırakmamaya özen göstermelidir.

Donma kısa sürmüşse dokular hızla çözülmüşse, hemen pembe ve büyük kabarcıklar belirmişse ve el ya da ayak parmaklarının ucuna doğru uzanıyorsa iyileşme olasılığı yüksektir.

Dokular oda sıcaklığında kendiliğinden çözündüğünde, donma uzun sürdüğünde, kırık ya da çıkık gibi başka sorunlar da olduğunda tedavi daha güç, iyileşme olasılığı da tedaviye bağlıdır.

Çözülme işlemi 46°C'nin üstünde ve geç olmuşsa, kabarcıklar koyu renkli ya da kanamalıysa ve parmak uçlarına doğru ilerlemiyorsa, çözülmeden sonra herhangi bir nedenle yeniden donma olmuşsa, durumun kötüye gittiği söylenebilir ve bazen donan bölgenin kesilip alınması gerekir.

Donmadan sonra baş gösterebilecek en önemli yan etki doku ölümüdür. Ayrıca, aşırı terleme, duyu yitimi, el ve ayak parmaklarındaki derialtı yağ dokusunda azalma, şiddetli ağrı, eklem hareketlerinin kısıtlanması gibi hafif yan etkiler de görülebilir. Öteki kalıcı etkiler yara izleri, küçük kasların erimesi, eklemlerde biçim bozuklukları, kemiklerde eklem iltihabına bağlı değişiklikler, el ve ayaklarda soğuğa karşı aşırı duyarlılık, sinir ve damar bozukluklarıdır.

donma çekirdeği, aşırısoğutulmuş su kütlelerinin içinde bulunmaları durumunda, çevrelerinde buz kristallerinin oluşmasına yol açan parçacıkların ortak adı. Atmosferdeki buz kristallerinin büyük bölümünün, donma çekirdekleri üzerinde oluştuğu sanılmaktadır. *Ayrıca bak.* yoğunlaşma çekirdeği.

donma noktası, bir sıvının, katı hale dönüştüğü sıcaklık. Basıncın artması, erime noktasını olduğu kadar donma sıcaklığını da yükseltir. Karışımların ve yağlar gibi bazı organik bileşimlerin donma noktası, erime noktasından daha düşüktür. Bir karışım donarken oluşan ilk katının yapısı çoğunlukla sıvınınkinden farklıdır ve katının oluşumu kalan sıvının yapısını sürekli değiştirerek donma noktasını düşürür. Karışımların saflaştırılmasında bu olgudan yararlanılır; birbiri ardına uygulanan eritme ve dondurma işlemleri, karışımı oluşturan bileşimlerin sırayla ayrılmasını olanaklı kılar. Katı haldeki bir cismin eritilebilmesi için cisme eklenmesi gereken erime ısısının (*bak.* erime) cismin donması için sistemden geri alınması gerekir. Bazı sıvılar, donma noktalarının altındaki sıcaklıklara kadar katı kristaller oluşturmadan aşırısoğutulabilir. Aşırısoğutulmuş bir sıvıya bir kristal çekirdeğinin konması durumunda, donma başlar ve erime ısısının atılmasıyla sıcaklık donma noktasına yükselir.

1.000 gr suya, 1 mol (gram cinsinden molekül ağırlığı) herhangi bir iyon oluşturmayan çözünen eklenmesi durumunda, suyun donma noktası 1,885°C düşer. Bu olgudan, molekül ağırlıklarının duyarlı bir biçimde saptanmasında yararlanılır.

donmuş toprak *bak.* permafrost

Donnan, Frederick George (d. 5 Eylül 1870, Colombo, Sri Lanka - ö. 16 Aralık 1956, Canterbury, Kent, İngiltere), koloit kimyasının gelişmesine katkıda bulunan İngiliz kimyacı.

Donnan öğrenimini İrlanda'da Belfast'taki Queen's College'da ve Leipzig, Berlin ve Londra üniversitelerinde yaptı. 1904'ten 1913'e değin Liverpool Üniversitesi'nde ders verdi ve 1913'ten 1937'de emekli olana değin Londra'daki University College'da kimya profesörlüğü yaptı.

1911'de Donnan, çözücünün tümünü ve çözünen iyonların yalnız bir bölümünü geçiren yarıgeçirgen bir zar ile ayrılmış iki elektrolit çözeltisi arasındaki denge oluşumunun koşullarını inceledi. Bu tür bir zar olmazsa, çözücü ve çözünen iyonların tümü her iki çözeltinin bileşimi de aynı olana kadar bir çözeltiden diğerine serbestçe geçerler. Yarı geçirgen zar en azından bir iyon türünün öbür tarafa geçmesini engeller ve çözeltinin elektriksel olarak nötr kalması zıt yüklü olan öbür iyon türünün geçişini kısıtlar. Bir miktar iyon, zarı geçmeyi başararak çözeltilerin bileşimlerini değiştirir. Bunun sonucunda iyon dengesi bozulur ve zarın iki tarafındaki çözeltilerin elektrik potansiyelleri arasında ölçülebilir bir fark oluşur. Bu dengenin özellikleri ve potansiyel oluşumu Donnan'ın adıyla anılır.

Donnay, Maurice (-Charles) (d. 12 Ekim 1859, Paris - ö. 31 Mart 1945, Paris, Fransa), Fransız oyun yazarı. Yapıtlarında

Donnay
Harlingue - H. Roger - Viollet

aşk ve zina temalarını, toplumsal sorunları ve çağının törelerini işlemiştir.

Varlıklı bir ailenin çocuğu olan Donnay inşaat mühendisliği öğrenimi gördü. Oyun yazarlığına "Le Chat noir" adlı bir edebiyat kabaresi için yazdığı monologlarla başladı. En iyi oyunlarından biri olan *Amants*'la (1895; Âşıklar) tiyatroda adını duyurdu. Bu oyun daha sonra, yalan yüzünden aşkları mahvolmuş kadınlar üzerine yazdığı *La Douloureuse* (1897; Acı Çeken Kadın) ve *L'Affranchie* adlı iki oyunla birlikte "Théâtre d'Amour" (Aşk Tiyatrosu) olarak bilinen bir dizi oluşturdu. *Le Retour de Jérusalem* (1903; Kudüs'ten Dönüş) ve *Les Éclaireuses*'ü (1913) kapsayan ikinci bir dizi toplumsal sorunlar üzerinedir. *La Chasse à l'homme* (1919; İnsan Avı) ve *La Reprise* (1924) ise I. Dünya Savaşı sonrası Fransa'sını betimleyen töre komedilerinden oluşan bir dizidir. Donnay'nin öbür yapıtları arasında *Mon Journal 1919-30* (1953; Güncem 1919-30) ile 1908-27 arasında sekiz cilt olarak yayımladığı *Théâtre* (Tiyatro) sayılabilir. *Oiseaux de Passage* (1904) adlı oyunu *Geçit Kuşları* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Donne, John (d. 24 Ocak - 19 Haziran arası, 1572, Londra - ö. 31 Mart 1631, Londra, İngiltere), İngiliz şair. Metafizik şairlerin(*) önde gelen temsilcisi. Dindışı

Donne, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışmasından ayrıntı, y. 1616; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

şiirlerinden başka, dinsel şiirleri, bilimsel incelemeleri ve özellikle 17. yüzyılın en iyi örnekleri arasında sayılan vaazlarıyla da tanınır.

Çocukluğu ve gençliği. Katolik bir anne babanın oğluydu. Epigram ve oyun yazarı John Heywood'un kızı olan annesi, VIII. Henry'nin saray kâtibi Sir Thomas More'un ailesindendi. Babası, Londralı başarılı bir tüccardı ve Galler'in köklü bir ailesinden geliyordu. 1576'da öldü ve karısı altı ay sonra Dr. John Syminges ile evlendi. John Donne ve kardeşlerini üvey babaları Syminges yetiştirdi. Yaşamöyküsünü yazan İzaak Walton'ın verdiği bilgilere göre Donne, önce Katolik bir öğretmenden özel ders aldı. 1584'te de kardeşi Henry'yle birlikte Oxford Hart Hall'a (sonradan Hertford College) yazıldı. Gene Walton'a göre, bu okulda üç yıl öğrenim gördükten sonra Cambridge Üniversitesi'ne geçti; ama bunu kanıtlayan bir belge yoktur. Donne iki üniversiteden de diploma alamadı; çünkü bunun için Üstünlük Yasası'nı ve Anglikan Kilisesi'nin öğretisini tanımlayan Otuz Dokuz Madde'yi kabul etmesi gerekiyordu. Oysa Donne, Katolik olduğundan iki koşulu da yerine getiremezdi. Bir süre Avrupa'da dolaştıktan sonra 1591'de hukuk okumak üzere Thavies Inn'e kaydoldu. 1592'de oradan Lincoln's Inn'e geçti. 1594 sonuna

ya da daha sonraki bir tarihe değin Lincoln's Inn'de kaldı ve avukatlık stajı yapma hakkını kazanması için gereken hukuk öğrenimini tamamladı. O dönemdeki birçok kişi gibi o da hukuk eğitimi veren Thavies Inn ve Lincoln's Inn gibi kurumları, yüksek bir devlet görevi alabilmek için bir basamak ve söz sahibi kişilerle ilişki kurmak için bir yol olarak görüyordu.

Kamu hizmetinde ilk yılları ve ilk şiirleri. 1596'da, kamu hizmetine girmek isteyen birçok soylu serüvenciyle aynı yolu seçti, donanmaya gönüllü yazıldı ve İspanyollara karşı sefere çıktı. Bu seferde arkadaş olduğu Thomas Egerton onu İngiltere başyargıcı olan babası Sir Thomas Egerton'la tanıştırdı. Donne, 1598'de Sir Thomas'ın sekreteri oldu; 1601'de de onun sayesinde parlamentoya girdi. Katoliklikten uzaklaşmaya da bu yıllarda başladı.

Donne hedeflerine giden yolda oldukça ilerlemişti. Şiirlerinin çoğunu da bu dönemde yazdı. Çoğunu eski Latin şairlere öykünerek kaleme aldığı bu şiirler arasında, erkek arkadaşlarına yazdığı manzum mektuplar (ilki y. 1592 tarihli), Horatius ve Juvenalis tarzında biçimsel kurallara uygun beş manzum yergi (y. 1593-98), *Metempsychosis* (1601; Ruhun Beden Değiştirmesi) adlı epik yergisinin bir bölümü, çoğunda Ovidius'u örnek aldığı aşk elejilerinden oluşan bir kitap ve bir ölçüde Martialis'e öykünerek yazdığı epigramlar vardır. Ama Donne kıvrak ve sınır tanımaz hayal gücüyle klasik modelleri öylesine değiştirmiştir ki, bu şiirlerin hepsi de bütünüyle özgün sayılır. 1601'e değin yazdığı, çeşitli ruh durumlarını dile getiren lirik aşk şiirleri, en ünlü şiirlerindendir. Bu dönemdeki yapıtları öylesine canlı, gerçekçi ve tutku doludur ki, bunların doğrudan doğruya onun gençlik yıllarına özgü bakış açısını ve davranış biçimini yansıttığı öne sürülmüştür. Ama yaşamı boyunca gösterdiği ahlak sağlamlığı ve dürüstlük, Donne'un uçarı bir genç olduğu görüşünü doğrulamaz. Öte yandan Donne, Anglikan ve Katolik kiliseleri arasındaki tartışmalar üzerine derinlemesine düşünmeye 1593 gibi erken bir tarihte başlamıştır.

Donne, keskin zekâsı ve sevimliliğiyle Sir Thomas Egerton'ın ailesindeki kadınların gözdesi oldu. 1601'de, Sir George More'un kızı ve Egerton'ın akrabası olan Anne More ile gizlice evlendiler. Yaptıkları hem yasaya, hem de kilise kurallarına aykırıydı. Evlendiklerini Sir George'a bildirince, kayınpederi Donne'u bir süre hapse attırdı, Egerton'ı ikna edip onu görevinden aldırttı ve konuyu mahkemeye yansıttı. Mahkeme evliliğin geçerli olduğuna karar verdiyse de, Donne uzun süre işsiz kaldı. Bununla birlikte karısına olan sevgisi asla sarsılmadı.

Din adamlığı ve vaizliği. Donne önce Lady Egerton'ın oğlu Sir Francis Wolley'nin Surrey'de Pyrford'daki evinde barındı. Ailesini orada bırakarak yaklaşık bir yıl süreyle (1605-06) Fransa ve İtalya'da yolculuklar yaptı. 1606-11 arasında Londra'nın güneyindeki Mitcham'da bir evi, Londra'da da bir dairesi vardı. Bir süre Thomas Morton'ın (sonradan Durham piskoposu) yanında çalıştığı anlaşılıyor. Bu sırada ona, Katoliklere karşı yazdığı risalelerde ve özellikle de Kral I. James'in Anglikan Kilisesi'nin başı olarak koyduğu bağlılık yemini zorunluğunu destekleme konusunda yardım etti. Bu tartışmalara en önemli katkısı, kralı destekleyen *Pseudo-martyr* (1610; Sahte Mazlum) adlı etkili propaganda yazısıydı. Donne bu kitabıyla Oxford Üniversitesi'nden lisansüstü derecesi aldı. Çekişmenin bir ürünü de, Cizvitlere karşı kaleme aldığı *Ignatius his Conclave* (Latince ve İngilizce olarak 1611'de yayımlandı) adlı yergili fantezisiydi.

Donne, yaşamına bir yön verememiş olmaktan dolayı sık sık umutsuzluğa kapılıyordu. Kendini öldürmeyi bile düşündüyse de, yaklaşık 1608'de yazdığı, vicdan ilkelerini tartışan ve kişinin hangi durumlarda kendini öldürmeye hakkı olduğu üzerinde duran *Biathanatos* (1646) adlı kitabı sayesinde bu düşüncenin etkisinden kurtuldu. Kendi içindeki en büyük mücadeleyi din konusunda verdi. Morton, Anglikan Kilisesi papazı olması için birkaç kez üstelemiş, 1607'de de kendi ayrıldığı bir papazlık görevini kabul etmesi için onu zorlamıştı. Donne, kendini bu göreve layık bulmadığı ve papaz sınıfına girecek kadar güçlü bir eğilimi olmadığı gerekçesiyle öneriyi geri çevirdi. Dindışı sürekli bir iş aradıysa da sonuç alamadı. Bu arada *Pseudo-martyr*'i yazmış, Kral James de onun kilisede görev almasını istediğini ve dindışı işlerde çalışmasından yana olmadığını açıkça belirtmişti.

Donne kuşkusuz uzun bir süredir inançlı bir Anglikandı, 1596 ve 1597'de Katoliklere karşı Protestan kraliçenin yanında yer almıştı. Egerton'ın hizmetine girmeden önce de, biçimsel de olsa, Katolikliği reddetmiş olmalıydı. Daha sonra Hıristiyan dininin temel öğretilerini kabul eden her kilisenin gerçek bir kilise olduğunu savundu; "önemsiz" konularda (yönetim, ayin vb) herkes kendi ulusunun politikalarını izlemekte özgür olmalıydı. Hıristiyanlığın doğruluğu konusunda hiçbir zaman kuşkuya düşmediyse de, kendi kurtuluşuna ilişkin tam bir inancı hâlâ yoktu. Kuşkularından kurtulmak için verdiği kavgayı, 1607-13 arasında yazdığı dinsel şiirlerinde dile getirdi. Ayrıca 1607'den sonra koruması altına girdiği Bedford kontesi Lucy Russell'a ve başka soylu hanımlara manzum mektuplar, Lady Bedford'un ailesinden bazı kişilerin ölümü üzerine de elejiler yazdı.

1611'de bir başka soylunun, Sir Robert Drury'nin koruması altına girdi; onunla birlikte Fransa'yı gezdi, 1611 ve 1612'de Felemenk'e yolculuklar yaptı. Donne ailesi 1621'e değin Londra'daki Drury Malikânesi'nde yaşadı. Drury'nin küçük kızı Elizabeth'in ölümü üzerine 1610'da bir ağıt yazan Donne, daha sonra aynı ölümün anısına iki yapıttan oluşan *Anniversaries*'i (Yıldönümleri) kaleme aldı: *An Anatomie of the World* (1611; Bir Dünya Anatomisi) ve *Of the Progres of the Soule* (1612; Ruhun İlerlemesi Üzerine). Bu yapıtlarda konu yalnızca bir hareket noktasıydı; Donne'un asıl hedefi, çürümekte olan bir dünyanın içyüzünü ortaya koyan bir yergi yazmak ve cennetin mutluluklarına kavuşmak isteğiyle ruhun bedenden uçması üzerine düşüncelerini dile getirmekti. Bir yandan hâlâ bir devlet görevi arayan Donne, Prens Henry'nin ölümü (1612) ve Prenses Elizabeth'in Pfalz elektörü V. Friedrich'le evliliği üzerine (1613) şiirler yazdı. Resmî bir göreve getirilmek için yardımını sağlamaya çalıştığı sarayın gözde adlarından Somerset kontu Robert Carr ile adı dedikodulara konu olan Essex kontesinin evliliği için bir düğün övgüsü yazdı. Sonunda 1614'te sarayda bir göreve başlama olasılığı çıktıysa da, kral Donne'u gene kilise dışında bir göreve atamamakta diretti. Tanrı'nın temsilcisi olan kralın aracılığıyla papazlığa çağrıldığına inanan Donne, Yunanca ve İbranice eğitimini tamamlayarak *Essayes in Divinity*'yi (İlahiyat Denemeleri) bitirdi ve kilisedeki görevine başladı.

Donne, 1615'te Piskopos John King tarafından diyakozluğa ve papazlığa atandı. Kısa bir süre sora kraliyet papazlığına getirildi ve kralın buyruğuyla Cambridge Üniversitesi'nden ilahiyat doktoru unvanını aldı. Çeşitli bölgelerde papazlık yaptıktan sonra, 1624'ten ölümüne değin Londra'da St. Dunstan-in-the-West piskopos yardımcılığı görevinde bulundu. Ayrıca 1616'dan başlayarak Lincoln's Inn'de vaizlik ve din işleri yöneticiliğini üstlendi.

Donne'un karısı 1617'de 12. çocuğunu doğururken bebekle birlikte öldü. Üzüntüye boğulan Donne, kendini bütünüyle dine adadı. Dostlarının sağlığının bozulmasından kaygılanmaları üzerine, 1619'da Lincoln's Inn'deki görevinden alınıp Otuz Yıl Savaşları (1618-48) olarak bilinen dönemin başında Doncaster vikontu James Hay'in Almanya ve Bohemya prenslerine gönderilen elçilik heyetine vaiz atandı. 1620 başında İngiltere'ye döndü ve ertesi yıl St. Paul Katedrali'nin başpapazı oldu.

1625'te Kral James'in ölmesi Donne'un durumunda bir değişikliğe yol açmadı. Yeni kral I. Charles, onu vaiz ve şair olarak beğeniyordu. Ama Donne'un papaz olduktan sonra verdiği ürünler yalnızca üç güzel ilahi, iki üç kutsal sone ve Lord James Hamilton'ın ölümü üzerine yazdığı bir elejiden ibaretti. Vaaz vermenin dışında yaratıcı yeteneğini hemen bütünüyle, ciddi bir humma nöbetini atlattığı sırada (1624) yazdığı *Devotions upon Emergent Occasions* (Bazı Durumlar İçin Dualar) adlı düzyazısı üzerinde yoğunlaştırdı. Yalnızca birkaç önemli vaazını yayımladı. Ama 1625'te Londra'yı kırıp geçiren veba yüzünden Magdalen Herbert'in (Lady Danvers) evine sığındığı sırada ve 1630'da damadının evinde son hastalığını atlatmaya çalışırken, notlarından 100'den fazla vaaz kopya etti; bunlar ölümünden sonra oğlu tarafından yayımlandı. Donne'un son yılları dostlarının, koruyucularının, beş çocuğunun ve de yaşlı annesinin ölümüyle gölgelendi. Donne saraydaki son vaazını, hastalıktan çok zayıf düşmüş bir halde, 25 Şubat 1631'de verdi. Bu vaaz ölümünden sonra *Death's duell* (Ölümle Düello) adıyla yayımlandı. Donne, *Anniversaries* adlı iki ciltlik yapıtını yayımladığı sırada "manzum bir şey basacak kadar alçaldığı" için dostlarından özür dilemişti; çünkü o dönemde, kişinin şiirlerini yayımlaması, ticari bir tutum içinde olduğu anlamına geliyordu. Donne'un yalnızca İngilizce şiirlerinden biri, kendi el yazısıyla günümüze gelebildi. Çoğu şiiriyse sayıları az, ama beğenileri yüksek bir şiir meraklıları topluluğu tarafından çoğaltılıp dağıtılan elyazması kopyalar sayesinde günümüze kaldı. Ölümünden sonra yayımlanan *Poems*'in (1633, 1635; Şiirler) ilk iki basımında, daha önce yayımlanmış birkaç tanesinin dışındaki bütün şiirler bu elyazması kopyalardan alınmıştı. *Poems*, Donne'un ölümünü izleyen 90 yıl içinde sekiz kez yayımlanacak kadar ilgi gördüyse de, bir sonraki yüzyılın genel beğenisine uygun düşmedi. Donne'a bu çağda, büyük olmakla birlikte garip bir "dahi" gibi bakıldı. Ama 19. yüzyılın başında, geniş görüşlü okurlar, ondaki şiir dehasını fark etmeye başladılar. 20. yüzyıldaysa, şiirlerinin yanı sıra vaazları da büyük ilgi topladı. Donne hem şiirleri, hem de düzyazılarıyla özellikle 17. ve 20. yüzyıl yazarlarını derinden etkiledi. Zekice tartışmalarıyla tutkuyu birleştirmesi, karmaşık ruh durumlarını etkili biçimde anlatması, cüretli ve alışılmamış imgeler kullanması ve sıradan sözcüklere İngilizcenin temel yapısını bozmadan zengin bir şiirsel anlam yükleme konusundaki Shakespeare'den aşağı kalmayan yeteneği, bu yazarlara esin kaynağı oldu.

İlk kez H. J. C. Grierson'ın iki cilt olarak hazırladığı *Poems* (1912; Şiirler) Donne'un şiirlerinin standart basımı kabul edilir. Bugün bu yapıtın yerini Helen Gardner'ın derlediği *The Divine Poems* (1952; İlahi Şiirler) ve *The Elegies and the Songs and Sonnets* (1965; Elejiler, Şarkılar ve Soneler) ile W. Milgate'in derlediği *The Satires, Epigrams and Verse Letters* (1967; Yergiler, Epigramlar ve Manzum Mektuplar) ve *The Anniversaries, Epithalamion, and Epicedes* (1978; Yıldönümleri, Düğün Övgüleri ve Ağıtlar) adlı yapıtlar almıştır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *Juvenilia* (1633), *LXXX Sermons* (1640; Seksen Vaaz), *Fifty Sermons* (1649; Elli Vaaz), *Letters to severall persons of honour* (1651; Bazı Saygın Kişilere Mektuplar), *Paradoxes, problems, essays, characters...* (1652; Paradokslar, Sorunlar, Denemeler, Karakterler...), *XXVI Sermons* (1661; Yirmi Altı Vaaz).

Donnelly, Ignatius (d. 3 Kasım 1831, Philadelphia - ö. 1 Ocak 1901, Minneapolis, Minnesota, ABD), ABD'li romancı, hatip ve toplumsal reformcu. Shakespeare'in oyunlarını Francis Bacon'ın yazdığını öne süren kuramın önde gelen savunucularındandır.

Philadelphia'lı bir avukattı. 1856'da Minnesota'ya taşındı ve kendisi gibi Philadelphia'dan gelen John Nininger'la birlikte Nininger kentini kurdu. Kent, hem sanayi, hem de kültür merkezi olarak hızla gelişmeye başladı. Donnelly, kente yerleşimi özendirmek için *Emigrant Aid Journal* adlı Almanca ve İngilizce yayını çıkardı. Tasarı önceleri başarılıydı, ama 1857'de baş gösteren mali bunalım yüzünden herkes kenti terk etti ve Donnelly burada tek başına kaldı.

Politikaya girerek Cumhuriyetçi Parti'nin ilk destekleyicilerinden biri oldu. Minnesota vali yardımcılığı ve 1863-69 arasında ABD Kongre üyeliği yaptı. 1870'lerde Cumhuriyetçilerden ayrılarak küçük çiftçiler ve işçilerin çıkarlarını temsil eden birçok azınlık hareketinde etkili oldu. Daha sonra Nininger'a döndü ve halk düşmanları olarak nitelediği bankacı ve yatırımcılara saldıran *Anti-Monopolist* adlı haftalık bir dergi yayımlamaya başladı. İlk ve en tanınmış kitabı *Atlantis*'te (1882) uygarlığın kökenini sulara gömülen Atlantis kıtası efsanesine kadar götürdü. Bu kitabı 1883'te, gene varsayımlara dayanan *Ragnarok: The Age of Fire and Gravel* (Ragnarok: Ateş ve Çakıl Çağı) izledi; yapıtta, bazı çakıl ve buzul sürüntüsü katmanlarının varlığı, dev bir kuyrukluyıldızın Yer'e çarpacak kadar yaklaşmasına bağlanıyordu. *The Great Cryptogram* (1888; Muhteşem Şifre) ve *The Cipher in the Plays and on the Tombstone*'da (1899; Oyunlardaki ve Mezar Taşındaki Şifre), Shakespeare'in oyunlarında keşfettiği bir şifreyi çözümleyerek onun yazdığı söylenen oyunların aslında Bacon tarafından yazıldığını kanıtlamaya çalıştı. Bu çalışması onu Marlowe'un oyunları ile Montaigne'in denemelerini de Bacon'a maletmeye kadar götürdü. Donnelly'nin radyo, televizyon ve zehirli gaz gibi gelişmeleri önceden haber verdiği ütopik romanı *Caesar's Column* (1891; Caesar'ın Sütunu) acımasız bir sermaye oligarşisinin yönetimindeki köleleştirilmiş bir işçi sınıfının yaşadığı 1988 ABD'sini anlatır. Kitap Donnelly'yle birlikte, 1892'de kuruluşuna yardımcı olduğu ve Batı'daki çiftçileri temsil eden Halk Partisi'nin de ününü artırdı. Donnelly öldüğünde, bu partiden ayrılan Orta Yol Halkçıları'nın başkan yardımcısı adayıydı.

Donner, Georg Raphael (d. 24 Mayıs 1693, Esslingen, Aşağı Avusturya - ö. 15 Şubat 1741, Viyana, Avusturya), yapıtları barok üsluptan yeni-klasik üsluba geçişi yansıtan heykelci.

Gençliğinde din adamı olmak istiyordu. Bu nedenle bulunduğu Heiligenkreutz'da heykelci Giovanni Giuliani'yle tanıştı. Onun yüreklendirmesiyle sanata yöneldi. Önce Giuliani'nin atölyesinde, daha sonra da Viyana Akademisi'nde çalıştı. Bir süre

Georg Raphael Donner'in Neuer Markt'taki "İlahi Pınar"ından bir tunç figür, 1739, Viyana; Avusturya Galerisi, Viyana
Österreichische Galerie, Viyana, fotoğraf, Photo Meyer

Salzburg'da yaşadı. Viyana'ya döndükten sonra Neuer Markt (Yeni Pazar) denen semtte en önemli yapıtı olan "İlahi Pınar"ı (1738-39) gerçekleştirdi. Bu çeşmedeki özgün kurşun döküm (Donner'in en sık uyguladığı teknik) figürler 1873'te tunç kopyaları ile değiştirildi. Donner'in öbür yapıtları arasında Viyana Belediye Binası'nın avlusundaki "Perseus ile Andromeda Çeşmesi" ve Belvedere Sarayı'ndaki İmparator VI. Karl'ın heykeli vardır. Kendinden önceki ve çağdaşı heykelcilerin abartılı barok üslubuyla karşıtlık oluşturan ince biçimleri ve net dış çizgileri, ondan sonraki heykelcileri de daha klasik bir anlatıma yöneltmiştir.

Donner Geçidi, ABD'de, California eyaletinin kuzey kesimindeki Sierra Nevada'larda geçit. Deniz düzeyinden 2.160 m yükseklikte, Reno'nun (Nevada) 56 km güneybatısında yer alır. Geçide adını veren George ve Jacob Donner önderliğindeki 80 kişiyi aşkın bir göçmen grubu, 1846-47 kışında Sacramento Vadisine ulaşmak için geçidi aşmaya çalışmış, ama kar yüzünden mahsur kalan ve yiyeceği tükenen grubun yarısı burada ölmüş, ötekiler de ölen arkadaşlarının etini yiyerek sağ kalabilmiştir. Bugün Donner Geçidi, San Francisco'yu demir ve kara yoluyla Reno'ya bağlayan en önemli dağ yoludur. Tahoe Ulusal Ormanı'nın içinden geçen yolun yakınlarında Donner Anısal Eyalet Parkı yer alır.

Dono, Paolo di *bak.* Uccello, Paolo

Donoso, José (d. 5 Ekim 1924, Santiago, Şili), çağdaş Latin Amerika romanının önde gelen adlarından Şilili romancı ve öykü yazarı.

Santiago Pedagoji Enstitüsü'nde üç yıl okuduktan sonra öğrenimini ABD'deki Princeton Üniversitesi'nde tamamladı ve 1951'de buradan mezun oldu. 1950'lerde Şili Katolik Üniversitesi'nde ve Şili Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı; 60'lara doğru bir ara gazeteciliğe yöneldi. Bir süre Iowa Üniversitesi'nde ders verdikten (1965-67) sonra İspanya'ya yerleşti. Kısa öykülerini topladığı *Veraneo y otros cuentos* (Yaz Tatili ve Başka Öyküler) 1955'te, öbür öykü kitabı *El charleston* (Çarliston) 1960'ta yayımlandı.

Donoso, ülkesinde ve yurt dışında kendisine ün kazandıran ilk romanı *Coronación* (1957; Taç Giyme Töreni) ile 1962'de William Faulkner Vakfı Ödülü'nü aldı. Aristokrat bir ailenin ahlaki çöküşünü anlatan roman, toplumun tüm kesimlerinde değerlerin içten içe yok olduğu düşüncesini vurgular. Donoso'nun ikinci ve üçüncü romanları, *Este domingo* (1966; Bu Pazar) ile *El lugar sin límites*'te (1966; Sınırsız Boşluk) yalnızlık ve şiddetli acı ortamında yaşamlarını sürdürmeye çalışan kişiler anlatılır.

Donoso, başyapıtı *El obsceno pajaro de la noche* (1970; Arsız Gece Kuşu) ile dünya çapında üne kavuştu. Yapıtta, sanrılarla kuşatılmış, çoğu zaman grotesk bir dünya çizerek, roman kişilerinin korkularını, engellenmiş arzularını, düşlerini ve saplantılarını derin bir psikolojik kavrayışla anlattı. *Historia personal del "boom"* (1972; "Patlama"nın Bireysel Tarihi), çağdaş Latin Amerika romanının olağanüstü başarısını yorumlayan bir dizi denemeden oluşur. Donoso, uzun öykülerinden derlenen *Tres novelitas burguesas*'ta (1973; Üç Burjuva Öyküsü) daha önce işlediği temaları ve durumları ele alırken fantastik öğeler kullandı. *Casa de Campo*'da ise (1978; Kır Evi) Latin Amerika'nın toplumsal düzenindeki koloni dönemi sonrası yıkımı gerçeküstücü bir üslupla anlattı.

Donoughmore Komisyonu, İngiliz hükümetinin, Seylan (bugün Sri Lanka) anayasasını incelemek ve gerekli değişiklikler için önerilerde bulunmak üzere 1927'de bu ülkeye gönderdiği komisyon. Seylanlı siyasal önderlerin gönülsüz bir biçimde kabul etmek zorunda kaldığı bu öneriler, 1931'de hazırlanan yeni anayasanın temelini oluşturmuştur.

Komisyonun öngördüğü en önemli reformların ikisi, seçimler ve seçmen çevresiyle ilgiliydi. Seylan'daki azınlıkların haklarını güvence altına alma düşüncesiyle toplulukları temel alarak hazırlanmış olan eski seçim çevresi sistemi kaldırılarak, yerleşim bölgelerine dayanan seçim çevreleri oluşturuldu. Eski sistemi ayakta tutmanın Seylan halkı içindeki ayrılıkçı duyguları daha da güçlendireceği gerekçesine dayandırılan bu değişiklik, azınlıkların hoşnutsuzluğuna yol açtı. Bu azınlıklar arasında yer alan Tamiller, yeni anayasa uyarınca yapılan ilk seçimi boykot ettiler.

Yeni anayasa oy verme hakkını bütün yetişkinleri kapsayacak biçimde genişletirken, Seylan'da bulunan çok sayıda Hintli göçmen işçiyi dışta tutmak amacıyla belirli bir ikamet süresi koşulunu da getiriyordu. Komisyonun orta sınıftan gelen Seylanlı siyaset adamlarını halkın sorunlarına daha çok eğilmeye yöneltmek için oy hakkını genişletmek istemesi, bu çevrelerin muhalefetiyle karşılaştı. Komisyon önerilerinin bir bölümü de, oluşturulacak temsili kurumların niteliğiyle ilgiliydi. Bu öneriler doğrultusunda seçimle gelen ve hem yasama, hem yürütme yetkileri olan bir meclis (devlet konseyi) oluşturuldu. Meclise mali işler ve vergiler konusunda önemli yetkiler tanınmakla birlikte, kamu hizmetlerinin yürütülmesi, savunma, dış ilişkiler ve yargı yönetimi gibi bir dizi yürütme görevi Seylan valisinin atayacağı üç İngiliz görevliye bırakıldı. Ayrıca valiye de meclis kararları konusunda geniş veto yetkileri verildi.

1946'ya değin yürürlükte kalan yeni anayasa Seylan halkınca benimsenmedi ve bu dönem boyunca sürekli eleştirilere hedef oldu.

Donskoy, Mark (Semyonoviç) (d. 6 Mart 1901, Odessa, Ukrayna - ö. 24 Mart 1981, Moskova), gerçekçi filmleriyle ve özellikle Gorki uyarlamalarıyla tanınmış Ukraynalı sinema yönetmeni.

Ekim Devrimi'nden 1920'ye değin Kızıl Ordu'da görev yaptı. Kırım'da tıp okudu ve

Donskoy
Anadolu Yayıncılık Arşivi

psikiyatri ile beyin fizyolojisi dallarında uzmanlaştı. Daha sonra hukuk öğrenimi görerek Ukrayna'da savcılık yaptı. 1925'te roman, oyun ve senaryo yazmaya başladı. Ertesi yıl Moskova'ya giderek Devlet Sinema Enstitüsü'nde Sergey Ayzenştayn'ın sınıfına yazıldı. Aynı zamanda, yönetmen yardımcısı olarak filmlerde çalışmaya başladı.

İlk uzun metrajlı filmini 1928'de çeken Donskoy, 1930'ların ortalarında ünlü yazar Maksim Gorki'nin yapıtlarından uyarladığı üçlemeyle uluslararası alanda adını duyurdu. 1938 tarihli *Detstvo Gorkovo* (Gorki'nin Çocukluğu), 1939 tarihli *V lyudyah* (İnsanlar Arasında) ve 1940 tarihli *Moi universiteti* (Benim Üniversitelerim) adlı filmler, gerçekçi yaklaşımı kadar insancıllığıyla da dikkat çekiyordu. 1956'da çektiği *Mat* (Ana) filminden dolayı Gorki'yi sinemada en iyi yorumlayan yönetmen olarak değerlendirildi. 1959'da gene Gorki'den *Foma Gordeyev*'i uyarladı. 1969'da ünlü Rus opera sanatçısı Fyodor Şalyapin'in yaşamını konu alan *Şalyapin* filmiyle, destan filminin başarılı bir örneğini verdi.

Donus, DOMNUS olarak da yazılır (d. Roma - ö. 11 Nisan 678, Roma), 676-678 arasında papa. II. Adeodatus'un ardılı olarak Ağustos 676'da papa seçildi. Ravenna'yı bağımsız bir kilise birimi durumuna getirmeyi planlayan Ravenna başpiskoposu Maurus'un yol açtığı bölünmeyi, Maurus'un ardılı Reparatus'un desteğiyle sona erdirdi. Suriye Nasturilerine ait Boiotia Manastırı'nı Donus'un dağıttığı söylenir. Kilise onarımları ile tanınan Donus, San Pietro Bazilikası'nda gömülüdür.

Doolittle, Hilda, lakabı H.D. (d. 10 Eylül 1886, Bethlehem, Pennsylvania, ABD - ö. 27 Eylül 1961, Zürich, İsviçre), önceleri imgeci olarak tanınan ABD'li şair. Aynı zamanda çevirmen, romancı ve oyun yazarı olan Doolittle, kendini "putperest bir gizemci" olarak tanımlamıştır.

Babası Pennsylvania Üniversitesi'nde görevli bir astronomdu. Doolittle, annesinin ailesinden gelen katı Moravya geleneklerine göre yetiştirildi. 1895-1911 arasında Philadelphia'da öğrenim gördükten sonra Avrupa'ya gitti ve birkaç kısa ziyaret dışında bir daha ülkesinde yaşamadı. Şair William Carlos Williams'la öteden beri arkadaştı. 1905-06 yıllarında Bryn Mawr'dayken Ezra Pound'la tanıştı ve bir süre onunla nişanlı kaldı. Daha sonra 1913'te yazar Richard Aldington'la evlendi, ama 1938'de boşandı. Dostları arasında D. H. Lawrence, Marianne Moore, T. S. Eliot, Amy Lowell, Edith ve Osbert Sitwell gibi edebiyatçılar vardı.

İlk şiir kitabı *Sea Garden*'dı (1916; Deniz Bahçesi). Ardından *Hymen* (1921), *Heliodora and Other Poems* (1924; Heliodora ve Başka Şiirler), *Red Roses for Bronze* (1929; Tunç Yerine Kırmızı Güller) ve *Trilogy* (1944-46; Üçleme) yayımlandı. *The Collected Poems of H. D.* (1925, 1940; H. D.'nin Toplu Şiirleri), *Selected Poems of H. D.*(1957; H. D.'nin Seçme Şiirleri), *Collected Poems 1912-1944* (1983; Toplu Şiirler 1912-1944) adlı derlemelerle 20. yüzyılın önemli şairleri arasında yer aldı. Ayrıca, *Choruses from the Iphigeneia in Aulis and the Hippolytus of Euripides* (1919; Euripides'in Iphigeneia Aulis'te ve Hippolytos Adlı Yapıtlarından Korolar) ve *Euripides' Ion* (1937; Euripides'in Ion'u) gibi çevirileri, manzum oyunu *Hippolytus Temporizes* (1927; Hippolytos Zamana Ayak Uyduruyor) ve *Palimpsest* (1926), *Hedylus* (1928), *The Gift* (1982; Armağan) gibi düzyazılarıyla da ün kazandı. *Bid Me To Live* (1960; Bana Yaşamak Dile), *Tribute to Freud* (1974; Freud'a Övgü), *End to Torment* (1979; İşkenceye Son) otobiyografik yapıtlarıdır. 1984'te, Barbara Guest'in *Herself Defined: The Poet H. D. and Her World* adlı yaşamöyküsü yayımlandı.

Doon de Mayence, Eski Fransızca yazılmış ortaçağ epik şiirlerinin kahramanı olan baron. *Chanson de geste*(*) adıyla bilinen bu şiirlerin tümü birden Charlemagne efsanelerinin çekirdeğini oluşturur. Doon'un öyküsü, onun adından ötürü *Geste de Doon de Mayence* olarak anılan dizideki bir şiirde anlatılır. Aynı dizide, Charlemagne'a isyan eden baronların ve Girart de Roussillon, Raoul de Cambrai, Renaud de Montauban, Danimarkalı Ogier gibi kahramanların öyküleri anlatılır. Bunların tümü de Charlemagne'ın karşısında yer alır; bununla birlikte, Charlemagne'ın adı büyük olasılıkla, güçsüz bir hükümdar olan oğlu ve ardılı Dindar Louis'yi belirtmek için kullanılmıştır. Doon'un kendisiyle ilgili şiirin ilk bölümünde, çocukluğu romantik bir biçimde anlatılır; Saksonya'da yaptığı savaşları konu alan ikinci bölümünse tarihsel bir temeli olduğu sanılmaktadır.

Door Yarımadası, ABD'de, Wisconsin eyaletinin kuzeydoğu kesiminde toprak parçası. Green Körfezi ile Michigan Gölü arasında yer alır. Uzunluğu 130 km, taban genişliği 40 km olan bir yarımada biçimindedir. Kuzeye doğru incelerek sivrilir. Sturgeon Koyunda, doğu-batı doğrultusunda bir suyolu yarımadayı keser. Yarımada kuzeyde Door (1851), tabanda ise Kewaunee (1852) illerini (*county*) içine alır. Gene taban bölümünde Brown (1818) ve Manitowoc (1836) illerinin bir bölümü yarımada üzerindedir. Yarımadadaki önemli yerleşimler arasında Egg Harbor, Ellison Bay, Jacksonport, Baileys Harbor (Door ilinin en eski kasabası; kuruluşu 1851), Ephraim, Fish Creek, Sister Bay, Sturgeon Bay ve Washington (yarımadanın açıklarındaki, Washington Adasında) sayılabilir.

17. yüzyılda Fransız tüccar ve misyonerlerin geldiği Door Yarımadası bugün yıl boyu bir dinlence merkezidir. Başlıca gelir kaynakları kiraz bahçeleri ve turizmdir. Washington Adası ile yarımadanın arasında, Door iline ve Door Yarımadasına adını veren, La Porte des Mortes (Ölüler Kapısı) adlı çok tehlikeli bir boğaz vardır.

dopa, DİHİDROKSİFENİLALANİN'in kısaltması, tirozin adlı aminoasitin metabolizması sırasında bir yan ürün olarak oluşan azotlu organik bileşik. Dopaminin(*) öncüsü olan dopa, Parkinson hastalığının(*) tedavisinde kullanılır.

dopamin, HİDROKSİTİRAMİN olarak da bilinir, tirozin adlı aminoasitin metabolizması sırasında, kısaca dopa(*) adıyla bilinen dihidroksifenilalaninden oluşan azotlu organik bileşik. Adrenalin ve noradrenalin(*) hormonlarının öncüsü olan dopamin, beyindeki kara madde, çizgili cisim ve bazal gangliyonlardaki sinir iletisinde özellikle sinir uyarılarının iletimini baskılayan kimyasal aracı olarak da görev yapar. Vücutta dopamin eksikliği Parkinson hastalığına(*) yol açar.

Doppelgänger, Alman folklorunda, hayaletten farklı olarak, canlı insanın kendisine tıpatıp benzeyen görüntüsü. Her yaratığın ayırt edilemeyecek kadar kendisine benzeyen, ama genellikle görünmeyen eş bir ruhu olduğu eski ve yaygın bir inançtır. Bu eşini görmek de ölümün habercisi sayılır. *Doppelgänger* edebiyatta sık sık işlenmiş bir temadır. Örneğin Fyodor Dostoyevski'nin *Dvoynik* (1846; *Öteki*, 1978) adlı yapıtında, düştüğü sefalet ve karşılıksız aşk içinde deliliğe sürüklenen Golyadkin, kendisinin başaramadığı her şeyi başaran eşiyle karşılaşır. Sonunda da görüntü, aslından kurtulmayı başarır. Alman fantastik öyküler yazarı E. T. A. Hoffmann'ın *Die Elixiere des Teufels* (1815-16, 2 cilt; Şeytan'ın İksiri) romanındaki *Doppelgänger* teması da çok bilinen örneklerdendir.

Dante Gabriel Rossetti'nin kendi görüntüleriyle karşılaşan insanlar temasını işleyen bir yağlıboya çalışması; Fitzwilliam Müzesi, Cambridge, Cambridgeshire
Fitzwilliam Museum, Cambridge, Cambridgeshire

Doppler, Christian (d. 29 Kasım 1803, Salzburg, Avusturya - ö. 17 Mart 1853, Venedik, İtalya), ışık ve ses dalgalarının frekanslarının, kaynağın ve detektörün karşılıklı deviniminden nasıl etkilendiğini ilk kez belirleyen Avusturyalı fizikçi. Bu olgu daha sonraları Doppler etkisi olarak adlandırılmıştır.

Viyana'daki Politeknik Enstitüsü'nde öğrenim gören Doppler, 1850'de Viyana Üniversitesi'ne deneysel fizik profesörü, Fizik

Enstitüsü'ne de yönetici olarak atandı. İlk makaleleri matematik üzerineydi; 1842'de yayımladığı *Über das farbige Licht der Doppelsterne* (Çiftyıldızların Renkli Işıkları Üzerine) adlı yapıtında ise Doppler etkisini ortaya attı. Geliştirdiği kurama göre, hare-

Doppler, Anton Machek'in bir çiziminden Franz Sir'in yaptığı taş baskı
Bild - Archiv, Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

ketli bir kaynaktan gelen sesin tizliği sabit bir gözlemci için nasıl değişiyorsa, benzer biçimde, bir yıldızdan gelen ışığın rengi de, o yıldızın Yer'e bağıl hızına bağlı olarak değişiyordu.

Doppler etkisi, gözlemci ile dalga kaynağının birbirlerine göre bağıl devinimleri nedeniyle, ses ve ışık dalgalarının, kaynaktan çıktıkları andaki frekansları ile gözlemciye ulaştıkları andaki frekansları arasında ortaya çıkan farklılık. Astronomi ölçümlerinde, Mössbauer etkisi araştırmalarında, radarlarda ve günümüzdeki seyirde bu olgudan yararlanılır. İlk kez 1842'de Avusturyalı fizikçi Christian Johann Doppler tarafından belirlenmiştir.

Doppler etkisine şu örnek verilebilir. Düdük çalarak yol almakta olan bir tren, sabit bir gözlemciye yaklaştıkça düdük sesinin tizliği giderek artar, tren gözlemciyi geçip uzaklaştıkça da giderek azalır. Benzer biçimde, Yer'den gözlemlenen bir yıldızın ışığı, Yer ve yıldız birbirinden uzaklaşıyorsa tayfın kırmızı ucuna (daha düşük frekans ya da daha uzun dalgaboyu) doğru, Yer ve yıldız birbirine yaklaşıyorsa tayfın mor ucuna (daha yüksek frekans ya da daha kısa dalgaboyu) doğru kayar. Yıldızların devinimlerinin incelenmesinde, çiftyıldızların araştırılmasında yararlanılan Doppler etkisi evrene ilişkin modern kuramların en önemli konularından biridir. *Ayrıca bak.* kırmızıya kayma.

Dor, DORA olarak da bilinir, İsrail'in kuzeybatı kesiminde modern yerleşim ve antik liman. Hayfa'nın güneyinde, Akdeniz kıyısında yer alır. Eski Dor, büyük bölümü Filistin kıyıları boyunca uzanan tarihsel Deniz Yolu (Via Maris) üstünde stratejik bir noktaydı. Eski kent alanında bulunan kalıntılar Son Tunç Çağına (İÖ 1500-1200) değin uzanır. 11. yüzyıl Mısır belgelerinde Dor'un adı geçer. Yerleşim, Süleyman'ın krallığı döneminde bir yönetim bölgesiydi (İbranice *nafa*) ve valisi de Süleyman'ın damadı Ben-Abinadab'dı (I Krallar 4:11). Süleyman'ın ölümünden sonra Kuzey İsrail Krallığı'na, ardından da 8. yüzyılda Asurlulara geçti. Daha sonra Persler tarafından alındı ve Pers İmparatorluğu'na bağlı Sayda (Sidon) kralı Aşmanezer'e verildi. Bu arada adı da Dora olarak Helenleştirilmişti. Hasmoneus isyanı sırasında İÖ 139/138-129 arasında hüküm süren Selevkos kralı VII. Antiokhos (Sidetes) (I Makabeler 15:12-13, 25) tarafından kuşatıldı. İÖ 64'te Dor'u ele geçiren Pompeius kente özerklik tanıdı. Eski çağlarda Sur firfiri olarak bilinen ve indigoya (çivit) benzeyen ünlü boyaların yapımı için burada salyangoz (*Muricidae* familyası) avlanırdı. Haçlılar, limanı yeniden inşa edip Merle Şatosu adını verdiler. Ama burası sonradan Memlûk istilası sırasında yıkıldı.

Bölgede ilk kez 1920'lerde, daha sonra da 1950'lerde kazılar yapıldı. Eski limana, amfitiyatroya, 6. yüzyıldan kalma Bizans kilisesinin bazı bölümlerine ve Haçlıların yaptığı kaleye ait kalıntılar bugün de görülebilir. Bölgedeki Arap köyü Tantura, Mayıs 1948'de İsrail Savunma Kuvvetleri'nce işgal edildi. Ertesi yıl Yunanistanlı Yahudi göçmenler burada Dor adıyla yeni bir İsrail yerleşimi kurdu. Kentin tam kuzeyinde 1948'de kurulan Naşholim kibbutzu yer alır.

Kıyı açıklarında, İsrail'e ait bir doğal koruma alanı oluşturan, kayalıklarla kaplı üç küçük ada vardır. Güzel kumsalların ve kaplıcaların yer aldığı Dor kıyıları bir turizm merkezi olarak gelişmiştir. Nüfus (1983) 177.

Dor düzeni, Antik Çağ mimarlığında kullanılan beş yapı düzeninden biri.

Eski Yunan mimarlığında Dor düzenindeki sütunlar yukarı doğru hafifçe daralır. Sütun yüksekliği (sütun başlığı ile birlikte) taban çapının dört ile sekiz katı arasında değişir. Sütun gövdesinde keskin kenarlı ve çok derin olmayan 20 yiv vardır. Sütun başlığı dışa taşan bir silme, kare biçimli bir tabla (*abacus*), aşağı doğru daralan dairesel bir bölüm (*echinus*), ince bantlar ya da boncuk dizisi biçimindeki başlık tasması (*annulus*) ve (bazen rozetlerle bezenen) başlık kaytanından oluşur.

Sütun başlığına oturan baştaban (arşitrav) bazen iki düz banda (*fascia*) bölünür. Bunlardan üstteki daha geniştir ve hafifçe dışa taşar. Baştabanın yukarısındaki düz ince bant (*taenia*) bazen bir silmeyle zenginleştirilebilir. Baştabanın yukarısındaki friz bölümünün yüzeyinde birbirlerinden yivlerle ayrılmış üç dikey şeritin oluşturduğu dışa taşan üçüzyivlerle (triglif) bunların arasında

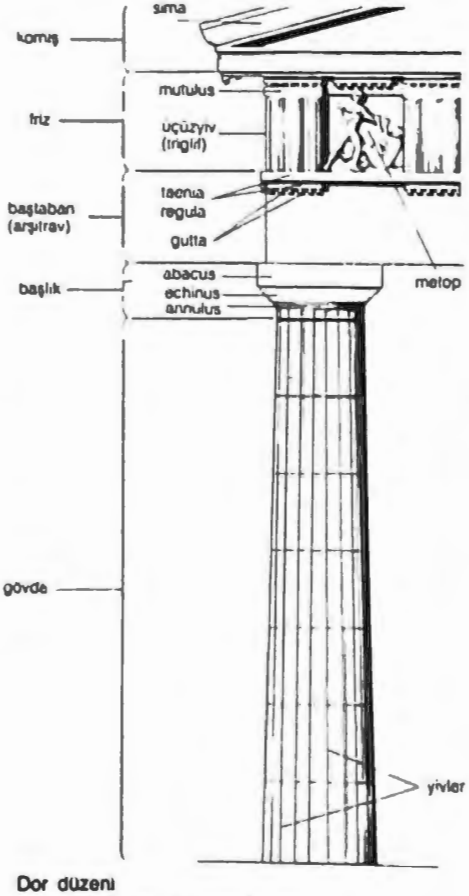

Dor düzeni
Sir Banister Fletcher, *A History of Architecture on the Comparative Method*, 1961

kalan ve girintili bir yüzey oluşturan kare biçimli alanlar (metop) sıralanır. Metoplar ya düz bırakılır ya da yüksek kabartmalarla bezenir. Her sütunun ekseni hizasında bir, sütunların arasında da (mesafeye bağlı olarak) bir ya da daha çok triglif bulunur. Her üçüzyiv biriminin hizasında, *taenia*'nın altında, düz bir bant (*regula*), bunun da altında diş gibi çıkıntılı altı tane küçük damlalık (*gutta*) yer alır.

Frizin üstüne basan korniş iki biçimde olur. Bunlardan birinde, kornişin alt yüzeyi, trigliflerin üstüne gelen yerlerde çıkıntılı yassı bloklarla (*mutulus*) bezenir; ikincisindeyse yastık silmeleri (*sima*) bir dizi küçük çıkıntının eklenmesiyle genişletilir. Her iki durumda da korniş çıkıntısının altında damlalıklar bulunur. Yastık silmenin ya tümü dışbükey (*ovolo*) ya da üstü dışbükey, altı içbükey (*sima reversa*) olur. Bir üstteki yastık silme ise ya tümüyle içbükey (*cavetto*) ya da üstü içbükey, altı dışbükey (*sima recta*) olacak gibi düzenlenir.

Dor ve İon düzenleri hemen hemen aynı zamanlarda, Ege Denizinin karşılıklı iki kıyısında ortaya çıkmıştır (Dor düzeni Yunanistan Yarımadasında, İon düzeni Anadolu'da). Ama yalnızca olgunlaşmış biçimi göz önüne alındığında, Dor düzeninin daha eski olduğu kabul edilebilir. Her ikisi de önce ahşap yapılarda uygulanmıştır. Dor düzenindeki taş sütun İÖ 7. yüzyıldan başlayarak Yunanistan, Sicilya ve İtalya'nın güneyinde 800 yıl boyunca anıtsal yapılarda kullanılmıştır. Böyle bir yapının günümüze kalmış en eski örneği, Olympia'da İÖ 600'den hemen sonra yapılan Hera Tapınağı'dır (Heraion). Atina'daki Parthenon ile İtalya'da Paestum'daki Poseidon Tapınağı ise Dor düzenindeki yapıların en görkemli ve en kusursuz olanlarıdır. Anadolu'da Arkaik dönemden kalma Dor düzenindeki tek yapı Assos'taki Athena Tapınağıdır.

Geç Helenistik dönemdeki Dor düzenini benimseyen Romalılar bunu, Pompei'de görüldüğü gibi özellikle evlerinin peristillerinde kullanmışlar ve birkaç katlı yapıların zemin katlarındaki kemerlerin arasında gömme sütun biçiminde uygulamışlardır. Pompei'nin ilk yapılarında ve Roma'da Marcellus Tiyatrosu'ndaki Dor sütunları Yunan örneklerinde olduğu gibi kaidesiz yapılmıştır. Pompei Tiyatrosu'ndaki sütun gövdelerinin altına daire biçimli basit bir yastık yerleştirilmiş, İtalya'da Albano'da ise gövdeler ince, düz bir silme üstüne oturtulmuştur. İtalya'da Cori'deki küçük sütun kaideleri basit dışbükey bir silmeden, Roma'daki Traianus Sütunu'nun kaidesi ise dörtköşe bir taş blokla bunun üstündeki kalın bir dışbükey silmeden oluşur. Colosseum'da(*) Attika tarzı dörtköşe taş kaideler vardır. Romalıların sütun gövdeleri çoğunlukla yivsizdir (Colosseum). Sütun başlıklarındaysa genellikle alışılagelmiş biçim yinelenir, dörtte bir yüksekliğinden kesilmiş bir küreyi andıran ekinus bazen konik biçimde düzleştirilmiş olur ya da yerini *sima recta*'ya bırakır.

Saçaklık bölümünde, trigliflerin baştabanla aynı düzlemde, metopların ise içe çekilmiş olduğu Eski Yunan uygulamasının tersine, Romalılar metopları baştabanla aynı düzlemde tutmuşlar, trigliflerin yapısal işlevini yanlış yorumlayarak bunlar sanki yalnızca birer bezeme panosu imiş gibi öne taşırmışlardır. Hatta bazen yerleşmiş ilkelere aykırı olarak, baştaban ile friz arasındaki *taenia*'yı, çıkıntılı trigliflerin üstünde yer yer kesintili biçimde yapmışlardır. Birçok yapıda da baştaban, İon düzeninde olduğu gibi

üç *fascia*'ya bölünmüştür; Colosseum'da ise triglif kullanılmamıştır. Dikdörtgen planlı yapılarda (örn. Cori'de), Eski Yunan'da yapıldığı gibi köşelere bir triglif getirilmiştir. Gene bir yanlış anlama sonucu, aslında çatı merteklerinin uçları olan korniş bölümündeki *mutulus*'lar çoğu zaman yatay konumda kullanılmıştır.

18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında ortaya çıkan klasik canlandırmacılık akımı sırasında Eski Yunan'a özgü Dor düzeni sütun, Baltimore'daki Washington Anıtı örneğinde görüldüğü gibi, özgün biçimine benzetilerek yeniden yapılarda kullanılmıştır.

dorado (*Salminus maxillosus*), *Characidae* familyasından, Güney Amerika ırmaklarında yaşayan ve güç avlandığı için amatör balıkçılarca sevilen av balığı. İlk bakışta

Dorado (*Salminus maxillosus*)
Tom Dolan

sombalığını andıran doradonun rengi altın sarısı, yüzgeçleri kırmızıdır; gövdesinin iki yanında boydan boya sıralar halinde benekler bulunur. Uzunluğu yaklaşık 1 m, ağırlığı 20 kg'ye yakındır. *Salminus* cinsinden benzer balıklara da bazen dorado adı verilir.

Dorak Hazinesi, Marmara Denizinin güneyinde, Apolyont Gölü kıyısında bir ören yeri olan Dorak'ta ele geçen zengin arkeolojik buluntulara verilen ad. Hazineye ilişkin ilk bilgiler İngiliz arkeolog James Mellaart'tan kaynaklanmaktadır. 1964'te Mellaart hazinenin, başkalarının yaptığı kaçak kazılarda bulunduğunu, kendisinin bu buluntuları yalnızca gördüğünü, sonra da ne olduklarını bilmediğini ileri sürmüştü. Daha sonra yurtdışında bu konuda yayın yapınca, Türk makamları Mellaart'tan hazine konusunda bilgi istediler. Mellaart'ın bilgi vermekten kaçınması üzerine Türkiye'de çalışması engellendi ve o sırada yürütmekte olduğu Çatalhöyük(*) kazıları durduruldu.

Mellaart'a göre Dorak Hazinesi İlk Tunç Çağına (İÖ y. 3500-2000) tarihlenen Alacahöyük kral mezarlarında ele geçenlerden daha zengin ve göz kamaştırıcıdır. Buluntular yerel bir hükümdara ve karısına ait olduğu sanılan büyük (y. 3 m × 1,8 m) bir sandık mezarla, tek bir erkek iskeletinin bulunduğu ikinci bir mezardan çıkarılmıştır. Aralarında metal kadın heykelcikleri, çok sayıda altın ve gümüş silah, ayrıca kap kacak, mobilya ve yer döşemesi parçaları vardır. Heykelcikler üstün bir işçilikle işlenmiştir ve dönemin giysileri konusunda bilgi verir. Ele geçen bir dokuma parçasındaysa hem ipliklerin rengi, hem de geometrik desen hâlâ ayırt edilebilmektedir. Ayrıca kehribar, turkuvaz, fildişi, neceftaşı ve demir gibi çok çeşitli ve ender sayılan malzemelerin de bulunması, o dönemde uzak ülkelerle ticaret yapıldığını kanıtlar. Dorak Hazinesi Troya II yerleşmesiyle aynı döneme (İÖ y. 2300) tarihlenir.

Dorat, Jean, DAURAT olarak da yazılır, Latince AURATUS (d. 1508, Limoges - ö. 1 Kasım 1588, Paris, Fransa), Fransız şair ve hümanist. Eski Yunan kültürüne düşkünlüğüyle tanınır. İçinde yer aldığı, La Pléiade(*) edebiyat grubunu uzun yıllar yönlendirmiştir.

Soylu bir aileden gelen Dorat, Collège de Limoges'da eğitim gördükten sonra I. François'nın maiyetine özel ders verdi. Müdürü olduğu Collège de Coqueret'deki öğrencileri arasında Jean-Antoine de Baïf, Pierre de Ronsard, Rémy Belleau ve Pontus de Tyard bulunuyordu. Ronsard'ın aracılığıyla Joachim du Bellay da gruba katıldı ve beş genç şair Dorat'nın yönetiminde Fransız dili ve edebiyatını yenilemek amacıyla bir grup oluşturdular. Oyun yazarı Étienne Jodelle'in de katılmasıyla yedi kişi olunca, İÖ 3. yüzyılda yaşamış İskenderiyeli yedi Yunan şaire öykünerek La Pléiade adını aldılar. Dorat'nın gruba başkan seçilmesi, onun kişisel etkililiğini gösteriyordu; bir şair olarak ise, yedilinin en önemsiz kişisiydi.

Dorat öğrencilerini Yunan ve Latin şiiri üzerine yoğun bir çalışmaya yöneltmiş, kendisi de her iki dilde çok sayıda ürün vermiştir. Toplam 15 binin üzerinde Yunanca ve Latince şiiri olduğu sanılmaktadır.

Bir araştırmacı olarak etkisi ve ünü İngiltere, İtalya ve Almanya'ya kadar yayılan Dorat, 1556'da Collège Royal'e Yunanca profesörü atandı ve 1567'de emekli oluncaya değin bu görevde kaldı. 1586'da en güzel Yunanca ve Latince şiirlerini kapsayan bir kitap yayımladı.

Dorati, Antal (d. 9 Nisan 1906, Budapeşte - ö. 13 Kasım 1988, Gerzensee, İsviçre), Macar asıllı ABD'li orkestra şefi. Yarım yüzyılı aşan başarılı meslek yaşamı boyunca Amerika, İngiltere ve başka ülkelerde çeşitli orkestraları yönetmiştir.

Müzikçi bir ailenin çocuğu olan Dorati 14 yaşında Budapeşte'deki Liszt Akademisi'ne girerek burada Bela Bartók, Zoltán Kodály ve Leo Weiner ile çalıştı. Viyana Üniversitesi'nde felsefe okudu. Mezun olduktan sonra Budapeşte Kraliyet Operası'nda özel çalıştırıcı olarak görev aldı ve ilk kez 1924'te, gene burada şef olarak orkestrayı yönetti. 1928'de Dresden Operası'nda yardımcı orkestra şefi, bir yıl sonra da Münster'de müzik yöneticisi oldu. 1934-40 arasındaki altı yılı Monte Carlo Rus Balesi'yle büyük turlara çıkarak ve orkestrayı yönetterek geçirdi.

ABD'de ilk kez 1937'de Washington Ulusal Senfonisi'ni yönetti. Bu tarihten sonra orkestra kurma ve yeniden düzenleme yeteneği iyice gelişen Dorati, 1941'de yeni kurulmuş bulunan Amerikan Bale Tiyatrosu ile başlayarak Dallas Senfoni Orkestrası'nı (1945-49), Minneapolis Senfoni Orkestrası'nı (1949-60), BBC Senfoni Orkestrası'nı (1963-66), Stockholm Filarmonisi Orkestrası'nı (1966-70), Washington Ulusal Senfonisi Orkestrası'nı (1970-77), Kraliyet Filarmoni Orkestrası'nı (1975-78) ve Detroit Senfoni Orkestrası'nı (1977-81) yönetti. Doldurduğu pek çok plak arasında Joseph Haydn'ın bütün senfonileri de yer alır. Modern müzik yapıtlarını programa alarak ve yeni besteler ısmarlayarak meslek yaşamı boyunca yönettiği orkestraların repertuvarını genişletmiştir. Otobiyografisi *Notes of Seven Decades* (Yetmiş Yılın Notları) 1979'da yayımlandı.

Dorchester, İngiltere'nin Dorset ilinde (*county*), West Dorset ilçesine (*district*) bağlı kent. Frome Irmağı üzerinde yer alır. Romalılar döneminde Durnovaria adıyla büyük bir merkez olan kentte, o tarihlerden kalma çok sayıda ören (örn. mozaikler, yıkık villalar) vardır. Güneyde Maumbury Rings'de bulunan amfitiyatro ise Romalılar öncesinden kalmadır. Kentin 3 km güneybatısında hendek ve surlarla çevrili 50 hektarı aşkın bir alan üzerinde kurulmuş dev bir toprak tabya olan Maiden Kalesi, Neolitik Çağdan Demir Çağına değin önemli bir yerleşim yeri olmuştur.

Daha 10. yüzyılda kentte bir darphane vardı. Kent 1086'da krallığa bağlı bir ilçe (*borough*) oldu; 12. yüzyılda burada bir kale yapıldı. 1331'den önceki bir tarihte kurulan Fransisken manastırının, bu kalenin yıkıntıları üzerine inşa edildiği sanılmaktadır. Kent ilk kez 1610'da berat aldı. 1834'te Tolpuddle köyündeki sendikal etkinlikleri dolayısıyla sürgün cezasına çarptırılan altı tarım işçisi, Dorchester'da hüküm giydi (*bak.* Tolpuddle Olayı). Dorchester yakınlarında doğan Thomas Hardy, Wessex romanlarında kentten "Casterbridge" adıyla söz eder.

Dorchester'da kumaş sanayisi 16. yüzyılda gelişti; 17. yüzyılda serj kumaş dokunmaya başlandı. 1600'lerden bu yana birasıyla ünlü olan Dorchester, günümüzde bir pazar kenti işlevi görür ve geniş bir kırsal bölgeye hizmet eder. Yerel ekonomik etkinlikler arasında tarım aletleri üretimi, matbaacılık ve deri işçiliği sayılabilir. Nüfus (1981) 14.225.

Dorchester, Guy Carleton, 1. Baron (d. 3 Eylül 1724, Strabane, Tyrone Kontluğu, İrlanda - ö. 10 Kasım 1808, Stubbings, Berkshire, İngiltere), Amerikan Bağımsızlık Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Québec valisi olarak görev yapan İngiliz devlet adamı ve asker. İngilizlerle Fransızların uzlaşmasını ve Kanada'yı işgal etmeye çalışan Amerikan birliklerinin geri püskürtülmesini sağlamıştır.

1742'de İngiliz ordusuna katılan Dorchester 1757'de yarbay oldu. İki yıl sonra, General James Wolfe komutasında Québec'e düzenlenen seferde levazım subayı olarak görev aldı; Abraham Ovası Çarpışması'nda yaralandı.

Québec eyaletinde iki yıl vali yardımcılığı yaptıktan sonra 1768'de vali oldu ve bu görevi 1778'e değin sürdürdü. Valiliği sırasında, Fransız asıllı Kanadalı toprak sahiplerine ve ruhban sınıfına yönelik bir uzlaştırma politikası izledi. 1774'te çıkarılan Québec Yasası, bu politikanın İngiltere Parlamentosu'nca da benimsendiğini gösterdi. Yasa, Québec'te temsili bir yönetim kurulmasını geciktirmekle birlikte Fransız asıllı Kanadalıların siyasal ve dinsel haklarını kazanmaları için temel oluşturdu.

Dorchester, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Kanada'nın bir bölümünü işgal eden (1775-76) Kıta Ordusu'nun geri püskürtülmesine yardımcı oldu. Ardından, İngiltere sömürge bakanıyla anlaşmazlığa düştüğü için görevinden ayrıldı. 1782'de Kuzey Amerika'daki İngiliz birliklerinin komutanlığına atandı. Kuzey Amerika'da İngiltere'ye bağlı toprakların genel valisi (1786-96) olarak 1791 Anayasası'nın hazırlanmasında önemli rol oynadı. Bu anayasa, Fransız Devrimi'nin başka yerlerdeki yönetimleri tehdit ettiği bir dönemde, Kanada'da temsili kurumların gelişmesine yardımcı oldu. Dorchester, 1796'da İngiltere'ye dönerek siyasal yaşamdan çekildi. 1779'da "sir" unvanı aldı; 1786'da da baron oldu.

Dordogne, Fransa'nın güneybatı kesiminde, Akitanya planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı il (*département*). Yüzölçümü 9.060 km²'dir; büyük ölçüde tarihsel Perigord(*) bölgesiyle (*pays*) örtüşür. Kuzeydoğuya doğru yavaş yavaş yükselerek burada 400 m yükseklikte Massif Central'in uç kollarıyla birleşen Petits (Küçük) Causses kireçtaşı platolarını içine alır. Yaylalardan inen akarsuların vadileri batıya doğru genişler. Dordogne ilini kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda kesen Isle ve ile adını veren Dordogne ile birlikte yedi ırmağın güzel manzaralı vadilerinde buğday, mısır, patates, tütün ve meyve yetiştirilir. Orman-

larda kestane ve meşe ağaçları çoğunluktadır. Yağı için yaygın olarak yetiştirilen ceviz ağaçları, ülke üretiminin yaklaşık üçte birini karşılar. Vadilerde ılıman ve nemli olan iklim doğuda daha serttir.

Güneydoğudaki Vézère Vadisi insan türünün bugüne değin saptanmış en eski yerleşim alanlarından biridir. Les Eyzies-de-Tayac ve Lascaux mağaralarında, tarihöncesinden günümüze ulaşmış en güzel çizim ve resimlerden bazıları bulunur. Ama turistler için mağaralara konulan aydınlatma araçları resimlerin üstünde yosunlaşmaya yol açınca önemli bir koruma sorunu ortaya çıkmıştır. İldeki şato sayısı (yaklaşık bin) Fransa'nın öteki bütün illerinden fazladır. Şatoların çoğu, İngiltere ile Fransa arasındaki savaşlar sırasında Dordogne'un sınır bölgesi olduğu 13. ve 14. yüzyıllardan kalmadır. Aralarında il merkezi Périgueux ile Sarlat ve Brantôme'un da bulunduğu ortaçağ yerleşimleri, Fransa'nın en güzel kentleri arasındadır. Bölge, örneğin Périgord'un yer mantarları, kaz ciğeri ezmesi gibi özel yemekleriyle bir aşçılık ve turizm merkezidir. Kentlerde bazı hafif sanayi (tahta, kâğıt, ayakkabı) etkinlikleri vardır. Périgueux, Bergerac, Nontron ve Sarlat adlarıyla dört ilçeye (*arrondissement*) bölünmüş olan il Bordeaux eğitim bölgesi içinde yer alır. Nüfus (1990) 386.526.

Dordogne Irmağı, Fransa'nın güneybatı kesiminde ırmak. Massif Central'den doğar; Bordeaux'nun kuzeyindeki Bec d'Ambès'e kadar batı yönünde 472 km aktıktan sonra burada Garonne ile birleşerek Gironde Halicini oluşturur. Su toplama alanı yaklaşık 24.000 km²'dir. Puy de Sancy'de 1.700 m'yi aşkın bir yükseklikten doğan kaynak suları, Dore ve Dognon ırmaklarından gelir. Dordogne, sel sularını andıran bir inişle alçaldıktan sonra, Puy de Dôme ilindeki (*département*) Dore Dağları ve La Bourboule kaplıcalarından geçer. Daha sonra Avèze Boğazlarından geçen ırmak, Bort hidroelektrik barajının üst kesiminde 18 km uzunluğunda bir göl oluşturur. Irmağın, Dordogne boğazlarından Argentat'ya (Corrèze ili) kadar izlediği yol üzerinde dört baraj daha vardır. Dordogne Irmağı, Argentat'nın altında çeşitli kollar alır. Souillac'ın (Lot ili) kenarından geçtikten sonra Dordogne iline girer ve burada Vézère'le birleşir. Vézère Irmağının kıyılarında, Tarihöncesi'nden kalma ünlü mağaraları dolayısıyla Paleolitik Çağ insanının incelendiği klasik bir alan durumundaki Les Eyzies-de-Tayac ile Montignac ve Lascaux yer alır. Gironde ili içinde Libourne'da Dordogne Irmağına Isle Irmağı katılır; Dordogne daha sonra kuzeybatı yönünde akarak Garonne ile birleşir. Çığırının son 180 km'sinde ırmak trafiği çok yoğundur.

Dordrecht, DORT ya da DORDT olarak da bilinir, Hollanda'nın güneybatı kesiminde, Zuidholland iline (*provincie*) bağlı belediye (*gemeente*). Merwede, Noord, Oude Maas (Eski Maas) ve Dordtse Kil ırmaklarının birbirinden ayrıldığı kavşakta yer alır. 1008'de kurulan Dordrecht 1203'e değin Holland kontlarının merkeziydi. İlk kez 1220'de berat aldı. 1271'de tahkim edilen kent 1421'de sel yüzünden büyük hasar gördüyse de, Rotterdam ve Amsterdam öne çıkıncaya değin Felemenk'in en zengin ortaçağ limanlarından biri olarak kaldı. 1572'de Deniz Dilencileri'nin (İspanya'ya başkaldıran Felemenkliler) eline geçti ve Felemenk Cumhuriyeti ilk toplantısına sahne oldu. Dordrecht 1572'de Reform Kilisesi'ni desteklediğini ilan etti; Reform Kilisesi'nin ünlü Dort Sinodu da 1618-19 yıllarında burada toplandı.

Günümüze ulaşmış ortaçağ evleri, avlular, kapılar (örn. Groothoofdspoort), rıhtım ve kanallar, kentin geniş ve modern konut alanlarıyla karşıtlık oluşturur. 14. yüzyıl yapımı Grote Kilisesi çok büyük kulesi, özenle oyulmuş koro yeri sıraları ve vaaz kürsüsüyle dikkati çeker. 17. yüzyıl ressamlarından Aelbert Cuyp, Ferdinand Bol ve Nicolaes Maes, Dordrecht'te doğmuşlardır. Kentteki müzelerde Felemenkli ünlü ressamların yapıtları ve yörenin ortaçağdan kalma antikaları sergilenir. 17. yüzyılda Felemenk meclisine başkanlık eden Johan de Witt ile kardeşi Cornelius da Dordrechtlidir.

Yoğun kereste ticaretiyle bugün de hareketli bir liman olan Dordrecht'in sanayi kuruluşları arasında tersaneler, metalurji ve kimya tesisleri ile büyük bir elektrik santralı bulunur. Kent aynı zamanda bir su sporları merkezidir. Nüfus (1991 tah.) 110.473; (1983 tah.) Dordrecht-Zwijndrecht metropoliten alanı, 198.600.

Doré, (Paul-) Gustave (d. 6 Ocak 1832, Strasbourg - ö. 23 Ocak 1883, Paris, Fransa), Fransız oymabaskı sanatçısı. 19. yüzyılın çok sayıda ürün vermiş, en başarılı kitap ressamlarından biridir. Coşkun ve yadırgatıcı imgelemiyle yarattığı uçsuz bucaksız düşsel sahneler, romantik akademisyenlerce yaygın biçimde taklit edilmiştir.

1847'de Paris'e giden Doré, 1848'den 1851'e değin haftalık *Journal pour Rire* için taş baskı karikatürler yaptı; 1847-54 arasında ayrıca birkaç albüm yayımladı. Daha sonra özellikle ağaç baskı kitap resimleriyle ün kazandı. Yaklaşık 40 oyma ustasının yardımıyla 90'ı aşkın kitap resimledi. Bunlar arasında en ünlüleri *Oeuvres de Rabelais* (1854; Rabelais'nin Yapıtları), Balzac'ın *Les Contes drolatiques*'i (1855; Eğlenceli Öyküler), büyük boy bir Kitabı Mukaddes (1866) ve Dante'nin *İlahi Komedyası*'nın "Inferno" (1861; Cehennem) bölümüdür. Doré ayrıca dinsel ve tarihsel nitelikli pek çok büyük kompozisyon gerçekleştirdi, heykeller yaptı. Ama bu yapıtları kitap resimlerindeki içten canlılıktan yoksundu.

Dante'nin *İlahi Komedya*'sının "Inferno" bölümü için Gustave Doré'nin hazırladığı bir oymabaskı, 1861
Bibliothèque Nationale, Paris

Dorgon, soy sıfatı CHENGZONG (d. 17 Kasım 1612, Yenden, Mançurya - ö. 31 Aralık 1650, Kharahotun), Çin'de Qing (Mançu) hanedanının (1644-1911/12) kurulmasında önemli rol oynayan Mançurya prensi. İlk Qing imparatoru Shunzhi'nin naipliğini yapmıştır.

Mançu Devleti'nin kurucusu Nurhaçi'nin 16 erkek oğlunun 14.'süydü. 1616'da kendisini Çin imparatoru ilan eden Nurhaçi, bu iddiasını gerçekleştiremeden 1626'da öldü. Onun yerine geçen Abahay'ın (Nurhaçi'nin 8. oğlu) hükümdarlığı sırasında Dorgon imparatorluk prensi (*hosoi beile*) unvanını aldı. 1628'de Çahar Moğollarına karşı başlatılan savaşlarda ün kazandı ve en yüksek prenslik (*rui qinwang*) rütbesine yükseltildi. Çin Seddi'ni aşan iki ordudan birine komuta eden Dorgon, Abahay'ın 1638 ve 1639'da Çin'i egemenliği altına almak için düzenlediği seferler sırasında Hubei ve Shandong eyaletlerinde 40 kenti yağmaladı. Ayrıca Songshan ve Jinzhou kentlerinin ele geçirildiği ve böylece Mançuların etki alanının genişletildiği seferlere katıldı.

1643'te Abahay'ın ölümü üzerine Dorgon tahta aday gösterildi, ama söylentiye göre eski imparatora bağlılığından dolayı bu öneriyi reddetti. Bunun üzerine Abahay'ın beş yaşındaki oğlu Fu-lin tahta geçti; Dorgon ve yaşlı prens Jirgalang, Fu-lin'in naibi oldular. Dorgon'un, iki prensin kendisini imparatorluk tahtına oturtmak için bir komplo düzenlediğini öğrenince onları idam ettirmesi, tarihçilerin övgüyle söz ettikleri ahlak anlayışının bir kanıtıdır.

1644'te Çinli ayaklanmacı Li Zicheng'in askerleri başkent Pekin'i ele geçirince, Çinli bir danışmanın tavsiyesi üzerine Mingler Mançulardan yardım istedi. Mançulara yardım için Çin'in içlerine düzenlenen seferin komutanlığına Dorgon getirildi. Çinli general Wu Sangui, eskiden Dorgon'un düşmanı olmasına karşın, Li Zicheng'i desteklemek yerine kuvvetlerini Dorgon'un ordusuyla birleştirdi; bu birleşik ordu Li Zicheng'in birliklerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Dorgon Haziran 1644'te Pekin'e girdiğinde, son Ming imparatoru nisan ayında kendini astığından Çin tahtı boştu. Dorgon bir süre Li Zicheng'in kaçan askerlerini izledikten sonra, bütün çabasını istikrarlı bir yönetim kurmaya yöneltti; bunun için de önde gelen Çinli uzmanların yardımına başvurdu. Pekin'i başkent yaptı ve Çin geleneklerini benimseyerek Çin'de Mançu yönetiminin temellerini attı.

Genç Fu-lin 19 Ekim 1644'te Pekin'e girdi ve 11 gün sonra Shunzhi adıyla imparator ilan edildi. Dorgon 1644'te Shaanxi, Henan ve Shandong eyaletlerini ele geçirdi; bunlara 1645'te Kiangnan ve Jiangxi eyaletleri ile Zhejiang'ın bir bölümü, 1646'da da Sichuan ve Fujian eyaletleri eklendi. Qing hanedanına karşı direnen Ming birlikleri ülkenin güneybatı eyaletlerine sürüldü ve Orta Asya'daki Moğol aşiretlerinin ayaklanmaları bastırıldı.

Dorgon, gelişkin bir yönetim sistemi devralmıştı. Çinli uzmanları yeniden eski görevlerine getirdi ve sınanmış yöntemler olan seçme ve sınav yoluyla yeni memurlar aldı. Alman Cizvit misyoneri Adam Schall von Bell, İmparatorluk Astronomi Kurulu'nun başkanı ve matematikçi olarak Dorgon'un hizmetinde çalıştı ve top yapımı konusunda ona danışmanlık etti. Zorla topraklara el konulmasına ve uzun örgülü saç gibi Mançu geleneklerinin Çin'e sokulmasına karşın, Dorgon'un yürürlüğe koyduğu bu düzenlemeler yeni hanedanın halk tarafından benimsenmesine katkıda bulundu.

Dorgon, Prens Jirgalang'ın yetkilerini azaltıp onu naip prens yardımcısı yaparak 1644'ten sonra elinde gitgide daha çok güç toplamaya başladı; hatta kendisine muhalefet eden yeğeni Haoge ve öteki imparatorluk prenslerini küçük düşürmeyi bile göze aldı. 1648'de "baba naip" unvanını üstlendi; Shanxi'de Qing hanedanına karşı ayaklanan Çinli bir komutana karşı girişilen sefere bizzat komutanlık etti. Ayrıca Chengde'de kendisi için yaptırttığı sarayların planlarını çizdi; yaşamının geri kalan bölümünü burada bir toprak beyi olarak geçirmek isteyen Dorgon, 31 Aralık 1650'de Çin Seddi yakınlarındaki Kharahotun'da bir av sırasında öldü. Ölümünden sonra imparator ilan edildi ve kendisine soy sıfatı verildi.

Dorgon'un ani ölümü imparatorlukta karışıklıklara yol açtı. Erkek vâris bırakmaması, özellikle kendisinin komuta ettiği beyaz sancak birliğine bağlı askerler arasında huzursuzluk doğurdu. Siyasal güçler dengesindeki kaymalar, Dorgon'un eski düşmanlarını iktidara getirdi; bunlar Mart 1651'de, Dorgon'un iktidarı zorla ele geçirdiğini ilan eden bir imparatorluk fermanı yayımlatmayı başardılar. Bu nedenle, ölümünden sonra Dorgon'un prensliği ve öteki unvanları geri alındı, imparator ailesiyle olan akrabalığı reddedildi; Dorgon'un eski saygınlığına kavuşturulması için yapılan bir başvuru da kabul edilmedi. İmparator Qian-long'un 1773'te, Qing hanedanının kurulması yolundaki hizmetlerini kabul etmesi ve mezarını onartmasıyla Dorgon eski saygınlığına kavuştu.

Doria AİLESİ, D'ORIA olarak da yazılır, 12. yüzyıldan sonra Cenova'nın siyasal ve ekonomik yaşamı ile askeri yönetiminde önemli rol oynayan aile.

Liguria ve Provence kökenli feodal bir aile olduğu anlaşılan Doriaların adı ilk kez 12. yüzyıl başlarındaki Cenova kayıtlarında geçer. Ansaldo Doria 1134'te Cenova'nın bağımsız kent yönetimine konsül seçildi; birçok elçilik görevinin yanı sıra askeri seferlere de katıldı. Oğlu Simone, 1175-88 arasında altı kez konsüllük yaptı. Simone'nin oğullarından Andrea, Sardinya'da hüküm süren Torre ailesine damat olarak bu adada Doria servetini oluşturmaya başladı. Bu tarihte Dorialar, imparatorluk yanlısı Ghibellino partisine de uzun süredir önderlik ediyorlardı.

1270'te Andrea'nın torunu Oberto Doria (ö. 1295) ile gene büyük bir Cenova ailesinin üyelerinden Oberto Spinola, milis komutanları sıfatıyla diktatörce yetkiler elde ederek iki ailenin yönetiminde ilk ikili hükümeti kurdular. Doria ve Spinola'nın 15 yıllık yönetimi, bağımsız Cenova kentinin altın çağı olarak tarihe geçti. Oberto Doria'nın kahramanlaştığı ve Piza'nın kesin yenilgiye uğratıldığı Meloria Çarpışması'na (1284) Doria ailesinden 250 kişinin katıldığı söylenir.

Doria ailesinin çeşitli üyeleri, Kırım'daki Ceneviz kolonisi Kefe ile Trabzon İmparatorluğu'nda da önemli rol oynadılar. Gezgin ve haritacı Domenico Doria ise 1285'te Moğolların Avrupa elçisi olarak görevlendirildi. 14. yüzyılda Doria ve Spinola ailesinin başka üyeleri de milis komutanlığını paylaştılar. Ama düklük kurumunun yerleşmesiyle sonuçlanan bir halk ayaklanmasıyla Dorialar yönetimden uzaklaştırıldı (1339-1528). Gene de Doria ailesinden birçok komutan, Cenova'nın Venedik'le sürdürdüğü kesintisiz savaşlarda görev aldı. 16. yüzyılda ailenin en önemli üyesi Andrea Doria(*) ile birlikte, hem Cenova'nın hem de Doriaların tarihinde yeni bir dönem başladı. Andrea'nın yeğeninin oğlu ve vârisi Giovanni Andrea (1539-1606) Kıbrıs Savaşı'nda (1570-71) Osmanlılara karşı Ceneviz donanmasına komuta etti. Giovanni Andrea Akdeniz'in doğusunda Osmanlı üstünlüğünü sona erdiren İnebahtı Deniz Savaşı'na (1571) da katıldı.

16. ve 17. yüzyıllarda Dorialar özellikle İspanya için askeri önder yetiştirmeyi sürdürürken, bir yandan da Cenova'nın en zengin ailesi durumuna geldi. Andrea Doria'nın başlattığı "Aristokratik Cumhuriyet" döneminde (1528-1797) birçok büyükelçi ve piskoposun yanı sıra altı dük Doria ailesinden geliyordu.

Doria, Andrea (d. 30 Kasım 1466, Oneglia, Milano Düklüğü - ö. 25 Kasım 1560, Cenova), Cenovalı devlet adamı ve komutan, Hıristiyan dünyasının o dönemdeki en ünlü amirali.

Eski ve soylu bir aileden gelen Doria, Cenova'nın rakip aileler arasındaki çatışmalar yüzünden bölündüğü bir dönemde önce

Andrea Doria, Sebastiano del Piombo'nun portre çalışmasından ayrıntı; Doria Sarayı, Roma
Alinari - Art Resource / EB Inc

Papa VIII. Innocentius'a (hd 1484-92) hizmet etti. Daha sonra Napoli kralı I. Ferdinando ile oğlu II. Alfonso'nun ve çeşitli yerel prenslerin hizmetine girdi. 1503-06 arasında, amcası Domenico'nun, Korsika'da Cenova'ya karşı patlak veren ayaklanmayı bastırmasına yardımcı oldu.

Daha sonra kendi komutasında bir deniz gücü kurmaya karar veren Doria sekiz kadırga donatarak Akdeniz'e açıldı. Osmanlılar ve Kuzey Afrikalı korsanlar ile savaşarak hem ününü hem de servetini artırdı. 1519'da Pianosa'da Osmanlılara karşı parlak bir zafer kazandı. Daha sonra İmparator V. Karl (Şarlken) ile İtalya'da savaşmakta olan Fransa kralı I. François'nın saflarına katıldı. 1525'te Fransızların Pavia'da yenilmesi ve François'nın tutsak düşmesi üzerine Papa VII. Clemens'in hizmetine girdi.

1527'de François serbest bırakılınca Doria, Fransız kuvvetlerine katıldı ve onların yardımıyla Cenova'yı imparatorluk kuvvetlerinden aldı. Daha sonra Fransızlarla anlaşmazlığa düşerek V. Karl'ın safına geçti ve Fransızları Cenova'dan çıkardı. Eylül 1528'de kentte coşkuyla karşılanan Doria'ya V. Karl Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu donanmasının büyük amirali ve Melfi prensi unvanını verdi.

Bu dönemde Cenova'nın neredeyse mutlak hükümdarı olan Doria, kentin başlıca sorunu olan hizipler savaşına son verdi; önde gelen soylu ailelerle yeni bir oligarşik yönetim biçimi oluşturdu. İmparatorluk amirali sıfatıyla Osmanlılarla yeniden çatışmaya girdi; Koroni ile Patrai'yi aldı, Tunus'un ele geçirilmesine (1535) yardımcı oldu. Doria'nın askeri yeteneği sayesinde V. Karl, egemenliğini bütün İtalya Yarımadasına yaydı. Doria 1538'de Osmanlı Devleti'ne karşı papa ile Venedik ve V. Karl arasındaki ittifak sonucunda oluşturulan büyük donanmanın başına geçti; ama Barbaros Hayreddin Paşa komutasındaki Osmanlı donanması karşısında Preveze'de büyük bir yenilgiye uğradı. 1544'te François ile Karl arasında barış sağlandığında 78 yaşında olan Doria hâlâ köşesine çekilmemişti. Kendisine ve ailesine karşı peş peşe düzenlenen komploları bastırdı. Kuzey Afrikalı korsanlarla savaşmak üzere 84 yaşında denize açıldı. Fransa ile İspanya arasında yeni bir savaş patlak verince, Ceneviz bankası San Giorgio'nun yönetimi altındaki Korsika'yı ele geçiren Fransızlarla çarpıştı 1555'te Cenova'ya yerleşerek donanmasının komutanlığını, yeğeninin oğlu Giovanni Andrea Doria'ya devretti.

Dorion, Sir Antoine Aimé (d. 17 Ocak 1818, Sainte-Anne-de-la-Pérade, Aşağı Kanada - ö. 31 Mayıs 1891, Montreal, Kanada), Kanadalı devlet adamı ve hukukçu. Ağustos 1858'de George Brown ile, 1863-64 arasında da John Sandfield Macdonald'la birlikte başbakanlık yapmıştır.

1842'de baroya kabul edildi ve 1863'te kraliçenin danışmanı oldu. 1854'te Montreal'den Birleşik Kanada Eyaleti (Québec ve Ontario) Yasama Meclisi'ne seçilerek siyasete atıldı. Çeşitli reformların yapılmasını amaçlayan Doğu Kanadalı (Aşağı Kanada, bugün Québec) genç liberallerin önderi oldu. Görüşlerini açıkça dile getirmesi ve Muhafazakârları "dürüst davranmamakla" suçlamasıyla ün kazandı. 1856'da Doğu ve Batı Kanada'nın (Yukarı Kanada, bugün Ontario), Yasama Meclisi'nde nasıl temsil edileceği sorunu gündeme geldiğinde, bir federasyon kurulmasını önerdi.

Ağustos 1858'de Batı Kanadalı George Brown'la birlikte ikili bir yönetim oluşturdu; ama üç gün sonra her ikisi de istifa etti. Bu ittifak, Dorion'un Fransız asıllı Kanadalıların desteğini yitirmesine neden oldu; Montreal'den katıldığı seçimlerde yenilgiye uğradıysa da, Hochelaga'dan seçilmeyi başardı. 1862'de John Sandfield Macdonald-Louis Victor Sicotte hükümetinin kurulmasına yardım etti ve Doğu Kanada'dan sorumlu bakan oldu. 1863-64 arasında ise, John Sandfield Macdonald ile birlikte başbakanlığı yürüttü.

1860'larda Fransız asıllı Kanadalıların özgürlüklerini kaybedeceği korkusuyla, Konfederasyon'a karşı çıkmaya başladı. Ama 1867'de Kanada Dominyonu'nun kurulmasını destekledi. Alexander Mackenzie'nin liberal hükümetinde dominyonun adalet bakanı olarak görev yaptı (1873-74). Hukuk

alanında büyük ün kazanan Dorion, 1874'te Québec başyargıçlığına atandı. 1877'de "sir" unvanı aldı.

Dorlar, Eski Yunan halkının başlıca kollarından birini oluşturan ve belirgin biçimde farklı bir lehçeyi konuşmalarıyla ayırt edilen topluluk. Dorların bir başka farklı özelliği bütün toplumsal birimlerde Hylleis, Pamphyloi ve Dymanes adlı kabilelere (*phyloi*) bölünmüş olmalarıydı. Eldeki verilerden anlaşıldığı kadarıyla bu üç kabile İon Yunanlıları arasında var olan dört kabileden oldukça farklı bir kökene dayanıyordu. Dorlar geleneksel olarak Peloponnesos'un fatihi sayılır.

Eski Yunan kaynaklarında Dorların adlarını Yunanistan'ın orta kesiminde küçük bir yöre olan Doris'ten aldıkları belirtilir. Bu anlatıma göre Mykenai kralı Eurystheus tarafından Peloponnesos'taki anayurtlarından sürülen Herakles'in oğulları Doris kralı Aegimios'un yanına sığınırlar. Birkaç kuşak sonra Herakles'in soyundan gelen Temenos, Aristodemos ve Kresphontes adlı üç kardeş Dorların başında anayurtlarına dönerek Peloponnesos'u ele geçirirler ve böylece soydan gelme haklarını geri alırlar.

Gerçekte kökenleri tam olarak belirlenememiş olan Dorların Yunanistan'ın kuzey ve kuzeybatı kesimlerinden, yani Makedonya ve Epir'den geldikleri sanılır. Buradan güneye doğru inerek Yunanistan'ın orta kesimine geçtikten sonra, Tunç Çağının sonlarına rastlayan İÖ 1100'lerden başlayarak bir dizi göç dalgasıyla Güney Ege bölgesini istila ettikleri söylenebilir. Görece düşük bir kültür düzeyinde bulunan istilacı Dorların getirdikleri tek önemli teknolojik yenilik demiri yaracak güce sahip kılıçlardı. Dor akınları Güney Yunanistan'ın çöküş içindeki Mykenai ve Minos uygarlıklarının son kalıntılarını da yıkarak ortadan kaldırdı. Bölgenin sürüklendiği karanlık çağdan üç yüzyıl kadar sonra Eski Yunan kent devletleri doğmaya başladı.

Göçmen Dor toplulukları büyük ölçüde Peloponnesos'un güney ve doğu kesimlerine yerleşerek Lakonía, Messinia, Argolís ve Korinthos Kıstağı bölgelerinde güçlü merkezler kurdular. Girit'in yanı sıra Güney Ege adalarından Melos, Thera, Rodos ve Kos'ta da yeni yerleşmelerin temellerini attılar. Dor istilası daha doğuda Anadolu'nun güneybatı kıyısındaki Halikarnassos ve Knidos kentlerine kadar ulaştı. İÖ 8. yüzyılda başlayan geniş çaplı yeni bir yayılma dalgası Dorların Kérkira'da (Korfu), Sicilya'daki Syrakusa, Gela ve Akragas'ta (bugün Agrigento), İtalya anakarasındaki Taras'ta (bugün Taranto), Kuzey Afrika'daki Kyrene'de, ayrıca Kırım ile Karadeniz kıyılarının birbirinden kopuk kesimlerinde koloniler oluşturmasını sağladı. Dor damgasını taşıyan en önemli kentler arasında Sparta, Korinthos ve Argos yer alıyordu.

Dor lehçesi İon-Attika, Eolis ve Arkadia-Kıbrıs lehçe öbeğiyle birlikte Klasik Yunancanın başlıca lehçelerinden biriydi. Ama Atina'da konuşulan İon-Attika lehçesinin İÖ 5. yüzyıldan sonra Eski Yunan kültürüne egemen olması nedeniyle, saf Dor lehçesiyle yazılmış eski yazıların çok küçük bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir.

Dor halkları Eski Yunan sanatının daha sonraki gelişmesi üzerinde çığır açıcı bir etki bıraktılar. Eski Yunan sanat ve mimarlığının doruk noktasını oluşturan yapıtlar aslında Dor ve İon üsluplarının bileşimiyle ortaya çıktı. Bu bileşimde Dor üslubunun ölçülülük, etkileyicilik ve anıtsallık özellikleri ile İon üslubunun şıklık, incelik ve gösterişlilik özellikleri bir araya geldi. Yekpare ve yalın Dor mimarlık düzeni Güney Ege bölgesinde Dorların yaşadığı kentlerdeki yapılardan ortaya çıktı. Eski Yunan trajedilerinde kullanılan korolu lirik şiirler de Dor kültürüyle gelen bir öğeydi.

Dor merkezleri siyasal bakımdan iki farklı gelişme çizgisi izledi. Ticarete dayanan Korinthos, Rodos ve Argos gibi kent devletlerinde başlangıçta siyasal iktidarı kendi ellerinde tutmaya özen gösteren Dorlar, zamanla egemenlikleri altındaki bölgelerin yerli halklarıyla kaynaştılar. Buna karşılık Sparta ve Girit'te siyasal iktidar tekellerini koruyan Dorlar yönetici bir askeri sınıf durumuna geldiler. Askerileşen bu tür dor aristokrat sınıfları toprağa bağlı köylülerin oluşturduğu geniş bir nüfus üzerindeki egemenliklerini korumak için bilinçli olarak ilkel bir toplum düzenini "dondurma" yoluna gittiler. Bu tutum süreç içinde kendi kültürel ve sanatsal gelişmelerini büyük ölçüde tıkamalarını getirdi.

Dormen, Haldun (d. 5 Nisan 1928, Mersin), tiyatro oyuncusu ve yönetmeni, yazar ve televizyon programcısı. Başta Dormen Tiyatrosu olmak üzere birçok tiyatroda sahneye koyduğu oyunlarla, özellikle müzikaller ve hareketli güldürülerle ün kazanmıştır.

Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde ve ilk tiyatro denemelerini yaptığı Robert Kolej'de tamamladı. 1949'da ABD'ye gitti; Yale Üniversitesi'nde tiyatro yönetmenliği eğitimi gördü, 1953'te mezun oldu. 1952-54 arasında Hollywood ve Saranac Lake'te küçük topluluklarda çalıştı. 1954'te Türkiye'ye döndü ve ilk kez Muhsin Ertuğrul'un

Haldun Dormen
Haldun Dormen'in izniyle

yönettiği Küçük Sahne'de Frederick Knott'un *Cinayet Var* adlı oyununda oynadı. Ertesi yıl bir grup amatörle Cep Tiyatrosu'nu kurdu. Bu topluluktan Tuncay Çavdar, İlhan İskender, Erol Günaydın, Asaf Çiyiltepe, Erol Keskin, Altan Erbulak gibi ileriki yıllarda ün kazanan yönetmen ve oyuncular yetişti.

Dormen 1955'te Cep Tiyatrosu'nda oluşturduğu kadro ile kendi adını taşıyan tiyatrosunu kurarak Philip King'in *Papaz Kaçtı* adlı oyununu sahneledi. 1957'de tiyatrosunu Küçük Sahne'ye taşıdı ve ilk oyun olarak Eugene O'Neill'in *Karaağaçlar Altında*'sını sahneledi. 1962'de Ses Tiyatrosu'na geçen Dormen Tiyatrosu topluluğu ekonomik koşullar yüzünden kapandığı 1972'ye değin etkinliğini orada sürdürdü. Bu dönem içinde Alexandre Breffort-Marguerite Monnot ikilisinden *Sokak Kızı Irma* (1961), Lionel Bart'ın Dickens uyarlaması *Oliver* (1968), Georges Feydeau'dan *Bit Yeniği* (1971), Erol Günaydın-Cemal Reşit Rey'den *Yaygara 70* (1970) ve *İstanbul Masalı* (1971) gibi önemli oyunlar sahneledi. *İstanbul Masalı* ile aynı yıl Londra'da ve Roma'da şenliklere katıldı. Cep ve Dormen tiyatroları döneminde 75 oyun yönetti, 81 oyunda da görev aldı. Bu arada yönettiği *Bozuk Düzen* ve *Güzel Bir Gün İçin* adlı filmleri 1966 ve 1967 Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde ödül aldı.

Dormen, 1972'de tiyatrosunu kapattıktan sonra çeşitli televizyon programları hazırladı. 1983'te Dormen Tiyatrosu'nu yeniden kurarak *Otel Paradiso* (1983), *Papaz Kaçtı* (1987) ve *Şahane Züğürtler* (1991) gibi oyunları yönetti. Ayrıca *Hisseli Harikalar Kumpanyası* (1980), *Geceye Selam* (1982), *Şen Sazın Bülbülleri* (1983), *Yolun Yarısı* (1989) ve *Günaydın Mr. Weill* (1991) oyunlarını yazıp sahneye koydu; *Nerdeyse Kadın* (1992) oyununu ve İstanbul Şehir Tiyatroları'nda *Kuşlar*'ı (1988) yönetti. İstanbul Şehir Tiyatroları'nda sahnelediği Rey Kardeşler'in *Lüküs Hayat* (1983) opereti 1992'de hâlâ oynanıyordu. Çeşitli gazetelerde sanat yazıları da yazan Dormen, *Sürç-ü Lisan Ettikse* (1977) adıyla anılarını da yayımladı.

Dormen Tiyatrosu, tiyatro oyuncusu ve yönetmeni Haldun Dormen'in 1955'te kurduğu özel tiyatro topluluğu. Çoğunu Dormen'in yönettiği hareketli vodvillerle beğenilen bir tiyatro olmuştur.

Topluluk izleyici karşısına ilk kez 25 Ağustos 1955'te Kadıköy'deki Süreyya Sineması'nda Philip King'in *Papaz Kaçtı* adlı oyunuyla çıktı. Dormen'in daha önce oluşturduğu amatör Cep Tiyatrosu kadrosundan gelen Ayfer Feray, Erol Günaydın, Zerrin Arpad, Metin Serezli ve İlhan İskender gibi geleceğin ünlü oyuncularının çoğu ilk kez bu oyunla profesyonel oldular.

Deneme niteliğindeki bu oyunu tutunca Dormen Tiyatrosu 1957'de Küçük Sahne'de perdelerini sürekli olarak açtı. 1962'de Ses Tiyatrosu'na (eskiden Fransız Tiyatrosu) geçen topluluk, ekonomik nedenlerle kapandığı 1972'ye değin döneminin önemli tiyatrolarından biri oldu. Her türden oyun sahneye konduysa da, çoğunlukla Broadway ve bulvar tiyatrosu örnekleri ve müzikaller sergilendi. Zaman zaman Gogol, Ibsen ve Brecht'ten de oyunlar oynandı.

On yedi yıl süren bu dönemde Dormen Tiyatrosu'nda Aydemir Akbaş, Tolga Aşkıner, Lale Belkıs, Turgut Boralı, Hadi Çaman, Altan Erbulak, Füsun Erbulak, Fikret Hakan, Cahit Irgat, Müşfik Kenter, Erol Keskin, Göksel Kortay, Yılmaz Köksal, Tuncel Kurtiz, Şevkiye May, Nisa Serezli, Yusuf Sezgin, Cahide Sonku, Gülriz Sururi, Ulvi Uraz, Kâmran Yüce gibi birçok ünlü ve usta oyuncu sahneye çıktı. Dormen Tiyatrosu 1983'te yeniden kuruldu ve *Hangisi Karısı* (1985), *İkinin Biri* (1986), *Kaç Baba Kaç* (1988), *Meraki* (1989), *Şahane Züğürtler* (1991) ve *Nerdeyse Kadın* (1992) gibi oyunları sahneledi.

Dornberger, Walter Robert (d. 6 Eylül 1895, Giessen, Almanya - ö. 27 Haziran 1980, Baden-Württemberg, AFC), II. Dünya Savaşı sırasında Alman "V-2" roketinin yapımını yöneten mühendis.

1914'te Alman ordusuna katılan Dornberger, ertesi yıl subaylığa yükseltildi. Bir ara Fransızlar tarafından tutsak edildi ama 1919'da serbest bırakıldı ve Versailles Antlaşması'nın (1919) izniyle kurulan küçük bir Alman ordusunda görev aldı. Bu ordu tarafından 1925'te Charlottenberg'deki Teknoloji Okulu'na gönderildi. Burada balistik alanında uzmanlaştı ve 1930'da yüksek lisans derecesi aldı. Daha sonra Versailles Antlaşması'nca yasaklanmayan roketli silahların geliştirilmesinde görevlendirilen Dornberger, 1932 yazında, Berlin'in birkaç mil güneyindeki Kummersdorf'ta bulunan Batı Araştırma İstasyonu'nun başına getiril-

di. Burada, Wernher von Braun ile birlikte roket motoru üzerinde geliştirme çalışmalarına girişti. Mayıs 1937'de istasyon personeli Peenemünde'ye taşınarak A tipi roket füzelerinin yapımı başlatıldı. Daha sonraları "V-2" olarak adlandırılan "A-4" roketi, savaştan sonra geliştirilen uzay araçlarının ilk örneğiydi.

II. Dünya Savaşı sırasında korgeneralliğe yükseltilen Dornberger, savaştan sonra iki yıl İngiltere'de tutsak kaldı; ardından 1947'de ABD'ye göç etti. Burada, ABD Hava Kuvvetleri'ne güdümlü füzeler konusunda danışmanlık yaptı. 1950'de Bell Aircraft Corporation'a danışman oldu. 1954'te, anılarını *V-2* adlı yapıtında yayımladı. Bell şirketinde çalıştığı dönemde, Hava Kuvvetleri ile Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi'nin (NASA) ortaklaşa yürüttükleri ve daha sonra uzay mekiği programına dönüştürülen Dyna-Soar projesine katıldı. Dornberger 1965'te emekliye ayrıldı.

Dornbirn, Avusturya'nın batı kesiminde, Vorarlberg federal eyaletine (*Bundesland*) bağlı kent. Eyalet merkezi Bregenz'in tam güneyinde, Bregenz Ormanının eteklerinde, Ren Vadisindeki Dornbirn Çayı kıyısında kuruludur. Tarih kayıtlarında ilk kez 895'te, Torrinpuirron adıyla geçer. 12. yüzyıl sonlarından Avusturya topraklarına katıldığı 1380'e değin Montfort kontlarına bağlı kaldı. 1901'de kent statüsü kazandı. Önemli tarihsel yapıları arasında, ayrı bir çan kulesi olan, 1493 tarihli yeni-klasik bölge kilisesi ve 1639 tarihli Kırmızı Ev (Rotes Haus) sayılabilir. Ayrıca bölgesel bir doğa müzesi vardır. Dornbirn, Avusturya'daki pamuklu dokuma sanayisinin başlıca merkezidir. Bira, elektrikli makine ve jeneratör imalatının öteki ekonomik etkinlikler arasında bulunduğu kentte demir, ahşap ve plastik de işlenir. Kentte her yıl uluslararası bir ticaret fuarı düzenlenir. Nüfus (1987 tah.) 38.641.

Dornier, Claudius (d. 14 Mayıs 1884, Kempten, Almanya - ö. 5 Aralık 1969, Zug, İsviçre), Alman uçak tasarımcısı ve yapımcısı.

Münih'teki teknik okulda öğrenim gören Dornier, 1907-10 arasında Friedrichshafen'deki Zeppelin uçak fabrikasında Zeppelin kontu Ferdinand ile çalıştı. 1911'de tümüyle metalden ilk uçağın tasarımını yaptı ve Zeppelin'den fabrikada ayrı bir bölüm olarak Dornier uçak atölyesini kurma izni aldı. Dornier'in geliştirdiği çeşitli ahşap ve metal gövdeli savaş uçakları, I. Dünya Savaşı sırasında Almanya tarafından kullanıldı; savaştan sonra Dornier, uçak fabrikasının tam denetimini üstlendi.

1920'ler boyunca, yaygın olarak kullanılan deniz uçaklarını üreten Dornier, 1929'da, o dönemde dünyanın en büyük uçağı olan "Do X"i geliştirdi. Kanat açıklığı 48 m, uzunluğu 40 m olan "Do X", 12 motorluydu ve 169 yolcu taşıyabiliyordu. 1931'de Almanya'dan New York kentine kesintisiz uçan ilk uçak olan "Do X"in maliyetinin yüksek olması nedeniyle üretimi sürdürülmedi. II. Dünya Savaşı sırasında, çift motorlu "Dornier 17" bombardıman uçağı, Alman Hava Kuvvetleri'nin (*Luftwaffe*) yedeği olarak kullanıldı. Savaştan sonra Almanya'nın uçak yapması Müttefikler tarafından yasaklanınca Dornier, İspanya'da bir fabrika kurdu. Bu yasağın 1955'te kaldırılmasından kısa bir süre sonra da Münih yakınlarında bir fabrika açtı ve hafif, genel amaçlı "Dornier 27" nakliye uçaklarını, kısa mesafede havalanıp iniş yapabilen "Dornier 31 STOL" uçaklarını ve "Dornier 32" helikopterlerini üretti.

Dorobolar, OKIEKLER olarak da bilinir, Kenya'nın güneybatısında yaşayan ve Güney Nil dil öbeğine bağlı Kalencin dilini konuşan halk. Kalencin dilindeki "Okiek" ile Masai dilindeki bir kavramdan türetilen "Dorobo", aynı yörede hayvancılıkla uğraşanların sığırları olmayan "yoksul" topluluklar için "avcı" anlamında kullandıkları aşağılayıcı lakaplardır. Aslında her iki kavram da Uganda'nın kuzeydoğusundan Tanzanya'nın kuzeybatısına kadar uzanan dağlık yörede yaşayan ve hayvancılıkla uğraşmayan bütün halklar için kullanılabilir.

Dorobolar ve onlarla bağlantılı öteki küçük topluluklar en az bin yıl önce Turkana (Rudolf) Gölünün kuzeyindeki dağlık yöreden gelerek güneye inmişlerdir. Öteki Nil ya da Bantu dillerini konuşan halklar gelmeden önce bugünkü topraklarına yerleştikleri sanılan Dorobolar, Naivasha Gölü ve Aberdare Dağları çevresindeki sık ormanlı yüksek bölgede, küçük ve birbirinden kopuk yerleşmelerde yaşıyordu. Yay, zehirli ok, tuzak ve kapan kullanarak çeşitli hayvanları avlamadaki ünlerinin yanı sıra arıcılıkta da ustalaşmışlardı. İngiliz sömürgeciler Doroboları ormanların dışına doğru sürerek avlanmalarını büyük ölçüde engelledi. Böylece çiftçiliğe geçmek zorunda kalarak mısır, darı ve köklerinden yararlanılan bazı bitkiler yetiştirmeye başladılar.

Dorobolar, kültürlerini büyük ölçüde özümsedikleri komşu Nandi halklarıyla ticaret yapar ve bazen Nandilerden sığır alırlar. Siyasal örgütlenme önde gelen babayanlı klanlara dayanır. Yaşlılar meclisi yol gösterici işlevi gören bir karar organıdır. İngiliz sömürgecilerin getirdiği, kabile şeflerinin seçimle belirlenmesi sistemi sömürge dönemi sonrasında Kenya hükümetince de benimsenmiştir.

Doronicum *bak.* kaplanotu

Dorotheus (ü. İS 6. yy'nin ilk yarısı), Bizanslı hukukçu. İmparator I. Justinianos döneminde Roma hukukuna ilişkin yasaları derleyenlerin başında gelir. 533'te yayımlanan *Pandectae*(*) ya da *Digesta*'nın derlenmesine ve *Codex constitutionum*'un (Düzenleme Yazması) ikinci basımına (534) katkıda bulundu. Ayrıca *Pandectae*'nin derlenmesine başkanlık eden Tribonianos ve Theophilos ile birlikte *Pandectae*'nin giriş bölümünü oluşturan *Institutiones*'i (533; Kurumlar) hazırladı. Bizans İmparatorluğu'nun en iyi hukuk okullarından sayılan, Suriye'nin Berytus (bugün Beyrut) kentindeki Roma hukuku okulunda ders verdi. *Pandectae* üzerindeki yorumlarını içeren *Index*'inin (542) bazı bölümleri, Basilika(*) olarak bilinen 9. yüzyıla ait bir yasa derlemesinde yer alır.

Dorsay, Atillâ (d. 17 Mart 1939, İzmir), sinema eleştirmeni. Düzenli yazılarıyla sinemaya geniş kesimlerin ilgisini çekmiştir.

Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladıktan sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimarlık öğrenimi gördü. 1966'da *Cumhuriyet* gazetesinde film eleştirileri yazmaya başladı. Kısa bir süre mimarlık yaptıktan sonra turizm alanında çalıştı. 1967'de Görsel Yayınevi'ni kurarak kitap yayımladı. 1973'te *Yedinci Sanat* dergisini çıkaranlar arasında yer aldı. 1979'da Türk Dil Kurumu Basın Ödülü'nü kazandı. 1980-83 arasında Turhan Gürkan'la birlikte *Hürriyet Gösteri* dergisinin aylık fasiküller biçiminde yayımladığı *Türk ve Dünya Sinema Ansiklopedisi*'ni hazırladı. Yabancı yayın organlarında Türk sinemasını tanıtan yazılar yazdı; çeşitli ülkelerdeki birçok sinema şenliğini izleyerek Türk okuruna duyurdu. Yurt içinde de çeşitli şenlik ve yarışmalarda seçici kurul üyeliği yaptı. 12 Eylül 1980'e değin Sinema Yazarları Derneği'nin (SİYAD) başkanlığını sürdürdü.

Dorsay
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Amerikan sineması üzerine yazı ve eleştirilerini 1977'de yayımlanan *Mitos ve Kuşku* adlı kitabında bir araya getiren Dorsay, 1984'ten sonra da gene yazı, eleştiri ve röportajlarını topladığı *Sinema ve Çağımız I* (1984), *Sinema ve Çağımız II* (1985), *Sinemayı Sanat Yapanlar* (1985), *O İsimler O Yüzler* (1985), *Yönetmenler, Filmler, Ülkeler I* (1986, 1989), *Beyaz Perdede Kırmızı Filmler* (1986), *Yüzyüze* (1986), *Yönetmenler, Filmler, Ülkeler II* (1988), *Yılmaz Güney Kitabı* (1988), *Yüreğimin Orta Yeri Sinema* (1990), *Benim Beyoğlum* (1991), gibi bir dizi kitap yayımladı. Bu arada *Cumhuriyet* gazetesinde Beyoğlu semti üzerine yazılar, gezi röportajları ve köşe yazıları yazdı. Radyoda müzik programları hazırladı, televizyonda sinema filmleri sundu.

Dorset, İngiltere'nin güneybatı kesiminde il (*county*). Güneyde Manş Denizi, batıda Devon, doğuda Hampshire, kuzeyde de Somerset ve Wiltshire illeri ile çevrilidir.

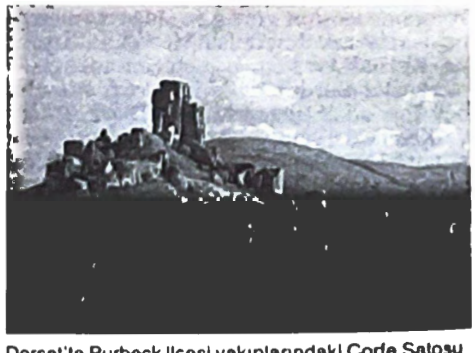

Dorset'te Purbeck ilçesi yakınlarındaki Corfe Şatosu kalıntıları, İngiltere
A F Kersting

1974'teki yerel yönetim düzenlemesinde, Hampshire ilinin bir bölümünü almıştır. Yüzölçümü 2.654 km²'dir. Kentlerin toplandığı kıyı kesimi dört ilçeye (*borough*) ayrılmıştır: Christchurch, Bournemouth, Poole ve daha batıda da Weymouth-Portland. Genellikle kırsal olan ilin geri kalan kesimi, West Dorset, North Dorset, Purbeck Adasını kapsayan Purbeck ve New Forest'ın bir bölümünü içine alan Wimborne ilçelerinden oluşur.

Wiltshire'dan gelen tebeşir oluşumlu yükseltilerin North Dorset Downs adını alan bölümü, ili boydan boya geçerek tarihsel Dorset kasabasının ötesine kadar uzanır. South Dorset Downs olarak bilinen bölüm ise doğuda Swanage'a uzanan dar bir şerit oluşturur. Bu iki tebeşirli alan arasında, Hampshire Havzasının uzantısı olan, kum ve kil oluşumlu ve üçgen biçimli alçak bir

bölge yer alır. Bu bölgenin sularını batıda Poole Körfezine dökülen Frome ve Piddle, doğuda da Avon ve Stour ırmakları toplar. North Dorset Downs'ın kuzeyinde ve batısında Devon ve Somerset sınırı boyunca, çeşitli kumlu ve killi oluşumlara dayanan benzer bir arazi kuşağı bulunur. Kuzeydeki bu kesimin sularını toplayan Stour ve kolları Christchurch Körfezine dökülür.

Tarihöncesi'nde Dorset'in tebeşir oluşumlu yükseltilerinde yaşayan insanlar Neolitik, Tunç ve Demir çağlarına ait birçok anıt bırakmıştır. Roma Döneminin başlıca kasabası Dorset'in hemen dışındaki Maiden Kalesi'nin tarihöncesi çağlar boyunca önemli bir yerleşme olduğu sanılmaktadır. Daha sonraları, Batı Sakson (Wessex) Krallığı'nın bir parçası olan bölge, Thomas Hardy'nin yazılarında Wessex adıyla ölümsüzleşti. 19. yüzyılda Dorset'te sendikalaşma çalışmaları yürüten tarım işçilerine yönelik baskılar ülke çapında yankılar uyandırdı (*bak.* Tolpuddle Olayı).

İl topraklarının büyük bölümü tarıma ayrılmışsa da, tarımda çalışanların işgücü içindeki oranı düşüktür. Tebeşir oluşumlu yaylalardaki büyük çiftliklerde temel uğraş mandıracılık ve arpa ekimidir. Kumlu ve killi topraklarda çiftlikler daha küçük, tarımsal etkinlikler de çeşitlidir. Bahçecilik yapılır; domuz ve kümes hayvanları beslenir. Ormancılık günümüzde ekonomide önemli bir yer tutar; ormanlık alanların büyük bölümü Ormancılık Komisyonu'nun elindedir. İlde çıkarılan portland taşı ve Purbeck mermeri çok ünlü yapı malzemeleridir. Seramik sanayisinde önemli olan ülkedeki birkaç plastik kil ocağından biri de Dorset'tedir; bu kil günümüzde de Staffordshire'a taşınarak değerlendirilir. Kıyıdaki Kimmeridge yöresinde sınırlı petrol ve doğal gaz kaynakları vardır.

Turizm ekonomide önemli bir rol oynar. Bournemouth 1879'dan beri gözde bir tatil yeridir. Weymouth-Portland çok sayıda turist çeker. Çanak çömlek ve tuğla yapımı, makine sanayisi, elektronik, ilaç ve kimyasal madde üretimi gibi imalat kolları Poole ve Bournemouth'un bazı kesimlerinde toplanmıştır. Nüfus (1991) 645.000.

Dorset kültürü, İÖ y. 800 - İS 1300 arasında Grönland'da (Kalâtdlit-Nunât) ve bugünkü Kanada topraklarının, Kuzey Kutup Bölgesi'nin doğusundan Newfoundland'in güneyine kadar uzanan bölümünde görülen Tarihöncesi kültür. Adı, Baffin Adasındaki Dorset Burnunda yapılan kazılara dayanır. Kökenine ilişkin üç farklı sav öne sürülmüştür. Bunlar kültürün 1) Alaska'da ya da Kuzey Kutup Bölgesi'nin batısındaki başka bir yerde ortaya çıktığı, 2) daha güneydeki arkaik bir Yerli kültüründen (orman Yerlileri) türediği ya da bu kültürlerden güçlü biçimde etkilendiği, 3) temelde Kanada Kuzey Kutup Bölgesi'nin doğusundaki Dorset öncesi bir kültürden *in situ* (asıl yerinde) gelişen ve çok az Yerli etkisi taşıyan bir Eskimo kültürü olduğudur. İskelet kalıntılarının Eskimolara ait olduğu sanılır.

Newfoundland ya da Ungava Yarımadasındaki geç Dorset kültürü dönemine ait stilize fildişi nazarlık, Québec

Museum of the American Indian, New York

Dorset halkı ayıbalığı ve mors gibi deniz memelilerine bağımlı olmakla birlikte kara memelileri, kuş ve balık da avlardı. Köpek, dolayısıyla da köpek kızakları bilinmediğinden küçük el kızakları kullanırlardı. Tipik bir Eskimo aracı olan yaylı delgi de daha bilinmiyordu. Kıyılarda bulunan yerleşimler genellikle yarı toprakaltı evlerden ve geniş toplantı evlerinden oluşurdu. Deri kaplı çadırlar ise olasılıkla yazın kullanılıyordu. Dorset halkının küçük gruplar halinde hareket eden mevsimlik göçerler olduğuna ilişkin kanıtlar bulunmuştur.

Yontma taş aletler, zıpkın uçları ve sapları, bıçaklar, lambalar bu kültürün belirgin aletleriydi. Süs eşyaları ise kemik, fildişi ve ahşaptan yapılır, bazen de oyularak bezenirdi. Fildişinden ya da kemikten yapılmış küçük insan ve hayvan figürleri, bazen doğal, bazen de stilize ya da grotesk bir anlayışla işlenmişti. Bu figürlerin çoğu kez tılsım ya da av büyüsü olarak kullanıldığı sanılmaktadır.

Dorset kültürünün ne zaman yok olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, Thule göçmenlerinin Alaska'dan gelişlerinden sonra ortadan kalktığı varsayılır (*bak.* Thule kültürü). İki topluluğun birbiriyle ilişkiye girdiğini gösteren izler bu varsayımı desteklemektedir. İklim değişiklikleri de, Dorset kültürünün ortadan kalkmasının bir başka nedeni olabilir. Bu kültürden günümüze bazı geç dönem alet türlerinin ulaştığı ve 1903'e değin varlığını koruyan bir Eskimo topluluğunun Dorset halkından türediği bilinmekle birlikte, Dorset kültürünün Kanada ve Grönland kültürlerini ne ölçüde etkilediği tartışmalıdır.

Dorsey, George A(mos) (d. 6 Şubat 1868, Hebron, Ohio - ö. 29 Mart 1931, New York kenti, ABD), ABD'li etnograf. Kuzey Amerika Yerlileri üzerine çalışan ilk etnograflardandır; özellikle Mandan kabilesini incelemiştir. Ova Yerlileri üzerine araştırmaları bölgede yapılan ilk nüfus sayımını da içerir. En çok son yapıtı *Man's Own Show; Civilization* (1931; İnsanın Kendi Gösterisi; Uygarlık) ve yaygın biçimde okunan antropoloji kitabı *Why We Behave Like Human Beings*'le (1925; Neden İnsan Gibi Davranırız?) tanınır.

1894'te Harvard Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Bu, ABD'de antropoloji dalında yapılan ilk doktoraydı. Chicago'daki Field Doğa Tarihi Müzesi'ne geçene değin Harvard Üniversitesi'nde ders veren Dorsey 1919'daki Paris Barış Konferansı'nda da İspanya ile ilgili konularda ABD başkanı Woodrow Wilson'a danışmanlık etti. Türkçede *Çin Korsanları* (1940) adlı bir kitabı vardır.

Dorsey, James Owen (d. 31 Ekim 1848, Baltimore - ö. 4 Şubat 1895, Washington, D.C., ABD), ABD'li etnolog. Dakotalar (Siular) üzerine yaptığı dilbilim ve etnografya çalışmalarıyla tanınmıştır.

1871'de Protestan Episkopal Kilisesi'nce Dakota bölgesindeki Ponka kabilesine misyoner papaz olarak atandı. Klasik dilbilim uzmanı olan Dorsey, Ponka dilini çabucak öğrendi, ama hastalanınca Baltimore'a dönmek zorunda kaldı.

1879'da Amerikan Etnoloji Dairesi kurulduğunda ilk üyelerden biri oldu. Daire tarafından Omaha kabilesini incelemek üzere Nebraska'ya gönderildi. Siu dil öbeğinden Dakota, Kansa ve Osaj (Ozaç) kabilelerini inceledi. Ayrıca Oregon'daki Atabasklar, Takelmalar, Kusanlar ve Yakuanalar üzerinde çalıştı. Yapıtları arasında *Omaha Sociology* (1884; Omahaların Sosyolojisi), *Osage Traditions* (1888; Osaj Gelenekleri) ve *Siouan Sociology* (1897; Siuların Sosyolojisi) sayılabilir. Ayrıca her ikisi de alanlarında klasik başvuru kaynakları arasında sayılan *Dakota-English Dictionary* (Dakota Dili-İngilizce Sözlük) ve *Dakota Grammar, Texts, and Ethnography, by Stephen Return Riggs* (1893; Stephen Return Riggs'in Dakota Dilbilgisi, Metinleri ve Etnografisi) adlı kitapları derledi.

Dorsey, Jimmy ve Tommy, asıl adları JAMES VE THOMAS DORSEY (sırasıyla, d. 29 Şubat 1904, Shenandoah, Pennsylvania - ö. 12 Haziran 1957, New York kenti; d. 19 Kasım 1905, Shenandoah, Pennsylvania - ö. 26 Kasım 1956, Greenwich, Connecticut, ABD), ABD'de ayrı ayrı ya da birlikte büyük popüler dans orkestraları yöneten kardeşler.

Babaları bir müzik öğretmeni olan Dorsey kardeşler küçük yaşta müzik eğitimi görerek beyaz caz çevrelerinde ünlendiler. Kardeşinden önce adını duyuran Jimmy, klarnet ve alto saksofonda zengin tekniği olan etkili bir cazcıydı; 1927'de artık yıldız solocu olmuştu. Trompet ve trombonda bas partileri çalarak başlayan Tommy ise çok geçmeden trompeti bıraktı; 1930'a gelindiğinde ise trombonun tatlı tonlarıyla ünlenmiş serbest çalışan başarılı bir müzikçi olmuştu. 1933'te iki kardeş birlikte bir orkestra kurdular. Ayrıca kendi orkestralarıyla ayrı ayrı büyük başarıya ulaştılar ve cazdaki başlangıç noktalarının çok ilerisine gittiler. 1953'te yeniden bir araya geldiler, ama çalışmaları bazı eleştirmenlerce gerçek cazdan çok, nitelikli popüler müzik örnekleri olarak değerlendirildi.

Dorsey, Thomas Andrew (d. 1 Temmuz 1899, Villa Rica, Georgia - ö. 23 Ocak 1993, Chicago, ABD), ABD'li şarkı bestecisi, şarkıcı ve piyanist. İncil'den ilahileri temel alarak yaptığı hızlı tempolu *blues* düzenlemeleriyle ünlenmiştir.

Dinsel coşkuyu canlandırma hareketine katılan bir vaizin oğluydu. Çocukluğunda Georgia'nın başkenti Atlanta çevresindeki *blues* piyanistlerinden etkilendi. 1910'dan 1928'e değin de dindışı "piyasa" müziği alanında besteci, düzenlemeci, piyanist ve vokalist olarak çalıştı. 1916'da taşındığı Chicago'da Kompozisyon ve Düzenleme Yüksekokulu'na devam etti. 1920'lerde Ma Rainey ve kendi topluluklarıyla turnelere çıktı.

1929'da yalnızca dinsel müzikle ilgilenmeye başlayan Dorsey *blues* melodi ve ritimlerini ilahilere uyguladı. "Precious Lord, Take My Hand" (1932) gibi iyimser bir hava taşıyan duygusal şarkılarının birçoğu, örnek İncil ilahileri arasına girdi. Dorsey 1930'ların başlarında yoğun plak çalışmaları yaptı; nota ve şarkı sözlerini yayımladı. 1932'den başlayarak Chicago'daki Pilgrim Baptist Kilisesi'nin koro yöneticiliğini yaptı. 1933'te Chicago'da kurduğu Kilise ve İlahi Koroları Ulusal Birliği'nin 40 yıl süreyle başkanlığını yürüttü. 1934'te plak çalışmalarına ara verdi; 1940'ların ortalarına değin çok sayıda turneye çıktı. Sonraları beste

çalışmalarını sürdürmekle birlikte daha çok konferanslar verdi ve yönetsel görevlerde bulundu.

Dorsten, Almanya'nın kuzeybatı kesimindeki Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde (*Land*) kent. Lippe Irmağı ile Wessel-Datteln Kanalı üzerinde yer alır. Roma döneminde bir köy olan Dorsten, 1251'de Köln başpiskoposlarından berat aldı. 14. yüzyılda tahkim edilen kasaba hem manastır merkezi, hem de piskoposların kalesi oldu. 1802'de Arenberg dükleri nin eline geçti ve 1815'ten sonra Prusya'ya bağlı bir *fief* olarak kullanıldı. 1899'da demiryolunun gelmesi ve 1911'de ilk kömür ocağının açılmasından sonra sanayisi gelişti. Ruhr sanayi bölgesinin en kuzeyinde bulunduğu için II. Dünya Savaşı sırasında bombardımanlardan büyük hasar gördü. Ayakta kalan yapılar arasında bir Fransisken manastırı (1488), bugün yerel bir müze olan eski Belediye Binası (1597), erkek çocuklar için 1642'de yapılmış bir okul ve Santa Ursula Rahibe Manastırı sayılabilir. 1975'te Wolfing, Lembeck ve başka komşu kasabaların katılmasıyla Dorsten yaklaşık üçte iki oranında büyüdü. Kentte kömür ocakları, kömür-gaz işletmeleri, bir demir dökümhanesi, kuvars işletmeleri ile dokuma, tel ve mobilya fabrikaları vardır. Nüfus (1989 tah.) 75.518.

Dort Sinodu, 13 Kasım 1618-9 Mayıs 1619 arasında Dort'ta (Dordrecht) toplanan Felemenk Reform Kilisesi sinodu. Toplantının amacı Arminiusçuluk(*) konusundaki anlaşmazlıkları çözmekti. Arminius'un yandaşları 1610'da yasama meclisine sundukları beş maddelik *Remonstrance* (İtiraz) ile yalnızca Tanrı tarafından seçilenlerin kurtarılacağını kabul eden katı Kalvenci kader öğretisini reddettiler. Bu belge yüzünden "İtirazcılar" olarak da anılan Felemenkli Arminiusçuların karşısında ise katı Kalvenci ilahiyatçı Franciscus Gomarus'un yandaşları yer aldı.

Sinoda, hepsi Gomarusçu olan Felemenkli delegelerin yanında Almanya, İsviçre ve İngiltere Reform kiliselerinin de delegeleri katıldı. Başlangıçta kader öğretisi konusunda Reform kiliseleri arasında bir anlaşma sağlanması amaçlanmakla birlikte, Sinod yalnızca Felemenk Reform Kilisesi'nin sorunlarıyla ilgilenebildi.

Açılış oturumlarında Kitabı Mukaddes'in Felemenk diline yeni bir çevirisi, bir kateşizm ve kitaplarda sansür konusu tartışıldı. Ardından İtirazcıların inançlarını dile getirmeleri istendi. Sinodun koyduğu kurallara uymayı reddeden İtirazcılar sonunda toplantıdan kovuldular.

Daha sonra İtirazcıların ilahiyat görüşleri incelenerek bunların kutsal metinlere ters düştüğü ilan edildi. Kabul edilen Dort yasalarında hem İtirazcıların reddedilen görüşlerindeki yanlışlar ayrıntılı olarak ele alındı, hem de onaylanan öğretilere yer verildi. Sinod kaderin inanca bağlı olmadığını, İsa'nın bütün insanlar adına ölmediğini, insanın tümüyle günahkâr olduğunu, Tanrı kayrasının karşı konulmazlığını ve kayrayı yitirmenin olanaksızlığını onayladı. Kabul edilen bu yasalar 200 yıl boyunca, Belçika İtikadnamesi ve Heidelberg Kateşizmi'yle birlikte Felemenk Reform Kilisesi ilahiyatının temelini oluşturdu.

Dortmund, Almanya'nın kuzeybatı kesimindeki Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde (*Land*) kent. Dortmund-Ems Kanalının başında geniş liman tesisleri yer alır. Adından ilk kez 885'te Throtmanni diye söz edilen kent 1220'de imparatorluk kenti oldu; daha sonra da Hansa Birliği'ne katıldı. Yaygın ticaret ilişkileri kentin çok zenginleşmesine yol açtı; 14. yüzyılda Dortmundlu tüccarlar verdikleri borçlar karşılığında İngiliz kraliyet tacına birkaç kez rehin koydurdular. Otuz Yıl Savaşları'ndan (1618-48) sonra eski parlak dönemi geride kalan kentin nüfusu, imparatorluğun verdiği hakları yitirdiğinde (1803) 4 bine kadar düştü. 19. yüzyılda kömür ve demir cevheri madenciliğinin gelişmesi ve kanalın tamamlanması (1899) hızlı bir gelişme doğurdu. Bugün Dortmund, Ruhr bölgesinin önemli bir ulaşım ve ticaret merkezidir.

II. Dünya Savaşı'nda büyük hasara uğrayan kent, planlı bir biçimde yeniden inşa edilmiştir. Ortaçağdan kalma dört kilisesi, Probsteikirche, Reinoldikirche, Marienkirche (Meryem Ana Kilisesi) ve Petrikirche onarılmıştır. Çevresi hendeklerle çevrili dört şato ile Sakson ve Karolenj kalelerinin yıkıntıları korunmuştur. Önemli modern yapılar arasında sinagog (1956) ve Vestfalya Sarayı (1952) sayılabilir. Bu ikinci yapı kongrelerin, sergilerin ve spor karşılaşmalarının yapıldığı, Avrupa'nın en büyük yapılarından biridir. Dortmund'da çok sayıda eğitim kurumu vardır. Bunların arasında Max Planck Endüstriyel Fizyoloji ve Besin Fizyolojisi Enstitüsü, Spektrokimya ve Spektroanaliz Enstitüsü ve Münster Üniversitesi Sosyal Araştırma Enstitüsü ile sosyal bilimler, basın araştırmaları, dağcılık, madencilik, öğretmen yetiştirilmesi ve yetişkinlerin eğitilmesi alanlarındaki okullar sayılabilir. Kentte birkaç tane de müze vardır. Bunlardan Sanat ve Kültür Müzesi 400'den fazla altın sikkenin saklandığı "Dortmund Hazinesi"ni barındırır. Dortmund Üniversitesi 1966'da kurulmuştur.

Kentin başlıca sanayi ürünleri çelik, kömür ve biradır. Ayrıca büyük bir toptancı meyve ve sebze hali vardır. Köprü inşaatıyla uğraşan birkaç Dortmund firması da dünya çapında etkinlikte bulunmaktadır. Nüfus (1989 tah.) 587.328.

Dortmund-Ems Kanalı, Almanya'da Ruhr sanayi bölgesini Emden yakınlarında Kuzey Denizine bağlayan önemli ticari kanal. 1899'da açılmıştır; uzunluğu 270 km'yi bulur. Güneyde Dortmund'dan, Ren-Herne Kanalının birleştiği noktaya kadar uzanır. Burada yüzer doklar ve havuzlar vardır. Hemen kuzeyinde Lippe Yan Kanalını keser. Bu kanallar ağı Almanya topraklarında Ren Irmağı ile Kuzey Denizi arasındaki bağlantıyı sağlar. Bu noktadan sonra Dortmund-Ems Kanalı kuzeydoğu ve kuzey yönünde Ems Irmağının yatağı boyunca ilerler. Kanaldan güneye yollanan başlıca ithal ürünleri demir cevheri, tahıl ve şekerdir. Kuzeye ise kömür, taş ve çakıl yollanır.

doru vaşak (*Felis rufa*), *Felidae* (kedigiller) familyasından, Kanada'nın güneyinden Meksika'nın güneyine kadar uzanan bölgelerde yaşayan, küt kuyruklu memeli türü. Vaşak ve karakulağın yakın akrabası olan doru vaşak, eskiden bu hayvanlarla birlikte *Lynx* cinsi içinde sınıflandırılıyordu.

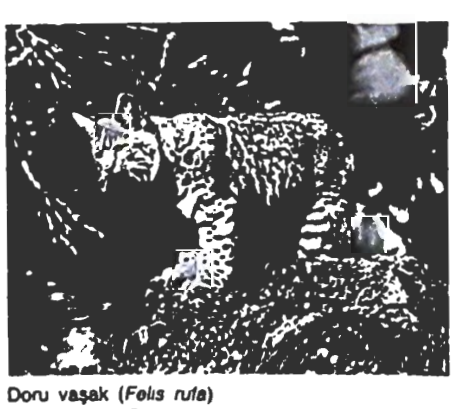

Doru vaşak (*Felis rufa*)
Joe Van Wormer-Photo Researchers

Uzun bacaklı ve iri pençeli bir yırtıcı olan doru vaşağın kulakları püskül gibi tüylü, gövdesi oldukça kısadır; 10-20 cm'lik kuyruğu dışında uzunluğu 60-100 cm'yi, omuz yüksekliği 50-60 cm'yi, ağırlığı da 7-15 kg'yi bulur. Kızılımsı açık kahverengi üstüne kara benekli ve sert tüylü olan postu vaşağınki kadar değerli sayılmaz. Kuyruğu kara, gövdesinin alt bölümleri ile kuyruğunun ucu aktır.

Hem orman, hem çöl ortamına kolayca uyum sağlayabilen ve bazen yerleşme yerlerinin yakınlarına kadar sokulan doru vaşak, genellikle yalnız yaşayan ve geceleri avlanan bir hayvandır. Ağaçlara tırmanmada ve yüzmede vaşak kadar becerikli olmayan bu hayvan daha çok kemiricileri, tavşanları ve bazı kuşları avlayarak beslenir. Çiftleşme mevsimi bahar aylarına rastlarsa da bazen sonraki aylarda ikinci kez çiftleşebilir; dişiler, yaklaşık 50 günlük bir gebelik döneminden sonra 1-6 arasında yavru doğurur. Zaman zaman postu için avlanan bu hayvanlar, ayrıca kemiricilerin ve tavşanların aşırı üremesini denetim altına almakta da insana yardımcı olur.

doruk, oyun, roman, öykü gibi edebiyat yapıtlarında ilginin ve duygusal tepkinin en yüksek düzeye ulaştığı nokta.

Oyunda doruk, tırmanan eylemin tam düşüşe geçeceği andır. Bu, tiyatroda ilginin en yüksek olduğu noktayla çakışmayabilir. Alman oyun yazarı Gustav Freytag'ın *Die Technik des Dramas*'ta (1863; Oyun Tekniği) önerdiği piramidi andıran beş perdelik oyun yapısında, doruk üçüncü perdenin sonuna doğru oluşur. Geleneksel beş perdelik oyunun, yerini üç perdelik oyuna bıraktığı 19. yüzyıl sonu tiyatrosunda, doruk genellikle oyunun sonlarına doğru yer alır.

Dorval, Kanada'da Québec eyaletinin (*province*) güney kesimindeki Montreal bölgesinde kent. Montreal Adasında yer alır. Montreal kentinin güneybatı banliyösüdür. St. Lawrence Irmağının bir uzantısı olan St. Louis Gölüne bakar. Güney kıyısı açıklarında bir yazlık dinlenme yeri olan Dorval Adası yer alır. Kentteki Dorval Uluslararası Havalimanı, Saint-Hubert'de bulunan daha eski bir havalimanının yerine yapılmış, ama bugün Mirabel Uluslararası Havalimanı onun yerini almıştır. Bölgede yerleşim, 1670 dolayında burada bir kale yapıp bir de misyon kuran Saint-Sulpice rahipleriyle başladı. Yerleşime Fransız dönemi sırasında burada arazi sahibi olan ve Dorval olarak da bilinen Jean Baptiste Bouchard'ın adı verildi. 1903'te kasaba, 1956'da da kent olarak tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1981) 17.722.

Dorylaion *bak.* Eskişehir

Dos Hermanas, İspanya'nın güney kesimindeki Andalucia özerk bölgesinin Sevilla iline bağlı kent. Sevilla kentinin güneydoğusunda, Guadaira ve Guadalquivir ırmakları arasında yer alır. Kastilya kralı III. Fernando tarafından Sevilla'nın fethi sırasında (1248) kurulan kente, kral vekili Gonzalo Nazareno'nun kız kardeşlerinin onuruna Dos Hermanas (iki kız kardeş) adı verildi. Bölgenin başlıca tarım ürünü zeytindir. Kentte ayrıca kenevir işlenir ve kireçtaşı ocakları işletilir. Nüfus (1981) 57.357.

Dos Passos, John (Roderigo) (d. 14 Ocak 1896, Chicago - ö. 28 Eylül 1970, Balti-

more, ABD), ABD'li yazar. I. Dünya Savaşı sonrası Yitik Kuşak(*) akımının en önemli romancılarındandır. Amerikan yaşam biçimini radikal bir dille eleştiren bir toplum tarihçisi olarak ününü *U.S.A.* (ABD) adlı üçlemesine borçludur.

Portekiz kökenli zengin bir avukatın oğluydu. 1916'da Harvard Üniversitesi'ni bitirdi ve gönüllü ambulans sürücüsü olarak I. Dünya Savaşı'na katıldı. İlk yapıtlarında, karşılaştıkları acımasız dünyanın sarsıntısını yaşayan sanatçıları anlattı. Savaşa şiddetle karşı çıkan *Three Soldiers* (1921; *Üç Savaşçı*, 1981) adlı romanı bunlar arasındadır.

Dos Passos'un savaştan sonra gazete muhabiri olarak İspanya ve başka ülkelere yaptığı uzun geziler tarih duygusunun geliş-

Dos Passos
National Archives, Washington, D.C.

mesini, toplum anlayışının netleşmesini ve radikal eğilimlerinin güçlenmesini sağladı. Eski öznel tutumu zamanla daha kapsamlı ve katı bir nesnel gerçekçiliğe dönüştü. *Manhattan Transfer* (1925; *Manhattan Transfer*, 1968) adlı romanı, taşıtla büyük kentten hızla geçmekte olan birinin o anki izlenimlerini anlatır. Yapıt, bir düzineden çok karakterin yaşamları arasında sinirli, sarsıntılı ve izlenimci gidiş gelişlere dayanır.

1927'de Nicola Sacco ve Bartolomeo Vanzetti adlı işçilerin idam edilmesi, onların bağışlanması için açılan kampanyaya katılan Dos Passos'u derinden etkiledi. Bu bunalım, onun ABD'nin "iki ulus"tan oluştuğu yolundaki düşüncesini netleştirdi. *U.S.A.*, bir yandan zengin ve ayrıcalıklı olanların, öbür yandan yoksul ve güçsüzlerin oluşturduğu bir ABD portresidir. Üçlemenin birinci kitabı *The 42nd Parallel* (1930; *42. Enlem*, 1983) 1900'den savaşa değin geçen dönemi, ikinci kitap *1919* (1932; *1919*, 1985) savaşı ve Versailles Antlaşması'nın imzalandığı kritik yılı, son kitap *The Big Money* (1936; *Büyük Para*, 1991) ise 1920'lerdeki hızlı büyümeden 1930'lardaki iflaslara doğru gelişen dönemi ele alır. Dos Passos kurmaca kişilerinin tarihlerini gerçek bir tarihçi bilinciyle ve dünya haberlerini, ustalıkla seçilmiş gazete manşetlerini ve dönemin popüler şarkılarını kullanarak aktarır. Otomobil yapımcısı Henry Ford, mucit Thomas Edison, Başkan Woodrow Wilson ve banker J. P. Morgan gibi bazı tanınmış kişilerin yaşamöykülerine ise eklemeler yapar. Dos Passos, sosyalist Eugene V. Debs, iktisatçı Thorstein Veblen, işçi önderi Joe Hill ve I. Dünya Savaşı'ndaki "Meçhul Asker" gibi "öbür ulus"tan kişileri de anlatmış, ayrıca kısa, şiirsel ve kişisel anılara dayanan "kamera bakışı" tekniğinden yararlanmıştır.

U.S.A.'i ikinci ve daha az tutkulu *District of Columbia* üçlemesi izledi. *Adventures of a Young Man* (1939; Genç Bir Adamın Serüvenleri), *Number One* (1943; *Önemli Adam*, 1962), *The Grand Design* (1949; Büyük Plan) adlı kitaplardan oluşan yapıt Dos Passos'un işçi hareketi, radikal politika ve New Deal (Yeni Düzen) liberalizmine ilişkin düş kırıklıklarını belgeler. Sonraki yapıtlarında daha az yaratıcı ve siyasal açıdan daha tutucudur. Son yıllarında ise eleştirmenlerin fazla ilgisini çekmemiştir.

Dosítheos, Latince DOSITHEUS (d. 31 Mayıs 1641, Arakhova, Yunanistan - ö. 8 Şubat 1707, İstanbul), Katolik Kilisesi'ne karşı Ortodoksluğu savunan Kudüs patriği. Rum Kilisesi'nin önemli siyaset adamlarından ve ilahiyatçılarındandır.

1652'de diyakozluğa, 1661'de Kudüs başdiyakozluğuna atandı. 1666'da Kaisareia (bugün Horbat Kesari, İsrail) başpiskoposu, 1669'da da Kudüs patriği oldu. Yazışmaları ve yolculukları aracılığıyla Balkanlar, Gürcistan ve Ukrayna'daki Ortodoks kiliseleriyle yakından ilgilendi. Protestanlığın Rum Kilisesi'ni etkilemesini önlemek amacıyla, 1672'de, yeniçağ sonrasının en önemli Ortodoks konsili sayılan Kudüs Sinodu'nu toplantıya çağırdı. Sinoda katılanlar, İstanbul Patriği Kyrillos Loukaris'in hazırladığı itikatnamede (1629) yer alan öğretileri mahkûm ederek Dositheos'u destekledi. Her şeyin kaderle belirlendiği ve insanın yalnızca iman yoluyla aklanabileceği düşüncesine karşı çıkan Sinod, Kyrillos'un Ortodoks Kilisesi'ni Kalvenci doğrultuda yeniden düzenleme planıyla başlayan çatışmayı doruk noktasına ulaştırdı.

Dositheos'un, uzun süre yazıştığı Rus Çarı I. Petro (Büyük) ile ilişkileri, Petro'nun Moskova patrikliğini kaldıran ve Rus Ortodoks Kilisesi'ni devlete bağımlı kılan dinsel reformları yüzünden bozuldu. Dositheos, Petro'nun Osmanlı Devleti ile yaptığı 1702 barış antlaşmasında Ortodokslar lehine tutum almasını da sağlayamadı.

Dositheos'un yazılarının büyük bölümü, Kilise Babaları'nın yapıtlarından aktarılan parçalardan oluşur ve Katolik Kilisesi ile Roma'yla birleşen Doğu Katolik kiliselerini hedef alır. On iki ciltlik Kudüs Patrikliği'nin Tarihi ölümünden sonra 1715'te basılmıştır.

Dosso, Batı Afrika'da, Nijer'in güneybatı kesiminde il (*département*). Yüzölçümü 31.002 km²'dir. Kuzeybatıda Niamey ve doğuda Tahoua illeriyle, güneydoğuda Nijerya, güneyde de Benin ile çevrilidir. Güneydoğu yönünde akan Nijer Irmağı Dosso'yu Benin'den ayırır. Nijer Irmağının Dosso ilindeki mevsimlik kolları Bosso ve Maouri, verimli vadileri sulayan mevsimlik birer akarsudur. Güneyde Nijer Irmağı havzasında 800 mm'yi aşan yıllık yağış, kuzeyde 450 mm'ye kadar düşer. İl ekonomisi, çeşitli ürünlerle sürdürülen geçimlik tarıma ve yerleşik hayvancılığa (sığır, koyun, keçi, at) dayalıdır. Bölgede yetiştirilen başlıca ürünler darı, kocadarı, yerfıstığı ve fasulyedir; ayrıca tatlıpatates, mısır, şekerkamışı, manyok ve pamuk üretilir. Sürekli ekim alanları Nijer Vadisi, Nijerya sınırı ve *dallol*'larla sınırlıdır. Dosso ili, Fulani (Peul) göçebeleri arasında yerleşik çiftçiliği özendirmek amacıyla hükümetin başlattığı ulusal kampanya uyarınca tahıl, yerfıstığı ve pamuk yetiştiren bir bölge olarak saptanmıştır. İl sınırları içindeki tarım dışı etkinlikler yerfıstığı ayıklama, tuğla yapımı, sepicilik ve çömlekçilikle sınırlıdır. Nijer Irmağında balıkçılık önem taşır. En güneyde, Nijer Irmağının kıyıları boyunca uzanan Gaya ormanlarından yakacak için yararlanılır. İl nüfusunun büyük bölümü, hepsi yerleşik çiftçilikle uğraşan Zerma (batı), Hausa (doğu) ve Songay (güneyde) topluluklarından oluşur. Hem Zermaların geleneksel merkezi, hem de il merkezi olan Dosso kenti, batıda Niamey'e, kuzeydoğuda da Tahoua'ya karayoluyla bağlıdır. Dosso'da bir havaalanı vardır. Nüfus (1977) kasaba, 9.917; (1988) il, 1.019.997.

Dosso Dossi, asıl adı GIOVANNI LUTERO, ya da LUTERI (d. 1479-90, Mantova?, Mantova Markiliği - ö. 1542, Ferrara, Ferrara Düklüğü), 16. yüzyılda Ferrara okuluna önderlik eden geç Rönesans İtalyan ressamı. Hakkındaki ilk kayıtlar 1512'de Mantova'da bulunduğunu gösterir, ama daha önce Venedik'te yaşamış ve Giorgione'nin sanatını özümsemiş olmalıdır. Ayrıca Tiziano'nun bazı erken dönem yapıtlarını da görmüş olabilir. Dosso'nun "Nympha ve Satyr" (Pitti Sarayı, Floransa) adlı yapıtında Giorgione'nin etkisi açıktır. Üslubunun temelinde de Giorgione'nin "Fırtına"sıyla (y. 1505, Venedik Akademisi) doruğa ulaşan romantik manzara anlayışı yatar. Ama Dosso buna Tiziano'ya özgü zenginliği çağrıştıran bir tarz ve Ferraralı Cosmè Tura, Francesco del Cossa ve Ercole de' Roberti'nin yapıtlarını tanıdığını gösteren kişisel bir düşsellik katmıştı. 1517'de yerleştiği Floransa'da bir

"Büyücü Kadın Kirke", Dosso Dossi'nin yağlıboya çalışması, y. 1530; Borghese Galerisi, Roma
SCALA - Art Resource / EB Inc

kez daha Tiziano'nun etkisinde kalmış olmalıdır. (Tiziano da ilk mitolojik konulu yapıtlarını Dosso'nun koruyucusu Ferraralı I. Alfonso için yapmıştı.) Dosso'nun Roma'ya gittiğine ilişkin hiçbir bilgi yoksa da 1520 öncesinde Raffaello'nun yapıtlarını tanıma fırsatını bulduğu açıktır; üzerindeki son önemli etki de Raffaello'nun geç dönem üslubunda izlenen gerilimdir. Dosso'nun son dönem yapıtlarında, romantik bir düş dünyası içindeki melankolik figürlerin üstüne doğa üstü bir ışık düşürülmüştür. Ünlü Ferraralı şair Ludovico Ariosto *Orlando Furioso* (Çılgın Orlando) adlı yapıtında dostu Dosso'yu yaşayan en büyük dokuz ressamdan biri olarak nitelemiş, Dosso'nun en tanınmış yapıtı "Büyücü Kadın Kirke"nin de (y. 1530, Borghese Galerisi, Roma) Ariosto'yu onurlandırma amacını taşıdığı ileri sürülmüştür.

Dost, Ankara'da yayımlanan aylık düşün ve sanat dergisi. Sahibi Salim Şengil, yazı işleri müdürü Nezihe (Meriç) Şengil idi. Üç dizi (Ekim 1957-Mart 1961, 1-42 sayı; Nisan 1961-Haziran 1964, 1-39 sayı; Kasım 1964-Nisan 1973, 1-102 sayı) olarak yayımlandı. *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'nin devamı olarak da kabul edilen *Dost*'ta öykülere özel bir önem verilerek ünlü yazarların yanı sıra gençlerin yapıtları da yayımlandı. Edip Cansever, Turgut Uyar, Ece Ayhan gibi İkinci Yeni akımına bağlı şairlerin şiirlerine yer verildi. Ayrıca şiir ve öykü kitapları, sinema, tiyatro, müzik ve resim üzerine

yazılar yayımlandı. Zaman zaman düşün yazıları ağırlık kazandı. Çeşitli konularda özel sayıları da yayımlanan derginin başlıca yazarları Halis Acarı (Asım Bezirci), Tahir Alangu, Metin And, Tarık Dursun K., Metin Eloğlu, Mehmed Kemal, Salim Şengil, Fethi Naci, Hasan Hüseyin, Attilâ İlhan, Ahmet Oktay, Leyla Erbil, Sevgi Sabuncu (Soysal), Orhan Kemal, Arif Damar, Can Yücel, Fikret Otyam idi.

Dost Muhammed Han (d. 1793, Herat - ö. 9 Haziran 1863, Herat, Afganistan), Afganistan hükümdarı (1826-63) ve Barakzay hanedanının kurucusu. İngiltere ve Rusya arasında siyasal mücadele alanı olduğu bir dönemde Afganistan'ın bağımsızlığını korumuştur.

Barakzay kabilesinin önderi Payenda Han'ın çok sayıdaki çocuğundan biriydi. 1816'da, Afgan emiri Mahmud Şah'ın, veziri ve aynı zamanda kabilenin başkanı Fahd Han'ı öldürtmesi üzerine Barakzaylar ayaklandı. Sekiz yıl süren iç savaş, Barakzayların zaferiyle sonuçlandı. Dost Muhammed, kabilenin en güçlü üyesi durumuna geldi ve 1826'da tahta çıktı.

İngiltere ile Rusya'nın Afganistan üzerinde nüfuz kazanma girişimleri, Dost Muhammed'i iki büyük devlet arasında dengeci bir politika izlemeye zorladı. Ayrıca Dost Muhammed, iç savaş sırasında merkezî yönetimin denetiminden çıkan toprakları geri almaya çalıştı. Dost Muhammed'in ya kendilerine düşman olduğunu ya da Rusların ülkeye sızmasına karşı direnemediğini düşünen İngilizler, Afganistan'da dolaysız bir rol oynamaya çalıştılar. Önce, Dost Muhammed ile görüşme yaptılar; bunun başarısızlıkla sonuçlanması üzerine sürgündeki Afgan emiri Şah Şuca'ya askeri destek verdiler. 1839'da başkent Kâbil'de İngiliz birliklerinin yardımıyla Şuca'yı tahta geçirmeye çalıştılar. Bu harekât, I. İngiliz-Afgan Savaşı'na (1839-42) yol açtı. 1840'ta ailesi İngilizlere esir düşünce Dost Muhammed İngiliz birliklerine teslim oldu.

Bununla birlikte, Kâbil'deki İngiliz birliklerinin ve Şuca'nın durumu hızla kötüye gitti. Şuca bir ayaklanmada öldürüldü; kentten geri çekilmeye çabalayan İngiliz birlikleri kılıçtan geçirildi. 1843'te İngilizlerin Afganistan'dan çekilmesinden sonra, Dost Muhammed bir kez daha tahta geçirildi. Ardından, ülkenin uzak yöreleri üzerinde merkezî denetimi yeniden kurmaya çalıştı ve bunda bir ölçüde başarılı oldu. Ayrıca, 1855 ve 1857'de dostluk antlaşmaları imzaladığı İngilizlerle de bir uzlaşma sağladı. Haziran 1863'te damadının komutasındaki birlikleri Herat kentini ele geçirdi, Dost Muhammed de birkaç gün sonra Herat'ta öldü.

Dostlar Tiyatrosu, repertuvarında toplumcu ve evrensel değerleri ele alan oyunlara ağırlık vermesiyle tanınmış topluluk. Genco Erkal, Mehmet Akan, Şevket Altuğ, Arif Erkin ve Attila Alpöge tarafından 1969'da kuruldu. Ali Tahsin adını kullanan Alpöge'nin yazdığı *Ha.Me.Ka.Ha.Ha.Pe.* (Haysiyetli Milli Kalkınma ve Hak Hukuk Partisi) adlı ilk oyun Harbiye'deki Yapı-Endüstri Merkezi'nde sahneye kondu. Topluluk daha sonra Dormen Tiyatrosu, Elhamra Tiyatrosu, Şişli Ümit Tiyatrosu, Venüs Sineması gibi birçok sahne değiştirdi. 1981'den sonra perdelerini Baro Han'daki salonunda, 1990'dan sonra ise Karaça Tiyatro'da açtı. 1991'de Maçka'daki İTÜ Maden Fakültesi'nin salonunda oynadı. Sürekli bir kadrodan çok, değişen oyuncularla çalışan topluluk, özellikle sahne düzeni açısından üstün bir düzeye ulaşmış ve gelenek yaratan bir tiyatro kuruluşu olmuştur.

Dostlar Tiyatrosu'nda Decaux'dan *Rosenbergler Ölmemeli* (1970), Hans Magnus Enzensberger'den *Havana Duruşması* (1971), Turhan Selçuk'tan uyarlanan *Abdülcanbaz* (1972), Orhan Asena'dan *Şili'de Av* (1974), Vasıf Öngören'den *Asiye Nasıl Kurtulur?* (1970, 1986), Jeroslav Hašek'ten uyarlanan *Aslan Asker Şvayk* (1971), Bilgesu Erenus'tan *Ortak* (1976), John Steinbeck'ten uyarlanan *Bitmeyen Kavga* (1977), Bertolt Brecht'in yapıtlarından derlenen *Brecht Kabare* (1979), gene Brecht'ten *Kafkas Tebeşir Dairesi* (1980) ve *Galileo Galilei* (1984), Maxwell Anderson'dan *Yalınayak Sokrates* (1987), Nâzım Hikmet'ten uyarlanan *Sevdalı Bulut* (1991) gibi oyunlar sahnelendi.

Dostlar Tiyatrosu'nun sergilediği *Galileo Galilei* adlı oyundan bir sahne, 1984
Kemal Dokuzoğlu

Toplulukta kurucu sanatçıların dışında Ulvi Alacakaptan, Ayla Algan, Sedef Bediz, Zeliha Berksoy, Deniz Çakır, Yavuzer Çetinkaya, Mehmet Keskinoğlu, Macit Koper, Ahmet Mekin, Gökhan Mete, Güler Ökten, Cevza Şipal, Levent Yılmaz gibi oyuncular da değişik zamanlarda oynadılar.

Dostoyevski, Fyodor (Mihayloviç) (d. 11 Kasım 1821, Moskova - ö. 9 Şubat 1881, Petersburg), Rus romancı ve öykü yazarı. İnsanın iç dünyasının en gizli kalmış yönlerini erişilmesi güç bir saydamlıkla yansıtan yapıtlarıyla 20. yüzyıl roman anlayışı üzerinde derin ve evrensel bir etki bırakmıştır.

Gençliği ve edebiyata başlaması. Kültürlü, soylu sınıftan gelen Turgenyev ve Tolstoy gibi çağdaşı öteki büyük Rus yazarlara göre Dostoyevski çok farklı bir ortamda yetişti. Babası Yoksullar Hastanesi'nde çalışan eski bir ordu cerrahı, annesi bir tüccarın kızıydı. Dostoyevski, annesinin yardımıyla evde başladığı öğrenimini özel bir okulda sürdürdü. Yaz aylarını Tula'daki aile çiftliğinde geçirerek, babasının sert ve acımasız davranışlarından bir ölçüde uzaklaşma olanağı buldu. On beş yaşındayken annesini yitirdi. Okulu bitirdikten sonra Petersburg Askeri Mühendislik Okulu'na girdi (1837). Ağır ders ve talimlerden fırsat bulduğu zamanlarda, özellikle şiddet ve cinayet konularını işleyen melodram türünden kitaplar okumaya başladı. Bu arada Rus ve Avrupa edebiyatının önde gelen adlarının yapıtlarıyla da tanıştı. Kişiliğinin biçimlendiği okul yılları konusunda pek az şey bilinmekle birlikte, arkadaşlarının hareketli gece yaşamından geri kalmadığı ve büyük özverilerde bulunma, idealistçe dostluklar edinme ve ün sahibi olma hayalleri kurduğu anlaşılmaktadır.

Okulunu bitirdikten kısa bir süre sonra edebiyatla uğraşmak için askerlikten ayrıldı (1844). Kendi serfleri tarafından öldürülen babasından çok küçük bir miras kaldığından, maddi durumu pek iyi değildi. 1846'da yazdığı ilk romanı *Bednye Lyudi*'yi (*İnsancıklar*, 1954, 1991) bir arkadaşı aracılığıyla ünlü edebiyat eleştirmeni Vissarion Belinski'ye gönderdi. Onun, roman kahramanının gizli dünyasını yansıtmadaki sanatsal becerisini öven Belinski, gelecekte büyük bir yazar olabileceğini belirtti.

İnsancıklar yeni bir yazara özgü teknik aksaklıklar taşımakla birlikte, ilk Rus toplumsal romanı sayılabilecek bir yapıttır. Romanda öksüz bir kıza duyduğu aşkı içli ve babaca bir sevecenlikle gizlemeye çalışan yoksul ve oldukça yaşlı bir kâtibin saygınlık kazanmak için yürüttüğü umutsuz mücadele anlatılır. Sevdaya düşmüş yoksul insanların, çağdaş toplumun acımasız koşullarına kurban olmuş insanların trajik çıkmazı eşsiz bir kavrayışla dile getirilir. Roman kahramanının çatışmalarını, onun iç dünyasından yola çıkarak incelediğinden ve yoğun bir psikolojik ilgiyle trajediye yeni bir boyut kattığından, Dostoyevski'nin konuyu ele alış

Dostoyevski, 1880
Literary Museum of the Institute of Russian Literature, Petersburg

biçimi, okuyuculardan coşkulu bir ilgi gördü. Gerçekten de Dostoyevski, bu yaklaşımıyla Rus gerçekçi romanında yeni bir okulu başlatmıştı.

Genç Dostoyevski, ilk yapıtıyla sağladığı ünden sonra kendisine büyük ilgi gösteren edebiyat çevrelerinde ve sosyete salonlarında kişisel görünümüyle etkileyici olmayı başaramadı. Kısa boyu, kul rengi küçük gözleri, sinirden süreklı seğiren dudakları ve sakar davranışlarıyla hastalıklı bir kişi izlenimi uyandırıyordu. Alışık olmadığı bu toplumsal ortamdan kaçmak için edebiyat çalışmalarına sığındı ve çok geçmeden bir başka kısa roman olan *Dvoynik*'i (1846; *Öteki*, 1978, 1987) yazdı. Kendisini ortadan kaldırmaya çalışan bir benzeriyle çatıştığı sanrısına kapılan küçük bir memuru anlatan romanın "bölünmüş kişilik" teması, okuyucularca sıkıcı bulundu ve Dostoyevski'nin, Belinski'nin de desteğini yitirmesine yol açtı. Bununla birlikte aynı tema, sonraki ünlü romanlarında da önemli bir rol oynadı.

Dostoyevski'nin daha sonra yayımladığı *Hozeyka* (1847; *Ev Sahibesi*, 1951, 1991), *Byeli noçi* (1848; *Beyaz Geceler*, 1934, 1986) ve *Slaboye Sertze* (1848; *Bir Yufka Yürekli*, 1957, 1991) adlı yapıtları da fazla ilgi uyandırmadı. Sonraki yapıtlarında görülecek olan düşünce, imge ve anlatım tekniklerinden örnekler taşıyan ve genç bir kızın inatçı üvey babasına duyduğu aşkı anlatan *Netoçka Nezvanova* (1849; *Netoçka Nezvanova*, 1937, 1991), Dostoyevski'nin okuyucuların gözünde eski konumunu kazanmasını sağlayabilecek iddialı ve kapsamlı bir romandı. Ama bir süre sonra devlet düzenini yıkmaya çalıştığı gerekçesiyle tutuklandığından, bu romanının yalnızca üç uzunca bölümü yayımlanabildi; böylece edebiyat yaşamının da ilk dönemi kapanmış oldu. Dostoyevski'nin ilk öykü ve romanlarında, ele aldığı kişilerin duygu ve düşüncelerine ilişkin yoğun çözümlemeler arasında yer yer içe dönük psikolojik ve ruhsal irdelemeler de görülür. Bu yapıtlar, soluk bir biçimde de olsa, onun gelecekteki yaratıcılığını harekete geçiren ana doğrultuyu dışa vurur.

Sibirya sürgünü. Çar I. Nikolay'ın baskıcı yönetimi altında siyasal ve toplumsal reform hareketinin etkisine girmekte gecikmeyen Dostoyevski, 1847'den sonra Fransız ütopyacı sosyalistlerin görüşlerini tartışmak üzere Mihail Petraşevski'nin evinde düzenlenen haftalık toplantılara katılmaya başlamıştı. Ayrıca yasa dışı radikal broşürler basmayı tasarlayan daha dar bir grubun sürdürdüğü gizli toplantılarda da yer almıştı. Batı'dan gelen devrimci düşüncelerin yayılmasından çekinen Çarlık yönetimi, Nisan 1849'da Petraşevski Grubu üyelerinin tutuklanmasını emretti. Uzun bir soruşturmadan sonra, aralarında Dostoyevski'nin de bulunduğu 21 kişinin kurşuna dizilmesine karar verildi. Dostoyevski'nin, cezaların indirildiğine ilişkin çarlık fermanının açıklanmasından önce kurşuna dizilme hazırlıkları sırasında yaşadığı korku dolu anlar, belleğinde silinmez izler bıraktı. Bu anının gölgesi sonraki yapıtlarının sayfaları arasında sık sık dolaşır. Dostoyevski'nin ölüm cezası, Sibirya'nın Omsk bölgesinde dört yıl ağır hapse ve er rütbesiyle dört yıl askerlik hizmetine çevrildi.

Dostoyevski cezasını, işlediğine inandığı ağır suçun kefareti olarak kabullendi. Ağır çalışma koşulları içinde birlikte yaşadığı sıradan mahkûmların birçoğunu "olağanüstü insanlar" olarak görmeye ve onların acılarını paylaşmaya yöneldi. Zaman zaman ruhsal sarsıntılar içinde boğuluyordu. Uzun yıllar yakasını bırakmayan sara nöbetlerine, kendi deyişine göre, ilk kez bu dönemde yakalandı. Hapishaneye sokulmasına izin verilen tek kitap olan Yeni Ahit'i sık sık okumaya başladı. Hapishane yaşamının acılarını dindirmesine yarayan bu kitap, aynı zamanda İsa'ya yeni bir inançla bağlanmasına ve onu, günahkârları yaşama döndürebilecek tek güç olarak görmesine yol açtı. Gençlik yıllarının radikalizmi, yerini kurulu düzene boyun eğmeye ve basit insanları kurtarıcı olarak görmeye bıraktı. İsa'nın çile çekerek insanlığı kurtarmaya dayanan öğretisi ve Rus Ortodoks Kilisesi'nin ruhaniliği, gözünde daha derin bir anlam kazandı. Hapishane ona aynı zamanda, horlanan ve ezilen insanları daha yakından inceleme olanağı sağlayan zengin bir malzeme kaynağı oldu.

Dostoyevski 1854'te serbest bırakıldıktan sonra Sibirya'nın Semipalatinsk kasabasında hapishane yaşamından daha sıkıcı olan askerlik hizmetine başladı. Sıkı görev duygusu sayesinde subaylığa yükseldi ve bazı dostlar edindi. Edebiyattan kopukluğunun yarattığı büyük boşluğu kapatmak için kardeşinden süreklı kitap ve dergi istiyordu. 1857'de çocuklu dul bir kadınla evlendi. Mutluluk getirmeyen bu evliliğin yol açtığı yeni mali sorumluluklar, onun edebiyata dönme ve uzun bir sessizlik döneminin ardından eski durumuna kavuşma isteğini artırmıştı. Bu amaçla önce *Dyadyuşkin Son* (1859; *Amcamın Rüyası*, 1968, 1973) adlı komik bir öykü yazdı. Bir taşra kasabasının sulu gözlü halkını anlatan öykünün yergici üslubu, Gogol'ü andıran bir hava taşıyordu. Bu öyküyü çok geçmeden daha iddialı bir kısa roman olan *Selo Stepançikovo i ego obitateli* (1859; *Stepançıkovo Köyü*, 1948, 1973) izledi. Dostoyevski eleştirmenlerin ilgisini çekmeyen bu iki yapıtın yayımlanmasından kısa bir süre sonra, 10 yıl önce zincirler içinde ayrıldığı ve tutkunu olduğu Petersburg'a özgür bir insan olarak döndü.

Edebi diriliş. Kendisini eski bir siyasal tutuklu olarak yüceltmeye hazır olan radikallere sırt çeviren ve onların dini alaya alma gibi düşüncelerini reddeden Dostoyevski, yeni çar II. Aleksandr'ın toplumsal reformlarını destekleyen bir tutum içine girdi. 1860'ta yapıtlarının ilk toplu basımı yapıldı. Ertesi yıl kardeşi Mihail ile birlikte *Vremya* dergisini çıkarmaya başladı. Batılılaşma ve Slavcılık akımlarını uzlaştırmayı amaçlayan dergi, iki grubu da Rusya'nın kurtuluşu için kitlelerle birleşmeye zorlayan bir çizgi benimsedi ve kısa sürede tutuldu. Eleştirmen Apollon Grigoryev ve Nikolay Strahov ile şair Apollon Maykov gibi eski ve yeni dostlar yazılarıyla, çevresinde toplandıkları derginin siyasal, toplumsal ve sanatsal görüşlerinin biçimlenmesinde önemli rol oynadılar.

Vremya'da yayımlanan *Zapiski iz myortvogo doma* (1861-62; *Ölüler Evinin Hatıraları*, 1933, 1983/*Ölü Bir Evden Hatıralar*, 1946, 1969/*Ölüler Evinden Anılar*, 1983, 1988), derginin tanınmasını sağladığı gibi, Dostoyevski'nin eski ününü de canlandırdı. Turgenyev ve Tolstoy yapıtı övgüyle karşıladılar. Karısını öldürdüğü için ağır hapis cezasına çarptırılan bir adamın anıları biçiminde sunulan bu yapıt, gerçekte Dostoyevski'nin hapishane yaşantısının canlı bir anlatımıdır. Dokunaklı olaylar çerçevesinde, toplum dışına itilmiş kişilerin, özgürlüklerini yitirdikleri için çektikleri acıyı işler. Aynı sıralarda gene *Vremya*'da tefrika biçiminde yayımlanan *Unijenniye i oskorblyonniye* (1861; *Ezilenler*, 1957, 1991), ailesine ve göreneklere karşı çıkarak sevdiği adama kaçan bir kadının öyküsünü anlatır. Eleştirmenlerin kızgın tepkilerine hedef olmasına karşın okuyucu kitlesince beğenilen yapıtta ilginç tipler yer alır. Duygusal karışıklığın temsilcisi olarak ayrıntılı biçimde çizdiği ilk kadın kahraman Nataşa, çocuk psikolojisine ilişkin derin kavrayışını yansıtan küçük Nelli, inatçı kötü adam Valkovski, hep Dostoyevski'nin sonraki büyük romanlarındaki daha çarpıcı kişiliklerin habercisi gibidir.

Dostoyevski *Vremya*'dan sağladığı gelirle 1862 yazında, düşünü kurduğu yurt dışı gezisini gerçekleştirme olanağını buldu. Fransa, İngiltere ve İtalya'yı kapsayan bu kısa süreli gezide gördüklerinin etkisiyle "Zimniye zametki o letnih vpeçatleniyah" (1863; *Batı Batı Dedikleri Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları*, 1972) adlı ünlü makalesini yazdı. Avrupa uygarlığının kotuluklerine ilişkin gözlemlerinin, Batı zehrinden kurtulmayı başarma koşuluyla, Rusya'yı parlak bir geleceğin beklediği yolundaki inancını pekiştirdiğini açıkladı. Aynı yıl Çarlık yönetimi Strahov'un bir yazısı nedeniyle *Vremya*'yı kapattı. Dostoyevski bu bunalımın ortasında, sara tedavisi görme gerekçesiyle borç para alarak yeniden yurtdışına çıktı. Ama gerçek amacı Almanya'nın Wiesbaden kentindeki kumar masalarında şansını denemek ve yakın ilişki içine girdiği, dergi yazarlarından Polina Suslova ile buluşmaktı. Her iki konuda da talihi iyi gitmedi. Aşk ve nefret duygularını iç içe yaşayan, garip davranışlı bir kadın olan Suslova ile sürdürdüğü gönül ilişkisi, romanlarında görülen "şeytani kadın" temasına kaynaklık etti.

Rusya'ya dönüşünde eline küçük bir miras geçen Dostoyevski, kardeşiyle birlikte *Epoha* adlı yeni bir dergi çıkardı. Derginin ilk sayısında *Zapiski iz podpolya* (1864; *Yeraltı Dünyası*, 1968/*Yeraltından Notlar*, 1973, 1989) adlı romanı yayımlanmaya başladı. Akıl yoluyla bencilliğin dizginlenebileceğine inanan radikal sosyalistleri yerici özellikler taşıyan romanın adsız kahramanı, hiçbir mutlak gerçek tanımayan, her iyiliğin göreli olduğunu savunan, duygularından büyük ölçüde arınmış bir kişidir. Bununla birlikte kendisini de derinlemesine tartmaktan geri durmaz. Kişiliğindeki bu ikiliğin temelinde irade ile akıl arasındaki temel çatışma yatar. Roman, kahramanın iç dünyasını irdelemeye verdiği önem açısından, Dostoyevski'nin kahramanlarına yaklaşımında bir tutum değişikliğini yansıtır. Bu içe dönüşün odak noktası, gerçek ve kabul edilebilir bir dünyada kendi ortamından kopmuş insanın ruhsal durumudur. *Yeraltından Notlar*, içerdiği ahlaksal, dinsel, siyasal ve toplumsal düşüncelerin benzer motifleri taşıması bakımından, sonraki büyük romanlar dizisine bir felsefi giriş niteliğindedir.

Büyük romanlar dönemi. 1864 ve 1865 Dostoyevski için bir dizi talihsizlikle geçti. Karısı ile kardeşini yitirdikten ve borca batmış dergisi kapandıktan sonra, alacaklıların hapis tehditleri üzerine, bir yayıncıdan aldığı avansla Avrupa'ya kaçtı. Tek umudu, artık tutkunu haline geldiği kumardı. Evlenme düşüncesiyle yanına çağırdığı Suslova'nın Wiesbaden'de kendisini terk etmesinden sonra bütün parasını rulette yitirerek giysilerini bile rehin bırakmak zorunda kaldı. Otel faturalarını ödemek ve Rusya'ya dönmek için borç aramaya koyuldu. Bu arada bir derginin yayın yönetmenine mektup yazarak, kısaca konusunu anlattığı *Prestupleniye i nakazaniye* (1866; *Suç ve Ceza*, 1945, 1990, 2 cilt) romanının karşılığında avans istedi. Gelen parayla Ekim 1865'te Rusya'ya döndü.

İlk yayıncısına söz verdiği romanın teslim tarihine bir ay kaldığından, Anna Snitkina adlı genç bir stenograf tuttu ve onun yardımıyla *İgrok* (1866; *Kumarbaz*, 1941,

1990) adlı romanını zamanında bitirdi. Kumar tutkusunu ve Suslova'yla aşk-nefret ilişkisini işleyen güçlü bölümlerin yer aldığı bu yapıtın ardından, hapishane günlerinden beri tasarladığı *Suç ve Ceza*'yı tamamlamaya girişti. *Suç ve Ceza* bir bakıma paranın temel bir sorun olarak ele alındığı toplumsal bir romandır. Buna bağlı olarak radikal gençlerin maddeci yaklaşımını işler. Bu gençlerden biri de romanın yoksul düşmüş kahramanı Raskolnikov'dur. Topluma başkaldırmış nihilist düşünceli bir kişi olan Raskolnikov, iyilik ve kötülük arasında sürekli bocalar. Yaşamın canlı gerçeklerinden koparak her şeye akıl düzeyinde bakar. İnsancıl amaçlar uğruna kötü araçlara da başvurmanın meşru olduğu düşüncesinden hareketle bir cinayet işler; yaşaması için hiçbir neden görmediği aptal, sağır ve hasta bir tefeci kadını öldürür. Hapishanede geçirdiği yıllar, ahlak yasalarını çiğnemesine yol açan düşünsel kibrinden kurtulmasını, giderek sıradan ve talihsiz insanlara yaklaşmasını sağlar. Mutluluğun akla dayalı bir yaşam anlayışıyla değil, çile çekerek kazanılabileceğini öğrenir. Romanda Marmeladov ve karısı, fahişe Sonya ve Svidrigaylov gibi ikincil kişilikler de ustaca çizilmiştir. Polisiye öykülerin okuyucuda yarattığı gerilim duygusuna, insan davranışlarını zorlayan felsefi, dinsel ve toplumsal öğeler aracılığıyla yeni bir boyut katan *Suç ve Ceza*, kısa sürede başarı kazandı. Romanın taşıdığı yenilikler, anlatı yoğunluğu ve suçlular ile ahlakça bozulmuş kişilerin en gizli kalmış yönlerini aydınlatan manevi pırıltı, eleştirmenleri ve okuyucuları hemen büyüledi.

1867'de Snıtkina ile evlenen Dostoyevski, alacaklılardan ve yardım isteyen akrabalardan kurtulmak için karısıyla birlikte yeniden yurt dışına çıkarak dört yıl Rusya'dan uzak kaldı. Alçaltıcı bir yoksulluk içinde geçen bu dönem boyunca ülkeden ülkeye dolaştı. Bütün bu güçlüklere, sara nöbetlerine, vazgeçemediği kumar tutkusuna, ilk çocuklarının trajik ölümüne katlanan genç karısı, bağlılığını bir an yitirmeden ona gerçek aşkı tattırdı.

Dostoyevski bu ağır yaşam koşulları altında da sendelemeyerek ikinci başyapıtı olan *Idiot*'u (1868-69; *Budala*, 1941, 1990) yazdı. Rus basınında yer alan bir cinayet davasından yola çıkan romanda, iyilik ve inançla dolu olan Mışkin'in, çevresiyle ilişkileri anlatılır. Şehvet, açgözlülük ve günahı temsil eden bu kişiler, Mışkin'in ahlak duygularını bir tür sınamadan geçirirler. Mışkin saf inancı ve ışıltılı kişiliğiyle çevresindekileri büyülemekle birlikte, görev duygusu, sevecenlik ve kardeşçe sevgi konusundaki çağrılarından hıçbir sonuç alamaz. Yaşadığı olaylar, İsa'nın Ferisilerle ilişkisini simgeler. Sonunda iyiliğiyle etkilediği insanlar mutsuzluğa mahkûm olurken, kendisi de delirir.

Bir roman için aldığı avansı tüketerek sıkıntıya düşen Dostoyevski, hazır para bulmak için yazdığı *Veçni muj*'da (1870; *Ebedi Koca*, 1955, 1984) karısını baştan çıkaran kişiden oç almaya çalışan bir kocanın psikolojik çözümlemesini yaptı. Bu arada "Büyük Bir Günahkârın Yaşamı" başlığı altında birbiriyle bağlantılı beş romanı içerecek geniş kapsamlı bir yapıt üzerinde çalışmaya başladı. Tanrı'ya ve insanlığa karşı iğrenç suçlar işleyen, ama geçirdiği çetin manevi hesaplaşmalar sonunda, gerekli acıları çekerek kurtuluşa eren bir kahramanın çevresinde kurmayı tasarladığı bu yapıtı hiçbir zaman yazamadı. Ama sonraki üç romanında, hazırladığı taslakta yer alan düşüncelerden, sahne ve kişiliklerden önemli ölçüde yararlandı. Bu romanların ilki 1869'da başlayıp 1872'de tamamladığı *Besi*'ydi (*Ecinniler/Cinler*, 1969, 1984). *Ecinniler*'in konusunun kaynağı, ihanete yönelmesinden kuşkulanan devrimci arkadaşlarının öldürdüğü Moskovalı bir öğrenci konusunda basında çıkan sansasyonel haberlerdir. Hareketli ve çarpıcı olaylarla dolu olan romanda, devrimcileri ahmak ve alçak kişiler olarak tanıtan bir yergi havası egemendir. Bu kişilerin seçtiği kurban olan Şatov, Dostoyevski'nin devrime karşı ideolojik muhalefetini yansıtır. Romanın odak kişisi, karmaşık bir kişiliği olan Stavrogin'dir. Çekici kişiliğiyle romandaki liberal ve devrimci kişiliklerin yanı sıra, devrimden dönen Şatov'la Krilov'u da etkileyen Stavrogin'in kadınları kendine bağlayan bir yönü de vardır. Ama Tanrı'ya inancını yitirdiğinden, doğuştan içinde var olan iyilik duygusu körelmiştir. Dostoyevski'nin didaktik yaklaşımına karşın, duygusal ve ideolojik öğeleri bağdaştıran sanatsal gücü yapıtın öfke dolu bir propaganda romanı düzeyine düşmesini önler.

Dostoyevski *Ecinniler*'i yazmaya başladıktan bir süre sonra hastalandı ve yeniden mali sıkıntıya düştü. Yapıtın yarıda kalmasından korkan yayımcısının gönderdiği parayla Petersburg'a dönme olanağını buldu. Romanının sağladığı başarıyla yeniden aydın çevrelerin toplantılarında aranan bir kişi oldu. 1873'te tanınmış dostlarının yardımıyla tutucu bir haftalık dergi olan *Grajdanin*'ın başına geçti. Ama yaptığı işi bağlayıcı bulduğundan ve aşırı gerici olan derginin sahibiyle anlaşamadığından, bir yıl sonra istifa etti. Bu arada karısı büyük bir becerikilikle onun yapıtlarının yayımlanması işini üstlenerek, ellerine yüklüce bir para geçmesini sağladı.

Dostoyevski, *Grajdanin*'e yazdığı *Dnevnik pisatelya* (1873-81; *Bir Yazarın Günlüğü*, 1975) başlıklı köşe yazılarını, 1876'da ayrı bir aylık yayın olarak çıkarmaya başladı. Bunu bir yılı aşkın bir süre devam ettirdi; 1880 ve 1881'de de bazı ek sayılar yayımladı. Güncel olaylar üzerine görüşlerini, edebiyat anılarını ve eleştirilerini, bazen de öykülerini içeren bu yayını, aynı zamanda geniş kapsamlı toplumsal, siyasal ve dinsel sorunlara ilişkin çarpıcı düşüncelerini yayan bir araç olarak kullandı. Çok sayıda okuyucu toplayan *Bir Yazarın Günlüğü*, Dostoyevski'nin yaşamını, felsefesini ve başta son iki romanı olmak üzere yapıtlarını incelemek isteyenler açısından da önem taşır.

Dostoyevski *Podrostok* (1875; *Delikanlı*, 1946, 1989, 2 cilt) adlı romanında evlilik dışı bir çocuğun, babasının sevgisini kazanmak amacıyla gittiği Petersburg'daki serüvenlerini anlatır. Avrupa aydınının çöküşü ile Rusya'nın benzersiz ve yetkin kozmopolit yapısı arasındaki ikiliği temel alan bu romanda, kahramanlarının düşünce, duygu ve eylemlerinde ifadesini bulan psikolojik etkenleri kendisinin ve kahramanlarının iç çatışmalarıyla sergiler. Ana konunun birkaç yan konuyla düğümlendiği bu roman, genellikle onun öteki yapıtlarının gerisinde sayılmıştır.

Dostoyevski *Bratya Karamazovi*'yi (1879-80; *Karamazof Kardeşler*, 1940, 1991) yazmaya başladığında, artık ülke çapında tanınan ünlü bir yazardı. Tanınmış yayımcı ve yazar N. A. Nekrasov'un cenaze töreninde konuşma onuru ona verildi. Petersburg Bilim ve Sanat Akademisi'nin edebiyat bolumune seçilerek saygın bir konum kazandı. 1880'de şair A. Puşkin'in ölüm yıldönümünde yaptığı konuşmada (*Batı Çıkmazı: Puşkin Üzerine Konuşma*, 1975) Rusya'nın insanlık tarihindeki rolüne ilişkin görüşleriyle, ağırbaşlı ve seçkin dinleyici kitlesinin duygularını bile ayağa kaldırdı. Bütün bunlara karşın, Petersburg yakınlarında küçük bir tatil kasabası olan Starava Russa'da karısı ve çocuklarıyla birlikte sakin bir yaşam sürmeyi yeğ tuttu. Yürüyüş ve roman çalışmasıyla geçen buradaki düzenli yaşamı içinde, yazıcılığını üstlenen karısının yardımıyla son romanını bitirdi.

Dostoyevski'nin yazarlık yaşamı boyunca değindiği önemli temaların bir arada işlendiği bir roman olan *Karamazof Kardeşler*, çıkarcı ve şehvet duşkunu bir babanın, her biri ayrı annelerden olma dört oğlunun sevgi, nefret, günah ve tutkuları çerçevesinde sürüp giden bir inanç arayışını, Tanrı'ya ulaşma çabasını temel alır. Hıristiyanlık idealiyle özdeşleştirilen en küçük kardeş Alyoşa, yaşamın anlamından çok yaşamın kendisini sevmektedir. Dmitri de yaşamı sever, ama yaşamın anlamını kavramaktan uzak kalır. Yaşamdan çok yaşam anlamı üzerinde duran İvan, romanda en önemli yeri tutar. İvan'da görülen kararsız duyguların temelinde, insanoğlunun Tanrı ile evrensel mücadelesi yatmaktadır. Bir başkaldırıdan yola çıkarak sonunda Tanrı'nın yarattığı dünyaya karşı metafizik bir isyana varan İvan, Dostoyevski'yi inanç arayışına yönelten "lanetlenmiş sorular"la uğraşır. Bu temel sorunun yanıtı, evrensel uyumdaki gize, akılla değil, yürek, duygu ve inançla erişilebileceğini belirten keşiş Zosima'nın vaazıyla verilir. Zosima'nın bu ilkesini, Alyoşa'nın başkahraman olacağı bir dizi romanla somutlaştırmak isteyen Dostoyevski, bu işe başlama fırsatını bulamadan öldü.

Dostoyevski; günümüzde en çok okunan 19. yüzyıl yazarları arasında yer alır. Bunun nedeni, belki de yapıtlarında iki dünya savaşı arasındaki kuşağı rahatsız eden ahlaksal, dinsel ve siyasal sorunları etkileyici bir biçimde dile getirmiş olmasıdır. F. Nietzsche, A. Malraux ve J. P. Sartre gibi yazarlar Dostoyevski'nin kendileri ve kuşakları üzerindeki etkisini açıkça belirtmişlerdir. Dostoyevski, Batılı ülkelerin edebiyat ve düşün yaşamında önemli bir rol oynamış, özellikle varoluşçuluğun temel kaynaklarından biri sayılmıştır. Yapıtlarının, birçok tanınmış Sovyet romancısını etkilediği de söylenebilir.

Doşo (d. 629, Kavaçi eyaleti - ö. 700, Japonya), Budacı rahip. Budacılığın Japonya'da yayılmasına katkıda bulunmuştur.

Nara'daki en büyük tapınaklardan biri olan Gango-ci'de tapınak rahibi olarak görev yaptı. Yaklaşık 653'te Çin'e gitti ve sekiz yıl boyunca Weishi (Yalnızca Bilinç) okulunun kurucusu olan Budacı rahip Xuanzang'ın (Hsüantsang) yanında görev yaptı. Hindistan'daki Yogaçara (Vicnanavada) felsefesinden kaynaklanan bu okul, dünyanın, zihnin suretinden başka bir şey olmadığını vurguluyordu. Doşo, Japonya'ya döndükten sonra Weishi okulunun öğretilerini yaymaya başladı. Weishi okulunun felsefesini sürdüren Hosso (Çince Faxiang) okulunu da onun kurduğu yaygın bir kanıdır.

Doşo, Gango-ci topraklarında muritlerini yetiştirdiği bir merkez kurduktan sonra öğretilerini yaymak amacıyla 10 yıl boyunca Japonya'yı dolaştı. Ölümünden sonra vasiyetine uyularak cesedi yakıldı ve böylece Japonya'da öldükten sonra yakılan ilk insan oldu.

dotaku, orta Yayoi döneminden (İÖ 100 - İS 100) tümülüs (*kofun*) dönemine (İS y. 250 - y. 500) değin Japonya'nın yalnızca ortasında var olmuş kısa ömürlü bir tunç

kültürünün ürünü ince uzun çan biçimli tunç çanlar. Bazısının bezemesinde tel kabartma çizgilerle oluşturulmuş geometrik, çizgisel üsluptaki ev yaşamı ya da av sahnelerine, bazısında ise kafes ya da dantel işi desenlere yer verilmiştir.

Yükseklikleri 13 cm ile 135 cm arasında değişen bu tunç çanların bir bölümünün vurmalı çalgı olarak kullanıldığı sanılır. Ama daha güçlü bir olasılık, *dotaku*'nun tarımsal toplulukları yöneten kabile reislerinin belirli bir işlevi bulunmayan amblemleri olmasıdır.

Dothan, ABD'de, Alabama eyaletinin güneydoğusunda, Houston ilinin (*county*) merkezi (1903) kent. 1858'de Poplar Head adıyla kurulan yerleşime daha sonra Dothe adı verildi; 1911'de de resmî olarak Dothan (Kitabı Mukaddes'te geçen bir yer adı) adını aldı. Kentte başlıca uğraş çiftçiliktir; ayrıca çeşitli küçük sanayiler de vardır. Ekim ayında Ulusal Yerfıstığı Şenliği yapılır. George C. Wallace Eyalet Yüksekokulu Dothan'dadır. Nüfus (1990) 53.589.

Dottore (İtalyancada "Doktor"), GRATIANO olarak da bilinir, *commedia dell'arte*'nin(*) başlıca tiplerinden. Geveze bir bilgiçlik karikatürü oluşturan Dottore'nin mesleği

"Biancolelli Dottore Rolünde", kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışması, 17. yy; Scala Operası Müzesi, Milano
Museo Teatrale alla Scala, Milano, fotoğraf Foto Marzari

kesin değildi. Bazen olur olmaz önerilerle ortaya atılan, mahkeme salonlarındaki beceriksiz tartışmalar ve öne sürdüğü yersiz kanıtlarla komik diyaloglara kaynaklık eden bir hukukçu olur, bazen de kocaman bir şırınga taşıyan ve elindeki listeden her türlü hastalığa karşı akıl almaz tedavi yöntemleri öneren bir hekim olarak ortaya çıkardı. Bir retorik ya da dilbilgisi uzmanı kimliğine büründüğü de olurdu. Dottore zaman zaman yüzünün yarısını örten bir maske takar, bazen de yanaklarını dolgu malzemesiyle şişirir ve büyük bir takma burun kullanırdı. Giysisi kısa siyah bir pelerin, üniversite öğretim üyelerinin giydiği türden yuvarlak kadife kep ve boynu çepeçevre saran, beyaz renkli kabarık ondüle yakadan oluşurdu. Hekim olarak göründüğünde büyük, kenarları kalkık bir şapka giyer ve 16. yüzyılda bu rolü canlandırmış iki ünlü oyuncunun adlarıyla, Dottore Balanzone Lombardi olarak bilinirdi.

Dottore bir yandan sürekli konuşurken, bir yandan da amaçsızca ortada dolaşarak oyunun akışına katkıda bulunurdu. Bitmek tükenmek bilmeyen nutuklar atar, bilgiçce sözcük oyunları yapar, sözcükleri yanlış kullanır ve yerel lehçeyle karışık Latince bir jargonla konuşurdu.

dou, Çin'de Zhou hanedanının orta ve geç dönemlerinde (İÖ y. 900-255) üretilen bir tür tunç kap. Yiyecek koymak için kullanılan *dou* yuvarlak, yayvan tabanlı ve kısa ayaklıdır. Kenarına yakın, yüzük biçiminde, karşılıklı iki kulpu vardır. Kapak olarak da

Üstü oyma meandr figürleriyle bezenmiş tunçtan bir *dou* töreni kabı, Zhou hanedanının orta ve geç dönemleri (İÖ y. 900-255); Freer Sanat Galerisi, Washington, D.C.
Smithsonian Institution, Freer Gallery of Art, Washington, D.C.

başka bir yassı kap kullanılır. Üstü zengin desenlerle yoğun bir biçimde bezenmiştir. Biçim olarak Çin'de Neolitik Çağda (İÖ y. 3000-1500) yapılan çanak çömlekten kaynaklanmış olabilir.

Dou, Gerrit, GERARD olarak da yazılır (d. 7 Nisan 1613, Leiden - ö. 9 Şubat 1675, Leiden, Felemenk), Felemenkli barok ressam. Leiden okulunun en önde gelen temsilcilerindendir. Özellikle gündelik ev yaşamını betimleyen tür resimleri ve portreleriyle tanınmıştır.

İlk eğitimini cam ustası olan babasından aldı. 1628'den 1631'e değin Rembrandt'la çalıştı. Seçtiği konular kadar, kalın boya

Kendi portresi; Amsterdam Devlet Müzesi
Rijksmuseum, Amsterdam

hamuru (*impasto*) kullanması, özenli ışıklığı ve ışık-gölge karşıtlığıyla sağladığı dramatik etkiyle de ustasını örnek aldığı görülür. "Rembrandt'ın Annesi" (y. 1630, Devlet Müzesi, Amsterdam) adlı resminde bu özellikler çok belirgindir. Rembrandt'ın 1631'de Leiden'den ayrılmasından sonra, Dou'nun üzerindeki etkisi de giderek azaldı. Dou bundan sonra da küçük boyutlu ahşap levhalar üstüne resim yapmayı sürdürdü. Resimlerini, kapaklarını kendisinin süslediği özel kutularda saklıyordu. Rembrandt dönemi portreleri yerine, giderek zengin ayrıntılara yer verdiği günlük ev sahnelerine yöneldi. Daha serin renkler ve daha zarif bir teknik kullanmaya başladı. Yapıtlarında emaye gibi pürüzsüz yüzeyler elde etti; bu özelliğe 17. yüzyıl Felemenk resmi içinde ancak birkaç ölüdoğa ressamının yapıtlarında rastlanıyordu. Çalışmalarında ölüdoğanın da önemli bir yeri vardı. Örneğin mutfak sahneleri çoğunlukla sebzeler, kümes hayvanları ve mutfak araçlarıyla doluydu ("Genç Anne", 1658, Mauritshuis, Lahey). Resimlerindeki en tipik özellik "çerçeve içinde çerçeve" yapması, genellikle bir izleyiciyi pencereden evin içine baktırmasıydı ("Tavukçu Dükkânı", Ulusal Galeri, Londra). 1650'den sonra mum ışığıyla aydınlanmış çok sayıda gece görünümleri gerçekleştirdi ("Gece Okulu", y. 1660, Devlet Müzesi, Amsterdam). İnce işçiliği ve büyük emeklerle yetkinleştirdiği üslubu çok sayıdaki izleyicisinin elinde yavaş yavaş boş ve bıktırıcı bir beceriye dönüştü.

Douai, DOUAY olarak da yazılır. Fransa'nın kuzeyinde, Nord-Pas-de-Calais planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Nord ilinde (*département*) kasaba. İl merkezi Lille'in 39 km güneyinde ve Belçika sınırının 21 km güneybatısında, Scarpe Irmağı kıyısındaki düz bir alanda yer alır. I. ve II. Dünya savaşları sırasında ağır bir yıkıma uğramış olmasına karşın, yeni baştan inşa edildiği 18. yüzyıldan kalma birçok bina hâlâ ayaktadır. Fransa'nın kuzeyindeki kömür çıkarım merkezi olmanın yanı sıra büyük kimyasal madde ve makine yapım fabrikaları da barındırır. Öteki önemli sanayileri madencilik ve demiryolu donanımı imalatıdır. Eski üniversitesinin (1562) 1887'de Lille'e taşınmış olmasına karşın, çok sayıdaki eğitim kuruluşuyla üniversite kasabası özelliğini korumaktadır. 1380'de inşa edilmiş olan gotik çan kulesinin yüksekliği 40 m'dir; I. Dünya Savaşı sırasında Almanların tahrip ettiği kariyonunun yerine 49 çandan oluşan yeni bir kariyon yerleştirilmiştir. 1944'te ağır hasar gören Notre-Dame Kilisesi'nin 13. yüzyıldan kalma nefi onarılmıştır. La Chartreuse Manastırı'nda (16-18. yy) bugün bir müze bulunmaktadır; müzede 16. yüzyıl tablolarından oluşan güzel bir koleksiyon vardır. Douai ortaçağda sırasıyla Flandre kontları, Burgonya dükleri, Avusturya ve İspanya yönetimi altında kaldı. XIV. Louis'nin 1667'de ele geçirdiği kasaba, ertesi yıl Aix-la-Chapelle Antlaşması'yla Fransa'ya bağlandı. 1710 ve 1712 kuşatmaları sırasında hemen tümüyle yıkıldı, 1918'de kısmen yandı, II. Dünya Savaşı'nda da büyük yıkım gördü. Son zamanlarda kurulan basım tesisleri ve otomobil fabrikası sayesinde sanayi alanında bir gelişme görülmüştür. Nüfus (1982) 41.576.

Douai-Reims Kitabı Mukaddesi, REIMS-DOUAI KITABI MUKADDESI olarak da bilinir, RHEIMS-DOUAY olarak da yazılır. Kitabı Mu-

kaddes'in 4. yüzyıldaki Latince çevrisi Vulgata'dan İngilizceye yapılan çeviri. İngiltere'den sürgüne gönderilen Katolik bilginlerce Belçika'nın Douai kentindeki (bugün Fransa'da) English College'da hazırlanan çevirinin Yeni Ahit bölümü, okulun geçici olarak taşındığı (1578) Reims'de 1582'de yayımlanmıştır. Bundan kısa süre sonra tamamlanan Eski Ahit ise ancak 1609-10'da Douai'de basılmıştır.

William Cardinal Allen, baş çevirmen Gregory Martin, Eski Ahit'le ilgili açıklayıcı notları hazırlayan Thomas Worthington gibi Oxford Üniversitesi'nin eski üyelerinden oluşan grup, çevirinin hazırlanmasına özellikle katkıda bulundu. Allen'ın başlattığı çalışmanın amacı, o sırada yayımlanmış olan Protestan çevirilerinin karşısında, İngilizce konuşan Katolikler için Kitabı Mukaddes'in yetkin bir metnini hazırlamaktı. Katolik Kilisesi'nin kurallarına göre Vulgata'yı yalnızca papazlar kullanabiliyordu. Douai-Reims metninde Protestanlığın heretik sayılan görüşlerine karşı birçok polemiğe de yer verildi. Piskopos Richard Challoner çevirinin daha kolay anlaşılabilmesini sağlamak için metinde bir dizi düzeltme yaptı (1749-72). 20. yüzyıla değin birçok yeni basımda bu düzeltmeler kullanıldı.

Douala, Afrika'nın ortabatı kesiminde, Kamerun'un başlıca limanı ve Littoral eyaleti ile Wouri ilinin merkezi kent. Başkent Yaoundé'nin batısında yer alan kent, Atlas Okyanusu kıyısında, Wouri Irmağı halicinin güneydoğu yakasında kuruludur. 1.800 m uzunluğundaki Wouri Köprüsü ile bir muz limanı olan Bonabéri'ye bağlanır; Kamerun'un batısına giden kara ve demir yolu trafiği bu köprüden geçer. Kamerun'un bütün önemli kentleriyle karayolu, Kumba, Nkongsamba, Yaoundé ve Ngaoundéré ile demiryolu bağlantısı ve ayrıca uluslararası bir havalimanı vardır.

Douala, 1901'den 1916'ya değin Alman Kamerun Protektorasına, 1940-46 arasında da Kamerun'a başkentlik yaptı.

Mimari yapısı geleneksel, sömürge dönemi ve modern üslupların bir karışımını yansıtan ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla gelişen Douala, ülkenin en kalabalık kentidir. Batı tarzında inşa edilmiş konut alanları ile Kamerun'un ve Afrika'nın öbür ülkelerindeki kırsal kesimlerinden gelen göçmenlerin oturduğu yoksul mahalleler yan yanadır.

Afrika'nın orta kesiminin önemli sanayi merkezlerinden biri olan Douala'da bira, dokuma, palmiye yağı, sabun ve gıda fabrikaları vardır. Ayrıca inşaat malzemeleri, metal eşyalar, plastik maddeler, cam, kâğıt, bisiklet ve ağaç ürünleri de üretilir. Öbür etkinlikler arasında tekne ve gemi onarımı, demiryolu araçları yapımı ve radyo montajı sayılabilir. Yöredeki doğal gaz yatakları henüz işletilmemektedir.

Ülkenin denizaşırı ticaretinin büyük bölümü Douala'nın açık deniz limanında gerçekleştirilir. Limanda ahşap ürünler, muz, benzin ve boksit yükleme boşaltma işleri için yapılmış özel tesislerin yanı sıra balıkçılık tesisleri de vardır.

Yaoundé Üniversitesi'ne bağlı bir iktisat fakültesi, çeşitli ticaret, tarım ve sanayi okulları, sağlık, ormancılık, dokuma, yağlıtohum türevleri ve meteoroloji araştırma enstitülerinin bulunduğu kentin müze ve el sanatları merkezi, Kamerun sanatının sürdürülmesinde ve korunmasında özendirici bir rol oynar. Nüfus (1987) 810.000.

Douarnenez, Fransa'nın batısında, Bretanya planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Finistère ilinde (*département*) kent. Quimper kentinin kuzeybatısında yer alır. Atlas Okyanusunun girintisi Douarnenez Koyuna açılan Pouldavid Halicinin ağzında kuruludur.

Douarnenez, Breton folkloruna göre koyun suları altında bulunduğu söylenen efsanevi kent Ys ve bir ortaçağ öyküsünde geçen Isolde'nin (Iseult) âşığı Tristan'la ilişkilidir. Haliçte bulunan ada Tristan'ın adını almıştır (1118'de kurulan manastırdan ötürü eskiden Saint-Tutuarn adıyla tanınıyordu). Gotik bir çan kulesi olan Ploaré Kilisesi (1548-86) ile Saint-Michel, Sainte-Hélène ve Sainte-Croix şapelleri, 16. ve 17. yüzyıldan kalma yapılardır. Günümüzde kent, balık işleme, ağ ve tekne yapımı gibi sanayileri olan bir balıkçı limanıdır. Nüfus (1982) 16.638.

Doubleday, Abner (d. 26 Haziran 1819, Ballston Spa, New York - ö. 26 Ocak 1893, Mendham, New Jersey, ABD), beyzbolun yaratıcısı olduğuna inanılan ABD'li subay.

Abner Doubleday
Culver Pictures

1908'de Albert G. Spalding'in atadığı bir komisyon, beyzbolun temel kurallarının 1839 yazında, New York eyaletine bağlı Cooperstown'daki bir askeri hazırlık okulunda öğretmen olan Doubleday tarafından ortaya konduğunu açıkladı. Bu yüzden Beyzbol Ünlüler Evi Cooperstown'da oluşturuldu. Oysa Doubleday, 1839'da Cooperstown'da değildi.

1842'de ABD Askeri Akademisi'ni bitiren Doubleday, Meksika Savaşı'nda (1846-48) topçu subayıydı. Florida'daki III. Seminole Savaşı'na da (1855-58) katıldı. Güney Carolina'daki Sumter Kalesi'nde görevliyken ABD İç Savaşı'nda Kuzeylilerin ilk topçu ateşlerine komuta etti. II. Bull Run Çarpışması'nda (1862), Antietam Savaşı'nda (1862), Fredericksburg (1862) ve Gettysburg (1863) çarpışmalarında yer aldı. 1862 ve 1863'te geçici olarak gönüllüler ordusunun tümgeneralliğine getirildi. 1867'de ise albay oldu. 1873'te emekliye ayrıldı.

Beyzbolun, *rounders, feeder* ya da *base ball* gibi çeşitli adlarla anılan eski bir İngiliz oyunuyla ilişkisini doğrulayan araştırmalar sonucunda, bu oyunun katıksız ABD kökenli olduğu yolundaki Spalding Komisyonu görüşü geçersiz kaldı.

Doubleday, Frank Nelson (d. 8 Ocak 1862, Brooklyn, New York - ö. 30 Ocak 1934, Coconut Grove, Florida, ABD), ABD'li yayımcı ve Doubleday & Company, Inc. şirketinin kurucusu.

On beş yaşında okuldan ayrılarak Charles Scribner's Sons'ta çalışmaya başladı. 1886'da *Scribner's Magazine*'in yöneticisi oldu. 1897'de Samuel S. McClure ile birlikte Doubleday & McClure Company adlı yayınevini kurdu. Daha sonra Walter Hines Page'le ortak olarak yayınevinin adını Doubleday, Page & Company olarak değiştirdi (1900). 1910'da Garden City'de (New York) Country Life Press'i kurdu. Otuzu aşkın kitapçı dükkânı açtı. 1927'de ortağı Page ile birlikte George H. Doran Company'yi satın aldı. 1946'ya değin Doubleday, Doran & Company olan şirketin adı, Doubleday & Company, Inc. olarak değiştirildi.

Rudyard Kipling, Doubleday'in adının baş harfleri olan F.N.D'nin İngilizce okunu-

Frank Nelson Doubleday
Doubleday and Company, Inc

şundan esinlenerek ona Türkçe "Efendi" lakabını taktı. Doubleday'le çalışan öbür yazarlardan bazıları Joseph Conrad, O. Henry, Booth Tarkington, Edne Ferber ve Selma Lagerlöf'dür. Doubleday, 1910'da Charles T. Whitefield takma adıyla *A Plain American in England* (1910; İngiltere'de Sade Bir Amerikalı) adlı kitabı yazdı.

Doubs, Fransa'nın doğusunda, İsviçre sınırında, Franche-Comté planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı il (*département*). Alcase'a bağlı Montbéliard yönetim birimi ve tarihsel Franche-Comté bölgesinin bir bölümünün birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Besançon, Montbéliard ve Pontarlier olmak üzere üç ilçesi vardır. Yüzölçümü 5.234 km²'dir. İle adını veren Doubs Irmağı, il merkezi Besançon'un(*) çevresinde bir yay çizer. İlin kuzeybatı sınırını Ognon Irmağı oluşturur; bu sınırı Jura Dağlarının dört paralel sırası kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda keser. Dağların en yüksek ve en doğuda yer alan sırasında Mont d'Or (1.460 m) yer alır.

İklim soğuk ve yağmurludur; kışlar genellikle sert geçer. Yer yer büyük göknar ormanları ve verimli otlaklarla kaplı, yer yer çıplak olan yüksek bölgelerde kar genellikle altı ile sekiz ay boyunca yerde kalır. Ovalarda her türlü tahılın yanı sıra sebze ve meyve yetiştirilir; ayrıca bağlar vardır. Kooperatif fabrikalarında büyük oranlarda gravyer peyniri üretilir.

İlin büyük bölümü kırsal nitelik taşır. Kasabaların çoğu, saat, madeni eşya, motorlu taşıt, tekstil, gıda gibi bellibaşlı sanayilerin toplandığı Doubs Vadisinde ya da vadinin yakınlarında yer alır. İlin kuzey kesimine Montbéliard'daki otomobil sanayisi egemendir; kente 80 km uzakta oturan uzmanlaşmış işgücü bile burada istihdam edilir. İçki, peynir, iç çamaşırı ve çorap fabrikaları ile bıçkıhaneler gibi daha geleneksel sanayi kuruluşlarının bulunduğu bir merkez olan Pontarlier, Doubs Vadisinin üst kesiminde, dağlık bir alanda kuruludur. İlde turizm de gelişmiştir. Nüfus (1990) 484.828.

Doubs Irmağı, Fransa'nın doğusunda ırmak. Düzensiz bir akışı olan ırmağın adı Latince *dubius*'tan ("kararsız", "belirsiz") gelir. Doubs Irmağı, Doubs ili (*département*) sınırları içinde, Jura Dağlarındaki Mouthe yakınlarından, 937 m yükseklikten doğar. Yaklaşık 430 km aktıktan sonra doğduğu yerin yalnızca 90 km batısında

bulunan Verdun-sur-le-Doubs'da Saône Irmağına karışır. Ren Irmağına doğru kuzeydoğuya akan ve geldiği yöne doğru dönen ırmak, ağzından birkaç kilometre yukarıda, kanal haline getirilmemiş bölümlerinde ulaşıma elverişlidir. Yukarı çığırının bazı kesimlerinde akıntı çok hızlıdır. Pontarlier'yi geçmeden önce Saint-Point Gölünü, ardından Brenets Gölünde Doubs Çavlanını oluşturur. Daha sonra 32 km boyunca boğazların içinden akar. Kısa bir süre İsviçre sınırları içinde aktıktan sonra Saint-Ursanne'da U dönüşü yapar ve Saint-Hippolyte'e kadar batı yönünde akar. Daha sonra kuzeye yönelir ve Ren-Rhône Kanalı ile birleştiği Montbéliard'ın altında keskin bir dirsek yapar. Doubs ilinin yönetim merkezi Besançon'a doğru güneybatı yönünde yoluna devam edip kent merkezini çevreleyerek akar ve Dole'un içinden geçtikten sonra Saône Irmağına karışır.

Doudart de Lagrée, Ernest-Marc-Louis (de Gonzague) (d. 31 Mart 1823, Saint-Vincent-de-Mercuze, Fransa - ö. 12 Mart 1868, Tongchuan, Yunnan yönetim bölgesi, Çin), Kamboçya'da Fransız egemenliğinin kurulmasını sağlayan Fransız kâşif ve diplomat.

1845'te Fransız Deniz Kuvvetleri'ne girdi. 1863'te, Kral Norodom'a Fransız korumasını kabul ettirmek üzere Vietnam'ın Saygon (bugün Ho Şi Minh) kentinden Oudong'a gönderildi. Kamboçya bu sırada Siyam ve Vietnam arasında paylaşılmış bağımlı bir krallık durumundaydı. Norodom ülkeyi istila etme hazırlığı içinde görünen Siyam'ın (bugün Tayland) dışında üvey kardeşleri Sisowath ile Si Votha'nın da tehdidi altında bulunuyordu. Sisowath'ın açıkça meydan okumaktan çekinmesine karşın, Si Votha daha 1860'ta bağlarını koparmıştı. Doudart, Norodom'un gönülsüz de olsa bir koruma antlaşması imzalamasını sağladı. Ertesi yıl yeniden Siyam koruması altına girmeye çalışan krala, tahttan indirme tehdidiyle boyun eğdirdi. Fransızlar Kamboçya'daki eylemlerini, Vietnam'ın bu ülke üzerindeki süzerenlik hakkını üstlendikleri gerekçesine dayandırdılar.

Doudart, 1864'te Fransız Deniz Kuvvetleri'nde yarbay oldu ve Phnom Penh'de Fransız temsilciliğine atandı. Mekong (Lancang) Irmağı boyunca Laos ve Çin'e kadar uzanan coğrafi araştırma ve keşif çalışmalarına 1866'da başladı. Yunnan'ın kuzeyindeyken öldü.

Doughty, Charles Montagu (d. 19 Ağustos 1843, Theberton Hall Leiston, Suffolk - ö. 20 Ocak 1926, Sissinghurst, Kent, İngiltere), İngiliz gezgin. Arabistan'ı dolaşan Batılı gezginlerin en önemlilerinden biri olarak kabul edilir.

Londra ve Cambridge'de öğrenim gördükten sonra Avrupa, Mısır, Kutsal Topraklar ve Suriye'de uzun yolculuklar yaptı. Arabistan'ın kuzeybatısına doğru yolculuğuna 1876'da Şam'dan başladı ve Mekke'ye giden hacılara katılıp güneyde Meda'in Salih'e kadar indi. Burada antik Nebati uygarlığından kalan anıt ve yazıtları inceledi. Gözlemleri Ernest Renan tarafından yayımlandı. Coğrafi, jeolojik ve antropolojik gözlemlerinin en önemlilerini ise, yolculuğunun ikinci bölümünde gezdiği Teyma', Ha'il, Uneyze, Ta'if ve Cidde'de gerçekleştirdi.

1888'de *Travels in Arabia Deserta* (Arabistan Çölünde Seyahat) adlı kitabını yayımladı. Zamanında çok az ilgi toplamakla birlikte, sonraları gezi yazıları içinde bir başyapıt olarak değerlendirilen bu kitapta salt bilgi vermenin ötesinde arı İngilizceye dayalı bir anıt yaratmaya çalıştı. Kullandığı Elizabeth dönemi üslubuyla, uzak diyarlarda tek başına yaptığı gezilerin havasını yansıtmayı iyi başardı. Daha büyük önem verdiği epik ve dramatik şiirlerini topladığı yapıtlar arasında *The Dawn in Britain* (1906, 6 cilt; İngiltere'de Şafak), *The Clouds* (1912; Bulutlar), *The Mansoul* (1920; İnsan Ruhu) sayılabilir.

Douglas, Britanya Adalarından Man Adasında kentsel ilçe. 1869'dan beri adanın yönetim merkezidir. Adanın doğu kıyısında, İrlanda Denizinin karşı kıyısına düşen Liverpool'un 130 km kuzeybatısındadır. Kenti çepeçevre saran alçak tepeler, Dhoo (Man dilinde "karanlık") ve Glass (Man dilinde "aydınlık") ırmaklarının birleşmesiyle oluşan vadi ile bölünür. Kentin adı da bu iki ırmaktan gelir.

Douglas 18. yüzyılda kaçakçılık sayesinde hızla büyüdü. 1850 dolaylarında ise gözde bir kaplıca kasabasıydı. Man Parlamentosu (*Tynwald*) Prospect Tepesinde inşa edilen Yasama Binaları'nda (1894) toplanır. Parlamento, birleşik toplantı yapan, ama oylamaları ayrı olan iki yasama organından oluşur. Kentteki başlıca ekonomik etkinlikler turizm, duyarlı aygıtlar, bira ve maden suyu üretimidir. Irmakların ağzında bulunan limanın çevresinde 3,2 km uzunluğunda bir gezinti yeri vardır. 11 km güneybatıda da sivil bir havalımanı bulunur.

İlgi çekici yerler arasında, Douglas Körfezindeki tehlikeli Conister ya da öbür adıyla St. Mary Kayası üstünde 1832'de inşa edilen Sığınma Kulesi; Mona (Man) Şatosu (1804) ve Man Müzesi sayılabilir. Her yıl haziran ayında, motosiklet ve uluslararası bisiklet yarışları yapılır; Man Grand Prix yarışı ise eylül ayındadır. Douglas, Man Elektrikli Demiryolu ile Ramsey'ye, Snaefell Tepesine (620 m), Man Adası Buharlı Demiryolu ile de Erin limanına bağlanır. Nüfus (1981) 19.944.

Douglas (4. Kontu), Archibald Douglas, TOURAINE DÜKÜ, lakabı TYNEMAN (d. y. 1369 - ö. 17 Ağustos 1424, Verneuil, Fransa), 15. yüzyıl başlarında İskoçyalılar ile Fransızların İngilizlere karşı yürüttüğü savaşlara komuta eden İskoçyalı soylu.

3. Kont Archibald'ın (Acımasız) oğluydu. Carrick kontu John Stewart'ın (sonradan İskoçya kralı III. Robert) kızı Margaret ile evlendi. Douglas topraklarının yöneticisi (1400) sıfatıyla, Sir Henry Percy ile March kontu George Dunbar'ı Preston yakınlarında yenilgiye uğrattı, March'ın yitirdiği toprakları da ele geçirdi. 1409'da öteki aile toprakları iade edildikten sonra da Annandale lordluğunu korudu. Archibald ile Albany dükü ve kral naibi Robert, ikisinin gözetimi altında Falkland'da tutukluyken Mart 1402'de ölen Rothesay dükünün ölümüne yol açmakla suçlandılar. Ama Parlamento her ikisinin de suçsuz olduğunu ilan etti.

İngiltere'ye düzenlenen bir saldırı sırasında Archibald, Homildon Tepesi Çarpışması'nda (Eylül 1402) Percy'nin eline düştü. Shrewsbury Çarpışması'nda (1403) Percy'nin kuvvetleriyle birlikte IV. Henry'ye karşı savaştı ve İngiliz kralınca tutsak edildi. 1405'ten sonra birkaç kez İskoçya'ya girmesine izin verildi. Fransa'ya gitmek üzere denize açıldığında İngilizlerce ele geçirilen (1406) İskoçya kralı I. James'in serbest bırakılması için İskoçyalılar ile İngilizler arasında arabuluculuk etti.

Archibald 1413'te serbest bırakıldıktan sonra, İngilizlere karşı Fransa kralı VII. Charles'a yardım için gönderilen 10 bin kişilik İskoç birliğine komuta etti ve Fransız ordusunda generalliğe getirildi. Archibald'a Touraine düklüğü de verildi. Archibald, Verneuil Çarpışması'nda Bedford duku John'a karşı savaşırken öldürüldü ve Tours Katedrali'ne gömüldü.

Douglas, Clifford (Hugh) (d. 20 Ocak 1879, Stockport, Cheshire, İngiltere - ö. 29 Eylül 1952, Dundee, İskoçya), "toplumsal kredi" kuramının yaratıcısı İngiliz iktisatçı.

Mühendislik ve işletmecilik öğrenimi gören Douglas'ın iktisat kuramlarına ilgi duymasına toplumun modern teknolojiden tam anlamıyla yararlanamadığı düşüncesi yol açtı. Kuramını 1919'da Alfred Richard Orage'ın sosyalist yayın organı *The New Age*'de ve ilk kitabı *Economic Democracy*'de (1920; Ekonomik Demokrasi) açıkladı. Ekonomideki kronik alım gücü yetersizliğinin çaresinin, tüketicilere ek parasal kaynak aktararak ya da üreticileri destekleyerek üretimi fiyat sisteminin egemenliğinden kurtarmak olduğunu ileri sürdü. Douglas'ın düşünceleri 1920'lerin başlarında kamuoyunda büyük ilgi gördü, ama bunları paylaşan tek grup 1935'te Kanada'nın Alberta eyaletinde kurulan Toplumsal Kredi Partisi oldu. 1971'e değin eyaletin siyasal yaşamına egemen olmakla birlikte parti daha 1930'ların sonlarında Douglas'ın ilkelerinden uzaklaşmıştı.

Douglas, David (d. 1798, Scone, Perthshire, İskoçya - ö. 12 Temmuz 1834, Sandwich [Hawaii] Adaları), İskoçyalı botanikçi. Kuzey Amerika'da araştırma gezileri düzenleyerek pek çok bitki toplayan Douglas'ın adı bir türe (*Pseudotsuga menziesii* ya da *P. douglasii*; duglasgöknarı) ve bir cinse (*Douglasia*) verilmiştir.

Douglas, Glasgow'daki Botanik Bahçesi'nde bahçıvan olarak çalıştıktan sonra Kraliyet Bahçecilik Derneği için bitki toplamak amacıyla ABD'ye gitti. İlk gezisini 1823'te Oregon Toprakları'na düzenledi; daha sonra özellikle Kuzey Amerika'nın Uzakbatısı'na bilimsel geziler yaptı. 1825'te, İngiliz Kolumbiyası'na gitti ve iç kesimlere doğru ilerleyerek, 1827'de Hudson Körfezine ulaştı. Bu gezileri sırasında, başta duglasgöknarı olmak üzere birçok yeni bitki ve hayvan türü buldu. 1830-34 arasında California ve Fraser Irmağı bölgesinde araştırma gezileri yaptı. Çalışma yaşamı boyunca, 50 kadar yeni ağaç ve çalı türü ile 100 kadar otsu bitki türünü İngiltere'ye tanıtmıştır.

Douglas, Donald (Wills) (d. 6 Nisan 1892, Brooklyn, New York - ö. 1 Şubat 1981, Palm Springs, California, ABD), Douglas Aircraft Company'yi kuran ABD'li uçak tasarımcısı.

1914-15 arasında Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde kurulan ilk rüzgâr tünelinin yapım çalışmalarında Jerome C. Hunsaker'in yardımcılığını yapan Douglas, bir süre de Glenn L. Martin Company'de başmühendis olarak çalıştı ve 1920'de kendi uçak fabrikasını kurdu. Hükümet için ürettiği bir dizi uçak arasında, "Douglas World Cruiser" tipi biplanlar (çift kanatlı) da vardı. Bu uçaklardan dört tanesi 6 Nisan 1924'te ilk dünya turu uçuşuna çıktı ve ikisi, 28 Eylül'de yolculuğu başarıyla tamamladı. 1933'te ticari taşımacılıkta kullanılan ve DC dizisinin ilk örneği olan "DC-1"in üretimini başlatan Douglas, daha sonra "DC-2"leri ve 1935'ten sonra da daha büyük ve güçlü "DC-3"leri(*) (askeri tipi "C-47") üretti. Dört motorlu "DC-4"ün (askeri tipleri, Hava Kuvvetleri'nde "C-54" ve Deniz Kuvvetlerinde "R5D-1") yanı sıra, "DC-6" ve "DC-7" serileri de ticari açıdan başarıya ulaştı.

II. Dünya Savaşı sırasında "A-20" (Havoc) ve "A-26" (Invader) tipi hafif bombardıman uçakları ile "SBD" (Dauntless) tipi pike yapabilen bombardıman uçaklarını üreten

Donald Douglas, 1970
McDonnell Douglas Corporation

Douglas, savaştan sonra da "DC-8", "DC-9", "DC-10" tipi jet motorlu nakliye uçaklarını ve "A-4" (Skyhawk) tipi saldırı bombardıman uçaklarını geliştirdi. 1957'de Douglas Aircraft'ın yöneticiliğinden ayrıldı ama 1967'ye değin şirketin yönetim kurulu başkanı ve baş yöneticisi olarak görev yaptı. Bu tarihte Douglas Aircraft, McDonnell Douglas Corporation'a katıldı.

Douglas, Gawin, GAVIN olarak da yazılır, (d. 1475? - ö. Eylül 1522, Londra, İngiltere), İskoçyalı şair. Vergilius'un *Aeneis*(*) destanını İngilizceye çeviren ilk kişidir. Ayrıca piskopos olması ve nüfuzlu bir aileden gelmesi dolayısıyla İskoçya tarihinin çalkantılı bir döneminde önemli rol oynamıştır.

Douglas'a mal edilen ve günümüze kalan dört yapıtta onun ahlaki konulara içten yaklaşımı ve zor ölçü biçimlerini kullanmadaki yeteneği açıkça görülür. Bu yapıtlar *Conscience* (Vicdan) adlı uzun bir şiir; *The Palice of Honour* ve *King Hart* (Kral Hart) adlı iki ahlaki alegori ve *Aeneis* çevirisidir. *The Palice of Honour* (1501) bir rüya alegorisidir ve gerçek onurun nerede olduğu temasını işler. Genç şairinse kendi yaşamında, kitapta güzel sözlerle övdüğü katı erdem anlayışına uygun davrandığı söylenemez. Douglas'ın yazdığı pek kesin olmayan *King Hart*'ta da gençliğinde zevke düşkün olan Hart'ın (insan ruhu) vicdan azabı çekmesi, yaşlılığı ve ölümü canlı biçimde betimlenir.

İskoçya kralı IV. James'in Flodden Çarpışması'nda ölümüyle (1513) İskoçya'daki rakip gruplar arasında iktidar kavgası başladı. Bunun üzerine Douglas, edebiyatı bırakarak siyasete atıldı. 1521'de siyasal düşmanları tarafından İngiltere'ye kaçmaya zorlandı. Londra'da vebadan ölünceye değin burada sürgün hayatı yaşadı. Son yıllarında İtalyan hümanist Polidoro Vergilio ile olan dostluğundan teselli buldu.

Yapıtları Rönesans hümanizminden hemen önceki döneme rastlayan Douglas, şair ve çevirmen olarak ortaçağ düşüncesine yakındır. *Aeneis* çevirisinde çeviri tekniğine bilimsel yaklaşımı ve dilbilimsel farklılıkları titizlikle göz önünde bulundurmasına karşın, özgün metindeki olayları kendi çağında geçiyormuş gibi yansıtması, klasik diksiyonu ve ciddi bir tondan sakınması onu ortaçağ üslubuna yaklaştırır. Douglas'ın *Aeneis* çevirisinin her kitabına eklediği özgün önsözler dikkat çekici güzelliktedir.

Douglas, George, asıl adı GEORGE DOUGLAS BROWN (d. 26 Ocak 1869, Ochiltree, Ayrshire, İskoçya - ö. 28 Ağustos 1902, Londra, İngiltere), 20. yüzyıl başlarında edebiyattaki gerçekçilik akımının gelişiminde etkili olan İskoçyalı romancı. Glasgow Üniversitesi'nde ve Oxford'daki Balliol College'da öğrenim gördü. Birçok ödül kazanan parlak bir öğrenciydi. 1895'te mezun olduktan sonra gazetelerde yazmak için Londra'ya gitti. Sonunda bir yayınevinde düzeltmen oldu.

The House With the Green Shutters (1901; Yeşil Pancurlu Ev) adlı romanı, romans ya da serüven türündeki ilk edebi yapıtlardan biridir ve çağdaş İskoç yaşam biçiminin gerçekçi bir incelemesi olarak önem taşır. Douglas'ın öbür romanı *Love and a Sword* (1899; Aşk ve Bir Kılıç) ilk romanının kazandığı başarıya ulaşamadı. Douglas ansızın öldüğünde meslek yaşamının doruğundaydı.

Douglas, Sir James, lakabı KARA DOUGLAS (d. y. 1286 - ö. 25 Ağustos 1330, İspanya), Robert de Bruce'un (sonradan İskoçya kralı I. Robert) yandaşı olan İskoç soylusu.

İngilizlerce Londra Kulesi'ne kapatılarak orada ölen Sir William Douglas'ın (ö. y. 1298) oğluydu. Paris'te öğrenim gördükten sonra, mülklerini ele geçiren Robert de Clifford adlı İngilizi bulmak için İskoçya'ya döndü. Burada, İskoçya'yı İngiliz egemenliğinden kurtarmak için ayaklanan Robert de Bruce'a katıldı; Mart 1306'da onun Scone'daki taç giyme töreninde hazır bulundu. Haziran 1306'daki Methven Çarpışması'nda uğradıkları yenilgiden sonra, Robert'la birlikte Highlands'de dolaştı. Robert ve Sir James ertesi yıl birbirlerinden ayrıldılar. Sir James, İskoçya'nın güneyine dönerek Douglas'taki kendi şatosuna üç kez saldırdı; sonunda 19 Mart 1307'de şatoyu yıkmayı başardı. İngilizlere karşı düzenlediği birçok başarılı akın, ona "Kara Douglas" lakabını kazandırdı. Sir James, adamlarına kılık değiştirterek Roxburgh Şatosu'nu zaptetti (1313), böylece Teviotdale'i ele geçirdi; Bannockburn Çarpışması'nda (Haziran 1314) Walter'la birlikte ordunun sol kanadına komuta etti. Myton-upon-Swale'de toplanan İngiliz ordusunu yenilgiye uğratarak Moray kontu Thomas Randolph ile birlikte 1319'da Yorkshire'ı ele geçirdi. Barıştan kısa süre önce, Weardale'deki İngiliz kampına düzenlediği bir gece saldırısında (Ağustos 1327) neredeyse III. Edward'ı ele geçirecekti.

Ölmeden (1329) önce, Bruce, Sir James'den, haçlı seferi yeminini gerçekleştirememenin bedeli olarak yüreğini Kutsal Topraklar'a götürmesini istedi. Sir James, Bruce'un gümüş bir kutu içindeki mumyalanmış yüreğini yanına alarak 1330'da yola çıktı, ama aynı yıl İspanya'da Magriplilere karşı savaşırken öldü.

Douglas, Sir James (d. 15 Ağustos 1803, Demerara, İngiliz Guyanası - ö. 2 Ağustos 1877, Victoria, İngiliz Kolumbiyası, Kanada), "İngiliz Kolumbiyası'nın babası" olarak bilinen Kanadalı devlet adamı. Koloninin ilk valisi olmuştur.

1821'de Hudson Körfezi Kumpanyası'na girdi ve yönetim kurulunda kıdemli üyeliğe yükselerek Kayalık Dağların batısındaki etkinliklerden sorumlu oldu. ABD ile güneybatı sınırının belirlenmesinden sonra, 1849'da şirket merkezini Oregon'dan Vancouver Adasına taşıdı. 1851-64 arasında Vancouver valiliği yaptı. 1858'de Fraser Irmağında altın bulunduğunda, ABD'den gelen göçmen akını karşısında İngiltere'nin Büyük Okyanus kıyısında tutunabilmesini sağlamak amacıyla anakarayı da yetki alanı içine aldı. Bu tutumu İngiliz hükümeti tarafından da onaylandı ve böylece İngiliz Kolumbiyası kolonisi oluşturuldu. Hudson Körfezi Kumpanyası ile ilişkisini kestikten sonra, Douglas 1858'de buraya vali oldu. 1863'te "sir" unvanını aldıktan sonra 1864'te emekliye ayrıldı.

Douglas (2. Kontu), James Douglas (d. y. 1358 - ö. Ağustos 1388, Otterburn, Roxburghshire, İskoçya), 14. yüzyıl sonlarında İngilizlere karşı girişilen savaşlarda İskoçlara önderlik eden soylu.

I. Kont William Douglas'ın oğluydu. İskoçya kralı II. Robert'ın kızı Isabel ile evlendi (1371/73). 1388'de İngiltere'ye saldırarak üç gün süreyle Newcastle'ı kuşattı ve teke tek döğüşte Sir Henry Percy'nin sancağını ele geçirdi. Percy, İngiliz baladlarında "Chevy Chase" adıyla anılan Otterburn Çarpışması'nda (Ağustos 1388) Douglas'tan öç almaya çalıştı. İskoçların zaferiyle sonuçlanan çarpışmada Percy ile erkek kardeşi tutsak düştü, ama James de öldürüldü. Ardında meşru erkek çocuk bırakmamıştı; ama gayrımeşru oğulları William (ö. y. 1421) ile Archibald (ö. y. 1456), Drumlanrig'li Douglas ve Cavers'li Douglas ailelerini kurdular.

Douglas (9. Kontu), James Douglas (d. 1426 - ö. 14 Temmuz 1488, Lindores Abbey, Fife, İskoçya), Douglas kontlarının ilk kolunun son üyesi.

James Douglas'ın ilk girişimi Kral II. James'in sarayında öldürülen kardeşi 8. Kont William Douglas'ın öcünü almaya çalışmak oldu; ama müttefikleri onu yalnız bırakınca krala boyun eğmek zorunda kaldı (Ağustos 1452). Aile mülklerini yitirmemek amacıyla, kardeşinin dul eşi Margaret ile evlenmek için papadan izin aldı. 1454'te, kardeşinin öldürülmesinden ötürü kralı açıkça suçladı ve ona karşı 40 bin kişilik bir ordunun başına geçti. Bu arada, ailenin Kızıl Douglas'lar olarak bilinen bir başka kolu ağırlık kazanmış başkanlarına karşı kralı desteklemeye başlamıştı. Bir kez daha müttefiklerince yalnız bırakılan Douglas İngiltere'ye kaçtı; ama orada yeri saptandı (Haziran 1455) ve karısı onu boşadı. Douglas'ın mülkleri de Angus kontuna verildi.

İngiltere'deki York hanedanı yandaşlarıyla uzun süredir entrika çevirmekte olan Douglas, orada Kral IV. Edward'ın koruması altına girdi. Edward, kaçak İngiliz kralı IV. Henry'yi barındırmış olan İskoç kralına karşı Ross kontu ve Britanya Adaları lordu John ile bir antlaşma yapmak üzere Douglas'ı görevlendirdi (1461). Douglas, İskoçya'nın güney kesimine bir saldırı düzenlediği sırada yakalandı (1484) ve Lindores Abbey'ye (Fife) sürgüne gönderildi; dört yıl sonra orada öldü.

Douglas, (George) Norman (d. 8 Aralık 1868, Thüringen, Avusturya - ö. 9 Şubat 1952, Capri, İtalya), deneme yazarı ve romancı. Yapıtlarında uzun yıllar yaşadığı Güney İtalya'yı, özellikle de son yıllarını geçirdiği Capri Adasını anlatmıştır. En ünlü romanı *South Wind* (1917; Güney Rüzgârı) Capri Adasında geçer. Roman, öykü, topografi, deneme ya da otobiyografi türlerinde verdiği bütün yapıtlarında Douglas'ın bohem, aristokratik kişiliğinin özgürce ifadesinden doğan bir çekicilik vardır. Douglas düzyazılarında sohbet türünün yetkin örneklerini vermiştir.

Toprak sahibi, eski bir İskoç ailesinden geliyordu. Karlsruhe'de (Almanya) *Gymnasium*'da (lise) öğrenim gördü. 1893'te İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na girdi, ama yalnızca Rusya'da geçirdiği üç yıl boyunca diplomatik görev yaptı. Daha sonra uzun

süre Hindistan, İtalya ve Kuzey Afrika'da bulundu.

İlk kez *Siren Land* (1911; Siren Diyarı) adlı yapıtıyla dikkati çekti. Yergi türündeki romanı *South Wind* ile büyük başarı kazandı. *Old Calabria* (1915; Eski Calabria) yazarın en zengin kitabı sayılabilir. Otobiyografisi olarak kabul edilen *Looking Back* (1933; Geriye Bakış) ise kişiliğini en iyi yansıtan yapıtıdır.

Douglas, Stephen A(rnold) (d. 23 Nisan 1813, Brandon, Vermont - ö. 3 Haziran 1861, Chicago, ABD), ABD'li siyaset adamı, Demokrat Parti önderlerinden. Amerikan İç Savaşı'ndan (1861-65) önce kölelik sorunu dolayısıyla halk egemenliği kuramını

Stephen Douglas, Case & Getchell'ın bir fotoğrafından ayrıntı, y. 1861
Chicago Historical Society

ortaya atmış, 1858'de Illionis'da Abraham Lincoln'a karşı Senato seçimlerini kazanmış, ama iki yıl sonraki başkanlık yarışında Lincoln'a yenilmiştir.

Douglas, 20 yaşında New England'dan ayrılarak Illinois'daki Jacksonville'e yerleşti. Demokrat Parti'nin Illinois örgütünde hızla önderliğe yükseldi. 1843'te ABD Temsilciler Meclisi'ne girdi; meclisin en genç üyelerinden biri olarak çalışkanlığı ve hitabet yeteneğiyle kısa sürede ün kazandı. Oldukça şişman ve kısa boylu olan Douglas çağdaşlarınca "Küçük Dev" biçiminde anılırdı.

Douglas, yaşamı boyunca ulusal genişleme düşüncesine coşkuyla sarıldı. Texas'ın ilhak edilmesini (1845) ve Meksika Savaşı'nı (1846-48) destekledi. Oregon sınır anlaşmazlığında (1846) İngiltere'ye karşı etkin bir tutum aldı. Demiryolu yapımını özendirmek için hükümetin toprak bağışında bulunmasını, yeni gelen göçmenlere bedava çiftlik alanları verilmesini savundu.

Douglas, 1846'da seçildiği ABD Senatosu'nda yaşamının sonuna değin görev yaptı. Senato'da, devletin kölelik sorununa çözüm arama çabasıyla yakından ilgilendi. Topraklar Komitesi başkanı olarak, köleliğin batıya doğru yayılması konusunda Kuzey ile Güney arasında süregelen sert tartışmalarda özellikle kendini gösterdi. Sorumluluğu Kongre'nin üzerinden almaya çalışarak, halk egemenliği kuramını geliştirdi; buna göre her yörenin sınırları içinde köleliğin yasal sayılıp sayılmamasına o bölgede yaşayan halk karar verecekti. Karısının köle sahibi olmasına karşın, Douglas'ın kölesi yoktu. Douglas, Kongre'de özgürlükçü ve köleci eyaletler arasında bir denge kurulmasını amaçlayan 1850 Uzlaşması'nın çıkarılmasında etkin oldu. Utah ve New Mexico topraklarının halk egemenliği ilkesi temelinde örgütlenmesi onun öğretisi için bir zaferdi.

Douglas'ın kuramının doruk noktası Kansas-Nebraska Yasası (1854) oldu. Kansas ve Nebraska'da kölelik konusunda Kongre'nin kararları yerine yerel tercih uygulaması getirilince 1820 Missouri Uzlaşması ortadan kalkmış oldu. Köleliğe karşıt güçlerce şiddetle kınanmasına karşın bu yasanın çıkarılması da Douglas için bir zaferdi. Douglas, hem 1852'de, hem de 1856'da Demokrat Parti'nin başkan adayı olabilmek için zorlu bir mücadeleye girdi; ama Kuzey ile Güney arasındaki uçurumu kapatmaya çalışan bir partinin başkan adayı seçilemeyecek kadar açık sözlüydü.

1857'de aldığı bir kararla, ne Kongre'nin ne de eyalet yasama meclislerinin bir bölgede köleliği yasaklayabileceğini karara bağlayan ABD Yüksek Mahkemesi, halk egemenliğine dolaylı bir darbe indirdi. Ertesi yıl Illionis'daki Senato seçimleri için verilen başabaş mücadelede Douglas'ın Lincoln ile giriştiği tartışmalar kamuoyuna geniş ölçüde yansıdı. Halkın oylarının çoğunu Lincoln'ın kazanmasına karşın, eyalet meclisi 46'ya karşı 54 oyla Douglas'ı senatörlüğe seçti. Bu tartışmalar sırasında Douglas, Yüksek Mahkeme'nin kararına karşın, eyaletlerin köleliği caydırıcı yasalar çıkarabileceğini ve bunları uygulamada gerekirse polis gücüne başvurabileceğini dile getiren ünlü Freeport Doktrini'ni açıkladı. Bunun sonucunda Güney'in Douglas'a yönelik muhalefeti yoğunlaştı, Douglas'ın Senato'da Topraklar Komitesi başkanlığına yeniden atanması reddedildi.

1860'ta Kuzeyli Demokratlar Douglas'ı başkanlığa aday gösterdiğinde, Güneyliler de Kentucky'li John C. Breckinridge'i destekledilerler. Douglas ikinci seçmenlerden yalnızca 12 oy alabilmesine karşın, Lincoln'dan sonra halktan en yüksek oy alan ikinci adaydı. Douglas, Demokrat Parti içinde kendi konumunu güçlendiren bu seçim sonuçlarını Güney'in de kabul etmesinde ısrar etti. İç Savaş patlak verdiğinde, Güney'in Birlik'ten ayrılmasını suç olarak niteledi ve Birlik'in bütünlüğünün en hararetli savunucularından biri oldu. Başkan Lincoln'ın isteği üzerine, yurttaşlar arasında birlik duygularını canlandırmak amacıyla Sınır Eyaletleri ile Kuzeybatı eyaletlerini dolaşma görevini üstlendi.

Douglas (1. Kontu), William Douglas, MAR KONTU olarak da bilinir (d. y. 1327 - ö. Mayıs 1384, Douglas, Lanarkshire, İskoçya), hanedanlar arasındaki çatışmalarda ve İngilizlere karşı savaşlarda ün kazanan İskoç soylusu.

Halidon Hill Çarpışması'nda öldürülen İskoçya kral naibi Sir Archibald Douglas'ın (ö. 1333) oğluydu. Fransa'da öğrenim gördükten sonra 1348'te İskoçya'ya döndü. 1353'te Ettrick Ormanı nda, akrabası ve vaftiz babası olan Liddesdale şövalyesi Sir William'ı (y. 1300-53) öldürerek Liddesdale'in bir bölümünü ele geçirdi. Mar 9. kontu Thomas'ın kız kardeşi ve vârisi Margaret ile evlenmesi (1357), Douglas'a daha sonra Mar malikâneleri ile Mar kontluğunu getirdi (1374). Ocak 1358'de Douglas kontu oldu. İngiltere'ye, İskoç tahtının vârisliğine Robert the Steward'ın (sonradan II. Robert) yerine bir İngiliz prensinin getirilmesi yönünde bir antlaşma (1363-64) öneren Kral II. David ile işbirliği yaptı. David, İngilizlerin elinde tutsak kaldıktan sonra serbest bırakılması karşılığında üstlenilen fidyeden vazgeçilmesini, William ise ailesinin İngiltere'deki mülklerinin iadesini istiyordu. Ama tahta II. Robert'ın çıkması (1371) üzerine William onunla uzlaştı ve İngiltere ile İskoçya arasındaki sınır bölgeleri muhafızlığına atandı.

Douglas (8. Kontu), William Douglas (d. y. 1425 - ö. 22 Şubat 1452, Stirling, İskoçya), İskoçya kralı II. James döneminde (1437-60) ün kazanan İskoçyalı soylu.

Kara Douglas'lar olarak anılan aile, saraya ihanetle suçlanarak topraklarını yitirmişti. Ama William Douglas, bu toprakların vârisi olan kuzeni Margaret Douglas'la evlenerek Galloway ve Wigtown'u geri aldı. Önceleri desteğini kazandığı II. James de Douglas'a Bothwell topraklarını bağışladı

Ama 1450'de Douglas'ın hac amacıyla Roma'da bulunduğu sırada, II. James kontun topraklarına el koydu. Gene de kralla ilişkileri dışarıdan bakıldığında dostça gözüküyordu. Oysa 1452'de kralın Douglas'ı Stirling Şatosu'na davet ederken güvenlik sözü vermesi ilişkilerdeki gerginliğin bir kanıtıydı. Bu davet sırasında James, Douglas'ın, Crawford 4. kontu Alexander Lindsay ile kurduğu ittifakı bozmasını istedi. Douglas'ın bunu reddetmesi üzerine, saray görevlilerinin de yardımıyla kral onu kendi elleriyle öldürdü.

Douglas, William O(rville) (d. 16 Ekim 1898, Maine, Minnesota - ö. 19 Ocak 1980, Washington, D.C., ABD), kişi özgürlüklerinin tutarlı bir savunucusu olarak tanınan kamu görevlisi, hukuk eğitmeni ve ABD Yüksek Mahkemesi yargıcı. Toplam 36 yıl boyunca Yüksek Mahkeme üyeliği yaparak, bu görevde en uzun süre kalan kişi olmuştur.

Presbiteryen bir papazın oğluydu. Ailesiyle birlikte önce California'ya, ardından da Washington'a göç etti. Küçük yaşta babası ölünce, aile Washington'ın Yakima kentine yerleşti. Douglas, gençlik yıllarında çocuk felcine yakalandıysa da, kalıcı felçten kurtuldu ve tedavi sırasında yaptığı vücut alıştırmaları sayesinde yaşamı boyunca sürecek bir doğa sevgisi geliştirdi.

Washington eyaletinin Walla Walla kentindeki Whitman College'ı 1920'de bitirdikten sonra kısa süre öğretmenlik yaptı. 1922'de, hukuk öğrenimi görmek için görevinden ayrıldı ve Columbia Üniversitesi Hukuk Okulu'na girdi.

Üniversiteyi 1925'te sınıf ikincisi olarak bitirdi. Ardından ticaret hukuku uygulamalarını ayrıntılı bir biçimde öğrenmek için Wall Street'teki bir hukuk müşavirlik şirketinde çalışmaya başladı. Bir yıl sonra, Columbia Üniversitesi'nde ders vermek için bu şirketten ayrıldı. Bundan bir yıl sonra da 1936'ya değin çalışacağı Yale Üniversitesi Hukuk Okulu'na geçti.

Ticaret Bakanlığı uzmanları ile birlikte şirket iflasları konusunda yaptığı çalışmalardan sonra, 1934'te Tahvil ve Borsa Komisyonu (SEC) adına, iflas etmiş şirketlerin yeniden örgütlenmesi için yapılan bir araştırmayı yönetti. 1936'da SEC üyeliğine atandı ve 1937'de bu komisyonun başkanı oldu. Başkanlığı sırasında, ulusal tahvil borsasını yeniden düzenledi, küçük yatırımcıları korumaya yönelik çeşitli önlemleri yürürlüğe koydu ve hisse senedi satışı için gerekli yönetmelikleri çıkarttı.

SEC'deki görevi sırasında, Başkan Franklin Roosevelt'le arkadaşlık kurdu ve onun danışmanlığını yaptı. Şubat 1939'da Yargıç Louis Brandeis Yüksek Mahkeme üyeliğinden emekli olunca, Roosevelt boşalan üyelik için Douglas'ı önerdi. Üyeliği Senato tarafından onaylanan Douglas 17 Nisan 1939'da görevine başladı. O dönemde 40 yaşındaydı; böylece, ABD tarihinde Yüksek Mahkeme üyeliğine getirilen ikinci en genç kişi oldu. Birçok karmaşık ticaret davası ile ilgili gerekçeli kararı hazırlamasına karşın, ağırlıklı olarak insan hakları konusundaki düşünceleri ile ün kazandı. Yakın arkadaşı olan Yüksek Mahkeme

üyesi Hugo Black gibi Douglas da, kişi özgürlüklerini güvence altına alan Haklar Bildirisi'ne mutlak bağlılığıyla tanınıyordu. Hükümetin konuşma özgürlüğüne getirdiği kısıtlamalara karşı çıkan Douglas, özgür basının da ateşli bir savunucusuydu. Sansürün her türüne karşı olması nedeniyle, sık sık siyasal ve dinsel tutucu çevrelerin eleştirilerine hedef oldu.

Aynı zamanda, sanıkların anayasal haklarının güvence altına alınmasını sağlamak için çalıştı. Yüksek Mahkeme'nin, kişilerin itirafa zorlanmalarını engelleyen ve yasal izin olmaksızın yapılan aramaları yasaklayan yasaları güçlendiren kararlarında önemli rol oynadı.

31 Aralık 1974'te geçirdiği kalp krizi sonucunda yatağa düşen Douglas, hastalığı yenmek için çok çaba harcadı ve 12 Kasım 1975'te emekliye ayrılmadan önce Yüksek Mahkeme'deki görevine geri döndü. Yargıçlık görevi süresince, özellikle doğa korumacılığı, tarih, politika ve uluslararası ilişkiler konusunda çok sayıda kitap yazdı. Başlıca yapıtları arasında *Of Men and Mountains* (1950; İnsanlar ve Dağlar Üzerine) ve *A Wilderness Bill of Rights* (1965; Doğada Haklar Bildirisi) sayılabilir.

Douglas DC-3 *bak.* DC-3

Douglas-Home, Sir Alec, ALEXANDER FREDERICK DOUGLAS-HOME (1951-63), 14. HOME KONTU (1974'ten sonra) ya da ALEXANDER FREDERICK DOUGLAS-HOME, HIRSEL OF COLDSTREAM

Douglas - Home
Keystone

BARONU HOME olarak da bilinir (d. 2 Temmuz 1903, Londra), 1960-63 arasında dışişleri bakanı, 19 Ekim 1963'ten 16 Ekim 1964'e değin de başbakan olarak görev yapan İngiliz devlet adamı. Hükümetinin düşmesinden sonra, dış politika alanında muhalefetteki Muhafazakârların sözcülüğünü yapmıştır.

1951'de Home kontu unvanıyla Lordlar Kamarası'na girmeden önce, Avam Kamarası'nın Liberal Birlikçi üyeleri arasında yer aldı (1931-45, 1950-51). Başbakan Neville Chamberlain'in parlamento özel sekreteri (1937-39), Winston Churchill'in geçici hükümetinde dışişleriyle görevli müsteşar (Mayıs-Temmuz 1945), İskoçya'yla ilgili devlet bakanı (1951-55), Uluslar Topluluğu'yla ilişkilerden sorumlu devlet bakanı (1955-60), Lordlar Kamarası başkan yardımcısı (1956-57) ve başkanı (1957-60), Özel Danışma Kurulu başkanı (1957-60) olarak görev yaptıktan sonra dışişleri bakanı oldu. Ekim 1963'te soyluluk unvanlarını bıraktı ve Sir Alec Douglas-Home adını aldı. 1960-63 arasındaki savaş bakanı John Dennis Profumo'nun da adının karıştığı bir skandal üzerine Muhafazakâr Parti içinde patlak veren bunalım sırasında, başbakan olarak Harold Macmillan'ın yerine geçti. İktisat bilgisinin çok sınırlı olduğunu kendisi de kabul eden Sir Alec'in hükümeti ödemeler dengesini düzeltmeyi başaramadı. Avam Kamarası'nı fiyatların sabit tutulmasına karşı yasa çıkarmaya yönelterek Muhafazakârların çoğunun düşmanlığını kazandı. Hem dışişleri bakanlığı, hem de başbakanlık döneminde kararlı ama ölçülü bir antikomünist politika izleyerek ABD'nin onayını kazandı. Temmuz 1964'te Uluslar Topluluğu Başbakanlar Konferansı'nın başkanı sıfatıyla, ırk sorunları üzerinde en aşırı görüşler arasında uzlaşma sağladı. Douglas'ın başbakanlığı genel seçim beklentisiyle geçti ve 15 Ekim 1964'te yapılan seçimlerde Muhafazakârlar yenilgiye uğradı. Temmuz 1965'te parti önderi olarak Sir Alec'in yerine, sonraki yıllarda başbakanlık yapan Edward Heath geçti. Douglas, Aralık 1974'te Hirsel of Coldstream unvanını aldı. Otobiyografisi 1976'da *The Way the Wind Blows* (Rüzgârın Estiği Yön) başlığıyla yayımlandı.

Douglas ölçeği, deniz yüzeyinde oluşan dalgalanmaların nicel olarak tanımlanması amacıyla hazırlanan ölçek. Sıfırdan dokuza kadar değişen ve ayrı ayrı ya da birleşik halde kullanılan iki rakam dizisinden oluşur (*bak.* tablo). Çalkantılara yol açan dalgalar, yerel rüzgârların doğurduğu kabaran dalgalar (deniz) ya da uzaktaki rüzgârların yaydığı sönümlenen dalgalar (soluğan) olabilir. 1921'de İngiliz Donanması'ndan Albay H. P. Douglas'ın geliştirdiği bu ölçekler, 1929'da Kopenhag'da toplanan Uluslararası Meteoroloji Konferansı tarafından kabul edilmiştir.

(Birleşik) Douglas deniz ve soluğan ölçeği

deniz	soluğan									
	alçak			orta			yüksek			
	soluğansız	kısa ya da orta	uzun	kısa	orta	uzun	kısa	orta	uzun	karışık soluğan
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
0 durgun	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09
1 çırpınıdı	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
2 hafif çalkantılı	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
3 orta	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39
4 kaba	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49
5 çok kaba	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59
6 yüksek	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69
7 çok yüksek	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79
8 sarp	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89
9 karışık	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99

Douglass, Andrew Ellicott (d. 5 Temmuz 1867, Windsor, Vermont - ö. 20 Mart 1962, Tucson, Arizona, ABD), ABD'li astronom ve arkeolog. Ağaçların yıllık halkalarını inceleyerek geçmiş çağlardaki doğa olaylarını tarihlendirmeye ve yorumlamaya yönelik dendrokronolojinin temellerini atmıştır. 1894-1901 arasında Arizona'da Flagstaff'taki Lowell Gözlemevi'nde çalışan Douglass, Güneş lekelerinin etkinliği ile yeryüzündeki iklim koşulları ve bitki örtüsü arasında bir ilişki bulunduğuna inanıyordu. Ağaçlardaki yıllık halkaların genişlikleri arasında görülen farklılığın bu ilişkiyi yansıttığı düşüncesinden kalkarak ağaç örnekleri toplamaya ve tarihleme çalışmalarına girişti. Bu çalışmaya dendrokronoloji adını verdi ve yöntemin temel ilkelerini belirledi.

1906'dan başlayarak Arizona Üniversitesi'nde astronomi ve 1936'dan sonra da dendrokronoloji dersleri veren Douglass, 1918-38 arasında da aynı üniversitenin Tucson'daki Steward Gözlemevi'ni yönetti. Burçlar ışığının ilk fotoğraflarını çekmeyi başardı ve Mars'a ilişkin çalışmalara öncülük etti.

Douglass, Frederick, asıl adı FREDERICK AUGUSTUS WASHINGTON BAILEY (d. 7 Şubat 1817, Tuckahoe, Maryland - ö. 20 Şubat 1895, Washington, D.C., ABD), kölelikten kurtularak Köleliğin Kaldırılması Akımı'nda etkili olan Siyah önder, ABD'de yüksek bir yönetim görevine gelen ilk Siyah. İnsan hakları hareketinin 19. yüzyıldaki en ünlü önderlerinden biridir.

Annesi Siyah bir köle, babası ise beyazdı. Babasını hiç tanımayan Douglass, Maryland'deki bir çiftlikte büyükannesinin yanında büyüdü. Sekiz yaşında sahibi tarafından Baltimore'a gönderilerek Hugh Auld ailesinin yanında uşak olarak çalışmaya başladı. Bayan Auld eyalet yasalarını çiğneyerek Frederick'e okuma yazma öğretti. Ama kocası buna karşı çıkınca dersler kesildi ve Frederick, mahalledeki okul çocuklarının yardımıyla eğitimini gizlice sürdürmek zorunda kaldı. Efendisinin ölümü üzerine, 16 yaşında iken toprak işçisi olarak ilk çiftliğine geri gönderildi. Daha sonra, Baltimore'da gemi kalafatçısı olarak kiralandı. 1833'te başka üç köleyle birlikte kaçma girişiminde bulunduysa da başarılı olamadı. Ama beş yıl sonra kaçmayı başararak önce New York kentine, ardından da Massachusetts'e bağlı New Bedford'a gitti; orada köle avcılarına yakalanmamak için adını Douglass olarak değiştirdi ve üç yıl işçilik yaptı.

1841'de Massachusetts'e bağlı Nantucket'te kölelik karşıtı bir toplantıya çağrıldı. Bu toplantıda yaptığı konuşmada, köleliği sırasındaki duygularını ve deneyimlerini dile getirdi. Önceden hazırlanmamasına karşın çok etkili ve dokunaklı olan bu konuşma, Douglass'ın hiç beklenmeyen bir biçimde Massachusetts Kölelikle Mücadele Derneği'ne kabul edilmesiyle sonuçlandı. Douglass bundan sonra, karşılaştığı bütün baskılara, hakaretlere ve saldırılara karşın yaşamını Köleliğin Kaldırılması Akımı'na adadı.

Düşüncelerini böylesine başarıyla dile getirebilen bir konuşmacının köle olabileceğinden kuşku duyanlara karşı 1845'te otobiyografisini yayımladı. 1882'de yeniden gözden geçirerek *Life and Times of Frederick Douglass* (Frederick Douglass'ın Yaşamı ve Dönemi) adıyla yayımladığı bu kitap, konuyu bir kölenin bakış açısından ele alan başlıca kaynak olduğu gibi, Amerikan edebiyatının da klasikleri arasına girdi. Douglass, kitabın yayımlanmasından sonra, öyküsünde adını ve yerini belirttiği eski sahibinin kendisini bulmasından korkarak İngiltere ve İrlanda'ya gitti. Burada geçirdiği iki yıl boyunca, çeşitli konuşmalarla Köleliğin Kaldırılması Akımı'na destek sağladı ve insan hakları hareketinin kıtalar arasındaki bağlarının güçlendirilmesine yardımcı oldu.

Özgürlüğünü satın alabilecek ve kölelik karşıtı bir gazete çıkarabilecek kadar para biriktirdikten sonra ülkesine döndü. New York'un Rochester kentine yerleşerek *North Star* adlı bir gazete yayımlamaya

başladı. 1847'den 1860'a değin yayımlanan bu gazete daha sonra *Frederick Douglass's Paper* adını aldı. Köleliğin Kaldırılması Akımı'nın önderlerinden William Lloyd

Frederick Douglass
Holt - Messer Collection, Schlesinger Library, Radcliffe College, Cambridge Massachusetts

Garrison, Siyahların kendilerine ait ayrı bir gazete çıkarmalarına karşı çıkınca, Douglass'la araları açıldı. İki önderin anlaşmazlığa düştükleri bir başka konu, Douglass'ın köleliğe karşı mücadelenin siyasal mücadeleyle birleştirilmesini savunmasıydı. Douglass 1851'den sonra Garrison'dan uzaklaşarak, hareketin James G. Birney'nin yönetimindeki grubuyla ilişki kurdu. Ama şiddet eylemlerini desteklemedi ve Virginia'nın Harpers Ferry kentine düzenlenen baskına (Ekim 1859) karşı çıktı.

İç Savaş (1861-65) sırasında Başkan Abraham Lincoln'ın danışmanlığını yapan Douglass, eski kölelerin Kuzey adına silahlandırılmasını ve savaşın, kölelikle doğrudan bir çatışmaya dönüştürülmesini savundu. Yeniden İnşa Dönemi (1865-77) boyunca, özgürlüklerine kavuşan kölelerin yurttaşlık haklarının eksiksiz tanınması için çalıştı ve kadın hakları hareketini var gücüyle destekledi. Yeniden İnşa Dönemi'nden sonra, Santa Domingo Komisyonu sekreter yardımcılığına (1871) getirildi. District of Columbia'da (D.C.) güvenlik görevlisi (1877-81) ve tapu kayıt sorumlusu olarak (1881-86) görev yaptı. Son olarak, Haiti'de ABD başkonsolosluğu (1889-91) görevinde bulundu.

Douhet, Giulio (d. 30 Mayıs 1869, Caserta - ö. 15 Şubat 1930, Roma, İtalya), stratejik hava gücü düşüncesini geliştiren ve askerlik kuramının bir parçası haline getiren İtalyan general.

Topçu subayı olarak eğitim gördü. 1912-15 arasında, İtalya'nın ilk havacılık birimi olan Havacılık Taburu'nun komutanlığını yaptı. İtalya I.Dünya Savaşı'na girdiğinde, üç motorlu "Caproni" bombardıman uçağı büyük ölçüde onun çabaları sayesinde kullanıma hazır durumdaydı. Douhet, kısa zamanda hava kuvvetlerinin potansiyel gücünü kavradı ve havacılığa ilişkin kuramlarını açıkladı. Savaşta kullanılan eski yöntemleri sert biçimde eleştirmesi, askeri mahkemede yargılanıp hapsedilmesine ve görevden alınmasına neden oldu. Ama 1917'de İtalya'nın Caporetto'daki yenilgisinin nedenleri üzerine yapılan bir araştırma onun eleştirilerini haklı çıkarınca, yeniden Havacılık Taburu komutanlığına getirildi. En ünlü kitabı, *Il dominio dell'aria*'dır (1921; Hava Kuvvetlerinin Yönetimi). Stratejik hava gücü anlayışı askerlik kuramının bir parçası haline gelinceye değin Douhet bu kitap nedeniyle sert eleştirilere hedef oldu. Teknolojik gelişmeler bazı görüşlerini geçersiz kıldıysa da stratejik bombardımanın düşmanı etkisiz kılma ve yok etme konusundaki önemine ilişkin kuramı, daha sonraki yıllarda İtalya ve ABD'nin askeri planlarında kullanıldı. Douhet ayrıca bağımsız hava kuvvetlerinin oluşturulmasını, kara ve deniz kuvvetlerinin sayısının azaltılmasını ve silahlı kuvvetlerin birleştirilmesini savundu. Görüşleri tartışmalara yol açtıysa da, çoğu II. Dünya Savaşı sırasında ve daha önce, büyük devletler tarafından benimsendi.

Doulton seramiği, 1815'te John Doulton'un Londra'nın Lambeth bölgesinde John Watts'la ortak olarak kurduğu Doulton and Watts adlı seramik fabrikasında üretilen İngiliz seramikleri. Şirket yaklaşık 1858'de Doulton and Co. (Ltd.) adını aldı ve fabrikanın kapandığı 1956'ya değin bu adla anıldı.

Doulton fabrikası yaklaşık 1871'e değin günlük kullanıma yönelik sert ve yumuşak hamurlu seramikleriyle tanınıyordu. Bu tarihte Lambeth Sanat Okulu öğrencileri fabrikanın tuz sırlı kahverengi sert seramiklerini bezemeye başladı. Öğrencilerin çalışmaları hem bezemeli seramiğe yeni bir ilgi doğduğunu gösteriyor, hem de İngiltere'de sanatsal nitelikli çanak çömlek yapımının ilk önemli örneklerini oluşturuyordu. Hannah Barlow ile erkek kardeşi Arthur ve kız kardeşi Florence'ın yanı sıra, Frank Butler, Emily Edwards ve George Tinworth de Doulton atölyelerinde çalışan sanatçılar arasındaydı. 20. yüzyıla değin süren bu uygulama İngiltere'deki başka seramik fabrikalarınca da örnek alındı.

Lambeth'de kurulu Doulton şirketi, 1877-78 sıralarında Staffordshire'ın Burslem bölgesindeki Pindar, Bourne and Company adlı seramik fabrikasını satın aldı. 1882'de bu şirketin adı da Doulton and Company, Ltd. olarak değiştirildi. Yeni Doulton fabrikası, özellikle ABD'de ve Kanada'da çok aranan, ince porselenleriyle ünlendi. Kral VII. Edward 1901'de şirkete, ürünlerini "Royal Doulton" damgasıyla pazarlama ve satma yetkisini verdi. "Royal" (kraliyet) damgası 1902'de kullanılmaya başladı. Ekim 1955'te resmî adı Doulton Fine China, Ltd. olan şirket 1968'de Kraliçe II. Elizabeth'in porselen takımlarını üretmekle görevlendirildi.

Doumer, Paul (d. 22 Mart 1857, Aurillac - ö. 6 Mayıs 1932, Paris, Fransa), Üçüncü Cumhuriyet'in 13. cumhurbaşkanı.

1889'da Yonne ilinden Radikallerin adayı olarak katıldığı seçimleri kazanarak Temsilciler Meclisi'ne girdi. Mali konulardaki

Doumer, y. 1930
H. Roger - Viollet

uzmanlığından dolayı, 1895'te Léon Bourgeois hükümetinde maliye bakanlığına getirildi. Gelir vergisini uygulamaya koyma yolundaki girişiminde başarılı olamayınca, ertesi yıl Çinhindi genel valiliğine atandı. Fransız çıkarları açısından etkin ve becerikli bir yönetim göstererek, önceki ve sonraki genel valilerin tersine, uzun bir dönem boyunca kesintisiz olarak görev yaptı (1897-1902). Açık ve belirlenmiş hedefler koyarak, bunları gerçekleştirmeye çalıştı. En önemli başarısı Çinhindi'nde genel valinin nüfuzunu güçlendirmek ve sömürge ekonomisini sağlam bir temel üzerine oturtmak oldu. Fransızlarca hoşnutlukla karşılanan bu ekonomik gelişme, yerel halkın ağır vergiler altında ezilmesi pahasına sağlandığından büyük huzursuzluklara yol açtı.

Doumer, 1902'de Temsilciler Meclisi'ne geri döndü. 1912'de Korsika temsilcisi olarak Senato'ya girdi. 1903'te *L'Indochine française*'i (Fransız Çinhindi), 1906'da da *Le Livre de mes fils*'i (Oğullarının Kitabı) yazdı. 1927-31 arasında Senato ve bütçe komisyonu başkanlığını yaptı. Ocak 1921-Ocak 1922 ve Aralık 1925-Mart 1926 arasındaki Briand hükümetlerinde maliye bakanı olarak görev aldı.

13 Mayıs 1931'de cumhurbaşkanlığına seçildiğinde geniş bir destek gördü. André Maginot ile Aristide Briand'ın ölümleriyle ortaya çıkan hükümet bunalımlarının üstesinden gelmeyi başardı. Henüz bir yılını doldurduğu bir sırada, Pavel Gorgulov adlı bir Rus anarşisti tarafından vurularak öldürüldü.

Doumergue, Gaston (d. 1 Ağustos 1863, Aigues-Vives - ö. 18 Haziran 1937, Aigues-Vives, Fransa), siyasal istikrarsızlıklarla dolu bir dönemde Üçüncü Cumhuriyet'in 12. cumhurbaşkanı olarak görev yapan Fransız devlet adamı.

1885-93 arasında Çinhindi ve Afrika'da devlet memurluğunda bulunduktan sonra

Doumergue, y. 1923
H. Roger - Viollet - Harlingue

Nîmes'den Radikal-Sosyalist aday olarak Temsilciler Meclisi'ne seçildi (1893). Haziran 1902'de üstlendiği bakanlık görevi, toplam 11 bakanlığının ilkiydi. 1910'da Senato'ya seçildi; 13 Aralık 1913'te de kabineyi kurmakla görevlendirildi. Ama bu hükümet yedi ay içinde dağıldı ve Doumergue Mart 1917'ye değin çeşitli bakanlık görevlerinde bulundu. Daha sonra yeniden Senato'ya girdi ve 13 Haziran 1924'te cumhurbaşkanı seçilinceye değin Senato başkanlığı yaptı.

Doumergue'in cumhurbaşkanlığına seçilmesi kısa bir süre önce Parlamento seçimlerinde büyük bir zafer kazanmış olan Sol Koalisyon'a (*Cartel des Gauches*) indirilmiş bir darbe oldu. Doumergues cumhurbaşkanlığı sırasında siyasal istikrarsızlığın yol açtığı hükümet sorunlarıyla karşı karşıya kaldı. Bu sürede 15 ayrı kabine kuruldu. Karşılaştığı bir başka sorun da Büyük Bunalım'ın ilk yıllarında beliren toplumsal gerginliklerdi. Doumergue, cumhurbaşkanlığı döneminin sona ermesinden üç yıl sonra, Şubat 1934'te, hükümeti kurması için yeniden göreve çağrıldı. Ama bütün partile-

rin katıldığı geniş tabanlı bir Ulusal Birlik hükümeti kurma ve anayasal reformları uygulamaya koyma yolundaki girişimleri başarısızlığa uğradı. 8 Kasım 1934'te istifa etti ve siyasal yaşamdan çekildi.

Douro Irmağı, Latince DURIUS, İspanyolca DUERO, İber Yarımadasının üçüncü uzun ırmağı. Su toplama alanı 79.096 km²'dir. İspanya'da Urbión Dağlarından doğan ırmak, Numantia Platosunu büyük bir dirsek çizerek aşar. Genellikle batı yönünde akarak İspanya'da ve Portekiz'in kuzeyinde 895 km yol aldıktan sonra Foz do Douro'da Atlas Okyanusuna dökülür. Aranda de Duero'ya (İspanya) kadar çok dar olan vadi Eski Kastilya ovalarında genişler. Zamora' dan sonra ırmak yeniden daralır ve 112 km boyunca izlediği İspanya-Portekiz sınırında bir dizi boğaz ve ivinti yerinden geçerek 48 km içinde 380 m alçalır. Portekiz'de Peso da Régua ile Porto (Oporto) arasında ırmak üzerinde yoğun bir mavna trafiği vardır. Çeşitli limanlarda yüklenen mavnalar Vila Nova de Gaia'ya şarap taşır. Pedorido ile Porto arasında da kömür taşıyan mavnalar işler. Irmağın ağzı mille doludur. Yapay Leixões limanı (1892'de inşa edilmiş, 1916'da geliştirilmiştir) halicin kuzeyine doğru büyümüştür. Irmağın başlıca kolları Esla, Pisuerga ve Arlanzón'dur; bunların üçü de İspanya'dadır ve görece nemli olan kuzey bölgelerinden kaynaklanır. Irmağın güneydeki kolları önemli değildir.

1930'lardan bu yana ırmak üzerinde çok sayıda hidroelektrik santralı ve sulama tesisi kurulmuştur. 1964'te hem Torre de Moncorvo'daki (Portekiz) demir cevheri yataklarının işletilmesi, hem de bölgede sulama yapılabilmesi için gerekli elektriği ucuza sağlamak amacıyla büyük boyutlu bir uluslararası proje tamamlanarak uygulamaya konulmuştur

Dove, Arthur Garfield (d. 2 Ağustos 1880, Canandaigua, New York - ö. 23 Kasım 1946, Huntingdon, New York, ABD), ABD'de salt soyut sanata yönelen ilk ressamlardan biri. Hobart College'da ve Cornell Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Meslek yaşamına dergilere resim yaparak başladı. 1907'de Alfred Stieglitz'le tanıştıktan sonra geleneksel resimden vazgeçerek soyut sanata yöneldi. İlk sergisini Stieglitz' le birlikte New York'ta açtı (1910). Yapıtlarında organik nitelikli yumuşak kütlelerden oluşan amorf biçimlere yer verdi. Çoğu kez bu lekeleri yumuşak tonlarla renklendirdi. 1912-18 arasında Connecticut eyaletindeki Westport'ta hem çiftçilik yaptı, hem de resim çizdi. 1920-29 arasında ise yaşamını ve çalışmalarını Harlem Irmağı üstündeki bir teknede sürdürdü. Dove, ABD'de 1920'lerin anlatımcı nitelikleri ağır basan doğalcı eğilimlerine kapılmayan sayılı yenilikçi ressamlardan biriydi. "Duygusal Müzik" (1917, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) ve "Sis Düdüğü" (1919, Colorado Springs Güzel Sanatlar Merkezi) gibi yapıtlarında denediği soyutlama biçimiyle sesleri anlatabilecek somut imgeler yaratmaya çalıştı. Soyut niteliğine karşın resimleri doğanın ve manzaranın akıcılığını anımsatıyordu. Sanayi ürünleri ve artık malzemeler kullandığı kolajlarında ise simgesel bir anlatımla sıradan konulara yer verirken sıcak duyguları yer yer hicivle birleştirdi. 1930'ların sonlarına doğru soyutlamalarındaki organik öğe ve doğaya bağlılık azalmaya başladı; bu dönemde oldukça düz renk alanları arasındaki dengeli ilişkilere yöneldi. Geç dönem yapıtlarıyla soyut-dışavurumcuların öncüsü gibi görülse de aslında gerek içerik, gerekse amaç açısından onlardan farklıydı.

Dover, ABD'de, Delaware eyaletinin (1777) ve Kent ilinin (*county*) merkezi kent. Eyaletin ortadoğu kesiminde, St. Jones Irmağı kıyısında yer alır. William Penn'in emriyle (1683) il mahkeme binası ve cezaevi için seçilen yerin çevresinde 1717'de kurulan yerleşmeye, İngiltere'deki Dover kentinin adı verildi. Yeşil Alan'ın çevresinde kümelenmiş koloni dönemi binaları arasında 1787-92 arasında yeniden inşa edilen Eski Eyalet Yönetim Binası bulunur. Bellibaşlı eyalet yönetim organları 1933'te buradan, hemen yakındaki Eyalet Meclisi Binası'na taşınmıştır. Kral II. Charles'ın kente verdiği ilk kraliyet beratı ile York dükü James'in William Penn'e verdiği Delaware tapusu (1682) Arşiv Binası'nda sergilenmektedir. "Bağımsızlık Savaşı'nın yazarı" olarak bilinen John Dickinson'ın kaldığı ev (1740) eski biçimiyle korunmuştur. Delaware Eyalet Müzesi eski bir Presbiteryen kilisesindedir (1790). Dover, bazı hafif sanayi kuruluşlarının bulunduğu bir tarımsal ticaret merkezidir. Delaware Eyalet Yüksekokulu (1891) ve Wesley College (1873) buradadır. II. Dünya Savaşı sırasında kurulan Dover Hava Kuvvetleri Üssü bugün Askeri Hava Taşımacılık Dairesi'nce uçak kargo terminali olarak kullanılmaktadır. Nüfus (1990) 27.630.

Dover'da Eyalet Meclisi Binası, Delaware
Milt ve Joan Mann, CameraMann

Dover, ABD'de, New Hampshire eyaletinin güneydoğusundaki Strafford ilinin (*county*) merkezi (1769) kent. Portsmouth'ın hemen kuzeybatısında, Coheco ve Piscataqua ırmaklarının kesiştiği noktanın yakınlarındaki Coheco Çavlanının üzerinde yer alır. 1623'te balıkçıların ve tüccarların kurduğu yerleşimin ilk adı Bristol idi. 1633'te yakındaki Dover Neck'te (ya da Point) ikinci bir yerleşim kuruldu. 1642'ye değin bağımsız bir birim olan kent bu tarihte kendi isteğiyle Massachusetts'in yönetimini kabul etti. 1675'ten 1725'e değin Yerli saldırılarına hedef olan Dover en şiddetli saldırıya 28 Haziran 1689'da uğradı. Point' in ve buradaki gemi yapım tesislerinin çevresinde gelişen kent merkezi 18. ve 19. yüzyıllarda üretimin artması üzerine giderek kuzeye kaydı. Kentteki çeşitli sanayi dalları arasında dokuma, ayakkabı, kimyasal madde, plastik ve elektronik donanım üretimi sayılabilir. Woodman Enstitüsü'nde doğabilimlerine ve koloni dönemine ilişkin sergiler düzenlenir. Nüfus (1990) kent, 25.042; metropoliten alan, 223.578.

Dover, İngiltere'de Kent ilinin (*county*) doğu kesiminde ilçe (*district*). Dover Boğazı (Pas de Calais) kıyısında yer alır. Yüzölçümü 312 km²'dir. İngiltere'nin Fransa'ya en yakın noktası olan ilçenin tarihi ve ekonomik yapısı bu özelliği açık biçimde yansıtır. Londra'dan Belçika ve Fransa'ya yönelen başlıca yolların üstündedir. Eski liman kentleri Sandwich ve Deal ile Dover, başlıca kentsel merkezlerdir. Kıyının büyük bölümünde tebeşirli Beyaz Yalıyarlar uzanır Nüfus (1982 tah.) 102.800.

Dover, İngiltere'nin Kent ilinde (*county*), Dover Boğazı kıyısında liman kenti. Ünlü Beyaz Yalıyarlarıyla tebeşirli yüksek araziyi yaran bir vadinin ağzında yer alır.

Yörede Romalılardan önce bir yerleşim vardı. Romalılar döneminde Dubris adıyla anılan yerleşim kıtayla bağlantı kurulması açısından önem kazandı. İS 4. yüzyılda Sakson kıyılarındaki savunma düzeninin parçası olarak surlarla çevrildi. Deniz düzeyinden 114 m yüksekte olan kale bugün de kente egemen konumdadır; açık havalarda kaleden Fransa kıyıları görülebilir. Kentin çevresinde bir Roma feneri, Castro'da eski St. Mary Kale Kilisesi, Sakson kalesinin kalıntıları ve Norman kalesi yer alır. 11. yüzyılda Cinque Ports'tan(*) biri olan Dover'ın, resmî berat olmaksızın buyrukla bir Sakson kenti konumunu kazandığı öne sürülür.

II. Dünya Savaşı sırasında Dover Fransa' dan top ateşine tutuldu, ayrıca havadan bombalandı. Ama kentin bütünüyle yıkılan kıyı kesimi çok geçmeden yeniden inşa edildi. Dover 240 hektarlık limanıyla Birleşik Krallık'ın en önemli yolcu limanıdır; Manş Denizinde çalışan feribotlar da buraya uğrar. Kentte bazı hafif sanayi dalları önem kazanmıştır. Nüfus (1981 geç.) 32.843.

Dover Antlaşması, İngiltere kralı II. Charles ile Fransa kralı XIV. Louis arasında imzalanan pakt (1670). Bu antlaşmayla II. Charles Fransa'nın Avrupa'daki politikasını desteklemeyi üstlenmiş, buna karşılık Fransa da II. Charles'ı mali bakımdan İngiliz Parlamentosu'na bağımlılıktan kurtaracak bir yardımda bulunmayı kabul etmiştir.

Gerçekte 1670'te iki Dover Antlaşması imzalandı. Gizli olan ve Charles'ın danışmanlarından yalnızca iki kişinin bildiği birinci antlaşma, II. Charles'ın isteği doğrultusunda İngiltere'nin Katolikliğe dönmesiyle ilgiliydi. Resmî nitelikteki öbür antlaşma ise, XIV. Louis'nin isteği doğrultusunda Felemenk Cumhuriyeti topraklarını fethetmek üzere karada ve denizde oluşturulacak İngiliz-Fransız ittifakını konu alıyordu. Charles'ın kız kardeşi Orléans düşesi Henriette-Anne'ın baştan sona yoğun biçimde katıldığı görüşmelerden sonra gizli antlaşma 1 Haziran'da (eski takvimle 22 Mayıs) bağıtlandı. Antlaşmaya göre II. Charles Katolikliğini ilan edebilmek için 200 bin sterlin alacak, ayrıca gerekirse 6 bin Fransız askerinin desteği sağlanacaktı. Felemenk'e karşı bir savaşa katılabilmesi için de Charles'a yılda 300 bin sterlin daha ödenecekti. Antlaşmadaki başka bir hüküm, Louis'nin İspanya tahtı üzerinde öne sürebileceği her türlü hak iddiasını İngiltere'nin desteklemesini öngörüyordu. Kuşkuları önlemek için resmî antlaşma olağan diplomatik kanallardan geçirilerek 31 Aralık'ta imzalandı ve dinden hiç söz edilmedi.

İngiltere'nin Katolikliğe dönmesine ilişkin hükümler hiçbir zaman işlemedi, çünkü XIV. Louis gerçekte yalnızca Felemenk'le savaşmayı düşünüyordu. II. Charles'ın da amacı, Katolikliği geri getirmekten çok, Katoliklik sayesinde güvence altına almayı umduğu krallığın gücünü artırmaktı. Charles, Katolikliğin gelişmesini daha çok dinsel hoşgörü politikasıyla sağlamaya çalışacaktı.

Dover Boğazı, Fransızca PAS DE CALAIS, Latince GALLICUM FRETUM, İngiltere'yi Fran-

sa'dan ayıran ve güneybatısındaki Manş Denizini kuzeydoğusundaki Kuzey Denizine bağlayan dar su geçidi. Genişliği 30-40 km olan boğazın derinliği 35-55 m arasında değişir. Oldukça yakın bir jeolojik dönemde (İÖ y. 5000) korunmasız bir ırmak

Dover Boğazı kıyısında Beyaz Yalıyarlar
Ace Williams - Shostal / EB Inc

vadisiydi; dolayısıyla İngiltere'yi Avrupa kıtasının bir uzantısı durumuna getiriyordu. Rüzgârlar nedeniyle boğaz akıntısının ana yönü güneybatıdan kuzeydoğuya doğrudur; ama kuzeydoğudan esen rüzgâr da bir süre akıntıyı tersine çevirebilir. İngiltere kıyılarındaki Beyaz Yalıyarlar tebeşir oluşumudur ve aşınma nedeniyle geri çekilmektedir. Dover Boğazı dünyada trafiğin en yoğun olduğu suyollarından biridir; ama araçların izleyeceği hatların belirlenmesi ve seyrüsefer bilgilerinin verilmesi ancak 1977'de zorunlu kılınmıştır. Boğazdaki başlıca limanlar İngiltere yakasındaki Dover ve Folkestone, Fransa yakasında ise Calais ve Boulogne'dur. Yolcu taşımacılığı büyük ölçüde hoverkraftlarla yapılır. Boğazın altından geçecek bir demiryolu tüneli projesi ilk kez 1856'da ortaya atılmıştır; bu proje günümüzde yeniden değerlendirilmektedir.

Dover Boğazı, tarihte pek çok deniz savaşına sahne olmuştur. İngilizlerin 1588'de İspanyol donanmasını ilk kez püskürttükleri savaş özellikle önemlidir. I. Dünya Savaşı sırasında Boulogne önemli bir askeri üs, Dover ise boğazdaki deniz ulaşımını güvence altına alan "Dover devriyeleri"nin merkeziydi. 1940'ta Fransa'da Dunkerque'ü boşaltan Müttefik askerleri boğazı geçerek Dover'a çıktılar. Dover adının başlangıçtaki sözcük anlamı "sular" ya da "akarsu"ydu.

Dovjenko, Aleksandr (Petroviç) (d. 11 Eylül 1894, Sosnitsi, Ukrayna - ö. 26 Kasım 1956, Moskova), sinema yönetmeni. 1930'larda Sovyet sinemasını dünyaya tanı-

Dovjenko
Tass - Sovfoto

tan sanatçılardan biridir. Duygusal yoğunluk ve mistik simgeciliğin, anlatımdan daha öne çıktığı filmlerinin çoğunda Devrim sonrası iç savaş dönemini ve 1920'ler sonuyla 1930'ların başındaki kolektifleştirme uygulamalarını ele almıştır.

Ukraynalı bir köylü ailesinin çocuğuydu. Öğretmen okulunu bitirdikten sonra Ukrayna'da çıkan bir gazetede siyasal karikatürler çizdi. Ayrıca dışavurumcu Alman ressam Erich Heckel'den resim dersleri aldı. Sinemaya 1926'da başladı. İlk yönetmenlik denemesini *Yagodki lyubvi* (1926; Aşk Meyveleri) adlı öykülü kısa filmle yaptı. İlk önemli filmiyse Ukrayna halkının, Vikingler dönemine dayanan kökenlerinden Devrim'e değin uzanan lirik bir öyküsü olan *Zvenigora*'ydı (1928). *Arsenal*'de (1929; Cephanelik) bir kahramanın Devrim güçleriyle karşı karşıya gelmesini anlattı. Karşıdevrimci olmakla suçlanarak eleştirilen *Zemlya*'daysa (1930; Toprak) Ukrayna köylüsünün toprağına mistik boyutlara varan bağlılığını, incelikli görsel simgeler aracılığıyla ele aldı. Öteki tanınmış filmleri arasında *Ivan* (1932), Sibirya'nın uzak bir köşesinde bir havaalanı kurulmasını anlatan *Aerograd* (1935), Ukraynalı devrimci bir komutanın öyküsü olan ve 1941'de kendisine ilk Stalin Ödülü'nü (ikincisi 1949'da) kazandıran *Şçors* (1939) ve *Miçurin* (1946) sayılabilir.

Dovjenko, *Zaçarovannaya Desna* (Büyülü Desna) adlı otobiyografik bir roman ve çok sayıda öykü de yazmıştır. Birçok filminde yardımcılığını yapan karısı Yulya Solntseva, Dovjenko'nun ölümünden sonra yarım kalan projelerini gerçekleştirmiş, onun yazdıklarından yola çıkarak çeşitli filmler çekmiştir. Bunlar arasında, üçleme olarak tasarlanmış *Poema o more* (1958; Deniz Şiiri), *Povest plamennih let* (1960; Ateş Yıllarının Öyküsü) ve *Zaçarovannaya Desna* (1965) önemli bir yer tutar.

Dovntoniyen Kat, İngiltere'de Devoniyen Dönemde (y. 395-345 milyon yıl önce) oluşan kayaç dizilerinin en alt bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Adını, Salop'ta, Ludlow yakınlarındaki Downton Castle bölgesinde saptanan yüzey oluşumlarından alır. Dovntoniyen kayaçlar kumtaşları, şeyller ve milli kireçtaşlarından oluşur. Dovntoniyen Katın tabanında, kalsitle gevşek bir biçimde çimentolanmış omurgalı ve omurgasız fosil örnekleri içeren ünlü Ludlow Kemik Yatağı yer alır. Dovntoniyen çökeller üzerine yapılan araştırmalar, bu çökellerin birbirini izleyen lagünlü çevrelerde ve deniz ortamlarında oluştuğunu göstermektedir. Lagünlü çevrelerin tanıtıcı fosil faunası, *Placodermi* sınıfından ilkel, balıksı omurgalılar ile *Eurypterida* takımından suda yaşayan, akrebe benzer yırtıcı yaratıklardan oluşur. Deniz çökellerinde ise yumuşakçalar, kolsuayaklılar ve trilobitler egemendir. Dovntoniyen kemik yatakları, bir zamanlar bölgede bulunan ve tuzluluğu normal deniz ortamlarına göre daha düşük olan lagünlü çevrelerin, kısa bir zaman dilimi içinde denizlerle kaplandığına işaret etmektedir. Deniz suyu, lagünlerde yaşayan organizmaları öldürmüş ama deniz geri çekilince çevre eski lagünlü yapısına dönmüştür.

Dovre Dağları, Norveççe DOVREFJELL, Norveç'in ortagüney kesiminde dağlık plato. Doğu-batı doğrultusunda 160 km, kuzey-güney doğrultusunda 65 km uzanır. Orta bölümü Kristiansund kentinin yaklaşık 110 km güneydoğusuna düşer. Plato temel olarak gnays ve şist gibi başkalaşmış kayaç katmanlarından oluşur. Sør-Trøndelag, Hedmark, Møre og Romsdal ve Oppland illerinin (*fylker*) bir bölümünü kaplar. Batıda Romsdal Fiyordu, güneyde Gudbrand Vadisi, güneydoğuda Rondane Dağları, doğuda Doğu Vadisi, kuzeyde Trollheim Dağları ile çevrilidir. En yüksek dorukları Snøhetta (2.286 m) ile Skrimkolla'dır (1.884 m). Oslo ile Trondheim arasındaki ana demir ve kara yolu hatları platoyu kuzey-güney doğrultusunda geçer. Bazı yüksek tepelerinde kış sporları yapılır.

Dow, Charles Henry (d. 6 Kasım 1851, Sterling, Connecticut - ö. 4 Aralık 1902, Brooklyn, New York, ABD), ABD'li gazeteci ve Dow Jones & Company'nin kurucularından. Bir mali haberler ajansı olan Dow Jones & Company'nin ilk kez 1884'te derlediği ABD hisse senedi fiyatları ortalaması Dow Jones ortalamasına(*) temel oluştur-

Charles Henry Dow
Dow Jones & Company Inc

muş ve borsa piyasasının izlenmesini sağlayan yöntemlere özgün bir katkıda bulunmuştur.

Yirmi yaşlarında gazeteciliğe başlayan Dow, 1880'de New York kentine yerleşti ve bir mali haberler ajansında muhabir oldu. 1882'de Edward D. Jones (1856-1920) ile birlikte Dow Jones & Company'yi kurdu. Şirket ulaklar aracılığıyla Wall Street'teki mali kuruluşlara bültenler dağıtıyordu. Günün son bültenine ise bir haber sayfası ekleniyordu. Bu haber sayfası 8 Temmuz 1889'da kurulan *The Wall Street Journal*'ın öncüsü oldu. Dow gazetenin yayın yönetmenliğini yürüttüğü sırada bir mali uzman olarak büyük ün yaptı. Yazılarıyla piyasa analizine ilişkin "Dow kuramı"nın temelini attı. 1885-91 arasında New York Menkul Kıymetler Borsası'nın üyesi olan Dow, Goodbody, Glyn & Dow adlı komisyon şirketine de ortak oldu.

Dow, Herbert Henry (d. 26 Şubat 1866, Belleville, Ontario, Kanada - ö. 15 Ekim 1930, Rochester, Minnesota, ABD), ABD'de kimya sanayisinin öncülerinden.

Dow, 1888'de Cleveland'daki Case Uygulamalı Bilimler Okulu'ndan mezun olduktan sonra, tuzlu sulardan nasıl yararlanılabileceğini araştırdı ve Ohio'daki Canton ile Michigan'daki Midland tuzlu sularında bol miktarda brom bulunduğunu saptadı. Bu sulardan elektroliz yöntemiyle bromu ayırmayı başararak patentini aldı.

1890'da, ABD kimya sanayisinin çekirdeği olan Midland Chemical Company'yi, 1895'te de sud kostik (NaOH) ve sodyum hipoklorit üretmek amacıyla Ohio'daki Navarre kentinde Dow Process Company'yi kurdu. İki yıl sonra bu iki şirketi Midland'de, Dow Chemical Company adı altında birleştirdi. Tuzlu sudan elde ettiği ürünler, böcek ilaçları yapımında ve eczacılık sanayisinde kullanıldı. Magnezyum alaşımları üzerindeki çalışmalarını değerlendirmek için Dowmetal şirketini kuran ve deniz suyundan otomatik yöntemlerle magnezyum sülfat (Epsom tuzu) elde etmeyi başaran Dow, ABD'de ilk bireşimsel indigoyu (çivit) üretti (1916). Yaşamı boyunca 100'ü aşkın patent alan Dow'un şirketi, bugün kimya sanayisinde dünyanın sayılı kuruluşlarından biridir.

Dow Chemical Company, ABD'nin önde gelen kimyasal madde şirketi. Sanayide ve gündelik ev kullanımında tüketilen kimyasal maddeler üretir. Ev kullanımı için plastik ambalaj malzemesi ve köpük de üreten şirketin merkezi Michigan'ın Midland kentindedir.

1892'de Midland Chemical Company'yi kuran Midland'lı Henry Dow, beş yıl sonra da Midland Chemical'ın atıklarını değerlendirmek amacıyla Dow Chemical ağartıcı tesislerini kurdu. Bu şirket ayrıca, bölgedeki tuzlu su kaynaklarından kalsiyum, magnezyum, klor ve brom çıkarmaya başladı. 1900'de birleştirilen iki şirket büyüyerek bugünkü Dow Chemical Company haline geldi. Şirket Midland tuzlu su kaynaklarından hammadde çıkarmayı sürdürmekle birlikte büyük miktarlarda benzin, petrol ve doğal gaz da kullanmaktadır.

Dow ürünleri sık sık kamuoyunun ilgisine konu olmuştur. Şirketçe üretilen ve vücutta kabarıklıklar oluşmasına yol açan zehirli hardal gazı, 1. Dünya Savaşı'nda kimyasal silah olarak kullanıldı. Vietnam Savaşı sırasında sivil, asker ayrımı gözetilmeksizin kullanılan napalm da bir Dow Chemical ürünüydü. Dioksin zehirli maddesini içeren bitki öldürücü ilaç "Agent Orange"ı üreten birkaç şirket arasında gene Dow Chemical vardı. "Agent Orange"ın içindeki kimyasal maddelerin Vietnam Savaşı'na katılan askerlerde kansere, çocuklarında ise doğuştan bazı bozukluklara yol açtığı kanısı, savaş sonrasında ilacın üreticileri aleyhine bir dizi dava açılmasına neden oldu. 1984'te Dow ve "Agent Orange"ı üreten öbür kimyasal madde şirketleri, Vietnam Savaşı'na katılan askerlerin ve ailelerinin kullanımı için 180 milyon dolarlık bir fon oluşturmayı kabul ederek, açılan toplu davayı mahkeme dışında sona erdirdiler.

ABD'de ve yurtdışında büyük tesisler işleten ve ürünlerini dünya çapında pazarlayan Dow Chemical, bilinen tüketim mallarına ek olarak sanayi kullanımına yönelik pek çok kimya ürünleri ve metal eşyalar, plastik ve ambalaj maddeleri ve biyolojik ürünleri vardır.

Dow Jones ortalaması, Dow Jones & Company'nin hesapladığı hisse senedi fiyatları ortalaması. Şirketin yayımladığı ortalamalar, ABD'de hisse senedi ve tahvil fiyatlarının genel eğilimini yansıtan göstergelerin en yaygın kullanılanları arasındadır.

Mali haberler yayımlayan Dow Jones & Company, 1897'de 12 hisse senedinin toplam fiyatını gene 12'ye bölerek günlük bir sanayi ortalaması hesaplamaya başladı. Listenin kapsamı zamanla genişletildi ve ortalamada kullanılan bölen, sermaye artırımına gidilmeden çıkarılan hisse senetlerini, hisse senedi ikamelerini ve önemli kâr hissesi değişikliklerini karşılayacak biçimde ayarlandı. Böylece Dow Jones ortalamaları, aritmetik ortalamalar olmaktan çıkarak, piyasa fiyatlarının genel eğiliminin göstergeleri olma niteliğini kazandı. Dow Jones ortalamaları içinde en çok kullanılanı sanayi sektöründen seçilen 30 hisse senedinin fiyatına dayanan sanayi ortalamasıdır. Yayımlanan öteki Dow Jones ortalamaları arasında, ulaştırma sektöründen 20 hisse senedini baz alan ortalama, kamu sektöründen 15 hisse senedini baz alan ortalama, farklı sektörlerden 65 hisse senedini baz alan birleşik ortalama ve birkaç tahvil ortalaması sayılabilir.

Dowa, Malavi'de, Orta Bölgeye bağlı yönetim birimi ve buranın merkezi kasaba. Dowa yönetim biriminin yüzölçümü 3.237 km²'dir. Doğusunda ormanlarla kaplı yüksek alanlar, batısı ve kuzeyinde Orta Bölge Platosunun çayırları bulunur. Dowa kasabası su kaynakları yıl boyu kesilmeyen, serin iklimli Dowa Platosunun orta kesiminde kuruludur. Çevresindeki verimli topraklar kalabalık bir nüfus barındırır. Yörede tütün, pamuk ve mısır yetiştirilir. Nüfus (1977) kasaba, 1.962; (1987 geç.) yönetim birimi, 322.112.

Dowa Platosu, CHITEMBWEMWERA PLATOSU olarak da bilinir, Malavi'nin orta kesiminde dikdörtgen biçimli plato. Yüzölçümü 930 km²'dir. Çeşitli yüksekliklerdeki tepelerden oluşur. Dowa (1.698 m) ve Ntchisi (1.655 m) en yüksek doruklardır. Platonun üç yanı dik yamaçlarla çevrilidir; doğuda Doğu Afrika Rift Vadisi duvarını oluşturan yamaçlar, kuzeyde Bua Vadisine ve güneyde Lilongwe Vadisine egemen konumdadır. Batı sınırında merkez ovalara kadar uzanan bir dizi tepe vardır. Dağlardan gelen akarsular Lilongwe ve Bua ırmakları ile Nyasa Gölüne karışırken eşmerkezli bir su toplama sistemi oluşturur. Doğudaki akarsularda yağmur mevsimlerinde büyük taşkınlar olur. Platonun balçıklı toprağı ormanların gelişmesini sağlamıştır.

Dowden, Edward (d. 3 Mayıs 1843, Cork - ö. 4 Nisan 1913, Dublin, İrlanda), İrlandalı eleştirmen, yaşamöyküsü yazarı ve şair. Shakespeare üzerine çalışmalarıyla

Dowden
BBC Hulton Picture Library

tanınır. Cork'taki Queens College'da ve Dublin'deki Trinity College'da öğrenim gördü. 1867'de Trinity College'da İngiliz edebiyatı profesörü oldu; Oxford'da (1890-93) ve Cambridge'de (1893-96) ders verdi. *Shakespeare: A Critical Study of His Mind and Art* (1875; Shakespeare: Düşüncesi ve Sanatı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme) adlı yapıtı, Shakespeare'i yaşamının değişik dönemlerinde inceleyerek sanatsal gelişimini bir bütünlük içinde yansıtmayı deneyen ilk İngilizce kitaptır.

Dowden, Shakespeare üzerine yazdığı birçok başka yapıtın yanı sıra, *Life of Shelley* (1886; Shelley'nin Yaşamı) adlı kitabıyla da tanınır. Ayrıca, yakın dostu olan şair Walt Whitman'ın önemini de ilk anlayanlar arasındadır.

Dowding, Hugh Caswall Tremenheere Dowding, 1. Baron (d. 24 Nisan 1882, Moffat, Dumfriesshire, İskoçya - ö. 15 Şubat 1970, Tunbridge Wells, Kent, İngiltere), İngiliz orgeneral. II. Dünya Savaşı'ndaki Britanya Çarpışması (1940) sırasında Avcı Uçakları Komutanlığı'nın başındaydı. İngiliz hava sahasının denetimini ele geçirmeye çalışan Alman Hava Kuvvetleri'nin (*Luftwaffe*) yenilgiye uğratılmasında büyük pay sahibi oldu. Almanya bu yenilgiden sonra İngiltere'yi işgal planını geri çekti.

I. Dünya Savaşı sırasında Kraliyet Hava Birliği'nde (RFC) filo komutanı olan Dowding, 1918'de kurulan Kraliyet Hava Kuvvetleri'nde de (RAF) görev aldı. İngiltere ve Asya'da komutan, kurmay subay ve eğitim görevlisi olarak bulunduktan sonra, 1936'da yeni kurulan Avcı Uçakları Komutanlığı'nın başına getirildi. Britanya Çarpışması'nda Alman Hava Kuvvetleri'nin uğra-

Dowding
Camera Press

dığı yenilgide önemli rol oynayan "Spitfire" ve "Hurricane" avcı uçaklarının ve radar sistemlerinin geliştirilmesi için büyük çaba gösterdi. Avcı Uçakları Komutanlığı'nın sayıca daha az uçağa sahip olmasına karşın, Dowding'in stratejik ve taktik becerisi, hava üstünlüğünün korunmasını ve Alman işgal planının gerçekleşmesini engelledi. Dowding, Kasım 1942'de emekliye ayrıldı ve ertesi yıl baron unvanı aldı.

Dowie, John Alexander (d. 25 Mayıs 1847, Edinburgh - ö. 9 Mart 1907, Zion, Illinois, ABD), Hıristiyan Katolik Kilisesi'nin ve ABD'nin Illinois eyaletindeki Zion kentinin kurucusu.

Küçük yaşta ailesiyle birlikte Avustralya'ya gitti, ama ilahiyat öğrenimi için Edinburgh'a döndü. 1870'te Avustralya'nın Alma kentindeki Kongregasyonel kilisede papazlığa başladı. Uzun yıllar sigara ve alkol kullanımına karşı çalışmalara katıldı. Kendi yaşadığı bir şifa deneyiminden etkilenerek tinsel şifa yöntemlerine ilgi duymaya başladı. Sonunda Uluslararası Şifa Dağıtma Birliği'ni kurdu.

1888'de ABD'ye gitti. San Francisco'da ilgi göremeyince Chicago'ya yerleşti. Şifa dağıtıcılığında başarılı oldu ve uygulamalarına karşı çıkan hekim ve din adamlarının açtığı yaklaşık yüz davanın tümünü kazandı. 1896'da şifa dağıtıcılığını savunan ve başka yönleriyle Protestan kiliselerinden büyük farklılığı olmayan Hıristiyan Katolik Kilisesi'ni oluşturdu. 1901'de 5 bin kadar müridiyle birlikte Chicago'nun 65 km kadar güneyinde, Michigan Gölü kıyısında Zion kentini kurdu. Ertesi yıl kendisini kilisenin ilk "havarisi" ilan etti. Kente hekimlerin girmesini, dans salonlarını, tiyatroları, eczaneleri, sigara ve içki içilmesini yasaklayarak cemaatı bir tür teokrasi ile yönetti. Kentte tümüyle Dowie'nin denetimi altında çeşitli sanayi dalları gelişmeye başladı. 1903'te görüşlerini benimsetmek amacıyla çıktığı New York gezisi ve "Zion Cennet Plantasyonu"nu kurmak amacıyla düzenlediği Meksika gezisi gibi pahalı ve sonuç getirmeyen yolculuklar Zion'un ticari başarısı için tehlikeli olmaya başladı. 1906'da mali sorumsuzluğuna çokkarılılık iddialarının da eklenmesiyle Dowie cemaatten çıkarıldı ve yerine daha önce geçici olarak kilisenin başkanlığına atadığı arkadaşı Wilbur Voliva getirildi.

Dowland, John (d. 1562/63, Dublin ili, İrlanda ya da Westminster, Londra - ö. 21 Ocak 1626, Londra), İngiliz besteci, virtüöz lavtacı ve usta şarkıcı. Dönemının en ünlü müzikçilerindendir.

Çocukluğuyla ilgili bilgi yoktur. 1580'de Fransız sarayına elçi olarak gönderilen Sir Henry Cobham'ın "hizmetkâr"ı olarak Paris'e gitti. 1588'de Oxford'dan, 1597'den önceki bir tarihte de Cambridge'den müzik diploması aldı. Kendi görüşüne göre, Katolikliği benimsemesi 1594'te saray lavtacılığı görevine getirilmemesine yol açtı. Düş kırıklığıyla İngiltere'den ayrılarak Avrupa'ya geçti. Wolfenbüttel'de Braunschweig dükü-ne, Kassel'de de Hessen kontuna konuk oldu; her iki sarayda da saygı gördü. Nürnberg, Floransa, Cenova ve Venedik'e gittikten sonra 1597'de İngiltere'ye döndü.

1598'de Danimarka kralı IV. Christian'ın lavtacılığına getirilen Dowland, 1606'da davranışları yüzünden görevden uzaklaştırıldı. 1609-12 arasında Lord Howard de Walden'in (Theophilus) hizmetinde bulundu. 1612'de de I. James'in "lavta müzikçileri" arasına katıldı.

Çalışmaları müziğin geçiş dönemlerinden birine rastlayan Dowland, geleneklere saygılı olmakla birlikte Avrupa gezisi sırasında tanıştığı birçok yeni düşünceyi de benimsedi. Bu etkiler özellikle 1597-1612 arasında basılan 88 lavta şarkısına yansıdı. İlk şarkılarının dört ses için düzenlenmiş biçimlerini de yazmıştı. Ama büyüleyici melodilerine karşın bu şarkılar çoğunlukla dans kalıplarına uygun, basit kıtalar biçimindeydi ve neredeyse hiç kromatizm içermiyordu. Daha sonraki "In darkness let me dwell" (1610), "From Silent Night" ve "Lasso vita mia" (1612) gibi her kıtasının ayrıca bestelendiği şarkılarında ise ilk kez deklamasyonlu İtalyan üslubunu, kromatik düzeni ve disonansı kullandı; bunların dört ses için ayrı düzenlemelerini de yazmadı.

Dowland solo lavta için yaklaşık 90 beste yaptı; bunların çoğu yinelemeli bölümleri incelikle işlenmiş danslardı. *Lachrimae* ya da *Seaven Teares Figured in Seaven Passionate Pavans* (1604) adlı yapıtı döneminin en tanınmış bestelerinden biri oldu. "Forlorne Hope fancye" ve "Farewell" gibi başarılı örneklerle geliştirdiği kromatik fantezi biçiminde Rönesans dönemi lavta bestecilerinin hiçbirinde rastlanmayan bir yoğunluğa ulaştı. Birkaç mezmur için çoksesli müzik yazan Dowland'ın dönemin müzik kitaplarında basılan dinsel şarkıları da vardır.

Down, Kuzey İrlanda'nın doğusunda eski (1973'e değin) il (*county*). Kuzeyde Belfast Halici, doğuda İrlanda Denizi, güneyde Carlingford Halici, batıda eski Armagh ili ve kuzeybatıda eski Antrim ili ile çevriliydi. İlin yüzölçümü 2.466 km²'ydi. Üç yüksek bölgesi vardır. Güneyde Eosen Bölüme (y. 54-38 milyon yıl önce) ait, granit oluşumlu Mourne Dağları (en yüksek doruğu Slieve Donard, 852 m), iç kesimlerde Kaledoniyen granitten oluşan Ballynahinch Dağları (Slive Croob, 540 m) yer alır. Toprakları batıda Newry Havzasına ve Bann Irmağına, doğuda ise Strangford Halicini saran Ards Yarımadasına doğru alçalır. Kavis profilli buzul sürüntülerinden oluşan tepeler Down'ın orta kesiminden batıya doğru bir sıra oluşturur. Jeolojik yapısı, temel olarak çok miktarda kumtaşı ve arduvazın bulunduğu Silüriyen kattır. İklim ılımandır; yıllık yağış miktarı Mournes'de 1.650 mm iken, doğu ve kuzeyde 890 mm'den azdır. Kuzey kesiminin güneye bakan yamaçlarında toprak çok verimli olmakla birlikte, temelde kum ve kireçli topraklar ağırlıktadır.

Belfast'ın güneyindeki Giant's Ring'de tarihöncesi yerleşime ilişkin buluntular vardır. Burada geniş setlerle çevrili bir kromlekle (dolmen) Newcastle yakınında iyi korunmuş bir yeraltı odası bulunur. Aziz Patrick İrlanda'daki (İS 432) ilk görevine Saul'da başladı. Bangor'da 6. yüzyıldan başlayarak bir manastır okulu gelişti. Azizin Downpatrick yakınındaki Struell'de bulunan kuyu ve hamamları korunmaktadır. İri bir kaya parçası, azizin Downpatrick Katedrali arazisindeki ünlü mezarına işaret eder. Dromore eski dönemlerden bu yana Down'ın merkezidir. 12. yüzyılın sonlarında Down, Anglonorman John de Courci tarafından istila edildi. John'un kalelerinin temelini oluşturan tümsekler günümüze değin ayakta kalmıştır. İlin doğu kesiminde Ardglass'ta Normanların Dundrum Şatosu ve Jordan Şatosu gibi çok sayıda şato vardır. İngiliz etkisi, ortaçağın sonlarında azalmakla birlikte, Dundrum ile Downpatrick arasında bulunan Lecale Yarımadasında bir süre daha sürdü. Tudorların daha sonraki dönemlerinde Down'ın bir bölümü İngiliz ve İskoç serüvenciler tarafından kolonileştirildi; il, I. James'in hükümdarlığı sırasında yürütülen Ulster'ın yerleşime açılması programının kapsamına alınmadıysa da, 17. yüzyılda buraya çok sayıda kolonici geldi. Kuzey İrlanda'nın 1973'te yönetsel olarak yeniden örgütlenmesinde il Banbridge, Down, Ards ve North Down ilçelerine bölündü; toprakların bir bölümü de Castlereagh, Lisburn, Craigavon ve Newry and Mourne ilçelerine katıldı.

Down, İrlanda dilinde AN DÚN, Kuzey İrlanda'da ilçe (*district*). Eski Down ilinin sınırları içindeydi. 1973'te Kuzey İrlanda'nın doğu kıyılarında 646 km² yüzölçümlü bir ilçe olarak kuruldu. İrlanda Denizine ve denizin oluşturduğu Strangford Halicine bakar. Kuzeyde Ards, batıda Castlereagh, Lisburn ve Banbridge, güneyde Newry and Mourne ilçeleriyle çevrilidir. İlçenin güney ucu ve batı kesimleri dağlıktır; kubbe biçimindeki Mourne Dağları Down-Newry ve Mourne sınırındaki Slieve Donard'da 852 m yüksekliğe ulaşır. İlçe topraklarının büyük bölümü drumlinlerle (yumurtamsı uzun tepecik) kaplıdır.

Down zengin bir tarım bölgesidir; başlıca ürünler yulaf, arpa ve buğdaydır. Başta koyun ve domuz yetiştiriciliği olmak üzere hayvancılık da önemlidir. Downpatrick ilçenin pazarı ve yönetim merkezidir; burada bazı tekstil kuruluşları da bulunur. Daha batıdaki Ballynahinch'te tarım makineleri ve metal eşya üreten sanayi kuruluşları vardır. Güneydeki Newcastle ve doğudaki Killyleagh ise deniz kıyısındaki gözde dinlenme yerleridir.

Mourne Dağlarının Down'ın güneyine düşen yamaçlarındaki ormanlık alan 1955'te Tollymore Parkı olarak düzenlendi; yüzölçümü 500 ha olan Tollymore bu tür parkların Kuzey İrlanda'daki ilk örneğidir. Killough Körfezi yakınlarından şeyl ve kil, daha güneyde Mourne Dağlarından ise granit çıkartılır. Nüfus (1985 tah.) 55.400.

Down sendromu, MONGOLİZM ya da TRİZOMİ 21 olarak da bilinir. 21 kromozom çiftinde iki yerine üç kromozom bulunması, dolayısıyla da normalde 46 olan kromozom sayısının 47'ye yükselmesinden kaynaklanan doğuştan bozukluk. Başlıca belirtileri yüzün geniş ve basık, gözlerin çekik, burnun küçük, dil ve dudakların etli olması, bazen gözlerin iç köşesinde bir deri kıvrımı bulunması, kulakların normalden daha aşağıda yer alması, el parmakları, avuç içi ve ayak tabanlarındaki çizgilerin değişik bir kalıp göstermesi, orta ya da ileri derecede zekâ geriliği, kalp ya da böbreklerde, bazen her iki organda birden görülen oluşum bozukluklarıdır. Down sendromlu çocukların yüzde 40'ında doğuştan kalp hastalıkları görülür. Mongolizm terimi, çekik gözlerin ve göz kenarındaki deri kıvrımlarının hastaya bir Moğol görünümü vermesinden kaynaklanır.

Down sendromlu hastaların çoğunda 21. kromozom çiftinde fazladan bir kromozom daha bulunur. Bu duruma trizomi denir. Down sendromlu kişilerin hemen hepsinde trizomi, çok küçük bir bölümünde de (yaklaşık yüzde 4) yer değiştirme olarak bilinen bir bozukluk görülür. Yer değiştirme durumunda 21. kromozom çiftindeki fazla kromozom ayrılarak bir başka kromozoma bağlanır. Down sendromundaki kromozom bozukluklarının nedeni bilinmemektedir.

Down sendromu her 800 doğumda bir görülür. Otuz beş yaşın üzerinde doğum yapan kadınlarda görülme olasılığı daha yüksektir. Genç kadınlarda her 1.000 doğumda bir görülürken, bu oran 40 yaşın üzerinde doğum yapan kadınlarda kırkta bire çıkar. Hamilelik sırasında dölütü kuşatan amniyon sıvısından alınan örneğin incelenmesiyle dölütte kromozom bozukluğu, dolayısıyla da Down sendromu olup olmadığı anlaşılabilir.

Günümüzde modern tıp sayesinde, ameliyatla tedavi edilemeyecek bir kalp hastalığı olanların dışında, Down sendromuyla doğan çocukların çoğu orta yaşa değin yaşamaktadır. Ortalama yaşam süresinin normalden biraz daha az olmasının temel nedeni, Down sendromlularda yaşlılık belirtilerinin daha erken ortaya çıkmasıdır. Down sendromlu kişilerde değişik düzeylerde zekâ geriliği görüldüğünden bunların bazıları yaşamları boyunca kendi kendilerine bakabilecek duruma gelemezler. Bununla birlikte çoğu büyüdüklerinde çevreye

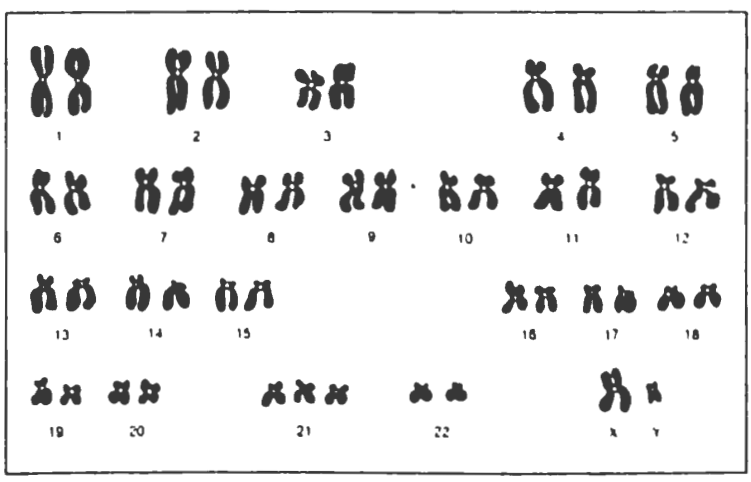

Down sendromunda (mongolizm) bir hastanın karyotipi. Genellikle 21 kromozom çiftinde fazladan bir kromozom daha bulunur

V. A. McKusick, *Human Genetics* (1969) Prentice-Hall Inc. Englewood Cliffs, N. J.

bazı küçük yardımlarda bulunabilecek biçimde eğitilebilirler.

Downing, Andrew Jackson (d. 30 Ekim 1815, Newburgh, ABD - ö. 28 Temmuz 1852, Yonkers yakınları, New York), ABD'li bahçe ve peyzaj uzmanı, mimar. Etkileri banliyö ve büyük kent parklarının peyzaj düzenlemelerinde günümüzde de sürmektedir.

Babası bir fidanlık bahçıvanı olduğu için Downing bu mesleğin içinde yetişti. On altı yaşında öğrenimini tamamladıktan sonra babasının fidanlıklarında çalışmaya başladı. Ama peyzaj mimarlığı ve mimarlık daha çok ilgisini çekiyordu.

Yazdığı *Treatise on Landscape Gardening* (1841; Peyzaj Mimarlığı Üzerine Bir İnceleme), *Rural Cottages* (1842; Kır Evleri) ve *The Architecture of Country Houses* (1850; Kır Evleri Mimarisi) gibi kitaplarla karşı olduğu yeni-klasik üsluplardan romantik bir üslup olan gotik canlandırmacılığa geçişte etkili oldu. Taklitçiliğe son verilmesi, yapı malzemelerinin yeni bir anlayışla dürüst ve doğal bir biçimde kullanılması ve konutla çevre arasında yeni bağlar kurulması gerektiğini savundu. Kısa sürede "doğal" bir çevre düzenlemesi içinde beşik çatılı kır evleri ve İtalyan üslubunda konaklar ABD'nin her yerinde yaygınlaştı. Downing'in hazırladığı New Jersey eyaletindeki West Orange'da yer alan Llewellyn Park planlaması, kıvrımlı yollarıyla, romantik adlar taşıyan modern banliyölerin öncüsü oldu.

Downing'in peyzaj düzenlemesine duyduğu ilgiyi en iyi gösteren çalışması New York kentindeki Central Park için hazırladığı projedir. 1850'de birlikte çalışmak üzere İngiliz mimar Calvert Vaux'u ABD'ye çağıran Downing'e Başkan Fillmore ertesi yıl Washington, D.C.'deki gezinti yolu Mall'u yeniden düzenleme görevini verdi. Downing bu çalışmanın büyük bölümünün taslaklarını tamamladığı sırada bir gemi kazasında öldü. Central Park'ı 1858-78 arasında Vaux ve Frederick Law Olmsted tamamladılar. Downing'in kitaplarını resimlemiş ve onunla birlikte gotik canlandırmacılığın öncülüğünü yapmış olan mimar ve ressam Alexander Jackson Davis de 1852-69 arasında Llewellyn Park'ı bitirdi. Vaux ile Olmsted birlikte yaptıkları park ve banliyö projelerinde (Illinois eyaletinde Riverside, 1868) Downing'in anlayışını sürdürdüler. Downing'in konutla çevre arasındaki ilişkilere önem verilmesi gibi görüşlerini 20. yüzyıla aktaran Olmsted, aralarında Frank Lloyd Wright'ın da bulunduğu birçok mimarı etkiledi.

Downing, Sir George (d. 1623, Dublin - ö. Temmuz 1684, Cambridgeshire, İngiltere), İngiliz diplomat ve mali yönetici. Felemenk'le İngiltere arasında iki zamansız savaşın patlak vermesinde etkili olmuş ve kamu maliyesi alanında önemli reformlar yapmıştır. Adı, Londra'da başbakanlık konutunun bulunduğu Downing Sokağı'na verilmiştir.

Püriten bir avukatın oğlu olan Downing, Massachusetts eyaletinin Cambridge kentindeki Harvard College'ın ilk mezunlarından biriydi. İngiliz İç Savaşı sırasında Parlamento Ordusu'nda görev aldı. Oliver Cromwell'in yönetimi sırasında Parlamento üyeliği yaptıysa da 1660'ta Stuart monarşisinin yeniden kurulmasını destekledi. 1661'de, İngiltere'nin ticari rakibi olan Felemenk'e elçi olarak gönderildi. Diplomatik ilişkilerdeki uzlaşmaz tutumuyla II. Felemenk Savaşı'nın (1665-67) çıkmasında önemli rol oynadı. 1665'te Avam Kamarası üyesi olarak, orduya ayrılan fonların yalnızca savaş için kullanılması koşulunu içeren bir yasanın kabul edilmesini sağladı. Bu, İngiltere tarihinde ödeneklerin düzenlenmesine ilişkin ilk yasaydı. 1667'de yeni oluşturulan hazine komisyonunun sekreterliğine getirildi. Bu görevi sırasında, İngiliz hazinesi üzerinde kalıcı bir etki bırakan yeni muhasebe yöntemlerini uygulamaya koydu. 1671'de Felemenk'i kışkırtarak yeni bir çatışma çıkmasını sağlamak üzere Felemenk'e gönderildi. Davranışı Felemenklileri öylesine öfkelendirdi ki, yaşamını kurtarmak için kaçmak zorunda kaldı. Görevini bırakıp kaçtığı gerekçesiyle Charles'ın emriyle kısa bir süre için hapsedildi. Serbest bırakıldıktan sonra, yaşamının sonuna değin önemli mali görevlerde bulundu. John Beresford'un *The Godfather of Downing Street* (1925) adlı yapıtı Downing'in yaşamını anlatır.

Downpatrick, İrlanda dilinde DÚN PÁDRAIG, Kuzey İrlanda'da, Down ilçesinin (kuruluşu 1973) merkezi kasaba. Eski Down ilinin sınırları içindedir. Quoilé Irmağının Strangford Halicine doğru genişlediği yerde kuruludur. Adı, "kale" anlamına gelen *dún* sözcüğü ile burada yaşamış olan Aziz Patrick'in (Padraig) adının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. İrlandalı vakanüvislerin Dun-da-leth-glas (İki Kırık Pranganın Kalesi) olarak söz ettikleri yerleşim burasıdır. Eskiden bir MacDunleary karargâhı iken, 1177'de Anglonorman serüvenci John de Courci tarafından ele geçirildi ve 1203'e değin Courci'nin yönetim merkezi oldu. İrlanda'daki ilk görevine 432'de Saul yakınında başlayan Aziz Patrick'in 1790'da inşa edilen İrlanda Kilisesi Katedrali'nin bulunduğu topraklarda gömülü olduğu söylenir. Kent bir pazar merkezidir ve ilin yönetim daireleri burada bulunur. 1180'de Courci tarafından Cistercium tarikatına bağlı olarak kurulan Inch Abbey'nin kalıntıları 3 km kuzeydedir. Nüfus (1981) 8.245.

Dowson, Ernest (Christopher) (d. 2 Ağustos 1867, Lee, Kent - ö. 23 Şubat 1900, Lewisham, Londra, İngiltere), İngiliz şair. 1890'larda İngiltere'de Dekadanlar(*) olarak anılan şairler grubunun en yetenekli üyelerindendir. Sanat için sanat anlayışını benimseyen bu şairler, seçtikleri temalarla Victoria dönemi kamuoyunu sarsmayı amaçlamışlardır.

Dowson'ın çocukluğu rahat geçmedi. Veremli oldukları için uygun bir iklim arayan anne ve babasıyla birlikte Fransa ve İngiltere'yi dolaşmak zorunda kaldı. 1886'da Oxford'daki Queen's College'a girdi. Babasının işleri bozulunca 1888'de öğrenimini yarıda bıraktı ve babasının Londra'daki tersanesinde çalışmak zorunda kaldı. Aralarında William Butler Yeats, Lionel Johnson, Arthur Symons ve Aubrey Beardsley'nin bulunduğu Dekadanların oluşturduğu Şair Müsveddeleri Kulübü'nün (Rhymers' Club) etkin bir üyesi oldu. Poe, Baudelaire, Verlaine ve Swinburne gibi edebiyatçılara büyük bir hayranlık besliyordu. 1891'de Soho'da ailesinin işlettiği bir lokantada garsonluk yapan Adelaide Foltinowicz ile karşılaştı; Adelaide, Dowson'ın birçok şiirine esin kaynağı oldu. Dowson aynı yıl Katolik mezhebine geçti ve "Sana kendimce sadık kaldım, Cynara" nakaratı ile tanınan ünlü şiiri "Non Sum Qualis Eram Bonae sub Regno Cynarae"yi yayımladı. Tanıştıklarında henüz 12 yaşında olan Adelaide, onun evlilik önerisini geri çevirince Dowson altı yıl boyunca karşılıksız aşkının acısını şarap ve kadınlarla dindirmeye çalıştı ve her seferinde "daha çılgın bir müzik ve daha kuvvetli bir şarap" arayarak Adelaide'e bağlı kaldı.

1894'te Dowson'ın babası öldü, ardından da annesi intihar etti. Bu arada onun da vereme yakalandığı ortaya çıktı. 1897'de Adelaide, babasının lokantasındaki bir garsonla evlendi. Bundan sonra Dowson zamanının çoğunu Fransa'da geçirdi. Geçinmek için düşük ücretlerle çeviri yapıyordu. Arkadaşı R. H. Sherard onu sefil, yoksul, hasta ve alkolik olmuş bir durumda bularak Londra'ya geri getirdi. Dowson kısa bir süre sonra Sherard'ın evinde öldü.

Arthur Moore ile birlikte *A Comedy of Masks* (1893; Maskeli Komedi) ve *Adrian Rome* (1899) adlı romanları ve *Dilemmas* (1895; İkilemler) adlı öykü kitabını yayımlayan Dowson asıl ününü *Verses* (1896; Şiirler) ve *Decorations* (1899; Süslemeler) adlı şiir kitaplarıyla sağlamıştır. Ustalıklı lirik şiirlerinde melodi ve ritme büyük özen gösterdiği izlenir. W. B. Yeats, şiir tekniğini geliştirmede Dowson'dan büyük ölçüde yararlandığını belirtmiştir. Rupert Brook'un ilk yapıtlarında da Dowson'ın etkisi görülür.

Dowson, Charles Conder'in portre çalışması; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Doxiadis, Konstantinos (Apostolos), DOKSİYADİS olarak da yazılır (d. 14 Mayıs 1913, Steinimakhos, Bulgaristan - ö. 30 Haziran 1975, Atina), Yunanlı mimar ve kent plancısı. İnsan yerleşmelerini inceleyen ekistik biliminin kurucusudur.

1935'te Atina Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nü bitirdi ve ertesi yıl Almanya'da Berlin Üniversitesi'nde mühendislik doktorası yaptı. 1937-38'de Atina-Pire bölgesi kent planının hazırlanmasında görev aldı. 1939-43 arasında Atina Teknik Üniversitesi'nde kent planlama dersleri verdi. 1939-44 arasında Halkla İlişkiler Bakanlığı Bölge ve Kent Planlama Bölümü başkanlığı, 1945-48 arasında ise Konut Bakanlığı'nda danışmanlık yaptı. 1949-51 arasında Yunanistan Kalkınma Programı'nın hazırlanmasında bakanlık adına eşgüdüm sağladı. Bazı meslektaşlarıyla kent planlama ve insan yerleştirmeleri konularında uluslararası bilimsel danışmanlık yapmak üzere bir şirket kurdu ve 1951-72 arasında bu şirketin başkanlığını yaptı. Bu görevi sırasında Zambia'daki Kafue ve Gana'daki Tema gibi yeni kurulmakta olan kentlerin planlarını hazırladı; Atina, Bağdat, Rio de Janeiro, Riyad, Tobruk gibi eski kentlere yeni düzenlemeler getirdi; Florida, Massachusetts, Virginia ve Washington gibi ABD eyaletlerinde kent planlama çalışmaları yaptı; Detroit ve Rio de la Plata Havzası gibi büyük alanlar için bölge planları tasarladı. Bir yandan da, başta ABD olmak üzere çeşitli ülkelerin üniversitelerinde kentleşme konusunda dersler verdi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avustralya'daki çeşitli şirketlerin ve Ortadoğu'daki yerleşme projelerinin danışmanlığını yaptı.

Çeşitli uluslararası mimarlık ve kent planlama kurumlarının üyesi olan Doxiadis,

1963'te Uluslararası Mimarlar Birliği'nin (UIA) Sir Patrick Abercrombie Ödülü'nü, Meksika Mimarlar Birliği'nin Gali de Oro Ödülü'nü, 1965'te Amerikan Endüstri Tasarımcıları Birliği Başarı Ödülü'nü ve 1966'da da ABD Colorado Eyaleti Aspen Ödülü'nü kazandı. Birçok üniversite kendisine onur doktoru unvanı verdi.

Doxiadis, Eski Yunancadan türettiği "ekistik" adını verdiği insan yerleşmeleri biliminde, kullanım için mimar, mühendis ve kent plancılarının elde ettiği verileri yeterli görmeyerek buna iktisatçı, toplumbilimci ve yöneticilerin de katkılarını öngörüyordu. Yerleşik ve göçebe toplulukların yaşam biçim ve alışkanlıklarını inceleyerek elde ettiği sonuçları, köy evinden "ekumenopolis" adını verdiği evrensel kente kadar bütün yerleşme biçimlerine uyguladı. Geleceğin kentlerinin alacağı biçim üzerine görüşler üretti. Doxiadis'in başlıcaları *Raumordnung im Griechischen Städtebau* (1937; Yunan Kent Planlamasında Mekân Düzeni), *Destructions of Towns and Villages in Greece* (1947; Yunanistan'da Köy ve Kentlerin Yıkılması), *Architecture in Transition* (1963; Geçiş Dönemi Mimarlığı), *Urban Renewal and the Future of the American City* (1966; Kent Yenileme ve Amerikan Kentinin Geleceği), *Between Dystopia and Utopia* (1966; Anti-Ütopya ve Ütopya Arasında), *Ekistics, an Introduction to the Science of Human Settlement* (1968; Ekistik, İnsan Yerleşmeleri Bilimine Giriş), *The Two Headed Eagle* (1972; Çift Başlı Kartal), *Architectural Space in Ancient Greece* (1972; Eski Yunan'da Mimari Mekân), *Anthropopolis* (1974), *Ecumenopolis* (1974), *Action for Human Settlements* (1976; İnsan Yerleşmeleri İçin Eylem) olmak üzere birçok kitabı da vardır.

Doyle, Sir Arthur Conan (d. 22 Mayıs 1859, Edinburgh - ö. 7 Temmuz 1930, Crowborough, Sussex, İngiltere), İngiliz yazar. İngiliz edebiyatının en canlı karakterlerinden biri olan dedektif Sherlock Holmes'un yaratıcısı olarak tanınır. Piposu, tipik elbisesi ve kasketiyle kendine özgü bir dedektif tipi oluşturan Sherlock Holmes, birçok filmin de kahramanı olmuş ve yazarın öbür yapıtlarını, özellikle tarihsel romanlarını gölgede bırakmıştır. Holmes'un iyi kalpli ama saf arkadaşı Dr. Watson ve baş düşmanı Profesör Moriarty de, Doyle'un yapıtlarıyla sınırlı kalmayan bir kişilik kazanmışlardır.

Sir Arthur Conan Doyle, H. L. Gates'in portre çalışmasından ayrıntı, 1927; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Conan Doyle, Edinburgh Üniversitesi'ni bitirdikten sonra 1891'e değin hekimlik yaptı. İlk olarak *A Study in Scarlet*'ta (1887; *Sherlock Holmes: İntikam Tutkusu*, 1975) ortaya çıkan Holmes tipini, çok güçlü bir akıl yürütme yeteneğine sahip Edinburgh'lu bir öğretmenden esinlenerek yarattı. Holmes'u konu alan öyküleri 1891'de *Strand Magazine*'de çıkmaya başladı ve daha sonra pek çok kitapta toplandı. Bir süre sonra Holmes tipinden usanan Doyle, *The Memoirs of Sherlock Holmes*'da (1893; *Şerlok Holmes'in Anıları*) Holmes'un ölümünü tasarladı. Ancak okuyucular tarafından zorlanınca Holmes'u dahiyane bir biçimde hayata döndürdü. Daha sonraki yıllarda da, en ünlüsü *The Hound of the Baskervilles* (1902; *Baskerviller'in Köpeği*, 1909, 1975) olmak üzere birçok Holmes serüveni yazmayı sürdürdü.

Conan Doyle'a Güney Afrika'daki Bloemfontein'de sahra hastanesindeki çalışmaları ve Güney Afrika (Boer) Savaşı sırasında gösterdiği yararlıklar nedeniyle 1902'de soyluluk unvanı verildi. Oğlunun I. Dünya Savaşı'nda yaralanarak ölmesinden sonra Conan Doyle maneviyata yöneldi.

Conan Doyle'un Türkçede yayımlanan birçok yapıtı arasında *Şerlok Holmes: Kasa Hırsızı* (1944), *Dehşet Saçan Mektuplar* (1958), *Sherlock Holmes: Londra Kalpazanları* (1964), *Sherlock Holmes: Karın Deşen Jak* (1964), *Korku Vadisi* (1969), *İz Peşinde* (1976), *Sherlock Holmes Ölüm Döşeğinde* (1992) sayılabilir.

doyma, fiziksel ya da kimyasal bir sistemde, karşıt kuvvet çiftlerinin dengeye ulaşması ya da karşıt süreçlerin tam olarak dengelenmesi. Örneğin, çözünen maddenin daha fazlasını çözemeyen bir çözelti ya da aynı maddenin katı ve sıvı fazlarıyla denge halinde bulunan bir buhar, doymuş olarak tanımlanır. Birinci örnekteki çözelti, çözünen maddenin çözücü içinde çözünerek çözeltiye katılma hızı, çözünen maddenin çözeltiden ayrılma (yani kristalleşme) hızına tam olarak eşitlendiğinde doyar. İkinci örnekte ise doyma, sıvı ya da katı halde yoğunlaşmış bir maddenin buharlaşma hızı, buharın yoğunlaşma hızına tam olarak eşitlendiğinde gerçekleşir.

Doymuş bir çözelti ya da buharda çözünmüş ya da buharlaşmış maddenin derişikliği, o basınç ve sıcaklık koşullarında ulaşılabilecek en yüksek değerdedir. Ama bazı koşullarda, derişiklik denge değerini aşar ve böylece aşırıdoyma gerçekleşir. Bu tür aşırıdoymuş çözeltiler ya da buharlar kararsızdır ve kendiliklerinden doyma noktasına geri dönerler.

doz, bir defada alınan ilaç miktarı. Herhangi bir ilacın dozu ile biyolojik etkisi arasındaki ilişki, denetim altına alınmış koşullarda dozunu ve etki şiddetini karşılaştıran grafiklerin çizilmesiyle saptanır; artırılan her doza karşılık düşen etki şiddeti işaretlendiğinde S biçimli bir eğri elde edilir. Karşılaştırılan iki ilaçtan, daha az miktarla aynı etkiyi yaratan daha güçlüdür.

Denenen her doza karşı bireylerden alınan değişik yanıtların göstergesi olan doz-yanıt yüzdesi eğrileri, ilacın istenilen etkisi ile toksik etkisini karşılaştırmaya yarar. Seçilen bireylerin yüzde 50'sinde istenilen yanıtı oluşturan dozun nicel göstergesi, ortalama (yüzde 50'de) etkin dozdur (ED50). Ancak hayvan deneyleriyle saptanabilen ortalama öldürücü (letal) doz (LD50) ise, deney hayvanlarının yüzde 50'sinde ölüme yol açan dozdur. Bir ilacın, güvenle kullanılabileceği sınırları belirleyen gösterge, LD50'nin ED50'ye oranı olan tedavi indeksidir (Tİ=LD50/ED50). Tİ değerinin 1'den çok büyük yani ilacın öldürücü dozunun etkin dozundan çok daha fazla olması gerekir. Tedavi indeksi olarak ayrıca, ortalama toksik dozun (TD50) ortalama etkin doza oranı da kullanılabilir.

dozer *bak.* buldozer

dozimetre, herhangi bir maddenin, belirli bir zaman dilimi içinde ne kadar ya da ne düzeyde iyonlaştırıcı ışımanın etkisi altında kaldığını ölçen aygıt. Radyoaktif kaynaklarda ya da bu tür yerlerin yakınlarında çalışanların kullandığı üç çeşit dozimetre vardır. Işıktan korunaklı bir kâğıda sarılmış ve plastik bir kutu içine yerleştirilmiş fotoğraf ya da röntgen filminden oluşan filmli dozimetreler en yaygın kullanılan ve ucuz dozimetre türüdür. Film üzerinde oluşan izler belirli dönemlerde gözden geçirilir ve filmin bozulma derecesi, kullanıcının etkilendiği ortalama ışınım miktarını gösterir. Isıyla ışıldamalı dozimetreler ise, iyonlaştırıcı ışımayla karşılaştığında elektronları yakalayan ametal kristaller biçimindedir. Bunlar, ışınım düzeyini okuyabilir ve belirli bir ölçek üzerinde gösterebilirler. İyon bölmeli dozimetreler de, ısıl ışıldamalılar gibi birden çok kez kullanılabilir ama bunlar yalnızca ani ışımaları saptayabilir.

Dózsa Ayaklanması, Macaristan'da, György Dózsa (1470-1514) adlı soylunun önderliğinde çıkan başarısız köylü isyanı (1514). Köylülerin toplumsal ve ekonomik durumunun daha da kötüleşmesiyle sonuçlanmıştır.

II. Ulászló'nun hükümdarlığı (1490-1516) sırasında krallığın gücü azaldı, buna karşılık nüfuzlu kişiler daha da güçlendi. Bunlar, güçlerini köylülerin özgürlüğünü kısıtlamak için kullandılar. 16 Nisan 1514'te Kardinal Támas Bakócz Osmanlılara karşı düzenlenen bir sefere gönüllü toplamaya başladığında, durumundan hoşnut olmayan 100 bin kadar köylü orduya katıldı. Osmanlılara karşı yapılan savaşlarda kahramanlığı ile ün salan Dózsa komutan yapıldı. Sefer 23 Mayıs'ta iptal edilince, aç ve çıplak köylüler dağılmayı reddederek toprak sahiplerine karşı şikâyetlerini dile getirmeye başladılar. Hasat yapmayı da reddettiler. Ordu, amacının soyluları yönetimden indirmek ve alt sınıflar üzerindeki baskılara son vermek olduğunu açıkladı.

Ayaklanan köylüler daha sonra toprak sahiplerine saldırdılar, yüzlerce malikâne ve şatoyu yaktılar, binlerce soyluyu öldürdüler. Arad, Lippa ve Világos kalelerini ele geçirdiler; Buda için tehdit oluşturmaya başladılar ve Temesvár'ı (Temeşvar) kuşattılar. Ama geleceğin Macaristan kralı (1526-40) Transilvanya voyvodası János Zápolya, köylüleri yenilgiye uğrattı. Önde gelen adamlarıyla birlikte yakalanan Dózsa 20 Temmuz'da idam edildi. İsyancı ordunun son kalıntıları da Ekim 1514'e değin yok edildi ve 1514 Meclisi (*Diet*) tüm köylülüğü "yaşam boyu çalışmaya" mahkûm ederek, sürekli biçimde toprağa bağladı. Köylülerin toprak sahipleri için çalışmak zorunda olduğu gün sayısını artırdı, ağır vergiler koydu ve ayaklanmanın yol açtığı hasarı köylülerin ödemesini emretti.

Dozy, Reinhart Pieter (Anne) (d. 21 Şubat 1820, Leiden - ö. 29 Nisan 1883, Leiden), Kuzeybatı Afrika Arapları ve İspanya tarihi uzmanı Hollandalı tarihçi ve dil bilgini.

17. yüzyılda Felemenk'e yerleşmiş bir Fransız aileden geliyordu. 1846'da Leiden Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'nin Doğu Yazmaları Bölümü'nde çalışmaya başladı. 1850'de aynı üniversitenin Tarih Kürsüsü'nde profesör oldu. Daha sonra Doğu Dilleri Bölümü'nde ders verdi (1861-67). Dozy'nin *Essai sur l'histoire de l'Islamisme* (1879) adlı yapıtı Abdullah Cevdet tarafından Türkçeye çevrilerek 1908'de *Tarih-i İslamiyet* adıyla yayımlanınca sert tepkilere yol açtı. Hz. Muhammed'in yaşamını marazi psikoloji ile

açıklamaya çalışan yapıta Şehbenderzade Ahmed Hilmi *Tarih-i İslam* (1910-11, 2 cilt/ *İslam Tarihi*, 1974) adlı bir reddiye yazdı. Dozy'nin kitabı da 1910'da toplatılarak imha edildi.

Dozy'nin başlıca yapıtları arasında *Dictionnaire détaillé des mots des vêtements chez les Arabes* (1845; Arapların Kullandığı Giysi Adlarının Ayrıntılı Sözlüğü), *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne* (1848-51; Afrika ve İspanya Tarihi), *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le moyen âge* (1849; Ortaçağ İspanya'sı Tarih ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar), *Catalogus codicum orientalium* (1851; Doğu Yazmaları Katalogu), *Histoire des Musulmans d'Espagne 711-1100* (1861; İspanya Müslümanları Tarihi 711-1100), *Description de l'Afrique d'après Edrisi* (1866, M. J. De Goeje ile birlikte; İdrisi'ye Göre Afrika'nın Betimlenmesi), *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe* (1866, Engelman ile birlikte; Arapçadan Türeme İspanyolca ve Portekizce Sözcükler Sözlüğü), *Supplément aux dictionnaires Arabes* (1877-81; Arap Sözlüklerine Ek) sayılabilir.

Döbereiner, Johann Wolfgang (d. 13 Aralık 1780, Hof an der Saale - ö. 24 Mart 1849, Jena, Almanya), bazı elementler arasındaki benzerlikleri gözlemleyerek periyodik sistemin kuruluşuna öncülük eden Alman kimyacı.

Bir arabacının oğlu olan Döbereiner çok kısa bir eğitim gördükten sonra bir eczacının yanında çıraklık yapmaya başladı; bu arada bol bol okuyarak ve fen derslerine devam ederek kendi kendini yetiştirdi. Sonunda Jena Üniversitesi'ne girmeyi başardı ve 1810'da aynı üniversitede öğretim üyeliğine, ardından fen eğitimi danışmanlığına getirildi. Johann Wolfgang von Goethe ile dostluğunu ömür boyu sürdürdü.

1820'lerde, Döbereiner'in platin tozları eşliğinde hidrojenin yanmasına (oksijenle birleşmesine) ilişkin deneyleri, İsveçli kimyacı J. J. Berzelius'un kataliz kavramını geliştirmesine temel oldu. 1830'ların sonlarına doğru Döbereiner, bir sıvı olan bromun özelliklerinin, gaz halindeki klor ile katı haldeki iyotun özellikleri arasında bir geçiş olduğunu gözlemledi. Daha sonra, kalsiyum, baryum ve stronsiyum dizisi ile kükürt, selenyum ve tellür dizisinin de benzer özellikler gösterdiğini açıkladı. Üçer elementten oluşan her iki dizide de, en ağır ve en hafif elementlerin atom ağırlıkları ortalamasının yaklaşık olarak ortadaki elementin atom ağırlığına eşit olduğunu gösterdi. Ne var ki, bu varsayımını başka üçlü dizilerle doğrulayamadığı için bulguları o dönemde yalnızca ilginç bir merak olarak değerlendirildi. Döbereiner, ayrıca, organik bir bileşik olan furfurali buldu ve kalsiyum ile magnezyumun ayrılmasını sağlayan bir yöntem geliştirdi.

Döblin, Alfred (d. 10 Ağustos 1878, Stettin, Almanya - ö. 28 Haziran 1957, Emmendingen, Freiburg im Breisgau yakınları, AFC), Alman romancı ve deneme yazarı. Alman dışavurumculuğunun en yetenekli romancısıdır.

Asıl mesleği hekimlik olan Döblin, Berlin'in işçi mahallesi Alexanderplatz'da ruh sağlığı hekimi olarak çalıştı. 1933'ten 1945'e değin Fransa ve ABD'de sürgünde yaşadı. Çeşitli teknik ve üslupları kullanmakla birlikte, sürekli işlediği iki ana teması vardı. Bunlardan biri kendi yıkımını hazırlayan bir uygarlığın kofluğu, öbürü de acı çeken insanlığa bir kurtuluş yolu bulabilmek için duyduğu yarı dinsel istekti.

Döblin *Die drei Sprünge des Wang-Lun* (1915; Wang-Lun'un Üç Sıçrayışı) adlı ilk başarılı romanında devlet otoritesi altında ezilen devrimci Wang-Lun'un şiddete başvurmadan kaba kuvvete karşı koymasını konu aldı. *Wallenstein* (1920) adlı tarihsel romanında da benzer bir temayı geliştirerek bir devletin sırf gücü yüzünden çöküşünü anlattı. *Berge, Meere und Giganten* (1924; Dağlar, Denizler ve Devler; 1932'de *Giganten* başlığı altında yeniden yayımlandı) adlı romanında ise kıyamet kehanetinde bulunurken, yergi dolu acımasız bir dille, bilim aracılığıyla saldırıya uğrayan doğanın insanoğlundan öç alışını anlattı.

En tanınmış yapıtı *Berlin Alexanderplatz* (1929; *Berlin Alexander Alanı*, 1989) aynı zamanda Döblin'in dışavurumcu öğelere en fazla ağırlık verdiği romanıdır. Yönetmen Rainer Werner Fassbinder'in 1980'de televizyona uyarladığı yapıtta Döblin Berlin'in günlük konuşma dili ve argosunu kullandığı iç monologlarla kamera tekniğini birleştirdi; böylece insanın parçalanan bir dünyadaki durumunu çok iyi yansıtan bir ritim yarattı. Öbür romanları arasında bazı eleştirmenlerce Alman gerçeküstücülüğünün gecikmiş bir başyapıtı sayılan *Babylonische Wanderung* (1934; Babil Yolculuğu) ile *Pardon wird nicht gegeben* (1935; Acımak Yok) ve *Hamlet oder die lange Nacht nimmt ein Ende* (1956; Hamlet ya da Uzun Gecenin Sonu) sayılabilir. *Das Land ohne Tod* (*Ölümsüz Ülkeye Doğru*, 1968), *Der blaue Tiger* (Mavi Kaplan) ve *Der Neue Urwald*'dan (Yeni Cangıl) oluşan üçlemesi (1947-48) Güney Amerika üzerinedir. Ayrıca *Die deutsche Literatur* (1938; Alman Edebiyatı) adlı titiz ve çözümleyici bir denemesi vardır.

Döğer, Oğuzların 24 boyundan biri. Bozokların Ay Han Oğulları koluna bağlıdır. Ongunu kartaldır. Öteki Oğuz boyları gibi Döğerler üzerine de ilk bilgiler Kaşgarlı Mahmud'un (11. yy) *Divanü Lugati't-Türk* adlı yapıtında yer almaktadır. Bu kaynakta "Töker" olarak anılan bu boydan, Reşideddin'in (14. yy) *Camiü't-Tevarih* ve Yazıcıoğlu Ali'nin (16. yy) *Selçukname* (*Tarih-i Âl-i Selçuk*) adlı yapıtlarında da söz edilir ve adının "toplanmak için" ve "derilmek için bir yere geleler" anlamına geldiği belirtilir.

İslam dininin kabulünden önce Oğuz boyları arasında önemli bir yeri olan Döğerler, Selçukluların İran, Irak, Suriye fetihlerine de katılmış, daha çok Kuzey ve Güneydoğu Suriye'de yurt tutmuşlardı.

14. yüzyıl sonlarına doğru Caber yöresinde yaşayan Döğer boyunun başbuğluğunu yapan Salim Bey, Memlûklerle yakın ilişki kurmuştu. Oğlu Seyfeddin Dımaşk Hoca'nın beyliği sırasında Döğerler güçlendiler. Urfa, Siverek, Suruç, Harran ve Caber yörelerini de yönetimleri altına aldılar. Seyfeddin Dımaşk Hoca, Timur istilasından sonra Arap emiri Nuayr bin Hayyâr'la yaptığı savaşta yenilerek öldürüldü (1404). Döğerlerin başına geçen Gökçe Musa, Akkoyunlu tehlikesi baş gösterince Karakoyunlularla anlaşmak ve bir ölçüde onlara bağlanmak zorunda kaldı. Onun döneminde (1404-37) Musul da Döğerlerin denetimi altına girdi. 15. yüzyıl boyunca Döğerler bölgedeki siyasal olaylarda etkili oldular. I. Selim (Yavuz) Suriye'yi egemenliği altına aldıktan (1516-17) sonra Türkmen ve Arap beylerini yerlerinde bıraktı. Caber de böylece Döğerlerde kaldı. 16. yüzyıl Osmanlı kaynaklarına göre Halep ve Bozulus Türkmen toplulukları ile Kerkük ve Sis (Kozan) Türkmenleri arasında ayrıca Şam ve Urfa yörelerinde Döğer boyundan oymaklar da yaşamaktaydı. Halep Türkmenleri arasında yaşayanlar Halep Döğeri ve Hama Döğeri olarak iki kola ayrılmıştı. Bu Döğer kolları 17. yüzyıl sonlarında devletin iskân siyasetine karşı direndiler. Kerkük, Sis ve Şam yörelerinde yaşayan küçük Döğer toplulukları zamanla başka topluluklar arasında eridiler. Urfa yöresinde yaşayan ve Döğerlü adını taşıyan Türkmen topluluğu ise 18. yüzyıl ortalarına değin bölgedeki yağmacı aşiretlerle mücadele etti ve bu yüzden devletçe de korundu.

dökme demir, ergitme yoluyla elde edilen başlıca iki demir türünden biri. Öteki dövme demirdir(*). Dökme demir alaşımları, yüzde 1,8-4,5 oranında karbon ve değişen oranlarda silisyum, manganez, kükürt ve fosfor içerir. İlk dökme demiri İÖ 6. yüzyılda Çinliler elde etti. Bu tür alaşımların üretimi Avrupa'da 12. yüzyılda başladıysa da, 17. ve 18. yüzyıllarda gelişkin döküm tekniklerinin ortaya çıkışına değin fazla yaygınlaşmadı.

Dökme demir, demir cevherinin yüksek fırında indirgendikten sonra erimiş halde kalıplara dökülmesi ve ham külçeler biçiminde katılaştırılması yoluyla elde edilir. Bu dökme demir külçelerine pik ya da font denir. Dökme demir üretimi, dövme demirde olduğu gibi herhangi bir dövme işlemi gerektirmez; bu nedenle de elde edilen ürün daha ucuzdur. Ama dökme demir, dövme demirden daha gevrektir ve çekme dayanımı daha düşüktür. Öte yandan sıkışma dayanımı, yani yük taşıma gücü çok yüksektir; bu nedenle de 19. yüzyılda inşaat demiri olarak kullanılmış ve ilk gökdelenlerin başlıca yapı malzemesi durumuna gelmiştir. 20. yüzyılda inşaatlarda yerini çeliğe bırakmış olmakla birlikte, birçok sanayi uygulamasında, örneğin otomobil motor bloklarında, tarım aletleri ve makine parçalarında, borularda, sobalarda ve fırınlarda yaygın olarak kullanılır.

Dökme demirler yapılarının rengine göre gri dökme demir ve beyaz dökme demir olarak başlıca iki gruba ayrılır. Gri dökme demir, daha çok silisyum içerir, daha yumuşaktır ve daha kolay işlenebilir. Her iki dökme demir türü de gevrektir; ama 18. yüzyılda Fransa'da, uzun ısıl işlemlerden sonra dövülgen (yumuşak) dökme demir elde etme yöntemi bulunmuş, ayrıca 1948'de İngiltere'de ve ABD'de sünek dökme demir üretmeye yönelik döküm teknikleri geliştirilmiştir. Bu tür sünek demirler, dişlilerde, kalıplarda, otomobil krank millerinde ve birçok başka makine parçasında kullanılır. *Ayrıca bak.* demir.

döküm, metalleri eritip kalıplara dökerek biçimlendirme işlemi. Döküm, hemen hemen her metalle yapılabilir. En çok kullanılan kalıp, kum ve kilden yapılandır. Bu tür kalıplar, dökülecek parçanın biçimine göre hazırlanmış bir modelin (maça) çevresine döküm kumu sıkıştırılarak hazırlanır. Model kalıbın içinden alınınca, yerinde erimiş metalin döküleceği boşluk kalır. Kalıp hem erimiş metalin basıncına dayanacak güçte, hem de boşluğundaki havanın ve gazların dışarı atılmasına olanak verecek kadar geçirgen olmalıdır. Ayrıca kalıp malzemesinin metalle kaynaşmaması ve boşluğun iç yüzeyinin, düzgün profilli bir döküme elverecek

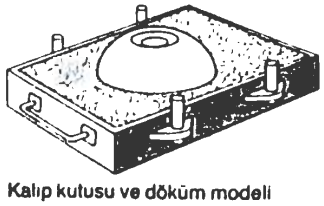

Kalıp kutusu ve döküm modeli

biçimde olması gerekir. Kalıp, her biri ayrı bir kutu halinde hazırlanan ve daha sonra birleştirilen iki parçadan oluşur. Model iki kalıbın arasında sıkıştırıldıktan sonra üstteki kalıp kaldırılır, model çıkartılır ve kalıp tekrar birleştirilir. Metal, özel olarak hazırlanan ağızlardan ve kanallardan kalıbın içine dökülür.

Döküm kalıplarının yapılması özel ustalık ister. Çoğunlukla dökümü yapılacak nesnenin içinde çeşitli biçimlerde boşluklar vardır. Bu durumda, kalıp parçalarından birinin içine, ince kumdan hazırlanmış çekirdekler yerleştirilir. Sanayi çapında üretim yapan modern dökümhanelerde, döküm kumunun karıştırılması ve kalıpların hazırlanması işlemleri otomatikleştirilmiş ve hızlandırılmıştır. Kalıplar bazen özel fırınlarda pişirilerek ya da sentetik reçineler kullanılarak sağlamlaştırılır. Makine parçaları, çeşitli metal donanımlar ve gereçler dökülerek üretilir.

döküm ocağı *bak.* kupol

döküntü, kızamık, kızamıkçık, çiçek, suçiçeği, kızıl gibi ateşli hastalıklarda ya da ürtiker (kurdeşen) gibi aşırı duyarlılık tepkilerinde, deri ve mukozada beliren kabarcık, kızartı, sivilce, çıban, kaşıntılı lekeler, pullanma gibi belirtilerin ortak adı. Bazı döküntüler geçtikten sonra bile deride yara izi bırakabilir.

döl değişimi, METAGENEZ ya da HETEROGENEZ olarak da bilinir, bir canlının yaşam çevriminde, eşeyli ve eşeysiz üreme evrelerinin (ya da eşeyli ve eşeysiz üreyen döllerin) birbirini izlemesi. Genellikle bu iki dölün biçimsel özellikleri, hatta bazen kromozom yapısı birbirinden farklıdır.

Algler, mantarlar, yaprakyosunları, eğreltiotları ve tohumlu bitkilerde döl değişimine çok sık rastlanır; ne var ki, döllerden biri genellikle çok küçük, hatta mikroskopik olduğu için bu olayı gözlemek her zaman kolay değildir. Gametofit adı verilen eşeyli evrede gametler (eşey hücreleri), sporofit adı verilen eşeysiz evrede ise sporlar oluşur. Gametlerde tek (haploit), sporlarda ise iki (diploit) kromozom takımı bulunur.

Omurgasız hayvanların çoğunda da (örn. tekhücreli hayvanlar, denizanaları, yassı solucanlar) eşeyli ve eşeysiz üreyen döller çoğu kez birbirini izlerse de, haploit ve diploit döllerin değişimine rastlanmamıştır.

döllenme, erkek eşey hücresi (sperma) ile dişi eşey hücresinin (yumurta), yeni bir bireye dönüşecek olan embriyonu oluşturmak üzere birleştiği üreme süreci. Bütün canlılarda döllenmenin amacı, türe özgü kromozom sayısının yarısı kadar kromozom taşıyan iki ayrı eşey hücresinin (gamet) kalıtsal içeriklerini birleştirmesidir. Örneğin insanda 23'er kromozom taşıyan yumurta ve sperma hücrelerinin birleşmesiyle oluşan döllenmiş yumurtada (zigot) ve bu yeni hücrenin bölünmesiyle ortaya çıkan embriyonun vücut hücrelerinde 46 kromozom bulunur. Mikroorganizmalarda ve tekhücreli hayvanlarda görülen en ilkel döllenme biçimi, iki hücre arasındaki gen alışverişidir.

Döllenmenin gerçekleşebilmesi için, iki gametin zarlarının kaynaşması ve aralarında, kalıtsal içeriğin bir hücreden öbürüne aktarılmasını sağlayan bir geçit oluşması gerekir. Üstün yapılı bitkilerde bu sürecin ilk adımı, çiçektozunun dişi gamete taşıdığı tozlaşmadır(*). Suda yaşayan omurgasızların büyük bölümünde, omurgalılardan balıklar ile amfibyumların çoğunda, yumurta ve sperma hücrelerinin vücuttan dışarı atılarak dış ortamda birleştiği dış döllenme görülür; buna karşılık sürüngenler, kuşlar ve memelilerin tümü iç döllenmeyle ürer. İç döllenme her zaman canlının üreme ya da çiftleşme organlarının varlığıyla ilişkili değildir. Örneğin bazı amfibyumlarda erkek, dışkılığını dişinin içine doğru tersyüz ederek dişinin yumurtalarını içte döller.

Bitkilerde, yumurta hücresi salgıladığı kimyasal maddelerle sperma hücresini kendine çekerken, belki bazı knidliler dışındaki tüm hayvanlarda yumurta ve sperma hücrelerinin karşılaşması tamamıyla rastlantıya bağlıdır. Bazı canlılarda yumurta hücresinin içine birden fazla sayıda sperma girebilir, ama yalnızca tek bir sperma hücresinin çekirdeği yumurta hücresinin çekirdeğiyle birleşebilir. Oysa üstün yapılı hayvanlarda, yumurta hücresinin zarından içeri genellikle tek bir sperma hücresi girer ve o andan sonra yumurta hücresinin zarı, spermalara karşı bazı tepkimeleri başlatacak ve öbür spermaların içeri girmesini engelleyecek biçimde değişikliğe uğrayarak, yumurta çekirdeğinin tek bir sperma çekirdeği ile birleşmesini sağlar. Spermanın yumurta hücresine girebilmesini sağlayan, baş bölümündeki akrozom denen çıkıntıdır. Bu çıkıntı yumurta hücresine değdiği anda patlar ve akrozom keseciğinin içindeki akrozom taneciğinin çözünmesiyle açığa çıkan lizin, yumurtanın zarını eriterek spermanın girebileceği bir delik açar. Memelilerde iki eşey hücresi, zarların birbirine değdiği her noktada birleşebilir. Akrozom zarı yumurtanın yüzeyine doğru uzanan bir borucuk oluşturur ve yumurtanın sitoplazma zarıyla birleşir. Sperma çekirdeği bu borucuğun içinden geçerek yumurta hücresine ulaşır.

Yumurta hücresine girdikten sonra erkek öçekirdek adını alan sperma çekirdeği şişerek içindeki kromozomları atmaya başlar. Oluşacak yeni canlının ilk hücre bölünmesini gerçekleştirecek olan iki sentriyolu ile birlikte dişi öçekirdeğe yaklaşır; dişi ve erkek çekirdeğin birleşmesiyle iğ iplikleri oluşmaya başlar ve zarları kaynaşarak döllenmiş yumurtanın çekirdek zarlarını oluşturur.

Döllenme sırasında yumurta hücresinin sitoplazması, embriyonu oluşturacak proteinleri yapmak için gerekli bütün bileşenleri içermektedir. Döllenmeden hemen sonra protein yapımı iyice hızlanır. Protein yapımını, dişinin döllenmemiş yumurta hücresinde bulunan RNA (ribonükleik asit) yönlendirdiğinden, protein bireşimini engelleyen maddelerin döllenmeyle birlikte yok olduğu sanılmaktadır. Embriyonun daha sonraki gelişme aşamalarında, protein yapımının denetlenmesini yeni bireyin RNA'sı üstlenir.

Yalnızca aynı türden eşey hücrelerinin birbirini dölleyebildiği bilinmektedir. Bu özelliğin molekül düzeyindeki nedeni henüz anlaşılmamış olmakla birlikte, yumurta hücresini çevreleyen ve spermaların girişini engelleyen zarımsı kılıfla ilgili olduğu sanılmaktadır.

Yeni bireyin cinsiyetini, yumurtayı dölleyen spermanın eşey kromozomu belirler. Örneğin insanda, gametlerin taşıdığı 23 kromozomdan biri eşey kromozomudur; yumurta hücresinde yalnızca X kromozomu

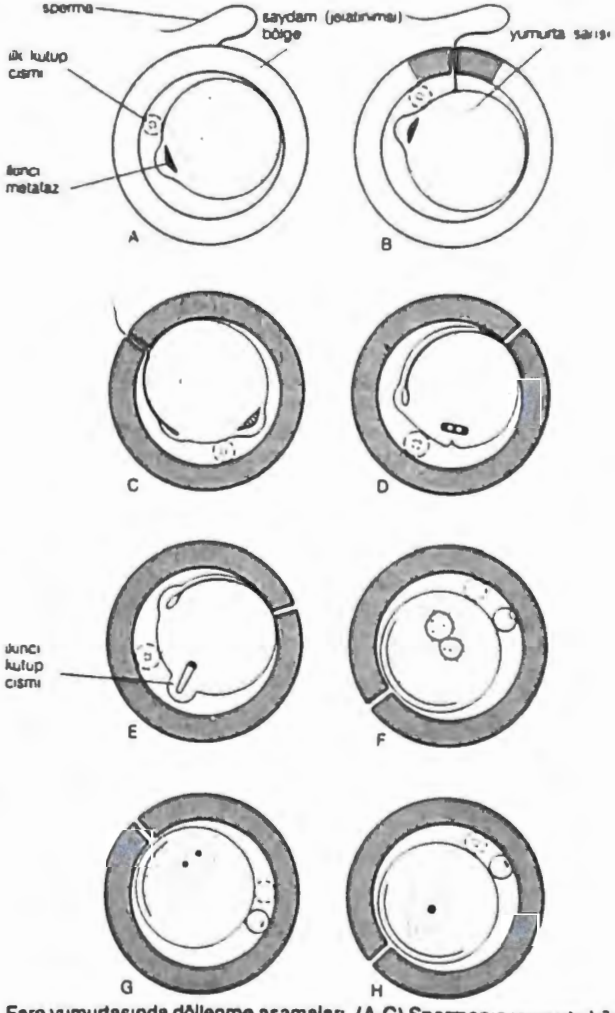

Fare yumurtasında döllenme aşamaları. (A-C) Spermanın yumurta hücresine girişi; gölgeli yerler saydam bölgedeki (*zona pellucida*) tepkilerin başlangıcını gösteriyor. (D, E) Meyoz bölünme evresi. (F) Öçekirdeğin gelişmesi. (G) Kromozom gruplarının belirmesi. (H) Birinci metafaz evresi
Biological Review Cambridge Philosophical Society (1957)

bulunduğu için, spermanın taşıdığı kromozom Y ise yeni birey erkek (XY), X ise dişi (XX) olacaktır. *Ayrıca bak.* çapraz döllenme; kendini dölleme; üreme; yapay dölleme.

döllenmesiz meyve, PARTENOKARP olarak da bilinir, döllenme olmaksızın gelişen ve normal döllenme süreciyle oluşmuş meyveye benzediği halde çekirdeği (tohumu) olmayan meyve. Ananas, muz, hıyar, üzüm, portakal, greyfurt ve trabzonhurması gibi meyvelerin çekirdeksiz çeşitleri, doğadaki döllenmesiz meyve oluşumunun örnekleridir. Döllenmesiz meyve, normalde döllenmeyle meyve veren türlerin, döllenme mevsimi dışında ölü ya da dölleme yeteneğini yitirmiş ya da başka türden bir bitkinin çiçektozlarıyla uyarılmasıyla doğada kendiliğinden oluşabildiği gibi, insan eliyle de üretilebilir. Ayrıca, yapay büyüme hormonlarının verilmesi de bitkilerde döllenmesiz meyve oluşumuna yol açabilir.

döllenmesiz üreme, PARTENOGENEZ olarak da bilinir, bir dişi (ender olarak erkek) eşey hücresinin (gamet), döllenmeksizin gelişerek yeni bir bireye dönüştüğü üreme süreci. Basit yapılı bitkilerde ve özellikle rotiferler, yaprakbitleri, karıncalar, arılar ve yabanarıları gibi omurgasız hayvanlarda çok yaygındır. Spermayla döllenmeksizin, fiziksel ve kimyasal uyaranların etkisiyle kendiliğinden bölünmeye başlayan bir yumurta hücresinden gelişen yeni birey, ya haploit (tek bir kromozom takımı içerir) ya da diploittir (bir çift kromozom takımı içerir).

Döllinger, Johann Joseph Ignaz von (d. 28 Şubat 1799, Bamberg, Bamberg - ö. 10 Ocak 1890, Münih), Alman tarihçi ve Katolik ilahiyatçı. I. Vatikan Konsili'nin (1869-70) papanın yanılmazlığı yönündeki kararına uymayı reddederek, konsilden sonra Vatikan'dan kopan, ama Katolik öğretisini kendilerinin sürdürdüğüne inanan Eski Katoliklere (Altkatholiken) katılmıştır.

1822'de papazlığa atandıktan sonra 1826'da Münih'te kilise hukuku ve tarih profesörlüğüne getirildi. 1835'te Bavyera Kraliyet Bilimler Akademisi üyesi oldu, 1873'ten sonra da akademinin başkanlığını yaptı. 1847'de Bavyera kralı I. Ludwig'in dört profesörü görevden almasını protesto edince Döllinger'in kürsüsü elinden alındıysa da sıralamada Münih başpiskoposundan hemen sonra gelmesini sağlayan önemli görevlere getirildi, 1849'da yeniden kilise tarihi profesörlüğüne atandı. Tarih alanındaki çalışmaları ve dinsel özgürlüğe beslediği inanç, papalığın politikası ile çatışmasına yol açtı. Papanın yanılmazlığını savunanlara karşı çıkması da Almanya'da papalık karşıtı grupların önderi olarak benimsenmesiyle sonuçlandı.

Döllinger'in 1869'da Janus takma adıyla yazdığı makaleler daha sonra genişletilerek *Der Papst und das Konzil* (1869; Papa ve Konsil) başlığıyla yayımlandı. Birmingham (Warwickshire) piskoposu Ullathorne, kitabı "papalığa ve Cizvitlere, özellikle de Roma'nın politikasına son bin yıl içinde yönelen en şiddetli saldırı" biçiminde niteliyordu. Kitap, basılır basılmaz Vatikan'ın *Index Librorum Prohibitorum*'una (Yasak Kitaplar Listesi) alındı.

Döllinger, I. Vatikan Konsili'nce benimsenen papanın yanılmazlığı ilkesini reddettikten hemen sonra aforoz edildi (1871), ama aynı yıl Münih Üniversitesi rektörlüğüne seçildi. Aforoz edilen öteki meslektaşlarıyla birlikte, konsilin dogmalarına karşı çıkmak için bir kongre düzenledi. Toplam 300 Eski Katolik, Ortodoks, Anglikan ve Luthercinin katıldığı konsil 22 Eylül 1871'de Münih'te toplandı. Döllinger'in de üyesi olduğu bir komite, yeni akımın temelini oluşturacak bir öğreti ve ayrı örgütlenme programı hazırladı. Başlangıçta bu programa karşı çıkan Döllinger, Eski Katolik cemaatinin Vatikan'ın dogmalarına karşı çıkmak, yanlışlardan arındırılmış bir Katolik Kilisesi'ni savunmak ve Hıristiyan dünyasını yeniden birleştirmek için bir araç olarak gördüğü programa daha sonra çekincesiz katıldı. Döllinger'in adı, yaşamının sonuna değin Eski Katolik rahipler listesinde yer aldı; yalnızca din adamlarının evlenmesine izin verilmesine karşı çıktığı 1878-83 döneminde adını listeden çekti. Bavyera hükümeti Eski Katolikleri resmen tanımadığı için Döllinger güç durumda kaldı. Son yıllarında arkadaşı F.H. Reusch ile birlikte *Moralstreitigkeiten in der römisch-katholischen Kirche*'yi (1889, 2 cilt; Katolik Kilisesi'nde Ahlak Tartışmaları) yazdı.

dölüt, FETÜS ya da CENİN olarak da bilinir, omurgalı hayvanların, özellikle memelilerin henüz doğmamış yavrusu.

Biyologlar, döllenmiş yumurtanın dölyatağı içinde geçirdiği ilk haftaları embriyon evresi olarak adlandırırlar. Embriyonun dış görünümü kendi türünün erişkinlerine benzemeye başladığında bu evre sona erer ve doğuma değin sürecek olan dölüt evresi başlar. İnsanda, döllenmeden yaklaşık sekiz hafta sonra başlayan dölüt evresinin başlıca özellikleri, büyümenin bir süre yavaşladıktan sonra yeniden hızlanması ve organ sistemlerinin gelişmesini tamamlamasıdır.

Dölüt evresindeki bazı hastalık ve bozukluklar, bebeğin beklenen tarihten daha önce doğmasına yol açabilir. Dölütün, dölyatağı dışında yaşamını sürdürebilecek duruma gelmeden önce vücuttan dışarı atılmasına düşük(*) denir; insanda bu sınır 20-22. haftalardır. Yirmi ikinci haftadan sonraki doğumlarda, eğer dölüt canlıysa erken (prematüre) doğum, ölüyse ölü doğum söz konusudur. Beklenen tarihten üç hafta ya da daha sonra olan doğumlara ise gecikmiş (postmatüre) doğum denir.

İnsanda, döllenmeden sonraki sekizinci haftanın sonunda embriyonun hemen hemen bütün iç organları oluşmaya başlamış, boyu 25 mm'yi biraz aşmıştır. Gebeliğin üçüncü ayında, dölütün dış görünümü belirgin biçimde insana benzemeye başlarsa da, başı henüz gövdesine oranla çok büyüktür. Bu dönemde tırnaklar oluşmaya başlar, kemikleşme merkezleri belirir ve dış üreme organları biçimlenir. Dördüncü ayda dölütün yüzü kendine, daha doğrusu bireye özgü biçimini kazanmaya başlar. Beşinci ayda gövdenin üstü lanugo denen ince tüylerle örtülür ve anne artık dölütün dölyatağındaki hareketlerini duyabilir. Altıncı ayda boyu 22,5 cm'ye ulaşan dölütün kaşları ve kirpikleri çıkar; yedi aylık olduğunda, kırmızı ve kırışık derisi kirli beyaz renkte yağlı bir maddeyle kaplanır. Sekizinci ayda deri altında yağ depolanmaya, erkeklerde erbezleri erbezi torbasına yerleşmeye başlar. Dokuz aylık olduğunda derinin rengi açılır, kırışıklıklar da düzelir.

Otuz sekiz haftalık dölütün vücudu dolgunlaşmış, ama başı gene vücuda oranla çok büyük, kolları da bacaklarından daha uzundur. Derisi hâlâ yağlı maddeyle kaplı olduğu halde ince tüyleri dökülmüş olan dölüt artık doğmaya hazırdır.

Dölyatağı içi yaşamda, merkez sinir sistemi dışındaki organ sistemlerinin tümü gelişmesini tamamlar. Yalnız akciğerler işlev göremediği için, dölütteki kan dolaşımı erişkindekinden farklıdır. Anneden gelen temiz kan, göbek kordonu toplardamarı yoluyla eteneden (plasenta) geçerek dölüte gelir. Sırasıyla alt anatoplardamar ve sağ kulakçığa geçer; erişkinde bulunmayan, ama dölütün kalbinde kulakçıklar arasında var olan bir delikten geçerek sol kulakçığa, oradan da sol karıncığa dolar. Aort yoluyla baş ve kollara pompalanan kan üst anatoplardamar yoluyla sağ karıncığa geri döner. Sağ karıncıktaki kanın bir bölümü akciğer atardamarıyla akciğerlere giderken, büyük bir bölümü de yalnızca dölüt kalbinde bulunan ve akciğer atardamarı ile aortu birleştiren geçitten (*ductus arteriosus*) aorta dolar. Bu kanın bir bölümü vücudun alt bölgelerine gider; geri kalanı da göbek kordonu atardamarlarıyla eteneye döner. Sözü edilen iki delik doğum sırasında kendiliğinden kapanarak, erişkindeki kan dolaşımı sisteminin oluşmasını sağlar. Bu deliklerin kendiliğinden kapanamaması, bazı doğuştan kalp hastalıklarının temel nedenidir.

Gebelik sırasında annenin geçirdiği hastalıklar, kullandığı bazı ilaçlar ya da fiziksel ve kimyasal dış etkenler (örn. X ışınları) embriyon ve dölüte zarar vererek düşüklere ya da ölü doğumlara yol açabileceği gibi, canlı doğan bebekte yapı ve işlev bozukluklarına ya da özürlü çocukların doğmasına da yol açabilir. *Ayrıca bak.* doğuştan bozukluk.

dölyatağı, RAHİM ya da UTERUS olarak da bilinir, dişinin üreme sisteminde, idrar kesesi (mesane) ile düzbağırsak (rektum) arasında yer alan, ters dönmüş armut biçiminde ve kas yapısında organ. Döllenmiş yumurtadan gelişen dölütü (fetus) doğuma değin beslemek ve barındırmakla görevlidir.

Dölyatağı başlıca dört bölümden oluşur: Dölyatağı dibi, üstte, fallop borularının(*) dölyatağına bağlandığı geniş ve kemerli bir yapıdır; dölyatağının en önemli parçası olan gövde bölümü, fallop borularının hemen altından başlar ve aşağıya, dölyatağı boşluğunun daralmaya başladığı kesime kadar uzanır; daha aşağıdaki daralan bölüme kıstak, en altta, bu kıstağın dölyoluna açıldığı bölüme kadar olan yere de dölyatağı boynu denir. Dölyatağının uzunluğu 6-8 cm, duvar kalınlığı yaklaşık 2-3 cm'dir. Armut biçiminde olduğu için genişliği çeşitli kesimlerde değişirse de, organın en geniş yeri olan dip bölümünde genellikle 6 cm, en dar yeri olan kıstakta ise yalnızca 3 cm kadardır. Dölyatağı boşluğu alttaki dölyolu boşluğuna açılır ve bu iki boşluğa birden genellikle doğum kanalı denir.

Dölyatağı boşluğunun içi, endometriyum denen nemli bir mukoza katmanıyla döşelidir. Kalınlığı âdet çevrimi boyunca değişen bu katman, yumurtalıkta olgunlaşan yumurtanın dışarı atıldığı ve dölyatağına düştüğü yumurtlama döneminde en kalın halini alır. Eğer yumurta döllenirse, dölyatağının kalınlaşmış endometriyumuna gömülerek gelişmeye başlar; eğer döllenmezse, endometriyumun dış katmanındaki hücreler dökülmeye başlar ve bu artık dokularla birlikte yumurta da âdet kanaması sırasında vücuttan atılır (*bak.* âdet görme). Endometriyum, hem yumurtanın, hem spermanın yaşayabilmesi için gerekli olan su, demir, potasyum, sodyum, klor, glikoz ve proteinleri içeren sıvıları da salgılar. Glikoz, üreme hücreleri için gerekli besini sağlar, proteinler yumurtanın yuvalanmasına(*) yardımcı olurken, öbür maddeler de yumurta ve sperma hücreleri için uygun gelişme ortamını yaratır.

Dölyatağı duvarı üç kat kas dokusundan oluşur; lifleri, kan damarlarının bağdokusuyla, esnek ve kollajen liflerle iç içe

girerek enlemesine, boylamasına ve dairesel olarak uzanır. Dölüt geliştikçe bu güçlü kas duvar genişleyerek incelir. Genişleyen dölyatağı, doğumdan sonraki yaklaşık 6-8 hafta içinde normal boyutlarına dönerse de, gebelik öncesine göre her yönde bir santimetre kadar genişlemiş, ağırlığı artmış, iç boşluğu da büyümüştür.

Ergenlikten önce, kız çocuğunun dölyatağı küçüktür; ergenlikle birlikte hızla gelişerek erişkindeki boyutlarına ve biçimine ulaşır. Menopoz dönemine girerek döllenme ve doğurma işlevini yitiren kadınlarda da dölyatağı küçülür, rengi solar, bağdoku yapısı artar. Dölyatağında en çok iltihaplanma, iyi ve kötü huylu urlar, çift dölyatağı gibi oluşum bozuklukları ya da dölyatağının bir bölümünün dölyolu ağzından dışarı çıktığı dölyatağı sarkması gibi biçim değişiklikleri ve olağandışı kanamalar görülebilir.

dölyatağı boynu, RAHİM BOYNU olarak da bilinir, dölyatağını dölyoluna bağlayan ve bu iki organın iç boşlukları arasında geçit oluşturan yapı. Dölyatağının en alt bölümü olan bu kesimin uzunluğu yaklaşık 4 cm'dir ve dölyolu boşluğunun 2 cm kadar içine girer. Dölyatağı boynunun dölyoluna açıldığı bölgeye dış ağız, dölyatağı boşluğuna açıldığı yere de iç ağız denir. Dölyatağı boynunun iç ve dış ağızları arasında boydan boya uzanan iç kanalı, spermayı dölyatağı boşluğuna taşır, âdet kanaması sırasında kanın dışarı akmasını sağlar, dış üreme organlarını kayganlaştıran koyu, protein yapısındaki mukusu salgılar ve doğum sırasında iyice genişleyerek dölütün çıkmasına yardımcı olur (*bak.* doğum).

Bu kanalın içini döşeyen nemli mukoza katmanının (endometriyum) hücreleri, spermanın kanal boyunca ilerlemesine yardımcı olan küçük, kirpiksi uzantılarla donatılmıştır. Bu hücrelerin salgıladığı sıvı, büyük ölçüde su, şekerler, nişasta ve proteinlerden oluşur. Yumurtlama döneminde mukus salgısı çok sulu ve boldur; bu dönemden hemen önce ve sonra hem azalır, hem kıvamı koyulaşır. Mukus, ağ örgüsü biçiminde düzenlenmiş lif ve boşluklardan oluşur; yumurtlama sırasında bu ağsı yapıdaki boşluklar genişleyerek sperma hücrelerinin rahatça geçmesini sağlar. Bu mukusun bileşimindeki lizozim ise, bazı bakterileri yok eden ve mikroorganizmaların dölyatağına yerleşmesini önleyen koruyucu bir enzimdir.

Dölyatağı boynundaki mukozayı, kollajen ve esnek liflerden oluşmuş kalın bir katman örter. Bu bölgedeki kas dokusu, dölyatağının öbür bölgelerine oranla çok azdır. Yapısı lifsi, dolayısıyla esnekliği az olan dölyatağı boynu, dölyatağının, gebelik sırasında dölütü (fetus) barındırmak üzere genişlemeyen tek bölgesidir. Gebelikte, dölyatağı boynunun iç kanalındaki mukus iyice koyulaşarak, dölyatağı boşluğunu mikroplardan koruyan bir tıkaç işlevini görür; doğumdan bir süre önce bu salgının kıvamı incelir ve dölyatağı boynunun duvarları çocuğun geçebileceği kadar genişler.

Dölyatağı boynunun aşınması, doğum sırasında yırtılıp kanaması, iltihaplanması, bu bölgede iyi ve kötü huylu urların oluşması, cinsel yolla bulaşan (zührevi) hastalıkların bu bölgeyi tutması en sık görülen rahatsızlıklardır.

Dölyatağı boynunu döşeyen dokuların ülserleşmesinden ileri gelen aşınma, dış ağzın çevresinde parlak kırmızı ya da pembe noktaların belirmesiyle tanınır. Aşınmanın ilk evresinde dölyoluna mukoza parçaları dökülür; ülserleşmeye başlayan bölgelerde, yaraların yüzeyindeki mukoza kaybolur ve tanecikli bir görünüm alan dokuda çok sayıda akyuvar ve bakteri bulunabilir. Yaranın açılmasından hemen sonra, vücut bu yaranın üstünü yeni bir epitel katmanıyla örterek onarmaya başlar. Aşınma yer yer ya da tamamen iyileşebileceği gibi, bir süre sonra yineleyebilir de; aşınmaya neden olan iltihap ya da akıntı giderilmedikçe tam bir iyileşme sağlanamaz.

Dölyatağı boynu aşınması genellikle âdet gören ve çocuk doğurmuş olan kadınlarda, özellikle de dölyatağı boynunda ya da dölyolunda iltihaplanma olanlarda görülür; hiç cinsel ilişkide bulunmamış kızlarda ve menopoz dönemine giren yaşlı kadınlarda daha enderdir. Tek başına çok önemli olmayan bu aşınma, bazen dölyatağı boynu kanserinin öncüsü olabilir.

Dölyatağı boynundaki aşınma, çevresindeki dölyolu duvarına doğru ilerleyerek yaygınlaşabilir. Yara iyileştikçe, pembemsi epitel parçaları aşınmaya uğramış bölgede küçük adacıklar oluşturur; daha sonra bu adacıklar birleşip büyüyerek yaranın sınırlarını genişletir. Bu bölgede bulunan ve mukus salgılayan bezlerin epitel dokuya açılan kanallarının tıkanması ya da örtülmesi sonucunda, dışarıya akamayan salgı bezlere dolar ve küçük kistler oluşur.

Kanayan ya da yüzeyi pütürlü olan aşınmalar genellikle en tehlikelisidir; yuvarlak bir alanla sınırlı ve pütürsüz olan aşınmalar ise çoğu kez neden ortadan kalkar kalkmaz kendiliğinden iyileştiği için tedavi gerektirmez. Geniş bir yüzeye yayılmış aşınmalarda, epitel dokunun oluşmasını hızlandırmak için birkaç nokta hafifçe yakılır. Kanserli olduğu anlaşılan aşınmış bölgeler ise genellikle cerrahi girişimle çıkarılır; dölyatağı boynunun bir parçasının ya da tümünün çıkarılması döllenmeye ve gebeliğe engel olmaz.

Mikroorganizmaların barınıp üremesi için son derece elverişli, sıcak ve korunaklı bir ortam olan dölyatağı boynunun iltihaplanması, en sık görülen kadın hastalıklarından biridir. Gerçekten de, dölyolundan giren mikroorganizmalar kolayca dölyatağı boynuna yayılabilir ve bu bölgedeki bol mukus salgısının dışarıya akamaması mikroorganizmaların varlığını ve iltihaplanmayı kronikleştirebilir. Ayrıca doğum, düşük, çocuk aldırma, yakma ve ışın tedavisi sırasında ya da dölyatağı içine yerleştirilen gebeliği önleyici araçlarla bu bölgedeki dokuların örselenmesi de iltihaplanmayı kolaylaştırır. En çok âdet gören kadınlarda rastlanan dölyatağı boynu iltihabı genç kızlarda ve yaşlı kadınlarda enderdir.

Dölyatağı boynunu tümüyle saran akut bir enfeksiyonda mukoza iltihaplanmış ve şişmiş, dölyatağı boynu genişlemiş, sertleşmiş, kan ve doku sıvılarıyla dolmuştur; kronik enfeksiyonlarda akıntı daha koyu kıvamlı, ama daha azdır ve genellikle ağrı vermez. Çevre dokulara da yayılabilen kronik iltihaplanmanın nedenleri arasında ışın tedavisi, cerrahi girişimler, derin yırtıklar ve derin yakma tedavisi sayılabilir. İltihaplanan mukozanın aşırı şişerek genişlemesi dölyatağı boynunda polip oluşumuna yol açabilir. İster akut olsun ister kronik, dölyatağı iltihaplarının başlıca belirtisi, sarımsı beyaz ya da grimsi yeşil renkte, çoğu kez pis kokulu ve sürekli bir akıntıdır. Akıntının çok fazla olması döllenmeyi engelleyebilir.

Dölyatağı boynundaki iltihaplar gebelik sırasında genellikle ağırlaşır, aşınmış alanlar genişler, polipler büyür ve akıntılar sıklaşır; iltihaplanma, dölyatağı boynunu daraltarak doğumu güçleştirebilir. Tedavide yakma, koruyucu önlemler, bazen de dölyatağı boynundaki dokuların onarımına ya da tamamen çıkarılmasına yönelik cerrahi girişim uygulanır.

dölyatağı kanaması, RAHİM KANAMASI olarak da bilinir, dölyatağından, âdet kanaması dışında herhangi bir nedenle kan gelmesi. Âdet kanaması, yumurtalıklardan dölyatağına geldiği halde dollenmeyen yumurtanın dışarı atıldığı normal ve çevrimsel bir kanamadır. Bu doğal çevrimin bir parçası olmayan dölyatağı kanamaları en çok erken ergenlik döneminde ve menopozun başlangıcından hemen sonra görülür. Bu tür kanamaların, yumurtalıklardaki herhangi bir işlev bozukluğundan ya da hormon salgısındaki düzensizlikten ileri geldiği sanılmaktadır.

Yumurtalıkları denetleyen hipofiz bezi ve beyindeki hipotalamus bölgesi, östrojen ve progesteron gibi dişi üreme hormonlarının yapımını ve salgılanmasını başlatmak için yumurtalıkları uyarır. Eğer yeterince östrojen salgılanmazsa, dölyatağı duvarını döşeyen dokular dökülmeye başlar ve kanamaya yol açar. Hipofiz ve hipotalamustan kaynaklanan bu hormonal düzensizliklerden başka, yumurtalığın öbür organların ya da büyüyen urların yaptığı baskıyla örselenmesi ya da yer değiştirmesi de kanama nedeni olabilir.

Duygusal gerilim ya da ruhsal altüstlükler de hipotalamusu etkileyerek, yumurtalık salgısını başlatan uyarıların baskılanmasına ve sonuçta dölyatağı kanamalarına yol açabilir. Ayrıca çevre değişiklikleri, şişmanlık, kronik hastalıklar ve ruhsal kökenli cinsel sorunlar da bu tür kanamalardan sorumlu olabilir.

Kansızlık, pıhtılaşma eksikliği, kılcal damarların örselenmesi, kalpte kan göllenmesi gibi kan ve dolaşım bozuklukları da anormal kanamalara yol açabilir. Kan basıncı arttığında ince kan damarları kendiliğinden parçalanabilir; cinsel birleşme sırasındaki zorlamalar, çocuk düşürme girişimleri, zorla yerleştirilen tamponlar ve dölyatağına yerleştirilen gebeliği önleyici araçlar da dölyatağı duvarını örseleyip yaralayabilir.

Karın boşluğundaki, yumurtalıklardaki ya da dölyatağındaki iltihaplardan ileri gelen kanlı akıntı genellikle fazla değildir ve uzun sürmez. İltihap, yumurtalıklardan ve dölyatağından ne kadar uzaktaysa kanama olasılığı da o kadar düşüktür. Aralıklı, lekeler halinde, cinsel ilişkiden ya da cinsel organların yıkanmasından hemen sonra görülen kanama poliplerin ya da büyüyen urların belirtisi olabilir. Bazı urlar, normal âdet çevrimini bozacak kadar östrojen hormonu salgılar. Dölyatağında gelişen bütün urlar kan damarları açısından çok zengindir; bu urların yerinden oynaması küçük damarların parçalanmasına ve kanamaya yol açar. Âdet çevrimiyle ilgisi olmayan olağandışı kanamaların tedavisi, kanamanın altında yatan nedene yönelik olmalıdır.

dölyolu, VAJİNA olarak da bilinir, memelilerin ve bazı omurgasız hayvanların dişisinde, özellikle erkeğin üreme hücrelerinin (sperma) dölyatağına girişini sağlayan uzun bir kanal biçimindeki çiftleşme organı. Âdet kanaması sırasında vücuttan atılan maddelerin çıkış kanalı olan ve doğum sırasında bebeğin geçeceği doğum kanalının bir bölümünü oluşturan dölyolu, insanda yaklaşık 9 cm uzunluğundadır; idrar kesesinin arkasında, düzbağırsağın önünde, dölyatağı boynu ile vulva arasında yer alır. Dölyatağı boynu dölyolunun üst bölümüyle birleşerek, bu iki organın iç boşlukları arasındaki bağlantıyı sağlar. Dölyolunun en dar bölgeleri alt ve üst uçlarıdır. Bakirelerin çoğunda, kızlık zarı denen ince bir doku

kıvrımıyla neredeyse yarı yarıya kapanmış olan dölyolu ağzını (ya da deliğini) dışta büyük dudaklar kısmen örter.

Yumurtalıklardan salgılanan çeşitli hormonların dölyolu boşluğunu döşeyen epiteli uyarmasıyla yeni hücre katmanları oluşur ya da eski katmanlar dökülerek atılır. Epitelin kalınlığı, yumurtalıkların salgıladığı östrojen hormonunun miktarıyla doğrudan ilişkilidir. En kalın olduğu dönem, yumurtalıklarda olgunlaşan yumurtanın dölyatağına göçtüğü dönemdir; bu aşamadan sonra dökülerek incelir ve bir sonraki yumurtlama döneminde yeniden kalınlaşmaya başlar. Progesteron hormonu da bu katmandaki hücre dökülmesinde rol oynar. Dölyolunun iç yüzeyinde, bu kanalin genişlemesini sağlayan çok sayıda enlemesine kabartı bulunur; yaşlı ve çok doğum yapmış kadınlarda bu kabartılar zamanla silinir.

Dölyolunun duvarlarında salgı bezi yoktur. Uzun zaman, dölyolu boşluğunu kayganlaştıran mukus salgısının dölyatağı boynundan ya da büyük ve küçük dudaklardaki Bartholin bezlerinden salgılandığı sanılmıştır. Oysa, kapsamlı klinik araştırmalardan sonra 1966'da Masters ve Johnson, cinsel uyarılma sırasında dölyolunu kayganlaştıran sıvının terlemeye benzer bir mekanizmayla dölyolu duvarlarından açığa çıktığını, Bartholin bezlerinin ise daha az miktarda ve çok daha geç salgı yaptığını kanıtladılar.

Dölyolunun iç yüzeyini döşeyen hücrelerde bol miktarda glikojen depolanmıştır. Dölyolunda bulunan bakterilerin glikojeni mayalandırmasıyla oluşan laktik asit, ortamın hafif asit olmasını sağlayarak dölyolunu enfeksiyonlardan korur. Glikojen ayrıca, dölyolu boyunca ilerleyen spermaların besin maddesidir.

Dölyolunun kas yapısı, içte ince ve dairesel lifler, dışta güçlü ve uzun lifler olmak üzere iki katmandan oluşur. Bu kas dokusunu örten ve kan damarlarını, lenf kanallarını, sinir liflerini içeren bağdoku katmanı, idrar kesesi, düzbağırsak ve leğen bölgesindeki öbür oluşumları örten bağdokuyla birleşir.

Dölyolunun hastalıkları arasında bakteri enfeksiyonları (*bak.* lökore), ülserleşmiş yaralar, iç bölümlerin dölyolu ağzından dışarı doğru sarkması ve kötü huylu urlar sayılabilir.

dönbaba, turnagagasıgiller (*Geraniaceae*) familyasının *Erodium* cinsini oluşturan bitki türlerinin ortak adı. Bütün dünyaya yayılmış olan bu cinsin pek çok türü, bahçe kenarlarında ve kaya bahçelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir; bazı türleri ise hayvan yemi olarak kullanılır. Saatotu ya da çobanığnesi adlarıyla da bilinen *E. cicutarium*'un kan kesici ve kabız yapıcı etkisi vardır.

dönem, jeolojide, belirli bir jeolojik zaman(*) içinde, daha kısa zaman dilimlerine karşılık gelen kayaç katmanı dizisi. Belirli bir dönemi tanımlamak üzere kullanıldığında büyük harfle yazılır. Paleozoyik (Birinci) Zaman, en eskisinden en gencine doğru, Kambriyen, Ordovisiyen, Silüriyen, Devoniyen, Karbonifer ve Permiyen dönemlere; Mezozoyik (İkinci) Zaman, Triyas, Jura ve Kretase (Tebeşir) dönemlerine; Senozoyik (Yakın) Zaman ise, Tersiyer (Üçüncü) ve Kuvaterner (Dördüncü) dönemlere ayrılır. Önceleri dönemler, birbirini izleyen katman dizileri ve paleontolojik araştırmalardan elde edilen bulgular dikkate alınarak, görece bir yöntemle tanımlanıyordu. Radyometrik tarihlendirme yöntemlerinin geliştirilmesiyle, çeşitli dönemlerin mutlak yaşlarının saptanması olanaklı duruma gelmiştir.

dönem, PERİYOT olarak da bilinir, müzikte, melodi düzeninde birbirine bağlı ve birbirini izleyen birkaç cümleden oluşan birim. Dönemde genellikle iki cümle bulunur; bunların her biri 8, bazı durumlarda ise 16 ölçülüdür. "Öncül" adı verilen birinci cümle yarım kadansla biter. Bu nedenle de herhangi bir bitiriş duygusuna olanak vermez. "Soncul" adını taşıyan ikinci cümle ise, bir modülasyon ya da ton değiştirme ortaya çıkmadıkça, tam kadansla sona erer. Modülasyonun var olması durumunda tam kadans, geçilecek tonaliteyi belirler.

Dönemli yapı temel olarak eşsesli, özellikle diyatonik müzikte yer alır. Bu tür müzikte parça her yapısal aşamasında dönemlere bölünmüştür. Çoksesli ve teksesli müzik ise dönemsiz yapılar üzerinde gelişir. Çünkü bu tür müziğin özü olan güçlü melodi akışını sağlayan, belirgin ara bölümlerin bulunmayışıdır.

dönemli hareket *bak.* periyodik hareket

dönence *bak.* Yengeç ve Oğlak dönenceleri

dönencelerarası yakınsama kuşağı, EKVATOR YAKINSAMA KUŞAĞI olarak da bilinir, Ekvator yakınlarında Yer'i çevreleyen ve çeşitli yönlerden esen alize rüzgârlarının ve yükselen havanın oluşturduğu kuşak. Havanın yükselmesi sık sık fırtınalara ve şiddetli yağmurlara neden olur; okyanuslar üzerindeki durgunluk alanları(*) da kuşak içinde ortaya çıkar. Yakınsama kuşağının sınırları, Güneş'in durumuna bağlı olarak mevsimlere göre değişir. Hint Okyanusu üzerinde ise mevsimlik olarak 40°-45° kuzey ve güney enlemlerine kadar yayılır.

döner alevli fırın *bak.* yansımalı fırın

döner kemik, RADİUS olarak da bilinir, önkoldaki (altkol) iki kemikten, el ayası üste baktığı zaman dışta kalanı. Karada yaşayan tüm omurgalılarda bulunan döner kemik, insanda, önkolun öbür kemiği olan dirsek kemiğinden (*ulna*) daha kısadır.

Döner kemiğin başı yuvarlak bir tabla biçimindedir; bu baş bölümünün içbükey olan üst yüzü üstkol kemiğiyle (*humerus*), yan yüzü de dirsek kemiğiyle eklemlenir. Kemiğin üst bölümünde, iki başlı kas kirişinin yapıştığı pürtüklü bir çıkıntı (döner kemik tümseği) bulunur. Dirsek kemiği ile döner kemiği birleştiren kemikler arası zarın yapıştığı bir çıkıntı da döner kemiğin gövdesi boyunca uzanır. Döner kemiğin el kemikleriyle eklemlendiği alt ucundaki milsi çıkıntı, bilekte, derinin üstünden bile ele gelen sivri bir uç oluşturur. Bu çıkıntının iç yüzünde, dirsek kemiği başçığının yerleştiği U biçiminde bir çentik vardır. El ayası aşağıya bakacak biçimde çevrildiğinde, döner kemik bu eklemin çevresinde dönerek dirsek kemiğinin öbür yanına geçer.

döner kepçeli kazı makinesi, HENDEK AÇMA MAKİNESİ olarak da bilinir, çevresine kazıcı kepçeler takılmış bir çarkın yardımıyla kazı yapan ağır iş makinesi. Bazı türlerinde kepçeler, bir vinç kolunun hareketlendirdiği sonsuz bir zincir üzerine yerleştirilmiştir. Özitmeli olan bu makineler lastik tekerlekli ya da metal paletli olabilir. Makine öne doğru ilerlerken, kazıcı çark ya da sonsuz zincir hareketlenir ve dişli kepçeler kazıyı gerçekleştirir. Çıkan toprak bir taşıyıcı ya da boşaltma oluğu üzerine dökülerek hendeğin kenarına yığılır. Döner kepçeli kazı makineleri, sert toprak, hatta yumuşak kaya zeminlerde hafriyat yapabilir, ama büyük kaya bloklarını etkileyemez.

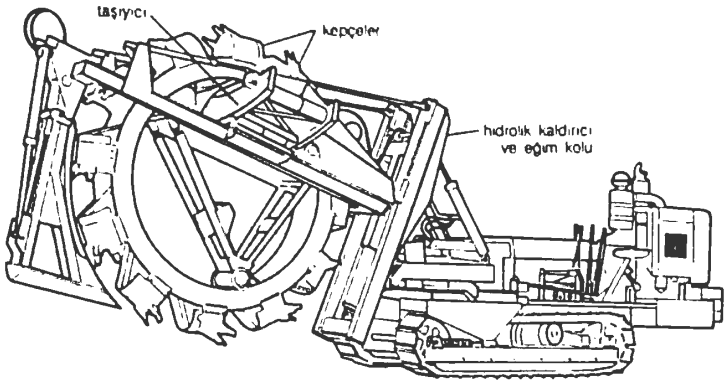

Döner kepçeli kazı makinesi
Koehring Company

döner kredi, tüketicinin, alımlarının ve hizmet giderlerinin kaydedildiği bir hesaba düzenli ödemelerde bulunduğu, perakende satış kredisi sistemi. Hizmet gideri, ödenmemiş borç miktarına göre belirlenir. Eğer alıcı bütün borcunu öderse, hizmet gideri oluşmaz. Müşteriye açılan toplam kredi miktarı sabit bir aylık ödeme miktarının belirli bir katı olabilir ya da sınırsız olabilir. İkinci durumda aylık ödeme miktarı ödenmemiş borç miktarına göre belirlenir. ABD'de birçok büyük mağazanın uyguladığı döner kredi hizmeti, banka kredi kartı sistemlerinin önemli bir öğesini oluşturur.

Döner Kümbet, ŞAHCİHAN HATUN KÜMBETİ olarak da bilinir, Kayseri'de, Talas yolu üzerinde Selçuklu kümbeti. Yazıtında tarih bulunmamakla birlikte Şah Cihan Hatun'a ait olduğu belirtilmiştir. Yapım tarihini bazı yazarlar 1276 olarak belirtirken, biçimlenişine ve bezemelerine bakarak 1290-1310 arasında yapıldığını ileri sürenler de vardır.

Kümbet, kenarları 6,4 m uzunluğunda kare planlı bir oturtmalık üstünde yer alır. Bu oturtmalık yaklaşık 3 m yükselir ve köşelerindeki pahlarla bir onikigene dönüşür. Döner Kümbet, Kayseri'deki kümbetler arasında oturtmalığının köşeleri pahlı tek örnektir. Bu oturtmalıktan, mukarnas örgeli bir silmeyle 12 yüzlü gövdeye geçilir. Gövde yüzlerinin hepsinin köşeleri boyunca bir çift kaval silme yükselir; bunlar yukarıda, her yüzün ortasında sağır bir penci kemer oluşturarak birbirleriyle birleşir. Kemerlerin hemen üstünde yaprak, kıvrıkdal ve geometrik geçmelerden oluşan silindirik bir kuşak dolanır. Bu kuşaktan sonra gelen mukarnaslı ikinci bir silme, gövde ile külahı ayırır. Koni biçimli, taştan külahın üstü de, yüksekliğinin yaklaşık üçte birine kadar yükselen sağır basık kemerlerle bezenmiştir.

Gövdenin doğu ve batı yüzünde iki pencere vardır. Pencereler birer niş içinde, biraz geriye çekilmiş durumdadır. Nişlerin üstü

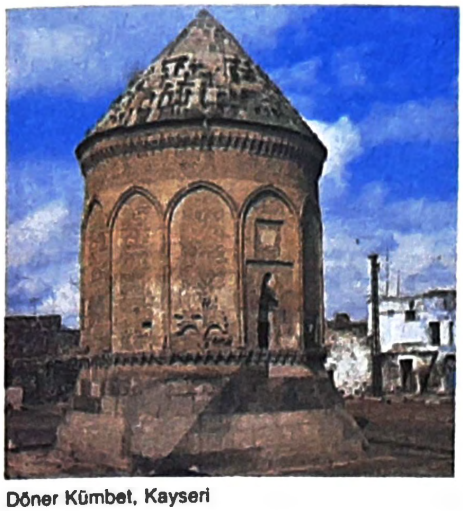

Döner Kümbet, Kayseri
Sıtkı Fırat

sivri kemerle geçilmiş, kemerin içi mukarnasla doldurulmuştur. Her iki nişin de yan köşelerinde sütunçeler bulunur. Kuzey yüzdeki kapıya beşer basamaklı iki kollu bir merdivenle ulaşılır. Basamaklar oturtmalıktan konsol olarak çıkar, altları boştur. Basık kemerli kapının da iki yanında birer sütunçe vardır. Tepesinde bir mukarnas yer alır; mukarnası bir sivri kemer sarar. Bütün bu öğeler rumi ve palmet örgelerinden oluşan bir bordürle çevrelenmiştir. Bordürün daha üstünde, çevresi palmetlerden bir çerçeveyle sarılı, beyaz mermerden bir yazıt görülür. Gövdenin geri kalan on bir yüzü zengin bitkisel ve geometrik desenli bezemelerle kaplıdır. İnsan başları, kanatlı hayvanlar (aslan), kuş figürleri, Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese'nin girişindekileri anımsatan hayatağaçları bu desenleri oluşturan örgelerin bazısıdır. Ama bezemelerin işçiliği fazla özenli değildir. İnsan figürleri de bugün tahrip edilmiş durumdadır.

Kümbetin gövdesi içeride daire planlıdır. Üzeri (dışarıdaki külahın altında) kubbeyle örtülüdür. Duvarlardan bu kubbeye geçişte de bir silme oluşturulmuştur. Mihrap nişi kapının tam karşısına gelmez, biraz sağa kaçık yapılmıştır. Oturtmalığın penceresi ya da herhangi bir hava deliği bulunmadığı gibi, ne dışarıdan, ne de mescit katı döşemesinden bir girişi vardır. Bu nedenle içinin boş olup olmadığı, cenazelik (mumyalık) olarak yapılıp yapılmadığı kesinlikle bilinmemektedir.

döner pistonlu motor, WANKEL MOTORU olarak da bilinir, kenarları kavisli, eşkanar üçgen biçiminde bir rotorun (döner piston), tor biçiminde bir silindirin içinde dönmesi ilkesine dayalı olarak çalışan içten yanmalı (patlamalı) motor türü. Bazılarında, sabit bir mile bağlanan piston hareketsiz kalırken, bu milin çevresinde dönen bir krank mili üzerine yerleştirilmiş olan silindirler ve yanma odaları devinir. Her iki türde de, yanma sonucu oluşan gazların basıncı, krank milinin dönmesini sağlar. Dönme hareketli ilk motorlar I. Dünya Savaşı sırasında uçaklarda kullanıldı. Hava soğutmalı bu motorlarda döner silindirler, uçak gövdesine sıkıca tutturulmuş bir krank milinin üzerindeki çember biçimli bir çerçeveye dizilmişti. Pervane de doğrudan, silindirlerin yerleştirildiği bu çerçeveye bağlanmıştı. Ne var ki, verimi düşük olan bu motorların yapımından savaştan sonra vazgeçildi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Alman mühendis Felix Wankel'in geliştirdiği döner pistonlu motor ise hızla yaygınlaştı ve geniş bir kullanım alanı buldu. Wankel motorunda, eşkenar üçgen biçiminde bir rotor, özel biçim verilmiş bir karterin içinde yörüngesel bir hareketle döner ve kenar uçlarıyla karterin kavisli iç yüzeyi arasında yarımay biçiminde üç döner yanma odası oluşturur. Rotorun, karterin iç çeperini sıyıran uç bölümlerinde, yanma odaları arasında gaz sızıntısını önleyen yaylı contalar vardır. Rotor döndükçe, yanma odalarının hacmi de, çalışma çevriminin zamanına göre büyür ya da küçülür. Karbüratörden gelen yakıt, yakıt girişinden kartere püskürtülür ve rotorun dönüşüyle yanma odası daraldıkça sıkışır, uygun zamanda da bir buji kıvılcımıyla ateşlenir.

Wankel motoru, ilk kez 1956'da otomobillerde denendi. Daha sonraları, hava kompresörleri ile küçük, hafif ve yüksek devirli basit motorlara gereksinim duyulan birçok sanayi uygulamasında kullanılmaya başladı. *Ayrıca bak.* benzin motoru.

döner sahne, tiyatroda dekorun hızla değiştirilebilmesi için kullanılan düzenek. Sahnede, merkezindeki bir mille dönen büyük, yuvarlak bir platformun üstüne önceden oyunun çeşitli sahnelerine ait üç dört dekor birden kurulur. Oyun sırasında her sahne değiştikçe platform döndürülerek istenen dekor öne getirilir.

17. yüzyılda Japonya'da geleneksel *No* tiyatrosu(*) için geliştirilen döner sahne, Batı'da ilk kez 1896'da, Münih'teki Saray Tiyatrosu'nda uygulanmıştır; bundan sonra çok tutulmuş ve özellikle Almanya'da yaygın olarak kullanılagelmiştir. Döner sahne kullanılmasının en uç örnekleri ise 1930'larda Busby Berkeley'nin gerçekleştirdiği gösterişli Hollywood müzikal filmleri olmuştur.

Bir *Kabuki* oyunu için döner sahne
üstünde kurulmuş üç ayrı dekoru gösteren ağaç baskı
International Society for Educational Information, Tokyo

dönerböcek, FIRILDAKBÖCEĞİ olarak da bilinir, *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımının *Gyrinidae* familyasını oluşturan 700 kadar böcek türünün ortak adı. Yeryüzünün hemen her yerine dağılmış olan bu böcekler genellikle durgun su birikintilerinin ve göllerin yüzeyinde daireler çizerek ya da fırıldak gibi dönerek toplu halde yaşar ve suya düşen böcekleri ya da öbür küçük canlıları avlayarak beslenir. Gövdeleri oval, yassı ve metal parlaklığında mavimsi siyah, ön bacakları ince ve uzun, öbür bacakları yassı ve kısa, kanatları iyi gelişmiştir. Saldırıya uğradıklarında hızla dalarak suyun altında yüzebilirler. İki çift bileşik gözünden bir çifti suyun üstünde, öbürü altında kaldığı için böceğin aynı anda her iki ortamı da görmesini sağlar.

Dönerböceklerin dişisi silindir biçimindeki yumurtalarını su altı bitkilerinin üstüne paralel sıralar halinde bırakır. Uzun, dar gövdeli larvaların yalnızca üç çift gerçek bacağı vardır; ama karın bölütlerinin her birinden uzanan saçaklı solungaçlarıyla görünümü kırkayağa benzer. Karnının son bölütündeki kancalarla suda yüzen besinleri yakalayabilen larva pupa evresinde sudan çıkar ve gene bu kancaların yardımıyla kıyıdaki bitkilere başaşağı asılarak toz ve tükürük salgısıyla kendine koruyucu bir kılıf yapar. Tehlike karşısında, büyük olasılıkla kendilerini savunmak için pis kokulu ve sütsü bir sıvı salgılayan dönerböceklerden *Dineutes americanus*'un salgısı elma kokusundadır.

döngel *bak.* muşmula

Dönitz, Karl (d. 16 Eylül 1891, Grünaubei Berlin, Almanya - ö. 22 Aralık 1980, Aumühle, AFC), II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın ünlü denizaltı filosunu kuran ve Adolf Hitler'in ardından birkaç gün için devlet başkanlığını üstlenen deniz subayı.

I. Dünya Savaşı sırasında Karadeniz ve Akdeniz'de denizaltı subayı olarak görev yaptı. Versailles Antlaşması'nın Almanların denizaltı üretmesini kesinlikle yasaklamasına karşın, Hitler iktidara geldikten sonra, Dönitz yeni bir denizaltı filosu kurma görevini gizlice yürüttü. 1936'da bu donanmanın komutası ona verildi. II. Dünya Savaşı sırasında Ocak 1943'te Alman donanmasının komutasını Amiral Erich Raeder'den devraldı. Yeteneği ve sadakati sayesinde kısa sürede Hitler'in güvenini kazandı. Nazi rejiminin çöküşünden kısa süre önce, 20 Nisan 1945'te Hitler, Dönitz'i kuzey bölgeleri askeri ve sivil komutanlığına getirdi. Ardından da kendisinden sonra devlet başkanı, savaş bakanı ve başkomutan olmasını vasiyet etti. 2 Mayıs 1945'te hükümetin başına geçen Dönitz, yalnızca birkaç gün bu görevde kalabildi. 1946'da Nürnberg'de Uluslararası Askeri Mahkeme tarafından 10 yıl hapse mahkûm edildi. 1956'da hapisten çıktıktan sonra devletin işlettiği bir bakımevinde yaşamaya başladı. *Zehn Jahre und Zwanzig Tage* (1958; *Büyükamiral Karl Dönitz'in Hatıraları*, 1963) ve *Mein Wechselvolles Leben* (1968; Çalkantılı Yaşamım) adlı iki anı kitabı yayımlandı.

dönme stresi, kendi ekseni çevresinde hızla dönen ya da taklalar atan bir insanda, dönme ya da merkezkaç kuvvetlerinin etkisiyle ortaya çıkan fizyolojik rahatsızlıklar. Bu durum en çok, uçuş sırasında uçaktan fırlayan ve hızla dönüp sürekli taklalar atarak yere düşen pilotlarda görülür. Fırlama sırasında pilotun ve pilot koltuğunun konumu düzgün olarak düşmeye elverişli değilse, koltuğu ve pilotu yönlendiren başlıca iki tür dönme hareketi ortaya çıkar. Bunlardan biri öne ya da arkaya doğru (düz

ya da ters) takla atma, öbürü de vücudun düşme doğrultusuna paralel bir eksen çevresinde yatay olarak dönmesidir. Yükseklik arttıkça havanın yoğunluğu ve sürtünme kuvveti azaldığından, dönme ve takla atarak yuvarlanma hızı da artar.

Kişinin dönme stresine dayanabilme gücü, vücudun hangi bölümünün dönme merkezinde bulunduğuna ve stresin ne kadar sürdüğüne bağlıdır. Eğer dönme merkezi kalbin üstündeyse, dakikada 169 devirlik bir dönme hareketinin yalnızca 3-10 saniye kadar sürmesi bilinç yitimine, iki dakika kadar sürmesi ise pilotun ölümüne yol açabilir. Dakikada 400 devri aşan bir dönme hareketi, ne kadar kısa sürerse sürsün, genellikle ölümle sonuçlanır. Dakikada 150 dönüş yapan bir insanın kan basıncı öylesine düşer ki, kalp neredeyse vücuda hiç kan pompalayamayacak duruma gelir. Bu durumdaki kişilerde, günlerce sürebilen bulantı, kusma, kol ve bacaklarda kan göllenmesi, yönelim bozukluğu, görme bulanıklığı ve şiddetli baş ağrısı gibi belirtiler görülür.

dönmedolap, eskiden bayram yerleri ve panayırlarda, bugün ise lunaparklarda çocukların bindiği eğlence aracı. Yatay bir eksen çevresinde düşey doğrultuda dönen büyük bir çembere asılı oturma yerlerinden oluşur. Eskiden kol gücüyle döndürülür,

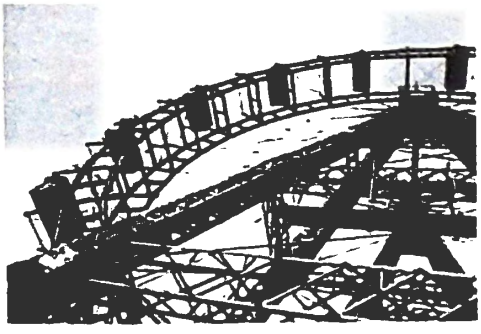

Prater'de 1897'de yapılmış 64 m yüksekliğindeki dönmedolap (Riesenrad), Viyana
Hasan Kuruyazıcı

boyutları da fazla büyük olmazdı. Bugün dönmedolaplar motor gücüyle hareket ettirilmekte ve çok büyük boyutlarda yapılabilmektedir. Böyle büyük dönmedolapların oturma yerleri de eskisi gibi karşılıklı birer ya da ikişer kişilik açık koltuklar yerine, 20-30 kişi alabilen kapalı kabinler biçiminde düzenlenmektedir.

Dönmeler, eskiden AVDETİLER, SABETAYİSTLER olarak da bilinir, 17. yüzyıl sonlarında, daha önce mesihliğini ilan eden Sabetay Sevi'nin Müslüman olması üzerine Selanik'te gelişen mezhep. 20. yüzyıl başlarında sayıları 15 bine yaklaşan Dönmeler özellikle İstanbul, Edirne ve İzmir'de toplanmıştı.

Sabetay Sevi 1648'de mesihliğini ilan ettikten sonra kısa sürede geniş mali destek sağladı. Filistin, Avrupa ve Kuzey Afrika'daki Yahudiler arasında çok sayıda yandaş buldu. 1666 başında İstanbul'da tutuklanan Sabetay Sevi, eylülde getirildiği Edirne'de İslam dinini kabul edince serbest bırakılarak Mehmed Efendi adını aldı. Sabetay Sevi'nin sadık müritleri de mesihin Müslüman olmasının mesihlik görevinin gerçekleşmesi yolunda bir adım olduğu inancıyla İslam dinini kabul ettiler; ama çeşitli Yahudi ayinlerini de gizlice sürdürdüler. Dönmeler, Musevi cemaatinin dışında kalmakla birlikte İbraniceyi bütünüyle unutmadılar, İbrani adlarını gizlice korudular, Müslümanlarla evlenmeyi yasakladılar, evlenme ve cenaze törenlerini gene gizlice sürdürdüler. Gizliliğe özen gösterdikleri ve ayrı mahallelerde oturdukları için genellikle Müslümanların dikkatini çekmediler. Öte yandan toplumsal farklılıklar ve Sabetay'ın ardılları dolayısıyla çıkan tartışmalar sonucunda kendi aralarında bir dizi küçük mezhebe bölündüler.

20. yüzyıl başlarında tüccar ve esnaf kesimleri içinde belirli bir ağırlığı olan Dönmeler Jön Türkler hareketine ve 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına etkin biçimde katıldılar. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, çoğu Selanik'te yaşayan Dönmelerin bir bölümü İstanbul'a taşındı ve toplumun öteki kesimleriyle kaynaştı. Musevilerle ilişkisi kopan topluluk, yeniden Museviliğe döndürme girişimlerine karşı da direndi.

dönüm, eski bir alan ölçüsü birimi. İslam ülkelerinde kullanılan dönüm, şeri dönüm ve örfi dönüm olmak üzere iki türdü. Şeri dönüm, 1.600 mimar arşını kare (916,8 m²) idi. Ama bu birim de ülkelere ve bölgelere göre değişirdi. İstanbul ve yöresinde bir dönüm 1.225 mimar arşını kare (701,9 m²) kabul edilirken, Anadolu'da 2.025 mimar arşını kare (1.160,4 m²), Mısır, Irak ve İran'da 3.600 mimar arşını kareydi (2.062,9 m²). Örfi dönüm ülkelere ve bölgelere göre daha az değişiklik gösterirdi. Bu 40×40 adımlık bir alandı. Dönümün dörttebirine evlek denirdi. 1881'e değin geçerli olan yasal atik (eski) dönüm ise 1.600 mimar arşını kareydi. Bu tarihte metre sistemine dayanan cedid (yeni) dönüm 2.500 m² kabul edilmiş ve atik dönümün 2,7 katı sayılmıştı. Günümüzde bir dönüm 1.000 m² olarak kabul edilir.

dönüşlü humma, NÖBETLİ HUMMA olarak da bilinir, spiroket bakterilerden ileri gelen, yüksek ateş ile ateşsiz dönemlerin nöbetleşe birbirini izlediği bulaşıcı hastalık. Hastalık etkeni olan ve *Borrelia (Treponema) recurrentis (obermeieri, duttoni* vb) gibi değişik cins ve tür adlarıyla tanımlanan spiroketler, *Pediculus* cinsinden vücut bitleriyle insandan insana, *Ornithodoros* cinsinden kenelerle de hayvandan insana taşınır. İnsanda hastalığın ilk belirtisi ateşin birdenbire yükselmesidir; eğer hastalık bitlerle bulaşmışsa yüksek ateş bir hafta kadar, kenelerle bulaşmışsa biraz daha kısa sürer. Bu sürenin bitiminde bol terlemeyle birlikte ateş düşer; hasta bir hafta kadar kendini oldukça iyi hisseder, sonra ateş yeniden yükselir. Bitlerle bulaşan olgularda en çok bir ya da iki, kenelerle bulaşanlarda ise en çok 12 ateş nöbeti, şiddeti genellikle azalarak birbirini izleyebilir. Hastalıktan ölüm oranı da taşıyıcı hayvana göre değişir; keneyle bulaşan bazı türlerinde hemen hiç ölüm olayına rastlanmazken, bitlerden ileri gelen salgınlarda eğer kıtlık da söz konusuysa ölüm oranı yüzde 6'dan yüzde 30'a kadar çıkabilir. Bazı olgularda spiroketler merkez sinir sistemine yerleşerek genellikle pek ağır olmayan sinir sistemi bozukluklarına yol açabilir.

Dönüşlü hummanın etkeni olan spiroketler, insanlarda ağır hastalıklara yol açtığı saptanan ilk mikroskopik canlılardır. Alman bakteriyoloji bilgini Otto Obermeier, 1867-68'de hastaların kanında bu mikroorganizmaların bulunduğunu saptamış ve gözlemlerini 1873'te yayımlamıştır. Spiral biçimindeki bu bakteriler, ateşin en yüksek olduğu dönemde hastalardan alınan kanda, karanlık alan mikroskopuyla kolayca görülebildiği halde, nöbetler arasındaki dönemlerde kanda izlerine rastlanmaz. Gerek bu mikroskop bulguları, gerek ateş nöbetleri, spiroketlerin antijen özelliklerinin, vücutta bağışıklık tepkilerini başlatacak ve durduracak biçimde değişmesine bağlanmıştır. Hasta, o anda etkili olan antijene karşı bağışıklık kazanarak nöbeti atlatır, ama spiroketler değişinimle yeni antijen özellikleri geliştirdiği için yeni bir ateş nöbeti başlar. Hastalık etkeni insana bitin ısırığıyla ya da boşaltım artıklarıyla değil, kaşınma sırasında bitin deri üstünde ezilmesiyle bulaşır. Kenelerin taşıdığı dönüşlü humma büyük salgınlara yol açmaz; kenelerin bol bulunduğu yerlerde yaşayan insan ya da hayvanlarda tek tük olgular halinde görülür. Erişkin bir kene hastalık etkenini beş yıl kadar vücudunda taşıyabilir. Dişi keneden yumurtalara geçen spiroketler larva ve nemflerde yaşamını sürdürdüğü için, keneler yaşam çevriminin her evresinde taşıyıcı olabilir.

Hastalığın tedavisinde penisilin ve öbür antibiyotiklerin etkili olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, ilaç tedavisinin gereğince uygulanamadığı durumlarda, özellikle ilaç yoğunluğunun en az olduğu beyin dokularında canlı kalan spiroketler bir süre sonra kan dolaşımına geçerek yeniden nöbetlere yol açabilir.

dönüşüm, biyolojide, "çıplak" dezoksiribonükleik asit (DNA) biçimindeki kalıtsal bilginin bir mikroorganizmadan öbürüne aktarıldığı süreç. Bu sürecin gözlemlenip aydınlatılması, moleküler genetiğin en önemli dönüm noktalarından biridir. Ur oluşumunu başlatabilen bir virüsün yerleştiği bir hayvan hücresinin kanserleşme yönündeki değişikliklerine de dönüşüm denir.

Dönüşümle ilgili çalışmalar, 1920'lerin sonlarında İngiliz hekim F. Griffith'in, pnömokok türü bakterilerin (*Streptococcus pneumoniae*) zararsız tiplerinin hastalık yapıcı tipe dönüşebildiğini bulmasıyla başladı. Griffith, bazı pnömokokların kapsüllü, bazılarının kapsülsüz olduğunu gözlemlemişti. Düzgün yüzeyli koloniler oluşturan kapsüllü bakteriler farelerde hastalığa yol açtığı halde, yüzeyi girintili çıkıntılı koloniler oluşturan kapsülsüz bakteriler hayvanlara hiç zarar vermiyordu. Isıyla öldürülmüş kapsüllü hücreler ile canlı kapsülsüz hücrelerden oluşan bir karışımı farelere verdiğinde, hayvanların hastalandığını gördü. Ölü hücrelerden açığa çıkarak canlı hücrelere geçen bir "dönüştürücü öz", kapsüllü (hastalık yapıcı) canlı hücrelerin ortaya çıkmasını sağlamıştı; üstelik bu dönüşüm kalıtsaldı. 1943'te New York'taki Rockefeller Enstitüsü'nde çalışmalar yapmakta olan bir grup araştırmacı bu "dönüştürücü öz"ün DNA olduğunu kanıtladı.

dönüşüm, TRANSMÜTASYON olarak da bilinir, kimyasal bir elementin, atom çekirdeğinin yapısında değişikliğe yol açan doğal süreçlerle ya da zorlayıcı etkilerle başka bir elemente dönüşmesi. Dönüşüm, alfa ve beta bozunumu gibi radyoaktif bozunum süreçleriyle kendiliğinden oluşabileceği gibi, nötron kapımı türünden bir çekirdek tepkimesiyle de başlatılabilir (dönüştürme). Maddenin atom yapısı gibi bir kavramdan haberi olmayan simyacılar cıva, kalay, bakır, kurşun gibi bol bulunan metalleri altın ve gümüş gibi değerli metallere dönüştürmeyi uzun süre denediler. Gerçi bu deneyler birçok önemli kimyasal tepkimenin bulunmasına yardımcı oldu ama, kimyasal tepkimeler atom çekirdeğinin yapısını değiştirerek bir elementi başka bir elemente dönüştürmeye yeterli değildir.

dönüşümlü tarım, toprağın verimlilığini korumak için, ekim nöbetinde(*) olduğu gibi ürünün değil, ekilen alanların değiştirilmesini amaçlayan tarım sistemi. Dönüşümlü tarımda, toprağın bir parseli temizlenerek

tarıma açılır ve ekilir; toprakta yorgunluk belirtileri görüldüğünde ya da genellikle tarlayı yabancı otlar bürümeye başladığında, doğal bitki örtüsünü yeniden kazanması için bu parsel bir süre ekilmeden kendi haline bırakılır ve bu arada başka bir parsel tarıma açılır. Bu yöntemde, bir tarlanın ekili olduğu süre genellikle dinlenmesi için ekilmeden nadasa bırakıldığı süreden daha kısadır.

Dönüşümlü tarımda uygulanan tarla açma yöntemlerinden biri, toprakta yalnızca kökler ve büyük ağaçlar kalacak biçimde bütün bitki örtüsünün yok edildiği yarma ve yakma yöntemidir. Toprağı işlemek için de genellikle saban değil, çapa ya da kazma kullanılır.

Ekilebilir alanların bol olmasına karşılık dönüşümlü tarımın yoğun biçimde uygulandığı bazı tropik bölgelerde, orman alanlarının verimliliğini azalttığı gerekçesiyle uzmanlar bu sisteme karşı çıkarlar. Oysa, dönüşümlü tarım özellikle, gübre kullanmadan ve toprağı korumak için hiçbir önlem almadan aynı tarlanın sürekli olarak ekildiği, dolayısıyla toprağın son derece verimden düştüğü tropik bölgeler için tasarlanmış bir sistemdir.

Bazen dönüşümlü tarımda, ekim alanı değiştikçe toprağı işleyen kişilerin de yaşadıkları yerden başka bir yere göç etmesi gerekebilir. Bununla birlikte bu sistemi göçebe toplumların yanı sıra, bir köyün çevresinde yaşayan yerleşik toplumlar da uygular. Üstelik bu yöntem yalnızca kendi geçimini sağlamak için toprağı işleyen köylülerce değil, pazara yönelik üretim yapan tarım işletmelerince de benimsenmiştir.

dönüşümsel dilbilgisi *bak.* üretici-dönüşümsel dilbilgisi

dördey, KUVATERNİYON olarak da bilinir, gerçek koordinatlı dört boyutlu vektör, 1843'te William Rowan Hamilton tarafından bulunan dördeyler, gerçek sayılar cismi üzerinde, tabanı 1, i, j ve k olan ve $ij=k$, $jk=i$, $ki=j$; $ji=-k$, $kj=-i$, $ik=-j$; $ii=jj=kk=-1$; $1a=a1=a$ biçiminde tanımlı bir çarpma işlemi içeren bir cebir oluşturur. Verilen a ve b dördeyleri için ($b \neq 0$), $ax=b$ ve $ya=b$ denklemlerinin çözümü olan bir ve yalnız bir x ve y dördeyi vardır, başka bir deyişle, dördeyler bir bölme cebri oluşturur. Gerçel ve karmaşık sayıların tersine, dördeylerin çarpımı değişme özelliği taşımaz.

Hamilton'ın karmaşık sayıların iki boyutlu vektörlerle gösteriminden yola çıkarak, uzaysal vektörlerin sayılar yardımıyla gösterimini geliştirmeyi amaçlayan çalışmalarının ürünü olan dördeyler, doğrusal cebirler genel kuramının henüz geliştirilmemiş olduğu 20. yüzyıl başlarında önemli ve yoğun araştırmalara konu oldu. Daha sonraları ise doğrusal cebirlerin bir özel durumu olarak görüldü. Başlangıçta büyük ilgi görmesine neden olan geometri ve matematiksel fizikteki uygulamaları da vektörler kuramının bölümlerinden birine dönüştü.

Dördüncü, Halil Lütfü (d. 1893, Selanik - ö. 17 Ekim 1972, İstanbul), Türk gazeteci.

Yadigâr-ı Terakki ve Ticaret Mektebi'ni (1908) ve Darülfünun Ulum-ı Tabiiye Şubesi'ni (1912) bitirdi. 1918'e değin öğretmenlikle gazeteciliği birlikte yürüttükten sonra öğretmenlikten ayrıldı. *İleri, Tanin, Tasvir-i Efkâr, Yeni Gün, Cumhuriyet* gazetelerinde muhabir ve yazar olarak çalıştı. 1930'da Selim Ragıp Emeç, Ekrem Uşaklıgil ve Zekeriya Sertel ile birlikte *Son Posta* gazetesini çıkardı. 1936'da Ahmet Emin Yalman ve Zekeriya Sertel ile *Tan* gazetesini satın alarak yeni bir kimlikle yayımladı. Tan Olayı olarak bilinen 4 Aralık 1945'teki baskından sonra gazeteyi 1956'ya değin tek başına yayımladı. 1947'de *Hanımeli* adlı kadın dergisini kurdu. 1956-59 arasında Gökşin Sipahioğlu ile birlikte *Yeni Gazete*'yi çıkardı. Daha sonra gazeteciliği bırakarak basımevini işletmekle yetindi. Çeşitli gazetelerde fıkra, röportaj ve anıları yayımlandı.

Dördüncü Dönem *bak.* Kuvaterner Dönem

IV. Enternasyonal, III. Enternasyonal'in (Komintern) siyasal çizgisine karşı Troçki önderliğinde oluşturulan muhalefetin uluslararası birliği. *Ayrıca bak.* Enternasyonal.

Dördüncü Henri üslubu *bak.* Henri IV üslubu

Dördüncü Madde Programı, ABD'nin azgelişmiş ülkelere yönelik teknik ve ekonomik yardım politikası. Başkan Harry S. Truman'ın 1949'daki ilk başkanlık konuşmasında dördüncü madde olarak sıralandığı için bu adı almıştır. Programla ilgili ilk ödenek 1950'de ayrıldı. Önceleri Dışişleri Bakanlığı'nın özel bir dairesince yürütülen program 1953'te öteki dış yardım programlarıyla birleştirildi. Amacı başta Asya, Afrika ve Güney Amerika olmak üzere azgelişmiş bölgelere modern teknolojik ve bilimsel bilgileri sağlama yoluyla ABD nüfuzunu artırmaktı.

Dörner, Karl Friedrich (d. 28 Şubat 1911, Gelsenkirchen, Almanya), Anadolu'da Toroslar'la Fırat arasında kalan ve Antik Çağda Kommagene olarak adlandırılan bölgede yaptığı çalışmalarla tanınan Alman arkeolog.

Greifswald Üniversitesi'nde okudu. 1935'te doktorasını tamamladı. 1935-41 arasında Berlin'de Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde, 1941-45 arasında da Viyana'da Avusturya Bilimler Akademisi'nde çalıştı. 1945'te Tübingen Üniversitesi'nde eskiçağ tarihi dersleri vermeye başladı. 1950'de Münster Üniversitesi Küçük Asya Araştırma Birimi'nde bilimsel danışman olarak göreve başladı. 1969'da bu birimin yöneticisi oldu ve öğretim üyeliği yapmaya başladı.

Dörner daha öğrencilik yıllarında Anadolu ile ilgilendi. 1936 ve 1937'de Alman Arkeoloji Enstitüsü bursuyla Yunanistan, Mısır, Filistin, Suriye ve Anadolu'yu gezdi. Bitinya'da araştırmalar yaptı ve Boğazköy(*) kazılarına katıldı. 1938'de R. Naumann ile Kommagene bölgesi araştırmalarına başladı ve 1951'den sonra bu çalışmalarına hız verdi. Adıyaman'ın Kâhta ilçesine bağlı Kocahisar köyü yakınlarında yer alan Arsameia kentini buldu ve orada kazılar yaptı.

Eski Kale olarak bilinen bu alanda İÖ 1. yüzyılda yaşayan Kommagene kralı I. Antiokhos'a ait anıtsal bir yazıt, Mithradates ile Herakles'in el sıkışmasını gösteren bir kabartma ile Mithradates'e ait bir başka anıtsal kabartma ortaya çıkarıldı. Bazı yapı kalıntılarından başka Mithradates'in mezarı olduğu varsayılan bir yeraltı odasıyla yüzeyden 95 m derine inen kayalara oyulmuş 158 m uzunluğunda bir tünel bulundu.

Dörner 1953-56 arasında Theresa Goell başkanlığında yapılan Nemrut Dağı(*) kazılarına da katıldı. 1971'de Nemrut Dağıyla ilgili yeni girişimlerde bulundu ve 1984'ten sonra Nemrut Dağındaki heykellerin onarılıp yerlerine yerleştirilmesini amaçlayan Türk-Alman projesine başkanlık etti.

Dörner'in başlıca yapıtları *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien* (1941; Bitinya'daki Anıtlar ve Yazıtlar), *Kommagene, Ein wiederentdecktes Königreich* (3. baskı 1971; Kommagene: Yeniden Keşfedilen Krallık), *Kommagene, Götterthrone und Königsgräber am Euphrat*'tır (1981; Kommagene, Fırat'ın Kıyısında Tanrı Tahtları, Kral Mezarları).

Dörpfeld, Friedrich Wilhelm (d. 8 Mart 1824, Sellscheid, Burg an der Wupper yakınları, Ren Bölgesi, Prusya - ö. 27 Ekim 1893, Ronsdorf, Almanya), Alman eğitimci. Johann Friedrich Herbart'ın düşüncelerini ilkokullara uyarlamış, geleneksel ders konularının toplumsal yanlarını vurgulamıştır.

Mörs'teki öğretmen okulunda eğitim gördükten sonra Barmen'deki (bugün Wuppertal) bir okulda öğretmenliğe başladı. Burada 30 yıl çalıştı ve müdürlük yaptı.

Herbart'ın görüşlerini benimsemekle birlikte, eğitimin toplumsal yanına ondan daha çok önem verdi. Sosyolojiyi kendi başına bir dersten çok, tarih, coğrafya ve daha başka disiplinlerin öğretimini destekleyecek bir konu olarak gördü. Okulların, iç sorunlarının çözümünde kilise ve devlet denetiminden uzak, kendi kendini yöneten bağımsız topluluklar olarak davranması gerektiği görüşündeydi.

Dörpfeld, 1880'de emekli oldu ve son yıllarını yazarak geçirdi. Yapıtları ölümünden sonra 12 cilt olarak yayımlandı (1894-1901).

Dörpfeld, Wilhelm (d. 26 Aralık 1853, Barmen, Prusya - ö. 25 Nisan 1940, Leukas, Yunanistan), Yunanistan'ın Tiryns (bugün Tirins) kentindeki Miken sarayının kazısını gerçekleştiren Alman arkeolog ve Eski Yunan mimarlığı uzmanı. Ayrıca ünlü Alman arkeolog Schliemann'ın Hisarlık'ta başlattığı Troya(*) kazılarını da sürdürmüştür.

Eski Olympia kazılarında Ernst Curtius'la çalıştıktan sonra Troya'yı kazmakta olan Schliemann'a katıldı (1882-90) ve onun çabalarına daha etkili yeni bir düzen getirdi. İki arkeologun çalışmaları sonucunda, birbirini izleyen yerleşme katları I'den IX'a kadar numaralandı. 1884'te Schliemann'la birlikte Tiryns'e giden Dörpfeld, ertesi yıl kazının başına geçti ve İÖ 2. binyıldan kalma oldukça iyi korunmuş durumdaki ilk Miken sarayını ortaya çıkardı. Troya'da 1893 ve 1894'te kendi yaptığı kazılarda çalışmalarını daha çok höyüğün kenarında yoğunlaştırarak Orta ve Son Tunç Çağı kalıntılarını açtı. VI. katın ayrıntılı planlarını çıkardı ve *Troja und Ilion* (1902, 2 cilt; Troya ve İlyon) adlı kitabında höyüğün bütün katlarını kapsayan bir kronoloji geliştirdi.

1887'den 1911'e değin Atina'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün sekreterliğini yapan Dörpfeld *Alt-Ithaka* (1927, 2 cilt; Eski İthaka) adlı yapıtında *Odysseia*'daki İthaka'nın bugünkü Leukas olabileceğini öne sürdü. Yayımlanan bir başka önemli yapıtı da *Alt-Athen und seine Agora*'dır (1937-39, 2 cilt; Eski Atina ve Agorası).

4 Ağustos Kararları, Demokrat Parti (DP) iktidarınca 4 Ağustos 1958'de uygulamaya konan ekonomik istikrar programı.

Türkiye döviz rezervlerinin çok azalması nedeniyle 1958 başlarında dış ödeme yükümlülüklerini yerine getiremeyecek duruma gelmişti. 1954'ten sonra hızlanan enflasyon da 1957'de yüzde 18'e yükselmişti. ABD yönetimi ve Uluslararası Para Fonu (IMF), bir süreden beri, Türkiye'nin yurtdışındaki ekonomik saygınlığını artıracak ve yurtiçindeki enflasyonu azaltacak önlemler

alınmasını istiyordu. Bunun üzerine Adnan Menderes hükümeti dış ödemeler darboğazını aşmak için gerekli dış kaynakların sağlanması karşılığında, önerilen önlemleri almayı kabul etti. Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC) Konseyi'nin 29 Temmuz 1958'de Paris'te yaptığı toplantıda, Türkiye'ye yapılacak yardım miktarı belirlendi. Ertesi gün Washington'da Uluslararası Para Fonu Yönetim Kurulu toplantısında Türkiye raporu görüşüldü ve 31 Temmuz'da Paris'te Türkiye ile ABD arasında ayrı bir yardım antlaşması imzalandı. Türkiye'ye toplam 359 milyon ABD Doları dış yardım sağlandı; ayrıca vadesi gelmiş 256 milyon ABD Doları tutarındaki anapara ve faiz ödemesi ertelendi. Ardından 4 Ağustos'ta iç ve dış dengenin yeniden sağlanmasını amaçlayan ve 4 Ağustos Kararları olarak anılan istikrar programı açıklandı.

Uygulamaya konan kararların en önemlisi, resmen bir devalüasyon yapılmamakla birlikte, katlı kur uygulaması yoluyla Türk Lirası'nın ABD Doları karşısındaki değerinin fiilen düşürülmesiydi. Önceden 2,8 TL olan ABD Doları'nın döviz kuru, 4 Ağustos Kararları ile tütün, bakır ve krom gibi malların ihracından sağlanan dövizler için 4,9 TL; üzüm, incir ve fındık gibi mallar için 5,6 TL; pamuk ve turunçgiller ile öbür mallar için 9 TL olarak yeniden belirlendi. İthalatçılar ise kullanacakları her ABD Doları için 2,8 TL'lik resmî fiyat dışında 6,2 TL de prim ödemekle yükümlü tutulduğundan, ithalatta döviz kuru 9 TL olarak saptanmış oldu. İstikrar programının bir parçası olarak ihracatın ve ithalatın serbestleştirilmesi yönünde adımlar atılmakla birlikte, dış ticaretteki kota sistemi ile fiyat denetimi büyük ölçüde sürdürülmekteydi. Dış ticarette takas yerine çok yönlü ticari ilişkilere ağırlık verilmesi ve yabancı yatırımlar üzerindeki denetimin artırılmasına yönelik önlemler de alınan kararlar arasındaydı.

Enflasyonu yavaşlatmak amacıyla bir yandan fiyat denetimi sona erdirilirken, bir yandan da Merkez Bankası ile ticari bankaların kredilerine sınırlar getirildi. Kamu kuruluşlarının ürettiği malların fiyatları artırılarak bunların kendi kaynaklarını yaratmasını ve Merkez Bankası kaynaklarına daha az başvurmasını sağlama yoluna gidildi. Genel olarak, 4 Ağustos Kararları'nın enflasyonu önlemede, dış ödemeler darboğazını aşmaya oranla daha başarılı olduğu ileri sürülmüştür.

dört başlı uyluk kası, uyluğun önünde ve iki yanında yer alan büyük kas kümesi. Kalça kemiği ile uyluk kemiğinden başlayıp aşağı doğru inen bu kaslar, dizkapağını çevreleyen bir kirişte birleşerek kaval kemiğine yapışırlar. Diz ekleminin açılmasını ve bacağın ileri doğru uzanmasını sağlayan dört başlı uyluk kası, ayakta durma, yürüme gibi bacaklara ilişkin tüm hareketlerde önemli rol oynar.

Dört Halife Dönemi *bak.* Hulefa-yı Raşidin Dönemi

Dört Irmak Çeşmesi, İtalyan barok dönem mimar ve heykelcisi Gian Lorenzo Bernini'nin Roma'daki Navona Meydanı'nda yaptığı çeşme (1648-51). *Ayrıca bak.* Bernini, Gian Lorenzo.

dört işlem, toplama, çıkarma, çarpma ve bölmeden oluşan dört temel aritmetik işlemi. Toplama ile çıkarma ve çarpma ile bölme, birbirinin tersi işlemlerdir.

Toplama işlemi (+) işaretiyle gösterilir. x ve y biçimindeki iki niceliği toplamak için, benzer terimleri belirlemek gerekir. Eğer x ve y, z'nin çokterimlileriyse, benzer terimler, aynı kuvvetten z içeren x ve y terimleridir. Karmaşık sayılar için, $x=a+ib$, $y=c+id$, $x+y=(a+c)+i(b+d)$. Kesirlerin benzer terimli olması için, ortak paydalardan yararlanmak gerekir:

$$\frac{a}{b}+\frac{c}{d}=\frac{ad}{bd}+\frac{cb}{bd}=\frac{ad+cb}{bd}$$

Ortak çarpanlar, pay ve paydadan götürülebilir. Örneğin:

$$\frac{1}{3}+\frac{1}{6}=\frac{6+3}{18}=\frac{9}{18}=\frac{1}{2}$$

toplamıdır.

Çıkarma işlemi ise toplamanın tersidir ve (−) işaretiyle gösterilir. İşlemi gerçekleştirmek için, çıkan sayının işareti değiştirilir ve toplama işlemi yapılır, yani $x+(-y)=z$.

Çarpma işlemi, (×) işaretiyle gösterilir. x ve y gibi iki pozitif sayıyı çarpmak, x'i kendisiyle y kere, ya da y'yi kendisiyle x kere toplamaktır. Çarpma işlemi çoğunlukla birleşme ve değişmezlik özelliklerine, toplama işlemi ile birlikte de dağılma özelliğine uyar. Değişmezlik özelliği, matris ya da grup çarpımları için geçerli değildir.

x ve y gibi iki pozitif sayıyı bölmek ise, $x=yz$ eşitliğini sağlayacak z sayısını bulmaktır. x/y, $\frac{x}{y}$ ve $x\div y$ işaretleriyle gösterilen bölme işlemi, birbirini izleyen çıkarma işlemleri olarak düşünülebilir: x'i y'ye bölmek için, x'ten y çıkartılır, kalan y'den büyükse bu sayıdan gene y çıkarılır ve bu işlem y'den küçük bir sayı kalana kadar sürdürülür; yapılan işlem sayısı bölümü verir. $y^{-1}x$ ve xy^{-1} ifadeleri, x'in y'nin tersiyle çarpılacağını gösterir.

Birden çok işlemi içeren ifadelerin hesaplanmasında aritmetiğin kuralları uygulanır. Temel kurallara göre çarpma ve bölme işlemleri toplama ve çıkarmalardan önce yapılır. Örneğin, 3×5+7 ifadesinde önce çarpma yapılarak sonuç 22 olarak bulunur. Toplamanın önce yapılması isteniyorsa ifade parantez kullanılarak 3×(5+7) biçiminde gösterilir; burada sonuç 36'dır. *Ayrıca bak.* aritmetik.

4 Mayıs Hareketi, Çin'de 1917-21 arasında etkili olan düşünsel, toplumsal ve siyasal reform hareketi. Hareketin başlıca hedefleri ulusal bağımsızlık, bireyin özgürlüğü, toplumun ve kültürün yeniden düzenlenmesiydi.

Tabulara karşı savaş açan devrimci aydın Chen Duxiu'nun yayımladığı aylık *Xin Qingnian* (Yeni Gençlik) dergisinden etkilenen genç aydınlar, Japonya'nın Çin'e yönelik tehditleri karşısında Çin toplumunun yeniden düzenlenerek güçlendirilmesi amacıyla 1915'te ilk hareketlere giriştiler. Bu aydınlar, Yeni Kültür Hareketi'nin bir parçası olarak geleneksel Konfüçyüsçü düşüncelere karşı çıkıyor, başta bilim ve demokrasi olmak üzere Batı kaynaklı düşünceleri yüceltiyorlardı. Genç aydınların liberalizm, pragmatizm, milliyetçilik, anarşizm ve sosyalizm üzerindeki araştırmaları Çin'in geleneksel ahlakına, felsefesine, dinine, toplumsal ve siyasal kurumlarına yönelik eleştiriler için bir temel oluşturdu. Chen'in ve Amerika'da eğitim görmüş olan Hu Shi'nin önderliğindeki aydınlar ayrıca düzyazıda ve şiirde 2 bin yıllık eski üslubun (*wenyen*) yerine doğal, konuşma diline dayalı yeni bir üslup (*baihua*) önerdiler.

Bu yurtseverce duygular ve reform özlemi 4 Mayıs 1919'da büyük boyutlu bir harekete dönüştü. O gün Pekin'deki 13 yüksekokuldan 3 bini aşkın öğrenci, I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren Versailles Barış Konferansı'na karşı bir kitle gösterisi düzenledi. Konferansın bir kararına göre, Shandong eyaletinin kuzeydoğusunda daha önce Almanlara ait olan ayrıcalıklar Japonlara devrediliyordu. Çin hükümetinin bu kararı onaylamasına büyük tepki gösteren öğrenciler, ikisi de Japon yanlısı olarak bilinen ulaştırma bakanının evini yaktılar ve Çin'in Japonya elçisine saldırdılar. Bunu izleyen haftalarda gösteriler bütün ülkeye yayıldı; bu olaylar sırasında birkaç öğrenci öldü, binden fazla öğrenci tutuklandı. Büyük kentlerde öğrencilerce başlatılan grevler ve Japon mallarına karşı boykotlar iki aydan uzun sürdü. 5 Temmuz'da başlamak üzere Şanghay ve öbür kentlerde tüccarlar ve işçiler öğrencileri desteklemek amacıyla bir haftalık greve gittiler. Kamuoyunda yükselen hoşnutsuzluk dalgası karşısında Çin yönetimi gerilemek zorunda kaldı. Japon yanlısı üç yüksek görevli uzaklaştırıldı, hükümet çekildi ve Çin, Almanya ile barış anlaşmasını imzalamayı reddetti.

Hareketin bir parçası olarak, sokaktaki adama ulaşmak amacıyla da bir kampanya başlatılmıştı. Bu çerçevede bütün ülkede kitle gösterileri düzenlendi, 400'ü aşkın gazete ve dergi yeni düşünceleri yaymaya başladı. Sonuç olarak geleneksel ahlak ve aile sisteminin çöküşü hızlandı, kadınların özgürlük hareketi ivme kazandı, yerel dilde bir edebiyat doğdu ve Çin'in bundan sonraki siyasal gelişmesinde yenilikçi aydınlar büyük ağırlık kazandı. Bu hareket, Kuomintang'ın (Milliyetçi Halk Partisi) başarıyla yeniden örgütlenmesine olanak sağladı ve Çin Komünist Partisi'nin doğuşunu hızlandırdı.

dört renk problemi, bir haritanın renklendirilmesinde, birbirine komşu (ortak sınır çizgisi bulunan) iki bölgenin aynı renkte olmaması koşuluyla en az kaç değişik rengin

Dört renk problemi

kullanılması gerektiğine ilişkin topoloji problemi. 1850'lerin başlarında ortaya atılan problem, ancak 1976'da çözülebilmiştir. Her bölgesi üç başka bölgeyle komşu olan dört bölgeli bir haritadan kolayca görülecegi gibi üç renk kullanarak problemi çözmek olanaksızdır. Beş rengin her zaman yeterli olacağı matematiksek olarak saptanmış, ayrıca dört rengin yeterli olmadığı herhangi bir harita henüz yapılamamıştır. Matematikte sıkça karşılaşıldığı gibi, bu probleme ilişkin çalışmalar da, topoloji ve kombinatuvar analiz alanlarında benzer sonuçların elde edilmesine yönelik araştırmalara hız kazandırmıştır. Benzer bir problem, daha karmaşık bir durum olan, simit yüzeyi (torus) üzerine çizilmiş haritalar için çözülmüş ve en az yedi rengin gerektiği bulunmuştur.

Dört renk problemini 1976'da Illinois Üniversitesi'nden Wolfgang Haken ve Kenneth Appel'ın yönetimindeki bir grup matematikçi dört yıl süren bilgiyasar araştırmaları ve kuramsal çözümlemeler sonucunda çözdü. Appel ve Haken, ölçeği ne olursa olsun herhangi bir harita üzerinde karşılaşılabilecek olan, şekillerin tüm karşılıklı yerleşim düzenlerini (konfigürasyon) kapsayan 1.936 haritalık bir katalog hazırladılar. Ardından, bu konfigürasyonlardan her birinin daha küçük konfigürasyonlara indirgenmesine yönelik bir yöntem geliştirdiler; öyle ki, küçük olan dört renkle boyanabiliyorsa, katalogdaki özgün konfigürasyon da aynı biçimde boyanabiliyordu. Böylece, dört renkle boyanamayan bir harita varsa, katalogdan gene dört renkle boyanamayan daha küçük bir harita bulunuyor ardından gene aynı özelliklere sahip daha küçük bir harita bulunuyor ve bu işlem böylece sürdürülüyordu. Bu indirgeme işleminin sonunda, yalnızca üç ya da dört bölgesi olan, ama yöntemin mantığı gereği dört renkle boyanamaması gereken bir harita elde ediliyordu. Dört renkten fazlasını gerektiren bir haritanın var olabileceği varsayımından hareketle ulaşılan bu saçma sonuçtan da, böylesine bir haritanın olamayacağı ortaya çıkıyordu. Tüm haritalar dört renkle boyanabilirdi.

Bu kanıt yöntemini ilk olarak 1879'da İngiliz matematikçi A. B. Kempe geliştirmişti. Kempe, kısa bir "kaçınılmaz" konfigürasyonlar listesi yapmış ve bunlardan her birinin daha küçük konfigürasyonlara nasıl indirgenebileceğini göstermişti. Appel ve Haken'in kullandıkları 1.936 durumluk katalogda ise, her durumun 500 bine varan mantıksal seçeneği bulunuyordu. Yüzlerce sayfadan oluşan kanıtları, 1.000 saatin üzerinde bilgisayar hesaplaması gerektirmişti.

Dört Soylu Doğru, Pali dilinde ÇATTARIARIYA-SAÇÇANI, Sanskrit dilinde ÇATVARIARYA-SATYANI, Budacı dinsel öğretinin özü. Gautama Buda'nın Aydınlanmaya ulaştıktan kısa bir süre sonra Hindistan'da Benares (bugün Varanasi) yakınlarındaki geyik parkında verdiği ilk vaazda ortaya koyduğu bu doğrular şunlardır: 1) Var olmak acı çekmektir (*dukkha*); 2) acı çekmenin bir nedeni vardır (*samudaya*); 3) bu neden bastırılabilir (*nirodha*) ve 4) bunun üstesinden gelmenin yolu (*magga*), soylu Sekiz Aşamalı Yol'dan geçer.

Bu dört doğru, bütün Budacı okullarda kabul edilir. Acı çekmenin nedenleri, bir geliş-oluş döngüsü meydana getirerek sonsuza değin yinelenen birbirine bağımlı 12 evrelik bir nedensellik zinciri ile (*patiçça-samuppada* ya da *pratitya-samutpada*) dile getirilir. Bu döngünün kopması, yeniden doğuştan kurtulmanın ve acı çekmenin sona ermesinin işaretidir.

dört yakalı yelken, KARE YELKEN olarak da bilinir, en eski ve en basit yelken türü. Direklere ortalarından asılan serenlere takılır. Bir direkte üst üste en çok beş seren bulunabilir. Dört yakalı yelkenlerin en önemli özelliklerinden biri, rüzgârı her zaman aynı yüzlerinden almalarıdır. Avrupa'nın kuzey bölgelerindeki denizlerde ortaçağın sonuna değin yalnızca dört yakalı yelkenler kullanılmış ve 11. yüzyılda İngiltere'nin Normanlar tarafından fethedilişinin canlandırıldığı Bayeux Duvar Halısı'ndaki sahnelerden anlaşıldığı üzere) bu yelkenler omurgaya dik yöndeki rüzgârları alabilecek bir özelliğe kavuşturulmuştur. Daha sonraları dört yakalı yelkenler, Akdeniz'de kullanılan üç yakalı Latin yelkenleriyle birlikte uygulanmaya başlamış ve böylece keşifler çağının tam armalı gemileri ortaya çıkmıştır. Günümüzdeki yelkenli teknelerde, dört yakalı yelken çok az kullanılır.

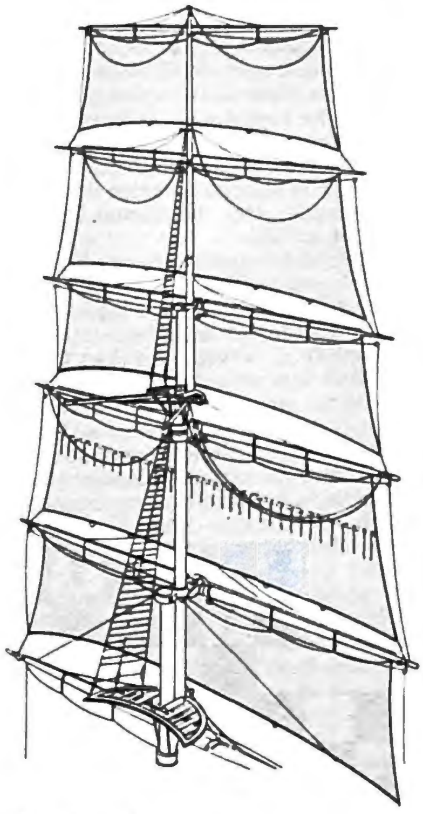

Dört yakalı yelken
Bjorn Landstrom, *The Ship* (1961) Doubleday & Company Inc

Dörtdivan, Karadeniz Bölgesi'nde, Bolu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Gerede'ye bağlı bir bucak olan Dörtdivan, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Dörtdivan Belediyesi 1960'ta kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 13.499; kasaba, 2.787.

dörtgöz, *Atheriniformes* takımının *Anablepidae* familyasının *Anableps* cinsini oluşturan, en çok 30 cm uzunluğundaki iki balık türünün ortak adı. Güney Amerika'nın tropik bölgelerindeki akarsularda, su yüzeyine yakın kesimlerde yaşayan bu balıkların gözleri, aynı anda suyun hem üstünü, hem altını görebilecek biçimde uyarlanmıştır. Başın tepesinde bulunan gözlerinden her biri iki bölümlüdür; gözün üst yarısı suyun üstünü, alt yarısı da altını görebilir.

dörtlü, KUARTET olarak da bilinir, dört çalgı ya da dört insan sesi için yapılmış beste; aynı zamanda dört yorumcudan oluşan topluluk.

Dört parti olarak yazılmış her müzik yapıtı dört kişi tarafından seslendirilirse de, dörtlü terimi daha çok yaylı çalgılar dörtlüsü (iki keman, viyola ve viyolonsel), bu dörtlüden türemiş olan piyano dörtlüsü, flüt dörtlüsü, obua dörtlüsü vb (çoğunlukla bir yaylı çalgılar üçlüsü ile başka türden bir çalgının bileşimi) ile özellikle opera, oratoryo ve kilise müziğindeki vokal dörtlü (soprano, alto, tenor ve bas) için kullanılır. Seçkin örnekleri Brahms'ın iki *Libeslieder* vals dizisi, *Zigeunerlieder*'i ve Opus 31, 64, 92 ve 112 dörtlüleridir.

Yaylı çalgılar dörtlüsünün gelişimi, bu türü oda müziğinin başlıca formu olarak yerleştiren Haydn'ın yapıtları aracılığıyla olmuştur. Haydn'ın ilk dörtlülerinde birinci keman için yazılan müzik solo çalgı niteliği taşır. Viyola ise viyolonsele bağımlıdır ve çoğunlukla onun melodik çizgisini yineler. Haydn'ın daha sonraki yapıtlarında, birinci kemanın giderek daha pes sesli çalgılarla bütünleştiği ve bu çalgıların dörtlü içinde daha fazla rol oynadığı göze çarpar. Dört çalgının dördünün de aynı oranda katıldığı Opus 33 *Dörtlü*'süyle Haydn bu türü en olgun (klasık) duzeyine çıkarmış ve biçimsel ana çizgilerini ortaya koymuştur. Bu yaylı çalgılar dörtlüsü, birkaç bölümlü tipik sonat düzenini, biçim ve gelişme ilkelerini izler. Haydn'ın ilk dörtlüleri, beş bölümlü olmaları bakımından divertimentoya uyar; buna karşılık Opus 17 *Dörtlü*'sünde Haydn dört bölüm standardını getirmiştir. Bu türde sonattaki karşıt tonaliteler kullanma ilkesi yer etmeye başlamış, ilk bölümde tipik sonat biçimi kullanılmıştır. Mozart'ın dörtlüleri (özellikle Haydn'a adanmış altı dörtlü ile Prusya kralı II. Friedrich'e adanmış üç dörtlü) Haydn'ın oluşturduğu formda düzenlenmiş, aynı zamanda Haydn'ı da etkilemiştir. Beethoven da ilk dörtlülerinde, bu çerçeveye uymuş, ama *Razumovski Dörtlüleri*'nde yapıtın uzunluk ve kapsamını artırmıştır. Geç dönem dörtlüleri ise özlülükleri, derinlikleri ve karmaşık yapılarıyla o dönemde dinleyenleri şaşırtmıştır.

Bu klasik geleneği Schubert, Brahms, Borodin ve öbür romantik besteciler de sürdürmüştür. 19. yüzyılda örneğin Dvořák'ın, dörtlülerinde klasik dörtlünün ayrıntılı yapısından uzaklaşan ve orkestral anlatıma daha çok yaklaşan bir müzik dokusuna yöneldiği izlenir. Bu tür, romantik dönemin programlı müziğinden pek etkilenmemiştir. Bu etkiyi sürdüren az sayıdaki yapıttan biri Smetana'nın *Z Mého Života* (*Yaşamımdan*) dörtlüsüdür.

20. yüzyılda değişen üslupların, dörtlü için son derece uygun olduğu ortaya çıktı. Örneğin Debussy ile Ravel'in izlenimciliği dörtlülerinin renkli armoni ve dokularında kendini gösterdi. Bu tür, aynı biçimde Bartók'un atılgan ritimli üslubuna, Block'un çeyrek ton denemelerine ve Milhaud'nun çoktonluluğuna da uygundu. Dörtlü, ayrıca Schoenberg ve izleyicilerinin atonal müziği ve oniki ton müziği için de etkili bir araç oldu.

Dörtlü Çete, Çince SI-REN-BANG. Wade-Giles yazımında SSU-JEN-PANG, 1960'larda ve 1970'lerin başında yapılan Kültür Devrimi sırasında belirlenen politikaların sürdürülmesinden yana olan grubun önderlerine sonradan verilen ad. Bu önderler Mao'nun karısı Jiang Qing, Wang Hongwen, Zhang Chunqiao ve Yao Wenyuan idi.

1965'te Wu Han'ın yazdığı Hai Rui Görevden Alındı adlı tarihsel oyunun politik niteliği Jiang Qing tarafından soruşturma konusu yapıldı ve örtük biçimde Mao'nun önderliğine saldırıp "proletarya diktatörlüğü"nün yıkılmasını amaçladığı öne sürülen oyun yasaklandı. Yao Wenyuan'ın da bu oyunu suçlayan bir yazısı yayımlandı. Bu olay sanat ve edebiyatın radikalleştirilmesinde örnek oluşturdu ve Kültür Devrimi'nin başlama işaretini verdi.

Kültür Devrimi şiddetlendikçe "Dörtlü Çete"nin üyeleri yönetimde ve Komünist Partisi içinde etkili bir konuma geldiler. Kızıl Muhafızların gücünden yararlanarak başlıca dört alanı denetim altına aldılar: Aydın eğitimi, bilim ve teknolojide temel kuramlar, öğretmen-öğrenci ilişkileri ile okulda disiplin ve aydınlara yönelik parti politikaları. 1969'da Kültür Devrimi'nin yarattığı ilk karışıklık dindikten sonra "Dörtlü Çete" basın-yayın organlarını ve propaganda araçlarını denetleyerek ve görünüşte Mao'nun siyasal çizgisine ve isteklerine bağlılık göstererek etkisini sürdürdü. Ancak, 1976'da Mao'nun ölümü üzerine "Dörtlü Çete" üyeleri güçlerini yitirdiler ve

hapsedildiler. Daha sonra 1980-81'de, Kültür Devrimi sırasındaki eylemleri nedeniyle yargılandılar. Jiang ve Zhang ölüm cezasına çarptırıldıysa da cezaları ertelendi; Wang ömür boyu, Yao ise 20 yıl hapis cezası aldılar. *Ayrıca bak.* Çin Kültür Devrimi; Maoculuk.

Dörtlü İttifak, 2 Ağustos 1718'de, Utrecht Antlaşması'nı (1713) değiştirmek isteyen İspanya'ya karşı İngiltere, Felemenk Cumhuriyeti (Birleşik Eyaletler) ve Fransa'nın oluşturdukları Üçlü İttifak'a Avusturya'nın da katılmasıyla kurulan ittifak. İspanya kralı V. Felipe, karısı Isabel de Farnesio ile onun danışmanı Giulio Alberoni'nin yönlendirmesi sonucunda Sardinya ve Sicilya adalarının denetimini ele geçirmişti. Oysa bu adaların birincisi Utrecht Antlaşması uyarınca Avusturya'ya, ikincisi de Savoia'ya bırakılmıştı. Dörtlü İttifak ülkeleri İspanya'ya karşı askeri önlemlere başvurdular. Avusturya birlikleri İngiliz donanmasının yardımıyla Sicilya'ya çıkarıldı, Fransız askerleri ise Kuzey İspanya'yı işgale yöneldi. Sonuçta 17 Şubat 1720 tarihli Lahey Antlaşması ile Müttefikler Felipe'yi İtalya'daki taleplerinden vazgeçmek zorunda bıraktılar. Savoia'lı II. Vittorio Amedeo da Sardinya'ya karşılık Sicilya'yı Avusturya'ya verdi.

Dörtlü İttifak, 1813'te, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın, Fransa'yı Napoléon Savaşları'nın son evresinde yenilgiye uğratmak için kurdukları ittifak. Viyana Kongresi'nin (1814-15) getirdiği barış koşullarını uygulayacak bir sistem kurmak ve Fransa'nın yeniden saldırıya geçmesini önlemek amacıyla 20 Kasım 1815'te resmen yenilendiği için, bu tarihte başladığı da kabul edilir.

Anlaşma uyarınca, her ülke, Fransa'nın saldırması durumunda cepheye 60 bin asker göndermeyi kabul ediyordu. Daha önemlisi müttefikler, Avrupa sorunlarını görüşmek ve siyasal gelişmeleri 1815 anlaşması hükümleri uyarınca gözden geçirmek üzere zaman zaman bir araya gelecekti. Gerçekten de bu program Aix-la-Chapelle, Troppau, Laibach ve Verona kongreleriyle uygulandı. Aix-la-Chapelle Kongresi'nde (1818) Fransa da görüşmelere tam yetkiyle katıldı; böylece gerçekte bir Beşli İttifak ortaya çıktı.

Fransa'yla ilgili bazı korkular sürdüğü için eski ittifak 1 Kasım 1818'de gizlice yenilendiyse de bu ülkeleri Fransa ile karşı karşıya getirecek herhangi bir olay çıkmadığından ittifak canlılığını yitirdi. İngiltere 1820'lerde öteki ülkelerden ayrı davranmaya başlayınca, Avusturyalı Prens Klemens von Metternich'in bu ittifakı Avrupa ölçeğinde bir gericilik ve karşıdevrim aracı olarak kullanma çabaları da etkisiz kaldı.

Dörtlü İttifak, 22 Nisan 1834'te, İspanya ve Portekiz tahtlarının tutucu adaylarına karşı, bu iki ülkenin tahtta hak iddia eden liberalleriyle İngiltere ve Fransa arasında kurulan ittifak. Dörtlü İttifak, İspanya'da, II. Isabel'in naipliğini yürüten María Cristina'yı etkin biçimde destekleyerek I. Carlismo Savaşı'nda (1833-39) Don Carlos'a karşı onun ve liberallerin yanında yer aldı. Portekiz'de ise Miguel Savaşları'nda (1828-34) María da Glória'yı destekledi ve gerici Dom Miguel'i ülkeden çıkardı. Fransa ile İngiltere'nin İber Yarımadasının sorunları karşısında sürdürdükleri işbirliği, Isabel ile kız kardeşi Luisa'nın 1846'da birer Fransız prensiyle evlenmesinden sonra bozuldu.

dörtlü satranç, dört kişi tarafından, ikişerli eşler biçiminde oynanan bir tür satranç. Taşlar genelde normal satrançtaki gibi hareket eder. Eşler birbirlerinin taşlarını almaz ve rakiplerinin taşlarını alarak rakip şahların her ikisini de mat etmeye çalışırlar.

Oyunun bir biçiminde geleneksel satranç tahtası kullanılır. Her oyuncunun bir şah, bir fil, bir at, bir kale ve dört piyonu vardır. Taşlar, eşlerinkiler çapraz gelecek biçimde tahtanın köşelerine dizilir. Eşlerden birinin şahı mat olunca, geride kalan taşları öteki eşe geçer. Dörtlü satrancın oynanışı aşağı yukarı *Çaturanga*'ya (satrancın atası sayılan eski bir Hint oyunu; *bak.* satranç) benzer.

Bir tür dörtlü satrançta ise 160 karelik özel bir tahta (dört yanına üçer sıra eklenmiş geleneksel satranç tahtası) kullanılır. Her oyuncunun normal satrançta olduğu gibi 16 taşı vardır ve karşı karşıya oturan oyuncular eşli oynar. Piyonlar her hamlede yalnızca bir kare ilerleyebilir. Bir piyon öteki eşin en gerideki sırasına ulaştığında geriye doğru ilerlemeye başlar; rakibin en gerideki sırasına (bir taş alarak) ulaştığında ise vezir olur. Bir oyuncu, şahı tehdit altına giren eşine yardım etmek zorundadır. Yardım edemediği durumlarda bu şahı oyundan çıkarma yoluna gidebilir; kalan taşlar öteki şahın savunulmasına katılır. Oyunun bir başka biçiminde bir oyuncunun şahı mat olduğunda, eşi onun kalan taşlarının yardımı olmaksızın oyunu tek başına sürdürür. Karşı taraf da bu taşları alamaz. Mat durumu ortadan kaldırılabilirse, söz konusu oyuncu gene oyuna dönebilir.

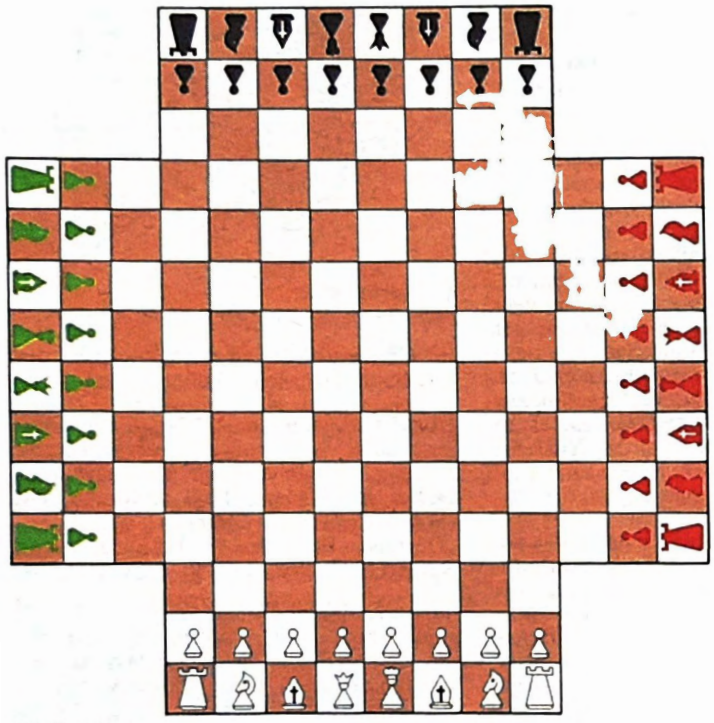

Dörtlü satranç

Dörtlü Takrir, Türkiye'de çok partili yaşama geçiş sürecinde, bir grup muhalif milletvekilinin, parti tüzüğü ile bazı yasalarda değişiklikler yapılması isteğiyle Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Meclis Grubu'na verdiği önerge.

II. Dünya Savaşı yıllarında tek parti yönetimine ve hükümete karşı TBMM'de ve basında önemli bir muhalefet oluşmuştu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmada Türkiye'de muhalefetin örgütlenmesine izin verileceği yolunda bir işaret vermesi üzerine, CHP milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan 7 Haziran 1945'te partinin Meclis Grubu başkanlığına bir önerge verdiler. İmza sahiplerinin sayısından dolayı daha sonra Dörtlü Takrir olarak anılan önergede, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin demokrasi ilkelerine inandığı, ülke refahının ancak demokrasi ilkelerinin tam anlamıyla uygulanmasıyla artacağı kaydediliyordu. 1924 Anayasası'nın aslında temel hak ve özgürlükleri sağladığına ve demokratik bir anayasa olduğuna işaret ediliyor, ardından 1925'ten sonra ülkede gericiliği yıkmak amacıyla siyasal özgürlüklerin kısıtlandığı anımsatılarak Atatürk'ün 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyimi ile gerçekte demokrasiye olan bağlılığını kanıtladığı açıklanıyordu. SCF deneyiminin başarısızlığa uğramasından sonra siyasal özgürlüklerin yeniden kısıtlandığına dikkat çekilen önergede, II Dünya Savaşı yıllarında da savaş tehlikesi nedeniyle bu durumun sürdüğü, hatta anayasanın demokratik ruhundan da uzaklaşıldığı, CHP içinde oluşturulan Müstakil Grup'un da mecliste denetim görevi yapamadığı görüşü savunuluyordu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra demokrasi ve özgürlük isteklerinin bütün dünyada büyük güç kazandığı ve her ülkede demokrasi ilkelerinin uluslararası güvencelere bağlandığı vurgulanan önergede, cumhurbaşkanıyla birlikte Türkiye'de herkesin demokrasi ilkelerine bağlı olduğu belirtiliyordu. Ulusun demokrasi içinde yaşayacak ve siyasal özgürlüklerini kullanabilecek olgunluğa ve yeteneğe ulaştığı savunularak, 1924 Anayasası'nın demokratik ruhuna geri dönmek gerektiği açıklanıyordu. Bu amaçla önergede anayasanın demokratik ruhuna uygun biçimde meclis denetiminin gerçekten sağlanması, ulusun siyasal hak ve özgürlüklerini anayasanın tanıdığı genişlikte kullanabilmesi, CHP'nin siyasal etkinliklerinin bu iki ilke çerçevesinde yeniden düzenlenmesi isteniyordu.

12 Haziran'da CHP Meclis Grubu'nda ele alınan önerge, parti tüzüğünde yapılmak istenen değişikliklerin kurultayda, yasa değişikliklerinin ise mecliste görüşülmesi gerektiği, meclis grubunda bu konuların görüşülmesine gerek ve olanak olmadığı belirtilerek reddedildi. Önergenin reddedilmesi,

CHP içindeki muhaliflerin kısa bir süre sonra partiden ayrılarak Demokrat Parti'yi (DP) kurmaları ile sonuçlandı.

dörtlük, KUVADRATÜR olarak da bilinir, bir gökcisminin uzanımının (gökcismi-Yer-Güneş üçlüsünün oluşturduğu açı) dik açı oluşturması durumu. Ay, ilk dördünde ya da son dördünde, sırasıyla doğu ya da batı dörtlüğündedir. Yer yörüngesinin dışındaki büyük bir gezegen, Güneş'in 90° batısına geçince batı dörtlüğüne girmiş olur. Geceyarısı doğar, gündoğumuna doğru meridyene (kuzey ve güney kutuplarından ve başucu noktasından geçen gökküre çemberi) ulaşır ve öğleye yakın batar. Doğu dörtlüğünde ise, gezegen meridyene günbatımında yaklaşır ve geceyarısında batar. Her iki dörtlükte de gezegen şişkin (yarım daireden çok, tam daireden az aydınlanmış) evresindedir ama bu durum yalnızca Mars gezegeninde açık bir biçimde gözlenir.

dörtlüler, Arel-Ezgi Sistemi'nde(*) beşlilerden biriyle birleşip basit makam dizilerinden birini ya da bir makamla birleşip yeni bir bileşik makamı oluşturan dizilere verilen ad. Başlıca altı dörtlü vardır: Çargâh, buselik, kürdi, rast, uşşak, hicaz. "Tam dörtlü" adı verilen bu dörtlülerin her biri ya bünyesindeki karakteristik bir sesin (buselik, kürdi, uşşak, hicaz) ya da birinci derecesinin (çargâh, rast) adını taşır. Bunlara tiz tarafta bir tam ses (dokuz koma) eklenerek beşliler elde edilmiştir.

Tam dörtlülerin dışında kalan segâh, saba ve hüzzam dörtlüleri, aynı adı taşıyan makamların tam dörtlüler ya da beşlilerle açıklanamamasından dolayı, bağımsız dörtlüler sayılmıştır. Bu üç dörtlüden yalnızca segâh dörtlüsü birçok başka makamın bileşimine katılmıştır. Ama segâh dörtlüsü, segâh makamı dışındaki makamlarda hep ırak (*fa♯*) üzerine göçürülmüş olduğundan, ırak perdesi üzerindeki segâh dörtlüsünü ırak dörtlüsü olarak görme eğilimi de vardır. *Ayrıca bak.* beşliler; makam.

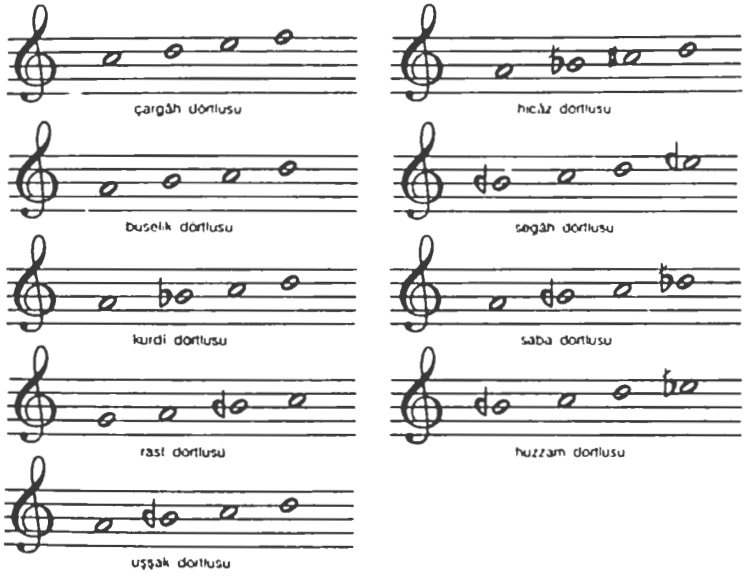

Dörtlüler

dörtnal, atın hızlandırılmış kenter gidişi. Ortalama hızın genellikle 19 km/sa olduğu dörtnalda dizginler kenter gidişte olduğundan daha gevşek tutulur; at da başını her zamankinden daha yüksekte tutar. Atın hızı 48 km/sa'ya ulaştığında sürücü ağırlığını iyice ön tarafa doğru verir.

Atın en hızlı yürüyüşü olan dörtnal, genelde üç vuruşlu bir hareketten oluşur. At önce bir arka ayağını, daha sonra, eş zamanlı olarak çaprazdaki ön ayağını ve öteki arka ayağını, son olarak da öteki ön ayağını basar. Bu seri adımları izleyen çok kısa bir süre içinde atın dört ayağı da yerden kesilir.

Uzun dörtnalda ya da koşuda vuruş sayısı dörde çıkabilir. Atın bu hareketi daha çok kır koşuları, polo oyunu ve pist koşularında görülür.

Dörtyol, Akdeniz Bölgesi'nde, Hatay iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 878 km² (1986) olan Dörtyol ilçesi doğuda Hassa, güneydoğuda Kırıkhan, güneyde İskenderun ilçeleri, batıda İskenderun Körfezi, kuzeyde de Erzin ilçesi ve Adana iliyle çevrilidir.

İlçe, yüzey şekilleri bakımından kıyıdaki ovalık kesim ile bu bölgenin gerisinde yükselen dağlık kesim olmak üzere kabaca ikiye ayrılır. Denize koşut olarak uzanan küçük ve verimli ovaların en önemlisi, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu Dörtyol Ovasıdır. Güneydeki Payas ve kuzeydeki Erzin Ovaları bu ovanın devamıdır. Doğuya doğru gidildikçe kuzey-güney doğrultusunda bir duvar gibi yükselen Amanos Dağlarıyla(*) karşılaşılır. Bu dağlarda bulunan Mığırtepe (2.240 m) ilin de en yüksek noktasıdır. Amanoslar'dan doğan ve İskenderun Körfezine dökülen çok sayıda küçük akarsu kıyı ovalarını sular.

Dörtyol, Hatay'ın en önemli tarımsal üretim alanlarından biridir. Toprak ve iklim koşullarının elverişliliği ve ulaşım bağlantılarının gelişmişliği ticari üretimin çeşitlenmesini ve verimin artmasını sağlamıştır. Ürün tablosu, kıyıda ve iç kesimlerde farklılık gösterir. İç kesimlerin temel ürünü tahıldır. Tahılla dönüşümlü olarak da çeşitli sebzeler ekilir. Kıyı kesiminin başlıca ürünleri ise pamuk ve turunçgillerdir. Dörtyol, Hatay'ın en çok turunçgil yetiştirilen ilçesidir. Bu gelişmeye önemli katkısı olan Turunçgiller Tarım İşletmesi, fidan üretmenin yanı sıra bahçe kurma ve bakım konusunda da eğitim verir. Bahçe sebzeciliğinden başka turfanda sebzecilik de gelişmiştir. En çok domates, biber, kabak, patlıcan ve hıyar üretilir, bağcılık yapılır. Kavun ve karpuz, yerfıstığı ile Arap ülkelerine satılan kuru soğan üretimi de önemlidir. Amanoslar'daki yaylalar, hayvancılıkla uğraşanlar tarafından kullanılır. Kıyı kesiminde ise küçük çaplı balıkçılık yapılır.

İlçedeki sanayi kuruluşları İskenderun Demir-Çelik Fabrikası ile ilgilidir. Bunlar, İskenderun Demir-Çelik Tesisleri'nin (İSDEMİR) Yakacık (eskiden Payas) bucağındaki dolomit işletmesi ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Batman-Dörtyol Ham Petrol Boru Hattı'nın Dörtyol'daki terminal, depo, deniz yükleme tesislerinden oluşur.

Dörtyol yeni bir yerleşim yeridir. Kentin kuzeybatısında, Deliçay yöresinde antik adı İssos olan bir Kilikya kentinin kalıntıları vardır. Büyük İskender, Pers kralı III. Dareios'u (hd İÖ 336-330) İÖ 333'te bu kentin önündeki ovada yenmiş, yerleşme bu olaydan sonra Nikopolis adını almıştır. Dörtyol, 19. yüzyılda İmraniye adıyla Payas'a bağlı bir köydü. 1906'da bucak yapılarak Erzin ilçesine (sonradan Yeşilkent bucağı) bağlanan İmraniye, 1909'da ilçe olarak Adana'ya bağlandı. 11 Aralık 1918'de Fransız işgaline uğrayan Dörtyol, Hatay'da Fransızlara karşı ilk silahlı direnişin başladığı yerdi. 1921 Ankara Antlaşması'yla çizilen Türkiye'nin güneydoğu sınırları içinde kaldı. 1939'da ise, o döneme değin bağlı olduğu Adana'dan ayrıldı ve Türkiye'ye katılan Hatay'a bağlandı.

Dörtyol kenti, deniz kıyısından içeride, kendi adını taşıyan ovada yer alır. Adının, kent çarşısındaki, dört yolu bulunan alandan geldiği söylenir. Toprakkale-İskenderun kara ve demir yolları kentin batısından geçer. Kent, il merkezi Antakya'ya 92 km uzaklıktadır.

Dörtyol ile Erzin arasındaki antik İssos'ta tapınak, sukemerleri ve depoları ile yapı kalıntıları bulunur. Antik adı Baias ya da Baiai olan Payas'ta Haçlılar döneminde Cenevizlerce yapıldığı ve Osmanlılarca onarıldığı sanılan kale ve liman kalıntıları vardır. Derin ve geniş bir hendekle çevrili olan kale, sekiz sağlam kulesiyle günümüze ulaşmıştır. II. Selim'in burada derbend(*) yönetimi kurmakla görevlendirdiği Sokollu Mehmed Paşa'nın 16. yüzyılda Mimar Sinan'a ya da onun kalfalarından birine yaptırdığı sanılan Selim II Külliyesi(*) cami, medrese, bedesten, hamam ve kervansaraydan oluşur. Evliya Çelebi'nin Payas Deresi üzerinde bulunduğundan söz ettiği üç köprüden, külliyeye yakın ve dört gözlü olanı sağlamdır.

Dörtyol Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 111.368; kent, 47.144.

döşeme, AYAKLI SAYA olarak da bilinir, Türk halk öykülerinde asıl öyküden önce söylenen, manzum ve düzyazı bölümlerden oluşan giriş.

Halk öykülerinin yaygın olduğu Doğu Anadolu'daki geleneğe göre âşık, manzum bir fasılla başlangıç yaptıktan sonra sırayla divan, tekerleme, koşma, semai ve mizahi destan okur. Bazı âşıklar bu deyişlerin arasına Köroğlu koçaklamaları ve muammalar da koyar. Fasıl bittikten sonra döşeme başlar. Bu bölüm iç uyaklı tekerleme biçiminde de olabilir.

Aşık bu tekerlemelerde çoğu zaman bazı gülünç olayları kendi başından geçmiş gibi anlatarak izleyicilerin ilgisini toplamaya çalışır. Bu kısa serüvenin sonunda anasından, babasından ya da ninesinden dayak yediğini, sazını kaptığı gibi bu meclise geldiğini söyler ve öyküsünü anlatmaya başlar.

Döşemelerde dua edilmesi de gelenektendir. Aşık, izleyicilerin inancına göre dua eder, din ulularını öven deyişler söyler.

Dede Korkut Kitabı'ndaki öykülerin başlangıçlarında bulunan soylamalar en eski döşeme örnekleri sayılır.

döşeme, yapılarda üst yüzeyi tabanı, alt yüzeyi de tavanı oluşturan yatay düzlem. Bir yapıdaki döşeme sisteminin görevi, üstüne binecek yükleri taşımak ve onları,

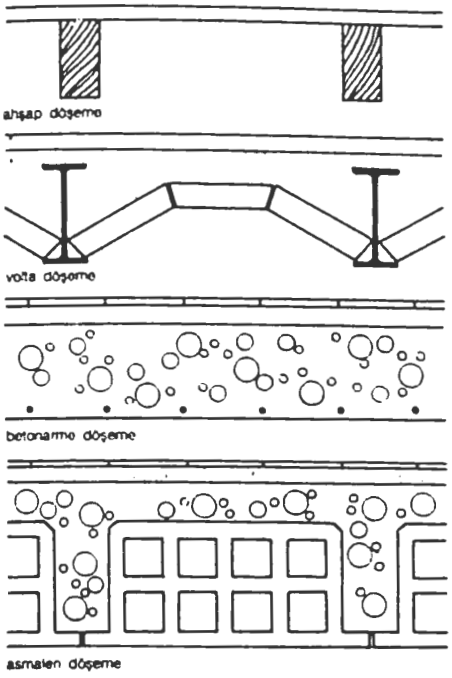

Çeşitli döşeme kesitleri

kendisini de taşıyan duvarlar ya da kiriş ve kolonlar gibi yapının taşıyıcı sistemine aktarmaktır. Bir döşemenin taşıdığı yükler, kendini oluşturan malzemenin (örn. betonarme) ve üstündeki bölmelerin ağırlığı gibi hareketsiz, insan ve eşyanın ağırlığı gibi hareketli olmak üzere iki türlüdür.

En ilkel biçimiyle döşeme, doğrudan doğruya yapının tabanındaki doğal toprak zemindir. Bu zemin sıkıştırılarak sertleştirilmiş ya da Çatalhöyük(*) gibi Tarihöncesi yerleşmelerinde harç benzeri bir bileşimle sıvanarak niteliği yükseltilmiş olabilir. Döşeme sistemlerinin gerçek evrimi çok katlı yapıların ortaya çıkmasıyla başlar. Genelde ahşap, demir ve betonarme olmak üzere üç tür döşeme sistemi vardır. Ahşap kat döşemeleri, 40-50 cm aralıkla paralel olarak dizilen ahşap kirişlerin üstüne tahta kaplanarak oluşturulur. Tonoz vb kâgir yapı öğelerinin ortaya çıkması, kat döşemelerinin bunlarla yapılmasına yol açmıştır. İlk olarak Romalıların kullandığı tonoz döşeme sistemleri sonraki yüzyıllarda da geliştirilerek uygulanmıştır. Bu alandaki en önemli gelişmeler Sanayi Devrimi'yle birlikte belirmiştir. Özellikle, döşeme taşıyıcısı olarak ahşabın yerine çeliğin geçmesi önemli bir atılım olmuştur. 40-50 cm aralıkla yerleştirilmiş çelik putrellerin arasının tuğladan basık tonozlarla kapatılması biçimindeki volta döşeme 20. yüzyıla değin kullanılmıştır. Volta döşeme daha büyük mekânların üstünün geçilmesine olanak vermiş, yangın tehlikesini azaltmış, katlar arasında daha iyi bir ses yalıtımı sağlamıştır.

Konut türünden ahşap ya da çelik karkas (iskelet) yapılarda döşeme, yapının türüne göre gene ahşap ya da çelik kirişlere oturan döşeme plağı ve bunun üstündeki döşeme kaplamasından oluşur. Genellikle 5 cm eninde, yüksekliğiyse açıklığa bağlı olarak değişen ahşap kirişler 40-60 cm aralıkla yerleştirilir. Basit yapılarda kiriş boyu 4-4,5 m'yi aşmaz. Daha büyük yapılarda kiriş kalınlıkları 7,5-10 cm'yi bulur. Çelik yapılardaysa kiriş boyutları farklılıklar gösterirse de, aralıklar ya aynı kalır ya da 80-100 cm'yi geçmez.

19. yüzyılın ikinci yarısında ilk kez uygulanıp gittikçe yetkinleştirilen betonarme bugün en yaygın döşeme yapım tekniğidir. Betonarmenin 20. yüzyıl içindeki gelişmesi asmolen döşemeyi (sık aralıklı, küçük boyutlu betonarme kirişlerle bunların arasındaki içi boş beton ya da pişmiş toprak bloklardan oluşan döşeme) ortaya çıkararak büyük kirişlere oturan tablalı sistemlere bir seçenek yaratmıştır. Mantar plâk gibi yeni sistemlerse hem mimari anlatıma, hem de yük taşıma kapasitesine bir gelişme olanağı getirmiştir. Çelik taşıyıcılarla betonarmenin birlikte kullanıldığı bileşik sistemler de gene 20. yüzyılda ortaya çıkan döşeme türleridir.

Döşeme kaplamalarının evrimi döşemenin yapısal evrimine oranla çok daha büyük bir çeşitlenme gösterir. Sıkıştırılmış toprak ve harçtan sonra doğal taşın kullanılması bu yoldaki ilk aşamalardan biridir. Bugün de doğal taş ve mermer hâlâ en yaygın döşeme kaplama malzemeleri arasındadır. Romalılar mermer kaplamayı *opus sectile*(*) olarak adlandırılan geometrik desenli bir yüzey biçiminde uygulamışlar, *opus tesselatum*(*) denen döşeme mozayiğini ve bu iki tekniği birleştirerek *opus alexandrinum*'u(*) yaratmışlardır. Gene Roma döneminden başlayarak pişmiş toprak plâkların döşeme kaplaması olarak kullanıldığı görülür. Islak ve çok kirlenen mekânlarda döşeme kaplaması için genellikle yerinde dökme mozaik ve sırlı ya da sırsız seramik karolar en uygun malzemedir. Ahşap döşeme kaplamasının evriminin daha Tarihöncesinden başladığı düşünülebilirse de, bu malzeme özellikle 17. yüzyıldan sonra parkenin yaygınlaşmasıyla önem kazanmıştır. Ahşap kaplamalarda daha çok meşe, sarıçam ve akçaağaç gibi zor aşınan ağaç türleri kullanılır.

Sanayi Devrimi sonrasında geleneksel malzemelerin önemi azalmadığı gibi, yeni malzemeler de ortaya çıkmıştır. Bunlar içinde özellikle plastik kökenli karolar ağırlıklı bir yer tutar. Çok eski bir malzeme olan halı ise, 20. yüzyılın başlarından bu yana bir döşeme kaplamasına dönüşmüş, makine ürünü halı doğrudan döşeme yüzeyi üstüne, duvardan duvara kaplanmaya başlamıştır.

döşemecilik, koltuk, kanepe, şilte gibi eşyanın içini yün, pamuk, kıtık, tüy, kauçuk ya da benzeri malzemeyle doldurma ve üstünü kumaşla kaplama işi. Eski Mısır uygarlığının başlangıcından Rönesans'ın başına değin, döşemeciler hayvan postu ya da işlenmiş deriyi sağlam bir çerçeve içine çiviyle tutturagelmişlerdi. Döşemecilik zanaatı zamanla gelişti ve kaz tüyü, at kılı gibi malzemelerle doldurulmuş yastık, minder, şilte vb de yapılmaya başladı.

Ortaçağda döşemeciler daha çok kumaşla çalıştılar ve minderler, hamaklar yaptılar. 17. yüzyılda yataklar gösterişli kumaşlar ve süslü işlemelerle kaplanırdı, bu tür yatak kaplamaları modası geçtikten sonra koltuk ve divanlar kadife ve ipek kumaşlar ve iğne işi süslemelerle kaplanmaya başladı.

Yumuşak ve biçimi bozulmayan minderlerin yapılabilmesine olanak veren yaylar döşemeciliğe ilk kez 18. yüzyılda girdi. 19. yüzyıl ortalarında kullanılan sarmal yaylar daha sonra esnekliği artırmak amacıyla yassılaştırıldı. 20. yüzyılda ise kalıplanmış kauçuk, sünger, kontrplak, sentetik elyaf vb gibi yeni malzemelerin ortaya çıkmasıyla döşemecilik teknikleri de bütünüyle değişti.

döteron, DÖTON olarak da bilinir, döteryum (ağır hidrojen) atomunun, bir proton ve bir nötrondan oluşan çekirdeği. Döteronlar genellikle, döteryumun iyonlaşmasıyla (atomdan bir elektronun uzaklaştırılması) elde edilir ve parçacık hızlandırıcılarında, yüksek enerji biriktirildikten sonra çekirdek tepkimeleri oluşturmak için başlatıcı olarak kullanılır. Döteron, yavaş bir nötronun bir proton tarafından kapılması ve bu arada bir gamma fotonunun salınması sonucunda da ortaya çıkabilir.

döteryum (D ya da ^2H), AĞIR HİDROJEN olarak da bilinir, hidrojenin, atom ağırlığı yaklaşık 2 olan izotopu. Bir proton ile bir nötrondan oluşan çekirdeğinin kütlesi, normal hidrojen çekirdeğininkinin iki katına eşittir. Döteryum, doğal hidrojen bileşiklerinde binde 0,14-0,15 oranında bulunan kararlı bir atomdur.

Döteryum, 1934 Nobel Kimya Ödülü'nü alan Harold C. Urey ile çalışma arkadaşları F. G. Brickwedde ve G. M. Murphy tarafından 1931'de bulundu. Urey, hidrojen mole-

Geç barok dönem döşemeciliğinden bir örnek; Andrea Brustolon'un abartılı oymalarla bezeli koltuğu, Venedik, y. 1960; Rezzonico Evi, Venedik
Foto Ferruzzi

külü (H_2) ile bir hidrojen atomunun yerini bir döteryum atomunun aldığı hidrojen döterür molekülünün (HD) buhar basınçları arasında fark olduğunu, dolayısıyla sıvı hidrojenin damıtılmasıyla bu maddelerin ayrılabileceğini belirledi. Sıvı hidrojenin damıtma artıkları içinde döteryumun varlığı, atom tayfından yararlanarak saptandı. Ardından G. N. Lewis, elektrolizle deriştirme yöntemiyle döteryumu katışıksız olarak elde etti. E. W. Washburn'ün bulduğu bu yöntemde, su, sodyum hidroksit gibi bir elektrolitin sulu çözeltisi içinde elektrik akımıyla ayrıştırıldığında, açığa çıkan hidrojen gazı çok az miktarda döteryum içerir; bu nedenle, döteryumun büyük bölümü suda yoğunlaşır. Elektroliz işlemi sürdürülerek suyun hacmi yaklaşık yüz binde birine indirgendiğinde, hemen hemen katışıksız döteryum oksit (D_2O; ağır su) elde edilir. II. Dünya Savaşı'ndan önce bu yöntemle üretilen D_2O'yu savaş yıllarında daha büyük miktarda üretebilmek için başka yöntemler geliştirildi.

Döteryum, normal hidrojenin girdiği tüm kimyasal tepkimelere girerek eşdeğerli bileşikler oluşturur, ama tepkime hızı normal hidrojeninkinden daha düşüktür. Öbür özelliklerinin yanı sıra yavaş tepkime verme özelliği, hidrojenin katıldığı tüm kimyasal ve biyokimyasal tepkimelerin incelenmesinde döteryumun izotop izleyicisi olarak çok kullanılmasını sağlar.

Döteryum atomlarının ya da hidrojenin daha ağır bir izotopu olan trityum ile döteryumun yüksek sıcaklıklarda çekirdek kaynaşması sonucunda büyük miktarda enerji açığa çıkar. Termonükleer silahlarda bu tepkimelerden yararlanılıyordu; 1953'ten bu yana, gerek döteryumun, gerek daha az bulunan trityumun yerine, kararlı bir katı olan lityum döterür (LiD) kullanılmaktadır.

Döteryum molekülü ile hidrojen döterür molekülünün fiziksel özelliklerini normal hidrojen molekülüyle karşılaştırmak için *bak.* tablo.

Hidrojenin molekül biçimlerinin karşılaştırmalı fiziksel özellikleri

	H_2	HD	D_2
üçlü noktada (K) katının gram molekül hacmi (cm^3)	23,25	21,84	20,48
üçlü nokta (K)	13,96	16,60	18,73
üçlü noktadaki buhar basıncı (mm)	54,0	92,8	128,6
kaynama noktası (K)	20,39	22,13	23,67
üçlü noktadaki çekirdek kaynaşma ısısı	28,0	38,1	47,0
buharlaşma ısısı (cal/mol)	216*	257†	293‡

*20,39 K'de †22,54 K'de ‡23,67 K'de

döteryum oksit *bak.* ağır su

döton *bak.* döteron

döven, buğday, bezelye, soya ve öteki tahıllar ile tohumlarından yararlanılan bitkileri, saplarından ve samanından ayırmada kullanılan tarım aleti.

Mekanik donanımlar geliştirilmeden önce harmanlar, harman dövenleriyle elle dövülüyor ya da hayvanların toynakları altında eziliyordu. Anadolu'da bazı yörelerde günümüzde de kullanılmakta olan dövenlerin gövdesi 30-40 cm genişliğinde ve 120 cm uzunluğunda iki kalın ve sağlam tahtadan oluşur. Gövdenin altına çakılan çakmaktaşları, sapları parçalar ve taneleri ayırır. Dövenin ön bölümü, sapın toplanmaması için hafif yukarıya kalkıktır. Bu bölümü gövdeye bağlayan kuşağa "döven kaşı", ortasından boyunduruğa bağlayan uzun sopaya da "döven oku" denir. Tarladan getirilen ve harman yerinin ortasına büyükçe bir öbek halinde yığılan saplar dirgenle(*) etrafa yayılır. Öbeğin çevresinde hayvan gücüyle dönen ve çoğu zaman üzerinde yetişkin bir insan ya da ağırca bir taşla birlikte bir çocuk taşıyan döven, üzerinden

İç Anadolu Bölgesi'nden atla çekilen bir döven örneği
Sıtkı Fırat

geçtiği sapları parçalar, taneleri ayırır. Saplar sık sık altüst edilir, iyice dövülen saplar rüzgârda ya da harman makinesinde savrulmak üzere başka bir yere çekilir.

1937'de ABD'nin Maine eyaletindeki Winthrop'ta oturan Hiram A. ve John A. Pitts, atlarla çekilen ilk döven makinesini geliştirerek patentini aldılar. 20. yüzyılın başlarında ise biçerbağlarların ve harman makinelerinin yanı sıra, buhar makineleriyle çalışan ya da traktörlerle çekilen büyük döven makinelerinin kullanımı yaygınlaştı. Ama günümüzde çoğu ülkede dövenlerin, biçerbağlarların ve harman makinelerinin yerini biçerdöverler almıştır.

döviz kuru, bir ülke parasının bir başka ülke parası cinsinden fiyatı. Ülkeler altın ya da üzerinde anlaşmaya varılmış başka bir standart kullanırlarsa döviz kuru "sabit"tir; bu durumda her ülkenin para birimi altının ya da öteki standardın belirli bir miktarına eşit olur. Kambiyo oranlarını arz ve talep ya da spekülasyon belirliyorsa, döviz kuru "değişken"dir.

Günümüzde dünya ticareti denetimli bir değişken kur sistemine dayanmaktadır. Hükümetler ithalatı sınırlandırarak, ihracatı özendirerek ya da devalüasyon yaparak ülkelerinin döviz kurlarına istikrar kazandırmaya çalışır.

Türkiye'de 1929 Büyük Bunalımı'nın etkisiyle başlatılan kambiyo denetimi çerçevesinde, 1980'lere değin sabit kur sistemi uygulandı. İlk kur ayarlaması 1931'de yapıldı; 1958, 1970, 1978 ve 1980 devalüasyonlarıyla TL'nin değeri yeniden belirlendi. Devalüasyonlar arasında TL'nin resmî kuru sabit tutulmakla birlikte, çeşitli primlerle farklı kur uygulamasına da yer verildi. 1980 sonrasında serbest kambiyo rejimine ve konvertibiliteye geçişi amaçlayan düzenlemelerde de gene hükümetlere geniş müdahale olanağı tanındı. Bugün döviz kurları T.C. Merkez Bankası'nca her gün açıklanmakta, bankalar bu kurlara belli bir kâr ekleyerek işlem yapmaktadır. Buna karşılık hükümet, kur uygulamalarında gerekli gördüğü her kararı almaya, yeni kısıtlamalar ya da serbestlikler getirmeye yetkilidir.

dövize çevrilebilir mevduat (DÇM), yurt dışındaki Türk işçileri, serbest meslek sahipleri ve bağımsız çalışanlar ile Türkiye'den gönderilen dövizle aylık alan yurtdışındaki sürekli ya da geçici görevlilerin ve yurt dışında yerleşmiş gerçek ve tüzel kişilerin, T.C. Merkez Bankası'nca alım ve satımı yapılan konvertibl dövizler karşılığında, döviz işlemleri yapmaya yetkili bankalarda açtırdıkları hesap. Yurtdışı kaynaklardan döviz sağlamak amacıyla 1967'de başlayan DÇM uygulaması, hükümetlerin dış borç politikaları doğrultusunda sık sık değişikliğe uğramış, 1978'den sonra da DÇM hesaplarının geri ödenmesi yoluna gidilmiştir.

DÇM hesaplarının özellikleri şunlardır: 1) DÇM hesabı açtıranlar, döviz olarak yatırdıkları tutarları dilediklerinde döviz olarak ya da cari kur üzerinden TL karşılığıyla çekebilirler. 2) DÇM hesaplarına TL ile tevdiatta bulunulamaz; bu hesaplardan çekilen TL tutarları da geri yatırılamaz. 3) DÇM hesaplarına faiz uygulanır; gerçek ve tüzel kişilerin açtırdığı hesaplara, Avrupa piyasalarında geçerli oranlara ek olarak, hesabın vadesine göre değişmek üzere ayrıca faiz farkı ödenebilir; yurtdışında çalışanların açtırdığı DÇM hesaplarına, TL ile açtırılan tasarruf mevduat hesaplarına uygulanan oranlar temel alınarak faiz uygulanır. 4) DÇM hesabı açtıranlar, tahakkuk etmiş faizleri, dilediklerinde dışarıya transfer edebilirler.

1972'ye değin sürekli artış gösteren DÇM hesapları bu tarihte 462 milyon ABD Doları'na, toplam döviz rezervlerine oranı ise yüzde 33'e ulaştı. 1972-75 arasında DÇM hesaplarını tasfiye yoluna gidildiyse de, 1975 sonrasında döviz rezervlerindeki azalma nedeniyle DÇM uygulamasına yeniden başvuruldu. 1978'de 1,9 milyar ABD Doları düzeyine ulaşan bu hesapların brüt döviz rezervlerine oranı yüzde 235'e yükseldi. Bu tarihte toplam banka kaynaklarının yüzde 10'unu karşılayan DÇM hesapları, bir yandan Türkiye'nin dış finansman gereksinimini hafifletirken, bir yandan da döviz karşılığı TL'nin bankalarca kullanılması nedeniyle ek bir mevduat kredi sistemi oluşturdu.

Başlangıçta bütün DÇM hesaplarına kur garantisi tanınmasına karşın, yurtdışında yerleşmiş gerçek ve tüzel kişilerin açtırdığı hesaplar için bu garanti sonradan kaldırıldı. Gene gerçek ve tüzel kişilere ait DÇM hesaplarının miktarı da sonradan kısıtlandı. Yurtdışında yerleşmiş kişilerin DÇM hesaplarının geri ödenmesinde güçlüklerle karşılaşılması üzerine, DÇM uygulaması Ağustos 1979'da durduruldu. Yaklaşık 2,2 milyar ABD Doları tutarındaki bölümünü yurtdışında yerleşik tüzel kişilere ait hesapların oluşturduğu DÇM borçları ertelenerek ilgili hesaplar T.C. Merkez Bankası'nca üstlenildi ve Merkez Bankası mevduatı olarak bankalarda tutuldu. DÇM borçlarının son taksidinin Eylül 1989'da ödenmesiyle bu hesap türü bütünüyle tasfiye edildi.

1983'te bütün Türk yurttaşlarına kaynağı sorulmaksızın ve istendiğinde döviz olarak ya da cari kur üzerinden TL karşılığıyla çekebilmek üzere bankalarda "döviz tevdiat hesabı" açtırma olanağı tanındı.

dövme, biçim vermek ve dayanımını artırmak amacıyla metallerin çekiç ya da presle işlenmesi. Dövme işlemi çoğunlukla, sabit bir alt kalıbın üstüne yerleştirilen sıcak metale bir üst kalıpla vurularak yapılır. Yerçekimi etkisiyle çalışan şahmerdanlarla kalıpta dövme işlemine, kalıpta vurma denir. Darbenin etkisini artırmak amacıyla çoğunlukla motor gücünden yararlanılır. Dövme işleminin kalıbı fazla aşındırmadan tamamlanabilmesi için darbe sayısı dikkatle belirlenir.

Şahmerdanların ağır darbelerine gereksinim duyulmayan hazırlık ve bitirme işlemlerinde, eski demirci çekiçlerinin geliştirilmiş bir türü olan varyozlar kullanılır. Dövme preslerinde ise hidrolik ya da mekanik basınçtan yararlanılır. Dövme preslerinin çoğu ancak birkaç yüz tonluk basınç uygular, ama örneğin jet uçaklarının çeşitli parçalarının dövülmesinde kullanılan ve uyguladığı basınç 50 bin tona ulaşan dev presler de vardır.

Uygulanan başka dövme yöntemleri, malzemenin, yüzeyi oyulmuş merdanelerin arasından geçirilmesi; her iki kalıbı da yatay doğrultuda ya da düşey doğrultuda hareket eden dövme preslerinde işlenmesi biçimindedir. Kalıpların darbeleri birbirini dengelediği için, her iki kalıbı da hareket eden preslerin yerleştirildiği yapılarda büyük darbelere karşı önlem almak gereği yoktur.

dövme, insan gövdesinde, deriye açılan deliklerin boyayla doldurulmasıyla elde edilen kalıcı işaret ya da desen. Dünyanın birçok yerinde yaygınsa da, deri rengi koyu

Yüzü dövmeli bir Maori, Yeni Zelanda
New Zealand High Commission, Londra

olan halklar arasında ve Çin'in birçok bölgesinde pek görülmez. Birçok halk dövmenin hastalık ve kötü şansa karşı büyülü bir koruyucu gücü olduğuna inanır. Dövme, kişinin hangi topluluktan olduğunu, toplum içindeki rütbe ve konumunu da belli eder. Ama yaptırılmasındaki en yaygın amaç kuşkusuz süslenmedir.

İÖ 2000'lerden kalma Mısır mumyalarında dövmelere rastlanmıştır. Antik Çağ yazarları da dövmenin Trakyalılar, Eski Yunanlılar, Galyalılar, Germenler ve Britonlar tarafından kullanıldığına değinir. Eski Roma'da ise suçlularla kölelere dövme yapılırdı. Hıristiyanlık sonrasında Avrupa'da yasaklandıysa da, Ortadoğu'da ve dünyanın başka yerlerinde dövme yapılması sürdü.

Kuzey ve Güney Amerika'daki birçok Yerli kabilesinde bedene, yüze ya da ikisine birden dövme yapma geleneği vardı. En çok iğne batırma tekniği kullanılırdı. California'daki bazı kabileler dövmeyi deride açılan çiziklerin içine boya koyarak yapar, Kuzey Kutbu ve Kutupaltı bölgelerinde Eskimolar ve Sibirya'nın doğusunda yaşayan bazı kabileler iğneyle açtıkları deliklerden boyaya batırılmış iplik sokarak derinin altından geçirirlerdi. Polinezya ile Mikronezya'da ve Malezya'nın bazı kesimlerinde boya deriye, tırmık biçimindeki küçük bir aletle açılan deliklerden verilirdi. Yeni Zelanda'da bir Maori dövmesi türü olan *moko*'da, yüzdeki karmaşık kıvrımlı desenleri oluşturan sığ kanallar, küçük bir kemik keski kullanılarak açılırdı.

Japonya'da, çoğu zaman gövdenin büyük bir bölümünü kaplayan, çok renkli, özenle işlenmiş desenli dövmeler, tahta bir sapın ucundaki iğnelerle yapılır. Birmanya'da dövme için kaleme benzeyen, yanık uçlu, üst bölümünde bir ağırlık bulunan, pirinçten bir alet kullanılır. Bazı yerlerde (örn. Tunus'ta ve Japonya'da Aynular, Nijerya'da İbolar, Meksika'da Çontallar arasında) boya, deride bıçakla açılan kesiklerin içine ovularak sürülür, bazı yerlerdeyse (Arizona'da Pimalar ve Malakka Yarımadasında Senoiler arasında) deride delik açmak için dikenlerden ya da iğneye benzeyen başka aletlerden yararlanılır.

Avrupalılar büyük geziler döneminde Amerika Yerlileri ve Polinezyalılarla karşılaşıp ilişkiye geçince dövmeyi yeniden keşfettiler. Dövmenin Avrupa dillerindeki karşılığı *tattoo* sözcüğü de Tahiti dilinden geliyordu ve James Cook'un 1769'da Tahiti'ye yaptığı sefer sırasında kaydedilmişti. Dövmeli Amerikan Yerlileri ve Polinezyalılar ile sonraları yabancı ülkelerde dövme yaptırmış Avrupalılar, 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa ve ABD'deki sergi, panayır ve sirklerde büyük ilgi topladılar.

Uzman "profesörler"in Avrupalı ve Amerikalı denizcilerin gövdelerini desenlerle donattığı Polinezya ve Japonya'dakilere benzetilmiş dövme "salonları", birdenbire dünyanın dört bir yanındaki liman kentlerini sarıverdi. İlk elektrikli dövme aletinin patenti 1891'de ABD'de alındı. Özellikle ABD'li dövmecilerin uyguladıkları desenlerin patronları her yana yayılınca, ABD dövme deseni alanında en önemli merkez durumuna geldi. Bugünün denizci, askeri, yurtsever, romantik ve dindar dövme örgeleri gerek üslup, gerek konu bakımından dünyanın her yanında birbirine benzer. 20. yüzyıl başlarına özgü ulusal dövme üslupları genel olarak ortadan kalkmıştır.

19. yüzyılda ABD'de eski hükümlüler ve İngiltere'de ordudan kaçanlar dövmelerinden tanınırdı. Sonraları Sibirya hapishanelerindeki ve Nazi toplama kamplarındaki tutuklular da aynı biçimde, dövme yapılarak işaretlendi. 20. yüzyılın sokak ya da motosiklet çetelerinin üyeleri de kimliklerini belirtmek için çoğu zaman dövmeyle bir amblem yaptırırlar. 19. yüzyılın sonlarında İngiltere'de dövme bir ara, toplumun üst katlarında hem erkekler, hem de kadınlar arasında moda olmuştu. Ama Avrupa, Amerika ve Japonya'da yapıldığı biçimler ve bazı özel tıbbi uygulamalar dışında dövme bugün artık dünyanın birçok yerinde tümüyle ortadan kalkmak üzeredir.

Bazen dinsel açıdan da karşı çıkılan ("Ölüler için bedeninizde yara açmayacaksınız, kendinize dövme işareti koymayacaksınız" [Levililer 19:28]) dövme, deri kanseri gibi hastalıklarla da ilgili görülmüş ve New York kenti yönetimi, mikroplu dövme aletlerinin hepatit bulaştırdığı gerekçesiyle 1961'de dövme uygulamasına ağır sınırlamalar getirmiştir.

dövme demir, ergitme yoluyla elde edilen başlıca iki demir türünden biri. Öteki dökme demirdir(*). Dövme demir yüzde 0,3'ten (çoğunlukla da yüzde 0,1'den) daha az karbon ve yüzde 1-2 arasında değişen oranda cüruf içerir. Tarihte dökme demirden daha önce elde edilen dövme demir, çoğu uygulama bakımından da ondan daha üstündür. Eski çağlarda demir cevheri ocaklarda odunkömürüyle ergitildikten sonra çekiçlerle dövülerek katışkılarından arındırılır ve demir parçacıkları pekişik bir kütle

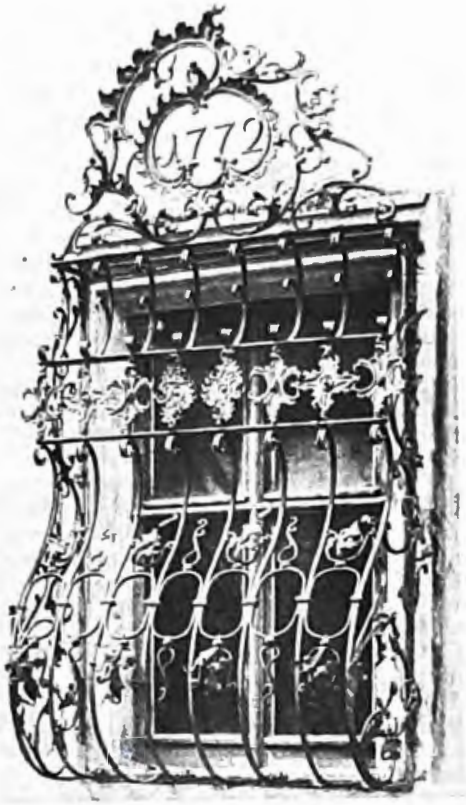

Dövme demirden rokoko üslubunda bir pencere parmaklığı, 1772, Nürnberg
Bildarchiv Foto Marburg

durumuna getirilirdi. Günümüzde ise dövme demir, tümüyle eritilmesine gerek kalmadan pik demirden ve *puddle* fırınlarında elde edilir.

Dövme demir İÖ 1000'lerin başında Anadolu'da tuncun yerini almaya başladı. İÖ 3. yüzyılda ise Çin, Hindistan ve Akdeniz yöresinde alet ve silah yapımında kullanıldı. Dövme demirin en önemli üstünlüğü, cevherinin doğada bakır ve kalaydan daha bol miktarlarda bulunmasıydı. Yüzyıllar boyunca günlük kullanım aletleri ile zırh ve silah yapımında kullanılan dövme demir, 19. yüzyıldan sonra yapı malzemesi olarak kullanılmaya başladı ve çekme dayanımı çok daha yüksek olduğundan yatay kirişlerde dökme demirin yerini aldı. Ama Bessemer ve yansımalı fırın işlemlerinin geliştirilmesiyle yerini çeliğe bıraktı.

Dövme demirden günümüzde korniş, kapı, balkon ve pencere parmaklığı, cami şebekeleri ve birçok başka dekorasyon malzemesinin yapımında yararlanılır. Özellikle ortaçağda Avrupa'da, elle yapılan dövme demir işlemeler çok yaygındı. 15. ve 16. yüzyılda yapılan kilise kafesleri ve işlemeli zırhlar o dönemin en dikkat çekici ürünlerindendir.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

---

dövülmüşavratotu (*Tamus communis*), ACIOT ya da KARAASMA olarak da bilinir, *Dioscoreaceae* familyasından, çokyıllık tırmanıcı bitki. Akdeniz bölgesinde geniş bir dağılım gösteren bitkinin, kalp biçiminde parlak yaprakları ve küçük salkımlar oluşturan beyazımsı yeşil renkte çiçekleri vardır. Yaklaşık 1 cm çapındaki kırmızı meyveleri

2-3 tohum içerir. Saponin içeren silindirimsi kökleri kurutulduktan sonra ağızdan kusturucu, müshil ve idrar söktürücü olarak, deri yoluyla ise romatizma ağrılarına

Dövülmüşavratotu (*Tamus communis*)
Turhan Baytop Koleksiyonu

karşı kullanılır (taze köklerin ağızdan kullanılması tehlikelidir). Bitkinin genç sürgünleri de bazı yörelerde sebze olarak tüketilir.

dövüş sanatı, *gongfu*, judo, karate ve *kendo* gibi daha çok Uzakdoğu kökenli çeşitli dövüş sporlarına ya da tekniklerine verilen ad.

Dövüş sanatı genellikle silahlı ve silahsız olmak üzere ikiye ayrılır. Silahlı dövüş sanatı ok, mızrak ve kılıç kullanma ustalığına, Çin kökenli silahsız dövüş sanatı ise ayak ve ellerle vurmaya ya da çeşitli yakalama ve düşürme tekniklerivle rakibi alt etmeye dayanır. Japonya'da geleneksel savaşçı eğitiminde ok, mızrak ve kılıç ustalığı, silahsız dövüş, ağır ve ateşli silahları kullanma ve zırhlı olarak yüzmeye ağırlık verilirdi. Savaşçı sınıfından olmayanlar arasında dövüş sanatına ilgi duyanlar ise değnek, döven, orak ve bıçak gibi günlük iş aletlerinin kullanımında ustalaşmanın yanı sıra silahsız dövüşü öğrenmeye çalışırlardı. Çok yönlü eğitimi en fazla gerektiren dövüş sanatı belki de *nincutsu*'dur. Feodal dönem Japonya'sında askeri casuslar için geliştirilen bu dövüş sanatında kılık değiştirme, kaçma, gizleme, coğrafya, meteoroloji, ilaç ve patlayıcı gibi konularda da eğitim yapılırdı. Silahlı dövüş sanatlarından türeyen *kendo* (eskrim) ve *kyudo* (okçuluk) gibi dövüşler günümüzde birer spor dalına dönüşmüştür. Kökeni silahsız dövüş sanatına dayanan judo, sumo, karate ve tekvando gibi sporlar ile *aikido*, *hapkido* ve *gongfu* gibi teknikler ise savunma amacıyla öğrenilmektedir. Çin boksunun bir ölçüde dövüş sanatı özelliklerinden arındırılarak geliştirilen basitleştirilmiş biçimleri, sağlıklı yaşama dönük beden hareketleri biçiminde yaygın bir spora dönüşmüştür. Silahlı ve silahsız dövüş biçimlerinden türeyen sporlardan pek çoğu ruhsal olgunlaşmanın bir yolu olarak da yapılır.

Doğu Asya dövüş sanatlarının ortak özelliklerinin başında, aynı zamanda öteki dövüş sanatlarından ayrılan yönlerini oluşturan Taoculuk ile Zen Budacılığının etkisi gelir. Bu sanatlarda eğitim gören kişinin, beden ile zihnin tek bir birim gibi tepki göstererek değişen koşullara anında uyum sağlayabileceği bir zihinsel ve ruhsal duruma ulaşması büyük önem taşır. Böyle bir duruma tam anlamıyla ulaşıldığında günlük yaşamdaki özne ve nesne ikiliği ortadan kalkar. Zihinsel ve bedensel uyum hem Taoculuk hem de Zen Budacılık açısından ana amaç olduğundan ve bu duruma ancak çalışarak ve deneyimle ulaşılabileceğinden, bu dinlere bağlı olanlar, felsefi ve manevi eğitimlerinin bir parçası olarak dövüş sanatlarını da öğrenirler. Aynı biçimde, dövüş sanatıyla uğraşanların çoğu da bu felsefelere uygun bir yaşam sürerler.

dövüşkenkuş (*Philomachus pugnax*), *Scolopacidae* familyasının düdükçünleri de kapsayan *Calidritinae* altfamilyasından Eskidünya kuşu. Erkekleri, kur yapma dönemindeki gösterişli tüyleri ve davranışlarıyla dikkati çeker. Kış tüyleri bozumsu kahverengi olan, 30 cm uzunluğundaki erkek kuşun tepesinde baharda çifte sorguç, boynunun çevresinde de bir yakalık oluşur. Bu süs tüyleri, hemen her bireyde değişik tonlarda kızılımsı kahverengi, kara ve ak tüylerden oluşur. Biraz daha küçük olan dişi kuş yaklaşık 25 cm uzunluğunda ve her mevsimde erkeğinin tekdüze kış rengindedir. Çiftleşme mevsiminde erkekler genellikle çıplak bir tepede toplanır ve sorguçları ile yaka tüylerini kabartıp kanatlarını sarkıtarak, horoz dövüşünü andıran kısa sıçrayışlarla kendilerini seyreden dişilere gösteri yaparlar. Dişi kuşlardan biri erkeğini seçmek üzere aralarında dolaşmaya başladığında, erkekler tüylerini indirip gagalarını toprağa sokarak titremeye başlar. Çiftleşeceği erkeği seçen dişi yuvayı kurar, yumurtaların üstünde kuluçkaya yatar ve yavruları tek başına yetiştirir. Kuşlar arasında bilinen

Dövüşkenkuşun (*Philomachus pugnax*) erkeği kur yaparken
Bruce Coleman - Bruce Coleman Inc

çokbiçimliliğin en uç örnekleri olan dövüşkenkuşların dişisi ile erkeği sürü içinde bile ayrı ayrı yerlerde toplanır.

Tarım alanları arttıkça sayıları giderek azalan dövüşkenkuşlar, Avrupa'nın kuzeyinden Sibirya'ya kadar uzanan bölgelerde, akarsuların kıyısındaki sulak çayırlarda ve kıyı bataklıklarında yaşar. İngiltere'nin güneyi ile Afrika'nın güneyi arasında ve Asya'nın güneybatısını da içine alan bölgelerdeki bataklıklarda kışlar. Türkiye'de kışın özellikle Orta ve Batı Anadolu'da, göç sırasında ise her bölgede görülür.

Dra Irmağı, DRÂA olarak da yazılır, Fas'ın güneyinde kesintili ırmak. Ülkenin orta kesimindeki Yukarı Atlaslar'da, Dadès ve Imini adlı iki akarsudan doğan Dra, Tagunit'e kadar güneydoğu yönünde akar. Buradan sonra güneybatıya yönelerek Cezayir-Fas sınırının büyük bölümünü oluşturur ve Dra Burnu yakınında Atlas Okyanusuna dökülür. 1.100 km ile Fas'ın en uzun ırmağı olan Dra'nın kaynağındaki iki akarsu ile yukarı çığırı dışındaki bölümleri genellikle kurudur. Ouarzazate ve Zagora iki önemli ırmak vahasıdır.

Dracaena, *Agavaceae* familyasından, 50-80 kadar bitki türünü içeren cins. Özellikle Eskidünya'nın tropik bölgelerinde kendiliğinden yetişen bu bitkilerin bazıları, gösterişli yaprakları nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir. Çoğu kısa gövdeli olan bu türlerin, kılıç biçiminde ince uzun yaprakları vardır; bazıları tepede dallanan uzun gövdeleri ve dalların ucunda demetler oluşturan yapraklarıyla ağaca benzer. Kırmızı, sarı ya da yeşil renkli küçük çiçekleri ve bir-üç tohum içeren etli meyveleri vardır.

Beyaz kenarlı yaprakları olan *D. sanderiana* ile sarı kenarlı yaprakları olan

Dracaena
B. Alfieri/Natural History Photographic Agency-EB Inc

D. fragrans, evlerde yaygın olarak yetiştirilen süs bitkileridir. Kanarya Adalarında yetişen ve kardeşkanıağacı olarak da bilinen ejderağacı (*D. draco*), turuncu meyveleri olan, 18 m yüksekliğinde bir süs bitkisidir. Gövdesinden akan ve kardeşkanı (*) adıyla bilinen kırmızı renkli reçinemsi madde bir zamanlar ilaç olarak kullanılmıştır.

Drachmann, Holger Henrik Herholdt (d. 9 Ekim 1846, Kopenhag - ö. 14 Ocak 1908, Hornbæk, Danimarka), Danimarkalı şair ve yazar. 19. yüzyıl sonlarının önde gelen lirik şairlerindendir.

Bir hekimin oğluydu. Resim öğrenimi görürken edebiyata yöneldi. 1871'de Londra'ya gitti ve burada toplumsal sorunlarla ilgilenmeye başladı. Ülkesine dönünce Georg Brandes'in öncülüğünü yaptığı yeni radikal harekete katıldı. *Digte* (1872; Şiirler) adı altında toplanan şiirlerinde toplumsal görüşlerine yer verdi.

Drachmann, *Dæmpede Melodier* (1875; Sessiz Melodiler), *Sange ved Havet* (1877; Deniz Kıyısında Şarkılar), *Venezia* (1877; Venedik) ve *Ranker og Roser* (1879; Yaba-

Drachmann
Nordisk Presseforto

ni Otlar ve Güller) adlı kitaplarıyla Danimarka'da gelişen modern şiir hareketinin en büyük şairi durumuna geldi. *Derovre fra Grænsen* (1877; Sınırın Üzerinden) adlı düzyazı yapıtında ve *Prinsessen og det Halve Kongerige* (1878; Prenses ve Krallığın Yarısı) adlı manzum masalında yurtsever ve romantik eğilimleri öne çıktı. Drachmann'ın bu tutumu Brandes grubu ile anlaşmazlığa düşmesine yol açtı. Drachmann yaklaşık 1880'de doğalcılığa karşı tutucu bir dünya görüşü benimsediyse de, 1880'lerin sonuna

doğru yeniden bireyci ve burjuva karşıtı bir tutum takındı.

Drachmann şiir, kısa öykü, roman ve oyun gibi çok değişik türlerde yapıt verdi, ama en çok lirik şiirde başarılı oldu. Klasik prozodiden uzaklaşarak doğal seslerin uyumunu yansıtan daha özgür bir ölçü ve canlı bir ritim arayışına yöneldi. Şiirlerinin aşk dışındaki başlıca konusu deniz ve denizdeki yaşamdı. Öbür önemli yapıtları arasında *Gamle guder og nye* (1881; Eski ve Yeni Tanrılar), *Sangenes bog* (1889; Şarkılar Kitabı) ve *Den hellige ild* (1899; Kutsal Alev) yer alır. Romanları genellikle otobiyografiktir; kişilerini, sanatçılar ve yazarlar oluşturur. En önemli romanı kendi kişiliğinin burjuva ve bohem özelliklerini ele aldığı *Forskrevet*'tir (1890; Yeminli). Drachmann'ın oyunları arasında *Der var Engang* (1885; Bir Zamanlar), özellikle Peter Lange-Müller'in müziği nedeniyle çok beğenilmiştir.

Drachten, Hollanda'nın kuzeybatısında, Friesland iline (*provincie*) bağlı Smallingerland belediyesinin (*gemeente*) en büyük kasabası. Kuzeybatıdaki Prenses Margriet Kanalına dökülen daha küçük bir kanal sisteminin parçası olan Wijde Ee suyolununun kıyısında yer alır. Düzlük bir alanla çevrilidir. Güneybatısında turbalıklar, yakınındaki Beetsterwaag'da da ormanlar bulunur. Önceleri geçimini turba kömürcülüğü ve mandıracılıktan sağlayan bir köy olan Drachten, günümüzde elektrikli eşya, ulaşım araçları, makine, kimyasal maddeler ve mobilya üretilen bir sanayi merkezi durumuna gelmiştir. Başlıca tarihsel yapıtları 18. yüzyıldan kalma kilise ve heykellerin yanı sıra Hollanda'nın ilk film gösterme makinesinin sergilendiği Bleekershûs Müzesi'dir. Peter Stuyvesant'ın (1610-72) New Amsterdam'da (New York) inşa ettiği kale için örnek aldığı öne sürülen Eenei (Zuartendijitster) adlı savunma tahkimatı kasabanın yakınındadır. Groningen-Sneek ve Leeuwarden-Hijkersmilde arasındaki otoyolların kavşağında bulunan Drachten'ın kasaba dışında kalan bir havalimanı da vardır. Nüfus (1982 tah.) belediye, 50.402.

Dracontius, Blossius Aemilius (ö. 5. yy), Afrikalı Hıristiyan Latin şairlerin en ünlüsü. 5. yüzyılın ikinci yarısındaki Vandal egemenliği sırasında ortaya çıkan edebi canlanma döneminde yaşamıştır.

Kartaca'da geleneksel retorik öğrenimi gördü ve avukatlık yapmaya başladı. Ailesinin Vandallarla ilişkileri önceleri iyiydi, ama sonra Vandal kralı Gunthamund'dan (484-496) çok imparatoru öven bir şiirinden ötürü Dracontius'un mülküne el kondu ve kendisi de hapse atıldı. Dracontius'un ilk dönem şiirlerinin en güzel örnekleri, mitolojik konulardaki dokuz şiirinin denendiği *Romulae*'de (Romulus Soyundan Gelenler) yer alır. Felsefi görüşlerinin temelini oluşturan bu şiirlerdeki retorik tadına, hapisteyken yazdığı ve Gunthamund'dan bağışlanma dileyen *Satisfactio* (Af Dileme) adlı elejisinde ve hatta en dinsel şiiri olan *De laudibus dei*'de de (Tanrı'nın Övgüleri Üzerine) rastlanır. En önemli yapıtı olan *De laudibus dei*, üç kitap halinde, altılı ölçüyle yazılmış 2.327 dizeden oluşur. I. Kitap'ta "Yaratılış" ile "İlk Günah" anlatılır ve ölümsüzlük için kanıt getirilir; II. Kitap dünyanın korunuşu ve kurtarılışıyla kanıtlanan, Tanrı'nın iyilikseverliğini ele alır; III. Kitap ise, Tanrı'nın insanlar için yaptığı işlere ayrılmıştır. Yapıtın "Yaratılış" bölümü, ortaçağda *Hexaëmeron* adıyla ayrı bir yapıt olarak yaygın biçimde okunmuştur. Dracontius'un pagan Latin edebiyatını ve Kitabı Mukaddes'i iyi bildiği anlaşılmaktadır.

drag yarışı, ABD'de yaygın bir motorlu araç yarışı. Yarışta değiştirilerek kullanılan otomobillere *dragster* denir. İki yarışçı, çeyrek millik düz ve dönemeçsiz bir parkurda yarışır. Bitiş çizgisine ilk ulaşan kazanır. Genellikle hem bitiş çizgisine varış süresi, hem de bu çizgiye varıldığında ulaşılan hız kaydedilir. Yarışlar bir turnuva biçiminde düzenlenir. Her yarıştan sonra kaybedenler elenir; kazananlar da kendi sınıflarındaki öteki rakiplerle yarışırlar. Yarışlar, her sınıfta yenilmeyen bir yarışçı kalana değin sürer. *Drag* yarışı, aralarında deniz motorunun da bulunduğu hemen her tür motorlu araçla, ama daha çok otomobillerle yapılır. İlk kez 1920'lerde California'nın güneyindeki çöllerde yapılmıştır. ABD'de *drag* yarışları, 1950'lerin başında kurulan başlıca iki kuruluş tarafından düzenlenir: Ulusal Hot Rod Birliği (NHRA) ve Amerikan Hot Rod Birliği (AHRA).

Üst düzey *drag* yarışları çoğunlukla ödüllüdür. Araçlar, motorlarında yapılan değişikliklerin derecesine, kullanılan yakıta ve öteki özelliklerine göre pek çok sınıfta yarışırlar. En hızlı sınıfta, "sapan" ya da "ray" olarak anılan ve en üst düzeyde yakıt tüketen "Top Fuel Eliminator"lar yer alır. Hafif, boru biçimli bir metal şasisi bulunan bu arabaların önünde motosikletinkine benzeyen tekerlekler, arkasındaysa perdahlanmış lifli geniş lastikler kullanılır. Bir ya da iki motor olabildiğince arkaya yerleştirilir ve sürücü koruyucu bir kafesin içinde motorun ya hemen önünde ya da ardında oturur. "Top Fuel" sınıfı arabalarda yakıt olarak piyasada satılan benzin yerine metil alkol ve nitrometan gibi özel bir karışım kullanılır. "Top Gas" sınıfı arabalar ise piyasadaki benzini kullanır, "Top Fuel"lara benzer, ama hızları saniyenin bir bölümü kadar daha düşüktür. Son model bir araba kaportasının cam yününden yapılma kopyasıyla kaplanan ve motorlarında büyük ölçüde değişiklik yapılmış olan "Hot Rod"lar ya da *dragster*'lar "tuhaf" arabalar olarak anılır. Bunlarda yalnızca tek motor bulunabilir; ama motorda yapılabilecek değişiklikler konusunda sınırlama yoktur. Bu arabalar hemen hemen "Top Fuel"lar kadar hızlıdır.

Motorlarında çeşitli düzeylerde değişiklik yapılan ve standart olarak üretilen arabalar, genellikle ödülsüz olan öteki sınıfların çoğunda yarışır.

Drăgăşani Çarpışması, Osmanlıların, Philikí Hetaireía (Filiki Eterya), kuvvetlerini bozguna uğratarak, Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın ilk ayaklanmasını bastırmalarını sağlayan askeri harekât (19 Haziran 1821). Philikí Hetaireía, Osmanlıların Balkanlar'daki egemenliğine son vermek ve bağımsız bir Yunan devleti kurmak amacıyla Aleksandr İpsilanti komutasındaki Kutsal Tabur'u bir ayaklanma başlatmak üzere Tuna boyundaki prensliklere gönderdi. Ama Osmanlı ordusu Yunan birliklerini Bükreş'in 145 km batısındaki Drăgăşani'de yok etti; İpsilanti kaçtı. Bu çarpışma İpsilanti'nin önderliğine son verdiyse de Yunan bağımsızlık hareketini çok etkilemedi. Bir süre sonra Mora'da yeni bir isyan başlatıldı.

Drago, Luis María (d. 6 Mayıs 1859, Buenos Aires - ö. 9 Haziran 1921, Buenos Aires, Arjantin), Arjantinli devlet adamı. Güney Amerika ülkelerinin dış borçlarının askeri müdahalelerle ödetilmesine karşı çıkan ve kendi adıyla anılan doktrini ortaya koymuştur.

Seçkin bir aileden gelen Drago, bir gazetede yayın yönetmeni olarak işe başladı. Bir süre Maliye Bakanlığı'nda görev yaptıktan sonra 1902'de dışişleri bakanı oldu. İngiltere, Almanya ve İtalya'nın, Venezuela'nın borçlarını zor kullanarak ödetmeye çalışması karşısında Drago, Washington, D.C.'deki Arjantin temsilcisine gönderdiği bir mektupta ünlü doktrinini dile getirdi.

II. Lahey Barış Konferansı'nda (1907) Arjantin'i temsil eden Drago, iki yıl sonra da İngiltere ve Amerika arasındaki Kuzey Atlantik Kıyıları Balıkçılığı Davası'nı sonuçlandıran (1910) hakem kurulunda görev aldı. Milletler Cemiyeti'nce Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nın kuruluş yasasını hazırlamak üzere görevlendirildikten kısa süre sonra öldü.

dragon, 16. yüzyıl sonu Avrupa'sında, hücumda hafif süvari, savunmada ise piyade olarak savaşan atlı asker. Karabina ya da alaybozan tüfeğinin bir türü olan "dragon" adlı silahı kullandıkları için bu adı alan dragonlar yalnızca süvari bölüğü değil, piyade bölüğü biçiminde de örgütlenirdi. Dragon birliklerinin subay ve erbaşları piyade rütbeleri takardı. 18. yüzyılda Prusya kralı II. Friedrich döneminin ilk savaşlarından sonra dragon terimi orta süvari anlamında kullanılmaya başlamıştır. 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başlarında İngiliz ordusunda hafif süvariye genellikle hafif dragon denirdi. 20. yüzyılda süvari birliklerinin ortadan kalkmasıyla birlikte dragonların da işlevi sona erdi.

drahmi (Yunancada "tutmak"), Eski Yunan'da gümüş sikke, Yunanistan'ın günümüzdeki para birimi (Dr). Drahminin başlangıçtaki değeri bir avuç oka eşitti. İlk gümüş sikkelerin ağırlığı yöreye göre değişiyordu. İÖ 5. yüzyıldan sonra Atina ticarette üstünlüğü ele geçirince, Atina Drahmisi dolaşımdaki başlıca para birimi oldu. Bir drahmi 6 *oboli*'ye, 100 drahmi 1 *mine*'ye ve 60 *mine* de 1 Atina *Talanton*'una eşitti.

Büyük İskender'in fetihleri sonucunda Atina Drahmisi Helenistik dünyanın para birimi durumuna geldi. Zamanla gümüş drahmilerin ve onun katları olan para birimlerinin ayarı bozuldu; bunlara gitgide artan oranda bakır karıştırıldı. İslam toplumlarının kullandığı para birimi dirhem de drahmiden esinlenilerek çıkarılmıştır.

1828'de Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını elde etmesi üzerine para birimi *phoiniks* oldu. Ama 1833'te, 100 *lepta*'ya bölünmek üzere yeniden drahmi kullanılmaya başladı.

Drake, Sir Francis (d. y. 1540-43, Devonshire, İngiltere - ö. 28 Ocak 1596, denizde Portobelo açıkları, Panama), dünyanın çevresinde dolaşan (1577-80) ve İspanyol Armadası'nın yenilgiye uğratılmasında önemli rol oynayan (1588) İngiliz amiral. Kraliçe Elizabeth döneminin en ünlü denizcisidir.

Bedford 2. kontu Lord Francis Russell'ın Crowndale'deki malikânesinde doğdu. Kontun kiracı çiftçilerinden biri ve ateşli bir Protestan olan babası, kişiliğinin biçimlenmesinde önemli rol oynadı. Ailesi 1549'daki Katolik Ayaklanması sırasında Thames Halicinin güney yakasındaki Chatnam'a taşınmak zorunda kaldı. Henüz 13 yaşındayken, Kuzey Denizi kıyılarında sefer yapan küçük bir gemide tayfa olarak çalışmaya başladı. Bu dönemde yaptığı çetin yolculuklarla iyi bir deneyim kazandı. Çalıştığı geminin kaptanı ölürken gemisini ona bıraktı. Kuzey Denizi kıyılarında yaptığı ticaretle yetinmeyen Drake, 23 yaşındayken gemisini sattı ve Yenidünya'yla ticaret yapan, varlıklı akra-

baları Hawkins'lerin filosuna yazılarak Atlas Okyanusuna açıldı.

Drake, ikinci kaptan olarak Batı Hint Adalarına yaptığı bir yolculukta İspanyollarla ilk kez karşılaştı ve onların kendi egemenlik alanlarında yabancılara nasıl

Sir Francis Drake, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışması; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

davrandıklarını gözleriyle gördü. Batı Hint Adalarına yaptığı ikinci yolculuk sırasında, gemisi Meksika kıyıları açıklarındaki San Juan de Ulúa'da İspanyolların saldırısına uğradı ve birçok İngiliz denizcisi öldürüldü. İngiltere'ye döndükten sonra İspanyollardan öç almak için bir sefer düzenledi. Mali açıdan başarısızlıkla sonuçlanan bu sefer, usta bir denizci olarak kendisini göstermesini ve adını duyurmasını sağladı. 1572'de Kraliçe I. Elizabeth'in izniyle, korsanlık yapmak üzere 70 tonluk "Pasha" ve 25 tonluk "Swan" gemileriyle denize açıldı. Görevi İspanya kralının topraklarını yağmalamaktı. İlk olarak, Panama'nın Nombre de Dios kentine bir saldırı düzenledi ve kenti yağmaladıktan sonra adamlarıyla birlikte yaralı olarak kaçmayı başardı. Ardından Panama Kıstağını geçti ve yalnızca İspanyol gemilerinin dolaştığı Büyük Okyanusu gördü. İngiltere'ye ünlü ve varlıklı bir kişi olarak döndü. Bu sırada Kraliçe Elizabeth, İspanya kralı II. Felipe ile geçici bir ateşkes antlaşması imzalamıştı. Bu nedenle, Drake'in başarılarından duyduğu hoşnutluğa ilişkin resmî bir açıklama yapmadı. İyi bir denizci olduğu kadar siyasal ortamı değerlendirmede de son derece yetenekli olan Drake, koşulların yeni seferler için uygun olmadığını görerek küçük bir filoyla İrlanda'ya doğru yola çıktı ve Essex kontunun hizmetine girdi.

Drake 1577'de Macellan Boğazını geçerek Güney Amerika'nın çevresini dolaşmakla görevli bir seferin komutanlığına getirildi. Bu seferin amacı, İspanyolların nüfuz alanının dışında yaşayan güneydeki halklarla ticaret antlaşmaları yapmak ve Büyük Okyanusun güneyinde var olduğu ileri sürülen kıtayı bulmaktı. Aralık 1577'de sonradan "The Golden Hind" adını verdiği 100 tonluk "Pelican"a eşlik eden dört küçük gemi ve yaklaşık 200 kişiyle yola çıkan Drake, 1578 baharında Brezilya kıyılarına ulaştı. Thomas Doughty'nin başını çektiği bir komployu bastırdıktan ve iki erzak gemisini bıraktıktan sonra, 21 Ağustos'ta Macellan Boğazına girdi. On altı gün süren boğaz yolculuğu sırasında patlak veren bir fırtınada, Drake ile ikinci kaptanın komutasındaki gemiler birbirini kaybetti; Drake'in komutasındaki geminin battığını düşünen ikinci kaptan İngiltere'ye döndü. Böylece tek başına Büyük Okyanusa açılan Drake, kıyılardaki yerleşmelere saldırarak, sularına yabancı bir geminin girmesini beklemeyen savunmasız İspanyollara ağır darbeler indirdi. Valparaíso'yu alarak buradan geçen ticaret gemilerini yağmaladı. Ardından altın ve gümüş çubuklar, İspanyol sikkeleri, değerli taşlar ve incilerle dolu gemisiyle, dünya çevresindeki yolculuğunu sürdürmek üzere Güney Amerika sularını terk etti. Batıya yönelmeden önce 48° kuzey enlemine kadar çıkarak Atlas Okyanusuna açılan Kuzeybatı Geçidini aradı. Ama soğuklar yüzünden güneye döndü ve bugünkü San Francisco'nun hemen kuzeyinde demirledi. Kraliçe adına el koyduğu çevredeki topraklara New Albion adını verdi.

Temmuz 1579'da Büyük Okyanusun batısına doğru yelken açan Drake, 68 gün sonra Palau Adaları olduğu sanılan bir dizi adayla karşılaştı. Filipinler'e uğradıktan sonra Maluku Adalarına (Baharat Adaları) doğru yola koyuldu ve Maluku sultanıyla bir ticaret antlaşması yaptı. Hiç tanımadığı sularda bir kayalığa oturan gemisini yüzdürmeyi başardıktan sonra Cava Adasına uğradı ve Hint Okyanusunu geçerek Ümit Burnuna yöneldi.

26 Eylül 1580'de kendi gemisiyle dünya çevresini dolaşan ilk kaptan olarak Plymouth limanına girdi (Fernao de Mägelhaes gezisini bitiremeden öldürülmüştü). Getirdiği baharat ve değerli eşyalarla kalıcı bir servet edindi. İspanyolların protestolarına aldırmayan Elizabeth "The Golden Hind"in bordasına çıkarak kendisine "sir" unvanı verdi.

1581'de Plymouth belediye başkanlığına getirilen Drake, bu görevi sırasında kentte 300 yıl boyunca kullanılan bir su deposu inşa ettirdi. Karısı Mary Newman'ın 1583'te ölmesi üzerine, Devonshire'ın zenginlerinden Sir George Sydenham'ın kızı Elizabeth Sydenham'la ikinci evliliğini yaptı. Her iki karısından da çocuk sahibi olamadı. Bir kahraman olarak ününün doruğuna çıkmasına karşın, zamanının soylu denizcilerinden horlayıcı davranışlar gördü. Bununla birlikte kraliçenin desteğini yitirmedi. İspanyollarla çatışmaların yeniden başlaması üzerine, 1585'te 25 gemilik bir filonun komutanlığına getirilerek, İspanyolların denizaşırı topraklarına saldırmakla görevlendirildi. Cabo Verde'de Santiago'yu, Kolombiya'da Cartagena'yı, Florida'da Santa Domingo'yu yağmaladı. İspanya'yı mali açıdan tam bir çıkmaza soktu.

1586'da İspanyolların İngiltere'ye saldırmak için yeni bir donanma kurdukları öğrenilince, bu hazırlıkları baltalamakla görevlendirildi. Ertesi yıl 30 gemilik bir filoyla İspanya'nın Cádiz limanına beklenmedik bir saldırı düzenledi ve 36 saat içinde binlerce ton yük ve erzağı yok etti. Bu darbe İspanyolların harekete geçmesini bir yıl geciktirdiyse de, sonunda İspanyol Armadası Temmuz 1588'de Manş Denizine girdi. Armada'ya karşı çarpışacak İngiliz donanmasının komutanlığına Lord Howard, yardımcılığına ise Drake getirildi. İspanyol Armadası'nın yenilgiye uğratılmasında en önemli rolü oynayan Drake, Manş Denizindeki çarpışmalarda bir gemiyi ele geçirdi ve Calais limanına kundak gemileri sokarak Armada'nın geri çekilmesini sağladı. İngiltere'de bir kahraman olarak karşılandı. Adına çeşitli anıtlar dikildi, birçok şiir ve kitaba konu oldu. Denizcilik alanında kazandığı ünün düzeyine ancak 200 yıl sonra Horatio Nelson erişebildi.

Drake'in son yılları mutsuzluk içinde geçti. Portekiz'e düzenlediği seferden hiçbir sonuç alamadı. 1596'da Batı Hint Adalarındaki İspanyol topraklarına düzenlediği sefer, humma salgını nedeniyle başarısızlığa uğradı. Kendisi de bu salgın sırasında öldü ve Puerto Bello (bugün Portobelo, Panama) açıklarında denize gömüldü.

Drake Geçidi, Güney Amerika'nın güney ucunda, Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanusu birleştiren 1.000 km genişliğindeki derin suyolu. Güneyde, Antarktika Yarımadasının yaklaşık 161 km kuzeyindeki Güney Shetland Adalarıyla çevrilidir. Okyanusun bu bölümünde, Tierra del Fuego'daki soğuk ve nemli kutupaltı ikliminden, Antarktika'ya özgü iklim koşullarına geçilir.

Drake Geçidi, Panama Kanalının 1914'te açılmasından önce, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında ticarette önemli rol oynadı. Bu geçit yoluyla Horn Burnunu dolaşmak, denizdeki fırtınalar ve dondurucu soğuk nedeniyle, gemiciler ve özellikle o günlerde kullanılan tekneler için çetin bir sınavdı.

Adını 16. yüzyılda yaşamış ünlü İngiliz gemici ve kâşif Drake'ten alan geçit, gerçekte ilk kez 1615'te Willem Schouten başkanlığındaki bir Flaman keşif ekibince geçildi. Drake, Büyük Okyanus fırtınaları yüzünden geçidin kuzey enlemlerine sürüklendiği halde, buradan değil, Tierra del Fuego'nun kuzeyindeki Macellan Boğazından geçti.

Ortalama derinliği yaklaşık 3.400 m olan geçidin, kuzey ve güney sınırlarında 4.750 m'ye ulaşan daha derin bölgeler vardır.

Deniz tabanındaki tortullar, Antarktika'dan sürüklenen buzul döküntüleri ile biyolojik kökenli maddeler ve Güney Amerika'dan taşınan aşınım maddelerinin karşılıklı etkileşimi sonucunda oluşmuştur. Güneye doğru tortullar önce kumlu ve killi mil, daha sonra da yüzen buzulların eridikçe bıraktığı maddelerle karışık mil niteliği gösterir. 58° güney enlemi yakınında, çok sayıda manganez topağının bulunduğu bir kuşak yer alır.

Geçidin üzerinde rüzgârlar daha çok batıdan eser ve özellikle kuzey kesiminde şiddetlidir. Rüzgâr hızı genellikle saatte 12 - 23 m arasında değişir; ama hızı saatte 45 m'yi aşan rüzgârlar da gözlenir.

Yıllık ortalama hava sıcaklığı kuzeyde 5°C ile güneyde −3°C arasında değişir. En düşük sıcaklık temmuzde −20°C'dir. Büyük Okyanusta oluşan siklonlar Drake Geçidinin güney ucundan geçer. Yılın yaklaşık beşte üçünde geçit bütünüyle bulutlarla örtülüdür.

Antarktika'dan kuzeye doğru yayılan buz örtüsü, mevsimden mevsime olduğu kadar yıldan yıla da değişir. Yaz sonunda (şubat) geçidin üzerinde hiç buz kalmaz. Buz örtüsünün en yoğun olduğu ay eylüldür. Buz örtüsü 60° güney enlemine kadar yüzde 25 ile yüzde 100 arasında değişir; arasıra buz katmanlarının Horn Burnuna ulaştığı olur.

Geçitte su akış yönü Büyük Okyanustan Atlas Okyanusuna doğrudur; ama güneyde İskoç Denizinden de bir miktar su gelir. Güney Kutbu Çevre Akıntısı adıyla bilinen genel su hareketi dünyanın en büyük akıntısıdır ve saniyede yaklaşık 150.000.000 m^3 su taşır. Yüzey sularının sıcaklığı kuzeyde yaklaşık 6°C ile güneyde −1°C arasında değişir; 60° güney enlemi yakınında ısı birden düşer. Antarktika Sınır Kuşağı adı verilen bu geçiş bölgesi, Alt-Antarktika yüzey sularını Antarktika'nın daha soğuk ve daha tatlı yüzey sularından ayırır. Yaklaşık 500 - 3.000 m arasındaki derinliklerde görece sıcak ve tuzlu olan Kutup Çevresi Derin Su Akıntısına rastlanır.

Geçitte hızlanan Güney Kutbu Çevre Akıntısının en kuvvetli olduğu bölge sınır kuşağı çevresidir. Horn Burnu yakınında, Şili kıyısını yalayan bir akıntının uzantısı olan oldukça hızlı bir kıyı akıntısı gözlenir.

Kutup çevresi akıntısı geçidi dolaştıktan sonra birden kuzeye döner. Deniz tabanının fotoğrafları, çok sayıda hayvanın varlığını doğrudan ya da izleri ve kalıntıları aracılığıyla gösterir. En yaygın canlılar denizkestanesi ve denizyıldızı türünden organizmalardır; ayrıca sünger de görülür. Deniz tabanında plankton miktarı da görece yüksektir. Karides benzeri bir kabuklu olan kril ve bununla beslenen mavi balina ile çatalkuyruk balina geçidin güneyinde yaygın olarak bulunur. Kril ile beslenen kalamar da çatalkuyruk balinanın temel besinlerinden biridir. İmparator pengueni ve yengeç yiyen fok ağırlıklı olarak kril ile beslenir. Antarktika morinası yörede en çok rastlanan balıktır.

Draken Dağları, Afrika'nın güneyinde dağ sırası. 3.475 m yüksekliğe ulaşan Draken Dağları, Transvaal'in kuzeydoğu kesiminden başlar ve 1.125 km boyunca Lesotho'dan geçerek Kaaprovinsie'nin (Cape yönetim bölgesi) güneydoğusuna uzanır. Draken Dağları Svaziland ve Natal ile uluslararası düzeyde tanınmayan Transkei Cumhuriyeti'ni (Bantustan) Transvaal'in büyük bölümü ile Oranje Vrystaat'tan ve Lesotho'dan ayırır.

Draken Dağlarında Cathedral Doruğunun bulunduğu bölümden genel görünüm, Güney Afrika
Gerald Cubitt

Draken Dağlarının en yüksek kesimleri Lesotho'nun doğu ve güney sınırlarındadır. Bu kesimlerdeki kumtaşı kütleleri çok aşınmış bazalt bir yüzeyle kaplıdır. Doruklarıyla kırık ve parçalanmış kütleleri, doğuda Lesotho-Natal sınırı boyunca 3.050 - 3.358 m, güneyde Lesotho-Transkei sınırı boyunca da 2.440 - 3.050 m yükseklikte dik uçurum sıraları oluşturur. Doğu yamaçlarının Zulu dilindeki adı Quathlamba "sivri mızraklar engeli" ya da "üst üste yığılı kayalar" anlamına gelir ve Draken Dağlarının bu kesiminin görüntüsünü çok iyi betimler. Güney ve doğudaki dik yamaçların hemen altında kumtaşı sekiler vardır; bazalt katmanların yüzeye çıktığı bu sekilerde derin vadilere rastlanır. Bu bölgede av alanları, ulusal parklar, Sanlara ait antik resim ve oymaların bulunduğu mağaralar bulunur.

Kuzeyde ve batıda dağ sırası alçalarak Lesotho'nun atmosfer aşınmasına uğramış bazalt dağlarıyla birleşir; bu dağlarda çok sayıda çağlayan ve derin vadiler vardır. Oranje Vrystaat, Natal ve Lesotho sınırlarının kesişme noktasından kuzeye doğru çıktıkça alçalan Draken Dağlarının doğudaki dik uçurumları yerini yumuşak eğimli yamaçlara bırakır; Transvaal'in doğusundaki Belfast kentinin kuzeyinde ise dağlar yeniden dikleşip 2.300 m yüksekliği aşar.

Lesotho-Natal yöresinde Draken Dağları kış aylarında karla örtülür. Dağlara tırmanmak büyük ustalık gerektirir; bazı doruklara henüz ulaşılamamıştır. Doğal bitki örtüsü olan bozkır çalıları bozulmamıştır; tarım yapılmayan bu bölgede dağ sayfiyeleri ve kamp alanları bulunur.

Drakon (ü. İÖ y. 7. yy), Atinalı yasa koyucu. Hemen her suça ölüm cezası öngören sert yasalarıyla anımsanır.

Aristoteles'e göre İÖ 683'ten sonra Atina'da *arkhon*'lardan(*) altısı *thesmotetai* (töre koyucu) sıfatıyla, yürürlükteki yasaları yazıya geçirmekle görevlendirilmişti. Bu durumda, yaklaşık İÖ 621'e tarihlenen Drakon Yasaları, Atina hukukunun yazıya geçirilmiş ilk biçimi değildi. Ama büyük olasılıkla, ilk kapsamlı yasa derlemesi ya da belirli bir bunalım sonucunda ortaya çıkmış bir yeniden düzenleme girişimiydi. İÖ 594'te *arkhon* olan Solon'un, yalnızca adam öldürmeyle ilgili hükümlerini koruyarak Drakon yasalarının yerine bütünüyle yeni yasalar getirmesi, Drakon yasalarının kısa sürede geçersiz kaldığını gösterir. İÖ 409/408 tarihli bir kararname, Drakon yasalarının adam öldürmeyle ilgili hükümlerinin yazıtlar halinde halka ilan edilmesini öngörmüştür; bu yazıtlar kısmen günümüze ulaşmıştır. Sonraki dönemlerde bazı yazarlar, Drakon'un çıkardığı başka yasalardan da söz etmişlerdir. Ama Aristoteles'in *Athencion Politeia* (*Atinalıların Devleti*, 1943) adlı yapıtında Drakon'a atfedilen düzen büyük olasılıkla bir yakıştırmadır.

Dram Tiyatrosu, TEPEBAŞI TİYATROSU ya da TEPEBAŞI DRAM TİYATROSU olarak da bilinir, eskiden İstanbul'un Tepebaşı semtinde, Meşrutiyet Caddesi üzerinde yer alan tiyatro yapısı. İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun en önemli sahnelerinden biri olmuştur.

Ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte, 1881'de temsil duyurularına rastlanması, en geç bu tarihte ve Rıdvan Paşa'nın belediye başkanlığı zamanında yapıldığını göstermektedir. 1890'da yanan yapı ahşap olarak hemen yenilendi. 1889 yazında çok yakınına yaptırılan ve 1958'e değin Şehir Tiyatrosu'nun Komedi Bölümü'nce kullanılan amfi biçimindeki ikinci tiyatrodan (eskiden Yazlık Tiyatro, Amfiteatr, Asri Sinema, sonradan Komedi Tiyatrosu) ayırmak için önceleri Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu adıyla anıldı. Darülbedayi de 20 Ocak 1916'da Émile Fabre'ın *Çürük Temel* adlı oyunuyla profesyonel olarak perdelerini ilk kez burada açtı.

1919'da yapı başka bir işletmeciye kiraya verildi. 1925'ten sonra Darülbedayi'nin, ardından İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun yönetim merkezi olarak kullanıldı. 1934'te Dram Tiyatrosu adıyla anılmaya başladı. Burada sahnelenen son oyun Mayıs 1969'da Daphne du Maurier'nin *Sonbahar Fırtınası* oldu. 7 Ocak 1970'te düzenlenen bir törenle Şehir Tiyatrosu'nun merkezi Harbiye Tiyatrosu'na (bugün Muhsin Ertuğrul Tiyatrosu) taşındı. Aynı yıl 17 Nisan'da çıkan ve nedeni bilinmeyen bir yangın sonucu büyük hasar gören Tepebaşı Tiyatrosu onarıldıysa da, 3 Kasım 1971'deki ikinci bir yangında bütünüyle yandı. 1975'te, buradaki Şehir Tiyatrosu marangozhanesinden bozularak yapılan Tepebaşı Deneme Sahnesi (1981'den sonra Tepebaşı Tiyatrosu) 1975'te Zeynep Oral'ın *Adsız Oyun*'uyla açıldı. Ama bu yeni tiyatro kısa ömürlü oldu ve 1984'te İstanbul Belediye Başkanlığı'nca yıktırılarak bulunduğu alana, alt katları bir kat otoparkı biçiminde düzenlenen TÜYAP İstanbul Sergi Sarayı yaptırıldı.

Tepebaşı Dram Tiyatrosu ahşap bir yapıydı. Çerçeve sahnesi ve salon düzeniyle "U" biçimli barok tiyatroların tipik bir örneğiydi. Sonradan eklenmiş bir döner sahne düzeneği vardı. Parteri 268 kişilikti ve localarla çevriliydi. Bunların üstünde ikinci bir loca katı dolanıyordu. Locaların toplam izleyici sayısı 182 idi. En üstte de bir galeri katı vardı. Şehir Tiyatrosu bu yapıda 55 yıl içinde 368 yapıtı 13.273 kez sahnelemiş ve bu oyunları yaklaşık 1,7 milyon kişi izlemişti.

Dráma, Yunanistan'ın kuzeyinde, Makedonya'da il (*nomós*) ve il merkezi kent. Dráma kenti, Angítis Irmağının en büyük kolunun hemen kuzeyinde, Dráma Ovasının kuzey kenarında yer alır. Bir tütün, pamuk ve pirinç merkezi olan kent, yakındaki Falakrón Dağının eteklerinden doğan kireçli kaynaklardan yararlanır. Dráma 18. yüzyılda güneydoğudaki Philippi'nin (bugün Fílippoi) yerini alarak ovanın başlıca kenti oldu. Kentteki Türklerin 1922'de buradan göç etmesinden sonra, Türkiye'den gelen Rum göçmenlerle Dráma'nın nüfusu yaklaşık iki katına çıktı. Dráma bir kolordu karargâhı ve başpiskoposluk merkezidir. Kentte bir tütün araştırma merkezi bulunur. Kent Selanik'e demiryoluyla, Kavála limanına da karayoluyla bağlıdır. Nüfus (1981) kent, 36.109; il, 94.772.

dramatik monolog, bir karakterin konuşması biçiminde yazılmış şiir. Dramatik monologda canlı bir sahne içinde konuşmacının öyküsü anlatılır ve kişiliğinin psikolojik yanları aydınlatılır. Dramatik monolog, "My Last Duchess" (Son Düşesim), "The Bishop Orders His Tomb at St. Praxed's Church" (Piskopos St. Praxed Kilisesi'ne Gömülmek İstiyor), "Fra Lippo Lippi" ve "Andrea del Sarto" gibi şiirleriyle bu anlatım biçimini yetkin ve karmaşık bir düzeye çıkartan şair Robert Browning'le birlikte anılsa da, aslında çok daha eskilere dayanır. Eski İngilizceyle yazılmış "The Wanderer" (Gezgin) ve "The Seafarer" (Gemici) gibi birçok şiir dramatik monolog biçimindedir. Bu anlatım biçimine baladlarda da sık sık rastlanır. Robert Burns "Holy Willie's Prayer"da (Aziz Willie'nin Duası) bu halk geleneğine öykünerek yergisel bir etki yaratmıştır. Browning'le birlikte karakterler inceden inceye işlenmeye başlamış, dramatik durum karmaşıklaşmıştır. Okur, durumu konuşmacının rasgele ettiği sözlerden ya da verdiği konu dışı bilgilerden yola çıkarak yavaş yavaş kavrar. Konuşmacının istemeden kendisi üzerine açığa vurdukları, genellikle tartışılan konudan çok daha ilgi çekicidir. "My Last Duchess"ta bir İtalyan soylusu ölen karısının portresiyle böbürlenirken ona karşı acımasızlığını açığa vurur. Dramatik monolog, romanda okuru anlatıcının bilgi ve güvenilirliğini değerlendirmeye yönelten deneysel anlatım tekniklerıyle benzerlik gösterir.

Dramatik monologu başarıyla kullanan öbür şairler arasında "The River Merchant's Wife: A Letter"la (Irmak Tacirinin Karısı: Bir Mektup) Ezra Pound, "Love Song of J. Alfred Prufrock"la ("J. Alfred Prufrock'un Aşk Şarkısı") T. S. Eliot ve "The Pauper Witch of Grafton"la (Grafton'ın Sefil Cadısı) Robert Frost sayılabilir.

Drammen, Norveç'in güneydoğusundaki Buskerud ilinin (*fylke*) merkezi. Oslo'nun güneybatısında, Drammen Irmağının Drammen Fiyorduyla birleştiği noktada yer alır. 13. yüzyılda burada Bragernes ve Strømsøy adlarını taşıyan iki ayrı yerleşim kuruldu. 1715'te iki yerleşime de ayrıcalıklar verildi; 1811'de Tangen'le birleşerek

bugünkü kenti oluşturdular. Liman kenti olan Drammen bir demiryolu hattının da son durağıdır. Ahşap ve plastik ürünler, aşındırıcılar, çeşitli dokuma, deri ve bira başlıca sanayi ürünleridir. Yörede granit çıkarılır. Nüfus (1987 tah.) belediye, 51.497.

Drammen Irmağı, Norveççe DRAMSELVA, DRAM IRMAĞI olarak da bilinir, Norveç'in güneydoğusundaki Buskerud ilinde (*fylke*) ırmak. Halling Dağlarının (Hallingskarvet) güney yamaçlarında Hallingdalselvi adıyla doğar. Gol kentine kadar kuzeydoğu yönünde, buradan Krøderen Gölüne kadar güneydoğu yönünde akar; daha sonra güneye yönelerek Drammen kentinde Drammen Fiyorduna dökülür. Toplam uzunluğu 309 km'dir. Irmak ancak son 48 km'si boyunca, Krøderen Gölünün aşağısında Drammen adını alırsa da 17.100 km²'lik su toplama alanına bütünüyle Drammen adı verilir. Irmağın akışı, bir dizi hidroelektrik santralı ile kâğıt ve kereste fabrikalarınca düzene sokulmuştur.

Drang nach Osten (Almancada "doğuya yöneliş"), Almanya'nın doğusunda bulunan Slav topraklarının yerleşime açılmasına yönelik Alman politikası. Bu deyim esas olarak 12. ve 13. yüzyıllardaki Alman göç hareketlerini anlatırsa da, 20. yüzyılda Hitler tarafından canlandırılmış ve Almanya'ya *Lebensraum* (yaşam alanı) sağlama planlarını anlatmak için kullanılmıştır.

Drang nach Osten ortaçağda genel Alman yayılmacılığının bir parçasıydı ve özel olarak Elbe ve Oder ırmakları arasındaki topraklara yönelmişti. Bu topraklarda hem köylüler batıya göre daha uygun koşullarda yerleşebiliyor, hem de birçok şövalye, unvanlarını sürdürebilmek için gerekli *fief*'lere sahip olabiliyordu. Büyük Alman prensleri bu bölgede geniş topraklar edindiler; 12. yüzyıl sonlarında bunların en büyükleri Saksonya'nın Welf dükleriydi. 1250'de Aschersleben ailesinin Brandenburg'da büyük toprakları vardı; daha güneyde Meissen'in Wettin markileri (Markgraf) çok güçlüydüler. 13. yüzyılda Töton Şövalyeleri Prusya'da ve daha kuzeyde Baltık Denizi kıyılarında geniş topraklar elde ettiler.

20. yüzyılda Çekoslovak, Polonya ve Rus topraklarına yönelik hırslarına yüce bir hava vermek amacıyla Alman Nazileri *Drang nach Osten* kavramına başvurdular. Deyim, 1930'ların sonunda, Hitler'in Çekoslovakya'ya tehditler yağdırdığı konuşmalarında ortaya çıktı. Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nın başlarında elde ettiği başarılardan sonra *Drang nach Osten* de daha genel bir dünya egemenliği tasarısı içinde eridi. *Ayrıca bak.* Danzig sorunu.

drape (resim ve heykelde) *bak.* kıvrım

Draper, Charles Stark (d. 2 Ekim 1901, Windsor, Missouri - ö. 25 Temmuz 1987, Cambridge, Massachusetts, ABD), gemi, uçak ve roketler için seyir ve güdüm sistemleri geliştiren ABD'li hava ve uzay mühendisi.

1935'te Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) ders vermeye başlayan Draper, üç yıl sonra profesör oldu ve Donanım Laboratuvarı'nın başına getirildi. Bu dönemde, uçaksavar silahları için geliştirdiği nişan aygıtı, II. Dünya Savaşı sırasında birçok ABD savaş gemisinde kullanıldı.

Nişan aygıtının başarıya ulaşması üzerine bu kez cayroskopla denetlenen bir bomba nişan aygıtı üzerinde çalışmaya başlayan Draper, uzun erimli roketlerin geliştirilmesi üzerine çalışmalarını eylemsizlikle güdüm sistemleri üzerinde yoğunlaştırdı.

1951'de MIT'nin aeronotik bölümünün başkanlığını üstlenen Draper, 1953'te uçaklar için bir eylemsizlikle seyir sistemi geliştirdi. Bu sistemle uçakların, gökcisimlerinin konumları ya da radyo yayınları gibi seyir başvuru kaynaklarına gereksinim duymadan binlerce kilometre uçabilmeleri olanaklı duruma geldi.

Draper'ın 1954'te geliştirdiği eylemsizlikle güdüm sistemi ise başta "Polaris" füzeleri olmak üzere birçok ABD güdümlü füzesine yerleştirildi. Donanım Laboratuvarı'nda Draper'ın yönettiği çalışma grubu ayrıca, Ay'a iniş yapan "Apollo" uzay araçları için güdüm sistemleri geliştirdi.

Draper, Henry (d. 7 Mart 1837, Prince, Edward ili, Virginia - ö. 20 Kasım 1882, New York kenti, ABD), ABD'li hekim ve amatör astronom. 1872'de, ilk kez bir yıldız

Henry Draper
Lick Observatory Archives, Santa Cruz, California

(Vega) tayfının ve 1880'de ilk kez bir bulutsunun (Orion) fotoğraflarını çekmeyi başaran gökbilimci olmuştur. Babası John William Draper da, 1840'ta Ay'ın ilk fotoğraflarını çekmişti.

1859'da New York'taki Bellevue Hastanesi'nde çalışmaya başlayan Draper, 1866'da New York Kent Üniversitesi (CUNY) tıp fakültesi dekanı oldu. 1877'de Amerikan Felsefe Derneği ve Ulusal Bilim Akademisi'nin, 1881'de de Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi'nin üyeliğine seçildi. 1874'te Venüs'ün geçişinin fotoğraflarını çekmesi üzerine ABD Kongresi, Draper adına altın madalya ödülü konmasına karar verdi. Draper'ın ölümü üzerine eşi, Harvard Üniversitesi Gözlemevi'nde Henry Draper Anısal Vakfı'nı kurdu ve yıldız tayflarını kapsayan *Henry Draper Catalogue*'un (Henry Draper Katalogu) hazırlanmasına mali destek sağladı.

Draper, Ruth (d. 2 Aralık 1884, New York kenti - ö. 30 Aralık 1956, New York kenti, ABD), ABD'li oyuncu ve oyun yazarı. Monolog ve tek kişilik oyunlarıyla büyük övgü toplamıştır.

Draper, tanıdığı ya da gözlemlediği kişilere ilişkin skeçler yazıp bunları çeşitli toplantılarda oynardı. Uzun bir oyunda yalnızca bir kez, 1916'da rol aldı. Monolog sanatçısı olarak New York'ta ilk kez 1917'de sahneye çıktı. Programındaki tek kişilik oyunlardan olan *The Actress*'i (Kadın Oyuncu) kendi

Ruth Draper
EB Inc

yazmıştı. Gösterisi sönük geçtiyse de, tek beğenilen oyunun kendi oyunu olmasından aldığı güçle oyun yazarlığına daha da sarıldı. 1920'de ilk kez sahneye çıktığı Londra'da, kendi yazdığı skeçlerden oluşan bir programla sanatının ustası olduğunu kabul ettirdi. Bundan sonra bütün dünyada başarıdan başarıya koştu. Çoğunlukla ünlü sanatçıların ya da siyasal önderlerin isteği üzerine oynuyordu. Son olarak ölümünden dört gün önce New York kentindeki Playhouse adlı tiyatroda sahneye çıktı.

Draper, sanatını ince anıştırmalar üzerine kurmuştu. Boş sahnede ve az sayıda aksesuar kullanarak oynardı. Tek bir giysi içinde bir karakterden ötekine geçer, yüz ifadesine, jestlerine ve sesine getirdiği değişimlerle sahnede koskoca bir kalabalığı ya da iki kişi arasındaki bir konuşmayı aynı ustalıkla canlandırabilirdi.

Neilla Warren'ın derlediği *The Letters of Ruth Draper 1920-1956: A Self-Portrait of a Great Actress* (Ruth Draper'ın Mektupları 1920-1956: Büyük Bir Kadın Oyuncunun Kendi Portresi) adlı kitap 1979'da yayımlanmıştır.

Drava Irmağı, Tuna Irmağının, Avrupa'nın ortagüney kesimindeki kolu. İtalya'da, Dobbiaco yakınındaki Carnia Alplerinden doğar; doğu yönünde akarak Drau adıyla Avusturya'dan geçer. 719 km uzunluğundaki ırmağın oluşturduğu Drava Vadisi, Alpler'i uzunlamasına kesen en uzun vadidir. Drava, Hırvatistan'da Legrad yakınında Mura (Mur) Irmağıyla birleşir; daha sonra Hırvatistan-Macaristan sınırının bir bölümünü oluşturur. Irmak üzerindeki çok sayıda hidroelektrik santralı, Avusturya'nın elektrik gereksiniminin üçte birini karşıladığı gibi, ihraç edilmek üzere elektrik de üretir. Hızlı akışıyla, kanocular için tehlikeli bir macera kaynağıdır; yalnızca Villach'tan (Avusturya) sonra ulaşım olanaklıdır. Hunlar ve Slavlar gibi istilacı halklar Alpler'in ötesindeki ülkelere Drava Vadisinden geçmişlerdir. Drava ve kolları üzerindeki başlıca yerleşim merkezleri, Avusturya'da Klagenfurt ve Graz, Slovenya'da Maribor ve Hırvatistan'da Osijek'tir (Ösek).

Dravid dilleri, Güney Asya'da konuşulan 23 dilden oluşan dil ailesi. En önemlileri Telugu, Tamil, Kannada, Malayalam, Gondi, Kurukh ve Tulu dilleridir.

Dravid dilleri yaygınlıkla Hindistan Cumhuriyeti'nde, ayrıca Sri Lanka, Güneydoğu Asya, Afrika ve Pakistan'da konuşulur. Telugu, Tamil, Kannada ve Malayalam dillerinin, İsa'dan önceki döneme değin uzanan edebiyatları ve yazı sistemleri vardır. Bu diller, sırasıyla Andhra Pradesh, Tamil Nadu, Karnataka ve Kerala eyaletlerinde yaygındır. Coğrafi yaygınlık açısından önde gelen Tamil dili, Hindistan'da yalnızca Sanskrit diliyle kıyaslanabilecek zengin bir edebiyata sahiptir. Sesbilim ve dilbilgisi özellikleri açısından, Dravid dillerinin türemiş olduğu İlk-Dravid (Proto-Dravid) diliyle büyük benzerlik gösterir. Dravid dilleri, Hint-Avrupa ailesinden ya da başka dillerle kanıtlanabilir bir bağlantısı bulunmayan ayrı bir aile olarak kalmıştır. Bağımsız bir aile olduğu ilk kez 1816'da kabul edilmiştir.

En eski edebi yapıtları İÖ y. 3. ve 2. yüzyıla ait olan Tamil dilinin bazı yöresel lehçeleri ve Brahmanlar ile Brahman olmayanların konuştuğu iki toplumsal lehçesi vardır. Ayrıca resmi yazı dili ile günlük konuşma dili de ayrışmıştır. Malayalam dilinin, kendi yazı sistemi ve zengin bir edebiyatı vardır. Nilgiriler ve komşu bölge-

lerdeki küçük kabileler, Kota, Toda, Badaga ve İrula dillerini konuşur. Kodagu dili Kuurg'da (Coorg) konuşulur. Karnataka eyaletinde konuşulan Kannada dilinin toplumsal lehçeleri ve birkaç yöresel lehçesi vardır. Tulu dili, Karnataka'nın güney bölgesinde konuşulur. Yöresel ve toplumsal lehçeleri olan Telugu dilinin de yazılı ve sözlü biçimleri ayrışmıştır. Kolami, Andhra Pradesh eyaletinde konuşulan bir başka dildir. Konda, Gadba ve Kui dilleri, Orissa'da, Gondi ve Parci dilleri Madhya Pradesh'de konuşulur. Dahu kuzeyde Kurukh dili, Bihar bölgesinde ise Malto dili yaygındır. Brahui dili yalnızca Pakistan'ın belli bölgelerinde konuşulur.

Günümüzde Dravid dilleri daha çok Hindistan'ın güneyinde konuşulmaktaysa da, bu dilleri konuşanların eskiden çok daha geniş bir alana yayıldıkları kesindir. Hint-Âri dillerindeki, bilinen en eski edebi yapıt olan Rgveda'da Dravid dillerinin özelliklerine rastlanır. Dilbilimciler, Hint-Âri dillerinde görülen Dravid dilleri etkilerinin, her iki dil öbeğinin oluşumundan önceki bir ikidillilik (Ön-Hint-Âri dili ile Ön-Dravid dili) durumundan kaynaklandığını göstermişlerdir. Hindistan'ın kuzey kesimlerinde konuşulan Âri dilleri, İsa'dan önceki dönemde tümüyle Dravid dillerinin yerini almıştır.

Dravid dillerini konuşanların Hindistan'a gelişi konusunda hemen hiç bilgi yoktur. Bir ara Ural-Altay dillerini konuşanlarla ilişkiye girdikleri ileri sürülmekte ve bu görüş, iki dil öbeği arasındaki benzerlikleri açıklamaktadır. İÖ 2000-1500 arasında, Dravid dillerini konuşanların Hindistan'ın güneydoğusuna göç ettikleri bilinmekte. İÖ yaklaşık 1500'de de İlk-Kuzey Dravid, İlk-Orta Dravid ve İlk-Güney Dravid lehçelerinin ayrışmış olduğu sanılmaktadır.

Dravid dilleri üzerine karşılaştırmalı çalışmalar hâlâ yetersizdir; Dravid dillerinin türemiş olduğu ilkdili yeniden kurma çalışmaları da bilimsel kesinlik kazanmamıştır. Araştırmalara göre İlk-Dravid dilinde beş ünlü, her ünlünün de biri uzun biri kısa olmak üzere, iki süresi vardır. Ünsüz sisteminin belirleyici bir özelliği, kapantılılar için altı eklemleme biçiminin olmasıdır. Bir başka özellik de ünsüz kümelerinin sözcüğün başına getirilmemesidir. İlk-Dravid dilindeki bütün kökler tekhecelidir; yalnızca sonekler kullanılır.

İÖ 5. yüzyıl öncesinde üç alt ailenin her biri içinde yeni bölünmeler oldu. Dravid dillerine ait ilk kayıtlara, Sanskrit ve Yunan-Latin metinlerinde rastlanır. Budacılığın büyük savunucusu İmparator Aşoka (İÖ 3. yy) Pandya, Çola ve Kerala topraklarından söz eder. Batı dilindeki pirinç (*rice*) ve zencefil (*ginger*) sözcüklerinin, sırasıyla Eski Tamil dilindeki *ariçi* ve *inçiver* sözcüklerinden geldiği sanılmaktadır. Aşoka'nın saltanatı sırasında Tamil ve Kannada dilleri ayrışmış ve Dravid ailesinin hem dilsel, hem kültürel açıdan bir başka büyük kolunu temsil eden Telugu dili ortaya çıkmıştır. Aşoka dönemine ait Güney Brahmi yazısı, İÖ yaklaşık 250'de Tamil diline uyarlanmış ve birkaç yüzyıl süreyle Caynacı keşişler tarafından mağara yazıtlarında kullanılmıştır. Kannada dilindeki en eski yazıtlar İS 450'den, Telugu dilindekiler İS 633'ten, Malayalam dilindekiler ise 9. yüzyıl sonundan kalmadır. Tamil, Malayalam, Kannada ve Telugu dilleri günümüze değin yönetim ve edebiyat dili olarak kullanılagelmiştir. Hepsinde resmî yazı dili ile günlük konuşma dili arasındaki ayrılıktan kaynaklanan ikidilliliğe rastlanır. Hepsi ekonomik, toplumsal ve siyasal değişmelere kısa sürede uyum göstermiştir; bugün de temel bilim ve sanat eğitiminde kullanılmaktadırlar. Dravid dillerinin, 18. yüzyıl sonunda dilbilimcilerce ortaya çıkarılmalarından önceki, yazıya geçmemiş tarihi hakkında hiç bilgi yoktur. Dravid ailesine giren dillerin ayırt edici özelliklerinden biri yapı ve sistem açısından gösterdikleri denge, bir başkası ise yavaş değişmelerdir.

İlk-Dravid diliyle karşılaştırıldığında Dravid ailesi içindeki farklı dillerin ünsüz ve ünlü sistemlerinin çeşitli değişimler geçirmiş olduğu görülür. Dilbilgisinde yaygınlıkla soneklerden yararlanılır; sonekler de birbirine eklenir. Başlıca sözcük sınıfları ad, sıfat, eylem ve çekimsizlerden oluşur. Adıllaştırılmış adlar ve sıfatlar yaygındır (örn. Eski Tamil dilinde *ilai* "gençlik", *ilai-y-am* "gençlik-biz", *ilai-y-ar* "gençlik-onlar"). Ulaçlar ve ortaçlar tümcede önemli bir rol oynar. Dravid ailesi içindeki diller, öteki dillerden farklı oranlarda sözcükler almışlardır. En çok sözcük alınan kaynaklar, Sanskrit, Pali ve Prakrit dilleri, günümüzde ise Urduca, Portekizce ve İngilizcedir.

Dravida üslubu, Hindistan'ın güneyinde, bugünkü Tamil Nadu'da 7. yüzyıldan 18. yüzyıla değin bütün Hindu tapınaklarının yapıldığı mimarlık üslubu. Bu tapınakların

Tamil Nadu'daki Kilalyur'da Dravida üslubunda yapılmış Çolişvara Tapınağı, 9. yy sonları, Hindistan
P. Chandra

en dikkat çekici yanları piramit biçimli (*kutina* tipi) kuleleridir. Karnataka (eskiden Mysore) ve Andhra Pradesh eyaletlerinde değişik biçimlerine rastlanır. Dravida üslubundaki bir tapınak temel olarak, yan yana hücrelerle çevrelenmiş dikdörtgen bir avlunun içinde, tepesi yüksek bir kule ya da külahla örtülü, kare planlı bir kutsal mekân ile buna bitişik sütunlu bir giriş bölümünden (*mandapa* ya da *mantapam*) oluşur. Beden duvarları gömme ayaklarla (pilastr) bölümlere ayrılmış ve nişler oluşturularak bunlara heykeller yerleştirilmiştir. Kutsal mekânın tepesindeki kule, yükseldikçe geri çekilen basamaklarla bir piramit görünümündedir. Her basamak, minyatür tapınakların yan yana dizilmesiyle oluşturulmuş bir korkulukla çevrilmiştir. En üstte de bir kubbecikle bunu taçlandıran bir çanak ve bir tepelik yer alır.

Dravida üslubunun ilk örneklerine Gupta döneminde (4-6. yy) rastlanır. Günümüze ulaşmış olgun örneklerin en eskileri Mahabalipuram'da 7. yüzyılda kayalara oyulmuş tapınaklarla gene aynı yerdeki daha gelişmiş bir yapı olan Kıyı Tapınağı'dır (y. 700).

Dravida üslubunun bütün özellikleriyle tam olarak uygulandığı yapılar, Racaraca'nın (Büyük) 1003-10 dolaylarında Tancor'da yaptırdığı görkemli Brhadişvara Tapınağı ile onun oğlu Racendraçola'nın yaklaşık 1025'te Gangaikondaçolapuram'da yaptırdığı büyük tapınaktır. Üslup giderek daha özenli bir hale gelmiştir. Avluyla çevrelenen tapınak yapılarının boyutları büyümüş, her birinde ayrı bir giriş kapısı (*gopura*) bulunan yeni yeni avlular eklenmiştir. Vicayanagar dönemindeyse (1336-1614) bu *gopura*'lar öyle büyümüştür ki, avluların içindeki tapınaklar onların yanında küçük kalmıştır.

dravit, turmalin mineralinin kahverengi, zengin magnezyum içerikli türü. *Ayrıca bak.* turmalin.

dravya (Sanskrit dilinde "töz"), Cayna felsefesinde, varoluşun tözünü belirten temel kavram. Caynacılığa göre *dravya* beş *astikaya*'dan (varlığın öncesiz ve sonrasız unsurları) oluşur: *Dharma, adharma, akaşa, pudgala* ve *civa*. Caynacılığa özgü anlamıyla *dharma* devinimi, *adharma* da devinimsizliği olanaklı kılan ortamdır. *Akaşa*, her şeyi içine alan uzaydır ve iki türü vardır: Dünyanın bulunduğu uzay (*lokakaşa*) ve ona göre sonsuz büyüklükte ama boş olan dünya dışı uzay (*a-lokakaşa*). Bu üç kategori benzersiz ve eylemsizdir. *Pudgala* (madde) ve *civa* (ruh ya da canlı varlık) ise eylemli ve sonsuz, ama belirli sayıdadır. Yalnızca *pudgala* algılanabilir ve yalnızca *civa*'da ruh vardır. Caynacılık Hindistan'da madde ve ruhu birbirinden bütünüyle ayıran en eski felsefe okuludur. *Dravya*'ya sonraları altıncı kategori olarak *kala* (zaman) eklenmiştir. *Kala* öncesiz ve sonrasızdır ama evrensel değildir; çünkü dünyanın en dış katmanlarında ortaya çıkmaz.

drawback (vergi hukukunda) *bak.* rüsumun reddi

Drayton, Michael (d. 1563, Hartshill, Warwickshire - ö. 1631, Londra, İngiltere), İngiliz şair. Horatius tarzı odların İngiliz edebiyatındaki ilk örneklerini vermiştir. Gençliğini Sir Henry Goodere'in hizmetinde geçirmiş, eğitimini onun yardımıyla tamamlamıştır. Goodere'in kızı Anne'i şiirlerinde Idea olarak işlemiştir.

Yayımlanan ilk yapıtı *The Harmonie of the Church*'le (1591; Kilisenin Uyumu) çok eski bir üslupla yazılmış bazı Kitabı Mukaddes açıklamalarına yer verdi. Sonraki yapıtlarında çağının modasına daha çok uydu. *Idea, The Shepheards Garland* (1593; Idea: Çobanın Derlemesi) pastoral şiir, *Ideas Mirrour* (1594; Idea'nın Aynası) sone, *Endimion and Phoebe* (1595; Endimion ve Phoibe) aşk idili, *Robert, Duke of Normandy* (1596; Normandiya Dükü Robert) ve *Mortimeriados* (1596) adlı yapıtları ise tarihsel kahramanlık şiiri türündedir. Drayton, yedi dizelik kıtalardan oluşan kral uyağıyla yazdığı *Mortimeriados*'u daha sonra Ariosto'nun geliştirdiği sekiz dizelik kıtalardan oluşan *ottava rima* biçimini kullanarak *The Barons Wars* (1603; Baronlar Savaşı) adıyla yeniden yayımladı.

Drayton, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışması, 1628; Dulwich College Resim Galerisi, Londra
Alleyn's College, Londra

Drayton'ın bu dönemdeki en özgün şiirleri İngiltere tarihindeki ünlü âşıkların birbirlerine yazdıkları mektuplardan oluşan *Englands Heroicall Epistles*'dır (1597; İngiltere'nin Büyük Aşk Mektupları).

Kraliçe I. Elizabeth'in ölümü üzerine pek çok şair gibi Drayton da Kral I. James'in tahta çıkışını kutlayan bir şiir yazdı; ama bu şiirde başka şairlerin yaptığı gibi, ölen kraliçeden söz etmedi. Bu kabalığı, ödüllendirilmesini ya da herhangi bir göreve de atanmasını engelledi. Olayın yarattığı düş kırıklığı daha sonraki birkaç yıl boyunca Drayton'ın bütün şiirleri üzerinde olumsuz etki yaptı. Toplu şiirlerinin yer aldığı *Poems* (1605; Şiirler) bu dönem sonunda yazdığı ilk başarılı yapıttı. *Poems Lyric and Pastoral*'da (1606; Lirik ve Pastoral Şiirler) Horatius'u örnek alarak yazdığı odlarıyla yeni bir tarzın öncülüğünü yaptı. "The Ballad of Agincourt" (Agincourt Baladı) adlı şiiri, Drayton'ın anlatı ustalığını gösterir.

Drayton, şiirlerinin birkaç toplu basımından sonra en önemli kitabı *Poems*'i (1619; Şiirler) yayımladı. Bu kitapta kendi seçip gözden geçirdiği eski yapıtlarının yanı sıra, birçok da yeni sone ve şiiri yer alıyordu. Bu arada en iddialı yapıtı olan *Poly-Olbion*'un (1612-22) ilk bölümünü de yayımladı. Bu yapıtında Elizabeth dönemi İngilteresi'nin kırsal bölgelerinin güzelliği, harap manastırlarının ve mahvolmuş ormanlarının romantik çekiciliği, tarihi, efsaneleri ve günlük yaşamıyla geniş bir panoramasını çizmeyi amaçlıyordu. Ama sonuçta kitap pek çok konuyu kapsamak iddiası yüzünden, aleksandren ölçüsüyle yazılmış bir kataloğu andırdı. Şiirin ikinci bölümü 1622'de tamamlandı.

Drayton en güzel şiirlerinden bazılarını yaşamının son yıllarında yazdı. Bunlar arasında yer yer alaylı destan havasına bürünen ve peri şiiri olan *Nymphidia* (1627) ve *The Muses Elizium* (1630) dikkat çeker. Drayton'ın arkadaşlarına hitaben yazdığı *Elegies upon sundry occasions*'daki (1627; Çeşitli Nedenlerle Yazılmış Elejiler) özenle işlenmiş ustalıklı beyitleri, Alexander Pope'un ve o dönemde yaşamış öteki şairlerin tarzını andırır.

Dreadnought, 1906'da denize indirilen, büyük toplarla donatılmış İngiliz zırhlısı. 20. yüzyılın ortalarına değin birçok ülkenin deniz kuvvetlerine katılan dretnotların ilk

"Dreadnought"
National Archives Washington D C

örneğidir. "Dreadnought"un deplasmanı 21.845 tondu ve saatte 21 deniz mili hız yapabiliyordu. 160 m uzunluğundaki gemi 800 mürettebatla işletiliyordu.

"Dreadnought"un, geleneksel buharlı pistonlar yerine buhar türbinlerine bağlı dört uskur şaftı vardı. Deniz silahlarındaki son gelişmeler, kısa erimli çarpışmalar için hazırlanmayı gereksiz hale getirdiğinden, gemiye küçük kalibreli silah yerleştirilmemişti. Bunun yerine beş taret üzerine yerleştirilmiş 305 mm'lik 10 topla donatılmıştı. Ek olarak destroyerlere ve torpil gemilerine karşı kullanılmak üzere 76,2 mm'lik 5 adet seri atımlı otomatik tüfeği, 5 adet Maxim makineli tüfeği ve 4 torpil borusu vardı.

"Dreadnought" kısa sürede öbür gemilere karşı büyük bir üstünlük sağladı; ama I. Dünya Savaşı sırasında daha büyük silahlarla donatılmış "süperdretnot"ların ortaya çıkmasıyla kendisi de aşılmış oldu. "Dreadnought"un en önemli savaş başarısı, Mart 1915'te İskoçya'nın Pentland Firth bölgesi açıklarında bir Alman U-Boot'unu batırması oldu. 1919'da yedeğe çekilen gemi, ertesi yıl hurda olarak satıldı ve 1923'te parçalandı.

Drebbel, Cornelis (Jacobszoon) (d. 1572, Alkmaar, Felemenk - ö. 7 Kasım 1633, Londra, İngiltere), ilk denizaltıyı geliştiren Felemenkli mucit.

Önceleri oymabaskıcılık ve cam ustalığı yapan Drebbel, daha sonraları uygulamalı bilimler alanında çalışmaya başladı. 1604'te İngiltere'ye gitti ve Kral I. James'in koruması altına girdi. Atmosfer basıncı ve sıcaklık değişimlerinin etkisiyle hiç durmadan çalışan bir saat yaparak büyük ün kazandı. 1620'de "dalma teknesi"ni yaptı. Küreklerle hareket ettirilen ve su geçirmez yağlı deriyle kaplı olan tekne, Thames Irmağında, yaklaşık 4 m derinlikte, Westminster'dan Greenwich'e kadar seyretmeyi başardı. Teknenin havası, su üstündeki şamandıralara bağlı iki borudan sağlanıyordu.

Drebbel ayrıca, kırmızı koşnil boyası için kalay bileşiklerinin mordan (boyasaptar) olarak ilk kez kullandı ve kükürtün yükseltgenmesi yoluyla sülfürik asit elde etme tekniğini geliştirdi. Drebbel'in öteki buluşları arasında bileşik mikroskop, geliştirilmiş bir termometre ve otomatik ayarlı fırın da vardır.

Dred Scott kararı, ABD Yüksek Mahkemesi'nin, köleliği ülkenin bütün topraklarında yasallaştıran kararı (6 Mart 1857). Yüksek Mahkeme'nin, Kongre'nin çıkarttığı bir yasayı anayasaya aykırı bulduğu ikinci kararıdır. Böylece, gerek Kongre'nin gerek ABD'ye bağlı topraklardan birindeki yasama meclislerinin herhangi bir bölgede köleliği kaldırmaya yetkili olmadığını, yalnızca eyaletlerin köleliği yasaklayabileceğini savunan Güney tam bir zafer kazanmıştır.

Dred Scott adlı kölenin sahibi 1834'te Scott'ı köleci bir eyalet olan Missouri'de satın aldıktan sonra özgür bir eyalet olan Illinois'a, ardından da Wisconsin Toprakları'na (Louisiana Alımı'nın 36° 30′ enleminin kuzeyinde kalan kesiminde köleciliği yasaklayan Missouri Uzlaşması koşullarına göre özgür bir yöre) götürmüş, sonunda yeniden Missouri'ye geri getirmişti. 1846'da Scott, kölelik karşıtı avukatların da yardımıyla özgür bir eyalet ile özgür bir toprakta bir süre kalmış olduğu için özgürlüğünün tanınmasını isteyerek Missouri eyalet mahkemelerinde dava açtı. Missouri Yüksek Mahkemesi, alt mahkemenin Scott'ın özgür sayılması gerektiği yönündeki kararını geri çevirince ABD Yüksek Mahkemesi'ne kadar gidecek uzun bir süreç başladı. Yüksek Mahkeme, kararını 6 Mart 1857'de, James Buchanan'ın başkanlık koltuğuna oturmasından hemen iki gün sonra açıkladı. Scott'ın özgür sayılmasını ikiye karşı yedi oyla reddeden kararda, mahkeme üyesi her yargıç ayrı mütalaa vermişti. Başyargıç Roger B. Taney'nin mütalaası uzun erimli sonuçları bakımından özellikle önem taşıyordu. Taney'ye göre hiçbir Siyahın, örneğin federal mahkemelerde dava açabilmek gibi, ABD yurttaşlarına özgü hakları yoktu. Hatta Taney'ye göre Siyahların, "beyazların saygı göstermekle yükümlü olduğu hiçbir hakları" yoktu.

Süreç, Scott'ın başvurusunun reddiyle orada son bulabilirdi. Ama Taney ve çoğunluğu oluşturan öteki yargıçlar burada durmadılar. Kongre'nin ABD'ye bağlı topraklarda köleciliği yasaklama yetkisi olmadığı gerekçesiyle, 1820 Missouri Uzlaşması'nı anayasaya aykırı ilan ettiler. Karara göre köleler birer mülktü ve köle sahiplerinin mülkiyet hakkı Anayasa'nın 5. Ek Maddesi'yle güvence altına alınmıştı; ne Kongre ne de toprakların yasama meclisleri, yasaların gösterdiği belirli durumlar dışında bir yurttaşı mülkiyetinden yoksun bırakabilirdi. Scott, geçici bir süre özgür bir eyalette bulunmakla birlikte gene de Missouri yasalarına tabi sayılmalıydı.

Dred Scott kararı, köleciliğin batıdaki topraklara yayılmasını önlemek için yeni kurulmuş bulunan Cumhuriyetçi Parti için ölümcül bir darbe gibi gözüküyordu. Bu karar karşısında, halk egemenliği ilkesinin savunucularından Stephen A. Douglas(*) yeni bir yöntem önerdi; buna göre, yeni yerleşim yerleri kuranlar köleciliği caydırıcı önlemlerle bu uygulamayı fiilen yasaklayabilirlerdi. Başkan Buchanan, Güneyliler ve Yüksek Mahkeme çoğunluğu, Dred Scott kararının kölelik karşıtı çalkantıya bir son vereceğini umdular. Oysa bu karar, kuzeyde kölelik karşıtı düşünceleri yaygınlaştırdı, Cumhuriyetçi Parti'yi güçlendirdi ve 1861'de savaşa yol açacak olan bölgesel karşıtlıkları körükledi.

Drees, Willem (d. 1886, Amsterdam - ö. 14 Mayıs 1988, Lahey, Hollanda), Hollandalı devlet adamı ve sosyalist önder. 1948-58 arasında dört kez başbakanlık yapmış, hükümetleri döneminde Hollanda'da refah devleti büyük gelişme göstermiştir.

Amsterdam'daki Ticaret Okulu'nda öğrenim gördü. 1907'de Hollanda Parlamentosu'nda (*Staten Generaal*) stenograf olarak çalışmaya başladı. Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyesi olarak 1913'te Lahey kent meclisine, 1933'te iki meclisli parlamentonun ana kanadı olan İkinci Meclis'e (*Tweede Kamer*) seçildi. II. Dünya Savaşı'nda Almanların Hollanda'yı işgali sırasında ülkesinde direniş hareketini örgütlemeye çalıştığı gerekçesiyle tutuklandı. 1941'de salıverilen Drees, yeniden direniş hareketine katıldı. 1945'te Hollanda'nın kurtulmasından sonra hükümet düzeyinde ilk önlemleri hazırlayan Anayurt Komitesi'ne (*Vaderlandsche Comité*) başkanlık etti. 1945-48 arasında, Willem Schermerhon ve Louis Beel hükümetlerinde sosyal işler bakanı olarak bulundu. 1946'da sol kanat Liberallerden Schermerhon ile birlikte İşçi Partisi (PvdA) adında yeni bir sosyalist parti kurdu. 6 Ağustos 1948'de başbakan olan Drees, 10 yıl süreyle PvdA ile Katolik Halk Partisi'nden (KVP) oluşan dört koalisyon hükümetine başkanlık etti. Katolik Halk Partisi'nin yeni vergi önerilerine ilişkin bir anlaşmazlık nedeniyle son koalisyondan çekilmesi üzerine Drees, 12 Aralık 1958'de başbakanlıktan istifa etti ve siyasetten uzaklaştı.

Drees'in önderliğinde geleneksel tarafsızlık politikasını bir yana bırakarak askeri ve ekonomik ittifaklara giren Hollanda, Benelüks Ekonomik Birliği, Batı Avrupa Birliği (WEU), NATO, AET ve başka uluslararası örgütlere katıldı. 1948'de Endonezya'da, Endonezyalılar ile Hollandalılar arasında çıkan savaş sırasında Hollanda Endonezya Birleşik Devletleri'ni (bugün Endonezya Cumhuriyeti) Hollanda Krallığı'na bağlı özerk bir devlet olarak bir federasyon içinde tutmaya çalıştı. Ama Endonezya, Drees'in başbakanlığı sırasında 1954'te Hollanda-Endonezya Birliği'ni sona erdirdi. Endonezya'da iş yapan Hollandalılar da ülke dışına çıkarıldı.

Dreikaiserbund *bak*. Üç İmparator Birliği

Dreiser, Theodore (d. 27 Ağustos 1871, Terre Haute, Indiana, - ö. 28 Aralık 1945, Hollywood, ABD), ABD'li romancı. Doğalcılığın ABD'deki önde gelen temsilcilerindendir. Önemli yapıtları arasında *Sister Carrie* (1900; *Kızkardeşim Carrie*; 1957, 1970), *The Financier* (1912; Para Babası), *The Titan* (1914; Titan), *An American Tragedy* (1925; *İnsanlık Suçu*, 1956, 1984/*Bir Amerikan Faciası*, 1978) yer alır.

Yaşamı. Çok çocuklu yoksul bir aileden geliyordu. Koyu Katolik, Alman asıllı bir babayla, okuma yazması olmayan Ohio'lu bir annenin çocuğuydu. Babasının katı tutumu, Dreiser'ın sonraki yıllarda bir kiliseyle ilişkisini kesmesinde etkili oldu. Indiana Üniversitesi'nde bir yıl okuduktan sonra bir süre Chicago'da, St. Louis'de ve Pittsburgh'de gazetecilik yaptı. 1894'te New York'a yerleşti. Orada, tanınmış bir besteci olan ağabeyi Paul Dresser'ın yardımıyla dergilerde makalelerini yayımlamaya başladı.

1900'de çıkan *Kızkardeşim Carrie* çok az ilgi gördü. ABD'de romancı Frank Norris, İngiltere'de ise Arnold Bennett ve H.G. Wells tarafından övgüyle karşılandıysa da, okurların ilgisizliği Dreiser'ı karamsarlığa sürükledi. Bir süre Brooklyn'in bir kenar mahallesinde yoksulluk içinde yaşadı. Ailesine ilişkin anılarından yola çıkarak yazdığı *Kızkardeşim Carrie*'de, sıradan insanların özel yaşamını çeşitli yönleriyle dile getirmesi, ayrıntılarda gerçekçi bir yaklaşımı benimsemesi ve kaba sayılabilecek üslubunun ardında yansıyan derin insanlık sevgisiyle, ABD romanında yeni bir anlayışı başlatmıştı. Romanda okurun kabul edemediği yan, kadın kahramanın ahlaksızlığından çok, böyle sıradan bir insanın, aykırı davranışları yüzünden cezalandırılmamasıydı.

Dreiser, 1907-10 arasında geçimini ev kadınları için çıkarılan dergilerde yayın yönetmenliği yaparak sağlamak zorunda kaldı. 1911'de yayımlanan romanı *Jennie Gerhardt*'ın ilgi görmesi ona cesaret verdi. Demiryolu işinden zengin olmuş Charles T. Yerkes'ün serüvenlerinden yola çıkarak yazdığı sonraki iki romanı *The Financier* ve *The Titan*, Dreiser'ın kural tanımaz başarılı kişilere duyduğu hayranlığı yansıtır.

Zorluklar içinde geçen sanat ve aşk yaşamını anlattığı *The "Genius"* (1915; Dahi), 1916'da ahlaka aykırı olduğu gerekçesiyle New York'ta yasaklandı. Bunun üzerine Dreiser, geçimini sağlayabilmek için gene dergilere yazmaya başladı. New York'ta dönemin edebiyat, sanat ve siyaset alanındaki önde gelen kişilerinin merkezi olan Greenwich Village'a yerleşti. Avrupa'ya yaptığı bir yolculuktan sonra otobiyografik nitelikteki *A Traveler at Forty*'yi (1913; Kırk Yaşında Bir Yolcu), Indiana'ya yaptığı bir gezi sonrasında da *A Hoosier Holiday* (1916; Indiana Tatili) ve *Plays of the Natural and Supernatural*'ı (1916; Doğal ve Doğaüstü Oyunlar) yazdı. Daha sonra da trajik oyunu *The Hand of the Potter* (1918; Çömlekçinin Eli), öykü kitabı *Free* (1918; Özgür), yaşamdan kesitleri aktaran *Twelve Men* (1919; On İki Adam), bağnaz olmayan bir felsefe yaklaşımını yansıtan *Hey Rub-a-Dub-Dub* (1920), bir bölümü 1931'de *Newspaper Days* adıyla yayımlanan otobiyografik yapıtı *A Book About Myself* (1922; Kendim Üzerine Bir Kitap) ve *Color of a Great City*'yi (1923; Bir Büyük Kentin Rengi) yayımladı. Ama bu yapıtlarının hiçbiri ona para ve başarı kazandırmadı. 1925'te, 10 yıl aradan sonra yazdığı ilk romanı *Bir Amerikan Faciası* çıktı. New York eyaletinde görülen ünlü bir cinayet davasından yola çıkan roman, yoksulluktan kurtulmaya çalışan genç bir adamın, karşı koyamadığı toplumsal güçlerin etkisiyle cinayete sürüklenmesini anlatıyordu. Kısa sürede hem okurlardan, hem de eleştirmenlerden ilgi gördü. Broadway'de sahneye konan ve ayrıca sinemaya uyarlanan kitap, Dreiser'a ün ve para kazandırdı.

Başarıları sonucunda Dreiser, daha varlıklı bir yaşam sürmeye başladı ve edebiyat çevrelerinin gözdesi oldu. SSCB'ye yaptığı yolculuğun izlenimlerini, mekanik felsefi yaklaşımını yansıtan ve SSCB toplumuna kuşkuyla yaklaşan *Dreiser Looks at Russia* (1928; Dreiser'ın Rusya'ya Bakışı) adlı kitabında anlattı. Daha önce yazdığı öykü ve kısa anlatıları da *Chains* (1927; Zincirler) ve *A Gallery of Women* (1929; Kadınlar Galerisi) adlı kitaplarında topladı. Ama edebiyat yaşamı eski parlaklığını yitirmişti. 1929 Büyük Bunalımı yüzünden de eski lüks yaşamını sürdüremez oldu. 1930'larda, kısa süre önce reddettiği komünizme yakınlık duymaya başladı. Belirlenimci felsefi görüşlerine karşın, toplumsal başkaldırı içinde yer almayı denedi. Zamanının çoğunu siyasal çalışmalara verdiği için, bu dönemde yazmaya pek fırsat bulamadı. 1920'lerin ünlü edebi kişiliği, 1930'larda artık ödün vermez konuşmalarıyla tanınan radikal bir reformcu olmuştu. Parti çizgisinden bağımsız bir tutum izlediği için, Amerikan Komünist Partisi ancak uzun yıllar sonra Dreiser'ı üyeliğe kabul etti.

Dreiser, 1939'da Hollywood'a yerleşti. Burada eski yapıtlarının sinema gelirleriyle geçimini sağladı. Arada bir hükümetin yetersiz politikalarını eleştiren broşürler yazarak bunları kendi olanaklarıyla dağıttı. Kapitalizme karşı çıkan *America is Worth Saving* (1941; Amerika Kurtarılmaya Değer) adlı yapıtını bu dönemde yazdı. Son romanları *The Bulwark* (1946; Siper) ve *The Stoic* (1947; Stoacı) ölümünden sonra yayımlandı.

Dreiser, kaba üslubuna ve anlatım tekniğindeki yetersizliklerine karşın, konularını ele alışındaki sevecenlik, içten ve güçlü üslubu nedeniyle ABD edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. *Kızkardeşim Carrie* ve *Bir Amerikan Faciası*, halkın yaşamını konu alan önemli yapıtlar olmaktan başka, ABD romanında birer dönüm noktası sayılır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Şiir. *Moods, Cadenced and Declaimed* (1926; Ritimli ve Belagatlı Ruh Halleri). Düzyazı. *My City* (1929; Kentim), *Epitaph* (1930; Mezar Yazıtı), *Dawn* (1931; Şafak), *Tragic America* (1932; Trajik Amerika).

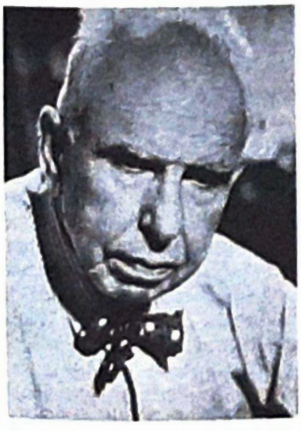

Dreiser
Granger Collection, New York

Drenthe, Hollanda'nın kuzeydoğusunda il (*provincie*). Almanya sınırından batıya doğru uzanan il, kuzey ve kuzeybatıda Groningen ve Friesland illeri, güneyde ise Overijssel iliyle çevrilidir. Suları çok sayıda sığ akarsu ve kısa kanal ile toplanan ilin yüzölçümü 2.654 km²'dir. Merkezi Assen'dir. Elliyi aşkın megalitik (büyük taş) anıtmezar (*hunebedden*: "Hun mezarları") bölgede Tarihöncesi yerleşimler olduğunu doğrular. 5. ve 6. yüzyıllarda Saksonlarca istila edilen bölge, sonraki dönemlerde Frank ve Germen krallarına bağlı kontlarca yönetildi. 1046-1522 arasında Utrecht piskoposluğuna bağlıyken 1536'da V. Karl tarafından ele geçirildi ve Habsburg topraklarına bağlandı. İspanya'ya yönelik ayaklanmalara katılan Drenthe, 1796'ya değin il statüsü kazanamadı. 1795-1813 arasında Fransız yönetimine giren il II. Dünya Savaşı sırasında Almanlarca işgal edildi.

Bölgenin büyük bölümü bataklıklarla kaplı kumlu topraklardan oluşur; vadi tabanları alüvyonlarla örtülüdür. Özellikle ovalarda bostanlar ve meyve bahçeleri vardır. 19. yüzyılda, çorak bölgeleri tarıma elverişli kılmak üzere bu bölgelerde yoksullar ve suçlular için yerleşimler kuruldu; çorak toprakların büyük bölümü otlak durumuna getirildi. Bu toprakları ıslah çalışmaları günümüzde de sürmektedir. Başlıca ürünler bugün de çavdar ve patatestir; mandıracılık ile sığır ve domuz besiciliği de önem kazanmıştır; bir miktar karma tarım da yapılır. Fundalık toprakların bir bölümü doğal koruma alanlarında, bir bölümü askeri eğitim bölgelerindedir. Daha 1800'den önce özel kişilerce başlatılan ağaçlandırma 1905'ten bu yana il yönetiminin denetiminde sürdürülmektedir. Turba ortaçağdan beri yakıt olarak kullanılır. 17. yüzyıldan sonra bataklık alanlardaki turbaları çıkarıp bölgeyi tarıma açmaya yönelik çalışmalar yapılmış, 19. yüzyılda bu amaçla bataklık kolonileri (*veenkolonien*) kurulmuştur.

Drenthe'nin uzun bir geçmişi olan aile işletmelerinde iplik eğirme, dokuma ve ip yapımı gibi etkinlikler sürdürülür. Başlıca ekonomik etkinlik tarımsal ürünlerin işlenmesidir; patates unu ve karton yapımı bunların en önemlileridir. Liman kenti Meppel ile Hoogeveen, Assen ve Emmen'de sanayi çeşitlenmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Schoonebeek yakınında petrol çıkarımı gelişmiştir. Nüfus (1990 tah.) 441.028.

Drentiyen Buzul Katı, Hollanda'da Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) oluşan çökellerin başlıca bölümü ve bu çökelmenin gerçekleştiği zaman dilimi. Neediyen Buzularası Katın üstünde ve Eemiyen Buzularası Katın altında yer alır. Hollanda'daki Drentiyen Buzul Katı yerine günümüzde yaygın olarak Saale Buzul Katı terimi kullanılır. Saale, daha soğuk iki dönem içerir; bunlardan erken olanı Drentiyen Altkatı, öteki ise daha sonra çökelen Warthe Altkatıdır. Bunların arasında ise daha ılıman bir dönem olan Treene Altkatı bulunur.

Drepanum *bak*. Trapani

dresaj *bak*. at terbiyesi

Dresbahiyen Kat, Kuzey Amerika'da Üst Kambriyen (Kruvaksiyen) Dizi kayaçlarının en alt katı ve bu katın çökeldiği zaman dilimi (Kambriyen Dönem y. 570-500 milyon yıl önce). Adını, Minnesota'daki Dresbach yakınlarında saptanan yüzey oluşumlarından alır. Bu bölgede Dresbahiyen Katı oluşturanlar kumtaşları ve şeyllerdir. Batıda ise kireçtaşları egemendir. Dresbahiyen'in tanıtıcı fosil faunası, *Crepicephalus* cinsi trilobitlerden oluşur.

Dresch, Jean-Emmanuel (d. 30 Kasım 1905, Paris, Fransa), Kuzey Afrika'nın kurak bölgelerinde yaptığı araştırmalarla tanınan Fransız coğrafyacı ve jeolog.

1931-41 arasında Fas'ın Rabat kentindeki Müslüman yüksekokulunda profesörlük yapan Dresch, daha sonraları sırasıyla Fransa'nın Caen kentindeki Edebiyat Fakültesi'nde (1943), Strasbourg'da (1945) ve Paris Üniversitesi'nde dersler verdi. 1960'ta Paris Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü'nün dekanlığına atandı. Çöl alanlarının geliştirilmesi üzerine çalışmalar yaptı ve Atlas Dağlarını inceledi. Başlıca yapıtları *La Méditerranée et le Moyen Orient* (1953; Akdeniz ve Ortadoğu), *Les Paysages tropicaux humides et le zone aride* (1966; Nemli Tropik Alanlar ve Kurak Kuşak) ve *Un géographe au déclin des empires*'dir (1979; İmparatorlukların Çöküş Döneminde Bir Coğrafyacı).

Dresden, Almanya'nın ortadoğusundaki Saksonya eyaletinin (*Land*) 1990'dan bu yana merkezi. Kent 1919-52 yılları arasında eski Saksonya eyaletinin, 1952-90 yılları arasında da Doğu Almanya'da (ADC) Dresden ilinin (*Bezirk*) merkeziydi. Elbe Havzasında, Leipzig'in güneydoğusunda,

Dresden'de Zwinger Sarayı avlusundaki Glockenspiel Pavyonu, Almanya
W Krammisch-Bruce Coleman Inc

Meissen ve Pirna arasında yer alır. Yerleşim ilk kez Elbe'nin kuzey kıyısında, "Ovadaki Ormanlılar" anlamına gelen Drežd'ane adıyla bir Slav köyü olarak kuruldu. Irmağın güney kıyısında Meissen markisi (Markgraf) Dietrich'in kurduğu Alman kolonisi ise ilk kez 1216'da kayıtlara geçti. Slav yerleşimi daha eski olduğu halde Neustadt (Yeni Kent), Alman yerleşimi ise Altstadt (Eski Kent) olarak anılırdı.

1270'te Markgraf Heinrich'in merkezi olan Dresden, onun ölümünden sonra Bohemya kralının, ardından da Brandenburg markisinin eline geçti. Yaklaşık 1319'da Dresden'i yeniden ele geçiren Meissen markileri 1403'te yerleşime berat verdiler. Saksonya'nın 1489'da ikiye bölünmesinden sonra, Dresden geleceğin Saksonya elektörleri ile krallarını yetiştiren Wettin ailesinin Albrecht kolunun merkezi oldu. Dresden 1539'da Reform hareketini kabul etti. 1491'deki yangında yerle bir olan kent daha sonra yeniden inşa edilip tahkim edildi. I. ve II. August'un elektör olduğu dönemde, 17. yüzyıl sonu ile 18. yüzyılda barok ve rokoko üslupları doğrultusunda kent modernleştirildi. 1685'te yanmış olan Neustadt yeniden inşa ettirildi ve Altstadt'ın kuzeybatısında Friedrichstadt kuruldu. Prusya, Saksonya ve Avusturya arasında imzalanan Dresden Anlaşması (1745) II. Silezya Savaşı'na (1744-45) son vererek Silezya'nın Prusya'ya katılmasını sağladı. Dresden'i çevreleyen surların üçte ikisi Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-63) yıkıldı, daha sonra hepsi çöktü. I. Napoléon 1813'te Dresden'i askeri harekât merkezi durumuna getirdi, son büyük zaferini de 26-27 Ağustos'ta burada kazandı.

II. Dünya Savaşı'ndan önce "Elbe'nin Floransası" adıyla anılan ve dünyanın en güzel kentlerinden biri olan Dresden, 13-14 Şubat 1945 gecesi İngiliz-Amerikan kuvvetlerinin 800 uçağının yoğun bombardımanıyla neredeyse bütünüyle yıkıldı; 17 Nisan'a değin aralıklarla bombardıman altında tutuldu. Kentin büyük bölümünün yok olmasına ve 35-135 bin insanın ölümüne yol açan bu harekât askeri açıdan da büyük bir başarı sağlamadı. Dresden'in uğradığı olağanüstü yıkım karşısında, bütün kentin yerle bir edilmesinin en iyi çözüm olacağı bile ileri sürüldü. Sonunda kalenin çevresindeki ünlü barok yapıların yeniden inşa edilmesi ve yeni kentin kalenin dışında kurulması kabul edildi.

Kentteki yapıların çoğu, ırmağın kuzey kıyısındaki Antonstadt'a adını veren Kral Anton (1755-1836) tarafından yaptırılmış ya da tamamlanmıştır. 1726-43 arasında inşa edilen Frauenkirche (Meryem Ana Kilisesi) yıkılmış, ama yıkıntıları anıt olarak korunmuştur. 1738-55 arasına tarihlenen Hofkirche (Saray Kilisesi), 1491, 1764-92 ve 1900'de onarılan Kreuzkirche (Haç Kilisesi) ve büyük hasar gören ama 1889-1901'de Alman Rönesans üslubunda onarılan eski kraliyet sarayı (1530-35) korunmuş yapılardandır. Dresden'in olağanüstü güzellikteki sanat hazinelerinin çoğu, korunmak üzere kent dışına çıkarılmış, çoğu 1945'te Sovyetlerin eline geçmişse de bazıları 1955'te geri verilmiştir. Çok sayıdaki müze ve galeriden ünlü Zwinger (1711-32), aralarında sert kalay ve porselen örneklerinin de bulunduğu zengin koleksiyonlarıyla zooloji, mineraloji, matematik ve fen aletleri müzeleri ile Semper Galerisi (1846) 1960'ta yeniden açılmıştır. Semper Galerisi'nin paha biçilmez sanat koleksiyonlarının en değerli parçası, Raffaello'nun "Sistine Madonna'sı"dır. Eskiden el yazmaları ile harita kitaplığı binası olan Japon Sarayı yeniden yapılarak para ve porselen koleksiyonlarının sergilenmesine ayrılmıştır.

Köklü bir opera geleneği olan Dresden'in savaşta yıkılan Opera Binası (1878) sonradan yeniden yapılmıştır. Kentte ayrıca Dresden Devlet Tiyatrosu ve Dresden Filarmoni Orkestrası (kuruluşu 1870) bulunur. Müzik yüksekokulunun yanı sıra tıp, plastik sanatlar, ulaşım ve öğretmen enstitüleri ile ünlü Sanat Akademisi vardır. Özellikle atom alanında önemli bir bilimsel eğitim ve araştırma merkezi olan Dresden'de, bir milyonu aşkın kitaba sahip kitaplığıyla Dresden Teknik Üniversitesi, Nükleer Fizik Merkez Enstitüsü, saydam plastik anatomik modellerin yapımıyla uluslararası ün kazanmış Alman Sağlık Müzesi yer alır. Dresden'deki pek çok tarihsel parktan en ünlüsü, botanik bahçesi, hayvanat bahçesi ve açık hava tiyatrosuyla tanınan Büyük Bahçe'dir (Grosser Garten) (1676).

Dresden'de sanayi, Berlin ve Leipzig'e demiryolu bağlantılarıyla da desteklenerek 19. yüzyılda gelişti. Elbe'nin güney kıyısında banliyöler oluştu. İmalat dalları II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla gelişti. Kente ağır sanayi tesisleri çok değildir; bununla birlikte hassas ölçü aletleri, optik aygıt, radyo ve elektrikli alet, transformatör, hidroelektrik jeneratör, röntgen ve fotoğraf gereci ile makine üretimi gelişmiştir. İhracat amacıyla çiçek ve küçük ağaçlar ekilir. Dresden'de gelişen seramik sanayisi 1710'da 24 km kuzeybatıdaki Meissen'e taşınmıştır. Yoğun bir demiryolu ağının merkezinde bulunan Dresden'de bir havalimanı vardır; kent Elbe iç suyolu ulaşımıyla Hamburg'a ve Çekoslovakya'ya bağlanır. Nüfus (1989) 515.900.

Dresden Antlaşması, Avusturya ile Prusya arasında imzalanan barış antlaşması (25 Aralık 1745). Avusturya Veraset Savaşları'nın (1740-48) bir evresi olan II. Silezya Savaşı'nı (1744-45) sona erdirmiştir. Prusya ordusu, 15 Aralık 1745'te Kesseldorf'ta Avusturya'nın Sakson müttefiklerini yenilgiye uğratarak, Prusya kralı II. Friedrich'in Saksonya'da denetimi ele geçirmesini sağladı. Bu olay ve İngiliz müttefikinden gelen baskılar, Avusturya arşidüşesi Maria Theresia'nın Prusya'nın koşullarını kabul etmesine yol açtı. Prusya, Troppau, Teschen (Cieszyn) ve Jägerndorf prenslikleri dışta kalmak üzere Silezya'nın büyük kesimini elinde tuttu; ayrıca Saksonya, Prusya'ya tazminat ödedi. Buna karşılık Prusya, Avusturya'ya karşı sürdürdüğü savaştan çekildi ve Maria Theresia'nın kocası I. Franz'ı Kutsal Roma-Germen imparatoru olarak tanıyarak Avusturya'nın imparatorluk içindeki önderliğini kabul etmiş oldu. 18 Ekim 1748'de yapılan Aix-la-Chapelle Antlaşması, Prusya'nın Silezya üzerindeki egemenliğini onayladı.

Dresden Çarpışması, Napoléon'un Almanya'da kazandığı son önemli zafer (26-27 Ağustos 1813). Saksonya'nın başkenti Dresden'deki çarpışmada, Napoléon'un 120 bin askeri ile Prens Karl Philipp Schwarzenberg'in komutasında 170 bin Avusturya, Prusya ve Rus askeri karşı karşıya gelmiştir.

Müttefikler, Napoléon'un başlıca üssü ve levazım deposu durumundaki Dresden'i ele geçireceklerini umuyorlardı. 23 Ağustos'ta Napoléon, Laurent Gouvion-Saint-Cyr komutasındaki 20 bin askerin savunduğu Dresden garnizonunun tehdit altında olduğunu öğrenerek hızla takviye gönderdi. Tarihteki en büyük yürüyüşlerden birini gerçekleştiren İmparatorluk Muhafız Birliği üç günde 145 km, iki kıta asker de dört günde 190 km yol aldı. Böylece Napoléon'un, savaşın ilk gününde 70 bin, ikinci gününde ise 120 bin askeri oldu. Bu arada Gouvion-Saint-Cyr çok sayıda müstahkem mevki kurdu.

Schwarzenberg 26 Ağustos'ta kentin çevresinde büyük bir yarım daire oluşturarak saldırıya geçti. Kanatlardaki birlikleri de Elbe Irmağının kıyısında bekliyordu. Gouvion-Saint-Cyr'in askerleri düşmana büyük kayıplar verdirerek yavaş yavaş geri çekildi. Napoléon o sırada Dresden'e ulaştı ve akşama doğru müttefikleri eski hatlarına püskürttü, 27 Ağustos'ta da saldırıya geçti. Piyadeyle süvarilerin yağmur ve çamur yüzünden neredeyse bütünüyle etkisiz kalması üzerine sonucu, Napoléon'un, hareket yeteneği ile yüksek topçu kuvvetleri belirledi. Müttefikler geri çekilmek zorunda kaldılar. Fransızların kaybı 10 bin, müttefiklerinki ise 38 bindi. Napoléon hastalanınca müttefik ordusunun kovalanması birlik komutanlarına bırakıldı. Bu komutanlar 30 Ağustos ile 6 Eylül'de ciddi yenilgiler alınca Dresden zaferi önemini yitirdi.

Dresden Devlet Sanat Koleksiyonu, Almanca STAATLICHE KUNSTSAMMLUNGEN DRESDEN, Almanya'nın Dresden kentinde resim, heykel, grafik ve uygulamalı sanatlar, madeni para koleksiyonlarının bulunduğu sanat müzesi. Özellikle ünlü olan resim galerisinin çekirdeğini, Prens August'un 1560'ta

topladığı saray koleksiyonuna (*Kunstkammer*) ait resimler oluşturur. Ama en önemli yapıtlar 18. yüzyıldan kalma olanlardır. Müzenin, sanat galerisi de aralarında olmak üzere bir düzine ek galerisi vardır. Resimler 1855'ten 1939'a değin tasarımını Gottfried Semper'in hazırladığı Zwinger Sarayı'ndaki bir galeride sergilenmiştir.

II. Dünya Savaşı çıkınca, müzedeki yapıtlar zarar görmemeleri için çeşitli yerlere dağıtılmış, ama gene de pek çoğu kayıp ya da tahrip olmuştur. Savaş sırasında büyük zarar gören yapılar onarılmış ve koleksiyonların yerleştirilmesinden sonra yeniden ziyarete açılmıştır.

Dresden Kodeksi, Latince CODEX DRESDENSIS. Kolomb öncesi Maya uygarlığına ait hiyeroglifleri içeren ve Hıristiyan din adamlarının giriştiği kitap yakımından kurtularak günümüze kalan başlıca üç kodeksten biri. Ötekiler Madrid ve Paris kodeksleridir. Tutulma tabloları, Venüs'ün kavuşum dönemleri gibi, büyük bir duyarlıkla hesaplanmış astronomi kayıtlarını içerir. Mayaların astronomi alanındaki ünü büyük ölçüde bu yapıta dayanır. Dresden'deki Saksonya Eyalet Kütüphanesi'nin ele geçirdiği kodeksi, Kingsborough vikontu Edward King, *Antiquities of Mexico* (1830-48; Meksika'nın Eski Yapıtları) adlı kitabında yayımladı. Ama o bunun Azteklere ait olduğunu sanıyordu. Kodeksin ilk bilimsel yayımı 1880'de Leipzig'de E. Förstmann tarafından yapıldı. *Ayrıca bak*. Madrid Kodeksi; Paris Kodeksi.

Dresdner Bank AG, Almanya'da, merkezi Frankfurt am Main'daki büyük ticari banka. Batı dünyasının en büyük bankalarından biridir.

1872'de Dresden'de Dresdner Bank adıyla kurulan bankanın merkezi 1884'te Berlin'e taşındı. 1952'de Rhein-Main Bank AG, Hamburger Kreditbank AG ve Rhein-Ruhr Bank AG olarak üçe bölündü. Bu üç banka 1957'de bugünkü Dresdner Bank olarak yeniden birleştiler.

Dresdner Bank AG, ticari bankacılık ve finansman hizmetleri sunar; ayrıca ihracat ve ithalat işlemlerinin finansmanı da önemli bir etkinlik alanıdır. Banka ve bağlantılı şirketleri para ve döviz piyasalarında da hizmetler sunmakta, ayrıca tahvil çıkarmaktadır.

Dresdner Bank 1974'te birkaç Avrupa ve Güney Amerika bankasıyla bir araya gelerek Londra'da Euro-Latinamerican Bank'ı kurmuştur. Bu banka Latin Amerika'da çeşitli kalkınma projelerini finanse etmektedir. Dresdner Bank, bütün dünya ülkelerindeki müşterilerine finansman hizmetleri sağlayan Avrupa Bankalar Birliği'ne (ABECOR) de üyedir. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti'ne borç para veren kuruluşlara aracılık eden banka, 1952'de Türkiye'de bir temsilcilik açmıştır.

Dressler, Marie, asıl adı LEILA MARIE KOERBER (d. 9 Kasım 1869, Coburg, Ontario, Kanada - ö. 28 Temmuz 1934, Santa Barbara, California, ABD), ABD'li oyuncu. Kendine güveni tam, mizahi yönü güçlü yaşlı kadın tiplemeleriyle 1930'ların başlarında Hollywood sinemasının en sevilen sanatçılarından olmuştur.

İlk kez 14 yaşında gezici bir hafif opera topluluğunda sahneye çıktı. Giderek başrollere yükseldi; bütün ABD ve İngiltere'de tanınan bir vodvil komedyeni oldu. Mack Sennett'in Keystone Stüdyosu'nda, Charlie Chaplin ve Mabel Normand'ın da rol aldığı *Tillie's Punctured Romance* (1914; Tillie'nin Fos Çıkan Aşkı) filmiyle sinema oyunculuğuna başladı. Ama I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, oyuncu olarak neredeyse unutulmuştu.

Dressler 1927'de sinemaya döndü ve Polly Moran ile birlikte oynadığı *slapstick*(*) tarzı komedi filmleriyle yeniden dikkati çekti. *Anna Christie* (1930) filminde görmüş geçirmiş sarhoş Marthy rolüyle büyük başarı kazandı. *Politics* (1931; Politika), *Prosperity* (1932; Refah), *Dinner at Eight* (1933; Saat Sekizde Akşam Yemeği) ve *Tugboat Annie* (1933; Römorkör Annie) gibi birçok filmde benzer roller aldı. Başrollerini Wallace Beery ile paylaştığı *Min and Bill* (1931; Min ile Bill) filmindeki oyunuyla en iyi kadın oyuncu Oscar'ını kazandı.

dretnot, adını, 1906'da denize indirilen İngiliz zırhlısı "Dreadnought"tan alan zırhlı türü. *Ayrıca bak*. Dreadnought.

Drew, Charles Richard (d. 3 Haziran 1904, Washington, D.C. - ö. 1 Nisan 1950, Burlington yakınları, Kuzey Carolina, ABD), ABD'li Siyah hekim ve cerrah. Kan naklinde kullanmak üzere insan kanının saklanması konusundaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

Drew, 1926'da Amherst College'da lisans öğrenimini tamamladıktan sonra, Montreal'deki McGill Üniversitesi (1933) ile Columbia Üniversitesi'nde (1940) öğrenimini sürdürdü. Daha sonra Washington'daki Özgür Siyahlar Hastanesi'nde ve Howard Üniversitesi'nde (1942-50) tıp profesörü ve cerrah olarak çalıştı. İnsan kanının yapısı ve gerektiğinde kullanılmak üzere saklanması konusundaki yoğun çalışmaları nedeniyle İngiliz Kan Nakli Derneği'nin tıp bölümünün, II. Dünya Savaşı sırasında da Amerikan Kızılhaç Örgütü Kan Bankası'nın yöneticiliğine getirildi.

1 Nisan 1950'de bir otomobil kazasında yaralanan Drew, acil kan nakli için en yakın hastaneye yetiştirildi, ama Siyah olduğu için kabul edilmedi ve Siyah hastalara bakan bir hastaneye götürülürken yolda öldü.

Drew, Georgiana Emma *bak*. Barrymore, Georgiana

Drew, John, Jr. (d. 13 Kasım 1853, Philadelphia - ö. 9 Temmuz 1927, San Francisco), ABD'li tiyatro oyuncusu. Shakespeare komedileri, sosyete oyunları ve hafif komedilerdeki rolleriyle tanınmıştır.

İkisi de hem oyuncu, hem tiyatro yöneticisi olan John ve Louisa Lane Drew'un en büyük oğluydu. Oyunculuğa 1873'te başladı. İki yıl sonra da Augustin Daly'nin *The Big Bonanza* adlı komedisindeki Bob Ruggles rolüyle New York'ta ilk kez sahneye çıktı. Daly'nin oyunlarında rol almayı sürdürdü ve Kasım 1879'da *Arabian Night; or Haroun al Raschid and His Mother-in-law* (Arabistan Gecesi ya da Harun Reşid ve Kaynanası) adlı oyunda Alexander Sprinkle rolüyle ilk büyük başarısını kazandı. 1892'de Daly'den ayrılarak Charles Frohman'ın topluluğuna katıldı. Bu toplulukta 20 yıl boyunca, Frohman'ın yönettiği *A Marriage of Convenience* (Uygun Evlilik), *One Summer's Day* (Bir Yaz Günü), *Richard Carvel*, *Much Ado About Nothing* (*Kuru Gürültü*), *The Will* (Vasiyet), *The Circle* (*Çember*), *The School for Scandal* (Skandal Okulu) ve *Trelawny of the "Wells"* gibi oyunlarda rol aldı. Frohman 1915'te batan "Lusitania" gemisinde boğulunca Drew'un tiyatro yaşamı kesintiye uğradı. Ama kendisine büyük saygı duyan oyuncu arkadaşları tarafından "The Players" adlı kulübün yaşam boyu başkanlığına seçildi. Bu onur, daha önce yalnızca kulübün kurucusu Edwin Booth ile Joseph Jefferson'a verilmişti. Drew'un anıları *My Years on the Stage* (Sahnede Geçen Yıllarım) adıyla 1922'de yayımlandı.

Drew, John, Sr. (d. 3 Eylül 1827, Dublin, İrlanda - ö. 21 Mayıs 1862, Philadelphia, ABD), tiyatro oyuncusu ve yöneticisi. İrlandalıların yaşamını konu alan romantik komedilerdeki rolleriyle ün kazanmıştır. En başarılı tiplemelerinden biri, Samuel Lover'ın *White House of the Peppers* (Pepper'ların Beyaz Evi) adlı oyunundaki Gerald Pepper rolü olmuştur.

Drew kısa bir süre denizcilik yaptıktan sonra tiyatroya yöneldi. 1842-46 arasında bir tarihte New York'ta sahneye çıktı. 1853'te (bazı kaynaklara göre 1843) genç adam rollerine çıkan oyuncu William Wheatley ile birlikte Philadelphia'daki Arch Street Theatre'ın başına geçti. 1850'de, daha sonra tiyatronun yönetimini üstlenecek olan oyuncu ve yönetici Louisa Lane'le evlendi. Birçok turneye çıktı; 1855'te İngiltere ve İrlanda'ya, 1857'de Avustralya'ya, ertesi yıl gene Avustralya ve İngiltere'ye gitti. ABD'ye döndükten birkaç ay sonra öldü.

Drew, Louisa Lane (d. 10 Ocak 1820, Londra - ö. 31 Ağustos 1897, Larchmont, New York), tiyatro oyuncusu ve yöneticisi. ABD tiyatro tarihindeki en başarılı topluluklardan Mrs. John Drew's Arch Street Theatre'ın yöneticiliğini yapmış, kadın oyuncuların erkek rolüne çıktığı 19. yüzyıl geleneği içinde, sık sık Romeo, Marcus Antonius ve daha başka Shakespeare karakterlerini canlandırmıştır.

Tiyatro oyuncusu olan bir İngiliz anne babanın kızıydı. Sahneye sekiz yaşında çıktı ve çok kısa sürede büyük başarı kazandı. 1850'de oyuncu ve tiyatro yöneticisi John Drew, Sr. ile evlendi. Drew ile William Wheatley'nin yönetmekte olduğu tiyatroyu 11 yıl sonra devraldı ve 1892'ye değin yönetti. On bir sezonunu turnede geçirdi ve ölünceye değin de sahneye çıktı. Lady Teazle, Peg Woffington, Lydia Languish ve özellikle Mrs. Malaprop büyük övgü topladığı rolleriydi.

Drexel, Katharine (d. 26 Kasım 1858, Philadelphia - ö. 3 Mart 1955, Cornwells Heights, Pennsylvania, ABD), Yerliler ve Siyahlar arasında çalışan bir misyoner rahibe topluluğunun kurucusu.

Hayırsever bir maliyeci olan babası Francis Anthony Drexel'den büyük bir mirasa kondu. Dakota Toprakları piskopos vekilinin Yerlilerin eğitimi konusunda kendisine başvurması üzerine Güney Dakota, Minnesota, New Mexico ve Wyoming'de misyoner okulları açılması için para yardımında bulundu. Daha sonra da posta arabasıyla ve merkep sırtında bu kuruluşları dolaştı. Ocak 1887'de Papa XIII. Leo ile yaptığı özel bir görüşme sırasında misyonerlik önerisi aldı.

1889'da Pittsburgh'da din eğitimi veren bir topluluğa katıldı. Arkadaşlarının desteğiyle 1891'de Drexel Malikânesi'nde kendi cemaatini kurdu, ertesi yıl Pennsylvania'daki Cornwells Heights'de St. Elizabeth Manastırı'na taşındılar, Katharine de başrahibeliğe getirildi. 1913'te Papa X. Aziz Pius cemaati onayladı

Katharine bunun üzerine yaygın bir okul kampanyasına girişti. Önce 1894'te Pueblo Yerlileri için New Mexico'daki Santa Fe'de St. Catherine Yatılı Okulu'nu, 1899'da da Siyah kızlar için Virginia'daki Rock Castle'da bir okul açtı. 1903'te Arizona ve Tennes-

see'de yeni okullar açtıktan sonra 1915'te New Orleans'ta Siyah kızlar için Xavier Üniversitesi'ni kurdu. 1927'ye gelindiğinde, kendi cemaati için Columbus (Ohio), Chicago, Boston ve New York kentinde manastırlar açmıştı. 1941'deki altın jübilesinde, Papa XII. Pius'tan büyük övgü aldı. Yaşamının sonuna değin mirasından toplam 12 milyon dolar harcamıştı.

Dreyer, Carl Theodor (d. 3 Şubat 1889, Kopenhag - ö. 20 Mart 1968, Kopenhag, Danimarka), sinemanın büyük ustalarından dünyaca ünlü Danimarkalı yönetmen. Din-

Carl Dreyer
Museum of Modern Art Film Stills Archive, New York

sel yaşantıyı ele alan en tanınmış filmleri, hareketlilik yerine uzun ve ayrıntılı yakın çekimlere ağırlık veren, Danimarka'ya özgü "durgun" bir üslup taşır.

Dreyer piyanist, tezgâhtar, gazeteci ve tiyatro eleştirmeni olarak çalıştıktan sonra, 1913'te sessiz filmlere alt yazı yazarak sinema dünyasına girdi. Daha sonra ünlü bir senaryo yazarı ve kurgucu oldu. *Praesidenten* (1919; Başkan) adlı filmle yönetmenliğe başladı. Bunu *Blade af satans bog* (1920; Şeytanın Kitabından Sayfalar), *Präst änkan* (1920; Rahibin Karısı), *Die Gezeichneten* (1922; Birbirinizi Sevin), *Der var engang* (1922; Bir Zamanlar), Almanya'da çektiği *Mikaël* (1924), *Du skal aere din hustru* (1925; Evin Efendisi) ve *Glomsdalsbruden* (1925; Glomsdal'ın Nişanlısı) izledi.

En ünlü sessiz filmi *La Passion de Jeanne d'Arc* (Jeanne d'Arc'ın Çilesi), Jeanne d'Arc'ın büyücülük suçuyla yargılanışını ve idam edilişini anlatıyordu. Fransa'da çekilen filmin kadın kahramanını Maria Falconetti canlandırdı. İzleyiciyle filmdeki karakterler arasında yakın bir ilişki kurmayı amaçlayan Dreyer, sürekli yakın çekimler kullanarak yeni bir tür tarihsel öykü yaratmıştı. Bütün dünyada eleştirmenlerin övgüsünü toplayan film, en iyi sessiz filmlerden biri olarak değerlendirilirdi.

Dreyer'in üslubu, son derece ayrıntılı ve gerçeğe uygun biçimde düzenlenmiş dekorlar kullanmasına ve uzun yakın çekimlerine dayanır. Kendisini topluluktan ayrı tutan ve bu nedenle saldırıya hedef olan bireylerin çevresinde yoğunlaşan filmlerinde, olay belirli bir coğrafi alanda ve kısa bir zaman dilimi içinde geçer. Kasvetli bir hava ve ağır bir tempo içindeki yapıtlarında çoğunlukla büyücülük ve doğaötesi, en sıradan insanlık durumlarında bile görülen iyiyle kötü arasındaki çatışma, acımasız bağnazlığın ve baskının yarattığı trajedi, fiziksel ve ruhsal sevginin gücü gibi temaları ele almıştır.

Dreyer başarılı sesli filmler de yönetmiştir. 1932'de Fransa'da çektiği *Vampyr* (Vampir), Sheridan Le Fanu'nün bir vampir öyküsüne dayanır. 17. yüzyılda Danimarka'da geçen ve cadı avıyla dinsel saldırıları ele alan *Vredens dag* (1943; Gazap Günü), uluslararası düzeyde başarılı olmuş ve Danimarka sinemasının canlanışına büyük katkıda bulunmuştur. Dreyer'in *Tvä människor* (1945; İki Kişi) filminden sonra çektiği ve Venedik Film Şenliği'nde Büyük Ödül'ü kazanan *Ordet*'te (1955; Söz) İsa olduğunu sanan küçük oğulları yüzünden güç durumda kalan çalışkan, gerçekçi bir çiftçi ailesinin öyküsünden yola çıkarak toplumsal ve ruhsal iyilik arasındaki karmaşık ilişkiyi ele almıştır. Son filmi *Gertrud* (1964), aşka büyük değer veren bir kadın üzerine yapılmış ustaca bir karakter çalışmasıdır.

Dreyer, Johan Ludvig Emil (d. 13 Şubat 1852, Kopenhag, Danimarka - ö. 14 Eylül 1926, Oxford, İngiltere), Danimarkalı astronom. 1888'de yayımlanan *New General Catalogue of Nebulae and Cluster of Stars* (Bulutsular ve Yıldız Kümeleri Yeni Genel Katalogu) ile bu katalogun 1895 ve 1908'de yayımlanan eklerini hazırlamıştır. Ekleriyle birlikte 1953'te yeniden yayımlanan ve 13 bin gökcismini içeren katalog, günümüzde de temel başvuru kaynaklarından biri durumundadır.

Dreyer 1874'te Offaly ilindeki Parsonstown'da, Kont Rüsse'nin gözlemevine asistan olarak atandı, dört yıl sonra da Dublin'deki Dunsink Gözlemevi'nde görevlendirildi. 1882'de İrlanda'daki Armagh Gözlemevi'nin yöneticiliğine getirildi ve 1916'da

Johan Dreyer, y. 1910
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

emekliye ayrıldı. Aynı yıl Kraliyet Astronomi Derneği'nin Altın Madalya'sıyla ödüllendirildi, 1923-24'te de bu derneğin başkanlığını yaptı.

Dreyer, astronomiye ilişkin birçok kitap yazdı. Bunlar arasında ünlü Danimarkalı gökbilimci Tycho Brahe'nin yaşamöyküsü (1890) ve 1913-29 arasında yayımlanan ve Tycho'nun bütün çalışmalarını kapsayan 15 ciltlik bir yapıt da vardır.

Dreyfus, Alfred (d. 19 Ekim 1859, Mulhouse - ö. 12 Temmuz 1935, Paris, Fransa), Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'in siyasal ve toplumsal tarihine damgasını vuran Dreyfus Olayı'nın kahramanı.

Dokuma fabrikatörü varlıklı bir Yahudinin oğlu olan Dreyfus, 1882'de Politeknik Okulu'na girdi. Daha sonra subay olmaya karar verdi; 1889'da yüzbaşılığa kadar yükselmişti. Savaş Bakanlığı'nda çalışırken, 1894'te, Alman askeri ataşesine Fransız ordusunun sırlarını satmakla suçlandı. 15 Ekim'de tutuklandı, suçlu bulunarak 22 Aralık'ta Fransız Guyanası açıklarındaki ünlü ceza yerleşmesi Şeytan Adasında yaşam boyu hapse mahkûm edildi.

Yetersiz kanıtlara dayanan yargılamada izlenen yöntem de çok olağandışıydı. Dreyfus'un suçlamayı reddetmesine ve ailesinin de yılmadan kendisini desteklemesine karşın hem kamuoyu, hem de koyu Yahudi düşmanı bir kesimin başını çektiği Fransız basını, mahkeme kararını ve cezayı olumlu karşıladı. Özellikle Édouard Drumont'un çıkardığı *La Libre Parole* gazetesi Dreyfus'ü Fransız Yahudilerinden beklenebilecek bir sadakatsizliğin simgesi olarak göstermeye çalıştı.

Ama zamanla bu konuda kuşkular belirmeye başladı. Yarbay Georges Picquart,

Dreyfus, 1894'ten önce
H. Roger - Viollet

casusluk olayına Binbaşı C. F. (Walsin-) Esterházy'nin karıştığını ve Dreyfus'ün suçlanmasına neden olan mektubun onun el yazısıyla kaleme alındığını ortaya koyan kanıtlar buldu. Bu nedenle Picquart'ın görevinden alınması üzerine, elde edilen bulguların üst makamları çok tedirgin ettiği kanısı yaygınlaştı. Gazeteci Joseph Reinach, Georges Clemenceau, senatör Auguste Scheurer-Kestner ve Émile Durkheim gibi kişilerin de katılmasıyla Dreyfus yanlılarının sayısı gitgide çoğaldı.

Bu arada Esterházy'nin birtakım kanıtlar uydurup söylentiler yayması. Dreyfus'ün yazdığı öne sürülen mektubu bulan Binbaşı Hubert Joseph Henri'nin yeni sahte belgeler düzenleyip birtakım belgeleri ise hasır altı etmesi, olayı inanılmaz ölçüde karmaşıklaştırdı. Ama divanıharbe çıkarılan Esterházy aklandı, Picquart ise tutuklandı. Bunun üzerine Dreyfus Davası'nın yeniden görülmesi gerektiğini savunan hareket birdenbire güçlendi. 13 Ocak 1898'de romancı Émile Zola, Clemenceau'nun gazetesi *L'Aurore*'un birinci sayfasında "J'Accuse" (Suçluyorum) başlıklı bir açık mektup yayımladı. *Aurore*'un o günkü baskısı 200 bin sattı. Zola, orduyu Dreyfus'le ilgili kararda ki yanlışlığı örtbas etmekle ve Savunma Bakanlığı'nın emriyle Esterházy'yi aklamakla suçluyordu.

Zola'nın mektubu yayımlandığında, Dreyfus Davası kamuoyunda büyük ilgi uyandırmış ve Fransa'yı iki karşıt kampa bölmüş bulunuyordu. Sorun, Dreyfus'ün suçluluğu ya da suçsuzluğu gibi kişisel boyutları çoktan aşmıştı. Davanın yeniden görülmesine karşı çıkan milliyetçi ve otoriter Dreyfus karşıtları olayı, ülkenin düşmanlarının orduyu küçük düşürme çabası olarak değerlendiriyor, konuya uluslararası sosyalizm ve Yahudilik karşısında bir ulusal güvenlik sorunu, Fransa ile Almanya arasında bir çıkar çatışması gözüyle bakıyorlardı. Dreyfus'ün aklanmasını isteyenler ise onun mahkûm edilmesini, kişi özgürlüğü ilkesinin ulusal güvenliğe feda edilmesi, cumhuriyetçi sivil otorite ile devletten bağımsız davranan askeri otoritenin çatışması olarak görüyorlardı. Parlamentoda büyük gürültü kopuyor, milliyetçilerin baskısıyla hükümet Émile Zola hakkında dava açıyor, taşrada Yahudi düşmanı ayaklanmalar çıkıyordu. Buna karşılık Dreyfus Davası'nın yeniden görülmesini isteyen bir dilekçe, Anatole France, Marcel Proust ve pek çok başka aydınla birlikte 3 bin kişi tarafından imza-

landı. Şubatta yargılanmaya başlayan Zola yayın yoluyla iftiradan suçlu bulundu ve bir yıl hapis ile 3.000 frank para cezasına çarptırıldı.

Ama bir yıl içinde Dreyfus yanlıları güç kazandı. Binbaşı Henri sahtekârlık yaptığını itiraf ettikten sonra Ağustos 1898 sonunda intihar etti. Esterházy panik içinde Belçika'ya, oradan Londra'ya kaçtı. Artık Dreyfus ailesinin davanın yeniden görülmesi isteği geri çevrilemezdi.

René Waldeck-Rousseau başkanlığındaki yeni hükümet Haziran 1899'da göreve başladı ve olayı sonuca bağlamaya karar verdi. Yeniden yargılanmak için Şeytan Adasından getirilen Dreyfus, Rennes'de divanharp önüne çıkarıldı (7 Ağustos-9 Eylül 1899). Mahkeme Dreyfus'ü gene suçlu buldu, ama cumhurbaşkanı sorunu çözmek için Dreyfus'ü affetti. Dreyfus af kararını kabul etmekle birlikte, suçsuzluğunu kanıtlamak için sonuna değin çaba gösterme hakkını da saklı tuttu.

1904'te Dreyfus'e yeniden yargılanma hakkı tanındı ve Temmuz 1906'da sivil bir temyiz mahkemesi onu aklayarak hakkındaki bütün eski mahkûmiyet kararlarını bozdu. Parlamento Dreyfus'un eski görevine dönmesini sağlayan bir yasa tasarısını onayladı. Dreyfus 22 Temmuz'da resmen orduya döndü ve Légion d'honneur nişanıyla ödüllendirildi. Orduda kısa bir süre daha görev yapan Dreyfus binbaşılığa yükseldikten sonra kendi isteğiyle yedeğe ayrıldı. I. Dünya Savaşı'nda yeniden göreve çağrıldı ve yarbay rütbesiyle bir cephane birliğine komuta etti. Savaştan sonra ne yaptığı bilinmemektedir.

Fransa tarihine *L'Affaire* (Olay) adıyla geçen Dreyfus Davası, Üçüncü Cumhuriyet'in ve çağdaş Fransa'nın tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Bu dava çevresinde gelişen çalkantıların keskinleştirdiği siyasal ve toplumsal güçler dağılımı, 1905'te kilise ve devlet işlerinin ayrılması gibi sarsıcı önlemlerin alınmasına, Fransa'yı, sağdaki milliyetçiler ile soldaki antimilitaristler arasında 1914'e, hatta daha sonrasına değin etkisi altında tutacak bir bölünmenin doğmasına yol açtı.

Dreyfuss, Henry (d. 2 Mart 1904, New York kenti- ö. 5 Ekim 1972, South Pasadena, California, ABD), günümüzde kullanılan çok sayıda ürünün tasarımını gerçekleştiren ABD'li sanayi tasarımcısı.

On yedi yaşında Broadway'de bir sinema salonunda sahnelenen tiyatro oyunları için dekorlar hazırlamaya başlayan Dreyfuss, 1927'de, bir mağazanın sattığı malların ne ölçüde çekici olduğunu inceleme ve satışın artırılmasına yönelik yeni tasarımlar geliştirme işini üstlendi. Dreyfuss incelemeyi yaptı ama üretilmiş mallar üzerinde değişiklikler yapmak yerine, yeni ürün tasarımları için üretici şirketlerle doğrudan ilişkiye geçilmesi ve onlarla birlikte çalışılması gerektiğini ileri sürdü.

1929'da ilk sanayi tasarımı bürosunu açan Dreyfuss, aynı zamanda Broadway tiyatroları için dekor tasarımları yapmayı sürdürdü. 1930'da Bell Laboratuvarları için tasarımlar yapmaya başladı ve bir dizi yeni telefon tipi geliştirdi. Yaptığı başlıca tasarımlar arasında Lockheed Corporation'ın "Super Constellation" uçaklarının ve "Independence" transatlantiğinin iç dekorasyonu da vardı.

Dreyfuss tasarımlarını, ürünün kullanıcısını göz önünde tutarak yapıyordu. "Ürünün ve insanların buluşma noktası bir sürtüşme noktasına dönüştüğünde, sanayi tasarımcısı başarısız olur" diyordu. *The Measure of Man* (1960; İnsanın Ölçüsü) adlı yapıtında, insan vücudu ve hareketleri üzerine ayrıntılı verileri sunan Dreyfuss, sanayi tasarımcılığını ele alış yöntemini de *Designing for People* (1955; İnsanlar İçin Tasarım) kitabında açıkladı. 1963-70 arasında Los Angeles'taki California Üniversitesi ile yakın ilişki içinde çalıştı. Dreyfuss, eşi Doris ile birlikte evinin garajındaki otomobili içinde, karbon monoksit zehirlenmesinden öldü.

Dreyschock, Alexander (d. 15 Ekim 1818, Zack, Bohemya - ö. 1 Nisan 1869, Venedik), Bohemyalı piyanist ve besteci. Piyanodaki teknik ustalığı Liszt ile karşılaştırılmasına yol açmıştır.

İlk konserini sekiz yaşında veren Dreyschock, 1833'te Václav Tomašek'le çalışmak üzere Prag'a gitti. 1838'den sonra konser turneleriyle Avrupa'nın her yanını dolaştı. 1862'de Petersburg Konservatuvarı'nda piyano profesörü olduysa da, iklim koşullarına dayanamadığı için 1868'de Rusya'dan ayrılarak İtalya'ya gitti; izleyen ilkbaharda orada öldü.

Dreyschock özellikle parlak oktavlarıyla, çift altılıları ve üçlüleri basışıyla, ayrıca yalnız sol eliyle çaldığı sololarla tanınmıştı. İngiliz besteci ve virtüöz J. B. Cramer'in onun için "Bu adamın sol eli yok, iki sağ eli var!" dediği söylenir. Dreyschock daha çok kendi yapıtlarını seslendirmekle birlikte, repertuvarında pek çok klasik parçaya da yer vermiştir.

Dreyse tüfeği, İGNELİ TÜFEK olarak da bilinir, Alman mucit Nikolaus von Dreyse'nin geliştirdiği yivli tüfek. Tüfeğe yerleştirilen uzun ve sivri uçlu bir iğne sert bir darbeyle, merminin dip tarafına yerleştirilen ateşleme barutuna (genellikle cıvalı bir patlayıcı) çarpıyor, ateşleme barutu da itici barutu tutuşturuyordu. 1827-29 arasında geliştirilen Dreyse tüfeği, 1848'den başlayarak Rus ordusunda kullanıldı. 1871'de yerini mavzere bıraktı.

Driesch, Hans Adolf Eduard (d. 28 Ekim 1867, Bad Kreuznach, Ren Eyaleti, Prusya - ö. 16 Nisan 1941, Leipzig), Alman deneysel embriyoloji bilgini ve düşünür. Yaşamın

Driesch
Ruprecht-Karl-Universität Heidelberg, Almanya

yalnızca fiziksel ya da kimsayal bir olgu olarak açıklanamayacağını savunan vitalizm kuramının son temsilcisidir.

Hamburglu bir altın tüccarının oğlu olan Driesch, Martin Luther'in bir arkadaşının kurduğu, hümanist değerlere ağırlık veren bir lisede okudu. Annesinin evde beslediği ilginç hayvanlar nedeniyle daha çocuk yaşlarda zoolojiye ilgi duymaya başlamıştı. O dönem Almanya'sındaki geleneğe uyarak Hamburg, Freiburg ve Jena'daki çeşitli üniversitelere devam eden Driesch, çağdaşı zoologlar gibi yalnızca zooloji değil, fizik ve kimya öğrenimi de gördü. Doktora çalışmasını Jena Üniversitesi'nde, evrim kuramının özel bir dalı olan soyoluş (filogenez) alanında uzmanlaşmış Ernst Heinrich Haeckel'in yanında yaptı. Ama, çalışmalarını Haeckel'inkinden değişik bir yöne çevirerek, 1887'deki doktora tezinde, *Hydroida* kolonilerinde büyümeyi denetleyen etkenleri konu aldı.

Sonraki on yıl boyunca çok sık seyahat eden Driesch, sık sık Napoli'deki Uluslararası Zooloji Merkezi'nde deniz hayvanlarının yumurtaları üzerinde deneyler yaptı 1891'de, bir denizkestanesi yumurtasının ilk hücre bölünmesiyle oluşan iki oğul hücreyi birbirinden ayırdı ve her iki hücrenin eksiksiz birer larvaya dönüşebileceğini buldu. 1888'de buna benzer bir deneyi kurbağa yumurtalarıyla yapmış olan Wilhelm Roux ise, oğul hücrelerin her birinden kurbağa embriyonunun yalnızca yarısının geliştiğini gözlemlemiş ve bir canlının çeşitli bölümlerinin daha iki hücreli aşamada belirlenmiş olduğu sonucuna varmıştı. Buna karşılık Driesch, bir hücrenin kaderinin iki hücreli aşamada belirlenmediğini, canlının bütünü içindeki konumuna bağlı olduğunu öne sürdü. Bu konudaki ilk kuramsal çalışmasını 1891'de yayımlayan Driesch, bir yıl sonra biyoloji verilerinin vitalizm kuramıyla yorumlanabileceğini savundu. Driesch'in deneysel bulguları da o zamanlar yeni bir bilim dalı olan deneysel embriyolojiye hız kazandırdı.

Driesch'in daha az bilinen başka birçok deneyinin de embriyolojiye büyük katkısı olmuştur. İki embriyonu kaynaştırarak dev bir larva elde etmiş, bir başka deneyinde bölünmüş yumurtaları sıkıştırarak hücre çekirdeklerinin olağanın dışında dağılmasını sağlamıştı. Bütün hücre çekirdeklerinin eşdeğerde olduğunu kanıtlayan bu son deneyi çağdaş genetiğin öncüsüdür. Bir başka çalışmasında çekirdek ile sitoplazma arasındaki etkileşimi fark eden Driesch, çekirdeğin mayalar ya da enzimler aracılığıyla sitoplazmayı etkilediğini öne sürdü. 1896'da denizkestanesi larvalarını salladığında, iskeleti oluşturmakta olan hücrelerin yer değiştirdiğini, ama yeniden eski konumlarına döndüğünü gördü. Bu deneyle, iki yıl önce yayımladığı bir yazısında ilk kez kuramsal olarak incelediği embriyondaki indükleme olgusunu, yani bir embriyonun iki parçası arasındaki etkileşimin başka koşullar altında gerçekleşemeyecek bir farklılaşmaya yol açtığını kanıtlamış oluyordu.

Bir makinenin birbirinin tıpatıp eşi iki makineye bölünebileceğini kafasında canlandıramadığı için, hücre bölünmesi üzerindeki deneylerini mekanik terimleriyle açıklanamayacağına inanan Driesch, 1895'te vitalizmi tümüyle benimsemişti. Aristoteles'in maddeye biçim veren etkin ilke anlamında kullandığı *entelekheia* terimini, Driesch canlıların gelişimini yönlendiren yaşam öğesi anlamında kullandı. Böyle bir öğeyi fiziksel bilimlerle açıklama olanağı olmasa da, Driesch bu öğenin işlevini, canlıların gelişmesinde önemli rol oynadığına inandığı enzimlerin etkinliğiyle bağdaştırıyordu.

1899'da Margarete Reifferscheidt ile evlenen Driesch'in, her ikisi de ileride müzisyen olan Kurt ve Ingeborg adında iki çocuğu oldu. Heidelberg'e yerleşerek embriyoloji deneylerini burada sürdürmeye başlayan Driesch, 1909'da Alman üniversite hiyerarşisinde yer edinebilmek için gerekli olan yetkinlik sınavını doğa felsefesi dalında vererek doğabilimleri fakültesinin üyesi oldu. 1912'de Heidelberg Üniversitesi'nde felsefe profesörü olduktan sonra, 1919'da Köln Üniversitesi'ne, 1921'de de Leipzig Üniversitesi'ne geçti. Bir felsefeci olarak Immanuel Kant'tan etkilenen Driesch, ilgisini özellikle metafizik ve mantık üzerinde

yoğunlaştırdı. Parapsikolojiye ilgi duyması, büyük olasılıkla vitalizme olan ilgisinden kaynaklanmıştı.

Driesch'in yapıtları deneysel embriyolojinin gelişmesinde son derece önemli rol oynamıştır. Bugün unutulmuş olsa bile, o dönemde büyük yankı uyandıran embriyondaki indükleme olgusu, enzim etkisi ve çekirdek-sitoplazma etkileşimine ilişkin deneysel ve kuramsal çalışmaları bugünkü çalışmaların öncüsü sayılabilir. 1935'te Nazilerin baskısıyla erken emekli olan Driesch yazmayı ölümüne değin sürdürdü.

Drieu La Rochelle, Pierre (d. 3 Ocak 1893 - ö. 16 Mart 1945, Paris), Fransız romancı, öykücü ve siyasal deneme yazarı. Yaşamı ve yapıtları I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa gençliğinin umutsuzluğunu yansıtır.

Bir orta sınıf ailesinin oğlu olan Drieu zeki ve yetenekli bir çocuktu. Diplomat olma düşüncesiyle Siyasal Bilgiler Okulu'na girdi.

Drieu La Rochelle, 1934
H. Roger-Viollet

Ama I. Dünya Savaşı başlayınca bu tasarısı gerçekleşemedi. Savaşa katıldı ve yaralandı. Yaşıtlarının pek çoğu gibi savaştan büyük bir düş kırıklığıyla çıkan Drieu sürekli olarak, sağlam bir ahlak ve felsefe anlayışına dayanan bir yaşam aradı. Kısa bir dönem gerçeküstücü akıma katıldı. Bu döneminin belirgin özelliklerini taşıyan yapıtları arasında ilk romanı *L'Homme couvert de femmes* (1925; Kadınlarla Kuşatılmış Erkek) ve *Le Feu follet* (1931; Saman Alevi) sayılabilir. 1963'te Louis Malle tarafından filme çekilen *Le Feu follet*'de Drieu, uyuşturucu bağımlısı genç bir Parisli burjuvanın intihar etmeden önceki son saatlerini anlatır. Savaş sonrası Fransız toplumunda yaygınlaşan ahlak çöküşü ve yozlaşma, şu ya da bu biçimde Drieu'nün yaşamı boyunca ilgisini çeken başlıca konu olmuştur.

Sonraki yapıtları arasında *La Comédie de Charleroi* (1934; Charleroi Komedisi), savaş anılarını içeren *Rêveuse bourgeoisie* (1937; Düşlere Dalmış Burjuvazi) ve en ünlü romanı *Gilles* (1939) sayılabilir. Drieu çeşitli ideolojilere yakınlık duyduktan sonra faşizmi benimsedi. II. Dünya Savaşı sırasında Vichy Hükümeti'yle işbirliği yaptı ve Fransa'nın kurtuluşundan kısa bir süre sonra intihar etti. *Récit secret* (1961; Gizli Anlatı) ve *Mémoires de Dirk Raspe* (1966; Dirk Raspe'ın Anıları) ölümünden sonra yayımlanan yapıtlarından ikisidir.

Drina Irmağı, Yugoslavya'daki Tara ve Piva ırmaklarının Yugoslavya-Bosna-Hersek sınırında birleşmesiyle oluşan ırmak. Genellikle kuzey yönünde akarak 346 km yol aldıktan sonra Sava ile birleşir. Yukarı çığırı kanyon ve boğazlardan geçer; aşağı çığırı daha geniştir. Bütünüyle Bosna-Hersek'in sınırları içinde kalmakla birlikte, bir bölümü Bosna-Hersek'in Yugoslavya'yla olan sınırını çizer. Bajina Bašta (Yugoslavya) ve Zvornik'teki (Bosna-Hersek) iki yapay göl, hidroelektrik santralları için enerji sağlar. Drina Havzasının yüzölçümü 19.570 km²'dir ve yüksek hidroelektrik potansiyele sahiptir. Yukarı Drina ve kolları tatlı su balıklarıyla ünlüdür. Başlıca kentleri, hidroelektrik santralların bulunduğu Bosna-Hersek'teki Višegrad ve Zvornik'tir. 1961 Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan İvo Andriç'in *Na Drini ćuprija* (1945; *Drina Köprüsü*, 1959, 1968) adlı tarihsel romanı Višegrad'da geçer.

Drina Köprüsü, asıl adı SOKOLLU MEHMED PAŞA KÖPRÜSÜ, Bosna-Hersek'te, Višgrad (bugün Višegrad) kentinde, Drina Irmağını kuzey-güney doğrultusunda geçen, 16. yüzyılda yapılmış Osmanlı köprüsü.

Büyük kesme taş bloklardan örülmüştür. Eni 7 m'den biraz fazla, boyu 180 m'ye yakındır. Güney ucu kıyıya dik açılı bir dirsek yaparak birleşir. Irmak içinde penci kemerli 10 gözü vardır. Kemer açıklıkları yaklaşık 11-15 m arasında değişir. Aşağı yukarı ortasına gelen bir yerde, batı kenarında bir yazıt sahanlığı, doğu kenarında bir sofa vardır; bunların her ikisi de dışa taşarak taş bindirmelikler üstüne oturur. Kemerlerin üzengi taşı hizasında bütün köprüyü çepeçevre çıkıntılı bir silme dolaşır. Menba tarafındaki (batı) selyaranlar bu silmeye kadar üçgen prizma biçiminde yükselir, sonra piramit biçimi alarak son bulur. Her bir ayakta bu piramidin sivri ucunun iki yanına gelmek üzere birer çift boşaltma gözü vardır. Bugün kapalı olan bu boşaltma gözlerinin yapılan onarımlardan birinde örüldüğü sanılmaktadır. Yazıt sahanlığının duvarında iki yazıt bulunmaktadır. Köprünün yapım tarihi bunlardan birinde 1571, öbüründe 1577 olarak verilmiştir.

Drina Köprüsü, ünlü yazar İvo Andriç'in aynı adlı romanında da, olayların çevresinde geliştiği bir ana motif olarak kullanılmıştır.

Drinkwater, John (d. 1 Haziran 1882, Leytonstone, Essex - ö. 25 Mart 1937, Londra, İngiltere), İngiliz şair, oyun yazarı ve eleştirmen. 1910'lar ve 1920'lerin George dönemi şiirinin(*) tipik temsilcilerindendir. İngiltere'de repertuvar tiyatrosunu yaşatmak için başarılı girişimlerde bulundu, aynı zamanda popüler tarihsel oyunlar da yazdı. 1907'de Pilgrim Players adlı topluluğun başına geçti; topluluk daha sonra büyüyerek Birmingham Repertuvar Tiyatrosu adını aldı. Drinkwater, aralarında *The Collected Poems*'in de (1923, 2 cilt; Toplu Şiirler) bulunduğu birçok şiir kitabı, *William Morris* (1912) ve *Swinburne* (1913) gibi eleştirel incelemeler ve çok sayıda tarihsel oyun yayımladı. *Abraham Lincoln* (1918) adlı, hem Londra'da, hem de ABD'de sahnelenen tarihsel oyunuyla büyük başarı kazandı. *Inheritance* (1931, 2 cilt; Veraset) ve *Discovery* (1932; Keşif) adlı kitaplarında kendi yaşamöyküsünü anlattı.

Drinkwater, J. W. Thompson'ın portre çalışması, 1935; Ulusal Portre Galensi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Drobeta-Turnu Severin, Romanya'nın güneybatısındaki Mehedinţi ilinin (*judeţ*) merkezi. Tuna Irmağının Demir Kapı'yı aştığı noktaya yakın önemli bir ırmak limanıdır. Romalıların *castrum* haline getirdiği bir Dacia kasabası olan Drobeta'dan ilk kez 2. yüzyılda yaşamış Yunanlı coğrafyacı İskenderiyeli Ptolemaios söz eder. Severus Kulesi anlamına gelen Turnu Severin adı ise İmparator Septimius Severus'un bir zaferinin anısına dikilen kuleden gelir. 2. yüzyılda Damaskoslu Apollodoros'un Tuna üzerinde İmparator Traianus için yaptırdığı köprüden kalan ayaklar, sular çekildikçe ortaya çıkar. Demir Kapı Müzesi'nde köprünün bir modeli bulunur. Köprü dışındaki mimari kalıntılar, köprüyü korumak üzere yapılmış bir kale, bir hamamlar ve *palaestra* (beden eğitimi okulu), 13. yüzyılda yapılmış bir kilise ile iç hisarın yıkıntılarıdır. 1828'de Osmanlıların ateşe verdiği Cerneţi köyü halkının Turnu Severin'e yerleşmesine izin verilince, bir süredir unutulmuş olan kent yeniden önem kazandı (1833). 1970'lerde Drobeta'yla birleştirildi.

Drobeta-Turnu Severin yakınlarındaki Roma *castrum*'unun kalıntıları, Romanya
Editura stiinţifică şi enciclopedică, Budapeşte

Kent II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla gelişti. Savaştan önce küçük bir tesis olan tersane genişletildi ve demiryolu atölyeleriyle birleştirildi. Et ve gıda işleyen fabrikalar ile kereste fabrikaları kuruldu. Demir Kapı ve Kazan geçitlerine düzenlenen turistik geziler de buradan başlamaktadır. Nüfus (1989 tah.) 107.420.

Droeshout, Martin (d. y. Nisan 1601, Londra - ö. y. 1650), William Shakespeare'in, bütün oyunlarının toplandığı Birinci Folio'da (1623) yer alan portresini gerçekleştirmiş oymabaskı ustası.

Babası Michael Droeshout gibi ağabeyi John da oymabaskı ustasıydı; Martin'in sanatını onlardan öğrendiği sanılır. Yaptığı Shakespeare portresi, Ben Johnson tarafından gerçeğe uygun bulunarak övüldü. Shakespeare öldüğünde Droeshout 15 yaşında olduğundan, portre büyük bir olasılıkla canlı modelden yapılmamıştı. Droeshout'ın olgunluk döneminin başarılı yapıtları arasında birçok portre, kitap süslemeleri, alegorik, mitolojik ve yergisel konulu çalışmalar da yer alır.

Drogheda, İrlanda dilinde DROICHEAD ÁTHA (Sığlıktaki Köprü), İrlanda'da, Louth ilinin (*county*) güney sınırında kentsel ilçe (*urban district*) ve liman. Boyne Irmağı kıyısında, denizden 6,5 km içeride yer alır. İskandinavyalıların (8. ve 11. yy) ve Anglonormanların (12. yy) savunma ve ticaret merkezi olarak kullandığı eski bir yerleşmedir. Irmağın iki yakasında gelişen ve 1228'de ayrı ayrı tüzel kimlik kazanan iki kasaba, 1412'de bir beratla birleştirildi. Drogheda, III. Edward'ın hükümdarlığı sırasında krallık emriyle bir ticaret ve ihracat merkezi oldu; ortaçağda bazı parlamento toplantıları burada yapıldı. 1649'da Oliver Cromwell kuvvetlerinin eline geçtikten sonra, büyük bir kıyıma sahne oldu. 1885'te parlamentoya temsilci gönderme hakkını, 1898'de de il statüsünü yitirdi.

Eski surlardan geriye St. Lawrence Kapısı ve Batı Kapısı kalmıştır. Öteki tarihsel yapılar bir Dominiken manastırının (1224) kulesiyle bir Augustinusçu manastırın (1206) kemeridir. Armagh başpiskoposu Aziz Oliver Plunket'ın mumyalanmış başı St. Peter Kilisesi'nde korunur. İlçede keten ve pamuklu dokuma fabrikaları, at arabası yapım atölyeleri, un değirmenleri ve bıçkıhaneler, bir içki fabrikası ve büyük bir çimento fabrikası vardır. Ayrıca asbest, boru, yağ, sabun, tıbbi malzeme ve tarım makineleri imal edilir.

Drogheda, Boyne Irmağındaki sombalığı avcılığının da merkezidir. İlçenin tarım ürünleri ve kömürü denizyoluyla taşınır. Nüfus (1981) 23.247.

Drogo D'ALTAVILLA, DROGONE olarak da yazılır, Fransızca DREU DE HAUTEVILLE (d. Hauteville-la-Guichard, Normandiya - ö. 10 Ağustos 1051, Monte Ilario, Salerno, İtalya), 1046-51 arasında Puglia kontu, Roberto Guiscardo'nun üvey kardeşi. Ağabeyi Guglielmo'nun (Demir Kollu) ölümünden sonra Puglia kontu olmuş ve Güney İtalya'ya yönelik Norman istilasına önderlik etmiştir.

Guglielmo ve küçük kardeşi Umfredo ile birlikte yaklaşık 1035'te İtalya'ya giden Drogo, önce, Sicilya'daki Müslümanlara karşı Bizanslıların yanında, ardından da Puglia'daki Lombardlarla birleşerek Bizanslılara karşı savaştı. Lombard kökenli Salerno prensi V. Gaimar 1042'de Guglielmo'yu Puglia kontu yaptı ve Puglia topraklarını Normanlar arasında dağıtarak Napoli'nin yaklaşık 130 km doğusundaki Venosa'yı Drogo'ya verdi. 1046'da Guglielmo ölünce Drogo, Puglia kontu olarak onun yerine geçti ve Gaimar'ın kızıyla evlendi. Drogo'nun unvanı, dört yıl sonra Kutsal Roma-Germen imparatoru III. Heinrich tarafından onaylandı. Drogo, 1051'de Aziz Laurentius Günü ayinine katılmak üzere Monte Ilario'daki şatosunun şapeline girdiğinde, Norman karşıtlarının saldırısına uğrayarak birkaç yandaşıyla birlikte öldürüldü. *Ayrıca bak.* Hauteville Ailesi.

Drogobiç, Ukrayna'daki Lvov yönetim birimine (*oblast*) bağlı kent. 1959'a değin Drogobiç yönetim biriminin merkeziydi. 11. ve 12. yüzyıllarda tuz üretimiyle tanınan Drogobiç, günümüzde petrol, doğal gaz, potasyum ve magnezyum çıkarılan bir merkezdir. Kentte ayrıca bir petrol rafinerisi, makine imalathaneleri ve çeşitli hafif sanayi kuruluşları vardır. Drogobiç'te bir öğretmen okulu bulunmaktadır. Nüfus (1982 tah.) 70.000.

Drôme, Fransa'nın güneydoğusunda, Rhône-Alpes planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Eskiden tarihsel Dauphiné ve Provence bölgelerinin parçası olan ilin yüzölçümü 6.530 km²'dir. Sınırlarının 111 km'lik bölümünü Rhône Irmağı oluşturur; il merkezi Valence, ırmak kıyısındadır. Drôme ve Isère ırmaklarıyla Rhône Irmağının öteki kolları ilden geçer. İlin doğu bölümünü Ön Alpler'in Vercors, Diois ve Barronies'deki ormanlık uzantıları oluşturur. Batıdaki ırmak vadileri korunaklıdır. Fransa'nın en büyük otoyolu olan Güney Otoyolu, Rhône Irmağının doğu kıyısı boyunca Drôme'dan geçer.

Valence ve Montélimar havzalarında, kuzeyden esen soğuk mistral rüzgârlarına karşın tahıl ve meyve yetiştirilir. İpekböcekçiliği ile ipekçilik eskiden bölgenin başlıca işkoluyken, yaklaşık 20. yüzyıl başlarında Çin ve İtalya'nın rekabeti yüzünden sona erdi. Gene de günümüzde ilin bazı küçük kentlerinde hem saf hem de sentetik iplikle karışık ipekli kumaşlar dokumak üzere doğal ipek ithal edilir. İlde kaliteli şaraplar (Côtes-du-Rhône, Hermitage) üretilir; Montélimar kenti nuga şekerlemeleriyle ünlüdür. Fransa'nın en büyük nükleer santralı Rhône Vadisinde, Montélimar'ın güneyindeki Pierrelatte'tadır. İlde Grignan, Dieulefit ve La Garde-Adhémar gibi doğal güzellikleriyle ünlü kent ve kasabalar vardır. Nyons'da Aigues Irmağı üzerinde 14. yüzyıldan kalma bir köprü bulunur. Drôme ili Valence, Die ve Nyons adlı üç ilçeden (*arrondissements*) oluşur ve Grenoble eğitim bölgesine girer. Nüfus (1990) 414.191.

drongo, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Dicruridae* familyasını oluşturan, genellikle çatal kuyruklu 20 kuş türünün ortak adı. Eskidünya'nın ormanlık bölgelerinde yaşan bu kuşlar, sık sık atmaca ya da karga gibi kendilerinden iri kuşlara saldırarak yumurtalarına ve yavrularına zarar verir; bu nedenle kumru, sarıasma gibi savunmasız kuşlar, yırtıcılardan korunmak için genellikle drongoların yakınında yuva kurar.

Afrika drongosu (*Dicrurus adsimilis*)
A. J. Deane

Drongoların çoğu 18-60 cm uzunluğunda, parlak kara tüylü, kızıl gözlü, erkeği ile dişisi birbirine benzeyen kuşlardır. Bazı türler sorguçlu, başları ya da gövdelerinin alt bölümleri ak, çoğunun kuyruğu uzun, çatallı ve ucu dışa doğru kıvrıktır. Güneydoğu Asya'da yaşayan raket kuyruklu drongonun (*Dicrurus paradiseus*) ancak uçlarında dallanan kuyruk telekleri 30 cm uzunluğa erişir.

Afrika'dan Asya'nın içlerine, Avustralya ve Büyük Okyanusun batısındaki adalara kadar yayılmış olan drongolar, daha çok ormanlarda, açık alanlarda ve kırlarda yaşar, iri böcekler ve termitlerle beslenirler. Kaba ve yumuşak seslerin birbirine karıştığı gürültülü bir ötüşleri vardır; bazı türler, örneğin raket kuyruklu drongo, başka kuşların ötüşünü büyük bir ustalıkla taklit edebilir. Yuvaları, neredeyse kuluçkaya yatılamayacak kadar küçük ve üstünkörü yapılmış bir sepet biçimindedir.

Asya'nın güneyinde en yaygın kuşlardan biri olan, 33 cm uzunluğundaki kara drongo (*D. macrocercus*), kargaların gözünü korkuttuğu için bazı yörelerde kral karga olarak da bilinir. 24 cm uzunluğundaki Afrika drongosu (*D. adsimilis*; belki de *D. macrocercus* ile aynı tür) Afrika'da, Büyük Sahra'nın güneyindeki bölgelerde çok bol bulunur.

Drosera *bak.* güneşgülü

Droseraceae (sinekkapangiller), *Nepenthales* takımından, dört cinsi (*Aldrovandra*, *Dionaea*, *Drosera* ve *Drosophyllum*) ve 100 kadar biryıllık ve çokyıllık türü içeren familya. Tropik ve ılıman bölgelerde geniş bir dağılım gösteren bu bitkilerin başlıca özelliği böcekleri yakalayabilmeleridir. Genellikle tabanda rozet oluşturan yaprakların alt ve üst yüzeyi, böcekleri yakalamaya yarayan yapışkan tüyler ve duyarlı dokunaçlarla kaplıdır. En iyi bilinen türü sinekkapandır(*). *Droseraceae* familyasının içerdiği dört cinsten en büyüğü olan güneşgülü(*) (*Drosera*) bütün dünyaya yayılmıştır.

Drost, Aernout (d. 15 Mart 1810, Amsterdam - ö. 5 Kasım 1834, Amsterdam), Felemenkli yazar. Tarihsel romanları, romantizmin Felemenk'teki ilk önemli yapıtları arasında yer alır. Tarih tutkusu çağdaşları kadar, kendinden sonra yetişen yazarları da büyük ölçüde etkilemiştir.

İlk romanı, 4. yüzyılda Felemenk'te Germen kökenli bir kadının Hıristiyan oluşunu konu alan *Hermingard van de Eikenterpen*'di (1832; Meşe Mezarlığı Hermingard). Drost, bu roman aracılığıyla romantik ideallerini ve dinsel kavramlarını geliştirdi. Ama yazarlığı çok kısa sürdü, 24 yaşında öldü. Ölümünden sonra *Schetsen en verhalen* (1835-36; Skeçler ve Öyküler) adıyla yayımlanan belli başlı yapıtları arasında en önemli olanı *De pestilentie te Katwijk*'tir (Katwijk'te Veba). Yapıtta, Joost van den Vondel ve Pieter Corneliszoon Hooft gibi barok edebiyat ustalarının etkileri belirgindir. Konuşmalar 17. yüzyıl deyimleriyle doludur ve bir bütün olarak öykü, Drost'un Felemenk'in "büyük ataları"na duyduğu derin hayranlığı gösterir. Drost'un kurduğu *De muzen* adlı dergi, Felemenk edebiyatında daha sonra gerçekleşecek canlanmaya doğru atılmış önemli bir adım olmuştur.

Droste-Hülshoff (Baronesi), Annette, asıl adı ANNA ELISABETH FRANZISKA ADOLPHINE

WILHELMINE LOUISE MARIA, FREIIN VON DROSTE ZU HULSHOFF (d. 10 Ocak 1797, Hülshoff, Münster yakınları, Westfalya - ö. 25 Mayıs 1848, Meersburg, Baden), Almanya'nın önde gelen kadın şairlerinden. Düzyazı anlatıları 19. yüzyıl gerçekçi öyküçülüğünün habercisi sayılır.

Soylu bir Katolik ailesinin kızıydı. Özel öğretmenler tarafından eğitildi; yaşamının büyük bölümünü de yalnızlık içinde geçirdi. Edebiyat çalışmalarına, aralarındaki yaş farkına karşın, derin ama bastırılmış ve karşılıksız bir aşkla bağlandığı genç romancı Levin Schücking'in (1814-83) etkisiyle başladı. İlk şiir kitabı *Gedichte*'de (1838; Şiirler), yoğun dinsel duygulara yer verdi. 1829-39 arasında yazdığı bir dizi dinsel şiiri sonradan *Das geistliche Jahr* (1851; Dinsel Yıl) adıyla yayımlandı; 19. yüzyılda yazılan en içten dinsel şiirlerin toplandığı kitap, onun inanç dünyasındaki çalkantı ve kuşkuları da yansıtır.

Droste-Hülshoff daha çok doğum yeri Vestfalya yöresine ilişkin şiirleriyle ünlendi. Çok duyarlı ve keskin bir gözlemciydi; ayrıntılı ve duygulandırıcı betimlemeleriyle doğduğu bölgenin atmosferini, özellikle de kasvetli bozkır ve bataklıklarını olağanüstü güzel bir şiirsellikle yakaladı. Tamamlanmış tek düzyazısı, bir Yahudiyi öldüren Vestfalyalı bir köylüyü psikolojik açıdan inceleyen *Die Judenbuche* (1842; Yahudi Kayını) adlı uzun öyküsüdür. Alman edebiyatında ilk kez, bir kahramanın yazgısının toplumsal çevreden kaynaklandığını gösteren yapıtta cinayet, köy yaşamı çerçevesinde anlaşılabilir bir olay olarak işlenir.

Drottningholm Tiyatrosu, Stockholm yakınındaki Drottningholm Kraliyet Sarayı'nda 18. yüzyıl saray tiyatrosu. Özgün dekorları ve sahne aygıtlarıyla bir tiyatro müzesi olarak korunmaktadır.

1760'larda mimar Carl Fredrik Adelcrantz tarafından yapıldı. Fransa ve İsveç'ten gelen çeşitli topluluklar da burada oyunlar sergiledi. Tiyatro, Kral III. Gustaf döneminde (1771-92) altın çağını yaşadı. Aynı zamanda oyun yazarı da olan III. Gustaf'ın ölümünden sonra depo olarak kullanılmaya başladı. Bu ihmal, aynı zamanda tiyatronun korunabilmesini de sağladı. Bina 1921'de temizlenip onarıldı.

Bugüne değin korunan malzemeler arasında Carlo Bibiena ve Louis-Jean Desprez tarafından tasarlanan barok üsluptaki dekorlar ve çalışır durumdaki bazı sahne aygıtları vardır. Bunlar arasında, Nicola Sabbatini'nin 1638'de yayımlanan tiyatro elkitabına göre tasarlanmış, dalgalı deniz yanılsaması yaratacak bir araç da bulunur. Tiyatro binasında yaz aylarında operalar sahnelenmektedir.

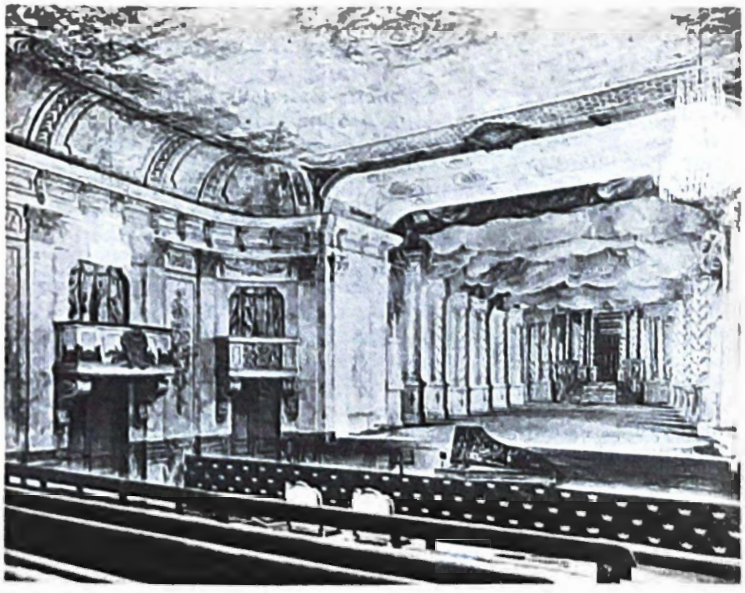

Drottningholm Tiyatrosu salonunun 1921 onarımından sonraki görünümünü betimleyen bir resim
Drottningholms Teatermuseum, İsveç

Drouais, Jean-Germain (d. 25 Kasım 1763, Paris - ö. 13 Şubat 1788, Roma), Fransa'da erken yeni-klasik üslubun en önde gelen temsilcilerinden biri. Özellikle tarihsel konulu resimler yapmıştır.

Tanınmış birer portre ressamı olan François-Hubert Drouais'nin (1727-75) oğlu ve Hubert Drouais'nin (1699-1767) torunuydu. Önce babasıyla, ardından N.-G. Brenet'yle, sonra da Roma'da birlikte bulunduğu Jacques-Louis David'le birlikte çalıştı. Roma'da Antik Çağ sanatından ve Raffaello'dan etkilendi. Drouais'nin "Marius Minturno'da" adlı yapıtını tamamladığı sırada Roma'da bulunan Goethe, bu resimden övgüyle söz eder. Drouais'nin tamamladığı son resmi "Philoktetes Limni Adasında"dır.

Drouet, Jean-Baptiste (d. 1763, Sainte-Menehould - ö. 11 Nisan 1824, Mâcon, Fransa), Fransız devrimci. XVI. Louis'nin Varennes'de tutuklanmasında önemli rol oynamıştır.

Gençliği, babasının postane müdürlüğü yaptığı Champagne'daki Sainte-Menehould kasabasında geçti. XVI. Louis ve ailesini sınıra götürmekte olan arabalar 21 Haziran 1791 akşamı evinin önünde durunca, yolcuları tanıyarak Varennes'e vardıklarında yakalanmalarını sağladı. Bu hizmeti karşılığında verilmek istenen ödülü almadı. Eylül 1792'de Konvansiyon'a seçildi. Kralın, temyiz hakkı verilmeksizin idamı yönünde oy kullandı; Jirondenlere karşı amansız bir düşmanlık gösterdi ve Fransa'da oturan bütün İngilizlerin öldürülmesini önerdi. Hainaut'daki Maubeuge kuşatması sırasında (1793) Avusturyalılara tutsak düştü ve 1795'in sonuna değin Avusturya'daki Spielberg'de hapsedildi. Daha sonra Beş Yüzler Konseyi'ne (*Conseil de cinq-cents*) girdi ve direktörlüğe seçildi. Babeuf'ün darbe girişimine karıştığı (1796) gerekçesiyle hapsedildiyse de İsviçre'ye, oradan da Tenerif Adasına kaçtı. Adayı alma girişiminde bulunan Horatio Nelson'ın kuvvetlerine karşı çarpıştı (1797). Daha sonra bir süre Hindistan'da kaldı.

Birinci İmparatorluk döneminde Sainte-Menehould'un yöneticiliğini yaptı. İkinci Restorasyon döneminde Fransa'dan ayrılmak zorunda kaldı (1816). Daha sonra gizlice dönerek Merger takma adıyla Mâcon'a yerleşti.

Drouet, Jean-Baptiste, ERLON KONTU (d. 29 Temmuz 1765, Reims - ö. 25 Ocak 1844, Paris, Fransa), Cezayir'in ilk Fransız valisi.

1782'de gönüllü olarak Beaujolais Alayı'na katıldı. 1792'de, krallığın yıkılmasından önce onbaşılığa yükseldi; 1793'te yüzbaşı oldu. 1794'te General Lefebvre'in yaverliğine getirildikten sonra ordu içinde hızla yükseldi. 1803'te tümen komutanı oldu, Ocak 1809'da Napoléon tarafından Erlon kontu yapıldı. Bavyera ve İspanya'da savaştıktan sonra 1809'da korgeneral oldu. Birinci Restorasyon döneminde 16. Tümen'in komutanlığına getirildi; ama bir süre sonra yönetime karşı etkinliklere katıldı. 1815'te Yüz Gün döneminde yeniden iktidarı ele geçiren Napoléon'a hizmet ederek soyluluk unvanı aldı ve bir kolordunun komutanlığına getirildi. Ama Waterloo seferi sırasında 16 Haziran günü Quatre-Bras'taki Mareşal Michel Ney ile Ligny'deki Napoléon arasında gidip geldiği için, her ikisini de gerektiği gibi destekleyemedi.

Drouet, İkinci Restorasyon döneminde Bavyera'ya kaçtı. Orada Kral I. Maximilian'ın koruması altında Baron Schmidt adıyla Münih yakınlarında bir bira fabrikası kurdu. 1816'da Fransa'da hakkında idam hükmü çıkarıldıysa da, bu karar 1825'te kaldırıldı. 1830'da Fransa'ya dönen Drouet, Louis-Philippe döneminde yeniden önemli görevler aldı.

Drouet Temmuz 1834'te Cezayir genel valiliğine atandı. Cezayir konusunda bilgisi olmadığı için önceleri General C. A. Trézel'in, yönlendirmesini kabul etti. Trézel, Oran'a atanınca Emir Abdülkadir'in (Abdülkadir Cezayiri) etkisi altına girdi. Trézel, Makta'da Abdülkadir karşısında bozguna uğrayınca, Drouet onu tanımadığını açıkladı. Temmuz 1835'te Fransa'ya geri çağrıldı. Birkaç yıl Nantes'ta yaşadı; Nisan 1843'te mareşalliğe yükseltildi.

Drouyn de Lhuys, Edmond (d. 19 Kasım 1805, Paris - ö. 1 Mart 1881, Paris, Fransa), III. Napoléon döneminde dışişleri bakanlığı yapan Fransız devlet adamı.

Parlak bir öğrencilik döneminden sonra, genç yaşta dışişlerinde göreve başladı. 1833-36 arasında Lahey'de maslahatgüzar (*chargé d'affaires*) olarak bulunduğu dönemde kendini gösterdi. Ardından elçilik birinci kâtibi olarak gönderildiği Madrid'de Fransız diplomasisinin vazgeçilmez bir üyesi durumuna geldi.

1842'de Temsilciler Meclisi'ne giren Drouyn, 1846 ve 1849 seçimlerini de kazanarak milletvekilliğini sürdürdü. Louis-Napoléon Bonaparte (III. Napoléon) cumhurbaşkanı olunca Drouyn'ı önce dışişleri bakanlığına (1848), ardından da Londra büyükelçiliğine (1849) getirdi. Drouyn, büyükelçiliği sırasında patlak veren Don Pacifico Olayı'nın İngilizler ile Fransızlar arasında bir anlaşmazlığa yol açmasını önledi. 1851'de yeniden dışişleri bakanı olduysa da ertesi yıl Senato'ya girmek için istifa etti. 1852 sonunda III. Napoléon tarafından bir kez daha dışişleri bakanlığına getirildi. Bakanlığı sırasında Viyana Konferansı'na (1854-55) katıldıysa da, çok başarılı olamadı. Avusturya ile ittifak kurma yolundaki önerisini III. Napoléon kabul etmeyince 1855'te istifa

etti. 1862'de dördüncü kez dışişleri bakanı oldu. Ama bu dönemde de düş kırıklıkları birbirini izledi: Papalık Devletleri'yle İtalya'daki öteki devletleri uzlaştırma girişimleri sonuç vermedi. Prusya'nın gittikçe artan gücünü sınırlamaya çalıştıysa da, III. Napoléon'un Prusya'yı bir tehlike olarak görmemesi yüzünden başarılı olamadı; bu anlaşmazlık nedeniyle 1866'da istifa etti. Fransız-Alman Savaşı (1870-71) çıkınca Jersey'ye gitti. Ülkesine döndükten sonra köşesine çekildi ve bir daha görev almadı.

Droysen, Johann Gustav (d. 6 Temmuz 1808, Treptow, Pomeranya - ö. 19 Haziran 1884, Berlin), Almanya'yı yönetmenin Prusya'nın hakkı olduğu yönündeki görü-

Droysen, bir oymabaskı, 1884
Staatsbibliothek Berlin

şüyle Almanya'nın birleşmesine katkıda bulunan tarihçi ve siyaset adamı. Ateşli bir Prusya milliyetçisi olmasına karşın, liberal ve bireyci genel görüşleri yüzünden 1848-49 Devrimi sırasında gözden düşmüştür.

Berlin'de klasik filoloji profesörlüğü yaptığı dönemde (1835-40), Büyük İskender'i ve çağını ele aldığı yazılarında, Helenizmi kendine özgü bir Doğu-Batı kültürü olarak yorumladı. 1840'ta Kiel'de tarih profesörlüğüne getirildi; 1848'de Frankfurt Parlamentosu üyesi ve anayasa komisyonu sekreteri oldu. 1849'da Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm, Alman İmparatorluğu tacını reddedince, Droysen hayal kırıklığına uğrayarak siyasetten çekildi. 1850'de Karl Samwer'le birlikte Schleswig-Holstein ve Danimarka'nın 1806 sonrasındaki ilişkilerinin tarihini yazdı. Bu yapıt, Danimarka ile olan anlaşmazlıkların iyice büyüdüğü o günlerde Alman kamuoyunun görüşü üzerinde önemli bir etki yaptı. 1851'de Holstein Danimarka'nın eline geçince, Droysen Kiel'i terk ederek ders vermek üzere Jena'ya gitti. Burada, Napoléon'a karşı mücadeleye katılan Prusyalı general Kont Yorck von Wartenburg'un yaşamöyküsünü tamamladı (1851-52). Yaşamının geri kalan yıllarını büyük yapıtı *Geschichte der preussischen Politik*'i (1855-86, 14 cilt; Prusya Siyaset Tarihi) yazmakla geçirdi. 1756 tarihine değin getirdiği yapıtını tamamlayamadan öldü.

Droz, Numa (d. 27 Ocak 1844, La Chaux-de-Fonds - ö. 15 Aralık 1899, Bern, İsviçre), iki kez federal devlet başkanlığına seçilen İsviçreli siyaset adamı. Wohlgemut Olayı'nda (1889) Alman şansölyesi Otto von Bismarck'a karşı tutumuyla anımsanır.

Droz, Neuchâtel kantonunda kamu eğitimi ve dinsel işler dairesi başkanı olduğu dönemde (1871-75) yöre halkı arasında bölünmelere yol açan tartışmalı bir kilise yasası hazırladı. 1872'de federal *Ständerat*'a (Kantonlar Konseyi) seçildi. Uç yıl sonra federal yürütme organı *Bundesrat*'a girdi. 1881 ve 1887'de iki kez konfederasyonun başkanlığına getirildi. 1886'da federal ticaret ve sanayi dairesinin başkanı olarak yeni bir fabrika ve patent yasasının çıkarılmasını sağladı. 1887-92 arasında, o tarihten bu yana konfederasyon başkanının üstlendiği federal siyasal dairenin başkanlığı görevini yürüttü. August Wohlgemut adlı Alman casusunun İsviçre'den sınır dışı edilmesi olayında Bismarck'ın İsviçre'nin egemenlik ve tarafsızlığını tehdit etmesine kararlılıkla karşı çıktı. 1893'te Uluslararası Demiryolları Bürosu yöneticisi oldu. 1897 Girit Ayaklanması'nın ardından kısa bir süre için adanın vali adayları arasında adından söz edildi.

Drucker, Peter F(erdinand) (d. 19 Kasım 1909, Viyana), Avusturya asıllı ABD'li idari danışman, eğitimci ve yazar. Tutucu yazılarıyla günümüz ticari şirketlerine düşünce ve uygulama alanında destek olmuş, ayrıca ABD'de işletme eğitiminin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Frankfurt Üniversitesi'nde hukuk doktorasını tamamladıktan sonra, Almanya'da gazeteci olarak çalışmaya başladı. Adolf Hitler iktidara gelince 1933'te İngiltere'ye kaçtı. 1937'de İngiltere'den ayrılarak ABD'ye gitti ve buradaki İngiliz bankalarına danışmanlık yaptı. Ayrıca çeşitli İngiliz gazetelerinin ABD muhabirliğini üstlendi. Daha sonra ABD vatandaşlığına geçti. 1950-72 arasında New York Üniversitesi'nde işletme dersleri verdi. Bu arada çok sayıda kitap ve makale yazdı.

Çokuluslu şirketleri ve kârın gerekliliğini savunan Drucker, büyük şirketlerden yana tavır almakla suçlandı. Bazı araştırmacılar Drucker'in çeşitli kitap ve yapıtlarını dört kategoriye ayırır: *The End of Economic Man* (1939; İktisadi İnsanın Sonu), *The Future of Industrial Man* (1942; Sanayi Toplumu İnsanının Geleceği) ve *The New Society* (1950; Yeni Toplum) adlı ilk yapıtları sanayi toplumunun yapısını irdelemektedir. Modern iş idaresi üzerine genel düşünceler içeren *The Concept of the Corporation* (1946; Şirket Kavramı) ve *The Practice of Management* (1954; *Sevk ve İdarecilik Uğraşı*, 1984) ikinci bir kategori olarak değerlendirilir. *America's Next Twenty Years* (1957; Amerika'nın Gelecek Yirmi Yılı), *Landmarks of Tomorrow* (1959; Geleceğin Dönüm Noktaları) ve *Technology, Management and Society* (1970; Teknoloji, Yöneticilik ve Toplum) gibi yapıtlarını içeren üçüncü kategoride ise Drucker, teknolojik değişim gibi gelişmelerin gelecekteki etkisi üzerine düşüncelerini açıklamıştır. *Managing in Turbulent Times* (1980; Çalkantılı Dönemlerde Yöneticilik) ve denemelerini topladığı *The Changing World of the Executive* (1982; Yöneticimin Değişen Dünyası) adlı son dönem yapıtlarında şirket yöneticiliğinin uygulama sorunlarını ele almıştır. Drucker bilimsel yapıtlarının dışında iki de roman yazmıştır.

druid (Keltçede "meşe ağacını bilen" ya da "bulan"), Eski Keltlerde rahiplik, öğretmenlik, yargıçlık gibi işlevler de üstlenmiş bilgin. Meşe ormanlarında gezindikleri için bu adı almışlardır. *Druid*'lerle ilgili bilinen ilk belgeler İÖ 3. yüzyıldan kalmadır.

Druid'lerle ilgili temel bilgi kaynağı olan Julius Caesar'a göre, Galya'da saygı gösterilen iki grup vardı: *Druid*'ler ve *eques*'ler(*). Caesar'ın anlattığına göre, *druid*'ler hem topluluğun, hem kişilerin adaklarıyla ilgilenir ve gençleri eğitirdi. Kişiler arasındaki anlaşmazlıklarda ve kamu davalarında yargıçlık yapar, verilecek cezaları kararlaştırırlardı. Verdikleri karara uymayanların adak ve kurban hakları ellerinden alınır ve bu durum cezaların en ağırı sayılırdı. *Druid*'lerden biri kabile başkanlığına getirilir, öldüğünde yerine bir başkası atanırdı. Başkanlık için uygun nitelikte birkaç *druid* olduğunda genellikle oylama yapılır, ama taraflar arasındaki anlaşmazlıklardan ötürü zaman zaman silahlı çatışmalara da rastlanırdı. *Druid*'ler yılda bir kez, Galya'nın merkezi sayılan Carnutes yöresinde kutsal bir yerde toplanırlardı ve bu toplantıda bütün hukuksal anlaşmazlıklar *druid*'lerin yargısına sunulurdu.

Gene Caesar'ın aktardığına göre *druid*'ler savaştan kaçınırlar, vergi ya da haraç ödemezlerdi. Bu tür ayrıcalıkların çekiciliğine kapılan birçok kişi *druid*'lere gönüllü olarak katılır ya da aileleri tarafından gönderilirdi. *Druid*'lerin eğitiminde, eski şiir, doğa felsefesi, astronomi ve tanrılarla ilgili bilgiler ön sırada yer alırdı. Bazılarının eğitimi 20 yıl kadar sürebiliyordu. *Druid*'lerin temel öğretisi ruhun ölümsüz olduğu ve kişi öldüğünde ruhunun bir başka kişiye geçtiğiydi.

Ağır hastalar ya da savaşta ölüm tehlikesi içinde olanlar için *druid*'ler insan kurban ederlerdi. Canlı insanlar, hasırdan örülen çok büyük sepetlerin içine doldurulur ve yakılırdı. *Druid*'ler yakılmak üzere öncelikle suçluları seçmekle birlikte, gerektiğinde suçsuz kişileri de kurban ederlerdi.

Druid'ler konusunda başlıca kaynak olan Caesar'ın bilgilerinin bir bölümünü stoacı filozof Poseidonios'tan aldığı sanılır. Ortaçağ başlarından kalma İrlanda sagaları da genellikle Poseidonios'un anlattıklarını doğrulamaktadır. *Druid*'lerin yıllık toplantısı ve baş *druid* seçimiyle ilgili olarak Caesar'ın anlattıkları gene bir İrlanda sagasında anlatılanlara uygundur.

İlk dönemlerde, *druid*'lerin dinsel törenleri orman içindeki açıklıklarda yapılırdı. Törenler için kutsal yapıların kullanılmasına daha sonraları Roma etkisiyle başlandı. *Druid*'ler, Galya'da, Tiberius'un hükümdarlık döneminde (İS 14-37), Britanya'da ise büyük olasılıkla bundan kısa süre sonra Romalılardan baskı görmeye başladı. İrlanda'da Hıristiyanlığın benimsenmesinden sonra *druid*'ler rahiplik işlevlerini yitirip *filid* (*bak.* fili), *senchaidi* (tarihçi) ve *brithemain* (yargıç) olarak varlıklarını sürdürdüler. Birçok tarihçiye göre, Doğu'daki Hindu Brahminlerle Batı'daki Kelt *druid*'ler, eski bir Hint-Avrupa ruhani sınıfının uzantılarıydı.

drujina, Rus tarihinin ilk dönemlerinde, bir prensin maiyeti. *Drujina* hem yönetime yardımcı olur, hem de prensin askeri gücünü oluştururdu. Rus topraklarındaki ilk *drujina* prensleri bu bölgede 9. yüzyılda egemenlik kurmuş olan Kuzey Avrupa halklarından Varaeglerdi. Bir süre sonra, hem yerel Slav soyluları, hem de çok çeşitli başka halklardan serüven düşkünleri *drujinniki* (*drujina* üyesi) oldular. 11. yüzyıla gelindiğinde ise *drujina* üyelerinin çoğunluğunu Ruslar oluşturmaya başlamıştı.

Drujina iki gruptan oluşurdu: Sonradan boyar adını alan kıdemli üyeler ve kıdemsiz üyeler. Boyarlar(*) prensin en yakın danışmanları, kıdemsiz üyeler ise prensin kişisel koruma görevlisi durumundaki sıradan askerlerdi. Bütün üyelerin geçimi prense bağlıydı, ama her üye prense özgürce hizmet eder, istediği zaman onu bırakıp bir başka prensin *drujina*'sına katılabilirdi. Bu nedenle, prensler *drujina*'larını hoşnut etmeye çalışırlar, *drujina* üyelerine ücret ödeyerek savaş ganimetlerini ve topladıkları vergileri onlarla paylaşırlardı. Sonraları boyarları ödüllendirmek amacıyla, onlara topraklar verip bu topraklarda yaşayan halktan vergi toplama ve onları yargılama hakkını da tanıdılar.

12. yüzyıl ortalarında iki grubun özellikleri değişmeye başladı. Mülklerini ve kendi

maiyetlerini artık miras yoluyla devralan boyarlar prenslere daha az bağımlı duruma geldi ve yeni bir toprak aristokrasisi oluşturmaya başladı. *Drujina*'nın kıdemsiz üyeleri ise prenslerinin yakın hizmetkârları oldular ve topluca *dvoriane* (saraylı) adını aldılar. 1240'tan sonra Moğol egemenliği döneminde Rusya'da *drujina* terimi kullanılmaz oldu.

Drujkovka, Ukrayna'nın Donetsk yönetim biriminde (*oblast*) kent. Krivoy Torets ve Kazyonni Torets ırmaklarının kavşağında yer alır. 1917 Sovyet Derimi'nden önce küçük bir metalurji merkezi olan Drujkovka'da bugün madeni eşya sanayisinin yanı sıra gelişkin bir makine sanayisi de vardır. Kentteki teknik yüksekokullar makine yapımı ve madencilik konularında öğretim verir. Ateş kili üretimi bölgede önemli bir etkinlik alanıdır. Nüfus (1982 tah.) 68.000.

Drumheller, Kanada'nın Alberta eyaletinin güney kesiminde kent. Red Deer Irmağı kıyısında, Calgary'nin 138 km kuzeydoğusunda yer alır. Bir tahıl yükleme limanı olan kent zengin kömür, doğal gaz ve petrol yataklarının yanı sıra buğday tarlalarıyla çevrilidir. Alberta'nın büyük kömür sanayisinin gelişmesine öncülük eden madenci Samuel Drumheller tarafından 1910'da kurulmuştur. Red Deer Vadisine inen 45 km'lik dairesel Dinozor Yolu, Drumheller'de Dinozor Fosil Müzesi önünden başlar; daha sonra öncü göçmenlerin ve Yerlilerin bıraktığı rölikleri sergilendiği Homestead Antika Müzesi'nden ve Küçük Kilise'den geçer; petrol yatakları ile buğday tarlalarının arasından ilerleyerek fosilleşmiş istiridyelerin, Dinozor Mezarlığı'nın ve taşlaşmış ormanların bulunduğu eski deniz yatağına girer. Nüfus (1981) 6.508.

drumlin, hareketli buzulların altında biriken sürüntü malzemelerinin oluşturduğu, elips biçiminde tepe. Çoğunlukla kümeler halinde rastlanan drumlinlerin uzun eksenleri genellikle buzulun hareket yönüne paraleldir. Eğimleri, buzun geliş yönünde dik, gidiş yönünde ise daha yumuşaktır. Yükseklikleri 6-60 m, uzunlukları ise birkaç km arasında değişir. Drumlinlerin çoğu killi buzul sürüntülerinden (til) oluşmuştur. Bununla birlikte kayaç kökenli olanları da vardır. Bir drumlin alanında 10 bin kadar drumlin bulunabilir. En büyük drumlin alanlarından biri Kanada'nın kuzeybatı düzlüklerindedir. Drumlinler genellikle dizi ya da bir kuşak halinde bulunur ve akaçlamayı engellerler. Bu nedenle aralarında küçük göller ve bataklıklar oluşabilir. Buzul sürüntülerinden oluşan, ama tipik drumlin biçiminde olmayan uzun silindir biçimindeki tepelere ya da yükselti dizilerine "drumlinoit" denir.

Campbellford yakınlarındaki Trent Kanalı üstünde Peterborough Drumlini, Ontario
Geological Survey of Canada, Ottawa

Drummond de Andrade, Carlos (d. 31 Ekim 1902, Itabira, Brezilya), şair, yazar, gazeteci ve edebiyat eleştirmeni. 20. yüzyıl ortalarında Brezilya şiirindeki gelişmeleri büyük ölçüde etkilemiştir. Çağdaş Brezilya şiirinin en önemli adlarından biri kabul edilir. Daha sonra somut şiir(*) adını alan şiir tarzının da temellerini atanlardan biridir. Şiir biçimleri üzerine yaptığı deneysel çalışmalar ve gerçekçi temaları genellikle ironik bir yaklaşımla ele alan yapıtları, çağdaş insanın içinde bulunduğu kötü duruma ve özellikle Brezilya'daki kentli insanın özgürlük ve onur mücadelesine duyduğu ilgiyi yansıtır. Drummond de Andrade ayrıca Brezilya edebiyatında yaygın olan ve kurmaca ile deneme öğelerini bir araya getiren vakayiname (*crônica*) tarzındaki kısa düzyazı yapıtlarıyla da tanınır.

Eczacılık öğrenimini 1925'te tamamladıktan sonra şiirle ilgilenmeye başladı. Geleneksel sözdizim kurallarını yıkıp günlük konuşma dilinde yazarak, serbest nazma yönelen *modernismo*(*) akımına bağlı şairlere katıldı. 1925'te *A Revista* adlı edebiyat dergisinin kurulmasında önemli bir rol oynadı. Birçok şiir kitabının ilki olan *Alguma poesia* (1930; Biraz Şiir) *modernismo*'ya yakınlığı kadar, güçlü şair kişiliğini de gösterir.

Drummond de Andrade, kırsal bölgelerden kente gelen insanların ezilmişliği ve uğradıkları kimlik kaybı ile günlük alışkanlıkların kapanına kısılmış orta sınıf kent insanının sıkıntılarını dile getirdi. *Crônica*'ları çocuklara ve kentli yoksullara duyduğu özel ilgiyi gösterir.

Bir süre Brezilya Ulusal Tarih ve Sanat Mirası Dairesi'nin müdürlüğünü yapan Drummond de Andrade, 1962'de bu görevinden emekli oldu. Yaklaşık 15 şiir kitabı ve birçok *crônica* derlemesi vardır. *Poesias*'ta (1942; Şiirler) yer alan ve apartman yaşamının sıkıcılığını anlattığı "José"nin, en ünlü şiiri olduğu söylenebilir.

Drummond (Hawthornden), William (d. 13 Aralık 1585, Hawthornden - ö. 4 Aralık 1649, Hawthornden, Edinburgh yakınları, İskoçya), İngilizce yazan ilk tanınmış İskoç şair. İtalyan edebiyatına özgü bir lirik şiir biçimi olan kanzonayı İngiliz şiirinde ilk kez o kullanmıştır.

Edinburgh'da öğrenim gördü. Hukuk okumak üzere Fransa'ya gitti ve birkaç yıl Bourges ile Paris'te kaldı. Büyük toprak sahibi babasının 1610'da ölümünden sonra Hawthornden'daki aile mülküne yerleşti ve edebiyat sevgisinden ötürü hukuku bıraktı. Varlıklı ve kültürlü insanlara özgü bir yaşam sürdü. Kapalı bir kişiliği olmasına karşın birçok arkadaşı vardı. Şair Michael Drayton ve Sir William Alexander ile oyun yazarı Ben Jonson bunlar arasındaydı.

Ben Jonson 1618'de Drummond'ı ziyaret etti. Jonson'ın bu sırada tuttuğu notlar her ikisinin kişiliğine de ışık tutar. Jonson, Drummond'ın şiirlerinin iyi olmakla birlikte "fazlasıyla mektepli ve çağın beğenisinin gerisinde" olduğunu söyler. Drummond, Sir

William Drummond, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışması; İskoçya Ulusal Portre Galerisi, Edinburgh
Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh

Philip Sidney gibi İngiliz şairlerin yapıtlarının yanı sıra Fransızca, İtalyanca ve İspanyolcadan da şiirler uyarladı ve çevirdi.

Poems (1614, 1616; Şiirler) ve *Flowres of Sion* (1623; Sion Çiçekleri) adlı kitaplarının dışında, Kral I. James'in 1617'de İskoçya'yı ziyaretini kutlayan *Forth Feasting* (1617) adlı bir şiiri vardır. Makaronik türünde, İskoç diliyle Latince karışımı bir dille yazılmış *Polemo-Medinia inter Vitarvam et Nebernam* (1645?) adlı yapıtın da Drummond'ın olduğu sanılmaktadır. Düzyazıları arasında kral yanlısı siyasal risaleleri vardır. *The History of Scotland, from the year 1423 until the year 1542* (1655; 1423'ten 1542'ye İskoçya Tarihi) ile yaşamın gelip geçiciliği ve ölüm üzerine düşüncelerini içeren *A Midnight's Trance* (1619; Bir Gece Yarısı Kendinden Geçiş) bunlar arasındadır. *A Midnight's Trance*, daha sonra *A Cypresse Grove* (1623; Servi Korusu) adıyla yayımlanmıştır.

Drummondville, Kanada'nın Québec eyaletinin güneyinde, Trois-Rivières bölgesindeki Drummond bölge belediyesinin (*municipalité régionale de comté*) merkezi. Saint-François Irmağı üzerinde yer alır. 1815'te Tümgeneral Frederick George Heriot tarafından kurulan kent, o sırada Kanada başkomutanı olan Sir Gordon Drummond'ın adını aldı. 1920'lerden sonra, kent yakınındaki hidroelektrik santrallarının tamamlanmasının ardından dokumacılık merkezi olarak gelişti. Montreal'in yaklaşık 100 km kuzeydoğusunda bulunan Drummondville günümüzde ana demiryolu hatları ile Trans-Kanada Karayolu üzerinde bir ticaret ve sanayi merkezidir. Dokumacılık dışındaki sanayi kolları arasında kereste, ağır makine, kâğıt, kurşunkalem, giyim eşyası, elektrik ampulü ve kauçuk üretimi sayılabilir. Saint-Joseph, Drummondville West ve Drummondville South kentleri sırasıyla 1955, 1966 ve 1981'de Drummondville'e bağlanmıştır. Nüfus (1981) 36.567.

Druon Antigonus, Anvers'in efsanevi devi. Ona haraç vermeye yanaşmayan denizcilerin sağ ellerini kestiğine inanılır. Efsaneye göre, Druon Antigonus'un sağ elini de, Julius Caesar'ın kuzeni olduğu kabul edilen Salvius Brabo adlı başka bir dev kesmiştir. Anvers hanedan armasında yer alan iki

Druon Antigonus, Frederick William Fairholt'un *Gog and Magog*'da yayımlanmış bir ilüstrasyonu, 1859
Folklore Society Library, University College Londra. fotoğraf, R.B Fleming

kesik el ve kentin adı ile bu efsane arasında bağlantı kurulur. Belediye Binası önündeki Brabo Çeşmesi'nin üstünde (1887), Druon'un kesik elini sallayan bir Brabo heykeli vardır.

drupa *bak.* eriksi meyve

Drury Lane Tiyatrosu, Londra'da, İngiltere'nin günümüzde de kullanılan en eski tiyatro yapısı. Oyun yazarı Thomas Killigrew, yapıyı kendi topluluğu için II. Charles'ın beratı ile yaptırdı. 7 Mayıs 1663'te, Restorasyon dönemi tiyatrosunun elverişli ortamında, Kraliyet Tiyatrosu adıyla açılan yapıda, 1672'deki yangına değin birçok oyun başarıyla sahnelendi. 1674'te mimar Sir Cristopher Wren tiyatroyu Drury Yolu'nda (Lane), bugün bulunduğu yerde yeniden yaptı. Bu yapıda John Dryden ile William Congreve'in oyunları sahnelendi.

Tiyatro en iyi dönemlerinden birini 1710-34 arasında, oyuncu ve oyun yazarı Colley Cibber, komedyen Robert Wilks ve karakter oyuncusu Thomas Doggett'ın üçlü yönetimi altında yaşadı. Daha sonra Charles Fleetwood adlı bir mirasyedinin eline geçti. Başarılı gösterilere, özellikle David Garrick'in Kral Lear ve III. Richard yorumları ile Charles Macklin'in *Venedik Taciri*'ndeki Shylock'u yepyeni bir yorumla, komik olmaktan çok trajik bir karakter biçiminde canlandırdığı oyunlara karşın, kötü yönetim yüzünden kapanmanın eşiğine geldi. 1747'de tiyatroyu Garrick devraldı. Yeni ve yetenekli bir kadroyla, oyunculukta ve sahnelemede daha doğal bir anlayış geliştirip nitelikli Shakespeare oyunları sahneleyerek tiyatroyu yok olmaktan kurtardı. Bu başarılı çizgi 30 yıl boyunca sürdürüldü. Daha sonra Garrick'in yerini Richard Brinsley Sheridan aldı. Sheridan'ın yönetiminde (1776-88) kendi oyunu *The School for Scandal* (Skandal Okulu) sahnelendi. Lady Macbeth rolünde Sarah Siddon ve Hamlet rolünde John Philip Kemble, bu dönemin unutulmaz oyuncularıydı.

1794'te inşa edilen "yangına dayanıklı" yapının da 1809'da yanmasından sonra Benjamin Wyatt'ın yaptığı yeni tiyatro 1812'de açıldı. Bu dönemde oyuncu Edmund Kean tiyatroya pek çok izleyici çekti. Kean ununu yitirince tiyatro, 1880'lerde Augustus Harris devralana değin uzun bir gerileme dönemi yaşadı. Harris'in yönetiminde, müzikhol sanatçısı Dan Leno'nun yer aldığı çeşitli gösteriler ve pantomimlerden oluşan programlar sunuldu. 1900'lere gelindiğinde Drury Lane Tiyatrosu, Henry Irving, Ellen Terry ve Sir Johnston Forbes-Robertson gibi büyük oyuncularla ünlenmişti. Ayrıca Sir Thomas Beecham'ın önayak olduğu düzenli opera gösterileri gerçekleştirildi. II. Dünya Savaşı sırasında tiyatro yapısı, Ulusal Eğlence Hizmetleri Birliği'nin (ENSA) yönetim merkezi oldu. 7 Mayıs 1963'te Drury Lane Tiyatrosu'nun 300. kuruluş yıldönümü kutlandı.

"Drury Lane Tiyatrosu, Londra", Edward Dayes'in suluboya çalışması, 1795; Henry E. Huntington Kütüphanesi ve Sanat Galerisi, San Marino, California
Henry, E. Huntington Library and Art Gallery, San Marino California

Drusus, Marcus Livius (ö. İÖ 109), İÖ 122'de Gaius Gracchus'la birlikte *tribunus* olan Romalı siyaset adamı. Gracchus'un ekonomik ve siyasal reform programını, halka çok daha çekici gözüken, ama ciddi bir uygulama hedefi olmayan reformlar önererek baltaladı. Kolonileşme konusunda Gracchus'tan da ileri giderek, İtalya ve Sicilya'da yurttaşların mülk koşulu aranmaksızın yerleştirileceği 12 koloni kurulmasını önerdi. Ayrıca Tiberius Gracchus'un tarım reformu yasasının yürürlüğe girmesinden sonra dağıtılan bütün toprakların ücretsiz olarak kiralanmasını istedi.

Askerlik hizmeti sırasında bile Latinlerin bedensel cezaya çarptırılmamasını isteyen Drusus, Romalı yüksek görevlilerin kötü davranışlarına karşı Latinleri Roma yurttaşlarından daha çok koruma sözü vermiş oluyordu. Bu akıllıca bir tutumdu, çünkü birçok Latin, yüksek görevlilerin kötü davranışından korunmayı Roma yurttaşlığının sağlayacağı bütün ayrıcalıklara yeğliyordu. Drusus'un "Leges Livianae" (Livius Yasaları) olarak bilinen önerilerini uygulamak için bir komisyon kurulmuşsa da, bu yasaların hiçbir zaman uygulanmadığı sanılmaktadır.

Drusus İÖ 112'de hem konsül, hem Makedonya valisi oldu. Burada Skordisklere karşı başarılı bir askeri sefer düzenledi. Bu seferden döndükten sonra İÖ 110'da da bir zafer kutladığı bilinmektedir. İÖ 109'da öldüğünde *censor*'du.

Drusus, Marcus Livius (ö. İÖ 91), İÖ 91'de *tribunus* görevindeyken cumhuriyet yönetiminin son barışçıl ve sivil reform girişiminde bulunan Romalı yönetici. İÖ 122'de *tribunus* olan Marcus Livius Drusus'un oğluydu. Koloniler ve tarımla ilgili reform yasaları önerdikten sonra bir adli reform yasası sundu. Bu yasa büyük olasılıkla, o sırada *eques*'lerin(*) denetiminde olan mahkemelerdeki jürilere, senatörlerden de üye alınması ve görevini kötüye kullanan jüri üyelerinin dava edilebilmesi yönünde hükümler içeriyordu.

Drusus böylece *eques*'ler ile senatörler arasında bir uzlaşma sağlamak istiyordu. *Eques*'ler ve senatörler arasındaki çatışma, yönetimindeki eyalette *publicanus*'ların (tahsildar) zorla vergi toplamasına izin vermeyen bir valinin *eques*'lerce yargılanması nedeniyle doğmuştu. Ama iki taraf da Drusus'un önerisinden hoşnut kalmadı. Drusus, İtalyan müttefiklere yurttaşlık hakkı verilmesini gündeme getirince hem senatörler, hem de *eques*'ler buna karşı çıktı. Senato bazı teknik gerekçeler göstererek Drusus'un giriştiği yasal düzenlemenin geçersiz olduğunu açıkladı. Drusus'un İtalyan müttefikler arasındaki yandaşlarının çıkardığı olaylar gitgide tırmandı. Sonunda Drusus öldürüldü; katili hiçbir zaman bulunamadı.

Drusus Caesar (d. İÖ y. 13 - ö. İS 23), Roma imparatoru Tiberius'un tek oğlu. Tiberius'un yeğeni ve evlatlığı Germanicus'un ölümünden (İS 19) sonra tahtın vârisi olmuştur.

Drusus Caesar, mermerden yapılmış bir heykelden ayrıntı; Laterano Müzesi, Roma
BBC Hulton Picture Library

Saldırgan ve ahlaksız biri olarak tanınmasına karşın becerikli bir yöneticiydi. İS 14'te Pannonia'da gelişen tehlikeli bir ayaklanmayı bastırdı, 15'te konsül oldu. Illyricum valiliği sırasında (17-20) Germen kabilesi Markomanların kralı Maroboduus'un devrilmesini sağladı. 21'de gene konsül olan Drusus, 22'de de *tribunus*'luğun(*) yönetsel ayrıcalıklarını elde etti. Tiberius'tan önce öldü. Karısı Livilla ile Tiberius'un danışmanı Lucius Aelius Seianus tarafından zehirlendiği öne sürülür.

Kısaltmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

Drusus Germanicus, Nero Claudius (d. İÖ 38 - ö. İÖ 9), Roma imparatoru Tiberius'un kardeşi. İÖ 12-9 arasında, Ren ve Elbe ırmakları arasındaki Germen topraklarını işgal altında tutan Roma ordusuna komuta etmiştir.

Annesi Livia Drusilla, Drusus'un doğumundan kısa süre önce Tiberius Claudius

Nero Claudius Drusus Germanicus, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yaptığı mermer büst; Capitolino Müzesi, Roma
Anderson-Alinari Art Resource/EB Inc

Nero tarafından boşanmış ve hemen Octavianus (sonradan Caesar Augustus) ile evlenmişti. Octavianus'un Drusus'un gerçek babası olduğundan kuşkulananlar da vardı. Kardeşi Tiberius gibi Drusus'un da yasayla belirlenen yaştan beş yıl önce devlet görevi almasına izin verildi. Drusus İÖ 11'de *praetor*(*), İÖ 9'da da konsül oldu. Tiberius'la birlikte Alpler yöresindeki Raeti ve Vindelici kabilelerine karşı savaştı. İÖ 13'te Galya valiliğine atanan Drusus, bu görevdeyken bir nüfuş sayımı yaptırdı; Lugdunum'da (bugün Lyon) Augustus Sunağı'nı inşa ettirdi.

Drusus İÖ 12-9 arasında Germania'ya düzenlenen seferlere komuta etti. Önce Vetera'da (Lippe ve Ren ırmaklarının kavşağında), ardından Mogontiacum'da (bugün Mainz) birer üs kurdu. Frizler, Kaukiler, Kerusklar ve Katlara boyun eğdirdi. Ren'den Kuzey Denizine uzanan ve Fossa Drusiana olarak bilinen kanalı kazdırdı. İÖ 9'da Elbe Irmağına ulaştıysa da atından düşerek ağır yaralandı ve bir ay sonra öldü. Drusus'a ölümünden sonra Germanicus *cognomen*'i (genellikle fethedilen yere bağlı olarak verilen soyadı) verildi.

İÖ 16 dolayında Marcus Antonius ile Octavia'nın kızı Antonia'yla evlenen Drusus'un çocuklarından Germanicus, Livilla ve Claudius (sonradan imparator) hayatta kaldı.

Dry Tortugas, ABD'de, Florida eyaletinin güney ucunda, Monroe ilindeki (*county*) Key West'ten batıya doğru Meksika Körfezine uzanan mercan adası ve kıyı dili zincirinin son sekiz tanesine verilen ad. Adaları 1513'te keşfeden Ponce de León, kaplumbağaların çokluğu yüzünden adalara Tortugas (kaplumbağa) adını verdi. Daha sonra denizciler bu adın başına Dry (kuru) sıfatını eklediler. 1825'te Garden Key üzerine, 1856'da da en büyük key olan Loggerhead üzerine bir fener kulesi yapıldı. Garden Key üzerinde yapımı yarıda kalan Jefferson Kalesi (1846-76) İç Savaş sırasında Birlik yanlılarının elinde kaldı ve 1873'e değin cezaevi olarak kullanıldı. Burada tutuklu bulunanlar arasında, Abraham Lincoln'ın katili John Wilkes Booth'un kırık bacağını tedavi ettiği gerekçesiyle suikasta karışmaktan hüküm giyen Samuel A. Mudd da vardı. Çok sayıda kuş ve balık türünün yaşadığı adalar ve kale, 1935'te ulusal anıt ilan edildi.

Dryden, Hugh L(atimer) (d. 2 Temmuz 1898, Pocomoke kenti, Maryland - ö. 2 Aralık 1965, Washington, D.C, ABD), ABD'li fizikçi. Yedi yıl süreyle Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi'nin (NASA) başkan yardımcılığını yapmıştır.

1920'de Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nden mezun olan Dryden, Washington'daki Ulusal Standartlar Bürosu'nun aerodinamik bölümünün yöneticiliğine atandı. Aerodinamik alanında yüksek hız deneyleri yaptı ve sıs- hızında kanat yüzeyleri çevresinde oluşan hava akımları konusunda daha önceleri başlatılmış olan bazı çalışmaları yeniden ele aldı. 1934'te büronun mekanik ve akustik bölümünün başına geçti. II. Dünya Savaşı sırasında, radar güdümlü "Bat" füzelerinin geliştirilmesine yönelik Ulusal Savunma Araştırma Komitesi Washington Projesi'ni yönetti. "Bat" ilk başarılı ABD güdümlü füzesi oldu ve deniz kuvvetleri tarafından Japonlara

Hugh L. Dryden, 1962
National Aeronautics and Space Administration

karşı kullanıldı. Dryden projeye katkılarından ötürü, 1948'de Başkanlık Liyakat Beratı'yla ödüllendirildi.

1947'de Ulusal Standartlar Bürosu'ndaki görevinden ayrılan Dryden, Ulusal Havacılık Danışma Komitesi'nin (NACA) hava ve uzay araştırmalarının yönetimini üstlendi. İki yıl sonra NACA'nın başına geçerek bu kuruluşu yetkin bir araştırma ve geliştirme merkezi durumuna getirdi. 1958'de NASA'nın başkan yardımcılığına getirildi ve 1962'de ABD-SSCB ortak uzay projesi görüşmelerine başkanlık etti. Meteoroloji uyduları veri değiştokuşunun ve haberleşme uydularına ilişkin denemelerde işbirliğinin sağlanmasına yönelik çalışmalara katkıda bulundu.

Dryden, John (d. 19 Ağustos 1631, Aldwinkle, Northamptonshire - ö. 1 Mayıs 1700, Londra, İngiltere), İngiliz şair, oyun yazarı ve edebiyat eleştirmeni. Restorasyon tiyatrosunun en önemli yazarlarındandır. Yaşadığı döneme damgasını vurmuş, kendi adıyla anılmasına yol açmıştır.

Taşralı bir soylunun oğluydu. Çocukluğu taşrada geçti. 1644'te Westminster Okulu'

John Dryden, Sir Godfrey Kneller'ın yağlıboya çalışması; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery Londra

na yazıldı ve klasik bir eğitim gördü. Klasik edebiyatla burada başlayan yakın ilişkisi yaşamı boyunca sürdü. 1654'te Cambridge Üniversitesi'ndeki Trinity College'ı bitirdi. 1663'te İngiltere'nin ilk bilimsel kuruluşu olan Royal Society üyeliğine seçildi.

İlk şiirleri. Dryden, şair olarak adından 1649'da Oliver Cromwell'in anısına hazırlanan bir kitapta yayımlanan şiirleriyle söz ettirdi. Güçlü, olgun bir üslubu, ince bir düşünceyi yansıtan bu ilk şiirleri bile klasik ve bilimsel yapıtlara göndermelerle doluydu.

II. Charles'ın Mayıs 1660'ta yeniden tahta geçmesini, dönemin birçok şairi gibi Dryden da sevinçle karşıladı; önce 300 dizeyi aşan ve uyaklı beyitlerden oluşan *Astraea Redux*'u (1660), 1661'deki taç giyme töreni içinse *To His Sacred Majesty*'yi (Saygıdeğer Majestelerine) yazdı. Dryden, genellikle her dönemin adamı olarak anılırsa da, krala ve yeni düzene bağlılığını dile getiren bu şiirlerinde içten duygular taşıdığı söylenebilir.

Dryden, en uzun şiiri *Annus Mirabilis*'i (1667) İngiliz donanmasının Felemenklilere karşı kazandığı iki zafer ve 1666'daki Büyük Yangın dolayısıyla yazdı. Bu şiirinde de krallık imgesini ve kralların en iyisinin yönetimi altında kenetlenmiş, kralına bağlı ulus kavramını yüceltti. 1668'de sarayın başşairi Sir William Davenant ölünce, Dryden onun yerine getirildi. İki yıl sonra da kraliyet tarihçisi oldu.

Oyunları. İlk oyunu, eski tipler komedisi havasını taşıyan ve birçok açık saçık diyaloğun yer aldığı *The Wild Gallant* (Vahşi Çapkın) adlı farstı. Oyun 1663'te sahnelendi, ama başarı sağlayamadı. Dryden'ın 1664'te Sir Robert Howard ile birlikte yazdığı *The Indian Queen* ise (Hindistan Kraliçesi) ilgi gördü. Uyaklı beyitlerden oluşan bu kahramanlık trajedisi, aşkla onur arasındaki çatışmayı konu alan ve daha

sonra çok tutulan bu oyun türünün ilk örneğiydi. Dryden'ın bu oyunun devamı olarak bu kez tek başına yazdığı *The Indian Emperour* (Hindistan Kralı) 1665'te sahnelendi ve büyük bir başarı kazandı. 1666'da Büyük Veba Salgını yüzünden bir süre kapatılan tiyatrolar yeniden açılınca, Dryden'ın *Secret Love, or the Maiden Queen* (Gizli Aşk ya da Bakire Kraliçe) adlı trajikomik oyunu önemli bir başarı kazandı ve kralın gözde oyunlarından biri oldu. Dryden, 1667'de Newcastle dükü William Cavendish'in İngilizceye çevirdiği, Molière'in *L'Étourdi* (*Şaşkın*) adlı komedisini *Sir Martin Mar-all* adıyla sahneye uyarladı.

1668'de diyalog biçiminde yazdığı *Of Dramatick Poesie, an Essay*'i (Dramatik Şiir Üzerine Bir Deneme) yayımladı. Kendisinin de aralarında bulunduğu dönemin dört yazarının tiyatro ilkeleri ve tekniği, eski ve yeni yazarların oyunları, Fransız ve İngiliz tiyatrosunun birbiri karşısındaki üstün yanları gibi konuları ele aldığı bu yapıt, kolay anlaşılır günlük konuşma dilinde yazılmıştı ve sonraki yıllarda benimsenecek bir üslubun ilk örneğini oluşturuyordu.

Dryden 1668'de, yılda üç oyun yazmak koşuluyla oyun yazarı Thomas Killigrew'un topluluğuna ortak oldu. Her ne kadar yılda bir oyundan fazlasını yazamadıysa da, bu anlaşma her iki taraf için de kârlı oldu. 1669'da sahnelenen *Tyrannick Love*'ı (Zalim Aşk), 1670'te *The Conquest of Granada*'nın (Gradana'nın Fethi) ilk, 1671'de de ikinci bölümü izledi. Daha önce kullandığı uyaklı beyitler yerine Dryden'ın bu kez açık ölçüyü denediği son kahramanlık oyunu *Aureng-Zebe* de 1675'te başarıyla sahnelendi. Restorasyon dönemi tiyatrosunun yaygın konusu kadınla erkek arasındaki çatışmayı incelikli bir üslupla işleyen *Marriage A-la-Mode* (Moda Evlilik), gene büyük ilgi gördü. Shakespeare'in *Antony and Cleopatra* (*Antonius ile Kleopatra*) adlı oyunundan esinlenerek yazdığı *All for Love* (Her Şey Aşk İçin) adlı trajedi, 1677'de sahnelendi. Akılcı ve dengeli bir açık ölçüyle yazılan, eylemin durum ve karakterler temelinde geliştiği sağlam kurgulu bu oyunla birlikte Dryden, birçok eleştirmenin "yeniklasik" olarak tanımladığı dönemine girdi. 1678'de, Nathaniel Lee ile birlikte yazdığı *Oedipus* adlı oyunu, Killigrew'un topluluğuyla arası açıldığı için, başka bir topluluk tarafından sahnelendi.

Yergili şiirleri. Dryden, Eski Ahit'teki Hz. Davud öyküsünden esinlenerek yazdığı *Absalom and Achitophel*'da (Abşalom ve Ahitofel), dönemin siyasal olaylarını yerdi. Ama Whig'lere karşı kralı ve Tory'leri savunmakla kalmayarak, ortaya iyi bir şiir çıkarmayı da başardı. 1682'de yayımladığı *The Medall* (Madalya) adlı yapıtında da Whig'lere sert bir biçimde saldırmayı sürdürdü. Aynı yıl, Whig yanlısı oyun yazarı Thomas Shadwell'i yeren *Mac Flecknoe* adlı şiirini yayımladı. Anglikan Kilisesi'ne olan inancını dile getirdiği *Religio Laici or a Laymans Faith* (Kilise Dışı Din ya da Sıradan İnsanın İnancı) adlı şiiri de aynı yıl yayımlandı. Dryden, 1685'te II. James'in tahta çıkması ve Katoliklere karşı hoşgörülü bir politikayı benimsemesi üzerine Katolik oldu. En uzun şiiri olan *The Hind and the Panther* (1687; Geyik ve Panter) adlı hayvan fablında Anglikan Kilisesi ve öbür mezheplere karşı Katolik Kilisesi'ni savundu.

Son yapıtları. 1688'te II. James'in tahttan çekilmesi üzerine Dryden'ın durumu sarsıldı. Saray başşairliği görevi Shadwell'e verilince, Dryden yeniden tiyatroya döndü. *Don Sebastian* (1689) adlı trajedisi başarısız olduysa da, daha sonra yazdığı *Amphitryon* (1690) Henry Purcell'in müziğinin de etkisiyle ilgi gördü. Gene Purcell'in müziğiyle sahnelenen *King Arthur* (1691; Kral Arthur) adlı yapıtı da büyük başarı kazandı. *Cleomenes* adlı trajedisinin siyasal açıdan tehlikeli olduğu gerekçesiyle uzun süre oynama izni alamaması ve *Love Triumphant* (Aşkın Zaferi) adlı trajikomik oyununun da başarısızlığı üzerine Dryden, 1694'te oyun yazarlığını bıraktı.

Abingdon kontesinin eşi, yüksek bir ücret karşılığında karısının anısı için bir şiir ısmarlayınca, Dryden 1692'de *Eleonora*'yı yazdı. Bu arada Persius, Juvenalis ve Vergilius gibi klasik yazarları İngilizceye çevirdi. Son yapıtı *Fables Ancient and Modern*'da (1700; Eski ve Yeni Fabllar) Ovidius, Chaucer ve Boccaccio'nun yapıtlarından yaptığı çoğu manzum uyarlamaları topladı.

Drygalski, Erich Dagobert von (d. 9 Şubat 1865, Königsberg, Prusya - ö. 10 Ocak 1949, Münih, Almanya), uluslararası bir araştırma programına bağlı olarak,

Drygalski
Bavaria-Verlag

1901-03 arasında düzenlenen ve Alman hükümetinin desteğiyle gerçekleştirilen Antarktika araştırma seferini yöneten Alman coğrafyacı ve buzulbilimci. "Gauss" adlı gemiyle yola çıkan araştırma ekibi, bugün II. Wilhelm Kıyısı olarak bilinen, yaklaşık 90° doğu enleminde Antarktika topraklarına ayak bastı ama geminin denizbuzları arasında sıkışması üzerine, Gaussberg'in yaklaşık 80 km doğusunda, buzsuz bir yanardağ tepesinde kışı geçirmek zorunda kaldı. Keşfedilen bu tepeye Drygalski'nin adı verildi. Gezi sonuçları, bilimsel raporlardan oluşan 20 ciltlik *Deutsche Südpolar-Expedition 1901-1903* (1905-31; 1901-1903 Alman Güney Kutup Gezisi) adlı yapıtta yayımlandı. Drygalski ise kendi değerlendirmelerini *Zum Kontinent des eisigens Südens* (1904; Buzlu Güney'e Doğru) başlığı altında yayımladı. 1906-34 arasında Münih Üniversitesi'nde coğrafya profesörlüğü yapan Drygalski 1910'da, Ferdinand Graf von Zeppelin'in Norveç'in kuzeyindeki Spitsbergen (bugün Svalbard) Adasına düzenlediği araştırma gezisine katıldı ve burada buzulların yüzey oluşumları üzerindeki etkisini inceledi. Fritz Machatschek ile birlikte, buzullaşma üzerine geniş kapsamlı bir ders kitabı olan *Gletscherkunde*'ı (1942; Buzulbilim) yazdı.

Dryopithecus, insansımaymunlara benzer, soyu tükenmiş memeli cinsi. Hem yaşayan insansımaymunların, hem insanın ilk ataları sayılan bu cinsin üyelerine, Avrupa, Afrika ve Asya'da bulunan fosil parçalarına dayanarak çok değişik adlar verilmişse de, sonradan bütün bu örneklerin tek bir cinsin temsilcileri olduğu anlaşılmıştır. Afrika kökenli olduğu sanılan bu hayvanların fosillerine Miyosen ve Pliyosen Bölüm (y. 26-2,5 milyon yıl önce) çökellerinde rastlanır.

Ormanlık bölgelerde yaşadığı sanılan *Dryopithecus*'un, küçük, orta boyda ve goril büyüklüğünde değişik örneklerine rastlanmıştır. Bu örneklerin çoğunda yapısal farklılaşma ve yaşayan insansı maymunları insandan ayırt eden özelliklerin çoğu bulunmaz. Köpekdişleri insanınkilerden daha iri, ama bugünün insansımaymunlarındakiler kadar gelişmiş ve güçlü değildir. Ayrıca, yaşayan insansımaymunların kafatasındaki gelişmiş tepe çıkıntısı ve iri kaş kemerleri bu hayvanlarda bulunmadığı gibi, kolları ve bacakları da bugünkü maymunlar gibi daldan dala atlamaya elverecek kadar uzun değildir.

Dryopithecus cinsinin, bugünkü goril ve şempanzelerin doğrudan atası olduğu, Miyosen Bölümde bu hayvanlardan insana benzer ilk canlıların türediği ve sonunda insanın ortaya çıktığı sanılmaktadır. *Dryopithecus* soyunun dallara ayrılmasına yakın bir evrede ortaya çıkan canlıların temsilcisi olan *Ramapithecus* cinsi, daha gelişmiş diş yapısıyla tanınır.

Dryopteris, *Aspleniaceae* (bazı sınıflandırmalara göre *Aspidiaceae*) familyasından, 150 kadar bitki türünü içeren cins. Bütün yeryüzüne dağılmış orman bitkileri olan *Dryopteris* türlerinin, derimsi ve genellikle parçalı, açık yeşil renkte yaprakları vardır. Yaprakların alt yüzünde, damarlar boyunca dizilmiş ve koruyucu bir zarla örtülmüş çok sayıda yuvarlak spor kümeleri (sorus) bulunur.

Dschang, Afrika'nın ortabatı kesiminde, Kamerun'un Batı eyaletine bağlı Menua ilinin merkezi kent. Yaoundé'nin kuzeybatısındaki ormanlık bir platoda, deniz düzeyinden 1.379 m yüksekte yer alır. Engebeli arazisinin ve bol yağmurun yol açtığı ulaşım güçlüklerine karşın, önemli bir sağlık ve turizm merkezidir. Ayrıca tarım ve hayvancılık ürünlerinin toplandığı yerel bir ticaret merkezidir. Çevresinde kınakına deneme plantasyonları, yeşil çay işlemek için kurulmuş bir deneme merkezi ve hidroelektrik santralı vardır. Yakındaki Fongo-Tongo'da boksit yatakları bulunur ve küçük ölçekte tuğla üretilir. Dschang'da bir hastane, tarım yüksekokulu ve havaalanı vardır. Nüfus (1981) 21.705.

DSM, tam adı NAAMLOZE VENNOOTSCHAP DSM (DSM Limited Şirketi), Hollanda'da kimya sanayisi dalında üretim yapan devlet şirketi. 1975'ten önceki adı DSM NV Nederlandse Staatsmijnen'di (Hollanda Devlet Maden Şirketi).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, kimya sanayisi Hollanda ekonomisinin en hızlı gelişen sektörlerinden biri oldu; üretim 1940'ların sonundan 1970'lerin başına değin 10 katına çıktı. Şirketin sonraki yıllarda karşılaştığı dünya çapındaki ekonomik durgunluktan kaynaklanan sorunlar ise, kimyasal üretim alanındaki yatırımlarını büyük ölçüde kısmasına yol açtı. Yüksek ücretler, çevre kirliliğine karşı alınması gereken önlemler ve artan enerji maliyetleri de şirketin mali sorunlarını artırdı.

Kimyasal maddelerden başka gübre, plastik, inşaat malzemesi, petrol ve petrol ürünleri üreten, ayrıca ev içi kullanıma yönelik çeşitli ürünleri bulunan DSM, Kuzey Buz Denizinde petrol araştırmaları da yapmaktadır.

Du Bois, Franz *bak*. Sylvius, Franciscus

Du Bois, W(illiam) E(dward) B(urghardt) (d. 23 Şubat 1868, Great Barrington, Massachusetts, ABD - ö. 27 Ağustos 1963, Accra, Gana), ABD'li sosyolog. 20. yüzyılın ilk yarısında ABD'de Siyah protesto hareketinin en önemli önderidir. 1909'da,

W.E.B. Du Bois
Atlanta University

Siyahları Geliştirme Ulusal Derneği'nin (NAACP) oluşturulmasına katkıda bulunmuş, 1910-34 arasında derneğin yayın organı *Crisis*'in yönetmenliğini yapmıştır.

Meslek yaşamının ilk yılları. 1888'de, Tennessee'nin Nashville kentinde, Siyahların gittiği Fisk Üniversitesi'nden mezun oldu. 1895'te Harvard Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Doktora tezi *The Suppression of the African Slave-Trade to the United States of America 1638-1870* (1638-1870 Arasında ABD'ye Yönelik Afrikalı Köle Ticaretinin Yasaklanması) 1896'da yayımlandı. Doktorasını tarih dalında yapmış olmasına karşın geniş kapsamlı bir sosyal bilimler eğitimi alan Du Bois, sosyologların ırk ilişkileri konusunda kuramlar geliştirdiği bir sırada, Siyahların içinde bulunduğu koşullara ilişkin deneysel araştırmalar yapıyordu. On yıldan fazla ABD'deki Siyahlara ilişkin sosyolojik araştırmalarla uğraştı. Bu araştırmalarının sonucunda 1897-1914 arasında, o yıllarda ders verdiği Atlanta Üniversitesi'nde 16 monografi ve ABD'deki Siyah topluluğun durumuna ilişkin ilk inceleme olan *The Philadelphia Negro; A Social Study*'yi (1899; Philadelphialı Zenci; Toplumsal Bir İnceleme) yayımladı. Başlangıçta sosyal bilimlerin ırk sorununu çözecek bilgileri sağlayabileceğine inanıyordu, ama giderek linç, angarya, yurttaşlık haklarından yoksun bırakma, Jim Crow ırk ayrımı yasaları, ırkçı saldırılar ve çatışmalarla dolu bir ortamda toplumsal değişmenin, ancak ajitasyon ve protesto yoluyla gerçekleşebileceği sonucuna vardı. Bu yüzden de dönemin en etkin Siyah önderi olan ve uzlaşmacı bir felsefe aşılayan Booker T. Washington ile görüş ayrılığına düştü. Booker T. Washington Siyahların ırk ayrımını şimdilik kabul etmelerini öneriyor, çok çalışıp ekonomik kazanç sağlayarak yükselmeleri gerektiğini, böylelikle beyazların saygısını kazanacaklarını ileri sürüyordu. Du Bois 1903'te yayımlanan ünlü kitabı *The Souls of Black Folk*'ta (Siyah İnsanların Ruhları) Washington'ın stratejisinin Siyah insanı baskıdan kurtarmaya değil, yalnızca bu baskının sürmesine hizmet edeceğini ileri sürdü. Bu eleştiri Siyah aydınlar arasında Booker T.Washington'a karşı muhalefeti netleştirdi. Boylece Siyah topluluğun önderleri iki kanatta kutuplaştı: Washington'ın "tutucu" yandaşları ve "radikal" muhalifleri.

İki yıl sonra 1905'te, Du Bois, temelde Booker T. Washington'ın programına saldırmayı amaçlayan Niyagara Hareketi'nin kurucu önderliğini üstlendi. 1909'a değin yılda bir kez toplanan bu küçük örgüt, iç kavgalar ve Washington'ın muhalefeti nedeniyle gücünü önemli ölçüde yitirdi. Ama 1909'da kurulan, bütün ırkların üyelerine açık NAACP'nin ideolojik öncüsü ve doğrudan esin kaynağı olarak önem kazandı. NAACP'nin kurulmasında etkin rol oynayan Du Bois, derneğin araştırma müdürü ve dergisi *Crisis*'in yayın yönetmeni oldu. 1910-34 arasında, Siyah protesto hareketinin propagandacısı olarak orta sınıftan Siyahlar ile ilerici beyazlar arasında eşi görülmemiş bir nüfuz sağladı.

Hem Niyagara Hareketi'nde, hem de NAACP içinde temel olarak ırklar arasında birleşme yanlısı bir tutum takınmakla birlikte, düşüncelerinde ayrılıkçı-milliyetçi eğilimler değişen derecelerde de olsa, her zaman kendini gösterdi. *The Souls of Black Folk*'ta Siyah Amerikalıların içinde bulunduğu ikiliği şöyle dile getirdi:

"Kişi her zaman ikiliğini hisseder: Bir Amerikalı, bir Zenci; iki ruh, iki düşünce, iki uzlaşmaz çekişme; tek bir Siyah bedende çatışan iki ideal, yalnızca bu bedenin ayrılmaz gücü onu parçalara ayrılıp dağılmaktan korur... O kişi, lanetlenmeksizin, hemcinslerinin hakaretine uğramaksızın, Fırsat'ın kapıları yüzüne çarpılmaksızın bir insanın hem bir Zenci, hem de bir Amerikalı olabilmesini arzular."

Siyah milliyetçiliği ve sosyalizm. Du Bois'nın Siyah milliyetçiliği çeşitli biçimler almıştır. Bunlardan birincisi ve en ağır basanı, önde gelen savunucularından olduğu Panafrikanizmdi. Bu görüşe göre, Afrika kökenli bütün insanların çıkarları ortaktı ve özgürlük mücadelesinde birlikte çalışmaları gerekirdi. 1900'de Londra'da toplanan ilk Panafrika Konferansı'nın önderi olan Du Bois, 1919-27 arasında düzenlenen dört Panafrika Kongresi'nin (PAC) de mimarı oldu. Dile getirdiği ikinci bir milliyetçilik kültürel niteliklıydi. *Crisis*'in yayın yönetmeni sıfatıyla Siyah edebiyatının ve sanatının gelişimini özendirdi ve okurlarını "Siyahtaki Güzellik"i görmeye çağırdı. Du Bois'nın Siyah milliyetçiliğinin üçüncü bir biçimi Siyahların, ekonomideki ırk ayrımına ve Siyahların yoksulluğuna karşı bir silah olarak, üretici ve tüketici kooperatiflerinden oluşan bir "grup ekonomisi" geliştirmeleri gerektiği yolundaki inancında görülür. Du Bois'nın 1930'lardaki ekonomik bunalım sırasında özellikle önem kazanan bu görüşü, NAACP içinde ideolojik bir çatışmanın ortaya çıkışını hızlandırmıştır.

Du Bois 1934'te NAACP'yi kitlelerin sorunlarını göz ardı edip Siyah burjuvazinin çıkarlarına hizmet etmekle suçlayarak bu örgütten ve *Crisis*'in yayın yönetmenliğinden ayrıldı. Kooperatiflere duyduğu ilgi, milliyetçiliğinin Marksist eğilimlerinden kaynaklanan bir parçasıydı. 20 yüzyıla girerken Du Bois, Siyah kapitalizmini ve Siyah girişimcilerin Siyahlarca desteklenmesini savunmuştu. Ama 1905 dolaylarında sosyalist öğretilere eğilim gösterdi. 1912'de, yalnızca kısa bir süre için Sosyalist Parti üyesi olduysa da, Marksizme ölünceye değin yakınlık duydu.

NAACP'den ayrıldıktan sonra Atlanta Üniversitesi'ne dönerek sonraki 10 yılını öğretim ve araştırmaya adadı. 1940'ta Atlanta Üniversitesi'nin "ırk ve kültür dergisi" *Phylon*'u kurdu. 1945'te, genel yayın yönetmenliğine getirildiği, taslak halindeki bir Siyah ansiklopedisinin hazırlık cildini yayımladı. Ayrıca, bu dönemde iki önemli kitap yazdı. *Black Reconstruction. An Essay Toward a History of the Part Which Black Folk Played in the Attempt to Reconstruct Democracy in America, 1860-1880* (1935; Siyahların Yeniden İnşası: Amerika'da Demokrasinin Yeniden İnşası Girişiminde Siyah Halkın Oynadığı Rolün Tarihine Yönelik Bir Deneme, 1860-1880), İç Savaş sonrasında Birlik'ten ayrılan Güney eyaletlerinin Kongre'nin isteklerine uygun olarak yeniden örgütlendiği Yeniden İnşa Dönemi'nin (1865-77) önemli bir Marksist yorumuydu. Bu yapıtın asıl önemi ise, Amerikan tarihinin bu kritik döneminde Siyahların oynadığı rol hakkında var olan bilgilerden ilk kez bir senteze varmasındaydı. 1940'ta Du Bois'nın, *Dusk of Dawn: An Essay Toward an Autobiography of a Race Concept* (Şafağın Alacakaranlığı: Irk Kavramının Otobiyografisine Yönelik Bir Deneme) adlı kitabı yayımlandı. Du Bois bu parlak yapıtında kendi meslek yaşamı aracılığıyla, Siyah-beyaz çatışmasının değişen ve karmaşık yanlarını gözler önüne serdi; Afrika ve Afroamerikan özgürlük mücadelelerindeki kendi rolünü açıkladı.

Atlanta Üniversitesi'nde geçirdiği bu verimli 10 yılın ardından bir kez daha NAACP'de bir araştırma görevine geldi. NAACP ile bu kısa bağlantısı ikinci bir şiddetli çatışma ile 1948'de sona erdi. Du Bois bundan sonra siyasal görüşlerinde ve yazılarında sürekli sola kaydı. Sovyet yanlısı görülen Du Bois, 1951'de yabancı bir devletin gayrıresmi ajanı olmakla suçlandı. Federal yargıç beraatına karar verdiyse de, artık ABD hakkında her zamankinden de büyük bir düş kırıklığına uğramıştı. 1958'de Lenin Barış Ödülü'nü aldı. 1961'de Komünist Parti'ye giren ve ABD'den ayrılıp Gana'ya yerleşen Du Bois bir yıl kadar sonra Amerikan yurttaşlığını reddetti.

Yayımlanan başlıca iki yaşamöyküsü Francis L. Broderick'in *W. E. B. Du Bois: Negro Leader in a Time of Crisis*'i (1959; W. E. B. Du Bois: Bunalım Zamanının Zenci Önderi) ve Elliott M. Rudwick'in *W. E. B. Du Bois: Propagandist of the Negro Protest*'idir (2. bas., 1968; W. E. B. Du Bois: Zenci Protestosunun Propagandacısı).

Du Bois-Reymond, Emil Heinrich (d. 7 Kasım 1818, Berlin - ö. 26 Aralık 1896, Berlin, Almanya), Alman fizyoloji bilgini. Sinir ve kas liflerindeki elektrik etkinliklerine ilişkin çalışmalarıyla çağdaş elektrofizyolojinin kurucusudur.

Du Bois-Reymond, 1836'da Johannes Müller'in yanında çalışmak üzere girdiği ve 1858'de fizyoloji profesörü olarak hocasının yerini aldığı Berlin Üniversitesi'nden ölünceye değin ayrılmadı. İlk çalışmalarını elektrik akımı üreten balıklar üzerinde yaptı; sonradan ilgisini, elektrik impulslarının sinir ve kas liflerinden iletilmesine yöneltti. 1843'te, bir sinir hücresi zarının elektropozitif yüzeyine uygulanan bir uyarının (*stimulus*), o noktadaki elektrik potansiyelini azalttığını ve bu "indirgenmiş potansiyel noktası"ndaki uyarının bir "bağıl negatiflik dalgası" gibi sinir lifi boyunca ilerlediğini buldu. Hemen ardından, "eksi dalgalanım" adıyla bilinen bu olgunun çizgili kaslarda da gerçekleştiğini ve kas kasılmasının temel nedeni olduğunu kanıtladı. Gerçi sonraki araştırmalar, sinir ve kas hücrelerindeki uyarılma sürecinin Du Bois-Reymond'un modelinden çok daha karmaşık olduğunu gösterdi ama, Du Bois-Reymond bu çalış-

Du Bois-Reymond, bir oymabaskı, y. 1900
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

malarını özetlediği *Untersuchungen über tierische Elektricität* (1848-84, 2 cilt; Hayvanlardaki Elektrik Üzerine Araştırmalar) adlı yapıtıyla bilimsel elektrofizyolojinin temellerini atmıştı.

Du Bois-Reymond'un, Hermann von Helmholtz, Carl Ludwig ve Ernst von Brücke ile bilimsel işbirliği yapması, yalnız Alman fizyoloji biliminin değil, tüm biyoloji bilimlerinin gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır. Bu bilim adamlarının, fizyolojiyi uygulamalı fizik ve kimyaya indirgemek üzere tasarladıkları biyofizik öğretim programları, Sigmund Freud'un psikoloji kuramlarını etkilemiş ve bütün organik maddelerin, bilinen fiziksel olgulardan farklı ve yalnızca canlılara özgü bir "yaşam gücü"nden kaynaklandığını öne süren kuramlardan arınmış bir fizyoloji biliminin doğuşunu hazırlamıştır.

Du Bos, Charles (d. 27 Ekim 1882, Paris - ö. 5 Ağustos 1939, La Celle-Saint-Cloud, Fransa), Fransız eleştirmen. Fransız ve İngiliz edebiyatı alanında çalışmış, Shakespeare, Shelley ve Byron üzerine yazılarıyla, Fransa'da İngiliz edebiyatına ilgi duyulmasını sağlamıştır. Annesi İngiliz olduğundan, küçük yaşta İngiliz edebiyatıyla tanıştı. Bir yıl (1900-01) Oxford'da, bir süre de Almanya'da öğrenim gördü. Goethe, Gustave Flaubert, Prosper Mérimée, François Mauriac gibi yazarlar üzerine incelemeler yaptı. 1929'da yayımlanan *La Dialogue avec André Gide* (André Gide'le Konuşmalar) dostu olan bu yazarla yazışmalarını içerir. Yapıt, 1950'de *Lettres de Charles Du Bos et réponses d'André Gide* (Charles Du Bos'nun Mektupları ve André Gide'in Yanıtları) adıyla yeniden basıldı. Yapıtın "ruhu" olarak adlandırdığı konu ve bunun, okurun "ruhu" üzerindeki etkisi, Du Bos'nun çalışmalarında önemli yer tutar. Yaşlandıkça, bu ilgisi giderek dinsel bir nitelik kazandı. Hippolu Aziz Augustinus'un *Confessiones*'i (y. 400; İtiraflar) tarzında ve bazı bölümlerini İngilizce yazdığı günlüğü *Journal intime*'de (1946-55, 6 cilt; Samimi Günce), kendisini 1927'de Katolikliği benimsemeye götüren dinsel gelişimi anlatır.

Du Buat, Pierre-Louis-Georges (d. 23 Nisan 1734, Tortisambert - ö. 17 Ekim 1809, Vieux-Condé, Fransa), Fransız hidroloji mühendisi. Borularda ve açık kanallarda akan sıvıların debisinin hesaplanmasına yönelik deneysel formüller geliştirmiştir. Elde ettiği sonuçları, hidrolojiye ilişkin yapıların tasarımında kullanılmış, 18. ve 19. yüzyılda deneysel hidrolojinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Paris'te öğrenim gören Du Buat, 1761-91 arasında orduda istihkâmcı olarak görev yaptı. Yapıtlarında, borularda ve kanallarda akan sıvıların debisini belirlemek amacıyla geliştirdiği temel cebirsel ifadeye dayanan birçok deneysel veriyi derledi. Du Buat'nın geliştirdiği denklem, yalnızca kendi derlediği deneysel veriler için geçerli olmakla birlikte, su yapılarının tasarımına yönelik çalışmalara önemli kolaylıklar sağladı.

Du Camp, Maxime (d. 8 Şubat 1822, Paris, Fransa - ö. 9 Şubat 1894, Baden-Baden, Almanya), Fransız yazar. 19. yüzyıl Fransız yaşamını canlı bir üslupla anlatan yapıtlarıyla tanınmıştır.

Canayakın, serüvenci bir kişiydi. Fotoğraf sanatının da öncülerinden biri olduğu gibi, hemen her edebi türde de ürün verdi. Yakın dostu Gustave Flaubert'le birlikte gezilere

Du Camp
H Roger-Viollet

çıktı (1844-45 ve 1849-51); yolculuklardan birinin sonunda kaleme aldığı *Égypte, Nubie, Palestine et Syrie* (1852; Mısır, Nübye, Filistin ve Suriye), fotoğraflarla resimlenen ilk kitaplar arasında yer alır. 1848 Devrimi'n de yaralanan Du Camp'a daha sonra Fransa'daki karşı devrimci etkinliklerinden ötürü nişan verildi. *Expédition des deux-Siciles* (1861; İki Sicilya'ya Yolculuk) adlı yapıtı İtalyan devrimci Garibaldi ile gönüllü işbirliği yaptığı dönemdeki yaşantısının öyküsüdür.

Du Camp 1851'de *Revue de Paris*'yi çıkarmaya başladı ve burada Flaubert'in ünlü *Madame Bovary*'sini yayımladı. Roman konusunda çıkan tartışmalar Flaubert'le dostluklarının sonu oldu. Du Camp, *La Revue des Deux Mondes* için Paris üzerine çok geniş belgeler içeren *Paris, ses organes, ses fonctions et sa vie*'yi (1869-75, 6 cilt; Paris: Organları, İşlevleri ve Yaşamı) yazdı. Öteki önemli yapıtları arasında *Les Chants modernes* (1855; Modern Şarkılar) adlı şiir kitabı, sanat eleştirileri, romanlar ve dostu yazar Théophile Gautier üzerine bir monografi yer alır. *Souvenirs littéraires* ise (1882-83, 2 cilt; Edebi Anılar) Flaubert'in sara hastalığı ile mücadelesini ve onunla ilgili daha önce açıklanmamış bilgileri içerir.

Du Casse, Pierre-Emmanuel-Albert, Baron (d. 16 Kasım 1813, Bourges - ö. 15 Mart 1893, Paris, Fransa), Napoléon'un yazışmalarını ilk kez yayımlayan Fransız subay ve askeri tarihçi.

I. Napoléon'un en küçük kardeşi ve eski Vestfalya kralı Prens Jérôme Bonaparte, 1849'da Du Casse'ı seferlerinden birinin tarihini yazmakla görevlendirdi. Bu yapıtı tamamlamasından sonra da onu yaverliğine getirerek Napoléon'un yazışmalarını yayıma hazırlamasını istedi. *Mémoires pour servir à l'histoire de la campagne de 1812 en Russie* (1852; 1812 Rusya Seferinin Tarihine Katkı Olacak Anılar) kitabı ile başlayan bu dizi, Du Casse'ın özensiz çalışması sonucu, tam anlamıyla güvenilir bir kaynak olmamakla birlikte, Napoléon ile yakın çevresinin özelliklerine bir ölçüde ışık tutmaktadır. Du Casse'ın *La Guerre au jour le jour, 1870-71* (1875; Günü Gününe 1870-71 Savaşı), *Les Rois frères de Napoléon* (1883; Napoléon'un Kral Kardeşleri) ve Kırım Savaşı anılarını içeren *La Crimée et Sébastobol, de 1853 à 1856* (1892; Kırım ve Sivastopol, 1853'ten 1856'ya) gibi yapıtları da vardır.

Du Fu, Wade-Giles yazımında TU FU (d. 712, Xiangyang, bugünkü Henan eyaletinde - ö. 770, Hunan, Çin), Çinli şair. Birçok eleştirmene göre bütün zamanların en büyük Çinli şairidir.

Okumuş bir ailenin çocuğuydu. Konfüçyüs geleneğine bağlı bir eğitim görmesine karşın, 736'da girdiği imparatorluk sınavlarını kazanamadı. Gençliğini çoğunlukla gezerek geçirdi. Bu arada şair olarak tanındı ve dönemin Li Bo gibi öbür büyük şairleriyle tanıştı. Li Bo ile çıktığı yolculuklardan birinde, bir süre Taoculuğa yakınlık duyduysa da, sonra gene gençliğindeki Konfüçyüsçü anlayışa döndü, bir daha da Li Bo'yla görüşmedi.

Parası ve resmî bir görevi olmamasına ve imparatorluk sınavlarında ikinci kez başarısızlığa uğramasına karşın, 740'larda, yüksek devlet görevlilerinden oluşan bir grubun gözde üyeleri arasına girmeyi başarmıştı. 751-755 arasında, siyasal öğütler de içeren süslü, övgü dolu bir üslupla yazdığı birkaç edebi ürünle sarayın dikkatini çekmeye çalıştı ve sonunda resmî olmayan bir görev elde etti. 752 dolaylarında evlendi, bir çiftlik sahibi oldu, ama bu sırada yakalandığı akciğer hastalığının belirtileri de ortaya çıkmaya başladı. 755'teki An Lushan Ayaklanması sırasında çok sıkıntılı günler yaşadı,

Du Fu, Qing hanedanı döneminde (1644-1911/12) yapılmış bir çizim
Eastfoto

ama 757'de kaçarak sürgündeki imparatorun yanına gitti; orada danışman olarak görevlendirildi. Bir yoruma göre, imparatorun, görüşlerini pek iyi karşılamaması üzerine görevinden alındı. Böylece yaşamında yeni bir açlık ve yoksulluk dönemi başladı; çocuklarından birkaçı açlıktan öldü. Bir süre daha başıboş gezdikten sonra 760'ların ortalarında yerel bir savaş beyinin hizmetine girdi. Bu sırada küçük bir toprak edindi ve Guizhou'da toprak beyi konumuna yükseldi. 768'de gezilerine yeniden başlayarak güneye gitti. 770'te Danzhou'da öldüğü sanılır. Yaygın bir inanca göre

10 gün aç durduktan sonra, fazla yemek ve içkiden ölmüştür.

Du Fu ilk şiirlerinde doğanın güzelliklerini övmüş, zamanın geçişinden yakınmıştır. Daha sonra keskin bir dille savaşı anlatan, örtük bir yergiyle sarayın aşırı zenginliğini üstü örtülü biçimde yeren şiirler yazmaya başlamıştır. Olgunluk çağında, özellikle 755-759 arasında yaşadığı kişisel bunalım ve tanık olduğu toplumsal kargaşadan sonra şiirleri, anlamsız savaşlara sürüklenen insanlığa duyduğu derin acımayı yansıtır.

Du Fu'nun Çin edebiyatı tarihindeki üstün yeri, klasikçi tutumundan ve şiir ölçülerini büyük bir akıcılıkla kullanmasından ileri gelir. Gününün bütün şiir türlerini iyi bilen bir şair olan Du Fu asıl ustalığını, çarpıcı bir yoğunluğa yükselttiği, "kurallı şiir" anlamına gelen *lüshi* türünde göstermiştir.

du Maurier, George (Louis Palmella Busson) (d. 6 Mart 1834, Paris - ö. 6 Ekim 1896, Londra), Fransız asıllı İngiliz karikatürcü. *Punch* dergisinde yayımlanan ve Victoria dönemi üzerine keskin birer eleştiri niteliği taşıyan yapıtlarıyla tanınır. Ayrıca üç başarılı roman yazmıştır.

Fransa'da, Passy'de geçen mutlu çocukluk dönemini *Peter Ibbetson* (1891) adlı romanında, Paris'teki Quartier Latin'de geçirdiği keyifli öğrencilik yaşamını *Trilby*'de (1894) anlattı. *The Martian* (1897; Merihli) ise sol gözünün görme yetisini yitirmesiyle ilgili kendi acı deneyimine dayanıyordu. Du Maurier önceleri resim yaparken, bu talihsiz olay sonucu çizime yönelmek zorunda kaldı. 1860'ta Londra'ya yerleşti. Çizimdeki ustalığı ve sevimli kişiliğiyle burada kısa sürede kendini kabul ettirdi. Yumuşak bir yergi taşıyan karikatürleri temel olarak, yeni ortaya çıkan zengin sınıfı ve Oscar Wilde önderliğindeki estetikçileri hedef alıyordu. Ama *Once a Week* ve *The Leisure Hour* gibi dergilerde yayımlanan çizimleri ve kitap resimlemeleri en iyi yapıtları sayılır. Torunu yazar Daphne Du Maurier'nin derlediği *The Young George Du Maurier: A Selection of His Letters, 1860-1867* (Genç George Du Maurier: Mektuplarından Seçmeler, 1860-1867) adlı kitap 1951'de yayımlanmıştır.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

Du Mont, Allen B(alcom) (d. 29 Ocak 1901, Brooklyn, New York - ö. 15 Kasım 1965, New York kenti, ABD), katot ışınlı lambaların üzerinde geliştirmeler yaparak sanayi çapında üretimini başlatan ABD'li mühendis. Çeşitli bilimsel ve teknik donanımlar için önem taşıyan bu lambalar, modern televizyon alıcılarının başlıca parçalarından biri durumuna gelmiştir.

Du Mont, 1953
AP/Wide World Photos

1924'te, New Jersey'deki Bloomfield'de kurulu olan Westinghouse Lamp Company'nin geliştirme laboratuvarında mühendis olarak çalışmaya başlayan Du Mont, hızlı üretim ve deneme donanımları geliştirerek, şirketin günde 50 bin elektron (vakum) lambası üretmesini olanaklı duruma getirdi.

1928'de New Jersey'de Passiac'taki De Forest Radio Company'nin başmühendisi olan Du Mont, burada da, 1920'lerin başında bir televizyon deneme istasyonu kuran Charles F. Jenkins'in donanımları ve patentleriyle ilgilenmeye başladı. Jenkins'in patentlerinden yararlanarak, 1930'da, eşzamanlı görüntü ve ses yayınlarına başladı ve televizyon için elektromekanik sistemlerin yetersiz olduğu ve tümüyle elektronik bir sistemin gerektiği sonucuna vardı.

1931'de (sonradan Allen B. Du Mont Laboratories, Inc. adını alan) bir şirket kurarak, katot ışınlı lambalar üzerinde yetkinleştirme çalışmalarına girişti; dalga biçimlerini incelemeye ve ölçmeye yönelik modern osiloskopu geliştirdi.

1937'de, kendi geliştirdiği katot ışınlı lambalı televizyon alıcılarını üretmeye başlayan Du Mont ayrıca, televizyon deneme yayınları yapan tesisler kurdu ve savaş sonrasının ilk televizyon alıcılarını piyasaya sürdü.

Du Mont, siyah-beyaz ve renkli televizyonlar için yayın standartlarını hazırlayan Ulusal Televizyon Sistemi Komitesi'nde ve televizyon kanallarının frekans dağılımlarını düzenleyen Federal Haberleşme Komisyonu'nda (FCC) görev aldı

du Pont AİLESİ, Fransız kökenli ABD'li aile. Patlayıcı madde ve dokuma üretiminden büyük servet kazanmış, sonraları başka üretim alanlarına da yönelmiştir. 1739'da Paris'te doğan Pierre-Samuel du Pont (de Nemours)(*) fizyokrat okulun başlıca yazarlarından biridir.

Pierre-Samuel'in ilk oğlu Victor-Marie du Pont (1767-1827), ABD'deki ilk Fransız elçilik heyetinde ataşelik (1787), Lafayette'e yaverlik (1789-91), Fransız elçilik heyetinde ikinci (1791-92) ve birinci kâtiplik (1795-96) yaptı. 1800'de, yerleşmek üzere kardeşiyle birlikte ABD'ye döndü ve bu ülkenin uyruğuna geçti. New York'taki bir ithalat işi (1802-05) ve toprak geliştirme projesi (1806-09) girişimleri başarısızlığa uğrayınca, erkek kardeşi Irénée'nin Delaware eyaletinde bulunan Wilmington'daki yünlü dokuma fabrikalarının yönetimini üstlendi ama bu işte de başarılı olamadı. Daha sonra Philadelphia'daki Bank of the United States'te müdürlük yaptı.

Victor-Marie'nin oğlu Samuel Francis du Pont (1803-65) ABD donanmasında subaydı. Meksika Savaşı'na (1846-48) katıldı, Annapolis'teki Deniz Kuvvetleri Akademisi'nin öğretim programını hazırlayan kurulda yer aldı. İç Savaş'ta (1861-65) Güney'in denizden abluka edilmesi sırasında küçük donanmalarla filoları yöneterek tuğamiralliğe yükseldi. Ama 1863'te Güney California'daki Charleston savunma üslerine karşı yönettiği bir saldırı ağır bir yenilgiyle sonuçlanınca, görevden uzaklaştırılarak geri hizmete alındı.

Pierre-Samuel'in ikinci oğlu Eleuthère-Irénée du Pont (1771-1834) 1800'de ABD'ye gelmeden önce, Fransa'da barut üreten kraliyet atölyelerinde Lavoisier'yle birlikte çalışmıştı. Amerikan barutunun hem kalitesiz, hem de pahalı olduğunu görerek bu konuda araştırma yaptı ve sonunda Wilmington yakınlarında, kara barut üreten bir fabrika kurdu (1802). Bu fabrikanın özellikle 1812 Savaşı'nda sağladığı büyük kâr, Du Pont Company olarak bilinen E.I. du Pont de Nemours & Company'nin ilk başarılı adımları oldu. Irénée ayrıca bir yünlü dokuma fabrikası kurdu ve bir yan uğraş olarak çiftçilik yaptı. Yerine oğulları geçti. Alfred Victor du Pont (1798-1856), şirketi 1834'ten 1850'ye değin geleneksel bir biçimde yönetti. Kardeşi Henry du Pont (1812-89) daha atılgan bir girişimciydi. West Point'teki ABD Askeri Akademisi'nden mezun olduktan (1833) bir yıl sonra ordudan ayrılarak aile işlerinin yönetimine katıldı ve 1850-89 gibi ABD tarihinde büyük önemi olan bir dönemde, 40 yıl boyunca şirketi yönetti. Özellikle İç Savaş'tan sonra şirketin etkinlik alanını genişletti. California gibi uzak yerlerde bulunan barut atölyelerini satın aldı ve bu alandaki birçok başka kuruluşun denetimini ele geçirdi. Bu dönemde erkek kardeşi ve bir yeğeni başta olmak üzere ailenin öteki üyeleriyle ortaktı. Oğullarından Henry Algernon du Pont (1838-1926) West Point'ten mezun oldu ve İç Savaş sırasında Onur Madalyası kazandı. 1878'de şirketin yönetimine katıldı. 1899'da şirketin halka açılması için büyük çaba gösterdi. 1902'de emekliye ayrıldı, 1906-17 arasında Delaware senatörü olarak ABD Senatosu'nda bulundu. 1902'de üç kuzen, Thomas Coleman du Pont (1863-1930), Alfred Irénée du Pont (1864-1935) ve Pierre Samuel du Pont(*) (1870-1954) şirketin yönetimini üstlendiler ve böylece anonim şirket haline gelmiş olsa da, yönetimin du Pont ailesinin elinde kalmasını sağladılar.

du Pont (de Nemours), Pierre-Samuel (d. 14 Aralık 1739, Paris - ö. 6 Ağustos 1817, Eleutherian Mills, Wilmington yakınları, Delaware), Fransız iktisatçı. Yapıtlarında büyük ölçüde fizyokrat okulun görüşlerini yaymayı amaçlamış ve bu öğretiye dayalı bir siyasal çizgi izlemiştir.

Pierre-Samuel du Pont, J. Ducreux'nün portre çalışmasından L.-J. Cathelin'in yaptığı oymabaskı
Bibliothèque Nationale, Paris

Serbest ticareti konu alan ilk yapıtı *De l'Exportation et de l'importation des grains* (1764; Tahıl İhracatı ve İthalatı Üzerine) aracılığıyla, sonradan yaşamöyküsünü yazdığı (1782) ve yazılarını yayına hazırladığı (1809-11, 9 cilt) A.-R.-J. Turgot'nun dostluğunu kazandı. Turgot'nun ve ardından C. A. de Calonne'un genel mali müfettişliği dönemlerinde reformların planlanmasına yardım etti. 1783 Versailles Antlaşması'na, Fransa ve İngiltere arasında bir ticaret antlaşması hazırlanmasını öngören hükmün

konmasında belirleyici bir rol oynadı. 1786'da imzalanan serbest ticaret antlaşmasında da etkili oldu. Bu hizmetlerinden dolayı soyluluk unvanı aldı ve 1787'de İleri Gelenler Meclisi'nde sekreterliğe atandı. Calonne'un düşmesinden sonra *Parlement*'ların (Yüksek Mahkeme) ayrıcalıklarına ve siyasal isteklerine karşı çıkan "yurtseverler" grubuna katıldı. Nemours'dan *Tiers État* (Halk Meclisi) milletvekili olarak *États-Généraux*'nun(*) 1789'daki toplantısına katıldı. Sınıf temelinde oylama yerine kişisel oylama yapılmasını savunan *Société des Trente* (Otuzlar Birliği) içinde yer aldı.

Serment du Jeu de Paume'a (Tenis Kortu Yemini) önayak olan milletvekillerine katıldı. Fransız Kilisesi Temel Yasası'nın mimarlarından biri olan dostu Talleyrand gibi, Fransız Devrimi'nin başlarında önemli bir rol oynadı. Yeni kâğıt para *assignat*'nın(*) kullanıma konmasına, savaşa, şiddete ve tiranlığa karşı çıktı. Ağustos 1792'de XVI. Louis'yi savundu. Terör Dönemi'nde saklanmak zorunda kaldı. Yakalanarak hapsedildiyse de, dostlarının yardımıyla serbest bırakıldı. Direktuvar döneminde *Conseil des Anciens*'e (Yaşlılar Meclisi) üye oldu. Kralcılardan yana eylemlerde bulunduğu kuşkusuyla yeniden tutuklandı, ama kısa zamanda gene serbest bırakıldı.

Bir devrim göçmeni (*émigré*) olarak yurtdışına çıkmak istemeyen du Pont, resmî görevlerle birlikte ticari girişimlerde bulunmak ve fizyokrat ilkeleri benimsetmek umuduyla ABD'ye gitme kararı aldı. Yolculuğu uzun süre ertelendikten sonra oğulları Eleuthère ve Victor ile birlikte Ocak 1800'de ABD'ye ulaştı. Orada Thomas Jefferson için ulusal bir eğitim projesi hazırladı ve Fransa-ABD ticaretini geliştirmeye yönelik şirketler kurdu. Bu girişimlerinde pek başarı kazanamadı. Ama Antoine Lavoisier'nin öğrencisi olan oğlu Eleuthère'in kurduğu barut şirketi dünya çapında ün yaptı.

Du Pont, 1802'de Louisiana'nın ABD'ye satılmasını (Louisiana Alımı) desteklemek amacıyla Fransa'ya döndü. Bunun, Fransız-ABD ilişkilerini geliştireceğini umuyordu. Paris Ticaret Odası'nın başkan yardımcısı oldu. Konsüllük yönetimi ve Birinci İmparatorluk politikalarını destekledi. Ama daha sonra Napoléon'un ekonomi ve dış politikalarına karşı eleştirel bir tavır aldı. 1814'te Bourbon monarşisinin yeniden başa geçmesinde Talleyrand'a yardımcı oldu. Geçici hükümette genel sekreterlik görevini kabul etti. XVIII. Louis tarafından Devlet Şurası (*Conseil d'État*) üyeliğine getirildi. Yüz Gün sırasında ABD'ye geri döndü.

du Pont, Pierre Samuel (d. 15 Ocak 1870, Wilmington, Delaware - ö. 5 Nisan 1954, Wilmington, Delaware, ABD), I. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin en çok savaş malzemesi üreten sanayicisi.

1802'de ABD'ye yerleşen devrim göçmeni (*émigré*) bir Fransız ailenin çocuğuydu. 1890'da Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra ailesinin, du Pont de Nemours Powder Company adlı şirketine girdi ve New Jersey'de Carney Burnundaki dumansız barut üreten fabrikanın müdür yardımcılığına getirildi. 1902'de, du Pont ailesinin 100 kadar değişik yatırımı E. I. du Pont de Nemours & Company adıyla tek bir şirket çatısı altında toplandı. Kuruluşun önce saymanlığını, 1915-19 arasında da başkanlığını yapan du Pont, savaştan önce yılda 5,5 bin ton olan savaş malzemesi üretimini gittikçe artırarak günde 450 tona ulaşmasını sağladı. Şirketin Tennessee'de Nashville yakınlarında kurduğu dumansız barut fabrikası, bir süre sonra dünyanın bu alanda üretim yapan en büyük kuruluşu durumuna geldi. Savaş sırasında du Pont şirketi, hükümete ve müttefik ülkelere yaklaşık 680.400 tonluk patlayıcı madde sattı.

Savaştan sonra Pierre Samuel du Pont, General Motors Corporation Company'den aldığı hisse senetleriyle 1919'da bu şirketin yönetim kurulu başkanlığını ele geçirdi. Çok sayıda banka ve şirketin yönetim kurullarında çalıştı. Delaware'deki eğitim etkinliklerine para yardımında bulundu. 1940'ta Longwood Malikânesi'ne çekildi, ama yaşamının sonuna değin hayır çalışmalarını sürdürdü.

Du Pont Company, asıl adı E. I. DU PONT DE NEMOURS & COMPANY, kimyasal maddeler, plastik ve sentetik elyaf üretimiyle uğraşan ABD şirketi. 1802'de Delaware'de, Eleuthère-Irénée du Pont (1771-1834) tarafından kuruldu. Uzun yıllar daha çok kara barut ve başka patlayıcılar üreten şirket, 20. yüzyılda ürünlerini ve yatırımlarını çeşitlendirmeye başladı. Bugün bütün dünyaya yayılmış tesisleri, bağlı şirketleri ve yan kuruluşları vardır. Merkezi Delaware eyaletinin Wilmington kentindedir.

Genç bir Fransız devrim göçmeni (*émigré*) olarak ABD'ye gelen du Pont, barut üretimi işine girmenin kârlı olacağını gördü ve Paris'e dönerek kendisine yardımcı olacak yatırımcılar buldu. 21 Nisan 1801'de E. I. du Pont de Nemours & Company'nin ortaklık sözleşmesi imzalandı. 19 Temmuz 1802'de Wilmington yakınlarındaki Brandywine Çayı kıyısında barut fabrikasının inşaatı başladı. İki yıl sonra piyasaya giren şirketin barut satışları hızla arttı ve 1812 Savaşı sırasında rekor bir düzeye ulaştı. Du Pont öldüğünde, kurduğu şirket artık ABD'deki sayılı girişimler arasında bulunuyordu.

Sanayi, madenler ve taşocakları için barutun öneminin artması üzerine şirket 1857'de, yalnız sanayide kullanılan ilk patlayıcı olan "sodalı barut"u üretti. 1880'de nitrogliserin ve dinamit üretimine başladı. Patlayıcı üretiminin bir yan ürünü olarak 1904'te lak, deri cilası vb için özel bir nitroselülozün, 1915'te de nitroselüloz plastiklerin üretimine geçti. 1917'de bir dizi şirketin satın alınmasıyla ürünleri arasına boyarmadde, boya, asit, kimyasal hammadde gibi kalemler de girdi. Neopren sentetik kauçuk üretimine ilk kez 1931'de, naylon üretimine ise 1938'de başladı. Ardından plastik eşya, elektrokimyasal ürünler, fotoğraf filmleri ve tarımda kullanılan kimyasal maddeler üretimine girerek etkinlik alanını daha da genişletti. Du Pont'un sentetik ürünlerinden en çok tanınan birkaç tanesi Orlon, Mylar ve Dacron'dur.

Yüz yıla yakın bir süre ortaklık yapısını koruyan şirket, 1899'da anonim şirkete dönüştürüldü. 1907'de aleyhine açılan bir antitröst dava sonunda barut işletmelerinin büyük bölümünü elden çıkarmak zorunda kaldı. 1917'de General Motors Corporation Company hisse senetlerini satın almaya başlayarak 1925 sonlarında hisse oranını yüzde 25'e yükseltti. On üç yıl süren bir antitröst dava sonunda, 1962'de elindeki General Motors hisse senetlerini satmak zorunda kaldı.

Bu arada şirket yönetimi de çeşitli değişiklikler geçirdi. 1802'den 1940'a değin şirketin bütün başkanları du Pont ailesindendi ve 1834-37 arasında başkanlık yapan bir damat dışında hepsi du Pont soyadıyla doğmuştu. Bu denetim, 1915'te hisse senetlerinin çoğuna du Pont'ların sahip olduğu Christiana Securities Company'nin kurulmasıyla daha da güçlü hale geldi. Bu şirket aynı yıl yeniden düzenlenen E. I. du Pont de Nemours & Company hisselerinin yüzde 28'ini elinde tutuyordu. 1970'lerdeki vergi yasaları karşısında bu durumun aleyhlerine döndüğünü gören du Pont'lar, 1977'de Christiana ile Du Pont Company'nin birleşmesini sağladılar. Bu arada şirketin yapısının değişmesiyle yönetim aileden olmayan kişilere geçmeye başladı. 1940'tan sonraki üst düzey yöneticilerinden yalnızca biri du Pont ailesindendi (1962-67). 1967'de ve 1973-76 arasında sertleşen dış rekabet karşısında köklü organizasyon değişikliklerine gidildi. Du Pont 1981'de Continental Oil Company'yi (Conoco) bünyesine kattı.

Du Toit, Jakob Daniel, takma adı TOTIUS (d. 21 Şubat 1877, Paarl, Kap Kolonisi - ö. 1 Temmuz 1953, Pretoria, Transvaal, Güney Afrika), Afrikaner dilinde yapıt veren şair ve Kitabı Mukaddes uzmanı. 1936'da Afrikaner dilinde yayımladığı Mezmurlar derlemesi Flamanca, Felemenkçe ve Afrikaner dillerindeki benzerleri arasında şiirsel bakımdan en başarılı örneklerden biridir.

Du Toit, Pretoria, Rustenburg ve Daljosafat'ta öğrenim gördükten sonra Burgersdorp'taki ilahiyat okulunu bitirdi. 1899'da rahiplik sınavını verdi. Güney Afrika Savaşı'nın (1899-1902) patlak vermesi üzerine rahip olarak Boer kuvvetlerine katıldı. 1900'de Amsterdam'da Bağımsız Üniversite'ye gitti, 1903'te ilahiyat doktorasını tamamladı. 1911'de Transvaal'deki Potchefstroom Üniversitesi'ndeki ilahiyat kürsüsünün profesörlüğüne getirildi. 1949'da emekliye ayrıldıktan sonra rektör seçildi.

1932'de Kitabı Mukaddes'in Afrikaner diline çevrilmesinde, çalışmanın büyük bölümünden Du Toit sorumluydu. Çocukluğundan ve eğitiminden kaynaklanan yurtseverlik, Kalvenci yanıyla birleşerek en güzel şiirlerinde anlatımını bulur. Yurtseverlik şiirlerini *Trekkerswee* (1915), lirik şiirlerini ise *Passieblomme* (1934) ve *Skemering* (1948; Akşam Alacakaranlığı) adlı kitaplarında toplamıştır. *By die Monument* (1908; Anıtın Yanında), *Verse van Potgieter's Trek* (1909; Potgieter'in Göçüne İlişkin Şiirler), *Wilgerboombogies* (1912), *Rachel* (1913) ve *Uit donker Afrika* (1936; Kara Afrika'dan) başlıklarını taşıyan şiir kitaplarında Flaman şair Guido Gezelle'nin etkisi görülür.

Du Toit, Stephanus Jacobus (d. 1847, Paarl, Kap Kolonisi - ö. 29 Mayıs 1911, Kaaprovinsie, Güney Afrika Birliği), Afrikaner Bond adlı siyasal partinin kurucusu Güney Afrikalı papaz ve siyaset adamı. Boerlerin Güney Afrika'daki İngiliz egemenliğine karşı bir muhalefet hareketi başlatmalarında etkili olmuş ve Afrikaner dilinin Güney Afrika'nın resmî dili olarak kabul edilmesinde önemli rol oynamıştır. 1875'te Gerçek Afrikanerler Birliği'ni kurarak siyasete atıldı. Ardından, Afrikaner dilinde kitaplar yayımlamaya başladı ve Kitabı Mukaddes'i bu dile çevirdi. Başlattığı hareket hem Afrikaner dilinin edebiyat dili olarak kabul edilmesini, hem de Boerlerin Afrikaner kültürü çevresinde ortak bir siyasal bilinç geliştirmelerini sağladı. 1879'da kurulan Afrikaner Bond, beş yıl geçmeden Kap Kolonisi'nin en önemli Boer partisi oldu. Du Toit 1882'de, eğitim yöneticisi olmak üzere Transvaal'e göç etti.

Du Val, Patrick (d. 26 Mart 1903, Cheadle Hulme, Manchester), Türkiye'de matematik öğretimine katkıda bulunan İngiliz matematikçi.

1926'da Londra Üniversitesi'nde matematik eğitimini tamamladı. Ertesi yıl araştırma

asistanı olarak Cambridge Üniversitesi'ne girdi. Burada birlikte çalıştığı Baker'ın etkisiyle matematiğin cebirsel geometri dalına yöneldi. 1930'da doktora çalışmasını bitirdi. Roma'ya gidip iki yıl Enriques ile birlikte çalışarak *The Fifty-nine Icosahedra* (1938; Elli Dokuz Yirmiyüzlü) adıyla Yirmiyüzlüler üzerine önemli bir monografi yayımladı. 1941'de İstanbul Üniversitesi'nin çağrısı üzerine Türkiye'ye giderek 1949'a değin İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Geometri Kürsüsü'nde ordinaryüs profesör olarak çok verimli bir öğretim ve araştırma etkinliği yürüttü. Gelişinden altı ay gibi kısa bir süre sonra derslerini Türkçe vermeye başladı. Ders notlarını içeren ve değerini bugün bile koruyan *Analitik Geometri* (1946) adlı yapıtını Türkçe olarak yayımladı. Du Val bu yıllarda Jacobi algoritmasından yararlanarak çok boyutlu uzaydaki cebirsel bir eğrinin topolojik özelliklerinin belirlenebileceğini savundu. Bu konuda Cahit Arf ile aralarında ilginç bir tartışma başladı. Bu tartışmadan kaynaklanan ve Jacobi algoritmasının cebirsel eğriler üzerindeki uygulamasını konu edinen önemli bir araştırmasını 1942'de *Proceedings of London Mathematical Society* dergisinde yayımladı. 1949'da Türkiye'den ayrıldıktan sonra ABD ve İngiltere'deki çeşitli üniversitelerde öğretim üyesi olarak çalıştı. 1969'da Londra Üniversitesi'nden emekli oldu. Aynı yıl yeniden Türkiye'ye giderek İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde çalışmaya başladı. Bu dönemde verdiği eliptik fonksiyonlar ve eliptik eğriler konulu konferans dizisi *Elliptic Functions and Elliptic Curves* (1973; Eliptik Fonksiyonlar ve Eliptik Eğriler) adıyla önce İstanbul'da, ardından İngiltere'de yayımlandı. Sağlık nedeniyle 1974'te üniversitedeki görevinden ve Türkiye'den ayrılan Du Val 1978'de İstanbul Üniversitesi tarafından onur doktoru unvanıyla onurlandırıldı. *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası*'nda, Avrupa ve ABD'deki tanınmış matematik dergilerinde 50'ye yakın makalesi yayımlandı. Bu çalışmalarının ağırlık merkezini cebirsel geometrinin önemli konularından biri olan cebirsel yüzey ve eğrilerin tekilleri ile düzgün yüzeylerin sınıflandırılması oluşturur. Du Val'in bir de *Homographies, Quaternions and Rotations* (1964; Homografiler, Dördeyler ve Dönme Dönüşümleri) adlı yapıtı vardır.

Du Vigneaud, Vincent (d. 18 Mayıs 1901, Chicago - ö. 11 Aralık 1978, White Plains, New York, ABD), ABD'li biyokimyacı. Vazopressin ve oksitosin adıyla bilinen iki

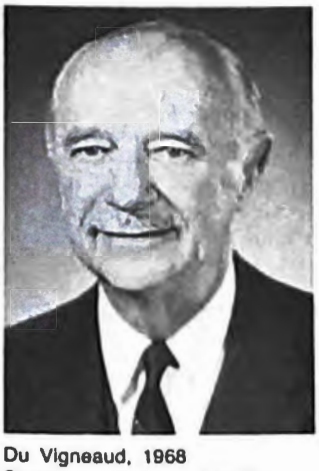

Du Vigneaud, 1968
Cornell University, Ithaca, New York

hipofiz hormonunu vücut salgılarından ayırıp bireşimlerini gerçekleştirdiği için 1955 Nobel Kimya Ödülü'nü almıştır. Bu hormonlardan vazopressin, kan damarlarının kasları üzerine etki yaparak kan basıncını yükseltir; oksitosin ise dölyatağının kasılmasında ve süt salgılanmasında temel rol oynar. Urbana'daki Illinois Üniversitesi'nde öğrenim gören Du Vigneaud, doktorasını 1927'de New York eyaletindeki Rochester Üniversitesi'nde tamamladı. Daha sonra Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde, Berlin'deki Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde ve Edinburgh Üniversitesi'nde çalışmalar yaptı. Washington'daki George Washington Üniversitesi Tıp Okulu'nun Biyokimya bölümü başkanlığını (1932-38), New York kentindeki Cornell Üniversitesi Tıp Yüksekokulu'nun biyokimya profesörlüğünü ve bölüm başkanlığını (1938-67), New York eyaletinin Ithaca kentindeki Cornell Üniversitesi'nde kimya profesörlüğü görevini yürüttü (1967-75). Du Vigneaud ayrıca, insülin, biyotinin yapısı, metil ve sülfür gruplarının ornatılması, aminoasit metabolizması ve penisilin bireşimi konularında da araştırmalar yapmıştır.

dua, insanın kutsal saydığı ve dünyadaki olguları yönlendirme gücü bulunan doğaüstü gerçeklikle iletişim kurması. Toplu ya da tek başına dua, tarih boyunca bütün dinlerin ortak özelliklerinden biri olmuştur.

Büyü ve dua arasında yakın ilişki bulunmakla birlikte, genellikle kişileşmiş bir varlığa seslenen duanın, büyüden bağımsız ortaya çıktığı söylenebilir. Ama dua ederken yapılan ve içten bir boyun eğme, saygı ya da kendini adama duygusunun göstergesi sayılan hareketler (ayakta durma, diz çökme, eğilme, secde etme, başını eğme ya da ellerini yukarı kaldırma, iki yana açma, kavuşturma, çaprazlama, kenetleme vb) tabulardan korunmaya ya da insanüstü varlıklardan gelebilecek tehlikeleri önlemeye yönelik büyü yöntemlerinin kalıntıları da olabilir.

Tanrısal varlıklarla dua yoluyla kurulan iletişim, olağan toplumsal ilişkiye benzer biçimlerde gerçekleşir. Tanrısal varlığın doğal oluşumu denetleyen bir güç (örn. yağmur tanrısı), belli bir insan ediminin koruyucusu (örn. doğum tanrıçası), bir ata ya da göklerdeki yaratıcı tanrı olması, bu gerçeği değiştirmez. Bu nedenle dua ederken "Rab" (efendi, sahip), "Baba", "Ana" gibi hitap biçimleri kullanılır; ayrıca dilek, şükran, övgü, ant içme, itirafta bulunma gibi sözel anlatım biçimlerine başvurulur.

Duanın ilkel biçiminin belirleyici özelliklerinden biri, yeryüzündeki kötülük ve tehlikelerden korunma, dünya nimetlerinden yararlanma isteğiydi. Bugün de yazılı kültüre geçmemiş toplumlarda basit biçimlerine rastlanan ilkel dualar, ilkçağ uygarlıklarına aktarılarak, başlangıçtaki doğaçtan ve serbest anlatımlarının yerine zamanla değişmez kalıplara büründü. Buna karşılık ilahiler, ayinlerin katı kurallarından sıyrılarak tanrıların doğadaki yaratıcı etkinliği üzerinde bir tefekkür yöntemine dönüştü. Mısır kralı İhnaton'un Güneş'ine adanan ilahiler bu türün en gelişmiş örnekleriydi.

Dinler gitgide manevi ve ahlaksal bir içerik kazandıkça duaların da içeriği değişti. Dünya nimetlerini kazanmaya yönelik yakarışların yerini, manevi ve ahlaksal üstünlük, Tanrı bilgisi ve sevgisi, Tanrı ile bütünleşme dileyen dualar aldı. Günahlarını itiraf etmek, Tanrı'yı övmek, ona şükretmek, onun iradesini kabullenmek, duaların ağırlıklı özelliği oldu. Mistikler arasında ise Tanrı'ya ibadetin en üstün biçimi, "yürekle dua etmek" biçiminde de tanımlanan sözsüz duaydı.

Dinlerin gelişmesinin bütün aşamalarında, tek başına duanın yanında her zaman toplu duaya da rastlanır. İlkel topluluklarda toplu dua, topluluğu temsil eden aile reisinin, kabile başkanının ya da rahibin yakarışlarına topluca karşılık verme biçimindeydi. Yahudilikte İkinci Tapınağın yıkılışından (İS 70) sonra, ardından da aynı geleneği sürdüren Hıristiyanlıkta toplu dua türü gitgide gelişip inceldi. Toplu duanın başlıca amacı Tanrı'yı övmekti; bunun ardından, inananlar ve tüm insanlık için şefaat dilemek geliyordu. Hıristiyanlıkta toplu ibadetin doruk noktası, İsa'nın çağdaşı olan Yahudilerin o dönemdeki dileklerini bir araya toplayan ve Tanrı'nın Krallığı için yakaran Rabbin Duası'dır. Budacılıkta da buna benzer bir dua vardır: "Yaşayan her şeyin, hareketli hareketsiz, uzun kısa, büyük küçük, ince ya da kaba, yakın ya da uzak, doğmuş ya da doğacak, tüm yaratıkların gönülleri şen olsun".

Yahudi, Hıristiyan, İslam ve Zerdüşt dinlerinde toplu dualar ile doğaçtan okunan kişisel duaların yanı sıra, belirli kişilerin ya da bütün inananların bazı kalıplara uyarak okuması gereken dualar da vardır. Her Yahudi erkeği, Yahova'yı tek gerçek Tanrı olarak sevmeyi buyuran kutsal emir *Şema* ile On Sekiz Dilek Duası olarak da adlandırılan *amida*'yı(*), ayrıca övgü, şükran ve dileği birleştiren *Tefilla*'yı günde iki kez okumakla yükümlüdür. *Tefilla*'yı kadınlar ve çocuklar ile kölelerin de günde üç kez okuması gerekir. Hıristiyanlıkta, Yahudilerin zorunlu dualarından kaynaklanan düzenli dualar, keşişler ve rahibelerce manastırlarda topluca okunur ya da ilahi biçiminde söylenir; ayrıca manastır dışındaki din adamları da bu duaları yalnız başına okur. Anglikan ayinleri ile Protestan kiliselerinde cemaatin katıldığı ayinlerde bu duaların daha sadeleştirilmiş biçimleri okunur.

İslamda dua, kişinin güçsüzlük ve yetersizliğinin bilinci içinde Tanrı'ya sığınarak onu öven bir dille gereksinimlerini bildirmesidir. Dua eden, yürekten ve içten olmak koşuluyla istediği dilde yakarabilir. Ayrıca Kuran ve hadislerde geçen dualar aynen yinelenerek ya da örnek alınarak dua edilebilir; ama bu duaların anlamı bilinmelidir. İslamda başlıca ibadet biçimi olan namazın da büyük bölümü dualardan oluşur. Beş vakit namazın her rekâtında okunan Fatiha Suresi bir dua niteliğindedir ve İslam inançlarının, hatta bütün Kuran'ın özü sayılır. Bu sure Tanrı'ya övgü (hamd) ile başlar ve dileklerle sona erer. İslamda dua etmek için öngörülmüş belirli zamanlar yoktur, ama Kadir gecesi, arefe günü, cuma namazı, gün doğumu öncesi gibi zamanlar duanın kabulüne daha uygun sayılır. Kâbe, Mescid-i Nebi ve Mescid-i Aksa ile öbür mescit ve camiler de duaların özellikle kabul göreceği yerler olarak kabul edilir. Kişiyi Tanrı'ya özellikle yaklaştıran ıssız yerler de duaya elverişlidir. Tasavvufta, Tanrı'dan bir şey istemek anlamında dua, yalnızca tarikata yeni girenler için söz konusu olabilir. Olgunluğa erişmişlerin dua etmesi tövbeyi gerektiren bir günahtır; çünkü bu kişilerin bütün isteklerini Tanrı'nın iradesine bırakmış olmaları beklenir.

dua asası, Tibet dilinde MANICHOS 'KHOR. Tibet Budacılığında, kullanılan dinsel bir araç. Dua asası, çoğu zaman özenle yapılmış kabartmalarla bezeli ve üstünde kutsal bir *mantra* (kutsal hece ya da dize) yazılı bulunan içi boş metal bir silindirle, bunun eksenine tutturulmuş bir saptan oluşur. Asanın elde her çevrilişi *mantra*'nın sözlü olarak tekrarlanması yerine geçer.

Elde tutulan dua asalarından başka su ya da yel değirmenlerine bağlanarak sürekli

Üstü kabartmalarla bezeli gümüşten bir Tibet dua asası, 18-19. yy; Seattle Sanat Müzesi, Washington
Seattle Art Museum, Eugene Fuller Memorial Collection, Washington

hareket etmesi sağlanan büyük silindirler de vardır. Bir dua bayrağı üstündeki *mantra* da benzer biçimde, rüzgârla hareket ederek aynı işlevi görür.

dua müziği, KANONİK SAATLER MÜZİĞİ olarak da bilinir, Katolik Kilisesi'nde, rahiplerle keşişlerin zorunlu ibadet saatlerinde okudukları Matutinum, Laudes, Prima, Tertia, Sexta, Nona, Vesperum ve Completorium gibi duaların besteleri. İlk manastır cemaatleri bütün sabah, öğle ve akşam dua saatlerini içeren tam bir dizi oluşturmuşlardır. 8. yüzyıla değin katedral kiliseleriyle bölge kiliseleri bütün dua saatlerini birleştirmişler, 9. yüzyılda da bunların yapısı son biçimini almıştır.

Dua saatlerinin müzik formları arasında antifonlar (genellikle mezmurlardan önce ve sonra seslendirilen metinler) ve mezmur tonları(*), *responsorium*'lar (genellikle *lectio*'lar ya da ders olarak okunan Kitabı Mukaddes metinlerinden sonra yanıtlama tarzında söylenen metinler), ilahiler ve *lectio* tonları vardır. Dua müziğinin ilk besteleri düz şarkı (tek ses partili ve ölçüsüz ritimli dinsel ezgi) olarak söyleniyordu. Missa ayininde ise, özellikle Matutinum'ların *responsorium* bölümlerindeki dua müziği tropeler (yani müzik ve söz eklemeleri) içeriyordu (*bak.* trope; Gregorius dinsel ezgisi).

Dua müziği besteleri çoksesliliğin, başka deyişle birden çok melodiyi aynı anda bir arada seslendirme sanatının en eski örneklerinden bazısını korumaktadır. Örneğin 10. ya da 11. yüzyılda Winchester Katedrali'nin dinsel törenleri için hazırlanmış bir el yazması olan *Winchester Troper*'da (Winchester Trope Kitabı) Matutinum *responsorium*'larının iki partili ilk bestelerinin en büyük derlemelerinden biri yer alır. İspanyol *Codex Calixtinus*'unda da (12. yy dolayları) Matutinum *responsorium*'ları için hazırlanmış iki partili çoksesli parçalar vardır.

Paris Notre-Dame Katedrali'nin bestecisi olan Léonin (y. 1160-80), Fransa'da Limoges'daki Saint-Martial Manastırı'ndaki çokseslilik uygulamasını Matutinum'lar için iki partili *responsorium*'lar yazarak yaygınlaştırdı. Ondan sonra katedralin bestecisi olan Pérotin, iki partililerin yanı sıra üç ve dört partili Matutinum *responsorium*'ları da yazarak Léonin'in çalışmasını genişletti. Her iki besteci de kilise ibadet yılı boyunca kullanılan iki partili bir *organum*'lar derlemesi olan *Magnus liber organi* (Büyük Organum Kitabı) üzerinde çalıştılar.

15. yüzyılda en yaygın dua müzikleri çoksesli Vesperum besteleriydi. Ama bunların yanında Matutinum'lar için yazılmış bazı *responsorium* besteleri ve Laudes'ler için bestelenmiş ilahiler de yer alıyordu. Özellikle Burgonyalı Guillaume Dufay, ayrıca bir başka Burgonyalı olan Gilles Binchois ve İngiliz John Dunstable, Avrupa'nın dört bir köşesindeki el yazmalarıyla günümüze değin ulaşan standart repertuvarı oluşturdular. Bu repertuvar, tiz sesin egemen olduğu üç partili üslupta (çoğunlukla çalgı için yazılan ve daha yavaş yürüyen iki alt partinin üstünde iyice süslü üst partinin bulunduğu tarz) Vesperum ilahileri, mezmurlar, antifonlar ve *magnificat*'lar (Meryem Ana'nın Şükran İlahisi besteleri) içeriyordu. Bunlar, üç partili *falsobordone* tarzından da yararlanmıştı. *Falsobordone*'de orta ses, üst partiye alttan paralel olan dörtlü aralıkta ilerliyor; buna karşılık en alt parti en üst partiyi, paralel altılı aralıkla (örn. *Mi-Do*) izliyordu. Mezmur besteleri ancak 1450'den sonra çoğaldı. Düz şarkılı mezmur tonu kalıbı zaman zaman, daha çok *falsobordone* tarzındaki çoksesli üç partili bir besteyle dönüşümlü olarak söylenir. 1475'e gelindiğinde melodik taklit, bütün bestelerde gittikçe daha sık kullanılmaya başlamış ve dört partili doku standartlaşmıştı.

16. yüzyılda çoksesli dua müziği bestelerine karşı yeniden ilgi doğdu. Lutherci yayımcı Georg Rhau, 1538-45 arasında birkaç Vesperum kitabı yayımladı. Trent Konsili'nin (1545-63) yürürlüğe koyduğu Katolik ibadet reformlarıyla, önemli bayramlarda kullanılan ilahiler ve Vesperum ayin dizileri, ayrıca Matutinum, Laudes ve Completorium besteleri ortaya çıktı. Bunlar birçok yerel kilisede ve yeni kurulmuş ilahiyat okullarında seslendirildi. Artık mezmurlar *falsobordone* tarzında yani üst partisinde düz şarkılı mezmur tonu kalıbı bulunan dört sesli akorlu doku üslubunda besteleniyordu.

16. yüzyılda, kilise tam karanlık oluncaya değin 15 mumun teker teker söndürüldüğü Tenebrae (Karanlık) Ayini sırasında Kutsal Hafta'nın perşembe, cuma ve cumartesi günleri için yapılan Matutinum ve Laudes bestelerine büyük önem verilirdi. Matutinumlarda dokuz *lectio* (ders) vardır; bunlardan her biri bir *responsorium* ile sona erer. İlk üç *lectio*, Kitabı Mukaddes'in Yeremya'nın Mersiyeleri Kitabı'ndan alınmıştır. Tenebrae metinlerinin birçok bestesi yapılmıştır. İspanyol Tomás Luis de Victoria'nın "Mersiyeleri" ve "Responsorium"ları (1585) bunların en ünlüleri arasındadır. Claudio Monteverdi'nin "Vesperumlar"ıyla (1610) yeni bir üslup ortaya çıktı. Orkestra eşliğindeki kilise ayinleri, çoksesli kilise müziği geleneğinde bir devrim gerçekleştirdi.

18. yüzyılda Mozart, solo, koro ve orkestra için iki Vesperum müziği yazdı. 19. yüzyılda, 16. yüzyıl bestelerinin yayımlanmasıyla Vesperum söylemeyi yeniden canlandırmak yolunda girişimlerde bulunuldu. Bu tarz besteyi, Katolik kilise müziğinde reforma öncülük eden Cecilia hareketi destekledi.

17. ve 18. yüzyıllarda mersiyeler, solo ses ve çalgı için bestelenmişti. 20. yüzyılda da Igor Stravinsky (1958), Ernst Krenek (1957) ve Francis Poulenc (1962) mersiye ve *responsorium*'lar bestelediler.

dua saatleri, çeşitli Hıristiyan kiliselerinde Kilise Babaları'nın yazılarından ya da başka metinlerden parçaların, mezmurların, ilahi ve duaların okunduğu belirli ibadet zamanları.

Günün belli saatlerini ibadete ayırma geleneği çok eskidir. Eski kaynaklarda günün üçüncü, altıncı ve dokuzuncu saatlerinde (9.00, 12.00 ve 15.00) dua edildiği belirtilir. Özellikle büyük bir yortudan önce gece yarısı da dua edilir. Önceleri bazilika adı verilen kiliselerle, daha sonra da katedrallerle bütünleşen koro uygulaması ve manastır yaşamı, hem Doğu, hem Batı kiliselerinde dua saatlerinde ibadet biçimlerinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Katolik Kilisesi'nde bir günde yedi dua saati vardır. Başlangıçta gece saatlerinde okunan en uzun dua olan Matutinum, artık günün her saatinde okunabilmektedir. Laudes ve Vesperum, sabah ve akşam ayinlerinde okunur. Öğleden önce Tertia, öğleyin Sexta, akşamüstü ise Nona duaları okunur. Gece okunan Completorium manastır geleneğine dayanır; 1964'te kaldırılan sabah (Laudes'ten sonra) duası Prima da öyledir. II. Vatikan Konsili'nde (1962-65) yapılan bazı önemli düzenlemelerden sonra Laudes ve Vesperum bölge kiliselerinde de okunmaya başlamıştır.

Ortodoks Kilisesi'nin ayin geleneğinde, günbatımında okunan Vesperum günün ilk duası sayılır. Akşam yemeğinden sonra Completorium okunur. Batı kiliselerinde karşılığı bulunmayan gece yarısı duası genellikle Matutinum'dan önce okunur ve güneşin doğuşuyla son bulur. Günün birinci, üçüncü, altıncı dokuzuncu saatlerinde de daha küçük ayinler yapılır. Bu saatlere yalnızca manastırlarda eksiksiz biçimde uyulur. Dua saatlerinde ibadet bir toplu etkinlik sayıldığı için, Doğu kiliselerinde bu saatlerde tek başına dua etme geleneği yoktur.

Anglikan Kilisesi'nin sabah duası, Matutinum, Laudes ve Prima'dan parçalar içerir; akşam duası ise Vesperum ve Completorium'dan aktarılmış bölümlerden oluşur. Lutherci kiliselerde özellikle pazar günleri cemaatle birlikte Matutinum ve Vesperum duaları okunur.

Dua saatlerinde okunan metinlerin bulunduğu kitaplar ortaçağda çok yaygındı. 13. yüzyılda ortaya çıkan ilk örnekler özellikle Meryem Ana'ya yönelik övgü dualarını içerirdi. Zamanla dua kitaplarının boyutları küçüldü; aile içinde ve tek başına kullanılabilecek dua kitapları gelişti; dua kitaplarının hazırlanmasında özel bir bezeme ve tezhip üslubu doğdu. Bunların en ünlüleri arasında, Berry dükünün Fransa ve Felemenk'te 14. ve 15. yüzyıllarda kullanılan *Très Riches Heures* (Dua Saatleri Kitabı) ve Jean d'Evreux'nün *Hours* (y. 1325; Saatler) adlı yapıtları ile *Book of Hours Charles of Angoulême* (Angouléme'li Charles'ın Dua Saatleri Kitabı) ve bugün Paris'te Ulusal Kitaplık'ta bulunan *Lines d'Heures de Rohan* (Rohan'ın Dua Saatleri Kitabı) sayılabilir.

Katolik ayinlerinde okunan dualar ile öteki metinleri bir araya getiren *missalis*'ler zamanla tek bir kitap biçimini aldı. *Missale plenum* (Eksiksiz *Missalis*) 13. yüzyıldan sonra öteki bütün kitapların yerine kullanılır oldu. Trento Konsili'nden (1545-63) sonra Papa V. Pius yeni bir *missalis* çıkardı. Ortodoks Kilisesi'nde hiçbir zaman tek bir dua kitabı kullanılmadı. 13. yüzyıl başlarında bazı küçük gruplar *Anthologion* adıyla Batı'daki *missalis*'e benzer bir kitap hazırladılar. Batı'da ayin dualarının tümünü içeren koro kitaplarının yanında kilise dışında kullanılan kısaltılmış ve özet biçimindeki dua kitapları (Latince *breviarium*) 1568'de Papa V. Pius'un gözden geçirdiği biçimiyle

Katolik Kilisesi'nde yaygınlık kazandı. II. Vatikan Konsili (1962-65) her ülkenin anadilinde dua kitaplarının kullanılmasına izin verdi. Bugün Ortodokslar arasında da küçük dua kitapları yaygındır.

Dualalar, Kamerun'un güneyindeki ormanlık bölgede, Wouri Irmağı halicinde yaşayan Bantu halkı. Kamerun'un Avrupalılarla ticaretini denetim altına alarak 1800'den sonra yoğun bir yerleşme dokusuna geçen Dualaların kabile şefliği sistemi de bir ölçüde ticari zenginlik üzerinde gelişti. 19. yüzyılın büyük bölümünde varlığını sürdüren siyasal ve ticari nitelikli Bell ve Akwa krallıkları 1800'lerde zayıfladı.

Balıkçılığın yanı sıra tarıma da elverişli olan Wouri Irmağı halicinde yağ palmiyesi, gölevez, manyok, muz ve mısır gibi ürünler yetişir. Babasoylu bir aile yapısına dayanan Dualalarda toplumsal denetim gizli topluluklar aracılığıyla sağlanır. 1970'lerde çoğu Hıristiyanlığı benimsemiş olan Dualaların, yüce bir Tanrı ya da yaratıcı görüşüne yer veren eski dinsel düzenlerinde, gerçek anlamda tapınak ya da rahip yoktu. Bu dinde ata kültü, büyücülük ve büyülü eşyalar da önemli bir rol oynardı.

Dualaların çoğu bugün çeşitli kentsel yerleşim merkezlerinde yaşamaktadır. Seçkin kişiler olarak varlıklarını sürdüren Duala şefleri eski nüfuzlarını yitirmişlerdir.

dualite (matematikte) *bak.* eşleklik

dualizm (Latince *duo*: "iki"), IKICILIK olarak da bilinir, felsefede, bilgi sürecini çözümlemek ya da gerçekliği açıklamak için birbirinin karşıtı ya da tamamlayıcısı olabilen, ama birbirine indirgenemeyen iki ayrı ilkeyi temel alan görüş. Gerçekliği yalnızca bir ilkeye dayandıran tekçilik (monizm) ve çok sayıda ilkeyle açıklayan çokçuluktan (pluralizm) farklıdır. Çok çeşitli konu ve kavramlara ilişkin olarak ortaya çıkan dualizmde, yararlanılan iki ilkenin niteliklerini birbiriyle ilişkileri açısından belirleme eğilimi yaygındır.

Evreni ve bütün varlıkları tek bir ilk öğe (*arkhe*) ile açıklayan ilk filozoflardan sonra Sokrates'in sanının (*doksa*) karşısına kesin bilgiyi (*episteme*) koyması gizli bir dualizm sayılabilir. Sokrates'in öğretme ve araştırma amacıyla kullandığı karşılıklı soru-yanıt yöntemi açıkça ortaya konmamış bir dualizm üzerine kuruludur. Platon'un düşünce sisteminde belirginleşen dualizm, daha sonra öğrencisi Aristoteles'in çeşitli alanlardaki görüşlerine yansıdı. Platon, temelde *idea*'lar dünyası-duyular dünyası ikiliğinden yola çıktı. *Idea*'lar bütün varlıkların temelindeki ilkelerin değişmeyen karşılıklarıydı. Duyular dünyasında ne kadar nesne varsa o kadar da *idea* vardı ve *idea*'lar değişken olan duyular nesnelerden daha gerçekti. Duyulur nesneler de kendi *idea*'larına yakınlıkları oranında gerçekti. Aristoteles'ten sonra ise madde-biçim, beden-ruh, özne-yüklem gibi ikilikler felsefe tarihine girdi. Beden-ruh ve madde-biçim ikiliklerini birbiriyle ilişkili olarak ele alan Aristoteles, canlı varlıkları biyolojik ve psikolojik açılardan inceledi; özne-yüklem ikiliğinden yola çıkan mantık çözümlemeleri ise ortaçağ boyunca sistemleştirilerek kullanıldı.

Yeniçağ felsefesinin başlatıcısı olan Descartes dualizmin de kurucusu sayılır. Geliştirdiği zihin-madde ikiliği içinde maddesiz olan ve yer kaplayan zihin düşünme, isteme, duyumsama gibi edimlerde etkindi; belli bir yer kaplayan madde ise fizik yasalarına göre hareket ediyordu. Descartes gibi onu izleyen ya da eleştiren birçok yeniçağ filozofu da bu iki temel töz biçiminin nasıl ilişki içinde olabildiği sorununa eğildi. Onun metafizik görüşlerine dayanan aranedencilik, zihinsel ve bedensel olaylar arasında ayrım yaptı; aralarındaki etkileşimin de doğrudan olamayacağını, ancak Tanrı aracılığıyla sağlanabileceğini ileri sürdü.

Kant'ın bilgi felsefesi dualizmin ikinci büyük canlanışına kaynaklık etti. Bilgi kuramında analitik-sentetik ve *a priori-a posteriori* ilkelere yer veren düşünür, çağdaş felsefede hâlâ tartışılan özne-nesne ikiliğini ortaya çıkardı. Usun bilebileceği, deney konusu *phainomenon* (olgular) ile usun bilme sınırlarının ötesindeki düşünceden bağımsız *noumenon* (ya da *Ding an sich*: "kendinde şey") arasında yaptığı ayrım hem sonraki Alman idealizmine temel, hem de dualizmi aşma girişimlerine bir çıkış noktası oluşturdu.

Dualizmin Kant'tan sonra aldığı biçimler arasında, Schopenhauer'in dünyayı istem-tasarım ikiliğine, Nietzsche'nin de sanatı Apollon-Dionysos ikiliğine dayaması sayılabilir. İstem-tasarım ikiliği ile Schopenhauer, insan ilişkilerine, nesneyle özne, var olanla bilinen gibi alışılmış dualizmlerden farklı bir açıklama getirdi. Nietzsche ise, durgun biçimlerin simgesi saydığı Apollon ile coşkunun simgesi saydığı Dionysos arasındaki çatışmayı, sanat yapıtının yaratılış sürecini açıklamak için kullandı. 20. yüzyılda dualizm tartışmaları daha çok mantık alanında sürdürüldü. Özne-yüklemden oluşan önerme anlayışı ile iki (doğru-yanlış) değerli mantık anlayışı çeşitli biçimlerde eleştirildi; çok-değerli (olasılıklı) ve tek-değerli (olumsuzlamalı) mantık sistemleri geliştirildi.

Dünyayı denetleyen iki karşıt yüce güç ya da tanrıya, karşıt kutsal ya da şeytani varlıklara inanç biçimindeki dualizm, eski çağlarda din olgusunun önemli bir öğesiydi. Bütün dinlerde kutsal olan ile olmayan arasında ayrım yapılması ise her dinde bir tür dualizme yer verildiğini düşündürür. Hindu felsefesinde sonul gerçeklik ile yanıltıcı olgular dünyası arasındaki diyalektik gerilim öncesiz ve sonrasızdır. Taoculuğun *Yin-Yang* öğretisi ise dünyadaki bütün karşıt kavram ve ilkeleri içine alır.

Mitolojiye göre bütün çoktanrılı dinlerde tanrılardan farklı ya da onlara karşıt bir grup oluşturan doğaüstü güçlerin varlığı kabul edilir. Ayrı bir grup oluşturmayıp tek bir panteon içinde yer alan gökyüzü ve yeryüzü tanrıları (örn. Germen mitolojisinde Asen ve Vanen) ya da yıkıcı ve yapıcı tanrılar (örn. Mısır mitolojisinde Seth ve Osiris) arasında bile gerilim ve çatışma olabilir. Dinsel dualizmin bir başka tipik biçimi de, önceleri kusursuz olan evrene kötülüğün girişine ilişkindir.

Dinsel dualizmin en aşırı ya da mutlak biçimi Zerdüşt dininde ortaya çıkar. Zerdüşt'ün kurduğu dinsel düzende Ahura Mazda (Hürmüz) ile onun yarattığı ikiz ruhlardan kötü Ehrimen (*Angra Mainyu*) arasında temel bir karşıtlık vardır. Ehrimen yaptığı kötülüklerle dünyaya acı, hastalık ve ölümü getirir. Zerdüşt dininin sonraki gelişmesi içinde Ahura Mazda ve Ehrimen, Yaratıcı ve Yıkıcı biçiminde birlikte var olan sonsuz iyilik-kötülük dualizmine dönüştü. Manicilik bu kötümser değerlendirmeyi gnostizmin yozlaşmış evren görüşüyle birleştirdi.

İran'da etkili olan ahiret öğretisi bazı dualist öğelerin Yahudilikteki kıyamet anlayışına yansımasına yol açtıysa da, bunlar mutlak tektanrıcılığın yerini alamadı. Yeni Ahit'te kullanılan bazı dualist açıklamalar da eskisinden farklı olarak kurtuluş kavramının tarihi içindeki karşıt aşamaları belirtmek içindi. Hıristiyan öğretisine göre dualizm görüşü heretiklikti; dolayısıyla gnostizm, Manicilik vb görüşler suçlanarak reddedildi. İyi ve kötü arasında köklü bir fark olduğu kabul edilmekle birlikte metafizik dualizme karşı çıkıldı. Katolik ilahiyatı Yaratan ve yaratılan gibi, ruh ve maddeyi de mutlak birlik içindeki varlığın farklı biçimleri olarak aldı.

Duan Qirui, Wade-Giles yazımında TUAN CH'I-JUI (d. 6 Mart 1865, Anhui - ö. 2 Kasım 1936, Şanghay, Çin), 1916-26 arasında Çin'de aralıklı olarak yönetimi ele geçiren savaş ağası.

Almanya'da askerlik bilimi öğrenimi gördü. 1911'deki Çin Devrimi'nden sonra Cumhurbaşkanı Yuan Shikai'nin savaş bakanı oldu. Yuan 1916'da ölünce, yeni kurulan hükümetin başkanlığına getirildi. Bu görevi sırasında Yuan'ın kaldırdığı 1912 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koydu. Ertesi yıl Ulusal Meclis'in İtilaf Devletleri'nin yanında I. Dünya Savaşı'na katılmayı reddetmesi üzerine istifa etti. Hemen ardından imparatoru başa geçirmeye yönelik bir girişimi bastırdı ve yeniden yönetimi üstlendi.

14 Ağustos 1917'de Almanya'ya savaş ilan eden Duan, Japonya'dan sağladığı mali ve askeri destekle kendine bağlı savaş ağalarını içine alan ve Anhui kliği olarak bilinen dar bir askeri yönetim kurdu. Japon yardımı, Duan'ın ülkede emperyalist güçlerin egemenliğine izin verdiği yolunda kuşkulara yol açtı ve huzursuzluk yarattı. Savaştan sonra, Almanların Çin'deki ayrıcalıklarının Japonya'ya devredilmesiyle bu huzursuzluklar daha da arttı. 4 Mayıs 1919'da patlak veren protesto ve gösteri dalgası ülkenin her yanına yayıldı. Halkın desteğini yitirmeye başlayan Duan, kendisine karşı birleşen savaş ağaları karşısında Temmuz 1920'de yenilgiye uğradı ve siyasetten çekilmeye zorlandı. 1924 sonbaharında Pekin'i işgal eden rakip savaş ağaları Zhang Zuolin ve Feng Yuxiang tarafından hükümet işlerinin başına geçmek ve arabuluculuk yapmak üzere göreve çağrıldı. Ama Zhang'ın Nisan 1926'da Feng'i yenmesiyle siyasete dönme şansını yitirdi. Bundan sonra kendini Budacılığa ve hayır işlerine adadı.

Duane-Hunt yasası, atom fiziğinde, bir X ışını lambasına uygulanan gerilim (V) ile hedeften salınan X ışınlarının en yüksek frekansı (ν) arasındaki bağıntıyı tanımlayan yasa. Adını, ABD'li fizikçiler William Duane ve Franklin Hunt'tan alır. Yasaya göre bu bağıntı, e elektron yükü ve h Planck sabiti olmak üzere, $\nu = Ve/h$ biçimindedir. Yasa kimi zaman, ters fotoelektrik denklemi olarak da adlandırılır.

Duars Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Assam Himalayaları'nın batı eteğinde bölge. Yüzölçümü 8.800 km²'dir. Sankoş Irmağınca Batı ve Doğu Duars olarak ikiye ayrılır. İki bölge de Bhutan Savaşı (1864-65) sonunda Bhutan Krallığı tarafından İngiltere'ye bırakıldı. Assam eyaletindeki Goalpara iline giren Doğu Duars bölgesi çok sayıda ırmağın suladığı düz bir ovadır ve nüfusu azdır. Batı Duars bölgesi, Batı Bengal eyaletine bağlı Calpaiguri ilinin kuzeyinde yayılır. Himalayalar'la ovalık bölgeyi birleştiren Tarai Düzlüğünün bir bölümü olan Batı Duars, çay sanayisinin önemli merkezlerindendir. Duars adı bölgeden Küçük Himalayalar'a açılan çok sayıdaki geçitten kaynaklanır.

Duarte (d. 30 Ekim 1391, Viseu - ö. 9 Eylül 1438, Tomar, Portekiz), 1433-38 arasında Portekiz kralı. Krallığın toprak bağışlarını

yeniden düzenleyerek tahtı güçlendirmiş ve babasının başlattığı keşif gezilerini sürdürmüştür.

Hukuk ilkeleri konusunda köklü bir eğitim görmüş olan babası I. João'nun ölümü üzerine kral oldu. Tahta çıktıktan kısa süre sonra, krallığın toprak bağışlarını yeniden düzenleyen *lei mental*'ı yürürlüğe koydu (8 Nisan 1434). Bu yeni düzenlemeye göre, eskiden bağışlanmış belirli toprakların yeniden krallığa bağlanması kolaylaştırılıyor, öteki toprakların sahipliği için de her yeni kralın onayı gerekiyordu.

Duarte, kardeşi Henrique o Navegador'un Afrika'nın batı kıyılarını keşfetme çabalarını destekledi ve onun Tanca'ya saldırarak Fas'ı ele geçirmesi için hazırlanan planı kabul etti. Ama 1437'de düzenlenen bu sefer Portekizlilerin yenilgisiyle sonuçlandı ve Duarte'nin en küçük kardeşi Fernando tutsak düştü. Bu olaya çok üzülen Duarte kısa bir süre sonra öldü. Bilime yakınlık duyan ve filozof kral olarak tanınan Duarte, *O Leal Conselheiro* (Sadık Danışman) adlı bir de kitap yazmıştı.

Duarte, Dominik Cumhuriyeti'nin ortakuzey kesiminde il. La Vega Real bölgesinin doğusunda, Camú Irmağının oluşturduğu geniş ve verimli taşkın düzlüğünün bir bölümünde yer alır. 1936'da kurulan ve yüzölçümü 1.292 km² olan il, ülkenin en yoğun nüfuslu tarım bölgelerinden biridir. Çok sayıdaki küçük çiftlikte önemli miktarlarda pirinç, muz, kahve ve mısırın yanı sıra ülkede üretilen kakaonun yaklaşık yarısı yetiştirilir. Duarte'nin Samaná Körfezindeki Sánchez limanı ile demiryolu bağlantıları vardır. İlin yönetim merkezi San Francisco de Macorís'tir(*). Nüfus (1990 tah.) 261.725.

Duarte, Fausto (Castilho) (d. 1903, Santiago, Cabo Verde Adaları - ö. 1953, Portekiz), Portekizce yazdığı yapıtlarıyla ilk Afrikalı romancılar arasına giren hükümet görevlisi ve yazar.

Resmî *assimilaçao* (asimilasyon) programı çerçevesinde eğitim gördü. Bu programın amacı, 1921'den başlayarak, Portekiz'in etkili olduğu bölgelerde Afrikalılara toplumsal ve siyasal eşitlik sağlamaktı. Duarte daha sonra hükümet görevlisi olarak Portekiz Ginesi'ne (bugün Gine-Bissau) gönderildi. İlk romanı *Auá: Novela Negra* (1934; Auá: Siyah Roman) Gine'deki Fulani (Peul) halkları arasında geçer. Duarte ayrıca *O Negro sem Alma* (1935; Ruhsuz Siyah), *Rumo ao Degrêdo* (1939; Bir Sürgün Gibi Başıboş) ve *A Revolta* (1945; Devrim) adlı üç roman ve *Foram Estes os Vencidos* (1945; Davranmak Fethetmektir) adını taşıyan bir öykü kitabı yazdı. Duarte'nin yapıtları, öncelikle Afrika'nın yerel kültürüne yönelmeleri bakımından önem taşır.

Duarte, Juan Pablo (d. 1813, Santo Domingo, Hispaniola - ö. 1876 Caracas, Venezuela), Dominik bağımsızlık mücadelesinin önderi. Mücadele başarıya ulaştıktan sonra iktidarı eline alamamış, yaşamının geri kalan bölümünü sürgünde geçirmiştir.

Öğrenim için Avrupa'da bulunduğu yıllarda (1828-33), Doğu Hispaniola'yı Haiti egemenliğinden kurtarmaya karar verdi. Adaya dönüşünde başka birkaç yurtseverle birlikte, ülkenin bağımsızlığını amaçlayan La Trinitaria adlı gizli bir dernek kurdu. 1843'te Haitilileri kovmaya yönelik ilk girişimi başarısızlıkla sonuçlanınca ülkeden kaçtı. Ama yandaşları ertesi yıl Haitilileri yenilgiye uğratmayı başardılar.

Duarte Şubat 1844'te ülkesine döndü ve Dominik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etti. Ama son zafere ulaşan Duarte'nin yandaşları değil, yerel bir *caudillo* (askeri şef)

Juan Pablo Duarte, Abelard'ın yaptığı bir büst
Organization of American States

olan Pedro Santana'ydı. Santana karşısında yenilgiye uğrayarak sürgüne gönderilen Duarte, Caracas'a yerleşti. Ülkesine dönmek üzere Caracas'tan yalnızca bir kez, İspanya'ya karşı sürdürülen Restorasyon Savaşı (1864) sırasında ayrıldı. Bunun ardından da, bir yıl için diplomatik bir göreve gönderildi.

Dubai, Arapça DUBAYY, Birleşik Arap Emirlikleri'ni (BAE; eskiden Ateşkes Kıyısı) oluşturan emirliklerden biri. Federasyon içinde gerek nüfus, gerekse yüzölçümü (3.900 km²) bakımından ikinci büyük emirliktir. Kabaca dikdörtgen biçimindedir ve Basra Körfezinde 72 km uzunluğunda kıyısı vardır. Federasyonun en büyük kenti olan başkent Dubai, ülkenin kuzeydoğusunda, küçük bir dere üzerindedir. Nüfusun yüzde 90'ından fazlası başkentte ve yakınındaki gelişmekte olan bölgelerde yaşar. Emirlik güneyde ve batıda Abu Dabi, doğu ve kuzeydoğuda Şerce (eş-Şarika) emirlikleriyle çevrilidir. Ayrıca, 40 km kadar uzaktaki Hatta Vadisinde bulunan küçük Hacereyn toprakları da Dubai'ye aittir.

Dubai kentine 1799'dan başlayarak yerleşildiği bilinmektedir. 1820'de, Dubai şeyhi İngiltere'nin desteklediği Genel Barış Antlaşması'nı imzaladı, ama bölge 1833'e değin görünüşte Abu Dabi'ye bağlı kaldı. O yıl, çoğu inci avcısı olan Beni Yas'lı Âl bu Felasa kabilesi halkı bir rekabet kavgası sonucunda Abu Dabi'den ayrıldı ve bir direnişle karşılaşmadan Dubai kentini ele geçirdi. Bundan sonra Dubai, yerel ölçülere göre güçlü bir devlet haline geldi ve önceki yöneticileriyle sık sık arası açıldı. Kavasim korsanları Dubai'yi ele geçirmeye çalıştılarsa da, kentin yöneticileri komşu şeyhlikleri birbirine karşı kullanarak bağımsızlıklarını korudular. Dubai öteki emirliklerin yanı sıra Britanya ile 1835'te bir deniz antlaşması, 1853'te de Denizlerde Kalıcı Ateşkes Antlaşması'nı imzaladı. Dış ilişkileri 1892'deki Özel Ayrıcalık Antlaşması ile İngiltere'nin denetimine verildi. İngiltere, Ateşkes Kıyısı için oluşturduğu siyasal vekilliğini 1954'te Şerce kentinden Dubai kentine taşıdı. İngiltere'nin Basra Körfezini bırakmasından (1971) sonra Dubai, BAE'nin önde gelen kurucu üyelerinden biri oldu.

Dubai şeyhleri komşularının pek çoğundan farklı olarak uzun süre ticareti özendirmişlerdi. Dubai kenti 20. yüzyılın başlarında önemli bir limandı. Başta Hintliler olmak üzere pek çok yabancı tüccar buraya yerleşmişti. 1930'lara değin inci ihracatı ile tanınan Dubai, kıyısında kurulu olduğu derenin öbür yakasında bulunan ikiz kenti ve ticaret merkezi Deyre ile birlikte, Batı ürünleri ithalatında bölgenin başlıca limanı durumuna geldi. Körfez rupisinin devalüasyonundan (1966) sonra Dubai, bugünkü Katar bağımsız devleti ile birlikte yeni para birimi Katar / Dubai Riyali'ni kabul etti; 1973'te de ulusal para birimi olarak dirhemi kullanan öteki emirliklere katıldı. Bugün Dubai'de altın ticareti serbesttir ve altın ithalatının yasak olduğu Hindistan'a yönelik canlı bir külçe altın kaçakçılığı vardır. 1966'da denizde petrol çıkarma ayrıcalığı tanınmış olan Dubai kentinin yaklaşık 120 km doğusunda, Basra Körfezindeki Feth'in (Fetih ya da Fette) açıklarında petrol bulundu. 1970'lerde burada deniz tabanına, her biri 50 bin varil alan üç tane 20 katlı denizaltı deposu yerleştirildi. Ters dönmüş şampanya kadehine benzedikleri için bunlara yaygın olarak Dubai'nin Üç Piramidi denir. Tahmini petrol rezervleri komşusu Abu Dabi'ninkinin yüzde 5'inden daha az olmakla birlikte, petrol geliri Dubai'yi, ticaretten gelen servetiyle birlikte çok zengin bir devlet durumuna getirmiştir. 1970'lerin sonunda Dubai kenti yakınında bir alüminyum tasfiye fırını ve bununla bağlantılı bir doğal gaz damıtıcısı inşa edilmiştir. Kentin modern oteller, postaneler, radyo ve televizyon istasyonları, hastaneler ve uluslararası bir havaalanı ile tümüyle modern bir görünümü vardır. BAE'deki banka ve sigorta şirketlerinin çoğunun merkezi buradadır. 1972'de emirin adını taşıyan yeni Port Reşid limanı açılmış, 1979'da büyük bir tanker rıhtımı tamamlanmıştır. Dubai asfalt yollarla Resü'l-Hayme ve Abu Dabi kentlerine bağlanır. Nüfus (1989 tah.) kent, 585.189; (1985) emirlik, 419.104.

dubalı köprü *bak.* tombaz köprü

Dubček, Alexander (d. 27 Kasım 1921, Uhrovec, Slovakya - ö. 7 Kasım 1992, Prag, Çekoslovakya), Çekoslovakya Komünist Partisi (KSC) birinci sekreteri (5 Ocak 1968-17 Nisan 1969). Uyguladığı reform programı Çekoslovakya'nın Ağustos 1968'de SSCB ve başka Varşova Paktı üyelerince işgal edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Dubček öğrenimine Çekoslovak Komünist Partisi üyesi olan babası Stefan Dubček'in yaşadığı Kırgızistan'da başladı. 1938'de ailesiyle Çekoslovakya'ya döndü. II. Dünya Savaşı sırasında Nazi işgaline karşı yeraltı direniş hareketinde yer aldı; savaştan sonra Komünist Parti içinde sürekli yükseldi. 1958'de Bratislava'daki bölge komitesinin birinci sekreteri ve hem Slovak, hem de Çekoslovak Komünist partilerinde merkez komitesi üyesi oldu. 1962'de KSC Merkez Komitesi'nin seçtiği Parti Prezidyumu asil üyeliğine getirildi.

Ekim 1967'de Prag'da yapılan bir Merkez Komitesi toplantısında, parti birinci sekreteri Antonín Novotný'ye karşı partinin ve ekonomik reform yanlılarından başka Slovak milliyetçilerinin de desteğini topladı. Novotný, 5 Ocak 1968'de yerini Dubček'e bırakarak birinci sekreterlikten istifa etmek zorunda kaldı. 1968'in ilk aylarında Çekoslovak basınına daha geniş özgürlükler tanındı ve Stalin dönemindeki siyasal tasfiye kurbanlarına itibarları iade edildi. 9 Nisan'da, "Çekoslovakya'nın Sosyalizm Yolu" adı verilen bir reform programı yürürlüğe kondu. Gelişmelerin SSCB'de kuşku uyandırması üzerine 29 Temmuz-2 Ağustos arasında iki ülkenin en yüksek düzeydeki liderleri Slovakya'daki Cierna kentinde bir araya geldiler. Dubček'in bazı

küçük ödünler vermesiyle sonuçlanan görüşmeler, 3 Ağustos 1968'de Bratislava'da öbür Doğu Avrupalı komünist önderlerce de onaylandı. Ama Çekoslovakya'daki gelişmelerden ve liberalleşme eğilimlerinden hoşnut olmayan SSCB ve müttefikleri 20 Ağustos gecesi ülkeyi işgal ettiler. Dubček ve Prezidyum'un öbür beş üyesi tutuklanarak Moskova'ya götürüldüler ve büyük ödünler vermeye zorlandılar. Prag'a dönüşünde duygusal bir konuşmayla halkın işbirliğini isteyen Dubček'in durumu zayıflamıştı; yardımcıları giderek görevlerinden uzaklaştırıldılar. Kendisi de Nisan 1969'da parti birinci sekreterliğinden alınarak Federal Meclis başkanlığına getirildi. Ocak 1970'te Türkiye'ye büyükelçi atandıysa da, partiden çıkartılması üzerine aynı yıl Prag'a geri çağrıldı ve Bratislava'da orman idaresi müfettişliğine getirildi.

KSC'nin iktidar tekelini bırakması ve bir koalisyon hükümetine katılmayı kabul etmesi üzerine Aralık 1989'da Dubček yeniden ülke siyasetinde öne çıkmaya başladı. Komünistlerle muhalefetteki Yurttaşlar Forumu arasında varılan anlaşma uyarınca 28 Aralık'ta Federal Meclis başkanlığına seçildi.

Dube, John Langalibalele (d. 22 Şubat 1871, Inanda Misyonu yakınları, Natal - ö. 11 Şubat 1946, Umhlanga, Natal, Güney Afrika), Güney Afrikalı papaz, eğitimci, gazeteci ve yazar. *Insila ka Shaka* (1930; Shaka'nın Yaşamöyküsü) adlı yapıtı, Zulu dilinde yayımlanan ilk romandır.

Dube, ABD'de Ohio'daki Oberlin College'da öğrenim gördükten sonra papaz oldu. Alabama'da Siyahlar için kurulmuş olan Tuskegee Enstitüsü'nün bir benzerini Afrika'da kurmak amacıyla Natal'e döndü. 1900'lerin başında, Güney Afrika'da, Durban'dan 24 km uzaklıkta Ohlange Enstitüsü'nü kurdu. Birkaç yıl sonra da bunun yakınında kızlar için bir okul açtı. Enstitüdeki ve 1906'da kurulmasına yardımcı olduğu ilk Zulu gazetesi *Illanga Lase-Natal*'deki çalışmalarıyla geniş ün kazandı. 1912'de, sonradan Afrika Ulusal Kongresi (ANC) adını alacak olan Güney Afrika Ulusal Yerli Kongresi'nin ilk genel başkanı seçildi.

Bundan sonraki yaşamı çoğunlukla siyasal çalışmalarla geçti. Ama bu arada, peygamber Isaiah Shembe'nin yaşamöyküsü olan *U-Shembe* (Shembe'nin Kehanetleri) adlı yapıtını, gençler için bir görgü kitabını ve 19. yüzyılda Zulu'ların güçlü bir devlet kurmasını sağlayan büyük önderleri Shaka'yla ilgili tarihsel romanını yazacak zamanı da buldu. 1936'da Güney Afrika Üniversitesi'nde doktorasına tamamladı. 1937'den ölümüne değin Pretoria'da iki yılda bir toplanan Yerli Temsilciler Meclisi'nde Natal'i temsil etti.

Dubin-Johnson sendromu, hafif şiddette kronik sarılık. Zaman zaman yinelenen daha ağır nöbetler ve karaciğerin işlevsel hücrelerinde kahverengi pigmentli, kaba taneciklerin varlığıyla tanımlanır. Nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte, hastalıkta çekinik kalıtım mekanizmasının rol oynadığı sanılmaktadır.

Dubinsky, David (d. 22 Şubat 1892, Brest-Litovsk, Rus Çarlığı - ö. 17 Eylül 1982, New York kenti, ABD), ABD'li işçi önderi. 1932-66 arasında Uluslararası Kadın Giyim Sanayisi İşçileri Sendikası'nın (ILGWU) başkanlığını yapmıştır.

Polonyalı bir fırıncının oğluydu. 1908'de sendika etkinlikleri yüzünden Sibirya'ya gönderildi. Oradan kaçarak 1911'de ABD'ye göç etti. New York'ta konfeksiyon işçisi olarak çalışırken yeniden sendika etkinliklerine katıldı. 1919'da ILGWU'ya bağlı yerel bir sendikanın başkanı oldu. 1920'lerde sendika içinde daha radikal bir kanada karşı savaşan Dubinsky, 1929'da ILGWU'nun saymanlığına, 1932'de de başkanlığına seçildi.

ILGWU'yu hiziplerce yönetilen, iflas durumundaki 45 bin üyeli bir bölgesel sendikadan, ABD ve Kanada'da 450 bin işçiyi temsil eden örnek bir uluslararası sendika durumuna getirdi. Dubinsky yönetimindeki ILGWU, işçilere konut, emeklilik ve sağlık konularında sosyal haklar sağlayan girişimlere öncülük etti. Ulusal sendika sorunlarında olduğu kadar siyasal olarak da bağımsız bir çizgi izledi. 1935'te Amerikan İşçi Federasyonu (AFL) içinde Sanayi Örgütleri Kongresi'ni (CIO) örgütleyen ve 1937'de AFL'den ihraç edilen sekiz sendikadan biri olan ILGWU, 1940'ta yeniden AFL'ye katıldı. 1966'ya değin ILGWU'nun başkanlığını sürdüren Dubinsky, 1955'te AFL ve CIO'nun (*bak.* American Federation of Labor-Congress of Industrial Organizations) birleşmesinde önemli rol oynadı. 1971'de *David Dubinsky: A Life with Labor* (David Dubinsky: Emekle Bir Yaşam) adını taşıyan bir otobiyografisi yayımlandı.

dublaj *bak.* seslendirme

Dublin, İrlanda dilinde BAILE ÁTHA CLIATH (Çitli Irmak Geçidindeki Kent), İrlanda'nın Leinster bölgesinde il (*county*). Kuzeyde Meath ili, doğuda İrlanda Denizi, güneyde Wicklow, batıda da Kildare ve Meath illeri ile çevrilidir. Yüzölçümü Dublin kenti ve Dun Laoghaire ile birlikte 922 km²'dir. İrlanda'nın en küçük ve en kalabalık illerinden biridir. İlin güney kesimini dağlar kaplar; orta ve kuzey kesimlerinde ise alçak düzlükler uzanır. İl içinde kalan Glendoo (585 m) ve Two Rock (518 m) ile güney sınırındaki Kippure'ın (754 m) oluşturduğu başlıca doruklar daha çok fundalık ve bataklıklarla kaplıdır. Balbriggan'dan Howth'a uzanan, kumluk kuzey kıyı şeridi, Howth Burnunda daha sarp bir görünüm kazanır. En önemli ırmak, Dublin'in birkaç kilometre güneybatısında, Wicklow Dağlarından doğan ve kentin içinden geçerek Dublin Koyuna akan Liffey'dir. İlde dolmen, yuvarlak kule ve *rath* denen tarihöncesi kalıntılara rastlanır. Malahide Şatosu 12. yüzyılda kurulmuştur. 12. yüzyıl sonlarında kurulduğu sanılan Dublin ili, İngiliz Bölgesi içinde kalan toprakların büyük bölümünü kapsıyordu.

İl başkente olan yakınlığından dolayı 1914-22 arasındaki olaylı yıllarda zaman zaman çarpışmalara sahne oldu. İrlanda milliyetçileri Haziran 1914'te Howth Burnundan ülkeye önemli miktarda silah soktu.

Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve patatestir. Sığır besiciliği giderek önem kazanmaktadır. Balbriggan'da pamuklu çorap üretilir; ilin batı kesimlerinde ise çikolata ve çimento imal edilir. Yönetim il meclisi ve il yöneticisindedir. Dun Laoghaire'ın kendi yerel yönetimi vardır. İlden geçen birkaç önemli demiryolu Dublin kentinde birleşir. Nüfus (1986) 1.021.449.

Dublin, İrlanda dilinde DUBH LINN (Kara Havuz), BAILE ÁTHA CLIATH (Çitli Irmak Geçidindeki Kent) olarak da bilinir, İrlanda'nın başkenti ve Dublin ilinin merkezi. Ülkenin ortadoğu kesiminde, İrlanda Denizine açılan Dublin Koyunun girişinde yer alır. Ülkenin başlıca limanı olmanın yanı sıra finans, ticaret ve kültür merkezidir. Yüzölçümü 114 km²'dir. Dublin kentinin

Dublin Şatosu, Dublin
ABC Ajansı

nüfusu (1986) 502.337, metropoliten alanınki (1981) ise 915.115'tir.

Doğal yapı. Tepelerle çevrili bir ovada kurulu olan Dublin'in içinden, doğu yönünde akarak Dublin Koyuna dökülen Liffey Irmağı geçer. Kentin ortasında bulunan Dublin Şatosu ile kent sınırları arasındaki uzaklık bütün yönlerden ancak 7 km'yi bulur; bu noktanın denize uzaklığı ise 26 km'dir. Banliyöler ovayı kuşatan tepelere doğru sokulur. Yumuşak bir iklimin görüldüğü kent yöresinde daha çok tarımla uğraşılır.

Kentin görünümü. Kat sayısını 10'la sınırlayan belediye yönetmeliğinden ötürü Dublin'de fazla yüksek yapıya rastlanmaz. 17. yüzyıl öncesinden kalma çok az yapı vardır. Bununla birlikte kentin mimari mirası büyük ölçüde Viking, Norman ve George dönemlerinin izlerini taşır. Bu üç öğenin bir arada bulunduğu Dublin Şatosu, günümüzde devlet başkanlarının göreve başlama törenlerinde kullanılmaktadır. Şatonun hemen yanında yer alan Protestan İsa Kilisesi ve St. Patrick katedralleri, 11. yüzyılda kurulmuş olmakla birlikte, 19. yüzyılda geniş ölçüde onarım görmüştür. St. Patrick Katedrali ile Liffey kıyısında yer alan Guinness Bira Fabrikası arasındaki bölge, geçmişte kent yönetimi dışında kaldığından Serbest Alan (Liberties) olarak bilinir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ucuz konut yapımı amacıyla buradaki binaların çoğu yıkılmıştır. Görkemli resmî yapıların çoğu kentin ileri gelen kişilerince inşa edilmiş özel konutlardır.

Kentin güneyinde, Dublin Üniversitesi (Trinity College) ile St. Stephen Yeşil Alanı arasında belediye başkanı konutu bulunur. Joshua Dawson'ın 1705'te kendisi için inşa ettirdiği ve 10 yıl sonra belediyeye sattığı bu yapıda, 1919'da bağımsızlık kararını onaylayan İrlanda Meclisi (*Dáil Éireann*) toplanmıştır. Günümüzde Meclis'in merkezi olan aynı yöredeki Leinster Evi'nin (1745) ABD'deki Beyaz Saray'a örnek oluşturduğuna inanılır. 1885'te Leinster Evi alanı içinde Victoria dönemi üslubuyla inşa edilen iki eş bina bugün Ulusal Kütüphane ile İrlanda Ulusal Müzesi olarak kullanılmaktadır. Doğudaki Merrion ve güneydeki Fitz-

william meydanları 18. yüzyılda düzenlenmiştir. Kentin en eski ve en büyük meydanı olan St. Stephen Yeşil Alanı'nın batısında başlayan Graftson Caddesi, ırmağa ve buradan da Parnell Meydanı'nın kuzey yakasına uzanarak kentin kuzey-güney eksenini oluşturur. Şık dükkânların sıralandığı bu cadde, Dublin Üniversitesi ile İrlanda Merkez Bankası arasındaki yeşil alana açılır. Daha kuzeyde O'Connell Köprüsü bulunur. Liffey üzerinde bunun dışında sekiz karayolu, iki demiryolu köprüsü ile Metal Köprü olarak bilinen bir yaya geçidi vardır.

İskeleler boyunca bir dizi anıtsal yapı uzanır. Bunlardan doğudaki Gümrük Binası (1781-91) ile batıdaki Dört Mahkeme (1786-1802) yeni-klasik mimarinin başyapıtları arasında sayılır. Bağımsızlık Savaşı ve İç Savaş (1921-22) sırasında büyük yıkıma uğrayan bu yapılar, sonradan yeniden inşa edilmiştir. Mağaza, sinema ve büfelerin toplandığı O'Connell Caddesi kent merkezini oluşturur. Kentin yeni bölümünü daire biçimindeki Kuzey ve Güney çevre yolları kuşatır. Kentin kuzeyinden geçen Büyük Kanal ile güneyinden geçen Kraliyet Kanalı liman girişinde Liffey'ye dökülür. Liffey'nin kuzey yakasındaki Phoenix Parkı 8 km²'lik bir alanı kaplar. Kentin çevresindeki spor alanlarının yanı sıra bütün koy şeridi su sporlarına elverişlidir; ayrıca bir düzineyi aşkın plaj vardır.

Koyun en gözde plajı Sandymount'un güneyinde en dış banliyöleri oluşturan Dalkey, Bray ve Greystones uzanır. Britanya'dan gelen feribotların yanaştığı Dun Laoghaire'den sonraki kıyı şeridi genellikle ıssızdır. Buradaki küçük yerleşmeler Dublin'i güneyden çevreleyen Terenure, Rathgar ve Ballsbridge gibi eski banliyölerle birleşir. Elçiliklerin toplandığı Ballsbridge bazı modern resmî binaları da barındırır.

Ekonomi. Bir zamanlar yünlü, pamuklu, ipek ve poplin dokumalarıyla ünlü olan Dublin'in imalat sektörü günümüzde bira ve içki fabrikaları gibi hafif sanayilere dayanır. Ülkenin en büyük sanayi ihracatçısı olan Guinness Bira Fabrikası, çalıştırdığı işçi sayısı bakımından da özel kuruluşlar arasında birinci sırayı alır. Öteki önemli sanayi dalları arasında gıda işleme, cam ve sigara üretimi ile gemi yapımı sayılabilir. Kent ekonomisinde en önemli yeri hizmet ve ticaret sektörleri tutar. Başlıca ihraç ürünleri bira ve gıda ürünleridir. Demiryolu ağının merkezinde bulunan Dublin, aynı zamanda toplam dış ticaretin yarısını elinde tutan en büyük limandır. Collinstown'daki uluslararası havaalanı Dublin'in 10 km kadar kuzeyine düşer.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Resmî statüsü il (*county borough*) olan Dublin, ilk beratını 1172'de İngiltere kralı II. Henry'den almıştır. Parlamentoda altı seçim bölgesiyle temsil edilir. Kent yönetiminin başında seçimle gelen kent meclisi ile aylıkla tutulan bir yönetici bulunur. Görev süresi bir yıl olan belediye başkanlığı, sembolik bir makam işlevi görür. Kent meclisinin emlak vergilerini belirleme, tüzük çıkarma ve borçlanma yetkisi vardır. Kent yöneticisi belediye görevlilerini denetleme işini yürütür. Dublin, yaşamının hemen her alanında İrlanda toplumuna öncülük eden bir kent olma özelliğini taşır. Başlıca eğitim ve kültür kurumları Dublin Üniversitesi (1591) ile Royal Dublin Society'dir (1731). William Butler Yeats, James Joyce ve Sean O'Casey gibi ünlü edebiyatçılar Dublin'de doğmuştur.

Tarih. Dublin'in geçmişi 2 bin yıl öncesine uzanır. Bununla birlikte, günümüze ulaşmış en eski yerleşim kalıntıları Vikinglere aittir. Yaklaşık 831'de ırmağın güney yakasına yerleşen Vikingler, bu köprübaşını uzun yıllar İrlandalıların saldırılarına karşı korudular. 1014'teki ilk yenilgiden sonra da kenti ellerinde tutmakla birlikte, giderek İrlandalı feodal beylere bağımlı duruma geldiler. Bütün İrlanda'yı egemenlik altına almak isteyen Roderic (Rory O'Connor), Leinster kralı Dermot MacMurrough'u İrlanda'dan kovarken (1167) Dublin halkından da destek gördü. 1170'te bir Anglonorman ordusuyla Galler üzerinden geri dönen Dermot, Dublin'i geri aldı. Normanların İrlanda'ya egemen olmasından çekinen İngiltere kralı II. Henry, ertesi yıl ordusuyla harekete geçerek İngiliz yönetimini kabul ettirdi.

Dublin Üniversitesi
Irish Tourist Photo

Orlaçağ boyunca surlarla çevrili küçük bir kasaba olarak kalan Dublin, kanlı biçimde bastırılan üç ayaklanma, İskoç saldırısı ve Büyük Veba Salgını gibi olaylar yaşadı. Reform sırasında Protestanlığı benimseyen Dublin halkı, İç Savaş sürerken, 1649'da kenti Cromwell yanlılarına teslim etti. Bu sırada Dublin'in nüfusu ancak 9 bini buluyordu. Ama 17. yüzyıl sonlarında Fransa'dan binlerce Protestan Huguenot dokumacının buraya sığınmasıyla kent hızla gelişmeye başladı. Surların dışına taşan kentte geniş caddeler açıldı ve birçok yeni yapı inşa edildi. Yeni kurumlarla kültürel yaşamı zenginleşen Dublin, 18. yüzyılda Büyük Britanya İmparatorluğu'nun ikinci büyük kenti durumuna geldi.

1801'de yürürlüğe giren Birleşme Yasası'yla İrlanda Parlamentosu'nun kaldırılması, Dublin'in hızla gerilemesine yol açtı. Birçok Protestanın İngiltere'ye göç etmesinden sonra, topraklarından kopan köylüler kente akın etmeye başladı. Katolikler üzerindeki kısıtlamaların yumuşatılmasıyla, yeni bir Katolik orta sınıf gelişti. 1834'te ilk demiryolunun yapımını yeni hafif sanayiler izledi. Katolik kurumlar gelişirken, kent de hızlı olmayan bir büyüme sürecine girdi. 1803, 1848 ve 1867'de İngiliz yönetimine karşı patlak veren milliyetçi ayaklanmalar çabucak bastırıldıysa da, gelişmeler sonunda 1914'te İrlanda'ya yönetsel özerklik verildi.

Dublin'in öncü bir rol oynadığı 19. yüzyıldaki kültürel canlanma hareketini temel alarak yükselen çeşitli milliyetçi akımlar, 1916'daki Paskalya Ayaklanması'yla bir dönüm noktasına ulaştı. Kentin önemli bir bölümünün yakılmasına yol açan ayaklanma sert biçimde bastırıldı. İngiliz yönetiminin misilleme hareketlerine karşı başlayan gerilla savaşı sonucunda 1921'de dominyon statüsüne dayalı bağımsız bir yapı oluştu. Bunu izleyen iç savaş Dublin'de 1927'ye değin süren karışıklıklara yol açtı. 1950'lerde başlayan planlı kalkınma ve yatırım çalışmaları kentin ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamının canlanmasını sağladı.

Dublin Üniversitesi, TRINITY COLLEGE olarak da bilinir, İrlanda'nın en eski üniversitesi. 1591'de Kraliçe I. Elizabeth tarafından kurulmuştur. Dublin kentinin gelirlerinden pay alan üniversite, İrlanda Meclisi'nde (*Dáil Éireann*) temsil edilir. Kurulduğunda, Dublin Üniversitesi'ni oluşturacak birçok yüksekokulun ilki olması düşünülen Trinity College, başka yüksekokul kurulmadığından zamanla Dublin Üniversitesi olarak anılmaya başladı. Uzun yıllar yalnızca Anglikanlara açık olan üniversite, 1873'te dinsel inançlara ilişkin kısıtlama getiren bütün giriş koşullarını kaldırdı. Üniversite kütüphanesinde, aralarında Latince İnciller'in resimli bir kopyası olan ünlü *Codex cenannensis*'in de (Kells Kitabı) bulunduğu çok sayıda değerli tezhipli el yazması kitap vardır.

Dubna, Rusya Federasyonu'nun batısında, Moskova yönetim biriminde (*oblast*) kent. Volga Irmağı üzerinde, ırmağın Moskova Kanalı (1937) ile birleştiği noktada kuruludur. 1956'da kent statüsü kazandı. 1960'ta ırmağın karşı yakasındaki İvankova kasabası da kente katıldı. Eski SSCB'nin önceden planlanmış "bilim kentleri"nden biri olan Dubna, varlığını çok çeşitli ülkelerden gelen bilim adamlarının çalıştığı Birleşik Nükleer Araştırma Enstitüsü'ne borçludur. Sovyet kent planlamacılığının bir özelliği olan geniş yeşil alanlara Dubna'da da sık rastlanır. Nüfus (1985 tah.) 61.000.

Dubnov, Simon M(arkoviç), SEMON ya da SEMYON olarak da yazılır (d. 10 Eylül 1860, Mstislavl, Rus Çarlığı - ö. Aralık 1941, Riga, Letonya SSC), Yahudi tarih uzmanı. Başta Doğu Avrupa Yahudileri olmak üzere, Yahudilerin tarihi üzerine yapılan çalışmalarda sosyolojik bir yaklaşım getirmiştir. Eğitimini büyük ölçüde kendi kendine gerçekleştirdi. Yaşamı boyunca öğretmenlik ve profesyonel yazarlık yaparak geçimini sağladı. 1882'de, Rus Yahudilerinin dergisi *Voshod* ile uzun süreli bir işbirliğine başladı. En ünlü bilimsel ve edebi çalışmalarını bu dergide dizi halinde yayımladı. 1922'de, Bolşeviklere duyduğu tepki yüzünden SSCB'den ayrılarak Berlin'e yerleşti, 1933'te Nazi Almanyası'nın antisemitik politikalarından kaçıp mülteci olarak Riga'ya sığındı.

Riga Yahudilerinin çoğu toplama kamplarına götürülmek üzere sınır dışı edilirken, Naziler tarafından öldürüldü.

Bir ölçüde Voltaire, John Stuart Mill ve Herbert Spencer gibi düşünürlerin yapıtlarının etkisiyle Yahudiliğin dinsel gereklerini

Dubnov, 1921
YIVO Institute for Jewish Research, New York

yerine getirmeyi genç yaşta bırakmıştı. Yoğun çabalarla hem Hasidilerden, hem de karşıtlarından topladığı kaynaklara dayanarak Hasidilik üzerine ilk sistemli ve yansız çalışmayı yaptı. Bu çalışma *Geschichte des Chassidismus* (1931, yb 1969; Hasidiliğin Tarihi) adlı yapıtında yer aldı. Tarih çalışmalarının en önemli ürünü ise birçok dile çevrilen 10 ciltlik anıtsal yapıtı *Die Weltgeschichte des jüdischen Volkes*'tir (1925-30; Yahudi Halkının Dünya Tarihi). Dubnov'a göre, Yahudiler yalnızca dinsel bir topluluk değildir. Bunun yanı sıra kendi özerk toplumsal ve kültürel yaşam biçimlerini yaratan ayırt edici ulusal kültür özelliklerine sahiptir. Dolayısıyla Yahudilerin tarihi, zaman içinde birbirini izleyen büyük özerk merkezlerin tarihidir.

Dubnov'un Yahudi tarihine ilişkin felsefesinde önemli bir öğe de, özerk kültür merkezleri görüşünü vurguladığı Diaspora milliyetçiliği kuramıdır. Dubnov bu kuramını "Eski ve Yeni Yahudilik Üzerine Mektuplar" (Rusya baskısı 1907) adlı yapıtında açıkladı. Bir kültür milliyetçisi olarak Yahudilerin yaşadıkları toplumlarca özümlenmesine karşı çıktı. Bununla birlikte Siyonizmin gerçekdışı bir politika olduğu inancını taşıyordu. Öbür önemli yapıtları En Eski Zamanlardan Bugüne Değin Rusya ve Polonya'daki Yahudilerin Tarihi (1916-20, 3 cilt) ve *Kniga Jizni* (1. ve 2. ciltler 1930-34, 3. cilt 1940; yb 1957; Yaşamın Kitabı) adlı otobiyografisidir.

Dubois, (Marie) Eugène (François Thomas) (d. 28 Ocak 1858, Eisden - ö. 16 Aralık 1940, de Bedlaer, Hollanda), bilinen ilk *Homo erectus* fosili olan Cava insanının kalıntılarını bulan Hollandalı anatomi ve jeoloji bilgini.

Amsterdam Üniversitesi'nde anatomi dalında öğretim görevine atanan (1886) Dubois, omurgalılarda gırtlağın karşılaştırmalı anatomisi üzerinde çalışmaya başladıysa da, ilgisi giderek insanın evrimine yöneldi. 1887'de askeri cerrah olarak Doğu Hint Adalarına gittiğinde, ilk insansıların kalıntılarını bulabilmek umuduyla Sumatra Adasında mağara kazılarına girişti.

Araştırmalarını Cava Adasındaki Trinil'de sürdüren Dubois, önce bir çene parçası (1891), ardından bir kafatasının üst parçası ile bir uyluk kemiği buldu. Küçük bir beyni örttüğü anlaşılan kafatası, belirgin kaş kemerleri, az çıkıntılı ve geriye doğru eğimli alın gibi maymunsu özellikler gösteriyordu. İnsanın atalarının, bugünkü insan gibi iki ayağı üstünde dik durabilen maymunlar olduğuna inanan Dubois, bu evrim sürecindeki bir ara aşamayı simgelediğini düşündüğü bu fosilleri *Pithecanthropus erectus* olarak adlandırdı. 1894'te bulgularını yayımladı, ertesi yıl Avrupa'ya döndü ve Amsterdam Üniversitesi'nde jeoloji profesörlüğüne atandı. Buluşu çeşitli tartışmalara yol açtığı için, elindeki fosil parçaların incelenmesine 1923'e değin izin vermedi.

Dubois, Guillaume (d. 6 Eylül 1656, Brive-la-Gaillarde - ö. 10 Ağustos 1723, Versailles, Fransa), Fransız kardinal ve devlet adamı. 1715-23 arasında Kral XV. Louis'nin naibi olan Orléans dükü II. Philippe yönetiminde önemli bakanlık görevleri yapmıştır. 1716-33 arasında Avrupa'da barışın korunmasına katkıda bulunan İngiliz-Fransız ittifakının da mimarıdır.

Bir taşra doktorunun oğluydu. Rahiplik öğrenimi gördükten sonra Kral XIV. Louis'nin sarayındaki soyluların çocuklarına özel öğretmenlik yapmaya başladı. Öğrencileri arasında 1701'de Orléans dükü unvanını alan Chartres dükü Philippe de bulunmaktaydı. XIV. Louis'nin ölümü üzerine (1 Eylül 1715), beş yaşındaki Kral XV. Louis'nin naibi olan Orléans dükü, Dubois'yı gizli danışmanı ve dışişleriyle görevli özel memuru yaptı.

Becerikli ve acımasız biri olan Dubois kendisini, hastalıklı XV. Louis'nin tahtı

Guillaume Dubois, H. Rigaud'nun bir resminden C. Roy'un yaptığı oymabaskı
Musée Condé, Chantilly; fotoğraf, Giraudon

üzerinde hak öne süren ve XIV. Louis'nin torunu olan İspanya kralı V. Felipe'ye karşı, aynı hakkı öne süren Orléans dükünün çıkarlarını savunmaya adadı. 1716'da, Felipe'ye karşı güç kazanmak amacıyla Fransa'nın, geleneksel düşmanı İngiltere ile ittifak yapmasını sağladı. Kral I. George'u Jacobusçulara karşı destekleyeceğine söz verdi ve buna karşılık İngiltere'den Orléans dükünün hükümdarlık haklarının savunulacağına ilişkin güvence aldı. 1717-18 yıllarında da Felemenkliler ve Avusturyalılarla benzer anlaşmalar yaparak Dörtlü İttifak'ı oluşturdu (2 Ağustos 1718). Eylül 1718'de dışişleri bakanlığına resmen atandı.

İspanyolların İtalya'daki bazı Avusturya topraklarını ele geçirmesi üzerine, İspanya'ya karşı İngilizlerin yanında yer aldı (1719). Haziran 1720'de V. Felipe Fransa'ya yönelik taleplerinden vazgeçmek zorunda bırakıldı. Ama dört ay sonra Fransa'da ortaya çıkan ağır bir mali kriz Orléans'ın rejiminin itibarını sarstı ve Dubois'nın konumunu tehlikeye soktu. Dışişleri bakanı, iki ülkenin de Bourbon yönetimi altında olmasından ötürü Fransa'da benimsenen İspanya yanlısı politikayı destekleyerek kendini kurtardı. Mart 1721'de imzalanan Fransa-İspanya Antlaşması ve V. Felipe'nin kızı Prenses Mariana ile XV. Louis'nin nişanlanması bu politikanın sonucuydu. Dubois aynı zamanda İngiltere'yle ittifaka da sadık kaldı.

Özel yaşamında yaptığı kötü üne karşın, muhalif bir kilise hizbi olan Jansencilere karşı çıktığı için Fransız Katolik Kilisesi'nin desteğini kazandı. Bunun sonucunda da Temmuz 1721'de kardinalliğe atandı. Ağustos 1722'de, *premier ministre* (başbakan) olduktan bir yıl sonra öldü.

Dubois, (François-Clément-) Théodore (d. 24 Ağustos 1837, Rosnay - ö.11 Haziran 1924, Paris, Fransa), Fransız besteci, orgcu ve öğretmen. Armoni, kontrpuan ve nota okuma tekniğine ilişkin broşürleriyle tanınmıştır.

Önce Rheims Katedrali'nin orgcusuyla çalıştı, sonra Paris Konservatuvarı'nda eğitim gördü. 1871'de César Franck'ın ardından Sainte-Clotide Kilisesi'nin orgcusu oldu. 1868'de koro yönetmenliği yaptığı Madeleine Kilisesi'nde, daha sonra Camille Saint-Saëns'tan boşalan orgculuğa getirildi. Paris Konservatuvarı'nda, 1871-90 arasında armoni dersleri verdi, 1896-1905 arasında yöneticilik yaptı. İçinde operalar, koro ve orkestra yapıtları da olmak üzere her türden müzik besteledi. En önemli bestesi *Les Sept parole du Christ* (1867; İsa'nın Yedi Sözü) oratoryosudur.

Dubos, René (Jules) (d. 20 Şubat 1901, Saint-Brice, Fransa - ö. 20 Şubat 1982, New York, ABD), Fransız asıllı ABD'li mikrobiyolog, çevre korumacı ve yazar. Toprakta yaşayan bazı mikroorganizmaların ürettiği bakteri öldürücü maddeleri ayırmak amacıyla yaptığı öncü çalışmaları birçok antibiyotiğin keşfine yol açmıştır. Dubos ayrıca, antibiyotikler, kazanılmış bağışıklık, verem ve sindirim sistemi bakterilerine ilişkin araştırmaları ve yazılarıyla da tanınır. Yaşamının son yıllarında, insanın doğal çevreyle ilişkilerini araştırmıştır.

Dubos, 1921'de Paris'teki Ulusal Tarım Enstitüsü'nden mezun oldu. 1924'te ABD'ye yerleşerek çalışmalarını Rutgers Üniversitesi'nde sürdürdü ve 1927'de doktora derecesini aldı. Daha sonra New York kentindeki Rockefeller Tıbbi Araştırma Enstitüsü'ne geçti ve meslek yaşamının uzun yıllarını verdiği bu kurumda 1957'de profesörlüğe getirildi. 1971'de emekli olduktan sonra da aynı yerde ders vermeyi sürdürdü. Uzun yıllar *Journal of Experimental Medicine*'ın editörlüğünü de yapan Dubos'nun başlıca yapıtları *Bacterial and Mycotic Infections in Man* (1948; İnsanlarda Bakteri ve Mantar Enfeksiyonları) ile *Pasteur and Modern Medicine*'dır (1960; Pasteur ve Çağdaş Tıp). İnsan ve çevresiyle ilgili çalışmalarını derlediği öbür yapıtlarından bazıları *Man, Medicine and Environment* (1968; İnsan, Tıp ve Çevre), 1969'da Pulitzer Ödülü'nü kazanan *So Human an Animal* (1968; İnsanca Bir Hayvan), *Reason Awake: Science for Man* (1970; Uyanan Akıl: İnsan İçin Bilim), *A God Within* (1972; Yürekteki Tanrı), *The Wooing of Earth* (1980; Yeryüzünün Sevgi Çağrısı) ve *Celebrations of Life*'tır (1981; Yaşamın Kutlanışı).

Dubrovnik, İtalyanca RAGUSA, Hırvatistan'da Adriya Denizinin güney kıyısında liman kenti. Genellikle Dalmaçya kıyılarındaki en güzel kent olarak değerlendirilir. Bir kireçtaşı kütlesi olan çıplak Srdj Dağının eteklerinden denize doğru uzanmış bir burnun üstünde yer alır. Deniz istihkâmları hemen kıyıdan yükselir; kara tarafında yer alan tek parça yuvarlak bir kule kente egemen konumdadır.

Çoğu yerde iki sıralı olan surları yüzyıllardır Dubrovnik'in övünç kaynağıdır. Bunların ardında, bahçelerle çevrelenmiş çok sayıda villa yer alır. Dubrovnik, geçirdiği bir yangının ardından 1292'de yeniden inşa edilmiş, kent dokusu o zamanki genel

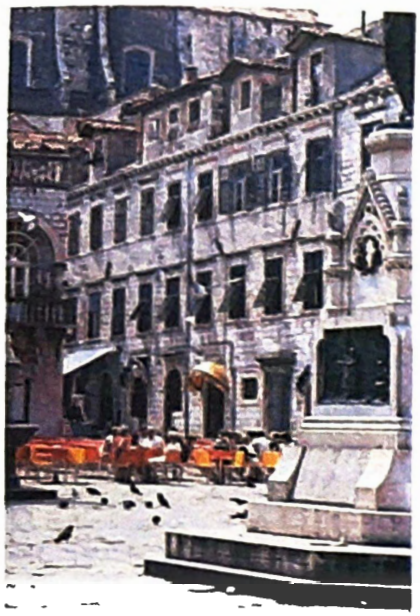

Dubrovnik'te eski bir meydan, Hırvatistan
ABC Ajansı

görünümünü günümüze değin korumuştur. İki yanında geç Rönesans dönemine ait güzel evlerin sıralandığı kentin ana caddesi Stradun, bir vadi boyunca uzanır. Bu vadi 1272'ye değin, bir Latin adası olan Ragusa ile ormanlık Dubrovnik (Sırp-Hırvat dilinde *dubrava*: "koru") yerleşmesini birbirinden ayıran bataklık bir kanal halindeydi.

Surların içine motorlu taşıt girmesine izin verilmez. Kent, Stradun dışında dik ve dolambaçlı sokaklarıyla bir labirent görünümündedir. Doğu ucunda bir Dominiken, batı ucunda bir Fransisken manastırı vardır; her ikisi de 14. yüzyıldan kalmadır. Başpapazlık sarayı Dalmaçya mimarisinin yetkin örneklerinden biridir. Kent açıklarındaki Lokrum Adası bahçeleri ve portakal ağaçları ile ünlüdür. Her yıl düzenlenen sanat şenlikleri bu güzel görünümlü kente pek çok turist çeker.

Dubrovnik, demiryolu ile Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna ve Yugoslavya'nın başkenti Belgrad'a bağlanır. Gruž'daki yeni limanından öteki Dalmaçya limanlarına ve İtalya'ya gemiler çalışır. Başlıca sanayi ürünleri içki, peynir, ipek ve deri eşyadır.

Kent 7. yüzyılda, güneydoğusunda bulunan Epidauros'taki Slav ve Avar yağmasından kaçan Romalı mülteciler tarafından Rausa ya da Ragusium adıyla kuruldu. Kısa bir süre sonra bir Slav kolonisi de Romalılara katıldı ve kent böylece ilk dönemlerinden başlayarak iki büyük uygarlık arasında bir bağlantı oluşturdu. Roma'nın çöküşünden sonra Bizans'ın egemenliğine girdi. 9. yüzyıldan 12. yüzyıla değin kendisini yabancı güçlere karşı savunabildi. 1205-1358 arasında, Venedik'in süzerenliğini kabul etmekle birlikte, bağımsızlığını büyük ölçüde korudu. Cumhuriyetle yönetilen kent, çeşitli uluslardan gelen ve aralarında İngiltere kralı I. Richard'ın da bulunduğu mülteciler için bir sığınak oldu. Antlaşmalar yoluyla ve vergi toplayarak topraklarını Dalmaçya kıyıları boyunca genişletti. Bizans'a ve Tuna bölgesine giden kara ticaret yollarının denizde son bulduğu noktada yer almasından ötürü büyük bir ticaret gücü durumuna geldi. Ragusa kara ticareti bütün Balkanlar'a yayıldı.

1420'de Dalmaçya'nın Venedik'e satılmasından sonra Dubrovnik kâğıt üzerinde Venedik'e bağlandı, ama aslında özgür bir kentti. Dubrovnik halkı yüzyıllar boyu Doğu ve Batı arasında usta manevralarla cumhuriyetlerini korumayı başardılar. Osmanlı Devleti ile yaptığı antlaşma Dubrovnik'in özgürlüğünü uzun bir süre daha güvence altına aldığı gibi, Osmanlılarla Avrupa arasındaki ticarette önemli bir rol oynama şansı da verdi. 16. yüzyılda Amerika ve Hindistan'la ticaret yapıldı. İspanya'nın 1588'de İngiltere'ye karşı giriştiği başarısız saldırı sırasında Dubrovnik İspanya'ya savaş gemisi gönderdi.

Sanat ve edebiyatta 15. yüzyılda başlayan ve 17. yüzyıla değin süren büyük gelişme Dubrovnik'e "Güney Slavlarının Atinası" unvanını kazandırdı. Güney Slavlarının tarihinde ilk kez halk dili edebiyata girdi. Ama kentin edebiyattaki başarısı, denizcilik ve ticarettekiler düzeyinde olmadı.

1667'deki bir deprem, kentin büyük bölümünü yerle bir etti, nüfusun yaklaşık beşte biri yok oldu. Cumhuriyet, Napoléon Savaşları sırasında zenginliğini yeniden kazanabildi. Yansız tek Akdeniz devleti olarak 1800-05 arasında ulaştırmacılıkta büyük rol oynadı. 1808'de I. Napoléon'un ele geçirdiği Dubrovnik, Viyana Kongresi'yle (1815) Avusturya'ya verildi. 1918'de Yugoslavya'ya katıldı. 1991'deki iç savaş sırasında kent önemli ölçüde yıkıma uğradı. Nüfus (1981 geç.) belediye, 66.131.

Dubuffet, Jean (-Philippe-Arthur) (d. 31 Temmuz 1901, Le Havre - ö. 12 Mayıs 1985, Paris, Fransa), Fransız ressam, heykelci ve özgün baskı sanatçısı. Ham sanat(*) (*art brut*) anlayışını geliştirmiş ve yerleşmesini sağlamıştır. Paris'te Julian Akademisi'nde öğrenciyken akademik resme yatkınlık gösterdiyse de, 1924'te resmi bıraktı. 1930'da artık yaşamını baba mesleği olan şarap ticaretiyle kazanıyordu. 1940'ların başına değin de Dubuffet için sanat sürekli bir uğraş olmadı. Bu tarihten sonra özellikle çocuklarla akıl hastalarının çalışmalarına ve duvar yazılarına ilgi duydu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris okulunun önde gelen sanatçılarından biri olarak ham sanat anlayışını geliştirdi ve teknikleri üzerinde çalıştı; topladığı bu tür sanat ürünlerini 1947'de sergiledi. Dubuffet'nin çocukların ve akıl hastalarının sanatı üzerine yaptığı çalışmalara dayanan ham sanatın amacı akademik sanatın kuralcılığıyla sınırlanmayan, doğrudan ve canlı bir anlatıma ulaşmaktı. Dubuffet bunu katran, çakıl, cüruf, kül ve kum gibi maddeleri vernik ve zamkla karıştırarak elde ettiği kaba ve kalın bir boya hamuru (*impasto*) üstüne duygu ve düşüncelerini simgeleyen kaba biçimler kazıyarak sağladı. Bazen çocuksu, bazen de saplantılı bir hava taşıyan çizim ve resimleri tamamlanmamış görünümleriyle yoğun tartışmalara yol açtı.

Dubuffet 1960'larda beste yapma ve mimari çevre yaratma denemelerinde bulundu. İki ve üç boyutlu çeşitli anlatım biçimleriyle ham sanatın olanaklarını araştırdı. Son yıllarında çeşitli kamu mekânlarına konmak üzere, siyah ve beyaz boyalı camyününden büyük boyutlu heykeller yaptı.

Dubuque, ABD'de, Iowa'nın kuzeydoğusunda, Dubuque ilinin (*county*) merkezi (1834) kent. Wisconsin ve Illinois sınırlarının birleştiği noktanın karşısında, Mississippi Irmağı üzerindedir. Irmağın karşı kıyısında yer alan East Dubuque'e (Illinois) köprü ile bağlanır. Adı, 1788'de Meskuakilerle bir anlaşma yaparak kurşun madenlerini işletme hakkını alan Fransız tüccar Julien Dubuque'ten (1762-1810) gelir. Dubuque, sonradan Iowa adıyla bilinecek olan bölgeye yerleşen ilk beyazdı. Onun için dikilen bir anıt, gömüldüğü yeri ve madeninin bulunduğu noktayı gösterir. Yerliler 1832 Kara Atmaca Antlaşması'na değin başka ayrıcalık tanımayı reddetti. Madencilik ve bıçkıcılık bölgedeki ilk girişimlerdi; ırmak ve demiryolu ulaşımının gelişimiyle birlikte kent sanayileşti ve 1980'lerde genişleyen bir imalat bölgesinin odak noktası durumuna geldi. Başlıca ekonomik etkinlikler arasında et paketleme ile orman ürünleri ve makine imalatı vardır.

1893'te Dubuque, buradaki Loras (1839) ve Clarke (1843) okullarını finanse eden Katolik Kilisesi'nin başpiskoposluk bölgesi oldu. Dubuque Üniversitesi 1852'de Kuzeybatı Alman İlahiyat Okulu olarak kuruldu. 19 km güneybatıdaki New Melleray Meryemi Ana Manastırı, 1849'da Trapp keşişleri tarafından kuruldu. Kentteki Eski Mermi Kulesi (1856) İç Savaş sırasında tam kapasiteyle çalışarak mermi üretti. Nüfus (1990) 57.546; metropoliten alan, 86.403.

Duby, Georges (d. 7 Ekim 1919, Paris), Fransız ortaçağ tarihçisi. Batı Avrupa feodal toplumunun hemen her yönünü kucaklayan çok sayıda kitabı ve 11. yüzyıldaki "feodal devrim"e ilişkin kapsamlı sentez denemesiyle, günümüzde Annales okulunun(*) en seçkin temsilcileri arasında sayılmaktadır.

1944'te Lyon Edebiyat Fakültesi'ne asistan olarak girdikten sonra ortaçağ tarihi profesörü olarak 1950-51'de Besançon Edebiyat Fakültesi'nde, 1951-70 arasında da Aix-en-Provence'ta görev yaptı. Marc Bloch(*) ve Lucien Febvre'in(*) koyduğu bütünsel tarih hedefinden esinlenerek, seçilmiş bir bölgeyi belirli bir zaman dilimi içinde bütün yönleriyle incelemeyi amaçlayan, savaş sonrasının büyük "Annales" tezleri serisinin ilk ve en ünlü örneklerinden birini oluşturan *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise* (2. bas. 1971, 3. bas. 1982; 11. ve 12. Yüzyıllarda Mâcon Bölgesinde Toplum) başlıklı doktora tezini 1953'te yayımladı. Bu çalışmada, 8-9. yüzyıllarda aristokrasinin köylü üzerinde kurduğu, daha çok özel malikâne mülkiyetine dayalı eski egemenlik biçimlerinin yerini, 11. yüzyılda, soyluların elinde toplanan siyasal güç tekeline ve emretme, örf koyma (*bannum*) yetkisinden kaynaklanan, kendisinin *seigneurie banale* adını verdiği yeni bir tür toprak beyliğinin aldığı yolundaki çarpıcı görüşü ortaya koydu. Robert Mandrou ile birlikte kaleme aldığı *Histoire de la civilisation française*'den (1958; Fransız Uygarlığı Tarihi) sonra, kırsal üretim ilişkilerinin ayrıntılı olarak incelenmesine *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiéval*'de (1962; Batı Ortaçağında Kırsal Ekonomi ve Taşrada Hayat) yeniden eğildi. İS 1000 yılının önemli bir dönüm noktasını ifade ettiği yolundaki düşüncelerinin bir özetini *L'An mil*'de (1967; Yıl Bin) sundu. 1970'ten bu yana Collège de France'da Ortaçağ Toplumsal Tarihi kürsüsünü elinde bulunduran, 1987'den bu yana da Académie Française üyesi olan Duby, 1973'te yayımlanan *Guerriers et paysans: Essai sur la première croissance économique de l'Europe* (Savaşçılar ve Köylüler: Avrupa Ekonomisinin İlk Büyüme Aşaması Üzerine Bir Deneme) ile Fransa Vakfı'nın Paul Valéry Ödülü'nü kazandı. Bu kitapta, senyörlerin baskısına karşı bağımlı köylülerin içten içe süren direnişinin Karolenj döneminin monarşik-ruhani yapısını nasıl çökerttiğini ve Avrupa feodalizminin karakteristik çehresinin asıl bundan sonra biçimlendiğini bir kez daha irdeledi. Duby, ekonomik temelde izlediği bu dönüşüm ile, *Le Temps des cathédrales: L'Art et la société, 980-1420*'de (1976; Katedraller Çağı: 980-1420 Arasında Sanat ve Toplum) gotik kilise mimarisinin

ortaya çıkışını; *Les Trois ordres ou L'Imaginaire du féodalisme*'de ise (1978; Üç Erkân ya da Feodalizmin Kendine Bakışı), feodal toplumun sınıfsal çıkar zıtlıklarına değil, belirli bir organik uyum ve karşılıklı tamamlayıcılığa dayandığı yolundaki ideolojik yapılanmanın gene aşağı yukarı aynı dönemde nasıl ve hangi nedenlerle ortaya çıktığının anlatımını ve tarihsel eleştirisini birleştirdi. Özellikle *Guerries et paysans* ile *Les Trois ordres*'da Marksizmden etkilenen ve yararlanan Duby'nin, feminizmden esinlenerek tarihin üstü örtülmüş kadın ve cinsel hiyerarşi boyutuna eğilmesi, *Le Chevalier, la femme et le prêtre* (1981; *Şövalye, Kadın ve Rahip*, 1991) kitabının ve *Mâle Moyen Age*'daki (1988; *Erkek Ortaçağ*, 1991) denemelerini ortaya çıkardı. *Guillaume le Maréchal ou le meilleur chevalier du monde* (1984; Fransa Mareşali Guillaume ya da Dünyanın En İyi Şövalyesi) başlığı altında, şövalyelik *ethos*'unun ideal biçimlerini gözden geçirdi; böylece ekonomik, toplumsal, ideolojik, sanatsal ve cinsel alanlarda kendini belli eden bir 11. yüzyıl "feodal devrim"i hipotezini bütünlüğe kavuşturdu. Hep solcu bir aydın kimliği de taşıyan ve Mitterrand döneminde çeşitli sosyalist hükümetlerin kültür danışmanları arasında yer alan Duby, kendi tarihçilik serüvenini, Francis Fukuyama'nın Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da sosyalizmin çöküşüyle birlikte tarihin sona erdiği yolundaki görüşüne nazire yaparcasına, *L'Histoire continue* (1991; Tarih Devam Ediyor) başlığı altında anlattı. Duby'nin bazı makaleleri Türkçede *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü* (1990) adlı bir derlemede yayımlanmıştır.

Duccio DI BUONINSEGNA (d. 13. yy ortası, Siena, Siena Cumhuriyeti - ö. y. 1318, Siena ?), ortaçağın en büyük İtalyan ressamlarından biri ve Siena okulunun kurucusu. Kökleri klasik sanatta yatan İtalyan-Bizans geleneğinin evrimini tam anlamıyla kavramış, bu sanatın biçimci yaklaşımıyla gotik üslubun yeni tinselliğini kaynaştırmıştır. Siena Katedrali'nin ana altarı için yaptığı "Maestà" (1311) en önemli çalışmasıdır.

Yaşamı ve sanatsal gelişimi konusunda belgelere dayalı bilgi azdır. Bu tür bilgiler daha çok onun elinden çıktığı bilinen yapıtlardan çıkarılmakta, bunlar Duccio'nun üslup bakımından gelişmesi ile eğitimi konusunda da çeşitli ipuçları vermektedir. Hakkındaki ilk kayıt 1278'e aittir. Bu tarihte Siena hazinedarı tarafından 12 değerli evrak kutusunu bezemekle görevlendirildi. Sipariş aldığına ve kendi adına çalıştığına bakılırsa, Duccio'nun daha o dönemde olgun ve bağımsız bir ressam olduğu söylenebilir. 1280'de kayıtlara geçmeyen bir davranışı yüzünden Siena komünü tarafından 100 lire gibi yüksek bir para cezasına çarptırıldı. Daha sonra da çeşitli nedenlerle birçok kez para cezası veren Duccio'nun huzursuz ve dikbaşlı biri olduğu anlaşılmaktadır.

Duccio 15 Nisan 1285'te Floransa'daki Sta. Maria Novella Kilisesi için bir altar panosu siparişi aldı. Başka figürlerle birlikte Madonna ve Çocuk İsa'nın betimlenmesi istenen bu resim, altın yaldız bordürle çevrilecek ve "son derece güzel bir resim" olacaktı. Bedel olarak belirlenen 150 florin ancak yapıt beğenilirse ödenecekti. Floransa Devlet Arşivi'nde bulunan bu sözleşme 1790'da ortaya çıkarılmış ve 1854'te yayımlanmışsa da, belgenin bugün "Rucellai Madonnası" (1285, Uffizi Galerisi, Floransa) adıyla bilinen "Sta. Maria Novella Madonnası"yla ilgili olduğu ancak 1930'da anlaşılmıştır. Floransalı biyografi yazarı Giorgio Vasari o güne değin yapılan en büyük altar panosu olan "Rucellai Madonnası"nı Floransalı ressam Cimabue'ya atfetmiş ve yapıt 20. yüzyıla değin böyle bilinmiştir. Bugün eleştirmenler resmin Duccio'ya ait olduğuna kesin gözüyle bakmakta ve Cimabue'nun yapıtlarıyla olan benzerliğinden ötürü, Duccio'nun Cimabue'nun yanında yetiştiğini ve sanatını oluşturan temel özelliklerde ustasını taklit ettiğini öne sürmektedir. "Rucellai Madonnası" özellikle Meryem'in tipi, Çocuk İsa'nın gürbüz, ciddi görünümü ve meleklerin yüz ifadeleri açısından Cimabue'yu anımsatır. Buna karşılık havada asılı gibi duran meleklerin yumuşaklığı, çizgilerdeki zariflik ve incelik, Fransız gotiğinin etkisindeki hoş tinsellik ve serbest, temiz fırça vuruşlarıyla yaratılan ışık-gölge geçişleri çarpıcı üslup yenilikleridir.

Cimabue'nun yapıtları Duccio'nun sanat anlayışını etkilemişti, ama bu etki sanıldığı kadar da güçlü ve belirleyici değildi. 1260-80 arasında Siena, görkemli katedralinin de etkisiyle İtalya'nın en önemli sanat merkezlerinden biri olmuştu. Sienalı ressamların yaptığı çok sayıdaki görkemli altar panosu birçok önemli sanatçının Siena'da aynı sırada etkinlik gösterdiğinin kanıtıdır. Çok çeşitli eğilimler gösteren bu sanatçıların yerel bir üsluba bağlı kalmak yerine çağın sunduğu bütün farklı etkilere açık oldukları, bu arada Cimabue'dan da etkilendikleri anlaşılmaktadır.

Duccio'nun bu ressamları incelediği ve bunlardan etkilendiği kesindir. Bunlardan özellikle ikisinin Duccio'nun üslubundaki izleri belirgindi. Yaşça büyüğü olan Sienalı Guido (Guido da Siena) o sıralarda yok olmaya yüz tutan Bizans geleneğinin stilize pozlarını verdiği ağırbaşlı figürleriyle; "Vaftizci Yahya Altar Panosu"nun (Ulusal Resim Galerisi, Siena) bilinmeyen ustası ise karmaşık Bizans ikonografisi ve canlı, yoğun renkleri ile Duccio'yu etkiledi. Duccio, Siena dışındaki kaynaklardan da yararlandı. İstanbul'dan gelen kitaplardaki Helenistik tiplerle çizgisel stilizasyonu kaynaştıran resimlerden, ayrıca çağdaşı Fransız gotik minyatürlerinin canlı tonlarıyla stilize jest ve giysilerinden esinlendi. Duccio, sanat yaşamının başlarında Floransa'ya gitmiş ve Cimabue ile tanışmış olabilir, ama bu, üslubundaki gelişme açısından belirleyici değildir. Ayrıca, "Rucellai Madonnası"ndan önce yaptığı saptanmış tek resminde Cimabue'nun etkisi "Rucellai Madonnası"ndakinden daha azdır. Dolayısıyla "Rucellai Madonnası"nı yaptığı sırada, Duccio'nun yalnızca Cimabue'nun bir izleyicisi olduğunu düşünmemek, yapıttaki özgünlüğü ve yetkinliği de gözardı etmemek gerekir.

Cimabue'ya yakınlığının izlerine Siena Katedrali'nin koroyeri için tasarladığı büyük, yuvarlak pencerede de rastlanır. 1287-88 tarihli bu çalışması bir İtalyan sanatçının gerçekleştirdiği ilk vitray pencere örneğidir.

"Rucellai Madonnası"nı izleyen 20 yıl boyunca Siena'da çalışan ve kentin en ileri gelen ressamlarından biri olan Duccio, 1302'de belediye binası için sonradan kaybolan bir altar panosu yaptı. Bu dönemde yapılmış imzasız ve belgelenmemiş bir dizi altar panosunun bir bölümü de onundur. Bunlardan en önemlisi meleklerle çevrelenmiş Bakire Meryem'i tahtta otururken gösteren küçük bir altar panosudur. Tahtın önünde diz çökmüş üç keşişten ötürü "Fransiskenler Madonnası" (Ulusal Resim Galerisi, Siena) adıyla bilinen bu resmin zarif bir süsleme etkisi yaratan kıvrımlı dış çizgileri, gelişmiş bir gotik üslubu yansıtır. Duccio'nun dehasını bütün parlaklığıyla ortaya çıkaran ve asıl ününü sağlayan yapıtı Siena Katedrali'nin ana altarı için yaptığı "Maestà"dır (1308-11, Siena Katedrali Yapıtlar Müzesi). Bu siparişi 9 Ekim 1308'de, o zamana değin bir sanatçıya ödenen en büyük ücret olan 3 bin altın florin karşılığında aldı. Kilise ileri gelenleriyle kent yönetiminin önderliğindeki Siena halkı, 9 Haziran 1311'de, biten başyapıtı kabul etmek üzere Duccio'nun atölyesinde toplandı. Davul ve trompetlerin eşlik ettiği kalabalık, yapıtı büyük bir geçit töreniyle katedrale taşıdı. Üç gün boyunca yoksullara yardım dağıtıldı ve büyük şölenler düzenlendi. O güne değin hiçbir yapıtın ortaya çıkışı böylesine büyük bir coşkuyla karşılanmamıştı. Bu yalnızca halkın dinsel coşkusu değildi; resim aynı zamanda gerçek bir başyapıt olarak da kabul görmüştü.

"Maestà" yatay bir dikdörtgen biçimindedir. Üst kenarında sivri çıkıntılar halinde süsleri, en altta ise yatay bir taban oluşturan *predella*'sı (ince resim şeridi) vardır. Panonun ön yüzünde azizler, melekler, tahtta oturan Meryem ve Çocuk İsa ile ayakları ucunda diz çöken Siena'nın dört koruyucu azizinin betimlendiği tek bir sahne vardır. Arka yüzü ise İsa'nın Çektikleri konusunu işleyen 26 parçadan oluşur. *Predella*'nın önü ve arkası İsa'nın bebekliğini ve çevresindekileri, yapıtı taçlandıran sivri tepe süsleri de Diriliş'ten sonraki olayları yansıtan sahneleri içerir. Yapıtta toplam 59 öyküsel sahne vardır.

Bütüne egemen olan orta panoda yer alan Meryem ve iki yanındaki tapınan melek figürleri katı bir simetri içinde Bizans'a özgü bir kompozisyon anlayışını yansıtır. Ayrıca katedralin gerek mekânsal, gerek strüktürel düzenlemesi içinde "Maestà"nın gerçek odak noktası olarak dikkatleri üzerine toplaması Duccio'nun mimari duyarlığının bir kanıtıdır. Yaşayan bir mimarının öğeleri gibi bu 30 melek figürü, en küçük hareketlerine ve baş döndürüşlerine varıncaya kadar birbiriyle yakın bir ilişki içindedir. Yinelenen pozları ise yoğun bir lirik düşünce duygusu yaratır. Bu düşünceli ifadenin uyandırdığı uyumlu duygular özellikle meleklerin her birinin yüzüne, Helenistik sanatın idealizmini çağrıştıran ayrı bir ruhsal güzellik verir. Öbür figürlerden biraz daha büyük olan ve çok renkli mermerden gör-

"Rucellai Madonnası", Duccio'nun ahşap üstüne tempera tekniğiyle yaptığı altar panosu, 1285; Uffizi Galerisi, Floransa

Alinari-Art Resource/EB Inc

kemli bir tahtta oturan Madonna, inananların dualarını işitmek istercesine başını hafifçe yana eğmiştir. Böylece Duccio, Bizans'ın güçlü ve ağırbaşlı havasıyla Siena geleneğindeki gizemci duyarlığı kusursuz bir biçimde birleştirmiştir. *Predella*, sivri tepe süsleri ve panonun arka yüzü Duccio'nun bir türlü kopamadığı Bizans'a özgü ikonografik şemalarla doludur. Öyküsel önem taşıyan bu şemalar yalnızca belgesel değil, günlük yaşamdan da öğeler içeren sahnelerdir. Dolayısıyla figürlerle çevrelerindeki manzara ve mimari arasında uyum sağlanmıştır.

Duccio'nun "Maestà"yı bitirdikten sonraki birkaç yılı ile ilgili bilgi çok azdır. İyi çalışan bir atölyesi vardı, ama buradan çıkan yapıtların büyük bölümü yardımcılarının ürünüydü. 1304'te Siena yakınlarında bir bağ satın aldığı için para sıkıntısı çekmiyordu, ama 1313'te gene borç içindeydi. Öldüğünde ardında eşi Taviana ile yedi çocuk bıraktı. En azından ikisi ressam olan çocuklarının (Galgano ve Giorgio) yapıtları konusunda bilgi yoktur. Yeğeni Segna di Buonaventura saptanabilen izleyicilerinden biridir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Triptük: Meryem ve Çocuk İsa Azizlerle Birlikte" (y. 1300, Ulusal Galeri, Londra), "Madonna ve Çocuk İsa Crevoleli Aziz Cecilia'yla Birlikte" (Siena Katedrali Yapıtlar Müzesi), "Tahtta Oturan Madonna Meleklerle Birlikte" (Sanat Müzesi, Bern), "Madonna ve Çocuk İsa" (Stoclet Koleksiyonu, Brüksel), "Aziz Paulus" (Hıristiyan Müzesi, Esztergom, Macaristan), "Meryem'e Müjde" (Ulusal Galeri, Londra), "İsa'nın Doğumu ve İşaya ve Hezekiel Peygamberler" (Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.), "İsa'nın Tapınağa Götürülüşü" (Siena Katedrali Yapıtlar Müzesi), "Kana Düğünü" (Siena Katedrali Yapıtlar Müzesi).

Duccio, Agostino di *bak*. Agostino DI DUCCIO

Ducetius *bak*. Duketios

Duchamp, Gaston *bak*. Villon, Jacques

Duchamp, Marcel (d. 28 Temmuz 1887, Blainville - ö. 2 Ekim 1968, Neuilly, Fransa), sanat yapıtı ile günlük nesneler arasındaki ayrımı ortadan kaldıran Fransız ressam. Yerleşmiş estetik ölçülere duyduğu nefret, sanatta devrime öncülük eden ünlü hazır nesnelerini(*) geliştirmesine yol açmıştır.

Gençliği. Duchamp'ın babası noterdi, ama ailede bir sanat geleneği vardı. Duchamp'lar altı kardeştiler, bunlardan dördü sanatçı oldu. Gaston daha sonra Jacques Villon(*) adıyla tanındı; Raymond, Duchamp-Villon adını aldı. Erkek kardeşlerin en küçüğü olan Marcel ve kız kardeşi Suzanne sanat yaşamlarında Duchamp soyadını korudular.

Duchamp Ekim 1904'te Paris'e gittiğinde, iki ağabeyi de ona destek olabilecek konumdaydılar. Duchamp daha önce de resimle uğraşıyordu. "Marcel Lefrançois'nın Portresi" (1904, Philadelphia Sanat Müzesi) adlı resmi belli bir üslubu ve tekniği olduğunu gösterir. Sonraki birkaç yıl içinde bir yandan mizah dergilerine karikatürler çizen Duchamp, bir yandan da sırayla ard izlenimcilik, fovizm ve kübizm gibi çağdaş sanat eğilimlerini denedi, Cézanne'ın sanatına yöneldi, ama bunların hiçbirini benimsenmeye değer görmedi. Tekrardan kaçınıyordu, fazla ürün vermek ya da yaptıklarını sergilemek gibi bir kaygısı da yoktu. İlk yapıtlarının en iyi örneklerini, fovist üslupta, ama fovizm akımının etkisini yitirmesinden üç dört yıl sonra verdi. "Kendi Babasının Portresi" (1910, Philadelphia Sanat Müzesi) bunların en önemlilerinden biridir.

"Merdivenden İnen Çıplak, No. 2", Marcel Duchamp'ın yağlıboya çalışması, 1912; Philadelphia Sanat Müzesi
Philadelphia Museum of Art, Louise and Walter Arensberg Collection

1911'de kübizmin izlerini taşıyan bir üslupta çalışmaya başladı. O günlerde kübizmi ve her türlü *avant-garde* akımı destekleyen şair Guillaume Apollinaire ile arkadaş olmuştu. Bir başka yakın arkadaşı da, 1909'a değin katı bir izlenimci olan, ama o sıralarda tümüyle farklı bir anlatım arayan Francis Picabia'ydı. Picabia ve Duchamp kübizmi gereğinden fazla sistematik, durağan ve "can sıkıcı" buluyorlardı. Kısa sürede ikisi de "yarı gerçekçi" hareket anlayışından "salt soyut" anlayışa geçtiler. Böylece daha önce yalnızca adlarını duydukları "gelecekçilik" ve "soyutlama" gibi eğilimlerle karşı karşıya geldiler.

"*Çıplak*". Duchamp 1911'de, hemen hemen tek renkle boyanmış beş ayrı siluetin üst üste çakıştırılmasından oluşan "Portre" (Philadelphia Sanat Müzesi) adlı resmini bir sergiye verdi. Bu düşünceden, yani tek bir vücudun birbirini izleyen hareketlerinin üst üste getirilerek çizilmesinden "Merdivenden İnen Çıplak, No. 2" (1912, Philadelphia Sanat Müzesi) doğdu. İki yapıt arasındaki başlıca fark, siluetlerin "Portre"de tek tek seçilebilmelerine karşılık, "Çıplak"ta ayrılamayacak kadar üst üste bindirilmiş ve tüm kompozisyonun merdivenlerden inen bir makineye dönüşmüş olmasıydı. Neredeyse sinematografik bir etki yapan böyle bir soyut görüntü, resim sanatında ilk kez kullanılıyordu.

"Çıplak" Şubat 1912'deki 28. Salon des Indépendants (Bağımsızlar Salonu) Sergisi'ne getirildiğinde, Duchamp ailesinin dostlarından oluşan sergi kurulu resmi asmayı reddetti. Kurul üyeleri tutucu olmadıkları gibi, kübizmi de yakından tanıyan kişilerdi. Ama böyle bir yeniliği benimseyememişlerdi. "Çıplak" bir yıl sonra New York kentinde açılan Armory Show'da sergilendiğinde de (1912) yüzlerce yapıt içinde gene en çok göze çarpan resim oldu. "Çıplak"ın Paris'te olay yaratan, New York'ta ise başarı kazandıran özelliğinin ne olduğu saptanamasa da, gördüğü tepkilerin Duchamp'ı 25 yaşında resmi bırakmaya ittiği bir gerçektir. Genel kanı Duchamp'ın resme ironik bir boyut kattığı ve resim sanatıyla kimsenin kaldıramayacağı biçimde alay ettiği doğrultusundaydı. Duchamp böylelikle, resme olan kendi inancını da yok ediyordu. Resmin yalnızca başlığı bile şimşekleri çekmeye yeterliydi. Kübistler bile göze hoş gelecek şeyleri yapmaya çalışırken, Duchamp'ın neredeyse tek amacı kışkırtıcılıktı.

Sanata veda. Duchamp "Çıplak"tan sonra, 1912'de birkaç resim daha yaptı. Bunlardan "Bakirenin Evliliğe Geçişi" (Modern Sanat Müzesi, New York) ve "Gelin" (Philadelphia Sanat Müzesi) o dönemdeki en güzel yapıtları arasında sayılır. İkisi de ne kübist, ne gelecekçi, ne de soyuttur; ama Duchamp'ın, insan vücudunu en derin içtepileriyle algılamasını yansıtırlar.

Duchamp'ın en yetenekli ressamlarla aynı düzeyde olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu. Onun eksiği sanata inanmamasıydı. Bu yüzden de yeni dünyasında, sağduyu dünyasına karşı çıkan saldırgan bir entelektüelliği, estetik değerlerin yerine geçirmeye çalışıyordu. 1913 gibi erken bir tarihte, "Büyük Cam ya da Bekârların Çırılçıplak Soyduğu Gelin, Eşit" (1915-23, Philadelphia Sanat Müzesi) adlı son derece garip bir yapıtın hazırlık çalışmalarına başladı. Bu çalışmasında, "retinal sanat" adını verdiği özellikleri bütünüyle reddederek, endüstri tasarımına özgü geometrik yöntemleri benimsemişti. Yapıt, sonunda Duchamp'ın kadın, erkek ve aşk konusundaki düşüncelerini yansıtan simgesel bir makine resmine dönüştü.

"Çıplak" gibi "Büyük Cam" da çağdaş resim sanatında bir benzeri daha olmayan bir yapıttı. Duchamp 1913-23 arasında hemen hemen yalnızca bu resmi hazırlamak için çalıştı. Resme veda edişi, çalışmaya da veda ettiği anlamına gelmiyordu.

Duchamp bu sırada dahice bir esinle, çağdaş sanatta çok önemli bir yeri olan hazır nesneleri buldu. Böylece 1913'te gerçekleştirdiği "Bisiklet Tekerleği" (modeli Modern Sanat Müzesi, New York) sıradan bir bisiklet tekerleğinden başka bir şey değildi. 1914'teki "Eczane" adlı yapıtını da bir kış manzarası baskısına ilaç şişelerini anımsatan iki figür ekleyerek oluşturmuştu. Hazır nesnelerin, sanat yapıtlarına verilen aşırı önemi alaya almaktan daha öteye bir anlam içerdiğinin ve olumlu değerler taşıdığının anlaşılabilmesi için neredeyse 40 yıl geçmesi gerekti. Hazır nesnelerin ortaya çıkışıyla birlikte çağdaş sanat, yaratı ve eleştirinin bir bireşimine dönüştü.

Duchamp askerlik görevinden bağışık tutulmuştu. I. Dünya Savaşı çıktığında herkesten uzakta bir başına çalışıyordu. Armory Show dolayısıyla birçok arkadaş edindiği ABD'ye gitmek üzere Fransa'dan ayrıldı. Haziran 1915'te New York'a vardığında gazeteciler tarafından ünlü biri olarak karşılandı. Aydın çevrelerde sıcak bir ilgi gördü. Zengin şair ve koleksiyoncu Walter Arensberg'in evinin atölye olarak ayırdığı bir bölümünde, vakit geçirmeden "Büyük Cam" üzerinde çalışmaya başladı. Arensberg'in çevresindeki insanların bütün ilgisini üzerinde toplamış, birçok galeriden öneriler almıştı. Ama bütün zamanını resme ayırmak istemediğinden bunları geri çevirdi. Yaşamını Fransızca dersleri vererek kazanıyordu. Çok aranan bir sanatçı olmasına karşın, resimlerini dostlarına ya parasız veriyor ya da simgesel bir ücret karşılığında satıyordu. Yaşamının sonuna değin de bu tutumunu sürdürdü.

1923'e değin üzerinde sekiz yıl çalıştığı "Büyük Cam"dan başka birkaç hazır nesne daha üretti. Bunlardan biri olan "Çeşme" (modeli, Sidney Janis Koleksiyonu, New York) bir pisuvardan oluşuyordu. Duchamp bununla Bağımsız Sanatçılar Birliği'nin 1917'deki ilk sergisine katılmak istedi. Bu birliğin kurucu üyelerinden olduğu halde, "R. Mutt" adıyla imzaladığı yapıtı sergiye kabul edilmedi. Duchamp'ın hazır nesnele-

rı, Picabia'nın 1917'de çıkardığı *291* adlı dergiyle New York'ta tanıtmaya çalıştığı Dadacılık hareketinin öncüsüydü. Duchamp, hareketin sesini duyurmak amacıyla yayımlanan *The Blind Man* ve *Rongwrong* adlı dergilerin hazırlanmasında Arensberg'le H. P. Roché'ye yardım etti. Daha sonra da Man Ray'le birlikte 1921'de *New York Dada*'nın tek sayısını yayımladı.

Bir türlü bitiremediği "Büyük Cam"ı 1918'de Walter Arensberg'e sattı. Ertesi yılı Picabia ile Paris'te geçirdi ve ilk dadacılarla bağlantı kurdu. O günlerde en ünlü hazır nesnesini yarattı. Ünlü Mona Lisa tablosunun bir fotoğrafına bıyık ve sakal ekleyerek oluşturduğu ("L.H.D.O.Q.", Mary Sisler Koleksiyonu, New York) bu yapıtla, Dadacıların, geçmişin sanat ürünlerini hor gören tavırlarını yansıtıyordu. Dadacıların gözünde geçmiş dönemlerin sanatı, yeni sona eren I. Dünya Savaşı gibi korkunç bir felaketi üretmiş olan bir uygarlığın ürünüydü.

Duchamp 1923'te "Büyük Cam"ı artık kesinlikle bitmemiş bir yapıt olarak niteledi ve çalışmayı bıraktı. Yıllar geçtikçe her türlü sanat etkinliğiyle daha az ilgilenir oldu. Hareketten aldığı tadı sinemada bulmaya çalıştı. Bu döneme değin makineye yalnızca "benzeyen" şeyler üretmişti. Artık çalışan, hareket eden gerçek makineler yaratmanın zamanı geldiğine inanıyordu. Optik deneylere yönelik ilk çalışmalarının sonucu 1926'da *Anemic Cinema* adlı kısa bir film oldu. Duchamp bir tür amatör mühendis gibi çalışıyor, aralarında "optik fonograf plakları"nın da bulunduğu bir sürü yeni şey üretiyordu. Bu ürünlerinin sıradanlığını da sanayinin hırslı hedefleriyle alay etmek için kullanabiliyordu. Arta kalan zamanını satranç oynayarak geçiriyordu. Hatta uluslararası satranç turnuvalarına katıldığı gibi, 1932'de bu konuda bir de inceleme yazdı.

Duchamp sanat çevrelerinden uzak durmakla birlikte, eski dadacı arkadaşlarının Paris'te oluşturdukları gerçeküstücü grupla bağlantılarını sürdürdü. 1934'te "Büyük Cam"la ilgili bir dizi belgeyi içeren *Green Box*'ı (Yeşil Kutu) yayımladı. Gerçeküstücü şair André Breton, bu yapıtın önemini kavrayarak Duchamp'ı konu alan ilk geniş kapsamlı yazıyı yazdı. Yazının 1935'te, Paris'te *Minotaure* adlı dergide çıkmasından sonra Duchamp'la gerçeküstücüler arasında daha yakın bir işbirliği kuruldu. 1938'den 1959'a değin açılan bütün gerçeküstücü sergilerin düzenlenmesinde Duchamp, Breton'a yardım etti. II. Dünya Savaşı'ndan hemen önce, yapıtlarından 68 tanesinin küçük boyutlu baskısını bir valiz içinde toplayarak "Valizdeki Kutu" (1938-42, Mary Sisler Koleksiyonu, New York) adını verdiği yapıtı gerçekleştirdi. Nazilerin Fransa'yı işgal etmesi üzerine bu yapıtı New York'a kaçırdı. Aralarında Breton, Max Ernst, Yves Tanguy'nün da bulunduğu sürgündeki bir grup gerçeküstücüyle buluştuğu bu kentte, Ekim-Kasım 1942'de bir gerçeküstücü sergi düzenledi. Breton ve Ernst'le birlikte *VVV* adlı gerçeküstücü bir dergi yayımladı.

Sürgündeki öbür arkadaşlarının tersine, birçok dost edindiği Amerika'da Duchamp kendini evinde sayıyordu. "Büyük Cam"ın savaş sırasında New York kentindeki Modern Sanat Müzesi'nde sergilenmesi, ününün yenilenmesini sağladı. *View* adlı sanat dergisi 1945'te onun için özel bir sayı yayımladı. Duchamp iki yıl sonra gene Paris'e giderek bir gerçeküstücü serginin hazırlanmasında Breton'a yardım etti. 1955'te ABD uyruğuna geçti ve bundan sonra çoğunlukla New York'ta yaşadı. Bu arada 1954'te Teeny Sattler'la evlenmiş, her zamankinden daha çok inzivaya çekilmişti. Yalnızca satranç oynamakla ve aklına estiğinde garip nesneler üretmekle yetiniyordu.

Bu sessiz yaşam 1960'larda, genç kuşaktan Amerikalı sanatçıların, kendilerinin ortaya koyduğu bir sürü soruna Duchamp'ın çok önceden zaten yanıt bulmuş olduğunu keşfetmeleriyle sona erdi. Duchamp'a dünyanın her köşesinden övgüler yağmaya başladı. Avrupa ve Amerika'da retrospektif sergileri düzenlendi. Ayrıca Duchamp'ın izniyle, hazır nesnelerinin sınırlı sayıda kopyaları yapıldı. Ölümünden sonra onun, son 20 yılında gizlice, "Veri:1 Çavlan, 2. Aydınlatma Gazı" adlı büyük bir yapıt üzerinde çalışmakta olduğu öğrenildi. 1969'da Philadelphia Sanat Müzesi'ne yerleştirilen bu yapıttaki ağır ahşap kapının üstünde bulunan iki delik, sanki izleyiciye Duchamp'ın anlaşılmaz dünyasına bir göz atma olanağı sağlamak için açılmış gibidir.

Değerlendirme. Sanatçı ve karşı-sanatçı kişiliğiyle Duchamp, 20. yüzyıl resminin en önde gelen kişiliklerinden biriydi. "Merdivenden İnen Çıplak, No.2"nin dışındaki çalışmalarının hiçbiri halk tarafından beğenilmedi. Duchamp'ın büyük bir sanatçı olduğunu 1960'a değin yalnızca gerçeküstücüler gibi öncü gruplar kabul ettiler. "Resmi" sanat çevrelerinin ve ileri gelen sanat eleştirmenlerinin gözünde, yalnızca acaiplikler peşinde koşan, bir anlamda da başarı kazanamamış bir insandı.

Toplum ve sanat konusunda yepyeni bir bakış açısı getirmiş gizli bir usta olarak değerlendirildiğinde, yaşı 70'i aşmıştı. Tavrının aslında olumsuz ya da nihilist olmadığı gibi, pop sanat başta olmak üzere, bütün yeni eğilimlere öncülük ettiği de bu dönemde anlaşıldı. Duchamp yalnızca görsel sanatları değil, sanatçının bakış açısını da değiştirmiş bir kişiydi.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Blainville'de Kilise" (1902, Philadelphia Sanat Müzesi), "Çıplak Üstüne Çıplak" (1909 ?, Arnold D. Fawcus Koleksiyonu, Paris), "Kırmızı Çıplak" (1910, Mary Sisler Koleksiyonu, New York), "Trendeki Hüzünlü Genç Adam" (1911, Peggy Guggenheim Koleksiyonu, New York), "Merdivenden İnen Çıplak, No.1" (1911, Philadelphia Sanat Müzesi), "3 Standart Stopaj" (1913-15, Philadelphia Sanat Müzesi), "Stopaj Ağı" (1914, Modern Sanat Müzesi, New York), "Merdivenden İnen Çıplak, No.3" (1916, Philadelphia Sanat Müzesi), "Merdivenden İnen Çıplak, No.4" (1918, New York Kent Müzesi), "Niçin Hapşırmıyorsun Rose Sélavy?" (1921, Philadelphia Sanat Müzesi), "Delvaux Tarzında" (1942, V. ve A. Schwarz Koleksiyonu, Milano), "Dişi İncir Yaprağı" (1950, Mary Sisler Koleksiyonu, New York), "Heykel-Ölüm" (1959, R. Lebel Koleksiyonu, Paris).

Duchamp-Villon, Raymond, asıl adı RAYMOND DUCHAMP (d. 5 Kasım 1876, Paris - ö. 7 Kasım 1918, Cannes, Fransa), yapıtlarında kübizmin ilkelerini uygulayan çağdaş heykelcilerin en önemlilerinden biri.

Heykel çalışmak için 1900'de doktorluğu bıraktı. Çoğunlukla kardeşleri Marcel Duchamp'la(*) ve Jacques Villon(*) adıyla anılan Gaston'la çalıştı. Duchamp-Villon bir süre Auguste Rodin'in yapıtlarından etkilendikten sonra daha yalın çalışmaya yöneldi. Basit geometrik biçimlerden oluşan "Baudelaire" (1911, Alexander M. Bing, New York) ve "Maggy" (1911, Guggenheim Müzesi, New York) gibi bustleri bu döneminin ürünleridir. "Oturan Kadın" ise (1914, Yale Üniversitesi Sanat Galerisi), betimleyecekleri nesneyi çözümleyerek biçimi soyutlayan kübist ressamların, bu yöntemi doğrultusunda gerçekleştirilmiş bir yapıttır. Biçimleri geometrik özlerine indirdiği ve mekânı heykel kütlesiyle bütünleştirdiği başyapıtı "At"ta (1914) soyutlamanın doruk noktasına ulaştığı görülür. Duchamp-Villon bu dönemde kübizmin ilkelerini mimarlığa da uygulamaya başlamış ama, I. Dünya Savaşı'nda yaşamını yitirmesiyle bu denemeleri yarım kalmıştır.

"At", Duchamp-Villon'un tunç heykeli, 1914
Collection Walker Art Center, Minneapolis
A.D.A.G.P. French Reproduction Rights, Inc.

Duchenne, Guillaume-Benjamin-Amand (d. 17 Eylül 1806, Boulogne - ö. 15 Eylül 1875, Paris, Fransa), birçok sinir ve kas hastalığını tanımlayan, bu hastalıkların tedavisini araştırırken elektrikle tanı ve tedavi yöntemlerini bulan Fransız hekim ve nöroloji uzmanı.

Yaşamı boyunca Boulogne (1831-42) ve Paris'te (1842-75) serbest hekim olarak çalışan Duchenne, elektrik uyarılarının hastalıklı kas ve sinir dokularındaki etkilerini inceledi. Sinir sistemi bozukluklarına bağlı bazı kas atrofilerini ve felçleri, özellikle omuriliğin arka kökleri ile duyu sinirlerinin yozlaşmasından ileri gelen bir ataksi türünü (*tabes dorsalis*) ilk kez tanımladı. Vücudun derin dokularından parça almaya yarayan ve bugün Duchenne trokarı olarak bilinen aygıtı geliştirerek biyopsinin temellerini attı. Başlıca yapıtları *De l'électrisation localisée* (1855; Yerel Elektrik Tedavisi) ve *Physiologie des mouvements*'dır (1867; Hareketlerin Fizyolojisi).

Duchesne, André, Latince ANDREAS CHESNEUS, ANDREAS QUERCETANUS ya da ANDREAS QUERNEUS (d. Mayıs 1584, Île-Bouchard - ö. 30 Mayıs 1640, Paris, Fransa), Fransız tarihçi ve coğrafyacı. Ulusal tarih araştırmaları için temel kaynakları ortaya çıkarmış, zaman zaman Fransız tarihinin babası olarak anılmıştır.

Loudun ve Paris'te öğrenim gördü. Gençlik yıllarında kendini tarih ve coğrafya çalışmalarına verdi. İlk yapıtı *Egregiarum seu selectarum lectionum et antiquitatum liber* (1602; Çarpıcı ve Seçme Metinler ile Antik Yapıtlar Kitabı) ile dikkatleri üzerinde topladı. Daha sonra Kardinal Richelieu'nün desteğiyle krallıyet tarih yazarı ve coğrafyacısı olarak atandı.

Duchesne'in sayısız yapıtları arasında, genel tarihler, soybilim çalışmaları ve aile tarihlerinin yanı sıra el yazmaları kopyalarından oluşan birçok cilt bulunmaktadır. En dikkate değer yapıtlarından *Historiae normannorum scriptores antiqui* (1619; Norman Tarihinin Antik Yazarları) günümüzde bazı metinler için tek kaynaktır; *Historiae francorum scriptores* (1636-49; Frank Tarihinin Yazarları) ise, Fransız tarihinin geleneksel anlatı kaynaklarına ilişkin 24 ciltlik kapsamlı bir derleme olarak tasarlanmış, ama yalnızca beş cildi tamamlanmıştır. Son üç cildi Duchesne'in oğlu François derlemiştir.

Duchesne, Louis-Marie-Olivier (d. 13 Eylül 1843, Saint-Servan, Fransa - ö. 21 Nisan 1922, Roma), kilise tarihçisi.

19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında bilgi alanında gözlenen Katolik uyanışının önde

Louis Duchesne, kimliği bilinmeyen bir sanatçının çizimi, 1903
Harlingue-H. Roger-Viollet

gelen temsilcilerindendir. Arkeoloji, topografya, ilahiyat ve sosyal bilimlerdeki araştırma yöntemlerinin kilise tarihi alanına uygulanmasına öncülük etmiştir.

1867'de papaz olduktan sonra, Roma ve Paris'te eğitim gördü (1871-73). Paris'teki Katolik Enstitüsü'nde profesörlüğe atandı (1877-85). Burada *Bulletin Critique de Littérature, d'Histoire et de Théologie*'yi (Edebiyat, Tarih ve İlahiyat Eleştirileri Bülteni) kurdu. Verdiği derslerin eleştirilmesi üzerine istifa etti. 1885-95 arasında Edebiyat Yüksekokulu'nda öğretmenlik yaptı. Aynı dönemde, Roma Fransız Okulu'nun yöneticiliğine getirildi ve ölümüne değin buradaki görevini sürdürdü. 1910'da Académie Française'e seçildi ve Papa XIII. Leo tarafından apostolik başkâtip yapıldı.

Başlıca yapıtları, *Liber Pontificalis* (1886-92, 2 cilt; Papalık Kayıtları), Rum Ortodoks Kilisesi ve Anglikan Kilisesi'nin kökenini inceleyen *Autonomies ecclésiastiques: églises séparées* (1896; Kilise Özerkliği: Ayrı Kiliseler) ve ilk üç cildi *Index Librorum Prohibitorum*'a (Yasak Kitaplar Listesi) alınan, dördüncü cildi ise ölümünden sonra yayımlanan *Histoire ancienne de l'église chrétienne*'dir (1925; Hıristiyan Kilisesinin İlk Dönem Tarihi).

Ducis, Jean-François (d. 22 Ağustos 1733, Versailles - ö. 31 Mart 1816, Versailles, Fransa), Fransız oyun yazarı. William Shakespeare'in trajedilerini Fransız sahnelerinde sunmak için kararlı bir çaba gösteren ilk sanatçıdır.

Trajedileri zarif sözler ve epigramlarla süsleyip Fransız beğenisine göre yeniden biçimlendirdiği ve üç birlik (zaman, mekân, eylem) kuralına uydurmaya çalıştığı halde, Voltaire gibi bazı eleştirmenler Shakespeare'in oyunlarını klasik ölçütlere aykırı ve fazla duygusal bularak şiddetli tepki gösterdi. Ducis gene de bazı uyarlamalarıyla büyük başarı kazandı. Bunlar arasında, temelde ana babaya saygı üzerine bir ders olarak gördüğü *Hamlet* (1769) ile *Roméo et Juliette* (1772; Romeo ve Juliet), *Le Roi Lear* (1783; Kral Lear), *Macbeth* (1784) ve *Othello* (1792) adlı yapıtları sayılabilir.

Bir burjuva ailesinden gelen Ducis, saray çevresinden bazı önemli kişilerin kâtipliğini yaparak nüfuz kazandı. Hiç İngilizce bilmemesi ve Pierre-Antoine de La Place (1707-93) ile Pierre Le Tourneur'ün (1736-88) sıradan çevirileriyle çalışmak zorunda kalması daha başlangıçta çeşitli zorluklar yaratmıştı. Belli beğenileri olan bir izleyiciyle pek iyi tanımadığı bir dizi görkemli başyapıt arasında kaldığını kendisi de biliyordu. Metinlerde değişiklikler yapıp bazı durumlarda kahramanının uğradığı felaketi bile değiştirerek bir ara yol bulmaya çalıştı. Bunlara karşın Ducis'nin uyarlamaları belli bir edebi incelik taşıyordu.

Kendi yazdığı trajediler arasında, *Oedipe chez Admète* (1778; Oidipus Admetos'un Evinde) ve *Abufar* (1795) en iyileri sayılır. Bunlardan ilki Ducis'nin Voltaire'in ardından Académie Française'e seçilmesini sağladı. Ducis'nin edebi değer taşıyan mektuplarını da içeren toplu yapıtları, 1818 ve 1826'da arkadaşı François-Vincent Campenon tarafından derlenerek yayımlandı.

Ducommun, Élie (d. 19 Şubat 1833, Cenevre - ö. 7 Aralık 1906, Bern), İsviçreli yazar ve yayımcı. 1902 Nobel Barış Ödülü'nü Charles-Albert Gobat ile paylaşmıştır.

Cenevre ve Bern'de dergi ve gazetelerde yayın yönetmeni olarak çalıştıktan sonra,

Ducommun, bir oymabaskıdan ayrıntı
Bibliothèque Nationale Suisse Bern

meslek yaşamının büyük bölümünü Jura-Simplon Demiryolu Şirketi'nin genel sekreterliğini yaparak geçirdi. İş dışındaki zamanını barışçı çalışmalara ayırdı. 1867'de kurulan Uluslararası Barış ve Özgürlük Birliği'nin yayın organı *Les États-Unis d'Europe*'u çıkararak Avrupa birliği hareketinde etkin bir rol oynadı.

1889'da birincisi yapılan Uluslararası Barış Kongresi'ne katıldı. 1891'de, yeni kurulan Uluslararası Barış Dairesi onursal genel sekreterliğine getirildi. 1895'ten sonra dairenin *Correspondance bi-mensuelle* dergisini yayımladı. Bu dönemde barış hareketi üzerine birçok yazı yazdı.

Ducos du Hauron, (Arthur-) Louis (d. 1837, Langon - ö. Ekim 1920, Agen, Fransa), 1869'da, renkli fotoğraf basımında çıkartmalı üç renk işlemini (trikromi) geliştiren Fransız fizikçi ve mucit. Bu teknik, 19. yüzyılda fotoğrafçılığın hızla gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

Bir vergi tahsildarının oğlu olan Ducos du Hauron, 1850'lerin sonlarından başlayarak deneyler yapmaya girişti ve 1 Mart 1864'te bir film çekme ve oynatma makinesinin patentini aldı, ama buluşunun üretimini yapmadı. Dört yıl sonra, 23 Kasım 1868'de, renkli fotoğraf basımı için geliştirdiği üç renk işleminin patentini aldı. Bu işlemde her görüntünün fotoğrafı yeşil, turuncu ve mor filtreler kullanılarak üç kez çekiliyor ve bu üç negatifin her biri, kendi tamamlayıcı renklerini taşıyan kırmızı, mavi ya da sarı karbon pigmentli, ince jelatin katmanlara basılıyordu. Çoğunlukla saydam olan bu üç pozitif üst üste bindirildiğinde de, renkli fotoğraf ortaya çıkıyordu. Fransız Charles Cros da aynı yıl, Hauron'dan bağımsız olarak benzer bir teknik geliştirmiş ve buluşunu Ducos du Hauron'un patent almasından 48 saat sonra yayımlamıştı. Ducos du Hauron buluşunu *Les Couleurs en photographie: Solution du problème* (1869; Fotoğrafta Renkler: Problemin Çözümü) ve *Les Couleurs en photographie et en particulier l'héliochromie au charbon* (1870; Fotoğrafta Renkler ve Özel Olarak Karbon Pigmentlerle Renkli Baskı) adlı kitaplarda açıkladı.

Araştırmalarını sürdüren Ducos du Hauron, renkli baskı tekniğini daha da geliştirdi ve bu yöntemle ucuz renkli oymabaskılar gerçekleştirdi. 1891'de, birbirini tamamlayan renklerdeki iki klişeden yararlanarak üç boyutlu izlenimi veren fotoğraf elde eden bir aygıtın (anaglif) patentini aldı. Buluşlarından çok az kâr etti ama kendisine emekli aylığı bağlandı ve 1912'de Légion d'honneur nişanı verildi.

Duda, Herbert Walter (d. 18 Ocak 1900, Linz - ö. 16 Şubat 1975, Viyana, Avusturya), Avusturyalı Türkolog. Prag, Viyana ve Leipzig üniversitelerinde öğrenim gördükten sonra Paris'te Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nda okudu. Bir süre Berlin ve Leipzig üniversitelerinde ders verdi. 1929-32 arasında İstanbul Üniversitesi'nde çalıştı. 1936'da Breslau (bugün Wrocław) Üniversitesi'nde Türkoloji ve İslam Bilimleri profesörü oldu. 1943'te başladığı Viyana Üniversitesi'ndeki görevini 1970'e değin sürdürdü.

Arap ve Fars edebiyatları üzerine araştırmaları da vardır. Ama daha çok Osmanlıca, Osmanlı edebiyatı, çağdaş Türk edebiyatı ve Anadolu Selçukluları ile Osmanlıların tarihi konusunda çalışmalarıyla tanınmıştır. *Ahmet Haschim, ein türkischer Dichter der Gegenwart* (1929; Ahmed Haşim, Çağdaş Bir Türk Şairi), *Junus Emre* (1929; Yunus Emre), *Die Sprache der Qyrk Vezir-Erzählungen* (1930; Kırk Vezir Öykülerinin Dili), *Ferhad und Schirin: Die literarische Geschichte eines persischen Sagenstoffes* (1933; Ferhad ile Şirin: Bir İran Efsanesinin Edebi Tarihi), *Vom Kalifat zur Republik* (1948; Hilafetten Cumhuriyete), *Balkantürkische Studien* (1949; Balkan Türkleri Araştırmaları) ve *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi* (1959; İbn Bibi'nin Selçuklu Tarihi) başlıca yapıtlarıdır.

dudakdeğmez, LEBDEĞMEZ olarak da bilinir, âşık edebiyatında içinde "b, p, f, m, v" gibi iki dudağın birbirine dokunmasıyla çıkarılan dudak ünsüzleri bulunmayan şiirlere verilen ad.

Âşık edebiyatının yarışmalı türlerindendir. Âşıklar, kendi aralarında düzenledikleri geleneksel atışmalarda karşılıklı dudakdeğmez söyleyerek de yarışırlar. Doğaçtan söylenmesi ayrı bir ustalık isteyen bu şiir türü ile yapılan atışmalarda, âşıklar dudaklarının arasına iğne koyarak çalıp söylerler. Söz konusu ünsüzlerden herhangi birini kullanan âşığın dudağına iğne batar ve yaptığı yanlışlık böylece anlaşılır. Bu ilginç ve başarılması güç şiir türüyle atışmalar yapan âşıklara bugün de rastlanmaktadır. Halk edebiyatı türlerinden bilmeceler arasında dudakların birbirine dokunup dokunmamasıyla ilgili örnekler de vardır.

Divan şairleri de içinde dudak ünsüzü geçmeyen şiirler yazarak hüner göstermeye çalışmışlardır.

dudaklık, biçimini değiştirmek için dudaklara geçirilen, çoğunlukla halka türünden çeşitli nesnelere verilen ad. Süs amacıyla kullanılır.

Güney Amerika'daki İspanyol istilaları sırasında, yerli halklar genellikle taş, altın ya da neceften yapılma dudaklıklar takıyordu. Bugün başta Zaire, Tanzanya ve Nil'in yukarı kesimleri olmak üzere Afrika'nın çeşitli bölgelerinde ve Güney Amerika'daki Botokudolar arasında alt ve üst dudaklarda

açılan deliklere çok büyük boyda dudaklıklar geçirilir. Uganda, Kenya ve Sudan'daki Nilotik halklar da çoğunlukla fildişi, necef ya da taştan yapılan dudak çivileri ve iğneleri kullanırlar. Bunlar üst ya da alt dudağa, bazen de her ikisine birden tutturulur. Bazı dudaklıklar özenle işlenmiştir; örneğin Kraliçe Charlotte Adalarındaki (İngiliz Kolumbiyası) Haydalar, *Haliotis* adlı deniz canlısının kabuğundan yapılmış, zarif kakmalarla bezeli ahşap dudaklıklar kullanırlar.

Dudinka, Rusya Federasyonu'nda, Krasnoyarsk bölgesinin (*kray*) kuzeyinde Taymir özerk ilinin (*okrug*) merkezi kent. Yenisey Irmağının aşağı çığırında bir liman olarak 1667'de kuruldu. 1951'de kent statüsü aldı. Demiryoluyla bağlandığı Norilsk'teki madenlerden çıkartılan nikelin ihraç merkezidir. Ayrıca 160 km batısındaki gaz yataklarından elde edilen doğal gazın işlendiği bir tesisi vardır. Kentte bir bölge müzesi bulunur. Nüfus (1970) 19.701.

Dudley, İngiltere'de, West Midlands metropoliten ilinin batısında ilçe. Yüzölçümü 98 km²'dir. Sedgley-Northfield Sırtıyla ikiye ayrılır. Güney ve batı kesimlerine doğru Severn Irmağı çevresindeki verimli topraklar uzanır; güneyinde Severn'in kollarından biri olan Stour Irmağı kıyısında Stourbridge ve Halesowen kasabaları yer alır. Dağ sırasının kuzeyinde ve doğusunda sanayi kuruluşlarının toplandığı Black Country Platosu yer alır. Norman ve Sakson tahkimatlarının bulunduğu ve 1935'ten bu yana hayvanat bahçesi olan Dudley Castle Tepesi platoya egemen konumdadır.

İlçede ortaçağdan beri kömür ve demir cevheri çıkartılmakla birlikte, kömürün demir ergitmekte kullanılması 18. yüzyılda başladı. Yöredeki sanayinin gelişmesi, 1700'den sonra ulaşım olanaklarını artıran kanalların yapılması ve zengin maden yataklarının bulunmasıyla birlikte büyük bir hız kazandı. 19. yüzyılın ilk yarısından sonra inşa edilen yüksek fırınların çevreye yaydığı kirlilik bölgenin Black Country (Kara Ülke) olarak adlandırılmasına yol açtı. Çivi, zincir ve çapa yapımı 17. yüzyılda en önemli yerel sanayiydi. Camcılığın geçmişi 17. yüzyıla dayanır; bugün de kristal cam eşya imal edilir.

Metal eşya yapımı ilçedeki başlıca sanayi olarak yerini korumaktadır; bu alandaki ürünler ağır makine dökümlerinden boru, zincir, kablo, somun ve cıvataya kadar uzanır. Öteki sanayiler arasında plastik, dokuma, kimyasal maddeler ve elektronik üretimi sayılabilir. İlçe sınırları içinde, Silüriyen Dönem (y. 430-395 milyon yıl önce) kireçtaşından oluşan Wren's Nest Doğa Koruma Alanı yer alır; burada 1924'e değin kireçtaşı çıkarılırdı. Nüfus (1986 tah.) 300.900.

Dudley, Charles Benjamin (d. 14 Temmuz 1842, Oxford, New York - ö. 21 Aralık 1909, Altoona, Pennsylvania, ABD), malzeme deneyi biliminin kurulmasına öncülük eden ABD'li kimya mühendisi.

1867'de Yale Üniversitesi'ne giren Dudley, bir yandan da akşamları *New Haven Palladium* gazetesinin gece sekreterliğini yaptı. Doktora çalışmasını Sheffield Bilim Okulu'nda tamamladı ve aynı okulun dayanışma derneği Phi Beta Kappa'ya seçildi. 1875'te Pennsylvania Railroad Company'de kimyager olarak çalışmaya başladı ve burada rayların kimyasal bileşimi ve fiziksel özelliklerini incelemeye yönelik bir araştırma programı hazırladı.

Dudley'nin "The Chemical Compositions and Physical Properties of Steel Rails" (Çelik Rayların Kimyasal Bileşimi ve Fiziksel Özellikleri) başlıklı çalışmasının 1878'de *Transactions of the American Institute of Mining Engineers*'de yayımlanması tartışmalara yol açtı. Çelik üreticileri, metalurjist olmayan birinin bu konudaki çalışmalarından hoşlanmadılar. Ama bulgularını yayımlamayı sürdüren Dudley, yakıtlar, yağlayıcılar, boyalar ve aydınlatma aygıtları ile lokomotiflerin ve vagonların mekanik parçaları için standartlar listesi hazırladı. 1898'de Amerikan Malzeme ve Deney Kurumu'nun kurulmasına yardımcı olan Dudley, 1902'den ölümüne değin bu derneğin başkanlığını yürüttü.

Dudley, Dud (d. 1599, İngiltere ? - ö. 1684, İngiltere?), demir cevherinin kok kömürüyle ergitilmesi yoluyla demir elde etme işlemini ilk kez gerçekleştiren İngiliz demirci ustası. Önceleri demir cevheri, ağaçtan elde edilen odunkömürüyle ergitiliyordu. Dudley ise, taşkömüründen elde edilen, sert, köpüksü kütleli ve hemen hemen tümüyle karbondan oluşan kok kömürüyle denemelere girişti. Yakacak odun elde etmek amacıyla ormanların hızla tahrip edilmesinin önüne geçmek isteyen İngiliz hükümeti de, bu doğrultudaki denemeleri destekledi. 1621'de buluşunun patentini alan Dudley, kısa bir süre sonra, babası Dudley 5. baronu Edward Sutton'un Hasco Bridge'deki dökümhanesinde, haftada yedi ton pik demir üretmeyi başardı.

Dudley, Sir Robert (d. 7 Ağustos 1574, Richmond, Surrey, İngiltere - ö. 6 Eylül 1649, Floransa, İtalya), İngiliz denizci ve mühendis. Çağının denizcilik bilgilerini derlediği *Dell 'Arcano del mare* (1646-47, 3 cilt; Denizin Sırları Üzerine) adlı incelemesiyle tanınır. Northumberland dükü ve Warwick kontu unvanlarını almıştır.

1594'te Guyana'yı keşfetmek amacıyla Trinidad'a gitti ve Orinoco Irmağının içlerine bir araştırma grubu gönderdi. 1596'da İngiltere'nin İspanya'ya karşı düzenlediği deniz seferlerindeki katkısından ötürü "sir" unvanı ile ödüllendirildi. Annesiyle babası Leicester kontu Robert Dudley'nin 1573'te evlendiklerini ve kendisinin yasal çocukları olduğunu savundu ve babasının bu iddiaları reddetmesine karşın, kontun unvanları üzerinde hak öne sürdü.

1605'te İtalya'ya giderek Toscana grandükünün hizmetine girdi. Burada, Piza ve Leghorn arasındaki bataklıkların kurutulması (1620) ve Leghorn limanının inşası ile görevlendirildi. Yaşamının sonlarına doğru yayımladığı *Arcano*'da gemi inşası, beş tip gemiden oluşan bir donanma planı ve denizci disiplini gibi konuları ele aldı. Yapıtında ayrıca boylam saptamaları, Gerardus Mercator izdüşüm sistemini temel alan deniz haritaları ve çeşitli araç tasarımları da bulunuyordu.

Dudley elması *bak*. Güney Afrika Yıldızı

Dudo (SAINT-QUENTIN'LI), DUDON olarak da yazılır (d. y. 960, Vermandois, Picardie - ö. 1043'ten önce, Rouen, Normandiya, Fransa), ilk Normandiya düklerinin tarihçisi.

Saint-Quentin'de kilise kurulu üyesi olan Dudo, 986'da, Vermandois kontu tarafından, Capet hanedanının kurucusu Hugh Capet'ye karşı Normanların yardımını istemek üzere Rouen'a gönderildi. Bundan sonra Normandiya dükü I. Richard'ın sarayını sık sık ziyarete başladı ve Norman düklerinin tarihini yazmakla görevlendirildi. *De moribus et actis primorum Normanniae ducum* (İlk Norman Düklerinin Gelenekleri ve Yaptıkları İşler Üzerine) adlı yapıtını 1015 ile 1026 arasındaki bir tarihte tamamladı. Şiirsel bir anlatımla Norman düklerinin savunulması niteliğinde olan bu yapıt, yanlışlıklar içermesi ve bir ölçüde söylentilere dayanmasından ötürü pek güvenilir bir belge değildir. Gene de yöreye özgü sözlü geleneği ve dönemin *chanson de geste*'ini(*) yansıtması, yeni biçimlenmekte olan Norman yönetimine ilişkin az bulunur dolaysız bilgiler içermesi bakımından önemini korumaktadır.

Dudok, Willem Marinus (d. 6 Temmuz 1884, Amsterdam - ö. 6 Nisan 1974), Hollandalı mimar. Yapıtları hem bireysel dışavurumculuğa önem veren Amsterdam okuluna, hem de geometrik biçimleri vurgulayan De Stijl grubunun sanat anlayışına bağlanır. Breda'daki Kraliyet Askeri Akademisi'nde eğitim gören Dudok 1913'e değin orduda kaldı. 1915'te Hilversum kentinin belediye mimarı oldu. Bundan sonra tasarladığı birçok önemli yapı arasında Dr. H. Bravink Okulu (1921), Vondel Okulu (1928-29) ve Kent Sarayı (1928-30) sayılabilir. Bu yapıların kütle düzenleri çeşitli küplerin birleştirilmesiyle oluşturulmuşsa da, duvarlarında tuğlanın çıplak bırakılması belirgin bir cephe dokusu ve sağlam bir görünüm yaratır.

Dudok'un öteki yapıları arasında Paris'te Üniversite Sitesi'ndeki Hollanda Yurdu (1927-28), II. Dünya Savaşı'nda yıkılan Bijenkorf Büyük Mağazası (1929-30; Rotterdam) ve Erasmus Evi (1939-40; Rotterdam) vardır.

due process *bak*. dürüst yargılama

Duero Irmağı *bak*. Douro Irmağı

Dufaure, (Jules-) Armand (-Stanislas) (d. 4 Aralık 1798, Saujon - ö. 28 Haziran 1881, Rueil, Paris yakınları, Fransa), Fransız siyaset adamı. Temmuz Monarşisi ile

Dufaure, Charles-Jérémie Fuhr'un bir taş baskısından ayrıntı, y. 1861-74
H. Roger-Viollet

Üçüncü Cumhuriyet'in ilk yılları arasındaki geçiş dönemini kapsayan uzun siyasal yaşamı, 19. yüzyıl Fransa'sında cumhuriyetçiliğin geçirdiği iniş ve çıkışları yansıtır.

Bordeaux'da bir süre avukat olarak çalıştıktan sonra, 1834'te Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Mareşal Soult'un hükümetinde bayındırlık bakanı olarak görev yaptı (1839) ve Fransız demiryolu sisteminin geliştirilmesinde önemli rol oynadı. 1840'ta Kral Louis-Philippe'e karşı muhalefete katıldı; 1845'te meclis başkan yardımcılığına getirildi. 1848 Devrimi sırasında cumhuriyetçilere katıldı ve Yasama Meclisi'nde görev aldı. İkinci Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde General Louis Cavaignac'ın kurduğu geçici hükümette içişleri bakanı oldu. III. Napolé-

on'un tahta çıkışıyla siyasetten ayrılmak zorunda kaldı ve baroya geri döndü. 1864'te Académie Française'e seçildi.

İkinci İmparatorluk çökünce, yaşlı cumhuriyetçi Adolphe Thiers'in cumhuriyete dönülmesi için yürüttüğü çalışmalarda yer aldı. Hem Thiers, hem de Louis Buffet'nin hükümetlerinde adalet bakanı olarak görev yaptı. Mart 1876'da başbakan oldu. 12 Şubat 1877'de görevden ayrıldıktan sonra 13 Aralık 1877'de yeniden başa geçti. Hükümeti kendisine karşı sorumlu kılmak isteyen Mareşal Mac-Mahon'u cumhurbaşkanlığı görevinden ayrılmaya zorlayan gelişmeler sırasında (Ocak-Şubat 1879) etkili bir rol oynadı. Çok geçmeden kendisi de dönmemek üzere siyasetten çekildi.

Dufay, Guillaume, DU FAY olarak da yazılır (d. y. 1400 - ö. 27 Kasım 1474, Cambrai, Cambrai Piskoposluk Bölgesi), hem kilise müziği, hem de dindışı şansonlarıyla tanınmış Fransız besteci.

Dokuz yaşında Cambrai Katedrali korosunda şarkı söyledi, 1420'de Rimini'de Carlo Malatesta'nın hizmetinde bulundu.

Guillaume Dufay (solda) ve Gilles Binchois, Martin le Franc'ın *Le Champion des Dames* adlı kitabından bir tezhip, y. 1440; Ulusal Kütüphane, Paris
Bibliothèque Nationale, Paris

1428'de papalık şarkıcıları arasına girdi. 1426'da Cambrai'de kilise kurulu üyesi oldu. Savoie dükünün yanında yedi yıl geçirdikten sonra 1440'ta Cambrai'ye yerleşti ve katedral müzik çalışmalarını yönetti. 1445'te kilise hukuku dalından diploma alarak ertesi yıl Mons Katedrali'nde kurul üyesi oldu. Günümüze ulaşan yapıtları arasında 87 motet, 59 Fransız şansonu, 7 İtalyan *canzone*'si, 7 missa ve 35 missanın da parçaları bulunmaktadır. Çok sık kullandığı foburdon tekniğini kendisi bulmuş olabilir. Bu teknik üçlü ve altılı aralıkların sonoritesine dayanan ve bir doğaçlama pratiği olan İngiliz *descant*'ından (*bak.* discantus) türetilen bir beste tarzıdır.

Dufay, İtalya'da bulunduğu sırada IV. Eugenius'un papalığa seçilişi (1431), Viterbo Antlaşması (1433) ve Brunelleschi'nin Floransa Katedrali için yaptığı kubbenin kutsanması gibi büyük törenler dolayısıyla bazı motetler besteledi. Burgonyalı III. Philippe'in düzenlediği ve Kudüs'ü geri almak amacıyla bir haçlı seferi açmak amacını taşıyan büyük "Sülün Şöleni" (1454) dolayısıyla, Konstantinopolis (İstanbul) Kilisesi için bir ağıt yazdı.

Dufay'nin genellikle üç ses için yazılmış olan şansonları ilkbahar, aşk ve melankoli gibi konuları işler. Bunların çoğu rondo ve *virelai*(*) gibi şiir ve müzik formlarında, birkaçıysa daha özgür formlarda yazılmıştır.

Dufay missalarıyla bu türün 15. yüzyılın ikinci yarısında göstereceği gelişmenin temelini atmıştır. Tenor partilere yerleştirilmiş *cantus firmus*'lara (sabit tema) yer verdiği missa besteleri dört ses içindir.

Gerek bunlarda, gerek Cambrai döneminin öbür yapıtlarında Dufay, Avrupa müziğini *contenance angloise*'ın (İngiliz tarzı) tatlı armonileriyle birleştirdiği zarif ve etkileyici, kusursuz bir üslup geliştirmiştir. Martin le Franc'ın *Le Champion des dames*'ına göre (y. 1440; Kadınların Savunucusu) Dufay, İngiliz tarzını John Dunstable'dan almıştır. Dufay, geç ortaçağ müziği ile daha sonraki Rönesans döneminin Fransız Flaman bestecilerinin üslupları arasındaki halkayı oluşturan karakteristik Burgonya beste üslubunun yaratıcısıdır.

Dufferin-Ava (1. Markisi), Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood (d. 21 Haziran 1826, Florence - ö. 12 Şubat 1902, Clandeboye, Belfast yakınları, İrlanda), Kanada ve Hindistan genel valiliği görevlerinde bulunan İngiliz diplomat.

Bakan müsteşarlığı (1864-66) yaptıktan sonra, William Ewart Gladstone'un başbakanlığı sırasında kabine dışında, ikinci derecede bir hükümet görevinde (1868-72) bulundu. 1871'de Dufferin kontu yapıldı. Kanada'da genel vali olarak görev yaptığı 1872-78 arasında, yeni oluşturulan Kanada Dominyonu'nun birliğini sağlamak için çalıştı. 1881'de büyükelçi olarak İstanbul'a gönderildi ve İngilizlerin Osmanlı yönetimindeki Mısır'ı işgal etmesinin yol açtığı sorunları çözmeye çalıştı. 1884'te Lord Ripon'ın yerine Hindistan genel valiliğine getirildi. Hindistan'daki İngiliz topluluğunun Ripon'ın reformlarına karşı duyduğu hoşnutsuzluğu yatıştırdı. 1886'da Birmanya'yı ilhak ederek İngiliz nüfuzu altındaki toprakları birleştirdi. 1888'de Hindistan'dan döndüğünde, hizmetlerinden dolayı Dufferin-Ava markisi yapıldı.

Dufour, Guillaume-Henri (d. 15 Eylül 1787, Konstanz - ö. 14 Haziran 1875, Les Contamines, Cenevre yakınları), dört kez İsviçre ordusunun başkomutanlığına getirilen mühendis ve subay.

Cenevre'den sonra Paris'teki Politeknik Okulu'nda ve Metz'deki Mühendislik Okulu'nda öğrenim gördü. Napoléon'un ordusunda görev alarak 1813'te Korfu'nun savunulmasına ve 1814'te Fransa'daki harekâtlara katıldı. 1817'de ordudan ayrılarak İsviçre'ye döndü ve *ingénieur cantonal* (kanton düzeyinde başmühendis) oldu. Cenevre'nin büyük ölçüde gelişmesini sağlayan yapı işlerini yönetti. 1819'da kurulmasına katkıda bulunduğu Thun'daki askeri okulun başöğretmeni oldu. 1831'de İsviçre ordusunun genelkurmay başkanlığına getirildi ve 1833'te düzeni sağlamak üzere Basel'e gönderilen tümene komuta etti. Aynı yıl, İsviçre'nin topografik haritasının (1842-64'te yayımlandı) çıkarılması çalışmalarını başlattı.

Dufour, Anne-Octavie Dufour'un portre çalışması, Halk ve Üniversite Kitaplığı, Cenevre
Bibliothèque Publique et Universitaire, Cenevre, fotoğraf. Jean Arlaud

1847'de Sonderbund olarak bilinen ayrılıkçı Katolik kantonlar federasyonuna karşı harekete geçmek üzere oluşturulan federal ordunun komutanlığına getirildi ve ayrılıkçı hareketi fazla sertliğe kaçmaksızın ustaca bastırdı. 1849'da, Baden'deki devrimci ayaklanma sırasında İsviçre'nin tarafsızlığını korumak üzere ikinci kez ordunun başına getirildi. Aynı görevi 1857'de Prusya'yla Neuchâtel üzerinde ortaya çıkan anlaşmazlık sırasında ve son olarak da Fransızlar'ın Savoie'yı ilhak etmek üzere olduğu 1859'da üstlendi. 1864'te Cenevre'de, savaş sırasında yaralananlarla ilgili sözleşmeyi hazırlayan ve Kızılhaç Örgütü'nün kurulmasıyla sonuçlanan uluslararası konferansa başkanlık etti. Ayrıca Muhafazakâr grubun bir üyesi olarak Federal Meclis'te yer aldı.

Dufourspitze (Almanca), İtalyanca PUNTA DUFOUR, İsviçre'nin en yüksek, Alpler'in ikinci yüksek tepesi (4.634 m). İtalya sınırı yakınlarında Pennine Alpleri'ne bağlı Rosa Dağında bulunan Brig'in 45 km güneydoğusunda yükselir. Doruğuna ilk kez 1855'te bir İngiliz dağcı grubu tırmandı. Adını, Rosa Dağı doruklarının konumlarını ilk kez aygıtların yardımıyla saptayan araştırma grubunun başkanı General Guillaume Henri Dufour'dan almıştır.

Dufy, Raoul (d. 3 Haziran 1877, Le Havre - ö. 23 Mart 1953, Forcalquier, Fransa), zevk ve lüks içindeki bir yaşamdan sahneleri betimlediği parlak renkli resimleriyle tanınmış Fransız ressam ve tasarımcı.

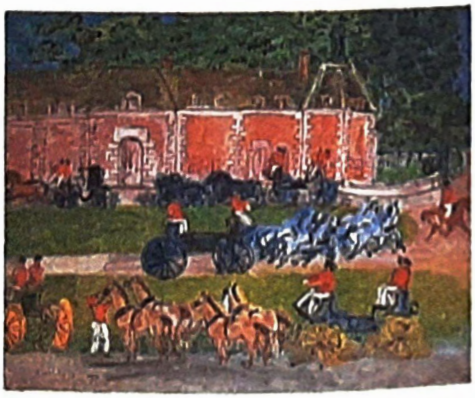

"Şato ve Atlar", Raoul Dufy'nin bir yağlıboya çalışması, 1930; Phillips Koleksiyonu, Washington, D.C.
Phillips Collection, Washington, D C

Başka ressamları fazla etkilememişse de, modern sanatın, özellikle de fovizmin(*) yaygınlaşmasında rol oynamıştır.

1900'de Güzel Sanatlar Yüksekokulu'na girmek üzere Paris'e gitti. Ama akademik sanata karşı tepki duyuyordu. İzlenimcilerle ard izlenimcilerin resimlerinde gördüğü, renk titreşimlerinin birbiri üstüne gelmesi daha çok ilgisini çekiyordu.

1907'den sonra izlenimciliğin kırık renklerinden uzaklaşarak fovizmin yoğun tonlarına yöneldi. 1908 ve 1909'da Georges Braque ve Émile-Othon Friesz'le birlikte çalıştı, bir süre onların donuk renklerini ve biçimsel kompozisyon anlayışlarını uyguladı. Ama kısa sürede, beyaz bir yüzey üstünde incecik yaydığı aydınlık renkler ve

taslak gibi çiziktirdiği biçimlerle beliren özgün bir üslup geliştirdi.

Özgün baskı alanında edindiği deneyimler ve dönemin beğenilen tasarımcısı Paul Poiret'yle olan dostluğu onu kumaş üstüne baskı yapmak için ağaç kalıplar gerçekleştirmeye ve bir imalathane kurmaya özendirdi. 1920'de dokumalarının kazandığı ticari başarıyla çanak çömlek üretimine, ertesi yıl da duvar halıları üzerinde çalışmaya yöneldi. 1920'lerin ortalarında yeniden resme dönerek, "Nice" (1927), "Boulogne Ormanı" (1929) ve "Deauville" (1930) gibi ünlü yapıtlarını gerçekleştirdi.

Dugdale, Sir William (d. 12 Eylül 1605, Shustoke, Warwickshire - ö. 10 Şubat 1686, Blythe Hall, Warwickshire, İngiltere), İngiliz eskiçağ uzmanı. Yaptığı araştırmalarla

Dugdale'in *Antiquities of Warwickshire* adlı yapıtının kapak sayfasında yer alan bir portresi; Wenzel Hollar'ın bir oymabaskısından ayrıntı, 1656
Trustees and Guardians of Shakespeare's Birthplace

modern İngiliz tarih biliminin temellerini atmıştır. Soybilim çalışmalarında döneminde az rastlanan bir kavrayış zenginliği ve bilimsel titizlik görülür.

Coventry'deki Özgür Okul'da öğrenim gördü. Ailesinin özendirmesiyle tarih ve eskiçağ kültürleri üzerine araştırma yapmaya yöneldi. Genç yaşta evlenerek Warwickshire'daki Blythe Hall'da küçük bir çiftliğe yerleşti. Zamanla çevresinde bir dizi bilim adamı topladı. Eskiçağ uzmanı Londralı Sir Henry Spelman ile tanıştıktan sonra, Dugdale Roger Dodsworth'ün yardımıyla ortaçağ İngiliz din kurumlarının kayıtlarını içeren üç ciltlik *Monasticon anglicanum*'u (1655-73; Anglikan Manastırı) derledi. Öbür önemli yapıtları arasında il (*county*) tarihleri üzerine kapsamlı araştırmalara örnek olan *Antiquities of Warwickshire* (1656; Warwickshire Tarihi) ve *The Baronage of England* (1675-76; İngiltere Baronlar Sınıfı) sayılabilir.

Profesyonel bir arma uzmanı olan Dugdale, döneminin siyasal olaylarıyla da yakından ilgilendi. 1642'den 1646'ya değin kral ve maiyetiyle birlikte Oxford'da bulundu. 1660'ta arma uzmanlarına verilen "Norroy King of Arms", 1667'de de "Garter King of Arms" ve "sir" unvanlarını aldı.

Dughet, Gaspard, GASPARD POUSSIN olarak da bilinir, lakabı LE GUASPRE (d. 1615, Roma - ö. 1675, Roma), Campagna di Roma'nın topografik görünümleriyle tanınan barok dönem manzara ressamı. Yaşamı boyunca daha çok Roma ve çevresinde çalışmışsa da babasının Fransız olması, Fransız okulu içinde anılmasına yol açmıştır. Kız kardeşinin ressam Nicolas Poussin'le evlenmesinden sonra ise Poussin soyadını kullanmaya başlamıştır.

Üslubu, bir ölçüde birlikte çalıştığı Poussin'den, bir ölçüde de Claude Lorrain'den alınma öğelerle oluştu. Bazen Poussin'nin arkitektonik görkemine, bazen de Claude Lorraine'nin lirik üslubuna yaklaştı, ama çoğunlukla ikisinin ortası bir üslupla çalıştı. Yapıtlarının çoğunda şiirsel olmasa da idealize bir biçimde Roma yakınlarındaki kırları yansıttı. Roma'da yaptığı bir dizi önemli resmi St. Martino ai Monti ve S. Vitale kiliseleriyle Colonna ve Doria-Pamphili galerilerindedir. Gezginler tarafından İngiltere'ye götürülen birçok yapıtı 18. yüzyılda burada bahçe ve manzara tasarımı örneği olarak kullanıldı. Duché olarak da tanınan erkek kardeşi Jean Dughet de (1614-79) ressam ve oymabaskı ustasıydı.

duglasgöknarı, çamgiller (*Pinaceae*) familyasının *Pseudotsuga* cinsinden, kışın yapraklarını dökmeyen altı kadar iğneyapraklı ağaç türünün ortak adı. Anayurdu Kuzey Amerika'nın batısı ile Asya'nın doğusudur. Dallardan direk olarak çıkan, sarmal dizilişli, uzun ve yassı iğneyaprakları vardır. Bu çok kısa saplı, sarımsı ya da mavimsi yeşil renkli yaprakların üst yüzleri olukludur. Tomurcuklar büyük ve sivri uçludur; üzerleri pullarla örtülüdür. Çok

Duglasgöknarı (*Pseudotsuga menziesii*)
Grant Heilman - EB Inc

sayıda puldan oluşmuş yumurta biçimli, sarkık kozalakların dış pulları iç pullardan daha dar ve üç lopludur. Kozalaklar bir mevsimde olgunlaşır ve olgunlukta pulları dağılmaz.

Yaygın olarak duglasgöknarı adıyla bilinen tür *P. menziesii*'dir (ya da *P. douglasii*). Anayurdu Kuzey Amerika olan yaklaşık 75 m boyunda ve 2,4 m çapındaki bu tür, Kuzey Amerika'nın en iyi kerestelik ağaçlarından biridir, ayrıca süs ve noel ağacı olarak da değerlidir. Duglasgöknarı, Pasifik Kıyı Bölgesi'nde ağaçlandırma projesinde kullanılır. Daha küçük bir tür olan ve 10-15 cm uzunluğunda kozalakları bulunan *P. macrocarpa*'dan yalnızca toprak aşınmasına karşı yapılan denetleme çalışmalarında yararlanılır.

dugong (*Dugong dugon*), *Sirenia* takımından denizde yaşayan iri memeli türü. *Dugongidae* familyasının soyunu sürdürebilen tek üyesidir. Dugonglar Kızıldeniz ve Afrika'nın doğusundan Filipinler, Yeni Gine ve Avustralya'nın kuzeyine değin uzanan bölgelerdeki sığ kıyı sularında yaşar.

Dugongun uzunluğu 2-3,5 m arasında değişir. Yuvarlak ve giderek incelen gövdesinin ucunda yatay duran, çatallı bir kuyruk taşır. Ön bacaklar yuvarlak kenarlı palet biçimini almış, arka bacaklarsa kaybolmuştur. Baş, dıştan ayırt edilemeyen bir boyunla gövdeye birleşir. Hortum biçimindeki burunları kıvrık ve kıllıdır.

Dugonglar ikili ya da en çok altılı gruplar halinde yaşar, yeşil alglerle beslenir ve suyun altında 10 dakika kadar kalabilir. Uygun derinlikte dinlenirken başı suyun dışında kalmak üzere kuyrukları üzerinde dikilebilir. Dugongların bu duruşunun yaygın denizkızı efsanelerine yol açtığı sanılmaktadır.

Et, deri ve yağları yüzünden aşırı avlanan dugonglar, çoğu bölgelerde korunma altında

Dugong (*Dugong dugon*)
Donald C Meighan

olmakla birlikte, bazı yörelerde yok olmak üzeredir.

Duguit, Léon (d. 4 Şubat 1859, Libourne - ö. 18 Aralık 1928, Bordeaux, Fransa), Fransız hukukçu. Geliştirdiği doğal hukuk felsefesiyle kuşağının en etkili ve yenilikçi hukuk düşünürlerinden biri olmuştur. Bordeaux Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1883'te Caen hukuk fakültesine profesör olarak atandı. 1886'da Bordeaux'ya dönerek hukuk fakültesi dekanı oldu ve ölümüne değin bu görevde kaldı. Hukukun temelini insanlara özgü evrensel bir toplumsal dayanışma ve bağlılık duygusu ya da içgüdüsüne dayandırmış, bireylerin topluma karşı görevlerini neredeyse bireysel hakları dışlayacak ölçüde öne çıkarmıştır. En önemli yapıtları arasında *Traité de droit constitutionnel* (1921-25, 5 cilt; Anayasa Hukuku Üzerine Tezler) sayılabilir.

Duhamel, Georges (d. 30 Haziran 1884, Paris - ö. 13 Nisan 1966, Valmondois, Paris yakınları, Fransa), Fransız yazar. *Vie et aventures de Salavin* (1920-32, 5 cilt; Salavin'in Yaşamı ve Serüvenleri) ve *Chronique des Pasquier* (1933-44, 10 cilt; Pasquier'lerin Günlüğü) adlı roman dizileriyle tanınır. *Salavin* dizisinin ilk üç kitabı Türkçede çıkmıştır: *La confession de minuit* (*Gece Yarısı İtirafı*, 1937, 1971), *Deux hommes* (*İki Adam*, 1944) ve *Journal de Salavin* (*Salavin Ruznamesi*, 1942). *Pasquier* dizisininse *La Passion de Joseph Pasquier* kitabı 1955'te *İş Adamı* adıyla Türkçede yayımlanmıştır.

1909'da hekim olan Duhamel'in bilime, müzik ve tiyatroya olan ilgisi yazılarına yansıdı. Yaptığı uzun yolculuklar da yapıtlarına malzeme oluşturdu.

Duhamel'in edebiyat yaşamı, şiir, oyun ve edebiyat eleştirileri yazarak başladı. Eleştirmen olarak, Paul Claudel'in yapıtlarına ilk dikkat çekenlerden biriydi. 1906'da Créteil-sur-Marne'da, Abbaye adlı küçük bir topluluğun kuruluşunda yer aldı. Topluluk üyeleri geçimlerini basımcı olarak sağlamayı ve kafa emeğiyle kol emeğini birleştirmeyi amaçlıyordu. Ama deney başarısızlıkla sonuçlandı ve topluluk 14 ay sonra dağıldı. Bununla birlikte, geliştirilen kardeşlik ve toplumsal sorumluluk duyguları birçoğunun, özellikle Duhamel ile Jules Romains'in yazılarında ifadesini buldu.

Duhamel I. Dünya Savaşı'nda cephede cerrah olarak hizmet verdi. Savaşın anlamsızlığını ve yol açtığı acıları derinden duya-

rak deneyimlerini *Vie des martyrs* (1917; Şehitlerin Yaşamı) ve *Civilisation 1914-1917* (1918; *Yaralılar*, 1941/*Medeniyet*, 1954) adlı yapıtlarında aktardı. *Yaralılar* ile Goncourt Ödülü'nü kazandı.

1920'de, yazarlığı meslek olarak seçti. Bu tarihten sonra başta roman olmak üzere,

Georges Duhamel
H. Roger - Viollet

birçok deneme, toplumsal ve ahlaki konularda çeşitli yazılar yazdı. Ayrıca, *Lumières sur ma vie* (Yaşamım Üzerine Açıklamalar) adlı beş ciltlik bir otobiyografisi vardır. Kendi deneyimleri, iki roman dizisine de yansımıştır. *Salavin* dizisi, dayanacağı dinsel bir inanç olmadan kendi kurtuluşu için çabalayan bir 20. yüzyıl "küçük insanı"nın şaşkınlığını ve doyumsuzluklarını anlatır. *Pasquier* dizisinde ise Duhamel, 1880'lerden 1920'lere değin bir Fransız orta sınıf ailesinin tarihini aktarır. Eleştirmenlere göre, Duhamel'in nükte, duygudaşlık ve gözlem yetenekleri özellikle bu yapıtında belirgindi.

1935'te Académie Française üyeliğine seçilen Duhamel, 1954'te Türkiye'ye giderek bir dizi konferans verdi. 1956'da *La Turquie nouvelle* (*Yeni Türkiye, Bir Garp Devleti*) adlı yapıtı yayımlandı.

Duhamel, Jean-Marie-Constant (d. 5 Şubat 1797, Saint-Malo - ö. 29 Nisan 1872, Paris, Fransa), Fransız matematikçiler Jean-Baptiste-Joseph Fourier ve Siméon-Denis Poisson'un çalışmalarından yararlanarak, kristal yapılarda ısı iletimine ilişkin bir kuram geliştiren Fransız matematikçi ve fizikçi.

1814'te Politeknik Okulu'ndan mezun olan Duhamel, Paris Üniversitesi Bilim Fakültesi'nde dersler vermeye başladı. 1830'da Politeknik Okulu'na profesör olarak atandı ve 39 yıl bu görevini sürdürdü. Bu dönemde çalışmalarını, titreşen teller ve havanın silindir ve koni biçimli borularda titreşmesi, doğal armonikler fiziği gibi daha çok akustik konuları üzerinde yoğunlaştırdı. Duhamel ayrıca, sınır sıcaklık değerleri değişen katılarda ısı dağılımı olayını inceledi ve "Duhamel ilkesi" olarak adlandırılan özel bir kısmi diferansiyel denklem geliştirdi. Sainte-Barbe Okulu'nun kurucularından olan Duhamel, Fransız Bilimler Akademisi'nin de üyesiydi.

Duhem, Pierre (-Maurice-Marie) (d. 10 Haziran 1861, Paris - ö. 14 Eylül 1916, Cabrespine, Fransa), evrimci-metafizik kavramlara dayalı modern bir bilim tarihi anlayışı geliştiren Fransız matematikçi, fizikçi ve felsefeci. Kuramın bilimdeki rolünün yeni olguları açıklamaktan çok, bağıntıları sistemleştirmek olduğunu savunmuştur.

Katoliklikten ve Aristotelesçi düşüncelerden etkilenen Duhem, Collège Stanislas'ta ve Yüksek Öğretmen Okulu'nda (École Normale Supérieure) öğrenim gördü, ardından Lille ve Rennes'de dersler verdi. 1895'te Bordeaux Üniversitesi'ne profesör olarak atandı. Burada çalışmalarını, termodinamik ve hidrodinamik alanlarında yoğunlaştırdı. Birçok yapıtının arasında, *Études sur Léonard de Vinci* (1903-13; Leonardo da Vinci Üzerine Çalışmalar) ve *La Théorie physique, son objet et sa structure* (1906; Fizik Kuramı, Amacı ve Yapısı), en tanınmış olanlarıdır. 1913'te Duhem, 12 cilt olarak tasarladığı *Le Système du monde; histoire des doctrines cosmologiques, de Platon à Copernicus* (1913-17; Dünya Sistemi; Platon'dan Kopernik'e Kozmoloji Doktrinleri Tarihi) adlı yapıtını yayımlamaya başladı, ama ölümünden önce ancak beş cildini tamamlayabildi.

Duhoborlar (Rusçada "Ruh Güreşçisi"), 18. yüzyılda Rus köylüleri arasında yaygınlaşan mezhep.

Patrik Nikon'un 1652'de ayin düzeninde gerçekleştirdiği reformlar ve Çar I. Petro'nun (hd 1682-1725) ülkeyi Batı etkisine açması, mistik mezheplerin çoğalması biçiminde anlatımını bulan bir muhalefete yol açtı. Bunlardan biri olan Duhoborlar özellikle Güney Rusya'da toplanmıştı. Duhoborlar hem kilisenin, hem devletin otoritesini yadsıyorlar, bireysel vahiyden ve kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılmış ilahiler ile mesellerden (Yaşam Kitabı) başka yetki kaynağı tanımıyorlardı. Duhoborlar arasında rahip düzenine ve ayinlere son verilmişti; mezhebin sürdürdüğü tek tören olan *sobraniye* (toplantı) sırasında üzerinde ekmek, tuz ve su bulunan bir masa çevresinde dua edilirdi. Duhoborların eşitlikçi ve barışçı inançları, mezhebi genişletme etkinlikleri ve askere alınmaya karşı çıkmaları, 1773'ten sonra yer yer Duhoborlara yönelik baskı önlemlerine yol açtı.

Ahlaki ve manevi yenilenme ilkeleriyle 19. yüzyıl sonlarında Duhoborlar üzerinde etkili olan romancı Lev Tolstoy, baskı altındaki Duhoborların ülkeden göç etmesine izin vermesi için çarı ikna etmeyi başardı. İngiliz Quaker'larının topladığı parayla 7.500 kişi 1899'da Kanada'ya ulaştı; 12 bin kişi Rusya'da kaldı. Kanada hükümeti göçmenlere Saskatchewan'da uygun koşullarla toprak verdi ve onları askerlikten bağışık tuttu. Bir bölümü buraya yerleşti; ama bir bölümü de çıplak vücutla protesto yolculukları düzenledi. Bunun üzerine Duhoborların "büyük grup" hizbinin önderi Pyotr Verigin, düzeni sağlamak amacıyla Kanada'ya gitti. Verigin, 1908'de İngiliz Kolumbiyası'nda 6 bin kişilik bir yerleşim kurdu; 1924'te Verigin'in ölümüne değin yerleşim gelişti. Ama Verigin'in oğlunun önderlik niteliklerinden yoksun oluşu ve 1929 Büyük Bunalımı, bu tür yerleşim girişimlerini bir daha doğmamak üzere yok etti.

1939'da İsa'nın Ruhani Cemaatleri Birliği adını alan Duhoborlar toprak, vergi ve eğitim yasalarına uymadıkları için Kanada hükümetiyle çatışmaya düştüler. "Bilginin öldürdüğünü" ve "okulların savaşı öğrettiğini" ileri sürerek, çocuklarını okula göndermeyi reddettiler. II. Dünya Savaşı'ndan sonra mezhep zenginleşmeye başladı; aşırı unsurlar Özgürlüğün Oğulları adıyla ayrı bir grup olarak varlıklarını sürdürdüler. Özgürlüğün Oğulları, maddi nimetleri aşağılamak amacıyla gene çıplak gösteriler düzenlediler, kendi mülklerinin yanı sıra komşularının ve devletin mallarını da kundakladılar. Bir başka bağımsız grup da Kanada toplumuyla kaynaştı.

Duhonin, Nikolay Nikolayeviç (d. 13 Aralık 1876 - ö. 3 Aralık 1917, Mogilyo, Rus Çarlığı), Rus çarlık ordusunun son komutanı.

Rus ordusunun en genç generallerinden biri olan Duhonin, I. Dünya Savaşı sırasında çeşitli görevler aldı. Eylül 1917'de Kerenski'nin kurduğu geçici hükümet tarafından genelkurmay başkanlığına atandı. Bolşeviklerin başkent Petrograd'da (bugün Petersburg) iktidarı ele geçirmelerinden sonra, askerlere geçici hükümete bağlı kalma çağrısı yaptıysa da başarılı olamadı. Bolşevikleri kentten çıkarma çabalarının sonuçsuz kaldığını gören Kerenski, 13 Kasım'da Duhonin'i başkomutanlığa atayarak kaçtı.

Duhonin sonraki karışıklık döneminde ordu birliklerini, siyasal bir tarafsızlık konumu içinde Almanların karşısında tutmaya çalıştı. Bolşeviklerin Almanlarla ateşkes görüşmelerine girmesi için 21 Kasım'da gönderdiği emri dinlemediğinden görevden alındı. 2 Aralık'ta tutuklanarak Mogilyo'daki karargâhından Petrograd'daki bir cezaevine götürülmesi emredildi. Ertesi gün yola çıkmaya hazırlanırken, daha önceki bir ayaklanmaya katılanları serbest bırakmasına öfkelenen bir asker topluluğu tarafından trenden indirilerek süngü ve tekme darbeleriyle öldürüldü

dui, Çin'de Zhou hanedanının (İÖ y. 600-255) son dönemlerinde yapılan bir çeşit tunç kap. Üçer ayaklı iki çanaktan oluşur.

Kakmalarla bezenmiş bir *dui* tunç kabı, Doğu Zhou hanedanı dönemi (İÖ 770-255); Fogg Sanat Müzesi, Cambridge, Massachusetts
Fogg Art Museum Harvard University, Grenville L. Winthrop'un bağışı

Üst üste kapandığında bir küre oluşturan bu çanakların içine yiyecek konur.

Genellikle her çanağın iki kenarında geniş kulplar vardır. *Dui*'lerin kakmalarla zenginleştirilmiş karmaşık ve yoğun bezemeleri Zhou hanedanının son döneminin özelliklerini taşır.

duiker, *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* familyasından *Sylvicapra grimmia* (boz duiker) türüne ve *Cephalophus* (orman duikerleri) cinsinden yaklaşık 13 türe giren ürkek ve küçük antilopların ortak adı. Afrikaner dilinde "dalgıç" anla-

Zebra duikeri (*Cephalophus zebra*)
Kenneth W. Fink The National Audubon Society Collection / Photo Researchers

mına gelen duiker adı bu hayvanlara ürktüklerinde hızla suya atıldıkları için verilmiştir.

Duikerler Afrika'nın büyük bölümünde bulunmasına karşın seyrek olarak görülür. Çalılar ya da yüksek otlar arasında yaşayan boz duiker uzun bacaklı, genellikle orman ya da sık çalılar arasında yaşayan orman duikerleri kısa bacaklı ve kambur sırtlıdır. Duikerler yalnız ya da çiftler halinde yaşar ve geceleri beslenir. Yiyeceğini bazı bitkilerin yanı sıra küçük hayvanlar ve leşler oluşturur.

Duikerlerin tanımlanmış 80'i aşkın tipi vardır. Boz duikerin omuz yüksekliği 55-60 cm, postu sarıya ya da kahverengiye çalan boz renkte, yalnız erkek bireylerde çıkan boynuzlar kısa, düz ve sivri uçludur. Orman duikerlerinin ise omuz yüksekliği 35-45 cm, postu soluk ya da kırmızımsı kahverengi, bazen de siyaha yakın koyuluktadır. Her iki eşeyin de kısa ve sivri uçlu boynuzları vardır. Orman duikerlerinin en tanınmışları arasında koyu kahverengi postlu, belinde dikleşebilir tüylerden oluşmuş sarı renkli bir üçgenle ayırt edilen sarı sırtlı duiker (*C. silvicultor*), maviye çalan boz ya da kahverengi bir postu olan mavi duiker (*C. monticola*), kırmızımsı kahverengi postunun sırtında dikey siyah şeritler bulunan zebra duikeri ya da çizgili duiker (*C. zebra*) sayılabilir.

Duilius, Gaius (ö. İÖ 3. yy), I. Kartaca Savaşı (İÖ 264-241) sırasında Kartacalılara karşı önemli bir deniz zaferi kazanan Romalı komutan.

260'ta, konsül sıfatıyla Sicilya'daki ordunun başındaydı. Duilius, yeni oluşturulan Roma donanmasına komuta etmekle görevlendirildi. Kuvvetlerinin deniz çarpışmalarına yatkın olmaması nedeniyle, olabildiğince kara çarpışmalarına benzeyen koşullarda savaşmalarını sağlayacak yollar aradı. Bu amaçla borda kancalarıyla gemiye takılan bindirme köprüleri (*corvus*) yaptırdı. Bu köprüler sayesinde Kartaca donanmasını Sicilya'nın kuzey kıyısındaki Mylai (Mylae) açıklarında kesin bir yenilgiye uğrattı. Roma tarihindeki bu ilk deniz zaferi, Roma'da törenlerle kutlandı ve Roma Forumu'nda, ele geçirilen gemilerin tunç burunlarıyla (*rostrum*) süslenmiş bir anıt sütun (*columna rostrata*) dikildi. Duilius 258'de *censor*(*) oldu.

Duinefontein, DUYNE FONTEIN olarak da yazılır, Güney Afrika'nın ilk nükleer enerji santralı Koeberg'in bulunduğu yer. Kaaprovinsie'nin kuzeybatısında, Cape Town'un 30 km kuzeyinde ve Atlas Okyanusu kıyısından 6,5 km içeride yer alan santralda her biri 922.000 kW enerji üretme kapasiteli iki nükleer reaktör vardır.

Duisburg, Almanya'nın kuzeybatısında, Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde (*Land*) kent. Ren ve Ruhr ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. Ren-Herne Kanalıyla Kuzey Denizindeki Alman limanlarına ve Dortmund üzerinden Dortmund-Ems Kanalına bağlanır.

Romalıların Castrum Deutonis olarak andığı kente, 740'ta Frank krallarının yönetim merkezlerinden biri olarak Diuspargum adı verildi. 1129'da berat alarak imparatorluk kenti olduktan sonra, 1290'da Kleve kentine, 1614'te de Kleve ile birlikte Brandenburg'a bağlandı. Felemenk bağımsızlık savaşları ve Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında ağır yıkıma uğrayan Duisburg, bir Protestan üniversitesinin merkezi olarak 1655-1818 arasında eski canlılığına yeniden kavuştu.

Duisburg'un bugünkü önemi, 1880'den sonra gerçekleşen sanayileşmeye ve 1905'te limanıyla birlikte Ruhrort ve Meiderich, 1929'da da başlıca sanayi bölgesi Hamborn, Hochfeld, Neudorf ve Duissern yerleşmelerinin kent sınırları içine alınmasına dayanır. 1921-25 arasında Belçika kuvvetlerinin işgali altında kalan kent, 1929'dan 1934'e değin Duisburg-Hamborn olarak anıldı. Çevresindeki merkezlerle birleştikten sonra dünyanın en büyük iç limanlarından ve Batı Avrupa'nın önde gelen demir ve çelik merkezlerinden biri durumuna geldi. 1975'te Rheinhausen, Homberg-Niederrhein, Rumeln-Kaldenhausen ve Walsum'un katılmasıyla sınırları daha da genişledi.

Kent merkezi Burgplatz'ın daha önce bir Frank sarayının ve Töton Şövalyeleri merkezinin (1253) bulunduğu yeri kaplamasına

Duisburg limanında demirlemiş mavnalar, Almanya
E. Winter-ZEFA

karşın, Duisburg'un sanayileşme öncesi geçmişinden geriye çok az iz kalmıştır. II. Dünya Savaşı'ndaki yıkımdan kurtularak ayakta kalan yapılar arasında haritacı Gerardus Mercator'un mezarının bulunduğu, 14. yüzyıldan kalma gotik Salvatorkirche (Salvator Kilisesi) ve Hamborn'da bulunan 12. yüzyıldan kalma, romanesk üslupta bir arkadlı avlusu olan Premontre tarikatına ait manastır kilisesi sayılabilir. Kentte belediyeye ait yapıtların korunduğu müzelerin (Lehmbruck Müzesi heykelci Wilhelm Lehmbruck'un anısına kurulmuştur) yanı sıra, yerel tarih müzeleri ve Almanya'nın en büyük akvaryumunun yer aldığı bir hayvanat bahçesi vardır. 1972'de öğretmen ve teknik yüksekokullarının birleştirilmesiyle bir *Gesamthochschule* (üniversite düzeyinde ileri teknik eğitim veren kurum) açılmıştır.

Kömür ve demir çelik merkezi olan Duisburg'da ağır makineler, kimyasal maddeler, dokuma, ağaç ve metal ürünleri de üretilir. Ren üzerindeki Duisburg-Neuenkamp Köprüsü (350 m) dünyanın en uzun makaslı köprülerinden biridir. Nüfus (1989) 529.200.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

Dujardin, Édouard (-Émile-Louis) (d. 10 Kasım 1861, Saint-Gervais-la-Forêt - ö. 31 Ekim 1949, Paris, Fransa), *Les Lauriers sont coupés* (1888; Defneler Kesildi) adlı romanıyla tanınan Fransız yazar ve gazeteci. James Joyce'un, *Ulysses* (1922) romanında uyguladığı bilinç akışı tekniğinin kaynağı olarak gösterdiği iç monologu ilk kez bu yapıtında Dujardin kullanmıştı. Başlangıcından beri simgecilik akımıyla ilişki içinde oldu, simgeci şiirler ve oyunlar

Édouard Dujardin, 1936
H. Roger-Viollet

yazdı. Birkaç edebiyat dergisi çıkardı. Ayrıca eleştirileriyle, Yahudilik ve Hıristiyanlığın ilk dönemleri konusundaki konuşma ve yazılarıyla da tanınmıştır.

Dujardin, Félix (d. 5 Nisan 1801, Tours - ö. 8 Nisan 1860, Rennes, Fransa), tekhücrelilerin ve omurgasızların sistematiği üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Fransız biyoloji ve sitoloji bilgini.

Büyük ölçüde kendi kendini yetiştirmiş bir kişi olan Dujardin 1839'da, Toulouse Üniversitesi Fen Fakültesi'nin jeoloji ve mineraloji bölüm başkanlığına getirildi. Bir yıl sonra, Rennes Üniversitesi Fen Fakültesi'nin dekanı oldu ve ayrıca botanik ve zooloji profesörü olarak da görev yaptı. Çürümüş organik madde karışımlarında bulunan bazı tekhücreliler üstüne yaptığı araştırmalar sonucu, 1834'te yeni bir tekhücreliler grubunu tanımlayarak bu gruba *Rhizopoda* (kökayaklılar) adını verdi. *Foraminifera* (delikliler) üyelerinin kireçli kabuklarındaki deliklerden dışarı sızan şekilsiz görünüşlü canlı maddenin varlığını saptayan Dujardin, sonradan protoplazma adı verilen bu maddeyi sarkot olarak adlandırdı. Bu çalışmasına dayanarak 1835'te, Christian Ehrenberg tarafından yeniden ortaya atılmış olan, mikroskopik canlıların ileri yapılı canlılarınkine benzer organlara sahip olduğuna ilişkin kuramı çürüttü. Denizanası ve mercanlar gibi knidlilerle, denizyıldızı gibi derisidikenlileri de inceleyen Dujardin yassısolucanlar üzerindeki çalışmalarıyla parazitoloji biliminin gelişmesine katkıda bulundu.

Dujardin, Karel, DU JARDIN olarak da yazılır (d. 1622, Amsterdam - ö. 20 Kasım 1678, Venedik), Felemenkli Katolik ressam ve aside yedirme baskı ustası. Yaşam dolu İtalyan köylülerini ve hayvanlarıyla birlikte çobanları betimlediği resimleriyle tanınmıştır. Ressam Guilliam Dujardin'in oğludur. İtalya'ya yaptığı bir gezinin ardından 1652-74 arasında Amsterdam ve Lahey'de çalıştı. Daha sonra Roma'ya döndü ve ölümünden az öncesine değin orada yaşadı. Dinsel, mitolojik ve alegorik konularla tür resimleri, modeline tıpatıp benzeyen portre çalışmaları da vardır. Bunlardan büyük bir grup bugün Amsterdam Devlet Müzesi'ndedir.

dujun *bak.* savaş ağası

duka altını (İtalyanca: *ducato*), ortaçağ Avrupa'sında dükler tarafından bastırılan ve bir Osmanlı altını değerinde olan altın para.

İlk duka altını, 1284'te Venedik'te basıldı ve kısa zamanda bütün Akdeniz ülkelerinde geçerli bir para durumuna geldi. Daha

sonra İspanya, Felemenk, Cenova ve Avusturya'da da yaklaşık aynı ağırlık ve aynı ayarda duka altınları çıkarıldı. Bunlar yaklaşık 2 cm çapında, 3,5 gr ağırlığında, 23,5 ayarındaydı. Duka altını, Venedik ve Cenova ile ticaret ilişkileri nedeniyle, kuruluş döneminde Osmanlı Devleti'nde de en değerli para oldu. 1477'de ilk Osmanlı altınının çıkarılmasına karşın, tedavülde kaldı. Duka altını ile aynı değerde olan bu ilk Osmanlı altını, 3,5 gr ve 23 ayardı. Duka altınlarına Osmanlı Devleti'nde tedavüle çıkarılmadan önce Darphane-i Âmire'de kontrol damgası (sah) vurulması bir yasa gereğiydi. Duka altını 18. yüzyıl sonlarına değin geçerliydi.

Dukas AİLESİ. DOUKAS olarak da yazılır, birkaç imparator yetiştiren Bizanslı aile. İlk kez 9. yüzyılda adını duyuran Dukas ailesi, 913'te Andronikos Dukas'ın oğlu Konstantinos Dukas'ın, imparator olma girişimi sırasında yaşamını yitirmesiyle bir gerileme dönemine girdi. Bu aileyle ana soyuyla bağlantılı olan bir başka Dukas ailesi 10. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıktı. Bu aileden gelen X. Konstantinos Dukas 1059'da imparator oldu. Onun oğlu VII. Mikhail 1071'den 1078'e değin imparatorluk yaptı. Mikhail'in oğlu Konstantinos, tahtı 1081'den 1090'a değin I. Aleksios Komnenos'la paylaştı. Aleksios'un kızı Anna'yla nişanlanmasına karşın, onunla evlenmeden öldü. 1204'te V. Aleksios Dukas Murtzuphlos, İmparator II. İsaakios Angelos ile oğlu IV. Aleksios'u tahttan indirdi. Ama Batı'dan gelen Haçlılara karşı Konstantinopolis'i (İstanbul) savunmada başarısız oldu. Mikhail Dukas adlı bir başka aile üyesi, 14. yüzyıl ortalarında, V. İoannes Palaiologos ve VI. İoannes Kantakuzenos arasındaki iç savaşta önemli bir rol oynadı. Yerel dilde yazdığı, 1341-1462 dönemine ilişkin tarihiyle ünlü 15. yüzyıl tarihçisi Dukas onun torunuydu. Dukas adının kazandığı büyük saygınlık nedeniyle, sonraki birçok hükümdar kendi adına bu adı eklemeye çalıştı.

Dukas, Paul (-Abraham) (d. 1 Ekim 1865, Paris - ö. 17 Mayıs 1935, Paris), *L'Apprenti sorcier* (1897; *Büyücü Çırağı*) adlı parlak orkestra yapıtıyla ünlenen Fransız besteci. Paris Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Büyük Roma Ödülü yarışmasında *Velléda* kantatıyla (1888) ikincilik kazandıktan sonra Corneille'in *Polyeucte*'üne

Dukas
The Bettmann Archive

yazdığı, ilk kez 1892'de seslendirilen uvertür ve *Do Majör Senfoni*'siyle (1896) genç besteciler arasında saygın bir yer edindi. Titizliği yüzünden az sayıda yapıt verdi; daha çok sahne ve program müziği ile piyano parçaları besteledi. Orkestrasyonda ustaydı; 1910-12 arasında Paris Konservatuvarı'nda bu konuda ders verdi. 1927'den ölümüne değin de aynı kurumda kompozisyon öğretti. Çeşitli Paris gazetelerine müzik eleştirileri de yazan Dukas'nın *Les Écrits de Paul Dukas sur la musique* (1948; Paul Dukas'nın Müzik Üzerine Yazıları) adıyla derlenen yazıları içinde Rameau, Gluck ve Berlioz konusunda bugüne değin yayımlanmış bazı en iyi makaleler de yer alır.

Goethe'nin "Zauberlehrling" adlı şiirine dayanan *Büyücü Çırağı*, Richard Strauss'un *Till Eulenspiegel*'iyle aynı zamanda ve neredeyse aynı üslupta yazılmış betimsel bir müzik parçasıydı. Ama Dukas'nın müziği, dönemin bu parlak yapıtında ortaya koyduğundan çok fazlasını kapsıyordu. *Sonat*'ı (1901) Beethoven, Schumann ve Liszt geleneğini sürdüren büyük piyano yapıtlarının sonuncularındandı. *Variations, interlude et final pour piano sur un thème de Rameau* (1903; *Rameau'nun Bir Teması Üzerine Piyano İçin Çeşitlemeler, Ara Müziği ve Final*) adlı yapıtıyla ise Beethoven'ın Opus 120 *Diabelli Çeşitlemeleri*'ni zarif bir biçimde Fransız müzik diline ve üslubuna aktardı. *La Péri* adlı balesiyle izlenimci beste yapmadaki ustalığını gösterdi; Maurice Maeterlinck'in oyunu üzerine yazdığı *Ariane et Barbe-Bleu* (1907; Ariane ve Mavi Sakal) operasında ise dramatik etki yetersizliğini, yarattığı atmosfer ve müziksel doku ile dengeledi.

1912'den sonra Dukas bir piyano parçası ve bir şarkı dışında bestelerini yayımlamadı. Piyano parçası, hayranı Claude Debussy'nin anısına yazdığı unutulmaz *La Plainte au Loin du faune* (1920; *Kır Tanrısı'ndan Uzakta Yakarış*), şarkı ise "Sonnet de Ronsard" (1924) idi. Ölümünden birkaç hafta önce beste çalışmalarının büyük bölümünü yok etti. Rameau, Couperin ve Scarlatti'nin yapıtlarıyla Beethoven'ın piyano yapıtlarından bir bölümünün çağdaş basımlarının hazırlanmasında Paris'te Durand Yayınevi'ne yardımcı oldu. Çok başarılı bir eğitimci, keskin bir sahne gözlemcisi, eski ve yeni müzik partisyonlarının ve edebiyat yapıtlarının bıkmak bilmeyen bir okuyucusuydu.

Duke, Vernon, asıl adı VLADİMİR ALEKSANDROVİÇ DUKELSKİ (d. 10 Ekim 1903, Parafyanovka, Pskov yakınları, Rus Çarlığı - ö. 16 Ocak 1969, Santa Monica, California, ABD), Rusya doğumlu ABD'li besteci. Çocukluğunda Kiev Konservatuvarı'nda gördüğü eğitim ile klasik bestecilik deneyimi, filmler, Broadway müzikalleri ve revüler için yazdığı melodilere yansımıştır. *Walk a Little Faster* (1932; Biraz Daha Hızlı Yürüsene) revüsünden "April in Paris" ile *Ziegfeld Follies of 1936*'dan (*1936 Ziegfeld Revüsü*) "I can't get started" en ünlü şarkılarındandır.

Dukelski 16 yaşındayken Ekim Devrimi'nden kaçarak yerleştiği İstanbul'da göçmen Rus topluluğu içinde konserler düzenledi. George Gershwin'in *Swanee*'sini dinledikten sonra popüler Amerikan müziğine duyduğu ilgi sürekli oldu. 1921'de ABD'ye gitti; burada tanıştığı Gershwin'in önerisi üzerine adını değiştirdi. Daha sonra Avrupa'ya dönerek klasik müzikle uğraştı; Diaghilev'in Rus Balesi için *Zéphyr et Flore* (1925; Zephyros ile Flora) balesinden başka iki de senfoni besteledi. Bu yapıtları ABD'de, Serge Koussevitzky yönetiminde Boston Senfoni Orkestrası seslendirdi.

Duke 1929'da ABD'ye yerleşti. 1930'lar boyunca film ve sahne yapımları için fon müziği besteledi. John Latouche, E.Y. Harburg, Ira Gershwin, Ogden Nash ve Howard Dietz gibi söz yazarlarıyla çalıştı. Güldürü ustası Eddie Cantor "Banjo Eyes" adlı şarkısını kendi tanıtıcı müziği olarak aldı. 1940'ta Duke, *Cabin in the Sky* (Gökyüzündeki Baraka) adlı müzikal için yaptığı besteyle eleştirmenlerin övgüsünü kazandı. Faust efsanesine dayanan ve 1943'te filme alınan müzikalde başrolü Ethel Waters oynuyor ve yalnızca Siyahlar yer alıyordu. Duke II. Dünya Savaşı'nda Amerikan Sahil Koruma Birliği'nde komutan yardımcılığı yaptı. 1944'te *Sadie Thompson*'un müziğini besteledi. Radio Liberty'nin (Özgürlük Radyosu) Sovyetler Birliği'ne yaptığı yayın için popüler Amerikan şarkılarını Rusçaya çevirdi. *Passport to Paris* (1955; Paris'e Pasaport) adlı otobiyografisini yazdıktan iki yıl sonra vokalist Kay McCracken ile evlendi. Gene 1957'de Jean Anouilh'in *Time to Remember*'ının Broadway uyarlaması için müzik besteledi.

Duke Üniversitesi, ABD'de, Kuzey Carolina eyaletinin merkezi Durham'da karma eğitim yapılan, özel yükseköğretim kurumu. Birleşik Metodist Kilisesi'ne bağlı olmakla birlikte, bu kilisenin denetimi altında değildir. Geçmişi 1838'de Randolph ilinde kurulan Birlik Enstitüsü'ne kadar iner. 1851'de Trinity College adıyla yeniden düzenlenen okul 1892'de de Durham'a taşındı ve yeni bir berat aldığı 1924'te, Duke Vakfı'nın yönetimi altında Duke Üniversitesi'ne dönüştürüldü.

Önceleri erkek ve kız öğrenciler için ayrı kampusların bulunduğu üniversitede, 1970'lerde karma eğitime geçildi. Temel bilimlerde öğretim veren Trinity College'ın yanı sıra mühendislik, hukuk, iş yönetimi, hemşirelik ve ormancılık okullarından oluşan Duke Üniversitesi, öteki Kuzey Carolina üniversiteleriyle de ortak programlar yürütür. Ayrıca Roma'da Antik Çağ araştırmaları yapan bir merkezi vardır.

Duketios, Latince DUCETIUS (ö. İÖ y. 440), Sicilya'nın en eski halklarından Sikullerin Helenleşmiş önderi. Sicilya'nın doğusundaki yerli toplulukları, kısa bir süre için güçlü bir federasyonda birleştirmiştir. Duketios, Syrakusa'da (bugünkü Siracusa) ve öteki Sicilya devletlerinde tiranlıkların çöküşünü izleyen kargaşa döneminde fırsatları iyi değerlendirdi. Syrakusa'daki demokratik yönetimin iyi niyetinden yararlanarak Syrakusa'nın eski tiranı I. Hieron'un yerleştiği koloniyi Catana'dan (bugün Catania) çıkarmak, bu kenti Khalkidikialı asıl sakinlerine geri vermek için Syrakusa'nın desteğini aldı.

Duketios daha sonra bölgedeki öteki toplulukları da egemenliği altına aldı ve Paliké'de yeni bir merkez kurdu ama Duketios'un izlediği bağımsız politika Syrakusa ve Agrigento'nun(*) ona karşı bir ittifak kurmasına yol açtı. İnessa'nın (Aitna) Yunan kolonisinin elinden alınması gibi başlangıçtaki bazı küçük başarılardan sonra, Duketios 450'de Yunanlıların birleşik güçleri karşısında kesin bir yenilgiye uğradı. Böylece Sikullerin güvenini yitiren Duketios eski sağlam ilişkilerine dayanarak Syrakusa'ya sığındı ve ardından Korinthos'a gitti.

446'da Sicilya'ya dönen Duketios, kuzey kıyısındaki Kaleakte'de (Caronia) Sikuller ve Yunanlılarla bir koloni kurdu; bu merkezden başlayarak Sikullerin egemenliğini yeniden kurmaya çalıştı. Ama bu yöndeki girişimleri bir ölçüde başarıya ulaştığı sırada öldü.

dukkha (Pali dilinde "acı çekme"), Sanskrit dilinde DUHKHA. Budacı düşüncede, bütün varoluşun gerçek yapısı. Budacı öğreti bütünüyle acı ve elem üzerine kuruludur. Acının gerçekliği, nedeni ve onu ortadan kaldırma yolları, Buda'nın daha ilk vaazının konusunu oluşturur (*bak*. Dört Soylu Doğru). Acı, tüm varlığın geçiciliği (*aniçça*) ve ben olmayan ya da tözsüz olan (*anatta*) ile birlikte, var oluşun üç temel niteliğinden biridir. Bu gerçeği kavramak,

Nirvana'ya ulaşan ve Sekiz Aşamalı Yol olarak bilinen manevi gelişmenin ilk adımındaki "doğru bilgi"yi oluşturur. Üç tür acıdan söz edilir: Yaşlılık, hastalık ya da ölüm gibi ezadan gelenler; hazzın yokluğundan kaynaklananlar; bütün olguların kaçınılmaz geçiciliği dolayısıyla kişinin sevdiği ve bağlandığı kimselerden vazgeçmesi zorunluluğundan doğanlar.

Dukla Geçidi, Lehçe PRZEŁĘCZ DUKIELSKA, Slovakça PRUSMYK DUKELSKÝ, Slovakya ile Polonya arasındaki sınır üzerinde, Karpat Dağlarını (yöresel adıyla Doğu Beskidler) aşan geçit. Rus ordusu 1849'da Slovakya'dan Macaristan'a geçmek için kullandığı geçitten, I. ve II. Dünya savaşlarında da yararlanmıştır. Geçit Slovakya ile Polonya arasında mal ve yolcu taşımacılığını sağlayan önemli bir ticaret yoludur.

duktus arteriozus açıklığı, PATENT DUKTUS ARTERIOZUS (PDA) olarak da bilinir, dölütte kanın akciğer atardamarından aorta geçmesini sağlayan deliğin doğumdan sonra açık kalması. Normal gelişim sürecinde, akciğer atardamarı doğumdan sonra karbondioksit yüklü kanı oksijenlenmesi için sağ karıncıktan akciğerlere taşır. Dölütte akciğerler iş görmediği için bu görevi doğumdan önce annenin kan dolaşımı yüklenmiştir; bu yüzden, akciğer atardamarına pompalanan kanın büyük bölümü duktus arteriozus aracılığıyla aorta, oradan da genel dolaşıma geçer. Duktus arteriozus doğum sırasında kapanarak bağdoku ve kaslardan oluşan bir kordona dönüşür.

Doğuştan gelen bir kusur sonucunda bu deliğin açık kalması, genellikle belirti vermeyen bir bozukluktur; tanı, anormal kalp seslerinin duyulmasıyla konur. Doğum sırasında dölütün akciğer atardamarındaki kan basıncı düşüp aorttaki basınç yükseldiği için kan akımı tersine döner. Delik genişse kan aorttan akciğer atardamarına geçer ve sol karıncıktan genel dolaşıma geçmeden önce, birkaç kez akciğerlere pompalanır. Sol karıncık kanı genel dolaşıma göndermek için normalden fazla çalıştığı için genişler. Akciğerlerin kanla dolması kan basıncının çok yükselerek kan damarlarının zedelenmesine neden olur. Dokulara yeterli kan gitmediği için hasta hareketsizken bile oksijen açlığı çekebilir; vücudu, özellikle dudakları, el ve ayak parmakları morarır.

Kalbinde bu tür yapı bozukluğu olan bebekler, çoğu kez bu açıklığı kapatan ilaçlarla tedavi edilebilir. İlaç tedavisi yetersiz kalırsa delik cerrahi girişimle kapatılır.

dulavratotu (*Arctium tomentosum* ya da *Lappa tomentosa*), ULUAVRATOTU olarak da bilinir, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından, çokyıllık otsu bir bitki. Kuzey ve Doğu Anadolu bölgelerinde yetişir. Yüksekliği 30-60 cm arasında değişen bu bitkinin, kırmızı çiçekleri vardır. Uçucu yağ ve tanen içeren kökleri idrar artırıcı olarak kullanılır.

Dulbecco, Renato (d. 22 Şubat 1914, Catanzaro, İtalya), İtalyan viroloji uzmanı. 1975 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Howard M. Temin ve David Baltimore'la paylaşmıştır.

1950'lerde Marguerite Vogt ile birlikte hayvan virüslerinin üretilmesi konusunda öncü çalışmalar yaptı ve bazı virüslerin bulaştıkları hücreleri nasıl denetlediklerini inceledi. Farelerde tümör oluşturan polyoma virüsünün kendi DNA'sını (dezoksiribonükleik asit) konak hücre DNA'sına geçirdiğini gösterdi. Konak hücre bu olaydan sonra kanserli bir hücreye dönüşerek, kendininkiyle birlikte virüs DNA'sını da çoğaltır ve çok sayıda kanserli hücre üretir. Dulbecco, kanserin insanlarda da yabancı DNA parçalarının benzer biçimde çoğalmasından kaynaklanabileceğini öne sürdü.

Meslek yaşamına İtalya'da başlayan Dulbecco, tıp doktorasını Torino Üniversitesi'nde tamamladı (1936) ve birkaç yıl burada öğretim üyesi olarak görev yaptı. 1947'de, ABD'ye giderek önce Nobel ödüllü (1969) Salvador Luria ile birlikte, Indiana Üniversitesi'nde, daha sonra da California Teknoloji Enstitüsü'nde (1949-63) virüsler üzerinde çalıştı. Ardından La Jolla'daki (California) Salk Biyolojik Araştırmalar Enstitüsü'nde öğretim üyeliği yaptı (1963-72). Beş yıl Londra'daki İmparatorluk Kanser Araştırma Fonu'nun yöneticiliğini yaptıktan sonra, 1977'de ünlü bir araştırma profesörü olarak aynı enstitüye döndü. Bu dönemde San Diego'daki California Üniversitesi Tıp Okulu'nda da ders verdi (1977-81).

Dulce Körfezi, İspanyolca GOLFO DULCE, OSA KÖRFEZI olarak da bilinir, Kosta Rika'nın güneybatısında, Büyük Okyanus kıyısında uzun ve dar körfez. Kuzey, doğu ve batıda Puntarenas iliyle çevrilidir. Matapalo ve Banco burunları arasından başlayan körfez kuzeybatıya doğru 50 km kadar sokulur; batısına düşen Osa Yarımadasıyla doğusuna düşen anakara arasındaki uzaklık 24 km'dir. Başlıca limanları küçük El Golfito Koyundaki Golfito ile Osa Yarımadasındaki Puerto Jiménez'dir.

dulce melos, DOULCEMELE olarak da yazılır, ortaçağ sonlarında kullanılan dikdörtgen biçimli, telli, klavyeli çalgı. Yalnızca yazılı kaynaklardan bilinir, günümüze hiçbir özgün örneği ulaşmamıştır. İngiliz kralı III. Edward'ın 1360'ta Fransa kralına armağan ettiği *échiquier* adlı çalgının bir *dulce melos* olduğu sanılır.

Zwolle'li Henri Arnaut'nun ünlü el yazmasında (y. 1435) *dulce melos*'un hem resmi, hem tanımı vardır. Resimde, klavyedeki 35 tuşun ucunda gerili 12 çift tel görülür. Bunlar, her tel çiftini üç bölüme ayıran köprülerin üzerinden geçer. Bu bölümlerden her biri farklı bir ses çıkarır ve farklı bir tuşla denetlenir. Her bölüm, ayrı bir tuşun ucuna takılı ağırlıklı bir tahta kol aracılığıyla titreştirilir. Tuşa basılıp birden durulduğunda, kol yukarıya doğru yükselmeye devam eder ve kenarındaki pirinçten parça tele çarpar, sonra tuştaki yerine düşer. Bu çalışma biçimi ilke olarak modern piyanodaki çekiç hareketinin öncüsüdür. Piyano ve klavsende olduğu gibi her notanın ses şiddeti, parmağın tuşa basış kuvvetiyle denetlenir.

DuLhut, Daniel Greysolon, DU LHUT ya da DU LUTH olarak da yazılır (d. y. 1639, Saint-Germain-Laval, Fransa - ö. 25/26 Şubat 1710, Montreal, Kanada), Superior Gölünün kuzeyinde ve batısında kalan toprakların Fransızların denetimi altına girmesini sağlayan Fransız kâşif ve asker. Adı, Minnesota'nın Duluth kentine verilmiştir.

İyi bir öğrenim gördüğü sanılan DuLhut'un gençliğine ilişkin fazla bilgi yoktur. 1657'de teğmen rütbesiyle Lyon'daki alaya katıldı. 1665'te, yalnızca soyluların kabul edildiği Kraliyet Alayı'nda görevlendirildi. 1674'te, Condé 4. prensi Louis II de Bourbon komutasında Felemenklilere karşı savaştı. Bu arada, Nouvelle France'a (Yeni Fransa) iki yolculuk yaptı.

1675'te yeniden Montreal'e giderek Eylül 1675'te bir grup Fransız ve üç Yerli köleyle birlikte Superior Gölüne doğru yola çıktı. Amacı, kunduz postu açısından zengin bir bölge olan gölün batı ve kuzey kesimindeki Yerli kabileleri arasında barış yapılmasını sağlamaktı. Kışı Sault Sainte Marie'de geçirdikten sonra, Eylül 1679'da Yerlileri bir araya getirmeyi başararak kabileler arasında dostluğun ilan edildiği bir toplantı gerçekleştirdi. Kışı Batı'da geçirdikten sonra, ertesi yaz okyanusa ulaşmak için daha da batıya gitmeye karar verdi. Bugünkü Minnesota'nın içlerine kadar ilerleyerek Mississippi Irmağına vardı. Burada ünlü Fransız kâşifi La Salle'in adamlarından uçunun Siyularca yakalanıp tutsak alındığını öğrendi. Siyu dilini akıcı bir biçimde konuşmasından yararlanarak, Fransız tutsakların serbest bırakılmasını sağladı.

Montreal'e döndüğünde Fransızların tuccar olarak ormanlara girmesini yasaklayan 1676 tarihli bir emri çiğnemekle suçlandığını öğrendi. Adını temize çıkarmak için Fransa'ya gitmek zorunda kaldıysa da, 1682'de geri döndü. Ertesi yıl, Yerliler arasında barış sağlama çabalarını sürdürmek ve Yerlileri kürklerini İngilizlere satmaktan vazgeçirmek için yeniden Batı'ya gitti. Yerlilerin Fransız birliklerini desteklemesini sağladı ve İngilizlerle ittifak kuran Enoida ve Onondaga kabilelerine karşı Frontenac'la birlikte bir sefere girişti. 1696'da Frontenac Kalesi'nin komutanlığını yaptıktan sonra Montreal'de köşesine çekildi.

Dulkadıroğulları, ZULKADIROĞULLARI olarak da yazılır, Doğu Anadolu'da, Osmanlılarla Memlûkler arasında bir çekişme alanı olan Elbistan-Maraş-Malatya bölgesinde hüküm süren Türkmen beyliği (1337-1522).

Beyliğin kurucusu kabul edilen, Bozok Türkmenlerinin önderi Zeyneddin Karaca Bey, 1337'de Memlûk hükümdarı tarafından naipliğe atandı. Ama daha sonra Memlûklere karşı ayaklandığı için öldürüldü (1353). Karaca Bey'in yerine Memlûkler tarafından Elbistan valiliğine atanan oğlu Halil Bey Maraş, Malatya, Besni, Harput ve Diyarbakır'ı alarak beyliğin sınırlarını genişletti. 1399'da Osmanlı hükümdarı I. Bayezid (Yıldırım), Memlûk nüfuzuna meydan okuyarak Dulkadırlı topraklarına girdi ve Nasıreddin Mehmed Bey'i hükümdarlığa getirdi. Mehmed Bey, her iki büyük devletle de barışçı ilişkileri korumaya çalıştı. Onun yerine geçen oğlu Süleyman Bey (hd 1442-54), Osmanlılar ve Memlûklerle akrabalıklar kurarak iki devletle de iyi ilişkileri sürdürdü.

1450'den sonra Osmanlı-Memlûk düşmanlığı alevlendi, bunun sonucunda Dulkadırlı tahtını ele geçirmek için hanedan kavgaları başladı. 1465'te Melik Arslan'ı öldüren Şah Budak, Memlûkler tarafından Dulkadırlı beyi atandı. Ama Osmanlı hükümdarı II. Mehmed (Fatih) duruma müdahale ederek Şahsuvar Bey'i tahta çıkardı. Şahsuvar Bey, Osmanlı korumasında Memlûklere ve Ramazanoğullarına karşı savaştı, ama sonunda Memlûkler tarafından öldürüldü (1472). Dulkadıroğulları, Şah Budak'ın ikinci kez tahta çıkmasıyla kısa bir süre yeniden Memlûklerin nüfuzu altına girdiler. Alaüddevle, Osmanlıların desteğiyle Şah Budak'ı 1479'da tahttan uzaklaştırdı; Akkoyunlulara ve Safevilere karşı savaştı, ama Osmanlılara karşı cephe alınca 1515'te öldürüldü ve beylik Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Son Dulkadıroğulları hükümdarı Ali Bey de 1522'de öldürülünce, Dulkadırlı toprakları Maraş ya da Zulkadriye adıyla Osmanlı eyaleti oldu.

Dulles, Allen W(elsh) (d. 7 Nisan 1893, Watertown, New York - ö. 29 Ocak 1969, Washington, D.C., ABD), Merkezi Haberalma Örgütü'nün (CIA) gelişme döneminde başkanlığını yapan ABD'li diplomat ve haberalma uzmanı.

ABD dışişleri bakanı John Foster Dulles'ın küçük kardeşidir. 1916'da Princeton Üniversitesi'nden yüksek lisans diploması aldı. Dışişleri Bakanlığı'nın Yakındoğu Bölümü başkanlığına getirildiği 1922'ye değin çeşitli diplomatik görevlerde bulundu. 1926'da hukuk diploması aldıktan sonra, kısa bir süre Pekin'deki ABD delegasyonuna danışmanlık yaptı. Ardından, ortakları arasında kardeşinin de bulunduğu New York'taki bir hukuk bürosuna girdi.

ABD II. Dünya Savaşı'na girdiğinde, Albay William J. Donovan tarafından Stratejik Hizmetler Dairesi'ne (OSS) atandı. Ekim 1942'den Mayıs 1945'e değin Bern'deki OSS bürosunda başkan olarak görev yaptı. Özellikle Kuzey İtalya'da Alman ordularının teslim olmasını sağlayan olaylarda önemli bir rol oynadı.

1948'de ABD haberalma sistemini incelemekle görevlendirilen üç kişilik bir komitenin başkanlığına getirildi. 1951'de CIA'nın kurulmasından sonra, başkanlığa getirilen General Walter Bedell Smith'in yardımcısı olarak görev yapmaya başladı. 1953'te Başkan Dwight D. Eisenhower tarafından başkanlığa atandı. CIA, onun başkanlığı sırasında başta 1953'te İran'da Muhammed Musaddık'ın, 1954'te de Guatemala'da Jacobo Arbenz'ın devrilmesi olmak üzere, bir dizi operasyon düzenledi. Ayrıca Nikita Kruşçev'in Stalin'i suçlayan 1956 tarihli gizli konuşmasının bir kopyasını ele geçirmeyi başardı. Ama Haziran 1960'ta ABD ile SSCB arasında yapılması planlanan zirve toplantısının hemen öncesinde Sovyet toprakları üzerinde bir Amerikan "U-2" casus uçağının düşürülmesi, CIA'yı güç duruma soktu ve zirvenin yapılmasını engelledi.

Başkan John F. Kennedy'nin göreve gelmesinden sonra da CIA'nın başında kalan Dulles, Nisan 1961'de Domuzlar Körfezi çıkarması başarısızlığından sorumlu tutuldu ve aynı yılın sonbaharında istifa etti. Dışişleriyle ilgili konular üzerinde yazdığı çok sayıda makalenin yanı sıra bazı kitapları da vardır. Bunların en önemlileri *Germany's Underground* (1947; Almanya'nın Yeraltı Dünyası), *The Craft of Intelligence* (1963; Haberalma Sanatı) ve *The Secret Surrender*'dır (1966; Gizli Teslim).

Dulles, John Foster (d. 25 Şubat 1888, Washington, D.C. - ö. 24 Mayıs 1959, Washington, D.C., ABD), Başkan Dwight D. Eisenhover döneminde ABD dışişleri bakanı (1953-59). II. Dünya Savaşı'nı izleyen Soğuk Savaş döneminde ABD'nin dış politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Allen Macy ve Edith (Foster), Dulles'ın beş çocuğundan biriydi. Annesinin babası John Watson Foster Başkan Benjamin Harrison'ın, eniştesi Robert Lansing de Başkan Woodrow Wilson'ın dışişleri bakanlığını yapmıştı. Orta öğrenimini bir Presbiteryen papazı olan babasının görev yaptığı Watertown'da (New York) tamamladıktan sonra Princeton, George Washington ve Sorbonne üniversitelerinde okudu. 1907'de daha 19 yaşındayken, uluslararası II. Lahey Barış Konferansı'na Çin temsilcisi olarak katılan büyükbabası John Foster'a eşlik etti. 1911'de New York'ta Sullivan ve Cromwell Hukuk Bürosu'na girdi ve uluslararası hukuk alanında uzmanlaştı. 1927'de büronun başına geçti.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra toplanan Versailles Barış Konferansı'nda ABD delegasyonuna hukuk danışmanı olarak atanan Dulles, daha sonra savaş tazminatları komisyonu üyesi olarak görev yaptı. II. Dünya

John Foster Dulles
U.S. Information Agency; fotoğraf, Harris & Ewing

Savaşı sırasında Dumbarton Oaks Konferansı'na katılarak Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın anahatlarını oluşturan önerilerin hazırlanmasına yardımcı oldu. 1945'te Birleşmiş Milletler'in San Francisco Konferansı'nda üst düzey danışmanlardan biri olarak görev yaptı. SSCB'nin de katılacağı görüşmeler sonunda Japonya'yla ABD'nin isteklerine uygun bir barış antlaşmasının imzalanamayacağı ortaya çıkınca, Başkan Harry Truman ve Dışişleri Bakanı Dean Acheson, genel bir barış konferansının toplanması düşüncesinden vazgeçerek, antlaşma koşullarını tartışma ve antlaşmayı imzalama işiyle kişisel olarak Dulles'ı görevlendirdiler. Dulles, konuyla ilgili çok sayıda ülkenin başkentini dolaşarak Japonya ve öteki 48 ülkenin 1951'de San Francisco'da imzaladıkları antlaşmanın hazırlanmasında önemli rol oynadı.

Ocak 1953'te Başkan Eisenhower tarafından dışişleri bakanlığına atandığında, daha önceki başarılarından cesaret alarak, genellikle başkanın yetki alanı içinde görülen dış politikayı biçimlendirme işini doğrudan üstlenme yoluna gitti. Kararlılığı ve çalışkanlığıyla Başkan Eisenhower'ın güvenini kazandığından, dış politikaların planlanmasında geniş bir inisiyatif kullandı. Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'nın (NATO) yalnızca Batı Avrupa'nın savunulmasına dönük olduğu düşüncesinden hareketle, Ortadoğu, Uzakdoğu ve Pasifik Adalarındaki boşlukları yeni savunma halkalarıyla doldurmaya yönelik bir politika izledi. Bu amaçla 1954'te Manila Konferansı'nın toplanmasını sağladı. Bu konferans, Güneydoğu Asya'da yer alan ya da bu bölgede çıkarları bulunan sekiz ülkenin oluşturduğu Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı'nın (SEATO) kurulmasıyla sonuçlandı. SEATO'yu 1955'te kurulan Bağdat Paktı izledi; sonradan Merkezî Antlaşma Teşkilatı (CENTO) olarak adlandırılan bu paktla Türkiye, Irak, İran ve Pakistan bir ortak savunma örgütünde birleşti. Avrupa'da da etkin bir politika izleyen Dulles, Avusturya'nın 1938'den önceki sınırlarını güvence altına alan ve Almanya ile Avusturya'nın gelecekte birleşmesini engelleyen Avusturya Devlet Antlaşması'nın (1955) son biçimini almasında ve Trieste'nin İtalya ve Yugoslavya arasında bölünmesini öngören Trieste Antlaşması'nın (1954) imzalanmasında belirleyici bir rol oynadı.

Dulles'ın dış politikasını belirleyen başlıca etkenler komünizme karşı beslediği büyük nefret, kamuoyuna yön verme tutkusu ve antlaşmaların değerine duyduğu güçlü inançtı. Avusturya Devlet Antlaşması görüşmeleri sırasında, SSCB'nin görüşmeleri yarıda bırakmasından çekinen Avusturyalıların ricalarına karşın, bazı küçük noktalarda bile uzlaşmayı reddetmişti.

Aynı uzlaşmazlığı zaman zaman, ABD'nin müttefiklerine karşı da göstererek önemli sorunlara yol açtı. Avrupa Savunma Topluluğu'nun (EDC) kurulması konusundaki ısrarı, Batı dünyasında kutuplaşma tehlikesi yarattı. 1953'te Fransa'nın EDC'yi onaylamaması durumunda, bunun ABD ile Fransa arasındaki ilişkilerin "acı verse de yeniden değerlendirilmesiyle" sonuçlanacağını açıkladı. Paris'te bulunduğu bir sırada SSCB'nin herhangi bir saldırısına ABD'nin "topyekün nükleer misilleme" ile yanıt vereceği biçiminde sert bir demeç verdi. Gözdağı vermeye yönelik bu ifadeleri, kendisinden sonra da ABD dış politikasının değişmez öğeleri oldu. Temmuz 1956'da Mısır cumhurbaşkanı Nasır'ın Assuan Barajı'nın inşası için yardım isteğini kaba bir biçimde reddetmesi, Ortadoğu'da ABD etkisini zayıflatan gelişmelerin başlangıcı olarak değerlendirildi. Başkan Eisenhower, ABD'de ve yurt dışında Dulles'a yönelik eleştirilere aldırmayarak onu destekleyen bir tutum takındı. Birçok batılı devlet adamı da sertliğinin Soğuk Savaş açısından yararlı olduğunu savundu. Dulles kanser hastalığının ağırlaşması üzerine 15 Nisan 1959'da görevinden istifa etti. Ölmeden kısa süre önce Özgürlük Madalyası aldı.

Dullin, Charles (d. 1885, Yenne, Savoie - ö. 1949, Paris, Fransa), tiyatro yönetmeni, oyuncusu ve yöneticisi. Deneysel tiyatro çalışmalarıyla Fransız tiyatrosunu etkilemiş ve Grotowski gibi *avant-garde* tiyatro yönetmenlerinin öncüsü olmuştur.

Tiyatroya Jacques Copeau'yla çalıştığı Théâtre du Vieux-Colombier'de(*) başladı. I. Dünya Savaşı sırasında ikisi birlikte ABD'de kaldılar. Dullin 1918'de kendi grubunu, 1921'de Paris'e dönünce de Copeau'nun çizgisine çok yakın olan ve Fransa'daki en önemli deneysel tiyatrolardan biri sayılan Théâtre de l'Atelier'yi kurdu. Burada çağdaş yazarların oyunlarından başka, müzik, mim, doğaçlama, akrobasi gibi öğelere, yalın ve stilize dekorlara yer verdiği yeni tekniklerle klasikleri de sahneledi. Fransız klasiklerini, özellikle de Molière'in *L'Avare*'ını (1668; *Cimri*, 1938) yöneterek tiyatro çevrelerinde kendine önemli bir yer sağladı. Fransız klasiklerinin yanı sıra Aristophanes'in komedilerini ve Shakespeare, Ben Johnson, Pirandello gibi yazarların çeviri oyunlarını sahneye çıkardı. 1936'da yapımcı ve yönetmen olarak çalışmak üzere Comédie-Française'e çağrıldı. 1941'de Cité adlı tiyatronun yöneticiliğini kabul etti ve Sartre'ın *Les Mouches* (*Sinekler*, 1963) adlı oyununu sahneye koydu (1943). 1946'da yayımlanan *Souvenirs et notes de travail d'un acteur* (Bir Oyuncunun Anıları ve Çalışma Notları) adlı yapıtında kendi tiyatro anlayışını ve tekniklerini açıkladı ve bu doğrultuda bir oyunculuk okulu kurdu. Bu çabalarıyla Jean Louis Barrault, Jean Vilar ve Marcel Marceau gibi sanatçıların yetişmesine önayak oldu.

Dulong, Pierre-Louis (d. 12 Şubat 1785, Rouen - ö. 18 Temmuz 1838, Paris, Fransa), Fransız fizikçi ve kimyacı. 1819'da katıların özgül ısısına ilişkin Dulong-Petit yasasının geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu yasanın yardımıyla birçok kimyasal elementin atom ağırlığı saptanabilmiştir.

Araştırmalarına Claude-Louis Berthollet'nin asistanı olarak başlayan Dulong, 1820'de Paris'teki Politeknik Okulu'nda fizik profesörü oldu ve 1830'da aynı okulun yöneticiliğine getirildi. Çalışmalarını mali sıkıntılar içerisinde yürüttü. 1813'te güçlü bir patlayıcı olan azot triklorürü buldu. Bu buluşu üzerindeki araştırmaları sırasında bir gözünü yitirdi, bir eli de sakat kaldı. Fizik

Dulong, bir taş baskı
Boyer - H Roger - Viollet

alanındaki en önemli araştırmasını Alexis-Thérèse Petit ile birlikte yürüttü. 1817'de Dulong ve Petit, Newton'un soğuma yasasının yalnızca küçük sıcaklık değişiklikleri için geçerli olduğunu gösterdiler. Sıcaklık ölçümü ve ısı aktarımı üzerine yaptıkları çalışmalar 1818'de Académie Française tarafından ödüllendirildi.

1820'de Jöns Berzelius ile birlikte, akışkanların yoğunluğu ve su üzerine bir bildiri hazırladı. Louis-Jacques Thenard ile birlikte, bazı metallerin, gaz tepkimelerinde katalizör rolü oynadıklarını buldu. Ayrıca, 1826'da gazların ışığı kırma gücü ve 1829'da gazların özgül ısısı üzerine çalışmalar yaptı. Su buharının yüksek sıcaklıkta kazandığı esneklik üzerine François Arago ile birlikte gerçekleştirdiği çalışmayı 1830'da yayımladı. 1838'de yayımladığı son bildirisi ise kimyasal tepkimelerde açığa çıkan ısının saptanmasına ilişkin deneyleri kapsıyordu.

Dulong-Petit yasası, bir elementin gram atom başına ısı sığasının (özgül ısısı ile atom ağırlığının çarpımı) sabit ve bütün katı elementler için yaklaşık 6,4 kalori olduğunu belirten yasa. Yasayı 1819'da Fransız kimyacı Pierre-Louis Dulong ve Fransız fizikçi Alexis-Thérèse Petit geliştirmiştir. Özgül ısısı (ısınma ısısı) ölçülen bir elementin atom ağırlığı, bu yasanın yardımıyla bulunabilir. Atom ağırlığı değerlerinin çoğu ilk olarak bu yöntemle elde hesaplanmıştır. Yasa, daha sonraları yalnızca metal elementlere uygulanacak biçimde düzenlenmiştir. Günümüzde yapılan düşük sıcaklık ölçümleri, tüm katıların özgül ısılarının çok düşük sıcaklıklarda sıfıra yaklaştığını göstermiştir.

Duluth, ABD'de, Minnesota'nın kuzeydoğusunda St. Louis ilinin (*county*) merkezi kent. Superior Gölü kıyısında önemli bir iç liman olan Duluth, St. Louis Irmağının Superior Gölüne döküldüğü yerde, Superior kentinin (Wisconsin) karşısında yer alır. Göl kıyısında birdenbire yükselen arazi, buzulların oyduğu eski Duluth Gölünün kıyı şeridini oluşturan sarp kayalıklarda 180-240 m'ye kadar ulaşır. Bu sırt boyunca uzanan 48 km'lik bulvar hem kente, hem de limana egemen bir konumdadır. Duluth-Superior limanı, ırmağın göle döküldüğü yerde biriken çökeltilerin oluşturduğu doğal bir dalgakıranla oluşmuştur. Minnesota (Park) Burnu adı verilen, bu 15 km'lik şerit, St. Louis Körfezini Superior Gölünden ayıran Wisconsin Burnuna kadar uzanır. İki nokta arasındaki dar kanal Superior limanı girişini, üzerinde açılır kapanır bir köprü bulunan Minnesota Burnundaki 90 m'lik gemi kanalı da Duluth limanı girişini oluşturur. St. Lawrence Suyolunun batıdaki son noktası olan birleşik liman, kış aylarında buz tutmasına karşın, yük kapasitesi bakımından ABD limanları arasında New York'tan sonra ikinci sırada yer alır. Mesabi, Cuyuna ve Vermilion'daki ocaklardan gelen demir cevheri, Red Irmağı vadisi, Manitoba ve Dakotalardan gelen tahıl, Kanada'dan gelen ve Minnesota, Wrenshall ve Superior'da arıtılan ham petrol buradan gemilere yüklenir. Limanda kömür dokları, tahıl siloları ve Minnesota'nın kuzeydoğusundaki tesislerden gelen demir cevheri ve takonitin yüklendiği demir cevheri dokları vardır. Sanayi çok çeşitlilik gösterir. Turizm, ticaret ve Duluth Uluslararası Havalimanı'ndaki askeri hava savunma tesisi de ekonomiye önemli katkıda bulunur. 1947'de kurulan Minnesota Üniversitesi'nin bir kolu, 1912'de kurulan St. Scholastica College, Duluth Teknoloji Enstitüsü, Chisholm Doğa Tarihi Müzesi ve Tweed Sanat Müzesi buradadır. Bunların yanı sıra bir senfoni orkestrası ve tiyatrosu da vardır. Superior Ulusal Ormanı'nın yönetim merkezi de Duluth'tadır.

Başlangıçta Siu, daha sonra Ocibua Yerlilerinin elinde bulunan bölgeye, 17. yüzyılda, aralarında kente adı verilen Daniel Greysolon DuLhut'un da bulunduğu çeşitli Fransız gezginleri uğradı. 1692'de Hudson Körfezi Kumpanyası'nın, 1793'te Kuzeybatı Kumpanyası'nın denetimine giren St. Louis Irmağı üzerindeki Fond du Lac kürk ticaret merkezi, 1817-54 arasında John Jacob Astor'ın kurduğu Amerikan Kürk Şirketi'nin elinde kaldı. 1852'de Minnesota-Wisconsin sınırında arazi ölçümü yapan George R. Stuntz, Minnesota Burnunda başka bir kürk merkezi kurdu. Ertesi yıl bölgeye bakır madeni aramak üzere çok sayıda insan akın etti. Duluth 1856'da kuruldu ve 1870'te 3.131 nüfuslu bir kent olarak tüzel kimlik kazandı; 1877'de köy olarak değiştirilen statüsü, 1887'de yeniden kente dönüştürüldü. Kuzeybatıdaki buğday bölgelerine ulaşan demiryolu, 1871'de Duluth Gemi Kanalının açılmasıyla başlayan göl ticaretini geliştirirken, demir madenleri de kentin büyümesini sağladı. Nüfus (1990) kent, 85.493; metropoliten alan, 239.971.

Duluth'ta tahıl siloları, Minnesota
Mit ve Joan Mann, CameraMann

Dulwich, İngiltere'de, Londra metropoliten alanının güneyindeki Southwark ilçesinde, Dulwich Okulu'nu çevreleyen konut alanı. Başarılı bir Shakespeare oyuncusu olan Edward Alleyn, 1605'te Dulwich Malıkânesi'ni satın alarak, "12 yoksul bilgin"e eğitim olanağı ve "6 yoksul erkek kardeşle 6 yoksul kız kardeş"e barınak sağlama amacıyla, "Tanrı'nın bahşettiği okul" anlamına gelen College of God's Gift'i kurdu. 1857'de yeniden düzenlenen kuruluş bugün Dulwich College, Alleyn Okulu ve James Allen Kız Okulu olmak üzere üç okuldan oluşmaktadır. Bugünkü okul binası 1866-70 arasında Sir Charles Barry'nin tasarımları uyarınca inşa edilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra baştan aşağı onarılan Dulwich College Resim Galerisi, önde gelen özel sanat galerileri arasında yer alır.

Okulun yönetim kurulu yapılaşmayı sınırlayarak yörenin kırsal özelliğini korumaya çalışmıştır. Dulwich köyü tarihsel evleriyle dikkati çeker; Dulwich paralı yol gişesi (y. 1800) Londra çevresinde hâlâ kullanılmakta olan son gişedir.

Dulwich College Resim Galerisi, Londra
A.F. Kersting

dum, Yukarı Mısır, Sudan, Kenya ve Tanzanya'da yetişen bir palmiyenin (*Hyphaene thebaica*) meyvesi. Dum palmiyesi 15 m'ye kadar uzayabilen ince uzun gövdeli, düzgün dallı bir ağaçtır; dalların her birinin ucunda yelpaze biçimli küçük ve sert yaprakların oluşturduğu bir demet bulunur.

Kırmızı-turuncu renkli meyveleri hem yemiş olarak tüketilir, hem de kabuğundan şekerleme ve melas yapılır. Yaprak liflerinden ise sicim, hasır örtü ve kâğıt üretilir. Dum meyvelerine ilk kez 5 bin yıllık Mısır mezarlarında rastlanmıştır.

Dum Dum, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Batı Bengal eyaletine bağlı Yirmidört Per-

gene ilinde, Kalküta'nın sanayi banliyöleri. Adı Farsça "yığma tepe" ya da "meyilli duvar" anlamındaki *damdama*'dan gelir. Bu adı taşıyan dört merkez sırasıyla Dum Dum, Kuzey Dum Dum, Güney Dum Dum ve Kalküta Uluslararası Havalimanı'nın bulunduğu yer olan Dum Dum Askeri Havalimanı Bölgesi'dir. Tümü de Kalküta kentsel yığışımının bir parçasıdır. Kuzey Dum Dum'da hâlâ geniş kırsal alanlar vardır. Güney Dum Dum ise Kalküta metropoliten alanının kuzey uzantısını oluşturur.

Bu merkezler içinde en tanınmış olanı, 1783'te kurulan Dum Dum'dur. Kent 1853'e gelinceye değin Bengal topçu birliğinin yönetim merkeziydi; ilk dumdum mermisinin yapıldığı cephane fabrikası da buradadır. Ayrıca jüt fabrikaları, bir tabakhane, demir ve çelik haddehaneleri, cam, kibrit, sabun fabrikaları ve bazı büyük imalat tesisleri bulunur. Birkaç hastane ile Kalküta Üniversitesi'ne bağlı bir yüksekokul vardır. Kent 1883'te Kadihati Belediyesi'nin katılmasıyla genişledi. Nüfus (1981) Dum Dum, 33.604; Kuzey Dum Dum, 96.418; Güney Dum Dum, 230.266; Dum Dum Askeri Havalimanı Bölgesi, 3.159.

Duma, Rusça tam adı GOSUDARSTVENNAYA DUMA (Devlet Meclisi), Rusya'da, 1906'dan Şubat 1917 Devrimi'ne değin Devlet Konseyi ile birlikte yasama gücünü elinde tutan ve üyeleri seçimle belirlenen meclis. Geleneksel bir kurum olarak *Duma*'nın kökleri boyar *duma*'ları (10-17. yy) ve kent *duma*'ları (1785-1917) gibi görüşme ve danışma meclislerine kadar inmekle birlikte Rusya'da parlamenter yönetime doğru ilk gerçek adım *Gosudarstvennaya Duma* ile atılmıştır.

1905 Devrimi'nin bir sonucu olarak ortaya çıkan *Duma*, Çar II. Nikolay'ın Ekim Manifestosu (30 Ekim 1905) ile oluşturuldu. Manifestoda *Duma*'nın temsile dayalı bir meclis olacağı ve yasaların ancak bu meclisin onayından geçerek yürürlüğe girebileceği belirtiliyordu. Ama birinci *Duma*'nın toplanmasından bir ay önce çıkarılan Temel Yasalar (Nisan 1906) ile, meclisin bakanlar ve devlet bütçesinin bazı bölümleri üzerindeki denetimi kaldırıldı ve yasa tasarıları getirme yetkisi önemli ölçüde kısıtlandı.

Birincisi 10 Mayıs-21 Haziran 1906, ikincisi 5 Mart-6 Haziran 1907, üçüncüsü 14 Kasım 1907-22 Haziran 1912 ve sonuncusu 28 Kasım 1912-11 Mart 1917 arasında toplanan her dört *Duma* da, meclisin toplantı halinde olmadığı dönemlerde kararnamelerle ülkeyi yönetme yetkisini elinde bulunduran çar ve hükümetçe genellikle devlet işlerinin dışında tutuldu. İlk iki *Duma*, beş büyük kent dışında, hükümetin tutuculuğuna güvendiği köylülere aşırı bir ağırlık veren bir sistemle ve dolaylı seçimle oluşturuldu. Beklenenin tersine kapsamlı reformlar isteyen liberal ve sosyalist muhalefet gruplarının egemen olduğu bu *Duma*'lar kısa sürede dağıtıldı.

1907'de Başbakan Pyotr Arkadyeviç Stolipin, radikallerin ve ulusal azınlık gruplarının seçilme şansını azaltmak için oy hakkını kısıtladı. Bu koşullarda seçilen ve tutucu bir yapı taşıyan Üçüncü *Duma* genellikle hükümetin tarımsal ve askeri reformlarını destekledi. Bu nedenle, bürokrasideki yolsuzlukları ve hükümet danışmanlarını eleştirmesine karşın, beş yıllık görev süresince varlığını sürdürdü.

Dördüncü *Duma* da tutucuydu. Bununla birlikte, I. Dünya Savaşı ilerledikçe özellikle ordunun gereksinimlerinin karşılanması konusunda hükümetin gösterdiği becerikisizlik ve vurdumduymazlığa tepki göstermeye başladı. 1915 baharına gelindiğinde çarlık yönetimine yönelik muhalefet odaklarından biri olmuştu. 1917 Şubat Devrimi'nin başlarında *Duma*'da bir Geçici Komite oluşturularak ilk Geçici Hükümet kuruldu ve II. Nikolay'ın tahttan indirilmesi onaylandı.

Dumaguete, Filipinler'de, Negros Adasının güneydoğusunda, Negros Oriental ilinin merkezi kent. Mindanao Denizi kıyısında ve Tanon Boğazının güney girişinde yer alır. Cebu kentinden sonra Orta Visayalar'daki ikinci büyük limandır; hem adalar arasında sefer yapan, hem de açık denize giden gemilere hizmet verir. Ticari ve yönetsel işlevlerine karşın, ülkede çoğunlukla bir eğitim merkezi olarak tanınır. Bir Amerikan Presbiteryen misyoner okulu olan ve 1901'de kurulan Silliman Üniversitesi beşeri bilimler okuluyla ünlüdür. Üniversite, kentte önemli ölçüde Amerikanlaşmaya yol açmıştır. Buraya ve Vakıf Yüksekokulu'na (1949), ülkenin her yerinden, özellikle de güneydeki Mindanao Adasından öğrenciler gelir. Çanak çömlek, hasır örgü ve sepet yapımıyla da ünlü olan Dumaguete'e düzenli uçak seferleri vardır. Nüfus (1989 tah.) 78.782.

duman detektörü, yapılarda yangın çıkması durumunda, içeride bulunanları zamanında uyarmak amacıyla kullanılan alarm aygıtı. Duman detektörleri, dumanı algıladıklarında, tiz ve yüksek sesli sirenler çalmaya başlar ve bu arada flaşlar yanıp söner. Fotoelektrikli ve iyonlaşmalı olmak üzere başlıca iki tür duman detektörü vardır. Işığa duyarlı fotosellerden (fotoelektrik pil) yararlanılan fotoelektrikli duman detektörleri iki biçimde çalışır. Bazılarında bir ışık kaynağı, örneğin küçük bir ışık demeti, fotoselin elektrik akımı üretmesini sağlar ve bu akım alarm devresini açık tutar. Duman gözle görülebilir bir duruma gelip ışık demetini engelleyince, devre kapanır ve alarm çalmaya başlar. Bazı fotoelektrikli detektörlerde ise, fotosel ışık kaynağını (çoğunlukla ışık salan bir diyot) doğrudan görmez. Duman gözle görülüp ışık kaynağını yayınıma ya da saçılıma uğrattığında, fotosel harekete geçer ve fotoselin ürettiği akım sirenlerin çalmasını sağlar. Bu tür detektörler çoğunlukla özel konutlarda kullanılır.

İyonlaşmalı duman detektörlerinde, radyoaktif maddelerden yararlanılarak, detektsiyon odasındaki hava moleküllerinin iki elektrot arasında iyonlaşması sağlanır. Böylece, iyonlaşan hava zayıf bir elektrik akımını iletebilecek duruma gelir. Duman detektsiyon odasına sızdığında, duman parçacıkları iyonlara yapışır ve elektrik akımını keser. Akımın kesilmesi, alarm devresini harekete geçirir.

Fotoelektrikli detektörlerin algılama gücü daha düşük olduğundan, bu aygıtlar çoğunlukla yavaş ya da içten yanma tehlikesinin daha büyük olduğu yerlerde kullanılır; çünkü bu tür bir yangında oluşan yoğun duman, fotoelektrikli detektörleri daha çabuk harekete geçirir. İyonlaşmalı detektörlerin algılama gücü ve harekete geçme hızı çok daha yüksektir; bu nedenle de, yangının hızla yayılma tehlikesinin bulunduğu yapılarda kullanılır. Bugün çoğu büyük yapıda, her iki türden duman detektörü bir arada kullanılmaktadır.

dumanağacı (*Cotinus coggygria*), BOYACI-SUMAĞI ya da PERÜKEÇALISI olarak da bilinir, sakızağacıgiller (*Anacardiaceae*) familyasından, sık dallı bir çalı ya da ağaççık. Anayurdu Avrasya'dır. Anadolu'nun kıyı orman bölgelerinde de sık rastlanır. Yaklaşık 5 m'ye kadar yükselebilen ağacın, kısa saplı ve tam kenarlı yaprakları, salkım oluşturan sarı renkli çiçekleri vardır. Meyveleri armut biçimlidir.

Parkçılıkta değerli bir süs bitkisi olan dumanağacının "sarı kök" ya da "sarı odun" adı verilen odunu kumaş boyamada kullanılır. Bu nedenle boyacısumağı adı da verilmiştir. Tanen ve flavonoit türevleri içeren yapraklarının antiseptik, kan dindirici, ateş düşürücü ve kabız yapıcı etkileri vardır.

dumanlı kuvars, silis minerali kuvarsın(*), siyah ile dumanlı kahverengi arasında değişen renklerde, iri taneli ve sık rastlanan bir türü. Dumanlı kuvarsı renksiz

Dumanlı kuvars
Hamdi Mengi

kuvarstan ayıran belirgin bir sınır yoktur. Doğada bol miktarda bulunması nedeniyle değeri, ametist ve sitrine göre oldukça düşüktür. Isıtıldığında, dumanlı kuvarsın rengi ağarır ve bazen sarıya dönüşür. Bu sarı taşlar çoğu kez sitrin olarak satılır. Mineral kristalleri çoğunlukla gaz (karbon dioksit), sıvı (genellikle hem su, hem de sıvı karbon dioksit) ya da katı (rutil) katışkılar içerir. İskoçya'daki Cairngorm Dağından çıkarılan dumanlı kuvarstan bezeme işlerinde yararlanılır. Dumanlı kuvarsın özellikleri, kuvarsınkiyle aynıdır (*tab.* silis mineralleri).

Dumanlı Mağaraları, Akdeniz Bölgesi'nde, Antalya ilinin Manavgat ilçesinin kuzeyinde, Manavgat Çayı vadisinde bulunan karstik kaynak ve mağaralar.

Mağaralar, ortalama debisi 50 m^3/sn olan Dumanlı yeraltı ırmağının çıkış ağzını oluş-

Dumanlı yeraltı ırmağının çıkış ağzı, Oymapınar Baraj Gölü suları altında kalmadan önce, Antalya
Mustafa Aktar

turur. 1966-82 arasında yapılan bütün hidrojeolojik çalışmalara karşın, Türkiye'nin en büyük yeraltı ırmağı olan Dumanlı'nın kaynağı ve geçtiği yollar saptanamamıştır. Bugün bu kaynak ve mağaralar Oymapınar Baraj Gölü yüzeyinin 120 m altında kalmıştır.

dumanlı yarasa, *Furipteridae* familyasını oluşturan iki yarasa türünün ortak adı. *Furipterus* ve *Amorphochilus* adlı iki ayrı cinse giren bu yarasalar Güney Amerika'nın tropik bölgelerinde yaşar. Dumanlı yarasalar küçük ve narin yapılı, duman renginde ya da kahverengi, 2,5-3,5 cm arasında değişen kuyruklarıyla birlikte yaklaşık 4-6 cm uzunluğunda ve 3-5 gr ağırlığındadır. Baş ya da birinci parmakları körelmiş, kanat zarlarıysa bu parmakları, işlevini yitirmiş tırnakların dibine kadar örtmüştür. Ender olarak görülen bu hayvanların davranışları ile ilgili pek az bilgi vardır.

Dumas, Alexandre (BABA) (d. 24 Temmuz 1802, Villers-Cotterêts, Aisne - ö. 5 Aralık 1870, Puys, Dieppe yakınları, Fransa), 19. yüzyılın en verimli ve en sevilen Fransız

Dumas (Baba)
Gramstorff Bros

yazarlarından. Hiçbir zaman büyük bir edebiyatçı sayılmamışsa da, önce oyunları, daha sonra da tarihsel romanlarıyla büyük ün kazanmıştır. Özellikle, Kardinal Richelieu dönemindeki dört gözü pek kahramanı anlattığı, romans tarzındaki *Les Trois mousquetaires* (1844; *Üç Silahşörler*, 1934, 1991) ve *Le Comte de Monte-Cristo* (1845; *Monte Kristo Kontu*, 1934, 1987/*Monte Cristo Kontu*, 1984) en tanınmış yapıtlarıdır. Dumas'nın renkli, açık yürekli, kimi zaman pek inandırıcı olmayan bir üslupla kendi olağanüstü yaşamındaki olayları aktardığı *Mémoires* (1852-54; Anılar) adlı yapıtı romantik dönem Fransız edebiyat yaşamına da ışık tutar.

Dumas'nın babası Thomas-Alexandre Davy de La Pailleterie, La Pailleterie markisi ile Santo Domingolu bir Siyah olan Marie Cessette Dumas'nın evlilik dışı çocuğuydu. *Ancien régime* (eski rejim) döneminde sıradan bir askerken, 1786'da Dumas adını aldı ve daha sonra Napoléon ordusunda generalliğe kadar yükseldi. Ama sonradan, özellikle 1806'da markinin ölümü üzerine ailenin parasal durumu bozuldu. Alexandre Dumas, geçimini sağlamak amacıyla genç yaşta Paris'e gitti. Avukat olmayı düşlüyordu, ama geleceğin Fransa kralı Orléans dükü Louis-Philippe'in hizmetine girdi. Sonra da şansını tiyatroda denemeye karar verdi. Oyuncu François-Joseph Talma ve sonradan romantik okulun başını çekecek olan genç şairlerle ilişki kurdu. Dumas'nın, günümüz anlayışına göre kaba, fazla gösterişli ve melodramatik bulunan oyunları, 1820'lerin sonu ve 1830'ların başında büyük ilgi görüyordu. *Henri III et sa cour* (1829; III. Henri ve Sarayı) adlı oyununda Dumas, Fransız Rönesansı'nın gösterişli bir tablosunu çizdi. *Napoléon Bonaparte* (1831) yeni ölen imparatorun efsaneleşmesinde rol oynadı. *Antony*'de (1831; *Antoni yahut İkmâl-i Namus*, 1875) ise, zina ve şeref kavramları çağa uygun biçimde yorumlanıyordu.

Dumas oyun yazarken bir yandan da tarihsel romanla ilgilenmeye başladı ve başta Auguste Maquet olmak üzere başka sanatçılarla birlikte çalıştı. Bu yapıtlarda, olayların akla ve tarihsel gerçeklere uygun olmasına genellikle özen gösterilmiyor ve kişilerin psikolojisi yeterli biçimde yansıtılamıyordu. Dumas'nın temel kaygısı, renkli bir tarihsel fonda, genellikle 16. ve 17. yüzyılda geçen heyecanlı bir öykü yaratmaktı. Dumas başarı kazandıkça kendini pahalı zevklere verdi ve borçlarını ödeyebilmek için daha kısa sürede daha çok yazmaya başladı. Aynı zamanda gazetecilik yapıp gezi kitapları yazarak da para kazanmaya çalıştı, ama başarılı olamadı.

Üç Silahşörler'in Türkçede birçok kısaltılmış baskısı yapıldı. Tam metni ise ilk kez 1972'de üç cilt olarak yayımlandı. Dumas'nın Türkçede yayımlanan öbür tanınmış yapıtları, *Üç Silahşörler*'in devamı niteliğindeki *Vingt ans après* (1845; *Yirmi Yıl Sonra*, 1972, 2 cilt), *Dix ans plus tard ou le vicomte de Bragelonne* (1848-50; *Demir Maske*, 1981) ve *La Tulipe noire*'dır (1850; *Kara Lâle*, 1967, 1981/*Siyah Lale*, 1971, 1985). Oyunlarından ikisi Mınakyan Tiyatrosu'nda(*) oynandı. Ünlü oyunu *Aktör Kean* de Raşit Rıza ve Sadi Tek tiyatrolarında 1926-44 arasında 8 kez sahnelendi.

Dumas, Alexandre (OĞUL) (d. 27 Temmuz 1824, Paris - ö. 27 Kasım 1895, Marly-le-Roi, Fransa), Fransız oyun yazarı ve romancı. Çağdaş bir sorunu ele alarak çözüm yolları öneren ve tezli oyun olarak bilinen orta sınıf gerçekçi tiyatrosunun kurucularındandır.

Alexandre Dumas'nın (Baba) evlilik dışı oğluydu. Babası gibi verimli ve yaratıcı bir

Dumas (Oğul)
H. Roger - Viollet

yazar olmasına karşın, ikisinin yapıtları çok farklıdır. Oğul Dumas, *La Dame aux camélias* (1848; *Kamelyalı Kadın*, 1961, 1989) adlı ünlü romanı sahneye konduğunda (1852) asıl ilgi alanının tiyatro olduğunu anladı. Filme de alınan bu oyun, Giuseppe Verdi'nin ilk kez 1853'te sahnelenen *La Traviata* operasına ve Sir Frederick Ashton'ın *Marguerite and Armand* (1963; Marguerite ve Armand) adlı balesine esin kaynağı olmuştur. Dumas, tarihsel oyunlar ve romanlar yazan babasından ayrı bir yol tutarak oyunlarında, yaşadığı dönemi ele aldı. Yasak aşkların babasının yıkımına yol açmasına tanık olduğundan, ailenin ve evliliğin kutsallığı temasını işledi. Örneğin, 1855'te sahnelenen, *Le Demi-Monde* (*Kibar Yosmalar*, 1955) fahişelerin evlilik kurumu için oluşturduğu tehlikeyi ele alır. Günümüz seyircileri Dumas'nın oyunlarını tumturaklı ve gereksiz konuşmalarla dolu bulsa da, 19. yüzyıl sonlarının önde gelen eleştirmenleri bu ahlakçı oyunlardan övgüyle söz etmişlerdi. Dumas 1875'te Académie Française üyeliğine seçildi.

En ilginç oyunları, *Le Fils naturel* (1858; Evlilik Dışı Çocuk) ve babasının kişiliğini yorumladığı *Un Père prodigue*'dir (1859; Savurgan Bir Baba). Oyunlarından *La Question D'Argent* (*Para Meselesi*) Teodor Kasap tarafından 1875'te, *Francillon* (*Fürüzan*) H. Z. Uşaklıgil tarafından uyarlanarak 1918'de, *La Dame aux camélias* ise başta Mahmut Şevket Paşa ve Ahmed Midhat olmak üzere birçok yazar tarafından Türkçeye çevrilerek sahnelendi.

Dumas, Jean-Baptiste-André (d. 14 Temmuz 1800, Alais - ö. 10 Nisan 1884, Cannes, Fransa), Fransız kimyacı. Özellikle

Jean-Baptiste-André Dumas, bir oymabaskı
Boyer - H. Roger - Viollet

organik analiz konusunda yaptığı çalışmalarla organik kimyaya öncülük etmiştir.

Genç yaşta biyokimya ve embriyoloji dallarında özgün çalışmalar yaptı. 1818'de, Charles Coindet ile birlikte guatr tedavisinde iyot kullanılabileceğini gösterdi. 1832'de Paris Üniversitesi ve Collège de France'ta öğretim üyesi oldu.

Çalışmaları sırasında organik bileşiklerdeki azot içeriğinin saptanmasında kullanılan bir yanma yöntemi geliştirdi (1830); antraseni ayırmayı başardı (1831); kâfurun formülünü buldu (1832) ve organik bileşiklerde halojenlerin hidrojenin yerini alabileceğini gösterdi (1834). Ayrıca Eugène-Melchior Péligot ile birlikte metil alkolü ayırmayı başararak (1834) alkol serisini oluşturdu (1836). Justus von Liebig'le birlikte, organik kimyada atom gruplarının, içerisinde yer aldıkları moleküllerin öbür parçalarının değişmesine neden olan kimyasal tepkimeler sırasında, değişime uğramadan birlikte davranabileceklerini gösterdi. Daha sonra atom ağırlıklarının Jöns Berzelius'un tanımladığından farklı olduğunu ortaya koydu.

Dumas 1849'da Ulusal Meclis üyesi, daha sonra da sırasıyla senatör, Paris kent meclisi başkanı ve Fransa Darphanesi müdürü oldu.

Dumbarton, İskoçya'nın güneybatısındaki Strathclyde iline (*region*) bağlı ilçe (*district*). 1975'teki yönetsel düzenleme sırasında eski Dunbarton ilinin büyük bölümünü kapsayacak biçimde kuruldu. Yüzölçümü 477 km² olan ilçe, güneyde Clyde Irmağından kuzeyde Ben Vorlich'e (yüksekliği 941 m) uzanır ve Helensburgh'dan kuzeydoğuya doğru ilerleyen Highland Sınır Fayınca ikiye bölünür. Dumbarton ilçesinde İskoçya'nın en büyük gölü olan Lomond yer alır. Sloy Gölü üzerinde bir hidroelektrik santralı vardır. Long Gölü üzerinde bir petrol ithal limanı olan Finnart, Grangemouth'taki petrokimya tesisi ile petrol rafinerisine yer üstünden giden bir boru hattıyla bağlanır. Kuzey ve batıdaki tepeler ormancılığa ve koyun besiciliğine olanak verirken, daha alçak düzlüklerde Glasgow için süt ve sebze yetiştirilir. İlçe merkezi Dumbarton yakınlarından geçen Clyde Irmağının kuzey yakası eskiden zengin bir gemi yapım bölgesiyken günümüzde büyük ölçüde viski üretimine dayanmaktadır. Eskiden bir dokumacılık

merkezi olan Leven Vadisindeki Strathleven Sanayi Bölgesi çok daha geniş iş olanakları sağlar. Glasgow'un konut ağırlıklı banliyösü Helensburgh gözde bir dinlence yeridir. Nüfus (1987 tah.) 79.704.

Dumbarton, İskoçya'da, Strathclyde iline (*region*) bağlı Dumbarton ilçesinin (*district*) merkezi kent. Glasgow metropoliten alanının kuzeybatısında, Leven Irmağı kıyısında, ırmağın Clyde'la birleştiği noktada kurulludur. 75 m yükseklikte bazalt bir tepe kente egemen konumdadır ve uzun süre savunma mevkisi olarak kullanılmıştır.

Britonların Alcluith (Clyde Tepesi), Keltlerin Dunbreatain (Britonların Kalesi) adını verdiği yerleşim, 5. yüzyıldan 8. yüzyıla değin Strathclyde Krallığı'nın merkezi oldu. Ortaçağda kraliyet kalesi olan Dumbarton zaman zaman İngilizlerle İskoçlar arasında el değiştirdi. Belediye imtiyazları İskoçya kralı V. James'in beratıyla (1513-42) onandı. Önceleri gemi yapımı önemli bir sanayi durumundaydı, ama II. Dünya Savaşı'nın ardından geriledi. Bugün Dumbarton'un başlıca sanayisi viski üretimidir. Nüfus (1981) 23.430.

Dumbarton Oaks Araştırma Kütüphanesi ve Koleksiyonu, ABD'de Washington, D.C.'de, 1801'de inşa edilen George üslubundaki malikânede yer alan kültür kurumu. Özellikle 4-15. yüzyıl Bizans sanat yapıtlarıyla Kolomb öncesi koleksiyonları içerir. Kolomb öncesi koleksiyonlar Philip Johnson'ın tasarladığı ve sekiz yuvarlak cam galeriden oluşan bir ek yapı içindedir. Üç kütüphane 100 bin ciltlik Bizans, 18 bin ciltlik Kolomb öncesi ve 13 bin ciltlik bahçe ve peyzaj mimarlığı kitaplarından oluşan koleksiyonlara ayrılmıştır. Bliss adlı karıkoca, malikâneyle sanat ve kitap koleksiyonlarını, korunmalarını sağlayacak maddi kaynaklarla birlikte, 1940'ta Harvard Üniversitesi'ne bağışladılar. ABD, Birleşik Krallık, Çin ve SSCB temsilcilerinin, Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla sonuçlanan toplantısı 1944'te bu malikânede gerçekleşmişti.

Dumbarton Oaks Konferansı (21 Ağustos - 7 Ekim 1944), SSCB, ABD, İngiltere ve Çin temsilcilerinin uluslararası bir örgüt kurulmasına ilişkin önerileri tartışmak üzere Georgetown'daki (Washington, D.C.) Dumbarton Oaks Malikânesi'nde bir araya geldiği toplantı. Konferansta ortaya çıkan görüşler 1945'te Birleşmiş Milletler'in kuruluşunun temelini oluşturmuştur.

Dumbarton Oaks Konferansı, 1943 Moskova Konferansı'nın sonunda yayımlanan bildirinin, savaş sonrasında Milletler Cemiyeti'nin yerini alacak bir uluslararası örgüt kurulmasını öngören dördüncü paragrafının uygulanması yolundaki ilk önemli adımdı. Dumbarton Oaks Konferansı sonunda "Genel Bir Uluslararası Örgüt Kurulmasına İlişkin Öneriler" başlığı altında toplanan görüşler Birleşmiş Milletler için eksiksiz bir taslak oluşturamadı. Güvenlik Konseyi'ndeki oylama sistemi, SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerin üyelikleri gibi can alıcı konularda görüş birliği sağlanamadı; bu konular Şubat 1945'te Yalta Konferansı'nda çözüme bağlandı. Yalta Konferansı'nın kararlarıyla somutluk kazanan Dumbarton Oaks önerileri 1945'te Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın yayımlanmasıyla sona eren San Francisco Konferansı görüşmelerinin temelini oluşturmuştur.

1801'de William Hammond Dorsey'in evi olarak inşa edilen Dumbarton Oaks Malikânesi'nde bugün bir araştırma kitaplığı ve sanat koleksiyonları bulunmaktadır.

Dumézil, Georges (d. 4 Mart 1898, Paris - ö. 11 Ekim 1986, Paris), Fransız filolog, tarihçi, arkeolog, mitoloji ve eski edebiyat uzmanı.

1916'da lişeyi bitirdi. Yüksek Öğretmen Okulu'na (École Normale Supérieure) gireceği sırada, I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine askere alındı. Ara vermek zorunda kaldığı öğrenimini savaştan sonra tamamladı ve lise öğretmeni oldu. Daha sonra Fransızca okutmanı olarak Varşova'ya atandı. Burada, temel konusu olan Hint-Avrupa mitolojisiyle ilgilenmeye başladı. 1925-31 arasında İstanbul Üniversitesi'nde karşılaştırmalı din tarihi dersleri verdi. 1931-35 arasında Uppsala Üniversitesi'nde çalıştı. 1935'te Uygulama Yüksekokulu'nun müdürlüğüne atandı. 1949-68 arasında Collège de France'ta profesör olarak çalıştı ve 1978'de Académie Française üyeliğine seçildi. Otuz kadar dil (tüm Hint-Avrupa dilleri, Özbekçe, Kazakça, Osmanlıca, başta Çerkesçe olmak üzere birçok Kuzey-Batı Kafkas dili, Keçuva dili) bilen Dumézil, Türkiye'de Kafkasya'dan göç etmiş etnik gruplar üzerine çalışırken tanıştığı Tevfik Esenç'ten yararlanarak gittikçe yok olan Ubıh dili üzerine sistematik araştırmalar yaptı.

Geliştirdiği ünlü "üç işlev" kuramıyla Hint-Avrupa kökenli toplumların düşünce yapısını ve bu yapının belirgin özelliklerinin geçirdiği evrimi araştırdı. Dumézil'e göre, ortak dil yapısına sahip tüm Hint-Avrupa topluluklarının ortak bir ideolojileri ve toplumsal yapıları vardır. Bu toplumlarda "üç işlevli" (dinsel yaşam, askerlik, üretimden kaynaklanan) bir ideolojik yapılanma görülür. Aynı olguya Roma, Hindistan ve Germen kökenli Kuzey Avrupa toplumlarında rastlanır. Yalnızca din ve tanrılar düzleminde değil, masal, efsane, edebiyat, hukuk, felsefe vb alanlarda da kendini duyuran bu "üç işlevli" yapısal birliğe Hint-Avrupa dünyasının dışında rastlanmamaktadır.

Le Festin d'Immortalité (1924; Ölümsüzlük Şöleni), *Curance-Varuna: Étude de mythologie comparée Indo-Européenne* (1934; Curance-Varuna: Karşılaştırmalı Hint-Avrupa Mitolojisi İncelemesi), *Contes Lazes* (1937; Laz Masalları), *Mythes et dieux des Germains: Essai d'interprétation comparative* (1939; Germenlerin Efsaneleri ve Tanrıları: Karşılaştırmalı Yorum Denemesi), *Naissance de Rome* (1944; Roma'nın Doğuşu), *l'Héritage Indo-Européen à Rome* (1949; Roma'daki Hint-Avrupa Mirası), *Les Dieux des Indo-Européens* (1952; Hint-Avrupa Tanrıları), *Rituels des Indo-Européens à Rome* (1954; Roma'daki Hint-Avrupa Ayinleri), *Contes et légendes des Ubykhs* (1957; Ubıhların Masal ve Efsaneleri), *Les Dieux des Germains* (1959; Germenlerin Tanrıları), *La Religion romaine archaïque* (1966; Arkaik Roma Dini), *Mythe et Epopée* (1968-73, 3 cilt; Mit ve Destan), *Le Verbe d'Ubykh: Études descriptives et comparatives* (1975; Ubıh Dili: Betimlemeli ve Karşılaştırmalı Araştırmalar), *Les Dieux souverains des Indo-Européens* (1977; Hint-Avrupalıların Egemen Tanrıları), *Mariages Indo-Européens suivi de quinze questions romaines* (1979; Hint-Avrupa Evlilikleri, Romalılar Üzerine On Beş Soru), *Apollon sonore et autres essais* (1982; Ses Veren Apollon ve Öbür Denemeler) Dumézil'in başlıca yapıtlarıdır.

Dumfries-Galloway, İskoçya'nın güneybatısında, 1975'teki yönetsel düzenleme sırasında kurulan il (*region*). Yüzölçümü 6.370 km² olan il eski Dumfries, Kirkcudbright ve Wigtown illerini kapsar. Bölgedeki tek önemli ekonomik etkinlik tarımdır. Nüfus (1987 tah.) 147.036.

Dumlupınar, Ege Bölgesi'nde, Kütahya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Altıntaş'a bağlı bir bucak olan Dumlupınar, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Dumlupınar Belediyesi 1956'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 6.840; kasaba, 3.559.

Dumlupınar Meydan Savaşı *bak*. Başkumandanlık Meydan Savaşı

Dumont d'Urville, Jules-Sébastien-César (d. 23 Mayıs 1790, Condé-sur-Noireau - ö. 8 Mayıs 1842, Meudon yakınları, Fransa), Fransız denizci. Güney Pasifik (1826-29) ve Antarktika'ya (1837-40) düzenlediği

Dumont d'Urville, Maurin'in bir resminden Émile Lassalle'ın yaptığı oymabaskı
Bibliothèque Nationale, Paris

araştırma gezileri sonucunda dönemin deniz haritaları kapsamlı biçimde gözden geçirilmiş, yeni ada grupları keşfedilmiş, bazıları da yeniden adlandırılmıştır.

1820'de d'Urville, Doğu Akdeniz'de harita çalışması yaptığı sırada, Ege Denizindeki Melos Adasında düzenlenen kazılarda bulunan ünlü Milo Venüsü'nün Fransız hükümetinin eline geçmesini sağladı. D'Urville, 1822'de katıldığı gezide Yer'in çevresini dolaştıktan sonra 1825'te Fransa'ya döndü. Bundan sonraki görevi, Güney Pasifik'e giderek, 1788'de o bölgede kaybolan kâşif Jean-François La Pérouse'un izini bulmaktı. Bu yolculuğu sırasında Yeni Zelanda'nın bazı bölgelerinin haritasını çıkardı ve Fiji ile Loyauté Adalarına, Yeni Kaledonya'ya, Yeni Gine'ye, Amboyna'ya (bugün Ambon), Van Diemen Toprakları'na (bugün Tasmanya), Caroline Adalarına ve Selebes'e uğradı. Şubat 1828'de, Santa Cruz Adalarındaki Vanikoro'da La Pérouse'un firkateynlerinden birine ait olduğu sanılan bir gemi enkazına rastladı. Araştırma heyeti 25 Mart 1829'da Fransa'ya döndü. Bu yolculuk, Güney Denizi sularına ilişkin haritaların kapsamlı biçimde gözden geçirilmesini ve buradaki takımadaların Melanezya, Mikronezya, Polinezya, Malezya olarak yeniden adlandırılmasını sağladı. Ayrıca d'Urville geziden 1.600 bitki türü ile 900 kayaç örneği ve uğradığı adalarda konuşulan diller üzerine bilgilerle döndü. 1829'da albay (*capitaine de vaisseau*) rütbesiyle firkateyn kaptanı yapıldı ve Ağustos 1830'da Fransa'dan sürgün edilen Kral X. Charles'ı İngiltere'ye götürdü.

Eylül 1837'de Antarktika yolculuğuna çıkmak üzere Toulon'dan yelken açtı; 1823'te James Weddell'ın ulaştığı 74°15' güney

enleminin ötesine geçmeyi umuyordu. Macellan Boğazında araştırmalar yaptıktan sonra, 63°29' güney enlemi ve 44°47' batı boylamında yüzer buz kütleleriyle karşılaştı, ama gemilerin bu buz kütlelerinin arasında yolculuk etmeye uygun donanımı yoktu. Buz kütlelerinin içine sokulamayan gemiler, buzların çevresinden dolanarak doğuya doğru yaklaşık 550 km yol aldılar. Sonra batıya yönelerek Güney Orkney Adaları ve Güney Shetland Adalarına uğradılar; Joinville Adası ile Louis Philippe Toprakları'nı keşfettikten sonra gemiciler arasında iskorbüt hastalığının başlaması üzerine Şili'deki Talcahuano'da durmak zorunda kaldılar. Büyük Okyanusta Fiji ve Pelew (bugün Palau) adalarını, Yeni Gine'yi ve Borneo'yu dolaşıp, 120° ve 160° doğu boylamları arasındaki keşfedilmemiş bölgede magnetik kutbu bulmak umuduyla Antarktika'ya geri döndüler. D'Urville, Ocak 1840'ta Avustralya'nın güneyinde rastladığı kıyıyı, karısının adından esinlenerek Adélie Kıyısı olarak adlandırdı. Araştırma gemileri 1841 sonlarında Fransa'ya döndü. Ertesi yıl d'Urville, karısı ve oğluyla birlikte bir tren kazasında öldü.

Dumont d'Urville'in başlıca yapıtları arasında, başkalarıyla birlikte yazdığı *Voyage de la corvette "l'Astrolabe", 1826-1829* (1830-34; "l'Astrolabe" Korvetinin Yolculuğu, 1826-1829) ve *Voyage au Pole Sud et dans l'Océanie, 1837-1840* (1841-54; Güney Kutbu'na ve Okyanusya'ya Yolculuk 1837-1840) yer alır.

Dumouriez, Charles-François du Périer (d. 25 Ocak 1739, Cambrai, Fransa - ö. 14 Mart 1823, Turville Park, Buckinghamshire, İngiltere), 1792-93 yıllarında devrim safında önemli zaferler kazanan ama sonradan düşmanla işbirliği yaparak Avusturyalılara sığınan Fransız generali.

Bir ordu müfettişinin oğluydu. 1758'de orduya katıldı, Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-63) Prusyalılara karşı çarpışarak kendini gösterdi. Kral XV. Louis tarafından gizli diplomatik görevlerle Madrid'e (1767), Polonya'ya (1770-72) ve İsveç'e (1773) gönderildi. Ama çeşitli komplolara karıştığı gerekçesiyle geri çağrıldı ve 1773-75 arasında hapsedildi. 1778'de Cherbourg kenti komutanlığına getirilen Dumouriez, 11 yıl boyunca sürdürdüğü bu görev sırasında limanın gelişmesini denetledi.

1789 Devrimi, Dumouriez'nin hırslı kişiliği için yeni fırsatlar yarattı. 1790'da Jakobenlere katılan Dumouriez, Mart 1792'de dışişleri bakanı oldu. 20 Nisan 1792'de Avusturya'ya savaş ilan edildi. Dumouriez, büyük olasılıkla çarpışmayı hemen kazanmayı, ardından ordusuna dayanarak Yasama Meclisi'ni devirmeyi ve kral adına yönetimi ele geçirmeyi planlıyordu. Ama bu beklentisinin tersine Fransız orduları savaşın başında bir dizi yenilgiye uğradı. 12 Haziran 1792'de Dumouriez savaş bakanı oldu; ama üç gün sonra istifa etti ve kuzeydeki ordunun komutanlığını üstlendi. Bu arada Prusya, Avusturya'nın safında savaşa katılmıştı. Dumouriez, François Christophe Kellermann ile birlikte işgalci Prusya birliklerini Valmy Savaşı'nda (20 Eylül) yenilgiye uğrattı ve Fransız topraklarından çekilmeye zorladı. Bunu izleyen Jemappes Savaşı'nda Avusturya ordusunu yenerek Belçika'yı işgal etti.

Dumouriez 26 Şubat 1793'te de Felemenk'e girdi. Ama ardından Belçika'ya çekilmek zorunda kaldı; Neerwinden (18 Mart) ve Louvain'de (bugün Leuven) (21 Mart) Avusturyalılara yenildi. Bunun üzerine düşmanla ateşkes yapan Dumouriez Paris'e yürüyerek, Eylül 1792'de Yasama Meclisi'nin yerini almış olan Konvansiyon'u devirmeyi planlıyordu. Konvansiyon'un kendisini ordu komutanlığından alması üzerine düşmanla işbirliği yapmayı seçti; görevi ondan devralmak için gelen savaş bakanı ve Beurnonville kontu Pierre Riel ile dört komiseri Avusturyalılara teslim etti. Askerlerinin kendisini terketmesi üzerine 5 Nisan'da Avusturyalılara sığındı.

Dumouriez bir süre Almanya ve İsviçre'de yaşadıktan sonra İngiltere'ye yerleşti ve 1800'de kendisine bir aylık bağlandı. 1814'te Fransa'da krallık yeniden kurulduysa da Kral XVIII. Louis, Dumouriez'nin ülkesine dönmesine izin vermedi.

Dumouriez, J. Rouillard'ın bir portre çalışmasından ayrıntı; Versailles ve Trianon Ulusal Müzesi
H. Roger - Viollet

Dumuzi-Abzu, Mezopotamya dininde Sümer tanrıçası. Güneydoğudaki bataklık bölgesinde, Lagaş yakınındaki Kinirşa kentinin tanrıçasıydı. Bataklıktaki bereketi ve yeni yaşam gücünü simgeliyordu. Dumuzi-Abzu, hayvan otlatılan orta kesimdeki Sümer tanrısı Dumuzi'nin (*bak.* Tammuz) karşılığıydı. Eridu çevresinde eril nitelikler yüklenen Dumuzi-Abzu, burada Enki'nin (Akad dilinde Ea, ayrıca Apsu'nun Efendisi olarak da adlandırılır) oğlu olarak bilinirdi.

Dumuzi-Amauşumgalana, Mezopotamya dininde, özellikle meyve yetiştirilen güneyde, sonraları da çayırlarla kaplı orta kesimlerde yaygın biçimde tapınılan Sümer tanrısı. Bereketi simgeleyen tanrıça İnanna'nın (Akad dilinde İştar) genç kocasıydı. Hurmadaki büyüme ve yeni yaşam gücünü simgeliyordu. Ambar tanrıçası Damuzi-Amauşumgalana ile evlenmesi Uruk'ta temelde bir hasat şenliği olarak kutlanırdı. Şenlikte genç bir çiftin evlenerek güvenliğe kavuşması, yeni yıl için erzağını sağlayan halkın güven duygusunu simgeliyordu. Dumuzi-Amauşumgalana, gerçekte Sümerlerin bereket ve üreme tanrısı Dumuzi'nin (*bak.* Tammuz) bir başka biçimiydi.

Dunajec Irmağı, Polonya'nın güneyinde ırmak. Slovakya sınırı yakınındaki Tatra Dağlarından doğan Dunajec, kuzeydoğu yönünde 251 km aktıktan sonra Vistül'e dökülür. Roznów, Czchów ve Czorsztyn'de hidroelektrik santrallar kurulmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Almanlar Rus siperlerini yardıklarında ırmak kanlı çarpışmalara sahne oldu. Polonya'nın, Kraków'un güneydoğusundaki Czorsztyn bölgesinin sulanması için bir baraj inşa edebilmesi amacıyla Mart 1975'te Dunajec boyunca Slovakya-Polonya sınırı yeniden düzenlenmiştir.

Dunant, (Jean-) Henri (d. 8 Mayıs 1828, Cenevre - ö. 30 Ekim 1910, Heiden, İsviçre), İsviçreli hümanist, Kızılhaç Örgütü'nün kurucusu. Dünya Genç Erkekler Hıristiyan Birliği'nin de kurucularından olan Dunant, 1901'de ilk Nobel Barış Ödülü'nü Fransız Frédéric Passy ile paylaşmıştır.

24 Haziran 1859'da yaklaşık 40 bin kişinin ölümüyle sonuçlanan Solférino Çarpışması'na tanık oldu. Yaralı Avusturyalı ve Fransızlar için acil yardım hizmetleri örgütledi. *Un Souvenir de Solférino*'da (1862; Solférino'dan Bir Anı) bütün ülkelerde, ırk ya da din ayrımı gözetmeksizin savaş ve barış

Dunant, 1901
American Red Cross

zamanında çekilen acıları dindirmeye çalışacak gönüllü yardım dernekleri kurulmasını önerdi. Ayrıca savaşlarda yaralananlarla ilgili bir uluslararası anlaşma önerisinde bulundu. Dunant'ın Kızılhaç Örgütü'nü kurduğu 1864'te ilk ulusal dernekler de oluştu ve I. Cenevre Sözleşmesi imzalandı.

Bu arada yatırımlarını ihmal ettiği için iflas eden Dunant, 1867'de Cenevre'den ayrıldı. Yaşamının geri kalan bölümünü yoksulluk ve unutulmuşluk içinde geçirdi. Savaş tutsaklarının durumunu iyileştirmeye dönük çalışmalarını sürdürdü, köleliğin kaldırılması, uluslararası hakemlik, silahsızlanma ve bir Yahudi vatanının oluşturulması için çaba harcadı. 1895'te bir gazeteci Dunant'ı Heiden'da "yeniden keşfetti".

Dunántúl, Macaristan'ı kuzey-güney doğrultusunda ortadan ikiye bölen Tuna Irmağının batısında kalan bölge. Dunántúl adı Macarcada "Tuna Ötesindeki Topraklar" anlamına gelir. Bölge yüzey şekilleri açısından farklılık gösterir; ağırlıklı olarak tepeler ile yüksek düzlüklerden oluşur. Dağlar arasında ise havzalar vardır. Tepelik ve yaylalık kesim Bakony ve Mecsek sıradağlarını da içine alır. En büyük düzlükler, Büyük Macaristan Ovasının bir bölümü olan Mezőföld lös düzlüğü ile Küçük Macaristan Ovasıdır. Dunántúl'un geniş kesimleri ormanlıktır; ama verimli tarım alanları ile dağınık madencilik işletmeleri de bulunur.

Dunaş BEN LABRAT, LIBRAT olarak da yazılır, EL-EBRED ya da ADONINA HA-LEVI olarak da bilinir (d. y. 920, Fez, Fas? - ö. y. 990, Kurtuba?), şair, dilbilgisi uzmanı ve polemik yazarı. Arap şiirinin ölçülerini ilk kez kullandığı yapıtlarıyla İbrani şiirinde yeni bir tarz başlatmıştır. Menahem ben Saruk'un hazırladığı İbranice sözlük üzerine yaptığı eleştiriler, İbrani filolojisinin altın çağını başlatan bir tartışmaya yol açmıştır.

Fez'de ya da Bağdat'ta doğduğu sanılır. Babil yöresindeki Sura kentinde ünlü Yahudi bilgin Said bin Yusuf el-Feyyumi'nin yanında öğrenim gördü. Arap şiirinin ölçülerini kullanmaya ilk kez Sura'da başladı; şiirlerindeki bu yenilikle öğretmeni Said bin Yusuf'u hayran bıraktı.

Bir süre sonra Magripliler egemenliğindeki Kurtuba'ya (Córdoba) göç etti. Yahudi kültürü o yıllarda, Kurtuba'daki halifenin danışmanlarından Yahudi devlet adamı Hisday ibn Şaprut'un (y. 915-975?) desteğinde bir canlanma dönemi yaşıyordu. Hisday'ın desteklediği dil bilgini Menahem ben Saruk, gerçek anlamda ilk İbranice sözlüğü

yazmıştı. Dunaş bu çalışma üzerine, Menahem'e karşı kişisel saldırılarını ve Hisday'a yönelik övgülerini bir araya getiren acımasız bir polemik yazdı. Hisday'ın gözünden düşen Menahem, kısa süre sonra öldü. Menahem'in öğrencileri, bir polemikle Dunaş'ı yanıtladılar. Bu tartışma, İbrani dilbilgisinin yeniden gözden geçirilmesine yol açtı.

Dunaş'ın dilbilgisi üzerine bir de yayımlanmamış incelemesi vardır. Bu incelemede, İbranicedeki eylemlerin üç ünsüzlü köklere dayanmasına karşın, bazı çekimlerde kökü oluşturan harflerden birinin düşebileceğini öne sürmüştür.

Dunaş BEN TEMİM, ADONİM ya da EBU SEHL olarak da bilinir (d. y. 900 - ö. y. 960), Yahudi hekim ve dil bilgini. İbraniceyle Arapçanın karşılaştırmalı incelemesini yapan ilk araştırmacılardandır.

El-Kayrevan'daki (bugün Tunus'ta) Fatımi sarayında hekimlik yaptı. Dönemin eğitim görmüş başka Yahudileri gibi, İbranice üzerine derin bir bilgisi vardı. En tanınmış yapıtını Arapça yazmıştır. Ama bu yapıt kaybolmuş, günümüze yalnızca İbranice çevirisi kalmıştır. Dunaş yapıtında, İbranicenin Arapçadan eski bir dil olduğunu, Arapçanın ise İbranicenin bozulmasıyla oluştuğunu ileri sürmüştür.

Dunaújváros, Macaristan'ın orta kesimindeki Fejér ilinde (*megye*) kent. Tuna Irmağının batı yakasında, Budapeşte'nin 65 km güneyinde yer alır. Dunapentele ve Komárom olmak üzere iki kesimden oluşur. 1950'den önce köy olan Dunapentele'nin bugün ayrı belediyesi vardır. Kentin yeni kesimi Komárom'da modern yapılaşma 1950'de başlamış, büyük toplu konutlar ile geniş entegre demir çelik işletmeleri kurulmuştur. Demir cevheri ırmak yoluyla Ukrayna'dan, kok kömürüyse Macaristan'ın güneybatısındaki Pécs-Komló'dan getirilir. Szalki Adasındaki işlek ırmak limanı bir köprüyle kente bağlanır. Öbür sanayi kuruluşları, bir prefabrike konut fabrikası ile dokuma ve konfeksiyon fabrikalarıdır. Demiryolu bağlantıları yeni kentte, karayolu ve ırmak bağlantıları eski kenttedir. Dunapentele'nin bulunduğu yerdeki eski Roma kenti Intercisa 4. yüzyıl dolaylarında ortadan kalkmıştır; ama eski kalenin kalıntılarına rastlanmaktadır. 1950-61 arasında Sztálinváros olarak adlandırılan Dunapentele'de bir Rum Ortodoks kilisesi (1696) ile bazıları yumuşak löse oyulmuş mağara evler olan eski köylü konutları vardır. Nüfus (1983 tah.) 62.000.

Dunaysır Camisi *bak*. Kızıltepe Ulucamisi

Dunbar, İskoçya'nın doğusundaki Lothian iline (*region*) bağlı East Lothian ilçesinde (*district*) kent ve balıkçılık limanı. Forth Halicinin güney kıyısında yer alır.

İngiliz istilasına karşı önemli bir savunma noktası olan Dunbar Kalesi'nin (y. 856) sağladığı koruma sayesinde gelişti. İskoç kraliçesi Mary ile yakın ilişkisi dolayısıyla kale 1568'de yıktırıldı. 1620'de yapılan eski belediye binası ise bugün de kullanılmaktadır. Dunbar'ın, biri Oliver Cromwell'in Dunbar Çarpışması'ndan önce genişlettiği Eski liman, öteki Victoria limanı olmak üzere iki limanı vardır; ama sualtındaki kayalıklar her iki limanda da girişi zorlaştırır. Basil Spence'in 1951'de tasarladığı çağdaş balıkçı barınakları eski kentin yeniden geliştirilmesi projesi çerçevesinde inşa edildi. Turizm dışında başlıca etkinlikler balıkçılık, tarım, biracılık ve malt üretimidir.

Oliver Cromwell yönetimindeki İngilizler ile David Leslie komutasındaki İskoçlar arasında yapılan Dunbar Çarpışması 1650'de kentin 5 km güneydoğusunda oldu. Savaş sonunda İskoçlar dağıtılarak ağır bir yenilgiye uğratıldı. Cromwell'in tahminlerine göre, İngilizlerin kaybı 20 iken İskoçlar 3 bin ölü ve 10 bin tutsak verdi. Nüfus (1981) 6.386.

Dunbar, Paul Laurence (d. 27 Haziran 1872, Dayton - ö. 9 Şubat 1906, Dayton, Ohio, ABD), Siyahların lehçesiyle yazdığı şiirleri ve öyküleriyle tanınan ABD'li yazar. Ulusal çapta üne ulaşan ilk Siyah yazarlardandır.

Annesi ve babası eski birer köleydi. Babası özgürlüğüne kavuşmak için Kanada'ya

Dunbar, 1906
Library of Congress, Washington, DC

kaçmış, sonradan İç Savaş'ta çarpışmak üzere ABD'ye dönmüştü. Dunbar gençliğinde, Dayton'da okuduğu lisenin tek Siyah öğrencisi ve okul gazetesinin yayın yönetmeniydi. Şiirlerini topladığı ilk kitabı *Oak and Ivy*'yi (1893; Meşe ve Sarmaşık), asansörcü olarak çalıştığı sırada kendi parasıyla yayımladı ve yayın masraflarını karşılayabilmek için kitabın nüshalarını asansöre binenlere sattı. İkinci kitabı *Majors and Minors* (1895; Büyükler ve Küçükler), romancı ve eleştirmen William Dean Howells'ın övgüsünü kazandı. Dunbar'ın, ilk iki kitabındaki en güzel şiirlerden derlenen sonraki kitabı *Lyrics of Lowly Life*'ı da (1896; Yoksul Yaşamın Şiirleri) Howells tanıttı.

Dunbar'ın şiirleri birden büyük ilgi görmeye başladı. Şiirlerini, ABD ve İngiltere'de kalabalık dinleyici topluluklarının önünde okudu. Ülkesine dönünce, Washington, D.C.'deki Kongre Kütüphanesi'nin okuma salonunda bir işte çalıştı (1897-98). Şiirin yanında roman ve öykü de yazan Dunbar, genç yaştaki ölümünden önce dört öykü kitabı ve dört roman yayımladı. Geniş bir beyaz okuyucu kitlesine seslendiği yapıtlarında, İç Savaş öncesi Güney'de yaygın olan plantasyonlardaki yaşamı pastoral şiir ve idil tonlarında anlattı.

Kendi ruhsal sorunlarını yansıttığı *Uncalled*'ı da (1898; İstenmeyen) kapsayan ilk üç romanında beyaz karakterleri işledi. Kimi zaman en iyi romanı kabul edilen son romanı *The Sport of the Gods*'da (1902; Tanrıların Eğlencesi), Kuzey'in kentsel bölgelerinde yaşayan, köklerinden koparılmış bir Siyah aileyi anlattı.

Dunbarton, DUMBARTON, DUNBARTONSHIRE ya da DUMBARTONSHIRE olarak da bilinir, İskoçya'nın batısında eski il. 1975'te yapılan yönetsel düzenlemeden sonra toprakları geniş ölçüde Dumbarton(*) ilçesi ile Strathclyde(*) iline bağlanmıştır.

Duncan I (ö. 1 Ağustos 1040, Elgin yakınları, Moray, İskoçya), 1034-40 arasında İskoçya kralı II. Malcolm'un (hd 1005-34) torunuydu. O dönemde, krallık ailesinin iki kolunun dönüşümlü olarak tahta çıkması geleneği yerleşmişti. Ama Malcolm, Strathclyde İskoçya'ya katılınca (bir olasılıkla 1034'ten kısa süre önce) Duncan'ı bölgenin başına getirerek bu geleneği çiğnedi. Malcolm'un ölümü üzerine Duncan barışçıl yoldan onun yerine geçti. Ama kısa süre sonra, tahtta belki daha çok hakkı olan Moray hükümdarı (*mormaor*) Macbeth, Duncan'ı devirmek için harekete geçti. Duncan 1039'da Durham'ı kuşatmak için başarısız bir girişimde bulundu ve ertesi yıl Macbeth tarafından öldürüldü. Duncan'ın büyük oğlu sonraki yıllarda Macbeth'i öldürerek 1058-93 arasında Kral III. Malcolm Canmore adıyla hüküm sürdü.

Duncan II (ö. 1094), 1093-94 arasında İskoçya kralı. III. Malcolm'un oğlu, I. Duncan'ın torunuydu. Babası, İngiltere kralı I. William'a bağlılığını kanıtlamak için Duncan'ı Normanlara rehine olarak verdi. Uzun yıllar (1072?-87) Normanların elinde kalan Duncan 1094'te bazı İngiliz ve Norman ileri gelenlerinin de yardımıyla amcası Donald Bane'i devirerek İskoçya kralı oldu. Ama ertesi yıl, Donald Bane'in kışkırtmasıyla büyük olasılıkla Monthechin'de öldürüldü. Böylece, Donald Bane yeniden tahta geçti.

Duncan, David Douglas (d. 23 Ocak 1916, Kansas kenti, Missouri, ABD), ABD'li fotoğrafçı. Kore Savaşı'nda çektiği çarpıcı fotoğraflarla tanınmıştır.

Miami Üniversitesi'ni 1938'de bitirdikten sonra serbest fotoğrafçı olarak çalışmaya başladı. II. Dünya Savaşı'nda ABD Deniz Piyadeleri'nde görev yaptı, Deniz Piyadeleri'ne bağlı Pasifik hava birliklerini görüntüledi. 1946'da *Life* dergisinin kadrolu fotoğrafçısı oldu. 1950'de Kore Savaşı'nı görüntüledi. Daha sonra *This Is War!* (1951; İşte Savaş!) adlı kitapta yer alan bu fotoğraflar, sıradan askerin yaşamını çarpıcı biçimde aktarıyordu.

Duncan, 1955'te *Life* dergisinden ayrılarak yeniden serbest çalışmaya başladı. Ertesi yıl Pablo Picasso ile tanıştı. Onun çalışmalarına duyduğu büyük ilgi sonucunda *The Private Life of Pablo Picasso* (1958; Pablo Picasso'nun Özel Yaşamı), *Picasso's Picassos* (1961; Picasso'nun Picassoları), *Goodbye Picasso* (1974; Elveda Picasso) ve *The Silent Studio* (1976; Sessiz Stüdyo) başlıklı fotoğraf dizileri ortaya çıktı. *The Kremlin* (1960) adlı kitabı, Kremlin'deki değerli sanat yapıtları aracılığıyla Rusya'nın tarihini anlatıyordu. Duncan'ın *Yankee Nomad: A Pictorial Odyssey* (Göçebe *Yankee*: Görsel Bir Yolculuk) başlıklı otobiyografisi 1966'da yayımlandı. 1968'de Demokrat ve Cumhuriyetçi partilerin başkanlık seçimi öncesi kongrelerinde çektiği fotoğraflar *Self-Portrait, U.S.A.* (1969) adlı kitapta; Vietnam Savaşı'nda çektiği fotoğraflardan seçmeler de *War Without Heroes* (1971; Kahramanları Olmayan Savaş) adlı kitapta basıldı. *Prismatics: Exploring a New World* (1973; Prizmatikler: Yeni Bir Dünyayı Keşfetmek) ve *Magic Worlds of Fantasy* (1978; Düşlerin Büyülü Dünyaları) adlı yapıtlar, daha sonraki deneysel çalışmalarından oluşuyordu.

Duncan, Isadora, asıl adı (1894'e değin) ANGELA DUNCAN (d. 26 Mayıs 1877, San Francisco, ABD - ö. 14 Eylül 1927, Nice, Fransa), ABD'li dansçı. Ülkesindeki ilk gösterilerinde pek başarılı olmamakla birlikte, serbest üslubu İngiltere'de ve daha sonraları Rusya da içinde olmak üzere

başka Avrupa ülkelerinde coşkuyla karşılanmıştır.

Duncan, müzik öğretmeni olan annesinin yoksulluk içinde özenle büyüttüğü dört çocuğundan biriydi. Daha çocukken klasik balenin katı kurallarına başkaldırarak doğal

Isadora Duncan, y. 1919
Dance Collection, The New York Public Library, Astor

ritim ve hareketlerle dans etmeye başladı. Bu yaklaşımı, sonraları özellikle de Brahms, Wagner ve Beethoven gibi büyük bestecilerin yapıtlarını yorumlarken bilinçli bir biçime büründü. Chicago ve New York'taki ilk gösterilerinde başarı sağlayamayınca şansını başka ülkelerde aramak için 21 yaşında ABD'den ayrıldı. Biraz para biriktirmişti. Bunu kullanarak sığır taşıyan bir gemiyle İngiltere'ye gitti. Mücadeleci ruhuyla burada kısa zamanda başarıya ulaştı.

British Museum'da Eski Yunan sanatı konusundaki araştırmaları sonucunda o güne değin sırf içgüdüsüyle bulup kullandığı ritimlere Antik Çağ dansında da yer verildiğini gördü; kendi dans yöntemini de büyük ölçüde bunların yeniden canlandırılması üzerine kurdu. Ünlü kadın oyuncu Patrick Campbell'in korumasında, Londra'nın önde gelen hanımlarının çağrısı ile özel davetlerde dans etmeye başladı. Dans hareketlerinde tam bir özgürlük göze çarpıyor, o sırada bir gerileme dönemi içinde bulunan balenin göreneksellesmiş biçimlerinden başkasını tanımayan izleyiciler adeta büyüleniyordu. Bir orman perisini çağrıştıran giysileriyle ve çıplak ayakla dans eden bu genç kadın çok geçmeden bütün Avrupa tiyatro ve konser salonlarını izleyicilerle doldurdu. 1905'te Rusya'ya yaptığı ve olaylarla dolu geçen gezi, sanat eleştirmeni Sergey Diaghilev'in ilgisini dans konusuna çekti. Diaghilev kısa bir süre sonra dansa yönelecek ve Avrupa'da baleyi yeniden canlandıracaktı. Duncan çeşitli dönemlerde Almanya, Rusya ve ABD'de dans okulları açtıysa da bunların hiçbiri uzun ömürlü olmadı.

Bütün tabulara meydan okuyan Duncan'ın sanatı kadar özel yaşamı da adının manşetlerden inmemesine neden oldu. İlk çocuğu Deirdre'ın babası, Duncan'ın evliliğe olan nefretini paylaşan sahne tasarımcısı Gordon Craig, ikinci çocuğu Patrick'in babası ise dikiş makineleri imparatorluğunun varisi ve seçkin sanatsever Paris Singer'dı. Duncan, Singer'la bir süre sevgi-nefret ilişkisi içinde yaşadı. Ayrılmaları ise Duncan'ın hiçbir zaman tam olarak etkisinden sıyrılamadığı bir felaketin ardından geldi. 1913'te Paris'te iki çocuğu bakıcılarıyla Sen Irmağına yuvarlanan bir arabanın içinde boğuldu. Duncan acısını yenmek için açmayı tasarladığı okuldan I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle vazgeçmek zorunda kaldı. Daha sonra çıktığı Güney Amerika, Almanya ve Fransa turneleri de eskileri kadar başarılı olmadı. Buna karşılık 1920'de hep özlemini çektiği dans okulunu açmak üzere Moskova'ya davet edildi. Devrimci yaradılışıyla Sovyetler Birliği'ni vaat edilmiş bir ülke olarak gören Duncan, burada kendisinden 17 yaş küçük olan şair Sergey Aleksandroviç Yesenin'le tanıştı. ABD turnesine onu da götürebilmek için, evliliğe karşı tutumundan özveride bulunarak 1922'de Yesenin'le evlendi. ABD'ye gitmek için bundan daha kötü bir zamanı seçemezdi; komünizm korkusunun doruğa vardığı ülkede kocasıyla birlikte haksız yere Bolşevik ajanı olmakla suçlandı. Boston Konser Salonu'ndaki bir gösterisinde Yesenin'i seyirciye tanıtması üzerine sıralardan küfürlü haykırışlar yükseldi. Duncan'ın sahneden yaptığı ağır bir konuşmadan sonra gece büyük bir gürültüyle sona erdi. Duncan yurdundan bu kez dönmemek üzere ayrıldı. Bunu, Avrupa'da Yesenin'le geçirdiği mutsuz dönem izledi. Gittikçe akli dengesini yitiren ve Duncan'dan soğuyan Yesenin, tek başına Rusya'ya döndü, 1925'te de intihar etti. Duncan Nice'teki son yıllarında kararsız, amaçsız, hatta acıklı bir yaşam sürdürdü. Boynundaki eşarbın bindiği arabanın arka tekerleğine dolanmasıyla boğularak öldü.

Gününün önde gelen müzikçi, sanatçı ve yazarlarının övgüsünü toplayan Duncan, aydın çevreler için bir esin kaynağı, dar görüşlüler için ise saldırı hedefi oldu. Düşünceleri çağının çok ilerisindeydi. Toplumsal görenekleri açıkça ve gösterişli bir biçimde hiçe sayması halk arasında yalnızca "özgür aşk"ın savunucusu olarak algılanmasına yol açtı. Ama danstaki yaratıcılığı ve yenilikçiliği konusunda hiç tartışma yoktur. Yapay teknik sınırlamaları reddedip doğal hareketlerdeki zarifliği temel alması, dansı katı formüllere, parlak ama kof teknik virtüözlük gösterilerine bağımlı kalmaktan kurtarmış, modern dansın Mary Wigman, Martha Graham vb sanatçılar tarafından geliştirildiği biçimiyle kabul görmesinin yolunu açmıştır.

Yaşamı ve sanatı konusundaki en kapsamlı çalışma A. R. Macdougall'ın *Isadora: A Revolutionary in Art and Love* (1960; Isadora: Sanatta ve Aşkta Bir Devrimci) adlı kitabıdır. Karel Reisz'ın *Isadora* (1968, *Isadora*) adlı filminde Duncan'ı Vanessa Redgrave canlandırmıştır.

Duncan, Otis Dudley (d. 2 Aralık 1921, Nocona, Texas, ABD), ABD'li sosyolog. Chicago'daki Siyah nüfusuyla ilgili çalışması (1957) insan ekolojisinin, sosyolojinin bir uzantısı olarak geçerliliğini ortaya koymuştur.

1941'de Louisiana Eyalet Üniversitesi'ni bitiren Duncan, Minnesota Üniversitesi'nden lisansüstü (1942), Chicago Üniversitesi'nden de doktora (1949) derecelerini aldı. 1951'de ders vermeye başladığı Chicago Üniversitesi'nde insan ekolojisi dalında 1957'de doçent, 1960'ta profesör oldu. 1973'te Arizona Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olarak görev aldı. Duncan, nüfusu akışkan bir işgücü olarak değerlendirdiği ve alanında önemli bir kaynak olan *The American Occupational Structure* (1967; Peter M. Blau ile birlikte, Amerika'nın Meslek Yapısı) adlı çalışmasıyla, çağdaş kent topluluğunun yapısının ve gelişmesinin bilimsel çözümlemesine katkıda bulundu.

Duncan, Ronald (Frederick Henry) (d. 6 Ağustos 1914, Salisbury, Rodezya [bugün Zimbabve] - ö. 3 Haziran 1982, Barnstable, Devon, İngiltere), İngiliz şair ve oyun yazarı. Genç yaşlarda ilgi duyduğu sosyalizmden giderek uzaklaştı ve Hindistan'da Mohandas Gandhi'den ders aldıktan sonra Hıristiyan ve Budacı inançları savunmaya başladı. Edebiyat yaşamının son dönemlerinde, çağdaş bilimi derinlemesine incelediği, beş bölümlük destansı şiiri *Man*'i (1970-74; İnsan) yazdı. En tanınmış yapıtları arasında, *This Way to the Tomb* (1946; Mezara Bu Yoldan) adlı oyun ile İngiliz besteci Benjamin Britten için yazdığı üç libretto, *The Rape of Lucretia* (1946; Lucretia'ya Tecavüz), *Amo Ergo Sum* (1948; Seviyorum, Öyleyse Varım) ve *Hymn to St. Peter* (1951; Aziz Petrus'a İlahi) yer alır.

Duncan, 1938-46 arasında *The Townsman* dergisinde şiir yayınlarından sorumlu yönetmen olarak çalıştı. Britanya Şenliği için yazdığı ve 1951'de Salisbury Katedrali'nde sahneye konan *Our Lady's Tumbler* (Meryem Ananın Bardağı) adlı dinsel oyun dışında 1953-70 arasında 14 oyun daha yazdı. 1955'te, pek çok önemli yeni tiyatrocuyu keşfedecek olan İngiliz Sahne Topluluğu'nun kurucuları arasında yer aldı. Ayrıca televizyon için de çeşitli metinler yazdı.

Duncan'ın otobiyografisi dört cilt olarak yayımlandı: *All Men Are Islands* (1964; Bütün İnsanlar Birer Adadır), *How to Make Enemies* (1968; Nasıl Düşman Kazanılır), *Obsessed* (1976; Saplantılı) ve *The Precarious Garden* (1976; Tehlikeli Bahçe).

Dundas, eskiden THULE, Grönland'ın kuzeybatısında, önemli bir ABD hava üssü ve ulaştırma merkezi. Baffin Körfezinin bir girintisi olan Wolstenholme Fiyordunun

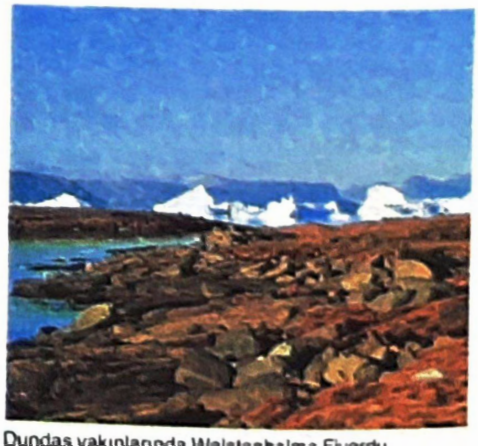

Dundas yakınlarında Wolstenholme Fiyordu, Grönland
Ron Singer-Shostal / EB Inc.

güney kıyısında, Atholl Burnunda yer alır. Eskiden Umanak (Ümánaq) adlı bir Eskimo yerleşimiydi. Kutup Eskimolarını buraya getiren ve 1910'da Umanak'ı kuran

Knud Rasmussen, 1912-24 arasında yaptığı seferler sırasında bölgeyi inceledi. Yerleşime daha sonra Tarihöncesi Thule kültürünün adı verildi. II. Dünya Savaşı'nda burada kurulan ABD hava üssü, 1952'de Kuzey Amerika ve Kuzey Avrupa arasındaki kutup hava hattı için bir ara durak olarak kullanılmaya başladı. Daha sonra yapımına başlanan balistik füze erken uyarı istasyonu 1961'de tamamlandı. Uçakların gürültüsü kutup ayılarını ve morsları ürküterek kaçırdığından, bölgede oturan Eskimoların büyük çoğunluğu 1953'te 145 km kuzeydeki Kanâk'a (Eskimo dilinde Qaanaaq) göç ettiler ve yeni yeri de Thule olarak adlandırdılar. 20. yüzyılın sonlarına doğru bölgede sivil nüfus kalmadı.

Dundee, İskoçya'da, Tayside iline (*region*) bağlı Dundee City ilçesinde (*district*) kent. Önemli bir sanayi merkezi ve deniz limanıdır.

İskoçya'nın nüfus açısından üçüncü büyük kenti ve Glasgow'dan sonra ikinci büyük sanayi merkezidir. Kuzey Denizinin dar bir girintisi olan Tay Halicinin kuzey yakasında, Edinburgh'un 64 km kuzeyinde kuruludur; Forth ve Tay adlı karayolu köprüleriyle karşı yakaya bağlanır. Halice bakan cephesinin uzunluğu 13 km'den fazladır. Kent, Tay ile volkanik Dundee Law (174 m) kayası arasında 52 km²'lik alan kaplar.

Dundee adına tarihte ilk kez 12. yüzyıl sonları ya da 13. yüzyıl başlarında rastlanır. Kasaba sonraki dört ya da beş yüzyıl boyunca sürekli olarak İngilizlerin yağmasına ve kıyıcılığına sahne oldu.

Eski çağlardan beri balıkçılığın önem taşıdığı Dundee, zamanla İskoçya'nın en büyük balina avı filolarının uğrağı durumuna geldi. Kadınlar keten eğirme ve dokuma işinde çalışırdı. 19. yüzyılda balina yağına batırılmış jüt elyafının, örülerek çanta ve halı sırtı yapımında kullanılan çuval bezi haline getirilebileceği keşfedildi. Böylece dokuma işi ile balina avcılığı arasında sıkı bir bağ oluştu. Bu tarihten sonra dünya çapında bir jüt yapım merkezi haline gelen Dundee hızla büyüdü. Keten bezi, çadır bezi, halat ve halı gibi ürünleri kapsayan dokumacılık günümüzde de sürmekle birlikte, II. Dünya Savaşı'ndan sonra çok sayıda işçi yeni makine sanayilerinde çalışmaya yönelmiştir.

Kentin çalkantılı tarihi nedeniyle geçmişten pek az tarihsel bina kalmıştır; kent kapılarından biri (Doğu Kapısı) ayaktadır. Kent kilisesi, modern cam ve beton yapıların yoğunlaştığı kent merkezinde bir odak noktası oluşturur. Gecekondu yıkımları sırasında birçok eski cadde, avlu ve bina da ortadan kalkmıştır.

Dundee Üniversitesi 1881'de kuruldu; 1897'de St. Andrews Üniversitesi'ne bağlandı ve 1967'de yeniden bağımsız bir kimlik kazandı. Kentte ayrıca güzel sanatlar, teknik, öğretmen ve ticaret yüksekokulları vardır.

Bir zamanlar ayrı bir kasaba ve varlıklı Dundee tüccarlarının gözde yerleşimi olan Broughty Ferry günümüzde kentin bir bölümü haline gelmiştir. Nüfus (1981) 174.346.

Dundee (1. Vikontu), John Graham of Claverhouse, Lord Graham of Claverhouse (d. 1649 ? - ö. 17/18 Temmuz 1689, Killiecrankie Geçidi, Perth, İskoçya), İngiltere'nin Katolik kralı II. James'i yeniden başa geçirmek için 1689'da bir ayaklanma başlatan İskoçyalı asker. Ayaklanmanın başlarında ölmesi, İskoçya'daki Jacobusçuların Kral III. William ve Kraliçe II. Mary'ye karşı direnme şansını zayıflatmıştır.

Soylu bir aileden gelen Graham, askerlik mesleğine, Fransa ve Felemenk'te paralı askerlik yaparak başladı. 1678'de İskoçya'ya döndüğünde, Kral II. Charles'ın Anglikan yönetimine başkaldıran Presbiteryenleri bastırmak üzere güneybatıya gönderilen süvari birliklerinin başına getirildi. 1 Haziran 1679'da Drumclog Moss'daki (Lamark) çarpışmada yenilgiye uğradıysa da, 22 Haziran'da, Bothwell Köprüsü'nde ayaklanmacıları alt etmeyi başardı.

Bundan sonraki iki yılının büyük bir bölümünü İngiltere'de geçirdi ve II. Charles'ın kardeşi York dükü James'in güvenini kazandı. York dükünün 1685'te II. James adıyla tahta çıkmasından sonra, Özel Danışma Kurulu üyesi olmasına karşın orduda ve

Lord Dundee, David Paton'ın mürekkep çizimi; İskoçya Ulusal Portre Galerisi, Edinburgh
Scottish National Portrait Gallery Edinburgh

yönetimde fazla etkinlik gösteremedi. Mart 1688'de Dundee belediye başkanlığına atandı. Felemenk *stadhouder*'i (vali) Orange prensi Willem'in Kasım 1688'de İngiltere'yi istila etmesi üzerine, krala yardıma gönderilen İskoç ordusunun komutan yardımcılığına getirildi. 12 Kasım'da James tarafından Dundee vikontu yapıldı.

James'in Aralık 1688'de İngiltere'den kaçmasından sonra, İskoçya'ya dönerek sürgündeki krala yardım etmek için destek almaya çalıştı. Topladığı kuvvetlerle General Hugh Mackay'i 17 Temmuz 1689'da Killiecrankie Geçidi'nde pusuya düşürmeyi başardı. Çarpışmayı kazanmasına karşın, vurularak öldü. İskoç direnişi Ağustos 1689'da yapılan Dunkeld Çarpışması'nda tümüyle bastırıldı.

Dundee City, İskoçya'nın doğusunda, Tayside iline (*region*) bağlı ilçe (*district*). 1975'te yapılan yönetsel düzenleme sırasında kuruldu; eski City of Dundee ile eski Angus ve Perth illerinin bir bölümünden oluşur. Tay Halicinin kuzey kıyısında 233 km²'lik bir alanı kaplayan ilçe, Dundee kenti ile çevresindeki kırsal bölgenin bir bölümünü ve konut alanı Monifieth'i içine alır. Nüfus (1987 tah.) 175.748.

Dundo, Angola'nın kuzeydoğusundaki Lunda Norte ilinde madencilik kenti. Zaire sınırının 24 km güneyindedir. İlk kez 1912'de elmas bulunan bir yörenin yakınlarında kuruldu. Diamang (Companhia de Diamantes de Angola) adlı uluslararası konsorsiyum tarafından planlı bir yerleşim olarak geliştirildi. 1920'lerin başlarından 1971'e değin madenlerin işletilmesini tekeline alan şirket 1977'de Angola hükümetince devletleştirildi. Madenler genellikle Dundo'nun güneydoğusundaki ırmak yataklarının alüvyonlu balçıklarında bulunur. Dünyada, değerli taş niteliği olan yıllık elmas üretiminin yaklaşık yüzde 10'u burada gerçekleştirilir. Maden şirketinin 1947'de kurduğu Dundo Ulusal Müzesi'nde yerli Lunda-Başokue halklarının geleneksel ahşap mask ve heykellerini içeren geniş etnografik koleksiyonlar bulunmaktadır.

Dundonald (10. Kontu), Thomas Cochrane (d. 14 Aralık 1775, Annesfield, Lanarkshire, İskoçya - ö. 30 Ekim 1860, Londra, İngiltere), en büyük İngiliz denizcileri arasında sayılan amiral.

İskoçya'daki mâlikanesinde gerçekleştirdiği bilimsel deneylerle ailesinin yoksullaşmasına yol açan Dundonald 9. kontunun en büyük oğluydu. 1793'te amcası Alexander Cochrane'in komutasındaki gemide görev alarak donanmaya katıldı. Napoléon Savaşları boyunca çeşitli gemilerde görev aldı. 1806 ve 1807'de Parlamento üyeliğine seçildi. Nisan 1809'da Fransız filosuna karşı tehlikeli bir saldırı düzenlediyse de, bu cesur girişimi Başkomutan Lord Gambier'nin müdahalesi yüzünden sonuçsuz kaldı. Gambier'ye yönelttiği eleştiriler nedeniyle askeri mahkemede yargılanan Cochrane sonunda aklandı. Bu arada, seçim sisteminde ve Deniz Kuvvetleri'nde bazı reformlar yapılmasını önermesi, hükümet çevrelerinde gözden düşmesine ve bir daha donanmada görev alamamasına yol açtı. Şubat 1814'te Cochrane ve birkaç arkadaşı Napoléon'un tahttan çekileceği yolunda yalan haberler yayarak borsada haksız kazanç sağlamaya yöneldiler. Bunun üzerine yargılanan ve bir süre hapsedilen Cochrane, Parlamento'dan çıkarıldı ve 1809'daki başarılarından ötürü kendisine verilmiş olan "The Most Honourable Order of the Bath" nişanı da geri alındı.

Mayıs 1817'de, talihin kendisinden iyice yüz çevirdiği bir sırada, İspanya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Şili'den donanmanın başına geçmesi yolunda bir çağrı aldı. Cochrane'in Callao Körfezinde "Esmeralda" adlı İspanyol gemisini ele geçirmesi, Şili ve Peru'nun bağımsızlıklarını kazanmalarında önemli rol oynadı. 1823-25 arasında, Cochrane Portekiz'e karşı bağımsızlık mücadelesi veren Brezilya'nın hizmetinde çalıştı. Avrupa'ya döndükten sonra Osmanlı egemenliğine karşı ayaklanan Yunanlıların hizmetine girdi; ama hizip kavgaları ve deniz savaşlarında kullanılmasını önerdiği buharlı gemilerin teslim edilmemesi nedeniyle 1828'de bu görevden ayrıldı.

Cochrane Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ndeki eski görevine dönebilmek için İngiltere'de yoğun bir kampanya başlattı. Babasının yerine Dundonald kontu olmasından bir yıl sonra, 1832'de bu amacına ulaştı. 1848'den 1851'e değin Amerikan ve Batı Hint filolarına komuta etti. 1860'ta öldü ve Westminster Abbey'de gömüldü.

Cochrane'in *Autobiography of a Seaman* (1860-61, 2 cilt; Bir Denizcinin Otobiyografisi) ve *Narrative of Services in the Liberation of Chili, Peru and Brazil* (1959, 2 cilt; Şili, Peru ve Brezilya Bağımsızlık Mücadelesinin Hizmetinde) adlı iki kitabı yayımlandı.

dundun, Nijerya'nın güneybatı kesiminde yaşayan Yorubaların kullandığı çift yüzlü, ortası kum saati gibi boğumlu davul. Konuşma dilindeki tonlar ve birbirine geçen yan sesler *dundun* ile taklit edilebilir. Usta müzikçiler, ayinlerde bir tanrı ya da bir krala övgü şiirleri sunmak için bu davulu kullanırlar. Doğu Afrika, Asya ve Melanezya'da da *dundun* benzeri çalgılara rastlanır.

Dundun sol omza asılır, sol elle davulun iki yüzündeki derileri birbirine bağlayan

sırımların gerginliği ayarlanırken, sağ elde tutulan kıvrık sopa ile vurularak çalınır. Ses yüksekliği, sırımları sıkıp gevşeterek ayarlanır.

Iya ilu, gudugudu, kerikeri, ifaju, kanango ve *gangan* adları verilen altı *dundun*'dan

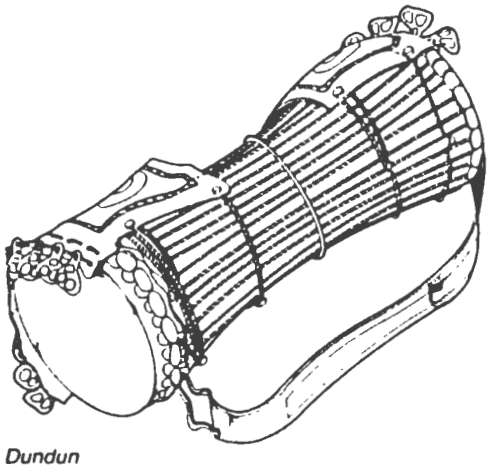

Dundun
Odu: A Journal of Yoruba and Related Studies

oluşan davul takımı, Yorubaların bütün tören ve şenliklerinde tören alayının başını çeker. *Gudugudu* dışında bunların tümü de "konuşan davul"(*) olarak kullanılabilir.

Dunedin, Yeni Zelanda'da, Güney Adasının güneydoğu kesiminde liman kenti. Ağız bölümünde derinsu limanı Chalmers'ın bulunduğu Otago limanının (uzunluğu 23 km) başında yer alır.

1848'de İskoçya Özgür Kilisesi'ne bağlı bir yerleşim olarak kuruldu. Kereste kaynakları ve çiftçiliğe uygun olması nedeniyle seçilen yerleşim, Gal dilinde Edinburgh (Duneideann) anlamına gelen Dunedin adını aldı. 1861'de Otago'da altın bulunması Dunedin'i zenginleştirdi ve çok sayıda göçmenin buraya gelmesini sağladı. Böylece yerleşim 19. yüzyılın ikinci yarısında Yeni Zelanda'nın başlıca kenti oldu.

Son dönemlerde gelişmesi yavaşlamakla birlikte Dunedin bugün de yün, tekstil, ev aletleri, ayakkabı, mobilya, sabun, gübre, kimyasal madde ve un üretiminin yanı sıra gemi onarımı tesisleri, makine işleri, demir ve pirinç dökümhanelerinin bulunduğu bir sanayi merkezidir. Kentin başlıca ulaşım tesisleri, Picton-Bluff Eyalet Karayolu, Christchurch'e (365 km kuzeyde) giden

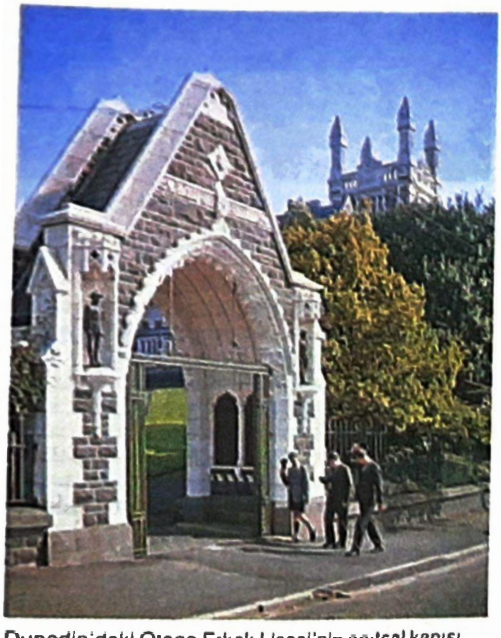

Dunedin'deki Otago Erkek Lisesi'nin anıtsal kapısı, Yeni Zelanda
New Zealand National Publicity

Güney Adası Ana Demiryolu, havalimanı ve kusursuz limanıdır.

Dunedin, kenti kuranlarca iç bölümü kuşatacak biçimde planlanan ve 200 hektarlık bir ormandan oluşan yeşil "Kent Kuşağı"yla da ünlüdür. Kentin botanik bahçesi, sanat galerisi, Otago Üniversitesi (1869, Yeni Zelanda'nın en eski üniversitesi), Otago Müzesi ve Yöreye İlk Yerleşenler Müzesi önemlidir. Katolik ve Anglikan katedralleriyle ilahiyat eğitimi veren Knox, Selwyn ve Kutsal Haç adlı yüksekokulların bulunduğu kent dinsel bir merkezdir. Nüfus (1990 tah.) kent, 113.900; (1983 tah.) kentsel alan, 105.600.

Dunér, Nils Christofer (d. 21 Mayıs 1839, Billebarga - ö. 10 Kasım 1914, Stockholm, İsveç), Güneş'in kendi çevresinde dönme periyodu üzerine önemli araştırmalar yapan İsveçli astronom.

1864-88 arasında Lund'daki Kraliyet Üniversitesi Gözlemevi'nde astronom olarak çalışan Dunér, 1867'de çiftyıldızlara ilişkin araştırmalara girişti. Bu arada yıldız tayflarının incelenmesi çalışmalarını başlattı.

1888'de Uppsala Üniversitesi'ne astronomi profesörü olarak atandı ve Uppsala Gözlemevi'nin yöneticiliğini üstlendi. Kısa bir süre sonra Güneş'in dönüşünü incelemeye başladı ve Doppler etkisinden yararlanarak Güneş'in kendi çevresindeki bir tam dönüşünü Ekvator yakınlarında yaklaşık 25 ½ günde tamamladığını, ama kutuplarda bu sürenin 38 ½ güne kadar çıktığını buldu.

Dunes Çarpışması, Mareşal Henri de Turenne komutasındaki Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin İspanyollara karşı Dunkerque (o dönemde İspanyol Felemenki'nde) yakınlarında kazandığı zafer (14 Haziran 1658). Bu zafer, İspanya'nın Dunkerque'i teslim etmesine ve 1659'da Fransa ile İspanya arasında Pireneler Barışı'nın imzalanmasına katkıda bulunmuştur.

Çarpışma Oliver Cromwell'in, Dunkerque'i kuşatmış olan Turenne'e destek olmak üzere General William Lockhart komutasındaki 6 bin kişilik İngiliz piyade birliğini göndermesinden sonra başladı. Don Juan de Austria (Genç) ve Condé 4. prensi Louis II de Bourbon komutasındaki bir İspanyol birliği ile York dükünün (sonradan Kral II. James) komutasındaki İngiliz kralcılardan oluşan birlikler, İspanyolların safında çarpışıp kuşatmayı kaldırmak için Dunkerque'e geldiler ve kum tepecikleri üzerinde mevzilendiler. Çarpışma Turenne'in saldırısıyla başladı. Başlangıçta Condé'nin komutasındaki süvariler üstün durumdaydı, ama geri kalan İspanyol kuvvetleri İngiliz-Fransız askerlerine karşı direnemeyip geri çekildiler. Yalnızca İngiliz kralcılarından oluşan bir birlik geri çekilmedi; bu birlik daha sonra Ypres'te (Ieper) Kral II. Charles'a katıldı.

Dunfermline, İskoçya'nın doğusundaki Fife iline (*region*) bağlı ilçe (*district*). Eski Fife ilinin parçasıyken 1975'teki yönetsel düzenleme sırasında kuruldu. Yüzölçümü 303 km² olan ilçe, Forth Körfezinin kuzey tarafında yer alır ve genellikle alçak arazilerden oluşur. Kömür üretimi ve mandıracılık başlıca ekonomik etkinliklerdir. İlçe merkezi Dunfermline kentidir. Nüfus (1982 tah.) 126.971.

Dunfermline, İskoçya'da Fife iline (*region*) bağlı Dunfermline ilçesinin (*district*) merkezi. Forth Körfezinden 5 km içeride, yüksek bir alanda yer alır. İlk Kelt keşişleri de burada bir yerleşim kurmuştu; ama kent Benedikten Manastırı'nın (y. 1072) çevresinde gelişti. O dönemin kraliyet evinin bir bölümü bugün Pittencrief Parkı'nda korunmaktadır. III. Malcolm'dan I. Robert'a değin hüküm sürmüş yedi İskoçya kralı burada gömülüdür.

Manastırın günümüze ulaşmış olan nefi masif Norman mimarisinin güzel bir örneğidir ve 1821'e değin bölge kilisesi olarak kullanılmıştır. Saray olarak yeniden inşa edilen konukevi ise, İskoç krallarının gözde bir konutu olmuştur.

Dunfermline 1624'te bir yangın yüzünden tümüyle yıkıldıktan sonra hem keten ve damasko üretimine, hem de bunlarla ilgili ağartma ve boyama sanayilerine yönelik bir merkez olarak gelişti. Ünlü sanayici ve hayırsever Andrew Carnegie, Dunfermline'da doğdu (1835). Carnegie'nin büyük bağışlar yaptığı kent bugün de tüm Carnegie tröstlerinin yönetim merkezidir. Nüfus (1981 geç.) 58.392.

Dunganlar *bak.* Huylar

Dungannon, İrlanda dilinde DUN GEANA INN. Kuzey İrlanda'da ilçe (*district*) ve ilçe merkezi kent. Dungannon, tarihinin ilk dönemlerinde Tyrone kontları O'Neill'lerin başlıca ikametgâhı oldu.

Kentin kuzeyindeki toprak tabyada aile reislerinin yönetimi devraldığı törenler yapılırdı. İrlanda Parlamentosu'nun bağımsızlığı ilk kez 1782'de Protestanlarca Dungannon'da ilan edildi. Bugün Dungannon keten ve kesme kristal üreten bir pazar kentidir. Kraliyet Okulu 17. yüzyılın başlarında kurulmuştur.

Eskiden Armagh ve Tyrone illerine yayılmış olan Dungannon ilçesi 1973'te yapılan yönetsel düzenlemeyle oluşturuldu. Yüzölçümü 911 km²'dir. Doğuda Neagh Gölünden, batıda Fermanagh ilçesine ve kuzeydeki Sperrin Dağlarının eteklerinden, güneyde Blackwater Irmağı ve İrlanda Cumhuriyeti'ne kadar uzanır. Genel olarak kırsal bir bölgedir; domuz, inek ve kümes hayvanları yetiştirilir. Dungannon kentı dışındaki öteki önemli yerleşim merkezi, hiçbir zaman verimli biçimde işletilemeyen kömür bölgesinin merkezi Coalisland'dır. Belfast'tan gelen ulusal otoyol Dungannon kasabasının yakınından geçer. Nüfus (1971) kent, 7.634; (1981 geç.) ilçe, 41.087.

Dungarpur, Hindistan'ın kuzeybatısındaki Racasthan eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. Tarımsal bir pazar olan Dungarpur kentinin Udaipur, Vadodara, Ahmedâbad ve ayrıca Godhra (Gucerat) üzerinden Indur ile karayolu bağlantısı vardır. Eskiden Dungarpur Prensliği'nin merkezi olan kent 14. yüzyılda kuruldu ve bağımsız Bhil halkının reisi Dungaria'nın adını aldı. Kentte bir hastane ve Racasthan Üniversitesi'ne bağlı bir devlet yüksekokulu bulunur.

Yüzölçümü 3.770 km² olan Dungarpur ili, tepelerden oluşan ormanlık bir bölgedir; sularını; doğu sınırının bir bölümünü çizen Mahi Irmağı toplar. Temel ekonomik etkinlik tarımdır; yörede buğday, darı, pirinç, mısır ve baklagiller yetiştirilir. Berilyum, kurşun, çinko, gümüş, demir cevheri ve mika yatakları geniş ölçüde işletilmektedir. Eski bir prenslik olan Dungarpur y. 1530'a değin Bansvara eyaleti içindeydi. Sırasıyla Babürlülerin, Marathaların ve İngilizlerin yönetiminde kalan Dungarpur, 1948'de Racasthan eyaletinin bir parçası oldu. Nüfus (1981) kent, 27.556; il, 682.845.

Dungula, Sudan'ın kuzeyinde, Kuzey Bölgesindeki eş-Şımalıye ilinin (*müdiriye*) merkezi kasaba. Nil'in sağ kıyısında, Hartum'un 448 km kuzeybatısında yer alır.

Deniz düzeyinden yüksekliği 248 m'dir. Pamuk, buğday, arpa, şekerkamışı ve sebze yetiştirilen bir yörenin tarım merkezidir. Karayoluyla Vadi-Halfa ve Maravi'ye bağlanır; yurtiçi seferlerin yapıldığı bir havalimanı vardır.

Hıristiyan Makurra Krallığı'nın başkenti olan Dungula, 652'de Mısır'dan gelen Abdullah ibn Sa'd ibn Ebi Sarh komutasındaki bir Müslüman ordu tarafından kuşatıldı. Kuşatmanın kaldırılması karşılığında imzalanan anlaşma, sonraki altı yüzyıl boyunca iki ülke arasındaki ilişkileri düzenledi. Ortaçağ Dungula'sı, surlar içinde birçok kilisenin, geniş evlerin, geniş caddelerin ve 1002'den sonra kırmızı tuğladan bir sarayın bulunduğu bir yerleşme olarak anlatılır. Hıristiyan Nübye Krallığı'nın yıkılmasının (14. yy) ardından Dungula bir Müslüman kasabası haline geldi. Fonc sülalesinin Sennar'da yönetimi ele geçirmesiyle (16. yy), Nil'in üçüncü büyük çağlayanına kadar olan bölgeyi yönetimi altında tutan bağımlı bir hükümdarlığın merkezi oldu. 17. yüzyıl sonlarında Şaygiye konfederasyonunun gelişmesinin ardından bölge küçük kabile şeflerinin yönetimine girdi. Kuzey-güney doğrultusundaki ticaret yolu da Dungula'nın dışına kaymaya başladı. Bunu izleyen gerileme döneminde kasaba hem yerli Şaygiyelerin, hem de Memlûk mültecilerin saldırılarına uğradı. Nüfus (1973) 5.626.

Dunğlar, Çince DONG, Wade-Giles yazımında TUNG, Çin'de, Guizhou yönetim bölgesinin (*sheng*) güneydoğusunda, komşu Guangxi Zhuang özerk bölgesinde (*zizhiqu*) ve Hunan yönetim bölgesinde yaşayan, Çinli olmayan halk. Taylarla akraba Cuanğ (Zhuang) kabilelerinden biri olan ve Çin'de ilk kez Song hanedanı döneminde (960-1279) ortaya çıkan Dunğların, Moğol saldırıları karşısında güneybatıya göç ettikleri sanılır. Günümüzde, Puyilerin de (Tay) yaşadığı seyrek nüfuslu Guizhou yönetim bölgesinde yoğunlaşmışlardır. Zhuang Dong dil öbeğine bağlı bir dil konuşurlar; dillerinin Kam-Sui-Mak olarak adlandırılan yazılı biçimi ise Tay diline yakındır.

Dunğlar, Yaolar, Meolar ve öteki Avustronezya halkları gibi fazla yüksek olmayan kazıklar üstüne inşa ettikleri geniş evlerde yaşarlar. Mimarilerinin başlıca özelliği, 30 m'ye kadar yükselen pagoda benzeri ahşap kulelerdir. Bambu borular kullanarak suladıkları alanlarda pirinç yetiştirir ve manda beslerler; zenginliğin simgesi olan manda, tanrılara kurban da edilir. Ayrıca Dunğlar, su altında kalmış alanlarda balık beslerler ve şahinlerle avlanırlar. Nüfusları 1.570.000 olan Dunğların yaklaşık üçte biri Guizhou'da yaşamaktadır. Guizhou'da yaşayan Dunğlar pamuk ve çivitağacı yetiştirir, dokudukları güzel pamuklu kumaşları Yunnan ve Guizhou'da satarlar. Her hafta kurulan ve genellikle bayram günlerine rastlayan pazarlar, Dunğ toplumsal yaşam ve ticaretinin merkezidir.

Panteist olarak nitelenen dinlerine ilişkin, Du diye bilinen bir kara büyüye başvurmalarının dışında, fazla bilgi yoktur.

Dunğlar, 1957'de Guizhou yönetim bölgesinde azınlık statüsü kazanmış ve Ulusal Halk Kongresi'ne dört temsilci gönderme hakkı elde etmişlerdir.

Dunham, Katherine (d. 22 Haziran 1910, Joliet, Illinois, ABD), ABD'li dansçı, koreograf ve antropolog. İlkel, etnik ve törensel danslara yorumlar getirmiş, Siyahlardan oluşan başarılı dans topluluğuyla turnelere çıktığı ABD ve Avrupa'da son derece renkli programlarıyla yaygın ilgi görmüş, ayrıca Siyah kültürünün köklerine inmeyi amaçlayan ciddi bir sanatçı olarak tanınmıştır.

Antropoloji dalında yüksek lisans ve doktorasını Chicago Üniversitesi'nde tamamladı. Bir bursla gittiği Antiller'de ilkel dansları inceledi. İlk okulunu 1931'de Chicago'da açtı. 1936'da Julius Rosenwald Vakfı burslusu olarak geleneksel Haiti dansları konusunda araştırma yaptı. 1940'ta yalnız Siyahlardan oluşturduğu topluluk iki üç yıl içinde büyük turlara çıkmaya başladı. Koreografisi 1937'de yapılan *Tropics* (Dönenceler) ve *Le Jazz Hot* (1938), Dunham'ın araştırmalarına dayanan birçok yapıtın ilk örneklerindendi.

Katherine Dunham *Tropical Revue* adlı dans gösterisinde, 1945-46
Dance Collection, New York Public Library, Astor

Dunham, New York ve Chicago stüdyolarında sonradan modern dans alanında ünlenen birçok öğrenci yetiştirdi. Broadway yapımları, opera ve filmler için koreografiler hazırladı; New York Metropolitan Operası'nda oynanan *Aida* (1963) bunlardan biriydi. Chicago ortaöğrenim kurumlarındaki Siyah öğrenciler için özel projeler yürüten Dunham, Senegal cumhurbaşkanının sanat danışmanlığını da yaptı. Edwardsville'deki Güney Illinois Üniversitesi'nde kalarak hem kendi araştırmalarını, hem de üniversite sanat çalışmalarını sürdürdü; daha sonra aynı kurumda profesörlük yaptı. Ayrıca East St. Louis'deki Güney Illinois Gösteri Sanatları Eğitim Merkezi yöneticiliğinde bulundu. Jamaica'daki antropolojik araştırmalarını kapsayan *Katherine Dunham's Journey to Accompong* (1946; Katherine Dunham'ın Accompong Yolculuğu) ve *A Touch of Innocence* (1959; Bir Tutam Saflık) adlı otobiyografisi dışında bilimsel ve popüler dergiler için yazdığı çeşitli makaleleri vardır.

Dunhill, Thomas Frederick (d. 1 Şubat 1877, Londra - ö. 13 Mart 1946, Scunthorpe, Lincolnshire, İngiltere), hafif operaları ve şarkılarıyla tanınan İngiliz besteci. Londra'da, Kraliyet Müzik Yüksekokulu'nda eğitim gördü. 1899-1908 arasında Eton College'da yardımcı müzik öğretmenliği yaptı. *Tantivy Towers* (1931; Tantivy Kuleleri) ve *Happy Families* (1933; Mutlu Aileler) en ünlü komik operalarıdır. Özellikle W. B. Yeats'ın şiirlerinden bestelediği "The Cloths of Heaven" ve "The Fiddler of Dooney" adlı şarkıları çok tutulmuştur. Ayrıca senfoniler ve oda müziği yapıtları da besteleyen Dunhill, *Sullivan's Comic Operas* (1928; Sullivan'ın Komik Operaları) adlı eleştirel bir inceleme de yazmıştır.

Dunhuang, Wade-Giles yazımında TUNHUANG, Çin'de, Gansu yönetim bölgesinin (*sheng*) batısında kasaba. Jiuquan yöresine (*diqu*) bağlı bir ilin (*xian*) merkezidir. Gansu-Sinkiang Çölündeki bir vahada kurulmuştur. Orta Asya'yı boydan boya geçen İpek Yolu üzerindeki geleneksel Çin yerleşimlerinin batı ucundadır. Batıdan gelerek Çin yönetimindeki bölgeye giren yabancı tüccarların ilk ulaştıkları ticaret kasabası da Dunhuang'dı.

Eski çağlarda İpek Yolu'nun, Tarım Havzasını kuzeyden ve güneyden dolaşan iki kolunun kesişme noktasıydı. Çin'in denetimine ilk girişi, Han hanedanının (İÖ 206-İS 220), İÖ 2. yüzyıl sonlarına rastlayan yayılmacı bir döneminde oldu. İÖ 111'de ya da bazı kaynaklara göre, İÖ 93-92'de Dunhuang komutanlığı (*jun*) kuruldu. Kuzeyde Moğollardan korunmak için bir savunma hattı oluşturuldu. Savunma hattındaki askeri kolonilere, bir bölümünü sürgün tutukluların oluşturduğu büyük bir kuvvet yerleştirildi. Han'ın merkezi gücünün gerilemesi üzerine, Dunhuang yarı bağımsız duruma geldi. İS 4. ve 5. yüzyılda sırasıyla, tümü de Gansu'da bulunan, Geç Liang (386-y. 403), Kuzey Liang (397-439) ve Batı Liang (y. 401-421) rejimleri içinde yer aldı. Bu dönemde Orta Asya ile ticarette önemli bir kervan kenti ve iş merkeziydi. Kentte kervan ticaretinin büyük bölümünü elinde tutan Sogdlar ile Orta Asyalı tüccarlardan oluşan bir tüccar topluluğu bulunuyordu.

5. yüzyılın sonlarında Tabgaç (Kuzey Wei) hanedanı (386-534/535) Dunhuang'ı Guazhou adı altında yeniden Çin'e bağladı. Tabgaç yönetimini, Batı Wei (535-557), Kuzey Zhou (557-581) ve Sui (581-618) hanedanlarının yönetimi izledi. 618'de bölge Tang hanedanına (618-907) geçti; 633'te adı Shazhou olarak değiştirildi. 781'e değin Tang yönetimi altında kaldı. Gansu'nun Tibetlilerce işgal edilmesinden sonra Dunhuang da 781'de Tibetlilerin eline geçti; Gansu 18 yıl Tibet egemenliğinde kaldı. 840'larda Tibet Devleti'nin çökmesi üzerine, Dunhuang kâğıt üzerinde Tang egemenliğine geçti; ama aslında yönetim, yerel hanedanın elindeydi. Bu hanedan da 905'te Xihan Jinguo adında bağımsız bir devlet kurdu. Daha sonra, Cao kabilesinin yönettiği küçük bir krallığa bağlandı. 11. yüzyılın ortalarında da, Xi Xia (Tangut) hanedanı tarafından ele geçirildi. 1279-1368 arasında Çin'e egemen olan Moğollar 1227'de Xi Xia hanedanını yenilgiye uğrattıklarında Dunhuang'ı da aldılar. Moğol egemenliğinin de

Dunhuang'daki 257 No'lu mağarada bulunan duvar resimlerinden bir geyik *cataka*'sı, Tang hanedanı dönemi, 8. yy; Gansu yönetim bölgesi, Çin
Hollo Bildarchiv, Baden-Baden

sona ermesinin ardından Ming hanedanı (1368-1644) burada bir garnizon kurdu. 15. yüzyılda Dunhuang, Turfan Krallığı tarafından istila edildi ve 1723'te Qing (Mançu) hanedanı (1644-1911/12) bölgeyi ele geçirinceye değin Uygur bölgesinin bir parçası oldu. 1760'ta yeniden sivil bir hükümet kuruldu.

366'dan, Xi Xia hanedanının çöküşüne değin geçen dönemde Dunhuang Budacılıkta büyük bir merkezdi. Orta Asya krallıklarından gelen Budacı rahip ve misyonerlerin uğradığı başlıca yerlerdendi. Budacılar 366'da Dunhuang'ın Bin Buda Mağarası (Qian-fo-dong ya da Mogaoku) olarak bilinen sayısız mağaradan ilkini kurdular; bu tarihten sonra kent, Budacılığın önde gelen merkezi ve hac yeri oldu. Tibetli işgal güçleri bile burada tapınaklar kurdular. Yerel halk üzerinde önemli bir etkisi olan ve valilerin hiçbir yardımı esirgemedikleri çok sayıda manastır topluluğu vardı. Bunlardan çoğu da, Çin kökenli değildi. Mağara tapınaklarından birine, yaklaşık 1015'te, 5-11. yüzyıl arası döneme ait 20 bin resim ve el yazmasından oluşan zengin bir koleksiyon konarak duvarla kapatılmıştı; mağara, 20. yüzyıl başlarında bulundu. Buradaki belgeler, yalnızca Budacılara değil Taocu, Zerdüşt ve Nasturi dinlerine ilişkin dinsel yazılar ile Çin'in ortaçağ toplumsal tarihinin önemli kaynakları olan çok sayıda din dışı belgeyi de içermekteydi.

1970'lerin başında, Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'nden geçerek kuzeye giden yeni kara ve demir yolunun, Anxi'den geçmesinden bu yana Dunhuang bir ticaret merkezi olarak önemini büyük ölçüde yitirdi. Nüfus (1988 tah.) 20.200.

Dunk Adası, Avustralya'da, Queensland eyaletinin kuzeydoğu kıyılarından 5 km açıkta ada. Mercan Denizinin girintisi olan Rockingham Koyu ağzının kuzeyinde uzanan Family Takımadalarındaki adalardan biridir. Yüzölçümü 5 km²'dir. Granitten oluşan adanın kenarları mercan saçaklarıyla çevrelenmiştir. Sık bir bitki örtüsüyle kaplıdır ve yüksekliği 240 m'ye kadar çıkar. İngiliz denizci Kaptan Cook'un koyduğu adı, Halifax kontu George Montagu Dunk'a dayanır. Ada Büyük Set Resifinin en az bozulmuş dinlenme yerlerinden biridir. Başlıca yerleşim yeri batı kesiminde bulunan Bramma Bay'dir; buraya anakaradaki Townsville ve Cairns'den havayolu ile ulaşılabilir. Bir kuş sığınağı ve ulusal park olan adanın mağaralarında bir zamanlar sayıları çok olan Yerlilerce yapılmış resimler ve kabartmalardan örnekler bulunmaktadır. Ada, 1897-1923 arasında burada yaşayan İngiliz kökenli Avustralyalı gazeteci ve doğa bilimci Edmund James Banfield'in yazılarıyla ünlenmiştir.

Dunkard Kümesi, Mississippi Irmağının doğusunda, Üst Permiyen Dönemde (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce) oluşan kayaç kümesi. Bu bölgede Permiyen Döneme ait başka kayaç örneği bulunmaz. Allegheny Platosunun batı kesiminde yaklaşık 45.000 km²'lik bir alanı kaplamaktadır.

Dunkard Kümesinde iki farklı fasiyes görülür. Bölgenin güneydoğu kesiminde kırmızı renkli şeyller, miltaşları ve bunların aralarında sıkışmış olarak kumtaşları vardır. Alanın kuzeybatı kesiminde ise, koyu gri renkli şeyllerin ve miltaşlarının yanı sıra yerel kömür yataklarına ve tatlı su kireçtaşlarına rastlanır. Bu iki fasiyes, bölgenin ortalarında birbirine karışır.

Dunkard Kümesinin güneydoğu kesimlerinde yer alan kumtaşı katmanları, çapraz yataklı ve iki yüzü de dışbükey biçimlidir, ayrıca kalınlıkları yer yer değişir. Bunların, akarsu kanalları boyunca çökelmiş oldukları sanılmaktadır; buna karşın kırmızı şeyller büyük olasılıkla seller sırasında daha yüksek alanlara çökelmiştir. Kuzeybatı kesimlerinde yer alan kömür yatakları ise, bölgede eskiden bataklıkların bulunduğunu ve bu bataklıklarda çok miktarda bitki ve organik madde birikmiş olduğunu gösterir. Tatlı su kireçtaşları, bir zamanlar buralarda sığ göllerin; koyu renkli şeyller ise, içinde büyük ölçüde organik madde biriktiren ve iyi akaçlanmayan ovaların bulunduğunu düşündürmektedir.

Dunkerque, Fransa'nın kuzeyinde, Nord-Pas-de-Calais planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Nord ilinde (*département*) kent ve liman. Dover Boğazında ve Belçika sınırıyla Calais arasında yer alır. Karayoluyla Lille'in 79 km kuzeybatısındadır. Adından ilk kez 1067'de Dunkerk (Flamancada "Kum Tepeleri Kilisesi") olarak söz edilen kent, ortaçağ boyunca altı kez kuşatılarak yağmalandı. 16. ve 17. yüzyıllarda Fransa, İspanya, İngiltere ve Hollanda arasındaki çatışmaların odak noktasıydı. 1662'de yeniden Fransa'nın eline geçti. XIV. Louis burasını, yabancı gemileri yağmalayan Jean Bart ve öteki ünlü Fransız korsanlar için güvenli bir üs haline getirmek amacıyla önemli istihkâmlarla donattı. Fransa, 1713'te yapılan Utrecht Antlaşması'yla yıkmak zorunda kaldığı bu istihkâmları, ancak 18. yüzyıl sonunda yeniden inşa etme fırsatı buldu.

II. Dünya Savaşı sırasında Mayıs-Haziran 1940'ta, burada Almanlarca durdurulan İngiliz keşif kuvveti ve öteki Müttefik birlikleri, donanmaya bağlı gemiler ve yüzlerce sivil tekneyle birlikte Dunkerque'ten İngiltere'ye gittiler. Kent Mayıs 1945'te ABD ordusu tarafından kurtarıldı; ama savaş sırasında, içindeki evlerin üçte ikisinden fazlası yıkılmıştı.

Daha sonra Dunkerque, büyük Jean Bart Meydanı'nı da içeren yeni plana göre yeniden inşa edildi. Alanın yanında bulunan 40 m uzunluğundaki çan kulesi 15. yüzyılda yapılmış ve 1940'ta yangın yüzünden ağır hasar gördükten sonra onarılmıştır. Kule aslında gotik üsluptaki Saint-Eloi Kilisesi'nin batı kulesiydi ve 18. yüzyılda bir sokakla kiliseden ayrılmıştı. 1940'ta bir bölümü hasar görmüş olan müzede fazla önem taşımayan 17. yüzyıl Flaman ustalarının tabloları sergilenir. Dunkerque'te bulunan yapay liman 1945'ten sonra büyük ölçüde yeniden inşa edildi; 1970'lerin başında, limanı genişletme çalışmaları hâlâ sürüyordu. Limanda dev tankerlerin de manevra alanı bulabildiği 14 km'lik iskeleler vardır. Modern makinelerle donatılan limanda, üç tane kuru dok, gemi onarımında kullanılan iki tane yüzer dok ve meyve, tahıl, dondurulmuş ürünler için ambarlar vardır. Bu doklar, karmaşık bir demiryolu ve kanal ağıyla Belçika'ya ve Fransa'nın kuzeyindeki tüm önemli noktalara bağlanır. Burası, taşınan yük açısından Fransa'nın üçüncü büyük limanıdır; buraya gelen başlıca ithal malları akaryakıt (toplam tonajın yaklaşık üçte biri), kömür, fosfat ve çeşitli minerallerdir. İhraç malları ise şeker, çimento ve kimyasal maddeleri kapsar. Dunkerque'ten İngiltere'deki Dover'a her gün feribot seferi vardır. Ülkenin iç kesimindeki kömür yataklarından uzak olan ilk Fransız çelik fabrikası 1960'ların başında burada kurulmuştur. Dunkerque ayrıca bir sanayi merkezidir (petrol arıtımı, metalurji işleri ve gemi yapımı). Nüfus (1982) 71.756.

Dunkirk, ABD'de, New York eyaletinin batısında, Chautauqua ilçesine bağlı kent ve giriş limanı. Erie Gölü kıyısında, Fredonia'nın hemen kuzeyinde ve Buffalo'nun 64 km güneybatısında yer alır. Yaklaşık 1805'te kurulan yerleşmeye başta verilen Chadwick's Bay adı, Fransa'daki Dunkerque

Dunkirk'te St. Mary Manastırı, New York
Mel ve Joan Mann CameraMann

limanına benzerliğinden dolayı Dunkirk olarak değiştirildi. Erie Kanalının açılması (1825) ve Erie Demiryolu'nun yöreye ulaşmasıyla (1851, bugün Consolidated Rail Corporation'ın parçası) büyümeye başladı. 1837'de köy, 1880'de de kent tüzel kimliği kazandı. Ticari balıkçılığın geliştiği ve başta paslanmaz çelik olmak üzere çeşitli sanayilerin kurulduğu kent, aynı zamanda Concord üzümü gibi tarımsal ürünlerin gemilere yüklendiği bir merkez durumuna geldi. Başlıca tarihsel yapılar, Kutsal Haç ve St. Columban ilahiyat okulları, St. Mary Manastırı ile Evanjelik Birlik mezhebinin toplantı yeridir. Ünlü yazar-gazeteci Samuel Hopkins Adams burada doğmuştur (1871). Nüfus (1990) 13.989.

Dunkleosteus *bak.* Dinichthys

Dunlop Holdings PLC, BTR PLC'ye bağlı, İngiltere'nin otomobil lastiği ve kauçuk maddeler üreten en büyük şirketlerinden biri. Otomobil sanayisinin ortaya çıktığı 19. yüzyıldan bu yana kauçuk ve otomobil lastiği üretimiyle uğraşan ve bütün dünyada etkinlik gösteren şirketin merkezi Londra'dadır.

Dunlop'un kurucusu olan John Boyd Dunlop (1840-1921) ürettiği ilk havalı lastik tekerleğin patentini 1888'de aldı. Ertesi yıl havalı bisiklet lastikleri üreten bir fabrika kurdu. 1896'da Byrne Brothers India Rubber Company, Ltd. adıyla tescil ettiği şirketin adını 1900'da Dunlop Rubber Company, Ltd. olarak değiştirdi. Altı yıl sonra otomobil lastiği üretimine geçti. Ardından şirkete sürekli bir ham kauçuk akışı sağlamak için Malakka Yarımadasında kauçuk plantasyonları satın almaya başladı. 1926'ya gelindiğinde Büyük Britanya İmparatorluğu içinde, tek elde toplanmış en geniş arazilere sahip olan şirketin mülkleri 1981'de Malezyalı yatırımcılara satıldı ve kuruluş aynı yıl bir limited şirkete dönüşerek bugünkü adını aldı.

Dunlop'un 1971'de Avrupa'nın öteki büyük otomobil lastiği ve kauçuk şirketi İtalyan Pirelli SpA ile gerçekleştirdiği birleşme olumlu sonuçlar vermedi. Bu birleşmenin yürürlükte kaldığı 10 yıl boyunca her iki şirket farklı ticari markalarla, iki ayrı holding olarak etkinliklerini sürdürdü; ortak yatırımlar ise, kararları her iki şirketçe onaylanması gereken bir yönetim kuruluna bırakıldı. 1981'de dünya petrol bunalımının üretim maliyetlerini artırıp tüketici talebini düşürmesiyle Avrupa lastik sanayisinde başlayan yoğun rekabet sonucunda birleşmeye son verildi. Dunlop, piyasa koşullarının olumsuzluğu karşısında, başta Güney Afrika ve ABD olmak üzere denizaşırı ülkelerde daha kârlı yatırımlar yapabilmek için 1982'de Avrupa'daki kuruluşlarının çoğunu eskiden kendisine bağlı bir şirket olan Japon Sumitomo Rubber Industries, Inc.'e sattı. Büyük sanayi holdinglerinden BTR PLC 1985'te Dunlop'u ele geçirerek Dunlop'un Amerika'daki otomobil lastiği şirketini sattı.

Dunmore (4. Kontu), John Murray (d. 1730? - ö. Mayıs 1809, Ramsgate, Kent, İngiltere), Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın arifesinde Virginia valiliği yapan İngiliz devlet adamı.

İskoç krallık hanedanı Stuartların soyundan gelen 3. Dunmore kontu William Murray'nin en büyük oğluydu. 1756'da babasının kontluğunu devraldı. 1761-70 arasında Lordlar Kamarası üyeliğinde bulundu. 1770'te New York, 1771'de de Virginia valiliğine atandı. Virginia'nın batı sınırlarını korumakla görevlendirilen Dunmore, 1774'te Yukarı Ohio Vadisindeki Şavni Yerlilerine boyun eğdirmek amacıyla 3 bin kişilik bir milis kuvveti topladı; İngilizlerle Yerliler arasındaki bu savaş, Lord Dunmore Savaşı olarak bilinir.

Devrim yaklaştıkça, Dunmore büyük ölçüde aceleciliği yüzünden gücünü hızla yitirdi. 1772, 1773 ve 1774'te devrimci eğilimler taşıdığı gerekçesiyle Virginia Meclisi'ni dağıttı. Nisan 1775'te koloninin barut deposunu ele geçirmesi, silahlı bir ayaklanmaya yol açtı. Bunun üzerine, bir İngiliz savaş gemisine sığınan Dunmore, kısa bir süre sonra sıkıyönetim ilan etti ve İngilizlere katılacak olan kölelerin azat edileceğini açıkladı. Ayrıca, Sömürgeler Bakanı Lord Dartmouth'a, ayaklanmacılara karşı Yerlileri kullanmayı önerdi. 1 Ocak 1776'da Norfolk yakınlarındaki Büyük Köprü'de yenilgiye uğrayınca, gemilerine Norfolk'u bombalamalarını emrederek kenti ateşe verdi. Virginia'daki krallık yönetiminin fiilen sona ermesi üzerine, Temmuz 1776'da İngiltere'ye döndü. Bir süre yeniden Lordlar Kamarası'nda görev aldıktan sonra, 1787-96 arasında Bahamalar'da valilik yaptı.

Dunne, Irene, asıl adı IRENE MARIE DUNN (d. 20 Aralık 1898, Louisville, Kentucky - ö. 4 Eylül 1990, Los Angeles, California), ABD'li sinema ve tiyatro oyuncusu, şarkıcı. Komedi rollerinin yanı sıra kibar ve soylu kadınları canlandırdığı başrolleriyle de tanınmıştır.

Şan eğitimi gördü. Metropolitan Operası'na kabul edilmek umuduyla New York kentine gittiyse de, bunu başaramadı. 1920'de *Irene* adlı müzikal komediyi sahneleyen bir turne topluluğuna katıldı. Ardından Broadway'de birkaç oyunda daha sahneye çıktı. *Show Boat* (1929; Eğlence Gemisi) oyunundaki Magnolia Hawks rolünde kazandığı büyük başarı üzerine RKO Radio Pictures, Inc.'in film stüdyolarıyla bir sözleşme yapma olanağı elde etti.

Rol aldığı ilk film *Leatherneckling* (1930; Bahriyelilik) pek yankı uyandırmadı. Ama ertesi yıl gösterime giren *Cimarron* büyük başarı kazandı. Dunne bundan sonra kırk kadar filmde oynadı. Bunlar arasında *Back Street* (1932; Arka Sokak), Robert Taylor ile birlikte rol aldığı *Magnificient Obsession* (1935; *Mukaddes Istırap*), Charles Boyer ile oynadığı *Love Affair* (1939; Aşk Macerası), Rex Harrison ile oynadığı *Anna and the King of Siam* (1946; *Istırap Cenneti*) ve *I Remember Mama* (1948; Annemi Anımsıyorum) sayılabilir. Rol aldığı komedi filmlerinden bazıları da *Roberta* (1935; Fred Astaire ve Ginger Rogers ile birlikte), *Show Boat* (1936; Eğlence Gemisi), *The Awful Truth* (1937; Cary Grant ile birlikte, Korkunç Gerçek) ve *My Favorite Wife*'tır (1940; Gözde Karım). Dunne, 1952 tarihli *It Grows on Trees* (Ağaçlarda Yetişir) filminden sonra oyunculuğu bırakmıştır.

Dunnet Burnu, İskoçya'da, Highland iline (*region*) bağlı Caithness ilçesinde (*district*) Kuzey Denizindeki Pentland Boğazına uzanan burun. Britanya anakarasının kuzeydeki en uç noktasıdır. Burundaki kumtaşı kayalar dik bir eğimle 129 m'ye yükselir. Otlarla kaplı dorukta 1831'de yapılan 105 m yüksekliğinde bir deniz feneri vardır.

Dunois (Kontu), Jean d'Orléans, lakabı ORLÉANS PİÇİ, Fransızca LE BÂTARD D'ORLÉANS (d. 1403, Paris - ö. 24 Kasım 1468, L'Hay-les-Roses, Fransa), Fransız komutan

Dunois, Châteaudun Şatosu şapelindeki bir heykelden ayrıntı, Eure-et-Loir, Fransa
H. Roger - Viollet - Hurault

ve diplomat. Yüz Yıl Savaşları'nda (1337-1453) ülkesinin İngiltere'ye karşı kazandığı zaferde önemli rol oynamıştır.

Orléans dükü Louis'nin, Mariette d'Enghien'den doğan evlilik dışı oğluydu. 1420'de, sonradan VII. Charles adıyla tahta geçecek olan kuzeni *dauphin*'in(*) hizmetine girdi ve onun güvenilir bir danışmanı oldu. Daha sonraları da başmabeyinciliğe atandı. İlk önemli başarısını Montargis'de (1427) İngilizleri yenilgiye uğratarak elde etti. 1427-28'de, Jeanne d'Arc yetişip de kuşatmayı kaldırana değin Orléans'ı savundu. Daha sonra Patay Çarpışması'na (1429) katıldı ve taç giyme töreni için Reims'e giden Charles'a eşlik etti. 1432'de Chartres ve Lagny'yi ele geçirdi ve bir dizi sefer düzenledikten sonra 1436'da zafer kazanarak Paris'e girdi.

1439'da Gravelines'de İngilizlerle yapılan görüşmelere katıldı ve Charles'la birlikte ordunun yeniden örgütlenmesi için çalıştı. Üvey kardeşi Orléans dükü Charles'dan Dunois kontluğunu, daha sonra da 1443'te VII. Charles'dan Longueville kontluğunu devraldı. İngiltere ile varılan 1444 ateşkes antlaşmasına katkıda bulunan Dunois, 1447-49 arasında, karşı-papa V. Felix'i tacını bırakmaya ikna etmek üzere gönderilen elçilik heyetinde yer aldı. Ateşkesin sona ermesinin ardından, Normandiya (1449-50) ve Guyenne'in (1451) geri alınması için savaştı. 1456'da VII. Charles, Alençon dükünü (II. Jean) tutuklaması ve ileride XI. Louis olarak tahta geçecek *dauphin*'in entrikalarına karşı önlem alması için Dunois'yı görevlendirdi. Louis'nin tahta çıkmasından sonra Dunois, krala karşı Halkın Mutluluğu İçin Birlik'e katıldıysa da, daha sonra kralla barışarak kraliyet hizmetine döndü. Sonraki Longueville düklerinin soyu, Dunois'nın Marie d'Harcourt'la olan evliliğine dayanır.

Duns Scotus, Johannes, İngilizce JOHN DUNS SCOTUS ya da SCOT, lakabı DOCTOR SUBTILIS (Latincede "Özenli Bilgin") (d. y. 1266, Duns, Lothian, İskoçya - ö. 8 Kasım 1308, Köln), gerçekçi gelenekte yer alan Fransisken filozof ve skolastik ilahiyatçı. Meryem Ana'nın ilk günahtan bağışık doğduğu (Günahsız Doğum) öğretisinin öncülerindendir. İradenin usa, sevginin bilgiye üstünlüğünü ve hulûlün insanın günah işlemiş olması olgusuna dayanmadığını savunmuş ve cennetin, Tanrı'yı gözle görmekten çok, Tanrı sevgisinden oluştuğunu öne sürmüştür.

Duns Scotus'un yaşamıyla ilgili çok az bilgi vardır. 14. yüzyıl başlarından kalma yazmalara göre, Fransiskenlerin İngiliz koluna bağlı Duns'lı bir İskoçtu. Rahip adayı olduğu yıllarda, Aziz Francesco'nun İsa'ya kişisel bir sevgiyle bağlanma, ruhbanlığa saygı ve papaya bağlılık ilkelerini benimsedi. Gene bu yıllarda, Fransiskenliğin ülküsünü, bilgilenme yoluyla Tanrı'yla mistik bir bütünleşmeye ulaşma çabası olarak gören Aziz Bonaventura'nın yorumlarını inceledi. İlk yapıtı *Lectura oxoniensis*'te (Oxford Dersleri) ilahiyatın kurgusal değil kılgısal bir Tanrı bilimi olduğunu, insanın tanrısal Üçleme ile sevgi yoluyla birleşmeye yöneldiğini vurguladı. Bu birlik yalnızca tanrısal vahiy yoluyla bilinebilirdi; ama felsefe de sonsuz varlığın varlığını kanıtlayabilirdi ve onun asıl değeri buradaydı. Duns Scotus, Tanrı'ya ulaşmak için sürdürdüğü düşünsel yolculuğu, son yapıtı olduğu sanılan *Tractacus de primo principio*'da (İlk İlke Üzerine İnceleme) anlatacaktı.

Duns Scotus Fransiskenlerin başlıca eğitim merkezi olan Oxford'da ilahiyat uzmanlığı için gerekli dersleri tamamlayabilmek için

Duns Scotus
BBC Hulton Picture Library

13 yıl (1288-1301) öğrenim gördü. Ama daha dördüncü yılında, 17 Mart 1291'de Oxford'un bağlı olduğu Lincoln piskoposu Oliver Sutton tarafından Northampton St. Andrew Kilisesi'nde papazlığa atandı. 1300'de, Pierre Lombard'ın *Sententiarum libri IV* (1148-51; Hükümler, 4 kitap) adlı yapıtı üzerine yorumlarını içeren *Ordinatio* ya da *Opus oxoniense* (Oxford Yapıtı) adlı anıtsal kitabına başlamış bulunuyordu. Haziran 1301'e değin bütün akademik aşamaları tamamlayan Duns Scotus, bunun üzerine Paris Üniversitesi'ndeki Fransisken ilahiyatçı kadrosuna atandı. Ama Duns Scotus'un görev süresinin sona ermesinden önce, Kral IV. Philippe (Yakışıklı) ile Papa VIII. Bonifatius arasında uzun süredir giderilemeyen çatışma üniversiteyi de etkiledi. Sorun, kralın İngiltere'ye karşı yürüttüğü savaşları desteklemek amacıyla kilise mallarının vergilendirilmesinden kaynaklanıyordu. Bonifatius'un kralı aforoz etmesi üzerine, kral da papayı görevden almak için bir genel kilise konsilini toplantıya çağırdı. Kral, Fransız din adamlarını ve üniversiteyi kendi yanına kazanmıştı; 24 Haziran 1303'te Paris'te papaya karşı büyük bir gösteri düzenlendi. Ertesi gün krallık komisyonu Fransisken tarikatının bütün üyelerini krala karşı olup olmadıklarını belirlemek amacıyla sorguya çekti. Çoğu Fransız olan 70 kadar keşiş Philippe'in yanında yer alırken, Johannes Duns Scotus ve kürsü başkanı Gonsalvus Hispenus'la birlikte 80 kadar keşiş de papaya bağlı kaldı. Cezaları, üç gün içinde Fransa'dan sürgün edilmekti. Bonifatius da üniversitenin ilahiyat, kilise hukuku ve medeni hukuk diploması verme yetkisini askıya alarak buna karşılık verdi. Ama kralın saray kâtibince tutsak edildiği dönemde iyice hırpalanmış olan Papa ekimde öldü ve yerine XI. Benedictus geçti. Benedictus üniversiteye konan yasağı kaldırdı; kısa süre sonra da kral, öğrencilerin geri dönüşünü kolaylaştırdı.

Sürgün dönemini nerede geçirdiği bilinmeyen Duns Scotus, 1304 yazından önce Paris'e dönmüştü. 1305 Pentekostes toplantısında Fransisken tarikatı genel başkanlığına seçilen Gonsalvus 18 Kasım'da Duns Scotus'un kürsü başkanlığına seçildiğini açıkladı. Bunu izleyen yıllar Duns Scotus için çok üretken geçti. Oxford'da başladığı *Ordinatio*'yu, Oxford ve Cambridge derslerinin yanı sıra Paris derslerinden de yararlanarak tamamlamaya girişti. Yazmalarından anlaşıldığına göre, Dominiken kürsü başkanı Guillaume Pierre Godin ile birlikte yürüttüğü bir tartışma sırasında, bireyleşme ilkesinin (tekil bir nesneyi aynı türün öteki üyelerinden farklı kılan metafizik ilke) madde olduğu savına karşı çıktı. Bu türden başka soruların da üniversite içinde tartışma konusu olduğu ve daha sonra *Ordinatio*'ya aktarıldığı yönünde güçlü belirtiler vardır. Duns Scotus'un tartışmalarda ele aldığı 21 soru daha sonra gözden geçirilip genişletilerek "Tanrı" ve "yaratıklar" ana başlıkları altında düzenlenmiştir. Bu soruları içeren *Quaestiones quodlibetales*, *Ordinatio*'ya göre daha dar kapsamlı olmakla birlikte, Duns Scotus'un en olgun düşüncelerini temsil eder. Gerçekte Duns Scotus'un ünü bu iki ana yapıttan kaynaklanır.

Duns Scotus'un kısa ama önemli yapıtı *Tractatus de primo principio*, usun Tanrı konusunda tanıtlayabileceği doğruları ele alan bir özettir ve büyük ölçüde *Ordinatio*'ya dayanır. Filozofun öteki özgün yapıtları, Fransisken felsefe ve ilahiyat öğrencilerinin yararlanması için özel olarak tartıştığı sorunları içerir. Bu metinler arasında, Oxford ve Paris çalışmalarından oluşan *Collationes*'in (Derlemeler) yanı sıra *Quaestiones in metaphysicam Aristotelis* (Aristoteles Metafiziği ile İlgili Sorular) ve Yeni-Platoncu Prophyrios'un *Isagoge*'si (*İsagoji*, 1948 / *Isagoge*, 1986) ile Aristoteles'in *Kategoriai* (*Kategoryalar*), *Peri hermenias* (Yorum Üzerine) ve *Peri sophistikon elekhon* (Sofistçe Çürütmeler Üzerine) adlı yapıtlarına ilişkin mantık sorularının tartışıldığı bölümler sayılabilir. Bu çalışmalar kesin olarak *Lectura oxoniensis*'ten sonra yazılmıştır.

Duns Scotus 1307'de Köln'e profesor olarak atandı. Kimi uzmanlara göre Gonsalvus, Scotus'u Köln'e güvenlik amacıyla yollamıştı. Çünkü Duns Scotus'un, Meryem Ana'nın ilk günahtan bağışık doğduğu yolundaki savı, İsa'nın kurtarıcılık işlevinin eksiksiz bütün insanları (bu arada Meryem Ana'yı) içine aldığı öğretisiyle ilk bakışta çelişiyordu. Ama Duns Scotus'un amacı, İsa'nın kusursuz aracılığının, yalnızca günahtan arındırıcı değil, aynı zamanda günahı önleyici olduğunu kanıtlamaktı. Günahsız Doğum'la ilgili bu görüşleri, öğretinin tarihinde bir dönüm noktası olmakla birlikte, kilise dışında ve Dominiken meslektaşları arasında tepkiye yol açmıştı. Örneğin Jean de Pouilly, Duns Scotus'u heretiklikle suçluyordu. Pouilly'nin bu savının, IV. Philippe'in varlıklı Templier Şövalyeleri'ni heretiklikle suçlayarak yargılamaya başlamasıyla aynı döneme rastlaması, belki de Duns Scotus'un Paris'i hemen terk etmesinin başlıca nedeniydi. Yaşamının sonuna değin Köln'de ders veren Duns Scotus, Köln katedrali yakınındaki Fransisken kilisesinin mezarlığına gömüldü.

Paris'ten ansızın ayrılışının nedeni ne olursa olsun, Duns Scotus *Ordinatio* ile *Quodlibetales*'i yarım bırakmıştı; bu yapıtlarını gözden geçirilmiş ders notlarına dayanarak öğrencileri tamamladı. 1950'de başlayan açıklamalı Vatikan basımı, *Ordinatio*'yu Duns Scotus'un bıraktığı biçimiyle ve kendi düzeltileriyle ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Duns Scotus'un yapıtları, çok geniş bir çevrede okuyucu buldu. Filozof, tümel kavramların tikellerdeki bir "ortak yapı"ya dayandığını ileri sürüyor ve nesnelerin tikel biçimleri ile tümel biçimlerini ayırt etmek gereğini vurguluyordu. Ona göre bir nesnenin biçimi, o nesnenin hem "ne"liğini (*quidditas*) hem de "bu"luğunu (*haecceitas*) belirliyordu.

Duns Scotus'un bu görüşleri 14. yüzyılda gerçekçiler ile adcıların, tümellerin usun bir kurmacası olup olmadığına ilişkin tartışmalarının temel sorunlarından birini oluşturdu. Scotus'un bu ilkesi 20. yüzyıl başlarında ABD'li düşünür Charles Sanders Peirce'ı da etkiledi. Peirce'a göre Duns Scotus ortaçağın en derin filozofu, yaşamış en büyük metafizikçilerden biriydi. Ama kralların tanrısal haklarına karşı papalığı kuvvetle savunması, Duns Scotus'u 16. yüzyıl İngiliz reformcuları arasında sevilmeyen bir kişi durumuna getirdi. Sezgisel bilgi kuramı Cenevreli Reformcu Jean Calvin'e Tanrı'nın nasıl "algılanabileceği" düşüncesini esinlendirmiş olsa da, Reformcular için "Duns'lı" sözcüğü hakaret anlamı taşıyordu. Ama 16. yüzyıldan 18. yüzyıla değin Katolik ilahiyatçılar arasında Duns Scotus'un yandaşlarının sayısı, Aquino'lu Tommaso'nun yandaşlarına yaklaşmıştı.

Dunsany (18. Baronu), Edward John Moreton Drax Plunkett (d. 24 Temmuz 1878, Londra - ö. 25 Ekim 1957, Dublin), İrlandalı oyun ve öykü yazarı. Yapıtlarında imgelem gücüyle entelektüel yaratıcılığı birleştirerek, inandırıcı bir düş dünyası kurmayı başarmıştır.

Eton ve Sandhurst'te öğrenim gördü. Güney Afrika Savaşı (1899-1902) ve I. Dünya Savaşı'na katıldı. *The Gods of Pegana* (1905; Pegana'nın Tanrıları), ilk öykü kitabıdır. İlk oyunu *The Glittering Gate* (Parıldayan Kapı), 1909'da Dublin'deki Abbey Tiyatrosu'nda sahneye kondu. Londra'da sahnelenen ilk oyunu ise, 1911'de Haymarket Tiyatrosu'nun sahnelediği *The Gods of the Mountain*'dır (Dağın Tanrıları). Bu yapıtlarında Dunsany, daha sonra art arda yazdığı elliyi aşkın manzum oyun, roman, öykü ve anı kitabında da olduğu gibi, zengin ve renkli düzyazı uslubuyla masal yaratıklarının ve tanrıların gizemli dünyalarını keşfetmeye çalıştı, ayrıca yapıtlarında kendine özgü bir uğursuzluk teması geliştirdi.

Dunsinane, İskoçya'nın doğusunda, Sidlaw Tepelerinde doruk. Perth'in yaklaşık 13 km kuzeydoğusundadır. Yüksekliği 308 m olan dorukta antik bir kalenin kalıntıları vardır. Bu kale Shakespeare'in *Macbeth*'ine dekor oluşturan şato ile özdeşleştirilir. Her ikisi de 19 km kuzeybatıdaki Birnam Ormanına yakındır; orman oyunda, Macbeth'in 1054'te Northumbria kontu Siward'a yenilişini hazırlayan etmenlerden biri olarak anlatılmıştır.

Dunstable, İngiltere'de, Bedfordshire iline (*county*) bağlı South Bedfordshire ilçesinde (*district*) kasaba. Chiltern Tepelerinin(*) kuzey yamaçlarında yer alır. I. Henry'nin (hd 1100-35) Augustinusçular için yaptırdığı tarikat manastırına tüzel kimlik vermesiyle kuruldu.

Geçmişte hasır şapka imalatıyla tanınan kasabanın son yıllardaki hızlı gelişmesi hafif makine ve motorlu taşıt üretimine dayanır. Yakınlarında bir çimento fabrikası vardır. 1931'de Londra Hayvanat Bahçeleri'nin bir kolu olarak açılan Whipsnade Hayvanat Bahçesi, Chiltern Tepelerinde 200 hektarlık bir alanı kaplar. Londra Planör Kulubü'nün merkezi de yakınlardadır. Nüfus (1981 geç.) 30.912.

Dunstable, John (d. y. 1385, İngiltere - ö. 24 Aralık 1453, Londra), İngiliz besteci. Geç ortaçağ müziğinden erken Rönesans müziğine geçişte etkili olmuş, hoş ve zengin sesli müziğinin etkisi Avrupalı çağdaşlarınca da kabul edilmiştir. Martin le Franc, *Champion des dames* (y. 1440; Kadınların Savunucusu) adlı yapıtında Guillaume Dufay ve Gilles Binchois gibi dönemin önde gelen bestecilerinin üstünlüklerini Dunstable'ın "İngiliz tarzı"na borçlu olduklarını yazar.

Dunstable'ın yaşamı konusundaki bilgiler çok sınırlıdır. 1422-35 arasında kral naipliği yapan ve Jeanne d'Arc'a karşı savaşan Bedford dükünün hizmetindeydi, büyük olasılıkla Bedford'la birlikte Fransa'ya gitti. Besteleri kara Avrupa'sında çok iyi biliniyordu. Mezar yazıtında belirtildiğine göre müzikte olduğu kadar, matematik ve astronomide de ustaydı.

Dunstable akıcı ve hafif asimetrik ritimleri, en çok da armonileri ile Avrupa müziğini etkiledi. Temsil ettiği üçlü ve altılı aralıklara dayanan zengin sesli İngiliz tam armoni geleneği 14. yüzyıl boyunca daha süssüz ve daha uyumsuz kara Avrupa'sı müziğiyle yan yana varlığını sürdürdü.

Dunstable, içlerinde missa bölümleri, motetler ve dindışı şarkılar da bulunan genellikle üç partili 60 dolayında yapıt bıraktı. Bazı missa bölümlerindeki tenor *cantus firmus*(*) partilerinde kara Avrupa'sının eşritimi(*) uygulamasına başvurdu. Pek çok

yapıtında tenor yerine soprano sese ağırlık verdi; bu sesi serbest beste için kullandığı gibi İngiltere'de geliştirilen süslü bir tür *cantus firmus*'u sürdürmek için de değerlendirdi. Bazı motetlerinde ikili bir yapıya yer vererek çoksesli besteyi iki melodi üzerine kurdu; melodilerden biri tenor seste düz şarkıdan alınma bir *cantus firmus*, öbürü de çeşitlemelerle yinelenen soprano seste bir melodiydi. Dunstable'ın buluşu olduğu sanılan bu yapı, sonraki besteciler arasında yaygınlaşmıştır.

Dunstan (CANTERBURY'LI AZİZ) (d. 924, Glastonbury yakınları - ö. 19 Mayıs 988, Canterbury, İngiltere; yortu günü, 19 Mayıs), Wessex krallarının başdanışmanı olan Canterbury başpiskoposu. Büyük çaplı manastır reformlarının gerçekleştirilmesinde etkili olmuştur.

Soylu bir ailenin oğluydu. Glastonbury'de İrlandalı keşişlerin yanında öğrenim gördü. Daha sonra, amcası olan Canterbury başpiskoposu Aethelm'in yanına gitti; ardından da İngiliz kralı Athelstan'ın sarayına girdi. Burada büyücülükle suçlanınca Winchester'a gitti. Dunstan bundan sonra Glastonbury'de münzevi olarak yaşamını sürdürdü. Athelstan'ın ardılı I. Edmund danışman göreviyle geri çağrılıncaya değin zanaat ve müzik öğrendi. Edmund onu Glastonbury Manastırı'nın başkeşişi yaptı (y. 943). Dunstan'ın yönetimi altında manastır ünlü bir okul durumuna geldi. Edmund'un ardılı Eadred döneminde Dunstan saray başgörevlisi oldu. Bu dönemde sarayın gücünü sağlamlaştırmaya, krallık sınırları içindeki Danların dostluğunu kazanmaya, putperestliği ortadan kaldırmaya ve ruhban zümresinde olduğu kadar toplumun öteki kesimlerinde de yeni düzenlemeler gerçekleştirmeye çalıştı.

Ama 955'te Kral Eadwig'in (Edwy) tahta çıkması üzerine Dunstan'ın etkinliği ve yetkileri bir süre gölgelendi. Dunstan yasal haklarından yoksun bırakılarak Flandre'a sürüldü. Blandinium Manastırı'nda Avrupa'daki manastır sistemini inceledi. 957'de Kral Edgar onu geri çağırdı ve İngiliz manastır sisteminin yenilenmesinde bu incelemelerinden yararlandı. Aynı yıl Edgar, onu Worcester ve Londra piskoposluğuna getirdi. 959'da Eadwig ölünce Edgar İngilizlerin tek kralı oldu ve Dunstan, 960'ta Canterbury başpiskoposluğuna atandı. Bu dönemde düşünsel etkinlikler gelişti ve Dunstan kişisel çabasıyla birçok ünlü manastırı yeniden düzenledi. Ayrıca İskandinavya'ya giden misyonerleri destekledi.

975'te Edgar'ın ölümü üzerine Dunstan, Edgar'ın büyük oğlu Edward'ın tahta çıkmasını sağladı. 978'de Edward öldürülüp yerine II. Ethelred (Aethelred) geçince Dunstan'ın devlet görevleri son buldu ve katedral okulunda ders vermek üzere Canterbury'ye çekildi.

Dunster, Henry (v. 26 Kasım 1609, Bury, Lancashire, İngiltere - ö. 27 Şubat 1659, Scituate, Massachusetts, ABD), Harvard College'ın ilk başkanı.

Cambridge Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra (lisans 1631; lisansüstü 1634) Bury'de öğretmenlik ve papazlık yaptı. Massachusetts'e gelişinden üç hafta sonra Harvard'ın başkanlığına getirildi (27 Ağustos 1640). Başarısız bir öğretim yılından sonra okul kapanmış ve eğitime ara verilmişti. Dunster, öğrencisi, fakültesi, binaları, geliri, ders programı, yönetmeliği ve kurulları olmayan bir okulu yeniden kurmak zorunda kaldı. Burada yetenekli bir öğretmen ve yönetici olduğunu kanıtlayan Dunster, gerekli para kaynaklarını buldu, okula 19. yüzyıla değin temel özelliklerini koruyan bir biçim ve nitelik kazandırdı.

1653'te Baptist görüşleri benimsediği ve çocuğunu vaftiz ettirmeyi reddettiği için Massachusetts kolonisinin büyük tepkisini çekti. Görüşlerinden vazgeçme ya da en azından sessiz kalma önerilerini reddeden Dunster, 1654'te başkanlıktan uzaklaştırıldı ve toplum önünde uyarılma cezasına çarptırıldı. Okulu ayakta tutmak için kendi sınırlı olanaklarının çok ötesinde katkıda bulunmuştu. Bu katkılarının da karşılığını alamadan Scituate'e yerleşti, daha liberal bir ortamda, yaşamının sonuna değin kilisede çalıştı.

Dunwich, İngiltere'de, Suffolk iline (*county*) bağlı Suffolk Coastal ilçesinde (*district*) bucak. Kuzey Denizi kıyısında yer alır. Bir Roma yerleşimi olarak kuruldu. Anglosakson döneminde East Anglia'nın en önemli ticaret merkezi durumuna geldi. 7. yüzyıl başlarında Sigebert, East Anglia kralı olunca burayı başkent seçti. 650 öncesinde bir piskoposluğun kurulduğu Dunwich, Kral John döneminde (1199-1216) kraliyet beratı aldı. İşlek bir liman durumuna gelmesine karşın, kıyı aşınması yüzünden gerilemeye başladı. 1347'de 400'ü aşkın ev fırtınada sularla birlikte sürüklendi. Benzer bir felaket 1570'te de yaşandı. Nüfusunun azlığına karşın 1832'ye değin Parlamento'ya iki üye gönderdi. 1886'da tüzel kişiliği kaldırıldı. Nüfus (1981) 129.

Duolun, Wade-Giles yazımında TO-LUN, Moğolca DOLON NOR ya da DOLOON NUUR, Çin Halk Cumhuriyeti'nin İç Moğolistan özerk bölgesinde (*zizhiqu*) kent. 1952'den önce eski Çahar yönetim bölgesi içinde yer alan Duolun, bugün Xilinguole Birliği'ne (*meng*) bağlı bir il (*xian*) konumundadır.

Kentin tarihsel önemi, Shangdu'nun kurulduğu yer olmasından gelir. Kubilay Han'ın 1256'da kurduğu Duolun, "108 tapınaklı kent" adıyla, Çin'in Moğol imparatorlarının yazlık başkentiydi. Yörede yapılan kazılardan, resmi binaların yer aldığı iç kentin duvarlarla çevrili olduğu, bunun dışında bir dış duvar bulunduğu, ayrıca batıda ve kuzeyde üçüncü bir duvarın da geniş bir parkı çevirdiği anlaşılmaktadır. Duolun 1358 ve 1363'te Müslümanların giriştiği Kırmızı Türban Ayaklanması sırasında yağmalanarak yakıldı. 1369'da Ming hanedanına bağlı Çin orduları bölgeyi ele geçirdi. Duolun gene de bir simge olarak Moğollar için önemini korudu; Çinli Qing (Mançu) hanedanı da kentin dinsel bir merkez olarak gelişmesine katkıda bulundu. Qing dönemine rastlayan 1694'te burada 3 bin rahip barındırabilen çok büyük bir lama manastırı yapıldı. Moğollar tapınaklara kitleler halinde gelir, Çinli tüccarlar da onlara mal satarlardı. Böylece Duolun İç Moğolistan sınırları üzerinde önemli bir merkez durumuna geldi.

1949'dan sonra kenti güneybatıda Hebei yönetim bölgesindeki Kalgan'a (Zhangjiakou), doğuda da İç Moğolistan'daki Chifeng'e bağlayan bir karayolu yapıldı. Bu yol gelişmeyi hızlandırdı; tarımla uğraşan birçok Çinli bölgeye yerleşti ve çobanlıkla geçinen Moğolları daha kuzeye sürdü. Bugün *meng*'de Moğollar azınlık durumundadır. Duolun ayrıca hayvan ürünleri için önemli bir toplama merkezidir. Nüfus (1970'lerin ortaları tah.) 10.000-50.000.

Duong, DUANG olarak da yazılır (d. 1796 - ö. 19 Ekim 1860, Oudong, Kamboçya), Kamboçya'nın Fransa'nın egemenliğine girmeden önceki son kralı. 1841'de tahta çıkmış, ama resmen 1848'de taç giymiştir.

Duong, hem Siyam'ın (Tayland), hem Vietnam'ın vasallığı altında hüküm süren Kral II. Chan'ın kardeşiydi. 1841-47 arasında Kamboçya bu iki egemen güç arasındaki savaşlara ve huzursuz ateşkes dönemlerine sahne oldu. Kesin bir zafer kazanamayan taraflar, sonunda Khmer Devleti üzerinde ikili bir hegemonya kurmaya karar verdiler. İki ülke arasındaki anlaşma uyarınca Duong 1848'de yeni başkent Oudong'da (Ôdôngk) taç giydi.

Duong, hükümdarlığı boyunca devletin yoksulluğu ve iç çekişmeler gibi sorunlar yüzünden amaçlarına ulaşamadı. Kamboçya sahillerinde etkinlik gösteren korsanlara karşı Singapur'dan yardım isteyerek, öteki ülkeleri dikkate aldığını gösterdi. Duong, sömürge dönemindeki Fransız yazarlarının ileri sürdüklerinin tersine, ülkesini Fransız protektorası altına sokma çabasında değildi; karşılaştığı sorunların üstesinden gelebilmek için, Fransızlarla ilişki kurabilmenin yollarını arıyordu. Ama Fransa ile Kamboçya arasında herhangi bir anlaşma gündeme alınamadan 1860'ta öldü. Fransızlar Kamboçya'ya Duong'un ölümünden sonra, onun ardılı Norodom'un tahtta olduğu 1863 ve 1864'te girdiler.

Kişisel kararlılığına karşın, Duong'un bütün yapabildiği Kamboçya'nın sallantıda olan bağımsızlığını sürdürmek oldu. Yönetiminin son yıllarında oğulları arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktı, ülkenin güneydoğusunda yaşayan Çamlar ve Malaylar arasında ayaklanmalar başladı.

duoviri, DUUMVIRI olarak da yazılır, tekil DUOVIR ya da DUUMVIR, Eski Roma'da iki kişiden oluşan yargıçlık ya da yöneticilik makamı. En yüksek yöneticinin seçtiği iki yargıcın görev aldığı *duoviri perduellionis* devlete karşı açılan ceza davalarına bakardı. Önceleri atama yoluyla gelen, ama sonraları halk tarafından seçilen (İÖ 311-178) *duoviri navales*, bir donanmanın yönetiminden sorumlu olurdu. Koloniler ile *municipium*'lardaki (belediye) en yüksek iki yöneticiye de genellikle *duoviri jure dicundo* denirdi. Bunlar önemi görece az olan hukuk ve ceza davalarına bakmakla görevlendirilmişlerdi.

Duparc, (Marie-Eugène-) Henri, asıl adı HENRI FOUQUES-DUPARC (d. 21 Ocak 1848, Paris - ö. 12 Şubat 1933, Mont-de-Marsan, Fransa), Fransız besteci. Charles Baudelaire, Leconte de Lisle, Théophile Gautier ve

Duparc
J P Ziolo

başka şairlerin yapıtları üzerine bestelediği özgün ve kalıcı şarkılarıyla tanınmıştır.

Vaugirard Cizvit Okulu'nda César Franck'ın öğrencisi oldu. 1869'da Weimar'da Liszt ve Wagner'le tanıştı. 1870'te beş

şarkısını (Opus 2 *Cinq Mélodies*) yayımladı. Bunlardan "Soupir" ve "Chanson triste", 1868-84 arasında yazdığı ve orkestra eşliğindeki sekiz şarkı içeren koleksiyonunda yer aldı. Bu yapıtlarıyla Fransız şarkısını genişleterek bir *scena* (opera sahnesi benzeri) haline getirmiş ve ona şiirli bir müzikal prozodi tadı, senfonik bir biçim kazandırmıştı. Gençliğinde *Aux Étoiles* (*Yıldızlara*) ve *Lénore* adlı iki orkestra yapıtı ile bir motet bestelemişti. Rus edebiyatına da çok ilgi duyuyor ve Puşkin'in bir şiiri üzerine *Roussalka* adlı bir opera bestelemeyi tasarlıyordu. 1890 dolayında, kendi yapıtları konusunda kapıldığı kuşkulardan ötürü yaratıcı yetenekleri körelmeye başladı ve bu tarihten sonra daha az ürün verdi. Yoğun biçimde kendini eleştirmeye başlayarak sonraki yapıtlarının hemen hemen tümünü ve taslaklarını, yayımlanmamış elyazmalarını, Wagner ile çağdaş şairlerin ona yazdıkları mektupları yok etti. Yaşamının son dönemlerinde Katolik iki yazarla; Francis Jammes ve Paul Claudel ile dostluk kurmuş, sözleri bir duadan oluşan "Testament" (1906-13) adlı bir şarkı bestelemişti.

Dupin, Louis Ellies (d. 17 Haziran 1657, Paris - ö. 6 Haziran 1719, Paris), Fransız kilise tarihçisi. *Nouvelle bibliothèque des auteurs ecclésiastiques* (1686-1704, 58 cilt;

Dupin, bir oymabaskı
J P Ziolo

Kilise Yazarları Yeni Dizisi) adlı yapıtında biyografi ve bibliyografya ile edebi ve kuramsal eleştiriyi birleştirerek ve modern dillerden birini kullanarak skolastik gelenekten uzaklaşmıştır.

Ünlü Fransız tarihçi ve hatip Bossuet ile başkalarının şiddetle karşı çıktığı yapıt, 1691'de Paris başpiskoposunca mahkûm edildi. Dupin görüşlerini geri aldığı halde *Nouvelle bibliothèque* 1696'da yasaklandı. Papalığın yetkilerinin sınırlandırılmasından yana olan Dupin, Papa XI. Clemens'in Jansenci akıma karşı çıkardığı *Unigenitus* fermanını protesto ettiği için, Jansencilikle suçlanarak 1713'te Châtellerault'ya sürüldü. Bir kez daha görüşlerini geri alınca serbest bırakıldı. Sonraki yıllarda kiliselerin yeniden birleşmesi projeleriyle ilgilendi. Rus çarı I. Petro (Büyük), 1717'de Fransa'yı ziyaret ettiği sırada Ortodoks ve Katolik kiliselerinin yeniden birleşmesi için bir plan hazırlama görevini Dupin'e verdi. Dupin'in yapıtları arasında *Bibliothèque universelle des historiens* (1707, 2 cilt; Evrensel Tarihçiler Dizisi) ve *L'Histoire de l'église en abrégé* (1712, 4 cilt; Kilisenin Kısa Tarihi) de yer alır. *Nouvelle bibliothèque* 1757'de *Index Librorum Prohibitorum'a* (Yasak Kitaplar Listesi) alınmıştır.

Dupleix, Joseph-François (d. 1697, Landrecies - ö. 10 Kasım 1763, Paris, Fransa), Fransız Hindistanı'nda sömürge yöneticisi ve genel vali. Hindistan'da bir Fransız imparatorluğu kurmaya çalışmıştır.

Fransız Doğu Hindistan Kumpanyası'nın müdürlerinden olan babası François, Dupleix'yi 1715'te Hindistan ve Amerika'da bir

Dupleix, Sergent'ın bir portre çalışmasından Marie Champion de Cernel'in yaptığı oymabaskı
H Roger - Viollet

geziye gönderdi. Dupleix, babasının nüfuzu sayesinde 1720'de Fransız Hindistanı'nın başkenti Pondiçeri'nin yüksek konseyine atandı. 1731'de Çhandannagar'daki (Bengal) Fransız ticaret merkezinin müdürü oldu. On bir yıl sonra da Hindistan'daki tüm Fransız kurumlarının genel valiliğine atandı. 1744'te Avusturya Veraset Savaşları (1740-48) sırasında Fransa ile İngiltere arasında çatışma çıkınca, savaşın Hindistan'a yayılmaması yolundaki Fransız önerisini İngilizler reddetti. Dupleix 1746'da bir Fransız filosunun yardımıyla Madras'ı aldıysa da İngilizlerin elindeki St. David Kalesi'ni almayı başaramadı. Ama İngiltere'nin müttefiki olan Karnataka *nevab*'ı (mülki amir) Envareddin'i kurtarmak için gönderilen orduları iki kez bozguna uğrattı. 1748'de Aix-la-Chapelle Antlaşması'yla Avrupa'da savaş sona erdi ve Madras İngilizlere geri verildi. Bundan sonra Dupleix siyasete atıldı. Güney Hindistan'daki devletlerin askeri bakımdan zayıf olduğunu anladığı için İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın gücünü kırmak amacıyla yerel ittifaklar kurdu. Çanda Sahib'in Karnataka *nevab*'ı olma çabalarını destekledi. İngilizler bir karşı aday öne sürünce 1751'de iki şirket arasında savaş çıktı. Büyük ölçüde genç Robert Clive'ın başarıları sayesinde İngilizler, Dekkan'da bulunanlar dışında bütün Fransız kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar. Sonraki iki yıl boyunca da Dupleix'nin büyük tasarıları hüsranla sonuçlandı; bu arada Fransa'nın mali durumu da bozulmuştu. Dupleix 1754'te Paris'e geri çağrıldı. Burada, şirket hesabına harcadığını iddia ettiği paraları geri almak için Fransız Doğu Hindistan Kumpanyası'na dava açtı, ama davayı kazanamadı. Kumpanyaya karşı açtığı davanın savunması *Mémoire contre la compagnie des Indes avec les pièces justificatives*'i (1759; Destekleyici Belgelerle Hindistan Kumpanyası'na Karşı Rapor) yazdığı sırada karısı Jeanne Albert öldü. Dupleix, ölümünden üç gün önce şunları yazıyordu: "Hizmetlerim masal gibi görüldü, talebim gülünç diye geri çevrildi; bana insanlığın en aşağılık üyesiymişim gibi davranıldı. Çok acınacak bir yoksulluk içindeyim".

Duplessis, Maurice (Le Noblet) (d. 20 Nisan 1890, Trois-Rivières, Québec - ö. 7 Eylül 1959, Schefferville, Québec, Kanada), 1936-59 arasında (1940-44 dışında) Québec eyaletinin hükümet başkanı olarak görev yapan Kanadalı siyaset adamı.

Québec'teki Laval Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra 1913'te baroya kabul edildi. 1931'de kralın danışmanı oldu. Trois-Rivières'de avukatlık yaptıktan sonra 1927'de Muhafazakâr Parti'den Québec Yasama Meclisi'ne seçildi. 1933'te Québec'teki Muhafazakâr Parti'nin başkanı oldu. Fransız asıllı Kanadalılara özerklik verilmesini savunan Duplessis, Ulusal Birlik adında yeni bir milliyetçi parti kurdu. Bu parti 1936 seçimlerini kazanınca, Québec başbakanı ve başsavcısı oldu. Kanada'nın II. Dünya Savaşı öncesindeki politikasını eleştiren Duplessis 1939 seçimlerini kaybettiyse de 1944'te yeniden seçildi.

Seçim kampanyaları sırasında yolsuzlukları ve büyük sermayeyi hedef almasına karşın, daha sonra Kanadalı ve ABD'li çıkar çevreleriyle yakın ilişkiler kurarak güçlü bir yönetim mekanizması oluşturdu. Duplessis'in etkileyici kişiliği ve eyalet çıkarlarını gözetmesi sayesinde Ulusal Birlik, 1948, 1952 ve 1956 seçimlerini kazanarak iktidarını sürdürdü. Duplessis'in ölümünden sonra Ulusal Birlik hızla ağırlığını yitirdi.

Dupnisa Mağarası, Marmara Bölgesi'nde, Kırklareli'nin Demirköy ilçesine bağlı Sarpdere köyünün güneybatısında mağara.

Mezozoyik (İkinci) Zamana (y. 225-65 milyon yıl önce) ait kalker ve mermerler içinde oluşmuştur. Toplam uzunluğu, ana mağarayla birleşen Kuru Mağara ve Kız Mağarasıyla birlikte 3.150 m'dir.

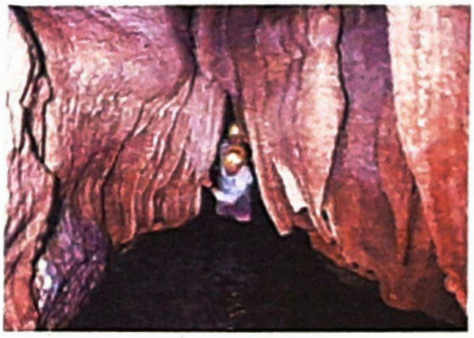

Dupnisa Mağarasında yeraltı deresini geçen mağarabilimciler, Demirköy, Kırklareli
Serdar Babaoğlu

Dupnisa Mağarasının girişi, Mağaratepe'nin kuzeyindeki çöküntü dolinidir. Mağaranın eski ağzının bulunduğu yerde günümüzde bir doğal köprü vardır. Girişin yaklaşık 1.500 m güneyinde yeraltına sızan sular mağarada bir dere oluşturmuştur. Mağaranın sonunda bulunan 125 m uzunluğunda, 75 m genişliğinde ve 30 m yüksekliğindeki salon, Türkiye'nin bilinen en büyük yeraltı boşluklarından biridir. Turizm değeri yüksek ve gezilmesi kolay olan Dupnisa Mağarasındaki ilk mağarabilim (speleoloji) araştırması 1979'da Boğaziçi Üniversitesi Mağara Araştırma Kulübü (BÜMAK) tarafından yapıldı.

Duport, Adrien (-Jean-François), DU PORT olarak da yazılır (d. 5 Şubat 1759, Paris - ö. 15 Ağustos 1798, Appenzell, İsviçre), 1789 Devrimi'nin ilk yıllarının önde gelen meşruti monarşistlerinden olan Fransız yargıç.

Paris *Parlement*'ının (Yüksek Mahkeme) seçkin üyelerinden olan Duport, 1789'da *États Généraux*'ya soyluların temsilcisi olarak seçildi. 25 Haziran'da soyluların öteki 46 temsilcisiyle birlikte, o sırada kendini Ulusal Meclis ilan etmiş olan *Tiers État*'nın toplantılarına katılmaya başladı. Meclisin en parlak hukukçularından biri olan Duport, eski rejimin (*ancien régime*) hukuk sisteminin yerini alacak yargı mekanizmasının kurulmasında büyük rol oynadı.

Ama 1791 ilkbaharında, Duport ve iki yakın arkadaşı Antoine Barnave ile Lameth kontu Alexandre, demokratik reformların sürdürülmesi durumunda monarşiyle özel mülkiyetin tehlikeye gireceği kanısına vardılar. Bunun üzerine Kral XVI. Louis'ye gizlice danışmanlık etmeye başlayarak, başka kralcılarla birlikte Club des Feuillants'ı kurdular. Bu arada Paris ağır ceza mahkemesinin başkanlığına getirilen Duport, monarşinin çöküşünden hemen sonra 10 Ağustos 1792'de büyük olasılıkla Georges Danton'un yardımıyla İngiltere'ye kaçtı. Radikal önder Robespierre'in 9 Thermidor'da (27 Temmuz 1794) iktidardan düşmesinden sonra Fransa'ya dönen Duport, 18 Fructidor (4 Eylül 1797) askeri darbesi üzerine İsviçre'ye kaçtı.

Dupplin Moor Çarpışması, İskoçya tahtı üzerinde hak iddia eden Edward de Balliol'nun, genç İskoç kralı II. David adına savaşan Mar kontu Donald komutasındaki kuvvetleri yenilgiye uğrattığı çarpışma (12 Ağustos 1332). İngiltere kralı II. Edward'ın gizlice desteklediği Balliol ile David'in babası I. Robert tarafından haklarından yoksun bırakılan öteki soylular, Fifeshire'daki Kinghorn'da toplanarak yerel birlikleri II. David'e karşı ayaklandırdılar. Balliol, komutasındaki birliklerle önce Dunfermlin'e, sonra kuzeye doğru ilerleyerek, 11-12 Ağustos gecesi Eann Irmağını geçti. 12 Ağustos sabahı şafak vaktinde, İskoç ordusu Perth'in yaklaşık 11 km güneydoğusunda iki bölük halinde saldırıya hazırlandı. Sayıca zayıf olan Balliol, III. Edward'ın daha sonra Halidon Hill (1333) ve Crécy (1346) çarpışmalarında izleyeceği bir taktik uyguladı. Okçuları iki kanada yerleştirirken, silahlı askerlerinin çoğunu atsız olarak savaşa sürdü. Saldırıya geçen ilk İskoç bölüğünün iki kanadı ok yağmuru karşısında ortalara doğru yığılmak zorunda kaldı. İkinci İskoç bölüğünün saldırısı da sonuç vermedi ve İskoç askerlerinin çoğu birbirlerini ezdiler. Kaçanları izleyerek Perth e giren Balliol bir ay sonra Scone'da İskoç kralı olarak taç giydi ve Kral David ülkeyi terk etti. Ama, halkın desteğini sağlamayı başaramayan Balliol, 1339'da Perth'i yitirdi. 1356'da tahtı İngiliz kralı III. Edward'a bıraktı.

Duprat, Antoine (d. 17 Ocak, 1463, Issoire - ö. 9 Temmuz 1535, Nantouillet, Fransa), Fransa kralı I. François'nın en

Duprat, bir taş baskıdan ayrıntı, 1527
H. Roger-Viollet-Harlingue

güvenilir danışmanlarından. Mühürdarlık (*chancelier*) ve kardinallık yapmıştır.

Hukuk öğrenimi gören Duprat 1490'da yargıç olarak devlet hizmetine girdi. 1495'te Toulouse *Parlement*'ında (Yüksek Mahkeme) avukatlık yaptı. XII. Louis'nin sarayında krala sunulan dilekçelere bakmakla görevlendirildi (1503). Daha sonra Paris *Parlement*'ının başkanlarından biri, sonunda da birinci başkanı oldu. Kralın kuzeni veliaht François'nın annesi Louise de Savoie'nın gözdesi olarak veliahtın eğitimiyle görevlendirildi. François'nın tahta çıkması üzerine Duprat mühürdar oldu. Bu sıfatla, krala kendi piskoposlarını seçme yetkisi veren Bologna Konkordatosu'nu hazırladı (1516).

Konkordatonun imzalanmasının ardından Duprat din adamı oldu ve kendisine 1522'de Valence ve Die, 1528'de Albi ve 1534'te Meaux piskoposlukları verildi. 1525'te Sens başpiskoposluğuna getirildi. Duprat 1527'de kardinal, 1530'da da papanın Fransa'daki elçisi oldu. Reform hareketinin kararlı bir karşıtı olan Duprat, François'yı bu konuda çok etkilemiştir.

Dupré, Giovanni (d. 1 Mart 1817, Siena, Toscana - ö. 10 Ocak 1882, Floransa), İtalyan heykelci. Ülkesinde heykel sanatının, Canova'nın yapıtlarının benzerlerini yapmak biçimine dönüştüğü bir dönemde, özgün yorumu ve gerçekleştirdiği gerçek insan boyutundaki heykelleriyle başarı kazanmıştır.

Bir ağaç baskı ustasının oğluydu. İlk önemli yapıtı "Habil"di (1842, Pitti Sarayı, Floransa). "Kabil" (1844, Pitti Sarayı, Floransa) adlı heykelini büyük düşes Marie'nin, "Giotto"yu da (1845, Uffizi Galerisi arkadı, Floransa) Toscana büyük düşesinin isteği üzerine gerçekleştirdi. 1857 tarihli yaslı "Sappho" onun bu döneminin en önemli çalışmasıdır. Dupré 1856'da Roma ve Napoli'ye yaptığı gezilerde, Canova'nın VI. Pius için gerçekleştirdiği anıttan etkilenerek yeni-klasik üsluba yöneldi. Anıtları (örn. Torino'daki "Cavour") alegorik anlatım ve anıtsallıkla doğalcı eğiliminin arasındaki çatışmanın ürünüdür. Dupré ayrıca birçok portre-büst de yapmıştır.

Dupré, Jules (d. 5 Nisan 1811, Nantes - ö. 6 Ekim 1889, L'Isle-Adam, Fransa), Fransız ressam. Barbizon okulunun(*) önde gelen temsilcilerindendir.

Bir porselen imalatçısının oğluydu. Sanat yaşamına babasının atölyesinde başladı; daha sonra amcasının Sèvres kentindeki porselen fabrikasında ressam olarak çalıştı. Resimlerini ilk kez 1831'de sergiledi. 1834 Salon Sergisi'nde ikincilik madalyasıyla ödüllendirildi. Aynı yıl gittiği İngiltere'de John Constable'ın manzara resimlerinden doğadaki hareketleri betimlemeyi öğrendi. Su, gökyüzü ve toprak, yapıtlarının temel konusuydu. En çok Southampton ve Plymouth bölgelerinden manzaralar yaptı. Yaşamının sonlarına doğru, Fontainebleau Ormanı'nın hemen yanındaki Barbizon'da çalışan manzara ressamları topluluğuna katıldı. Orada geliştirdiği özgün üslubu, özgür ve büyük boyutlu düzenlemelerle belirginlik kazanır. Bu yapıtlarında özellikle ayrıntılı sahneleri yakından görüntülediği, renk uyumunda da sadeliğe yöneldiği izlenir.

"Ördek Gölcüğü", Jules Dupré'nin yağlıboya çalışması, y. 1846; Louvre Müzesi, Paris
Lauros-Giraudon, Art Resource

Dupré, Marcel (d. 3 Mayıs 1886, Rouen - ö. 30 Mayıs 1971, Paris, Fransa), döneminin doğaçlama yeteneğiyle ünlü en büyük org virtüözü. İlk org resitalini 10 yaşında verdi. On beş yaşında kendi bestesi olan *Le Songe de Jacob* (Yakub'un Düşü) adlı oratoryoyu çaldı. Paris'te Saint-Sulpice ve Notre-Dame'ın orgcusu olarak, J. S. Bach'ın bütün org yapıtlarını ezberden yorumladığı 10 resital verdi (1920). Virtüöz olarak turnelere çıktı; İlk kez 1921'de çaldığı ABD'de sık sık yaptığı bir gösteri, dinleyiciler arasında bulunan müzikçilerin verdiği temalardan doğaçlama yoluyla senfoniler ve fügler yaratmaktı. *Symphonie-Passion* (*Pasyon Senfonisi*) ve *Le Chemin de la croix* (*Hac Yolu*) adlı yapıtlarını önce bir konser sırasında doğaçtan çalmış, daha sonra yazıya geçirmiştir. Besteleri arasında org ve orkestra için bir konçerto ve 76 koralden oluşan bir dizi yer alır. Ayrıca org tekniği ve doğaçlama üzerine birkaç yapıt da yazmıştır. 1947-54 arasında Fontainebleau'daki Amerikan Konservatuvarı'nı ve 1954'ten sonra Paris Konservatuvarı'nı yönetmiştir.

Dupré, Marie-Jules (d. 25 Kasım 1813, Albi - ö. 8 Şubat 1881, Paris, Fransa), 1871-74 arasında Fransız sömürgesi Cochinchine'de (Nam Ky) vali olarak görev yapan Fransız deniz subayı. Fransa'nın ticaretini geliştirmeye ve Çin'e bir ticaret yolu açmak düşüncesiyle Tonkin'i (bugün Vietnam'ın kuzeyi) Fransız egemenliği altına almaya çalışmıştır.

1831'de deniz harp okulunu bitirdi. 1847'de binbaşı, 1854'te de yarbay oldu. Kırım Savaşı'na katıldıktan sonra 1860'ta Suriye ve Cochinchine seferlerinde yer aldı. 1864'te Réunion Adası valiliğine atandı. 1867'de tuğamiral rütbesini aldı. 1870'te, Alman sızmasını önlemek için Çin ve Japon limanlarına uygulanan deniz ablukasını yönetti.

Nisan 1871'de Cochinchine valisi oldu. Hükümetin yayılmacılıktan kaçınan resmî

politikasına karşın, Fransız tüccar Jean Dupuis'nin Kızıl Irmağı ticaret yolu olarak kullanma girişimi yüzünden Vietnam yöneticileriyle çatışmasından yararlanarak, Fransız etkisini genişletme yoluna gitti. Bu olay nedeniyle Hanoi'a diplomatik bir heyet göndermek yerine, yetkilerini aşarak Binbaşı François Garnier komutasında küçük bir kuvveti Tonkin'e gönderdi. Garnier'nin Hanoi kalesini alması üzerine, zora başvurmaktan vazgeçerek Vietnam sarayı ile diplomatik anlaşma yollarını aradı. Özel elçisi Paul-Louis-Félix Philastre'ın Hanoi'a ulaşmasından önce öldürülen Garnier'nin bu eylemlere kendisinden habersiz giriştiğini öne sürdü.

Philastre'ın yaptığı bir antlaşma ile Vietnam imparatoru Tu Duc, Cochinchine'in üç batı ilinin Fransızlarca ilhakını ve kuzeydeki Hanoi, Haiphong ve Qui Nhon'u yabancı ticaretine açmayı kabul etti. Antlaşma 1874'te onaylandı. Ama Tu Duc, Fransa'da yayılmacılık karşıtı havanın devam etmesinden yararlanarak antlaşmaya uymadı. Çinlilerin 1877'de Tonkin'in kuzeybatı kesiminde bir eşkıya bastırma seferine girişmesi üzerine, Fransız yönetimi Çin'e antlaşmanın varlığını bildirdi. 1882'de Fransa'daki siyasal tutumun değişmesinden sonra, Vietnamlıların Philastre Antlaşması'na uymayı reddetmesi çatışmaya yol açtı ve 1883-85 arasında Vietnam'ın tümü Fransız egemenliğine girdi.

1873 olayındaki rolünden dolayı 1874'te Cochinchine'den geri çağrılan Dupré daha çok Tonkin içlerine yayılma girişimiyle tanınmasına karşın, Cochinchine'le ilgili konularda da dinamik bir yöneticiydi. Bir genel sağlık programı başlattı ve gerçekçi bir eğitim politikası geliştirdi. Saygon'da (bugün Ho Şi Minh) Fransız idari personelinin hukuki eğitimi için Stajyerler Yüksekokulu'nun kurulmasına öncülük etti. Ayrıca, Philastre'ın Vietnam hukuk düzenini koruma çabalarını destekledi.

Fransa'ya dönüşünden sonra koramiralliğe yükseltildi ve önce Rochefort, ardından Toulon deniz saha komutanlığına atandı. 1878'de emekliye ayrıldı.

Dupuis, Jean (d. 8 Aralık 1829, Saint-Just-la-Pendue - ö. 28 Kasım 1912, Monte-Carlo, Fransa), Fransız serüvenci, tüccar ve yayımcı. Vietnam'ın kuzey kesiminde Fransız etkisi kurmak için 1873'te yürüttüğü ve başarısız kalan çabalarıyla tanınır.

Ticarete 1858'de Mısır'da başladı. 1860'ta Çin'e giderek önce Şanghay'a, bir yıl sonra da Hankou'ya yerleşti. Orta düzeyde kâr getiren askeri malzeme satışı işini sürdürürken Çinceyi öğrendi ve yerel yöneticilerle iyi ilişkiler geliştirdi. Sonraları, daha 1864'te yaptığı araştırmalarla Çin'in güneybatısındaki Yunnan eyaletine ulaşmak için Kızıl Irmak yolunu bulduğunu öne sürmesine karşın, eldeki kanıtlar 1868'de Ernest Doudart de Lagrée ve François Garnier önderliğinde Hankou'dan geçen Fransız keşif kolundan edindiği bilgilerle Kızıl Irmaktan ticaret için yararlanmayı düşündüğünü göstermektedir.

1871'de Kızıl Irmağı güneye doğru izleyerek Yunnan'dan Vietnam'a geçti. Yunnan'ın merkezi Kunming'de üslenen Ma Ru-Long ordusuna göndereceği büyük bir silah siparişi için bu ırmağı kullanmayı tasarladı. Resmî yardım sağlamak için Fransa'ya gitti. Yetkililerden açık bir destek görmemekle birlikte, top satış izninin yanı sıra ulaşım için yardım sözü aldı.

Kasım 1872'de mallarını Kızıl Irmaktan taşımaya karar vererek iyi donanmış bir kuvvetle Hong Kong'dan yola çıktı. Vietnam yönetiminden izin almamış olmasına karşın, tehdit ve rüşvetle engellemelerin üstesinden gelerek yükünü Yunnan'da teslim etti. Hanoi'a döndüğünde Vietnamlı ortaklarının hapsedildiğini ve gemileri ile adamlarının Kızıl Irmak üzerinde başka ticari girişimlerden alıkonduğunu gördü. Bunun üzerine Cochinchine'in (Nam Ky) valisi amiral Marie-Jules Dupre'den yardım istedi.

Dupré, 1870-71 Fransız-Alman Savaşı'na katıldıktan sonra Kasım 1873'te geri dönen Garnier'yi küçük bir birlikle Hanoi'a gönderdi. Dupuis'yi kurtarma biçimindeki resmî emrin dışında, sözlü olarak Vietnam'ın kuzey kesiminde saldırgan eylemlere girişme yönünde gizli talimat alan Garnier, Dupuis ile işbirliği yaparak Hanoi kalesine saldırdı ve Kızıl Irmak deltasının öteki kesimlerinde de belli ölçüde denetim kurdu ama 21 Aralık'ta öldürüldü. Fransız hükümet politikasıyla açık bir çatışmaya girmek istemeyen Dupré, Garnier'nin eylemlerinden haberdar olduğunu inkâr etti. Fransız kuvvetlerinin Vietnam'ın kuzeyinde kalması için Dupuis'nin yaptığı başvuruları da reddetti.

Bu olaylar sonucunda, mali durumu sarsılan Dupuis, Fransa'ya geri döndü. Fransa'nın Vietnam'ın kuzey kesimine girmesi gerektiğini ve Kızıl Irmaktan ticari amaçla yararlanma olanaklarını kendisinin bulduğunu ısrarla savundu. Çok sayıdaki yayınları arasında en iyi bilinenler *Les Origines de la question du Tong-kin* (1896; Tonkin Sorununun Kökenleri) ve *Le Tonkin de 1872 à 1886: historie et politique*'tir (1910; Tarihsel ve Siyasal Açıdan 1872'den 1886'ya Değin Tonkin). Başarılı bir tüccar ve üretken bir yazar olarak kazandığı üne karşın, son yıllarında unutulmaya yüz tuttu.

Dupuit, Arsène-Jules-Étienne-Juvénal (d. 18 Mayıs 1804, Fossano, Piemonte, Fransa İmparatorluğu - ö. 5 Eylül 1866, Paris), Fransız mühendis ve iktisatçı. Mühendislik öğrenimi görmüş, köprüler ve karayolları genel müdürlüğü gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Dupuit meslek yaşamı sırasında kamu hizmetlerinin fiyatlandırılmasına ilişkin iktisadi sorunlarla ilgilenmeye başladı. Kamuya ait taşınmazların ikincil etkilerini bilinçli olarak dikkate almayan Dupuit, bu taşınmazları kullanma karşılığında ödeme yapmaya hazır olan tüketicilerin bunlardan sağladığı yarar üzerinde durdu. Bu çalışmalar, onu önemli sonuçlara ulaştırdı. Talep eğrisini ilk geliştirenlerden biri olduğu gibi, azalan marjinal fayda kavramının da öncülüğünü yaptı. Tüketicinin ödediği fiyatın üzerinde kalan refah bölümünü ifade eden tüketici rantı kavramını geliştirdi. Bu kavram İngiliz iktisatçı Alfred Marshall'ın kuramsal çalışmalarında önemli bir yer tutmuştur.

Dupuit aynı zamanda kamu hizmetlerinin maliyet-fayda analizini geliştiren ilk iktisatçıdır. Fiyat esnekliği üzerine yaptığı çözümleme ise, farklı vergi oranlarında toplanan vergi miktarlarını belirten "Laffer eğrisi"nin bulunmasına ve tekel farklılaştırmasının çözümlemesine yol açmıştır.

Dupuy, Charles-Alexandre (d. 5 Kasım 1851, Le Puy - ö. 23 Temmuz 1923, Ille-sur-Têt, Fransa), Fransız siyaset adamı. Dreyfus Olayı'nın yol açtığı siyasal ve toplumsal gerginlikler sırasında başbakanlık yapmıştır.

Felsefe profesörü olan Dupuy, 1885'te Haute-Loire ilinden (*département*) Temsilciler Meclisi'ne girerek, Jules Ferry'nin başını çektiği ılımlı cumhuriyetçi kanatta yer aldı. Aralık 1892'den Nisan 1893'e değin eğitim bakanlığı yaptı. Nisan 1893'te üstlendiği başbakanlık görevinden kasım sonunda istifa ettı ve 5 Aralık'ta meclis başkanlığına seçildi. Görevinin ilk haftasında, anarşist Auguste Vaillant'ın bombalı saldırısı karşısında sakince söylediği "Birlesim sürüyor, beyler" sözleriyle büyük saygınlık kazandı. Mayıs 1894'te başbakan ve içişleri bakanı oldu. Cumhurbaşkanı Sadi Carnot Lyon'da öldürüldüğünde onun yanındaydı.

Dupuy, Navellier'nin bir oymabaskı çalışması, y. 1893
H. Roger - Viollet

Ocak 1895'e değin süren ikinci başbakanlığı sırasında Yüzbaşı Alfred Dreyfus(*) tutuklanarak mahkûm edildi (Aralık 1894). Dreyfus Davası'nın Yargıtay'a götürülmesinden sonra, Kasım 1898'de cumhuriyetçi ağırlıklı yeni bir hükümet kurdu. Davayla ilgili olarak Yargıtay ceza dairesi yerine genel kurulun (*toutes chambres réunies*) karar vermesini sağlayacak özel bir yasa çıkardı. Kurulda yeni bir divanharp yönünde bir karar alınmasından sonra Dreyfus karşıtları ile Dreyfus yanlıları arasında başgösteren karışıklıkların üstesinden gelemedi ve 12 Haziran 1899'da istifa etti. Haziran 1900'den ölümüne değin Haute-Loire senatörü olarak görev yaptı.

Dupuytren, Guillaume, Baron (d. 5 Ekim 1777, Pierre-Buffière, Limoges yakınları - ö. 8 Şubat 1835, Paris, Fransa), Fransız cerrah ve patoloji bilgini. "Dupuytren kontraktürü" adı verilen ve avuçtaki derin dokularda bağdoku artışı sonucunda bir ya da birkaç parmağın el ayasına doğru bükülmesiyle beliren yapı bozukluğunu düzelten cerrahi girişimleri tanımlayıp geliştirmesiyle (1832) tanınır.

Dupuytren, F.S. Delpech'in taş baskı çalışması
Giraudon-Art Resource/EB Inc.

1802'de çalışmaya başlayıp cerrahi bölüm şefliğine yükseldiği Hôtel-Dieu'deki görevini 30 yıldan fazla sürdürdü. Kendisine baron unvanını veren XVIII. Louis ile X. Charles'ın özel cerrahlığını yaptı.

Altçenedeki yapı bozukluklarını cerrahi girişimle tedavi eden (1812) ilk hekimlerden olan Dupuytren, ayrıca yanıklarda yeni bir sınıflandırma kullanmaya başladı ve doğum-

sal kalça çıkığının ilk tanımını yaptı (1826). Dölyatağı boynu kanserinde yapılan ameliyatı tasarladı ve cerrahi bir işlemle düzbağırsağın (rektum) karın duvarından dışarıya açılmasını sağlayarak yapay bir anüs geliştirdi (1828). Başka başarıları arasında boyunda tortikollis adı verilen eğriliğin ve anevrizma gibi kimi atardamar hastalıklarının ameliyatla tedavisi sayılabilir.

Duque de Caxias, Brezilya'nın güneydoğu kesiminde, Rio de Janeiro eyaletinde kent. Rio de Janeiro kentinin banliyösüdür. 1931'e değin Meriti Station, 1931-43 arasında da Caxias olarak adlandırıldı. 1931'de Caxias ilçesinin, 1943'te de Duque de Caxias belediyesinin merkezi oldu. Adını Brezilya'nın askeri kahramanı Caxias dükü Luis Alves de Lima e Silva'dan alır. Duquecaxience Edebiyat Akademisi buradadır. Bir ticaret ve imalat merkezi olan kentin dışında, aralarında büyük bir petrol rafinerisinin de bulunduğu çeşitli sanayi kuruluşları vardır. Nüfus (1985) 664.105.

Duquesne, Abraham, QUESNE MARKİSİ (d. 1610, Dieppe - ö. 1/2 Şubat 1688, Paris, Fransa), Fransız deniz subayı. Richelieu ve Colbert hükümetleri döneminde görev yapmış ve 1676'da İspanya-Felemenk birleşik donanmasını kesin bir yenilgiye uğratmıştır.

Kraliyet donanmasında Henri d'Escoubleau de Sourdis ile Armand de Maille-Breze'in komutası altında kaptanlık yaptı. 1644-47 arasında İsveç kraliçesi Kristina'nın hizmetinde amirallik yaptıktan sonra Fransa'ya döndü ve Fronde ayaklanmaları sırasında (1648-53) büyük bir bağlılıkla tahtın yanında yer aldı.

İnanmış bir Kalvenci olan Duquesne, Felemenk Savaşı'nın (1672-78) başlarında, Solebay Çarpışması sonrasında emirlere uymamakta direndiği ve Protestanlığı bırakmadığı gerekçesiyle görevden alındı. Ama savaşın ileri bir aşamasında İspanyollara karşı çarpışan Sicilyalı isyancılara yardım etmekle görevlendirildi. Düşman gemileriyle çarpışarak Messina'ya ulaştı. Destek ve erzak almak üzere Fransa'ya dönmeden önce Agosta'yı (Augusta) ele geçirdi. Daha sonra Agosta ve Palermo açıklarında yer alan iki çarpışmada (Nisan ve Haziran 1676) İspanya-Felemenk birleşik donanmasını bozguna uğrattı.

1681'de marki unvanı aldı. Protestanlığı yüzünden amiral olamadı. Nantes Fermanı'nın (1598) yürürlükten kaldırılmasından (1685) sonra emekliye ayrıldı.

Duquesnoy, François (d. 1597, Brüksel - ö. 12 Temmuz 1643, Livorno, Toscana), Flaman asıllı Romalı heykelci. Yapıtlarında, yakın arkadaşı ressam Nicolas Poussin'in etkisini yansıtan ölçülülükle, 17. yüzyıl Roma sanatına egemen olan abartılı duygusallığı dengelemeye çalışmıştır. Heykelcilikle uğraşan bir aileden geliyordu. Ailesinin Felemenk'teki atölyesinde çalışırken Rubens'in sanatı konusunda bilgi edindiği sanılır. 1618'de Roma'ya gitti ve 10 yıl boyunca gözden uzakta, antik heykellerin onarımıyla uğraştı. Aynı zamanda tunç, fildişi ve ahşaptan küçük boyutlu özgün yapıtlar da üretti. 1627-28 yıllarında yüzyılın en etkili heykelcisi Gian Lorenzo Bernini'yle birlikte San Pietro Bazilikası'nın baldakeninin yapımında çalıştı. 1629'da iki önemli mermer heykel siparişi aldı. Bunlardan, San Pietro Bazilikası'nın kubbesinin altındaki dört anıtsal heykelden biri olan "Aziz Andreas", Bernini'nin etkisini taşıyan ölçülü bir anlayışla gerçekleştirilmişse de,

"Azize Suzanna", Duquesnoy'un 1633'te tamamladığı mermer heykel; Sta. Maria di Loreto Kilisesi, Roma
Anderson-Alinari, Art Resource/EB Inc.

Sta. Maria di Loreto Kilisesi'nin koroyeri için yapılan "Azize Suzanna", klasik ideallerle duyarlı bir doğa gözleminin tipik bir bireşimidir. Duquesnoy'un yapıtlarının birçoğu mitolojik ve dinsel konulu, küçük boyutlu kabartmalardır. Bunlar arasında Şarap Tanrısı Bacchus'ü (Dionysos) konu alan ürünlere de rastlanır. Duquesnoy'un, Napoli'deki SS. Apostoli Kilisesi'nin Filomarina Şapeli altarındaki çıplak çocuk figürleri de (*putto*) önemlidir. 1642'de gerçekleştirdiği ve Roma Aşk Tanrısı Cupido'yu andıran bu figürler (öncelikle Tiziano'nun etkilerini ve Rubens'in canlılığını yansıtırsa da), Duquesnoy'u izleyen İtalyan ve Flandre'li ressamlarca çok beğenilmiştir. Duquesnoy Fransız sarayından aldığı çağrı üzerine Fransa'ya giderken yolda ölmüştür.

Dur-Kurigalzu, bugün AKARKUF, Mezopotamya'nın güneyinde Babil yakınlarında surlarla çevrili tarihsel kent ve Kassit kraliyet sarayı. I. Kurigalzu (İÖ 15. yy sonları - 14. yy başları) ya da II. Kurigalzu (İÖ y. 1345-1324) tarafından kurulmuştur. 1943-45 arasında Iraklı bir ekibin yaptığı kazılar sonunda, yörede anıtsal bir ziggurat, üç tapınak, duvar resimleriyle bezeli bir saray ve kare biçimli sütunları olan bir ambülatuvar ortaya çıkarılmıştır. Sümer tanrılarına adanmış tapınaklarda, aralarında II. Kurigalzu'nun gerçek boyutlarda bir heykelinin de bulunduğu pek çok değerli sanat yapıtı bulunmuştur.

Dur Şarrukin (Akad dilinde "Şarrukin'in Kalesi"), bugün HORSABAD, Irak'ta, Ninive'nin kuzeydoğusunda yer alan tarihsel Asur kenti. İÖ 717-707 arasında Asur kralı II. Şarrukin (hd İÖ 721-705) tarafından inşa ettirilmiştir. Özenli bir plana göre yapılan kent, yaklaşık 2,5 km²'lik bir alana yayılır. Kenti çevreleyen dış surlarda tahkim edilmiş yedi kapı bulunur. İç sur ise bitki tanrısı ve yazı sanatının koruyucusu Nabu'nun tapınağı ile sarayı ve önemli devlet memurlarına ait konutları çevreler. Kentin tamamlanmasından kısa süre sonra II. Şarrukin savaşta öldü ve Dur Şarrukin de terk edildi.

Mezopotamya'nın ilk arkeolojik kazısı olan Dur Şarrukin kazıları, Fransa konsolosu Paul-Émile Botta (1802-70) tarafından 1843'te başlatıldı. Ninive'yi bulduğunu sanan Botta bu kazılardan elde ettiği buluntuları Paris'e yolladı. Bunlar Louvre Müzesi'nin Doğu Uygarlıkları Bölümü'nün ilk koleksiyonlarını oluşturdu. Kazılar 1858-65 arasında Botta'nın yerini alan Victor Place tarafından sürdürüldü. Chicago Üniversitesi'nden bir araştırma ekibi de 1928-35 arasında yeniden kazılar yaptı. Buluntular arasında en önemlileri, görkemli duvar

Dur Şarrukin'deki saray girişinde yer alan kanatlı ve insan başlı bir boğa kabartması; Louvre Müzesi, Paris
Cliché Musées Nationaux, Paris

kabartmaları, fildişi parçalar, kanatlı anıtsal boğa heykelleri ve özellikle İÖ y. 17. yüzyıldan 11. yüzyıl ortalarına değin hüküm sürmüş bütün Asur krallarının adlarını ve hükümdarlık sürelerini veren Asur Kral Listeleri'dir.

Dura-Europus, Suriye Çölünde Deyrü'z-Zor valiliğinde (*muhafaza*) tarihsel kent. Burada ilk kazılar Belçikalı arkeolog Franz Cumont yönetiminde 1922-23'te başlamış,

Dura-Europus'ta kazı alanı
Dura-Europus Publications

1928-37 arasında da Rus asıllı arkeolog M. Rostovtzeff tarafından sürdürülmüştür. Dura eski bir Babil kenti iken İÖ 300'de Selevkoslar tarafından askeri bir koloni olarak yeniden inşa edildi ve kurucusu I. Selevkos Nikator'un Makedonya'daki doğum yeri olan Europus, kentin adına eklendi. İÖ 100'lerde Partların eline geçen kent, kervanların uğrak yeri olan zengin bir yerleşim durumuna geldi. İS 165'te Romalı-

ların eline geçince bir sınır kalesi haline getirildi. 256'dan sonra da Sasaniler tarafından yakılıp yıkıldı.

Yolları Helenistik döneme özgü ızgara plana göre düzenlenmiş kentteki kalıntılar arasında Roma döneminden kalma bir hamam, Zeus'a adanmış bir tapınak ve başka pek çok tapınak sayılabilir. Partların inşa ettiği kale ve sarayın taş duvarlarının bir bölümü ayaktadır. Dura-Europus'taki buluntular, günlük yaşama ilişkin az rastlanır ayrıntılar içerir. Yazıtlar, kabartmalar ve mimarlık, Yunan ve Sami kültürlerinin bileşimi konusunda önemli bilgiler verir. Her ikisi de 3. yüzyıla ait bir kilise ve bir sinagogdaki freskler, erken Hıristiyan ve Yahudi sanatı ile mimarlığı üzerine çok önemli belgelerdir. Kilisenin vaftizhane olarak kullanılan bir odasındaki fresklerde Eski ve Yeni Ahit'ten, vaftizin önemini belirten öyküsel sahneler yer alır. Buluntuların bir bölümü bugün Louvre Müzesi'nde, fresklerse Yale Üniversitesi Sanat Galerisi'ndedir. Sinagogun kalıntıları Şam Müzesi'nde yeniden bir araya getirilmiştir. Buna karşılık, kent Sasani istilasından hemen sonra terk edildiğinden, birçok yazıt ve heykel parçası asıl yerinde (*in situ*) durmaktadır.

Durağan, Karadeniz Bölgesi'nde, Sinop iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.103 km² olan Durağan ilçesi doğu ve güneyde Samsun ili, güneybatıda Saraydüzü, batı ve kuzeybatıda Boyabat, kuzeyde de Dikmen ilçeleriyle çevrilidir.

İlçe topraklarının kuzeyini ve doğusunu Küre (İsfendiyar) Dağlarının uzantıları engebelendirir. 1.455 m yüksekliğindeki Soyuktepe, ilçe sınırları içindedir. Ormanlarla kaplı Küre Dağlarının güneyinde ise Gökırmak vadisi uzanır. Kızılırmak'ın en önemli kollarından biri olan Gökırmak'a, Küre Dağlarından doğan çok sayıda akarsu katılır. Gökırmak'ın Durağan'ın hemen doğusunda karıştığı Kızılırmak, ilçenin Samsun iliyle güneydeki doğal sınırını çizer. Günümüzde bu kesimde yer alan Altınkaya Baraj Gölünün küçük bir bölümü Durağan ilçesi sınırları içinde kalır.

Durağan, Sinop'un başta gelen tarım alanlarından biridir. Dağlık kesimlerde hayvancılık, Gökırmak vadisinde ise bitkisel üretim yapılır. Buğday, arpa, mısır, pirinç, şeker pancarı ve armut üretimi önem taşır. Koyun, kıl keçisi, Ankara keçisi, sığır beslenir, arıcılık yapılır. Yörenin tarımsal potansiyeli yüksek olmakla birlikte, ulaşım güçlükleri pazar ilişkilerinin yaygınlaşmasını yavaşlatmaktadır. İlçede çok çeşitli küçük sanayi etkinlikleri vardır. Çeltik ve tuğla-kiremit fabrikalarının yanı sıra, halı ve kilim dokuma atölyeleri de bulunur.

Durağan, oldukça eski bir yerleşme alanıdır. Yörede İÖ 7. yüzyıla tarihlenen kaya mezarları bulunmuştur. Durağan, İÖ 300'lerde Pontus Krallığı'na bağlıydı. İÖ 70'te Romalılara geçti. Bunu Bizans egemenliği izledi. Pervaneoğulları ve Candaroğulları beyliklerinin yönetiminde kaldıktan sonra, 1420'lerde Osmanlı topraklarına katıldı.

İlçedeki tek Selçuklu yapısı Durak Han'dır. 1266 tarihli yazıtı bulunan yapı, yıkıntı durumundadır. Adı bu handan türeyen kasaba gelişmemiş ve küçük bir yerleşimdir. Kasaba, il merkezi Sinop'a 113 km uzaklıktadır.

Durağan Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 34.131; kasaba, 7.432.

durağan cephe, yatay doğrultuda hiç hareket etmeyen ya da çok az yer değiştiren, farklı ısıl özelliklere sahip hava kütleleri arasındaki sınır bölgesi. Troposferin orta bölümlerinde, bu tür cephelerin 4-6 km üzerindeki hava akımları çoğunlukla soğuk ya da sıcak kütleye doğru değil, cephe yüzeylerine paralel doğrultuda oluşur. Düşük atmosfer basıncı ve kötü hava koşullarında görülen dalga sıklonları, hava akımı engellendiği zaman bu cepheler üzerinde gelişir ve cephe, sınırın ön kesimine dik doğrultuda hareket eder. Örneğin, ABD'nin kuzeydoğusunu etkileyen fırtınalar, güney eyaletleri üzerinde yer alan durağan bir cephenin tedirginliği sonucunda oluşur. Bu tür fırtınalar çok güçlüdür ve enerjilerini kuzeyin soğuk kutup havası ile güneyin sıcak tropik havası arasındaki büyük sıcaklık farkından alırlar.

durağan dalga, KARARLI DALGA olarak da bilinir, karşıt doğrultularda hareket eden, aynı genlik ve frekansa sahip iki dalganın birleşiminden oluşan dalga türü. Bu olgu girişim olayından kaynaklanır; yani, dalgalar üst üste bindiğinde, dalgaların enerjileri ya toplanır ya da birbirini götürür. Aynı doğrultularda hareket eden dalgaların girişimi sonucunda ilerleyen dalgalar, ters doğrultularda hareket eden dalgaların girişimi sonucunda ise, sabit bir konumda titreşen salınan dalgalar oluşur. Bir ucu sabit titreşen bir ip, çizimde görüldüğü gibi, bir durağan dalga oluşturur; dalga katarı (*B* eğrisi) ipin sabit ucuna ulaşınca yansır ve kendi üstüne binerek, aynı düzlemde salınan yeni bir dalga katarı (*C* eğrisi) oluşturur. İki dalganın girişimi sonucunda ortaya çıkan genlik (*R*), dalgaların genliklerinin toplamına eşittir. Çizimin I. bölümünde, *B* ve *C* dalga katarlarının üst üste binmesi sonucunda oluşan ve genliği, bu dalgaların genliklerinin iki katına eşit olan durağan dalga (*R*) görülmektedir. II. bölümde, 1/8 periyot sonra, *B* ve *C*'nin her biri, dalgaboylarının 1/8'i kadar kaydırılmıştır. III. bölümde ise, gene bir 1/8 periyot daha sonra *B* ve *C* dalga katarlarının genliklerinin karşıt doğrultulara gelmesiyle ortaya çıkan durum görülmektedir. Tüm durumlarda, ip boyunca, dalgaların birbirini yok etmesi nedeniyle hiç hareket etmeyen düğüm noktaları (*N*) vardır; düğüm noktalarında iki dalga katarının doğrultusu her zaman karşıt yönlerdedir. Bir düğümün her iki yanında, titreşen karın noktaları (*A*) bulunur. Düğümler arasındaki uzaklık, karınlar arasındaki uzaklığa eşittir ve dalgaboyunun yarısı kadardır. Bir düğüm ile hemen yanındaki karın arasındaki uzaklık, dalgaboyunun dörtte biri kadardır. Düğümler, dalganın titreşim hareketi doğrultusunda yer değiştirirler, böylece ip her an sinüs eğrisi biçiminde bulunur (*R* eğrisi). Boyuna dalgalar (örn. ses dalgaları) ile enine dalgaların (örn. su dalgaları) her ikisi de durağan dalgalar oluşturabilir.

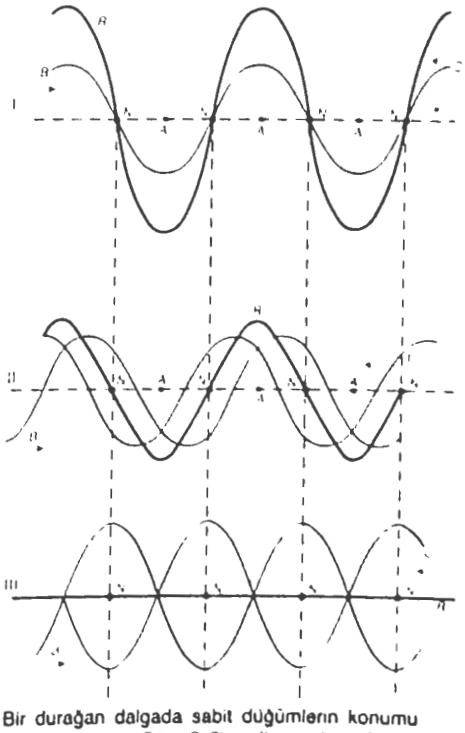

Bir durağan dalgada sabit düğümlerin konumu
Erich Hausmann ve Edgar P. Slack, *Physics*, Litton Educational Publishing, Inc.

durağan hal varsayımı, SÜREKLİ DURUM VARSAYIMI olarak da bilinir, evrenin sürekli genişliyor olmasına karşın, ortalama yoğunluğunun sabit kaldığını ileri süren varsayım. Varsayıma göre, evrendeki yıldızlar ve gökadalar, uzaklıklarının ve uzaklaşma hızlarının artması nedeniyle gözden kaybolmakta, ama aynı hızda da evrene yeni madde katılmakta ve bundan yeni yıldızlar ve gökadalar oluşmaktadır. Durağan haldeki bir evrenin zaman olarak ne başlangıcı ne de sonu vardır; herhangi bir noktadan bakıldığında, büyük ölçekteki görünümü, yani gökadaların ortalama yoğunluğu ve yerleşim düzeni hep aynıdır. Her yaştan gökada, iç içe geçmiş durumdadır.

İlk kez 1920'lerde Sir James Jeans'in ortaya attığı bu varsayımı, 1948'de Hermann Bondi ve Thomas Gold yeniden ele alarak geliştirdiler. Sir Fred Hoyle ise, bu varsayıma karşı ileri sürülen büyük patlama (*big-bang*) modelinin ortaya çıkardığı sorunları çözmek amacıyla, durağan hal varsayımını yeniden gözden geçirdi ve daha da geliştirdi. 1950'lerden bu yana yapılan gözlemler, durağan hal varsayımını çürüten ve büyük patlama modelini(*) destekleyen sonuçlar vermiştir.

durak, KARAR PERDESİ olarak da bilinir. Türk müziğinde makamların sona erdiği sese verilen ad. Bir makamın en önemli sesi olan durak, bütün öteki sesleri kendine doğru çeker. Her zaman bir makam dizisindeki en pes sestir. Bazı makamlarda (rast, uşşak, nihavend, hicaz) durağın altında bir genişleme dörtlüsü ya da beşlisi kullanılır. Ama genişleme sesleri, bu makamların vazgeçilmez öğeleri değildir.

Türk müziğinde makamlar öteden beri duraklarına göre sınıflanmıştır: 1) Durağı yegâh (*re*) olan makamlar (yegâh, sultaniyegâh, şedaraban, ferahfeza, şivenüma, dilkeşide vb), 2) durağı hüseyniaşıran (*mi*) olan makamlar (hüseyniaşıran, nuhuft, suzidil, aşkefza vb), 3) durağı acemaşıran (*fa*) olan makamlar (acemaşıran, şevkefza, canfeza vb), 4) durağı ırak (*fa#*) olan makamlar (ırak, evç, ferahnak, evcârâ, bestenigâr, dilkeşhâverân, rahatülervah vb), 5) durağı rast (*sol*) olan makamlar (rast, mahur, suzinak, hicazkâr, kurdilihicazkâr, nihavend, pençgâh, nikriz, suzidilâra, pesendide, büzürg vb), 6) durağı dugâh (*la*) olan makamlar (dugâh, saba, uşşak, hüseyni, bayati, bayatiaraban, neva, tahir, muhayyer, gerdaniye, karcığar, hicaz ailesi, büselik, kürdi, hisar, hisarbüselik, şehnaz, şehnazbüselik, acem, acemkürdi, arazbar, arazbarbüselik, tahirbüselik, gülizar, sabazemzeme, muhayyersumbule, muhayyerkürdi vb), 7) durağı segâh (*si♭*) olan makamlar (segâh, hüzzam), 8) durağı büselik (*si♮*) olan makam (nişâbur), 9) durağı çargâh (*do*) olan makam (çargâh), 10) durağı hicaz (*do#*) olan makam (heftgâh), 11) durağı neva (yegâhın bir oktav tizi olan *re*) olan makam (araban).

durak, şiirde, dizelerdeki ölçü düzenini kesintiye uğratan duraklama. Bazen dizenin biçimsel ölçü yapısını vurgulamak için kullanılır; genellikle doğal konuşma ritmine ve sözcükleri ölçü düzeni içinde gruplama alışkanlıklarına uyar. Şiirde durak çoğunlukla noktalama işaretlerine denk düşer, ama bunun dışında kalan birçok örneğe de rastlamak olanaklıdır.

Germen ve Eski İngiliz aliterasyonlu şiirinde durak, her dizeyi biçimsel olarak ortadan ikiye böler. Biçimsel kuralların önem kazandığı Latin dillerinde yazılmış ortaçağ şiirleriyle yeni-klasik dönem şiirlerinde genellikle dizenin ortasında yer alır. Çağdaş şiirdeyse çeşitli yerlerde bulunabilir; dizenin başlarında ya da sonuna yakın olabilir. Bir dizede birkaç durak olabileceği gibi, hiç olmayabilir de. Böylece durak, şiirin düzenli ritmine konuşmanın doğal ritminin eşlik etmesini sağlayarak daha zengin bir etki yaratır. Ayrıca ölçünün tekdüzeliğe düşmesini engeller ve dizenin anlamını vurgular.

Klasik Yunan ve Latin şiirinde durak, ayak sonları ile sözcük bitimlerinin çakıştığı ikilenmeden(*) farklı olarak, bir ayak içinde yer alan, yani ayak sonuyla denk düşmeyen sözcük bitimlerini belirtir. Bir anlatım aracı değil, yalnızca bir ölçü öğesidir.

Türk şiirinde durak için *bak.* hece ölçüsü.

durak, Türk tasavvuf müziğinde bir form. Müziğe yer veren tarikatlarda (Mevlevilik dışında) âyine ya da zikre ara verildiğinde okunur. "Durak" adıyla anılmasının nedeni budur. Durak gerçekte, durak evferi denen ve hemen hemen yalnızca bu formda kullanılan bir usulle ölçülmekle birlikte, okuyanlar sık sık ritim dışına çıkarlar. Bazı araştırmacılar bu yüzden durakların ritimsiz olduğunu savunmuşlardır. Durakta güftenin her dizesinin başına "dost", "hak dost", "hu" gibi bir terennüm sözcüğü eklenmiştir.

duraklatış, ASIŞ olarak da bilinir, bir akorun, o akorla uyumsuz (disonant) ikinci bir akor seslendirilirken duraklatılan, başka deyişle uzatılan ya da asılı kalan bir notası.

Duraklatış daima yeni akordaki uyumlu (konsonant) bir notaya doğru ve genellikle inici olarak çözülür (uyumsuz nota yukarıya doğru çözülürse buna "geciktirim" [*retard*] adı verilir). Duraklatış güçlü vuruşta yer alır ve bir gerilim yaratır. Yukarıdaki örnekte nota duraklatılmış, sonra çözülmüştür.

Duran, Faik Sabri (d. 1882, İstanbul - ö. 1943, İstanbul), modern coğrafya yapıtlarıyla tanınan Türk coğrafyacı.

Saint Benoit Fransız Okulu'nu bitirdi. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir grup öğrenciyle birlikte gönderildiği Fransa'da coğrafya öğrenimi gördü. 1912'de Türkiye'ye dönerek Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi), Mülkiye Mektebi ve Darülfünun Edebiyat Şubesi'nde coğrafya dersleri verdi. Çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazdı. *Resimli Kitap, Resimli Roman* ve *Musavver Muhit* dergilerini çıkardı. 1920'den sonra bir süre Devlet Matbaası ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde müdürlük yaptı. Sabiha Zekeriya (Sertel) ve Mehmed Zekeriya (Sertel) ile birlikte *Çocuk Ansiklopedisi*'ni (1927-28, 4 cilt) hazırladı. 1933 Üniversite Reformu'ndan önce Darülfünun'dan ayrılarak çalışmalarını ilk ve ortaöğretim üzerinde yoğunlaştırdı. 1941'de Ankara'da toplanan I. Coğrafya Kongresi çalışmalarına katıldı. 1942'de

Faik Sabri Duran
Kaynak Kitaplar

Türk Coğrafya Kurumu'nun kurucuları arasında yer aldı. Türkiye'de modern coğrafyayı geniş kitlelere tanıtan ve sevdiren yapıtlar veren Duran, çeşitli ölçeklerde Asya, Avrupa ve Türkiye haritaları hazırladı. *Büyük Atlas* (1937) en önemli çalışmasıdır. Ayrıca Jules Verne'in birçok romanını Türkçeye çevirmiştir. Başlıca yapıtları *Avrupa* (1913), *Asya, Asya-i Şarki Adaları, Afrika* (1914), *Coğrafyada İlk Adım* (1915), *Osmanlı Coğrafya-yı İktisadisi* (1915), *Muhtasar Coğrafyayı Umumi* (1916), *Coğrafya-yı Tabii Dersleri ve Manatık-ı Kutbiye* (1917), *Osmanlı Coğrafya-yı Tabii ve İktisadisi* (1917), *Hayvanlar Âlemi* (1938), *İnsanlar Âlemi* (1939), *İkinci Cihan Harbinde Milletler ve Devletler* (1942) ve *Keşifler Âlemi*'dir (ös 1944).

Duran, Feyhaman (d. 17 Eylül 1886, İstanbul - ö. 8 Mayıs 1970, İstanbul), portre sanatının Türkiye'deki ilk ve en önemli temsilcilerinden sayılan ressam.

Ortaöğrenimini İstanbul'da Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) tamamladı. ardından Ulusal Dekoratif Sanatlar Okulu'nda resim çalıştı. 1913-14'te de Cormon'un atölyesine devam etti. 1914'te I. Dünya Savaşı başlayınca İstanbul'a döndü. 1916'da 1. Galatasaray Sergisi'ne katıldığı "Dr. Akil Muhtar'ın Portresi" (İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi) adlı resmiyle gümüş madalya ve Zikr-i Cemil (Güzelliği Anma) Ödülü'nü kazandı. 1919'da İnas (Kız) Sanayi-i Nefise Mektebi'ne resim öğretmeni olarak atandı. 1926'da Güzel Sanatlar Birliği'nin kuruluş çalışmalarında etkin bir rol üstlendi. 1927'de kız ve erkek güzel sanatlar okullarının birleştirilmesinden sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonradan Güzel Sanatlar Akademisi) resim öğretmeni oldu, 1933'te atölye öğretmenliğine getirildi. 1938'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin yurt gezileri programı kapsamında Gaziantep'e gitti. 1939'dan ölümüne değin bütün Devlet Resim ve Heykel sergilerine katıldı. 1951'de Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki görevinden emekli oldu.

Öncelikle portre ressamı olarak tanınan Feyhaman Duran, başlangıçta fotoğrafik bir anlatımla çalıştı. Portre, izlenimcilikle pek bağdaşmayan bir resim türü olmakla birlikte, kullandığı ışık-gölge aracılığıyla az da olsa bu akımın ilkelerini uyguladı. Sağlam bir çizim anlayışıyla saydam renkleri bir araya getirdi. Yapıtlarındaki fotoğrafik özellikler, 1940'ların ortalarına doğru yerini, kişilerin karakterlerini de yansıtan daha serbest bir anlatıma bıraktı. Feyhaman Duran portrelerinin yanı sıra, genelde gerçekçi bir anlayışın egemen olduğu manzara resimleri de yaptı. 1944-47 arasında Topkapı Sarayı Müzesi için gerçekleştirdiği bir dizi manzara resmi, ayrıntılı işçilikleri ve gerçekçi yaklaşımlarıyla aynı zamanda birer belge özelliği taşır. Ölüdoğalarında ise, önceleri katı bir biçimcilikle çalışırken, daha sonra doğa izlenimlerini geniş renk lekeleriyle yansıttı. Bunlarda daha çok Gauguin ve van Gogh gibi ard izlenimcilere yakınlaşan Duran, zaman zaman geleneksel minyatür sanatını temel alarak figürlü kompozisyonlar da gerçekleştirdi.

"Köpekli Kız", Feyhaman Duran'ın yağlıboya çalışması; İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

1908'de aynı liseye Fransızca kaligrafi öğretmeni olarak atandı ve Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'ne üye oldu. O yıllarda bir yandan da resim çalışmalarına ağırlık verdi. Yaptığı portreleri çok beğenen Prens Abbas Halim Paşa'nın özendirmesi ve yardımıyla 1910'da Paris'e gitti. Önce Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda anatomi öğretmeni Paul Richet'yle çalıştı. Daha sonra Julian Akademisi'ne girerek Jean Paul Laurens ve Albert Laurens'in öğrencisi oldu,

Duran, Profiat, İbranice YITSHAK BEN MOŞE HA-LEVI, takma adı EFOD, ya da EFODI (d. 1350 - ö. y. 1415), Yahudi dilbilimci ve filozof. Ortaçağ Hıristiyanlığını konu alan ağır yergisi ve İbranice dilbilgisi üzerine bir çalışmasıyla ünlüdür.

Fransa'nın güneyine yerleşmiş bir Yahudi ailesinin oğlu olarak bir olasılıkla Perpignan'da doğdu. Almanya'da öğrenim gördükten sonra Katalonya'da varlıklı bir ailenin yanında özel öğretmen olarak çalışmaya

başladı. Burada 1391'de İspanyolların dinsel baskı kampanyalarından biri sırasında zorla vaftiz edildi. Hıristiyanlığı benimsemiş görünmek zorunda kalan başka birçok İspanyol Yahudisi gibi o da dinini gizlice sürdürdü. İspanya'dan ayrıldıktan sonra Yahudiliğin gereklerini yeniden açıkça yerine getirmeye başladı.

Önceleri, din değiştirmeye zorlanan bir başka İspanyol Yahudisiyle birlikte Filistin'e gitmeyi tasarlamıştı. Ama arkadaşından, Katolikliği benimsediğini bildiren ve onun da Hıristiyanlığa sadık kalmasını isteyen bir mektup alınca bu yolculuktan vazgeçti. Duran, bu mektuba verdiği ünlü yanıtı *Al tehi ka-avoteha*'da (Babalarınıza Benzemeyin), Hıristiyan öğretisinin usdışı yanlarını ince bir alayla sergiliyor ve çağdaş kilisedeki yozlaşmayı özetliyordu. Yergi öyle ustaca kaleme alınmıştı ki, mektup İspanya'da önceleri Hıristiyanlığın bir savunusu sanılarak elden ele dolaştı. Gerçek niteliği anlaşıldıktan sonra kopyaları halk önünde yakıldı. Mektup daha sonra 1554'te İstanbul'da yayımlandı.

Duran'ın bu mektupla bağlantılı olarak 1397'de yazdığı *Kelimat ha-Goyim* (Yahudi Olmayan Milletlerin Utancı) Hıristiyanlık karşıtı bir polemiktir ve İncil'ler ile öteki erken dönem Hıristiyan metinlerini tarihselleştirel bir yaklaşımla ele alır.

Duran'ın ünü, polemik yapıtlarından çok İbranice dilbilgisi üzerine yazdığı *Maase Efod*'dan (1403) kaynaklanır. Bu yapıt hem Hıristiyanlar, hem de Yahudiler arasında övgüyle karşılanmıştır. Öteki yapıtları arasında bazı dinsel yorumlar ile astronomi üzerine bir inceleme sayılabilir.

Durance Irmağı, Latince DRUENTIA, Alpler'in Fransa'daki bölümünü Akdeniz'e doğru akaçlayan başlıca ırmak. Hautes-Alpes ilindeki (*département*) Montgenèvre bölgesinde bulunan kaynağından, Avignon'un aşağısında Rhône Irmağı ile birleştiği noktaya kadar 304 km yol alır. Durance Irmağından daha uzun ve daha güçlü akarsular olan Clairée ve Guisane ırmakları, Briançon'da ve Briançon'un biraz yukarısında Durance ile birleşir. Durance, Briançon'dan geçerken sel gibi akar. Öteki kollarını da aldıktan sonra güzel görünümlü boğazları ve kayalık bir vadiyi aşarak Embrun'dan geçer. 26 km aşağıda bulunan Serre-Ponçon Barajı ırmağın hızını keser. Baraj, Durance ve Ubaye ırmaklarının vadilerinde 27 km² genişliğinde bir göl oluşturur.

Durance, Alpes-de-Haute-Provence iline girdikten sonra Sisteron'un yukarısında, hızla akan Buech Irmağını da alır. Kentin aşağısında bulunan Château-Arnoux Barajı'nda gene bir yapay göl oluşturur. Irmak daha sonra Bléone ve Asse ırmakları ile birleşir. Vernon Irmağını da aldıktan sonra batıya döner ve Rhône'a ulaşana kadar Bouches-du-Rhône ve Vaucluse illeri arasındaki sınırı izler. Aşağı Durance ve yan kolları üzerinde daha başka pek çok baraj inşa edilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, elektrik ve sulama suyu elde etmek üzere çeşitli baraj projeleri uygulamaya konmuştur.

Durand (SAINT-POURÇAIN'Lİ) (d. y. 1270, Saint-Pourçain, Auvergne - ö. 10 Eylül 1334, Meaux, Fransa), özellikle Aquino'lu Aziz Tommaso'nun görüşlerine karşı çıkmasıyla ünlü ilahiyatçı ve felsefeci.

Dominiken tarikatına girdikten sonra Paris'te öğrenim gördü, 1313'te burada doktorasını tamamladı. Kısa süre sonra Papa V. Clemens, Durand'ı ilahiyat dersleri vermek üzere Avignon'a gönderdi. Durand sırasıyla Limoux (1317), Le Puy (1318) ve Meaux (1326) piskoposu oldu. Aquino'lu Tommaso'nun Dominiken tarikatının resmi ilahiyat bilgini olarak kabul edildiği bir dönemde, onun öğretilerine karşı saldırıya geçti. Durand'a göre bir felsefeci, iman konuları dışında, kendi usavurmalarının sonuçlarını her türlü yetki kaynağına üstün tutmalıydı; imanın doğrularının ise ussal bir yanı yoktu. Us ve imanı bu biçimde birbirinden ayırmak skolastik felsefeye temelden aykırıydı; çünkü bu felsefe temelde imanın kurgusal usavurmalarla desteklenmesine dayanıyordu.

Durand, Tommaso'ya karşı çıkarken, tümellerin varlığını yadsıyan adcılara yaklaşıyordu. Bu yakınlık zaman zaman Durand'ın yapıtlarının kilise yetkililerince yasaklanmasına yol açtı. Başlıca yapıtları arasında, 12. yüzyıl İtalyan ilahiyatçısı Pierre Lombard'ın *Sententiarum libri IV* (1148-51; Hükümler, 4 kitap) adlı çalışması üzerine 1508'de ölümünden sonra yayımlanan bir yorum ve 1328'de Papa XXII. Johannes ile Fransa kralı VI. Philippe arasındaki hukuksal anlaşmazlıkta papayı desteklemek üzere yazdığı *De origine potestatum et iurisdictionum* (Güçlerin ve Hukuki Yetkenin Kökenleri Üzerine) sayılabilir.

Durand, Asher B(rown) (d. 21 Ağustos 1796, Jefferson Village - ö. 17 Eylül 1886, Jefferson Village, New Jersey, ABD), ABD'li ressam ve oymabaskı sanatçısı. Manzara resminde Hudson Irmağı okulunun(*) kurucularındandır.

1812'de bir oymabaskı sanatçısının yanına çırak olarak girdi. 1823'te, John Trumbull'un "Bağımsızlık Bildirgesi" adlı resminden yaptığı oymabaskı kopya ile ünlendi. İzleyen 10 yıl içinde başka ABD'li ressamlara ait yapıtların oymabaskılarını yapmayı sürdürdü (örn. John Vanderlyn'den "Ariadne"). Bu çalışmalarının yanı sıra armağan kitapları ve yıllıklar resimledi ve çağdaşı ünlü ABD'lilerin portrelerinden oluşan 72 resimlik bir diziyi oymabaskı tekniğiyle gerçekleştirdi.

"Kardeş Ruhlar", Asher B. Durand'ın yağlıboya çalışması, 1849; New York Halk Kütüphanesi
New York Public Library, Astor, Lenox and Tilden Foundations

Kardeşi Cyrus Durand'la (1787-1868) birlikte banknot baskısında kullanılan oyma kalıpları üreten bir şirket kurdular. Cyrus'un icat ettiği çizim makineleri para basımında çığır açarken, Asher'ın Federal Baskı ve Oymabaskı Dairesi için yaptığı grafik çalışmaları da ABD kâğıt paraları üstüne basılan resim ve desenlerin birçoğu ile tasarım geleneğinin yerleşmesi açısından etkili oldu.

1835'ten sonra kendini tümüyle portre resmine adayan Asher Durand, birçok ABD başkanıyla, ülkenin siyasal ve toplumsal yaşamında önem taşıyan başka kişilerin resimlerini yaptı. 1840-41 yıllarında, eski ustaların yapıtlarını incelemek amacıyla Avrupa'ya gitti. Dönüşünde, belirgin bir üslupla Hudson Irmağı çevresini, Adirondack Dağlarını ve New England bölgesini konu alan romantik manzara resimleri yaptı. Böylece atölyenin dışına çıkan ve doğadan çalışmalar yapan ilk ABD'li ressamlar arasında yer aldı. "Kardeş Ruhlar" (1849, New York Halk Kütüphanesi) adlı ünlü resminde, her ikisi de yakın arkadaşı olan manzara ressamı Thomas Cole ile şair William Cullen'ı, son derece gerçekçi bir yaklaşımla ele aldığı bir Catskill Ormanı manzarasının önünde betimledi.

Durand, Ulusal Tasarım Akademisi'nin (1826) kurucularından biriydi; 1845-61 arasında akademinin başkanlık görevini yürüttü.

Durand, Guillaume, WILLIAM DURANDUS ya da DURANTI olarak da bilinir (d. y. 1230, Puymisson, Fransa - ö. 1 Kasım 1296, Roma), Fransız kilise hukukçusu.

İtalya'nın Bologna kentinde kilise hukuku doktorası yaptıktan sonra bir süre aynı kentte, daha sonra gene İtalya'da Modena'da öğretmenlik yaptı. 1260'tan sonraki bir tarihte, papalık huzuruna getirilen itiraz davalarıyla ilgili yargıçlığa atandı. II. Lyon Konsili'nde (1274), Papa X. Gregorius'un yürürlüğe koyduğu yasaların hazırlanmasına yardımcı oldu. Bologna ve Romagna 1278'de Papalık Devletleri'ne katılınca, Durand buraya gönderilen ilk görevliler arasında yer aldı. Daha sonra yeni eyaletin çeşitli dinsel ve dindışı yönetim kurumlarında görev aldı, 1283'te bu eyaletin genel valisi oldu. 1286'da Mende piskoposu olarak takdis edildiyse de, 1291'e değin bu görevine başlamadı.

Durand'ın en ünlü yapıtı, yargılama usulü açısından kilise hukuku ve bir ölçüde de medeni hukuk üzerine ansiklopedik bir inceleme olan *Speculum iudiciale*'dir (Hukukun Aynası). İlk olarak 1271-76 arasında, daha sonra da 1289-91 arasında gözden geçirilerek ikinci kez çıkan bu kitap ortaçağ kilise mahkemeleri, özellikle de, *Curia Romana*'nın(*) hukuksal uygulamaları konusunda verdiği bilgilerle bugün de değerini korumaktadır. Ayinlerdeki simgeler üzerine genel bir araştırma olan *Rationale divinorum officiorum* (y. 1285-91; Kutsal Törenlerin Temelleri), ortaçağın ibadetle ilgili en önemli kitaplarından biri sayılır. *Speculum*, 1473-1678 arasında en az 39 kez, *Rationale* ise daha da çok basılmıştır.

Durand Hattı, Afganistan ve İngiltere Hindistanı'nın nüfuz alanlarını belirlemek amacıyla 1893'te, iki ülke arasındaki kabile topraklarından geçmek üzere çizilen ve Hindukuş boyunca uzanan sınır. Bugün de Afganistan ve Pakistan arasındaki sınırı belirler. Adını, Afganistan emiri Abdurrahman Han'ı burada bir sınır çizilmesine ikna eden Sir Mortimer Durand'dan alan hat, İngiliz yönetimi boyunca Hint-Afgan sınır sorununun ortadan kalkmasını sağlamıştır.

İngilizler 1849'da Pencap'ı aldıktan sonra İndus Irmağının batısında kalan Sih topraklarını ele geçirmiş ve çeşitli Peştu kabilelerinin yaşadığı bölgeyi Afganlılarla aralarında tampon olarak bırakmışlardı. Ama tampon bölgenin yönetimi ve savunması giderek sorun olmaya başladı. İngiliz yöneticilerin bir bölümü İndus'a çekilmeyi isterken, bir

bölümü de Gazne'den geçen Kâbil-Kandehar hattına kadar ilerlemeyi savunuyordu. II. İngiliz - Afgan Savaşı (1878-80) ilerleme yanlılarının gözden düşmesine yol açtı ve kabilelerin yaşadığı bölge, eşit büyüklükte iki nüfuz alanına ayrıldı. İngilizler, kabileler arası bir dizi savaş sonunda, Durand Hattı'na kadar olan bölgede dolaylı yoldan otoritelerini sağladılar; Afganlılar ise kendi nüfuz alanlarına hiç dokunmadılar. 20. yüzyıl ortalarında sınırın iki tarafındaki bölge, Peştuların bağımsızlığa ve ayrı bir devlet kurmaya yönelik hareketlerine sahne oldu. 1980'de Durand Hattı'nın çevresinde yaklaşık 7,5 milyon Peştu yaşamaktaydı.

Durand-Ruel, Paul (d. 1831, Paris - ö. 5 Şubat 1922, Paris), Fransız sanat koleksiyoncusu. Barbizon okulu ressamlarını ve izlenimcileri destekleyen ilk kişilerdendir.

Meslek yaşamına 1865'te, babasından miras kalan sanat galerisinde başladı. Önceleri Barbizon okulu ressamlarının, özellikle de Corot, Daubigny ve Dupré'nin resimlerini satın aldı; uzun yıllar bu ressamların yapıtlarını alan tek koleksiyoncu oydu. 1848'de Théodore Rousseau'nun bulabildiği bütün resimlerini satın aldı, ama sonraki 20 yıl boyunca bu resimlerin hiçbiri satılmadı. Durand-Ruel, Jean-François Millet'ye de mali destekte bulundu ve uzun yıllar geçimini sağladı.

1870'lerin başlarında Monet ve Pisarro'yla tanıştı. Onlar da öbür izlenimci ressamlar gibi sanat kuruluşlarınca reddedilmiş, yapıtlarına alıcı bulamaz duruma gelmişlerdi. Durand-Ruel bu duruma aldırmaksızın onların ve Renoir, Degas, Sisley, Manet, Puvis de Chavannes gibi ressamların yapıtlarını büyük bir cesaretle almaya devam etti.

1886'da, bu resimleri Ulusal Tasarım Akademisi'nde sergilemek amacıyla New York kentine gitti. Sergi çok olumlu bir izlenim bıraktı. Ertesi yıl Durand-Ruel, New York kentinde bir şube açtı. İzlenimcileri desteklemekteki kararlı tutumu ve ileri görüşü ile onların başarısında en büyük pay sahibi kişi olarak tanındı.

Durango, ABD'de, Colorado'nun güneybatısındaki La Plata ilinin (*county*) merkezi. La Plata Dağlarının eteklerinde, denizden 1.983 m yükseklikte Animas Irmağı üzerinde yer alır. 1880'de yöredeki madenlere hücum başladığında Denver and Rio Grande Western Railroad şirketi tarafından kuruldu. 1881'de tüzel kimlik kazanan kent, adını Meksika'daki Durango kentinden aldı. Tarım ürünlerinin ve yerel doğal kaynakların (kereste, kömür, petrol ve doğal gaz, altın, gümüş, kurşun, uranyum, vanadyum) yükleme merkezi olarak gelişti. Aynı zamanda bir turizm merkezi olan kentte San Juan Ulusal Ormanı'nın merkezi bulunur. Bugün çevreyi gezmek için kullanılan Durango-Silverton dekovili (1882), Mesa Verde Ulusal Parkı, Güney Ute Turizm Merkezi, Purgatory Kayak Merkezi yöredeki ilgi çekici yerlerdir. Fort Lewis College'ın (1911) merkezi buradadır. Kentte bazı küçük sanayi kolları da bulunur. Nüfus (1990) 12.430.

Durango, Meksika'nın ortakuzey kesiminde eyalet. Kuzeyde Chihuahua, güneyde Jalisco ve Nayarit, doğuda Coahuila ve Zacatecas, batıda Sinaloa eyaletleriyle çevrilidir. Yüzölçümü 123.181 km²'dir. İlin kuzeyi mineral yataklarıyla dolu Batı Sierra Madre'nin içlerine kadar uzanır. Doğu kesiminde bol yağış alan ovalarda hayvancılık yapılır. Eyaletin en büyük ırmağı olan 600 km uzunluğundaki Nazas, Sierra Madre'den doğuya doğru akar. Bahar yağmurlarıyla yükselen ırmak pamuk, buğday, mısır, tütün, şekerkamışı, sebze ve meyve üretiminde en önemli su kaynağıdır. Aşağı çığırındaki Laguna pamuk bölgesi devletçe işletilen büyük bir kooperatiftir ve Coahuila ile Durango eyaletleri arasında bulunur.

Eyalet yeraltı kaynakları açısından zengindir. Ama gümüş, altın, kükürt, kalay, kömür, civa, antimon, bakır ve başka yatakların ancak çok küçük bir bölümü işletilebilmektedir. Eyalet merkezi Durango kentinden 3 km uzaklıktaki Mercado Dağı (210 m), hemen bütünüyle hematit demir cevherinden oluşur. Burada elde edilen cevher yerel tesislerde işlenir. San Dimas yakınlarındaki Caldelaria gümüş madeni verimliliğiyle ünlüdür. Öteki madencilik bölgeleri Mapimí, Cuencamé, Nombre de Dios, Papasqiaro ve San Juan del Río'dur. İç ulaşım ağının yetersizliği madenciliği olumsuz yönde etkiler.

Avrupalıların ilk kez 1562-63'te uğradığı Durango, sömürge döneminde Nueva Vizcaya'nın bir bölümü olarak Chihuahua'yla aynı tarihi paylaştı. Chihuahua ve Durango 1823'te bağımsız birer eyalet oldular. 19. yüzyılın sonlarına değin sınır bölgelerinde Yerli ayaklanmaları ortaya çıktı. Meksika Ulusal Demiryolları eyaletin kuzeyinden güneyine uzanır; başka bir hat da eyaletin doğu bölümünü aşar. Durango'dan Pan-Amerikan Karayolu'nun iki kolu geçer; ayrıca hava ulaşımı da vardır. Nüfus (1990 geç.) 1.352.156.

Durango, tam adı DURANGO DE VICTORIA, Meksika'nın ortakuzey kesimindeki Durango eyaletinin merkezi. Deniz düzeyinden 1.889 m yükseklikte, Sierra Madre'deki verimli bir vadide yer alır. Kuzeyde, hemen bütünüyle hematit demir cevherinden oluşan Mercado Dağı dünyanın en büyük demir rezervlerinden biridir.

1556'da kurulan yerleşim 1565'te resmî nitelik kazandı. 1823'e değin Durango ve Chihuahua'yı içine alan Nueva Vizcaya'nın siyasal ve dinsel merkezi burasıydı. Kent özellikle yakınlarındaki kaplıcalardan dolayı uzun süredir bir sağlık merkezi olarak tanınmıştır. Pamuklu ve yünlü kumaş, cam eşya, dökme demir, un, şeker ve tütün üretiminden oluşan yerel sanayi kollarıyla kent önemli bir ticaret ve madencilik merkezidir. Durango Juárez Üniversitesi (1957) buradadır. Kent yakınında General Guadalupe Victoria Uluslararası Havalimanı bulunur; kara ve hava yoluyla kente kolayca ulaşılabilir. Nüfus (1980) 257.915.

Durant, Will ve Ariel, tam adları, sırasıyla, WILLIAM JAMES DURANT VE ARIEL DURANT, eÖ ADA KAUFMAN (sırasıyla, d. 5 Kasım 1885, North Adams, Massachusetts - ö. 7 Kasım 1981, Los Angeles, ABD; d. 10 Mayıs 1898, Prosurov, Rus Çarlığı - ö. 25 Ekim 1981, Los Angeles, ABD), ABD'li yazar karıkoca. *Story of Civilization* (1935-67; Uygarlığın Öyküsü) adlı 10 ciltlik yapıtlarıyla, popüler felsefe ve tarih konusunda en tanınmış yazarlar arasına girmişlerdir.

Will Durant yazarlığa *Philosophy and the Social Problem* (1917; Felsefe ve Toplumsal Sorun) adlı yapıtıyla başladı. İkinci kitabı *The Story of Philosophy* (1926; Felsefenin Öyküsü), 30 yıldan kısa bir zamanda 2 milyondan fazla sattı ve birçok dile çevrildi. Ertesi yıl, tek romanı olan *Transition* (Geçiş) yayımlandı. Otobiyografik nitelikteki yapıt, yazarın genç yaşlardaki toplumsal, dinsel ve siyasal düş kırıklıklarını anlatıyordu. *Rousseau and Revolution* (1967; Rousseau ve Devrim) anıtsal kültür tarihçesi *Story of Civilization*'ın 10. cildini oluşturdu. Durant, 1970'te *Interpretations of Life: A Survey of Contemporary Literature* (Yaşamın Yorumları: Çağdaş Edebiyat Üzerine Bir Araştırma) adlı yapıtını yayımladı. Yaşamı boyunca okuduğu modern edebiyat örneklerine ilişkin notlarını genişleterek

Will ve Ariel Durant
AP/Wide World Photos

hazırladığı bu yapıtta Durant, nükteli, kısa öyküler tarzında, resmiyetten uzak bir anlatım geliştirerek ortalama okuyucuya ulaşmayı amaçlamıştır.

Durant 1913'te, New York kentindeki Ferrer Okulu'nda ders verirken öğrencilerinden Ada Kaufman ile evlendi. Ona Ariel adını Durant takmıştı ve Ada sonradan yasal olarak da bu adı aldı. Ariel Durant'ın yazar olarak adı ilk kez 1961'de, Will Durant'la birlikte *Story of Civilization*'ın yedinci cildi *The Age of Reason Begins*'i (Akıl Çağı Başlıyor) yayımladıklarında duyuldu. Ariel Durant daha sonra yine kocasıyla birlikte *Story of Civilization*'ın Pulitzer Ödülü'nü alan 10. cildi *Rousseau and Revolution*'ı (1967) ve *Lessons of History*'yi (1968; Tarih Dersleri) yazdı. İki yazar, ortak çalışmalarını *A Dual Autobiography* (1977; İkili Otobiyografi) adlı yapıtlarında anlatmışlardır.

Durant, William Crapo (d. 8 Aralık 1861, Boston - ö. 18 Mart 1947, New York kenti, ABD), satış gelirleri açısından dünyanın en büyük şirketi durumuna gelen General Motors Corporation'ın kurucusu ABD'li işadamı.

1886'da Michigan'da bir atlı araba imalat şirketi kuran Durant, 1903'te küçük bir şirket satın alarak Buick marka otomobilleri üretmeye başladı. 1908'de birkaç otomotiv sanayicisiyle birleşerek General Motors Company'yi kurdu. Ama mali sorunlar yüzünden 1910'da şirketin denetimini yitirdi. Ardından, Louis Chevrolet ile birlikte kurduğu Chevrolet Motor Company aracılığıyla, 1915'te yeniden şirketin denetimini ele geçirdi. Yönetim kurulu başkanı olarak şirketi General Motors Corporation'a dönüştürerek başarılı bir genişleme programı başlattı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan sorunlar nedeniyle 1920'de yeniden General Motors'dan ayrıldı. Daha sonra Durant Motors, Inc. adlı bir şirket kurduysa da bu ve sonraki benzeri girişimlerinde genellikle başarısızlığa uğradı.

Durante, Francesco (d. 31 Mart 1684, Napoli - ö. 13 Ağustos 1755, Napoli),

İtalyan dinsel müzik ve çalgı müziği bestecisi. Özellikle bir eğitmen olarak ünlüdür.

Roma'da ve bir olasılıkla da Napoli'de eğitim gördü. 1710'da San Onofrio Konservatuvarı'nda ders vermeye başladı. 1728-39 arasında Napoli'deki Yoksullar Konservatuvarı'nın müzik yönetmeni olarak çalıştı. Ayrıca 1742'de Santa Maria di Loreto Konservatuvarı'nda ders vermeye başladı. 1745'te L. Leo'nun ardından San Onofrio'nun başöğretmenliğine getirildi. Leo'nun öğrencileri ile kendi öğrencileri arasında büyük bir rekabet vardı. Bu öğrencilerden Jommelli, Piccinni, Pergolesi, Paisiello, Traetta, Vinci ve daha başkaları, 18. yüzyıl Napolitan opera okulunun seçkin bestecileri arasında yer aldı. Durante motetler, missalar, oratoryolar, klavsen ve yaylı çalgılar için parçalar yazmış, ayrıca Yeremya'nın Mersiyeleri'ni bestelemiştir.

Durante, Henrik van Winter'ın bir oymabaskı çalışması
J. P. Ziolo

Durante, Jimmy, asıl adı JAMES FRANCIS DURANTE (d. 10 Şubat 1893, New York kenti - ö. 29 Ocak 1980, Santa Monica, California), ABD'li komedyen. Belli başlı bütün gösteri dallarında 60 yıldan çok etkinlik göstermiştir.

Çocukluğunda piyanist olmak istiyordu. babası ona bir piyano armağan etti ve sürekli olmamakla birlikte, piyano dersleri almasını sağladı. Durante ortaokuldan ayrılarak çeşitli işlere girdi. Bu arada piyano çalışmayı da sürdürdü ve 17 yaşındayken çocukluk düşlerini gerçekleştirerek Brooklyn'de, Coney Island'da bir kulüpte piyano çalmaya başladı. 1923'te vodvil sanatçısı Eddie Jackson ve Lou Clayton'la New York'ta "Durant" adlı bir kulüp açtı. Üçü birlikte 1920'lerde hem kendi yerlerinde, hem de başka kulüplerde sahneye çıktılar. Durante *Show Girl* ve *The New Yorkers* (New Yorklular) gibi Broadway yapımlarında ve *Roadhouse Nights* (1929) adlı filmde rol aldı. Çeşitli radyo programlarında ve televizyonda gösterilere çıktı. Fötr şapkası, bastonu, sözcükleri sürekli yanlış yerde ve yanlış biçimde kullanmasıyla ün yaptığı gibi, iri burnu da ona çeşitli lakaplar takılmasına neden oldu.

Durante, Broadway'de rol aldığı bir sirk fantezisi olan *Jumbo*'nun 1962'deki sinema uyarlamasında da oynadı. Ertesi yıl Stanley Kramer'ın *It's a Mad, Mad, Mad, Mad World* (*Çılgın Dünya*) filminde ilginç bir tipi canlandırdı.

Durão, José de Santa Rita (d. 1722?, Cata Prêta, Brezilya - ö. 24 Ocak 1784, Lizbon, Portekiz), Brezilyalı şair. En çok *Caramúru* adlı yapıtıyla tanınır. Bu uzun şiirde ilk kez bir Yerliyi edebi karakter olarak kullanmıştır.

Rio de Janeiro'daki bir Cizvit okulunda öğrenim gördükten sonra, Portekiz'deki Coimbra Üniversitesi'nde ilahiyat dalında doktora yaptı (1756). İki yıl sonra St. Augustinus tarikatından Gratianus manastırına girdi. Portekiz ve Brezilya'dan 1759'da sürülen Cizvitlere karşı saygısını açıkça belirttiği ve böylece üstlerine karşı geldiği gerekçesiyle buradan kovuldu. Daha sonra aynı nedenle ülkeden ayrılmaya zorlandı ve İspanya'da casusluk suçlamasıyla tutuklandı. 1762-63 yıllarını hapiste geçirdi. Serbest bırakıldıktan sonra Roma'ya gittı; burada papalık kitaplığında çalıştı ve Romalı edebiyatçılarla ilişki kurdu. 1778'de Portekiz'e dönerek Coimbra'da ilahiyat dersleri verdi, ama kısa süre sonra Gratianus manastırına kapandı ve buranın başrahibi oldu. 1781'de Lizbon'da *Caramúru: Poema Épico do Descubrimento da Bahia* (Caramúru: Bahia'nın Keşfedilmesinin Destanı) adlı destanını yayımladı. Yapıtta, Brezilya'nın kuzeydoğusundaki Bahia'nın Diego Alvarez tarafından keşfedilmesine ilişkin düşsel öykü 10 kantoda manzum biçimde anlatılır. Caramúru (Deniz Ejderhası), Diego Alvarez'e yamyamların taktığı addır. Şiir, Güney Amerika görüntülerini ve Yerlilerin yaşamını yansıtması ve Brezilya'ya duyulan sevgiyi dile getirmesiyle önem taşır. Şiirin yazıldığı dönemde ilgi görmemesi yüzünden karamsarlığa kapılan Durão, büyük bir düş kırıklığı içinde öbür yapıtlarının çoğunu yakmıştır.

Duras, Marguerite, asıl adı MARGUERITE DONNADIEU (d. 4 Nisan 1914, Gia Dinh, Cochinchine [bugün Nam Ky]), Fransız romancı, oyun ve senaryo yazarı, film yönetmeni. *Hiroshima mon amour* (1959; *Hiroşima Sevgilim*, 1966, 1986) adlı film öyküsü ve 1975'te senaryolaştırdığı *India Song* (1974; Hindistan Şarkısı) adlı yapıtıyla uluslararası ün kazanmıştır.

Çocukluğunun büyük bölümünü Çinhindi'nde geçirdi. On yedi yaşında Sorbonne Üniversitesi'nde öğrenim görmek üzere Paris'e gitti. Burada hukuk ve siyaset bilimi öğrenimi gördü. Sol görüşlere yakınlık duydu ve 10 yıl süreyle Fransız Komünist Partisi'nin üyesi oldu. 1942'de yazarlığa başladı. İlk başarısını, 1958'de René Clément tarafından filme çekilen üçüncü romanı *Un Barrage contre le Pacifique*'le (1950; Pasifik'e Karşı Bir Baraj) kazandı. Yer yer kendi yaşamından yola çıkarak yazdığı roman, Çinhindi'nde yaşayan yoksul bir Fransız ailesini konu alıyor ve o sırada Fransa'da çok tutulan Erskine Caldwell ve John Steinbeck'in "yoksul beyazlar"ı işleyen romanlarını anımsatıyordu. 1954'te, sonradan oyunlaştırdığı *Des journées entières dans les arbres* (*Bütün Gün Ağaçlarda*, 1967) adlı öyküsü yayımlandı. İlgiyle karşılanan öbür yapıtları *Le Marin de Gibraltar* (1952; Cebelitarıklı Denizci) ve *Moderato Cantabile* (1958; *Moderato Cantabile*, 1966, 1990/*Ayrılık Müziği*, 1991), diyalogların daha çok önem kazandığı, daha lirik ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Diyalog yazmadaki üstün yeteneği sonucunda Duras, Alain Resnais'nin *Hiroşima Sevgilim* filminin özgün senaryosunu da yazdı. Büyük övgü toplayan film, savaş sonrasında Hiroşima'da karşılaşan bir Fransız kadın oyuncu ile bir Japon işadamı arasında yaşanan kısa bir aşk öyküsünü konu alıyordu. Sonraki yıllarda Duras, bazılarını kendi roman ve öykülerinden uyarladığı çok sayıda senaryo yazdı.

Sonraları olay örgüsünün, anlatının ve geleneksel edebiyatın öteki öğelerinin giderek önemsizleştiği, az sayıda kişiye yer veren, çözümleyici olmayan, daha soyut bir üslubu benimsedi. Gerek kendisinin, gerek eleştirmenlerin kabul etmemesine karşın, adı Yeni Roman(*) akımıyla birlikte anılmaya başladı. Önemli romanları arasında *Les Petits chevaux de Tarquinia* (1953; *Aşka Tatil Yok*, 1977 / *Tarquinia'nın Küçük Atları*, 1985, 1991) *L'Après-midi de Monsieur Andesmas* (1962; Mösyö Andesmas'nın Öğleden Sonrası), *Le Ravissement de Lol V. Stein* (1964; *Lol V. Stein'in Kendinden Geçişi*, 1989), *Detruire, dit-elle* (1969, Yok Et, Dedi O), *L'Amour* (1972; Aşk), *L'Été 80* (1980; 80 Yazı) ve *Les Yeux blues, cheveux noirs* (*Mavi Gözler, Siyah Saçlar*, 1987) yer alır. Duras, *L'Amant* (1972, *Sevgili*, 1985) adlı romanıyla 1984'te Goncourt Ödülü'nü kazandı. 1980'de anı ve denemelerini içeren *Les Yeux verts*'i (*Yeşil Gözler*, 1990), 1982'de *La Maladie de la mort* (*Ölüm Hastalığı*, 1990), 1991'de de *L'Amant de la Chine du Nord* (Kuzey Çinli Sevgili) adlı yapıtlarını yayımladı. Oyunları ise toplu olarak *Théâtre I* (1965) ve *Théâtre II*'de (1968) yayımlandı. Duras, senaryosunu yazdığı *India Song*'un yönetmenliğini de üstlenmiştir. Yetkin fotoğrafları ve kurgusuyla dikkati çeken film, Kalküta'daki Fransız elçisinin karısı olan bir kadının ve âşıklarının karamsar, durağan bir portresini çizer.

Duras'nın Türkçede ayrıca *Parkta* (1967, 1990), *Bir Kış Günü*, *Öğleden Sonra* (1989), *Acı* (1989) adlı yapıtları yayımlanmıştır.

Durazno, Uruguay'ın orta kesiminde il. Kuzeyde Negro Irmağı göletiyle çevrilidir. Yüzölçümü 11.643 km² olan ilin büyük bölümü dalgalı tepelerden oluşur. Bu tepelerin en yüksek kesimi, Durazno'yu doğu-batı doğrultusunda aşan Cuchilla Grande del Durazno'dur. Uruguay'ın büyük bölümünde olduğu gibi Durazno'da da başlıca ekonomik uğraş sığır ve koyun besiciliğidir; ayrıca mısır, buğday ve başka tahıllar yetiştirilir. İlde demir cevheri, uranyum, mermer ve çakıl çıkarılır. Montevideo ve Rivera'yı bağlayan demir ve kara yolları il merkezi Durazno'dan geçer. Nüfus (1985) 55.077.

Durazno, tam adı SAN PEDRO DE DURAZNO, Uruguay'ın orta kesimindeki Durazno ilinin merkezi. Yi Irmağı kıyısındadır. Uzun süre İspanya ve Portekiz toprakları arasındaki talipsiz arazinin parçası olarak kaldı. José Fructuoso Rivera'nın 1821'de kurduğu kentin adı, Brezilya'nın naip prensi Dom Pedro de Alcântara ile yöredeki şeftali ağaçlarına verilen *durazno* adlarının birleşmesiyle oluştu. Uruguay'ın bağımsızlığı için verilen mücadele sırasında Durazno, cumhuriyetçilerin karargâhlarından biriydi.

Sığır eti işlenen ve pazarlanan kentte çiftlik hayvanlarıyla ilgili bir tarım okulu, et paketleme tesisleri, mandıralar ve bir çimento fabrikası vardır. Nüfus (1975 geç.) 25.811.

Durban, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, Natal, yönetim bölgesinin en büyük kenti ve ülkenin en büyük limanı. Hint Okyanusu kıyısındaki Natal Koyu kıyısında yer alır. Yöreye Avrupalıların yerleşmesi, F.G. Farewell önderliğindeki Kap Kolonisi tüccarlarının gelmesiyle başladı. Farewell 1824'te limanın haritasını çıkararak yöreye Port Natal adını verdi. Zulu kralı Shaka'nın tüccarlara bıraktığı topraklarda, bugün müze olarak kullanılan Eski Kale inşa edildi. 1835'te Port Natal'ın bulunduğu yerde kurulan yeni yerleşmeye Kap Kolonisi valisi Sir Benjamin D'Urban'ın adı verildi. Durban 1854'te kasaba, 1935'te de kent statüsü kazandı. Kıyı boyunca 301 km²'lik bir alana yayılmış olan ve güneyinde karayla çevrili koy ile deniz arasındaki Bluff'ın (Sarp Kayalık) yükseldiği kent, Umgeni Irmağının öbür yakasında, Kuzey Durban Yükselti-

Durban, Güney Afrika Cumhuriyeti
South African Tourist Corp

lerine kadar uzanır. Beyazlar, limanı ve kumsalı çevreleyen tepelik bir alan olan Berea'da oturur. Bu tepelerin eteğindeki düz alan iş merkezidir. Hükümet binaları da burada yer alır. Durban'ın çok sayıdaki parkı arasında, içinde bir orkide evi bulunan Botanik Bahçeleri, gül bahçeleriyle ünlü Jameson Parkı ve zehirli sürüngenleriyle tanınan Yılan Parkı sayılabilir. Daha çok Hintli öğrencilerin okuduğu Durban-Westville Üniversitesi ile beyazların okuduğu ve bazı bölümleri Pietermaritzburg'da bulunan Natal Üniversitesi (kuruluşu 1909) buradadır. Kentte birçok müze ve Siyahlar ile Hintlilerin alışveriş yaptığı çarşılar vardır.

1855'ten sonra kurulan tesislerle dünyanın en büyük ticaret limanlarından biri durumuna gelen Durban, günümüzde Witwatersrand sanayi bölgesinin konteyner limanı olmanın yanı sıra hammadde, yatırım malı ve sanayi donanımı gibi hacimli malların da giriş noktasıdır. Limandan çeşitli madenler, kömür, şeker ve mısır ihraç edilir. Buradaki petrol rafinerilerinde arıtılan petrol Johannesburg'a pompalanır. I. Dünya Savaşı sonrasında Victoria dönemine özgü ağırbaşlı kasaba görünümünden sıyrılan Durban, gökdelenleri ve çok katlı binalarıyla büyük ve modern bir kente dönüşmüştür. Güney Afrika şeker sanayisinin merkezi olmanın yanı sıra çeşitli imalat kuruluşları barındırır. Turizmin ekonomiye katkısı da önemlidir. Natal'deki eğlence merkezlerine yakınlığı, av alanları, doğal kaynakları, kumsalları ve okyanus akvaryumu turizmin gelişmesindeki en önemli etkenlerdir. Durban ve bitişiğindeki Pinetown'da Hintliler beyazlardan daha büyük bir nüfusu oluşturur. Batıya düşen Ntuzuma, Umlazi ve Embumbulu her gün çalışmak üzere kent merkezine gelen Siyahların (çoğunlukla Zulu) yaşadığı banliyölerdir ve bağımlı bir Siyah devleti olan Kvazulu sınırları içinde kalır. 1970'lerin başlarında çok sayıda Siyah Durban'dan çıkarılarak bu yerleşme alanlarında oturmaya zorlanmıştır. Nüfus (1985) kent, 634.301; (1985) Durban/Pinetown kent alanı, 982.075.

Durbaş, Refik (d. 10 Şubat 1944, Pasinler, Erzurum), 1970 sonrasının önde gelen Türk şairlerinden. Yoksul kent insanlarının yaşamını yansıtan şiirleriyle tanınmıştır.

İlk ve orta öğrenimini İzmir'de bitirdi (1965). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ndeki öğrenimini yarıda bıraktı. 1965-68 arasında çeşitli işlerde çalıştıktan sonra *Cumhuriyet* gazetesine girdi. 1992'de *Sabah* gazetesine geçti.

İlk şiiri İzmir'de *Ege Ekspres* gazetesinin sanat sayfasında yayımlandı (1962). Arkadaşlarıyla birlikte *Evrim* (1962-64; 22 sayı) ve *Alan 67* (1967; 4 sayı) dergilerini çıkardı. *Soyut, Şiir Sanatı, Papirüs* dergilerinde yayımlanan ve başlangıçta İkinci Yeni akımından izler taşıyan şiirleriyle dikkat çekti. 1970'ten sonra sağlam bir dil örgüsüyle imge yüklü bir anlatıma ve toplumsal gerçeklere yönelerek özgün şair kişiliğini buldu; çarşıların, işçi kızların, pazar yerlerinin, çayevlerinin dünyasını yansıtan bir şair olarak tanındı. Divan ve halk şiirini doğal bir miras olarak gören Durbaş, şiirinde günlük konuşma dili içine ustaca serpiştirilmiş eski sözcükler kullanır.

Başlıca yapıtları arasında *Kuş Tufanı* (1971), *Hücremde Ayışığı* (1974), *Çırak Aranıyor* (1978; 1979 Yeditepe Şiir Armağanı), *Çaylar Şirketten* (1980) ile çocuk şiirlerini topladığı *İkinci Baskı* (1979, 1990), *Denizler Sıncabı* (1979) ve *Kırmızı Kanatlı*

Durbaş
Nazım Timuroğlu

Kartal (1981) sayılabilir. Ayrıca, *Nereye Uçar Gökyüzü* (1983; 1983 Behçet Necatigil Şiir Ödülü), *Siyah Bir Acıda* (1983), *Yeni Bir Defter - Şiirler - Meçhul Bir Aşk* (1985), *Geçti mi Geçen Günler* (1989) ile toplu şiirlerini içeren *Bir Umuttan Bir Sevinçten* (1984) ve *Adresi Uçurum* (1987) adlı yapıtları vardır.

durduraç, STOP olarak da bilinir, orgda basınçlı hava haznesinden gelen havanın kendine özgü bir ses rengi ya da tını yaratacak biçimde boru takımına girmesini denetleyen düzenek; geniş anlamda, bir durduraçla denetlenen boru takımı ya da *register*. Bazı durumlarda "durduraç" deyimi klavsen ya da erken dönem piyano tellerinin ses renklerini değiştirmeye yarayan düzenekler için de kullanılır.

İlk org durduraçlarında sürgü sistemi kullanılıyordu. Bir sürgü çerçevesine yerleştirilmiş uzun bir ağaç parçasının üstünde, boru takımının alt ucundaki deliklere karşılık gelen delikler vardı. Orgcu, bir düğmeyi iterek, delikleri borunun ucundan biraz uzaklaştırıyor, böylece havanın borulara girmesini önleyebiliyordu. 20. yüzyılda borulara giren havayı denetlemek için elektrikle çalışan değişik bir supaplı yöntem geliştirildi.

Her boru takımı, örneğin orgun diyapazonunda(*) olduğu gibi, ayrı bir durduraçla denetlenir. Ses değiştirme durduraçları, öbür borularla eş sesleri çıkaracak yerde, daha üst sesler (örn. beş nota üstte) çıkaran borulardan oluşur. Eş ses borularıyla birlikte kullanıldıkları zaman bunlar sesin keskinliğini artırırlar. Karışım durduraçları hem eş ses, hem de ses değişim boruları olmak üzere iki boru takımından oluşur. Bunların her ikisi de tek bir durduraçla denetlenir.

D'Urfey, Thomas (d. 1653, Exeter ?, Devon - ö. Şubat 1723, Londra, İngiltere), İngiliz oyun, yergi ve şarkı sözü yazarı. Hafif bir taşlama havası taşıyan oyunları, yazıldıkları çağda çok tutulmuştur. Karmaşık olay örgülerini canlı diyaloglarla geliştirdiği komedileri, bir ölçüde 18. yüzyıl sonlarındaki duygulu komedi türünün habercisi sayılır.

D'Urfey, soytarı ve şarkıcı olarak eğlendirdiği Kral II. Charles ve daha üstü kapalı biçimde Kral II. James tarafından korunuyordu. William ile Mary tahta çıkınca, din

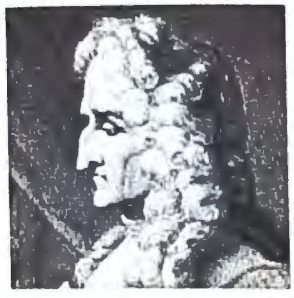

D'Urfey, J. Thurston'ın bir çiziminden C. Pye'ın yaptığı oymabaskı
British Museum, Londra, fotoğraf: J. R. Freeman & Co. Ltd

ve siyaset konusunda saf değiştirerek, bu kez de onların gözdesi oldu. Çekici bir insan olan D'Urfey, aralarında deneme yazarı Richard Steele ve Joseph Addison'ın da bulunduğu çağının önde gelen edebi kişileriyle dostluk kurdu. 1676-88 arasında 32 oyun ve çoğu çağının balad operalarına alınan 500'e yakın şarkı yazdı. Henry Purcell tarafında bestelenen metinleri de vardır. İçlerinde en önemlileri "The Yorkshire Feast Song" (Yorkshire Şenlik Şarkısı) adlı od ve Purcell'ın *Dido and Aeneas* (Dido ve Aineias) adlı operasına yazdığı epilogdur.

Durg, eskiden DRUG. Hindistan'ın orta kesiminde, Madhya Pradesh eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. Durg kenti Seonath Irmağının hemen doğusunda yer alır ve Durg-Bhilai Nagar kentsel yığışımının bir parçasıdır. Bir tarım merkezi olan kentte pirinç işlenir ve nohut yetiştirilir. Marathaların Çhhattisgarh'ı ele geçirme harekâtında üs olarak kullandıkları kalenin kalıntıları buradadır; kentin adı da Hintçe *durga*'dan (kale) gelir. Kentte Ravishankar Üniversitesi'ne bağlı üç yüksekokul vardır.

Yüzölçümü 19.670 km² olan Durg ili, Satpura Sıradağlarının etekleriyle çevrelenmiş bir ovada 1906'da kurulmuş, 1948'de birkaç Çhhattisgarh prensliğinin katılmasıyla genişlemiştir. Buğday, pirinç, pamuk ve yağlı tohumlar en önemli ürünlerdir. Demir cevheri, kireçtaşı, kumtaşı, hematit, steatit ve kil yatakları işlenmektedir. Rac Nandgaon ve Khairagarh başlıca ticaret merkezleridir. Planlı bir sanayi kenti olan ve büyük bir çelik tesisi bulunan ilçe düzeyindeki Bhilai, ildeki en büyük kentsel yerleşim Bhilai Nagar'ı da içine alır. Nüfus (1991) kent, 150.513; (1981) Durg-Bhilai Nagar metropoliten alanı, 490.214; il, 1.890.467.

Durga (Sanskrit dilinde "Erişilmez"), Hindu mitolojisinde, en büyük tanrıça Şakti'nin büründüğü biçimlerden biri ve Şiva'nın karısı. Bizon-iblis Mahishasura'yı öldürmesiyle anılır. Efsaneye göre bu amaç için, Brahma, Vişnu ve Şiva ile daha küçük tanrıların ağzından çıkan alevlerden yaratılmıştır. Güzel bir kadın olarak dünyaya geldiği halde düşmanlarına korkunç ve tehdit edici bir biçimde gözükür. Resim ve heykellerde, genellikle bir aslan ya da kaplan üzerinde, 8 ya da 10 kollu olarak betimlenir. Her elinde, bizon-iblise karşı savaşabilmesi için tanrılardan birinin verdiği özel bir silah taşır. Eylül-ekim aylarında kutlanan Durgapuca, Kuzeydoğu Hindistan'ın en büyük şölenidir. Tören sırasında dokuz gün boyunca tapınmak üzere tanrıçanın özel bir tasviri yapılır; tasvir daha sonra

Durga, Mevar üslubunda yapılmış bir Racasthan minyatürü, 17. yy ortaları; özel koleksiyon
Pramod Chandra

suya batırılır. Bütün bunlar yer yer genel, yer yer özel kutlamalarla büyük tören alayları içinde gerçekleştirilir.

Durgapur, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Batı Bengal eyaletine bağlı Burdvan ilinde kent. Damodar Irmağının hemen kuzeyinde yer alır. Kara ve demir yoluyla Kalküta, Burdvan ve Anansol'a bağlanır. Hindistan'ın başlıca çelik üretim merkezlerinden birdir. 1962'de en büyük çelik işletmesinin üretime geçmesiyle, nüfusu 1960'larda beş kat artmıştır. Öbür önemli sanayi kuruluşları kömür yıkama, metal alaşım ve özel çelik üretme tesisleri ile kömür çıkarma makineleri imal edilen bir fabrika ve iki büyük termik santraldır. Üretilen kok gazı boru hattıyla Kalküta'ya taşınır. Damodar'dan sanayiye enerji sağlamada ve kanallarla bölgeyi sulamada yararlanılır. Kentte Burdvan Üniversitesi'ne bağlı mühendislik ve kamu yönetimi yüksekokulları ile Rabindra Bharati Üniversitesi'ne (Kalküta) bağlı bir müzik okulu vardır. Nüfus (1991) 415.986.

durgunluk *bak.* iktisadi durgunluk

durgunluk alanları, dönencelerarası yakınsama kuşağı(*) içinde yer alan okyanus akıntılarının ve rüzgârların çok hafif olduğu bölgeler. Kuzeydoğu ile güneydoğudan esen alize rüzgârları burada karşılaşır; bu karşılaşma havanın ağır ağır yükselmesini sağlar ve sonuçta durgunluk alanlarını oluşturur. Durgunluk alanlarına Hint Okyanusunda ve Büyük Okyanusun batısında Ekvator boyunca; Afrika ve Orta Amerika'nın batı kıyıları açıklarında ise Ekvator'un biraz kuzeyinde rastlanır. Yelkenli gemiler çoğu kez bu bölgelerde hareketsiz kaldığı için durgunluk alanları denizcilere hep korku vermiştir.

Durham *bak.* shorthorn

Durham, ABD'de, New Hampshire'ın güneydoğusundaki, Strafford iline (*county*) bağlı ilçe düzeyinde yönetim birimi (*township*). Dover'ın hemen güneyinde, Oyster Irmağı üzerindedir. 1635'te kurulan yerleşim, 1732'de tüzel kimlik kazandı ve İngiltere'deki Durham kentinin adını aldı. 1675'ten sonra bir dizi Yerli saldırısına uğradı. 1694'te yakılan kentte 100'ü aşkın kişi öldürüldü ya da tutsak alındı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında New Castle'da İngilizlerden gaspedilen çok miktarda silah ve barutun saklandığı toplantı binasının yerinde bugün bir levha bulunmaktadır. Durham, tarımsal ürünlerin pazarlandığı bir ticaret merkezidir. Hampshire Üniversitesi'nin (1866) merkezi buradadır. 1786-87 ile 1789'da eyalet baş yöneticisi olan, Bağımsızlık Savaşı generallerinden John Sullivan'ın ırmak kıyısındaki evi (1716) bugün de durmaktadır. Nüfus (1990) 11.818.

Durham, ABD'de, Kuzey Carolina'nın ortakuzey kesiminde Durham ilinin (*county*) merkezi (1881) kent. 1750'lerde kurulan ilk yerleşmeye, yöredeki toprak sahiplerinden William Pratt'ın adı verildi (Prattsburg). Pratt, Kuzey Carolina Demiryolu istasyonu için yer vermeyi reddedince, bir başka toprak sahibi olan Bartlett Durham, 3 km batıda dört dönümlük bir arazi bağışladı. Burada gelişen kasaba Durhamville ve Durham Station olarak adlandırıldı. 1867'de kazandığı tüzel kimlik, Kuzey Carolina'nın Birlik içinde yer almadığı gerekçesiyle Kongre tarafından geçersiz sayıldığından, 1869'da ikinci kez tüzel kimlik aldı. Durham'ın 1900'lerde gelişmiş bir imalat merkezi durumuna gelmesini sağlayan tütün sanayisi, 1858'de Robert F. Morris'in öncülüğünde kuruldu. John R. Green, İç Savaş'tan sonra ünlü Bull Durham karışımını gerçekleştirdi. 1874'te Duke ailesinin kurduğu fabrikayla gelişen tütün sanayisini daha sonraları dokuma sanayisi izledi.

Durham, özellikle Duke ailesinin çabalarıyla eğitim, tıp ve araştırma merkezi oldu.

Durham'da Duke Üniversitesi kampüsündeki Davidson Binası, Kuzey Carolina
Frank J. Miller

James Buchanan Duke'un 1924'te kurduğu Duke Üniversitesi'nin yanı sıra Kuzey Carolina Merkez Üniversitesi (1909), Durham College (1947) ve Durham Teknik Enstitüsü de (1961) buradadır. 10 km kuzeybatıdaki Bennett Place Eyalet Tarihsel Siti, Konfederasyon generali Joseph E. Johnston'ın General William Sherman'a teslim oluşunun (26 Nisan 1865) anısına açılmıştır. Nüfus (1990) kent, 136.611; Raleigh-Durham metropoliten alanı, 735.480.

Durham, İngiltere'nin kuzeydoğusunda, Kuzey Denizi kıyısında il (*county*). Yüzölçümü 2.436 km²'dir ve sekiz ilçeden oluşur: Chester-le-Street, Darlington, Derwentside, Durham, Easington, Sedgefield, Teesdale ve Wear Valley.

İlde iki yüksek bölge vardır. Batıda Pennine Sıradağlarının uzantısı olan kireçtaşı tepeler (Burnhope'da 747 m) doğuya doğru giderek alçalır ve Wear ile Tees ırmaklarının vadileriyle parçalanır. High Force Çavlanında ve Stanhope yakınında bazalt katmanlar toprağın yüzeyine çıkar. İlin doğu kesiminde Doğu Durham Platosunun (güneybatıda 213 m'yi aşar) kireçtaşı uzantıları dalgalı bir görünüm oluşturur, batısında sarp bir kayalık vardır. İki yüksek bölgeyi, Wear Vadisinin buzulların taşıdığı taş ve toprakla kaplı düzlükleri birbirinden ayırır. Tees düzlükleri ilin güneyinde uzanır. Yüzey şekilleri tarımsal üretimin çeşitlendirilmesine olanak verir. Batıdaki ince toprakların ve iyi akaçlanmayan turbalıkların bulunduğu yüksek bölgelerde yalnızca koyun yetiştirilebilir, ama vadilerde bu yukbaş hayvancılık da olanaklıdır. Doğu kesiminin aşağısında çiftçilik, özellikle mandıracılık yaygındır.

Durham'ın İngiltere tarihindeki işlevini ülkenin iyice kuzeyinde yer alması belirledi. Durham, Romalılar döneminde Hadrianus Duvarı ile ilişkili bir ileri karakoldu. Bu duvar, daha sonra büyük bölümüyle İskoçya'yı oluşturan topraklarda yaşayan halkları denetlemek üzere yapılmıştı. Bölge daha sonra Northumbria Sakson Krallığına katıldı. Durham İskoçya ve İngiltere arasındaki konumu nedeniyle ortaçağ boyunca kuşatma ve isyanlara sahne oldu. Bölgeyi savunma görevini üstlenmiş Durham prens-piskoposları, krallara özgü yetkiler kullanabilen ve bu nedenle bölgenin yönetimini tümüyle elinde tutan feodal beylerdi. Bölge 19. yüzyıla değin ekonomik açıdan önemli değildi; bu yüzyılda kömür madeninin bulunması yöreyi İngiltere'nin sanayileşmesindeki kilit noktalardan biri durumuna getirdi. Kömür damarları tükendikçe, batıdan doğudaki daha derin ve daha kalın damarlara geçildi. Batıdaki vadilerde terk edilmiş kurşun yatakları vardır.

I. ve II. Dünya savaşları arasındaki ekonomik bunalımın ardından geleneksel sanayilerde ortaya çıkan genleme sanayinin çeşitlenmesini gerektirdi. Durham "özel alan" olarak planlandı ve 1945'te Kuzeydoğu Gelişme Alanı'nın (NEDA) bir parçası oldu. Aycliffe ve Peterlee adlı iki yeni kent, önemi azalan maden bölgelerinden ayrılan nüfusu yerleştirmek üzere planlandı. İle mali ayrıcalıklar tanınması ve iş merkezlerinin kurulması yeni hafif sanayilerin hızla büyümesini sağladı. Durham kenti ilin yönetim, din ve eğitim merkezidir. Nüfus (1991 tah.) 589.800.

Durham, İngiltere'de Durham iline (*county*) bağlı ilçe (*district*) ve ilçe merkezi kent. Kentin tarihsel çekirdeği, Wear Irmağının bir dirseğinin oluşturduğu yarımada üzerinde yer alır. Doğal bir savunma alanı olan yarımadayı I. William (hd 1066-87) kuzeydeki İskoçlara karşı müstahkem mevki olarak seçti. Yarımada çok geçmeden ülkenin kuzey kesimlerinin korunmasından sorumlu prens-piskoposların merkezi oldu. Yarımadanın kuzey kenarındaki dar kıstağı korumak için yapılan kale 1836'ya değin piskoposluğun saraylarından biriydi. 12. yüzyıl başlarında yarımada bir surla çevrildi; surun büyük bölümü bugüne ulaşmıştır. Durham ortaçağda savunma işlevinin yanı sıra bir hac yeriydi; 7. yüzyılda yaşamış St. Cuthbert'in kalıntıları 1093'te yapımına başlanan bir katedralde saklanıyordu.

Ortaçağda kilisenin kent üzerindeki büyük nüfuzu, piskoposluğun dindışı konulardaki geniş yetkilerini yansıtıyordu. Yarımadanın tahkim edilmiş bölümü ilk dönemlerde piskoposluk sarayındaki *constable*(*) tarafından yönetilirdi. Irmağın doğusunda bulunan Elvet, Durham'da 1083'te kurulan bir Benedikten manastırının (1540'ta kapatıldı) elindeydi. Piskoposlar yakındaki St. Nicholas ve Framwellgate'i de yönetirlerdi. Kuzeydeki St. Giles 12. yüzyılda ilçe oldu.

Durham piskoposları kentin bir eğitim merkezi durumuna gelmesinde önemli rol oynadılar. Bugünkü Durham Okulu 15. yüzyılda kuruldu. 1832'de üniversitenin kurulmasını ve 1836'da kalenin üniversitenin kullanımına verilmesini bir piskopos sağla-

dı. Başlangıçta yarımadada kurulmuş olan üniversite bugün ırmağın güneyindedir. Üniversitenin Doğu Araştırmaları Okulu'nun (1960) bir bölümü olan Gülbenkyan Doğu Sanatı ve Arkeolojisi Müzesi'nde, Uzakdoğu'dan getirilmiş önemli koleksiyonlar bulunur.

Modern Durham tarihsel özelliklerini sürdürmektedir. Bugün de din ve eğitim merkezi olan kentin, il yönetiminde de önemli işlevleri vardır. Newcastle upon Tyne ve Teesside metropoliten alanlarına yakınlığı pazarlama ve hizmet sektörlerinin gelişmesini engellemiştir. Kentte org yapımı ve halı dokumacılığında uzmanlaşmış küçük fabrikalar vardır. Durham hiçbir zaman sanayi kenti olmamıştır. Elvet'te 19. yüzyılda açılan kömür işletmeleri de kısa sürede kapanmıştır. İlçenin yüzölçümü 190 km²'dir. Nüfus (1981 geç.) kent, 26.422; (1982 tah.) ilçe, 88.700.

Durham (1.Kontu), John George Lambton, BARON DURHAM (1828-33) olarak da bilinir (d. 12 Nisan 1792, Londra - ö. 28 Temmuz 1840, Cowes, Wight Adası, İngiltere), Kanada genel valiliği yapan İngiliz liberal devlet adamı. Kanada üzerine hazırladığı "Durham Raporu" uzun yıllar İngiltere'nin yayılmacı siyasetine yön vermiştir.

Durham ilinde geniş toprakları olan varlıklı bir aileden geliyordu. 1813'te Avam Kamarası'na giren Durham, 1828'de baron unvanı alınca Lordlar Kamarası'na geçti. İkinci evliliğini, önde gelen Whig politikacılarından, geleceğin başbakanı (1830-32) Grey 2. kontu Charles Grey'in kızıyla yaptı. Ama oy hakkının yaygınlaştırılması gibi radikal önerileri, Grey'in ve öteki tutucu Whig'lerin tepkisine yol açtı. Durham 1830'da, krallık başmühürdarı (*lord privy seal*) olarak Grey'in hükümetine girdi. 1831'de, sonradan 1. Russell kontu olarak iki kez başbakanlık yapan Lord John Russell ve öteki iki milletvekiliyle birlikte bir seçim sistemi reformu tasarısı hazırladı. Bu tasarının Lordlar Kamarası'ndan geri dönmesi üzerine iki tasarı daha hazırlandı ve ancak üçüncü tasarı 1832'de kabul edildi. Durham, Reform Yasası'nın çıkarılmasından sonra diplomatik görevlerle Rusya, Prusya ve Avusturya'ya gönderildi. 1833'te hükümetteki görevinden ayrıldı ve aynı yıl kont unvanını aldı. Temmuz 1835'ten Haziran 1837'ye değin Rusya'da büyükelçi olarak görev yaptı.

Genel vali ve İngiliz yüksek görevlisi olarak Kanada'ya gönderilen Durham, Mayıs 1838'de Québec'e geldi. Fransız asıllı Kanadalıların düşmanlığı, Aşağı Kanada'daki (bugün Québec eyaletinde) ayaklanmalar ve ABD'nin Kanada'ya doğru yayılma eğilimi gibi sorunların üstesinden gelebilmesi için neredeyse diktatörce yetkilerle donatıldı.

Durham, daha uzlaşmacı yeni bir yürütme konseyi oluşturdu. Kraliçe Victoria'nın taç giyme töreninin yapıldığı 28 Haziran 1838'de 24 elebaşının dışında bütün Fransız asıllı Kanadalı ayaklanmacılar için genel af ilan etti. Bu ılımlı politika İngiltere'de eleştirilere yol açtı. Başbakan Lord Melbourne, Durham'ın uygulamalarını tanımadığını açıkladı. Bunun üzerine genel valilikten istifa eden Durham, kendini savunan bir bildiri yayımladı.

Durham İngiltere'ye döndükten sonra 31 Ocak 1839'da Sömürgeler Bakanlığı'na Kanada'ya ilişkin ünlü raporunu sundu. *Report on the Affairs of British North America* (İngiliz Kuzey Amerikası Üzerine Rapor) başlığını taşıyan bu metnin büyük bölümünü Durham'ın başkâtibi Charles Buller kaleme almıştı. Raporda, Kanada'nın ABD tarafından ilhakının önlenmesi ve Büyük Britanya'ya bağlılığının korunması için, Aşağı ve Yukarı Kanada'nın birleştirilmesi

Durham, T. Phillips'in yağlıboya çalışmasının 1819'da yapılmış bir kopyasından ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

ve üyelerinin tümü Kanadalı olan özerk bir hükümet kurulması savunuluyordu. Yalnızca içişlerinden sorumlu olan bu hükümetin önerileri genel vali aracılığıyla yürürlüğe konacak, dış politikayı ve uluslararası ticareti ise gene Londra düzenleyecekti. Raporda yer alan bir başka öneri de, Fransız asıllı Kanadalıların dillerini bırakmaya zorlanması ve İngiliz asıllılar arasında özümlenmesiydi. Aşağı ve Yukarı Kanada'nın birleştirilmesinin (1841'de birleşti) bir başka amacı da Fransızların azınlık statüsünü sürekli kılmaktı.

Durham Katedrali, İSA VE MERYEM ANA KİLİSESİ olarak da bilinir, İngiltere'de Anglonorman özellikler taşıyan romanesk dönem kilise yapısı. Yapımına 1093'te baş-

Durham Katedrali, Durham, İngiltere
A. F. Kersting

lanmış, doğu bölümü (koroyeri) 1104'te, orta nefi 1128-33 arasında tamamlanmıştır. Doğu ucuna 13. yüzyılda kütlesel bir kule, batı ucunaysa 15. yüzyılda daha zarif iki kule eklenmiştir.

İç mekânda orta nef yan neflerden iki sıra yuvarlak ve kalın ayaklarla ayrılır. Ayakların üstünde iki yanda da triforyum, onun üstünde bir pencere katı uzanır. Kaburgalı çapraz tonozlarla oluşturulmuş tavan, orta nefin olduğundan daha yüksek algılanmasına neden olur. Gotiğe özgü bu örtü sistemi Kuzey Avrupa'da ilk kez burada uygulanmıştır. Romanesk mimarlıktaki hareketsiz iç mekân anlayışının tersine, çapraz tonozlar Durham Katedrali'nde gerek strüktüre, gerek iç mekâna canlılık ve ritim kazandırır.

Ayakların yüzeyleri ve kemerlerin kenarları baklavalar, zikzaklar ve yivlerle bezelidir. Bu soyut bezemeler Norman üslubuna özgüdür ve başka romanesk yapılarda rastlanmaz. Durham Katedrali İngiliz mimar James Wyatt(*) tarafından 18. yüzyılın sonlarına doğru onarılmıştır. Onarım sırasında koroyerinin, transeptin ve orta nefin taşıdığı Norman özellikler bozulmadan korunmuştur.

durian (*Durio zibethinus*), *Bombacaceae* familyasından, bir ağaç türü ve bu ağacın yenebilen meyveleri. Durian, Endonezya, Filipinler, Malezya ve Güney Tayland'da yetiştirilir. Genel görünüşü karaağaca benzeyen bu ağacın, uca doğru daralan, yuvarlak tabanlı yaprakları ve sarımsı-yeşil renkli çiçekleri vardır.

Dikenli ve sert kabuklu meyveleri 15-20 cm çapındadır ve her biri krem rengi bir özle dolu olan beş oval bölümden oluşur. Bu bölümlerde, gömülü olarak 1-5 tane kestane büyüklüğünde tohum bulunur. Güzel bir tadı ve keskin bir kokusu olan durian meyvelerinin etli bölümünün yanı sıra, kavrulmuş tohumları da yenebilir. Ayrıca, olgunlaşmış meyveler pek çok hayvan için de iyi bir yiyecek maddesidir.

Duris (ü. İÖ 5. yy başları), Eski Yunan sanatının Klasik döneminin başlarında yaşamış vazo ressamı. Net, temiz çizgileri ve yetkin çizim ustalığı ile tanınır. Hem kırmı-

Duris'in resimlediği bir *kyliks*, İÖ y. 480-470; Vatikan Müzesi
Vatican Museum

zı, hem de siyah figürlü üslupta yapıtlar üretmiş, vazolarını çok çeşitli temalarla bezemiştir. Altın Post gibi sık sık işlediği Arkaik döneme özgü temaları, dönemin anlayışına daha uygun duruma getirmek için yeniden yorumlamıştır.

Çok üretken bir ressam olan Duris'in, 40 kadar vazoda imzası vardır. Bir bölümü siyah figürlü olmakla birlikte, çoğu kırmızı figürlü 200'den fazla vazo resmini de onun yaptığı düşünülür. Örneğin, bugün Paris'teki Louvre Müzesi'nde bulunan "Oğlu Memnon'un Ölüsüne Sarılmış Eos" adlı bir kabı Duris'in resimlediği çoğunlukla kabul edilir. Duris'in resimlediği sanılan başka kaplar arasında, bugün British Museum'da bulunan ve "Sarhoş Silenos" adıyla bilinen bir *psykter*, Viyana'da bulunan ve "Aias ve Odysseus" adıyla anılan bir kap, Berlin'de bulunan ve "Okulun İçi" adıyla anılan bir başka kap sayılabilir. Duris'in bazı resimleri, günümüze hiçbir örneği kalmamış olan Klasik dönem duvar resimleri konusunda da bilgi verir.

Durkheim, Émile (d. Nisan 1858, Épinal - ö. 15 Kasım 1917, Paris, Fransa), Fransız

sosyolog. Kuramsal sosyolojiyi deneysel araştırmayla birleştiren güçlü bir yöntembilimin yaratıcısıdır. Genellikle Fransız sosyoloji okulunun kurucusu kabul edilir.

Çocukluğu ve eğitimi. Yoksul sayılabilecek bir Yahudi ailesinin oğluydu. Babası gibi

Durkheim
Presses Universitaires de France

haham olmak üzere eğitim göreceğine kesin gözüyle bakılıyordu. Daha 20'sine varmadan babasının ölmesi üzerine büyük sorumluluklar yüklendi. Bunun yanı sıra, Fransa'nın doğu bölgeleriyle Almanya arasında artan gerilimin de Durkheim'ın çok disiplinli bir genç olarak yetişmesine katkıda bulunduğu düşünülür. Durkheim daha o zamanlar, çalışmanın, hatta üzüntünün bireyin ruhsal gelişimi üzerinde zevk ve neşeden çok daha etkili olduğuna inanıyordu.

Louis-le-Grand Lisesi'nde çok başarılı bir öğrenci olan Durkheim, Fransa'nın seçkin öğretim kurumlarından, ünlü Yüksek Öğretmen Okulu'na (École Normale Supérieure) girmek için hazırlanırken Quartier Latin'deki Jauffret Yurdu'nda kalmaya başladı. Burada taşradan gelmiş bir başka yetenekli genç olan Jean Jaurès'le tanıştı. Geleceğin Fransız Sosyalist Partisi önderlerinden olan Jean Jaurès de o yıllarda Durkheim gibi felsefenin yanı sıra Fransa'da ahlaki ve toplumsal reformlar yapılmasıyla yakından ilgileniyordu.

Durkheim, Öğretmen Okulu'nun ağır sınavlarını 1879'da, Jaurès'den bir yıl sonra kazandı. O tarihte artık dinsel inancını yitirmişti. Düşünceleri dinsel etkilerden tümüyle arınmış, ama güçlü biçimde ahlaki reform eğilimli bir nitelik kazanmıştı. Üçüncü Cumhuriyet döneminin birçok Fransız düşünürü gibi, o da bilime, özellikle toplum bilimlerine ve köklü bir eğitim reformuna, toplumsal kopukluk ile değer yokluğundan kaynaklanan tehlikeleri önleyecek bir araç gözüyle bakıyordu. Durkheim'ın anomi(*) olarak adlandırdığı bu toplumsal durum, insan ilişkilerini düzenleyecek davranış kurallarının bulunmayışını ya da etkisiz ve çelişkili olmasını içeriyordu.

Durkheim, Öğretmen Okulu'nun entelektüel havasından hoşlandı. Burada felsefi ve siyasal konular coşkuyla tartışılıyor, ülkenin önderleri arasına girecek olan bu genç insanların ütopik düşleriyle canlılık kazanıyordu. Durkheim, çok geçmeden okul arkadaşlarının ve öğretmenlerinin saygısını kazandı, ancak o dönemde Fransız yükseköğretiminde parlak sözlere abartılı biçimde önem verilmesine katlanamıyordu. Felsefe öğretmenlerinin genellemelere ve geçmişe tapınmaya olan düşkünlükleri onu düş kırıklığına uğrattı. Resmi sınavların sıradanlığından duyduğu bıkkınlıkla, 1882'de son sınavları verirken dostlarının kendisinden beklediği başarıyı gösteremedi. Bundan sonra, 1882-87 arasında taşradaki Sens, Saint-Quentin ve Troyes devlet liselerinde felsefe öğretmeni olarak çalıştı. 1885-86 döneminde, Almanya'da araştırma yapmak için bir yıl izin aldı. Burada deneysel psikolojinin öncüsü Wilhelm Wundt'tan etkilendi. 1887'de, Bordeaux Üniversitesi'ne öğretim görevlisi olarak atandı. Sonradan aynı üniversitede profesör oldu ve 1902'ye değin burada toplum felsefesi dersleri verdi.

Çözümleme yöntemleri. Birkaç yabancı dil bilen Durkheim, 1896'da kurduğu *L'Année sociologique* adlı akademik dergide Almanca, İngilizce ve İtalyanca sayısız metin üzerine eleştiriler yazmıştı. Ancak çok az inceleme gezisi yaptığı ve tanınmış İngiliz antropolog Sir James Frazer ya da birçok Fransız bilim adamı gibi hiçbir zaman alan çalışması yapmadığı gerekçesiyle Fransa dışındaki toplumbilimciler tarafından eleştirildi. Avustralya ve Yeni Gine'deki kabileler ya da Eskimolar gibi üzerinde çalıştığı topluluklara ilişkin bilgilerin tümü, başka antropologlar, gezginler ya da misyonerlerce toplanmıştı.

Durkheim'ın durumunda bunun nedeni, bölgecilik ya da somut olana ilgi duymaması değildi. Fransız filozof Auguste Comte gibi cesur ve dogmatik genellemelerde bulunduğu ya da deneysel gözlemi önemsemediği de söylenemezdi. Yalnızca, yeryüzünün uzak köşelerinde yapılan somut gözlemlerin her zaman geçmişi, hatta bugünü aydınlatacak bilgiler sağlamadığına inanıyordu. Ona göre, türler ve yasalar halinde gruplandırılmadıkça, olguların insan zihni açısından hiçbir anlamı yoktu. Somut gerçeklik hakkındaki bilgi, olguların dışarıdan gözlemlenmesi yoluyla değil, ancak gerçeğin iç doğası üzerine kavramsal yapılar kurulmasıyla sağlanabilirdi. Böylelikle Durkheim, örneğin "kutsal" ya da "totemcilik" gibi kavramları tıpkı Karl Marx'ın sınıf kavramını geliştirdiği biçimde inşa etti.

Zaten Durkheim'ın ilkel denen kabilelere ilgisi de, onlar hakkında bilgi edinme isteğinden değil, böylesi bir incelemeden sağlanan bilgilerin bugünü anlamaya katkıda bulunabileceği inancından kaynaklanıyordu. Bir entelektüel ve bilim adamı olarak kendi yaşamında çok önemli olaylar yoksa da, yazdıklarının ve düşündüklerinin çoğu, kişiliğinin oluşum sürecini kapsayan 1870'lerle 1880'lerde tanık olduğu olaylara ve bunlara duyduğu derin ilgiye dayanıyordu.

Fransa'nın 1871'de Almanya'ya yenilmesinin ardından çöken İkinci İmparatorluk, içten ve ciddi bir genç olan Durkheim'a hep bir sefahat ve başıboşluk çağı olarak görünmüştü. Fransa, çoğu liberal ve entelektüelin de katkısıyla, hazır olmadığı bir savaşa gözü kapalı girmiş, önderlerin yetersizlikleri ortaya çıkmıştı. Paris Komünü'nün yol açtığı yıkıcılığı Durkheim'ın kuşağı sonradan emekçi kitlelerin kapitalist topluma yabancılaşmalarının bir göstergesi olarak değerlendirdi.

Paris Komünü'nü izleyen kanlı baskı dönemi, kapitalizmin acımasızlığının ve ürken burjuvazinin bencilliğinin yeni kanıtları olarak kabul ediliyordu. Daha sonra, Almanya'ya karşı intikam politikası izleyecek merkezî bir hükümet kurulmasını isteyen Savaş Bakanı Georges Boulanger üzerinde odaklaşan bunalım, milliyetçiliğin yükselişini kanıtlayan çeşitli olaylardan biri oldu. Çok geçmeden buna antisemitizm eklendi. Eski kuşak Fransız düşünürlerden Ernest Renan ve Hippolyte Taine gibileri 1871'den sonra tarihsel ve felsefi çalışmalarını bir yana bırakarak Fransa'nın içinde bulunduğu olumsuz koşulları çözümlemeye ve çareler önermeye giriştiler.

Durkheim, ilerlemenin bilim ile teknolojinin gelişmesinin zorunlu bir sonucu olmadığına inanan, Öğretmen Okulu'nu yeni bitirmiş birkaç genç filozof ve bilim adamından biriydi. Çevresinde anominin hüküm sürdüğüne inanıyor, bunu toplumsal değer yargılarının bulunmayışından kaynaklanan bir kişisel koksüzlük duygusu olarak tanımlıyordu. Maddi refah, toplumun dengesini sarsan bir hırs ve açgözlülük ortamı yaratmıştı.

Durkheim'ın, her zaman ahlak felsefesine yakın olan sosyolojik düşüncelerinin kaynakları ilkin, toplumsal iş bölümü üzerine çok önemli bir çalışma olan doktora tezi *De la division du travail social*'de (1893; *İçtimai Taksim-i Amal*, 1923) ve *Le Suicide*'de (1897; *İntihar*, 1987) dile getirilmişti. Durkheim'a göre teknolojinin gelişmesi ve makineleşme ahlaki ve toplumsal yapıları tehdit ediyordu. İşbölümü, artık hiçbir işçi bir ürünün tamamını kendi başına üretmediğinden işçileri birbirine hem daha yabancı, hem de daha bağımlı kılıyordu. İntihar, bireyin kültürüyle daha sıkı bütünleştiği ortamlarda daha az görülüyordu; demek ki, görünüşte yalnızca bireysel bir karar olan kendi yaşamına son verme, toplumsal güçler aracılığıyla açıklanabilirdi.

Dreyfus Olayı'nın etkisi. İlk yapıtları ve bilimsel titizlikle kendi sosyoloji yönteminin kurallarını açıkladığı *Règles de la méthode sociologique* (1895; *İçtimaiyat Usulünün Kaideleri*, 1943/*Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, 1985) Durkheim'a ün ve nüfuz sağladı. Ama toplumu çözümleyen bu yeni bilim, çekingen ve tutucu filozofları ürkütü, bu yüzden Durkheim birçok saldırıya göğüs germek zorunda kaldı. 18. yüzyılın sonlarında, Yahudi bir Fransız subay olan Alfred Dreyfus, haksız yere Almanlar için casusluk yapmakla suçlandı ve bunu Yahudilere yönelik iftiralarla uluorta suçlamalar izledi. Dreyfus Olayı, o güne değin uygarlık cilası altında gizlenmiş bir nefret ve kan davası tutkusu karşısında Durkheim'ın gözlerinin açılmasını sağladı. Durkheim, Dreyfus'un aklanması için yürütülen kampanyaya etkin biçimde katıldı. Bir düşünür olarak geldiği konumla, Fransız Enstitüsü gibi saygın bir bilim topluluğuna girmeyi hak etmiş olmasına karşın, enstitüye alınmadı. Bununla birlikte 1902'de Paris Üniversitesi'ne atandı ve 1906'da burada profesör oldu.

Bir sosyolog olarak düşüncelerinde, din ve eğitim gittikçe daha çok ağırlık kazandı. Bu iki kurumu, insanlığın reformu ya da toplumdaki derin yapısal değişikliklerin gerektirdiği yeni kurumları yaratmak için en elverişli araçlar olarak görüyordu. Meslektaşları onun eğitim reformu için duyduğu heyecana hayrandı. Durkheim, yeni programlar ve yöntemler hazırlayan birçok komiteye giriyor, çok uzun zamandır genellemelerden başka bir şeyle uğraşmayan felsefe öğretimini canlandırmaya çalışıyor ve öğretmenlere nasıl öğretmeleri gerektiğini öğretmeye uğraşıyordu.

Bordeaux Üniversitesi'nde *L'Evolution pédagogique en France* (Fransa'da Pedagojinin Evrimi) konusunda verdiği dersler ölümünden sonra 1938'de yayımlandı; bu yapıt bugün de Fransız eğitimi üzerine en çok bilgi içeren ve en yansız kitaplardan biri olma özelliğini korumaktadır. Durkheim'ın son yıllarında yazdığı öbür önemli yapıtı

Avustralya'daki totem sistemini ele alan *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*'dü (1915; *Din Hayatının İptidai Şekilleri*, 1923). Bu yapıtında, kendi agnostizmine karşın bütün aşamaları boyunca dine anlayışla yaklaşıyordu. I. Dünya Savaşı öncesinde Sorbonne'a düşman olan Fransız muhafazakârları, üniversiteyi Alman bilim adamlarının nüfuzu altına girmekle suçladılar. Almanların her şeyi sistemleştirme tutkusunun etkisi altında kaldığını düşündükleri Durkheim'ın da, bir toplum fetişi ve sosyoloji dini yarattığını öne sürdüler.

Aslında Durkheim, ne Comte'un yetiştirdiği olgucular gibi sosyolojiyi putlaştırıyordu, ne de her toplumsal olguyu bir toplumsal organizmanın varlığını ve dengesini sağlamadaki yararlılığıyla açıklayan bir "işlevselci"ydi. Ancak o, insanların davranışlarını daha yüksek bir dayanışmaya yöneltecek olumlu bir toplum bilimi oluşturmaya çabalıyordu.

I. Dünya Savaşı başladığında, yıllar boyu öğretmek, yazmak, reform tasarıları hazırlamak, durup dinlenmeden öğrencilerinin coşkusunu ayakta tutmak için aşırı enerji harcamaktan yorgun düşmüştü. Zayıf ve sinirli görünümü meslektaşlarını endişeye düşürüyordu. O sıralarda hızla gelişmekte olan Fransız sosyolojisinin tüm sorumluluğu omuzlarındaydı. Tek oğlunun 1916'da Balkan Cephesi'nde savaşırken ölmesi Durkheim için dayanılmaz bir acı oldu. Üzüntüsünü içine gömerek gizlemeye çalıştı. Gene de kendisini Sorbonne'da "yabancı" bir disiplini öğreten ve "Alman soyundan geldiği belli" bir profesör olarak kınayan milliyetçilerin aşağılamalarından sonra, bir de bu kaybı göğüsleyebilecek durumda değildi. Kasım 1917'de öldü.

Durkheim, arkasında parlak bir araştırma okulu bıraktı. Hiçbir zaman öğrencileri üstünde otorite kurmaya çalışmamış, onları kendisini aşmaya ve gerektiğinde kendisiyle çatışmaya yöneltmişti. Collège de France'ta sosyoloji dersleri veren yeğeni Marcel Mauss, Durkheim'a göre daha az sistematikti ve zihnin bilinçsiz bir etkinliği olarak gördüğü simgecilik üzerinde daha çok duruyordu. Marcel Mauss gibi Collège de France'taki sosyoloji kürsüsünde ders veren Claude Lévi-Strauss da, usavurmayı duygu yoğunluğuyla birleştirmesi açısından Durkheim'ı andırır. Lévi-Strauss, Durkheim'ın görüşlerine itirazlar yöneltmiş ve kimi düzeltmeler yapmıştır. Fransa'da sosyoloji, Durkheim'la birlikte hukuk, iktisat, dilbilim, etnoloji, sanat tarihi ve tarih araştırmalarının ufkunu genişleten ve doğasını değiştiren temel bir bilim dalı haline gelmiştir. Durkheim'ın Türk sosyologları, özellikle de Ziya Gökalp üzerinde ve Cumhuriyet ideolojisinin oluşumunda önemli etkileri olmuştur.

Türkiye'de basılan öteki yapıtları arasında ilk kez 1927'de *Ahlâk Terbiyesi* adıyla yayımlanan *Ahlâksal Terbiye* (1938), *Meslek Ahlakı* (1949, 1962) ve *Ceza Evriminin İki Kanunu* (1966) sayılabilir. *Ahlak ve Hukuk Kaideleri Hakkında Dersler* başlığıyla 1947'de basılan yapıtı 1950'de, *Leçons de sociologie physique des mœurs et du droit* başlığıyla Fransızca olarak da yayımlanmıştır.

Durkheim üzerine başlıca kaynak kitaplar arasında Anthony Giddens'ın *Émile Durkheim*'ı (1979), Harry Alpert'ın *Émile Durkheim and His Sociology*'si (1939, yb 1961; Émile Durkheim ve Sosyolojisi) ve Jean Duvignaud'nun *Durkheim: sa vie, son œuvre* (1965; Durkheim: Yaşamı, Yapıtları) adlı çalışması sayılabilir.

Durmitor, Yugoslavya'nın Karadağ Cumhuriyeti'nde dağ kütlesi. 2.000 m'nin üzerinde 15 doruğun bulunduğu (en yükseği 2.523 m'yi aşan Bobotov Kuk) ulusal parkın ve Dinar Alpleri'nin parçasıdır. Doruklar arasında derin vadiler ve buzul gölleri vardır. Göller, sık çam ve göknar ormanlarıyla çevrilidir. Yakındaki Zabljak Yugoslavya'nın en yüksek yerleşim bölgesi ve bir turizm merkezidir. Burada kış sporları yaygındır. Vadilerde hayvancılık yapılır.

Durnovo, Pyotr Nikolayeviç (d. 1845, Moskova - ö. 24 Eylül 1915, Petrograd, Rus Çarlığı), III. Aleksandr ve II. Nikolay'ın çarlıkları sırasında iç güvenlik şefi olarak görev yapan Rus devlet adamı. 1905 Devrimi'ni acımasızca bastırmasıyla tanınır.

Genç yaşta ordudan ayrılarak devlet memurluğuna girdi. 1883'te Rusya polis müdürü oldu. Bu görevi sırasında II. Aleksandr'ı öldüren terörist örgütün dağıtılmasında önemli rol oynadı. 1893'te bir seks skandalından ötürü görevinden alındı. 1900'de içişleri bakan yardımcılığına getirildi. 1905 Devrimi'nin doruk noktasına ulaştığı ekim sonlarında ılımlı S. Y. Witte'nin kurduğu hükümette vekâleten içişleri bakanlığın üstlendi. Kararlı bir sağcı olduğundan görevlilere hiçbir biçimde hoşgörülü davranmama emrini verdi. Petersburg ve Moskova sovyetlerini acımasızca bastırarak II. Nikolay'ın güvenini kazandı. Daha sonraları ordunun bir kıyıma girişmesini sağlamak için solcuları açık bir ayaklanmaya kışkırtmakla suçlandı. Sosyalist Devrimci Parti onun hakkında ölüm kararı aldıysa da bunu gerçekleştiremedi.

Devrimin yatışmasıyla 1906'da Witte ile birlikte görevden uzaklaştırıldı. Çok geçmeden Devlet Konseyi'ne atandı ve kısa sürede en tutucu kanadın önderi durumuna geldi. Ölümüne değin sürdürdüğü bu görevi sırasında, çarın yetkilerini azaltmaya yönelik bütün girişimlere karşı koydu. 1914'te, Dünya savaşının yaklaştığı ve Rus Çarlığı'nın çökeceği gibi öngörüler içeren ilginç bir yazı kaleme aldı.

Duroc, Géraud-Christophe-Michel, FRIOUL DÜKÜ (d. 25 Ekim 1772, Pont-à-Mousson, Fransa - ö. 23 Mayıs 1813, Markersdorf, Görlitz yakınları, Silezya), Fransız general ve diplomat. Napoléon'un en yakın danışmanlarından biri olmuştur.

Duroc, Jacques-Louis David'in portre çalışması; Léon Bonnat Müzesi, Bayonne
Giraudon-Art Resource/EB Inc

Süvari subayı olan Roc şövalyesi Claude de Michel'in oğludur. Châlons topçu okulunda okudu. 1792'de yurt dışına göç ettiyse de, görüş değiştirerek Fransa'ya döndü ve Metz okuluna girdi (1793). Topçu subayı olarak İtalya'daki orduda görevlendirildi. 1796'da Napoléon'un yaveri oldu. Onunla birlikte gittiği Mısır'da binbaşı, Suriye'de de albay rütbesine yükseldi. 18 Brumaire Darbesi'nden (9 Kasım 1799) sonra başyaverliğe getirildi. Napoléon'un en iyi dostu olarak öfke nöbetlerinde sık sık onu dengeleyen, hırstan uzak, ağırbaşlı kişiliğiyle çağdaşlarının övgüsünü kazandı.

1804'te imparatorluk saray başyöneticisi (*grand maréchal*) oldu ve bu alanda iyi bir düzen kurdu. Ayrıca sık sık diplomatik heyetlerde görev aldı. İspanya'ya müdahaleyi sağlayan Fontainebleau ve Bayonne (1807-08) antlaşmalarını imzaladı. Napoléon'un bütün seferlerine katıldı; tümgeneral rütbesiyle Austerlitz'de bir tümene komuta etti. Terfi sorunlarında Napoléon'a danışmanlık yapmanın dışında, komutan ve yüksek yöneticilerin imparatora ulaşmak için aracı olarak başvurduğu en önemli kişi durumuna geldi.

1812'deki Rusya seferinden dönüşte yakın yol arkadaşı olarak Armand de Caulaincourt'u seçen Napoléon'u başka bir kızakla izledi. 1813'te Caulaincourt'la birlikte senatör oldu. Yeni ordunun örgütlenmesinde ağır görevler üstlendi. Bu orduyla birlikte Lützen ve Bautzen çarpışmalarına (1813) katıldı. Silezya'da ileri hatlarda dolaşırken, top ateşine yakalanarak öldürücü bir yara aldı. Ölümü Napoléon için büyük bir üzüntü kaynağı oldu.

Durrell, Lawrence (George) (d. 27 Şubat 1912, Darciling, Hindistan - ö. 7 Kasım 1990, Sommières, Fransa), İngiliz şair ve roman yazarı. Savaş sonrası İngiliz edebiyatının en özgün romancılardan sayılır. Ayrıca topografik kitaplar, manzum oyunlar ve komik öyküler yazmıştır.

Yaşamının büyük bir bölümünü İngiltere dışında geçirdiğinden, İngiliz kişiliğinin özelliklerine uzak ve yabancı kaldı. On bir yaşında Hindistan'dan İngiltere'ye döndükten sonra Paris'e gitti. II. Dünya Savaşı'nı Mısır'da geçirerek Kahire ve İskenderiye'de İngiliz basın ataşesi olarak görev yaptı. Savaştan sonra Yugoslavya, Ege Adaları ve Güney Fransa'da kaldı.

Dört bölümden oluşan romanı *The Alexandria Quartet* (*İskenderiye Dörtlüsü*, 1984-85, 4 cilt) ile ün kazandı. *Justine* (1957), *Balthazar* (1958), *Mountolive* (1958) ve *Clea* (1960) başlıklı bölümlerden oluşan roman en çok satan kitaplar listesine girdi ve övgü dolu eleştiriler aldı. Romanın ilk üç bölümünde II. Dünya Savaşı öncesinde İskenderiye'de geçen bir dizi olay farklı bakış açılarından anlatılır. Dördüncü bölümde ise bu öykünün savaş yıllarındaki gelişimi verilir. *İskenderiye Dörtlüsü*'nün öznel anlatım biçimi, yapıtın ana temalarından biri olan gerçekliğin göreceliğini yansıtır. Ama bundan daha önemlisi, cinsel yaşam, sanatsal uğraş ve sevginin, mutlak doğruya ve gerçeğe ulaşmada çeşitli aşamaları kavramayı ve bunları aşmayı öğrenmenin yolları olduğunu işleyen dolaylı temadır. Dünyanın hemen her yanında eleştirmenlerin büyük övgüsünü kazanan roman, İngiltere'de bazı olumsuz eleştiriler de içeren sınırlı bir övgüyle karşılandı.

Durrell'ın daha sonra yazdığı *Tunc* (1968) ve devamı niteliğindeki *Nunquam* (1970) önceki yapıtları kadar ilgi görmedi. Bazı bakımlardan *İskenderiye Dörtlüsü*'nü anımsatan *Monsieur; or, The Prince of Darkness* (1975; Monsieur ya da Karanlığın Prensi), *Livia; or, Buried Alive* (1978; Livia ya da Diri Gömülen) ve *Constance; or, Solitary Practices* (1982; Constance ya da Yalnız Alışkanlıklar) beş romanlık bir dizinin ilk üç bölümünü oluşturur.

İngiltere'de çok sayıda eleştirmen, Durrell'ın şiirlerini ve topografik kitaplarını onun en kalıcı ürünleri olarak değerlendirmişlerdir. Şair olarak ilk kez *A Private Country* (1943; Özel Bir Ülke) adlı yapıtıyla tanınan Durrell, *Cities, Plains and People*

(1946; Kentler, Ovalar, İnsanlar), *The Tree of Idleness* (1953; Tembellik Ağacı) ve *The Ikons* (1966; İkonlar) adlı yapıtlarıyla ününü pekiştirdi. *Collected Poems 1931-74* (Toplu Şiirler 1931-74) adı altında topladığı şiirleri 1980'de yayımlandı.

Durrell *Prospero's Cell* (1945; Prospero'nun Hücresi), *Reflections on A Marine Venus* (1953; Bir Deniz Venüsü Üzerine Düşünceler) ve *Bitter Lemons*'da (1957; Acı Limonlar) üç adayı anlatır. Bunlar karısıyla 1937-38 yıllarında yaşadığı Korfu, 1945-46'da Müttefiklere bağlı Yunan hükümeti adına basın görevlisi olarak çalıştığı Rodos ve 1952'den 1956'ya değin yaşadığı Kıbrıs'tır.

Durrës *bak*. Dıraç

Dursunbey, Ege Bölgesi'nde, Balıkesir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.906 km² olan Dursunbey ilçesi kuzey ve kuzeydoğuda Bursa, doğuda Kütahya illeri, güneyde gene Kütahya ili, Sındırgı ve Bigadiç ilçeleri, batı ve kuzeybatıda da Kepsut ilçesiyle çevrilidir.

İlçe toprakları dağlık ve ormanlıktır. İlçenin güney kesimini engebelendiren Alaçam Dağlarındaki kara çam ormanları, yeşil bir denizi andırır. Kızıl çam koruları ise az yer kaplar. İlçe topraklarının sularını Kirmastı Suyu toplar. Küçük düzlükler dağlar arasına sıkışmıştır. Ormanların içinde ve kent yakınında Faruk Şeker Ormanı ve Suçıktı gibi pek çok mesire yeri vardır.

Engebeli toprak yapısı nedeniyle bitkisel üretim gelişmemiştir. İlçe halkının ana geçim kaynağı hayvancılık ve ormancılıktır. Bağcılık ve elma yetiştiriciliği önemini yitirmektedir. Bunların yerine kavakçılık gelişmektedir. Koyun besiciliğinin yanı sıra küçük ölçekli ipekböcekçiliği yapılır. Son yıllarda yumurtanın ihraç malı olarak önem kazanmasıyla, çağdaş yöntemlerle yapılan tavukçuluk da gelişmiştir. Tahıl üretimi yerel tüketime dönüktür. Kereste üreten yüze yakın bıçkı atölyesinin yanı sıra kamuya ait büyük ölçekli bir kereste fabrikası vardır.

Tarihi ile ilgili kesin bilgiler bulunmayan ve eski adı Balat olan yöre, Orhan Gazi döneminde Osmanlı topraklarına katıldı. Buraya komutan olarak atanan Emir Dursun'dan dolayı Dursunbey adıyla anılmaya başladı. 1918'e değin Balıkesir mutasarrıflığına bağlı bir bucak olarak kalan Dursunbey, bu tarihte ilçe yapıldı. Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan işgaline uğradı ve işgalden Eylül 1922'de kurtuldu.

Dursunbey kenti, Balıkesir'e karayoluyla 79 km uzaklıkta, dar bir vadide kuruludur. Balıkesir-Kütahya demiryolu 5 km kadar güneyinden geçer. Burada oluşan İstasyon mahallesinde küçük sanayi kuruluşlarının bir bölümü bulunur.

Dursunbey Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 52.230; kent, 13.025.

Dursunoğlu, Cevat (d. 1892, Erzurum - ö. 11 Ocak 1970, Ankara), eğitimci ve siyaset adamı. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesini kurmuştur.

Berlin ve Jena üniversitelerinde felsefe ve pedagoji öğrenimi gördü. 1918 Mondros Mütarekesi'nin ardından kurulan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne girdi. Cemiyet merkezinin görevlendirmesi üzerine, 10 Mart 1919'da bu cemiyetin Erzurum şubesini kurdu. Erzurum Kongresi'nin toplanması için yapılan çalışmalara katıldı. Erzurum delegeliği hakkını Mustafa Kemal'e vererek kongreye Hasankale delegesi olarak katıldı. Kongrede genel olarak Mustafa Kemal'den yana tavır aldı. Ama Mustafa Kemal'in görüşlerini yansıtan Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in, Erzurum merkez kabul edilerek oluşturulan örgütlenmede temsilcilerin yerel yöneticilerden belirlenmesi önerisine karşı, daha sonra I. TBMM'de İkinci Grup'un çekirdeğini oluş-

Dursunoğlu
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

turacak olan "Trabzonlular" ile birlikte örgüt yöneticilerinin seçim yoluyla oluşturulmasını savundu. Tartışma "Trabzonlular" grubunun eğilimi doğrultusunda karara bağlandı.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından asıl mesleği olan eğitimciliğe dönen Dursunoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı'nda ortaöğretim, yükseköğretim, güzel sanatlar genel müdürlükleri, Teftiş Kurulu başkanlığı, Avrupa'da öğrenci müfettişliği görevlerinde bulundu. Cumhuriyet Halk Partisi'nde (CHP) yöneticilik yaptı ve 1939'dan 1956'ya değin Kars, 1946-50 arasında Erzurum milletvekili olarak mecliste yer aldı. 27 Mayıs 1960'tan sonra oluşturulan Kurucu Meclis üyeliğinde bulundu. 1961'de CHP'den ikinci kez Erzurum milletvekili seçildi ve 1965'e değin bu görevde kaldı. *Erzurum Kongresi* (1946) adlı bir kitabı vardır.

Duru, Kâzım Nami (d. 1876, İstanbul - ö. 14 Ekim 1967, İstanbul), eğitimci, yazar ve gazeteci.

Selanik Askeri Rüştiyesi ve Manastır Askeri İdadisi'nde okudu. 1897'de Harbiye Mektebi'ni bitirerek mülazım-ı sani (asteğ-

Kâzım Nami Duru
Cuneyt Duru'nun izniyle

men) rütbesiyle Tiran Redif Taburu'na katıldı. 1898'de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Bu tarihten 1902'ye değin Tiran ve Berat rüştiyelerinde öğretmen olarak çalıştı. 1903'te Selanik'te 3. Ordu müşirliği yaveri olarak görevlendirildi. Bu görevi sırasında Selanik İdadisi ile Hamidiye Sanayi Mektebi'nde fizik, coğrafya dersleri okuttu. 1905'te yüzbaşılığa yükseldi. Eylül 1906'da örgütlenmeye başlayan gizli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1909'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce çıkarılan *Rumeli* gazetesinde bir süre başyazarlık yaptı. Temmuz 1910'da Selanık vilayeti maarif müfettişi oldu ve askerlikten ayrıldı. Bu dönemde *Hak* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde "Ferıdun Vecdi" takma adıyla yazılar yazdı. 1913'te Kocaeli sancağı maarif müdürlüğüne atandı.

Mütareke döneminde İstanbul'da Millî Mücadele yanlısı *Türk Dünyası* adlı bir gazete çıkaran Kâzım Nami, Mayıs 1920'de Ankara'ya gitti; kısa bir sure sonra da maarif vekaleti orta tedrisat umum müdürlüğüne getirildi. Ankara'da *Anadolu Terbiye Mecmuası* adlı aylık bir eğitim dergisi çıkardı ve Muallimler Cemiyeti'nin başkanlığını yaptı. 1925'ten sonra Lefkoşa ve İstanbul'da çeşitli okullarda öğretmen olarak çalıştı. 1935'te Manisa milletvekili olarak TBMM'ye girdi ve 1943'e değin bu görevde kaldı. 1946'da Demokrat Parti'ye girdi. *Doğu, Demokrat İzmir, Son Posta, Çınaralı, Tarih Dünyası* gibi gazete ve dergilerde çeşitli konularda yazılar yazdı. Anılarını *"İttihat ve Terakki" Hatıralarım* (1957), *Cumhuriyet Devri Hatıralarım* (1958), *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım* (1959) adlı kitaplarda toplayan Duru'nun ayrıca *Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim* (1938), *Atatürk ve Kültürümüz* (1947), *Ziya Gökalp* (1949) adlı yapıtları, çeşitli ders kitapları ve çok sayıda çevirisi vardır.

Duru, Orhan (d. 18 Aralık 1933, İstanbul), öykü yazarı ve gazeteci. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi'ni bitirdi (1956). İki yıl Ankara ve Urfa'da veteriner-

Orhan Duru
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

lik yaptıktan sonra aynı fakülteye asistan olarak girdi. 27 Mayıs 1960'tan sonra görevine son verilen 147 öğretim görevlisi arasında yer aldı. Gazeteciliğe *Ulus*'ta başladı. *Cumhuriyet, Milliyet, Güneş, Hürriyet* gazetelerinde çalıştı. Halen bir özel televizyon şirketinde çalışmaktadır.

Orhan Duru'nun ilk öyküsü "Kadın ve İçki" 1953'te *Küçük Dergi*'de yayımlandı. Daha sonra *Mavi, Evrim, Yeni Ufuklar, Pazar Postası, Seçilmiş Hikâyeler Dergisi, Yelken, Dost* dergilerinde çıkan ürünleriyle dikkati çekti. İlk kitabı *Bırakılmış Biri*'nde (1959, 1987) dil oyunları, gerçekdışı öğeler, biçim denemeleri ve ironik bir yaklaşım dikkati çeker. *Denge Uzmanı*'nda da (1962) aynı çizgiyi sürdüren Duru, *Ağır İşçiler*'de (1974) toplumsal konulara ağırlık verdi. 1978'de *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları* adlı araştırma kitabı yayımlandı. *Yoksullar Geliyor*'da (1982) bilimkurgu olanaklarını denedi. 1989'da *Şişe*, 1991'de *Bir Büyülü Ortamda* adlı öykü kitaplarını yayımladı.

"Ağır İşçiler" adlı öykusüyle 1970 TRT Sanat Ödülleri Yarışması'nda başarı ödülü alan Orhan Duru, deneme ve gezi notları da yazarak, bunları *Kısas-ı Enbiya* (1979) ve *Kıyı Kıyı Kent Kent* (1977), *Mavi Gezi* (1986, 1987) kitaplarında topladı. 1992'de *Hormonlu Kafalar* adlı denemesini yayımladı.

Duru, Süreyya (d. 1930, Samsun - ö. 20 Şubat 1988, İstanbul), sinema yönetmeni ve yapımcısı. Çok sayıdaki filmi arasında uluslararası başarı kazanmış yapıtlar da vardır.

Yapımcı Naci Duru'nun oğludur. Hukuk öğrenimini yarıda bırakıp yapım yönetmeni olarak sinemaya geçti. 1954'te *Vahşi İntikam* filmini yaptı. 1957'de Murat Film'i kurdu. 1960'ta *İstanbul'da Aşk Başkadır* filmiyle yönetmenliğe başladı.

Kırkın üstünde film yöneten, 50'yi aşkın filmin de yapımcısı olan Duru'nun ilk ürünleri sıradan serüven filmleriydi. *Malkoçoğlu* (1966) ile art arda çekilen filmler dizisini de başlatan Duru, sonraları Bekir Yıldız'dan uyarladığı *Bedrana* (1974) ve *Kara Çarşaflı Gelin*'de yarı belgesel bir yaklaşımla kırsal yörelerdeki toplumsal sorunlara değindi. *Kara Çarşaflı Gelin* 1977 Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde en iyi film seçildi ve yurtdışında da adını duyurdu. Çekoslovakya'da Karlovy Vary Şenliği'nde özel ödül kazanan 1977 tarihli *Güneşli Bataklık* ile 1979 yapımı *Derya Gülü*'nden sonra sinemadan uzaklaşan Duru, sık sık birlikte çalıştığı Vedat Türkali'nin senaryosundan çektiği *Fatmagül'ün Suçu Ne?* ile 1986'da yönetmenliğe döndü. Bunu Necati Cumalı'dan uyarladığı *Uzun Bir Gece* (1987) izledi. 1988'de *Ada* filminin çekimi sırasında kalp krizi geçirerek öldü.

durukuli (*Aotus* ya da *Aotes trivirgatus*), *Cebidae* familyasından Orta ve Güney Amerika'da yaşayan maymun türü. Durukulilerin başları yuvarlak, kulakları küçük, sık ve yumuşak postları duman renginde ya da kahverengidir. Tepesinde bulunan beyaz üzerine koyu renkli üç şerit ve sarı kahverengi iri gözleriyle ayırt edilebilir. Uzunluğu kuyruk dışında 25-50 cm ve sarılıcı özellik taşımayan kalın kuyruğu yaklaşık aynı boydadır. Güçlü sesleri olan bu hayvanlar ormanda küçük aileler halinde yaşar ve ağaç oyuklarında birlikte uyur. Durukuliler böcek, meyve ve küçük hayvanlardan oluşan yiyeceklerini gece aramaya çıkar.

durum buğdayı (*Triticum durum*), makarna üretiminde kullanılan bir buğday türü. *Ayrıca bak.* buğday.

durum denklemi, HAL DENKLEMİ olarak da bilinir, termodinamik dengedeki bir maddenin, basınç, hacim ve sıcaklık değerleri arasındaki bağıntıyı veren denklemlerin ortak adı.

Durum denkleminin bilinen en basit örneği, bir mol ideal gazın, basıncı (P), hacmi (V) ve mutlak sıcaklığı (T) arasındaki bağıntıyı gösteren $PV=RT$ denklemidir; burada R, evrensel gaz sabitidir. Yoğun gerçek gazların, sıvıların ve katıların durum denklemleri ise daha karmaşıktır.

duruşma, hukuk ve ceza yargılamasında ya da idari yargılamada, iddia ve savunmaların mahkeme önünde delillere dayanılarak tartışılması süreci. Bu sürecin düzenleniş biçimi hukuk sistemlerine göre değişir. Angloamerikan hukukunda duruşma (*hearing*) kavramı, kural olarak, davanın açılmasından sonra ve jürili yargılamadan önce sulh yargıcı önünde görülen bütün dava işlemlerini kapsar. İlk soruşturma evresinde sorgu yargıcı davanın yürütülmesi için yeterli delil bulunup bulunmadığını kararlaştırır. Türk ceza hukukunda da dava konusu, duruşma hazırlığından geçerek gelir. Savcının yürüttüğü hazırlık soruşturmasından farklı bir kavram olan duruşma hazırlığı, duruşma gününün ve saatinin saptanması, ilgililere bildirilmesi ve onların çağrılması gibi biçimsel ve duruşmadan önce yapılması gerekli keşif ve muayene gibi delil toplanmasına yönelik maddi işlemlerden oluşur. Suçüstü durumlarında, hazırlık evresi atlanarak, doğrudan duruşma evresine geçilir; sanık, tanıklar, suçtan zarar görenler ve bilirkişiler mahkemeye kolluk gözetiminde getirilir.

Duruşma belli gün ve saatte yargıçların, savcının ve tutanak kâtibinin yerlerini alması ve sanığın mahkemede bulundurulmasıyla başlar. Sulh mahkemelerinde savcı bulunmadığından, duruşmanın başlaması için savcının varlığı aranmaz. Yasa bazı durumlarda sanık bulunmadan da duruşma yapılmasını kabul etmiştir. Duruşmanın görevi delillerin tartışılmasını sağlamaktır. Hukuk yargılama usulünde davanın taraflarının (ya da vekillerinin) duruşmada hazır bulunması şarttır. Duruşma kural olarak mahkeme binasında yapılır. Ama istisna olarak mahkeme binası dışında da duruşma yapılabilir. Örneğin yargıç, hasta ya da sakat olması nedeniyle mahkemeye gelemeyen tanığı ya da yemin edecek kimseyi evinde dinler ya da yemin ettirir (Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu m. 255, 342). Bunun gibi uyuşmazlık konusu bir şeyin keşfi, yerinde yapılır; keşif sırasında dava ile ilgili tanık ve bilirkişi yerinde dinlenebilir (m. 363, 365). İdari yargılama usulünde, Danıştay ile idare ve vergi mahkemelerinde açılan iptal ve 200 bin TL'yi aşan tam yargı ve vergi davalarında taraflardan birinin isteği üzerine duruşma yapılır. Temyiz ve itirazlarda duruşma yapılması tarafların istemine ve Danıştay ya da ilgili bölge idare mahkemesinin kararına bağlıdır. Duruşma istemi dava dilekçesiyle, cevap ve savunmalarda da yapılabilir. Ayrıca Danıştay, idare mahkemeleri ve vergi mahkemeleri kendiliğinden duruşma yapılmasına karar verebilir (İdari Yargılama Usulü Kanunu m. 17).

Bütün yargılama usullerinde geçerli duruşma ilkeleri şunlardır:

1) Topluluk ilkesi: Duruşma evresinde işlemler aynı yerde, aynı zamanda ve aynı yargıçlar önünde yapılmalıdır.

2) Yüzekarşılık (vicahilik) ilkesi: Duruşmada taraflar tartışmaya katılacaklarından, bunların ya da vekillerinin hazır bulunması zorunludur. Ceza davalarında iddia ve savunma makamlarından hangilerinin ne gibi durumlarda hazır bulunmalarının zorunlu olduğu yasal düzenlemelerde belirtilmiştir.

3) Vasıtasızlık ilkesi: Kararın, duruşmaya katılarak delilleri doğrudan inceleyen yargıç tarafından verilmesi gerekir.

4) Sözlülük ilkesi: Vasıtasızlık ilkesi gereğince delillerin araya hiçbir vasıta girmeden öğrenilebilmesi için en iyi çözüm, açıklamaların sözlü olarak yapılmasıdır. Bu nedenle duruşmada tarafların daha önce tutanağa geçirilmiş olan ya da dava dilekçesinde ve buna cevap olarak yazılmış olan dilekçelerde (replik ve düpliklerde) ileri sürülmüş olan hususların okunmasıyla yetinilemez. Sözlülük ilkesine en fazla önem veren Angloamerikan hukukudur. Bunun sonucu olarak kolluk makamlarınca hazırlanan soruşturma dosyası bu hukuk sisteminde yargıca verilmez. Kolluk dosyasından yararlanan yargıç değil, iddia makamı, yani savcıdır.

5) Halka açıklık ilkesi: Duruşmaların halka açıklığı, halkın girebileceği yerde yapılması ve duruşma tutanaklarının halka açıklanabilmesidir. Bu, bireylerin hukuk güvencesinin ve haber alma hakkının gerçekleştirilebilmesi bakımından öngörülen bir ilkedir. Açıklık, dolaylı ya da dolaysız olabilir. Dolaysız açıklık, duruşmada üçüncü kişilerin bulunmasıyla gerçekleşir. Dolaylı açıklık ise halkın duruşmada yapılan işleri kitle haberleşme araçları aracılığıyla öğrenebilmesidir. Halka açıklık, kamu yararı ya da davanın taraflarının çıkarları açısından istisna olarak sınırlandırılabilir. Gizli duruşmalarda yapılan yargılamanın yayımlanması yasaktır (Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunu m. 377/2).

6) Duruşmanın yargıç tarafından yönetilmesi ilkesi: Duruşmanın düzen içinde yapılmasının sağlanabilmesi için, duruşmanın yönetim ve disiplin işlerinde yargıç, toplu yargıçlı mahkemelerde de mahkeme başkanı yetkili kılınmıştır.

duruşma hazırlığı, duruşmanın kısa sürede bitirilmesini sağlamak amacıyla yapılan muhakeme işlemleri. Ceza davalarında deliller hazırlık soruşturması evresinde toplanır ve iş duruşma evresine geldiğinde mahkeme bir tek oturum yaparak hüküm verir. Hükmün tek oturumda verilmesi Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun sistemi gereği olmakla birlikte, uygulamada bu kurala hemen hiç uyulamamaktadır. Duruşmanın hızlı ve kesintisiz akışını sağlamak için yasanın öngördüğü hazırlıklar şunlardır: Duruşma gününün belirlenmesi; son tahkikatın açılması kararının ya da savcılık iddianamesinin celpname ile birlikte duruşma gününden en az bir hafta önce sanığa tebliğ edilmesi; sanık, savunucu, tanık ve bilirkişi gibi duruşmada hazır bulunması gereken kimselerin çağrılması; delillerin mahkemeye getirilmesi; keşif ve muayene gibi işlemlerin tamamlanması. Devletin ya da hükümetin gücünü kırmaya yönelik cürümlerle, genel adap aleyhine cürümler ve adam öldürme gibi suçların yargılanması, yasaya göre "acele işler"den sayıldığından, bunlar için erken bir duruşma günü verilir. Ayrıca bu gibi işlerde yargılama adli tatilde de sürdürülür. Yasada 1985'te yapılan değişiklikle, sulh ceza mahkemelerinde açılan davalara ilişkin iddianamelerin sanığa tebliği yasaklanmıştır.

duruşma jürisi *bak.* küçük jüri

Duruy, Victor (d. 11 Eylül 1811, Paris - ö. 25 Kasım 1894, Paris), Fransız kamu görevlisi ve bilim adamı. 1863-69 arasında eğitim bakanı olarak geniş kapsamlı reformlar başlatmıştır. Bu reformlardan biri olan ve döneminin ilerisinde bir anlayışı yansıtan parasız ve zorunlu ilköğretim girişimi, İmparator III. Napoléon'un bu planı desteklemekten kaçınmasının da etkisiyle başarısızlığa uğramıştır.

Duruy, tarihçi olarak daha çok Eski Roma ve Yunan uygarlıkları üzerine yazdığı kitaplarla tanındı. Eğitim bakanlığı sırasında kız öğrencilere laik ortaöğretim olanağı sağladı, lise ve yükseköğretim ders programlarına modern dilleri ve çağdaş tarihi kattı, öğretmenlerin eğitimini yeniden düzenledi ve taşrayı kapsayan bir tür açıköğretim programı başlattı.

Duryea, Charles Edgar ve J(ames) Frank (sırasıyla, d. 15 Aralık 1861, Canton, Illinois - ö. 28 Eylül 1938, Philadelphia; d. 8 Ekim 1869, Washburn, Illinois - ö. 15 Şubat 1967, Saybrook, Connecticut, ABD), ABD'deki ilk otomobili geliştiren mucit kardeşler.

Son derece yaratıcı bir yeteneğe sahip olan Charles Duryea önceleri bisiklet yapımcılığına girişti. 1886'da Ohio'daki eyalet fuarında gördüğü bir sabit benzin motorundan esinlenerek, bu tür motorların posta arabalarına takılabileceğini düşündü. 1891'de tasarımını tamamlayarak kardeşi ile birlikte Massachusetts'teki Springfield'de kiraladıkları bir ahırda arabanın ve motorun yapımına girişti. Birkaç yıl sonra iki kardeşin arası açıldı; Charles, otomobilin tümüyle kendi yönetiminde çalışır duruma geldiğini ileri sürüyor, buna karşılık Frank, motor ve transmisyon düzeneğini, Charles Illinois'

deyken kendi başına tamamladığını savunuyordu. Tüm bu tartışmalar içinde yapımı tamamlanan otomobil, 22 Eylül 1893'te Springfield sokaklarında başarılı bir gösteri yaptı.

1895'te Frank Duryea, buluşlarının daha gelişkin bir örneğini yaptı ve bununla birçok yarış kazandı. İki kardeş, 13 otomobil üreterek sattılar, ama bir süre sonra şirket iflas edince tümüyle ayrıldılar. Charles daha sonraları, bazıları üç tekerlekli bir dizi taşıt yaptı. Frank ise, dönemin en lüks otomobili olan ve 1920'lere değin yapımı süren Stevens-Duryea tipi limuzinleri geliştirdi.

Duse, Eleonora (d. 3 Ekim 1858, Vigevano ya da yakınları, Lombardiya, Avusturya İmparatorluğu - ö. 21 Nisan 1924, Pittsburgh, Pennsylvania, ABD), İtalyan tiyatro oyuncusu. Birçok ülkede övgü toplamış, en büyük başarılarını Gabriele D'Annunzio ve Henrik Ibsen'in yapıtlarındaki kadın kahramanlara getirdiği yorumlarla, özellikle de Ibsen'in *Fruen fra havet* (*Denizden Gelen Kadın*) ve *Hedda Gabler* (*Hedda Gabler*) oyunlarında elde etmiştir.

Duse
Library of Congress, Washington, D.C.

Ailesinin çoğu üyesi aynı gezici toplulukta çalışan oyunculardı. Bazı araştırmacılarca bir vagonda doğduğu söylenen Duse bazı iddialara göre de Vigerano'da bir otelde doğmuş ve ilk kez dört yaşındayken Victor Hugo'nun *Les Misérables*'ından (*Sefiller*) uyarlanan bir oyunda sahneye çıkmıştı. On dört yaşında Verona'da Juliet'i oynadığı sırada artık eleştirmenlerce yetenekli bir oyuncu olarak değerlendiriliyordu. Ama ailesini yitirdikten sonra uzunca bir süre, pek de başarı elde edemeden bir topluluktan ötekine geçip durdu. Napoli'de sahneye çıktığı 1878 ise tiyatro yaşamının dönüm noktası oldu. Orada Electra ve Ophelia tiplemeleriyle hayranlık uyandırdı. Ama en büyük övgüyü Émile Zola'nın *Thérèse Raquin* adlı yapıtındaki başrolünde topladı. Hem izleyiciler, hem eleştirmenler, bir kadının çektiği acının hiçbir zaman bu kadar inandırıcı biçimde canlandırılmadığı görüşünde birleşmişti.

Duse 1882'de büyük Fransız oyuncu Sarah Bernhardt'ı sahnede izleme olanağı buldu. Bernhardt'ın yeni oyunlarda gösterdiği başarı ona da çağdaş Fransız oyun yazarlarının yapıtlarında oynama düşüncesini verdi. Zaten İtalyan izleyicisinin geleneksel repertuvarı oluşturan eskimiş oyunlardan sıkıldığını fark etmişti. Böylece üç yıl süreyle Alexandre Dumas'nın (Oğul) çeşitli oyunlarında rol aldı. Bunların ilki *La Princesse de Bagdad* (Bağdat Prensesi) oyunundaki Lionette rolüydü. Parisli izleyicinin daha önce başrolde bir Fransız oyuncusu görünce tepki gösterdiği bu oyunda Duse büyük başarı kazandı. Başarısını *La Femme de Claude* (Claude'un Karısı) oyununda Cesarine rolüyle sürdürdü. 1884'te Dumas'nın son oyunu *Denise*'in başrolünü ve Giovanni Verga'nın *Cavalleria rusticana*'sında Santuzza rolünü canlandırdı. Ertesi yıl tanınmış tiyatrocu Cesare Rossi'yle birlikte bir Güney Amerika turnesine çıktı. İtalya'ya dönüşünde Roma Kenti Tiyatro Kumpanyası adlı topluluğu kurdu ve Avusturya, Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya, Mısır, Belçika ve Portekiz'e turneler düzenledi. 1893, 1896 ve 1902'de de ABD'ye gitti. Gittiği her yerde göklere çıkarıldığı halde, kendisine bir sanatçı olarak en çok Viyana'da değer verildiğini hissetmişti.

1894'te tanışıp âşık olduğu genç şair Gabriele D'Annunzio kendisi için oyunlar yazdı. Duse'nin onun yeteneğine olan inancı sonsuzdu; D'Annunzio'nun güzelliğe olan tutkusu ise oyunculuğuna başka bir boyut katıyordu. Onun karakterlerini canlandırırken büyük bir coşkuya kapılıyordu. D'Annunzio *Il fuoco* (1900; Alev) adlı romanında aralarındaki aşkı anlatmıştı.

Duse, Ibsen'in oyunlarında da kendisini ifade edebileceği tükenmez bir kaynak buldu. *Et dukkehjem* (*Bebeğin Evi / Nora / Bir Bebek Evi*) oyununda Nora'yı, *Rosmersholm*'da (*Rosmersholm*) Rebecca West'i, *John Gabriel Borkman*'da (*John Gabriel Borkman*) Ella Rentheim'ı ve hepsinden önemlisi *Denizden Gelen Kadın*'daki Ellida'yı oynamaktan hiçbir zaman bıkmıyordu. *Hedda Gabler*'deki rolüne, oyunu izlediğinde Ibsen'i oldukça irkilten şeytanca bir hava, gerçekçiliğin sınırları ötesine geçmişçesine fantastik bir boyut katmıştı.

George Bernard Shaw da Duse'nin güzel poz ve hareketlerinde sonsuz çeşitlilik yanılsaması yaratan yeteneğine hayran eleştirmenlerden biriydi. Duse'nin bin türlü yüzü vardı; vücuduna hâkimiyeti, jestlerinin çeşitliliği ve bu çeşitlilik içinden yaptığı seçim kusursuzdu. Canlandırdığı her tip için farklı bir yürüyüş tarzı geliştiriyordu. Makyajla bozulmamış yüzünün rengini bile kontrol edebiliyordu; hatta yüzünü kızartmayı her istediğinde başarıp başaramadığı sorusu Shaw'un merakını uyandırmıştı. Duse'nin yaptığı, bir bütün olarak "doğalcı" oyunculuğu aşıyordu. Duse yalnız gerçekliği oynamakla kalmıyor, canlandırdığı karakterlere ilişkin düşüncelerini, yorumlarını da katıyordu; örneğin Nora'yı, Ibsen'in kahramanının kendini tanıyabileceğinden çok daha fazla "tanıyordu". Bir eleştirmen Duse'nin satır aralarındakini oynadığını yazmıştı. Dudaklarındaki küçük bir kıpırtı aklından geçenleri tam olarak anlatmaya yetebiliyordu. Oyun yazımından kaynaklanan, karakterin iç dünyasıyla ilgili eksik yanları kendi güdüleriyle tamamlıyordu. Onu izlemek psikolojik bir roman okumak gibiydi.

Duse bozulan sağlığı yüzünden 1909'da oyunculuğu bıraktı. Ama I. Dünya Savaşı'nda uğradığı maddi zarar sonucu 1921'de yeniden sahneye çıkmak zorunda kaldı. Oyunculuk gücü yerinde olsa da sağlığı hâlâ kötüydü ve bu, son döneminde sahne yaşamını da olumsuz yönde etkiledi. 1923'te Londra'ya giderek altı gösteri gerçekleştirdi. Viyana'da üç gece sahneye çıktıktan sonra ABD'ye gitti. New York kentinde Metropolitan Operası'nda başlayan bu turne sırasında Pittsburgh kentinde öldü. Cenazesi İtalya'ya götürüldü ve vasiyetine uyularak Asolo'daki küçük mezarlığa gömüldü.

Döneminin en etkileyici ve en akıcı ifadeli oyuncusu olan Eleonora Duse, oynadığı her rolü yeni baştan yaratır ve her birinde de farklı olurdu. Bu özelliğiyle, canlandırdığı her karakterde kendi kişiliğini yansıtma çabasında olan çağdaşı, ünlü tiyatro yıldızı Sarah Bernhardt'la belirgin bir karşıtlık taşıyan büyük bir yeteneği sergiliyordu.

Dussek, Jan Ladislav, DUŠEK ya da DUSIK olarak da yazılır (d. 12 Şubat 1760, Cáslav, Bohemya - ö. 20 Mart 1812, St. Germain-en-Laye, Fransa), daha çok oda müziği ve piyano yapıtlarıyla tanınmış Bohemyalı piyanist ve besteci.

İlk müzik derslerini katedral orgcusu olan babasından aldı ve Iglau'daki (Jihlava) koroya katıldı. Daha sonra Prag'da ilahiyat öğrenimi gördü. Koruyucusu olan Kont Männer ile Felemenk Cumhuriyeti'ne gitti. Orada piyanist olarak büyük ün kazandı, piyano ve yaylı çalgılar için çok sayıda eşlikli sonat besteledi. 1782'de, C. P. E. Bach'tan ders almak için Hamburg'a gitti. Daha sonra Berlin'e ve Petersburg'a giderek Polonya prensi Karl Radziwill'in koruması altına girdi. 1786'da gittiği Paris'te Kraliçe Marie-Antoinette tarafından ağırlandı. Bir süre İtalya'da kaldı, 1788'de yeniden Paris'e döndü. Ama devrim öncesinin karışıklıkları içindeki bu kentten de ayrılarak Londra'ya gitti. 1790'da orada verdiği ilk konserde büyük başarı kazandı. İki yıl sonra, ortak olduğu müzik yayımcısı Domenico Corri'nin kızı vokalist ve piyanist Sophia Corri ile evlendi. Kurdukları iş yürümeyince alacaklılarından kaçmak için 1799'da İngiltere'den ayrıldı ve karısıyla kızını bir daha hiç göremedi. Yeniden Hamburg'a ve Berlin'e geçti. Orada Prusya prensi Ludwig Ferdinand'ın koruması altına girdi. Daha sonra Fransa'ya gitti ve 1807'den ölümüne değin Talleyrand'ın evinde yaşadı.

Dussek, Pierre Condé'nin bir çiziminden ayrıntı, 19. yy
Andre Meyer Collection-J. P. Ziolo

Piyano için çok sayıdaki sonat ve konçertonun yanı sıra, piyano ve yaylı çalgılar için de çeşitli oda müziği yapıtları bestelemiştir. Sanatını en iyi yansıtan besteleri piyano sonatlarıdır. Aralarında arp sonatlarının da bulunduğu birkaç sonat ve konçerto dışında yapıtlarının unutulmuş olmasına karşın, Dussek gerek piyanist, gerek besteci olarak piyano tekniğinin gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir.

Dust Bowl, ABD'deki Büyük Ovaların bir bölümü. Kabaca Colorado'nun güneydoğusu, Kansas'ın güneybatısı, New Mexico'nun kuzeydoğusu ile Texas ve Oklahoma'nın öteki eyaletlere sokulan uzantılarından oluşur.

Dust Bowl (Toz Çanağı) terimi, 1930'ların başında bölgeyi etkileyen koşullardan gelir.

Bölgede uzun süre aşırı otlatma yapıldı ve topraklar kötü biçimde işlendi. Ardından yağışların, yıllık ortalama olan 500 mm'nin altına düştüğü birkaç kurak yıl yaşandı. Suyu ve toprağı tutan çayırlardan yoksun kalan üst toprak katmanı, güçlü ilkbahar rüzgârlarıyla savruldu. Kar fırtınalarının güneşi engellemesiyle çamurdan tepeler oluştu. Arada bir çıkan toz fırtınaları doğu kıyısına kadar tüm bölgeyi etkiledi. 1929 Büyük Bunalımı sırasında binlerce aile bölgeden ayrılmak zorunda kaldı.

Devletin de yardımıyla birçok yere rüzgârı durduracak setler yapıldı ve çayırlar yeniden canlandırıldı. Böylece rüzgâr yoluyla aşınan toprak miktarı giderek azaldı. 1940'ların başında bölge büyük ölçüde eski durumuna getirilmişti.

Dusunlar, KADAZANLAR olarak da bilinir, Malezya'nın Sabah eyaletinde, Borneo Adasının en büyük Yerli etnik topluluğu. Borneo'nun kuzey kesiminde, Tambunan çevresindeki tepelerde ve Kudat ile Beaufort arasındaki kıyı ovaları boyunca kümelenmiş olarak yaşarlar. Kadazan denen bir Malezya-Polinezya dili konuşur, 150-200 kişilik köylerde, bambu evlerde otururlar. Asya'dan göç etmiş Proto-Malay kökenli bir halk olan ve eskiden kelle avcılığı yapan Dusunların 1990'ların başlarındaki nüfusu yaklaşık 315 bindi. Başlıca ürün olan sulu pirincin yanı sıra kuru pirinç, mısır ve tatlıpatates de yetiştirirler. Çinlilerle karışmaları sonucu, Borneo'da saban kullanan ilk Yerli topluluk olmuşlardır. Batıdaki Dusunlar, yerel kauçuk üretiminde işgücünün çoğunluğunu oluşturur. Dusun toplumu babayanlı soy gruplarına dayanır. Grup içi evlilik yasaktır. Geçmişte soy gruplarına göre düzenlenen toprak mülkiyeti, günümüzde çekirdek aile birimine dayalıdır. Dusunlar animisttir. Genellikle eski Çin işi kavanozların kullanıldığı dinsel törenleri erkek ve kadın görevliler yönetir.

Duşanbe, eskiden (1929'a değin) DYUŞAMBE, (1929-61) STALİNÁBAD, Tacikistan'ın başkenti. Ülkenin güneybatısında, Gissar Vadisindeki Varzov (Duşanbinka) Irmağı üzerindedir. Ekim Devrimi'nden sonra üç eski yerleşimin yerinde kuruldu. Yerleşimlerden en büyüğü Duşambe (Tacik dilinde *duş*: "Pazartesi"; kentte pazar kurulan gün) uzun zaman Buhara Hanlığı'nın bir parçası oldu. Sovyet birliklerinin 1920'de emiri devirmesinden sonraki mücadelede kent zor günler geçirdi. 1924'te Tacikistan ÖSSC'nin (1929'dan sonra Tacikistan SSC) başkenti seçildi. Bunu hızlı bir sanayileşme ve nüfus artışı izledi. Oldukça iyi planlanmış olan kentte geniş, üç şeritli yollar, büyük kamu binaları, pek çok alan ve park vardır. Kent merkezi dışındaki binaların çoğu, deprem tehlikesi yüzünden tek katlıdır. Dağlardan kuzeydoğu yönünde esen hafif rüzgârlar yaz sıcağının etkisini azaltır.

Duşanbe'de bir nakış atölyesi, Tacikistan
J. Allan Cash-EB Inc

Büyük bir ulaşım merkezi olan Duşanbe, cumhuriyetin sanayi üretiminin üçte birini gerçekleştirir. Büyük bir dokuma tesisinin yanı sıra otomatik dokuma tezgâhı, elektrik kablosu ve buzdolabı üreten fabrikalar vardır. Kentte Tacikistan Bilimler Akademisi (1951), V. İ. Lenin Üniversitesi (1948), öğretmen okulu ile tıp, tarım ve politeknik enstitüleri bulunur. Küçük atölyelerde nakış işleri yapılır. Kentte beş tiyatro vardır. Nüfus çoğunlukla Ruslardan ve Taciklerden oluşur. Öteki milliyetler Tatarlar ve Ukraynalılardır. Nüfus (1989) 595.000.

dut, dutgiller (*Moraceae*) familyasından, *Morus* cinsinin içerdiği 10 kadar ağaç ya da ağaççık türünün ortak adı. Kuzey Yarıküre'nin ılıman ve astropik bölgelerinde yaygındır. Böğürtlene benzeyen meyveleri ve ipekböceği besini olan yaprakları için yaygın olarak yetiştirilen türlerin yanı sıra, bazı türlerden de park ve bahçecilikte süs amacıyla yararlanılır. Ayrıca, dayanıklı odunları yerel olarak tarım ve müzik aletleri yapımında kullanılır.

Kara dut (*Morus nigra*)
ABC Ajansı

Anayurdu Asya olan ve adını meyvelerinin renginden alan beyaz dut (*M. alba*) 10-15 m yükseklikte, geniş tepeli bir ağaçtır. Uzun çatlaklı gövde kabukları, loplu ya da lopsuz yaprakları ve belirgin olmayan küçük çiçekleri vardır. Taze olarak tüketilen tatlı meyvelerinden ayrıca pekmez ve pestil gibi bazı yerel besin maddeleri yapılır; yaprakları ipekböceklerinin beslenmesinde kullanılır, bazı çeşitlerinden süs bitkisi olarak yararlanılır. Çeşitli amaçlarla odunundan da yararlanılan beyaz dutun yapraklarından hazırlanan çayın ateş düşürücü ve idrar artırıcı etkisi vardır. Anayurdu Batı Asya olan kara dut (*M. nigra*), beyaz duttan daha eski bir çağda Avrupa'ya götürülmüştür. 15. yüzyıla kadar İtalya'da ipekböcekçiliği için geniş ölçüde yetiştirilmiş, ancak daha sonra yerini beyaz duta bırakmıştır. Esas olarak morumsu-kara renkli ve ekşimsi lezzetli meyveleri için yetiştirilen kara dutun, süs bitkisi olarak yararlanılan çeşitleri de vardır. Ayrıca, meyvelerinden hazırlanan şurup ağız ve boğaz hastalıklarına karşı, özellikle de pamukçukta kullanılır; köklerinin ya da kök kabuklarının müshil yapıcı ve solucan düşürücü etkileri vardır; yapraklarından şeker hastalığında yararlanılır. Yaklaşık 21 m'ye ulaşan boyuyla bu cinsin en büyük ağacı olan mor dutun (*M. rubra*) anayurdu Kuzey Amerika'nın doğusudur. İki-üç loplu ya da lopsuz yaprakları ve koyu mor renkli meyveleri vardır. Meyveler mayhoş lezzetlidir.

Türkiye'nin dut üretimi uzun yıllardan beri 90 bin ton dolayındadır, meyve veren ağaç sayısı ise ortalama 3,5 milyondur. İhraç ürünü öteki meyvelerin değer kazanmasıyla dut üretimi gelişmemiştir. Erzincan, Zonguldak ve Malatya en çok dut üretilen illerdir. Türkiye'deki en tanınmış dut çeşitleri arasında bal, şam ve yediveren dutları sayılabilir.

dutgiller *bak.* Moraceae

Dutra, Eurico Gaspar (d. 18 Mayıs 1885, Cuiba - ö. 11 Haziran 1974, Rio de Janeiro, Brezilya), Brezilyalı asker ve devlet başkanı (1945-50). Yönetimi sırasında anayasal demokrasiye geri dönülmüştür.

1910'da süvari teğmeni oldu ve ordu içinde düzenli bir biçimde yükseldi. Her zaman devrimci hareketlere karşı yönetimin yanında yer aldı. 1930'da bir darbeyle yönetimi ele geçiren Getúlio Dorneles Vargas'a karşı çıkmakla birlikte, sonradan onu desteklemeye başladı ve 1932'de São Paulo'daki ayaklanmanın bastırılmasına yardımcı oldu. Estado Novo (Yeni Devlet) adıyla otoriter bir yönetim kurulmasını sağlayan 1937 Anayasası'nın hazırlanmasında önemli rol oynadı. Vargas'ın Ekim 1945'te seçimleri engellemeye kalkışması üzerine, başarılı bir darbeyle yönetime el koydu. İki ay sonra Sosyal Demokrat Parti'nin (PDS) desteğiyle devlet başkanı seçildi. Kırsal kesimdeki işçilerin yanı sıra, Vargas aracılığıyla Brezilya İşçi Partisi'nin (PTB) desteğini kazandı. Yönetimi sırasında Estado Novo öncesindeki düzene geri dönülerek demokratik hak ve özgürlükler tanındı. Amerika Devletleri Örgütü (OAS) aracılığıyla ABD ile de ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. Ama mali politikaları yürütmedeki yetersizliği huzursuzluklara yol açtı ve 1951 seçimlerini Vargas kazandı.

Dutra
U.S Information Agency, National Archives, Washington D C

Dutrochet, (René-Joachim-) Henri (d. 14 Kasım 1776, Néon - ö. 4 Şubat 1847, Paris, Fransa), Fransız fizyoloji bilgini. Çözeltilerin yarıgeçirgen bir zardan geçişi anlamına gelen geçişme (osmoz) olayını bulmuş ve bitki hücrelerinde karbon dioksit kullanımı sırasında yeşil pigmentlerin işlevini ortaya koymuştur.

Paris'te tıp eğitimini ve doktora çalışmasını tamamladıktan (1806) sonra İspanya'ya gitti ve birkaç yıl süreyle askeri hekimlik yaptı. Daha sonra hekimliği bırakarak bilimsel çalışmalara yöneldi. İlk deneylerini gırtlak (soluk borusunun üst bölümü), embriyoloji ve dölüt gelişimi üzerine yaptı. Bitkiler ve hayvanlardaki fiziksel ve kimyasal süreçlerin benzerliklerini saptadıktan sonra, araş-

tırmalarını bitki ve hayvan fizyolojisine yöneltti. Bitkilerde solunum, ışık duyarlığı ve yereyönelim (yerçekiminin etkisiyle belli doğrultulara yönelme) olaylarını kapsamlı bir biçimde inceledi. Geçişmeyle ilgili olarak yaptığı klasik deneyler sonucunda, bitkilerde iletim ve yarıgeçirgen zarlardan yayınım olaylarında geçişmenin oynadığı rolü ortaya koydu. Geçişme basıncını ölçmek amacıyla bir osmometre yaptı, kas dokuları ve bitkilerde ısı oluşumunu saptayan bir teknik geliştirdi.

Bir organizmanın işleyişinde tek tek hücrelerin taşıdığı önemi saptayan Dutrochet'nin bilime en önemli katkısı, temel süreçlerin bütün canlılarda benzer olduğunu vurgulayarak bu süreçlerin fiziksel ve kimyasal güçlerle açıklanabileceğini savunmuş olmasıdır.

Dutthagamani (ö. İÖ 77, Anuradhapura, Seylan), İÖ 101-77 arasında Seylan (bugün Sri Lanka) kralı. Hindu Tamillerinin, çoğu Budacı olan Seylanlılar üzerindeki egemenliğine bir süre son verdiği için ulusal kahraman olarak anılır.

Güneydoğuda küçük bir Seylan krallığının hükümdarının oğlu olan Dutthagamani, 10 genç şefi örgütleyerek Kuzey Seylan'daki Tamillere saldırmayı planladı. Bu plana karşı çıkan babası, Dutthagamani'yi zincire vurdurdu. Ama Dutthagamani kaçmayı başardı ve babası ölünceye değin sürgünde kaldı. Kardeşi Saddha Tissa'ya karşı iki kez savaştıktan sonra, tacı ve krallığın simgesi olan Kandula adlı fili ele geçirdi. Bunun üzerine Saddha Tissa, Dutthagamani'ye bağlılığını bildirdi. Daha sonra birlikleri ve Kandula ile birlikte kuzeye doğru ilerlemeye başlayan Dutthagamani, Anuradhapura'da Tamil lideri Elara'yı yenerek öldürdü. Elara'nın yeğeni Bhalluka'nın yönettiği Hint askerlerinden oluşan bir orduyu da yenilgiye uğratarak adayı yeniden Seylanlıların denetimi altına soktu.

Dutthagamani, Anuradhapura'da 1.600 sütunlu Brazen Sarayı'nı inşa ettirdi. Ayrıca Ruanveli adlı *dagaba*'nın (Budacı tapınak) yapımını başlattı; büyük bir *stupa* (kutsal eşyaların saklandığı yapı) olan bu tapınakta Buda'nın kemikleri ve dilenme çanağı bulunuyordu. Dutthagamani, Ruanveli tapınağı tamamlanmadan öldü; ama ölümünden kısa süre önce yandaşları yapay bir kubbe ve kubbe külahı inşa ettirerek, kralın tapınağın tamamlandığını sanmasını sağladılar.

Dutton, Clarence Edward (d. 15 Mayıs 1841, Wallingford, Connecticut - ö. 4 Ocak 1912, Englewood, New Jersey, ABD), izostazi (dengelenme) ilkesini geliştiren ABD'li jeolog ve sismolog. Bu ilkeye göre, yerkabuğunun düzeyi yoğunluğu tarafından belirlenir; görece hafif malzemeler yükselerek kıtaları, dağları ve platoları; daha ağır olanları ise batarak havzaları ve okyanusları oluşturur.

1862'de teğmen rütbesiyle ABD Kara Kuvvetleri'ne katılan Dutton, İç Savaş'tan sonra New York'taki Troy'da kurulu olan top dökümhanesinde görevlendirildi. Bu dönemde jeolojiye ilgi duymaya başladı. 1871'de Washington, D.C.'ye atanınca, burada ABD'li doğabilimci John Wesley Powell ile tanışma fırsatını buldu. 1875'te ABD Kayalık Dağlar Bölgesi Coğrafya ve Jeoloji Araştırmaları Kurumu'na girerek Powell ile birlikte çalışmaya başladı. On yıl kadar Utah, Arizona ve New Mexico platolarında araştırmalar yaptı. Burada yanardağ etkinliklerini ve yerkabuğunun yükselmesini, batmasını, bükülmesini ve kıvrılmasını inceledi. Araştırmaları sırasında elde ettiği bulgulardan, lavların radyoaktif elementlerin bozunumu sırasında açığa çıkan ısıyla eridiği ve üzerindeki kayaçların ağırlığının zorlamasıyla da yüzeye çıktığı sonucuna ulaştı. 1886'da Güney Carolina'daki Charleston'u etkileyen deprem üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda, depremlerin odak noktası derinliğinin saptanmasına ve dalga hızlarının duyarlı biçimde ölçülmesine yönelik olarak geliştirdiği yöntemleri içeren raporunu 1889'da yayımladı. "On Some of the Greater Problems of Physical Geology" (1892; Fiziksel Jeolojinin Bazı Büyük Problemleri Üzerine) adlı makalesinde izostazi ilkesini ileri sürdü. 1904'te *Earthquakes in the Light of the New Seismology* (Yeni Sismolojinin Işığında Depremler) adlı bilimsel incelemesini yayımladı.

Duun, Olav (d. 21 Kasım 1876, Fosnes, Joa Adası - ö. 13 Eylül 1939, Tønsberg, Norveç), Norveçli roman yazarı. Knut Hamsun ve Sigrid Undset'ten sonra, 20. yüzyıl Norveç edebiyatının önde gelen adlarındandır.

Sığır çobanı ve balıkçı olarak yaşamını kazanan Duun, 26 yaşında İlahiyat Okulu'na girdi. 1926'ya değin köy okullarında öğretmenlik yaptıktan sonra, Oslo Fiyordundaki Holmestrand'a çekilerek kendini tümüyle yazmaya verdi.

Romanlarının büyük bölümünde köy yaşamının psikolojik ve manevi yönlerini inceler. Başyapıtı *Juvikfolke* (1918-23; Juvikler) adıyla yayımlanan bir roman dizisidir. Bu dizide bir köylü ailesinin dört kuşak boyunca geçirdiği gelişmeyi anlatır ve anlatımı karmaşıklaştıran geri dönüşlerle simgesel düzeyde Norveç halkının pervasız bir ilkellikten uygar bir düzene geçişini işler.

Duun kırsal lehçelerin birleştirilmesine dayanan ve zamanla Norveç'in resmî dillerinden Yeni Norveç diline (Nynorsk) dönüşen Landsmål ile yazmıştır. Yapıtları, edebiyatta pek kullanılmayan Yeni Norveç dilinin bu alanda ağırlık kazanmasına önemli katkıda bulunmuştur.

duvak, gelinin başını ve yüzünü örten, tellerle süslü beyaz dantel ya da tül örtü.

Geleneksel gelin giysisinin ayrılmaz bir parçası olan duvak eskiden başın üstünden dizkapaklarının altına, hatta topuklara kadar uzanırdı. Bazı 16. yüzyıl kaynaklarında kırmızı renkte değerli kumaşlardan yapılmış uzun duvaklar kullanıldığı belirtilmektedir. Bugün kırmızı ya da yeşil renkli duvaklar yalnızca köylerde ve küçük kasabalarda görülür.

Günümüzde genellikle yüzü örtecek büyüklükte olan duvaklar kullanılmaktadır. Duvak kısa da olsa, başın çevresine bağlanan ve tacın iki yanından aşağı doğru sarkan teller, gelinin görünüşüne ayrı bir güzellik katar. Gelinlikte bekâreti simgeleyen duvak, eskiden gül, limon çiçeği, müge gibi çiçeklerle süslenir, üstünde elmas, pırlanta gibi değerli taşlar bulunan taçlara tutturularak gelinin başına takılırdı. Geleneksel düğünlerde duvak, kına gecesinden başlayıp erkek evine gidinceye değin gelinin başını örter. Kentlerde ise nikâh kıyılıncaya değin örtülü kalır ve nikâhtan sonra damat tarafından açılır. Eskiden damat ancak gerdeğe girdikten ve geline yüzgörümlüğü taktıktan sonra duvağı açabilirdi. Büyük kentlerin varlıklı ailelerinde görülen ve günümüzde unutulmuş olan âdetlerden biri de, yeni doğmuş bebeğe duvak takmaktı. Çocuk babasına gösterileceği zaman kundaklanır ve yüzü duvakla kapatılarak annesinin gelin telleriyle süslenirdi. Baba, anneye yüzgörümlüğü olarak değerli bir armağan verdikten sonra çocuğun yüzü açılırdı.

Duvalier, François, lakabı PAPA DOC (d. 14 Nisan 1907, Port-au-Prince - ö. 21 Nisan 1971, Port-au-Prince, Haiti), Haiti'nin ilk kez 14 yıl gibi uzun bir süre iktidarda kalabilen devlet başkanı.

Haiti Üniversitesi Tıp Okulu'ndan 1934'te mezun oldu. 1943'e değin okul hastanesinde

François Duvalier, 1963
AP/Wide World Photos

doktor olarak çalıştı. Daha sonra frambezi hastalığına karşı ABD'nin desteğiyle yürütülen kampanyada etkin bir rol oynadı. Günlük *Action Nationale* gazetesinde yazılar yazarken, mistik düşünür Lorimer Denis'nin etkisi altına girdi ve Siyah milliyetçiliği ile Vudu kültünü Haiti kültürünün ana kaynakları olarak kabul eden yazarlardan oluşan Ozanlar Grubu'na (Le Groupe des Griots) katıldı.

Başkan Dumarsais Estimé'nin yandaşlarından olan Duvalier, 1946'da Ulusal Halk Sağlığı Hizmetleri genel müdürlüğüne atandı. 1948'de çalışma bakan yardımcısı, ertesi yıl da halk sağlığı ve çalışma bakanı oldu. 10 Mayıs 1950'de Paul E. Magloire önderliğindeki askeri bir cuntanın Estimé'yi devirmesiyle bakanlıktan ayrıldı. 1951-54 arasında eski görevine dönerek Amerikan Sağlık Misyonu ile çalıştı ve bir yandan da Magloire'a karşı direnişi örgütlemeye başladı. 1954'te muhalefetin önde gelen temsilcisi olarak yeraltına geçti.

Magloire'ın başkanlıktan istifasını (Aralık 1956) izleyen 10 ay içinde kurulan altı hükümetin çoğunda yandaşlarının yer almasını sağladı. Halkçı reformları ve Siyah milliyetçiliğini temel alan bir seçim kampanyasının ardından Eylül 1957'de başkan seçildi. İktidarını sağlamlaştırmaya girişerek asker sayısını azalttı; rejim düşmanı olarak görülen kişileri yıldırmak ve yok etmek amacıyla, başyardımcısı Clément Barbot'yla birlikte gizli polis kuvveti Tonton Macoute'ları örgütledi.

1959'da bir kalp krizi geçirdi. Yeniden sağlığına kavuştuğunda ilk iş olarak yerine vekâlet eden Barbot'yu hapse attırdı. Görev süresini 1967'ye değin uzatmak amacıyla 1961'deki yasama meclisi seçimlerine hile karıştırması ve despotça önlemlere başvurması, ABD'nin Haiti'ye yaptığı dış yardımın kesilmesine neden oldu. Aynı yıl, cezaevinden çıktıktan sonra bir ayaklanma girişiminde bulunan Barbot'yu öldürttü. Kendisini devirmeye yönelik başka girişimleri de sindirdi.

1963 sonlarında kendisini Haiti ulusunun temsilcisi olarak yarı tanrısallaştıran bir kült yaratarak daha baskıcı bir rejime yöneldi. Nisan 1964'te ömür boyu devlet başkanı ilan edildi. Diplomatik alanda büyük ölçüde yalnızlaşmasına, din adamlarına karşı davranışlarından dolayı 1966'ya değin aforozlu kalmasına ve çeşitli suikast tehditlerine karşın, önceki başkanlardan daha uzun süre iktidarda kalmayı başardı. Teröre dayalı rejimiyle siyasal muhalefeti bastırarak Haiti'de alışılmamış bir siyasal istikrar ortamı yarattı. Böylece ölümünden sonra oğlu

Jean-Claude'un (Bébé Doc) ömür boyu devlet başkanı olarak yerine geçmesini sağladı. Ama Jean-Claude bu görevde 15 yıl kalabildi.

Duvalier, Jean-Claude, lakabı BÉBÉ DOC (d. 3 Temmuz 1951, Port-au-Prince, Haiti), 1971-86 arasında Haiti devlet başkanı.

François Duvalier'nin tek oğlu olan Jean-Claude, Port-au-Prince'te ortaöğrenimini tamamladıktan sonra kısa bir süre Haiti Üniversitesi hukuk okuluna devam etti. Nisan 1971'de babasının ardından başa geçerek 19 yaşında dünyanın en genç devlet başkanı oldu. Babasının döneminde görülen zorbalık ve yozlaşmayı yumuşatması için ABD'den gelen baskının da etkisiyle bütçede ve hukuk sisteminde reformlar yaptı. Hükümetteki bazı yaşlı bakanların yerine genç bakanlar atadı, bazı siyasal mahkûmları serbest bıraktı ve basın üzerindeki sansürü azalttı. "Kurumların aşamalı demokratikleştirilmesi" politikasını savunur görünmekle birlikte, temelde babasının kurduğu rejimi değiştirmedi. Siyasal muhalefete izin vermeyerek bütün önemli siyasal yöneticileri ve yargıçları atama yetkisini elinde tuttu. Ekonomiyi harekete geçirmek için dış yardım aramakla birlikte, dış ilişkilerde yalnızlık politikasını sürdürdü. 1980'de evlendiği Michele Bennett, Duvalier'nin sert karakterli annesi Simone'un Haiti siyaset sahnesindeki yerini aldı.

Babasından devraldığı rejimi çeşitli baskı ve terör yöntemleriyle sürdürmeye çalışan Duvalier, gittikçe şiddetlenen toplumsal huzursuzluk ve karışıklıklar karşısında 1986 başlarında karısıyla birlikte ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.

duvar, bir mekânı bölümlere ayıran, çevreleyen, ya da bir yapının dış yüzlerini oluşturan öğe. Yığma yapılarda duvarlar kat döşemelerinin ve çatının yükünü taşır. Ahşap, çelik ve betonarme karkas (iskelet) yapılarda, dış duvarlar yalnızca iç mekânı sınırlama ve dış etkenlerden koruma, iç duvarlarsa, bölme işlevini yerine getirir.

Yığma kâgir yapılarda taşıyıcı duvar kalınlığı, (kendi ağırlığı, döşeme ve çatının ölü yükü, insanların oluşturduğu hareketli yük, rüzgârdan ve eğer kullanılmışsa kemer, tonoz gibi öğelerden kaynaklanan yatay yük gibi) duvarın karşı koyması gereken güçlerle orantılıdır. Bu tür duvarlar çoğunlukla (yüklerin gittikçe artmasına uyarak) tabana doğru daha kalınlaşır. Bazen de duvar bütün uzunluğu boyunca yer yer ya da yükün yoğun olduğu belirli noktalarda kalınlaştırılır; bu ikinci yönteme payandalama denir.

Kapı ve pencere boşlukları bir duvarın yük taşıma gücünü azaltır. Bu boşlukların üstündeki yük iki yana doğru dağılır; bu nedenle duvarın bu bölümleri, boşluğun genişliği ile orantılı olarak kalınlaştırılmalıdır. Bırakılabilecek boşluk sayısı, kâgir duvarın dayanıklılığına ve duvara gelen yüklere bağlıdır. Çok katlı yapılarda, yükleri toplayarak yere iletecek kesintisiz dikey duvar parçalarının oluşması için, pencere boşlukları genellikle üst üste getirilir.

Duvarlar, üstlerine oturacak örtü ya da döşemenin türüne bağlı olarak biçimlendirilir. Kirişli döşemelerde kirişlerin her iki ucu da duvara oturur. Maksimum kiriş uzunluğu, taşıyıcı duvarlar arasındaki açıklığı belirler. Kubbe dışındaki bütün örtü ve döşeme türleri en kolay biçimde, birbirine paralel düz duvarlar üstünde taşınır.

Geleneksel duvar yapımında çok çeşitli malzemeler kullanılır. En eski duvar malzemesi taştır. Taş duvarın ince yonudan moloz taş örgüye (*bak.* moloz taş duvar) kadar uzanan birçok çeşidi vardır. Ayrıca rustik (*bak.* rustik duvar) ya da bosajlı (*bak.* bosaj) işlenerek farklı doku etkileri elde edilebilir, örgü sıralarıyla geometrik düzenlemeler yapılabilir. Gene en eski duvar malzemelerinden biri olan toprak, ya iki düz kalıp arasına çamur biçiminde dökülerek kurumaya bırakılır ya da küçük bloklar haline getirilip güneşte kurutularak kerpiç dönüştürülür ve örülerek uygulanır. Toprağın çamur haline getirilerek kalıplandıktan sonra özel fırınlarda pişirilmesiyle elde edilen tuğla, duvar yapımında, çeşitli dönem ve uygarlıklarda değişik örgü tekniklerivle kullanılmıştır. Ahşaptan da duvar malzemesi olarak geniş ölçüde yararlanılır. Çantı(*) gibi yalın sistemlerden başka, ahşap bir iskeletin üstünün tahtalarla kaplanmasıyla da duvar yapılabilir.

Bu dört ana malzemenin bir arada kullanılmasından oluşan duvar yapım teknikleri de vardır. Örneğin Romalılar bir duvarın iki yüzünü taş ya da tuğlayla örüp aradaki boşluğu bir tür beton dökerek doldurmuşlardır. Osmanlı mimarlığının özellikle erken döneminde çok sık karşılaşılan almaşık duvar, taş ve tuğla sıralarından oluşan bir başka bileşik duvar uygulamasıdır. Himiş(*) tekniğinde ahşap bir iskeletin boşlukları tuğla ya da taşla doldurularak; bağdadi(*) tekniğindeyse ahşap iskelete çakılmış sık aralıklı çıtaların üstü sıvanarak duvar oluşturulur.

Ağırlığı kolon, kiriş ya da başka öğelerin taşıdığı çağdaş karkas yapılardaki taşıyıcı olmayan duvarlar, geleneksel tekniklerle yapılmış duvarlardan bütünüyle farklıdır. Bunlar, iskeleti oluşturan öğelere asılır ya da tespit edilir. Yapımlarında dayanıklı ve su geçirmez herhangi bir malzemenin (cam, plastik, metal bileşimleri ya da ahşap ve türevleri) kullanılabildiği taşıyıcı olmayan duvarların konumu, yapısal gerekliliklerden doğan kısıtlamalara da bağlı değildir. Çağdaş teknolojinin duvar yapımına getirdiği yeniliklerden en önemlisi perde duvardır(*). Bu uygulamada yapının dış duvarları ana taşıyıcıdan, bütünüyle bağımsız, kendi kendini taşıyan bir dış yüzey haline getirilmiş ve geniş bir cam kullanma alanı yaratılmıştır.

duvar gazetesi, genellikle azgelişmiş ülkelerde duvarlara ya da kent, kasaba ve köylerin önemli meydanlarında halkın görebileceği yerlere asılan ilkel gazete. Gazetelerin basım ve dağıtımının çok pahalıya malolduğu ya da halkın gazete alamayacak kadar yoksul olduğu yerlerde, devlete bağlı haber kurumlarınca hazırlanan bu tür gazeteler bir ya da daha çok yerleşim bölgesine yönelik olabilir. Genellikle, her yerleşim bölgesinde resmî bir görevli gazeteyi belirli bir yere asmakla yükümlüdür. Bu yer, bir okul ve kamu binası olabileceği gibi, gazetenin kolayca okunabileceği bir duvar ya da ilan tahtası da olabilir. Bazen aynı görevli ya da bir başkası, okuma bilmeyenler için gazeteyi yüksek sesle okur.

Asya, Afrika, Güney ve Orta Amerika'da yaygın biçimde kullanılan duvar gazeteleri, gerektiğinde bölgesel ya da çeşitli yerel lehçelerde de hazırlanır. Bu gazetelerde genellikle çok sayıda resim bulunur ve sayfa düzeni okuyucunun ilgisini çekecek biçimde düzenlenir. En çok bir ya da iki makaleye yer verilir.

Çin Kültür Devrimi (1966-69) sırasında bütün Çin'de hızla yaygınlaşan ve siyasal mücadelenin önemli bir aracı haline gelen duvar gazetelerine 1980'lerde bazı kısıtlamalar getirilmiştir.

duvar halısı, GOBLEN olarak da bilinir, geniş anlamda, mobilya ve duvar kaplamakta ya da giysilerde kullanılan, örülmüş ya da işlenmiş her türlü ağır kumaş. Dar anlamdaysa duvara asılan ya da döşemelik olarak kullanılan ağır el dokuması. 18. ve 19. yüzyıldan bu yana daha çok bu ikinci anlamıyla kullanılır.

Duvar halıları genellikle tek bir parça ya da dizi olarak üretilir. Dizi duvar halılarının her bir parçası ayrı asılabileceği gibi, konu, üslup ve işçilikleri uyum gösterdiği için, birlikte de asılabilir. Kaplayacağı duvarın boyutlarına göre bir dizinin parça sayısı da değişir. Avrupa'da ortaçağdan 19. yüzyıla değin bu dizi halıların desenleri özellikle bilinen konulardan seçilmiştir. Örneğin 14 halı ile iki ek parçadan oluşan ve kraliyet ressamı Charles Le Brun'ün hazırladığı bir 17. yüzyıl dizisi "XIV. Louis'nin Yaşamı" adını taşır. 20. yüzyılda ise dizilerdeki parça sayısı daha azalmıştır. Örneğin desenini Henri Matisse'in çizdiği "Polinezya" yalnızca iki parçadan oluşur. Duvar halısı diye adlandırılan dokuma işi, 19. yüzyıla değin Avrupa'da yalnızca duvara asmak için değil, aynı zamanda mobilya, minder, kanepe kaplamakta döşemelik olarak da kullanılmıştır. Batı'da duvar halıları çoğunlukla taşınabilir büyük bezeme öğeleri olarak geniş duvar yüzeylerine asılarak kullanılmıştır. 18. yüzyılda ise bunlarla daha çok ahşap yüzeyler kaplanmıştır.

YAPI TEKNİĞİ VE ÖZELLİKLERİ. Batı'da duvar halısı, geleneksel olarak ressam, desinatör ve dokumacıların çalışmalarıyla ortaklaşa gerçekleştirilen bir üründür. En eski Avrupa duvar halılarında dokumacılar sanatçıların çizdiği desen örneğine kendi yaratıcılıklarını da katarlardı. Ama Rönesans'ta duvar halıları daha çok resimlerin örülmüş kopyaları haline geldiğinden, dokumacının taklitçilikten öteye bir işlevi kalmadı.

Çözgü ve atkılar çoğunlukla yünden yapılırdı. Bunun nedeni, yünün daha kolay bulunabilmesi, çalışma kolaylığı, dayanıklılığı ve iyi boya tutmasıydı. Yün çözgünün keten, pamuk ve ipek atkı ile birlikte kullanıldığı da olurdu. Bu gibi farklı malzemelerden genellikle çeşitli renk tonlarını ve ince ayrıntıları belirtmek amacıyla yararlanılırdı. Resme benzer bir izlenim vermek ya da koyu renkli yün ipliğin yanında canlı ve ışıltılı bir etki elde etmek için açık renkli ipek iplik kullanılırdı. 18. yüzyılda Avrupa duvar halılarında (özellikle de Fransa'da Beauvais fabrikalarında) renk tonlarını çeşitlendirmek amacıyla ipekten oldukça fazla yararlanılmıştı. Pek çok Japon ve Çin duvar halısınınsa hem atkı, hem de çözgüleri ipekti. Ortaçağda saf ipek duvar halıları Bizans'ta ve Ortadoğu'nun bazı yörelerinde yapılırdı. Mısır'da ise saf keten halılar

Tavşan desenli bir Kopt duvar halısı, 4-7. yy, Mısır; Güzel Sanatlar Müzesi, Boston
Museum of Fine Arts, Boston

vardı. Koptlar, ortaçağda da Avrupalılar keteni bazen çözgü olarak kullandılar. Ortaçağda İslam dünyasında ve Kolomb öncesi Peru'da pamuk-yün karışımı vardı. 14. yüzyıldan sonra Avrupalı dokumacıların yün ve ipek atkıların arasında, ağır bir görünüm vermek için bazen altın ya da gümüşten atkı ipliği kullandıkları da olurdu. Bu tip iplikler genellikle ipek iplikle birlikte bükülerek elde edilirdi.

Duvar halısının yapımı teknik olarak, belirli bir örneğe göre gerçekleştirilen öteki dokumalarınkinden farklıdır; atkılar dokumanın bir ucundan öbürüne yürütülmez. Düz dokumada atkılar dokumanın eni boyunca çözgülerden ardışık olarak geçirilir. Duvar halısındaysa atkılar yalnızca, desende ya da zeminde atkı ipliğinin renginin görünmesi istendiği zaman üstten yürütülür. Bu işlem bittikten sonra biz, takoz, tarak gibi çeşitli araçlarla atkılar sıkıştırılır. Anadolu'da bu iş için "kirkit" ya da "tarak" adı verilen oldukça ağır bir araç kullanılır. Duvar halısının sağlamlığı ve niteliği, atkı ipliklerinin çözgü üstünde ne ölçüde paralel uzandığı ile ölçülür. Bu yüzden atkılar tarakla çok iyi sıkıştırılmalıdır.

Çözgünün kalınlığı duvar halısının da kalınlığını etkiler. Avrupa'da 1 cm çözgü uzunluğundan 14. yüzyılda beş atkı ipliği geçirilirken, 16. yüzyılın resimli duvar halılarında ve Paris'in ünlü Gobelins fabrikasının mallarında altı-yedi atkı geçiriliyordu. 19. yüzyılda ise Fransa'daki Beauvais fabrikasında aynı uzunluktan 10-15 atkı geçirilmiştir. Çin'deyse ipek halılarda 1 cm çözgü uzunluğundan 24 atkı ipliği geçirilir.

Avrupa duvar halıları dikey ve yatay olmak üzere iki tip tezgâhta dokunur. Eski Yunan vazolarında dikine tezgâhları gösteren resimler vardır. Her iki tip tezgâhta da duvar halısı tersten dokunur; dokumacı yaptığı işi bir ayna ile görür. En çok kullanılan tipler yatay tezgâhlardır. Avrupa'da yalnızca Gobelins fabrikalarında dikey tezgâhlar kullanılır. Desenin zorluğuna ve halının kalınlığına bağlı olarak günümüzde bile Gobelins'deki dokumacıların bir yılda ürettikleri halı 3 ile 7 m² arasında değişir.

Ortaçağda duvar halısının desenini ressamlar kanaviçe üstüne, bire bir ölçeğinde çizer ve boyarlardı. 15. yüzyılda dokumacının doğrudan modelden, yani ressamın resmine bakarak dokuduğu sanılır. Modelden ayrı bir örnek çıkarılmaya 17. yüzyıl başlarında başlandı. Örnek, daha rahat ve hızlı çalışılmasını sağlıyor, ayrıca kolaylıkla çoğaltılabiliyordu. Bordür örneğiniyse, asıl deseni çizen ressamdan ayrı bir sanatçı hazırlıyordu. Avrupa'da 16-19. yüzyıllar arasında yaygınlıkla kullanılan bordür, önce ortaçağda ve daha sonra 20. yüzyılda (duvar halısında betimlenen resmin yalnızca çerçevesi olarak görüldüğü için) çok yaygınlaşmadı.

Örnek desenin tümünü boyamak ressamın çok zamanını alıyordu. Bu yüzden 20. yüzyılda yeni bir çözüm bulundu. Örnek desen, renkli modelin fotoğrafının büyütülmesiyle ya da daha basiti, renklerin numaralandığı şematik çizim yoluyla elde edilmeye başladı. Bu yöntemi II. Dünya Savaşı yıllarında ünlü Fransız duvar halısı tasarımcısı Jean Lurçat geliştirmişti. Dikey tezgâhta çalışan dokumacılar modeli karşılarına asıyor, yatay tezgâhta çalışanlar ise tezgâhın altına yerleştirerek izliyorlardı.

TARİHSEL GELİŞİMİ. İlk örnekler. Günümüze ulaşan eski duvar halısı örnekleri bu sanatın ilk nerede başladığına ilişkin yeterli ipucu verecek nitelikte değildir. Bilinen en eski örnek Mısır'da ele geçen, İÖ 1483-1411 arasında ketenden yapılmış duvar halısıdır. Bazı bilim adamlarının varsayımlarına göre Mısırlılar bu sanatı Mezopotamya'dan öğrenmişlerdir. Antik Çağ yazarlarının sözünü ettiği Asur ve Babil duvar halılarından ise günümüze hiçbir örnek kalmamıştır.

Duvar halıcılığının İÖ 1. binyılda Batı Asya'da oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Kırım Yarımadasında, İÖ 4. ve 3. yüzyıllara ait yün dokuma parçaları bulunmuştur. Bunlarda, o dönemin Suriye sanatında görülen Helenistik örgeler bulunuyordu. 200-500 yıl sonrasına tarihlenen ve Çin'de Sinkiang-Uygur özerk bölgesindeki Loulan'da ele geçmiş olan başka ipek halı parçalarında da Suriye etkisi görülüyordu. Gene Suriye'de Palmyra ve Dura-Europos arkeolojik alanlarında daha başka parçalar da ortaya çıkarılmıştı. Bütün bunlara dayanılarak, özellikle Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Suriye'nin bir duvar halıcılığı merkezi olduğu söylenebilmektedir.

Homeros'un *Odysseia*'sı ve Ovidius'un *Metamorphoses*'i (İS y. 1-8. yy; Başkalaşım) gibi bazı yapıtlarda Eski Yunan ve Roma duvar halılarının tanımlarının yer aldığı bölümler vardı. Roma'da konutlarda ve resmî dairelerde güç ve zenginliği göstermek için duvar halıları kullanılırdı. Terimlerin Yunan kaynaklı olması, bu sanatın Roma'ya Yunanistan'dan gittiği varsayımını ortaya çıkarmaktadır.

Doğu Asya. Çin'de duvar halıları geleneksel olarak ipekten yapılırdı. Çok parlak, güzel renkli, hafif olan ve *kesi* adıyla anılan bu duvar halılarının desenleri Çin resimlerinden kopya edilirdi. Bunların oldukça büyük olanlarından "Kaya Bahçesinde Fenghuang" (Metropolitan Sanat Müzesi, New York) 1,75 m × 2,20 m boyutlarındadır. *Kesi*'lerin Turfan'da (Sinkiang-Uygur Özerk Bölgesi) çöldeki bir vahada bulunmuş en erken örnekleri 8. yüzyıldan, Tang hanedanı döneminden (618-917) kalmaydı. Daha geç Tang örneklerine ise Gansu eyaletindeki Bin Buda Mağarası'nda (Qianfo-dong ya da Mogaoku) rastlandı. Bilinen en eski eksiksiz duvar halısı gene Tang hanedanı döneminden bir 8. yüzyıl halısıdır. Bir rahibin öyküsünü anlatan 4 m² büyüklüğündeki bu örnek, bugün Japonya'da Nara yakınlarındaki Taima-dera Tapınağı'nda asılıdır. Duvar halısı daha sonraki Yuan (1206-1368), Ming (1368-1644) ve Qing (Mançu) (1644-1911/12) hanedanları dönemlerinde de önemini korudu.

15. yüzyılda duvar halısı tekniği Çin'den Japonya'ya geçti. Japon duvar halılarına *tsuzure-nişiki* (çok renkli duvar halısı) adı verilirdi. Bunlarda kalın pamuk atkı ipliklerı kullanılmış, arasına yer yer ipek, altın ve gümüş de karıştırılmıştı. 19. yüzyılda Japon duvar halılarının niteliğinde bir düşme görüldüyse de, 20. yüzyılda yeni bir canlanma oldu. Kyoto ve Osaka'da duvara asmak, hatta tiyatro perdesi olarak kullanmak için halı üreten fabrikalar açıldı.

Kore'de ise bu sanatın hâlâ stilize örgelerle sürdürüldüğü görülür.

Amerika. Kolomb öncesi dönemde Amerika'daki duvar halılarının en güzellerini Peru'da And Yerlileri yapmıştı. Bu sanat yaklaşık olarak günümüzden 2000 yıl önce başladı, 6-7. yüzyıllarda yerleşti ve 12. yüzyıla değin sürdü. Bazı yerlerde hâlâ uygulanmaktadır. İspanyol koloniciler duvar halılarının genellikle kadınlar tarafından çok basit tezgâhlarda dokunduğunu yazar. Yerliler bu tezgâhları bugün de kullanırlar. Çözgü iplikleri doğal yünden (beyaz ya da kahverengi), atkı iplikleriyse kökboyalarla boyanmış renkli yünden yapılırdı. Örgeler genellikle geometrikti, bitkisel bezeme oldukça azdı. İspanyolların yeni tezgâhları getirmesi, yerel geleneklerin Avrupa etkisiyle karışması sonucunu doğurdu.

Ortaçağ. Mısır'da duvar halılarını 3-12. yüzyıllar arasında Koptlar yaptılar. Duvar halısının önemi yalnız sanat değeri ve gerektirdiği teknik beceriden değil, aynı zamanda Eskidünya ile ortaçağ Avrupa'sı arasında bir köprü oluşturmasından da ileri geliyordu. 641'de Mısır'ın Müslümanlarca alınmasından sonra Kopt duvar halılarının niteliği değişti, yeni beğenilere uygun örnekler yapıldı. Toluniler (868-905) ve Fatımiler (909-1171) dönemlerinde de üretilen Mısır duvar halılarında stilize kuş, hayvan ve bitki örgeleriyle geometrik bezeme egemendi.

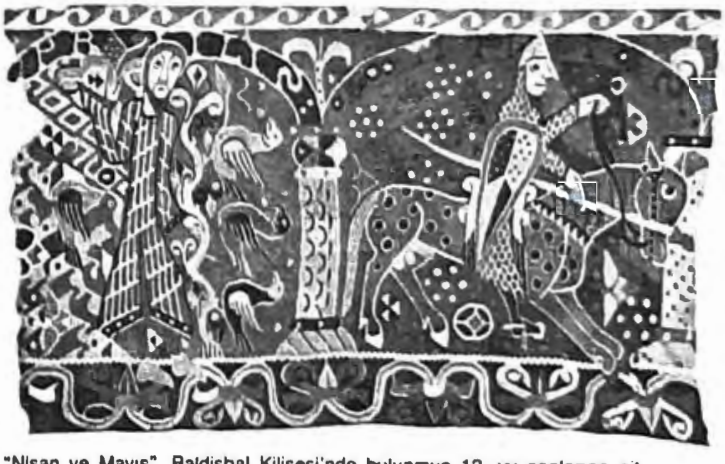

"Nisan ve Mayıs", Baldishal Kilisesi'nde bulunmuş 12. yy sonlarına ait bir duvar halısı parçası; Endüstri Sanatları Müzesi, Oslo
Kunstindustrimuseet, Oslo

Sasani ve Büyük Selçuklu dönemlerinde İran'da, daha sonra da Kafkaslar'da, Anadolu'da, Yakındoğu'da ve Doğu Avrupa'nın bir bölümünde duvar halısı üretildi.

Batı Avrupa'da ilk duvar halısı örnekleri 8. yüzyılın sonlarına tarihlenir. Vitray sanatı gibi duvar halısı da özellikle gotik dönemde yaygınlık kazandı. Belki de ortaçağ Avrupa'sından kalan en eski duvar halısı, Köln'de St. Gereon Kilisesi'nin koroyeri için dokunmuş olandır (11. yy). Romanesk dönemde yapıldığı bilinen duvar halılarının arasında "Melekler", "Havariler" ve "Şarlman Antik Çağın Dört Filozofu Arasında" gibi örnekler vardır.

14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa. 14. yüzyılda Batı Avrupa'da en önemli duvar halısı merkezleri Paris ve Flandre'dı. Buralarda yaşam standartlarının yüksek olması bu sanatı özendirmiş, dizi halinde halılar yapılmıştı.

15. yüzyılın en iyi duvar halıları Arras, Tournai ve Brüksel gibi Flaman kentlerinde üretildi. Yüzyılın ilk yarısında Burgonya düklerinin yönetimindeki Arras kentinde 1423-67 arasında 59 dokuma ustası varken, 1477'deki Fransız kuşatması sırasında üretim azaldı, 1530'lardan sonra ise tümüyle yok oldu. 16. yüzyıla değin duvar halılarında, yapıldığı yeri belirten bir işaret kullanılması geleneği yoktu. Bu nedenle özellikle Arras ve Tournai halılarını belirlemek oldukça zordur. Bunlarda dönemin resim akımlarının etkileri izlenir. Örneğin Fransız-Flaman kitap minyatürlerinden ya da ahşap pano resimlerinden izler taşıyan bir Arras duvar halısı bugün New York Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan "Meryem'e Müjde"dir.

14. ve 15. yüzyıllarda Brüksel'de Arras ve Tournai duvar halılarıyla rekabet edecek ürünler yapılmıştır. Geç gotik Flaman ressamlarının daha çok dinsel konulu tablolarından kopya edilen bu duvar halıları genellikle kiliseler için yapıldığından "altar panosu duvar halıları" diye anılır. Çoğu, resmin aslının boyutlarındadır ve ipekten dokunmuştur. Tournai ve Arras'dakilerinden de daha küçüktür. 15. yüzyıl sonlarında Brüksel "altın halıları"yla (*tapis d'or*) ün kazandı. Atkıları gümüş telden olan bu halıların en ünlü örneği "Mazarin Duvar Halısı"dır (y. 1500, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.). Önce Arras'nın (15. yy sonu), ardından da Tournai'nin (16. yy başı) Fransızların eline geçmesiyle Brüksel en önemli merkez haline geldi. Avrupa duvar halılarının 15. yüzyılda ortaya çıkan başka bir tanınmış türü de binçiçek duvar halısıydı(*).

16. yüzyılda Avrupa. Duvar halısı üretimi 16. yüzyılda güçlü tüccarların denetimi altına girdi, giderek yaygın bir sanayi halini aldı. Örneğin 1528'den sonra Brüksel'de üretilen halılarda kentin armasına da yer verildi. V. Karl (Şarlken) bir ferman çıkartarak, atölyelerin halılarına işaretlerini koyması yükümlülüğünü getirmişti. Rönesans dönemi Brüksel duvar halılarının en tipik örnekleri Flaman ressam Bernard van Orley'in(*) tasarımlarıydı. Van Orley bunlarda geç gotik dönemdeki Kuzey gerçekçiliği ile İtalyan Rönesansı'nın idealizm ve anıtsallık anlayışını birleştirmişti. Pieter Coecke van Aelst (1502-50), Jan Jermeyen (y. 1500-59) ve Michel Coxcie (1499-1592), van Orley'i izleyen duvar halısı tasarımcıları oldular. Bu dönemde Flandre'daki başka dokuma merkezleri Anvers, Brugge, Enghien, Oudenaarde, Grammont, Alost, Lille ve Tournai idi.

I. François 1538'de Paris yakınlarındaki Fontainebleau Şatosu'nda bir duvar halısı imalathanesi kurdu. Burada özellikle saray için dokunan halılarda maniyerist İtalyan ressamları Francesco Primaticcio ile Rosso Fiorentino'nun tasarımları kullanıldı. Üretimini yalnızca 12 yıl sürdüren bu imalathane Paris'teki başka imalathanelerin öncüsü oldu.

İtalya'ya duvar halısı dokumacılığı soylıların desteklediği yabancı ustalar tarafından 15. yüzyılda getirilmişti. 16. yüzyılın başlarında Fransız-Flaman dokumacılarla bazı imalathaneler bu ülkede yerel geleneği sürdürdüler. Tezgâhların çoğu Cenova, Milano, Verona, Venedik ve Mantova'daydı. Uluslararası nitelikteki ilk İtalyan duvar halısı imalathanesini Este ailesinden Dük II. Ercole 1536'da Ferrara'da kurdu. On yıl sonra Medici ailesinden I. Cosimo'nun Floransa'da kurduğu imalathane 18. yüzyılın başlarına değin çalıştı. Önde gelen maniyerist İtalyan ressamlarından Jacopo Pontormo, Francesca Salviati, Il Bronzino birçok duvar halısı tasarımı yaptılar.

İngiltere'de de örgütlü duvar halısı dokumacılığı 16. yüzyılın ikinci yarısında başladı. Bercheston'da (Warwickshire) kurulan ilk önemli imalathaneler çoğunlukla minder yüzü ve armalarla bezeli küçük duvar halısı üretiyorlardı; daha sonra harita desenli duvar halısı dizileriyle ünlendiler. 1588'de tepelerin, ağaçların, kasabaların kuşbakışı görünüşlerinin yer aldığı duvar halıları dokundu. Bordürler de dönemin beğenisine göre Flaman üslubunda, mimarlık öğeleri ve figürlerle bezeniyordu. Bu imalathanelerde çalışan dokumacıların birçoğu 16. yüzyılda ülkelerindeki dinsel baskılardan kaçan Flamanlardı.

Almanya'ya göç eden Flaman dokumacılar Köln, Hamburg, Kassel, Leibzig, Torgau, Lüneburg, Frankenthal ve Stutgart'da imalathaneler kurdular. Doğal olarak buralarda üretilen halıların pek çoğu Flaman üslubundaydı. İsviçre'de ise duvar halısı dokumacılığı 14-15. yüzyıllarda başlamıştı. Basel ve Luzern bu sanayinin ana merkezleri oldu.

17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa. Fransa'da duvar halısı sanayisi, 17. yüzyılda özendirilmeye başlayan lüks üretimle birlikte hızlı bir gelişme gösterdi. 1608'de IV. Henri'nin emriyle, Girard Laurent ve Dubont, Louvre'da dikey tezgâhların kullanıldığı imalathaneler kurdular. Aynı tarihlerde Flaman dokumacılara göç etme kolaylıkları tanınarak Paris'te de Brüksel ve Anvers'teki duvar halılarına rakip olacak nitelikte halılar üretilmesi sağlandı.

17. yüzyılın hemen başında hükümet Flaman dokumacı ustaları François de La Planche (Franz van den Planken, 1573-1627) ile Marc de Comans'ı (1563-1650) Paris'te yatay tezgâh kurmak üzere görevlendirdi. De La Planche'ın ölümünden sonra oğlu üretimi, Comans ailesiyle sürekli bir rekabet içinde sürdürdü. İşe önce Gobelins ailesinin boya imalathanesinde başlayan bu ustalar, 1667'de Gobelins fabrikalarının resmen kurulmasıyla çalışmalarını kralın öbür sanatçıları ile bir arada sürdürdüler. XIV. Louis'nin maliye bakanı Jean-Baptiste Colbert de, Gobelins fabrikalarında hem yatay, hem de dikey tezgâhlar kurdurmuş, ayrıca La Planche ve Comans'dan başka Louvre'daki imalathaneden de ustalar getirtmişti. Gobelins'in ilk yöneticisi ressam Charles Le Brun'dü. Onu ressam Pierre Mignard, Jean-Baptiste Oudry ve François Boucher izledi. Bu dönemde Boucher ve Charles Antoine Coypel tabloya benzeyen birçok duvar halısı tasarımı yaptılar. Yaldızlı çerçeveleri de dokunarak oluşturulan bu tablo-halılar özellikle İngiliz soyluları tarafından çok tutuluyordu. Örneğini Coypel'in çizdiği "Don Kişot'un Öyküsü" adlı halı 1714-94 arasında dokuz kez dokundu. Yün ve ipek ipliklerin boyanması için yüzlerce yeni renk üretildi. 10 bin kadar farklı ton kullanılabiliyordu. Atkı iplikleri çözgü ipliklerine bağlanarak işleniyor, böylece desenin çeşitli renkleri arasındaki sınırlar ortadan kalkıyordu. Gobelins fabrikası Fransız Devrimi sırasında da üretimini sürdürdü. 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında Jacques-Louis David, Carle Vernet ve Anne-Louis Girodet-Trioson gibi yeni-klasik ressamların çizdiği örnekler dokundu.

Devlet destekli ikinci büyük Fransız halı dokuma fabrikası 1664'te Beauvais'de kurulmuştu. Louis Hinart ve Philippe Behagle adlı iki Flaman sanatçı burada 20 yıl kadar çalıştılar. Özel sermayeyle kurulmuş olan Beauvais soylularla zengin burjuvazi, Gobelins ise yalnızca kral için üretim yapıyordu.

17. yüzyıl sonlarına doğru Beauvais'de iki tip duvar halısı üretiliyordu. Desen olarak bunların birinde barok sanatın karmaşık mimari fantazilerine, ikincisindeyse daha çok çerçeve içinde vazolar, çiçek demetleri, müzik aletleri, masklar ya da komedi oyuncuları gibi grotesk konulara yer veriliyordu.

Beauvais fabrikaları 19. yüzyıla değin çalıştı ve daha çok da mobilya ve paravanlar için ipek üstüne çiçek desenleri kumaşlar üretti (*bak.* Beauvais duvar halısı). Aubusson ve Felettin dolaylarında evlerdeki küçük yatay tezgâhlarda ise daha çok ucuz duvar halıları üretiliyordu. Bunlar genellikle Çin duvar halıları tipinde, geometrik desenli ya da çiçek örgeliydi ve *verdures* (bahçe duvar halısı) adıyla anılıyordu.

Almanya'da ilk duvar halısı fabrikası 1604'te Bavyera dükü Maximilian tarafından Münih'te kuruldu, 11 yıl çalıştıktan sonra kapatıldı. 1685'te Flaman göçmenlerin gelişine değin bu alanda başka bir önemli etkinlik olmadı. 1686'da Berlin'de yeni imalathaneler açıldı. 18. yüzyılda da Münih, Berlin, Würzburg, Dresden, Schwabach ve Erlangen gibi merkezlerde çoğunlukla Flaman dokumacılar çalıştı.

Henri-Georges Adam'ın "Mont Saint-Michel" adlı resminden yapılmış bir duvar halısı, 1965; Ulusal Mobilya Müzesi, Paris
Visages de France

Danimarka ve İsveç sarayları için dokunan İskandinav duvar halılarının merkezleri Kopenhag ve Stockholm'dü, ama tasarımcılar ve dokumacılar gene Fransa ve Flandre'dan gelmişlerdi. Norveç ve İsveç'te yerel duvar halıları da üretildi. 1.300 kadar kayıtlı Norveç duvar halısının 1.250 tanesi küçük taşra tezgâhlarında yapılmıştı. Bunlarda genellikle stilize ve şematik desenler, cesur renkler kullanılmıştı.

1619'da I. James Londra yakınlarındaki Mortlake'te devlete ait ilk İngiliz duvar halısı fabrikasını kurdu. Burada da yaklaşık 50 Flaman sanatçı çalışıyordu. Mortlake daha sonraki dönemlerde de ününü sürdürerek Brüksel duvar halıları türünde örnekler üretti.

Flaman dokumacılar İspanya'ya ise ilk kez, ithal edilen Fransız-Flaman halılarını onarmak için 15. ve 16. yüzyıllarda gitmişlerdi. Daha sonra da 1720'de V. Felipe Madrid'de bir kraliyet fabrikası açtı. Roma'da 1633'te Kardinal Francesco Barberini tarafından bir duvar halısı fabrikası kuruldu.

Rusya'da halı dokuma fabrikaları I. Petro (Büyük) tarafından 1716'da Petersburg'da, Gobelins'den gelen dokumacılarla kuruldu.

19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa. 19. yüzyıl duvar halılarının pek çoğu resimlerden kopya ya da daha önce dokunmuş halıların yinelenmesiydi. Sanayi Devrimi'nin kaçınılmaz etkileri sonucunda bu yüzyılda alet, malzeme ve boyanın yanı sıra alıcı piyasası ve beğenisi de değişmişti. Ayrıca mekanik dokumanın gelişmesi ve makine halıları da özgün el işini tehdit ediyordu. 19. yüzyılın son yıllarında duvar halısı sanatının canlandırılması için ilk adım İngiltere'de Arts and Crafts(*) hareketi içindeki sanatçılar tarafından atıldı. Bunların birçoğu çeşitli halı örnekleri çizdiler. Ayrıca halk geleneğinden izler taşıyan duvar halısı üretimi de Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaygınlaşmıştı.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde bu konudaki en önemli gelişme Bauhaus'da(*) oldu. 1920'lerde ve 30'ların başlarında bu okuldaki atölyelerde özellikle soyut kompozisyonlu duvar halıları dokundu. 1930'larda modern sanatın Fernand Léger, Pablo Picasso, Henri Matisse, George Rouault, Georges Braque, Joan Míro gibi ustaları, resimlerinden duvar halıları dokunmasına izin verdiler. Duvar halıcılığındaki bu yeni atılımın modern mimarlık anlayışıyla da büyük ölçüde bağıntısı vardı. Çağdaş yapıların geniş, boş duvar yüzeyleri bu değişebilen, hareketli sanat yapıtlarıyla bezeniyordu.

1947'de Jean Lurçat, Duvar Halısı Tasarımcıları Derneği'ni kurdu. 1950'lerde tasarımlar giderek soyutlaştı. Jean Arp ve Victor Vasarely gibi soyut sanatçılar da duvar halısı tasarımları yaptılar.

duvar kâğıdı, üstüne şablon baskı, boya ya da baskı yoluyla soyut ya da öyküsel desenler yapılmış, uzun kâğıt bantlar halinde yan yana yapıştırılarak kullanılan duvar kaplaması. Avrupa'da kâğıt yapımına başlanmasından kısa süre sonra, 15. yüzyılın ikinci yarısında gelişmiştir. Genellikle Çinliler tarafından bulunduğuna inanılırsa da, Avrupa'dan önce Uzakdoğu'da yaygın biçimde kullanıldığına ilişkin herhangi bir kanıt yoktur. İngiltere ve Fransa'da üretilen ilk duvar kâğıtlarının desenleri ya elle ya da şablon baskıyla boyanıyordu. 17. yüzyıldaki yaygın bezeme yöntemleri arasında blok baskı ve flok teknikleri de vardı. Flok tekniğinde desen, kâğıda geç kuruyan bir yapıştırıcı ya da vernikle çizilip üstüne yün ya da metal tozları serpiştirilirdi. Bu yöntemle bezenmiş ve günümüze ulaşmış en eski tarihli duvar kâğıdı Worcester kentinde, yaklaşık 1680'de üretilmiştir.

Flok tekniği ile bezenmiş duvar kâğıtlarıyla aynı dönemde üretilen bir başka tür ise, Avrupa'ya ilk kez 17. yüzyılın sonlarına doğru gelen, elle boyanmış Çin duvar kâğıtlarıydı. Genelde Hint kâğıdı olarak anılan bu kâğıtlar Çin'de özellikle Avrupa

Jean-Baptiste Réveillon'un el baskısıyla yaptığı bir duvar kâğıdından ayrıntı, y. 1780-90; Victoria ve Albert Müzesi, Londra

Victoria and Albert Museum, Londra, fotoğraf, Cooper-Bridgeman Library, Londra

pazarı için üretiliyorlardı. Bu kâğıtlarda yinelenen desenler kullanılmamıştı. Bunun yerine her bantın üstüne ustalıkla farklı desenler işlenmiş, duvarda yan yana yapıştırılınca bunların bir bütün oluşturması sağlanmıştı. Bu türün aside yedirmeyle ya da ağaç baskı bloku kullanılarak üretilen ve elle ya da şablonla renklendirilen Avrupa kopyalarının niteliği genellikle düşük oluyordu. Özgün Çin duvar kâğıtlarının çoğu, güzelliklerinden ve maddi değerlerinden ötürü günümüze değin korunmuştur. North Yorkshire'daki Nostell Priory'de ve Bedfordshire'daki Woburn Abbey'de bunların yetkin örnekleri vardır.

İlk üretilmeye başladığı dönemden beri duvar kâğıdı, duvar halılarının, boyalı kumaşların, deri ve ahşap duvar kaplamalarının yerini alacak bir malzeme olarak görüldü. Öteki pahalı malzemelere göre maliyeti düşük olduğu için de çok tutuldu. Daha sonraki dönemlerde tasarlanan örneklerde, malzemenin niteliğinden kaynaklanan bezeme olanakları doğdu. Fransa ve İngiltere'de basma desenli, saten zeminli, şeritli olmak üzere yeni ve çok çeşitli duvar kâğıdı türleri ortaya çıktı. Teknik ilerlemeler de duvar kâğıdının daha geniş kesimlerce kullanılabilmeşine olanak sağlıyordu. 1785'te Christophe-Philippe Oberkampf, duvar kâğıdı basımında kullanılan ilk makineyi yaptı. Bu icattan kısa süre sonra Louis Robert, istenen uzunlukta kâğıt topu üretimine olanak veren bir yöntem geliştirdi.

Fransızların tasarım ve üretim alanındaki üstünlükleri Jean-Baptiste Réveillon'un kabartma kâğıtlar ve yumurta akı karıştırılmış boyalarla renklendirdiği duvar kâğıtları, Joseph Dufour'un yaptığı panoramik bezemeler 19. yüzyılın başlarında doruğa ulaştı. Artık Fransız duvar kâğıtlarında kır manzaralarına yer veriliyor, silme, sütun, sütun başlığı gibi yapı öğeleri taklit ediliyor, parçalarının yan yana getirilmesi özel ustalık gerektiren öykücel konular işleniyordu.

İngiliz duvar kâğıdı üretim ve tasarımındaki gelişmeler 19. yüzyılın ortalarında en yüksek düzeye ulaştı. İlk makine baskısı duvar kâğıtları 1840'ta Lancashire'daki bir baskı atölyesinde üretildi. Bu olaya William Morris'in ve Arts and Crafts(*) hareketi çerçevesindeki çalışmaların da katılması, duvar kâğıdı tasarımında bir devrim yarattı. Morris'in 1862'de ortaya çıkardığı duvar kâğıdı tasarımları, yalın, stilize, doğalcı desenleri, zengin ve yumuşak renkleriyle dikkati çekiyordu. Morris'le Walter Crane'in çağın beğenisini aşan tasarımlarıyla aynı dönemde A. W. N. Pugin, Owen Jones ve James Huntington gibi sanatçılar da geleneksel beğeni doğrultusunda gotik ve rokoko üslubunda duvar kâğıtları tasarlamayı sürdürdüler.

Daha sonraki 100 yıl boyunca duvar kâğıdı sanayisi büyük bir gelişme göstermedi. Ancak 1950 ve 1960'larda, duvar kâğıdı tasarımı ve üretiminde, daha önceki bütün dönemleri aşan ilerlemeler gerçekleşti. Yeni yöntemler tasarımcıların duvar kâğıtlarını fotogravür yardımıyla bezemesine olanak sağladı; geleneksel elek baskı (serigrafi) ve blok baskı teknikleri yerine, hızlı baskı teknikleri geliştirildi. Duvar kâğıdı sanayisi çağdaş tasarım eğilimlerine koşut bir gelişme izledi; William Morris'in özgün tasarımlarının tıpkıbasımlarından görsel sanatlardaki en son akımları yansıtan örneklere kadar çeşitlilik gösteren duvar kâğıtları üretildi. Plastik kaplamaların kullanılmasıyla duvar kâğıtlarının dayanıklılığı ve ömrü daha da uzatıldı.

duvar kaplaması, yapıların iç ve dış duvarlarının kaplanmasında kullanılan ve çeşitli maddelerden yapılmış plaklardan oluşan örtü. Yapının ana strüktürel sisteminin bir parçasını oluşturmaz, yalnızca üstünü örter.

Duvar kaplama malzemeleri arasında mermer ve doğal taş, kontrplak, sıkıştırılmış ahşap talaşı, ahşap levhalar, çimento-asbest esaslı levhalar ve alçı levhalar bulunur. Ahşap katmanların ya da tahta parçacıkları ve talaşın tutkalla sıkıştırılmasıyla yapılan plaklar, ağaç damarı ve çeşitli başka yüzey dokusu etkileri verir. Bu tür iç duvar kaplamalarının ayrıca, yüksek düzeyde ses ve ısı yalıtımı sağlayacak nitelikte olanları da vardır. Çimento esaslı kaplamalar, portland çimentosuyla asbest karışımının kalıplanması yöntemiyle oluşturulur. Bunların bazı türlerine, esnekliğini artırmak ve yüzeyi genişletebilmek için metal donatı da eklenebilir. Ayrıca kullanım alanını ve olanaklarını artırmak için bu kaplamaların nitelikleri, sertleştirici ve su emmeyi önleyici çeşitli işlemler ve çeşitli katkı maddeleriyle yükseltilebilir.

Genellikle iç mekânda kullanılan alçı esaslı levhalar, en yaygın duvar kaplama türlerinden biridir. Kristal durumunda doğal bir mineral olan alçıtaşı, kalsiyumlu bir hidrosülfattır. Alçı kaplamalar özel kâğıttan iki kat arasına sıkıştırılmış jips (alçıtaşı) kayaç içerir. Pek çok yapı için gerekli olan ateşe dayanıklı levhalar, cam elyafıyla alçı karıştırılarak elde edilir. Yüzeyleri alüminyum kaplı olarak üretilen levhalar da yalıtım için kullanılır. Alçı esaslı kaplamalar hem yarı

mamul, hem de (vinil çeşitleri ve başka cilalarla iç duvar yüzeyinin görünümünü tamamlamada) başka herhangi bir işlem gerektirmeyen sabit renk ve dokularda, mamul halde üretilir.

Doğal ahşap kaplamalar, kadronlardan oluşan bir taşıyıcı üstüne tespit edilerek uygulanan lambri plaklarıdır. Doğal kaplamaların en yaygın türü ve hem iç, hem de dış mekânda kullanılabileni taş ve mermer levhalardır. Bunlar asıl duvar yüzeyine kenet ya da vidayla ya da yalnızca harçla tutturulur.

Bir iç duvar ya da bölmenin yalnızca alt bölümünü belirli bir yüksekliğe kadar bezeme ya da koruma amacıyla kaplamak için ahşaptan başka, özellikle sulu ve nemli mekânlarda fayans ve mermer de yaygın olarak kullanılmıştır.

duvar resmi, bir duvar ya da tavan yüzeyine yapılan resim.

Duvar resmi doğrudan mimarlığa bağımlı olduğu için, öbür resim türlerinden oldukça farklıdır. Gerek renk kullanımı, gerek desen ve tasarım, yapının mekânsal oranlarında algılama açısından önemli değişiklikler yaratabildiğinden, resim türleri içinde duvar resmi gerçek üç boyutluluğu veren tek türdür. Var olan mekânı değiştirirken, aynı zamanda onun bir parçası durumuna gelir. Bizans duvar mozaiklerinde mimari biçime özel bir özen gösterildiği görülür. Rönesans ustaları yanılsamalı bir mekân duygusu yaratmaya çalışırken, barok sanatçılar çizdikleri resimlerle duvar ve tavanları bütünüyle yokmuş gibi göstermeye yönelik bir anlayışla çalışmışlardır. Mimarlıkla organik ilişkisinden başka duvar resminin ikinci bir özelliği de geniş halk kitlelerine seslenebilmesidir.

Tarihi. Duvar resmi insanların yaşadıkları mekânları bezeme içgüdüsünden doğmuş, onların düşünce, duygu ve inançlarını yansıtabildikleri bir iletişim aracı olmuştur. Tarihöncesi çağlarda resim ve simgeler bütün boş alanlara (duvar, tavan, döşeme) belli sınırlar olmaksızın, özgürce serpiştirilirdi. Fransa'daki Font-de-Gaume Mağarası(*), Gargas Mağarası(*), Niaux Mağarası(*), Trois Freres Mağarası(*), Lascaux Mağarası(*) ile İspanya'da Altamira(*) bu dönemin en iyi korunmuş örnekleridir. Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik çağlara tarihlenen Çatalhöyük'te(*) rastlanan duvar resimleri de büyük ölçüde mağara resimlerini anımsatır.

Daha sonraları, özellikle yapının işlevi ve önemi belirtilmek istendiğinde, resimler sınırlı alanlar içinde yapılmaya başladı. Bu durumda yapının ölçeği, üslubu ve iç mekân etkisi kadar, ışık kaynağı, bakış yüksekliği gibi izleyici ile resim arasındaki ilişkiler de önem kazandı. Özellikle mezarlar, tapınaklar, kutsal alanlar ve katakomblarda görülen ilk duvar resmi örneklerinde sınırları belirli dikey ve yatay alanlar kullanıldı. Bu erken örneklerde duvarın düz yüzeyi olduğu gibi kullanılıyor, yanılsamalı hacimlendirmeye gidilmiyordu. Duvarın yinelenen stilize örgelerle bezeli etek bölümünün üstünde kalan düz renkli alanlarda imgeler silüet olarak çiziliyordu. Tempera(*), çizimle birlikte duvar resminde uygulanan ilk tekniklerdendi.

Mısır'da duvar resim ve çizimleri Eski Krallık döneminde 3. sülaleden (İÖ y. 2686-2613) başlayarak özellikle soyluların mezarlarında görülür. Ayrıca bu dönemde kabartmalar da renklendirilmiştir. Orta Krallık döneminde de (İÖ 2040-1786) süren bu resim türü Yeni Krallık döneminde 18. sülalede (İÖ 1570-1320) doruk noktasına ulaştı. Teb ve Tel el-Amarna'da mezarlardan başka villa ve saraylarda da soyluların yaşamlarından sahneleri ya da görkemli bahçeleri canlandıran, doğalcı nitelikte resimler yapıldı. (*Bak.* Mısır sanatı.)

İÖ y. 1750-1400 arasında en parlak dönemini yaşayan Minos uygarlığından günümüze ulaşan en güzel duvar resimleri Knossos Sarayı'ndadır(*). Yunan duvar resminden bugüne örnek kalmamışsa da, vazo resmindeki gelişmeye ve yazılı kaynaklara dayanarak bu alana ilişkin bilgi edinilebilir. Roma uygarlığından günümüze ulaşan en önemli duvar resimleriyse Pompei'dekilerdir(*).

Asya'da Çin en eski duvar resimlerinin görüldüğü bölgedir. Han hanedanı döneminde (İÖ 206 - İS 220) malikâne ve sarayların figürler, portreler ve öğretici tarihsel konularla bezendiği, edebiyat ürünlerinden anlaşılır. Hindistan'da İÖ 1 - İS 7. yüzyıllar arasına tarihlenen Ajanta mağara tapınaklarında duvar resimlerinin en özgün Budacı örnekleri vardır. Türkistan'ın doğu bölgesinde Niy'de (2. yy) ve Miran'da (3. yy) duvar resimlerine rastlanır. Daha geç tarihli Bamyan ve Kızıl duvar resimlerindeyse Budacı etkiler görülür. Batı Türkistan'daki en önemli merkez 3. ve 4. yüzyıllarda Varahşa'dır. Semerkant'ta da benzer örnekler ortaya çıkarılmıştır. Varahşa Sarayı'nın (7. yy) duvarlarında yüksek kabartma alçı panolar, ahşap oyma ile birlikte kullanılmıştır. Japonya'da Nara döneminde 710-784 arasında, Kore'de de Üç Krallık döneminde 5. yüzyılın ortalarından başlayarak Kogurya Krallığı mezar odalarının duvarlarına çok renkli resimler yapılmıştı. Fresk tekniğindeki bu resimlerde önceleri gömülü olan kişinin portresi, sonraları da yaşamından sahneler işlenmişti. Çoğu kez dağ gibi engebeli alanlar düz yüzeye kil parçaları eklenerek canlandırılmıştı. Üç döneme ayrılan Kogurya resimlerinin erken tarihli olanlarında Çin resminden etkilenmiş zarif çizgiler egemendir. Orta dönemde atak ve canlı bir üslup, geç dönemdeyse (7. yy) gene Çin etkisinde zarif imgeler görülür. Ayrıca bu evrede fresk tekniği de oldukça gelişmiştir.

Ortaçağda Bizans sanatında İkonoklazm (717-867) dışında duvar resimleri yaygın biçimde kullanıldı. Kapadokya'daki kaya kiliselerinde iddiasız, ama içten betimlemelerin yanı sıra, orta Bizans döneminde (867-1204) büyük merkezlerde Bizans geleneği doğrultusunda üstün nitelikli, dinsel konulu freskler yapıldı (*bak.* Bizans sanatı).

Rönesans'ın başlamasıyla Giotto(*), Masaccio(*) ve Fra Angelico(*) gibi yenilikçi sanatçılar fresklerinde resim alanlarını, iç mekânın gerçek uzantısıymışçasına değerlendirerek, figürleri mimarlık ve manzara görünümleri içine yerleştirmeye başladılar. 15. ve 16. yüzyıllarda Piero della Francesca(*), Michelangelo(*) ve Raffaello'nun(*) duvar resimleri teknik beceri ve sanatsal anlatım açısından doruk noktasına ulaştı. Duvarlardaki düzgün olmayan alanlardan, eğik yüzeylerden de yararlanmaya başlandı. Örneğin duvar yüzeyini kesintiye uğratan kapı ve pencereler bile ya sürekli ve ritmik desenler içinde gizleniyor ya da kompozisyonun bir parçası olarak kullanılıyordu. Figürler kısaltım yoluyla kubbecik, lünet ve apsis gibi öğelerin içinde aşağıdan yukarıya doğru yükselerek yerleştiriliyordu. Eğik yüzeylerse genellikle gökyüzü gibi betimleniyordu. Canlandırılan sahnelerin doğal sınırlarını duvarların strüktürel yapısı oluşturuyordu. Bu öğeler çoğu kez çok gerçekçi biçimde çizilen sütun, arkad, korkuluk, merdiven gibi başka yapı öğeleriyle destekleniyor ve iç mekânın resim mekânıyla bütünleşmesi sağlanıyordu. Yüksek Rönesans'tan sonra, duvar halısı ve vitraylı pencerelerin iç mekân bezemesi olarak önem kazanmasıyla duvar resminde bir gerileme başladı. Rubens, Tiepolo, Delacroix ve Puvis de Chavannes bu dönemde birkaç önemli duvar resmi yapan sanatçılardır.

Pompei'deki Misterler Evi'nden bir duvar resmi, İÖ y. 50, İtalya
Zeynep İnankur

20. yüzyılda aydın sanat koruyucularının ortaya çıkmasıyla önemli sanatçılar yeniden duvar resmine yöneldiler. Claude Monet'nin (1840-1926) "Nilüferler"i Paris'teki Orangerie Müzesi için ısmarlanmıştı. Fransa'da Vuillard(*), Matisse, Léger(*), Chagall ve Picasso; Meksika ve ABD'de Orozco(*), Rivera(*) ve Siqueiros(*); gene ABD'de Matisse, Shahn(*) ve Willem de Kooning(*); İngiltere'de Sir Stanley Spencer ve Edward Bawden; Norveç'te Edvard Munch, Hollanda'da Karel Appel, İtalya'da Afro Basaldella bu alanda önemli ürünler verdiler.

Duvar resmi iç mekânı olduğu kadar, yapı cephelerini bezemek ya da çirkin görünümleri örtmek için de kullanılmıştır. Orta Avrupa'da ortaçağdan başlayarak uygulanan bu türden günümüze kalan örneklere Avusturya-Almanya sınırındaki Mittewald, Oberammergau ve Insbruck'ta; Kuzey İtalya'da Trento (Trent) ve Treviso'da ve Kuzey Romanya'daki bazı kilise cephelerinde rastlanır. İngiltere'de manastır ve kilise cephelerindeki duvar resimleri 16. yüzyılda Reformcular tarafından yok edildi. Sivil yapılardakiler ise 1666'daki Büyük Yangın sırasında yok oldu.